
NAZIONALE
BIBLIOTECA
VITT. EMANUELE
8
38 P
18
ROMA

PARAPHRASIS

IN PSALMOS OMNES DAVIDICOS,

CVM ARGVMENTIS ET ANNOTATIONIBVS:

Itemq́; in ea veteris Testamenti Cantica, quæ per singulas ferias Ecclesiasticus vsus obseruat,

CORNELII IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS.

Eiusdem in Prouerbia Salomonis & Ecclesiasticum accuratissima Commentaria.

In quibus omnibus hoc agitur, vt sublatis mendis, quæ in nostram lectionem irrepserunt, geniuna lectio retineatur, & vt ex collatione facta cum originalibus Hebræis & Græcis, sensus habeatur, qui illis conueniat, aut proximè accedat. In quo is ita ad verum sensum collineauit, vt cæteris ferè omnibus, qui in eodem argumento elaborarunt, palmam præripuerit.

Omnia multò quàm vnquam antehac accuratius postrema hac editione recognita, & multis in locis auctiora re-

Cum Indice rerum & Verborum locupletissimo.

LVGDVNI,

APVD PETRVM LANDRY.

M. D. XCII.

AMPLISSIMO DOMINO
PRÆPOSITO, D. DECANO, TOTIQVE CAPITVLO ECCLESIÆ CATHEDRALIS GANDAVENSIS,

CORNELIVS IANSENIVS S.

VM ante multos annos, clarissimi viri, in celeberrimo Tongerlensi monasterio inter alia etiam Psalmos Dauidicos Religiosis enarremus, ne quæ ex varia interpretum lectione, studióque, ac docendi labore nobis comparauimus, omninò diffluerent, memoriæ conseruandæ gratia, conscripsimus nobis Paraphrases quasdam in omnes Psalmos, præmissis Argumentis, & subiectis aliquibus Annotationibus, ex varijs, scilicet, scriptoribus colligentes quicquid ad simplicem & genuinam Psalmorum explicationem pertinere videbatur. Hanc nostram conscriptionem mihi paratam cùm intelligerem quosdam auidè exscripsisse, etiam nobis inscijs, metuere cœpi ne immaturum & imperfectum fœtum nostrum, vt quibusdam accidit, saltem post mortem nostram aliqui edere curarent. Nam etsi à plerisque ad edendum solicitarer, induci tamen ad id ob certas causas non facilè potui. Itaque cùm post negotia pastoralia, quæ me aliquot annis à prælectione sacrarum literarum impeditum detinuerunt, Louanium reuersus, plus otij in studijs literarijs rursum nactus essem, cœpi quod prius conscripseram ad incudem reuocare, deprehendiq́, multa in illo mutanda esse, multa etiam addenda aut resecanda. Nec tamen adhuc (licet doctissimis quibusdam vrgentibus) adduci potui ad editionem, ob plerasque causas, quæ iam etiam magis quàm prius animum meum commouere cœperunt. Animaduertebam enim me multorum calumniæ subijciendum hac editione, tum quod hactenus tam varia & innumera conscripta sint in Psalmos Dauidicos commentaria, vt illis aliquid adijcere, videri posset non esse aliud, quàm (quod est in Prouerbio) Actum agere, aut mundum infinitis libris onerare, cum iustè queratur Ecclesiastes componendorum librorum nullum esse finem. Cum quòd noua illa quam sectamur Psalmorum tractatione metuendum esset ne in odiosissimum Iudaizantium

 daizantium

daizantium nomen pertraherer atque inuoluerer. Verùm cum studiosi plerique non cessarent nos post editionem commentariorum in Prouerbia, partim precibus, partim obtestationibus impellere ad editionem etiam nostri in Psalmos laboris, metuerémque ne id negligentius fortè per quosdam sub nostro nomine perageretur à morte, malui id me viuo praestaretur, quando accuratius res peragi, & reddita instituti nostri ratione, calumnia omnis apud aequum iudicem depelli posset. Itaque re apud me diligenter perpensa, videbam mihi non magnopere metuendum à duplici illa quam diximus, calumnia, saltem apud eos, qui affectibus depositis rectè de rebus iudicant, nam alijs nihil placet, nisi quod eorum conuenit corruptis affectibus. Quanquam enim extent innumeri penè commentarij in Psalmos, in singulis tamen propemodùm pleraque meritò desiderantur, vt non satisfaciant ei qui nostram sequi delegit lectionem, & natiuam eius quaerit intelligentiam. Nam quod aliàs diximus, pro ratione nostrorum in Prouerbia Commentariorum, id multò magis hic dicere licet, quosdam, scilicet, qui Psalmis explicandis intenti fuerunt, ita nostram tractasse vulgatam Latinam versionem, vt ad originalia, tum Graeca, tum Latina, vel nullus, vel exiguus habitus sit respectus: imò ita Psalmos tractauerunt, quasi Latinè primum scripti essent, diligenter expendendo vim Latinarum dictionum & phrasium absque collatione cum fontibus vnde verus & genuinus sensus petendus erat, quemadmodum bene monet Diuus Augustinus libro 2. cap. 11. de doctrina Christiana. Latinae (inquit) linguae homines duabus alijs ad Scripturarum diuinarum cognitionem opus habent, Hebraea, scilicet, & Graeca, vt ad exemplaria praecedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Alij vel neglecta, vel etiam superbè reiecta vulgata nostra lectione, suas proposuêre mundo nouas versiones: commentaria etiam quandoque tantùm ex Judaeorum lacunis hausta adijcientes, ex quibus vulgatam nostram lectionem non satis illustrari posse certum est, cùm tamen eandem iustissimis de causis retinendam esse rectè iudicauerit sanctissimum & celeberrimum Concilium Tridentinum. Jam & in explicandis Psalmorum sensibus illa inuenitur reprehendenda varietas, vt quidam eos nimis literaliter & Iudaicè tractent, sic ad Dauidem & antiqua illa saecula eos accommodantes, vt Christi nostri, & nostrorum temporum vel nulla, vel parua habeatur ratio. Alij rursum ita eos mysticè tractent, vt de Christo & Christianis eos tantùm interpretentur, quasi tempore noui Testamenti scripti sint, & non pertineant vel ad eum, qui illos cecinit, Dauidem, vel ad ipsius tempora. Itaque cùm in tanta varietate videremus medium aliquod sectandum, & quaerendum quod vulgatae nostrae lectioni ritè & genuinè explicandae maximè conueniret, in primis dedimus operam, vt collatione

facta

facta cum originalibus linguis, & antiquis item nostris exemplaribus, veterúmque commentarijs, nostram lectionem à multis, quæ librariorum incuria irrepserunt, mendis repurgaremus. Rectè enim scripsit D. Augustinus libro secundo de doctrina Christiana, cap. 14. Codicibus (inquit) emendandis primitus debet inuigilare solertia eorum, qui scripturas diuinas nosse desiderant, vt emendatis non emendati cedant, ex vno duntaxat interpretationis genere venientes. Præstitit idem etiam copiosius, edito iam superiori anno libello doctissimus & diligentissimus vir D. GVILIELMVS LINDANVS Reuerendiss. Ruremunden. Verùm vt ea de causa à nostris quæ prius paraueramus edendis non abstineremus, etiam idem Dominus missis ad nos literis impulit, & quanquam ob insigniter ab eo præstitam operam cessandum mihi aliquandiu iudicassem, tamen tandem adduci me sum passus ad editionem, vel hoc nomine, quòd non parùm ad vulgatæ lectionis nostræ restitutionem faceret diuersorum concors annotatio. Deinde iuxta rationem, quam in explicandis Prouerbijs secuti sumus, id studuimus, vt cum nostra lectio varios subinde sensus admittere posset, & ab originalibus longius recedere sæpius videatur, recursu semper habito ad fontes, eum sensum traderemus, qui cum illis vel omninò consentiat, vel illis vicinissimè accedat. Ideóque mirari nemo debet, si aliquoties dictiones quasdam aut orationes non explicauerimus, quemadmodum magis secundum rationem linguæ Latinæ explicandæ videbantur. Non enim tam vim & phrasim linguæ Latinæ attendimus, quàm quid originalia requirerent: accommodantes, scilicet, quantum id citra violentiam fieri potuit, riuulos suo fonti potius, quàm illos à suo fonte longius recedere atque diuelli pateremur. Quam sanè rationem scripturas tractandi nullus sanus non iudicabit esse conuenientissimam. Postremum quò plena, & non manca tantum haberetur Psalmorum intelligentia, & vt solidiùs percipi posset verus sensus eorum mysticus, qui ad Christum & res spirituales pertinet sub corporalibus adumbratas in ijs Psalmis qui admittunt sensum literalem, sub quo quæ Christi ac spiritus sunt rectè delineantur per ea quæ de Dauide vel alijs, atque de creaturis dicuntur: inprimis studiosè indicauimus primùm illum literalem sensum, quod is veluti clauis sit & basis intelligentiæ spiritualis: quæ alioqui nimis est vaga, incerta & libera, nec solidæ alicui rationi subnixas, sed pro ingeniorum maxima varietate adeo varia, vt ridicula plerisque efficiatur. Literali sensu reddito insinuauimus etiam diligenter satis seruata tamen quantum fieri potuit breuitate, sensum spiritualem ad Christum & spiritum pertinentem, quo sic absoluta & integra haberetur Psalmorum intelligentia. Itaque dum hanc rationem sectamur, speramus nos ab odiosissimo Iudaizantium nomine exem-

ptos fore apud æquos rerum censores. Non enim sensum literalem (quem plerique nimis vilem habent) ideò sequimur, quod illi immorandam existimemus, sed vt per illum & certius & iucundius sensum spiritualem & mysticum assequamur: quem licet secundarium, non tamen inferiorem habendum putamus, sed præcipuum, atque tanquam à spiritu diuino præcipuè intentum, à nobis etiam maximè quærendum. Cum
1.cor.10 *enim (teste Paulo) omnia veteris testamenti patribus in figura contigerint, & finis totius legis Christus sit, in quo omnia recapitulantur & perficiuntur, ad illum omnia referenda sunt, maximè quatenus perfectioni eius conueniunt, & inter omnia, peculiariter quæ à Dauide præclarè vel dicta vel facta sunt, vel tolerata: qui adeò in plerisque Christi figuram prætulit, vt apud Prophetas etiam Dauidis nomine aliquo-*
Iere.30. *ties Christus nominetur, vt est videre apud Ieremiam dicentem: Seruient Domino Deo suo, & Dauidi Regi suo quem suscitabo eis. Et apud*
Eze.47 *Ezechielem: Suscitabo (inquit Dominus) super ea pastorem vnum qui pascat ea, seruum meum Dauid: ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & seruus meus Dauid*
Ose.3. *princeps in medio eorum. Sic & Oseæ dicit: Post hæc reuertentur filij Israel, & quærent Dominum Deum suum, & Dauid Regem suum. Cùm ergo duplex sit in scripturis veteris Testamenti sensus, literalis, scilicet, & spiritualis, siue mysticus: ille quidem primus habendus est, sed iste præcipuus & principalis. Ille huic subseruire debet, sicut Agar Saræ: at hic sic ab illo pendet vt illo non ritè intellecto, nec ipse solidè percipi possit. Quemadmodum enim librum Leuitici cæremonias legales describentem nemo rectè in mystico sensu tractauerit, qui non priùs & intellexerit, & explicauerit illarum literalem constitutionem: ita quæ sub typo Dauidis dicta sunt in Psalmis mysticè de Christo, non exactè satis quisquam tractauerit, nisi quomodo eadem Dauidi conueniant, prius animo perceperit. Et quomodo non Christianè satis Leuiticum perlegit, qui præter figuras illas & vmbras nihil attendit, nec eas ad Christum saltem aliquousque transfert, ita nec satis Christianè Psalmos Dauidicos, vel legit, vel explicat, qui in eis tantum ad Dauidem, Salomonem, & alios respicit, nec ex figuris assurgere nouit ad ipsam veritatem. Et rursum, sicut inter Iudaizantes censendi non sunt, qui quò rectè solidéque explicent sensus mysticos sub legis cortice reconditos, pro fundamento præstruunt & collocant literalem legalium cæremoniarum intelligentiam, ita nec qui Psalmos ad Dauidem aut alios pertinentes, de illis prius explicant, vt certius sensus mysticus constabiliatur. Scio quidem quosdam in ea esse sententia, vt existiment eos omnes Psalmos, ex quibus in nouo testamento quædam citantur dicta de Christo, in primo & literali sensu de Christo intelligendos esse, nec de Dauide aut alijs vllo modo interpretandos, ideoque & vereor ne illi mox exclamaturi sint, Iudæos*

nos

nos potius imitari quàm Christianam sequi pietatem, vbi viderint à nobis quosdam huiusmodi Psalmos etiam Dauidi tribui. At tales per Christianam mansuetudinem & charitatem deprecor, vt quemadmodum nos in rebus huiusmodi, quæ salua fide consistere possunt, vnumquemque in sensu suo abundare iuxta Pauli consilium permittimus: Rom.13
ita vicissim non dedignentur nostras attendere rationes, quibus cogimur ab eorum recedere sententia: quas etsi aliquoties sparsim in Annotationibus subiectis Paraphrasi Psalmorum indicauerimus, non pigebit tamen hic eas paucis repetere. Itaque vt non putemus omnes eos Psalmos, è quibus de Christo ab Apostolis atque ipsomet Christo testimonia producuntur, tantùm ad Christum pertinere, etsi ad illum præcipuè & perfectius pertineant, nos mouent plerique Psalmi qui nimis manifestè etiam de Dauide aut alijs sunt accipiendi, & imprimis Psalmus decimus septimus ex quo de Christo citat Diuus Paulus illud: Propterea confitebor tibi in populis Domine, & nomini Ro.15.
tuo Psalmum dicam. Eum enim etiam de Dauide accipiendum claré arguit & Psalmi titulus, & Psalmi materia, quæ in plerisque versibus parum conuenit Christo. Et historialis item liber Regum secundus, 2.Re.22
in cuius vigesimosecundo capite adducitur hic Psalmus tanquam historialis, & continens victorias Dei beneficio Dauidi concessas. Idem præter alios Psalmos satis comprobat & Psalmus octauus, ex quo Diuus Paulus de Christo dictum profert. Quid est homo, quod memor es eius? Psal.8.
aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulominus ab angelis, &c. Et tamen eadem ad literam esse dicta de humano genere in vniuersum, satis ostenditur tum per ea quæ sequuntur, cum pro explicatione eius (Omnia subiecisti sub pedibus eius) subijcitur, oues & boues vniuersas, insuper pecora campi, &c. in quibus verbis alluditur ad dominium homini in principio supra omnia animalia concessum: tum per similem locum in Psalmo centesimo quadragesimo tertio, vbi simili interro- Heb.2.
gatione de vniuerso humano genere effertur: Domine, quid est homo, quia innotuisti ei? aut filius hominis, quia reputas eum? Plura loca in Annotationibus circa singulos Psalmos obseruare licebit, vt intelligatur non statim consequens esse, Psalmum aliquem de Christo solùm & ad literam accipiendum, quòd ex eo testimonia producantur Christo accommodata. Sicut enim Christo ab Euangelistis tribuuntur illa: Os non comminuetis ex eo. Et, Ex Ægypto vocaui filium meum, & alia similia, quæ Ioan.19
certissimum est de illo non primò & ad literam esse dicta, sed in sensu spiri- Matt.2.
tuali latente sub litera: ita & ex Psalmis multa Christo tribuuntur, quòd, etsi sint de alijs literali sensu primùm dicta, in illum tanquam ipsam veritatem rectè præfiguratam perfectiùs quadrent. Atque hac ratione scriptum est, Christum aperuisse sensum vt intelligerent scripturas. Luc.24
Id enim non ideò solùm dictum est, quod demonstrarit illis loca quæ

propriè & sine typo, atque, quod dici solet, ad literam de eo scripta sunt: sed quod etiam docuerit typos veteris Testamenti ad se & ecclesiam suam referendos, & quæ de alijs dicta videntur, in se verius competere, qui in illis præfiguratus sit. Quæ scripturas intelligendi ratio, à Christo primùm declarata Apostolis, ac deinde nobis per Apostolos communicata, nobis Christianis propria est, nec nobis cum Iudæis communis qui literalem tantum & vnicam carnalem in scripturis intelligentiam norunt: in qua qui cum eis acquiescit, aut eam præcipuam ducit, is demum verè Iudaizare dicendus est. Vt autem ex multis argumentis, quæ circa quosdam Psalmos subinde indicamus, ad ostendendum plerosque Psalmos, qui à quibusdam tantum ad Christum & noui Testamenti beneficia pertinere putantur, etiam ad Dauidem, & sui temporis beneficia pertinere, vnum aliquod afferamus, quod in Ecclesiastico obseruauimus: Psalmus vigesimus, qui incipit: Domine in virtute tua lætabitur Rex: proculdubio ad Christum pertinet, existimatúrque à plerisque tantum ad illum pertinere, adeò pleraque eius Psalmi illi soli conuenire videntur: & tamen auctor libri Ecclesiastici, quem non dubitamus diuinum & canonicum esse scriptorem, satis indicat eum Psalmum etiam de Dauide, veri Regis nostri typo decantatum esse, cum dicit de eo sic: In decem millibus glorificauit eum, & laudauit eum in benedictionibus Domini in auferendo illi coronam gloriæ. Eccles. 47. *In qua sententia, vt latius ostendemus in commentarijs super Ecclesiasticum, quos ad manum habemus, verba glorificauit, & laudauit, referenda sunt non ad Dominum, sed ad populum. Et est sensus, quòd populus glorificauerit Dauidem in decem millibus, cùm scilicet, de eo canerent: Percussit Saul mille, & Dauid decem millia.* 1. Reg. 18. *Idem populus laudauit Dauidem in benedictionibus Domini, in offerendo illi coronam gloriæ, cùm, scilicet, de eo caneret: Præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Ecclesiasticus enim ille scriptor in commemorandis patrum laudibus respicit semper ad ea quæ prius de eis scriptura narrauit. Et hæc quidem pro depellenda nostri instituti calumniæ sufficere putamus apud beneuolum Lectorem, qui si dignabitur sequentes in Psalmos Annotationes cum iudicio legere, spero illi abundè satisfactum iri. Cæterùm vt in mysticis scripturarum & maximè Psalmorum sensibus solidè & fœliciter quis versetur, annotandum hic mihi visum est, mysticorum sensuum duos esse locos, vnde petendi sunt. Alter est ipsarum creaturarum omnium visibilium, quas ab initio mundi non solùm sic creauit omnium conditor Deus vt humanis seruirent vsibus, & necessitatibus corporalibus, sed etiam vt suis proprietatibus adumbrarent res spirituales atque cœlestes. Itaque dum in Psalmis iuxta literam canuntur Dei beneficia per creaturas nobis præstita, iuxta sensum mysticum intelligenda sunt, & ea spiritualia*

bonæ, quæ creaturæ suis proprietatibus designant. At cùm canitur cœlos enarrare gloriam Dei, & intelligamus cœlos corporales Dei gloriam nobis depradicare, ac declarare, & multò magis intelligamus cœlos spirituales, Apostolos, scilicet & viros diuinos, idem multò perfectius præstitisse & præstare. Id diligenter obseruatum, aptissima erit clauis ad aperiendum sensus mysticos in litera latentes. Alter locus vnde petendi sunt sensus mystici, est personarum & rerum gestarum, aut institutarum cæremoniarum, quæ in scriptura veteris testamenti celebrantur. Cùm enim, teste Paulo omnia in figura contigerint illis, quæcunque de his scripta sunt, nouo testamento iuxta spiritualem sensum accommodanda sunt, si modò momentum aliquod singulare in se habeant. Sicq; in his quæ Dauid cecinit vel sibi diuinitus præstita, vel à se gloriosè facta aut tolerata simul intelligere oportet quæ Christi sunt in Dauide adumbrati. Vt tamen solidè vterque hic locus mysticorum sensuum tractetur, diligenter obseruanda sunt ea scripturarum loca, in quibus innuitur quid vel creaturæ quædam, vel res testamenti veteris mysticè designent, vt iuxta formam in scripturis insinuatam, non autem pro libera cuiusuis ingeny adinuentione, mysticus sensus eruatur atque tradatur, & ibi mysticum aliquid quæratur, vbi mysticum aliquid esse ex scripturis colligi potest. Proinde vtilissimum foret annotata habere omnia ea sacræ scripturæ loca, in quibus quædam mysticè tractata sunt atque exposita. At de ea re prolixius agere, alterius est instituti. Vt ergo ad reddendum instituti nostri rationem redeam, video etiam hoc superesse, vt dicamus cur eam potius enarrandi Psalmos rationem delegerimus, quæ Paraphrasi fit, quàm quæ iustis fit commentarÿs, in quibus singula quæque distinctè explicantur, & proinde aptior videtur docendis ineruditioribus. Fecimus certe illud, non solum quod paraphrastica enarratio sit breuior, & vel eo nomine gratior: sed etiam quod iucundior sit & ingenÿs excitandis conuenientior, dum lector intentus esse cogitur, vt obseruet quid in Paraphrasi respondeat singulis quæ in litera dicuntur, quod cum assequitur, magis etiam inde reficitur. Imitati sumus hac in re non pœnitendos authores, F. Franciscum Titelmannum, Antonium Flamminium, Ioannem Campensem, & alios, quorum etiam verba sæpius mutuatos nos agnoscimus, vt ne quem suo fraudemus honore. Itaque qui ex hac nostra Paraphrasi fructum facere volet, diligenter semper intendat ad ea quibus respondet Paraphrasis, cogitétque, nihil in ea otiosum esse, nihilque positum, quod non ad explicationem, vel verborum, vel phrasium, vel ad ordinem & connexionem versuum insinuandam pertineat. Si autem amplius quid desideret, legat & subiectas annotationes circa loca quædam difficiliora, quas scio debuisse copiosiores fuisse, vt abunde multis satisfacerent: verum nos breuitati studuimus, contenti ea tantum annotare quæ necessaria videbantur. Quæ autem & quot loca in singulis

*Psalmis peculiares habent annotationes, indicant literæ Alphabeticæ marginibus asscriptæ. Et in Paraphrasi, sicut medium versus insinuatur stellula *, ita si quando aut totus versus, aut medium eius, aut aliqua eius pars plures habet explicationes, idipsum indicat crucis signum † appositum.*

Cæterum cùm hos nostros labores viderem pro more alicui dedicandos esse, statim iudicaui non alij magis quàm vobis confratribus meis, mihi ex animo & colendis & dilectis, esse nuncupandos: tum ob singularem illum vestrum erga nos affectum, sæpius quidem à plerisque vestrum mihi declaratum: sed ab omnibus præcipuè in receptione atque introductione ad vestram Ecclesiam nuper peracta, tanta cum beneuolentia: vt vestro exemplo omnes etiam alij quorumuis ordinum, & ecclesiastici, & laici summo nos fauore vsque ad stuporem & magnam spectantium admirationem exceperint: tum quòd deinceps vobiscum in decantandis Dauidicis Psalmis mihi perpetuò insistendum sit, nimirum vt ex lectione harum nostrarum elucidationum clariorem Psalmorum intelligentiam assecuti, lubentius in Psalmorum decantatione occupemini, alijque omnes per vniuersam nostram Diœcesim ecclesiastici imprimis vestro exemplo ad deuotam Psalmorum in horis diuinis frequentationem prouocentur: sicque etiam laici omnes obseruantes ecclesiasticos: quo decet affectu & reuerentia, diuina peragere officia, illis magis afficiantur, & glorificent communem omnium patrem qui in cœlis est. Id quod à vobis eo magis futurum confido, quòd iam à nobis admoniti de quibusdam ad cultum diuinum pertinentibus statim communi sententia eadem approbaueritis, eisque vos accommodaturos receperitis: ita vt cùm impositum nobis Episcopale officium magna trepidatione ob periculosa hæc tempora & susceperimus, & aggressi fuerimus: tamen ex vestro fauore, & obsequio bonam conceperimus fiduciam fœlicioris in nostro officio progressus. Sanè experior non vanam esse meam de vobis expectationem, quam mihi & vestræ aliquot literæ, & multorum de vobis præclara existimatio suggessit, vt ad suscipiendam duram Episcopalem prouinciam non me omninò præberem difficilem. Video enim Capitulum hoc nostrum, vt Præposito Viro eminentissimo, ac Decano humanissimo: ita & alijs Viris plerisque doctissimis simul & probissimis, pietatisque addictissimis ornatum esse, qui digni planè sunt in ciuitate tam præclara & celebri, ac Capitulo tam bene constituto, & æquissimis statutis erecto residere: vbi præter alia pleraque commendanda, & in receptionibus Canonicorum nihil exigitur aut numeratur, & omnes pene fructus solum ex distributionibus per singulas horas constitutis percipiuntur. Fiduciam nostram non parum auget fauor Reuerendi Præpositi nostri Domini Præsidis Viglij, qui non desinit nos & consilio suo & ope omnis adiuuare, vt fœlicem planè me vobiscum iudicem, quòd talem

ego

ego Mæcenatem, & vos mecum talem nacti sitis Præpositum: qui non solum sua authoritate magna, sed etiam prudentia insigni nobis adesse, nósque tueri & potest, & paratum se semper exhibet.

Itaque quo & ego vicissim declararem animi mei in Reuerendum D. Præpositum & reliquos vos confratres meos gratitudinem non debui prætermittere, quin sicut nostra nuper in Prouerbia Salomonis commentaria Reuerendiss. D. Præposito: ita eidem (cui me totum debeo) & vobis, Decano, totique Capitulo hunc nostrum alterum fœtum nuncuparem: persuasus nullum aliud munus vobis omnibus gratius esse posse, quam illud, quod his qui canonici dicuntur maximè conuenit: quod item confido per vos & aliis nostræ Diœcesis clericis (pro quibus omnibus sollicitum me esse debere agnosco) acceptius & commendatius fore, vt cum cultus Diuini profectu illud vobiscum libentius legant & amplexentur. Quod si assecutus fuero non pœnitebit nos laborum, quos in colligendo & edendo hoc opere subiuimus, sed abundè nos illorum fructum adeptos nobis persuadebimus. Valete colendissimi Domini, & nostram operam boni consulite.

Gandaui, 4. Decembris.
Anno 1568.

JN ENCOMIUM AUTHORIS ELEGANTISSIMI PARAPHRASTIS

ODE.

Ignem Prometheus curribus arduis
Phœbi micantis ſuſtulit, humidum
Quo pectus inflammaret ortæ
Æthereæ luteæq; gentis.

Hic Dauid alto pectine concinit.
Veri Promethei geſta, ſub ignibus
Qui miſit æternum Tonantis
Numen, hali retinens figuram.

Cauſas Prometheus tempore præuidens
Fertur: Prophetæ carmina perſonant
Laudes inauditas Satoris,
Qui maculas hominum piauit.

Hæc ſunt polorum greſſus, iter, via,
Hæc ignis ardens, pectora perciens,
Hæc ſtella quæ ducit colonos,
Vt triticum cumulent opimum.

Cinctus tiara dat Paraphraſticus
Nomen Promethei mellifluis modis
Chriſti ſupremi, qui cruore
Sacrificas abolet fauillas.

PARA

PARAPHRASIS IN OMNES PSALMOS DAVIDICOS, CVM ARGVMENTIS EORVM ET ANNOTATIONIBVS.

ARGVMENTVM PRIMI PSALMI.

Cum omnes natura trahantur ad beata vitæ appetitionem, pauci verò intelligant in quo illa consistat, eam rem imprimis explicat elegantissimè vir sanctus, docens hunc demum, qui abiecto omni consortio & consensu cum impijs, animum suum adycit legi Dei, atque ob id in ea assidue meditatur, esse in hac vita beatum, eò quòd similis sit arbori bene plantatæ, fructiferæ, semperque virenti: cùm contrà impij eleges similes sint pulueri leuissimo, sterili, aridóque, qui proinde non poterunt admitti in congregationem iustorum, vt cum eis eadem accipiant præmia, sed vt res nihili, vnà cum suis actibus perdentur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Beatus vir qui non abijt in consilio impiorum,

** & in via peccatorum non stetit,*

** & in cathedra pestilentiæ non sedit.*

EATITVDINEM, quam omnes natura a
appetunt, sed quæ vera perfectáque in hac
vita contingere non potest, iam tamen firma spe & expectatione consecutus est, & meritò fœlix dicendus est, quisquis non consentiens impiorum consiliis, non est conuersatus in illis quæ illi consulunt * & multo magis non est delectatus institutis peccatorum, si quando eis acquieuerit, vt in eis perseueraret: * omnium autem ma- b
ximè abstinuit, nè cum pestilentissimis quibusdam hominibus, deridentibus eos qui iustitiam & pietatem colunt, pestiferum se exhiberet doctorem, noxiis institutionibus alios corrumpens, ac malitiam ac falsitatem velut professus.

2 Sed in lege Domini voluntas eius,

** & in lege eius meditabitur die ac nocte.*

2 Sed omni impiorum commercio relicto, (quoniam satis non est vitia declinare, nisi etiam virtus colatur) omnem suum animum & affectum adiecit legi Dei, illam amans, illámque adimplere ex animo cupiens, cuius consilia & viæ longè sunt diuersæ à consiliis impiorum: * atque ob id in ea solicitè meditatur assiduè, vt intelligens quæ iubeat Deus, quidve prohibeat, vitam suam legi Dei attemperet. Nec animo tantum secum in lege Dei meditatur, sed & illa quoque in ore eius erit semper, nec vlla de re loquetur cupidius.

3 Et erit tanquam lignũ plantatum secus decursus aquarum,

** quod fructum suum dabit in tempore suo.*

3 Meritò autem hunc beatum dico, atque fœlicem, quoniam qui talis c
fuerit, similis erit arbori fœcundæ, fœliciter plantatæ, nempe iuxta decurrentes riuulos aquarum, quæ nunquam destituta humore, fructum suum tempore opportuno reddet, cuiúsque folia etiam decerptis fructibus non defluent: sed semper viridia, etiam hyeme, persistent. * Ita enim & ille in cœlesti solo firmiter plantatus, fluminibus th[illegible] scripturarum, quæ de cœlesti fluunt paradi[illegible], ac succo diuini spiritus, hoc est, spiritali gratia perpetuò irrigatus, nunc quidem bonorum operum fructus Deo gratissimos, hominibúsque vtilissimos reddet, cùm [illegible] sect, charitatique suadebit, immo toto huius vitæ temp[illegible]re, quo[illegible] bene operandi t[illegible]pus: in futura autem vita perpetuum Deo reddet fructum laudis & confessionis.

4 Et folium eius non defluet.

4 Idem autem non tantum bonos proferet fructus, sed nec inciden- d
tibus malis frangetur. Nam instar arboris prædictæ, cuius folia neque hyeme, neque æstate defluunt, semper virebit ac florebit: hic q[illegible] animo, qui non languescet tribulationum æstu, vel malitia mun[illegible]

m.8. ** & omnia quæcunque faciet, proſperabuntur.*

frigiditate: poſteà autem florebit animo ſimul & corpore, in æterna fœlicitate eundem vigorem ſemper retinens. * Et omnia quæcunque faciet, quantumuis apud homines infœliciter illi cedere videantur, proſperè illi apud Deum cedent, illo diſponente, qui ſanctis ſuis omnia vertit in illorum bonum.

5 *Non ſic impij, non ſic, ſed † tanquam puluis quem proijcit ventus à facie terræ.*

5 Non ſic autem ſeſe habent impij, diuinæ legis nequaquam ſtudioſi, non ſic, inquam, ſeſe habent, ſed etiamſi videantur hominibus firmiter radicati, ac egregiè florere, tamen ſunt ſicut puluis leuiſſimus, ſterilis & aridus, quem diſpellit ventus à ſuperficie terræ, quique non ſolum inutilis eſt, ſed à vento diſperſus omnia etiam commaculat, oculóſque hominum lædit: Ita enim & impij impulſibus ſuarum paſſionum, & flatibus malarum ſuggeſtionum in omnia vitia rapiuntur, nō ſolum inutiles, ſed & noxij omnibus. † Qui etiam ſeueritate iuſtitiæ Dei, quaſi procelloſo ac valido quodam vento, ſubitò rapientur è terra, ac diſpergētur à conſpectu Dei & hominum, tam facile quàm rapit ventus puluerem.

6 *† Ideo non reſurgent impij in iudicio,*

** neque peccatores in concilio iuſtorum.*

6 Et quia ſic impij pulueri ſunt ſimiles, ideo non ſtabunt, nec ſe erigere poterunt: ſed cauſa ſua cadent in generali iudicio Dei, aut etiam iuſtorum, qui cum Deo mundum iudicabunt, non poterunt illud iudicium ſuſtinere, * neque peccatores durare poterunt in congregatione iuſtorum. † Et quamuis impij ac peccatores nouiſſimis temporibus vnà cum iſtis ad vitam ſint reuocandi, non tamen ſic reſurgent, vt fiant participes ſalutaris iudicij & congregationis iuſtorum, à qua abigentur in tenebras infernales. e

7 *Quoniam nouit Dominus viam iuſtorum,*

** & iter impiorum peribit.*

7 Ob eam verò cauſam iuſti intenti legi diuinæ, in perpetuum florentes ac beati erunt: improbi verò ſempiternis ſupplicijs cruciabuntur, quoniam Dominus Deus modum viuendi iuſtorum ſingulariter amat, eúmque curæ habet, dirigit ac approbat: * inſtitutum autem impiorum ſimul cum impijs peribit, quando, ſublatis e medio impijs, emarceſcere faciet Deus omnem eorum gloriam, perdétque omnes eorum cogitationes, ſtudia & actiones.

ANNOTATIONES.

PLERIQVE huoc Pſalmum non Dauidis, ſed Eſdræ eſſe putant, qui prologi vice omnibus eum Pſalmis præpoſuerit, quò ad meditationem legis diuinæ nos inuitaret. Verum receptius eſt vnum hūc eſſe ex Pſalmis Dauidis, qui ante omnia docet qua in re ſit ſita hominis vera beatitudo, vt ſciremus quo debeamus referre omnes noſtras actiones & ſtudia. Nam in Græcis quibuſdam codicibus præfigitur titulus: Dauid Prophetæ & regis carmen. In alijs, Pſalmus Dauid.

a BEATVS VIR.] Hic verſus duobus modis accipi poteſt. Hebræi enim intelligunt hic figuram eſſe, quam Quintilianus vocat congeriem, vt ad maiorem emphaſim vnius rei ſit coacernatio, & per hoc quod dicit: virum beatum eſſe, qui non abiit, nec ſtetit, nec ſedit cum impijs ſimpliciter intelligatur voluiſſe, beatum virum eſſe, qui penitus ab omni abſtinet malorum conſortio, eò quòd omnis hominis vita peragitur eundo, ſtando & ſedendo. Quæ interpretatio conſentit cum eo quod in alio poſtea Pſalmo dicit Propheta: Non ſedi cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus nō introibo. Quo ſignificare vult nullum ſe habuiſſe cum impijs

Pſal. 25. commercium. Latini autem ferè & veteres & recentiores intelligūt in his tribus partibus eſſe figuram, quam vocant incrementum vel gradationem, vt minus ſit ambulare in concilio peccatorum, quàm ſtare in via peccatorum, & iſtud minus, quàm ſedere in cathedra. Verum quibuſdam videri poterit, harum partiū ordinem non rectè poſitum, cùm in negatiua locutione, quod maximum eſt præponi deberet, ſicuti contra in affirmatione à minori ad maius eſt aſcendendum. Ideóque dicendum videbatur Beatus qui non ſedebit in cathedra, nec etiam ſtetit in via peccatorum, nec in eorum conſilijs ambulauit. Ad quod dicendum erit, duplici ratione hoc ordine Prophetam has partes poſuiſſe. Primum vt deſignaret quibus gradibus ad ſummam impietatem perueniretur. Primum enim impiorū conſilia ſequuntur homines, deinde capti dulcedine peccati in eo perſeuerant, ac tandem artis malitiæ & falſitatis duces fiūt & magiſtri. Secundò hunc ordinem obſeruauit, vt doceret viro, qui beatus eſſe velit, inprimis caueodum ne acquieſcat impiorum conſilijs: magis autem, ne ſi per humanam infirmitatem peccare eum contigerit, in malo perſeueret. Omnium verò maximè, ne alijs fiat malitiæ vel falſitatis magiſter.

IN CONSILIO IMPIORVM.] Conſilia impiorum, non ſolùm ſunt impiorum vel hominum vel dæmonum ſuggeſtiones, ſed etiam rationes illorum aſtutæ, quibus nituntur aſſequi aut huius ſeculi diuitias, aut honores, aut cupitas voluptates. Filij enim huius ſeculi, ſoquit Saluator, prudentiores ſunt filiis lucis in generatione ſua. Cæterum, dictionem, *conſilio*, ſcribendam hoc loco per literam ſ, in penultimo verò verſu per literam c, quanquam ex dictione Græca conſtare non poſſit, quæ vtrobique eadem eſt, *βουλὴ* & vtrumque ſignificat conſilium ſcilicet, & locum conſilij, atque ſenatum, conſtat tamen ex Hebræis, apud quos priori loco ponitur עצת Atſath quod conſilium ſignificat: poſteriori עדת Adath, quod congregationem ſignificat. b Luc. 16.

IN LEGE EIVS MEDITABITVR.] Dictio Hebraica הגה Hagha, quæ hoc loco ponitur, non tantùm pertinet ad cordis cogitationes, ſed & ad oris ſermones, quomodo & noſter verbum meditandi aliquoties accipit: vt cum ſcribit hanc dictionem Pſal. 34. Lingua mea meditabitur iuſtitiam tuam. c

ET ERIT TANQVAM LIGNVM.] Vt verſus hi duo rectè intelligantur, ſciendum hos duos in Hebræis vnum eſſe verſum, duobus conſtantem præcipuis membris, vt omnes ferè Pſalmorum verſus. Quorum prius eſt, Erit tanquam lignum, quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructū ſuum dabit in tempore ſuo, & foliū eius non deſluet: Poſterius eſt, & omnia quæcunque faciet, proſperabuntur. Itaque priori membro comparatur homo iuſtus arbori (dictum enim, lignum, vt ſæpe in ſcripturis, accipi hoc loco debet pro arbore) tres habenti conditiones, nempe quæ & conuenientiſſimè eſt plantata, nimirum iuxta riuos aquarum, & fructum edit opportuno tempore, & perpetuò viret, etiam decerptis fructibus. Poſteriori membro explicatur ſimilitudinis ratio. Id annotandum videbatur, quò intelligeremus illud: Et folium eius non deſluet non pertinere primò ad hominem iuſtum, ſed ad arborem, cum qua fit comparatio, nec idem eſſe ſuppoſitum verbi, deſluet, & verbi, faciet. Videtur autem per arborem, cum qua facit comparationem Propheta, deſignare palmam aut auleam. Vtriuſque enim decerpto fructu folia d

ctu folia

eius folia non decidunt, sed etiam in hyeme perseuerāt. Et alijs his arboribus iustum comparat, vt Psalmo 91. Iustus vt palma florebit,&: Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei, Psalmo 51

c IDEO NON RESVRGENT.] Dictio Hebraica יקומו Iakumu, quamuis etiam resurgere significet, propriè significat stare: secundùm quam significationem plerique ex Hebræo vertunt, nō stabunt, vel subsistent impij in iudicio, vt sit sensus: Impij in iudicio Dei, aut etiam iudicio iustorum, qui cum Deo iudicabunt, non poterunt sese defendere, suámque causam & innocentiam probare, sed causa sua cadent, atque in eo victi condemnabuntur. Hi enim dicuntur Latinis cadere sua causa, qui causam suam probare & defendere non valent. Atque hic sensus probè quadrat cum eo quod prius cōparauit impios pulueri, qui ob suam leuitatem subsistere non potest. Ad hunc autem sensum nostra lectio accommodabitur, si hoc modo intelligamus: impij non resurgent, hoc est, non se erigent vt stent in iudicio, sed condemnati cadent. Huic intelligentiæ consentit illud Psalmo 109. Cadent super eos carbones, in ignem deijcies eos, in miserijs non subsistent: vbi Hebræis idem verbum est quod hoc loco. Quod si autem verbum, resurgere, accipiatur propriè, vt significet futuram corporum resurrectionem, considerandum quod non neget impios resurrecturos, sed non resurrecturos in iudicio iustorum, hoc est, vt participes sint eius iudicij quo iudicabuntur iusti. Dictio enim, iustorum, ex secundo membro repetenda est. Hilarius inter impios & peccatores hoc ponit discrimen, vt impij sint infideles, qui non resurgent in iudicio, quoniam, vt inquit Saluator, qui non credit, iam iudicatus est: Peccatores verò, fideles malè viuentes, qui resurrecturi quidem sunt vt iudicentur, sed non resurgent in cœtu iustorum. Sic & Euthymius. Verum Propheta indistinctè videtur accipere impios & peccatores. Cæterùm legendum per futurum, resurgent, & non per præsens, resurgunt, (vt passim legitur) docent tum Græca, tum Hebræa.

ARGVMENTVM SECVNDI PSALMI.

Prædicit Psalmista vanam esse hostium Christi coniurationem, nomen eius delere studentium, quem Deus pater post resurrectionem, totius orbis regem constituerit, collata vindicandi rebelles maxima potestate, adhortans deinde, vt illi subijciantur, cui qui restiterit, summam sibi perniciem conciliabat: qui verò submiserit se illi, fœlix futurus est & beatus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Quare fremuerunt gentes.
** & populi meditati sunt inania?*

T quid gentes per indignationem & fremitum turmatim insurrexerunt, atque turbatæ sunt, * & populi inter se ea cogitauerunt, quæ vt eis erunt inutilia, ita & impossibilia? Psal. 2. a

2 Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersùs Dominum, & aduersùs Christum eius.

2 Nec populi tantùm, sed & reges terræ simul consurrexerunt, promptísque animis sese opponere decreuerunt, & principes simul congregati sunt contra Deum, & contra eum qui ab ipso in regem vnctus est. Huic enim dum se opponūt, Domino resistunt.

3 Dirumpamus vincula eorum.
** & proijciamus à nobis iugum ipsorum.*

3 Sic autem inter se dicunt hi & numero multi, & potentia fortes: Destruamus imperium illorum, quo nos isti tanquam vinculis quibusdam obstringere sibi moliuntur, * & iugum seruitutis ipsorum, ne dominentur nobis, abijciamus à ceruicibus nostris. Nolumus enim hunc regnare super nos. Luc. 19.

4 Qui habitat in cœlis, irridebit eos:
** & Dominus subsannabit eos.*

4 Hæc quidem inter se statuunt homines amentissimi. At summus ille omnium rerum Dominus, qui cùm habitet in cœlis, & illorum impios prospicit conatus, & ab illis oppugnari non potest, suo tempore illos ridebit, * ac subsannabit, cum illis deiectis & perditis inanes ostendet eorum conatus, omnibúsque hominibus ridendos exponet. b

5 Tunc loquetur ad eos in ira sua:
** & in furore suo conturbabit eos.*

5 Tunc qui iam ad tempus dissimulat, iratus admodum illis loquetur, seuerè illos puniendo & vindicando, * & per vltionem seueritatis suæ conturbabit eos, dum sibi irasci cogentur, ac pœnitentia infructuosa confundi, dúmque mala illos subitò occupabunt, quæ effugere non poterunt.

6 Ego autem constitutus sum rex ab eo, super Sion montem sanctum eius:
** prædicans præceptū eius.*

6 Ego autem cui subijci recusatis, quémque perdere molimini, non mihi regnum vsurpaui, sed ab omnium domino constitutus sum Rex, vt regnem in Sion, monte eius verè sancto, quòd in eo sanctuarij sui sedem sibi delegit Dominus.* Atque hic Rex constitutus annuntio vobis & omnibus quid de me statuerit Dominus, quidque me vobis denuntiare præcepit, vt ne per ignorantiam peccetis. c

7 Dominus dixit ad me: Filius meus es tu:
** ego hodie genui te.*

7 Ipse dixit ad me, cùm, data mihi omni potestate in cœlo & in terra, me in regem super populum suum constitueret, Filius meus es tu, * ego hodie nouo quodam modo rursum te genui, alium & nouum hominem te reddens.

8 Postula à me, & dabo tibi gētes hæreditatem tuā:
** & possessionem tuam terminos terræ.*

8 Tanta est autem mea in te beneuolentia, vt quidquid petieris à me, voluntati tuæ sim concessurus. Itaque postula à me, & ego cuius sunt omnia, pro paterna mea indulgentia, dabo tibi (vt conuenit facere filio) non solùm Iudæos, sed & gentes omnes in tuam hæreditatem: * & omnes fines terræ tibi dabo in firmam ac perpetuam possessionem, omnes terræ nationes ditioni ac potestati tuæ submittens.

9 Reges eos in virga ferrea:
** & tanquam vas figuli confringes eos.*

9 Quod si qui sint imperium tuum repudiantes, hos imperio tuo ac potestate diuina à me tibi collata, cui tanquam ferreæ virgæ resistere nō poterunt reges: * atque penitus sine reparationis spe perdes, & ad nihilum rediges, idque facillimè, quemadmodum virga ferrea facillimè vas terrestre à figulo factum, sic in minutissimas comminuitur partes, vt reparari nequeat.

10 Et nunc reges intelligite:
** erudimini qui iudicatis terram.*

10 Itaque cùm hæc ita se habeant, vos reges terræ, qui insipienti consilio vos hactenus opponere studuistis regi à Deo constituto, nunc saltem rectè sapite, * erudiamini iudices terræ nunc, cùm vobis prodesse potest vera sapientia, ne serò sapere vestro malo cogamini.

11 Seruite Domino in timore:
** & exaltate ei cum tremore.*

11 Vos, inquam, appello, qui continetis multitudinem, quorum exemplum facilè vulgus sequetur. Addicite vos vltrò in seruos non homini, sed Domino, cui repugnatis, dum agnoscere respuitis regem à se institutum. Huic, inquam, in hoc rege seruite, idque vt decet illius maiestatem cum metu ac reuerentia: * &, quoniam talem regem constituit qui voluntariè subiectos seruet, non perdat, ob hoc salutare regnum lætemini in eo, gaudio tamen (ne nimis sit effusum) restricto, reuerentia ac tremore quodam, nato ex anxia cura gratificandi illi.

12 Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus:
** & pereatis de via iusta.*

12 Suscipite doctrinam filij, acquiescentes legibus eius, ne quando vestram rebellionem vlcisci incipiatis qui a Deo patre constitutus est omnium Dominus, accepta simul vindicandi rebelles potestate, * & ab ea via ac vita, qua Deo quis probari potest, excidatis, atque pereatis.

13 Cum exarserit in breui ira eius:
** beati omnes qui confidũt in eo.*

13 Tunc cùm ira & vltio eius quam iam ad tempus adhuc reprimit, sese manifestabit ac sæuiet, id quod breui ac citiùs opinione futurum est. * O verè beati ac fœlices, qui vltro se eius potestati fideique commiserint, omnem suam spem in illum collocantes; sicut contrà planè miseri, quotquot huius imperium agnoscere recusant.

ANNOTATIONES.

Dubium esse non potest Christiano, quin de Christo Saluatore hic Psalmus sit intelligendus, cùm in variis locis Apostoli hunc de Christo sint interpretati, vt patet Actuum quarto & decimotertio Ad Hebræos primo & quinto. Apoc. secundo & decimonono. Verùm an primò de illo sit accipiendus, & non potiùs primò & ad literam de Dauide, sed tanquã typo Christi, in quem veriùs & perfectiùs competant quæ in ipso Dauide aliquousque completa sunt, dubitari potest. Videri enim potest. Dauid cum iam in regem super Israël esset receptus, & in monte Sion sibi regiam delegisset, hoc Psalmo expostulasse contra Philistheos, omnésque inimicos suos pernitiem eius quærentes & regnum Israël dissoluere conantes, prædixeréque irritos fore eorum conatus, quia à Deo sit in regem electus, summa accepta ab eo in hostes potestate. Nam omnino videri potest in sua persona dicere: Ego autem constitutus sum Rex ab eo: & quæ sequuntur. Neque veritati officit, si quæ de Christo sunt in nouo Testamento citata, ad literam intelligamus primò competere alicui, qui figuram & typum Christi gessit: immò iucundius & clarius ea de Christo intelligimus, cum in ipsius typo eadem contemplamur, sed quæ veriùs & perfectius Christo conuenire cernimus. At si quis diligenter obseruet finem huius Psalmi, maximè iuxta Hebraicam veritatem, meritò magis inclinari debet in eam sententiam, vt primò & ad literam asserat Prophetam hunc Psalmũ de Christo cecinisse, quamuis non sine typo sui regni, in quo videbat Christi regnum per multa adumbrari, in oppugnatione scilicet & contradictione multorum per circuitum regnorum eam quam Christi regnum passurum erat contradictionem primùm in Iudæa, ac deinde per vniuersum orbem à variis populis & regibus terræ. In regni sui dilatatione etiam ad cæteras gentes, subque, quam de rebellibus obtinuit digna victoria, propagationem regni Christi vsque ad extremos fines terræ, eiúsque in rebelles potestatem quam in nouissimo iudicium in illos exercebit.

a QVARE FREMVERVNT GENTES.] Dictio Græca ἐφρύαξαν, quanquam propriè significet fremere, significat tamen etiam tumultuari & insurgere contra aliquem. In qua significatione hic accipiendã Euthymius ex Hebrææ dictionis exigentia, se asserit didicisse. Ea enim significat tumultuanter congregari, & non, quod propriè Latinis est, fremere. Itaque in nostra lectione sic accipiendum est, quod dicitur, gentes fremuisse, quo dicimus fremere vbique bella, pro eo quod est, omnia bellis personare, & tumultuari.

b IRRIDEBIT EOS.] Plerique verba hæc futuri temporis exponunt per tempus præsens, vt sit sensus: Illi quidem quasi serio rei inepti tumultuantur, ac simul concurrunt: at Deus omnia conspiciens, in cœlis quietus semper residens, eorum conatus ridet, hoc est, pro nihilo ducit, quomodo rideret Gigas, si videat pusionem aliquem velle se bello adoriri. Verùm quoniam subditur: tunc loquetur, &c. magis per futurum tempus exponenda sunt, vt intelligamus Dominum iam illos irrisurum, cum loquetur illa illis, & conturbabit eos. Irridet enim Dominus aliquos tunc, dum eorum conatus irritos faciens aliis eos ridendos exponit. Sic Psalmo alio: Et tu Domine, inquit, deridebis eos, & ad nihilum deduces omnes gentes. Et Prouerb. 1. dicitur: Ego in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cùm vobis quod timebatis acciderit. Psal. 58.

SVPER SION MONTEM SANCTVM EIVS.] Quatenus hic Psalmus ad Christum pertinet, per Sion, hoc loco, sicut & aliis plerisque scripturæ locis Ecclesia fidelium, super quos peculiariter Christus regnat, intelligitur, quæ hoc nomine sæpe vocatur, cum quòd regnum Christi præfiguratum fuit in regno Dauidis, qui sibi regiam diuino nutu delegit in Sion: tum quòd regnum Christi cœperit in Sion, atque ipsa terrena Hierusalem, iuxta illud Isaiæ secundo, exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem: tum etiam quòd nominis significatio rectè quadret in Ecclesiam Christi. Significat enim Sion, speculationẽ vel speculam: quod bene competit ei, cuius conuersatio tota est in cœlis. c

d PRÆDICANS PRÆCEPTVM EIVS.] Nomine præcepti ferè intelligitur à nostris Euangelica doctrina, eiúsque mandata fidelibus obseruanda, quæ Christus ex patris iussu annũtiauit mundo. In Hebræo autem hæc pars est principium noui versus sequentis. Cùm enim in præcedenti versu apud Hebræos, introducatur pater loquens de filio: Et ego ordinaui regem meum super Sion montem sanctum meum (pro quo septuaginta verterunt mutatis punctis: Ego autem ordinatus sum Rex ab eo) in sequenti versu inducitur loquens filius, & exponens quid de se pater decreuerit: Narrabo, inquit, decretum vel statutum, patris scilicet de me. Illud autem est quod sequitur: Dominus dixit ad me, &c. proinde vt etiam hunc sensum in nostra lectione habeamus, dictio, præceptum, accipienda erit pro decreto vel statuto, quomodo Psal. 104. cùm dicitur Deus testamentum, hoc est, pactum suum mandasse in mille generationes, illúdque statuisse ipsi Iacob in præceptum. Vbi Hebræo eadem est, quæ hoc loco, dictio חק choc. Quod autem sit illud præceptum vel decretum, sequentia exprimunt, cum subiungitur dicens: tibi dabo terram Chanaan, &c. Ita & hoc loco sequentia continent Dei patris de suo filio decretum, quod se filius prædicare dicit, nempe de hæreditate vniuersi orbis sibi tanquam filio tradita, & potestate in rebelles accepta.

e FILIVS MEVS ES TV, EGO HODIE GENVI TE.] Plerique ob hunc versum totum hũc Psalmum de solo nostro Christo accipiendum contendunt, intelligẽtes quod dicitur, hodie genui te, de generatione æterna filij, vt per hodie, significetur æternitatis duratio, quæ præteritum non habet nec futurum, sed stabile

Act. 5. bile præsens. Verùm quoniam Actuum decimotertio omnino videtur Paulus hunc locum citasse, ad comprobandam Christi resurrectionem generationi, de qua hic fit mentio, magis ad ipsius resurrectionem referéda est, quemadmodum ex Paulo hunc locum intellexerunt Ambrosius libro tertio de Sacramentis: Hilarius super hunc Psalmo Chrysostomus item & Theophilus Antiochenus. Et loci huius circumstantiæ satis conuincunt, hanc partem intelligendam esse de Christo, secundum eius humanitatem. Nam quod dicitur: Constitutus Rex à Deo super montem Sion, accipi debet dictum de eo, quatenus homo est. Idē quod sequitur: Postula à me,&c. Tunc ergo eum pater nouo modo genuit, cùm eum a morte resuscitauit, & per resurrectionem manifeste eū

Rom. 1. filium suum esse declarauit, iuxta illud ad Romanos primo: Qui prædestinatus vel declaratus est filius Dei in virtute per resurrectionem ex mortuis, quando & omnium rerum potestatē ei nouo modo tradidit, iuxta Domini sententiam, qua post resurrectionem sibi datā

Mat. 28. asserit omnem potestatem in cœlo & in terra. Renocatio enim ad vitam, quasi noua generatio est. Vnde resurrectionis tempus à Christo regeneratio dicitur. In regeneratione, inquit, cùm sederit filius hominis in se-

Mat. 19. de maiestatis suæ. Et Paulus Christum vocat ad Colossenses primogenitum ex mortuis. Et alioqui tunc aliquis quippiam fieri dicitur, cum talis incipit agnosci, &

Colos. 1. mundo patefieri. Secundùm quam intelligendi rationē nō absurdè accipi posset istud etiam de Dauide dictum, sed tāquam typo Christi. Eo enim tempore, quo palam in regem vnctus est, Deus illum in suum peculiare filiū recepit, & veluti genuit, cùm eum ex pastore ouium, regem populi sui cōstituit, nouoque eum spiritu adimpleuit. Secundùm scripturæ enim modum, filij Dei speciales dicuntur in quibus paternam suam benignitatem eximiè declarat. Sic Israeliticus populus, frequēter Dei filius dicitur. Et de Salomone etiam dictum est, vt patet 2. Reg. 7. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium. Quod quoniam de Salomone dictum est tanquā Christi figura, rectè & Christo dictum interpretatur Diuus Paulus ad Hebræos primo capite, vbi & hunc locum illi tribuit, vt in quem vel solum, vel perfectè quadret. Sic Psalmo 88 de Dauide ad litteram, sed tanquā figuram Christi gerente, dictum est: Ipse inuocabit me, pater meus es tu, Deus meus, & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ. Certè Deo patri, qui solus suscitauit filium suum à mortuis, proprium est dicere in die resuscitationis filij sui: Ego hodie genui te, cùm in die natiuitatis Christi secundùm carnem, Maria virgo dicere etiam potuit: Ego hodie genui te.

¶ REGES EOS IN VIRGA FERREA.] Virgā hanc, quidam potestatem Christi iudiciariam, sermonem eius, quo malos etiam salubriter conterit, alij aliter interpretantur. Verùm ex Isaiæ capite trigesimo octauo, vbi contritio grauis comparatur contritioni lagenæ figuli, & similiter Ieremiæ decimo nono, & ex citatione istius loci in Apocalypseos capite secundo, & decimo nono satis apparet de malis perdendis istud debere intelligi, sicut habet paraphrasis. Et in Dauide quidem ex parte, & in figura istud impletum est, quando penitus strauit omnes in circuitu inimicos suos, vt non valerent ampliùs illi resistere, vt legitur secūdi Regum decimooctauo capite In Christo autem implebitur perfectissimè in nouissimo iudicij die, quando lapis ille, quem reprobauerunt ædificantes, cadens super impios cōteret penitus eos, vt habetur Matthæi decimonono. Nam nunc impij impingentes in hunc lapidem, tātum franguntur, tunc autem contererentur. Videtur quidem huic sensui obstare in prima versus parte verbum Græcum ποιμανεῖς quod pascere potiùs significat, & pastorū more omnium curā gerere, quàm simpliciter regere. Verum quòd aliquoties hoc verbum simpliciter pro regere accipiatur, etiā vbi sermo est de tali regimine, quod in rebelles exercetur, ostendunt citata Apocalypseos loca. Et alioqui Hebræa magis secundùm multos vertenda erant, Conteres eos in virga ferrea, vt idem significetur prima & secunda parte, quēadmodum familiare est Psalmis.

APPREHENDITE DISCIPLINAM.] Videri posset istud pertinere ad id quod priùs dixit Propheta: Intelligite, & erudimini: vt significet suam disciplinam apprehendendam, qua monet seruiendum Domino. Verùm sciendum, Hebræa quoniam à diuersis variè hic vertantur, à pluribus & probabilius sic vertenda: Osculamini filium, quo per tropum significatur, illum, cui Dominus dixit: Filius meus es tu: pro rege agnoscendum, summaque pietate colendum. Osculum enim manuum, in Palæstina argumentū erat subiectionis, vt & nunc apud nos. Eundem ergo sensum habebit nostra lectio, si de disciplina filij ipsius accipiatur, hoc est, doctrina Euangelica: quam qui amplectantur, hoc ipso filium cœlestis patris quodam modo osculantur & complexantur. Atque hæc videri potest ratio nostræ lectionis, quam cum septuaginta etiam Chaldæus paraphrastes secutus est, qui habet: Accipite doctrinam: vt scilicet obscurus tropus huiusmodi versione explicaretur. Notandum autem, dictionem Græcam δράξασθε non simpliciter significare apprehendere vel accipere, sed summo studio veluti rapere & arreptum firmiter retinere, vt bene annotat Euthymius.

NE QVANDO IRASCATVR DOMINVS.] Nomen, Dominus, non est Hebræis, sed tantùm, ne irascatur. Et videtur verbum referendum ad filium, de quo proximè præcedit: Osculamini filium. Et rectè quadrat vt de illo dicatur: Ne irascatur, quoniam illi data superiùs dicitur potestas vindicandi rebelles. Proinde vel ex hoc maximè loco constare potest, hunc Psalmum nō ad Dauidem pertinere, sed tantùm ad Christum, cùm hic indicetur cauendam eius qui filius dictus est iram, qua æterna perditio possit inferri. Ad eundem referendum omnino videtur epiphonema, quo Psalmus clauditur: Beati omnes qui confidunt in eo, nempe filio à Deo patre constituto. Vt sicut infœlices fore dicuntur qui ei repugnant, ita contra beati prædicentur, qui salutis suę spem in illum collocant, quem pater in salutē sui populi regem constituit. Impertinens enim huic Psalmo est, dicere simpliciter beatos, qui in Deo spem suam cōstituunt. Itaque cùm nostra lectio habeat: Nequando irascatur Dominus: nomine Domini, non tam Deus pater accipiendus videtur, sicut in præcedentibus accipitur, quàm pro eo qui a patre omnium Dominus cōstitutus est. Nisi quod de ira Domini dicitur, intelligatur de vltione Dei per filium inferenda, cui datum est cōfringere rebelles tanquam vasa figuli. Et similiter quod dicitur de fiducia in Dominū collocanda, de ea accipiatur, qua a Domino salus speratur per filium a se in saluatorem hominum constitutum. Sic enim eodem redit cū priori sensu. Cæterùm addēdum superioribus & hoc est, quod hic Psalmus (qui omnino videtur primò & ad literam referendus ad Christum) accipi potest, vel vt principiū & finis dicatur in persona Dauidis, medium verò in persona Christi, vel potiùs vt totus dicatur in persona Christi, vt is de se in principio Psalmi & fine loquatur in tertia persona, in medio verò de se in prima & secūda persona, dum scilicet refert verba patris ad se dicta. Ita enim magis conuenit intelligere, vt vna sit per totum Psalmum persona loquens. Diuus Hilarius existimat primam Psalmi partem esse vocem Dei patris, eò quòd Actuum quarto dicatur: Qui per os Dauid patris nostri dixisti: Quare fremuerunt gentes & populi meditati,&c. Sed hoc non conuincit nisi scripturā hanc esse diuinam.

Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absalon filij sui. 2. Reg. 15.

ARGVMENTVM IN PSALMVM TERTIVM.

Queritur cum admiratione de populo qui ab imperio suo ad Absalonem defecerat filium & hostem: deinde spe diuini præsidij, quod priùs sæpius expertus fuerat, animum suum mirabiliter confirmat, & impietate omni discussa securum facit. Quoniam autem in ea, quā à filio pertulit Dauid persecutione, Christi figuram gessit, ad hūc iuxta mysticum sensum pertinet procul dubio hic Psalmus. Qui & à suo populo, in quem multa contulerat beneficia, ad mortem quæsitus est, & egressus item trans torrentem Cedron in monte Oliueti deprecatus Deum patrem

consolationem recepit vt deliberationem, plane securus somno mortis sese tradiderit, à qua propria virtute cum voluit resurrexit, quasi à somno euigilans. Ad exemplum autem Dauidis & Christi, etiam fidelis quisque, cùm à varijs hostibus siue visibilibus, siue inuisibilibus infestatur, hoc psalmo vti potest, quo se hoc carmine ad fidendum Deo excitet, eiusq; fiducia confirmet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine quid multiplicati sunt qui tribulant me?
** multi insurgunt aduersum me.*

DOMINE, quid causæ est, quòd tribulatores mei sint mul- Psal.
tiplicati, cùm nemini illorum vel re vel verbo nocuerim, 3.
sed omnes paterna sim amplexatus pietate, * multi enim
valde sunt, qui contra me insurgunt.

2 Multi dicunt animæ meæ:
** non est salus illi in Deo eius.*

2 Multi Domine cùm videant me tam turpiter exhono- a
ratum, ac extrema ignominia affectum de me & anima mea sic di-
cunt:
* Non veniet nunc huic salus à Deo, qui eum saluare est solitus, penitus
diuino iam destitutus est auxilio ob peccata sua, vt non solùm regno, sed b
& vita sit spoliandus.

3 Tu autem Domine susceptor meus es,
† gloria mea,
** & exaltans caput meum.*

3 Sed licet magna multitudine & confidentia hæc dicant, tu tamē Do-
mine, semper solitus es me ad te confugientem suscipere in tuam defen-
sionē, ac strenuè defendere. † Tu Domine es qui summo me honore de-
corasti, & in regiam dignitatem erexisti, in quo solo, tanquam ornamēto
meo gloriari soleo ob præstita mihi à te beneficia, *tu idem deuictis ho-
stibus meis quærentibus me deijcere ac deprimere, caput meū frequen-
ter euexisti, liberans me, glorificans, ac superiorem illis faciens. Quare
& certò confido iam te mihi futurum præsidio, nec passurum, vt regno à
te mihi tradito me exuant, & ignominia obruant: sed & tandem exulta-
bis caput meum, luculenta victoria in regnum me restituens.

4 Voce mea ad dominum clamaui:
** & exaudiuit me de monte sancto suo.*

4 In tribulationibus & angustijs constitutus non ad humanum respexi
præsidium, sed vocem meam leuaui semper ad Dominum, * fœliciterq; c
id mihi semper cessit, nam deprecantem me exaudiuit Dominus è cœlo,
monte videlicet sanctitati eius peculiariter dicato.

5 Ego dormiui, & soporatus sum, & exurrexi:
** quia Dominus suscipiet me.*

5 Itaque & iam de diuino securus præsidio, depositaq; animæ cura, &
anxia solicitudine, quieta mente consistam, somno me tradam, suauiter d
dormiam, ac finito somno securus exurgam, * eò quòd certò persuasus
sim, quòd hic, cui nemo præualere potest, Dominus, ad se confugientem
suscipiet, defendet, & sustentabit ne peream, cùm sit veluti petra tutissi-
ma & solidissima.

6 Non timebo millia populi circundantis me.
** exurge domine, saluum me fac Deus meus.*

6 Non timebo quamuis magnam multitudinem hostium, etiamsi ex
omni parte me circumcinxerint, vt euadere impossibile videatur. * Tu
itaque Domine, ne sperato frustret auxilio, diutius noli dissimulare iudi-
cium, sed tuam potentiam contra hostes meos profer ac declara, & de
hostibus meis saluum me fac Deus meus, cuius solius nitor virtute.

7 Quoniam tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa: dentes peccatorum contriuisti.

7 Ita enim te facere conuenit, qui semper tibi ipsi constas. Ita quoq; vt e
facias fidenter peto, quia hactenus semper eos, qui sine meo merito iniu-
stè mihi aduersati sunt, valde & ignominiosè & grauiter percussisti: qua-
si si quis aliquem in maxilla cædat adeo grauiter, vt & dentes illius con-
fringat. Vim enim & ferociam impiorum hominum, lædere ac discerpe-
re me quærentium sic inflicta plaga retulisti ac repressisti, vt ampliùs no-
cere non potuerint. Et hos igitur cæde, ferociamq; retunde, ne me discer-
pant, quemadmodum conantur, quibusuis belluis ferociores.

8 Domini est salus: & super populum tuum benedictio tua.

8 Iure autem sic sum securus ope Domini inuocata: nam hîc vnus est,
qui saluare potest: & vt potest, ita quoque vult. Nam populum tibi fiden-
tem, teq; colentem, Domine, tuis bonis ornare & cumulare soles.

ANNOTATIONES.

a DICVNT ANIMAE MEAE] Phrasis Hebraica est, pro, dicunt de anima mea. Et anima synecdochicè ponitur pro ipso homine, quamuis emphasis sit in nomine animæ, vt intelligat periculum vitæ.

b NON EST SALVS ILLI IN DEO EIVS] Post hunc versum apud Hebræos ponitur dictio סלה Sela, quæ in hoc Psalmo ter ponitur, nec alicubi reperitur, nisi in psalmis, & in cantico Abacuc, pro qua apud Græcos est διάψαλμα. De quibus dictionibus operæ pretium non est multis agere, tum quòd in nostra lectione sint penitus omissæ, tum quod ob expositionem varietatem nihil certi de dictione Hebraica afferri possit, nisi quod probabilius sit eam esse notam eleuandæ inter canendum vocis. Videtur enim deriuari à verbo סלל Salal, quod eleuare significat.

c EXAVDIVIT ME.] Difficultatem nonnullā in hoc Psalmo, & alijs plerisque sequentibus adfert, quod cùm in tribulatione constitutus Propheta oret ad Dominum, mox se exauditum canit: & tamen tanquā necdum exauditus, rursum Dei opem implorat, vt cùm hic postquam se dixit exauditum mox subiungit: exurge Domine, saluum me fac. Et tamen iterum quasi omni malo liber subdit: Tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa. Quod incommodum tripliciter rationi submoueri potest. Primùm enim dici potest istud à Propheta factum, quod hos Psalmos iam à malis, in quibus fuit, liberatus dictauerit, vt ob id in eodem Psalmo cōprehendat & verba precationis, quibus in tribulatione vsus erat, & celebrationem beneficiorum à Deo sibi præstitorum. Verum quoniam secundùm hanc rationē dura & sibi non cohærens erit versuum vnius Psalmi connexio.

connexio. Secundò dici [illegible] eundem ipsum significare voluisse, pro [illegible] beneficiorum collationem, fiduciam illi præbuisse, cùm in noua inciderit mala, vt & ab his sibi liberationem precaretur & p[illegible] liceret quemadmodum indicat Paraphrastes. Aut in precationis [illegible] vsitatissimo Psalmis, ea certa exauditionis fiducia Prophetam prorum[illegible] etiare, se iam accepisse quod precabatur, nimirum, quòd quasi iam illud accepisset, se firmiter acceptorum con[illegible] esse. Secundum quam rationem præterita verba [illegible] rumque accipienda sunt posita pro [illegible] quod frequens est apud Prophetas, maximè in Psalmis. Itaq. in hoc Psalmo præteritum, exaudiuit, & quæ sequuntur, per futurum exponenda essent [illegible] terium per montem sanctum potest ad literam intelligi mons Syon, qui Psalmo superiori dicitur mons sanctus Dei ob arcam [illegible] ei eo loci constitutâ. Pollicitus enim fuerat Deus se exauditurum è medio Cherubin & propitiatorio, quod erat super arcam fœderis. Generalius tamen erit, si per montem sanctum, cœlum intelligatur, ex quo etiam aliquoties se exauditum canit, [illegible] t cum postea dicit: Exaudiet illum de cœlo sancto suo.

d EGO DORMIVI, ET SOPORATVS SVM: ET EXVRREXI, QVIA DOMINVS SVSCEPIT ME.] In hoc versu imprimit annotauimus, legendum esse verbum futurum, suscipiet. Sic enim habent non solùm Hebræa, sed etiam Græca, ex qu[illegible]bus nostra lectio desumpta est. Et D. Aug. quoque manifestè declarat, se futurum legisse, & sic habent vetusta quædam nostra exemplaria. Vitio enim scriptoris futurum mutatum est in præteritum, quoniam iudicauit futurum hic malè cohærere cum præcedentibus præteritis. Incommodè enim videtur dicere se exurrexisse, quoniam Dominus illum suscipiet: sed omnino videbatur dicendum se exurrexisse, quia Dominus illum susceperat: Quod incommodum tollit D. Aug. dicens: In Prophetia bene misceri futura præteritis, quia vtrunque significatur. Quia, inquit, ea quæ ventura prophetantur, secundùm tempus futura sunt, secundùm scientiã prophetantium iam pro factis habenda. Itaq. secundùm eũ præterita hæc Dormiui, soporatus sum, & exurrexi, per futura sunt exponenda, quod sanè omnino faciendum est, cùm hic Psalmus intelligitur esse oratio Christi tam in persecutione existentis, & his verbis suam mortem atque resurrectionem prædicentis, quemadmodũ communiter à nostris intelligitur. Verùm iuxta sensum literalem, quo hic Psalmus (vt ex titulo patet) ad Dauidem pertinet, cùm iam à filio suo persecutionem pateretur, rectè iuxta scripturæ phrasim per somnum, soporem, atque ex somno exurrectionem, intelligitur significari summa securitas & mentis tranquillitas. Nam qui malis pressi anguntur, lectum quietis causa petere nequeunt: aut si se ad quietem componunt, dormire nequeunt, curis somnum adimentibus. Qui verò se quieti dant, dormit & cùm saturatus est, nullo excitante surgit, is se nulla districtum anxietate declarat. Itaque hoc tropo aliquoties in scripturis summa securitas designatur. Vt cùm Leuitici vicesimosexto capite, inter reliqua bona, quæ Dominus seruantibus legem promittit, dicitur: Dabo pacem in finibus vestris: dormietis, & nõ erit qui exterreat. Sic Ezechielis vicesimoquarto capite, de ouibus sub pastore Christo degentibus: Qui habitãt in deserto, securè dormient in saltibus. Et Oseæ secundò capite Arcum & gladium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter. Iuxta rationem intelligentiæ huius loci, possunt etiam præterita illa tria, per futura exponi, vt cohæreant cum futuro sequenti: quia Dominus suscipiet me. Nec est quod quis hanc literalem intelligentiam reiiciat, tanquam Iudaicam, & quæ euertet mysterium mortis & resurrectionis Christi quod hic plerique significatum volunt. Leuit. 26.

Primum enim, quamuis hæc ab Ecclesia in officio Diuino de CHRISTI morte & resurrectione canantur, non ex eo mox consequitur, eum esse proprium huius loci sensum, cum multa CHRISTO tribuantur per accommodationem piam & vtilem. Deinde, ea quæ de CHRISTO sub typo aliquo dicuntur, non semper necesse est eodẽ modo de CHRISTO intelligere dicta, quo ipsi typo conueniunt, sed etiam ex intentione spiritus frequẽter lõgè alio & sublimiori sensu CHRISTO sunt accommodanda, quàm quo de typo dicũtur. Ita & hoc loco quanquã etiã simili sensu hæc [illegible] CHRISTO conueniant, quo Dauidi, rectè intelligitur spiritum etiam mysteriũ mortis & resurrectionis CHRISTI, designasse nomine soporis, & surrectionis à sopore. Idem dicendum de multis similibus locis.

c PERCVSSISTI ADVERSANTES MIHI SINE CAVSA.] Pro, sine causa, Hebræa habẽt maxillam, לחי Lechi enim maxillam significat, quod bene conuenit ei quod sequitur de dentibus confractis. Significatur enim non solum ignominiosa in maxilla percussio, sed etiam vehemens, quæ scilicet dentes confregerit. Septuaginta videntur pro לחי Lechi legisse aliter, sed similibus literis, לחנ Lahan, hoc est, in vanum & sine causa, he scilicet pro heth, & vau pro iod.

In finem in carminibus, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM QVARTI PSALMI.

Prædicat Propheta Dei erga se misericordiam & benignitatem. & inimicos suos hortatur, vt omissis vanis suis contra se conatibus & consiliis, odium iramq. deponant, & rectam viuendi rationem amplectantur, atque in vno Deo spes suas reponant, cuius beneficio se omnesq. pios rerum abundantiam, pacem ac securitatem, quam omnes desiderant, accepisse gloriatur. Et hic quoque Psalmus sic de Dauide est accipiendus, vt in illo etiam Christum, cuius ille fuit figura, & in quem omnes scripturæ respiciunt, loquẽtem intelligamus, Dauidisq. & Christi exemplo nobis ipsis accommodemus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Cùm inuocarem exaudiuit me Deus iustitiæ meæ. * in tribulatione dilatasti mihi.* Psal. 4.

CVM piis precibus inuocarem Dominum, semper exaudiuit me Deus patens, custos & approbator iustitiæ meæ, * cũ tribulatione aliqua coarctarer, tu Domine semper mihi te inuocanti altitudinem præstitisti, cor meum tristitia angustatum, gaudio ex tua consolatione immisso dilatans, meque ex afflictione qua arctabar, & velut in angustum locum concludebar, educens, & liberum, meique iuris efficiens. c

2 Miserere mei, & exaudi orationem meam.

2 Nunc ergo etiam, & in reliquum vitæ meæ tempus miserere mei, & exaudi semper orationem meam.

*3 Filii hominum vsquequo graui corde? * vt quid diligitis vanitatẽ & quæritis mendacium?*

3 Vos autem homines mortales, qui me à Domino glorificatũ & semper exauditum contumelia afficere studetis, quamdiu eritis corde in malis obstinato ac crasso ad intelligendum quæ recta sunt? * ad quid amatis atque inquiritis contra me huiusmodi consilia, quæ perficere neutiquam poteritis, sed vos fallent?

4 Et scitote, quoniam mi-

4 Cognoscite quæso & animaduertite, quòd Dominus, cui resistere

rificauit Dominus sanctum suum.
** Dominus exaudiet me, cùm clamauero ad eum.*

nemo potest, me sanctum suum apud omnes clarum & mirabilem reddidit, etiamsi multi conati fuerint me opprimere, nomenq; meum obscurare. * Nec vnquam me Dominus in posterũ deseret, sed qui semper me tutatus est, & admirandum fecit, is & in futurum exaudiet me, cùm in- c
uocauero illum.

5 Irascimini, & nolite peccare:
** quæ dicitis in cordibus vestris in cubilibus vestris, compungimini.*

5 Itaque si vos irasci contra me, aut quemuis iustum eius, contingat, nolite tamen ex ira peccare, malum aliquod inferre conantes, sed iram vestram metu diuini numinis abrumpite & compescite, * cùm estis in d
lectis vestris soli & quieti, ita vt singula melius expendere liceat, com- e
pungamini, pœniteatq; vos eorum quæ male cogitatis interdiu apud vos contra iustum.

6 Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Domino:

6 Ita autem omniq; mala voluntate deposita, vt Deum vobis habeatis placatum ac propitium, pro corporalibus cruentarum victimarum sacrificiis, sacrificate illi sacrificia iustitiæ, virtutem colite, pietatem atq; innocentiam, ac tum deinde in Deum vobis placatum omnes spes vestras reponite, nõ ampliùs in vobis ipsis, aut quibusuis fluxis caducisq; rebus.

** multi dicunt, quis ostendet nobis bona?*

* Multi de summi Dei prouidentia & benignitate dubitantes dicunt, quis exhibebit nobis bona?

7 Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.
** dedisti lætitiam in corde meo.*

7 At verò super nos qui in te confidimus Domine, declaratio tui fauoris & benignitatis, tanquam signum quoddam leuata est, & ante oculos nostros posita, * atque ob id perfudisti cor meum lætitia.

8 A fructu frumẽti, vini & olei sui multiplicati sunt.

8 Hi enim qui in te mecum Domine confidunt, frumento, vino oleo, f
omnibusque rebus ad vitæ cultum necessariis, multum abundant.

9 In pace in idipsum, dormiam & requiescam.

9 Itaque expertus tuam in nos benignitatem ac prouidẽtiam, vnà cum illis in tranquillitate mentis securus viuam atque quiescam.

10 † Quoniam tu Domine singulariter in spe constituisti me.

10 Quoniam tu Domine, qui solus potes, singulari quodam modo, me constituisti, ac deinde semper constitues in confidentia tui, quæ me ab omni metu liberum faciet.
† Tu Domine me confidenter habitare fecisti apud meipsum, solitarium ac liberum, vt meo iure viuere liceat.

ANNOTATIONES.

QVANQVAM parum dicendum putẽ de titulis psalmorum, maximeq; attinet ad quasdã dictiones in Hebræo positas, quibus quid significatum sit, partim constare potest: tamen vt aliquid solidum dicatur de eo, quod in huius psalmi & sequentium multorum titulo ponitur, in finem scien- dum dictionem Hebraicam [illegible] Lamnatseach quæ in datiuo hic semper ponitur, iuxta probabiliorem sententiam, significare victorem, vel præpositum, cuius erat vrgere opus, vt ex variis scripturæ locis patet. Itaq; putarim hac dictione significari præpositum aliquem cantorum, cui Psalmus Dauide traditus sit, vt curaret eũ canĩ instrumentis musicis. Ad quod intelligendum operæpretium fuerit legere 15. caput 1. lib. Paralipomenon. Eadem dictio, detracta litera Mem significat idẽ quod,
Psal. in finem, sicq; in ipsis Psalmi aliquoties occurrens vertitur a Septuaginta. Vt cum legimus, Vsquequo domine
102. irasceris in finem? & Irritat aduersarius nomen tuum in
Psal. finem. Quibus locis, in finem, positum est pro in perpe-
13. tuum. Itaque vt quod simplicissimum est dicamus, videtur Septuaginta in titulo psalmorum vertentes, in finẽ intellexisse significari Psalmum in perpetuum esse canẽdos nec tantum pertinere ad ea tempora quibus editi sunt, sed & ad omnia secutura sæcula. Id enim Hebraica dictione [illegible] Lamnatseach in titulis posita significari, etiam Hebræi quidam, teste Pagnino, intellexerunt.

IN TRIBVLATIONE DILATASTI, &c.] Tropus est familiaris scripturis sanctis, & maxime Psalmis, vt qui in tribulatione est constitutus coarctatus dicatur & angustatus, tum quia tribulationes cor hominis tristitia coarctant & constringunt, tũ quia is qui persecutionem patitur, quasi in arctum & angustum locum concludatur, vt latere frequenter cogatur. Contrà qui è tribulatione liberatur, dicitur educi in latitudinẽ, & dilatari, cũ quòd cor eius gaudio dilatetur, & liberius fiat, & quod latior ei locus aperiatur, vt iam ab omni persequente liber vbiuis versari possit. Cæterùm pro illo dilatasti mihi, Græcis est [illegible]. dilatasti me, quomodo habet Psalterium Romanum. Nostra lectio exponenda est, vt in paraphrasi imitatus est castio noster interpres phrasim Hebraicam.

MISERERE MEI.] Hic versus accipi potest, vt sit oratio qua significet se vnum fuisse in tribulatione per quam exaudiri meruit: vel coniungi potest cum superiori in hunc modum: Quoniam semper me Deus exaudisti, etiam nunc miserere mei.

VSQVEQVO GRAVI CORDE?] Plerique per cor graue, intelligunt cor ad terrena depressum, nec cœlestia respicientem. Verum argumento Psalmi & Hebraicæ lectioni magis conuenit per cor graue intelligere cor obstinatum in malo contra iustos, cor crassum, nec valens intelligere quod verum est, quomodo Isaiæ quinto capite dicitur. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua. Per vanitatem autem & mendacium, plerique, & hi maximè, qui graue cor intelligunt cor ad terrena depressum, intelligunt res istius sęculi vanas & fallaces, nec præstantes fœlicitatem, quam ab eis expectant homines mundani: alii vero intelligunt vana falsaq; idola. Verum Psalmi argumento, & Hebraicæ lectioni magis conuenit, vt accipiamus per vanitatem & mendaciũ quod in Psalmo secundo per inania, vana scilicet con-
silia, & conatus impiorum contra iustos. Sic enim ha- Psal.
bent Hebræa: Filij viri vsquequo gloriam meã ad igno- 6.
miniam, scilicet perducere conamini? diligetis vanitatem, & quæretis mendacium? vbi ex prima parte versus satis intelligitur, quid per vanitatem intelligi debeat. Cæterum quod ex Hebręo omnes vertant, Vsquequo gloriam meam ad ignominiã, pro eo quod Septuaginta verterunt. Vsquequo graui corde: prouenit ex eo, quòd
Septuaginta quasdam alias literas similes legerint, & a
alia puncta, quàm legantur apud Hebræos, vt facilè aduertere possunt Hebraicarum literarum periti. Quod semel hic monemus, vt minùs mirentur lectores diuersitatem versionis Septuaginta, a communi aliorum sermone in aliis multis locis.

ET IN CVBILIBVS VESTRIS.] Cõiunctio,
&, sicut nec Græcis est, nec Hebręis, ita nec apud Augu- b
stinum, & sensui obest. Nõ enim Græcis & Hebræis eadem est propositio, cùm dicitur, in cordibus vestris, & cum dicitur, in cubilibus vestris, sed priori loco est præpositio [illegible] in posteriori vero loco est [illegible] super. Sic & Hebræis, vnde non rectè per interpositam coniunctionem hæc copulãtur, sed significatur: quòd quæ per diem male fuere cogitata, nocturno tempore sint capendẽda, & abscindenda quemadmodum & Euthymius exponit.

COMPVNGIMINI.] Græca habet verbũ [illegible], quod non solum significat compungi & pœnitere, sed etiam tacere ac quiescere, quã significatione habet verbum Hebræum [illegible] dumu, vnde potius vertẽdũ fuisset, tacete,

tacete, quemadmodum vertunt ex Hebræo plerique. At tum sensus fuisset: Quæ apud vos in cubili dicere proponitis contra iustum, hæc tacete, bene tamen hic quadrat verbum, compungimini. Nam qui tacet, & quiescit ab his quæ dicere vel facere proposuit, is iam de eis compungitur & pœnitentiam agit. Hebræa autem non habent, quæ dicitis, sed, dicite in cordibus vestris, super cubilia vestra & tacete. Cuius sensus est: perpendite rem ipsam apud animum vestrum, in lectis vestris cum soli estis & tacete, ac quiescite à malo, quod iusto inferre studuistis. Verbum tamen Hebræum, quod Græcus vertit κατανύγητε, etiam significat meditari & cogitare: secundùm quam significationem rectè accipitur verbum κατανύγητε, positum pro compungimini, eò quòd huiusmodi meditationem & cogitationem subsequi soleat mentis compunctio & pœnitudo vera.

f SACRIFICIVM IVSTITIÆ.] Hæc oratio duobus modis accipi potest. Primùm eo modo, quo accipitur sacrificium laudis & confessionis pro ipsa laude & gratiarum actione, sic sacrificium iustitiæ pro ipsa iustitiæ puritate & innocentia vitæ neminem lædente. Secundò pro sacrificiis exterioribus commendatis studio solidæ iustitiæ, vt intelligamus Prophetam exigere non tantùm sacrificia exteriora, qualia in veteri lege erant vituli & agni, &c. in nouo corporis mortificatio, corporis Christi oblatio, &c. sed etiam vt hæc sacrificia cum iustitia offerantur, & vero melioris vitæ proposito. Aut sacrificia iustitiæ, intelligit sacrificia quæ iustitia exigit quæque iustum est Deo offerre. Cæterùm ne quis, quia singulari numero dictum est, sacrificium, de singulari aliquo vno sacrificio istud contendat intelligendum, aduertendum, Hebræa habere pluraliter, sacrificia iustitiæ.

g MVLTI DICVNT, &c.] Hæc multorum petitio dupliciter accipi potest. Primùm vt hosce multos intelligamus hostes Dauidis, optantes cernere Dauid extinctum, & sit sensus: Quis dabit, vel vtinam det aliquis, vt videamus quod cupimus, quod bonum est in oculis nostris Dauidem scilicet extinctum. Secundò, vt per bona, accipiamus diuitias, & omnia fortunæ bona, externamque fœlicitatem. Atque sic quod dicitur quis ostendet, accipi potest, siue per modum optantis diuitias, quas homines mundani impensè desiderant & quærunt, sed non ab eo, à quo solo fœliciter dantur: siue per modum desperantium de diuina benignitate & prouidentia. Notandum autem, non esse legendum, ostendit, per præsens vel præteritum, sed futurum, ostendet, vt habent exemplaria correctiora consentientibus originalibus.

h A FRVCTV FRVMENTI, &c.] Plerique, quoniam congruere non putant Prophetæ, vt se lætitia perfusum dicat ob temporalem suam suorumque fœlicitatem, intelligunt per multiplicatos à fructibus istis, homines mundanos terrena bona sectantes: prophetamque significare se illis non inuidere sua bona, sed ob ea simul cum illis gaudere, ac simul cum illis quieta & secura esse mente per fiduciam in Deum. Quidam accipit præpositionem, à, pro plusquam: vt significet Dauid se magis lætitia affectum ob persuasionem diuini fauoris, quam cùm homines terreni abundant rebus terrenis. Alij ob eandem causam frumentum, vinum & oleum mysticè intelligunt, vt significent nouæ legis sacramenta & charismata, quibus locupletandos in spiritu Christianos præuiderit Propheta, cum quibus in bona spe se dicat somnum mortis subiturum. Verùm indignum Prophetæ non debet videri, imò argumento Psalmi ad literam optimè conuenit vt intelligamus, Dauidem pro illo statu lætitia perfusum ob temporalem fœlicitatem, ei post inimicorum persecutionem concessam Rerum enim abundantia, & securitas eisdem penè verbis à Moyse promissa & prædicta est, quibus de his Dauid gloriatur hoc loco, vt patet Leuitici 26. Apprehendet messiam tritura vindemiam, & vindemia occupabit sementem. & comedetis panem vestrum in saturitate, & habitabitis absque pauore in terra vestra. Dabo pacem in finibus vestris, dormietis, & non erit qui exterreat. Et Deuteronomij 33. Habitabit Israël confidenter, & solus. Oculus Iacob in terra frumenti & vini. Sic tamen Psalmi, & omnes scripturæ à Spiritu sancto dictati sunt, vt omnibus sæculis congruant. Proinde quoniam in noua lege spiritualia magis bona & promissa sunt, & desideranda sunt dum ad CHRISTVM, aut CHRISTI membra hunc Psalmum referimus, per terrenarum rerum abundantiam mysticè accipere oportet spiritualium donorum plenitudinem, quam suis membris consequutus est CHRISTVS. *Leuit. 26.*

i IN IDIPSVM.] Græcis est ἐπὶ τὸ αὐτό. Aliquoties in Psalmis hæc oratio occurrit pro qua Hebræis est dictio significans simul, vnde in hoc significatu accipienda est quando occurrit.

k QVONIAM TV DOMINE SINGVLARITER.] Indicat paraphrasis duplicem intellectum. Alterum quo dictio, singulariter, refertur ad Deum, vt significetur Deum singulari ratione hoc effecisse, vel potius Deum solum hoc ei concessisse, nam dictio Hebræa correspondens, significat idem quod solus. Alterum, quo dictio, singulariter, refertur ad accusatiuum, me, vt significet propheta se constitutum seorsum & solitarium, hoc est, vt suo viuere possit arbitrio, nemine ei facessente negotium. Qui sensus præferendus videtur, ob similem locum, quem ex Deuteronomio iam produximus: Habitabit Israël confidenter & solus, vbi duo hæc eisdem verbis populo Dei coniunctim tribuuntur.

In finem, pro ea quæ hæreditatem consequitur, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI QVINTI.

Vir sanctus à Saule impijssimo tyranno vehementer exagitatus, & à sceleratis eius adulatoribus grauia expectans, molestè admodum ferens, quod exul ab hæreditate Dei nō posset cum pijs simul Deum colere, preces quas quotidie fundebat, audiri enixe & ardenter orat, consolans se, eò quòd nec improbi Deo probari, nec ope eius iusto destitui possunt. Ab hoc ergo se regi ac defendi, ac hostium, quorum dolos & malitiam simul describit, perniciosa consilia euerti, sicque exhilarari bonos ob Dei intellectam benignitatem deprecatur. Est autem hic Psalmus, conueniens oratio pro ecclesia destinata ad cœlestem hæreditatem, quæ ab impijs, impedire eam à consecutione huius hæreditatis conantibus, liberari exoptat: vt ob id rectè iuxta Septuaginta versionem positum sit in titulo, pro ea quæ hæreditatem consequitur, quanquam quid dictione Hebraica נחילות nechiloth, hoc loco posita significetur, valdè incertum sit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Verba mea auribus percipe domine: * intellige clamorem meum.*

2 Intende voci orationis meæ, rex meus, & Deus meus.

E quæso Domine, repellas à te orationem meam, sed verba mea recipe: * cognoscere te declara clamorem cordis & oris mei. *Psalm.* a

2 Intentus esto ad vocem orationis meæ: vt exaudias tu Domine, qui es rex meus, & Deus meus, quem solum colo, quem solum dominum meum cognosco, à quo solo pendeo.

3 Quo-

*3 Quoniam ad te orabo Domine. * mane exaudies vocem meam.*

3 Quoniam sublatis ad te Domine manibus & oculis, te oro, semper- a
que orabo, ad te vota mea dirigam, nullum aliud mihi præsidium quæ-
rens: * tempore matutino, quo, (vt est summè ad orandum opportunum)
te domine semper orabo, tu quæso exaudi vocem meam, quod & te fa-
cturum confido.

*4 Mane astabo tibi, & videbo: * quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

4 Mane enim cum mens ab omnibus humanis curis vacua est, postha- c
bitis omnibus aliis meis curis & studiis, ante omnia ego me per mentis
eleuationem præsentem tibi exhibebo, & sublatis ad cœlum oculis suspi-
ciam ad te intentè, expectans auidissimè tuam consolationem & opem,
* quam ideo mihi certissimè promitto, quoniam tu non es Deus appro-
bans iniquitatem, vt dij gentium, noxij dæmones, qui flagitiis, fraude, &
omni improbitate delectantur.

5 Neque habitabit iuxta te malignus: neque permanebunt iniusti ante oculos tuos.

5 Non habitabit in sancta ciuitate tua apud te malignè agens, nec per-
manebunt iniusti ante conspectum tuum, sed ab eo repellentur. Nam &
in hac vita non sines eos diu inter tuos agere, & post hanc vitam à tuo-
rum electorum consortio, tuique vultus contemplatione reiicientur.

6 Odisti omnes qui operantur iniquitatem: perdes omnes qui loquuntur mendacium.

6 Odisti enim omnes eos qui dediti sunt iniquitati, perdes omnes qui
loquuntur mendacium, quo aliis negotium exhibere, eosque circumue-
nire student.

*7 Virum sanguinum & dolosum abominabitur dominus: * Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ.*

7 Hominem studentem alienum effundere sanguinem, & fraudulen-
tum detestatur Dominus: * Ego autem tandem ab huiusmodi impiis per
magnam misericordiam tuam liberatus.

8 Introibo in domum tuam: adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.

8 Introibo in domum tuam, cum pauida ac religiosa veneratione tui, d
versùs sacrarium sanctum tuum, quod tua sanctitas inhabitat, te adorabo
& venerabor, gratias tibi agens de tuis in me beneficiis, digneque semper
colens quem illi prorsus negligunt, imò impietate plurima offendunt.

*9 † Domine deduc me in iustitia tua propter inimicos meos. * dirige in conspectu tuo viam meam.*

9 Eheu Domine inimici mei me obseruant sicubi noceant, sicubi præ- e
cipitent. Tu itaque domine, ne quicquam nocere valeant, sis quæso mi-
hi comes & dux per iustitiam tuam, qua semper bonis in te confidenti-
bus ades, malos autem execraris. † Deduc etiã me in ea quam nobis præ-
cepisti, iustitia tua, vt in ea constanter conuerser: * fac vt mea vita & con-
uersatio recta sit ante te, vt ibi grata sit, & placeat. Sic enim cùm tuus spi-
ritus me in omnibus ad tua iussa deduxerit, nihil officient quantumuis
vigilanter mihi improbi isti insidientur.

*10 Quoniam non est in ore eorum veritas, * cor eorum vanum est:*

10 Meritò autem istud facere debes mi Domine propter insidiantium
mihi inimicorum improbitatem: quoniam non est in ore eorum rectitu-
do, nihil nisi maledicta, fraudes, mendacia in ore eorum vigent, nec mi-
rum, cùm cor eorum non nisi vana cogitet & praua.

*11 Sepulchrum patens est guttur eorum: * linguis suis dolosè agebant: * Iudica illos Deus.*

11 Ideoque guttur eorum est velut apertum sepulchrum, ex quo teter-
rimus ac lethalis odor mortui cadaueris efflatur, quodque paratum est vt
mortuum excipiat & deuoret. Nam & guttur eorum cordis mortui in-
tus latentis fœditatem ac noxium odorem exhalat, paratum semper vt
homines captos voret & extinguat: * linguis suis fraudulenter mecum
agebant, aliud in ore, aliud in corde gerentes. * Tu itaque Deus poten-
tissime & iustissime, pro nobis iudicans condemna illos, reddens illis per-
ditionem quam merentur, tuaque punitione illorum iniustitiam decla-
rans.

*12 Decidant à cogitationibus suis, secundùm multitudinem impietatum eorum expelle eos, * quoniam irritauerunt te Domine.*

12 Fac vt non assequantur quæ contra me cogitauerunt, pro merito
multitudinis iniquitatum illorum proiice eos à tuo conspectu, & sancto-
rum consortio in sempiternas tenebras, * quoniam non solum mihi in-
iuriam faciunt, sed etiam te domine ad iracundiam prouocauerunt, dum
tuæ constitutioni tanto furore obnituntur.

*13 Et lætentur omnes qui sperant in te. * In æternum exultabunt, & habitabis in eis.*

13 Et fac vt boni qui in te fiduciam collocant, videntes impiorum va-
nos conatus, eorumque pœnas, iustorum autem ab impiis liberationem,
lætentur de tua iustitia, & erga iustos bonitate. * Profectò, quod precor,
domine eueniet. Nam boni lætabuntur in perpetuum, eò quòd tu habi-
tabis in medio eorum, tua præsentia eos semper ab omni malo defen-
dens, & omni lætitia adimplens.

*14 Et gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum, * quoniam tu benedices iusto.*

14 Et de tua beneficentia gloriabuntur qui te diligunt: * quoniam vi-
debunt quòd tu omni qui iustitiæ incumbit, benefacies, ab omnibus ma-
lis ipsum eripiens, summisque bonis afficiens.

15 Domine, vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.

15 Tu Domine omnes nos qui in te spectamus, teque diligimus, tua be-
neuolentia ac beneplacito, tanquam scuto quodam tutissimo, circunde-
disti, ac ex omni parte circuncinxisti in modum coronæ, semperque cin-
ges, vt tuti fuerimus, semperque futuri simus ab omnibus telis & insidiis
inimicorum, tua beneuolentia nos protegente in modum scuti.

ANNOTATIONES

a VRAIAVI PERCIPE, &c.] Ex uiaguo affectu & desiderio, multis verbis, idē fere significantibus exaudiri optat. Notandus tamen est ordo trium horum verborum. Primum eorum est, auribus percipere orationem. Deinde intellectum etiam ad eam applicare. Postremum ad illam intendere, ac vim mentis ad eam inclinare, & diligenter quid oretur, considerare.

b MANE EXAVDIES.] Dicit exaudies, ex certa exauditionis fiducia: vel futurum positum est pro imperatiuo exaudi. Nam id frequens est apud Hebræos. Vtramque indicat paraphrasis.

c ET VIDEBO QVONIAM.] Coniunctio, quoniam, coniungi potest cum verbo, videbo, & accipi (vt aliquādo accipitur) pro quòd, vt sit sensus: Ego perpendam & considerabo, quòd tu nō approbes iniquitatem, atque hac consideratione mihi persuadebo futuram ab inimicis meis liberationem. Aut diuisim potest legi, & accipi causaliter, vt sit sensus iste: Aspiciam ad te, expectans à te consolationem, quoniam scio tibi non probari iniquitatem. Dictio enim Hebraica אצפה Atsappe non simpliciter videre significat, sed speculari, & oculis diligenter obseruare: vt faciunt qui intentis in aliquem oculis aliquid ab eo expectant, quod & hic posita Græca dictio ἐπόψομαι significat, est enim, spectare in aliquem. Et est notandum Græca, vt iam ferè habent, hic esse corrupta, habent enim ἐπόψεταί με id est, videbis me. cum sit legendum ἐπόψομαι quomodo Euthymius quosdam codices habere testatur, nec tamen in passiua significatione accipi debet, vt ille vult: sed actiua, vt noster bene vertit.

d ADORABO AD TEMPLVM SANCTVM TVVM.] Per templum sanctum, ad literam intelligit Propheta tabernaculum fœderis, quod soli sacerdotes introibant ad orādum: reliqui verò foris in atrio stantes orabāt versus illud, hoc est, cōuersis in illud oculis, tanquam in quo peculiarem sui præsentiam Deus exhiberet. Iuxta mysticum autē sensum, ipsum cœlum, per tabernaculum illud adumbratum significatur, ad quod mente conuersos nos adorare Deum oportet. Est autem adorare, mente ac corpore se alicui incuruare.

e DEDVC ME IN IVSTITIA TVA.] Dupliciter hęc pars accipi potest. Primùm vt per iustitiā Dei, accipiamus eam quæ in Deo est, qua ipse in se iustus est, malos coercens, bonisque seruans quæ promisit: & tum præpositio, in, exponenda est pro, per. Alio modo iustitia Dei accipi potest ea, quam nobis præcepit, vt sit sensus: Deduc me in iustitia mandatorum tuorum, quam nobis præcepisti. Qui sensus magis cōsentit cum eo quod sequitur: Dirige in conspectu tuo viam meam: pro quo tamen in Hebræo habetur, Dirige in conspectu meo viam tuam, quemadmodum Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretillam testatur haberi in emendatis codicibus 70. interpretum. Cuius sensus hic erit: Fac Domine vt via tua recta sit coram me vt rectam & bonam eam iudicem, vel, Tu Domine, tanquam dux itineris mei, fac vt via tua recta planaque sit ante me, vt nullo impediente in tua via ambulem. Qui sensus coincidit cum nostra lectione. Cum enim Dominus facit vt in via eius ambulare possimus, tunc in conspectu eius via nostra recta est bona.

f VT SCVTO BONÆ VOLVNTATIS TVÆ.] Pronomen, tuæ, nec in Hebræis est, nec in Græcis. Et in Hebræo ea dictio, quæ scutum significat, non ponitur in regimine. Vnde potius vertendum erat, vt scuto, bona voluntate coronasti, vt significetur bonam Dei voluntatem, aut beneplacitum eius (id enim dictio Hebræa significat, & Græca) esse instar scuti. Quem sensum vt etiam nostra litera habeat, oratio transitiua intransitiuè accipi debet, hoc est, scutum bonæ voluntatis, pro scuto, quod est bona Dei voluntas.

2. In finem in carminibus, Psalmus Dauid pro octaua.

ARGVMENTVM PSALMI SEXTI.

Correptus graui morbo Dauid (quē ob stuprum cum Bersabea, & homicidium Vriæ à plerisq; incurrisse putatur) ardentissimè à Deo precatur sanari, mortem plurimùm horrens, metuens ne per eam gloria Dei aliquid obsinrentur, ac inimicis eius impijs occasio detur de eius interitu gloriandi, & blasphemandi Dei in promissis veritatem. Deinde de exaudita sua à Deo oratione glorians, hostibus suis exitium eius expectantibus pie insultat. Mysticus autem Psalmus hic, oratio est hominis intra conscientiam suam anxij, & ob memoriam peccatorum suorum trementis iram futuri iudicij, ac ob id pœnitentiam agentis, iramq; Dei deprecantis, & postremùm de diuina consolatione lugentibus promissa gloriantis, vt quæ de infirmitate, morteq; corporali ad literam intelliguntur, ea mysticè intelligantur de infirmitate animæ ac morte æternæ.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Domine ne in furore tuo arguas me: * neque in ira tua corripias me.*

DOMINE ne quæso, dureter, ceu iratus, grauique indignatione accensus me corripias.* neque ad vindicandum mea scelera me castiges per seueritatem iustitiæ tuæ, sed paternam tantùm adhibe filio castigationem. *Psalm. 6.*

*2 Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum: * sana me domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.*

2 Miserere mei Domine, quoniam planè fractus sum viribus corporis a
& animi: * sana me Domine, quoniam morbi dolorisque vehementia, mortis item horrore, concussa sunt ossa mea, & membra corporis mei.

*3 Et anima mea turbata est valde: * sed tu Domine vsquequo?*

3 Sed & anima mea præ nimio dolore ac timore turbata est valde, ita b
vt & exteriùs & interiùs crucier, idque vehementer:* Et cum ita mecum geratur, tu domine quamdiu exercebis iram in supplicem tuum, quousque differes curationem animi & corporis mei?

*4 Conuertere Domine & eripe animam meam: * saluum me fac propter misericordiam tuam,*

4 Visus es optime Domine auertisse iam faciem tuam à me propter scelera mea, cum tanto me dolore discruciari sineris: nunc quæso tandem placatus conuertere rursum ad me, fauorem tuum iterum mihi exhibens, & à morte imminente, ac infirmitate, doloreque præsente libera animam meam, * saluum me fac non ob ea merita, de quibus diffido, sed propter infinitam misericordiam tuam.

*5 Quoniam non est in morte qui memor sit tui: * in inferno autem quis confitebitur tibi?*

5 Quoniam non est inter mortuos quisquam, qui memoriam tui agat apud viuentes. * Quis existens in inferno aut sepulchro inter mortuos, sanctissimum nomen tuum celebrare poterit apud mortales? Itaque Domine ne immatura me morte eripias, sed sanitati restitue, vt tuam apud

homines

hominès potentiam, bonitatem, ac veritatem deprædicare valeam.

*6 Laboraui in gemitu meo: * lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.*

6 Scio Domine grauiora quàm patior me promeritum, sed tamen & misericordiam tuam pœnitentibus paratam non dubito. Itaque partim vt hanc impetrarem, partim ob doloris mortisque vehementiam, iugibus suspiriis te inuocaui, adeò vt defatigatus sim suspirando, * nec desinam donec impetrem quod cupio, sed per singulas noctes, cùm solitudo doloris habenas laxat, tam copiose lachrymas effundam, vt eis lectus meus lauetur & humectetur abunde, ne tunc quidem mihi quietem concedens, cùm tempus est requiei.

*7 Turbatus est à furore oculus meus: * inueteraui inter omnes inimicos meos.*

7 Oculi mei propter acerbitatem vindictæ tuæ quam sentio, turbati sunt, & caligantes, præ lachrymarum abundantia, vt visum pene amiserint. * & ego in medio inimicorum meorum, qui sua insultatione & gloriatione molestiam animi mihi duplicarunt, ante tempus consenui, succoque depereunte facies mihi contracta est præ nimio dolore ac fletu.

*8 Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem * quoniam exaudiuit Dominus † vocem fletus mei.*

8 Discedite à me, spe vestra delusi, omnes vos operarij iniquitatis, qui interitum meum expectabatis, & quærebatis, sed frustra, * quia Dominus exaudiuit flebilem & querebundam vocem meam, quam cum fletu profudi † exaudiuit fletum meum inuocantem ipsum.

*9 Exaudiuit dominus deprecationem meam. * Dominus orationem meam suscepit.*

9 Exaudiuit, inquam, Dominus deprecationem meam: * Dominus orationem meam non repulit, sed acceptauit, gratamque habuit.

*10 Erubescant & conturbentur vehementer omnes inimici mei: * Conuertantur, & erubescant valde velociter.*

10 Hoc igitur intelligentes inimici mei multùm pudefiant, & admiratione simul ac terrore conturbentur, videntes se opinione sua frustratos esse, * conuertantur in fugam, à cœpto suo ac cogitatione sua retrocedant, ac pudore afficiantur subitò videntes me sanatum diuina gratia, quem derelictum putabant mortique destinatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM SECVNDVM MYSTICVM SENSVM.

1 Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me.

OMINE ne, quæso, propter peccata mea me castiges per seueritatem iustitiæ tuæ, qua corripies in nouissimo die impios, tradens eos æternis cruciatibus: sed hîc virga paterna me castiga, ne in æternum cum mundo condemner.

2 Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum, sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

2 Miserere, mei miserere Domine, peccata mea clementer remittens, ac per gratiam tuam vulnera animæ meæ curans, quoniam ad bonum agendum omnino sum imbecillis: sana me Domine ab hac infirmitate, & à peccati vulneribus, quoniam etiam ossa mea concussa sunt, horrore tremendi tui iudicij, quod impios manet.

3 Et anima mea turbata est valde: Et tu Domine vsquequo?

3 S[illegible] & anima eodem timore, ac pœnitentiæ dolore valde conturbata est, & tu Domine piissime quamdiu me miserum te inuocantem deseres, tua gratia & consolatione priuatum?

4 Conuertere Domine & eripe animam meam. saluum me fac propter misericordiam tuam.

4 O Domine, qui iam auersus es à me ob peccata mea, conuertere obsecro ad me, mihique placatus sis ac propitius, & eripe animam meam à peccatorum nexibus, à mortis æternæ timore: & quanquam meis peccatis merui non saluari, saluum tamen me fac propter misericordiam tuam.

5 Quoniam non est in morte qui memor sit tui: In inferno autem quis confitebitur tibi?

5 Quoniam non est inter eos, quos æterna mors possidet, quisquam, qui memor sit tui ad te laudandum, quis in æterna constitutus damnatione laudabit nomen tuum, vbi blasphemiis, fletibus, & dentium stridoribus omnia plena sunt?

6 Laboraui in gemitu meo: lauabo per singulas noctes lectum meũ, lachrymis meis stratum meum rigabo.

6 Ecce Domine, quo misericordiam tuam, pœnitentibus semper paratam, ad parcendum flecterem, iam suspiriis meis defatigatus sum nec adhuc desistam; sed per singulas noctes, cùm ipsa solitudo peccatorum admissorum [illegible]itiùs suggerit memoriam, lectum meum lachrymis meis abundè madefaciam, ne tempore quidem quietis requiescens.

7 Turbatus est à furore oculus meus: inueteraui inter omnes inimicos meos.

7 Oculus mentis meæ ex consideratione seueræ tuæ vindictę multùm est in me conturbatus, oculusque corporalis nimio fletu caligauit, dum perpendam iram, quam super impios effundes in nouissimo die, quam & ego me promeruisse cognosco, propter inimicos salutis meæ, inter quos conuersor iugiter, mihi insultantes, atque ad peccata & desperationem pertrahentes, ego iam præ nimio dolore ac fletu velut consenui, facie planè corrugata atque contracta.

8 Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei.

8 Discedite longè à me omnes operarij iniquitatis, qui me tum ad peccandum, tum ad desperandum sollicitastis, quoniam exaudiuit Dominus flebilem vocem meam, dimissis peccatis securum me faciens ab æternæ mortis timore, ac sua gratia, infirmitate animi curata, ad bonum habilem reddens,

9 Exaudiuit dominus de-

9 Exaudiuit certè (quod præ nimio gaudio sæpe dicendum est) Dominus

precationem meam. Domi-
nus orationẽ meã suscepit.
10 Erubescant & contur-
bentur, &c.

nus deprecationem meam, Dominus orationem meam admisit.
10 Proinde pudefiant & conturbentur frustrati omnes inimici mei, qui
me æternæ morti destinatum habebant: conuertantur in fugam, atque
à sua retrocedant opinione, ac erubescant velociter.

ANNOTATIONES.

PRo octaua, Hebræi dictionem שמינית seminith, pro qua nos in titulo habemus octaua, significare hîc putant instrumentũ musicum octo chordarum, quale est quod dicimus Hackebert vel sanctorie. Quorũ sententia an vera sit expendendum esset ex 1. Paral. 15. vbi dicuntur quidem in citharis pro octaua cecinisse epinicion vbi Hebræa habent eodem modo, sicut hoc loco על-השמינית Al-hasseminith, quod magis est, super octaua. Latini ferè per octauam intelligunt diem octauũ, diẽ scilicet nouissimi iudicij, qui succedet septẽ diebus, quibus iam omne tẽpus peragitur. Atque ideò in titulo positũ dicunt pro octaua, quoniã hic Psalmus cõgrua forma est homini pœnitẽti, ità Dei deprecanti, vt effugiat Dei furorẽ in die nouissimo. Verum hæc interpretatio nõ cõuenit nisi sensui mystico, & in dictionibus illis, de quib⁹ nihil est certi, nõ multũ hærendũ est.

a Conturbata sunt ossa mea.] Non est legendum, omnia ossa mea. sed tantùm ossa mea, quemadmodum habent sibi correctiores, consentientibus Græcis & Hebræis. Ossa autem Hebraicè sæpe per synecdochen ponũtur pro membris ipsis corporis, quæ ex ossibus constant.

b Et tu Domine vsquequo?] Cùm in quibusdam Latinis libris habeatur coniunctio, sed, in aliis, & posteriorem lectionẽ verã esse docent Hebræa simul & Græca quæ etiã apud D. Hieronymum & Augustinũ reperitur. Et habet hęc lectio aliquid emphasis. Postquã enim suæ miseriæ statũ exaggerauit, subijcit: Et tu Domine vsquequo? quasi dicat: Cùm ergo sic mecum agitur, quamdiu tu Domine differs consolationẽ?

c In inferno.] Dictio Hebraica שאול Seol propriè significat sepulchrũ, vnde plerique hic vertunt, in sepulchro autẽ quis confitebitur tibi? Sicut postea dicitur in alio Psalmo: Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiã tuam? Plerunque tamen accipitur in scripturis pro omni mortuorum loco & statu ante Christi passionem, siue iustorum, siue damnatorũ. Vnde Iacob dicit: Descendam lugens in infernum ad filium meum. *Gen.37.* In qua significatione generali etiã hîc accipi debet secundùm sensum literalẽ. Idem enim est quod dicitur in priori parte, in morte, cum eo quod in secũda parte dicitur, in inferno. Cùm autẽ dicit: quis confitebitur tibi? non vult negare mortuis laudandi Deum facultatẽ, sed hæc dicẽs respicit in quẽ finem viuamus in hoc seculo, nempe vt alij aliis gloriam Dei depredicemus. Neque enim Prophetæ institutũ fuit hîc tractare quid agant, vel in quo se occupent mortui. Elucidat multùm hunc locũ, maximè secundùm literalem sensum, similis locus in cãtico Ezechiæ, qui lethali morbo correptus, similibus verbis mortem corporalẽ deprecatur, dicens: Quia nõ infernus cõfitebitur tibi, neque mors laudabit te: nõ expectabunt qui descendũt in lacum, veritatem tuam. Viuẽs, viuẽs ipse cõfitebitur tibi, sicut & ego hodie, &c. *Psal.38.*

d Discedite a me.] Intelligunt quidam hæc Dauidem dicere ad quosdam, qui sub amicitiæ specie ægrotum Dauidem visitabant, quem tamen extinctum cupiebant, quales aliquot fuisse testatur in Psalmo quodam sequente, cum dicit: Ingrediebatur vt videret, &c. *Psal.40.* Generaliùs tamẽ & simplicius intelligi potest illud dictum ad omnes eos qui Dauidis interitũ expectabant. Quoniã enim qui sua opinione frustrãtur, confusi sese ab hominibus subducunt, & in bello victi pedẽ referũt, hinc Propheta volens significare inimicos suos delusos esse sua expectatione, præcipit, vt à se discedant, & conuertantur in fugam, per tropum significãs eos desistere debere à sua expectatione. Subiungit autẽ hanc consolationem post orationẽ, siue quia hic Psalmus cõpositus est post liberationẽ, atque ob id cõtinens simul & orationẽ, qua in malis vsus est, & beneficiũ liberationis quæ postea secuta est: siue quia inter orandũ firmam concepit impetrandæ sanitatis & exauditionis cõfidentiam.

Psalmus Dauid, quem cantauit Domino pro verbis Chusi filij Iemini.

ARGVMENTVM PSALMI SEPTIMI.

Quoniam iniquissimus Dauidis hostis Saul (quem modestiæ causa alieno nomine designat, appellando eum Cus, id est, Æthiopem, simul tamen immutabilem animi eius malitiam notans) Dauidem generum suum proditionis insimulatum in inuidiã populi adduxit, aliósque ipsum proditionis accusantes libenter audiuit, vir sanctus sese purgat hoc carmine, in quo suam commemorat innocentiam, ob quam seruari se ab iniqua Saulis persecutione precatur, diuinam iustitiam aduersus eius crudelitatem implorando, vt reddito regno diuinitus sibi destinato populus in cultum Dei sub se colligatur. Tum deinde improbos & nocentes Dei iustitia & seueritate terrens, inimici sui interitum prædicit, laudem Deo pro iustitia seruata promittens. Quoniam autem in hac persecutione, Christi per omnia figuram Dauid gessit, mysticè Psalmus hic, oratio est Christi contra impium Iudaicum populum, per Cus rectè designatum, in qua suam innocentiam diuina iustitia vindicari optans, populum illum suoipsius gladio periturum prædicit. Ad Dauidis autem & Christi exemplum, est etiam conueniens orandi forma, iustè liberari optanti ab inimicis salutis nostræ, perditionem nostram inique quærentibus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine Deus meus in
*te speraui: * saluum me fac*
ex omnibus persequentibus
me, & libera me.
2 Nequando rapiat vt leo
animam meam:
** dum non est qui redimat,*
neque qui saluum faciat.
3 Domine Deus meus:
† si feci istud:
** si est iniquitas in manibus*
meis.

DOMINE Deus meus, quem vnicè colo, in te semper om-
nem meam spem collocaui. * Itaque tu me in te sperantem
saluum fac, & libera ab omnibus persequentibus me.
2 Ne aliquando contingat, vt hostis meus, qui me cum
suis summa ferocia & ardore maximo persequitur, me
quem quærit, tanquam leo rapiat ad deuorandum & perdendum, * dum
non fuerit aliquis qui me redimat, & saluum faciat de manu eius. Nam
nisi tu ab huius leonis impetu me serues, nullum alium seruare posse,
mihi persuadeo.
3 Domine Deus meus misericordiam tuam fidenter imploro fretus in-
nocentia mea, cuius tu ipse optimè testis es. Si enim feci istud inimico
meo, quod mihi facit, † si feci quod me fecisse criminatur, & cuius ab

aliis apud illum accusor, vitæ scilicet eius & imperio insidias me struxisse: * si mali & iniqui aliquid molitus sum manibus meis contra eum.

4 Si reddidi retribuentibus mihi mala:
** decidam meritò ab inimicis meis inanis.*

4 Si retribuentibus mihi mala ego vicissim malum reddidi, & non potiùs mala bonis compensaui, seruans eis aliquando vitam, qui me ad mortem insectabantur: Si hæc, inquam, Domine, qui omnia nosti, commisi. * lubens patiar, vt secundùm meritum meum succumbam victus ab inimicis meis, vita, gloria, omnibúsque fortunis exutus, & omni spe mea frustratus.

5 Persequatur inimicus animam meam & comprehendat: & conculcet in terra vitam meam.
** & gloriam meam in puluerem deducat.*

5 Persequatur me fugientem inimicus meus ad perdendam vitã meam, & quem persequitur, capiat, captóque mihi non solum vitam meam violenter ac probrosè eripiat eámque conterat & consumat, * sed etiam gloriam ac omnem nominis mei honestam memoriam: qua à morte superesse possem, funditus extinguat: & in nihilum redigat.

6 Exurge Domine in ira tua:

6 Quoniam autem tu ipse Domine conscius es innocentiæ meæ, probéque nosti non admisisse me quæ mihi imponunt, & ob quæ me persequuntur: noli vltra quasi taccnti ac dormienti, aut etiam viribus destituto simili, tuum pro me differre iudicium, tuamque dissimulare potentiã, sed per seueritatem iustitiæ tuæ, pérque iustam vltionem tuam declara in hostibus meis tuam potentiam. * Fac omnes inimici mei per circumitum ostensione tuæ iustitiæ & potentiæ te sentiant omnibus esse altiorem & superiorem.

7 † Et exurge Domine Deus meus in præcepto quod mandasti.
** † & synagoga populorum circundabit te.*

7 Tu Domine præcepisti ciuitatum rectoribus, vicariis tuis, vt iniustos ab iniuria prohiberent, neque sinerent aliquem iniustè opprimi. Tu ergo Domine, qui hactenus mihi dormire visus es, exurge mihi, declarãdo pro me tuam iustitiam & potentiam secundùm præceptum illud quod aliis faciendum mandasti. † Tu etiam te Domine vigilare mihi demonstra in ea re & negotio, quod mihi præcepisti, in munere scilicet regio quod mihi iniunxisti. Quod quidem peto, nõ tam meæ vitæ & dignitati, quàm tuæ sanctissimæ religioni ac saluti ciuium consulens. * Si enim pro me de iniquis iudicium feceris, si in destinatum mihi regnum adduxeris, populus intelligens te bonis consulere, improbos vlcisci, simul congregatus vndique circundabit te, tuam iustitiam collaudans, tuúmque patrocinium contra iniustos inuocans, † populus item iam sub impio principe à cultu tuo alienatus, illiúsque exemplo ad impia pertractus sub me principe ad te reuocabitur, & in tuum cultum adunabitur.

8 † Et propter hanc in altum regredere:
** Dominus iudicat populos.*

8 Itaque propter salutem populi, fac vt declarata tua in impios hominés potentia, altiorem te omnibus homines intelligant. † Quíque dum finis tuos à tyrannis dinexari, videris solium tuæ iustitiæ reliquisse: rursum repete tuum tribunal, & in altitudinem tuæ iudiciariæ sedis cõscende: declarans te tuorum esse vindicem. * Quod ideo meritò à Domino a
peto, quoniam ipse est, qui omnes populos etiam gentium nunc iudicat, ac in futuro iudicabit: nunc quidem ad defensionem innocentium contra noxios, in futuro autem ad plenam vniuscuiusque retributionem.

9 Iudica me Domine secundum iustitiam meam:
** & secundum innocentiam meam super me.*

9 Itaque quoniam tibi competit iudicium, quæso Domine vt pro me contra hostes meos facias iudicium secundùm iustitiam meam, qua erga illos me gessi, * & secundùm innocentiam meam, quæ est in me erga il- b
los, dum nihil illis, te teste, nocumenti intuli.

10 Consummetur nequitia peccatorum, & diriges iustum:
** scrutans corda & renes Deus.*

10 Non perduret quæso Domine impietas hominum peccatorum, sed malitia eorum, quam ad tempus toleras super iustos, perdatur, ac finem accipiat, sicque tu iustum diriges, præstando ei rerum suarum fœlicem successum. * Tu, inquam, Domine, qui in iudicãdo falli non potes, quip- c
pe qui introspicias, diiudices, & probè cognita habeas intima quæque nempe hominum cogitationes, ac affectiones, & desideria.

11 Iustum adiutoriũ meũ à Domino;
† qui saluos facit rectos corde.

11 Iustum itaque est adiutorium meum, quod à Domino peto, non iniustè, nec immeritò hoc ab illo expecto, * quoniam ipse saluos facit om- d
nes eos qui recto sunt & simplici corde, qualem & me esse confido.

12 Deus iudex iustus, fortis & patiens:
** nunquid irascitur per singulos dies?*

12 Vos autem impij, ne ob dilationẽ diuinæ vindictæ securos vos arbitremini, illud scitote, quod Deus est Iudex iustus, & fortis, cui nemo resistere potest, quique facilè perficere possit, quod faciendũ iudicat & nihilominus longanimis est, patienter tolerans aliquandiu hominum iniquitatem, * non enim ipse, sicut hominum impietatibus quotidie irritatur & offenditur, ita etiam per singulos dies peccata vindicat, ac vltione iram suam declarat, quod quidem non fit per impotentiã aut iniustitiam, sed per eius longanimitatem, qua peccatores ad pœnitentiam expectat.

13 Nisi conuersi fueritis, gladium suum vibrabit:

13 Quamuis autem longanimis sit, si tamen à vestra prauitate non fueritis conuersi, scitote imminere vobis perditionẽ, breuíque vos interituros. Ecce enim iam iam Deus (vt de ipso tanquã homine loquar) gladiũ suum vagina extractũ & exacutum quatiet, parans se ad percutiendum,

* imò

** arcum suum tetendit, & parauit eum.*

* imò iam arcum suum tetendit, & ad sagittandum parauit.

14 Et in eo parauit vasa mortis:
** † sagittas suas ardentibus effecit,*

14 Ac in ipso arcu parauit tela mortifera, sagittasque suas ardentibus carbonibus operatus est, ignitásque fecit, vt vehementiùs offenderent ac incenderent. * † Sagittas etiam suas fabricatus est his qui odio & ira ardentes me iniustè persequuntur. Seueritatem enim iustitiæ suæ, quæ hactenus sese non exeruit, & hebetata videri poterat, declarare Deus decreuit, vt per hanc tanquam per gladium quendam, impœnitentibus mortem, tum corporalem, tum æternam infligat, & ex ea tanquam arcu quodam iaculetur sententiam mortis & æternæ perditionis, quæ tanquam ignita quædam iacula succendat igne inextinguibili eos, qui odio ardentes me persequuntur.

15 Ecce parturijt iniustitiam, concepit dolorem:
** & peperit iniquitatem.*

15 Ecce hostis meus anxia mentis solicitudine & cruciatu annisus est iniquitatem exercere in me. Concepit in animo suo afflictionem, quam mihi inferre cogitat: * Malúmque quod in corde suo primùm conceptũ, deinde parturiebat, etiam tandem peperit, opere hoc ipsum, quantum in se erat, perficiens.

16 Lacum aperuit, & effodit eum:
** & incidit in foueam quã fecit.*

16 Neque palàm solùm oppugnat, sed etiam insidias struxit quibus me perderet: quasi si quis foueam occultam aperiat, ac profunde effodiat, vt incauti in eam lapsi pereant. * Verum iusto Dei iudicio futurum cognosco, vt me à perditione liberato, ipsemet incidat in interitum, quem mihi parauit.

17 Conuertetur dolor eius in caput eius: & in verticem eius iniquitas eius descendet.

17 Afflictio, quam mihi inferre conatus est, redibit in ipsummet authorem, & iniuria, qua me afficere studuit, recidet in verticem eius, grauiter eum feriens & premens. Deprehendent eum mala quæcunque mihi parauit, ipsáque improbitas, quæ ad meam perniciem illum exacuit, illi exitij & perditionis eius occasio erit, quomodo, si quis in altum mittat lapidem, & non cauto satis recidat in caput.

18 Confitebor Domino secundum iustitiam eius: & psallam nomini Domini altißimi.

18 Ego autem periculis omnibus liberatus, gratias agam Domino, illumq; laudabo pro iustitia eius, qua innocẽtes liberat, impiósque, vt merentur, perdit, & sanctissimũ nomẽ Domini altissimi hymnis celebrabo.

ANNOTATIONES.

QVONIAM in titulo dicitur Psalmus iste cantatus pro verbis Chusi, quidam (inter quos Euthymius) putant hunc Psalmum compositum contra Absalonem filium, intelligentes per Chusi, Consiliariũ Dauidis, qui apud Absalonem dissoluit consilium Achitophelis. Verum præter alia, quæ huic sententiæ contrariantur, sciendum, nomen illius Chusi scribi apud Hebræos per literam heth in principio, nomen verò hic positum per Caph. Nec est Hebræis hoc loco Chusi, sed Cus, quo nomine Saulem tectè designat, ob profligatos eius mores. Significat enim nomen Cus, Æthiopem. Malis autem hominibus nigri nomen à veteribus tribui solitum etiam Poëtæ Latini indicant. Porrò Saulem fuisse virum Iemini, ipsemet Saul testatur in libris Regum.

a DOMINVS IVDICAT POPVLOS.] Videtur interpres legisse præsens κρίνει, cum Græcis iam sit futurum κρινεῖ iudicabit, quemadmodũ habent & Hebræa.

b CONSVMETVR NEQVITIA PECCATORVM.] Augustinus & Hieronymus in commentariis legunt consummetur, vt significetur, nequitiam peccatorum implendam esse & perficiendam, ac tum demum rectitudinem iusti declarandã. Sicque vertisse nostrum interpretem videri omnino potest, ex eo quod Græcis est verbum deprecatiuum συντελεσθήτω, hoc est, consummetur, vel consumatur. Nam dictio Græca vtramque significat, & consumi, hoc est, deficere, & consummari, hoc est, ad summum perduci. Verbum autẽ consumendi magis conuenit Hebręis. vnde ex Hebræo D. Hieronymus vertit, cõsumetur. Quod si consumetur imperatiuè legere velimus, quemadmodum Græca desiderant, poterit hoc verbum exponi pro ad finem deduci, quod nõ est aliud quàm deficere. Nam sic aliquoties in scripturis hoc verbum ponitur: sicut & consummatio pro consumptione. Itaque in hoc sensu omnino puto interpretem vertisse consummetur, potiùs quam consumetur.

c IVSTVM ADIVTORIVM.] Adiectiuum, iustũ, apud Hebræos additur versui superiori cum nomine, Deus. Sed & in quibusdam Græcorum codicibus additur superiori versui aduerbium δικαίως, id est, iuste: quamuis etiã in aliquibus ponatur in principio huius versus in genere fœminino δικαία ἡ βοήθεια.

DEVS IVDEX IVSTVS, &c.] Hebræa tantùm habent, Deus iudex iustus, & comminans tota die: Græca habent, & non iram adducens per singulos dies, sine interrogatione, quomodo & D. Augustinus legit. Græcus interpres videtur dictionem Hebraicam אל Al, legisse cum puncto parach, cum quo significat idem quod non. At nunc legitur cum puncto tsere, cum quo significat idem quod Deus & fortis: Vnde quod in Græcis etiam legitur, fortis, ex alterius fortasse versione, margini prius ascriptum, textui deinde inscriptum videri potest: quemadmodum & quod additur, patiens, videri potest additum ab aliquo ad explicandum, quomodo non irascitur Deus omni tempore. Potest autem quod in nostra lectione dicitur, Nunquid irascitur per singulos dies: accipi, vel vt respondeat Hebraicæ lectioni, vel vt Græcæ, vel vt affirmatiuam insinuet responsionem, & nunquid pro nonne, positum sit, sensúsque sit, Deum quotidie irasci, quia quotidie per suos prædicatores, & varia flagella peccatoribus inflicta comminatur impiis: qui sensus conuenit rectè sequentibus. Vel vt significetur Deum non omni tempore irasci, quia non semper vlciscitur sed vindictam dissimulat. Cæterùm notandum, veram lectionem esse per verbum præsens, irascitur, non per verbum futurum, irascetur: vt multi libri habent. Præsens enim verbum habent originalia & correctiora Latina. Et vt in sequentibus huius Psalmi versibus tempora, quæ perperam in multis codicibus leguntur, restituantur iuxta exigentiam originalium & antiquorum codicum: primum non est legendum, vibrauit, sed futurum, vibrabit. Est enim Græcis στιλβώσει Et diuus Augustinus diligenter annotauit per futurum dictum esse, vibrabit, quamuis per præterita dicatur: Arcum suum tetendit, & parauit illum. Deinde, parturiit, legendum est, non parturit: cùm Græcis sit ὠδίνησε. Et rursum futurum, incidet, non, præteritum, incidit: cùm Græcis sit futurum ἐμπεσεῖται.

e ARDENTIBVS EFFECIT. Duplicem indicat Paraphrasis intelligentiam: iuxta priorem dictio, ardentibus, ablatiuus est instrumenti: iuxta posteriorem, datiuus acquisitiuus.

In finem pro torcularibus, Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI OCTAVI.

Pſalmus hic, hymnus eſt, quo cum ſumma admiratione celebrat inæſtimabilem creatoris virtutem & amplitudinem, quam per creaturas ſuas vbique terrarum demonſtrat, tum & ipſius in humanum genus beneficentiam & dignationem. Quod cum miſerum ſit & vile, ipſe autem altiſſimus ſit, & potentiſſimus, tam multis tamen beneficiis dignatus eſt. Myſticus autem huius Pſalmi ſenſus in annotationibus indicatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Pſal. 8. 1 *Domine Dominus noſter,*
** quàm admirabile eſt nomen tuum in vniuerſa terra!*

DOMINE Deus, qui cùm ratione creationis & guber-
nationis omnium ſis Dominus, peculiariter tamen noſter
es Dominus, qui te colimus, tibíque ſeruimus, quorum &
maior tibi ratio eſt & cura:* quàm potentem ac magnum
teipſum declaraſti, non in cœlo ſolùm, neque in Iudæa
ſolùm, ſed etiam in vniuerſa terra, quàm meritò tu ab omnibus admi-
randus es in vniuerſa terra!

2 *Quoniam eleuata eſt magnificentia tua ſuper cœlos.*

2 Quoniam gloria tuæ diuinitatis, potentiæ, ac bonitatis tam longè, a
latè, altéque diffuſa eſt, vt non ſolùm omnem terram repleat, atque vbi-
que ſe viſendam ac fruendam exhibeat, ſed & cœlos omnes tranſcendat,
in quibus etſi perfectius quàm in terris à ſanctis mentibus conſpiciatur,
comprehendi tamen ab eis non valet. Ita eſt ea incomprehenſibilis, om-
nia replens, omnia excedens.

3 *Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem propter inimicos tuos.*

3 Quamuis autem meritò ab omnibus ſuſpiciendum & laudandum ſit
nomen tuum, tamen quoniã pleríque ſunt, ſempérque fuerunt, te agno-
ſcere recuſantes, tuæ gloriæ, tuóque nomini pertinaciter reſiſtentes, ſiue
inter homines, ſiue inter impios dæmones, ideo quò magis contra illos
tuam declarares potentiam, laudem virtutis tuæ tu confirmaſti, & ſtabi-
liuiſti frequenter ex ore puerorum lactentium, eorúmque qui his aſſimi-
les fuere. Pharaone enim hoſte tuo cum ſuis tua virtute ſubmerſo, Iſraë-
litæ tui ſimplicibus & imbellibus pueris ſimiles, quorum ora necdum
aperta fuerant in tuas laudes, decantare cœperunt ſanctum nomen tuũ,
Sap. 10. & victricem manum tuam laudauerunt pariter, quoniam ſapientia tua
aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit diſertas. Inter Prophetas
quoque tuos, per quos voluiſti laudem tuam perfici apud homines, eos
potiſſimùm delegiſti, qui ſimplices eſſent, rudes, & indocti. In tempore
item Meſſiæ tu ex ore paruulorum, vixdum ablactatorum, laudem tuam
confirmaſti, cùm acclamare eos feciſti filiõ tuo laudis canticum, quò vel
ſic conuinceres duritatem, ac malitiam inimicorum eius. Quin & per
Apoſtolos eius, ſimplicitate ac malitia paruulos, homines ineruditos ac
mundi iudicio humiles, laudem nominis tui perfectam feciſti, fama no-
minis tui per vniuerſas terras propagata ab eis, ſed tua virtute. * Sic au-
tem tibi viſum eſt per ora puerorum tuorum laudem tuam confirmare,
vt ſic ad maiorem admirationem tuæ potentiæ conuinceres, ac ceſſare
faceres inimicos tuos, qui ſe exhibent vltores ac punitores tibi creden-
tium, ac ſeruire cupientium. Confoditur enim & conuincitur omnis
eorum ſapientia & fortitudo, ac tua potentia mirabiliter eluceſcit, dum
paruulis licet * laudem tuam prædicantibus, eam abolere nequeunt, quã
impenſe extinctam cupiebant.

** vt deſtruas inimicum & vltorem.*

4 *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum, lunam & ſtellas, quæ tu fundaſti.*

4 Et quidem Domine, quoties oculis ſublatis contemplor cœlos tuos, b
quæ ſunt opera tua per teipſum, tuáque virtute perfecta, ſimiliter lunam
& ſtellas, quæ elegantiſſimo ordine in illis firmiter collocaſti, quoties
cœlorum amplitudinem, motúmque varium ac ſtabilem, & ſtellarum in
eis poſitarum pulchritudinem variam, multitudinem, & ordinem, om-
niaque hæc hominum vtilitati ſeruire aticodo.

5 *Quid eſt homo, quod memor es eius,*
** aut filius hominis, quoniam viſitas eum?*

5 Tum ſic apud me cogito: Deus bone, quid eſt miſer homuncio, quòd
tu tantus, támque immenſi operis artifex, & tam ſublimis domus inhabi-
tator, illius rationem & curam habeas? * aut quid eſt filius hominis, ex
mortali homine natus mortalis, quòd dignaris illum inuiſere, beneficia
multa in illum conferendo?

6 *Minuiſti eum paulò minùs ab Angelis:*
** gloria & honore coronaſti eum.*

6 Adeò enim ipſum hominem ſublimaſti, vt paululum tantum ſit infe- c
rior Angelicis mentibus, diuinæ tuæ nobilitati viciniſſimus, inferior ſci-
licet ſolùm ſecũdum corpus, & corporis neceſſitates. * Tu denique ma-
gnifica gloria & honore illum in modũ coronæ circundediſti, & ornaſti,
dum eũ ad imaginẽ tuam creaſti rationis capacem, dumq; ad participan-
dam

** & constituisti eum super opera manuum tuarum.*

dam tuam beatitudinem ac diuinitatem eum fecisti, * denique dū super omnia opera hæc visibilia à te facta dominum eum constituisti, volens vt omnia eius imperio subessent, aut eius vtilitati seruirent. Quod quidem in omnia dominium, etsi pro magna parte toti conueniat humanæ creaturæ, eximio tamen quodam modo collatum est à te ei, qui inter omnes homines primus est, & præcipuus, inter omnes tuos filios primogenitus, & vnigenitus tuus, quem per assumptam humanitatem, mortisq; passionem ab angelis minoratum, summo tandem honore coronasti, dans ei plenam omnium in cœlo & in terra potestatem, per quam etiam humano generi pristinum dominium, & dignitas per peccatum magna ex parte imminuta, rursum restaurata est & aucta.

6 Omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues vniuersas, insuper & pecora campi.

6 Omnia, inquam, Domine subiecisti tua benignitate hominibus: oues scilicet, reliquaque pecora minora, boues, omniaq; armenta, nec eicutes tantum pecudes, sed etiam feras agrestes, inter quas nulla est, quin eam suo imperio subiicere valeat, ac vtilitatem ex ea capiat.

7 Volucres cæli, & pisces maris. qui perambulant semitas maris.

7 Nec terrestria tantum illi subiecisti animalia, sed etiam volucres in aëre volitantes, & pisces maris, qui per varia maris loca huc illucq; vagantur, ac veluti perambulant.

8 Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra!

8 Meritò certe ex consideratione tuæ in humanum genus dignationis, rursum, quemadmodum cœpi, exclamare libet: Omnium Domine, qui peculariter noster es Dominus, quàm magna, ac proinde summa admiratione digna est gloria nominis tui, non solum in cœlo, sed etiam in vniuersa terra!

ANNOTATIONES.

a ro torcvlaribvs,] In Hebræo ponitor dictio גתית githith, quam Hebræi putant deriuatam a nomine ciuitatis Philistinorū Geth, & significare instrumētum musicum, in quo Psalmus hic cantandus esset a Geth ablato, ibi ve repertū. Felix putat hoc nomen esse patronymicum, à Geth deriuatum, & per illud significari populum gētilem, qui per Philistæos frequenter intelligitur. Septuaginta autem videntur legisse nomē pluralis numeri gethoth, vt sit plurale nominis gath, quod significat torcular. Hæc autē torcularia, Augustinus intelligit ecclesias, quòd in eis, boni malis esse permixti, sicut in torculari vinacea cum vino. Alij per torcularia, Christi intelligunt passiones, de quibus secundùm mysticum sensum mētio fit, dum dicitur: Minuisti eum ab angelis. Et apud Isaiā Christi passio, torcular dicitur, cùm ait. Torcular calcaui solus, &c. Verum vt de hac, & aliis similibus dictionibus nihil certi adfertur, ita ex hac & aliis superuacaneum fuerit velle aliquid stabilire, quod ad sensum Psalmorum pertineat

b Ex ore infantivm et lactentivm] Quia hunc versum Dominus in euāgelio adduxit de pueris ei acclamātib⁹ Osanna, & Paulus Christo tribuit illud: Minuisti eū paulominus ab Angelis, &: Omnia subiecisti sub pedibus eius. existimant plerique priorem illū versum de pueris illis vel solùm, vel propriè dictum, imò totum Psalmum ad solum Christum referendum, etiam secundùm primum & literalem sensum. Verùm neutrū ex citationibus istis necessariò cōsequitur, cum constet frequenter scripturas quibusdam attribui, quibus non solis cōpetunt, idq; variis modis. Primùm, quia ꝙ in genere dictum est, & diuersis cōuenit, quibusdam in genere illo cōprehensis tribuitur, maximè si illis eximio & peculiari modo conueniat. Secūdò, quia quod de figura primò & ad literam dictum est, tribuitur veritati adumbratæ, propter quam potissimū dictum est, quale est illud: Os non comminuetis ex eo, & alia multa. Tertiò quia quod de aliquo propriè dictū est sine figura, accommodatur alteri, in quem illud etiā rectè quadrat, quale videtur esse illud. Vox, in Rama audita est, &c. Quod autem hic Psalmus secundum primū & literalem sensum non pertineat ad solum Christum, satis ostendit similis locus in Psal. 143. vbi similiter exclamat: Domine, quid est homo, quia innotuisti ei: aut filius hominis, quia reputas eū? &c. Et omnino videtur, cum hic dicit: omnia subiecisti sub pedibus eius, oues, & boues vniuersas, &c. commemorare dominium, ꝙ humano generi in principio Geneseos Dei beneficio collatum describitur. Itaque rectiùs sic Psalmus iste accipietur, vt omni tempore conueniat, & in genere Dei celebret potentiam, & bonitatem humano generi declaratam, & citationes illæ in nouo testamento factæ non accipiantur, quasi peculiarem, & nullis aliis conuenientem indicent illorum verborum sensum, sed tantùm vt quod in genere dictum est, eis tribuatur, quibus eximio modo competit, iuxta sensum in paraphrasi explicatum. Nam & liber Sapientiæ satis indicat, illa verba: Ex ore infantium: competere Israëlitis, cùm educerētur ex Ægypto. Quòd si quis totum Psalmum Christo appropriare velit, in quem maximè omnes scripturæ respiciunt, & in quo omnia, quæ de Deo in genere dicuntur, peculiari modo recapitulantur, iam quod dicitur: Nomē Dei admirabile factum in vniuersa terra: ad prędicationem euangelicam ad referendum, qua notum & celebrę factum est nomen Domini in vniuersa terra, quod prius tantùm notum fuit in Iudæa. Quod de eleuata magnificentia Domini super cœlos dicitur, referendum est ad Christi super omnes cœlos ascensionem. Per cœlos, Apostoli intelligēdi: per lunam & stellas, ecclesia, & eminentiores quique in ecclesia, quæ cum eis in Apostolis fundata est & stabilita. Per quinq; illa animalium genera quæ filio hominis peculiariter subiecta narrantur, quanquam in mystico sensu varie a variis explicetur, rectè secundum tractat[illegible] Augustini, quinque hominum genera accipiuntur: per oues & boues, fideles boni: quorum quidam simpliciter subsunt, alij fideliter pro aliis laborāt: per reliqua tria, homines mundani, scilicet, per pecora campi, homines in concupiscentiis vagabundi: per volucres cœli, superbi: per pisces maris, homines curiosi & auari.

c Qvoniam videbo coelos tvos.] Coniunctionem, quoniam, referunt ad præcedentia, vt reddatur hic causa cur dixerit nomen eius in vniuersa terra esse admirabile, & magnificentiam eius eleuatam super cœlos. At rectius videtur referri ad sequentia, vt sequenti versu perficiatur sententia, quibusdam subintellectis iuxta sensum in paraphrasi insinuatum: vt significetur, contemplatione cœlestium corporū, causam esse exclamandi cum admiratione. Quid est homo, quod memor es eius? Illud, etsi exiguum sit, prætermittendum non est, pronomen, tuus, Græcis non esse nec apud Diuum Hieronymum in commentariis, nec Augustinus legisse videtur, si eius commentarius [illegible] ter legatur. Est tamen in Hebræo, vnde [illegible] in nostram lectionem quæ etsi ex Græcis facta sit, habet tamen quandoque quædam cum Hebræis magis conuenientia.

d Minvisti evm pavlò minvs ab angelis.] [illegible] paulò minus. Græcis est βραχύ τι, id est, modicū quid, hoc est, paululum inferiorem fecisti. Pro angelis, Hebræis est dictio אלהים Elohim, quæ quanquam Deum magis significet, (vnde vertūt quidā, minuisti eum parum à Deo,) tamen aliquando angelis tribuitur, in quos bene competit illud Psal. Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes, &c. Id hoc loco magis secuti

sunt Septuaginta, quod videretur absurdum, dicere hominem paruum inferiorem Deo constitutum, à quo infinitis distat partibus. Septuaginta secutus est D. Paulus ad Hebræos 2.

d INSVPER ET PECORA CAMPI] Cùm additur, insuper, separantur pecora campi ab ouibus & bobus. Sciendũ ergo pro, pecora, Hebræis esse dictionẽ בהמות Behemoth, quæ quasuis significat bestias. Additione verò campi vel agri, significantur bestiæ agrestes, hoc est, syluestres, & nequaquã domesticæ: quales sunt, oues & boues. Has ergo oportet intelligere ad literam per pecora campi significari, quamuis Latinis feræ non dicantur propriè pecora. Sic & Græca dictio κτήνη, teste Euthymio, significat omnia animalia, quæ prona in terram aspiciunt. Hic ergo versus continet animalia terrestria, & prior quidē pars bestias & cutes, & domesticas: secunda verò agrestes & feras, sequens versus volatilia & aquatilia. Quod autẽ loco legimus, qui perambulāt, Græcis est in neutro genere vox a dicto, non cohærens cum piscibus, τὰ διαπορευόμενα, hoc est, ea quæ perambulant. Quoniam enim de piscibus dixerat, ob varietatem piscium, ubi nogit quæcunque perābulant semitas maris. Et Hebræis postquam pluraliter dictum est, pisces maris, subiungitur singulariter, quod trāsit semitas maris, hoc est, quicquid transit. Videri posset interpres vertisse, quę perābulant, ob constanter libri haberent, qui.

In finem pro occultis filij, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM NONI PSALMI.

Psalmus hic in duas diuisus est partes adeò dissimiles, vt singulæ partes singulos tam Psalmos apud Hebræos constituant. Nam primum quidem gratias agit Deo pro insigni aliqua victoria de præcipuo suo hoste, quem Goliath nonnulli arbitrantur: aut pro victoria, quam a finitimis gentibus reportauit, attollens pluribus Dei iustitiã, qua suos in tempore vindicat. Deinde autem precationem adiungit, rogans vt improbos Deus semper (vt iã fecerat) compescat. In qua precatione pulchre impiorum superbia, impietas, nocendi artes & conatus ad opprimendum quomodocunque homines innocuos, inopes & ope humana desertos, describuntur. Mysticè autem Psalmus hic, gratulatio est ecclesiæ pro occultis aduentibus, mysterijs, & iudicijs Christi filij Dei, quo pro nobis iudicante agnoscit ecclesia se liberatam ab hoste humani generis, diabolo: orans deinde, vt in finem vsque sæculi suos fideles ab impiorum siue dæmonum oppressione liberet. Ideoq; rectè intelligitur in titulo positum, pro occultis filij: quanquam, vt de alijs quibusdam superiùs dictum est dictionibus in titulo positis, nihil etiam hic ex Hebræo statui possit hoc loco de dictione hic posita.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo: *narrabo omnia mirabilia tua.*

AVDABO te Domine ex toto corde meo, gratiamq; tibi habebo, quantam animus meus capere potest maximã, * Ad laudem tui nominis, aliorúmq; eruditionem, narrabo, quantum in me erit, vniuersa mirabilia tua, consilia, & Psal. 9.
facinora. Quanquam enim ea memoratu sint impossibilia, enarrare certè, si fieri posset, ardenter peroptem: & licet singula pro dignitate celebrare nequeam, vniuersa tamen commemorare vel in genere incipiam.

*2 Lætabor & exultabo in te: *psallam nomini tuo altissime.*

2 Non iam me rebus vllis fragilibus & caducis oblectabo, nõ in meis, aut quorumcunq; hominum viribus lætabor, sed in te, tuæque bonitatis memoria lætabor mente, & exultabo corpore, * & præ nimia cùm interna, tum externa lætitia carminibus te celebrabo altissime Domine, qui supereminentem omnibus tuam potentiam pro me declarasti, quiq; cùm sis altissimus, omni laude es dignus, omni etiam laude maior.

3 In conuertendo inimicũ meum retrorsum, infirmabuntur & peribunt à facie tua.

3 Ideo autem meritò in te lætabor, teque canam, quoniam cùm inimici mei terga mihi darent, ac victi fugerent, nõ mea fortitudine victi sunt, sed a præsentia tuæ potentiæ quam sustinere nequiuerunt, viribus suis fracti & debilitati sunt ac tandem perierunt.

*4 Quoniam fecisti iudiciũ meum & causam meam: *sedisti super thronum qui iudicas iustitiam.*

4 Tu enim Domine iam iudicium meum, & causam meam perfecisti & absoluisti, vindicando me ab iniustis oppressoribus: *tu qui iudicas quod iustum est, cùm visus sis solium tuæ iustitiæ reliquisse, quamdiu hostes superiores erant, iam rursum cõscendisti solium tuum iudiciarium, dum à violentis oppressoribus me liberasti.

*5 Increpasti gentes, * & perijt impius: * nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi.*

5 Tu sententia pro nobis pronunciata impios aduersarios horribiliter increpuisti, dum tua victione illorum iniustitiam eis declarasti * &, te tantummodo illos increpante, perierunt impij. Statim enim vt voluisti, solo tuo nutu & voluntate illos perdidisti, *& honestam ac celebrem memoriam nominis eorum aboleuisti in æternum.

6 Inimici defecerunt phrameæ in finem: & ciuitates eorum destruxisti.

6 Gladij inimicorum iam penitus defecerunt, & confracti sunt, omnisque potestas nocendi & lædendi eis ablata est, & ciuitates eorum fortes, in quibus habitabant & confidebant, euertisti. a

*7 Perijt memoria eorum † cum sonitu: * & Dominus in æternum permanet.*

7 Nec ipsi tantùm perierunt, sed etiam cum ipsis perijt apud homines honesta memoria eorum, simul cum eorum nominatione, † aut quemadmodum perit sonitus aliquis, cuius nihil remanet. * Dominus autem in sempiternum permanet, semper affuturus his qui in ipsum spem suam collocauerunt.

*8 Parauit in iudicio thronũ suum, & ipse iudicabit orbem terræ in æquitate. * iudicabit populos in iustitia.*

8 Parauit sedem suam iudiciariam ad exercendum iudicium, & ipse in nouissimo die, imò omni tẽpore, iustissime iudicabit omnes totius orbis terræ homines, *iudicabit populos vniuersos in iustitiã, bonis bona, malis

lis mala rependens: vt meritò sese Dei cultores consolari debeant, tum
quòd Dominus illorum perpetuò subsistat, tum quod idem iuste omnes
iudicet liberans tandem ab impiis iustos, etiamsi ad tempus iniuriam eos
pati permittat.

9 Et factus est dominus refugium pauperi.
** adiutor in opportunitatibus in tribulatione.*

9 Itaque Dominus afflictis omnibus humana ope destituti se præstitit
tutum refugium, ad quem illis confugere licet, vt tuti sint ab iniuriis im-
piorum: * Adiutor illis factus est in tempore opportuno, nempe cum in
tribulatione sunt constituti.

10 Et sperent in te qui nouerunt nomen tuum:
** quoniam non dereliquisti quærentes te domine:*

10 Meritò ergo in te omnem suam spem collocabũt, nec ad aliud con-
fugiant præsidium, qui nouerunt tuam Domine æternam potentiam, iu-
stitiam, atque in fidentes tibi bonitatem: * quoniam nunquam deseruisti
Domine eos qui piis factis sese tibi commendare studuerunt, quique in
tribulationibus tuum inuocauerunt auxilium.

*11 Psallite domino qui habitat in Sion: * annunciate inter gentes studia eius.*

11 Proinde vos Dei cultores, qui Deo fiditis, canite hymnos Deo, qui
domum quandam peculiarem sibi delegit in monte Sion: * prædicate in
Gentibus opera eius mirabilia, quæ pro suorum patrauit liberatione, vt
Dei cognoscentes potentiam ac bonitatem, ab erroribus suis liberatæ
conuertantur ad sanctissimum Dei nostri cultum.

12 Quoniam requirens sanguinem eorũ recordatus est:
** non est oblitus clamorem pauperum:*

12 Quoniam etsi aliquandiu negligere innocentes videatur, dum sinit
eos iniustè opprimi, tamen tandem de manibus opprimentium requirens
effusum sanguinem innocentium, omnémque violentam oppressionem,
nec relinquens inultum sanguinem eorum, declarat se eorum memorem
esse: * & non esse oblitum clamoris pauperum, qui in tribulatione con-
stituti ad illum toto corde vociferati sunt, quemadmodum ego feci, di-
cens.

13 Miserere mei domine, vide humilitatem meam de inimicis meis.

13 Miserere mei Domine, aspice afflictionem meam, quam patior ab
inimicis meis: ne diutius dissimules te videre, sed mihi præstita ope vide-
re te ipsam declara.

14 Qui exaltas me de portis mortis.
** vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.*

14 Tu Domine miserere, qui me in summo constitutum periculo, ac
morti vicinissimũ solus potes & soles de mortis faucibus eripere. * Ideo
autem miserere mei, vt per te liberatus, palàm prædicem omnes tuas lau-
des in iis locis, vbi celebris fit conuentus populi.

15 Exultabo in salutari tuo.
** infixæ sunt gentes in interitu quem fecerunt.*

15 Sic autem me orante, exaudisti domine orationem meam: vnde de b
salute tua, quam mihi attulisti, exultabo. * Nam impij hostes mei, tanquã
auidi venatores me persequentes, in eam ipsam foueam perditionis de-
mersi sunt, quam mihi parauerant: in illud ipsum exitium inciderunt, nec
opinantes, quod mihi intentabant.

16 In laqueo isto quem absconderunt, cõprehensus est pes eorum.

16 Illis insidiis & malis, quibus me capere vt aucupes studebant, ipsi-
met capti sunt, & ea ipsa, quibus nos capere & perdere conabantur, ipsis
suæ perditionis occasio & causa facta sunt.

17 Cognoscetur dominus iudicia faciens.
** in operibus manuum suarum comprehensus est peccator.*

17 Itaque si prius à quibusdam non cognoscebatur, an Deus humana-
rum rerum haberet procurationem, iam cùm fecit iudicium pro suis, in-
nocentes saluando, noxios perdẽdo, ab omnibus magis cognoscetur eius
prouidentia & iustitia. * Peccatores enim, dum aliis malum inferre stu-
duerunt, ipsi per hoc comprehensi sunt, & irretiti.

*18 Conuertantur peccatores in infernum: * omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum.*

18 Recident certè peccatores obstinati in infernũ, æternis addicti sup-
pliciis, * omnes, inquam, infideles & impij homines, qui Dei etiã ab om-
nibus per creaturas vtcunque agniti rationem non habent, illum agno-
scere, illiq; placere & ante oculos habere non curant.

19 Quoniam non in finem obliuio erit pauperis.
** patientia pauperum non peribit in finem.*

19 Quoniam quamuis ad tempus videatur Deus obliuisci miserorum,
non tamen in sempiternum obliuiscetur eorum, nec sinet ab impiis eos
semper diuexari:
* expectatio, qua patienter expectant afflicti à Deo consolationem, non
frustrabitur in æternum.

*20 Exurge domine, nõ confortetur homo: * iudicentur gentes in conspectu tuo.*

20 Quemadmodum autem Domine iam mihi cõtra meos adfuisti ini-
micos, ita semper pro me, & omnibus piis tuã contra impios declara po-
tentiam, neque sinas vilem hominem ita confortari, vt tuis præualeat,
* Perseuera in eo quod cœpisti, sempérq; impij homines pro meritis suis
à te iudicentur, pœnas debitas persoluentes.

*21 Cõstitue domine legislatorẽ super eos: * sciant gẽtes quoniam homines sunt.*

21 Constitue Domine super eos grauem aliquem moderatorem, cuius e
potestate terreantur, & à suis impiis conatibus cohibeantur: * sicque fac
vt intelligant sese homines esse, hoc est, infirmos & mortales, nec am-
pliùs in sua fortitudine ac prosperitate glorientur, quàm si homines non
essent.

*22 Vt quid domine recessisti longe: * despicis in opportunitatibus in tribulatione?*

22 Cur Domine frequenter sic te exhibes tuis, vt longè ab eis reces-
sisse videaris, dum eos à malis diuexari pateris, & incommodis affici?
* cur sic te geris, vt contemnere, nec exaudire velle videaris, etiam tunc
cùm maximè opportunum tempus esset auxiliandi, nempe cùm in tribu-

latione sunt constituti?

23 Dum superbit impius, incenditur pauper.
** comprehenduntur in consiliis quibus cogitant.*

23 Dum finitur à te Domine impius agere pro sua superbia, qua nemi- d
nem veretur, tum ab eo grauiter vritur & affligitur pauper omni huma-
no destitutus auxilio. * Veruntamen tandem iustu tuo iudicio impij ir-
retientur, & peribunt per ea ipsa consilia, quæ aduersus bonos excogita- e
uerunt.

*24 Quoniã laudatur peccator in desideriis animæ suæ: * & iniquus benedicitur*

24 Et quidem quoniam peccatores habent aliquos sibi similes, qui il- f
los laudant in desideriis & studiis suis: * & quoniam quæstui per fas ne-
fasque intenti, habent qui eos commendant.

25 Exacerbauit dominum peccator:
** secundùm multitudinem iræ suæ non quæret.*

25 Hinc horum adulatione & commendatione fit, vt peccatores non
vereantur Deum ad iram prouocare suis sceleribus, * præ nimio suo fa-
stu, & ea quæ ex fastu oritur in tenuiores sæuitia, non quærunt quid lici-
tum, quid non: non quærunt Deum, nec illi se commendare student, imò
non curant eum, sed contemnunt, & pro nihilo ducunt.

*26 Non est Deus in conspectu eius: & * inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore.*

26 Non habent Deum ante mentis suę oculos, cuius timore à malo co-
hibeantur, & vel persuadent sibi omnino Deum nõ cognoscere, aut non
curare humana, ac proinde nec iudicaturum de eis: * Et quoniam sic Dei
vacant timore, ideo illorum actiones omni tempore pollutæ sunt variis
sceleribus.

27 Auferuntur iudicia tua à facie eius:
** omnium inimicorum suorum dominabitur.*

27 Et quoniam mens eorum vitiorum caligine omnino est obducta, à g
consideratione mentis ipsorum longè sunt remota iudicia tua terribilia,
quibus impios es iudicaturus, quorum consideratione solent homines à
maleficio deterreri, * ideóque tantum sibi arrogantiæ assumũt, vt persua-
deant sibi omnibus his, quos pro suis habent inimicis, se dominaturos
neminem illis obsistere posse ducentes.

*28 Dixit enim in corde suo, Non mouebor à generatione in generationem: * sine malo*

28 Perpetuam enim peccator sibi promittens fœlicitatem, sic cum ani-
mo suo loquitur & cogitat: Nullius certè potentia vnquam deiiciar ab
hoc florenti rerum mearum statu, * semper potens ac fœlix ero, omni ca- h
rens malo.

*29 Cuius maledictione os plenum est & amaritudine & dolo: * sub lingua eius labor & dolor.*

29 Os eius non loquitur nisi maledictionem, amarulentiam & frau-
des: * paratus semper est ad loquendum ea quæ spectant ad alterius af-
flictionem & dolorem.

30 Sedet in insidiis cum diuitibus in occultis, vt interficiat innocentem.

30 Occultè insidiatur, non, vt vulgò solent latrones, è syluis & spelun-
cis cum suo periculo, sed coniunctus potentibus huius seculi, in ipsis di-
uitum atriis, variis artibus insidias struit, vt interficiat, opprimat, ac spo-
liet innocentes.

31 Oculi eius in pauperem respiciunt:
** insidiatur in abscondito quasi leo in spelunca sua.*

31 Oculi eius intentè respiciunt in humana ope destitutos, vt quos ta-
les esse cognouerit opportunitate habita rapiat, spolietque tũ bonis suis,
tum vita: * latenter insidiatur illis non minore crudelitate, quàm leo oui-
culæ ex antro suo, ex quo prætereuntes bestiolas obseruat, vt inopinatas
capiat.

32 Insidiatur vt rapiat pauperem.
** rapere pauperem, dum attrahit eum.*

32 Insidias ponit, ac media varia per suam astutiam excogitat, vt sim-
plices ac impotentes diripiat, omnibusque bonis exuat: * vt diripiat, in-
quam, simplices, dum suis adinuentionibus eos ad se attraxerit, eisq; cœ-
perit dominari: quemadmodum solẽt ad se trahere capta animalia aucu-
pes, vt ea rapiant.

*33 In laqueo suo humiliabit eum: * inclinabit se, & cadet, cum dominatus fuerit pauperum.*

33 Per suas insidias, quas tanquam laqueos quosdam tetẽdit, deprimet,
& conteret pauperem: * cúmque dominatus fuerit pauperum, inclinabit
se super eos, & procumbet ad eum modum, quo in lucta victor toto cor-
pore, omnibusq; viribus procumbit super prostratum, vt nequeat exur-
gere: & quomodo aucupes captæ prędæ incumbunt, vt non possit effu-
gere: ita etiam impius totis viribus contendit in suam potestatem deti-
nere pauperes, eósque penitus confringere.

34 Dixit enim in corde suo oblitus est Deus.
** Auertit faciem suam ne videat in finem.*

34 Omnium autẽ horum prædictorum causa est, quòd impios sic apud
se cogitauit: Nulla est Deo ratio pauperum, nec tangitur cura rerum hu- i
manarum, † auertit faciem suam, ne vnquam videat ea quæ hic fiunt, ad
iudicandum de his vnumquemque secundùm sua merita. Circa cardines,
inquit, cœli perambulat, & maioribus intentus, nostra non considerat.
Quæ quidem persuasio libertatem & audaciam præbet quæuis facinora
perpetrandi.

35 Exurge domine, Deus, exaltetur manus tua:
** ne obliuiscaris pauperum.*

35 Tu verò Domine impiorum improbitate veluti excitatus & per-
motus, per vltionem de eis sumptam, declara tuam pro tuis potentiam,
& fac vt dextera omnipotentiæ tuæ, quæ retracta videtur, cùm impij
pro sua grassantur libidine, sese exerat ad vindicandum, sicque clarifice-
tur, & omnibus altior ac fortior esse agnoscatur, ne sic te exhibeas, quasi
curam pauperum non habeas, sed liberando eos, declara illos tibi curæ
esse.

36 Propter quid irritauit

36 Cur enim vsus est impius suis maledictis & blasphemiis Deum ad
iram

impius Deum ? dixit enim in corde ſuo non requiret.

iram prouocate, apud ſe cogitans, Deum non curare res humanas, nec vindictam ſumpturum de ſceleribus hominum.

37 Vides quoniam tu laborem & dolorem conſideras:

** vt tradas eos in manus tuas.*

38 Sed vt volet ille hæc loquatur, ſibique perſuadeat: tu certè vides:& cognoſcis omnia. Nam & afflictionem ac dolorem, quem ab impiis iuſti patiuntur, conſideras, * vt ſuo tempore de impiis iuſtam ſumas vindictam.

*38 Tibi derelictus eſt pauper: * orphano tu eris adiutor.*

38 Certè vir pius, ab omnibus deſertus, tibi relinquitur defendendus * his qui omni hominum ope deſtituti ſunt, vt ſolent pueri parentibus orbati, tu Domine eris adiutor, quemadmodum te fore promiſiſti.

39 Contere brachium peccatoris & maligni:

** quæretur peccatum illius, & non inuenietur.*

39 Frange opes & potentiam impij peccatoris, quod te facturum, ſuo tempore cognoſco.* A te enim de peccato eius quæſtio & vindicta ſumetur, & nunc ipſe nuſquam comparebit. peribit enim condemnatus, & in æternas miſerias & tenebras deiicietur.

40 Dominus regnabit in æternum & in ſeculum ſeculi:

** † peribitis gentes de terra illius.*

40 Mentiuntur certe homines amentes & impij, qui negant Deum regere humanum genus, aut vllam noſtri rationem habere. Dominus enim ſuper omnia rex eſt, & regnabit in ſempiternum, ſua prouidentia vniuerſum mundum adminiſtrans: qui cum iuſtus ſit, rectè factis præmia, ſceleribus autem pœnas conſtituat oportet: * proinde certum habeo, quòd omnes impij vos de terra hac, quæ illius eſt, & iniquè à vobis poſſidetur, exterminabimini, & perdemini. † E terra quoque viuentium peribitis, non habentes inter ſanctos aliquam partem & hæreditatem.

*41 Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus: * præparationem cordis eorũ audiuit auris tua.*

41 Deſiderium afflictorum ſemper exaudiuit, ſemperque certò ſcio exaudiet Dominus, * tu quidem corda eorum præparas, & mones vt te inuocent, & hanc à te factam cordis eorum præparationem tu exaudiſti, ſemperque exaudies. Tanta eſt enim tua clementia, vt etiam tunc exaudias, cùm ad orandum corda tantùm præparari cœperint. Cordis intimus es ſcrutator, magisque cordis affectibus attendis, quam externis vocibus.

42 Iudicare pupillo & humili,

** vt non apponat vltrà magnificare ſe homo ſuper terram.*

42 Ad hoc autem exaudiſti, ſemperque exaudies afflictorum vota, vt tu iudices pro oppreſſis, humanóque præſidio deſtitutis, nec in illo con- *Pſal. 58.* fidentibus, liberando eos à violentia impiorum, impios autem perdendo: * vt homo mortalis, qui ex ſua conditione humiliare ſeipſum deberet, non vltrà ſeſe ſuper terram magnificet, ſeſéque contra Deum & proximos ſuos extollat, Deum non reueritus, & in homines [illegible] licere putans.

ANNOTATIONES.

a DISSIPATIS HOSTIVM DESTRVXISTI.] Pronomen, eorum, non eſt in originalibus Hebræis vel Græcis, nec apud Auguſtinum, ſed nec in pleriſque Latinis noſtris, & obeſt ſenſui, præcedit enim in ſingulari numero frameæ inimici. Vnde conſequens erat intelligere, eius deſtruxiſti, ſicut & in ſequenti verſu Græca habent pronomen ſingulare, periit memoria eius, quamuis hic Hebræa habeant plurale, eorum, quomodo & legit D. Auguſtinus. Quod autem dicitur: cum ſonitu: cùm varie à diuerſis intelligatur, nos in paraphraſi indicauimus duplicem eius intelligentiam, quæ & literali & myſtico ſenſui conuenit, & Hebrææ maximè accedit lectioni, quæ habet: Periit memoria eorum cum ipſis. Quod autem Septuaginta verterint, ſonitum, hinc eſt, quòd dictio Hebræa cum aliis punctis hoc ſignificet.

b IN PORTIS FILIÆ SION] Pulchrè portis mortis, opponit portas filiæ Sion. Cæterùm ſicut per portas mortis, phraſi in ſcripturis recepta ad literam ſignificantur pericula, quæ ad mortem deducunt: ita ſimiliter phraſi ſcripturæ per portas ciuitatis, deſignantur loca publica, in quibus eſt frequens conuentus populi, eò quòd in portis, aut circa portas ciuitatũ ſoleãt ſedere iudices ad reddendum iura. Similiter phraſi Hebraica filia Sion dicitur congregatio Sion: ſicut poſtea Pſal 44. filia Tyri, pro congregatione & populo Tyri, eò quòd populus à ciuitate procreatur, ſicut filia à matre. In myſtico ſenſu portæ mortis, ſunt vitia, quæ ad mortem æternã pertrahunt: portæ filiæ Sion, particulares eccleſiæ, in quibus laudes Dei annunciantur. Filia Sion, populus Chriſtianus in vnam ciuitatẽ collectus

c CONSTITVE DOMINE LEGISLATOREM.] Pro legiſlatorem, dictio Hebraica מורה Moreh ambigua eſt, & ſignificat vel doctorẽ, vt ſit a verbo ירה Iara per he in fine, quod ſecuti ſunt Septuaginta, vel timorem aut terrorem, vt ſit à verbo ירא Iara, per Aleph in fine, & litera he ſit poſita pro Aleph Atq; hanc ſignificationem hic omnes alij ſequuntur, quod ſit huic loco magis conueniens. Itaque etiam D. Hieronymus ex Hebræo vertit, terrorẽ. Vt ergo & noſtra lectio huic intelligentiæ accedat, intelligimus in paraphraſi per legiſlatorem in genere, rectorẽ aliquem, qui minis & ſuppliciis impios cohibere poſſit. D. Aug. & ſimiliter D. Hieronymus in commẽtariis per legiſlatorem particulariter intelligunt Antichriſtum, qui his qui noluerũt recipere veritatem, dabitur in pœnam doctor malæ legis, vt credant mẽdacio. Alij, inter quos Euthymius, & rectiùs certè, per legiſlatorem Chriſtum intelligunt. Is enim etiam in malum impiorum conſtitutus eſt legiſlator, iudex, & vindex eorum, vt ſcilicet rebelles vindicet, & puniat pro meritis. Conſtitutus etiam eſt in bonum aliorũ legiſlator, vt eius doctrina inſtructi ſalubriter intelligant ſuam infirmitatem, eámque humiliter agnoſcentes ad Deum conuertantur. Legendum autem eſſe, ſciant gentes, quemadmodum etiam habent libri correctiores, non autem vt ſciant, manifeſte patet ex Græcis, quæ verbum imperatiui modi habent. γνώτωσαν.

d DVM SVPERBIT IMPIVS.] Hæc pars dupliciter accipi poteſt. Primùm, vt verbũ, inc[illegible], accipiatur pro perſecutione pati, vt habet paraphraſis. Secundò vt ſit ſenſus: dũ impius hîc ſuperbè viuit, & pro ſua ſuperbia omnia agit, ac ad ſummos prouehitur honores, pauper hoc conſiderans vritur, & cruciatur in animo ſuo.

e IN CONSILIIS QVIBVS COGITANT.] Græco more dictum eſt, quibus cogitant, pro quæ cogitant, Græci enim relatiuũ ponunt in caſu antecedentis.

f QVONIAM LAVDATVR.] Coniunctio quoniam accipi poteſt, vt reddat cauſam verſus præcedẽtis [illegible] pe[illegible] merito comprehenduntur in ſuis cõ[illegible] adeo [illegible] nõ pœnitet ſuorũ malorum, vt etiam g[illegible]tur, & ab aliis ſe laudari patiantur in malis ſuis. Aut potius

tiùs coniunctio hæc accipitur, vt dicat causam partis se-
quentis versus: Exacerbauit Dominum peccator. Quæ
pars apud Hebræos contexitur in vno versu cum supe-
rioribus, vt intelligamus hanc esse causam, ob quam non
vereatur Dominum irritare peccator, quod malitiæ suę
aliquos habeat commendatores.

AVFERVNTVR IVDICIA TVA.] Intel-
g ligi istud potest vel de iudiciis præceptorum Dei, quæ
alibi iudicia iucunda vocat: nam de his non cogitant
impij ad obseruandum ea: Vel de iudiciis Dei terribili-
bus, quibus impios est iudicaturus, de quibus alibi in-
quit: A iudiciis enim tuis timui.

A GENERATIONE IN GENERATIO-
h NEM SINE MALO.] Potest illud, à generatione
in generationē, coniungi cum verbo mouebor, vt dein-
de adiungatur, sine malo, subaudiendo participium, exi-
stens. Aut iuxta Euthymium post mouebor, fit comma,
deinde simul legatur à generatione in generationem
sine malo, subaudiendo verbum, ero.

Porro à generatione in generationem significat per
totam vitam, ita tamen, vt simul significetur, impium
sibi polliceri longam vitam, & multarū generationum.
Aut simpliciter à generatione in generationem, signifi-
cat semper, vt intelligatur impius sibi polliceri æter-
nam vitam, saltem secundum famam & gloriā nominis.

LABOR ET DOLOR.] Sæpe in scripturis, & i
maximè in Psalmis, labor ponitur pro calamitate & af-
flictione, quomodo & apud Latinos aliquando accipi-
tor, maximè in poësi, vnde est, laborare capite vel reni-
bus, pro affligi.

VIDES, QVONIAM TV LABOREM ET k
DOLOREM CONSIDERAS.] legendum esse,
vides, & non videas, quemadmodum habent quidam li-
bri, patet ex originalibus. Cæterum Græca hic non ha-
bēt dolorem, sed ***, hoc est, itam: quomodo legit D.
Augustinus: Videtur aliquis pro, itam, coniunxisse do-
lorem labori, quia prius illa duo coniungebantur: sub
lingua eius labor & dolor.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI DECIMI.

Colloquitur vir sanctus cum his qui volentes ipsi bene consultum, fugam suadebant, ne per insidias à Saule circunueniretur. Quibus ille respondet, se in Domino Deo suam collocasse fiduciam, qui in cœlis residens, cum omnibus sit superior, omniaq; quæ hic aguntur cognoscat, ac iuste de omnibus iudicet, iustam de impijs vindictam suo sumet tempore, liberatis ab eorum oppressione iustis, quos diligit, propter quod sibi benè conscius, se consolatur. In quem modum sese hoc Psalmo consolari potest iustus quisque cui suadetur, vt propter impiorum molestias & persecutiones derelinquat locum suum, impijsq; cedat cum detrimento gloriæ Dei, aut propriæ salutis. quomodo & Christus propter spem, quam in patre habuit, non acquieuit suadentibus illi fugam ob metum Herodis. Cui quidem Christo etiam Psalmus hic rectè adaptatur, vt cuius figura per omnia fuit Dauid, maximè in eis, quas pertulit, persecutionibus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

[illegible] nfido, quo- [illegible] anime mea, transmigra in montem sicut passer?

N domino confido, qui & solus omnia valet, & in se sperantes non potest derelinquere. Quare ergo vos amici mei, de mea salute diffidentes ad fugam me adhortamini? dicentes mihi: Transmigra è loco tuo in montem aliquem: Nusquam consiste, de loco in locum, de monte in montem semper vagus demigra, sicut passer, aut quæuis auicula, cui insidiantur aucupes, nec vsquam nidiculari ei conceditur, vbi se tuto abscondere valeat cum aliqua quiete. Si magno exercitu virorum instructum bene sperare iuberetis, quantò magis præsidio summi Dei munito nulla vis impiorum metuenda erit? Psal. 10.

2 Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum. parauerunt sagittas suas in pharetra.
** vt sagittent in obscuro rectos corde.*

2 Ideò autem fugiendum semper suadent mei, quoniam ecce peccatores qui me persequuntur, quasi paratum habentes arcum & sagittas ad occidendum, instructissimi sunt & paratissimi, * vt me & meos, qui simplici & innoxio sumus animo, perimant cùm obscurum fuerit, & à nobis nec videri, nec vitari poterunt. Neque enim in aperta luce nos aggredi volunt, sed noctem obscuraque loca obseruant, quo imparatos incogniti opprimant.

3 † Quoniam quæ perfecisti destruxerunt.
** iustus autem quid fecit?*

3 Ecce enim Domine leges, quas seruandas constituisti, ipsi impij dissipauerunt, legibusq; tuis neglectis, iniquè iustos persequuntur ad mortem. † Consilia item tua, quæ tu de me statuisti, illi subuertere studuerunt ab ea dignitate, ad quam me euchere destinasti, impedire conantes. * At quid Domine ego iustus tuus feci, aut in eos admisi, ob quod vitam mihi studeant eripere?

4 Dominus in templo sancto suo: dominus in cœlo sedes eius.

4 Sed quanquam mihi tanta pericula impendent, mea tamen fretus innocentia, ac domino, in quem confido, nunquam de salute desperabo. Dominus enim, in quem omnem fiduciam meam collocaui, ipse in cœlesti templo suo, tanquam in palatio, auláque regia habitat, in cœlo peculiariter residet, omnibus superior.

5 Oculi eius in pauperem respiciunt.
** palpebræ eius interrogant filios hominum.*

5 Nec cœlestia tamen tantùm curat, sed è supremo cœlorum conspicit etiam quoscunque homines, ac potissimùm pauperes & afflictos: quorum etsi videatur aliquando oblitus, ipse tamen considerat, & quæ illorum sint ab impiis tribulationes, & quæ ipsorum in malis tolerantia.
* Neque simpliciter solùm omnes videt, sed suo solo aspectu & obtutu b
certò ac clarè diiudicat homines omnes. Proinde meritò fidenti & erecto

cto suo animo,qui & mihi bene sum cõscius, & in eum dominum confidam,qui & potentissimus sit, & omnia cognoscens,omnésque iustè discernens.

6 Dominus interrogat iustum & impium.
** qui autem diligit iniquitatem , odit animam suam.*

6 Dominus quasi diligentem prius adhibuisset inquisitionem & examinationem,probè nouit ac discernit quis iustus,quis iniustus.*Proinde e
qui diligit iniquitatem,hanc diligendo,re vera odit suam ipsius animam, quam , præterquàm quod variis modis commaculat, verisque bonis priuat,grauissimis etiam malis à Deo immittendis obnoxiam facit.

7 Pluet super peccatores laqueos.
** ignis,& sulphur & spiritus procellarum pars calicis eorum.*

7 Nam quemadmodum copiosa pluuia de super cadere solet super ho- d
mines,& inopinatos corripere:ita etiam super peccatores è cœlo Dominus immittet subitam ac grauem vltionem,eos sic implicantem,vt se nequeant extricare.Ea vltio talis erit, quali olim maxima Deus Sodomitas
euertit in exemplum eorum, qui impie acturi essent.* Ignis enim incen- e
dens,& sulphur fœtore omnia replens,ac sempiterna,nec vnquam cessatura tempestas ac turbatio procelloso vento similis, hæc, inquam, erunt portio eorum , hæc illorum sors & merces , quæ eis Deo distribuente continget.

8 Quoniam iustus Dominus.& iustitias dilexit.
** æquitatem vidit vultus eius.*

8 Hæc autem impius scelerum suorum merces manet : nam Dominus f
iustus est ex sua natura,& ideò non potest nisi iustitias diligere.* rectitudinem vitæ placidè intuetur,eamque approbat, suo tempore maximis & pulcherrimis præmiis eam remuneraturus : contrà verò omnem iniustitiam hominum auersatur,atque ab ea benignum suum aspectum auertit.

ANNOTATIONES.

a QVOMODO DICITIS, &c.] Quidá intelligunt hîc Dauidem expostulare cũ quibusdam , qui sibi metuentes ob præsentiam Dauidis , illi non concedebant locum apud se , recusantes illum defendere , qui de ipsis bene meritus erat. Et quod subditur:quoniam ecce, &c.intelligunt significare causam , qua ostendit Propheta, impie & crudeliter illos se ab eis reiici, eó quòd non moueantur impietate suorum inimicorum, & sua innocentia. Notandum autem,in primo versu Græca non habere, in montem,sed pluraliter ἐπὶ τὰ ὄρη,hoc est,in montes,quomodo & Augustinus manifestè legit, & Hieronymum item sic legisse patet ex commentario : quamuis in contextu habeatur vitiosè, montem , Proinde hanc crediderim veram esse nostræ versionis lectionem. Hebræa tamẽ singulariter habent, montem vestrum,hoc est, montem,in quem tu Dauid cum tuis latere soles In secundo versu,eto,in obscuro,Græcis est,ἐν σκοτομήνῃ. Significat autem, σκοτομήνη. noctem illunem,hoc est,luna carẽtem,ac omnino obscuram,& quam Latinè vno vocabulo appellare liceret , obscurilunium. Hinc est quod Diuus Augustinus legit,in obscura luna, multa commentatus de obscura luna,cùm Hebræa dictio cantum significet caliginem & tenebras.

b INTERROGANT FILIOS HOMINVM.] Interrogare dicitur in scripturis Deus , scrutari & probare aliqua vel aliquos,siue quia eos obseruat,& ad eos attendit : siue quia tanquam inquisitos,interrogatos & exploratos eos cognoscit.

c ODIT ANIMAM SVAM.] Odire animam quis dicitur in scripturis duobus modis,secũdùm quod duplicitet anima considerari potest : nempe secundùm carnalitatem & sensualitatem eius , & secundùm eius spiritualitatem,qua diuinitatis & cœlestium rerum capax est. Secundùm carnalitatem enim eius odit eam qui illi in suis carnalibus desideriis non acquiescit , sed resistit , quod bonum animæ propriæ odium a nobis saluator exigit , dicens Ioannis duodecimo. Qui *Ioan.12.*
odit animam suam in hoc mundo , in vitam æternam custodit eam. Secundùm autem spiritualitatem eius eam odit, quisquis peccat:quomodo hic accipitur,
& Prouerbiorum 29. Qui cum fure participat , odit ani- *Prouerb.*
mam suam.

LAQVEOS IGNIS.] Ignis non est genitiuus, cohæreat cum accusatiuo laqueos, quemadmodum distinguunt malè multi libri , sed post laqueos puncto facto, nouo principio legendum est , Ignis & sulphur. Id enim docent originalia.

PARS CALICIS EORVM.] Frequens est in scripturis hęc metaphora,qua per partem calicis,hoc est, admensam vini portionem , certa cuiusque sors & merces tam bona, quam mala significatur. Mutuata verò est a potantium veteri ritu,quo per modiperatorem, hoc est,cõuiuij præsidem,sua cuique portio,quam hauriret, statuebatur.Sicut autem frequẽter scriptura cum alicui gẽti aut ciuitati cõminatur diram vltionẽ etiam hic sonandam,comminatur se sic illos perditurum,sicut
Sodomam,vt patet de Babylone, Isaiæ capit.13.& aliis *Isaïe.13.*
locis:sic cum vult describere pœnã infernalem , describit eam per ignem & sulphur,alludens ad Sodomę subuersionem , eò quod non sit nobis cognita horribilior
vltio,& quòd hæc,vt docet Petrus.2.Epist cap 2.sit po- *2.Petr.2.*
sita in exemplum omnium qui impiè sunt acturi.

QVONIAM IVSTVS DOMINVS: ET IVSTITIAS DILEXIT.] Apud Græcos interponitur coniunctio,ὅτι, in Hebræo verò est sine coniunctione. Quoniam iustus Dominus iustitias dilexit quomodo & habent libri quidam nostri , & est efficacior sententia.

In finem pro octaua Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI VNDECIMI.

Queritur de moribus seculi deprauatis,iustitiam scilicet & fidem vbique concidisse. impios & fraudulentos omnia occupare , ac deinde Deum inducens loquentem, & opem suam pollicentem piis contra impios,propter diuinorum verborum veritatem , promittit Dei custodiam affuturam piis contra impiorum fraudes. Est autem hic Psalmus commoda etiam oratio iusti , precari volentis, vt Deus illum preseruet a contagio sceleratorum hominum in quorum medio habitare cogitur.

PARA-

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Saluum me fac Deus, quoniam defecit sanctus.
** quoniam diminuta sunt veritates à filijs hominum.*

SALVVM me fac tu Domine, quoniam iam nulli penè su- a
persunt iusti & boni homines, * iamque fidelitates ac ve-
racitates ab hominibus imminutæ sunt: rara est in homi-
ne veritas, vixque aliquis reliquus est, qui vera loquatur
ac fidem seruet, cui tutò fidem habere possim. Itaque tu
me Domine serua, tum vt ne dolis ac insidiis fallacium hominum
peream, tum vt ne ipsorum, cum quibus viuendum mihi est, perditi
mores & exempla me corrumpant, atque in aliquam turpitudinem per-
trahant.

2 Vana locuti sunt vnusquisque ad proximū suum:
** labia dolosa, in corde & corde locuti sunt.*

2 Vnusquisque ad proximum suum, quem meritò decipere non debe-
ret, loquitur vana, mendacia scilicet, falsas blanditias, & ad peccandum
malas persuasiones:* labia hominum sunt fraudulenta, nam duplici cor- b
de locuti sunt, aliud sentientes, & aliud loquentes.

3 Disperdat dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam.

3 Tollat quæso Dominus, iustitiæ & veritatis amator, vniuersa huius-
modi labia dolosa, & linguam magna loquentem, ac superbia iactantem c
quæ ferè coniuncta est labiis dolosis.

4 Qui dixerunt, linguam nostram magnificabimus:
** labia nostra à nobis sunt Quis noster Dominus est?*

4 Eos, inquam, disperdat Dominus, qui dixerunt: Linguam nostram
magnificabimus, liberè & audacter quæcunque libuerit loquentes, nec
aliquem metuentes, ac sic authoritatem quiduis dicendi nobis nostra li-
bertate parantes, * labia nostra non ab alio pendent, sed à nobisipsis, vt
in potestate nostra sit, illis prout libitum fuerit, vti. Quis enim noster est
dominus, cui sic subesse debeamus, vt non liceat quæcunque volumus
loqui, cuique de dictis, factisque reddenda nobis sit ratio?

5 Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nūc exurgam, dicit dominus.

5 Illi quidem hæc superbe loquuntur, suisque linguis graues frequen-
ter afflictiones humilibus adducunt, quę gemitus & eiulatus illis extor-
quent. Verùm quò bono sitis animo quicunque iustitiam colitis, audite
quid afflictis dicat dominus: Etsi, inquit, aliquandiu dissimulanter ege-
rim, sinens impios pro sua libidine loqui, & agere: nunc tamen propter
miseriam, quam ab eis pauperes patiuntur, itémque propter eorum ge-
mitum, quo me inuocant, meam pro illis declarabo potentiam.

6 † Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo.

6 Ponam eos in salutari, dabo eis quendam seruatorem, in hoc ego d
contra impios confidenter & audacter loquar, & agam, per ipsum durè
illos increpans ac comprimens. † Eos item qui nunc sunt in miseria,
constituam in salute, in qua salute ferenda confidenter agam, audacter
impios increpando, nullius personam vel potentiam reueritus.

7 Eloquia Domini, eloquia casta.
** argentum igne examinatum, probatū terra, purgatum septuplum.*

7 De his certè Domini verbis & promissione non est quod diffidatis, e
verba enim Domini non sunt vt verba hominum, de quibus prius dixi,
vanitate ac falsitate plena: sed omnia eius verba, eloquia sunt, ab omni
vanitate, impuritate & falsitate pura.* Simillima sunt candido argento, f
non ei quod iam nuper effossum est, sed ei quod igne est examinatum, &
per ignis probationem purgatum ab omni terræ admixtione nec semel
tantùm, sed sæpius per iteratam refusionem purgatum.

8 Tu domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum.

8 Tu itaque Domine iuxta verissimum tuum verbum, certò scio nos g
cultores nominis tui seruabis, & custodies in æternum ab hac praua ge-
neratione iniquorum hominum, ne quicquam nobis noceant, néve suo
contagio ex familiaritate cum illis necessaria nos inficiant.

9 In circuitu impij ambulant.
** Secundùm altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.*

9 Omnia quidem iam loca impiis sunt plena, circumquaque licen-
ter vagantur, circumeuntes ad circumueniendum & opprimendum bo-
nos. * verùm vt tu es altus & immensus, ita pro magnitudine poten- h
tiæ & bonitatis tuæ, tu semper multiplicasti filios hominum, eos potis-
simum, qui tibi curæ suot, non sinens eos opprimi & extingui, quantum-
uis id conentur impij, sed eorum semper magnam curam gereos, proin-
de confidimus te in futurum quoque semper ita eos custoditurum, &
curaturum.

ANNOTATIONES.

a DIMINVTÆ SVNT VERITATES.] Indicat paraphrasis dupliciter hîc accipi posse veritates, aut vt significet veracium assertiones, vt opponatur falsitati, & mendacio, aut vt significet fidelitates, & opponatur dolo: quomodo sæpe in scripturis accipitur.

b LABIA DOLOSA IN CORDE, ET CORDE LOCVTI SVNT.] Oratio illa, labia dolosa, aut per se legenda est iuxta sensum Paraphrasis: aut si cum sequentibus iungitur, subaudienda præpositio, per, quemadmodum apud Græcos subaudietur sæpe præpositio κατὰ, vt sit sensus, locuti sunt per labia dolosa. Hebræa enim verti debent, labio doloso in corde locuti sunt. Aut denique sensus est: Ipsi qui sunt labia dolosa, in corde & corde locuti sunt: quomodo hominem scelestum, scelus nominamus, vnde & sequitur: Disperdat Dominus labia dolosa: vbi homines magis significantur, quorum labia sunt dolosa.

c ET LINGVAM MAGNILOQVAM.] Coniunctio, &, nec est apud Hebræos, nec apud Græcos, vnde nec est apud D. August. nec in quibusdam nostris. Itaq;

poteit

potest intelligi significari labia dolosa, eadem etiam esse linguam magniloquam, vt eorum contra quos hoc dicit, duplex notet vitium, dolum, scilicet & superbiam: quorũ alterum contra proximum est, alterũ contra Deum. quod in sequentibus prosequitur, sicut priùs in præcedentibus expressit.

d PONAM IN SALVTARI] Obscurus est hic versus, nec mirum, cùm & apud Hebræos magis sit obscurus, vt declarat versionum varietas. Non exprimitur quid vel quos ponet sed id intelligendum est ex præcedenti oratione, ponam eos pauperes & inopes, potest autem, salutare, accipi pro saluatore, quemadmodum accipit D. Augustinus: aut potiùs pro ipsa salute, quomodo, si habent Hebræa & exponit Euthymius, eodemque sensus recidit Promittitur enim eis Saluator, qui eos defendat ab impiis: quod ex parte quidem præstitum est per Dauidem, qui in regnum iam sublimatus impiorum persecutus est, sed perfectè non præstatur, nisi per Christum, qui toti orbi datus est Saluator, suaque doctrina, spiritu atque potentia liberat suos a vi & seductione impiorum. Cæterùm quoniam verbo, ponam, nullus additur accusatiuus, Euthymius verbũ Græcum, quod est mediũ, exponit etiam passiue, vt sit sensus: Ponatur in salutari: intelligens Christi esse vocẽ, prædicentis se ponendum in salutifera cruce. Verum ex Hebræis constat verbum ἀσομαι, actiuè esse exponendum.

e ELOQVIA DOMINI CASTA] Rectè casta dicit eloquia Domini, eò quòd nullam contineant falsitatem, nullam turpitudinem nullam etiam vanitatem, nihilque quod ad rem non pertinet. Argento etiam non iam recẽter effosso, sed frequenter a terra purgato, hoc est, purissimo & cãdidissimo comparat Dei eloquia. Prophana enim omnium hominum dicta, vel scripta quædam, non nisi plumbum aut terra sunt, vt quæ obscœnitate plena sint, quæ humanam mentem ad terrena deprimant. Quædam etiam argento similia sunt, sed recenter effosso, & necdũ repurgato, vt quæ vera quædam contineant, sed interim multis vanitatibus ad rem non pertinentibus. aut etiam erroribus respersa sunt. Sunt quorundam scripta diligenter ac sæpius examinata & probata, sed non igne diuini amoris, diuinique spiritus. Sola Dei eloquia siue voce, siue scriptis nobis commendata, purissimo sunt similis argento, igne diuino diligenter purgata ab omni eo quod terrenum est.

f PROBATVM TERRAE] Græcis est nomen minus obscurum δοκίμιον τῇ γῇ. vnde sicut constat dictionem, terræ, esse datiui casus, ita patet, dictionem, probatum, non esse participium, sed nomen, quod significat probans, quomodo contrá dicitur argentum reprobum. Exponit autem Euthymius hanc orationem dupliciter: Probatum, inquit, terræ dixit, pro in terra. Fabri enim conflatum argentum fundunt in terram, vel probatum terræ hoc est, ex terra. Tres ergo conditiones argenti, cui eloquia Domini comparantur, videntur indicari, scilicet, vt & primo in ignem mittatur vt liquefiat: deinde in terram, aut in terreum aliquod vas fundatur, vt probum fiat, & sæpius repurgetur. Diuus Hieronymus ex Hebræo vertit, separatum a terra.

g TV DOMINE CVSTODIES, &c.] Græca habent Aoristum optatiuum φυλάξαις & διατηρήσαις, serues & custodias. Interpres autem videtur legisse φυλάξεις & διατηρήσεις. Hebræa autem vtrumque sensum admittunt, cùm futurum indicatiui frequenter accipiatur pro futuro optatiui. Cùm autem dicitur in eod. vers.: A generatione hac in æternum duplex potest esse sensus. Aut enim per generationem hanc accipi potest generatio praua, a qua iusti sint liberandi, vnde Chaldæus paraphrastes habet A generatione hac praua in æternum. Aut intelligi potest significari ex nunc vsque in æternum, ... solum Græca habeant. Nam interponitur coniunctio ... in Græcis: A generatione hac & in æternum. Coniunctionem tamen Hebræa non habent, quamuis facile subintelligi possit.

h IN CIRCVITV IMPII AMBVLANT, &c.] Cùm obscurus sit hic versus, & ob id variis translatus modis, quò solidius aliquid habeatur, sciendum Hebræa quamuis & illa variè vertantur sic optimè verti. In circuitu impii ambulant cùm exaltaueris, vel exaltatæ fuerint vilitates filiis hominum, hoc est, cùm apud filios hominum vilissimi dominantur, tunc omnia plena sunt impiis, & illi vbique per circuitum obtinent, & tutò vagantur. Vnde patet quomodo apud nos accipiendum sit illud: In circuitu impii ambulant. Quod autem sequitur: secundùm altitudinem tuam multiplicasti filios hominum: accederet ad sensum Hebraicæ lectionis, si sic acciperetur: Secundùm altitudinem inscrutabilis consilii tui, tu permisisti multiplicari pro filiis Dei, homines mundana sapientes, & humanam tantùm originem referentes. Verùm sciendum in Græcis, vnde nostra lectio desumpta est, longe alium esse sensum. Non est enim hoc loco pro multiplicasti, ἐπλήθυνας, quod est multiplicasti, sed Septuaginta nescio quid secuti verterunt, ἐπολυώρησας, magni, vel, magnipendisti, aut plurimum curasti. Est enim πολυωρεῖν diligenter & multùm curo compositum ex πολὺ, hoc est, multum, & ὤρειν quod est curo & custodio: cuius verbi contrarium est ὀλιγωρεῖν, quod est negligere. Significatur ergo Deum sicuti altus est, excelsus & magnus ita etiã magnam semper gessisse curam hominum. aut iuxta altitudinem & magnitudinem bonitatis & misericordiæ suæ nunquam neglexisse genus humanum. Vnde in nostra lectione sequendus videtur sensus in Paraphrasi indicatus.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI DVODECIMI.

Vir sanctus in ancipiti periculo deprehensus, vt cùm à Saule longã pateretur persecutionem, miserè queritur Deo, quòd succurrere differat, Deiq; fauorem & opem precatur, ne suo casu hostes eius exhilarentur, sed ipse potiùs seruatus in Dei ope lætetur, eiusq; bonitatem celebret. Est autem per anagogiam, apta hic Psalmus precatio viro iusto contrà Satanam, ne à Domino perpetuò derelictus, atque ob id a Satana deuictus, æternæ mortis incurrat perditione cum hostium suorum insultatione.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Vsquequo domine obliuisceris me in finem?
** vsquequo auertis faciem tuam à me?*
2 Quandiu ponam cõsilia in anima mea.
** dolorem in corde meo per diem?*

VAMDIV Dominè sic te teges, vt mei perpetuò ac penitus oblitus, nec curã aliquam mei habere videaris: dum me te inuocantem tam diu deseris nec exaudis? * quandiu Domine quasi iratus, ac vultu à me auerso, fauorẽ tuum mihi non exhibebis? a

2 Quamdiu Domine me fines anxiè apud me consultare ac deliberare quid facto opus sit, quáve ratione præsentia mala euadam? * quamdiu sines me tota die molestam cogitationem ponere in corde meo, méque affligi variis & anxiis cogitationibus, dum non occurrit quo pacto me periculo eximam?

*3 Vſquequo exaltabitur inimicus meus ſuper me? * reſpice & exaudi me domine Deus meus.*

3 Quouſque permittes hoſtem meum eſſe mihi ſuperiorem? Satis iam diu oculos a me auertiſti, & aures querelis meis clauſiſti. * Iam tandem benigne me reſpice, fauoréмque tuum mihi declara, & exaudi me inuocantem te Domine Deus meus, quem vnice colo, a quo totus pendeo.

*4 † Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte: * ne quando dicat, inimicus meus, praualui aduerſus eum.*

4 Iam quidem in his tantis malis, in hoc animi dolore, tanquam in c
profundiſſimis noctium tenebris, ſqualidus ac mœrens eſſe mihi videor, vt ſim
in ſumma caligine videor, cui quæ ſemi caligant. Verùm tu Domine luce
tui vultus, gratiſſimaque tua ope ac fauore mihi oſtenſo, diſpelle hanc premẽtium malorum caliginem, atque his malis liberatum recrea, ne creſcentibus malorum tenebris duriſſimo mortis ſomno conſopiar, * & ne aliquando inſultando & gloriando dicat inimicus meus ſe præualuiſſe mihi. † Oculos etiam mentis meæ ignorantiarum tenebris offuſos, tu Domine luce gratiæ & ſapientiæ tuæ illuſtra, vt videam quæ mihi agenda ſint, ne deſtitutus tuo lumine, ſemperque in tenebris verſans, incidam in lethiferum peccati ſomnum, & glorietur de mea perditione hoſtis meus.

*5 Qui tribulant me, exultabunt, ſi motus fuero: *Ego autem in miſericordia tua ſperaui.*

5 Etenim inimici mei, qui me affligunt, præ nimia lætitia exultabunt, ſi d
contigerit me deiici, proſterni, & cadere. * Ego autem non in meis viribus aut meritis, ſed in tua miſericordia ſemper ſperaui, & etiam nunc ſpero, propter quod tua bonitate dignum fuerit Domine, vt ſecundùm meam in te fiduciam me his malis exemeris, qui nunquam derelinquis ſperantes in te.

*6 Exultabit cor meum in ſalutari tuo: * cantabo Domino qui bona tribuit mihi, & pſallam nomini Domini altiſſimi.*

6 Hoc ſi (vt te facturum confido) feceris, omni tunc mœrore, qui iam mentem occupat, depoſito, gaudebit cor meum de ſalute à te mihi præſtita, *ac præ ſumma lætitia, mentiſque gratitudine cantabo hymnos in laudem Domini, qui bona mihi ſecundùm meam in illum ſpem rependit, & carmina canam in honorem Domini altiſſimi, qui altitudinem ſuæ potentiæ pro me declarauit.

ANNOTATIONES.

a VSQVEQVO OBLIVISCERIS ME IN FINEM.] Quoniam in ſecundo membro verbum eſt præſentis temporis, auertis, plerique pronunciant in priori membro verbum, obliuiſceris: vt ſit præſens penultima breui. Ex Hebræis autem & Græcis patet accipiendum, vt ſit futuri, & proinde pronunciandum penultima longa. Quamuis autem in ſecundo membro etiam Hebræis ſit futurum tempus, Græcis tamen eſt præſens ἀποστρέφεις, vnde legendum eſt, auertis, non auertes. Notandus autem ordo, qui eſt in his tribus primis verſibus, & poſtea etiam in ſequentibus. In primo enim quærit quod ad Deum pertinet, vſquequo tu obliuiſceris? Vſquequo tu auertis? In ſecundo quærit quod ad ſe pertinet, vſquequo ego ponam conſilia & dolorem in corde meo? In tertio quærit, quod ad inimicum ſuum pertinet. Vſquequo exaltabitur inimicus? Tria enim illum male habebant, malorum cruciatus, Dei neglectus, inimici gloriatio. Quo autem ordine conqueſtus eſt, eodem & liberationem a malis precatur. Nam contra id quod ipſum in Deo male habebat, dicit, Reſpice, & exaudi me Domine Deus meus. Et reſpice, quidem, vt annotauit Diuus Auguſtinus, refertur ad id quod dictum eſt, Vſquequo auertis faciem tuam à me? Exaudi, refertur ad id quod dictum eſt, vſquequo obliuiſceris me in finem? Contra id verò quod ipſum in ſe cruciabat, dixit: Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte. Contra inimici glorationẽ ſubiicit: Ne quando dicat inimicus meus, præualui aduerſus eum.

PER DIEM.] Græcis eſt ἡμέρας καὶ νυκτός, die ac nocte: b
Hebræis tamen eſt tantum nomen diei, vt ne quis putet codices noſtros vitiatos. Poteſt autem illud, per diem, accipi poſitum pro, per ſingulos dies, aut pro tota die. Diei autem tantum meminit, hoc quòd nocturno tempore per ſomnum aliqua datetur requies, ſiue quod contra ſignificare voluerit, quod non ſolum noctu torqueretur curis, ſed etiam interdiu. Solet enim interdiu per occupationes ſuccedere curæ quæ redeant nocte.

ILLVMINA OCVLOS MEOS.] Duplicem indicat Paraphraſis huius verſus intelligentiam. Altera quæ literali ſenſui magis conuenit. Frequens enim eſt in Scripturis tropus, quo qui in malis verſantur, in tenebris degere: & qui malis liberantur, illuminari, hoc eſt, recreari dicantur. Altera, quæ myſtico ſenſui magis conuenit iuxta quam petitur lumine gratiæ diuinæ intellectus perfundi, ne per ignorantiam incidat in mortem peccati & æternæ damnationis. e

EGO AVTEM IN MISERICORDIA TVA SPERAVI.] Hæc accipi poſſunt duobus modis. Primò, vt intelligamus hic prophetam coram Deo adducere ſpem ſuam in illum, ac promittere canticα gratiarum actiones, vt per hæc Deum ad exaudiendum flectat, iuxta ſenſum Paraphraſis. Secundo, vt intelligamus hic Dauidem propter ſpem in Deum, quæ nunquam confundit, ſibi polliceri certam exauditionem & impetrationem ſalutis: vt ſit ſenſus: Quoniam ego ſemper ſperaui in miſericordia tua, ideo certò confido, quod cor meum de tua ſalute exultabit. d

In

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI DECIMITERTII.

Describit multitudinem malorum, qui sibi persuadentes Deum non esse, nec illum agnoscere studentes, quiduis dicere & facere pro oppressione iustorum non verentur, quos tandem vel suo malo Deum cognituros sub Dei introducta persona asserit, quando cum illorum graui vltione, iusti à Deo liberantur ab iniusta eorum violentia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus.

IMPII qui, cùm veram Dei veri cognitionem (quæ sola Psal. 13.
vera est sapientia) non habeant, verisque bonis neglectis
falsa sequãtur, non iniuria insipientes dicuntur: hi, inquam,
pro sua insipientia apud se dixerunt, suóque animo persua-
dere conati sunt, non esse aliquem Deum, qui omniã hu-
mana cognoscat, curet, & iudicet: qua cogitatione vt nihil potest esse
magis impium, ita nihil insipientius, cum negare esse à quo omnia
habent quod sunt. Hoc autem in animo suo loquuntur, quoniam
effutire non audent, quod etiam immanes gentes execrandum arbi-
trantur.

2 Corrupti sunt, & abominabiles facti sunt, in studiis suis.

** non est qui faciat bonum non est vsque ad vnum.*

2 Et quoniam hanc falsissimam cogitationem semel in animo suo ad-
miserunt, hinc facti sunt corruptis ac deprauatis moribus, per quos &
ipsi corrupti sunt, adeò vt ob ea quæ studiosè egerunt mala, detestabiles
facti sint Deo, omnibusque bonis, tanquam putida quædam cadauera.
* Nõ est inter eos quisquam qui faciat quod bonum est coram Deo, qui-
que faciat in proximos debitam benignitatem, non est ne vnus quidem.

3 Dominus de cælo prospexit super filios hominum:

** vt videat si est intelligens aut requirens Deum.*

3 Dominus è supremo cœlorum, vbi peculiarem sibi sedem delegit, in
terras prospexit super filios huius sæculi, non ex Deo natos, sed humanã
tantum & carnalem referentes originem, * vt consideraret si in tanta
istorum multitudine quisquam esset rectè sapiens, aut Deum cogno-
scens, & cognito Domino sese piis factis commendate, illumque inue-
nire studens. Ad hoc enim hominibus ille rationem & mentem conti lǽ
vt in ipso cognoscendo, & perquirendo, & inueniendo omnem operam
collocarent.

4 Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt:

** non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.*

4 Verùm frustra ille circunspexit. Nã omnes filij hominum à Deo at-
que à recta viuẽdi ratione deflexerunt ad iniquitatem, omnes pariter suis
corruptis moribus fœtidi facti sunt, & inutiles ad bonum faciendum:
*non est inter eos qui faciat bonum, non est vel vnus quidem.

*5 Sepulchrum patens est guttur eorum, * linguis suis dolosè agebant, * venenum aspidum sub labiis eorum.*

5 Vt autem in specie eorum vitia intelligantur, ecce guttur eorum pa- a
tenti sepulchro simile est, fœditatem lethalem mortui cordis intus sepul-
ti semper exhalans, semperque paratum vt captos voret, & extinguat iu-
stos, * linguis suis fraudulenter agebant, aliud sentientes, aliud loquen-
tes, quò facilius deciperent, * sermones pestiferos quasi venenum aspi-
dum gerunt latanter sub labiis suis, parati semper serpentum more illud
euomere cùm opportunum fuerit.

*6 Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*

6 Quorum os plenum est maledictione & amarulentia, adeò vt alia
raro loquantur. * Neque lingua tantùm pestifera nocent omnibus, sed
& pedes eorum tardi ad iuuandum proximum, veloces sint ad effunden
dum sanguinem innoxium, & ad opprimendum quouis modo inno-
centes.

7 Contritio, & infœlicitas in viis eorum, & viam pacis non cognoueru͂t:

** non est timor Dei ante oculos eorum.*

7 Ad hoc omnes eorum actiones nituntur vt alios conterant, & infœ-
lices miserósque reddant: viam autem iustitiæ, quæ pacem cum proximis
seruare docet, quæque piorum mentibus pacem suauissimam adfert, &
ad æternam pacem adducit, hanc cognoscere noluerunt: * Omnium auté
horum malorum caput est & fons, quia timor Dei, quo à malo homines
reuocari solent, non est ante oculos eorum, non considerant oculis men-
tis Deum vbique præsentem sibi timendum esse.

8 Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam sicut escam panis?

8 Itaque Dominus è cœlo hæc prospiciens, profectò, inquit, homines b
isti impij, qui me iam cognoscere nolunt, imò me iactant non existere,
& hac opinione confisi dediti sunt iniquitati, cultorésque meos sine ali-
qua commiseratione deuorant, dispoliant, ac perdunt, ad eum modum
quo à comedente voratur panis, sine vlla cibi resistentia, sine vlla come-
dentis misericordia, hi, inquam, tandem, sed serò & maximo suo malo,
me cognoscent, cùm meam in se vim & potestatem sentient.

9 Deum non inuocauerunt.

9 Nulla hos homines veri Dei tenet religio, Deum omnium, qui solus est in quauis necessitate inuocandus, in quo omnium rerum præsidium est collocandum, hunc non inuocauerunt, in hoc suas spes non reposuerunt, sed in falsis idolis, aut aliis perituris huius sæculi bonis, quæ pro diis coluerunt.* vnde fit, vt cùm non timeant & colant quem debebant, magno timore frequenter trepident & conturbentur, vbi non est timoris iusta aliqua causa. Timent enim sibi ab idolis suis, quæ non decebat timere, & vana superstitione in minimis sæpe rebus tenentur. Ambro quandoque arboris folio consternuntur, fugiuntque nemine illos insequente. In aduersitatibus aut infirmitatibus corporis constituti anxie sibi timent, vbi iustis diuino præsidio munitis nihil est turbatione dignũ. In nouissimo etiam iudicij die grauissimo comprehendentur horrore & timore, vbi tamen iustis non erit timor, qui in magna fiducia securi occurrent iudicis aspectui.

** illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor,*

10 Quoniam Dominus in generatione iusta est.

10 Hoc autem stulto timore nunc tenentur impij, atque in futuro cõprehendentur summo horrore, quoniam Dominus tantùm est in cõgregatione hominum iustorum, quos sua præsentia defendit, atque ab omni metu securos facit. * Vos autem impij consilium pauperum, mundi auxilio destitutorum, nec illud quærentium pudore sustulisti, quasi stultum illud irridentes, videlicet quoniam in Deo omnem suam spem collocauerunt, quam non vanam fuisse suo tempore cognoscetis.

** Consilium inopis confudistis, quoniam Dominus spes eius est.*

11 Quis dabit ex Sion salutare Israel?

11 Considerata autem impiorum tyrannide, qua populum Dei iustum grauiter premunt, exclamare cogor: O vtinam det Dominus ex sanctissimo monte Sion salutem Israeli, populo ipsum colenti summopere necessariam & desideratam: O vtinam asperrimũ seruitutis iugum ab eius ceruicibus repellat, & captiuitatem eius soluat:* quod quidem eum facturum certò scio, ac tum populus eius, qui nunc sub graui seruitutis & miseriarum pondere ingemiscit, solida lætitia gaudebit & exultabit: contrà verò impij, qui nunc quamdiu dominantur, & bonis ad tempus præualent, lætantur, vltione de ipsis sumpta, bonisque ab illorum oppressione liberatis, mærebunt perpetuo.

** cùm auerterit Dominus captiuitatem Sion, exultabit Iacob & lætabitur Israel.*

ANNOTATIONES.

a SEPVLCHRVM PATENS EST GVTTVR EORVM, &c.] Tres hi versus non sunt in Hebræo ita, nec in plerisque Græcis codicibus, vt nec in Cõplutensi editione, nec apud Euthymium, sicut nec apud nos sunt in Psalmo 52, huic per omnia fere simili. Vnde, vt bene indicat D. Hieronymus in commentariis super hunc Psalmum, non est existimandum D. Paulum ex hoc Psalmo desumpsisse hos versus in Epistola ad Romanos: sed quoniam ex hoc Psalmo quosdam versus citauerat, eisq. subiecit quædam ex variis scripturis contexta, quidam ex D. Paulo hanc totam eius citationem transtulerunt, existimantes ipsum ex vno aliquo locõ totam citationem desumpsisse, & proinde eo loco vnde ceperat. Nec tamen versus hi temere loco suo mouendi sunt, sed ob antiquissimam lectionis consuetudinem, quæ tempora D. Hieronymi & Augustini præcessit, retinendi sunt.

b DEVORANT VT CIBVM PANIS.] Græca quidem habent, ἐν βρώσει τοῦ ἄρτου, hoc est, in cibo panis, tamen bene vertit interpres, cùm Euthymius in cibo panis interpretetur, instar cibi panis.

c IN GENERATIONE IVSTA EST.] Interpres legit δικαία, quomodo habet & Germanicum exẽplar, cum apud Euthymium & in Cõplutensi editione, sit genitiuus δικαίων, vt sit, in generatione iustorum. Cæterum pro eo quod nos legimus: Quoniam Dominus spes eius est, Græcis est, Dominus autem spes eius est. Nostra autem lectio magis cum Hebræis hac in parte conuenit, quæ habent, quoniam.

d QVIS DABIT EX SION.] Apparet ad literam, Dauidem hunc Psalmum composuisse pro captiuitate aliqua populi Israëlitici, quæ intelligi potest sub Saule rege impio suo quo iusti detinebantur captiui, vt non quæ vellent dicerent, & agerent. Atque ideo ex Siõ petit salutem dari Israeli, quoniam illi sciebat regnum suum confirmandum, per quod liberandi erant pij ab oppressione malorum. Euthymius, quoniam ex Sion petitur salus Israeli, intelligit Dauidem prædixisse periculũ quod erat Israeli tempore Ezechiæ, vt Psalmus iste dictus sit cõtra Sennacherib, in quẽ rectè cõpetit quod in principio dicitur: Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus. Secundum sensum autẽ mysticum, intelligendus est Dauid ad Christum respexisse, ac salutem electo Dei populo precari eam quæ postea per Christum præstita est, qua liberatus est Dei populus à captiuitate diabolica, sub qua detinebatur, addictus seruituti peccati, atque obnoxius æternæ morti. Secundùm sensum verò anagogicũ, hoc versu rectè precãtur iusti liberationẽ à captiuitate quam adhuc patiuntur, quamdiu sunt in carne hac mortali, in qua propter carnis ac dæmonis suggestiones ac prauorũ hominũ consuetudine & oppressionem, nondũ spiritus hominis perfectè est assecutus libertatẽ, quã in die iudicii assequetur, ob quam assequendã exclamat Paulus: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Notandum autẽ phrasĩ Hebraica hic dici: Quis dabit, pro, ò vtinã aliquis det, quomodo & Ieremias: Quis inquit, dabit capiti meo fontẽ lachrymarũ? Notandũ & illud quãuis sit exiguũ, quia videri posset nomen Israël esse datiuum, cum dicitur: Quis dabit ex Sion salutare Israel, ex Græcis & Hebræis constare esse genitiuũ, qui regatur à salutare. Est enim Græcis τὸ σωτήριον τοῦ Ἰσραήλ, hoc est salutem Israëlis, hoc est, ei necessariam & expectatam. Hebræis est nomẽ ישועת Iesuath, in regimine, scilicet genitiuo positum.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI DVODECIMIQVARTI.

Propheta præmissa ad Deum quæstione, qua quærit qui sunt Dei domum ingressuri, Deum inducit præcipientem & certam formulam viuendi, maxime cum proximo (cuius dilectio, legis est plenitudo) constituentem: quam qui seruauerit, in domo Dei perpetuo firmus permanebit, nullo vnquam tempore suo loco mouendus.

PARAPHRASIS.

1 Domine quis habitabit in tabernaculo tuo?
** aut quis requiescet in monte sancto tuo?*

DOmine quis habitabit tecum in cœlesti domo tua,cuius tabernaculum tibi in monte Sion constitutum,figura quædam est & vmbra:* quis stabilem habebit sedem tecum in altissimo mōte cœlorum, quem tu peculiariter inhabitas,cuius & mons noster Sion (quomodo & ipsum in sedem tibi in terris delegisti) typus quidam est? a Psal. 14. Dauid.

2 Qui ingreditur sine macula,
** & operatur iustitiam.*

2 Is mecum fixam habebit mansionem,qui ante omnia conuersatur sine omni vitiorum labe,* ac deinde totum se iustitiæ addixit , atque animo prompto omnem operatur iustitiam.In his enim duobus perfecta laus est,vt quis & à malo primùm recedat,& bonum deinde studiosè faciat,vtque legis diuinæ vetita per libidinem animi non attingat , & quæ iussa sunt,per negligentiam non omittat.

3 Qui loquitur veritatem in corde suo.
** qui non egit dolū in lingua sua.*

3 Hæc autem præstat,qui non cogitat in corde suo aliquam falsitatem, qua proximum decipiat , sed tantùm veritatem concipit apud se , * & quemadmodum corde suo neminem decipere proponit , ita etiam nec per linguam suam aliquem fraudare studuit.

4 Nec fecit proximo suo malum,
** & opprobrium non accepit aduersus proximos suos.*

4 Qui insuper non solum animo vel lingua nemini nocet , sed multò minùs re ipsa & facto,nullum inferens proximo suo malum, nullam iniuriam vel damnum,nihil in alterum committens quod non sibi ab alio factum vellet.* Qui denique non modò sibi ab omni in proximum maleficio temperat,sed etiam non suscepit æquo animo , neque sustinuit opprobrium aliquod à quopiam iactari contra proximos suos,immo quantum in se fuit,omnem proximi contumeliam & iniuriam auertere conatus est.

5 Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus,
** Timentes autem Dominum glorificat.*

5 Quin etiam impinuos & malignos homines , etsi genere,opibus & gloria florentes , & apud mundum insignes pro nihilo ducit , quatenus mali sunt:* teuerentes autem , & colentes Dominum magnifacit ac laudat,licet humiles sint & obscuri,& apud homines abiecti ac contempti. Nimirum quia virtutem & iustitiam ex animo colit & amat, vitia autem penitus detestatur.

6 Qui iurat proximo suo, & non decipit.
** qui pecuniam suam non dedit ad vsuram.*
** & munera super innocentem non accepit.*

6 Qui etiamsi quid Deo teste cuiquam promiserit, seque (necessitate compellente , aut vtilitate suadente) iureiurando obstrinxerit , etiamsi molestū id sit,& sibi damnosum,non tamen , fallit proximum , sed summa fide quod promisit,præstat:* qui postremùm nec dando nec accipiēdo peccauit,neque suam pecuniam indigenti mutuatus est ad accipiendā vsuram,sed contrà sine spe aut pacto fœnoris lubenter inopi mutuatus est,* neque munera aliqua(quæ etiam sapientes & iustos excæcare solēt) accepit ob sententiam vel testimonium dicendum contra innocentes iniquo iudicio opprimendos , sed contrà potiùs innocentum causam, quoad potuit,tutatus est.

7 Qui facit hæc,non mouebitur in æternum.

7 Qui hæc fecerit,hic mea protectione securus nunquam mouebitur, semper immobilis persistet,nulla vnquam vel in hac vita , vel in futura abiicietur tempestate. Habitabit enim mecum in superna mea ciuitate Ierusalem,quam qui inhabitauerit , nō commouebitur in æternum,sed erit sicut mons Sion immobilis.

ANNOTATIONES.

a QVIS HABITABIT IN TABERNACVLO.] Per tabernaculum & montem sanctum, quidam Hebræorum ad literam intelligunt montem Sion, & tabernaculum Moysi in eo monte à Dauide erectum,intelliguntque hoc Psalmo doceri, quomodo dignè Leuitæ in tabernaculo Dei habitare possint,aut etiā quomodo omnes Israëlitæ digne in hunc montem ascēdere possint. Alij verò Hebræorum intelligunt per mōtem & tabernaculum , totam terram promissionis,quæ per hoc intelligitur,Exodi 15. cùm dicit Moyses:Introduces eos,& plātabis in monte hæreditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo,quod operatus es Domine,&c. Atque hi pro verbo, habitabit, vertunt,quis peregrinabitur:quemadmodum etiam Hebraicum verbum significat,vt significetur Israelitas in terra promissionis aduenas fuisse & peregrinos. Inter Latinos verò plerique per tabernaculum Dei Ecclesiam Christi hic in terris militantem accipiunt,eò quòd nomen tabernaculi militantibus propriè & non in pace viuentibus conueniat , nec est Græcis propriè habitabit, sed παροικήσει. quod propriè est incolet,aut peregrinabitur,quemadmodū legit Diuus Augustinus. Incola autem seu peregrinus dicitur,qui aliena in domo aut regione ad tēpus moratur. Itaque prior pars primi versus ad ecclesiam hic militantē referri posset,posterior ad triumphantem,in qua requiescitur post labores & peregrinationes. Verum quoniam in fine Psalmi,cùm secundum propositā quæstionem subiungendū videbatur: Qui facit hæc,habitabit in tabernaculo meo,subiungit Dominus. Qui facit hæc,non mouebitur in æternum,quasi quisquis habitauerit in tabernaculo Dei non moueatur in æternum. Hinc rectiùs etiam secundùm primum & literalem sensum , per tabernaculum & montem Dei , intelligitur

regnũ cœlorum, quod aliquoties in scripturis tabernaculum Dei vocatur, eò quòd, teste diuo Paulo, Mosaicũ tabernaculum, figura fuerit cœlestis habitationis Dei, vt cùm postea dicit Propheta Psalmo 60 Inhabitabo in tabernaculo tuo in secula & in Apocal. Ecce tabernaculũ Dei cũ hominibus, &c. Nec male verbũ *παροικεῖν*, hoc est, colere, cõuenit habitationis in regno cœlorũ cũ illud gratia Dei donetur, & naturę nostrę per sese nõ debeatur, vt non simus eius naturales ciues, sed tantùm asscripti & adoptiui. Obseruandũ autem in hoc Psalmo quam exactè & ordinatè ea prosequitur Propheta, quæ ad perfectam pertinent iustitiam, quemadmodum indicat Paraphrasis. In qua & illud obseruandum, in his quę negatiuè efferuntur etiam indicari aliquid affirmatiuũ quod perfectius sit: cùm dicitur, pecuniã suam non dedit ad vsuram, non solum significatur, eum qui iustus esse volet, pecunia sua non abuti ad oppressionem proximi, sed ea rectè vti ad subleuandum proximum

Tituli inscriptio ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XV.

Orat Propheta Dei tutelam, sanctis se deditum esse, & ab impijs abhorrere profitetur, eò quòd Dominum sibi in suam elegerit hæreditatem, quod agnoscens Dei beneficio sibi cõtigisse, gratiarum actionem pollicetur de cuius assidua præsentia ac protectione gauisus, certò etiam sibi promittit corporis resuscitationem, ac æternam & perfectũ ex cõspecta Dei facie fœlicitatem. Quoniam autẽ vt in alijs, ita & in hac oratione, Christi typum gessit Dauid: ideo quædam hic sic posita sunt, vt secundùm exactam significationem nõ Dauidi per se conueniant, sed in Christo solo, qui est veritas, perfectè sint impleta, per quem & quodammodo Dauidi, omnibusq; sanctis eadem competunt. Proinde quæ Psalmus habet de sancto non visuro corruptionem, Petrus & Paulus, in Actis de Christo dictum interpretantur, cui soli id propriè conuenit, cui & totus Psalmus excellentiori quodam modo quàm reliquis sanctis Christi membris adaptatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

c Cõserua me Domine, quoniam speraui in te.

CVSTODI me Domine inter huius mũdi pericula, in hoc impiorum hominum consortio, quod certè ob id meritò facere debes, quoniam non in meis viribus, non in falsis diis, non in fragilibus huius sæculi rebus, sed in te omnem meam spem collocaui, qui in te sperantes nunquam tua custodia destituis. * Ego enim tibi omnium Domino dixi, tu Domine es Deus meus, quem solum colo, à quo totus pendeo, qui mihi omnium meorum bonorum fons es, quoniam tu bonorum quæ ego facio non eges, nihil hæc tibi commodi afferunt, sed ego contrà tuis donis egeo. Psal. 15.

** dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorũ meorum non eges.*

2 Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit omnes voluntates meas in eis.

2 Quoniam autem Deo mea opera commendare nequeo, ideo Dominus fecit, vt omnes voluntates meæ mirabiliter essent in sanctis ac iustis hominibus, qui hîc mecum in hac Dei terra peregrinantur, & ad possidendam regionem cœlestem ascripti sunt. Hos vnice me fecit diligere, ita vt summopere cum illis semper esse, & in eorum cœtu consistere cupiam. In hos omnia mea studia conferre me facit, vt omnibus modis his prosim, & iuuem: quibus quæcũnque impensa fuerint officia, non aliter illi grata sunt, quàm si illi impensa essent. b

3 Multiplicatæ sunt infirmitates eorum:
** postea accelerauerunt.*

3 Impiorum autem hominum, qui nec nomine quidem digni sunt, qui, Deo verò derelicto, multiplicauerunt sibi idola infirma, in quibus confidentes omni destituuntur vera animi fortitudine, * & deinde ad ea colenda æstuanti desiderio properarunt, nihil quantumuis graue eorum gratia facere detractantes. c

4 Nõ congregabo conuenticula eorum de sanguinibus.
** nec memor ero nominum eorum per labia mea.*

4 Horum certè iniquas congregationes, immo conuenticula, quæ sũt ad offerendum sanguinem pecudum, ego non congregabo, cum illis partem habere nolo, in illorum cœtu minime consistam, * nec de his vnquã honorificè loquar, non dignabor eos memoria nominum suorum, qua inter iustos indigni sunt.

5 Dominus pars hæreditatis mea.
** calicis mei.*
** tu es qui restitues hæreditatem meam mihi.*

5 Ideo autem idololatrarum, omniumq; iniquorum hominum cõmunionem contemno, quia Dominus ipse est mihi cum sanctis suis portio mea hæreditaria, in quo omnia mea propria bona possideo, quem vnum omni diligentia colere, cui soli gratificari studeo: * Ipse mihi quasi dulcis portio calicis, quæ ipso distribuente mihi contigit. * Tu Domine es, cuius munere hanc hæreditatem semel amissam recepi, quamq; eandẽ mihi semper integram & saluam seruabis, firmamq; mihi constitues, ne quandoque eam amittam, & suo tempore perfectè ac securè hanc mihi possidendam trades, cùm te mihi videndum facie ad faciem exhibebis. d

6 Funes ceciderunt mihi in præclaris:
** etenim hæreditas mea præclara est mihi.*

6 Perinde certè mihi euenit, ac si funes mensorij, quibus agri diuidi solent cecidissent mihi in amœnissimis & pulcherrimis locis. * Nam hæreditas mea quæ Deo diuidente mihi obtigit, quasi sorte quadam, mihi admodum est & habetur speciosa, vt præ illa nullã aliam mihi optandã ducam, sicut certè ei nulla est præferẽda, non ea quam in terris carnales sibi homi-

homines delegerunt, nec alia quæuis.

7 Benedicam Dominum, qui mihi tribuit intellectũ.

7 Gaudeant proinde alij in suis hæreditatibus quas eligunt, ego certè semper gratias agam Deo, illumque laudabo, quòd mihi hanc mentem dederit & intellectum, vt abdicato malorum consortio, omnique terrena hęreditate, sanctorum communioni interesse, ac Domino Deo adhærere, prælegerim: neque enim huiusmodi intellectus homini inesse potest, nisi Deo donante, * ex cuius dono etiam mihi contingit, vt tota die vsque ad noctem intimi affectus mei semper erudiant me, suggerentes quæ Deo grata, quæque ingrata, & cessantem me semper admonentes, & corripientes.

** insuper & vsque ad noctẽ increpuerunt me renes mei.*

8 Prouidebam Dominum in conspectu meo semper.

8 Ante oculos mentis meæ semper opposui mihi Dominum, vnde in e conspectu meo semper illum vidi, ita vt in omnibus quæ cogitarem, loquerer, aut facerem ad illum respicerem, & præsentem mihi cogitarem, * quod meritò sanè facio. Nã re vera semper adest mihi præsens, & quasi à dextris adstat, ad ducendum me & defendendum semper paratus ne vnquam vel calamitatibus, vel prauorum suggestionibus, aut persecutionibus decidat, & cadam.

** quoniam a dextris est mihi, ne commouear.*

9 Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea.

9 Propter quod incredibili lætitia perfusum est cor meum, & ex magna mentis lætitia, etiam lingua mea exultauit, per quam cum iubilo gratias Deo non cesso agere, & eius in me beneficia prædicare.* Ad hęc etiã f corpus meum ob mortis necessitatem non grauabitur mœrore, sed cùm somnus mortis aduenerit, post transactos huius mundi labores placidè requiescet in sepulchro, cum bona certaque spe futuræ resurrectionis.

** insuper & caro mea requiescet in spe.*

10 Quoniam non derelinques animam meam in inferno,

10 Scio enim te non relicturum animam meam apud inferos, aut in morte, * neque sines, vt ego, qui sanctitati & iustitiæ studeo, perpetuam incurram in corpore meo corruptionem, sed morte & corruptione superiorem me facies, resuscitans me in nouissimo die, per eum qui mortis victor, à morte & ab inferno detineri non poterit, nec reliquorum hominũ more corruptionem & putrefactionem patietur, sed tertia post mortem die resurget è sepulchro, primogenitus omnium mortuorum.

** nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

11 Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitia cũ vultu tuo,

11 Istud autem te facturum confido, quia tu mihi fecisti cognitas vias, quibus peruenitur ad æternam vitam corporis simul & animæ: ad quam cùm te donante peruenerim, tum demum contemplatione tui vultus, me omni lætitia satiabis sine fastidio, vt præter te nihil aliud desiderare valeam vnquam.* Tu enim semper in promptu habes iucunditates quas ex g tua magnificẽtia, quasi dextera quadam manu, vsque in æternum tuis depromas & largiaris. His in æternum perfruentur illi quos contigerit in dextera tua collocari, in optimorum tuorum bonorum fruitione.

** delectationes in dextera tua vsque in finem.*

ANNOTATIONES.

CHRISTIANI ferè psalmorũ interpretes hunc Psalmũ de solo Christo accipiendũ existimant, ratione, sanè vrgente adducti, nimirum quod versum penultimũ huius Psalmi & Petrus Actuũ 2 & Paulus Actuũ 13 nequaquam Dauidi, sed soli Christo conuenire interpretatus sit. Verùm cùm reliqua Psalmi aptissime in Dauidem quadrent, non absurde quidam etiam in hoc Psalmo Dauidem de se loquentem intelligũt, sed sic, vt cùm sciret prophetico spiritu, se Christi in multis gerere figurã, & in suo regno illius regnũ adumbrari, quędam etiam in hoc Psalmo vt in alijs quibusdam similibus inseruerit, quæ vel omnino sibi non conuenirẽt, sed ei tantùm quẽ repræsentabat, Christo venturo, vel sibi nõ tã perfectè & verè, quàm illi, vt meritò in scripturis noui testamenti Christo accõmodentur, quòd de eo vel solùm vel præcipuè ea dicta sint, Quale est quod hic in penultimo versu dicitur, de nõ relinquẽda anima in inferno aut carne nõ visura corruptionẽ. Id enim vel omnino nõ quadrat in Dauide, vel non ita verè & perfectè quàm in Christũ, per quẽ saltem aliquo modo in Dauidẽ reliquósque fideles cõpetit, cuius beneficio alibi audet dicere Dauid: Deus redimet animã meã de manu inferi. Et Iob dicit: Scio quod redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum. Et Christus ipse de credentibus in se dicit, quis sermonem meum seruauerit mortẽ non videbit in æternum. Non videre autẽ mortẽ, nõ multùm diuersum est à non videre corruptionẽ. Itaque cùm obseruare liceat, in nouo testamẽto plerasque alias sic citari ex Psalmis aut alijs scripturis de Christo quasi illi propria, quæ tamẽ primò & ad literã de alijs dicta sunt quibus tamẽ tãtùm imperfectè & ex parte cõpetũt, vt omnia in ipsa veritate deprehẽdantur perfectiora, quam in figuris & vmbris, secuti peritissimorũ quorundã iudicium, nõ iudicauimus absurdum, Psalmũ hũc Dauidi attribuere, vel ob id quòd hic Psalmus nõ tãtùm in hoc editus videatur a spiritu sancto, vt sciremus quomodo Christus aliquãdo orauerit, sed quò formã haberemus, qua & nos ad exẽplum Dauidis tum veteris, tũ noui orare possimus. Dedimus [illegible] sensum, qui cum Christo etiã omnibus iustis conueniat, secuti receptissimas in scripturis phrases, quãquã, [illegible] diximus, a quædã in hoc Psalmo Christo vel vnicè vel præcipuè cõpetant. Quòd siqui mordicus totũ hunc Psalmum soli Christo attribuẽdũ putent, iuxta eam rationem, quã secuti sunt qui in mysticis sensibus toti versantur, ne hi frustrentur suo voto, nec cõquerantur, subiecimus & alteram eiusdẽ Psalmi paraphrasim, qua omnia penè huius Psalmi sic Christo accõmodantur vt ei sint propria.

TITVLI INSCRIPTIO IPSI DA. &c.] a Quanquam, vt superiùs diximus, parum tribuendum sit titulis Psalmorum, ob incertam significationẽ dictionũ Hebraicarum, tamẽ vt aliquid dicamus de noua hac inscriptione, sciẽdum pro hac oratione Tituli inscriptio, Hebræis esse dictionem מכתם Michtam, quæ nõ huic tãtum Psalmo præfigitur, sed etiam postea Psalmis 55. 56 57. 58 & 59 Pro qua septuaginta semper verterũt dictionem, στηλογραφία Dictione Hebraica, quæ vel aurum significat, vel secundùm quosdam, margaritam preciosam, aut diadema, aut aliud insigne segmentum, rectè intelligitur significari, quod hic Psalmus preciosus esset Dauidi, & meritò certè ob eius singularem excellentiam & dictione Græca rectè intelligimus significari Psalmũ hunc meritò perpetua retinendum & celebrandum memoria, veluti inscriptionẽ tituli, quæ ad perpetuam alicuius memoriã cõseruãdã fieri solet Notandũ enim, cùm apud nos legitur, tituli inscriptio nomẽ tituli, non accipiẽdum pro eo quod apud nos propriè significat Sic

 enim

enim significat ipsammet inscriptionē alicuius operis, quæ in eo, aut operi, aut statuæ superscribitur: quo argumentū aut artifice operis volumus. quemadmodum Ioānes inscriptionē crucis Latino nomine vocauit τίτλον, pro quo alij diuersi, titulus. At ex dictione Græca patet titulū debere accipi pro monumēto, columna, aut statua in alicuius rei memoriā erecta. Id enim Græcis significat στήλη, & Latinis etiā dicitur titulus, quomodo Gen. 28. Iacob dicitur lapidē erexisse in titulū. Id eo studiosius annotauimus, ne quis in Psalmis hanc inscriptionē habētibus philosophetur non satis solidè de titulo crucis Christi.

b SANCTIS QVI SVNT IN, &c.] Græca non habent, volūtates meas, sed αὐτῶ, hoc est, suas. quomodo & legit & exponit D. Hieronym. in commentariis Augustinus item epist. 59. vbi tamen postea asserit codices emendatiores & electioris authoritatis habere nō suas, sed meas. atque hoc modo legit ipse in libro commentariorum in Psalmos. Vbi tamen nō legit in tertia persona, mirificauit, sed in prima, mirificaui. Itaque triplex inuenitur huius loci lectio, apud Latinos, Mirificauit voluntates suas, Mirificaui voluntates meas, & tertia, quæ iam recepta est, Mirificauit volūtates meas. Quæ nostra lectio an ex duabus illis prioribus sit cōtexta, vt ex vna acceperit pronomē, meas, ex altera verbum mirificauit: an verò nostræ lectio prima fuerit antiquior, quæ postea sit altero istorum duorum modorum mutata, eò quod pronomen, meas, non videretur verbo tertiæ personæ conuenire, dubitari potest. Certè eam lectionē, quæ habet, meas, esse veriorem Hebræa docent, atque sic etiam Græcos codices olim habuisse videri potest ex D. Augustino, cūm dicat emendatiores & electioris authoritatis libros sic habere: Nam Græcos codices cōsulere solitus fuit D. Augustinus, nō Hebræos. Iam & Græca vt hodie leguntur, in hoc versu duplicem habent distinctionem. nam quod habent, πάντα θελήματα, hoc est, omnes volūtates, potest esse accusatiuus, qui cōstruatur cum verbo iuxta lectionem D. Hieronymi. Aut potest esse nominatiuus seorsum positus, vt sit hæc distinctio: Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit Dominus, (nam, Dominus habent Græca) hoc est, Dominus mirabiliter admodum egit cum sanctis suis. Vt deinde noua subiiciatur sententia, πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς, omnes voluntates eius in eis, hoc est, ab eis adimplentur omnes volūtates Dei. Sic enim distinguit & interpretatur Euthymius, ob quem hæc annotanda duximus, ne quis in eius lectione turbetur. Cæterùm vt intelligatur ratio paraphraseos huius versus, quam ad originalem sensum accōmodare conati sumus, sciendum Hebræa hunc habere sensum: Bonum meū non ad te, scilicet peruenit. Ad sanctos qui in terra sunt, & magnificos, omnis voluntas mea in eis est. Quo significatur, vtilitatem bonarum suarum operationum non peruenire ad Deum, qui in cœlis existens nullius eget: sed ad sanctos, qui in terris degunt, & ob id omnem suam voluntatē illis adiecisse vt illis prodesset. Itaq; mirificauit, exposuimus pro mirificè addixit, quod verbum in altero sensu, quo hæc omnia appropriantur Christo rectè exponitur pro, admirandas fecit.

c MVLTIPLICATÆ SVNT, &c.] Vt huius & sequentis versus verus habeatur sensus, sciendum in originalibus Hebræis, quanquam & ipsa obscura admodū sint in priori versu, qui ob id variè transfertur à diuersis, tamen omnino eum sensum psalmistam significare se abhorrere à consortio & sacrificiis idololatrarū, quemadmodū superiori versu significauit se summè delectari sanctis Deum colentibus. Vnde & mox rectè subiicit: Dominum esse partem suam hæreditariam quam, scilicet, sibi delegit contra idololatras. Nec potest apud Hebræos hic esse sensus, nisi apud eos aliter subintelligatur relatiuum, qui, quod apud eos non est nouum, vt sic vertatur: Qui multiplicauerunt idola sua. (vel dolores suos, vtrumque enim dictio Hebræa significat) & post alium accelerauerunt: (vel alij nempe Deo, donauerūt) non libabo libamina eorum, vel, Multiplicauerunt labores suos, qui post alium accelerauerunt: non libabo, &c. Itaque si similem sensum in nostra lectione retinere velimus (ad hoc enim laborandū putamus, vt quàm fieri potest proximè accedamus ad sensum originalis linguæ) relatiuum, eorum, in 3. versu non erit referendum ad eosdem, de quibus in 2. versu, sanctos, scilicet: vt communiter intelligit nostra lectio, sed ad impios, de quibus etsi non facta sit priùs expressa mentio, tamē in sequenti versu satis insinuantur. Nam etiam apud Hebr. relatiuum sine expresso antecedente nonnunquam ponitur, vt patet in principio Psalm. 86. Fundamenta eius in montibus sanctis. Et apud nos item cùm odij causa aliquē nominare nolumus, relatiuum expresso caret antecedente vt cum Iuno de Semele pellice ait: Ipsa petenda mihi, ipsam si maxima Iuno rite vocor perdam. Et hic ait: Nec ero memor nominum eorum per labia mea. Hanc intelligentiæ rationem in Paraphrasi indicatam si amplecti velimus, per infirmitates, rectè intellexerimus cū D. Hieron. idola gentiū. Sicut enim verum Deum Propheta sæpe vocat suā fortitudinē, ita & idola gentium rectè dicuntur earum infirmitates, quod eum in illis confidāt, per illa sint infirmæ, & nihil boni possint peragere, aut quicquam mali superare. Quod si hanc intelligentiam quis nimis coactam putet, & secundum communem intelligentiam relatiuum, eorum, ad sanctos referri velit de quibus in secūdo versu, habebit in secunda Psalmi huius Paraphrasi explicationem horum versuum communem, eam si lubet sequatur.

d DOMINVS PARS, &c.] Qui Christo hæc propria esse volūt, per hæreditatē Christi, hoc loco & duobus sequentibus intelligūt ecclesiā ex gentibus potissimùm collectā, de qua Psal. 2. dictum est: Postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatē tuā. Itaque intelligūt Christum vocare Dominum partem hæreditatis suæ, quòd is esset, quem tanquam suam portionem sibi ecclesia Christi hæreditas delegisset: ita & partem calicis Dominum Deum vocari intelligant, quod ipse esset merces & præmiū passionis Christi, qui calicis nomine aliquoties in nouo testamēto significatur. Et cum sequitur: Tu es qui restitues hæreditatē meam mihi, intelligunt significari gentes à Deo alienatas, per fidem Christo restituendas. Verum simplicius fuerit secundum scripturæ phrasim intelligere Dominū dici partem hæreditatis, quod ipse sit portio hæreditaria iustis, partem item calicis, quod ipse sit velut attributa iustis portio, qua illis datū est frui, & sese oblectare, quomodo sup. Psal. 9. dixit, ignē, & sulphur esse partē calicis impiorum. Calicis enim nomine, secundùm Hebræā phrasim designatur quicquid alicui ferendū, sentiendum, hauriendū, & possidendum obtingit. In hunc sensum ex Ecclesiastico vsu clericis dicendum præcipitur hic versus. Quomodo & Nume. 18. dicit Dominus Aaron: Ego pars & hæreditas tua. Iam quo versus habeatur sensus eius partis: Tu es qui restitues hæreditatē meā mihi, sciendum est Hebræa habere: Tu sustentas sortem meā. Quo significat propheta Dei singulari gratia & beneficio fieri vt quę ipsi obtigit portio, salua illi maneat, nec ab ea excidat [illegible] qui [illegible] git à sua possessione quoda [illegible] [illegible] tueatur. Quem sensum valde singularē vt [illegible] ctio retineat, compositum, restitues pro [illegible] tues, vt frequenter in scripturis [illegible] possit intelligi de restitutione vitæ [illegible] catum omnes amisimus. Verùm Græcis [illegible] tempus, sed, sicut & Hebræis, præsens participium [illegible] hoc est, restituens, vel statuens, vt [illegible] gamus significari non quid Deus nobis [illegible] sit, sed quid modo præstet, hoc est quod nobis [illegible] delectam a nobis hæreditatis possessionem. Aut [illegible] vrgere velit præpositionem Re [illegible] potius intelligere debeat, Deum eo modo nobis restituere, quem per peccatum semel omnes amisimus.

e PROVIDEBAM.] Quidam istud sic intelligunt, quasi his verbis Propheta prædicet Dei in se beneficiū, quod, scilicet, Deus se illius oculis semper obiiciat semperq; præsentem exhibeat. Verum Hebræa habent posui Dominum in conspectu meo. Vnde magis sic intelligēdum est: Ego in omnibus quæ dixi, vel feci, semper ad illum respexi semper eum mihi præsentem cogitaui, cuius timore à malo semper reuocabar. Quod autē sequitur: Quoniā à dextris est mihi, &c. sic cum superiori connecti potest. Meritò Dominum mihi præsentē cogito, quoniā re vera mihi se [illegible] per præsentem exhibet, tanquam dux & defensor meus. Aut sic; Quod Dominum semper mihi præsentem cogito, nō ex me habeo, sed ex Dei beneficio, videlicet, quoniam semper mihi præsens adest. Notandum tamen, hanc partem ex Hebræo verti posse hoc modo: Quoniam a dextris est mihi, non commouebor.

f CARO MEA, &c.] Dum dicit, requiescet, significat iustorum mortem, verum esse somnum. In scripturis autem quandoque omnium hominum mors, tam iustorū quam iniustorum, somnus dicitur, vt Dan. 12. Multi qui dormiunt in puluere terræ, euigilabunt [illegible] in vitam, alij in opprobrium. Aliquando tu[illegible] um hominum mors, somnus dicitur, vt, cum [illegible] ad Thessalonicenses Paulus: Nolo vos [illegible] de dormientibus, &c. Generali autem ratione omnium hominum mors, somnus dicitur

citur. Primùm, quia sicut post labores diurnos homo se tradit quieti & somno, vt adueniente die resurgat ad intermissos labores: ita post laboriosam hanc vitam corpus hominis in sepulchro quieti traditur in nouissimo die iudicij, à morte, tanquam à somno, resuscitandũ, diuina virtute. Deinde quia sicuti in somno cessant quidẽ exteriorũ sensuum operationes, non autem interiorum virium: ita in morte corpus quidẽ ab omni operatione cessat, anima verò viget, & suis adhuc vtitur potentiis. Quoniam autem hæ rationes peculiariter sanctis cõpetunt, merito frequenter sola illorum mors, somnus dicitur: illi enim soli in hac vita laborant, cum contrà iniquorũ opera nihil nisi vanitas sint, & res planè inanes: qui etiã quoniã in hac vita, quæ laboribus destinata est, quietẽ semper quærunt, non in morte requiescunt, sed à quæsita quiete ad perpetuam transeunt inquietudinẽ. Sancti etiam soli in nouissimo die resurgere dicuntur, cùm transeant à morte ad vitam æternam: impij verò à morte corporis ad mortẽ animæ & corporis perpetuã. Siquidem illorum vita, cùm sit alienata à Dei cõtẽplatione, in qua sola consistit vera vita, potiùs mors est quàm vita. Præterea neque illorũ animæ iacẽtibus corporibus in sepulchro aliqua quiete fruũtur, neque suis propriis funguntur officiis, sed maxima inquietudine semper exagitantur. Nec magis quiescere dici possunt impiis mortui, quàm is qui in somno grauibus & horribilibus insomniis ita turbatur & molestatur, vt nõ surgat somno refectus, sed magis defatigatus.

DELECTATIONES IN DEXTERA, &c.] Græcis in Cõplutensi editione, & apud Euthymium, est singularis numerus τερπνότης, hoc est, delectatio, quo & Augustinus legit. Hebræa tamẽ habẽt pluralẽ numerũ sicut & Germanicum exemplar Græcum, vt meritò nostra lectio mutari non debeat, nec existimari vitiata.

ARGVMENTVM PSALMI EIVSDEM.

Quanquam autem eodem ferè modo totus hic Psalmus Christo accommodari posset, quo iam expositus est generaliter de omnibus, excepto penultimo versu: potest tamen etiam hic Psalmus, quoad omnes pene versus de Christo sic intelligi, vt illi soli conueniat, de quo principaliter hunc Psalmum intelligendum docent Petrus & Paulus, In hunc, scilicet, qui sequitur modum.

PARAPHRASIS EIVSDEM CHRISTO PROPRIA.

1 Conserua me Domine, quoniam in te speraui.

** dixi Domino, Dominus meus es tu.*

** quoniam bonorum meorum non eges.*

CONSERVA me Domine pater ab inimicis me ad mortem quærentibus; ne ante tempus à te constitutum mortem obeam, aut in morte permaneam, ego enim in te Domine omnem meam fiduciam collocaui:* Dixi tibi omnium Domino, Deus & Dominus meus secundùm assumptam humanitatem es tu, à quo totus in omnibus pendeo. Quod quidem meritò dixi mihique persuasi,* quoniam tu non eges meorum bonorum nihilque tibi omnium bonorum fonti conferunt mea opera, sed ego contrà tuorum bonorum egeo, omnesque hi, quos liberandos & sanctificandos dedisti mihi, meorum egent bonorum.

2 Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit omnes voluntates meas in eis.

2 In his sanè, quos ab æterno sibi sanctificare decreuit, & qui adhuc mecum in hac terra peregrinantur, atque ad possidendum regnum cœlorum ascripti sunt Dominus meus fecit, vt quæ ego pro ipsorum salute volui & feci, summæ essent admirationi, quantumuis hæc impiis ridicula & stulta habeantur.

3 Multiplicatæ sunt infirmitates eorum:

** postea accelerauerunt,*

3 Horum postquam peccata, & ad bene operandum imbecillitates, eorum item infinita idola sunt multiplicata, * tum deinde festinauerunt, ad fidem in me, & ad ecclesiam meam, agnoscentes se Dei gratiæ, meisque meritis indigere.

4 Non congregabo conuenticula eorum in sanguinibus.

** nec memor ero nominum eorum per labia mea.*

4 Et quidem hos tum ex Iudæis, tum ex gentilibus in vnam mihi cõgregabo ecclesiam, verùm nõ congregabo eorum collectiones ad offerẽdum sanguinem pecudum, ad quem offerendum hactenus, tum Iudæi, tum gentiles congregari solent: sed ad offerendum sacrificium laudis patri meo gratissimum, sacrificium item corporis & sanguinis mei, quod sit communionis ipsorum testis,* nec amplius eos nominabo nominibus, quibus vocati sunt in Iudaismo, vel gentilitate, sed scribam super eos nomen Dei mei, nomenque ciuitatis meæ, & nomen meum nouum, vt iam omni discretione nominum sublata, omnes Christi dicantur, & membra mea, Deique filij. Per me enim inter eos non erit distinctio Iudæi & Gentilis.

5 Dominus pars hæreditatis meæ:

** & Calicis mei:*

** † tu es qui restitues hæreditatem meam mihi.*

5 Fœliciter autem lege Mosaica, falsisque idolis relictis, ad me properabunt. Nam Dominus ipse erit portio & merces fidelis populi mei, quẽ ex omnibus gentibus collectum in meum mihi pater dedit hæreditatẽ: * ipse idem merces erit & præmium calicis passionis meæ, quem pro salute populi mei bibiturus sum. * Tu Domine hæreditatem, quam mihi ab æterno destinasti, sed diaboli fallacia mihi erepta est, iam per mortem meam liberatam ab eius tyrannide mihi restitues. † Tu mihi eam tutaberis, integramque & saluam constitues, vt ex eis qui in hæreditatem mihi cesserunt, nemo pereat, quantumuis impiorum maximis conatibus sint oppugnandi.

6 Funes ceciderunt mihi in præclaris:

** Etenim hæreditas mea præclara est mihi.*

6 Perinde certè mihi accidit, ac si funes diuisorij cecidissent mihi in egregiis aliquibus locis. * Nam hæreditas, quæ mihi ex patris mei diuisione

sione contigit,admodum est egregia,& insignis,mihique amabilis.

7 Benedicam Dominũ qui tribuit mihi intellectum:
** insuper & vsque ad noctẽ increpuerunt me renes mei.*

7 Itaque Dominum semper laudabo, qui me suis consiliis semper iuuit,ac intellectum dedit quo scirem quomodo meos mihi rursum assererem,& è captiuitate liberarem, * quin etiam ex patris mei dono, intimi affectus animi semper me erudierunt, vt scirem quid patri gratum esset.

8 Prouidebam Dominum in conspectu meo semper.
** Quoniã à dextris est mihi ne commouear,*

8 Proposui mihi velut scopum ante oculos mentis meæ semper Dominum,qui ante oculos semper obuersatus est,ita vt in omnibus gratificari ei studerem,quod sanè meritò feci,* Quoniam se mihi semper præsentem exhibet,& dux atque defensor meus existens,quasi à dex[tr]is mihi semper adest,ne vnquam calamitatum oneri succumbam, aut vlla me perdere possit hominum improbitas.

9 Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea.
** insuper & caro mea requiescet in spe.*

9 Propter quod lætatus est animus meus, sed & lingua mea iubilauit, * quin etiam corpus meum, etsi morti propinquum, etsi morti obnoxium,in spe bona futuræ mox à morte resurrectionis, placidè requiescet in sepulchro.

10 Quoniã non derelinques animam meam in inferno:
** nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

10 Idque ob id,quoniam scio te,animam meam descensuram ad infernum,pro populi mei liberatione,non ibi derelicturum,* neque sines me sanctum tuum,reliquorum hominum more, in corpore sentire putrefactionem,sed tertia à morte die me resuscitabis,ampliùs non moriturum: animam quidem ex inferno, corpus verò ex sepulchro reducens. Neque enim congruum est,vt quem tibi consecrasti,atque omnium gentium regem designasti,& primogenitum mortuorum esse voluisti, tam diu vita careat,quoad corpus corrumpatur.

11 Notas mihi fecisti vias vitæ:
** adimplebis me lætitia cũ vultu tuo.*
** delectationes in dextera tua vsque in finem.*

11 Cum hactenus nemo inuenire potuerit vias, quibus à morte corpus ad vitam redeat,& ad æternam vitam homo pertingat,mihi vnicè demõstrasti, quibus rationibus & ego & mei ad vitam corporis redire, & ad æternam vitam peruenire possemus,nempe per mortem meam,qua omnium mortem superarem,& ad æternam vitam viam aperirem:* ad quam cùm à morte peruenero, iam omni corporis miseria liberatus, per contemplationem vultus tui satiabis me,& in anima,& in corpore,omni lætitia,* mihi enim ad dexteram tuã in æqualitate gloriæ tuæ exultato perpetuę erunt iucunditates,quas munificentia tua indesinenter in promptu habet,vt mihi,meisque semper eas largiaris.

Oratio Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XVI.

Vir sanctus acerbissimè vexatus à Saule,& maximis angustiis pressus, ardentissimè Deũ inuocat,& vt fecit Psal. 7 innocentiam suam & iustitiam multis modis a Deo probatam proponit, atque ob ea iudicium sibi contra aduersantes fieri exoptat,tum etiam perseuerantiam in iustitia,& diligentẽ ipsius custodiam,ne quicquam illi nocere possint hostes ipsius.quorum(vt quod petit magis impetret)impietatem,iniustã oppreßionem,superbiã, & crudelitatem commemorat,ac deinde differentiam inter impios & iustos designãs,iniustos fœlicitatem in caducis huius mundi bonis, suam verò in futura Dei contemplatione & cognitione sitam esse confitetur. Est autem & hic Psalmus,conueniens orationi Christi,per Dauidem in ipsius persecutionibus præfigurati: Sed & cuilibet viro iusto apta est orandi forma contra hostes inique ipsum affligentes,siue visibiles,siue inuisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Domine † iustitiam meam:
** intende deprecationem meam.*

X AVDI Domine iustam hanc meam precationem,† Exau a
di innocentiam, qua me gessi erga hostes meos, integritatem item causæ meæ,quæ vel me tacente pro me clamat ad te,* propter ipsam adhibe animum tuum ad deprecationem meam,vt eam exaudias.

2 Auribus percipe orationem meam,
† non in labiis dolosis.

2 Ne quæso te quasi surdum præbeas ad orationem meam, sed admitte, & audi eam, quam sanè fundo est verò animo, purisque labiis, non aliter sentiens atque loquor, † quam item profero labiis, quibus nullam fraudem in proximum locutus sum. Nam dolosa labia non dignum est vt audias.

3 De vultu tuo iudicium meum prodeat.
**oculi tui videant æquitatem.*
4 Probasti cor meum.

3 A te Domine,qui solus æquus es iudex,à facie tua, quæ omnia contemplatur,ad quam pro iudicio intentè suspicio, iam tandem iudicium meis meritis debitum egrediatur, liberando me iniustis oppressoribus
meis:* Declara omnibus te ea quę recta & iusta sunt considerare,appro- b
bare,eorumque iustam rationem habere.
4 Non enim tibi innocentia mea incognita est, qui me optimè pernouisti. Siquidem explorasti animum meum num syncerus esset,& noctè, cùm animus maximè vacat ab externis negotiis, magnisque se proferunt

† & viſitaſti nocte.

runt quæ in animi penetralibus latent, tum per immiſſi à te cogitationes
cor meum viſitaſti. † Nocte etiã atque in tenebris calamitatũ ... ani-
mum meum ſcrutatus es * Et quemadmodum puritatem auri igne ex-
plorant homines, ſic exacti tui iudicij examine, † igne item vrentis tribu-

** † igne me examinaſti,*
** & non eſt inuenta in me iniquitas.*
*5 * Vt non loquatur os meũ opera hominum.*

lationis me probaſti,* & purum & ſyncerum me inueniſti, nec eſt à te
inuenta aliqua in me iniquitas, quam in hoſtes meos ſim molitus.
5 Adeò non eſt inuenta in me iniquitas, vt nõ ſolùm non peccarem in
eos opere, ſed ne quidem os meum maledicendo loquatur opera iniqua,
quæ in me iniuſte admiſerunt homines, † contra quos, etiam os meum
non eſt locutum vindictam, cęteraque mala opera hominum carnalium.

** † propter verba labiorum tuorum.*

* Et quanquam carni ob innatam corruptionem durum ſit nõ male vel-
le, loqui, & facere malefactoribus ſuis, ego tamen propter amorem & re
uerentiam præceptinnum tuarum cuſtodiui vias iuſtitiæ, quantũuis cor-
pori duras ac difficiles, * propter præcepta item tua, vias peruerſorum c
verè duras, quia omnibus moleſtas, & in ſe difficiliores quàm ſunt viæ

† ego cuſtodiui vias duras.

tuæ, ego diligenter obſeruaui, cauens ſtudioſè me in eas inciderem, aut
eas ingrederer. † Obſeruaui quoque eas in alijs mihi adhærentibus, vt ſi
eas in ipſis aduerterem, eoſdem de illis admonerem, & corriperem, &
corrigerem.

9 Perfice greſſus meos in ſemitis tuis.
** vt non moueantur veſtigia mea,*

6 Veruntamen hanc meam innocentiam, iuſtamque conuerſationem
nõ meis viribus inſolenter arrogo, ſed quicquid in me boni & recti eſt,
totum id tuæ benignitati tribuo: Proinde à te peto, vt qui me feciſti ingre-
di vias mandatorum tuorum, per quæ peruenitur ad beatam vitam, fir-
mes ac perſeuerare facias vires animi mei, & appetitiones, actioneſque
meas in mandatis tuis,* vt non aliquando à recto dimoueantur, atque
ita tuæ vltioni & deſertioni meipſum reddam obnoxium.

7 Ego clamaui quoniam exaudiſti me Deus.
** inclina aurem meam mihi & exaudi verba mea.*

7 Ego ad te Domine hac ratione iam clamaui, quia ſemper me exau-
dire ſoles,* Et nunc ergo quæſo ne pellas orationem meam, ſed adhibe
animum tuum ad audiendum, & exaudi verba mea.

8 Mirifica miſericordias tuas.
** qui ſaluos facis ſperantes in te.*

8 Fac vt per oſtenſam tuam in liberatione & defenſione mea benigni
tatem, omnes admirentur tuas miſericordias.* Tu enim Domine ſalua-
tor es omnium ſperantium in te, nec vnquam eos tuo præſidio dereli-
quiſti.

9 A reſiſtentibus dextera tua cuſtodi me,
** vt pupillam oculi.*

9 Hoſtes mei Domine non ſolum me oppugnant, ſed etiam omnipo-
tentiæ tuæ, cui nemo nec debet, nec poteſt reſiſtere, quantum in ſe eſt, re
ſiſtunt, dum eum, quem regnum tuum obtinere voluiſti, regno deucere
ſtudent. Ab his ergo vel tui nominis cauſa me cuſtodi, ea diligentia &
tutela, qua ab hominibus cuſtoditur pupilla oculi, res quidẽ minima ac
tenerrima, & quæ vel leuiſſimo puluere facilè læderetur, ni diligenti ci-
liorum tutela muniretur.

10 Sub vmbra alarum tuarum protege me à facie impiorum qui me afflixerunt.

10 Sicut ſolicita auis protegit alis pullos ſuos ab inuaſoribus, ita & tu
fortitudine ac miſericordia tua me protege ab his, qui me iam aliquam
diu afflixerunt. Nos enim ex nobis imbelles ac infirmi, quaſi oculi pupil
la, auiúmque pulli, ſi tua protectione deſtituti fuerimus, mox lędemur, ac
diripiemur à rapacibus quibuſdam vulturibus perdere nos quærenti-
bus.

11 Inimici mei animã meã circundederunt:
** † adipem ſuum concluſerunt:*
** os eorum locutum eſt ſuperbiam.*

11 Ecce enim Domine, inimici mei ex omni parte circundederunt me,
quærentes vitam mihi auferre, ita vt quoquo me vertam, mortis immi-
neat periculum.* Viſcera pietatis ſuæ omnino concluſerunt ſuper me, d
† pinguedinem etiam & abundantiam diuitiarum repoſuerunt apud ſe
in theſauris ſuis, & temporibus bonis elati, ore ſuo ſuperba locuti ſunt in
Deum, & in homines.

12 Proijcientes me circundederunt me.
** † oculos ſuos ſtatuerunt declinare in terram.*

12 Cùm me priùs ex ſuo conſortio iniquè eijcerint, omnibúſque meis e
bonis deturbauerint, nunc etiam circundederunt me in magno numero,
quærentes me etiam vbiuis latitantem perdère, * in hoc vnum oculos
ſuos figunt, & cogitationem ſuam intendunt, vt inuentum me & captum
inclinent in terram, penituſque proſternant: † Apud ſe etiam ſtatuerunt f
deflectere oculos ſuos in terram, obſeruantes callidè quo fugiam, vt me
vel inopinatum capiant.

13 Suſceperunt me ſicut leo paratus ad prædam,
** & ſicut catulus leonis habitans in abditis.*

13 Quantum ad eorum attinet ſpem, ipſi me iam ſuſceperunt, omninó- g
que iam ſtant parati ad ſuſcipiendum me, ſicut leo intentus ad rapiendam
prædam,* & ſicut catulus leonis habitans in occultis latibulis ſuis, & ex
his omnia oculis colluſtrans ſi qua ſeſe offerat fera. Sic enim & ipſi tru-
culenti hoſtes mei crudeliſſimè in hoc intenti ſunt, vt me corripiant &
lanient.

14 Exurge Domine, præueni eum, & ſupplanta eum:

14 Verùm ô Domine iam diu ſatis tuam pro me diſſimulaſti poten-
tiam, ſatis diu data eſt inimicis meis ſcelerum impunitas: etiam tandem
quæſo vel inimicorum meorum permotus improbitate, tuam pro me
declara

declara potentiam, tuamque in illos iustitiam, preueni impiorum conatus ne perueniant ad scelera quæ in me machinantur, eósque prosterno,

** Eripe animam meam ab impio. frameam tuã ab inimicis manus tuæ.*

* libera animam meam ab impiis, potestatem & fortitudinem, quam tu eis in me concessisti, iam tandem aufer ab his, qui non pro te militãt, sed potiùs tibi, tuæque potentiæ resistunt.

15 Domine. à paucis de terra diuide eos in vita eorum.

15 Domine in hac ipsorum vita, post quam nullam aliam nec expectant, nec accipient, tu eos separabis à paucis in terra existentibus, à iustis, scilicet, quorum paruus est numerus, si conferatur ad impiorum multitudinem. Dabis enim eis in hac breui vita ipsorum portionem, quã iustis non hîc, sed in futura æterna vita largieris. * Hic enim non quidé mens eorum de tuis bonis adimpletur, aut postea implebitur, sicut iustorum: sed solus venter eorum, & omnis appetitus terrenarum rerum repletus est tuis huius mundi bonis, quæ sola cupiunt quæ apud te, quasi in thesauro diuiti nobis occulto, recondita habes, ex quo quibus vis ea hic præbes. i

b ** & de absconditis tuis adimpletus est venter eorum.*

16 Saturati sunt filij,
** & dimiserunt reliquias suas paruulis suis.*

16 Insuper etiam pro suo voto multitudinem filiorum adepti sunt, * & his relinquent ea quæ eorum libidini supererunt, ne secum huic morté tes deferre poterunt. Nam hæc vel maxima ab eis fœlicitas reputatur, vt magnam posteritatem relinquant, habeátque aliquos ex se genitos, quibus relinquant sibi superflua. k

17 Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo.

** satiabor cum apparuerit gloria tua.*

17 At verò ego iustitiam meam hîc non derelinquã, sicut illi opes suas sed simul cum eam ea, & per eam apparebo coram te, contemplaturus, faciem tuam: ac tum quidem ego, qui multis hîc egeo, ac frequẽter esurio, nec si adsint, expleri possum vanis ac perituris huius mundi bonis, plenè satiabor, cùm sese visendam mihi omnibusque piis exhibebit, quę modò abdita est gloria maiestatis tuæ, quæ cùm sit summum, imò omne bonum, vbi à me conspecta fuerit, tum me sine fastidio ita in perpetuum satiabit, vt præter eam nihil aliud desiderare vnquam valeam, cum interim tunc in summa erunt egestate impij hic satiati.

ANNOTATIONES.

a EXAVDI DOMINE IVSTITIAM, &c. Hebræis non est prooomen, meam, sed tantum, Exaudi Domine iustitiam vt recte possit intelligi per iustitiã, id quod iustum est, iusta, scilicet, hæc eius precatio. Quanquam etiam rectè accipiatur de innocentia vitæ qua se gessit erga suos hostes, aut, quod eodem redit, de integritate suæ causæ, quæ Deo iudice finienda erat. Porrò cùm dicitur. Intende deprecationem meam, verbum. intende. pro attende positum est. Alioqui dicendũ erat: Intende deprecationi meæ, quomodo legit diuus Augustinus & Græca habent. πρόσχες τῇ δεήσει μου.

b VIDEANT ÆQVITATEM.] Et Hebræa & Græca habent pluralem numerum, æquitates, vel rectitudines; Augustinus tamen nobiscum legit singularẽ, æquitatem. ibidem & D. Hieronymus in commentariis.

c VIAS DVRAS.] Has vias communiter Latini intelligunt vias iustitiæ, quas etsi Saluator leues dicat, duras tamen hîc dictas volunt, quia carni corruptæ duræ sunt. Ex Hebræo tamẽ magis vertunt vias latronis, aut dissipatoris: nam hoc magis significat [illegible] parites. Vnde rectius per vias duras, intelligunt vias iniustitiæ, quas Sapientiæ quinto impiis testantur esse difficiles, vt custodire accipiatur pro obseruare, quemadmodum Gen. 3. Ad custodiendam viam ligni vitæ.

d ADIPEM SVVM CONCLVSERVNT.] Duplicẽ indicat paraphrasis sensum. Alterum vt per adipẽ. viscera intelligantur circa quæ solet esse multa pinguedo; per viscera autẽ significetur misericordia, quæ in viscerum commotione sentitur. Alterum, vt per adipem intelligatur, opum affluentia, quæ superbiæ, contẽptus Dei hominumque causa plerisq; esse solet. iuxta illud Deut. 32. Incrassatus est dilectus. & recalcitrauit: incrassatus, impinguatus, dilatatus: dereliquit Deum factorem suũ.

e PROIICIENTES ME.] Proiicientes. exposuimus pro eiicientes, quia Græcis ἐκβάλλοντες. Vnde & D. Augustinus exponit, proiicientes me extra ciuitatem.

f OCVLOS SVOS STATVERVNT, &c.] Duplex potest esse sensus quemadmodum Euthymius annotauit. & paraphrasis indicat. Nã vel aliter legi potest. Oculos suos in hoc stabiliuerunt, vt me declinẽt in terram: qui sensus Hebræis bene conuenit, quæ habent, ad declinandum in terram. Vel sensus est. Statuerunt apud me, vt oculos suos declinarent in terram, hoc est, vt oculos suos à te deflectendo, conuerterẽt ad terrena quærenda: aut potiùs, vt curiosè ac diligenter obseruarent gressus meos.

g SVSCEPERVNT ME.] In Hebræo habetur: Similitudo eius sicut leonis. Veterum interpres Hebræis דמינו dimionno, quod est similitudo eius, non iuxta punctis legisse videtur demaiono, a verbo דמה dama quod significat aliquando æstimare & putare, quod Græcus vertit ὑπέλαβον quod verbum & ipsum aliquando significat existimare & arbitrari. Vnde Latinus rectius vertisset, de me cogitauerunt, alioqui quid est suscepérunt me sicut leo paratus ad prædam? [illegible] cum leo paratus sit ad prædam suscepit [illegible] intelligere, susceperunt me quantum ad eorum spem attinet:

h PRAVENI EVM.] Græca habent præueni eos, & supplanta eos, quomodo & Augustinus legit. Hebræa habent singulariter, [illegible] eum, quod magis conuenit sequenti, eripe animam meam ab impio per frameã. Augustinus intelligit animam iusti, quod per eam Deus [illegible] iniquos. Paraphrasis vero iuxta aliorum [illegible] per frameam intelligit potestatem impiis permissam ad tempus contra iustos. Possunt autẽ Hebræa etiam sic verti, & melius, Eripe animam meam ab impio framea tua: vt sit ablatiuus instrumenti & sit sensus eripe me ab impio, tua illa potestate qua ad vindicandum impios vti soles pro defensione iustorum. Atque hic etiam legit Euthymius, qui non legit accusatiuum ῥομφαίαν, vt nunc habent Græca, sed datiuum ῥομφαίᾳ.

i A PAVCIS DE TERRA DIVIDE EOS IN VITA EORVM.] Quidã partem illam, a vita eorum, coniungunt cum sequentibus, omittentes coniunctionem, &, quæ in quibusdam libris deést, intelligentes secunda versus parte significari causam, cur meritò diuidi debeat a paucis nempe quod in vita sua abũdetẽporalibus bonis perfruiti sint. Verùm lectionẽ cum coniunctione, Et de absconditis tuis, vt etiam correctiores libri habẽt, patet ex originalibus Hebræis & Græcis, in quibus coniunctio, separans partem sequentem a præcedentibus verbis. Porrò quò rectè intelligatur quę sint abscondita Dei de quibus dicit: De absconditis tuis adimpletus est vẽter eorũ, quandoquidem varie explanant plerique ex ignorantia phrasis Hebraicæ: sciendũ ex phrasi Hebraica ea dici abscondi, apud aliquẽ, quæ quis veluti thesaurum apud se reposita habet, [illegible] suo tẽpore proferat datu rus cui volet. Sic postea dicitur: Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quã abscondisti timentibus te?

ta: Et Cantic. 7. vbi nos habemus: Poma noua & vetera dilecte mi seruaui tibi: Hebræa habent absconditibi, hoc est, reposui tibi. Itaque abscondita Dei, hîc vocat thesauros Dei, hoc est, bona, quæ Deus apud se in sua potestate habet, quæque ea secreto consilij sui proferens distribuit quibus vult.

k SATVRATI SVNT FILII. Vetus lectio, quā sequitur Augustinus, habet, saturati sunt porcina, quæ versio ex eo processit, quod interpres aliquis legerit in Græco ὑῶν, vt scribatur sine iota, vt sit genitiuus pluralis ab ὗς ὑός, quod nomen suem & porcum significat: cum legendum sit υἱῶν, ab υἱός, cum iota, hoc est, filius. Tractat hūc locum D. Augustinus epist. 54. respondens ad interrogationes Paulini, vtriusque lectionis mētionem faciens, sicut & hoc loco in commentariis. Et Euthymius quoque Græcos meminit. In eodem versu legendum esse, dimiserunt, non autem, vt habent quidam libri, dimiserūt, patet ex originalibus Hebræis simul & Græcis, quæ habent reliquerunt, quomodo & D. Augustinus legit, Græcis enim est ἀφῆκαν. Græcis tamen non est pronomen suas, sicut nec apud D. Augustinum. Est tamē apud Hebræos, vt meritò de nostra lectione tolli non debeat. In sequenti autem versu Græca addunt pronomen, quod apud nos non est, nec in Hebræo. Habet enim. Satiabor cùm apparuerit mihi gloria tua, quā quam hæc ad sensum non ita multùm referant.

In finem puero Domini Dauid, qui locutus est Domino verba cantici huius, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Saul, & dixit, 2. Reg. 22.

ARGVMENTVM PSALMI DECIMISEPTIMI.

Hunc hymnum Deo cecinit Rex Dauid, vt patet ex 2. Reg. 22. cap. cùm iam diuina virtute omnes hostes suos, Saulem, Isboseth, Iebuseos, Philistæos, Mohabitas, Syros, Edomitas, Ammonitas, deleuisset sibique subiecisset, & regno constituto placidissima pace frueretur. Itaque primum canit immotam suam in Deum fiduciam, deinde mala quibus fuerat obrutus, postea Dei potentiam pro se contra hostes suos declaratam, mox sui liberationem, tum & innocentiam, atque Dei iudicia in omnes, post hæc victoriam multò amplissimam de hostibus diuina virtute relatam, regniq; pomeria mirandum in modum prolata etiam in exteras gentes, postremùm iuges Deo promittens laudes ob suam in ipsum benignitatem. Psalmum claudit, canens omnia de se, tanquam typo Christi semini sui, cuius passiones, victorias, & imperium in omnes gentes propagandum & sine fine duraturum in se praeuidit adumbrari.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Diligam te Domine fortitudo mea,

** Dominus firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus.*

PRo tot tantisque, quæ mihi impendisti Domine beneficiis, cùm nihil aliud habeam quod tibi rependam, meritò te semper toto animo diligam, idque vt tuo mihi beneficio semper facere contingat summè desidero. Tu enim es qui mihi omne robur suppeditasti, per quem solum potui quidquid vnquam bene potui: * Dominus ipse mihi est, semperque fuit, cùm fugiendū est, quasi petra in qua firmiter consisto, & quasi arx quædam inexpugnabilis: ad quam tutò confugere licet. Ipse liberator meus ab omnibus periculorum casibus. Psal. 17. a

2 Deus meus adiutor meus & sperabo in eum.

2 Ipse mihi Deus meus qui suam fortitudinem pro me subinde declarauit: adiutor meus, & ob id semper sperabo in eum.

3 Protector meus, & cornu salutis meæ.

** & susceptor meus.*

3 Ipse mihi cùm pugnandum est, quasi clypei vice ab omnibus inimicorum telis me protegit, ipse mihi est velut cornu salutem mihi afferēs, per ipsum enim, confectis hostibus meis, salus mihi parata est, quemadmodum cornifera animalia se cornibus suis defendūt & seruant, & contraria repellunt. * Ipse mihi perfugium meum, à quo semper susceptus sum quoties me hostes tanquam venatores quidam insectarentur.

4 Laudans inuocabo Dominum.

** & ab inimicis meis saluus ero.*

4 Itaque cum laude & gratiarum actione de perceptis à Deo beneficiis inuocabo Dominum, si quādo contigerit me ab hostibus oppugnari, * nec dubito quin per imploratum diuinum auxilium saluus sim futurus ab inimicis meis. Nec ego solùm, sed & omnes quotquot mei exēplo dominum inuocauerunt.

5 Circundederunt me dolores mortis,

** & torrentes iniquitatis conturbauerunt me.*

5 Ita enim de ipso frequenter sum expertus. Nam sæpe me ex omni parte circundederunt dolores imminentis vndique mortis, & incursiones iniquissimorum hominum, * qui more torrentium aquarum concitati contra me ferebantur, vt inopinatò me obruerent & perderent, me magno timore adeò conturbauerunt, vt consilium euadendi non haberem.

6 Dolores inferni circundederunt me,

** præoccupauerunt me laquei mortis.*

6 Animum meum planè occupauerunt dolores grauissimi, quales sunt eorum qui sunt in inferno aut morti, quæ ad inferos ducit, sunt vicini: * & insidiæ, quibus quidam vt aucupes mortem mihi inferre parabant, subitò & inopinatò me implicauerunt, vt potestas euadendi nulla mihi esset.

7 In tribulatione mea inuocaui Dominum:

** & ad Deum meum clamaui.*

7 Ego autem in quacunque huiusmodi tribulatione & mentis angustia constitutus, non hominem, nec deos falsos, sed Dominum semper inuocaui, * ad Deum meum, qui solus verus est Deus, pro auxilio clamaui.

8 Et exaudiuit de templo sancto suo vocem meam.
** & clamor meus in conspectu eius introiuit in aures eius.*
9 Commota est, & contremuit terra, & fundamenta montiũ conturbata sunt, & commota sunt, quoniam iratus est eis,
*10 Ascendit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit, * carbones succensi sunt ab eo.*
*11 Inclinauit cælos, & descendit, * & caligo sub pedibus eius.*
12 Et ascendit super Cherubin & volauit.
** volauit super pennas ventorum.*
13 Et posuit tenebras latibulum suum:
** in circuitu eius tabernaculum eius, tenebrosa aqua in nubibus aeris.*
14 Præ fulgore eius in conspectu eius nubes transierũt,
** grando & carbones ignis.*
15 Et intonuit de cælo Dominus,
** & altißimus dedit vocem suam.*
** grando & carbones ignis.*
16 Et misit sagittas suas, & dißipauit eos,
** fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.*
*17 Et apparuerunt fontes aquarum, * & reuelata sunt fundamenta orbis terrarum.*
*18 Ab increpatione tua Domine: * ab inspiratione spiritus iræ tuæ.*
*19 Misit de summo, & accepit me: * & assumpsit me de † aquis multis.*
*20 Eripuit me de inimicis meis, * & ab his qui oderũt me, quoniam confortati sũt super me.*
*21 Præuenerunt me in die afflictionis meæ, * & factus est Dominus protector meus.*
*22 Et eduxit me in latitudinem: * saluum me fecit quoniam voluit me.*
23 Et retribuet mihi Do-

8 Neque id sanè frustra fieri. Nam de sanctissimo suo cœli habitaculo exaudiuit vocem meam, * & intenta ac ardens affectus mei deprecatio non reiecta est ab eo, sed recepta est ab ipso, & admissa.
9 Itaque suam pro me potentiam, & quidem memorandis cœlestibus b
miraculis, contra inimicos meos declarauit, quemadmodum olim contra Pharaonem & eius exercitum pro Israelitis ostendit. Nam terra ab eo conquassata est terribili motu suo, & hoc motu etiam stabilissima montium fundamenta, totique ipsi omnes commoti sunt, idque ob id, quoniam ostendere voluit Deus inimicis meis se iratum.
10 Et quemadmodum vehementer iratus homo fumum spirare videtur è naribus præ furore iracundiæ, & ex vehementi sanguinis commoti inflammatione quasi ignem incendentem ore suo euomere: ita & præ nimia in hostes meos indignatione, e terra quasi fumus ascendit nebula, quæ in atram densata est postea nubem, in qua a præsentia irati Dei ignis fulminum succensus est. * Similiter & tela fulminea, quæ cœlitus in terras vibrauit quasi ignitos carbones.
11 Fecit, vt apparentibus nubibus terræ imminentibus, cœli inclinati & demissi esse viderentur, & simul cum ipsis cœlis, in quibus peculiariter habitat, & ipse descendit, præsentiam suam in inferioribus nubibus exhibens: * & vt se, qui inuisibilis est, iratum adesse ostenderet, sub ipso in nubibus existente, atra caligo omnia obscurans & contristans longè latéque diffusa est super terram.
12 Neque tardè, & cum longa mora se mihi præsentem defensorem exhibuit, sed quasi pernicissimis equis incedit cœlestibus suis spiritibus summa celeritate omnia diuina iussa conficientibus, ac mirabili rerum effectu Dei præsentiam exhibentibus. * Volauit ipse per aëra vectus alatis celerrimisque ventis. Per hos enim a se excitatos, circumquaque subitò suam omnibus hostibus meis præsentiam horribiliter declarauit.
13 Fecit vt obscuritas atrarum nubium & caliginis sibi esset pro latibulo. Nam in his sic se præsentem exhibuit, vt tamen à nemine videretur, sicut re vera est inuisibilis, * obscura aqua adhuc pendens in nubibus aëris fuit quasi tabernaculum eius in circuitu eius. In hac enim præsens, quasi ex omni parte domo conclusus delituit: vt nec præsens cerneretur.
14 At mox tenebrosæ illæ nubes è præsentia Dei propter nimium eius, qui immensa lux est, fulgorem & efficaciam, propter fulminum etiam splendorem dissolutæ sunt, atque in pluuias conuersæ abierunt, * grando simul ac ignita fulmina in terram deciderunt.
15 Et quò hostibus meis magis terrori esset, intonuit ex altissimo aëris ac nubium loco Dominus, † & altissimus emisit terribilem tonitrui vocem, (quæ eius propriè vox est a nullo imitabilis) * repetitis vicibus rursum decidit grando, fulguráque ignea, quasi ignei quidam carbones.
16 Et misit in hostes meos grandinem, ac fulgura quasi sagittas, & his c
dispersit ac perdidit eos, * fulgura sua magno numero multiplicauit, & per hæc hostes meos magno timore conturbauit, attonitósque fecit.
17 Exhaustis & desiccatis vi ventorum fluminibus, aluei aquarũ priùs d
tecti aquis, iam apparuerunt, * & profundæ fluuiorum sedes, quæ sunt quasi orbis fundamenta, retectæ sunt.
18 Idque solo iræ tuæ iussu & imperio, * & propter spirationem ardentis, & omnia desiccantis venti, quem ex ira tua super terram induxisti vehementem.
19 Cœlesti sua virtute & ope, quasi manu sua è cœlo ad me demissa, me accepit, * & extraxit me ex profundis gurgitibus calamitatum, † ex multis hostibus meis, qui me quasi aquæ multæ obruere & perdere studebant.
20 Liberauit me ab inimicis meis fortissimis, ipse longè illis fortior, * & ab his qui capitali odio me persequebantur: eámque liberationem mihi ideo dignatus est impendere, quoniam vidit inimicos meos fortiores me esse, vt mea virtute, ab eis me tueri non possem.
21 Tempore afflictionis meæ super incautum & imparatum me irruerunt, vt priusquam ex vno malo explicatus essem, aliud obijcerent: * verùm Dominus contra illorum inopinatos insultus se mihi defensorem exhibuit.
22 Et cùm maximis periculorum angustiis arctarer, ipse me ex his eductum constituit in lato ac tuto loco, * saluum me fecit propter gratuitam suam in me beneuolentiam, quia scilicet me amauit & ei in me complacitum erat.
23 Et reddidit, ac in posterum reddet Dominus pulcherrima mihi e
præmia

*minus secundum iustitiam meam. * & secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi.*

præmia secundùm iustitiam meam, & * secundùm puritatem, qua manus meas ab omni malo opere puras, seruari potissimum erga inimicos meos,ipse mihi rependit, sempérque rependet.

24 Quia custodiui vias Domini, nec impiè gessi à Deo meo.

24 Ego enim seruaui mandata Domini,nec impietatem admittens defeci à Deo meo,cui me semel totum addixi.

*25 Quoniam omnia eius iudicia in conspectu meo: * & iustitias eius non repuli à me.*

25 Quoniam omnia ipsius præcepta, quæ facienda iudicauit, semper oculis mentis intuitus sum,semper recogitans quid mihi Dominus præceperit,& ad ea quæ præcepit,omnem meam vitam componens, * & iusta eius mandata non reieci a me,contemnens ea aut negligens.

*26 Et ero immaculatus cum eo: * & obseruabo me ab iniquitate mea.*

26 Neque desinam ab incepto, sed quemadmodum hactenus conuersatus sum sine macula,ita & semper studebo coram eo ab omni vitiorum labe immunis esse, & * diligenter me obseruabo, ne quando aliquam committam iniquitatem.

27 Et retribuet mihi Dominus secundùm iustitiam meam.
** & secundùm puritatem manuum mearum, in conspectu oculorum eius.*

27 Et cùm ita me gessero,sicut hactenus feci,ita & in posterum libe- f
raliter mihi reddet secundùm iustitiam meam, * & secundùm munditiã
operum meorum, quam non seruaui in gratiam hominum, sed coram
Deo,quem cùm nihil latere possit quantumuis occultum:non potest non
mea innocentia,& puritas illi esse cognita.

*28 Cũ sancto sanctus eris, * & cum viro innocente innocens eris.*

28 Neque mihi solùm secundùm iustitiam meam retribues Domine, g
sed qualem quisque se gesserit:talem & tu Domine te geres aduersus eũ.
Cum eo enim qui sanctitati & iustitiæ studet,tu te vicissim sanctum, &
bonum exhibebis, fidelissimè illi præstans quæ pollicitus es, * & cum
homine innocenter viuente,tu quoque ages innocenter, nihil illi quod
non promeruit mali rependens.

*29 Et cum electo electus eris: * & cum peruerso † peruerteris.*

29 Illi qui ob vitæ puritatem singulariter est probatus, tu quoque singularem exhibebis benignitatem: * contrà autem cum eo qui pessimis moribus à recta viuendi ratione auersus est, & peruersus, tu etiam non benignè,sed prauè, hoc est, seuerè admodum ages, mala ei pro meritis malis inferens. † Tu cum eo promissionem tuam, & morem tibi proprium,qui est misereri, & benefacere, inuertes, quemadmodum ipse ab eo quod esse deberet, inuersus est.

*30 Quoniam tu populum humilem saluum facies, * oculos superborum humiliabis.*

30 Tu enim Domine populum humilem & afflictum immeritò,saluum facies ab iniustis oppressoribus,cùm in hac,tum maximè in futura vita, * homines autem fastuosos,& arroganter sustollentes oculos deijcies,ac ita deprimes,vt oculos suos eleuare non audeant.

31 Quoniam tu illuminas lucernam meam Domine:
** Deus meus illumina tenebras meas.*

31 Et quidem Domine quòd humilem, populum saluum facias in me h
declarasti. Nam tu is es qui lucernam meam iam penè extinctam, rursum tua luce accendere solitus es, tu meam gloriam aduersitatum tenebris obscuratam,ac penè deletam, tuo fauore, quasi luce quadam rursus illustrare soles: † quare fidenter abs te peto, vt si quæ ingruerint mihi adhuc calamitatum tenebræ,tuo fauore eas depellere digneris,ac eas in gratissimam lucem fœlicitatis conuertere.

*32 Quoniam in te eripiar à tentatione, * & in Deo meo † trãsgrediar murum.*

32 Per te enim sæpe à grauibus & multis ereptus sum tentationibus, i
sempérque eripiar, si quando adhuc inciderint, & * per virtutem Dei
mei mutatas sæpe vrbes expugnaui, vt per earum muros transire, & ingredi mihi liceret. † Per ipsum quoque semper fortis ero,ad quæuis obstacula impedientia superandum, vt nihil cursum, & progressum meum impedire valeat.

33 Deus meus impolluta via eius:
** eloquia Domini igne examinata. * protector est omnium sperantium in se.*

33 Cum iam aliquandiu videri poterit modus agendi Dei, iniustus, ac iniustitia pollutus esse, quamdiu me hostibus dereliquit, & promissionem destinati regni mutasse videbatur: iam ipsa experientia declaratum est in me quod studia & facta Dei sincera sunt, & ab iniustitia pura promissisque eius probè respondentia. * Eloquia eius quasi argentum igne examinatum, & ab omni falsitatis admistione, pura sunt. * Ipse enim, quemadmodum promisit, tanquam scutum quoddam protegit omnes qui confidunt in ipsum, solúsque ipse verus,ac securus protector est sperantium in se.

34 Quoniam quis Deus præter Dominum? aut quis Deus præter Deũ nostrum?

34 Quoniam quis alius in cœlo, aut in terra verus est Deus, præter Deum,quem nos colimus? Nemo certe alius, ac proinde solus ipse est, qui sua fortitudine protegere potest sperantes in se.

35 Deus qui præcinxit me virtute.
** & posuit † immaculatam viam meam.*

35 Quicquid vnquam fortiter gessi, non meis id viribus peregi, sed k
Deus ipse est,qui me armauit fortitudine,tum vt res aduersas, & asperas magno & inuicto animo sustinerem,tum vt copias hostiũ secundis prœliis frangerem & vincerem, * ipse fecit vt omnis mea actio,& conuersatio, ab omni sceleris labe pura fuerit.
† Ipse denique præstitit non mea prudentia, vt via mea expedita esset & integra, vtque actionum mearum institutio fœlicem haberet successum omni carens offendiculo.

*36 Qui perfecit pedes meos tanquam ceruorum: * & super excelsa statuens me.*

36 Ipse est qui pedes meos ita veluces reddidit: quemadmodum sunt pedes ceruorum, qui in currendo sunt celerrimi, * & hac summa currendi pernicitate fecit, vt quælibet loca & inexpugnabilia superarem, & occuparem. l

*37 Qui docet manus meas ad prælium: * & posuisti vt arcum æreum brachia mea.*

37 Ipse est qui me instruxit scientiam rei militaris, aptans manus meas ad pugnam, eisque promptitudinem præbens, * tu Domine insigne robur brachiis meis contulisti, & effecisti ea similia æreo arcui, quia fecisti ea ad feriendum & iaculandum fortia, ad læsionem suscipiendam dura ac talia, quæ nullis possent frangi, aut fatigari laboribus.

*38 Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ * & dextera tua suscepit me.*

38 Tu me tua saluatione tanquam clypeo quodam, protexisti ab omnibus malis, * & omnipotentia tua me sustentauit, ne vnquam caderem.

*39 Et disciplina tua correxit me in finem: * & disciplina tua ipsa me docebit.*

39 Quasi, si quando mihi aliquas calamitates immisisti, id non in malum meum, sed in bonum fecisti. Tua enim paterna castigatio, qua me variis angustiis misericorditer castigasti, ipsa me semper rectificauit, & vt vsque in finem in rectitudine vitæ perseuerarem, effecit, * mihique pro magistro fuit, vt non declinarem in vitia, atque vt tuam opem mihi necessariò inuocandam intelligerem.

*40 * Dilatasti gressus meos subtus me. * & non sunt infirmata vestigia mea.*

40 Cùm frequenter in eas inciderim angustias, vt iam non haberem vbi vestigium facerem, gressusque mei planè essent coarctati, tum præstitisti gressibus meis latitudinem viæ, vt tutò, quo vellem, incedere possem: * & te me sustentante, non sum vnquam collapsus & prostratus vlla vi inimicorum. † Præterea in persequendo hostes meos liberum & expeditum iter mihi concessisti, & te fortitudinē mihi suppeditante, quanquam diu longéque hostes meos insequerer, pedes tamen non sunt nimio labore delassati & infirmati. Psal. 13.

*41 Persequar inimicos meos & cōprehendam illos, * & non conuertar donec deficiant.*

41 Persequutus sum inimicos meos fugientes, sed & assequutus sum eos, donec penitus delerentur.

*42 Confringam illos, nec poterūt stare. * cadent subtus pedes meos.*

42 Fregi eorum vires adeò, vt non potuerint amplius stare contra me mihique obsistere, * sed victi prostratique iacuerint sub me.

43 Et præcinxisti me virtute ad bellum. supplantasti insurgētes in me subtus me.

43 Vt autem hæc fortiter designarem, non ego, sed tua bonitas causa fuit. Neque enim ex me ad bella tam multa & grauia instructus fui, sed tu me ad bellum heroïca fortitudine paucis data armasti, & prostrauisti, ac perfectè subiecisti mibi, quotquot mihi bellum facere conati sunt.

*44 Et inimicos meos dedisti mihi dorsum. * & audientes me disperdidisti.*

44 Tu fecisti, vt inimici mei mihi terga darent conuersi in fugam * & odio habentes me, tu per me perdidisti.

*45 Clamauerunt, nec erat qui saluos faceret: * ad Dominum, nec exaudiuit eos.*

45 Vociferabantur illi quidem, sed nemo subsidio veniebat, * ad Dominum, inquam, clamauerūt, & qui solet inuocantes se exaudire eos, quia indigni erant, non exaudiuit, vt imploratum illis auxilium præstaret.

*46 Et comminuam eos vt puluerem ante faciem venti, * vt lutum platearum delebo eos.*

46 Quemadmodum puluis facile dispergitur à vento, & comminuitur, ita diuina virtute eos dispersi, * & quomodo lutum platearum hominum pedibus conculcatur, & proteritur, & ex plateis aufertur: ita & ego planè eos protriui, perdidi, & abstuli homines vilissimos & leues, nec quicquam contra virtutem mihi à Deo præstitam valentes.

*47 Eripies me de contradictionibus populi: * constitues me in caput gentium.*

47 Liberasti me Domine ab oppugnatione populi mei Israëlitici, qui frequenter mihi cōtradixit, seséque mihi opposuit, cùm iam totum mihi Israëlem subiecisti, * ac deinde etiam externarum gentium in circuitu habitantium principem me constituisti.

*48 Populus quem non cognoui, seruiuit mihi. * in auditu oris obediuit mihi.*

48 Populus quem priùs inter meos subditos non agnoui, subiectus factus est mihi, * statim vt auribus percepit famam nominis mei, item auribus percepit famam nominis mei, mihi obediuit. m

*49 Filij alieni mentiti sunt mihi: * filij alieni inueterati sunt. * † & claudicauerunt à semitis suis.*

49 Alienigenæ bello à me victi, coacti sunt speciem præ se ferre beneuolentiæ, & voluntariæ seruitutis, amicitiam simulantes, cùm inimicissimos gererent animos. * Alienigenæ viribus suis debilitati & fracti sunt, vt iam mihi resistere non possint, * per proprias ipsorum semitas, quas ingredi solebant, claudi facti sunt, quia per ipsa bella quæ mihi intulerunt, ita sunt debilitati & eneruati, vt contra me ampliùs stare non valeant. † A semitis etiam suis in quibus priùs contra me ambulabant ipsi quanquam inuiti, & animo nutante, ac quasi in alteram partem pede claudicante recedere coacti sunt. n

*50 Viuit Dominus. & benedictus Deus meus, * & exaltetur Deus salutis meæ.*

50 Viuit sane Dominus, quem impij negare audent, nec est, vt dij Gentium, mortuus, sed in me dilucidè se declarauit viuere ac florere: & ob id merito cupio, vt ab omnibus laudetur sicut verè solus est benedicendus atque laudandus, * & vt ipse salutis meæ autor ac conseruator apud omnes altus & clarus habeatur, cui soli tribuere debeo quæcunque per me insigniter gesta sunt. o

51 † Deus qui das vindictas mihi, & subdis populos sub me.

51 Tu enim Domine is es qui dedisti mihi vltionem sumere de inimicis meis, † tu es qui iussisti mihi vindicare improbissimos hostes gentis

tuæ

** liberator meus de inimicis meis iracundis.*

tuæ ab aliis relictos, tu es, qui varios populos mihi subiecisti, * tu me liberasti ab infestissimis mihi hostibus.

52 Et ab insurgentibus in me, exaltabis me.
** à viro iniquo eripies me.*

52 Et ab his qui in me summo furore insurrexerunt, méque deprimere conati sunt, tu me ereptum extulisti, victoria mihi præstita, & glorioso regno, * idémque à tyranno iniquo ad mortem me diu persequente eripuisti.

53 Propterea confitebor tibi in nationibus domine:
** & nomini tuo psalmum dicam.*

53 Itaque propter hæc tua in me beneficia, gratias tibi semper agam, teq; celebrabo, non in Iudæa tantum, sed & in exteris nationibus, ad gloriam nominis tui Psalmos laudis decantabo,* hymnos conscribam, quos prævideo in omnium Gentium templis celebrandos, per quorum etiam ora, ego te vsque in finem laudabo.

54 Magnificans salutes regis eius.
** & faciens misericordiam Christo suo Dauid,*
** & semini eius vsque in sæculum.*

54 Ipse enim Dominus, frequenter magnas saluationes fecit mihi regi à se constituto, variasq; salutes mihi impensas, apud homines illustres, & gloriosos effecit, *& benignè ac misericorditer egit, agitq; mecũ quem in regem vnxit super populum suum* neque mecum solùm, sed & cum semine meo, vsque in sempiternum, cui perpetuam misericordiam Deus meus pollicitus est, quam illum maxime præstiturum cognosco in Messia ex me secundum eius promissum nascituro, & his qui per fidem in eum, illius membra, meumque semen futuri sunt.

ANNOTATIONES.

QVANQVAM ex hoc Psalmo quædam in nouo testamento citentur de Christo, vt illud: Confitebor tibi in nationibus Domine, &c. hunc tamen Psalmũ à Dauide dictum etiam in sua persona, nimis manifestum est, tum ex titulo Psal. & 22. c. 2. lib. Reg. tum ex Psalmi materia, cum bella & victorias Dauidis apertè ad literam describat. Vel ex hoc ergo Psalmo duo hæc colligere licet, videlicet, quòd ex citatione alicuius loci ex Psalmis, non statim cõcludendum sit, Psalmum illum soli illi accommodandum, pro quo citatus est. Et rursũ: Quod in his quę de se in Psalmis propheta regius cecinit, Christi figuram prætulerit, in quem proinde etiam illa ex intentione spiritus competunt, & in quo pleráque dictatũ veriùs, & perfectiùs quadrant: sicut contrà, Dauidi quædam ad literam magis conueniũt, spiritu sancto miro quodam artificio ita temperãte hæc cantica, vt quoniam propheta de se frequenter loquitur, non sine respectu ad eum, cuius fuit figura, & de Christo loquitur, sed vt per se præfiguratio, quædam sint quę ipsi figuræ magis conueniant, quędam quæ ipsi figurato. Quemadmodum hoc Psalmo magis & perfectiùs quadrant in Christum, quę de perfectione vitæ dicuntur, vt illud: Custodiui vias Domini, nec impiè gessi à Deo meo, & quę sequuntur. Item: Constitues me in caput gentium. &: Confitebor tibi in nationibus Domine. Non fuerit autem difficile, sensu literali probè intellecto, totum etiam Psalmũ in mystico sensu tribuere Christo. Siquidem etiam ipse variis quorundam insidiis ad mortem quæsitus est, & graues mortis angustiæ animum eius, instante morte, occupauerunt, ac tum Deus contra hostes ipsius variis cœlestibus signis iram suam declarauit, lunæ, scilicet, solisq; obscuratione, terrę motu, petrarum scissione ac monumentorum apertione, tandem illum à morte resuscitans, atque ab omnibus eius inimicis eripiens, idque propter innocentiam ipsius de qua sola ipse verè gloriari potest. Nec hæc tantùm ei præstitit Deus, sed etiam de inimicis eius vniuersis gloriosè ipsum triumphare dedit regnumq; eius in omnes gentes à Deo prius in populo Dei non receptas propagauit: quæ cùm ipsum in carne non vidissent, ad solum auditum prædicationis Apostolorum in obedientiam fidei facilè venerunt, Iudæis interim plerisque (filij Dei vocari solebant, sed per inobediẽtiam fidei, à Deo alieni filij facti sunt) mentientibus illi, dum non recipiunt eum quem se recepturũ sperauerant, qui proinde à pręclaris animi virtutibus defecerunt, senescentes in veteribus suis cæremoniis, & per has quasi claudicantes à semitis patrum suorum, dum nõ rectè Deo seruiunt, sed ex parte eum recipientes, & in multis ei contradicẽtes. Ob quæ sibi præstita beneficia suisque propter se vsque in finem pręstanda, Christus patris nomen & per se post resurrectionem celebrant, & per suos pędicatores omnésque fideles semper celebrare non cessat. Cæterùm quoniam magnam obscuritatem adfert huic Psalmo, quæ præteritis verbis futura, & rursum futuris præterita subtexerunt, oportet hic meminisse eius, quòd supra dictum est, in Psalmis tempora sæpe confundi, & præterita pro futuris, & contrà sæpe accipi: & proinde vbi sensus ita requirit, hæc per illa exponenda esse, quòd in hoc Psalmo vel ob id magis faciẽdum est, quòd Septuaginta verterunt in eo sæpius futurum, vbi Hebræa postulant præteritum.

DILIGAM TE DOMINE.] Indicat Paraphrasis duplicem sensum, vt scilicet, vel promittendo dicat, Diligam, vel etiam optando. Cęterùm in variis illis nominibus, quæ Deo tribuit, sciendum Hebræa habere pleraque nomina metaphoricè posita, quæ magnã habent gratiam, sed à Septuaginta reddita sunt aliis nominibus metaphoram explicantibus. Nam pro firmamẽtum, Hebræis est petra, in qua scilicet firmiter consistitur: pro refugium, est arx, in quam scilicet quis tutò refugit: pro protector, est hîc & alibi frequenter clypeus, quo scilicet obiecto quis in bella protegitur. Huic addit cornu, quo scilicet, hostes oppugnantes inuaduntur. Priora etiam duo conueniunt fugientibus, posteriora pugnantibus. a

COMMOTA EST, ET CONTREMVIT TERRA.] Quidam hæc putant Deum pro Dauide, sicut hic narrantur præstitisse: etsi non legamus ea facta, sicut hæc Deus prius fecerat, cùm Israel transiret mare rubrum, & cùm Iosue pugnaret contra reges Amorrhæorum. Et de Dauid legitur 2. Reg. 5. quod non prius inierit prælium contra Philistæos, quàm audierat sonitum gradientis in cacumine pirorum. Alij rectiùs hæc omnia metaphoricè, & hyperbolicè accipiunt, intelligentes hæc Prophetam, poetica quadam exornatione narrare, atque per hæc significare quomodo Deus sibi adfuerit: summo horrore hostibus immisso, ac illis mirabiliter cœlesti virtute prostratis: quomodo etiam intelligunt quod Isaiæ. 29 excidium Hierusalem prædicitur futuram in tonitruo, & commotione, & voce magna turbinis, & flamma ignis omnia deuorantis. Et in descriptione subuersionis Babylonicæ c. 13. dicũtur Sol & luna obscuranda, & stellæ casuræ de cœlo, & dominus dicit: Turbabo cœlum, & mouebitur terra de loco suo. Quem locum exponens D. Hieronymus, dicit hyperbolicôs esse dicta, vt vehementissimam irã net vates exaggeraret. Sunt etiam, qui quoniam ad literam non inueniunt hæc pro Dauide facta, nec poeticas exaggerationes recipiunt in scripturis, ad Christũ hæc omnia proprie & solum pertinere voluat: quorum vt labores contemnere non debemus, quoniam eisdem verbis varios sensus spiritum sanctum significasse, dubium non est, ita simplicius esse putamus hæc primùm tribuere Dauidi, altero duorum prædictorũ. Certè Dauid alio loco, cum precatur à Deo, vt de medio tollat inimicos suos, vtitur & sententiis, & orationis ornamentis eisdem, quibus hoc loco: Domine, inquit, inclina cœlos tuos, & descẽde: tange montes, & fumigabũt. Fulgura coruscationes, & dissipabis eos. Emitte sagittas tuas, & cõturbabis eos: Emitte manum tuam de alto, eripe me. & libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum. Quibus verbis ea precatur, quæ hic sibi præstita canit. Cùm verò Christo tribuuntur, intelligere simpliciter licet significata ea miracula, quæ in cœlo & in terra Christo b

Psal. 143.

crucifixo ostensa sunt, ad declarationem admissi sceleris & indignationis diuinæ. Qui sublimiora requirit, facilè apud alios inueniet qui ea studiosè prosecuti sunt quorum tractatio, vt vnico verbo attingatur, in eo consistit, vt quæ ad literam hic dicuntur in vindictam impiorum à Deo irato facta, mysticè intelligantur Dei beneficio per euangelicam prædicationẽ præstita, Deo non hominibus irato, sed eorum vitiis.

c GRANDO ET CARBONES IGNIS.] Hęc pars secundo loco non reperitur apud Græcos nec est apud Augustinum: est tamen bis apud Hebræos, sicut & apud nos, vt ne quis putet eam secundo loco notandum obelisco.

d APPARVERVNT FONTES AQVARVM.] Videri posset hoc versu significasse per terræ motum, terram ita apertam, vt latentes in ea fontes aquarum & interiora terræ, quæ sunt quasi fundamenta terra, retecta sint. Verum dictio Hebraica non significat fontes propriè, sed torrentem, aut locum etiam, per quem torrens decurrit, quæ significatio huic loco maximè conuenit, vt significentur alueos aquarum derectos, quòd aquę absorptæ essent vi ventorum, de quibus sequenti versu dicitur. His verò rectè intelligitur Prophetam significare voluisse, diuina potẽtia hostes ipsius, qui instar validi torrentis obruere seipsum conabantur, & ea sublimi potentia videbantur, vt minùs credibile esset eos posse extingui, quam ingentia desiccari flumina, mirabiliter sublatos esse atque subuersos. Vim enim hostium suorum, quam suprà per torrentes iniquitatis significauit, aquis amplissime inundantibus similem facit. Vnde in hac metaphora perseuerans subiicit: Assumpsit me de aquis multis. Quod exponens subdit: Eripuit me de inimicis meis fortissimis.

e SECVNDVM, &c.] De iustitia gloriatur, quanquã in multis se peccasse alibi agnoscat. Aut quia in causa, quæ illi erat cum inimicis suis, quos nulla in re læserat, iustus esset. Aut etiam propter conatum & studiũ mentis vitia summè detestãtis, atque penitus in eam curam incumbẽtis, vt sese castam, puramque, à vitiis seruaret. Vnde nõ dicit, se nihil mali gessisse, sed non impie gessisse derelicto penitus Deo, neq; deinde obseruaturum se ab iniquitate: id enim qui facit, etsi per imprudentiam & infirmitatem multa committat quæ minus recta videantur, non tamẽ omnino iustus esse desinit, quòd mox ad misericordiam Dei cõfugiat, qui summa benignitate errata condonat.

f OBSERVABO ME, &c.] Hoc est, custodiam me, ne sit in me aliqua iniquitas, vt iniquitatem suam dicat quæ eius fieret, nisi se obseruaret cautiùs. Aut dicit, ab iniquitate mea, hoc est, iis peccatis quæ olim admisi: occidendo. s. Vriam, & adulterium committendo cum Bersabea. Quanquam & subtilius accipi posses, ipsum loqui de peccato illo, quod iuxta Paulũ, habitat in carne, à quo, nisi etiam sancti summa caueant diligentia, in magna facilè impellentur flagitia.

g CVM SANCTO SANCTVS ERIS.] Quidã sic intelligunt: A sancto & innocente, tu Domine sanctos & innocens reputaberis: & a peruerso, peruersus & iniquus habeberis. Verum alter sensus, quem habet Paraphrasis magis loco conuenit. Cui non absimile est, quòd est Leuit. 26. Si ambulaueritis aduersum me, & ego incedam aduersus vos.

h TV ILLVMINAS LVCERNAM, &c.] Græca in vtraque parte huius sententiæ habent idẽ verbum futuri temporis secundæ personæ φωτιεῖς, illuminabis, quomodo & Augustinus legit in vtraq; parte. Hebræa in 1 parte habent verbum secundæ personæ, in secunda parte verbum tertię personæ: Tu illuminabis lucernam meã. Dominus Deus meus illuminabit tenebras meas, vt mirum sit cur interpres noster verterit, illumina, in secunda parte, & videri posset ipsum vertisse, illuminas, nisi fortè putauerit futurum, quòd in Græco ponitur in secunda, illuminabis, vertendum per imperatiuum, ne idem dicatur secundo membro, quod priori. Cæterùm per lucernam, ad literam iuxta phrasim in scriptura frequenter significatur gloria, fœlicitas, atque rerum prosperitas, quòd hæc instar lucis aut candelæ animum recreet: sicut contrà per tenebras significãtur aduersa, quę mœrorem adferunt sicut tenebræ. Iam quod dicit, illuminas lucernam meam, aut simpliciter significat, Deum fœlicitatis ipsius esse causam, vt sit sensus, Tu es, qui lumen gloriæ & fœlicitatis mihi præbes, quod conuenit cum eo quod 2 Reg. 22 in eodem Cantico dicitur: Tu es lucerna mea Domine. Aut amplius significatur, Deũ gloriam ipsius ac fœlicitatem, cùm periclitari inciperet, & velut extingui, restituisse, & rursum illustrasse, quod conuenit cum secunda parte, qua dicitur Deus illuminare tenebras: quod nihil aliud est, quàm Deũ sua gratia dispellere aduersitatum molestias, easque in fœlicitatem commutare. Vt ut est, significatur Deum suæ gratiæ luce & fœlicitatem adferre, & infœlicitatem auferre. Iuxta mysticum autem sensum, sicut per tenebras ignorantiæ & peccata ferè intelliguntur: ita per lucernam, veri cognitio, cuius Deus in nobis auctor est, sicut ipse solus mentis tenebras dispellere potest.

TRANSGREDIAR MVRVM.] Non dicit se transgressurum murum, quasi per murum sit iturus, sed quòd vltra illum transiturus sit. Non enim est Græcis verbum διαβήσομαι, sed ὑπερβήσομαι. Et Hebræis est transiliam, vt vertit D. Hieronymus. i

POSVIT IMMACVLATAM VIAM, &c.] Græcè est ἄμωμον hoc est, irreprehensibilem. k

Iuxta quam versionem istud dictum videtur de vitæ suæ conuersatione, quæ Dei beneficio integra fuit. Hebręa dictio significat propriè, perfectum & integrum, & potest intelligi via perfecta, via quæ nullum habet impedimentum, sed expedita est & libera. Itaque significabitur Deum hoc ei præstitisse, vt cursus actionum ipsius prosperè procederet, atque ad optatum finem deueniret. Qui sensus magis cõuenit toti narrationi. Vnde Hieronymus vertit in 2. Reg. Et complanauit perfectam viam meam. Eundẽ sensum habebit nostra lectio, si immaculata via accipiatur pro ea quę caret offendiculo. Ob hoc enim via aliqua per quam eundum est, reprehenditur.

QVI PERFICIT PEDES MEOS.] Gręcis est, sicut & Hebræis, participium pręsentis temporis. Vnde & D. Augustinus legit, Qui perficit. Idem cũ Græcis legit, tanquam ceruí, quanquam Hebręis sit plurale, ceruorum. Sed hæc minutiora sunt, nec ad sensum multùm faciunt. l

IN AVDITV AVRIS.] Græcè est, εἰς ἀκοὴν ὠτίου, quod magis est, ad auditum auris, quomodo & habent Hebræa, & est sensus: statim vt auribus suis audissent famam nominis mei, aut voluntatem meam. m

FILII ALIENI MENTITI SVNT.] Filios alienos vocat alienigenas, quomodo & Psalm. 143. qui huic in multis similis est. Eripe me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum. Quid autem sit illud, mẽtiti sunt mihi, cùm varie etiam ab Hebræis accipiatur, optime ex aliis locis intelligetur, in quibus hæc loquẽdi forma occurrit. Talis enim est Psalm. 65 cum dicitur: In multitudine virtutis tuæ mentiẽtur tibi inimici tui. Quem locum etiam Græci sic exponunt, vt significentur falsorum deorum cultores, magnitudine operum diuinorum territos, pietatem & cultum veri Dei, etiam si ab eo maximè abhorrerent, simulaturos. Sic & Deuter. 33. de Israël dicit Moyses: Beatus es tu Israel, quis similis tui popule? qui saluaris in Domino, scutum auxilii tui, & gladius gloriæ tuæ? Negabunt te inimici tui, & tu eorum colla calcabis. Vbi pro, negabunt te inimici tui, est sicut hoc loco: Mentientur tibi inimici. In quibus sane verbis satis liquet, mentiri inimicos Israëlis, idem esse, quod supplices ei fieri, & illius potentiæ vel inuitos subiici. Quod vel illud abũdè declarat & tu eorum colla calcabis. Itaque mentiri, pro trepidante & maxime seruili subiectione scriptura vsurpare solet: quod qui ita subiecti sunt, multa soleant timore adacti mentiri iis quibus seruiunt. Quemadmodum olim Latini fures pro seruis dicebant, quod serui omnes furari soleant, propter nimiam in eos dominorum parcimoniam. In eundem sensum facilè accipi potest ad literam quod Septuaginta verterunt & claudicauerunt à semitis suis: quanquam in Paraphrasi huius partis etiam alium indicauerimus sensum, qui conueniat cum illa parte: Filii alieni inueterati sunt. Quòd autem in mystico sensu per filios alienos, Iudæi intelligãtur, mirum esse non debet, cùm gentibus in populum Dei trãslatis per fidem, ipsi per infidelitatem suam in gẽtium locum & nomen translati sint. n

VIVIT DOMINVS.] Hebraicè est, viuẽs Dominus, & potest subintelligi, est, vel sit, vnde Septuaginta verterunt, viuit: alii vertunt, viuat, quod sequentibus magis videtur conuenire. Quanquam etiam rectè quadrat, vt post commemorata tam varia potentiæ diuinæ argumenta, Psalmista cum exclamatione dicat: Viuit Dominus: quasi dicat: Vere Deus meus non est vitę expers, vt sunt idola, quæ suis opem ferre non possunt. o

In

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XVIII.

Canit hoc hymno Propheta de duplici ratione cognoscendi Deum, & primùm quidem de ea quæ percipitur ex contemplatione rerum naturalium, & maxime corporum cœlestium, quæ sua magnitudine, pulchritudine, ordine, varietate, perpetuoq́, cursu, creatoris omnipotentiam, sapientiam ac bonitatem omnibus nationibus insinuant. Deinde de ea quæ certiùs percipitur ex lege Dei, scripturisq́, sanctis, quas peculiariter suo populo tradidit Deus, cùm iam lege naturali obscurata in maximos errores incidissent homines. Hanc igitur diuinam legem miru modo commendat, vt quæ pietatem doceat & innocentiam, per quam ad summa præmia peruenitur, quibus ne priuetur, occulta peccata sibi dimitti, & à futuris seruari orat. Ex citatione autem Pauli ad Rom. 10. patet septem primos versus huius Psalmi allegoricos esse intelligendos, vt per cœlos intelligantur homines cœlestes, Apostoli, scilicet, qui omnium linguis loquentes per orbem diuulgauerunt solem institiæ Christum Dominum, non secus quàm cœli suo motu solem in omnem deferunt terram. Itaque & insignis quæ subijcitur legis diuinæ commendatio, ad euangelicam legem, quam Apostoli prædicauerunt, perfectiùs pertinet, quàm ad Mosaicam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Cœli enarrant gloriam Dei.

** & opera manuum eius annunciat firmamentum.*

OELI sua varietate, ornatu, motu ac vtilitate multiplici, a
declarant nobis, ac materiam subministrant nobis, nar- Psal.
randi maiestatem potentiæ, sapientiæ ac bonitatis Dei: 18.
* & tam amplus cœli ambitus infinitis syderibus ornatus testatur, quàm magna & admirabilia sunt opera potentiæ ipsius.

2 Dies diei eructat verbum.

** & nox nocti indicat scientiam.*

2 Neque vllo vnquam tempore cessabunt Dei gloriam suo modo cœli b
prædicare: nam perpetua successione præcedens dies effundit in sequentem diem verbũ prædicationis & cogitationis gloriæ Dei, *præcedénsq; nox transmittit scientiam Dei in subsecuturam noctem. Quasi enim de die in diem, de nocte in noctem transmisso verbo ac scientia Dei, nobis cœli loquuntur, dum sine fine singulis diebus ac noctibus non cessant Dei gloriam declarare.

3 Non sunt loquelæ, neque sermones.

** quorum non audiantur voces eorum.*

3 Neque verò quibusdam tantùm Dei gloriam cœli prædicant, sed c
quemadmodum omni tempore, ita & omni loco, omnibusque hominum nationibus Deum insinuant. Nulla enim sunt idiomata, aut sermonum genera, *quorum voces non audiantur in ipsis cœlis: qui quodammodo omnium linguis loquuntur, cùm ab omnibus intelliguntur, & omnes in suo idiomate Dei gloriam ex cœlesti machina intellectam, deprædicare faciant.

*4 In omnem terram exiuit sonus eorum: * & in fines orbis terræ verba eorum.*

4 In vniuersam terram peruenit sonus eorum, quo nobis Deum annũtiant: * & in extremas orbis terræ partes verba eorum. Hic autem eorum sonus & verba, sunt immutabilis eorum ordo, constantia, motus, pulcherrimaque eorum structura, tanquam ad regulam & lineam facta, ac similia, quibus Deum maximum, sapientissimum, ac optimũ hominibus cunctis ostentant.

5 In sole posuit tabernaculum suum.

5 Verùm inter omnia cœlestia corpora, nullum æquè Dei maiestatem testatur & glorificat: atque sol, sydus præclarissimum, maximeque diuinũ. In hoc peculiariter Dominus constituit suum tabernaculum, suamque mansionem. Non enim alibi gloriam maiestatis suæ gloriosiùs & clariùs spectandam exhibuit, quàm in sole præ aliis maximè glorioso: in quo sic conspicitur, veluti si gloriosissimus imperator resideat spectabilis & admirandus in suo proprio tabernaculo. Ex hoc, quasi e regia sua omnia supera & infera mirabiliter regit, cùm sol sit omnium reliquorum syderum dux, & luminis eorum fons, cunctarum verò caducarum rerum salus & conseruatio.

** & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo.*

* Huius certè mirũ quanta sit in exortu suo gratia & pulchritudo, quãtus in motu impetus, quanta in calefaciendo efficacia. Ipse enim vbi nocturno tempore delituit in hemisphærio inferiori, & quasi cum hominibus dormierit, summo mane in magna procedit claritate, omnia sui luce recreans, & veluti innouans: quemadmodũ si sponsus splendidissimis indutus vestibus procedat e cubili suo, e quo cùm progreditur, expectantes amici exhilarantur, ac gratulabundè e[illegible]ipiunt venientem.

6 Exultauit vt gigas ad currendum viam.

6 Iam quanta eius, in conficiendo suo motu pernicitas? Ipse enim, quasi potentissimus aliquis gigas, promptus est & expeditus, postquam exortus est, ad absoluendum summa celeritate spatium illi præscriptum.

** à summo cœlo egressio eius.*

* Ab altera cœli extremitate mane egreditur.

7 Et occursus eius vsque ad summum eius.

** nec est qui se abscondat à calore eius.*

7 Et breuissimo tempore velocissimè fertur vsque ad alteram cœli ex-
tremitatem, * & minimo tempore etiã ab his terris maximè dissitus om-
nia loca radiantibus flammis illustrat, omnibusque calorem suum vita-
lem, cunctas naturas augentem & nutricantem impertit, ita vt nemo ex-
pers sit, etiam si velit, caloris eius salutaris.

8 Lex Domini immaculata, conuertens animas.

8 Cùm autem harum creaturarum aspectus & contemplatio multùm
ad hoc valeat, vt earum creator & gubernator Deus per ea cognoscatur
& agnitus colatur: quoniam tamen mortales sua incuria per hæc ad Dei
cognitionem parum promouebantur, & naturalem legem, quam creatu-
rarum intenta cõsideratio non parum illustrat, obscurari in se passi sunt,
sua benignitate Deus etiam legem à se traditam per cœlestes viros popu-
lo suo addere dignatus est, qua non ipse tantùm, sed & viuendi bene bea-
teque ratio certius cognosceretur, quam certè dignum est omnibus no-
minibus commendare. Ipsa enim ante omnia in seipsa syncera est, nihil
iniquum, nihil vanum continẽs, ideóque conuertit hominum animas ab

** testimonium domini fidele,*

errorum tenebris ad sapientiæ lumen, à vitiis ad virtutes. *Ipsa (quę & te-
stimonium est Domini, eò quòd testetur per eam nobis Dominus quid
faciendum, quidve fugiendum, quid item facientibus voluntatem suam
seruare decreuerit) cùm sit fidelis & verax, non vanas continens promis-

** sapientiam præstans paruulis.*

siones, nec aliud docens, quàm fidelitatem & iustitiam, *sapientiam præ- h
stat his qui antea erant imperiti, & his maximè, qui humiles sunt, & ani-
mo paruuli, submisseque se gerentes. Nullus enim sapientiæ locus est in
superborum animis, sed humilibus Deus dat gratiam.

9 iustitia Domini recta

** lætificantes corda.*

9 Mandata Domini quę hominem docent iustitiam, quæq; seruata ho-
minem iustificant, cùm sint recta & æqua, à iustitia minimè obliquantia,
* solido gaudio exhilarant animos, ipsa sua rectitudine & veritatis co-
gnitione, diuinorum item promissorum magnitudine, ac securitate men-
tis, & vita spirituali, quam donat suis obseruatoribus.

** præceptum Domini lucidum.*

** illuminans oculos.*

* Lex Domini, quæ ipsius continet præcepta, cùm sit tanquam purissima
aqua translucida, nullius errorum, aut difficultatum tenebris turbida aut
obscura, * imò sit tanquam lux clarissima, illustrat mentem, vt possit vi-
dere quæ via deducat in cœlum.

10 Timor Domini sanctus,

10 Timor Domini is, quem hominum mentibus potissimùm ingenera-
re lex Dei conatur, talis, scilicet, qualis esse solet optimi filij aduersus i
optimos parentes: is, inquam, timor ac reuerẽtia filialis, sancta est & pura
in seipsa, & ab omni macula ac vitio puros integrosque seruans piorum

** permanens in sæculum sæculi,*

** iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa.*

animos, * nequaquam instar timoris mũdani facilè ad quamuis occasio-
nem mutatur, nec transit, sed permanet in æternum, concomitans etiam
iustos è corpore migrantes, *præcepta Domini quæ facienda nobis iusto
suo iudicio iudicauit, sicut in seipsis singula, æquissima sunt, & à recto k
nequaquam deuiantia, ita inter sese mutuò omnia simul iusta sunt.

11 Desiderabilia super aurum, & lapidem pretiosum, multum.

11 Præferenda sanè hæc sunt omnibus & diuitiis & voluptatibus. Nam
horum intelligentia & obseruatio magis est desideranda, quã ea quæ ho-
mines maximè desiderant, vt sunt aurum, & lapides pretiosi valde, quæ
concupiscũtur ob earum tum pulchritudinem, tum pretium & valorem:

** & dulciora super mel & fauum.*

* Ipsa etiam Dei mandata dum intelliguntur & obseruantur, dulciora
sunt his quæ corporali gustui sunt suauissima qualia sunt mel, & fauum.
Magis enim hæc intellectum oblectant, quàm oculos auri gemmarumq;
pulchritudo, suntq; auro & gemmis pretiosiora, vt quæ verè diuitem fa-
ciant custodientem ea: neque intellectum tantùm pascunt & recreãt, sed
& affectum hominis seruãtis ea, maiori dulcedine profundunt, quàm dul-
cissima quæque gustum afficere possunt, cum horum dulcedo spiritualis
sit, atque perpetua. Sæpe tamẽ fit, vt quemadmodum gustus aliquo mor-
bo deprauatus mel iudicat amarum: sic animi sensus falsis opinionibus
corruptus, Dei præceptiones natura suaues, acerbas ducat, & præ his sua-
uiores reputet carnis falsas delitias.

12 Etenim seruus tuus custodit ea:

** in custodiendis illis retributio multa.*

12 Sed quanquam quorundam tale sit iudicium, desiderabiliora tamen
rectè ea dico maximè desiderabilibus, ac dulciora dulcissimis: quia quis-
quis tibi seruire cupit, is per ea continuè admonetur, admonitusq; inten-
tè ea obseruat, vt secundùm ea vitam omnem instituat, *per obseruatio-
nem autem & adimpletionem eorum magnam certè & inexplicabilem
percipit mercedem, tum in hoc tempore, quo mens eius securitate con-
scientiæ, ac vita spiritus diuini ineffabiliter recreatur, tum in futuro, quo
ea bona assequetur, quę nec oculorum aspectu comprehendi, nec auribus
percipi, nec vlla queant cogitatione adumbrari. l

13 Delicta quis intelligit?

13 Veruntamen quis attendens humanam infirmitatem, & quàm mul-
ta peccemus inscientes, audeat affirmare se per omnia custodisse Dei
præ-

** ab occultis meis munda me Domine:*
** & ab alienis parce seruo tuo.*

præcepta, quorum obseruationi tanta proposita sunt præmia? An est aliquis, qui possit cuncta errata in se animaduertere? Nemo certè, cùm in multis omnes quotidie offendamus, & frequenter item sub specie virtutis, vitium subrepat. * Proinde optime Domine te rogo, vt pro tua infinita misericordia, maculas occultas, quæ conscientiam meam effugiunt, abluere digneris, * & ne vnquam in posterum à legis tuæ obseruatione, atque tua amicitia excidam, defende me seruum tuum ab his qui per suam superbiam à te sunt alieni, ab iniquis scilicet dæmonibus eorumque ministris, improbis hominibus, tuæ voluntati contrariis, Ab his me præserua, vt non illorum prauis suggestionibus in vitia pertrahar.

14 Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero:
** emundabor a delicto maximo.*

14 Etiam si semper hi oppugnauerint, si tamen, tua gratia me custodiente, non fuerint mihi dominati, ita vt ad eorum voluntatem vitiis seruiam, tunc certe quanquam a leuibus delictis, sine quibus nemo viuit, liber non ero, tamen immaculatus ero, * & mundus a grauibus peccatis, quæ Dei inimicum constituunt, & à cœlorum regno excludunt.

15 Et erunt vt complaceant eloquia oris mei.
** & meditatio cordis mei in conspectu tuo semper.*

15 Neque a malis tantummodo factis immunis ero, sed & eloquia oris mei talia erunt, vt tibi placeant, * insuper & omnis meditatio cordis semper erit tibi accepta & grata. Erit enim ea semper in lege tua, & beneficiis tuis.

16 Domine adiutor meus & redemptor meus.

16 Coram te, inquam, erunt ô Domine, & verba & cogitata mea, quem solum ego habeo pro adiutore meo, ad faciendum bonum, & pro liberatore à malo, in quod incidere me contigit.

ANNOTATIONES

a ET OPERA, &c.] Pro opera. Hebræis & Græcis est singulare, opus. Et Græcè est, ποίησιν, quod magis significat operationem, quam ipsum opus. Non enim est, πράγμα aut ἔργον vt Ps. 8 cum dicitur: Videbo cœlos, opera digitorum tuorum. Et magis conuenit dicere, ipsum firmamentum annuntiare operationem Dei, quam opus & opera, cùm ipsum sit opus Dei. Itaque significatur, firmamentum indicare quam admiranda sit Dei operatio.

b DIES DIEI, &c.] Quidam datiuos hos, diei & nocti vertunt per genitiuos, nam lamed apud Hebræos plerumque etiam genitiui est nota, aut per præpositionem, de, exponitur, quemadmodum Psalmo tertio: Dicunt animæ meæ pro, dicunt de anima mea, vt sic vertatur: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Aut dies de die eructat verbum, & nox de nocte indicat scientiam. hoc est, dies vnus indicat subsequenti alterum, & nox præcedens docet nos cognoscere noctem sequentem. Sic Campensis, sic Kimhi Hebræus. Plerique autem, qui datiuos legunt, aliquid putant esse subintelligendum, hoc modo, dies succedens diei, &c. hoc est, quælibet dies, & quælibet nox, indicat scientiam Dei: Verùm rectiùs sine subintellectione hic versus accipitur significare cœlos indesinenter Dei gloriam enarrare. Nam etsi dies hodierna quæ hodie Dei gloriam enarrat, esse desinat, non tamen ob id gloria Dei amplius non enarratur, quia hæc dies loquitur verbum sequenti diei, & ipsam quodammodo cum successione suam prædicationem diuinæ gloriæ transmittit, dum & sequens eodem modo Deum prædicat, quasi a præcedenti die edocta. Iuxta quam huius versus explicationem, in mystico sensu rectè intelligitur significari id quod a Domino Apostoli acceperunt, hoc in posteros esse traiectum, & continua traditione ad nos peruenisse, tanquam dies præcedens doceret sequentem. Cuius intelligentiæ meminit inter alias D. Augustinus.

c NON SVNT, &c.] Versus hic difficultatem habet propter duo relatiua, quorum, & eorum, hic coniuncta: in Hebræo autem relatiuum, quorum, non habetur, sed ad verbum sic est: Non est verbum neque sermones, non auditur vox eorum, quod sine aliqua adiectione sic plerique intelligunt: Et si cœli dicti sint enarrare Dei gloriam, non est tamen illis aliquod verbum, non loquuntur hominum more, vt audiatur vox eorum. In quo sensu & Græca commodè accipi possunt, quæ non habent audiatur, sed ἀκούονται, audiuntur, indicatiui modi: sic intelligit D. Basilius in principio Prouerbiorum Salomonis. Verum frequens est apud Hebræos, vt subintelligatur relatiuum qui quæ, quod, quemadmodum hic Græci interpretes hoc putauerunt subintelligendum, quomodo & qui ex Hebræo nunc vertunt, subintelligunt relatiuum quibus, vel adverbium vbi vt significetur nullos esse populos qui omnis linguis & idiomate differant, à quibus, vel apud quos non audiantur voces cœlestium corporum. Vtrumque autem sensum etiam nostra litera recipere potest. Primò enim accipi potest relatiuum, eorum, hic quod ad sensum attinet esse superfluum, quemadmodum subinde vnum relatiuum superest apud Hebræos, vt cùm dicitur postea: Mons Sion, in quo habitasti in eo. sic ergo intelligi potest nostra lectio. Non sunt ipsis cœlis loquelæ neque sermones, vt quorum, cœlorum scilicet, voces non audiantur. Cui sensui bene conuenit, quod in sequenti versu apud Hebræos cœlis non tribuitur sonus, neque verba, sed habet Hebræa: In omnem terram exiuit canon vel regula eorum, & in fines orbis terræ. Quo significari videtur cœlos, etsi ritu mortalium non loquantur, aut vllam vocem humanam emittant, tamen ad omnes homines pertingere eorum ordinem quæ in eorum structura & motu obseruare licet, & qui hominibus Dei gloriam prædicat mirabiliter. Secundò iuxta alterum sensum nostra lectio accipi potest vel vt genitiuus, quorum, accipiatur positus pro datiuo, quibus, quo vertit ex Hebræo diuus Hieronymus, vel hoc modo: Non sunt alicuius nationis loquelæ, neque sermones, quorum, sermonum scilicet voces non audiantur in cœlis, & non audiantur esse etiam voces cœlorum, hoc est, cœli omnium [illegible] quodammodo nationum linguis loquuntur, dum omnibus Dei potentiam prædicant, & ab omnibus intelliguntur, quem sensum prosequitur & declarat versus sequens. Et conuenit hic sensus etiam mystico sensui, quo communiter intelligitur hoc versu significari, cœlos spirituales, hoc est, Apostolos omnium linguis locutos, & ab omnibus intellectos. Euthymius Græcus sentiens obscuritatem huius versus, dupliciter hunc tractat. Primum tradens hunc interrogatiuè esse legendum, quasi dicat: Nunquid non sunt loquelæ, neque sermones earum rerum, quarum voces non audiuntur? vt sit obiectio alicuius contra id quod [illegible] dictum est, cœlos enarrare gloriam Dei, cuius [illegible] solutio sequatur in versu sequenti. Itaque pronomen, eorum coniungit cum, sermones, & quorum, cum voces. Altero modo indicat genitiuum, quorum positum pro quibus, quomodo & Hieronymus vertit ex Hebræo vt [illegible] sus: Non sunt alicuius idiomatis sermones, per quos non audiantur voces cœlorum, hoc est, omnium gentium linguæ prædicarent id quod docent cœli.

d IN OMNEM, &c.] Ex citatione Pauli ad Romanos apparet hunc locum præter literalem de cœlis intelligentiam, etiam allegoricè accipiendum de Apostolis. Quidam [illegible] intelligunt Paulum a literali non recessisse [illegible] nun loqui de Apostolorum prædicatione, vt [illegible] necdum exiuit in omnes fines terræ, sed [illegible] cœlestium corporum prædicatione. Cum enim Iudæi [illegible] Paulo, quod salutis promissionem vulgaret gentibus, intelligunt eum quærere, anne ipsæ quoque gentes audissent [illegible] de Deo ac respondere ea hoc [illegible] apertam [illegible] discendæ pietatis & cultus Dei [illegible] quia in omnem terram exiuit, &c. quasi diceret omnino eam, Deum iam ante tantis seculis patefecisse Gentibus suam gloriam,

gloriam, iuxta id quod dicit cap. 5. atque hoc amplioris doctrinæ, quæ per Euangelium accessit, fuisse præludia: nec mirum videri debere, si vtrisque tandem se proinsceuit Deus patefaciat, quos pridem communiter se inuitasset.

e IN SOLE.] Hebræis est: Soli posuit tabernaculum in eis, nempe cœlis, quo significatur Deum soli in cœlis circumscripsisse domicilium, vt illic velut in sublimi theatro melius conspiceretur. Idem intelligit etiam Euthymius in græcis significari: proinde accipit dictionem, αὐτῷ, non vt sit nomen relatiuum, sed vt sit aduerbium significans illic, hoc est, in cœlis: vt sit sensus, Deus posuit in sole, hoc est, ipsi soli tabernaculum in ipsis cœlis.

f EXVLTAVIT.] Sicut Hebræis, ita & Græcis est verbum futuri temporis ἀγαλλιάσεται, exultabit, quomodo & habent antiqui quidam codices Latini. Et magis conuenit futurum tempus, ad significandam perpetuam cursus solaris continuationem, quanquam Euthymius futurum rectè putat positum pro præsenti.

g A SVMMO.] Dictio Hebraica, pro qua nos habemus summum, manifestè significat extremitatem, & finem: proinde dictio Græca ἄκρου, quæ & summum significat & extremum, per extremum potius vertenda fuerat, quemadmodum & Matthei 24. vbi legimus: Congregabunt electos eius à quatuor ventis, à summis cœlorum vsque ad terminos eorum, vbi pro vtraque dictione, summis & terminos, Græcis eadem est dictio ἄκρων. Vnde manifestum est, interpretem nostrum summum cœli, posuisse semper pro extrema cœli parte. Pro summo cœlo autē rectius verteretur, summū cœli Græcū enim habent, ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, vbi interpositus articulus requirit, vt vertatur, a summo cœli, & sic respōdet ei quod sequitur, Vsque ad summum eius. Vnde summum cœlū apud nos accipi debet pro summa cœli parte, quemadmodum & Deut. 4. cùm dicitur: Interroga de diebus antiquis, qui fuerunt ante te ex die qua creauit Dominus Deus hominem super terrā, à summo cœlo vsque ad summum eius. Vbi etiam significatur, ab oriente vsq; ad occidentem, sicut & hoc loco. Summum ergo cœli non dicitur his locis respectu verticis nostri, sed respectu motus solis, vt summū sit vlterius quod motus solis apud nos non protenditur, hoc est, oriens, vnde sol nobis oritur & occidens, vbi nobis desinit apparere. Cæterùm quomodo hæc soli iustitiæ competant, obscurum non est intelligere. Ipse enim per incarnationem suam egressus est in mundum e summo cœlorum oriens nobis ex alto, & rursus per ascensionem occurrit vsque ad summum cœlorum, cessans suam nobis visibilem exhibere præsentiam, donec rursum noua dies illa oriatur, in qua venturus est ad iudicium.

h SAPIENTIAM &c.] Accipi istud posset de paruulis spiritu, hoc est, humilibus, de quibus dicit Dominus: Abscondisti hæc a sapientibus, & reuelasti a paruulis. Verùm dictio Hebraica propriè significat imperitos. Vnde potiùs accipi debet de paruulis sensu, & iudicio: sicut & in Prouerbiis: Vt detur paruulis astutia.

i TIMOR, &c.] Quidam legunt permanet nec male. Nam quanquam Græca habeant participiū permanens, sicut & Hebræa, & libri nostri correctiores, tamen in hoc participio subaudiendum est verbum, est. Notandum enim in tribus versibus quibus lex Dei commendatur, eleganter in vtroque membro cuiusque versus, legi Dei tribui aliquod epitheton, quod ei per se conueniat, & sine distinctione, cui deinde facta distinctiuncula adijcitur aliud quod ei respectu hominum conueniat, in quo attribuendo subaudiendum est verbum, est. Primùm enim dicitur: Lex Domini immaculata: quod legi Dei in se consideratæ competit. Cui cùm adijcitur, conuertens animas: quod effectum eius in hominibus exprimit, iam subaudiendum est verbum, est. Sic & in secundo membro illi: Testimonium Domini fidele, adijcitur, sapientiam præstans paruulis. Et est sensus: Lex Domini immaculata, conuertit animas, testimonium domini fidele, sapientiam præstat paruulis. Idem obseruare est in sequenti versu. Similiter ergo in tertio, illi: Timor domini sanctus: additur, permanens in sæculum sæculi, vbi iam supplendum est verbum est, vt sit sensus: Timor domini sanctus permanet in sæculum sæculi. Hoc modo versus hos ordinando patet ex Hebræis insequenti mēbro. Iudicia domini vera, iustificata in semetipsa. Hic enim iam apud Hebræos, pro participio iustificata, est verbum iustificata sunt. Non est autem Græcis propriè sanctus, sed ἁγνὸς, hoc est, mundus & castus, quod & hebræa vox טהור significat. Videri potest interpretem nostrum apud Græcos legisse ἅγιος vocem scilicet non multum diuersam ab ἁγνὸς, castus, legit D. Augustinus & hoc loco in commentariis, & aliis vbi hunc locū tractat. Iam quod dicitur Timor domini sanctus vel castus permanet in sæculum sæculi, dupliciter intelligi potest. Aut vt epitheton sanctus & castus additum sit ad distinctionem cuiusdam timoris Domini, qui sanctus non sit, & cui non conueniat permanere: qualis est timor seruilis, quem perfecta charitas foras mittit. Itaque sensus esset, Timor Domini, non quiuis, sed sanctus, aut castus ille permanet in sæculum sæculi. Aut vt epitheton illud additum sit, non ad distinctionem, sed ad commendationem timoris Domini, ex quo consequatur quod sequitur, permanet in seculum seculi. Ad quem modum potiùs intelligendum, satis docent superiorum versuum membra, quæ hunc habent sensum: Lex Domini, cum sit immaculata, conuertit animas. Testimonium Domini, cùm sit fidele, sapientiam præstat paruulis. Et quandoquidem iustitiæ Domini rectæ sunt, lætificant corda: Præceptum Domini cùm sit lucidum, illuminat oculos. Frequens est autem in scripturis per timorem Domini significare pium illum affectum erga Deum, quem Græci vocāt, εὐσέβειαν, vel θεοσέβειαν. Vnde Iob 28. Vbi nos legimus ecce timor domini ipsa est sapientia, Græcis est, θεοσέβεια.

IVSTIFICATA, &c.] Plerumque istud sic intelligitur, quasi significare voluerit propheta præcepta Dei per se iusta esse. Verùm pro eo quod habemus, in semetipsa, Hebræa habent eam dictionem quām Græci semper vertunt per ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod Latinus vertere solet, in id ipsum, hoc est, pariter & simul. Vnde & hic in semetipsa accipi debet, pro, totet sese mutuo, hoc est, omnia pariter. k

DELECTA, &c.] Intelliget: per futurum legēdum est, non per præsens, intelligit, vt multi libri habent. Est enim Græcis verbum συνήσει intelliget, sicut & Hebræis futurum est. l

AB ALIENIS, &c.] Septuaginta videntur legisse literam Res pro Daleth, inter quas literas est maxima Hebræis similitudo, Nam si legas זרים zarim, significas alienos: si זדים zedim, vt iam legitur, significat superbos. Porrò dubium est apud Græcos, an genitiuus, ἀλλοτρίων, sit masculini generis, an neutri, hoc est, an sit intelligendum, ab alienis personis, id est, hominibus: vel ab alienis peccatis. Noster interpres ad personas retulit, cùm vertit in sequentibus: Si mei non fuerint dominati, illi, scilicet alieni. Alij referunt ad peccata vnde vertunt: Si mei non fuerint dominata, occulta scilicet & aliena peccata. Nam cùm Græcis non sit participium, sed verbum κατακυριεύσωσιν, hoc est, dominabuntur, potest referri vel ad personas, vel ad peccata. Ad personas magis esse referendum, docent Hebræa, vbi dictio propriè significat superbos, quanquam sint qui eam accipiant hoc loco pro ipsis superbis. m

A DELICTO, &c.] Græcis non est, à delicto maximo, sed tantùm, a delicto magno, quomodo & D. Augustinus legit: interpretans tamen delictum magnum esse superbiam, de qua & noster interpres intellexisse videtur, cum vertit maximo: rectiùs tamen accipitur loqui propheta in genere de quouis magno, hoc est, criminali delicto, vnde superlatiuus apud nos accipi debet positus pro positiuo. Hebræa vertit possunt, à delicto magno, quamuis magis sit, à delicto multo. Nam vtrumque dictio Hebræa רב Rab significat. n

ET ERVNT, &c.] Hic versus accipi potest, vt per eū intelligatur propheta promittere quid sit facturus, si quod petiit impetrauerit: vt sit sensus: Istud si mihi Domine præstiteris, talia certè erunt eloquia oris mei, vt placeant: professurus enim carmina laudis & gratiarum actionis, & meditatio cordis semper erit coram te intēta in lege tua, & beneficiis tuis. Aut meliùs hoc versu adhuc pergit narrare, quæ sit consecuturus, si nō permiserit dominus alienos, & superbos sibi dominari, vt per gradationem quādā significet se mundū fore & in operibus, & in verbis, & in cogitationibus. Ex Hebræo autem etiā verti potest optatiuè: Et sint vt cōplaceāt, &c. o

DOMINVS, &c.] Quamuis secundùm Latinos, & Hebræos, nomina, adiutor & redemptor, accipi possint vt sint nominatiui casus, & sit sensus: Domine tu es adiutor meus: tamen apud Græcos hęc oratio coniungenda est superiori versui, vt sensum cum illo compleas, sicut apud Hebræos in vna sententia cum superioribus clauditur. p

In finem

In finem Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI DECIMINONI.

Pſalmus iſte, cùm, vt ex titulo conſtat, à Dauide ſit conſcriptus, & tamē videatur eſſe oratio populi regi ſuo fauſta precantis, cùm ad bellum eſſet profecturus, videtur à Dauide traditus populo, vt eſſet ei veluti forma qua pro ſe, alijsq; regibus ſuis poſt ipſum, precari deberent, ita vt & nobis ſit apta ſupplicandi forma, qua vti debeamus, cùm pro principis pij & religioſi ſalute atque victoria vota ſunt facienda. Continet ergo imprimis hic Pſalmus benedictionem regis, qua alloquendo regem, bene ei eiusq; pietati precatur populus. Deinde & gratulationem, qua poſt adeptam deſideratam ſalutem, Dei potētiam & bonitatem eſt celebraturus: Ad poſtremum orationem ad Deum, qua regis ſalutem, ac per eum, ſuam Domino commēdat. Cùm autem certum ſit Dauidem, in ſuis contra hoſtes populi Dei & pugnis & victorijs Chriſti geſſiſſe figuram, rectè quis dixerit, in huius Pſalmi decantatione Dauidem etiam in Chriſtum reſpexiſſe, ita vt & ipſius fuerit oratio, qua venturo Chriſto victoriam contra hoſtes humani generis, in ſalutem fidelis populi imprecatus ſit, formamq; reliquerit, qua qui in veteri populo erant ſpirituales, eadem Chriſto optarent, & optando quæ futura erant canerent. Atque hunc eſſe præcipuum huius Pſalmi & ſcopum & vſum a ſpiritu ſancto intentum, iuxta quem & nobis conuenit vt precemur illo, Chriſti preces, (quas vel aliquando in terris fudit, vel iam in cœlis quodammodo fundit ad Patrem: apud quem iuxta Paulum interpellat pro nobis) exaudiri pro fidelibus, in quibus adhuc pugnat contra pietatis hoſtes: eius item ſacrificium, quod vel olim in cruce, vel adhuc in cœlis offert, aut etiam in terris per manus ſacerdotum, acceptari pro eis ſalutem & victoriam obtineat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Exaudiat te dominus in die tribulationis: * protegat te † nomen Dei Iacob.*

XAVDIAT Dominus preces tuas in tempore difficili, a
& periculoſo, quo afflictionem tibi, tuisq. inferre conantur inſurgentes inimici, * Tueatur te nominata vis & poteſtas Dei, qui Iacob è multis & maximis periculis ſæpe liberauit, à quo ob id ſtudioſiſſimè cultus eſt. † Conſeruet ab hoſtium iaculis immunem is qui peculiariter Deus eſt Iſraëlitici populi, quem præ alijs maximè protegere ſolet, à quo pro verò Deo ſolus colitur.

2 Mittat tibi auxilium de ſancto. & de Sion tueatur te.*

2 Mittat tibi auxilium è ſanctuario ſuo quod inhabitat, * & è monte b
Sion, in quo tabernaculum ſibi delegit, ex alto cœlorum habitaculo, per montem Sion tabernaculum eius adumbrato, defendat te.

3 Memor ſit omnis ſacrificij tui & holocauſtū tuum pingue fiat.

3 Declaret ſe memorem eſſe omnis libamenti tui, quod vel vnquam vel nunc illi piè obtuliſti, & holocauſtum tuum, quod pro adipiſcenda victoria nunc illi immolaſti, pingue ab illo habeatur, & tanquam pinguiſſimum, ac è liberali & pio animo profectum, gratum ſit illi.

*4 Tribuat tibi ſecundum cor tuum: * & omne conſilium tuum confirmet.*

4 Det tibi Dominus omnia iuxta deſiderium & votum cordis tui, * & omne conſilium tuum, ac propoſitum confirmet, adimplens illud, & in effectum producens. Si quidem quicquid optas ac aggrederis, rectum eſt ac pium, idque totum in Dei gloriam, tuorumque ſubiectorum ſalutem optas.

5 Lætabimur in ſalutari tuo: & in nomine Dei noſtri magnificabimur.*

5 Sanè vbi quod petimus tibi, vt confidimus, præſtiterit, tum nos quos c
iam periculum tuum ſollicitos facit, lætabimur de ſalute tibi, & per te nobis à Deo de hoſtibus pręſtita, * & per potentiam Dei noſtri in quam confiſi ſumus, quámque inuocauimus, magni erimus; ſuperiores facti hoſtibus noſtris, ac de illis triumphantes, dicetq; cum lætitia tunc vnuſquiſque noſtrum.

6 Impleat Dominus omnes petitiones tuas:
** nunc cognoui quoniam ſaluum fecit Dominus Chriſtum ſuum.*

6 Adimpleat Dominus, & in effectum deducat, etiam in poſterum ſemper omnia quæ piè ſanctéque pro Dei gloria, populíque ſui ſalute deſideras, quemadmodum modo fecit: * Nunc enim verè cognoui, quod Dominus vnctum à ſe in regem ſaluum fecerit: nunc experientia didici, non humana, ſed diuina virtute ſeruatum ipſum eſſe ab hoſtibus numero nos ſuperantibus.

*7 Exaudiet illum de cœlo ſancto ſuo: * in potentibus ſalus dexteræ eius.*

7 Nunc cognoui, quod ſicut illum inuocantem ſe exaudiuit, ita & in d
futurum ſemper exaudiet, de cœlo ſancto ſuo quod inhabitat * quodque ſaluatio dexteræ & potentiæ Dei facta ſit per maximas Dei vires & fortitudines, ſine quibus de tantis, & tam potentibus victor euadere rex noſter nequaquam valuiſſet.

*8 Hi in curribus, & hi in equis, * nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus.*

8 Hoſtes noſtri vel in curruum multitudine vel equorum vi & numero confidere ſolent, & ad ea confugere, * nos autem non in his fiduciā collocabimus, ſed quemadmodum nunc fecimus, ita & ſemper virtutem Dei noſtri inuocabimus, qua experti ſumus nos hoſtibus noſtris præualuiſſe.

*9 Ipſi obligati ſunt, & ceciderunt: * nos autem ſurreximus & erecti ſumus.*

9 Illos enim ſua fefellit fiducia, noſtra non ita. Illi enim, qui ſuperbè * ſe contra nos erexerant, quaſi circumligati compedibus impediti ſunt

ne quid

ne quid contra nos possent, sicque à nobis victi, prostrati sunt: * nos autem de humilitate, qua nos deprimere quærebant, & animi deiectione surreximus, atque à Deo erecti sumus, exaltati per victoriam de hostibus acquisitam.

*10 Domine saluum fac regem * & exaudi nos in die in qua inuocauerimus te.*

10 Vt ergo ô Domine sic in te gloriari possimus, saluum fac ab hostibus regem nostrum pro nobis pugnantem, * & non nunc solùm, sed & semper, dum te inuocauerimus, exaudire nos digneris.

ANNOTATIONES.

a NOMEN DEI, &c.] Paraphrasis indicat dupliciter hîc accipi posse nomen Iacob, aut scilicet pro ipso Patriarcha aut pro eius semine, populo, scilicet Israelitico. Nam & sic aliquando accipitur in scripturis, sicut & nomê Israel.

b OMNIS SACRIFICII, &c.] Sacrificium hîc non accipitur vt sit generale nomen, sed vt sit speciale, comprehendens sub se ea sacrificia, quæ non de animalibus, sed de farina, pane, vino, oleo, & thure fiebant. Ponitur enim hîc apud Hebræos nomen מנחה Minha, quod etsi aliquando sit generale nomen, tamen hîc quia holocausto iungitur, specialiter accipiendum videtur, quêadmodû accipitur semper in Leuitico, quod nomen ibi vertit Hieronymus per sacrificium vel libamêtum.

c LÆTABIMVR] Verba istius versus etiam verti potuissent per verbum deprecatiuum, quemadmodum verba versuum superiorum, lætemur, & magnificemur, Sicut etiam verba versuum præcedentium, quidam omnia vertunt per futurum indicatiui, vt habent Hebræa, & sic Psalmus hic maximè quadrat in Christum, vt sit Prophetæ vaticinium de Christi exauditione. Exaudiet te Dominus, &c. Sic Campensis, qui & vltimum versum sic vertit, Dominus saluabit regem, & exaudiet nos, &c. Pro magnificabimur, Hebræa dictio, magis, significat, vexillu erigemus, hoc est, triumphabimus. Est enim Hebræis verbum deriuatum à דגל Degel, quod vexillum significat. Septuaginta verò verbum hoc legerunt litteris inuersis. Nam גדל Gadal, magnum esse significat, & sensus eodem redit. Porrò quoniam sequitur: Nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus: & postea dicitur, surreximus, & erecti sumus, rectè intelligi potest, post verbum magnificabimur, referri verba gratulationis, quâ promittunt se cum lætitia & triumpho edituros post adeptam victoriam. Nisi malimus hæc dicta esse ex bona confidentia inter orandum concepta de Dei fauore, vt præterita illa, ceciderunt, surreximus, & erecti sumus, pro futuris exponantur.

IN NOMINE DOM. &c.] Hebræis quidem non est inuocabimus, sed recordabimur, hoc est, memores erimus nominis eius, vt illud inuocemus: tamen aliquoties apud Hebræos occurrit hæc phrasis, qua inuocare in nomine Domini ponitur, pro inuocare nomen domini. Nam Psalm. 115 vbi noster his vertit, nomen Domini inuocabo, Hebræis est, in nomine Domini. Alioqui mystico sensu bene conuenit, vt ad Christum respicientes dicamus, inuocabimus Deum in nomine domini Dei nostri, iuxta illud: Si quid petieritis patrem in nomine meo Diuus Augustinus legit, nos autem in nomine Domini Dei nostri exultabimus, neque vitat orationis incômodum: & verbum, exultabimus, etiam ad prius membrum referri potest, cùm apud nos aliquid videatur subaudiendum. Durè enim dicuntur inuocare quidam in curribus & in equis. d

IPSI OBLIGATI, &c.] Græcis est, συνεποδίσθησαν, e quod propriè est, quasi compedibus obligari, & circa pedes constringi, atque impediri. Nam & impediti, apud nos à pedibus dicitur. Hebræis est, ipsi incuruati sunt, vt vertit D. Hieronymus Nitandus autê est ordo in duobus verbis, quæ singulis membris tribuûtur. Illis enim qui superbè se erexerant & erecto collo côfidenter incedebant, prius tribuit incuruari aut obligari, ac deinde cadere Nam hoc sequitur incuruationem & obligationem. Illis verò qui deiiciêdi putabantur, quique demissè se Deo subiiciebant, tribuit primùm surgere a deiectione, scilicet inclinatu, & animi submissione, ac deinde erectum stare, quod perfectam indicat confidêtiam. Nam antequam quis erectus stet, præcedit surrectio.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XX.

Videtur omnino præsens Psalmus superiori respondere, vt sicut ille est oratio pro rege cùm hostibus pugnaturo, ita hic sit gratulatio pro salute regis, & victoria de hostibus obtenta. Itaque sicuti ille rectè iuxta literalem intelligentiam accipitur vt sit oratio populi, Dauidis salutem & victoriam a Deo optantis: ita & iste videtur esse gratulatio, qua populus cum Dei laude cantat Dei beneficia, & claras victorias Dauidi regi a Deo concessas, & præcipuè eam quam superiore Psalmo precabatur. Sed quemadmodum in illo iuxta spiritualem sensum Dauid Psalmi author meritò dicendus est in Christum respexisse, vt huius intuitu etiam ipsius Dauidis fuerit oratio: ita multò magis de hoc Psalmo existimandum est, cum pleráque huius Psalmi vel solùm, vel perfectiùs & veriùs Christo conueniant, quàm Dauidi, adeò vt si non solùm atque ad literã de Christo sit editus, (quod tamen non improbabiliter quidam existimant) saltem præcipue de ipso sit accipiendus, ita vt hoc Psalmo etiam ipse Dauid gratulatus sit de victoria Christi pro salute humani generis, formamq; omnibus posteris reliquerit de eadem gratulandi. Sic autem continet gratulationem ob accepta beneficia, vt simul etiam postea postea adiungatur oratio & Prophetia, qua continua potentia & iustitia in hostes eius declaratio & petitur & prædicitur. Certè ad literam hunc Psalmum etiam pertinere ad Dauidem satis patet ex Eccle. cap. 47. vbi inter multa quæ de Dauide dicuntur, omnino videtur etiam respectus habitus ad id quod hic dicitur tertio versu.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Domine in virtute tua lætabitur rex, * & super salutare tuum exultabit vehementer.*

DOMINE propter virtutem quam contulisti regi, & qua adiutus à te victor euasit, impensè gaudebit rex noster, * & de salute, quam illi & per ipsum nobis præstitisti de hostibus nostris, semper exultauit vehementer. Non enim in propria virtute aut exercitus sui fortissimi gloriabitur, sed tibi soli partam victoriam acceptam feret. a

2 Desideriû cordis eius tribuisti ei, & voluntate labiorum eius non fraudasti eum.

2 Quicquid enim animo à te desiderauit, tribuisti ei: & quod labiis à te voluit, non negasti ei.

*3 Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, *posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.*

3 Imò etiam vltro anteuertisti illum dulcissimis & optimis muneribus b
è dulcedine tuæ bonitatis profectis, adeò vt dederis quæ necdum petierat, vel expectauerat, & quocunque se verteret, vndique illi bona obuiarent, & quasi vltrò se offerrent. * Et vt per partes quædam explicem, ecce, Imposuisti capiti eius coronam ex lapidibus pretiosis, regalique eum dignitate & splendore donasti.

*4 Vitam petiit à te, * & tribuisti ei longitudinem dierũ in sæculum, & in sæculum sæculi.*

4 Rex factus petiit à te, vt ne ab inimicis suis morti traderetur, sed tuo e
beneficio ab illorum vi seruatus, tutò diu viuere posset in regno suo, * & tribuisti ei longitudinem dierum perpetuò duraturam, Nam præterquam quòd ad bonam peruenire ei cõcesseris senectutẽ, regnũ ac semen eius promisisti fore perpetuum, eique apud te immortalem vitã largieris.

*5 Magna est gloria eius in salutari tuo, * gloriam & magnum decorem impones super eum.*

5 Per salutem, quam à te assequutus est de inimicis suis cunctis, magna d
illi gloria apud mortales accessit, * sed & in posterum gloria & honore magno cumulabis eum.

*6 Quoniam dabis eum in benedictionem in sæculũ sæculi: * lætificabis eũ in gaudio cum vultu tuo.*

6 Efficies enim vt in æternum tum in seipso, tum in semine suo largissimè particeps sit tuæ beneficentiæ, & affluenter illi semper benefacies, * gaudio magno eum afficies semper per gratissimum tuum vultum. Nam & in hoc sæculo tuo fauore, quo te benignè illam aspicere testaris, semper eum lætificabis, & in futuro ex conspecta tua coram facie ineffabili eum gaudio perfundes.

7 Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia altissimi non cõmouebitur.

7 Et quidem quoniam rex noster omnem suam spem in Domino collo- e
cauit, ideo per misericordiam altissimi Domini, nullis vnquam hostium oppugnationibus deiicietur, sed stabilietur & ipse, & regnum eius. Neque enim is, in quo fiduciam suam collocauit, cum sit & misericordissimus, & potentia omnibus altior, deiici illum patietur.

*8 Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, * dextera tua inueniat omnes qui te oderunt.*

8 Quemadmodum autem ô Domine iam tuã contra hostes nostros imò f
suos declarasti potentiam, ita & in posterum semper fac. Manus tuas non euadant omnes inimici tui, sed sentiant, experiantúrque seueram vltionem iræ tuæ, * omnes qui te oderunt, ad vnum vsque dextera tua atque potentia assequatur ac comprehendat, vltionémque exerceat in eos.

*9 Pones eos vt clibanum ignis, in tempore vultus tui: * Dominus in ira sua conturbabit eos, & deuorabit eos ignis.*

9 Æstuare atque ardere facies eos tanquã furnũ igneũ & ardentẽ quo tempore vindictam tuã in illos exercere volueris, grauissima eos vindicta afficies, qua, veluti igne omnia vorãte, penitùs cõsumẽtur. * Dominus per seueritatem iustitiæ suæ nimio eos terrore & angustia conturbabit, deturbabit, ac prosternet, & consumet eos ignis, grauissimáque afflictio.

10 Fructum eorum de terra perdes, & semen eorum à filiis hominum.

10 Neque illos solùm Domine perdes, sed fructum ventris eorum, hoc est, progeniem eorum de terra euelles, * & auferes ab hominibus, vt simul ipsi cum suo nomine & memoria pereant.

*11 Quoniam declinauerũt in te mala, * cogitauerũt consilia, quæ non potuerunt stabilire.*

11 Hæc autẽ meritò illis facies, quoniam inclinauerũt in te mala: conati sunt tuo nomini, tuóque populo mala inferre, idque magno studio: * nam cogitauerant consilia, quibus nomẽ tuũ, tuósque perderent sed nõ potuerunt ea per adimpletionem confirmare, te illorum conatus frustrante.

*12 Quoniam pones eos dorsum. * in reliquiis tuis præparabis vultum eorum.*

12 Certè quemadmodum sæpe fecisti, ita semper inimicos tuos in fugam conuertes, ac terga dare coges, * efficies vt dirigant facies suas ad eos quos tu tibi reliquisti, & superstites seruasti, quorum salutem & fœlicitatem cũm summo dolore videre cogentur.

*13 Exaltare domine in virtute tua: * cantabimus, & psallemus virtutes tuas.*

13 O Domine quemadmodũ iam tuã pro salute regis & populi tui declarasti potentiam, ita semper hoc modo tua potẽtia altiorem te fac, & declarata omnibus impiis, sic sanè, laudãdi te data occasione, * cãtabimus, & psalmis quas celebrabimus varias tuas fortitudines quas pro tuis operaris.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM PRÆVENISTI, &c.] Dulcedo hoc loco nõ est accipienda eo modo quo ad gustũ refertur. Nõ est enĩ Græcis γλυκύτητος, sed χρηστότητος, quod magis est benignitatis vel bonitatis, quomodo & habet Hebræa. Vnde apud nos benedictionẽ dulcedinis, accipi dicit pro beneficiis à dulcissima Dei bonitate profectis, quã quã etiã exponi possit pro beneficiis à dulcissimis, hominique gratissimis. Benedictiones enim Dei, sunt eius beneficia, & dona: sicut & eius dicere, facere est. Porrò quod dicitur Deus præuenisse eũ suis beneficiis, duo significat, quemadmodũ indicat Paraphrasis, videlicet & quod antequã petierat, aut de eis cogitaret, affecerit eum amplissimis beneficiis vt sit amplificatio eius quod dicitur versu secũdo, datum illi quicquid vel corde, vel ore postulauit Et quod quocũq; se verteret, vbique sibi parata bona inueniret, quæ illi vltro offerrentur, & quasi obtruderentur, hoc est, phrasi Hebraica significante omnium bonorum affluentia, quæ ei vltrò obueniret. Iam coniunctio, quoniam, quandoquidẽ non videtur reddere cãm eius quod dicitur in versu secundo, aut debet referri ad primum versum, vt reddatur hic etiam causa, ob quam lætabitur vehementer. Aut coniunctio, quoniam, accipi debet, vt in psalmis frequenter, tantùm posita affirmatiuè pro certè, vel imò etiã, nã & hoc sæpe dictio Hebraica כ Caph. significat, & Euthymius quoque annotat coniunctionẽ, quoniam, in psalmis aliquoties sic accipiendam.

b POSVISTI IN CAP &c.] Iuxta sensum literalem videri potest istud dictum de corona illa, quæ ablata de capite regis Ammonitarum, imposita est capiti Dauidis, vt est 2. Reg. 12. vt non immeritò occasione victoriæ huius putetur à plerisque hic Psalmus editus: quanquam verisimile est etiam prius, & à principio regni coronare gia Dauidem vsum, sicut & Saulem cum 2. Reg 1 dicatur diadema quod erat in capita Saul, allatũ, ad Dauidem: vt rectè intelligatur, hoc loco non significari aliud, quàm regalem dignitatẽ & gloriam Dei beneficio ei obtigisse.

LONGIT &c.] Hic locus, similiter & qui sequitur Dabis eũ in benedictionẽ in sæculũ sæculi; omnino vrge-

re videtur, vt ad solum saluatorem nostrum hic Psalmus referatur, quia ille primus obtinuit vitã immortalẽ, & benedictionẽ sempiternam. Duobus tamen modis etiã hæc aliquo modo rectè intelligũtur de Dauide, sicut & quædam similia in sequentibus aliquot Psalmis, videlicet vel ratione vitæ sempiternæ quã per Christũ Dauid in cœlis bona spe expectauit, vel etiã ratione perpetuitatis regni & seminis eius illi promissæ. Sicut enim dictũ est Abrahæ: Tibi dabo terrã Chanaan, & eam tuo posse deristi in suo semine, ita perpetuitas Dauidi tribuitur, quia dixerat Dominus, vt est Psa. 88. Iuraui Dauid seruo meo, vsque in æternũ præparabo semẽ tuũ & ædificabo generatione & generationẽ sedem tuã. In semine enim suo, semper viuente, semperque regnãte, etiã Dauid quodammodo & viuit, & regnat. Vnde eodẽ illo Psalmo, ob regni desolationẽ diu post tẽpora Dauidis, queritur Psalmista: Tu verò repulisti, & despexisti, distulisti Christũ tuũ, & minorasti dies tẽporis eius. Iuxta hunc literalem sensum etiã regnum Christi hic respicitur, quoniã nõ nisi per Christũ regnũ Dauidis est sempiternũ, quod alioqui iuxta temporalem gloriam non admodum fuit diuturnum.

d DABIS AVM, &c.] Græca habẽt, Dabis ei benedictionẽ, atque sic legũt D. Hieronymus & D. Augustinus: Hebræa tamẽ habent, Pones eũ benedictiones, vnde nostra lectio partim ex Hebræis partim ex Græcis desumpta est. Dupliciter aũt accipi potest: aut simpliciter eo modo quo dicitur Isaiæ 19. In die illa erit Israel tertius Ægyptio & Assyrio benedictio in medio terræ, hoc est, benedictus vel benedictione plenus: vt abstractũ accipiatur passiuè pro concreto, quod frequens est apud Hebræos. Itaq; sensus erit: Sic illũ cõstitues, vt sit perpetuò benedictus, & à te qui eũ immortalitate donabis, & ab hominibus, à quibus in æternũ laudabitur qui sentiat & Christo & Dauidi cõuenit. Aut accipi potest vt significetur etiam amplius ipsum fore in benedictionẽ aliorum, hoc est, per quẽ alij benedicãtur, & beatos sese prædicẽt: vt benedictio etiã actiuè accipiatur, quõ videtur accipi Gen. 12. vbi pro eo quod nos habemus dictũ Abrahæ, Eritq; benedictus: Hebraicè est, Erit eris benedictio. Quo nõ tantũ videtur significari ipsum fore benedictũ, sed etiã quod per ipsũ alijs bene futurũ esset, quia sequitur: Benedicã benedicẽtibus tibi. Et benedicentur in te vniuersæ cognationes terræ. Hic sensus optimè quadrat in Christũ, quanquam prior sensus magis cohæreat cum sequenti versus parte, quæ priorem declarare videtur.

e QVONIAM REX, &c.] Dupliciter hic versus distingui potest. Nã illud, & in misericordia altissimi, cõiũgi potest cũ præcedẽtibus, vt sit sensus: Quia rex sperat in Domino, hoc est, in misericordia eius, ideo nõ cõmouebitur. Aut potest cõiungi cum sequẽtibus, vt sit sensus: Quod enim rex sperat in Domino, ideò per misericordiam Dei non cõmouebitur. Quã distinctionẽ magis sequitur summa ob notas distinctionis apud Hebræos, iuxta quã distinctionem coniunctio, &, [illegible] illa sua, Ideo, est posita.

f INVENIATVR MANVS, &c.] Plerique hæc putãt dicta ipsi regi, de quo agit Psalmus. Et quidẽ Dauidi hæc tribuẽt existimãt grauissimis his vltionibus, quę hic commemorantur, haberi respectũ ad eã quã Dauid 2. Reg. 12. designasse scribitur in Ammonitis, cum de eis victoriã reportasset. Legimus enim, quod populũ adducens serrauit & circumegit super eos ferrata carpẽta, diuisitque cultris & traduxit in typo laterũ. Nobis magis visum est ad Deũ hæc referre, tum quòd hactenus Psalmista semper Deum sit allocutus, nõ ipsum regem: sicut & in fine Deum manifestè alloquitur, tum quòd Deo hæ tã graues vltiones magis sint ascribendæ, de quo, inter eas describendas, interseritur in tertia persona, Dominus in ira sua cõturbabit eos. Quanquã cùm hic Psalmus Christo tribuatur, perinde est, siue hæc Domino siue regi à Domino constituto tribuãtur, cùm Deus per filiũ has vltiones grauissimas sit illaturus, nisi quòd personarum mutatio non sit temerè introducenda. Quãmuis autem nomine ignis quãdoque in scripturis metaphoricè, grauitudinæ etiam temporales huius mundi vltiones significẽtur, tamen quia hæ exemplum quoddam sunt nouissimi supplicij æterni, propter quod eo nomine designãtur, illud potissimùm hic significari omnino intelligendum est.

g IN RELIQVIIS, &c.] Euthymius obscuritate huius versus motus pronomen eius, pro quo nos legimus, tuis, refert ad vultũ, sicq; sententiã ordinat: Præparabis vultũ tuum in reliquijs eorũ, vt significetur Deum etiã iram & vltionem suam directurũ in eos, quos illi post se superstites reliquerunt, filios s. & nepotes. At Hebræi non permittunt, vt pronomen illud referatur ad dictionem sequentem, sed tãtùm ad præcedentẽ. Nostri variè exponunt illud quod Septuaginta verterunt in reliquijs tuis. Verũ cum dictio Græca non ad res relictas, sed ad personas superstites omnino sit referenda, visum est in paraphrasi intelligere reliquias Dei eos quos Deus sibi seruauit, electos s. Non est enim hic Græcis dictio, ἐγκατάλειμμα, quæ est Psal. 16. cum dicitur: dimiserunt reliquias suas paruulis suis: nec est ἐγκαταλείμματα, vt ibi Psalm. 36. reliquiæ impiorum interibunt, sed est, περισσοῖς, quod significat superstitibus tuis. Vnde melius quidam libri habent, in reliquis tuis.

Paraphrasis eiusdem, secundùm sensum principaliorem ad Christum pertinentem.

Domine in virtute tua lætabitur rex.

DOmine, rex noster Messias, rex regum, & Dominus dominãtium de potestate tua, qua miracula potenter operatus est, qua peccatores ad se traxit, qua humani generis hostẽ deuicit, qua a morte reuocatus est ad vitam semper lætabitur, * & de salute quam illi præstitisti resuscitans eum ad vitam immortalem: † déque salute, qua saluasti per eum humanum genus, exultabit vehementissime.

** & † super salutare tuum exultabit vehementer:*

2 Et meritò quidem exultabit, quoniã quicquid animo desiderauit * vel verbo postulauit, aut pro se, aut pro suorum salute, à te impetrauit.

*2 Desiderium cordis eius tribuisti ei, * & voluntate labiorum eius non fraudasti eum.*

3 Ob id etiam exultabit, quoniã cùm omnes homines præueniãtur maledictionibus amaritudinis, dũ in peccatis cõcipiuntur, hũc tu vltro anteuertisti benedictionibus ipsis dulcissimis, atque è dulcedine tuę bonitatis profectis: quoniã antequã natus esset, aut aliquid à te petijsset, aut promeruisset, varijs eũ benedictionibus affecisti, dũ diuinitatẽ humanæ naturæ in eo ab initio coniunxisti, & propter hãc mirabilẽ vnionem, immunitatẽ à peccato, omniúmque donorũ ac gratiarũ plenitudinem exuperantẽ contulisti.

3 Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis.

* Inter quæ dona, hoc vel imprimis commemorandum est, quod eum ab initio vnxisti in regem populi tui, imposito ei regio honore, quem etiam tandem, cùm hostibus suis deuictis victor in cœlum sublatus est, regali gloria palàm decorasti, & regem toti mundo declarasti, dans ei qui primùm humilis & abiectus est habitus, potestatem omnium in cœlo & in terra.

** posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.*

4 Vitam quam per peccatum amiserat genus humanum, petijt obtinere a te, & eandem ei tribuisti pro seipso, & omnibus suis, perpetuò duraturam, resuscitando eum à morte, & ad immortalem in cœlis vitam eum subleuando.

4 Vitam petijt à te, & tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi.

5 Per

*5 Magna est gloria eius in salutari tuo, * gloriam & magnum decorem impones super eum.*
6 Quoniam dabis eum in benedictionem in sæculum sæculi.
** lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo.*
*7 Quoniam rex sperat in Domino, * & in misericordia altissimi non commouebitur.*
8 Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis.
** dextera tua inueniat omnes qui te oderunt.*
9 Pones eos vt clibanum ignis in tempore vultus tui:
** Dominus in ira sua conturbabit eos, & deuorabit eos ignis.*
*10 Fructum eorum de terra perdes *: & semen eorum à filijs hominum.*
*11 Quoniam declinauerũt in te mala, * cogitauerunt consilia, quæ non potuerunt stabilire.*
*12 Quoniam pones eos dorsum: * in reliquijs tuis præparabis vultum eorum.*
13 Exaltare Domine in virtute tua.
** cantabimus & psallemus virtutes tuas.*

5 Per salutem, quam illi contulisti, & qua per ipsum humanum genus saluasti, magna est & in cœlo & in terra gloria eius, quæ nũquã desinet.* Nã etiam in posterum honore & gloria maxima afficies, atque ornabis eum.
6 Quoniam tam abundè eum tuarum gratiarum benedictione replebis, vt & ipse aliorum fit benedictio, sitque is per quem in æternum omnes gentes terræ benedicantur,* inæstimabili gaudio eum cum omnibus illi adhærentibus lætificabis, per contemplationem faciei tuæ.
7 Et quidem quoniam rex noster non humana virtute aliqua confidit, sed in Domini, * ideo etiam per misericordiam omnipotentis Dei nunquam deijcietur à suo regno, aut à sua fœlicitate, quantumuis multi semper erũt, qui eius regnum & gloriam oppugnabunt.
8 Sic Domine, quemadmodum cœptum est, manus tuæ potẽtiæ assequatur omnes inimicos tuos, * ita vt ne vnus quidem vltricem manũ tuã euadat, sed experiri eam cogatur vel in hoc, vel omnino in futuro sæculo.
9 Etsi ad tempus iam tuã in illos dissimules potentiam, & vltionem quoniam misericordiæ nunc tempus est, tamen in nouissimo iudicij die, cum tempus erit quo seueritatem tuæ iustitiæ & vltionis in impijs declares, ardere penitus intus & foris inimicos tuos facies, sicut ardet incensus fornax.* Dominus cùm iram suam exercere voluerit, deturbabit eos, deijciens eos in ignem gehennæ, qui eos deuorabit ac perdet vt nihil in eis ab ignis læsione saluum remaneat.
10 Simul quoque cum eis Domine perdes è terra omnem eorum impiam posteritatẽ,* eósque omnes qui ad impiorum exemplum impietatem sectati sunt, eradicabis ab hominibus, mancipans eos æternis cruciatibus.
11 Hæc autem iustè illis inferes mala, quoniam iniquè conati sunt mala tibi inferre, * excogitauerunt varia consilia, quibus te tuúmque populum, ac regis à te constituti regnum delerent, sed te dissipãte eorum vana consilia, non potuerunt ea adimplere.
12 Ob id certè tu à te eos planè reijcies, vt terga tibi vertant, * efficies vt dirigant vultus suos in eos quos tibi seruasti, quò non tantùm suo malo, sed etiam aliena torqueantur fœlicitate.
13 O Domine, qui in rege nostro semel tuam declarasti potentiam, dum per eum humani generis hostem deuicisti, dum ab impiorum hominum manu atque morte eum liberasti, semper quoque in posterum per tuam virtutem altiorem te declara, & potentiorem omnibus inimicis regis nostri, regnum eius adhuc oppugnare audentibus,* sic sanè fortia tua facinora, quæ pro eius gloria, nostráque, salute patraueris, nos semper carmine & cantu celebrabimus.

In finem Psalmus Dauid, pro susceptione matutina.

ARGVMENTVM PSALMI XXI.

Testimonia omnium Euangelistarũ, & Apostoli Pauli, sed & Psalmi huius verba apertissimè conuincũt, omnia huius Psalmi non de Dauide, sed de Christo domino nostro exponenda, quanquam verisimile sit Dauidem occasione suarum tribulationum, ad has querelas adactum, sit tamen vt Christi se typum agnoscens, ad illũ potiùs deflecteret animum, cúmque ob oculos haberet, itaque Christum Dominum loquentem inducit. Primùm quidem de sua derelictione conquerentem, deinde & hostium suorum crudelitatem, passionúmque suarum magnitudinem enarrantem: postea pro liberatione rogantem, & pro ea promittentem patri gratiarum actionem & prædicationem nominis ipsius apud omnes gentes, apud quas sua restitutione prædicit regnum Dei, veramque religionem illustranda fore & dilatanda. Hæc autem omnia de Christo canens Propheta in se adumbrari prauidit. Nam & cùm ipse post multas passiones, suam atque deiectionem, liberatus esset, plurimũ dilatatum est regnum Israel etiam in exteris gentibus, ac religio Dei prius collapsa, egregiè restaurata est. Bene autem conuenit huic Psalmo ipsius inscriptio, iuxta 70. versionem, quæ habet: Pro susceptione matutina vel auxilio matutino, quoniam hic Christus petit à patre suscipi & adiuuari, vt matutino tempore à morte resuscitetur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus Deus meus respice in me.
** quare me dereliquisti?*

Mi pater, qui secundùm assumptam humanitatem meus es Deus, declara te quæso cõsiderare, in quanta præter meum meritum positus sim afflictione, tuum quæso mihi fauorem exhibe, quare enim mi Domine, qui non soles derelinquere in te sperantes, me confidentem in te, nihilque tale promeritũ qualia patior, dereliquisti? Dereliquisse certè te dico, pateris enim atrocissimis me excruciari tormentis, & secundùm corpus, tua consolatio-

** longè à salute mea verba delictorum meorum.*

ne penitus destitutum nullũ tui in me fauoris indiciũ sentio. * An delicta
mea accusantia longè me faciunt à salute mea? num mea peccata præpe- b
diunt salutem meam? Tu certè Domine nosti nulla omnino esse delicta
quæ commiserim.

2 Deus meus clamabo per diem, & non exaudies: & nocte.
** & non ad insipiẽtiã mihi.*

2 Deus meus, à quo totus pendeo, die ac noctè clamaui ad te, desiderans
secundum carnis infirmæ appetitũ, transferre à me amarissimũ calicẽ pas-
sionis: nec exaudis, qui inuocantes te semper exaudire soles. * Et tamen
quòd me non exaudis, non potest mihi imputari ad insipientiam, non c
est enim aliquid quod stultè & malè à me gestum est, vt propter hoc me
non exaudias.

3 Tu autem in sancto habitas,
** laus Israël.*

3 Et quidem Domine tu inter homines sanctuarium tibi delegisti in quo
habitans, ac potentiam tuam hominibus declarans, testareris te audi-
turum preces ad te clamantium. Tu in sancto cœlorum habitaculo sedes
firmiter regnans, tui semper similis, * Tu is qui oblatam opem meritò
semper laudaris a populo te colente, téque inuocante.

4 In te sperauerunt patres nostri, sperauerunt, & liberasti eos.

4 Qui fit igitur, vt ad meas preces nunc adeò absurdescas? Maiores nostri
in tua benignitate confisi sunt: confisi, inquam, sunt, nec frustrati, nam li-
berasti eos, frequenter a varijs malis.

*5 Ad te clamauerunt, & salui facti sunt: * in te sperauerunt, & non sunt confusi.*

5 Ex fiducia, quã in te habuerũt clamauerũt in tribulationibus suis ad te,
& salui facti sunt: * in te sperauerũt, & nõ sunt pudefacti ob spẽ frustratam.

6 Ego autem sum vermis & non homo,
** opprobrium hominum, & abiectio plebis.*

6 At me quantumuis te inuocantem, & in te sperantem sic deseruisti, sic d
impiorum crudelitati dedidisti, vt iam non homo sed vermis esse videar,
infirmissimum animal & cõtemptissimum, quod cõculcationi expositum
est, atque gradientium pedibus sine vlla misericordia proteritur, * factus
sum illusio hominum, a populo quasi res vilissima reiectus & habitus qua-
si virorum omnium nouissimus.

7 Omnes videntes me deriserunt me:
** locuti sunt labiis, & mouerunt caput.*

7 Quamtumuis atroces essent cruciatus mei, nemo tamen mei misertus
est: sed contra, omnes inimici mei, cum viderent, me grauissimè excrucia-
tum, deriserunt me, neque risum suum apud se continuerunt, sed quod non
parum dolorem auget, signis & verbis declarauerunt, * Irrisoria enim &
blasphema verba labiis suis effutierunt, & capita sua cum gaudio & ludi-
brio mouerunt.

*8 Sperauit in Domino eripiat eum, * saluum faciat eum, quoniam vult eum.*

8 Dixerũt enim: Hic omnem suam spem in Domino reposuit, liberet er-
go nunc eum, * saluum faciat eum de manu nostra, quoniam gloriatus est
se ab eo diligi, atque in se beneplacitum esse illi, Dixit enim: quoniam fi-
lius Dei sum. Quibus vocibus mi Deus quid molestius? Quid magis blas-
phemum esse potest, dum meam in te fiduciam irrident.

*9 Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, * spes mea ab vberibus matris meæ, * in te proiectus sum ex vtero.*

9 Et quidem domine, quantumuis illi rideant meam spem, quantumuis
vanã putent tuum in me fauorem, tu certè is es, qui me in vtero matris for-
matum tãdem ex vtero eduxisti in hãc lucem: * tu is es in quo, ab vberibus
matris meæ, ab ipsa infantia semper, vsque in hanc horam, omnem meam
spem fixi, * Cum primum ex vtero matris meæ in lucem editus essem, su- e
per te proiectus sum, tuæ prouidentiæ commissus à matre mea, méque ip-
sum totum ab ineunte ætate in te plenissima confidentia proieci.

10 De ventre matris meæ Deus meus es tu:
** ne discesseris à me.*

10 Ex eo tempore, quo in hunc mundum natus sum vsque in præsens, tu
te mihi Deum exhibuisti, alens, gubernans, & ab omni malo præseruans:
& ego vicissim te solum pro Deo meo agnoui & colui * Ne igitur ô Do-
mine, qui hactenus mihi semper adfuisti, in quo solo semper speraui, iam
longè discesseris à me sine omni me derelinquens consolatione.

11 Quoniam tribulatio proxima est,
** Quoniam non est qui adiuuet.*

11 Quod iustum est te facere, tum quia grauissima iam mihi adest tribu-
latio * tum quia non est aliquis, qui opem aliquam ferat afflicto, quiue sua
consolatione calamitatũ mearum miseriam mitiget. At verò tu Domine
libenter adesse soles afflictis, & his maximè qui humana penitus destituũ-
tur ope & consolatione.

12 Quoniam circundederunt me vituli multi.

12 Præsentẽ mihi dico afflictionem, quoniam ecce multi à populo quasi
vituli lasciuientes me circundederunt ad capiendum, illudendum, & affligẽ-
dũ, * principes eorum, potentes, & efferati instar taurorum pinguium vn-
dique me obsederũt, vt humana via nõ videar eripi posse è manibus eorũ.

13 Aduersum me aperuerunt os suum, deuorare me quærentes non aliter
quam leo inhians prædæ: & præ fame rugiens: & ipsi contrà me dilataue-
runt os suum, cum magno rugitu & clamore ferociter desiderantes meum
interitum. Quemadmodum etiam leo correpta præda rugit præ gaudio,
ita & ipsi potiti iam suo voto, liberè iam contra me loquuntur & gloria-
bundè, oréque dilatato in me opprobria iactant.

*14 Sicut aqua effusus sum, * & dispersa sunt omnia ossa mea.*

14 Et ego præ nimio pauore, præ passionum enormitate dilapsus sum vi-
ribusque omnibus destitutus in modum aquæ effusæ, quæ consistentiam
non habens diffluit, & dilabitur: * & omnia ossa mea dissoluta sunt, & à suis
quæque locis diuulsa sunt, soluente nimirum membrorum compages ri-
giditate, ac acerbissima extensione in cruce facta.

15 Sicut

15 Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei.

15 Sicut cera liquescit ab ardore ignis, suamque perdens continuitatem, diffluit resoluta: sic & cor meum in medio mei, metu ac pœnarum acerbitate tanquam igne quodam liquescit, atque resoluitur: tendens cõtinuè ad defectionem.

16 Aruit tanquam testa virtus mea.

** & lingua mea adhæsit faucibus meis: * & in puluerem mortis deduxisti me.*

16 Sicut testa arida facta est, igne excoquẽte omnem eius humiditatem: ita & omnis membrorum meorum vis exaruit, penitúsque defecit, nimirum sanguine, omnique succo vitali pauore, ac passione exhausto, * & præ nimia ariditate lingua mea adhæsit palato admodum sitibunda: * & viribus omnibus deficientibus, eò te deserente & permittente perueni, vt proximus sim sepulchro.

17 Quoniam circundederunt me canes multi:

** consilium malignantium obsedit me.*

17 Ideo autem hæc quæ dixi, passus sum, vt cor meum deficeret, virtus omnis aresceret, & reliqua, quoniam multi, latrantibus ac ferocissimis canibus similes, me tanquam feram quandam circundederunt, rabidos latratus contrà me emittentes: ac quasi dentibus suis me sæuissimè dilaniantes, * congregatio noxiorum hominum circumuallauit me.

18 Foderunt manus meas & pedes meos.

** dinumerauerunt omnia ossa mea.*

18 Perfoderũt clauis manus meas & pedes meos, cruci me crudeliter affigentes * numerare illis licuit omnia ossa mea, propter nimiam membrorum distentionem in cruce, ac carnem maximis pressuris exesam, omnémque humorem exhaustum.

19 Ipsi verò considerauerũt & inspexerunt me.

** diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.*

19 Cum autem tanta esset pœnarum acerbitas, vt vel maximè ferreus cruciatibus meis illachrymaretur, ipsi cum gaudio & voluptate me inspexerunt, ludibrio me habentes, rideotes, & ex inspectione mei sese satiantes. * Iam de mea extinctione omnino securi, partiti sunt sibi vestes meas, vnicuique partem vnam tradentes, & super vnam vestium mearum inconsutilem, quoniam diuidi non conueniebat, miserunt sortem quis eam acciperet.

*20 Tu autem domine ne elõgaueris auxilium a me, * Ad defensionem meam conspice.*

20 Hæc quidem in me illi crudelissimè exercent. Verùm tu domine qui pater es misericordiarum, ne quæso diutius differas mihi auxilium tuum, * respice in me, non quemadmodum impij hi, cum ludibrio me contemplantes, sed ad defensionem meam.

*21 Erue à framea Deus animam meam: * & de manu canis † vnicam meam.*

21 Erue animam meam à gladio iamiam percutiente, à cæde iam præsente, * & de potestate rabidorum horum canum libera animam meam quæ mihi vnicè chara est, † quæque ab omnibus sola derelicta est, omni humano auxilio destituta.

*22 Salua me ex ore leonis, * & à cornibus vnicornium humilitatem meam.*

22 Ex ore horum leonum qui me iam captum ferociter edunt, extrahe me: ne quemadmodum cupiunt, me planè deuorent, & consumant. * Et à potentia horum qui tanquam sæuissimi, fortissimi, ac indomabiles vnicornes, me sua fortitudine quasi cornibus impetunt, libera me humilem: & afflictum, pauperculum tuum.

23 Narrabo nomen tuum fratribus meis,

** in medio ecclesiæ laudabo te.*

23 Id si feceris quemadmodum te certè facturum confido, & scio, cùm me tertia post mortem die resuscitabis ad vitam, faciens me morte omnibúsque inimicis meis superiorem, tunc partim per meipsum, partim per Apostolos meos annunciabo nomen tuum, virtutem tuam, ac bonitatem his, qui eiusdem mecum consortes naturæ, & cœlestis natiuitatis ad eiusdem etiam regni ab æterno à te vocati sunt hæreditatem: * palàm ac liberè in medio magnæ congregationis populi, ita vt omnes audiant, per me, perque meos, tuas laudes semper prædicabo.

*24 Qui timetis Dominum laudate eum: * vniuersum semen Iacob glorificate eũ.*

24 Et dicam: vos quicunque reiectis falsis diis, Deum colitis, & reueremini, laudate eum, * vniuersi qui legitimi estis filij Iacob, fidem eius ac pietatem imitantes, glorificate eum.

*25 Timeat eum omne semen Israel, * quoniam non spreuit, neque despexit deprecationem pauperis.*

25 Casto ac filiali timore reuereantur eum omnes filij Israëlis, quoniam non reiecit deprecationem, qua ego pauper, abiectus, & miser eum deprecatus sum, in ea abiectione.

*26 Nec auertit faciẽ suã à me, * & cùm clamarem ad eum exaudiuit me.*

26 Nec dedignatus est me audire, * ac fauorem rogatum mihi exhibere: * & cùm inuocarem illum, exaudiuit me. Quæ res meritò vos omnes excitare debet ad Dei laudem & reuerentiam, cùm Dei bonitas hac in re claruerit, & salus mihi præstita etiam vobis omnibus salutẽ attulerit, & mea exauditio firmam suggerat spem omnibus futuræ exauditionis, si & ipsi meo exemplo in afflictione Deum inuocauerint.

*27 Apud te laus mea in ecclesia magna. * vota mea reddam in conspectu timentium eum.*

27 Coram te, & de te erit omnis laus in frequentissima hominum congregatione, * quæ voui illi sacrificia laudis, hæc reddam coram omnibus reuerentibus eum.

28 Edent pauperes, & saturabuntur.

28 Hi qui pauperes sunt spiritu, se indigere agnoscentes, ab hoc mundo contempti, quique priùs in summa mendicitate vitam trahebant miserrimam, vt pote religionis & virtutum omnium egentes, hi iam opulenti fient, omnibus bonis cœlestibus circumfluentes, ac saturati. Et quemadmodum hactenus mos fuit, pro gratiarum actione offerre pacificas victimas, quibus simul cum lætitia vescebantur, ad sacrificium vocati: ita & cœlestem panem corporis mei, pro rememoratione perceptorum

 à patre

** & laudabunt dominum qui requirunt eum, viuent corda eorum in sæculorum sæculi.*

à patre beneficiorum, offerendum, & à pauperibus meis vnanimiter sumendum, relinquam: quem qui ederint, omnibus verè bonis saturabuntur,* & iam saturati cum mentis lætitia laudabunt Dominum, illi placere cupientes, corda eorum hoc cibo alita in summa hilaritate ac lætitia viuent in perpetuum.

29 † Reminiscentur & conuertentur ad Dominũ, vniuersi fines terræ.

29 Neque verò carnale tantùm semen Iacob, à quo iam solùm coleris te laudabit, sed ex omnibus terræ finibus gentes, quæ acceptam primum Dei cognitionem amiserunt Dei oblitæ, cuius cognitio mentibus ipsorum indita fuit rursum per meorum prædicationem, recordabuntur Dei, & conuertentur ad Dominum, quem dereliquerunt, creaturas pro creatore colentes: † Reminiscentur quoque subinde liberationis præstitæ, dum edent de instituto sacrificio, & cum gratiarum actione conuertent totum animum suum ad Dominum Deum.

30 Et adorabunt in conspectu eius vniuersæ familiæ Gentium.

30 Ea ex omnibus tribubus & gentibus conuersi plerique procident non iam amplius coram falsis diis, sed coram Deo vero.

*31 Quoniam domini est regnum, * & ipse dominabitur Gentium.*

31 Neque enim Deus tantùm Iudæorum Dominus est, sed ad ipsum pertinet, regnum super omnes,* atque ob id non sinet gentibus idola dæmonesque semper dominari, sed ipse in illis dominabitur, subiectos sibi voluntate faciens.

32 Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terræ.

** in conspectu eius cadent † omnes qui descendunt in terram.*

32 Nec tantùm humiles & abiecti Deo subiicientur, sed & in omnibus ceteris reges ac potentes quique prædestinati, in testimonium suæ fidei & religionis edent de mystico sacrificio corporis mei, gustabúntque spiritualia Dei dona, eísque gustatis supplices Deo fient: * vniuersi denique mortales qui in terram & puluerem dilabuntur, suppliciter Dominum venerabuntur, † imò & mortui omnes in terra sepulti in venerationem illius genua flectent: vt iam coram illo non tantùm cœlestium & terrestrium, sed & infernorum genu flectatur.

*33 Et anima mea † illi viuet, * & semen meum seruiet ipsi.*

33 Et ego semel peccato mortuus à morte resuscitatus, vitam immortalem viuam coram ipso, † atque ad illius gloriam; * spirituales mei filij quos per euangelium Deo gignam, semper voluntariè seruient ipsi.

*34 Annuntiabitur Domino generatio ventura, * & annuntiabunt iustitiam eius populo qui nascetur, quem fecit Dominus.*

34 Generatio pòst ventura accipiet de domino annuntiationem, † ipsa item adnumerabitur Domino in populum eius, * & hæc iustitiam Dei, quam præstitit in redemptione hominis, præstans quod promisit, liberánsque eos qui ab iniusto oppressore vexabuntur, annuntiabit populo qui postea adhuc nascetur, quæ iam in sua prædestinatione Dominus fecit, & in cœleste suum regnum præparauit.

ANNOTATIONES.

a DEVS DEVS, &c.] Hæc verba respice in me ut dixerunt Septuaginta, non habet Hebræa: quæ tantùm habent ea verba, quibus Christus in cruce vsus est, Deus meus, Deus meus, vt quid me dereliquisti, apertè demonstrans hunc Psalmum totum ad se pertinere, sicut id ipsum & Euangelistæ satis indicauerunt, non solùm eò quòd ex hoc Psalmo citauerunt illud: Diuiserunt sibi vestimenta mea, &c. sed etiam quod eisdem quibus hic Propheta vsus est, verbis descripserunt inimicos Christi derisisse illum in cruce, & mouentes capita sua dixisse: Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult, vt certè vel ex hoc Psalmo colligere liceat quàm Propheta fuerit Dauid qui Christi passionem tam clarè & particulatim præuiderit, & explicauerit, clariùs quàm aliorum prophetarum quiuis.

b LONGE A, &c.] Oratio hæc multum obscura, clarior est in Hebræo, ex quo sic omnes transferunt lògè à salute mea verba rugitus mei, Septuaginta verò שגו Saag, quod significat rugitum, per transpositionem literarum acceperunt pro שגא Saga, quod significat delictum & errorem. Plerique vt fugiant orationis huius difficultatem aliter distinguunt hunc versum, quàm communiter habent libri, nam hæc verba longè à salute mea, coniungunt cum præcedenti verbo, dereliquisti: & quod sequitur, Verba delictorum meorum: coniungunt cum sequenti versu, vt facit Valentia. Aut seorsim accipiunt, vt facit Ricardus Pampolitanus, vt sit sensus. Hæc que loquor, sunt verba delictorum meorum. Verùm has distinctiones non admittunt Hebræa & contrariatur communi distinctioni codicum Græcorum simul & Latinorum. Sicut etiam Hebræa & Græca non permittunt, vt genitiuus meorum, accipiatur non esse adiectiuũ substantiui, delictorum, sed vt regatur à nomine, delictorũ sicut accipiunt authores prædicti Non enim intelligunt Christũ hîc agnoscere aliqua esse sua delicta sed loqui hîc de delictis suorum hominum, scilicet qui illi commissi erant. Hi autem, qui communem sequuntur distinctionem, sic ferè hunc locũ intelligunt: Delicta populi, quæ ego mea feci, satisfacturus pro eis ac si mea essent, hæc me longè faciunt à salute mea. Dicit autem, verba delictorum siue quia verba frequenter Hebraico more facta dicuntur & opera. siue quia delicta hominum clamabant pro Christi passione, per quam capiatẽtur Verùm hic sensus proposito non satis conuenire videtur, vt interim taceam, non propriè hominũ delicta vocari Christi delicta Nõ enim cõuenit nimio summè afflicto statim sic subiicere causas & rationem, qua cessare meritò deberet eius angustia & querimonia, maximè cum adhuc postea diu in querimonia, à qua cœpit, perduret. Euthymius Græcus, præter hunc sensum etiam alium indicat, hunc scilicet, Reatus meorum peccatorum, cùm nulla ea sint, nullo impedimento sunt saluti meæ, non impediunt eam, sicut non impedit quod ab aliqua re multum elongatum est. Similem sensum hæc oratio clariùs habebit, si eam interrogatiuè legamus, vt habet paraphrasis, qui sensus contextui ac affectui querentis magis conuenire videtur.

c NON AD INSIP. &c.] Plerique hanc partem sic accipiunt, quòd à te petam. id quod non impetro, non potest imputari insipientiæ meæ, sicut in reliquis hominibus hoc insipientiæ eorum ascribitur, quia scilicet nesciunt quid petendum erat. Egò verò & causas cognosco, quare petere debui quod non eram impetraturus, & quare tu me non exaudias statim. Verùm contextus & affectus conquerentis magis conuenit sensus Paraphrasis, vt intelligamus ipsum suam innocentiam hîc proponere, quemadmodum & in primo versu, & in Psalmo 68. Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita.

d SVM VERMIS.] Euthymius tres indicat iocundas rationes, ob quas rectè Christus vermi comparetur, etsi proposito inconuenientes. Primùm, quia sicut vermis sine cõmistione sexuũ nascitur ex pluuia & terra: ita Christus cœlesti virtute ex virgine natus est. Secundò, quia si-

cut ver-

eos vermibus, hamo in eis abscōdito, capiuntur pisces: ita & per humanam Christi naturam captus est Leuiathan, & cœtus ille magnus diabolus propter latentem in ea Christi diuinitatem. Tertiò, quoniam sicut vermis etsi tenerrimus durissima corrodit & transfodit ligna: ita & Christus quantumuis in specie vilis & infirmus, hostem humani generis perdidit; quemadmodum & Dauid, 2. Reg penultimo, vocatur tenerrimus ligni vermiculus.

e SPERANTIA, &c.] Quemadmodum in Latino sermone à teneris vnguiculis, à cunis & similia: ita & in scripturis, ab vberibus, ab vtero, &c. per hyperbolen significant illud tempus, quo homines incipiunt vti ratione, quomodo Dauid de se loquitur Psal. 70. & Iob cap. 31. Verùm quoniam hîc Christus loquitur, citra tropū istud hîc accipi potest. Nam ab initio conceptionis & natiuitatis, Christus ratione vsus est, etsi id nō declararet. Quod autem hîc dicitur, tu extraxisti me de ventre, simpliciter tantùm significat Dei benignitate in lucem se esse editum, quomodo & quisque hominum de se id dicere potest. Verùm alioqui quodam sensu id propriè Christus dicere potest, qui non viri copula, nec obstetricis opera in mundum prodijt.

f CONCILIVM, &c.] Legendum concilium per, c, & non per, s, non solùm Hebræa docent, sed & Græca, quæ habent, συναγωγὴ synagoga, hoc est, congregatio.

g APVD TE, &c.] Græca habent, ἀπὸ σοῦ, à te, quomodo & Hebræa verti magis possunt, quanquam Hieronymus verterit vt nos legimus, apud te, eodem autem recidit sensus. Dicens enim laudem suam à Deo processuram, vel apud Deum permansuram, significat Deum suæ laudis fore fundamentum & materiam.

h VOTA MEA,] &c. Alluditur ad id quod in arduis negocijs, vbi imminebat aliquod periculum, vouere solebant sacrificium pacificum, quod voto suo petito soluebant, inuitantes ad illud amicos, qui cū illo coram Deo simul in lętitia epularentur. Ita enim & Dominus pollicetur se gratitudinis suæ signū editurum, persoluendo vota quæ in extremis angustijs nuncupauerit, idque non sine solēni pietatis exercitio, cuius & alij amici sint participes cum gaudio & fructu. Id autem quomodo Christus præstet, non ostendi potest verius, quàm per institutionem eucharistiæ, per quam à se institutam instante morte, & frequentari iussam, Christus in ecclesia per sacerdotum ministerium agit quotidie gratias patri pro præstita liberatione humani generis, vt qui de illo edunt seminis, eorum passionem ipsius saturentur, vitámque æternam consequantur. Vnde rectè D. Aug. hoc loco, vota Christi, interpretatur sacramēta corporis & sanguinis eius. Et in secunda expositione: Quæ, inquit, sunt vota sua? Sacrificium quod obtulit Deo. Nostisque quale sacrificium. Norunt fideles vota, quæ reddit coram timentibus eum. Quibus verbis apertè significat, sacramēta corporis & sanguinis Domini esse idē illud sacrificiū, quod semel in cruce obtulit Deo, quodque idem quotidie offert per manus sacerdotum: itemque quòd vota dicantur, nō solum quia in vltima cœna instituta, & offerri iussa, sed etiam quia idem corpus olim ex voto Deo Christus obtulit in cruce. Proinde & hoc nomine admirandus venit propheta Dauid, quòd non solùm Christi passionē tā apertè prævidit, sed & sacrificij nostri nouitatem, quòd in illius memoriam pro sacrificijs veteribus esset in ecclesia cum tanto fructu celebrandum.

i ANIMA MEA, &c.] Græcis non est futurum, sed præsens ζῆ, id est, viuit: Quod respōdet illi Paulino: Christus resurgens ex mortuis iam non moritur.

k ANNVNTIABITVR, &c.] Duplex sensus potest esse in Hebræis. Nam verti potest narrabitur de Domino generationi, vel annunciabuntur Domino. Ita & nostra lectio accipi potest, vt sit sensus. Generatio ventura annunciationem accipiet de Domino aut in honorem domini, vel: Annuntiabunt domino quia ipsi Domino ascribetur in populum ipsius. Cæterùm dictio cœli, sicut nec est in Hebræis, nec Græcis, ita nec in quibusdam vetustis Latinis, vt omnino adiecta videatur, vt verbum annuntiabont, haberet, suppositum, cùm eius suppositum sit, generatio ventura.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXII

Psalmus hic totus, gratulatio est viri iusti de cura & protectione Dei quem primùm tanquam pastorem, deinde vt hospitem secum agere gloriatur, perpetuam sibi ex percepta eius benignitate misericordiam pollicens, donec eò perueniat, vt æternam in domo Dei obtineat habitationem. Quanquam autem sic rectè in genere accipitur hic Psalmus, isque eius videatur esse primus ac literalis intellectus, tamen cùm omnis scriptura in Christum respiciat, qui finis est legis, peculiarius etiam rectè accipitur, vt sit Ecclesiæ Christianorum gratulatio de pastore suo Christo domino, qui tanquam pastor bonus pro ouibus suis sese vltro in mortem obtulit, quò eas à rapinis diaboli tueretur, qui sacrosanctis Sacramentis in aqua, oleo, ac speciebus panis & vini institutis, oues suas pascit, omnibúsque spiritualibus bonis replet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Dominus regit me, & nihil mihi deerit,* * *in loco pascuæ ibi me collocauit.*

DOminus tanquam pastor optimus pascit, regitque me ouiculam suam, & ideo nihil mihi vnquam ad benè beatéque viuendum deerit. * Quemadmodū enim bonus pastor ouibus suis ante omnia de pascuosis ac herbosis locis, déque aquarum potu prospicit, ita & mecum egit Dominus. Nam constituit me in eo loco, vbi optima herbarum sunt pascua, in congregatione scilicet sanctorum, in qua salutari doctrina Dei ac beneficiorum eius dulcedine, mentes hominum incredibili cum voluptate pascuntur & aluntur.

2 *Super aquam refectionis educauit me:* * *animam meam cōuertit.*

2 Enutriuit etiam me iuxta aquam, quæ lassum atque sitibundum reficit, nimirum iuxta fontes spiritus sancti, ac fluenta scripturarum sanctarum, & salutaris sapientiæ, quæ fluit in sanctorum cógregatione, potátque omnes Dei oues. * Et quomodo bonus pastor errabundas reuocat oues, ita & Dominus errantem animam meam, & à recta viuendi via sese aliquando auertentem, ipse ad se conuertit. b

3 *Deduxit me super semitas iustitiæ,* * *propter nomen suum.*

3 Meque ab omni vano errore reuocatum deduxit in semitas virtutis, in his me collocans & inducens, ac inductum semper deducens ac custodiēs, ne ex eis vnquam per peccatum exciderem. * Id autem fecit non propter mea merita, sed propter infinitam suam bonitatem.

4 *Nam etsi ambulauero in medio vmbræ mortis,*

4 Adeò autem securè mihi persuadeo, nihil mihi defuturum vnquam, vt etiam si versari me contingat in medio maximorum periculorum, quæ

imaginem ac speciem mortis præ se ferant, aut in densissimis etiam tenebris,* non tamen timeam mihi aliquid mali, idque ob id, quoniam tu mecum semper es, dux meus, ac custos: quo protegente, quæ vis, quæ impro-bitas impiorum officere possit?

** nõ timebo mala, quoniam tu mecum es.*

5 † Virga tua ac baculus tuus, ipsa me cõsolata sunt.

5 Tua Domine deductio, tuaque pastoralis cura, quibus me, tanquam virga ac baculo pastoris, deduci ac custodiri aduerto, plurimùm sanè me consolantur ac recreant, vt propter hæc etiam graues afflictiones æquissimo feram animo. Aduerto enim tua cura mihi optimè prospici. Quæ cõsideratio vt semper recreat, ac iucunda est: ita & in aduersitatibus non paruam affert consolationem. † Imò & aduersitas quæuis siue parua, siue magna, qua pro officio boni pastoris quasi virga quadam aut baculo errare me incipientem ad te reuocas, hæc me multum consolatur dum intelligo, te id facere pro officio pij pastoris, ac dilectionis id signum esse, non odij. Castigas enim omnem quem diligis.

6 Parasti in conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me.

6 Neque verò tantùm te mihi tanquam ouiculæ pastorem exhibes, sed & tanquam hospitem humanissimum. Quemadmodum enim amicum singularem amicus ad conuiuium vocans, vnguento primùm caput ad refocillationem, & reuocationem profundit, deinde variè instructa mensa, potuque cor lætificante amicum excipit, ita & tu officia in me exhibuisti. Coram me enim quasi dubiam mensam parasti, vinumque optimum propinasti, dum me omnium rerum copia abundare fecisti, vt illis refici & recreari liceat, videntibus etiam hostibus meis & inuidentibus, nec tamen impedire meam fœlicitatem valentibus. Beneficia quoque tua varia mihi declarata & ostensa, quæ ob oculos meos semper versantur, mentem meam, quasi cibus ac potus optimus mirè reficiunt, ac contra hostium meorum insultus, fortem reddunt. Scripturam etiam sanctam, quasi mensam variarum epularum, vnde quisque quod conueniat sumere sibi possit, mihi proposuisti vt huius meditatione & masticatione munitus sim contra affligentes me. Sed & mensam cœlestis ac supremi conuiuij delicatissimis ferculis refertam, tu iam in conspectu meo, omniumque piorum parasti, vt hanc ob oculos semper habens, ac pura mentis cogitatione eam prægustans, forti & infracto sim animo aduersus omnes me tribulantes, dum persuasum habeo, præ illius conuiuij delitiis omnes huius vitæ ærumnas nihil esse.

7 Impinguasti in oleo caput meum.

7 Mentem meam oleo spiritus tui sancti perfudisti, imò & impinguasti vnctione tua intellectum meum, docens omnem veritatem, ac infusione charitatis tuæ affectum miris modis lætificans, & ad bene agendum fortificans, atque fœcundans.

** & calix meus inebrians quàm præclarus est.*

* Et ô quàm verè præclarus, quàm pretiosus, quàm omni poculo præferendus est calix à te mihi propinatus, mentem meam sua plenitudine inebrians, plenè exhilarans, atque in obliuionem mundanarum tum delectationum, tum afflictionum inducens: Calicem autem hunc dico beneficiorum tuorum ac fauoris iugem memoriam, scripturarum sanctarum dulcissimam meditationem, ac suauissimum illud nectar, quod pleno calice sanctis tuis in regno tuo bibendum dabis, nobisque iam hic ex parte das prægustandum.

8 Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ.

8 Expertus autem hactenus semper tuam in me benignitatem, ac misericordiam præuenientem, persuasissimum habeo, quòd me nunquam destituet tua bonitas, & misericordia: sed omnibus diebus vitæ meæ comitabitur me, per vias huius vitæ, periculosas ingredientem, studiosissimè semper insequens, vt benefaciat, custodiat, & ad salutarem finem perducat.

9 Et vt inhabitem in domo domini, in longitudinem dierum.

9 Imò per eandem tuam misericordiam dabitur eueniétque mihi, vt non solùm hîc protegar & dirigar: sed etiam vt in domo tua inter fideles diu versari liceat in laude tua, quod inter alia bona vehementer exopto, & vt migrans ex hoc corpore, tandem in cœlesti domo tua habitem tecum in perpetuum, liber omnium malorum metu, omnibúsque bonis & gaudiis perpetuò affluens.

ANNOTATIONES.

a DOMINVS, &c.] Græcis est verbum ποιμαίνει, quod est propriè, pascit quemadmodum legit Diuus Augustinus quod magis huic loco cõuenit, cùm Dominum introducat tanquã pastorem. Vnde sequitur: In loco pascuæ, ibi me collocauit, vbi pro pascuæ Græcis est χλόης, quod propriè significat herbam virentem, sicut & dictio Hebraica

b SVPER AQVAM, &c.] Græcis est ἀναπαύσεως, quod non significat refectionem, sed requietem, quemadmodum & Hebraica dictio. Intelligunt autem quidam aquam quietis, aquas tranquillas leniterque fluentes, quæ gratæ sunt ouibus pascentibus. Possunt tamen etiam rectè intelligi, aquæ quietis, aquæ quæ lassum, mœrentem atque sitibundam requiescere faciunt, & recreant, sicque coincidit cum eo quod noster vertit, aquam refectionis, sicut & Matthæi xi vertit: Et ego reficiam vos, pro eo quod Græcis est, ἀναπαύσω ὑμᾶς id est, requiescere vos faciam.

c CALIX MEVS, &c.] Græcis est, ποτήριόν σου, quomodo & D. Augustinus legit. Hebræa tamen habent s

rut nostre vetit calix meus. Pro quam præclarus. Græcis est, ὡσεὶ κράτιστον, hoc est, quam optimum, scilicet, est Vulic apud nos dictio, quàm. accipi debet non interrogatiue posita sed potius pro dictione, valde, quæ positiuis addi solet, sicut quàm superlatiuis vt quam præclarus, sit positum pro præclarissimo. Nam in hac significatione, quam etiam apud Ciceronem, licet carò. iungitur positiuo.

d MISERICORDIA TVA, &c.] Verbum Græcum subsequetur καταδιώξει maiorem habet emphasim. Significat enim persequetur; quo innuitur, misericordiam Dei nunquam derelicturam iustum, sed indiuulsam in omnibus eius actionibus adfuturam ei, vt eas prosperet, & ad optatum finem deducat.

e ET VT INHABITEM, &c.] Coniunctio, &, quæ videri possit hic superesse, quia non videtur quæ opus est, non est apud Diuũ Augustinũ in contextu. Ex commentatio tamen apparet ipsum eam legisse, & accepisse pro etiã. Sic enim habet. Subsequetur me, non autem hic tantùm, sed etiã vt inhabitẽ in domo Domini in æternum: Sed & Græca & Hebræa coniunctionem hanc habent. Et Hebræa quidem habent, Et habitaui, pro habitabo in domo Domini: Græca vero non habent, & vt inhabitem. Non est enim, ὥστε τὸ κατοικεῖν με, sed, καὶ τὸ κατοικεῖν με, hoc est, & ipsum habitare me, hoc est, habitatio mea in domo Domini. Est autẽ oratio imperfecta, quæ, vt subindicat Euthymius, duobus modis perfici potest. Altero vt repetatur verbũ, subsequetur, & sit sensus: Et ipsa mea in domo Domini habitatio, subsequetur me in longitudinẽ dierum, hoc est, diu, imò in æternum mihi continget. Altero modo, vt subintelligatur verbum erit, vel dabitur, aut aliud simile, & sit sensus: Habitare me in domo Domini, hoc est, sicut noster vertit, vt habitem in domo Domini, dabitur mihi, vel continget, & erit mihi in longitudinem dierum. Ex quibus patet apud nos coniunctionẽ, vt, non accipiendam vt designet finem ob quem misericordia Dei iustum subsequitur: sed, vt inhabitem, positũ est pro ipsa habitatione: quomodo in Psalmo sequenti: Vnam petij à Domino hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini, hoc est, ipsam habitationem petij. Nam & ibi Græca est, κατοικεῖν. Et nostra ergo litera altero dictorũ modorum est intelligenda, vt illud, vt inhabitẽ, sit suppositum verbi repetendi subsequetur: aut subaudiatur verbum, erit, aut dabitur.

Psalmus Dauid in prima sabbathi.

ARGVMENTVM PSALMI XXIII.

Psalmum hunc composuisse Dauid videtur, cùm è domo Obed-edom transferret arcam Domini in Ierusalem, in domum à se præparatam in monte Sion, quem sibi Dominum elegisse intellexit, vt in eo per Salomonem templum Deo erigeretur. Itaque secundùm literalem sensum primùm quidem canit, Dei esse quicquid terrarum sinu continetur, sed ex omnibus terris peculiariter quendã montem sibi in habitationẽ inter homines delegisset docétque quale eũ oporteat esse, qui in hunc dignè sit conscensurus vt dignè Deũ ibi veneretur, & quod petit, ab eo impetret. Tum principes ciuitatis Ierusalem alloquitur, adhortans vt apertis portis suis ingredientẽ Dominũ cum arca promptè latéque suscipiant. Dominũ vtique gloriosissimum ac potentissimũ. Sunt qui non ad portas ciuitatis Ierusalem, hæc dicta intelligunt, sed ad portas templi, vt hic Psalmus à Dauide fuerit editus, cùm iam omnia quæ ad templi ædificationem fuerant necessaria, summo studio comparasset, valdè desiderans, vt arca in illud ad sicandũ per filium induceretur. Verùm vt omnia illius populi facta, dictaque vmbratica erant, aliquidque significantia, quod ad nouam legem pertineret, quodque à nobis magis spectandum est: ita & hic à litera ad spiritum te inscendum est, sine quo litera omnis sterilis. Per illationem enim arcæ in Ierusalem, in montem Sion, aut templum, ac sanctum sanctorum, significatam fuisse ascensionem humanitatis Christi in cœlos, satis ex Paulo patet: qui Ierusalem, montem Sion, ac sancta sanctorum, cœlos, interpretatur, in quos semel ingressus est Dominus. Nec dubitandum, quin ad hanc significationem Dauid arcam cum summa pompa ac lætitia inferens, ac carmen hoc dictans, respexit. Proinde secundùm spiritualem sensum, postquam cecinit Dei esse terram, & uniuersos mortales in ea habitantes, significat non omnes eos qui Dei terram inhabitant, etiam ascensuros in cœlestem Dei habitationem, sed eos tantùm, qui sancta vita se illa dignos fecerint. Considerant autem nulli hominum etiam iustissimo in cœlos patere aditum, nisi Christo domino ea loca suo ingressu & ascensu patefaciente, qui vt solus sine omni sui labe, ita primus meruit cœlorum regna ingredi. quasi iam ascendentem dominum contemplans, sanctos Angelos alloquitur, vt apertis cœlorum portis, priùs semper clausis, gloriosum Dominum à victoria de hoste humani generis redeuntem suscipiant.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domini est terra, & plenitudo eius: orbis terrarũ, & vniuersi qui habitant in eo.
2 † Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina præparauit eum.

DOmini est terra, & omnia quibus ipsa plena est: orbis terrarum, & vniuersi mortales, qui habitant in eo, Domini Dei sunt.
2 Ipse enim est, qui totum terræ globum creauit, ac immobiliter stabiliuit: idque (quod maximè mirum est) super maria & flumina quæ secundùm magnam sui partem, terræ, quasi pro fundamento subiecta sunt, non sine magna admiratione ac indicio sustentationis, & gubernationis Dei, qui terram vt creauit, ita & sustentat: vt cùm tanta moles aquis niti videatur, non tamen pro suæ naturæ ratione mergatur. † ipse etiam in vsus hominum terram discooperiens, immobiliter eam fundauit, & parauit iuxta maria, quibus vndique circundatur, & iuxta flumina varias terræ partes perfluentia, in vtilitatem hominum.

3 Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius.

3 Cum autem eius sint vniuersi mortales: vniuersaque terra: tamen quæ eius est in nos magna dignatio, nos ex omnibus gentibus peculiariter in suum populum, atque inter nos montem Sion in habitationem suam deligere dignatus est, in quo tabernaculo sibi condituro, placuit ei adorari, placari, ac responsa dare populo suo. Verùm in hunc montem Domini quis dignè ascendet? quis dignè stabit in loco sancto eius vt ipsum laudet, precetur, ac illi sacrificet.

4 Innocens manibus, & mundo corde.
** qui non accepit in vanum animam suam, nec iurauit in dolo proximo suo.*

4 Is certè, qui manus habuerit innoxias ab omni praua actione, nec mundas tantum habuerit manus, sed & cor mundum, non admittens in mente sua malam aliquam cogitationem, aut affectum. * Qui denique neque leuiter, neque falso in ore suo acceperit animam suam, ita vt per eam iuret, ac iuramento eam obstringat, nec dolosè iurauit proximo suo fallere eum cupiens Hoc est, qui & factis, & corde, & ore integer fuerit, hic demum dignus erit, qui ascendat ad Deum in montem eius.

5 Hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo.

5 Qui talis fuerit, afficietur à Domino beneficiis & spiritualibus & corporalibus, & misericordiæ ac benignitatis diuinæ dona accipiet à Deo authore salutis ipsius.

6 Hæc est generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob,

6 Hi certè qui tales fuerint, sunt qui vere Dominũ quærunt, non omnes illi qui corpore ad montem eius & locum areæ Domini accedunt: hi sunt, qui verè, & ex animo faciẽ Dei populi Israelitici quærũt, anxiè cupiẽtes illi placere, omnia sua ab eo inspici, & eius vicissim bonitatẽ in se cõtẽplari.

7 Attollite portas principes vestras,
** & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.*

7 Vos autem principes ciuitatis Hierusalem nolite ingressuro Domino portas vestras claudere, sed planè attollite eas, atque in altum leuate vt longè latéque pateant, * vosque portæ æternitate stabiles, alè latéque aperiamini, & introibit per vos rex gloriosus in montem quem sibi delegit in habitationem.

8 Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio.

8 Quis si quis scire cupiat, quis sit rex iste gloriosus, quem ingressurum dico, ecce rex iste est, Dominus, fortis valdè & potens, potens multùm in prælio: cuius sanè potentia fortes eritis contra omnes inimicos vestros, contra quos sua fortitudine pro vobis pugnabit.

9 Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.

9 Proinde ô principes tollite in altum portas vestras, * vosque portæ in altum leuemini, vt liber & apertus sit introitus, & ingredietur per vos rex illustrissimus.

*10 Quis est iste rex gloriæ? * dominus virtutum, ipse rex gloriæ.*

10 Quod si quis rursum quærat, quis sit rex hic illustrissimus, * ecce rex hic illustrissimus, Dominus est angelicorum exercituum, in multis milibus illi assistentium, ac ministrantium, quem proinde pro eius summa excellentia dignum est cum omni reuerentia ac lætitia suscipere.

Psalmi eiusdem Paraphrasis secundùm sensum principaliorem ad Christum pertinentem.

1 Domini est terra, & plenitudo eius: orbis terrarũ & vniuersi qui habitant in eo.
2 Quia ipse super maria fũdauit eum, & super flumina præparauit eum.

DOmini est terra, & quicquid in ea continetur, totus terræ globus, & homines vniuersi, qui habitant vbiuis locorum in eo, Domini sunt. Psal. 3.

2 Quod certè probat terræ creatio, & continua sustentatio. Nam Dominus est, qui eam super & iuxta maria & flumina stabiliuit creator eius, ac perpetuus sustentator.

3 Quis ascendet in montem Domini aut quis stabit in loco sancto eius.

3 Verùm etsi tota terra Domini sit, tamen suam habitationem peculiariter sibi delegit in altissimo cœlorum monte, super terras longe eleuato. In hunc etsi vniuersi mortales domini sint, sit scio non omnes tamen conscensuros, & cum Deo habitaturos. Cui ergo id dabitur, vt in montem illum ex hac terra ascendat, * & perpetuò permaneat in loco sanctô eius?

*4 Innocens manibus, & mundo corde, * qui non accepit in vanum animã suam nec iurauit in dolo proximo suo.*

4 Et certè, cuius neque facta, neque cogitata, neque dicta polluta fuerint, * qui ore suo iurando, neque in animam propriam, neque in proximum peccauerit.

*5 Hic accipiet benedictionem à domino, * & misericordiã à Deo salutari suo.*

5 Qui talis fuerit, maximum à Domino consequetur beneficium, immortalitatem scilicet ac fœlicitatem æternam, * talis perfectam misericordiam æternæ salutis accipiet à Domino saluatore suo.

6 Hæc est generatio quærẽtium eum, quærentium faciem Dei Iacob.

6 Hoc est genus illud hominum, qui quærunt Deum, & cupiunt peruenire ad contemplationem vultus Dei Iacob.

7 Attollite portas principes vestras,
** & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.*

7 Verùm in augustissimũ hunc Dei montẽ nemiẽ omnino ascensurum scio, nisi supernæ ciuitatis portas hominibus ob peccatum ab æterno clausas suo ingressu patefecerit Dei filius, humanã assumẽs naturã: qui vt solus sine omni labe futurus est, ita solus dignus erit, qui primus in eum locum ascendat. Cuius in cœlo per spiritum præuidens desideratissimum introitum, vos alloquor beatas mentes, custodes portarum cœlestis Ierusalem. Referate quæso vos principes supernæ ciuitatis, atque in altum sustollite portas vestras, * vosque portæ in altum leuemini, vt apertus per vos sit aditus, & introibit per vos cum magno comitatu rex verè inclytus.

*8 Quis est iste rex gloriæ? * Dominus fortis & potens dominus potens in prælio.*

8 Si quæritis quis sit hic rex inclytus, quem dico, * ecce non est talis rex, quales reges huius mundi, puri homines, ac proinde infirmi: sed est Dominus Deus fortis, & potens, Dominus est potens admodum in prælio.

prælio. Nam sua fortitudine inuincibilem humani generis hostem, inito cum eo prælio, fœliciter prostrauit, gloriosè triumphans de peccato, morte, ac inferno à se superatis.

9 Attollite portas principes vestras,
** & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.*

9 Proinde quod semel dixi, id quoniam summè fieri desidero, rursum repeto. Aperite quæso longè latéque portas vestras ô principes ciuitatis sanctæ Ierusalem,* vos portæ apertum introitum præbete, & introibit per vos cum suis spoliis opimis rex gloriosissimus.

10 Quis est iste rex gloriæ?
** Dominus virtutum, ipse rex gloriæ.*

10 Quod si quærat aliquis, quis sit rex hic gloriosissimus,* scitote quoniam hic rex, quem dico, non hominum tantùm rex & dominus est cœlestium exercituum, illi in omnibus quæ voluerit militantium & seruientium. Itaque communem vestrum ac nostrum Dominum à victoria redeuntem læti ac venerabundi suscipite, qui inimicitiis sublatis, cœlestibus humana copulauit.

ANNOTATIONES.

IN titulo huius Psalmi est apud nos prima sabbathi, pro quo Græcia est, τῆς μιᾶς σαββάτων, hoc est, vna sabbathorum, eadem scilicet oratio, quæ est apud Euangelistas in descriptione resurrectionis Christi. Verùm huius inscriptionis parua habenda est ratio quòd apud Hebræos hæc oratio non sit, nec quicquam ei respondeat. Videtur ergo à quibusdam addita, quòd hic Psalmus secundum mysticum eius intellectum bene conueniat resurrectioni Christi, in qua declaratus est esse rex gloriæ, quòd mortem primus superauerit, inferorúmque confregerit, cui proinde primò datum est cœlo ascendere, & ingredi, sicut primus ex inferis ascendit.

a Q V I A I P S A, &c.] Græcis non est coniunctio, quia, sed tantùm, Ipse super maria fundauit, quomodo & Augustinus legit. Hebræis tamen est hæc coniunctio, vt ne quis putet eam esse superfluam.

b Q V I N O N A C C E P I T, &c.] Nec Hebræa, nec Græca debet necessariò verti per relatiuum reciprocum, suã, sed possunt verti per relatiuum nõ reciprocum · Qui nõ accepit in vano animam eius: vt ad Deũ referatur. Vnde alia lectio in Hebræo (nam est duplex lectio) habet animam meã, vt sit hic versus vox Dei respondentis ad præcedentem interrogationem. Accipit autem in vano animam Dei, qui in vanum & fallaciter iurat per Deum, dicẽdo, vt habet mos scripturæ: Viuit Dominus. Sicut enim Deus in scripturis dicitur iurare per animam suam vt licet videre Ieremiæ 51 & Amos 6 quia iurãdo dicit. Viuo ego: ita & homines per animam Dei iurare dicũtur, cùm iurando dicunt, Viuit Dominus. Possunt tamen tum Hebræa, tum Græca etiam verti per relatiuum reciprocum, suam, quemadmodũ noster vertit, secundùm quam versionem quidam hanc partem sic intelligũt. Qui animam & mentem sibi à Deo datam non frustra accepit, nec in vanum, ita scilicet vt ea abutatur, nec rebus vilibus eam accommodet. Alij etiam sic: Qui animã suam non accepit ad vanitatem, hoc est, vanitati eam non applicuit. Verùm magis verisimile est his verbis prophetã post operum & cogitationũ peccata, voluisse oris peccata excludere, inter quæ vanum falsúmque iuramentum grauissimum est, vnde & explicandi causa subiectũ videtur: Nec iurauit in dolo. Itaque intelligi posset in vanum accipere animam suam, qui falsò aut leuiter per animã suã iurat, iuramento eam obstringens, eo modo quo Paulus dicit: Ego autem testem inuoco Deum in animam meam. Nõ habet tamen veteris testamenti mos vt quis præter Deũ iuret per animam suam, sed tantũ in scripturis iurant per vitam & animam maioris, vt cũ dicũt: Viuit Dominus, id est, viuit anima tua: cum ad regem fit sermo, vel cũ Elizeus loquitur Eliæ. Proinde apud nos rectiùs relatiuum reciprocum acciperetur, vt alia: aliquoties positum pro non reciproco, vt ad Deum referatur.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXIIII.

Precatio est hominis in maximo periculo versantis, ac inimicorum improbitate pressi, quam quoniam (vt ferè fit) sibi accidisse aduertit ob res parum honestè actas, propterea misericordiam sibi tribui, ac omnia peccata condonari Deum deprecatur, idque propter suam bonitatem semper declaratam erga fidentes illi: vias item Dei doceri à Deo orat, quas grauissimis sua orationi interpositis sententijs, asserit Deum docere, & indicare etiam peccatoribus, sed si mansueti sint, ac animo submisso, Deique adhuc timore detenti. In fine autem annectit precatiunculam pro toto Dei populo.

PARAPHRASTES RIVADEM.

1 Ad te Domine leuaui animam meam,
** Deus meus in te confido, non erubescam.*

AD te Domine leuo non tantùm oculos & manus, sed animã meam ac mentem à terrenis rebus, in quibus nulla mihi est salus, eam attollens, humana omnia obliuiscens, téque solum cogitans.* Mi Deus non in meis viribus, non in amicorum opibus, & gratia, vt plerique, sed in te solo omnem meam spem colloco. Ne itaque finas, vt frustratus mea de te expectatione pudefiam. a *Psal. 24.*

2 Neque irrideant me inimici mei.
** etenim vniuersi qui sustinent te non confundentur.*
3 Confundantur omnes iniqua agentes superuacuè.

2 Neque permitte vt irrideant me inimici mei, videntes me ope destitutum, séque superiores me factos. * Persuasissimum enim habeo, vniuersos qui patienter expectant tuam bonitatem, non passuros vnquam confusionem nec sua frustrandos expectatione.

3 Qui verò non errore, aut animi infirmitate, quæ venia digna est, sed sine causa per voluntatis corruptæ malitiam flagitiis sese contaminant, quique iustos præter eorum meritum iniquè persequuntur, certè æternam confusionem incurrent, oróque vt istorum conatus ac consilia infringas, ac frustreris, ne perueniant ad scelera quæ machinantur.

4 Ne au

non vitiosæ genus sibi delegerit homo timens Deum, in hoc Dominus salutares ac accommodatas leges suggeret ad eam viuendi rationẽ, quã is sibi cônstituerit. Snnt enim variæ viuendi etiam rectè rationes, quarum diuersi diuersam sibi deligunt.

14 Anima eius in bonis demorabitur,

14 Quòd si quis has Dei leges obseruauerit, anima eius in bonorum affluentia secura versabitur, atque habitabit, tum in præsenti, tum in futuro seculo: nam in præsenti seculo animus ipsius per Dei leges sanatus, liber erit ab omni inani timore & solicitudine, ab ardoribus & flammis cupiditatum, & sic dulcissima mentis quiete, ac suauissimo bonæ cõsciẽtiæ testimonio fruetur, humanaque contemnens omnia, cogitatione & affectu totus hærebit in cœlestibus ac supernis rebus, se oblectans in eis quæ securè expectat. In futuro autem seculo anima exuta corpore ad cœlestia transmigrans, perpetuò ibi morabitur in bonis ineffabilibus, ab omni penitus iam malo libera, neque hinc decedens, apud homines omnino morietur.

** & semen eius hæreditabit terram.*

* Nã posteritas eius (cuius mortaliũ natura percupidissima est) paternam imitata pietatem, hæreditatio & optimo iure possidebit hanc terram, non quomodo eam possident impij, impiorumque filij, qui veriùs ab ipsa terra, cui toti addicti sunt, possidentur. At verò legitimi iustorum filij geniti ab eis, siue secundùm carnem, siue per virtutum exẽpla, terræ huius digni & fœlices sunt domini, non addicti terrenis, habitis contenti, eisque alta pace mentis fruentes, atque in paupertate, si accidat, omnia se possidere arbitrantes: ac spiritus diuites, in omnibus Dei bonitatem & fauorem cum summa mentis voluptate contemplantes. Et vt omnino non videantur hãc terram possidere, certè cum suis quos imitati sunt parentibus, beatam illam cœlestemque terram perpetuo iure possidebunt, in summa tranquillitate ac securitate.

15 Firmamentum est Dominus timentibus eum,
** & testamentum ipsius, vt manifestetur illis.*

15 Accedit ad hanc timentium Deum fœlicitatem, quòd Dominus etiã sit eis firmamentum, confirmans eos in virtute, amoréque sui, sustentans a eos, ne vnquam labantur.* Et facit vt pactum suum, quod cum hominibus iniit, illis manifestetur, vt & intelligant quæ colentibus eum maneãt præmia & quid ad ea præmia assequenda sit faciendum. Cuius sanè pacti cognitione in sui perpetuo amore timentes continet, & firmat.

16 Oculi mei semper ad Dominum,
** quoniam ipse euellet de laqueos pedes meos.*

16 Cùm autem considerem tantam Dei erga timentes se esse benignitatem & propensitatem, hinc oculi, & mentis, & corporis mei semper ad Dominum suspiciunt,* quoniam ipse locus est, qui potest me liberare, & vt firmiter confido, me liberabit de periculis, in quibus iam versor, & insidiis, quibus me hostes mei capere student. Ipse me eximet de tendiculis peruersæ cupiditatis, de omni mala suggestione somitis, insidiisque inuisibilium hostium, ne vnquam hîc captus in æternum peream.

17 Respice in me & miserere mei,
** quia vnicus & pauper sum ego.*

17 Oculis autem in cœlum intentis, sic ad Deum meum iugiter clamo: Benigno tuo vultu respice vicissim in me Domine, & solitudinem, & calamitatem meam contemplatus miserere mei, quia omni humano destitutus auxilio, & vehementer afflictus, atque ex meipso omnino pauper & infirmus sum ego.

18 Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt.
** de necessitatibus meis erue me.*

18 Tribulationes cordis mei, quas patior, tum ob molestiam hostium meorum, tum ob peccatorum meorum rememorationem, iam multiplicatæ sunt.* Itaque Domine, de his tantis ac tam multis meis angustiis, quæ vim mihi inferunt, libera me.

19 Vide humilitatem meã & laborem meum,
** & dimitte vniuersa delicta mea.*

19 Declara te quæso videre deiectionem & afflictionem meam, siue quam ab inimicis meis patior, siue qua meipsum ob peccatorum cõsciẽtiam coram te affligo,* & hac castigatione placatus, dimitte vniuersa delicta mea, quibus quæ patior mala me promeruisse confiteor, vt his dimissis à malis quibus premor, liber sim.

20 Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt,
** & odio iniquo oderũt me.*

20 Declara quoque te videre Domine, & quòd inimici mei multiplicati sunt,* & quòd iniusto odio me oderunt, persequentes me, cùm nullam iustam habeant causam. Quamuis enim hæc quę patior mala, iustè meis peccatis promerui, non tamen in vltionem meorum peccatorum hęc illi inferunt, sed ex sola animi vel malitia, vel inuidia, non tuæ gloriæ, sed suæ inseruientes libidini.

21 Custodi me Domine, & erue me:
** non erubescam quoniam speraui in te.*

21 Horum itaque & multitudinem & iniustitiam cõsiderans Domine, custodi animam meam, quam illi perdere student, & libera me ex his in quibus versor, angustiis,* & quanquam meis peccatis promerui à te derelinqui, tamen quoniam in te spem meam collocaui, non me sinas pudefieri. Derogabit enim tuæ gloriæ, si sperantem in te frustrari permittas sua expectatione.

22 Innocentes & recti adhæserunt mihi,
** quia sustinui te.*

22 Innocentes homines & recti sese mihi adiunxerunt, ac amicitiæ fœdere copulati sunt,* ob id quoniam viderunt me omnem meam spem in te Domine collocasse, ac à te omnia patienter expectare. Itaque vel pro-

per hos ne me frustrari finas, vt tuam aduertentes fidelitatem, in tui amorem magis accedantur, ac per me pariter tibi gratias agant.

23 Libera Deus Israel ex omnibus tribulationib. suis.

23 Iam verò quemadmodum pro mea salute sum deprecatus, ita & orationem concludés ex animo peto, vt liberes totum tuum populum ex omnibus tribulationibus suis. Variæ enim populo tuo sunt tribulationes, quas ab hominibus huic mundo deditis, a lubrica carne, ab iniquis dæmonibus patitur. Verùm tu ab his omnibus eum libera, nō sinens in hac vita vnquam suis inimicis ipsum esse inferiorē, & ex hac vita exemptū, omnibus cum malis superiorem faciens, & liberum.

ANNOTATIONES

a VIAS TVAS DOCE ME.] Non loquitur hîc de eo docēdi modo quo Scripturæ nos docēt, aut exterior docētium vox: sic enim propheta iam erat edoctus vias Domini. Sed de modo docendi, qui Deo proprius est. Hic autem est duplex. Primus, is quo interiori sui spiritus instructione mentem hominis sic docet, vt etiam persuadeat vias suas verè ad fœlicitatem hominem perducere, sicq́; persuasus homo eas amplectatur. Secundus, in quo hominem singulis horis admonet, illiq́; suggerit quid in omnibus occurrentibus casibus & occasionibus sit agendum. Euthymius prophetam optare dicit, vt ipsa atque operationibus melius addiscat, quæ ex libris diuinis prius didicerat, vt coactus quodammodo à Deo operari, experimento deinceps cognoscat quod sola prius ratione didicerat. Indicat etiam quosdam intelligere per vias & semitas Dei dispensationes & administrationes rerum, vt precetur Propheta sibi ostendi quàm iustè mundum & homines gubernet, liberando ipsum ab oppressoribus.

b DVLCIS ET RECTVS DOMINVS.] Etiam hîc interpres dictionem Græcam χρηστός vertit dulcis, cùm magis quadret benignus & bonus, sicut supra vertit χρηστότερα, dulciora.

c LEGEM STATVET EI, &c.] Pro legem statuet, est Græcis vnicum verbum, νομοθετήσει, quod est, legem feret, magistrum se exhibebit, & vt est Hebræis, docebit: vnde patet relatiuum, quam, non ad legem esse referendum, sed ad, viam. Patet etiam legē dandam esse futurum, statuet, non præteritum statuit, vt habent ferè vulgati codices. Porrò quanquam iuxta communem intelligētiā, quam in paraphrasi secuti sumus, suppositum verbi, elegit, intelligatur homo: sunt tamen qui suppositum intelligunt, Deum, vt sit sensus: Docebit Dominus illum viam, quàm ipse probatum habeat.

d SEMEN EIVS HÆREDITABIT TERRAM.] Iniusti nō propriè terrā hæreditāt aut possidēt. Primùm, quia cùm terrenis rebus sint addicti, verius a terra possidētur. Deinde, quia non bono iure possident, cùm Deo terræ Domino debitā seruitutē & reuerētiam non exhibeant: vnde & terræ possessione spoliantur, nō accipiētes meliorem pro ea cōmutationē. Postremùm, quia in summa mentis inquietudine in hac terra viunt. Contra verò iustorum semen terram hanc possidere dicitur, eò quod terra seruit illorū vtilitatibus & necessitatibus, non ipsi seruiūt terræ: Deinde, quia optimo iure eam inhabitāt, cùm hoc domini terræ filij, vnde nec per mortem eius dominio priuantur, sed pro eius vsu meliore accipiūt possessionē. Postremum, quia in mentis quiete

lo hac terra viuunt, præsentibus contenti, omniaque se possidere arbitrantes.

FIRMAMENTVM DOMINVS, &c.] In hoc versu noster interpres partim secutus est Hebræa, partim Græca. Nam cum Græca habeant per genitiuum: firmamentum vel robur est Dominus timentium eum quomodo & legit D. Augustinus, noster vertit per datiuū, timētibus eum, quomodo habent Hebræa. Sed pro illo, quod noster secutus Hebræa vertit, firmamentum est dominus, habent Hebræa: Secretum domini, vt sit, Secretum domini est timentibus illum: hoc est, illis patefacit Deus suam voluntatem, quæ impiis occulta est & incognita. Sic & in secunda parte versus noster magis Hebræa secutus est. Nam Græca habent καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ δηλώσει αὐτοῖς, hoc est, Testamentum ipsius manifestabit: vt testamentum, sit nominatiuus, & suppositum verbi. Et est sensus iuxta Euthymium: Lex Domini manifestabit eis hoc quod dictum est, scilicet, quod Dominus est eorum fortitudo & firmamentum. Aut manifestabit eis quid sit illis faciendum. Hebræa verò habent: Et testamentum eius, vt cognoscant ipsi, vel vt eos cognoscere faciat. Et videtur hic esse sensus in Hebræo: Secretum Domini est timentibus eum, & testamentum ipsius, hoc est, lex eius est timentibus eum, ad hoc vt cognoscant eam hoc est, illis data est, ita vt per eam diuinitus instruantur. Illis Deus se, sua mysteria, suamq́; voluntatem insinuat, nō impiis, aut alia ratione quam impiis. Vnde & nostra lectio sic intelligi potest, vt in secūdo mēbro repetatur datiuus, timentibus eum, & sit sensus: Dominus est robur timentibus eū, & lex ipsius qua testatus est hominibus suam voluntatem, est potissimum timentibus eum, ad eos potissimùm pertinet, eis peculiariter est data, vt ipsa manifestetur eis. Quanquam cum D. Augustino etiam intelligi possit, vt subaudiatur verbum, facit: Dominus facit vt lex eius manifestetur, quomodo habet paraphrasis. Sunt qui hanc partem sic intelligunt: Testamentum Domini hoc est, pactum siue promissio Dei (nam Hebræa dictio propriè pactum significat) est, vt suo tempore ipse manifestet id eis. At prætereaquàm quod testamentum magis accommodatum sit pro ipsa præcipiente lege Dei, vt & superius cum dicitur, requirentibus testamētum eius, etiam alioqui eum sensum Hebræa non recipiunt.

f DE NECESSITATIBVS MEIS.] Angustias & mala quæque, quæ hominē angūt ac cruciāt, & velut in arcto collocāt. Græcè aliquoties vertit ἀνάγκας hoc est necessitates, quòd homini vim quādā inferant, vt quę contra naturæ desiderium ferendæ sint, & a plerisque hominem impediant, ad quæ suapte natura ferunt.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXI.

Vir sanctus iniustè impiorum persecutiones patiens, Deum orat, vt pro se secundùm suam innocentiam contra illos iudicet, quare & memorat quomodo innocentia, Deo teste, studuerit, malorū societatem fugerit, ac religioni ex animo deditus sit, ob quæ precatur ne ea, quæ debetur improbis, vltione etiam ipse inuoluatur, promittens Deo, liberatione obtenta, gratiarum actionem, illiúsque laudem. Omnino autem apparet & hunc Psalmū a Dauide editum fuisse occasione Saulis iniustè illū persequentis, eorúmque qui apud Saulē falsis ipsum insimulabant criminibus & sū potissimùm cōpositum, cum Saulem fugiens, exul apud Philisthæos commoratus est. Proinde apta est hic Psalmus orandi forma cuiuis iusto, qui vel ob impiorū persecutionem cogitur exul degere apud malos, deplorans religionis ruinam, vel ob inuisibilium hostium infestationem, & exilium huius mundi, anhelat ad patriam cœlestem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Iudica me Domine quoniam ego in innocentia mea ingressus sum.

MAGNIS criminibus oneror ab inimicis, ab importuna ty a
ranno morte dignus iudicaatur ego te Domine æquissimũ
omnium iudicem appello. Tu discerne causam meam, tu
pro me fac de hostibus meis iudicium, quoniam, te teste,
innocenter ego cõuersatus sum, nihil eorum committẽs,
quæ mihi inimici mei imponunt, nihil agens in eos, ob quod ipsorum
persecutione sim dignus, atque ab omni scelere me studens seruare im-

** & Domino sperans non infirmabor.*

munem. *Nec à cœpta iustitiæ via vnquam desistam, sed quoniam te om b
nem meam spem collocaui, non sinam animum meum à virtute sectanda
languescere: perseuerabo constanter in innocentia mea, spe consequen-
dæ liberationis.

2 Proba me Domine, & tenta me,

** vre renes meos & cor meum,*

2 Neque verò vt secundùm meæ conscientiæ testimonium me iudices
velim, sed tu ipse, cuius cognitionem nihil quamuis secretum effugere
potest, examina me, ac periculum fac mei, habe rationem actionum mea- c
rum: * & quomodo aurum aut argentũ exactissimè examinatur igne, sic,
tu intimas cogitationes & affectus animi mei exacto tuo iudicio diligen
ter explora, ac perpende quales sint.

3 Quoniam misericordia tua ante oculos meos est,

** & complacui in veritate tua.*

3 Sic autem me tuæ explorationi, tuóque iudicio subiicere non vereor, d
quoniam vt ipse reperies de me ob oculos meos semper versatur miseri-
cordia tua, qua omnibus in te sperantibus semper benefacis, mihique nũ
quam benefacere cessasti, * & complacitum est mihi in fidelitate & iusti
tia tua, quam exhibes innocentibus, & sperantibus in te, in qua tua fide
recogitanda diligenter me semper exercui. Atque huius quidem tuæ, &
misericordiæ, & veritatis iugis consideratio fecit, vt innocenter conuer-
satus sim, non reddens inimicis meis malum pro malo, sed patienti ani-
mo aduersa omnia tolerans, meque omni virtutum genere tibi commẽ-
dare studens: eademque consideratio facit, vt in te semper meam collo-
carim fiduciam, nec à cœpta virtutis via statuerim deficere.

4 Non sedi cum consilio vanitatis,

** & cum iniqua gerentibus non introibo.*

4 In primis quidem omni studio repudiaui vsum & cõsuetudinem im
piorum hominum: non consedi cum congregatione vanissimorum ho-
minum, vanitatem tractantium, vt simul cum illis vana tractarem: * cum
gerentibus iniqua non simul ambulaui, vt cum eis iniquitatem perpetra-
rem.

5 Odiui ecclesiam malignantium,

** & cum impiis non sedebo,*

5 Detestatus sum toto pectore congregationem malignorum hominũ,
qui ad hoc collecti erant, vt de pessimis inter se consultarent, quibus in-
teresse omnino nolui, * sed & in posterum cum impiis non sedebo, tra-
ctaturus cum eis de facinorum, quæ moliuntur, perpetratione: imò, quã-
tum fieri potest, me omninò ab horum cõsortio & familiaritate semper
separabo, ne illorum conuictu aut ipse inficiar, aut illos in malo confir-
mem.

6 Lauabo inter innocentes manus meas.

** & circundabo altare tuum, Domine.*

6 Et cum me ab exilio hoc domum reduxeris, innocentibus me sem-
per adiungam, inter quos omnem meam actionem & vitam puram tibi
semper exhibere studebo: & si quid sordium contraxero, abluere festina-
bo, * & sic demum purgatus ac mundus, altare tuum Domine, choro ca-
nentium, & magna victimarum multitudine circundabo.

7 Vt audiam vocem laudis tuæ,

** & enarrem vniuersa mirabilia tua.*

7 Vt & à psallentibus tibi audiam vocem laudis tuæ, quæ est sacrificiũ
tibi longe gratissimum, * & vicissim ego psalmis & hymnis de te cõposi-
tis, enarrem omnibus audientibus vniuersa mirabilia opera tua, quæ pro
mea, tuorumque omnium salute benignè operatus es.

8 Domine, dilexi decorem domus tuæ,

** & locum inhabitationis gloriæ tuæ.*

8 Domine, ex animo diligo pulchritudinem domus tuæ, * & locum,
quem peculiariter inhabitat gloria tua, hunc ego summè desiderio exor-
nare, in hoc cum timentibus te conuenire, te adorare, te laudare, tuam
præsentiã, & in ea tuam benignitatem in nos admirari, summa voluptas
fuerit. Atque ob id maximè hoc mihi exilium graue est, quòd non liceat
domum tuam adire, & cum iustis ibi conuersari.

9 Ne simul perdas cum impiis, Deus: animã meam.

& cum viris sanguinum vitam meam.

9 Quoniam autem impiorum mores & amicitias semper declinaui, & e
religionis tuæ cum bonis hominibus sum studiosissimus, ne quæso me
perdas cum impiis, & sanguinariis hominibus, ne me ea perditione muni
uas quæ & hic, & in futuro debetur, & manet homines deditos cędibus,
& oppressioni innocentum,

10 In quorum manibus iniquitates sunt,

** dextera eorum repleta est muneribus.*

10 Quorũ manus plenæ sunt iniquitatibus, quas patrauerunt, sempér-
que paratæ sunt ad edendum scelera, * dextera eorum plena est mune-
ribus acceptis ad iudicandum iniuste, ad perferendum falsum testimo-
nium, ad opprimendum innoxios.

11 Ego autem in innocentia mea ingressus sum.

** redime me, & miserere mei.*

11 Ego autem nõ vt illi, sed innocenter conuersatus sum, nullum lędẽs,
nec lędere cupiens, * itaque non me simul cum eis perdas, sed redime

me à malis, in quibus iam versor, à malis, quæ iure imminent reprobis, & miserere mei.

22 Pes meus stetit in directo,
** in Ecclesiis benedicam te Domine.*

12 Nam munere tuæ gratiæ, pes meus firmiter stetit in rectitudine vitæ: f
affectus meus in ea firmiter hæsit, ambulans perseuerans sempe in ea, quare pro mea iustitia, quæso Domine, me redime. * Id vbi stiteris, Psalmis à me compositis prædicabo te Domine, in conuentibus hominū quibus etiam Psalmis suo tempore in omnium gentium templis per piorum ora laudes tuas celebrabo.

ANNOTATIONES.

a IVDICA ME DOMINE] Græcis est κρῖνόν με, Iudica mihi Domine Hebræa tamen habent, vt noster vertit, Iudica me. Idem tamen significatur vtraque oratione. Nam vult vt Deus se iudicē exhibeat inter ipsum & aduersarios suos, nec se gerat, tanquam causa ipsius ad se non pertineat. hoc est, vt Deus pro se sententiam ferat contra aduersarios ipsius, vindicando se, & liberando ab illorum iniuria.

b IN DOMINO SPERANS, &c.] Potest huius partis etiam hic esse sensus: Et sicut cœpi in Domino spem meam collocare, ita nō infirmabor in spe mea, sed in ea semper constanter & fortiter persistam, vt intelligatur duas causas proferre, ob quas sit meritò per ipso iudicandū, nempè innocentiam suam, & spem constantem in Deum repositam. Sunt qui & sic intelligūt. Quia in Deo spero, ideò nō infirmabor ab hostibus meis, hoc est, illi mihi nequaquam prçualebunt, nec deiicient, aut infirmum reddent.

c VRE RENES MEOS.] Plerique sic intelligunt: Si quid purgādum inuenerit in intimis meis gratiæ tuę ac spiritus tui igne exure. Verùm intentioni Psalmistæ magis conuenit sensus quem habet Paraphrasis.

d QVONIAM MISERICORDIA TVA, &c.] Hac causalis accipi potest simpliciter tantùm reddere causam quare iudicari petat, nec vereatur Dei subire iudiciū. Aut etiā reddere causam suæ innocentiæ, propter quam non vereatur se diuinę explorationi subiicere, quē sensum Paraphrasis pro egit. Porrò quod dicitur: complacui in veritate tua: quamuis accipi posset in hoc sensu, cōplacui tibi per veritatem mandatorum tuorum a me seruatam, aut per veritatem tuorū promissorum iam conuenientius accipitur in hoc sensu: Cōplacuit mihi in veritate tua. hoc est, veritas tua mihi placuit, sicut Matth. 4. dicitur: Hic est filius me⁹ dilectus, in quo mihi bene cōplacui, hoc est, qui est mihi gratus, in quo est mihi cōplacitū. Secundùm hūc enim sensum melius istud coniungitur cū particula superiore Quoniam misericordia tua ante oculos meos est.

e NE PERDAS CVM IMPIIS DEVS] Nomen Deus, sicut non est in Græcis, Hebræis, ita nec in emendationibus Latinis.

f PES MEVS STETIT IN DIRECTO.] Pro, in directo, Græcis est ἐν εὐθύτητι, hoc est, in rectitudine. Et potest hac parte intelligi significari idem quod priùs dixit: Ego in innocentia mea ingressus sum vt reddatur hìc causa ob quam meritò sit redimendus. Vnde quidam libri habent: Pes enim meus: sed enim, vt non est in originalibus, ita nec in emendationibus Latinis. Itaque potest & aliter hic versus accipi, vt pedē stare in rectitudine vel in recta via sit in tuto constitutū esse, liberū a periculis, & sit sensus. Cùm tu me iā errabundum constitueris in recta via, ita vt ambulare liceat tutò, quo velim, tunc in cœtibus hominum benedicam te Domine.

In finem, Psalmus Dauid priusquàm liniretur.

ARGVMENTVM PSALMI XXVI.

Hoc Psalmo vir sanctus in magno adhuc periculo constitutus, primùm quidem se recordatione diuinæ protectionis quam frequenter contra inimicos expertus fuerat, plurimùm animat contra ingruentia mala, victoriamque cōtra hostes, & tranquillam in studijs religionis vitam sibi pollicitus, de celebrandis gratiarum actione votum nuncupat, sicq; optima spe confirmatus, opem Dei implorat, docerique se viā Deo gratā precatur, ne & ob culpā trāsgressionem in inimicorum suorum veniat potestatem, iterum ad fidendum fortiter Deo semetipsum hortatur. Porrò quod hic dicitur, de domo Domini, & bonis eius in terra viuentium: anagogice intelligendum est de cælesti habitatione Dei, æternisq; futuri seculi bonis. ad quæ dubium non est Dauidem magis respexisse, quam ad visibile. sicut Abraham in promissa sibi terra magis aspexit in fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor est Deus. Itaque sit conueniens hic Psalmus cuiuis iusto, sicut Psalmus superior.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo?

DOMINVS est, qui hactenus semper depulsis aduersitatum tenebris me illuminauit, suique fauoris & auxilij lucem recreauit, ac salutem mihi attulit de inimicis meis. Cum igitur tam potentem habeam saluatorem, quem metuam?

2 Dominus protector vitæ meæ,
** à quo trepidabo?*

2 Dominus ipse est, qui vitam meam semper quasi scuto quodā protexit, ne ab hostibus meis eripiatur: * quis est igitur tam potēs ac formidolosus, a quo trepidem? Mihi sanè me tam potentis protectoris præsens semper præsidium, securū facit ab omni trepidatione ac metu.

3 Dum appropiant super me nocentes, vt edant carnes meas.

3 Iam frequenter impij me accesserunt, vt tanquā rabidi canes me deuorarent, ac perderent: verùm cùm sic imminerent mihi, & ita appropinquassent, vt eorum manibus elabi posse non viderer:

4 qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt & ceciderunt.

4 Ecce inimici mei, qui me affligebāt, ipsi viribus suis destituebātur, & præter opinionem suam in eam perniciem inciderunt, quam mihi parabant.

5 Si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum.

5 Itaque cùm videam Deum pro me pugnantem, etiamsi cōtra me sint iam hostium castra collocata, & ordinata, non tamen timebit cor meum.

6 Si exurgat aduersum me prælium,

6 Si oriatur aduersus me prælium, non consternabor animo, sed in hoc

quod

** † in hoc sperabo.*

quod dixi in initio, Deum, scilicet, esse illuminatorem meum & saluato-
rem, ego sperabo.† In hac re constitutus, per spem in Domino placida & a
tranquilla mente consistam.

7 Vnam petij à Domino, hãc requiram,
** vt inhabitẽ in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ*
8 Vt videam voluptatem Domini,
** & visitem templum eius.*

7 Vnam rem petij à Domino, hanc indesinenter ab eo requiram, quo-
usque obtineam, * videlicet vt parta pace, superatisque hostibus, quietè
habitẽ toto reliquo vitæ meæ tẽpore, in eo loco, vbi domus est Domini.
8 Vtque liceat mihi semper videre & experiri eam delectationem, qua b
Dominus declaratione suæ præsentiæ suos afficit: * & visitare quotidie tẽ
plum eius, vt ibi peculiariter eum laudem, vbi peculiariter præsens est,
aliosque meo exemplo ad religionem & pietatem in Deum excitem, &
confirmem, atque ex cæremoniarum obseruatione, in cœlestium ac spi-
ritualium rerum cognitionem promouear, Deique in homines dignatio-
nem & beneficia contempler.

9 Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum.
** protexit me in abscondito tabernaculi sui.*
10 In petra exaltauit caput meum super inimicos meos.

9 Ideo autem istud vnum meritò ab eo postulo, & facere requiro, quo- c
niam tẽpore calamitatum mearum me semper protexit, non secùs quàm
si me audisset in suo tabernaculo, * imò in intimis domus suæ latebris,
quo nullus inimicorum meorum peruenire potuit.
10 Sine timore securum me constituit in seipso, nõ secus quàm si in ru-
pem aliquam sustulisset excelsam, & prçruptũ, omnique humana vi inac-
cessibilem. Nam & ipse talis est petra, cui innixus sum. * Quin etiam tam
certo scio illum me superiorem facturum inimicis meis, ac illis superatis
in regnum me exaltaturum, quam si id iam facto præstitisset.

11 Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hostiam vociferationis.
** Cantabo, & Psalmum dicam Domino.*
12 Exaudi Domine vocem meam, qua clamaui ad te:
** miserere mei, & exaudi me.*
13 Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea,
** faciem tuam Domine requiram.*
14 Ne auertas faciem tuam à me.
** ne declines in ira à seruo tuo.*
15 Adiutor meus esto, ne derelinquas me,
** neque despicias me, Deus salutaris meus.*
16 Quoniam pater meus & mater mea dereliquerũt me,
** Dominus autem assumpsit me.*
17 Legem pone mihi, domine, in via tua,
** dirige me in semita recta, propter inimicos meos.*
18 Ne tradideris me in animas tribulantium me,
** quoniam insurrexerunt in me testes iniqui,*
** & † mentita est iniquitas sibi.*
19 Credo videre bona Domini in terra viuentium.

11 Propter quod in gratiarum actionem circundabo altare eius hostia-
rum multitudine, & immolabo in tabernaculo eius hostias cum summa
vocis ac mentis iubilatione, * & quæ sunt illi gratissima sacrificia, canta-
bo carmina laudis, & Psalmos dicam in laudem Domini.
12 Exaudi Domine vocem meam, quia iamdudum clamaui ad te, petẽs
vt me liberes à persequentibus me, ac quietam in tua domo des mansio-
nẽ, * & iniusta mei persecutione permotus miserere mei, & exaudi me.
13 De te semper cogitauit cor meum solicitum, vt tibi placeat, exqui-
siuit te facies mea, semper ad te intẽta & eleuata, tibi in omnibus place-
re desiderans, atque fauorẽ tuum & auxilium à te expectãs, * nec desistã
vnquam faciem tuam requirere, semper studens me tibi cõmendare, sem d
per tuum in me fauorem & protectionem ex animo postulans, semper
contendens, vt post hanc vitam merear te contemplari facie ad faciem.
14 Quoniam igitur ex animo tuam quæro Domine faciem, ad te totus
conuersus, ne quæso tu eam faciem à me auertas, * ne tuum mihi fauorẽ
deneges: ne per iram conceptã in me ob aliqua mea peccata, à seruo tuo,
cui hactenus astitit, secedas, ita vt me tuo fauore & ope destituas.
15 Adiutor meus esto, ne vnquam derelinquas me, qui sine te nihil sum
* neque me pauperculum despicias denegãs tuam opem, ô mi Deus, qui
solus & es, & haberis à me saluator meus.
16 Quoniam cum pater meus, & mater mea, omnesque amici ac pro-
pinqui me deseruissent, nullum solatium aut auxilium adferentes, * tum
certe Dominus assumpsit me in suam tutelam, protegẽs ab omnibus ma-
lis: itaque Domine & nunc ne me negligas.
17 Legem pone mihi Domine in via tua, docens quomodo in via vir-
tutis tibi grata conuersari debeam, * & deduc me in semita recta faciens
vt in ea constanter ambulem, idque propter inimicos meos, ne, scilicet,
per errorem à tua via, & transgressionem tuæ legis, & à te derelictus, iu-
stè tradas inimicorum meorum voluntati, quibus omnis nocendi facul-
tas adempta erit, quamdiu tuæ voluntati paruero.
18 Ne me domine tradideris voluntati tribulantium me, sed eorum at
tende iniustitiam, * quoniam insurrexerunt contra me falsi testes, qui
falsis suis testimoniis me quærunt opprimere, iniquitas eorum mendaci-
ter de me locuta est, vt suam de me voluntatem explere posset. † Iniqui- e
tas eorum non tibi, cui nemo mentiri potest, sed sibi mentita est, falsò
persuadens sibi se iustis rationibus studere meæ perditioni.
19 Versor quidem adhuc in malis & periculis quamplurimis & per ca-
lamitatũ tristitiam, apud inferos in regione mortuorum diuersari videor:
verùm firmissimè credo me inter viuos percepturum bona quæ mihi Do
minus pollicitus est, & dabit nempe quòd superatis hostibus regnum re-
cuperabo, fruiturus alta pace, omnibusque Dei bonis in hac vita: sed &
post hanc vitam calamitatibus plenam, persuasissimum habeo me in re-
gione cœlesti vbi mors, omnisque dolor ac miseria planè exulat, & vita
sempiterna paxque dulcissima viget, fruiturum bonis Domini, volupta-
tibus ac lætitiis sempiternis, quas ex ditissimo suæ benignitatis fonte
sanctis ibi profundet.

*20 Expecta dominum, viriliter age. * & confortetur cor tuum: & sustine dominum,*

20 Hac itaque fiducia meipsum in his malis ad tolerantiam adhortor, dicens: Quoniam persuasum habes te his malis liberandum, ac futurum bonis Domini: ob id patienter expectes Dominum, viriliter te gere, * & in huius mundi malis fortis animo, non sinens & per ea languescere, & patientes expecta Dominum, quandoquidem tua spes te non frustrabit.

ANNOTATIONES.

QVOD in titulo huius Psalmi habemos, postquam liniretur, aut vt est Græcis, πρὸ τοῦ χρισθῆναι, hoc est, priusquam vngeretur non est in Hebræis, additum autem est ab aliquibus, vel ab ipsis Septuaginta, ad significandum hunc Psalmum pertinere ad ea tempora, quibus eum Saul persequebatur, priusquam à populo in regem vnctus esset palam, quanquam iam vnctus erat secretò à Samuële.

a IN HOC EGO SPERABO.] Relatiuum, hoc, nō potest referri, nec ad Deū nec ad prœliū, cùm Græcis sit fœmininum genus ἐν ταύτῃ, id est in hac. Dictio vero πόλεμος, hoc est, prælium, Græcis est masculini generis. Euthymius putat referendum ad eam, de qua præcessit: non timebit cor meum, quia καρδία, i. cor, est illis fœminimum. Aut subaudiēdū, spe, vt sit sensus: in hac spe ego sperabo: Diuus August legit, in hāc ego sperabo: & subintelligit, in hanc petitionem, de qua, scilicet, sequitur: Vnam petitionē petij à Domino. Vbi etiā supplet, vnā petitionē petij a Domino. Verùm sciendū Hebræis fœmininū genus sæpius poni, sicut apud nos neutrum genus adiectiuū accipitur substantiuè, vt cùm dicitur: Triste lupus stabulis, hoc est, tristis res. Itaque Hebraico more fœminina ista ταύτην & μίαν apud Græcos, & apud nos dictio, vnam, accipi debent substantiuè posita pro hoc & vnum, hoc est, hæc res & vna res.

b VT VIDEAM VOLVPTATEM, &c.] Multi libri habent voluntatem. Sed Græcis est τερπνότητα, hoc est, delectationem, quomodo & legit D. Augustinus. vt de habitandum non est, quin interpres noster verterit voluptatem, quomodo habent antiqui quidam scripti codices.

c QVONIAM ABSCONDIT ME.] In Hebræo omnia hæc verba sequentia ponuntur futuro tempore, atque in eo quidam hæc vertunt secundum quam lectionem hæc optime quadrāt sensui mystico. secundum quem per domum Domini quam requirere se dicit, intelligitur domus cælestis, quam ideò vt sanctus requirere se dicit, quoniam ibi in tabernaculo Dei abscōdetur, securus iam ab omni malorum metu.

d TIBI DIXIT COR MEVM.] Græca hîc amplius habent, hoc modo. Tibi dixit cor meum, Dominum requiram exquisiuit, &c.

e INIQVITAS MENTITA EST SIBI.] Iniquitas hominis dicitur etiā sibi mentiri, dum persuadet, se perfecturam & asse quuturam quod assequi nō valet Atque in hoc sensu hic quidam locum huncaccipiunt. Verùm alij sensus, quos habet Paraphrasis, magis cōuenire videntur. Non enim vult significare iniquitatē impiorum frustrādam, sed eam vult apud Deum accusare

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXVII.

Et hunc quoque Psalmum in graui aliquo periculo constitutus, Propheta cecinit. In quo primùm Dei auxilium implorat, deinde precatur ne se innocentem nocentibus in vltione coniungat, quibus meritum iudicium imprecādo prædicit. Post hæc Deo gratias agit, siue pro salute qua prius à Deo sæpe affectus fuit, siue quòd de huius sua orationis exauditione certus à Deo factus inter orandū fuerit: postremò commune pro salute populi sui facies orationem, sic demum Psalmum concludit. Potest tamen quæ hic continetur gratiarum actio, accipi ea quæ Propheta gratias egit post adeptam salutem de inimicis, pro qua in principio Psalmi precatur, vt accipiatur hic Psalmus compositus post adeptam salutem, continens simul & orationem, quo salutem precatus est: & gratiarum actionē, quā posteà pro obtenta salute egit in exemplum nostrū. Atque hic modus in plerisque Psalmis facile [illegible] potest. Secundùm verò allegoricum sensum, Psalmus hic intelligēdus est de Christo Domino nostro [illegible] orante liberationem à morte, & inimicorum suorum Iudæorum interitum perpetuum prædicente, eò quod ex operibus Dei à se factis ipsum cognoscere noluerunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ad te Domine clamabo ne sileas a me, nequando taceas à me.

** assimilabor descendentibus in lacum.*

AD te domine tota cordis intentione clamo, tu vicissim ne quæso me clamante sileas a me, vt quasi surdus ad preces meas mihi, non respondeas, ne quasi aliquando, quasi clamantē non audieris à respōsione taceas, sed vicissim & mihi benigne loquere præstās, scilicet, quod peto. Si quidē tuū loqui & respōdere facere est. * Nā si votis meis nō respōderis, de me plane actū est, similis enim fiā his qui descēdūt in sepulchrū, factus vnus de numero eorū. a

*2 Exaudi Domine vocem orationis meæ dū oro ad te: * dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum,*

2 Exaudi Domine vocem deprecationis meæ, nunc dum oro, ad te respiciens: * dum præ ardore affectus & desiderij leuo manus meas versus oraculum sanctum tuum, quod inhabitas: versus cœleste etiam habitaculum quod sanctitas tua inhabitat.

*3 Ne simul trahas me cum peccatoribus: * & cum operantibus iniquitatem ne perdas me.*

3 Ne me innocentem Domine simul cum peccatoribus eadem vltione inuoluas, * & cum his qui dediti sunt perpetrandis sceleribus, ne simul me perdas, aut in hoc, aut in futuro seculo. b

*4 Qui loquuntur pacem cum proximo suo: * mala autem in cordibus eorum.*

4 Qui verbis promittunt pacem & amicitiam proximis suis, * cùm interim mala eis inferre cogitent in cordibus suis, aliud lingua loquentes aliud corde cogitantes, homines pestilentissimi, & apertis hostibus magis noxij, quales plurimi sunt mecum sic dolosè agentes.

5 Da illis secundùm opera eorum,

5 His Domine sat scio præmia digna dabis, imò ex zelo iustitiæ, & ad tuam gloriam, sicut tu de eis futurum decreuisti, ita peto vt des eis præmia secundùm merita operū suorum, * & secundùm malitiam scelerarum

** & ſecundùm nequitiam adinuentionum ipſorum.*

rum cogitationum, quibus excogitauerunt varia conſilia & rationes ad deprimendum alios. Non enim ex ignorantia aut infirmitate peccant, ſed conſultò, ac deliberata voluntate.

6 Secundùm opera manuũ eorum tribue illis:
** redde retributionum eorũ ipſis.*

6 Secundùm opera, quæ egerunt, retribue eis mercedem: * redde eis præmium, quod ſuis factis promeruerunt.

7 † Quoniam non intellexerunt opera Domini, & in opera manuum eius,
** deſtrues illos, & non ædificabis eos.*

7 Et quidem quoniam animum ſuum non aduerterunt ad opera Domini, ad opera, inquam, potentiæ eius, quæ per me, & pro me operatus eſt, quibus facilè intelligere poterant Dei de me voluntatem: * ob id certè Domine, tu eos perdes, neque amplius reparabis, æterna eos perditione damnabis. † Rurſum quia terrenis prauiſque rebus immerſi intellectum ſuum non exercuerunt in operibus Domini, quæ omnipotentia ſua in exordio mundi pro hominibus creauit, & poſtea ſæpe pro hominum ſalute, aut peccatorum punitione operatus eſt, ex quibus Dei potentiam, bonitatem, ac iuſtitiam cognoſcere potuiſſent, hinc funditus peccatores tu Domine deſtrues, nullo vnquam tempore à te reſtituendos. c

8 Benedictus Dominus, quoniam exaudiuit vocem deprecationis meæ.

8 Dignus certè eſt Dominus qui à me laudetur, quoniam exaudiuit vocem deprecationis meæ, certum me reddens de his quæ iam poſtulaui.

9 Dominus adiutor meus & protector meus:
** in ipſo ſperauit cor meũ & adiutus ſum.*

9 Dominus adiutor meus & protector ſemper fuit, ſeque talem mihi fore iam addixit, * cor meum ſperauit in eius adiutorio, nec tum fruſtratus, ſed ipſius conſolatione iam fortis animo factus ſum, adiuuandumque me contra inimicos meos ſcio. d

10 Et refloruit caro mea,
** & ex voluntate mea confitebor ei.*

10 Neque cor totum & animus fortior factus eſt, ſed & caro priùs afflictionibus & ſollicitudinibus anxiis tabefacta, & langueſcens iam velutì refloruit atque reuiguit ex gaudio mentis capto ex diuina conſolatione. * & ideò adeptus quam poſtulo ſalutem, alacri animo, promptaque voluntate non coactus, laudabo illum.

11 Dominus fortitudo plebis ſuæ
** & protector ſaluationum Chriſti ſui eſt.*

11 Glorientur alij in virium ſuarum, aut equorum, aut curruum fortitudine: certè populus Dei non ſuis fidit viribus, ſed Deo. Hic eſt fortitudo populi ſui, quem contra inimicos ſuos fortem facit. * ipſe eſt protector, per quem frequenter ſaluatus ſum ego, ſuper populum eius vnctus in regem. Ipſe, inquam, eſt qui mihi harum ſalutum ſua protectione author fuit, non ego, aut multitudo meorum fortitudo.

12 Saluum fac populum tuum Domine,
** & benedic hæreditati tuæ.*
** Et rege eos:*
** & extolle illos in æternũ.*

12 Quandoquidẽ ergo Domine te ſolùm pro fortitudine noſtra agnoſcimus, ſerua ab omni malo populum tuum, ſuper quem me vnxiſti in regem, cuius ex animo pro boni regis officio ſalutem exopto, & dona tua cumulatim impartire populo, quem in hæreditatem ſpecialem, & in peculium tibi ex omnibus gentibus elegiſti: & tanquam optimus paſtor rege eos, * & extolle eos in perpetuum, in hoc quidem mundo inimicis eorum ſemper eos ſuperiores efficiens, in futuro verò ſeculo eos magnificans æternæ tuæ gloriæ ſublimitate.

ANNOTATIONES.

a NE QVANDO TACEAS A ME.] Hæc pars coniungi poteſt cum ſuperioribus, vt idem ſignificet cum eo, ne ſileas à me & tunc coniunctio, &, accipi debet pro, quia, ſicut & Valla lib. 2. elegantiarum accipi eã aliquoties teſtatur, quomodo, &, accipitur, cùm poſtea dicitur in alio Pſalmo: non auertas faciem tuam à me, ſimilis ero, &c. Poteſt tamen etiam coniungi cum ſequentibus, eritque hic ſenſus: Ne ſi fortè tacueris à me ego aſſimiler deſcendentibus in lacum.

b NE SIMVL TRAHAS ME.] Legendum eſſe, trahas, quemadmodum libri emendati habeant & non, tradas, vt ferè legitur, patet non ſolum ex Hebraica dictione, quæ trahere ſignificat, ſed etiam ex Græcis, quæ habent ϲυνελκύϲῃϲ, id eſt, ſimul trahas.

QVONIAM NON INTELLEXERVNT, &c.] c Sicut in ſequentibus additur: Non intellexerunt in opera Domini. Et eſt phraſis Hebræa, iuxta quã, intelligere in aliquid, eſt intelligere illud, & intellectũ ſuum ad illud accommodare. Poſtquàm autem dixiſſet: opera Domini: adiecit, opera manuum eius, ad ſignificandũ opera magnæ potentiæ Dei, quæ per manum eius ſignificatur. Aut, vt vult Euthymius, ad ſignificãdum opera illa non caſu, ſed ſummo conſilio & ſtudio perfecta eſſe.

ET IN IPSO SPERAVIT COR MEVM.] d Et, coniunctio ſicut nec eſt in Græcis nec in Hebræis, ita nec eſt apud D. Auguſtinum, nec in quibuſdam noſtris, & ſenſui nonnihil officit, proinde delenda eſt.

Pſalmus Dauid in conſummatione tabernaculi.

ARGVMENTVM PSALMI XXVIII.

Inuitat in hoc Pſalmo Propheta ad hoſtiarũ oblationem, & laudem Dei, debitam ei, tum propter admirandã eius potentiã, quam in tonitrui voce, ac reliquis cæli tẽpeſtatibus declarari magnifice canit: tũ ob ipſius in populum ſuum beneficentiã, qua illum & contra inimicos ipſius fortẽ ſemper facit, & omnibus ſuis beneficiis cumulat. Sicut ante alijs pleriſque locis per vocem Domini, hoc eſt, tonitru, allegorico ſenſu intelligi etiam hic debet Euangelica prædicatio, quæ quòd cæleſtis doctrina ſit, atque in omnes terræ partes breui tẽpore latiſſime diffuſa, ac d[…]de omniũ corda ſalubriter conturbans, & ad pœnitentiam commouens, rectè vox domini dicitur, ac per tonitruũ de[…]gnatur. Igitur ſecundum myſticũ ſenſum Pſalmus hic ad ſpiritualiũ hoſtiarũ oblatione, atque ad laudem Dei inuitat: idque propter beneficia fidelibus collata per Euangelicæ prædicationis vocem effuſam

super omnes populos, eosq́, potenter commonentem ad pœnitentiam, & ad currendam viam virtutis eos aptantem. Quod autem in titulo habetur in consummatione tabernaculi, cùm in Hebræo non habeatur, additum videtur, ad designandum Psalmum hunc decantatum à Propheta, cùm perfectum esset tabernaculum à se pro arca Domini constructum in Hierusalem, quando & oculis propheticis in exteriori tabernaculo Christianam prauidit Ecclesiam, Euangelicæ prædicationis voce ædificandam, quæ illo tabernaculo præfigurabatur.

PARAPHRASIS SECVNDVM SENSVM HISTORIALEM.

*1 † Afferte Domino filij Dei, * afferte domino filios arietum.*

AFFERTE Domino vos sacerdotes & Leuitæ, qui pecula- *Psal. 28.*
riter Dei estis filij cuius hæreditatem possidetis: * Afferte,
inquam, illi agnos arietum filios, vt eos Domino solenni-
ter secundùm officium vestrum offeratis. † Imò & omnes
vos Israëlitæ, qui ex omnibus gentibus in Dei filios electi
estis, qui suorum bonorum vos hæredes instituit, accedite ad tabernacu-
lum Domini, ac vobiscum afferte agnos in oblationem Domini.

*2 Afferte Domino gloriam & honorem: * afferte domino gloriã nomini eius, adorate dominũ in atrio sancto eius.*

3 Vox Domini super aquas.

** † Deus maiestatis intonuit, Dominus super aquas multas.*

2 Maximè autem afferte Domino gloriam & honorem, venerando illũ
& cantica laudis illi canendo, quæ sunt sacrificia illi omnium gratissima:
* afferte, inquam, illi gloriam nomini eius debitam, hoc est, adorate Do-
minum, suppliciter vos incuruantes coram eo in atrio sancto eius.
3 Et quidem meritò omni honore dignus est, meritò coram illo venera-
bundi procidere debetis propter admirandam ipsius potentiam, quæ a- a
pertissimè sese exerit, dum horribilem omnibus tonitrui sonum causat
cum pluuiis & nymbis. Ecce enim, cum vult Dominus terribilis & mira-
bilis, vox tonitrui eius fit super aquas: * gloriosus Deus cum declaratio-
ne suæ maiestatis intonat, idq́; super aquas vox maris multas, super quas
hæc longe lateq́; diffunditur, abyssum earum commouens: quemadmo-
dum olim fecit, cùm per mare rubrum populum suum ex Ægypto tradu-
ceret, tonãte cœlo super aquas, quibus cum suis omnibus Pharao demer-
sus est. † Super aquas item in nubibus adhuc pendentes, mirificè intonat
Dominus super eas suam hominibus declarans potentiam.

4 Vox domini in virtute, vox Domini in magnificentia.

5 Vox domini confringentis cedros, & confringet dominus cedros Libani.

6 † Et comminuet eas tanquam vitulum Libani.

** & dilectus quemadmodũ filius vnicornium.*

4 Hæc vox Domini cum virtute est & magnificentia, potentissima est, &
magnificentissima, per quam admirabilia potenter & magnificè fiunt,
quæq́; diuinæ potentiæ & claritatis clarum est indicium.
5 Hæc enim vox Domini, vox est eius, qui per eam confringet cedros, ar- b
bores densas admodum & durissimas: Dominus, inquam, sua voce con-
fringit, cùm vult, cedros montis Libani, in quo copiosè nascuntur.
6 Nec magna difficultate eas confringit, sed mira facilitate. Nam quàm
facilè tener vitulus Libani infringitur & comminuitur, * aut tener filius
vnicornium adhuc apud parentes agens, à quibus plurimùm diligitur, ita
& eiusdem Libani cedrus voce confractas comminuit. † Hæc autem po-
tenti sua voce frequẽter pro populi sui salute Dominus operatus est, con-
fringens & comminuens fortissimas hostium acies quæ tanquam cedri
superbè se erigebant, contra quas summè ab eo dilectus rex populi sui, di-
lectus etiam populus eius fuit quasi filius vnicornium inuictus semper &
insuperabilis, ac fortitudine à Deo accepta veluti cornu vnicornis om-
nes hostes suos proterens.

7 Vox Domini intercidẽtis flammam ignis.

** vox Domini concutientis desertum, & commouebit Dominus desertum Cades.*

8 Vox Domini præparantis ceruos.

† & reuelabit condensa.

** & in templo eius omnes dicent gloriam.*

7 Vox Domini, vox est eius, qui per eam secat ab inuicem tanquam ig- d
neas flammas fulmina, quæ erumpentia è nubibus Dominus tonando eia-
culatur, altero alterum subsequente: * vox Domini, eius est vox, qui per
eam timore concutit feras deserti, feras vastissimi deserti Cades, Domi-
nus per suam vocem, cùm volet, timore magno conturbabit.
8 Vox Domini, vox est eius, qui per eam præparat timidos ceruos ad fu-
gam & cursum, ceruasq́; difficilis alinqui partus tempestate consternatas
ad partum præparat: vox tonitrui denudat & detegit syluarum arbores,
densitate obscuras: has enim arbores, arborumq́; ramos deiicit, sicq́; con- e
spicua facit quæ antea in syluis latebant. † Vox etiam tonitrui reuelat f
syluas, quia, quæ in eis absconditæ latebant, feras timore commotas
in conspectum prodire facit. * Atque ob hæc diuinæ vocis admirabilia
opera, omnes Dei cultores Deo dicunt in templo eius gloriam, laudan-
tes illum qui tam est in operibus mirabilis, gaudentésque se tam poten-
tem habere protectorem, qui vt aliis omnibus suo tonitru timorem in-
cutit, ita suos hac potentiæ sua declaratione recreat, ac in laudem suam
compellit.

9 Dominus diluuium inhabitare facit.

** & sedebit Dominus rex in æternum.*

9 Dominus est, qui tempore Noë in peccatorum vltione diluuium diu g
morari fecit super terram, quique & nunc frequenter post tonitrua & ful
mina nymbos super terrã perseuerare facit, & qui ab initio mundi se om-
nium Dominum suis portentosis factis declarauit, hic semper omnibus
præsidebit, & manebit rex in æternum.

10 Hic

10 Dominus virtutem populo ſuo dabit:
** Dominus benedicet populo ſuo in pace.*

10 Hic autem potentiſſimus Dominus virtutem ſuam etiam populo ſuo communicabit, fortem eũ contra omnia mala reddens,* ipſumque beabit ac benedicet, donando ei, deuictis hoſtibus eius, pacem, ac omni... in terum tranquillum ſucceſſum. Itaque Dei poteſtas, etſi im...iis formidanda, in quorum timorem & exitium ſua potentia vtitur: ipſius tamen populo, in cuius bonũ ſuam potentiam exerit, gaudij merito, lætitiæ, ac maioris fiduciæ cauſa eſſe debet.

PARAPHRASIS EIVSDEM, SECVNDVM SENSVM MYSTICVM.

1 † Afferte Domino filij Dei, afferte Domino filios arietum.

O Vos ſpirituales viri, qui Deum præſentius & inſignius teſtertis, ampliori diuinitatis portione beneficiis atque virtute donati à Deo, adducite ad Deum in Eccleſia eius ſancta filios arietum, homines qui veſtra doctrina filij & imitatores fiant Prophetarũ & Apoſtolorum, gregis Dominici ducum inſigniũ & fortiũ. † Sed & vos omnes fideles afferte & offerte vos ipſos Domino, tanquam filios Patriarcharum & Apoſtolorum, illorum fidem & puram conuerſationem in omnibus coram Deo exhibentes.

2 Afferte Domino gloriam & honorem: afferte Domino gloriam nomini eius,
† adorate Dominum in atrio ſancto eius.

2 Afferte Domino gloriam & honorem, voce & vita veſtra ipſum honorantes, afferte Domino gloriam nomini eius debitam, ſuppliciter veneremini Dominum in ſancta fidelium congregatione, extra quam nullus Dei cultus gratus eſſe poteſt. † adorate etiam eum in aula eius regia, cæleſti, in qua reſidet omnium Dominus.

3 Vox Domini ſuper aquas.
** Deus maieſtatis intonuit, Dominus ſuper aquas multas.*

3 Meritò certè vos fideles omnes Deum laudare & venerari debetis, propter declaratam eius potentiã, ac beneficia exhibita, per vocem Euãgelicæ prædicationis. Hæc enim vox Domini, tanquam tonitruum quoddam grande, ſuper aquas facta eſt:* glorioſus Deus glorioſe intonuit ſuper aquas multas, dum Euangelicæ prædicationis vocem breui temporis ſpatio diſperſit ſuper omnes populos (ſiquidem aquæ multæ, populi multi) eóſque terribili futuri iudicij comminatione conturbauit, & ad pœnitentiam commouit.

4 † Vox Domini in virtute. vox Domini in magnificentia.

4 Vox hæc Domini cum virtute & cũ decore magno facta eſt. Neque enim vt humana vox infirma fuit & inefficax ad perſuadendum, ſed potenter admodùm & glorioſe multorum populorum conuerſionem operata eſt, potentibus & ſapientibus huius ſeculi nõ reſiſtere ei valentibus, cùm tamen fortiter, omnibuſque viribus conarentur. † Cum virtute etiã ſignorum & prodigiorum multorum facta eſt, per quæ mirum in modum confirmata eſt & glorificata.

5 Vox Domini confringens cedros, & confringet Dominus cedros Libani.

5 Bene autem cum virtute magnificam vocem hanc Domini eſſe dico. Ipſa enim confringit eos, qui per ſuam ſuperbiam & fortitudinem, tanquam ... fortes ... ues ſunt cedri: confringit, inquam, Dominus ſua voce eos q... ...t ... ſi electiſſimæ cedri m...ntis Libani. Fortiſſimos e...m ac ſuper...ſſimos dæmones toti humano generi dominantes Euãgelica prędicatio ... contri..., vires eorum frangens, ac dominium illorum auferens. Tyrannos etiam multos, potentéſque & ſapientes huius ſeculi, tanquam cedros quaſdam exaltatos in hoc mundo, conf...git, ſuperans eos via ac ſapientia, qua aduerſum Euangelicam prædicationem prę-ualere non potuerunt. Sed & multos huius ſeculi potentes & ſapientes ſalubriter confregit, ſemperque confringit, ſubiiciens eos fidei ac religionis iugo, fracta animi ipſorum ſuperbia.

6 Et comminuet eas tanquam vitulum Libani,

6 Nec magna has cedros difficultate confringet, ſed quemadmodum tener vitulus Libani facilè comminuitur, aut delicatus filius vnicorniũ, à parentibus, apud quos adhuc agit, admodùm dilectus. Faciet enim vox Domini eos qui prius vt feroces tauri & vnicornes indomabiles ac fortiſſimi habebantur, iam ſint tenerrimis vitulis aut vnicornium pullis ſimiles. † Et dilectus filius Domini Meſſias, quem illi cedris ſimiles validè oppugnant, ſemper erit ſicut filius fortiſſimorum vnicornium, inuictus ſemper ac inſuperabilis & in ſe, & in populo ſuo, aduerſum quem nec portæ inferi vnquam præualebunt.

† & dilectus quemadmodũ filius vnicornium.

7 Vox Domini intercidentis flammam ignis,

7 Vox hæc Domini diuidit flammas ignis, quia per eã charitas, aliaque ſpiritualia dona, cæcas ac frigidas hominum mẽtes illuminantia, purgãtia, atque incidentia, ab igne diuini ſpiritus prodeuntia, variè fidelibus ſunt diſtributa, & diuiſa. * Vox Domini timore grandi cõcuſſit regiones vaſtiſſimas gentium, quæ more ferarum deſertæ viuebant, moribus incultis, rationis penè expertes, ſine Deo, ſine lege exiſtentes: quas ita horribili iuſtitiæ diuinæ comminatione conturbauit, vt ab infidelitate mox ad fidem conuerterentur.

** vox Domini concutientis deſertum & commouebit Dominus deſertum Cades.*

8 † Vox Domini præparantis ceruos.

8 Vox Domini fideles tanquam ceruos quoſdam alacres & promptos præpa-

præparat ad currendum viam virtutis, ad pugnandum cum serpentibus venenosis, cum iniquis dæmonibus, & ad extrahendum huiusmodi serpentes de cauernis, in quibus latitant, de infidelium, scilicet, cordibus. † Vox hæc mentes hominum, quæ ceruarum more ad pariendum virtutum opera difficiles sunt & tardæ, ad partum faciles facit, timore iudicij interiora concutiens & commouens. * Vox ista obscuras syluas detexit. Nam auferens legales cæremonias, syluarum more obscuras, ac veritatem vmbrarum inuolucris obtegentes, veritatem ipsam cõspicuam ac cognitam fecit. † Et cæcas ac syluestres infidelium mẽtes, in quibus variæ passiones quasi feræ quædã suas latebras & habitationem constituerunt, sublata tenebrarum densitate denudauit, vt latentes in ea feræ manifestæ facta sint, sicq; capi facile potuerint. * Et ob hæc omnia a Deo potẽter ac salubriter facta per Euangelicam prædicationem omnes fideles in tẽplo eius dicentes et gloriam.

Marginal notes: * † & reuelabit condensa. — * & in templo eius omnes dicent gloriam. — 9 † Dominus diluuium inhabitare facit: — * & sedebit Dominus rex in æternum. — 10 Dominus virtutem populo suo dabit. — * Dominus benedicet populo suo in pace.

9 Dominus qui tempore Noë diluuium inundare fecit, quo vitia omnia absorberentur, in quo iustus Noë cum suis seruatus est in arca, hic & Euangelij tempore baptisma tanquam diluuium perseuerare facit in Ecclesia, vt illo peccata demergantur, seruentur autem quotquot iustitiæ dediti in Ecclesiæ arca sese receperint. † Et quomodo aquarum abundantia tonitru subsequi solet, ita & Euangelicæ prædicationis voce abundantia spiritualis gratiæ subsecuta est, quam per Euangelium inhabitare facit in Ecclesia sua. * Nec est quod de iugi protectione & custodia populi Domini quisquam dubitet. Ipse enim Dominus regnum obtinebit sempiternum, populum suum semper regens, & ad ea quæ salutis sunt, promouens.

10 Dominus fortitudinem populo suo dabit, quò & inimicis suis omnibus resistere, & quæ recta sunt & bona operari valeat. * Dominus cumulatim benefaciet populo suo, ei veram ac solidam pacem mittendo cum omnium bonorum affluentia. Et quidem in hoc seculo pacem iucundissimam mentis, ab omni vano timore ac perturbatione liberatæ impertabit: in futuro autem æternam pacem, nullo vnquam mali metu perturbandam.

ANNOTATIONES.

a VOX DOMINI SUPER AQUAS] Vocem istam Domini varij variè accipiunt, & quidam quidem generaliter Dei imperium, quidam Christum verbum Patris, alij vocẽ eam quæ audita fuit super Christum dum baptizaretur à Ioanne. Verum vt certum satis est Prophetam ad literam loqui de tonitruo quod frequenter Dei vocem vocat: ita secundùm mysticum sensum intelligitur Euangelij prædicatio, quæ & in alijs locis frequenter per tonitruum significatur.

b VOX DOMINI CONFRINGENTIS.] Melius ex Hebræo pro genitiuis, confringentis, intercidentis, concutientis, & præparantis, verterẽtur nominatiui, vt referantur ad vocem Domini, & sit: Vox Domini cõfringit cedros quomodo in quarto mẽbro habent Græca, Vox Domini præparãs ceruos. Vnde Euthymius monet quosdam velle genitiuos illos præcedentes positos pro nominatiuis, per figuram, qua casus pro casu ponitur. Nos in paraphrasi indicauimus, quomodo seruata nostra lectione, intelligi tamẽ commodè possit, id quod propheta de voce Domini asserere voluit.

c ET COMMINUET EOS, &c.] Hebræa longè secus habent: Et exilire eas faciet sicut vitulum Libanon, & Sarion sicut filium vnicornium, supple, exilire faciet qui sensus facilis est. Et talis est loquendi modus postea, Montes exultauerunt vt arietes, &c. Est autẽ Sarion, mons Hermon, non ille quidem, qui iuxta Iordanem est, sed alius maior & altior iuxta Libanum, vltra Traconitidem regionem, qui, vt dicitur Deut. 3 a Sidonis Sarion, ab Amorrhæis Sanir dictus est. Quomodo autem pro Sarion, Septuaginta verterint, ἠγαπημένος, dilectus, aut quid legerint pro Sarion, nõ facilè videtur. Sensus tamen nostræ literæ duplex in paraphrasi indicatur, tam in sensu literali, quam in mystico. Potest enim participium, dilectus, construi cum substantiuo, filius, post, quemadmodum: & tunc est sensus facilis: Iste comminuet eas sicut vitulum, & quemadmodum comminuitur dilectus pullus vnicornium, quam constructionem literæ Latini omnes sequuntur. Valentia autem addit & aliam rationem, quare Christus cõparetur filio vnicornium, videlicet, quia sicut vnicornis per intinctionem extremitatis sui cornu, purgat aqua, veneno serpentum infectas, vt non noceant bibentibus: ita & Christus per contactũ aquæ Iordanis aquas purgauit, ac vim cõtulit purgandi alios, fecitq; vt ipsi intinctis credentibus aquæ sint salubriter potabiles. Alij etiam alias addũt rationes. Verum hæc etsi suauia sint, tamen extra propositum esse videntur. Notãdum autẽ Græca hic etiam aliter habere quam Latina. Habẽt enim pro genitiuo, Libani, accusatiuum, Libanum, quem Euthymius per distinctionem coniungendum vult cum præcedentibus, vt sit sensus: Comminuet totum Libanum. Notandum & illud quod verbum λεπτυνεῖ, quod noster vertit comminuet, verti etiam potuisse, attenuabit, vt significetur, cedros attenuatas iri ramis auulsis, sicut attenuatus est tener vitulus Libani.

d PRÆPARANTIS CERVOS] Vertendum fuerat, ceruas. Nam Hebræa fœmininum manifestè habent, & Græca dictio ἔλαφος vtrũque significat, ceruũ & ceruã. De partu ceruæ tanquã re mirabili fit mẽtio Iob 39.

e REVELABIT, &c.] Pro, cõdensa, Græcis est δρυμοὺς, quod propriè syluas significat arboribus densas. Vnde Augustinus legit syluas.

f OMNES DICENT GLORIAM.] Verti ex Hebræo etiam potest, & meliùs: sic & in templo eius omne hoc dicit gloriam: vt significetur, omnes has res Deum suo modo laudare, cuius potentiam testantur.

DOMINUS DILUVIUM] Ex Hebræo cõmodissimè sic vertitur, Dominus in diluuio sedit, & sedebit Dominus rex in æternum. Qui versus apertus est, significans Dominũ ab initio mundi rerum potitũ fuisse, semperq; potiturum. Græca habent futurum κατοικιεῖ .i. inhabitare faciet, Aug. per præsens, inhabitat.

Psalmus

Psalmus cantici, in dedicatione domus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXIX.

Grani aliquo morbo, aut alio aliquo mortis periculo liberatus Propheta, hoc Psalmo Deo gratias agit, simul & causam suæ infirmitatis indicans, & quomodo pristinā recuperarit sanitatem, docens, uimirū quòd ne stabilē quisquam sibi in hac vita fœlicitate promitteret, in morbum incidere Prophetā Deus passus sit, & per orationē ad Deum fusam curationē morbi se accepisse gloriatur. Quòd autē Psalmus hic inscribitur: in dedicatione domus: plerique verisimiliter existimant dedicationē ædium magnificentissimarum, de quibus fit mentio in lib. Reg. incidisse in id tempus, quo emerserat è morbo, Itaque illum gratias agere Deo, qui valetudine cōfirmata, facultatē sibi dedisset dedicāda atque habitandæ domus, quā nuper ædificaret, quādo & dedicatio domus facta est: quia in templū & domū animæ corpus readificatū fuit. Ad exemplū autē Dauidis, in illum quisque sibi hunc accōmodare potest, qui ad tēpus à Deo sibi relictus, atque vt suam fragilitatē meliùs agnosceret, in mortale aliquod crimē prolabi permissus, post obtentam suis precibus animæ curationem, gratias agit Deo pro recuperata sanitate ac lætitia mentis. Nā & tunc fit dedicatio domus, cùm anima hominis Dei gratia inhabitare incipit, & spiritualis innouatione eā Deo consecrat. Itaque in hac accōmodatione, quæ ad literam intelliguntur de infirmitate & morte corporali, mysticè accipienda sunt de infirmitate animæ, ac morte æterna, quemadmodum in Psalmo sexto.

PARAPHRASIS.

1 Exaltabo te Domine quoniā suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me.
2 Domine Deus meus clamaui ad te: & sanasti me.

AVDIBVS efferam te Domine, quoniam de mortis periculo me susceptum extulisti, nec dedisti ansam inimicis meis gaudendi super morte mea.

2 Domine Deus meus clamaui ad te, vt me ab infirmitate graui, ac morte imminente liberares, quod & præstitisti, curando morbum meum.

3 Domine eduxisti ab inferno animam meam:
** saluasti me a descendentibus in lacum.*
4 Psallite Domino sancti eius.
** † & confitemini memoriæ sanctitatis eius.*

3 Iam sepulchro ac morti proximus, eram, ac propemodùm descenderā ad vmbras inferni: Verùm tu Domine eduxisti ab inferno animā meam, restituens mihi sanitatem: * saluasti me, vt non essem vnus eorū qui descendunt in sepulchrum.

4 Proinde vos, qui coram Deo sanctitati & bonitati studetis, Psalmos in honorem Domini cantate, scientes eandem benignitatem, quam mihi modò exhibuit, & vobis esse expositam, * propter quod laudate memoriam sacrosanctæ maiestatis ipsius gratias agite ei quòd nostri sanctissimus Dominus semper tandem memor sit, etsi ad tempus oblitus videatur. † Vestro item præconio celebrem facite, & augustam memoriam sanctitatis eius, vt eius passim homines recordentur cum laude eius. a

*5 Quoniā ira in indignatione eius. * & vita in voluntate eius.*

5 Quoniam punitio quidē est in zelo iustitiæ eius quo peccatis hominum offensus & indignatus peccata punit & vindicat: * verùm hæc punitio non est in voluntate eius, non est ipsi in vindicta beneplacitū, sed vita omneque bonum est in voluntate eius. Ipsam enim ex sua natura voluntariè, nec aliquo modo coactus aut prouocatus hominibus impartit impartirique semper cupit: contrà autem vindictam non ex electione, aut voluntariè, sed non nisi coactus infert. Non enim vult mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur, & viuat.

6 Ad vesperam demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia.
7 Ego autem dixi in abundantia mea,
** non mouebor in æternum.*

6 Vnde fit pleronque, vt si sub vesperum adueniat homini aliquid flebile, illo mox post vnam pernoctationem depulso, mane succedat lętitia.

7 Et quidem cùm deletis hostibus, & regno constituto, omnia mihi secunda cederēt, omniumque rerum copia affluerem, ego cum animo meo loquebar, ac mecum cogitaui in hunc modum: * Iam nulla vi, nulla calamitate deiiciar de hoc florenti rerum mearum statu, iam finis mihi adest omnium calamitatum meatum, posthac nihil experiar mali.

8 Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem.

8 Tu enim Domine nō per mea merita aut vires, sed per tuum beneplacitum, claritati ac excellentiæ regni mei contulisti fortitudinem magnā, quia iam omnibus hostibus meis superior factus eram, & in regnum confirmatus, atque ob id stabilem mihi fœlicitatem pollicebar.

9 Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus.

9 Verùm quò aduerterem secūdæ fortunæ instabilitatē, & meliùs cognoscerē, omnem fœlicitatem à te pendere, neque quenquā tam fœlicem esse, qui non illicò miser sit si tuam Deus subtrahas beneuolentiā, hinc paulisper fauorem tuum mihi subtraxisti, immittendo mihi grauem corporis infirmitatem, & ego consternatus sum, videns me frustratum mea expectatione.

10 Ad te Domine clamabo & ad Deum meum deprecabar.
11 Quæ vtilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?

10 Neque tamen de recuperando tuo fauore desperaui, sed bene confisus de tua bonitate, ad te ex intimo affectu clamaui, & ad te Deū meum deprecatus sum, sic dicens.

11 Quidnam profuerit tibi hominibúsque vita mea, si nunc præmatura morte absumptus descendero in sepulchrum, ibique putrefactio-

nem

nem corpus incurrat?

12 Nunquid confitebitur tibi puluis, aut annuntiabit veritatem tuam?

12 Num in cinerem, secundùm corpus, redactus homo te laudare poterit apud mortales, aut deprædicare tuam in promissis fidelitatem? Nequaquam certè. Atqui mortem oon ob priuatam mei ipsius rationem deprecor, sed vt gloriam tuam apud homines amplificem, collapsam religionem restaurem, ac promissioouum tuarum veritatem in me seruatam annuntiare possim, nec habeant inimici mei, imò tui, ansam gloriandi super interitu meo cum blasphemia tuæ in promissis veritatis, quam tanquam vanam irridebant.

*13 Audiuit Dominus, & misertus est mei: * Dominus factus est adiutor meus.*

13 Cùm autem sic orarem, audiuit Dominus orationem meam, audiénsque misertus est mei. * Dominus enim factus est adiutor meus, eripiens me à morte quæ tunc impendebat.

*14 Conuertisti planctum meum in gaudium mihi: * concidisti saccum meum, & circundedisti me lætitia.*

14 Commutasti mihi mœrorem meum in gaudium reddita sanitate, omnémque luctum à me amouisti, * sicq; quasi saccum, quo in signum mœroris indui solemus, rupisti, & pro sacco luctus, me ex omni parte vestiuisti, & perfudisti lætitia.

*15 Vt cantet tibi † gloria mea, * & non compungar, * Domine Deus meus in æternum confitebor tibi.*

15 Vt in tuum honorem caneret anima mea, quæ decus est & gloria mea, † vtque omnis mea laudatio non alij quàm tibi cantaret, * & non ampliùs ego nimio dolore compunctus silerem à tua laude. Quod vtique Domine fideliter præstabo. * Te enim Domine Deus meus, toto vitæ meæ tempore laudabo, tibi meam salutem acceptam referés, tuámque bonitatem, ac veritatem prædicans.

ANNOTATIONES.

SICVT in aliis plerisque Psalmis Christi typū gerit Dauid, ita & hic Psalmus Christo non incôgruè tribui potest, tanquam gratias agenti Deo patri propter liberatiōnē suam à morte & inferno per resurrectionem ipsius. In illum enim non metaphorica, sed propria locutione competit, quod dicitur de eductione animæ ex inferno, quanquam in illum non ita quadrat, quod habet hic Psalm. Ego dixi in abundantia mea, non mouebor in æternum: &, Auertisti faciē tuam à me, nisi eo intelligamus significari, post eum statum, quo ob miracula gratus fuit populo, ac salutatus rex, a Deo ad tēpus derelictum in summa crucis ignominia, ita vt queretur in cruce: Deus meus, vt quid dereliquisti me? postquam derelictionem rediit Dei in illum fauor, cùm in morte eum nō reliquit, sed resuscitauit a morte, mœrore in gaudium conuersa.

2 CONFITEMINI DOMINO. &c.] Huius partis, quæ etiam est in fine Psalmi 96. quanquā ibi habeamus, sanctificationis, duplex indicatur in paraphrasi intelligentia. Altera vt memoria ad Deum referatur, quòd, sci licet, ipse nostri memor fuerit: quem sensum tradit Euthymius: Altera, vt memoria ad omnes referatur, & significetur confessione laudis memorādam, & celebrem reddendam eius sanctitatem. Quem sensum ferè intelligunt qui Hebræa sectantur.

In finem, Psalmus Dauid in extasi.

ARGVMENTVM PSALMI XXX.

Refert hoc Psalmo vir sanctus, quomodo in persecutione, quam ab Absalone, aut potiùs à Saule perpessus est, Deum precatus sit, Primùm quidem spem quam semper habuit in Dei bonitate, deinde propter calamitatum suarum magnitudinem & inimicorum suorum iniquitatem, petens liberari ab inimicis suis. Postremùm bonitatis Dei erga sperantes in se immensitatem, & custodiam ingem ab iniquis hominibus admirans, de diuina benignitate sibi exhibita Deum benedicit, omnésque Dei cultores ad Dei studium, & amorem, & ad fidendum fortiter illi, qui à se pendentes haud potest deserere, hortatur. Cùm autē Saluator, Luca teste, in cruce pendens, hemistichio quodā ex hoc Psalmo desumpto vsus sit, dicens: Pater in manus tuas, &c. satis patet in his quæ Dauid hic se passum canit, Christi vmbram præluxisse, ac proinde mysticè totum etiam hunc Psalmum Christo conuenire. Ad cuius, Dauidisq; exemplum etiam cuilibet conuenit homini, qui in magna aliqua constitutus afflictione, siue corporali, siue spirituali, Dei misericordiam implorare voluerit. Quòd autē in Græcis, Latinisq; codicibus habetur in titulo, pro extasi, significat orantis intentam deuotionem, mentem à corpore alienantem, aut potiùs orantis summum pauorem, mentem hominis perturbantem, & præcipitantem. De quali extasi fit mentio in fine Psalmi.

ANNOTATIONES.

*1 In te Domine speraui, non confundar in æternum: * in iustitia tua libera me.*

IN te Domine omnem meam spem constitui, ne igitur sinas, vt vnquam pudefiam, spe & expectatione mea frustrátus: * sed per tuam iustitiam & fidelitatem, libera me à malis quæ me premunt, & ab inimicis me persequentibus. Exposcit enim hoc tua iustitia, vt sicut pollicitus es, non destituas tua ope sperantes in te. Exposcit tua iustitia, vt ab iniquis innocentes liberes. *Psal. 30.*

*2 Inclina ad me aurē tuam * accelera vt eruas me,*

2 Tu Domine, cuius altitudinem mea humilitas attingere non valet, inclina te & cōdescende te mihi. Clemēter attende orationi meæ, exaudiens eam: * cúm periculum in mora sit ob hostium improbitatem, ne quæso differas extremè periclitanti auxilium tuum, sed festina, vt me eruas ab his angustiis.

3 Exhibe-

3 Eſto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, vt ſaluum me facias:

3 Exhibe te mihi Domine Deum protectorem, & quaſi domum, ad
quam tutò confugiam, ita vt ſaluum me facias ab inimicis meis, me ad
perdendum inſequentibus.

4 Quoniã fortitudo mea & refugium meum es tu:

**& propter nomen tuum deduces me, & enutries me.*

4 Tu enim Domine ſolus es, per quem fortis eſſe ſoleo contra inimi-
cos meos: tu is es, ad quem confugere ſoleo. Tu etiam es & modo forti-
tudo mea, cui ſoli nitor, per quem ſpero me ab inimicis meis ſeruandũ.
Tu es, ad quem modò tanquam ad locum munitiſſimum refugio. * Ita-
que propter teipſum, propterea quia miſericors appellaris & fidelis; de-
duc me, vt te duce ambulem abſque nocumento [illegible] mihi in
via, & tanquam bonus paſtor enutrias me, vt nihil mihi deſit.

5 Educes me de laqueo hoc quem abſconderunt mihi:

**quoniam tu es protector meus.*

5 Educ me ab inſidiis his quas latenter mihi diſpoſuerunt inimici mei,
vt me caperent, * quoniam tu ſolus es, quem in protectorem mihi dele-
gi, qui ab hoſtibus meis ſemper me protegere ſoles.

*6 In manus tuas commendo ſpiritum meum, * redemiſti me Domine Deus veritatis.*

6 Potentiæ & curæ tuæ commendo Domine ſpiritum meum, quem
mihi eripere hoſtes contendunt: * quod ob id meritò facio, quia hacte-
nus me ſemper redemiſti tu Domine, qui es Deus in præſtandis promiſ-
ſis conſtantiſſimè verax: propter quod ſecurus confido, te & iam ſpiri-
tus mei & vitæ curam geſturum, & tua potentia me cuſtodiendum, ne
peream.

7 Odiſti obſeruantes vanitates ſuperuacuè.

7 Odiſti eos qui attendunt ad res vanas, ex quibus nullam vtilitatem
vnquam percipient, vt qui ad idola vana reſpiciunt, ab illis ſalutem ex-
pectantes, quique ex ſuperſtitioſa creaturarum obſeruatione, futurarum
rerum requirunt euentum: deinde quia vana hominum attendunt auxi-
lia, atque in caducis rebus ſpem conſtituunt.

8 Ego autem in Domino ſperaui:

** exultabo & lætabor in miſericordia tua:*

8 At verò ego non in huiuſmodi rebus, ſed in te omnem meam ſpem
conſtitui, quam non vanam fore vt illorum ſpem confido: * Iuxta ſpem
enim in te habitam aliquando liberatus exultabo, & lætabor de miſeri-
cordia tua mihi exhibita.

*9 Quoniam reſpexiſti humilitatem meam: * ſaluaſti de neceſſitatibus animam meam.*

9 Quoniam ſcilicet declaraſti te videre afflictionem meam, quam in-
iuſtè ab hoſtibus meis patiebar, * & ſaluaſti de anguſtiis animam meam.

10 Nec concluſiſti me in manibus inimici,

**ſtatuiſti in loco ſpatioſo pedes meos.*

10 Nec ſiuiſti me concludi & conſtringi in manibus inimicorũ meo-
rum, vt in eorum poteſtatem captiuus venirem: * quin potius me edu-
ctum ex anguſtia inimicorum circundantium collocaſti, & confirmaſti
in latitudine, vt iam liberè quonis pergere poſſem.

*11 Miſerere mei Domine, quoniam tribulor: * conturbatus eſt in ira oculus meus, anima mea, & venter meus.*

11 Sic autem, vt de tua miſericordia c[illegible] mihi liceat, tu Domine,
qui miſeris libenter miſereri ſoles, miſerere mei quoniam grauiſſimè af-
fligor ab inimicis meis, * præ ira & infeſtatione hoſtili, quam iamdiu
perpeſſus ſum oculi mei turbati ſunt, vt clarè videre nequeant: ſed & ani-
ma mea, & quæcunq; ſunt interiora corporis mei in medio ventris mei,
nimio angore & pauore conturbata ſunt.

12 † Quoniam defecit in dolore vita mea, & anni mei in gemitibus.

12 Conſumpta eſt enim bona pars vitæ meæ in mœſtitia, & anni mei
iam multi in gemitibus tranſacti ſunt. † Pérque dolorem ac gemitus vi-
ta mea penè defecit, ita vt dolore vitalem ſuccum exſiccante, mortuo
magis ſimilis ſim, quàm viuenti.

*13 Infirmata eſt in paupertate virtus mea: * & oſſa mea conturbata ſunt.*

13 Præ diuturna ac magna afflictione, quam patior, robur animi & cor-
poris imminutum * eſt, & oſſa mea mota ſunt à fortitudine, & ſoliditate
illa quam habebant, non valentia ampliùs, vt antea, me ſuſtinere.

14 Super omnes inimicos meos factus ſum opprobriũ vicinis meis valde: & timor notis meis.

14 Et cùm tanta iam ſit mea afflictio, non habeo tamen in hominibus
qui me conſolentur. Nam propter multitudinem inimicorum meorum
habitus ſum tanquam probroſus, & execrabilis, etiam his qui mihi valde
erant propinqui, * & terrori ſum amicis meis, qui metuentes me, ne pro- a
pter me periclitarentur, mihi coniungi timuerunt.

15 Qui videbant me, foras fugerunt à me:

** obliuioni datus ſum tanquam mortuus à corde:*

15 Itaque quotquot viderunt me in publico, relicto me ſolo, foras fu-
gerunt à me, vel quòd tanquam probroſum aduerſarentur, vel quòd me-
tuerent, ne propter me periculum aliquod ſuſtinerent: * obliuioni datus
ſum à corde tanquam ſi mortuus eſſem, nullis ob ſalutis deſperationem
mei curam gerentibus, atque adeò omnibus mei planè obliuiſcentibus,
quomodo obliuioni dari ſolent mortui.

16 Factus ſum tanquam vas perditum,

**quoniam audiui vituperationem multorum commorantium in circuitu.*

16 Similis factus ſum vaſi confracto, quod vt omnino inutile ab omni-
bus reijcitur, quod expertus loquor. * Audiui enim vituperationem &
infamiam mei à multis commorantibus in circuitu meo.

17 In eo dum conuenirent ſimul aduerſum me, accipere animam meam conſiliati ſunt.

17 Qui tunc, cùm congregarentur vnanimiter contra me, conſilium
inierunt, vt eriperent mihi vitam.

*18 Ego autem in te ſperaui Domine, * dixi: Deus*

18 Et quidem hoſtes mei hoc pacto ſe habent, ego verò in tam multo- b
rum perſecutione, in tanta omnium amicorũ derelictione, in te omnem
meã ſpem collocaui Domine, * dixi tibi, Deus meus es tu, cui ſoli nitor,
quantumuis ad mortem me perſequantur, vtcunque videar vndique
concluſus: non eſt tamen penes hoſtes meos, vt mihi cum volent, mor-

meus es tu, in manibus tuis ſortes meæ,

tem inferant, ſed in tua ſolius poteſtate ac cura ſunt diſpoſitiones vitæ
mortiſque meæ, ita vt te nolente nemo mihi vitam eripere poſſit.

19 *Eripe me de manu inimicorum meorum, * & à perſequentibus me.*

19 Tu itaque libera me à poteſtate inimicorum meorum, * & à perſe-
quentibus me, ne mihi præualeant, nec perficiant in me quod moliuntur.

20 *Illuſtra faciem tuam ſuper ſeruum tuum: * ſaluum me fac in miſericordia tua Domine, non confundar, quoniam inuocaui te.*

20 Lucidam ac hilarem faciem exhibe mihi ſeruo tuo, declara mihi
ope lata tuum fauorem * ſaluum me fac ab his malis per tuam miſeri-
cordiam, Domine, ne ſinas me fruſtratum mea expectatione pudefieri,
vel ob id quoniam inuocaui te. Cedet enim non in meam tantùm, ſed
& in tuam ignominiam, ſi inuocantem te ope tua deſtitueris.

21 *Erubeſcant impij, & deducantur in infernum: * muta fiant labia doloſa.*

21 Pudefiant potiùs impij cernentes irritos eſſe ſuos conatus, & pro
meritis ſuis deprimantur, erepti ex hac vita, in infernum: * fac vt flagellis
tuis ac vindicta coërciti, qui contra proximos ſuos doloſa ac mendacia
loquuntur, obmuteſcant, nec ampliùs valeant linguis ſuis peſtiferis in-
nocentes lædere.

22 *Quæ loquuntur aduerſus iuſtum iniquitatem in ſuperbia & in abuſione.*

22 Hi, inquam, qui loquuntur contra iuſtum iniqua cum magno faſtu,
& qui faſtum ſequuntur, contemptu, quo proximis ſuis, quos æquales
ſibi habere debuerant, abutuntur, nihili facientes eos.

23 *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine quam abſcondiſti timentibus te.*

23 Ad hunc certè modum te Dominum in afflictione mea deprecatus c
ſum, verùm nunc liberatus tua benignitate ex conſideratione tuæ in ho-
mines bonitatis, cum admiratione exclamare cogor: O verè magna eſt
Domine multitudo dulciſſimæ tuæ beneficentiæ, quam apud te abſcon-
ditè recondidiſti & repoſuiſti, pro his qui te reuerenter colunt, vt eam
ſuo tempore illis depromas.

24 *Perfeciſti eis qui ſperant in te, * in conſpectu filiorum hominum.*

24 Quam etiam omni tempore his qui ſperant in te exhibuiſti non d
obſcurè & clam, * ſed palàm in conſpectu & cum admiratione hominũ.
Neque in hac tantùm vita magna eſt tua erga timentes te bonitas, ſed
multò magis pro futura vita apud te recondita habes, & parata pro ti-
mentibus te, & ſperantibus in te magnifica bona, quæ nec oculus vidit,
nec auris audiuit, nec cor hominis vnquam comprehendere valuit.

25 *Abſcõdes eos † in abſcondito faciei tuæ, à conturbatione hominum.*

25 Abſcondes eos tum in hac, tum in futura maximè vita, per faciem
tuam impiis abſconditam, † & in latibulo, quod eſt coram te, vt liberi
ſint à minis & iniuriis hominum, perturbantibus tranquillitatem. In hac
enim vita tuo benigno aſpectu ac fauore ita eos quaſi apud te abſcondi-
tos cuſtodies, vt non illos commoueat hominum improbitas: & in futu-
ra vita ita eos apud te contemplatione abſconditæ faciei tuæ occulta-
bis, vt nullum ad eos accedere valeat malum, quod eorum fœlicitatem
perturbet.

26 *Proteges eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum.*

26 Proteges eos in tabernaculo tuo, ita vt nihil illis nocere valeat lin- e
guarum virulentia illis contradicens, aut calumniam impingere ſtudens.
Siquidem & nunc eos quaſi in abſcondito tuo tabernaculo cuſtodies, vt
tuti ſint à calumniis hominum contentioſorum: & in futura vita, in cœ-
leſti tua domo eos abditos ita defendes, vt nullam ampliùs ſint audituri
malignorum contradictionem.

27 *Benedictus Dominus quoniam mirificauit miſericordiam ſuam mihi in ciuitate munita.*

27 Benedictus ſit & laudatus per omnia Dominus, quoniam mihi iam
omnibus malis erepto exhibuit mirabiliter miſericordiam ſuam in ciui-
tate Hieruſalem munitiſſima. In qua ingenti gloria & fœlicitate, copia-
que omnium rerum me affecit.

28 *Ego autem dixi in exceſſu mentis meæ: * proiectus ſum à facie oculorum tuorum.*

28 Ego autem olim cùm ex conſideratione plurimorum malorum, in f
quibus me Domine diu reliquiſti, mens mea perculſa ſtuperet, nec præ
ſtupore bene apud ſe eſſet, ſic apud me præcipitanti iudicio cogitaui.
* Reiectus ſum à te Domine, ita vt me ampliùs benigno tuo aſpectu
non ſis reſpecturus.

29 *Ideò exaudiſti vocem orationis meæ, * cùm clamarem ad te.*

29 Tu itaque Domine videns animi mei ſummam deiectionem & de-
ſolationem, ne me planè abſorberet, * ſtatim, cùm toto affectu inuoca-
rem te, exaudiſti vocem orationis meæ, educens me malis quibus pre-
mebar.

30 *Diligite Dominum omnes ſancti eius, * quoniam veritatem requirit Dominus, & retribuet abundanter facientibus ſuperbiam.*

30 Proinde vos ſancti cultores Dei, videntes Dei in me benignitatem, g
qui è maximis malis me liberatum in ſummam dignitatem & fœlicitatẽ
euexit, diligite tam benignum Dominum, * quoniam veritatẽ vitæ & iu-
ſtitiam Dominus amat: & quãquam videatur ad tempus illam negligere,
tamen diligenter eam obſeruat, vt eos in quibus eam inuenerint cuſto-
diat, ac ſecundùm eam eis benefaciat: hi autem qui valde ſuperbè agũt,
finem ſuperbiæ ſuæ, qua cõtra innoxios efferuntur, non facientes, Domi-
nus ſuo tempore condigna præmia retribuet, etſi aliquantiſper differat.

31 *Viriliter agite, & confortetur cor veſtrum omnes qui ſperatis in Domino.*

31 Itaque omnes vos, qui ſpem veſtram in Domino collocatis, in ten-
tationibus huius mundi nequaquam ſitis puſillanimes: ſed viriliter vos
gerite, fortique ſitis animo, non dubitantes, quin is, in quem ſperatis, vos
non deſtituet, ſed mox aderit cum ſua ope & conſolatione.

ANNO

ANNOTATIONES.

Super omnes, &c.] Præpositio, super, accipi potest pro magis quam, vt sit sensus: habitus sum opprobrium vicinis meis, magis quam omnes inimici mei. Aut pro, præter, vt sit sensus præterquam quòd ab omnibus inimicis meis habitus sum opprobrio, etiam probrosus fui vicinis meis. Verùm sensus in paraphrasi explicatus, iuxta quem præpositio, super, accipitur, pro propter, conuenientior est, eò quòd secundum duos hos sensus ad hanc partem referri non possit illa pars, & timor notis meis. Et notandū est veram lectionem esse cum coniunctione, &, factus sum opprobriū & vicinis meis valde. Eam enim coniunctionem emphaticam habent non tantum Hebræa & Græca, sed & Augustinus, & nostra pleraque exemplaria antiqua. Itaque sensus est. factus sum opprobrium etiā his qui mihi valde erāt propinqui. In eo autem quod sequitur: Qui videbant me foras fugerunt à me, rectius versum fuisset, foris. Nam quanquam Græca vtroque modo verti possint, foras & foris. Hebræa tamen exigūt, foris, vt iungatur non cū verbo sequēti, sed cū præcedenti, vt sit sensus: Amici mei eùm me foris in publico viderūt, propter hominū timorem nō ausi sunt se mihi coniungere, sed abstinuerunt à consortio meo.

b In sonum conuenirent. &c.] Græca habent, ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι αὐτοὺς, hoc est, in conueniendo illos aduersum me. Pro quo interpres noster vertit: In eo dū conuenirent, cùm satis fuisset dicere, dum conuenirent, vel (sicut legit D Augustinus) dum congregarētur ipsi. Proinde illud, in eo, quod ad sensum pertinet, super est.

c Et abusione.] Pro abusione Græcis est ἐξουδένωσιν, quæ dictio propriè contemptum significat, quomodo legit D. Augustinus. Videri potest nostrum interpretem imitatum dictionem Hebræam, בוז Buz

d Abscondisti timentibus.] Hanc partem, qui de dulcedine futuræ vitæ hæc intelligunt, pleraque sic interpretantur, vt abscondisse dicatur Deus timentibus se suam dulcedinem, quoniam eam in hac vita nondū eis reuelat: Verùm magis consonat ei quod sequitur. Perfecisti eis qui sperant in te, si accipiatur abscōdisse Deus, quia suam beneficentiam reconditam habet pro timentibus se, quomodo in alio Psalmo res absconditæ intelliguntur reposita, dum dicitur. De absconditis tuis adimpletus est venter eorum.

e Proteges eos in tabernaculo,&c.] Pronomen, tuo, vt non est in Hebræis, nec Græcis, ita nec in correctioribus multis Latinis. Vnde sensus esse potest, proteges eos quasi in tabernaculo quodam: Frequenter enim particula similitudinis subintelligitur apud Hebræos, sicut etiam quidam subintelligunt in eo quod sequitur: Mirificauit misericordiam suam mihi in ciuitate munita, vt sit sensus. Miro modo ostendit in me misericordiam suam, protegendo me perinde ac si fuissem in ciuitate munita. Quod autem D Augustinus legit, in ciuitate circunstantiæ, hinc est, quod Græcis sit dictio περιοχῆς, quæ à verbo περιέχω, deducta significat ambitum murorum. Vnde bene noster vertit, ciuitate munita.

f In excessu mentis meæ.] In Græcis & Hebræis non est mentio mentis, sicut nec apud nos Psal. 115. Vnde & Augustinus hic legit: In extasi mea. Quod ideo annotandum erat, ne quis putet hic sermonem esse de laudabili illo mentis excessu, quo ad diuinarum rerum contemplationem mens subleuatur. Significat autem Hebræa dictio festinationem & trepidationem. Diuus Hieronymus vertit, stuporem.

g Veritatem requiret Dominus.] Græca habent pluralem numerum ἀληθείας, veritates, sicut & Hebræa habent, fideles vel veraces. Iuxta autem vtraque originalia legendum est non per futurum, requiret, & retribuet, sed potius per præsens, requirit & retribuit, quomodo & quædam nostra habēt exemplaria, maxime in verbo requirit. Græcè enim est ἐκζητεῖ & ἀνταποδίδωσι. Porrò aduerbium abundanter, iuxta Græcam lectionem referendum est ad facientibus superbiam, vt quemadmodum indicat paraphrasis, significetur hi qui valde superbè se gerunt. Est enim Græcis, τοῖς ποιοῦσι περισσῶς ὑπερηφανίαν, hoc est, his qui copiosè faciunt superbiam. At iuxta Hebræa magis referendum est ad verbum, retribuit, vt significetur, Deum copiosè retributurum superbis, hoc est, grauem eis inflicturum vltionem, & vehementer eos depressurum.

Intellectus Dauid.

ARGUMENTUM PSALMI XXXI.

Psalmum hunc conscripsisse videtur Propheta, cùm post commissum adulterium & homicidium, in corporis infirmitatem aliásve calamitates incidisset, quas ob id ei immisit Dominus, vt vexatione daret intellectum, quo dissimulauerat, & tegere conabatur peccata, agnosceret & confiteretur. Itaque iam accepta per peccatorū suorum confessionem venia, primùm quidem canit fœlicem esse cui à Deo gratis condonata sunt peccata, nec amplius ei in pœnam imputantur: Deinde narrat, quomodo propter peccatorum suorū dissimulationem vltricem Dei manum senserit, & per hanc delictum suum agnouerit, confessus sit, ac veniam remissionémque acceperit quantocyus: Propter quam Dei facilitatem, Dei cultores dicit meritò Deum oraturos, si quando vel peccatorum conscientia vel afflictione aliqua premantur: Postea verò sermone ad vnumquemlibet conuerso, erudienda admonet ne brutis similes efficiamur, vt quemadmodum illa fræno compelluntur hominum voluntati inseruire, ita & nobis opus sit Dei flagellis, quibus adigamur accommodare nos diuinæ voluntati. Postremum peccatorum & iustorum diuersitatem describens, ad lætitiam omnes iustos ob paratam illis Dei misericordiam generaliter inuitat.

PARAPHRASIS EIUSDEM.

1 Beati quorum remissæ sunt iniquitates,
** & quorum tecta sunt peccata.*

Fœlices sanè illi, quorum scelera à Deo sunt condonata, * & quorum peccata abscondita sunt, vt ea non aspiciat Deus ad vindicandum. Psal. 31.

2 Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum:
** nec est in spiritu eius dolus.*

2 Fœlix ille cui non imputauerit Dominus peccatum, sua gratia illud remittens, nec commeritas pro eo pœnas exigens. * Fœlix is, cuius animo nulla est fictio, nullum mendacium, aut simulatio, qua Deo imponere velit. Talis enim, etiamsi peccauerit, cum ex animo humiliter suum peccatum agnouerit, & confessus fuerit, facile sine vindicta veniam à Deo consequetur. a

3 Quoniam tacui inueterauerunt ossa mea,
** dum clamarem tota die.*

3 Quoniam autem ego tacui, & peccata mea dissimulaui, ac confiteri neglexi, ideo ossa mea quasi vetustate consumpta, languida facta sunt, b
* dum assiduè eiularem & clamarem præ nimio afflictionis dolore, in quam ob mea peccata incidere me permisit Dominus.

4 Quoniam die ac nocte grauata est super me manus tua

4 Per diem enim, pérque noctem assiduè manus tua Domine, ac potestas scelerum vltrix, me grauiter pressit, immissa mihi graui tribulatione: c

** conuerſus ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina. Delictum meum cognitum tibi feci:*
** & iniuſtitiam meam non abſcondi.*
5 Dixi, confitebor aduerſum me iniuſtitiam meam Domino:
** & tu remiſiſti impietatem peccati mei.*
6 Pro hac orabit ad te omnis ſanctus,
** in tempore opportuno.*

* ego autem, dum ſic ſpina infigeretur mihi, dum ſic me pungeres aduerſitatum ſtimulis, per miſeriam meam quam immiſiſti, conuerſus ſum ad te. Delictum meum quod priùs diſſimulaueram, ſed iam vexatione dante intellectum, aduertere coactus ſum, tibi per confeſſionem aperui: & iniuſtitiam meam, quam admiſeram, non iam ampliùs reticui.
5 Statui apud me confiteri Domino contra me iniquitatem meam, meipſum accuſando, & reum agnoſcendo. * tu, quæ tua magna eſt clementia, ſtatim vbi vel confiteri iniquitatem propoſuiſſem, remiſiſti iniquitatem quam peccato meo admiſeram.
6 Propter hanc rem, quoniam ſcilicet tam facilis fuiſti in remittendo peccato meo, & tam exorabilem te declaraſti, ideò meo exemplo omnis qui ſanctitati ſtudet, ad te orationem fundet, * in tempore iſtius vitæ, quod eſt opportunum tempus inueniendi gratiam tuam. † In tempore item quo te orare opportunum fuerit. Non eſt enim quiſquam, quantumuis ſanctus, qui non frequenter peccet, quique non debeat pro peccatorum remiſſione tibi ſupplicare.

7 Verumtamen in diluuio aquarum multarum,
** ad eum non approximabunt.*
8 Tu es refugium meum à tribulatione quæ circundedit me,
** exultatio mea erue me à circundantibus me.*
9 Intellectum tibi dabo, & inſtruam te in via hac qua gradieris:
** firmabo ſuper te oculos meos.*
10 Nolite fieri ſicut equus & mulus, quibus non eſt intellectus.

7 Et certè eò quòd ſic te ſanctus continuè orauerit, tibique ſe reconciliauerit, cùm grauiſſima mala in modum inundantium aquarum multarum ingruerint, * non poterunt pertingere ad illum: non ipſum mala ea ſimul cum reprobis inuoluent & demergent in nouiſſimo die.
8 Tu Domine vnicus es, ad quem ſemper confugio, à tribulatione quæ me comprehenderit: * tu qui es gaudium meum, in quo ob expertam ſæpe, & adhuc iam expectatam tuam in me beneuolentiam glorior, libera me à malis, quæ ex omni parte me circumcingunt: ab impiis, qui vndique me oppugnant.
9 Ego autem diuina caſtigatione correctus & edoctus, vobis, quicunque rectè conſultum vobis volueritis, ſi me audieritis, intelligentiam dabo, & docebo vos vitæ rationem quam obſeruetis, & quomodo docturus aliquem, aut alicui proſpecturus intentos in illum habet oculos: ita & ego mea proſpectione & cura vobis conſulam.
10 Eruditio autem mea eſt hæc. Vos homines, cùm ſitis à Deo intellectu donati, nolite ſimiles fieri equo & mulo, in quibus non eſt intellectus. Ne efficiamini ſimiles brutis, viuentes non ſecundùm rationem, quæ ad optima nititur, ſed ſecundùm carnalem appetitũ. Nolite ita vos gerere, vt quomodo equus & mulus adiunguntur ad opera, & infrænantur ad opportuna hominibus officia: ita etiam & vos neceſſe ſit flagellis & afflictionibus compelli, ad amplexandum virtutis viam, & obediendum voluntati Dei: quin potiùs intellectu vobis donato, expendentes Dei iuſſa, ac ſalutem quam adferunt agnoſcentes, ſponte veſtra rectam viam Domini currite.

11 In chamo & fræno maxillas eorum conſtringe qui non approximant ad te.

11 Quoniam tamen Domine multi ſunt, qui equis muliſq; indomitis ſimiles tibi non acquieſcũt, ſed recedunt à te, ideò tu quæſo eos afflictionibus & preſſuris ita conſtringas, vt vel ad te reuerti compellantur, vel ſaltem à libera malefaciendi facultate cohibeantur ad eum modum, quo ſolent equorum ac mulorum ora chamis & frænis conſtringi, ne mordendi poteſtatem habeant, & vt cogantur obſequi voluntati hominum.

12 Multa flagella peccatoris.
** ſperantem autem in Domini miſericordia circundabit.*
13 Lætamini in Domino, & exultate iuſti,
** & gloriamini omnes recti corde.*

12 Bene autem monui, ne ſitis ſicut bruta rationis expertia. Nam multa flagella manent peccatorem, tum in hac vita, tum maximè in futura vita, * qui autem contemptis huius mundi bonis in Domino omnem ſuam ſpem collocauerit, hunc Dei miſericordia circumcinget, protegens eum ab omni malo, omnibúſque veris bonis cum cumulatiſſimè afficiens.
13 Proinde vos qui iuſtitiæ ſtuderis, lætamini & exultate, non quidem in vobiſipſis, ſed in Domino, cuius beneficio à flagellis, quæ manent peccatores, liberi eritis, cuiúſque miſericordiam ſemper cumulatim percipietis: * & ob id gloriamini omnes vos qui recto eſtis corde, diuinam voluntatem approbantes, & rectitudinem vitæ conſtanter ſectantes.

ANNOTATIONES.

a NEC EST IN SPIRITV EIVS DOLVS] Græca aliter, οὐκ ἐστὶ ἐν στόματι αὐτοῦ δόλος, nõ eſt in ore eius dolus, quo modo & Augu legit. Cæterum Hebræa habẽt, ſpiritu, nec ad ſenſum multũ refert, cùm ſi dolus non ſit in ſpiritu, nec in ore erit. Videri poteſt Græca mutata ex 1. Pet. 2 qui dicit de Chriſto nec eſt inuentus in ore eius dolus.

b INVETERAVERVNT OSSA.] Communiter iſtud ſic intelligitur: Vires animæ defecerunt, dum iugiter prædicarem meas virtutes, aut dum aſſiduè publicè peccare non deſiſterem Nam publica peccata, aliquando clamores dicuntur in Scripturis Atque in hos ſenſus Gregorius: Qui ſenſus etſi piiſſimi ſint, & pœnitentibus maximè conuenientes, tamen proprij nõ ſunt. Hebræa enim dictio, pro qua nos habemus, clamatem, propriè rugire ſignificat. Vnde patet de tali eum clamore loqui quem infirmitatis aut alterius calamitatis dolor excuſſit.

c DVM CONFIGITVR SPINA.] Romanum pſalterium habet: Dum confringitur ſpina: Quod exponens Caſſiodorus, qui illud pſalterium interpretatur, ſpinam accipit pro eo oſſe dorſi, quod hominem erectum ſuſtentat. quo fracto, homo incuruatur.

Itaque

Itaque metaphoricè per confractionem ſpinę, intelligit confractionem ſuperbiæ, quæ hominem erigit & extollit, quæque per afflictiones frangitur. Verum hęc lectio & interpretatio non conſentit Græcis, quæ ſic habent: ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν. i. dum infigitur mihi ſpina. Nec apud Hebræos ſpina in hac ſignificatione vnquam accipitur.

d IMPIETATEM PECCATI MEI.] Græcis eſt, Impietatem cordis, quomodo & Auguſtinus legit. Hebræa tamen habent, vt nos. Dicit autem impietatem peccati, iniquum ſuum peccatum, aut iniquitatem peccato admiſſam. Cùm autem ſequitur: Pro hac orabit, relatiuum, hac, non debet referri ad impietatem, vel remiſſionem impietatis, ſed, quemadmodum ſupra dictum eſt, in illud, vnam petij à Domino. relatiuum, hac, ſubſtantiuè accipi debet pro neutro hoc, vt ſit ſenſus: Ob hanc rem, eo quòd ſcilicet, tam facilis fueris in remittendo.

e VERVNTAMEN,&c.] Plerique conantes cõiunctionem hanc propriè accipere, ſic hunc verſum interpretãtur, vt relatiuum, eum, Deum referat. & ſit ſenſus: Veruntamen hi qui ſunt in diluuio aquarum, i. qui in paſſionum ſuarum turbatione demerguntur, aut qui in hæreticorum variis doctrinis fluctuant, ad Deum non appropinquabant. Verùm Hebræa dictio, quam noſter vertit, veruntamen, ſignificat etiam, verè & profectò, quomodo hæc dictio in Pſalmis frequẽter accipi debet: vt Pſalmo 38. & 61. quomodò etiam hic eam accipi cõuenit, vt per aquas multas, intelligantur mala plurima, quemadmodum in ſcripturis frequenter legimus. Admonuit idem & Euthymius.

f INTELLECTVM TIBI DABO.] Pleriq. hũc verſum accipiunt, vt mutata perſona, Dauid hic introducat Deum loquentem, vel reſpondentem ſibi ad id quod verſu præcedenti petiuit, dicens: Eripe me à circũdantibus me: quomodo intelligit Euthymius, vt verſu ſequẽti, Nolite fieri ſicut equus, rurſum ſint verba prophetæ alloquentis homines. Alij intelligunt hic Deum alloqui quoſuis peccatores per verba verſus ſequentis, vt & [illegible] ſunt Domini [illegible] etc. Simplicius tamen fuerit ſine mutatione [illegible], nam in hoc verſu intelligere Prophetam alloqui noſtrum hominis, & verſu ſequenti admonere quid [illegible] exemplo facere deb[illegible]: quemadmodum habet paraphraſis. Nec obſtat [illegible]: firmabo ſuper te oculos meos, quod in Deum ſolum competere videtur, qui ſolus in [illegible] oculos ſuos intentos habere poteſt & [illegible] ſingularem habere curã. Hebræis enim eſt, [illegible] conſulam te oculo meo. Quod nihil aliud eſt, quam conſulam tibi proſpectione mea, prævidendo, ſcilicet, quid tibi ſit vtile, idq. tibi ſuggerẽdo. Vel eſt ſenſus: [illegible] meo conſilium tibi dabo. Quod etiam ad hominem [illegible] conſulentem referri poteſt, quemadmodum & [illegible] lectio, ſicut indicat paraphraſis, vt non ſignificetur aliud, quam bonum me tibi magiſtrum exhibe[illegible]. Nec rurſum obſtat, quod in hoc verſu ſingulari numero dicitur, Tibi dabo: in ſequenti verò pluraliter, Nolite fieri. Huiuſmodi enim mutatio numeri frequens eſt in [P]ſalmis.

MVLTA FLAGELLA PECCATORIS.] g Ex originalibus patet veram lectionem eſſe per ſingularem numerum peccatoris & ſperantem, non autem ſperantes in Domino, vt multi legunt, quanquam ad ſenſum parum referat. Poteſt autem hic verſus duobus modis intelligi. Priori modo ſic: Multa quidem ſunt flagella peccatori deputata, qui tamen inter peccatores ſperat in Domino, & ob id eius ambit gratiam, hũc miſericordia ei [illegible], per quam debita ei ſupplicia remittantur. Altero modo, vt ſit inter membra huius verſus oppoſitio. & ſit [ſe]nſus: Multa flagella accidunt peccatori, at contra qui non eſt peccator, ſperat in Domino, atque ob id ſe à peccatis ſtudioſè cauet, hunc Dei benignitas & miſericordia vbiq. ade[ſ]t & copioſè. Atque hunc eſſe veriorem ſenſum indicat verſus ſequens, in quo iam iuſti & recti corde dicuntur, qui hic vocãtur ſperantes in Domino. Deinde peccatores ferè nõ vocat, niſi eos, qui peccare perſeuerant.

In finem Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXII.

Hortatur hic Pſalmus, primùm quidem iuſtos ad laudem Dei, ob eius in omnibus verbis & factis æquitatem, miſericordiam, ac potentiam omnium creatricem & inſuperabilem, ob quam deinde etiam omnes ad Dei timorem hortatur: beatumq́, populum illum prædicat, cui in Deum hic Dominus omnium contigerit, tum ob ea quæ de eo dicta ſunt, tum ob perfectam ſcientiam eius & prouidentiam ac cuſtodiam, qua defendit ſperantes in ſe, cuius ſolius cuſtodia & potentia ſaluari homo poteſt. Propter quod nomine Dei ſpem & fiduciam in illum vir ſanctus profitetur, ſperatamq́, miſericordiam ac bonitatem eius inuocat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exultate iuſti in Domino:

** rectos decet collaudatio.*

Os iuſti gaudẽtes in Domino, laudate eum, quos ideo vel ſolos ad laudandum cum gaudio Dominum adhortor, *Pſal. 32.* * quia decentiſſimum eſt, vt recti rectum Dominum laudent, tum quia non eſt ſpecioſa laus Dei in ore peccatoris, tum quia recti ſicut Dei bonitatem magis perceperunt & agnoſcunt, ita magis laudabilem prædicare Dominum debent.

2 Confitemini domino in cithara, in pſalterio decem chordarum pſallite ei.

2 Neque ore tantùm illum laudetis, ſed etiam cithara ac pſalterio decem chordis tenſo, reliquiſque muſicis inſtrumentis adhibitis, tum in lętitiæ euidens teſtimonium, tum vt excitent torpentes veſtros, aliorũque animos in lætitiam ſpiritualem.

3 Cantate ei canticum nouum:

** bene pſallite ei in vociferatione.*

3 Qui iam frequẽter in honorem eius cecinistis, iam innouate laudem eius, canite ei canticum nouum, qui noua ſemper nobis exhibet ſuæ benignitatis indicia, *pſallite ei non negligenter, ſed quàm optimè ex toto corde, atque cum iubilo ac exaltatione vocis, quæ animi gaudium magnum & alacritatem teſtetur.

4 Quia rectum eſt verbum Domini:

** & omnia opera eius in fide.*

4 Ideo autem meritò illum omnibus modis, & ex tota anima laudare conuenit, quia quicquid loquitur præcipiendo vel promittendo, rectum eſt & æquum. Nihil enim præcipit niſi quod iuſtum eſt: nihil promittit quod non ſit impleturus: *& omnia quę facit opera, in fide fiunt & ęquitate, fidelia ſunt & iuſta, reſpondentia dictis & promiſſis eius, & in omni fidelitate diſpoſita, ab omni fraude, & omni iniuſtitia aliena.

5 Diligit misericordiam & iudicium:
** misericordia Domini plena est terra.*

5 Diligit misericordiam & iustitiam. Nam & ipse hæc semper obseruat, in omnibus quæ facit operibus hæc duo simul cõmittens, & hæc in hominibus quoque amat & requirit, vt inter eos vigeant, * misericordia Domini & benignitate eius plena est vniuersa terra. Nihil enim est corũ quæ viuunt in terra, expers benignitatis eius, nihil item est eorum quæ sunt in mundo, in quo non claré Dei beneficẽtia refulgeat, cùm in vsum hominis vniuersa sint condita.

6 † Verbo Domini cæli firmati sunt:
** & spiritu oris eius omnis virtus eorum.*

6 Solo iussu Domini cœli ab initio ita conditi sunt, vt firmi sint & sta- a
biles omnis corruptionis expertes, * & solo imperio ac volũtate eius efficaci factus est omnis cœlorum exercitus ac militia, hoc est, astrorum multitudo in cœlis ordinatissimè & ornatissimè disposita, per quã potẽter hæc inferiora Dominus gubernat, † per filium item suum, qui verbum est Patris, virtus ac sapientia, omnipotens Pater cœlos ab initio cõdidit: & à Spiritu sancto, qui à Patris procedit substantia, quomodo flatus ab ore procedit spirantis, simul cũ Patre & Filio factus est omnis cœlorum ornatissimus ac potentissimus exercitus.

7 Congregans sicut in vtre aquas maris:
** ponens in thesauris abyssos.*

7 Ipse solo suo verbo aquas maris in vnum locum congregauit, suisq; b
terminis & limitibus conclusit, conclusaque tenet, ad eum modum, quo in vtre pauxillum aquæ concluditur ab hominibus, & continetur. Neque enim in tam vasto mari minor est, imò maior Dei potentia, quàm sit potestas hominis in colligendo paululum aquæ in vasculo. * Ipse quoque immensas aquarum profunditates in occultis quibusdam locis, & terræ aërisq; finibus quasi in thesauris reposuit ex quibus etiam aquarũ abundantiam, cùm voluerit, educit super terram.

8 Timeat Dominum omnis terra.
** ab eo autem cõmoueãtur omnes qui inhabitant orbẽ.*

8 Cùm itaque tanta sit Dei potentia, timeant eum omnes qui degunt in terra, eumque digno reuereantur honore: * ex consideratione potentiæ eius salubri timore concutiantur, & commoueantur ad reuerẽtiam eius, quotquot inhabitant terram,

9 Quoniam ipse dixit, & facta sunt:

9 Quoniam ipsius tanta est potentia, vt sine aliquo labore, sine aliqua temporis mora, sine aliquo adiutorio, sola eius voluntate omnia creata sint, & solo eius iussu omnia facta sint, & quicquid vnquam fieri voluit, & præcepit, id continuò ad mandatum eius extitit.

10 Dominus dissipat consilia gentium.
** reprobat autem cogitationes populorum & reprobat consilia principum.*

10 Dominus sua potentia cùm vult dissipat, & à suo effectu impedit cõsilia gentiũ, quæ frequenter contra Dominum aut populũ eius ineunt: * irritas facit cùm vult cogitationes populorum, quantumuis multorum, ac consilia, quantumuis potentissimorum principum. Neque enim aut multitudo, aut vis aliqua valet contra Dominum.

11 Consilium autem Domini in æternum permanet:
** cogitationes cordis eius in generatione & generationẽ.*

11 Id autem quod sua prouidentia Dominus fieri ordinauit, quamuis plerique sint qui impedire conentur, semper tamen impletur, ac in æternum permanet: ea quæ facere ipse proponit, fient per omnia secula. Neq; enim est sapientia aut potentia aliqua contra dominum.

12 Beata gens, cuius est Dominus Deus eius:
**populus, quem elegit Dominus in hæreditatem sibi.*

12 Proinde cùm iustissimus, misericordissimus, ac potentissimus sit Dominus, sanè verè fœlix est ea gens, quæ pro Deo suo colit solũ hunc Dominum, cuiq; hic Dominus se Deum exhibet protectorem: * beatus ille populus, quem ex omnibus gẽtibus sibi Dominus iste elegit in peculium & hæreditariam possessionem, quam tanquam præclaram hæreditatem excolat, ac perpetuò possideat habitans in medio eius.

13 De cælo respexit Dominus:
** Vidit omnes filios hominum.*

13 Accedit ad hæc, ob quæ populum à Domino electum beatum dixi, c
prouidentia & scientia Domini, qua quæ in terra ab hominibus fiũt, omnia considerat & cognoscit. Neque enim, vt plerique existimant, circa cardines cœli tantùm perambulat, tantùm cœlestia curans, nec nostra considerans: sed è cœlo, in quo peculiariter residet, cùm vbique sit, respicit Dominus in has terras. * Considerat omnes homines tam bonos quàm malos, diligenter omnium opera aduertens.

14 De præparato habitaculo suo respexit super omnes qui habitant terram.

14 De habitaculo suo cœlesti, quod ab ipso præparatum est in regiam, dominus attendit ad omnes qui inhabitant terram, habens rationẽ operum eorum, eáque probè cognita habens.

15 Qui finxit sigillatim corda eorum:
** qui intelligit omnia opera eorum.*

15 Ille, inquam, vniuersos considerat qui singulorum corda & animum formauit, * qui proinde etiam perfectè cognoscit omnia opera eorũ, ita vt non solùm exteriora opera, hominum more, contempletur, sed & quo animo cũcta fiant clarissimè videat, cùm cordis creator intimiùs cor nostrum prospiciat quàm nosipsi. Quę sanè res fœlicem facit Dei populum, meritoq; gaudij & spei in Deum suum materia iustis esse debet, quòd intelligant Dominum tam potentem & iustum benefactorum simul & malefactorum habere rationem.

16 Non saluatur rex per multam virtutem:
** & gigas non saluabitur in multitudine virtutis suæ.*

16 Frustra enim spes collocatur in quocunque alio, cùm in nullo alio sit salus. Neque enim rex maximo instructus exercitu saluatur per multã fortitudinem militum suorum, *neque fortissimus quisque homo saluari

poterit

poterit propriis viribus, quantumuis hæ multæ sint, sed quemcunque saluari contigerit, Dei virtute contingit.

17 Fallax equus ad salutē:
**in abundantia autem virtutu sua non saluabitur.*

17 Equus ipse, in quo plerique plurimùm confidunt, inter bellandum res fallax est ad prestandum salutem, siue oppugnandus sit hostis, siue fugiendus, * per multitudinem virium suarum non poterit saluari ipsemet equus, quantò minùs sessor eius qui confidit in illo. Simili quoq; modo frustra a quibusque creaturis salus expectatur, quam nec sibiipsis præstare queunt.

18 Ecce oculi domini super metuentes eum,
** & in eis qui sperant super misericordia eius.*

18 Vis autem scire vnde salus proueniat? Ecce, Dominus diligenter ac fixè attendit ad eos qui reuerentur illum, metuentes eum offendere, * quique spem suam collocant non in creaturis, non in propriis meritis, sed in illius benignitate, quos benigno suo aspectu semper aspicit, curā illorum continuam agens.

19 Vt eruat à morte animas eorum, & alat eos in fame.

19 Vt liberet eos à morte quam impij illis intentant, & victum suppeditet eius tempore famis, ac multò magis eos protegat in minoribus malis. Nam & à morte corporali, quam impij homines inferre iustis conantur, suos Dominus liberare ac quibusuis calamitatibus corporalibus, inter quas maxima est fames, remedia adhibere curat, & multò magis studet eos eruere à morte æterna, in quam inducere nequissimi dæmones moliuntur, & pasc[illegible]e eos cœlesti suo pabulo; vt & in hac vita habeant quicquid ad vitam spiritus necessarium est, cùm interim impij spiritualiū bonorum inopia pereant: & in futuro seculo, cùm impij affligentur fame æterna, satientur pane vitæ æternæ in aspectu vultus Dei, & inebrientur ab vbertate domus Dei.

20 Anima nostra sustinet Dominum:
** quoniam adiutor & protector noster est.*

20 Quoniam igitur tanta cura suis prospicit Dominus, ideò nos Dei cultores patienter Dominum expectamus, liberationem à malis quæ incidunt, ac promissorum bonorum fœlicitatem cum secura fiducia præstolantes donec exhibeat. *Ipse enim est, qui nos adiuuat, vt mala quæ incidimus, superemus: ipse nos tanquam scutum quoddam protegit, nequid intenta ab hostibus mala lædant.

21 Quia in eo lætabitur cor nostrum: & in nomine sancto eius sperauimus.

21 Et certè non frustra expectamus illum, sed in illo dabitur nobis aliquando lætari solido ac stabili gaudio, ob id quia spem nostram in sanctissima eius benignitate collocauimus, propter quam spem malis nos eripiens, gaudendi de se materiam præbebit cordibus nostris.

22 Fiat misericordia tua Domine super nos.
** quēadmodum sperauimus in te.*

22 Itaque Domine fiat super nos misericordia tua, à malis eripiēs, bonisque cumulatim afficiens, *quemadmodum sperauimus in te, non quo misericordia tua æquiparetur spei nostræ, quam cupimus longè excedi: sed quo ei respondeat, vt quomodo sperauimus venturam super nos misericordiam tuam, ita etiam verè veniat: & sicut sperauimus misericordiā spe nostra maiorem, ita & talem experiamur.

ANNOTATIONES.

a VERBO DOMINI, &c.] Duos indicat paraphrasis sensus. Alterum simpliciorē, iuxta quem idem significatur per verbum Domini, & spiritum oris eius, iussus, scilicet, & imperium Domini, quo omnia creata sunt in initio. Verbum enim est oris spiritus aërem verberans. Alterum altiorem, quo per verbum, filius in Trinitate significatur: per spiritum verò oris, Spiritussanctus, quem spiritum oris rectè appellat, vt ostendat eum eiusdem esse substantiæ cū illo à quo emittitur, & quòd non sit creatus aliundè. Et vtrumque sensum simul credēdum omnino est hic significasse Spiritum sanctum, quemadmodum in principio Genesis, quando verbo omnia creata scribuntur: cùm Ioannis 1. omnino ad principium Genesis, & ad hunc locum respexisse videatur quando per verbum incarnatum omnia facta scribit in exordio sui Euāgelij. Sed priori illo & simpliciori sensu pascit Spiritus sanctus in his & similibus locis simpliciores & rudiores, quales sunt Iudæi: posteriori verò perfectiores, quales sunt Christiani. Vt autē rectè intelligatur quid per virtutem cœlorum hoc loco debeat accipi, sciēdum ast hîc Hebræis esse dictionem, quæ est in Genesi cap. 2. ad quem locum hîc alluditur, vbi nos legimus. & omnis ornatus eorum, dictionem scilicet צבא tsaba: à qua dictione dicimus Deum Dominum Sabahoth, pro quo Septuaginta verterunt, Dominum virtutum: cùm ea dictio propriè significet militiam aut exercitum. Itaque simpliciori intelligentia, per virtutem cœlorum, hoc loco significatur tota illa stellarum innumerabilis multitudo, qua cœlum ornatur, & mundus a Deo regitur, stellis Dei imperio famulantibus, & veluti sub imperatore militantibus, quæ nullo numero facilè comprehēdi posse videntur, sicut in exercitu homines: Sublimiori verò intelligentia, etiam significatur angelorum multitudo, propter quos potissimùm dicitur Deus Dominus virtutum, qui & ipsi in Scripturis dicūtur virtutes, quòd sint potentes virtute, ministri Domini ad faciendam voluntatem eius.

CONGREGANS SICVT IN VTRE AQVAS MARIS.] Græcis non est, sicut in vtre, sed ὡς ἀσκὸν, hoc est, sicut vtrem, quomodo & legit Diuus Augustinus Sic Psalm. 77. Græcæ lectionis Euthymius varias adfert interpretationes, sed quæ ferè coincidunt cum nostra lectione: Hebræa dictio magis aceruum significat & cumulum, quàm vtrem. Nō enim est hoc loco נאד Nod, quomodo videntur legisse Septuaginta, nā hæc significat vtrem, sed נד Ned, quæ dictio significat aceruum, & ponitur eadem dictio Exod. 15. & Iosue. 3. vbi de aquis diuisis propter transitum filiorum Israël, & instar aceruis eleuatis, & fixè consistentibus, fit mentio. Nam vbi nos legimus: Stetit vnda fluens: Hebræis est, steterunt sicut aceruus fluenta. Et Iosue 3. vbi nos legimus: Quæ autem desuper venient, in vna mole consistent: pro, in vna mole, Hebræis est, in vno aceruo. Itaq; omninò verisimile est, Dauidem hoc loco respexisse ad id quod contigit in mari rubro. Nam & de eo dicit Psalm. 77. Interrupit mare, & perduxit eos, & statuit aquas quasi in vtre. Vbi & Hebræis est eadē dictio quæ hoc loco, & Græca etiam ibi habent, quasi vtrem. Dicūtur autem in mari rubro aquæ cōstitutæ vel congregatæ instar aceruì, quòd in altum essent eleuatæ, & contra naturam suam sint immobiles constitutæ. Idem etiam b

significatur, cùm dicuntur statutæ quasi vter, quia in altum intumuerant, conclusæque steterunt, à suo fluxu prohibitæ. Quanquam etiam de aquis maris in genere locus hic accipi possit, iuxta sensum in paraphrasi insinuatum.

c BEATA GENS, CVIVS EST DOMINVS DEVS EIVS.] Malè quidam hanc orationem sic putant ordinandam, vt dictio, Dominus, sit construenda ante verbũ, est: dictio verò, Deus, pòst, in hunc modum, Beata est gens, cuius Dominus est Deus eius. Nam tum ex Græcis, tum ex Hebræis patet manifestè sic ordinandam orationem: Beata gens, cuius Deus eius est Dominus, hoc est, quæ pro suo Deo habet & cognoscit eum, qui est verè omnium Dominus. Nam Græca habent articulum ad nomen, Deus, non autem ad nomen, Dominus, οὗ ἐστὶ κύριος ὁ θεὸς αὐτοῦ. Articulus enim indicat id quod præconstrui debet, & de quo aliquid dicitur. Hebræa autem pro, Dominus, habent nomen tetragrãmaton, quod proprium est verò Deo, ita vt relatiuũ, cuius, nõ possit regi à nomine, Dominus, sed à nomine, Deus. Fefellit eos secundum relatiuum, eius, quod etiam à nomine, Deus, regitur. Sed hoc ex phrasi Hebraica additũ est, alioqui superfluum, quod ad sensum attinet. Nam Hebræis est frequens, duo relatiua hoc modo pro vno ponere. Idem dicendum est de ea oratione quæ est in Psalmo 39. Beatus vir cuius est nomen Domini spes eius. Et quæ est Psalmo 41. Beatus vir cuius est Deus Iacob adiutor eius. Sensus enim est, Beatus est ille, cuius spes, est nomen Domini, & Beatus est, cuius adiutor est Deus Iacob. Alioqui quæ est gens, cuius Dominus non est Deus eius, hoc est, qui non habeat suum dominum pro Deo suo?

d QVIA IN EO LÆTABITVR COR NOSTRVM.] Coniunctio, quia, si accipienda est vt causam designet referenda est ad illud: Anima nostra sustinet Dominum, vt duplex reddatur ratio sustinentiæ. Sustinemus Dominum, quoniam adiutor noster est. & quia in ipso lætabitur cor nostrũ, cùm per ipsum a malis liberati fuerimus. quo modo intelligunt Euthymius & Diuus Augustinus. At rectiùs accepterimus coniunctionem, quia, hic sicut & alias quãdoque positam, non vt causam reddat, sed tãtùm vt affirmet pro, certè. Nam Hebræa dictio sic sæpe ponitur. Cùm autem in mẽbro sequenti legendum potiùs sit præteritum, sperauimus, quàm futurum, sperabimus, (nam originalia habent præteritum, coniunctio, &, videtur accipiẽda causaliter pro, quia. Nam & Hebræa dictio non, &, significat, sed quia.

Psalmus Dauid, cùm mutauit vultum suum coram Abimelech, & dimisit eum, & abiit.

ARGVMENTVM PSALMI XXXIII.

Motus Dauid ex singulari illo beneficio, quo ipsum Deus, cùm apud Achis regem Philistinorum (quorum reges Abimelech communi nomine vocabantur) agnitus de vita periclitaretur, non sine miraculo seruauit, Dei erga suos curam & bonitatem in vniuersum prædicat magnificè, omnesq; iustos ad eandem prædicandam inuitat. simul ad timorem & innocentiæ studium, (quod & docet in quo consistat) adhortans, eò quòd qui eo præditi sunt, ex omnibus malis eripiantur, & bonis vniuersis cumulentur. Cuius præclarum in seipso exemplum considerandum offert. Diuus Augustinus titulum huius Psalmi, & historiam in eo indicatam doctè simul & piè secundùm mysticum sensum interpretatur: vt per Dauidem commutantem vultum coram Abimelech, intelligatur Christus, qui coram populo Iudaico per Abimelech significato, quia in eo fuit regnum patris sui (interpretatur enim Abimelech, pater meus rex) immutauit vultum suum, ita vt ab eo populo non cognosceretur: siue cùm in forma Dei existens, humanam induit naturam: siue cùm sacrificia veteris legis immutauit in sacrificium corporis & sanguinis sui, quod cùm illis sumendum proponeret, pro insano à Iudæis reputatus est, à quibus dimissus, quia agnitus ab eis non fuit, abijt ad Gentes. Itaque hunc Psalmum mysticè accipit, vt sit gratiarum actio Christi, gratias agentis Deo patri pro liberatione de manibus Iudæorum: aut vt sit laus populi fidelis agnoscentis per Christum se ab omni malo liberatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.

VM diuino munere euaserim maximum periculum, laudabo Dominum in omni tempore, assiduè laus eius erit in ore meo, nunquam, cùm opportunum fuerit & congruum, cessabit os meum à laude eius. Psal. 33.

*2 In Domino laudabitur anima mea: * audiant mansueti * & lætentur.*

2 In Domino gloriabitur laudando anima mea, * audiant hoc hi qui ob animi mansuetudinem malè à mundo tractantur, quique, mansueto ac patienti animo aduersa in hoc mundo ferunt, * & simul mecum lætentur. Gaudeant, audientes Dei, quem vnicè amant laudem, gaudeant, audientes nunquam à Deo deseri eos, qui se illi committunt, & a mundo persecutionem ferunt: gaudeant ex fraterna charitate cum gaudente, audientes eum qui eiusdem est sortis, mirificè à Deo adiutum. a

*3 Magnificate Dominum mecum. * & exaltemus nomen eius in idipsum.*

3 Vos mansueti, glorificate & laudate mecum communem Dominum, * extollamus eum laudibus pariter.

4 Exquisiui Dominum, & exaudiuit me. & ex omnibus tribulationib. meis eripuit me.

4 Ego enim in tribulationibus constitutus, orationibus imploraui auxilium Domini, & pro benignitate sua exaudiuit me & ex omnibus afflictionibus meis liberauit me.

*5 Accedite ad eum, & illuminamini. * & facies vestræ non confundentur.*

5 Proinde enim vos omnes, quoscunque aliqua premit tribulatio, exẽplo meo accedite ad Dominum, eius implorãtes opem, illique vos totos committentes: * quod si feceritis, à benigno eius aspectu & fauore vobis exhibito, tanquam a gratissima luce recreabimini, nec ob frustratam vestram ab eo expectationem pudefient facies vestræ. Assequemini enim quicquid ab eo postulaueritis, quòd vel ex me discere potestis..

6 Iste pauper clamauit, &

6 Ecce enim ego cùm pauper essem & afflictus, omni humano destitutus auxilio, toto affectu inuocaui Dominum, & exaudiuit me, * & ex omnibus

*Dominus exaudiuit eum. * & ex omnibus tribulationibus eius saluauit eum.*

omnibus tribulationibus meis saluum me fecit.

*7 Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum: * & eripiet eos.*

7 Per circuitum eorum qui metuentes Dominum, offendere, studiosè curant eius obseruare mandata, angelus à Domino missus sese immittet & diffundet, atque, cum multitudine militiæ cœlestis velut castrametabitur circùm eos, ne possint ad nocendum illis accedere aduersarij : * & b
Ipse pro eis pugnans liberabit eos ab omni malo.

*8 Gustate, & videte quoniam suauis est Dominus, * beatus vir qui sperat in eo.*

8 Sentite in vobisipsis per attentam considerationem, quòd Dominus ob suam benignitatem admodum est suauis. Hanc enim benignitatem eius in me & omnibus cultoribus eius aduertere vobis licet, * propter quam certe fœlix est omnis, qui spem suam in eo collocat.

*9 Timete Dominum omnes sancti eius: * quoniam non est inopia timentibus eum.*

9 Verùm hæc spes non præsumptuosa esse debet, sed sancto timore Dominum offendendi mista, sine quo vera spes nõ est. Proinde vos omnes, qui coram Deo sanctitati studens, cum spe quam in illum habetis, constanter illum metuite, solicite semper curantes, ne illum offendatis, * quoniam sic metuentibus eum nullius est inopia.

*10 † Diuites eguerunt, & esurierunt: * inquirentes autem Dominum, non deficient omni bono.*

10 Frequenter euenit, vt diuites leonibus potentia similes, ac leonum c
more quanta potuerunt vi ab aliis rapientes, ad inopiam redacti sint, & famem passi. † Semper tales etiam cum maxime abundauerint, esuriunt & egent, non contenti præsentibus, sed semper alia & alia adijcere desiderantes, & vt in hac vita nunquam visi sint terrenis bonis egere, inopes tamen sunt verorum bonorum, & hic, & in futura maxime vita, in qua fortiter esurient & sitient in æternum. * His autem qui per obseruationẽ mãdatorum quærunt Domino se commendare, nullum vnquam bonum deficiet. Nam & terrenorum bonorum quod satis est, Domino suppeditante, habebunt: & spiritualibus, eisque veris bonis ita abundabunt, etiam in hac vita, vt hæc tueantur & suppleant in eis egestatem si incidat, corporalem, quòd sciant per hæc præsentibus contenti esse, abundare & penuriam pati, omnia possidere, etiamsi nihil habeant. In futura autem vita æternorum bonorum locupletissimi erunt.

*11 Venite filij, audite me: * timorem Domini docebo vos.*

11 Cum itaque timor & cultus Domini, omnis boni fons sit, quotquot discere cupitis, accedite me, & auscultate mihi, * docebo vos quo pacto vere coli Dominus possit à vobis.

*12 Quis est homo qui vult vitam: * diligit dies videre bonos?*

12 Quis est homo, qui vult in hoc seculo longæuam ac veram vitam & in futuro vitam perpetuam? * quis est, qui cupit tum in hoc, tum in futuro tempore percipere & experiri dies fœlices?

*13 Prohibe linguam tuam à malo: * & labia tua ne loquantur dolum.*

13 Quisquis is es, qui ex animo hæc cupis, timore Domini ea cõsequeris. Hunc autem vt quomodo decet, timeas & reuerearis, ante omnia, quoniam & faciles & varij sunt linguæ lapsus, cohibe linguam tuã à maledicentia: * & labia tua cohibe, ne loquãtur dolum aliquẽ proximo suo.

*14 Declina à malo, & fac bonum: * † inquire pacem, & persequere eam.*

14 Tum & declina ab omni malo opere, & fac quod bonum est : hæc enim duo sunt absolutæ iustitiæ partes. * Ad hæc, solicite stude, vt cum omnibus pacem habeas, & quoniam variæ quotidie inter homines occasiones offensionis incidunt, difficileq; est pacem cum omnibus seruare, totis viribus in hoc incumbas, quantum in te est, assequaris cum proximis pacem. Neque enim satis est facere bonum, & bene viuere, nisi &, quantum in te est, sine proximi viuas offendiculo. † Sed & hoc diligenter tibi curandum, vt cum Deo, atque etiam cum teipso, sedatis scilicet animi perturbationibus, pacem obtineas.

*15 Oculi Domini super iustos: * & aures eius in preces eorum:*

15 Quod si hæc facere studueris, bene tibi consulueris. Dominus enim benigno suo aspectu respicit eos qui student iustitiæ, curam illorum gerens, eisque semper prospicere studens, ne quid mali noceat, néve quo bono careant. * Dominus benignum auditum præbet precibus eorum, facilis ad exaudiendum eos.

*16 Vultus autem Domini super facientes mala: * vt perdat de terra memoriam eorum.*

16 Respicit quidem etiam Dominus facientes mala, verùm non benigno, sed toruo aspectu indignationis suæ, quo eos aspicit, non vt custodiat, * sed vt suo tempore per mortem inflictam aboleat è terra memoriam eorum. Per mortem quidem corporalem, è terra hac corporali : per mortem verò æternam, e terra cœlesti, ac sanctorum consortio, in quo perditorum hominum nulla erit memoria.

*17 Clamauerunt iusti, & Dominus exaudiuit eos. * & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos:*

17 Ipsa autem experientia docet verum esse quod diximus, aures Domini intentas esse in preces iustorum. Quotiescunque enim iusti afflictionibus pressi clamauerunt ad Dominum, ipse exaudiuit eos, * & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos, frequenter quidem etiam temporali liberatione, semper autem spirituali & æterna, ita sanctos interius in præsenti consolando, vt in tribulationibus nõ deficiant, aut per mortem omnibus malis exutos, in æternam eos transferẽdo fœlicitatem.

18 Prope est Dominus his qui tribulato sunt corde:

18 Proximè adest Dominus iis, qui ob tribulationum magnitudinem sunt contrito, fractoque corde, subuenire illis paratus, * & eos qui afflicto sunt

** humiles spiritu saluabit.*

ĉto sunt animo saluos faciet ab omnibus malis.

19 Multæ tribulationes iustorum:
** & de omnibus his liberabit eos Dominus.*

19 Multæ quidem accidunt tribulationes iustis, cum necesse sit omnes d qui piè volunt viuere, multiplicem pati persecutionem, * sed de omnibus his tandem liberabit eos dominus, qui non finet eos afflictionibus vinci aut imminorari, sicut continget impiis.

20 Custodit Dominus omnia ossa eorum:
vnum ex his non cōteretur.

20 Et quamuis variæ sint iustorum afflictiones, tamen Dominus ita custodit animi eorum omnem fortitudinem & vires, vt licet continuò . l ladantur, non tamen conterantur vires eorum, custodiens frequenter & corporis ossa omnia, vt ne vnum quidem ex eis frangatur ab hostibus, totum etiam hominem perdere quærentibus. Quòd si autem contingat apud homines, iustorum ossa confringi atque comminui, coram Deo tamen ossa iustorum custodiente, ne vnum quidem confractum est: apud quem etiam mortui viuunt, apud quem & omnes capilli capitis iustorum numerati sunt, quorum nullus de capite eorum peribit. Restituet enim eis omnia ossa cum magna gloria, in nouissima resurrectione.

21 Mors peccatorum pessima:
** & qui oderunt iustum, delinquent.*

21 Mors est peccatorum, eaque admodum misera. Illis mors est depu- e tata, veluti eis propria & debita. Illi enim & hîc pro peccatis suis vt in plurimum mala morte moriuntur, & post hanc vitam ad æternam mortem, quæ sola vera mors est, pertrahentur. *Et qui ob dissimilitudinem vitę oderunt iustum, quique iniuste iustum persequuntur, hi domino eos deserente, semper suis peccatis adiicient peccatum, peccantes peccato ad mortem: hi à Domino vsque in finem peccare permittentur, ita vt æternæ obnoxij fiant damnationi.

22 Redimet Dominus animas seruorum.
** & non delinquent omnes qui sperant in eo.*

22 Seruorum autem suorum Dominus animas redimet à morte, atque omnibus huius vitæ malis: ab omnibus iniquorum dæmonum insidiis, omnique peccato, * nec sinet sperantes in se peccare saltem vsque in finem, ne æternæ fiant damnationi obnoxij. Nam & si per fragilitatem peccare eos contigerit, eius tamen misericordia, in quam sperant, & à peccato reuocabit, & peccata condonabit.

ANNOTATIONES.

a IN DOMINO LAVDABITVR ANIMA, &c.] Iuxta nostram & Græcorum lectionem videtur significare propheta, animam suam, hoc est, se laudandum ab hominibus, non ob propriam virtutem, sed propter Dominum, quod scilicet illum adiutorem habuerit quemadmodum exponit Euthymius. At diuersum sensum requirunt Hebræa, quæ hoc loco habent verbum, quod in prima coniugatione significat laudare: at in quarta coniugatione, in qua hic ponitur, significat laudare seipsum, hoc est, iactare seipsum quod fere idem est quod gloriari. Vnde omnes vertunt: In Domino gloriabitur anima mea. Qui sensus optimè conuenit proposito. Agitur enim hic non de propria laude, sed de laude Dei. Itaque, vt verus sensus etiam in nostra habeatur lectione, verbum, laudabitur, & hoc loco, & aliis locis aliquot accipi debet deponentaliter pro gloriabitur. Sic enim Hebræa requirunt, vt etiam accipietur postea. Psal. 63, cum dicitur: Lætabitur iustus in Domino, & sperabit in eo, & laudabuntur omnes recti corde. Et Psal. 62 Laudabuntur omnes qui iurant in eo. Est alioqui qui gloriatur, laudat & iactat seipsum, vt etiam nostra lectio sic accipi possit: Anima mea laudabitur a seipsa in domino, hoc est, iactabit sese, & feliciter se prædicabit, quod Dominum nacta sit protectorem.

b IMMITTET ANGELVS DOMINI.] Pro verbo immittet, Hebræa habent verbum quod significat castrametari, pro quo Septuaginta verterunt verbum [Greek], quod & si immittere significet, tamen etiam significat castrametari, & in ordinem exercitum constituere. Vnde vertendum fuerat, castrametabitur. Idem tamen per nostram lectionem significabitur, si bene intelligatur. Vnde paret vanam esse interpretationem quorundam sic intelligentium: Angelus Domini immittet terrorem in circuitu timentium eum. Magis autem hunc locum corruperunt, qui, quoniam nostra lectio videtur habere incommodum sensum, legerunt: Immittet Angelum Dominus. Legendum enim, vt etiam Diuus Augustinus diligenter annotauit, Angelus Domini. Nec tamen legendum est, immittit, vt quidam legistis, sed futurum, immittet, cum Græcis sit [Greek], futurum scilicet.

c DIVITES EGVERVNT.] Pro diuites, Hebræa habent leones vel leunculos. Et est sic iucunda oppositio inter leones, & inquirentes Dominum. Significantur enim, leones ad prædam quærendam natos, eique auidè inhiantes, fame & inedia potius perituros, quam ut necessario victu fraudentur: sic hi qui ante omnia Dominum quærunt. Septuaginta intellexerunt per leones significari homines, qui conquirendis diuitiis per fas & nefas incumbunt, vnde verterunt, diuites. Nam & tales Psal. 9 leonibus propheta comparat, asserens eos sedere cum diuitibus.

d MVLTÆ TRIBVLATIONES IVSTORVM.] Quæ hoc & sequenti versu in nostra & Græca lectione dicuntur de iustis pluraliter, Hebræa habent singulariter de iusto. Quæ etsi generaliter sint de omnibus iustis accipienda, vt recte verterint Septuaginta pluralem numerum, tamen singulari numero recte intellexerimus hic vsum Spiritum sanctum, quòd respiceret in vnum illum vere iustum, Dominum nostrum Christum, in quem hi duo versus singulariter quadrant, tum quòd vere eius tribulationes fuerint multæ, a quibus tamen omnibus per resurrectionem est liberatus, tum quòd eius ossa sint custodita vt ne vnum quidem ex eis sit confractum, etiam in violenta morte, iuxta illud: Os non comminuetis ex eo.

e MORS PECCATORVM, &c.] Græcis non est superlatiuus, sed tantùm positiuus [Greek], hoc est mala. Hebræa autem longè conuenientiorem possunt habere sensum in hoc & sequenti versu, quibus opposita dicuntur de impio & iusto. Possunt enim sic verti: Interficiet impium malitia, & qui oderunt iustum, desolabuntur. Redimet Dñs animā seruorum suorū, & non desolabūtur omnes qui sperāt in eo. Verbum enim Hebraicum, pro quo nos habemus in vtroque versu, delinquent, significat non solum peccare, sed etiam deuastari & subuerti. Et Euthymius Græcum verbum [Greek] exponit duobus modis, hoc est, inquit, peccabunt aut perire labuntur. Et in sequenti versu: Non peccabunt, inquit, eo quòd valida atque cōstanti spe ad Dominum ferantur, nec vllum etiam animæ periculum sustinebunt. Vt autē illud: Mors peccatorum pessima, opponitur priori parti versus sequentis: Redimet Dominus animas seruorum suorum, à morte scilicet, sicut Hebræa requirunt, & sicut secunda pars secundæ parti versus sequentis opponitur, int[elli]gendum est nō ho[c] significari quod ferè intelligitur n[em]pe mortē peccatorum seuerni à morte iustorum, [v]t significetur horum mortem esse bonam, illorum [ve]rò malam. Sed generalius, peccatorum intelli-

intelligendus eſt regi a ſubintelligendo verbo, eſt, non à nominatiuo, mors, vt ſit hic ſenſus, Ipſa mors eſt peccatorum, hoc eſt, eis à Deo deputata eſt, eáque mala, & admodum miſera. Sic enim opponitur illi quod ſequitur: Redimet Dominus animas ſeruorum ſuorum, Non enim hoc Pſalmo iuſtis tribuitur mors, ſed liberatio à morte, ſicut & priùs dixit: Vt eruat à morte animas eorum.

In finem, Pſalmus ipſi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXIIII.

Propheta Dauid iniuſtam ab hoſtibus ſuis perſecutionẽ perpetiens, Deum hoc Pſalmo inuocat, vt pro ſe cõtra eos pugnet atque pro ſe ſecundùm iuſtitiam ſuam iudicet eos, vt & ipſe de manu illorum liberetur, & illi in ea incidant mala, quæ inferre parauerant: quæ vt impetret, inimicorum ſuorum in ſe iniuſtitiam, ſuam verò in illos non ſolùm innocentiam, ſed etiam charitatem Deo proponit, ſimul & gratiarum actionem ac laudem Dei pro adepta liberatione promittens. Secundùm myſticum autem ſenſum accipiendus eſt hic Pſalmus, vt ſit oratio Christi, per Dauidem in perſecutionibus eius præfigurati, ſuam à Iudæis liberationem Iudæorumq́; vltionem ſecundùm iuſtum Dei iudicium expetentis, ſiue potius prædicentis. Exemplo autem & Chriſti & Dauidis etiam cuilibet iuſto competit, precari volenti liberationem ab hoſtibus quos habet, ſiue viſibiles, ſiue inuiſibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Iudica Domine nocentes me, * expugna impugnantes me.*
2 Apprehende arma & ſcutum:
** & exurge in adiutorium mihi.*
3 Effunde frameam,
** & conclude aduerſùs eos qui tribulant me:*
**† dic animæ meæ, ſalus tua ego ſum.*
4 Confundantur & reuereantur quærentes animam meam.
5 Auertantur retrorſum & confundantur cogitantes mihi mala.
6 Fiant tanquam puluis ante faciem venti.
** & Angelus Domini coarctans eos.*
7 Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum:
** & Angelus Domini perſequens eos.*
8 Quoniam gratis abſconderunt mihi interitum laquei ſui,
** ſuperuacuè exprobrauerunt animam meam.*
*9 Veniat illi laqueus quem ignorat: * & captio quã ab-*

IVDEX omnium Domine, iuſta iudicans, fac in his qui iniuſtè mihi nocere quærunt, iuſtum iudicium, * oppugna eos qui malitioſè me impugnare præſumunt. *Pſal.34.*

2 Quomodo ſolet pro aliquo pugnaturus arma arripere & ſcutum, & ſic demùm exurgere, vt alium adiuuet: ita & tu pro ſalute mea, & in auxilium meum vtere armis tuæ fortitudinis, quæ iam aliquamdiu depoſuiſſe videris, tanquam ſcuto quodam me protegas à malis, quæ intentant hoſtes, * téque mihi exhibe in adiutorem, qui viribus longè impar ſum hoſtibus meis.

3 Quomodo pugnaturus non ſcuto tantùm ſe munit contra hoſtium tela, ſed & gladium effundit & eximit è vagina, quũ hoſtem impetit: ita & tu Domine pro me pugnaturus, non tantùm me ab hoſtium ſagittis cuſtodias, ſed & contra hoſtes meos euagina gladium vltionis tuæ, exerce in eos iuſtitiæ tuæ ſeueritatem, quam tanquam concluſum in vagina gladium, ſeruare videris, quamdiu differs facere iudicium: * conclude viam contra perſequentes me, interclude ac præpedi opportunitatem lædendi me, * interiori tua inſpiratione promitte animæ meæ te allaturum ei ſalutem, † fac quoque vt anima mea cognoſcat ipſa experientia, te eſſe ſaluatorem eius.

4 Te pro me pugnante, méque ſaluante quotquot quærunt auferre mihi vitam, confundantur & pudore afficiantur, fruſtrati nimirum ſuis conatibus.

5 Fac vt te defendente, terga vertere, réque infecta diſcedere, atque à cœpto deſiſtere cogantur, ſicque coram omnibus pudefiant, quotquot cogitant mihi malum inferre.

6 Quemadmodum puluis à vento facilè raptatur & diſpergitur, nec vi impetus eius reſiſtere valet: ita & ipſi à te diſpergantur, nec aliquam ſinas vt habeant fortitudinem ad perficiendum quæ moliuntur, * & Angelus à Domino in auxilium mihi miſſus, ſic coarctans eos, & ad fugam impellens, vt cogantur cœpta relinquere, nec valeant propoſita perficere.

7 Viæ, per quas fugiendum illis erit, fiant tenebroſæ & lubricæ, hoc eſt, nec videant quò ſit eis eundum, nec detur illis commodè effugere poſſe: * & Angelus Domini velociſſimus inſequatur eos, iuſtam de eis ſumpturus vltionem. † Et quomodo leuiſſimus puluis flatu ventorum huc illucque diſpellitur, ita & ipſi, Angelo exagitante eos, variis paſſionum ſuarum impulſibus huc illucque impellantur, nulla certa ſequentes conſilia, ſed continuò de malo in malum præcipitati, omnes illorum rationes tenebroſæ ſint & lubricæ, nihil videant quod vtiliter ſit ſequendum, nihil inſtituant quod firmum ſit, ſed ſuis ipſi rationibus & conſiliis, quaſi palpitantes in tenebris, ac in lubrica via hærentes cadant.

8 Ipſi enim ſine vlla cauſa, & præter omne meum meritum occultè mihi parauerant perditionem, in quam ſuis inſidiis, tanquam laqueis quibuſdam, me conati ſunt inuoluere, quomodo venatores clam diſpoſitis laqueis parant feris interitum, * ſine cauſa opprobrio me affecerunt, falſa de me loquentes in vituperium mei.

9 Et quoniam inopinato malo iniuſtè perdere me conantur, obueniat Dei iuſto iudicio vnicuique illorum inexpectata calamitas, qua ſic inuoluantur,

scendis apprehēdat eum & in laqueum cadat in ipsum.

uoluantur,vt se extricare nequeant,* & illud rete ac malum,quod etiam
parauerunt mihi , eos irretiat , incidant in eandem ipsam perniciem, in
quam me pertrahere machinati sunt, eóque malo ,quod mihi intentaue-
runt,ipsimet pereant.

*10 Anima autē mea exultabit in domino, * & delectabitur super salutari suo.*

10 Hanc vbi de hostibus meis iustam vltionem sumpserit Dominus,
cum mei liberatione, tum ex animo gaudebo in Domino, cuius benefi-
cio seruatus ero:* & delectabor de salute eius mihi ab eo præstita.

*11 Omnia ossa mea dicent: * Domine quis similis tibi?*

11 Non ego ingratus ero,nec ad percepta beneficia stupidus,sed ex in- a
comparabilis tuę bonitatis admiratione,omne corpus & totam animam
persuadente,& ad laudem tui accendente,ego ex omnibus intimis meis,
omnibusque viribus dicam : * Domine quis tibi in bonitate , potentia,
reliquisque perfectionibus vsquam similis est?

*12 Eripiens inopem de manu fortiorum eius: * egenum & pauperem à diripientibus eum.*

12 Tibi,inquam,quis est similis, qui per immensam tuam bonitatem &
potentiam liberas eum,qui omni humano destitutus est auxilio,de vio-
lentia eorum qui viribus sunt superiores eo? * indigentem ope & affli-
ctum liberas ab his qui eum diripere student.

13 Surgentes testes iniqui, quæ ignorabant interrogabant me.

13 Hanc autem vt de tua ope & salute exultationem magis præstes,au-
di amplius hostium meorū in me iniustitiam & ingratitudinem.Consur-
gentes contra me homines,contra me falsum proferentes testimonium,
interrogabant me quorum mihi non eram conscius, siue quia ex propria
confessione , excogitata de me mala elicere satagebant , siue quia cum
subsannatione & derisu obuciebant,& interrogando asseuerabant.

14 Retribuebant mihi mala pro bonis,sterilitatē animæ meæ.

14 Pro bonis à me in eos collatis retribuebant mihi mala , retribuere
mihi conati sunt omnium rerum orbitatē & desolationem,vt rebus meis
exutus,nullum iam haberem amicum:nullumque patronum.

15 Ego autē,cùm mihi molesti essent,induebar cilicio.

15 Ego autem , cùm mihi suis iniuriis molesti essent , non vicissim illis
molestus fui,nec malum quid illis precatus sum,sed cōtrà pro vestimen-
to induebar cilicio,lugentium indumento, lugentis habitum mihi sum- b
psi:deplorans illorum prauitatem.

*16 Humiliabam in ieiunio animam meam: * & oratio mea in sinu meo conuertetur.*

16 Ob summum animi mei de eorum malitia mœrorem,& propter im-
petrandam à te mentem in eis meliorem,ego meipsum affligebam ieiu-
nio: * & oratio mea,quam pro illis fudi ad Dominum , talis fuit, vt cu- c
piam eam conuerti in sinum meum,& in meipsum,à quo egressa est,hoc
est, vt velim ea mihi euenire:atque in sinum meum (in quo donata reci-
pimus)refundi quæ illis precatus sum.

*17 Quasi proximum , & quasi fratrem nostrum sic complacebam: * quasi lugens & contristatus sic humiliabar.*

17 Sic me placidè & mansuetè gessi ad vnumquemque eorum,quasi ad
amicum & fratrem meum. Ita omnibus placere studui quasi amicis &
fratribus meis, * sic affligebar ob eorum malitiam, quemadmodum qui
seriò lugent & cōtristantur ob amicorum suorum charissimorū mortem.

*18 Et aduersum me lætati sunt & conuenerunt: * congregata sunt super me flagella,† & ignoraui.*

18 Ipsi verò non indoluerunt malis meis , sed econtrà cùm aduersum
aliquid mihi accidisset, contra me lætati sunt, imò & ipsi simul congre-
gati sunt contra me , vt de inferendo mihi malo inter se consultarent: d
* congregati, inquam, sunt contra me homines me flagellare studentes,
ego autem eorum contra me inita consilia ignoraui.Aut etiam si scitem,
sic me gessi quasi ignoratem, nihil de vindicta cogitans , nihil ad vindi-
candum moliens.

*19 † Dissipati sunt,nec compuncti: * & tentauerūt me, subsannauerunt me subsannatione , frenduerunt super me dentibus suis.*

19 Dissecti sunt in cordibus suis, atq; in diuersa suis cogitationibus di
stracti quęrentes varia consilia,& modos diuersos,quibus me affligerēt.
† Dissecti item sunt in ore suo,liberè labia sua laxantes in accusationem
& derisionem mei,nec sunt compuncti corde, vt aliquādo à maledicen-
tia & derisu silerent, * & variis modis me vexauerunt, suis subsannatio-
nibus & irrisionibus me deriserunt , insuper & præ nimia indignatione
& ita frenduerunt dentibus suis super me,auidi nimirum vt me deuora-
rent.

*20 Domine quādo respicies, restitue animam meam à malignitate eorū * à leonibus vnicam meam.*

20 Domine quando tandem declarabis te hæc videre,in pristinam quę-
so securitatem restitue animam meam ,liberatam ab illorum peruersita-
te, * eamque iam ab omnibus desertam, libera ab iis qui leonina ferita-
te contra me frendent,& deuorare animam meam conantur.

21 Confitebor tibi in Ecclesia magna, in populo graui laudabo te.*

21 Id vbi feceris , tuam bonitatem prædicabo , idque in magna homi-
num frequentia,* in populo multo & magno laudabo te.

*22 Non supergaudeant mihi qui aduersantur mihi inique, * qui oderunt me gratis , & annuunt oculis.*

22 Non sinas mi Domine , vt super me & perditione mea, quam quæ- e
runt,gaudeant hi qui iniustè me persequuntur,* qui præter omne meum
meritum oderunt me , & nihilominus exteriori gestu pacem mecum si-
mulant,oculis mihi,vt solent amici,annuentes,

*23 Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur , * & in iracundia terræ loquentes,dolos cogitabant.*

23 Quoniam mihi aliquando præsentes loquebantur amicè,ne eorum
prauitatem aduerterem:* verùm interim dum loquerentur, sic mihi per f
terrenam & pessimam iram : quam contra me occulte gerebant , volue-
bant in cordibus suis contra me dolos.

24 Et cùm

24 Et dilatauerunt super me os suum, & dixerunt: Euge euge viderunt oculi nostri.*

24 Et cùm priùs pacem verbis simularent,& iram occultam pressis labiis in animo seruarent vbi iam multa mala me vndique premerent, os suum in latitudine aperuerunt contra me, * effusóque me cum gaudio g
dixerunt sibi mutuo: Optimè, optimè iam sese res habet, viderũt tandem oculi nostri quæ desiderauimus.

*25 Vidisti Domine, * ne sileas: & Domine ne discedas à me.*

25 O Domine vniuersorũ, vtcunque hactenus visus sis non videre quę iniquè passus sum, scio tamen te ea vidisse qui omnia vides * Neque itaque pro tua iustitia & misericordia cesses iustum exercere iudicium, vindicando me ab eorum iniuriis: * Domine qui semper mihi adfuisti, & fauorem tuum mihi exhibuisti, ne quæso iam elongeris à me, fauorem tuum & auxilium tuum mihi subtrahendo. Cessante enim erga me tutela tua, necesse est me perire, cùm nullus alius sit mihi adiutor.

26 Exurge, & intende iudicio meo, Deus meus. & Dominus meus in causam meã.

26 Qui præualentibus mihi impiis, visus es aliquandiu mihi dormire iam tandem te profer, & ostende te, ô Deus meus, habere canonẽ iudicij mei & causæ, mi Domine, cui me totum commisi, à quo totus pendeo.

*27 Iudica me secundùm iustitiam tuã Domine Deus meus, * & non supergaudeant mihi.*

27 Fac pro me iudicium Domine Deus meus secundùm iustitiã tuam, * nec permittas vt inimici mei compotes voti sui lætentur super me.

*28 Non dicant in cordibus suis, euge euge animæ nostræ * nec dicant, deuorauimus eum.*

28 Fac ne habeant cur dicant in cordibus suis, iam bene, bene est animæ nostræ, iam lætitia & exultatio sit animæ nostræ, cui euenit quod optabat. * Fac ne dicere iactantes possint: Iam eum deuorauimus, & penitus perdidimus.

*29 Erubescant & reuereantur simul, * qui gratulantur malis meis.*

29 Erubescant potiùs & pudefiant frustrati spe sua omnes pariter, * qui h
gaudent calamitatibus meis, & voluptatem capiunt ex malis meis.

*30 Induantur confusione & reuerentia, * qui magna loquuntur super me.*

30 Inuoluantur & operiantur confusione & pudore, * qui superbè lo- i
quuntur contra me mala, quæ mihi se gloriantur illaturos grauia.

31 Exultent & lætentur qui volunt iustitiam meam: & dicant semper magnificetur Dominus, qui volunt pacem serui eius.

31 Illi autem qui amant meam innocentiam, & quibus beneplacitum est in mea iustitia, fac Domine vt exultent & lætentur: & qui volunt pacem ac salutem serui tui, * fac Domine vt semper dicere possint: Dominus qui iustorum rationem habet eósque ab impiis liberat, ab omnibus magnus reputetur, magnificéque prædicetur ob suam bonitatem & iustitiam.

*32 Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam, * tota die laudem tuam.*

32 Hæc vbi mi Domine præstiteris, lingua mea ex meditabundo corde loquetur, & assiduè prædicabit iustitiam tuam, quam in me exhibuisti, respondendo promissis tuis, & iniustè oppressum vindicando: * iugiter lingua mea voluet & personabit laudem tuam.

ANNOTATIONES.

a DOMINE QVIS SIMILIS TIBI?] Græca nunc habent per geminationem: Domine: Domine, quis similis tibi? At Hebræa tantùm habent: Domine quis similis tibi, sicut & diuus Augustinus habet, vt ne quis putet addendum, secundum Domine.

b INDVEBAR CILICIO.] Plerique sic intelligũt hunc locum, vt hanc humiliationem intelligatur Propheta assumpsisse pro seipso, ad deprecandam scilicet molestiam quam patiebatur. Verùm ex Hebræis patet accipiendum de humiliatione, quam assumpsit pro inimicis suis quorum malitiam miseratus est: Nam illa habens: ego autẽ in infirmitate eorum, &c. Pro cilicio, Hebræis est שק Sac. & Græcis σάκκον, vt mirum sit Latinum potiùs vertisse cilicium quàm saccum.

c ET ORATIO MEA IN SINV MEO CONVERTETVR.] Magis vertendum fuerat, in sinum, cùm construatur cum verbo motus ad locum, & Græcis sit, εἰς κόλπον μου. sicut & Hebræis est, ad sinum meũ. Cùm autem variè admodum hæc oratio à diuersis accipiatur præter intelligentiam in paraphrasi indicatam, iuxta quam verbum, cõuertetur, pro optatiuo, conuertatur, oportet capere, potest & sic accipi, vt significetur, orationem iusti pro impiis fusam, etsi à Deo, ad quem mittitur, non redeat cum fructu ad ipsos impios, sed frustra, quod ad ipsos attinet, emissa sit, redituram tamen cum fructu ad ipsum qui orat, quod ille percepturus sit Dei beneficia, quemadmodum Dominus in Euangelio dicit: Pacem Domini indignæ imprecatam rediturã ad eos qui eam imprecati sunt. Sunt qui vertunt. Et precatio mea super sinum meũ versa est: intelliguntque simili ratione istud dici, quasi Latinis dicitur, gaudere in sinu, is qui arcano & interiore gaudio contentus est. Ita enim in sinu flere & precari aptè dicitur, qui suas lachrymas & preces in aera non spargit ad captandum hominum gratiam, sed contentus vno Deo teste affectus suos apud se continet. Itaque sensus erit: orationem meam apud me iterabam, & frequenter repetebam.

QVASI PROXIMVM, &c.] Quidam etiã Græci d
codices habent accusatiuos, verùm emendatiores habent datiuos ὡς πλησίον. καὶ ὡς ἀδελφῷ ἡμετέρῳ. &c. πλησίον, vbi aduerbium est positum loco datiui, quod fortassis imposuit interpreti. Paraphrasis autem indicat duobus modis orationis incommoditati subueniri posse, vt aut subintelligatur ad accusatiuos præpositio, ad, aut accusatiui per antiptosin accipiantur positi pro datiuis.

ANNVVNT OCVLIS.] Plerique nutum hunc oculorum accipiunt, vt sit signum gaudij, quo inimici sese mutuò in malis alterius concitarunt, ad gaudendum & ridendum. Verùm aliás hæc oratio in scripturis accipi solet, pro eo quod est, fraudulenter cum aliquo pacem simulare, vt Prouerb. 6 homo apostata, vir inutilis, graditur ore peruerso, annuit oculis, terit pede, prauo corde machinatur malum, & Prouerb. 10 Qui annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labiis verberabitur. Vbi quem intelligat annuere oculo, patet ex præcedenti versu: Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit. Videtur igitur annuentem oculo, opponere ei qui ambulat simpliciter. Et manifestius Ecclesiast. 27. Annuens oculo fabricat iniqua, & nemo eum abijciet. In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbia tuis dabit scandalum, &c.

ET IN IRACVNDIA TERRA LOQVENTES.] Apud Græcos non sunt hæ duæ dictiones, terræ loquentes, sed tantum habent: Et in ira dolos cogitabant. Vnde & Augustinus legit: Et super iram dolosè cogitabant. Non sunt tamen hæc verba delenda, quia eis respondent quædam in Hebræis. Quæ sic vertit diuus Hieronymus: Et in rapina terræ verba fraudulenta concinnant.

EVGE EVGE.] Apud Hebræos ponitur interiectio, heah, heah, pro qua Latini dicunt, vah, vah, quod diligenter notandum est, nam ea interiectione vsi sunt Scribæ & Pharisæi, gloriantes contra Christum in cruce pendentem.

h

NEC DICANT, DEVORAVIMVS EVM.] Vera lectio est, deuorauimus, non, vt multi legunt, deuorabimus. Græcis enim est κατεπίομεν. Vnde & Augustinus legit, absorbuimus eum.

QVI MAGNA LOQVVNTVR.] Græca habent μεγαλοῤῥημονοῦντες, hoc est, magna loquentes, & Hebræa habent, qui magnificantur super me. Vnde omnino certum est vitio scriptoris alicuius in codicibus nostris legi, maligna, pro magna. Certè psalterium Romanum habet, magna. Sic & codices Latini iam impressi ex codicibus antiquissimis scriptis. Participium enim hoc loco positum deriuatur ab eo verbo quod mox Psalmus trigesimuseptimo vertit, super me magna locuti sunt.

In finem pro octaua Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXV.

Committit hoc Psalmo inter se Propheta duas res diuersissimas, impiorum scilicet peruersitatem, & Dei effusissimam in omnia bonitatem, quæ suo contrario comparata magis elucescit. Itaque primùm describit cogitationes & facta impiorum: deinde summoperè admiratur Dei in omnia bonitatem, quam etiam impij non claudit, quamuis eorum impietas maxima sit: Postea canit, quomodo eam peculiari ratione præ alijs percipiant electi in Deo sperantes, & orat vt Deus se agnoscentibus prolixiùs benefaciat ipsumque eruatur à violentia sceleratorum, quorum simul casum & interitum prædicit.

PARAPHRASIS

*1 Dixit iniustus vt delinquat in semetipso: * non est timor Dei ante oculos eius:*

VIR iniquus in corde suo cogitauit vt peccaret, ex electio- Psal.35.
ne & proposito iniqua agere decreuit, semper aut crebrò secum voluens quomodo iniquitatem suã perpetret: * idque ideo, quia ante oculos mentis eius non versatur timor Dei, non cogitat Deum sibi metuendum esse, quem aut nõ esse sibi persuadet, aut non habere rationem humanorum actuum, & proinde non vindicaturum hominum peccata cogitat.

*2 * Quoniam dolosè egit in conspectu eius: * vt inueniatur iniquitas eius ad odium.*

2 Et quidem nullo eum Dei timore teneri hinc patet, quoniam coram a
Deo, qui omnia videt, non veritus est dolosè agere cum proximo suo: † Sed & secum dolosè egit: dum simulat se quærere Deum, eique velle placere: verùm non ex animo, nec verè, * ita vt à Deo deprehendatur iniquitas eius odio extremo esse digna.

*3 Verba oris eius iniquitas & dolus. * noluit intelligere vt bene ageret.*

3 Quicquid loquitur, iniquitate & fraude plenum est: non solùm ignorauit bene agere, * sed etiam noluit habere intelligẽtiam ad bene agendum, spernens quemuis monitorem & eruditorem, ac mentem suam à consideratione iustitiæ & veritatis auertens.

*4 Iniquitatem meditatus est in cubili suo: * astitit omni viæ non bonæ, malitiam autem non odiuit.*

4 Noctu in lecto suo, cùm animus vacans ad se redire meritò deberet, tempúsque admonet cogitare meliora, ipse contra secum cogitat, quomodo interdiu quósque afficiat iniuria: * astitit omnibus institutis non bonis, paratus ea sequi & perficere, nullum malitiæ genus auersatur.

*5 † Domine in cælo misericordia tua; * & veritas tua vsque ad nubes.*

5 Cùm autem tanta sit in hominibus improbitas, infinitis tamen partibus amplior est bonitas tua Domine, quæ collata cum hominum malitia maximè relucet, & eò quidem magis, quòd eam etiam impiis communem facis, quos & multis afficis beneficiis, & lenitate summa ad pœnitentiam toleras: quæ certè tua bonitas contra impiorum iniquitatem me summoperè consolatur. † Tua etiam Domine misericordia longissimè latissiméque patet, ita vt ab infimis terris vsque in cœlum pertingat, nec aliquid cœlorum ambitu contineatur quod non sit benignitatis tuæ particeps * fidelitas tua promissis & proposito tuo constanter respondens à terris vsque ad nubes protenditur diffusa super omnia. † Altior etiam est tua bonitas & constantia, quàm vt ab hominibus comprehendi valeat.

*6 Iustitia tua sicut montes Dei, * iudicia tua abyssus multa.*

6 Iustitia tua æquat, imò superat montes excelsissimos, incomprehen- b
sibilis ab hominibus, * iudicia tua, secundùm quæ cuncta dispensas, adeo sunt profunda, & inscrutabilia, vt ab humano intellectu penetrari nequeant, quemadmodum immensa aquarum profunditas, cuius fundus cognosci non potest.

*7 † Homines & iumenta saluabis Domine: * quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus.*

7 Tu Domine tua bonitate homines simul & pecora, bonos simul & malos seruas & sustentas, vitam, victum, & sanitatem eis suppeditas, & continua generatione hominum & bestiarum omnium species conseruans. † Tu etiam secundùm immensam tuam misericordiam, & occulta iudicia, non eos tantùm æterna salute saluabis, qui vt verè homines rationabiliter viuunt, sed & eos qui rationis expertes irrationabilium instar degunt, non Iudæos tantùm, sed & Gentiles idololatras saluos facies. * Propter quod meritò exclamare libet: O quantum Deus miseri- c
cordiam tuam multiplicasti, quam in omnes effudisti, homines simul & pecora, bonos simul & malos, ô quam multam & magnam fecisti eam à nobis haberi.

8 Propter

8 Filij autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt.

8 Propter quam tuam immensam bonitatẽ, homines soli ratione præditi inter omnia animalia, sese summa fiducia committent tuæ tutelæ, spémque constituent in protectione tua, qua eos ita foueas, & custodias, vt sub vmbra alarum matris, pulli diligenter fouentur & custodiuntur.

9 Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ:

** & torrẽte voluptatis tuæ potabis eos.*

9 Hoc qui fecerint, non modò temporaria huius vitæ salute communi d
hominibus cum brutis donabuntur, sed etiam in præsenti seculo gustum quendam cœlestium bonorum percipient, per Spiritum tuum sanctum diffusum in cordibus eorũ, * cuius spiritualibus aquis quasi riuuli quibusdam è pleno tuo flumine deriuatis, varias menti voluptates afferentibus, tum eorum mentem ita potabis & reficies, vt nihil mundanarum rerum magnopere concupiscant aut requirant. Verùm in futuro seculo cùm in cœlestem tuam domum recepti fuerint, iam verè abundantissima omnium bonorum cœlestium plenitudine saturabuntur, & inebriabuntur tunc fruitione & visione perfecta, quasi pleno flumine cum impetu indesinenter fluente, secúmque iugi fluxu varias nouásque semper adducente delitias: ita eos potabis & reficies, vt omnium malorum obliti & expertes, nihil omninò ampliùs desiderent, nec sitiant in æternum, semper saturi sine fastidio.

10 Quoniam apud te est fons vitæ.

** & in lumine tuo videbimus lumen.*

10 Non enim in hoc mundo, sed apud te in cœlesti tua habitatione est fons vitæ veræ, vitæ scilicet perennis & fœlicis. Nam ea quam hic viuimus in terris vita, non tam vita, quàm mors quædam cõtinua est. Tu ipse fons es & origo vitæ veræ, ex quo quidem nunc profluit sperantibus in te vita spiritus & mentis. Verùm cùm eis ex hoc mundo liberatis dabitur apud te agere in domo tua, tum ex fonte tuo augustissimo haurient vitam sempiternam, quæ cùm fœlicissima sit futura, perpetuam satietatem ac voluptatem afferat eis necesse est. * Tunc certe nos quotquot hic in te speramus, per lumen tuum, quod à te diffundes super nos depulsis omnibus huius mundi tenebris, clarè perspicuéque videbimus verum lumen, quod nullas omnino patitur tenebras, tunc clarissimam pulcherrimámque summi boni faciem coram intuebimur, tunc liberati ab omnibus afflictionum tenebris fœlicitatem veram & solidam cõsequemur. In lumine enim solari huius mundi, aut lumine mundanæ sapientiæ non cernitur verum ac purum lumen, sed tantùm per lucem tuam diuinam, quæ mentibus piorum etiam hîc in terris suos radios infundens, lumen verum videre eos facit, sed per speculum & in ænigmate, & quasi per caliginem & nubes.

11 Prætende Domine misericordiam tuam scientibus te, & iustitiam tuam his qui recto sunt corde.

12 Non veniat mihi pes superbiæ: & manus peccatoris non moueat me.*

13 Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem:

** expulsi sunt, nec potuerunt stare.*

11 Interim Domine, dum in hac vita misera fragilíque versamur, mise- e
ricordiam tuam & iustitiam, quam omnibus exhibes, extẽde, prolixiusq́; ac profluentiùs exhibe iis qui te verè agnoscũt, quique recto sunt corde.

12 Ne quæso Domine sinas vt perueniat vsque ad me pedibus suis superbus, nec me eius violentia opprimat, * nec sinas vt me loco meo moueat, aut deijciat impiorum ferox manus & potestas.

13 Redundant enim iam omnia superbis & violentis hominibus, qui f
contemptis Domini mandatis, non verentur insontes obruere. Verum quàm volent crudeliter molestent bonos: en locũ aspicio, vbi iam iamq́; è fœlicitatis & dignitatis suæ statu cadent: * expellentur, nec poterunt vlla ratione consistere, deiecti à conspectu Dei in tenebras extremas.

ANNOTATIONES.

a VT INVENIATVR, &c.] Græca habent infinitiuos actiuos εὑρεῖν τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ, καὶ μισῆσαι, hoc est, vt inueniret iniquitatem eius vel suam, & odisset. Quæ lectio etsi in eo sensu accipi posset, quẽ habet paraphrasis, si suppositum verborum accipiatur, Deus, & legatur, iniquitatem eius. Augustinus tamen, qui legit: vt inueniret iniquitatem suam, & odiret: intelligit peccatorem dolosè egisse hac in re, vt scilicet ipse peccator inueniret iniquitatem propriam, & deinde eam odiret, hoc est, non ex animo, nec simpliciter inquisiuisse iniquitatem suam, vt inuentam odiret, sed in ea re fallaciter sese gessisse, quandoquidem inuentam iniquitatem non odit, sed excusare studuit. Ita etiam ferè Euthymius Græcus interpres. In quo sensu etiam nostra lectio accipi potest, si intelligatur impium dolose agere in eo, vt a se deprehendatur iniquitas eius. At sensus paraphrasis magis conuenit cum Hebræo, & cum his quæ sequuntur.

b SICVT MONTES DEI.] Montes Dei phrasi Hebraica vocat montes altissimos. Nam quicquid eximium, magnum & præstans est, id Hebræi dicunt esse Dei. Sic posteà dicit cedros Dei.

QVEMADMODVM MVLTIPLICASTI.] c
Pro, quemadmodum, vel, vt legit D Augustinus, sicut, Græcis est ὡς, quæ dictio etsi sit sæpe particula comparationis, est tamen etiam sæpe particula admirationis, idem valens quod quam, vel quantum. Atque hoc modo accipiendam patet ex Hebræis, vnde apud nos, quemadmodum, pro quantum est accipiendum admiratiuè positum.

INEBRIABVNTVR, &c.] Hos duos versus ple- d
rique in iustis impleri intelligunt in præsenti vita. Verùm quoniam dicit: apud te est fons vitæ: per quod satis significare videtur, quòd vitam illi demum percipient, quos Deo adesse contigerit: & dicit, videbimus lumen: magis hæc referenda videntur ad statum futuri seculi. Certè non satis propriè aut non perfectè, inebriati dicuntur sancti in hac vita, quibus hic esurientibus & sitientibus promittit saluator saturitatem vtique in futura vita. Et quod dicitur Isaiæ 49. de fidelibus: Non esurient, neque sitient, & non percutiet eos æstus & sol quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos: Ioannes in Apocalypsi in fu-

tota vita impleri interpretatur. Apocal 7.

c PRÆTENDE DOMINE MISERICORDIAM TVAM] Dictionem, Domine, nec Græca habent, nec Hebræa, nec Augustinus, nec scripta pleraque. Prætendere autem, hîc non est positum pro prætexere, quod ferè nobis significat, sed pro exhibere. Nam & hoc significat, aut potiùs pro protendere. Nam id magis significat dictio Græca παράτεινον, quam Euthymius interpretatur pro in longum tempus extendere. & Hebræa dictio significat trahere & protrahere.

f IBI CECIDERVNT] Græca habent, omnes qui operantur iniquitatem, quomodo & Augustinus legit: At Hebræa non habent, omnes, vt ne quis addendum putet, quanquam ad rem parum faciat. Intelligunt autem multi: Ibi, hoc est, per superbiam ceciderunt omnes peccatores, &c. Sic Augustinus lib. de spiritu & litera cap 7. vbi etiam legit, non moueant me. Campensis: In ipso conatu collapsi sunt qui perpetrare iniqua conabantur. Verùm sensus paraphrasis præferendus videtur, vt verba præteriti temporis prophetice accipiantur pro futuris: & Propheta quasi digito ostendat impiorum ruinam, licet sit adhoc abscondita, quò certiùs ad bene sperandum se quisque animet. In hunc sensum etiam Euthymius.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXVI.

Quoniam infirmi homines, cùm vident florere impios, solent mirum in modum turbari, & nonnunquam cogitare Deum nullam habere rerum humanarum curam, ac proinde prouocari ad imitandum malos, deserta virtutis via, ideo hos in isto Psalmo admonet Propheta ne eos vrat malorum prosperitas, vt ob eam neque de diuina diffidant prouidentia, neque ad imitationem malorum prouocentur. sed in pietatis studio strenuè pergãt, Deo se totos committentes, eò quòd timentibus Deum, & in illum sperantibus omnia tandem optimè sint cessura, veréque fœlices tales sint futuri: impij autem vtcunque ad tempus florere videantur, tandem exscindendi sint, & penitus delendi. Quòd autem Propheta copiam bonorum terrenorum, fœlicitatem huius vitæ & possessionem terræ promittit iustitiæ studiosis, aduertendum est priscis hominibus qui de futuris bonis non perinde docti fuere, plura de successu rerum præsentis vitæ promissa, quàm sanctis noui Testamenti. Quibus tamen & ipsis in Euangelio Saluator copiam bonorum quæ vita præsens requirit, & possessionem terræ pollicetur. Siquidem vetat solicitos esse de victu & vestitu, mansuetis terræ possessionem. derelinquentibus omnia propter se centuplum etiam in hoc seculo recepturos promittit. Pietatem enim colentibus vt plurimùm dat Deus commodam etiam in hoc seculo vitam degere, suppeditans quantum satis est, hoc est, quantum desiderent, faciens eos præsentibus contentos, liberum animum ad vtendum concessis tribuens, qui soli proprio iure ac fœliciter & quietè terram inhabitant, imò & totum mundum possident, qui illis totus vsui est & voluptati: omni tamen tempore quidam sunt Lazari à Deo in singulare exemplum tolerantiæ, & ad sublimiorem illustrandi nomen Dei rationem delecti, quos etiam ad mendicitatem, & summam inopiam redigi Dominus permittit. Verùm his quò in terrenis bonis minus datum fuerit, eò ampliùs in spiritualibus & cœlestibus bonis accipiunt. Nec propter hos falsa sunt ea scriptura, quæ rerum copiam & sufficientiam pollicentur iustis, cùm ea scriptura non quid semper, sed quid vt in plurimum futurum sit, significare velint. Deinde terrenorum bonorum promissio terrenos homines manu ducere studet ad cogitãda bona alia veriora quorum illa vmbra quædam sunt. Hæc autem verissima bona vt præcipua bona sunt, ita præcipuè in scripturis iustis promissa accipere debemus, quibus quoniam nemo iustus frustratur, in eis etiam illæ scripturæ verè complentur, qui etiam per spiritualium bonorum participationem, omnium terrenorum bonorum, totiúsque mundi domini efficiuntur. Non enim fallitur, qui pro terrenis bonis sibi promissis accipit cœlestia & spiritualia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Noli æmulari in malignantibus,

TV quisquis iustitiæ studes, & veram solidámque quæris fœlicitatem, noli in iram & indignationem concitari, cùm videris sceleratorum in hoc mundo prosperitatem: noli ex ea re sic conturbari, vt cogites Deum humana nec scire, nec dispensare, ac proinde ad imitandum malos prouoceris, Psal. 36. 2

** neque zelaueris facientes iniquitatem.*

* sed nec inuidiæ zelo contra facientes iniquitatem commouearis ob eorum fœlicitatem.

2 Quoniam sicut fœnum velociter arescent:

** & quemadmodum olera herbarum citò decident.*

2 Non enim solida est eorum fœlicitas, sed fluxa, caduca & fallax, quoniam sicut virés gramen mox suam perdit viriditatem, & per resecationem aut solis ardorem subitò arescit: ita & ipsi, quanquam in hoc mundo florere conspiciantur, citiùs opinione suo priuabuntur vigore, & quemadmodum viuæ, virentésque herbæ subitò flaccescunt, ita & ipsi à suo ornatu & fœlicitate citò decident.

3 Spera in Domino,

** & fac bonitatem & pasceris in diuitijs eius.*

3 Tu itaque noli ad illorum imitationem sperare in fluxis huius mundi rebus, nec cum illis iniquitati te addicere, sed spem tuam ante omnia in Dominum constitue, illi te totum committens, qui solus potest solidam fœlicitatem præstare, * sperans autem in Domino, noo sis otiosus, sed fac constanter quod bonum est: hoc vnum solicitè cura, vbi te Domino commiseris, vt virtuti incumbas, de reliquis securus: quæ si feceris pacificè & fœliciter habitabis in terra rerum omnium dominus, & suauiter reficieris in diuitibus terræ prouentibus, quos illa tibi fideliter & certò suppeditabit.

4 Delectare in Domino:
** & dabit tibi petitiones cordis tui.*

4 Ne autem te conturbet impiorum prosperitas, oblecta teipsum non in vanis huius mundi bonis, sed in bonitate Domini, quæ vt in omnibus relucet creaturis, ita maximè parata est sperantibus in eũ. * Quòd si sic te

Dei

Dei bonitate oblectaueris, dabit tibi Dominus per suam bonitatẽ quicquid desiderauerit cor tuum. Iam enim nihil desiderare poteris, nisi quod illi, quem amas, gratum esse putaueris.

5 Reuela Domino viam tuam, & spera in eo:
** & ipse faciet.*

5 Propone deuotis precibus Deo institutum tuum, & omnem statum rerum tuarum illi commenda, & spera in eo. * Id si feceris, ipse de te, tuisq; omnibus rebus faciet quę conducunt. Si aliquibus malis affligeris, quibus te eximere nequeas, Deo committe, & tota fiducia pende ab illo, & ipse faciet fœliciorem malorum euentum, quàm vel desiderare poteris. Si quid ex Dei voluntate agere institueris, illius prouidentiæ ac bonitati tam opus quàm finem operis commenda, & ipse ad optatum terminum institutum tuum perducet: non quòd otiosum te esse velim, aut nihil teipsum agere, sed quòd de rerum tuarum euentu nolim superfluitate curæ macerari.

6 Et educet quasi lumen iustitiam tuam.
** & iudicium tuum tanquam meridiem:*
** subditus esto Domino,*
** & ora eum.*

6 Quòd si te sic totum illi commiseris, ipse iustitiam tuam, etsi ad tem- b
pus incognitam, & impiorum vel fœlicitate vel persecutione obscuratã,
tandem è tenebris educet, vt quasi lumen solis ab omnibus clarè conspi-
ciatur, * & æquitatẽ tuam, ac vitæ rationem ex recto rationis iudicio in-
stitutam tam claram faciet, quàm est meridies. Vltione enim de scelera-
tis qui florere videntur sumpta, suũ erga te declarabit fauorem, cùm di-
gnissimus innocentiæ tuę fructus percipies, & id quidem vel in hac vita,
vel in futura. * Tu itaq; subde teipsum Domino, sub potenti manu eius
tete humilians, patienterq; ferens si quid aduersi immiserit, nec in corde
tuo illi obmurmures, * & constanter illum ora, vt te in huius vitæ malis
confirmet, vtq; tuarum rerum rationem habeat.

7 Noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua in homine faciente iniustitias.

7 Sic autem rerum tuarum securus, nihil mireris aliorum successus, neque ad tristitiam aut iram conciteris, cùm videris impium aliquem facientem iniustitias, fœlicem habere rerum suarum successum.

8 Desine ab ira, & derelinque furorem.
** noli æmulari, vt maligneris.*

8 Et quoniam difficulter sibi ab huiusmodi conturbatione temperant etiam iustissimi, iterum atque iterum eandem inculco. Cùm videris impios secunda vti fortuna, cessa ab ira, & derelinque furorem, vt neque ex inuidentia fœlicitatis eorum, neq; ex indignatione contra diuinam prouidentiam intra te irascaris: quòd si autem omnino tibi temperare non possis, quin super eorum prosperitate commouearis, eò quòd videas in iacturam pietatis & gloriæ Dei eam cedere, * tamen caue ne te irriteris, vt illorum exemplo ad perpetranda eadem scelera animum adducas, aut altero præuaricationis genere pecces: & malefacias, proximis, scilicet, inuidendo, & diuinam prouidentiam calumniando, viamque virtutis fastidiendo.

9 Quoniam qui malignantur, exterminabuntur:
** sustinentes autem Dominum, ipsi hæreditabunt terram,*

9 Caue, inquam, ne æmulando etiam ipse malignè agas, quoniam qui malè agunt, à Deo excindentur, ante tempus auferentur à terra sublati, in æternas miserias præcipitabuntur: * qui autem patienter Dominum expectant, ipsi velut hæreditario iure possidebunt terram, plerumq; quidem etiam hanc præsentem, in qua longa fœliciq; vita à Deo donabũtur: semper autem cœlestem terram viuentium, quam perpetua possessione cum summa tranquillitate obtinebunt.

10 Et adhuc pusillum, & non erit peccator:
** & quæres locum eius, & non inuenies.*

10 Et ne te mora affligat in impiorum vindicta, ecce per breui excindentur, à Deo impij. Post pusillum enim temporis, quo sua longanimitate Deus impios tolerat, videbis impium per mortem sublatum ampliùs nõ esse: * adhuc eum requires inter homines, & ecce citiùs opinione tua sublatus erit, non inuenies eũ. Adeoque radicitus euelletur è terra, vt etiã si requisieris aliquid veteris pompæ, nihil reliquum inuenturus sis, eò quòd nullæ vel prolium vel diuitiarum reliquiæ supersint.

11 Mansueti autem hæreditabunt terram:
** & delectabuntur in multitudine pacis.*

11 Contra verò mansueti, qui patienter etiam iniquorum ferũt prosperitatem & iniurias: & quicquid illis immittitur à Deo cui consectarunt, ipsi hæreditario ac præcipuo iure possidebunt terram, * & in multa pace & tranquillitate potissimùm conscientiæ suæ sese oblectabunt suauissimè. Atque id quidem plerunque illis dabitur in præsenti terra, vt in ea longo tempore viuant in altissima pace & requie animarum suarum, quam inueniũt soli mites & humiles corde: cùm contrà impiis etiam in summa prosperitate nulla pax esse possit, sed mira semper adsit animi & omnium actionum perturbatio. Semper autem hæreditate terram & in multitudine pacis deliciari dabitur mansuetis in futura vita, in qua tranquillissime viuent in sempiternum, nacti solidam & inconcussam pacem.

*12 Obseruabit peccator iustum, * & stridebit super eum dentibus suis.*

12 Peccator obseruabit iustum, occasionem & opportunitatẽ quærens perdendi eum. * & præ nimia ira in illum concepta frendebit dentibus suis super eum, grauia illi minitans, & inferre cupiens.

13 Dominus autem irridebit eum.

13 Verùm vbi id contigerit, sicut frequẽter fit, Dominus è cœlo prospi-

** quoniam prospicit, quia veniet dies eius.*

cieos super filios hominum,more stridentis aliquem se habebit erga im-
pium,pro nihilo enim eum ducet,videns eum conari impossibilia, sibiq;
noxia: *ipse enim prænouit mox aduentum temporis quo ipse peribit.

*14 Gladium euaginauerunt peccatores. *intenderũt arcum suum.*

14 Imò si etiam contigerit,iniquos iamiam paratos esse,ad perdendum
iustos,& iam euaginatum tenere gladium,*arcumque suum intendisse.

*15 Vt decipiant pauperem & inopem, * vt trucident rectos corde.*

15 Vt suis insidiis capiant,captumqoe suo statu deiiciant insontem,hu-
mano auxilio destitutum, * captosque innocentes paratis armis mox oc-
cidant.

16 Gladium eorum intret in corda ipsorum:
** & arcus eorum confringatur.*

16 Id,inquam,cùm vsuuenerit,nihil iustis eorũ molimina nocebũt,sed c
contrà gladius,quem contra innocentem euagioauerunt, intrabit in cor-
da ipsorum,*arcus eorum confriogetur. Malum, quod aliis inferre para-
uerunt,in ipsorum caput redibit,visque eorum ac potestas,qua bonis no-
cere cogitauerunt,frangetut impedita à Deo ne bonos lædat, sed in pro-
priam ipsorum perniciem retorqueatur: quemadmodum arcus qui con-
fringitur,non eum in quem paratus est, sed frequenter eum à quo para-
tus est, lædit.

*17 Melius est modicum iusto, * super diuitias peccatorum multas.*

17 Melius est iusto homini modicum id, quod cum iustitia partũ possi-
det,*quàm multæ diuitiæ,quomodo eas habent peccatores,per iniustitiã
scilicet,coaceruatas. Melius,inquam,est,tum quia hoc ipsum modicũ illi
sufficientius est, qui præter naturæ paucissimis contentæ necessitatem ni-
hil requirit:tum quia iucundius ac securius illud possidet, & cum maiori
suauitate eo fruitur & reficitur,quàm peccatores diuitiarum suarũ abun-
dantia. Denique quia hoc ipsum modicum iustè partum, quo contentus
viuit,ei seruabitur,& à Deo mirum in modum augebitur, saltẽ in futura
vita,cùm contrà impiorum opes illicò euanescant.

18 Quoniam brachia peccatorum conterentur,
** confirmat autem iustos Dominus.*

18 Quooiam robur facultatum, quibus ad tempus potentes sunt pecca-
tores,mox à Deo consumetur, * iustos autem sic Dominus confirmat &
sustentat,vt impij illis præualere nequeant.

19 † Nouit Dominum dies immaculatorum:
** & hereditas eorum in æternum erit.*

19 Curam singularem gerit Dominus dierum & vitæ eorum, qui sine d
macula conuersari student, † & quasi descriptum habet in notitia suæ
prædestinationis numerum dierum quibus victuri sunt super terrã,quem
proinde numerum nulla humana potentia anteuertere poterit:*& hęre-
ditas eorum à oullo eis auferri poterit, sed perpetua eis erit. Nam cùm
ablata eis fuerit temporalis terræ possessio, æternæ vitæ hæreditatẽ,quæ
propria illorum hæreditas est,obtinebunt.

20 † Non confundentur in tempore malo. & in diebus famis saturabuntur:

**quia peccatores peribunt.*

20 Non pudefient sancti,ita vt spe sua & ope Dei expectata frustrentur
quando aduersa tẽpora incident,& in tempore famis, aliis fame laborã-
tibus,ipsi saturabuntur à Deo:qui cùm eos diligat, & cognoscat quid eis
opus sit,nihil eis deesse sustinebit. † In tempore etiam nouissimi iudicij
summè calamitoso, non confundentur simul cum impiis: & in tempore
illo,quo æterna fame impij cruciabuntur,ipsi perpetuò satiabuntur, non
enim sinet perire iustos suos Deus, *sed peccatores ab eo dispergeorur,
priuati terrena hac fœlicitate,& in æternas miserias deiecti.

21 Inimici verò Domini mox vt honorificati fuerint & exaltati:
** deficientes quemadmodũ fumus deficient.*

21 Ita quidam cum iustis aget Deus, vt dixit: At verò inimici Domini
post paululum quàm in hoc mundo honorificati fuerint,& exaltati * su-
bitò ac penitus deficient in modum fumi, nullum relinqueotes gloriæ
suæ vestigium.

22 Mutuatur peccator, & non soluet:

22 Frequenter contingit,vt peccator mutuò accipiat,nec postea soluat
quod mutuo accepit,propter nimiaoi.s.vel egestatẽ vel auaritiam. Tanta e
frequenter peccatoris est egestas, vt nec debita reddere valeat. Tanta
auaritia,vt non solùm impartiatur propria,sed nec aliena reddere velit.

** iustũ autẽ miseretur & tribuet.*

* At contrà iustus ita subinde necessarus vitæ abundat,tamq; est ad par-
ticipandum aliis etiam modicum quod habet liberalis, vt misericordia
motus vltrò etiam tribuat eis qui opus habent.

23 Quia benedicẽtes ei hæreditabunt terram:
** maledicẽtes autem ei disperibunt.*

23 Et certè tam charus Deo est iustus,vt qui ei bona precati fuerint, si-
mul eum eo sint possessuri terram:multò magis qui ei benefecerint:*qui
verò maledicunt ei,peribunt de terra.

*24 Apud Dominum gressus hominis dirigẽtur: * & viã eius volet.*

24 A Domino gressus huiusmodi hominis iusti dirigentur,Dominus fa- f
ciet vt gressus eius in recta virtutis via instituantur,& vt quicquid facere
instituerit,prosperè succedat:* & opera eius grata habebit ac beneplaci-
ta,suo fauore ea prosequens.

25 Cùm ceciderit, non collidetur,

** quia Dominus supponit manum suam.*

25 Cùm per infortunium aliquod à pristino statu ceciderit,& aduersam
inciderit fortunam (vt nihil est stabile in hoc mundo (aut cùm per hu-
manã fragilitatem in aliquod peccatum prolapsus fuerit (siquidẽ septies
in die cadit iustus)non conteretur,nec peribit,* quia Dominus illũ prę-
seruat admodum eius qui manum cadenti supponit, siue vt casum fran-
gat, siue vt collapsum à casu eleuet. Ita enim Dominus sua potentia ac
cura, quasi manu supposita,iustum præseruat,vt nec infortunio,nec pec-

caro

cato succumbat & pereat,sed in pristinum mox statum restituatur.

*26 Iunior fui, etenim senui & non vidi iustum: * nec semen eius quærens panem.*

26 Iuuenis fui,& iam senex effectus sum,nec tanto vitæ meæ spatio vi-
di iustum aliquem à Deo derelictum, vt non ei vitæ necessaria suppedi-
taret:*nec semen iusti vidi vnquam mendicare,vt aut inopia victus, sal-
tem diuturna,aut extrema,laboraret, aut alimenta necessaria requireret,
quæ non vel tandem inueniret:

27 Tota die miseretur, & commodat.& semen ipsius in benedictione erit.*

27 Imò verò habet potiùs iustus vnde assiduè aliorum indigentiæ suc-
currat, & nunc quidem misericordia motus sua gratis donat, nunc sine
fœnore mutuò dat, * propter quod etiam posteris illius à Deo benefiet,
qui propter paternam pietatem & temporalibus & spiritualibus benefi-
ciis eos cumulabit.

28 Declina à malo, & fac bonum. & inhabita in seculum seculi.*

28 Itaque declina ab omni malo,& fac quod bonum est,* & habitabis
in perpetuum.Nam & in hoc seculo diu fœliciterq; viues, & ex hoc mū-
do in perpetuam cœlorum habitationem commigrabis.

29 Quia Dominus amat iudicium, & non derelinquet sanctos suos:
** in æternum conseruabūtur.*

29 Dominus enim amat quod æquum est, propter quod nunquam de-
relinquet sanctos suos æquitati studentes, * sed in æternum ab eo custo-
dientur ab omni malo.

*30 Iniusti punientur, * & semen impiorum peribit.*

30 Iniusti verò suæ impietatis pœnas luent,* & semē quod eorum im-
pietatem secutum est,simul cum eis peribit,& è terra hac, ac sanctorum
consortio exterminabitur.

31 Iusti autem hæreditabūt in seculum seculi super eā.

31 Iusti autem proprio & hæreditario iure possidebunt terram,quietè ac
læta conscientia eam incolentes: * & diutissimè ac in perpetuum habi-
tabunt super eam.Vt in plurimum enim vsque ad consummatam ętatem
viuent in ea longè fœliciùs quàm impij,velut mare semper intranquilli,
qui violenta frequenter morte intercepti non assequuntur senectam. Et
ex imperfecta vitæ huius fœlicitate in cœlestem sustollētur, domini iam
& possessores non terræ tantùm,sed & cœli,& totius mundi effecti.

32 Os iusti meditabitur sapientiam:
** & lingua eius loquetur iudicium.*

32 Os iusti non,vt impiorum os,stultitiam ac vanitatem effutiet,sed lo-
quetur sapientiæ verba,idque magno studio, & ex solicita cordis medi-
tatione:*& lingua eius loquetur quod æquum est & iustum, cupiēs alios
& docere,& ad ea quæ æquitatis sunt pertrahere.

33 Lex Dei eius in corde ipsius:
** & non supplantabuntur gressus eius.*

33 Ideo autem talia loquetur iustus, quia iugiter in corde suo reuoluit
legem Dei,nihil potiùs cogitans quàm legem Dei probè cognoscere, &
vitam iuxta eam instituere.Et quoniam in lege Dei iugiter meditatur se-
cum,*ideo non continget eū supplantari, & prosterni ab aliquo in gres-
sibus suis.Iugis enim diuinæ legis meditatio non sinet eum in peccatum
prolabi,aut prolapsum iacere in eo, vt ab hoste diabolo supplantetur. Et
diuina custodia non sinet legis suæ studiosum à quocunq; impio proster-
ni,aut quouis malo succumbere.

34 Obseruat peccator iustum,& quærit mortificare eum.*

34 Obseruat quidē impius iustum, quærens opprimendi opportunam
occasionem:& studiosè quærit occidere eum opportunitate inuenta.

35 Dominus autem non derelinquet eum in manibus eius:
** nec damnabit eum cùm iudicabitur illi.*

35 Verùm Dominus non derelinquet eum potestati & violentiæ eius,
sed liberabit eum:* & cùm ab impio iustus iudicatus fuerit, tanquā im-
pius ab eo condemnatus,mortiq; addictus,non vicissim illum Deus con-
demnabit,non etiam ipse eum tāquam impium habebit, aut vindicabit,
nec permittet eum ab impio tanquam nocentem opprimi.

36 Expecta Dominum, & custodi viam eius,
** & exaltabit te vt hæreditate capias terram:*
** cùm perierint peccatores, videbis,*

36 Tu itaque etiamsi impios ad tempus florere videas,& ab his aliquā-
diu diuexeris,patienter expecta Dominum,& custodi constanter manda-
ta eius,in quibus nos ambulare præcepit, * & certissime suo tempore te
omnibus inimicis tuis superiorē factum ita exaltabit, vt in hæreditatem
& perpetuam possessionem accipias terram:*cúmq; à Deo subuertentur
peccatores,tu securus,& cum voluptate, quam capies ex diuina iustitia,
videbis eorum interitum. Certò enim perituri sunt impij, quod & ipsa
experientia didici.

37 Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani.

37 Vidi enim impium in hoc mundo superexaltatum diuitiis & hono- g
ribus,& eleuatum sicut altissimus cedros Libani, qui tanquam arbor fir-
miter radicata,& sibi & aliis videbatur non facilè euerti posse.

38 Et transiui,& ecce non erat: quæsiui eum,& non est inuentus locus eius.

38 Et paulò post obiter pertransiui locum,in quo ille floruisset, & ecce
non erat ibi,*quæsiui eum, nec me inquirente inueniri potuit locus eius
inter homines.Euanuerat enim.

*39 Custodi innocentiam,& vide æquitatem, * quoniam sunt reliquiæ homini pacifico.*

39 Tu itaque impiorum fœlicitate transitoria nihil commotus, custodi
vitæ integritatem,semperque attendo ad æquitatem, vt eam in omnibus
verbis & factis præstes:* quoniam homini,qui per iustitiam pacem cum
omnibus sectatur,neminem lædens,sed omnibus benefaciens,quique in
seipso pacem habet,nec variis possessionibus inquietatur,huic, inquam,
supererunt post hanc vitam,virtutis suæ reliquiæ splendidæ,pax scilicet,
& vita fœlicissima,in perpetuum duratura.

40 Iniusti autem disperibūt simul: & reliquiæ impiorum interibunt.*

40 Iniusti autem omnes pariter disperibunt, * sed & reliquiæ eorum,

41 Salus autem iustorum à

Domino, & protector eorũ in tempore tribulationis.*

*42 Et adiuuabit eos dominus, & liberabit eos. & eruet eos à peccatoribus, * & saluabit eos, quia sperauerunt in eo.*

diuitiæ scilicet, gloria, prolésque speciosæ, ac reliqua interibunt, nec descendet cum eis gloria eorum.

41 Salus autem, qua iusti expectant, quæque, vt dixi, eis proueniet, non à seipsis eis obueniet, sed à Domino, * qui est protector eorum in tẽpore tribulationis, vnde eorum salus solida erit & certa.

42 Ipse auxiliabitur eis & liberabit: liberabit, inquam, eos à peccatoribus, * & salutem illis afferet, ob id quia spem suam posuerunt in eo.

ANNOTATIONES.

a OLI AEMVLARI.] Ex Græca lectione patet verbum, æmulari, hic non posse accipi in ea significatione deponentali, quam propriè habet apud latinos, pro irasci siue indignari, est enim Græcis [Greek], quòd verbũ in actiua significat prouocare ad æmulationem: in passiua, prouocari: in qua significatione hîc ponitur. Vnde & verbum, æmulari, passiuè debet accipi in ea significatione, quemadmodum in simili significatione accipitur actiuè ad Rom. 11. vt illos æmulentur: Porrò æmulatio, quam significat verbum æmulari aut zelare, non potest accipi pro æmulatione imitationis, vt zelare facientes iniquitatem, sit imitari eos, quomodo multi intelligunt, quod quidem patet ex Hebræo, vbi verbum primo loco positum significat propriè irasci, secundum autem verbum nunquam significat imitari, sed bene inuidere, aut ad inuidiam & iram prouocari.

b EDVCAT TANQVAM, &c.] Per iustitiam & iudicium iusti, in paraphrasi intelligitur ratio. Potest etiã intelligi iusta eius causa & ius quod habet contra impios apud Deum, qui etsi ad tempus iustitiã causæ eius non declarat, tamen tandem eam manifestam & notam omnibus facit.

c VT DECIPIANT.] Verbum Hebraicum significat deiicere, quod ipsum etiam significat dictio Græca [Greek], quamuis ea etiam decipere significet, sed quę significatio hic parum conuenit. Et D. Augustinus legit, deiiciantur, sed & libri quidam antiqui nostri habent, deiiciant, vnde satis patet hanc esse veram lectionem. Annotauit autem Euthymius, verbum, [Greek], positum esse propter acuminis crudelitate autem verbum, propter gladium. Significat enim [Greek], aliquando telis aliquem impetere & obruere.

NOVIT DOMINVS.] Græcis non est, dies, sed [Greek], hoc est, vias, quomodo & D. Augustinus legit, Hebræis tamen apertè est dies, vt ne quis putet nostrã lectionem ex Græcis esse corrigendam. Videri potest Græca corrupta ea simili loco in Psalmo primo, vbi est, Nouit Dominus viam iustorum. d

MVTVABITVR PECCATOR.] Vera lectio est, mutuatur, nõ mutuabitur, per futurum, vt quidam libri habent. Nam Græcis & Hebræis est verbũ præsens, vnde & Augustinus legit, fœneratur. Sic & in secundo mẽbro legendum est, non retribuet, sed tribuit: nam & hæc lectio reperitur in quibusdam nostris libris, eáque cum Hebræis & Græcis consentit. Imposuit quibusdam verbum futurum, soluet, vt ob id alia verba in futuro posuerint. e

APVD DOMINVM.] Rectius noster vertisset a Domino, cùm sit Græcis [Greek], non autẽ [Greek], quomodo noster legisse videtur. Et Hebræa habent, à Domino, quomodo legit & D. Augustinus. In eodem versu lectionem veram esse, dirigentur, & non singulare, diriget, docent tum Græca, tum Hebręa, quomodo & legit D. Augustinus. f

CVM PERIERINT.] Multi perperam legunt, & videbis, cùm nec in plerisque Latinis sit coniunctio, &, quæ sensui obest. g

INIVSTI, &c.] Dictionem, simul, non coniungendam cum sequentibus, vt multi faciunt, sed cum præcedentibus, vt significetur, iniustos simul, hoc est, omnes ad vnum perituros, patet manifestè ex originalib⁹ tum Hebræis, tum Græcis. h

Psalmus Dauid in rememoratione sabbathi.

ARGVMENTVM PSALMI XXXVII.

Plerique existimant hunc Psalmum, sicut & Psal. 6. qui cum eo eiusdem est principij, editum, cùm ob adulterium & homicidium in grauem corporis morbũ Dauid incidisset, quem ex hoc Psalmo suspicãtur fuisse vlcus aut femora: quali morbo vsque ad mortem ægrotauit rex Ezechias. quodque genus morbi inter maledicta legis cõtinetur Deuter. 28. Alij verò sub metaphora morbi & ægritudinis corporalis, quam hoc Psalmo prætendit, intelligunt etiam ad literam Prophetam significare voluisse illa mala, & afflictiones quas foris & intus patiebatur propter peccata sua, cùm ab Absalone filio persecutionem sustineret. quemadmodum Isaiæ primo per ægritudinẽ corporalem & vulnera, populi Israelitici afflictiones significantur. Itaque siue cùm sæuiore morbo correptus esset, siue cùm varijs ob admissa scelera malis affligeretur, hoc Psalmo Dei tam atrocem castigationẽ etsi peccatis suis debitam deprecatur, afflictionum intolerabilem vim, amicorum defectionem, inimicorum crudelitatem, suamque aduersus eos mansuetudinem miris affectibus exponit, demũ opem Dei, cui sese penitus permittit, implorat. Cùm autem in his quæ Dauid hic narrat de amicorũ defectione & inimicorũ malitia, suaq; in illos lenitate, Christi figurã gesserit, eadem q; Christo longe etiam perfectius competant: ideo plerique eam Psalmi partem de Christo interpretantur, de quo etiam quidam non male totum Psalmum intelligunt, vt accipiatur Christus hic deprecari flagella Dei patris, quæ ob peccata humani generis in se suscepta, atque ob id sua quodammodo effecta, patiebatur. Secundùm moralem autem sensum Psalmus hic homini conuenit, qui propter commissam iniquitatem supra modum conturbatur, sentiens in se diuini iudicij horrorem, pungentes admodũ malæ conscientiæ stimulos, mirabilẽ in corpore indispositionẽ, & motuum diuersorum tumultũ. qui ob id diuinam iram cum gemitu cordis deprecatur. Iuxta quem sensum per amicos & proximos, angeli boni rectè intelliguntur, qui quoties nos peccare viderint, consistunt coram nobis tristes, & ob grauem peccatorum olentiam à nobis absistunt: vnde postmodum venientes maligni angunt nos, & in grauiores lapsus deducere student, in auribus nostris inanes sermones clam inserentes, quibus cum beato Dauid aures sunt obstruenda, Deiq; auxilium contra eos implorandum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine ne in furore tuo arguas me:

** neque in ira tua corripias me.*

ANTA quidem Domine peccata mea agnosco, vt maiora etiam quàm patior promeruerim, verùm tu Domine, humiliter te quæso, ne per seueritatem iustitiæ tuæ, quam certè commerui, me castiges: *neque grauissima vltione indignationis tuæ peccatis meis condignè me corripias, sed iuxta clementiam Psal. 37.

clementiam tuam moderare vindictam paternamq́ue tantùm adhibe ſe-
ueritatem,contentus bis quæ hactenus paſſus ſum.

*2 Quoniam ſagitta tua in-
fixa ſunt mihi:
* & confirmaſti ſuper me
manum tuam.*

2 Quoniam ecce iam multiplicibus malis & miſeriis,quaſi ſagittis qui-
buſdam iræ tuæ mihi infixis, ac grauiter pungentibus,me affeciſti , * &
caſtigans tuam poteſtatem ſuper me firmaſti , dum aſſiduis me flagellis
cædis, omneq́ue malorum pondus mihi immiſiſſe videris.

*3 † Non eſt ſanitas in car-
ne mea à facie iræ tuæ:
* non eſt pax oſſibus meis à
facie peccatorum meorum.*

3 Nihil eſt integrum in toto corpore meo propter tuam vltionem: a
* non eſt requies oſſibus meis propter multitudinem & magnitudinem
peccatorum meorum. Mala enim,quæ propter peccata mea tua indigna-
tio mihi immiſit,totum corpus meum affligunt,oſſaque mea præ dolore
ac timore grauiorum malorum conturbant.† Sed & iræ tuæ ac peccato-
rum meorum conſideratio , ac diligens expenſio, non animam tantùm,
ſed & oſſa,totumq́ue corpus miris modis commouet & concutit.

*4 Quoniam iniquitates
meæ ſupergreſſæ ſunt caput
meũ: * & ſicut onus graue
grauatæ ſunt ſuper me.*

4 Quoniam iniquitates meæ in modum exundantium aquarum ſupe-
rauerunt caput meum : * & ſicut onus admodum graue, factæ ſunt mihi
graues magis quàm vt ferre poſſim,mala enim propter peccata mihi in-
flicta occupauerũt omnia corporis membra,& quaſi aquarum diluuium
quoddam me totum demerſerunt ac inuoluerunt,grauioraque facta ſunt
quàm vt eis ferendis ſufficiam. † Sed & peccata mea quaſi diluuium
quoddam ita excreuerunt, ac multiplicata ſunt,vt me totum his immer-
ſum propemodũ de ſalute deſperare faciant,& grauiora facta ſunt,quàm
vt illorum conſcientiam & memoriam ferre poſſim.

*5 † Putruerunt & corru-
ptæ ſunt cicatrices meæ , à
facie inſipientiæ meæ.*

5 Propter inſipientiam meam, quam peccando admiſi, facta ſunt mihi
putrida vulnera,ſanie diffluentia, hoc eſt,grauiſſimis malis mihi inflictis
ad eum modum affectus ſum,ac ſi toto corpore vlceroſus eſſẽm,grauiter
ĩn me afflictus,& omnibus abominabilis.† Propter inſignem etiam ſtul-
titiam meam computruerunt & tabuerunt liuores mei,ac plagæ,quas ex
peccatis meis anima incurrit,& cicatrices,quas vulneribus male ſanatis
obduxi. Quoniam enim vulnera animæ meæ ex peccato contracta diſſi-
mulaui , ac ſanare neglexi , eiſq́ue malè ſanatis quaſi cicatrices obduxi,
ideò in putredinem & tabem conuerſa ſunt, fœtidaq́ue facta ſunt magis
ac magis coram te,atque in horum quæ nunc patior malorum corruptio
nem eruperunt.

*6 Miſer factus ſum,& cur-
uatus ſum vſque in finẽ* to-
ta die contriſtatus ingre-
diebar.*

6 Per ea mala,quæ mihi ob peccata immiſiſti, miſer admodum factus
ſum,eorumq́ue pondere ac grauitate preſſus ſum valde, adeò vt viderer
ampliùs ferre non poſſe,* tota die contriſtatus obambulaui.

*7 † Quoniam lumbi mei
impleti ſunt illuſionibus* &
nõ eſt ſanitas in carne mea.*

7 Quoniam inteſtina mea , omniaque interiora plena ſunt ludibriis b
hominum , ob quæ grauiter vruntur & torquentur. † Plena item ſunt
ſenſu malorum,ob quæ ludibrio habeor inimicis meis:* nec eſt aliquid c
integrum in toto corpore meo, adeò me calamitates totum affligunt, ac
languidum faciunt.

*8 Afflictus ſum & humi-
liatus ſum nimis* rugiebam
à gemitu cordis mei.*

8 Afflictus,& miſer factus ſum vehemẽter,*præ ſummo gemitu & an-
xietate cordis mei,vocẽ edidi,non humanã,ſed rugitum potiùs leonnũ.

*9 Domine ante te omne de-
ſiderium meum:* & gemi-
tus meus à te non eſt ab-
ſconditus.*

9 Domine notum tibi eſt deſiderium meum,quo deſidero peccatorum
meorum veniam , & à præſentibus malis liberationem : * & ſuſpirium
meum,quod ex magno cordis edo deſiderio,non latet te. Quouſque er-
go ſines me tantopere diſcruciari?

*10 Cor meum conturbatum
eſt , dereliquit me virtus
mea:* & lumen oculorum
meorum , & ipſum non eſt
mecum.*

10 Cor meum afflictionum magnitudine, peccatorum conſcientia, ac
iræ tuæ conſideratione perturbatum eſt, deſtituit me fortitudo tum ani-
mi , tum corporis mei : * & ipſum quoque lumen & charitas oculorum
meorum periit à me : oculis timirum fletu caligantibus , aut aduerſita-
tum tenebris obnubilatis.

*11 Amici mei & proximi
mei aduerſum me appro-
pinquauerunt & ſteterunt.*

11 Qui olim fuerunt amici mei & familiares,non iam ſe mihi coniun-
xerunt , ſed è regione mei longè à me appropinquauerunt mihi & ſtete- d
runt , nullam iam conſolationem in malis meis afferentes, nec audentes
auxilium mihi præſtare.

*12 Et qui iuxta me erant,
de longe ſteterũt,& vim fa-
ciebant qui quærebant ani-
mam meam.*

12 Et qui iuxta me eſſe ſolent,longè ſteterunt à me, ſeſeq́ue ob malo-
rum meorum magnitudinem , & perſequentium inimicorum fortitudi-
nem elongauerunt à me : * & his me derelinquentibus, inimici mei qui
quærebant auferre mihi vitam,magnam mihi vim intulerunt.

*13 Et qui inquirebãt mala
mihi,locuti ſunt vanitates:
* & dolos tota die medita-
bantur.*

13 Et qui cupierunt mihi mala , locuti ſunt contra me mendacia ac
blaſphemias : * & inſidias aſſiduè excogitabant, quibus me caperent,& e
captum perderent.

*14 Ego autem tanquam
ſurdus non audiebam: * &
ſicut mutus non aperiens os
ſuum.*

14 Ego autem ad illorum in me iacta conuitia & mendacia ita me geſſi,
quaſi ſurdus eſſem,nec audirem quæ dicerent:* & ſicut mutus non apo-
rui os meũ,vt vel me defenderem,vel viciſſim in eos maledicti reiicerẽ.

*15 Et factus ſum ſicut homo
non audiens: * & nõ habens
in ore ſuo redargutiones.*

15 Et factus ſum ſicut homo non audiens,* nec ore ſuo redarguens ea
quæ illi obiiciuntur crimina.

16 Ideò

*16 Quoniam in te Domine speraui: * tu exaudies me Domine Deus meus.*

16 Ideò autem tam mansuetè me gessi erga eos, quoniam in te Domine, speraui, præstolans patienter & confidenter tuum auxilium, téque mihi futurum vindicem sperans,* propter quod sat scio, quòd tu exaudies me, Domine Deus meus.

17 Quia dixi nequando supergaudeant mihi inimici mei: & dum commouẽtur pedes mei, super me magna locuti sunt.*

17 Ego enim inter orandum dixi tibi: Domine ne aliquando finas, vt inimici mei ob interitum meum, quem cupiunt, lætentur super me: qui videntes iam à pristino statu me inclinari ad ruinam, superbè contra me insultauerunt, quasi iam præualuerint.

*18 Quoniam ego in flagella paratus sum: * dolor meus in conspectu meo semper.*

18 Et meritò sanè ita orabam: Domine, Quoniam ego ad flagella ferenda videor à te esse destinatus,* & dolor meus ob continuas afflictiones semper mihi ob oculos versatur. f

19 Quoniam iniquitatem meam annuntiabo: & cogitabo pro peccato meo.*

19 Nec hoc dico, quasi non agnoscam coram te hæc me commeruisse mala. Nam ego quidem semper tibi confitebor iniquitatem meam: * & g anxiè cogitabo apud me pro admisso a me peccato, solicitus de impetranda à te perfecta reconciliatione, téque placando.

*20 Inimici autem mei viuunt & confirmati sunt: * & multiplicati sunt qui oderunt me iniquè.*

20 Verùm hoc interim malè me habet, quòd inimici mei viuant valeantque & contra me, ac magis quàm ego fortes facti sint, * & quòd multi admodùm numero sint, qui sine causa me oderunt, cùm nulla in re vnquam à me læsi sint.

21 Qui retribuunt mala pro bonis detrahebant mihi: quoniam sequebar bonitatem.

21 Homines tam impij, vt non solùm malefaciant ei qui in illos nihil peccauit, sed etiam retribuant mala pro perceptis beneficiis, tales de me male locuti sunt, calumniantes me non ob commissa in te Domine mea peccata, * sed ob eam causam solùm, quòd illis dissimilis bene agere studebam, cùm illi nihil nisi malum sectentur.

*22 Ne derelinquas me Domine Deus meus: * ne discesseris à me.*

22 Proinde ne ab his perdendum vel ridendum me derelinquas mi Domine Deus, tu qui hactenùs mihi adfuisti, & in omnibus malis custodiuisti,* ne quæso iam opem & protectionem subtrahas a me.

23 Intende in adiutorium meum, Domine Deus salutis mea.

23 Intentus esto & paratus ad præstandum citò mihi auxilium mi Domine Deus, autor salutis meæ, in quo confido, sine quo ab inimicis meis multis & fortioribus me, liberari non possum.

ANNOTATIONES.

a ON EST SANITAS, &c.] Quantù attinet ad intellectum, qui Psalmus hic de Dauide intelligitur, indicat paraphrasis hùc versum, similiter & sequentes, duobus modis accipi posse. Primùm vt hoc versu Propheta intelligatur voluisse significare, malorũ & calamitatũ suarũ magnitudinem, totum corpus affligente propter peccata sua: sic similiter & versu sequenti, vt per iniquitates per metonymiã, mala quæ propter iniquitates patiebatur, intelligantur. Secundò intelligũt aliqui hoc versu significare prophetã voluisse magnitudinem suæ cõtritionis & doloris, quẽ habuit ex cõsideratione iræ diuinæ, & peccatorũ à se admissorũ: similiter & versu sequẽti intelligũt prophetam significare peccatorũ suorũ multitudinem & grauitatem, & versu quarto, peccatorum suorum fœditatẽ, & similiter versus sequentes intelligũt de humiliatione, afflictione & ægritudine cõtracta ex dolore ac pondere peccatorum conscientiam grauante. Verùm quoniã versus secundus: Quoniã sagittæ tuæ, &c. apertè satis videtur intelligendus de miseriis viro sancto immissis propter sua peccata, cõuenientiùs & sequẽtes versus accipiũtur secũdùm primùm sensum, vt significent malorũ magnitudinem totũ corpus exulcerantẽ. Proinde quod dicit putruisse suas cicatrices, intelligendũ est per metaphoram significare voluisse, affectũ eum fuisse vulneribus putidis & sanie diffluentibus, hoc est, malis grauissimis, ob quæ nõ aliter discruciabatur, quã si toto corpore vlcerosus fuisset, & ob quæ tanquam saniosus abominabilis esset. Nõ enim dictio, cicatrices, hic proprie accipi debet, sed pro liuoribus & vulneribus. Ponitur hic apud Hebræos dictio eadẽ, quã Isaiæ. 1. Hieronymus vertit, liuor, dum dicit: Vulnus & liuor & plaga tumẽs, &c. Vbi Septuaginta eandẽ quã hic vertetũt dictionem μώλωψ, quã Euthymius vulnera hic interpretatur. Quẽadmodum autem omnes hi versus à tertio vsque ad vndecimum duobus modis exponitur, dum Dauidi attribuũtur: ita similiter duobus modis exponũtur, dũ sensu mystico cuiuis pœnitenti accõmodatur Psalmus: plerique enim cùm dicitur, Sagittæ tuæ infixæ, &c. intelligũt per sagittas, eas miserias, tum animæ, tum corporis, quæ propter peccatum Adæ, & propria cuiusque peccata generaliter omnibus hominibus inflictæ sunt: quales sunt rebellio carnis contra spiritũ, pronitas in carne ad malum, infirmitas ad bonum, passionũ variarum turbatio, similiter fames, nuditas, & reliqua ob quæ meritò dicit pœnitens non esse sanitatẽ in carne sua. (non est enim, inquit Paulus, in carne mea bonum) & iniquitates suas superasse caput suum quæ totũ hominem affligũt intus & exterius, & quasi onus quoddam graue multis miseriis grauant, per quas etiam miserum se clamat, & tota die tristem incedere. Alij cùm dicitur, sagittas infixas, intelligũt per sagittas, timorem diuinæ vltionis à Deo pœnitenti immissum qui cõtritionis dolore totum hominem conturbante dicit non esse sanitatem in carne sua, ob id, quia videt peccatorum suorũ multitudinem & fœditatem, & cõtristatum assiduè quòd videret lumbos suos plenos esse fœdis motibus, hominis dignitatem ignominia afficientibus: secundùm quem sensum quod dicitur cicatrices putruisse, accipi potest, vt cicatrices propriè accipiantur pro vulneribus semel sanatis, aut illorum vestigiis, vt intelligamus significari peccata semel sanata rursum recrudusse.

b CVRVATVS SVM, &c.] Græcis est, ἕως τέλους, pro vsq; in finẽ, quæ oratio in Psal. sæpe ponitur pro perpetuo, & semper, quandoque pro penitus, omnino vel valde, quomodo hoc loco. Est enim Hebræis idem quod postea, vbi habemus: Afflictus sum & humiliatus sum nimis. Nam est vtrobique, vsq; valde. Itaq; & ibi dictio, nimis, vt sæpe in Psalmis, accipi debet posita pro valde.

c LVMBI MEI.] Pro, illusionibus, Hebræis est dictio נקלה Nicle, quæ significat vel ardorẽ, vel rem fœdam & ignominiosam. Ex qua dictione simul & ea quæ præcessit, quam noster vertit cicatrices, maximè mouẽtur plerique, vt putent hũc Psalmum editum occasione alicuius morbi pudẽdi, quo in fœmore grauiter laborarit Propheta. Nostri ferè ex hoc versu intelligunt Prophetam hic magis deplorare miseriam, quam & Paulus, cùm queritur nõ habitare in carne sua bonum, vt significet se variis fœdisq; concupiscentiæ, cuius sedes est in lũbis, agitari motibus, quibus illuditur homo, & ignominia afficitur. Verùm cùm omnino videatur Prophetã hic ad literã corporales aliquas deplorare afflictiones, in quas ob peccatũ se agnoscit incidisse, nec tamen certum sit an ea afflictio fuerit morbus aliquis, an aliud quoduis malum sub figura morbi significatũ, vt cuiuis malo hic locus possit accommodari commodè intelligitur Prophetam asserere lũbos impletos illusionibus, quòd ipsius interiora plena essent scorsu malorum, ob quæ ludibrio haberetur inimicis suis, de quibus posteà dicit:

dicit: Dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt. Cui sensui bene cōuenit versio D. Hieronymi, quæ habet, lumbi mei impleti sunt ignominia. Sicut enim in lumbis consistit hominis fortitudo, ita cum magnis malis quis premitur, in lumbis vel renibus affligi dicitur, quod illis per afflictiones dissolutis, totum corpus concidat. Sic postea dicit Psalmista, Inflammatū est cor meum, & renes mei cōmutati sunt. Et Isaiæ 21. Repleti sunt, inquit, lumbi mei dolore, & angustia possedit me. Et Tre. 3. Misit in renibus meis filias pharetræ suæ. Factus sum in derisum omni populo, canticum eorū tota die. Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absynthio. Qui loc⁹ similis satis est his quæ hoc loco dicūtur.

d AMICI MEI ADVERSVM.] Aduersum me, hoc loco accipi non debet vt contrarietatem significet, sed pro eo quod est, è regione, vt significetur, amicos nō ausos propè accedere ad iuuandum & cōsolandum, sed etsi aliquo vsque accederent, è regione tamen atque à longè stetisse. Eum enim sensum Hebræa requirunt, & quæ sequuntur: Qui iuxta me erant, de longe steterunt.

e QVI INQVIREBANT.] Inquirebāt, positum est pro quærebant, cùm Græcis sit οἱ ζητοῦντες, hoc est, quærentes. Et D. Augustinus legit: Qui quærebant.

f QVONIAM EGO IN FLAGELLA.] Plerique intelligunt quod dicit, paratus sum, significare prō ptitudinem animi ad ferenda flagella quęuis à Deo immittenda, cui sensui conuenire videtur, quod sequitur in versu sequenti: Quoniam iniquitatem meam annunciabo quasi propter admissa peccata dicere voluerit, se prompto esse paratóque animo ad aduersa toleranda, in punitionem & curationem peccatorum suorum. At Hebręa magis postulant, vt intelligatur Prophetam dixisse, paratus sum propter ordinationē & destinationē Dei, vt sit sensus: Ego a te sum destinatus, & deputatus ferendis malis, quomodo & Augustinus intelligit. Cui bene cōuenit quod sequitur: Et dolor meus in cōspectu meo est semper. Quo significat se in perpetuis versari malis & doloribus. Cæterùm obscuritatē aliquam facit coniunctio causalis, quia, vel quoniā, in principio quatuor versuum repetita, eò quòd non ita facile sit videre, cuius semper causa reddatur. Vnde sunt, qui quibusdam istis locis accipiunt causalem coniunctionem nō causaliter, sed tantùm affirmatiuè positam, pro certè. Quę tamen potest etiā omnibus locis causaliter accipi in hunc modum: vt primo loco reddatur causa, cur ad opprobria inimicorum obsurduerit, nec quicquam contra dixerit. Secundò reddatur causa, cur se speret exaudiri, nempe quòd in oratione sua precatus sit, vt ne permitterentur qui in aliorū malis lætantur, super se gloriari. Tertio loco reddatur causa, ob quam meritò illud precatus sit contra inimicos suos, videlicet quod in continuis versaretur malis atq; miseriis. Quartò loco significetur se non deprecari mala quasi non agnosceret se ea promeruisse, sed propter inimicos suos, ne illi occasionem habeant gloriandi, quos nulla ratione læsit. Vnde coniunctim hic versus legendus est cum versu sequenti: Inimici autem mei viuunt.

g ET COGITABO,] &c. Bene notandum, dictionem tum Græcam, tum Hebręam plus significare quam simpliciter cogitare. Significat enim anxium esse atque solicitum. Vnde & D. Augustinus legit, curam geram. Sic ergo, cogitare hic accipi debet quomodo & in Euāgeliis, vbi legimus: Quis vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum? Quo loco Græcis est, μεριμνῶν, participium scilicet verbi hic positi, quod solicitum esse significat. Cuius verbi significatio hic obseruanda, contra eos qui nimiam securitatē prædicant, & inculcant, peccatoribus de admissis & remissis peccatis, omnem abiicientes satisfactionis cogitationem, & solicitudinem.

h DOMINVS DEVS SALVTIS MEÆ.] Nomen, Deus, delendum est, cùm non sit in originalibus, nec apud Augustinum: nec in quibusdam nostris scriptis antiquis.

In finem pro Idithum canticum Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXVIII.

Quanquam quidam putent Prophetam hunc Psalmum cecinisse, cùm acerbissimis morbi alicuius doloribus cruciaretur: tamen verisimilius ab aliis existimatur vir sanctus fecisse versus hos occasione eorum quæ passus est, cùm sibi Absalonem fugienti, Semei occurrisset in via, & calamitatem eius acerbissime conuitiis exagitaret, quæ sedatè ac patienter tulit. Itaque primùm canit, quomodo cùm in sua calamitate ab improbis vehementer incesseretur, sese tamen continuerit, ne indigna viro bono effutiret contra peccatores: deinde quomodo, doloris vi cogente, Deo loquutus sit, a quo velut tædio huius vitæ affectus numerum dierum vitæ suæ interrogat simul deplorans breuitatem, calamitatem ac vanitatem vitæ hominum & demum peccatorum suorum remissionem, ac afflictionis suæ, quam peccatis suis debitam agnoscit, liberationem orans. Docet autem, vt ne & nos ab improbis irritati lingua peccemus: & vt diuinam imploremus misericordiam cùm a Deo affligimur propter peccata nostra, illisq; quæ patimur accepta feramus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dixi custodiā vias meas.
** vt non delinquam in lingua mea.*

STATVI apud me ita obseruare omnes meas actiones, vt nō solùm nō mala opera agēdo, * sed ne lingua mea etiā peccarem, effutiendo ea quæ viro bono parū digna essent. Psal. 38.

2 Posui ori meo custodiam
** cum consisteret peccator aduersum me.*

2 Itaque non ignorans faciles linguæ lapsus, imposui ori meo custodiam, diligenter ego ipse custodiui os meū, quasi freno ac clausura quadam illud continens, * dum impius contra me staret, insultans in meam calamitatem, méque conuitiis & maledictis acerbissimè incessens.

3 Obmutui, & humiliatus sum,
** & silui à bonis;*
** & dolor meus renouatus est.*

3 Tunc certè obmutui, me ipsumque humiliaui, repetens memoria ob commissa à me peccata illum contra me insurgere: & adeò quidem inimici contumelias silentio tuli, vt non à malis tantùm, sed & à bonis silerem. Dum enim nimis timerem ne loquerer aliqua mala, tacui etiā bona, veritus quoque ne & bona raperentur in malam partem, tacens ob id etiam mea beneficia, nec ea proferens quibus excusarer.* Interea autem dum sic à sermone tempero, dolor meus, quo affectus eram ob immissam calamitatem, iam innouatus est, magisque ac magis auctus.

*4 Concaluit cor meū intra me: * in meditatione mea exardescet ignis.*

4 Concaluit intra me cor meum, & dum in silentio mecum reuoluerem, nunc mala in quibus versarer, & horum causas, peccata mea, nunc impiorum indignam contra me improbitatem, * multùm accensus est in me quasi ignis, zelus iræ & indignationis cuiusdam, tum contra meipsum qui meis peccatis eas miserias mihi peperissem, tum contra impios iniquè me factis, dictisque iniuriosis lacessentes.

5 Tandem

5 Locutus sũ in lingua mea

5 Tandem verò cùm me diutius continere non possem,in verba proru-
pi, moriendique magna cupiditate elatus dixi ad te in oratione mea:

** notum fac mihi Domine finem meum.*

* Notum fac mihi Domine,quisnam & quando sit futurus finis vitę meę a
huius calamitosæ,cuius iam multum tædet animam meam.

*6 Et numerum dierũ meorum : * vt sciam quid desit mihi.*

6 Fac sciam Domine,quis sit numerus dierum vitæ meæ,quantámque
mensuram ac periodum vitæ mihi statueris : * vt cognoscam quantum
temporis adhuc mihi desit:quo finito,ex hac vita omnibus malis libera-
tus emigrare potero.

7 Ecce mensurabiles posuisti dies meos:

** † & substantia tua tanquam nihilum ante te.*

7 Tum etiam vitæ hominum breuitatem ac miseriam lamentabat, di- b
cens:Ecce Domine,breues valde constituisti dies vitæ meæ,facileque ob
eorum breuitatem mensurabiles : * & substantia mea, ac vitæ meæ tem-
pus,quo in hoc corpore in terra subsistam, quasi nullius est durationis,si
ad tuam æternitatem conferatur,† atque à te,qui æternitatem inhabitas,
pro re nihili reputatur.

8 Veruntamen vniuersa vanitas.

** omnis homo viuens.*

8 Et certè vniuersa quæ sunt in hoc mundo,res sunt vanissimæ,instabi-
litati continuè obnoxiæ:* inter omnia autem maximè vana res est, om-
nis homo viuens in hoc mundo,mutationibus ac malis præ aliis creatu-
ris magis subiectus.

9 Veruntamen in imagine pertransit homo:

** sed & frustra cõturbatur.*

9 Certè enim instar inanis vmbræ,quæ imago rei est nõ res homo per-
transit in curriculo vitæ huius,nunquam permanẽs in eodẽ statu ac velo-
citer festinans ad mortẽ.* Accedit ad hæc incõmoda quòd is nequit hoc
pauxillum tẽporis quod illi datũ est, tranquillè,placideq; traducere, sed
turbulentis animi permotionibus,timoris scilicet,cupiditatis,solicitudi-
nis,lætitię,reliquarũq; passionũ semper agitatur idq; frustra & inutiliter.

10 Thesaurizat & ignorat cui congregabit ea.

10 Eorũ autem,in quibus inaniter & vanè homo conturbatur,hoc vel c
potissimũ est,quod summo studio & labore multa congregat,nec tamen
scit cui ea congregabit.Sibi quidem ac hæredibus colligere se putat, ve-
rùm ignorat miser num collectis frui in hac vita dabitur,aut quibus post
mortem obuentura sint , cum frequenter etiam hostibus aut furibus ce-
dant,& vt veris obtingant hæredibus,quales hi futuri sint,grati ne,an in-
grati,partis bene vtentes,an non,penitus ignorat.

11 Et nunc quæ est expectatio mea,nónne Dominus?

** † & substantia mea apud te est.*

11 Cùm igitur tam miserè se habeant res meæ,omnisq; homo,& quic-
quid moliuntur homines, plenum sit summæ leuitatis,& inanitatis,quis
est quem nunc mihi expectem in adiutorem & liberatorem ? nónne Do-
minus? * Imò certè tu Domine vnus in quo omnem meam spem consti- d
tuo omne meum esse ac subsistere tibi commendaui , † quique ex me-
ipso deficio in his malis,apud te per fixam in te spem subsisto.

12 Ab omnibus iniquitatibus meis erue me:

** opprobrium insipienti dedisti me.*

12 Tu itaque pro tua erga sperantes in te misericordia , libera me ab
omnibus iniquitatibus meis, vt à malis,quæ propter eas patior , liberer.
* Iam enim propter peccata mea permisisti me haberi ludibrio , stultus
hominibus iudicia tua ignorantibus.

13 Obmutui,& non aperui os meum:

** quoniam tu fecisti:*

** amoue à me plagas tuas.*

13 Ego autem cum me maledictis incesserent, obmutui, nec aperui os
meum,siue ad diluendum obiecta falsò crimina,siue ad referendum ma-
ledicta,sed patienter tuli,*propterea quòd sciebam te, qui nihil iniustè
aut vis,aut agis,hæc mala quæ patior mihi immisisse,& vt mihi improbi
maledicerent,te permisisse,& voluisse,ad exercendam patientiam meam
& ad castigationem mei:* verùm iam tandem verberandi fac finem,eás-
que plagas,quas tu inflixisti,tu ipse item remoue à me.

14 A fortitudine enim manus tua ego defeci:

** in increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem.*

14 Hoc enim iam res postulat , quandoquidem præ grauitate vltionis
tuæ , & præ fortitudine vltricis tuæ potentiæ , qua grauissima mihi mala
immisisti,ego iam penè defeci viribus animi & corporis:imò & vita pe- e
nè destitutus, & ita vltione tua confectus, vt diutius tuam vltricem ma-
num ferre nequeam. * Tu enim Domine propter commissam iniquita-
tem,tuis castigationibus soles corripere hominem peccantem.

15 Et tabescere fecisti sicut araneam animam eius,

** veruntamen vanè conturbatur omnis homo.*

15 Imò & eò procedit nonnũquam tua indignatio & vltio, vt homines
nimio cruciatu, mœrore ac lachrymis facias contabescere, languescere,
ac macerari,quemadmodum tabescit aranea omni humore & vigore ex-
siccata,quæ seipsam continuò in texendis telis labore exhaurit:* verun- f
tamen hac in re etiam verum experior quod priùs dixi,nempe quod ina-
niter omnis homo conturbatur.Vanum est enim in malis quæ incidunt,
aut à Deo immittuntur, immodico dolore torqueri, consultiusque fue-
rit & vtilius & tranquillo etiam in malis persistere animo , & ad te pro
impetranda consolatione confugere, quod ipsum nũnc mihi faciendum
esse putaui,Vnde te precor,dicens:

16 Exaudi orationẽ meam Domine , & deprecationem meam auribus percipe , lachrymas meas.

16 Exaudi quæso Domine orationem meam & deprecationem meam,
lachrymas meas,quas inter precandum ad te fudi.

17 Ne sileas:

17 Ne quęso despicias néve dissimules,sed responde,& satisfac eis,pręg- g
stans quam peto liberationem : quoniá etsi apud homines reputer simul

cum aliis

** quoniam aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei.*

cum * aliis terræ indigena, tamen in conspectu tuo sunt tanquam aduena, & peregrinus, sicut omnes maiores mei. Aliunde enim in hunc mundum venientes alienam terram inhabitamus, in quo proinde non fixam habemus sedem, sed te volente, qui terræ verus es Dominus, mox quasi peregrini hinc transimus.

18 Remitte mihi,

** vt refrigerer priusquam abeam, & amplius non ero*

18 Quoniã igitur breuis est mihi in hac vita mansio, ne hoc ipsum bre i
ue tempus in ærumnis transigatur, remissiùs leuiúsque mecũ age, remitte mihi flagella tua, * vt ab his liberatus paululũ respirem, & cõsoler priusquam hinc abeam, quando ampliùs nõ ero in hoc mũdo inter homines.

ANNOTATIONES.

a NOTVM FAC, &c.] Quoniam indignum videtur viro sancto velle cognoscere finẽ vitæ suæ, quem omnibus Dominus voluit esse incognitum, Intelligunt quidam prophetam hic loqui de fine, non vitæ, sed calamitatum. Verùm quoniam sequitur, & numerum, cõstat eum loqui de fine vitæ quem scire optat, non quòd velit simpliciter Dominum illum sibi indicare, sed hoc petitionis modo significat desiderium mortis ex tædio vitæ calamitosæ, sicut cùm calamitate nos opprimente dicimus: quando Domine facies finem? pro eo quod est, ô vtinam faceres finem.

b ECCE MENSVRABILES, &c.] Pro mensurabiles, D. August. legit, veteres. Cuius lectionis interpres videtur legisse παλαιὰς. Ea enim dictio veteres significat At legendũ est παλαιστὰς, vt modò Græca habẽt. Quã dictionẽ dupliciter accipi posse indicat Euthymi⁹, Vno modo vt vertatur, contentiosos, vt sit à verbo παλαίω, q lactari significat. Itaque sensus esset: Posuisti dies meos certaminis ac luctę plenos. Altero modo, vt vertatur palmares, vt sit à παλαιστὴ, quæ dictio significat mẽsurã quatuor digitorũ, quæ est tertia pars palmi minima omniũ mẽsura inter vsitatas olim mensuras, quæ manibus fieri solebãt, & brachiis. Hanc mensuram cùm etiã significet dictio Hebraica, certũ est in hac posteriore significatione dictionẽ Gręcã accipiẽdã. Vndenõ malè nonnulli vertũt mẽsurabiles, significãs eos facilè ob breuitatẽ suã mẽsurari posse, q̃uis dictio Græca sit efficacioris significãtię.

c THESAVRIZAT, &c.] Quidã hunc versum intelligũt de homine, de quo loquitur Ecclesiastes cap. 4. qui laborat & thesaurizat, cùm tamen non habeat aliquem hæredem cui congreget. Verùm sensus paraphrasi generalior est hoc loco.

d ET SVBSTANTIA, &c.] Pro substãtia, Græcis est ἡ ὑπόστασις, Hebræa dictio quum hominis significat, ac vitę tẽpus. Ideoq; in paraphrasi interpretati sumus substantiã, pro substãtia Nã & hoc propriè Gręca dictio significat. Dum autẽ sequitur: Et substantia mea apud te est: & si sit Græcis eadem dictio, non tamen Hebræis, sed significat Hebraica dictio spẽ & præstolationẽ. Vnde exposuimus de ea subsistẽtia, qua apud Deum, & in Deo per spẽ, subsistim⁹ Et in eo versu Euthymius legit παρά σου id est, a te est. At alij libri habẽt παρά σοι, hoc est, apud se, quod magis Hebræis conuenit.

e IN INCREPATIONIBVS, &c. Illud, in increpationibus, potiùs coniungendũ esse seqũtibus, quàm præcedentibus, quomodo coniungit Augustinus, docẽt Hebræa, cũ sit in Hebræo principiũ noui versus. Posset etiã intelligi Prophetã hic loqui de seipso in tertia persona, vt sit sensus: me hominẽ miserum corripuisti Sic enim intelligit Euthymius, qui in versu sequenti legit, animã meã, cùm alij libri Græci habeant αὐτοῦ, hoc est, eius consentientibus Hebræis.

f VANE CONTVRBATVR, &c.] Hebræis nõ est, conturbatur, sed tantũ, vanitas est omnis homo. Et Græcis tantũ est, πλὴν μάτην πᾶς ἄνθρωπος, hoc est, vanè omnis homo. Euthymius tamen vult repetendum esse verbum, conturbatur, ex præcedentibus,

g LACRYMAS MEAS.] Accusatiui isti in nostris libris separãtur à seqũtibus, ne sileas. Et hęc ferè seruatur distinctio in hoc versu Exaudi orationẽ meã & deprecationẽ meã, vt hic sit punctus. Deinde subiiciatur: auribus percipe lachrymas meas, quomodo Augustinus quoque distinguit, sed is legit ne sileas à me, cùm a me, nec Græci habeãt, nec Hebræi, iuxta quos vtrosque accusatiui isti iungantur cũ verbo sequenti, ne sileas habeãtq; Hebræa clarius: Ad lachrymas meas ne sileas Et Euthymius, ne sileas, exponit pro, non despicias. Nã qui aliquẽ despiciunt, tacere solent. Vnde rectior distinctio est, vt accusatiui isti sequenti verbo iungantur, & si in alio versu posito apud nos.

h ADVENA EGO, &c.] Aduenas nos esse omnes manifestũ est. Verùm dubiũ est, quid sit, aduena sum apud te Quod quidam sic intelligũt: ego corã te sic me gero, quasi aduenam & peregrinum in hoc mũdo Verùm hic sensus ei proposito parum conuenit, ita alienus est à loco libri 1 Paralip 29. vbi in concione ad populum, idem dicit Propheta Dauid, & ex præcedentibus & sequentibus satis patet, ideo se dicere aduenã & peregrinũ corã Deo, quia si ad Deum conferamur, non sumus veri terræ domini, cuius solus Deus Dominus est, cuius proinde omnia sunt quæ in terra sunt, quiq; ob id nos, cùm vult, ea hac terra auferre potest.

i REMITTE MIHI] His verbis nõ peccatorũ remissionem postulat, sed relaxationem pœnarum, vt patet ex Hebræis, quæ habent: Desine à me, vel, parce mihi.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXIX.

Ex ingenti periculo Dei ope se liberatum vir sanctus hoc Psalmo gloriatur, eiúsque inexplicabilẽ in timentes eum bonitatem admiratur, propter quã, eò quòd Deus sacrificia non moretur, sed requirat ipsum hominem præceptis suis auscultantẽ, canit se addixisse ei ad faciendã voluntatem eius, celebrasse quoque iustitiam eius & bonitatẽ in frequenti hominum conuentu. Postremùm autem commemorata malorum suorum magnitudine, ab his liberari, hostes suos deijci, bonos benignitate Dei in se exhibenda exhilarari precatur. Videtur autẽ Psalmi finis cũ principio haud rectè conuenire, cùm initio glorietur se malis ereptum, in fine verò à malis, quibus circundatũ se queritur, liberari exoptet. Ad quod primũ dici potest, sicut in alijs iã prius est dictum, in fine Prophetã subiunxisse orationẽ, qua olim ea mala deprecabatur, à quibus se in principio liberatum canit, vt primùm in exẽplũ nostri gratitudinem animi sui cõmonstret, ac deinde quomodo in malis suis Deum orauerit. Secundò, rectè intelligitur Propheta multis oppressum malis, post expertã aliquando Dei in se benignitatẽ, prima Psalmi parte gloriari de consecuta priùs à Deo liberatione sicuti ab eo sperauerat, ac deinde ex huius benignitatis recordatione fidentiorem factum, vt & à præsentibus malis ipsum erueret, vt sicut eum à Saule, ita & ab Absalone persequẽte liberaret. Quoniã autẽ Apostolus ad Hebræos versum. 9. 10. & 11. de Christo interpretatur, patet Dauide hæc de se dicentẽ, in Christũ respexisse eiúsque in his sicut in alijs typũ gessisse, in quẽ ea quæ illis versibus & aliquot sequentibus dicuntur, longè perfectiùs cõpetunt: de quo proinde etiã totus Psalmus rectè exponitur, quasi totus ab eo prolatus. Idq́; bifariã cõmode fieri potest. Primùm vt principio Psalmi Christus accipiatur gloriari de sua per resurrectionẽ, liberatione à morte & inferno, & in fine, quasi in cruce ac in passione cõstitut⁹, precari à malis innumeris liberationẽ. Secũdò, vt primis Psal. versibus accipiatur Christus loqui in persona Ecclesiæ fideliũ, expectãtis ab initio mũdi salutẽ a Domino, per Christũ tãdẽ ei donatam: ac deinde loqui Deo patri in propria persona,

sena ...ã quo ratione sui in hunc mundum aduentus, suúmque euangelizandi munus rectè administratum exponit. Postremum vnr su: accipiatur loqui in persona Ecclesiæ & in sua persona precari pro membris suis cuorũ miseria & peccata sua reputat) vt à peccatis, miserijs, & inimicis liberentur membra ipsius: quæ etsi sanguine eius sanctificata, frequenter tamen adhuc peccant, varijsq; malis à mundo & à dæmone afficiuntur. Ab hoc aute exponendi hunc Psalmũ modo, non multùm differt illorum interpretatio qui in principio, & in fine Ecclesiã loquentem intelligunt, in medio verò Christum. Siquidem in Prophetis frequens est transitus à corpore Christi mystico, ad corpus Christi verũ, & e contra. atque tum quidem perinde fuerit, si dixerimus Christũ loqui nunc in sua persona, nunc in persona membrorum suorum, sponsæq; Ecclesiæ, cum qua vnum est corpus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Expectans expectaui dominum, & intendit mihi.

V M in profundo malorum hærerem, ardenter, continuò, *Psal. 30.*
& confidenter expectaui mihi Dominum in liberationẽ, a
* nec fefellit me expectatio mea, cùm orarem eum in malis meis, attendit ad me, orationem meam recipiens,

2 Et exaudiuit preces meas. & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis,*

2 Et exaudiuit preces meas, * & eripuit me è miseria & calamitate, in qua tanquam in lacu quodam, demersus eram, & tanquam in luto feculento valde & cœnoso detinebar, nec cõsistere, nec inde me eximere valens.

*3 Et statuit super petram pedes meos: * & direxit gressus meos.*

3 Ereptum autem me sic firmum ac securum cõstituit, vt iam quasi super firmam petram immotus consisterem, qui priùs quasi in fluido limo hærebam, * fecitque vt inoffensè ac recto pede ambulare possem.

4 Et immisit in os meum canticum nouum:

**carmen Deo nostro.*

4 Et dedit in ore meo canticum nouum, dum & nouam obtulit materiam noua laude se celebrandi, ob innouatam eius in me beneficentiam: & animum meum ipse accendit ad deprædicandum noua gratitudine nouum beneficium. * Dedit, inquam, in os meum carmen: quod decantarem in laudem ipsius, qui est Deus noster.

*5 Videbunt multi, & timebunt: * & sperabunt in Domino.*

5 Videbunt multi exhibitam Dei in me benignitatem, & ad meum exemplum Dei bonitate permoti, reuerebuntur Dominum, placere illi per obseruationem mandatorum studentes: * & sperabunt in illo, sese illi totos committentes, quem in me vident sperantes in se non derelinquere.

*6 Beatus vir cuius est nomẽ Domini spes eius: * & non respexit in vanitates & insanias falsas.*

6 O quàm verè, nimirum ipsa experientia edoctus, exclamare ... possum, beatum esse eum qui spem suam in Domino collocauit: * & non ... plerique hominum faciunt respexit ad vanitates & insanias fallentes, salutẽ ab illis expectãdo, quales res sunt in primis idola, idolorũque ... ac desipiẽtia vaticinia, tũ superstitiosæ quæuis obseruationes: deinde & creaturæ quæuis huius mũdi res vanissimæ, rerũ verarũ tãtũmodo ... dementantes homines, ac frustrantes expectata ab eis salute, & fœl...itate.

*7 Multa fecisti tu Domine Deus meus mirabilia tua: * & cogitationibus tuis nõ est qui similis sit tibi.*

7 Multa certè sunt Domine Deus meus opera tua mirabilia, quæ n... mihi solùm, sed omnibus tibi credentibus, omni tempore fecisti: * & ... est vel in diis, vel in angelis, vel in hominibus quisquam, qui sit simil... bi in cogitationibus tuis, quibus sedulò nos curas, non est quisquam, qui tales rationes, qualibus tuos seruare decernis, excogitare valeat, adeo sunt ex micabiles, omnemque superantes existimationem.

*8 Annuntiaui, & locutus sum. * multiplicati sunt super numerum.*

8 Siquando (vt frequenter feci) conatus sum annuntiare, & eloqui co c
gitationes tuas mirabiles, * ecce reperi plures esse, quã vt numerari quea...

9 Sacrificium & oblationem noluisti:

** aures autem perfecisti mihi.*

9 Quum ergo tam multa & magna tua sint opera, quæ operatus es, tũ
pro me priuatim, tum pro populo tuo in vniuersum, quid est quod ...
potissimùm vicissim offeremus? an legales victimas? At sacrificium paci...
corum, & oblationem libaminum non per se, nec magnopere requiris: d
* aures autem meas aperuisti mihi easque perfectas atque purgatas fecisti: quia cum plerique adeò surdi sint, vt quid maximè requiras nõ possint intelligere: aurésque tam habeant grauatas, vt tibi non auscultent, mihi cognoscere fecisti quid potissimùm probes, méque tibi auscultantem & acquiescentem fecisti.

*10 Holocaustum & pro peccato non postulasti: * tunc dixi, ecce venio.*

*11 In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam, * Deus meus volui, & legem tuam in medio cordis mei.*

10 Holocaustum & hostiam pro peccato nõ magnopere postulasti, nec e
per se hæc tibi grata sunt: * quod ego à te instructus intelligens, dix..., ec e
Domine ego ipse paratum me exhibeo ad faciendum voluntatem tuam.
11 In summo enim legis tuæ scriptum est de me. Id potissimũ est quod f
tota lex tua à me exigit, vt facerem voluntatem tuam, * id certè mi D...us
volui, & legem tuam in medio cordis mei repositam seruaui, iugiter me- g
ditans de obseruatione eius, quã tibi gratificaret. Quandoquidem int...l-
lexi omnibus externis victimis meliorẽ, & gratiorem tibi esse obedien- h
tiam & studium gratificandi tibi.

*12 Annuntiaui iustitiam tuã in Ecclesia magna: * ecce labia mea nõ prohibebo, domine tu scisti.*

12 Et quoniam summè tibi acceptũ est sacrificiũ laudis, & prædicatio i
nominis tui, in frequenti hominum congregatione prædicaui iusti...am
tuam, quam iuxta promissum tuũ seruasti erga me, sempérque seruas erga sperantes in te: * ecce labia mea à laude & prædicatione nominis tui nequaquã cõtinui, nec vnquã cõtinebo, quod & tu Domine ipse optime nosti.

13 Iusti

13 Iustitiā tuā non abscondi in corde meo: & veritatē tuā & salutare tuum dixi.*
14 Non abscōdi misericordiam tuā & veritatē tuam à consilio multo.
15 Tu autē Domine, ne lōgè facias miserationes tuas à me: misericordia tua & veritas tua sēper susceperūt me.*
16 Quoniam circundederūt me mala, quorū nō est numerus, comprehenderunt me iniquitates meæ: * & non potui vt viderem,*
17 Multiplicatæ sunt super capillos capitis mei: & cor meum dereliquit me.*
18 Complaceat tibi Domine vt eruas me Domine ad adiuuandum me respice.*
19 Confundantur & reuereantur simul, qui quærūt animā meā vt auferāt eam.*
*20 Cōuertantur retrorsum * & reuereātur qui volunt mihi mala.*
21 Ferāt confestim cōfusionem suam, qui dicunt mihi: Euge, euge.
*22 Exultēt & lætentur super te omnes quærentes te: * & dicāt semper: Magnificetur Dominus, qui diligunt salutare tuum.*

13 Iustitiam tuam, qua promissa sperantibus, in te præstas, nō celaui in
corde meo:* fidelitatem tuam in præstandis promissis, & salutem, quam
sperantibus in te semper exhibes, palàm annuntiaui.
14 Non destiti frequenti hominum conuentui commemorare tuam &
misericordiā & fidelitatem, quæ vtraque in præstandis promissis relucēt.
15 Tu autem Domine ne, quæso, vnquā miserationes quas mihi semper
impendisti, & ego semper prædicaui, auferas à me: * sed misericordia k
tua & fidelitas tua in seruandis promissis, & tūc, & semper me defendāt.
16 Nunc enim ex omni parte me circundederunt mala innumerabilia,
* iniquitates meæ comprehenderunt me, quia propter eas multis iam ma
lis premor: earúmque recordatio animum meum totum occupat & perturbat:* quas cùm considerare conatus sum, plures esse inuenio, quàm
vt eas videre & despicere potuerim.
17 Multiplicatæ sunt magis quàm capilli capitis mei,* quare & animus
meus me destituit ob multitudinem tum calamitatum, tum maximè peccatorum admissorum, propter quæ hæc mala mihi accidisse cognosco.
18 Verùm iam tandem Domine pro solita tua in me benignitate complaceat tibi, vt eruas me ab his malis simul & à peccatis meis: * Domine
iam tandem benigno tuo vultu me respice ad adiuuandum me contra
inimicos meos.
19 Confundantur & pudore afficiātur frustrati sua spe, omnes pariter,
* qui persequuntur animam meam, vt eam mihi auferant.
20 Conuertantur in fugam, re infecta à me discedant, fugiantque, te
eos impellente, sicque frustrati ignominia afficiantur quotquot cupiunt
mihi mala.
21 Accipiant cōfestim pro mercede confusionem, quæ illorum iniquitati debetur, eamque, qua me afficere conati sunt perferant cōfusionem
omnes qui insultantes mihi in malis meis dicunt mihi, vah, vah.
22 Contra verò fac, vt omnes te inuocantes, tibique placere studētes
exultent & lætentur super te, videntes in me tuam benignitatem,* & fac
vt quotquot diligunt salutem tuam, & à te saluari desiderant, dicant semper: Magnificetur Dominus, erga suos tam misericors, & iustus. l
23 Ego quidem pauper sum, & humano destitutus auxilio,* sed tamen
Dominus curam gerit solicitam mei.
24 Adiutor meus & liberator tu es in omnibus malis:* quare te quæso
mi Deus meus, ne diutius differas mihi adferre in his malis auxilium.

23 Ego autē mendicus sum & pauper Dominus solicitus est mei. 24 Adiutor meus & protector meus tu es:* Deus meus ne tardaueris.*

ANNOTATIONES.

a INTENDIT MIHI.] Ex Hebræo patet verbum, intendit, non debere capi pro, respexit, vt pleríque intelligunt, exponentes, intendit mihi, hoc est, ad me benigno suo vultu respexit. Hebræa enim habēt, & inclinauit ad me, scilicet, seipsum, vel aurē suam. Vnde intendit mihi, accipiendum est pro attendit ad me. Nam & Græcis est προσέσχε μοι, quod magis est, attendit mihi.

b MVLTA FECISTI, &c.] Pleríque hanc partem acceperūt, vt sit Hebraismus, & ex Hebraica phrasi subaudiatur relatiuū, ordineturque in hunc modum: Multa sunt mirabilia tua, quæ fecisti tu Domine Deus meus, potest tamen etiam sine hac subintellectione, quæ duriuscula videtur, sic ordinari: Fecisti Domine multa esse mirabilia tua, hoc est, non tantùm fecisti mirabilia quædam sed mirabilia tua multiplicasti, effecisti vt ea multa essent. Cui bene conuenit quod sequitur.

c MVLTIPLICATÆ SVNT, &c.] Hebræa simul & Græca non sequuntur masculinum, multiplicasti sunt: cū sint verba indifferentia cuiuis generi, & verti etiam possunt, multiplicatæ sunt, vel multiplicata sunt. Quomodo vt verteretur, præcedentia requirunt. Vnde Hieronymus vertit: plura sunt, quam vt narrari queant, scilicet, mirabilia tua. Sic & Euthymius: Proinde hinc annotat Lyranus literā nostrā hic esse vitiosam, ita vt legendum sit: multiplicata sunt, aut potiùs (quod in quibusdam nostris libris iam legitur.) multiplicatę sunt, vt ad cogitationes referatur. Quod si quis cum Augustino legere velit masculinum genus, sensus erit: Annūtiaui & locutus sum mirabilia tua & cogitationes tuas, quod cum facerē, multiplicati sunt super numerum, qui meæ prædicationi crediderunt.

d AVRES AVTEM PERFECISTI.] Hebræa habent: aures fodisti vel perfodisti: Græca corpus autem perfecisti, vel aptasti mihi, quomodo & Paulus citat in epistola ad Hebræos, quòd ea lectio tunc multum recepta, suo proposito magis conueniret. Itaque nostra lectio, in eo quod habet, aures, non corpus, secuta est Hebræus in eo verò quòd habet, perfecisti, non fodisti, secuta est Græcos. Dupliciter autem intelligi potest, quòd habēt Hebræa: Aures perfodisti mihi. Potest enim accipi hoc sermone allusum esse ad id quòd Exodi 21 præceptū legimus de seruo Hebræo, qui in anno remissionis seruitutem libertati prætulit. Eius aurem iussit Dominus per herum posti domus affigi in signū perpetuæ seruitutis. Ad quòd si hic allusum est, dicit Psaltes ista, perfodisti mihi aures, hunc sensū habebit, addixisti me tibi tu seruū perpetuū, sicut illi dominis suis addicebantur, quibus aures perfodebātur. Aliter omnes Hebræi fere hoc sermone intelligunt significari idē quòd aut aures mihi aperuisti, vt idem hic significetur, quòd, cùm dicit Isaias, Dominus Deus aperuit mihi aurē, Aperit autem aures Deus alicui, siue cùm interiori & secreto suo afflatu eū docet, quæ aliis sunt velata & incognita, quale est istud de sacrificiorū externorū reiectione: siue cùm hominē ad auscultandū & obediēdū adaptat. Et vtróq, hic simul significatū rectè intelligitur, sicut & in nostra lectione, cùm dicitur: aures perfecisti mihi, hoc est, pfectas & purgatas mihi aures præstitisti, vt & intelligerē quę vulgus parū intelligebat, & ad obediendū tibi me totū dederē: A quo sensu non est diuersum quòd Græci legunt, corpus perfecisti mihi. Cùm enim quis se totū tradit obediētiæ volūtatis Dei, corpus eius alioqui volūtati Dei rebelle, ad obsequiū eius formatur, atque perficitur, vt pro sacrificiis illis veteris legis, gratius iā Deo sacrificiū offeratur, iuxta illud Pauli: Obsecro vos vt exhibeatis corpora vestra hostiā viuentem, sanctā Deo placētē, rationale obsequiū vestrū. Cęterùm vt Christo cōpetit perfectissimè, & edoctū esse à patre, & obediētiā illi exhibuisse: ita in eū singulari ra-

tione quadrat vt dicere possit, corpus se illis, nimirū q ex purissima virgine diuinitùs acceperit ab omni labe liberum corpus, ad hoc sic perfectum, vt pro omnibus veteris legis sacrificiis Deo patri in salutem hominum offerri posset. Vnde non mirum si de Christo istud peculiariter dictum citauerit Paulus.

HOLOCAVSTVM ET PRO, &c. Obseruādū est prophetam quatuor sacrificiorū veteris legis genera hic enumerare, de quibus agitur principio Leuitici. Nomine enim sacrificii pro quo Hebræis est זבח zebah, significantur sacrificia pacificorum, quæ non tota comburebantur: Nomine oblationis, pro quo Hebræis est, מנחה minha, significantur oblationes ex rebus inanimatis, vt ex frugibus cū libamentis eorū, de quibus Leui. 2. Nomine holocausti significātur ea quæ ex animalibus tota cremabantur. Per illud, & pro peccato, significatur genus sacrificiorū, quod pro peccato offerebatur. Subaudiendū enim est, & hostiam pro peccato, cùm Hebræis sit dictio quæ propriè significat peccatum, & per trāslationem hostiam pro peccato.

IN CAP. &c.] Difficultas est non parua in hunc versu. Primum enim nō videtur, quomodo hæc Dauidi cōueniant, cui tamē primo & literali sensu totus Psalmus aptandus videtur cùm Christo nō satis propriè conueniāt quę sequuntur: Cōprehēderūt me iniquitates meæ. Et, Multiplicatæ sunt super capillos capitis mei. Eius enim hæc propriè sunt, cuius sunt Psalmi duo præcedentes, & alij, in quibus similiter Propheta multitudinē suorū peccatorū agnoscit. Deinde etiam cùm Christo hæc tribuuntur, (cui soli hæc cōpetere videtur, ita vt ob hęc verba, versus aliquot, imò & totū Psalmum plerique censeant de solo Christo etiā in literali sensu esse intelligēdos) obscurū est de quo capite libri, & de quo libro hic sit sermo. Vt ergo ad verū & solidum huius loci sensum perueniatur, sciendū primò Hebræa nō habere, in capite libri, sed in volumine libri. Dicitur autē volumē libri, liber plicatilis & inuolutus. Veteres enim non solùm Hebræi, sed & Ethnici scribere solebant in mēbranis aut chartis, quæ in rotūdū conuoluebantur. Vnde Isaiæ. 34. dicitur: Cōplicabūtur cæli sicut liber. Et apud Ethnicos voluminū fuisse vsum, satis indicat prouerbiū illud, Ad vmbilicū perducere, pro eo q̄ est, librū finire atque absoluere. Erat enim vmbilicus, vt quidā volunt lignū, circa quod chartæ descriptæ circumuoluebātur. Sed & hodie Iudæi in huiusmodi circumuolutis chartis legē ac prophetas scribere dicuntur, Barbare rotuli vocātur. In eundē sensum, id quod est Græcis, ἐν κεφαλίδι βιβλίου, accipit Euthymius, exponens dictionem κεφαλίς per volumen, (cùm hoc ea dictio significare non videatur) forte ob id quod volumina, hoc est, inuolutæ chartæ in quibus primùm scribebatur summatim, in vnū cōuoluerētur, nā κεφάλαιον & κεφαλίς Græcis non tantùm caput corporis parte significat, sed & pro summa rei ponitur sicut & apud nos caput, quomodo ad Hebræos 8. dicitur: Caput autem super his quæ dicuntur. Et Græcis ἐν κεφαλαίῳ ponitur pro, in summa, vel ad summatim. Ita [illegible] nostra litera eundem habeat sensum, quem originalia Hebræa, aut saltem non multùm diuersum intelligere licebit dictum in capite libri, pro eo quod est in summa legis, aut diuinarū scripturarum. Notādū præterea Hebræa non habere de me, sed עלי Alai, idē, scilicet quod super Psal. 3. cùm dicitur, super me magna locuti sunt, etiā potest significare, pro me, vel propter me, sicut Græca περὶ ἐμοῦ Sensus ergo esse potest: In scripturis sacris scriptū est pro me, vel propter me, hoc est, illud est quod à me potissimùm tota scripturarū summa requirit, nempe non tam vt sacrificiis incumbā, quàm vt faciā voluntatē tuā. Illud enim præter alia loco aperte requiritur in Deut. c. 10. præcipuo scilicet, diuinæ legis libro, cùm dicitur: Et nunc Israel, quid Dominus Deus petit a te, nisi vt timeas Dominū Deū tuū & ambules in viis eius, & diligas eū, ac seruias Domino Deo tuo in toto corde tuo, & quæ prosequitur Moses alio capite & sequenti. Et quoniam doctrina processit [illegible] cuiusdam scribæ Marci 12. testimonium, qui dilectionem [illegible] & proximi præferendam asseruit omnibus holocautomatibus & sacrificiis. Hic ergo conueniens est intellectus huius loci, iuxta quem hæc pars versus non tātùm Christo, sed etiam Dauidi, & cuiuis iusto in literali sensu cōpetit. Iuxta quā intelligendi rationē etiam Christo hæc verba conueniunt, eique longe excellētiùs, vt de eo particulariter hæc Paulus citauerit. Ipse enim est de quo potissimùm scriptū est in totius scripturæ sacræ summa, quæ tota in illū tendit. Ipse est, quē scriptura significat facturū perfectè voluntatē Dei, sic vt Deū esset recōciliaturus hominibus sua obedientia. Quod [illegible] quia hanc partem soli Christo contēdat cōuenire, & caput libri velit cum D. Augustino intelligere, principium psalmorū, in quo dicitur virū beatū esse, habere voluntatē in lege Dei: aut cū D. Hieronymo, principium Geneseos, in quo rectè fit mentio filij Dei, liberum illi per me sit, sed agnoscat parum solidā esse intelligentiam, nec originalibus conuenire. Solidior est eorum intelligētia, qui de libro prædestinationis diuinæ hunc locum intelligunt, de quo alibi dicit idem Propheta: Deleātur de libro viuentiū & cū iustis nō scribātur. In huius libri volumine sicut sunt descripti omnes electi, ita in eius capite Christus descriptus est, vt qui sit primogenitus in multis fratribus, per quē soli aliqui sunt prædestinati.

VT FACEREM.] Quidā hanc partem coniungunt cū eo quod immediatè præcedit, vt sit sensus: in capite libri scriptū est de me, hoc nempe, vt facerem voluntatem tuā Deus meus. Deinde [illegible] [illegible] hoc ipsum, scilicet, quod de me scriptū est. Alii eam partem coniungunt sequenti verbo, volui, vt sit sententia a superiori separata, & sit ordo: volui vt facerē, vel potius, vt habēt Græca & Hebræa, volui facere voluntatem tuā. Id enim est quod in summa totius legis a me exigitur. D. Paulus coniungit cū illo: Tunc dixi, ecce venio, sed tunc magis conueniret vertere, vt faciā, sicut habet epistola ad Hebræos. Et ea pars, in capite libri scriptū est de me, per parenthesim deberet accipi interposita. Cæterum [illegible], Ecce venio in sensu [illegible] phrasi Hebraica idem est, quod ecce adsum, hoc est, paratum me exhibeo. In sensu [illegible] Christo peculiari [illegible] significat eius in hunc mundum aduentum, quemadmodum Paulus interpretatur.

ET LEGEM TVAM.] [illegible] est verbū, volui, an: subaudiendum est verbū [illegible] seruaui. Pro cordis, Græcè est [illegible] hoc est, [illegible] significat dictio Hebraica. Noster videtur legisse [illegible]. Sed sensus eodem redit.

ANNVNTIAVI IVSTITIAM TVAM.] D. Augustinus legit bene nūtiaui, qua Græcis est εὐηγγελισάμην, hoc est, euangelizaui. Quod verbū in Christū [illegible] quadrat, qui nobis auctor est euāgelii optimique nuntii, cui & peculiariter quadrat Ecclesia magna cōuentus [illegible] tum, & annuntiatio iustitiæ, quæ per fidem obtinetur.

MISERICORDIAS TVAS &c.] [illegible] pleraque Græca habent verbum [illegible] suscepertur. At Euthymius legit optatiuum, ἀντιλάβοιντο, hoc est, suscipiant me, quomodo & Hebræa plerique vertunt. Sic enim hęc pars magis cohęret pręcedenti.

EGO AVTEM, &c.] Dictio mendicus sicut & pauper, sępius in Psalmis accipitur, non [illegible] significet indigūm rerum temporalium sed afflictum ac destitutum ope humana.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XL.

Hunc Psalmū cōposuisse videtur Propheta occasione corporalis morbi quē se ob peccata sua meruisse agnouit: quamquā sint qui sub nomine ægritudinis corporalis putēt intelligēdā esse calamitatē quā sub Absalone perpessus est. Cōmēdat autē primùm, ac fœlices pronūtiat eos qui afflictos & calamitosos miserātur: tū interposita prece [illegible] sanitatē animæ precatus fuit, queritur de inimicis suis, qui cùm ipse æger admodum iaceret, mortē eius optabāt, etsi aliquāda tanquā amici illum inuiserent. Inter quos vnum fuisse queritur, qui cum amicissimus esse debebat, & sperabatur, perdere tamē magis ipsum studuerit. Postremò canit, quomodo orantis sibi à morbo liberationē Deus ope tulerit, & sanitate reddita ipsum præstare fecerit, subtracta inimicis eius latādi super interitu eius oc casione

caſione, propter quod Dominum perpetua laude proſequendum concludit. Quoniam in his quæ Dauid ab iniuſtis ſuis inimicis, fictuque & perfidis amicis pertulit, Chriſti figuram geſſit, rectè Saluator noſter verſum huius Pſalmi, Qui edebat panes meos, &c. in ſe impletum teſtatur. Ioannis 13. per perfidiam Iudæ proditoris. Proinde & totum Pſalmum rectè de Chriſto exponi poteſt: ſic tamen vt quod peccaſſe ſe dicit, de noſtris ab illo ſuſceptis peccatis accipiatur, & per ægritudinem corporis, ipſius paßiones intelligantur, à quibus per reſurrectionem liberari exoptat, ac tandem reſuſcitatum, ac in cœleſtia ſublimatum in conſpectu patris ſui gloriatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Beatus qui intelligit ſuper egenum & pauperem,

FOELIX ille, qui videns aliquem afflictum, aut rebus, viribúſ-
que attenuatum, non malè ſentit de eo, nec aſpernatur illum, ſed
id quod res eſt de eo cogitat & intelligit, qui, ſcilicet, pruden-
ter apud ſe perpendit non irato Deo, ſed benigno Dei conſilio illum nūc
affligi, vt à grauioribus malis liber ſit: tum etiam facilè quæ ille nunc pa-
titur ſibi accidere poſſe, atque ob hanc ſanam intelligentiam, prudenter
quoque ſeſe gerit erga afflictum, compatiendo illi, & quibus poteſt mo-

** in die mala liberabit eum Dominus.*

dis iuuando.* Hic certè verè beatus eſt, quia hunc viciſſim Deus ab om- a
ni malo liberabit, cùm tempus malorum inciderit, ſiue in præſenti, ſiue
in futuro ſeculo.

*2 Dominus conſeruet eum & viuificet eum, * & beatum faciat eum in terra, & non tradat eum in animam inimicorum eius.*

2 Dominus cuſtodiet eum, ne in malum incidat: aut ſi inciderit, ne
ab eo ſuperetur: & ſi vel morbum, vel quoduis mortis periculum in-
currerit Dominus eum à morte inſtante ereptum vitæ priſtinæ reſtituet,
* & fœliciter eum viuere faciet in terra, nec permittet eum voluntati &
libidini inimicorum eius, quærentium mortem & oppreſſionem
eius.

*3 Dominus opem ferat illi ſuper lectum doloris eius: * † vniuerſum ſtratum eius verſaſti in infirmitate eius.*

3 Si quando decubuerit in lecto, ob morbi dolorem, Dominus auxilia-
bitur ei, confirmans ſua conſolatione animum eius ne morbo ſuccūbat,
aut ab ægritudine eum curans, * tu Domine in infirmitate eius vertes &
mutabis penitus ſtratum eius, in quo languidus iacet: reddens eum ſanū,
vt iam lectum ægritudinis relinquat, & pro eo quietis locum aſcendat.
† Tu etiam in morbo ipſius ſic te geres, quaſi ſi totum eius lectum (vt fie-
ri ad infirmorum conſolationem ſolet) verſares, angulis vndique ventila
tis, facies enim vt molliùs cubet, leuiuſque ferat morbum.

*4 Ego dixi: Domine miſerere mei, * ſana animam meam quia peccaui tibi.*

4 Ego autem, cùm grauiter ac periculosè, ſiue corpore, ſiue animo æ-
grotarem, meque hominum adiumenta & ſolatia deſtituerunt, ad tuam
miſericordiam ſupplex confugiens, dixi: Tu Domine miſerere mei, *ſana
me ab infirmitate animi & corporis mei. Ego enim in te Domine pecca-
ui, atque ob id animus peccatis peſtiferis æger factus eſt, & corpus gra-
ui à te morbo aut calamitate afflictum. Tu autem peccatis meis offenſus b
percuſſiſti ſolus, ſolus item Domine ſanare potes.

*5 Inimici mei dixerunt mala mihi, * quando morietur, & peribit nomen eius?*

5 Inimici mei mala mihi precabantur, dicentes: * Quando tandem iſte
morietur, & ſimul cum morte abolebitur nomen eius? Nihil enim aui-
diùs optabant, quàm vitæ meæ interitum, nihil eos magis torſit, quàm vi
tæ meæ prolongatio.

*6 Et ſi ingrediebatur vt videret, vana loquebatur: * cor eius congregauit iniquitatem ſibi.*

6 Quod ſi quiſquam illorum ingrediebatur ad me, vt inuiſeret me, va-
na loquebatur, ſimulans verbis ſibi morbum meum dolere, cùm interim
ſummè optaret meum interitum: * cor eius congregauit in ſeipſo iniqui-
tatem, dum officio ficto ſcelus ſceleri adderet, dumque conſiderata vale
tudine mea, lætitiam in animo conciperet ex ſpe interitus mei.

7 Egrediebatur foras, & loquebatur in idipſum.

7 Cùm egreſſus fuiſſet foras, loquebatur vnà cum reliquis inimicis
meis ea quæ circa me vidiſſet.

*8 Aduerſum me ſuſurrabant omnes inimici mei: * aduerſum me cogitabant mala mihi.*

8 Ibi contra me ſuſurrabant inter ſe omnes inimici mei: * contra me
ſtudioſè cogitabant inter ſe mala mihi.

*9 Verbum iniquum conſtituerunt aduerſum me. * nunquid qui dormit, non adjciet vt reſurgat?*

9 Contra me tanquam certò implendū ſtatuerunt & diffiniuerunt ver-
bum iſtud quod ex iniquo illorum in me odio proceſſit: * Nónne putādū c
eſt, inquiebant inter ſe, quod is qui nunc dormit & decūbit in lecto ægri-
tudinis ſuæ, nō ampliùs valebit ex eo, reſumptis virib9, reſurgere? imò di-
cebāt: Tāta eſt morbi grauitas, vt ab eo nullo modo ſurgere poſſit vnquā.

*10 Etenim homo pacis meæ in quo ſperaui, * qui edebat panes meos, magnificauit ſuper me ſupplantationem:*

10 Sed inter cætera illud maximè animum meum dolore affecit, quòd d
etiam homo ille cum quo fuit mihi arctiſſima amicitia & familiaritas, in
cuius fide confiſus fui, * quem etiam menſæ conſortio dignatus fui, meó
que cibo alui, plùs quàm alij contra me ſuum calcaneum leuauit, meque
ſupplantare & perdere conatus eſt.

*11 Tu autem Domine miſerere mei, & reſuſcita me, * & retribuam eis.*

11 Ego autem his malis preſſus, dixi tibi in oratione mea: Domine mi-
ſerere mei, atque ab hoc grauiſſimo morbo me fac ſurgere, * tūc per po-
teſtatem à te mihi contra impios traditam, ego illis, quas meriti ſunt pœ-
nas, tuo nomine retribuam.

12 In hoc cognoui quoniā vo

12 Iam autē tua benignitate ab infirmitate liberatus cognoui potiſſimū

lusisti me: quoniã nõ gaudebit inimicus meus super me.*

in ea re me amari abs te,* quòd non permisisti inimicis meis ansam aliquam, vt gloriari possint de mea morte.

*13 Me autem propter innocentiam suscepisti: * & confirmasti me in conspectu tuo in æternum.*

13 Me enim propter innocentiam meam à morte subleuasti, * & firmiter me coram te constituisti in perpetuum apud te mansurum. Nam & in præsenti vita, me quasi tibi præsentem, semper curandum & custodiẽdũ suscepisti, & tandem inter electos tuos, me tibi coram præsentem, tuaque bonitate perfruiturum perpetuò constitues.

14 Benedictus Dominus Deus Israel à seculo, & vsque in seculum fiat, fiat.

14 Benedictus & laudatus sit ab hominibus Dominus Deus Israelis ab hoc seculo, & vsque in æternum. Ita cupio omnino fiat.

ANNOTATIONES.

a IN DIE MALA LIBERABIT] Hæc pars cum duobus versibus sequentibus dupliciter accipitur. Quidam enim intelligunt his verbis reddi rationẽ eius quod dixit, beatum esse eum qui intelligit super pauperem, secundùm quem sensum verba optatiui modi posita in duobus versibus sequentibus, accipienda sunt pro futuris indicatiui, quemadmodum habent Hebræa. Alij intelligunt hæc esse verba viri intelligentis super egeno, qui videns afflictum aliquem, his verbis illi bene precetur, aut illi aliquando benè futurum prædicat. Inter quos quidam hanc partem, in die mala, construunt cum præcedentibus non obstante etnachta, hoc est signo distinctiuo, quod in Hebræis ponitur ante hæc verba vt hic sit sensus: Beatus qui intelligit super afflictum, cùm in aduersitatem aliquam inciderit, & dicit, liberabit vel liberet eum Dominus. Alij, in die mala, coniungunt cum verbo, liberabit, vt intelligatur is qui rectè intelligit super egeno dicere, ecce hunc qui iam affligitur Dominus liberabit in ea die, qua alij grauioribus malis affligentur, in nouissimo, scilicet, iudicij die.

b SANA ANIMAM. &c.] Coniunctio, quia, causam reddidit, quare sanari petat: verùm ratio quam reddidit est imperfecta, addendum est enim, peccaui tibi, & ob id æger factus sum. Aut vis facienda est in pronomine, tibi, & intelligendũ eum reddere rationem, quare à Deo sanari petat, vt sit sensus: tu sana, quia tibi peccaui, hoc est, te meis peccatis ita offendi, vt à te hoc morbo sim castigatus: proinde tu solues, qui me sanare potes, secundum quem sensum per animam synecdochicè accipiendus est totus homo, & intelligendum eum non petere solùm sanitatem spiritualem mentis, quemadmodum plerique intelligunt, sed totius hominis, in anima, scilicet, & corpore.

c VERBVM INIQVVM.] Latini ferè interrogationẽ in hoc versu positam intelligunt prolatã in persona eius qui in Psalmo loquitur, Christi, scilicet, vel Dauidis, & ad eã respondẽdũ esse affirmatiuè, vt hic sit totius versus sensus: Inimici mei inter se statuerũt de me rẽ iniquã, cogitantes, scilicet, me penitus delere. Verùm num ego qui iam dormio in lecto ægritudinis meæ, (quãtum ad Dauidem) aut qui dormiam somnum mortis in sepulchro, (quantum ad Christum) non etiam adhuc resurgã? quasi dicat, ita, sicut Iob. 14 dicitur: Putásne mortuus homo rursum viuat? Hebræa vero habent: verbum iniquum effusum est in illo, & qui dormit non adiiciet vt resurgat. Vnde magis accipienda est interrogatio hæc prolata ab inimicis Dauidis, vel Christi, & respondendum ad eam negatiuè, quemadmodũ habet paraphrasis. Nec obstat ei intelligentiæ verbum, dormit, quia dictio Hebraica propriè significat cubare aut iacere, quãq; & dormire significet, sicut & dormire apud nos pro cubare ponitur, cũ quis dormire dicitur cũ muliere.

d ETENIM HOMO, &c.] Coniunctio, etenim, hic impropriè est posita pro nam, &, vel, sed & Hebræis est, etiam. Annotauit simile Euthymius Græcis.

In finem intellectus filij Core Psalmus.

ARGVMENTVM PSALMI XLI.

Exponit hoc Psalmo vir sanctus, quanto desiderio, solicitudine ac dolore teneretur, cùm siue à Saule, siue ab Absalone filio eiectus esset è populo Dei, tũ quòd neq; domum Dei cum reliquis religionis causa adire, atque sacris eius solemnibus interesse posset: tum quòd varijs affligeretur malis, & impiorum vocibus plurimùm exagitaretur, qui tanquam frustraneum religionis & Dei studium, cui fuerat deditus, blasphemabant, contra quæ animam suam consternatam consolatur & confirmat spe salutis expectatæ, & videndi rursum Dei. Sunt autem qui hunc Psalmum ad literam intelligendum putent sub persona pij ac sancti Iudæi aut etiam vniuersi populi Iudaici in captiuitate Babilonica degentis, & reditum in Hierusalem, & templum Dei auide desiderantis. Quorum sententia vt omnino non improbanda videtur, ita prior verisimilior apparet. Secundùm spiritualem autem & potiorem sensum congruit hic Psalmus pio cuilibet ac religioso homini, qui varijs huius vitæ malis defatigatus, impiorumq; ludibrio exagitatus, summo tenetur desiderio cœlestis patriæ, cupiens dissolui, & esse cum Christo, qui se in multis malis, quibus affligitur, atque dum vota eius differuntur, subinde consolatur & perdurare facit spe æternæ salutis certò aliquando venturæ, ac fruendi Deo cum laude eius. Incertum autem, an filij Core, de quibus in titulo fit mentio (qui descenderunt ab Asir, Alcana, & Abiasaph, qui superstites manserunt, cùm pater eorum cum multis ob seditionem è terra absorberetur) hunc & sequentes aliquot ediderunt Psalmos, & à Dauide editos receperunt decantandos.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarũ: * ita desiderat anima mea ad te, Deus.*

VAM cupidè ceruus vel canibus infestatus & fatigatus, vel post voratum serpentem maximè sitiens, anhelare solet ad fontes aqua plenos, * tam cupide anhelat ad te ô Deus anima mea, cupiens summo desiderio ad te peruenire, vt varijs iam malis delassata, ex te fonte plenissimo & suauissimo refocilletur. *Psal. 41.*

*2 Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum, * quando veniam & apparebo ante faciem Dei?*

2 Anima mea summo desiderio fertur ad te Deum, inquam, præpotentem & semper viuentem. * O quando tandem exilio hoc liberatus venire potero, & conspici cum reliquo Dei populo ante conspectum Dei? ante arcam, super quam Deus potẽtiam suam exhibet, aut ante denudatum vultum Dei in cœlis? a

3 Fuerunt mihi lachrymæ

3 Fuerũt mihi lachrymę meę die ac nocte pro cibo, ita vt fastidito cibo nihil b

mea panes die ac nocte, dum dicitur mihi per singulos dies vbi est Deus tuus?*

nihil æquè libuerit atque lachrymari, dum assiduè dicitur mihi ab inimi-
cis meis insultantibus: * Vbinam iam est Deus tuus quem colebas, cu-
iúsque auxilium tam confidenter iactabas? sic mihi exprobrantes quasi
vanè Deũ coluerim, & in adiutorem expectauerim, ac etiamnum colam
& expectem.

*4 Hæc recordatus sum, & effudi in me animam meam * quoniam transibo in locũ tabernaculi admirabilis vsque ad domum Dei.*

4 Hæ voces sanè admodum mihi graues fuere. Verùm ne his vocibus c
aut quibusuis calamitatibus succumberem, ea frequenter mente reuolui
quæ mihi promisisti, eorúmque recordatione animam meam tribulatio-
nibus & dolore nimiùm angustatam & coarctatã, intra me effudi, dilata-
ui, & relaxaui: * hæc, inquam recordabar, quod aliquando te donante trã-
sibo vsque in locum tabernaculi admirabilis, vsque, inquam, in domum
quam peculiariter Deus inhabitat.

5 In voce exultationis & confessionis, sonus epulantis.

5 Transibo, inquam, in eam domum simul cum voce lætitiæ & laudis d
Dei quæ vox erit sonus populi festum celebrantis, ac festiuiter epulantis,
& de perceptis à Deo beneficiis cum lætitia gratias agentis.

6 Quare tristis es anima mea & quare cõturbas me?

6 Cùm ergo hæc aliquando secundùm promissiones Dei euentura sint,
quare sine intermissione tristis es anima mea? & quare me nimio dolore
conturbas?

*7 Spera in Deo quoniam adhuc confitebor illi: * salutare vultus mei, & Deus meus.*

7 Spera potiùs in Deo deposito mœrore, quoniam adhuc tempus ve-
niet quo ab his malis liberatus gratias cum reliquo eius populo illi agam,
* qui est salus vultus mei, quem erubescere non sinet, sed suæ præsentiæ
contemplatione magnifice sublimabit, & exhilarabit: quique est Deus
meus, à quo cùm totus pendeam nequaquam me deserere poterit.

*8 Ad meipsum anima mea conturbata est. * † propterea memor ero tui de terra Iordanis & Hermonij à monte modico.*

8 Mi Domine sic cum anima mea interdum cõsolationis gratia collo- e
quor. Ipsa enim in memetipso immenso mœrore conturbata est: propter
* quod ad consolationem eius, etsi à domo tua longissimè absim, & in
terra quæ iuxta Iordanem est, & Hermonij monte modico, exul agam, ta-
men in hac terra ac monte exiguo valde, præ angustissimo monte tuo,
quem inhabitas, semper memor ero misericordiæ, veritatis, & bonitatis
tuæ. † Semper etiam meipsum consolabor recordatione beneficiorum,
quæ exhibuisti patribus nostris trans & citra Iordanem, & in ipso Iorda-
ne, sed in montibus Hermonij, in Basam & Galaad, deuictis regibus ter-
ræ illius habitatoribus.

*9 Abyssus abyssum inuocat: * in voce cataractarum tuarum.*

9 Eheu vnam calamitatem me propemodum in modum abyssi absor
bentem, ita semper alia mox similis calamitas sine intermissione subse- f
quitur, vt vna alteram inuitare, adducere, & post se trahere videatur. * Id
autem fit per horrisonum strepitum cataractarum tuarum, quia, scilicet,
quasi cũ impetu noua semper super me mala more inundantiũ & per-
strepentium aquarum de cœlis effundis, & irruere facis, sicut cùm vere
nouo, ruptis nubibus, immensam vim imbrium è cœlis cum terrifico fra-
gore præcipitas, ita vt vna abyssus aliam aquarũ immensitatem aduoca-
re & adducere videatur.

10 Omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt.

10 Omnes sublimes tuæ inundationes, & feri fluctus aduersitatũ, qui-
bus homines obrui solent, in modum exundantis diluuij & eleuatę pro-
cellæ, super caput meum transierunt, me penè absorbentes.

11 † In die mandauit Dominus misericordiam suam, & nocte canticum eius.

11 At verò cùm nuper cum populo Dei dies solemnes agerẽ, Domino g
iubente, per diem adeò affatim exhibebatur mihi beneficentia eius, vt &
in nocte canticum eius esset in ore meo: quo illum de eius misericordia
interdiu percepta laudarem. † Sed & aliquando pulsis malorum tenebris,
ac luce prosperitatis reddita, decreuit Deus misericordiam suam exhibe-
re mihi, quare neque durante hac horribili miseriarum nocte, intermit-
tam illum canticis laudare.

*12 Apud me oratio Deo vitæ meæ: * dicam Deo susceptor meus.*

12 Apud me quoque durantibus his malis, erit in ore meo semper ora-
tio ad Deum, qui cùm sit author vitæ meæ, solus etiam eam conseruare
& fœlicem facere potest, ac proinde solus est ad quem confugere debeã.
* huic in oratione suppliciter dicam, mi Domine, tu solus es, ad quem
tanquam ad tutum refugium confugio, vt in eo suscipiar.

*13 Quare oblitus es mei, & quare tristis incedo, * dũ affligit me inimicus?*

13 Quare ergo sic te geris erga me, quasi oblitus mei, & quare me con-
tinuè tristem incedere permittis, * ob afflictionem inimici afficientis me
multis malis multisque opprobriis?

14 Dum confringuntur ossa mea exprobrauerunt mihi, qui tribulant me inimici mei.

14 Dum enim vires animi & corporis mei nimiis malis me prementi-
bus franguntur & debilitantur, id videntes inimici mei, qui me tribulãt,
etiam exprobrauerunt mihi, non sine blasphemia nominis tui.

15 Dum dicunt mihi per singulos dies, vbi est Deus tuus? Quare tristis es anima mea, & quare cõturbas me?

15 Dicunt enim mihi per singulos dies, vbi est inquiunt cõfidebas Deus
tuus, qui te his malis eripiat? * Attamen quorsum ô anima mea assiduè
tristis es, tuaque tristitia me conturbas?

16 Spera in Deo, quoniam † adhuc confitebor illi:

16 Spera potiùs in Deo deposito mœrore, quoniam adhuc tempus ve-
niet, quo ab omnibus his malis liberatus gratias illi agam, * qui est salus

* *salutare vultus mei, & Deus meus.* vultus mei, & Deus meus. † Adhuc confitebor illi quod ipse sit salus faciei meæ, & Deus mei curam gerens.

ANNOTATIONES

a SITIVIT ANIMA.] Fortè legendum esse, vt habēt libri correctiores, & nō fontē, vt passim legitur & cātatur in ecclesiis, manifestū est ex Græcis, quę habēt ἰσχυρόν. ea enim dictio manifestè significat fortē. Causam corruptionis præbuit quod in versu primo fiat mentio fontium ad quos ceruus, cui se compatat propheta, anhelat. Hebræa dictio אל El, quanquam etiam fortē significet, magis tamen significat Deum. Vnde vertunt, Sitiuit anima mea ad Deum viuum. Et D. August. nec fortis, nec fontis meminit, sed tātùm habet, ad Deū viuum. Ceterùm vt annotat Euthymius, quidam ex hoc versiculo sumptum esse dicunt hymnū illum, quē Græci Trisagion vocant, quo laudare Deum solemus, dicētes: Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis. Nam per viuum, immortalis designatur.

b FVERVNT MIHI LACHRYMÆ, &c.] Plerique intelligunt ideo lachrymas panes dici, quòd animā hominis reficiant & pascant. Verùm, id est, præter intentionem Prophetæ, qui his verbis non cōsolationem, sed anxietatem mētis suæ significare voluit, sicut & posteà in alio Psalmo dicit: Quousque irasceris super orationē serui tui? Cibabis nos pane lachrymarum, &c. quo proculdubiò noluit significare lachrymas animam pascere, sed animam dolore ita premi, vt cibo neglecto pro eo nihil aliud libeat, quam lachrymari.

c HÆC RECORDATVS, &c.] Secundùm sensum in paraphrasi explicatum, pronomen, hæc, ad sequentia refertur, & effundere animā, accipitur pro, animā arctatā tribulationibus dilatare per cōsolationē. Euthymius autem Græcus interpres præter hunc sensum & aliū indicat, vt pronomen, hæc ad præcedētia referatur, videlicet quod dicebant illi, vbi est Deus tuus? & effundere in se animā, accipiatur pro eo quod est omnē constantiā eius & firmitate in seipso dissoluere, quoniā firmiora & constantiora esse solent quæ sunt solidiora: quæ verò fluida sunt, molliora atque laxiora. Quomodo & priùs dixit Psal. 21. Factū est cor meū tanquā cera liquescēs in medio ventris mei. Secūdùm hunc sensum cōiunctio, quoniam accipi debet nō causaliter, nec pro, quòd, sed vt sępe accipitur in Psalmis, pro aduerbio confirmandi, vt sit idem quod & certè. Quidam effundere animā in seipso, accipiunt pro laxare menti doloris habenas, ac sinere animo pro libito indulgere dolori. Afferunt autē ad hanc sententiā scripturæ loca, vt cum 1. Reg. dicitur, Anna effudisse animam suam corā Domino. Et cùm dicitur in Psalmo sequēti: Effundite corā illo corda vestra. Verùm aliud est effundere animam corā Domino, quod est omnia sua desideria Domino exponere: & aliud effundere animam suam in seipso, sicut isti accipiunt. At hæc oratio, effundere animam suam super se, legitur etiā apud Hebræos Iob 30. vbi pro eo quod nos legimus. Nunc autē in memetipso marcescit anima mea: Hebræa habent: Et nunc super me vel in me effundit se anima mea. Vnde satis licet colligere veriorem esse interpretationē istam iam dictam. Secundùm quam, pronomen hæc, etiam ad sequentia referendū est, sed verbū, trāsibo, futuri tēporis, exponēdum est vt frequenter pro præterito imperfecto, vt sit hic sensus: Liberè permisi animum meū indulgere dolori, quoniam recordabar quòd transire solebā cum aliis in domum Dei, quæ interpretatio vel ob id maximè congruere videtur, quod recordatio non sit vel futurorum, vel præsentium, sed præteritorū. Sic & quod hic sequitur, propterea memor ero tui, &c. ipsi exponunt & vertunt, anima mea conturbata est, propterea quod memor eram tui, &c.

d SONVS EPVLANTIS.] Græca habēt genitiuū ἤχου soni, quemadmodum & August. legit, & tunc sensus est, in voce epulantium, in voce inquam soni: & tunc huius genitiui adiectiuū est genitiuus, epulantis, qui apud Græcos & Hebræos non simplices significat epulas, sed epulas festiuas, imò ipsam festiuitatem, quam epulis solennibus celebrare solebant quo modo verbum epulemur, accipi debet. 1. Cor. 5. pro festō agere, & festiuiter epulari. Itaque sensus apud Græcos est, in voce soni festiui, vel festiuitatem celebrātis. Et dubitari potest, si nō interpres noster pro soni vetterit sonitus in genitiuo casu, quanquam sensus coincidet si subaudiatur in voce, quæ est sonus epulantis s. multitudinis. vt habent Hebræa, sicut etiam relatiuum cum verbo substātiuo debet intelligi in versu sequenti: confitebor illi qui est salutare, &c. nisi maluerimus hoc modo orationem illā perficere: Cōfitebor illi. & carminibus de illo testabor, quòd ipse sit salutare vultus mei, & Deus meus.

e DE TERRA IOR &c.] Per terrā Iordanis secūdùm sensum mysticū rectè quis intellexerit Ecclesiā hic militantem quæ baptismate tanquam Iordanis flumine in quo baptisma cœpit irrigatur. Secundùs sensus in paraphrasi explicatur, huic etiam conuenit sensus mystico

f ABYSSVS ABYSSVM, &c.] Afferūtur aliqui huius versus sensus, pij quidē, sed proposito nō cōuenientes quales duos indicat Euthymius, quorū primus est: Profunditas peccatorū meorum profunditatē inuocat tuæ misericordiæ, idq; ad vocem & prædicationem tuorum Apostolorum, qui tanquam tuæ cataractæ, plenitudinē cœlestis doctrinæ nobis effundūt. Alter est Nouum testamentum inuocat in testimonium vetus testamētū, ad prædicationem tuorum Apostolorum, aut Prophetarū. Iuxta proprium sensum in paraphrasi indicatum, est elegans allegoria, qua inducitur Deus excitatis tonitruis, & ingenti tēpestate Dauidē obruere infinita copia imbrium. In qua allegoria persistit adhuc in versu sequenti, vbi notandum per excelsa, Græcis esse μετεωρισμούς, quæ dictio propriè significat subleuationes, vel, vt Aug. legit suspensiones, significat autem hoc loco imbres ex sublimibus nubibus in aere suspēsis decidētes. Aquas autē in scripturis dici pro calamitatibus, nemo est qui ignoret

g IN DIE, &c.] Iotei duos sensus, quos habet paraphrasis, secūdo sensus multum patrocinatur, quòd Hebræa & Græca habent verbum futuri temporis, mandabit. Verum frequenter futura pro præteritis, & contra accipiūtur. Secundus etiam sensus magis conuenit intellectui mystico, secundùm quem per diem cōuenit intelligere tempus futuræ vitæ, eo quòd tunc & omnia erunt nobis festa, & liberatio ab omnibus malis. Per noctem verò tēpus præsens, quòd in eo versemur in multis ignorātiis, erroribus & malis. Itaque sensus mysticus huius versus est: Et si nunc in multis agam malis, tamē in futura vita, pulsis omnibus malis, Dominus exhibebit mihi misericordiam illam suam perfectam, propter cuius spem etiā in hoc tenebroso tempore miseriæ huius vitæ, non desinam eius laudes carminibus celebrare.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XL.

Eiusdem est hic Psalmus cum superiori Psalmo argumenti, & secundùm sensum literalem, & secundùm sensum spiritualem. Est enim velut continuatio materiæ præcedentis. Vnde apud Græcos ἀνεπίγραφος est, hoc est, tituli nullius inscriptionem habens. Precatur itaque Propheta secundùm iustum Dei iudicium liberari ab iniquo viro siue Saule, siue Absalone, & gente illi in malum confœderata, vt ab exilio, quod ab illis patiebatur, reuocatus laudes Dei in domo eius depradicare posit, cuius aliquando consequendi certa spe concepta, animam suam interim dum affligitur, consolatur. Conuenienter autem hic Psalmus secundùm Ecclesiasticam consuetudinem ante Missæ initiū præmittitur quasi ad illud sacrosanctū officium præparatorius, vt ad altare Dei de cuius accessu hic fit mentio accessurus, hoc Psalmo precetur se liberari ab iniqua dæmonum natione, semper oppugnantium iustos semperq; studentium spiritum hominis iusti inutili mærore conturbare, quem maximè abesse optat in peragēdo

Missarum

Miſſarum officio, ad quem depellendum, & ad deuincendum hoſtes noſtros inuiſibiles efficaciſſima eſt menſa Dominica, certiſsimum ſymbolum parata nobis per Christum peccatorum remiſsionis, pignus æternæ vitæ, animæ piorum robur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Iudica me Deus, & diſcerne cauſam meam de gente non ſancta.
** ab homine iniquo & doloſo erue me.*
2 Quia tu es Deus fortitudo mea.
** quare me repuliſti, & quare triſtis incedo, dum affligit me inimicus?*
*3 Emitte lucem tuam & * veritatem tuam:*
** ipſa me deduxerũt, & adduxerunt ad montem ſanctum tuum, & in tabernacula tua.*
*4 Introibo ad altare Dei, * ad Deum † qui lætificat iuuentutem meam:*
5 Confitebor tibi in cythara Deus Deus meus.
** quare triſtis es anima mea & quare conturbas me?*
6 Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, ſalutare vultus mei, & Deus meus.

IVDEX meus eſto Deus, meámque cauſam te diſcernere à gente impia, quæ me perſequitur, declara, à viro, qui inique & doloſè me perdere quærit, libera me.
2 Tu enim Deus es robur meũ, per quem hactenus omnia mala deuici, & in quo ſolo iam nitor, *quare ergo ſic te nunc mihi exhibes, quaſi me à tua cura & protectione abieceris? & quare ſinis vt aſſiduè mœrens incedam, dum te permittente inimicus me affligit?
3 Emitte iam tandẽ è cœlis ſuper me fauorem tuum & opem, quæ pulſis his malorum tenebris, me illuminet & recreet, * emitte quoque tuam in præſtandis promiſſis fidelitatem, eam in me declarando: *lux enim & veritas tua me ex hoc exilio deducent, & tandem introducent in mõtem ſanctum tuum, quem peculiariter inhabitas, & in tabernacula tua.
4 Per eas comites introibo vſque ad altare, in quo illi ſacrificia laudis offeram. * Introibo ad Deum qui tum quidem ſua præſentia, & percepta bonitate lætificabit me iuuenem factum & innouatum, viribus, ſcilicet, meis per hæc mala ſeneſcentibus modò & languentibus, tunc reſumptis. †Qui etiam nũc ſubinde, dum in his malis veteraſco, me ſua conſolatione ita lætificat, vt per eam lætitiam reiuueneſcam, viribusq́; reſtitutis alacrior & fortior efficiar.
5 Tunc mi Deus, Deus inquam meus quem vnicè colo & amo, gratias tibi agam, teq́; laudabo ſimul cum modulatione cytharæ. Cùm autem hæc aſſequendi ſpem habeas, cur aſſiduè triſtis es ô anima mea, & tuo mœrore me conturbas?
7 Spera potiùs depoſito mœrore in Deo, quoniam adhuc veniet tempus quo in domo eius gratias ei agam qui Deus meus, & ſalus vultus mei, quẽ pudefieri nõ ſinet, ſed ſua præſentia, fauore, atque allata ſalute exhilarabit.

ANNOTATIONES

a EMITTE LVCEM TVAM, &c] Iuxta ſenſum paraphraſis, lux & veritas in Deo ſunt, quę tamen mitti dicuntur, cùm opere declarantur in hominibus, quomodo & alibi dicit, Mittet Deus miſericordiã ſuam & veritatem ſuam, & eripuit me, de medio leonũ. Poſſunt tamẽ hæc myſtico magis ſenſo accipi, vt in mẽtibus noſtris intelligatur, vt lux quidem ſit illuminatio ea, qua a Deo perfunditur mens humana ad cognoſcendũ: veritas verò, ipſa cognitio, ad quam lux diuina perducit. Hæc enim proprio ſenſu emitti a Deo dicũtur, & per hæc deducuntur homines in tabernacula cœleſtia. Subest tori etiam intelligentia per lucem & veritatem Dei rectè accipitur ſignificari Chriſtus, qui de ſeipſo dicit, Ego ſum lux mundi Ioan 8 Ego ſum via, veritas, & vita Ioan 14 Hunc veteres ſancti emitti, è cœlis poſtulabant, vt iuſto Dei iudicio per ipſum liberarentur a poteſtate Satanæ. Hunc & nos ſecũdò emitti poſtulamus, vt per noniſſimũ eius aduẽtũ plenè liberemur ab omnibus inimicis, ac trãsferamur in cœleſtes Dei mãſiones. Meminit huius intelligentiæ nõ tantùm D August ſed & Euthymius qui etiam monet verba illa preterita, deduxerunt & adduxerunt, pro futuris accipienda. Certè Hebræa habent futura.

LÆTIFICAT IVVENTVTEM MEAM] Paraphraſis indicat duplicem huius interpretationem. Primum, vt præſens accipiatur pro futuro, Lætificabit. Vetiam quidem præter ſenſum in paraphraſi explicatum, qui literam & myſtico conuenit: ſenſus, quidam hunc locum ſic intelligunt: Ad eum veniam qui lætificabit iuuẽtutem meam quam ago, commutabit, & perducet ad virilem ætatem, vt iuuentus intelligatur ſtatus illius vitæ: cùm contra in alio ſenſu iuuentus intelligatur in futura vita. Verùm hic ſenſus tantùm conuenit ſenſui myſtico. Secundò, indicatur ſenſus, quo intelligitur hæc pars ſeruato tempore præſenti: Hebræa verò longe ſecùs habent, Ad Deum lætitiæ, & exultationes meæ. b

In finem filiis Core ad intellectum.

ARGVMENTVM PSALMI XLIII.

Plerique ſunt Pſalmi, qui cùm à Dauide, aut ſaltem tempore Dauidis compoſiti putentur, tractant de calamitatibus & afflictionibus populi neque præteritis, neque præſentibus, ſed poſt ea tempora futuris per Sennacherib, Nabuchodonoſor, Antiochum: & poſt eos per Chriſtianorum perſecutores, quas afflictiones ſpiritu prophetico prævidẽs Pſalmorum author, Pſalmos in perſona populi huiuſmodi calamitates perpeſſuri reliquit, quibus in eis afflictionibus populus Deum precaretur, de quorum numero vnus eſt hic Pſalmus, quem Iudæi quidẽ de ſuo præſenti exilio interpretantur. Verùm quoniam eis non competit, quod hic dicitur: Et iniquè non egimus in teſtamento tuo & pleraque quæ ſequuntur, in quibus populus, qui hic loquitur, ſuam iactat innocentiam: manifeſtum eſt vanã, eſſe illorũ interpretationem. Ob quam eandem cauſam quidam Catholici putant Pſalmũ hunc etiam accipi non poſſe de captiuitate Babylonica, aut perſecutione quam Machabæi in tempore ſub Antiocho illustri, perpeſſus eſt populus Iſraeliticus, cùm & illã, & hãc ob peccata ſua populus ille paſſus ſit, vt patet ex Threnis Hieremiæ, & ex

2. Macha

2.Machabeorum c.5.Proinde tantùm intelligendum volunt de Christianis,qui tẽpore primitiuæ Ecclesiæ omnia hæc perpeßi sunt,quæ hic praecinuntur.Quemadmodũ & D.Paulus ad Romanos versum 24.de persecutione, quæ suo tepore Ecclesia Christi exercebatur,adducit.His non obstantibus,ad literam videtur hic Psalmus agere de afflictione veteris populi,vel ea quam sub Nabuchodonosor,vel potiùs ea quam sub Antiocho pertulit,vt sit vox non quidem totius populi,sed eorum qui ex eo populo adhuc synceri & iusti perstiterunt,quorũ proculdubio magna pars fuit. Quoniã autem eorum afflictio,vmbra quedam fuit & figura eius quam à varijs tyrannis credentium Ecclesia primitiua passa est,omniaq́; quæ hic canuntur cumulatius verior Israel expertus est, iuxta anagogen,& principaliter ad primitiuæ Ecclesiæ persecutionem referendum est,quemadmodum & Paulus fecit.Itaque Dei populus grauiter afflictus,cõmemorans primũ Dei beneficia patribus præstita, & miracula pro illis patrata queritur ex opposito nũc se à Deo derelictũ,vt ab hostibus suis diripiẽdus sit & deridẽdus, nec Deũ sibi adesse antiquis illis suis miraculis,precaturq́; vt ille virtutem suam tandem exerat,suosq́; ab impiorũ iniurijs asserat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus auribus nostris audiuimus, patres nostri annuntiauerunt nobis.
2 Opus quod operatus es in diebus eorum, & in diebus antiquis.
3 Manus tua gentes disperdidit,
** plantasti eos:*
** afflixisti populos & expulisti eos:*
4 Nec enim in gladio suo possederunt terram:
** & brachium eorum non saluauit eos.*
5 Sed dextera tua & brachium tuum,& illuminatio vultus tui:
**quoniam cõplacuisti in eis.*
6 Tu es ipse rex meus & Deus meus,
** qui mandas salutes Iacob.*
7 In te inimicos nostros ventilabimus cornu:
** & in nomine tuo spernemus insurgentes in nos.*
8 Non enim in arcu meo sperabo,
** & gladius meus non saluabit me.*
9 Saluasti enim nos de affligentibus nos:
** & odientes nos cõfudisti.*
10 In Deo laudabimur tota die:
** & in nomine tuo confitebimur in secula.*
11 Nunc autem repulisti,& confudisti nos.
** & non ingredieris Deus in virtutibus nostris.*
12 Auertisti nos retrorsum post inimicos nostros:
** & qui oderunt nos diripiebant sibi.*
13 Dedisti nos tanquam oues escarum:
**& in gẽtib* dispersisti nos.*
14 †Vendidisti populũ tuum sine pretio.
** & non fuit multitudo in commutationibus eorum.*
15 Posuisti nos opprobrium vicinis nostris:subsannatio-

Evs non ipsi auribus nostris audiuimus, patres eoim no- Psal. 43.
stri annuntiauerunt nobis. a
2 Insignia opera quæ tu operarus es temporibus eorum
& temporibus quæ illos præcesserant.
3 Inter quæ opera hoc in primis oobis memorandum,
quòd tua omnipotentia Gentes Chananæas perdidit è terra quam habitabant:* eisque extirpatis,patres nostros firmiter in eorum loco collocasti,& habitare fecisti,* plurima mala intulisti populi illis,& expulisti eos è terra sua
4 Tu,ioquam, tua potentia hæc fecisti, palàm est enim patres nostros non suis armis terram illam obtinuisse,* nec propria fortitudine sese saluasse à tantis gentibus,cùm & nũmero,& armis ac fortitudine superiores essent Gentes patribus nostris.
5 Sed potentia tua & robur tuum,& benignus aspectus vultus tui, fauorque tuus, quo illis affulsisti, hæc illis præstiterunt, * non ob aliud, quàm quia tibi cõplacitum fuit in eis,quos sola tua bonitate ex omnibus gentibus in peculium tibi elegisti,eis benefacere destinans.
6 Tu ipse,qui hæc olim es operatus, etiam es rex meus & Deus meus.
* qui,cúm vis solo tuo iussu præstas populo tuo Israëlitico saluationes
7 Si adiuuare nos volueris,per te ioimicos nostros ita profligabimus,& dissipabimus,quomodo bos cornibus suis quæ rapit in ventum proiicit & dissipat: * & per virtutem tuam pro nihilo reputabimus iosurgentes contra nos,quantumuis alioqui formidabiles ob multitudinem & fortitudinem eorum. b.
8 Non eoim in arcu meo sperare volo, * certóque scio quòd gladius meus non poterit me saluare ab hostibus meis.
9 Tu enim es,qui superioribus temporibus nos, patresque nostros saluasti ab affligẽtibus oos:*& eos qui odio nos, persequebãtur, tu pudore affecisti,spe sua eos frustrans.Tu item solus,qui & nunc liberare nos potes ab his qui nos affligunt,
10 Id vbi feceris,in te Deo nostro cum laude tua lætabimur, & gloriabimur assiduè,fœlices nos ipsos prædicãtes:* & ad gloriam nominis tui laudes canemus perpetuò.
11 At verò iam tu oos siogulari illa cura exhibita patribus nostris abiecisti,& pudefieri nos permisisti,dum non præstas contra hostes nostros expectatam à te opem,* nec,vt soles,ampliùs egrederis cum exercitibus nostris in prælium,vt solito more nobiscum & pro nobis pugnes.
12 Cum issemus post inimicos nostros, tu nos deserens coegisti terga præbere eis,*réque nos deserente,hi qui nos odio persequebantur,diripiebant sibi & nos,& omoia oostra.
13 Permisisti nos fieri similes ouibus mactationi & esui destinatis, qui ad morem imbellium huiusmodi ouium iam venundamur,occidimur,& deuoramur:* dispersisti oos per externas,& à cultu diuino alienas nationes.
14 Populum tuũ tibi olim tam vnicè charum passus es venundari minimò pretio,& quasi pro nihilo,† sed & tu ipse populum tuum alienigenis vendidisti,tradens eum in seruitutem, nulla accepta ab eis pecunia, quasi vilissimi simus nec alicuius pretij:* In venditionibus corũ qui sunt de populo tuo,non fuit multitudo pretij,sed modico pretio ob captiuorum copiam,tanquam vilia iumenta emebantur.† neque tu ex eorum vẽditionibus magnum prétium tibi parasti, quos gratis Gentibus in seruitutem dedisti. c
15 Tales nos iam constituisti,vt probris nos afficiant vicioi nostri subsannent,& irrideant ij qui habitant circum nos.

16 Fecisti

nem & derisum his qui in circuitu nostro sunt:
16 Posuisti nos in similitudinem Gentibus.
** commotionem capitis in populis.*
17 Tota die verecundia mea contra me est, & confusio faciei meæ cooperuit me.
18 Hæc omnia venerunt super nos, nec obliti sumus te.
** & inique non egimus in testamento tuo.*
19 Et non recessit retro cor nostrum:
** declinasti semitas nostras à via tua.*
20 Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis:
** & cooperuit nos vmbra mortis.*
21 Si obliti sumus nomen Dei nostri:
** & si expandimus manus nostras ad Deum alienum:*
22 Nonne Deus requiret ista?
** ipse enim nouit abscondita cordis.*
23 Quoniam propter te mortificamur tota die.
** æstimati sumus sicut oues occisionis.*
24 Exurge, quare obdormis Domine?
** exurge, & ne repellas in finem.*
*25 Quare faciem tuã auertis, *obliuisceris inopiæ nostræ? & tribulationis nostræ?*
26 † Quoniam humiliata est in puluere anima nostra: cõglutinatus est in terra venter noster.
27 Exurge Domine adiuua nos:
** & redime nos propter nomen tuum.*

16 Fecisti nos tales, vt parabola, exemplum, & fabula simus gentibus, à
quibus de nobis, nostráque miseria passim cum ioco fit mentio, *& vt po
puli nobis conspectis, caput suum moueant super nos, ad irrisionẽ nostri;
17 Assiduè ab oculos versatur pudor meus, qui à me non recedit: & era-
bescentia, quæ est in facie mea, totam faciẽ meam occupauit & obtexit. *
18 Hæc omnia accederũt nobis, neque tamẽ ob hæc obliti sumus tui: *
neque fœdus tecum initum rupimus, ita vt trãsgrederemur legẽ tuam, &
ad alios deos declinaremus, quamuis id hostes nostri summè contende-
rent efficere:
19 Neque cor nostrum, te derelicto, aliò deflexit, *neque permisisti, vt
actiones nostræ declinarent à via mandatorum tuorum, in qua nos con-
stanter perdurare fecisti etiam in his multis malis.
20 Quod dico, tu ipse Domine verum esse nosti. Tu enim Domine nos
quidem valde attriuisti in loco captiuitatis nostræ, in quo multum affligi
mur, in terra Gentium, inter quas, draconibus magis quàm hominibus
similes, nos dispersi viuimus in magna afflictione: * iam grauissimæ ca-
lamitatis caligo, quæ mortis imaginem præ se fert, mortemq; quasi præ-
sentem ostendit, nos vndique obtexit & inuoluit.
21 Si autem in his tantis malis, (vt non pauci facere solent) obliti sumus
Dei nostri, qui nos tam grauiter afflixit, & si expansis manibus inuocaui-
mus Deum alienum:
22 Certè ipse Deus hæc cognoscet, *fallere eius cognitionem non pote-
rimus. * Ipse enim nouit non tantùm externa facta, sed & secreta cordis
hominum.
23 Itaque ipse Domine, qui omnia scis, nosti nos in his malis te non de-
reliquisse. Nos enim propter tui nominis cõfessionem & cultum assiduè
occidimur, grauissimisq; malis afficimur, *reputati sumus ab infidelibus
tanquam oues mactationi destinatæ. Ita enim nos pro illorum libito abs-
que omni commiseratione ad mortem & supplicia trahimur, quomodo
à laniis trahuntur oues, * nec pluris ab illis æstimantur, quàm à lanio o-
ues, dum mactat eas.
24 Proinde Domine hostium nostrorum considerans iniustitiam, no-
strámque synceritatem, nobis iam tandem exurge, tuámque nobis profer
potentiam, quare te nobis exhibes, quasi dormientem? * exurge tandem,
& ne perpetuò nos à tua cura & liberatione abiicias.
25 Quare benignum aspectum, fauorémque tuum auertis à nobis? * vt
quid sic te geris, quasi nullam habeas desolationis & afflictionis nostræ
rationem?
26 Ecce enim iam ita in terram depressi & prostrati sumus, vt venter no
ster firmiter adhæreat, nam morti proximi de vita propemodum despera-
mus, atque ab impiis oppressoribus misere conculcamur, nos vitaq; no-
stra. † Sed & nos præ nimia mentis angustia proni coram te in terra iace-
mus, humiliantes animas nostras.
27 Tuam itaque tandem pro nobis declara potentiam, & auxilium fer
nobis, & libera nos, non quidem ob virtutum nostrarum merita, sed pro-
pter temetipsum tuamque immensam bonitatem, & propter item gloriã
nominis tui ne id ab infidelibus semper blasphemetur, sed timeatur, & ve
nerationi sit apud eos.

ANNOTATIONES.

a PVS QVOD OPERATVS EST.] Potest istud & aliter accipi quam habet paraphrasis, singulariter, scilicet, vt per dies eorum & dies antiquos, eadem tempora intelligantur, quandoquidem coniunctio, & abest apud Græcos & Hebræos, vt opus de quo loquitur illud sit, de quo fit mentio in versu sequenti. Verum iam quod dicitur: patres nostri narrauerunt nobis, intelligi debet, quod narrauerint per posteros suos & scripta sua. Non enim patres illos, in quorũ diebus illud opus contigit, per se psalti illud opus narrauerũt, cum iamdudum mortui fuissent. Coniunctio, &, non est etiam in antiquis quibusdam Latinis exemplaribus, vt meritò ea lectio habenda sit incorrupta, quæ cum originalibus consentit.

b VENTILABIMVS CORNV.] Plerique omnia hæc futuri temporis verba per præteritum vertunt hoc modo: In te inimicos nostros ventilabamus, sperabamus, nõ in arcu meo sperabã, in Deo lætabamur tota die. Et videtur hic sensus magis conuenire illi quod ex opposito subiungit: nunc autem repulisti. Verùm alteri sensui magis patrocinatur, quòd pro eo quod nos habemus, qui mandas salutes Iacob: Hebræa habent, manda salutes Iacob: deinde quod vltimum verbum: confitebimur, per præteritum exponi non posse videatur. Non enim apertè satis dicitur: & nomini tuo confitebamur in perpetuum. Cęterùm in hoc versu rectius legitur, insurgentes in nos, quam in nobis, cùm & Augustinus habeat in nos, & exemplaria alia.

c COMMVTATIONIBVS.] Græca habent, ἀλαλάγμασι, vociferationibus & iubilationibus. Vetus interpres legisse videtur ἀλλάγμασι à verbo ἀλλάττω, hoc est, muto, quem sensum & Hebræa significant. Aldina editio habet ἀλλάγμασι. Euthymius vtrusque lectionis meminit.

d ET DECLINASTI SEMITAS NOSTRAS, &c.] Iuxta sensum paraphrasi indicatum repetenda est in hac parte negatio in priore membro posita, quemadmodum multi intelligunt hic Hebræa, quæ & ipsa non habent hoc loco negationem. Vnde D. Hieronymus vertit: nec declinauerunt semitæ nostræ. Est enim Hebræis familiare, negationem in principio sententiæ positam, ad vtramque

vtramque sententiæ partem referre, etiam si per copulatiuam coniunctionem connexa sint, quemadmodum apud nos sit 10 connexis per disiunctiuam, vt si dicatur: Nō recessit retrò cor nostrum, aut deflexit à via tua. Qui partē hanc affirmatiuè intelligunt, varios adferunt sensus D. Augustinus intelligit hunc sensum: Per tribulationes quas immisisti nobis, effecisti vt inciperemus cogitare de via mandatorum tuorum, & propter eam viam declinaremus semitas nostras, hoc est, eas relinqueremus secundùm quas nobis relictis sequeremur quæ carnis sunt. Euthymius hūc accipit sensum: Mutasti semitas nostras à via tēpli tui, vt ad illud amplius pergere nequeamus, nobis 10 captiuitate aut dispersione existētibus. Alij aliter. Sed omnium optimè, si affirmatiuè sit hæc pars accipienda, vt etiam Hebræa quidam intelligunt, via Domini intelligetur nō hic ad doctrinā & præcepta referri, sed sicut alibi aliquoties in sacris, ad rationem qua suos fouet, promouet & regit, complectens eos vt filios, benigneq; cum eis & indulgenter agens. Itaque sensus erit: Etsi nō recesserit à te cor nostrū, tu tamen flectere fecisti actiones nostras à via illa tua, qua soles nos deducere, hoc est, fecisti vt nostra instituta nō fœliciter per te procederent, sed à tua protectione desererentur & infœliciter nobis omnia succederēt. Ita enim indicant iuxta humanam infirmitatem iusti, cùm ad tēpus à Deo deseruntur: atque hanc intelligentiā crediderim solidiorē.

In finem pro his qui commutabuntur filiis Core, ad intellectum canticum pro dilecto.

ARGVMENTVM PSALMI XLIIII.

Tam secundùm Hebræos, quàm Christianos, Psalmus hic agit de Messia, etiamsi quibusdam videatur exponendus de Salomone, tanquam Christi typo, qui Iebedia, hoc est, dilectus, est appellatus. Verùm quoniā pleraque huius Psalmi Salomoni congruere non possunt, vt quod is de quo fit mentio Deus dicitur, & Dominus Deus & filij eius constituendi principes super vniuersam terram, de Messia exponendus est, & sponsa eius Ecclesia, non quidem absolute, ac sine omni respectu: sed prout Christus per Salomonem, Ecclesia verò ex gentibus collecta, per filiā Pharaonis, inter multas Salomonis vxores præcipuam, & vnicè dilectam præfigurata est. Sub qua figura etiam liber qui Cantica Canticorum inscribitur descriptus est. Itaque Psalmus hic, carmen est epithalamicum ac nuptiale, explicans honorem Messiæ veri Salomonis, vereq; Iebediæ, hoc est, dilecti sponsi, & eorum qui per eum commutandi erant ab infidelitate ad cultum veri Dei, hoc est, sponsæ eius Ecclesiæ Gentium. In quo quidem Psalmo psaltes præfatione præposita, qua propositum suum declarat, primum sponsum alloquitur commendans eum à formæ elegantia, sermonis eloquentia, pugnandi fortitudine, fœlici regni successu ob mansuetudinem eius & iustitiā, tum & à regni eius stabilitate & æquitate, à vestimentorum suauolentia, ab vxoris charissimæ præstantia, & splendore. Deinde ad sponsam sermonem conuertens admonet eam, vt oblita paternæ domus pristinaq; religionis, regi sedula intendat, & auscultet: futurum hoc modo, vt pulchritudo eius regi placeat, & summi cum ipso honoris particeps etiam ab alienigenis colatur tum mulieribus. Rursum autem ad sponsum sermone verso sponsæ eius pulchritudinem canit, multasq; ad decorem eius pedissequas regi adducendas, tum & fœlicitatem liberorum eorumq; dignitatem qui ex hac nascentur ei, futuri totius orbis principes. Postremum Psalmum conclusurus, siue sub sua, siue sub Ecclesiæ sponsæ Christi persona promittit se per omnes generationes sponsi huius memoriam celebraturum, atque ob id omnes populos illum laudaturos in perpetuum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Eructauit cor meum verbum bonum:

Cor meum suauissimo sancti spiritus epulo, dulcissimisq; Psal. 44
considerationibus & cogitationibus refertum, piæ nimia
plenitudine amplius se continere nequiens, effundit ser- a
monem valde tum iucundum, tum vtilem: * hæc autem
mea opera, hoc meum carmen ego loquor regi regum
Messiæ, quem hoc carmine alloquor, & de quo, atque ad cuius gloriam
hoc ego canticum pronuntio.

** dico ego opera mea regi.*

2 † Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.

2 Lingua mea in canendo hoc carmine erit velut calamus scribæ in scribendo expediti, velocitérque scribentis. Nam quomodo stylus expediti scriptoris manui obsequenter inseruit: ita & lingua mea promptè cupidéque depromet, quæcunque illi animus ad canenda diuina carmina expeditus, velociterq; impellens suggesserit. † Et sicut calamus, scribentis tantùm instrumentum est, & illuc tantùm mouetur, quò illum scribæ manus impulerit: ita & in hoc carmine lingua mea instrumentum erit diuini spiritus, qui tanquam scriba expeditissimus per eam describet, dictabitq; carmen rege dignum mouens linguam meam pro suo placito. Non enim tam meum est hoc carmen, quàm ipsius.

3 Speciosus forma præ filijs hominum.

** diffusa est gratia in labijs tuis.*

** propterea benedixit te Deus in æternum.*

3 O Messia, supra omnes filios hominum tu es forma speciosus, tum secundùm corpus tum maxime secundùm mentem, omni næuo peccati, à
quo nemo alius immunis est carētem, omniq; virtutū genere, ac gratiarū
donis mirificè supra omnes decoratum: * in labiis tuis diffusa est copiosè
gratia sermonis, quæ tāta est, vt in admirationem commoueas auditores,
super verbis gratiæ quæ prodeunt de ore tuo, hominumq; rebelles mētes
ad te, veramq; Dei cognitionē pelliceas: tanta item, vt propter eam humano
generi iratus Deus reconciliatus sit, te pro nobis bona loquente & deprecante. * Propter hanc autem tuam & formæ, & sermonis elegantiam, b
qua omnes mortales superas, Deus etiam te præ omnibus ornatissimum
suis muneribus reddidit in æternum, dās tibi perpetuam omnium quæ in

cœlis

cœlis,& in terra sunt potestatem, atque in dextram suam te subleuans,
téque per hæc ab omnibus semper benedicendum & laudandum fecit.

4 *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissimè.*

4 Cùm autem etiam sis fortissimus,accinge quæso te gladio tuo super
femur tuum, para te ad pugnandum,tua potentia tanquam gladio quodã
contra inimicos tuos.† Et gladium spiritus,quod est verbum Dei, in as-
sumpta humanitate fortiter apprehende,vt in eo vincas hostes tuos,siue
impurissimos dęmones,siue malos homines:illis quidẽ vsurpatũ in populũ
tuũ dominiũ pręripiendo,hos verò tibi spontanea volũtate subiiciendo.

5 *Specie tua & pulchritudine tua intende, prosperè procede,& regna.*

5 Accingere, inquam, gladio, simul cum dato tibi à Deo splendore ac c
decore fortitudinis, atque iustitiæ. Sicque intende bello quod dixi, pro-
sperrimè procede in cœptis tuis,& deuictis hostibus tuis regnũ obtineas.

6 *Propter veritatem, & mansuetudinẽ, & iustitiam * & deducet te mirabiliter dextera tua.*

6 Idque ob id,quòd veritate, mansuetudine & iustitia polleas, virtuti-
bus bono rege dignis,quibus sibi maximam dignitatem populique amo-
rem reges conciliant. * Sed & omnipotentia diuinitatis tuæ te in hoc
negotio mirabiliter diriget, faciens te cum omnium admiratione ad op-
tatum de hostibus tuis triumphum pertingere.

7 *Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent in corda inimicorum regis.*

7 Sagittæ tuæ vehementer acutæ infigẽtur cordibus inimicorum tuo- d
rum,ô rex,vnde fiet,vt variæ nationes tibi subijciantur & supplices fiãt.
Verba enim doctrinæ tuæ quibuslibet sagittis acutiora, summa cum ce-
leritate totum orbem discurrentia etiam interiora hominum eorum,qui
tibi priùs restiterũt,corda penetrabunt,quibus salubriter vulnerati,spon-
te sua se tibi subdent, imperata facere parati.

8 *Sedes tua Deus in seculum seculi: * virga directionis virga regni tui.*

8 Sic autem tua fortitudine paratum regnum tuum, ô Christe Deus,
non vt aliorũ regum regna,aliquando abs te auferetur,sed erit æternum:
* sceptrum tuũ regale,sceptrũ est iustitiæ.Potestate enim tua iudiciaria,
quã simul cũ regno obtines,rectè justeq; vteris,iudicãs omnes in iustitia.

9 *Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: * propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.*

9 Amantissimus es iustitiæ, & odio prosequeris quicquid est ab æqui-
tate diuersum: * quare Deus pater, Deus, inquam, tuus, secundùm as- e
sumptam humanitatem,vnxit te,Christe, oleo lætificante, & te, & tuum
populum, præ omnibus qui tecum in nomine vel regis,vel filij Dei com
municant. Inter omnes enim suos filios,qui tecum in natura communi-
cant,& ad eandem vocati sunt hæreditatem,tibi soli summam omnium,
quæ in cœlis & in terra sunt potestatem tribuit, regem te omnium con-
stituens,& in dexteram tuam te extollens.

10 *Myrrha & gutta, & casia à vestimentis tuis, à domibus eburneis,ex quibus delectauerunt te, * filiæ regum in honore tuo.*

10 Myrrha, stacte,& casia, omnisque generis aromata suauiter spirant
& redolent à vestimentis tuis,quæ deprompta sunt è domibus ac repo-
sitoriis vestium eburneis, ex quibus vestimenta desumpta te suo odore
gratissimo lætificauerunt. Varius enim ac multiplex virtutum,doctrinæ,
miraculorum ac gratiarum odor spirat & emanat ab assumpta à te hu-
mana natura,qua tanquam vestimento diuinitas tua circundata est, pro-
cedens è virginis aula,candidiore quouis ebore,è qua cum variis charis-
matum donis prodiens humana natura te supra modũ exhilarauit. * Ac-
cedit ad hunc gloriæ tuæ splendorem,quòd in tanto tuo honore tibi non
vnius tantùm, sed multorum regum ac principum magnorum filiæ ad-
sunt in obsequium tuum. Multæ enim fidelium animæ, multæque pro-
uinciarum ac regnorum collectiones, per Prophetarũ scripta,& Aposto-
lorum prædicationem spiritualiter Deo genitæ,se tibi in decore hoc re-
gni tui quod adeptus es,exhibent, paratæ in quibusuis tibi obtemperare.

11 *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circundata varietate.*

11 Inter has regum filias,vna præ aliis magis dilecta, omnium aliarum
regina ac primaria tua coniunx, astitit tibi ad dexteram in veste aurea,
circumamicta veste variegata,varióque omnis generis ornatu.Inter om-
nes enim fidelium Ecclesias vna speciosior ac peculiariter amata, prima
credentium Ecclesia ex gentibus maximè collecta, tibi proximè con-
iuncta, regni tui æterni tecum sublimiter particeps, vestita quasi aureo
vestimento,ardentissima charitate,qua vsque ad mortem tibi deuota est,
ac diuersarum virtutum ornamentis decorata.

12 *Audi filia,& vide, * & inclina aurem tuam: & obliuiscere populũ tuum, & domum patris tui.*

12 Tu autem filia à Messia tam peculiariter electa,audi diligenter quæ
te rex de veri Dei vero cultu docturus est,eáque solicitè perpende, * au- f
rem tuam ad obediendum illi præbe, & secundùm illius monita ante g
omnia obliuiscere populum tuum,de quo egressa es,& cognationem pa-
tris tui. Neglige vanam religionem ac impiam conuersationem gentilis
& idololatræ populi, ac mundanorum hominum, inter quos nata es, à
quibus te rex in coniugem vocauit.

13 *Et concupiscet rex decorem tuum: * quoniam ipse est Dominus Deus tuus, & adorabũt eum.*

13 Hæc si feceris, pulchritudinem tuam tum naturalem, tum quam ex h
obedientia eius & neglectu paternæ ac pristinæ religionis consequeris,
rex eximio amore prosequetur,* & certè quò magis scias te illi auscul-
tare debere, ipse est Dominus Deus tuus, cui meritò supplex esse debes,
quandoquidem eum suppliciter venerabuntur omnes nationes.

*14 Et filia Tyri in muneribus: * vultum tuũ deprecabuntur omnes diuites plebis.*

14 Quòd si quæ dixi feceris etiam populi Tyri, externæque gentes venient ad te cum muneribus quæ tibi offerent: * imò propter tuam magnificentiam & gloriam à sponso tuo tibi communicatam, venerabuntur te omnes reges ac principes cuiuscunque plebis deprecantes te, vt ipsos tibi velis adiungere, tibique vnitos in sponsi tui communionem perdocere.

15 Omnis gloria eius filiæ regis ab intus,

** in fimbrijs aureis circumamicta varietatibus.*

15 Huius filiæ regis erit in interiore regia omnis gloria. Versabitur enim cum rege assiduè in interiore parte domus, regis societate semper perfruens, ac secretissimorum eius conscia: hic autẽ consistens tota gloriosa erit, omnibúsque modis decorata: hæc filia regis altissimi, à quo Messiæ in coniugem data est: † Neque in exterioribus tantùm ornata erit, sed multò magis omnis generis ornatus & pulchritudo erit ei intrinsecus in animo. * Circumamicta erit vestibus variegatis simul cum fimbriis aureis. Decorabitur enim multiplici, tum spiritualium gratiarum, tum virtutum varietate, in operibus eius omnibus conspicua: quæ virtutum varietas ita charitati erit intertexta, quomodo in pretiosis vestibus diuersos colores filis aureis intextos videmus: ita quoque à charitate omnes virtutes continente claudetur, terminabitur, ac ornabitur, quomodo fimbriæ vestem & terminant, & ornant.

16 Adducentur regi virgines post eam, proximæ eius afferentur tibi.

16 Post hanc regis sponsam, adducentur ad regem virgines, sponsam reginarum more comitantes, amicæ eius afferentur etiam tibi, ô rex. Post Ecclesiam enim primitiuorum tibi adducentur omnium gentium Ecclesiæ, electorúmque animæ ex vniuerso orbe, quæ relicta patria, patrióque cultu primæ tuæ sponsæ vestigia fidem ac charitatem sequentur, nuptias etiam tecum celebrantes, sed virgines castæ semper permanentes, nec vlterius cum alienis diis fornicantes, nec synceritatem fidei corrumpentes.

*17 Afferentur in lætitia & exultatione, * adducentur in templum regis.*

17 Adducentur autem hæ virgines cum summa omniũ lætitia, & exultatione, * adducentur simul cum primaria sponsa vsque in intimum palatium regis, in Ecclesiæ scilicet Catholicæ (quæ regis summi templum est) vnitatem, ac tandem in cœlestem mansionem, vbi perpetuo regis conspectu, & iucunda societate perfruentur.

*18 Pro patribus tuis, nati sunt tibi filij: * constitues eos principes super omnem terram.*

18 Accedit ad hunc tuum tantum splendorem etiam liberorum fœlicitas. In locum enim patrum tuorum, Patriarcharum scilicet & Prophetarum, nascentur tibi filij, patribus longè præstantiores, Apostoli, Apostolicique viri: hos tu constitues principes populorum super vniuersam terram. k

19 Memor ero nominis tui in omni generatione & generationem.

19 Quoniam autem sic omnibus modis es gloriosus, ego carminibus de te compositis memorabo, & memorabile faciam nomen tuum apud omnes posteros. l

20 Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in seculum seculi,

20 Propter quod omnes mundi nationes te celebrabunt & laudabunt vsque ad consummationem seculi, & in perpetuum.

ANNOTATIONES.

a DICO EGO OPERA MEA REGI.] Verbum, dico, facilè hic imponere potest lectori, cui prima facie videri possit esse verbum primæ coniugationis, significans offerre & addicere, iuxta modum loquendi, quo dicimus dicare alicui poëmata aut libros editos. At ex Græcis simul & Hebræis constat esse verbum tertiæ coniugationis, significans loqui & pronunciare. Nam Græcis est λέγω, & Hebræis est participium אומר Omer, quod loquentem & dicentem manifestè significat. Loquitur autem Propheta de hoc carmine, quod dicit se dicere regi, siue quia in hoc regem alloquitur, siue quia in eius gloriam canitur, siue quia de ipso est: vt datiuus exponatur hoc loco, quomodo Psal. 3. Multi dicunt animæ meæ, hoc est, de anima mea.

b PROPTEREA BENEDIXIT TE DEVS.] Difficultatem aliquam facit in hoc versu coniunctio, propterea, eò quòd quæ præcedunt, non videantur esse causa impetratæ benedictionis Dei, sed contrà potiùs benedictio Dei causa est eorum quæ præcedunt. Ex diuina enim benedictione præueniente ipsum, Christus habuit & pulchritudinem suam & gratiam labiorum, non autem sua pulchritudine & gratia labiorum promeruit sibi Dei benedictionem. Similem imò maiorem difficultatem exhibet eadem coniunctio in versu sequenti: Propterea vnxit te Deus tuus, &c non enim quia dilexit iustitiam, & odiuit iniquitatem, ideo vnctus videtur à patre, cùm à patre vnctus sit Spiritu sancto ab initio conceptionis atque ab ea vnctione habuerit vt diligeret iustitiam, & odiuerit iniquitatem. Itaque vt has fugiant difficultates, quidam ex Hebræo vertunt vtroque loco, propterea quod, vt nna quod præcedit, significetur esse causa sequentia, sed econtrà quod sequitur significetur esse causa eius quod præcessit. Eisdem de causis in nostra lectione quidam præpositionem, propterea, accipiunt, non vt significet id quod secutum est, & præcedentibus meritis obtentum, sed potius causam finalẽ, vt sit sensus. Ad hunc finem Deus pater te benedixit, vt esses speciosus forma præ filiis hominum, & diffusa esset gratia in labiis tuis. Similiter ideo te Deus tuus vnxit præ consortibus tuis, vt diligeres iustitiam, & odires iniquitatem. Sic enim D Augustinus hunc posteriorem versum enarrat: potest tamen vtrobique coniunctio, propterea, accipi, vt significetur præcedentia causam esse eorum quæ subijciuntur, iuxta intelligentiam in paraphrasi insinuatam, vt scilicet intelligantur hi duo versus non de prima benedictione, & vnctione, quæ omnia merita præcessit, sed de ea, quam Christus suis meritis consecutus est, ea scilicet qua exaltatus est super omnia, accepto à patre nomine, quod est super omne nomen. Sicut enim Dauid frequenter vnctus est in regem, semel scilicet secretò à Samuele in domo patris sui, semel à tribu Iuda, & tertiò ab omnibus filiis Israël: ita & Christus vnctus est in sua conceptione, ita vt sit natus Rex Iudæorũ, ac deinde in baptismo, veluti secundò vnctus est cùm de eo dictum

dictum est cœlesti voce: Hic est filius meus dilectus, &c. ac postremùm per resurrectionem & ascensionem suam, omnium rex declaratus est, non solùm Iudæorum, sed etiam Gentium.

c SPECIE TVA ET PVLCHRITVDINE.&c.] Non tantùm ex Hebræis, sed etiam ex Græcis patet, versum hunc perperam à plerisque distingui. Primùm enim ablatiui illi, specie tua & pulchritudine tua, non possunt coniungi cum verbo, intende, sed potiùs cum præcedentibus: deinde aduerbium, prosperè, coniungi debet non cum verbo, intende, sed cum verbo, procede. Est enim Græcis καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ, hoc est, & intende, & prosperare, vel prosperè procede. Coniũctio enim & manifestè docet, præcedẽtes ablatiuos cum verbo, intende, nõ esse iungendos, sed cum præcedẽti, accingere, quomodo & D Augustinus distinguit & Euthymius.

d SAGITTÆ TVÆ ACVTÆ.] Videri potest interpretem vertisse, nõ in corda, sed in corde: Cùm Græcis sit ἐν καρδίᾳ, hoc est, in corde, quomodo non solum legit D Augustinus, sed & Hieronymum sic legisse cõmentarius eius arguit. Explicat enim populos cadere in corde, quia non superbiunt, sed humiliter credunt, quomodo & Augustinus intelligit. Itaque hãc partem, in corde, coniungunt cum illo quod præcedit. Populi sub te cadent. Et quoniam iam durè annectitur, inimicorum regis, ferè alij, teste etiam Euthymio, verba illa, populi sub te cadent, intelligunt per parenthesin intexta, vt illud, in corda, vel in corde inimicorum regis, iungatur cum illo, sagittæ tuæ acutæ, & sit sensus: Sagittæ tuæ acutæ sunt in ipso corde, hoc est, illud penetrant, vel· Sagittæ tuæ acutæ infixæ sunt in corde vel corda. In illo, inimicorum regis, est subita personæ mutatio, pro inimicorum tuorum. Et quandoquidem per sagittas, intelligitur verbum prædicationis Euangelicæ, quod dicit, inimicos regis, accipi debet pro tempore præterito, hoc est, pro iis qui priùs inimici erant, cùm vulnerati sagittis salutaribus, amici facti sint. Possunt tamen etiam accipi per sagittas, pœnæ & supplicia, quibus plectitur eorum pertinacia, qui salutare regnum Christi repudiant. Et notandum, Prophetã Messiæ pugnaturo & gladium tribuere, quo cominus pugnatur: & sagittas, quibus eminus hostis inuaditur, vt intelligatur eum perfectè instructum, nec quicquam eius manum posse effugere.

e VNXIT TE DEVS DEVS TVVS.] Diuus Augustinus prius nomen, Deus, refert ad filium, quem hic Propheta alloquitur, posterius ad Patrem, vt sit sensus: O tu Deus, vnxit te Deus tuus, idque putat ex Græcis esse manifestũ. Etenim, inquit, in Latino putatur idem casus nominis repetitus, in Græco autem euidentissima distinctio est, quia vnum nomen est quod compellatur, & alterum ab eo qui compellat. Verùm vt hodie leguntur Græca, non video vnde hæc constet distinctio Nam etsi possit alterum nomen ad filium, alterum ad patrem referri, nihil tamẽ cogit vt sic intelligatur, imò potiùs vtrunque ad patrem videtur referendum, sicut & apud Hebræos, cùm sic hic dictum videatur, ὁ θεὸς ὁ θεός σου, sicut alibi dicit: ὁ θεὸς ὁ θεός μου, id est, Deus, Deus meus. Citat quidem hũc versum D Paulus ad Hebræos, simul cum versu præcedente: sed id non eò facit vt ex versu hoc ostendat Messiam esse Angelis superiorem, quòd Deus esset Ad hoc enim valet versus superior, in quo manifestè Messiæ nomen Deo tribuitur, cùm dicitur: Sed tua Deus in seculum seculi. Hunc verò versum adiungit, quòd in eo dicatur Messias vnctus præ consortibus, hoc est, magis quàm omnes consortes.

f E DOMIBVS EBVRNEIS.] Per domos eburneas, quidam intelligũt domus & palatia Regis, ex quibus Rex odoriferis indutus vestimentis procedit. Proptereà enim dictio Hebraica palatia significat, sicut & dictio Græca βαρίων, teste Euthymio, significat templa. Ac tum quidem sensus erit· Myrrha & gutta redolent à vestibus tuis, dum procedis è domibus eburneis. Verùm alter sensus, quem explicat paraphrasis, cõuenientior videtur, quòd non sit verisimile domos Regis Salomonis, ad quem alluditur, eburneas fuisse. Itaque palatia, vocat magnas arcas, in quibus reponuntur vestimenta, hac vsus metaphora ob amplificationem rei.

EX QVIBVS DELECTAVERVNT TE, &c.]
g Apud Hebræos hæc pars, filiæ regum in honore tuo, principium est versus sequentis. Itaque nominatiuus, filiæ, non est apud eos suppositum verbi, delectauerunt: sed eius verbi suppositũ oportet intelligere, vestimenta, quemadmodum habet paraphrasis. Aut si relatiuum, quibus, ad vestimenta referatur, aliquid in verbo erit subaudiendum in hunc modum Ex quibus, pro, quibus vestimentis delectarunt tè, qui scilicet ea tibi donarũt. Quòd si quis omninò velit hanc partem, filiæ regum in honore tuo, cõiungere cum verbo, delectauerũt, quemadmodum nostra lectio deposcere videtur, commodissimum fuerit relatiuum, quibus, referre ad aromata præ dicta, vt sit sensus: Filias regum, quæ fragrantia vestimentorum sponsi perfusæ sunt cum gaudio vicissim eorum odorum fragrantia sponsum oblectare, dum eius suauè olentes virtutes student imitari. Cùm enim per vestimenta sponsi nostri, omnino eius humanitas intelligenda videatur, intelligi non potest filias regum delectare sponsum vestimentis eius; quasi ea ipsæ sponso tradiderint, parauerint vel ornauerint. Nec enim per vestimenta sponsi, Apostoli rectè intelligũtur, cum illi ad sponsæ personã magis pertineant, de qua subiicitur.

QVONIAM IPSE EST DOMINVS DEVS h
TVVS.] Deus, non est in Hebræo, nec in Græco: sed tantùm est· Ipse est Dominus tuus, quod bene conuenit figuræ, ad quam hic alluditur, nempe filiæ Pharaonis, sub qua Ecclesia hic adumbratur, quæ iubetur suum Salomonem pro suo domino agnoscere Apertè tamen sponsus iste, de quo canticum agit superiùs, Deus vocatur, de quo sequitur: Et adorabũt eum. Pro quo Græca habent, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, hoc est, & adorabis eũ, quomodo & habent Hebræa, vt mirum sit nostrum vertisse: Et adorabunt eum. At ea lectio relicta est nobis ex veteri lectione, quam secuti sunt D. Augustinus & Hieronymus, secundùm quam ab hac parte principium est noui versus, quod cum sequentibus sic legitur: Et adorabunt eum filiæ Tyri in muneribus: cum vera lectio habeat· Et filia Tyri, non autem filiæ Tyri, vel, vt filiæ Tyri Legendum enim esse, filia Tyri, docent tum Græca, tum Hebræa consentientibus plerisque codicibus nostris. Et significatur phrasi Hebraica per filiam Tyri, populus Tyrensis. Hebræi enim filiam alicuius ciuitatis, vocant eius populum, vt suprà annotatum est circa eam orationem, filia Sion. Notandum etiam in eodem versu nec Græca, nec Hebræa habere, omnes diuites plebis, sed tantùm, diuites plebis, siue omnes, quomodo & quædam nostra exemplaria habent.

OMNIS GLORIA EIVS, &c.] Pronomen, eius, i
sicut non est aut Græcis, aut Hebræis, ita nec in plerisque nostris: est tamẽ apud Augustinum, vnde in nostris quibusdam libris irrepsisse videtur. Intelligunt autem plerique istud dictum, ne quis existimaret decorem & ornatum regiuæ constare ex rebus externis, & iis quæ oculis cernuntur At iam de veritate huius dicti occurrit dubium. nam Ecclesiæ ornatus aliquis etiam in ex- Matth.5.
ternis consistit. Nam vt omittam eius cæremonias & sacramenta, ei dictum est: Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona Deinde quæ hic de Christo, eiúsque Ecclesia canuntur, sub figura Salomonis, eiúsque vxoris præcipuæ filiæ Pharaonis dicuntur, ita vt aliquo saltem modo figuræ competant, atque ab ipsa figura tribuantur vero Salomoni, eiúsque sponsæ, quibus solis hæc verè conueniunt Itaque in paraphrasi primùm quidem sic partem hanc explicuimus, vt suo modo quadret etiam in ipsam figuram, à qua carminis occasio desumpta est. Subiecimus tamen & alteram huius partis intelligentiam, quæ propria est sponsæ Christi: quæ etsi etiam in exterioribus sit ornata, ac benè composita, rectè tamen dicitur omnis eius gloria & decor esse intrinsecus, & in animo, quia ab animi ornatu habent omnia externa, vt coram Deo sint grata. Nam si absit recta animi intentio externa, omnem suam apud Deum amittent gratiam.

PRO PATRIBVS TVIS, &c.] Diuus Augusti- k
nus, Hieronymus, & Euthymius intelligunt hæc dicta ad Ecclesiam, vt per patres Ecclesiæ, ipsi accipiantur Apostoli: per filios, episcopi eorum successores. Verùm ex Hebræis patet hæc dicta ad ipsum regem, quod pronomen, tuis & tibi, sit masculinum.

MEMOR ERO NOMINIS] Multi libri habent. l
Memores erunt nominis tui, vt ad filios illos referatur de quibus in versu præcedẽti Sicque legit Augustinus, & Hieronymus in commentariis. At Græca habent simul & Hebræa: Memor ero nominis tui, quomodo & multa Latina habent exẽplaria. Itaque secundùm quosdam vox est Ecclesiæ, gratias suo sponso aut Deo patri agentis Aut secundum alios, & rectiùs, sunt verba Prophetæ, qui his duobus versibus concludit carmen hoc epithalamicum, sicut duobus præfabatur Cæterùm nomen, Domine, vt in originalibus non est, ita nec in correctioribus Latinis, nec apud Augustinum.

In finem filiis Core pro arcanis Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XLV.

Præsens Psalmus compositus putatur occasione victoriæ Dauidi diuinitus concessæ de omnibus suis circumquaque inimicis, regno eius infestis. Aut occasione eius liberationis, qua tempore Ezechiæ regis populum Iuda & ciuitatem Hierusalem Dominus liberauit ob obsidionem Assyriorum, plaga magna illos cædens, & suis pacem præbens. Est itaque gratulatio pro insigni aliquo auxilio, Israeli & sanctæ ciuitati Hierusalem diuinitus collato, propter quod ab ipsis experimento comprobatum auxilium etiam in maximis periculis securos se fore canunt ob Dei præsidium, aliasque gentes ad considerationem diuinæ potentiæ in ipsis declaratæ inuitant. Secundùm sensum autem mysticum, Psalmus hic, vox est Ecclesiæ fidelium exultantium in Deo, eò quòd illis à persecutione & oppugnatione infidelium iam tandem liberatis pacem vniuersalem præstiterit, Euangelicæ prædicationis voce iniquos ac superbos dæmones conturbans & prosternens, gentésque armis contra Ecclesiam depositis, fidei subijciens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus noster refugium & virtus,
** adiutor in tribulationibus quæ inuenerunt nos nimis.*

DEvs noster quem colimus, est refugium nostrum tutissimũ, Psal.45.
& robur nostrũ: ad ipsum enim quibuslibet malis obuenien- a
tibus tutissime per spem confugimus, & per ipsum cõtra om-
nia mala fortes sumus: ipse semper valde factus est nobis ad-
iutor in tribulationibus quę nobis acciderunt, liberando nos ab illis, aut
sustinendi æquanimiter gratiam donando.

2 Propterea non timebimus dum turbabitur terra,
** & transferantur montes in cor maris.*

2 Propter quod non timebimus, etiamsi ab eo terra graui suo metu
concutiatur ac conturbetur, * & transferantur montes in medium ma-
ris, ita vt nimia tempestate immissa à Deo, montes suo loco dimouean-
tur, aut diluuio aliquo montes à mari occupentur.

3 † Sonuerunt, & turbatæ sunt aquæ eorum, conturbati sunt montes in fortitudine eius.

3 Licet præ nimia commotione aquæ maris strepitũ edant maximum, b
ac per emissam tempestatem turbatæ sint, etiamsi mõtes commoueantur
per fortitudinem Dei, vel ipsius maris, nos tamẽ non timebimus. † Rur-
sum cùm grauis ingruerit contra nos persecutio, quæ terram ac fortissi-
mos etiam conturbet & obruat, nos tamen nequaquam timebimus.

4 Fluminis impetus lætificant ciuitatem Dei,
** sanctificauit tabernaculũ suum altissimus.*

4 Nam riuuli varij fluminis Gihon, qui ciuitatẽ Hierusalem dulci cum c
impetu perlabuntur, iugiter lętificant ciuitatem nostram sanctam, quam
Deus peculiariter inhabitat, hoc est, varia diuinæ benignitatis dona, quæ
quasi è pleno suæ bonitatis flumine per varios riuos dulci cum impetu
intra nostram ciuitatem decurrere facit, ita nostram ciuitatem, etiam re-
liquis omnibus territis & cõmotis, imò multis contra nos exurgentibus,
exhilarant, quomodo fluuius Gihon perennis suo fluxu vrbem nostrã re-
creat Hierusalẽ: * quã ideò Dei ciuitatẽ appello, quia in ea altissimus Do-
minus sibi sãctificauit, & elegit tabernaculũ in quo peculiariter habitat.

5 Deus in medio eius non commouebitur,
** adiuuabit eam Deus mane diluculo.*

5 Quare cùm Deus sit in medio huius nostræ ciuitatis, eo curãte & cu-
stodiente non commouebitur quocunque hostili incursu, quibuscunque
malis: * quòd si quando opus fuerit, ipse opem ei adferet quàm celerri-
mè, etiam ante ipsam auroram summo mane.

6 Conturbatæ sunt gentes & inclinata sunt regna: dedit vocem suam,
** mota est terra,*

6 Ipso pro nobis pugnante, gentes variæ trepidauerunt, eorúmque re- d
gna collapsa sunt, vocem suam diuinæ maiestatis plenam edidit Deus, to-
nitruo emisso, aut alio quouis modo iram suam maximam declarans,
* propter quod habitatores terræ vehementi timore commoti sunt pri-
stinas vires amittentes.

7 Dominus virtutum nobiscum:
** susceptor noster Deus Iacob.*

7 Certè Dominus, qui præest exercitibus cœlestibus Angelorum, at-
que in cuius potestate sunt omnes exercitus, nobiscum est, * Deus, quem
Iacob coluit, & propitium habuit, ipse est qui nos quoque ad se confu-
gientes suscipit, atque defendit.

8 Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram,
** auferens bella vsque ad finem terræ.*

8 Huc accedite omnes, & contemplamini quæso opera Domini, quæ e
quasi prodigia quædã, & vsque ad miraculũ stupenda designauit in terr
pro populo suo, * cessare faciens mirabiliter bella vsque ad finem terræ

9 Arcum conteret, & confringet arma,
** & scuta comburet igni.*

9 Arcum inimicorum comminuit, & confregit sagittas ac lanceas, r
liquáque id generis arma, * scuta combussit igni. Omnia hostium i
strorum arma cessare fecit, & perdidit.

10 Vacate & videte quoniam ego sum Deus.
** exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra.*

10 Vos itaque populi cessate ab impiis vestris contra me & pot f
meum conatibus, & ex tam insignibus factis pro salute populi m
editis, cognoscite, quòd ego & verè sum Deus & solus, quantum
rique gloriam meam obscurare conetur: * ego tamen per facin
insignia magnus reputabor, non in cœlo tantùm, nec tantùm apud
dæos, sed apud omnes nationes, & in vniuersa terra.

*11 Dominus virtutum nobiscum, * susceptor noster Deus Iacob.*

11 Certè id verè identidem nobis gloriari licet, quod Dominus impe-
rator omnium exercituum, partium est nostrarum: * Deus, quem Iacob
coluit, & propitium habuit, ipse quoque est qui nos ad se confugientes
suscipit, & defendit.

ANNO

ANNOTATIONES.

a QVÆ INVENERVNT NOS NIMIS.] Aduerbium, nimis, quod sæpe in Psalmis ponitur pro valde, quamuis cõiungi in nostra lectione possit cum verbo, inuenerunt, vt significetur magnitudo & multitudo tribulationum, Euthymius tamen testatur Chrysostomum voluisse referri ad dictionem, adiutor, vt significetur in tribulationibus Deum adfuisse validum adiutorem. Qui intellectus cõsentit cum Hebræis, quæ habent: auxilium in tribulationibus inuenimus abundè.

b SONVERVNT, &c.] Obscuritas in hoc versu magna prouenit, eò quòd non pateat quid referant relatiua eorũ, & eius. Et putant plerique relatiuum, eorum, referri ad montes. Verum quid significat, aquæ montium? Sic enim oportet scripturas interpretari, vt non peccat metaphorarum gratia. Ex Græcis autem & Hebræis satis patet relatiuum, eorum, referre maria: nam quamuis nos habeamus singulariter, id est maris, Græca tamẽ & Hebræa habent pluraliter, marium. Vnde & Romanum Psalterium habet, aquæ eius, maris scilicet. Proinde pro concordantia nostræ literæ cũ originalibus, maris accipi debet collectiuè, vt eorum, ad eum genitiuum referatur secundùm rem. Multa enim dicũtur secundum proprietatem linguæ Hebraicę esse maria, propter diuersos magis sinus, vnde diuersas sortitur mare appellationes. Iã relatiuum, eius, in secunda parte positum, quãuis commoditer referatur ad Deum, cuius fortitudine turbãtur montes, iuxta illud: Qui respicit terrã, & facit eam tremere: Hebræa tamen magis exigunt, vt ad illud referatur, ad quod relatiuum prioris partis, nẽpe maris, cuius fortitudine & impetu nonnunquam etiam mõtes deiiciuntur, & quasi contremiscere videntur. Itaque clarior esset sensus, si vtrobique legeretur singulari numero, eius, quomodo legit Aug. Annotandũ & illud circa hũc versum, posse hunc bifariam accipi. Primùm, vt pendeat sententia cum superiori versu, & sit sensus: Non timebimus, dum vel etiam si sonuerint & turbatæ sint aquæ maris, &c. Qui sensus magis perciperetur, si etiam hic per futurum vertisset interpres, Sonabunt & turbabuntur aquæ eorũ, &c. Nam & Hebræa habent verba futuri temporis, sed nouum non est in Psalmis, aut futura pro præteritis poni, aut contrà præterita pro futuris. Iuxta hunc sensum, quẽ sequitur paraphrasis, indicatur etiã in paraphrasi duplex horum duorum versuum intelligentia. Possunt enim quæ de elementorum & mõtium turbatione & motione dicuntur, ad literam accipi, vt per terram, montes, & aquas, homines significentur, quibus timore correptis, fideles se liberos a timore fore glorientur. Aut potiùs significatur grauis persecutio cõtra populũ Dei, quæ licet fortissimos etiam conturbet sua vi atque magnitudine, non tamen populum Dei. Per infestam enim aquarum vim, in scripturis non rarò significantur persecutiones, & hostium contra populum Dei irruptiones. Secundò hic versus accipi potest, vt separatus à sententia versus præcedentis, & magis pertinẽs ad versum sequentem, sitque sensus: Aquas maris aliquoties graui cum sonitu commotas fuisse, ac montes similiter commotos conturbatos fuisse, Dei aut aquarum virtute. Tunc tamen ciuitatem Dei liberum fuisse a metu, nec commota fuisse, Deo eam lætificante, qui est in medio eius. Hunc sensum magis requirere videtur nostra lectio propter verba præteriti temporis, cũm priorem sensum magis postulent Hebræa.

c FLVMINIS IMPETVS LÆTIFICAT, &c.] Vt hic locus bene intelligatur, obseruandum Prophetã hic eleganter aquis maris sonantibus, & omnia terrore replentibus, opponere aquas fluminis parui, quod nõ turbat, sed lætificat populum Dei, & ne a tẽpestate marinarum aquarum timeat, præmunit, alludens ad aquas fluminis Siloë, ac sub illis tropice significare volẽs Dei præsidium & consolationem, qua suum populum Deus reficit etiam in mediis calamitatibus & ingruẽtibus tẽpestatibus. Sic Isaias c. 8. aquis Siloe, quæ vadunt cum silentio, despectis a decem tribubus, opponit aquas fluminis fortes & multas, quæ decem tribus obruerent, significãs eos qui Ezechiæ præsidium cõtempsissent, qui in Ierusalem regnabat, obruẽdos a vi regis Assyriorum. Notandum & illud, quod ad lectionem attinet, omninò videri legendum esse per pluralem numerum, lætificãt, vt impetus sit pluralis numeri, quemadmodum & Paginnus annotat, eo quòd Græca habeant τὰ ὁρμήματα τοῦ ποταμοῦ εὐφραίνουσιν. Certè D. Augustinum legisse pluraliter, patet & ex commentariis, & ex contextu, & Hebræa quoque pluraliter habent: Fluminis riui exhilarabunt.

d DEDIT VOCEM SVAM.] Per vocẽ Dei significare solet scriptura tonitruum, quo Psalm. 17. & aliis canit Propheta Dominum hostes perterrefecisse ac deiecisse. Iuxta quam intelligentiam in sensu mystico, Euangelica prædicatio significatur, qua personante, subitiei hostes populi Dei commoti sunt & subacti. Quanquam congruentiùs per vocem Dei hoc loco videtur significari Dei imperium & sententia, quam pro populo suo protulit ipso effectu cõtra hostes eius. Hũc enim sensum insinuat Psal. 75. huic Psalmo satis similis, in quo etiam dicitur de arcubus & scutis confractis. Ibi enim dicitur: De cœlo auditum fecisti iudicium, terra tremuit & quieuit, cùm exurgeret in iudicium Deus, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ.

e AVFERENS BELLA, &c.] In sensu mystico quod hic dicitur de pace toti orbi præstita, nõ est intelligendum de ea, quæ data fuit mũdo, Christo iam nato, sed de ea quæ tandem Ecclesiæ obuenit, cui iam omnes Gẽtes priùs totis se religionis Christianæ dissidentes, ac simul Euangelicã prædicationem oppugnantes sese depositis contra Ecclesiam armis submiserunt fidei Euangelicæ.

f VACATE ET VIDETE.] Quod dicitur, vacate, aliter quàm habet paraphrasis, accipi potest, vt sit sensus: Abiicite omnem terrenarum rerum superfluam curam, sicque sancto otio dediti considerate, &c.

In finem pro filiis Core, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XLVI.

Continet hic Psalmus iubilum populi Israëlitici, cùm arcam fœderis omnes tribus Israël cum capitibus tribuũ, & familiarum principibus, ac plerisque alienigenis exultantes introduxerunt, cum solenni pompa in tabernaculũ, à Dauide in monte Sion paratum, aut vt alij volunt, in templum a Salomone extructum. Certe 1. Regũ 6. versus ille. Ascendit Deus in iubilo, &c. fere eodem modo ponitur, quo hoc loco, apud Hebræos. Pro eo enim quod nos legimus ibi, Ducebant arcam testamenti Domini in iubilo, & in clangore buccinæ: Hebræa habent. Ascendere fecerunt in iubilo, & voce tubæ. In hac autem arcæ Dei illatione, delineata est & adumbrata ascensio Christi in cœlum, qui est vera fœderis arca, verùm propitiatorium, vera diuinitatis sedes, mediator Dei ac hominum. Proinde secundùm mysticum & præcipuum sensum Psalmus ille gratulatio est fidelium omnes Gentes ad laudem Dei & gaudium spiritus adhortantium, ob diuinæ gloriæ per vniuersum mundum illustrationem conuersionẽmque principum & populorum ad Deum quæ facta est Christo per ascensionem in cœlum exaltato.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Omnes Gentes plaudite manibus, iubilate Deo in voce exultationis.
2 Quoniã Dominus excelsus, terribilis rex magnus

1 QVOTQVOT vsquã estis populi, plaudite manibus in signũ lætitiæ vestrę, voce maxime hilari cantate in honorẽ Dei.
2 Dominus enim admodùm excelsus ac tremẽdus est, ac potentissimus rex vniuersæ terræ, quam totam sibi subiectam habet, & pro suo arbitrio moderatur.

ſuper omnem terram.
3 Subiecit populos nobis,& Gentes ſub pedibus noſtris.

3 Ipſe ſua potentia varios populos ſubiecit nobis, ac multas Gẽtes per-
fectè nobis fecit eſſe ſubditas,expellens Chananæos è terra ſua,multoſq;
in circuitu noſtro populos ſubiiciens imperio noſtro.

4 Elegit nobis hæreditatem ſuam.
** ſpeciem Iacob,*
** quam elegit.*

4 Elegit in nobis hæreditatem ſuã,nullis noſtris meritis,ſed gratuita ſua a
electione nos ſibi in ſuam hęreditatem ac peculiarem poſſeſſionem aſci-
uit,ſpecialem noſtri curam gerens* quæ quidem ipſius hæreditas, orna-
tus eſt ac pulchritudo patriarchæ Iacob,cuius hæc hæreditas Dei, proge-
nies eſt,per varia Dei beneficia inſigniter decorata, * quam ipſius Iacob
progeniem pulcherrimam , Deus ſemper peculiari dignatione præ aliis
nationibus proſecutus eſt ſola ſua gratia multis eam beneficiis cumulãs. b

5 Aſcendit Deus in iubilo, Dominus in voce tubæ.

5 Hic autem Deus noſter in montem ſanctum ſuum, in quo peculiarem
ſibi habitationem elegit , aſcendit cum iubilo populorum & principum
proſequentium eum : * Dominus aſcendit cum clãgore tubæ & magna
totius populi lætitia.

6 Pſallite Deo noſtro,pſallite:pſallite regi noſtro, pſallite.
7 Quoniam rex omnis terræ Deus:
** pſallite ſapienter.*
8 † Regnabit Deus ſuper Gentes,
** Deus ſedet ſuper ſedem ſanctam ſuam.*

6 Omnes itaque pſalmis celebrate Deum noſtrum,iterũ dico , celebra-
te regem noſtrum,atque iterum ſine ceſſante celebratione.
7 Deus enim noſter,rex eſt vniuerſæ terræ, & omnium qui terram inco-
lũt,*ideoq; pſalmos in honorẽ illius canite,idq; ſapiẽter, vt nõ bacchã-
tiũ more illi canatis, ſed compoſitis moribus:nec ore tantùm illũ laude-
tis,ſed & tota cordis deuotione , ac bonorum operum correſpondentia.
8 Ab initio creaturæ ſemper regnum obtinuit Deus noſter ſuper omnes c
gentes,pro ſuo arbitrio eas moderatus.† Sed & nunc peculiare dominiũ
in pleriſque gẽtibus ſuſcepit,quas noſtro imperio ſubiectas fecit.* Deus
ſedet ſuper thronum ſuum ſanctum , & ab omni iniuſtitia alienum. In
cœlo enim,tanquam in throno ſuo ſanctiſſimo, præſidet tanquam rex ac
iudex omnium,iuſtè omnia gubernans,ac iuſte de omnibus ſuo tempore
iudicaturus.

9 Principes populorũ congregati ſunt cum Deo Abraham.
** quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati ſunt.*

9 Propter hanc autem Dei noſtri celſitudinẽ, non ſolùm plebei ex alie- d
nigenis gentibus , ſed etiam primates diuerſarum tribuum ac gentiũ ad-
iuncti ſunt Deo,quem eximiè ac vnicè coluit Abraham,ſubiicientes etiã
ſe illi in ſeruitutem. * Idque ob id,quoniam fortes , quos Deus habet in
terra,quique ſunt in terra tanquam dij quidam fortes , vehementer ſunt
exaltati.Nam quoniam principes, regéſque noſtri per Dei fortitudinem
omnibus inimicis noſtris ſuperiores euaſerint,hinc & principes tribuum
& familiarum Iſraeliticarum in cultum Dei Abrahæ ſolicitiùs coadunati
ſunt,& pleríque etiam externorum populorum primores noſtro Deo ſe-
ſe adiunxerunt,cultum eius vnà nobiſcum ſuſcipientes.

PARAPHRASIS EIVSDEM, SECVNDVM SENSVM MYSTICVM.

1 Omnes gentes plaudite manibus , iubilate Deo in voce exultationis.
2 Quoniã Dominus excelſus , terribilis , rex magnus ſuper omnem terram.
*3 Subiecit populos nobis & * Gentes ſub pedibus noſtris.*

VM iam omnes Gentes vnum eundemq; Deum conſe- Pſal.
cuti ſitis, omnéſque ex æquo illius miſericordiæ partici- 46.
pes effecti , omnes in honorem eius edite ſigna lætitiæ,
manibus & lingua, factis & verbis.
2 Quoniã Dominus omniũ noſtrum ſublimis factus eſt
& ſuſpiciendus,conſtitutus eſt rex,omnia potens ſuper vniuerſam terrã.
3 Euangelica prædicatione per vniuerſum orbem diffuſa ſubiecit nobis
populos varios & multos , à cultu diuino anteà alienos , nunc autem in
eandem religionem nobis coadunatos: * gentes , inquam , multas fecit
nobis ſupplices,& ad pedes noſtros prouolutas , noſtram legem & præ-
cepta ſponté amplexantes.

4 Elegit nobis hæreditatem ſuam.
** ſpeciem Iacob,quem dilexit.*
5 Aſcendit Deus in iubilo, Dominus in voce tubæ.

4 Sed in nobis ipſe ſibi gratuita ſua bonitate elegit ſuam hæreditatem,
* quæ eſt ſecundùm ſpiritum , & fidei imitationem ſpecioſa progenies
Iacob patriarchæ,quam ab initio ſemper dilexit, Eſãu cum ſua progenie
odio habens ac reiiciens.
5 Præter hæc,eſt & iſta iuſta cõmunis gaudij omnibus ratio,quòd Deus
noſter , iam peracto in terris opere ſalutis noſtræ , aſcenderit è terris in
cœlum cum iubilo,& ſumma lætitia omnium,tum Angelorum illũ pro-
ſequẽtium feſtiuiter,tum fidelium hominum : quibus illius aſcenſus cer-
ta promiſſæ ſalutis fiducia eſt.

6 Pſallite Deo noſtro,pſallite , pſallite regi noſtro, pſallite:
7 Quoniam rex omnis terræ Deus:pſallite ſapienter.
8 Regnabit Deus ſuper Gentes.

6 Proinde omnes quotquot quatuor mundi partes incolitis,iterũ atque
iterum ſine intermiſſione communi omniũ noſtrũ Deo ac regi pſallite.
7 Quoniam hic Deus,rex eſt cõſtitutus omnium qui vniuerſam terram
incolunt:quare pſallite ei ſapienter,ita vt vocis pſalmodiæ conſentiat,&
cor,& opus.
8 Qui priùs tantùm Iudæorum Deus habebatur,& illis ſolis imperare
videbatur, * iam ſuper omnes etiam gentes Deus regiam ac iudiciariam
ſuper omnes poteſtatem habet perpetuò regnaturus.

9 Pro

9 Principes populorum congregati ſunt cum Deo Abraham.

** Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati ſunt.*

9 Propter hanc igitur ipſius ſublimitatem non plebes tantùm Gētium,
ſed & reges ac primates omnium populorum counti ſunt cum hoc Deo
noſtro, quem vnicè Abraham coluit, fidem eius ac religionem vno conſenſu
ſuſcipientes, *idque ob id, quoniam fortes, quos in terra Deus habuit,
quique tanquam dij quidam conſtituti ſunt in terra, Apoſtoli.ſ. vehementer
eleuati ſunt, prædicationis ſuæ efficacia, ac ſignorum virtute totum orbem
mirabiliter, etiam multis fortiſſimis & doctiſſimis contrà nitentibus, ſibi
ſponte ſubiugantes.

ANNOTATIONES.

a ELEGIT NOBIS.] Hebræa habēt, elegit nobis hæreditatem noſtram: intelligiturq; tam per hæreditatem, terra promiſſionis. Græca habent: Elegit nobis hæreditatem ſibi, quod Euthymius interpretatur, elegit nobis, hoc eſt, per nos ſibi ſuam hæreditatem, vt ſit Apoſtolorum vox. Verùm hic ſenſus literali non poteſt conuenire ſenſui. Alij, elegit nobis dare ſuā hæreditatem: alij aliter. Pſalterium Romanum habet: Elegit nos in hæreditatem ſibi, cui lectioni noſtra conſentit, ſi, vt habet paraphraſis, ſubintelligatur præpoſitio, in.

b SPECIEM IACOB, &c.] Quidam libri habent, quem dilexit, quomodo & D Hieron legit in cōmentarijs. Alij, quam dilexit, vt ad ſpeciem referatur, quomodo legit D August. Vtramque lectionem permittunt Hebræa. Græca verò habent relatiuum fœmininum ἣν, vt iuxta Græca legendum magis ſit, quam dilexit.

d REGNAVIT DEVS.] Multi libri habent futurum, regnabit, quomodo & Auguſt legit. At verior lectio eſt per præteritum, regnauit, quoniam & Hebræa & Græca manifeſtè habent tempus præteritum.

e DIJ FORTES TERRÆ.] Hebræa & Græca non habent nominatiuum, Dij, ſed genitiuum, Dei. Veriſimile eſt vitio ſcriptoris in noſtris codicibus legi, Dij, pro, Dei.

Pſalmus Cantici filiis Core ſecunda ſabbathi.

ARGVMENTVM PSALMI XLVII.

Occaſio Pſalmo fuiſſe videtur inſignis aliqua vrbis Ieruſalem contra hoſtes Deo propugnante victoria, ſiue ea fuerit nobilis illa contra Ammonitas & Syros tempore Dauidis victoria, ſiue qua donatus eſt rex Aſa, contra quem Æthiopes decies centenis millibus venerant, vt ſcribitur 2. Paral 14 ſiue ea qua potitus eſt Ioſaphat rex, contra quem Moabitæ & Ammonitæ innumeras quoque copias duxerunt, vt habetur 2. Paral. 20 ſiue ea quæ cōtigit regnante Ezechia, cum Ieruſalem ab obſidione Aſſyriorum Deus liberauit, occidens ex eis vna nocte centum & octuaginta quinque millia virorū. Certè veri ſimilius eſt Pſalmum hunc, quantùm ad literā & ad typū attinet, de victoria illa præclariſſima, quam Dominus regi Ioſaphat dedit, canere: quòd tum maxime multi reges ſimul contra Ieruſalem conuenerant, nempe Moabitarum, Ammonitarum, Idumæorum & Syrorum, quos adeò metu perculſos, & terrore exagitatos ſcriptura commemorat, vt ſeipſos trucidarint, quando & filij Core, de quibus in titulo Pſalmi, Dominum Deum Iſraël laudaſſe voce magna prædicantur. Itaque quod ad literalem attinet ſenſum, Pſalmo hoc canitur eximia ciuitatis Ieruſalem magnificentia & fœlicitas, ob præſentiam Dei in ea, & tutelam eius reſpondentem expectationi habitantium in ea. Tum deinde & propter hæc inuitantur ciues eius ad lætandum in Deo protectore ipſorum, & contemplandum diligenter magnificentiam. Huius autem terreſtris Ieruſalem typo, myſtice hic Pſalmus deſcribit fœlicitatem Eccleſiæ fidelium Ieruſalem cœleſtis & nouæ, quæ firmiter tanquam in monte quodam fundata, vrbs vere Dei inuicta ſemper manſit contra omnium huius mundi regum oppugnationem, manebitq; vſque ad finem mundi, vt etiā portæ inferi non præualere poſſint aduerſus eam. Cuius variæ ſunt domus, turres, & palatia, particulares, ſcilicet, Eccleſiæ, ex quibus conſtat & ornatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Magnus Dominus & laudabilis nimis in ciuitate Dei noſtri, in monte ſancto eius.

MAGNVS eſt valde Dominus in potentia, ſapiētia, ac bonitate: ac proinde dignus, qui plurimùm laudetur etiam vbique: ſed maximè in ciuitate Dei noſtri, atque in monte ſancto Sion, quem ſibi peculiariter in habitationem & cultum ſui Dominus elegit.

2 † Fundatur exultatione vniuerſæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni.

2 Hic mons Sion ſitus ad Aquilonarem plagam vrbis Ieruſalē, in quo a
conſtructa eſt ciuitas regis maximi, Dei ſcilicet noſtri, eleganter ac firmiter
fundatus eſt cum gaudio vniuerſæ terræ. Eſt enim hic mons cū ob
regionis elegantiam: tum maximè ob Dei in eo potentiam, omnibus Iudæam
inhabitantibus, ſed & exteris pleriſque gaudij cauſa, omnes, etiam
fideles per vniuerſum orbem lætificans, quod inde ſalutifica doctrina in
omnem terram ſparſa ſit.

*3 Deus in domibus eius cognoſcetur, * cùm ſuſcipiet eam.*

4 Quoniam ecce reges terræ congregati ſunt.

** conuenerunt in vnum.*

5 Ipſi videntes ſic admirati ſunt, conturbati ſunt:

** commoti ſunt, tremor apprehendit eos.*

6 Ibi dolores vt parturientis.

3 In huius ciuitatis palatiis inſignibus, Dei & potentia, & erga nos bonitas
magis cognoſci cœpit, *cum eam contra hoſtes nos oppugnare aggredientes
ipſe defenderet.
4 Ecce enim reges terræ inito inter ſe cōſilio congregati ſunt cōtra hāc b
Dei ciuitatem, *eiuſq; ciues pariter ad nos expugnandos conuenerunt.
5 Qui cùm ſenſiſſent Dei noſtri virtutem, ſuos mirabiliter ac potenter
propugnantis, tum demum admirati ſunt, attoniti facti ſunt ad inopinatam
vim numinis, *toti perterriti ſunt, trepidatio apprehendit eos.
6 Tum etiam dolores apprehenderūt eos ſubito ſicut dolores mulieris
ſubinſtante partu, hoc eſt, dolores grauiſſimi, fugæ, quē quærebāt, facultatem
intercipientes: quēadmodum iā pariturę mulieris dolor vbicunq;

** in spiritu vehementi cōteres naues Tharsis.*

7 Sicut audiuimus sic vidimus in ciuitate Domini virtutū,in ciuitate Dei nostri.
**Deus fundauit eā in æternum.*
8 Suscepimus Deus misericordiam tuam in medio templi tui.
9 Secundùm nomen tuum Deus,sic & laus tua in fines terræ.
** iustitia plena est dextera tua.*
10 Lætetur mons Sion , & exultent filiæ Iudæ,
** propter iudicia tua Domine.*
11 Circundate Sion & cōplectimini eam, narrate in turribus eius.*
12 Ponite corda vestra in virtute eius,& distribuite domos eius, vt enarretis in progenie altera.*
13 Quoniam hic est Deus noster in æternum:& in seculum seculi : ipse reget nos in secula.

parturientem corripuerit,ibi detinet,* tu Domine vehementi ac valido d
impetu iræ tuæ tam facilitet eos contriuisti , ac animum eorum fregisti,
quàm conterere soles maximas & diuitiarum plenas naues Tharsis,vento vehementi ab Orientali plaga emisso.
7 Sicut audiuimus per Prophetas Dominū promisisse se adfore populo
suo,& ciuitatem hāc se stabiliturum:ita quoque iam factum vidimus,experti sumus in ciuitate Domini exercituū,in ciuitate,inquam,Dei nostri.
* Id enim ipsa experientia didicimus,quod Deus eam ciuitatem firmauit
in æternum,nec passurus sit eam vnquam vllo hostium incursu prosterni.
8 Misericordiam tuam ô Deus à nobis expectatam,& iam expertam nos e
animo concepimus,ac diligenter nobiscum reputauimus magnitudinem
eius in medio templi tui:vbi maximè locus admonet expendere tuā bonitatem,& de te cogitare.
9 Sicut nomē tuum diuulgatum est & prædicatum in finibus terræ per
sanctos homines,tuam iustitiam,potentiā, & bonitatem prædicantes:ita
& laus nominis tui peruenit vsq; in fines terræ, eò quòd tua facta respōdere cognoscātur prædicationi ac famæ nominis tui. *Dextera enim tua
plena est iustitia,quia quicquid facis iustissimè facis, exhibens tuis quam
pollicitus es misericordiā, & de iniustis iustam semper vindictā sumens.
10 Proinde meritò lætari debent habitatores montis Sion , & exultare f
hi qui incolunt vrbes Iudææ , * propter æquitatem iudiciorum tuorum,
Domine , secundùm quam nos tibi fidentes ab iniustis liberasti oppressoribus,seruans quam promisisti fidem.
11 Vos autem Dei nostri cultores circuite Ierusalem , & diligenter per
circuitum contemplemini magnificētiam eius,*narrate de turribus eius
quàm sint excelsæ,fortes,ac multæ.
12 Apponite corda vestra ad cognoscendam e[illegible]miam fortitudinē eius.
* & sigillatim dinumerate insignes domos ac palatia eius , vt quàm sint
admiratione digna enarrare possitis posteris.
13 Profectò ipse,qui hanc ciuitatē firmauit atq; defendit, est verè Deus, g
Deus,inquam,noster persistens in æternū,ipse reget nos in perpetuum.

ANNOTATIONES.

a FVNDATVR.] Græca non habent verbum, sed nomen datiui casus *[illegible]*, quod nō solùm significat fundato , quemadmodum fortè interpres vertit,sed bene fundato.

b QVONIAM ECCE.] Plerique quod dicitur de regibus terræ intelligunt de regibus qui tempore Salomonis venerunt Ierusalem,eósque conturbatos intelligunt admiratione , cùm viderent ciuitatis magnificentiam. Verùm quod dicit,tremor apprehendit eos,& dolores vt parturientis : & totus item Psalmi contextus, magis significat psalmum loqui de regibus inimicis. Porrò in sensu mystico quod dicitur Deus suscepisse Ierusalem, quódque dicitur de regibus , primùm accipi potest de ea susceptione & liberatione qua Ecclesiam suam Deus redemit à diaboli potestate per Christi incarnationem,& passionem:& tunc reges terræ , dæmones sunt intelligendi,qui videntes crucis potentiam, & Dei suos liberantis virturem,conturbati sunt, animóq; fracti. Secundò accipi potest de ea liberatione , qua Ecclesiam Deus ab oppugnatione regum & tyrannorum huius seculi iam tandem exemit , pace à persecutione præstita Ecclesiæ:cum quod dicitur,reges commotos & contritos , de salubri timore & conturbatione est accipiendum, qua scilicet ad pœnitētiam sunt commoti. Tertiò , etiam accipi potest de ea susceptione , qua Ecclesiam in nouissimo die ab omnibus visibilibus & inuisibilibus hostibus liberabit , quando impij reges terræ videntes electorum glorificationem, maximè commouebuntur & dolebunt.

c IPSI VIDENTES SIC ADMIRATI SVNT.] Dictionem, sic, quidam coniungūt participio, videntes, vt sit sensus: Cùm cognouerunt rem ita se habere,Deum.s.verè esse in Sion,admirati sunt. At coniungendam potiùs eum verbo,admirati sunt,vt cōmuniter distinguitur, Hebræa satis demonstrant,quæ habēt: Ipsi viderunt,sic admirati sunt. Et Euthymius quoque manifestè vult dictionem , sic , iungendam eum , admirati sunt, vt sit sensus: quod tunc demum reges illi admirati sunt,postquam Dei potentiam viderunt

d IN SPIRITV VEHEMENTE,&c.] Cùm non legamus vnquam naues hostiū populi Dei pro liberatione Ierusalem esse confractas,omninò videtur in hoc esse allegoria, quo modo & [illegible] Hebræorū intelligunt,vt significetur, qui venerant contra Ierusalē, terrore & dolore incredibili, atq; impetu iræ diuinæ perculsos fuisse atq; deiectos, quomodo in mari maximas naues vehementi vento conterere Deus solet. Hac ferè similitudine Ieremias vsus est cap. 18. cum inducit Dominum sic minantem: Sicut ventus vrens dispergam eos coram inimico. Vbi pro vento vrenti , Hebræis est, sicut & hoc loco Ventus קדים Cadim hoc loco est, Orientalis,qui Eurus dicitur,cui in scripturis summa tribuitur vehementia. Non dissimilis multùm est explicandi ratio quam sequitur Euthymius , qui monet subaudiēdam particulam similitudinis,vt sit sensus: In spiritu vehementi cōteres eos velut naues. Tharsis autē, Cilicia olim dicta est,teste Iosepho 1 lib. antiquitatū, à Tharsis nepote Iaphet , vnde & metropolis eius , quæ insignem portum habebat,& mercatum maximum , Tharsis nomē habuit,quę Pauli patria fuit. Solinus scribit, Tharsum olim matrem vrbium dictam,& Ciliciam vsque ad Pelusium Ægypti pertinuisse , habuisseque sub imperio Lydos, Medos, Armenios,& Pamphiliam, & Cappadociam:vt mirum esse non debeat, q̄ peculiariter nauium Tharsis fiat mentio in scripturis. Id enim fit , quod eæ naues & celeberrimæ,& maximæ essent inter eas, quib⁹ in mari mediterraneo nauigabatur , & quas optant Israelitæ. Vnde Ezec. 27 vbi nos legimus . Naues maris principes tuæ in negotiatione tua marina, Hebræa habēt Naues Tharsis. Sunt qui Tharsis intelligūt Africam aut Carthaginem, quæ & ipsa celebris in nauigatione marina. Vnde eodē cap Hieron. vertit: Carthaginenses , pro quo Hebręis est Tharsis. Certè ob nauium Tharsis celebritatem, scriptura per eas significat mūdi huius gloriā, potentiam, atque superbiam, vt Isaiæ 2. Et super omnes naues Tharsis. Quæ omnia non parum faciunt ad huius loci & aliorum explicationem. Ex his etiam patet constare posse eorū interpretationē, qui naues Tharsis metaphoricè accipiunt potentes & diuites huius seculi.

e SVSCEPIMVS,&c.] Pro hoc,verbo Hebræa habent דמינו Diminu, hoc est, æstimauimus, vel cōsiderauimus. Varia enim verbū Hebræis significat. Græci autem *[illegible]*, quod est à verbo *[illegible]* , quod non solùm significat capere, sed etiā reputare:in qua significatione ex Hebræis constat accepisse Septuaginta. Proinde suscipere apud nos accipiatur, vt sit animo concipere. Simile annotatum est Psalmo 16.

E[illegible]VLTENT FILIÆ,&c.] Græcis est *[illegible]* , hoc est,

eſt, Iudææ, non Iudæ, vt ne pareret loqui de Iuda patriarcha, ſed de terra quæ Iudæa dicitur, cuius filiæ dicuntur phraſi Hebraica eius vrbes & vici.

QVONIAM HIC,&c] Iuxta D Auguſtin & Enthymium hic verſus ita coniungitur ſuperiori, vt ſignificetur ꝙ enarrandum ſit generationi alteri, nẽpe quod iſte eſt verus Deus vt coniunctio, quoniã nõ cauſaliter accipiatur,ſed continuatiuè pro quod,poteſt eadẽ coniunctio accipi quomodo ſæpius in Pſalmis , affirmatiuè poſita pro certè , vt ſi hæc ſententia Pſalmum concludens & abſoluens,correſpondens eius principio,in quo dicitur:Magnus Dominus & laudabilis nimis.

In finem pro filiis Core Pſalmus Dauid. a

ARGVMENTVM PSALMI XLVIII.

Monet hoc Pſalmo propheta non eſſe ſectanda bona huius ſeculi,ſic ſaltem vt ob ea comparanda,vt ferè fit,alij opprimantur ad imitationem potentum & diuitum huius ſeculi : qui in potentia & diuitijs ſuis ſpem ponunt & gloriantur:quorum & inſaniam traducit, & miſeriam exponit.Neque enim diuitijs ſuis in quibus confidunt,à morte redimi poterunt : neque hinc ſecum eas auferre,ſed in hac vita bonis ſuis percepti,in æternum apud inferos miſeri erunt:cùm contra virtutis ſtudioſi in generatione ab æterna miſeria liberi,fruentur ſempiterna fœlicitate,domini & iudices horum,quos nunc orbis ob vim diuitiarum.vt deos quoſdam ſuſcipit ac metuit.Quoniam autem hic canit Propheta, paupertatem, aliaq; huius vitæ incommoda , non eſſe timenda:opes & copias non admirandas aut quærenda, Deum his qui neglectis mundi bonis.virtuti ſtudent,poſt hanc calamitoſam vitam, beatam & perpetuam vitam dare, quæ a communi hominum ſenſu ſunt aliena : ideò tam ſedulò aliquot verſibus præfatur omnes ad intelligendum quæ dicturus eſt inuitans , eaq; parabolas & ænigmata appellans, tum quod comparationibus ac ſimilitudinibus,tum quod grauioribus & tectioribus(præſertim hominibus huic mundo deditis)ſententijs vtatur,

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Audite hæc omnes gentes,
** auribus percipite omnes qui habitatis orbem.*
2 Quique terrigenæ,& filij hominum , ſimul in vnum, diues & pauper.

OMNES gentes audite hæc , quæ dicturus ſum , * auribus
ea percipite,quotquot inhabitatis orbem,quandoquidem Pſal.4.
quod omnibus proſit dicturus ſum , & quod diligentem
deſideret auditorem.
2 Audite,inquam, & vos obſcuro genere nati , ac quaſi a
terræ filij , & qui principium ac inſignium hominum eſtis filij , diues &
pauper,audite.

*3 Os meum loquetur ſapientiam , * & meditatio cordis mei prudentiam.*

3 Os meum loquetur verba veræ ſapientiæ , neque temerè quicquam b
dicturus ſum , ſed ex accurata & attenta mentis meæ conſideratione,
proloquar verba prudentiæ, vtpote,quæ ex vera ſapientia & prudentia,
diuina ſcilicet nata ſint,quæque rectè ſapere, prudenterque omnia iudicare & inſtituere doceant.

*4 Inclinabo in parabolam aurem meam , * aperiam in pſalterio propoſitionẽ meã.*

4 Habiturus autem ſermonẽ ad vos,cui vos intendere adhortor,& ego c
viciſſim adhibebo aurẽ meam ad audiendum,&parabolicũ & abſtruſum
ſermonẽ,qui à Spiritu ſancto mihi ſuggeritur,*vt eum deinde aliis eloquar, atq; quò ſermo meus iucundiùs percipiatur, cum cytharæ harmonia,ex cordis mei penetralibus depromã ænigma meũ & problema,quod
ad audientium vtilitatem proponam,ipſumq; vt intelligatur,declarabo.

5 Cur timebo in die mala?
** iniquitas calcanei mei circumdabit me.*
6 Qui confidunt in virtute ſua,
** & in multitudine diuitiarum ſuarum gloriantur.*
*7 Frater non redimit,*redimet homo? & non dabit Deo placationem ſuam.*

5 Itaq; vt rem aggrediar:Cur quæſo cõmittam,vt timere debeam,cùm
dies ille formidãdus,& miſeriæ plenus aduenerit,quo vniuerſi iudicabũtur?*cur ob diuitias huius ſeculi coaceruãdas,ſinã vt iniquitas,qua alios d
iniuſtè ſupplantarem,me in illa die circumcingeret,me vndiq; accuſans?
6 Stulte certè id à me committeretur. Nam qui modò ſpem ſuam collocant in fortitudine ſua , * & in multitudine diuitiarum ſuarum , quas
per fas & nefas coaceruarunt,ſibi placent.
7 Hos in illa die nec frater , aut alius chariſſimus quiſquam redimere
poterit aliquibus diuitiis à morte, ab æterna perditione : * multò minùs e
alius quiſquam eos redimet,aut ipſemet homo ſeipſum , * non poterit
quiſquam illorum ex omnibus ſuis diuitiis aliquid dare , quo Deum ita
ſibi placatum faciat,vt mortem aut corporis,aut æternam effugiat.

*8 Et pretium redemptionis animæ ſuæ , * & laborauit in æternum, & viuet adhuc in finem.*
9 Non videbit interitum cum viderit ſapientes morientes.
** ſimul inſipiens & ſtultus peribunt.*

8 Nec poterit dare pretium aliquod pro redẽptione animæ ſuæ à mor- f
te.*Quod etiam toto tempore præſentis ſeculi laborauerit , an ſuo ſibi
labore comparare poterit vt viuat in perpetuum?Certe nequaquam.
9 Hunc autẽ ſuum interitum,qui propterea quòd vana huius mũdi bona etiã cum aliorũ iniuriã ſectatus eſt,eũ manet,non præuidebit,nec intelliget,eò quòd videat etiã ſapientes qui terrena hæc ſpernunt morientes : propter quod nihil intereſſe inter mortem ſapiẽtum & ſtultorũ,nec
vitam eorum fœlicem poſt mortẽ intelligẽs, & vanè eos a fruitione terrenorũ bonorum abſtinuiſſe iudicans,exiſtimabit melius eſſe quãdiu datur præſentibus bonis frui.* Verùm permultùm intereſt inter ſapientium
& ſtultorum mortem.Nam & inſipientes,veri,rectique cognitionem nõ
habẽtes,& ſtulti qui cognitam veritatem nõ ſequuntur, non ſolum moriuntur ſicut ſapientes,ſed pariter ipſi poſt mortem perpetuo interibunt.

10 Et relinquent alienis diuitias ſuas,
** & ſepulchra eorum domus illorum in æternum.*

10 Nec ſecum magno labore congeſtas diuitias auferre poterũt,ſed re- g
linquere eas cogentur aliis,imo frequẽter plane alienis,* ac tũ ſepulchra

eorum,

eorum,quæ sibi magnificè extrui curauerunt, erũt domus eorum in perpetuum.Non habebunt alibi gloriosam mansionem, sed gloriam tãtùm suorum sepulchrorum obtinebunt, per quæ, tanquam in domibus quibusdam suis apud homines superesse semper cupierunt.

11 Tabernacula eorum in progenie & progenie,
** vocauerunt nomina sua in terris suis.*

11 Hæc,inquam, erunt tabernacula eorum, per multas secuturas generationes, per quæ habitabunt, sicut stultè desiderauerunt apud homines * per quorum magnificentiam & inscriptionem effecerunt nomina sua celebria super terras, nulla interim cura detenti parandi sibi mansionem,& nomen in cœlis.

12 Et homo cùm in honore esset,non intellexit.

** † comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis.*

12 Itaque certè miserabilis est homo talis, qui cùm in honore haberetur apud mortales,ob diuitias & gloriã suam, fastu & honore excæcatus non intellexit quæ recta sunt, quæque post hanc vitam manent:*vnde sicut elegit cum bestiis quasi ratione non esset præditus viuere:ita & cum eis penitùs peribit,æternę morti traditus.†Cumque in honore à Deo esset constitutus, ad cuius imaginem conditus est, non tamen intellexit dignitatem sibi à Deo collatam:sed dignitatis suæ oblitus,& quasi intellectus expers esset,similem se fecit iumentis insipientibus,pręsentia tantum bona sectatus, & quæ coram sunt solùm videns, carni suæ, spiritu neglecto,in omnibus brutorum more obtemperans.

13 † Hæc via illorum,scandalum ipsis, & postea in ore suo complacebunt.

13 Hoc talium hominum institutum & viuendi ratio ipsis est ruinæ,& perditionis occasio,*& tamen postquàm hæc quæ dixi fecerunt,ore suo sibi complacent in operibus suis & peccatis gloriantes, seque commendantes, quod extremæ est malitiæ ac desperatæ. † Cumque exitialem hanc sibi fœlicitatem temporalem adepti fuerunt,sibi complacent gaudentes se eam assequutos.

14 Sicut oues in inferno positi sunt,

** mors depascet eos.*

14 Verùm miseri ipsi ita in infernum vel ignorantibus ipsis collocabuntur in pabulum mortis, & ignis æterni, quomodo bene pastæ oues è pinguibus pascuis in stabulum ignorantes collocantur, vt mactentur & edantur. * In inferno enim mors perpetua eos depascet, vorabit atque cruciabit in secula.

15 Et dominabuntur eorum iusti in matutino,

** & auxilium eorum veterascet in inferno à gloria eorum.*

15 Et iusti,quibus in hac vita impij dominantur, multas eis iniurias inferentes, vbi fugatis huius vitæ tenebris, sublatisque tenebris mortis & sepulchri,clarum mane illuxerit,in resurrectione scilicet nouissima,versa vice dominabuntur eorum, cum Domino omnium regum sortiti,atq; cum eo impios condemnantes,* & post gloriam,quàm impij in hac vita habuerunt,auxilium ac robur eorum, quod hîc super terram habuerant è gloria diuitiarum suarum,antiquabitur, & peribit in inferno,vbi nihil illis præsentis vitæ diuitiæ prodesse poterunt.

16 Verũtamen Deus redimet animam meam de manu inferi,cùm acceperit me.

16 Sic quidem cum iniustis hominibus, cùm ex hoc mundo sublati fuerint per mortem euenturum cognosco. At verò cùm Deus me aut quemcunque virtuti studentem ex hoc mundo susceperit animam meam de potestate inferni liberabit, nec sinet ab inferno rapi ac detineri cruciandam æternis cruciatibus.

17 Ne timueris cum diues factus fuerit homo,
** & cum multiplicata fuerit gloria domus eius.*

17 Tunc itaque quisquis virtuti deditus es, ne metuas hominem cum diues factus fuerit:néve formides,ne non hominum recta facta Deus respiciat, cùm videris iniustum aliquem hominem diuitem factum, *propter diuitias multiplicatam gloriam domus eius.

18 Quoniam cum interierit,non sumet omnia:
** neque descendet cum eo gloria domus eius.*

18 Quoniam cum morietur, non sumet secum multa ista quæ congessit * neq; in infernum descendet cũ eo gloria, qua in mundo perfruitus est.

19 Quia anima eius in vita ipsius benedicetur,
** confitebitur tibi cum benefeceris ei.*

19 Nam anima quidem eius in vita ipsius beata fœlixq; prædicabitur, tum ab aliis hominibus, tum ab ipsomet, ob affluentiam & fruitionem rerum temporalium, * tunc laudabit quemque cùm ipsi benefecerit, vt qui se tantùm amet, nec alia bona agnoscat, quàm sua commoda, non virtutes nec sapientiam.

20 Introibit vsque in progenies patrum suorum,
** vsque in æternum non videbit lumen.*

20 Verùm post terminum vitæ huius perueniet ad generationẽ patrum suorum,quorum impietatem in hac vita sectatus est, * & simul cum eis vsque in perpetuum non videbit lumen,habitaturus perpetuò in densissimis tenebris & maximis cruciatibus,sine omni consolatione.

21 Homo cùm in honore esset,non intellexit,

** comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis.*

21 Miserabilis homo cùm propter diuitias suas in honore haberetur apud mortales,nihil intellexit: sed quasi intellectu carens similem se fecit brutis irrationalibus. Nam & considerationem omnem de futuris & cœlestibus rebus animo suo exuit, & irrationabilem animæ partem sibi dominam statuens, circa vilia ac terrena versatus, brutorum instar cupiditates carnis sectatus est.* Proinde & in eo similis fiet pecudibus, quòd sicut illæ per mortem penitùs intereunt, ita & ipse sua morte in perpetuum incidat interitum.

ANNOTA-

ANNOTATIONES.

a TERRIGENÆ ET FILII HOMINUM.] Secundùm Chrysostomum, teste Euthymio, inter terrigenas & filios hominum, non est differentia, sed duplici hac appellatione, duplicem humanæ naturæ originem significari intelligit, ex terra scilicet quoad primum hominem: & ex hominibus, per procreationem, ut significatione conditionis humanæ naturæ, homines humiliari cogat. Basilius verò per terrigenas, intelligit eos qui terrena sapiunt: per filios hominum, eos qui rationem, à qua homines dicimur, ducem sequuntur. Verùm secundùm proprietatem linguę Hebraicæ magis conuenit per terrigenas, intelligere ignobiles, sicut & apud nos terræ filios per adagium dicitur, qui obscuro loco natus est, qui & Græcis dicuntur γηγενεῖς, quod nomen hic ponitur: per filios autem hominum, principes & nobiles.

b SIMUL IN UNUM DIVES ET PAUPER.] Satis fuisset alterū ponere, videlicet vel simul, vel in unum, cùm in unū nihil sit aliud quàm simul, pro quo Græcis est, ἐπὶ τὸ αὐτό, hoc est, pariter. Et sunt libri Latini, qui non habent simul, sed tantùm in unum, ut alterum videatur additum ex alterius explicatione.

c INCLINABO IN PARABOLAM, &c.] Dupliciter hæc pars accipi potest. Aut scilicet ut significet Propheta se auscultaturum ad id quod spiritus in ipso sit locuturus, priusquàm aliis sit docturus: aut significet se illi ipsi quod est locuturus diligenter aures præbiturum, hoc est, perpensurum accuratè, quo intelligatur ipsum de rebus seriis locuturū & quæ ipsi vehemēter sint cordi. Porro pro, propositionē, Hebraica dictio significat ænigma, Græcis est, πρόβλημα, problema. Est autem problema, propositio interrogationē habens de re aliqua abdita, & nō omnibus obuia qualis est quæ sequitur. Itaque nomen propositionis nō hic accipitur, quomodo apud dialecticos, pro enunciatione veri vel falsi, sed pro disquisitione rei obscuræ, quæ proponitur ad utilitatem audientium: sicut & nomen parabolę non propriè accipitur pro similitudine, sed, ut sæpe in scripturis, pro sermone graui, obscuritate verborum velato, & qui non omnibus satis est apertus.

d CUR TIMEBO IN DIE MALA?] Versus iste qui continet quæstionē, circa quā Psalmus iste versatur, satis est obscurus, sicut ea quæ sequūtur, inter varias autem eius intelligētias sunt præcipuè duæ. Altera qua per diem malam accipitur tēpus calamitatis & afflictionis huius seculi, in quo iusti à diuitibus, & potētibus iniqua sæpe ferre cogūtur. Ut scopus huius Psalmi sit docere, nō esse metuendum iustis à potentibus & diuitibus huius seculi, qui in sua potentia & diuitiis gloriantur. Id enim cōgruit illi quod postcà dicitur: Ne timueris cùm diues factus fuerit homo. Itaq; sensus erit: Cur quęso mihi timeam in aduerso tempore, cùm me prauitas eorum qui me supplantare & conculcare student, circumquaq; obsederit? Oportet enim subintelligere iuxta hunc sensum aduerbium, quando, & per calcaneum intelligere supplantatorem. Iam in sequētibus intelligendum est ostendi, non esse impios tales timendos multùm, q etsi multum glorientur, & sibi placeant: breui tamē in extremum prolabendi sint interitū, unde nulla ratione eximi poterunt. Altera intelligendi ratio est, qua per diē malū, accipitur dies nouissimi iudicij diuini, quæ in scripturis dies mala nonnunquā dicitur ob extremam calamitatem, quæ tunc impiis obueniet: ob quod eam Sophon. 1. vocat diem iræ, calamitatis & miseriæ. Et iuxta hunc acceptionem admodum variè tractatur hic versus, ut videre est apud diuū Augustinū, Ambrosium, & Basilium, quorum iste legit secundā partem negatiuè. Iniquitas calcanei mei nō circūdabit me. Verùm si quis diligenter ad scopum totius Psalmi intēdat inter varias explicandi rationes, cōuenientior videtur ea, quā innuit Flaminius, ut Propheta intelligatur seipsum, & in seipso omnes, auocare ab immodico diuitiarum huius seculi studio, q ferè cum aliorū iniusta oppressione coniunctum est. Totus enim Psalmus in hoc versatur, ut ostēdat miseriam eorum, qui ob gloriam & diuitias huius seculi sibi fœlices videntur: cùm ex illis in die iræ diuinæ nihil prodesse poterūt, ut iram nec tē sibi Dei visionem effugiant. Huius ergo cōsideratione sanctus vates, se auocat à diuitiarum comparādarū studio, ne scilicet cōmittat quo ipsi in die illa mala timorem adferat. Iuxta hunc sensum in paraphrasi explicatū interrogatio repetēda est in secūda versus parte. Potest tamen idem versus aliter accipi, ut priori parte interrogetur quid efficiat, ut homo timeat in die iudicij: & secunda parte respōdeatur id efficere iniustitiam, qua quis alium supplantauit, quæ in die illa hominem circundabit, & circumueniet, ut in sua persona Propheta de quouis loquatur.

e FRATER NON REDEMIT, &c.] Cùm & circa hunc versum varia dicantur, quo is sensus habeatur qui auctoris intētioni maximè accedit, sciendū Hebrea habere: Frater non redimendo redimet virū, vel, Fratrē nō redimēdo redimet vir, hoc est, nullus redimere poterit proximum suū. Proinde cōuenit nostrā lectionem sic intelligere: Frater non redimit fratrem suū. An ergo quisquā alius homo redimere poterit? ut secunda pars interrogatiuè efferatur. Porrò pro, placationē suā, Latinius & significātius dixisset interpres, placationem vel propitiationem sui ipsius, cum Græcis sit ἐξίλασμα ἑαυτοῦ.

f ET LABORABIT IN ÆTERNUM, &c.] Pars hęc omnium obscurissima, cōmoniter sic intelligitur, ut significetur impiū perpetuò affligēdum, atque in maximis versaturum cruciatibus (ut laborare sit affligi) nec tamen unquā consumendū, sed in cruciatibus semper victurum, substātia scilicet eius semper permanēte. Qui sensus etsi verus sit, nimis tamen remotus est ab eo quod originalia Hebræa significant, & coactus satis videtur. Neq; enim scriptura vitam æternā tribuere solet impiis, sed mortem. Coactior etiam est diui Augustini interpretatio, qua viuere in finē, accipit pro, desinere viuere. Quo ergo hic solidior intelligentia habeatur, notandum Græcis non esse futurū, laborabit, sed præteritum ἐκόπασε, laborauit, quomodo nō solùm diuus Basilius legit & exponit, sed & D. Ambrosius, & diuus itē Hieronymus in cōmentariis, ut meritò hęc vera debeat haberi lectio. Nec est in Græcis aduerbium, adhuc sed tantùm, & viuet in finē, quomodo & diuus Augustinus legit. Itaq; diuus Basilius dum simplicem huius versus sensum prosequitur, significat se hanc partē interrogatiuè legisse, ut sit sensus: Etiamsi talis pro redemptione animæ suæ toto tēpore præsentis seculi laborauerit, sese que cruciauerit, an putas quòd hoc suo labore ac cruciatu mortem euadere poterit, ac vitam sibi comparare æternam? Qualis autem, inquit ille, labor præsentis seculi, sufficiens humanæ animæ viaticum fuerit ad futurum seculum? Non enim Græca habent in æternum, sed εἰς αἰῶνα, hoc est, in seculum, quod de præsenti seculo accipi potest, sicut & mox posteà accipi debet, cùm dicitur: Sepulchra eorum, domus eorum in æternum. Hic sensus valde accedit ad ea quæ in Hebræo significātur. Nam omnes penè in Hebręa significat intelligunt, hominem non posse pretium pro redemptione animæ suæ sic persoluere, ut vitam sibi comparet æternam. Atque hunc sensum facilè admittere potest nostra lectio, etiamsi legatur per futurum, laborabit.

g SEPULCHRA EORUM, DOMUS, &c.] Dupliciter accipi istud potest. Primum de sepulchris, quæ diuites, dum viuunt, sibi magnifica fieri curent eaq; intelligatur dicere domus eorū perpetuas, & tabernacula per multas generationes, q per ea habitare quodāmodo & superesse semper apud homines studuerint: ita ut hac narratione eorū insinuet rectè stultitiā, qui per mortis signa sibi voluerint apud homines vitam & mansionem comparare, & quibus sola cura fuit nomē sibi apud homines, & diuturnam memoriam comparare, non autem māsiones cœlestes, aut nomen bonū apud Deum. Huic intelligentiæ bene cōuenit quod sequitur: vocauerunt nomina sua in terris. Eaque intelligentia valde accedit ad id quod Hebræa habēt. Ea enim significāt, interiores impiorū cogitationes esse, domos sibi perpetuas in terris cōstruere, quasi semper ibi essent victuri. Nā Hebręa habent קרבם kirbam, quod est intimū eorum, pro quo Septuaginta transpositis literis legerunt קברם kibrā, quod est sepulchrum eorum. Secundò, generaliori & simpliciori intelligentia accipi potest de omnium impiorū sepulchris, ut significetur, impios pro magnificis suis ædibus, quas hìc inhabitauerunt, non alias domus, iuxta corpus scilicet & visibilem apparentiam habituros post mortem, quàm sepulchra, in quibus semper sint mansuri per omnes mundi ætates, nunquam scilicet redituri ad vitam, nec ea cis inter iustos resuscitandi.

h VOCAVERUNT NOMINA SUA IN, &c.] Pronomē, suas, nec Græca habēt, nec quidam nostri codices. Dicit autem eos vocasse nomina sua in terris, sive quia terris & locis quibusdā sua nomina indiderunt, ut

vel sic

vel sic immortalitatem sibi quãdam pararent: sive quia effecerunt, vt nomina ipsorum vocarentur & celebrarentur super terram, per sepulchra scilicet magnificè à se extructa, & inscriptiones eorum. Hebræa enim habent super terras, quod & Græca magis significant, quæ habent ἐπὶ τῶν γαιῶν, hoc est, super terras.

i CONFITEBITVR TIBI CVM, &c.] Potest intelligi Prophetam in hac parte sermonem suum convertisse ad Deum, vt significetur impium tunc tantùm laudare Deum, & ei gratias agere, cùm illi in hac vita benefecerit, & omnia pro voto succedunt: obmurmurare verò, cùm adversa immiserit: cùm contra iustus benedicat Dominum in omni tempore. Potest etiam & meliùs intelligi, vt ad quemuis hominem sit sermo, vt significetur, impium non laudare quempiam, nisi à quo commoda consequitur temporalia. Hic enim sensus magis accedit originalibus Hebræis, quæ habent: Confitebuntur tibi cùm benefeceris tibi, hoc est, laudabunt te impij, cùm ad illorum imitationem tibi in hac vita benefeceris, indulgens tibi perfruitionem bonorum temporalium bonorum. Iuxta priorem intelligentiam præcedens pars: Anima eius in vita ipsius benedicetur: accipienda est de benedictione diuina, vt sit sensus: Deum illi in vita hac, quam solam impij vitam ducunt, benefecere, donando eum perfrui bonis huius vitæ. Iuxta quod diviti epuloni dictum est: Recepisti bona in vita tua. Iuxta posteriorem intelligentiam, illa pars accipienda est de benedictione humana, vt significetur, impium in hac vita prædicari ab hominibus fœlicem, ob affluentiam rerum temporalium: aut potiùs quòd seipsum beatum iudicabit atque fœlicem, Hebræa enim habent: Animæ suæ in vita sua benedicet.

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI XLIX.

Propheta hoc Psalmo introducturus Deum iudicio contendentem, & arguentẽ populum suum Israëliticum, priusquam id faciat, prophetando prædicit gloriosum, manifestum, & terribilem Domini ad iudicium aduentum, vt huius intuitu plus ponderis accedat diuinæ sententiæ, quæ hic profertur in populum Iudaicum, eaq; acceptetur, velut à iudice in nouissimo illo iudicij die lata. Itaque deinde Deum ipsum tanquam iudicem populi sui loquentem facit. Et quoniam Iudæi sibi multum placebant, tum in externis suis sacrificijs, tum in lege eis data, quam cùm in ore semper haberent, opere tamen nequaquam seruabant, vtramque illorum variam gloriationem conuellit, docens primùm Deum non magnopere requirere illa carnalia, sed pietate potiùs colendum esse mentis, de omnibus Deo gratias agentis, & in omnibus à Deo pendentis. Tum & nihil ipsis profuturum, quòd legem Dei semper habeant in ore, cùm contraria legi faciant: imò tales suo tempore iustam factorum vltionem reportaturos, tametsi iam vsque ad iudicij diem dissimulare Deus videatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus Deorum Dominus locutus est,
** & vocauit terram.*

OMINVS, qui est Deus, ac supremus iudex omnium iudicum (qui & ipsi dij quidam sunt terrestres) ipse (etsi nunc tempus hominum facta dissimulet, ac taceat,) certò tamen certiùs aliquando loquetur, * & ad iudicium suum vocabit omnes qui inhabitant terram. Psal. 49. a

2 A solis ortu vsque ad occasum,
** ex Siõ species decoris eius.*

2 Vocabit, inquam, omnes ab Oriente vsque in Occidentem. * Ex superna Sion habitatione sua cœlesti, species & ornatus gloriæ eius prodibit, in conspectu omnium.

3 Deus manifestè veniet,
**Deus noster, & non silebit.*

3 Non tunc occultè veniet, sed manifestè, vt iam & ab omnibus videatur, & Deus esse omnium cognoscatur. * Veniet, inquam, Deus noster, & non, vt modo facit, silebit, sed iudiciaria sua potestate hominum facta redarguet ac vindicabit.

4 Ignis in conspectu eius exardescet,
** & in circuitu eius tempestas valida.*

4 Veniet autem admodum terribilis. Nam ante ipsum accendetur ignis mundũ totum exurens ac purgans, malósque inuoluens: & circum ipsum valida erit tempestas, ac mira omnium quæ in mundo sunt commotio.

5 Aduocabit † cœlum desursum,
** & terram discernere populum suum.*

5 Aduocabit in testes iustitiæ suę cœlum & terram. † Cœlestes quoque spiritus, & terrestres homines pariter ad iudicium conuocabit, vt in presentia omnium diiudicet populum suum, qui nomen illi dedit. b

6 Congregate illi sanctos eius,
** qui ordinant testamẽtum eius super sacrificia.*

6 Vos autem cœlestes spiritus ex eius imperio tum congregabitis ad illum sanctos eius, quos ex omnibus populis sibi Deus selegit, & in populum suum sanctificauit, * qui diligenter & studiosè disponunt, quomodo adimpleant Dei legem, quæ est de offerendis sacrificiis. c

7 Et † annuntiabunt cœli iustitiam eius:
** quoniam Deus index est,*

7 Cum cœli ipsi iustitiam venientis iudicis palàm cunctis manifestabunt per gloriam eius illustrem, quæ in cœlo & in nubibus omnibus apparebit, * per quam cœli testabuntur, quòd ipse Deus sit iudex, qui venit ad iudicandum, qui proinde iustè est omnia iudicaturus. † Sed & Angeli, cœlorum habitatores, iustitiam iudicis omnibus prædicabunt, præcedentes ante ipsum cum tuba & voce magna.

VOX DEI.

8 Audi popule meus, & loquar: Israel,
** & testificabor tibi, Deus Deus tuus ego sum.*

8 Tu itaque popule meus, vel ante tremendi illius iudicij diem audi, & loquar tibi. Audi, inquam, Israel, & commouebo te, quid à te requiram, & in te desiderem. * Id autem in primis te testatũ volo, quod Deus, Deus, inquam, tuus ego solus sum, præter quem nullum alium Deum agnoscere & colere debeas: cuius sententiam vel ante nouissimum diem illum summa cum attentione recipere & obseruare meritò debeas.

9 Non in sacrificijs tuis arguam te, holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper.

9 Non quidem arguam vos de neglectis externis vestris sacrificiis, * holocausta enim vestra coram me sunt semper, & quantum ad hanc partem attinet, satis multum sacrificiorum mihi semper offertis.

10 Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.

10 Verùm vt intelligatis ea quæ tã studiosè mihi impẽditis, & in quibus plurimũ gloriamini, non magnopere grata mibi esse, id primũ scitote, nõ d

esse

11 Quoniam meæ ſunt omnes feræ ſyluarum, iumenta in montibus & boues.
12 Cognoui omnia volatilia cæli,
** & pulchritudo agri mecum eſt.*
13 Si eſuriero, non dicam tibi:
** meus eſt enim orbis terræ, & plenitudo eius.*
14 Nunquid manducabo carnes taurorum, aut ſanguinem hircorum potabo?*
15 Immola Deo ſacrificiũ laudis.
** & redde altiſſimo vota tua.*
*16 Et inuoca me in die tribulationis, * eruam te & glorificabis me.*
17 Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras iuſtitiam meam?
** & aſſumis teſtamentum meum per os tuum?*
18 Tu verò odiſti diſciplinam, & proiecisti ſermones meos retrorſum.*
19 Si videbas furem, currebas cum eo,
** & cum adulteris portionem tuam ponebas.*
20 Os tuum abundauit malitia,
** lingua tua concinnabat dolos.*
21 Sedens aduerſus fratrem tuum loquebaris:
** & aduerſus filium matris tuæ ponebas ſcandalum,*
** hæc feciſti, & tacui.*
22 Exiſtimaſti iniquè quod ero tui ſimilis,
** arguam te, & ſtatuam contra faciem tuam,*
23 Intelligite hæc qui obliuiſcimini Deum,
** nequando rapiat, & non ſit qui eripiat.*
24 Sacrificium laudis honorificabit me,
** & illic iter, quo oſtendam illi ſalutare Dei.*

eſſe neceſſe, imò nunquam futurum, vt ego accipiam à domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.
11 Quoniam meæ ſunt innumeræ illæ feræ quæ in ſyluis degunt, pecudes prætereà, quæ in montibus errant, & boues, hoc eſt, & ſylueſtria, & domeſtica animalia omnia mea ſunt.
12 Exactè noui omne genus auium, quod in aëre volat, & tãquam certiſſimus earũ dominus enumeratas eas habeo apud me, quas & propriis nominibus ſigillatim poſſum aduocare, & ſtatim aderunt: * omnia item terræ naſcentia, quorum mira varietate agri admodum ornantur, in mea ſunt poteſtate. Cùm itaque omnia mea ſint, nihil eſt quod à te accipiam.
13 Proinde ſi fieri poſſet vt ego eſuriam, non dicam tibi vt mihi ſuppedites hæc in cibum. * Totus enim orbis meus eſt, & omnia quibus mundus plenus eſt, mea ſunt.
14 An autem quiſquam veſtrum tam eſt ſtolidus, vt putet me, qui incorporeus ſum, taurorum carnes manducaturum,* aut ſanguinem hircorum potaturum?
15 Cùm itaque horum ſacrificiorum mihi nullus ſit vſus, & ſi eſſet, abundè ſatis earum rerum mihi ſit ex meipſo, vt non ſit opus ea à te accipere, pro his ſacrificiis Deo (qui bonorum tuorum non eget, & à quo omnia tibi bona contingunt,) exhibe potiùs in ſacrificium laudem & gratiarum actionem pro acceptis beneficiis,* & cum huiuſmodi ſacrificio perſolue altiſſimo quæcunque te oblaturum illi promiſiſti, votaque tua neque ſoluere negligas, neque alicui alteri perſoluas, quàm ei, qui vt ſolus eſt altiſſimus, ita ei ſoli cuncta accepta referre decet.
16 Et ſi quando tempus afflictionis inciderit, à me totus pendeas, méque ſolum inuoca: * id ſi feceris, ego te à malis eripiam, tu verò tua laude & gratiarum actione glorificabis me apud homines.
17 Ad impium autem dixit Deus: Qua fronte tu verbis memoras præcepta & iuſtificationes meas,* & ore tuo iactas pactum, quòd cum ſanctis meis inij, in eo pacto gloriando, tibique placendo?
18 Cùm tu odio habeas omnem rectam admonitionem,* & abieceris verba mea poſt tergum tuum, nec curæ tibi ſint vt ea obſerues.
19 Si videbas furem adiunxiſti te illi, cúmque eo ad furandũ promptè currebas,* & ſocius factus es illorum qui alienas ſtuprare ſolent vxores.
20 Os tuum ſcaturiebat maledicentia,* & lingua tua artificiosè aptabat fraudes, quibus ſimplices deciperes.
21 Sedens cum aliis tuæ factionis, loquebaris contra fratrem tuum, iniquè illi detrahens, & de eius perditione cum aliis cõſultans: * & contra filium matris tuæ ponebas offendiculum, in quod inopinatè impingens caderet: * hæc feciſti, ego autem diſſimulaui, & impunitum te dimiſi, mea longanimitate te inuitans ad pœnitentiam.
22 Me autem ſic tacente, nec te redarguente, iniquè reputaſti de me, quòd ad ſimilitudinem tui peccata non odirem, ſed approbarem: * verùm ſuo tempore ego te arguam, & ante oculos tuos ordine diſponam flagitia tua, quæ me diſſimulaſſe putas, faciámque vt eadem clarè videas, ipſaque te condemnare iuſtè intelligas, ac eorum vltionem ſemper in teipſo ſentias.
23 Intelligite hæc vos quibus non eſt cura, voce Deum inuocandi, & laudandi, ac digna vita illi gratificandi, * nequando vos inopinatos rapiat à præſenti vita ad æternam condemnationem, & non ſit qui vos liberet de inſuperabili manu vltionis eius.
24 Illud autem rurſum repetens & concludens addam: Sacrificium laudis, inquit Dominus, glorificabit me apud homines,* & in eo ſacrificij genere eſt via, per quam ego aliquando oſtendam illi qui in eo ſacrificio occupatur, ſalutem meam ſempiternam, quam nullus oculus vidit, quam & impiorum oculi nunquam videbunt.

ANNOTATIONES.

LERIQVE principiũ huius Pſalmi intelligunt Prophetæ de duplici Chriſti aduentu, & primos quidem duos verſus loqui de primo Chriſti aduentu, in quo per Euangelij prædicationem vocauit omnes homines ad fidem, & Dei agnitionem, quando etiam ex Sion prodiit ſpecies decoris eius, quia ex Hieruſalem cœpit prædicatio gloriæ Domini: ſequentes verò verſus quinque de ſecundo aduentu ad iudicium. Quidam verò omnia quæ hic dicuntur de aduentu Domini intelligunt de aduentu Chriſti in carnem: & quòd tunc ignis coram ipſo accenſus ſit, ignis ſcilicet ille, quem venit Dominus mittere in terram, vt arderet, & tempeſtas valida exorta, virtus, ſcilicet diuina quæ cooperans verbo nuntiorum ſuorum, totum tibi orbem ſubegit. Verùm & ſcopo Prophetæ, & verbis quibus vtitur conuenientius fuerit, omnia de aduentu Chriſti ad iudiciũ intelligere, ſicut habet paraphraſis, vt quod dicit, locutus eſt, &, vocauit terram, propter certitudinem eueniet, præteritum accipiatur pro futuro. Et quod dicit, ex Sion, &c. intelligatur de Sion cœleſti, ſicut illud Ioelis, 3 Ex Sion rugiet Dominus, & de Hieruſalem dabit vocem ſuam, vbi manifeſtè per Sion & Hieruſalem cœleſtis Dei manſio ſignificatur, per Sion & Hieruſalem adumbrata. Cæterùm alibi ſcriptura Deum ſimili modo, quo hic, introducit iudicantem & reprehendentem

suum populū, aduocatis cœlo & terra in testem, vt cùm dicitur Mich 6 Audiant montes iudicium domini, & fortia fundamenta terræ, quia iudicium Domini cum populo suo,& cū Israel diiudicabitur. Deinde sequitur vox Domini redarguentis, Popule meus, quid feci tibi, &c. Et Isa.1 Audite cœli,& auribus percipe terra, quoniā Dominus locutus est Deinde sequitur vox Domini: Filios enutriui,&c Sed hoc est peculiare in isto loco, quod iudiciū Dei particulare cū populo eius super sacrificiis & lege introducturus, & de vniuersali Dei iudicio vaticinat,veluti ea illo iudicio particulare istud ꝓdest.

a DEVS DEORVM, &c.] Ea Hebræis manifestum est, genitiuum, Deorū, coniungendū non cum nominatiuo Dominus, sed cum nominatiuo. Deus, vt sit ordo: Dominus qui est Deus deorū Nam pro, Dominus, Hebræis est nomē Dei tetragrammaton, quod illis est velut proptiū Dei nomen, quod nō admittit genitiuū regimeo. Quanquā autē intelligi posset, locutus est ea quæ mox sequuntur: Audi popule meus, &c. & ad ea audiēda vocasse Deū vniuersam terrā tanquam testem dicendorum: tamen communiter propter sequētia, quæ ad vniuersale & extremum pertinent iudicium, etiam hæc ad illud referuntur, vt præterita per futura exponantur.

b ADVOCABIT COELVM, &c] Multi nostri libri habent præteritum, Aduocauit, vt respondeat primo versui, in quo dicitur: Et vocauit terram. Alij habent, Aduocabit, atque ea lectio originalibus tum Hebræis, tum Græcis cōsentit, quomodo & D Augustinus legit, & Cyprianus serm.3.vbi in hoc versu legit: Aduocabit cœlum de sursum,& terram deorsum, vt separent populum suum: intelligent scilicet cœlum & terram aduocati, vt vtrumque suos reddat mortuos Dictio enim Græca hoc loco posita διακρῖναι, significat etiam diuidere,& separare. At eandem hoc loco positam pro diiudicare, dictio Hebræa ostendit, quæ manifestè significat iudicare. Itaque intelligendum, cœlum & terram aduocari vt sæpius in scripturis, vt sint testes iustitiæ & sententiæ diuinæ Familiaris enim est hic mos in scripturis, vt per prosopopœiam, inanimata, & maximè cœlum & terra, in testimonium aduocentur, quo significatur maximi momenti esse quæ dicūtur, ac creaturas aliquando vindicaturas ipsos præuaricatores.

c CONGREGATE ILLI, &c] Cùm de vniuersali iudicio & in præcedentibus versibus, & in sequenti sit sermo, atque ad illud iudicium omnes sint conuocandi, & non solum hi qui sunt de Dei populo: tamen horum tantùm meminit, tum quòd horum peculiariter in iudicando sit habenda ratio, cum infideles iam iudicati sint, tum quòd sermonem suum instituit ad vtilitatem hominum suæ ætatis, & eorum quos iam hoc Psalmo susceperat instruere Sanctos itaque vocat omnes Israelitas, sicut & D Paulus omnes Christianos illos dicit ordinare testamentum Dei super sacrificia, vel, vt legit D.Cyprianus, in sacrificiis: (Græcè enim est ἐπὶ θυσίαις) quod de sacrificiis eorum, in quibus maximè operam collocabant, sit acturus: quasi dicat, adeste vt audiatis quid pronunciaturus sit Deus de his in quibus securè confiditis, & gloriamini.

d NON ACCIPIAM] Plerique istud putant referendum esse a tempus noui Testamenti, in quo iam reiecit Deus omnia legalia sacrificia. Verùm hoc Dominum hic non voluisse, patet ea subiecta causa. Quoniam meæ sunt omnes feræ syluarum, &c. ea qua satis patet hunc versum sic esse accipiendum, vt ideo dicat Dominus se non accepturum vitulos, quia nihil propriè ab alio accipere dicimur, nisi quod illius est,& nostrum non est, sed per ipsius donationem fit nostrum.

e IMMOLA DEO,&c]Reiectis sacrificiis quę videri putarāt offerri, quasi quibusdā Deus indigeret, sicut illa diis hominibusq; offerri solent, ea cōmodè requirit sacrificia, quib⁹ testamur omnia nobis à Deo ꝓuenire,& nos eius donis indigere, qualia sunt sacrificiū laudis,& cùm ꝓ perceptis aut percipiēdis beneficiis vota illi persoluimus, illumq; in necessitate piis precib⁹ inuocam⁹.

In finem Psalmus Dauid, quando venit ad eum Nathan Propheta, quando intrauit ad Bersabee.

ARGVMENTVM PSALMI L.

Continet hic Psalmus, vt ex titulo patet, precem Regis Dauid, quam fudit ad Deum cùm per admonitionem Nathan Prophetæ, super adulterij & homicidij grauissimis sceleribus, post longam in peccatis suis impœnitentiā, tandem peccatorum suorum magnitudinem agnouit. Seriò itaque peccata sua agnoscens, feruenti ac humili oratione certáque fiducia per multiplicem Dei misericordiam, primùm peccata sua remitti ac purgari, tum & Spiritum sanctum per peccata sua deperditum reddi sibi postulat. Id vt assequatur, sese ad docendū alios bonitatémque Dei prædicandum, quæ germanæ resipiscentiæ officia sunt, offert, adiungens in fine, communem precem pro instauratione ciuitatis Hierusalem, ne propter peccatum suum ea intermitteret Deus, quæ in ea facere instituerat, sub cuius typo, Ecclesiæ veræ Hierusalem instaurationem precatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Miserere mei Deus secundùm magnam misericordiam tuam.
2 Et secundùm multitudinem miserationum tuarum † dele iniquitatem meam.

MISERERE mei, ô Deus, secundùm immēsam misericordiam tuam. Immēsum enim esse profiteor quod deliqui,
vt qui sciens grandia mala commiserim.
2 Et secundùm multitudinem miserationum tuarum,
quas ab initio mundi semper hominibus te inuocentibus exhibuisti, multiplicem iniustitiam meam dele à conspectu tuo vt
eam non videas ad vltionem. † Absterge item à spiritu meo defœdato
peccatis meis.

*3 Amplius laua me ab iniquitate mea, * & à peccato meo munda me.*
*4 Quoniam iniquitatem meam ego cognosco: * & peccatum meum contra me est semper.*

3 Et quoniam me plurimùm commaculauit turpitudo peccatorum a
meorum, tu etiam multùm laua me ab iniquitatibus meis, * tuaque abundanti ablutione à peccatis meis me totum purum redde.
4 Scelera enim mea, quæ iamdiu dissimulaui, ecce iam agnosco, * &
peccatū meum assiduè mihi ob oculos mentis meæ versatur, cuius cōsideratione cōtinue anima mea affligitur & cōteritur. Cùm ergo iam seriò expendā apud me meā iniquitatē, hæc est causa, cur tam ardēter implorem tuam misericordiam, & misericordiæ tuæ abundātiam. Rursum hoc ipsum te meritò mouere debet, vt desideratā præstes misericordiā.

*5 Tibi soli peccaui, * & malum coram te feci, * vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris.*

5 Iniquitatem, inquā, meā agnosco, dicens: Tibi, Domine, imò tibi soli b
peccaui, quoniā etsi etiam meis sceleribus alios læserim, tu solus es, cuius leges præuaricatus sum, quiq; mea peccata vindicare potes: * & grāde malum feci, nō tam corā hominibus, qui aut peccatū meum ignorāt,
aut

aut reprehendere non audent, quàm coram te, cuius oculos omnia per-
lustrantes nō sum reueritus,* vnde fiet, vt si mihi hāc iniquitatem con- c
donaueris & promissa seruaueris, iustus habearis in promissis tuis, & vin-
cas cùm quis facta mea expenderit. Iam enim in me intelligēt omnes, te
secundùm promissionem tuā veniam pœnitentibus non denegare. Iam
quoque omnes cognoscent tantā tibi in seruandis promissis esse iustitiā
& fidem, vt ne ob peccata quidem hominū promissiones tuas irritas fa-
cias, quādoquidē mihi rursū placatus seruaueris, quicquid de successore
regni, de cōfirmatione, & semine sācto ex me nascituro pollicitus fuisti.

6 Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum,
** & in peccatis concepit me mater mea.*

6 Congruum est autem, vt ad indulgentiam peccatorum meorum fa- d
cilis sit misericordia tua ob innatam peccandi pronitatem. Ecce enim
cum iniquitate conceptus sum, * & statim vt me mater mea concepit,
peccatum mihi adhæsit.

7 Ecce enim veritatem dilexisti,
** incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.*

7 Nec tamen in hanc naturæ corruptionem meum peccatum reijcere
volo. Scio enim te, vt omnem fucum atque omne mendacium odire: ita
veritatem & integritatem animi diligere: proinde ecce verè & ex ani-
mo me peccasse cōfiteor, idque grauissime, * quia mihi manifestare di-
gnatus es multis incognita & occulta decreta sapientiæ, ita vt impru-
dentiæ peccata mea tribuere non possim, imò ea per summam ingrati-
tudinem commissa profiteri debeam.

8 Asperges me Domine hyssopo,
** & mundabor,*
** lauabis me, & super niuem dealbabor.*

8 Itaque quoniam me vehementer pollutū agnosco, tu quæso me in-
uisibiliter veluti hyssopo asperge: vt quomodo sacerdotes in expiatio- e
nem immundorum, hyssopi aspersionem corpori adhibēt: ita tu spiritū
mundes, idque aquis spiritus tui, ac sanguine filij tui, in consummatam
peccatorum meorum expiationem, quam hyssopi externa aspersio signi
ficat. * Id si feceris, verè mundabor secundùm animam peccatis meis
pollutam. * Si tu me lauare digneris, ipsa iterum niue albior fiam.

9 Auditui meo dabis gaudium & lætitiam,
** & exultabunt ossa humiliata.*

9 Fac me quæso in conscientia audire vocem gaudij & lætitiæ, plenam
peccatorum remissionem, tuique fauoris restitutionem mihi in spiritu si-
gnificando. * Id vbi feceris, omnes vires animæ & corporis nimio pœ-
nitentiæ dolore atque iræ tuæ timore afflictæ, atque confractæ exulta-
bunt, gaudio omnia corporis membra peruadente, atque ad laudandum
te, & seruiendum tibi promptè exilient.

10 Auerte faciem tuam à peccatis meis,
** & omnes iniquitates meas dele.*

10 Auerte itaque faciem tuam à peccatis meis, vt non eorum amplius
recorderis ad vindicandum, * & omnes iniquitates meas dele è conspe-
ctu tuo, vt non eas mihi imputes in pœnam.

11 Cor mundum crea in me Deus,
** & † spiritum rectum innoua in visceribus meis.*

11 Mentem puram crea in me Deus, qui id solus potes, * & cùm spiri-
tus meus prauè obliquatus sit, & peccati vetustatem contraxerit, tu rur- g
sum innoua in interioribus meis spiritum rectum, sic vt animam meam
facias non nisi quæ recta sunt cupere, † spiritúmque illum tuum ab om-
ni prauitatis obliquatione alienum, & quicquid rectum ac bonum est
docentem, rursum immittas intimis animæ meæ visceribus.

12 Ne proijcias me à facie tua,
** & spiritum sanctū tuum ne auferas à me.*

12 Ne quæso offensus peccatis meis, me solio tuo fauore, cura, & cu-
stodia destituas: * & spiritum illum tuum sanctum, quo solo nos sancti
esse possumus, tu ne penitus auferas, & alienes à me, sed deperditū iam
restitue, vt me rursum sanctificet.

13 † Redde mihi lætitiam salutaris tui,
** & spiritu principali confirma me.*

13 Atque per hunc spiritum mihi restitutū, redde mihi gaudium, quod
de salute mihi per te præstāda concepi. † Restitue lætitiā, quam de Sal-
uatore Messia ex me nascituro, déque salute per eum exhibēda humano
generi habueram, & ne vnquam amplius à tua gratia excidam, tu me in
omnibus bonis stabilem fac, spiritu tuo munifico, regióque, ac potenti,
qui regia liberalitate dona sua petentibus libenter elargitur: qui, vt est
omnium Dominus & princeps, facilè hominū mentes in bona consta-
bilire potest: quique hominem sui iuris facit, ac cupiditatum noxiarum
dominum, liberum & alacrem ad omne bonum perficiendum.

14 Docebo iniquos vias tuas,
** & impij ad te conuertentur.*

14 Hoc vbi præstiteris mihi, non iam ipse tantùm vias tuas terram, sed
qui meo exemplo alios praua docui, iam etiam iniquos docebo verbo &
scriptis vitæ actiones tibi gratas, viásque quibus peruenitur ad te, * &
mea doctrina atque exemplo, impij abs te alieni conuertentur ad te.

15 Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ,
** & exultabit lingua mea iustitiam tuam,*

15 O mi Deus, Deus author salutis meæ, libera me a reatu innoxij san-
guinis per me effusi, propter quem, secundùm legis tuæ præscriptum,
etiam ipse mortis sum reus. Libera me à peccatis, quæ sunt carnis & san
guinis corruptiones, animamq; meam fœdè cruentarunt. * Id vbi fece- f
ris, lingua mea cum summa mentis exultatione canet tuam iustitiā quā
mihi exhibuisti, remittens secundùm promissiones tuas peccata mea.

16 Domine labia mea aperies,

16 Domine, labia mea, quæ ad laudandum te iam inepta facta sunt,
quæque in laudem tuam præ dolore aperire iam non libet, tu quæso
aperi rumpendo peccatorū atque doloris vincula, quibus occlusa sunt,

** & os meum annunciabit laudem tuam.*
ac nouam laudandi te materiam suppeditando, * & os meum deprædi-
cabit omnibus laudem tuam, quouis tibi sacrificio externo gratiorem.

17 Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem vtiquè,

** holocaustis non delectaberis.*
17 Dico autem me laudem tuam annunciaturum, potiùs quàm exter-
num aliquod sacrificium oblaturum, quia si pro expiatione peccatorum
meorum à me exegisses sacrificium aliquod externum, obtulissem sanè
illud, * verùm holocaustis non per se delectaris, nec adeò tibi placent,
vt per ea peccata apud te purgentur & dimittantur.

18 Sacrificium Deo spiritus contribulatus,
** cor contritum & humiliatum Deus non despicies.*
18 Sed sacrificium tibi Deo gratum, & ad expiationem peccati coram
te valens est animus seipsum dolore pœnitentiæ affligens ac mactans,
* animam verè contritam & deiectam tu Deus nullo vnquam tempore
despicies, quemadmodum nunc parui facis externa sacrificia, quæ & suo
tempore in totum es abiecturus.

19 Benignè fac Domine in bona voluntate tua Sion,

** & ædificentur muri Hierusalem.*
19 Tandem autem & pro communi populi tui salute precor te, vt ne
peccatis meis offensus desistas benigno fauore tuo prosequi ciuitatem g
tuam Hierusalem, in qua me regem constituisti, & cultum tuum per me
instaurare cœpisti: sed quanquam id demeruerim, per bonam tamen
tuam voluntatem benefac Domine ciuitati Sion, * & ædificentur quæ-
so per te muri Hierusalem: da vt hæc ciuitas fœlicè habeat in omnibus
rebus progressum, ac potissimùm in religione ac timore nominis tui.

20 Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta,
** tunc imponent super altare tuum vitulos.*
20 Tunc cultu tuo in ea ciuitate egregiè constituto, grata tibi erunt h
sacrificia, quæ ex iustitia interiori tibi offerentur, oblationes item liba-
minum & holocausta, * tunc omnes Israëlitæ vnanimiter ponent vitu-
los super altare, quod in hac ciuitate tibi vnicè delegisti. In hac autem
quam peto ciuitatis Hierusalem consummatione, illud multò magis pe-
to, vt per nasciturum ex me Messiam, veram Hierusalem, fidelium scili-
cet Ecclesiam, cuius nostra Hierusalem typus est, ex omnibus gentibus
ædifices. Quod vbi feceris, iam post externa hæc, ac carnalia sacrificia,
tibi parum probata, in noua Hierusalem offerentur tibi vituli labiorum
confitentium nomini tuo, ac sacrificia instæ conuersationis, holocausta
spiritus & corporis humani, tibi longe gratissima.

ANNOTATIONES.

AMPLIVS LAVA ME] Quod dicitur, ampliùs laua, intelligi potest plusquam hactenus lauasti. Id enim & Græca propriè significant. Habent enim ἐπὶ πλεῖον. Hebræa tamen dictio tantùm significat multùm: quomodo & Euthymius id quod Græcis est, secundo loco exponit.
a Vtut est, locus hic præterquam quod apertè ostendat per peccatum maculas aliquas inferre menti, etiã docet nõ statim per simplicem peccatoris pœnitentis conuersionem ad Deum, perfectam consequi suorum peccatorum remissionem & curationem, sed manere etiã dimisso vtcunque
b peccato, reliquias quasdam purgandas atque curandas.

TIBI SOLI PECCAVI] In Hebræo maior est emphasis. Sic enim est Tibi, soli tibi peccaui. Soli autè Deo se peccasse deplorat, quanquam & in Vriam fidelissimum militem grauiter peccasset, quod Dei solius leges trãsgressus esset, quódque eũ solum haberet, qui eu tan quam reum ad pœnam rapere posset. Deinde quia illud vnũ ipsum cruciabat, quod Deũ offendisset, ita et quicquid in homines cõmisisset, ideò ei displicet quod in eo Deũ offendisset. In quo sensu etiam quiuis peccator dicere potest se soli Deo peccasse. Cum emphasi item intelligi debet dictum quod sequitur: Et malum coram te feci. Emphasis enim est in illo, corã te vel, vt est significantius Hebræis: In oculis tuis, hoc est te vidente. Quo auget suũ malũ, vt quod non veritus sit Deo spectante cõmittere. Emphasis, enim est in dictione, malum, cui hoc loco apponitur articulus, רע Hara, sicut & Græcis τὸ πονηρὸν, vt significetur grande malum & crimen.
c VT IVSTIFICERIS, &c.] Plerique coniunctionem, vt, referũt ad verba mediatè præcedentia, miserere mei, munda me. Verùm hic sensus nõ videtur cõuenire intellectui Pauli, qui ad Ro. 3. ex hoc loco colligit Dei iustitiã ex nostra iniquitate illustriorẽ fieri, quod ex illa cõnexione nõ potest colligi. Ex hac enim cõnexione, miserere mei, vt sis iustificatus in verbis tuis, quibus misericordiã pœnitẽtibus promisisti, nõ tam sequitur Dei iustitiã declarari ex nostra iniustitia, quã quod ex Dei misericordia eius iustitia illucescit. Vnde melius coniunctio, vt, cõiungeretur cũ verbo peccaui ita tamen, vt non denotet finẽ, sed tantùm consecutionẽ, quemadmodum etiã annotauit Theophylactus super epistolã ad Rom. Cæterùm inter varias huius loci explicationes, quarũ commentatores prosequitur paraphrasis, simplicissima & maximè genuina videtur esse ipsius Euthymij, qui hæc refert ad verba Domini, quæ per Nathan locutus est Dauid, disceptans cum eo, & in iudiciũ cum eo ingressus, et est 2 Reg. 12. vbi Deus per Prophetam eum redarguit, quòd pro tantis ab eo acceptis beneficiis, & adhuc accipiendis, ipse contrà in benefactorem ingratus extiterit, vbi & Dei iustificatione ostensa, condemnatio ipsius Dauidis tanquam rei enouitur, subtexitur. Itaque sensus erit. Lubenter me in te grauiter peccasse confiteor, ita vt cùm inter nos causa discutitur, & tu mecũ iudicaris, tu in tuis sermonibus, quibus me reum agis, iustam causam agere inueniaris, & ego vicissim velut erga tantum benefactorem adeo ingratus magis condemner, nihil habens quo me contra te defendam & tuear. Iuxta quem sensum etiam facilè fuerit intelligere, quomodo ad Dauidis imitationem hæc verba cuiuis pœnitenti cõueniant. Vnusquisque enim agnoscere in seipso debet, Deũ in scripturis omnes peccati reos agere, ita vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mũdus Deo. Vnusquisque item in interna mentis redargutione, qua Deum sentit secum iugnẽtem & redarguentem, fateri debet Deum iustum esse: se verò reum, Deum non esse culpandum, sed se solum ob ingratitudinem, & liberam peccandi voluntatem.

ECCE ENIM VERITATEM DILEXISTI] Versus iste obscurus est, & varie ob id explicatur. Sunt d enim qui intelligunt de veritate Dei, siue quã exhibet, dum secundùm promissa sua misericorditer ignoscit pœnitentibus, vt iam hic secunda ratio afferatur, ob quam Deum misereri conueniat: siue quam exhibet, dũ secundùm iustitiam suam non sinit peccata impunita, quomodo intelligit D. Augustinus. Verum ex Hebræo satis constat hunc locum magis accipiendũ de veritate quæ sit in homine. Nam Hebræa habẽt: Ecce veritatem dilexisti in intimis. Quo significat Deo probari maximè integritatẽ cordis, vt nihil fictum sit, nec duplex in homine, nec sit, vt alio Psal. 31 dicitur, in spiritu eius dolus. Itaque quò remissionẽ impetret, significat se non velle dissimulare peccatũ suũ, nec excusationis causas prætexere, sed ex animo illud confiteri, & detestari coram Deo qui integritatẽ cordis amat. Ideoq́, in exaggerationem sui peccati subijcit Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi. Significat his verbis secundũ Euthymiũ, eo grauiùs se deliquisse, quò magis Dei voluntas ipsi fuerat patefacta. Magna enim fuit ingratitudo, quod cõ esset illustrati intelligẽtia cœlestis doctrinæ, & prophetico spiritu

esset

esset donatus, tamen instar brutę pecudis, proiecit se ad fœdam libidinem. Cum ergo superiori versu ex ingenita corruptione naturæ, quæ ad peccatum sui excusationem quodammodo pertinebat, hoc iam versu illud vehementer accusat, vt obseruare liceat in his verbis exprimi agitationem animi perturbati, seque in partes contrarias versantis. Ad quod innuendum valet aduerbium, ecce in vtroque sensu positum. Cæterum ad quid referenda sit coniunctio, enim, in vtroque versu addita, animaduertendum non est, cùm non sit apud Hebræos. Et Euthymius fatetur, quod ad sensum attinet, superesse.

e ASPERGES ME DOMINE HYSSOPO.] Domine, non habent nec Græca, nec Hebræa, nec Augustinus, nec nostri codices emendatiores. Verba, asperges & lauabis, pro imperatiuis accipienda sunt: Asperge & laua. Duo autem obseruanda in his verbis sunt quæ emphasim habent: nempe & quod hyssopo aspergi velit, & quod à Domino aspergi velit. Et hyssopi quidem meminit, quod in solennibus cæremoniis ad expiationem institutis hyssopus adhiberetur, vt patet Leuit. 14. in expiatione leprosi: & Numeri 19. in expiatione, quæ fiebat per aquam lustrationis. A Domino autem vult aspergi, innuens exteriores aspersiones, quæ a sacerdotibus secundùm legem impendebantur, non posse sibi sufficere ad veram purgationem, quam quærebat, cum illæ, iuxta Paulum, tantùm afferrent iustitias & munditias quasdam carnis. Itaque sub hac locutionis forma, est allegoria, qua significare voluit, se petere vt quod in solenni expiationis corporalis cæremonia, quæ fit a sacerdotibus, externa significatur, Deus inuisibiliter operetur in mente, perfectam munditiem & remissionẽ conferẽdo. Et quanquam hæc simplex explicatio sufficere verum posset pro loci huius intelligentia, omnino tamen existimandum in hac locutionis forma aliquid amplius Prophetam intellexisse. Cùm enim hyssopo non esset aspersio, nisi per intinctionem eius in sanguine alicuius animalis occisi, aut in aqua, cui occisi animalis inessent cineres, omnino putandum est Prophetam etiam respexisse ad sanguinem illum & aquam, qua mens per fidem aspersa vere mundatur, sanguinem s. Christi, & aquam Spiritus sancti. Christus enim in ligno crucis, charitatis vinculo alligatus, vera est hyssopus, ligno cedrino per filum coccineum colligata, vt qui sua humilitate inflationem cordis nostri sanet, sicut hyssopus valet purgandis & curandis pectoribus. Hæc hyssopus tincta in cruce proprio sanguine, aspergit per fidem credentes in eum, iuxta id quod de eo dixit Isaias: Ipse asperget gentes multas. Notandum & illud in hoc versu, quod & aspergi petit & lauari, vt fiat perfectè mundus, qui se valde agnoscit pollutum. In lege enim veteri immundos duobus his modis legimus purificari solitos, aspersione scilicet, & ablutione.

f ET EXVLTABIT LINGVA MEA, &c.] Quoniam verbum, exultabit, verbum est neutri generis, & ob id accusatiuum ex sua natura non admittat: quidam illud mutauerunt in exaltabit, legentes: & exaltabit lingua mea iustitiam tuam. At exultabit legẽdum Græca aperte demonstrant, cum non habeant ὑψώσει sed ἀγαλλιάσεται. Eiusdem verbi occasione in Græcis quidam non accusatiuum legunt, τὴν δικαιοσύνην, sed datiuum τῇ δικαιοσύνῃ, vt patet apud Euthymium, vt sit sensus: Lingua mea exultabit propter iustificationẽ a te mihi præstitam. Plures tamen libri habent accusatiuum, iuxta quam lectionem verbum exultabit, actiue debet accipi pro exultando celebrare & canere. Cæterùm obscuritatem aliquam adfert quod dicit, iustitiam tuam, cùm potiùs videbatur dicendum, misericordiam tuam, vel pietatem tuam cum in gratuita peccatorum remissione nõ tam Dei iustitia reluceat quam misericordia. Verùm sciendum in scripturis iustitiam Dei non semper eam dici, qua reddit vnicuique secundùm sua merita, bona vel mala, sed etiam eam, qua se veracem in promissis ostendit, quod etiam facit remittendo pœnitentibus peccata. Deinde iustitia in scriptura, siue dum Deo siue dum hominibus tribuitur, accipitur sępe vt idem valeat quod virtus & bonitas, ita vt pietas dicatur iustitia. D. Hieronymus in commentariis legit pluraliter, iustitias tuas & interpretatur Dei mandata. Alij iustitiam Dei interpretantur iustificationem, quam pœnitentes ex Dei dono gratuito consequuntur.

g ET AEDIFICENTVR.] Græca habent, καὶ οἰκοδομηθήτω. & ædificentur, vt verbum, ædificentur, sit imperatiui modi deprecatiuè accepti. Et sic verisimile est vertisse interpretem, quomodo etiam habet psalterium vetus, quo vsus est Augustinus, & quædam nostra tum scripta, tum impressa. Non itaque petit benigne agi cum Sion ad illum finem, vt muri Hierusalem ędificẽtur: sed ipsa ciuitatis ædificatio est, quam Dei benignitate impendi cupit. Et quod ad literam quidem attinet, Hierusalem etiamsi esset extructa, nondum ad suam peruenerat perfectionẽ, quod præcipua adhuc deesset eius pars, templum s. in quo arca poneretur, quæ eatenus adhuc erat tantum sub tugurio. Verum omnino videtur his verbis non precari potissimum eam ędificationem ciuitatis, quæ manibus hominum fieri potest per magnificarum ædium & mœnium extructionem: sed quæ consistit in bono ciuitatis statu, per obseruationem mandatorum Dei, & religiosum Dei metũ & cultum. Hebræa enim habent: Et ædifica muros Hierusalem. Ædificat autem Deus muros ciuitatis, ipsamque ciuitatem cùm promouet eius fœlicitatẽ, quæ in Dei cultu potissimùm est sita. Cui bene cõuenit, quod huius versus prima pars potiùs sic verti deberet tum ex Hebræis, tum ex Gręcis. Bonam fac Domine in bona voluntate tua ipsam Sion. Græcè enim est, ἀγάθυνον τὴν Σιών. Nisi enim hoc versu Propheta præcipuè precetur, vt in regia ciuitate Hierusalem Dei timor & cultus obtineat, quomodo subiũgit: Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ? Neque enim ob speciosam ciuitatis ædificationem, sacrificia redderentur acceptiora, sed si Dei timor ibi obtineat & vigeat. Tũc enim continget ibi offerri sacrificia iustitię, hoc est, quę ex mente iusta procedent.

h TVNC ACCEPTABIS, &c.] Quanquã nos conformiter cũ Græcis habeamus singulari numero sacrificiũ iustitiæ, ne quis extra rẽ philosophetur hic de singulari aliquo sacrificio, quod iustitiæ dicatur, sciendũ Hebræa habere pluraliter sacrificia iustitiæ. Opponit autẽ sacrificia iustitiæ, sacrificiis quæ nihil habebant præter inanem pompam, quæque à Iudæis veluti meriti & compensationis causa offerebantur, de qualibus priùs dixit: Holocaustis non delectaberis. At sacrificia iustitiæ sunt quæ ex animo per iustitiam & pium in Deum affectum proficiscuntur, quę tum demũ offeruntur a populo, cùm Dei benignitate religiosus metus obtinet apud omnes

ARGVMENTVM PSALMI LI.

Psalmum hunc, vt ex titulo satis patet, Dauid cõposuit, cum ab Abiathar filio Abimelech sacerdotis audisset Doeg Idumæum Sauli prodidisse se fugientem, ac Abimelech sacerdotem accusasse, quòd panes & gladium fugiẽti dedisset, tum & iussu Saulis occidisse primum quidem octogintaquinque sacerdotes, deinde & cunctos sacerdotalis ciuitatis Nobe viros, mulieres, paruulos, boues, asinos, & oues. Contra hunc itaque in consolationem sui, & eorũ qui iniuria affecti fuerant, hoc Psalmo inuehitur: memorans primùm peruersum animum & studiũ Doeg, tum exterminium illius, & ex eo iustorum gaudium prædicens, suamque qui in Deo semper confisus fuerit, gratulationem promittens. In his autem quæ Dauid passus est a Doeg, proditionis & auaritiæ notato, typus est eorũ quæ Christus a Iuda proditore pertulit. Proinde secundum mysticum sensum Psalmus hic, inuectio est contra Iudam, Christum inique prodentem, & tradentem inimicis eius Iudæis. Potest & ad exemplum Christi ac Dauidis efferri Psalmus hic a quouis iusto contra eius infestatores quoscunque, siue dæmones, siue homines, quorũ Doeg & Iudas quædam sunt figura: sicut iustorum, Christus & Dauid sunt exemplar. Reg. 21.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate?
2 Tota die iniuſtitiam cogitauit lingua tua.
** ſicut nouacula acuta feciſti dolum.*
3 Dilexiſti malitiam ſuper benignitatem.
** iniquitatem magis quàm loqui æquitatem.*
4 Dilexiſti omnia verba præcipitationis lingua doloſa.
*5 Propterea Deus deſtruet te in finem, * euellet te & emigrabit te de tabernaculo tuo: * & radicem tuã de terra viuentium.*

VT quid glorians in tua quam perpetraſti prauitate, tu qui Pſal. 51.
ad faciendum iniquitatem potens es?
2 Omni tempore cogitaſti lingua tua loqui iniuſta ad iuſtorum oppreſſionem, aſſiduè ex præmeditato corde malo, lingua tua elocuta eſt iniqua, *feciſti fraudem ac ſi eſſes acuta nouacula. Nã quomodo acuta nouacula grauiter vulnerat eos quos vel leuiter tetigerit ita quos tuis dolis circumueniri vel obiter cõtigerit, eos prorſus internecioni dediſti. Et quomodo nouacula acuta, ſua acutie omnes ſimul pilos deradit: ita & tuis fraudibus circumuentos vſque ad omnimodam perditionem adegiſti.

3 Amaſti malitiam magis quàm bonitatem, *elegiſti magis loqui iniquitatem quàm æquitatem.

4 Dilexiſti omnia huiuſmodi verba, quibus præcipitari & perdi innocẽ- a
tes poſſent: lingua tibi eſt non niſi ad fraudes parata, eãq; linguã dilexiſti.

5 Propter hæc omnipotẽs Deus perdet te in perpetuum, *de habitatione tua ac domo tua, in qua iam glorioſus habitas, ipſe te penitus euellet, & emigrare faciet: *ſed & omnem tuam progeniem, omnémq; tuã gloriam, fortitudinem, ac diuitias, quibus in hoc mundo firmiter radicatus tibi videris, auferet Deus de hac terra viuẽtium, teq; cum tua impia progenie transferet ad terram eam, in qua perpetua mors regnat.

6 Videbunt iuſti & timebunt.
**& ſuper ipſum ridebũt & dicent: Ecce homo, qui non poſuit Deũ adiutorem ſuũ.*
*7 Sed ſperauit in multitudine diuitiarum, * & præualuit in vanitate ſua.*
8 † Ego autem ſicut oliua fructifera in domo Dei.
** ſperaui in miſericordia Dei in æternum, & in ſeculum ſeculi.*
*9 Confitebor tibi in ſeculum, quia feciſti, * & expectabo nomen tuum, * quoniam bonum eſt in conſpectu ſanctorum tuorum.*

6 Videbunt iuſti hanc Dei de ſeipſo ſumptam vltionẽ, videntéſq; magis Dominum reuerebuntur, quẽ pro ſuis contra iniquos tã iuſtè agere, & in vindicandis ſceleribus tam ſeuerum eſſe conſiderabunt, *ſuper ipſum ob ſtultos eius conatus ridebunt, & dicẽt: Ecce hic eſt ille vir, qui non elegit ſibi Deum in adiutorem ſuũ, nec in eius adiutorio cõfiſus eſt.

7 Sed fiduciam habuit in multitudine diuitiarum ſuarum, & *per dolos ſuos ac ſceleta roborauit ſe contra innocentes, eiſque præualuit.
8 Et quidem, vt dixi, eradicabatur ille de habitaculo ſuo, quoniã in Deo b

non eſt confiſus. Ego verò quẽ ille ſuſcidere conatus fuit, in domo Dei ſimilis ero oliuæ ſemper virẽti, ac fructiferæ in pingui humo plantatæ. In ſanctorum enim Eccleſia, horto fertiliſſimo, ac cœleſtibus aquis ſemper irriguo, firmiter plantatus, Deo me cuſtodiente, ſemper virens ac florens perſeuerabo, fructus bonorum operum Deo gratos omni tempore proferens. † Et quanquam nunc à tabernaculo & templo Dei exul agam, tamen cum populo Dei in domo eius longo tempore verſabor aſſiduè virens & florens, ac fructus pinguiſſimos proferens, * ſpem enim meã poſui in miſericordia Dei, quam nullo vnquam tempore deponam.

9 Laudibus te efferam in perpetuum, quia feciſti inſtam de iniquo vindictam, mihiq; quam ſperaui ſalutem attuliſti, * & cum omni lõganimitate præſtolabor ſemper deinceps te, tuamq; opem, & clementiam, quæ de te prædicatur, * Tu enim & nomẽ tuum admodum eſt gratum ſanctis tuis, & ab eis habetur valde ad benefaciendum expoſitum quantumuis illud ingratum ſit impiis,

ANNOTATIONES.

a IN LINGVA DOLOSA] Hanc orationẽ quidam in vocatiuo caſu accipiũt Alij in ablatiuo, quemadmodum & pſalterium Romanum habet, in lingua doloſa Alij in nominatiuo caſu, vt per ſe accipiatur. Græca autem habent accuſatiuum γλῶσσαν δολίαν, linguã doloſam. Atque ſic ex Hebræo vertit Hieronymus. Ita quoque habet pſalteriũ vetus, quo Auguſtinus vſus eſt, ſimiliter & quædam noſtræ lectionis exemplaria. Proinde hæc lectio meritò præferenda eſt.

b EGO SICVT OLIVA.] Pulchra eſt oppoſitio inter ſe iuſtum, & iniquum, de quo locutus eſt. Nã illum eradicandum dixit, quia non in Deo ſperauit: ſe verò in domo Dei plantandum, quia in Deo ſperauit.

In finem pro filiis Mahaleth intellectus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LII.

Eiuſdem eſt argumenti cum Pſalmo 13. cum quo etiam in verbis planè idem eſt, exceptis his quæ ex Paulo in eum Pſalmum ſunt tranſlata, & verſu 7. huius Pſalmi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dixit inſipiens in corde ſuo, non eſt Deus.
2 Corrupti ſunt, & abominabiles facti ſunt in iniquitatibus.

IMPII vera ſapientia deſtituti, pro ſua maxima inſipientia perſuaſerunt animo ſuo, nullum eſſe Deum qui omnia moderetur, & rationem habeat eorum quæ ab hominibus fiunt.
2 Atque ob hanc vaniſſimam perſuaſionẽ corrupti ſunt, ac toti deprauati, adeò vt per ſuas iniquitates deteſtabiles facti ſint Deo,
omni-

** non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum,*

omnibusq; bonis * non est inter eos quisquam, qui faciat quod bonum est coram Deo.

3 Deus de cælo prospexit super filios hominum,
** vt videat si est intelligens aut requirens Deum.*

3 Deus è cœlo, in quo peculiariter habitat, in terras prospexit super filios huius seculi, non ex Deo natos, sed humanā tantùm referentes originem, * vt consideret an in tanta istorum multitudine quisquam sit rectè sapiens, quiq; studeat Deum agnoscere, illique piis operibus placere.

4 Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt. non est qui faciat bonum
** non est, vsque ad vnum.*

4 Verùm frustra circunspexit. Nam omnes à vero Deo in recta viuēdi ratione deflexerunt ad iniquitatem: omnes pariter suis corruptis moribus inutiles facti sunt ad faciendum quod bonum est, * non est inter eos qui benefaciat, non est ne vnus quidem.

5 Nónne scient omnes qui operantur iniquitatem,
** qui deuorant plebem meā vt cibum panis?*

5 Itaque Dominus e cœlo hæc prospiciens, Profectò, inquit, homines isti impij, qui me modò agnoscere nolunt, quiq; me non esse, sibi persuadentes, liberè iniquitatibus seruiunt, * cultoresq; meos sine aliqua commiseratione deuorant, despoliant, ac perdunt, ad eum modum quo à comedente voratur panis, serò tandem maximo suo malo me cognoscent, cùm meam in se vltionem sentient.

6 Deum non inuocauerunt,

** illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor.*

6 In Deo spem suam non posuerunt, ac proinde eum qui solus in quauis necessitate inuocandus est, non inuocauerunt: * propter quod maximo timore timebunt, vbi non erit timor aliquis his qui Deum in præsenti vita coluerunt, & inuocauerunt.

7 Quoniam Deus dissipauit ossa eorum qui hominibus placent:
** confusi sunt, quoniā Deus spreuit eos.*

7 Deus enim in suo tempore disperdet, & ad nihilū rediget vires, omnémque fortitudinem eorum qui Deo placere non student, nec illum inuocant: sed quærunt hominibus placere, pendéntq; ab illorum auxilio & fauore, * pudore afficientur à Deo quoniam eos à se abiiciet in æternas miserias.

*8 Quis dabit ex Sion salutare Israel, * cùm conuerterit Deus captiuitatē plebis suæ, exultabit Iacob, & lætabitur Israel.*

8 O vtinam Deus det in monte Sion salutem Israëli, populo suo colēti ipsum, qui nunc in tanta impiorum multitudine grauiter ab impiis premitur. Id certè Deum certò facturum confido, ac tum quidem populus eius à misera hac captiuitate & oppressione liberatus, solida lætitia gaudebit & exultabit.

ANNOTATIONES.

EVS DISSIPAVIT OSSA EORVM, &c.] In Psalmo 13. pro hoc versu legimus, quoniā Dominus in generatione iustorum est, &c. quo versu redditur ratio, quare impij in nouissimo die trepidabunt, quia consilium iustorum irriserunt, & cōtempserunt, qui in Deo spem suam collocandam existimarunt. Hic verò dicitur, quòd ideò trepidabunt, quia in hominibus spem suam collocarunt, eisque ob id placere studuerant, proinde idem diuersis sententiis significatur. Hebræa autem aliter modò habent: quoniam Deus dissipauit ossa circundantis te, confundens, scilicet, eos, quoniam Deus spreuit eos: secundùm quam lectionem sermo est ad populum Dei, quem prius impij vorare dicti sunt. Hebræus autem interpres pro חנך chunach, quod est circūdāti te, legisse videtur חנף chaneph, hoc est, hypocritæ, & eorum qui hominibus placere quærunt, quos vocant Græci ἀνθρωπαρέσκους. Eundem ferè sensum reddit Chaldaica paraphrasis, quem Græci: nam sic habet. Deus disperdet ossa exercituum peccatorum: erubuerunt, quoniam verbum Dei abiecit eos.

In finem, in carminibus intellectus Dauid, cùm venissent Ziphei, & nuntiassent Sauli: Nónne Dauid absconditus est apud nos?

ARGVMENTVM PSALMI LIII.

Vir sanctus proditione Ziphæorum semel & iterum in maximum periculum adductus, præsenti Psalmo opem Dei contra persequentes se orat, promittens Deo sacrificium gratiarum actionis, & canticum laudis pro præstanda sibi salute, & inimicorum suorum iusta vltione. In his autem etiam Christi typum prætulit, atque exemplo est omnibus iustis quos simili ratione Dominus subinde exercet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus in nomine tuo saluum me fac. * & in virtute tua iudica me.*

EVS per misericordiam, iustitiam ac potentiam, quæ in te prædicatur, saluum quæso me fac ab inimicis meis, & cùm omni humano destitutus sim præsidio, & quātum ad meas vires attinet, inferior sim hostibus meis, * tu quæso per fortitudinem tuæ diuinitatis pro me fac iudicium aduersus persequentes me. *Psal. 53.*

*2 Deus exaudi orationem meā. * auribus percipe verba oris mei.*

2 Mi Deus, exaudi quæso orationem meā, * attende ad verba oris mei: eáque clementer suscipe, exaudiens ea.

3 Quoniam alieni insurrexerunt aduersum me, &

3 Congruum est enim vt exaudias, quoniam ecce hi qui alieni sunt à te contemptores nominis tui, consurrexerunt contra me, & qui fortiores sunt quàm vt ego eis præualere possim, quæsierunt vitam mihi eripere:

fortes quæsierunt animam meã, & non proposuerunt Deũ ante conspectum suum.*
4 Ecce enim Deus adiuuat me,& dominus susceptor est anima mea.
*5 Auerte mala inimicis meis, * & in veritate tua disperde illos.*
*6 Volũtariè sacrificabo tibi * & confitebor nomini tuo domine,quoniã bonum est.*
*7 Quoniam ex omni tribulatione eripuisti me * & super inimicos meos despexit oculus meus.*

* nec ob oculos mentis suæ constituerunt sibi Deum, vt eius timore à
proposita malitia sua reuocarentur.
4 Verùm non est quòd mihi anxiè ab illis metuam, quoniã ecce Deus
est qui mihi semper opem adferre solet, quémque & oune mihi auxilio
esse non dubito, Dominus defensor est vitæ meæ, quam mihi eripere illi
conantur,
5 Quare certò confido quòd à me auertes mala in inimicos meos, re- a
torquens in eos malum quod mihi parauerunt,*& pro tua iustitia,& tua
in seruandis promissis fidelitate disperdes illos.
6 Id vbi feceris,non aliquo mandato coactus,sed sponte,promptoque
ac læto animo in gratiarum actionem tibi offeram sacrificia, pro susce-
pta salute,* simulque laudibus efferam nomen tuum Domine: bonũ est
enim,gratiosum,atque ad benefaciendum tuis expositum.
7 Laudabo,inquam, te, ob id,quoniam ex omni tribulatione liberasti b
me:*& quoniam tuo beneficio vidit oculus meus in inimicis meis opta-
tam vltionem.

ANNOTATIONES.

a VERTA MALA,&c] Nec Hebræa,nec Græca habent imperatiuũ modum secundæ personæ·Græcis enim est ἀποστρέψει, hoc est, Auertet:atq; eo modo legisse D.Aug. quanquam in impressis libris habeant, Auerte, patet satis, tum eò quòd coniungit hanc partem cum illa præcedenti, Dominus susceptor est animæ: tum ea commentatio Eadem corruptio manifestior est in D.Hilario, apud quem etsi etiam legatur, conuerte, tamen eum legisse conuertet, manifestissimum est. Tres enim illas partes. Deus adiuuat me, & dominus susceptor est animæ meæ: conuertet mala inimicis meis: in vnum versum coniungens, singulas dicit respõdere tribus membris versus præcedẽtis, Ecce alieni insurrexerunt aduersus me, &c. Ac mox expositurus partem quæ sequitur, In veritate tua disperde illos: deinde, inquit, rursum fit ad personã Dei,ad quem primùm deprecatio erat cœpta,conuersio: Itaq; mox ante hæc verba nõ intelligat esse verba ad Deũ. Nec in libris nostris emẽdatioribus est cõiunctio Et,sed tãtùm, In veritate tua disperde eos. In quo etiã versu cauendũ,ne quis cum Aug. legendum putet, In virtute tua,cùm Græcis sit ἀληθείᾳ.

DESPEXIT,&c] Hebræa habẽt & inimicis meis b vidit oculus meus. Græca, καὶ ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου, & inimicis meis inspexit oculus meus: est autem oratio imperfecta,quasi frequenter Hebræi vtũtur: vt est illud, euge,euge,viderunt oculi nostri. Proinde despicere,apud nos accipi non debet pro contẽnere, quomodo plerique interpretantur,sed pro suo simplici, vt sit idem quod vidit aut respexit aut saltem ex alto vidit. D.Aug. legit, respexit, D.Hilarius legit despexit, sed interpretatur,ex alto vidit.

In finem,in carminibus intellectus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LIIII.

Cum in titulo præsentis Psalmi, nulla indicetur historia, quæ Psalmo huic occasionem dederit, diuersi de materia eius diuersimode sentiunt, quibusdam asserentibus compositũ esse ratione persecutionis quam à Saule in principio pertulit, cùm ab vxore Michol per fenestrã dimissus e domo Saulis fugiens saluatus est, vt scribitur 1. Reg. 19. Alijs existimantibus de eo discrimine conscriptum hunc Psalmum, in quo erat, cùm oraculo didicisset aduenire Saulem, vt ipsum in vrbe Ceila comprehenderet, & ciues Ceila se Sauli tradituros, quos tamen Philistinorum obsidione magno suo periculo liberauerat, vt habetur 1. Reg. 23. Verùm quoniam versu 12. & aliquot sequentibus aperte notare videtur ipsum Achitophel consiliarium suum, verisimilior eorum est sententia, qui de coniuratione Absalonis, quando Dauid fugit cum multis e Hierusalem, Psalmum hunc interpretantur. Hoc itaque tempore in magno periculo constitutus Propheta regius, ad Dominum in oratione cõfugiens, primùm quide nimiam ex inimicorum persecutione mentis conturbationem, animaq; suæ desolationem queritur, postulans sibi dari vt in tutum aliquem locum fugere velociter possit: deinde commemorans improbitatem & dolos ciuium Hierusalem, & coniuratorum Absalonis, consilia eorum contra se irrita fieri cupit, vehementer illud exaggerans, quod inter eos cõtra se consurrexerit is, quem inter primos amicos habuerat, notans vt apparet, Achitophelem. Tum imprecatus dignam huiusmodi hominibus mortem, sibi Deum assidue inuocanti certam ab ipso opem pollicetur, hominibusq; suis dignam vltionem obuenturam pronunciat ob illorum pertinacem malitiã ac sermones fraudulentissimos. Propter quod in fine se, omnemq; iustum hortatur omnem sui curam Deo committere, qui nõ sit in æternum derelicturus sperantes in se. In his autem omnibus typus est Christi, cuius persecutiones in omnibus Dauidis persecutionibus præfigurata sunt. Sicut & in filio Absalone cum coniuratis eius, populus Iudaicus: in Achitophele, Iudas proditor per omnia delineatus est. Proinde hæc omnia per anagogẽ accipienda sunt de Christo, malitiam persequentium se Iudæorum subinde declinante, fugiendo in desertum, ac ibi apud Deum patrem suam miseriam conquerente, sibiq; saluationem precante, ac hostium suorum perditionem prædicẽte. Ad exemplum autem Dauidis & Christi, Psalmus hic generalis est iustorum querela de impietate dominante in ciuitate, hoc est, societate impiorum iustos persequentium.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Deus orationem meam, & ne despexeris deprecationem meam, intende mihi & exaudi me.*
2 Cõtristatus sum in exercitatione mea,& conturba-

I Deus exaudi orationem meam,& ne reiicias à te depre-
cationem meam,*sed attende mihi: & exaudi me inuo-
cantem tuam clementiam.
2 Ego enim, dum meipsum exerceo, meditando &
considerando maxima pericula in quibus versor, nec
inueniens post longam meditationem euadendi rationem, vehemen-
ter sum

rui sum à voce inimici, & à tribulatione peccatoru.

ter sum contristatus, & conturbatus sum propter minas ac calumnias inimicorum meorum, & tribulationem peccatorum qui miustè me persequuntur.

3 Quoniam declinauerunt in me iniquitates, & in ira molesti erant mihi.*

3 Ipsi enim falsis suis criminationibus iniquitates mihi imposuerunt & impegerunt, quarum mihi non sum conscius:* per iram in me conceptam molesti facti sunt mihi, variis modis affligentes.

4 Cor meum conturbatum est in me, & formido mortis cecidit super me.

4 Ob hæc cor meum in meipso timore magno turbatum est, * metus mortis irruit in me, grauiter me premens, deiiciens, ac conturbans.

5 Timor & tremor venerunt super me.

** & contexerunt me tenebræ.*

5 Timor magnus in intimis, & ex eo tremor in membris inuaserunt me, * & vndique me circumdederunt afflictionum tenebræ ac pauores mentem planè offuscantes & confundentes, vt sibi non constet, nec videat euadendi pericula consilium.

6 Et dixi: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?

** & volabo, & requiescam?*

6 In hac itaque mentis angustia, ac hostium me circundantium multitudine constitutus, dixi: O vtinam mihi dentur alæ tales, quales habet columba velocissimi inter aues volatus, vt quomodo mansuetum & innocens illud animal pernicissimo suo volatu, eoque solo sese ab hoste accipiter liberat, cui alioqui viribus est impar, fugitque in tuta aliqua loca in quibus quiescat: * ita & ego velocissime hinc auolare possim in loca aliqua tutiora, & in eis secure requiescere, qnandoquidem non nisi fuga me saluari posse considero de manibus eorum, qui in quibusuis accipitribus sæuiores me dilaniare quærunt.

*7 Ecce elongaui fugiens, * & mansi in solitudine.*

7 Ecce autem quod optaui, id mihi ex parte datum est. Fugiendo enim a
meipsum elongaui ab impiis,* & relicto hominum consortio, permansi atque habitaui in deserto cum feris agrestibus.

8 Expectabam eum qui saluum me fecit, à pusillanimitate spiritus & tempestate.

8 Hic expectare patienter constitui Deum, qui me saluum faciat à pusillanimitate spiritus mei, & vehementi tentationum procella.

*9 Præcipita Domine, * diuide linguas eorum. * quoniam vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate.*

9 In hac autem solitudine existens te precor Domine vt præcipites in b
profundum malorum hostes meos, eosque demergas & perdas,* diuide
linguas eorum ac discordias inter eos suscita, quo contraria loquentes & c
sentientes, minus conspirare possint ad meum exitium: non secus atque olim disturbasti institutum vanorum hominũ, cùm turrim Babel extruere tentantes diuisi sunt per linguas, vt inter sese concordare nequirent. * Id autem vt præstes congruum est Domine, quoniã in ciuitate istorum nihil aliud vidi quàm iniquitatem, & contentionem, quæ iniquitatis inter impios semper est comes, dum charitatis fœdere sublato, omnes quærunt quæ sua sunt.

*10 Die ac nocte circundabit eã super muros eius iniquitas, * & labor in medio eius & iniustitia.*

10 Die ac nocte circumerrahit in muris huius ciuitatis iniquitas, * in d
medio eius afflictio & iniustitia regnant, hoc est, extima & intima eius plena assiduè erunt omni genere fraudis & iniuriarum.

11 Et non defecit de plateis eius vsura & dolus.

11 Nec cessabit à plateis eius impius quæstus, pauperumque ob quæstum oppressio ac dolus, quæ in ea vrbe & passim & publicè committuntur.

*12 Quoniã si inimicus meus male dixisset mihi, * sustinuissem vtique.*

12 Et quidem si ex professo inimicus malè de me loquutus fuisset probroque affecisset,* æquanimius certè id meritò tolerassem.

*13 Et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, * abscondissem me forsitan ab eo.*

13 Et si is qui me palam oderat, contra me superba locutus fuisset, per- e
ditionem meam superbè comminans, * subtraxissem me forsitan ab eo cuius consortium & intentatum malum facilè declinare mihi licuisset.

*14 Tu verò homo vnanimis * dux meus & notus meus.*

14 Nunc autem quod intolerabile malum est, mihique ineuitabile, tu mihi maledixisti, & contra me superbè locutus es, qui fuisti tanquam intimus amicus, mecum vnius animi ac sententiæ, qui fuisti dux ac consiliarius meus arctissimaque mecum familiaritate coniunctus.

*15 Qui simul mecũ dulces capiebas cibos, * in domo Dei ambulauimus cũ consensu.*

15 Qui vnà mecum dulci voluptate soles suauiter refici, in domo Dei f
vnanimiter conuersati sumus, hoc est, & in prophanis rebus & in diuinis coniunctissimè inter nos viximus.

*16 Veniat mors super illos, * & descendant in infernum viuentes.*

16 Digni sunt certè huiusmodi, super quos ex vltione diuina irruat immatura & improuisa mors,* & vt absorpti a terra, viui descendant in infernum, ad similitudinem Dathan & Abyron cum congregatione ipsorum.

*17 Quoniam nequitia in habitaculis eorum, * in medio eorum.*

17 Regnant enim nequitiæ in habitaculis eorum, * inter sese collecti aliud non cogitant, quàm omnis generis nequitias.

*18 Ego autem ad Deum clamaui, * & Dominus saluabit me.*

18 Ego autem contra horum insidias magno ardentique affectu Dei auxilium implorau, nec implorare cessabo, * atque ob id non dubito quin saluabit me.

*19 Vespere, & mane, & meridie narrabo & annuntiabo, * & exaudiet vocem meam.*

19 Vespere, mane & meridie, omnique tempore narrabo & exponam g
Deo miseriam meam, ac hostium meorum iniurias,* certoque confido, quòd me assiduè illum orante, exaudiet orationem meam.

20 Redimet in pace animã

20 Ab his qui mihi appropinquant, vt oppugnent, ipse me redimet reddendo mihi pacem, & tranquillitatem, * quoniã aduersarij mei cum plurimis

meam,ab his qui appropinquãt mihi, quoniam inter multos erant mecum.*

rimis ad capiendum & perdendum me appropinquauerunt, & adiunxerunt ſe mihi.

21 Exaudiet Deus & humiliabit illos, qui eſt ante ſecula.*

21 Propter quod Deus qui ſolus me ab eorum multitudine ſaluare poteſt,exaudiet me orantem, & deprimet eos : * ipſe qui æternus eſt, ante omnia ſecula exiſtens, atque ab initio ſuper omnia imperium obtinens, cuius proinde potentiam quantumuis fortes effugere non poterunt.

22 Non enim eſt illis commutatio, & non timuerunt Deum.

** extendit manum ſuam in retribuendo.*

22 Et quidem digniſſimi ſunt qui à Deo perdantur,quoniam non commutantur à malitia ſua,ſed in ea impœnitentes perſeuerant:neque videntur vnquam mores ſuos emendaturi & mutaturi in melius.Non enim timent Deum:cuius timore, vel ſolùm ſed maximè homo à malo reuocatur : * atque ob hanc eorum in prauitate pertinaciam iam Deus manum ſuam vltricem extendit , iam paratus eſt ad retribuendum ſua potentia eis condigna ſupplicia.

23 Contaminauerunt teſtamentum eius . diuiſi ſunt ab ira vultus eius,

** & appropinquauit cor illius.*

23 Prophanauerunt & violauerunt pactum cum Deo initum,leges eius præuaricando, dum innocentem opprimere quærunt:atque ob id ab ira vultus diuini,ab vltione indignationis eius diſſipabũtur & diſpergentur, ac ſeparabuntur à Deo, & ſanctorum ſocietate. Accedit ad illorum prauitatem ſimulatæ beneuolentiæ malum peſtilentiſſimum.* Corda enim illorum appropinquauerunt mihi ad capiendum & perdendum me. In cordibus ſuis cogitauerunt mihi appropinquare in malum , vt ſcilicet nocerent.

*24 Molliti ſunt ſermones eius ſuper oleum , * & ipſi ſunt iacula.*

24 Et tamẽ quò malitiam ſuam tegerent:blandiſſima verba locuti ſunt, quæ oleo magis lenia erant , * cum re ipſa verba eorum ſagittæ eſſent, quibus me alioſque iuſtos transfigere & perimere ſtudebant.

25 Iacta ſuper dominum curam tuam & ipſe enutriet , & non dabit in æternum fluctuationem iuſto.

25 Tu autem anima mea:tu item quiſquis inſidiis & iniuriis impiorum impeteris, proiice ſuper Dominum omnem tuam ſolicitudinem, curam tui illi omnino committens,nec id faciens fruſtraberis.Ipſe enim te tanquam ſedula nutrix ſolicitè educabit & cuſtodiet, * nec ſinet iuſtũ ſemper per impiorum perſecutiones fluctuari & iactari corpore & animo: quanquam enim ad tempus eum commoueri permittit,tamen mox tranquillitatem præbebit.

26 Tu verò Deus deduces eos in puteum interitus.

26 Ipſos autem impios,qui innocentes perſequuntur,tu Deus præcipitabis in puteum perditionis,in profundum lacum inferni, è quo ob eius profunditatem ſe liberare non poterunt.

27 Viri ſanguinum & doloſi non dimidiabunt dies ſuos.
** ego autem ſperabo in te Domine.*

27 Viri ſanguinarij,qui ſanguinis effuſioni ſunt dediti,& dolis ſuis iuſtos opprimere ſtudent, vt in plurimum non pertingent ad dimidium vitæ quam ſecundùm naturalis complexionis curſum viuere poterant,ſed immatura & violenta morte hic abripientur in iniquitatibus ſuis : ego autem ſpem meam omnem ſemper in te collocabo Domine,certò confidens te cuſtodiente non ante tempus me ex hac vita auferendum,quemadmodum impij hoſtes mei conantur me auferre.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM DECLINAVERVNT, &c.] Apud Græcos,teſte Euthymio,duplex eſt hic lectio. Quidam enim libri habent accuſatiuum ſingularem ἀνομίαν, iniquitatem. Alij nominatiuum pluralem ἀνομίαι, iniquitates, & tunc eſt ſenſus,Quoniam iniquitates hoc eſt, homines iniquiſſimi venerunt contra me. Verùm ex Hebræo patet priorem lectionem eſſe rectiorẽ, quam & habet pſalterium Romanum. Proinde magis conueniret in noſtra lectione aut legere ſingulari numero, iniquitatem,quomodo & habent quidam noſtri libri,aut di⸗ ionem,iniquitates, accipere in accuſatiuo caſu,& non in nominatiuo.

b EXPECTABAM EVM QVI SALVVM. &c. Græca habent προσεδεχόμην τὸν θεὸν τὸν σώζοντά με,hoc eſt expectabam Deum ſaluantem me , vel qui ſaluum me fecit. Vnde videri poſſet vitioſè nos legere,eum pro Deum, niſi ita conſtanter legerent omnes. D. Hilarius legit : Expectabam ſaluantem me D. Auguſtinus,expectabam eum qui me ſaluum faceret:te⸗ ius certè quàm nos qui legimus per præteritum,fecit.Nec eſt apud hos patres,ſicut nec in Græcis, genitiuus,ſpiritus, ſed tantùm à puſillanimitate & tempeſtate.

c PRÆCIPITA DOMINE, DIVIDE, &c] Annotauit D Hilarius, nec Hebræam,nec Græcam dictionem ſignificare proprie præcipitare,cum Græcis ſit καταπόντισον,quæ dictio ſignificat demergere,ſicut & Hebræa dictio ſignificat abſorbere. Vnde & Auguſtinus legit,ſubmerge.Itaque non videtur verbum,præcipita, referendum ad linguas , ſed ſubaudiendum : Præcipita eos,in profundum,ſcilicet inferni aut malorum , quod non eſt aliud quam demerge eos.

CIRCVNDABIT EAM INIQVITAS.] d
Propter hos verſus pleriſq. videtur propheta nõ loqui de ciuitate Hieruſalem,eò q̃ breui tempore in ea coniurati egerunt, hic autem perpetuũ quoddã ſtodi⸗ malorum vrbi illi tribuit. Verum notandũ, prophetá vſum eſſe verbis futuri temporis, circundabit, & nõ deficiet, (ſic enim habent Hebræa)vt intelligere liceat Prophetam voluiſſe ſignificare iniquitatẽ ſemper dominaturũ in ea ciuitate,ſi hos hoſtes ſuos cõtra ſe præualere Dominus permiſiſſet:notans item Iudæorũ Chriſtum perſequentium malitiam,cuius eos nunquam pœniteret.

QVONIAM SI, &c.] Pronomen,meus,vt non e
eſt in originalibus,ita nec in quibuſdam noſtris exemplaribus,nec apud Auguſtinum,& abſolutior eſt ſenſus ſi omittatur.

QVI SIMVL MECVM.] Hebræa apertiùs f
Achitophelem notant:habent enim, qui ſimul dulciter tractabamus ſecretum, vel conſilium. Et Chaldaica paraphraſis apertè de eo intelligit,ſic enim habet:Tu verò Achitophel homo ſimilis mihi,&c.

ET DOMINVS,] Græca habent , Et Dominus g
exaudiuit me. Vnde & quidam noſtri libri habent: Et Dominus ſaluabit me. Rectiùs tamen legitur, ſaluabit, quia ſic habent Hebræa , quæ hic licet ſecutus eſt interpres,non Græca.

APPROPINQVANT,&c] Hanc partẽ pleriq; h
de Deo intelligũt,vt ſit ſenſus:Cor Dei appropinquauit ad vindicandũ. Verùm tum ex Hebræis,tum ex Græcis patet

patet hæc accipienda de impiis, & singularem numerum exponendum esse pluraliter. Nam Græca pluraliter habent: appropinquauerunt corda eorum Molliti sunt sermones eorum super oleum, &c. Certè D. Hilarius non de Deo hæc accipit, sed de proditore illo de quo supra fit mentio.

In finem, pro populo qui à sanctis longè factus est Dauid in tituli inscriptione, cum tenuerunt eum Allophyli in Geth.

ARGVMENTVM PSALMI LV.

Præsenti Psalmo exponit Propheta regius, quomodo periclitatus apud Achis regem Philistinorum Geth, Dei opem implorauerit, Saulisq́ ac complicum eius in se malitiam, dolos ac vim, qui in illud periculi ipsum detruserant, apud Deum accusauerit, eorum perditionem prænider it atque seipsum spe diuina, ac consideratione diuinarum promissionum confirmauerit, Deoq́ laudis vota pro consequenda salute nuncuparit. Eo autem quod in titulo nostra lectionis habetur, pro populo qui à sanctis longe factus est, notat vel eum populum qui Sauli adhærebat, contra quem populum hunc Psalmum composuit: vel etiam populum Philistinorum, non quod contra eum Psalmum ediderit, sed quòd occasione eius periculi, in quod incidit apud eam gentem, hunc Psalmum cecinerit. Accommodus est autem cuilibet iusto, contra quoscunque suos hostes, siue visibiles siue inuisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Miserere mei Deus, quoniam conculcauit me homo
**tota die impugnans tribulauit me.*
*2 Conculcauerunt me inimici mei tota die, * quoniã multi bellãtes aduersum me.*
*3 Ab altitudine diei timebo: * ego verò in te sperabo.*
4 In Deo laudabo sermones meos,
** in Deo speraui.*
** nõ timebo quid faciat mihi caro:*
5 Tota die verba mea execrabantur,
** aduersum me omnes cogitationes eorum in malum.*
6 Inhabitabunt & abscondent,
** ipsi calcaneum meum obseruabunt.*
7 Sicut sustinuerunt animam meam, pro nihilo saluos facias illos,
** in ira populos confringes,*
8 Deus vitam meam annuntiaui tibi,
** posuisti lachrymas meas in conspectu tuo.*
9 Sicut & in promissione tua. Tunc conuertentur inimici mei retrorsum.
10 In quacunque die inuocauero te, ecce cognoui, quoniam Deus meus es tu.
11 In Deo laudabo verbum, in Domino laudabo sermones, in Deo speraui,
** non timebo quid faciat mihi homo.*
12 In me sunt Deus vota

MISERERE mei Deus, quoniam conculcare & conterere me conatus est homo, iugique sua persequutione iam me propemodùm obtriuit, & assiduè me oppugnans, vehementer afflixit me.
2 Omni tempore me conculcare conantur hostes mei, a
suisque persecutionibus iam me penè quasi conculcatum obtriuerunt,
* plurimi enim sunt me oppugnantes: animoque hostili me persequẽtes.
3 Verùm nunquid mihi timebo à temporali hostium meorum superbia, potentia, ac prosperitate? nequaquam, * sed in te potiùs Domine omnem meam spem collocabo, de tua protectione securus.
4 In Deo laudabo, & cum laude prædicabo sermones eius ad me per- b
tinentes, quibus promisit mihi se exhibiturum magnifica beneficia, deq; inimicis meis liberationem: * quibus sermonibus fretus, omnem meam fiduciam in Deo reposui: * ac proinde ipsius potentiam, beneuolentiam ac veritatem perpendens, non timebo anxiè quicquid moliatur aduersum me carnalis & ob id fragilis homo.
5 Ipsi quidem hostes mei assiduè abominabantur quicquid vel dicerem vel facerem, calumniantes illud, & in peiorem partem rapientes, * omnes eorum cogitationes contra me in hoc intentauerant, vt malum mihi inferrent.
6 Inhabitant & conuersantur mecum, abscondunt se suasque insidias, quas occultè mihi disponunt, * vestigia mea diligenter obseruant, vt aliquando opportuno loco me capiant.
7 Verùm quomodo ipsi expectauerunt & desiderauerunt animã meam c
perdere, ita & tu Domine & pro nulla re eos saluos facies: * sed per iustitiæ tuæ seueritatem & vltionem hanc inimicorum meorum populosam multitudinem conteres & disperdes.
8 Mi Deus, inopiam meam, conuersationem, & quicquid in omni vita, mea miseriarum & periculorum pertuli, tibi in oratione exposui, * nec dubito quin amarissimas & frequẽtes lachrymas meas, quas mihi coram te in oratione miseriæ meæ excusserũt repositas habeas in tua memoria.
9 Sicut hoc ipsum te facturum promisisti, quandoquidem promisisti te nunquam neglecturum miserorum clamorem & lachrymas. Itaque certò confido tunc semper in fugam conuertendos inimicos meos, & cum pudore à me discessuros.
10 Quandocunque ego te supplex inuocauero, Ecce id ita futurum ex eo cognosco, quia tu es Deus meus, curam mei assiduè gerens, liberator meus & protector, quemadmodum multis iam exemplis in me didici.
11 In Deo laudabo verbum promissionum eius, quas mihi fecit in Domino, inquam, cum laude deprædicabo sermonem quo salutem, aliaque magnifica mihi beneficia promisit, harumque promissionum iucunda consideratione in Domino constanter sperabo, * cuius spe nixus, non timebo quicquid contra me moliatur mortalis homo, res (si ad Dei potentiam conferatur) admodum fragilis.
12 Sacrificia, ô Deus, quæ tibi offerre voueram, in mea adhuc sunt memoria

tua quæ reddam laudationes tibi.

moria, quæ liberatus perſoluam tibi, laudationes ſcilicet & gratiarum actiones, omnibus externis ſacrificiis acceptiores.

13 *Quoniam eripuiſti animam meam de morte, pedes meos de lapſu,*

** vt placeam coram Deo in lumine viuentium.*

13 Ideò autem tibi ſacrificia laudis perſoluã, cum liberatus fuero, quoniam tu me liberaſti à morte & pedes meos cõtinuiſti, ne laberentur: nec permiſiſti vt ab inimicis meis deiicerer & proſternerer, *quod ob id facies, vt hac luce, qua fruuntur viuentes homines, perfruens, tuique ſpiritus lumine illuſtratus, quo perfunduntur hi ſoli qui verè viuunt, tibi ſemper digna conuerſatione & laude nominis tui placere ſtudeam.

ANNOTATIONES.

a B ALTITVDINE, &c.] Apud Hebræos quod noſter vertit, ab altitudine, coniungitur cum ſuperiori verſu. Vnde ſic vertit Hieronymus: multi bellantes aduerſum me altiſſime, & poteſt, altiſſime, eſſe vocatiuus, vt ſit ſermo ad Deum vel aduerbium, vt intelligantur hoſtes eius bellare ab alto loco quò magis lædant. Et Græci codices plerique hanc orationem, ab altitudine, coniungunt cum fine verſus præcedẽtis. Et deinde verſum ſequentem ſic legunt, ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι, hoc eſt, dies non timebo, vt habet Euthymius, vt alij intelligunt, die, hoc eſt, per diem non timebo. Poteſt enim ἡμέρας, apud Græcos eſſe genitiui caſus & accuſatiui pluralis. Quidam tamen Græci codices legunt hæc verba cum principio verſus tertij, hoc modo: ἀπὸ ὕψους ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι, ab altitudine diei non timebo. Cui lectioni negatiuæ conſentiet noſtra lectio affirmatina, ſi interrogatiuè legamus & reſpondeatur negatiuè, cuius intelligentiæ meminit etiam D. Hieronymus. Vetus pſalterium quod ſecutus eſt Auguſtinus, hæc verba, ab altitudine diei, habet poſt hæc verba, conculcauerũt me inimici mei, deinde ſic habet, quoniam multi qui bellant aduerſum me: timebunt: ego verò D. Hilarius legit, ab Altitudine dierum non timebo, quoniam multi qui debellant me, timebunt. Tanta eſt hic codicum varietas & deprauatio

b IN DEO LAVDABO, &c.] In paraphraſi expoſuimus, ſermones meos, pro, ſermones ad me pertinentes. Sic enim noſtra lectio coincidet cum Hebræis, quæ habent: laudabo verbum eius. Alioqui noſtra lectio ſic poteſt iuxta Euthymium accipi, vt ſit ſenſus: In Deo laudabo, hoc eſt, laudabiles faciam ſermones meos, qui erunt de Deo, eumque prædicabunt.

c SALVOS FACIES, &c.] Plerique Græci codices hîc ſunt deprauati. Habent enim: ὤσεις αὐτούς, hoc eſt, expelles eos, cùm legendum ſit σώσεις, hoc eſt, ſaluabis, quemadmodum & habent Biblia Complutenſia.

d QVÆ REDDAM, &c.] Hebræa non habent, quę, & ſic eſt apertus ſenſus. Græca habent: In me ſunt Deus vota, quæ reddam laudationis tuæ. Et Pſalterium Romanum laudationis tibi. Et Auguſtinus quoque legit per genitiuum, laudes tibi.

In finem ne diſperdas Dauidi in tituli inſcriptione, cùm fugerat à facie Saul regis Iſraël in ſpeluncam.

ARGVMENTVM PSALMI LVI.

Memorat hoc Pſalmo vir ſanctus, quomodo in ſpelunca cum ſuis latitans (quando cum tribus milibus electorum virorum ex omni Iſrael venerat Saul ad capiendum eum, vt ſcribitur 1. Reg. 24.) Dei opem implorauerit propter ſpem in ipſo repoſitam, ipſaq; implorata mox ſibi certò auxilium eius pollicitum fuerit, & hoſtium ſuorum interitum prauiderit eum, quem ipſi parauerant: ac denique ſeſe ad laudandum coram omnibus Deum addixerit. Quod autem in titulo Pſalmi huius & duorum ſequentium habetur, ne diſperdas, quidam hoc ſignificare putãt, quod ſuos his verbis reprimere ſoleat, qui incitabant eum vt Saulem perderet quod quidem tum contigit, cùm in ſpelunca latens oram chlamidis Saulis latenter abſcidit, cumq́; Abiſai volentẽ interficere in caſtris dormientem Saulem eis verbis repreſſit: Ne interficias eum. Cui conſonat quod in tertio poſt hunc Pſalmo orat Propheta, ne occidas eos. Alij his verbis ſignificari intelligunt Prophetam oraſſe pro ſe hoc Pſalmo Deum ne ipſum perdi ſineret ab hoſtibus ſuis.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Miſerere mei Deus, miſerere mei, * quoniam in te confidit anima mea.*

2 *Sub vmbra alarum tuarum ſperabo, donec tranſeat iniquitas.*

ISERERE mei, ô Deus, miſerere mei, ita enim congruum eſt vt facias, * quoniam in tua ſolius miſericordia ac potentia confidit anima mea.

2 Nec deſinam in protectione tua quaſi in vmbra alarum, quibus infirmi pulli defenduntur à vi rapacium animalium ſperare, quoad defecerit iniquitas inimicorum meorum. Nam tua cuſtodia deſtitutus non ſecus paterer rapacium ferarum violentiæ, quam infirmi pulli, deſtituti protectione maternarum alarum.

3 *Clamabo ad Deum altiſſimum, Deum qui benefecit mihi.*

3 Iugiter itaque ardenti affectu inuocabo Deum, Deum, inquam, qui & altiſſimus eſt, * & mihi iam aliquoties benefecit: ob quæ duo meritò cum omni fiducia illum ſemper inuocare debeo.

4 *Miſit de cælo, & liberauit me, * dedit in opprobriũ conculcantes me.*

4 Me autem ipſum inuocante, certò certiùs confido, quòd vt iam aliquoties fecit, mittet è cœlo auxilium mihi, & liberabit me de manu hoſtium meorum, & * opprobrio afficiet eos qui me obterere conantur, quos ſuo fruſtrabitur conatu.

5 *Miſit Deus miſericordiã ſuam & veritatem ſuam. & eripuit animam meam de medio catulorum leonum. dormiui conturbatus.*

5 Non dubito, quin miſericordiam ſuam, & in ſeruandis promiſſis ſuis fidelitatem, Deus in me declarabit: allato mihi cœlitus auxilio, & eripiet me ab hoſtibus in modum catulorum leonum ferociſſimis, qui me per circuitum obſident, * inter quos ſanè cum magna animi conturbatione dormiui, præ nimio timore plenam requiem nunquam habens.

6 Homi-

*6 Filij hominum dentes eorum arma & sagittæ, * & lingua eorum gladius acutus.*

6 Homines quidem sunt, quos dixi leonum catulos, ad omnem humanitatem & mansuetudinem à Deo conditi: toti tamen contra me sunt efferati, vt dentes eorum non iam sint quasi dentes canum, aut aprorum, sed instar sagittarum, aut similium quoruncunque armorum: *linguaque eorum, sit velut acutissimus gladius, acutie, sua facile penetrans, multumque lædens. Suis enim calumniis, detractionibus atque consiliis impiis, quæ dentibus & linguis suis loquuntur, tanquam gladiis quibusque & lanceis me transfodere & perdere conantur.

*7 Exaltare super cælos Deus, * & super omnem terram gloria tua.*

7 Tu verò, ô Deus, fac declaratione tuæ potentiæ, vt sublimis ac super cœlestis ab omnibus agnoscaris: ostende te Dominum cælorum* & gloriam potentiæ ac iustitiæ tuæ declara per vniuersam terram. Id quod maximè fiet, si innocentes liberes de manu opprimentium eos.

*8 Laqueum parauerunt pedibus meis, * † & incuruauerunt animam meam.*

8 Hostes mei passim mihi insidias tanquam laqueos disposuerunt, vt me caperent, * conantique sunt me suis insidiis captum deprimere, & in mortem pertrahere, quomodo captam venatores ferā laqueo suo incuruant, & deprimunt. † Suis etiam persecutionibus molestis iam animam meam multum depresserunt & humiliauerunt.

*9 Foderunt ante faciem meam foueam, * & inciderunt in eam.*

9 Latenter mihi exitium parauerunt, in quod incautus inciderem: veluti si quis in alterius perniciem foueā effodiat in via, per quā iturus esset. * Verùm Deo me edocente, certò futurum præuideo, vt in eandem perniciem incidant, quam mihi parauerunt: nec secus illis euenturum, quàm solet plerumque venatoribus, qui dum sedulò nimis capiendis feris inhiant, in eandem incidant improuisò foueā, quam illis effoderunt.

*10 Paratum cor meū Deus, paratum cor meum, * cantabo, Psalmum dicam Domino.*

10 Propter quod paratum est cor meum, ô Deus, ad laudandum te paratum est, inquam, cor meum. * ad laudem nominis tui, cantabo, & hymnos proferam.

*11 Exurge gloria mea, * exurge psalterium & cythara, * exurgam diluculo.*

11 Dicam animæ meæ: O anima mea, quæ decus meum es & gloria, discusso torporis somno expergiscere: teque promptè & alacriter ad laudādum Deum excita: à cuius laudibus iamdudum, prementibus tribulationibus siluisti, & quo laus sit plenior, vos quoque psalterium, & cythara, reliquaque musica instrumenta, quæ otiosa & neglecta iamdiu iacuistis, iā in manus meas venite, atque è vobis modulationem edite, * summo certè mane exurgam è lecto quietis meæ, vt ante etiam exortā diem, ante omnia mea negotia, tempore, ad id conuenientissimo te laudē alacriter.

*12 Confitebor tibi in populis Domine, * & psalmum dicam tibi in gentibus.*

12 Palàm te laudabo Domine in frequētia multorū populorum, * hymnos in honorem tuum cantabo coram variis gentibus.

*13 Quoniam magnificata est vsque ad cælos misericordia tua, * & vsque ad nubes veritas tua,*

23 Tam est enim grādis misericordia tua, vt vsque ad cœlos ipsos pertingat, & tua in seruandis promissis fidelitas tanta est, vt vsque ad nubes perueniat. Vtraque enim hęc, terrestria simul & cœlestia obtinet atque in eis vbique respersa est. Vtraque adeò sublimis & excelsa est, vt à nobis comprehendi nequeat.

*14 Exaltare super cælos Deus, * super omnem terrā gloria tua,*

14 Iterum atque iterum te precor, vt teipsum cœli Dominum ostēdas, teque omnibus altiorem esse declares, * & gloriam tuam demonstres in vniuersa terra. Quod cùm quidem semper facias, quando innocentes ab impiorum oppressione liberas: tunc tamen perfectissime perficies, cùm Euangelio per mundum diuulgato tuæque bonitatis, misericordię ac iustitię gloria palam declarata fuerit, idolisque omnibus abolitis, solus per vniuersam terram Deus agnosceris.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

a MISIT DEVS MISERICORDIAM]Propter verba hæc præteriti tēporis intelligit plerique prophetā hoc Psalmo partim precari, quoniam nondum perfectè liberatus fuit ab omnibus periculis: partim gloriari, & gratias agere de præstita sibi ope Dei, ne, scilicet, vsque in illud temporis incideret in manus Saulis. Verùm conuenientius apparet verba hæc præteriti tēporis exponere per futurū, quoniam Hebræa in his duobus versibus habent verba futuri tēporis. Atque hāc interpretationem sequitur, & argumentum, & paraphrasis. Secundum sensum tamen mysticum, quo vnicuique fideli, aut toti Ecclesiæ Psalmus accommodaretur, bene quadraret seruata ratio tēporis præteriti, vt hoc Psalmo partim precetur Ecclesia liberari de instantibus semper periculis: partim agnoscat beneficium redemptionis, per Christum iam exhibitum.

In finem, ne disperdas Dauid in tituli inscriptione.

ARGVMENTVM PSALMI LVII.

Inuectiua est hic Psalmus in Saul, & maximè in assentatores, quorum inueteratam ab infantia & pertinacē malitiam priùs describens, deinde sub varijs similitudinibus pulchrè celerem vltionem ipsorum prædicit eorumq, vltione iustos iure exhilarandos, Deiq, iustitiam agnoscendam canit. Sub horum autem typo, simul etiam hostium Christi & iustorum deplorata malitia depingitur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Si verè vtique iustitiam loquimini, * rectè iudicate filij hominum.*

Vos filij hominum,ratione ad discernendum à Deo prædi- *Psal. 57.*
ti,quibus etiam prouincia rectè iudicandi mandata est,si cer a
tè,quemadmodum ex vestro officio debetis, & sicut vos fa-
cere gloriamini,verè iustitiam loquimini,quæque iusta sunt
pronunciatis:* in hoc meo negotio, quæ recta & iusta sunt iudicate. In-
uenietis certè me innocentem esse, & præter meritum à vobis persecu-
tionem pati ad mortem.

2 Etenim in corde iniquitates operamini in terra,

** iniustitias manus vestra concinnant.*

2 Verùm nihil minùs facitis,quàm vt iustitiã loquamini, aut quæ iusta
sunt iudicetis. Nam vos immemores vestri officij in hac terra,in qua po-
testatem nacti estis & cui toti dediti estis,omnem cogitationem insumi-
tis in hoc,vt quæ praua & iniqua sunt designetis,* ac deinde quas cogita- b
stis designare iniustitias,executrices manus vestræ tam aptè componunt,
& perficiunt,vt quamuis vestram iniquitatem pro æquitate venditetis.

3 Alienati sunt peccatores à vulua.

** errauerunt ab vtero,locuti sunt falsa.*

3 Nec mirum sanè,si tam sint hi peccatores impii, quandoquidẽ à tẽ-
pore,quo primùm editi fuerunt in lucem ab ipsa infantia,semper aliena-
ti sunt à Deo,iugiter in iniquitatibus proficientes, * ab egressu ex vtero c
matris semper aberrauerunt ab eo quod rectum est,à prima semper ætate
locuti sunt mendacia ad oppressionem innocentium.

4 Furor illis secundùm similitudinem serpentis,

** sicut aspidis surdæ, & obturantis aures suas.*

4 Talis est illis in innocentes concepta ira,qualis est furor venenati all
cuius serpentis,furor,scilicet, implacabilis:quem non prius serpẽs depo-
nit,quàm suum venenum effuderit * imò similis est furor eorum furori
nocentissimi & crudelissimi serpentis,aspidis,scilicet,quæ seipsam surdã
facit obturando aures suas,dum quibusdam coniecturis præsentit adesse
eos qui suis carminibus & incantationibus serpentes cogere & conan-
tur,& solent,vt virus ponant,& mansuescant.

5 Quæ non exaudiet vocem incantantium,

** & venefici incantantis sapienter.*

5 Quæ quidem sic obturans aures suas,non iam audiet voces incantã-
tium eam.* nec carmina malefici, quamtumuis etiam secundùm suã ar-
tem magicam sapienter incantantis, audiet, vt propterea virus suum de-
ponere cogatur. Ita enim & illi aures suas obturant, vt nullis verborum
blãditiis,nullisque exhortationibus,quantũuis sapiẽtibus & salubribus,
reuocari à concepta ira valeãt,& furore deposito in mãsuetudinẽ redigi.

6 Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum,

** molas leonum confringet, Dominus.*

6 Verùm propter hanc insolitam & obstinatam ipsorum malitiã, Deus
aliquando graui & ignominiosa plaga inflicta, ita vim & ferociã istorũ,
qui innocentes quasi dentibus suis lædere & discerpere [illegible]nantur, repri-
met & franget,vt,nihil ampliùs contra eos valeant:* molares dentes,at-
que ad conterendum innoxios,potestatẽ eorum qui sua crudelitate leo-
nibus similes magis sunt,quàm hominibus,Dominus suo tempore planè
conteret,omnem nocendi facultatem ill[illegible] ad[illegible]ens.

7 Ad nihilum deuenient tanquam aqua decurrens.

** intendit arcum suum donec infirmentur.*

7 Sicut aqua fluminis velociter decurrens, & pertransiens non iam am- d
pliùs apparet:& quomodo aqua è cœlo diffluens,& in terram dispersa,ab
ea absorbetur, nec ampliùs inuenitur:ita & ipsi velociter cum labili sua
potestate ac prosperitate,hinc auferentur,& quasi in nihilum redacti nõ
ampliùs apparebunt,* intendet contra eos omnipotens Deus arcũ suũ, e
vltricem suam potentiam in eos parabit,& exercebit, iaculam in eos di-
ra tela,mortis,scilicet,tum corporalis,tum æternæ supplicia, donec om-
nibus suis,quas nunc habent,viribus destituantur.

8 Sicut cera quæ fluit auferentur, supercecidit ignis, & non viderunt solem.*

8 Sicut cera igni admota statim fluit & liquescit,ita & ipsi subitò hinc
auferentur, * è cœlo enim irruet super eos ignis diuinæ vltionis,quo fa-
cto,iã ampliùs non videbunt cũ reliquis mortalibus solem hũc corpora-
lem,& multò minùs videbũt cũ sanctis in futura vita solem spiritualem
semper lucentẽ,sed in sempiternas deiicientur tenebras mortis & inferni.

9 Priusquam intelligerent spinæ vestræ rhamnum, sicut viuentes sic in ira absorbet eos.*

9 Istud autem,ô impij,cõtinget,priusquam spinę vestræ tenuiores as- f
secutæ sint modum rhãni,ac magnarũ spinarũ, priusquam concepta à
vobis malitia in effectum deducatur,& antequam pungendi vires in vo-
bis adolescant, atque immensum crescant. Dominus enim vel iratus
eos totos subitò de vita abripiet & absorbebit,velut si vi[illegible]ent[illegible] s te[illegible] ade-
hiscente absorberi faceret. Nam in flore adhuc ætati[illegible] ,immatura eos mor
te hinc auferet, ac tandem secundùm corpus & animam viuos inferno
absorbendos dabit.

10 Lætabitur iustus cùm viderit vindictam.

** † manus suas lauabit in sanguine peccatoru.*

10 Iustus,cùm viderit hanc iustam Dei vltionem,lætabitur, tum quòd g
per eam innocentes liberati sint à violenta oppressione, tum maximè
quòd ea cedat in Dei gloriam,& iustitiæ eius declarationẽ,* manus,pe-
désq; suos lauabit in sanguine peccatoris. Nam de vltione & morte im-
pij ita gaudebit,quemadmodum solent victores sanguinem hostium in-
sultantes & gaudentes conculcare,& in eo manus suas tingere.† Ex con-
sideratione quoque vltionis sumptæ de impio, magis actiones suas om-
nes mundare curabit,eruditus pœna peccatoris ad salutem.

11 Et

*11 Et dicet homo, fi vtique eft fructus iufto? * vtique eft Deus iudicans eos in terra.*

11 Et dicet vnufquifque qui viderit: An certè iufto eft aliquis fructus & vtilitas? Ita fanè, inquiet, * nam Deus iuftos fuos eft iudicans in terra, non finens eos femper impiorum violentia opprimi.

ANNOTATIONES.

a SI VERE VTIQVE.] Plerique Latini libri habent, rectè iudicate. Et tunc conueniens fenfus hic erit. O filij hominum, recto iudicio apud vos diiudicate, an verè loquimini iuftitiam. Cui fenfui iam rectè fubiungeretur verfus fequens. Verùm ex Græcis & Hebræis patet legendum effe, recta, accufatiuus pluralis, quemadmodum & habent plerique Latinorum codices. Græca enim habens εὐθεῖα. Apud Hebræos autem totus hic verfus interrogatiuè legitur in hunc modum: An verè vtique iuftitiam loquimini? an recta iudicatis filij hominum? Et fic etiam verti ex Græco potuiffet, vt, εἰ, fi accipiatur interrogatiuè. Nam κρίνετε, quod nofter vertit, iudicate, per imperatiuum modum, etiam verti potuiffet per indicatiuum modum, iudicatis, eft enim etiam indicatiui modi. Et fic vertendum fuiffe Hebræa fatis declarant, quamuis alioqui noftra litera conuenientem habet fenfum, nifi quòd verfus fequens eiufde iam cohæret cum ifto, nifi aliquid fubintelligatur.

b MANVS VESTRÆ.] Concinnare, non eft hîc folùm perficere ipfo opere, vt plerique accipiunt: fed ita aperte difponere, vt iniquitates fpeciē iuftitiæ habeāt. Hebræa enim habent: iuftitiam manuum veftrarū ponderabitis, hoc eft, quafi iufta ftatera libratam vendītis.

c ERRAVERVNT, &c.] Per tropum iftud accipi debet, quomodo dicimus: fe à cunis inter aliquos fuiffe amicitiā. Quidā tamen intelligunt dictum effe, ab vtero peccatores errafle, propter originale peccatum. Verùm eius confideratione non folùm ab vtero, fed etiam in vtero omnes peccauerunt.

d AD NIHILVM, &c.] Vetus lectio, qua vfi funt D. Hilarius & Auguftinus, habet: Spernentur tanquā aqua decurrens. Nam dictio Græca ἐξουθενωθήσονται, fignificas etiam pro nihilo ducere & fpernere. In quem fenfum & noftra lectio accipi poffet, vt fit fenfus: Pro nihilo reputabuntur: ficut aqua fortuitò ab aliquo effufa, & difperfa. At in paraphrafi alium fecuti fumus fenfum, iuxta quem Græca dictio accipitur pro annihilabuntur, quia dictio Hebræa fignificat diffolui & colliquefcere.

e INTENDIT ARCVM, &c.] Intelligunt aliqui, quod dicitur Deus intendiffe arcum, Deum iam ad vindicandum effe paratum. Verùm Græca habent verbum futuri temporis ἐντενεῖ, intendet, vt intelligamus Deum intenfurum arcum fuum, & iaculaturum in eos in die vltionis. Proinde vel legendum eft, intendet, quomodo legit D. Hilarius, vel præteritum accipiendum pro futuro, vt frequenter.

PRIVS QVAM, &c.] Vel coniungendum eft iftud cum fuperioribus, ficut habet paraphraftis, poft Euthymium: aut fi cum fequentibus legatur, oportet intelligere fubitò more Prophetico, perfonæ mutatione, & dictū effe, abforbet, vel abforbebit vos. Quamuis autē plerique libri habeāt ficut viuentes fic in ira: rectius tamē, vt patet ex vtraque lingua, legitur, ficut viuētes, ficut in ira. Vtrobique enim Græca habent ὡσεί, ficut D. Auguft. legit: tanquam viuentes, tanquam in ira combibit eos. f

MANVS SVAS.] Communiter quidē iftud intelligitur, vt fignificetur iuftus actiones fuas mundaturus ex confideratione vindictæ de impio fumptæ. Hebræa autē habēt: Pedes fuos lauabit, &c. Quod quāuis in eodem fenfu accipi poffit, iam fecundùm modum loquendi, quē habet Propheta Pfalmo 67. cùm dicit: dixit Dominus ex Bafan conuertam, &c. vt intingatur pes tuus in fanguine, &c. potius videtur fic accipiendum, vt hac parte fignificet Propheta tropicē gaudium iuftorum, ficut parte verfus prima, metaphora defumpta à victoribus qui pedes fuos tingere folent in fanguine victorū. Et ad hūc fenfum etiā redigi poteft commodè noftra litera. Hic autem fenfus rectè conuenit ad declarādum generalem illam iuftorum lætitiam, qua gaudebunt in nouiffimo die de generali impiorum vltione. g

ET DICET.] Iuxta fenfum paraphrafis, prior pars huius verfus accipitur, vt fit interrogatio, ad quā fequēti parte refpondeatur. Euthymius tamen intelligit fine interrogatione, vt fit argumentatio hunc habens fenfum: Dicet homo, fi hoc eft, quia eft fructus iufto, vt eft manifeftum ex eo quòd propter iuftitiam fuam liberatur ab impiorum oppreffione: certe manifeftum euadit, Deum effe, eumque iudicare, quæ in terris aguntur, & nō negligere mortalia, ficuti impij fibi perfuadent. Atque hic fenfus magis accedit Hebræis, quæ non habent, Si, fed tantùm, vtique eft fructus iufto, &c. h

---

In finem ne difperdas Dauid, in tituli infcriptione, quando mifit Saul, & cuftodiuit domum eius vt interficerent eum.

ARGVMENTVM PSALMI LVIII.

Occafione eius difcriminis, in quo fuit Dauid cùm Saul domum eius obfideri fecerat, vt comprehenfum eū manè interficeret, ficut legitur 1. Reg. 19. hoc Pfalmo opem Dei contra perfequetes fe implorat, quam vt impetret, fuam iactat innocentiam, illorumq; impium ad capiendum fe ftudium & iniqua confilia memorat: tum fe diuina mifericordia cuftodiendum, illorumq; vanos fore conatus & vltionem prædicit, precatur Deum ne omnes fuos hoftes fubitò interimat, fed in memoriam, eos potius difpergat & humiliet, ac tandem gratiarum actionem & laudem Deo pro præftanda fibi ope promittens. In his ante omnibus Chrifti typū animaduertere neceffe eft. Nā fatellites miffi à Saule ad obfidendum domū Dauid, & capiendū eū, figurā prætulere eorū qui à Iudæorū confilio miffi fuere, fiue ad capiendū Chriftū Dominū, fiue, vt magis plerisq; placet, ad cuftodiendū fepulchrū Domini: è quo tamen claufo, nihil proficiente militum cuftodia, egreffus eft. Iudæorū itaque Chrifti hoftiū non tale exterminium, fed difperfio per vniuerfum orbem, quā eos nunc in magna patī miferia & inopia videmus, hic à Chrifto prædicitur, & petitur vt fint populo fideli in memoriam eius facinoris, quod in Chriftum commiferunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Eripe me de inimicis meis Deus meus, * & ab infurgētibus in me libera me.*
2 Eripe me de operantibus iniquitatē, & de viris fanguinum falua me.
3 Quia ecce ceperunt ani-

Mi Deus, cui foli feruio, à quo totus pendeo, eripe me ab inimicis meis, & ab his qui infurgunt contra me libera quæfo me.
2 Eripe me ab hominibus iniquitati deditis, & de viris fanguinariis faluum me fac.
3 Ita enim te facere mihi conuenit, quoniam ecce tanquam rabidi venatores conati funt me fuis infidiis capere, * qui tam funt viribus poten-

*mam meam. * irruerunt in me fortes,*

tes vt eis per meipsum resistere non possim,magno numero , magnoque
impetu venerunt contra me,vt me prosternant & obruant.

*4 Neque iniquitas mea,neque peccatũ meum,domine, * sine iniquitate cucurri & direxi.*

4 Neque tamen,ô Domine,sicut tu ipse nosti, iniquitas mea,aut pecca
tum meum in causa est, ob quam me persequantur ad mortem. * ego
enim sine iniquitate cum eis conuersatus sum, omnesque meas actiones
rectas facere conatus sum.

*5 Exurge in occursum meũ & vide, * & tu Domine Deus virtu tum,Deus Israel.*

5 Tu itaque Domine,innocentiæ meæ testis,ne quæso quasi dormienti
similis sinas illos mihi præualere,sed mihi te quærenti,& ad te confugiẽ
ti,ad succurrẽdum præsentem exhibe, declara te videre illorum vesaniá,
meamque innocentiam.* Et tu Domine,cùm sis Deus, imperium habẽs
in omnes exercitus,& sis Deus populi Israelitici.

*6 Intende ad visitãdas omnes gentes, * non miserearis omnibus qui operantur iniquitatem.*

6 Ne semper sinas tuos ab impiis diuexari , sed animum tuum adhibe
ad visitandum digna tua vltione,non tantùm inimicos meos,sed & om-
nes gentes tui populi hostes.* Non miserearis omnibus qui ex proposito
firmo addicti sunt iniquitati,& obdurati sunt in malitia , sed ad gloriam
nominis tui,pro salute tuorum,iustam de eis sume vltionem.

*7 Conuertentur ad vesperã, & famẽ patientur vt canes, * & circuibant ciuitatem.*

7 Inimici illi me ad me capiendum & obseruandum missi, ibant & re-
dibant sub vesperam,& tanquã famelici canes auidè me deuorare cupi-
erunt,* & circuibant ciuitatem,huc illucque discursantes , & obser-
uantes ne qua elaberer.

*8 Ecce loquentur in ore suo, & gladius in labijs eorum, * quoniam quis audiuit?*

8 Res mira profectò , ore suo contra me loquebantur inter se inuicem
in labiis eorum semper sonabant verba de me necãdo & perdẽdo.* Ideo
autem talia verba inter sese liberè effutiebant,quoniam,inquiebant,ne-
mo est qui nos audiat.Dum enim nullum hominem suos sermones audi-
re putabant , prorsus à nemine eos agnosci verebantur:eò quòd Dei ra-
tio nulla apud eos esset.

*9 Et tu Domine deridebis eos, * † ad nihilum deduces omnes gentes.*

9 Verùm tu Domine te erga illos habebis more irridẽtis.Eorum enim
conatus facillime irritos facies , sicque ridendos eos omnibus exponens:
* nec hos tãtùm meos inimicos,sed & omnes gẽtes populo tuo pertinaci
ter infestas,tu pro nihilo reputabis,spernẽs omnẽ earum potestatẽ. † Ip-
sasque omnes suis conatibus & cõsiliis cõtra populũ tuũ, rediges in ni-
hilũ,votis ipsorũ eos frustrans,omnẽque illis nocendi potestatẽ adimẽs.

*10 Fortitudinem meam ad te custodiam, * quia Deus susceptor meus Deus meus , misericordia eius praeueniet me,*

10 Et quidem,mi Domine,meã fortitudinem , qua fortior esse possem
inimicis meis,ego non in meipso reponam,qui me viribus lõge inferio-
rẽ eis agnosco,sed omnem meam fortitudinem apud te reponã, repositã
que apud te custodiã,per te mihi semper contra eos robur sufficiẽs pro-
mittẽs.* Tu enim Deus & defensor meus, Deus meus,in quẽ vnice cõfi
do,talis est,vt eius misericordiam non dubitẽ me præuenturã.Sua enim
gratia anteuertet preces meas , ad precandum se cor meum excitans , &
antequàm eum inuocem,opem suam mihi exhibẽs.Sua item gratia,quo-
cunque me vertero,præsens mihi aderit,ac vltro sese offeret.

*11 Deus ostendet mihi super inimicos meos, * ne occidas eos. * nequando obliuiscantur populi mei.*

11 Is ipse Deus videre me faciet in inimicis meis optatã ad gloriam b
eius vltionem.* Te tamen precor,mi Domine,ne eos omnes subito oc
cidas,* ne vltio inimicorum meorũ penitus veniat populo meo in obli
uionem quam ad iustitiæ tuæ cognitionem & reuerentiam diu operæ-
pretium est populum meum in mente habere.

12 Disperge illos in virtute tua, & depone eos protector meus, Domine.*

12 Propter quod potius per tuam fortitudinem vagari eos coge de lo c
co in locum,* & de sua superbia ac dignitatis gradu detractos deprime
quæso Domine,qui protector meus es.

*13 Delictum oris eorũ sermonem labiorum ipsorum, * & comprehendantur in superbia sua.*

13 Istud quæso eis fac propter delictũ oris eorũ , impiumque sermonẽ d
labiorũ ipsorũ,* & fac vt per superbiã verborũ suorũ ipsimet capiantur,
atq; in perditionis laqueũ incidãt,quo alios se cõprehẽsuros gloriati sũt.

*14 Et de execratione & mendacio annuntiabuntur * in consummatione, in ira consummationis , & non erunt.*

14 In hac autem ipsorũ destructione & perditione,fabula & sermo om
nibus erunt,propter suam blasphemiam & maledicentiã, quam in inno-
centem euomuere , & mendacium quod contra eum protulerunt.Tunc
inquam,sermo fiet apud omnes de blasphemia & mendaciis eorũ , cùm
veniet super eos vltio diuina,consumẽns & perdens eos , ita vt iam am-
pliùs non sint,sublati,scilicet,per mortem a viuorum cõsortio, aut inter
viuentes ita dispersi,vt iam non ampliùs esse videantur.

15 Et scient quia Deus dominatur Iacob , & finium terræ.

15 Id vbi factum fuerit,tum & ipsi,& omnes homines ex declarata Dei
potentia & iustitia cognoscent , quòd Deus imperium habeat in populo e
Israelitico,& in omnibus finibus terræ.

16 Conuertentur ad vesperam . & famem patientur, vt canes,& circuibunt ciuitatem.

16 Inimici mei,qui,vt dixi,iam reuersantur nocte,& discursant canum f
instar,vt me capiant aliquando,rursum discursare miserè cogentur, non
vt me capiant,sed vt panem sibi comparent, propter quem quærendum
ire & redire sub vesperam cogentur,& canum more præ inopia nimia fa
mem patientur,& circuibunt ciuitatem.

*17 Ipsi dispergentur ad mãducãdũ , * si verò nõ fuerint saturati, & murmurabunt.*

17 Ipsi vagari cogentur de loco in locum,vt comparẽt victum sibi * &
quia

quia non inuenient famelici quo saturentur, etiam murmurabunt præ animi impatientia.

18 *Ego autem cantabo fortitudinē tuā:* * *& exultabo mane misericordiam tuam.*
19 *Quia factus es susceptor meus, & refugium meum in die tribulationis meæ.*
20 *Adiutor meus tibi psallā, quia Deus susceptor meus es.* * *Deus meus misericordia mea.*

18 Ego autem tua benignitate & potentia liberatus ab eorum violētia, cantabo tuam fortitudinem,* & summo mane cum exultatione cantabo tuam benignitatem: fortitudinem quidem, qua tyrannos opprimis: benignitatem autem, qua subiectas tibi addictos.
19 Cantabo, inquam, tuam misericordiam ob id, quoniam tēpore afflictionis meæ tu factus es defensor meus, ac refugiū ad quod tutò cōfugi.
20 Adiutor meus tu es, atque ob id tibi psallam, quoniam Deus defensor meus es tu.* Deus meus ipse est misericordia mea: ipse solus est, qui mei miseretur, quemque solum vt mihi misereatur, inuoco.

ANNOTATIONES.

a Ecce ceperunt.] Hebræa habent, insidiati sunt. Græca ἐθήρευσαν à θηρεύω, quod proprie venari vel captare, significat. Vnde verbum, ceperūt, hic accipi debet pro suo frequentatiuo, captarunt.

b Deus ostendit.] Sicut Hebræa habent futurum, ita & Græca, ὁ θεὸς δείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου, hoc est, demonstrabit mihi in inimicis meis. Proinde vel legendum est, ostendet, vel præteritum per futurum exponendum.

c Obliviscantur. &c.] Græci nescio quid secuti habent, nequando obliuiscantur legis tuæ, νόμου σου, & sic etiam Psalterium Romanum & vetus. Proinde Latina hic sunt emendatiora, quam Græca. Tractat hunc locum D. Augustinus epistola 54.

d Delictum. &c.] Græca habēt accusatiuos hos in nominatiuo: Delictū oris eorū, sermo labiorum ipsorū. Interpretes accusatiuos vertit, vt subaudiatur præpositio, propter, quā & alij est Hebræi interpretes subaudiunt.

e Scient quia, &c.] Sicut & Hebræa habent præsens tempus, ita & Græca δεσπόζει, hoc est, dominatur. Et sic habent antiqua quædam nostra, vnde meritò existimanda est hæc vera esse lectio, quæ conuenientiorem habet sensum.

f Conuertantur. &c.] Versus iste repetitus hic a plerisque eodem modo accipitur, quo primo loco, vt significetur studiū & conatus satellitū, qui missi fuerant ad custodiendum Dauidem, vel Christum. Sic tunc secūdum eundem sensum etiam intelligi potest versus sequens, vt sit sensus: Ipsi diuagabuntur ad me deuorandū, & quia frustrabuntur suo voto, ideo murmurabunt. Aliis magis placet his duobus versibus significari vindictam hostium Dauidis & Christi, quod, scilicet, qui priùs excubabant & vagabantur ad capiendum innocentem, Dei vltione cogentur vagari ex inopia victus, qualem vltionem etiam inimicis suis imprecatur Christus alio Psalmo: Nutantes transferantur filij eius, & mendicent, &c.

g Et exultabo.] Latini codices fere omnes habent: & exaltabo. Verùm ex Græcis & Hebræis satis patet vitium esse scriptoris, qui putabat ineptā esse orationem, exultabo misericordiam, cum hoc eodē modo dictum sit, sicut priùs: & exultabit lingua mea iustitiam suam. Græca enim hic habent idem verbum quod ibi, nempe ἀγαλλιάσομαι Exultabo, etiam habent multa nostra exemplaria, sicut & Augustinus habet & Hilarius.

In finem pro his qui commutabuntur, in tituli inscriptione Dauid in doctrinam, quum succendit Mesopotamiam Syriæ, & Syriam Sobal, & conuertit Ioab, & percussit Ædom in valle Salinarum 12. millia.

ARGVMENTVM PSALMI LIX.

Præsentem Psalmū, vt ex titulo satis patet, edidit propheta, cùm iā in regem totius Israëlitici populi electus, deuictis Philistæis, Moabitis atque Syris, Idumæos expugnare, sibiq; subijcere pararet, de quibus scribitur 2. Regum 8. & 9. Paralip. 18. Itaque primùm memorat quomodo olim iratus Deus populum suum hostibus permiserit, rursum tamen benignè illis opem ferens liberauerit. Deinde nominatim narrat regni Israëlitici latitudinem & potentiā, cui & Moabitæ & Philistæi iam subiecti erant: indeq; colligit se eidem Deo penitus etiam de Idumæis victoriam relaturum. In Dauide autem omnes finitimos imperio suo adeò fœliciter subijciente, Christi typus delineatus est, qui post multam Ecclesiæ afflictionem & coarctationem, omnes primū gentes hoc Psalmo, secundùm mysticum sensum, sibi subiectas per Euangelij prædicationem gloriatur, ac deinde per eandem etiam Israëliticum populum per Idumæos designatum, sibi subiugandum in fine mundi prædicat. Nam & Ismaelitæ per Ædom. Iudaicus populus significatur: quia iam verus Israël esse desijt, & Ædom, hoc est rubicundus factus est, ob effusum sanguinem Christi, Prophetarum, & Apostolorum. Discimus autem ex hoc Psalmo, Dauidis exemplo in periculis animum roborandum ex consideratione promissionum Dei, & piorum beneficiorum eius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Deus repulisti nos, & destruxisti nos:* * *iratus es,* * *& misertus es nobis.*

2 *Commouisti terram, & conturbasti eam.*
* *sana contritiones eius, quia commota est.*
3 *Ostendisti populo tuo dura,* * *potasti nos vino compunctionis.*

Superioribus, ô Deus, temporibus, peccatis nostris prouocatus auxilio tuo nos destitueras, & hostibus nos tradens disperdi permisisti, * iratus eras nobis propter peccata patrum nostrorum,* at mox rursum misertus es nobis, liberans nos de manu hostium nostrorum. Psal 59. a
2 Propter inimicos nostros, qui vndique nos oppugnare solent, & adhuc oppugnant, magno timore, grauique oppressione cōcussisti & conturbasti inhabitatores terræ nostræ, quasi eam graui terræmotu cōmouisses.
* Verùm iā tandē, vt per me cœpisti, perfectè medere malis istis terræ nostræ. Est enim iā lōgo tēpore ad ruinā cōmota, & inclinata destructionē.
3 Fecisti populum tuū viuere & experiri grauia,* potasti nos vino, nō eo quod exhilararet, sed quod mœstissimos faciebat. Fecisti enim nos degustare

amarissimas tribulationes, graui dolore cord[illegible] n[illegible]stra vulnera[illegible], ac [illegible]
consopientes, vt omnium rerum nostrarum in[illegible], quid [illegible]gendum no-
bis esset non videremus.

4 † Dedisti metuentibus te significationem,
** vt fugiant a facie arcus.*

4 Verùm iam tandem dedisti populo tuo te metuenti & colenti signifi-
cationem, a& dmonuisti,* vt fugeret hostilem arcum · † me [illegible] in regé
super populum tuum vnxisti, & quasi in signum aliquod ere[illegible]sti, vt hoc
signo admoniti, fugiát arcum, omnemque armorum vim, qua [illegible]os hostes
insequuntur, & ad istud signum à te erectum fugitiui congregentur, ad
reintegrandum regnum tuum.

5 Vt liberentur dilecti tui,
** saluũ fac dextera tua & exaudi me.*

5 Proinde vt per me ab hostibus omnib* suis liberẽtur hi, quos tu p[illegible]cu
liariter diligis * tua quæso potẽtia me sẽper salua, & ex[illegible] [illegible] preces meas.

6 Deus locutus est † in sancto suo:
** Lætabor & partibor Sichimam, & conuallẽ tabernaculorum metibor.*

6 Id certè me obtenturum certò confido. Nã Deus per spiritum [illegible]
sanctum, † perque suam sanctitatem qua mentiri nequit, cùm tantum re
gnum obtinerem super Iudam, promisit mihi olim,* quod gau[illegible] [illegible]-
sem in amplitudine & gloria regni, quodque tanquam verus Dominus
diuisurus essem pro meo arbitratu Sichimã, & dimensurus tanquã meam
hæreditatem, vallem Succoth, hoc est, tabernaculorum, in qua post Sau-
lem in regem constitutus erat filius eius.

7 Meus est Galaad, & meus est Manasses,
** & Ephraim † fortitudo capitis mei.*

7 Atque id quidem iam reipse compleuit. Iam enim mea est terra Ga-
laad, & Manasse terra, scilicet, quæ trans Iordanem Israëlitico populo cõ
tigit.* Iam populus Ephraim, vtpote tribus numerosior & potẽtior aliis,
est præcipuum robur principatus mei, † ac fortitudo, qua in bellis a capi-
tis periculo defendor.

8 Iuda rex meus,
** Moab olla spei meæ.*

8 Tribus Iuda ipsa est, in qua & primùm, & principaliter mihi regnum b
vsurpo, sicut & huic tribui regia dignitas à patriarcha Iacob promissa est,
* nec tantùm tribus Israël meum agnoscit imperium, sed & externæ na-
tiones. Moabitæ mihi sunt quasi olla aliqua, in quam sperem. Ita enim mi
hi seruiliter & humiliter subiecti sunt ad ministrandũ, quomodo lebes
ad lauandũ deputata. Ex eis quoque, tanquam ex olla plena, haurire mi-
hi quantum desidero licet, vt quæ sit mihi perfectè iam subiecta.

9 In Idumæam extendam calceamentum meum.
** mihi alienigenæ subditi sunt.*

9 Certóque cõfido, quod & in Idumæam proferam calceamentũ meũ,
eamque terram meæ seruituti perfectè subiiciam,* quemadmodũ & Phi-
listæi iam mihi subiecti sunt.

10 Quis deducet me in ciuitatem munitam? quis deducet me vsque in Idumæam?

10 Verùm quis me perducet vsque in ciuitatatem munitam Idumæorũ?
quis, inquam, me perducet vsque in Idumæam?

11 Nónne tu Deus, qui repulisti nos,
** & non egredieris Deus in virtutibus nostris.*

11 Nónne solus tu Deus id mihi præstare poteris, qui auxilio tuo & fa- c
uore longo nos tempore destituisti:* & non egrediebaris ô Deus cũ exer
citibus nostris ad prælium. Certè per te solùm id assequi potero, per cu-
ius solius derelictionem hactenus inimicis nostris inferiores fuimus.

12 Da nobis auxilium de tribulatione,
** quia vana salus hominis.*

12 Tu itaque fer nobis auxilium ad pellendam hanc tribulationem, quã
ab hostibus nostris in circuitu diu perpessi sumu: * vana est enim salus
quæ expectatur ab homine.

13 In Deo faciemus virtutem, & ipse ad nihilũ deducet tribulantes nos,*

13 Per Dei auxilium nos qui alioqui ex nobis infirmi sumus, designabi
mus fortia:* & ipse Dominus sua infinita & insuperabili potestate omnes
qui opprimere nos conantur, vel conabũtur, in nihilũ rediget omnib[illegible]
que suis viribus exutos disperdet, vt contra nos nihil amplius valeant.

ANNOTATIONES.

Plerique hunc Psalmũ existimant à Dauide compositum, cùm in Ammonitas bellũ pararet, & Rabath ciuitatem Ammonitarum, esse eam ciuitatẽ, de qua in fine Psalmi: Quis deducet me in ciuitatem munitam? Verùm titulus contrarium conuincit, quandoquidem ex eo patet compositum fuisse tunc, cùm ea bella pugnaret Dauid quæ describuntur 2. Reg. 18. post quæ longo tempore primum cum Ammonitis pugnauit. Idem satis patet ex eo quod in eodem versu sequitur: Quis deducet me in Idumæã? Id autem plerisque imponere posset, quod 2. Reg 8. nulla fiat mentio Syriæ Mesopotamiæ, cuius tamẽ fit mentio 1. Paralip 19. cùm describatur pugna contra Ammonitas. Verùm fieri potest, vt pro eo quod 2. Reg. 8. dicitur Syria Damasci, hic Syria Mesopotamiæ posita sit: non quòd eadem sit, sed quod idem regnauerit in Damasco, & in Mesopotamia. Caput enim Syriæ Damascus.

a Deus repulisti nos, &c.] Quod dicit hîc Deum repulisse eos, referri potest vel ad tempora Iudicum, vel ad proximiora tẽpora Saulis. Eo enim regnante, Philistim dominabantur multùm Israëli eoque occiso magis se dominaturos sperauere. In mystico autem sensu quatuor primi versus duobus modis exponi possunt Primùm, vt Christus vel Ecclesia loqui intelligatur de derelictione gentium ante aduentũ Christi, & de commotione salubri omnium gentium, qua per euãgelicam prædicationẽ commotæ sunt ad pœnitentiam, dũ grauia illa quę ventura sunt super impios in die iudicii, illis sunt ostensa & potatæ vino salubris compunctionis: data tamẽ illis significatio vt fugerẽt arcũ Dei, hoc est, diuinam vltionem, quam admoniti omnes sunt fugere posse per pœnitentiam & fidem in Christum. Secundò, magis conformiter ad sensum primum, litera em, scilicet, intelligi potest Ecclesiam loqui de ea tribulatione, quã in principio sæpius passa est, pro qua amouenda hic precatur. In quo sensu quod dicitur, Dedisti metuẽtibus te, &c. sic rectè accipitur, quãquã nobis grauia experiri feceris, tamen dedisti nobis signũ, admonuisti nos quomodo fugere possimus arcũ hostilẽ. Christum enim nobis in signũ erexisti, ad quẽ confugiẽtes, eũque imitãtes vinceremus hostes nostros. Hic autẽ sensus cõsentit Hebraicę veritati, quę habet: dedisti metuẽtib* te signũ vel vexillũ, vt fugiant, vel, vt triumpharent & exaltarẽtur.

Moab olla &c.] Dictio Hebraica, p[illegible] quã nos habemus, spei, propriè significat lotionem aut lauacrũ. Vnde vertunt, olla lotionis vel lauacri mei, qua locutione significatur seruilis subiectio Moabitarũ Post q
dictio

dictio ea Chaldaicè significat fiduciam, atque eā significationem secuti sunt interpretes. Accommodando autē hæc Christo per Dauidem præfigurato, simplicius fuerit per Iudā, Manassem, Ephraim, Moab & Philisthæos, &c. intelligere fidelem Ecclesiā, e Iudæis & Gentibus maximè collectam, cui & adnumerabūtur aliquando Idumæi, hoc est, Iudæi infideles. Altius tamen hæc cōsiderare in aunde licet. Nam inter eos populos, qui hic dicūtur Dauidis regno subiecti, quidam volūtariè Dauidē in regē susceperūt: primùm, s. tribus Iuda deinde & reliquæ tribus Israël. Alij verò coactè Dauidi subiecti sunt, seruiētes ei sub tributo, nēpe Moabitæ, Philisthæi, & Idumæi. In his autē qui Christi regno subiecti sunt populis quadruplex est diuersitas. Sūt enim Christiani, qui Christū volūtariè in suū regem susceperunt, designati per tribus Israël. Sūt hæretici, designati per Moabitas, qui erāt de cognatione Abrahæ. Sūt Gentes propbanæ, significatæ per Philisthæos, à cognatione populi Israël omnino alienos, vnde & ἀλλόφυλοι, & alienigenæ dicti sunt. Sūt Iudæi, per Idumæos significati. Atque hi omnes vel inuiti Christo sūt subiecti, cui à patre omnis potestas data est.

6 Nonne tu, &c.] Hic versus variè potest accipi. In primis enim vel potest ex superiori versu peti, vnde perficiatur, in hūc modum: Nōne tu Deus solus es, qui deduces nos in ciuitatem munitam? vt sit in hac versu responsio ad quæstionē superioris versus [illegible] potest hic versus per separatim accipi [illegible] tem illam: Quis deducet nos: subiiciatur ca[illegible] satis illius, & sit sensus: Meritò perplexus dico [illegible] ducet nos, &c. An non enim tu Deus is es qui repulisti nos? quasi dicas: Te nos repellente, nec pugnante [illegible] cum, quis deducet nos in ciuitatem munitam? Atque hic sensus magis conuenit Hebræis, quæ non habent relatiuū, qui, sed tātum, Nōne tu Deus repulisti nos. Rursum potest totus hic versus vnica legi interrogatione, vt cō iūctio, &, copulet duo illa verba, repulisti, & nō egredieris, tunc verbum egredieris, futuri temporis accipi, posi tum pro præterito egrediebaris. Vel accipi debet in hoc sensu: Nōne tu repulisti nos? & quantum apparet, non amplius egredieris nobiscum solito more ad pugnandū nobiscum & pro nobis. Potest etiam legi duabus interrogationibus, vt prior sit: Nōne tu Deus, qui repulisti nos? Deinde subiiciatur alia: Et an non tu Deus amplius egredieris cum exercitibus nostris?

Qvia vana, &c.] Hebræa & Græca non ha- d
bent coniunctionem, quia, sed coniunctionem, & . Beati tamen vetus interpres, quia hæc coniunctio. vt & alias, hic ponitur pro causali. Sunt tamen etiam multi Latini codices, qui habent coniunctionem, &, quomodo & Augustinus legit.

In finem in hymnis Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LX.

Ex eo quòd in hoc Psalmo dicit Propheta à finibus terræ se clamasse, apparet hunc Psalmum ab ipso editum, cùm exul ageret in extremis partibus terræ Israel, persequente ipsum, siue Saule, siue Absalone. Est autem huic Psalmo commune cum multis alijs argumētum. Liberari enim à periculo orat. & mox, percepta ex prece cōsolatione, liberationem, & perpetuam in domo Dei mansionem, protectionemq́, ac vitæ regniq́, diuturnitatem sibi pollicetur, pro his ingem gratiarum actionem Deo promittens. In his verò quibus gloriatur de vitæ regniq́, sui duratione & æternitate, Christi typum sese Propheta exhibet in quo hæc veriùs & perfectiùs competunt: per quē etiam Dauid regni vitæq́, perpetuitatem est assecutus, & per quem hæc etiam omnibus his conueniunt, qui per ipsum reges regniq́, sui consortes effecti sunt. Porrò secundùm argumentum superius, erit necessariū verba præteriti temporis hîc posita pro futuris accipere, quemadmodum & ferè omnia apud Hebræos in futuro tempore ponuntur. Sunt tamen qui seruata temporis, quod habet nostra litera, ratione, hunc Psalmum Dauidi adscribunt iam regnanti, vt in regnum constitutus intelligatur precari continuam Dei opem contra quoscunque in circuitu inimicos, eamq́, sibi polliceri ob expertam prius frequenter Dei in se benignitatem & fauorem, cùm ipsum de manibus Saulis sæpe liberasset.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Deus deprecationem meam, intende orationi meæ.

2 † A finibus terræ ad te clamaui, dum anxiaretur cor meum,

** in petra exaltasti me.*

3 Deduxisti me, quia factus es spes mea,

** turris fortitudinis à facie inimici.*

4 Inhabitabo in tabernaculo tuo in secula,

** protegar in velamento alarum tuarum.*

5 Quoniam tu Deus meus exaudisti orationem meam,

** dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum.*

Exavdi Deus deprecationem meam, ausculta ad orationem meam.

2 Ab extremis terræ partibus, in quibus exul ago, † à terra quæ longissimo tractu à cœlis distat, te ardenti affectu, vocemque alta inuoco & iam diu inuocaui, dum sic ob malorum multitudinem angustiatur cor meum, * propter quod certo confido, quod me velut in rupem subleuatum, tuto firmoque loco constitues, vt ad me accedere hostes non valeant.

3 Ad talem, inquam, locum me deduces, quia tu mihi factus es is in quē omnem meam spē collocaui. * tu mihi factus es instar turris fortissimæ contra inimicum meum. Per te enim ad cuius præsidium confugi, non secus me custodiendum ab hostium telis confido, quàm munitissima aliqua arx est præsidio confugientibus ad eam, atque in ea latentibus.

4 Quare nihil dubito quin habitaturus sim in perpetuū in tabernacu- a
lo tuo, * & protegendus tua protectione tam solicitè, quàm protegit suis alis gallina pullos suos à vulturum rapacitate. Nā & in hac vita me, quasi apud te absconditum, tecumque habitantem, ad quem nullum accedere malum valet, custodiendū tuo fauore confido, vt nulla me cōmouere valeat hominum improbitas: & in futura vita, in cœlestem tuam habitationem receptus per te, securissimè viuam, omni malorum timore sublato.

5 Tu enim Deus nihil dubito exaudies orationem meam, * nobis te colētibus dabis certissimè hæreditatem cùm terrenā, tum maximè cœlestē. Neque enim sines nos semper extorres agere ac hæreditate populi tui in terris carere, quemadmodum nunc quorundam improbitate cogimur, & post hanc vitam, perpetuam in cœlis hæreditatem timentibus te promissam obtinere facies.

*6 Dies ſuper dies regis adiicies, * annos eius vſque in diem generationis & generationis.*

6 Dies diebus regis adiicies, * annos eius produces vſque in tempora multarum generationũ. In hac enim vita plurimos dies addes diebus vi- b
tæ eius, vt multis viuat hîc generationibus ſaltẽ in ſemine ſuo, & diebus vitę præſentis addes dies futuri ſeculi, vt per omnes huius mundi generationes apud te fœliciter viuat.

*7 Permanet in æternum in conſpectu Dei: *miſericordiam & veritatem eius quis requiret?*

7 Permanebit in æternum coram Deo. Nam & in præſenti vita nunquã c
ab eius fauore, excidet, regnumq; eius in ſuo ſemine ſtabile erit apud Deum, & in futura vita perpetuo Dei conſpectu fruetur, *nec erit aliquis qui in rege requirat abſentem Dei miſericordiam. Hæc enim perpetuò eum comitari & adeſſe palàm videbuntur.

*8 Sic Pſalmum dicam nomini tuo in ſeculum ſeculi. * vt reddam vota mea de die in diem.*

8 Propter quod ego his omnibus affectus à te Domine beneficiis, Pſal- d
mos ad gloriam tuam dicam in perpetuum, *vt per ſingulos dies reddam tibi, quas voui, gratiarum actiones.

ANNOTATIONES.

a INHABITABO, &c.] Quandoquidem Dauid in ſuo exilio vnicè deſiderauit cõuerſari cum aliis in tabernaculo illo temporali Moſaico, vt ex multis locis patet, videri poſſet his verbis ſibi promittere exilij liberationem, & reſtitutionem, in regnum ſuum, & templi liberum acceſſum, niſi addidiſſet in ſecula. Ob quam partem magis accipiẽdum, Prophetam his verbis allegorica locutione ſignificare Deum ſibi perpetuò futurum præſidio, quomodo & Pſal. 26. dicit: Protegat in velamento alarum tuarum.

DIES SVPER DIES, &c.] Quanquã duo verſus aliquo modo ad literã competere poſſint Dauidi, vt his in tertia perſona ſibi polliceatur aut regni perpetui- b
tatẽ in ſua poſteritate, aut vitæ cœleſtis adeptionẽ: certum tamen nobis eſſe debet, Dauidem in his oculos defixos habuiſſe in Chriſtũ, cuius perſonam ſe ſciebat ſuſtinere. In hunc enim ſolum, hæc verè conueniunt perfectè, per quem etiam ſolum Dauidis regnum æternũ effectum eſt, & æterna in cœlis vita à Dauide obtẽta. Atque ob hanc cauſam videri rectè poteſt, Dauidẽ mutata perſona hæc extuliſſe in tertia perſona. Vide quæ ſupra notata ſunt Pſal. 20. circa illud: Longitudinem dierum in ſeculum ſeculi. Cùm autem hi verſus, & totus Pſalmus Chriſto accommodantur, illa pars Miſericordiam & veritatem eius quis requiret, intelligitur communiter, vt relatiuum, eius, ad regem referatur & ſignificetur Chriſti miſericordiam & veritatem, quam exhibuit in redimendo humano genere, neminem ſatis exquirere & inueſtigare poſſe. Verùm in paraphraſi aliũ ſenſum ſecuti ſumus quod in Hebręo, miſericordia & veritas manifeſte ad Deũ ſint referenda. Significatur enim per illa, regem ſemper ſeruandum.

PERMANET IN] Hebræa habent verbum futuri temporis, ſimiliter & Græca, *διαμενεῖ* permanebit. Interpretes legiſſe videtur verbũ præſentis tẽporis, *διαμένει*, accentu in penultima. Et tamen ſunt Latini aliquot codices, qui habent futurum, permanebit, quomodo & Diuus Auguſtinus legit, proinde hæc lectio præferenda eſt. c

MISERICORDIAM, &c.] Pro, quis, Hebræa habent [illegible] Man, quod interpretantur, præpara, vt ſit ſenſus, miſericordiam & veritatem præpara, ſeruabũt eum. Septuaginta acceperunt eam dictionem ſecũdùm ſignificationem eius Chaldaicã. Sic enim ſignificat quis vel quid, quod Hebræis dicitur. Mah. Hieronymus dictionem eam totam omiſit, habẽs eum. Miſericordia & veritas ſeruabunt eum. d

In finem pro Idithum, Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXI.

Exhortatur hoc Pſalmo Propheta primùm quidem ſeipſum, & ſuppſius animam ad fidendum Deo, illiq; ſe committendum, cuius fiducia ſecurum ſe fore ab omni malorum incurſu non dubitat, atque ob id cum increpatione inſi[illegible] irruentibus contra ſe perſecutoribus. Tum verò deinde ſuo exemplo omnes generatim hortatur in Domino ſpem collocare, non in vaniſsimis & fallacibus hominibus, ne que in diuitiis iniuria aut vi partis, ſed neque in diuitiis etiã iniuſtitiam obuenientibus. ſubyciens in fine ad terrorem malorum, & conſolationem bonorum Deo fidentium duo illa, quæ ex certiſsimo Dei verbo & lege eius cognita ſunt, potentiam, ſcilicet Dei, & bonitatem [illegible] miſericordiam: ſecundum quæ redditurus eſt vnicuique ſecundùm opera eius, vt ob id meritò Deo fidens, ſecuros eſſe debeat: iniuſtus verò ob eius potentiam & in remunerando iuſtitiam pertimeſcere.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Nónne Deo ſubiecta erit anima mea?

ET ſi variis malorum vndis obruar, & impij vndique impe- a
tant, non tamen Deo obmurmurabit, neque ad aliud pro auxilio reſpiciet anima mea quàm ad Deũ. Meritò enim Deo ſeſe totam ſubiciet, illiq; ſeſe cõmittet anima mea, boni conſulens quamuis ſortem ab eo immiſſam, ac patienter expectans opem eius.

** ab ipſo enim ſalutare meum.*

* Ab ipſo enim Deo eóque ſolo ſalus mea pendet, vndiq; certo prouẽniet.

*2 Nam & ipſe Deus meus, & ſalutaris meus, ſuſceptor meus: * non mouebor amplius.*

2 Ipſe enim eſt Deus meus, curam ſingularem mei gerens. Ipſe ſaluator meus eſt, & defenſor meus, qui me ad ſe confugientem cuſtodiendum ſuſcepit. * propter quod ſciò me non multùm commouendum improrum oppugnationibus grauiſſimis, etiamſi parum me per eas fluctuari, & nutare contingat pro humana fragilitate.

*3 Quouſque irruitis in hominem? interficitis vniuerſi vos: *tanquam parieti inclinato, & maceriæ depulſæ?*

3 Cùm igitur tam potentem habeam adiutorem, quandiu vos vniuerſi impij [illegible] in infirmum hominem, impetum facietis, & interficere conabimini me? * quouſque, inquam, irruetis in me, tanquam in parietem ad ruinam inclinatum, & maceriã iam cõquaſſatam, atque permi[n]antem ruinam?

tninam? Quasi facile vobis sit me deiicere & prosternere, quemadmodū facile est inclinatum deiicere parietem, cui me similem vos existimatis, casui me proximum reputantes.

*4 Veruntamē pretiū meum cogitauerūt repellere, *cucurri in siti: *ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant.*

4 Et certè impij honorē meum, ad quem videbant me à Deo euehi, studiosè meditati sunt, inito inter se consilio, auferre à me: * propter quod sitibundè ac desideranter ad Deum confugi fontem aquę viuæ: * qui me lassatum reficeret, ac saluum mihi salnaret honorē delegatum. Quo autē minùs eorum iniquas contra me machinationes aduerterē, ore suo bene mihi precabātur & blandiebantur, qui animo suo pessimè mihi volebāt. c

*5 Veruntamen Deo subiecta est anima mea, * quoniam ab ipso patientia mea.*

5 Verùm quantumlibet hi cōtra te ferantur, quantumlibet infestent, tu tamen, ô anima mea, te totam Deo subiice, illiq; te quanta es committe, sine omni querela ac diffidentia longanimiter opem eius expectans: *ab ipso enim veniet tibi id quod patienter expecto. d

*6 Quia ipse Deus meus, & saluator meus, adiutor meus *non emigrabo.*

6 Certò enim certiùs ipse est Deus meus, curam mei singularem gerens, ipse saluator meus & adiutor meus, * quare nunquam sat scio loco meo mouebor, quantumuis me hostes mei deturbare conentur.

*7 In Deo salutare meum & gloria mea: * Deus auxilij mei, & spes mea in Deo est.*

7 In Deo sita est salus & gloria mea, quam ab eo me assecuturum nil dubito. * Ipse est Deus auxiliator meus, & spes omnis mea in Deo sita est, qui fallere non potest sperantes in se.

*8 Sperate in eo omnis congregatio populi: *effundite corā illo corda vestra, Deus adiutor noster in æternum.*

8 Proinde mecum vna sperate in eo, quotquot vsquam estis populi *omnes vestras cogitationes, curas ac desideria per orationem Deo proponite, illiq; curanda committite, Deus enim adiutor omnium nostrum sperantium in se futurus est in perpetuum.

*9 Veruntamen vani filij hominum, mendaces filij hominum in stateris vt decipiant, * ipsi de vanitate in idipsum.*

9 Ipsi autem homines vani sunt, & fallaces: mendaces sunt filij hominum omnes, adeò vt etiā proximos suos decipiant, in stateris, instrumentis, quæ ad mensurandam iustitiam, & fidem declarandam communi iure sunt instituta. * Certè ipsi omnes pariter sunt ex vanitate, filij, scilicet, vanitatis: & quatenùs homines sunt, toti vanitati, mendaciis & fraudibus sunt dediti. Ipsi quoque omnes simul magis sunt quam, vanitas. Proinde stultum fuerit in vanissimis hominibus ac fallacissimis spem collocare.

10 Nolite sperare in iniquitate, & ad rapinas nolite appouere.

10 Sed neque speretis in diuitiis per iniquitatem & calumniam partis, & rapinas ne concupiscatis auarorum hominum more: * quin etiamsi diuitiæ absque iniustitia vltro copiosè obuenerint, nē tamen animum vestrum illis affigatis, ita vt vel fiduciam vestram in eis collocetis aut amore eas inordinato prosequamini. Quomodocunque enim partæ diuitiæ, cùm fluxæ sint & incertæ, saluare hominem nequeunt. e

11 † Semel locutus est Deus, duo hæc audiui, quia potestas Dei est, & tibi Domine, misericordia:

** quia tu reddes vnicuique iuxta opera sua.*

11 Quo autem magis, spretis omnibus mundanis rebus, & iniustitiam odientes in Dominū speretis, ecce semel in monte Sinai populo suo locutus est Deus: † Constanter & irreuocabiliter mihi per spiritum suum sanctum locutus est. Duo ab eo audiui, nempe quòd solius Dei sit potentia, qua possit omnia quæ vult: & quòd tibi Domine sit summa clemētia, qua quæ potest etiā velis. *Quod autē hęc duo tibi Domine, maximè cōpetat, hinc patet, quia tu reddes vnicuique secundum opera eius per suam omnipotentiam, malos suppliciis afficiens, & per tuam clementiam omnipotentiæ coniunctam, in te sperantes perpetuo fœlices efficiens, vt meritò diffidere non debeant, qui in te Dominum potentissimum & clementissimum confidunt: metuere verò hi, qui te neglecto terrena sectatur, cuius in puniendo inuictam potentiam aliquando sentire cogentur. f

ANNOTATIONES.

a SVBIECTA, &c.] Istud non esse intelligendū de subiectione obediētiæ, qua anima hominis parata est ad faciendū imperata: sed de subiectione, qua quis se totū Deo cōmittit, vt habet paraphrasis, patet ex Hebræis, ex quibus quidam præsentem locū vertunt: expectabit anima mea, alij, ad Deum silebit anima, quæ vtraque significant animum resignatum, & cōsequenter etiam promptitudinem ad ferendum quamuis sortem.

b NON MOVEBOR, &c.] Ex Hebręis patet, dictionem, amplius hic accipiendam, vt in Psalm. 50 Amplius laua me. pro multum, scilicet, non pro amodo aut posthac. Est enim רבה Rabba.

c PRETIVM, &c.] Græcè est τιμὴν, significat autem pretium, & etiam honorem. Hic autem significare honorem Hebræa docent, quæ secundùm lectionem, quam secuti sunt Septuaginta, habēt, exaltationem meam cogitauerunt, &c. Vnde pretium apud nos accipi debet nō pro mercede, vt plerīq; intelligunt, sed pro honore quo quis in pretio est, qui sensus & Dauidi, & omnibus itē in his optimè cōueniat. In eodem versu pro eo quod habemos cucurri in siti: Græcè est, ἔδραμον ἐν δίψει. Potest autem ἔδραμον, esse & primæ personæ singularis numeri, aoristi secundi, & tertiæ personæ, pluralis numeri, hoc est, cucurri, vel cucurrerunt. At verò quod potius fuisset vertendum, cucurrerunt, satis docet verbum præcedens, cogitauerunt, & quæ sequuntur in plurali numero [illegible] apertissime Hebræa, quæ habent verbum tertiæ [illegible] næ pluralis numeri. vnde sensus esse deberet [illegible] sitibunde admodum festinauerunt, & cucurrerunt ad perdendum me.

d ABIPSO, &c.] Patiētia hic nō debet accipi pro eo quod propriè significat, pro virtute [illegible] toleramus. Dictio enim Hebraica propriè significat expectationem. Vnde Hiero. vertit: præstolatio mea. Et Græcis est ὑπομονὴ, quæ dictio magis expectationem significat, quàm patientiam. Vnde patientia hic debet accipi pro expectatione patienti pro re expectata.

e VT DECIPIANT, &c.] Ex Hebræo & Græco simul patet, pronomen ipsi, nō posse cōstrui in numero singulari cū verbo, decipiat. Apud Græcos enim [illegible] decipiant ponitur in infinitiuo, τοῦ ἀδικῆσαι [illegible] Quod si autē pronomen, ipsi, construendum esset cūm verbo, decipiant,

decipiant, dicendum fuiſſet, τοῦ ἀδικῆσαι αὐτούς. Vnde hæc verba, ipſi de vanitate in idipſum, ſeorſum legẽda ſunt, vti etiam legit Euthymius: & duplici ſenſu commodè accipi poſſũt vt etiã indicat paraphraſis. Apud Hebræos longè aliter habetur in hunc modũ, Certè vani filij hominis, mendaces filij, in ſtatera ſi aſcendant ipſi pariter, leuiores ſunt vanitate. In quibus verbis eſt elegans hyperbole, quę ſtultitiam & leuitatem hominum exaggerat, ſignificans homines vniuerſos ipſa vanitate eſſe magis vanos, adeò vt ſi in altera parte libræ ponas vanitatem, in altera vniuerſum genus humanum, vanitas ipſa præponderatura ſit.

g S E M E L, &c.] Hebræa etſi rectè eo modo vertũtur, quomodo nos habemus: tamen vt ſunt ambigua, pluribus alijs modis verti poſſunt. Sunt enim qui ſic vertunt: Vnum quidem locutus eſt Deus, bis audiui, hoc eſt, frequenter. Alij: Vnum locutus eſt, duo hæc audiui. Alij: ſemel locutus eſt Deus, & bis hæc audiui, hoc eſt, ſæpius hæc locutus eſt. Dictiones enim, quas noſter vertit, ſemel & duo, aliquando exponuntur per nomina, vnum & duo, aliquando per aduerbia, ſemel & bis. Quod autem nos legimus: ſemel locutus eſt Deus, conuenienter accipitur ſemel pro conſtanter, vt concordet cum eo quod dicitur Iob 33. Semel loquitur Deus, & ſecundo ipſum non repetit. Aut referendum eſt ad ea quæ Deus locutus eſt in datione legis Moſaicæ, vbi ſatis intimat Deus potentiam, miſericordiam, & in retribuendo vnicuique ſecundum opera eius, iuſtitiam. Sic enim dicit: Ego ſum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, viſitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me: & faciẽs miſericordiam in millia his qui diligunt me, & cuſtodiunt præcepta mea, vbi ſuam potentiam & miſericordiam apertè ſignificat, Exod. 20.

Pſalmus Dauid cùm eſſet in deſerto Iudææ.

ARGVMENTVM PSALMI LXII.

Canit hoc Pſalmo Propheta, quomodo exultans ob perſecutionẽ Saulis in deſerto Ziph (quod in titulo deſertum Iuda dicitur, non, vt corruptè legitur, Idumeæ) cùm prohiberetur intereſſe ſacro cœtui populi Dei, & verſari in tabernaculo eius, quòd ſummè deſiderabat, animum ſuum dederit cõtemplationi diuinæ virtutis & bonitatis: indeq́ mirificè fuerit conſolatus, atque in laudem Dei accenſus, prædicens in fine hoſtium ſuorum extinctionem & condemnationem: ſuipſius verò liberationem, exaltationem & gaudium. In his verò & Chriſtum in ſe delineatum cecinit, cui non vltimus tantùm Pſalmi verſus (quo dum de ſe Dauid in tertia loquitur perſona, Meßiã notare voluit) ſed & totus Pſalmus perfectè conuenit, cùm ad declarandam Iudæorum rabiem etiam ipſe in deſerto latens, aliquoties ad patrem ſuſpirauerit, bonitatis eius conſideratione ſeſe conſolans, hoſtium ſuorum interitum, ſuámq́ liberationem prauidens. Secundùm anagogen autem cuilibet electo Pſalmus præſens conuenit, qui in hoc mundo tanquam in exilio degens, auide Deo coniungi, atque in cœleſti eius templo cum ſanctis ipſum laudare deſiderat: quia autem eo frui non datur, hic interim in huius mundi deſerto, corpore exiſtens, ſed mẽte Deo coniunctus, contemplatione diuinæ gloriæ & bonitatis ſeſe conſolatur, confirmatq́ in vita præſenti malis, ſecurus de inuiſibilium hoſtium ſuorum iniquiſsimorum dæmonum perditione, atque de gaudio ſolido, quod in Deo liberatore ſuo in futura vita ipſi proueniet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus Deus meus, ad te de luce vigilo.

D E V S, tu es peculiariter Deus meus, quẽ vnicè colo quémque in me benignum ſemper ſentio, * quare & ſummo mane omnibus alijs meis rebus poſtpoſitis, ad te vigilo, te quærens ad te ſuſpirans, atque de te attentè meditans. Pſal. 62. a

*2 Sitiuit in te anima mea, * quàm multipliciter tibi caro mea.*

a Anima mea ſummo deſiderio ad te Domine fertur, cupiens coram te intereſſe populo tuo ſancto in domo tua: * neque anima mea te tantùm deſiderat, ſed deſiderio animæ maximo corpus peruadente, etiam caro mea valde admodum concupiſcit tuam præſentiam, vt hoc graui exilio liberata, in ſanctorum tuorum cœtu te laudet, tuámque gloriam contempletur.

*3 In terra deſerta inuia, & inaquoſa ſic in ſancto apparui tibi, * vt viderem virtutem tuam, & gloriam tuam.*

3 In terra hac deſerta, inuia, & aquis carente, in qua exul à domo tua agere cogor, in hac, inquam, terra etſi afflictionibus plena, ego coram te ſpiritu, apparui, quaſi in tuo ſancto tabernaculo, * vt quoad licet contẽplarer tuam fortitudinem & gloriam tuam: quam quoniam cum reliquo tuo populo, in tabernaculo tuo, vbi eam præſentem exhibes, cernere non licet, ſpiritu præſens non deſino contemplari, quo eius contemplatione in his malis me conſoler.

*4 Quoniam melior eſt miſericordia tua ſuper vitas, * labia mea laudabunt te.*

4 Ideo autem, quamuis in exilio & in vaſto ſim deſerto, tuæ virtuti & gloriæ contemplãdæ me addicere volui, quia miſericordia tua qua tuos b perſequeris, gratior & optabilior eſt quauis corporali vita, quamtumuis fœlici, quamtumuis diuturna. Plus enim voluptatis conſiderata tua bonitas affert tuis, quàm vita hæc corporalis, res alioqui hominibus gratiſſima & optatiſſima. Magis item beatum facit hominem tua miſericordia, quàm fœliciſſima quæuis vita corporea, * & propter quod etiam in his malis nõ ceſſabo te laudare.

*5 Sic benedicam te in vita mea, * & in nomine tuo leuabo manus meas.*

5 Ad hunc modum, nempe expreſſa & attenta contemplatione bonitatis tuæ, cum labiorum ſono ego te laudabo ſemper quoad vixero, vtcũque ſe habeant res meæ, * & cum inuocatione nominis tui extollam in oratione manus meas, à nullo alio auxilium petens, quàm à te potentiſſimo ſimul & benigniſſimo.

*6 Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea, * & labijs exultationis laudabit os meum.*

6 Per hanc autem ſeriam bonitatis tuæ perpẽſionem, ſatiabitur, optóque vt ſatietur anima mea: veluti adipe & pinguedine, delicatiſſimis ſcilicet cibis ſpiritualibus, ſummiſque delicijs, * tumq́ ex ſuaui cordis plenitudine c d

nitudine os meum exultantibus labiis laudabit te.

*7 Si memor fui tui super stratum meum. in matutinis meditabor in te. * quia fuisti adiutor meus.*

7 Laudabit te, inquam, os meum etiam in lecto meo, quandocunque in e
eo tui memor fuero, & quotiescunque de te meditabor attentè in matu-
tinis, tempore, scilicet, ad meditãdum aptissimo. * Et quidem meritò istud
faciam. Fuisti enim mihi sæpissimè auxilio.

8 Et in velamento alarum tuarum exultabo.
** adhæsit anima mea post te,*
** me suscepit dextera tua.*

8 Quare etiam posthac securus exultabo in sedula illa tua protectione, qua tuos ita protegis potentia, & bonitate tua, sicut auis pullos suos alis protegit. * Anima quidem mea ex consideratione tuæ bonitatis tibi per fiduciam & amorem adhæsit, nunquam diuulsa à memoria tui, semper in omnibus à te pendens, * nec frustrata est, nam tua omnipotentia me tibi coniunxit, atque in omnibus his mundi periculis, quasi supposita manu fidelissimè suffulsit & sustentauit.

*9 Ipsi verò in vanum quæsierunt animam meam, introibunt in inferiora terræ: * tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt.*

9 Propter quod nihil dubito, quin illi aduersarij mei qui frustra tot con f
siliis, tot insidiis quæsierũt vitam meam perdere, qui, inquam, potiùs ipsi
pro meritis suis ad inferna retrudantur, * hîc à Deo tradentur in vim &
aciem gladij quo occidendi sunt, occisiq; cedent in partem vulpium, a-
liarumq; ferarum sanguinariarum, à quibus eorum cadauera prostrata, di
laniabuntur. Ad inferos quoque detrusi, proscindentur ibi acie gladij, ac
grauissimis suppliciis ibi enecabuntur, cedentq; in portionem & posses-
sionem crudelium ferarum, malignissimorum & callidissimorũ dæmonũ,
quibus cruciandi tradentur.

*10 Rex verò lætabitur in Deo. * laudabuntur omnes qui iurãt in eo quia obstructum est os loquentium iniqua.*

10 Ipse autem rex, hostium suorum iustam vltionem cernens, & optatã g
à Deo liberationem assecutus, lætabitur in Deo, quem tam benignum in
se experietur, * sed & omnes qui Deum vnicè colunt, non iurantes, cùm
res poposcerit, per aliud nomen quàm Dei, simul gloriabuntur in Deo cũ
laude eius, eò quòd os loquentium falsa contra iustum sit obstructum, &
à calumniando impeditum per vltionem & mortem eis inflictam.

ANNOTATIONES.

a DEVS DEVS.] Posset istud continuè legi cum verbis sequentibus, vt sit vocatiui casus, & sit sensus: O Deus Deus mi, vigilo ad te. Verùm Hebræa habent: Deus, Deus meus tu, supple, es. Vnde cõuenientiùs hæc verba seorsum accipiuntur, vt subintelligatur in nostra lectione, es tu.

b SVPER VITAS.] Pluraliter dixit, vitas, more Hebræorum, apud quos dictio significans vitam, voce pluralis est numeri, significatione, singularis, sicut apud nos dictio, tenebræ.

c LEVABO, &c.] Sunt qui hãc partem sic intelligũt: Cùm veneratione nominis tui extẽdam manus meas ad omnia quæ facturus sum, atque in hunc modum. Campensis. Verum cõuenientius videtur, si accipiatur de eleuatione manuum, quæ fit in oratione. Duo enim in hoc versu coniunguntur, quæ ex attenta consideratione bonitatis diuinæ nascũtur, & in quibus duobus Dei cultus consistit, nempe laudare Deum, eumq; in omni necessitate inuocare.

d REPLEATVR.] Hebræa habent futurum indicatiui. Vnde & Hieron. vertit, implebitur. Secũdum quam lectionem explicat hoc versu quid ex consideratione Dei consequatur, nempe satietas animæ cuius sitim & desiderium priùs introduxit. Septuaginta acceperũt futurum indicatiui deprecatiuè, vt frequenter accipitur. Nec est sensus multùm a priori diuersus, siquidẽ vt anima nostra sic ex contemplatione spirituali repleatur, à Deo petendum est, cuius sola donum est.

e SI MEMOR, &c.] Græca non habent, sic, sed εἰ, hoc est, si: nec habent meditabor, futuri temporis, sed præteritum imperfectum ἐμελέτων, meditabar. Atque in hunc modum legit & August. Si memor fui tui super stratum meum, in matutinis meditabar in te. Et in commẽtariis Hieronymi textus habet, si: Magister sentent. vtriusque meminit lectionis, & Glossa item Ordinaria, quæ in cõtextu habet, si: in margine, sic. Hebræa quoque habẽt dictionem quæ non sic, sed si significat. Vnde omnino apparet vitio scriptorum locum hũc corruptum, sicut contra vitio Ioan. vlt. legitur sic, pro si, dum dicit Dominus. Si eum volo manere, &c. Vnde & hîc libri plerique habent, si. Hebræa tamen non habent verbum præteriti temporis, meditabar, sed futuri, sicut nos, meditabor. Necesse est autem in nostra & Hebræorũ litera verbum præteriti temporis, memor fui, accipere pro futuro, memor ero: aut verbũ futuri temporis, meditabor, accipere pro præterito, meditatus sum, vt frequenter fit, & sicut habent Græca. Quòd si autem sequamur rationem temporis præteriti, sicut habent Græca, sensus conuenientissimus iste erit: Quandocũque memor fui tui in lecto meo, quod maximè & semper fit in matutinis, tunc meditabar, hoc est, attẽtè & pressè de te recogitabam. Quod si verò sequamur rationem temporis futuri, quemadmodum cõtextus magis requirere videtur, iam hic versus rectiùs coniungetur cum fine versus præcedentis, quemadmodum habet paraphrasis: quanquam etiam seorsum accipi posset in sensu simili cum eo qui explicatus est, dum sequimur tempus præteritum. [illegible]

f PARTES VVLPIVM.] Quod de vulpibus peculiariter faciat mentionem, sub his intelligens omne ferarum genus, in causa esse potest multitudo earum animalium in illis locis, quæ ea tempestate ibi videtur fuisse maxima, quod Samsonem trecentas vulpes facili negotio cepisse legimus. Vnde & Threnorum 5. sub nomine vulpium, omnes feræ significantur, dum dicitur: Ideo contenebrati sunt oculi nostri, propter montem Sion qui disperiit, vulpes ambulauerunt in eo.

LAVDABVNTVR, &c.] In hac oratione verbum, laudabuntur, accipi debet deponentaliter sicut in Psalmis frequenter, pro gloriabuntur, alioqui eodẽ colli- g
get subiũcta ratio quia obstructũ est os, &c. Porrò cum dicitur: omnes qui iurant in eo: quidam relatiuum referunt ad regem: & intelligunt iurare in rege eos, qui ipsum, pro suo rege agnoscunt. Solet enim populus iurare per suum regem, sicut Ioseph iurauit per salutem Pharaonis. Aut iurare in rege vel in regem, accipiunt pro eo, quod dicimus, iurare in verba regis, hoc est, illi subiectionem & fidelitatem promittere. Verùm conuenientius scripsisse fuerit, vt, eo, referatur ad Deum. Per iurare enim in Deo, scriptura significat aliquoties religiosum Dei cultum, vt Isaiæ 45. Mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Pro quo Septuaginta: & confitebitur omnis lingua, quod secutus est Paulus ad Philippenses secundo. Similiter Isaiæ sexagesimoquinto. Et qui iurat in terra, iurabit in Deo, Amen. Cæterùm non ita multùm ad rem facit, quod, Græca & Hebræa singulariter efferunt laudabitur omnis qui iurat in eo, quomodo & Augustinus legit, & habent quædam nostra exemplaria. Nam idem significatur, siue singulariter, siue pluraliter dicatur.

In finem

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXIII.

Precatio est hic Psalmus contrà delatores falsò iustum accusantes, quorum sæuitiam in cupiditate nocendi, & studia struendarum insidiarum præmittentes, prædicit deinceps, quomodo Dei virtute & irrita fient ipsorum machinamenta, & iusta de eis sumpta vltione, timor Dei augendus sit apud malos, & gloria eius illustrāda à bonis iusta Dei iudicia deprædicaturis, & de bonitate ac iustitia eius gauisuris. Conuenienter autem hic Psalmus mysticè Christo per Dauidē adumbrato adaptatur, vt sit eius contra persecutores Iudæos oratio, contra quem tātis suis conatibus & consilijs perfidi Iudæi non solùm nihil profecerunt, sed etiam sibi ipsis Dei vltionem pepererunt: quam videntes iam omnes gentes obstupescunt, mirabilem in iudicijs suis Deum annunciantes & glorificantes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Deus orationem meam cùm deprecor, & à † timore inimici eripe animam meam.

Mi Deus, exaudi quæso nunc cùm te deprecor orationem meam * libera animā meā à timore inimici, vt de tua protectione secura, sæuitiam non nimis metuat. † Serua quoque vitam meam ab his minis, quibus me terret hostis meus. a

*2 Protexisti me à conuētu malignantium, * à multitudine operantium iniquitatē.*

2 Tu enim qui hactenus me protexisti, in futurum spero proteges, atque vt protegas oro à congregatione malignè agentium qui contra me congregati sunt, à multitudine hominum, qui planè dediti sunt iniquitati.

*3 Quia exacuerūt vt gladium linguas suas, * intenderūt arcum rem amaram, vt sagittent in occultis immaculatum.*

3 Qui exacuerunt linguas suas non aliter quàm exacui solent gladij: vt certiùs ac magis lædant. Parauerunt enim linguas suas ad lædendum efficacissimè, habentes apud se meditata verba, quibus innocentem falsò accusantes velut gladio quodam perimant. * Præparauerunt iam arcum suum, vt absconditè & per insidias impetant suis sagittis me incautum, & innocentem, nihil tale opinantem, nihil tale ab eis commeritū. Hunc autem eorum arcum, ideò verbum triste & amarum, quo in me eiaculati student mortiferas plagas.

*4 Subitò sagittabunt, & nō timebunt, * firmauerūt sibi sermonem nequam.*

4 Subitò præter expectationem, falsis declarationibus, quasi suis sagittis, impetent me nihil præcauētem, nec aliquo vel Dei vel humanæ legis tenebuntur timore, quò à sua malitia reuocarentur: * obstinato enim animo sequi decreuerunt prauum consilium inter se habitum.

*5 Narrauerunt vt absconderent laqueos: * dixerunt quis videbit eos?*

5 Verbis vltrò citróque habitis constituerunt abscondere suas insidias, quasi quosdam laqueos, persuaseruntq; sibi neminem eorum insidias cogniturum, qui eas vel detegeret, vel vindicaret: adeò impij isti ne prouidentiæ quidem atque iustitiæ diuinæ vllam habent rationem.

*6 Scrutati sunt iniquitates, * † defecerunt scrutantes scrutinio.*

6 Excogitauerunt varios nocendi modos, * adeò vt dum quærunt dolosas artes, in excogitādo defatigati sint, nec facilè inuenire potuerint conuenientem perdendi innoxium rationem.

7 † Accedet homo ad cor altum,

7 Vnde nimio quisquam ex eis accedet ad aliquem, qui profundi est cordis & consilij magni. † Ipsi quoque homines impij ingredientur in secretum & profundum cordis sui: vt ex profunda meditatione inueniāt tandem perdendi innocentem rationem quam quærunt. * Verùm illis hæc agētibus Deus exaltabitur, qui inefficaces faciet omnes illorum cogitationes, comprehendens sapientes in astutia ipsorum. b

** & exaltabitur Deus.*

*8 Sagittæ paruulorū factæ sunt plagæ eorum, * & infirmatæ sunt contra eos linguæ eorum.*

8 Eorum enim plagæ & verba quibus innocentem lædere studuerūt, fiēt sicut sagittæ paruulorum: quæ vt nullam habent lædendi potentiam, ita tantum laborem & fatigationem puerulis adferunt sagittantibus. * Et linguæ eorum, quibus ad subuersionem innocentis impia loquebantur, in proprium ipsorum malum infirmabuntur, ita vt nihil linguarum virulentia valeat contra iustum, sed in proprium malum recidat.

*9 Conturbati sunt omnes qui videbant eos, * & timuit omnis homo.*

9 Propter quod omnes qui videbunt eos & suis conatibus turpiter frustratos, & à Deo grauiter vindicatos, magno timore & stupore conturbabuntur, * timebitq; omnis homo Deum, cuius in vindicando impiorū scelera, potentiam & iustitiam considerabit.

*10 Et annuntiauerunt opera Dei, * & facta eius intellexerunt.*

10 Et prædicabunt plerique aliis opera iustitiæ diuinæ, quæ pro liberatione iusti, ac vindicta impiorum operatus erit, * & facta eius diligenter expensa intelligent, cognoscentes quàm sit in liberando innocentes benignus, quámque in puniendo impios, iustus.

11 Lætabitur iustus in Domino, & sperabit in eo,

11 Iustus autem iam Dei opem in se expertus, iustus etiam quisque Dei iustitiam & clementiam in liberatione innocentis conspiciens, lætabitur de Domino, ob eius clementiam & iustitiam, iamq; magis ac magis de eius protectione securus omnem suam spem in eum collocabit, * & cum laude gloriabuntur omnes in Deo, qui cāndido sunt pectore.

** & laudabuntur omnes recti corde.*

ANNOTA

ANNOTATIONES

a PROTEXISTI ME.] Quomodo factum sit, ut constanter omnes Latini libri habeant, protexisti, non facile patet, cum & Hebræa & Græca habeant, protege, quod magis cohæret cum oratione incepta in primo versu. Est enim Græcum σκέπασον, aoristus primus imperatiui, & Hebraic. est futurũ indicatiui, quod pro imperatiuo sæpe accipitur. Proinde nostra litera sic est intelligenda, vt dum Propheta agnoscit se hactenus à Deo protectum esse, tacitè intelligatur precari, vt in posterum ab eodem protegatur. Ipsa enim beneficij agnitio, alterius beneficij est impetratio. Aut præteritum, protexisti, accipiendum est pro futuro, proteges.

b QVIA EXACVERVNT.] Rectius habent plerique libri, est enim Græcis ἠκόνησαν. Vtriusque lectionis meminit Magister.

c ACCEDET, &c. Principio hîc aduertendum altum hîc non posse accipi pro sublimi, quemadmodum multi interpretantur: sed pro profundo, vt patet ex libris originalibus. Est enim Græcis βαθεῖα. Deinde non est Græcis, ad cor altum, sed, & cor altum, προσελεύσεται ἄνθρωπος καὶ καρδία βαθεῖα. Quam lectionem Euthymius pro sensu literali sic interpretatur: homo & cor altum, hoc est, homo alti cordis & profundi consilij in malum accedet ad eos, vt suggerat scilicet eis rationem perdendi iustum, quam quærebant, nec inuenire poterant. Indicat etiam in mystico sensu, ab aliquibus intelligi per hominem istum, Iudam Iscariotem, qui Iudæis non inuenientibus conuenientem perdendi Christum modum, aperuit quomodo eum capere possent Augustinus quoque videtur legisse non ad, sed, & ex sua interpretatione in hunc versum, quanquam in impressis libris vitio scriptorum semper habeatur, ad. Sic enim scribit super hunc versum: Accedet homo, &c. Illi dixerunt: Quis videbit nos? Defecerunt scrutantes consilia mala. Accessit homo ad ipsa consilia, passus est se teneri vt homo, non enim teneretur nisi homo, &c. Accessit ergo ad omnes illas passiones, quæ in illo nihil valerent, nisi esset homo. sed si ille non esset homo non liberaretur homo. In his verbis quoniam vtitur Augustinus præpositione, ad, dicens: Accessit homo ad ipsa consilia, ad omnes illas passiones: videri posset oscitanti lectori legisse, ad cor altum, & cor altũ, interpretari ipsa Iudæorum consilia, & passiones, quas alto consilio Christo inferre studuerunt. Verùm ex his quæ mox sequuntur, patet hanc non fuisse Augustini intentionem: sed tantum hactenus interpretatum, quare dictum sit, accedet, & explicasse ad quid homo ille accessit: itaque quod Propheta non dicit. Sic enim sequitur in Augustino volente eum suscipere quid sit cor altum. Accessit homo ad & cor altum, id est, cor secretum, objiciens aspectibus humanis hominem, seruans intus Deum, celans formam Dei, in qua æqualis est Patri: & offerens formam serui, qua minor est Patre. E. his verbis manifestè patet, cor altum ab Augustino non Iudæis, sed Christo, declarans Christum accessisse ad passiones cum corde suo secreto: quia scilicet objecit aspectibus humanis hominem, &c. Vnde indubiè legit: Accedet homo, & cor altum. Alioqui eius interpretatio non erit accommoda. Idipsum apertiùs patet ex multis quæ sequuntur. Accedet, inquit, homo ad & cor altum, cor secretum, cor absconditum, non ostendens quid nosset, nõ ostendens quid esset. Et in his quæ sequuntur vocat Christum hominem alti cordis. Certè Magister sententiarum, qui vtriusque lectionis meminit, legit apud Augustinum non, ad, sed, & Nam postquam exposuit priorem lectionem quæ habet, ad, expositurus alteram quæ habet, &, affert interpretationem eius literæ ex Augustino Sic enim habet: Vel ita scrutati sunt sed frustra, quia homo Christus, qui non pateretur, nisi homo esset, accedet sponte ad passionem. Et cor altum, erat ei, hoc est, secretum cor, quia hoc faciebat secundum altum consilium, objiciens illis hominem, id est, formam humanam, in qua seruitem, seruans intus Deum, id est, Dei formam, cuius potentia suscitaretur. Proinde vitio scriptoris videtur in nostra lectione legi, ad, pro, &, quod putarit orationem sic esse perfectiorem Nec est in pronunciatione magna dissimilitudo inter, &, atque ad. Quid legerit Hilarius, ex interpretatione non satis liquet. Facit autem mentionem etiam hominis alti cordis. Et in Psalterijs quibusdam Benedictinorum inueni, &. Et Augustini ergo locus valde corruptus, nec commodum habens sensum meritò est restituendus, & nostra item lectio.

In finem Psalmus cantici Dauid, canticum Hieremiæ & Ezechielis de populo transmigrationis, cùm inciperent proficisci.

ARGVMENTVM PSALMI LXIIII.

Plerique existimant hunc Psalmum à Dauide conscriptum, ex persona eorum qui in captiuitate Babilonica à se per spiritum prauisa, deprecaturi essent reditum in patriam, & templi readificationem. Ex quorum persona accipiendum esse videri posset, eò quod in plerisque libris in titulo legitur: Canticum Hieremiæ & Ezechielis & populi transmigrationis cum inciperet proficisci. Verùm hæc verba omnino non habentur in Hebræis, quæ tantum habent. In finem Psalmus Dauid, sicut & Græcorum ac Latinorum codices plerique. Proinde adiecta ea verba constat sicut & alias aliquoties, ab aliquibus expositoribus indicare volentibus, ex quorum persona Psalmus intelligendus esset. Quamuis itaque præsens Psalmus rectè accommodetur his qui in captiuitate Babylonica reditum expectabant, & expetebant, non est tamen necesse ex eorum persona asserere hunc Psalmum accipiendum esse, & non ex persona Dauidis auctoris Psalmi, cum etiam rectißime in tempora Dauidis quadret. Extructo enim in monte Sion tabernaculo, pro arca Domini precatur Propheta hoc Psalmo, vt dimißis populi iniquitatibus, auferat ab eo hostium in circuitu habitantium, qui ei populo aliquandiu præualuerant, imperium & iugum, vt donata populo pace, sublatóque seruitutis iugo, ex omnibus locis homines accedere valeant templum Domini, quod in Sion sibi elegerat. Vbi sicut peculiariter Dominus præsidebat, ita quoque ibi eum peculiariter laudandum canit ob potentiam eius, quam in cœlo, terra, marique declarat: & bonitatem eiusdem, qua in vsus hominum terram, immissa è cœlo pluuia, varios fructus producere facit. Sub typo autem corporalis montis Sion, & ciuitatis Hierusalem, magis canere vult de Ecclesia Christi, quod ex eo satis patet quod dicit: Ad te omnis caro veniet. Proinde secundùm mysticum & principaliorem sensum precatur Propheta, vt dimißis peccatis humani generis, sublatóque iugo dæmonis, humano generi præualentis, omnes iam orbis terræ nationes ad spiritualem ac cœlestem Hierusalem, Ecclesiam sanctorum confluant, in qua sola Deo reddatur laus eo digna. Secundùm autem hunc sensum, quæ dicuntur de præparatis & firmatis à Deo montibus, de conturbatione maris, de visitatione, irrigatione & fœcundatione terræ, arietúmque vestimentis, altiùs accipi possunt, vt iuxta anagogen hæc omnia impleta intelligamus per vnigeniti filij Dei in hunc mundum aduentum, quo visitauit nos Oriens ex alto, sua prædicatione sterilem mundum irrigans, & fœcundans ipsumque, procelloso mari similem salubriter commouens, præparans item, tanquam altiores quosdam montes, Apostolos & Apostolicos viros ad ædificandum in eis Ecclesiam suam, eósque tanquam arietes quosdam, qui ouium Christi duces essent, induens, & vestiens abundanti Spiritus sancti gratia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Te decet hymnus Deus in Sion,
** & tibi reddetur votum in Hierusalem.*
2 Exaudi orationem meam
** ad te omnis caro veniet.*

OMI Deus,cùm optimus sis simul & maximus,decet certè
vt tu lauderis ab omnibus,& quidē peculiariter in monte
Sion in quo peculiarem tibi delegisti mansionem, * tibi
persoluentur vota in Hierusalem ciuitate quam elegisti.
2 Proinde exaudi quæso orationem meam. * Id si fece-
ris, omnis generis homines confluent ad te adorandum & laudandum
in monte sancto Sion.

3 † Verba iniquorum prævaluerunt super nos,
** & impietatibus nostris tu propitiaberis.*

3 Quod autem à te vnicè peto,istud est: Ecce facta iniquorum homi- a
num, quos imitati sumus, ita aggrauata & multiplicata sunt in nobis, vt
vires nostras superauerint, nec sufficiamus illis diluendis: † Iniquorum
etiam dominantium nobis,& opprimentium nos blasphemiæ,quas con
tra nos & te Deum fundunt,iam magis inualuerunt, quàm vt ferre diu-
tiùs possimus. * Tu itaque quæso propitius ignosce nobis peccata no-
stra, propter quæ à te traditi sumus: vt dimissis peccatis ac sublato ho-
stium nostrorum iugo, in monte tuo te,vt decet, omnes laudare & ve-
nerari possimus.

4 Beatus quem elegisti & assumpsisti,
** inhabitabit in atrijs tuis.*
5 Replebimur in bonis domus tuæ.
** sanctum est templū tuum, mirabile in æquitate.*

4 Fœlix certè est ille, quem tu elegeris, tibique propinquum feceris,
* & qui tua electione assidue versari & manere poterit in atriis tuis. b
5 Nos enim,vbi id assecuti fuerimus, saturabimur contemplatione &
fruitione bonorum domus tuæ: * Nam templum tuum, propter tuam
inhabitantis sanctitatem, eximiè sanctum est, & per tuam constantem
iustitiam,quam semper seruas & declaras, admodum mirabile. Proinde
perceptione tuæ sanctitatis & æquitatis,quæ in templo tuo maxime re-
lucent & perpenduntur, abundè saturabimur.

6 Exaudi nos Deus salutaris noster.
** spes omnium finium terræ,& in mari longè.*

6 Exaudi itaque nos,ò Deus Saluator noster,in quem non nos tantùm c
spectamus,qui in terra habitamus, * sed & hi qui in omnibus terræ fini-
bus,& extremis insulis maris habitant. Vt enim à te solo cuncta homi-
nibus proueniunt,ita & a te, etsi non satis bene cognito eis,cuncta om-
nes expectant, dum à creaturarum & naturæ conditore omnia sua præ-
stolantur, & pendere agnoscunt.

7 Præparans mōtes in virtute tua,accinctus potentia,
** qui conturbas profundum maris sonum fluctuum eius.*

7 Tu, inquam, Domine nos exaudi,qui per tuam fortitudinem mon- d
tes stabiliter disponis, quique omni ex parte cinctus es omnipotentia,
instructus per eam ad faciendum quodcunque volueris, * qui cùm vis e
commoues tempestatibus profunditatem maris, & sonū fluctuum eius,
rursúmque cùm vis eos fluctus compescis, plenam scilicet omnium in f
terra,& in aquis potestatem obtinens.

8 Turbabuntur gentes.& timebunt qui habitant terminos à signis tuis.
** † exitus matutini & vespere delectabis.*

8 Conturbabuntur admiratione omnes nationes terræ, & cum vene-
ratione timebunt qui incolunt fines terræ, propter admiranda tua signa
cœlestia, gloriam tuam omnibus prædicantia, * per illorum ortus tum g
matutinos,tum vespertinos tu exhilarabis eos,eosq; adorare & laudare
te facies. † Populos item tuos Orientales,apud quos mane oritur: tum
Occidētales,vnde nox oritur,tu tuis cœlestibus signis sēper exhilarabis.

*9 Visitasti terram,& inebriasti eam: * multiplicasti locupletare eam.*
10 Flumen Dei repletum est aquis,
** parasti cibum illorum,*
** quoniam ita est præparatio eius.*

9 Ab exordio constituti mundi assiduè tuis donis inuisisti terrā, eám-
que siticulosam,pluuia è cœlo immissa,abundè irrigasti, * sicque multi-
pliciter eam ditasti,varijs fructuū ac herbarū generibus eam fœcūdans.
10 Flumen tuum, ô Deus, quod in nubibus aëris est, vnde in terram
fœcundans aqua profluit, plenum est aquis pluuialibus nunquam defi-
cientibus: * ex quo quidem flumine semper parasti,& paras cibum illo-
rum qui degunt in terra, * hoc enim modo,nempe per pluuiā inebrian-
tem terram,fit ex tua ordinatione præparatio terræ, vt ad ferendos fru-
ctus homini necessarios apta sit,& fertilis.

11 Riuos eius inebrians multiplica germina eius,
** in stillicidijs eius lætabitur germinans.*
12 Benedices coronæ anni benignitatis tuæ,
** & campi tui replebuntur vbertate.*
*13 Pinguescent speciosa deserti, * & exultatione colles accingentur.*
14 Induti sunt arietes ouium & valles abundabunt frumento.
** clamabunt etenim hymnum dicent.*

11 Tu tua bonitate sulcos ipsius terræ (qui sunt quasi quidam ipsius h
riuuli) copiose per pluuiam humectans, multiplicabis germina eius:at-
que vt in posterum semper multiplices in vsus nostros,te rogamus: * te
autem ita faciente, ipsa germinans terra lætabitur in imbribus leniter
stillantibus super ipsam. Proferet enim quasi lætabunda multam her-
bam, per roridum imbrem decidentem in ipsam.
12 Toti circulo anni, in quo tuam declaraturus es benignitatem, tu
benefacies, * & campi terræ tuæ implebuntur fructuum abundantia.
13 Tua benignitate,& pluuiarum stillicidio,pinguia fient speciosa pa-
scua deserti olim sterilis, * & lætitia colles vndique circundabuntur,læ-
tissimo scilicet gramine ac fructuum copia à te exornati.
14 Arites ouium præ pinguedine pascuorum induentur velleribus, &
valles abundabunt frumento, * propter quod cuncti hac tua liberalita- i
te perfruentes, ex intimo corde tibi gratias agentes clamabunt, atque
hymnum dicent tibi in Sion,

ANNO

ANNOTATIONES.

a VERBA INIQVORVM.] Primum hic aliud [illegible], ex Hebræis conſtat, [illegible] præpoſitionem [illegible], hic debere accipi comparatiue, vt frequenter accipitur, & quemadmodum indicat paraphraſis. Deinde pro [illegible], hoc eſt, iniquorum, Hebræis eſt, iniquitatem. Et hunc intelligunt ſenſum. Verba iniquitatum hoc eſt, ipſæ iniquitates: nam verba pro factis ſæpe accipiuntur, inualuerunt adeò vt vires noſtras ſuperent. Septuaginta videntur accepiſſe genitiuum, iniquitatum, pro ipſis iniquis: ſicut ſceleſtū hominem, vocamus ſcelus, niſi fortè verterent [illegible] & non [illegible]. Euthymius literæ noſtræ hunc ſenſum reddit, quem paraphraſis ſecūdo loco habet, ſcilicet blaſphemiæ iniquorum nobis dominantium nimis præualuerunt. Poteſt tamen literæ noſtræ idem reddi ſenſus, quem dant ſenſum Hebrææ lectionis hoc modo: Facta iniquorum hominum, quæ imitati ſumus, multiplicata ſuper nos: & ideo tua miſericordia propitieris eis, ſicut priùs orat: Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo, multum eſt enim.

b INHABITABIT, &c.] Hæc pars accipi poteſt, vt reddatur hic ratio, quare beatum dixerit eum quem Deus elegerit. Vnde Hieronymus vertit, Habitabit enim in atriis tuis. Verùm quoniam idem eſt habitare in atriis Dei, & a Deo aſſumptum eſſe, hoc eſt, vt habent Hebræa apertius, Deo proximum factum, rectius apparet vt hic repetatur relatiuum, qui, & idem intelligatur ſignificari parte ſecunda verſus, quod prima parte, vt frequenter.

c SPES, &c.] Ad literam dicitur Deus ſpes eſſe omnium finium terræ, ſicut poſtea dicit, omnia à Deo expectare, vt det illis eſcam in tempore.

d PRÆPARANS, &c.] Græca magis conſonant Hebræis. Habent enim [illegible] . &c. præparans montes in virtute ſua, accinctus potentia, conturbans profundum maris, &c. omnia in tertia perſona, vt ſubintelligatur, præparans, ſupple, eſt Deus. &c vt hic incipiat Propheta commendare Dei potentiam. Et Auguſtinus legit, ſua, non tua.

e ACCINCTVS, &c.] Metaphorica hæc locutio, qua ſubinde vtitur Propheta, ſumpta videtur a militibus, qui accincti armis, inſtructi ſunt ad pugnam.

f SONVM, &c.] Græca hic amplius habent, quàm noſtra, [illegible], ſonum fluctuum eiuſque [illegible] ſuſtinebit? Verùm hæc verba, quis ſuſtinebit, Hebræa non habent.

g EXITVS, &c.] Non oportet hîc exitus, accipi, vt ſit genitiui caſus, quomodo quidam acceperunt, intelligentes in hoc ſenſu [illegible] tempore exitus, aut, homines exitus, aut, homines [illegible] tus matutini delectabis. Eſt enim apud Græcos accuſatiuus caſus [illegible]. Nec curſum per [illegible] ſunt occaſus ſolis, quomodo aliqui intelligunt, [illegible] credentes ſenſum eſſe, delectabis homines qui habitant vbi ſol oritur, & eos qui habitant vbi ſol occidit, hoc eſt, Orientales & Occidentales. Dictio enim Hebraica, quam noſter interpres vertit exitum, tantum ſignificat ortum, non autem occaſum. Vnde oportet alterio illorum duorum modorum accipere hanc partem qui in paraphraſi explicantur, quorum poſtremum ſenſum Euthymius aſſignat, in [illegible] ſubintelligitur præpoſitio. per D. Auguſtinus ſic accipit hanc partem: Tu delectabis [illegible] matutini & veſperæ.

h RIVOS EIVS, &c.] Græcis eſt [illegible], quæ dictio magis ſignificat ſulcos non riuos, quemadmodum & dictio Hebraica [illegible] poſita. Vnde & Auguſtini lectio habet, ſulcos. Nec [illegible] Græcis inebrians, ſed [illegible], inebria, ſic & apud Hebræos. Interpretes legiſſe videntur [illegible], quanquam ad ſenſum nihil refert. & ſunt pleriqne libri qui habent, inebria, vt ea meritò videatur vera lectio quæ eſt & apud D. Auguſtinum.

i CLAMABVNT, &c.] Quidam ſuppoſitum horum verborum intelligunt ea quæ præcedunt, valles, arietes, &c vt ea dicantur clamare, & Deum laudare, quia eum ſua fertilitate commendant, & laudandum teſtantur. Porrò, etenim ſimpliciter ponitur pro, &, vt, enim, ſit ſuperfluum, quomodo ſæpe: vel pro, ſed etiam.

Paraphraſis in ſenſu myſtico eiuſdem Pſalmi.

1 Te decet hymnus Deus in Sion, & tibi reddetur † votum in Hieruſalem.

DECET, ô Deus, vt in ſanctorum Eccleſia peculiariter laudetis, in qua aperti ùs declarata tua bonitas magis cognoſcitur, & extra quam omnis laus ſordet, * in ſpirituali tua Hieruſalem, à fideli populo perſoluetur tibi quicquid tibi ab eis promiſſum eſt, † votum item gratiarum actionis tibi debitum.

*2 Exaudi orationē meam, * ad te omnis caro veniet.*

2 Proinde exaudi orationem meam, quod ſi feceris,* ad te laudādum in Eccleſiam tuam omnium nationum homines venient.

3 † Verba iniquorum prævaluerunt ſuper nos.

** & impietatibus noſtris tu propitiaberis.*

3 Eſt autem oratio, quam exaudiri cupio, iſta: Facta iniquorum quos imitati ſumus, ita inualuerunt per totum orbem, vt illis diluendis non ſufficiamus, nec illorum conſcientiam diutius ferre queamus. † Superba item iniquorum dæmonum verba, quibus perpetuò ſe nobis dominaturos gloriantur, magis inualuerunt, quam vt ferre poſſimus.* Tu itaque tua benignitate qualo propitiare peccatis noſtris, vt his dimiſſis ſublatóque diabolicæ ſeruitutis iugo, dignè te in Eccleſia tua ex omnibus populis collecti laudare, ſicut te decet, valeamus.

4 Beatus quem elegiſti, & aſſumpſiſti,

** inhabitabit in atriis tuis.*

4 Et ſane omnibus modis beatus eſt ille, quem tu æterna tua prædeſtinatione ab initio elegiſti, & tandem in tempore per tuam vocationem tibi adiunxiſti: * beatus ille qui tua electione & vocatione habitabit in atriis tuis, in populo ſcilicet tuo fideli, ac tandem in domo tua cœleſti.

5 Replebimur in bonis domus tuæ,

** ſanctum eſt templū tuum, mirabile in æquitate.*

5 Nos enim fideles, quibus iſtud dabitur, ſatiabimur in bonis domus tuæ. In Eccleſia ſiquidem in terris agente, ſpiritualibus tuis bonis, quæ domus tuæ propria ſunt: in ſuperna vero domo, cōtemplatione tuæ præſentiæ, & maieſtatis, & participatione omnis fœlicitatis, abundè replebimur. * Templum enim tuum ſanctum eſt, & præ iuſtitia ſumme admirandum. Nam quod in terris tibi ex omnibus gentibus ædificatum eſt templum, tuo ſpiritu inhabitante ſanctificatum, eſt meritò admirandum ob ſummam præceptorum & doctrinæ eius rectitudinem, quam ſolùm hîc reperire licet: & cœleſte tuum templum adeo ſanctum eſt, vt in illud nihil coinquinatum ſit ingreſſurum.

6 Exaudi nos Deus ſalutaris noſter,

** ſpes omnium finiū terræ, & in mari longe.*

6 Exaudi itaque nos Deus, Deus Saluator noſter, * in quem non iam Iudæi tantùm, ſed & qui fines terræ, mariſque extremas inſulas inhabitant, ſpem ſuæ fœlicitatis ſunt collocaturi.

7 Præparans montes in virtute tua,

** accinctus potentia, * qui conturbas profundum maris ſonum fluctuum eius.*

7 Tu,inquam,qui per tuam fortitudinem, pérque ſpiritum tuum ſanctum,qui virtus tua eſt,Apoſtolos,Apoſtolicóſque viros,tanquam montes quoſdam,fide firmos, altitudine mentis ab humilibus huius mundi rebus ſubleuatos præparas ad ædificãdum in eis Eccleſiam tuam, * qui fortitudine maxima inſtructus es ad debellandum communem humani generis hoſtem, * quique Euangelicæ prædicationis ſono mundũ hunc procelloſo mari ſimilem,& feros fluctus eius,quibus tuos obruere mundus conatur,ſalubriter conturbas, compeſcens eos.

8 Turbabuntur gentes,& timebunt,qui habitant terminos a ſignis tuis,

** † exitus matutini & veſpera delectabis.*

8 Omnes terræ nationes, conſpectis tuis miraculis,quæ per tuos operaberis,& conturbabuntur admiratione,& ad amorem ac reuerentiam nominis tui prouocabuntur,* tuíſque ſignis, ac vera tui cognitione delectabis & Orientales & Occidentales populos. † Omnes quoque gentes tibi credentes gaudio afficies perpetuo, vt & cùm mane illis oritur, hoc eſt, omnia ſunt proſpera, & cùm oritur eis veſpera, hoc eſt, omnia ſunt triſtia, gaudio ſemper perfruantur.

9 Viſitaſti terram & inebriaſti eam,

** multiplicaſti locupletare eam.*

10 Flumen Dei repletum eſt aquis,

** paraſti cibum illorum, quoniam ita eſt præparatio eius.*

9 Inuiſiſti terram,è cœlis ad ſaluandos homines deſcendens,atque tui cognitione,tuiſq; donis terram replens,hiſq; veluti cœleſti pluuia aridam terrã irrigaſti,* atque in hunc modum multipliciter ditaſti eã,multitudine nimirum credentiũ,ſpiritualium donorum & bonorũ operum.

10 Flumen tuum, ô Deus, plenum eſt cœleſtibus aquis, verbum, ſcilicet doctrinæ cœleſtis,quod ſanctarum doctrinarũ fluxu ſemper redundat,& Chriſtus item tuus aquis ſpiritualis doctrinæ,ac cœleſtium charismatum ita repletus,vt ipſo indeſinenter fluente,nec tamen vnquam exhauſto,omnes de eius plenitudine accipiant. * Per has autem aquas paras cibum tuorum fidelium,qui cœleſti eius doctrina,donlſque ſpiritus eius,ac bonorum fluctibus, quos hinc producunt,in mente reficiuntur. Hoc enim pacto conſtat præparatio terræ,vt ad ferendos bonorum operum fructus fertilis ſit & apta.

11 Riuos eius inebrians multiplica germina eius:

** in ſtillicidijs eius lætabitur germinans.*

12 Benedices coronæ anni benignitatis tuæ, & campi tui replebuntur vbertate.

11 Proinde precamur vt terrena hominum corda, Euangelicæ prædicationis aratro proſciſſa,cœleſtibus tuis aquis irrigans,multiplices fructus eius: * id dum feceris, germinans terra humani cordis lætabitur in ſtillicidiis gratiæ tuæ,leuiter ſtillantibus in eam.

12 Tu Domine toti circulo temporis gratiæ & miſericordiæ tuæ benefacies, nunquam tuam benignitatem ab eo auferens, * tuáque benedictione particulares tuæ Eccleſiæ,& ſingulæ fidelium animæ, quas tanquam agros tuos excolendos ſuſcipies, implebuntur fertilitate donorum ſpiritualium,operúmque bonorum.

13 Pingueſcent ſpecioſa deſerti,

** & exultatione colles accingentur.*

13 Ex eadem quoque tua benedictione populus gentium,qui tanquam deſertum aridum & ſterile,nullos tibi fructus protulit,ex pinguedine tui ſpiritus ita pingueſcet, vt ſpecioſa fiant paſcua, quæ priùs inculta iacebant: * & qui in populo Dei fuerunt tumentes more collium, præpoſiti ſimplicibus lætitia induentur,ac veluti accingentur, expeditiores facti ad miniſterium ſibi creditum, cùm videbunt ſibi commiſſos continuo profectu creſcere in Deo.

14 Induti ſunt arietes ouium,& valles abundabunt frumento,

** clamabunt, etenim hymnum dicent.*

14 Populi tui doctores, & rectos,quos tanquam arietes quoſdam, duces ouium tuarum conſtitues, induentur virtute ſpiritus tui, boníſque operibus, quæ in aliorum exemplum exhibebunt, & humiliores quique præpoſitis tuis ſubditi,abundabũt pabulo ſpirituali verbi Dei fructúmque ferent copioſum bonorum operum. * Atque ob hanc tantam tuam benedictionem fideles tui præ ſumma mentis lætitia iubilabunt, ſed & hymnum gratiarum actioni tibi in Eccleſia tua decantabunt.

In finem, canticum Pſalmi reſurrectionis.

ARGVMENTVM PSALMI LXV.

Præſens Pſalmus, gratulatio eſt de liberatione populi Iſraëlitici à tyrannide impiorũ,qua Pſaltes in perſona totius populi cunctos mortales inuitat ad laudem Dei, & conſiderationem admirabiliũ operum eius, potentiam Dei, & bonitatem eius,tum à priſcis,tum à recentibus ipſius erga populũ ſuum facinoribus, prædicans:atque ob hæc ſummam pietatem & gratitudinem animi,voce externáq; ſacrificijs ſe teſtaturum promittens. Quoniam autẽ, teſte Paulo,quæcunque veteri populo contigerunt, in figura ei contigerunt, ad declinandum ea quæ ad nouum pertinerent populum,ideo quæ hic dicuntur de exſiccatione maris,de redemptione à tyrannide improborum,de oblatione ſacrificiorum,myſticè ab Eccleſia Chriſtiana accipienda ſunt quæ ſe liberatam à perſecutione infidelium tyrannorum hoc Pſalmo gloriatur, inuitans omnes gentes ad laudandum, & conſiderandum Dei potentiam, & bonitatem in ſe declaratam, dum inuitum hunc mundum, peruium ſibi fecerit, & grauiſſimis malis, quæ in exortu ſuo plurima paſſa eſt, ipſum exemerit, propter quæ gratitudinem ſuam voce, externíſque factis, tanquam ſacrificijs quibuſdam, ſe declaraturum in domo Dei pollicetur. Porrò quòd titulus habet, canticum Pſalmi reſurrectionis: dictio, reſurrectionis, quæ in Hebræo non habetur, adiecta videtur ob

id quia

id quia in Pſalmo dicitur: Qui poſuit animam meam ad vitam. Proinde ſignificat hunc Pſalmum agere de liberatione populi à ſummis periculis mortis, & de iuſtificatione gentium, quæ eſt ſpiritualis animæ à morte peccati viuificatio, déque ſpe futuræ reſurrectionis, quæ in capite noſtro Chriſto præceſſit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Iubilate Deo omnis terra. Pſalmum dicite nomini eius, * † date gloriam laudi eius.*

QVOTQVOT inhabitatis terram, edite voce ſigna lætitiæ Pſal.
in honorem Dei, Pſalmum dicite ad honorem nominis 65.
eius * glorificate laudandam meritò magnificentiã eius.
† Glorioſè etiam ac magnificè illũ, ſicut par eſt, laudare,
& non humano tantum more: eiuſq; laudem ne ſinaris eſ-
ſe obſcuram, ſed glorioſam eam facite, palàm prædicantes quàm magni-
fica laude ſit dignus.

*2 Dicite Deo quàm terribilia ſunt opera tua Domine, * † in multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui.*

2 Dicite Deo: Quàm ſunt, ô Domine, opera tua ſtupenda & admirãda,
* quæ certè talia ſunt, vt ob magnitudinem tuæ potentiæ declaratam in
tuis operibus, non ſolùm tibi ſubiicientur qui te diligunt, ſed vt etiam
inimici tui ſeruiliter, fictoque animo tibi ſupplices fient, voluntariam
ſubiectionem ſimulantes, quantumuis inimicos in te gerant animos.
† Præ magnitudine etiam potentiæ tuæ, mendaces palam deprehenden-
tur fuiſſe in te hoſtes, qui diuinitatem non tribuebant tibi.

*3 Omnis terra adoret te, & pſallat tibi, * pſalmum dicat nomini tuo.*

3 Proinde, vt decet, ita quoque ex animo precor: vt vniuerſæ terræ ho-
mines te adorent, & pſallant tibi, pſalmum, dicant ad honorem nominis
tui: qui, vt es altiſſimus, ita ſolus & adorandus es, & laudandus.

*4 Venite, & videte opera Dei, * terribilis in conſiliis ſuper filios hominum.*

4 Venite, & conſiderate diligenter opera Dei, * admirandus enim eſt a
in conſiliis: quibus humanum genus gubernat.

*5 Qui conuertit mare in aridam, * in flumine pertranſibunt pede, * ibi † lætabimur in ipſo.*

5 Vt autem admirandorum operum eius quædam paucis attingam, ec-
ce ipſe eſt qui pro ſalute ſuorum electorum, ſua potentia maxima fecit, vt
vbi paulò antè fuerat mare, ibi terra extaret arida: & rurſum fecit, vt pa-
tres noſtri ſicco pede pertranſierint alueum fluminis Iordanis, *propter
quòd lætabantur in ipſo, † & nos quoque ex his rebus eius in nos intel-
ligentes benignitatem, lætabimur iugiter in ipſo.

*6 Qui dominatur in virtute ſua in æternum, oculi eius ſuper gentes reſpiciunt, * qui exaſperant non exaltentur in ſemetipſis.*

6 In ipſo, inquam, illi lætabuntur, noſque ſemper lætabimur, qui non b
aliena, ſed propria fortitudine ſuper omnia imperium obtinet in perpe-
tuum, oculi eius diligenter obſeruant quæcunque fiunt in ſingulis natio-
nibus,* propter quod conſultum fuerit, vt qui Deum irritant ſuis impie-
tatibus, non exaltentur apud ſemetipſos, cùm Dei potentiam & ſcien-
tiam effugere nequeant.

*7 Benedicite gentes Deum noſtrum, * & auditam facite vocem laudis eius.*

7 Proinde hunc Deum noſtrum omnes gentes, reiectis idolis, laudibus
extollite,* vocémque laudis eius longè lateque audire facite.

*8 Qui poſuit animã meam ad vitam, * & non dedit in commotionem pedes meos.*

8 Qui nos è maximis malis, ac morte impendente ereptos vitæ reſti-
tuit,* nec permiſit vt laberentur pedes noſtri, & caderemus in mortem
& exterminium.

*9 Quoniam probaſti nos Deus, igne nos examinaſti, * ſicut examinatur argẽtũ.*

9 Tu enim, mi Deus, probaſti nos multis tribulationibus, igne tribula-
tionis nos examinaſti,* ſicut igne examinari ſolet argentum, quod non
ſolùm igne non conſumitur, ſed mundum declaratur, puriuſq; redditur.

*10 Induxiſti nos in laqueũ, poſuiſti tribulationes in dorſo noſtro: * impoſuiſti homines ſuper capita noſtra.*

10 Permiſiſti nos induci in captiuitatem & ſeruitutem, qua tãquam la-
queo quodam incluſi arctabamur: venire feciſti ſuper nos grauiſſimas af-
flictiones, multum nos deprimentes,* impioſque homines ita nobis im-
poſuiſti, & dominari feciſti, vt inſtar iumentorum nobis abuterentur, ac
velut equis inſiderent.

*11 Tranſiuimus per ignem & aquam, * & eduxiſti nos in refrigerium.*

11 Et, vt in ſumma dicam, varias maximaſque calamitates experti ſu-
mus, quibus propemodum tanquam igne quodam abſorpti, & quaſi aqua
inundante demerſi eramus. * Verùm iam tandem tua benignitate nos
ex omnibus his malis eduxiſti in refocillationem.

12 Introibo in domũ tuam in holocauſtis, reddam tibi vota mea, quæ diſtinxerunt labia mea.

12 Propter quod introibo in domum tuam cum holocauſtis, perſoluam c
tibi vota mea, quæ cùm in malis verſarer, diſtinctè & clarè protulerunt
labia mea.

13 Et locutum eſt os meum in tribulatione mea.

13 Et quæ os meum locutum eſt in tribulatione mea.

*14 Holocauſta medullata offerã tibi cum incẽſo arietum, * offeram tibi boues cum hircis.*

14 Holocauſta pinguia medullis & adipe plena offeram tibi ſimul cum d
incenſo thuris, quod in arietum & aliorum oblatione tibi adoletur,* of-
feram tibi boues cum hircis.

15 Venite, audite, & narrabo omnes qui timetis Deum quanta fecit animæ meæ.

15 Omnes qui timetis Deum, huc accedite, & audite, & narrabo vobis
quanta fecit animæ meæ.

*16 Ad ipſum ore meo clamaui, * & exaltaui ſub lingua mea.*

16 Ecce ad ipſum ore meo clamaui pro auxilio,* & inter clamãdũ exal-
taui illum lingua mea, agnoſcens eum ſolum eſſe, qui me ſaluare poſſet.

17 Iniquitatem ſi aſpexi in corde meo, non exaudiet Dominus.

17 Quòd ſi autem inter orandum aſpexiſſem in corde meo iniquitatem
maleq; mihi conſcius fuiſſem, & praua intentione illum fuiſſem depre-
catus, vtique non exaudiſſet me Dominus.

18 Propterea exaudiuit Deus, & attendit voci deprecationis meæ.

18 Quoniam autem verò puroq; corde illum inuocaui, ideo exaudiuit me Dominus,& attendit deprecationi meæ.

19 Benedictus Deus, qui non amouit orationem meam,& misericordiam suam à me.

19 Laudatus sit ab omnibus Deus, qui non auertit orationem meam à se,& misericordiam suam à me.

ANNOTATIONES.

a TERRIBILIS,&c.] Græca habent ὡς φοβερός, quam terribilis.

b QVI DOMINATVR,&c.] Græca qui dominatur in virtute sua seculo, quomodo & Hieronym⁹ vertit ex Hebræo. Sic enim est Græcis: τῷ δεσπόζοντι ἐν τῇ δυναστείᾳ αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος.

c CVM INCENSO ARIETVM] Hanc orationem plerique sic intelligunt: offerã tibi holocausta simul cum oblatione arietũ, quos tibi incendam & adolebo. Verùm non videtur hæc interpretatio conueniens Primùm, quia incẽsum propriè dicitur, suffitus thuris, nam & Græcis est θυμίαμα. Deinde cùm dicitur: offeram tibi holocausta cum incenso, &c. significatur incensum esse diuersum ab holocaustis. In Græcis autem codicibus non est hęc difficultas in quibus legitur: μετὰ θυμιάματος καὶ κριῶν, hoc est, cum incenso & arietibus, quomodo & August. legit. Hanc tamen lectionem Hieronymus improbat in epist. ad Suniam & Fretellam, nostramq; præfert eò quod in Hebræis non habeatur coniunctio, &. Verti autem ex Hebræo potest hoc modo Offeram tibi medullata holocausta cum incenso, arietes. s. offeram. Atque hoc modo vertit Campensis, & quidam alij, sicq; omnis difficultas est sublata In nostra tamen litera duplex incõuenientia quę adducta est, tolli potest duobus modis Primùm eo modo quem indicat paraphrasis. In holocaustis enim semper debebãt simul offerri libamina, cum libaminibus verò thus, vt docet Leuitici liber. Secundò, vt genitiuus, arietum, non construatur cum nomine, incenso, sed cum, holocausta, & hoc modo oratio ordinetur: holocausta, medullam arietum offerã tibi cum incenso. Notandum autem quòd holocaustorum tantum mentionem facit, eò quòd hæc offerri solebant peculiariter in gratiarum actionem. Deinde his tribus, nempe arietibus, & bobus & hircis, omnis generis holocausta complexus est. Nã ex his tribus speciebus holocausta fiebant, vt docet primum cap. Leuitici 1.

ET EXALTAVI SVB LINGVA.] Legendum esse, exaltaui, non autem exultaui, originalia docent Græca enim habent ὕψωσα. Porrò præpositio, sub, pro præpositione, in, posita est: quemadmodum & alibi, dum dicitur: Sub lingua eius labor & dolor, &c. Venenum aspidum sub labiis eorum. Quod annotat etiam Euthymius Græcus d

In finem in hymnis Psalmus cantici Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVI.

Psalmus iste, oratio est prophetica, qua Dei misericordia, benedictio & salus per Christum & super omnes gentes ventura, multa verborum replicatione, ob desiderij intentionem postulatur, vt hac salute exhibita, & per vniuersum orbem prædicata, omnes Gentes Deum venerentur, ac laudent, atque in eius benignitate lætentur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus misereatur nostri. & benedicat nobis, * illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri.*

MNIBVS votis id vnicè postulo, vt Deus misereatur aliquando humano generi, & benefaciat nobis,* vtq; illucescere faciat lumen vultus sui super nos, fauorem suum nobis declarando, cùm hactenus nobis offensus fuerit,& vt iam tandem misericordiam faciat nobiscum. Psal. 66.

*2 Vt cognoscamus in terra viam tuam, * in omnibus gentibus salutare tuum,*

2 Vt in vniuersa terra omnes cognoscamus viam, qua itur ad te Deus, a
viam item ac rationem, qua humanum genus saluare decreuisti, * & in
omnibus gentibus cognoscatur tua salus, tuusq; saluator quem redimendo homini præparasti.

3 Confiteantur tibi populi Deus, Confiteantur tibi populi omnes.

3 Fac quæso, ô domine, vt hac tua salute vbique manifestata, laudent te non solùm Iudæi, sed populi multi, vt laudent, inquam, te populi omnes.

4 Lætentur & exultent gentes quoniam iudicas populos in æquitate, & gentes in terra dirigis.*

4 Fac vt omnes gentes te tuamq; æquitatem & bonitatem cognoscẽtes b
animo lætentur,& voce ac corpore exultent, ob id quòd omnes populos summa æquitate iudicas, regis, & moderaris, neminem per vim opprimens, imò omnes tibi fidentes ab impiorum, tum hominum, tũ dæmonum tyrannide liberans, reddensque, vnicuique secundùm opera sua: * Lætentur & ob id quod nõ Iudæos tantùm, sed omnes etiam gentes in terra tanquam bonus omnium pastor deducis, dirigens eas ad viam veritatis ne errẽt, nec aliquo eos bono carere permittẽs, qui se tibi cõmittũt.

*5 Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, * terra dedit fructum suum.*

5 Fiat, inquam, ô Domine te iterum ac iterum precor, vt confiteantur tibi populi multi, vt confiteantur tibi populi omnes, * ob id quia terra, quæ cœlo hactenus clauso, nec rorante in eam, sterilis in pietate & vera iustitia permansit, nunc tandem cœlo, nubibúsque pluentibus iustitiam protulit, fructum suum, diu ex ea desideratum, saluatorem, scilicet, mundi, qui vitam toti mundo largitur, & per eum iustitiæ ac bonorũ operum in hominibus vbertatem.

*6 Benedicat nos Deus Deus noster. benedicat nos Deus, * & metuant eum omnes fines terræ.*

6 Benefaciat nobis Deus Deus noster, benefaciat nobis Deus,* sicque fiat vt venerentur illum omnes qui etiam extremas mundi partes inhabitant,

ANNO-

ANNOTATIONES.

SVNT qui hunc Psalmum intelligunt esse orationem Prophetæ, qua fauorem Dei super populo Israëlitico suo tempore precatur, intelligẽtes in eo quod hic dicitur: terra dedit fructum suum: verbum, dedit, positum esse pro deprecatiuo, det, & precari Prophetam fertilitatẽ terræ promissionis. Verùm quoniam fertilitas terræ illius, & fauor peculiariter illi populo exhibendus, non potest videri conueniens ratio lætitiæ omnium gentium, magis intelligẽdum est, eũ precari vel solùm, vel potissimùm, salutem per Christum toti humano generi exhibendã. Et eam partem, terra dedit fructum suũ, de eodem fructu accipere, de quo loquitur & postea, cùm dicit: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum, vbi Prophetam loqui de fructu spirituali satis patet ex præcedentibus, dum dicit: Veritas de terra orta est, &c. Magis autem patet Prophetam loqui de communi humani generis salute, ex eorum versione qui omnia verba imperatiui modi hic posita vertunt per futurũ indicatiui, Deus miserebitur nostri, &c. Confitebuntur tibi populi omnes, &c. Nam vtroq; modo hæc omnia ex Hebræo verti possunt.

VT COGNOSCAMVS.] Τοῦ γνῶναι ἐν τῇ γῇ. &c. a
Verti etiã hæc possunt: vt cognoscatur in terra via, quæ versio magis conuenit ei quod sequitur: in omnibus gentibus salutare tuum.

QVONIAM IVDICAS POPVLOS, &c.] b
Hebræa & Græca habent verba futuri temporis, iudicabis & diriges. At frequenter apud Hebræos sic ponuntur futura, vt non tantùm quod futurum est significent, sed quid semper & omni tempore fiat. Vnde & D. Hieron. ex Hebræo hic vertit: iudicas & ductor es. Et D. August. nobiscum legit: Iudicas & diriges.

In finem Psalmus Cantici Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVII.

Quoniam D. Paulus in epistola ad Ephesios cap. 4. Ex hoc Psalmo adsumptum testimonium, Ascendisti in altũ. &c. de Christi interpretatur ascensione, ac donorum spiritus sancti distributione, plerique totum hunc Psalmũ referendum tantùm putant ad tempora noui testamenti. Verùm quoniã omnia penè huius Psalmi nimis apertè psaltem loqui significant de beneficiis ac victoriis, veteri populo olim præstitis, magis fatendum est, Apostolum testimonium illud non secundùm primum scripturæ sensum adduxisse: sed vt frequenter facit, secundùm mysticum eius sensum, qui & in omnibus Psalmi partibus intelligẽdus est. Quantũ itaque ad literalem attinet sensum, propheta exordiens ab his verbis, quibus Mosem vsum legimus Numeri 10. quoties in deserto arca Domini eleuabatur & transferebatur, precatur in primis Dei virtute dispergi hostes populi eius, vt populo Dei exultandi in ipso semper sit occasio: tum & ad laudem Dei inuitat, cuius benignitatem variis modis declaratam erga populum maximè Israeliticum describit, dum eum mirabiliter deduxit in deserta, & induxit in montem fertilissimũ terra promissionis, ibiq; eum sub principatu Iudicum variis victoriis de hostibus suis donauerit, quibus omnibus heroico planè sermone enarratis: precatur rursum, vt cœptam in populum suum benignitatem Deus continuare & confirmare pergat, quò deuictis hostibus populi sui, externæ etiam gentes vltro sese cultui veri Dei subdant, & ad adorandum Deum in Ierusalem conueniant. Postremò demum versu, ex prospecta olim exhibita Dei in populum suum bonitate pollicetur populo Israëlitico Dei virtutem adfuturã, qua inimicis suis facile sint superiores. Videri autem potest ex eo quod hic dicitur: Exurgat, & iter facite illi: Psalmus hic decantatus in translatione arca in montem Sion: aut, vt alii volunt, cùm ad bellum cum suis Dauid proficisceretur. In his autẽ omnibus intelligi debere adumbrata mysteria noui Testamenti, non Pauli tantum citatio & interpretatio docet, sed & propheta verba, quibus omnia terra regna laudem Domino canere hortatur, mirum quòd prauiderat Christo totum orbem nomen aliquando daturum. Proinde secundum mysticũ sensum, præsens Psalmus oratio est Ecclesiæ contra hostes populi Dei visibiles & inuisibiles, in qua de Christi in cælos ascensione, Spiritus sancti missione, Apostolorum prædicatione, Gentium in ecclesia vnione, & Euangelica prædicationis efficacia, aliisq; fidei nostræ mysteriis gloriatur Ecclesia, continuationem diuinæ erga se benignitatis obnixe rogans, sibiq; promittens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exurgat Deus, & dissipẽtur inimici eius, & fugiãt, qui oderunt eũ à facie eius.*

NE quæso diutius Deus quasi dormiens suã pro nobis dissimulet potentiam, sed exurgat, exerens suam pro nostra salute potentiam, & per eam dispergantur inimici, non tam nostri quàm eius,* à potentia virtutis eius pro nobis declaratæ fugiant qui oderunt eum. Psal. 67.

*2 Sicut deficit fumus, deficiant, * sicut fluit cera à facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei.*

2 Sicut fumus statim ac sine negotio deficit vt minimè appareat, maximè si vi ventorum impellatur, ita & inimici Dei, virtute diuina propulsi, deficiant: & * sicut liquescit cera a præsentia ignis, ita pereant peccatores à præsentia potentiæ Dei, qui est ignis voracissimus.

*3 Et iusti epulẽtur, & exultent in conspectu Dei, * & delectentur in lætitia.*

3 Sicq; fiat, vt iusti solennes & festiuas epulas celebrantes, lętẽtur eius præsentia Dei,* & lætitia magna delectentur.

*4 Cantate Deo, Psalmum dicite nomini eius, iter facite ei qui ascendit super occasum, * Dominus nomen illi.*

4 Cantate ô iusti in laudem Dei, hymnum dicite in honorem nominis eius, præparate viam illi qui tam excelsus est, vt vehatur super occasum, & tenebris insideat, nimirum quia tenebrosa nobis sunt latibula gloriæ eius humanis oculis prorsus imperceptibilis. Nomen eius est,* Dominus omnium, qui vt solus esse à seipso habet, ita omnibus esse & fœliciter esse largitur.

5 Exultate in conspectu eius.

5 Iustum sanè est, vt vos qui populus eius estis, exultetis in præsentia eius,* sicut contra impii (& quidem meritò) conturbabuntur timore &

** turbabuntur à facie eius patris orphanorum & iudicis viduarum.*

*6 Deus in loco sancto suo. * Deus qui inhabitare facit vnius moris in domo.*

horrore magno à præsentia eius, qui pater est pupillorum, ac iudex viduarum,omniumque qui humano destituti sunt auxilio & præsidio.
6 Deus qui habitat in sanctissimo suo cœlorum habitaculo,hic,inquã,
Deus quantumuis longè videatur ab hominibus dissitus, tamen humilia
respicit, terrena curat atque sua potentia mirabilem in hominibus mutationem operatur.* Nam eos qui paulò antè fuerãt soli sine liberis,simplici minimeq; distracta vita degentes,facit subinde vt habeant domum
familia plenissimam.

*7 Qui educit vinctos in fortitudine. * similiter eos qui exasperant, qui habitãt in sepulchris.*

7 Ipse item per suam fortitudinem eos qui vincti fuerant,aut graui ser- b
uitute pressi,asserit in libertatem:* qui etiam per nimiam suam benigni- c
tatem eos qui ad iram ipsum frequenter prouocarant,cùm habitarent in
locis aridis & horridis,ac calamitate plenis, vbi mortuis similes videri
poterant,ex huiusmodi locis eduxit in regionem fœcundam, in qua fœliciter viuerent.

8 Deus cum egredereris in conspectu populi, cùm pertransires in deserto.*

*9 Terra mota est * etenim cœli distillauerunt à facie Dei Sinai,à facie Dei Israël.*

*10 Pluuiam voluntariam segregabis Deus hereditati tuæ, * infirmata est, tu verò perfecisti eam.*

8 Deus cùm olim gradereris ante populum tuum, ducem te illi præbẽs d
in columna nubis,*cùm ante ipsum pertransires in deserto.
9 Terra à tua præsentia commota est,nempe cùm legem populo tuo in
monte Sinai traderes,* sed & cœli stillauerunt manna,fulgura & pluuias,
propter præsentiam Dei,qui in Sinai apparuit, propter præsentiam, inquam,Dei Israëlis.
10 Eadem sanè tua potentia & bonitate tu etiam nobiscum gradiens & e
habitans pluuiam liberalem ex tua benigna voluntate seorsum destinabis terræ,quam tibi iure hæreditario vendicasti.Nam sicut populo tuo in
deserto pluisti manna,ita & speramus te terræ tuæ è cœlo abũde tuis donis prouisurum,* quæ quidem aliquãdiu variis malis afflicta fuit. Verùm
tu eam modò rursum stabiliuisti, depulsis fractisq; hostibus eius, donans
eam pace,omnibusque bonis frui.

11 Animalia tua habitabunt in ea, parasti in dulcedine tua pauperi Deus.*

11 Hi quos tanquam tua animalia tibi pascendos suscepisti, habitabunt
in hac tua terra, * nullis nostris meritis, sed per dulcedinem tantùm tuæ
bonitatis parasti cibum,atque de necessariis prospexisti,ô Deus, pauperi
tuo populo à variis tyrannis grauiter afflicto.

12 Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa.

12 Nec tantùm è cœlo suis bonis prospiciet populo suo,sed, sicut sæpe f
fecit,insignes etiam ei victorias præbebit, per quas suppeditabit sermonem his qui annuntiabunt lætissimum nuntium de obtenta præclarè victoria exercitus Dei.

*13 Rex virtutum dilecti, * & speciei domus diuidere spolia.*

*14 Si dormiatis inter medios cleros, * pennæ columbæ deargentatæ,& posteriora dorsi eius in pallore auri.*

13 Dabit etiam Dominus noster rex exercituũ dilectissimi populi sui, g
* dabit inquam,speciosæ suæ domui,populo,scilicet, suo domestico, vt h
diuidat spolia hostium suorum.
14 Huius benignitate vos populus eius, qui priùs prementibus multis
malis atri fuistis, & inglorij, cùm deuictis omnibus hostibus vestris fœliciter requieueritis in medio sortium vestrarum, interq; terminos hæreditatis vestræ, * tunc eritis sicut deargentatæ pennæ alicuius columbæ
cuius dorsum fuluorẽ habet auri,hoc est,candidi,læti atq; festiui eritis.

*15 Dum discernit cœlestis reges super eam, niue dealbabuntur in Selmon, * mons Dei, mons pinguis.*

15 Eò quòd cœlestis & omnipotens Dominus iam distribuit super suam
hæreditatem qui eam tegat,ob id ij qui eam inhabitant,veluti niue dealbabuntur,ad similitudinem montis Selmõ. * Sanè iam bene declaratum i
est,quòd iste mons, in quo sibi Deus suam inter nos peculiarem delegit k
habitationem, mons est admodum pinguis & fertilis multorum bonorum,quæ hic nobis à Deo proueniunt.

*16 Mons coagulatus mons pinguis. * vt quid suspicamini montes coagulatos?*

16 Mons iste est ad modum casei coagulati firmiter solidatus,caseique l
ac butyri pinguedinem reddens:mons, inquam, est admodum pinguis,
* proinde vt quid cogitatis de aliis, nescio quibus montibus solidis ac
pinguibus, aut alios expectatis montes, cùm nulli sint qui huic monti
comparari valeant.

*17 Mons,in quo beneplacitum est Deo habitare in eo, * etenim Dominus habitabit in finem.*

*18 Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium, * Dominus in eis in Sinai in sancto.*

*19 Ascendisti in altum,cepisti captiuitatem, * accepisti dona in hominibus.*

17 Hic enim mons est, in quo complacitum est Deo vt peculiariter habitaret in eo,* sed & Dominus habitabit in eo in perpetuum.
18 Currus quibus Deus inuehitur, in infinitum sunt multiplicati:hi autem currus,sunt multa angelorum lætantium millia,per quos potenter &
celeriter vbiuis locorum quæcunq; vult peragit,fortis admodum contra
hostes populi sui:* his autem multis suis curribus Dominus iam inequitat in suo sanctuario,sanctoq; hoc suo monte,sicut olim fecit in Sinai, vt
meritò in ipsum fidere debeant,quotquot in hoc monte colunt eum.
19 Te pro nobis pugnãte,Domine, gloriosus victor de hostibus nostris
euasisti,ac veluti in altum ascendisti instar triumphantium, qui parta victoria,currus triumphales ascendunt,omnibus præeminentes, captiuos
post te traxisti hostes tuos, * quos tamen ita tibi deuinxisti, vt vltro se
offerrent,tuæque seruituti addicerent.

20 Etenim non credentes

20 Nam eos qui tibi priùs rebelles fuerunt, & credere tuis verbis recusauerunt

inhabitare Dominũ Deum.

fauerunt,sic accepisti tibi, vt tu Dominus Deus inhabitares inter eos, & ab eis agnosceteris & coleretis.

21 Benedictus Dominus die quotidie.
**prosperum iter faciet nobis Deus salutariũ nostrorum.*

21 Benedictus atque laudatus sit ab omnibus Deus per singulos dies pro variis suis erga nos beneficiis:* ipse Deus auctor omnium saluationum nnstrarum, tanquam bonus pastor fœliciter nos deducet in omnibus nostris negotiis.

22 Deus noster,Deus saluos faciendi.
** & Domini Domini exitus mortis.*

22 Deus nôster,Deus est habens potestatem faciendi eos saluos quos n vult, * & in potestate Domini Dei sunt varij exitus mortis:variis enim modis nouit,& potest suos è morte eripere.

23 Veruntamen Deus confringet †capita inimicorum suorum,
** verticem capilli perambulantium in delictis suis.*

23 Veruntamen Deus confringet capita inimicorum suorum, † principes eorum penitus perdet, omnesque suos bostes,quasi confractis eorum capitibus perfectæ internecioni dabit, * confringet verticem capillosum eorum qui perseuerant in delictis suis.obstinati in malitia.

24 Dixit dominus ex Basan conuertam,
** conuertam in profundum maris.*

24 Dixit Dominus, tedite faciam populum meum cum triumpho,deuictis bostibus eius:sicut olim meos redire feci ex Basan,occiso Og rege o Basan,cum omnibus suis redite(inquam)meos faciam,sicut olim feci in profundo maris rubri,per quod meos illæsos eduxi, suffocato Pharaone cum omni robore Ægypti.

25 Vt intigatur pes tuus in sanguine,
** lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.*

25 Sic inquit Dominus, te populum meum cum triumpho tedite faciam vt ex multa hostium tuorum strage pes tuus tingendus sit sanguine interfectorum,* & lingua canum tuorum tingenda sit ab occisis inimicis tuis,ex ipso scilicet sanguine effuso.

26 Viderunt ingressus tuos Deus,
** ingressus Dei mei regis mei qui est in sancto.*

26 Et certè quod tuis Domioe promisisti, id eis iam frequentet egregiè prestitisti. Viderunt enim tui iam sepe & experti sunt,quomodo cum eis egressus sis ad pugnam, & cum triumpho à pugna regressus secundùm tuam promissionem. * Viderunt certè populi ingressus Dei mei & regis mei,qui in suo sanctuario præsidet.

27 Praeuenerunt principes coniuncti Psallentibus,
** in medio iuuencularum tympanistriarum.*

27 Itaque potita per te victoria cum triumphali pompa domum redeuntes præcesserunt in solenni populi tui conuentu principes,coniuncti his qui instrumentis ludebant musicis, * qui victoriosos principes præibant, ludentes in medio puellarum circumfusarum, in tympanis etiam ob lætitiam pulsantium,atque dicentium:

28 In Ecclesiis benedicite Deo Domino,
** de fontibus Israel.*

28 In sactis vestris cœtibus laudate Deũ, Dominum, inquam,laudate, * vos qui emanastis è filiis Iacob veluti è fontibus eius.

29 Ibi Beniamin adolescentulus in mentis excessu.

29 In his autem populo tuo præstitis triumphis, tribus Beniamin mi- p nor numero reliquis tribubus,facta est in maximo mentis stupore & admiratione ob gloriosas per suum Saulem partas victorias.

30 Principes Iuda duces eorum.
** principes Zabulõ,& principes Nephtalim.*

30 Ibi & aderant principes ex tribu Iuda, duces populi tui, per quos item triumphũ agere de hostibus populo tuo dedisti:* Similiter& prin- q cipes ex tribu Zabulon, & tribu Nephtalim, qui & ipsi quandoque populi tui duces gloriosè de inimicis per te triumpharunt.

31 Manda Deus virtuti tuæ
** confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis.*

31 Proinde quemadmodum iam frequenter tua fortitudine nobis adfuisti,ita & in posterum præcipe, ô Deus, potentiæ meæ, fac eam nobis semper adesse contra bostes nostros, * perge quæso confirmare id quod cœpisti in nobis.

32 † A templo tuo in Hierusalem tibi offerent reges munera.

32 Id cùm feceris, iam propter splendorem & celebritatem templi tui quod in Hierusalem tibi ædificabitur, reges terræ offerent tibi munera: † Per vniuersam quoque terram,incipiendo à templo tuo Hierosolymitano,reges te tuis muneribus colent.

33 Increpa † feras arundinis.
** congregatio taurorum in vaccis populorum,*
** vt excludant eos qui probati sunt argento.*

33 Quare tuæ potentiæ robore,cohibe sæuissimos hostes nostros,armatos lanceis ex durissima arundine paratis: † quique similes sunt feris in arundinibus & caricibus nidũ sibi & latibula facientibus. * Congregati enim sunt fortissimi & ferocissimi principes velut tauri quidam, simul cum populis suis in modum vitularum lasciuientibus, * vt expellãt e sua hæreditate eos qui tibi probati sunt,ad similitudinem purissimi argenti.

34 Dissipa gentes quæ bella volunt, venient legati ex Aegypto,
** Aethyopia praeueniet manus eius Deo.*

34 Disperge populos qui tuis volunt bella,quod cùm feceris,veniẽt vltrò legati ex Ægypto, tecum & cum populo tuo fœdus inire cupientes: * Æthiopes festinabunt porrigere manus suas Deo,fœdus cum eo paciscentes, & ad eum adorandum manus suas extendentes, ac munera illi adferentes.

35 Regna terræ cantate Deo psallite Domino,

35 Vniuersa regna terræ communem vestrum & nostrum Dominum nobiscum carminibus celebrate,psallite in honorem eius.

36 Psallite Deo,qui ascendit super cælum cæli ad Orientem.

36 Psallite, inquam, Deo, qui altissimus & super omnes est. Ipse enim insidet & vehitur in supremo cœlorum circa Orientem, vbi lucis sedes est,vnde lumen omne dimanat.

37 Ecce dabit voci suæ vocẽ virtutis, date gloriam Deo,
** super Israel magnificentia*

37 Atque vt est altissimus, ita & potentissimus.Ecce enim ipse cùm vult, dabit voci tonitrui sui,vt sit vox admodum potens, & ad faciendũ mirabilia efficax:date gloriam Deo, * magnificentia enim potentiæ & bonitatis

eius & virtus eius in nubibus.
38 Mirabilis Deus † in sanctis suis.
**Deus Israel ipse dabit virtutem & fortitudinē plebi suæ, benedictus Deus.*

tatis eius in populo Israëlitico declarata [illegible], & fortitudo eius in nubibus relucet, vnde potenter fulgura & tonitrua, pluuias & grandines [illegible] immittit.

38 Verè mirabilis est Deus in [illegible] sanctuariis, † & in hominibus quos sibi in sua sacraria sanctificauit Deus Israelis. Ipse dabit robur & fortitudinem plebi suæ: benedictus proinde & laudatus sit semper ab omnibus Deus.

ANNOTATIONES.

a QVI ASCENDIT SVPER OCCASVM.] Non est hic illud ascendere, quod postea: cum dicitur: Ascendisti in altum, &c. nec significat talem ascensionem, quali Christum in cœlum dicimus ascendisse. Hebraica enim dictio propriè significat inequitare. Itaque sic dicitur Deus ascēdere super occasum, quomodo in alio Psalmo dicitur ascēdere super Cherubim, & quomodo hominem dicimus ascendere super equum. Porrò pro eo quod nos habemus, occasum, siue, vt verterunt Septuaginta δυσμῶν, hoc est, occasus, plurali numero, Hebræi dictionem habent, quæ aliquando vesperam significat, aliquando solitudinem, aliquando supremum cœlorū, dictum ערבות araboth, propterea quòd desertum sit stellis: atque in hac postrema significatione, communiter hic Hebræi accipiunt, vt significetur Deus inhabitare summum cœlum, quod empyreum dicitur: in quo sensu posteà dicitur Deus ascēdere super cœlum cœli. Ad primam autem significationem respexerunt Septuaginta, volentes, vt videtur, significare Deum nobis sedere in tenebris, eò quòd nobis sit inuisibilis. In quo sensu & priùs dictum est Psalmo 17. Deum posuisse tenebras latibulum suum, &c.

b DEVS QVI INHABITARE FACIT, &c.] Notandū hic primum, quod & D. Aug. diligenter annotauit, Græcis non esse relatiuum, qui, sed tantùm, Deus inhabitare facit: quomodo & impressi quidam codices iam habēt. Deinde notandū pro vnius moris, & Hebræis & Græcis vnicam esse dictionē. Et Hebræa quidē dictio יחידים Iehidim, significat vnicos solitarios, vnde omnes intelligunt significari: Deū frequēter efficere, vt hi qui soli sunt & vnici sine omni sobole, fiant multorum filiorum parentes, iuxta illud Psalmi 112. Qui habitare facit sterilē in domo, matrē filiorū lætantē. Græca verò dictio μονοτρόπους, etsi propriè significet eos qui sunt vnius modi, vel vnius moris, vnde in Psalterio Romano legitur, vnanimes, significat tamen etiā homines cœlibes & solitarios, vt rectè intelligatur idē a Septuaginta significatum, quod in Hebræis iam omnes intelligunt. Quod & Symmachus intellexit, cum vertit μονάχους, hoc est monachos, qui scilicet soli degūt sine prole. Quales & rectè dicuntur vnius moris homines, quod seorsum sibi viuant familiæ amplitudine non diuisi in varia. Proinde quamuis hunc sensum nostra lectio non tam facilè admittit, cum tamen in paraphrasi [illegible] qui malumus, quàm alios quosuis qui nostræ quidem linguæ magis conueniunt, sed ab originali & scripturis ingenio [illegible] sunt alieni.

c QVI HABITANT IN SEPVLCHRIS.] Pro, sepulchris, dictio Hebraica propriè significat loca arida & sicca. Proinde hic sepulchra accipi debet eo modo, quo Ezec. 38. vbi terra Babylonica dicitur sepulchra Iudæorum. Sic & Ægyptus & desertum, quasi sepulchra fuerunt populi Israëlitici, è quibus eum populum, etsi Deum frequenter exasperantem, Deus tamen eduxit. Quomodo enim in regione vmbræ mortis Scriptura habitare dicit eos qui in multis viuunt calamitatibus, ita hic habitare eos in sepulchris.

d DVX CVM EGREDERERIS.] Desumpti sunt hi duo versus ex cantico Deboræ, quod describitur Iudicum 5. in cuius principio eadem penè leguntur.

e PLVVIAM VOLVNTARIAM, &c.] Versus hi dupliciter accipi possunt. Nam intelligi potest, Prophetam prosequēdo quod narrare cœperat, commemorare Dei beneficia, quibus populum in deserto affecit, prouidendo ei de omnibus necessariis ad vitæ sustentationē, & instar pastoris ei prospiciēdo. vt per pluuiam voluntariam, vel, vt habent Hebræa liberalem, intelligatur manna, quod instar pluuiæ Deus [illegible] suo dedit [illegible] vnde & alibi dicit pluit illis manna ad manducandum. Iuxta quem intellectum verba futuri temporis, segregabit, & habitabunt, per præterita sunt exponenda, quomodo & sequentia præt[illegible]. [illegible] est, perfecisti & parasti [illegible] Vnde & [illegible] Hieronymus [illegible] ex Hebræo omnia per præteritum vertit. Intelligi etiam potest Prophetam ex cōsideratione beneficiorum, quæ olim in deserto Deus suo populo præstitit, polliceri futuris temporibus similiter illum adfuturum eidem populo, quem sibi in suam delegit hæreditatem: aut benefacturum terræ, quæ & ipsa Dei hæreditas sæpe dicitur, vt per pluuiam voluntariam & liberalem significentur omnia Dei beneficia, quibus abundè populum suum è cœlo pascit, ei de necessariis prouidendo. Et primùm quidem promittit, Deum prospecturum suis, de his quæ ad vitam pertinent. Deinde verò pollicetur & victoriam Deum suis concessurum de hostibus ipsorum. Id enim significatur versu sequenti: Dominus dabit verbum, &c.

DOMINVS DABIT VERBVM, &c.] Communiter quidē hic versus intelligitur de prædicatoribus Euangelii in hoc sensu: Dabit dominus euangelizantibus verbū, idq́; cum magna efficacia. Verùm pro dictione, virtute, ponitur apud Hebræos צבא tsaba, vnde tsaboth: quæ dictio non significat propriè potentiā & efficaciam sed exercitum. Vertunt quidem Septuaginta eā dictionem semper per δυνάμεις, sed eam dictionē videntur accipere pro exercitu, vt cum dicunt Dominum τῶν δυνάμεων, virtutum, hoc est exercituum. Pro dictione autē, euangelizantibus, quæ vt patet ex Græcis est generis masculini, τοῖς εὐαγγελιζομένοις, apud Hebræos ponitur genus fœmininum. Vnde Hieronymus vertit annūciatricibus fortitudinis plurimæ. Proinde Hebræi hūc versum sic intelligunt: Dominus dabit carmen triūphale in ore annunciatricum mulierum, annuntiantium victoriam exercitus Israelitici populi, aut fortitudinē per Deum pro populo suo exhibitam. Mos enim erat mulierum in triumphis carminibus musicisq́; instrumentis epinicia cātare. At verò Septuaginta fœmininū genus acceperunt positum pro genere masculino, quemadmodum aliquoties apud Hebræos fit. Atque in hunc modum etiam accepit Chaldæus Paraphrastes, qui sic hunc versum [illegible]: Deus dedit verba legis populo suo, mediātibus Mose & Aaron, qui annūtiauerunt verbū Dei exercitui magno Israëlis. Illa autē oratio, virtute multa, duobus modis accipi potest. Primùm vt sit idē quod cū magno annuntiantiū exercitu. Secūdò vt sit sensus: annuntiantibus de multo potentiq́; exercitu, quomodo [illegible] Dei [illegible] de suis hostib⁹ gloriosè triūphauerit Dei populus, vt subaudiatur in nostra lectione præpositio, de. f

REX VIRTVTVM DILECTI.] Græca non habent nisi semel genitiuum, dilecti, nec habent coniunctionem &. Et Augustinus notat diligentiores codices, asteriscum apposuisse repetitæ dictioni, dilecti, ad significandum eam non esse apud Septuaginta. Nec tamen ea auferēda est, quia in Hebræo est repetita dictio, quæ cum his punctis quæ modo habet, significat, fugient, fugient. Cum aliis verò punctis quæ legisse apparet Septuaginta, significat dilectum. g

SI DORMIATIS INTER MEDIOS, &c.] Pro, inter medios cleros sere ex Hebræo nūc vertūt, inter chytropodas, vel trypodes & ollas, vt sit sensus, etiā si habitaueritis inter loca humilia & nigra, vbi ponuntur ollæ & caldaria, tamen eritis deinceps clari, cāndidi, & gloriosi. Videtur autē verus huius orationis sensus petendus ex simili loco, qui est Geneseos 49. cum dicitur de Isachar, quod sit asinus fortis accubans inter terminos. Nam & ibi pro, accubās inter terminos, Hebræis est idē quod hic legimus, dormiatis inter medios cleros. Et Septuaginta ibi verterunt pro, inter terminos, eodē modò vt hic, ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων, hoc est, inter medium clerorum, vel, vt noster vertit, inter medios cleros, hoc est, sortes. Cum ergo secundùm eam versionē intelligendū sit Isachar inter sortes filiorū Israël sibi quietam delegisse habitationem, etiā hoc loco rectè ad literā intelligere possimus significatā quietam in terra promissionis inter sortes Israëlitis distributas māsionem: & cōsequenter in mystico sensu, Ecclesiæ quietem, quā possidet in [illegible] suis, hoc est, particularibus Ecclesiis quæ cuique velut sorte contingunt. Vnde & Petrus ea cleros vocat h

eum

cùm dicit pastores non debere dominari in cleris, hoc est, vt prius dixit, in grege ipsis commisso. Itaq; inter medios cleros, accipietur positũ pro, in medio clerorum. vt habent Græca: & illud pro, inter cleros hoc est, sortes vel, vt vertit D. Hieronymus, inter terminos D. Augustinus doctè annotauit per hoc quod est dictum, inter medios cleros, vel in medio clerorum, significatum esse duas esse sortes inter quas est dormiendũ quas proinde putat intelligendas: vel duo testaměta, vel potius hæreditatẽ vitæ temporalis, & hæreditatem vitæ æternæ: vt inter duas has hæreditates dormire, sit nec illã iam ardenter quærere, & istam patienter expectare Et retera dictio Hebraica hoc loco posita dualis numeri est. Vnde Geneseos 49. vertunt. Isachar asinus fortis accubans inter duas sarcinas. Alij: inter duos terminos, & assignãt terminos hos, mare mediterraneum, & mare Galileæ, inter quæ suam habuit sortem tribus Isachar.

i IN SALMON.] Nomen Selmon Septuaginta acceperunt, vt sit nomen propriũ montis, de quo fit mensio in libro Iudicum: quem aiunt semper niue candere. Alij illud nomen accipiunt, vt sit nomen appellatiuum, significans obscuritatem, vmbras & tenebras, vt sit sensus: Velut niue dealbabuntur hi qui prius versabantur in aduersitatum obscuritate & tristitia.

k MONS DEI, MONS PINGVIS.] Videri poterat per montem Dei significare ad literam montẽ Sion promissionis terrã, de qua dicitur Psal. 77. Induxit eos in montem sanctificationis suæ, montem quem acquisiuit dextera eius. Hæc enim terra verè pinguis & fertilis fuit, atq; tota literalem seorsum in hanc terram Ægyptiis, aliisq; hostibus populi sui tanquã victor ascendisse intelligi potuisset, secum ducens populum suum quem de manu Pharaonis, & aliorũ sibi asseruerat, atq; hunc ipsum figuram fuisse ascensionis Christi in cœlum, per quam secum in cœlum sublevauit eos, qui prius sub diaboli potestate captiui detinebantur: verùm quia de hoc mõte hic dicitur, q Deus suã in eo delegerit habitationem, idq; de monte Sion ferè dici solet, de monte Sion istud ad literã potiùs accipi debet, qui figura fuit Ecclesiæ & militantis, & triũphantis Hunc autẽ montẽ vocãt pinguẽ, (cùm re vera esset sterilis, & minimè pascuosus) propter Dei, illic suã potẽtiam exhibẽtis, gratiam, quæ ab illo loco omnibus diffluebat & fertilitatẽ omnium bonorũ qui ad Deum ibi inuocantes abundè perceperunt. Notandum autem, Hebræa non habere, mons pinguis, sed pro nomine pinguis, illis est nomen proprium loci, Basan, quæ dictio non significat pinguẽ, nã hoc significat Dasan, quomodo videri potest interpres Septuaginta legisse. Sed mõs Sion, appellatur mõs Basan, ad significandum, quòd etsi omninò videatur illi fertilissimæ regioni & valde pascuosæ dissimilis, tamen ob Dei in eo habitantis præsentiam, & bona inde Israëliticis prouenientia, meritò illi sit conferendus imò præferendus in fertilitate. Notum enim est, fertilissimam fuisse regionem montosam Og regis Basan. Itaque bene sensum reddidit interpres, vertendo pinguis.

l MONS COAGVLATVS.] Dictio Hebraica, similiter & Græca, à caseo dicitur. Vnde Euthymius interpretes magis dicit vertendum, mons caseatus, vt significetur abundãtia butyri & casei præ pinguedine terræ.

m ACCEPISTI DONA IN HOMINIBVS] Magna hic difficultas est, quomodo, cùm hic ponatur verbũ, accipere, Paulus citãs istud testimoniũ substituat verbũ dare, cùm maxima sit inter accipere & dare differentia. Quã difficultatẽ soluẽs Hieronymus super epistolã ad Ephesios, sic inquit: Eleganter hic posuit, dedit dona in hominibus: cũ in Psalterio scriptũ sit: Accepisti dona in hominibus. Verùm ibi, quia nec dum factũ erat, sed, futurũ promittebatur, propterea dicitur accepisse. Hic autẽ cum Apostolus scribit, quia iam dederat, & in vniuerso orbe Ecclesiæ fundamẽta iaciebantur, ideirco nõ accepisse dicitur, sed dedisse. Ex quibus verbis apparet Hieronymũ hũc locũ sic accepisse: ac si diceretur, Accepisti à patre varia dona pro posteris Adæ, queadmodũ & intelligit Campensis: Augustinus aliter difficultatem soluit, sic dicens: Nec moueat quod Apostolus idem testimonium cõmemorãs nõ ait, Accepisti, sed dedisti dona hominibus Ille quippe authoritate Apostolica secũdùm hoc locutus est q Deus filius cũ patre fecit. Secundùm hoc quippe, dedit dona hominibus, mittens eis Spiritũ sanctum, qui Spiritus est Patris & Filij: Secundùm illud verò, q idem ipse Christus in corpore suo intelligitur, q est Ecclesia, proculdubiò & ipse accepit dona in hominibus. Verum hic August. sensus nõ cõuenit interpretationi literali. Proinde meliùs alij videntur soluere dubium, dicentes ideò Apostolum mutasse verbũ, accepisse, in dedisse, ad significandũ quòd Deus nõ accipit dona in hominibus nisi sua prius illis dederit: imò aliud nõ accipere quàm quod dat. vt nihil sit Deũ accipere. nõ sit diuersum ab eo quod est Deũ dare. quod vt meliùs intelligatur, vidẽdũ prius quid sit illud quod præcedit: Cepisti captiuitatem. Fere enim illud sic accipiunt, vt significet Deũ eos qui ab aliis captiui tenebantur sibi cepisse & asseruisse. At ex aliis Scripturæ locis, vbi hæc phrasis occurrit, patet ea locutione simpliciter significari Deum sibi quosdã asseruisse, siue captiui ab aliis tenerẽtur, siue nõ. Nã Deuteron vigesimo primo vbi nos legimus: Si egressus fueris ad pugnã cõtra inimicos tuos, & tradiderit eos Dominus Deus tuus in manu tua captiuosq; duxeris: pro captiuos duxeris, Hebræis est sicut hoc loco, cepisti captiuitatẽ vel captiuasti captiuitatẽ. Sic & 2 Paralipomenõ 28 vbi nos legimus: Reducite captiuos quos adduxistis. Hebræis ad verbũ est Reducite captiuitatem quam cepistis vel captiuastis. Itaq; capere captiuitatẽ, non est aliud quàm aliquos sibi deuincere, & subiicere. Ne autẽ de inuoluntaria subiectione & captiuitate loqui propheta putaretur, qualis est ea qua principes terreni sibi quosdã captiuos abducunt, post quam dixit: Cepisti captiuitatem: adiecit, accepisti dona in hominibus: significare volens homines qui prius Deum nõ agnoscebãt, eiq; rebelles erant sese vltro Deo dedidisse. Cui consonat quod sequitur: Etenim nõ credẽtes, &c. Sic ergo declaratione potẽtiæ & bonitatis suæ Deus sibi quosdam captiuauit, vt rebelles sese illi sponte submitterent, illisq; seruitio addicerent. Quod quoniã fieri nõ potuit, nisi Deo sua dona effundente in hominibus, sectè Paulus, accipere dona in hominibus, mutauit in, dare dona hominibus Hic videtur genuinus huius loci intellectus, cõnexus & literali, & mystico sensui Siquidem & tẽpore Dauidis plerosq; hostes populi sui ita sibi Deus per Dauidem & præclaras victorias subiecit, vt cognoscere inciperent q solus ipse verè esset Deus vt ob id dicat Psalmista: In multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui Et tempore noui Testamẽti incredulæ gentes ita à Deo captæ sunt, vt sese Deo vltro afferrent: & sic Deus in hominibus acciperet dona, sed non nisi per hoc, quod eis sua varia dona dederit.

DOMINI DOMINI EXITVS MORTIS.] Vt bis sit positum à Septuaginta nomẽ, Domini, ex eo prouenit quod apud Hebræos priori loco sit nomen Dei tetragrammaton, pro quo legi solet nomen Adonai, quod interpretatur Dominus: posteriori verò loco, sit nomen Adonai. Itaq; his duobus nominibus nihil aliud significatur, quàm si dicas, Domini Dei: Vel est sensus: Domini, Domini inquam, sunt exitus mortis. n

DIXIT DOMINVS, EX BASAN, &c.] o Versus hic duobus modis accipi potest. Primùm, vt hic intelligatur Propheta introducere verba, quibus per Moysem populo Israëlitico promisit victoriã de Pharaone, & Og rege Basan Secundò, vt intelligatur Deus hisce verbis promisisse victoriam populo suo tẽpore Iudicum & Dauidis, idque ad similitudinem victoriarum quæ præstitæ erãt temporibus prioribus, de rege Basan & Pharaone. Et sic oportet subintelligere aduerbium similitudinis, in vtraque parte, quod frequenter apud Hebræos desideratur. Atque hæc interpretatio magis videtur conuenire, vbi gloriatur de victoriis Iudicum habitis, secundùm Dei promissionem.

IN MENTIS EXCESSV.] Sicut in Psal. 30 annotatum est, non esse genitiuum, mentis, ita & hic tantum est, ἐν ἐκστάσει, in extasi vel excessu. Ex Hebræo vertunt omnes: dominator eorum. Vnde & Hieronymus vertit continens eos. Est enim Hebræis רדם Rodam, quæ deriuatur à verbo רדה Radah cum affixo pronominis. Itaque ad literam omnes intelligunt Prophetam loqui de Saul, qui prius regnauit apud Israëlitas, & erat de tribu Beniamin, quæ per Saul præfuit Israeli Eadem tamen dictio, si alia puncta substituantur, significat soporem, vel soporatum esse, vt sit à verbo רדם Radam. Hunc ergo respexerunt Septuaginta, cùm verterunt, in extasi. p

PRINCIPES BABYLON, &c.] Horum præcipuè facit mentionem, quòd hic in cantico Deboræ insigniter laudentur ob victoriam habitam de Sisara. Secundùm mysticam autem rationem, Beniamin, principum Iuda. &c. meminit peculiariter, quòd Apostoli, principes Ecclesiarum, ex his tribubus maximè essent. Nam Iacobus & cæteri fratres Domini erant ex tribu Iuda, & cæteri etiam Galilæi, Galilæa autem sortem q

Nephtu-

Nephtalim & Zabulon complectebatur.

Qui ascendit.] Quod hic dicitur de ascēsu Dei ad Orientē, cōmuniter refertur ad Christi ascēsionem: quem quidā ad Orientē ascēdisse accipiunt, quia è monte oliuarum, qui est ad partem Orientalē ciuitatis Ierusalem, ascendit. Alij ideo ad Orientē ascendisse intelligunt, quia ad patrē ascendit, quem Orientis nomine significatū accipiūt. Verùm hoc loco pro ascendit, apud Hebræos est idē verbū quod priùs, cùm diceretur: ascendit super occasum, quod verbū magis significat inequitare & vehi super aliquid. Pro eo autē quod Septuaginta verterunt κατ' ἀνατολὰς, ad orientem vel orientes, Hieronymus ex Hebræo vertit, à principio, vt sit iis sensus quòd Deus à principio semper omnibus cœlis altior fuerit, & supremum cœlorū inhabitauerit. Videtur autem Septuaginta significare voluisse, Deum habitare ministrè in Oriente, ad significandum, Deum lucis fontem esse, ne, quia priùs dixerant Deum ascendisse super occasus, putetur Deus ex sese tenebrosus esse. Nobis enim in tenebris habitat, sibi verò, & sanctis in Oriente, habitans, vt inquit Paulus 1. Tim. 6. lucem inaccessibilem.

Mirabilis Deus, &c.] Græcis est, ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. Nec ex eis cōstat an, sanctis, sit masculinū an neutrū: sicut nec ex nostra lectione. Vnde cōmuniter intelligitur de sanctis hominibus, vt significetur, Deū in illis mirabilia designare, aut ab illis haberi mirabilia. Verum ex Hebræis patet magis accipiendum in neutro genere. Nā Hebræa dictio nō significat propriè sanctos homines, sed sanctuaria Dei, hoc est, sancta loca, quæ Deus inhabitat, quāquam hæc præcipuè sint sancti homines.

Paraphrasis secundum mysticum sensum.

1 Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius.
** & fugiant qui oderunt eum à facie eius:*

Exurgat nobis Deus, declarans pro nobis suam potentiam & per eam dispergantur inimici eius, visibiles pariter & inuisibiles, * in fugam conuertantur qui oderunt eum propter potentiam eius.

2 Sicut deficit fumus, deficiant,
** sicut fluit cera à facie ignis. sic pereant peccatores à facie Dei.*

2 Sicut fumus vi ventorum impulsus, subitò & sine negotio deficit, ita hostes Dei, virtute eius peccatores deficiāt priuati omni virtute lædendi populum, * sicut liquescit cera propter præsentiam ignis, sic pereant qui in peccatis sunt obstinati, propter præsentiam Dei.

3 Et iusti epulentur, & exultent in conspectu Dei.
** & delectentur in lætitia.*

3 Sicque fiat, vt iusti, Dei potentiam & iustitiam contemplantes, & de impiorum violentia liberati, coram Deo suaui mentis epulo reficiantur, & lætentur, * & lætitia solida delectentur.

4 Cantate Deo, Psalmum dicite nomini eius,
** iter facite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen illi.*

4 Interim, ô iusti, de Dei ope securi, cuius benignitatem sæpe in vobis experti estis, carminibus Deum celebrate, Psalmos decantate in honorem nominis eius, * parate illi viam in cordibus vestris, qui tam excelsus est, vt inuehatur & insideat tenebris, incomprehensibilis scilicet à nobis. Nomen eius est, Dominus omnium, qui omnibus esse suum diuinum, quod à seipso solus habet, impartitur, per fidem viuificans credentes in se.

5 Exultate in cōspectu eius.
** turbabuntur à facie eius patris orphanorum & iudicis viduarum.*

5 Iustum sanè est, vt contemplantes eius potentiam & bonitatem, coram eo exultetis: * sicut contrà coram eo impij aliquando graui timore turbabuntur, qui se patrem & iudicem exhibent omnium desolatorum ab hoc mundo, vt meritò his nominibus in eo lætari debeant iusti: impij verò conturbari coram eo, qui tanquam iustus iudex non sinet iniuriam suorum inultam.

6 Deus in loco sancto suo.
** Deus qui inhabitare facit vnius moris in domo.*
7 Qui educit vinctos in fortitudine,
** similiter eos qui exasperant, qui habitant in sepulchris.*

6 Deus, qui habitat in sancto suo cœlorum habitaculo, * ipse inquam, Deus facit eos qui priùs soli erant multa prole fœcundos: gētium ecclesiam priùs sterilem, facit matrem multorum filiorum, quos Deo genuit.
7 Ipse est, qui per suam fortitudinem eduxit patres nostros vinctos in limbo inferni, † qui & quotidie multos peccatorum vinculis sub diaboli, mortisque dominio vinctos educit à dira vitiorum captiuitate: * qui per immensam suam benignitatem, etiam eos qui variis suis peccatis diu multumque eum exasperauerant, cùm per sua peccata inter mortuos iacerent in peccatis suis quasi in sepulchris per prauam peccandi consuetudinem requiescentes, eduxit ex his ipsorum sepulchris in terram viuentium & consortium beatorum.

8 Deus cum egredieris in conspectu populi tui,
** cum pertransires in deserto.*

8 Deus, cùm assumpta humana natura, graderetis coram populo tuo, visibilem te illi exhibens, viamque demonstrans, qua ex huius mundi deserto ascenditur ad veram promissionis terram, regionem scilicet cœlorum. Cùm sic, inquam, pertransires in deserto istius mundi, ducem te populi tui exhibens.

9 Terra mota est.
** etenim cœli distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israël.*

9 Tunc terra nouitate cœlestis tuæ doctrinæ, & contemplatione admirandorum tuorum prodigiorum commota est, * sed & cœli antea semper clausi cœlestem spiritum ac spiritualia charismata distillauerunt in hunc mundum, propter præsentiam Dei qui in Sinai olim apparuit, Dei, inquam, populi Israëlitici.

10 Pluuiam voluntariam segregabis Deus hæreditati tuæ.
** infirmata est, tu verò perfecisti eam.*

10 Eadem certè, Domine, benignitate, semper tuæ Ecclesiæ, quam tanquam tuam hæreditatem perpetuò possidendam & excolendam tibi delegisti, destinabis liberaliter ex benigna tua voluntate pluuiam cœlestis doctrinæ, ac spiritualium donorum, quibus irrigetur & fœcundetur Ecclesia tua: * quam, cùm multis calamitatibus & persecutionibus affligeretur, tu semper stabiliuisti, vt nunquam deiici potuerit, sed omnia semper mala superauerit.

11 Animalia tua habitabunt in ea.

11 In hac tua hæreditate semper habitabunt hi quos tanquam tuas oues suscepisti pascendos. * Nullis, ô Deus, nullis hominū meritis prouocatus,

sed

ſed per ſolam tuæ henignitatis dulcedinē populo gentili omnibus priùs cœleſtibus bonis deſtituto,paraſti quæ ad vitæ ſpiritualis ſuſtentationem ſunt neceſſaria,nempe vt pabulo verbi diuini,ac ſancti corporis tui, donisque ſpiritus ſancti nutriretur, atque diteſceret.

12 Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa.

12 Nec tantùm Dominus ſuis de neceſſariis proſpexit, ſed etiam dabit ſemper glorioſas de hoſtibus ſuis cōſequi victorias,ita vt ſemper ſit prædicatoribus ſuppeditaturus copioſe ſermonem ad prædicandū de magno fideliū exercitu quomodo Dei virtute ſuos hoſtes glorioſe ſuperauerit.

13 Rex virtutum dilecti: & ſpecies domus diuidere ſpolia.

13 Dabit etiam Dominus noſter rex exercituum & militū dilectiſſimi populi ſui,dabit,inquam,ſpecioſæ domui,Eccleſiæ ſcilicet ſuæ, per milites ipſius,vt ſpolia à deuicto dæmone capta diuidat,conſtituens diuerſis in locis ſuper particulares fidelium Eccleſias, qui eas regant.

14 Si dormiatis inter medios cleros.
** pennæ columbæ deargentata,& poſteriora dorſi eius in pallore auri.*

14 Vos autem, ô fideles, cùm pace ab hoſtibus data ſecurè habitare & [illegible] cœperitis,vnuſquiſque in ea parte & ſorte Eccleſiæ, quam ei Deus diuiſit, * tunc vos qui tempore infidelitatis veſtræ,vel etiam perſecutionis atri fuiſtis & fuliginoſi,eritis ſimiles columbæ,habentis pennas in modum argenti candidas,& dorſum fulgorem auri referens, hoc eſt,ſplendidi eritis per candorem & ſimplicitatem fidei,ac rubicundi per ardorem charitatis, atque ad modum pulcherrimæ columbæ, Deo dilectiſſimi & ornatiſſimi.

15 Dum diſcernit cœleſtis reges ſuper eam, niue dealbabuntur in Selmon,
** mons Dei, mons pinguis.*

15 Propterea quòd cœleſtis Dominus diſcernat ſuper ſuā hæreditatem paſtores qui eam regant,ob id hi qui priùs habitabant in denſis ignorantiarum tenebris,denigrati atra peccatorū caligine, ad modū niuis dealbabuntur,ab omnibus peccatorū ſuorū ſordibus, ſpirituali baptiſmatis ac pœnitentiæ lauacro abluti. * Certè iam manifeſtum factum eſt, quòd hæc Dei hæreditas,quæ mons Dei eſt, eleuatus ſuper omnes colles, mōs ſit per abundantiā ſpiritualium donorum, admodum pinguis ac fertilis.

16 Mons coagulatus,mons pinguis,
** vt quid ſuſpicamini montes coagulatos?*

16 Mons iſte,mons eſt coagulo fidei firmiter cōpactus, multis ſcilicet populis per vnitatem fidei in vnū coëuntibus & conglutinatis:mons eſt proferens pinguedinem bonorū operum,quibus tanquā caſeo ac butyro mens nutriatur ac pingueſcat,mons eſt admodū pinguis. * Proinde vt quid, ô fideles,cogitatis alios montes ſolidos ac pingues?vt quid,præter hunc pinguiſſimū montem exiſtimatis alios eſſe pinguiores,quemadmodum faciunt qui ad terrena huius mundi bona cōfugiunt,aut qui aliarū ſectarum dogmata ſectantur,ex eis fœlicitatem veram expectantes?

17 Mons,in quo beneplacitū eſt Deo habitare in eo,
** etenim Dominus habitabit in finem.*

17 Hic mons eſt ſolus, in quo complacuit Deo habitare, * quem nequaquam vnquam deſeret,quemadmodū deſeruit montem Sinai, montémque carnalem Sion, ſed habitabit in eo in perpetuum.

18 Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium, Dominus in eis in Sinai, in ſancto.

18 Neque ſolus hunc montem Deus inhabitat, ſed cum multa Angelorum frequentia:quibus tanquam in ſuis curribus vehitur in hoc ſuo ſanctuario, ſicut olim in Sinai.

19 Aſcendiſti in altum,
** cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus.*

19 Ita autem,ô Deus noſter,pro nobis fœliciter pugnaſti,vt tandē deuictis humani generis hoſtibus, glorioſus victor aſcenderis in altitudinem cœlorum. Cepiſti tibi multos captiuos, non ſic tamen vt faciunt huius mundi reges, qui inuitos & reluctantes poſt ſe trahunt, * ſed vt tuorum donorum præuentione acciperes dona in hominibus,eſſentque in hominibus plerique,qui ſe tibi ſponte ſubijcerent & offerrent.

20 Etenim non credentes inhabitare Dominū Deum.

20 Nam eos qui prius te non agnouerunt,nec in te crediderunt gentiles,accepiſti tibi, vt tu Dominus Deus habitares in eis.

*21 Benedictus Dominus die quotidie. * proſperum iter faciet nobis Deus ſalutariū noſtrorum.*

21 Dignus ſanè eſt Deus, qui ab omnibus per ſingulos dies laudetur. * Ipſe Deus author omnium noſtrarū ſaluationum,proſperabit noſtrum iter,faciens omnia nobis cooperari in bonum, vt nihil à conſequenda fœlicitate, ad quam tendimus, nos impedire valeat.

22 Deus noſter Deus ſaluos faciendi,
** & Domini Domini exitus mortis.*

22 Non habent dij gentium poteſtatem aliquos ſaluādi, ſed ſolus noſter Deus,eſt Deus habens poteſtatem faciendi ſaluos quos vult, ſolus potens à quouis malo corporali, à peccatis, mortéque æterna homines liberare, * & in eius ſolius poteſtate ſunt varij exitus mortis : qui ſolus nouit & poteſt variis modis eximere homines è mortis periculis, atque ab æternæ mortis condemnatione humanum genus educere.

23 Veruntamen Deus confringet capita inimicorum ſuorum,
** verticem capilli perambulantium in delictis ſuis.*

23 Et quidem,Deus noſter,nobis eſt Deus Saluator,ab omni malo nos liberans:verùm idem Deus inimicos ſuos, quaſi confractis eorum capitibus, perfectè perdet, * eos ſcilicet,qui in delictis ſuis iugiter perſeuerant.Quod quidem & in præſenti ſeculo frequenter,& fecit,& facit,ſed generaliter & perfectiſſimè in conſummata impiorum vltione facturus eſt, in nouiſſimo ſcilicet iudicij die.

24 Dixit Dominus,ex Baſan conuertam,
** conuertam in profundum maris.*

24 Id quò magis verum credatis, ecce Dominus promiſit populo, dicens:Ego te populum meum,ſuperatis hoſtibus tuis, cum triumpho redire faciam,ſicut olim meos redire feci ex Baſan,occiſo Og rege Baſan

& sicut olim feci in profundo maris rubri, e quo submersis Ægyptiis, meos saluos eduxi.

25 Vt intingatur pes tuus in sanguine.
** lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.*

25 Sic, inquit Dominus, te triumphare de prostratis omnibus tuis hostibus faciam, vt talis sit futurus vester triumphus, qualis solet esse victorum, quando ex multa occisorum strage pes eorum sanguine interfectorum tingitur, * canes lingua sua effusum sanguinem lambunt.

26 Viderunt ingressus tuos Deus, ingressus Dei mei regis mei, qui est in sancto.

26 Quam certe promissionem etsi perfecte implebit Dominus in nouissimo die, iam tamen frequenter pro magna parte implere cœpit. Viderunt enim tui, ô Deus, quomodo pro illis egressus sis in pugnam contra inimicos populi tui, & eis superatis regressus cum triumpho. Viderũt te contra communem humani generis hostem diabolum pugnãtem fœliciter de eo triumphasse. Contemplati sunt quomodo per Apostolos milites à te ad expugnandũ orbem missos, omnes tibi gentes per obedientiam fidei subiecisti destructis idolis. Deinde quàm gloriosam de Iudæis, te tuámque Ecclesiam persequentibus victoriam reportasti, omnibus eis aut occisis, aut è sua terra expulsis. Postremùm quomodo deletis omnibus tyrannis populo tuo frequenter infestis, pacem Ecclesiæ tuæ præstitisti, & contra omnium hæreticorum varias oppugnationes semper eam inconcussam seruasti, iuxta tuam promissionem.

27 Præuenerunt principes coniuncti psallentibus,
** in medio iuuencularum tympanistriarum.*

27 Proinde, quemadmodum, victoria adepta, in solennibus triumphis fieri solet, vt victoriosi principes totum exercitum præcedant, adiunctis illis vtriusque sexus hominibus qui triumphum voce, musicisque celebrent instrumentis: ita & in tuis illis triumphis Ecclesiæ præstitis, tuorũ militum exercitum præcesserunt Apostoli, quos militiæ tuæ principes constituisti, primi, per quos de vniuerso mundo triumphasti: * quibus ad celebrandum tuos triumphos adiuncti sunt viri pariter & mulieres, ad laudem Dei triumphantis omnes inuitantes, his verbis.

28 In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel.

28 Vos fideles, qui è duodecim Apostolis, tanquam duodecim fontibus Israel, per semen verbi diuini Deo regenerati estis, Dominũ Deum gloriosum triumphatorem nostrum laudate in sacris vestris conuentibus.

29 Ibi Beniamin adolescentulus.
** † in mentis excessu.*

29 Inter hos autem principes, atque in his triumphis celebrandis præcipuus fuit doctor Gentium, qui è tribu Benjamin postremus ad Apostolatum vocatus (quemadmodũ Benjamin inter reliquos fratres natu minimus erat) * qui aliquando raptus in tertium cœlum audiuit ibi arcana verba, quæ non licet eloqui, † quique cum summa mentis admiratione insignes Dei triumphos per se editos cõtemplatus est, & per eos omnibus admirandus factus est.

30 Principes Iuda duces eorum, principes Zabulon, & principes Nephtalim.

30 Ibi etiam duces populi Dei fuerunt principes electi ex tribu Iuda, 2.Cor.12.
Zabulon & Nephtalim.

*31 Mãda Deus virtuti tuæ, * confirma hoc Deus: quod operatus es in nobis.*

31 Proinde quemadmodum iam sæpe tua fortitudine Ecclesiæ tuæ adfuisti: ita & in posterum fac tuam potentiam ei semper adesse contra hostes eius, * perge quæso confirmare, quod cœpisti in nobis.

32 † A templo tuo, quod est in Hierusalem, tibi offerent reges munera.

32 Ita fiet, vt propter celebritatem templi tui, quod in Hierusalem cœlesti, atque in Ecclesia tua in terris adhuc agente tibi delegisti, reges vniuersæ terræ suscepta vera religione offerant tibi munera, † per vniuersam quoque terram, incipiendo à templo tuo Hierosolymitano, ex quo salus sparsa est, per totum mundum reges te suis muneribus colent.

33 Increpa feras arundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum,
** vt excludant eos qui probati sunt argento.*

33 Itaque omnipotenti tuo iussu cohibe sæuissimos nostros hostes lanceis in nos armatos. Congregati enim sunt ferocissimi principes, velut quidam tauri, simul cum populis in modum vitularum lasciuientibus, * vt à prædicatione nominis tui, atque à consequenda hæreditate, quam eis præparasti, excludant & impediant eos qui tibi probati sunt quasi argentum candidissimum.

*34 Dissipa gentes quæ bella volunt. * & venient legati ex Ægypto, Æthiopia præueniet manus eius Deo.*

34 Disperge omnes populos qui tuis bella volũt, pacem Ecclesiæ quouis modo turbantes, * ita fiet, vt omnes externæ gentes, & in primis Ægyptij ac Æthiopes, vltro ambiant tuam religionem suscipere.

35 Regna terræ cantate Deo, psallite Domino.

35 Vniuersa regna terræ communem iam Dominum ob communem omnibus salutem carmine celebrate, psallite in honorem eius.

36 Psallite Deo qui ascendit super cœlum cœli ad Orientem.

36 Psallite Deo, qui tam excelsus est, vt inuehatur supremo cœlorũ in Oriẽte, lucẽ habitans inaccessibilẽ, electis suis sine occasu semper Oriẽs.

37 Ecce dabit voci suæ vocem virtutis, date gloriam Deo,
** super Israel magnificentia eius, & virtus eius in nubibus.*

37 Vt autẽ est altissimus, ita & potentissimus. Ecce enim voci Euangelicæ prædicationis dabit, vt sit vox admodũ efficax: quia, quantumuis renitente mũdo, omnes gentes fidei crucis subijcientur. In nouissimo quoque iudicij die valde potentẽ faciet vocem suã, qua omnes qui in monumentis sunt, resumptis mox corporibus, ad vitam reuocabit. Hunc itaq; glorificate & dictis & factis. * Magnificentia enim potẽtiæ ac bonitatis eius in populo suo fideli, qui verus Israël est, frequẽter declarata est, & fortitudo eius in suis Apostolis, quibus tanquã quibusdã nubibus cœlesti pluuia

plooia vniuersa terra irrigata est, multùm relucet, eò quòd per homines tam infirmos & prodigia magna operatus sit, & totum orbem ad se traxerit. In nouissimo etiam iudicij die virtus eius in nubibus declarabitur, quando veniet in nubibus cum potestate magna, & Angelis suis, conspicuus omnibus.

38 Mirabilis Deus in sanctis suis, Deus Israel ipse dabit virtutem & fortitudinem plebi suæ, benedictus Deus.*

38 Verè mirabilis est Deus in suis sanctuariis: * Deus Israëlis ipse dabit plebi suæ contra inimicos robur & fortitudinem, ita vt nec portæ inferi vnquam præualere poterunt aduersus eam: proinde benedictus sit hic Deus noster ab omnibos semper.

In finem pro his qui commutabuntur, Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVIII.

Cum in scripturis noui Testamenti sex vicibus ex hoc Psalmo desumpta testimonia Christo applicentur, pleraque etiam sint in eo, quæ neque Dauidis statui propriè conuenire possint, neque populo Israëlitico in captiuitate Babylonica constituto, cui Iudæi hunc Psalmum tribuendũ putant, sed soli nostro Christo: manifestè constat hunc Psalmum à Dauide de Christo, eóque solo editum fuisse, quamuis non sine typo suppsius, in cuius passionibus adumbrari grauiores Christi passiones præuidit. Itaque Christus tanquam per Dauidem præfiguratus, & iustorum omnium exemplar, hoc Psalmo primùm quidem, cum vehementi exaggeratione querulatur de maximis malis, quæ non ob sua peccata, sed ob Dei magis gloriam & studium domus Dei patiebatur ab impijs: deinde subiungit & ardentem pro liberatione precationem, tum & diram hostium deuotionem, postremùm promissionem gratiarum actionis & laudis Dei pro lato auxilio: adiungens simul & vaticinium de profectu Ecclesiæ, quam nomine Sion & Iudæa significat, quòd in ea vera sit Dei contemplatio atque confessio.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam.

SALVVM me fac ô Deus, quoniam calamitates plurimæ & grauissimæ, in modum inundantium aquarum affluentes, ita excreuerunt, vt vniuersum etiam cor occupent, & de vita extremè pericliter, perinde ac in aquis constitutus ita ascendentibus, vt per os ingredi incipiant, ad suffocandum cor, & extinguendum animam. Psal. 69.

*2 Infixus sum in limo profundi, * & non est substantia.*

2 Perinde me habeo, ac si infixus essem in luto profundæ aquæ, * quod fundo penitus caret, in quo subsistere possem, imò in quo eò profundiùs immergerer, quò magis me extricare laborarẽ, propter quod ex eo nulla mihi euadendi per meipsum via esset. Sic enim & iam in his calamitatibus meis nusquam solidè subsistere valeo, in quibus eò semper altiùs infigor, quò magis adnitor euadere: ex quibus proinde nulla per meipsum ratione liberari, sed sola tua virtute possum.

*3 Veni in altitudinem maris, * & tempestas demersit me.*

3 Ita constitutus sum ac si decidissem in profunditatem maris, * & me tempestas suis fluctibus inuolutum demergeret. Sic enim malorũ vndis penitus immersus, ac tribulationum tumultibus, quasi sæui maris fluctibus obrutus sum vt quantum ex me est, euadere prorsus desperem.

*4 Laboraui clamans, raucæ factæ sunt fauces meæ, * defecerunt oculi mei dum spero in Deum meum.*

4 In his autem malis ego clamando ad te Dominum defatigatus sum, raucum factum est guttur meum præ iugi & intenso clamore, * sed & oculi mei debilitati sunt, & caligauerunt, dum intentè suspiciendo in cœlum expecto auxilium à Deo meo.

5 Multiplicati sunt super capillos capitis mei, qui oderunt me gratis.

5 Plures sunt quàm capilli capitis mei, hoc est, innumerabiles qui oderunt me: idque sine causa, cùm nulla in re vnquam à me læsi sint.

*6 Confortati sunt qui persecuti sunt me inimici mei iniustè, * quæ non rapui tunc exsoluebam.*

6 Inimici mei, qui me absque iusta causa persequuti sunt, & numero, & viribus admodum contra me inualuerunt, * his autem contra me præualentibus, ego similis factus sum illi qui exoluere cogitur quod non abstulit. Pœnas enim dedi earum rerum, quas non admisi, eáque perpeti coactus sum, quæ non merui.

*7 Deus tu scis insipientiam meam, * & delicta mea à te non sunt abscondita.*

7 Tu ipse Domine qui omnia nosti, scis quid stultè contra eos admisi, * si quæ sint peccata mea in eos commissa, hæc te minimè latent. Et certè ipse tu mihi es testis, nihil me imprudenter aut malignè egisse, vt isti videri volunt & calumniantur.

8 Non erubescant in me qui expectant te Domine, Domine virtutum.

8 Itaque, ô Domine, Domine inquam, qui imperium habes in omnes exercitus, ac proinde tua potentia saluare potes omnes te inuocantes, ne quæso sinas vt pudefiant per me, qui patienter tuam opem expectant: qui sanè erubescent, si viderint me inuocantem te iugiter, non exaudiri à te.

9 Neque confundãtur super me qui quærunt te Deus Israel.

9 Non suffundantur pudore propter me illi, qui studiosè ambiũt amicitiam & opem tuam, ô Deus Israëlis.

*10 Quoniam propter te sustinui opprobriũ, * operuit confusio faciem meam.*

10 Ego enim hanc talem ignominiam ab inimicis meis pertuli tua causa, nempe quia te colere studiosius, tuámque veritatem asserere solebam, * propter te, pudor ignominiam illatam consequens obtexit faciem meam méque totum repleuit & occupauit. a

11 *Extraneus factus ſum fratribus meis. * & peregrinus filijs matris meæ.*

11 Et tanta quidem facta eſt ignominia mea,vt propter eam à fratribus meis,mihique amiciſſimis ac coniunctiſſimis priùs hominibus,reputanis ſim vt externus,* & inognitus aliquis hoſpes, ita vt me iam derelinquerent & negarent qui prius familiares erant amici.

12 *Quoniam zelus domus tuæ comedit me, * & opprobria exprobrantium tibi ceciderunt ſuper me.*

12 Propter te autem, ô Domine, hoc opprobrium ſuſtinui. Quoniam b
ecce ardentiſſimum ſtudium gloriæ domus tuæ vrebat animum meum, moleſtiſſimè ferentem neglectum religionis,& inhonotationem domus tuæ, * & opprobria eorum qui tibi exprobrauerunt, admodùm moleſta facta ſunt mihi,ita vt iniquiori ea animo ferrem, quàm ſi ego ipſe probris illis affectus fuiſſem, & ſic pro dictis factiſque gloriæ tuæ derogantibus dolerem, vt pro eis tanquã à meipſo commiſſis me humiliauerim, iram tuam in eos qui hæc admittebant, placare ſtudens.

13 *Et operui in ieiunio animam meam, * & factum eſt in opprobrium mihi.*

13 Ita tum propter violatum nomen tuum,tum propter impiorum ſalutem ego in ieiunio adſumpto operui animam meam mœrore ac fletu, meipſúmque inter ieiunandũ multùm afflixi,* & cùm hoc nomine illis charior eſſe deberem, econtrà illud apud eos factum eſt mihi occaſio opprobrij mei.

14 *Et poſui veſtimentum meum cilicium, * & factus ſum illis in parabolam.*

14 Vtebar pro veſte mea ſacco, exterioríque habitu triſtitiam meam teſtatus ſum, * & factus ſum etiam ob hoc illis fabula,ita vt mea humiliatio publica irriſione celebraretur.

15 *Aduerſum me loquebantur qui ſedebant in porta. * & in me pſallebant qui bibebant vinum.*

15 Peſſimè de me loquebantur iudices & primores ciuitatis, qui ad iudicandum ſedebant in porta, in publicis hominum conuentibus detrahentes mihi,atque in ſuis iudiciis me condemnantes, * & de me pſallebant cum irriſione carmina, hi qui bibebant vinum.

16 *Ego verò orationẽ meã ad te Domine, * tempus beneplaciti Deus,*

16 Ego verò contra hæc omnia, & in his omnibus malis nihil aliud quàm ad te Domine orationẽ meam dirigo. * Sit quæſo nunc, ô Deus, tempus,quo placeat tuæ bonitati ſuccurrere mihi.

17 *In multitudine miſericordia tua exaudi me, * in veritate ſalutis tuæ.*

17 Per multitudinem miſericordiæ tuæ exaudi me, * per veritatem, qua ſalutem te tuis allaturum promiſiſti.

18 *Eripe me de luto vt non infigar, * libera me ab his qui oderunt me. & de profundis aquarum.*

18 Libera me de his malis,in quibus tanquam in luto profundo hæreo, vt non prorſus immergar & abſorbear,* libera me quæſo ab his qui iniquo odio me perſequuntur,& de calamitatibus iſtis,in quibus tanquã in profundiſſimis aquis detineor,abſorbendus ab eis, niſi tu me extraxeris.

19 *Non me demergat tempeſtas aquæ. * neque abſorbeat me profundum,* neque vrgeat ſuper me puteus os ſuum.*

19 Non ſinas vt tribulationum magnitudo, quaſi tempeſtas quædam aquarum,me demergat, neque profunditas iſta malorum me abſorbeat, neque puteus hic, in quem iam cecidi,conſtringat ſuper me os ſuum,aut cooperculo ſuo me concludat:hoc eſt,ne permittas vt de mea liberatione planè ſit deſperatum. † Sed neque inferni ac ſepulchri puteum ſuper me claudi ſinas,quin potiùs ex eo me à morte eripiendo educas.

20 *Exaudi me Domine, quoniam benigna eſt miſericordia tua, * ſecundum multitudinem miſerationũ tuarum reſpice in me.*

20 Exaudi me Domine, quoniam benigna, & ad auxiliandum admodum prompta eſt miſericordia tua: * ſecundùm multitudinem miſerationum tuarum,quas varias omni tempore hominibus exhibuiſti, benigno aſpectu fauoris tui reſpice in me.

21 *Et ne auertas faciem tuam à puero tuo, * quoniam tribulor, velociter exaudi me.*

21 Et ne auertas tui fauoris declarationem à me ſeruo tuo,* ſed quoniam grauiſſimè tribulor, velociter exaudi me.

22 *Intende animæ meæ,& libera eam.* † propter inimicos meos eripe me.*

22 Declara te attẽdere ad deſolationẽ & afflictionẽ animæ meæ,& miſeratus libera eã,* tu quæſo pmores iniuſtitiis & blaſphemiis inimicorũ meorũ,eripe me,† ne quoq; inimici mei de mea pditione lætẽtur,atque in ſua impietate roborẽtur,& te blaſphemẽt,quaſi nõ valentẽ aut nõ volentem ſuos liberare,eripe me à perditione,quam mihi cupiunt inferre.

23 *Tu ſcis improperium meum,& confuſionẽ meam, & reuerentiam meam.*

23 Tu Domine cùm omnia noſcas,ſcis vtique quibus probris,quo pudore,quaque verecundia iam affectus ſim.

24 *In conſpectu tuo ſunt omnes qui tribulant me. * improperium expectauit cor meum & miſeriam.*

24 Noſti item omnes qui me tribulant, quàm ſint ſcilicet multi, &
quanta illorum malitia, atque in perſequendo me iniuſtitia.* Ab his ita c
afflictio afflictioni acceſſit, vt non aliud mihi expectandum videretur, quàm opprobrium & miſeria.

25 *Et ſuſtinui qui ſimul contriſtaretur,& non fuit: & qui conſolaretur, & non inueni.*

25 Quod autem omnium grauiſſimũ eſt, in his tantis malis expectaui aliquem,qui ſimul mecum doleret:ſed nullus aduenit: expectaui aliquẽ, qui nonnihil me conſolaretur, ſed nullum inueni. Itaque nõ tantùm me omnes inimici mei grauiter afflixerunt,ſed & omnes amici deſeruerunt.

26 *Et dederunt in eſcam meam fel, * & in ſiti mea potauerunt me aceto.*

26 Adeò autem nemo fuit qui conſolationem aliquam adferret, ſed omnes potiùs grauiſſimam afflictionem augere ſtuduerunt, vt dederint mihi pro cibo fel, * & cùm maxima ſiti premerer, pro potu reficiente obtulerint mihi acetum,contra naturam nimiùm inhumani, vt qui volentes videri naturæ inopiam ſubleuare, magis eam auxerint: & ſub refectionis ſpecie, afflictionem adiecerint afflicto.

27 *Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum.*

27 Quoniã itaque talem mihi parauerũt menſam,ob id ſecundùm in- d
ſtitiæ tuæ æquitatẽ, ſicut futurũ præuideo,ita & præuidẽs precor, vt fiat

menſa

mensa eorum illis tanquam laqueus ante eos expensus,in quem incidant & irretiantur,vt ibi capiantur in exitium,vnde delicias sibi petendas putabant.

** & in retributiones & in scandalum.*

* Fiat & mensa eorum eis in condignam retributionem, vt tale, scilicet,fiat eorum prandium, quale mihi apposuerunt, amarum, & insuaue: & vt ipsa eorum mensa sit eis occasio recipiendi ea quæ promeruerunt,& in ruinam ipsorum cedat eis.

*28 Obscurentur oculi eorum ne videant, * & dorsum eorum semper incurua.*

28 Per subtractionem tui luminis obtenebrentur oculi mentis eorum, ne videant manifestam veritatem,priuati omni recto iudicio: * & graui eos seruitutis,omnique miseriarum onere ita preme, vt similes sint his qui ob oneris impositi magnitudinem incuruato dorso incedunt.

29 Effunde super eos iram tuã, & furor iræ tuæ comprehendat eos.

29 Copiosè super eos demitte tuas vindictas,& grauissima vltio tuæ seueritatis apprehendit illos.

30 Fiat habitatio eorũ deserta,& in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.

30 Fiant habitacula eorum deserta, & in tabernaculis eorum nõ sit qui inhabitet.Ita vniuersi eiiciantur de suis habitationibus,vt domus eorum desolatæ ab eis maneant. Ita eorum domus funditus deleantur, vt non manente lapide super lapidem quisquam eas inhabitare valeat.

31 Quoniam quem tu percußisti persecuti sunt.

** & super dolorem vulnerum meorum addiderunt.*

31 Et quidem iustum est hæc omnia eis euenire,quoniam cùm humanitas exigat,vt afflicto commisereamur:ipsi econtrà me,quem tu Domine, grauibus malis afflixeras,ampliùs persequuti sunt, variis me insectantes contumeliis,* & ad dolorem vulnerum meorum,quibus tu me vulneraueras,alium addiderunt dolorem,dum qui consolari me debuissent, suis conuitiis meos dolores exasperauerunt.

32 Appone iniquitatem super iniquitatem eorum.
** & non intrent in iustitiam tuam.*

32 Proinde sicut mihi dolorem dolori addiderunt, ita quoque secundùm iustum tuum iudicium sic eos labi permittas,vt noua semper iniquitas addatur iniquitati eorum,& excæcati ruant de scelere in scelus,* nec eò perueniant,vt participes fiant iustitiæ tuæ,qua per fidem homines coram te iustificas.

*33 † Deleantur de libro viuentium, * & cũ iustis non scribantur.*

33 Et cùm hactenus connumerati fuerint cum iustis,ex quibus prognati sunt,& cum populo Dei,nunc expungantur ex numero eorum, quod ad vitam æternam ab initio delegisti, & quasi in libro tuæ prædestinationis descriptos habes: † fac vt verbis & factis ipsorum omnibus declaretur, non esse eos adscriptos in librum prædestinatorum ad vitam,* & numero iustorum amplius non adscribantur.

34 Ego sum pauper & dolens, salus tua Deus suscepit me.*

34 Ego quidem iam pauper sum, omni humano destitutus auxilio, & mœrore summo affectus.* Verùm securus confido, quòd salus tua me ex his malis subleuabit.

35 Laudabo nomen Dei cũ cãtico, & magnificabo eum in laude.

35 Liberatus autem laudabo Deum cantico,& gloriosa laude extollam eum.

36 Et placebit Deo super vitulum nouellum, cornua producentem & vngulas.

36 Etiã; huiusmodi laus & gratiarũ actio Deo gratior, quàm quodlibet sacrificium animalium, magis quàm oblatio vituli nouelli & teneri, cuius cornua iã pro ratione ætatis enasci incipiunt,& indurari vngulæ.

37 Videant pauperes & lætentur, quærite Deum, & viuet anima vestra.*

37 Considerent afflicti à Deo mihi præstandam salutem, & ea cõsiderata lætentur:*vos qui afflicti estis exemplo meo inuocate opem Dei,& certissimè anima vestra malis omnib⁹ exẽpta reuiuiscet,& exhilarabitur.

38 Quoniã exaudiuit pauperes Dominus, & † vinctos suos non despexit.*

38 Quoniam ab initio semper Dominus exaudiuit afflictos se inuocãtes,* & qui causa illius vincti erant, † aut qui in sua captiuitate & afflictione ipsum inuocabant,nullo vnquam tempore despexit.

39 Laudent illum cæli, & terra,mare & omnia reptilia in eis.

39 Laudet illum vniuersa creaturarum machina,cæli,scilicet, terra & mare,& omnia quæ mouentur in eis.

40 Quoniam Deus saluam faciet Sion, & ædificabũtur ciuitates Iudæ.*

40 Quoniam non me tantùm saluum faciet,sed per me etiã Deus, hostibus populi sui deletis,saluam faciet nouam Sion,*& collapsę ciuitates Iudæ reædificabuntur:pro dirutis ciuitatibus Iudæ,ecclesiæ gentium per vniuersum orbem nouæ erigentur.

41 Et inhabitabunt ibi,& hereditate acquirent eam.

41 Et serui eius in ipsa Iudæa habitabunt,& in hęreditatem perpetuam possidebunt eam.

42 Et semen seruorũ eius possidebit eam, & qui diligunt nomen eius, habitabunt in ea.*

42 Sed & progenies seruorum eius hæreditario iure possidebit eam in perpetuum,* & qui amatores sunt nominis eius,pacificè habitabũt in ea.

ANNOTATIONES.

a ROPTER TE SVSTINVI,&c.] Pleriq; orationẽ, propter te,sic intelligunt,propter tuam voluntatem,& quia pro salute hominũ me pati voluisti. Verum sequentibus magis cõuenit sensus qui in paraphrasi explicatur, vt propter Deum Christus sustinuisse opprobria intelligatur,quia propter Dei gloriam illustrandam, à Iudæis opprobrio affectus est. Hic enim sensus declaratur, cùm subdit: Quoniam zelus domus tuæ,&c. Est autem notandum, quòd in scripturis quandoque propter nos opprobriis affectus fuisse Christus dicitur,aliquando propter Deũ. Propter nos quidem, si Dei Patris voluntatem consideremus, qui ipsum pati voluit propter nostram salutem. Propter Deũ verò si Iudæos respiciamus, qui odio eum persequebantur, quòd gloriæ Dei illustrandæ intentus esset, eorum vitia carperet,eaque faceret quæ à patre illi erant delegata.

OPPROBRIA EXPROBRANTIVM,&c.] b Pars illa in paraphrasi dupliciter explicatur, & vtrumq;

ſimul ſenſum ſignificare voluiſſe videtur Propheta: Certe ſecundum. Paulus ad Rom. 15 ſatis indicat, non quòd eum ſolum ſcriptura hæc ſignificaret, ſed quòd is propoſito conueniret.

c IMPROPERIVM EXPECTAVIT,&c.] Hebræa habent, opprobrium contriuit cor meum. Verum Septuaginta literā ſchin leui ſpiritu legerũt, שבר ſibar, ſcilicet, quod expectare ſignificat, non שבר ſchibar, quod conterere ſignificat, vt modò legitur. Noſtrã autem lectionem pleríque ſic intelligũt vt ſignificetur hac parte voluntaria paſſio Chriſti, & quòd pro ſalute improperium deſiderauerit, ſicut ipſe in Euangelio teſtatur, dicens: Baptiſmo habeo baptizari, & quomodo coarctor vſque dum perficiam illud? Verum ſenſus, quem habet paraphraſis, toti propoſito pſalmi, præcedentibus etiam & ſequentibus magis conuenit. Non enim hic Chriſtus loqui inducitur ſecũdùm id quod meo perfectum erat, ſed in modum afflicti de ſua calamitate conquerens.

d FIAT MENSA EORVM,&c.] Intelligitur iſtud rectè de duplici ſimul menſa: menſa .ſ. corporis, & mẽſa animi, & quantum quidem attinet ad mẽſam corporis, iſtud impletum eſt in Iudæis, dum tempore Paſchalis feſtiuitatis, quando ad celebrandũ cum voluptate Paſchale conuiuium ex omnibus locis in Ieruſalem Iudæi conuenerunt, ſimul ibi omnes hac occaſione concluſi ſunt, exercitu Romanorum ciuitatem obſidente. Tunc enim menſa illorum facta eſt illis occaſio, vt irretirentur, caperentur, & caderent. Scribit hæc de re Ioſephus lib. 7. de bello Iudaico, cap. 17. Quod verò attinet ad menſam animi, menſa hæc eſt ſacra ſcriptura, quæ Iudæis, eò quòd ab illis male intelligatur, occaſio eſt vt illaqueentur varijs erroribus, & vt in Chriſtum ſcandalizentur, atque in æternum pereant.

e QVONIAM QVEM TV PERCVSSISTI, &c.] Duplex verbi huius verſus apparet abſurditas. Primùm quoniam nõ apta videtur ratio quam aſſignat ob quam hoſtes ſui a Deo vindicentur. Qua enim vindicta digni ſunt, ſi eum perſequantur, quem Deus percuſſit, & perſequi voluit? Secundò, quia dum dicit, quem tu percuſſiſti perſecuti ſunt, &c. indicare videtur præter eam percuſſionem, qua Deus ipſum percuſſit, hoſtes ſuos aliam addidiſſe perſecutionem, & alia vulnera. Iam autẽ percuſſiones Dei patris, & vulnera eius, diuerſa nõ ſunt ab eis, quæ Iudæi inflixerũt. Percuſſit enim pater filium ſuum non niſi per Iudæos. Proinde ſunt, qui vt hanc ſermonis, quæ videtur, abſurditatem tollant, ſic exponũt: quem tu percuſſiſti vſque ad mortem, ipſi amplius perſequebantur, dum .ſ. me in membris meis & fidelibus meis perſecuti ſunt. D. Auguſtinus autem patrem filium percuſſiſſe intelligit, dum humano corpore indutum, neceſſitatibus & miſerijs iſtius vitæ obnoxium fecit, atque his malis Iudæos addidiſſe & alia mala. Verùm conuenientius fuerit & ſimplicius hunc locum ſic intelligere, quemadmodum illud Iob 19. Miſeremini mei ſaltẽ vos amici mei, quia manus Domini tetigit me. Quare me perſequimini ſicut Deus, & carnibus meis ſaturamini? Ibi enim propheta Iob amicos, qui ad ſe viſitandum venerant, perſecutionem addere dicit diuinæ percuſſioni, eo quòd cùm conſolari debuiſſent, amaris verbis ei loquerentur, dolorem eius non lenientes, ſed exaſperantes & augentes. In Hebræo autem pro, vulnerum meorum, habetur vulnerum tuorum, vel, vt pleríque vertunt, vulneratorum tuorum: & pro, addiderũt, habetur narrabunt. Quam lectionem ita pleríque intelligunt, quoniam eum perſecuti ſunt quẽ dicunt te percutere, & percuti velle: & cum voluptate narrauerunt dolorem eorum, quos te vulnerare iactabant, vt quod hic dicitur Deus iuſtum percuſſiſſe non intelligatur, quòd reuera ſic eſſet, ſed quòd ſic gloriarentur hoſtes, putantes ſe obſequium præſtare Deo in perſecutione iuſti, & ſuam impietatem in Deum reijcientes. Qui ſenſus optimè quadrat cum eo quod de Chriſto dicitur, Iſaiæ 53. Nos reputauimus eum quaſi percuſſum à Deo, & humiliatum.

In finem Pſalmus Dauid in rememoratione, eò quòd ſaluum fecit eum Dominus.

ARGVMENTVM PSALMI LXIX.

Vir iuſtus in vrgentibus periculis ac malis conſtitutus, hoc Pſalmo orat ſibi celerem Dei opem, hoſtibus cõfuſionem, ſanctis autem ex ope ſibi impenſa lætitiam. Eſt autem Pſalmus iſte ad verbum penè idem cum vltimis verſibus Pſalmi 39. Quod verò titulus habet: in rememoratione, vel, vt Græca magis habent, in rememorationem, (quod & ponitur in titulo Pſalmi 37.) videtur ſignificare, Prophetam hoc carmine voluiſſe alijs in exemplum memorare, quomodo in perſecutione hoſtium ſuorum Deum inuocarit. Quod autem ſequitur, eò quòd ſaluum me fecit Dominus, Hebræa omninò non habent: Græca verò aliter, εἰς τὸ σῶσαί με κύριον, quod rectiùs ſic vertitur: vt ſaluum faciat me Dominum, quanquam & Euthymius hæc verba legiſſe non videtur: noſter interpres apud Græcos legiſſe videtur, ἐν τῷ σῶσαι.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus in adiutoriũ meum intende, * Domine ad adiuuandum me feſtina.*

2 Confundantur & reuereantur qui quærunt animam meam.

*3 Auertantur retrorſum & erubeſcant, * qui volunt mihi mala.*

4 Auertantur ſtatim erubeſcentes, qui dicunt mihi, euge euge.

*5 Exultent & lætentur in te omnes qui quærunt te, * & dicant ſemper, magnificetur Dominus qui diligũt ſalutare tuum.*

6 Ego verò egenus & pauper ſum, Deus adiuua me. 7 Adiutor meus & liberator meus es tu, domine ne moreris.

EVS intentus quæſo eſto ad auxilium meum, * Domine feſtina ad adiuuandum me, vrget enim periculum. Pſal. 69.
2 Fac vt te liberante me, pudefiant, & ignominia afficiãtur, fruſtrati ſua ſpe omnes qui cupiunt perdere animã meam.
3 Te eos impellente, in fugam conuertantur, diſcedentes à me re infecta, & pudore ſuffundantur, * quotquot cupiunt mihi mala.
4 Subitò in fugam cum ignominia conuertantur, quotquot malo meo gaudentes dicunt de me: Euge, Euge.
5 Contrà verò fac vt omnes te inuocantes, tibíq; placere ſtudentes corpore & animo gaudeant de te, videntes tuam in me benignitatem. * Fac vt quotquot diligunt ſalutem tuam, & à te ſaluari deſiderant, ſemper dicant: Magnificat Dominus erga ſuos tam miſericors & iuſtus.
6 Ego certè Domine pauper ſum, & omni humano deſtitutus auxilio: quare tu Deus pauperum pater, adiuua quæſo me.
7 Tu es, quem in adiutorem meum & liberatorem mihi delegi, tu mihi in omnibus malis adiutor ſemper fuiſti, ne ergo differas diutius mihi adferre auxilium.

Psalmus Dauid filiorum Ionadab & priorum captiuorum.

ARGVMENTVM PSALMI LXX.

Creditur hic Psalmus à Dauide editus, occasione coniurationis filij sui Absalonis, quemadmodum idipsum vel ex eo maxime apparet, quòd precatur ne se Deus derelinquat in tempore senectutis. Sed & eò quòd dicit, inimicos suos inter se consultasse, & dixisse: persequimini eum. consilium illud Achitophelis subnotare videtur. Est autem præsens Psalmus argumenti communis, quo Dei opem implorat contra suos inimicos, petens à Domino, vt sicuti à puero ipsum seruauit, ita nec in senectute deserat, sed inimicos ipsius pudefaciat, promittens se semper prædicaturum omnibus Dei potentiam, iustitiam, & bonitatem, & voce musicisq; instrumentis se Domino celebraturũ. In his autem Dauid & Christi typum & exemplum omnium iustorum gessit, quorum omnium hic Psalmus generalis est oratio pro auxilio Dei, vt adsit semper in eorum afflictionibus. Quòd verò in Græcis, Latinisq; codicibus titulus habet, Psalmus Dauid filiorum Ionadab. & priorum captiuorum, vt proposito Psalmi parum conuenire videtur, ita Hebræa omnino non habent: in quibus Psalmus iste ἀνεπίγραφος est. quemadmodum & Græca in titulo testantur. Vnde in Græcis Latinisq; adiecta sunt ea quæ in titulo legimus. ab interprete vel aliquo expositore, idque ex Ieremia 35. vbi dicuntur filij Ionadab in prima captiuitate migrasse e sua terra in Ierusalem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 In te Domine speraui, non confundar in æternum, * in iustitia tua libera me, & eripe me.*

IN te Domine omnem meam spem collocaui, ne ergo sinas Psal.
vt vnquam confundar, frustratus, quam in te habeo, spe: sed 70.
per tuam in seruandis promissis fidelitatẽ, eripe me à malis
& libera me.

*2 Inclina ad me aurem tuam, * & salua me.*

2 Cúmque mea humilitas tuam altitudinem attingere
nequeat, inclina te, & condescende mihi: clementerque attende orationi
meæ, exaudiens eam, & saluum me fac,

3 Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij. vt saluum me facias.

3 Præbe teipsum mihi Deum protectorem, & quasi locum aliquẽ bene
munitum, ad quem confugere, & in quo delitescere tutus possim, *ita vt
saluum me facias ab inimicis meis.

4 Quoniam firmamentum meum & refugium meum es tu.

4 Tu enim solus es fortitudo mea, cui, tanquam rupi firmissimæ, nitor:
tu vnicus es, ad quem & nunc & semper confugio, vt per te ab omnibus
malis tutus sim.

*5 Deus meus eripe me de manu peccatoris, * & de manu contra legem agentis & iniqui.*

5 Tu itaque Deus eripe me de potestate peccatoris me persequẽtis, *&
de tyrannide hominis agentis contra legem tuam, & ob hoc iniqui. Non
enim iusta aliqua causa me hostis meus persequitur, vt vel ob manifestã
eius impietatem meritò me ab eius violentia liberari conueniat.

*6 Quoniam tu es patiẽtia mea, * Domine spes mea a iuuentute mea.*

6 Eripe, inquam, me, Domine, quoniã tu vnus es, à quo patienter & nunc a
expecto, & semper expectaui mihi omnem opẽ. * Domine tu solus es ꝗ in
quẽ à iuuentute mea vsque in hanc ætatem omnem meam spẽ collocaui.

*7 † In te confirmatus sum ex vtero, * de ventre matris mea tu es protector meus.*

7 Ab eo tẽpore, quo primùm egressus sum ex vtero, in hoc vsque tem-
pus, semper tuo præsidio stabilitus sum: téque me sustentante, ne aliquo
vnquam malo deijcerer confirmatus, * ab exitu ex vtero matris meæ tu
me semper protexisti vsque in hunc diem. † Ab ineunte etiã ætate, & ex
eo tempore, quo primum intelligere ac sapere datum fuit, per spem tibi
veluti firmissimo sustentaculo firmiter innixus sum, téque mihi in pro-
tectorem vsque in hoc tempus semper delegi.

8 In te cantio mea semper. † tanquam prodigium factus sum multis, & tu adiutor fortis.

8 Quoniam itaque tuam semper expertus sum protectionẽ, ideo de te
vnico semper fuerunt mea cantica. Nunc autem, o Domine, a multis re-
putatus sum, tanquam res prodigiosa, ita vt plerique me tanquã rem ter-
ribilem, & propter quã sibi malè metuãt fugiant, † ac multi ob afflictio-
num grauitatem oculos in me intentè iniiciant, & spectaculũ illis factus
sim. * Verùm tu vnicus mihi es fortissimus adiutor, quo vel solo me pro-
tegente, quæ videntur ineuitabilia mala, facilè superare potero.

*9 Repleatur os meum laude vt cantem gloriam tuã, * tota die magnitudinẽ tuam.*

9 Fac itaque vt ab his malis liberatus, pleno te ore laudare semperque
tuas laudes ore resonare possim, ita vt assiduè canam laudem tuam, *om-
nique tempore cantem magnitudinem bonitatis tuæ.

*10 Ne proijcias me in tempore senectutis, * cùm defecerit virtus mea ne derelinquas me.*

10 Cum autem me à puero semper hactenus custodieris, & per iuuen-
tutis discrimina saluum perduxeris, ne quæso me iam tempore senectutis
abiicias à tua cura: * & cùm me destituere cœperint vires meæ, tu ne de-
stituas me tua ope.

*11 Quia dixerunt inimici mei mihi, * & qui custodiebant animam meam consilium fecerunt in vnum,*

11 Et quidem meritò te rogo ne me derelinquas. Quoniam ecce inimi-
ci mei dixerunt de me, * & qui obseruant me struendo insidias animæ
meæ, captandoq; opportunã aliquam perdendi occasionem, ipsi inter se
pariter consultarunt contra me.

*12 Dicentes, Deus dereliquit eum, persequimini: * & comprehendite eum, quia non est qui eripiat.*

12 Dicentes: Deus cuius fauorẽ semper iactare solet, cuius ope hactenus
contra omnes suos hostes fortis fuit, is nũc dereliquit eũ à solita sua pro-
tectione; proinde prosequimini eum: * & si sic feceritis, certissimò con-

ptehendetis eum,quoniam non habet quenquam qui conabitur eum eri-
pere de manibus veſtris.

13 Deus ne elongeris à me,

** Deus meus in auxilium meum reſpice.*

13 Tu itaque Domine vel propter impia eorum verba, quo ſcilicet fal-
ſum eſſe declaretur, quod de te dicunt, ne quæſo tuum auxilium longè
facias à me,*quin potiùs,ô mi Deus,benigno tuo fauoris aſpectu reſpi-
ce in me,ad adiuuandum me.

14 Cõfundantur & deficiāt derrahentes animæ meæ,

** operiantur confuſione & pudore qui quærunt mala mihi.*

14 Pudefiant & deficiant in ſuis conatibus, tuæq; vltionis vindicta ab-
ſumantur hi qui malè loquantur de me, * contegantur vndique pudore
& ignominia, quotquot me malis afficere ſtudent.

15 Ego autem ſemper ſperabo.

** & † adiiciam ſuper omnē laudem tuam.*

15 Ego autem cùm liberatus ab eorum improbitate,expertus fuero non
fuiſſe vanam meam in te confidentiam, vlteriùs ſemper magis ac magis
in te omnem meam ſpem collocabo,& ad omnes laudes tuas, quibus ob
accepta à te innumera beneficia hactenus te laudaui, adiiciã & alias lau-
des,† maiore etiã ſtudio quàm antehac, laudibus tuis cantandis incũbẽs. a

16 Os meum annuntiabit iuſtitiam tuam,tota die ſalutare tuum.

16 Os meum deprædicabit tuam in ſeruandis promiſſis fidelitatem, &
in vindicandis impiis iuſtitiam,omni tempore annuntiabit ſalutem mihi
abs te allatam.

17 Quoniam non cognoui literaturam.

** introibo in potentias Domini, Domine memorabor iuſtitiæ tuæ ſolius.*

17 Et quidem humana eruditione in literis non ſum inſtitutus, vt qui
depoſt fœtantes, & ex ruſtico paſtore aſſumptus ſim in militiam, & de-
inde in regnum: * tamen ingrediar ad contemplandum magnifica Dei
opera, & ad ea prædicanda aliis accingar:Domine ſolius tuæ in reddẽdis
promiſſis iuſtitiæ ſemper memor ero,de ea ſemper & cogitans mecum,&
loquens coram aliis.

18 Deus docuiſti me à iuuẽtute mea & vſque nunc,

** pronũtiabo mirabilia tua.*

18 Tu enim Domine me ab hominibus & libris non inſtructum docui- b
ſti ab ineunte ætate vſque nunc,per experientiam ſcilicet,potẽtiæ ac bo-
nitatis tuæ in me ſemper declaratæ, perque ſpiritum tuum, quo me ad-
uertere, & intelligere ea quæ tua ſunt dediſti, * quare ſemper publicè
prædicabo opera tua admiratione digniſſima,quæ deſignaſti.

*19 Et vſque in ſenectam & ſenium, * Deus ne derelinquas me.*

19 Etiam vſque in extremam ſenectutem & canos:* Tu itaque Domi-
ne ne me nunc tuo auxilio deſtituas.

20 Donec annuntiem brachium tuũ generationi omni quæ ventura eſt.

20 Vt tuam omnipotentiam voce & ſcriptis annuntiare poſſim omni- c
bus generationibus poſt me venturis.

21 Potẽtiam tuã & iuſtitiã tuam Deus, vſque in altiſſima, quæ feciſti magnalia.

** Deus quis ſimilis tibi?*

21 Et vt potentiam ac iuſtitiam tuam in altum laudibus extollam, ſicut d
& tu potentiam ac iuſtitiam tuam vſque in altiſſima extuliſti. Quæ enim
deſignaſti Domine, admodum magnifica ſunt, adeò vt ob ea nemo tibi
conferri poſſit.* Quis enim Deus ſimilis eſt tibi?

*22 Quantas oſtendiſti mihi tribulationes multas & malas, & conuerſus viuificaſti me, * & de abyſſis terræ iterum reduxiſti me?*

22 Vel in me enim ſolo quàm magnifica operatus es Domine:Ecce enim
ſæpe experiri me feciſti tribulationes,& multas,& moleſtas:mox tamen
tu qui me dereliquiſſe videbaris,rurſum reuerſus ad me per declarationẽ
tui fauoris,ex grauiſſimis periculis mortis me liberaſti,*& veluti è ſepul-
chro,ac infimo terræ iterum me reduxiſti, liberans.ſ.me ex his malis, in
quibus iam propemodum morti & inferno traditus eram.

23 Multiplicaſti magnificentiam tuam, & cõuerſus, conſolatus es me.

23 Secundùm multitudinẽ & magnitudinem tribulationum mearũ tu e
etiam multiplicaſti, & multipliciter declaraſti in me magnificentiã bo-
nitatis tuæ,& conuerſus ad me, conſolatus es me tua bonitate & ope.
Quare & nunc eandem tuam in his malis benignitatem ſecurus me per-
ccepturum confido.

*24 Nam & ego confitebor tibi in vaſis Pſalmi veritatē tuam Deus, * pſallam tibi in cythara ſanctus Iſrael.*

24 Vt autem tu hactenus,quod tui muneris eſt, egregiè in me præſtiti-
ſti,& nunc te præſtiturum confido: ita quoque etiã ego quod mei mune-
ris eſt exequens,te laudibus efferam,ſpecialiter autem cõfitebor tuam in
ſeruandis promiſſis fidelitatem,*idque cum inſtrumentis muſicis,ad ho-
norem tuum cythara pſallam, qui ſanctificator es veri populi Iſraëlitici.

25 Exultabunt labia mea cũ cantauero tibi. & anima mea quam redemiſti.*

26 Sed & lingua mea tota die meditabitur iuſtitiam tuam. cùm cõfuſi & reueriti fuerint qui quærunt mala mihi.*

25 Neque enim ſegniter aut torpidè te laudabo,neque tantùm muſicorũ
inſtrumentorum ſono,ſed cùm muſicis inſtrumentis tibi pſallero,cùmq;
voce tuas laudes ſonuero,ſimul etiam labia mea cũ ſumma mentis exul-
tatione & corporis geſtu te laudabunt, & multò magis anima mea inter
cantandum exultabit in te,eò quod eam redemeris ab omnibus malis.
26 Quin & lingua mea cum attẽta mentis meditatione aſſiduè ſe exer-
cebat in cantando tuam in promiſſis reddendis iuſtitiam, * cum per te
confuſi & reueriti fuerint qui me iam malis afficere ſtudent.

ANNOTATIONES.

VONIAM NON COGNOVI, &c.] Pro nomine, literatura, apud Hebræos positur dictio, quæ etſi, etiam literas ſignificat, tamẽ propriè ſignificat numeros. Vnde ferè omnes vertunt: Quoniam non cognoui numeros: & adiungunt hanc partem cum ſuperioribus, vt idem hic ſignificetur quod alibi, dum dicit: Multa feciſti tu Domine Deus, &c. Annuntiaui & locutus ſum, multiplicati ſunt ſuper numerũ. Sed & apud Græcos hic poſitum nomen [illegible] non ſolùm literas ſed & numerationem ſignificat, ſicut Græcorum lexica docent. Interpres autem noſter alteram ſignificationem magis ſecutus eſt, vertendo literaturam, quia mox ſequitur Deus docuiſti me à iuuentute, &c.

Porrò

Porrò, in potentia, Græcè eſt ἐν δυναστείᾳ, in potentatu vel in potentia, quomodo & quidam apud nos legendum putant, vt ſit ſenſus: quoniam humano magiſterio nõ ſum inſtructus, ingrediar in diuina poteſtate, qua ſcicius huiuſmodi prouinciam tentabo. Sic Euthymius Et Auguſtinus quoq; legit ſingulari numero, in potentiam, quo modo & multi noſtri libri habent. Hebræa tamen habent pluralem numerum, in potentia, quomodo etiam multa noſtra ſcripta habent.

b Dᴇᴠs ᴅᴏᴄᴠɪsᴛɪ ᴍᴇ, &c.] Multi hũc verſum ſic diſtinguunt, vt hæc verba, & vſq; nunc, coniungantur cum verbo, pronũtiabo, & hic ſit ſenſus: docuiſti me à iuuentute mea, & ideò vſque in hoc tempus ſemper pronuntiaui mirabilia tua. Sic enim futurum tempus, pronuntiabo: ſecundùm hanc diſtinctionem, pro tempore præterito accipi debebit. Verùm Græcorũ lectioni magis cõſentit, vt hæc oratio, & vſq; nunc, cum præcedentibus cõnectatur, habent enim Græca hoc modo: Deus, quæ docuiſti à iuuentute mea & vſq. nunc, pronuntiabo mirabilia tua. Quæ oratio ſic eſt ordinanda: Deus pronuntiabo mirabilia tua, quæ docuiſti me, &c.

c Dᴏɴᴇᴄ ᴀɴɴᴠɴᴛɪᴇᴍ.] Aduerbia, donec, vſque, & ſimilia, Hieronymus contra Heluidium in ſcripturis duobus modis accipi oſtendit. Propriè enim hęc aduerbia certum tempus ſignificant, quo finito nõ amplius futurum eſt quod vſq, ad illud tempus factũ fuit, aut econtrario, futurum eſt, quod vſq; ad illud tempus factũ non fuit. Frequenter tamen accipiuntur vt infinitum tempus deſignent, hoc eſt, vt id quod ſignificatur futurum vſque ad certum tempus, ſemper futurum intelligatur: aut contrà, quod vſque ad certum tẽpus non factum ſignificatur, nunquam intelligatur factũ vel futurum. Exẽpla primi ſunt: Dixit dominus domino meo, ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, &c. Similiter quod dicit Dominus Matthæi vltimo, Ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſeculi. Exemplum ſecundi eſt, quod habetur Matth. 1. Non cognouit Mariam Ioſeph, donec peperit filium ſuum primogenitum, & alia multa. Ideò autem in his omnibus certum tempus determinatur, vt dum aliquid dicitur factum vſque ad illud tempus, quo videri poterat non factum, intelligatur multò magis & reliquo tempore futurum, aut econtrario, dum ſignificatur aliquid non factũ vſq; ad illud tempus quo poterat videri factum, intelligatur & reliquo tempore multò minùs factum. Quoniam autem his duabus horum aduerbiorum acceptionibus nõ videtur commodè hic locus & alia aliqua ſcripturæ loca explicari poſſe, addenda eſt & tertia acceptio, qua ſcilicet hæc aduerbia ſic aliquando ponũtur, vt rei tantùm conſecutionem ſignificent. Ita enim hic ſignificare vult, ſi ipſum Deus non derelinquat, conſecuturum vt omnibus Dei potentiam annunciet. Sic & illa oratio explicari poteſt Sede à dextris meis, donec ponam, &c. vt intelligamus poſt ſeſſionem Chriſti in dextera patris, conſecuturum aliquando vt omnes inimici eius ſubiiciantur ei.

Pᴏᴛᴇɴᴛɪᴀᴍ ᴛᴠᴀᴍ ᴇᴛ ɪᴠsᴛɪᴛɪᴀᴍ.] d
Poſſunt accuſatiui hi coniungi cum præcedentibus vt hîc repetatur, donec annunciem: vel ſeorſum accipi poſſunt, vt ſubintelligatur verbum, extuliſti.

Cᴏɴᴠᴇʀsᴠs ᴠɪᴠɪғɪᴄᴀsᴛɪ ᴍᴇ.] Hæc e
vt Dauidi non niſi per tropum conueniunt, ita Chriſto per Dauidem præfigurato veriùs & perfectiùs competunt. Hunc enim Deus Pater viuificauit, reſuſcitando à morte, & de abyſſis terræ reduxit, dum & corpus e ſepulchro, & animam ex inferis reuocauit.

Pſalmus Dauid in Salomonem.

ARGVMENTVM PSALMI LXXI.

Dauidem huius Pſalmi auctorem eſſe, non autem, vt quidam exiſtimant, Salomonem, euidenter ſatis comprobat id quod in fine ſubiunctum eſt, Defecerunt laudes Dauid filij Ieſſe, quod ad præcedentes Pſalmos, nõ autem, vt quidam faciunt, ad titulum Pſalmi ſequentis referendum eſt. Cùm autem pleraque huius Pſalmi ſoli Chriſto competant, quædam verò etiam propriè typo Salomonis, manifeſtè ſatis conſtat Prophetam Dauid, cùm decantaret hunc Pſalmum, in Salomonem filium reſpexiſſe (vnde & titulus habet in Salomonem) ſed tanquam in typum Meßiæ, cui ſoli tanquam verò Salomoni, totus Pſalmus accommodari poteſt. Orat itaque Propheta aduenire regnum Meßiæ, & vaticinatur de regni huius æquitate, amplitudine, fœlicitate, & diuturnitate: omnia autem ſub typo regni Salomonis, quem præuidens figuram fore Meßiæ, præterquam quòd de regno Chriſti prophetat, ſimul etiam aliquot verſibus prædicit, & orat æquitatem, tranquillitatem, & fœlicitatem regni Salomonici. Quod autem in fine Pſalmi ſubiungitur, defecerunt laudes, &c. non ſic accipi poteſt, quaſi nulli omninò poſt hũc Pſalmi Dauidis ſint, ſed ſecundùm quoſdam, quia poſt hunc aliquot ſubſequuntur, non ſunt Dauidis, ſed eorum quorum nomina titulus habet, & potißimùm ipſius Aſaph, cuius nomen habent aliquot Pſalmorum ſequentium inſcriptione. Ipſum autem Aſaph Pſalmos compoſuiſſe, ſatis teſtatur id quod legitur 2. Paral. 29. Ibi enim ſcribitur, Ezechiam regem Leuitis mandaſſe, vt laudarent Dominum ſermonibus Dauid, & Aſaph videntis. Alij verò per hæc verba ſignificari intelligunt ſummam omnium votorum Dauidis fuiſſe, vt quæ hoc Pſalmo canuntur euenirent, materiamq; huius Pſalmi finem fuiſſe omnium quæ in Pſalmis Dauid conſcripſerat. Sicut enim legis, ita & Pſalmorum omnium finis Chriſtus, de quo apertè hic canitur. Nec deſunt qui hunc Pſalmum vltimum fuiſſe exiſtiment eorum quos Dauid compoſuit, tametſi ordine vltimus non ſit, atque ob idipſum in fine ſubiectam habere hanc clauſulam, Defecerunt, &c.

Pᴀʀᴀᴘʜʀᴀsɪs ᴇɪᴠsᴅᴇᴍ.

1 *Deus iudicium tuum regi da,*
** & iuſtitiam tuam filio regis.*

DOMINE Deus da quæſo noſtro Salomoni, quem regem populi tui conſtituiſti, æquitatem tui iudicij: * da huic filio regis, vt ſit in eo tua ad rectè de omnibus iudicandum iuſtitia. † Committe quoque huic excellentiſſimo regi tuam iudicandi poteſtatem, iuſtitiæque tuæ executionem illi trade. Pſal. 71.

2 *Iudicare populum tuum in iuſtitia,*
** & pauperes tuos in iudicio.*

2 Vt à te iudex conſtitutus, tuæq; iuſtitiæ ęquitate donatus, iudicet electum populum tuum cum iuſtitia, * & pauperes tuæ curæ relictos, atque à te ſolo pendentes cum æquitate, vindicans ſcilicet eos ab iniquis eorum oppreſſoribus.

3 *† Suſcipiant montes pacem populo, & colles iuſtitiam.*

3 Da, ô Domine, vt montes & colles, atq; vniuerſa terra cœlitus ſuſcipiant pro populo tuo pacem & iuſtitiam, vt ſcilicet impiorum iniuſtitia compreſſa & ſublata, pacificam populus tuus ſub hoc rege vitam degat: † da quoque vt primores populi tui, qui montibus & collibus ob excellentiæ eorum altitudinem ſimiles ſunt, à te ſuſcipiant pacem & iuſtitiam

populo

populo tuo annuntiandam, vt scilicet ex tua delegatione euangelizent
pacem per summam tuam, tuique regis iustitiam populo tuo præstitam,
hostibus eius deuictis & expulsis.

4 Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum.
** & humiliabit calumniatorem.*

4 Tuo certè dono Domine, rex iste iudicabit pauperes populi tui, saluã-
do scilicet ipsos à violentis eorum oppressoribus,* & humiliãdo iniquũ
calumniatorem populi tui, diabolum scilicet, humanum genus calum-
niosis accusationibus insectantẽ, ac impiè & tyrannicè illi dominãtem.

5 Et permanebit cum sole, & ante lunam, in generatione & generationem.

5 Et permanebit in hoc suo regno quoad fuerit sol, & in cõspectu lunæ, a
atque durante luna ipse perseuerabit per omnes generationes, nullum
habens nec subsistentiæ suæ finem, nec regni successorem.

6 Descendet sicut pluuia in vellus.
** & sicut stillicidia stillantia super terram.*

6 Eius autem in hunc mundum aduentus admodùm erit nouus, mirabi-
lis, iucũdus, & vtilis. Quemadmodum enim olim pluuialis ros in aridum
vellus Gedeonis miraculosè descendit, absque vllo strepitu, nihil nocu-
menti inferẽs velleri, neque dum illabebatur, neque dum exprimebatur:
ita & ipse è cœlo cœlestis, nouo & inaudito modo illabetur in vterum
virginis insensibiliter, nihil vitians aut suo ingressu aut egressu pudorem
virgineum: * & sicut stillicidia imbrium leuiter stillant super terram si-
tientem, fœcundantia eam, hominesque suo descensu ac humectatione
lætificantia: ita & ipse è cœlo descendet in vterum virgineum, atq; etiam
in hunc mundum, suo aduentu mirè mortales lætificans, mundumque
hunc sterilem & aridum, sua irrigatione fertilem reddens.

7 Orietur in diebus eius iustitia,
** & abundantia pacis, donec auferatur luna,*

7 Itaque cùm ante aduentum eius in vniuerso mundo iniustitia & ini-
quitas præualuerit, diuersæque gentes per diuersas religiones inter sese b
dissenserint, ac tumultuatæ fuerint, mortales etiam cum Deo lõgas pro-
pter iniquitatẽ inimicitias traxerint, neq; cum seipsis cõscientiæ pacem
& tranquillitatẽ inuenire potuerint, in diebus eius terra ab eo fœcũdata
germinabit, & proferet vndique iustitiam,* & pacis abundantiam dura-
turam, vsque dum à suo officio cesset luna, hoc est, vsque ad consumma-
tionẽ seculi, & vltra. Iustitia enim fidei ac bonorũ operũ vbiq; obtinen-
te, iram Deo humanum genus recõciliabitur, ac dissidentes priùs populi
in vnã religionem coadunabuntur, inter se veram in Deo pacem seruan-
tes, atque in seipsis altissima mentis pace & tranquillitate perfruentes.

8 Et dominabitur à mari vsque ad mare,
**& à flumine vsque ad terminos orbis terrarum.*

8 Vt autem regnum eius æquissimum erit & pacificum, ita quoq; latis-
simè sese protendet. Obtinebit enim hic rex imperium à mari Occiden-
tali, vsque ad mare Orientale, & à flumine magno Euphrate, vsq; ad ex-
tremos fines orbis terrarum, totum scilicet orbem semini Abrahæ pro-
missum, sibi subiectum habens.

9 Coram illo procident Æthiopes,
** & inimici eius terrã lingent.*

9 Ante ipsum prouoluent sese vltimarum regionum incolę, quales sunt
Æthiopes,* & qui priùs inimici eius & populi ipsius fuerunt, in perfectę
subiectionis protestationẽ ipsam terrã corã eo deosculabũtur, externoq;
corporis habitu summam ei & reuerentiam, & subiectionẽ exhibebunt.

10 Reges Tharsis & insulæ munera offerent:
** Reges Arabum & Saba dona adducent.*

10 Reges Tharsis, & hi qui insulas inhabitant remotissimas, munera
offerent huic regi in reuerentiam eius, & in subiectionis declarationem,
reges Arabum, regesque Saba honoraria dona ei adducent.

11 Et adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes seruient ei.

11 Et adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes voluntariè c
seruient ei.

12 Quia liberabit pauperem à potente,
** & pauperem, cui non erat adiutor.*

12 Ideirco autẽ se cuncti eius imperio subiicient, quia regali sua forti-
tudine & iustitia liberabit pauperem à tyrannide potentis, &* pauperem
talem, cui nullus erat inter homines adiutor, humanum enim genus om-
nibus veris bonis egẽs, ac crudelissimo diaboli potẽtissimi imperio pres-
sum, à quo qui ipsum liberaret nemo erat, nec inueniri poterat, ipse libe-
rabit à diabolicę seruitutis iugo grauissimo. Quẽcunq; etiam afflictũ, qui
humano præsidio destitutus ipsius auxilium implorabit, à quocunq; op-
pressore, siue dæmone, siue homine, quantumuis potente, liberabit.

13 Parcet pauperi & inopi,
** & animas pauperum saluas faciet.*

13 Neque verò in iam sibi subiectos durus erit, sed clemẽtem se ac mi-
tem exhibebit pauperi & inopi, facilè condonans errata humilium spiri-
tu, inopiamque suam agnoscentium, quorum in primis curam suscipiet,
* & animas pauperum saluas faciet à peccato, à morte, ac tandem ab
omni malo, æterna beataque salute eos donans.

14 † Ex vsuris & iniquitate redimet animas eorum,
** & honorabile nomen eorum coram illo.*

14 A manifestis criminibus, quales sunt vsuræ, & ab omni iniquitate, d
quã admiserũt, liberabit animas eorũ.† Ab omni etiã peccato quod cõm
miserũt, & ab omni obligatione, qua tanquã accepto fœnore & ære alie-
no grauati se peccatores per peccatum diabolo, mortique debitores fa-
ciunt, ipse animas eorum redimet, persoluens pro eis redemptionis debi-
tum pretium.† Sed & ab omni iniustitia & violenta impiorũ oppressio-
ne liberabit animas pauperum.* & quãquam priùs pauperes fuerint, & à
se redempti, non tamen eos habebit (vt fieri solet) veluti vilia mancipia,
sed in magno apud ipsum pretio & honore erũt admodũ ei chari & grati,

habentes jam nomen nouum,quod apud ipſum maximi fiat.

15 Et viuet, & dabitur ei de auro Arabiæ,
**& adorabunt de ipſo ſemper,tota die benedicent ei.*

15 Et viuet hic rex in perpetuum, in flore regni, ſummaque fœlicitate e
ſemper degens, & dabitur ei de auro fœlicis Arabiæ, ac quicquid opti-
mum eſt ab omnibus ei paſſim offeretur, * & orabunt gentes ſemper
Deum pro proſpero ſucceſſu regni eius, aſſidueq; illum ſuis hymnis lau-
dabunt & regno eius ſemper bene precabuntur.

16 Erit firmamentum in terra in ſummis montium.
**ſuper extolletur ſuper Libanum fructus eius,*
** & florebunt de ciuitate, ſicut fœnum terræ.*

16 Neque ſub hoc rege aliqua erit ciborũ victusq; inopia in terra, ſed f
ſumma fertilitas.Erit enim tempore regni eius in ſummitate montiũ,in
ſummis illis viris Apoſtolicis firmamentũ panis:Verbum, ſcilicet,Euan-
gelicæ doctrinæ,& ſacroſanctæ Euchariſtiæ cibus,quo cordã fideliũ cõ-
firmabuntur ne vnquam deficiant.* Huius autẽ vtriuſque cœleſtis panis
fructus quem proferet,frugiferum Libanũ excedet & altitudine,& mul-
titudine ſua,*& qui erunt ciuitatis regis iſtius ciues,florebunt ſicut gra-
men terræ, per fœcunditatem cœleſtis panis in bonis operibus virentes.
atq; in maxima creſcẽtes multitudine, quẽadmodũ ſolet gramẽ in agro.

17 Sit nomen Domini benedictum in ſecula,
** ante ſolem permanet nomen eius.*

17 Proinde ſit nomen eius ab omnibus perpetuò laudatũ:*in cõſpectu
enim ſolis,& quadiu durahit hic ſol,permanebit celebritas nominis ei°.

18 Et benedicentur in ipſo omnes tribus terræ,
** omnes gentes magnificabunt eum.*

18 Et iuxta promiſſionem patribus noſtris, Abrahæ, Iſaac & Iacob fa-
ctam vniuerſæ nationes terræ ſine diſcrimine & acceptione, per ipſum
benedicentur a Deo ſpiritualibus & ſempiternis bonis, & à ſeipſis quo-
que propter ipſum fœlices prædicabuntur:* ideoque omnes gentes ma-
gnificabunt eum, fatentes eum omnibus eſſe beatiorem, per quem om-
nes benedicentur,& beatificabuntur.

19 Benedictus Dominus Deus Iſraël,
** qui facit mirabilia ſolus.*

19 Benedicatur ab omnibus Dominus Deus Iſraëlis. * Non enim dij g
gentium,ſed hic ſolus, non adiutus alienis viribus, ſed ſuis ſolis viribus
mirabilia deſignat opera,qualia maximè erunt ea quæ in hoc, quem di-
xi,rege & per ipſum deſignabit pro totius humani generis ſalute.

20 Et benedictum nomen maieſtatis eius in æternum,
** & replebitur maieſtate eius omnis terra,fiat,fiat.*

20 Laudetur ab omnibus perpetuò nominata & celebris maieſtas eius:
* fiatque vt non ſolùm in Iudæa,ſed & in vniuerſa terra maieſtas poten-
tiæ, bonitatis & ſubſtantiæ eius declaretur, prædicetur & agnoſcatur.Id
quod omnibus votis vnicè fieri exopto.

Defecerunt laudes vel finiunt preces Dauid Fily Ieſſe.

ANNOTATIONES.

a DESCENDAT SICVT PLVVIA, &c.] Dictio Hebraica,pro qua nos habemus, vellus, ſignificat & herbã demeſſam & vellus.Priorem ſignificationem pleriq; tranſlatores ſequuntur, vertẽtes:Deſcendet ſicut pluuia in demeſſam herbam, &c. Secundum quam lectionem hoc verſu tantum ſignificatur, quod aduẽtus Chriſti & gratus ſit futurus hominibus,& vtilis mundo, quomodo ſcilicet pluuia in deſeccatam herbam deſcendens, admodum grata eſt, eò q; progerminare eam facit.Septuaginta & Hieronymus ſecuti ſunt ſecundam ſignificationem, ſecundùm quam lectionem omnes penè interpretes intelligunt hic Prophetam alludere ad vellus Gedeonis, in quod miraculosè ros deſcendit in ſignum futuræ liberationis. Accommodatur autem hic verſus ad figurã velleris dupliciter. Auguſtinus enim & poſt eum alij priorẽ huius verſus partẽ referunt ad primum miraculum, quod Gedeoni datũ eſt, rore ſcilicet deſcendẽte tantum in vellus expanſum in area. Secundam autem partem ad ſecundũ miraculum, quo ros in reliquam terram decidit,vellere permanẽte ſicco. Itaq; intelligunt per vellus myſticè, deſignatum populum Iudaicum, cui ſoli Chriſtus in hunc mundum deſcendens primũ apparuit: quo tamen poſtea propter incredulitatem derelicto, Chriſtus gentilem populum doctrinæ ſuę irrigatione fœcundauit. Alij priorem tantùm huius verſus partem ad ſignum Gedeoni datũ referunt,per vellus Gedeonis intelligentes præſignificatum vterum diuæ Virginis, quem ſenſum latè ſatis explicat paraphraſis. Videri autem poteſt Propheta non reſpexiſſe ad vellus Gedeonis, eò quòd in libro Iudicũ non pluuia,ſed ros deſcẽdiſſe dicitur,primùm in vellus, deinde in reliquam terram. Vnde & Euthymius hanc partem ſic explicat, vt nullam velleris Gedeonis mentionem faciat, ſed ſimpliciter intelligatur Chriſtus deſcendiſſe in vterum Virginis inſenſibiliter, & ſine corruptione,ſicut in vellus pluuia deſcendere ſolet.

b ORIETVR IN DIEBVS EIVS.] Pro,orietur,Græca quidem dictio ἀνατελεῖ,ortum ſignificat,qualis Soli & Lunæ tribuitur. At Hebraica hoc loco poſita, ortum ſignificat,qualis tribuitur herbis,quæ ipſæ oriri dicuntur è terra. Significat enim germinare & creſcere. Sed & alias ſæpe Septuaginta pro germinare eo verbo abuſi ſunt, vt cùm dicitur: Veritas de terra orta eſt. Et Iſaiæ 61 hic locus clarius explicatur. Sicut terra profert germen ſuum,& ſicut ortus ſemen ſuum germinat, ſic Dominus Deus germinabit iuſtitiam.Quo loco pro, germinabit,etiam ἀνατελεῖ.

c REGES ARABVM ET SABA.] Vocabulum Saba,in ſcripturis non ſemper eandem regionem ſignificat, ſicut nec apud Hebræos vnum ſemper nomen eſt eiſdem ſcriptum literis. Nam quandoque ſcribitur per literam ſchin,& legitur Scheba aliquando per ſamech, & legitur ſeba שבא Scheba autem ſignificat Arabiam fœlicem,quæ eſt illa Saba.de qua ſcribit Iſaias cap. 60. Omnes de Saba venient, aurum & thus offerentes, &c. Hoc enim loco ſcribitur per chin שבא Seba ... autem per ſamech, regionem ſignificat Æthiopiæ, vt ſatis liquet ex Iſaiæ cap 43 & 45. vbi Saba coniungitur Ægypto & Æthiopiæ. Vtrumque autem iſtud Saba hoc loco apud Hebræos ponitur. Nam pro nomine Arabum, Hebræa habent Scheba. Mutuatæ ſunt autem hæ regiones hæc ſua nomina a filiis Cus ſicut & ipſa Æthiopia,quæ Hebræis Cus dicitur,à primo ſuo inhabitatore Cus nomẽ eſt ſortita. Cus enim filium habuit Seba, vnde Ioſepho teſte Sabei dicti ſunt, & Rehma Porro Rehma filium habuit Scheba. Vnde Sabæos, quos & Arabes Ioſephus dictos eſſe teſtatur.

d EX VSVRIS,&c.] Paraphraſis triplicem huius partis ſenſum indicat: Primum,vt nomẽ,vſuræ,propriè accipiatur, & ſub hoc nomine omnia manifeſta crimina intelligatur. Secũdò,vt vſura nõ attribuatur ei qui mutuum dat,ſed qui mutuum accipit ſub vſura, ſicque per vſuram rectè intelligemus omnes peccatum,quo per perceptam eius voluptatẽ diabolo, quaſi fœneratori noſtro, debitores nos facimus. Tertiò vt vſura rurſum referatur ad vſurarium, qui impoſito fœnore pauperem grauat,& nomẽ ſpeciei accipiatur ſynecdochicè pro genere,hoc eſt,vſura pro quauis iniqua oppreſſione,vt ſignificetur animas pauperũ & oppreſſorum liberãſſe ab impiorum oppreſſione, fraude,& dolo Nam & Hebraica dictio, quã noſter vertit per vſurã, frequenter aliam

quamuis

quamuis fraudem & dolum significat. Atque hic sensus postremus magis conuenit cum superioribus, vbi dicitur de saluatione pauperum.

e ADORABVNT DE IPSO SEMPER] Apud Hebræos & Græcos nõ est verbum quod adorare propriè significet, est enim Græcis προσεύξονται, quod orare significat. Vnde & Romanum Psalterium habet, Orabunt de ipso semper, sic & Augustinus legit, & Hieronymus lib. 1. contra Iouinia legit, orabunt pro eo semper. Proinde in nostra lectione compositum, adorabunt, accipi debet pro suo simplici, orabunt.

f ERIT FIRMAMENTVM.] Pro dictione, firmamentũ, apud Hebræos duæ ponuntur dictiones פסת בר pissath bar. Dictio autem, bar, frumẽtum significat. Vnde Lyranus mẽdosè legi putauit in nostris libris firmamentũ pro frumentum. Verùm rectè nos legere firmamentum Græca docẽt quæ habent στήριγμα. Dictio autẽ pissa significat particulam aliquam, vel volam & palmã manus. Vnde vertunt quidam. Erit particula frumẽti in terra, &c. Alij: erit pugillus frumẽti in terra, &c. Intelligunt autem significari, quòd ea paucis granis in terram proiectis, & ex tantillo frumenti, quantum vola manus capere potest, maxima prouenire messis. Quod quidem carnales Iudæi de temporali fertilitate agrorum, quam expectant in diebus Messię sui. Verùm nos id rectissimè intellexerimus de semine verbi Euangelici, quod in Euangelio Saluator noster comparat grano sinapis, eò quòd in principio quidem minimum, totam iam terrã impleuerit. Sunt autem inter Iudęos vetustissimos, qui etiam ante Christi tempora extitere, qui dictionẽ, pissach, pro placentula accipiunt, exponentes: Erit placentula frumenti in capite montium. Idque ideò, vt apparet, quoniam placentulæ similitudinem habent volæ & palmæ manus. Intelligunt autem de sacrificio panis in diebus Messiæ offerendo in capite montium, hoc est, vt interpretantur, sacerdotum. Vnde Targum Ionatæ sic habet: Erit sacrificium panis in terra in capite montium, & Targum aliud: Erit panis substantificus in terra in capite montium. Itaque rectè verterunt Septuaginta, firmamentum, sensum potiùs quam verba sequuti: intelligentes autem per firmamentum panem. Nam panis cor hominis confirmat. Et alio Psalmo dicitur: Omne firmamentum panis contriuit. Panis autem iste, de quo loquitur, nullus alius accipi potest, quàm sacrosancta Eucharistia aut Euangelica doctrina, vel vterque panis simul, vt habet paraphrasis.

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXII.

Propheta hoc Psalmo in consolationem piorum, qui fœlicitate impiorum aliquoties vruntur & offenduntur, canere instituit, quàm infœlicem exitum habeat impiorum fœlicitas, & cõtrà quàm fœlicem piorum infœlicitas. Itaque primùm præmittens fidei sententiam contra carnis tentationem, posteà personam assumit hominis fidelis & iusti, qui ex vna parte nonnihil tentatur circa prouidẽtiam Dei consideratione & fœlicitatis impiorum, & suæ iugis miseriæ: ex altera verò parte huic tentationi occurrens, eò quòd suam sortem sibi videat cum omnibus iustis esse communem, animum suum accommodat ad peruestigandum diuersitatis in speciem absurdæ, quæ inter iustos est & iniustos, rationem, afferens se hanc inuenire nequiuisse, priusquam in secretiora Dei adyta introgressus, in sancta contemplatione à Deo didicisset, impiorum fœlicitatem infœlici subitò terminari exitu. Contrà verò piorum momentaneam afflictionem, perpetuæ illis fœlicitatis causam esse, propter quod concludit, optimum sibi esse soli Deo adhærere & fidere.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Quàm bonus Israël Deus his qui recto sunt corde.
2 Mei autem penè moti sunt pedes,
** penè effusi sunt gressus mei.*

Erè admodum benignus est Deus in Israëlem, hoc est, *Psal. 72.*
in eos qui syncero sunt corde, vera intentionem in omnibus vni Deo placere studentes.

2 Quanquam autem istud certissimum sit, tamen aliquando cùm mei penè oblitus essem, & secundùm sensus imperfectum iudicium iudicarem, mihi propemodum accidit, vt similis efficerer his quorum pedes in via vacillant, * quique per lubrica ambulantes, effuso gressu collabuntur, hoc est, vt à fiducia in Deum, & studio virtutis exciderem.

3 Quia zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns.

3 In causa verò fuit, quòd indignationis & inuidiæ cuiusdam stimulis a
commotus excandescere cœperim aduersus iniquos, cùm viderem omnia illorum esse pacata & prospera.

4 Quia non est respectus morti eorum,
** † & firmamentum in plaga eorum.*

4 Non enim est videre frequentes & acerbas eorum mortes sicut iu- b
storum, * nec est in eorum afflictione aliqua firmitas & perseuerantia. Nam si quando incidat afflictio, mox ab ea liberantur: † In eorum quoque calamitate incidente adest eis robur & fortitudo diuitiarum, quę re- c
pellere afflictionem mox valeant.

5 In labore hominum non sunt,
** & cum hominibus non flagellabuntur.*

5 A molestiis famis, frigoris, defatigationis, & id genus reliquis, quibus ex ipsa conditione homo fragilis obnoxius est, liberi sunt, * nec, sicut alij homines, malis afficiuntur.

6 Ideò tenuit eos superbia,
** operti sunt iniquitate & impietate sua.*

6 Hinc fit, vt superbia possideat eos totos, & * & quemadmodum totus homo vndique veste sua tegitur, ita & ipsi toti inuoluti sint impietate & iniquitate sua, quam & in Deum, & in proximum liberè committunt.

7 † Prodijt quasi ex adipe iniquitas eorum,
** transierunt in affectum cordis.*

7 Ex illorum opulentia, quasi ex adipe resudante suam pinguedinem, prodiit iniquitas eorum. † Ex intimis etiam ipsorum, quasi ex ipsorum adipe, prodiit in opus exterius, meditata prius & concepta iniquitas eorum, * assequuntur quicquid corde affectauerunt.

8 Cogitauerunt & locuti sunt nequitiam,
** † iniquitatem in excelso locuti sunt.*

8 Apud se excogitant nequitiam, ac deinde eam sine pudore eloquuntur, tractantes cum sui similibus quomodo bonos & simplices circumue- d
niant, & adeò eos non pudet suorum scelerum, vt iniquitatem commissam aut conceptam in excelso aliquo loco publicè palamq; proloquantur. † Adeò etiam temerarij, vt contra ipsum Deum, quamuis super omnia sit, audeant loqui quæ iniqua sunt.

9 Efferunt

9 Poſuerunt in cœlū os ſuū, & lingua eorum tranſiuit in terra.

9 Efferunt in cœlum os ſuum,& lingua ſua peruagantur vniuerſam ter
ram,neque ſupetis, neque inferis parcentes , ſed in omnes præ nimia ſu-
perbia venenatam ſuam linguam liberè exercentes.

10 † ideo conuertetur populus meus hic,
** dies pleni inuenientur in eis.*

10 Atque ob hæc fit,vt populus fidelis (cui me annumero) reuocetur
nonnunquã,& declinare incipiat ad hæc impiorũ ſtudia : * videtur enim
quod in impiis inueniuntur dies pleni,quódque in multam ſenectam vi-
uentes impij,omni fœlicitate perfruantur. † ob hæc item impiorum ſtu-
dia,& proſperitatem , plerunque fideles & iuſti animum ſuum accómo-
dant,ad conſiderandum eorum opera,ac fœlicitatis eorum rationem : &
ecce quod magis eos fluctuare facit,dum de his attentè cogitans , inue-
niunt in impiis dies & longæuos,& omni fœlicitate abundantes.

11 Et dixerunt quomodo ſcit Deus?
** & ſi eſt ſcientia in excelſo?*

11 Proinde in impiorum fœlicitate nonnihil ſcandalizati dixerũt apud e
ſe ſecũdùm carnis infirmitatẽ:Quomodo verũ eſt Deũ omnia ſcire & cu
rare,quæ hîc agũtur?* & an eſt omnium rerum ſcientia in altiſſimo Deo?

12 Ecce ipſi peccatores , & abundantes in ſeculo obtinuerunt diuitias,

12 Videri ſanè poteſt non cognoſcere , aut ſaltem non curare omnia
Deum,quoniam ecce iſti ſunt peccatores,& tamen abundantes in hoc ſe
culo,aſſecuti ſunt ingentes diuitias.

13 Et dixi : Ergo ſine cauſa iuſtificaui cor meum,
** & laui inter innocentes manus meas.*

13 Itaque apud memetipſum dixi:Si non curat terrena Deus , & ſi me-
liùs eſt peccatoribus quàm iuſtis,ergo fruſtra ſtudui cor meum emunda-
re,& mundum ſeruare ab omni iniuſtitia,* fruſtra mundans ab iniquita-
te cum innocentibus manus habere ſtudui.

14 Et fui flagellatus tota die , & caſtigatio mea in matutinum.

14 Quotidie enim pertuli varias afflictiones , & caſtigatio mea ſingulis
exortibus ſolis ſtatim incœpit.Nullis enim oritur dies, qui non mox mi-
hi aliquam adferat moleſtiam.

15 Si dicebam,narrabo ſic,
** ecce nationem filiorum tuorum reprobaui.*

15 Si dicebam in animo meo,vt ad iſtum modum loquerer,* ecce iam
ex altera parte inconueniens ſe offerebat.Conſequebatur enim quòd nõ
ſolùm me condemnarem vanitatis , ſed etiam totam nationem filiorum
tuorum reprobarem,quaſi fruſtra iuſtitiæ ſtudẽtem,cùm omnes hi , quos
pro filiis tuis habes,hîc variè affligantur.

16 Exiſtimabam vt cognoſcerẽ, hoc labor eſt ante me,

16 Itaque in hac animi perplexitate conſtitutus, cõſtitui in animo meo
horum rationem inueſtigando cognoſcere,& ſperaui me horum cauſam
facilè cognoſcere poſſe.* Verùm inueni id mihi eſſe difficillimum,

17 Donec intrem in ſanctuarium Dei,
** vt intelligã in nouiſſimis eorum.*

17 Donec ingrederer in ſecretiora Dei adita,animuſq; à cunctis creatu- f
ris abſtractus ſeſe Deo coniungerer, ſancta contemplatione totũ ſe addi-
cens voluntati diuinæ diſcendæ . * ſicque Deo me erudiente intelligerẽ,
quem finem habituri eſſent impij,qui hîc videntur fœlices.

18 Veruntamen propter dolos poſuiſti eis

** deieciſti eos dum alleuarentur.*

18 Sanè huic contemplationi deditus,didici te Domine dediſſe eis fœ- g
licitatem hanc temporalem,vt per eam deciperentur . Cùm enim ſemel
eos ab æterno reprobaueris,æternisque addixeris ſuppliciis,temporalia
eis in hoc mundo bona largiris, quibus tua gratia eos deſerente permit-
terentur abuti,ac abutendo grauiſſima ſibi cumulare ſupplicia,& ita ſecũ-
da fortuna blandiente decipi, vt futura nõn præuideant nec metuãt ma-
la.* Ecce enim Domine,dum exaltati ſunt impij iſti,dum ſe magis ac ma
gis eleuare conãtur,tu eos mox ab ea gloria & fœlicitate deiicies in ex-
tremas miſerias,quemadmodum & iam frequenter feciſti.

19 Quomodo facti ſunt in deſolationem,ſubitò defecerunt, perierunt propter iniquitatem ſuam.

19 Quam ſubitò enim frequenter impij deuaſtati ſunt,defecerunt, at-
que in nihilum redacti ſunt propter iniquitates ſuas.

20 Velut ſomnium ſurgentium,
** Domine in ciuitate tua imaginem ipſorum ad nihilum rediges.*

20 Quemadmodum ſomnium eorum qui expergiſcuntur perit & eua-
neſcit ſubitò,dormientem inani delectatione detentum ſua fraudans ex-
pectatione:*ita tu Domine in ſanctorum tuorum conſortio,ſupernaque
tua ciuitate ad nihilum rediges memoriam eorum ſplendidam,quã apud
omnes habebant,eorúmque fœlicitatem temporalem , quæ imago tan-
tùm & vmbra eſt fœlicitatis , non ipſa fœlicitas. Atque tum primùm de
præſenti ſtupore qui animum eorum captum tenet,euigilãtes , intelligẽt
ſe inanes omnium bonorum fuiſſe & eſſe , ſomnioque vano ſimillimam
fuiſſe,quæ blandiebatur in hoc mundo,fœlicitatem.

21 Quia inflammatũ eſt cor meum,& renes mei commutati ſunt,

** & ego ad nihilum redactus ſum,& neſciui.*

21 Et quidem Domine priuſquam hanc iudiciorum tuorum æquitatẽ
perpenderem , ex æmulatione & cogitationum varietate æſtuabat in me
cor meum irrequietum , ſed & interiores mei affectus commoti ſunt ſu-
per iniquos atque immutati, ita vt iam ea concupiſcere inciperem , quæ
ſequebantur impij:*ſicque propemodum conſumptus ſum,& virtute de-
ſerta in peccatum prolapſus,quaſi enim inſipiens iudiciorum tuorum ra
tionem non intellexi.

22 V[illegible] iumentum factus ſum apu[illegible]
** [illegible] ſemp[illegible] tecum.*

22 In expendendis conſiliis tuis ſimilis factus ſum bruto iumento, in-
telligentia omni deſtituto , nec curante niſi præſentia,* tua tamen gratia
factum eſt,vt à te non recederem,ſed apud te ſemper permanerem.

[illegible]ſti manum dexte[illegible]m, & in voluntate [illegible] deduxiſti me.

23 Cùm enim variis in meipſo cogitationibus cõflictatus vacillarẽ, ac
propemodũ à te recederem, tu me quaſi apprehẽſa manu dextera tenui-

* ꝙ cum gloria suscepisti me,

24 *Quid enim mihi est in cœlo? & à te quid volui super terram.*

25 *Defecit caro mea & cor meum, Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum.*

26 *Quia ecce qui elongant se à te, peribunt.*

* *perdidisti omnes qui fornicantur abs te.*

27 *Mihi autem adhærere Deo, bonū est, ponere in Domino Deo spem meam.*

28 *Vt annūtiem omnes prædicationes tuas in portis filiæ Sion.*

sti & benigna in me voluntate tua, mirabilique tuæ voluntatis consilio tu me sic deduxisti, vt etsi in insipientes illas inciderem cogitationes, nō tamen per eas à pietate deficerem: sed magis in ea proficerem, * sicque à te deductum me, priùs quodammodo brutum effectum, cum gloria postea suscepisti ad te, dum omni vacillatione superata, firmius tibi adhærere fecisti, post huius vitæ miserias me certò cum gloria ad te recepturus, cùm me tuæ maiestatis participem es redditurus.

24 Quid enim mihi, præter te, gratum est in cœlo: aut præ te solo quid desideraui super terram?

25 Præ nimio desiderio adhærēdi tibi deficit ac languescit & caro mea, & spiritus meus, * tu Deus vnicus es, quem desiderat atque in quem sperat cor meum, portio meā hæreditaria tu Deus es in æternum.

26 Idque meritò. Nam ecce qui à te procul recedunt peribunt, * perdes certissimè omnes eos qui, te derelicto, cui soli adhærere deberent & coniungi, aliquid super te amant, eique per amorem adhærent.

27 Mihi autem, optimum iudicaui adhærere per fidem & dilectionem Deo, ponereque in Domino Deo omnem meam fiduciam.

28 Vt perceptis à te Domine sempiternis tuis beneficiis, narrem semper omnes laudes tuas palàm, nempè in portis ciuitatis sanctæ Ierusalē, atque his locis, quibus frequens est hominum conuentus.

ANNOTATIONES.

a QVIA NON EST RESPECTVS, &c.] Hebræa ferè sic vertunt: Quia non sunt ligamina morti eorum, vel in morte eorū. Græca, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάνευσις τῷ θανάτῳ αὐτῶν, hoc est, quia non est, abnutio in morte eorū. Græca enim dictio ἀνάνευσις, nō significat respectum, sed recusationem & abnutionē, Cui consonat lectio Augustini, quæ habet, declinatio. Græcā lectionē sic intelligit Euthymius, vt sit sensus: quoniam mors quæ eis obuenit, non est abnuenda, aut respuenda, veluti quæ & secundùm naturam aduenit, & nulla cū violētia. Simili sensu quidam intelligūt in Hebræo significari, in impiorū morte non esse ligamina, hoc est, longos cruciatus, & moras diuturnas, sed placidè & tranquillè mori. Quanquam autem non satis videatur quod secutus noster interpres verterit, respectus: tamē hæc nostra lectio satis consentit cū eo quod D. Hieronymus vertit ex Hebræo: Quia non cogitauerunt de morte sua. Idem enim significabitur nostra lectione, si sic accipiatur: Nō est eis respectus morti eorū, hoc est, ad mortem ipsorum, id est, nō respiciūt, nec habent præ oculis mortem eis imminentem. Verùm quoniam his versibus non in quo peccent impij Propheta describere velle videtur, sed in quibus videātur esse fœlices, nēpe vt explicet quod in genere dixit, pacem peccatorū videns, ideo aliū in paraphrasi sensum secuti sumus, qui magis veræ interpretationi Hebræorū conuenit: Possunt enim Hebræa rectiùs intelligi, vt sit sensus, non ligantur ad mortem, hoc est, ad eam non vrgentur varijs morbis, aut hominum iniuria, sicut iusti.

b FIRMAMENTVM IN PLAGA.] Paraphrasis indicat duplicem huius partis sensum. Primùm negatiuè accipiendo, vt negatio, quæ ponitur in prima parte, hic repetatur. Secundò, accipiendo affirmatiuè, sine repetitione negationis.

c IN LABORE HOMINVM, &c. Labor in scripturis non significat tantùm molestiam operationum humanarum, sed quamuis afflictionem.

d INIQVITATEM IN EXCELSO, &c.] Quidā legunt per accusatiuum, in excelsum, & intelligunt in excelsum, hoc est, contra Deum, vt excelsum sit masculinum. Verùm id non patiuntur Græca, quæ, etsi habeāt accusatiuum, habent tamen neutrum genus εἰς τὸ ὕψος. Vnde & Augustinus legens, in altum, interpretatur clarè, & audientibus omnibus. Qui sensus consonat Hebræis, quæ habent, de excelso, scilicet, loco locuti sunt. Sic ergo & nostra litera accipienda est, siue legas in excelso, siue in excelsum. Euthymius quidem intelligit impios loqui iniquitatem contra Deum: sed per τὸ ὕψος, hoc est, altitudinem, intelligit diuinitatem.

e ET DIXERVNT QVOMODO SCIT, &c.] Sic ferè legitur, sed Hebræa & Græca habent præteritū, sciuit, quomodo & Augustinus legit, & glosa ordinaria habet ad marginē. Parū tamē refert vtrouis modo legatur.

f DONEC INTREM, &c.] Plerique ob tempora futuri tēporis hîc posita, intelligunt hîc Prophetā significare, non posse se huius difficultatis solutionem inuenire, priusquam in cœlestē Dei māsionē cautus hoc corpore ingressus fuerit. Verùm quoniā non videtur velle aperte rationē propositę difficultatis, cùm dicit: propter dolos, &c. conuenientius futura pro præteritis accipientur. Quoniam autem in sanctuario Dei fideles peculiariter Dei opera contemplantur & perpendunt, ideo quandocunque quis se per sanctā meditationē accommodat ad considerādum opera Dei, iam ingredi dicitur in sanctuaria Dei vbi de his quæ Dei sunt, à Deo erudi sui. Quod autē dicitur: intelligā in nouissimis eorū: Hebraica phrasi dictum est, pro intelligam nouissima eorū.

g PROPTER DOLOS POSVISTI EIS.] Difficultatē habet hæc oratio, tum quia videtur Deo dolum ascribere, tū quia nō dicitur quid Deus illis posuerit. Græca autem ad auferendam hanc incommoditatem additum habent aliquid quod Hebræa non habēt. Habēt enim sic: propter dolos posuisti eis κακά, id est, mala. Et sunc sensus est: Propter fraudes impiorum, quibus innocentes oppresserunt, in eis præparasti æterna supplicia. Verùm aliud Hebræa videntur velle significare, & Propheta hîc videtur velle reddere rationem diu iam quæsitā, quare scilicet impiis omnia in hoc mundo prosperè eueniant, atque hanc significare eam esse, vt per [illegible] temporalē à Deo illis datam decipiātur. [illegible] tamen ita oportet intelligi, vt præpositio pro [illegible] nō accipiatur, vt denotet propriam causam fin[illegible] tantùm consecutionem rei, quæ Deo permitt[illegible] autem faciente consequitur, per impiorum [illegible] prosperitate illis à Deo concessa, quomodo [illegible] in Scripturis accipitur coniunctio, vt. Huic sensui consentit quod aliqui ex Hebræo vertunt: In adulatione posuisti eis. Porrò, posuisti, Hebraica phrasi positum est, pro dedisti.

h IN VOLVNTATE TVA DEDVXISTI, &c. Græcis non est, voluntate, sed βουλῇ hoc est, consilio, quoniā & Hebræa habent. At interpres videtur legisse, θελήματι: nam ea dictio voluntatem significat. Sunt autem qui intelligunt significari Deum deduxisse Prophetā in cognitionem consilij sui, vt, scilicet, cognosceret quo consilio impij hic sint fœlices, pij verò opprimantur. Verùm vt istud significaretur, dicendum fuerat: in consilium tuum. Nūc autem dicitur ἐν βουλῇ σου, in consilio tuo. Proinde rectiùs accipitur de consilio illo Dei, quo mirabiliter pios sinit incidere in zelum illū & indignationem contra impios: sic tamē, vt per varias cogitationes nō excidant à pietate, sed magis in ea proficiant atque post fluctuationē confirmentur. Siue igitur codē recet dit siue dicat, in volūtate tua: siue, in consilio tuo. In eo autē quod sequitur: Et cū gloria suscepisti me. Hebræa habent futurū tempus, suscipies: & additur dictio ordinē significans: post. Est enim, & pòst cū gloria suscipies me, vel Et pòst gloria suscipiet me. At in Psalmis maximè nouum non est, vt præteritum pro futuro, & contrà ponatur. Indicat autem paraphrasis, quomodo hæc pars ad vtrumque tempus referri possit.

Intellectus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIII.

Præsens Psalmus manifestè ad literam est querimonia de vastatione ciuitatis Ierusalem,& prophanatione templi eius: Quare sunt qui eum non putent cōpositum ab Asaph illo primo qui fuit cantor tēporibus Dauidis : sed vel à posteris eius,quorum ordo patris nomen retinuerit,vel ab aliquo de familia Asaph,habente nomen patris familiæ. Alij tamen verisimilius editum putant à primo illo Asaph, spiritu prophetico præuidente vastatione Ierusalē & tēpli,quæ eo tempore nondum facta fuerat.Plerique autem Iudæorum,quidā etiam nostrorū.canere Psalmū intelligūt de ea vastatione,quæ facta est per Titum & Vespasianum,quam & nunc adhuc patiuntur,expectantes per aduentū Messiæ ab ea liberari.Verùm vt vana est eorū expectatio, ita Iudæis excæcatis pie adeo vores,quales hic Psalmus memorat omninò non conueniunt,sicut nec oues pascuæ Dei, & pauperes eius nominari amplius possunt qui se Dei inimicos constituerunt,quos etiam Romani nequaquam in odium religionis & cultus veri Dei deuastauerunt:sed ob superbam eorū rebelliōnē Deo ita ordinante,propter crudelitatem in Messiam ab eis cōmissam.Sed nec de ea deuastatione intelligendus videtur,quæ per Nabuchodonosor cōtigit Iudæis,de qua plerique Psalmum interpretantur. Tunc enim prophetas suos habuere Iudæi,qui finem desolationis prædicerēt, cùm Psalmus conqueratur nō fuisse aliquē Prophetā.Proinde conueniētiùs de ea intelligitur quæ inter has duas media fuit,quæ scilicet,facta est per Antiochum Epiphanem tempore Machabæorum.Hanc itaque præuidens in spiritu propheta,in persona populi Israelitici grauiter afflicti,primùm queritur de templi,ciuitatis populiq; sancti vastatione,deq; impiatū gentiū in Deum & sanctos eius contumelia:tum postquam ad suffulciendum spē cōmemorauit aliquot Dei facinora pro populo suo edita,& potentiam eius,qua omnia simul creauit,orat, vt vel ob suam ipsius gloriam Deus vindicet sanctos,impijs gētibus digna vltione repressis.Cùm autem hæc vastatio ciuitatis,& prophanatio templi,quæ per Antiochum facta est,figura fuerit prophanationis & vastationis Ecclesiæ,quæ per Mahometum,eiusq; sequaces facta est,quotidieq; fit, & eius quoque quæ per nouissimum Antichristum futura est,cuius typum prætulisse Antiochum satis ex Daniele constat. secundùm mysticum sensum intelligendum est,Prophetam etiam de his vastationibus hoc Psalmo conqueri ex persona Ecclesiæ fidelium.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Vt quid Deus repulisti in finem?
** iratus est furor tuus super oues pascuæ tuæ?*

T quare ô Deus,ita te geris erga nos, vt videaris nos à tua cura & fauore abiecisse penitus & in perpetuum,tanquā nullam ampliùs nostri rationem te habiturum statueris? * cur, optimè Deus,indignationis tuæ seueritas manet in eis,quos tibi delegisti in oues pascuæ tuæ,vt,scilicet,eos pascas,cures,& regas? Psal. 73.

2 Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio.

2 Qui iā diu nostri visus es fuisse immemor,declara, quæso te memorē a
esse eius cōgregationis, quā tibi propriā fecisti, possidens eā in peculiarē hęreditatē,nō ab heri aut hodie,sed à diebus antiquis,dum eam ex Ægyptiaca seruitute assertam,tibi in peculiū ex omnibus gētibus delegisti.

3 Redemisti virgam hæreditatis tuæ.
** mons Sion, in quo habitasti in eo.*

3 Liberasti enim è durissima seruitute nos quos tanq[illegible]m virga mensoria ab aliis separasti tibi in tuam hæreditatem.* Mons Sion iam ab hostibus vastatus,ipse est in quo habitare solitus es.

4 Leua manus tuas in superbias eorum in finem.
** quāta malignatus est inimicus in sancto?*

4 Proinde vt tua clementia respondeat pristinis tuis benef[illegible]ciis nobis exhibitis, ne quæso omnipotentiæ & [illegible]stitiæ tuæ manus diutiùs demittas,sed eas eleua,& exere contr[illegible] [illegible]bias hostium nostrorum,vsquequo penitus eos perdas.* Sunt enim & grauia multa valdè, quæ inimici maligne egerunt in templo sancto tuo.

5 & gloriati sunt qui oderunt te,
** in medio solennitatis tuæ.*

5 Aduersarij tui victores effecti sublata voce clamauerunt, * idque in ipsis tuis festis solennibus,prophanātes ea,& in eis contra te gloriantes, in quibus decebat nos præ gaudio cantare in honorem tuum. b

6 Posuerūt signa sua , signa:
** & non cognouerunt, sicut in exitu super summum,*

6 Vexilla sua in excelso loco quasi in portis ciuitatis, per quas omnes egrediuntur,ipsi erexerunt in manifestæ victoriæ signa, * & non cognouerunt se tua permissione hanc victoriam esse consecutos,nō sua virtute, cui eam ascribebant:nec agnouerunt aliquam in loco tuo excellentiam, neque reuerentiam deferendam templo arbitrati sunt. c

7 Quasi in sylua lignorum, securibus exciderūt [illegible] eius [illegible]
** in securi & ascia deiecerunt eam.*

7 Non aliter enim quàm si syluam lignorum ingressi fuissent, ita sine omni reuerentia nulli rei parcentes,omnes pariter exciderunt securibus ianuas ciuitatis,& domus tuæ,* per securem & asciam,aliaque id generis [illegible]menta deiecerunt eam.

8 Incenderūt igni sanctuarium tuum in terra,
** polluerunt tabernaculum nominis tui.*

8 I[illegible]enderunt igne sanctum habitaculum tuum,quod tibi in terra delegisti,prophanarunt tabernaculum nomini tuo sancto cōsecratum, detrahentes illud in terram,omnique sua gloria spoliantes, & verò Dei cultu sublato,falsorum deorum cultum in ipsum inferentes.

9 Dixerunt in corde suo cognatio eorum simul,
** quiescere faciamus omnes dies festos Dei à terra.*

9 Omnis illorum praua generatio pariter inter se dixerunt : * Cessare d
faciamus in terra omnes festiuitates, omnēque cultum Dei, quem colit populus istę.

10 Signa nostra non vidimus, iam non est propheta:

10 Plerique itaque nostrū his grauissimis & diuturnis malis commoti, iā desperantes,dixerūt:Hactenus non vidimus aliqua talia Dei miracula,

ac diuinæ in nos beneficentiæ portenta, qualia nobis promissa sunt in le
ge, & pro patribus nostris edi solita non est iam propheta aliquis vt olim
esse solet, qui à Domino missus potens sit io miraculis & sermone, quique
nos consoletur, ac indicet, quandiu duratura sit hæc tribulatio,* proinde
apparet Deum ampliùs non habiturum curam nostri, sed tanquam alie-
nos & incognitos à se nos reiecisse.

** & nos non cognoscet amplius.*

11 Vsquequo Deus improperabit inimicus?
** irritat aduersarius nomē tuum in finem?*

11 Quousque fines, ô Deus, inimicum exprobrare tibi?* num feres vt
aduersarius tuus sanctum nomen tuum suis blasphemiis ad iracundiam
prouocet in perpetuum?

12 Vt quid auertis manum tuam? & dexteram tuā de medio sinu tuo in finem?

12 Quare in perpetuum recusas manum tuam dexteram proferre è si- e
nu tuo, ad adiuuandum nos, & vindicandum hostes tuos?* Vt quid otio-
so homini similis, qui manum suam in sinu reconditam seruat, proferre
cessas tuam pro nostra salute & hostium vltione omnipotentiam?

13 Deus autem rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ.

13 Nequaquam sanè impotétiæ ascribi potest, quod hactenus suam no-
bis Deus salutem differt. Ipse enim Deus regem nostrum se exhibēs ante
multa secula, olim sua virtute patribus nostris operatus est salutem, idq; f
quasi in medio terræ, hoc est, palàm, atque in conspectu omnium popu-
lorū, cùm, scilicet, ab Ægyptiaca seruitute patres nostros per varia si-
gnorum prodigia assereret.

14 Tu confirmasti in virtute tua mare:
** contribulasti capita draconum in aquis.*

14 Tu Domine tua potentia consolidasti fluidum mare, vt esset patri-
bus nostris transeundi locus,* atque in eisdem aquis, per quas eduxeras
tuos saluos, omnino perdidisti Ægyptios, qui draconibus immanitate si-
miles erant, cupientes deuorare populum tuum.

15 Tu confregisti capita draconis,
** † dedisti eum escam populis Æthiopum.*

15 Fregisti vires Pharaonis, qui similis videbatur draconi maximo, &
capita multa habēti:* obiecisti eum cum suis deuorandū auibus coruini
generis, quæ in desertis locis versari solent, & victitare cadaueribus: † Æ-
thiopum etiam genti, Ægyptiis semper infestissimæ, Pharaonem denter-
sum cum suis dedisti in escam, atque in oblectationem & derisionem.

16 Tu dirupisti fontes & torrentes,
** tu siccasti fluuios Ethan.*

16 Post hæc tu discindendo semel atque iterum petram, profluere feci
sti ea ea aquas, in modum fontium scaturientes, atque in modum flumi-
num ac torrentium abundantes:* è contrario tu aliquoties rapidissimos g
ac maximos fluuios exsiccasti, vt cùm Iordanem patres nostros sicco pe-
de transire fecisti.

17 Tuus est dies, & tua est nox,
** & tu fabricatus es auroram & solem.*

17 Nec in nobis tantū tua declarata est potentia, sed & in cunctis crea-
turis. A te enim creata sunt dies & nox, atque è tua ordinatione & impe-
rio est eorum vicissitudo:* tu condidisti & luminaria minora, qualis est
aurora: & maiora, qualis est sol.

18 Tu fecisti omnes terminos terræ, æstatem & ver tu plasmasti ea.*

18 Tu fecisti omnes fines terræ,* æstatem & ver, omnesque anni partes
tu pro hominum commoditate distinxisti, Dominus nimirum & cœli, &
terræ & temporis, & proinde etiam omnium quæ in eis sunt.

19 Memor esto huius, inimicus improperauit domino,
** & populus insipiens incitauit nomen tuum.*

19 Cùm itaque tanta sit, Domine, tua potentia, declara quæso te [illegible] le
memorem istius, quòd, scilicet, inimicus populus exprobauit, tibi D[illegible]mi-
no infirmitatem & impotentiam obiiciens,* & populus iste st[illegible]us, [illegible]
blasphemiis ad iram prouocauit nomen tuum, ignorans longaminē t[illegible]a
patientiam ac omnipotentiam, suumque creatorem non agnoscens.

20 Ne tradas bestiis animas confitentes tibi:
** & animas pauperū tuorum ne obliuiscaris in finē.*

20 Ne quæso diutius permittas potestati ferocium hominum anim[illegible] h
eorum qui te colunt & laudant,* neque in perpetuum tuo fauore & ope
destitutas animas afflictorum, qui tuæ solius curæ relicti sunt, quique de
se nihil præsumentes, tibi simpliciter confidunt.

21 Respice in testamentum tuum,
** † quia repleti sunt qui obscurati sunt terræ domibus iniquitatem.*

21 Declara te respicere ad fœdus quod cum patribus nostris pepigisti. i
* Iam enim obscura & tenebrosa loca terræ repleta sunt habitaculis &
carceribus violentis in quibus per violentiam hostium nostrorum agere
cogimur. † Sed & impij homines obscuratum in terra cor habentes, iam
pleni sunt habitaculis iniustitiæ, quæ per vim & iniustitiam à nobis cum
omnibus bonis abstulerunt, diuites inde effecti & abund[illegible]antes.

22 Ne auertatur humilis factus confusus,
** pauper & inops laudabunt nomen tuum.*

22 Ne permittas vt populus tuus ad te humiliter confugiens, à conspe-
ctu tuo abeat sua spe frustratus:* non enim diuites isti in semetipsis con-
fidentes, nec putantes se mo auxilio egere, sed afflicti, & humano auxilio
destituti, cùm à te adiuti fuerint, laudabunt, & celebre facient magnum
nomen tuum.

23 Exurge Deus iudica causam tuam,
** memor esto improperiorum tuorum, eorum quæ ab insipiente sunt tota die.*

23 Declara itaque tuam contra inimicos potentiam, quam iam diu dis-
simulasti, dormienti similis: & defende non tam nostram quam tuam i-
psius causam, * per vindictæ illationem ostende te memorem esse impro-
periorum, quibus assiduè afficeris à populo isto insipiente.

24 Ne obliuiscaris voces inimicorum tuorum,
** superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper.*

24 Ne sic te geras quasi immemor sis earū vocum, quas cōtra te iactant
inimici tui:* ecce enim superba vociferatio eorū qui te oderūt, semper
exaltatur, assidueque maior fit & maior. Nec dubium est quin vsque ad te
in cœlis perueniat, ita vt ea non lateat te cuius oculis omnia sunt nud[illegible].

ANNOTATIONES.

a QVAS PASCVAE TVAE] Hanc orationem communiter interpretes ita interpretantur, vt sit sensus: Oues quas tu pascendas suscepisti, vt nomen, pascuæ, hîc non videatur accipi pro loco in quo quis pascitur seu pro ipso acto pastoris, pascua, scilicet, pro pastura. Si autem pro loco accipere quis velit sic explicabitur: Oues quæ in tuis pascuis pascuntur. Est autem ad literam, pascua Dei, ipsis Iudæis terra promissionis: nobis autem secundùm spiritum, Christi Ecclesia, in qua pascimur verbo vitæ æternæ, & pane corporis Domini.

b SICVT IN EXITV, &c. Græca, ὡς εἰς τὴν ἔξοδον ὑπεράνω, sicut in exitum desuper: desuper habet etiā lectio Augustini, vt ne quis interpretetur summum pro excelso Deo, Euthymius per exitum, portas ciuitatis intelligit, super quas superius vexilla erecta fuerint: & aduerbiū similitudinis, sicut, ad sensum propemodū superflue re. Illā autem partē, & non cognouerunt, per parenthesim interpositam accipere oportet. cuius partis duos sensus paraphrasis indicat, quorū posterior optimè conuenit sequentibus. Porrò quòd Hebræa aliter iā vertuntur, in causa est, quòd aliter Septuaginta legerunt, atque hodie legitur.

c INCENDERVNT IGNI, &c] Hic vnicus versus obstare videtur ne Psalmus referatur ad desolationem quæ facta est ab Antiocho, nam ab eo non legimus tēplum fuisse incensum. Sicut contrà, ne referatur ad eam vastationem quę facta est per Nabuchodonosor, obstat solùm quod dicitur Signa nostra nō vidimos, iā non est propheta: cùm eo tēpore fuerint Hieremias, Ezechiel, Daniel, & alij. Quamuis autem sub Antiocho non legamus tēplū incensum, sed tantùm prophanatū, legitur tamē li. 1. c. 1 Machab. ciuitas Ierusalē incolsa igni, & hāc aliquoties scriptura vocat Dei sanctuarium, sicut & totam terrā promissionis. Verisimile etiam est multas domos sacerdotū, tēplo adiacentes, incensas fuisse cū multis ad templum pertinentibus, atque ob id dictum esse, quod incenderint Dei sanctuarium. Qui autem propter hunc versum putant referendum Psalmū ad desolationem quæ facta est sub Nabuchodonosor, quādo templō omnino fuit incensum, ij quod dicitur, iam non est Propheta, intelligunt, vel esse voces impiorum Iudæorum, qui Hieremiam & alios pro Dei Prophetis nō agnouerūt, aut esse voces iustorum in populo qui erat in captiuitate, antequam Daniel prophetare inciperet: nam tūc etiam nō erat cum eis Hieremias, qui in Ægyptū abiēs ibi mortuus erat. Priori modo Lyranus. Secundò Caietanus. Euthymius intelligit esse verba hostium, populū Dei deuastantium. Quod antē additur, in terris, ex Græcorum & Hebræorum distinctione coniungendum est cū sequentibus, non cū præcedentibus: nec habent Græca, in terris, sed ἐν τῇ γῇ, in terrā, vt intelligatur tabernaculum Dei in terram detractum, siue quia solo fuit æquatum, siue quia fuit gloria eorum.

d QVIESCERE FACIAMVS.] Græca, ampliùs habens, nempe δεῦτε venire, quiescere faciamus pro eo autem quod nos legimus, quiescere, &c. apud Hebræos legitur verbū quod incendere significat, sicut & ex Hieronymi translatione patet. Vnde & annotauit Hiero. ad Suniam & Fretellam, Græcorū codices hic esse vitiatos, in quibus nunc legitur κατακαύσωμεν, id est, quiescere faciamus, cùm Septuaginta verterint κατακαύσωμεν, id est, incendamus. Porrò incensioni quā significat verbū Hebraicum, magis cōuenit, vt dictio, pro qua nos legimus solēnitates, accipiatur apud Hebræos pro synagogis: nā vtrumque illis significat. Itaque vertunt plerique: incēderunt synagogas Dei in terra

e VT QVID AVERTIS, &c.] Secundùm sensum in paraphrasi explicatū in hac oratione subintelligere oportet verbum proferre, aut simile, & est metaphora desumpta à moribus otiosorum hominum. Euthymius tamen alium reddit sensum, vt, scilicet, per sinū Dei, bonorum omnium thesaurus intelligatur, & manus dexteræ illā operationem significet, qua sua dona Deus dispēsat: & sit sensus. Quare auertis manum tuam à sinu tuo, vt iam non mittas manum tuam in sinū vt ex eo tua beneficia nobis largiaris? hoc est. quare bona tua ampliùs nobis non participas, sicut olim?

f OPERATVS EST, &c] Secundùm misticū sensum istud intelligi debet de ea salute, quam pro nobis in cruce Christus operatus est, in quam in medio terræ operatus dicitur, siue quia in conspectu omnium hominum, siue quia Iudæa meditullium est terræ.

g SICCASTI FLVVIOS ETHAN, &c] Plerique nomen, Ethan, putant esse nomen propriū loci eius, in quo tertio loco castrametati sunt filij Israel: atque per fluuios Ethan, significari mare rubrū et loca proxima. Verùm aliter scribitur nomen loci illius, quam nomen hic positū. Illud enim per, m, in fine, istud verò per, n, in fine apud Hebræos, scribitur. Proinde rectiùs accipitur tanquā nomen appellatiuum, significans idē quod fortes & magnos Per fluuios autem magnos, synecdochice fluuium Iordanem significat, numero, scilicet, plurali posito singulari. Chaldæus tamen paraphrastes non tantùm Iordanem, sed & flumen Arnon pro transitu Israelis ea siccatum, intelligit.

h NE TRADAS BESTIIS ANIMAS, &c.] Sic rectiùs legitur, quàm, animas confitentium tibi. Et adhuc præferēda est lectio, quæ inuenitur in quibusdam libris per singularem numerum: Animam cōfitentem tibi Sic enim habent originalia & Græca & Hebræa Sic & August. legit, quamuis virōuis modo legatur parum refert, cùm singulare pro plurali positum sit

i REPLETI SVNT QVI OBSCVRATI SVNT, &c.] Genitiuū, terræ, ex Græcis, sed magis ex Hebræis constat cōstrui debere cū participio, obscurati, nō cum, domibus, vel, iniquitatū Accedit autem nostra litera ad sensum Hebraicæ lectionis, si subintelligamus in adiectiuo, obscurati, substantiuū loci hoc modo: Obscuri loci terræ pleni sunt domibus iniquitatū. Potest tamē & ad homines referri, vt indicat secundo loco paraphrasis.

In finem ne corrumpas Psalmus Cantici Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIIII.

Hoc Psalmo Propheta nunc se, nunc Deum loquentem vicissim introducit. Et Dominum quidem semel atque iterū prædicentem facit iustum suum iudicium, quo omnes pro meritis suo tempore iudicaturus est, deprimens impios, exaltans iustos: se verò iudicij huius consideratione testatur impios admonuisse, ne se contra Deū efferrent, & cū iustis se iustissimū Dominum semper celebraturum promittit, nimirum quòd per eius iustitiā omnes iustos prauideret ab impiorum violentia liberandos, quemadmodum & frequenter etiam nunc in hoc mundo liberātur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitebimur tibi Deus, confitebimur,

** & inuocabimus nomen tuum.*

2 Narrabimus mirabilia tua.

** Cùm accepero tempus, ego iustitia iudicabo.*

CVM iam aliquoties Domine tuam iustitiā experti simus in vindicando nos ab impiorum improbitate, eandemque tua iustitia nos semel ab impiis perfectè liberandos cōfidamus, hinc, ô Deus laudabimus te semper, laudabimus inquam, * simúlque in omni tribulatione inuocabimus nomen tuum pro auxilio.

2 Narrabimus mirabilia opera tua, quæ pro tuis designasti per summā tuam iustitiam, & aliquando consummatiùs designabis. Sic enim dixisti, iudicij tui æquitatē nobis manifestans: * Cùm veniet coram me tempus ad iudicandū definitum, tūc qui facta hominum dissimulare videor, quæ iusta sunt & recta iudicabo, reddens vnicuique secundùm merita sua.

3 *Liquefacta eſt terra, & omnes qui habitant in ea, * ego confirmaui columnas eius.*

4 *Dixi iniquis: Nolite inique agere.* & delinquentibus: Nolite exaltare cornu.*

5 *Nolite extollere in altum cornu veſtrum,*

* *nolite loqui aduerſus Deum iniquitatem.*

6 *Quia neque ab Oriente, neque à deſertis montibus, quoniam Deus iudex eſt.*

7 *Hunc humiliat, & hunc exaltat,*

* *quia calix in manu Domini, vini meri plenus miſto.*

8 † *Et inclinauit ex hoc in hoc,*

* *verumtamen fex eius non eſt exinanita,*

* *bibent omnes peccatores terræ.*

9 *Ego autem annuntiabo in ſeculũ, cãtabo Deo Iacob.*

10 *Et omnia cornua peccatorum confringam, * & exaltabuntur cornua iuſti.*

3 Id cum fiet, per terribilium aduentum præſentiæ meæ liqueſcet terra, omni ſua virtute deſtituta, & omnino immutata, ſimul omnes habitantes in ea præ metu exanimabuntur: *ego enim fundamenta illius iccirco, velut columnis ſtabiliui quare & concutere eam mihi difficile non erit, cùm voluero.

4 Huius itaque metuẽdi tui iudicij cõſideratione, ſæpe admonui ſtultos impios, dicens eis: Nolite iniquè agere: & delinquentibus dixi: Nolite gloriari, & præſumere in veſtris viribus atque potentia.

5 Nolite, inquam, in ſublime attollere veſtram potentiam ac iactabundam gloriationem, de veſtra potentia ſuperbe ſine Dei metu gloriantes; * neque loquamini contra Deum quæ iniqua ſunt.

6 Quoniam neque ab Oriente, neque ab occidente, neque ab Auſtro, vbi ſunt deſerta montoſa, cuiquam continget quod eum ſolidè magnum faciet. Deus enim ſolus omnium iudex eſt.

7 Itaque ipſe ſolus pro ſua æquitate hunc quidem deprimit, illum autem erigit in altum.* Ideo quoque contra Deum nolite ſuperbire, quia in manu Domini eſt calix iræ ac furoris ſui, plenus vino nequaquam diluto, ſed fortiſſimo, vtpote meraco, eóque admodum turbido, atque variè permiſto. Apud ipſum enim iã parata eſt impiis ſua portio admodum amara, quam tanquam portionem vini fortiſſimi & auſteri, ſed tamẽ valde turbidi, & ob id ingrati, epotare cogẽtur, ita vt eius inebriandi, vt omnes illorum vires, mentiſque harmonia ſoluenda ſit.

8 Et inclinauit Deus hunc calicem ex parte vna in partem aliam, quẽadmodũ fieri ſolet, cùm diuerſis idem calix propinatur bibẽdus. † ex hoc enim ſuæ retributionis poculo, propinauit Deus nunc his, nunc illis impiis cùm voluit. grauem eis pro ſuis demeritis calamitatem immittens.

* Veruntamẽ fex ipſius calicis nondũ eſt euacuata, nõdũ extremas vltionis ſuæ pœnas, quas adhuc reſeruat, impios ſẽtire fecit.* has certè, tãquã feces impotabiles, epotare nouiſſimè cogẽtur omnes peccatores terræ.

9 Ego autem hanc diuinæ iuſtitiæ æquitatem annunnabo hominibus ſemper, atque ob eam cantabo Pſalmum in honorem Dei Iacob.

10 Sic enim inquit Dominus, Ego ſuo tempore confringam omnem impiorum ſuperbiam & potentiam, qua ſeſe in hoc mundo ſuperbe extulerunt: * & contra, efficiam, vt humilium iuſtorum gloria atque potentia ſit & exaltata.

ANNOTATIONES.

a CONFITEBIMVR TIBI DEVS, &c.] Difficultatẽ magnam in Pſalmo facit, quòd cum vna & eadem perſona ſemper loqui videatur in omnibus verſibus, non tamẽ eidem perſonę omnia commodè conuenire poſſint. Et quidem ſunt plerique, qui Chriſtum in toto Pſalmo loqui intelligunt nunc quidem ſecundum humanitatem, nunc verò ſecundum diuinitatem: vt cùm ſe iudicaturũ dicat, quatenus Deus eſt loquatur: cùm admonuiſſe ſe impios dicit, quatenus homo eſt loquatur. Verum cum Pater non iudicet quenquã, ſed omne iudicium dederit Filio, dans ei poteſtatem iudicium facere, non ſolum quatenus Deus, ſed etiam quatenus filius hominis, vt dicitur Ioan. 5. idem non videtur in Chriſtum quadrare, q̃ in hoc Pſalmo dicitur admonuiſſe impios de iudicio Dei: quòd is qui hic dicitur admonuiſſe iniquos, non ſibi competere ſignificat iudicium ſed alteri a ſe nempe Deo Proinde conuenientiùs hunc Pſalmum interpretatur, qui viciſſim nunc prophetam, nunc dominum loquẽtem intelligunt, etiam ſi mutationis perſonarum nulla nota interponatur: nam id in Prophetis frequens eſt, & maxime in Canticis Canticorum.

b LIQVEFACTA EST TERRA.] Quidam hũc verſum ad primum Chriſti aduentũ referunt, vt ſit ſenſus: Cum omnes habitatores terrę in omnia vitia liberè deducerent & diſſoluerentur, ego veniens in hunc mundũ, quoſdam velut columnas terræ ſtabiliui, Apoſtolos, ſcilicet, per quos Chriſtus ædificiũ Eccleſiæ ſuæ ſubſtẽtauit & ſtabiliuit, qui & apud Paulũ ad Galat. 2. colũnæ dicuntur. Verum quoniam in his quæ non præcedũt, & in ſequentibus, de iudicio fit mentio, rectiùs hunc verſus ad ſecundum Chriſti aduentum referunt, vt præteritum, liquefacta eſt, exponatur per futurũ, liqueſcet vt habet paraphraſis. Sunt autem qui hunc verſum referentes, ad ſecundum Chriſti aduentũ, aliter intelligunt quam habet paraphraſis, vt verbum, confirmaui, etiam pro futuro accipiatur, & colũnæ intelligantur omnes iuſti, qui ſunt quaſi fundamenta terræ. Itaque ſenſus erit, omnes terrenı homines in nouiſſimo iudicij die præ nimio metu liqueſcẽt, & exanimabuntur. Verum iuſtos ego confirmabo & ſtabiliam ne terrore præſentiæ meæ deficiant.

c QVIA NEQVE AB, &c.] Oratio iſta imperfecta indubiè eſt, & a diuerſis vario modo perficitur, & [illegible] que quidem hoc modo, neque ab Oriẽte, &c. eſt aliquis qui latere poterit Deũ in illo die Alij autem aliter Verum annotandum in Hebræis pro dictione, montium, poni dictionem הרים Harim, quæ ſi accipiatur eſſe nomen, ſignificat montes ſi vero vt ſit verbũ infinitiui modi in coniugatione hiphil a themate, רום Rum ſignificat exaltationẽ. Atque ſic magis apud Hebræos accipienda videtur Itaque plerique vertũt neque ab Oriẽte, neque ab Occidente, neque à deſerto, exaltatio, ſcilicet, eſt Qui ſenſus cõuenit optime & præcedentibus, vbi de exaltatione cornu fit mentio, & ſequentibus vbi ſolus Deus iudex dicitur quos vult exaltare: proinde conuenientior complectio ſententiæ ea videtur, quam ſequitur paraphraſis.

d CALIX IN MANV DOMINI.] Calix in Scripturis, Dei remuneratio & portio ab eo attributa intelligitur. & nũc quidẽ in bonã, nunc in malam partem. [illegible] cultatẽ autem hic facit, quod calix iſte [illegible] quo hic [illegible] ne mentio, dicitur eſſe vini meri plenus miſto. contraria enim inter ſe illa videntur vt ſit calix vini meri, hoc eſt, puri, & tamen plenus miſto. Proinde ſunt plerique, qui calice hic accipiunt pro diuina remuneratione, qua & bonis bona, & malis mala diſtribuit. & vinũ merum referatur ad iuſtos, miſtũ autẽ ad impios Secundum quem intellectum genuinus, vinũ meri, ſcilicet [illegible] calix [illegible] tinuo, calix non cũ miſto, vt ſit ſenſus in manu Domini eſt calix puri vini, q̃ piis, ſcilicet, præbet. [illegible] calix etiã eſt plenus miſto, quod propinabit [illegible] ſi hunc locũ cõferamus cũ aliis [illegible] in quibus fit mentio de calice vini qui eſt in manu Domini, vt Iſaiæ 51 & Hiere 25. Apocalypſis 16 & aliis locis, vt-

cis,videbimus conuenientiùs esse, vt calix hic tantū in malam accipiatur partē pro diuina vltione & vindicta: neque contrarietatem habet, quod dicit calicē esse plenum misto vini meri. Potest enim vinū esse purum, hoc est, alienum ab omni aquæ admistione, & tamē esse mistum, siue quia turbidum est & fœculētum, siue quia ex variis vini speciebus confusum. Hunc itaque calicē dicit esse in manu Domini, quia ex Dei dispensatione vnicuiq; sua merces contingit. Calicem autē vini, quia mē inebriat & à sese alienat: Meri autē vini dicit, ad significādā diuinæ vltionis efficaciā: plenum autē misto, siue ad significandū horrorem diuinæ vindictæ, sicut à turbido fœculento vino abhorremus, siue quia diuina vltio varias in se pœnas & calamitates continet.

c ET INCLINAVIT EX HOC IN HOC] Hebræa tantùm habent: Et effudit ex hoc. s. calice. Augustini lectio habet, Et inclinauit ex hoc in hūc: & refert, hoc & hūc ad duo illa hominū genera de quibus superiùs, hūc humiliat, & hūc exaltat. At Græca habent neutrum genus ἐκ τούτου εἰς τοῦτο Proinde cōuenit sic intelligere, vt indicat paraphrasis, nēpe calice hūc in varias partes Deū inclinare, vt quibusuis omnibus sufficiat impiis potandis

EGO AVTEM, &c.] Græcis nō est annūtiabo, sed ἀγαλλιάσομαι, hoc est, exultabo. Vnde Augustini lectio habet, gaudebo. Hebræa tamē dictio significat annūtiare. Vnde D. Hieron. vertit: Ego autē annūtiabo. Ex vtraq; ergo versione secundum Hebraicā veritatē habemus, annūtiabo, nisi forte interpres noster apud Græcos legit nō ἀγαλλιάσομαι, sed ἀναγγελῶ. Certè cùm hic versus omnino videatur dici ex psona Prophetæ, & sequēs versus etiā videatur dici ex eadē persona, ex qua iste: videndū nū sequens versus sic accipiēdus sit vt Propheta dicat se cōfracturū cornua peccatorū, quia sua cōtinua admonitione, ac qua superius meminit, & diuini iudicij cōmemoratione, impiorū superbiā sit repressurus, quomodo & Paulus se arma dicit habere potentia Deo, ad destructionem munitionū, consiliáque destruere, & omnem altitudinem extollentē se aduersus scientiam Dei. f

In finem in laudibus Psalmus Asaph canticum ad Assyrios.

ARGVMENTVM PSALMI LXXV.

Præsens Psalmus eiusdem ferè argumenti cum Psalmo 47. apertè satis ad literam celebrat præclaram aliquā hostiū deiectionem, qua suā Deus in Ierusalem potentiam demonstrauit, seq; præsidem ac Deum Iudææ declarauit. Ea ex Psalmi verbis maximè videtur fuisse illa, quam de Assyriis sub rege Ezechia populo suo contulit, dum vna nocte centū & octoginta quinque millia in exercitu Sennacherib obsidentis Ierusalē occidit. Quod & inscriptio Latinorum & Græcorū codicū indicat, in quibus legitur in titulo: ad Assyrium quāuis ea verba in Hebræis nòn inueniātur. Huius itaque victoriæ occasione Propheta canit hoc Psalmo defensam insigniter à Deo Ierusalem, atque in ea Dei præsentiam declaratā, dum ibi hostes ciuitatem oppugnantes sua virtute mirabiliter prostrauit, iustum de cœlo iudicium pro suis faciens, propter quod & potentiam eius sicut supereminētem omnibus, ita vnicè formidabilem celebrat atque ad cultum & victimarum oblationem pro gratiarum actione populum Dei inuitat. Cùm autem temporalis illa liberatio ciuitatis Ierosolymitanæ figura fuerit eius, qua Ecclesiam suam quæ vera Ierusalem est & Sion, liberauit primùm ab obstinato eius hoste diabolo, per Sennacherib Assyrium adumbrato: deinde & à tyrannis multis Ecclesiam oppugnantibus, & qua postremùm eandē liberaturus est in nouissimo die ab omnibus impiorum oppugnationibus, debet secundùm mysticum sensum Psalmus accipi, vt canticum Ecclesiæ fidelium celebrantis Dei potentiam & iustitiam in sui defensione & vindicatione ostensam, & ampliùs adhuc in nouissimo die ostendendam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Notus in Iudæa Deus: * in Israël magnum nomen eius.*

ROPTEREA quòd suam Deus in Iudæa potentiam cōtra hostes nostros mirabiliter declarauit, ob id celebris factus est in Iudæa, * & præclarum est nomen eius in Israëlitico populo. *Psal. 75.*

*2 Et factus est in pace locus eius, * & habitatio eius in Sion.*

2 Iam declarauit omnibus gentibus, in Salem, quæ interpretatur pax, esse locū suum in quo peculiariter habitat: & mansionem suam peculiariter esse in monte Sion ostendit, cùm hunc locum sic vnicè ab impiorum violentia immunem seruauerit.

*3 Ibi confregit potentias arcuum, * scutum, gladiū, & bellum.*

3 Ibi enim confregit vires arcuum, vt nihil contra nos possent. Ibi confregit & hostium tela, quæ arcuum sunt vires: * scutum quoque, gladium, ac totū denique bellum. Ibi sua virtute omnem hostilem apparatum dissoluit, & inanem reddidit, ac bellum contra eum excitatum cessare fecit. a

4 Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis.

** turbati sunt omnes insipientes * corde.*

4 Cum in maxim[illegible] mœroris caligine degeremus, ac tetra desperationis nube c[illegible]ndati essemus, tu ab altissimis cœlorum montibus, qui ab initio semper firmi perstiterunt, luce tua nos mirabiliter & magnificè perfudisti, læti[illegible]ando nos splendore auxilij & opis tuæ, quo tuo splendore sicut nos exhilarasti, * ita cōtrà per ipsum omnes hostes nostri corde valdè insipientes, velut oculis perstrictis conturbati sunt, cùm inopinatum & nobis auxilium & sibi exterminium cernerent, verè insipientes, vt qui se ibi resistere posse præsumerent.

*5 Dormierūt somnum suū. * & nihil inuenerūt omnes viri diuitiarum in manibus suis.*

5 Dormierūt somnū mortis, & morte illis immissa, ita elanguerūt, quomodo solet apprimens somnus omnes simul vires auferre, nec inuenerunt omnes viri isti, in diuitiis ac viribus suis confidentes, aliquid in manibus suis, quo se defenderent, & saluarent.

6 Ab increpatione tua Deus Iacob dormitauerunt qui ascenderunt equos.

6 Non autē à natura, non nostris viribus, sed per tuam increpationem, soloque tuæ seueritatis iussu omnipotenti factum est, vt mortem oppeterint hi, qui in equis suis & curribus, quos ascendere solebāt, cōfisi fuerūt.

7 Terribilis es, & quis resistet tibi? ex tunc ira tua.

7 Vehementissimè certè metuendus es tu, & solus meritò metuendus. Non enim est aliquis quantumuis potens, quantumuis multo exercitu instructus, qui resistere valeat tibi, ex quo tēpore ira tua desæuire cœperit.

8 De cælo auditum fecisti iudicium, & terra tremuit, & quieuit.

8 E cœlo tu pro nobis protulisti iustum iudicium, illud omnibus genti- e
bus audiri fecisti, cùm palàm cœlesti virtute pro nobis depugnasti [illegible]m
tyrannis, * habitatores terræ timuerunt, & quieuerunt, nemine eorũ v[illegible]
mutire, vel sese mouere contra nos audente, aut valente.

9 Cùm exurgeres in iudicium Deus, vt saluos faceres omnes mansuetos terræ.

9 Cùm tu Deus post longam dissimulationem teipsum palam proferres
ad proferendum iudicium cõtra malos, * vt liberos redderes à tyrannide
illorum pios qui degunt in terra: Quod & ipsum consummatissi[illegible] factu
rus es in nouissimo tui iudicij die, quando te adueniẽte in mund[illegible] ad [illegible]in
dicandũ omnes pios ab impiorũ violẽtia, omnes habitatores terræ timo-
re magno adeò cõmouebuntur, vt contra nihil mutire vel tẽtare audeãt.

*10 † Quoniam cogitatio hominis confitebitur tibi, * & reliquiæ cogitationis diẽ festum agent tibi.*

10 Sanè ex recogitatione huius liberationis homines pij laudabũt t[illegible] * &
ex memoria relicta ex hac recogitatione, te solenniter ac palam ce[illegible]ebra f
bunt ac venerabũtur. † Indignabunda quoque, & malitiosa cogitatio ho-
stium nostrorum in laudem & confessionẽ nominis tui, ô Deus, conuer-
tetur & cedet. Nam iam hostes nostri, qui malum nobis cogitauerunt, vel
inuiti cogentur tuam potentiam confiteri, & nobis, omnibusq́; gentibus
eorum impia machinatio iam frustrata, erit occasio magis laudandi no-
men tuum: & si quæ adhuc maligna cõtra nos cogitatio reliqua fuerit in
aliquibus hostibus nostris, hæc, conspecta tua potentia in nos declarata,
immutabitur, ac in solemnem tui venerationem conuertetur.

11 Vouete, & reddite Domino Deo nostro, omnes qui in circuitu eius affertis munera.

11 Vos autem omnes Israëlitæ, qui in circuitu Domini Dei, in medio ve-
strum existentis, habitatis, & afferre soletis ei munera, iam spontaneas
oblationes illi vouete, & cùm vouistis, persoluite vota.

*12 Terribili, & ei qui aufert † spiritum principum, * terribili apud reges terræ.*

12 Ei, inquam, vouete, qui meritò metuendus est. * qui, cùm vult, adimit
principibus omnem animositatem, † & ipsam quoque animam, qui proin
de meritò formidabilis est, etiam ipsis regibus terræ.

ANNOTATIONES.

a POTENTIAS ARCVVM.] Malè legerunt multi: potentias, arcum, vt sint distincti accusatiui, cùm legẽdum sit per genitiuum, potentias arcuum, vt habent libri correctiores Græcis enim est, τὰ κράτη τῶν τόξων, pro quo apud August. legitur, fortitudines arcuum. Hebræa habent, sagittas arcus.

b ILLVMINANS TV, &c.] Græce est φωτίζεις σύ, illuminas tu, &c in Hebræo tamen participium illuminans, quo modo si legatur, subaudiendum est verbũ, est.

c DORMIERVNT SOMNVM.] Frequens est, vt in scripturis somnus mortem significet. Verum alibi ferè ideo mortem significat, quòd ex morte, sicut ex somno, homines exurgãt. Hic verò ob id quod sicut somnus languidum hominem facit, ita & mors.

d EX TVNC IRA TVA.] Plerique hanc partẽ separant à præcedente interrogatione, & intelligunt in hunc sensu: Ex tunc, hoc est, olim ira tua declarata est. Alij verò aliter. Verum conuenientius fuerit cum præcedenti coniũgere interrogatione, quemadmodum facit Fœlix, & quotquot ex Hebræo quoque vertunt, hunc reddentes sensum quem habet paraphrasis. Fuisset autẽ sensus apertior, si addidisset interpres relatiuũ, quod apud Hebræos frequentes subticetur, hoc modo: Ex illo tẽpore quo ira sua, scilicet, sæuire cœperit.

e DE COELO, &c.] Ad literam quidem istud intelligendum est de iudicio, quod pro suo populo tum contra hostes fecerat liberans cũ ab iniustis oppressoribus. Tamen quoniam sequitur, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ, respicere videtur Propheta ad nouissimum Dei iudicium, & sub speciali Dei iudicio, generale iudicium voluisse significare. Vnde B. Hieronym. omnia hæc præterita per futurum reddit, hoc modo: de cœlo annũtiabis iudicium, terra timens tacebit, &c porro pro verbo, tremuit, Græcis est ἐφοβήθη, quod propriè est, timuit: sicut & Hebræum verbum non tremorem, sed timorem significat, quanquam tremor timoris iudicium sit.

f COGITATIO HOMINIS, &c.] Duos indicat sensus paraphrasis huius versus, quorum secundus Hebraicæ literæ magis consentit. Nam pro dictione, cogitatio, quæ hoc versu bis ponitur, dictio Hebraica furorem & iram significat, pro qua Septuaginta verterũt nomen ἐνθύμιον. quod quamuis communiter cogitationem significet, à θυμός tamen deriuatur, quod frequẽter etiã ita significat, vt videri possit pro ira, vocabulum ἐνθύμιον Septuaginta vsurpasse.

g AFFERTIS MVNERA.] Græcis est οἴσουσι, hoc est, offerẽt munera, sic & Hebræa, & lectio quoq; quam sequitur Augustinus. Communis autẽ lectio in nostris codicibus relicta est ex Psalterio Romano.

In finem pro Idithum Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXVI.

Præsentem Psalmum compositum fuisse occasione alicuius calamitatis, manifestè verba Psalmi testantur. Incertum tamen, an occasione calamitatis populi Israelitici, an ipsius, qui loquitur, Prophetæ. Et si de calamitate populi editus sit, rursus incertum de qua populi calamitate agat. Proinde generaliter accipiatur vt sit vox Prophetæ, qui in exemplum posterorum memorat quomodo in tribulatione mentis constitutus, quam siue ob suam causam siue ob populi sancti calamitatem patiebatur, sese gesserit: nempe quòd ad Deum confugerit, a quo & exauditus sit, & quod cum molestis cogitationibus maximè nocturnis cruciaretur, rursum per memoriam facinorum Dei, quæ pro populo suo edidit, animam recepit & consolationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Voce mea ad Dominum clamaui: * voce mea ad Deũ & intendit mihi.*

X ardentissimo affectu animi calamitatibus pressi clamaui ad Deum voce mea, quæ testis erat intentissimi desiderij, * voce, inquam, mea ad Dominũ constanter & cum fide certissima clamaui, neque repulit clamorem orationis meæ, sed sua benignitate auscultauit mihi, exaudiens orationem meam.

2 Cùm

*2 In die tribulationis meæ Deum exquisiui manibus meis *nocte contra eum & non sum deceptus.*

2 Cùm tribularer, non ad humanum confugi auxilium, sed Deum mihi
inuocaui pro auxilio, nocturno tempore, quo mundanis omnibus curis a
vacuus erat animus, quo etiam aliis dormientibus, somnum mihi oratio-
nis studium intercepit, expansis & sublatis in cœlum manibus meis steti
coram Deo, nec sum frustratus mea, quam habui in Deum, spe.

*3 Renuit consolari anima mea, *memor fui Dei & delectatus sum, *& exercitatus sum, & defecit spiritus meus.*

3 Tãtus autem fuit animæ meæ mœror, vt recusauerit admittere vllam b
consolationem ab alio quouis quàm à Domino, quem solum sciui despe-
ratis rebus meis subuenire posse, atque in quem solum spem meam collo
cauit: *quapropter memor fui Dei, & cogitans eius erga suos bonitatẽ &
potentiam, magna ex parte gaudio perfusus sum, * Cùm autem altera ex
parte longa meditatione animus meus exercitaretur, solicitè curãs quò-
nam pacto à tanta mœstitia, liberari possem, nec tamen euasionis ratio-
nem inuenirem, spiritus meus nimio mœrore in me propemodum de-
fecit.

*4 Anticipauerunt vigilias oculi mei, *turbatus sum, & non sum locutus.*

4 Oculi mei vigilando præuenerunt omnes nocturnas custodias, transi-
gentes, scilicet totam noctem insomnem præ nimia solicitudine, *cùm- c
que considerarem diuturnam meam calamitatem, nec rationem libera-
tionis aduerterem, adeò sum in meipso turbatus, vt ne loqui quidem am-
pliùs libuerit.

*5 Cogitaui dies antiquos, * & annos æternos in mẽte habui.*

5 Itaque reuolui animo tempora quę fuerũt ab initio seculi: *& annos
multorum seculorum superiorum rememorabar, in quibus cum tuis affli d
ctis semper benignè egisti.

*6 Et meditatus sum nocte cum corde meo. *& exercitabar, & scopebam spiritũ meum.*

6 Et nocturno tempore, ad meditandum ob quietem aptissimo, medita-
tus sum mecum solus, loquens cum corde meo, *animumq; meum variis
exercui meditationibus, nec spiritum meum permisi esse quietum, sed va
riis eum cogitationibus, quasi scupa quadam agitaui, nunc Dei terribilia
iudicia, nunc in suos clementiam, & in promissis seruandis iustitiam, nũc
calamitatum causas, aliàque multa discutiens.

7 Nunquid in æternũ proijciet Deus? aut nõ apponet vt complacitior sit adhuc?

7 Itaque dixi in meditatione mea: Num in perpetuum sua cura & fauore
destituet nos Deus? & futurúmne est, vt placatiorem se nobis exhibeat vn
quam post hæc?

8 Aut in finem misericordiam suam abscindet à generatione in generationẽ.

8 Num in perpetuum solitam suã misericordiam abscindet à nobis per
omnes generationes?

*9 Aut obliuiscetur misereri Deus? *aut continebit in ira sua misericordias suas?*

9 Num obliuiscetur misereri Deus cui misereri & parcere propriũ est? e
aut si reprimet præ ira sua misericordias suas, ne vnquam eius varia gene
ra benignitatis illius sentiamus?

*10 Et dixi: Nunc cœpi, *hæc mutatio dexteræ excelsi.*

10 Post longam autem meditationem mecum habitam, ex perpensione f
diuinæ misericordiæ in spem confirmatus, dixi: Nũc de nouo cœpi fidere
Domino, omni pusillanimitate & desperatione abiecta: *hæc autẽ com-
mutatio à desperatione ad fiduciam in Deum ampliorem non meis viri-
bus peracta est, sed per potentiã altissimi Domini, qui sua clementia men
tem meam donauit iucunda confidentia. Ex perpensione item diuino- g
rum operum, quæ priùs designauit, tandem dixi apud me: Nunc primùm
incœpit intelligere quod hæc est mutatio dexteræ altissimi Dei, vt post-
quam suos ad tempus quasi iratus deseruit, mox eosdem sua potentia li-
beret, atque post iram det gratiam.

*11 Memor fui operum Domini, * quia memor ero ab initio mirabilium tuorum.*

11 Hinc autem facta est in me ea quam dixi mutatio, hinc & mutationẽ
dexteræ Dei auerti, quia memor fui operum Domini, quæ superioribus
designauit seculis post extrema excidia & pericula suauissimis gaudiis
suos recreans semper, *neque vnquam horum operum Domini memoriã
deponam, sed in futurum semper memor ero mirabilium operum tuorũ
Domine, quæ ab initio mundi semper operatus es.

*12 Et meditabor in omnibus operibus tuis: *& in adinuentionibus tuis exercebor.*

12 Et meditabor in omnibus operibus tuis, *in recogitandis tuis consi-
liis & rationibus, quibus tuis adesse soles, occupatus ero semper.

*13 Deus in sancto via tua. * quis Deus magnus sicut Deus noster? tu es Deus qui facis mirabilia.*

13 Cùm autem tua opera studiosiùs meditarer, ô Deus, deprehẽdi actio-
num tuarum rationẽ plenam esse sanctitate, nec aliquid in eis esse repre- h
hensibile: deprehendi quoque potentiæ tuæ magnitudinem. *Quis enim
ex diis gentium est magnitudine potentiæ cõferendus cum Deo nostro?
Tu certe solus es Deus qui admiranda designas, cuius solius potentia fit
quicquid mirabile contingit & magnificum in hoc mundo.

*14 Notam fecisti in populis virtutem tuam. * redemisti in brachio tuo populũ tuum filios Iacob & Ioseph.*

14 Notam ac celebrem fecisti in variis populis omnipotentiam tuam.
* redemisti enim è dura seruitute per tuam fortitudinem populum Israë-
liticum, qui & filij Iacob, qui eos genuit, & filij Ioseph, qui vt suos filios
in Ægypto eos nutriuit aliquando, rectè dicuntur.

15 Viderunt te aqua, Deus vid[illegible] te aqua. & timuerũt, [illegible] turbata sunt abyssi.

15 Aquæ maris rubri ob præsentiam & potẽtiam tuam, quasi eam vidis-
sent & sensissent, atque ob eam metu quodam perculsæ fuissent, ita aufu-
gerunt, relinquentes viam electis tuis: * visæque sunt abyssi maris nimio
terrore cõmotæ ab imperio tuo, dum relicto naturali suo fluxu, insolito
modo

modo ſtarent ſolidæ ad dextram & ſiniſtram.

16 Multitudo ſonitus aquarum.
** vocem dederunt nubes.*

16 Magnus tunc erat ſonitus aqua[illegible]m [illegible] diuidentium pro tranſitu g
populi tui,& turſum concurrenti[illegible]m pr[illegible] ne[illegible]ione hoſtium,*ma[illegible] nus
item ſonitus erat aquarum e nubibus deſcendentium copioſe,nubes ede-
derunt ſonum tonitrui grauem,

17 Etenim ſagittæ tuæ trāſeunt:
** vox tonitrui tui in rota.*
18 'Illuxerunt coruſcationes tuæ orbi terræ,
** † commota eſt & contremuit terra.*

17 Sed & grandines in modum ſagittarum [illegible]e e cœlis copioſe dec[illegible]le
bant ? * ſonus tonitrui in ipſis curruum rotis impetum fecit , ſubuertens
eas,atque in profundum demergens.
18 Emicauerunt in orbem terræ fulgura tua, * habitatores terr[illegible] int[illegible]l
ligentes quæ pro populo tuo operabaris , conturbati ſunt & conterriti .
† Ipſis quoque inimicis populi tui viſa eſt præ nimio horrore terra c[illegible]n
cuti & commoueri.

19 In mari via tua,& ſemitæ tuæ in aquis multis:
** & veſtigia tua non cognoſcentur,*

19 Per ipſum inuium mare tu ambulaſti ante populum tuum , & ſemi
tas tibi delegiſti in aquis plurimis , * neque veſtigia tua poſtea cognoſ[illegible] h
potuerunt,aquis nimirū in ſeſe coniunctis atque vnitis,vt diui[illegible]ionis nul-
la veſtigia apparerent.Et adeò fuerūt aliis tua veſtigia incognita , vt cum
per tuas ſemitas Ægitij tentarent incedere,ilico perierint ſuffocati.

20 Deduxiſti ſicut oues populum tuum in, manus Moyſi & Aaron.

20 Non aliter quam paſtor ſolet gregem ſibi commiſſum , tu illo tem-
pore ex Ægypto per mare rubrum deduxiſti populum tuum, * per mini-
ſterium Moſis & Aaron.

ANNOTATIONES.

a MANIFESTAVI, &c.]Pro contineū, Græcis eſt [illegible], quod magis cōuenit huic loco,vt vertatur , coram eo, quomodo habet Auguſtini lectio.Itaque contra hîc accipi debet pro,e regione,hoc eſt,coram.

b ET EXERCITATVS,&c.]Græcis eſt. ἠδολέσχουν, verbum,ſcilicet deriuatū à nomine ἀδολεσχία, quod propriè ſignificat ſermonem ſuperfluum & nugacitatem. Vnde vbi nos poſtea habemus: Narrauerunt mihi iniqui fabulationes:Græcis eſt hæc dictio ἀδολεσχία Iuxta hāc ſignificationem habet lectio Auguſtini , & garriui. Eadē tamē dictio aliquando in meliorem partem accipitur ſimpliciter pro meditari , & ſecū preſſe cogitare, vtiturq; noſter interpres eā perſæpe per exerceri vel exercitatū eſſe, vt hoc loco,& mox poſtea:Et exercitabar. Et rurſum ad mādationibus tuis exercebor.Et Pſal. 118. In mādatis tuis exercebor.Et, Seruus tuus exercebatur in iuſtificationibus tuis.Hæc ergo aliáque ſimilia loca accipiēda ſūt de exercitatione,quæ in meditatione cōſiſtit & cogitatione, nō ea quæ eſt in operatione virtutū.

c ANTICIPAVERVNT, &c.]Intelligunt quidam hanc partē,vt ſit ſenſus:oculi mei præuenerūt co[illegible] ucras vigilias hominū,hoc eſt, antequā alij inciperent euigilare,ego excuſſo ſomno ad te vigilare cœpi.At dictio nō ſolùm Hebræa, ſed etiam Græca nō ſignificat tales vigilias , ſed quomodo nox apud militantes ſolet diſtribui in quatuor vigilias,hoc eſt,ſtatuta vigilandi tēpora, de quibus vigiliis aliquoties fit mētio in Euange[illegible]iis Eſt enim Græce προκατελάβοντο φυλακὰς,hoc eſt.præoccupauerunt vel præuenerunt cuſtodias,hoc eſt,nocturno tēpore vigilare cœpi ante vigiliarum cuſtodes,quo ſignificat ſe totas noctes inſomnes duxiſſe.

d ET SCOPABAM, &c.] Græca aliter habent , [illegible] ἐσκαλλε τὸ πνεῦμά μου,hoc eſt,& fodiebas ſpiritus meus,ſic & Hebræa.Noſter tamē interpres ſenſum probè reddit. Spiritum enim ſodere, nō eſt aliud quam ſpiritum peruestigare,& de re aliqua inquirere , quod idem eſt [illegible]um eo,quod ſcopere vel ſcopare ſpiritum,hoc eſt,vari[illegible] cogitatione quaſi ſcopa quadam mētem agitare, ſolemus enim perdita ſcopando quærere. Auguſtinus legit . & ſcrutabar ſpiritum meum.D Hieronymus interpretatur,ſcopebam,hoc eſt,fodiebam tanquam agrum

A [illegible]NERATIONE, &c] [illegible]ate hæc verba [illegible] e
eſt in Græcis & Hebræis.Sic enim habent Græca [illegible] συνετέλεσεν ῥῆμα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν,hoc eſt,conſummauit verbū à generatione in generationē & eſt ſenſus . Non iam ab omnibus generationibus abſtulit,& irritū fecit ſermonem ſuum, quo pollicitus eſt ſe conſolaturum m[illegible]os ipſum inuocantes.

DEVS IN [illegible]ANCTO, &c] Præterea ſenſum hu- f
ius partis,quem explicat paraphraſis,ſunt qui eam intelligunt ablatiuus, ſancto pro Dei ſanctuario accipiatur, ſicut ferè ſemper acc[illegible]ur,&.in ſanc[illegible]o, conſti[illegible] ut [illegible] nomine,Deus & acc[illegible] [illegible] ſui oratio imperfectè prolat[illegible] [illegible] Propheta:qui D[illegible] vias conſiderans , nimis ſtu[illegible] [illegible] ſermonem ediderit imper[illegible]ctum, quemadmodum fieri ſolet in his qui magna[illegible] [illegible]licuius admirati[illegible]n[illegible] tur . Itaq; iſte ei[illegible] ſenſus O Deus q[illegible] in ſanc[illegible] ha[illegible] vratna.[illegible] ucet,ſumme eſt adiun[illegible] [illegible]laeur[illegible] relig[illegible] optime conuenit quod ſequitur quis Deus magnus ,ſicut Deus noſter.

MVLTITVDO SONITVS, &c] Hæc pars vel g
ſeparatim accipi poteſt,vt ſubintel[illegible]igatur verbum,f[illegible], vel,vt fit in Græcorum codicibus , oppoſitiue coniun[illegible] cum nominatiuo(Abyſſi)qui poſitus in verſu præced[illegible]ti,vt ſit ſenſus Ab[illegible]ſſi,hoc eſt,multitudo ſonitus aquarū turb[illegible]ta eſt. S[illegible] [illegible]utem [illegible]paratim accipiatur indifferenter accipi poteſt vel de aquis maris rubri vel de aquis pluuialibus cū impetu & fragore ſuper Ægyptios demiſſis.

Intellectus Aſaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXVII.

Conſiderans Propheta Dei eſſe præceptum,vt patres memoria poſterorum Dei facinora commendarent , pr[illegible] ſenti Pſalmo prolixe repetit opera Dei,quæ a patribus accepit geſta à liberatione ex Ægypto vſque ad te[illegible]ora [illegible]auidis.Itaque canit quomodo quemlibet incredulum populum Iſraeliticū varijs editis ſignis ex Ægypto edux[illegible]rit, tum in deſerto continuò ſe irritantem beneficijs cumularit,deinde filios eorū qui ex Ægypto educti [illegible] erant,in terram promiſſam induxerit,eiectis indigenis:in qua etſi prouocantes ſe ſæpe grauiter afflixerit , ac tand[illegible]m [illegible] ſignum maximæ iræ cum ipſorum ingenti clade,arcam quoque eripi paſſus fuerit tempore Heli ſacerdo[illegible] [illegible]rū tamen reſpexit ,dato rege Dauide,& inſtaurata religione Ieroſolymis.Hæc autem omnia eo fine [illegible]ant[illegible],vt ex [illegible]e cordatione diuinorum operum populum erudiat,& inſtituat ad obſeruationem legis diuinæ,ne in[illegible] [illegible]ulor[illegible] p[illegible] trū exempla fi[illegible]ij ſequantur,ſed potius veſtigijs Dauidis à Deo electi inſiſtant,& vt oſtēdat regni[illegible] [illegible]ae[illegible] [illegible]na electione non ad tribū Ephraim ſed ad tribū Iuda,ipſumq; Dauidem pertinere. ac cultum diuinu[illegible] non [illegible]pliùs in Silo,ſed in monte Sion exhibendum eſſe.Vocat autem Propheta cāticum iſtud,legem, quòd ſit rectæ vitæ inſtitutio,quæ ex preſſa operū Dei conſideratione naſcitur:Parabolas quoque & propoſitiones, ſeu, vt ſignificantiùs

ficantiùs Græca habent) problemata, quòd contineat graues & ſapientia fœcundas ſententias, atque à vulgi intelligentia alienas: quodq́; ex ſimilitudine antiquorum ſanctorum erudire velit ſuum populum. Deinde quod in his veſte adumbrentur, quæ ad populum noui Teſtamenti & Chriſtum pertinent. Quia autem Euangeliſta Mattheus capite decimotertio, principium huius Pſalmi in Chriſto adimpletum teſtatur, intelligendum eſt ipſum adducere teſtimonium illud non ſecundùm primum eius ſenſum, ſed ſecundùm myſticum, vt frequenter in nouo Teſtamento ea quæ de alijs ad literam dicta ſunt, Chriſto accommodantur, tanquam ei propria, ſiue quia in his Chriſtus figuratus erat, ſiue quòd excellentiori & peculiari quodam modo ea Chriſto competant. De cuius etiã regno ſub typo Dauidis in fine Pſalmi huius vaticinatur Propheta, ſicut & in principio de ſe ea dicit, quæ in Chriſtum abſolutiſſimum doctorem peculiariùs quadrant.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

MI popule attendite ad doctrinam meam, * præbete aures
veſtras ſermonibus meis quibus dicturus ſum, quę & proſint omnibus, & diligentem requirant adiutorem.
2 Commemorabo enim ea quæ ſunt abſtruſa & parabolica, * è plenitudine meditabundi cordis, loquar ea quæ ſunt quaſi ænigmata quædam obſcura, & pene incredibilia quæ contigerunt ſuperioribus ſeculis.
3 O quàm ſunt & multa & magna Dei opera quæ audiuim*, & certò vera a
eſſe ſcim*. * Maiores enim noſtri, & verbo & ſcriptis narrauerũt ea nobis.
4 Non permiſerunt ea eſſe poſteris ſuis occulta in generatione, quæ poſt eos ventura erat.
5 Sed narrauerunt laudes Domini, & potentiſſima eius opera, ac mirabi b
lia eius facinora, quæ ille deſignauit plurima.
6 Fecerunt autem illi hoc ex Domini mandato, nam cõſtituit Dominus præceptum filiis Iacob, * & legem poſuit in populo Iſraëlitico.
7 Vt nota facerent omnia ea filiis ſuis, quæcunque mandauit ipſis patribus noſtris, * vt ſic ea quæ Deus vel pro ſuo populo mirabiliter egit, vel ab eo fieri voluit, generatio poſt eos ventura cognoſceret.
8 Filij, ſcilicet, qui poſt eos naſcerentur, & vt hi quoque vbi exorti fuerint atque adulti narrarent eadem poſteris ſuis.
9 Vt per huiuſmodi diuinorum tum mandatorum, tum operum narrationem, diſcant ſemper poſteri omnem ſuam fiduciam collocare in ſolo Deo, & non excidant memoriæ eorũ mirabilia opera Dei, per q́; horũ iugem memoriã ſtudeant ſemper mandata eius & intelligere & obſeruare.
10 Ne in malitia & diuina vltione fiant ſimiles progenitoribus ſuis, * qui fuerũt generatio praua, ad iracundiã Deũ ſuis ſceleribꝰ ſemper prouocãs.
11 Generatio quę nõ fecit rectũ cor ſuũ, * nec vnquam ex animo credidit
Deo, ſemper diffidens, in neceſſitate quauis de eius potentia ac bonitate. c
12 Ecce enim filij Ephraim, etſi in bello fortiſſimi & peritiſſimi rei belli- d
cæ, gnari intendere arcum, & mittere ſagittas ex eo, * tamen frequenter tempore belli terga verterũt hoſtibus ſuis, inferiores facti eis quibus ſolebant eſſe ſuperiores.
13 Idq́; ob id Domino permittente eis contigit, quod non perſtiterint in pacto inito cum Deo, * & ſecundùm legem à Deo ipſis præſcriptam viuere noluerint.
14 Et obliti ſunt beneficiorum eius, & mirabiliũ operum eius, quæ nota fecit eis per patrum ſuorum narrationem.
15 Ipſe enim, ſpectantibus patribus eorum, deſignauit mira in terra Ægypti. in agro Taneos vrbis regiæ & Metropolitanæ, coram tege Moyſes & Aaron varia edidere miracula.
16 Inde cùm eos educeret ex Ægypto, diuiſit mare rubrum, & per illud e
ſicco pede traduxit eos, * & ſtare fecit aquas ſua natura fluidas, quaſi in vtre concluſæ eſſent.
17 Et deduxit eos in omnibus viis eorum, per diem quidem cum colum- f
na nubis, qua contra ardorem ſolis obtegebantur: * per totã verò noctem lumine igneæ atque lucentis columnæ, qua noctis tenebras depellebat.
18 Fidit in gratiam eorum arentes petras in ipſo deſerto, * & ex eis aquarum potum ſuppeditauit ipſis tam copioſè, ac ſi fuiſſent in magna aquarum profunditate.
19 Et eduxit aquam de petra, eduxit, inquam, aquas tam copioſas, vt æquare potuerint fluuios maximos.
20 Et cùm tam multa & magna pro ipſis Deus edidiſſet, nihil tamen his omnibus facti ſunt meliores, ſed prioribus ſuis peccatis noua adiecerunt peccata. * & ad iram prouocauerunt altiſſimum in ipſa vaſtiſſima ſolitudine, in qua nulla ratione viuere poterant, niſi beneficio eius.

*Attendite popule meus, legẽ meã, * inclinate aurem veſtram in verba oris mei.*
2 Aperiam in parabolis os
a *meum, * loquar propoſitiones ab initio.*
*3 Quanta audiuimus & cognouimus ea. * & patres noſtri narrauerunt nobis.*
4 Nõ ſunt occultata à filijs eorũ in generatione altera.
5 Narrantes laudes Domini, & virtutes eius, & mirabilia eius quæ fecit.
*6 Et ſuſcitauit teſtimonium in Iacob, * & legem poſuit in Iſrael.*
*7 Quanta mandauit patribus noſtris nota facere ea filijs ſuis, * vt cognoſcat generatio altera.*
8 Filij qui naſcentur, & exurgent, & narrabunt filijs ſuis.
*9 Vt ponant in Deo ſpem ſuam, * & non obliuiſcantur operum Dei, * & mandata eius exquirant.*
*10 Ne fiãt ſicut patres eorũ. * generatio praua & exaſperans,*
*11 Generatio quæ non direxit cor ſuum, * & nõ eſt creditus cum Deo ſpiritus eius.*
*12 Filij Ephraim intendentes & mittentes arcum, * conuerſi ſunt in die belli.*
*13 Non cuſtodierunt teſtamentũ Dei: * & in lege eius noluerunt ambulare.*
*14 Et obliti ſunt benefactorum eius, * & mirabilium eius quæ oſtendit eis.*
15 Coram patribus eorum fecit mirabilia in terra Ægypti, in campo Taneos.
*16 Interrupit mare, & perduxit eos: * & ſtatuit aquas quaſi in vtre.*
*17 Et deduxit eos in nube diei. * & tota nocte in illuminatione ignis.*
*18 Interrupit petrã in eremo: * & adaquauit eos velut in abyſſo multa.*
*19 Et eduxit aquam de petra, & eduxit tanquam flumina, aquas. 20 Et appoſuerant adhuc peccare ei, * in iram prouocauerunt excelſum in inaquoſo.*

21 Ipſi

38 Cùm occideret eos, quærebant eum, & reuertebantur, & diluculo veniebant ad eum.

*39 Et rememorati ſunt, quia Deus adiutor eſt eorũ. * & Deus excelſus redemptor eorum eſt.*

*40 Et dilexerunt eum in ore ſuo, * & lingua ſua mentiti ſunt ei.*

*41 Cor autem eorum non erat rectum cum eo, * nec fideles habiti ſunt in teſtamento eius.*

*42 Ipſe autem miſericors eſt, & propitius fiet peccatis eorum, * & non diſperdet eos.*

*43 Et abũdauit vt auerteret iram ſuam, * & non accendit omnem iram ſuam.*

*44 Et recordatus eſt quia caro ſunt: * ſpiritus † vadẽs & non rediens.*

*45 Quoties exacerbauerunt eum in deſerto: * in iram concitauerunt eũ in inaquoſo.*

*46 Et conuerſi ſunt, & tentauerunt Deum: * & ſanctum Iſrael exacerbauerunt.*

47 Non ſunt recordati manus eius die qua redemit eos de manu tribulantis.

48 Sicut poſuit in Ægypto ſigna ſua: & prodigia ſua in campo Taneos.

*49 Et conuertit in ſanguinem flumina eorum, * & imbres eorum ne biberent.*

50 Miſit in eos cynomiam & comedit eos rana, & diſperdidit eos.

*51 Et dedit ærugini fructus eorum: * & labores eorum locuſtæ.*

*52 Et occidit in grandine vineas eorum, * & moros eorũ in pruina.*

*53 Et tradidit grandini iumenta eorum: * & poſſeßiones eorum igni.*

*54 Miſit in eos iram indignationis ſuæ, * indignationem, & iram, & tribulationem, immiſsiones per angelos malos.*

*55 † Viam fecit ſemitæ iræ ſuæ, * & non pepercit à morte animabus eorum, & iumenta eorum in morte concluſit.*

56 Et percußit omne primogenitum in terra Ægy-

38 Quotieſcunque percutiebat eos, inuocabant Dei miſericordiam, &
depoſita prauitate meliora promitte[illegible] * [illegible] ad placan-
dum ſibi Dominum, manè ſurgentes ſuppl[illegible].
39 Tunc enim vexatione dante int[illegible] priùs Dei & benefi-
ciorum eius immemores eſſent, cœpe[illegible] quòd Deus adiuto-
rem ſe illis ſæpe exhibuit, * & quod Deus exce[illegible]is, liberator eorum, qui
ex Ægyptiaca ſeruitute [illegible]os redemerat.
40 Et hæc in ſuis malis recogitantes, ſi[illegible] quidem ore ſuo ſe
diligere Deum, collaudantes eum ore ſu[illegible] pro perc[illegible]ptis beneficiis: * &
linguis ſuis menti[illegible]bãtur ei, ficto animo promittentes ſe ſeruaturos quæ-
cunque præce[illegible]iſſet.
41 Cor autem eorum non erat ſyncerum erga illum, * quia non per-
ſtiterunt firmiter in pacto, quod pepiger[illegible]nt cum eo, non ſeruantes bona
fide quæ promiſerant: quod manifeſtum ſignum fuit, non ex animo lo-
cutos eos fuiſſe quæ promiſerunt.
42 Quamuis autem tales eſſent, quales iam eos depinxi, ipſe tamen
Dominus, quoniam ex ſua natura miſericors eſt, ideo ſua miſericordia
propi[illegible]us fuit peccatis eorum, * non enim funditus perdidit illos, quem-
admodum promeriti fuerant.
43 Sed multus in eo fuit, vt auerteret ab eis cõmeritam ſuam vltionẽ,
mitigando multùm iram ſuam, * & non excitauit in eis omnem ſuã in-
dignationem, quam meritò potuiſſet, ſed multùm valde de ea remiſit.
44 Attendit enim quòd non eſſent ſpiritus purus, & immortalis, ſed
quòd eſſent ex carne variis & ſtultis concupiſcentiis obnoxia, * & ex
ſpiritu, qui cum ad mortem ſempe[illegible]operet, ad eandem tamen corporis
vitam non eſt amplius reuerſu[illegible]us: † ex ſpiritu quoque, qui cum ſuapte k
natura ad deteri[illegible]ra ſemper pro[illegible]abatur, redire tamen à malo ad bonum
per ſeſe non poteſt. Hanc itaque naturæ humanæ infirmitatem, inſtabi-
litatem, & breuitatem conſiderans Dominus ſe[illegible] ſum frequenter cohi-
buit, ne, quam potuiſſet, peccantibus vltionem infligeret.
45 Sanè valde frequenter irritauerunt eum ſuis murmurationibus, in-
credulitate, aliiſque peccatis in deſerto: * ad iram prouocauerunt eum
ſæpenumero in ſicca illa ſolitudine.
46 Poſt peractam enim pœnitentiam, mox reuerſi ad ingeniũ, iterum
tentare cœperunt Dominum quam potens eſſet, * & Deum, qui ſancti-
ficat Iſraëlem, exaſperauerunt ſua incredulitate.
47 Non fuerunt memores, nec [illegible]duerterunt Dei potentiã, quam oſten-
dit eo tempore, quo per admiranda prodigia liberauit eos de poteſtate
opprimentis eos Pharaon[illegible]s. Ex hac enim potentia Dei tunc declarata,
facile intelligere potuiſſent, Deum, quiduis pro ſuorum ſalute poſſe.
48 Non aduerterunt, inquam, quomodo ediderat in Ægypto varia
miracula ſuæ potentiæ manifeſtiua, * ſigna & prodigia, quæ fecit in
agro vrbis regiæ Taneos.
49 Mutauit enim in ſanguinem flumina eorum, * manationes aquarũ l
ab imo, dum foderẽt, ſcaturientes, vt non eſſet Ægyptiis quod biberent. Prima
50 Miſit in eos omnis generis muſcas, quæ momorderunt eos, * miſit Plaga
& ranas, quæ vexauerunt eos. Exod.7.
51 Et dedit ærugini fructus eorum: * & terræ fruges, pro quibus pa- m
randis magnum laborem impenderant, tradidit locuſtis conſumendas. 4.Plaga
52 Et perdidit grandine vineas eorum: * & ſycomoros, quorum in Exod.7.
Ægypto eſt copia, perdidit pruina, quæ ita inimica eſt moris, ſicut gran- n
do vineis. 2.Plaga
53 Et tradidit grandini iumenta eorũ perdenda: * & quicquid poſſi- 8.Plaga
debant tradidit carbonibus ignitis, qui cum grandine permiſti contra Exod.10.
naturam fuerant. 7.Plaga
54 Poſtremùm autem poſt multas plagas, per miniſterium Moſis im- Exod.7.
miſſas Ægyptiis, miſit in eos maximam ſuæ ſeueritatis & excandeſcen-
tiæ vltionem, * indignationem, iram, & tribulationem, quam immiſit
eis per angelos, ſecundùm Dei præceptum peſſime eos percutientes, &
ob id valde malos Ægyptiis.
55 Parauit iræ ſuæ viam ad incedendum per eam, nam percuſſurus per
Angelos ſuos Ægyptiorum primogenita, præſcripſit iræ ſuæ viam, per
quam incederet, prohibens eam à domibus Hebræorum conſignatis.
† Iræ quoque ſuæ tum viam fecit, laxans ſuæ ſeueritatis omnes habenas,
ita vt ſine omni impedimento aut retinaculo procederet contra Ægy-
ptios, * & iam non ampliùs (vt in prioribus plagis fecerat) parceret ani-
malibus eorum à morte, & iumenta quoque eorum interficeret.
56 Itaque occidit omne primogenitum in terra Ægypti, * hoc eſt, pri-

pti, primitias omnu laboru eorũ in tabernaculu Cham.
52 Et abstulit sicut oues populum suum:
** & perduxit eos tanquam gregem in deserto.*
53 Et deduxit eos in spe, & non timuerunt. & inimicos eorum operuit mare.*
*54 Et induxit eos in montẽ sanctificationis suæ * montẽ quẽ acquisiuit dextera eius.*
55 Et eiecit à facie eorum gentes:
** & sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis.*
** Et habitare fecit in tabernaculu eorũ trib⁹ Israel.*
*56 Et tentauerunt,& exacerbauerunt Deum excelsum · * & testimonia eius non custodierunt.*
57 Et auerterunt se,& nõ seruauerunt pactum: quemadmodum patres eorum.
** conuersi sunt in arcum prauum.*
*58 In iram concitauerunt eum in collibus suis: * & in sculptilibus suis ad æmulationem eum prouocauerunt.*
*59 Audiuit Dominus ,& spreuit, * ad nihilum redegit valde Israel.*
*60 Et repulit tabernaculum Silo , * tabernaculum suum, vbi habitauit in hominibus.*
61 Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum,
** & pulchritudinem eorum in manus inimici.*
*62 Et conclusit in gladio populum suum. * & hæreditatem suam spreuit.*
*63 Iuuenes eorum comedit ignis, * & virgines eorum non sunt lamentatæ.*
64 Sacerdotes eorum in gladio ceciderunt,
** & viduæ eorum non plorabantur.*
65 Et excitatus est tanquam dormiens Dominus,
** tanquam potens crapulatus a vino.*
66 Et percussit inimicos suos in posteriora,
** opprobrium sempiternum dedit illis.*
*67 Et repulit tabernaculum Ioseph . * & tribum Ephraim non elegit.*
68 Sed elegit tribum Iuda,
** montem Sion quẽ dilexit.*
69 Et ædificauit sicut vnicornium sanctificium suum in terra : quam fundauit in secula.

initias omnis laboriosissimi partus eorum in habitaculis Ægyptiorum, patris sui Chan in [illegible].
57 Hisque percussis,eduxit illinc populum suum, non aliter quàm pastor oues: * & perduxit eos tanquam gregem per loca deserta.
58 Et deduxit eos per mare cum multa in Deum fiducia, & nõ timuerunt,quamuis & maris aquas viderẽt sibi ad latera,& hostes post tergum insequentes, * quos , ipsis per mare secure transeuntibus , mare cooperuit,itá vt ne vnus quidem superesset. p
59 Et induxit eos in loca mõtosa,quæ ipse sibi ad inhabitandũ sanctificauerat,* loca,inquam,montosa,quæ ipse comparauit sibi potentia sua.
60 Et eiecit, ipsis ingredientibus, ex eo loco gentes impias, quæ eum locum longo tempore possederant. * & per sortem diuisit eis terram, quasi per funiculum quo mensurari solet & distribui terra.
61 Et habitare fecit ipsas tribus Israel in habitaculis eorũ quos expulsi fuerãt.
62 Rursum tamen tentauerunt & irritauerunt Deum , qui est super omnia, * & præcepta eius , quibus suam ipsis voluntatem contestatus fuerat, non obseruauerunt.
63 Et auerterunt se a Deo, & non seruauerunt pactum quod cum Deo pepigerunt:sicut nec patres eorum in deserto seruauerũt sub duce Mose, * conuersi sunt à suo pacto ad similitudinem arcus praui & obliqui,qui inter iaculandũ illico vertitur, ita vt aliud feriat quàm fuerat expectatũ. Sic enim & ipsi mox alios sese Deo exhibuerunt quà promiserãt, & quã ab eis fuerat expectatum:ad aliud conuersi,quam, ad quod dirigebãtur.
64 Ad iracundiam concitauerũt eum per altaria & lucos,quos in editis locis sitos frequentabant : † & per statuas , quas sibi fecerant Deos, ad iram vehementer eum prouocauerunt.
65 Audiuit Dominus,& intellexit omnia illorũ scelera, quæ ad Deum pro vindicta clamitabant: * & qui prius Israëliticum populum præ aliis magnifaciebat, iam offensus vilem eum habuit, * cúmque iam pro nihilo habuit,& valde humiliauit, dans eum in manus inimicorum.
66 Itaúsque repudiauit tabernaculum quod erat illi primitus in Silo, * tabernaculum, inquam, suum, in quo inter homines ipse cœli Dominus habitare dignatus erat.
67 Capi enim permisit ab hostibus Philisthæis arcam fœderis,quę erat Israëlitis velut corũ robur, per quod ob Dei præsentia in ea,contra inimicos semper fortes erant,* & ornamentum illud arcæ,qua populus ille non parum ornabatur,Dominus in potestatem hostium venire permisit.
68 Et gladio cadere fecit populum suum, & quem priùs in suam hæreditatem elegerat iam contemptibilem habuit, sua protectione & defensione eum destituens.
69 * Sæua vis belli,& gladij in modum ignis omnia deuorantis,absumpsit adolescentes eorum & virgines eorum occisas, aut in captiuitatem abductas , suisque sponsis priuatas (quæ ob sterilitatem defleri solent) non erat qui lugeret,eo quod commune omnibus esset malum.
70 Sacerdotes eorum Ophni & Phinees gladio ceciderunt in bello, * & viduæ eorum simul præ dolore ob auditam maritorũ mortem morientes, non habebant qui eas pro morte ploraret, ob communem omnium rerum perturbationem. q
71 Tandem autem post longam dissimulationem Dominus ad similitudinem hominis dormientis,qui a somno completo exurgit , excitatus est ad auxilium populi sui, & vindictam hostium : * tanquam fortis aliquis miles,cuius fortitudini accedit vt vino sit liberaliter exhilaratus & repletus,qui ob id fortiùs ac impetuosiùs quam antea prælia aggreditur. Ita enim & Deus fortissimus quidem,sed tamen indignatione contra hostes suos magis accensus,ad vltionem eorum vehementior exarsit.
72 Et percussit inimicos suos in natibus , * atque hac plaga infami ignominia affecit illos,quam nunquam eluere poterunt.
73 Cum autem iam arca captiua reduceretur, & placatus Dominus regem populo suo deligere vellet, qui ipsum defenderet, spreuit familiam Ioseph, * & tabernaculum illud antiquum,in quo priùs in Silo, in sorte Ephraim habitauit, & tribum Ephraim non ampliùs elegit sibi in arcæ habitationem,nec in regalis dignitatis solium.
74 Sed ad hęc elegit tribũ Iuda,* & in ea tribu montẽ Sion,quẽ ab initio peculiariter semper dilexit,& in suam peculiarem habitationem delegit.
75 In hoc monte extruxit sibi ædem sanctã, similem palatiis magnorũ principum,qui sua altitudine & potentia vnicornibus assimilantur: extruxit autem in ea terra,quam in perpetuum pro sua domo fundauit,volens eam perpetuum sibi habitaculi esse fundamentum & sustentaculum. r

76 Et

*76 Et elegit Dauid seruum suum, & sustulit eum de gregibus ouium: * depost fœtantes accepit eum.*
77 Pascere Iacob seruum suum, & Israel hæreditatem suam.
78 Et pauit eos in innocentia cordis sui:
** & in intellectibus manuũ suarum deduxit eos.*

76 Et elegit è tribu Iuda in regem populi sui Dauid seruum suum, & abstulit eum de gregibus ouium, quas pascebat: * à fœtis omibus quas sectabatur, auocauit eum.
77 Vt qui priùs oues pauit, pasceret Iacob seruos suos, & filios Israël, quos in hæreditatem suam sibi elegerat.
78 Nec malè functus est commisso sibi officio, pauit enim eos in simplicitate & synceritate cordis sui, nihil aliud spectans quàm commoda & salutem populi sibi commissi, * & actionibus summa prudentia dispositis gubernauit eos: quæ duo boni regis sunt munera, nimirum vt syncero sit in suos corde, & res gerendas summa cum prudentia instituat.

ANNOTATIONES.

a QVANTA AVDIVIMVS, &c.] Obscuritatem facit nomen, quanta, hic bis positum, pro quo apud Hebræos ponitur relatiuum, vnde vertunt quæ audiuimus, & quæ mandauit, &c. Septuaginta tamẽ pro hoc relatiuo solent aliquoties transferre nomen ὅσος, quantus, vt Psal. 70. Quantas ostendisti mihi tribulationes, &c. pro quo ex Hebræo Hieronymus: Quas ostendisti mihi, &c. Dictio tamẽ apud Græcos posita ὅσα, non tantum, quanta significat, sed etiã quæcunq;. Vnde verti posset, quæcunque audiuimus, & quæcunq; mandauit, &c. Et ad hunc sensum etiã nostra litera aptè reduci potest, vt, quãta, accipiatur pro quæcunque, & versus iste, quanta audiuimus, &c. non accipiatur interrogatiuè aut admiratiuè, sed infinitè, & tunc hic erit sensus: quæcunque audiuimus, &c. hæc non sunt, pro non erunt, per nos occultata à filiis eorũ, sed erimus narrãtes laudes Domini, &c. quia Dominus ea præcepit fieri.

b SVSCITAVIT, &c.] Per testimoniũ & legem plerique accipiunt hîc significari vniuersam legẽ Domini, & intelligunt hic Prophetam incipere narrare Dei beneficia, inter quæ hoc fuit præcipuũ, quod legem suam Israelitico populo traderet. Non enim fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Hic itaque quod sequitur: Quanta mandauit, &c. admiratiuè accipiunt, vt sit sensus: Valde multa sunt quæ mandauit Deus in lege sua patribus nostris, vt nota ea facerent posteris suis. Verùm hæc interpretatio nõ bene sequentibus versibus conuenire videtur, in quibus satis significatur Prophetam loqui nõ tam de enarrandis Dei præceptis in lege traditis, quàm de operibus Dei cùm dicat: vt non obliuiscantur operum Dei. Vnde rectiùs per testimoniũ & legem, intelligitur specialiter illud Domini præceptum, quod ponitur Deuter 4. cap. dicente Domino: Ne obliuiscaris verborum quæ viderunt oculi tui, & ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ. Docebis ea filios ac nepotes tuos, &c.

Psal. 147.

c NON EST CREDITVS CVM DEO, &c.] καὶ οὐκ ἐπιστώθη μετὰ τοῦ θεοῦ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, quæ sic verti possunt: Et non fuit fidelis cum Deo spiritus eius. Quod quamuis in eo etiam sensu accipi potest quem habet paraphrasis, tamen & aliter accipi potest conformiùs Hebræis, vt, fidelis, accipiatur pro firmus & stabilis, sicut Hebræis frequenter accipitur. Itaque sensus erit: Et non fuit spiritus eius cum Deo firmus, sed ad minimam occasionem statim ab eo defecit.

d FILII EPHRAIM.] Græca & Hebræa habent Ephraim, quomodo & Biblia quædam Latina Coloniæ olim impressa habẽt, vt meritò non Ephrẽ, sed Ephraim legendum sit. Dubium autem est, quando quod hîc dicitur contigit. Et sunt qui putãt eam historiam hic notari, quæ ponitur 1 Paral. 7. vbi filij Ephraim dicuntur cæsi fuisse à viris Geth indigenis, quia descenderant, vt inuaderent possessiones eorum. Verùm illud contigisse ante exitum ex Ægypto, manifestissimè ex eo constat, quia contigit ante mortem Ephraim filij Ioseph, quem ante exitum ex Ægypto mortuum fuisse satis constat vel ex 1. cap. Exodi. Hi autem filij Ephraim de quibus hîc fit mentio, filij fuerunt eorũ qui ex Ægypto educti fuerunt, quod patet ex eo quod sequitur: Coram patribus eorum fecit mirabilia, &c. Quo eodem argumento refellitur & eorũ sententia, qui putant Prophetam hic loqui de ea strage, quæ describitur Num 14. cum scilicet filij Israël contra Domini voluntatem voluerũt ingredi terram promissionis. Proinde sunt qui putãt Prophetam hîc propheticè prædicere eam stragem, qua sub Abia Hieroboam cum suis cæsus est, vt scribitur 2. Paralip. 13. Filiorum autẽ Ephraim fieri peculiariter mentionem, eò quòd Hieroboam ex tribu Ephraim esset, propter quod in Prophetis aliquoties nomine Ephraim, decem tribus à domo Dauid diuisæ notantur. Sed huic intelligentiæ repugnat, quòd in principio Psalmi Propheta testatus est se narraturum ea quæ ab initio contigerunt, non quæ postea ventura erant, vt interim omittamus, quod nec sequentibus istud conueniat. Itaque verisimiliùs illi dicunt, qui de illa strage istud dictum accipiunt, quæ facta est à Philisthæis, cum arca Domini caperetur de qua in fine fusiùs canitur. Ideo autem filiorum Ephraim specialiter fieri mentionem, quòd arca Domini in Silo tum locũ haberet, atque ideo eam tribum primas partes in eo bello habuisse. Magis autem adhuc verisimiliter illi sentiunt, qui hoc versu non vnã tantum stragem, sed plures notari intelligunt: eas scilicet quas Iudicum tempore variis à diuersis hostibus acceperunt Israelitæ propter impietatem prauitatem. Filiorum autem Ephraim nomine, omnes Israelitas significat, eò quòd ea tribus numerosior esset, & ad bellum magis expedita. Quam sententiam recenset Euthymius Græcus.

CAMPO TANEOS.] Quoniam Tanis regia in Ægypto fuit ciuitas, ideo plerique intelligunt hic significari, miracula ea quæ coram Pharaone Moyses edidit, facta esse in ciuitate ea, & agro circumiacente. Alij per Taneos synecdochicè totam accipiunt Ægyptum ob agrorum fertilitatem. e

IN NVBE DIEI.] Genitiuum ἡμέρας, interpres accepit, quasi rectus esset à ἡμέρα, hoc est, die, cum ex Hebræo constet accipi debere, vt sit genitiuus temporis quando, qui vertendus fuerat per ablatiuum, die. Proinde per antiptosin rectè acceperimus casum positum pro casu. f

TENTAVERVNT DEVM.] Varius est vsus verbi, tentare, in scripturis. Est autem propria eius significatio, experimentum de aliquo sumere sic Deus dicitur tentasse Abraham, & diabolus Christũ in deserto. Quoniam autẽ afflictionibus probantur homines, ideo tentatio frequenter pro afflictione ponitur & inde tentare sæpe pro affligere, vexare, & molestare. Et rursum quoniam dum diabolus, vel mundus, aut caro prauis suis suggestionibus ad peccatum sollicitat, quoddam experimentum hominis sumitur, ideo etiam tentare accipitur pro sollicitare aut inclinare ad peccatum, in qua acceptione Iacobus dicit, Deum neminẽ tentare. Tentare autem Deum, quod in scripturis ferè semper accipitur in malam partem, duobus modis accipitur. Primò pro eo quod est periculum facere diuinæ potentiæ & bonitatis præter necessitatem, quomodo hoc loco accipitur. Secundo generaliùs, pro eo quod est Deum irritare & exasperare: quomodo homo hominem tentare dicitur, quem molestat, & affligit quantum in se est. Atque in hac acceptione accipitur postea in eodem isto Psalmo. g

ET DISTVLIT.] Communiter quidem oratio hæc intelligitur cum subintellectione, & distulit iram suam. Verum aduertendum apud Hebræos poni verbũ quod irasci significat, pro quo in translatione Hieronymi ex Hebræo legitur in nostris libris: & non distulit. Verùm apparet esse mendum, cùm negatio non habeatur in Hebræo. Septuaginta autem hic verterunt ἀνεβάλετο. Verbum autem ἀναβάλλεσθαι, significat quidem etiam differre & proferre, sed propriè significat reijcere à se: atque in hac significatione Septuaginta accepisse, satis patet ex eo quod cùm postea in hoc eodem Psalmo dicitur: Audiuit Deus & spreuit, pro verbo, spreuit, apud Hebræos idem ponitur verbũ, quod hoc loco: pro quo ibi Septuaginta transtulerunt ἐξουδένωσε, quod spernere, hoc est à se abijcere significat. Proinde hic, distulit, accipi debet pro, abiecit, quemadmodum etiam secũdum h

omnes accipitur Psalm.88 cùm dicit: Distulisti Christum tuum. Vbi in Hebræis & Græcis eadem ponuntur verba, quæ hoc loco.

i TRANSTVLIT, &c.] Liber Num. non explicat speciem venti à Domino emissi, sed tantum ventum dicit à Domino egressum coturnices attulisse. Hic verò dicitur Auster è cœlo sublatus, & superinductus Aphricus. Circa quod tamen dubitari potest, ob quid necesse fuit Austrum è cœlo auferri, vt Aphricus flaret, cùm nō sint venti contrarij. Et sunt qui Aphricum hîc impropriè accipiunt pro vento Septentrionali Borea, qui Austro contrarius est, cùm dictio ea Hebræis, Græcis & Latinis nihil minùs significet. Est enim Aphricus, ventus medius inter Occidentalem & Australem, qui & Lybicus dicitur. Proinde aduertendum pro nomine, Austro, dictionem Hebraicam significare ventum Orientalem. Vnde vertit Hieronymus Eurum, qui est ventus medius inter Orientalem & Meridionalem, hic ergo Auster accipi debet pro eo vento, qui ob id Auster dicitur, quòd ad Austrum vergat: hic autē satis contrarius est Aphrico. Diuus Hieronymus eandem dictionem, quæ hic in Hebræo, vertit etiam alibi per Austrum, Ezechiæ scilicet cap. 27. Ventus Auster contriuit te.

k SPIRITVS, &c.] Quis sit genuinus huius loci sensus, satis patet ex simili loco Psalm. 102. Quoniam spiritus pertransibit in illo, & non subsistet, &c. Spiritum ergo hominem semper properantem dicit non redire, siue quia non redibit ad eandem corporis vitam, siue quia non redit, permanente hoc hoc rerum statu.

l IMBRES EORVM, &c.] Cum in Ægypto rari sint imbres, sed fœcundentur agri inundatione Nili vt scribit Plinius, cúmque de imbribus in sanguinem conuersis historia Exodi nihil memoret, rectiùs videretur riuos vel fluenta, quemadmodum ex Hebræo vertit Hieronymus. Id quoque tangit Augustinus, enarrans hunc locum: vel potius, inquit, manationes aquarum, sicut nonnulli meliùs intelligunt quod Græcè scriptum est, τὰ ὀμβρήματα, quas Latinè scaturigines dicimus ab imo aquas ebullientes. Foderunt enim Ægyptij, & sanguinem pro aquis inuenerunt. Hæc Augustinus. Iam verò idem est nomen Latinis, imber, quod Græcis ὄμβρος, siue ὄμβρημα, mutata litera o, in i. Proinde meritò intelligendum erit, quomodo exponit Augustinus. Dicitur enim, ὄμβρος ab ὁμοῦ τῷ ῥεῖν, hoc est, à simul fluere, quod etiam conuenit aquis ab imò scaturientibus.

m MISIT IN, &c.] Pro cœnomia, cynomia, apud Hebræos est ערב Arob, quod interpretatur Hieronymus & hoc loco, & in Exodo, omnis generis muscas: Alij, omnis generis feras. Proinde Hieronymus ad Suniam & Fretellam, existimat corruptè legi cynomiam pro cœnomyam. Nam κυνόμυια Græcis est musca canina: κοινόμυια verò, communis musca, nisi velimus omnem muscam dictam esse cynomiam ob eius impudentiam.

n DEDIT, &c.] Æruginis nulla fit mentio in Exodo. Est autem ærugo, propriè vitium æris, sicut rubigo & ferrugo ferri. Rubigo tamen etiam significat vitium segetum ex humore nimio contractum: atque in ea significatione plerique putant debere hic accipi æruginem. Confunditur enim sæpe differentia quæ est inter æruginem & rubiginem. Verum Hebraica dictio propriè significat genus quoddam animalis arrodentis & vastantis segetes, quod Hieronymus & alij vertunt bruchum. Est autem bruchus, locustarum species, alis tamen carens. Hoc itaque animal aut simile accipi debet significari nomine æruginis, ob id quod segetes perdat sicut rubigo.

IMMISSIONEM, &c.] Incertum est an occisio o primogenitorum, de qua hîc potissimum fit mentio & aliæ plagæ Ægyptiacæ, inflictæ sint à Deo opera bonorum an malorum Angelorum. Nam & per bonos Angelos huiusmodi mala hominibus à Deo immitti patet & ex punitione Sodomitarum, & ex plaga exercitus Sennacherib illata, quā magis apparet factam per Angelum bonum quam malum. Et videri quidem posset plagas omnes Ægyptiacas Angelorum bonorum opera inflictas, quia eorum opera satis constat ranas immissas, & aquam in sanguinem conuersam, vt bene hoc loco Augustinus ostendit. Nec obstat quod hîc fiat mentio Angelorum malorum. Mali enim intelligi possunt dici, non à malitia affectus, sed à malitia pœnæ. Vnde & Euthymius: Malos, inquit, eos appellat hoc in loco, quia pœnas inferunt & supplicia. Et ex Hebræo multi vertunt: angelorum noxiorum vel nocentium. Notandum autem pro, immissionem, rectè verti potuisse legationem: Hoc enim significat dictio Hebraica. Ita & Græca ἀποστολὴν, significat, & bene conuenit Angelis, hoc est, nuntiis.

DEDVXIT, &c.] Quidam libri habent, eduxit: alij p deduxit, sicut & notatur in glossa ordinaria. At, deduxit, legendum cum Augustino, docent non tantum Hebræa, sed & Græca, quæ habent ὡδήγησεν, deduxit.

VIRGINES, &c.] Participium, lamentatæ, passiuè q accipiendum esse docet dictio Græca ἐπενθήθησαν. Et Hebræum quoque verbum passiuum est, sed quod verti debet: non sunt laudatæ, epithalamiis scilicet, vt mos erat. Quo significatur, virgines sponsis suis morte absumptis, non potuisse constitutis potiri nuptiis. In sequenti autem versu pro passiuo, plorabantur, magis conueniebat verbum actiuum, plorabant. Nam quamuis dictio Græca ἐκλαύσθησαν, vtramque significationem admittat, Hebræa tantum actiuam recipit. Itaque significatur, viduas non fleuisse suorum maritorum mortem, sicuti mos habebat, quod simul cum illis mortuæ essent præ dolore.

ET EXCITAVIT, &c.] In glossa ordinaria, & r apud Lyranum legitur singulari numero, sicut vnicornis, & accipitur ab eis vt sit nominatiuus casus, cùm ex Græcis constet singularem quidem numerum magis conuenire, sed in genitiuo casu. Habent enim ὡς μονοκέρωτος, tanquam ipsius vnicornis, Augustinus legit pluraliter vnicornium: & Hebræis est dictio pluralis, sed significans excelsa, scilicet palatia, proinde parum refert pluraliter legatur an singulariter.

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXVIII.

Præsenti Psalmo Propheta sub persona populi Dei ad literam queritur de calamitate illata Hierosolymis à prophanis gentibus. Incertum autem an de ea qua sub Antiocho, an qua sub Nabuchodonosor contigit: Exposita itaque gentium infidelium impietate & crudelitate, orat vt diuina vltio à Dei populo auersa in eas gentes effundatur. Deiq; populus ab impiorum violentia liberetur, vt sic & impijs gentibus occasio blasphemandi Deum verum eripiatur, & Dei populo occasio laudandi Dominum offeratur. Est autem mysticè hic Psalmus, oratio conueniens Ecclesiæ, contra externos suos hostes infideles, quos vel ab initio passa est, vel etiamnum patitur, & quos maximè sub nouissimo Antichristo sentiet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus venerunt gentes in hæreditatem tuam,
** polluerunt templum sanctum tuum,*
** posuerunt Hierusalem in pomorum custodiam,*

O DOMINE impiæ & infideles gentes iam inuaserūt eum Psal. 8.
locum, & populum, quem in tuam hæreditatem delegisti, * prophanarunt templum sanctum tuum, sine reuerentia illud vastantes, aut impiis ritibus contaminantes: * Ciuitatem tuam sanctam Hierusalem admodum magnificam olim, ita nunc fecerunt tugurio extructo ad pomorum custodiam, quod post decerptos fructus mox deseritur & destruitur. Ita enim & nunc inclyta olim tua ciuitas & plena populis, ædificiis dirutis & [illegible], in acerues lapidum redacta, ab omnibus deseritur,

a Dedo-

2 Poſuerunt morticina ſer-
norũ tuorum eſcas volatili-
*bus cœli, * carnes ſanctorũ*
tuorum beſtijs terræ.
3 Effuderunt ſanguinẽ co-
rum tanquam † aquam in
*circuitu Ieruſalem, * & nõ*
erat qui ſepeliret.
4 Facti ſumus opprobrium
*vicinis noſtris, * ſubſanna-*
tio & illuſio his qui in cir-
cuitu noſtro ſunt.
5 Vſquequo Domine ira-
*ſceris in finem? * accẽdetur*
velut ignis zelus tuus?
6 Effunde iram tuam in
gentes, quæ te non nouerũt:
** & in regna quæ nomen*
tuum non inuocauerunt.
7 Quia comederunt Iacob,
& locum eius deſolauerũt.
8 Ne memineris iniquita-
tum noſtrarum antiquarũ,
** citò anticipent nos mi-*
*ſericordiæ tuæ * quia pau-*
peres facti ſumus nimis.
9 Adiuua nos Deus ſaluta-
*ris noſter, * & propter glo-*
riam nominis tui Domine
libera nos, & propitius eſto
peccatis noſtris propter no-
men tuum.
10 Ne fortè dicant in gen-
tibus: Vbi eſt Deus eorum?
** & innoteſcat in nationi-*
bus coram oculis noſtris.
11 Vltio ſanguinis ſeruorũ
*tuorum qui effuſus eſt, * in-*
troeat in conſpectu tuo ge-
mitus compeditorum.
12 Secundùm magnitudi-
nem brachij tui poſſide filios
mortificatorum.
13 Et redde vicinis noſtris
ſeptuplum in ſinum eorum.
** improperium ipſorũ quod*
exprobrauerũt tibi Domine.
14 Nos autem populus tuus
& oues paſcuæ tuæ confite-
bimur tibi in ſeculum.

2 Dederunt cadauera ſeruorum tuorum volucribus aëris in cibum, &
carnes eorum qui tibi ſanctificati ſunt, beſtiis terræ.
3 Vndique per circuitum ciuitatis Ieruſalem, effuderunt ſanguinem
eorum, tanquam aquam, in maxima ſ. abundantia, ita vt fluerent riui ſan
guinis, † & ſine omni commiſeratione, ita vt ſuper effuſionem ſanguinis
ipſorum non magis commouerentur, quàm ſuper effuſione aquæ * nec
quiſquam inuentus eſt qui occiſos ſepeliret, omnibus nimirum vel occi-
ſis, vel fugientibus, vel à ſepultura prohibitis per impios.
4 Itaque propter hæc dira quæ patimur, facti ſumus ludibrio vicinis
noſtris, * irriſioni & ſubſannationi his qui habitant circum nos, idq; non
ſine ignominia nominis tui, cui nos fruſtra credidiſſe iactant.
5 Verùm ô Domine quouſque te ſic ſemper quaſi iratum nobis exhi-
bebis? * quamdiu iuſta tua indignatio contra nos accendetur, & deſæuiet
ad modum ignis omnia conſumentis, & vorantis?
6 Effunde potius indignationem tuam in eas gentes, quę non agnoue-
runt te, & in regna, quæ tuum auxilium nunquã implorauerunt, ſed pro-
prias vires iactant, & falſos Deos inuocant.
7 Hæ enim gentes tuam vltionem promeruerunt, quia deuorauerunt &
vaſtauerũt poſteros Iacob, * & locũ habitationis eorum deſolatũ fecerũt.
8 Ne quæſo in malum noſtrum memor ſis iniquitatum noſtrarum, quas
antehac vel patres noſtri vel nos commiſimus, * ſed his omiſſis priuſquã
nos apprehendant ea mala quæ commeruimus, priuſquam omnes perea-
mus miſerationes tuæ multæ & magnæ ſubitò nos præueniant & præoc-
cupent, * quia attenuati & miſeri facti ſumus vehementiſſimè.
9 Adfer itaq; opem nobis, ô Deus ſaluator noſter, etſi non propter nos,
qui tuum furorẽ noſtris peccatis demeruimus, * ſaltem propter gloriam
magnifici nominis tui libera nos à malis, in quibus verſamur, & remitte
peccata noſtra propter honorem nominis tui.
10 Ne ſcilicet aliquando homines dicant inter gentes incredulas, vbi
iam eſt Deus illorum quem colunt: vel tam impotens, vt non poſſit: vel
tam immiſericors, vt non velit ſuos iuuare? * fac quæſo potiùs vt nobis
videntibus palàm fiat in gentibus.
11 Vltio ſanguinis ſeruorum tuorum, qui ab eis iniquè effuſus eſt: * ne
repellas, nec deſpicias gemitum eorum qui in carcere tenentur captiui,
ſed eum ſinas penetrare vſque in cõſpectum tuum, vt vindictam iuſtam,
& opem quam petit, mox præſtes.
12 Pro magnitudine potentiæ tuæ quæſo, Domine, nos occiſorũ paren-
tum filios, qui & ipſi cum eis morti deſtinati ſumus, tibi vendica, expul-
ſis iniquis dominis, in nos dominium vſurpantibus, nóſq; aſſertos, quaſi
tuam hæreditatem & peculium cuſtodi.
13 Et vicinis noſtris maleuolis, qui ſe hoſtibus noſtris adiunxerũt, atque
de noſtra calamitate gloriãtur, repende abundanter quod promeruerũt:
* redde, inquam, illis quod meruerunt opprobrio ſuo quod exprobran-
do dixerunt contra te Domine.
14 Cum autem hæc quæ petimus præſtiteris, vt te facturum cõfidimus,
tunc nos populus tuus & oues, quarum tu prouinciam paſcendi ſumere
dignatus es laudabimus te, & gratias agemus in perpetuum.
15 Per omnes generationes prædicabimus omnibus, quàm verè ſis di-
gnus qui lauderis ab omnibus.

15 In generatione & generationem annuntiabimus laudem tuam.

ANNOTATIONES.

IRCA Pſalmum, qui difficultatem non habet in verbis aut ſententiis, nõ eſt opus annotationibus multis, niſi quòd notare conueniat Iere. cap. 10. haberi quoſdã verſus iſtius Pſalmi, vt videri omnino poſſit pertinere ad illa tempora & deſolationem, quæ facta eſt per Nabuchodonoſor. Sicut & Iſaias ſimilibus verbis precatur contra eandem calamitatem quam ex ſpiritu præuidit, aut eam quæ ſuo tempore ab Aſſyriis Iudaico populo partim inferebatur, partim timebatur. Sic enim orat c. 64. Ne iraſcaris Domine ſatis, & ne vltra memineris iniquitatis, ecce reſpice, populus tuus omnes nos. Ciuitas ſancti tui facta eſt deſerta, Sion deſerta facta eſt, Ieruſalem deſolata eſt, &c. Sicut ergo hi prophetæ deprecati ſunt vaſtationem Ieruſalem, quam in ſpiritu prouidentes deſcripſerunt quaſi iam factam: ita mirum eſſe non debet, ſi Aſaph Propheta, cui hic Pſalm. tribuitur, & præuiderit futuram deſolationem, & pro ea quaſi iam facta orationis formam reliquerit.

In finem pro his qui commutabuntur, Pſalmus pro Aſſyriis teſtimonium Aſaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIX.

Eiuſdem penè eſt argumenti præſens Pſalmus cum ſuperiori. Hic enim etiã Propheta, in perſona populi Iſraelitici ab Antiocho oppreſſi, aut (vt magis videtur) in captiuitate Babylonica exiſtentis, Dei auxiliũ & fauorẽ implorat.

& quò efficacior sit oratio, ac in Deum spes magis erigatur, priora Dei beneficia memorat, eaq; praesenti calamitati confert: sub vinea allegoria exprimens, quomodo olim gloriosè populum Israeliticum eductum de Ægypto transtulerit in promissionis terram, ibiq; multiplicauerit, radicauerit, & glorificauerit super omnes per circuitum nationes, cùm nunc in praedam fiat omnibus hostibus per circuitum, quomodo vinea, cùm diruta fuerit maceria à transeuntibus conculcatur, atque ab agrorum bestiis dissipatur. Propter quod in fine Deum precatur, ne quam gloriosè olim transplantauit vineam, prorsus deserat, sed vt conuersus perficiat quod coepit in sua vinea, captiuitatemq; dissoluat. Et haec quidem quantum ad literalem sensum, praeter quem intelligendum est etiã Propheta hoc Psalmo sub temporali calamitate aut captiuitate, deprecari spiritualem humani generis captiuitatem, in scripturis saepe per Babylonicam captiuitatem designatam. Itaque dum precatur Deum venire, ostẽdere faciem suam, visitareq; vineam suam, secundùm spiritualiorem sensum, Messiã in hunc mundum aduẽtum precatur, per quem humani generis captiuitas sub diaboli potestate soluatur, ac vinea Domini, hoc est, Ecclesia ante Christi aduentum penè desolata perficiatur. Ad exemplum autem veteris populi, hic Psalmus etiam est cõueniens Christianorum Ecclesiae oratio, qua contra tyrannos atque haereticos vineam Domini ex Ægyptiaca, hoc est, peccati seruitute liberatam, & per totum orbem diffusam depascentes, Dei opem & fauorem inuocet vt pristinae suae dignitati & integritati restituatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Qui regis Israël intende, * qui deducis velut ouem Ioseph.*

DOMINE, qui tanquam bonus pastor tegere semper soles posteros Iacob, * qui velut oues deducere soles Israëlitas tuos, filios Ioseph vel ob id merito dicendos, quod eis ipse alter in Ægypto pater esses, alimenta eis praebens. Psal. 79.

*2 Qui sedes super Cherubin, * manifestare coram Ephraim, Beniamin, & Manasse.*

2 Qui intra Sancta-sanctorum inuisibiliter, tanquam omnium spirituum Dominus, sedes super Cherubin, *idque ante tribus Ephraim, Beniamin, & Manasse, quae in deserto ex tua constitutione Occidentalem arcae partem claudebant: tu, inquam, Domine, qui sic nobis, tuam praesentiam olim exhibere dignatus es, iam quaeso te nobis manifestũ fac tuam in nobis praesentiam allata ope declarans. a

*3 Excita potentiam tuam & veni, * vt saluos facias nos.*

3 Potentiam tuam, quam iamdiu dissimulasti, exere, & veni, * ad saluandum nos à malis, in quibus versamur, atq; ab impiis oppressoribus quos ferre cogimur.

*4 Deus conuerte nos, * & ostende faciem tuam. * & salui erimus.*

4 O Deus, qui nos ob peccata nostra à tua gratia & fauore reiecisti, iam quaeso nos ad te cõuerte, per tuam gloriam ab omni malitia cor nostrum reuocans, atque sic in tuam gratiam nos recipiens: *quique iamdiu quasi dorsum nobis praebuisti iratus, modò nos ad te conuertẽs, placido vultu aspice, fauoremque tuum nobis exhibe: hoc enim si feceris, salui erimus ab omnibus his malis. Tam enim est efficax tuus vultus, vt mox salutem consequantur, eamque veram ac solidam, quos tuo sereno vultu aspexeris, tuoque fauore dignatus fueris.

*5 Domine Deus virtutum, * quousque irasceris super orationem serui tui?*

5 Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus supernos ac terrestres, * quamdiu iratus dedignaberis audire orationem populi, qui cultui nominis tui dicatus est?

*6 Cibabis nos pane lachrymarũ, * & potum dabis nobis in lachrymis in mẽsura.*

6 Quamdiu tu nos prae nimia calamitate coges lachrymas pro pane comedere, * quamdiu pro potu bibere nos facies meras lachrymas in maxima mensura? Vsquequo nos facies panem manducare, & bibere vinum cum lachrymis? Durantibus enim his malis, neque cibum, neq; potum sine lachrymis sumere licet: imò ne libet quidem potum aut cibum sumere, sed potiùs, cùm edendum esset, lachrymari.

*7 Posuisti nos in contradictionem vicinis nostris. * & inimici nostri subsannauerunt nos.*

7 Constituisti enim nos tales, vt omnes vicini nostri iugiter nobiscum contẽdant, nosq; maledictis incessant, * & inimici nostri deriserunt nos.

*8 Deus virtutum conuerte nos, * & ostende faciem tuam. & salui erimus.*

8 Verùm, ô Domine Deus, qui potestatẽ habes in omnes exercitus, iam tandem conuerte nos ad te, tua gratia nos à malo reuocatos ad te trahẽs, atque in tuam gratiam recipiens, * & benignum tuum fauorem quem hactenus subtraxisti, nobis exhibe: quod si feceris, mox salui erimus.

*9 Vineam de Ægypto transtulisti. * eiecisti gentes, * & plantasti eam.*

9 Id quò magis facias, in memoriam reuoca pristina tua beneficia nobis exhibita. Ecce enim populum Israëliticum, quem in vineam optimam tibi deligens, tanquam bonus agricola studiosè excolendum suscepisti, vt eum longè lateq; crescere faceres, & fructum suauissimum ex eo reciperes: Hanc, inquam, vineam tu olim ex Ægypto, in qua multiplicari impediebatur, transtulisti, ad modum agricolae studiosi, qui vineam, quam amat, de incommodo loco transfert ad locum commodiorem, * atq; vt hanc euulsam è terra Ægypti, plantares in terra vbi fructum tibi facere posset: eiecisti impias gentes, quasi spinas quasdam inutiles è terra sua, * atque in ea, illis eiectis, vineam tuam inseruisti. b

*10 Dux itineris fuisti in conspectu eius, & plantasti radices eius. * & impleuit terram.*

10 Exhibuisti te ducem itineris ante faciem eius in columna nubis & ignis, vitae tramitem ostendens, & inimicos eius ante eam prosternens, neque solùm eam in terram optimam introduxisti, sed in eandem etiam fecisti firmas agere radices, dũ, eiectis indigenis terrae, firmam illi sedẽ in ea terra dedisti. * Vnde etiam factum est, vt totam terram, quam accepit in posses-

possessionem, impleuerit multiplicatis in ea supra numerum filiis Israël, tanquam quibusdam propaginibus fœcundæ vitis.

*11 Operuit montes vmbra eius, * & arbusta eius cedros Dei.*

11 In tantam autem altitudinem excreuit hæc à te plantata vinea, vt vmbra eius montes obtexerit, * & rami eius cedros procerissimas ac maximas. Nam per te ita sunt in gloria & potentia exultati Israëlitæ, vt plerásque suæ potestati gentes finitimas subiectas haberent, tribus quoque & cognationes: multi etiã populi tui duces & reges, qui velut propagines erant vineæ tuæ, adeò sunt eleuati, vt altissima gentium regna, regésque eorum superarent, sibique subiicerent.

*12 Extendit palmites suos vsque ad mare, * & vsque ad flumen propagines eius.*

12 In tantam quoque latitudinẽ excreuit hæc vinea, vt ramos suos extenderit vsque ad mare Occidentale ex parte vna, * & vsque ad flumen Euphratem ex parte altera.

*13 Vt quid destruxisti maceriam eius? * & vindemiant eam omnes qui prætergrediuntur eam?*

13 Quare ergo nunc vineæ huius tam firmiter radicatæ, tunc exaltatæ & dilatatę sepem, qua priùs muniebatur, destruxisti? vt quid tuam protectionem quæ populo sepis & maceriei loco erat subtr..xisti? * ita vt iam cum eo agatur, quemadmodum post dirutam maceriam cum vinea, quam vastant & decerpunt quotquot iter faciunt iuxta illam? Ita enim modò, destituente nos tua protectione, omnium volentium, omniumque vicinorum nostrorum direptioni & vastationi patemus, nemine, scilicet, eos prohibente à nobis.

*14 Exterminauit eã aper de sylua, * & singularis ferus depastus est eam.*

14 Et quomodo vineam patentem non homines tantum depascuntur, c
sed & apri de sylua egredientes, aliæq; ferę agri demolientes eam & conculcantes: ita & vineam tuam, populumq; tuum custodia tua destitutum depopulatus est hostis crudelis, & immundus, * qui ob suam immunditiam & feritatem, syluestri apro ac porco agresti (quem singularem dicimus, quòd ob summam feritatem [illegible] non misceatur) magis similis est quàm homini.

*15 Deus virtutum conuertere, respice de cœlo, & vide * & visita vineam istam.*

15 Tu itaque Domine Deus exercituum, qui iratus auertisti faciẽ tuam à nobis, iam tandem miseritus vineæ tuæ, conuertere obsecro ad nos, respice de cœlo & vide quæ patitur vinea tua, benignoq; eam vultu aspice: * quinetiam veni, & visita eam, opem tuam illi afferens.

*16 Et perfice eam quam plantauit dextera tua. * & super filium hominis, quem confirmasti tibi.*

16 Et quam non aliena manu, sed tua omnipotẽtia, quasi propria manu d
semel in optima terra plantare dignatus es, eam quæso iam dirutam pristinæ integritati restitue, respice super populum tuum, quem in filium tibi cooptasti, sed qui tamen hominis est filius ex sese fragilis & miser quem olim tua virtute, atque ad tui nominis gloriam corroboraueras contra inimicos ipsius.

*17 Incensa igni & suffossa. * ab increpatione vultus tui peribunt.*

17 Ecce enim vinea ista tua incensa est igni, & suffossa, planéque nimia calamitate deuastata: * quòd si autem eam respexeris, mox quotquot eam demoliuntur, peribunt, vel à sola increpatione faciei tuæ, hoc est, à toruo tuo in eos aspectu, atque iræ tuæ in eos declaratione. Neq; enim ad perdendum hostes nostros magno tibi labore opus est, qui tã facilè eos perdere vales, quàm si quis hostes suos solo suo aspectu perdere posset.

*18 Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ, * & super filiũ hominis quem confirmasti tibi.*

18 Proinde adsit nunc omnipotentia tua populo quem tibi delegisti in e
virum, cui tua potentia mirabiliter adesse solebas, * & in filium tuum quem ex sua quidem conditione fragilem & infirmum, tu olim tua virtute tibi corroborasti.

*19 Et non discedimus à te, viuificabis nos, * & nomen tuum inuocabimus.*

19 Id cùm feceris, Domine, non iam ampliùs discedemus à te, sed firmiter tibi adhærebimus, vbi tu nos ab hac morte viuificaueris, atq; his malis liberaueris, * nos iã perpetuò in cultu & inuocatione nominis tui persistemus, nullum iam alium Deum, præter te solum appellantes.

*20 Domine Deus virtutum conuerte nos, * & ostende faciem tuam, & salui erimus.*

20 Itaque vt concludendo repetam quod priùs: Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus, nos quæso à te recessos ad te conuerte, in gratiam nos recipiens, * absconditamq; tuam iamdiu faciem ostendo, fauorem tuum rursum nobis declarans. Id si feceris, mox salui erimus ab omnibus malis.

ANNOTATIONES.

a CORAM EPHRAIM, &c.] Plerique hanc assignant rationem, quare harum trium tribuum peculiariter fiat mentio, nempe quia olim in deserto fuerant in Occidentali parte tabernaculi habentes ante se arcã, in qua super Cherubin Dominus sedebat. Verum secundum hanc rationem videtur necesse, vt hæc oratio non coniungatur cum verbo immediatè præcedenti, manifestare, sed cum præcedenti, qui sedes, &c. vt habet paraphrasis. Vnde Felinus in sua paraphrastica versione habet: Qui es coram Ephraim, &c. Alij dicunt harum tribuum nomine, significari omnem Israëlem, sicut aliquando significatur nomine Ioseph, eò quòd hi essent filij Rachelis, præcipue vxoris Iacob. Secundùm vtramque verò rationẽ in mystico sensu rectè intelligitur per has tribus, populus Christianus. Nam hic designatus est per eos qui castrametabantur in occidentali parte arcæ, eò quòd in fine seculi crediderit, & post aduentum Christi Deo cõiunctus sit. Per filios quoque Rachelis, quos simul cum Rachele magis dilexit Iacob, præfiguratus fuit: sicut & per Rachelem ecclesia gentium significata est, priùs quidem sterilis, sed postea mater multorum filiorũ, magis a Deo dilecta quam vetus Synagoga, propter quam etiã graui seruitute Christus seruire dignatus est, vt est

sibi in sponsam copularet.

b VINEAM,&c.] Frequenter in scripturis nomine vineæ, populos Dei significari, vt Isaiæ 5. Matth. 20. & 21. & alias, idque valde apposite. Primum quòd vinea latiùs quàm aliæ arbores suos ramos extendit. Deinde quòd fructum & vberiorem & suauiorem afferat: Tum quòd maiorem operam in sui cultura requirat ab agricola, si fertilitatem ex ea expectes, ad significandum summam Dei curam & sollicitudinem, quam impendit suo populo, vt fructum bonorum operum sibi quouis vino gratiorem proferat. Præterea quòd sicut in vinea sunt palmites fertiles, qui ab agricola purgantur, vt fructum plus afferant, sunt & infrugiferi qui auferuntur, ita & in Dei populo & Ecclesia eius, boni pariter sunt & mali.

c SINGVLARIS,&c.] Non est ferus singularis, bestia solitaria, vt plerique intelligunt, accipientes nomen, ferus, substantiuè: singularis, verò adiectiuè, sed nomen, singularis, debet hic accipi substantiuè pro certo genere animantis aprini generis. Est enim Græcis nō μόνος, sed μονιὸς ἄγριος. Nomē autē μονιός, significat quoddam genus porci syluestris, teste Cælio, qui lib. 2. c. 39. sic habet. Aristophanes Grammaticus: Sunt, inquit, ex suibus qui dicuntur monij, quibus similis forsan fuerit quem vocant chlunem, feritia & moribus. Vnde lexicō Græcum, μονιός, animal porcus syluestris, qui latinè singularis dicitur.

d ET SVPER,&c. Filium hominis, & virum dexteræ, nostri ferè Christum intelligunt, qui sibi hoc nomē quasi proprium fecit, vocās se frequenter filium hominis. Iudæi intelligunt ipsum Zorobabel, aut totum populum, quæ postrema sententia probabilior est, & simpliciter dum literam sequitur, nec tamen idem excluditur intelligentia de Christo, maximè dum totum Psalmum mysticè intelligimus. Nam & Matthæus de Christo citat: Ex Ægypto vocaui filium meum, cùm tamen ad literam de toto populo dictum sit.

e AB INCREPATIONE,&c.] Hanc partē plerique aliter, quam habet paraphrasis intelligunt, in hunc scilicet modum. Iam vinea tua incensa & suffossa est. Si autem durauerit ira tua, peribunt omnes qui significantur hac vinea, ab indignatione tua.

In finem pro torcularibus, Psalmus ipsi Asaph quinta Sabbathi.

ARGVMENTVM PSALMI LXXX.

Præsenti Psalmo exhortatur Propheta populum Israëliticum, & potissimùm ministros Dei Leuitas ad celebrandū in lætitia festiuitates Domini Dei, & maximè eam, quæ in prima die mensis septimi erat solenniter celebranda cum clangore tubæ corneæ, & quoniam hæc insignis solennitas fiebat in memoriam præteritorum beneficiorum Dei, & legis à Deo tubæ sonitu datæ, (propter quod Leuit. 23. dicitur Sabbathū memoriale,) hinc apposite Deum introducit beneficia sua Israëli collata commemorantem, atque de fideli ac pura seruitute, quam sibi vult impendi, contestantē eis penè verbis quibus in datione legis populum contestatus fuerat. Tum quid populus à neglectu Dei acceperit mali, quantumque bonorū accipere potuisset, si illi dicto audiens fuisset, summatim perstringit. In quibus omnibus & nos admoniti aduertere debemus ad celebrandum sabbathum spirituale, & colendū seriò Deum voce & opere, pro præstita nobis ab eo per Christum spirituali ex Ægypto liberatione, & vera ipsius cognitione per legem Euangelicam: in qua si Deo obedientes fuerimus multa, magnáque bona consecuturi simus, nempe omnium hostium nostrorum subiectionem, vitamque perpetuam, & eandem omnibus bonis abundantiam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Exultate Deo adiutori nostro, * iubilate Deo Iacob.*
2 Sumite Psalmum & date tympanum, psalterium iucundum cum cythara.
*3 Buccinate in Neomenia tuba, * in insigni die solennitatis vestræ.*
*4 Quia præceptum in Israel est, * & iudicium Deo Iacob.*
*5 Testimonium in Ioseph posuit illud cùm exiret de terra Ægypti, * linguam quam non nouerat audiuit.*
*6 Diuertit ab oneribus dorsum eius * manus eius in cophino seruierunt.*
*7 In tribulatione inuocasti me, exaudiui te in abscondito tempestatis: * probaui te apud aquā contradictionis.*
8 Audi popule meus, & cōtestabor te Israel, si audieris me, nō erit in te Deus recēs neque adorabis Deū alienū.
*9 Ego enim sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, * dilata os*

CVM exultatione laudate Deum, qui se adiutorem nostrum *Psal. 80.*
frequenter exhibuit, ac ob id merito à nobis cum exultatione laudandus est, * & lætitiæ signa edite in honorem Dei Iacob.
2 Assumite in ore vestro hymnos, quibus laudetis eum: exhibete quoque tympanum, atque psalterium iucundum cum cythara, omnibusque instrumentorum musicorum generibus, vt in his cum voce humana personetur sonitus lætitiæ.
3 Ministri Dei Leuitæ clangite tuba cornea in nouilunio * illo, quo est nobis dies insigniter festa, nempe in nouilunio mensis septimi duplici nomine solenni.
4 Quia de solennitate hac sic celebranda præceptum datum est in populo Israëlitico: * & lex ista profecta à Deo Iacob.
5 Hoc autem præceptum in testimonium & memoriam beneficiorum a
suorum constituit Deus posteris Ioseph, cùm exissent de terra Ægypti, * quando populus ille vocem audiuit priùs inauditam, & auribus eius insuetam, vocem. s. Dei e monte Sinai cum clangore tubæ præcipientis.
6 Quando & liberauit à gestandi oneribus dorsum eius, * manus enim eius seruierant in cophinis, in quibus portare cogebantur lutum, lateres, & paleas. Ob quæ duo præcipuè beneficia, liberationis. s. ex Ægypto & datæ legis, hanc festiuitatem celebrari voluit.
7 Sic enim inquit Dominus: Cùm tu, ô Israël, in maxima constitutus esses tribulatione apud Ægyptios, implorasti auxilium meum, & liberaui te: adimpleui tuas petitiones, cùm ego in columna nubis latens, tonitrui tempestate concitata, Ægyptiorum currus in profundū maris rubri subuersis rotis agitarem. * Post hæc autem meæ tum potentiæ, tum bonitatis manifesta indicia, feci aliquoties in deserto periculum, num firmiter mihi crederes, quemadmodum (vt exempli gratia vnum proferam) cùm te probarem apud aquas, quæ ex tua murmuratione nomen acceperunt: vt dicerentur aquæ contradictionis.
8 Super hæc etiā in mōte Sinai obtestatus sum te, atque etiā hodie obtestabor, dicens: Audi popule meus, & cōmonebo te: Israël si obedieris mihi non

tuum, & implebo illud.
10 *Et non audiuit populus meus vocem meam,* & Israel non intendit mihi.*
11 *Et dimisi eos secundùm desideria cordis eorũ,* ibũt in adinuentionibus suis.*
12 *Si populus meus audisset me, Israel si in vijs meis ambulasset.*
13 *Pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem,* & super tribulantes eos misissem manum meam.*
14 *Inimici Domini mentiti sunt ei,* & erit tempus eorum in secula.*
15 *Et cibauit eos ex adipe frumenti,* & de petra melle saturauit eos.*

hi, nõ erit in te Deus aliquis nouus, neq; venerabéris Deũ, alienũ à me.
9 Ego enim solus sum Dominus Deus, qui eduxi te de terra Ægypti.
* Quod autem si id feceris, aperi quantum velis os tuum, ac postula à me quicquid libuerit, & ego copiosissimè voti tui compotem te faciam.
10 Ad hunc quidem modum ego eis contestatus sum: Verùm non obediuit populus meus voci meæ,* & Israel nõ acquieuit sermonibus meis.
11 Propter quod permisi illos ferri secundum praua desideria cordis eorum,* atque a me permissi sua secuti sunt consilia, ipsis perniciosissima, qui noluerunt sequi mea saluberrima illis futura.
12 Si enim populus meus obedisset mihi, Israel si in præceptis meis conuersatus fuisset.
13 Nullo ita negotio statim inimicos eorum perdidissem,* & super tribulantes eos extendissem vltricem omnipotentiam meam ad perdendum eos.
14 Inimici Domini coacti fuissent seruiliter fieri supplices populo eius, ac voluntariam subiectionem simulare, quantumuis inimicos gessissent b
animos,* & vidisset populus Deus fœlicia tempora perpetuò.
15 Et cibasset eos Dominus semper medulla tritici:* & ad saturitatem vsque pauisset eos, melle tam abundè illis suppeditato, vt etiam de petris colligeretur, vbi absque hominum studio vltro apes mellificassent.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM in versu tertio dicitur Buccinate in neomenia tuba: plerique putant hũc Psalmum, adhortationem esse ad celebrandum Calendas singulorum mensium, quæ Iudæis sanctæ erant. Verùm hanc sententiam alij probabiliter refellunt. Primùm, quia hic dicitur, in insigni die solennitatis. Calendæ autem singulorum mensium non erant Iudæis insigniter solennes: nam quanquam in eis peculiaria sacrificia offerri debebant, vt patet Nu. 28. nõ tamen in eis ab omni opere cessare debebant sicut nec hodie Iudæi in eis vacant. Vnde etiam Leuit. 23. inter ferias Domini sanctas nõ computatur cum reliquis ferijs. Secundò, quia quanquam Calendis omnium mensium tubis Iudæi vterentur, vt patet Num. 10 cap. non tamen tali tuba, quæ hic significatur, vtebatur. Pro vocabulo enim, tuba, apud Hebræos est dictio [illegible] Sophar, quæ non quamuis tubam, sed corneam tantum tubam significare ab Hebræis dicitur. In Calendis autem omnium mensium non tuba cornea, sed tubis argenteis ductilibus vtebantur, quæ in Hebræo dicuntur [illegible] Hasoserorh. Proinde probabiliùs dicitur, hunc Psalmum adhortationem esse ad celebrandum primum diem mensis septimi, qui Iudæis solemnis erat, & tubæ corneæ vsu celebrabatur. Propter quod Num. 29. dies clangoris dicitur & tubarum. Dicunt autem Hebræi huius diei festiuitatem institutam fuisse cum sono tubæ corneæ in memoriã liberationis Isaac, quando aries cornibus suis hærens inter vepres, pro Isaac immolatus est. Verùm hæc ratio cùm ex scripturis omninò haberi non possit, nec his quæ in præsenti Psalmo dicuntur conueniat, fabulosa videtur. Dicitur autem hæc festiuitas Leuitici 23. Sabbathum memoriale: vtique propterea quòd celebrari deberet in memoriam præteritorum. In quorum autem præteritorum memoriã celebrari debuerit, hic Psalmus satis indicare videtur dum mentionẽ facit liberationis ex Ægypto, & cõtestationis diuinæ factæ in monte Sinai, cum legem decalogi populo daret. Atque hæc videtur fuisse ratio, quare in hac die vsus fuerit tubæ corneæ, nempe quòd huius sonitus auditus sit cùm populo lex daretur. Nam cùm dicitur Exodi 19 populum audisse vocem buccinæ: apud Hebræos ponitur dictio [illegible] Sophar. Et quidem conueniebat prima mensis septimi die, datio legis in memoriam reuocabatur, eò quod decimo die eiusdem mensis ob transgressam legem affligere deberent animas suas.

b LINGVAM, &c.] Plerique istud intelligunt de lingua Ægyptiaca, quæ Israëlitis peregrina erat, intelliguntq; hic significari Israëlitas in Ægypto peregrinos, quòd in ea audirent idioma ipsis prius inauditum. Verùm cum idioma Ægyptiorum peregrinum & inauditum nõ fuerit Israëlitis egredientibus de Ægypto, sensus is cõuenientior videtur, quem explicat paraphrastes: secundùm quem in sensu mystico per linguam inauditam fidelibus ex diaboli potestate liberatis, intelligenda est vox Euangelica, per quam inaudita priùs toti mundo audita sunt, vt de regno cœlorum, de adoptione filiorum, crucis virtute, &c.

c INIMICI, &c.] Omnia verba quæ ponuntur in hic quatuor vltimis versibus apud Hebræos ponuntur in tempore futuro. Vnde sic verti possent: Si populus meus audierit me, &c. pro nihilo inimicos eorum humiliabo, &c. Inimici Domini mentientur ei, & erit, &c. & cibabit & saturabit, &c. Quoniam tamen in vltimo versu ad verbum, cibare, ponitur vau conuersiuum futuri in præteritum, ideò constanter omnes penè ex Hebræo vertunt verba horum quatuor versuum per præteritum: Inimici mentiti fuissent, &c. quomodo etiã ex Græco duo vltimi versus verti possunt. Ponuntur enim in eis Aoristi primi, quemadmodũ duobus versibus precedentibus. Vnde per idem tempus verti potuissent, vt intelligantur hi versus adhuc pendere a coniunctione, si. Proinde in nostra litera videtur negligenda ratio temporis, vt præterita indicatiui sint posita pro præteritis subiunctiui. Si tamen quis tempus vt legitur seruare vult, sensus erit: Inimicos Dei Iudæos sæpius mentitos Deo, quòd non seruarint fidem promissam sæpius, atq; ob id tempus punitionis eorum fore perpetuum, idque ob id quòd abundantia bonorum donati, adeò ingrati & rebelles facti sunt.

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXI.

Propheta iudices terræ sui officij admonere & redarguere volens, quò efficacius id faciat, Deum facit in medio iudicum loquentem ac omnes vt iustitiæ studeant monentem, deq; iniustitia eos redarguentem, atque vltionẽ male fungentibus suo officio prædicentem. Tum in fine, quoniam frustra ab hominibus iustitia expectatur, Deum inuocat, vt ipse surgat, & iudicet terram. Id quod Deus per Christum, cui omne iudicium datum est, iam fecit ex parte, & ampliùs in nouissimo die facturus est. Quare & de eius regno simul vaticinatur, omnes gentes in hæreditatem eius cessuras asserens. Secundùm sensum autem mysticum, plerique conuenienter hic intelligunt Prophetam vaticinari de Christo eam redargutionem, qua homo factus inter Scribas & Pharisæos vsus est, ac in fine, Christi resurrectionem precari vt post eam iudicium vniuersæ terræ susciperet.

PARA-

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Deus ſtetit in ſynagoga deorum, * in medio autem deos dijudicat.*

DOMINVS Deus iudicum omnium ſummus pręſens aſtat *Pſal. 81.*
in congregatiune iudicum terræ, qui eò quòd diuino bo-
note & officio donati ſint, dij quidam terreſtres ſunt:* at-
que in medio aſtans, hos deos diiudicat, diligenter atten-
dens ſi commiſſum ſibi iudicium bene adminiſtrent, & de
neglecto officio increpans, ac dicens.

2 *Vſquequo iudicatis iniquitatem * & facies peccatorum ſumitis?*

2 Quamdiu vos, qui conſtituti eſtis vt iudicetis quod iuſtũ eſt ſine per- a
ſonarum acceptione, pronunciatis iniquã ſententiam,* & vultus impio-
rum in iudicio bonoratis, in gratiam eorum iuſtum iudiciũ deprauãtes?

3 *Iudicate egeno & pupillo * humilem & pauperem iuſtificate.*

3 Reddite potiùs iuſtum iudiciũ pauperi & pupillo, qui ſine veſtro, au-
xilio impares ſunt aduerſariis ſuis,* eos qui ab impiis iniuſtè affligũtur,
nec ſeipſos ſuis viribus aut opibus defendere poſſunt, vos poteſtate vo-
bis commiſſa innocentes declarate, iuſtitiæque patrocinium ſuſcipite.

4 *Eripe pauperem, & egenum de manu peccatorum liberate.*

4 Quin & ſententiam veſtram, quam pro eis profertis, opere ipſo exe-
quamini, eripientes pauperem & egenum, ac liberantes eum è violentia
impiorum.

5 *Neſcierunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant, * † mouebuntur omnia fundamenta terræ.*

5 Quanquam autem à me ſubinde admonerentur principes terræ, nõ
ſunt tamen his admonitionibus ſapientiores & prudentiores facti, ſed
quaſi in tenebris aſſiduè verſantur, excæcati ſua dignitate, vel auaritia,
vel deniq; malitia, * propter quod breui omnes ipſi qui cõſtituti ſunt vt
ſint quaſi quædam terræ fundamenta, mouebũtur, deiecti à ſuo gradu & b
dignitate.† Veniet quoque tempus iudicij mei, quo à fundamentis com-
mouebitur terra, quando & ipſi commune cum aliis iudicium recipient.

6 *Ego dixi, dij eſtis.*

** & filij excelſi omnes.*

6 Ego per Prophetas meos vocaui vos deos, & eſſe feci in terra quaſi
deos quoſdam propter communicatam vobis poteſtatẽ iudicãdi & vin-
dicandi mihi propriam:* ſimiles iudicaui angelis, qui tam chari ſunt mi-
hi, vt ſint quaſi filij mihi. Communem enim vobis poteſtatem guber-
nandi homines cum eis conceſſi, ac peculiarem vobis fauorem promiſi.

7 *Vos autem ſicut homines moriemini. * & ſicut vnus de principibus cadetis.*

7 Verùm longè aliter vobis quàm filiis Dei eueniet, neq; enim immor- c
talitate donabimini, ſed moriemini, ſicut hi qui tantùm ſunt homines,
quique inter homines ſunt abiectiſſimi, * & quemadmodum vnus ex
tyrannis gentium, à veſtra dignitate cadetis præcipitati ad inferos.

8 *Surge Deus, iudica terram, * quoniam tu hæreditabis in omnibus gentibus.*

8 Dum itaque fruſtra à iudicibus terræ iuſtum expectetur iudicium, tu
ipſe Deus exurge ad iudicãdum, & iudica tua iuſtitia vniuerſam terram.
* Tu enim non in Iudæis, ſed & in omnibus gentibus hæreditatem con-
ſequeris, vniuerſas gentes hæreditario iure poſſeſſurus: propter quod &
competit tibi, vt iuſto tuo iudicio vniuerſam terram vindices, quemad-
modum per Meſſiam tuum te facturum ſcimus, & rogamus: qui & primo
ſuo aduentu humanum genus redempturus eſt ab iniuſto oppreſſure
diabulo, atque æquiſſimis legibus ſuam Eccleſiam moderaturus, & in
ſecundo ſuo aduentu vnicuique redditurus ſecundùm opera ſua.

ANNOTATIONES.

a FACIES PECCATORVM, &c.] Sumere faciem alicuius, phraſis eſt Hebraica: pro qua Græci fere ſemper habent πρόσωπον λαμβάνειν, vel προσωποληπτεῖν, vt eſt apud Iacobum, quod noſtri vertunt: accipere perſonam quemadmodum & hic reddi potuiſſet, nam & hic ponitur πρόσωπα λαμβάνετε Significat autem πρόσωπον faciem ſimul & perſonam. Hebræi, ſumere faciem, vel eleuare faciem alicuius, vt ad verbum apud eos ſonat, exponunt honorare alicuius vultum, quemadmodum & Hieronymus vertit Iſaiæ 3. cap vbi legitur honorabilem vultu pro quo in Hebræo ad verbum eſt, ſuſceptum vel eleuatum facie: vbi in bonum accipitur, cùm aliàs ferè vitium ſignet, quod Græci προσωποληψίαν nos perſonarum acceptionem dicimus, phraſi, vt patet, ab Hebræis deriuata.

b MOVEBVNTVR, &c.] Græca habent σαλευθήτωσαν, moueantur: Hebræa verò habent futurum, mouebuntur, ſed quod potiùs per præſens vertendum erat, mouentur vel nutant, ſicut quod præcedit per præſens verſum eſt, in tenebris ambulant. Itaque ſenſus eſſet: hi qui conſtituti ſunt vt ſint terræ fundamenta, ipſimet nutant & vacillant, excidentes à Iuſtitiæ æquitate. Poteſt noſtra litera & hunc conuenienter habere ſenſum: Ipſi qui aliis pręlucere deberent, in tenebris ambulant, ideoq; tota firmitas terræ vacillat & cõcidit. Vniuerſus enim orbis vacillat, & omnis humanæ vitæ ratio & ordo confunditur, vbi iudices non funguntur officio ſuo.

c VOS AVTEM, &c.] Hunc verſum quidam intelligunt priori ſubiunctum ad reprimendam iudicum ſuperbiam, ne ex verſu pręcedente audientes ſe eſſe deos, & filios Dei efferantur nimis. Itaque ſic cum ſuperiori connectunt. Quamuis deos vos dixerim, ſcitote tamen quòd communi cum reliquis hominibus morte moriemini. Verùm propoſito Pſalmi conuenientiùs fuerit, vt intelligatur hoc verſu prædicere perditionem & humiliationem, quæ veniet iudicibus malè fungentibus ſuo officio: vt opponatur verſui ſuperiori in hunc modum. Ego quidem vos deos eſſe feci, immortalitatis meæ facturus vos participes, verùm quoniam commiſſa mea vobis poteſtate abuſi eſtis, moriemini, ſicut hi, qui non ſunt dij, aut filij Dei: ſed ſicut hi, qui tantum ſunt homines, qui à morte corporis ampliùs non viuunt beatè: aut erit mors veſtra ingloria, ſicut infimi alicuius ex hominibus Poteſt & ex Hebræo verti per nomen proprium, vt vertit diuus Hieronymus ſicut Adam moriemini, hoc eſt, ſicut Adam, cùm tanquam Deus eſſet futurus immortalis, factus eſt mortalis peccato ſuo, ita & vos priuabimini immortalitate vobis parata.

Canticum Pſalmi Aſaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXII.

Ex eo quòd in Pſalmo hoc dicuntur multæ gentes contra Dei populum confœderatæ, factæ in auxilium filijs Loth, probabiliter à pleriſque putatur compoſitus contra hoſtes eos, qui cum Ammonitis & Moabitis filijs Loth, venerunt contra Ioſaphat in maxima multitudine, vt ſcribitur 2. Paralip. 20. quanquam ſint qui exiſtiment editum fuiſſe occaſione eius belli grauiſſimi, quod Dauid geſſit cum Ammonitis, qui vndique ſibi auxiliares copias parauerant, ſed minùs probabiliter. Itaque populus Dei conſpiraſſe ad expugnandum ſe gentes pleraſque cum Moabitis & Ammonitis confœderatas, conqueritur: & orat vt ſicut olim priſci ſui hoſtes Madianitæ & Chananæi ſub ducibus Gedeone & Baruch abſumpti & deleti fuerant, ita & modo iſti diuina vltione penitus abſumantur, quo ſuperſtites intelligant Deum Iſraelis ſolum verum eſſe Deum in cuius poteſtate ſint omnia. Eſt autem præſens Pſalmus aptiſſima Eccleſiæ orandi forma contra ſuos hoſtes, qui vniuerſi per decem iſtas gentes ob denarij perfectionem ſignificantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus quis ſimilis erit tibi? * ne taceas, neque compeſcaris Deus,*
*2 Quoniam ecce inimici tui ſonuerunt. * & qui oderunt te extulerunt caput.*
*3 Super populum tuũ malignauerunt conſilium. * & cogitauerunt aduerſus ſanctos tuos.*
*4 Dixerunt, venite & diſperdamus eos de gente. * & non memoretur nomen Iſraël vltra.*
*5 Quoniam cogitauerunt vnanimiter. ſimul aduerſus te teſtamentũ diſpoſuerunt. * tabernacula Idumæorum, & Iſmaëlitæ.*
6 Moab & Agareni, Gebal & Ammon & Amalec, alienigenæ cum habitantibus Tyrum.
*7 Etenim Aſſur venit cum illis * facti ſunt in adiutorium filijs Loth.*
8 Fac illis ſicut Madian & Siſaræ: & ſicut Iabin in torrentem Ciſſon.
*9 Diſperierunt in Endor. * facti ſunt vt ſtercus terræ.*
10 Pone principes eorum ſicut Oreb & Zeb & Zebee & Salmana.
*11 Omnes principes eorum qui dixerunt. * hæreditate poſſideamus ſanctuariũ Dei.*
*12 Deus meus pone illos vt rotam. * & ſicut ſtipulam ante faciem venti.*
*13 Sicut ignis, qui comburit ſyluam. * & ſicut flamma comburens montes.*
*14 Ita perſequeris illos in tempeſtate tua. * & in irà tua turbabis eos.*
*15 Imple facies eorũ ignominia, * & quærent nomen tuum Domine.*
16 Erubeſcant & conturbentur in ſeculum ſeculi & confundantur & pereant.
*17 Et cognoſcant quia nomen tibi Dominus. * tu ſolus altiſſimus in omni terra.*

Domine, cùm nemo ſit tibi in potentia conferendus, * ne
quæſo diutius diſſimules aut ceſſes, neq; cohibeas tuam virtu-
tem contineas, ſed reſponde nobis, profer pro nobis iudi-
cium contra hoſtes noſtros & tuos.
2 Ecce enim iam inimici non tam noſtri quàm tui magnum dedêre
ſonitum, congregati ſe erect contra nos in multitudine, magniſque cla-
moribus contra nos perſtrepentes: * & oſores nominis tui iam extule-
runt caput ſuum, ſuperbè ſe contra te tuumque populum erigentes.
3 Contra populum tuum inter ſe malitioſe tractauerunt conſilium,
* & conſultarunt contra eos quos tibi ſanctificaſti.
4 Dixerunt inter ſe: Venite, ita extirpemus eos, vt ampliùs non ſint a
gens: * nec vnquam ampliùs mentio fiat nominis Iſraelitici.
5 Quoniam omnes pariter vnanimi conſenſu conſpirauerunt, aduerſus
te fœdus pepigerunt gentes quamplurimæ, * nempe Idumæi in taberna-
culis habitantes, & Iſmaelitæ.
6 Moabitæ quoque & filij Agar, Gebalitæ & Amalethitæ, Philiſtæi,
vnà cum habitatoribus Tyri.
7 Quin & Aſſyrij cum eis venerunt contra nos: * venerunt autẽ hi om- b
nes iam nominati, vt eſſent auxilio Ammonitis, & Moabitis filiis Loth.
8 Verùm tu illis fac ſicut olim feciſti Madianitis ſub duce Gedeone, &
ſicut antea etiam ſub ducibus Baruch & Deboræ feceras Siſaræ, * &
exercitui Iabin regis Chananæi, iuxta torrentem Ciſſon.
9 Qui perierunt in Endor, * & corpora eorum conculcata ſunt vt ſter-
cus terræ, relictaque inhumata, vt computreſcentia eſſent: quaſi ſtercus
terram impinguans.
10 Fac, inquam, principes hoſtium noſtrorum ſimiles Oreb & Zeb &
Zebeæ & Salmana, principibus Madianitarum.
11 Omnes, inquam, principes hoſtium noſtrorum, qui dixerunt: Venite,
in hæreditatem poſſideamus eam terram, quam Deus Iſraelis ſibi ad in-
habitandum ſanctificauit.
12 Deus meus, in quo ſolo mea nixa eſt fiducia, fac quæſo ſint tam in-
ſtabiles in ſuis cogitationibus & actionibus, quam eſt rota, quæ conti-
nue circumagitur, ſuisque conſiliis præcipites ruant in proprium perni-
ciem: * fac vt ſint quaſi leuiſſima & viliſſima ſtipula, quæ à præſentia
venti faciliime & ſubito rapitur, & tollitur, vt ſic & ipſi ab omnipoten-
tia tua ſubitò diſpergantur & diſperdantur.
13 Sicut ignis ſyluam etiſi viridem comburens: * & ſicut flamma, quæ
obuia queq; in cacuminibus montium deuaſtat inextinguibili incendio.
14 Ita tu eos perſequaris vi vltionis tuæ, quaſi tempeſtate quadam abs
te immiſſa, & per vindictam tuam ita eos conturba, vt nullo pacto con-
ſiſtere, nec vſquam ſe recipere valeant.
15 Perfunde vultus eorum pudore, vt quærere cogantur placationem
nominis tui Domine, cui ſe opponunt.
16 Pudefiant fruſtrati ſua expectatione, & perpetuo terrore contur-
bentur, ne ſe ampliùs populo tuo opponere audeant, in perpetuum
etiam conturbentur à ſempiterna tua in eos vindicta, erubeſcant & pe-
reant.
17 Et tandem vel inuiti cognoſcant, quod tibi ſoli verè competit no-
men Domini: * & quòd tu ſolus es altiſſimus, poteſtatem habens non in
Iudæa tantùm, ſed ſuper vniuerſam terram.

ANNO-

ANNOTATIONES.

a VNANIMITER, &c.] Ex Hebræis patet vtrumque aduerbium debere referri ad verbum præcedens, vt aduerbiam, simul, denoter gentium congregationem: vnanimiter vero consensum.

b GEBAL.] Quæ gens hoc nomine significetur, ex scripturis non satis patet, cùm in eis nusquam hoc nomen legatur, nisi hoc loco. Septuaginta quidem mõtem eum, qui Deut. 27. dicitur Hebal, vocant Gebal, mutato initio nominis, sed eum montem hic non significari satis certum est. Putant autem quidam hoc nomine significari ciuitatem quandam Syriæ, quæ nũc G bil dicitur. Verùm verisimilius est significari hoc nomine gentem quandam ex Idumæis, quæ montem Seir habitarit. Nam Targum Hierosolymitanum montem Seir vocat Gibala, & Gebalena regio dicitur esse Idumæorum. Et Gene. 36 Ebal dicitur filius Sobal, filij Seir, filij Edom. Vnde probabilitem alieni nomen Gebal inditum est, mutato paululum nominis initio, quemadmodum in nomine montis Hebal fecerũt Septuaginta.

In finem pro torcularibus filiis Core Psalmus.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIII.

Eiusdem est hic Psalmus argumenti cum quadragesimo primo, sicut & vtrobique in titulo filij Core ponitur. Proinde sicut illum quidam editũ putant sub persona populi Israëlitici, e captiuitate Babylonica cupidè desiderantis reditũ in Hierusalem: ita & de præsenti Psalmo existimãt. Verùm sicut ille verisimiliùs ad literã intelligendus est de Dauide, summo desiderio cupiente reditum in templum Domini, cùm ab eo propter cõiurationem Absalonis abesse cogeretur, ita & iste, maxime cùm in versu nono dicatur: Respice in faciẽ Christi tui. Exponit itaque vir sanctus, à domo & arca Dei exclusus, flagrantissimum suum desiderium adeundi locum sacrum, in quo Deus peculiariter coli voluit, ac fœlicitatem decantat, tum eorum quibus datum est habitare in domo Domini, tum eorum qui à Deo adiuti suis temporibus eam domum adeunt. Deinde ad orationem cõuersus petit voti sui compos fieri, de diuina benignitate sese sancta fiducia confirmans ac securum faciens. Cùm autem tabernacula illa & altaria veteris legis, cælestis habitationis Dei figura fuerunt: & Dauidis exilium, exemplar quoddã eius exilij, in quo se agere pij homines queruntur, quandiu in hoc mundo, exclusi à cælesti patria, degere coguntur, mysticè hic Psalmus accipiendus est, sicut & quadragesimus primus, vt congruat cuique pio homini summe desideranti, vt ex miserijs huius vitæ præsentis commigret in cælestem Dei domum perpetuò ibi Deum laudaturus: in cuius præsentis contemplatione & laude, vera hominis consistit fœlicitas. Ad quam Dei domum principaliùs etiam Dauidem, dum hæc caneret, respexisse dubium esse non potest, cùm intelligeret materialia illa tabernacula tantùm exemplaria esse verorum. Proinde Septuaginta ita hunc Psalmum ex Hebræo verterunt, vt pleraque magis congruant sensui mystico, quàm literali, vt quod dicitur: Habitantes in domo Domini, in secula seculorum laudabunt te, cum pro, in secula seculorum ex Hebræo etiam verti potuisset, vsque, vel semper.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutum, *concupiscit & deficit anima mea in atria Domini.*

O Quàm sunt amabilia habitacula tua Domine exercituũ, * ob amorem certè eorum tanto desiderio fertur anima mea ad atria Domini, vt præ nimio illorum desiderio, & ad factam eorum mentionem penè deficiat, vt vix apud se permaneat. *Psal. 83.*

2 Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum.

2 Cor meum, & ex redundantia cordis simul quoque caro mea in tui nominis memoria sese cum exultatione oblectauerunt, summoq; affectu gestierunt peruenire ad te Deum viuum. Nam propter te solum, tuamque præsentiam, spiritus & caro mea concupiscit atria & tabernacula tua.

3 Etenim passer inuenit sibi domum & turtur nidũ sibi vbi ponat pullos suos.

3 Siquidem etiam passer, animal paruum & fragile, inuenit sibi habitationem: & turtur nidum sibi, vbi reponat pullos suos, ne pateant voracitati rapacium animalium. a

*4 Altaria tua Domine virtutum, * rex meus & Deus meus.*

4 Ad eum itaque modum ego quoque fugitiuo passerculo, ac turturi gemebundo similis, altaria tua inuenire cupio, vt iuxta hæc in dulcedine spiritus conquiescam, & ab omni malorum incursu securus degam, * ô Domine exercituum, qui mihi rex es & Deus.

*5 Beati qui habitãt in domo tua Domine, * in secula seculorum laudabunt te.*

5 Fœlices enim sunt, quibus datum fuerit habitare in domo tua Domine, * siquidem hi semper laudare te poterunt, tua nimirum benignitate semper illis suppeditante materiam laudis tuæ, in qua summa hominis consistit & voluptas, & fœlicitas.

*6 Beatus vir, cuius est auxilium abs te, * ascensiones in corde suo disposuit, in valle lachrymarum, in locum quem posuit.*

6 Fœlix tamen etiam est, qui etsi nondum habitare in domo tua potest, tamen auxilium omne suum abs te expectat, atque in te omne robur suum constituit, & hoc auxilio confisus, etsi constitutus in loco humili ac miseriarum pleno, quasi in valle quadam lachrymarum disposuit tamen apud se ascendere ad eum locum, quem constituit sibi Dominus in habitationem. b

7 Etenim benedictiones dabit legislator, ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion.

7 Fœlix, inquam, etiam talis est. Nam ipse Dominus, qui legem dedit, & certum sibi locum delegit, ad quem omnes vult ascendere, his qui tales sunt, varias benedictiones gratiæ suæ largietur, * perque eas benedictiones progredientur de fortitudine in fortitudinem, facti indies seipsis robustiores: sicque tandem peruenient in montem Sion vbi ab eis palàm videbitur Deus Deorum, quem quærunt. c d

8 Proinde

8 Domine Deus virtutum exaudi orationem meam, auribus percipe Deus Iacob.

8 Proinde cùm ego in hoc misero degens exilio, auxilium meum in te collocarim, atque per te adiutus ascendere ad tabernacula tua disposuerim, exaudi quæso Deus exercituum orationem meam, admitte, ô Deus Iacob, precem meam quam vnicè cupio ad tabernacula tua peruenire.

*9 Protector noster aspice Deus, * & respice in faciem Christi tui.*

9 Protector noster ne quæso iratus vultum, fauorémque tuum auertas à me, sed benigno tuo vultu aspice in me, fauorem tuum mihi declarans, * & cum ego faciem meam sublatam habeam ad te, expectans auxilium à te vnico, tu vicissim clementer intuere in faciem meam quem tua benignitate in regem vnxisti.

10 Quia melior est dies vna in atrijs tuis super millia.

10 Meritò enim tanto desiderio deprecor accessum in atria tua. Quia melior, optabilior, atque iucundior est dies vna in atrijs tuis, quàm mille dies siue in hoc miseriæ & exilij loco, siue quocunque alio loco.

*11 Elegi abiectus esse in domo Dei mei, * magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.*

11 Itaque elegi potius abiectus esse in domo Dei mei, & vel infimum ostiarij munus obire, * quam habitare in splendidis tabernaculis peccatorum, qui per fas atque nefas diuitias colligentes, omnibus huius mundi bonis atque voluptatibus perfruuntur.

*12 Quia misericordiam & veritatem diligit Deus. * gratiam & gloriam dabit Dominus.*

12 Et certe quod tantopere desidero, me consecuturū securus confido. Quoniam enim Dominus misericordiam & fidelitatem diligit seruans ea in cunctis suis operibus, * ideo secundùm suam misericordiā & promissionem dabit & gratiam & gloriam confidentibus in se. Gratiam quidem, qua & sibi, & bonis omnibus amabiles sint ac gratiosi: Gloriam verò eximiæ sanctimoniæ, & tandem fœlicitatis sempiternæ.

*13 Non priuabit bonis eos qui ambulant in innocetia. * Domine virtutum, beatus homo qui sperat in te.*

13 Non negabit desiderata bona ijs qui viuunt in simplicitate & integritate. Propter quod meritò cum exclamatione dicere licet concludendo: * Domine exercituum, omnibus modis fœlix est ille homo, qui, omnibus alijs posthabitis, spem suam collocat in te.

ANNOTATIONES.

a ETENIM &c.] Hos duos versus quidā sic ordinant vt accusatiuus altaria tua, appositiue iungatur cum accusatiuis, nidum & domum: intelligúntque Prophetam eo loqui, quod cum auibus datum sit circa altaria Dei nidos habere, sibi iuxta ea versari non detur. Pro turture autem vertunt, hirundinem, quod dictionem Hebraicam magis signi ficare dicunt, & huic sensui magis conuenit, quia turtur pires circa templa habitare solent. Verum cum non sit verisimile aues sibi nidos facere potuisse in tabernaculis & altaribus Dei, nondum enim Dauidis tempore templum Deo extructū fuerat meritò sensus ille multis non placet. Proinde sunt plerique, qui turturem & passerem hîc accipiunt mysticè pro anima hominis iusti, cui ad modum passeris laquei tenduntur, quique ad modum turturis in malis suis ingemit et solitarius degens. Hunc itaque intelligunt sibi domum inuenisse, & nidum in ipsis Dei altaribus in quibus requiescat. Verùm magis appositus est sensus, si pars ea, altaria, &c. accipiatur per reticentiam, quæ interdum aliquid desiderantibus valde congruit, & frequens est. Hanc autē quidam sic absoluit passer inuenit &c. ego vero inuenire nequeo altaria tua. Alij vt habet paraphrasis.

b IN LOCUM, &c. Græca εἰς τόπον, hoc est, in locum quem posuit quemadmodum & legit & interpretatur D. Augustinus qui intelligit virum de quo loquitur, ascendere ad locum, quem Deus posuit. Psalterium Romanum habet, in locum quem disposuisti. Itaque primùm dicit eum beatum, qui in domo Dei habitat. Secundò eum qui etsi in eo nondum habitet, & ab ea exclusus sit, tamen ad eam ascendere disponit: idque non suis nixus viribus, sed Dei fretus adiutorio. Porrò per vallem lachrymarum in sensu literali intelligitur locus miseriarum, qualis is erat, in quo exulum agebat Propheta Dauid. In sensu autem mystico, vallis miseriarū, totus hic mundus est, qui vallis quædam est, si ad altitudinem cœlorum referatur. Pro nomine autem, loci, apud Hebræos nunc legitur מעין Mahian, quod fontem significat. Vnde vertit Hieronymus: Transeuntes in valle fletus fontem, ponent eam. Septuaginta verò legisse videntur מען Maon, vau scilicet pro iod, quod nomen locum significat: refugij, aliàs frequenter vertetur, refugium & habitaculum.

c ETENIM, &c. Græca & Hebræa habent pluraliter, benedictiones vt significentur varia Dei dona, & benedictionum eius copia. Et scripta quædam nostra habent pluralem numerum: vnde & Biblia Louaniens. habent in contextu benedictiones.

d IEIUNIUM, &c. Non est hic Græcis ἀυτῷ, sed nomen δυνάμεως quod fortitudinem significat, sic & Hieronymus vertit ex Hebræo.

e IN TABERNACULIS, &c.] Non est hîc Hebræis eadem dictio, quæ prius, cum dicitur de tabernaculis Dei: quam dilecta tabernacula, &c. quamuis Græcis vtrobique eadem sit dictio. Nam hîc ponitur dictio אהל ohel quæ propriè tabernaculum & tentorium significat: illic verò משכנות misccnoth quod propriè significat habitaculum, vt non inepte hic quidam philosophentur in nomine tabernaculi intelligentes peccatorum habitationes non esse firmas & stabiles.

f QVIA, &c. Hebræa habent, quia sol & scutum Dominus, secundum quam lectionem illud accipi potest vt causa superioris, vt significet se ideo elegisse habitare in domo Domini, quòd ipse sit habitantibus in ea sol illuminans, & depellens eorum tenebras, & scutum protegens ab omni malo. Nostram lectionem ita multi accipiunt, vt coniunctio, quia, accipiatur tantùm affirmatiue pro, & certe. Conuenienter tamen accipi potest, vt coniunctio, quia causam indicet sequentis, vt habet paraphrasis. Secundum quam connexionem rectè duo illa, quæ ponuntur in secunda parte, accipiuntur respondere præcedentibus duobus, gratia scilicet misericordiæ, gloria veritati & iustitiæ. Gratia enim quæ gratis datur, ex Dei procedit misericordia: gloria verò quæ datur bene operātibus, ex Dei iustitia, quamuis etiam in vtroque vtraque concurrat.

In finem filij Core Psalmus.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIIII.

Præsentem Psalmum Iudæi accipiunt, vt sit vaticinium & precatio liberationis è captiuitate Babylonica. Verùm cum neque peccatorum omnium remissio, neque pax, quæ hic promittuntur, obuenerint redeuntibus ex ea captiuitate non potest ad eam liberationem Psalmus referri, aut saltem non principaliter, sed ad eam, quæ per Christum humanum genus liberatum est è dura peccati ac diaboli seruitute, veráque pace donatum: quamuis

verisimile sit de hac redemptione Prophetam hic prophetasse [illegible] sub figura & typo [illegible] e Babylone liberationis. in qua & humani generis captiuitatem spiritualem & liberationem adumbratam videbat. quemadmodum & Isaias cap. 45. dum precatur, dicens. Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum. Aperiatur terra, & germinet, &c. humani generis liberationem principaliter precatur. sed sub typo liberationis e captiuitate Babylonica, de qua ante hæc verba & postea aperte loquitur. Principio itaque huius Psalmi Propheta vtens verbis præteriti temporis, ob euentus futuri certitudinem, vaticinatur humani generis redemptionem per Christum futuram: deinde & pro eadem precatur, ac rursum venturam eam asserit per Dei misericordiam, veritatem & iustitiam, quæ in aduentu Christi toto orbi declaranda erant. Dum autem à nobis hic Psalmus pronunciatur, hoc tempore, quo adimpleta ea sunt quæ hic ventura prædicuntur sub verbis præteriti temporis, sic accipiendus est, vt precemur salutis præstitæ olim mundo per Christum participes fieri, Deique iram, quam nostris peccatis meremur, à nobis auerti.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob,
*2 remisisti iniquitatē plebis tuæ, * operuisti omnia peccata eorum.*
*3 Mitigasti omnem iram tuam, * auertisti ab ira indignationis tuæ.*
4 Conuerte nos Deus salutaris noster,
** & auerte iram tuam à nobis.*
5 Nunquid in æternum irasceris nobis, aut extendes iram tuam a generatione in generationem?
*6 Deus tu conuersus viuificabis nos: * & plebs tua lætabitur in te:*
7 Ostende nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis.
8 Audiam quid loquatur in me Dominus Deus:
** quoniam loquetur pacem in plebem suam.*
9 Et super sanctos suos & in eos qui conuertuntur ad cor.
10 Verumtamen prope timentes eum salutare ipsius,
** vt inhabitet gloria in terra nostra.*
11 Misericordia & veritas obuiauerunt sibi:
** iustitia & pax osculatæ sunt.*
12 Veritas de terra orta est,
** & iustitia de cœlo prospexit.*
13 Etenim Dominus dabit benignitatem,
** & terra nostra dabit fructum suum.*
*14 Iustitia ante eum ambulabit, * & ponet in via gressus suos.*

CERTO certius tu Domine terræ tuæ benefacies: dis[illegible]- Psal. 84.
ues enim captiuitatem populi tui. a
2 Remittes iniquitatem plebis tuæ, * teges [illegible] ben-
gnitate omnia peccata eorum, non amplius memor [illegible]-
rum ad vindicandum.
3 Sedabis iram tuam, qua nostris iniquitatibus offensus fu[illegible], * auertes
ab ira indignationis tuæ, ab ira & vltione grauissima, quam commeriti
sumus, atque ad miserendum & benefaciendum nobis pertransibis.
4 Id quod quàm citissime facias te toto corde precamur, dicentes: O
Deus saluator noster conuerte quæso nos ad te, tua gratia nos te[illegible] ipiens,
* & ne amplius nobis irascaris, vt hactenus iuste iratus fuisti.
5 Num enim in perpetuum irasceris nobis, aut protendes iram tuam
per omnes generationes?
6 Ita sane naturali tuæ misericordiæ nō conuenit, sed potius tu ad nos b
conuersus, benignóque tuo vultu respiciens, & in gratiam recipiens, viuifica nos: * id cum feceris, plebs tua lætabitur in tua benignitate.
7 Fac Domine experiamur misericordiam tuam quam pollicitus es, &
salutem tuam exhibe nobis.
8 Auscultabo quid inspiraturus sit mihi Dominus Deus, * certò enim
scio, quod sua inspiratione loquetur in me super populo suo, ea quæ ad
pacem & fœlicitatem [illegible]ius pertinebunt.
9 Super populo, inquam, suo, hoc est, super sanctis suis & electis &
sup[illegible], qui deposita malitia, ob quam Dei iram inciderunt, redeunt
ad c[illegible] suum, [illegible] proponentes.
Et certe propinqua erit colentibus eum salus ipsius, * q[illegible] fiet, vt
non pertuncto [illegible] per [illegible] terram nost[illegible]m, sed [illegible] inhabitet gloria
maiestatis & boni[illegible], quæ nobis pr[illegible], magnum [illegible]
nostræ prius male [illegible] decus & ornamentum est allatura.
11 Tunc misericordi[illegible] De[illegible] in præstan[illegible] veracita[illegible] d
tuo [illegible] in f[illegible], quæ [illegible] concurren[illegible],
dum & [illegible] De[illegible] promisit adimplebit. * Iu[illegible]a
Dei, q[illegible] in suis promissis & pa[illegible] ab [illegible] terræ præstita, fecun[illegible]
[illegible] simul [illegible] mundo.
12 Dei ver[illegible] ra longe [illegible] suum, h[illegible] est [illegible]
[illegible] in terra, & [illegible] te iam
hab[illegible] pre[illegible], * & iusti[illegible] Dei, quæ diu [illegible] cœl[illegible]
ciet, Deu[illegible] promissorū [illegible] nobi[illegible]
13 Dominus [illegible] benignè [illegible] nostræ, [illegible] be-
nedictionem infundens in [illegible], * atque sic terra nostra, quæ p[illegible]
clauso, nec [illegible], dabit [illegible], diu ex
[illegible], [illegible] & [illegible] mundi, & pes[illegible] iustitiæ
ac bonorum operum [illegible] vber[illegible].
14 Iustitia D[illegible] coram ipso fœliciter in[illegible], & ad pe[illegible]ndum
[illegible] se parabit [illegible] semper [illegible] vetere
Dominu[illegible] ad [illegible] nos, [illegible] nihil ex iustitia a[illegible], * sed m-
[illegible] suam semper [illegible] oculos habe[illegible] in omnibus quæ actus e[illegible], atque
[illegible] dum eam [illegible] in vniuerso orb[illegible] diffundet quam p[illegible] salu-
tem populi [illegible] sua iustitia profligans atque [illegible].

ANNOTATIONES.

B[illegible]
[illegible] Sim[illegible]
[illegible] intelligi [illegible] compr-
[illegible] populo [illegible]
[illegible] captiuitate Babylo[illegible] circa hunc [illegible]
ptio[illegible]

ptionem humani generis vaticinatur per verba præteriti temporis, dum dicit: Misericordia & veritas obuiauerunt sibi, & melius intelligitur etiam his versibus eandem vaticinari, vt præterita accipiantur pro futuris, quemadmodum circa finem secundùm nonnullorum interpretationem accipienda sunt. Porrò pro verbo, Benedixisti, Græcis est εὐδόκησας, hoc est, bene voluisti, vt
b etiam habeot Hebræa.

DEVS TV CONVERSVS.] Græcis participium medium ἐπιστρέψας, quod potest verti vel actiuè, conuertens, vt habet lectio Augustini, vel passiuè, conuersus, vt nos legimus: & eodem redit, nam etiamsi actiuè legatur, magis conuenit intelligere: Tu conuertens te ad nos. Hebræa enim habent, Tu reuerteris.
c

ET IN EOS QVI CONVERTVNT.] Græca paulò aliter, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας καρδίαν ἐπ' αὐτόν, & super eos qui conuertunt cor ad ipsum. In quem modum habet Psalterium vetus, quo vsus est Augustinus. Psalterium Romanum habet: Et in eos qui conuertuntur ad ipsum. Apparet nostram lectionem mistam esse ex duplici hac lectione.

d MISERICORDIA ET VERITAS.] Hos versus plerique variè interpretantur. Quidam enim per misericordiam & veritatem, intelligunt virtutes quæ per aduentum Christi passim in toto orbe obtinuerunt, atque ob id dictas esse sibi has obuiare, mutuata similitudine ab hominibus sibi inuicem occurrentibus: quod cum passim fit, magna est hominum frequentia. Alij de misericordia & veritate accipiunt, quæ in Christo conuenerunt, quemadmodum & in versu sequente per veritatem Christum intelligunt natum de Virgine incorrupta, & ad modum terræ, cœlitus fœcundata & irrigata. Verùm si diligenter in Psalmis obseruemus, dum hæc duo Psalmista coniungit, de Dei misericordia & veritate in præstandis promissis loquitur. Quomodo autem intelligi debet quod sequitur: Veritas de terra orta est, &c. similis locus apud Isaiam docebit, cap. 45. vbi sic habet Hebraica veritas: Rorate cœli desuper & nubes stillent iustitiam. Aperiat se terra, & succrescat salus & iustitia, quas illa germinare faciat simul, ego Dominus creaui eum, nempe Cyrum, de quo prius facta est mentio. Hieronymus verò pro, iustitia, primum vertit, iustum: & pro salute, saluatorem: volēs Christianis magis commendare huiusmodi versione mysteriū redemptionis humanæ hic insinuatum. Testatur autē in commentariis, quosdam hunc locum intelligere de relaxatione captiuitatis Babylonicæ, de qua prius aperte fit mentio, & mox postea. Qui autem sic intelligunt vt ad literam videtur debere intelligi, quamuis sub literà etiam innuetur liberatio spiritualis, vtique debēt accipere de Dei iustitia, quæ tunc è cœlo pluit & terra nascitur, dum quam promisit Deus salutem è cœlis, in terra hominibus præstat. Mutuata est enim similitudo & metaphora à copia frugum, quæ copiose & fœliciter proueniunt, vbi fœcunditati terræ respondet cœli benignitas: Porrò intellectum vltimi versus quem variè diuersi conantur, docet similis locus in Psal. 88. Misericordia & veritas præcedent faciem tuā: quo intelligunt omnes significari, Deum in omnibus quæ agit seruare misericordiam, iustitiam, secundùm illud: Vniuersæ viæ Domini, misericordia & veritas. Porrò pro ἀνέτειλε, hoc est, orta. Hebræis est verbum quod significat pro germinare. Vnde ortus, non potest hic accipi, vt significet talem ortum quo Solem oriri dicimus, sed quo herbam dicimus oriri de terra. Irenæ. lib. 3 cap. 5 intelligit per illud: Veritas de terra orta est, significari & natiuitatem Christi ex virgine, & resurrectionem ex mortuis.

Oratio Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXV.

Vir sanctus impiorum persecutionibus pressus varijs primum rationibus Deum ad audiendum se flectere studens tum deinde duo precatur, nempe deduci in via mandatorum Dei, eò quòd sciat se à Deo non derelinquendum, quandiu innocenter vixerit: & liberari ab insequentibus se hostibus suis, interserens etiam orationi sua vaticinium de regno Christi, ac gentium vocatione. Apparet autem occasione persecutionis Saulis hanc orationem Dauidem fudisse ad Deum & id quidem, vt ferè semper, in typo Christi, qui de se verißime dicere potest. Sanctus sum & eruisti animam meam ex inferno inferiori. Ad cuius tamen exemplum Psalmus hic, oratio est communis omni viro iusto, pro impetranda vita innocentia, & liberatione ab hostibus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Inclina Domine aurem tuam, & exaudi me.
** Quoniam inops & pauper sum ego.*
2 Custodi animam meam quoniam sanctus sum,
** Saluum fac seruum tuum Deus meus sperantem in te.*
*3 Miserere mei Domine, quoniam ad te clamaui tota die: * lætifica animā serui tui, quoniā ad te Domine animam meam leuaui:*
4 Quoniam tu Domine suauis & mitis & multæ misericordiæ omnibus inuocantibus te.
5 Auribus percipe Domine orationem meam,
** & intende voci deprecationis meæ.*
6 In die tribulationis meæ clamaui ad te:
** quia exaudisti me.*
7 Non est similis tui in dijs Domine,

CVM ô Domine, mea humilitas tuam altitudinem attingere nequeat, inclina quæso aurem tuam ad precem meā, a mihi condescende atque ad audiendū te facilem præbe, & exaudi me, * primùm quidem hoc nomine, quòd afflictus & omni humano præsidio destitutus sim ego. Psal. 85.
2 Animam meam, ne incidat in manus inimicorum, quæso custodi, etiam ob id quia sanctitati ac virtuti deditus sum, innocenter me gerens cum hostibus meis, tibique soli in omnibus placere studens * saluum fac me seruum Deus meus, ob hanc etiam causam, quòd omnem meam spem in te collocarim.
3 Miserere mei Domine, vel ob orationis meæ perseuerantiam & intentionem. Ego enim toto affectu tuum auxilium assiduè implorau, * proinde exhilara animam serui tui in his malis mœrentem, quoniam ad te vnicum animam meā leuaui, à terrenis rebus, in quibus nulla mihi est salus, eam attollens, téque solum cogitans.
4 Ideo autem sic assidue te inuocaui. Ideo quoq; vt præter dictas causas mei miserearis conuenit tibi. Quoniā tu Domine, benignus es & clemens, & multus in misericordia erga omnes qui tuum auxilium inuocāt.
5 Ausculta itaque Domine ad orationem meam, * & attende ad intensum clamorem deprecationis meæ.
6 Quotiescunque enim aduersi aliquid mihi accidit, tuam opem imploraui, sicut & in hac calamitate mea ego te inuoco, * ob id quòd semper exaudire me solitus sis, quare & iam secundùm solitam tuam misericordiam conuenit me exaudire.
7 Accedit ad hæc tua omnipotentia, qua quod peto non fuerit præstare difficile. Non est enim quisquam vel inter deos gentium, vel inter an-

** & non est secundum opera tua.*
8 Omnes gentes quascunque fecisti venient:
** & adorabunt coram te Domine, & glorificabunt nomen tuum.*
9 Quoniam magnus es tu,
** & faciens mirabilia, tu es Deus solus.*
10 Deduc me Domine in via tua, & ingrediar in veritate tua:
** lætetur cor meum, vt timeat nomen tuum.*
*11 Confitebor tibi Domine Deus meus in toto corde meo, * & glorificabo nomẽ tuum in æternum.*
12 Quia misericordia tua magna est super me,
** eruisti animam meam ex inferno inferiori.*
13 Deus, iniqui insurrexerunt super me: † & synagoga potentium quæsierunt animam meam & non proposuerunt Deum ante conspectum suum.
14 Et tu Domine Deus miserator & misericors, patiẽs & multa misericordia & verax.
*15 Respice in me & miserere mei, da imperium tuum puero tuo. * & saluum fac filium ancillæ tuæ.*
*16 Fac mecum signum in bonum, vt videant qui oderunt me & confundantur. * quoniam tu Domine adiuuisti me, & consolatus es me.*

gelos, aut homines potentia aliqua pollentes, conferendus tibi in potentia: * & non est aliquid f. ctum ab aliquo simile operibus tuis.
8 Quare futurum est, vt exteræ omnes nationes, quarum omnium tu author es, prouocatæ operum tuorum magnitudine veniant ad te, * & supplices tibi fiant, & magnificent nomen tuum.
9 Quandoquidem magnus es tu, * solúsque tu es Deus ille qui mirabilia de ignas.
10 Vt ne autem à te iustè d relinquar violentiæ hostium meorum, deduc quæso me Domine in via mãdatorum tuorum, vt eam intelligam & velim, atque in ea semper verser: fac vt ingrediar in æquitate præceptorũ tuorum, * fac vt in hac re sit v m vel præcipuum gaudiũ cordis mei, vt reuereatur nomen tuum, scilicet vt timor ac cultus nominis tui nõ sit b
spiritui meo grauis, sed lætitiã potiùs mẽti adferat, & vnicè me oblectet.
11 Cùm autem quam peto ab his malis liberationem mihi præstiteris, ego non ingratus celebrabo te toto pectore meo, & in perpetuum laudibus efferam nomen tuum.
12 Ob id quod misericordia tua magna declarata sit in me, * quódque erueris animam meam è summis periculis in quibus versabar, ac veluti ex inferis ad superos reuocaueris.
13 Ecce Deus homines iniqui, qui præter iustã causam me persequuntur, jam insurrexerunt contra me: * & magna congregatio fortium studiose hoc egit, vt vitam mihi adimat, nec aliquam habent tui rationem, vt per timorem tuum à proposita malitia reuocentur.
14 Tu autem Domine es Deus miserator & misericors, tardus ad iram sed multus ad miserandum, & verax in promissis.
15 Secundùm tuam itaque misericordiam & veritatem respice in me benigno tuo aspectu & miserere mei: da mihi seruo tuo fortitudinem tuam, qua dominium & victoriam de hostibus meis obtineam: * & saluum fac me, qui non solùm me seruum tuum humiliter agnosco, sed & vernam ac natiuum seruum, vtpòte filium humilis ancillæ tuæ.
16 Ede præclarum aliquod signum fauoris erga me tui, vt qui oderunt c
me, videant & confundantur: † videant, inquam, quod tu Domine, adiuuisti me, & consolationem attulisti mihi, liberando me ab his malis & in regni gloriam me euehendo.

ANNOTATIONES.

a NON EST SECVNDVM OPERA TVA.] Hebræa ad verbum habent Non est sicut tu in diis Domine, & non sicut opera tua: vbi in secunda parte subaudiendum est, non sunt opera sicut opera tua. Quomodo & Græca accipi possunt ... ut ... repetatur ad verbum ... & sit sensus, non sunt opera iuxta opera tua, hoc est, similia tuis. Q em sensum & nostra lectio habebit, si eo verbo, est, subaudiatur non dictio, aliquis, sed dictio ali ... scilicet factum ab alio. Alioqui potest nostra lectio accipi vt alij intelligunt: non est aliquis secundum opera tua, hoc est, qui ea imitari valeat, & talia facere qualia tu.

b LÆTETVR COR MEVM, VT TIMEAT, &c.] D. Augustinus intelligit coniunctionem vt, significare modum, quo hic est lætandum, vt sit sensus Lætetur cor meum, sed sic vt simul etiam timeat nomen tuum, hoc est, vt non nimis securus degam. At hunc sensum Græca non benè admittũt quæ habent τοῦ φοβεῖσθαι, vbi subaudiendum est ex phrasi Græca ἕνεκα. Itaque ad verbum est propter timeri nomen tuum hoc est, propter timorem nominis tui. Potest autem præpositio, propter, vel designare finem ob quem lætari desiderat, vt significetur ... lætari in Deo ad eum finem, vt per eam lætitiam constantius timeat & colat Deum, hunc sensum videtur secutus noster interpres. Potest etiam accipi, vt significetur causa lætitiæ, nempe vt ideo lætetur, quia secum se timere & reuereri Deum. Quem sensum intellexit Euthymius exponens Lætetur cor meũ in timore nominis tui. Ad quem sensum tanquam conuenientiorem, nostram lectionem in paraphrasi conati sumus accommodare.

c DA IMPERIVM TVVM.] Græcè est, κράτος, quod nomen significat imperium & fortitudinem: hic autem significare fortitudinem, Hebræa docet dictio.

Filiis Core, Psalmus Cantici.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXVI.

Sub typo cælestis Hierusalem celebrat Propheta hoc Psalmo Hierusalem supernam & nouam, de qua in spiritu meditans prorumpit in verba de ea, commendans eam à fundamentis suis & portis, hoc est, à firmitate & fortitudine, ac vaticinans in ea omnes gentes à Deo quondam alienas habitaturas cum summa animorum lætitia. Non est autem distinguendum num de Ecclesia militante an triumphante Psalmus sit accipiendus, siquidem vtraque hæc Ecclesia vna est Hierusalem, quam supernam, cælestem & nouam Scriptura appellant, cui pro vtraque sui parte, tam ea scilicet quæ in terris, quam quæ in cælis agit, conueniunt ea quæ hoc Psalmo canuntur.

PARA-

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Fũdamenta eius in montibus ſanctis.

IVITAS illa noua, quam in ſpiritu ſub typo noſtro Ieruſalẽ meditor, firmiter erit fundata: habebit enim fundamenta ſua in montibus ſanctis: in altiſſimis. ſ. cœlis, atque in ipſis Apoſtolis, viris fide ſublimibus, & ſanctitate præcipuis, in quibus prima ciuitatis illius iacientur fundamenta, quibus ſuperædificari oportebit omnes eos qui tanquam lapides viui coædificabuntur in ciuitatem Dei,* hanc ciuitatem Sion, quæ & fortiſſimas & multas habet portas, hoc eſt, quæ & optimè munita eſt, & omnibus aditum præbet ex omni loco, Dominus magis quàm omnes veteris populi ſynagogas diligit, maiori eam fauore & cura proſequens, pluribúſq; & maioribus eam beneficiis ornans, atque in ea magis ſibi complacens, quemadmodum & terrenam Sion præ aliis habitaculis populi Iſraëlitici ſibi delegit in peculiarem habitationem.

** diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob.*

2 Glorioſa dicta ſunt de te, ciuitas Dei.

2 O ciuitas Dei, admodum magnifica dicta ſunt de te à Deo per Prophetas ipſius.

3 Memor ero Raab & Babylonis ſcientium me.

3 Inter quæ à Deo dicta, iſtud quoque de te dixit Dominus: In noua ciuitate Sion, ego Dominus agnoſcam non tantùm Iſraëlitas, ſed etiã eos qui antè populi mei præcipui fuerunt hoſtes, Ægyptios. ſ. & Babylonios, iam tum agnoſcentes me quem priùs ignorauerunt.

4 Ecce alienigenæ & Tyrus & populus Æthyopum hi fuerunt illic.

4 Ecce rem nouã Philiſthæi & Tyrij vnà cum Æthiopibus, & ex omnibus omnino gentibus, Oriente, Occidente, Aquilone, & Meridie erunt in hac ciuitate non tanquam aduenæ & peregrini, ſed quaſi ciues, eius, vtpote in qua nati erunt per lauacrum regenerationis.

*5 Nunquid Sion dicet homo & homo natus eſt in ea: * ipſe fundauit eam Altiſſimus.*

5 Proinde de ipſa Sion aliquando dicet vnuſquiſque, quòd plurimi, & diuerſarũ nationum homines nati ſint in ea: *quódq; ipſe, qui altiſſimus, ædificauerit & ſtabiliuerit eam, firmam & inconcuſſam eam faciẽs contra omnes hoſtium inſultus.

6 Dominus narrabit in ſcripturis populorum & principum horum, qui fuerunt in ea.

6 Dominus ipſe narrabit iſtud, & notum faciet tũc, cùm omnes ſimul populos & principes, qui nati fuerint in ea ciuitate, deſcribet & recenſebit, in nouiſſimo. ſ. iudicij die, quando omnes ſimul ciues huius ciuitatis numerans, toti mundo declarauit, quanta ſit, & quàm diuerſarum gentium multitudo ciuium eius.

7 Sicut lætãtium omnium habitatio eſt in te.

7 Quanquam autem tam varia erit, ô Sion, ciuium tuorum multitudo, nulla tamen in te erit diſcordia, atq; tumultus diſſonus, ſed omnes ſimul habitantes in te erunt ſicut hi qui præ nimio gaudio tibiis canunt, chorósq; ducunt. Solida enim de Dei benignitate lætitia afficientur, & cùm adhuc in terris agent, & multò magis cùm hinc in cœlos trãſlati fuerint.

ANNOTATIONES.

a FVNDAMENTA EIVS.] Relatiuũ, eius, apud Hebræos & Græcos eſt maſculini generis. Vnde non videtur poſſe referre ad ciuitatem Sion, cùm nomen, Sion, in omni lingua ſit generis fœminini. Itaq; Euthymius refert relatiuũ, eius, ad Chriſtum, qui fundamenta ſua, hoc eſt, prima fidei dogmata iecit in Apoſtolis. Sed in Prophetis, maximè Hieremia id crebrò fit, vt cum de Ieruſalem & de Iſraël ſermo fit, ſubiiciantur relatiua maſculina, quę nõ tam reſpondent nomini Ieruſalem, quam nomini quo Hebræi ſignificant populum, nempe nomini עם Am, quod & hic rectè creditur factum vt ſit relatio nõ tam ad vocem, quàm ad rem: ſiquidem ciuitas ipſa de qua loquitur, nihil eſt aliud, quàm Dei populus.

b PORTAS SION.] Per portas, quidam ſacra dogmata fidei, alij virtutes intelligunt. Verùm ſimplicius fuerit per portas Sion, ipſam ciuitatem Siõ intelligere: & portarum ideò fieri mentionem, tum ad deſignãdum fortitudinem ciuitatis, quæ ferè a portis pendet, tũ ad ſignificandum omnibus ad eam patere aditum, ſicut Apocalyp. 21. duodecim dicuntur ciuitatis nouæ Ieruſalem portę & in ſingulis mundi partibus tres, vt intelligatur omnibus gentibus ingreſſum patere.

c RAAB ET, &c.] Nomen Raab, hic non eſt nomen eius mulieris, quæ exploratores accepit hoſpitio, nam illius nomen ſcribitur Hebræis cum aſpiratione forti nempe cheth. Vnde & Græcis ſcribitur ῥαχάβ. Iſtud verò nomen per aſpirationem lenem, Græci ῥαάβ. Significat autem hoc nomen alibi frequenter Ægyptum, ab Ægypti rege ſic dictũ ob ſuperbiam, vt Pſalmo 88. Tu vulneraſti ſicut vulneratum ſuperbum. Vbi Hebræis idem nomen ponitur quod hic. Porrò quod nos habemus in genitiuo, ſcientium me, Hebræi & Græci habẽt in datiuo τοῖς γινώσκουσί με. & eſt ſenſus: Ego Dominus Ægyptiorum & Babyloniorum memor ero ſimul cum agnoſcentibus me Iudæis, vel apud cognoſcentes me Iudæos, quibus annunciabo illos a me ſuſceptos eſſe.

d HI FVERVNT, &c.] Interpres legit ἐγενήθησαν, cùm Septuaginta tranſtulerint, ἐγενήθησαν, hoc eſt, nati ſunt, quemadmodum & Euthymius legit. Et poſtea cùm habemus: Principum qui fuerunt in ea, Græcè eſt γεγεννημένων ἐν αὐτῇ, hoc eſt, qui nati ſunt in ea, cum interpres legiſſe videatur γεγενημένων, per ν, ſimplex. Certè Hebraica dictio apertè naſci ſignificat: habent autem Hebræa ad verbum in hunc modum: Ecce Philiſthæa & Tyrus cum Æthiopia, hic natus eſt ibi. Quam lectionem ſic accipiunt, vt gentibus intelligatur annunciari quod inſignis aliquis natus ſit in Sion nempe Chriſtus: aut in typum Chriſti, Salomon. Septuaginta autem dictionem Hebraicam acceperunt ſecundùm phraſim ſatis receptã apud Hebræos, quibus frequens eſt pluribus ſubiungere ſingulare, quoties vnicuique illorum plurimum volunt ſignificare aliquid conuenire.

e NVNQVID, &c.] Ex Hebræo conſtat dictionem, Sion, eſſe datiui caſus. Pro ſigno autem interrogatiuo, nunquid, quod apud Hebræos non eſt, vt modò legitur, Græcè iam legitur μήτηρ, mater Sion dicet, &c. in quem modum legit & Aug. Verum codices Græcos hic eſſe deprauatos annotauit & Hieron. in commentariis, ſic ſcribens: Septuaginta interpretes ita tranſtulerunt, Nũquid Sion dicet homo. Sprẽuerunt ergo multi, nec intellexerunt μὴ Σιών, quid eſt, & addiderunt, & legunt μήτηρ Σιὼν ἐρεῖ ἄνθρωπος, & hoc propterea, dicunt, quia ſequitur, & homo natus eſt in ea. Spreuerũt etiam ita debere dici, mater Sion dicet homo quoniam filius natus dicitur. Propterea errant in matris vocabulo. Hæc ille.

Potiùs nostra lectio dupliciter distinguitur: quidã enim distinctionem faciunt, post primum, homo, vt illud sit suppositum verbi, dicet, & sit sensus: nunquid ipsi Sino dicet homo quispiam, quòd homo natus sit in ea, nempe Christus quatenus homo, & quòd idem quatenus altissimus & Deus fundauerit eam: Verùm quoniam apud Hebræos pro, dicit, ponitur verbum passiuum, dicetur, conuenientius sit distinctio post verbum, dicet, vt subaudiatur eius suppositum. & oratio illa, homo & homo, accipiatur secundùm phrasim Hebraicam, pro variis & multis hominibus.

In scripturis populorum } Græcè est ἐν γραφῇ, in scriptura, intelligitur autem à plerisque de Scriptura sacra, in qua Dominus notam facit vocationem gentium, & ædificationem Ecclesiæ. Verùm Hebræa magis sonant, in scribendo, vel describendo populo: est enim apud eos infinitiuus. Vnde vertit Hieronymus: Dominus numerauit scribens populos. Proinde sequendus videtur sensus paraphrasis. E

Canticum Psalmi filiis Core, in finem pro Maeleth, ad respondendum intellectus Heman Ezrahitæ.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXVII.

Præsens Psalmus, oratio est & querulatio vehementissima hominis afflicti, penitusq; à Deo derelicti in grauissimis afflictionibus, qui cum magna exaggeratione in extremis a plurimis malis se obrutum conqueritur sine aliqua consolatione præter aliorum omnium psalmorum consuetudinem. Apparet autem ex cõsonantia cum aliis multis psalmis editum esse ad literam de Dauide, occasione eorum malorum quæ passus est, siue a Saule, siue ab Absalone. Secundùm spiritum vero de Christo per Dauidem adumbrato intelligendus est, cui pleraque huius Psalmi verius, perfectius atque simplicius conueniunt, vtpote in que Vates potissimùm respexit. Allegoricè autẽ hic Psalmus etiam congruit cuique fideli, qui in mortale crimen prolapsus, atque ob id pœnitentia dolore sese macerãs, æternã damnationem deprecatur, in qua nemo Deũ laudabit. Quòd autem in titulo ponatur & nomen filiorum Core, & nomen Heman Ezrahitæ, putatur Heman hunc Psalmum composuisse, ipsis autem filiis Core decantandum tradidisse. Fuit enim Heman, vates Regis in sermonibus Domini, vt scribitur. 1. Paralip. 25. & princeps Cantorum inter filios Caath, de quibus fuerunt & filii Core. Heman enim legendum esse, non Ethan, quod nomen in titulo est sequentis Psalmi, patet ex Hebreis: ex quibus etiam patet perperam apud Græcos legi nomen Israelita, cùm sit legendum Ezrahita.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine Deus salutis meæ in die clamaui & nocte coram te.

*2 Intret in conspectu tuo oratio mea: *inclina aurem tuam ad precem meam.*

*3 Quia repleta est malis anima mea, * & vita mea inferno appropinquauit.*

*4 Æstimatus sum cum descendentibus in lacũ: * factus sum sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber.*

*5 Sicut vulnerati dormiẽtes in sepulchro, quorũ non es memor ampliùs, * & ipsi de manu tua repulsi sunt.*

6 Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis, & in vmbra mortis.

7 Super me confirmatus est furor tuus:

** † & omnes fluctus tuos induxisti super me.*

*8 Longe fecisti notos meos à me, * posuerunt me abominationem sibi.*

*9 Traditus sum, & non egrediebar, *oculi mei languerunt præ inopia.*

*10 Clamaui ad te Domine, * tota die expandi ad te manus meas.*

*11 Nunquid mortuis facies mirabilia? * aut medici suscitabunt, & confitebuntur tibi?*

DOMINE Deus, author salutis meæ, in quo sita est omnis spes salutis meæ, sicut tu solus me saluare potes, per diem simul & per noctem sine aliqua intermissione inuocaui te tota mentis intentione.

2 Admittatur itaque precatio in conspectum tuum, *facilémq; te præbe ad exaudiendum orationem meam.

3 Quia ad saturitatem vsque plena est calamitatibus anima mea, vt pluribus ferendis non sufficiat, * & morti atque sepulchro iam proximus esse videar.

4 Reputatus sum ab omnibus cum his qui iamiam in sepulchrum descendunt, omnibus.s. de mea salute desperantibus: * similisque factus sum homini qui est omni auxilio destitutus, quiq; inter mortuos existens, liber est officiis, curis, & rebus vitæ huius.

5 Similis factus sum vulneratis, qui mortui iacent in sepulchris, quo- a
rum non recordaris ampliùs, vt eos pristinæ vitæ restituas, * quiq; à cura
tua, quam viuis impendes, penitus sunt reiecti. Ita enim & mei penitus
oblitus videris, nec aliquam prouidentiæ & protectionis tuæ declarationem in me exhibes.

6 Affecerunt me malis tam multis aduersarii mei, vt visus sim ipse mihi positus in puteum aliquem profundũ, aut in carcerem obscurissimum, atq; iam versari in extremis malis, quæ nihil nisi mortem præ se ferant.

7 Super me confirmatus est furor tuus, perseuerante.s. afflictione, nouaq; semper priorem sequente, * & omnia genera calamitatum quibus obruere homines soles, venire fecisti super me. † In me quoque solum exarsisse videaris, adeo vt totam iram tuam solus ego ferre mihi videar.

8 Neque verò me tantùm omni tua consolatione destituisti, sed & familiariter mihi notos alienasti à me per immissa à te horrenda mala, ita vt neque ab eis aliquid accipere possim cõsolationis: * reputauerũt enim me apud se, quasi rem summè abominandam.

9 Traditus sum à te extremis malis, atq; ab eis vndique conclusus, nec video quo pacto his me explicem, * propter quod oculi mei per nimium dolorem & fletum debilitati sunt ob calamitatem meam, & quòd omni auxilio ac consilio destitutus essem.

10 Implorauí toto corde tuum auxilium Domine, * idque assiduè, expandi in oratione manus meas ad te, & dixi.

11 Nũquid in defunctis declarabis potentiam & bonitatẽ tuã, operando b
in eis mirabilia, qualia frequenter in viuentibus operaris? * aut num medici

dici suscitare poterũt mortuos, vt sic mortui laudes tuas decantent apud viuos?

*12 Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam, * veritatem tuam in perditione?*

12 Nũquid aliquis iam mortuus prædicabit apud viuos misericordiam tuam? * & veritatem tuam, quam in promissis seruas, num aliquis laudabit, cum perierit?

13 Nunquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua, & iustitia tua † in terra obliuionis?

13 Num cognoscentur mirabilia tua, vbi omnia sunt tenebræ? * & iustitia tua, quam in promissis seruandis exhibes, nũ nota fiet apud eos qui ex hoc orbe migrarunt in locum mortuorũ, qui à te, & à viuentibus obliuioni traditi sunt? † quiq; immemores sunt & ignari earum rerum quæ hic à te agũtur? nequaquam certè ista futura sunt. Cùm enim mortui tuam bonitatem, neque in viuentibus neque in seipsis, maximè secundùm corpus, ampliùs experiantur, eandem quoque ampliùs laudare nequeunt: propter quod à morte, te quæso, me præserues, quò declaratam in me tuam bonitatem ac veracitatem apud viuos celebrare valeam ob priuatam mei ipsius rationem.

*14 Et ego ad te Domine clamaui, * & mane oratio mea praeueniet te.*

14 Et quidem ad hunc modum ego ad te Domine clamaui, * & summo c
mane ante omnia precatione mea occupaui te priusquam Solem mundo oriri faceres.

*15 Vt quid Domine repellis orationem meã, & * auertis faciem tuam à me?*

15 Cur igitur Domine non admittis orationem meam, * cur aufers à me benignum aspectum, solitúmque fauorem tuum?

*16 Pauper sum ego, & in laboribus à iuuentute mea: * exaltatus autem humiliatus sum & conturbatus.*

16 Miser sum ego, & in afflictionibus ab adolescentia mea? † cùm autem paululum essem per te exaltatus, mox rursum sum deiectus & afflictus, adeoq; in meipso conturbatus, vt præ inopia auxilij & consilij desperare cœperim.

*17 In me transierunt iræ tuæ, * & terrores tui conturbauerunt me.*

17 In me apparuerunt manifesta signa furoris tui, * & mala, quibus me terrebas, conturbauerunt me.

*18 Circundederunt me sicut aqua tota die, * circundederunt me simul.*

18 Circundederunt me vndiq; sicut solent aquæ vnum malum obruere collapsum in eas, idq; assiduè: * cinxerunt me non vnum malũ post aliud sed simul mala vniuersa.

19 Elongasti à me amicum & proximũ, & notos meos à miseria.

19 Et quod est extremæ calamitatis, fecisti à me procul abire propter nimiam miseriam meam amicum & proximũ, & omnes familiariter mihi notos, ita vt in tantis malis nemo sit qui miserum consoletur, & consolatione sua miseriam mitiget.

ANNOTATIONES.

a INTER MORTVOS LIBER.] Ob hanc partem potissimùm plerique hunc Psalmum de solo Christo accipiendum putant, quòd hic solus dicere possit: se liberum esse inter mortuos, eò q inter eos existẽs, mortis vinculis alligatus & detentus non fuerit, sed liberam habuit facultatẽ vitam resumendi. Verùm hic sensus etsi piissimus, soliq; Christo conueniens, non videtur esse proprius sensus huius loci. In hoc enim sensu hæc verba non calamitatem, sed fœlicitatem loquentis explicant, cùm tamen omnia & præcedentia & sequentia miseriam loquentis significẽt. Itaque potiùs videtur sensus paraphrasis amplectẽdus, secundùm quem is qui loquitur, non dicit se esse liberũ inter mortuos, sed esse similẽ homini libero inter mortuos. Dicunt autem Hebræi mortuos homines liberos esse, quomodo nos eos dicimus defunctos (quia defuncti sunt & destituti hac vita, & officiis eius: Sic Iob. 3. seruus in morte, dicitur esse liber à domino suo, quo loco eadem est dictio Hebræis quæ hoc loco.

b NVNQVID MORTVIS.] Dũ Psalmus Christo applicatur, his versibus tribus intelligendus est Christus secundùm infirmitatem humanæ naturæ deprecari mortem quemadmodum fecit in horto, aut precari suam aut omnium nostrum resuscitationem & viuificatione, propter quam mortuus est. In sensu autem tropologico per mortuos, damnati: per perditionem & tenebras, æterna damnatio intelligenda est, in qua nemo Deum laudabit nec cognoscet unquam.

c IN TERRA OBLIVIONIS.] Dubium est num genitiuus, obliuionis, actiuè debeat exponi an passiuè: num, scilicet, sit sensus, in terra, in qua qui habitant immemores sunt omnium, quæ hic aguntur: an in terra eorum qui obliuioni traditi sunt a viuentibus. Vtramque intelligentiam Latina & Hebræa admittũt. Verùm Græca exigunt expositionem passiuam, habent enim ἐν γῇ ἐπιλελησμένῃ in terra obliuioni tradita Septuaginta nomen quod significat obliuionem, acceperunt apud Hebræos tanquam participium passiuum, non tanquam nomen sicut & Hieronymus, qui trãstulit in terra quæ obliuioni tradita est. Actiua tamen expositio magis quadrat. Grauius enim est si dicatur aliquid cognosci non posse in eo loco, vbi omnium est obliuio, sicut in prima parte dicitur, Dei mirabilia non cognosci in tenebris. Vt enim tenebræ obsunt cognitioni, sic & obliuioni.

Intellectus Ethan Ezrahitæ.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXVIII.

Præuidens in spiritu Propheta temporalem desolationem regni Dauidici, quæ facta est per Chaldeos sub Sedechia, priusquam de ea conqueratur, ne de Dei misericordia, fidelitate ac potentia dubitare videatur, primùm quidem celebrat Dei & bonitatem & veritatem, tum & ipsius summam potentiã, qua & omnia creata sunt & gubernantur, & qua sanctos suos vindicauit & vindicauit supra inimicos ipsorũ. Deinde verò prolixius memorat promissiones Dei factas Dauidi de seminis sui perpetua conseruatione, de Throni regij æterna sublimatione, de misericordia in perpetuum semini eius seruanda & alijs huiusmodi multis. Post hæc autem vsque ad finem queritur ex opposito, semen Dauidis quasi rupto fœdere a Deo reiectum, regia dignitate exutum, malisq; omnibus obiectũ. Porro quemadmodum Dauid in omnibus pene Christi typus fuit & figura, ita quæ hic & alibi promissa dicũtur

Dauidi & semini eius, non implentur perfectè, nisi in Christo, qui & per Dauidem præsignatus est, & ex eo secundùm carnem descendit, & in his qui per Christum semen Dauidis spirituale efficiuntur. Itaque fit, vt etiãsi Dauidi ea competant ratione Christi ex ipso nati, propriè tamen Christo conueniant, quamobrem cõuenienter allegoricè sic Psalmus accipitur, vt sit vox Ecclesiæ celebrantis pactum Dei patris initum cum Christo ac semine eius, ac ex opposito conquerentis super fidelis populi derelictione & afflictione, quam cum fiat Deus, videtur fœdus irritum fecisse, quod cum Christo suo pepigit. Cæterùm Ethan Ezrahitæ, cuius nomen ponitur in titulo, fit mentio 3. Reg. 4. qui & videtur idem esse cum eo de quo 1. Paralipomenon 6.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Misericordias Domini in æternum cantabo.

VLTIPLICES miserationes Domini, quas omni seculo exhibuit, in æternum celebrabo, nunquam nõ carminibus testabor & meæ ætatis hominibus, & posteris omnibus quàm sit Dominus semper misericors.

2 In generatione & generationem annuntiabo veritatem tuam in ore meo.

2 Sed & tuam in præstandis promissis fidelitatem per omnes generationes ore meo deprædicabo.

*3 Quoniam dixisti: In æternum misericordia ædificabitur in cœlis: * præparabitur veritas tua in eis.*

3 Tu enim dixisti Domine quod misericordia tua in æternũ firmabitur & augebitur instar ædificij, quod summa arte construitur, *quoq; veritas tua in ipsis cœlis stabilietur, nimirum quòd perpetuò sit duratura, quemadmodum & cœli perpetuò persistent.

*4 Disposui testamentum electis meis, iuraui Dauid seruo meo: * vsque in æternum præparabo semẽ tuum.*

4 Fœdus, inquit Dominus, pepigi cum electis meis, Abraham, Isaac, Iacob, & posteris eorum: Deinde & per memetipsum iuraui, ac irreuocabiliter pollicitus sum Dauid seruo meo, dicens: Perpetuò stabiliam semen tuum, nunquam sinens interire posteritatem tuam.

5 Et ædificabo in generatione, & generationem sedem tuam.

5 Pérque omnes generationes firmabo regale solium tuum, perpetuum illud faciens simul cum seminis tui perpetuitate.

*6 Confitebuntur cœli mirabilia tua Domine: * etenim veritatem tuam in Ecclesia sanctorum.*

6 Et certè ipsi cœli a te Domine mirabiliter conditi & per quos constãter hunc mũdum gubernas, testãtur, semperq; testabũtur mirabilia opera tua, * tuam quoq; in statutis & promissis constantiam notam facient in cœtu sanctorum tuorũ. Hi enim sancti tui ex ipsis cœlis intelligent quàm sis mirabilis opifex, quàmque verax, & constãs in decretis tuis. Ipsi quoque cœlestes homines in congregatione electorum tuorum colentium nomen tuum annuntiabunt mirabilia opera tua, quæ tum in creando mundũ, tum in redimendo designasti, & fidelitatem tuam, quã quę prioribus temporibus promisisti, fideliter præstitisti.

*7 Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? * similis erit Deo in filijs Dei?*

7 Mirabilia, inquam, opera tua annũtiabunt sanctis tuis. Quoniam quis est nedum in terra, sed etiam in supernis locis qui in potentia & mirabilium patratione possit Domino cõparari? * & quis similis erit Deo, etiam inter angelos dignitate & potentia tã sublimes, vt filij Dei rectè dicãtur.

*8 † Deus qui glorificatur in consilio sanctorum, * magnus & terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt.*

8 Ipse Deus est qui per declarationem maiestatis & potẽtiæ suæ glorificatur à seipso in medio sanctorum suorum & angelorum & hominũ, in quorũ cœtu regia eius maiestas & diuinitas relucet & agnoscitur. † Ipse quoq; est qui ob eximiam suam potentiam magnificatur à congregatione sanctorum suorũ, * magnus est & metuendus apud omnes, qui in circuitu eius sunt, siue angelos illi assistentes, siue homines illum colentes.

*9 Domine Deus virtutum quis similis tibi? * potens es Domine, & veritas tua in circuitu tuo.*

9 Quis igitur similis tibi esse possit ô Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus supernos & infernos? * Tu enim præ omnibus potens es Domine, insuper & fides atque iustitia tua te ex omni parte circundat, vndique relucens in omnibus tuis operibus, & inseparabiliter tibi adhærens.

*10 Tu dominaris potestati maris, * motum autem fluctuum eius tu mitigas.*

10 Tu imperium obtines non solùm super vniuersam terram, sed etiam super sæuitiam & superbiam maris: elationẽ enim fluctuum eius tu, dum vis, compescis, quod certè nemo potest ex regibus & dominatoribus qui sunt super terram.

*11 Tu humiliasti sicut vulneratum superbum, * in brachio virtutis tuæ dispersisti omnes inimicos tuos.*

11 Tu deiecisti superbum illum Ægypti regem Pharaonem, non maiori negotio, quàm si res tibi fuisset cum vulnerato aliquo viribus omnibus suis destituto, * potenti brachio tuo subuertisti inimicos tuos vniuersos.

*12 Tui sunt cœli, & tua est terra. * orbẽ terræ & plenitudinem eius, tu fundasti, Aquilonem & mare tu creasti.*

12 Tua sunt omnia & superna & inferna, cœli, scilicet, & terra, quę à te creata sunt, & in tua semper permanent potestate, orbem terræ, & quibus ipsa terra plena est, tu condidisti: Aquilonem & Meridiem, vbi est mare mortuum, creasti.

*13 † Thabor & Hermon in nomine tuo exultabunt, * tuum brachium cum potentia.*

13 Thabor mons Occidentalis, & Hermon mons Orientalis, sua mole testantes omnipotentiam tuam, occasionem præbent videntibus laudandi nomen tuum, † ipsi quoque qui habitant montẽ Thabor, hoc est, Occidentem, & qui montem Hermon, hoc est, Orientem habitant, omnes, scilicet, habitatores terræ agnoscentes tuam potentiam & bonitatẽ in te exultabunt: * tuum enim robur nequaquam inualidum est, sed summa potentia præditum.

14 Opto

*14 Firmetur manus tua & exaltetur dextera tua. * iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ.*

14 Opto autem vt omnipotentia tua semper valida sit in nobis ad protectionem nostram, vt potentia tuæ altitudo semper declaretur in inimicis nostris: neque verò summa tibi tantum adest potestas, quæ dum sola est tyrannum facit, sed æquitas omnipotentiæ tuæ coniuncta est * Iustitia enim & æquitas ipsa instruunt & stabiliunt regale solium tuum: ipsa regalis tua potestas in æquitate constabilita est, ita vt nihil agere valeas, nisi quod iustum sit & æquum.

*15 Misericordia & veritas præcedent faciem tuam, * beatus populus qui scit iubilationem.*

15 Misericordia quoque & fides semper antecedent te, in omnibus quæ facturus es semper præsentes, & in omnibus tuis factis quasi ab oculos tuos versantes, vt eis in omnibus semper præstes. * Fœlix igitur ille populus, qui agnoscens hanc Dei potentiam, iustitiam ac misericordiam, nouit delectari in Domino, atque de his digne Deum laudare.

*16 Domine in lumine vultus tui ambulabunt, * & in nomine tuo exultabunt tota die, † & in iustitia tua exaltabuntur.*

16 Quicunque enim Domine tales fuerint, hi aspirante & concomitante illos semper tuo fauore, fœliciter in omnibus agent, & veluti in clarissima luce vultus tui versabuntur, tuum fauorem semper sentientes, tuamque voluntatem semper intelligentes, * atque ob id assidue in tua benignitate & nominis tui memoria exultabunt, perque iustitiam tuam, qua talibus secundùm promissionem tuam semper præsto eris, omnibus inimicis superiores euadent, magnique per te efficientur, * propter iustitiam quoque tuam sese ipsi attollent, persuasi scilicet te pro ipsis vigilare ac proinde nihil eis nocere posse.

*17 Quoniam gloria virtutis eorum tu es: * & in beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum.*

17 Tu enim es in quo gloriantur se fortes esse. † Tu is es per cuius gratuitam beneuolentiam robur nostrum magis ac magis incrementa suscipiet & super omnes inimicos nostros præualebit.

18 Quia Domini est assumptio nostra, & sancti Israël regis nostri.

18 Quia à Domino pendet defensio nostra, & à sanctificatore Israëlis qui est rex noster, in cuius solius potestate consistit, cuique soli tribuenda est protectio nostra.

*19 Tunc locutus es in visione sanctis tuis, & dixisti: * † posui adiutorium in potente & exaltaui electum de plebe mea.*

19 Olim enim cùm tibi placuit populum tuum in tuam protectionem assumere, locutus es sanctis prophetis tuis per visioné interioré, & dixisti eis: * Viro alioqui forti addidi robur ad adiuuandum populum meum: † dedique fortitudinem viro, quem mea virtute potentem feci, & virum quendam electum de plebe mea exaltaui in regem super populum meũ.

*20 Inueni Dauid seruum meum, * oleo sancto meo vnxi eum.*

20 Cùm diligenter & ex animo quærerem dignum aliquem regem populo meo, inueni tandem, mihiq; prouidi Dauid seruum meum: qui existens vir secundùm cor meum, dignus à me habitus est quem populo meo præficerem, * atque ob id oleo sancto meo vnxi eum, regem eum constituens populi mei.

*21 Manus enim mea auxiliabitur ei, * & brachium meum confortabit eum.*

21 In hoc, inquam, constitui adiutorium populi mei: nam omnipotẽtia mea adiuuabit eum semper contra inimicos ipsius, * & fortitudo mea corroborabit eum vt omnibus inimicis semper præualeat.

22 Nihil proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei.

22 Nihil poterit aduersùs illum inimicus, nec homo sceleratus nocere poterit ei.

23 Et concidã a facie ipsius inimicos eius, & odientes eum in fugam conuertam.

23 Conteram enim ante eum inimicos eius, & odientes eum in fugam conuerti faciam.

*24 Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. * & in nomine meo exaltabitur cornu eius.*

24 Et veritas mea & misericordia mea semper erit cum ipso, ita vt redditurus sim ei quidquid promisi, & primam illam gratiam, qua eum elegi, non sim vnquam ablaturus ab eo, * & per me robur ipsius, regalisque dignitas semper exaltabitur, ita vt omnibus semper inimicis suis præualeat, ac magis semper ac magis augescat.

*25 Et ponam in mari manum eius. * & in fluminibus dexteram eius.*

25 Extendam enim vsque ad mare Occidentale ditionem illius, * & versùs Orientem vsque ad flumina Mesopotamiæ proferam potentiam imperij ipsius.

26 Ipse inuocabit me: Pater meus es tu. Deus meus, & susceptor salutis meæ.

26 Ipse inuocando me familiariter dicére audebit: Pater meus es tu, Deus meus, & defensor salutis meæ.

*27 Et ego primogenitum ponam illum, * excelsũ præ regibus terræ.*

27 Et ego inter omnes filios meos primogenitum illum cõstituam, tribuens ei inter omnes fratres suos principatum, munus scilicet primogenituræ, * superiorem quoque illum faciam omnibus regibus terræ.

*28 In æternum seruabo illi misericordiam meam, * & testamentum meum fidele ipsi.*

28 Misericordiam meam, quam cœpi in illum declarare in perpetuum seruabo erga illum: * pactum, quod inii cum ipso, firmum erit ei.

*29 Et ponam in seculum seculi semen eius: * & thronum eius sicut dies cœli.*

29 Et durare faciam posteritatem eius in omne æuum: * & solium regni eius tam diuturnum faciam, quam erunt dies cœli.

*30 Si autem dereliquerint filij eius legem meam, * & in iudicijs meis non ambulauerint.*

30 Quia si filij eius dereliquerint legem meam, * & secundùm æquissima præcepta mea non conuersati fuerint,

31 Si iusta mea statuta per inobedientiam violauerint, * & mandata mea non seruauerint, opere ea perficientes:

32 Ego non tanquam seuerus iudex, agam cum eis, penitus eos perdens aut abiiciens, neque sinam eorũ peccata diu impunita, ne in peiora prolabantur

*31 Si iustitias meas prophanauerint, * & mandata mea non custodierint: 32 Visitabo in virga iniquitates eorum: * verberibus peccata eorum.*

labantur

labantur: sed tanquam pius ac bonus pater, filiorum errata castigatione emendare studens, virga paternæ correptionis mox animaduertam in eos neque morte, aut extrema perditione vlciscar eos, * sed verberibus corripiam peccata eorum.

*33 Misericordiam autem meam non dispergam ab eo. * neque nocebo in veritate mea:*

33 Misericordiam autem meam non auferam ab eius semine, * neque iniustitiam aliquam committam in fide mea, ita scilicet vt transgrediar pacta cum illo inita, & fidem meam fallam.

34 Neque prophanabo testamentum meum: & quæ procedũt de labijs meis, non faciam irrita.*

34 Neque violabo pactum quod est inter me & illum, * & quæ semel locutus sum illi, non mutabo vnquam.

35 Semel iuraui sancto meo,

** si Dauid mentiar, semen eius in æternum manebit.*

35 Hoc est autem pactum, quod cum eo pepigi, & locutus sum, nempe quòd semel iurauerim, idque per memetipsum & sanctitatem meam: ô quòd non habeam maiorem me, per quem iurarem: iuraui, inquam, dicens: * Nequaquam Dauidem fallam sed sicut promisi, semen eius in æternum persistet.

*36 Et thronus eius sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum * & testis in cœlo fidelis.*

36 Neque posteritas eius tantùm, sed solium regni eius tam erit stabile & diuturnum, tam etiam clarum, quàm est ipse sol in conspectu meo: regnum eius in perpetuum erit clarum, sicut luna perfecta tempore plenilunij, perpetuoque subsistet sicut luna quæ facta est, vt in æternum perduret.* Et ne quis vanas fore credat has pollicitationes, horum omnium testem fidelem in cœlo constituo, solem scilicet & lunam: omniaque astra quæ pollicitationis meæ stabile signum esse volo, vt his durantibus omnes intelligant regnum eius certissimè duraturum. † Ipse quoq; ego, qui hæc in cœlo contestatus sum & pollicitus, fidelis sum & verax, vt ne de promissis meis quisquam diffidere debeat.

37 Tu verò repulisti & despexisti, distulisti Christum tuum.

37 Hæc quidem olim Dauidi, & semini eius pollicitus es: & tamen nũc tanquam horum omnium oblitus, repulisse, despexisse, & elongasse videris à te Christum tuum, dum semen eius ita ab impijs conculcari, & regni eius gloriam intercidere permittis.

*38 Euertisti testamentum serui tui, * prophanasti in terra sanctuarium eius.*

38 Euertisse videris & abiecisse à te fœdus cum seruo tuo initum, nec d
amplius illud seruare velle: * quasi enim rem prophanam ignominiosè e
in terram deiecisti diadema illius, regalemque ipsius dignitatem, qua à te
consecratus erat, & ab aliis insigniter separatus.

39 Destruxisti omnes sepes eius: posuisti firmamentum eius formidinem.*

39 Destrui permisisti omnia munimenta regni eius:* fecisti vt loca fir- f
miora quæ munire & defendere solebant ab hostium insultibus, iam sint
in formidinem, eò quòd diruta sint, eosque qui in regno fortiores erant
panore magno impleuisti. * Omnem quoque tuam protectionem, qua
muniti & fortes esse solebamus, contra aduersarios hostes quasi diruptis
muris ciuitatis, aut materia vineæ deiecta, a nobis abstulisti, vt iam tu ipse
se nobis formidini sis, qui firmum munimen esse soles.

*40 Diripuerũt eum omnes transeuntes viam, * factus est opprobrium vicinis suis.*

40 Proinde quemadmodum cum vinea fieri solet, cùm dirupta iacet maceria: ita & nunc populum eius deuastant, quotquot iter faciunt iuxta illum, factus est ludibrio vicinis suis.

41 Exaltasti dexterã deprimentium eum, lætificasti omnes inimicos eius.*

41 Potentiam hostium conculcantium eum tu superiorem fecisti, * gaudio affecisti quotquot malè voluerunt illi.

42 Auertisti adiutorium gladij eius. & non es auxiliatus ei in bello.*

42 Abstulisti adiutorium tuum, quo gladium eius adiuuare soles, * & non attulisti ei opem in bello vt soles.

43 Destruxisti eum ab emũdatione, & sedem eius in terra collisisti.*

43 Destruxisti munditiam & ornamentum eius regale, cessasti ab ornando illum solito more,* solium illius regium in [illegible] vsq; deiecisti.

*44 Minorasti dies temporis eius. * perfudisti eum confusione.*

44 Abbreuiasti dies temporis eius cum durationem regni eius (quod pollicitus fuisti fore æternum) tam breuem fecisti, * vndique eum ignominia cooperuisti.

45 Vsquequò Domine auertis in finem? exardescet sicut ignis ira tua?*

45 Quamdiu Domine sic semper auertes te à nobis, fauoremque tuum nobis subtrahes? * quamdiu ira tua desæuiet in nos ad modum ignis omnia deuorantis & consumentis?

46 Memorare quæ mea substantia. nunquid enim vane constituisti omnes filios hominum?*

46 Declara quæso Domine te memorem esse, quàm breue & nihili sit tempus vitæ & subsistentiæ nostræ: quod cùm perbreue admodum sit, conuenit sanè vt interim dum viuimus, bonitate tua aliquantulum fruamur:* non enim frustra creasti vniuersos homines. Ita sanè videbitur, si in breui hac vita, non nisi ad miserias perferendas nati simus. Nam quid vixisse profuerit, si & mox moriendum sit, & breue illud tempus quod viuitur, in solis miseriis transigendum?

*47 Quis est homo, qui viuet & non videbit mortem. * eruet animam suam de manu inferi?*

47 Nullus est enim homo quantumuis etiam fortis, qui ita viuat vt non sit moriturus, * quique vitam suam liberare possit de potestate mortis. Propter quod conuenit, vt misertus fragilis conditionis nostræ, tua bonitate nos hic paululum respirare dones, priusquam hinc abeamus.

48 Vbi sunt misericordiæ tuæ antiquæ Domine. sicut iurasti Dauid in veritate tua?*

48 Accedit ad hæc promissionum tuarum veritas, inimicorumque nostrorum exprobratio, in tuam vergẽs ignominiam, quæ & ipsa quoq; ad miserendum nobis te meritò commouere debent. Vbi enim nũc sunt superiorum

40 *Memor esto opprobrij seruorũ tuorum,* quod continui in sinu meo multarum gentium.*

50 *Quod exprobrauerunt inimici tui Domine,* quod exprobrauerunt commutationem Christi tui.*

51 *Benedictus Dominus in æternum, Fiat, fiat,*

periorum te [illegible] misericordiæ tuæ Domine, * quas per fidelitatem tuam Dauidi [illegible] futurum semini eius.

49 Declara quæso te [illegible] opprobrium [illegible], quo multæ gentes [illegible] nos afficiunt, *quod [illegible] cla.& velut in sinu meo portar[illegible].

50 Opprobrium, inquam, [illegible] non tam nostri quàm tui [illegible] probrando fecerunt & in no[illegible] probrauerunt nobis, quod iam commutatus sit,& a te reiectus Christus tuus.

51 Qualiscunque tamen sit status rerum nostrarum, Deus quod promisit non poterit non adimplere, quamuis molesta sit nobis mora: quare dignus est qui perpetuo laudetur ab omnibus, Amen. Amen.

ANNOTATIONES.

a IN COELIS PRÆPARABITUR [illegible], &c In cœlis, iungendum [illegible] docent & Græca & Hebræa. Nam G[illegible] non habent, in eis, sed tantum in cœlis præparatur [illegible], & Hebræ[illegible] cœlos parabis [illegible] stabilies [illegible] enim Hebræa etsi parare significet magis [illegible] ficat stabilire. Vnde & Euthymius exponit, stabilitur. Verbum enim, præparo, inquit, sæpenumero apud Hebræos ponitur pro stabilio.

b AQVILONEM ET MARE.] Septuaginta pro eo quod Hebræa habent [illegible] iamin, [illegible] est, dextram, meridies scilicet, legerunt ים iam, quod nomen mare significat. Vt autem opponatur Aquiloni, accipiendum videtur de mari mortuo aut rubro, quorum [illegible] que me[illegible] dic est resp[illegible] terræ promissionis Por[illegible] quitur Thabor & Hermon, &c. plerique totel[illegible] tari miracula [illegible] quæ in his mõtibus [illegible] salute populi Israelitici Deus edidit. In monte quidem Thabor pe[illegible] Barac & Deboram in monte Hermon. dum fic[illegible] deduxi[illegible] per Iordanem Secundum quam [illegible] ligentiam Hermon hic accipitur pro monte quodã trans Iordanem, sicut Psal. 41. Et dicuntur montes isti exultare in nomine Dei eo quod ratione beneficiorum Dei quæ in eis præstiterant dabant occasionem exultandi in Deo. Verum quoniam pri[illegible] duatum plaga[illegible] fecit Propheta mentionem intelligunt [illegible] vert[illegible] his duobus montium nominibus & alias duas mundi plagas designari, & sic nomẽ, Hermon, accipi debet pro monte quodam iuxta Libanum, qui alias Sar[illegible] dicitur, qui respectu montis Thabor in Oriente situs est

IPSE INVOCABIT ME.] Cum & Græc[illegible] & Hebræa hab[illegible] sicut Latina quæ- c [illegible] abeant, [illegible] quia ca sic [illegible] apud Augustinum est.

[illegible] AMENTVM [illegible] Q[illegible]am d [illegible] habe[illegible] sicut & Augustinus legit [illegible] commodi[illegible] habet sen[illegible] Græc[illegible] dict[illegible] [illegible] nuenit Vnde ea potius [illegible] autem [illegible] tur: Auct[illegible] non est Græc[illegible] verbum, [illegible] Vn[illegible] um est, auctitisti.

S[illegible] MATVS.] Intelligunt hic per e [illegible] significat templum Hierosolymitanum Veterum [illegible] Hebr[illegible] esse dictionem, נזר nezer, quæ propriè significat diadema regium. Deducitur [illegible] a thema[illegible] & [illegible] significat Vnde & Nazar[illegible] vnde [illegible] diadema [illegible] nezer d[illegible] d sit quasi segre[illegible] ficatio, qui per [illegible] ab alii[illegible] paratus est, & [illegible] regalem dignitatem [illegible] tus. Vnde Septuaginta [illegible] ἁγίασμα, quæ [illegible] est etiã sanctificatio[illegible] propriè tamen [illegible] significatio[illegible]. Atqui [illegible] ac significatione [illegible] respõdet significationi dictionis Hebraicæ. Proinde vt ab originalis linguæ sententia quam minimum recedatur, conuenit voca[illegible] olum, auctuariũ, in propt[illegible] hæc accipere potius quàm alienum sensum reddamus

DESTRVXISTI.] Græcis clarius est [illegible] f [illegible]. quod [illegible] potest, destruxisti [illegible] Et si enim [illegible] significet destruere [illegible] & defin[illegible] quod & Hebræ[illegible] significat. Nec est [illegible] in [illegible] terram, quomodo & quidam nostri libri habent

---

Oratio Moysi hominis Dei.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIX.

Præsenti Psalmo Propheta primùm lamentando describit humanæ vitæ [illegible] tum breuitatem, tum multiplicem miseriã quam ob peccatum humanum genus incurrisse agnos[illegible] precatur [illegible] vt ex temporali ha[illegible] omnes doceantur metuere venturam Dei iram, vt placatus Dominus reparare velit sua misericordia humanum genus ac calamitatem eius in fœlicitatem commutare suoque [illegible] torum suorum opera dirigere in viam pacis æternæ. Cum autem humanæ naturæ restitutio per Christum [illegible] sit, consequens est Prophetam, dum eam precaretur, in Christum respexisse per quem vita per peccatum amissa, gaudium, simul pax atque fœlicitas, hic quidem in spiritu incipit [illegible] in futuro autem consummatur. Quod vero titulus [illegible] psalmi habet: Oratio Moysi hominis Dei plerique cum Hieronymo ad Cyprianum intelligunt Moysen præ[illegible] psalmi authorem fuisse. Alij autem ideo in titulo nomen Moysis positum putant, quod similia olim Moyses orauerit pro populo [illegible] aelitico in deserto, cum iram Dei suis peccatis prouocauerat, aut quod quoniam Moyses [illegible] psit humani ge[illegible] historiam, quomodo homo factus sit & peccauerit, punitusq́; sit, ideo attribuatur ei iste Psalmus in quo memoratur miseria humani generis. Alij etiam alia, sed minus probabilia asserunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Domine refugium factus es nobis a generatione in generationem.*

2 *Priusquam montes fierent, aut formaretur terra, à seculo & vsque in seculum tu es Deus.*

3 *Ne auertas hominem in humilitatem.*

DOMINE tu omnibus nobi[illegible] & [illegible] olentibus nomen tuum fuisti in omnibus gen[illegible] ins[illegible] quod semper [illegible] fugimus in qua[illegible] necessitate.

2 Et quidem [illegible] non ab heri aut nudiustertius, vt dij gentium, cœpisti esse Deus: Neque ab exordio nascentis mundi [illegible] priusquam [illegible] produc[illegible] aut form[illegible] terra & orbis, ab æterno & vsque [illegible] æternum tu [illegible] Deus in teipso potentissimus.

3 S[illegible] compon[illegible] tes [illegible] vitæ te precamur ne miserũ humanum

genus

** & dixiſti : Conuertimini filij hominum.*

genus in eam vtilitatem, abiectionem, & con nem deduc in , vt
perpetuo in pers aneat eo quod peccato primi hominis offenſus,
diffinieris de omnibus hominibus poſteris Adæ quòd redire debeant
ſecundùm corpus in terram,vnde formati ſunt,dicens de homine : Pul
nis es,& in puluerem reuerteris.

4 Quoniam mille anni ante oculos tuos,tanquam dies heſterna quæ præterijt.

4 Ne quæſo ob hanc tuam ſententiam,hominem ad tuam imagine creatum perpetuò deijcias ac conteras. Tu enim Domine noſti quam breue
imò nihil ſit tempus, quod hic viuimus.Nam ecce etiã mille anni, q s
tamen nulli viuere datur, apud te & cum tua æternitate collati ſunt
quam dies heſterna,quæ iam præterijt,& nihil iam eius ſupereſt.

5 Et cuſtodia in nocte.
** quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt.*

5 Et quid dico tanquam dies,imò tanquam vna vigilia noctis,quæ tri a
bus tantùm horis conſtat.† Anni hominum ob breuitatem ſuam ſunt ex
numero eorum quæ nihili reputantur , vt ſunt ea quæ ampliùs non ſunt
quæque homines eſſe ſomniant.

6 Manè ſicut herba tranſeat,manè floreat & tranſeat.
** veſpere decidat, induret, & areſcat.*

6 Ex tua cõſtitutione homo ſimilis eſt herbæ mox virenti,& mox
ſcenti. Quemadmodum enim herba mane exoriente ſole profi it , pe
mutatur , & tranſit per augmentationem ad perf iorem ſtaturam
vt iam aliquid eſſe appareat flore emergente. * Cum autem ni ni ol
calore per diem aduſta fuerit veſpere decidit ſuo virore ſuoque humo
re deſtituta,areſcit:ita & homo manè,hoc eſt,in initio vitę quaſi e t e
bris noctis productus cõtinuo profectu celeriter tranſibit ad iuſt corpo
ris menſuram,manè,inquam,florebit,ac vigebit ſecundùm corpus,pr
cietq; ſemper:ad veſperam autẽ, cũ vitæ terminus ſiue ſenectus aduene
rit,decidet à ſuo vigore, & exhauſtus humore naturali indureſcet & are
ſcet,ſenectute ſcilicet,aut ipſa morte humorẽ,quo viuebat,conſum .

7 Quia defecimus in ira tua: & in furore tuo turbati ſumus.*

7 Sic enim per tuam iram conſumimur :* & quia nobis hoc pacto de
claras tam vehementer offenſum, ideò conturbamur & inhorreſ mu .

8 Poſuiſti iniquitates noſtras in conſpectu tuo. ſeculum noſtrum in illuminatione vultus tui.*

8 Experimur enim quòd collocaueris iniquitates noſtras coram t me
mor earũ ad vindicandum,* & quod totum vitæ noſtræ decurſum
tueris in luce vultus tui,lucidiſſimè cõ deras,& cognoſcẽs omnes ſeculi
noſtri operationes præteritas atq; præſentes,etiam ſi nobis occultæ nt.

*9 Quoniam omnes dies noſtri defecerunt : * & in ira tua defecimus.*

9 Id autem ita eſſe vel ex eo ſatis intelligimus,quoniam omnes dies no
ſtri ſubitò in magna ac varia miſeria conſumuntur. * & cum il nos
quoque conſumimur propter iram tuam,qua in nos accenſus es,non ſ
nè ob aliud,quàm propter peccata noſtra.

10 Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur. dies annorum noſtrorum in ipſis ſeptuaginta anni.*

10 Et quidem adeo ſubito dies noſtri conſumuntur,vt anni noſtri,qui- c
bus hic viuimus, reputari poſſint quaſi tela quædam aranei, res max
fragilis,quæ leui tactu mox diſrumpatur,* dies annorum noſtrorum tam
breues ſunt,vt in ipſis tantùm ſint anni ſeptuaginta.

11 Si autem in potentatibus octoginta anni:& ampliùs eorum labor & dolor.*

11 Si autem multi fuerint dies annorum noſtrorum,& admodum forti
complexionis fuerimus,octoginta ſunt cõmuniter ad ſummum anni vitę
noſtræ:*neque ſolùm breue eſt tempus vitæ noſtræ,ſed & plurimũ tem- d
pus annorum noſtrorum plenum eſt laborioſis moleſtiis atque miſeriis. e

12 Quoniam ſuperuenit mãſuetudo & corripiemur.

12 Hinc autẽ nobis tanta vitæ noſtræ breuitas & um breuitate afflictio f
obtingit, quoniam venit ſuper nos mãſueta tua caſtigatio, eaq; à te cor-
ripim r pro delictis noſtris vt hac correptione præſenti erudiamur a
intel igendum & fugiendum venturam tuam in nouiſſimo ſeculo iram

13 Quis nouit poteſtatem iræ tuæ? aut præ timore tuo iram tuam dinumerare?*

13 Quis enim hominum ex ſe nouit vim iræ tuæ,quæ ventura eſt uper
impios in futuro ſeculo ? quis nouit ex timore tibi debito comprehen-
dere venturam tuam indignationem?nemò certè.

*14 Dexteram tuam ſic notam fac * & eruditos corde in ſapientia.*

14 Proinde tu Domine temporal hac caſtigatione notam fac nobis
potentiam iræ tuę futuræ:† & fac nos per ſapientiam cœleſtem eruditos
eſſe corde, vt ex præſenti tua vltione venturam iram intelligentes, eam
effugere ſtudeamus.

15 Conuertere Domine vſquequo.

15 N maneat autẽ D mine ſuper nos hæc ira tua,qua ob peccata no-
ſtra & multis modò mi eris,& morte denique nos afficis:ſ d qui iamdiu
quaſi iratus teipſum ab humano genere elongare viſus es, iam tande ad
nos redi, in tuam priſ inam gratiam nos recipiens:quamdiu mi Domine
auerſus eris a nobis? * vel iam exorabilem t præbe erga ſeruos tuos.

† & deprecabilis eſto ſuper ſeruos tuos.

16 † Repleti ſumus mane miſericordia tua , & exultauimus,& delectati ſumus omnibus diebus noſtris.

16 Fac quæſo id quod ce to futurum expectamus,nempe vt aduenien- g
te Meſſia , qui d ſcuſſis huius mundi tenebris quaſi ſol mane oriens to-
tum hunc mundum illum n bit , abundè impleamur miſericordia tua.
Per ipſum quoq e Meſſiam præſta, vt in no ſſima iudici die nos poſt
tranſactam hu ęc uo m,e ſomno mortis reſuſ itati ſatiemur be-
ni nitate tua vt exultare liceat,& delectari in te omnibus diebus quibus
viuemus coram te.

17 Lætati ſumus pro diebus quibus nos humiliaſti: an-*

17 Fac,inqu ,vt de tua miſeric rdia ſatiati riemur pro diebus,in qui-
bus nos in hac vi afflixiſti, * pro annis,in quibus mala plurima experti
ſumus.

nis, quibus vidimus mala.
16 Respice in seruos tuos & in opera tua dirige filios eorum.
17 Et sit splendor Domini Dei nostri super nos,
** & opera manuum nostrarum dirige super nos, & opus manuum nostrarum dirige.*

sumus.
18 Benigno quæso vultu respice in nos, fauorem tuum nobis declarans tum quia serui tui sumus, tum quia opera manuum tuarum:* ducemque te præbe posteris nostris, vt tua directione fœliciter omnia agant, & ad desideratam fœlicitatem pertingant.
19 Declaretur quæso in nobis splendor magnificentiæ & fauoris Domini Dei nostri:* tuoque Domine fauore nobis affulgente, quæcunque nos gesserimus tu in nobis dirige, quæcunque, inquã, gesserimus, tu ita dirigas & instituas, vt fœliciter nobis cedant, & ad perpetuam veramque beatitudinem nos promoueant.

ANNOTATIONES.

a QVÆ PRO NIHILO HABENTUR, &c.] Græca habent, τὰ ἐξουδενώματα αὐτῶν ἔτη ἔσονται, hoc est, contemptos eorum adhuc erunt, hoc est, vt exponit Euthymius, ipsorum mille annorum contemptus adhuc erunt apud me, hoc est, magis ac magis a me contemnentur, collati ad tuam æternitatem. Habent enim Græci codices, ἔτι, adhuc, non, ἔτη, hoc est, anni. Verùm Septuaginta vertisse ἔτι, satis ex Hebræo constat, dum manifestum est eos legisse שנה schana, quod nomẽ annum significat, pro quo iam legitur שנה schena, quod

b somnum significat.

MANE SICVT HERBA, &c.] Verba hæc optatiua, in Hebræo sunt futura indicatiui. Et Euthymius annotauit, omnia hæc verba, licet optantis modum teneant, in futuri tamen significatione accipienda.

c ANNI NOSTRI SICVT ARANEA, &c.] Plerunque hic locus intelligitur, vt per araneam, ipsum animalculum intelligatur, cui cõmoda comparatione vita hominis cõparatur, eò quòd sicut animal istud magna solicitudine telam suam sibi parat, atque ob eam parandam sese totam euiscerat: nec tamen alium inde fructum cõsequi potest, quam tenuem victum, quo tamen sæpe frustratur. Alio modo, vt ipsa tela, quã animalibus capiẽdis texunt, ipsimet laqueus fiat quo capiatur. Ita & in conquirẽdis huius seculi bonis, magna, inutili, imò plerumque nullo labore homo vitã suam cõsumit. Secundùm hunc autẽ sensum, oratio ista io cõmodo sensus accipi debet, vt anni nostri dicantur meditati, quia nos in annis nostris exercemur, & meditamur ad modum araneæ. Verùm nomẽ, aranea fœmininum, melius & frequentius ipsam telam significat, quemadmodũ & nomẽ Græcũ hic positũ ἀράχνη, cùm ipsũ animal dicatur Græcis ἀράχνης sicut apud nos araneus. Proinde aptior videtur sensus paraphrasis, quanquã is habeat illud incõmodi, quòd verbum, meditari, passiuè accipi debeat. Atque hunc sensum reddit Euthymius Græcus, estque simplicior, & præcedentibus atque sequentibus magis conueniens. Hebræa nullam faciunt araneæ mentionem, sed habent anni nostri quasi sermo loquentis. Cur autẽ araneæ vocabulum positũ sit à Septuaginta, explicat Hieronymus ad Cyprianũ, dicens: Pro, sermone loquentis, Septuaginta meditationem araneæ transtulerunt, quomodo enim sermo loquentis prætervolat, ita & opus araneæ prætervolat.

d IN IPSIS 70. ANNI.] Quidam libri habent anni, quomodo & D. Hieronymus vertit ex Hebræo. Itaque ordo erit: Dies annorũ nostrorum sunt in ipsis anni 70. Verùm Græca, ex quibus nostra translatio est facta, habẽt in nominatiuo, septuaginta anni. Cui [illegible] quod sequitur in nominatiuo, octoginta anni. Proinde relatiuũ, ipsis, referẽdũ est ad nominatiuũ, dies, qui positus absolutè. Illud enim, dies annorũ nostrorũ in ipsis, positum est Hebraica phrasi, pro, in ipsis diebus annorũ nostrorum sunt 70. anni. Sicut illud: Dominus in cœlo sedes eius: dictum est pro, Domini in cœlo est sedes.

e ET AMPLIVS EORVM, &c.] & Græca καὶ τὸ πλεῖον αὐτῶν. Vnde patet hic, amplius debere accipi nominaliter propter articulũ τό. Potest autem hæc oratio duobus modis accipi. Primum vt sit sensus & quod excedit iam dictos annos, plenum est afflictione. aut, quòd plurima pars dictorum annorum plena sit miseriis. qui sensus originali linguæ magis consentit.

f QVONIAM SVPERVENIT, &c.] Verbum, superuenit, esse præteriti temporis & non præsentis, docent Græca: quæ habent, ἐπῆλθε.

g REPLETI, &c.] In Hebræo hi duo versus habent verba deprecatiua sicut alij duo sequẽtes. & Euthymius annotauit præterita hic pro futuris accipienda, quemadmodũ, inquit, Aquila, & cæteri interpretes [illegible]ficauit.

Laus Cantici ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XC.

Securitatem hominis solam fiduciam in Deo habentis mira iucunditate toto Psalmo Propheta depingit: asserẽs eũ qui Deo sese firmiter commiserit, diuina protectione, & Angelorum custodia tutum liberũq; a malis vniuersis, siue qua ab hostibus eius per noctem vel per diẽ, ex insidijs vel ex aperto obuenire possint. siue qua a Deo impijs immittuntur. siue qua sua negligẽtia aut fortuitò homo incidere solet, siue qua a feris noxijsq; bestijs imminere possunt. In fine autẽ quo magis indubitata sit ipsius assertio, etiam Deũ ipsum loquentem introducit, suam protectionem, & ab omnibus malis liberationem in se speranti promittentem, & post liberationem ab omnibus periculis vitæ huius, beatitudinem vitæ æternæ.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Qui habitat in adiutorio Altissimi.
** in protectione Dei cæli commorabitur:*

QVICVNQVE omnem suam spem firmiter collocauerit in adiutorio Altissimi, atque in eo requieuerit, hic certè à tutò versabitur inter pericula vitæ huius. * nam huic pro secura mansione & habitaculo erit protectio Dei cœli, Dei, scilicet, potentissimi, atque in omnia imperium habentis. *Psal. 90.*

2 Dicet domino: susceptor meus es tu, & refugiũ meũ Deus meus, sperabo in eum.

2 Quisquis enim talis fuerit, dicet ad Dominũ: Tu es defensor meus, tu es ad quem semper in omnibus malis meis volo confugere. * Tu es Deus meus, quem vnicè colo, & à quo totus pendeo, atque ob id omnem spem ponam in eum.

*3 Quoniam ipse liberabit me de laqueo venantium * & a verbo aspero.*

3 Et quidem meritò:quoniam ipse certò certiùs liberabit me,ne*capiar b
insidiis eorum qui quærũt perdere animam meam:néve incidam in rem
aliquam asperam & noxiam.

*4 Scapulis suis obumbrabit tibi: * & sub pennis eius sperabis,*

4 Et sanè quemadmodum tibi quisquis eiusmodi es, promittis,ita tibi
eueniet.Nam admodum gallinæ, sedulò infirmos pullos suos protegen-
tis,ipse quasi alis suis super te expansis, cooperiet te, sua potentia atque
bonitate protegens te,ne quid mali patiaris:& sub hac alarum eius pro-
tectióne tu in spe bona securus deges.

*5 Scuto circundabit te veritas eius, * non timebis à timore nocturno.*

5 Admodum scuti vndique hominem circũdantis,muniet te ex omni c
parte,& omni tempore fidelitatis eius,quæ te sperátẽ in ipsum nunquam
fallet:*ideoque non timebis ab eo quòd noctu timorem incutere posset. d

6 A sagitta volante in die, à negotio perambulãte in tenebris, ab incursu & dæmonio meridiano.*

6 Neque à sagitta iacta per diem, non ab eo quod in tenebris occultè
toto conamine & magna calliditate studet negotium facere,tibi * non
etiam à dæmonio aut aduersarios quouis, qui clara luce apertè tibi vim
inferre conatur, hoc est,securus eris ab omni malo, quod vel per noctẽ,
vel per diem obtingere, & vel ex aperto inimicus aliquis homo vel dæ-
mon tibi intentare posset.

*7 † Cadẽt à latere tuo mille,& decem millia à dextris tuis, * ad te autem non appropinquabit.*

7 Si prælium ingressus cum hostibus manus conserueris,à latere tuo si-
nistro corruent mille,& à dextro decem millia.* Tu verò nullum incom-
modum accipies.

*8 Veruntamen oculis tuis considerabis, * & retributionem peccatorum videbis,*

8 Quin potiùs tuis ipsis oculis securè conspicies, * & cum animi vo-
luptate videbis(Deo pro te pugnante)impios qui te persequebãtur com-
meritas dare pœnas, † Similiter cùm offensus Dominus peccans homi-
nũ,grauẽ aliquã vltionem hostibus immiserit, adeò vt ab vtroque tuo la-
tere,atque ab omni parte infiniti cadant:ad te tamen huiusmodi malum
non perueniet,neque te simul inuoluet, sed securus videbis condignam
vltionem sumi de impiis,quemadmodum & in nouissimo iudicij die im-
piis ex omni parte cadentibus, tu secundùm tuam in Deum fiduciam ab
eorum vltione liber eris,quam tuis ipsis oculis securus conspicies. e

9 Quoniam tu es Domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum.*

9 Hinc autem tibi hæc securitas proueniet,quoniam dixisti:Tu Domi-
ne es,in quem omnem meam spem colloco: * & quoniã ipsum altissimũ
Dominum cõstituisti tibi tuum refugium,qui cùm altissimus sit, & super
omnia potentissimus,ad se confugientes ita quasi in altissimum aliquem
locum sublatos,sua omnipotentia custodit,vt nullum nocumentum ap-
propinquare eis valeat.

*10 Non accedet ad te malũ * & flagellũ non appropinquabit tabernaculo tuo:*

10 Propter hoc itaque non poterit malum aliquod ad te accedere, aut
nocumenti aliquid inferri, * nec vlla plaga infestabit familiam tuam. f

11 Quoniam angelis suis mandauit de te: vt custodiãt te in omnibus vijs tuis.*

11 Quoniam angelis suis præcepit Deus de te:* vt custodiãt te ab omni
malo quacũque ieris, & vt soliciti sint ne in omnibus actionibus tuis ma
li quiddam incidas, aut in via mandatorum Dei ambulans, scandalum
aliquod incurras.

*12 In manibus portabunt te, * ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.*

12 Proinde ipsi mandato Dei lubenter parentes,te fidelissimè omni cu
ra & studio custodient, quasi manibus te portantes in via quaam ambu-
las:ne * quo modo tua negligentia,aut improuiso impingas ad lapidem
pedem tuum,& vel leue offendiculum aut læsionem patiaris.

13 Super aspidem & basiliscum ambulabis,

** conculcabis leonem & draconem.*

13 Neque immunis tantùm eris à malis quæ impij tibi intentant, aut
quæ Deus impiis immittit,aut improuiso accipere possent,sed & à nocu
mentis ferarum quantumuis potentium atque ferocium,quantumuis no
xiarum atque callidarum:* à quibus non solùm non læderis, sed &, cùm
oportunum fuerit,tibi parere coges,earumque fortitudinem, ferociam,
atque nociuam astutiam victor superabis.Itaque super aspidem & basili-
scum ambulabis,& cõculcabis leonem & draconem,hoc est,omnes om-
nino bestias homini formidabiles,nec has tantùm,sed & quæcũque no-
ciua atque terrifica in dæmonibus, hominibus aut rebus quibuscun-
que,diuina virtute subiicies ac conteres:

14 Quoniam in me sperauit,liberabo eum,

** protegam eum, quoniam cognouit nomen meum.*

14 Quò autẽ maior magnificis promissis meis à te fides habeatur,Deũ
ipsum de sperante in se loquentem audi:Quoniam,inquit Dominus, in
me sperauit,liberabo eum ab omni malo.* protegam eum, quoniam no-
uit maiestatem,potentiam,bonitatem,atque prouidentiam meam, atque
ob id me coluit & inuocauit.

15 Clamauit ad me, & ego exaudiam eum,

** cum ipso sum in tribulatione.*

** eripiam eum, & glorificabo eum.*

15 Quoniam autẽ me ex toto corde inuocauit, ego nequaquã frustra-
bor eum,sed exaudiam, cùm aduenerit ei aliqua tribulatio: nequaquam
deseram eum, etiamsi hominibus desertus à me videatur, * sed adero ei:
consolabor enim eum,ac perdurare faciam in tribulatione,*& in tẽpore
eripiam eum ab ea,atque magnificando illum, superiorem illum faciam
hostibus affligentibus eum, pro afflictione ipsum dignitate insigni or-
nans.Et quidem frequenter etiam in præsenti vita,semper autẽ in futura.

16 Longitudine dierum re-

16 Longæua ætate saturabo eum, & exhibebo salutem meam, faciens
cum

plebo eum & ostendam illi salutare meum.

eum experiri degustare: nam & in præsenti seculo frequenter eum qui eiusmodi est, perducam ad extremam senectutem, vt plenus dierum hinc discedat, expertus meam salutem, qua à cunctis malis, atque à cunctis hostibus eum saluum feci. Et in futuro eum semper satiabo æternitate seculorum, perpetua illum vita donans, atque salutis illius, quæ à mè solo obtingere potest, participem faciens, qua liber à malis omnibus in æternum mecum fœlix viuat.

ANNOTATIONES.

a QVI HABITAT.] Græca & Hebræa habent participium, habitans in adiutorio, &c. Vnde patet hunc versum accipiendū, vt per se perfectū faciat sensum, & non, vt quidam intelligant, pendere cum sequēti versu, in hoc sensum: Qui habitat & commorabitur, &c. dicet Domino, &c.

b IPSE LIBERABIT,] Græca & Hebræa nō habent me, sed te, ῥύσεταί σε, liberabit te, vt hinc intelligatur loqui Propheta et quisquem suam ponens in Domino, dixit: Susceptor meus es tu: sicut eidem in sequentibus loquitur versibus. August. lectio habet verbū erner.

c NON TIMEBIS A TIMORE NOCTVRNO.] Quatuor hæ partes, quibus varia tentationum genera designantur, ita distinguenda videntur, omissis multorū variis interpretamētis, vt duabus primis partibus duplex tentatio significetur, nēpe occulta & manifesta. Rursum duplex huiusmodi tētatio significetur per duas partes posteriores: sed quæ in hoc differunt, a duabus prioribus, quòd prioribus membris significentur tentationes aut oppugnationes leues, & citò transeuntes: posterioribus autem graues molestæ & diuturnæ. Quomodo autem hæc varietas tentationum deprehendatur in inuisibili nostro hoste diabolo, facilè quisque apud se intelliget ex generali literæ sensu.

d AB NEGOTIO PERAMBVLANTE, &c.] ἀπὸ τοῦ πράγματος, habent Græca, & accipit Euthymius dictionem πρᾶγμα, simpliciter pro quacunque re: nam hoc dictio significat. Eadem tamen etiam significat molestiā, quomodo & Latinis dicimus, negotium pro molestia. In hac ergo significatione hic accipi debere dictio Hebræa iudicat, nam ea pestem significat.

ALTISSIMVM POSVISTI REFVGIVM,] Quoniam sunt qui hanc partem malè intelligunt, referentes dictionem, altissimum, ad refugium, quasi sit neutri generis, quorum etiam quidam in hoc membro putant sermonem dirigi ad Deum, sicut in priori mēbro, hunc sensum reddentes: Tu Deus posuisti refugium tuū altissimum, hoc est, in alto loco: ideò notandum ex Græcis manifestum esse, dictionem, altissimum, esse masculini generis, quæ significat ipsum Deū qui est altissimus, sicut & Hebræa dictio significat. est enim Græcis, τὸν ὕψιστον, ipsum altissimum, scilicet, Deum. Itaque cum in hac parte Propheta sermonem dirigat ad pium, sicut in superioribus versibus: in priori verò versus parte sermo dirigatur ad Deum, vt sit partium apta cohærentia, oportet in priori parte subintelligere verbum dixisti, vt ea verba, Tu es Domine Deus meus, non sint verba Prophetæ, sed pij, ad quem Propheta loquitur, de quo superiùs dixit: Dicit Domino, susceptor meus es tu, & refugium meum. Hebræa enim verti possunt: Quoniam tu Dominum spē meam, altissimum posuisti refugium tuum. e

MANDAVIT DE TE.] Græca & Hebræa habent mandabit, ἐντελεῖται, sic & postea pro, clamauit originalia habent futurum, clamabit κεκράξεται. f

Psalmus Cantici in die Sabbathi.

ARGVMENTVM PSALMI XCI.

Præsens Psalmus, qui, vt ex titulo satis habetur sabbathis cātari solitus erat, docet quid præcipuè sabbathis sanctū sit agendum, nempe considerare, & ex consideratione laudare opera Domini. Inuitat itaque fideles ad laudē Dei, cuius amplissimam materiam suppeditant probe considerata opera ipsius: inter quæ hoc a iustis animaduersum eos maximè consolatur quòd intelligant Deum omnia ex æquitate gubernare, vt impios sui nominis hostes, quamuis hic ad tempus sæpe florere videantur, tandem tamē deijciat ac perdat: iustos verò extollat ac beet, longæua ac iucunda vita eos donans, & quidem partim in præsenti tempore, maximè autem in futuro.

PARAPHRASIS EIVSDEM. *Psal. 91.*

*1 Bonum est confiteri Domino: * & psallere nomini tuo Altissime.*

2 Ad annunciandum manè misericordiam tuam.

** veritatem tuā per noctē.*

3 In decachordo psalterio cū cantico in cythara.

4 Quia delectasti me Domine in factura tua & in operibus manuum tuarum exultabo.

*5 Quam magnificata sunt opera tua Domine, * nimis profunda factæ sunt cogitationes tuæ.*

6 Vir insipiēs non cognoscit, & stultus nō intelliget hæc.

7 Cū exorti fuerint peccatores, & apparuerint omnes qui operantur iniquitatem.

BONVM est, salutare & æquum, laudare Dominum,* & ad gloriam nominis tui, ô Altissime, cantare. a
2 Vt annuntietur à nobis omni quidem tempore, sed potissimùm à summo mane, rursum vespertino tēpore misericordia tua, & in præstandis promissis fidelitas.
3 Idque non voce solùm, sed & musicis instrumentis, psalterio, scilicet, decem chordarum, & cythara, simul cum vocis dulci modulamine.
4 Perfudisti enim me lætitia per elegātissimā hāc operū tuorū varietatem,* ex consideratione operum à te factorum memet oblectabo, aduertens in eis immensam tuam potentiam, sapientiā, & bonitatē erga nos.
5 Verè enim valde suspicienda ob magnitudinem sunt opera tua Domine,* vehementer profunda & inscrutabilia sunt consilia tua, quibus cuncta gubernas, & dispensas.
6 Itaque vir insipiēs, qui destitutus spiritu tuo, terrenis rebus omnino addictus est, nihil tuorum operum & consiliorum ob eorum profunditatē intelligit,*neque animalis homo, qui verè stultus est, agnoscit quæ dixi opera tua, neque considerat id quod modò dicturus sum, quod in omnibus tuis operibus summè admirandum minimè agnoscitur, atque ob id quamplurimos errare facit. b
7 Nempe quod postquàm peccatores ad modicum tempus germinauerint * atque floruerint, sicut gramen terræ, & eminere cœperint omnes qui operantur iniquitatem.

8 Vt intereant in seculum seculi. *tu autem altissimus in aeternum Domine.*

8 Futurum mox est vt in æternum pereant.* Ipsis autem cum sua gloria pereuntibus, tu Domine, cùm sis altissimus, & omnium potentissimus, in æternum idem & immutabilis permanes: quare & hi qui a te pendent, tecum quoque, quamuis hic ad tempus afflicti, perpetuo florebunt.

*9 Quoniam ecce inimici tui Domine, quoniam ecce inimici tui peribunt, * & dispergentur omnes qui operantur iniquitatem.*

9 Ecce enim (quod tuæ altitudinis & omnipotentiæ manifestum est argumentum) inimici tui Domine, inimici, inquam, tui, qui nunc florere videntur, funditus peribunt,* & subuertentur ob sua peccata quotquot operantur iniquitatem.

10 Et exaltabitur sicut vnicornis cornu meum. & senectus mea in misericordia vberi.*

10 Contra verò per tuam potentiam mea gloria atque potestas exaltabitur ad modum cornu vnicornis: cuius est præ alijs animalibus cornu magis eleuatum & potens: neque, vt impij, ante tempus hinc diuellar, sed ad extremam perueniā senectutem, atque copiosam Dei sentiam misericordiam, quæ tanquā oleum quoddam pingue, corpus ex se deficiens succulentum reddet & cœlesti, quodam vigore reuiuiscere ac florere faciet.

11 Et despexit oculus meus inimicos meos: & insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea.*

11 Et videbit ipse oculus meus inimicos meos ea pati, quæ cuimmerunt, & quæ optaret quisquam in hostibus suis: & de malignè agentibus qui me persequuntur, audiet auris mea mala quæ illis contigerunt.

12 Iustus vt palma florebit,

12 Neque verò mecū tantùm sic aget diuina bonitas, sed in vniuersum iusti omnes florebunt, non quidem sicut impij florentes, vt gramen terræ, quod virorem & florem suum subitò perdit: sed quemadmodum palma quæ & viuacissima est, & semper viret etiā ipsa hyeme. Et gratiæ succo nunquam destituti, tum in aduersis semper virebunt, longæuam degētes vitam, ac fructus dulcissimos bonorum operum semper proferentes, ne tum quidem florere cessantes cùm hinc decesserint, imò veriùs hinc in terram fœcundiorem transplantati fuerint.

** & sicut cedrus Libani multiplicabitur.*

* Et quomodo cedri Libani robore, odore, & incorruptibilitate insignes, in maximam succrescunt altitudinem, multumque augentur, & ramis suis latè expansis diffunduntur: ita & iusti insigni a Deo robore præditi, virtutū odore omnibus grati semper in bono proficient, seipsis semper altiores, ac multum prolem Deo proferentes, donec tandem cœlos ipsos, ad quos palmarū ac cedrorum more semper nituntur, attingant.

13 Plantati in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri florebunt.

13 Nō enim iusti quemadmodum impij eradicabuntur è terra, sed firmiter plantati in domo Dei, florebunt iugiter in atrijs eius. Nam in congregatione sanctorum colentium Deum vsque in longam senectam vt in plurimum viuentes, vigebunt in ea, fructusque proferent, & gratissimos flores bonorum operum, semper validi ad laudandum Deum in templo eius, in medio populi sui, & hinc decedētes, in in cœlesti Dei domo, è qua nunquam dimouebuntur, perpetuo virore vigebunt.

14 Adhuc multiplicabuntur in senecta vberi. ** & bene patientes erunt vt annuntient.*

14 Etiam in ipsa senectute, quę non erit in eis effœta & arida, sed succo diuini spiritus pinguis & fœcunda, viribus proficient, & in virtutibus crescent, eruntque etiā tum bene habiti atque dispositi, vt expe[...] in [...] Dei iustitiam & bonitatem annuntient. c

15 Quoniam rectus Dominus Deus noster, & non est iniquitas in eo.

15 Quòd iustus est Dominus Deus noster:* quòdque ab omni iniustitia & prauitate est alienissimus.

ANNOTATIONES.

a AD ANNVNTIANDVM.] τὸ ἀναγγέλλειν, hoc est, ipsum annuntiare, vt repetatur verbum, bonum est. Interpres legisse videtur τοῦ ἀναγγεῖλαι.

b NON INTELLIGIT HÆC.] Pronomen, hæc, quidam ad præcedentia, alij ad sequentia referunt, nec multùm interest. Nam in sequentibus ea operibus Dei vount describit, quod stulti & carnales homines minimè aduertunt. Quod autem sequitur: Cum exorti fuerint, &c. est oratio imperfecta, quam quidam paulò aliter quam habet paraphrasis absoluunt hoc modo: cum exorti fuerint &c hoc ideo fit, vt intereant in seculum seculi. vt sit idem eo quod alibi dicitur de impiorum fœlicitate. Verumtamen propter dolos posuisti eis. Porrò pro verbo, apparuerit, Hebræis est verbum quod propriè significat florere: quod tamen etiam aliquando significat videre, prospicere Ad quam significationem respexisse videntur Septuaginta, vertentes διέκυψαν. Est enim διακύπτειν prospicere. Quod tamen quomodo cum originali concordandum sit, paraphrasis indicat: Sic & pro exorti fuerint, verbum Hebraicum germinare significat: Vnde Hieronymus vertit: Germinauerunt impij quasi fœnum, & floruerunt omnes qui operantur iniquitatem, vt intereant.

c IN MISERICORDIA VBERI.] Interpres legisse videtur ἐν ἐλέει, cùm Græca habeant ἐν ἐλαίῳ, oleo, atque hoc modo legendum esse Hebræa manifestè docēt. Per oleum tamen Dei misericordia intelligitur, quare sensui nihil detrahitur.

d PLANTATI IN DOMO.] Quantumuis ad literam attinet, plantati in domo Dei aut habitare in cadi[...] in Psalmis hi, quibus datū erat longo tēpore cōuersari & viuere in populo Dei & certo statis diebus conuenire ad domum Dei, ibique Deum cum reliquis laudare. Nos autem p[...] Dei, intelligere debemus Christi Ecclesiam, aut domum Dei cœlestem, cui per fidē & spem insiti sunt omnes fideles, cuius domus Dei illa vetus vmbra fuit.

e BENE PATIENTES ERVNT.] Græcè, εὐπαθοῦντες ἔσονται. Dicitur autem εὐπάθεια, bona corporis dispositio & complexio Vnde εὐπαθοῦντας eos vocat, qui corpore bene sunt dispositi & affecti. Augustinus legit. Tranquilli erant: Dictio autem vberi, secundùm Hebræa quidem referenda esset ad sequentia. vt sit nominatiuus pluralis. Habent autem, pingues & virides erunt. Secundùm Græca verò, coniungi debet cum ablatiuo, senecta. Habent enim Græca ἐν γήρει πίονι, hoc est, in senecta pingui.

Laus

Laus cantici Dauid in die ante sabbathum, quando fundata est terra.

ARGVMENTVM PSALMI XCII.

Prædicat hic Psalmus Dei maiestatem à conditione orbis, & gentium maximè formidabilium (quas per flumina & maria designat) deiectione, vnde & oraculorũ Dei certitudo declarata sit, dum quam suis promiserat salutẽ præstitit. Causam autẽ cur hæc cecinerit, omnino apparet fuisse insignem aliquã victoriam, qua Deus suum populũ hostibus superiorẽ fecerit. In eo verò simul adumbrata fuit salus per Christum parta, & victoria de hostibus Christiani nominis concessa. Quare secundùm mysticũ sensum accipiendus est hic Psalmus canere de regno Christi, quod deuicta morte accepit à patre, quodq́; in vniuerso mundo obtinuit, deuincens omnium qui se Christiano nomini opposuerunt, potentiam & sapientiam, ita vt oracula vatum, quibus hæc Deus prædixerat, iã certa facta sint & indubitata, Deiq́; ecclesia in sua sanctificatione permansura sit vsque in consummationem seculi. Quod autem in titulo legitur: Laus cantici Dauid in die ante sabbathum, quando inhabitata est terra: paruipendendum est, quandòquidem neque Hebræa in titulo hæc habent, nec emendatiora exemplaria Septuaginta interpretum, vt testatur Euthymius, quare certum est ab aliquo pro sua voluntate adiectum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dominus regnauit, decorem indutus est.
** indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se.*

DOMINVS est qui regnum in omnia obtinet, idq́ue cum summa tum gloria, tum fortitudine, quibus sic vndique atque abundè ornatur indutus his quasi vestimentis quibusdam videatur, * Et quomodo vir pugnator gladio sese accingit, vt aduersus hostem dimicet, ita & ipse robore sese quasi præcinit summa sua potentia, sese adaptans ad faciendum quæcunque vult, & deiiciendum aduersarios suos. *Psal. 92.* a

2 Etenim firmauit orbem terræ:
** qui non commouebitur.*

2 Ecce enim quod potentiæ ipsius & gloriæ præclarum est indicium, ipse orbem terræ, dum conderet, ita firmiter stabiliuit: * vt non sit in perpetuum commouendus de loco suo.

3 Parata sedes tua Deus ex tunc.
** à seculo tu es.*

3 Itaque non ab heri aut nudiustertius regnandi prouinciam tu Domine suscepisti, sed ex eo tempore, quo à te terra firmata est, solium regni tui firmatum fuit, etiamsi id mundus nõ agnoscat. * Ab æterno etiã ante mundi constitutionem tu es idem semper in teipso permanens.

4 Eleuauerunt flumina Domine,
** eleuauerunt flumina vocẽ suam.*

4 Prætetquam autem quod in creatione omnium tuam fortitudinem declarasti, etiam in hostium nostrorum deiectione eam mirabiliter innotescere fecisti, nam quamplurimæ ac fortissimæ gentes sese in modum fluminum perstrepentium extulerunt contra nos, * vociferantes contra nos, atque suis persecutionibus & oppugnationibus obruere conantes.

*5 Eleuauerunt flumina fluctus suos, * à vocibus aquarum multarum,*

5 Extulerunt, inquam, in modum fluminum suas contra nos voces & oppugnationes, quibus quasi fluctibus quibusdam nos opprimerẽt, * atque propter voces multarum gentium, quę tanquam aquæ multę fragore magno confluentes, conclamauerunt contra nos. b

6 Mirabiles elationes maris,
** mirabilis in altis Dominus.*

6 Propter has, inquam, plurimarum gentium voces & cõtradictiones, mirabiliter & terribiliter validæ erãt oppugnationes hostilis populi, nos obruere tanquam tempestuosum mare conantis. * V ūm magis m.rabilis factus est Dominus, qui vt in altis habitat, ita & in omnia summã obtinet potestatem. Hic enim vt solus potest maris fluctus compe[]cere, eósq; cùm vult facile sedat: ita & omnium hostium nostrorum validam oppugnationem sua virtute facilè deiecit & contriuit, hostibus nostris quatũnis fortibus & admirandis longè potẽtior, atque ob id magis admirãdus.

7 Testimonia tua credibilia facta sunt nimis,
** domum tuam decet sanctitudo Domine in longitudinem dierum.*

7 Quoniam ergo quam promiseras salutem nobis attulisti, hinc iam testimonia tua & oracula vatum, quibus salutem nobis te allaturum restatus es, iã valde certa esse declarata sunt, & mundo egregiè persuasa. * Decet autem, ô Domine, vt quemadmodum iam cœpisti tuam pro nobis declarare potentiam, ita per tuam virtutem domus tua, quam in nobis tibi delegisti, sancta permaneat in perpetuum, vt ne eam aliquis omnino hostis prophanus polluat vnquam. Cùm enim sis sanctissimus, domui etiam tuæ decens est perpetua sanctitas.

ANNOTATIONES.

a DOMINVS REGNAVIT.] Incertũ an dicat Dominum regnasse, eò quòd ab initio mundum gubernauerit, an quo insigni aliqua victoria potẽtiam suam declarauerit, & regnare cœperit in prostratis hostibus. Priorem sensum sequitur paraphrasis, vt cui magis conueniat subiuncta ratio: Etenim firmauit, &c. Pro quo tamen Hieronymus vertit ex Hebræo, insuper appendit, cui lectioni magis conueniet secundus sensus. In sensu autem mystico per decorem & fortitudinẽ, quã induit Dominus Deus noster Christus, intelligi debet gloria immortalitatis, quã deposita ignobilitate & infirmitate carnis, assumpsit in resurrectione sua, & per orbẽ terræ, ecclesia per vniuersum orbẽ fundata.

A VOCIBVS, &c.] Hanc partẽ nostri ferè coniungunt cum superioribus, distinguentes inter flumina & b

aquas multas, atque mare: vt per flumina Apostoli intelligamur: Aquæ multæ, populi multi, cõtradicentes Apostolorum prædicationi atque eosdem per mare intelligites Itaq; hunc reddunt sensum: Apostoli tanquã flumina plena aquis cœlestis doctrinę eleuauerunt vocem suam contra voces populorum multorum contradicentium: vel eleuauerunt vocem suam magis quam voces multorũ populorum, quibus, scilicet, præualuerunt. Verùm hic modus intelligendi non potest aptari literali intelligentiæ, & omnino apparet idem significari per aquas multas, mare & flumina, per quæ in scripturis frequenter hostilis oppugnatio designatur. Itaque melius secundùm distinctionẽ Hebræorũ coniũgitur cũ sequenti versu, quemadmodum & Euthymius fecit Vertunt autẽ Hebræi quidã hoc modo: pię vocibus aquarũ multarũ, admirabilibus fluctibus maris admirabilis in excelsis Dominus, quod Sanctes apertiùs sic: Plusquam sonitus aquarũ multarũ, fortium fluctuũ maris, fortis est in excelso Dominus. Hieronymus autẽ: A vocibus aquarum multarum grandes fluctus maris, grandis in excelso Dominus. Quæ lectio simul cum nostra præter sensum paraphraseos etiam sic accipi potest. Propter voces aquarum fuerunt fluctus maris grãdes, propter easdem etiam grandes est Dominus, qui eas compescuit.

Psalmus Dauid, quarto Sabbathi.

ARGVMENTVM PSALMI XCIII.

Præsenti Psalmo vir sanctus inuocat iustum Dei iudicium cõtra improbos, innocẽtum & eorum qui omni humana ope maximè destituti sunt, oppressores: & quoniã in eam immanitatem prolapsi diuinam negant prouidentiã, ostendit contra eos, Deum omnia cognoscere, omniaq; scelera vindicaturum, ex eo quod nobis cognoscẽdi facultatem dedit, & antea quoque mũdi scelera grauiter vltus sit. Deinde fœlices eos pronunciat, qui, quãdiu impij dominari permittuntur, à Deo ita erudiuntur, vt afflictiones impiorum mansueto animo ferant, vsque dũ iusta de impijs vltio sumatur: asserens in exemplum omnium iustorum, Deum solum esse, per quem impiorum violẽtiam semper superauerit, & à quo, dum ab impijs vexaretur, abundè sit consolatus, quodq; suo tempore omnibus impijs quam merẽtur inferet perditionem. Apparet autem à Dauide præsentem Psalmum editum esse occasione Saulis, & impiorum qui Sauli adhærebant: nam est consimilis plerisq; Psalmis, quos hac occasione editos constat. Quod verò titulus habet, Psalmus Dauid, quarta Sabbathi: cùm in Hebræo non sint hæc verba, adiecta videntur ab aliquo fortè quia feria quarta hic decantari solitus erat à Iudæis.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus vltionum Dominus * Deus vltionũ libere egit.*

DOMINVS, qui solus est Deus habens potestatem vlciscendi iniurias suorum, * cuique soli competit vltio omnis, in vl- *Psal. 19* a
scendis impiorum criminibus, & in vindicando suos semper
liberè & cõfidenter egit, ac semper acturus est, neque enim
respicit cuiusquã personam, neque metuit vultum cuiusquam, vt illius dignitati aliquid deferat: sed sine omni personarum acceptione liberè cum vult de omnibus vltionem sumit, siue paruis, siue magnis.

*2 Exaltare qui iudicas terrã: * redde retributionẽ superbis.*

2 Tu itaque Domine scelerum vltor, etiam modò pro tua libertate age cum impiis, cumque sis iustus iudex hominum vniuersæ terræ, altiorem te & potentiorem impiis declara, atque in altum solium tuum iudicatiuũ conscende, hoc est, iudicium iustum exerce. * & his qui præ nimia animi superbia nec te verentur, redde quod merentur.

3 Vsquequo peccatores Domine, vsquequo peccatores gloriabuntur?

3 Quamdiu enim impij Domine, quamdiu impij te permittente & cõniuente gloriabuntur, quasi impunè malefaciant?

4 Effabuntur & loquentur iniquitatem, loquentur omnes qui operãtur iniustitiã?

4 Quamdiu sines eos è plenitudine peruersi cordis sui effundere & loqui iniqua? quamdiu fastuosè loquentur?

*5 Populũ tuũ Domine humiliauerunt: * & hæreditatem tuam vexauerunt.*

5 Audi enim Domine quàm superbè glorientur, & quam iniqua loquãtur. Nam populum tuum Domine afflixerunt, * quos tibi delegisti in peculiarem tuam hæreditatem, variis malis affecerunt.

6 Viduam & aduenam interfecerunt, & pupillos occiderunt.

6 Eos qui humana ope maximè destituti sunt, quales sunt viduæ, aduenæ, atque pupilli, crudeliter occiderunt.

*7 Et dixerũt: nõ videbit Dominus, * nec intelliget Deus Iacob.*

7 Et cum hæc immania fecerint, dixerunt apud se. Nõ considerabit Dominus ea quæ facimus: * nec Deus Iacob habebit eorum rationem, vt aliquando ea vindicet.

*8 Intelligite insipiẽtes in populo, * & stulti aliquando sapite.*

8 Vos autem qui tam estis insipientes in hominibus, intelligite tandẽ: * & qui tã stultam de Deo habetis opinionẽ, tandè quæ recta sunt sapite.

*9 Qui plantauit aurem, non audiet? * aut qui finxit oculum, non considerat?*

9 Qui capitibus hominum aures affixit, & potestatem dedit audiẽdi, an nõ audiet quæcũque vos superbè loquimini? * & qui oculos hominibus in fronte aptauit, & videndi facultatẽ concessit, an non ipse quoque considerabit quæcunque à vobis aguntur?

*10 Qui corripit gentes, non arguet? * qui docet hominẽ scientiam.*

10 Qui ob scelera eorum frequenter iam corripuit varias gentes, an nõ b
de vestris criminibus supplicium sumet? * is, inquam, qui omnes homines docet scientiam, insculpẽs eam animis omnium, & suggerens vnicuique quod rectũ, & quid maximè sequẽdum, an non vos abutentes scientia ab eo data, pro magistri officio arguet sua vltione? Ipse quoq;, à quo homini est omnis quam habet prudentia, an non cognoscet omnia vestra, aut ex ignorãtia, dictorum & factorum vestrorum vindictã de vobis nõ sumet?

11 Dominus scit cogitationes hominum, quoniã vanæ sunt.

11 Certè Dominus non solùm perfectã habet notitiã eorum quæ dicũt, aut faciũt huiusmodi homines, sed & de cogitationibus eorũ nouit quòd

futiles

futiles sint & inualidę, atque de omnibus omnino hominibus cognoscit, quòd quæ ex sese cogitant, vana sint & inefficacia.

12 Beatus homo quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.*

12 Quare modis omnibus fœlix est ille, Domine quem tua doctrina imbuere dignaberis:* quemque in lege tua institueris.

13 Vt mitiges ei a diebus malis, donec fodiatur peccatori fouea.*

13 Quò tranquillitatem illi pares à temporibus istis malis, quibus boni ab impiis opprimuntur:* vsque dum parata fuerit peccatori fouea interitus, in quam incidat: quæ nunc ipso non aduertente paratur ei dum sinitur bonis dominari. Hoc enim præstat eruditio diuina, ac iugis legis Dei c meditatio, vt tempore aduerso, priusquàm incidant in eum interitum impij, quē suis facinoribus iam sibi effodiunt & parant, docti à Deo, mitiùs, trāquilliùs atque patientiùs illatam ferant afflictionē, ex Dei lege agnoscentes omnes ipsorum calamitates in bonum eorum cessuras, & eos qui affligunt, condignus aliquando criminibus suis pœnas daturos.

14 Quia non repellet Dominus plebē suam, & hæreditatem suam non derelinquet.*

14 Intelligunt enim docti à Deo, quòd sua cura Dominus non destinet etiam in tribulationibus populum suum, & quos in in hæreditatem suam delegit, non derelinquet.

15 Quoadusque iustitia cōuertatur in iudiciū, & qui iuxta illam, omnes qui recto sunt corde.*

15 Quousque tandem id eueniat, quod certò futurum est, nempe vt iustitia Dei post aliquam dissimulationem procedat ad iudicandum pro populo suo, eumque liberet, impiis cōdemnans:* ac tū quidem omnes qui d recto sunt corde, propinqui erunt iustitiæ diuinæ, eamque sequentur, approbantes atque amplexantes eam, cùm econtrariò impij Dei iustitiam auersabuntur & execrabuntur.

16 Quis consurget mihi aduersus malignantes, aut quis stabit mecum aduersus operantes iniquitatem?*

16 Quod autem suos Dominus nunquam sit derelicturus, vt denuō ac tandem pro eis iustè sit iudicaturus, vel ex me discere licet. Nam cùm ex meipso hostibus meis longè inferior sim, & ab omnibus desertus, quis alius præter Dominum surget pro me aduersùs homines malignos,* aut quis se mecum opponet hostibus inique me persequentibus?

17 Nisi quia Dominus adiuuit me paulominus habitasset in inferno anima mea.*

17 Nullum certè præter Dominum adiutorium expecto, neque præter eum aliquem sufficere mihi puto: nisi enim Dominus auxilio fuisset mihi,* parū abfuisset, quin vita spoliatus habitassem apud inferos, imò bre- e ui futurum erat vt in mortem caderem.

18 Si dicebam, motus est pes meus, misericordia tua Domine adiuuabat me.*

18 Si quādo videbatur mihi pes meus vacillare, & in periculum lapsus & interitus venisse me putabā,* misericordia tua Domine statim adfuit mihi, addens mihi robur, & stabiliens me.

19 Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificauerunt animam meam.

19 Pro multitudine dolorum, meorum, quibus per vias cogitationes intra me cruciabatur animus meus, vicissim multę consolationes tuæ exhilarabant mœstam animam meam

20 Numquid adhæret tibi sedes iniquitatis, qui fingis laborem in præcepto?*

20 Atque hoc quidem maxime te suggerente me consolabatur & recreabat, quòd apud me sic cogitabam: num fieri poterit, vt cōmune quicquam tibi sit cū solio & potestate tyranni, cum eo, inquā, qui per præceptū ac prætextum legis cogitat adducere afflictionem insontibus,* quíve ad hoc impia decernit præcepta, vt homines affligat & opprimat: Sanè quicunque talis est, tibi non sociabitur, nec acceptus tibi erit, cùm tribunal tuum æquissimum sit, nec aliud tuis præceptis intendas, quam hominum promouere salutem.

21 Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentem condemnabunt.*

21 Ipsi quidem impij animam meam præter meritum meum venabuntur, cupientes eam capere & perdere, meque innoxium condemnabunt, ac morti addicent.

22 Et factus est mihi Dominus in refugium, & Deus meus in adiutoriū spei meæ.*

22 Verùm contra hos Dominus factus est mihi locu asyli, in quo rutus lateam:* Deus meus factus est adiutorium, in quo fiduciam meam omnem collocaui.

23 Et reddet illis iniquitatē ipsorum, & in malitia eorum disperdet eos, disperdet illos Dominus Deus noster.*

23 Et retorquebit in eos iniquitatem ipsorum, qua alios opprimere conati sunt: & propter malitiam subuertet eos perutus, subuertet, inquā, eos certissimo Dominus Deus noster.

ANNOTATIONES.

a Irrere agit] Hebræa habent הופיע hophia, quod potest esse appare vel apparuit, sed sequentia indicat, debere accipi vt sit imperatiuus. Septuaginta videntur legisse הופיעה hophiah, & illud acceperūt in tempore præterito, nam hoc verbum, Psalm. 11. vatter..or παῤῥησιάζω, quod liberè agere vel dicere significat.

b Qui docet, &c.] Paraphrasis indicat dupliciter intelligi posse quod dicis Deum docere hominem sciētiam, nēpe vel quia omnes docat quid maxime sequendum per lumen naturale, ac legem scriptam in cordibus hominum Vel quia quæcunque homini est sciētia, illi à Deo est. Indicat etiam orationem hanc imperfectā duobus modis perfici posse, scilicet, vt aut repetatur: obarguet: aut vt intelligatur hæc pars carere suo antitheto, subintelligendo hoc modo: qui docet sciētiam, quomodo non & vestra scit et mala?

c Vt mitiges, &c.] Per dies malos quidem intelligunt tempora nouissimi iudicij a quibus bene homini esse facit eruditio diuina, accipiuntque dictionem, donec, pro quando, vt sit sensus: vt bene ei esse facias a die malo nouissimo, quādo parabitur peccatoribus omnib⁹ fouea æternæ perditionis. Verùm quoniā hæc acceptio huius dictionis noua est, & ea dictio exigit, vt dies mali, de quibus loquitur, intelligātur præcedere peccatoris perditionem, ideo per dies malos oportet intelligere tempora, quibus sinitus hic iustus vexari a malis. No-

sandum autem quod secundum hanc intelligentiam di ctio, donec, dupliciter hic accipi potest. Primum, ut acci piatur denotare certum aliquod tēpus, quo impius per dētur, & dicatur peccatori fouea fodi, vel effossa esse, quando iam incipit Deus de eo supplicium sumere, & in interitum præcipitare. Itaque quod dicitur, donec fodia tur, exponi debebit, vsque dū effossa fuerit. Secundo, vt, donec, accipiatur pro quamdiu, & toto eo tēpore intelli gatur peccatori fouea fodi, quo dominari permittitur in hoc mundo. Erit itaque sensus: vt tranquillo eum ani mo esse facias a diebus istis malis, quamdiu impio fodi tur fouea & quamdiu adhuc impletur mensura pecca torum eius, post quam decreta de eo vltio sumatur.

E T Q V I, &c. Græca non habent hanc interrogatio-
d nem, nec vtrūque relatiuum, qui, sed hoc modo, *καὶ ἐχό-μενοι αὐτῆς πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ*. Quod iuxta Psalteriō Romanum sic est translatum. Et qui iuxta illud, omnes qui recto sunt corde. Vetus autem interpretatio quam sequitur Augustinus, sic habet. Et qui habēt eam, omnes recto sunt corde. Acceperunt enim qui sic transtulerunt dictionē, *ἐχόμενοι*, vt sit participium ab, *ἔχω*, habeo, cùm hic sit nomen, vt patet ex regimine, significans propin quum & vicinū. Itaque sic sonat: Et propinqui eius om nes recti corde. Quę verba, cùm variis modis exponi pos sint, accommodanda sunt ad lectionem Hebræorū, qui sic habent ad verbum: & post eam, vel illud, omnes recti corde. Vnde Hieronym & sequentur illud omnes recti corde. Quæ lectio hoc videtur indicare, quod Dei iusti tiam vel iudicium (nam ad vtrumque potest referri re latiuum apud Græcos & Hebræos) sequentur & appro babunt omnes recti corde.

P A V L O M I N V S, &c.] Apparet hîc quædam sermo-
e nis inconuenientia, nam his verbis significatur, quod etiā si Dominus non adiuuisset nō habitasset apud inferos, sed tamen parum abfuisse quin habitaret, qui tamē non vi detur Prophetę sensus. Proinde hac absurditate apparen ti offensus, vt videtur, Cāpensis ipsa Hebræa sic accepit: nisi Dominus auxiliator meus. paulominus habitauit in inferno anima mea, vt ante paulominus fiat punctum, & præcedens oratio sit defectiua, perficienda hoc modo: Nisi Dominus auxilio fuisset mihi, periissem, parū enim ab fuit quin habitauerit, &c. Alius vero similis, vt apparet, ratione motus, dictionem. paulominus explicat per bre ui. Breui, inquit, habitasset anima mea in locis silentium. f

N V M Q V I D, &c.] Communiter Latinorum codices habent, qui fingis, &c. & intelligunt quidam Prophetam hic sermonem suum conuertere ad impium, qui causatur præcepta Dei difficilia esse, vt sit sensus: Nunquid, o im pie, qui mendaciter astruis difficultatem esse in obserua tione præceptorū Dei, adhæret tibi inueterata male agē di consuetudo, in qua sedes & quiescis velut in sede. Ve rùm hic sensus præcedentibus & sequētibus impertinēs est. Alij itaque hæc verba Deo intelligunt esse dicta cui & prius Propheta loquitur. Et quidam intelligunt Deū fingere laborem in præcepto, quia ea præcepit quæ sunt homini ex infirmitate carnis laboriosa. Augustin autē legens, Qui fingit dolorem in præcepto, exponit Deum fingere, hoc est, constituere & facere dolorem in præce pto, quia de dolore præceptum dedit, nempe quia præce pit suis dolores & calamitates patienter ferre. Possct & intelligi Deum fingere laborem, hoc est, dolorem & fla gella cōstituit & comminatus est. Verum hæc omnia alie na sunt a mente Prophetæ, qui sedē iniquitatis vult fin gere laborem, hoc est, dolorem & molestiam in præce pto. Apud Græcos enim & Hebræos pro, qui fingit, est participium, fingens, quod interpres quidem accepit in secunda persona, cùm omnino debeat referri ad ipsam sedem, vt sit sensus: sedes. & thronus fingens laborem, quomodo apertè exponit Euthymius. Sed & D. Hiero nymus qui in Commentariis legit, qui fingit.

Laus Cantici ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCIIII.

Præsens Psalmus primùm quidem Dei populum ad laudandum & colendum seriò Deum inuitat, tum quia omnium sit supremus, qui omnia fecit & gubernat: tum quia peculiariter nobis Deus esse dignetur pastor & curator suorum fidelissimus. Deinde fideles omnes admonet ad obediendum voci illius Domini potentissimi simul & optimi adducens exemplum antiquorum, qui seipsos sua inobedientia priuauerunt terra promissæ quiete. Hac autē exhortatione D. Paulus ad Hebræos secundùm mysticum sensum subtiliter vsus est, interpretans his verbis nos admoneri, ne simus inobedientes, & increduli voci Domini, ne velimus excludi à requie cœlestis patriæ, quemadmodum ob incredulitatem suam exclusi fuerunt Israelitæ ab ingressu in terram Chanaan. Hanc enim intellexit figuram obtinuisse patriæ cœlestis, & cum admoneamur his verbis, ne simus Deo inobedientes exemplo antiquorum qui ob suam inobedientiam prohibiti sunt ingredi in requiem terræ promissæ eis, intellexit quoque per contrarium sensum nobis non obdurantibus cor nostrum, sed credentibus promitti hic introitum in requiem Dei quamuis expressè hoc non promittatur. Porrò etiam prior Psalmi pars, quæ inuitationem ad laudem Dei continet, ad nos singulariter pertinet, cùm à nobis maximè Deus laudādus modò sit, postquam per Christum salvator & pastor humani generis excellentiori ratione esse cœpit. Totus itaque Psalmus inuitat ad solidum Dei cultum, qui in duobus maximè consistit, nempe in laude ac veneratione ipsius, & in obedientia eius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Venite exultemus Domino: * iubilemus Deo salutari nostro.*

V E N I T E cum exultatione, laudemus Dominum cum iubi- *Psal. 94.*
lo vocis * laudemus Deum propterea quòd ipse sit saluator noster, qui ab hostibus nostris ac multis malis nos saluos fecit.

*2 Præoccupemus faciē eius in cōfessione: * & in Psalmis iubilemus ei,*

2 Ante omnia maturemus & festinemus summo diluculo venite coram eo, cum laude ipsius, * & Psalmis iubilemus in honorem eius.

*3 Quoniam Deus magnus Dominus: * & rex magnus super omnes Deos.*

3 Ita enim exigit vt faciamus, primùm quidē potentiæ eius magnitudo, tum & singularis eius in nos bonitas, nam Dominus noster est Deus magnus: * & Rex magnus præ omnibus qui à gentibus falsa appellatione dicuntur dij, aut qui ob aliquam excellentiam vocātur dij, siue in cœlo, siue in terra.

*4 Quia in manu eius sunt omnes fines terræ, * & altitudines montiū ipsius sunt.*

4 In ipsius enim solius potestate sunt omnes fines terræ: * & summos vertices montium ipse possidet, ita vt nihil sit quantumuis eminēs & altum, quod non sit in eius potestate.

*5 Quoniam ipsius est mare, & ipse fecit illud. * & siccā manus eius formauerunt.*

5 Ipsius etiam est mare, nam ipse fecit illud, * & terram omnipotentia eius formauit: fecitq; extare extra mare vt esset arida, quæ priùs aquis tegebatur.

6 Venite

*6 Venite adoremus, & procidamus, & ploremus ante Dominū qui fecit nos * quia ipse est Dominus Deus noster.*

6 Venite itaque, adoremus & procidamus, & pro commissis peccatis nostris ploremus coram Domino qui fecit nos: * quia ipse est peculiariter Dominus Deus noster, quem, relictis idolis gentium, nos colendum singulariter suscepimus.

*7 Et nos populus pascuæ eius, * & oues manus eius.*

7 Et nos vicissim sumus populus, qui ab eo peculiariter pascimur: * & veluti grex ouium, qui ab eius prouidentia quasi pastoris manu deducimur & dirigimur.

8 Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.

8 Proinde cùm hic Dominus noster maximus simul sit & optimus, quãdocunque vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, ita vt eam vocem non suscipiatis, credendo & obediendo ei.

9 Sicut in irritatione secundùm diem tētationis in deserto.

9 Sicut olim fecerunt patres nostri, cùm ad iracundiam Deum sua incredulitate prouocauerunt, eumq; in deserto tentauerunt. a

*10 Vbi tentauerunt me patres vestri, * probauerūt & viderunt opera mea.*

10 Ibi enim, inquit Dominus, patres vestri multis vicibus me tentauerūt, nunc ex diffidentia periculum cupientes facere potētiæ & veritatis meæ, nunc meis verbis obmurmurantes & discredentes: * cùm tamen experti fuissent & vidissent opera mea mirabilia, quæ feceram coram eis, ex quibus meritò intellexisse debuissent me omnia posse, nec aliquando illis defuturum.

*11 Quadraginta annis offensus fui generationi illi, * & dixi: semper hi errant corde.*

11 Et quoniam sic me frequenter tentauerunt, & potissimùm quia diffidebant se possessuros quam promiseram eis terram, ob hoc quadraginta annis infensus fui generationi illi prauæ, spatio quadraginta annorū eum populum variis plagis afficiens, donec omnes in deserto morerētur quotquot increduli fuerāt. * Dixi enim: Hi, etsi multis à me affecti beneficiis, & frequenter admoniti, semper tamen persistunt in errore cordis sui. b

*12 Et isti non cognouerunt vias meas, * quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

12 Non enim voluerunt cognoscere meam potentiam, iustitiam ac misericordiam, quas in omnibus actionibus meis adhibeo, nec mandata mea cognoscere & amplecti voluerūt: * Vnde factum est, vt iurauerim eis iratus, quòd non essent ingressuri in locum illum quietissimum, quem eis paraueram & promiseram.

ANNOTATIONES.

a SICVT IN IRRITATIONE] Pro dictione, irritatione, & tētatione, apud Hebræos ponuntur duæ illæ dictiones, quibus appellatus est locus ille, in quo Israëlitæ Deum tentauerunt in Raphidim, cùm ob defectum aquę murmurarent, nempe Meriba Massa, pro quibus Hieronym. Exodi 17. vertit, Tentatio. Vnde putatur à quibusdam hîc notari ea tentatio, qua populus Deum tentauit in Raphidim. Paulus tamen ad Hebræos interpretatur hîc notari eam tentationem, qua populus Deum irritauit, cùm non crederet se posse obtinere terram promissam, de qua Prophetam hîc loqui satis patet ex fine. Propter eam enim iurauit Dominus non ingressurum eum populum requiem paratam neque in ea tentatione, quæ facta est in Raphidim apparet, quomodo populus obdurauerit cor suum, & vocem Dei non audierit, cùm nihil tunc legatur Deum dixisse illi populo.

b QVADRAGINTA, &c.] Psalteriū Romanū habet: Proximus fui, quo modo qui vertit, legisse videtur in Græcis codicibus [illegible], non [illegible]. Nam vt testantur lexica, [illegible], significat ad litus appellere & appropinquare. quāuis etiā significet idem quod [illegible], nēpe offensum esse, & molestiā ex re quapiam accipere. Porrò lectio Psalterij Romani consentiet in sensu cum lectione Græcorum & Hebræorum, si intelligatur Deus illis proximus fuisse in malum. nempe quod assiduè eos vindicauerit, nec vlteriorem suam manum ab eis amouerit.

c VT IVRAVI.] ὡς habent Græca, hoc est, vt. At in Epistola ad Hebræos legitur οἷς, id est, quibus, quomodo & habet Psalterium Romanum, & Augustini lectio, quomodo & Hebræa magis sunt vertenda, habent enim relatiuum.

Psalmus Dauid, quando domus ædificabatur post captiuitatem.

ARGVMENTVM PSALMI XCV.

Psalmus hic primo Paralip. 16. scribitur cum aliis decantatus, & ad decantandum ordinatus eo die, quo arcam Domini Dauid transtulerat in tabernaculum a se in monte Sion erectum. Quoniam itaque eo tempore res populi Israëlitici optimè sese habebant, salute iam & pace ei præstita ab vniuersis hostibus: ob id, quantum quidem ad literam attinet, inuitat Psalmus omnes, primùm gentes ad celebrandum Deum hymnis, offerendum ei sacrificia, & prædicandum apud omnes eius potentiam, splendorem, æquitatem, atque salutem præstitam: tum & omnes quoque creaturas ad lætitiam prouocat, & gauisuras prædicit ob æquitatē Domini, qua, vt tunc facere cœperat, populum suum per Dauidem ab iniquorum hostium oppressione liberans, etiam totum orbem terræ iudicaturus erat. Cùm autem regnum Dauidis, ipsissimus typus fuerit regni Christi: & temporalis illa salus per Dauidē populo præstita, vmbra quædam illius verioris salutis, quæ per Christum toti orbi ventura erat, nihil dubium quin hac etiam Propheta in Christi regnum respexerit, in quod solum pleraque huius Psalmi perfectè competūt, vt quæ dicuntur de salute & gloria Dei publicāda, & euangelizanda in omnibus gentibus, iudicando orbe terrarū quod iam per primum Christi aduentum ex parte impletū est, dum humanum genus ab iniquo dæmonis imperio assertum est, sed consummatè implebitur in secundo Christi aduentu in quo reddet vnicuique secundùm merita sua. Proinde secundùm mysticum sensum & principaliorem, præsens Psalmus, vocatio est omnium gentium ad laudem Dei, ob salutem mundo per Christum præstitam, & iudicium eius æquissimum, quo suos iudicat & iudicabit. Porrò quod in titulo nostri codices habent: Laus cantici Dauid, quando domus ædificabatur post captiuitatē, cùm Hebræa non habeant, adiectum est ab aliquo, fortè quia Psalmus hic cantatus fuerat a Leuitis tempore Esdræ, cùm templum reædificabatur post captiuitatem Babylonicam. Psalmos enim Dauidicos fuisse tum ab eis decantatos, testatur Scriptura. 1. Esdra 3.

**Cantate Domino cāticum nouum *cantate Domino omnis terra.*

*2 Cātate Domino, & benedicite nomini eius: *annūtiate de die in diē salutare eius.*

*3 Annuntiate inter gentes gloriã eius, * in omnibus populis mirabilia eius.*

*4 Quoniam magnus Dominus, & laudabilis nimis, *terribilis est super oēs deos*

*5 Quoniam omnes dij gentium dæmonia, * Dominus autem cœlos fecit.*

*6 Confeßio & pulchritudo in conspectu eius, * sanctimonia & magnificentia in sanctificatione eius.*

*7 Afferte Domino patriæ gētium, afferte Domino gloriā & honorem, *afferte Domino gloriam nomini eius.*

*8 Tollite hostias, & introite in atria eius, * adorate dominum in atrio sancto eius.*

*9 Commoueatur a facie eius vniuersa terra, * dicite in gētibus, quia Dominus regnauit.*

*10 Etenim correxit orbem terræ, qui non commouebitur * iudicabit populos in æquitate.*

*11 Lætentur cœli, & exultet terra cōmoueatur mare, & plenitudo eius, *gaudebunt campi, & omnia quæ in eis sunt.*

12 Tunc exultabunt omnia ligna syluarū à facie Domini quia venit, quoniam venit iudicare terram.

*13 Iudicabit orbem terræ in æquitate, *& populos in veritate sua.*

PARAPHRASIS EIVSDEM.

CVM iam Dominus nouum nobis beneficium contulerit, ob id etiam modò nouum carmen canite in honorē ipsius. *Canite autem non Israëlitæ tantùm, sed etiam omnes terræ habitatores, vt quibus hic Dominus omnibus communis & idem est. Psal. 95.

2 Cantate in honorem Domini, & collaudate nomen eius, *prædicate per singulos dies salutem quam ipse attulit nobis, liberans nos ab omnibus per circuitum inimicis nostris. a

3 Quò autem vestra prædicatione etiam gentes, relictis idolis, ad cultū vnius veríque Dei conuertantur, narrate etiā apud gentes maiestatē eius: * & apud omnes populos mirabilia opera eius, quæ pro suis operatus est.

4 Magnus est enim Dominus in potentia, sapientia, iustitia atque bonitate, & propter suam magnitudinem dignus est, qui & multùm laudetur, * & timeatur plùs quàm omnes qui vsquam habentur pro diis.

5 Quoniam omnes, quos gentes habent pro diis, sunt impiis & fallacia dæmonia, quæ in idolis gentium coluntur: * at verò Dominus noster ipse est qui cœlos fecit.

6 Quicquid est coram ipso, confessione dignū est, ac summè decorum, * sanctitas eius eximia, & magnificentia maiestatis eius relucēt in sancto templo eius, quod sibi in nobis delegit, & maximè in eo quod in cœlis sibi peculiariter elegit. b

7 Proinde in sanctuarium eius afferte Domino omne vos familiæ gētium, relictis idolis vestris, afferte, inquam, ante omnia gloriam, quę conuenit nomini eius.

8 Tum & arripite hostias, & cum eis introite in atria eius: * prosternite vos ante Dominum in atrio sancto eius. c

9 Sancto timore ac reuerentia commoueantur ab ipso omnes qui habitant terram: * id vt fiat, euulgate in gentibus, quòd Dominus solus est qui regnum in omnia obtinet.

10 Ipse enim in mundi exordio direxit, ac egregia virtute stabiliuit orbem terræ, ita vt non sit commouendus de loco suo in æternum. * Ipse quoque in consummatione seculi iudicabit omnes populos cum æquitate summa, reddens vnicuique secundùm merita sua, qui etiam interim omnes populus æquissimè moderatur, atque gubernat. d

11 Propter quod tunc lætabuntur cœli, & exultabit terra: commouebitur præ lætitia mare cum omnibus quæ in eo sunt: * gaudebunt campi & omnia quæ sunt in eis.

12 Tunc & omnia ligna syluarum exultabūt propter Dominū, eò quòd aduenerit, * quod, inquam, aduenerit ad iudicandum vniuersam terram. Quicquid enim vsquam est creaturum rationabilium in cœlis, in terra, in mari, in campis & syluis, ad aduentum Domini communi lætitia gaudebit, omnesque omnino creaturarum differentiæ materiam diuinæ laudis præbebunt, imò suo quoque modo hominibus redemptis congaudebunt, vt quæ propter homines factæ sint, & quæ homine restituto etiam ipsæ restituentur, sicut filiis Dei hîc adhuc laborātibus semper congemiscunt corruptioni subiectæ.

13 Lætabuntur, inquam, omnia ob aduentum Domini ad iudicium. Nam cum summa æquitate iudicabit orbem terræ, * & populos secundùm iustitiam suam.

ANNOTATIONES.

a ANNVNCIATE, &c. Non hoc est, loco Græcis idem verbum quod sequēti versu, sed verbum nouo Testamento congruēs εὐαγγελίζεσθε, euangelizate, quod etiā Hebræa dictio significat, pro qua Augustinus legit bene, nuntiate.

b PATRIÆ, &c.] Interpres reliquit dictionem Græcam πατριαί, quæ tamen Græcis non idē significat, quod Latinis patria. Nam illis significat tribum & familiam. Vnde hoc loco dictio hæc accipienda vt Græca, non vt Latina.

c TOLLITE, &c.] Non est apud Hebræos, hostias, sed מנחה minha, quod nomen significat non hostias & oblationes ex pecudibus, sed libamēta, quæ pane, vino, & oleo, &c. constabant: vt hic meritò intelligi debeat futurum sacrificium Eucharistiæ, quod constat in pane & vino, & solum relictū est Ecclesiæ gentiū pro omnibus sacrificiis legalibus.

d ETENIM, &c.] Hebræis idem verbum est quod Psal 92. vbi habemus: Etenim firmauit orbem terræ. Notandū enim Septuaginta verbū Hebraicū, כון Koun, nūc vertere per κατορθοῦν, quod est corrigere. nūc per ἑτοιμάζειν, quod est parare: nūc στερεοῦν, quod est firmare. Vnde & cū Psalmo prædicto 92 sequitur: Parata est sedes tua: & cùm Psal 98. dicitur. Tu parasti directiones: semper est idem verbum, sicut & Psalmo sequenti, vbi legimus: iustitia & iudicium correctio sedis eius: pro, correctio: & vt habent Græca, κατόρθωσις, Hebræis est nomen à prędicto verbo deductum, pro quo Psalmo 88. verterunt Septuaginta ἑτοιμασία præparatio, cùm sit aliqui Hebræis idem versus. Vnde Hieronymus vtrobique vertit: Iustitia & iudicium firmamentum throni. Omnibus enim illis locis verbum firmandi & stabiliendi magis conuenit, quod Hebræa dictio etiam magis significat

Pſalmus ipſi Dauid, quando terra ei reſtituta eſt.

ARGVMENTVM PSALMI XCVI.

Occaſionem huic Pſalmo dediſſe videtur inſignis aliqua de hoſtibus cœleſti virtute relata victoria, in qua mirabiliter de cœlo ſaluificam ſuam potentiam declarauerat Deus, tempeſtate, ſcilicet, ſaua hoſtibus immiſſa, quemadmodum fecerat in mari rubro, & aliàs aliquoties, quomodo & pro ſe Deũ feciſſe Dauid prolixe deſcribit Pſal. 17. & vt faciat precatur Pſal. 143. Itaque ob hanc ipſius iuſtitiã ſuos vindicantẽ ab impijs, monentur omnes homines, ac potiſsimum iuſti, ad gaudendum: gentes, ad idolorum deteſtationem: Angeli, ad reuerentiam Dei, iuſti verò, ad odium vitiorum, eò quòd iuſtitiæ ſtudentes, & iniquitatem odiẽtes cuſtodiat Dominus, & ab impiorum violentia liberet. Vt autem omnis temporalis ſalus veteri populo per Dei æquitatem præſtita, figura fuit eius ſalutis, quam Chriſtus ſumma æquitate nobis attulit, ab iniquo dæmone humanum genus liberans, eius quoque quam conſummatiùs per ſuam iuſtitiam afferet omnibus electis in nouiſsimo iudicij die, cùm ab omni malorum metu liberabuntur: ob id ſecundùm myſticum ſenſum accipiendus eſt Pſalmus, vt ſit gratulatio de regno Chriſti ob eius æquitatem, cuius maieſtas atque potentia per cœleſtia ſigna declarata eſt, dum igne Spiritus ſancti ſuos cum tempeſtate afflauit in die Pentecoſtes, & cœleſti ſua virtute coruſcante in mundo, per Apoſtolos verbo & portenta regna idolorum & gentium, quæ tanquã montes ſtabant, inſtar ceræ defluxerunt, partim voluntate, partim vi Chriſti ſubiecta. Et euidentius ſuam potentiam in ſecundo aduentu ſuo oſtenſurus eſt, cùm venturus eſt in nubibus & caligine ad iudicium, igne & fulminibus ipſum præcedentibus: præclariùs multò ac magis tremendè ſuam potentiam exhibiturus, quàm illa tempeſtate, qua in monte Sinai ſuos exterruit, ad quam hic alluditur. Proinde Paulus de Chriſti regno hunc Pſalmum canere intelligens, ad Hebr. 1. de Chriſto dictum interpretatur quod hic dicitur: Adorate eum omnes Angeli eius. Vnde & alios Pſalmos huic ſimiles de Chriſto intelligendos myſticè, ſecundùm ſpiritus intentionem, ex Pauli interpretatione docemur. Quod autem titulus habet: Pſalmus ipſi Dauid, quando terra eius reſtituta eſt, vel meliùs, ſecundùm ſignificationem verbi Græci καθίςαται, conſtituta eſt, apud Hebræos non eſt. Itaque adiectum eſt ad ſignificandum Pſalmum hunc à Dauide editum, cùm iam terra eius pacem & tranquillitatem obtinuiſſet, hoſtibus populi deuictis, hoc eſt eius terram eius reſtitutam & conſtitutam fuiſſe, vt interpretatur Euthymius & Hieronymus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Dominus regnauit, exultet terra, * lætentur inſulæ multæ.*

DOMINVS noſter ipſe eſt, qui imperium in omnia obtinet, ipſe iam deuictis hoſtibus noſtris ſe regnare & dominari declarauit, ac nouo modo regnare cœpit. Proinde vniuerſi habitatores terræ, relictis idolis ſuis, exultent in eo, * gaudeant & hi qui longè à terra diſtantes incolunt inſulas numero plurimas.

*2 Nubes & caligo in circuitu eius, * Iuſtitia & iudicium correctio ſedis eius.*

2 Vt autem intelligatis quomodo hoſtes noſtros proſternens ſe regnare a
declararit, ecce cùm ad pugnandum pro nobis, & vindicandum nos veniret, nubes caliginoſa erat circa illum: in nube tenebroſa, quam ſubitò oriri ad terrorem malorum iuſſit, præſentem ſe, ſed tamẽ inuiſibilem declarans, atque in ea nube ſe nobis quaſi iudicem in tribunali ſedentem exhibens. * Ipſius autem iudiciariam & regalem ſedem, rectam & æquam faciunt atque confirmant iuſtitia & iudicium, ita vt his perpetuis comitibus ſedem ipſius dirigentibus, nihil valeat agere & iudicare, niſi quod æquum ſit & iuſtum.

*3 Ignis ante ipſum præcedet: * & inflammabit in circuitu inimicos eius.*

3 Ex ipſis autem nubibus, in quibus deliteſcebat & reſidebat, ſecundùm iuſtitiæ ipſius æquitatem, in executionem vindictæ præceſſit ante ipſum ignis fulminum, * & vaſtauit vndique hoſtes illius: quemadmodum & factum ab eo fuit in mari rubro, cùm pro aſſertione ſuorũ, igne miſſo e cœlo Pharaonem cum ſuis præcipitabat in mare.

*4 Alluxerunt fulgura eius orbi terræ, * vidit, & cõmota eſt terra.*

4 Illuxerunt fulgura eius orbi terræ: quare videntes hæc habitatores ter b
ræ, timore magno commoti ſunt.

*5 Montes ſicut cera fluxerunt à facie Domini: * à facie Domini omnis terra.*

5 Montes in modum ceræ, ob ignis præſentiam liqueſcentis & diffluentis, videbantur per ignis vorantis impetum è cœlo demiſſi, diffluere propter præſentiam Domini: * præſentiam, inquam, Domini vniuerſæ terræ, quemadmodum olim contigit, cùm in monte Sinai lex daretur, qui totus ignis vi diſſolui videbatur.

*6 Annunciauerunt cœli iuſtitiam eius, * & viderunt omnes populi gloriam eius.*

6 Ipſi cœli teſtati ſunt Dei iuſtitiam, dum ex eis vi tempeſtatum impios pro ſua iuſtitia vindicauit, ac ſuos liberauit Deus: * & viderunt vniuerſi populi maieſtatem eius, quæ per prodigia magna è cœlis oſtenſa, ſeſe omnibus exeruit.

*7 Confundantur omnes qui adorant ſculptilia, * & qui gloriantur in ſimulachris ſuis.*

7 Cùm itaque omnibus Dei noſtri gloria ſatis ſit declarata, pudefiant omnes qui venerantur ſculptilia: * & qui ſibi placent in ſuis idolis, atque intelligentes deorum ſuorum vanitatem, qui nihil tale vnquam præſtare potuerunt, qualia noſter deſignauit admodum multa, verum, vnúmque Deum nobiſcum colant.

*8 Adorate eum omnes Angeli eius, * audiuit, & læta eſt Sion.*

8 Quin & vos Angeli ipſius, ita vt facitis, illum ſemper venerari debetis, vt qui eſt communis omnium & hominum & Angelorum Dominus. * Qui montem Sion incolunt, audierunt quæ pro ſuorum ſalute Dominus operatus eſt ſecundùm ſuam iuſtitiam, & lætati ſunt.

9 Sed &

9 Et exultauerũt filiæ Iudę, propter iudicia tua domine.
*10 Quoniam tu Dominus altissimus super omnem terram. * nimis exaltatus es super omnes Deos.*
*11 Qui diligitis Dominum odite malum. *custodit Dominus animas sanctorũ suorum, de manu peccatoris liberabit eos.*
*12 Lux orta est iusto, *& rectis corde lætitia.*
*13 Lætamini iusti in Domino. *& confitemini memoriæ sanctificationis eius.*

9 Sed & quotquot habitant in ciuitatibus Iudæ, exultauerunt propter æquissima iudicia tua Domine, quibus tuos vindicasti, oppressis impiis.
10 Tu enim Domine iam declaratus es esse altissimus super vniuersam terram: * per hæc admiranda quæ designasti, cognitus es infinitis modis altior esse omnibus aliis qui pro diis habentur.
11 Vos qui diligitis Dominum, constanter odio habete omnẽ malitiã: * custodit enim Dominus animas sanctorum suorum, quemadmodum nunc ipso opere declarauit, de tyrannide impiorum liberans ab[illegible].
12 Nunc certe gratissima lux diuini fauoris, qui ad tempus nobis sese occultauerat, iustis orta est: *nunc rectis corde magna lætitiæ materia nata est, quando suam æquitatem & bonitatem suis palàm mundo [illegible].
13 Proinde quotquot iusti estis, lætamini in Domino, eo quod sentiatis eum vos tam propitium habere, *vestraq; cõfessione & laude celebrem facite memoriã sanctitatis eius, vt eam passim homines recordentur cum laude ipsius, intelligẽtes tam sanctũ esse Dominum nostrum, vt nulli iniquitati vnquam faueat, ac sanctitati studentes nunquam derelinquat.

ANNOTATIONES.

a VBES ST, &c.] Plerique existimant, omnia quę hic canuntur debere ad literam referri ad regnum & aduentũ Christi: partim, quia ille futurus legitur in igne & nube. partim, propter Pauli citationẽ ad Heb 1. Verum quæ hic canuntur de nube, igne, & fulminibus, & aliis similibus verbis, de Deo canuntur, vbi manifeste de Christi aduentu ad literã non est sermo vt Psal. 17 & 143 versus etiã quartus Alluxerunt, &c ponitur etiam in Psal. 76 vbi impletus canitur in submersione Ægyptiorũ in mari rubro. Et qui sequitur: Montes, &c ponitur etiam in cantico Deboræ, pene eisdẽ verbis, & impletus canitur in mõte Sinai, cum a Deo lex daretur. Proinde ad literã hæc sic sunt intelligenda quomodo ea quę canuntur Psal 17. vt scilicet intelligamus Dauidem canere Deum sibi cõtra hostes adfuisse in nube & igne fulminum, vt frequenter pro suis Deum pugnasse legimus è cœlo. Aut Prophetã voluisse Dei magnificentiã canere, ab his quæ aliquãdo prius pro suis mirabiliter è cœlo operatus fuerat. Videri etiã potest eadẽ canere hic Psalmus, quæ Psalmus. 47. & editus occasione alicuius victoriæ, quæ peculiariter alicui regi Iudæ contigit: qualis erat victoria Iosaphat aut Ezechiæ, eo quod & hic dicitur: Læta est Sion, & exultauerunt filiæ Iudæ, &c. quod & canitur Psal 47. Quod autẽ attinet ad citationẽ Pauli, frequẽs est Paulo citare ex Psalmis testimonia secundùm sensum mysticũ secũdum quẽ quæ hic dicuntur referri possunt ad aduentum Christi & primum & secundum, vt ostẽdit argumẽtum Non enim quia nostra litera habet ad Hebræos. Et cum iterum introducit, &c Paulus voluit indicare hæc pertinere ad secundũ Christi aduentum. Illud enim, iterò nõ debet referri ad verbũ, introducit, sed significat tantum aliam scripturam a Paulo citari de Christo. Hebr. 1.

b A FACIE, &c] Legẽdum est, terræ, per genitiuũ, non terra. Nam Græca habent: [illegible] Et apud Hebræos nomen, Domini, ponitur in regimine. Augustinum quoque legisse genitiuum, terræ, patet ex interpretatione eius, quamuis contextus habet mendosè, terra. Sic enim scribit explicant ea verba: A facie Domini, &c. Non Iudæorum tantùm Deus, sed & gentium Dominus: ergo vniuersæ terræ Dominus Iesus Christus in Iudæa natus, sed non Iudeæ tantum natus.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCVII.

Idem argumentum est præsentis Psalmi, quod Psalmi 95. cum quo & in verbis satis conuenit. Canit enim etiã iste, quantum quidem ad literam & ad typum attinet, salutem quam Deus praclare attulit populo suo, regnante Dauide. Quantum autem ad spiritum & ad Veritatem pertinet, canit eam salutem, quam patrauit saluator noster Christus, quæ quoniam omnibus gentibus est communis, imò etiam ad cunctas irrationales creaturas peruentura est, ob id meritò, & omnes mortales ad laude Dei, & omnes creaturas ad gaudendũ in Deo prouocat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Cantate Domino canticũ nouũ: *quia mirabilia fecit.*
*2 Saluauit sibi dextera eius * & brachiũ sanctum eius.*
*3 Notum fecit Dominus salutare suum. * in conspectu gẽtium reuelauit iustitiam suam.*
*4 Recordatus est misericordiæ suæ. * & veritatis suæ domui Israel.*
5 Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.
6 Iubilate Deo omnis terra. cantate, & exultate, & psallite.
*7 Psallite Domino in cythara, in cythara & voce psalmi. *in tubis ductilibus, & voce tubæ corneæ.*

CVM noua beneficia nouo sint celebranda carmine: Cantate nunc in honorem Domini canticum nouum: * fecit enim iam recenter valde admiranda. Ps. 1 97
2 Ecce enim cùm nemo adesset nobis qui defenderet nos, omnipotentia eius, non adiuta alienis viribus, sed per se solam, salutem nobis attulit: * & robur illius sanctissimum, quod iniquitati nunquam fauet.
3 Salutem, quam nobis promiserat, iam notam fecit, postquam eam ipso opere exhibuit, * iam etiam coram gentibus patefecit suam iustitiã: quãdoquidem manifestè ea præstitit quæ pollicitus fuerat, & impios nostros hostes sua æquitate prostrauit.
4 Cùmque multo tempore visus fuerit oblitus nostri, iam declarauit se memorem esse, iamq; rationem habuit misericordiæ, & veritatis suæ erga populum Israeliticum, promissam ei misericordiam exhibens.
5 Viderunt enim quotquot etiam in finibus terræ habitant, salutẽ, quam nobis Deus noster attulit.
6 Iubilate itaque in honorem Domini quotquot inhabitatis terram, cantate, & exultate & psallite.
7 Psallite in honorẽ Domini cythara, cythara, inquam, sed adiũcta voce cãtici: *in tubis quoque ductilibus, & sonitu tubę cornee, omnibusq; instrumentorum

7 Iubilate in conspectu regis Domini, moueatur mare & plenitudo eius:
** orbis terrarum, & qui habitant in eo.*

strumentorum musicorum generibus: & omni quo potestis modo cordis lætitiam foris testemini.

8 Iubilate coram Domino, qui iam regnum in nobis suscipere dignatus est, commoueatur præ gaudio mare cum omnibus quæ in eo sunt, * vniuersis quoque orbis terrarum, & quotquot habitant in eo. b

*9 Flumina plaudent manu simul montes exultabunt à conspectu Domini, * quoniā venit iudicare terram.*

9 Flumina fluctuum allisione, quasi complosis manibus, gaudia sua testentur, simul & montes exultent propter Dominum: * quoniam ipse venturus est ad iudicandum terram, quemadmodum & iam venit, incipiens pro suis iudicium exercere.

10 Iudicabit orbem terrarum in iustitia,
** & populos in æquitate.*

10 Et quidem meritò omnes creaturæ ob Domini aduentū gaudere debent. Iudicabit enim orbem terrarum secundùm iustitiam: * & populos vniuersos cum æquitate summa, reddens vnicuique secūdùm opera sua.

ANNOTATIONES.

2 SALVAVIT, &c.] Plerique Græcorum codices habent ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, id est, saluauit eum dextera eius. Atque in hunc modum legit Euthymius, qui eum, refert ad populum Dei. Et Romanum Psalterium habet, eum. Quidam tamen etiam Græci codices habent datiuum αὐτῷ, quemadmodū & Hebræa datiuum habent. Interpretatur autē Augustinus datiuum, sibi, vt sit sensus: Dextera Dei saluabit nos sibi, hoc est, in suam gloriam, cui nos saluatos studere vult. Verùm magis accipi debet secundùm phrasim Hebraicam, vt hoc datiuo intelligamus significari Deum per se, non adiutum alienis viribus, saluasse. Est autem similis locutio Isaiæ 59. & 63.

MOVEATVR, &c.] Huiusmodi prosopopœiis frequenter vates vtuntur ex nimio Dei amore, etiam creaturas ad laudandum Deum, & gaudendum in Deo inuitantes, quæ gaudere & laudare nequeunt, volentes hoc modo significare Dei beneficia, Deique bonitatem & potentiam à nobis satis celebrari non posse, & ob id se optare, vt omnes creaturæ Deum laudarent, si id fieri posset, volentes etiam nos admonere quàm debeamus nos in Deo gaudere, & eum laudare, quando istud & creaturæ irrationales debent. Hoc tamen loco specialiter creaturæ irrationales ad gaudendum ob aduentum Dei inuitantur, quoniam & ipsæ tunc liberabuntur à seruitute corruptionis, propter quam Paulus eas ingemiscere asserit. b

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCVIII.

Canit & hic Psalmus regnum Dei quo in veteri populo olim Deus regnauerat, & maximè Dauidis tempore, arca Domini iam in monte Sion collocata: ob cuius potentiam sæpius Israeli declaratam, sanctitatem quoque & æquitatem, ad colendum ipsum & prædicandum maxime in monte Sion inuitat, proponens in exemplū Moysen, Aaron, & Samuelem: qui quod præceptorum Dei studiosi fuerunt obseruatores, semper meruerunt in suis precibus à Deo exaudiri. Vt autem regnum illud, quo olim in veteri populo Deus regnauit, initium quoddam & figura fuit eius regni, quo per Christum nouo modo regnare cœpit in vniuerso mundo, ita à nobis hic Psalmus mysticè accipiendus est canere potentiam & æquitatem regni Christi, qui infinito maiorem & altiorem sese exhibet in Sion cœlesti, Ecclesia scilicet Christianorum, quam olim in monte Sion. Huius itaque scabellum adorare præcipimur, hoc est, corpus sanctißimum. quod velut diuinitatis eius scabellum est. & quasi arca propitiatorium. coram quo fide intercedenti reconciliamur Deo, quandoquidem Christum, teste Paulo, proposuit nobis pater propitiatorem, vel, vt habent Græca, propitiatorium per fidem in sanguine ipsius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 † Dominus regnauit, irascantur populi,
** qui sedet super Cherubin, moueatur terra.*

DOMINVS est, qui imperium in omnia obtinet, quique deuictis hostibus nostris nouo modo iam in nobis regnare cœpit: irascantur & indignentur quantum voluerint incredulæ nationes, nihil vnquam suis viribus profuturæ contra Domini nostri potentiam: * is, inquam, Dominus regnum suscepit, qui sedet super Cherubin, Angelorum omniū & hominum Dominus. moueantur contra eū terreni homines vt volunt, nihil tamen omnibus suis machinationibus vnquam proficient. † Aut potiùs salubri timore cōmoueantur habitatores terræ a declarata insigniter eius potētia, atque sibiipsis irascantur, quòd tanto Domino tamdiu rebelles fuerint. Psal. 98. a

*2 Dominus in Sion magnus * & excelsus super omnes populos.*

2 Dominus est, qui in Sion magnus est: * & potestate in omnes populos sublimis. Neque enim celsitudo potētiæ eius tantùm se extendit ad eum locū in quo colitur, aut ad populū suum, sed ad omnes omnino populos.

3 Confiteātur nomini tuo magno, quoniam terribile & sanctum est,
** & honor regis iudicium diligit.*

3 Dignum itaque est, quemadmodum & quandoque futurum est, vt omnes populi laudem dicant nomini tuo magno, est enim illud ob summam potentiam vnicè metuendum, & simul etiam sanctum, ob summam ipsius æquitatem: * nam quamuis potentissimus sit Dominus, non tamen tyrannidem in aliquos exercet, sed regia ipsius dignitas & potestas æquitatem diligit, quam & in omnibus suis operibus, & erga omnes semper seruat.

*4 Tu parasti directiones, * iudicium & iustitiam in Iacob tu fecisti.*

4 Tu enim Domine semper designasti quæ recta sunt: * quod æquum est & iustum in posteris Iacob exercuisti semper, summa æquitate eos nunc affligi permittens, nunc rursum liberans.

t

5 Exaltate Dominũ Deum nostrum,
** & adorate scabellum pedum eius,*
** quoniam sanctum est.*
6 Moyses & Aaron in sacerdotibus eius:
** & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius.*
7 Inuocabant Dominum, & ipse exaudiebat eos:
** in columna nubis loquebatur ad eos.*
8 Custodiebant testimonia eius & praeceptum quod dedit illis.
9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos:
** Deus tu propitius fuisti eis, † & vlciscens in omnes adinuentiones eorum.*
10 Exaltate Dominũ Deũ nostrum,
** & adorate in monte sancto eius, quoniã sanctus Dominus Deus noster.*

5 Hunc igitur Dominum Deum nostrum potentissimum simul & iu-
stissimum omnes quantum in vobis est exaltate,altitudinem eius hymnis
& laudibus canentes: vestraque praedicatione eam aliis notam ac cele-
brem reddentes,* & in reuerentiã eius qui sedet in medio duorum Che-
rubin prosternite vos coram propitiatorio arcae eius,quod est quasi sca-
bellum pedum eius.* Est enim ipse sanctissimus,& propter nimiam eius a
sanctitatem etiam hoc scabellum eius sanctum est ac reuerendum.
6 Vt autem intelligatis quanto cum fructu sitis eum veneraturi & in- b
uocaturi,eorum vos doceant exempla, qui religionis nostrae prima fuere
capita. Ecce enim Moyses & Aaron inter sacerdotes eius , & Samuel
vnus ex his qui inuocant nomen eius.
7 Hi , inquam , implorauerunt Dei auxilium , & ipse exaudiebat eos:
* & quo suam erga illos familiaritatem ac beneplacitum magis testare-
tur, é nube,quae formam columnae habebat,loquebatur ad eos.
8 Obseruauerunt enim mãdata ipsius & caeremonias, quas praescripse-
rat eis,atque ob id tantopere Deo placuerunt.
9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos frequenter orantes pro po-
pulo, * Deus tu ad preces illorum propitius fuisti patribus nostris , cle- c
menter remittens quod cõtra te inique gesserant: † & quia tibi illi sum-
mè placuerunt, tu etiam subinde vltus es stulta consilia, & iniqua opera
patrum nostrorum,cùm sanctis illis tuis obmurmurarent & resisterent.
10 Itaque vt quod semel dixi,rursum concludendo repetam, hunc Do-
minum Deum nostrum tam potentem, iustum, & erga suos beneuolum
omnes exaltate, * & prosternite vos coram ipso in sancto ipsius monte
Sion. Est enim sanctissimus Dominus Deus noster,atque ob id omni re-
uerentia & laude dignus.

ANNOTATIONES.

a VI SEDET, &c.] Sedet legendum est,vt habent libri correctiores,& Augustini lectio. Est enim Graecis & Hebraeis participium, sedens, quod refertur ad praecedens nomen , Dominus. Et admonuit D. Augustinus repetendum verbum, regnauit.

b QVONIAM, &c.] Recepta quidem lectio habet neutrum genus sanctum. Et bene scabellum Dei sanctum dicitur, quomodo terram illam , in qua Moyses stabat , Dominus sanctam dicebat. Verum Graeca habent genus masculinum ὅτι ἅγιός ἐστι, quoniam sanctus est quemadmodum & ex Hebraeo vertit Hieronymus, quanquam in Hebraeo nomen קדוש cados , accipi potest in vtroque genere. Magis enim conuenit accipere in masculino,vt ad Dominum referatur,non ad scabellum:quia in fine Psalmi,vbi versus iste repetitur , dicitur:sanctus Dominus Deus noster. Augustinum quoque legisse masculinum, sanctus, manifestè ipsius enarratio ostendit,quàuis contextus habeat,sanctum, vitio certè scriptorum. Sic enim scribit : Ideo & ad terram quamlibet cùm te inclinas atque prosternis , non quasi terram intuearis , sed illum sanctum cuius pedum scabellum est quod adoras, propter ipsum enim adoras Ideo & hic subiecit · Adorate scabellũ pedum eius, quoniam sanctum est. Quis sanctus est ? In cuius amore adoras scabellum pedum eius. D. Hieronymum quoque legisse, sanctus est, commẽtaria indicant. In quibus sic scribit· Multae de scabello opiniones sunt , sed hic Propheta corpus Dominicum dicit in quo maiestas diuinitatis tanquam super scabellum stat. Sanctum enim eum dici saepe docuimus. Cùm enim dicit sanctum eum dici,&c. manifestè ostendit se legisse genus masculinum. Proinde satis apparet vitio scriptorum neutrum genus in nostris codicibus irrepsisse.

Exod. 3.

c PROPITIVS, &c.] Plerique quidem relatiua , eis & eorum, referunt ad Moysem, Aaron , & Samuëlem. ostendẽtes quomodo omnes peccauerint, & puniti sint a Deo cùm tamen de peccato & vindicta Samuëlis scriptura nullam faciat mentionem. Sed neque hic sensus conuenit intentioni Prophetae , qui & priùs dixit hos viros custodisse Dei testimonia.& his verbis vult ostendere erga istos beneuolentiam, & quàm hi Deo fuerint grati. Proinde meliùs haec relatiua referenda ad populum , cui illi praefuerunt. Nam Hebraeis frequens est, relatiua sine antecedente ponere , quando ex subiecta materia certum antecedens facilè potest intelligi· Aut si omnino relatiua praedicta referenda sunt ad Moysem, Aaron, & Samuelem, tam conueniens erit cum Euthymio in passiuo sensu accipere illud , adinuentiones eorum , vt significentur adinuentiones quae aduersus illos compositae & structae fuerunt.

Psalmus in confessione.

ARGVMENTVM PSALMI XCIX.

Hortatur hic Psalmus omnes,& maxime Dei cultores. vt agnoscentes Dominum suum, solum esse verum Deum, ipsumque esse,qui nos & fecit,& pascit, frequentes, lubentes,& laeti templum Dei adeant, ipsum in sacro coetu laudaturi,& praedicaturi, idq; maxime de perpetua illius misericordia & fide.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Iubilate Deo omnis terra * seruite Domino in laetitia.*
2 Introite in conspectu eius, in exultatione.
3 Scitote quoniã Dominus

IVBILATE in honorem Domini , quotquot inhabitatis *Psal. 99.*
terram,* colite Dominũ cum laetitia cordis.Ita enim con-
uenit eum colere, vt quem sentiatis vobis esse propitium.
Ita quoque coli à nobis vult, vt qui hilarem cultorem di-
ligat,tristem autem aut coactum reijciat cultum.
2 Venite in conspectum eius cum exultatione , vt in sacro coetu cum
laeti laudetis , laetitiam cordis etiam vocis iubilo, ac totius etiam corpo-
ris gestu testantes.
3 Id vt faciatis, perpẽdite quòd Dominus noster quẽ colimus,ipse solus
est verus

*ipse est Deus: * ipse fecit nos, & non ipsi nos.*

est verus Deus: * ipse fecit nos,& nequaquam nosipsos fecimus. Propter quod planè congruum est, vt læti eum colamus, tum quia verum Deum præ aliis gentibus nacti simus,tū quia ipse nobis creator est. Neque enim à nobisipsi subsistimus,vt ipsi seruitutem & cultum negare possimus.

4 Populus eius & oues pascuæ eius,

4 Perpendendum autem & illud, quòd non solùm fecerit nos (quod quidem cum omnibus creaturis nobis est commune) sed quòd etiam ipsius dignatione sumus peculiariter populus eius,quem singulari ratione sibi acquisiuit,& singulariter acquisitum singulariter etiam pascit:ita vt simus quasi oues pascuæ eius: quandoquidem nos terra sua optima abundè pascit secundùm corpus: secundùm animam verò sanctissimis suæ legis institutis & verbis: * quare hæc attendentes introite portas eius cum laude,& gratiarum actione, & per portas introite in atria eius cum hymnis, & celebrate eum.

** introite portas eius in cōfessione, atria eius,in hymnis confitemini illi.*

*5 Laudate nomē eius quoniam suauis est Dominus, * in æternum misericordia eius,& vsque in generatione & generationē veritas eius.*

5 Iterum atque iterum dico,quod omnino faciendum est, laudate nomen Domini, quoniam Dominus admodum est benignus, & ob suam benignitatem valde suauis: * in æternum permanebit misericordia eius & veritas eius in præstandis promissis per omnes generationes durabit.

ANNOTATIONES.

a ET NON, &c.] Hieronymus vertit,& ipsius sumus, quam lectionem Faber præfert, eo quòd nullus sit tam hebes, vt arbitretur creasse seipsum. Sequitur & hāc lectionem Caietanus. Itaque Hieronymus legit hic in Hebræo לו per vau,& non per aleph: sic enim significat,non:cùm per vau, significet, ipsi, vel ipsius. Hebræa tamen satis constanter habent לא lo per aleph, id est, non. Neque frustra dicitur, quod non creauerimus nosipsos. Id enim additum est, non quòd quisquam de eo dubitare posset,sed quòd ex hac consideratione omnibus persuasa, cogamur fateri, debere nos Deo seruitutem.

b OVES, &c.] Per pascuam ad literam videtur intelligi terra promissionis,& lex Dei, nam illa quidem populus secundùm corpus, hac verò secundum mentem à Deo pascebatur,nobis autem pascua Dei,est tota terra, scriptura sacra,& sanctissimum Dei corpus. Sunt autem qui pascuam accipiunt pro actu pascendi, explicantes hanc orationem hoc modo: Oues pascuæ eius, hoc est, qui ab eo peculiariter pascimur, & eius curæ commissi sumus.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI C.

Propheta regius hoc Psalmo describit officia pij & iusti principis, siue vt se in exemplar omnibus imitandum proponeret, siue vt se virtutum,quas præstitit,& præstare decreuit, commemoratione in recta viuendi norma confirmaret, suámque in Deum fiduciam magis excitaret. Cæterùm cùm per Dauidem quatenus regem, Christus sit præfiguratus eáque omnia,quæ Dauid hic pollicetur, solus ipse vere & perfecte præstiterit, recte etiam ad ipsum hic Psalmus refertur: qui in matutino futuræ resurrectionis disperdet omnes impios, ciuitatem Dei ab omnibus improbis purgaturus. Sed & ad priuatum quemque quæ hoc Psalmo ponuntur, pertinent secundùm moralem sensum. Vnusquisque enim syncere conuersari debet in conscientia sua (quæ sua cuique domus est) vt nihil sit in quo ipsum propria arguat conscientia:occidere quoque valde maturè omnes peccandi affectus,vt mens hominis,quæ ciuitas Dei est, pura sit ab omni impietate.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

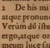
1 Misericordiam & iudicium cantabo tibi Domine.

STATVI, mi Domine,iam coram te, & ad tuum honorem carmine celebrare virtutes eas præcipuas,sub quibus omnes aliæ comprehenduntur,misericordiam scilicet & iustitiam:quæ vt in omnibus tuis operibus relucent,& à te seruantur,ita eas à nobis maximè vis obseruari. Statui carmine commemorare quomodo piè & iustè viuendum sit. Psal.100. a

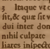
*2 Psallam & intelligam in via immaculata: * quando venies ad me?*

2 De his mi Domine psallam modò, & prudenter apud me dispiciam, atque pronunciare studebo quibus in rebus sita sit vita irreprehensibilis. Verùm dū istud conor, nihil profecero,nisi meos conatus iuueris: * Oro b ergo,atque omnibus votis desidero vt venire digneris ad me,quo animū meum luce sapientiæ tuæ illustres,& amore sanctissimo inflammes.

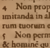
3 Perambulabam in innocentia cordis mei, in medio domus meæ.

3 Itaque vt omnes vel in me discant, quomodo piè & iustè viuendum sit,& quæ sit viuendi ratio perfecta ac immaculata, ecce ante omnia studui inter domesticos meos conuersari corde innocenti & syncero, vt nihil culpare in me possent qui omnium actionum mearum sunt familiares inspectores.

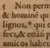
*4 Non proponebam ante oculos meos rem iniustam, * facientes præuaricationes odiui.*

4 Non proposui mihi rem aliquam iniustam, vt de ea perficienda vel imitanda in aliis cogitarem, * quin & omnes transgressores mandatorum tuorum ex animo odiui.

*5 † Non adhæsit mihi cor prauum: * declinantem à me malignum non cognoscebam.*

5 Non permisi vt in animo meo hæreret affectus aliquis prauus. † Sed & hominē qui peruerso est corde nō siui mihi familiariter adhærere:malignos,* qui ob vitæ dissimilitudinē a mea societate declinauerūt nihili feci,& etiāsi priùs amicissimi mihi fuissent, tamē ampliùs inter notos & amicos habere nolui, omnē quoque impiū, qui a meo vitæ instituto de-

eluat non agnoui,sic,vt cum eo cõmune aliquid haberẽ in eius studiis.

6 Detrahentem secretò proximo suo hunc persequebar.

6 Infamantem clanculum proximũ suũ (quo malo nihil est pernicio-
sius) hunc nõ solùm non suscepi, sed persecutus sum & verbis & factis,
magis ad eum redarguendũ & puniendũ intentus,quàm in eum qui præ-
sens obloquitur,cùm qui præsens est ab irrogata infamia se tueri possit.

7 Superbo oculo & insatiabili corde cum hoc non edebam.

7 Cum homine superbo, qui fastum mentis, oculis in sublime iactis, c
præ se fert,quique cor habet latissimum,quod nullus honor,nulla digni-
tas satiet,cùm hoc, inquam,non inini familiaritatem,ita vt cum eo com
muni frueret mensa.

*8 Oculi mei ad fideles terræ vt sedeant mecum. * ambulans in via immaculata hic mihi ministrabat.*

8 Sed contrà oculi mei intenti erant in eos qui bona fide versantur in d
terra,vt eos ex omni terra & ditione mea mihi iungerem,& iuncti sede-
rent mecum. * Qui conuersatus fuit in via virtutis, hunc mihi in mini-
strum assumpsi, prouidens mihi bonos,tum amicos,tum seruos.

9 Non habitabit in medio domus meæ qui facit superbiam, qui loquitur iniqua non direxit in conspectu oculorum meorum.

9 Non pertuli vt habitaret in ædibus meis inter ministros meos is qui
superbiam committit,alios despiciendo aut conculcando: * sed & qui
loquitur falsa ac perniciosa,non prosperatus est coram me: non inuenit
gratiam ante me, quin potiùs auersatus sum eum.

*10 In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, * vt disperderem de ciuitate Domini omnes operantes iniquitatem.*

10 Summo mane ante omnia in hoc incubui,vt sine cũctatione interfi-
cerem omnes peccatores terræ.Maturè quoque admodũ priusquàm præ-
ualeret iniquitas,subuertere studui,sine delectu personarũ omnes impios
terræ mihi subiectæ: * vt è ciuitate Domini, quam solis sanctis patere
cõuenit, exterminarẽ quantùm fieri potest omnes operarios iniquitatis.

ANNOTATIONES.

a MISERICORDIAM. &c.] Plerique de misericordia & iustitia Dei istud intelligunt,vt significet Propheta se semper cantaturum Dei misericordiam & iustitiam, quas Deus in omnibus suis factis & verbis seruat. Et intelligunt quidam inter cætera officia iusti & maximè principis,de quibus agitur in sequentibus,istud significari primũ esse,nempe vt Dei misericordiam & iustitiam assiduè celebret. Notandum enim omnia quæ post duos primos versus nos iuxta Septuaginta legimus per verba præteriti temporis,apud Hebræos efferri per verba futuri temporis, sicut apud nos duo primi versus verba habent futura, vt toto Psalmo Propheta canat, non quid fecerit, sed quid facere statuerit: Alij intelligunt Prophetam hic loqui de misericordia & iustitia ab hominibus seruanda, atque hoc primo versu indicare quid hoc Psalmo acturus sit, videlicet quod cantaturus sit de misericordia & iudicio, in quibus rebus illa sunt sita, & quomodo ea sunt obseruanda. Quæ intelligentia maximè non recedit nostræ lectioni, in qua versibus sequentibus Propheta suo exemplo depingit, quomodo iustè & piè viuendum sit. Iuxta quam intelligentiam, quod dicitur: Intelligam in via immaculata: in paraphrasi explicauimus,vt sit idem,quod prudenter aduertam ad viam immaculatam,non tantùm scilicet ad eam sectandam, sed etiam ad eandem aliis demonstrandam. Potest enim Hebraica dictio etiam verti,intelligere faciam sicut illo loco:Intellectum tibi dabo,& instruam te in via hac qua gradieris, vbi pro, intellectum dabo, idem est verbum quod hoc loco. Hunc sensum secutus est Campensis, dum sic habet:Ego quidem pro viribus operam dabo,vt familiã honestè instituam, & integritatis morum studiosus ero.

b QVANDO, &c.] Plerique dictionem, quando. hic accipiunt non interrogatiuè, sed positiuè, vt sit sensus: intelligam tunc cum venies ad me. Verùm obstat dictio Græca. Non est enim Græcis ὅτε sed πότε, quæ dictio interrogatiuè accipitur. Et Hebraica dictio docet magis interrogatiuè istud annunciandum esse.

c INSATIABILI,&c.] Quidam per cor insatiabile,intelligunt hominem auarum,cuius cor non saturatur diuitiis. Verùm apud Prophetas & in Prouerbiis per hæc duo simul, nempe superbiam oculorum, & cor insatiabile,vel,vt habent Hebræa, cor latum,solet designari homo superbus. Coniunguntur enim hæc duo & Prouerb. 21. ad designandum superbum, vbi legimus: Exaltatio impiorum, & dilatio cordis, lucerna impiorum, peccatum. Et hic quoque eundem significari per oculum superbum & cor insatiabile, satis patet ex eo quod subdit singulariter, cum hoc non edebam.

d HIC MIHI, &c. Aliqui libri habẽt futurum, ministrabit,sicut in sequenti versu ponitur futurũ, non habitabit. Græca tamen vtrobique habent præteritum ἐλειτούργει & ᾤκει Vnde verisimile est interpretem vertisse,ministrabat,& habitabat,sed ex D. Hieronymi versione ex Hebræo,in nostram lectionem irrepsisse verba futura. Nam & Augustinus & D. Hieronymus in commentariis legit, ministrabat.

Oratio pauperis, cùm anxiaretur, & coram Domino effudit precem.

ARGVMENTVM PSALMI CI.

Præsentis quidem Psalmi argumentum, neque ex ipso titulo, neque ex Pauli ad Hebr. 1. citatione satis liquet: ex ipsius tamen Psalmi verbis verisimiliter putatur, & satis constat esse precem pro reparando templo Hierosolymitano, per Chaldæos exusto, & sub illius typo pro reparando orbe per Christum. Editus itaque est ex persona populi Israelitici, in captiuitate Babylonica degentis, aut viri alicuius sancti, qui sese affinxerit ob captiuitatem populi & desolationem templi, aut propterea quòd dum reuersus esset populus à Babylone ad reædificandum templum & ciuitatem, impediretur à gentibus vicinis. Ita enim Danielem, Nechemiam, Esdram, & alios fecisse legimus. Igitur populus sanctus vel adhuc in captiuitate existens, sed tempus captiuitatis iam impletum esse intelligens, vel reuersus à Babylone, sed per vicinas gentes ab opere impeditus, aut vir aliquis sanctus nomine populi se affligens, hoc Psalmo multis primum, eisque commodis similitudinibus describit suam desolationem, tristitiam, atque miseriam: tum precatur vt ciuitatis suæ Sion Deus misereatur, ex eo gloria exteris quoque nationibus illucescat, & in Sion prædicetur. Postremùm ex consideratione æternitatis & immutabilitatis Dei, promittit sibi Dei quoque seruos secundùm ipsius promissa fœliciter victuros, & in terra Domini habitaturos. Quod autem ad Hebræos primo, ex fine huius Psalmi D. Paulus citat de Christo dictum, Initio tu Domine terram fundasti: non probat hunc Psalmum referendum esse secundùm literalem & primum sensum ad Christum, & ad restaurationem humani generis per eum peragendam

vt plerique

vt plerique colligunt. Non enim eos versus de Christo sic diuus Paulus citat, quasi de eo solo dicti sint, cùm toti diuinitati competant, sed Christo propriè accommodat, vel quia Christo, quatenus verbum Dei, propriè tribuitur, vt per ipsum omnia dicantur facta, vel quoniam intelligebat in hoc Psalmo sub typo restaurandæ terrenæ Ierusalem optari restitutionem supernæ Ierusalem, quæ per Christum expectabatur. Hanc siquidem Prophetam præcipue hic optasse illud planè probat, quòd in hanc solam pleraque verè competant, vt quod præter alia, hic dicuntur, omnes gentes & reges terræ, reædificata Ierusalem, reuerituri nomen Domini. Porrò inter Psalmos pœnitentiales, hic Psalmus connumeratur, quòd in principio verè pœnitentis dolorē exprimat, ac deinde & consolationem adiungat de Dei misericordia ac bonitate. Est autem apta orandi forma iusto, qui Ecclesiæ desolationem mœstus deplangit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Domine exaudi orationem meam: * & clamor meus ad te veniat.*

*2 Non auertas faciē tuam à me: * in quacunque die tribulor, inclina ad me aurem tuam.*

*3 In quacunque die inuocauero te, * velociter exaudi me.*

4 Quia defecerunt sicut fumus dies mei, & ossa mea sicut cremium aruerunt.

*5 Percussus sum vt fœnum, & aruit cor meum, * quia oblitus sum comedere panem meum.*

6 A voce gemitus mei adhæsit os meum carni meæ.

*7 Similis factus sum pelicano solitudinis, * factus sum sicut nycticorax in domicilio.*

8 Vigilaui, & factus sum sicut passer solitarius in tecto.

*9 Tota die exprobrabant mihi inimici mei, * & qui laudabāt me, aduersum me iurabant.*

*10 † Quia cinerem tanquā panem manducabam, * & potum meum cum fletu miscebam.*

*11 A facie iræ indignationis tuæ: * quia eleuans allisisti me.*

*12 Dies mei sicut vmbra declinauerunt, * & ego sicut fœnum arui.*

DOMINE exaudi orationē meā: * & clamor meus, quem præ Psal.
desiderij & doloris magnitudine edo, admittatur vsq; ad te. 101.
2 Ne tuum quæso fauorem atque benignum aspectum auferas à me, * quin potiùs præbe te mihi ad exaudiendum facilem, in quacunque die affligor, nam afflictis lubenter adesse soles.

3 Cúmque non soleas derelinquere quærentes & inuocātes te, in quacunq; die inuocauero auxilium tuum, * tu quæso votis meis citò responde, quandoquidem in mora est periculum.

4 Ecce enim tanta est miseriarum nostrarum & doloris magnitudo, vt dolore absumente omnem vitæ vigorem, instar fumi statim euanescentis dies vitæ meæ subitò consumpti sint, sine omni honore atque voluptate, * & ossa mea sicut aridum & concrematum aliquod lignum exaruerint, dolore. s. & afflictione succum corporis & ossium medullam exhauriēte.

5 Quemadmodum gramen solis ardore percussum exsiccatur, ita & ego afflictionis & doloris æstu percussus sum, vt etiam cor meum penè aruerit, & humore suo destitutum elanguerit, idq; non solum ob doloris ma- a
gnitudinem, * sed etiam quia præ nimia calamitate oblitus sum sumere cibum, quem natura exigebat, Ita enim omnem cibi cupiditatem ægritudo animi abstulit, vt non solùm libere cibum sumere, sed ne de eo quidem cogitarem.

6 Præ clamoso gemitu factum est, vt carne penè omni consumpta, & ad maciem corpore redacto, ossa mea cuti adhærerent.

7 Similis factus sum pelicano, in auiis & desertis locis habitanti solitariè. Nam & ego præ nimio mœrore hominum consortia fugiens, secreta b
loca quærito amica mœrentibus. * Factus sum sicut noctua quæ reliquarum auium commercia fugiens habitat in secreto & tenebroso aliquo loquo domicilij, lucem quoque atque conspectum hominum odiēs, noctibus vigilat, ac grauiter cantat, velut canticum lugubre. Sic enim & ego, lucem & hominum aspectum effugiens, per noctem vaco fletibus, & lugubres edo gemitus.

8 Totas noctes insomnes duxi, tū quia dolor somnum mihi eripiebat, tum quia anxiè redemptionem nostram expectarem, & factus sum sicut passer, qui solus residet super tectum, summo mane continuo clamore, eoque inuariato sine omni modulationis dulcedine perstrepens. Nam & ego ab omnibus desertus, & omnes derelinquens, post nocturnas vigilias, summo diluculo continua ad te edo suspiria.

9 Accedit ad hæc mala, quòd nullus in eis sit consolator. Incessanter enim inimici mei contumelia me afficiunt, * & qui olim amici fuerūt, & laudauerunt me, cùm adhuc fœlix ac prosper degerem, iam coniurauerunt & conspirauerunt contra me.

10 Hinc autem & illi hostes mei me conuitiis insectati sunt, & isti olim c
amici mei coniurauerunt contra me, quia videbant me iam in maximis constitutum malis, ita vt præ nimio dolore ego comederim panem tanquam cinerem, & cibus meus non magis mihi sapuerit, quàm si cinerem comedissem. † In puluere quoque procumbens, ipsum puluerem loco panis, ac simul cum cibo meo edi, præ dolore non satis perpendens quid ederem: * potui meo lacrymas admiscui, ne inter bibendùm quidem temperans me à fletu.

11 Idque propterea, quia aduertebam te mihi vehementer iratum. * Ita enim mecum egisse videris, quomodo faciunt hi qui quippiam grauiter collidere conantes, hoc ipsum in altum priùs eleuant, quò sit illius collisio grauior. Ita enim & me quasi ex alto loco deiectum vehementer afflixisti & humiliasti. Cumque me priùs multùm extuleris, ac insigni gloria affeceris, nunc contrà me deiecisti & depressisti vt post exaltationem meam grauior mihi iam & molestior sit mea humiliatio.

12 Dies mei admodū inanis & fugacis vmbræ transierunt velociter sine

8 Vt intereant in seculum seculi. tu autem altissimus in æternum Domine.*

8 Futurum mox est vt in æternum pereant.* Ipsis autem cum suæ glo-
ria pereuntibus, tu Domine, cùm sis altissimus, & omnium potentissimus,
in æternum idem & immutabilis permanes: quare & hi qui à te pendent,
tecum quoque, quamuis hic ad tempus afflicti, perpetuo florebunt.

*9 Quoniam ecce inimici tui Domine, quoniam ecce inimici tui peribunt, * & dispergentur omnes qui operantur iniquitatem.*

9 Ecce enim (quod tuæ altitudinis & omnipotentiæ manifestum est ar-
gumentum) inimici tui Domine, inimici, inquam, tui, qui nunc florere vi-
dentur, funditus peribunt,* & subuertentur ob sua peccata quotquot o-
perantur iniquitatem.

10 Et exaltabitur sicut vnicornis cornu meum. & senectus mea in misericordia vberi.*

10 Contra verò per tuam potentiam mea gloria atque potestas exalta-
bitur ad modum cornu vnicornis: cuius est præ aliis animalibus cornu
magis eleuatum & potens: neque, vt impij, ante tempus hinc diuellar, sed
ad extremam perueniã senectutem, atque copiosam Dei sentiam miseri-
cordiam, quæ tanquã oleum quoddam pingue, corpus ex se deficiens suc-
culentum reddet & cœlesti, quodam vigore reuiuiscere ac florere faciet.

11 Et despexit oculus meus inimicos meos: & insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea.*

11 Et videbit ipse oculus meus inimicos meos ea pati, quæ commeru-
runt, & quæ optaret quisquam in hostibus suis: & de malignè agentibus
qui me persequuntur, audiet auris mea mala quæ illis contigerunt.

12 Iustus vt palma florebit,

12 Neque verò mecũ tantùm sic aget diuina bonitas, sed in vniuersum
iusti omnes florebunt, non quidem sicut impij florentes, vt gramen ter-
ræ, quod vigorem & florem suum subitò perdit: sed quemadmodum pal-
ma quæ & viuacissima est, & semper viret etiã ipsa hyeme. Et gratiæ suc-
co nunquam destituti, tum in aduersis semper virebunt, longæuam degẽ-
tes vitam, ac fructus dulcissimos bonorum operum semper proferentes,
ne tum quidem florere cessantes cùm hinc decesserint, imò verius hinc
in terram fœcundiorem transplantati fuerint.

** & sicut cedrus Libani multiplicabitur.*

* Et quomodo cedri Liba-
ni robore, odore, & incorruptibilitate insignes, in maximam succrescunt
altitudinem, multumque augentur, & ramis suis latè expansis diffundun-
tur: ita & iusti insigni à Deo robore præditi, virtutũ odore omnibus gra-
ti semper in bono proficient, seipsis semper altiores, ac multum prolem
Deo proferentes, donec tandem cœlos ipsos, ad quos palmarũ ac cedro-
rum more semper nituntur, attingant.

13 Plantati in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri florebunt.

13 Nõ enim iusti quemadmodum impij eradicabuntur è terra, sed fir-
miter plantati in domo Dei, florebunt iugiter in atriis eius. Nam in con-
gregatione sanctorum colentium Deum vsque in longam senectam vt in
plurimum viuentes, vigebunt in ea, fructusque proferent, & gratissimos
flores bonorum operum, semper validi ad laudandum Deum in templo
eius, in medio populi sui, & hinc decedẽtes, in in cœlesti Dei domo, è qua
nunquam dimouebuntur, perpetuo virore vigebunt.

14 Adhuc multiplicabuntur in senecta vberi.
** & bene patientes erunt vt annuntient.*

14 Etiam in ipsa senectute, quæ non erit in eis effœta & arida, sed succo c
diuini spiritus pinguis & fœcunda, viribus proficient, & in virtutibus cre-
scent, eruntque etiã tum bene habiti atque dispositi, vt experti in se Dei
iustitiam & bonitatem annuntient.

15 Quoniam rectus Dominus Deus noster, & non est iniquitas in eo.

15 Quòd iustus est Dominus Deus noster:* quòdque ab omni iniustitia
& prauitate est alienissimus.

ANNOTATIONES.

a AD ANNVNTIANDVM.] τὸ ἀναγγέλλειν, hoc est, ipsum annuntiare, vt repetatur verbum, bonum est. Interpres legisse videtur τοῦ ἀναγγέλλειν.

b NON INTELLIGAT HAEC.] Pronomen, hæc, quidam ad præcedentia, alij ad sequentia referunt, nec multùm interest. Nam in sequentibus ex operibus Dei vnum describit, quod stulti & carnales homines minimè aduertunt. Quod autem sequitur: Cum exorti fuerint, &c. est oratio imperfecta, quam quidam paulò aliter quam habet paraphrasis absoluunt hoc modo: cum exorti fuerint &c hoc ideo fit, vt intereant in seculum seculi: vt sit idem eo quod alibi dicitur de impiorum fœlicitate. Veruntamen propter dolos posuisti eis. Porrò pro verbo, apparuerit, Hebræis est verbum quod propriè significat florere: quod tamen etiam aliquando significat videre, prospicere. Ad quam significationem respexisse videntur Septuaginta, vertentes [illegible]. Est enim [illegible] prospicere. Quod tamen quomodo cum originali concordandum sit, paraphrasis indicat: Sic & pro exorti fuerint, verbum Hebraicum germinare significat: Vnde Hieronymus vertit: Germinauerunt impij quasi fœnum, & floruerunt omnes qui operantur iniquitatem, vt intereant.

c IN MISERICORDIA VBERI.] Interpres legisse videtur ἐν ἐλέει, cùm Græca habeant ἐν ἐλαίῳ, oleo, atque hoc modo legendum esse Hebræa manifestè docent. Per oleum tamen Dei misericordia intelligitur, quare sensui nihil detrahitur.

d PLANTATI IN DOMO.] Quantumuis ad literam attinet, plantati in domo Dei aut habitare in ea dicuntur in Psalmis hi, quibus datũ erat longo tẽpore cõuersari & viuere in populo Dei, & certis statis diebus conuenire ad domum Dei, ibique Deum cum reliquis laudare. Nos autem per domum Dei intelligere debemus Christi Ecclesiam, aut domum Dei cœlestem, cui per fidẽ & spem insiti sunt omnes fideles, cuius domus Dei illa vetus vmbra fuit.

e BENE PATIENTES ERVNT.] Græca, εὐπαθοῦντες ἔσονται. Dicitur autem εὐπάθεια, bona corporis dispositio & complexio. Vnde εὐπαθοῦντας eos vocat, qui corpore bene sunt dispositi & affecti. Augustinus legit. Tranquilli erunt: Dictio autem vberi, secundùm Hebræa quidem referenda esset ad sequentia, vt sit nominatiuus pluralis. Habent autem, pingues & virides erunt. Secundùm Græca verò, coniungi debet cum ablatiuo, senecta. Habent enim Græca ἐν γήρει πίονι, hoc est, in senecta pingui.

Laus

Laus cantici Dauid in die ante sabbathum, quando fundata est terra.

ARGVMENTVM PSALMI XCII.

Prædicat hic Psalmus Dei maiestatem à conditione orbis, & gentium maximè formidabilium (quas per flumina & maria designat) deiectione, vnde & oraculorũ Dei certitudo declarata sit, dum quam suis promiserat salutẽ præstitit. Causam autẽ cur hæc cecinerit, omnino apparet fuisse insignem aliquã victoriam, qua Deus suum populũ hostibus superiorẽ fecerit. In eo verò simul adumbrata fuit salus per Christum parta, & victoria de hostibus Christiani nominis concessa. Quare secundùm mysticũ sensum accipiendus est hic Psalmus canere de regno Christi, quod deuicta morte accepit à patre, quodq́; in vniuerso mundo obtinuit, deuincens omnium qui se Christiano nomini opposuerunt, potentiam & sapientiam, ita vt oracula vatum, quibus hæc Deus prædixerat, iã certa facta sint & indubitata, Deiq́; ecclesia in sua sanctificatione permansura sit vsque in consummationem seculi. Quod autem in titulo legitur: Laus cantici Dauid in die ante sabbathum, quando inhabitata est terra: paruipendendum est, quandoquidem neque Hebræa in titulo hæc habent, nec emendatiora exemplaria Septuaginta interpretum, vt testatur Euthymius, quare certum est ab aliquo pro sua voluntate adiectum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Dominus regnauit, decorem indutus est.*
* *indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se.*

DOMINVS est qui regnum in omnia obtinet, idq́ue cum summa tum gloria, tum fortitudine, quibus sic vndique atque abundè ornatur indutus his quasi vestimentis quibusdam videatur, * Et quomodo vir pugnator gladio sese accingit, vt aduersus hostem dimicet, ita & ipse robore sese quasi præcinit summa sua potentia, sese adaptans ad faciendum quæcunque vult, & deiiciendum aduersarios suos. Psal. 92. a

2 *Etenim firmauit orbem terræ:*
* *qui non commouebitur.*

2 Ecce enim quod potentiæ ipsius & gloriæ præclatum est indicium, ipse orbem terræ, dum conderet, ita firmiter stabiliuit: * vt non sit in perpetuum commouendus de loco suo.

3 *Parata sedes tua Deus ex tunc.*
* *à seculo tu es.*

3 Itaque non ab heri aut nudiustertius regnandi prouinciam tu Domine suscepisti, sed ex eo tempore, quo à te terra firmata est, solium regni tui firmatum fuit, etiamsi id mundus nõ agnoscat. * Ab æterno etiã ante mundi constitutionem tu es idem semper in teipso permanens.

4 *Eleuauerunt flumina Domine,*
* *eleuauerunt flumina vocẽ suam.*

4 Præterquam autem quod in creatione omnium tuam fortitudinem declarasti, etiam in hostium nostrorum deiectione eam mirabiliter innotescere fecisti, nam quamplurimæ ac fortissimæ gentes sese in modum fluminum perstrepentium extulerunt contra nos, * vociferantes contra nos, atque suis persecutionibus & oppugnationibus obruere conantes.

5 *Eleuauerunt flumina fluctus suos, * à vocibus aquarum multarum,*

5 Extulerunt, inquam, in modum fluminum suas contra nos voces & oppugnationes, quibus quasi fluctibus quibusdam nos opprimerẽt, * atque propter voces multarum gentium, quę tanquam aquæ multę fragore magno confluentes, conclamauerunt contra nos. b

6 *Mirabiles eleuationes maris,*
* *mirabilis in altis Dominus.*

6 Propter has, inquam, plurimarum gentium voces & cõtradictiones, mirabiliter & terribiliter validæ erãt oppugnationes hostilis populi, nos obruere tanquam tempestuosum mare conantis. * Verùm magis mirabilis factus est Dominus, qui vt in altis habitat, ita & in omnia summã obtinet potestatem. Hic enim vt solus potest maris fluctus compescere, eosq́; cùm vult facile sedat: ita & omnium hostium nostrorum validam oppugnationem sua virtute facilè deiecit & contriuit, hostibus nostris quãtumuis fortibus & admirandis longè potẽtior, atque ob id magis admirãdus.

7 *Testimonia tua credibilia facta sunt nimis,*
* *domum tuam decet sanctitudo Domine in longitudinem dierum.*

7 Quoniam ergo quam promiseras salutem nobis attulisti, hinc iam testimonia tua & oracula vatum, quibus salutem nobis te allaturum testatus es, iã valde certa esse declarata sunt, & mundo egregiè persuasa. * Decet autem, ô Domine, vt quemadmodum iam cœpisti tuam pro nobis declarare potentiam, ita per tuam virtutem domus tua, quam in nobis tibi delegisti, sancta permaneat in perpetuum, vt ne eam aliquis omnino hostis prophanus polluat vnquam. Cùm enim sis sanctissimus, domui etiam tuæ decens est perpetua sanctitas.

ANNOTATIONES.

a DOMINVS REGNAVIT.] Incertũ an dicat Dominum regnasse, eò quòd ab initio mundum gubernauerit, an quod insigni aliqua victoria potẽtiam suam declarauerit, & regnare cœperit iis prostratis hostibus. Priorem sensum sequitur paraphrasis, vt cui magis conuenit subiuncta ratio: Etenim firmauit, &c. Pro quo tamen Hieronymus vertit ex Hebræo, insuper appendit, cui lectioni magis conueniret secundus sensus. In sensu autem mystico per decorem & fortitudinẽ, quã induit Dominus Deus noster Christus, intelligi debet gloria immortalitatis, quã deposita ignobilitate & infirmitate carnis, assumpsit in resurrectione sua, & per orbẽ terræ, ecclesia per vniuersum orbẽ fundata

b A VOCIBVS, &c.] Hanc partẽ nostri ferè coniungunt cum superioribus, distinguentes inter flumina &

aquas multas, atque mare: vt per flumina Apostoli intelligamur: Aquæ multę populi multi, cōtradicentes Apostolorum prædicationi: atque eosdem per mare intelligites. Itaq; bunc reddunt sensum: Apostoli tanquā flumina plena aquis cœlestis doctrinę eleuauerunt vocem suam contra voces populorum multorum contradicentium: vel eleuauerunt vocem suam magis quàm voces multorū populorum, quibus, scilicet, præualuerunt. Verùm hic modus intelligendi non potest aptari literali intelligentiæ, & omnino apparet idem significari per aquas multas, mare & flumina, per quæ in scripturis frequenter hostilia oppugnatio designatur. Itaque meliùs secundùm distinctionē Hebræorū coniūgitur cū sequēti versu, quemadmodum & Euthymius fecit. Vertunt autē Hebræi quidā hoc modo: pię vocibus aquarū multarū, admirabilibus fluctibus maris admirabilis in excelsis Dominus, quod Sanctes apertiùs sic: Plusquam sonitus aquarū multarū, fortium fluctuū maris, fortis est in excelso Dominus. Hieronymus autē: A vocibus aquarum multarum grandes fluctus maris, grandis in excelso Dominus. Quæ lectio simul cum nostra præter sensum paraphrascos etiam sic accipi potest. Propter voces aquarum fuerunt fluctus maris grādes, propter easdem etiam grandes est Dominus, qui eas compescuit.

Psalmus Dauid, quarto Sabbathi.

ARGVMENTVM PSALMI XCIII.

Præsenti Psalmo vir sanctus inuocat iustum Dei iudicium cōtra improbos, innocētum & eorum qui omni humana ope maxime destituti sunt, oppressores: & quoniā in eam immanitatem prolapsi diuinam negant prouidentiā, ostendit contra eos, Deum omnia cognoscere, omniaq; scelera vindicaturum, ex eo quod nobis cognoscēdi facultatem dedit, & antea quoque mūdi scelera grauiter vltus sit. Deinde fœlices eos pronunciat, qui, quādiu impy dominari permittuntur, à Deo ita erudiuntur, vt afflictiones impiorum mansueto animo ferant, vsque dū iusta de impys vltio sumatur: asserens in exemplum omnium iustorum, Deum solum esse, per quem impiorum violētiam semper superauerit, & à quo, dum ab impys vexaretur, abundè sit consolatus, quodq; suo tempore omnibus impys quam merētur inferet perditionem. Apparet autem à Dauide præsentem Psalmum editum esse occasione Saulis, & impiorum qui Sauli adhærebant: nam est consimilis plerisq; Psalmis, quos hac occasione editos constat. Quod verò titulus habet, Psalmus Dauid, quarta Sabbathi: cùm in Hebræo non sint hæc verba, adiecta videntur ab aliquo fortè quia feria quarta hic decantari solitus erat à Iudæis.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus vltionum Dominus: * Deus vltionū libere egit.*

DOMINVS, qui solus est Deus habens potestatem vlciscen *Psal. 19*
di iniurias suorum,* cuique soli competit vltio omnis, in vl- *a*
scendis impiorum criminibus, & in vindicando suos semper
liberè & cōfidenter egit, ac semper acturus est, neque enim
respicit cuiusquā personam, neque metuit vultum cuiusquam, vt illius dignitati aliquid deferat: sed sine omni personarum acceptione liberè cum vult de omnibus vltionem sumit, siue paruis, siue magnis.

*2 Exaltare qui iudicas terrā: * redde retributionē superbis.*

2 Tu itaque Domine scelerum vltor, etiam modò pro tua libertate age cum impiis, cumque sis iustus iudex hominum vniuersæ terræ, altiorem te & potentiorem impiis declara, atque in altum solium tuum iudiciariū conscende, hoc est, iudicium iustum exerce:* & his qui præ nimia animi superbia nec te verentur, redde quod merentur.

3 Vsquequo peccatores Domine, vsquequo peccatores gloriabuntur?

3 Quamdiu enim impij Domine, quamdiu impij te permittente & cōniuente gloriabuntur, quasi impunè malefaciant?

4 Effabuntur & loquentur iniquitatem, loquentur omnes qui operātur iniustitiā?

4 Quamdiu sines eos è plenitudine peruersi cordis sui effundere & loqui iniqua? quamdiu fastuosè loquentur?

5 Populū tuū Domine humiliauerunt: & hæreditatem tuam vexauerunt.*

5 Audi enim Domine quàm superbè glorientur, & quam iniqua loquātur. Nam populum tuum Domine afflixerunt, * quos tibi delegisti in peculiarem tuam hæreditatem, variis malis affecerunt.

6 Viduam & aduenam interfecerunt, & pupillos occiderunt.

6 Eos qui humana ope maximè destituti sunt, quales sunt viduæ, aduenæ, atque pupilli, crudeliter occiderunt.

*7 Et dixerūt: nō videbit Dominus, * nec intelliget Deus Iacob.*

7 Et cum hæc immania fecerint, dixerunt apud se. Nō considerabit Dominus ea quæ facimus:* nec Deus Iacob habebit eorum rationem, vt aliquando ea vindicet.

*8 Intelligite insipiētes in populo, * & stulti aliquando sapite.*

8 Vos autem qui tam estis insipientes in hominibus, intelligite tandē: * & qui tā stultam de Deo habetis opinionē, tandē quæ recta sunt sapite.

9 Qui plantauit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?*

9 Qui capitibus hominum aures affixit, & potestatem dedit audiēdi, an nō audiet quæcūque vos superbè loquimini?* & qui oculos hominibus in fronte aptauit, & videndi facultatē concessit, an non ipse quoque considerabit quæcunque à vobis aguntur?

10 Qui corripit gentes, non arguet? qui docet hominē scientiam.*

10 Qui ob scelera eorum frequenter iam corripuit varias gentes, an nō *b*
de vestris criminibus supplicium sumet?* is, inquam, qui omnes homines docet scientiam, insculpēs eam animis omnium, & suggerens vnicuique quod rectū, & quid maximè sequēdum, an non vos abutentes scientia ab eo data, pro magistri officio arguet sua vltione? Ipse quoq;, à quo homini est omnis quam habet prudentia, an non cognoscet omnia vestra, aut ex ignorātia, dictorum & factorum vestrorum vindictā de vobis nō sumet?

11 Dominus scit cogitationes hominum, quoniā vanæ sunt.

11 Certè Dominus non solùm perfectā habet notitiā eorum quæ dicūt, aut faciūt huiusmodi homines, sed & de cogitationibus eorū nouit quod

futiles

futiles ſint & inualidę, atque de omnibus omnino hominibus cognoſcit,
quòd quæ ex ſeſe cogitant, vana ſint & inefficacia.

12 Beatus homo quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.*

12 Quare modis omnibus fœlix eſt ille, Domine quem tua doctrina im
bucre dignaberis: * quemque in lege tua inſtitueris.

13 Vt mitiges ei a diebus malis, donec fodiatur peccatori fouea.*

13 Quò tranquillitatem illi pares à temporibus iſtis malis, quibus boni
ab impiis opprimuntur: * vſque dum parata fuerit peccatori fouea inte-
ritus, in quam incidat: quæ nunc ipſo non aduertente paratur ei dum ſini
tur bonis dominari. Hoc enim præſtat eruditio diuina, ac iugis legis Dei c
meditatio, vt tempore aduerſo, priuſquàm incidant in eum interitum im
pij, quē ſuis facinoribus iam ſibi effodiunt & parant, docti a Deo, minùs,
trãquilliùs atque patientiùs illatam ferant afflictionē, ex Dei lege agno-
ſcentes omnes ipſorum calamitates in bonum eorum ceſſuras, & eos qui
affligunt, condignas aliquando criminibus ſuis pœnas daturos.

14 Quia non repellet Dominus plebē ſuam, & hæreditatem ſuam non derelinquet.*

14 Intelligunt enim docti à Deo, quòd ſua cura Dominus non deſtinet
etiam in tribulationibus populum ſuum, & quos in in hæreditatem ſuam
delegit, non derelinquet.

15 Quoadusque iuſtitia cõuertatur in iudiciū, & qui iuxta illam, omnes qui recto ſunt corde.*

15 Quouſque tandem id eueniat, quod certò futurum eſt, nempe vt iu-
ſtitia Dei poſt aliquam diſſimulationem procedat ad iudicandum pro po
pulo ſuo, eumque liberet, impiis cõdemnatis: * ac tũ quidem omnes qui d
recto ſunt corde, propinqui erunt iuſtitiæ diuinæ, eamque ſequentur, ap-
probantes atque amplexantes eam, cùm econtrariò impij Dei iuſtitiam
auerſabuntur & execrabuntur.

16 Quis conſurget mihi aduerſus malignãtes, aut quis ſtabit mecum aduerſus operantes iniquitatem?*

16 Quod autem ſuos Dominus nunquam ſit derelicturus, vt demũ ac
tandem pro eis iuſtè ſit iudicaturus, vel ex me diſcere licet. Nam cùm ex
meipſo hoſtibus meis longè inferior ſim, & ab omnibus deſertus, quis
alius præter Dominum ſurget pro me aduerſùs homines malignos, * aut
quis ſe mecum opponet hoſtibus iniquè me perſequentibus?

17 Niſi quia Dominus adiuuit me paulominus habitaſſet in inferno anima mea.*

17 Nullum certè præter Dominum adiutorium expecto, neque præter
eum aliquem ſufficere mihi puto: niſi enim Dominus auxilio fuiſſet mi-
hi,* parũ abfuiſſet, quin vita ſpoliatus habitaſſem apud inferos, imò bre- e
ui futurum erat vt in mortem caderem.

18 Si dicebam, motus eſt pes meus, miſericordia tua Domine adiuuabat me.*

18 Si quãdo videbatur mihi pes meus vacillare, & in periculum lapſus
& interitus veniſſe me putabã, * miſericordia tua Domine ſtatim adfuit
mihi, addens mihi robur, & ſtabiliens me.

19 Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo, conſolationes tuæ lætificauerunt animam meam.

19 Pro multitudine dolorum, meorum, quibus per vias cogitationes
intra me cruciabatur animus meus, viciſſim multę conſolationes tuæ ex-
hilarabant mœſtam animam meam

20 Numquid adhæret tibi ſedes iniquitatis, qui fingis laborem in præcepto?*

20 Atque hoc quidem maxime te ſuggerente me conſolabatur & re-
creabat, quòd apud me ſic cogitabam: num fieri poterit, vt cõmune quic-
quam tibi ſit cũ ſolio & poteſtate tyranni, cum eo, inquã, qui per præce-
ptũ ac prætextum legis cogitat adducere afflictionem inſontibus, * qui-
ve ad hoc impia decernit præcepta, vt homines affligat & opprimat? Sanè
quicunque talis eſt, tibi non ſociabitur, nec acceptus tibi erit, cùm tribu-
nal tuum æquiſſimum ſit, nec aliud tuis præceptis intendas, quam homi-
num promouere ſalutem.

21 Captabunt in animam iuſti, & ſanguinem innocentem condemnabunt.*

21 Ipſi quidem impij animam meam præter meritum meum venabun-
tur, cupientes eam capere & perdere, meque innoxium condemnabunt,
ac morti addicent.

22 Et factus eſt mihi Dominus in refugium, & Deus meus in adiutoriũ ſpei meæ.*

22 Verùm contra hos Dominus factus eſt mihi loco aſyli, in quo tutus
lateam: * Deus meus factus eſt adiutorium, in quo fiduciam meam om-
nem collocaui.

23 Et reddet illis iniquitatē ipſorum, & in malitia eorum diſperdet eos, diſperdet illos Dominus Deus noſter.*

23 Et retorquebit in eos iniquitatem ipſorum, qua alios opprimere
conati ſunt: & propter malitiam ſubuertet eos penitus, ſubuertet, inquã,
eos certiſſimo Dominus Deus noſter.

ANNOTATIONES.

a ILLVXIT]Hebræa habent הופיע hophia, quod poteſt eſſe appare vel appa-
ruit, ſed ſequentia indicãt, debere accipi vt ſit imperatiuus. Septuaginta videntur legiſſe הופיעה hophiah, & illud acceperũt
in tempore præterito, nam hoc verbum, Pſalm. 11. vertũt παρρησιάζω, quod liberè agere vel dicere ſignificat.

b QVI DOCET, &c.] Paraphraſis indicat dupliciter intelligi poſſe quod dicit Deum docere hominem ſciẽtiam, nẽpe vel quia omnes docet quid maximè ſequendum per lumen naturale, ac legem ſcriptam in cordibus hominum. Vel quia quæcunque hominis eſt ſciẽtia, illi à Deo eſt. Indicat etiam orationem hanc imperfectã duobus modis perfici poſſe, ſcilicet, vt aut repetatur: nõ arguet: aut vt intelligatur hæc pars carere ſuo antitheto, ſubintelligendo hoc modo: qui docet ſcientiam, quomodo non & veſtra ſciet mala?

c VT MITIGES, &c.] Per dies malos quidem intelligunt tempora nouiſſimi iudicij, a quibus bene homini eſſe facit eruditio diuina, accipiuntque dictionem, donec, pro quando, vt ſit ſenſus: vt bene ei eſſe facias à die malo nouiſſimo, quãdo parabitur peccatoribus omnibus fouea æternæ perditionis. Verùm quoniã hæc acceptio huius dictionis noua eſt, & ea dictio exigit, vt dies mali, de quibus loquitur, intelligãtur pręcedere peccatoris perditionem, ideo per dies malos oportet intelligere tempora, quibus ſinitur hic iuſtus vexari à malis. No-

tandum autem quod secundum hanc intelligentiam dictio, donec, dupliciter hic accipi potest. Primum, vt accipiatur denotare certum aliquod tēpus, quo impius perdetur, & indicatur peccatori fouea fodi, vel effossa esse, quando iam incipit Deus de eo supplicium sumere, & in interitum præcipitare. Itaque quod dicitur, donec fodiatur, exponi debebit, vsque dū effossa fuerit. Secundo, vt, donec, accipiatur pro quamdiu, & toto eo tepore intelligatur peccatori fouea fodi, quo dominari permittitur in hoc mundo. Erit itaque sensus: vt tranquillo eum animo esse facias a diebus istis malis, quamdiu impio foditur fouea & quamdiu adhuc impletur mensura peccatorum eius, post quam decreta de eo vltio sumatur.

d ET QVI, &c. Græca non habent hanc interrogationem, nec vtrūque relatiuum, qui, sed hoc modo, *καὶ ἐχόμενοι αὐτῆς πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ*. Quod iuxta Psalteriū Romanum sic est translatum. Et qui iuxta illud, omnes qui recto sunt corde. Vetus autem interpretatio quam sequitur Augustinus, sic habet. Et qui habēt eam, omnes recto sunt corde. Acceperunt enim qui sic transtulerunt dictionē, *ἐχόμενοι*, vt sit participium ab, *ἔχω*, habeo, cùm hic sit nomen, vt patet ex regimine, significans propinquum & vicinū. Itaque sic sonat: Et propinqui eius omnes recti corde. Quæ verba, cùm variis modis exponi possint, accommodanda sunt ad lectionem Hebræorū, qui sic habent ad verbum: & post eam, vel illud, omnes recti corde. Vnde Hieronym. & sequentur illud omnes recti corde. Quæ lectio hoc videtur indicare, quod Dei iustitiam vel iudicium (nam ad vtrumque potest referri relatiuum apud Græcos & Hebræos) sequentur & approbabunt omnes recti corde.

e PAVLOMINVS, &c.] Apparet hîc quædam sermonis inconuenientia, nam his verbis significatur, q etiā si Dominus non adiuuisset nō habitasset apud inferos, sed tamen parum abfuisse quin habitaret, qui tamē non videtur Prophetę sensus. Proinde hac absurditate apparenti offensus, vt videtur, Cāpensis ipsa Hebræa sic accepit: nisi Dominus auxiliatus meus, paulominus habitauit in inferno anima mea, vt ante paulominus hat punctus, & præcedēs oratio sit defectiua, perficiēda hoc modo: Nisi Dominus auxilio fuisset mihi, periissem, parū enim abfuit quin habitauerit, &c. Alius verū similis, vt apparet, ratione motus, dictionem, paulominus explicat per breui. Breui, inquit, habitasset anima mea in locis silētium. f

NVMQVID, &c.] Communiter Latinorū codices habent, qui fingis, &c. & intelligunt quidam Prophetam hic sermonem suum cōuertere ad impium, qui causatur præcepta Dei difficilia esse, vt sit sensus: Nunquid, ô impie, qui mendaciter astruis difficultatem esse in obseruatione præceptorū Dei, adhæret tibi inueterata male agēdi consuetudo, in qua sedes & quiescis velut in sede? Verùm hic sensus præcedentibus & sequētibus impertinēs est. Alij itaque hæc verba Deo intelligunt esse dicta cui & priùs Propheta loquitur. Et quidam intelligunt Deū fingere laborem in præcepto, quia ea præcepit quæ sunt hominum ea infirmitate carnis laboriosa. Augustin. autē legens, Qui fingit dolorem in præcepto, exponit Deum fingere, hoc est, constituere & facere dolorem in præcepto, quia de dolore præceptum dedit, nempe quia præcepit suis dolores & calamitates patienter ferre. Posset & intelligi Deum fingere laborem, hoc est, dolorem & flagella cōstituit & cōminatus est. Verum hęc omnia aliena sunt à mente Prophetæ, qui sedē iniquitatis vult fingere laborem, hoc est, dolorem & molestiam in præcepto. Apud Græcos enim & Hebræos pro, qui fingis, est participium, fingens, quod interpres quidem accepit in secunda persona, cùm omnino debeat referri ad ipsam sedem, vt sit sensus: sedes. & thronus fingens laborem, quomodo aperte exponit Euthymius. Sed & D. Hieronymus qui in Commentariis legit, qui fingit.

Laus Cantici ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCIIII.

Præsens Psalmus primùm quidem Dei populum ad laudandum & colendum seriò Deum inuitat, tum quia omnium sit supremus, qui omnia fecit & gubernat: tum quia peculiariter nobis Deus esse dignetur pastor & curator suorum fidelissimus. Deinde fideles omnes admonet ad obediendum voci illius Domini potentissimi simul & optimi, adducens exemplum antiquorum, qui seipsos sua inobedientia priuauerunt terra promissa quiete. Hac autē exhortatione D. Paulus ad Hebræos secundùm mysticum sensum subtiliter vsus est, interpretans his verbis nos admoneri, ne simus inobedientes, & increduli voci Domini, ni velimus excludi à requie cœlestis patriæ, quemadmodum ob incredulitatem suam exclusi fuerunt Israëlitæ ab ingressu in terram Chanaan. Hanc enim intellexit figuram obtinuisse patriæ cœlestis, & cum admoneamur his verbis, ne simus Deo inobedientes exemplo antiquorum, qui ob suam inobedientiam prohibiti sunt ingredi in requiem terræ promissæ eis, intellexit quoque per contrarium sensum nobis non obdurantibus cor nostrum, sed credentibus promitti hic introitum in requiem Dei quamuis expressè hoc non promittatur. Porrò etiam prior Psalmi pars, quæ inuitationem ad laudem Dei continet, ad nos singulariter pertinet, cùm à nobis maxime Deus laudādus modò sit, postquam per Christum saluator & pastor humani generis excellentiori ratione esse cœpit. Totus itaque Psalmus inuitat ad solidum Dei cultum, qui in duobus maxime consistit, nempe in laude ac veneratione ipsius, & in obedientia eius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Venite exultemus Domino: *iubilemus Deo salutari nostro.*

VENITE cum exultatione, laudemus Dominum cum iubilo vocis *laudemus Deum propterea quòd ipse sit saluator noster, qui ab hostibus nostris ac multis malis nos saluos fecit. Psal. 94.

*2 Præoccupemus faciē eius in confessione: *& in Psalmis iubilemus ei,*

2 Ante omnia maturemus & festinemus summo diluculo venite coram eo, cum laude ipsius, * & Psalmis iubilemus in honorem eius.

*3 Quoniam Deus magnus Dominus: *& rex magnus super omnes Deos.*

3 Ita enim exigit vt faciamus, primùm quidē potentiæ eius magnitudo, tum & singularis eius in nos bonitas, nam Dominus noster est Deus magnus: *& Rex magnus præ omnibus qui à gentibus falsa appellatione dicuntur dij, aut qui ob aliquam excellentiam vocātur dij, siue in cœlo, siue in terra.

*4 Quia in manu eius sunt omnes fines terræ. * & altitudines montiū ipsius sunt.*

4 In Ipsius enim solius potestate sunt omnes fines terræ: *& summos vertices montium ipse possidet, ita vt nihil sit quantumuis eminēs & altum, quod non sit in eius potestate.

*5 Quoniam ipsius est mare, & ipse fecit illud. * & siccā manus eius formauerunt.*

5 Ipsius etiam est mare, nam ipse fecit illud, * & terram omnipotentia eius formauit: fecitq; extare extra mare vt esset arida, quæ priùs aquis tegebatur.

6 Venite

*6 Venite adoremus, & procidamus, & ploremus ante Dominũ qui fecit nos *quia ipse est Dominus Deus noster.*

6 Venite itaque, adoremus & procidamus, & pro commissis peccatis nostris ploremus coram Domino qui fecit nos: * quia ipse est peculiariter Dominus Deus noster, quem, relictis idolis gentium, nos colendum singulariter suscepimus.

*7 Et nos populus pascuæ eius, * & oues manus eius.*

7 Et nos vicissim sumus populus, qui ab eo peculiariter pascimur: * & veluti grex ouium, qui ab eius prouidentia quasi pastoris manu deducimur & dirigimur.

8 Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.

8 Proinde cùm hic Dominus noster maximus simul sit & optimus, quandocunque vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, ita vt eam vocem non suscipiatis, credendo & obediendo ei.

9 Sicut in irritatione secundùm diem tẽtationis in deserto.

9 Sicut olim fecerunt patres nostri, cùm ad iracundiam Deum sua incredulitate prouocauerunt, eumq; in deserto tentauerunt. a

*10 Vbi tentauerunt me patres vestri, *probauerũt & viderunt opera mea.*

10 Ibi enim, inquit Dominus, patres vestri multis vicibus me tentauerũt, nunc ex diffidentia periculum cupientes facere potẽtiæ & veritatis meæ, nunc meis verbis obmurmurantes & discredentes: * cùm tamen experti fuissent & vidissent opera mea mirabilia, quæ feceram coram eis, ex quibus meritò intellexisse debuissent me omnia posse, nec aliquando illis defuturum.

*11 Quadraginta annis offensus fui generationi illi. * & dixi: semper hi errant corde.*

11 Et quoniam sic me frequenter tentauerunt, & potissimùm quia diffidebant se possessuros quam promiseram eis terram, ob hoc quadraginta annis infensus fui generationi illi prauæ, spatio quadraginta annorũ eum populum variis plagis afficiens, donec omnes in deserto morerẽtur quotquot increduli fuerãt. * Dixi enim: Hi, etsi multis à me affecti beneficiis, & frequenter admoniti, semper tamen persistunt in errore cordis sui. b

*12 Et illi non cognouerunt vias meas, * quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

12 Non enim voluerunt cognoscere meam potentiam, iustitiam ac misericordiam, quas in omnibus actionibus meis adhibeo, nec mandata mea cognoscere & amplecti voluerũt: * Vnde factum est, vt iurauerim eis iratus, quòd non essent ingressuri in locum illum quietissimum, quem eis parauerã & promiseram.

ANNOTATIONES.

a SICVT IN IRRITATIONE.] Pro dictione, irritatione, & tẽtationis, apud Hebræos ponũtur duæ illæ dictiones, quibus appellatus est locus ille, in quo Israëlitæ Deum tentauerunt in Raphidim, cùm ob defectum aquæ murmurarent, nempe Meriba Massa, pro quibus Hieronym. Exodi 17 vertit, Tentatio. Vnde putatur à quibusdam hîc notari ea tentatio, qua populus Deum tentauit in Raphidim. Paulus tamen ad Hebræos interpretatur hîc notari eam tentationem, qua populus Deum irritauit, cùm non crederet se posse obtinere terram promissam, de qua Prophetam hîc loqui satis patet ex fine. Propter eam enim iurauit Dominus non ingressurum eum populum requiem paratam neque in ea tentatione, quæ facta est in Raphidim apparet, quomodo populus obdurauerit cor suum, & vocem Dei non audierit, cùm nihil tunc legatur Deum dixisse illi populo.

QVADRAGINTA. &c.] Psalteriũ Romanũ habet: proximus fui, quo modo qui vertit, legisse videtur in Græcis codicibus [illegible], non [illegible]. Nã vt testatur lexica, [illegible], significat ad littus appellere & appropinquare: quãuis etiã significet idem quod [illegible], nẽpe offensum esse, & molestiã ex re quapiam accipere. Posset lectio Psalterij Romani consentire in sensu cum lectione Græcorum & Hebræorum, si intelligatur Deus illis proximus fuisse in malum, nempe quod assiduè eos [illegible] dicauerit, nec vltricem suam manum ab eis amouerit. b

VT IVRAVI.] ὡς habent Græca, hoc est, vt. At in Epistola ad Hebræos legitur οἷς, id est, quibus, quomodo & habet Psalterium Romanum, & Augustini lectio, quomodo & Hebræa magis sunt vertenda, habent enim relatiuum. c

Psalmus Dauid, quando domus ædificabatur post captiuitatem.

ARGVMENTVM PSALMI XCV.

Psalmus hic primi Paralip. 16. scribitur cum alijs decantatus, & ad decantandum ordinatus eo die, quo arcam Domini Dauid transtulerat in tabernaculum a se in monte Sion erectum. Quoniam itaque eo tempore res populi Israëlitici optimè sese habebant, salute iam & pace ei præstita ab vniuersis hostibus: ob id, quantum quidem ad literam attinet, inuitat Psalmus omnes, primùm gentes ad celebrandum Deum hymnis, offerẽdum ei sacrificia, & prædicandum apud omnes eius potentiam splendorem, æquitatem atque salutem præstitam: tum & omnes quoque creaturas ad lætitiam prouocat, & gaudia sua prædicit ob æquitatẽ Domini, qua, vt tunc facere cœperat, populum suum per Dauidem ab iniquorum hostium oppressione liberans, etiam totum orbem terræ iudicaturus erat. Cùm autem regnum Dauidis, ipsissimum typus fuerit regni Christi: & temporalis illa salus per Dauidẽ populo præstita, vmbra quædam illius verioris salutis, quæ per Christum toti orbi ventura erat, nihil dubium quin hac etiam Propheta in Christi regnum respexerit, in quod solum pleraque huius Psalmi perfectè competũt, vt quæ dicuntur de salute & gloria Dei publicãda, & euangelizanda in omnibus gentibus, iudicando orbe terrarũ quod iam per primum Christi aduentum ex parte impletũ est, dum humanum genus ab iniquo dæmonis imperio assertum est, sed consummatè implebitur in secundo Christi aduentu in quo reddet vnicuique secundùm merita sua. Proinde secundùm mysticum sensum & principaliorem, præsens Psalmus, vocatio est omnium gentium ad laudem Dei, ob salutem mundo per Christum præstitam, & iudicium eius æquissimum, quo suos iudicat & iudicabit. Porrò quod in titulo nostri codices habent: Laus cantici Dauid, quando domus ædificabatur post captiuitatẽ, cùm Hebræa non habeant, adiectum est ab aliquo, fortè quia Psalmus hic cantatus fuerat a Leuitis tempore Esdræ, cùm templum reædificabatur post captiuitatem Babylonicam. Psalmos enim Dauidicos fuisse tum ab eis decantatos, testatur Scriptura. 1. Esdræ 3.

*1 Cantate Domino cãticum nouum, * cantate Domino omnis terra.*

*2 Cãtate Domino, & benedicite nomini eius: * annũtiate de die in diem salutare eius.*

*3 Annuntiate inter gentes gloriã eius, * in omnibus populis mirabilia eius.*

*4 Quoniam magnus Dominus, & laudabilis nimis, * terribilis est super oẽs deos.*

*5 Quoniam omnes dij gentium dæmonia, * Dominus autem cælos fecit.*

*6 Confessio & pulchritudo in conspectu eius, * sanctimonia & magnificentia in sanctificatione eius.*

*7 Afferte Domino patriæ gẽtium, afferte Domino gloriã & honorem, * afferte Domino gloriam nomini eius.*

*8 Tollite hostias, & introite in atria eius, * adorate dominum in atrio sancto eius.*

*9 Commoueatur a facie eius vniuersa terra, * dicite in gẽtibus, quia Dominus regnauit.*

*10 Etenim correxit orbem terræ, qui non commouebitur * iudicabit populos in æquitate.*

*11 Lætentur cæli, & exultet terra cõmoueatur mare, & plenitudo eius. * gaudebunt campi, & omnia quæ in eis sunt.*

12 Tunc exultabunt omnia ligna syluarũ à facie Domini quia venit, quoniam venit iudicare terram.

*13 Iudicabit orbem terræ in æquitate, * & populos in veritate sua.*

PARAPHRASIS EIVSDEM.

CVM iam Dominus nouum nobis beneficium contulerit, Psal. 95.
ob id etiam modò nouum carmen canite in honorẽ ipsius. * Canite autem non Israëlitæ tantum, sed etiam omnes terræ habitatores, vt quibus hîc Dominus omnibus communis & idem est.

2 Cantate in honorem Domini, & collaudate nomen eius, * prædicate a
per singulos dies salutem quam ipse attulit nobis, liberans nos ab omnibus per circuitum inimicis nostris.

3 Quò autem vestra prædicatione etiam gentes, relictis idolis, ad cultũ vnius veriusque Dei conuertantur, narrate etiã apud gentes maiestatẽ eius * & apud omnes populos mirabilia opera eius, quæ pro suis operatus est.

4 Magnus est enim Dominus in potentia, sapientia, iustitia atque bonitate, & propter suam magnitudinem dignus est, qui & multùm laudetur, * & timeatur plùs quàm omnes qui vsquam habentur pro diis.

5 Quoniam omnes, quos gentes habent pro diis, sunt impij & fallacia dæmonia, quæ in idolis gentium coluntur: * at verò Dominus noster ipse est qui cœlos fecit.

6 Quicquid est coram ipso, confessione dignũ est, ac summè decorum, b
* sanctitas eius eximia, & magnificentia maiestatis eius relucẽt in sancto templo eius, quod sibi in nobis delegit, & maximè in eo quod in cœlis sibi peculiariter elegit.

7 Proinde in sanctuarium eius afferte Domino omne vos familiæ gẽtium, relictis idolis vestris, afferte, inquam, ante omnia gloriam, quę conuenit nomini eius.

8 Tum & arripite hostias, & cum eis introite in atria eius: * prosternite c
vos ante Dominum in atrio sancto eius.

9 Sancto timore ac reuerentia commoueantur ab ipso omnes qui habitant terram: * id vt fiat, euulgate in gentibus, quòd Dominus solus est qui regnum in omnia obtinet.

10 Ipse enim in mundi exordio direxit, ac egregia virtute stabiliuit or- d
bem terræ, ita vt non sit commouendus de loco suo in æternum. * Ipse quoque in consummatione seculi iudicabit omnes populos cum æquitate summa, reddens vnicuique secundùm merita sua, qui etiam interim omnes populus æquissimè moderatur, atque gubernat.

11 Propter quod tunc lætabuntur cœli, & exultabit terra: commouebitur præ lætitia mare cum omnibus quæ in eo sunt: * gaudebunt campi & omnia quæ sunt in eis.

12 Tunc & omnia ligna syluarum exultabũt propter Dominũ, eò quòd aduenerit, * quod, inquam, aduenerit ad iudicandum vniuersam terram. Quicquid enim vsquam est creaturarum rationabilium in cœlis, in terra, in mari, in campis & syluis, ad aduentum Domini, communi lætitia gaudebit, omnesque omnino creaturarum differentiæ materiam diuinæ laudis præbebunt, imò suo quoque modo hominibus redemptis congaudebunt, vt quæ propter homines factæ sint, & quæ homine restituto etiam ipsæ restituentur, sicut filiis Dei hîc adhuc laborãtibus semper congemiscunt corruptioni subiectæ.

13 Lætabuntur, inquam, omnia ob aduentum Domini ad iudicium. Nam cum summa æquitate iudicabit orbem terræ, * & populos secundùm iustitiam suam.

ANNOTATIONES.

a ANNVNCIATE, &c. Non hoc est, loco Græcis idem verbum quod sequẽti versu, sed verbum nouo Testamento cougroẽs εὐαγγελίσασθε, euangelizate, quod etiã Hebræa dictio significat, pro qua Augustinus legit bene, nuntiate.

b PATRIÆ, &c.] Interpres reliquit dictionem Græcam πατριαί, quæ tamen Græcis non idẽ significat, quod Latinis patria. Nam illis significat tribum & familiam. Vnde hoc loco dictio hæc accipienda vt Græca, non vt Latina.

c TOLLITE, &c.] Non est apud Hebræos, hostias, sed מנחה minha, quod nomen significat non hostias & oblationes ex pecudibus, sed libamẽta, quæ pane, vino, & oleo, &c. constabant: vt hîc mentò intelligi debeat sollennari sacrificium Eucharistiæ, quod constat in pane & vino, & solum relictũ est Ecclesiæ gentiũ pro omnibus sacrificiis legalibus.

d ETENIM, &c.] Hebræis idem verbum est quod Psal. 92 vbi habemus: Etenim firmauit orbem terræ. Notandũ enim Septuaginta verbũ Hebraicũ כון Koun, nũc vertere per κατορθοῦν, quod est corrigere: nũc per ἑτοιμάζειν, quod est parare: nũc στερεοῦν, quod est firmare. Vnde & cũ Psalmo prædicto 92 sequitur: Parata est sedes tua: & cùm Psal. 95. dicitur. Tu parasti directiones: semper est idem verbum, sicut & Psalmo sequenti, vbi legimus: iustitia & iudicium correctio sedis eius: pro, correctio: & vt habent Græca, κατόρθωσις, Hebræis est nomen à prędicto verbo deductum, pro quo Psalmo 88. verterunt Septuaginta ἑτοιμασία præparatio, cum sit alioqui Hebræis idem versus. Vnde Hieronymus vtrobique vertit: Iustitia & iudicium firmamentum throni. Omnibus enim illis locis verbum firmandi & stabiliendi magis conuenit, quod Hebræa dictio etiam magis significat.

Psalmus

Psalmus ipsi Dauid, quando terra ei restituta est.

ARGVMENTVM PSALMI XCVI.

Occasionem huic Psalmo dedisse videtur insignis aliqua de hostibus cœlesti virtute relata victoria, in qua mirabiliter de cœlo salutificam suam potentiam declarauerat Deus, tempestate, scilicet, saua hostibus immissa. quemadmodum fecerat in mari rubro. & aliàs aliquoties, quomodo & pro se Deũ fecisse Dauid prolixe describit Psal. 17. & vt faciat precatur Psal. 143. Itaque ob hanc ipsius iustitiã suos vindicantē ab impijs, monentur omnes homines, ac potissimum iusti, ad gaudendum: gentes, ad idolorum detestationem: Angeli, ad venerentiam Dei. iusti verò, ad odium vitiorum, eò quòd iustitia studentes, & iniquitatem odiẽtes custodiat Dominus, & ab impiorum violentia liberet. Vt autem omnis temporalis salus veteri populo per Dei aquitatem prastita, figura fuit eius salutis, quam Christus summa aquitate nobis attulit, ab iniquo damone humanum genus liberans, eius quoque quam consummatiùs per suam iustitiam afferet omnibus electis in nouissimo iudicij die, cùm ab omni malorum metu liberabuntur: ob id secundùm mysticum sensum accipiendus est Psalmus, vt sit gratulatio de regno Christi ob eius aquitatem, cuius maiestas atque potentia per cœlestia signa declarata est, dum igne Spiritus sancti suos cum tempestate afflante in die Penthecostes, & cœlesti sua virtute coruscante in mundo, per Apostolos verbo & portentis regna idolorum & gentium, qua tanquã montes stabant, instar cera defluxerunt, partim voluntate, partim vi Christi subiecta. Et euidentius suam potentiam in secundo aduentu suo ostensurus est, cùm venturus est in nubibus & caligine ad iudicium, igne & fulminibus ipsum pracedentibus: praclariùs multò ac magis tremende suam potentiam exhibiturus, quam illa tempestate, qua in monte Sinai suos exterruit, ad quam hic alluditur. Proinde Paulus de Christi regno hunc Psalmum canere intelligens, ad Hebr. 1. de Christo dictum interpretatur quod hic dicitur: Adorate eum omnes Angeli eius. Vnde & alios Psalmos huic similes de Christo intelligendos mysticè, secundùm spiritus intentionem, ex Pauli interpretatione docemur. Quod autem titulus habet: Psalmus ipsi Dauid, quando terra eius restituta est, vel meliùs, secundùm significationem verbi Graci καθίςαται, constituta est, apud Hebraos non est. Itaque adiectum est ad significandum Psalmum hunc à Dauide editum, cùm iam terra eius pacem & tranquillitatem obtinuisset, hostibus populi deuictis, hoc est enim terram eius restitutam & constitutam fuisse, vt interpretatur Euthymius & Hieronymus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Dominus regnauit, exultet terra, * latentur insula multa.*

DOMINVS noster ipse est, qui imperium in omnia obtinet, ipse iam deuictis hostibus nostris se regnare & dominari declarauit, ac nouo modo regnare cœpit. Proinde vniuersi habitatores terræ, relictis idolis suis, exultent in eo, * gaudeant & hi qui longè à terra distantes incolunt insulas numero plurimas.

2 Nubes & caligo in circuitu eius,
** Iustitia & iudicium correctio sedis eius.*

a Vt autem intelligatis quomodo hostes nostros prosternens se regnare 2
declararit, ecce cùm ad pugnandum pro nobis, & vindicandum nos veniret, nubes caliginosa erat circa illum: in nube tenebrosa, quam subitò oriri ad terrorem malorum iussit, præsentem se, sed tamẽ inuisibilem declarans, atque in ea nube se nobis quasi iudicem in tribunali sedentem exhibens. * Ipsius autem iudiciariam & regalem sedem, rectam & æquam faciunt atque confirmant iustitia & iudicium, ita vt his perpetuis comitibus sedem ipsius dirigentibus, nihil valeat agere & iudicare, nisi quod æquum sit & iustum.

*3 Ignis ante ipsum pracedet: * & inflammabit in circuitu inimicos eius.*

3 Ex ipsis autem nubibus, in quibus delitescebat & residebat, secundùm iustitiæ ipsius æquitatem, in executionem vindictæ præcessit ante ipsum ignis fulminum, * & vastauit vndique hostes illius: quemadmodum & factum ab eo fuit in mari rubro, cùm pro assertione suorũ, igne misso e cœlo Pharaonem cum suis præcipitabat in mare.

*4 Alluxerunt fulgura eius orbi terra, * vidit, & cõmota est terra.*

4 Illuxerunt fulgura eius orbi terræ: quare videntes hæc habitatores ter b
ræ, timore magno commoti sunt.

*5 Montes sicut cera fluxerunt à facie Domini: * à facie Domini omnis terra.*

5 Montes in modum ceræ, ob ignis præsentiam liquescentis & diffluentis, videbantur per ignis vorantis impetum è cœlo demissi, diffluere propter præsentiam Domini: * præsentiam, inquam, Domini vniuersæ terræ, quemadmodum olim contigit, cùm in monte Sinai lex daretur, qui totus ignis vi dissolui videbatur.

*6 Annuntiauerunt cœli iustitiam eius, * & viderunt omnes populi gloriam eius.*

6 Ipsi cœli testati sunt Dei iustitiam, dum ex eis vi tempestatum impios pro sua iustitia vindicauit, ac suos liberauit Deus: * & viderunt vniuersi populi maiestatem eius, quæ per prodigia magna è cœlis ostensa, sese omnibus exeruit.

*7 Confundantur omnes qui adorant sculptilia, * & qui gloriantur in simulachris suis.*

7 Cùm itaque omnibus Dei nostri gloria satis sit declarata, pudefiant omnes qui venerantur sculptilia: * & qui sibi placent in suis idolis, atque intelligentes deorum suorum vanitatem, qui nihil tale vnquam præstare potuerunt, qualia noster designauit admodum multa, verum, vnúmque Deum nobiscum colant.

*8 Adorate eum omnes Angeli eius. * audiuit, & lætata est Sion.*

8 Quin & vos Angeli ipsius, ita vt facitis, illum semper venerari debetis, vt qui est communis omnium & hominum & Angelorum Dominus. * Qui montem Sion incolunt, audierunt quæ pro suorum salute Dominus operatus est secundùm suam iustitiam, & lætati sunt.

9 Sed &

9 Et exultauerũt filiæ Iudæ, propter iudicia tua domine.
*10 Quoniam tu Dominus altissimus super omnem terram. * nimis exaltatus es super omnes Deos.*
*11 Qui diligitis Dominum odite malum. *custodit Dominus animas sanctorũ suorum, de manu peccatorum liberabit eos.*
*12 Lux orta est iusto, *& rectis corde lætitia.*
*13 Lætamini iusti in Domino, *& confitemini memoriæ sanctificationis eius.*

9 Sed & quotquot habitant in ciuitatibus Iudæ, exultauerunt propter æquissima iudicia tua Domine, quibus nos vindicasti, oppressis impiis.
10 Tu enim Domine iam declaratus es esse altissimus super vniuersam terram: * per hæc admiranda quæ designasti, cognitus es infinitis modis altior esse omnibus aliis qui pro diis habentur.
11 Vos qui diligitis Dominum, constanter odio habete omnẽ malitiã: *custodit enim Dominus animas sanctorum suorum, quemadmodum nunc ipso opere declarauit, de tyrannide impiorum liberabit eos.
12 Nunc certè gratissima lux diuini fauoris, qui ad tempus nobis sese occultauerat, iustis orta est: *nunc rectis corde magna lætitia [illegible] data est, quando suam æquitatem & bonitatem suis palàm modo ostendit.
13 Proinde quotquot iusti estis, lætamini in Domino, eo quod sentiatis eum vos tam propitium habere, *vestraq; cõfessione & laude celebrem facite memoriã sanctitatis eius, vt eam passim homines recordẽtur cùm laude ipsius, intelligẽtes tam sanctũ esse Dominum nostrum, vt nulli iniquitati vnquam faueat, ac sanctitati studentes nunquam derelinquat.

ANNOTATIONES.

a NVBES ET, &c.] Plerique existimant, omnia quę hic canuntur debere ad literam referri ad regnum & aduentũ Christi: partim, quia ille futurus legitur in igne & nube. partim, propter Pauli citationẽ ad Heb. 1. Verùm quæ hic canuntur de nube, igne, & fulminibus, & aliis similibus verbis, de Deo canuntur, vbi manifestè de Christi aduentu ad literã non est sermo vt Psal. 17. & 143 versus etiã quartus. Alluxerunt &c ponitur etiam in Psal. 76. vbi impletus canitur in submersione Ægyptiorũ in mari rubro. Et qui sequitur: Montes, &c. ponitur etiam in cantico Deboræ, pene eisdẽ verbis, & impletus canitur in mõte Sinai, cum a Deo lex daretur. Proinde ad literã hæc sic sunt intelligenda quomodo ea quę canuntur Psal. 17. vt scilicet intelligamus Dauidem canere Deum sibi cõtra hostes adfuisse in nube & igne fulminum, vt frequenter pro suis Deum pugnasse legimus è cœlo. Aut Prophetã voluisse Dei magnificentiã canere, ab his quæ aliquãdo prius pro suis mirabiliter è cœlo operatus fuerat. Videri etiã potest eadẽ canere hic Psalmus, quæ Psalmus. 47. & editus occasione alicuius victoriæ, quæ peculiariter alicui regi Iudæ contigit: qualis erat victoria Iosaphat aut Ezechiæ, eò quod & hic dicitur: Lætata est Sion, & exultauerunt filiæ Iudæ, &c. quod & canitur Psal 47. Quod autẽ attinet ad citationẽ Pauli, frequẽs est Paulo citare ex Psalmis testimonia secundùm sensum mysticũ: secũdum quẽ quæ hic dicuntur referri possunt ad aduentum Christi & primum & secundum, vt ostendit argomẽtum. Non enim quia nostra litera habet ad Hebræos. Et cum iterum introducit, &c. Paulus voluit indicare hæc pertinere ad secũdũ Christi aduentum. Illud enim, iterũ nõ debet referri ad verbũ, introducit, sed significat tantùm aliam scripturam a Paulo citari de Christo. Hebr. 1.

b A FACIE, &c.] Legẽdum est, terræ, per genitiuũ, non terra. Nam Græca habent: [illegible]. Et apud Hebræos nomen, Domini, ponitur in regimine. Augustinum quoque legisse genitiuum, terræ, patet ex interpretatione eius, quamuis contextus habet mendosè, terra. Sic enim scribit explicans ea verba: A facie Domini, &c. Non Iudæorum tantùm Deus, sed & gentium Dominus: ergo vniuersæ terræ Dominus Iesus Christus in Iudæa natus, sed non Iudææ tantum natus.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCVII.

Idem argumentum est præsentis Psalmi, quod Psalmi 95. cum quo & in verbis satis conuenit. Canit enim etiã iste, quantum quidem ad literam & ad typum attinet, salutem quam Deus præclare attulit populo suo, regnante Dauide. Quantum autem ad spiritum & ad Veritatem pertinet, canit eam salutem, quam parauit saluator noster Christus, quæ quoniam omnibus gentibus est communis, imò etiam ad cunctas irrationales creaturas peruentura est, ob id meritò, & omnes mortales ad laudẽ Dei, & omnes creaturas ad gaudendũ in eo prouocat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Cantate Domino canticũ nouũ: *quia mirabilia fecit.*
*2 Saluauit sibi dextera eius * & brachiũ sanctum eius.*
*3 Notum fecit Dominus salutare suum. * in conspectu gẽtium reuelauit iustitiam suam.*
*4 Recordatus est misericordiæ suæ. * & veritatis suæ domui Israel.*
5 Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.
6 Iubilate Deo omnis terra, cantate, & exultate, & psallite.
*7 Psallite Domino in cythara, in cythara & voce psalmi. *in tubis ductilibus, & voce tubæ corneæ.*

CVM noua beneficia nouo sint celebranda carmine: Cantate Ps. 1 97
nunc in honorem Domini canticum nouum: * fecit enim iam recenter valde admiranda.

2 Ecce enim cùm nemo adesset nobis qui defenderet nos, omnipotentia eius, non adiuta alienis viribus, sed per se solam, salutem nobis attulit: * & robur illius sanctissimum, quod iniquitati nunquam fauet.

3 Salutem, quam nobis promiserat, iam notam fecit, postquam eam ipso opere exhibuit, * iam etiam coram gentibus patefecit suam iustitiã: quãdoquidem manifeste ea præstitit quæ pollicitus fuerat, & impios nostros hostes sua æquitate prostrauit.

4 Cùmque multo tempore visus fuerit oblitus nostri, iam declarauit se memorem esse, iamq; rationem habuit misericordiæ, & veritatis suæ erga populum Israeliticum, promissam ei misericordiam exhibens.

5 Viderunt enim quotquot etiam in finibus terræ habitant, salutẽ, quam nobis Deus noster attulit.

6 Iubilate itaque in honorem Domini quotquot inhabitatis terram, cantate, & exultate & psallite.

7 Psallite in honorẽ Domini cythara, cythara, inquam, sed adiũcta voce cãtici: *in tubis quoque ductilibus, & sonitu tubę cornee, omnibusq; instrumentorum

*8 Iubilate in conspectu regis Domini, moueatur mare & plenitudo eius: * orbis terrarum, & qui habitant in eo.*

strumentorum musicorum generibus: & omni qua potestis modo cordis lætitiam foris testemini.
8 Iubilate coram Domino, qui iam regnum in nobis suscipere dignatus est, commoueatur præ gaudio mare cum omnibus quæ in eo sunt, b
* vniuersis quoque orbis terrarum, & quicunque habitant in eo.

*9 Flumina plaudẽt manu simul montes exultabunt à conspectu Domini, * quoniã venit iudicare terram.*

9 Flumina fluctuum allisione, quasi complosis manibus, gaudia sua testentur, simul & montes exultent propter Dominum: * quoniam ipse venturus est ad iudicandum terram, quemadmodum & iam venit, incipiens pro suis iudicium exercere.

*10 Iudicabit orbem terrarum in iustitia, * & populos in æquitate.*

10 Et quidem meritò omnes creaturæ ob Domini aduentũ gaudere debent. Iudicabit enim orbem terrarum secundùm iustitiam: * & populos vniuersos cum æquitate summa, reddens vnicuique secũdùm opera sua.

ANNOTATIONES.

2 SALVAVIT, &c.] Plerique Græcorum codices habent ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, id est, saluauit eum dextera eius. Atque in hunc modum legit Euthymius, qui eum, refert ad populum Dei. Et Romanum Psalterium habet, eum. Quidam tamen etiam Græci codices habent datiuum αὐτῷ, quemadmodũ & Hebræa datiuum habent. Interpretatur autẽ Augustinus datiuum, sibi, vt sit sensus: Dextera Dei saluabit nos sibi, hoc est, in suam gloriam, cui nos saluatus studere vult. Verùm magis accipi debet secundùm phrasim Hebraicam, vt hoc datiuo intelligamus significari Deum per se, non adiutum alienis viribus, saluasse. Est autem similis locus in Isaiæ 59. & 63.

MOVEATVR, &c.] Huiusmodi prosopopœia frequenter vates vtuntur ex nimio Dei amore, etiam eas creaturas ad laudandum Deum, & gaudendum in Deo inuitantes, quæ gaudere & laudare nequeunt, volentes hoc modo significare Dei beneficia, Deique bonitatem & potentiam a nobis satis celebrari non posse, & ob id se optare, vt omnes creaturæ Deum laudarent, si id fieri posset, volentes etiam nos admonere quam debeamus nos in Deũ gaudere, & eum laudare, quando istud & creaturæ irrationales debent. Hoc tamen loco specialiter creaturæ irrationales ad gaudendum ob aduentum Dei inuitantur, quoniam & ipsæ tunc liberabuntur à seruitute corruptionis, propter quam Paulus eas ingemiscere asserit. b

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCVIII.

Canit & hic Psalmus regnum Dei quo in veteri populo olim Deus regnauerat, & maximè Dauidis tempore, arca Domini iam in monte Sion collocata: ob cuius potentiam sæpius Israeli declaratam, sanctitatem quoque & æquitatem, ad colendum ipsum & prædicandum maximè in monte Sion inuitat, proponens in exemplũ Moysen, Aaron, & Samuelem: qui quod præceptorum Dei studiosi fuerint obseruatores, semper meruerunt in suis precibus à Deo exaudiri. Vt autem regnum illud, quo olim in veteri populo Deus regnauit, initium quoddam & figura fuit eius regni, quo per Christum nouo modo regnare cœpit in vniuerso mundo, ita à nobis hic Psalmus mysticè accipiendus est canere potentiam & æquitatem regni Christi, qui infinito maiorem & altiorem sese exhibet in Sion cœlesti, Ecclesia scilicet Christianorum, quam olim in monte Sion. Huius itaque scabellum adorare præcipimur, hoc est, corpus sanctissimum, quod velut diuinitatis eius scabellum est, & quasi arca propitiatorium: coram quo fide incuruati reconciliamur Deo, quandoquidem Christum, teste Paulo, proposuit nobis pater propitiatorem, vel, vt habent Græca, propitiatorium per fidem in sanguine ipsius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 † Dominus regnauit, irascantur populi, * qui sedet super Cherubim, moueatur terra.*

DOMINVS est, qui imperium in omnia obtinet, quique Psal. 98.
deuictis hostibus nostris nouo modo iam in nobis regnare cœpit: irascantur & indignentur quantum voluerint incredulæ nationes, nihil vnquam suis viribus profuturæ contra Domini nostri potentiam: * is, inquam, Dominus regnum suscepit, qui sedet super Cherubim, Angelorum omniũ & hominum Dominus. moueantur contra eũ terreni homines vt volunt, nihil tamen omnibus suis machinationibus vnquam proficient. † Aut potiùs salubri timore cõmoueantur habitatores terræ a declarata insigniter eius potẽtia, atque sibiipsis irascantur, quòd tanto Domino tamdiu rebelles fuerint. a

*2 Dominus in Sion magnus * & excelsus super omnes populos.*

2 Dominus est, qui in Sion magnus est: * & potestate in omnes populos sublimis. Neque enim celsitudo potẽtiæ eius tantùm se extendit ad eum locũ in quo colitur, aut ad populũ suum, sed ad omnes omnino populos.

*3 Confiteãtur nomini tuo magno, quoniam terribile & sanctum est, * & honor regis iudicium diligit.*

3 Dignum itaque est, quemadmodum & quandoque futurum est, vt omnes populi laudem dicant nomini tuo magno, est enim illud ob summam potentiam vnicè metuendum, & simul etiam sanctum, ob summam ipsius æquitatem: * nam quamuis potentissimus sit Dominus, non tamen tyrannidem in aliquos exercet, sed regia ipsius dignitas & potestas æquitatem diligit, quam & in omnibus suis operibus, & erga omnes semper seruat.

*4 Tu parasti directiones, * iudicium & iustitiam in Iacob tu fecisti.*

4 Tu enim Domine semper designasti quæ recta sunt: * quod æquum est & iustum in posteris Iacob exercuisti semper, summa æquitate eos nunc affligi permittens, nunc rursum liberans.

t

5 Exaltate Dominū Deum nostrum,
** & adorate scabellum pedum eius,*
** quoniam sanctum est.*
6 Moyses & Aaron in sacerdotibus eius:
** & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius.*
7 Inuocabant Dominum, & ipse exaudiebat eos:
** in columna nubis loquebatur ad eos.*
8 Custodiebant testimonia eius & præceptum quod dedit illis.
9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos:
** Deus tu propitius fuisti eis, † & vlciscens in omnes adinuentiones eorum.*
10 Exaltate Dominū Deū nostrum,
** & adorate in monte sancto eius, quoniā sanctus Dominus Deus noster.*

5 Hunc igitur Dominum Deum nostrum potentissimum simul & iustissimum omnes quantum in vobis est exaltate, altitudinem eius hymnis & laudibus canentes: vestraque prædicatione eam aliis notam ac celebrem reddentes, * & in reuerentiā eius qui sedet in medio duorum Cherubin prosternite vos coram propitiatorio arcæ eius, quod est quasi scabellum pedum eius. * Est enim ipse sanctissimus, & propter nimiam eius a
sanctitatem etiam hoc sabellum eius sanctum est ac reuerendum.
6 Vt autem intelligatis quanto cum fructu sitis eum veneraturi & in- b
uocaturi, eorum vos doceant exempla, qui religionis nostræ prima fuere capita. Ecce enim Moyses & Aaron inter sacerdotes eius, & Samuel vnus ex his qui inuocant nomen eius.
7 Hi, inquam, implorauerunt Dei auxilium, & ipse exaudiebat eos: * & quo suam erga illos familiaritatem ac beneplacitum magis testaretur, è nube, quæ formam columnæ habebat, loquebatur ad eos.
8 Obseruauerunt enim mādata ipsius & cæremonias, quas præscripserat eis, atque ob id tantopere Deo placuerunt.
9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos frequenter orantes pro po-
pulo, * Deus tu ad preces illorum propitius fuisti patribus nostris, cle- c
menter remittens quod cōtra te iniquè gesserant: † & quia tibi illi summè placuerunt, tu etiam subinde vltus es stulta consilia, & iniqua opera patrum nostrorum, cùm sanctis illis tuis obmurmurarent & resisterent.
10 Itaque vt quod semel dixi, rursum concludendo repetam, hunc Dominum Deum nostrum tam potentem, iustum, & erga suos beneuolum omnes exaltate, * & prosternite vos coram ipso in sancto ipsius monte Sion. Est enim sanctissimus Dominus Deus noster, atque ob id omni reuerentia & laude dignus.

ANNOTATIONES.

a VI SEDET, &c.] Sedet legendum est, vt habent libri correctiores, & Augustini lectio. Est enim Græcis & Hebræis participium, sedens, quod refertur ad præcedens nomen, Dominus. Et admonuit D. Augustinus repetendum verbum, regnauit.

b QVONIAM, &c.] Recepta quidem lectio habet neutrum genus sanctum. Et bene scabellum Dei sanctum dicitur, quomodo terram illam, in qua Moyses stabat, Dominus sanctam dicebat. Verum Græca habent genus masculinum ἅγιός ἐστι, quoniam sanctus est. quemadmodum & ex Hebræo vertit Hieronymus, quanquam in Hebræo nomen קדוש cados, accipi potest in vtroque genere. Magis enim conuenit accipere in masculino, vt ad Dominum referatur, non ad scabellum: quia in fine Psalmi, vbi versus iste repetitur, dicitur: sanctus Dominus Deus noster. Augustinum quoque legisse masculinum, sanctus, manifeste ipsius enarratio ostendit, quamuis contextus habeat, sanctum, vitio certè scriptorum. Sic enim scribit: Ideo & ad terram quamlibet cùm te inclinas atque prosternis, non quasi terram intuearis, sed illum sanctum cuius pedum scabellum est quod adoras, propter ipsum enim adoras. Ideo & hic subiecit: Adorate scabellū pedum eius, quoniam sanctum est. Quis sanctus est? In cuius amore adoras scabellum pedum eius. D. Hieronymum quoque legisse, sanctus est, commētaria indicant. In quibus sic scribit: Multæ de scabello opiniones sunt, sed hic Propheta corpus Dominicum dicit in quo maiestas diuinitatis tanquam super scabellum stat. Sanctum enim eum dici sæpe docuimus. Cùm enim dicit sanctum eum dici, &c. manifestè ostendit se legisse genus masculinum. Proinde satis apparet vitio scriptorum neutrum genus in nostris codicibus irrepsisse.

Exod. 3.

c PROPITIVS, &c.] Plerique quidem relatiua, eis & eorum, referunt ad Moysem, Aaron, & Samuelem, ostendētes quomodo omnes peccauerint, & puniti sint a Deo cùm tamen de peccato & vindicta Samuelis scriptura nullam faciat mentionem. Sed neque hic sensus conuenit intentioni Prophetæ, qui & priùs dixit hos viros custodisse Dei testimonia. & his verbis volt ostendere erga istos beneuolentiam, & quam hi Deo fuerint grati. Proinde meliùs hæc relatiua referenda ad populum, cui illi præfuerunt. Nam Hebræis frequens est, relatiua sine antecedente ponere, quando ea subiecta materia certum antecedens facilè potest intelligi. Aut si omnino relatiua prædicta referenda sunt ad Moysem, Aaron, & Samuelem, tam conueniens erit cum Euthymio in passiuo sensu accipere illud, adinuentiones eorum, vt significentur adinuentiones quæ aduersus illos compositæ & structæ fuerunt.

Psalmus in confessione.

ARGVMENTVM PSALMI XCIX.

Hortatur hic Psalmus omnes, & maxime Dei cultores, vt agnoscentes Dominum suum, solum esse verum Deum, ipsumque esse, qui nos & fecit, & pascit, frequentes, lubentes, & læti templum Dei adeant, ipsum in sacro cœtu laudaturi, & prædicaturi, idq; maxime de perpetua illius misericordia & fide.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Iubilate Deo omnis terra * seruite Domino in lætitia.*
2 Introite in conspectu eius, in exultatione.
3 Scitote quoniā Dominus

IVBILATE in honorem Domini, quotquot inhabitatis Psal. 99.
terram, * colite Dominū cum lætitia cordis. Ita enim conuenit eum colere, vt quem sentiatis vobis esse propitium. Ita quoque coli à nobis vult, vt qui hilarem cultorem diligat, tristem autem aut coactum reijciat cultum.
2 Venite in conspectum eius cum exultatione, vt in sacro cœtu eum læti laudetis, lætitiam cordis etiam vocis iubilo, ac totius etiam corporis gestu testantes.
3 Id vt faciatis, perpēdite quòd Dominus noster quē colimus, ipse solus est verus

*ipſe eſt Deus: * ipſe fecit nos, & non ipſi nos.*

eſt verus Deus: * ipſe fecit nos,& nequaquam noſipſos fecimus. Propter quod planè congruum eſt, vt læti eum colamus, tum quia verum Deum præ aliis gentibus nacti ſimus, tū quia ipſe nobis creator eſt. Neque enim à nobiſipſis ſubſiſtimus, vt ipſi ſeruitutem & cultum negare poſſimus.

4 Populus eius & oues paſcua eius.

4 Perpendendum autem & illud, quòd non ſolùm fecerit nos (quod quidem cum omnibus creaturis nobis eſt commune) ſed quòd etiam ipſius dignatione ſumus peculiariter populus eius, quem ſingulari ratione ſibi acquiſiuit, & ſingulariter acquiſitum ſingulariter etiam paſcit ita vt ſimus quaſi oues paſcuæ eius: quandoquidem nos terra ſua optima abundè paſcit ſecundùm corpus: ſecundùm animam verò ſanctiſſimis ſuæ legis inſtitutis & verbis: * quare hæc attendentes introite portas eius cum laude, & gratiarum actione, & per portas introite in atria eius cum hymnis, & celebrate eum.

** introite portas eius in cõfeſſione, atria eius, in hymnis confitemini illi.*

*5 Laudate nomẽ eius quoniam ſuauis eſt Dominus, * in æternum miſericordia eius, & vſque in generatione & generatione veritas eius.*

5 Iterum atque iterum dico, quod omnino faciendum eſt, laudate nomen Domini, quoniam Dominus admodum eſt benignus, & ob ſuam benignitatem valde ſuauis: * in æternum permanebit miſericordia eius & veritas eius in præſtandis promiſſis per omnes generationes durabit.

ANNOTATIONES.

a ET NON, &c.] Hieronymus vertit: & ipſius ſumus, quam lectionem Faber præfert, eò quòd nullus ſit tam hebes, vt arbitretur creaſſe ſeipſum. Sequitur & hãc lectionem Caietanus. Itaque Hieronymus legit hic in Hebræo לו per vau, & non per aleph: ſic enim ſignificat, non: cùm per vau, ſignificet, ipſi, vel ipſius. Hebræa tamen ſatis conſtanter habent לא lo per aleph, id eſt, non. Neque fruſtra dicitur, quod non creauerimus nosipſos. Id enim additum eſt, non quòd quiſquam de eo dubitare poſſet, ſed quòd ex hac conſideratione omnibus perſuaſa, cogamur fateri, debere nos Deo ſeruitutem.

b OVES, &c.] Per paſcuam ad literam videtur intelligi terra promiſſionis, & lex Dei, nam illa quidem populos ſecundùm corpus, hæc verò ſecundùm mentem à Deo paſcebatur, nobis autem paſcua Dei, eſt tota terra, ſcriptura ſacra, & ſanctiſſimum Dei corpus. Sunt autem qui paſcuam accipiunt pro actu paſcendi, explicantes hanc orationem hoc modo: Oues paſcuæ eius, hoc eſt, qui ab eo peculiariter paſcimur, & eius curæ commiſſi ſumus.

Pſalmus ipſi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI C.

Propheta regius hoc Pſalmo deſcribit officia pij & iuſti principis, ſiue vt ſe in exemplar omnibus imitandum proponeret, ſiue vt ſe virtutum, quas præſtitit, & præſtare decreuit, commemoratione in recta viuendi norma confirmaret, ſuámque in Deum fiduciam magis excitaret. Cæterùm cum per Dauidem quatenus regem, Chriſtus ſit præfiguratus eáque omnia, quæ Dauid hic pollicetur, ſolus ipſe verè & perfectè præſtiterit, rectè etiam ad ipſum hic Pſalmus refertur: qui in matutino futuræ reſurrectionis diſperdet omnes impios, ciuitatem Dei ab omnibus improbis purgaturus. Sed & ad priuatum quemque quæ hoc Pſalmo habentur, pertinent ſecundùm moralem ſenſum. Vnuſquiſque enim ſyncerè conuerſari debet in conſcientia ſua (quæ ſua cuique domus eſt) vt nihil ſit in quo ipſum propria arguat conſcientia: occidere quoque valde maturè omnes peccandi affectus, vt mens hominis, quæ ciuitas Dei eſt, pura ſit ab omni impietate.

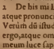
PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. Miſericordiam & iudicium cantabo tibi Domine.

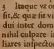
STATVI, mi Domine, iam coram te, & ad tuum honorem carmine celebrare virtutes eas præcipuas, ſub quibus omnes aliæ comprehenduntur, miſericordiam ſcilicet & iuſtitiam: quæ vt in omnibus tuis operibus relucent, & à te ſeruantur, ita eas à nobis maximè vis obſeruari. Statui carmine commemorare quomodo piè & iuſtè viuendum ſit. Pſal.100. a

*2 Pſallam & intelligam in via immaculata: * quando venies ad me?*

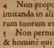
2 De his mi Domine pſallam modò, & prudenter apud me diſpiciam, atque pronunciare ſtudebo quibus in rebus ſita ſit vita irreprehenſibilis. Verùm dũ iſtud conor, nihil profecero, niſi meos conatus iuueris: * Oro ergo, atque omnibus votis deſidero vt venire digneris ad me, quo animũ meum luce ſapientiæ tuæ illuſtres, & amore ſanctiſſimo inflammes. b

3 Perambulabam in innocentia cordis mei, in medio domus meæ.

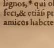
3 Itaque vt omnes vel in me diſcant, quomodo piè & iuſtè viuendum ſit, & quæ ſit viuendi ratio perfecta ac immaculata, ecce ante omnia ſtudui inter domeſticos meos conuerſari corde innocenti & ſyncero, vt nihil culpare in me poſſent qui omnium actionum mearum ſunt familiares inſpectores.

*4 Non proponebam ante oculos meos rem iniuſtam, * facientes præuaricationes odiui.*

4 Non propoſui mihi rem aliquam iniuſtam, vt de ea perficienda vel imitanda in aliis cogitarem, * quin & omnes tranſgreſſores mandatorum tuorum ex animo odiui.

*5 † Non adhæſit mihi cor prauum: * declinantem à me malignum non cognoſcebam.*

5 Non permiſi vt in animo meo hæreret affectus aliquis prauus. † Sed & hominẽ qui peruerſo eſt corde nõ ſiui mihi familiariter adhærere: malignos, * qui ob vitæ diſſimilitudinẽ à mea ſocietate declinauerũt nihili feci, & etiãſi priùs amiciſſimi mihi fuiſſent, tamẽ ampliùs inter notos & amicos habere nolui, omnẽ quoque impiũ, qui à meo vitæ inſtituto de-

clinat non agnoui, sic, vt cum eo cōmune aliquid haberē in eius studiis.

6 Detrahentem secretò proximo suo hunc persequebar.

6 Infamantem clanculum proximū suū (quo malo nihil est pernitiosius) hunc nō solùm non suscepi, sed persecutus sum & verbis & factis, magis ad eum redarguendū & puniendū intentus, quàm in eum qui præsenti obloquitur, cùm qui præsens est ab irrogata infamia se tueri possit.

7 Superbo oculo & insatiabili corde cum hoc non edebam.

7 Cum homine superbo, qui fastum mentis, oculis in sublime iactis, c
præ se fert, quique cor habet latissimum, quod nullus honor, nulla dignitas satiet, cùm hoc, inquam, non iniui familiaritatem, ita vt cum eo communi frueret mensa.

8 Oculi mei ad fideles terræ vt sedeant mecum.
** ambulans in via immaculata hic mihi ministrabat.*

8 Sed contrà oculi mei intenti erant in eos qui bona fide versantur in d
terra, vt eos ex omni terra & ditione mea mihi iungerem, & iuncti sederent mecum. * Qui conuersatus fuit in via integritatis, hunc mihi in ministrum assumpsi, prouidens mihi bonos, tum amicos, tum seruos.

9 Non habitabit in medio domus meæ qui facit superbiam, qui loquitur iniqua non direxit in conspectu oculorum meorum.

9 Non pertuli vt habitaret in ædibus meis inter ministros meos is qui superbiam committit, alios despiciendo aut conculcando: * sed & qui loquitur falsa ac perniciosa, non prosperatus est coram me: non inuenit gratiam ante me, quin potiùs auersatus sum eum.

*10 In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, * vt disperderem de ciuitate Domini omnes operantes iniquitatem.*

10 Summo mane ante omnia in hoc incubui, vt sine cūctatione interficerem omnes peccatores terræ. Maturè quoque admodū priusquàm præualeret iniquitas, subuertere studui, sine delectu personarū omnes impios terræ mihi subiectæ: * vt è ciuitate Domini, quam solis sanctis patere cōuenit, exterminarē quantùm fieri potest omnes operarios iniquitatis.

ANNOTATIONES.

a MISERICORDIAM, &c.] Plerique de misericordia & iustitia Dei istud intelligunt, vt significet Propheta se semper cantaturum Dei misericordiam & iustitiam, quas Deus in omnibus suis factis & verbis seruat. Et intelligunt quidam inter cætera officia iusti & maximè principis, de quibus agitur in sequentibus, istud significari primū esse, nempe vt Dei misericordiam & iustitiam assiduè celebret. Notandum enim omnia quæ post duos primos versus nos iuxta Septuaginta legimus per verba præteriti temporis, apud Hebræos efferri per verba futuri temporis, sicut apud nos duo primi versus verba habent futura, vt toto Psalmo Propheta canat, non quid fecerit, sed quid facere statuerit: Alij intelligunt Prophetam hic loqui de misericordia & iustitia ab hominibus seruanda, atque hoc primo versu indicare quid hoc Psalmo acturus sit, videlicet quod cantaturus sit de misericordia & iudicio, in quibus rebus illa sunt sita, & quomodo ea sunt obseruanda. Quæ intelligentia maximè conuenit nostræ lectioni, in qua versibus sequentibus Propheta suo exemplo depingit, quomodo iustè & piè viuendum sit. Iuxta quam intelligentiam, quod dicitur: Intelligam in via immaculata: in paraphrasi explicauimus, vt sit idem, quod prudenter aduertam ad viam immaculatam, non tantùm scilicet ad eam sectandam, sed etiam ad eandem aliis demonstrandam. Potest enim Hebraica dictio etiam verti, intelligere faciam sicut illo loco: Intellectum tibi dabo, & instruam te in via hac qua gradieris, vbi pro, intellectum dabo, idem est verbum quod hoc loco. Hunc sensum secutus est Campensis, dum sic habet: Ego quidem pro viribus operam dabo, vt familiā honestè instituam, & integritatis morum studiosus ero.

QVANDO, &c.] Plerique dictionem, quando, hic b
accipiunt non interrogatiuè, sed infinitè, vt sit sensus: intelligam tunc cum venies ad me. Verùm obstat dictio Græca. Non est enim Græcis ὅτε sed πότε, quæ dictio interrogatiuè accipitur. Et Hebraica dictio docet magis interrogatiuè istud annunciandum esse.

INSATIABILI, &c.] Quidam per cor insatiabile, intelligunt hominem auarum, cuius cor non saturatur diuitiis. Verùm apud Prophetas & in Prouerbiis c
per hæc duo simul, nempe superbiam oculorum, & cor insatiabile, vel, vt habent Hebræa, cor latum, solet designari homo superbus. Coniunguntur enim hæc duo & Prouerb. 21. ad designandum superbum, vbi legimus: Exaltatio impiorum, & dilatio cordis, lucerna impiorum, peccatum. Et hic quoque eundem significari per oculum superbum & cor insatiabile, satis patet ex eo quod subdit singulariter, cum hoc non edebam.

HIC MIHI, &c.] Aliqui libri habent futurum, d
ministrabit, sicut in sequenti versu ponitur futurū, non habitabit. Græca tamen vtrobique habent præteritum ἐλειτούργει & ᾤκει. Vnde verisimile est interpretem vertisse, ministrabat, & habitabat, sed ex D. Hieronymi versione ex Hebræo, in nostram lectionem irrepsisse verba futura. Nam & Augustinus & D. Hieronymus in commentariis legit, ministrabat.

Oratio pauperis, cùm anxiaretur, & coram Domino effudit precem.

ARGVMENTVM PSALMI CI.

Præsentis quidem Psalmi argumentum, neque ex ipso titulo, neque ex Pauli ad Hebr. 1. citatione satis liquet: ex ipsius tamen Psalmi verbis verisimiliter putatur, & satis constat esse precem pro reparando templo Hierosolymitano, per Chaldæos exusto, & sub illius typo pro reparando orbe per Christum. Editus itaque est ex persona populi Israelitici, in captiuitate Babylonica degentis, aut viri alicuius sancti, qui sese affixerit ob captiuitatem populi & desolationem templi, aut propterea quòd dum reuersus esset populus à Babylone ad readificandum templum & ciuitatem, impediretur à gentibus vicinis. Ita enim Danielem, Nechemiam, Esdram, & alios fecisse legimus. Igitur populus sanctus vel adhuc in captiuitate existens, sed tempus captiuitatis iam impletum esse intelligens, vel reuersus a Babylone, sed per vicinas gentes ab opere impeditus, aut vir aliquis sanctus nomine populi se affligens, hoc Psalmo multis primum, eisque commodis similitudinibus describit suam desolationem, tristitiam, atque miseriam: tum precatur vt ciuitatis sua Sion Deus misereatur, ex eo gloria exteris quoque nationibus illucescat, & in Sion prædicetur. Postremùm ex consideratione æternitatis & immutabilitatis Dei, promittit sibi Dei quoque seruos secundùm ipsius promissa feliciter victuros, & in terra Domini habitaturos. Quod autem ad Hebræos primo, ex fine ipsius Psalmi D. Paulus citat de Christo dictum, Initio tu Domine terram fundasti: non probat hunc Psalmum referendum esse secundùm literalem & primum sensum ad Christum, & ad restaurationem humani generis per eum peragendam

vt plerique

vt plerique colligunt. Non enim eos versus de Christo sic diuus Paulus citat, quasi de eo solo dicti sint, cùm toti diuinitati competant, sed Christo propriè accommodat, vel quia Christo, quatenus verbum Dei, propriè tribuitur, vt per ipsum omnia dicantur facta, vel quoniam intelligebat in hoc Psalmo sub typo restaurandæ terrenæ Ierusalem optari restitutionem supernæ Ierusalem, quæ per Christum expectabatur. Hanc siquidem Prophetam præcipuè hîc optasse illud planè probat, quòd in hanc solam pleraque verè competant, vt quod, præter alia, hîc dicuntur, omnes gentes & reges terræ, reædificata Ierusalem, reuerituri nomen Domini. Porrò inter Psalmos pœnitentiales, hic Psalmus connumeratur, quòd in principio verè pœnitentis dolorē exprimat, ac deinde & consolationem adiungat de Dei misericordia ac bonitate. Est autem apta orandi forma iusto, qui Ecclesiæ desolationem mæstus deplangit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Domine exaudi orationem meam: * & clamor meus ad te veniat.*

DOMINE exaudi orationē meā: * & clamor meus, quem præ desiderij & doloris magnitudine edo, admittatur vsq; ad te. Psal. 101.
2 Ne tuum quæso fauorem atque benignum aspectum auferas à me, * quin potiùs præbe te mihi ad exaudiendum facilem, in quacunque die affligor, nam afflictis lubenter adesse soles.

2 *Non auertas faciē tuam à me: * in quacunque die tribulor, inclina ad me aurem tuam.*

3 *In quacunque die inuocauero te, * velociter exaudi me.*

3 Cúmque non soleas derelinquere quærentes & inuocātes te, in quacunq; die inuocauero auxilium tuum, * tu quæso votis meis citò responde, quandoquidem in mora est periculum.

4 *Quia defecerunt sicut fumus dies mei, & ossa mea sicut cremium aruerunt.*

4 Ecce enim tanta est miseriarum nostrarum & doloris magnitudo, vt dolore absumente omnem vitæ vigorem, instar fumi statim euanescentis dies vitæ meæ subitò consumpti sint, sine omni honore atque voluptate, * & ossa mea sicut aridum & concrematum aliquod lignum exaruerint, dolore.s. & afflictione succum corporis & ossium medullam exhaurięte.

5 *Percussus sum vt fœnum, & aruit cor meum, * quia oblitus sum comedere panem meum.*

5 Quemadmodum gramen solis ardore percussum exiccatur, ita & ego afflictionis & doloris æstu percussus sum, vt etiam cor meum penè aruerit, & humore suo destitutum elanguerit, idq; non solum ob doloris magnitudinem, * sed etiam quia præ nimia calamitate oblitus sum sumere cibum, quem natura exigebat, Ita enim omnem cibi cupiditatem ęgritudo animi abstulit, vt non solùm liberet cibum sumere, sed ne de eo quidem cogitarem. a

6 *A voce gemitus mei adhæsit os meum carni meæ.*

6 Præ clamoso gemitu factum est, vt carne penè omni consumpta, & ad maciem corpore redacto, ossa mea cuti adhæreant.

7 *Similis factus sum pelicano solitudinis, * factus sum sicut nycticorax in domicilio.*

7 Similis factus sum pelicano, in auiis & desertis locis habitanti solitariè. Nam & ego præ nimio mœrore hominum consortia fugiens, secreta b loca quæriro amica mœrentibus. * Factus sum sicut noctua quæ reliquarum auium commercia fugiens habitat in secreto & tenebroso aliquo loquo domicilij, lucem quoque atque conspectum hominum odiēs, noctibus vigilat, ac grauiter cantat, velut canticum lugubre. Sic enim & ego, lucem & hominum aspectum effugiens, per noctem vaco fletibus, & lugubres edo gemitus.

8 *Vigilaui, & factus sum sicut passer solitarius in tecto.*

8 Totas noctes insomnes duxi, tū quia dolor somnum mihi eripiebat, tum quia anxiè redemptionem nostram expectarem, & factus sum sicut passer, qui solus residet super tectum, summo mane continuo clamore, eoque inuariato sine omni modulationis dulcedine perstrepens. Nam & ego ab omnibus desertus, & omnes derelinquens, post nocturnas vigilias summo diluculo continua ad te edo suspiria.

9 *Tota die exprobrabant mihi inimici mei, * & qui laudabāt me, aduersum me iurabant.*

9 Accedit ad hæc mala, quòd nullus in eis sit consolator. Incessanter enim inimici mei contumelia me afficiunt, * & qui olim amici fuerūt, & laudauerunt me, cùm adhuc fœlix ac prosper degerem, iam coniurauerunt & conspirauerunt contra me.

10 † *Quia cinerem tanquā panem manducabam, * & potum meum cum fletu miscebam.*

10 Hinc autem & illi hostes mei me conuitiis insectati sunt, & isti olim c amici mei coniurauerunt contra me, quia videbant me iam in maximis constitutum malis, ita vt præ nimio dolore ego comederim panem tanquam cinerem, & cibus meus non magis mihi sapuerit, quàm si cinerem comedissem. † In puluere quoque procumbens, ipsum puluerem loco panis, ac simul cum cibo meo edi, præ dolore non satis perpendens quid ederem: * potui meo lacrymas admiscui, ne inter bibendum quidem temperans me à fletu.

11 *A facie iræ indignationis tuæ: * quia eleuans allisisti me.*

11 Idque propterea, quia aduertebam te mihi vehementer iratum. * Ita enim mecum egisse videris, quomodo faciunt hi qui quippiam grauiter collidere conantes, hoc ipsum in altum priùs eleuant, quò sit illius collisio grauior. Ita enim & me quasi ex alto loco deiectum vehementer afflixisti & humiliasti. Cumque me priùs multùm extuleris, ac insigni gloria affeceris, nunc contrà me deiecisti & depressisti vt post exaltationem meam grauior mihi iam & molestior sit mea humiliatio.

12 *Dies mei sicut vmbra declinauerunt, * & ego sicut fœnum arui.*

12 Dies mei admodū inanis & fugacis vmbræ transierunt velociter sine

honore:*& ego calamitatis ardore exsiccatus, arui sicut herba quę calo-
re solis exusta arescit subitò.

*13 Tu autem Domine in æternum permanes: * & memoriale tuum in generatione & generationem.*

13 Tu autem Domine nequaquam, sicut nos, defectum aliquem pateris,
sed in perpetuum immutabilis perseueras: * & cùm substantiæ tuæ per-
petuitate, ipsa quoq; memoria tui per omnes generationes durabit. Ne-
que enim per admiranda opera tua, quæ semper designas, excidere vn-
quam poterit.

*14 Tu exurgens Domine misereberis Sion, * quia tempus miserendi eius, quia venit tempus.*

14 Tu itaque, qui in teipso idem & immutabilis permanēs, non potes
tuis deesse promissis, quique hominibus tui memoriam semper ingeris,
nunc quæso tandem post longam dissimulationem profer te ad miseren-
dum Sion desolatæ, quēadmodum & te facturū certo confido. *Est enim
iam tempus vt miserearis eius, quia iam aduenit tempus à te cōstitutum.

*15 Quoniam placuerunt seruis tuis lapides eius, *& terræ eius miserebuntur.*

15 Quod vel ex eo satis colligere licet, quia seruis tuis iam beneplaci- d
tum est in ruinis & deiectis lapidibus Sion, ita vt sint parati suo vel præ-
cepto vel ministerio ruinas eius restaurare: * cùm misera sit facies eius,
pulueris eius, & ruderum misereri succurrere cupiunt.

*16 Et timebunt gentes nomen tuum Domine, * & omnes reges terræ gloriam tuam.*

16 Neque infrugifera erit restauratio Ierusalem. Tum enim metuere &
revereri incipient etiam exteræ gentes nomen Domini: * & omnes reges
terræ venerabuntur maiestatem illius.

*17 Quia ædificauit Dominus Sion, *& videbitur in gloria sua.*

17 Ob id quoniam Dominus reædificabit Sion, * in qua videbitur ab
omnibus in maiestate sua, quæ nunc quidem ipsis occulta, ibi palàm de-
clarabitur.

*18 Respexit in orationem humilium, * & non spreuit precem eorum.*

18 Et quoniam conuertit se ad exaudiendum precem afflictorum, *nec e
reiecit rationes eorum.

*19 Scribantur hæc in generatione altera. * & populus qui creabitur laudabit Dominum.*

19 Hæc quæ pro suorum restitutione Dominus benignè operatus erit, f
scribentur propter posteros, * & populus qui nascetur intelligens ista ex
scripturis, laudabit Dominum.

20 Quia prospexit de excelso sancto suo: Dominus de cœlo in terram aspexit.

20 Eò quòd dignatus sit respicere nos de excelso suo sanctuario, * &
Dominus è cœlis in ipsam vsque terram prospexerit.

*21 Vt audiret gemitus cōpeditorum. * & solueret filios interemptorum.*

21 Vt attenderet gemitus eorum qui vincti detinebantur, * & vt atten-
dens, à vinculis & à captiuitate solueret eos, quorum patres crudeliter
interempti fuerunt, cum quibus & ipsi filij morti destinati fuerunt.

*22 Vt annuncient in Sion nomen Domini, * & laudem eius in Ierusalem.*

22 Vt à captiuitate soluti deprædicarēt in Sion nomen Dei, & laudem
eius in Ierusalem.

*23 In conueniendo populos in vnum, * & reges vt seruiant Domino.*

23 Tunc cùm simul collecti erunt populi? * & eorum reges, vt vnani- g
miter Dominum colant.

*24 Respondit ei in via virtutis suæ, * paucitatem dierum meorum nuntia mihi.*

24 Proinde ob horum desiderium iustus quisque, qui est in populo Dei,
locutus est modò ipsi Domino, cùm iam incepit suos confortare per il-
lucescentem suam beneuolentiam, & dixit: * Indica quęso mihi Domine
quàm pauci sint dies mei, quibus in his malis viuere cogar, vt cōsolatior
sim, intelligēs post breue tēpus me liberandū, & ciuitatē Dei reparandā.

*25 Ne reuoces me in dimidio dierum meorum. * & in generatione & generationē anni tui.*

25 Ne reuoces me ex hac vita, in medio tēpore vitæ meę: neque imma- h
tura morte me hinc abripias, sed in senectam vsque, vitam meam profe-
ras: vt ante mortem, videam promissam & iam instantem liberationem,
ac ciuitatis Sion restitutionem, Tuæ enim subsistētiæ duratio per omnes
generationes sese protendit, vt quæ sit æterna: quare conuenit vt tuam
æternitatem breuitati vitæ nostræ comparans nostri miserearis, ne mor-
te præuenias iustum vitæ nostræ terminum.

*26 Initio tu Domine terrā fundasti. * & opera manuum tuarum sunt cœli.*

26 Tu Domine in principio terram potentia tua stabiliuisti: * & cœli
ipsi sunt opera omnipotentiæ tuæ.

*27 Ipsi peribunt, tu autem permanes. * & omnes sicut vestimentum veterascent.*

27 Ipsi quantumuis tamdiu substiterint, suo tamē tempore interibunt,
immutati à præsenti suo statu: tu autem semper idem permanes, * & om-
nes ad modum vestimenti veterascent, vt sicut vestis assiduo vsu & tem-
pore inueterata innouari debet, ita & ipsi cœli cum terra post longum
vsum & tempus quasi attriti renouatione egeant.

*28 Et sicut opertorium mutabis eos & mutabuntur, * tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.*

28 Itaq; quomodo vestimētum vetus facili negotio mutatur in nouū,
ita & tu summa facilitate mutabis & renouabis eos, & cùm volueris ad
tuum imperium statim renouabūtur? * tu ipsissimus ille es, erisq; semper,
qui ab initio fuisti, & duratio tua fine carebit, sicut nec habet initium.

*29 Filij seruorum tuorum habitabunt. * semen eorum in seculum dirigetur.*

29 Quare de tua tum potentia, tum æternitate cōfisus, nihil addubito,
quin filij seruorum tuorum paternam pietatem & fidem imitantes, tuo
munere securè habitabunt in terra tua: * & illorum quoq; filij in perpe-
tuum coram te prosperabuntur, fœliciterq; viuent. Misertus enim ali-
quando nostri post hanc captiuitatem, malorum oppressionē & exilium
filios populi tui in terram tuam translatos omnimoda fœlicitate donabis
perpetuaq; beneuolentia prosequeris. Id quod quidē partim in hac vita,
sed maximè in cœlesti mansione tua perficies per desideratū nobis tuum
Messiam, qui collapsam Ierusalem verè aliquando restituturus est.

ANNOTATIONES.

a SICUT CREMIUM,&c.] Vocabulum istud cremium, quod nusquam inuenitur, nisi hoc loco, videtur interpres deriuasse à verbo cremo, ad imitationem Græcæ dictionis φρύγιον à verbo φρύγω. Putatur autem à plerisque significare id quod in frixorio durum & aridum remanet pinguedine liquefacta. Quæ significatio videtur ei tributa, eò quòd Psalterium Romanum & vetus habeat: sicut in frixorio frixa sunt. Hæc autem translatio alludit ad vocabula Græca. Sic enim habent Græca ὡσεὶ φρύγιον, συνεφρύγησαν. Deriuatur enim à φρύγω, apud Latinos frigo. Porrò Euthymio teste pro φρύγιον, & cremium, Symmachus vertit torrem. Atque in hac significatione magis debuit accipere nostrum cremium, & φρύγιον apud Græcos. Sic enim aptissima est comparatio, vt ossa arida ligno arido & concremato comparentur. Atque in hac significatione exponunt vtrumque numen lexica Græca.

b SIMILIS,&c.] Non oportet ad intelligendum sensum Prophetæ curiosè inuestigare quales sint hæ aues, & quæ earum proprietates, cùm Propheta solum velit indicare se assimilatum auibus solitudinem quærentibus, atque hoc pacto suam desolationem & mœstitiam explicare. Quoniam tamen pleraque hoc loco dici solent de Pelicani proprietatibus, operæpretium fuerit nonnulla de eo annotare. Primum autem vocabulum Hebraicum hic positum קאת quaath. s. à Hieronymo aliquando transfertur per, Onocratalus, vt Sopho. 2. aliquando per nomen Pelicani, vt hoc loco. De Pelicano autem sic scribit Aristoteles in quodam loco historiæ animalium. Pelicanes autem (nam apud Græcos per quintam inflexionem dicitur, πέλεκαν, ανος. auis sic dicta, quòd arbores persoret, à πελεκᾶν secure, & πελεκάω dolo) fluuios accolentes, maiusculas planasque conchas glutiunt: quas vbi in ingluuie præuentriculoque ceperint, euomunt, vt in hiantibus ipsis eximentes carnes edunt. Plura de his Cicero 2. de natura deorum, vocant eos alio nomine, nempe plataleas, ob latitudinem pedum vt patet, sed ex descriptione satis patet eandem esse auem. Sic enim habet: Legi etiam scriptum esse, auem, quæ platalea nominatur, eam sibi cibum quærere aduolantem ad eas aues quæ se in mari mergerent: quæ cùm emersissent, piscemque cepissent, vsque eo premere earum capita mordicus dum captum illæ amitterent, idque ipsa inuaderet. Eandemque hæc auis scribitur conchis se solere complere easque cùm stomachi calore concoxerit, euomere, atque ita eligere ea eis quæ sunt esculenta. Hunc secutus est Plinius lib. 10 vocans eas aues, plateas, sic enim scribit: Platea nominatur, aduolans ad eas quæ se in mari mergunt, & capita illarum morsu corripiens, donec capturam extorqueat. Eadem cùm deuorandis se impleuit conchis, calore ventris coctas euomit, atque ita ea iis esculenta legit, testas excernens. De onocrotalo verò sic scribit eodem libro: Olorum similitudinem onocrotali habent, nec distare existimarentur omnino, nisi faucibus ipsis inesset alterius vteri genus. Huc omnia inexplebile animal congerit, mira vt sit capacitas, mox perfecta rapina sensim inde in os reddita, in veram aluum, ruminantis modo refert. Gallia hos septentrionali proxima Oceano mittit. Ex qua vtriusque auis descriptione patet in hoc vtramque conuenire, quòd deuoratam rapinam euomat, ob quam proprietatem vocabulum Hebraicum hic positum vtrique conuenire potest. Nam à verbo deriuatur quod vomere significat. Imò Hieronymus vtroque vocabulo vtrumque genus significari intellexisse videtur. Nam in commentariis Sophon. 2. Onocrotalorum duplex dicit esse genus: alterum aquatile, alterum solitudinis. Et in commentariis super hunc locum, Duo inquit, dicuntur esse genera horum volatilium. Vnum in aquis est, & esca eius pisces sunt: & vnum in solitudine, & esca eius venenata animalia, hoc est, serpentes, crocodili, & lacertæ. Augustinus autem super hunc loco, ex aliorum sententia & alias Pelicani proprietates narrat: Dicuntur, inquit, hæ aues tanquam colaphis rostrorum occidere paruulos filios suos, eosdemque in nido occisos lugere per triduum: postremò dicunt matrem seipsam grauiter vulnerare, & sanguinem suum super filios fundere, quo illi superfusi reuiuiscunt. Porrò hanc pelicani proprietatem alii aliter narrant, asserentes pelicanum non à se occisos, sed à serpentibus occisos filios proprio sanguine viuificare, atque huius sententiæ authorem citant B. Hieronymum. Hic enim ad Præsidium in epistola quam quidam retecit in quartum tomum, quod nō putet esse Hieronymi, sic scribit: Pelicani cum suos à serpente filios occisos mortuos inueniunt, lugent, & se & sua latera percutiunt, & sanguine excusso ad corpora mortuorum sic reuiuiscunt. Verùm sicut hæc proprietas incerta est, ita huic loco non deseruit. In quo hoc tantùm spectandum est, quòd pelicanus auis sit solitudinis. nisi quis putet ad hunc locum pertinere quod scribitur de eius vomito, ad designandum quo modo is qui loquitur mœstitiam cordis in solitudine coram Deo euomuerit. Quod & rectè quadrabit, dum in persona pœnitentis hæc intelliguntur. Gregorius de pelicano nihil addidit, nisi quod auis sit amans solitudinem, vbi venenatis pascitur animalibus. Sophoniæ 2. ponitur קאת quaath, vbi solitudo loci futura prædicitur. similiter & Isaiæ 34. Vertunt autem aliqui, cuculum Hieronymus onocrotalum.

CINEREM,&c.] Indicat paraphrasis hanc partem c
dupliciter intelligi posse. Primum per figuram hypallagen vt, cinerem tanquam panem, positum sit pro, panem tanquam cinerem. Per quam figuram dictum est à Poëta: perflabit fistula buccas, pro eo quod dicendum erat, perflauerunt buccæ fistulam & apud alium: Trade rati ventos, date classibus æquor, secundò, vt significet se cinerem loco panis, & cum pane comedisse. In puluere enim solebant iacere qui vehementer lugebant: hinc dicit se puluerem esitasse, dum nimium pronus in terram procumberet.

PLACUERUNT,&c.] Serui hi ad literam ab Hebræis intelliguntur Darius & Cyrus, & reliqui princi- d
pes, qui Iudæis annuerunt ædificare templum & ciuitatem, nam & Isaia Cyrus Dei seruus dicitur. Aut accipi possunt ipsimet Iudæi, qui promptos se exhibuerunt ad ædificandum templum. Secundùm spiritum autem hi serui Dei, sunt Apostoli, & quotquot studuerint ex viuis lapidibus templum Dei ædificare.

QUIA AEDIFICAVIT,&c.] Græca habent fu- e
turum οἰκοδομήσει, ædificabit, quomodo & Augustinus legit: Hebræa tamen habent verbum præteriti temporis, ædificauit, quod etiam sequentibus magis conuenit.

SCRIBANTUR,&c.] Communiter libri ferè ha- f
bent, in generatione altera. Quidam tamen libri habent, in generationem alteram, quomodo & Græca habent & Augustinus, proinde ea lectio est conuenientior. Vtriusque lectionis meminit Glossa ordinaria, & sensus idem semper intelligendus est, vt præpositio, in, accipiatur pro, propter, vel, pro: quem sensum clarius exprimunt Hebræa, quæ habent, scribatur, vel scribetur hoc generationi alteræ.

VT ANNUNTIENT,&c.] In Græcis & Hebræis g
incertum est an vertendum sit per verbum singulare vt annuntiet, aut plurale, annuntient, quia vtrobique est infinitiuus, vt sit, Ad annuntiandum: Itaque Euthymius intelligit verbum singulare quod refert ad Christum de cœlo prospexisse vt solueret filios interemptorum, ad hoc vt ipse annuntiaret nomen patris sui fidelibus. At quia iam superius dictum est: Populus qui creabitur laudabit Dominum, magis videtur hæc annuntiatio tribuenda iis qui liberandi dicuntur: vt rectè versum sit per pluralem numerum: Vt annuntient.

RESPONDIT,&c.] Obscurus est hic locus, nec h
ex Hebræis iuuari possumus ad intellectum eius. Longè enim aliter Hebræa habent nempe: Afflixit in via virtutem meam, breuiauit dies meos. Dicam Deus meus ne reuoces me, &c. Cuius lectionis sensus satis planus est. Pro intelligentia autem nostræ lectionis primum adnotandum, nomen virtutis hic non posse accipi, vt opponatur vitio. Est enim apud Græcos, ἰσχύος. Vnde D. Augustinus legit, in via fortitudinis. Dubium autem quod debeat accipi suppositum verbi, respondit, & quid referant relatiua eis & suæ. Et sunt qui intelligunt pro supposito nomen Dominus, & relatiua referri ad Sion & Ierusalem, aut populum potiùs, nam relatiua apud Græcos sunt masculini generis. Itaque hæc pars non ad sequentia, sed ad præcedentia referenda erit in hoc sensu cùm conuenient populi in vnum, tunc Dominus respondebit, id est, satisfaciet voto populi per rationem fortitudinis suæ. Vel, Populus qui creabitur laudabit Dominum. Primùm, quia prospexit de cœlo, &c. Deinde etiam, quia respondit populo suo per fortitudinem suam. Verùm magis apparet Septuaginta voluisse verba quæ sequuntur [paucitatem dierum meorum nuntia mihi, &c. esse verba eius qui hic respondisse dicitur.

vt ſuppoſitum verbi ſit, populus, aut ſaltus quiſque in populo, vel is qui in principio pſalmi locutus eſt, hic intelligatur loqui de ſe in tertia perſona, vt ſuppoſitum ſit pauper de quo loquitur titulus, ſicut & alio loco propheta de ſe loquitur in tertia perſona, dũ dicit: Iſte pauper clamauit, &c In hoc autem ſenſu, reſpondere, accipi debet ſimpliciter pro, dicere, vt alias in ſcripturis frequenter. Sic Euthymius.

Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CII.

Hoc Pſalmo vir ſanctus primùm ſuam animam excitat ad laudandum Deum totis viribus, ex perpẽſione beneficiorum Dei ſibi præſtitorum, quæ ſex numero gradatim enumerat, tum & Dei erga totum populum ſuum omneſq; timentes ipſum iuſtitiam, miſericordiam, ac bonitatem celebrat. Poſtremùm cantans vniuerſale eſſe ipſius in omnia dominium, etiam angelos, omneſq; omnino creaturas ad laudem Dei inuitat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Benedic anima mea Domino: *& omnia quæ intra me ſunt nomini ſancto eius.*

RATIAS age Domino, & lauda eũ anima mea: *& om- Pſal.
nes interiores vires animæ meæ nunquã ceſſent laudare 102.
nomen eius ob ſanctitatem ſumme reuerendum. Neque enim ſatis eſt lingua & voce ipſum laudare, ſed cùm ipſe ſpiritus ſit, ac noſtrum ſpiritum intimè perſcrutetur, maxime mente laudandus eſt, idque non frigidè, ſed ex totis ipſius viribus, cùm omnia illi debeas quæ habes.

*2 Benedic anima mea Domino: * noli obliuiſci omnes retributiones eius.*

2 Gratias itaque age, ô anima mea Domino, *nec ſinas vnquam excide- a
re memoriæ tuæ illa tam varia quæ in te liberaliter contulit beneficia, ſed horum iugis memoria, & digna æſtimatio ad laudem diuinã te ſemper accendat.

*3 Qui propitiatur omnibus iniquitatibus, * qui ſanat omnes infirmitates tuas.*

3 Gratias, inquam, age Domino, qui (quod eſt omnium bonorũ & beneficiorum Dei fons, ac ob id primò recenſendũ) propitius remittit omnem iniquitatem tuam, quantumuis varia ſit & multiplex: *qui, remiſſis peccatis tuis, ſanat quoque omnem ægritudinem tuam.

*4 Qui redimit de interitu vitam tuam, * qui coronat te in miſericordia & miſerationibus.*

4 Et quod iſto maius eſt, etiam de imminente ac deſtinato interitu frequenter redemit, ac conſtanter redimit vitam tuam: nec his contentus, non ſolùm à malis vniuerſis te liberat, * ſed etiam ſua benignitate atque miſerationibus te vndique circuncingit, & abundè cumulat.

*5 Qui replet in bonis deſiderium tuum, * renouabitur vt aquilæ iuuentus tua.*

5 Quódque his amplius eſt, etiam vſque ad ſaturitatem ſatisfacit deſi- b
derio tuo, abundantiam omnium bonorum tibi ſuppeditãs: *cuius beneficio & id poſtremò conſequeris, vt admodum aquilæ, quæ roſtrũ ob vetuſtatem nimis aduncum abijcit, ſicq; iuuentam ac nouas vires recipit, tu quoque ſeneſcens florem iuuentutis recipias, & viribus valens veluti reiuueneſcas. Atque hæc quidem omnia temporaliter tibi præſtat, peccatis quæ animæ mala ſunt remiſſis, etiam corporis mala, qualia ſunt morbi ac mors, quibus per peccatũ homo fit obnoxius, depellens, omni benignitatis genere cumulans, & tẽporalium bonorum abundantia vſque ad ſatiandum replens, & ipſam ſenectam floridam ac vegetam reddens. Veruntamen etiam ſpiritualiter hęc omnia in te magnificè complet non tantùm remittens tua peccata, ſed & morbos eos, qui propriè animi ſunt morbi, & quorum ipſe ſolus eſt medicus, hoc eſt, ad vitium pronitatẽ, ad virtutis officia infirmitatem ſanans ſua gratia, & ab æternę damnationis interitu vitam tuã præſeruans, ac deinde varijs ſuæ benignitatis ſpiritualibus bonis te ornans, imò & ſatians: atq; ſenectutẽ tuam iuuentuti reſtituens, & id quidem tum in præſenti vita, in qua te ſiue per peccati vetuſtatem, ſiue per tædium miſeriarum ſeneſcentẽ, ſua gratia & conſolatione renouat, vegetumq; facit: tum maximè in futura vita, in qua te gloria fœlicitatis per ſuam miſericordiam coronans, omniq; bono ita ſaturans, vt nihil vltrà concupiſcere poſſis, tandem etiam per futuram corporum reſurrectionem, veteri & mortali corpore depoſito, nouo & immortali induet corpore, cum quo in perpetuo flore vigebis.

6 Faciens miſericordiam Dominus, & iudicium, omnibus iniuriam patientibus.

6 Neq; verò tantùm ea quæ erga te agit Dominus, ô anima mea, laudãdi Deũ materiã ſubminiſtrant, ſed & ea quæ generaliter erga omnes, & maximè erga populũ ſuũ egit & agit. Ipſe enim & miſericordiã & iudiciũ facit omnibus qui iniuriã patiuntur, ſubueniendo eis & liberãdo, atque iniuſtos oppreſſores eorũ vindicando, quẽadmodum olim per ſuam miſericordiam & æquitatem fecit in eductione populi ſui ex Ægypto.

*7 Notas fecit vias ſuas Moyſi, * filijs Iſrael volũtates ſuas.*

7 Ipſe quoq; ſingulari ſua in nos dignatione poſt eductos ex Ægypto patres noſtros, patefecit Moyſi præcepta rectè viuẽdi: * & per hũc Iſraelitis ſuas voluntates notas fecit, indicans quæ ab eis fieri vellet, vt benè

beateq;

beateq́ne viuere poſſent:indicans etiam eis, quæ nouiſſimis temporibus
pro ſuorum ſalute operaturus eſſet.

8 Miſerator & miſericors Dominus.
** longanimis & multùm miſericors.*

8 Accedit ad hæc, quòd (quemadmodnm poſt datam legem ſæpius in
nobis declarauit)benignus ſit & miſeticors Dominus,* tardus ad vindi-
ctam,multus autem & facilis ad miſereudnm.

9 Non in perpetuum iraſcetur.
** neque in æternum comminabitur.*

9 Vnde etiam ſi contingat eum peccatis offenſum ſuos vindicare eisq́;
grauia cōminari,ſiue per prophetas,ſiue per immiſſos terrores,nō tamen
propter nimiam ſuam miſericordiam in æternum ſuos vlciſcetur, * ne-
que in perpetuū cōminabitur,ſed paterna virga caſtigatos, & iam emen-
datos mox in gratiam recipiet,perpetua eos proſequens miſericordia.

10 Non ſecundùm peccata noſtra fecit nobis,
** neque ſecundùm iniquitates noſtras retribuit nobis:*

10 Quod autem dico de magna ipſius miſericordia , ex nobis diſcere
licet. Non enim egit nobiſcum ſecundùm exigentiam multitudinis &
magnitudinis peccatorum noſtrorum : * neque pro merito iniquitatum
noſtrarum pœnas ſumpſit de nobis,quandoquidem cum exterminium &
perpetuam abiectionem commeruiſſemus , temporaliter tantum nos af-
flixit imò & multa peccata,ſua clemententia ſine vltione remiſit.

11 Quoniā ſecundùm altitudinem cæli à terra corroborauit miſericordiā ſuam ſuper timentes ſe.

11 Ipſe enim ſuper eos qui reuerentur ipſum , ſtabiliuit miſericordiam c
ſuam idq́ue non in parua menſura,ſed ſecundùm altitudinem cœli à ter-
ra:vt quantum eſſet interuallum à cœlo in terram, tanta ſit & miſericor-
dia eius ſuper timentes eum,hoc eſt,immenſa:cuius celſitudo ab homine
comprehendi & coniectari non poſſit. Vnde fit,vt etiamſi ſubinde tales
peccent, eius tamen miſericordia ab eis non auſeratur, imò longè ſupe-
ret ipſorum miſeriam & delicta.

12 Quantum diſtat ortus ab Occidente , longe fecit à nobis iniquitates noſtras.

12 Itaque per hanc immenſam ſuam miſericordiam tantum elongauit
à nobis iniquitates noſtras,quantum diſtat Oriens ab Occidente,hoc eſt,
maximè , & remotiſſimè a nobis noſtra peccata profligauit, vt quemad-
modum Oriens & Occidens extremi termini orbis nunquam ſe contin-
gere poſſunt , ita & nos non poſſint remiſſæ iniquitates noſtræ corripe-
re,& malis quæ commerueramus inuoluere.

13 Quomodo miſeretur pater filiorum , miſertus eſt Dominus timentibus ſe.
** quoniam ipſe cognouit figmentum noſtrum.*

13 Sicut pater ſummo miſericordiæ affectu mouetur erga filios ſuos,ita
vt vel ad eorum vitia conniueat:vel ſi verberandos eos iudicet citra me-
ritum tamen verberet,nec alio fine quàm vt caſtigatione emendet:ita &
Dominus non ſolùm affectu pij domini, ſed paterno affectu, miſertus eſt
ſemperq́ue miſerebitur iis qui reuerentur illum neq; ſingula errata vin-
dicans,neque pro merito puniens dum caſtigat:* ipſe enim nouit condi-
tionem plaſmationis noſtræ naturamq́ue noſtram à ſe effictam.

14 Recordatus eſt quoniam puluis ſumus:
** homo ſicut fœnum , dies eius tanquam flos agri ſic efflorebit.*

14 Rationem ſcilicet habet,quòd ex limo terræ conſtamus,quodq́; ob
id in fragili & terreno corpore fragiles ad bonum, proni autē ad ſectan-
dum terrena ſimus.*Aduertit etiam inanitatem, breuitatem,& irrepara-
bilitatem vitæ noſtræ , nempe quòd hominis dies ſuut ſicut fœnum &
gramēn,quodq́ue in vita ſua miſerabilis homuncio fœno graminique ſit
ſimilis.Floret enim ſicut flos agri,hoc eſt, ad modicū tempus viget,mox
ſuo vigore deſtituendus.

*15 Quoniam ſpiritus pertranſibit in illo,& non ſubſiſtet : * & non cognoſcet ampliùs locum ſuum.*

15 Quoniam quemadmodum cùm vētus aliquis vrens attigerit & per- d
flauerit florē agri,mox emarceſcit,& eſſe deſinit : * nec obtinet ampliùs
locum ſuum,quem ita perdit, vt priùs eum obtinuiſſe non videatur:ita &
cùm ſpiritus indignationis vel ſententiæ Dei , imperiumq́; eius pertran-
ſierit in hominem , mox deperdito ſuo vigore ſubſiſtere deſinit homo,
nec ampliùs inter mortales locum aliquem obtinet.

16 Miſericordia autem Domini ab æterno, & vſque in æternum ſuper timentes eū.

16 Nō ſic autem ſe habet Dei miſericordia quomodo vita hominis , ſed
miſericordia Dei ab æterno & vſque in æternum perdurat erga eos qui
reuerenter colunt illum,quamuis per ſe inanes ſint & caduci.

*17 Et iuſtitia illius in filios filiorum : * his qui ſeruant teſtamentum eius.*

17 Et illius in præſtandis promiſſis veritas perſeuerat etiam in filios fi-
liorum , * eos qui non degenerantes à patribus ſuis ſoliciti ſunt ad ſer-
uandum pactum eum Deo initum.

18 Et memores ſunt mandatorum ipſius ad faciendum ea.

18 Hoc eſt , memores ſunt præceptorum eius non tantùm ad cogno-
ſcendum aut recenſendum ea,ſed ad complendum ea opere.

19 Dominus in cælo parauit ſedem ſuam.
** & regnum ipſius omnibus dominabitur.*

19 Præter autem iam cōmemoratam Dei iuſtitiam,atq; benignitatem,
ſupereſt etiam ipſius ſuper omnia potentiam recenſere & celebrare. Ipſe
enim Dominus ab initio parauit & firmauit ſibi ſoliū ſuū in cœlo,omni-
bus ſe altiorē declarās,* & poteſtas eius regia in omnia imperiū obtinet.

20 Benedicite Domino omnes angeli eius,
** potentes virtute facientes verbum illius ad audiendum vocem ſermonum eius.*

20 Propter quod non homines tantùm,ſed & vos cœleſtes angeli Do-
minum laudate, * qui maximis præditi viribus exequimini mandata ip-
ſius,ita vt obediatis voci & imperio eius,& cuncta ei obedire cogatis.

21 Benedicite Domino omnes virtutes eius.
** miniſtri eius . qui facitis voluntatem eius.*

21 Laudate, inquam, Dominum omnes exercitus eius cœleſtes, qui in
maximo numero ſub potentiſſimo hoc principe militatis, ad ſimilitudi-
nem multorum exercituum militarium:* laudate eum vos miniſtri eius,
qui promptiſſimè exequimini quæcunque fieri ipſe vult.

21 Benedicite Domino omnia opera eius, in omni loco dominationis eius.

** Benedic anima mea Domino.*

22 Et quoniam ne ab angelorum quidem multitudine satis omnium hic Dominus laudari potest, laudate eum etiam vniuersa opera eius, quęcunque estis in vllo loco potestati eius subiecto, hoc est, omnes omninò creaturæ, nam & omnes creaturæ, Dei sunt opera, & omnis locus Dei est subiectus imperio, vt ob id duplici nomine Deo laudem debeant omnia, tum quia Dei opera, tum quia in regno eius existentia.* Cumq; omnia Deo laudem debeant, etiam tu anima mea quemadmodum dicere cœpi, Dominum totis viribus lauda, considerans eius iam commemoratam in te & in omnes benignitatem, iustitiam, atque potentiam.

ANNOTATIONES.

a QVI PROPITIABITVR, &c.] Pro omnibus his verbis cum relatiuo posuuntur apud Græcos participia accusatiui casus, quæ construuntur cum accusatiuo κύριον, præcedente: Benedic Dominum propitiantem, sanantem, &c.

b RENOVABITVR VT AQVILAE.] Scriptura hîc satis indicat, aquilam in senectute renouari, & reiuuenescere. quod qua hac ratione non satis constat. Aristoteles enim & Plinius de eius innouatione nihil meminerunt. Iudęi autē quędā fabulantur, aquilā quolibet decennio donec ad centū annos perueniat, petere ignem elementalem, & ab eo vbi supra modum incaluerit, deijcere se in mare, indéque nouas ei succrescere plumas, ac ita reiuuenescere. At cum centesimo id anno facere tentet, destitui viribus, vt è mari, cùm se in illud præcipitauerit, resurgere nequeat: ab aliis autē aliter modus innouationis describitur idq; authore Hieronymo ex epistola ad Pręsidium, in qua sic scribitur: Aquila quādo senuerit, grauantur illius pennæ & oculi quærítq; fontem, & erigit pennas, & colligit in se calorē, & sic oculi eius sanātur, & in fontem se ter mergit, & ita ad iuuentutē redit. Verisimilius autē est quod de ea scribit Augustinus super hoc locu, nempe aquilam, cùm ad senectam deuenerit, rostrum acquirere iam aduncatū, vt vnco superioris rostri elandcate rostrum inferius, prohibeatur sumere cibum, sicq; viribus necessariò deficere, sed naturali industria rostrum aduncum ad petram atterere, & cibo resumpto, vires labentes reparare. Huic enim sententię satis accedit quod Aristoteles & Plinius scribūt, aquilā nō senectute, sed fame mori, cùm propter aduncitatem rostri non valuerit cibum sumere. Euthymius de renouatione nihil amplius adfert, quàm quod veteres pennas deijciat, nouasque assumat, quod & notatur Isaiæ. 40. Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficiēt Vbi D. Hieronymus, Crebro, inquit, diximus aquilarum senectutem reuiuescere mutatione pēnarum, &c.

QVONIAM SECVNDVM ALTITVDINEM] D Augustinus hunc versum sic intelligit vt sit sensus: Sicut cœlum semper eleuatum est super terram, ita Dei misericordia semper permanet super timentes ipsum. Sicut, inquit, protectio cœli permanet super terram, sic protectio Domini permanet super timentes eū. Alij sic intelligunt: Quanto ipsum cœlū est altius terra, tanto Dei misericordia fortior est, & maior miseria & indigentia timentiū ipsum Verùm magis apparet Prophetā hoc versu de Dei misericordia Deo asserere: Primum quod Deus eam firmauit super timentes eum, sicut alio loco dicit: Confirmata est super nos misericordia eius. &c Secundò, quia firmata est nō in parua mensura, sed in immensa: quod significat per altitudinem cœli a terra, sicut & alias id significat dum Dei misericordiam dicit eleuatam vsque ad cœlos & nubes. c

QVONIAM SPIRITVS PERTRANSIBIT.] Quidam spiritum hic accipiunt pro anima hominis, & relatiuum, illo, referūt ad hominem, nō ad florem. Et videri potest sic necessariò intelligendum, quia in fine versus dicitur: & nō cognoscet locum suum vbi de homine loqui videtur, nōn de flore, cui non competit cognitio. Magis tamen videtur spiritus de vento accipiendus, & relatiuum, illo, ad florem, propter similem locū qui est apud Isaiam cap 40. Omnis caro, fœnum: & omnis gloria eius quasi flos agri exsiccatū est fœnum, & cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo. Hic enim manifestè spiritus dicitur flauisse in flore. Hebręa autem non habent: & non cognoscet locum: sed & non cognoscet eum locus eius, quamuis & nostra lectio in eundem sensum bene accipitur, vt indicat paraphrasis d

---

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CIII.

Vir sanctus seipsum ad laudandum ex animo Deum excitat idq; non vt in præcedenti Psalmo, ex consideratione beneficiorum Dei singulariter sibi omnibusq; colentibus ipsum præstitorum, sed ex consideratione vniuersorum operum Dei, quæ in cælo, & in terra atque mari potentia sua, & sapientia Dei maxima condita esse, ac benignitate summa conseruari atque gubernari, canit pulchro ordine, accensusq; in his considerandis, diuinæ potentiæ, sapientiæ, & potissimùm bonitatis admiratione promittit se, quoad vixerit laudes Dei cantaturum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedic anima mea Domino: Domine Deus meus magnificatus es vehemēter.*

2 Confessionem & decorem induisti,

** amictus lumine sicut vestimento.*

3 Extendens cælum sicut pellem.

LAVDA anima mea Dominum. Ita enim fieri decet:* nam tu Domine Deus meus admodum magnus declaratus es per potentem rerum omnium creationem, & sapientissimam atque benignissimam earum gubernationem.

2 Tu te laude & pulchritudine ex omni parte circumdedisti, ornasti, & velut vestiuisti, dum per cuncta opera tua potentiam, sapientiam & bonitatem tuam declarans, ostendisti quàm sis in omnibus laudabilis, decorus & gloriosus. * Et primùm quidem id te gloriosum atque laudabilem prædicat, quòd lumine tanquam vestiméto te circundederis. Nam & lucem habitas inaccessibilem, nihil habens in te tenebrarum. Et in initio creationis ante omnia lucem tuo præcepto fecisti, qua tuam sedem ac domum, hoc est, cœlum ita perfudisti, vt ea luce quasi pallio ex omni parte amictus videaris.

3 Quomodo homo pellem aliquam tentorij aut cortinam in vnū conuolutam facili negotio latè expandit: ita & tu post creatam lucem facillimè

mè ipſum cœlum in maximam latitudinem extẽdiſti, vt eſſet quaſi tecto-
rium & operimentũ inferioris iſtius domus, quã homini omnibusq; ani- a
malibus ædificaſti.* Huius autem cœli ſic expanſi ſuperiorẽ partẽ texiſti
aquis, diuidẽs per extẽſum firmamentũ aquas ſupernas ab aquis infernis.

** qui tegis aquis ſuperiora eius.*

4 Qui ponis nubem aſcenſum tuum:

** qui ambulas ſuper pennas ventorum.*

4 Tu Domine nubibus ipſe inequitas, eisq́ue pro vehiculo quodã vte-
ris: his enim per vniuerſum orbem quaſi veheris, tuam potentiam morta-
libus oſtendens per mirabilia quæ ex eis deſignas. In his quoq; frequen-
ter te nobis peculiariter præſentem exhibuiſti, ex eis nobis loquens, aut
contra hoſtes noſtros pugnans, quemadmodum rex aliquis è curru ſuo.
* Iter facis vectus alatis celerrimisque ventis, hoc eſt, indicibili perni-
citate vbicunq; vis te mox præſentẽ exhibes, vt velociſſimis ventis ferri
videaris, per quos etiam frequẽter ſubitò excitatos, circumquaque tuam
potentiam horribiliter declaras, & ad terrẽdum homines quaſi aduolas.

5 † Qui facis angelos tuos, ſpiritus: & miniſtros tuos, ignem vrentem,*

5 Tu facis ipſos ventos tibi eſſe pro nuntiis & angelis, ita vt iram tuam
impiis denuntient, tuaque iuſſa ſtatim perficiãt, ſimilique modo ipſa ful-
gura flammantia facis tibi eſſe quaſi miniſtros, dum per ea quæcunq; vis
exequeris, per ventos enim atque fulgura inſignes ſæpe vltiones de im-
piis feciſti.† Tu Domine etiam feciſti vt hi quos pro nuntiis & miniſtris
tuis eſſes habiturus, eſſent creaturæ omnino ſpirituales, & lucidiſſimæ, ac
inſtar venti atq; ignis velociſſimi & efficaciſſimi, nobiliſſimos ſcilicet &
potẽtiſſimos tibi proſpiciens miniſtros, ſicut tuam decebat maieſtatem.

6 Qui fundaſti terram ſuper ſtabilitatem ſuam,
** non inclinabitur in ſeculum ſeculi.*

6 Tu terram firmiter collocaſti in ſua ſtabilitate, vt videatur quaſi ba- b
ſibus quibuſdam inniti, cùm pro baſi & ſuſtentaculo ſit ei ſola tua diſpo-
ſitio atque voluntas, qua mirabiliter etiam in ipſis fluidis aquis ita ſta-
bilita eſt,* vt non ſit mouenda loco ſuo vnquam.

*7 Abyſſus ſicut veſtimentum amictus eius. * ſuper montes ſtabunt aquæ.*

7 Aquarũ maxima profunditas ipſam in principio veluti veſtimentum
quoddam cooperuerant: * ſuper ipſos altiſſimos montes ſtabant aquæ.

*8 Ab increpatione tua fugient. * à voce tonitrui tui formidabunt.*

8 Mox autẽ propter imperium tuum, quo eas velut impedientes bonũ
terræ videbaris increpare, receſſerũt:* & propter iuſſum tuum, quod erat
quaſi ſonus tonitrui efficaciſſimum, celeriter fugerunt, velut timentes te.

9 Aſcendunt montes, & deſcendunt campi in locum quem fundaſti eis.

9 Atque ita ex ipſa aqua montes quaſi aſcẽderunt & cãpi quaſi deſcen-
derunt ad locum iſtum, quem eis ſtabiliter collocaſti, dum nimirũ aquis
deſidẽtibus, & in Oceanũ collectis, montes, & cãpi, vallesq; apparuerũt.

10 Terminum poſuiſti, quẽ nõ tranſgredientur: neque conuertentur operire terrã.*

10 Terminum ſtatuiſti aquis, quem tuo iuſſu parentes non tranſgre-
dientur neque ampliùs reuertentur ad operiendum terram vniuerſam,
quemadmodum in principio operuerunt.

11 Qui emittis fontes in conuallibus,
** inter medium montium pertranſibunt aquæ.*

11 Ne tamen ipſis tum hominibus, tum beſtiis aquarum ſit inopia ſine
quibus vita hæc ſubſiſtere nequit, ob id tu ex montium occultis venis iu-
giter emittis, & ſcaturire facis fontes in locis humilioribus: * atque ita
fit, vt ex fontibus collectæ aquæ inter montes indeſinenter fluant.

*12 Potabunt omnes beſtiæ agri, * expectabunt onagri in ſiti ſua.*

12 Bibũt ex eis omnis generis animalia, quæ in agris degunt: ipſi ſylue- c
ſtres aſini, vt ſunt animalia valde ſitibunda, & in arẽtibus locis habitan-
tia in ſiti ſua anhelabũt ad eiuſmodi aquas, vt ex eis ſitim ſuã reſtinguãt.

*13 Super ea volucres cœli habitabunt, * de medio petrarum dabunt voces.*

13 Iuxta iſta, nẽpe iuxta fontes & flumina, aues, quæ in aëre volitãt, ha-
bitant in arboribus iuxta aquas naſcentibus:* ex ipſis altiſſimis montiũ d
rupibus ſuauiter cantillant, vnaquæq; ſecundùm naturæ ſuæ conditionẽ.

*14 Rigans montes de ſuperioribus ſuis: * de fructu operum tuorum ſatiabitur terra.*

14 Cumq́ue fontium, fluminumq́ue aquis montes rigari nequeant, ne
prorſus ſterileſcant, humectat eos Deus è locis ſuis ſuperioribus, ex ipſis
nubibus pluuias demittens: * per hanc autem aquarum pluuialium irri-
gationem vniuerſæ terræ cum montibus communem ſaturãtur quæcun-
que degunt in terra, ex abundantia fructuum, qui opera tua proueniunt.

15 Producens fœnum iumentis, & herbam ſeruituti hominum:

15 Hac enim ratione germinare facis incultis locis gramen in vſum
brutorum animantium,* & herbam cultorum locorum ad hoc vt ſeruiat
vſui hominum.

*16 Vt educas panem de terra: * & vinum lætificet cor hominis.*

16 Vt ſcilicet ex herba prouenire facias homini cibum è terra:* & vi- e
num exhilaret cor hominis variis miſeriis obnoxij.

17 Vt exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis confirmet.*

17 Vtq́ue per oleum hilariores reddat vultus eius: * & panis cor ho-
minis, & cum corde omnes corporis vires confirmet.

18 Saturabuntur ligna campi, & cedri libani, quas plantauit, illic paſſeres nidificabunt.*

18 Earundem aquarum irrigatione etiam ipſæ arbores campi humana
opera deſtitutæ, humoris ſummam copiã imbibunt, quæ ad earum incre-
mentũ ſufficiat: & Cedri quæ in monte Libano copioſe proueniũt, quas f
non hominũ opera, ſed Dei ſolius cura plantauit, creſcere eas faciens ci-
tra hominũ culturam.* Has autem arbores nõ hominum tantùm vſibus
creauit, ſed & auium. In his enim paſſeres, reliquæq́ue aues nidulantur.

*19 Herodij domus, dux eſt eorum * montes excelſi Ceruis, petra refugium Erinacijs.*

19 Inter has autem aues, nidus Herodij ſiue Ardeæ principatũ obtinet
eo quod & amplior & altior ſit nidus eius quàm reliquarũ auium,* Quem-
admodum autem arbores auium manſioni deputatæ ſunt, ita & montes
excelſi diuina prouidentia ipſis Ceruis ordinati ſunt ad quos confugien- g
tes

tes à persequentibus se saluent: similiter latibul, petrarum ex Dei ordi-
natione sunt refugiũ ipsis Erinacijs:& similiter aliis animalibus sua sunt
loca in quibus seruentur, deputata. Adeò nullum est animal, quantumuis
vile & infimum, cui non prospexerit Deus. n vllus est locus, qui si non
hominibus, saltem aliquibus animalibus seruiat, vt sunt montes excelsi
ac rupes.

20 Fecit lunam in tẽpora.

** sol cognouit occasum suũ.*

20 Iam quanta est solis ac lunæ in his inferioribus vtilitas. Fecit enim
Deus lunam, vt sua mutatione certa tempora distingueret, & mensium
exordia indicaret suis nouiluniis. * Sol obseruat tempus occasus sui id-
que adeò determinatè & constanter, vt videatur intellectu præditus co-
gnoscere, quod sit tempus occasus quotidiani sibi à Deo præscriptum.

*21 Posuisti tenebras, & facta est nox: * in ipsa pertransibunt omnes bestiæ syluæ.*

21 Post solis occasum inducis tu Domine tenebras, & fit nox, quæ non
ad hoc tantùm vtilis est, vt diuturnis fessos laboribus somno reficiat, sed
& multis seruit animalibus ad vigilandum. * In ea enim liberè prodeunt
animalia, quæ per diem in syluis hominum causa latuerunt, tumque huc
& illuc ambulant.

*22 Catuli leonum rugientes vt rapiant: * & quærant à Deo escam sibi.*

22 De quorum numero maximè sunt catuli leonum, præ fame rugien-
tes, qui perambulant syluas vt rapiant sibi prædam: * & quærant pro se
aliquam escam à Deo, à cuius solius prouidentia omnibus animalibus
etiam ferocissimis cibus præparatur.

23 Ortus est sol, & congregati sunt, & in cubilibus suis collocabuntur.

23 Post hæc autem iterum oritur sol, & quæ per noctem sparsa erant
animalia, ad quærendum sibi victum colliguntur rursum, & in antris suis
collocantur vt in eis cubent per diem.

*24 Exibit homo ad opus suum * & ad operationem suam vsque ad vesperam.*

24 Illis autem cubantibus, cùm iam ab eis nullum homini est pericu-
lum, homines qui nocte quieuerunt, egrediuntur ad perficienda opera
sua:* & ad culturam agrorũ suorum (quod præcipuum & maximè natu-
rale eorum est opus) vsque ad vesperam. Itaque fit, vt homo cum bestiis
illis, quæ homini sunt formidabiles, per vices ipsa terra vtatur.

*25 Quàm magnificata sunt opera tua Domine: * omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possessione tua.*

25 Meritò itaque ex horum omnium consideratione exclamare licet, O
Domine, opera tua sunt à te valde magnifica facta, tu fecisti ea admodũ
magnifica haberi à nobis, dum in tanto numero, tali ordine atq; vtilitate
omnia cõdidisti: * nihil enim nõ summa sapiẽtia creasti, ipsaq; terra ple- h
na est diuitiis tuis, & rebus à te creatis, quarũ vt es author, ita & possessor.

*26 Hoc mare magnum & spatiosum manibus: * illic reptilia, quorum non est numerus.*

26 Nec minorem admirationem de se præbet ipsum mare, quàm ter-
ra. Ipsum enim mare magnum est & amplissimum spatiis, habens brachia
latissima, & sinus, * in quo sunt natatilia innumerabilia, non tantùm i
quoad indiuidua, sed etiam quoad eorum species.

*27 Animalia pusilla cum magnis, * illic naues pertransibunt.*

27 Pisces parui cum magnis ibi sunt, * & quod summè est admiran-
dum per ipsum naues pertranseũt, homines quaquauersum volunt trans-
ferentes, cum grandi tum miraculo, tum vtilitate.

28 Draco iste, quem formasti, ad illudendum ei.

28 Illic etiam sunt admirandæ magnitudinis cete, quæ tu creasti, vt se in
ipso voluerent atque reuoluerent quasi ludendo, vtque nimia sua forti-
tudine ita in ipso dominarentur, vt ridere audeant, & contemnere reli-
qua quæ degunt in mari, omnia: & merus eis sit lusus venari, & capere
animantes in eo quaslibet. Omnia autem hæc, quæ siue in terris, siue in
aquis viuunt, animalia innumera sicut à te creata sunt, ita non à seipsis
sed à te conseruantur.* Omnia enim à te expectant, vt des illis tempore
opportuno cibum naturæ cuiusque conuenientem.

** Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore.*

29 Dante te illis, colligent, aperiente te manum tuam omnia implebuntur bonitate.

29 Vbi tu illis suppeditaueris, colligent: * vbi velut aperta manu illis
largiter dederis, omnia saturabuntur tua benignitate.

*30 Auertente autem te faciem, turbabuntur, * auferes spiritum eorum, & deficiẽt, & in puluerem suum reuertentur.*

30 Si verò iratus faciem tuam auerteris ab eis, & cura tua destitueris ea
continuò turbabuntur, & in seipsis anxiabuntur,* quod si spiraculo illo
vitæ, quod insufflasti, & animis ipsorum spoliaueris ea, mox interibunt,
& in terram, vnde sumpta fuerant, resoluentur.

31 Emittes spiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terræ.

31 Rursum autem insufflabis spiritum tuum in eandem terram, & crea- k
buntur alia in locum eorum quæ interierant: sicq; per illa innouabis su-
perficiem terræ. Atque hæc quidem manifestè in generali illo terræ di-
luuio declarata sunt, cùm hominum peccatis offensus vniuersa penè ani-
mãtia perdidisti: ac mox nouis animalibus totum orbe impleuisti. Quo-
tidie quoq; hæc oculis omnium ingeruntur, dum per continuam anima-
lium corruptionem & generationem, mortuis parentibus orbem succe-
dentibus filiis renouas. At verò in nouissimo die cùm per ignem mundus
innouabitur, vt olim per aquam, istud, quantum ad homines attinet exi-
miè præstabis, cùm in deposita corpora & corrupta spiritũ tuum, animas
hominum (quæ magis propriè tuus dicuntur spiritus, quàm aliorum ani-
malium animæ eò quòd à te solo inspirentur, tuiq; spiritus expressiorem
gerant similitudinem) emittes, & qui mortui fuerunt homines & secun-
dùm corpus interierunt, rursus creabuntur, atque per nouos hos innoua-
bis

bis orbē terrę, & simul cū eis ipsa quoq; terra à pręsenti statu innouabitur.

32 Sit gloria Domini in seculum.

32 Sanè cum magnificam Dei maiestatem ex operibus eius modò perpendam, ex totis animæ visceribus opto, vt in perpetuum perduret gloria maiestatis eius, quæ in operibus eius relucet: vtque maiestas eius ex creaturis semper ab hominibus agnoscatur, & agnita colatur, quemadmodum certè futurum est: * nam Dominus in variis istis operibus suis semper se oblectabit, liberalissimo amore ea semper prosequens, & maxima sapientia atque bonitate ea gubernans, quemadmodum pater in filio se oblectās singulari eum fouet indulgentia, & artifex in opere quod diligit plùs operæ & curæ impendit.

** lætabitur Dominus in operibus suis.*

33 Qui respicit terram, & facit eam tremere.

33 Neque gloriam suam tantùm declarabit sua erga creaturas benignitate, sed & virtutis suæ maximæ ostensione terrifica. Ipse enim vbi terram vel semel aspexerit, solo ipsius nutu continuò mouebitur, & quasi formidans contremiscet: * & cùm vel leuiter montes tetigerit, mox ab ipsius igne incensi fumigabunt, quomodo olim factum est in monte Sinai, qui mox vt præsentiam suā in eo Deus testatus est, in modum fornacis terribiliter totus fumabat: quemadmodū etiā & frequēter fieri videmus, cum fulminibus attactos mox fumare facit. Adeo nihil est quātumuis firmum, aut magnis præditum viribus, quod non tā facilè ad nutū eius cōmoueatur, & concidat, quàm si quis solo suo aspectu aut attactu omnia vincere posset.

** qui tangit montes, & fumigant.*

*34 Cantabo Domino in vita mea, * psallam Deo meo quam diu sum.*

34 Propter hæc igitur omnia tam admiranda cantabo in honorem Domini per omnem vitam meam, * psalmis celebrabo eum quoad vixero.

*35 Iucundum sit ei eloquiū meum, * ego verò delectabor in Domino.*

35 Opto autem, vt sermo meus quo eum deprædicabo, sit ei gratus & acceptus: quòd si fiet, * ego certè delectabor in Domino, quòd illum mihi habeam propitium.

36 Deficiant peccatores à terra, & iniqui ita vt non sint.

36 Vt autem ego laudis diuinæ studiosus perpetuò Deum carminibus glorificare, & mea laudes illi acceptas esse desidero: ita quoque opto, vt peccatores & iniqui, qui Dei laudes negligunt, imò nomen Dei blasphemant, suaque vita, quòd in ipsis est, Dei gloriam obscurant, sic consumantur à terra, vt ampliùs in ea non sint: sed vbique omnia obtineant hi, qui Dei nomen verè sanctificent, quemadmodum & suo tempore fore nihil addubito. * Interim autem quamdiu adhuc in terra peccatores tolerantur, tu saltem anima mea (vt in principio dixi) totis viribus lauda Dominum, aliósque ad laudāndum eum, quantum in te est, adducere labora.

** benedic anima mea Domino.*

ANNOTATIONES.

a QVI TEGIS AQVIS.] Quæ nos legimus hoc versu & tribus sequētibus in secunda persona, Græca & Hebræa habēt in tertia persona. Vnde & Augustin legit, qui tegit aquis: &, Qui ponit nubem ascensum suum, &c. Aliquoties enim, in hoc Psal. est mutatio personæ, vt nunc ad Deum, nunc de Deo fiat sermo.

b QVI FACIS ANGELOS TVOS, &c.] Qui literalē sensum diligēter persequūtur, intelligūt hic significari Deū ventis & igne vti, tāquā ministris & nunciis. Qui sensus optimè cōuenit his quæ præcedūt de nubibus & pennis ventorū. Simili loquēdi figura vsus est posteà Psalmo 149 cū ait: Ignis, grādo, nix, glacies, spiritus procellarū q̄ faciūt verbū eius. Iuxta hūc intelligentiā accusatiui, spiritus, & ignē ventē, debent, præponi, in hūc modū: Tu facis ipsos vētos esse Angelos tuos, hoc est, ventis eis pro nūtiis: & ignē facis ministros tuos, hoc est, vteris eo pro executore tuæ volūtatis: quomodo ventorū ministerio Deus viam strauit Hebræis in mari rubro: igne Sodomitas cōsumpsit. Sed & Augustinus hoc ordine istū versum accipit, etsi in lōgè diuerso sensu priorē partē accipiat, nimirū de his q̄ propriè Dei Angeli sunt, versum explicās in hūc modū: Deus est, q̄ spiritus, hoc est, spirituales creaturas facit esse angelos, hoc est nūtios suos. Nomē enim spiritus, intelligit hic esse nomē naturę: nomē verò angeli, nomē officij nō naturę. At ex Græcis cōstat Septuaginta interpretes hūc versum diuerso ordine intellexisse, vt, scilicet accusatiui, angelos & ministros, præponi debeāt. Habēt enim Græca sic. ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Vbi articuli addūt ad accusatiuos, angelos & ministros, & non ad alios accusatiuos, exigunt hāc ordinationē: Qui facit ipsos angelos suos esse spiritus, & ipsos ministros suos, facit esse flāmā ignis. Angelos autē, qui sunt Dei ministri: dicit à Deo factos spiritū & ignē, siue vt eorū celeritatē, vim & efficaciā insinuaret: siue vt eorū naturā hoc pacto declararet, videlicet quòd à Deo facti essent immateriales & instar ignis lucidi, & charitate ardentes. Itaque sic hunc versum intelligūt Euthymius & Theodoretus: qui cū Græcis essent, facile aduerterunt hunc ordinē Græca requirere, quē non requirūt Hebræa, quæ priorē seorsum & ordinē magis postulant. Cùm ergo Diuus Paulus in epistola ad Hebræos 1. hunc locum citet secundum Septuaginta versionem, sicut & alia in eadem epistola, non mirū est, quòd in alio sensu hunc versum adducat, quàm quem Hebræa requirunt, nempe de angelis Dei propriè dictis. De his enim solis Græca intelligi possunt.

c EXPECTABVNT ONAGRI.] Græca modo habent: προσδέξονται, hoc est, suscipient onagri in sitim suam, quomodo & D. Augustini lectio habet. Verisimile tamen est Septuaginta vertisse, προσδοκήσουσι, atq; sic legisse nostrū interpretē, quia hoc verbū significat, expectare. Hebręum enim verbum שבר Sabar hic positum, si cum pūcto in sinistro cornu literæ Sin legatur, significat expectare & sperare. Quanquam iam legatur punctus in dextro: quo modo significat conterere & frangere. Vnde vertūt: Frangent onagri sitim suam.

d SVPER EA VOLVCRES COELI.] Græcis pro super ea, est ἐπ' αὐτὰ, quod est, super ea vel iuxta ea, & refertur relatiuum, ea, ad aquas, quę Græcis dicūtur in neutro genere ὕδατα. Vnde vertē dum erat, iuxta eas. Augustini lectio habet: Super illos & referendū putat ad mōtes, qui & ipsi neutro genere efferuntur Græcis. Cui sensui bene conuenit quod in sequenti versus parte dicitur: De medio petrarū dabūt voces: aut, vt rectiùs legitur singulariter, vocē sic enī habent, & Græca & Hebræa. & Aug. Pro, petrarū, aūt dictio Hebręa putatur magis significare ramos aut frōdes arborū. Vnde aliena est Euthymij interpretatio, qui intelligit aquas fōtiū, & fluminū de medio petrarū, inter quas fluunt, edere vocem, hoc est, strepitū.

e ET HERBAM SERVITVTI HOMINVM.] Quidā per seruitutē hominum, intelligūt significari iumēta, quę hominū seruituti sunt deputata, vt idē significetur secūda versus parte, q̄ prima. At Hebræa dictio magis postulat operationē, culturā, & vsum alicuius rei. Vnde magis cōuenit accipere hunc sensum: Herbā producit è terra in vsum hominū atque ad hoc vt seruiat hominibus, vt priore parte significetur cibus bestiarū, fœnū scilicet, hoc est gramen, (sic enim nomen fœni hic & alibi accipiēdū est.) Posteriore verò parte significetur cibus hominū, herba scilicet, quæ in in cultis locis nascitur, cuius species præcipua est seges. Græcis enim priore loco est χόρτον quod significat herbam, eam maximè quæ in in-

calijs nascitur locis. Secundo loco est, χλόης, quod significat herbam, quæ ex cultis percipitur locis, vt olus.

f HERODII DOMVS, DVX EST, &c.] Græca clarius pro, dux est eorum, ἡγεῖται αὐτῶν, hoc est, præcedit eas, præsidet eis. Qualis autem auis sit Herodius, non satis certum est. Suidas Ciconiam putat, aut auem Ciconiæ similem. Alij Ardeam intelligunt, quod huic loco benè conuenit. Siquidem ea gaudet nidificare in altis arboribus. Augustinus Fulicam legit, hoc est, mergum.

g REFVGIVM ERINACIIS.] Græcè est λαγωοῖς, quod significat magis lepores, sicut & Hebræa dictio significare creditur. D. Augustinus legit Ericius & leporibus, vtrumque coniungens.

h POSSESSIONE TVA.] Græca habent τῆς κτίσεώς σου, hoc est, creatione sua, hoc est, vt interpretatur Euthymius, his quæ à te creata sunt. & Augustinus legit creatura sua. At Hebræa dictio significat non creationem, sed possessionē. Vnde verisimile est Septuaginta potiùs vertisse, κτήσεως, quod possessionem significat.

i SPATIOSVM MANIBVS.] Græcis tantùm est εὐρύχωρος, hoc est, spatiosum. At manibus, additum est ex Hebræo, quæ habent latum manibus, vel locis, nam dictio, quæ illis manus significat, quandoque etiam pro loco ponitur.

k EMITTES SPIRITVM TVVM.] Emittes, legendum est, non emitte, cùm sit Græcis ἐξαποστελεῖς, sicque habent etiam nostri codices emendatiores, quemadmodum legit & Augustinus.

l DEFICIANT PECCATORES.] Quidam legunt per futurum indicatiui, deficient, quomodo & Hebræa habent: quanquam non sit nouum apud Hebræos, futurum indicatiui ponere pro optatiuo. Alij legunt, deficiāt, quod magis conuenit cum Græcia, vnde nostra lectio sumpta est, habent enim optatiuum ἐκλείποιεν.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CIIII.

Præsens Psalmus vsque ad versum 16. describitur 1. Paralip. 16. decantatus ex institutione Dauid coram arca Domini, cùm in montem Sion translata esset in tabernaculum à Dauide praparatum. Inuitat autem filios Israel ad laudandū Deum & narrādū eius in illos collata beneficia, & maximè, quòd promissam olim patribus terrā Chanaan eis possidendam tradiderit. Propter quod memorat varia Dei in populum illum beneficia, inchoans ab eo quòd fœdus iniit cum Abraham, Isaac, & Iacob, vsque ad id temporis, cùm eo educto magnis portentis ex Ægypto, & per desertā deducto, terram Chanaan tradidit in possessionem hæreditariam. In his autem omnibus oportet nos etiam simul agnoscere & illa beneficia, quæ per Christum omnibus fidelibus impensa sunt, qui quem fideles in spe introducti sunt in terram viuentium sub typo terræ Chanaan spiritualis semini Abrahæ promissam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Confitemini Domino, & inuocate nomen eius:* * *annūtiate inter gētes opera eius.*

LAVDATE Dominum ob percepta ab eo beneficia, & agnoscentes ex his ipsius in nos benignitatem, inuocate in omni necessitate opem eius: * deprædicate etiam inter exteras nationes admiranda opera eius quæ pro suorum salute operatus est, vt & ipsæ gentes hæc cognoscentes relictis idolis suis, vnà nobiscum Deum verum colant. *Psal. 24.*

2 *Cantate ei, & psallite ei.* * *narrate omnia mirabilia eius.*

2 Cantate & psallite in honorem eius, * psallendo autem enarrate illa tam varia, & admiratione digna facta, quæ in nobis designauit.

3 *Laudamini in nomine sancto eius:* * *lætetur cor quærentium dominum.*

3 Laudando gloriemini in nomine sancto eius, eò quod eius beneuolentiam tam insigniter experti sitis: lætentur ex corde, & solido gaudio, omnes qui placere student ei, & in quauis necessitate inuocant eum.

4 *Quærite Dominū, & cōfirmamini:* * *quærite faciem eius semper.*

4 Quærite Dominū, atque in perquirendo eū estote constantes & fortes: * quærite faciē eius semper, in omni tribulatione nō ad aliū quam ad ipsum cōfugientes, piisque studijs assiduè studentes illius fauorē vobis cōparare.

5 *Mementote mirabilium eius quæ fecit.* * *prodigia eius & iudicia oris eius.*

5 Vt autem & cantetis ei, & gloriemini in eo, & constanter illum quæratis, memores estote mirabilium operum eius quæ fecit pro nobis: * recordemini quam stupenda sunt quæ designauit, quamq; æqua sint omnia quæ locutus est vnquam, aut quæ suo decreto ac iussu vnquam exercuit.

6 *Semen Abraham serui eius:* * *filij Iacob electi eius.*

6 Vos, inquam, hæc facite, qui estis posteri Abrahæ, & cultores illius. * filij Iacob, & electi ab eo ex omnibus gentibus in populum sibi peculiarē, vt meritò tum ratione diuinæ in vos dignationis, tum ob paternam pietatem quam imitari vos decet, Deum peculiariter colere debeatis. a

7 *Ipse dominus Deus noster* * *in vniuersa terra iudicia eius.*

7 Nam ipse Dominus, est peculiariter Deus noster, * qui tamen per vniuersam terram iudicia exercet, imperium & iudicandi potestatem non in Iudæa tantùm, sed vbique obtinens. b

8 *Memor fuit in seculū testamenti sui:* * *verbi quod mandauit in mille generationes,*

8 Ecce autem vt ex multis pauca narrem, ob quæ à nobis celebrandus est & laudandus, Deus noster post datam modò nobis quietam in terra Chanaan habitationem, declarauit se memorem esse pacti, quod in æternum durare voluit: * & verbi quod statuit, vt in mille generationes, & vsque in consummationem seculi perstet.

9 *Quod disposuit ad Abraham:* * *& iuramenti sui ad Isaac.*

9 Memor, inquam, fuit eius verbi, quod primùm promisit ipsi Abrahæ, * & iuramenti sui, quo deinde astrinxit se ipsi Isaac.

10 *Et statuit illud Iacob in præceptū:* * *& Israel in testamentum æternum.*

10 Quod & ipsi Iacob firmiter statuit, vt esset quasi statutum & lex, qua seipsum obligauit: * & Israëli constituit illud vt esset ei in fœdus æternum, nunquam à se infringendum. c

11 *Dicēs: Tibi dabo terram Chanaan:* * *funiculum hæreditatis vestræ.*

11 Dicens singulis istorum trium patriarcharū: Tibi dabo terrā Chanaan, * vt sit tibi & semini tuo in portionem vestrā hæreditariā, quā velut funiculo distinctā a portione reliquarum gentiū, hæreditario iure possidebitis.

12 Hoc

12 Cùm eſſent numero breui,pauciſſimi & incolæ eius.

12 Hoc autem pacto cum eis inito, mox ſuam cœpit in eos declarare d
beneuolentiam. Cùm enim adhuc eſſet eorum familia in exiguo numero,imò pauciſſimi cùm eſſent, & ſimul etiam peregini in ea terra, quam in hæreditatem illis promiſerat.

13 Et pertranſierunt de gente in gentem:
** & de regno ad populum alterum.*

13 Cúmque adhuc nullam fixam habentes manſionem proficiſcerentur peregrinorum more,ex vna natione in aliam: & * ex vno regno ad populum alterius regni,morum ab altero longè diuerſorum.

*14 Non reliquit hominem nocere eis: * & corripuit pro eis reges.*

14 Cùm ſic,inquam,ſe haberent,& iniuriæ hominum paterent,cùm ob paucitatem, tum quòd peregini eſſent, non permiſit Dominus vllum hominem nocumentum aliquod eis inferre: * quin & reges corripuit verbo & facto, illorum cauſa.

15 Nolite tangere Chriſtos meos,
** & in Prophetis meis nolite malignari.*

15 Ne attigeritis,inquiẽs,Chriſtos meos, vt noceatis eis:* & in prophetis meis ne quicquã malignè agatis: Chriſti enim,hoc eſt,vncti, & prophetæ erãt Patriarchæ noſtri,eò ꝙ à Deo electi eſſent,& ſpiritu eius ſanctificati,futurarũ rerum vaticinia à Deo excipientes,aliiſq; renũciantes.

16 Et vocauit famem ſuper terram,
** & omne firmamentum panis contriuit.*

16 Iam & Dei noſtri beneuolentiam declaratam in nos per Patriarchã Ioſeph attendamus. Ecce enim Dominus famem magnam venire iuſſit ſuper terram Chanaan: * & omnem panẽ quo confirmatur & ſuſtentatur cor hominis, perdidit,& aſſumpſit per ſterilitatem ſeptem annorum.

17 Miſit ante eos virum,
** in ſeruum venundatus eſt Ioſeph.*

17 Verùm ne fames hæc patres noſtros opprimeret,multò antè miſerat ante eos in Ægyptum virum inſignem,* in ſeruum enim venundatus eſt Ioſeph à patribus noſtris,qui etſi de eo malum cogitauerint,Deus tamen illorum malum vertit in bonum,tum ipſius Ioſeph, tum eorum qui vendiderunt,in quorum gratiam hac ratione præmittebatur à Deo.

18 Humiliauerunt in compedibus pedes eius. ferrum pertrãſiit animam eius, donec veniret verbum eius.

18 Afflixerunt compedibus pedes eius: * ferreíque compedes cruciauerunt animam eius,vſquequo eueniret id quod de eo Deus decreuerat & ordinauerat.

19 Eloquium Domini inflammauit illum,
** miſit rex & ſoluit eum, princeps populorum & dimiſit eum.*

19 Tunc enim ſermo quem Dominus illi ſuggeſſit in interpretatione e
ſomniorum,ipſum ad loquendum accendit, & velut argentum igne examinatum probauit, & verè Dei ſpiritu præditum fuiſſe declarauit, cùm ſcilicet teſtimonium veracis interpretationis pincerna Pharaoni de eo f
redderet, * propter quod Rex miſit,& ſolui iuſſit eum è vinculis carceris: is, inquam, qui imperium habebat in plurimos populos, rationem habuit illius qui in carcerem coniectus fuerat, & liberum eum dimitti iuſſit,ſolutis,quibus detinebatur, vinculis ferreis.

20 Conſtituit eum Dominum domus ſuæ:
** & principem omnis poſſeſſionis ſuæ.*

20 Neque ſolùm eum liberauit è carcere,ſed ob ſapientiam eius maximam,etiam conſtituit illum Dominum regiæ domus ſuæ: neque domus tantùm Dominũ,* ſed etiam totius regni,& omniũ quæ poſſidebat ipſe.

21 Vt erudiret principes eius ſicut ſemetipſum:
** & ſenes eius prudentiam doceret.*

21 Vt ſua ſapientia, qua erat eruditus à Deo etiam erudiret principes: * & multò ſeniores ſe ipſe prudentiam doceret. Adeò in illo emicuit diuina quædam ſapientia, vt ab eo, quanquam ſeruo & peregrino, etiam principes ac ſenes ſuos ſapientiam diſcere vellet, cùm ſemper de inſigni ſapientia apud ſe nata, Ægyptij ſeſe iactarent.

22 Et intrauit Iſraël in Ægyptum:
** & Iacob accola fuit in terra Cham.*

22 Ioſeph itaque regnante, tempore famis intrauit pater noſter Iſraël in Ægyptum cum ſuis:* & Iacob peregrinus fuit in terra Cham,hoc eſt, Ægypto:ſic dicta quòd eam primus incoluerit Meſraim filius Cham,cuius & impietatem hic populus poſtea imitatus eſt.

23 Et auxit populum ſuũ vehementer:
** & firmauit eum ſuper inimicos eius.*

23 Et auxit ibi Dominus populũ ſuũ vehementer: * multitudine & viribus fortiorem fecit inimicis eius,qui ſeruitute dura premebant illum.

24 Conuertit cor eorum vt odirent populum eius,
** & dolum facerent in ſeruos eius.*

24 Quoniam autem inſigni miraculo populum ſuum ex Ægypto liberari,ſuámque in eum beneuolentiã rurſus teſtari voluit, nec id fieri poſſet,niſi populo antea afflicto,& ab Ægyptiis attrito,ob id immutari permiſit animos Ægyptiorum, vt odio perſequerentur populum ſuũ, quem eos fecerat priùs per Ioſeph diligere:& vt aduerſus ſeruos ſuos machinarentur dolos,quibus eos opprimerent callide. Immutauit autem animos dico non incitando ad odium, ſed affectum dilectionis, quem dederat, ſubtrahendo,& odij occaſiones apponendo, atque permittendo, vt in odium eorum commouerentur.

25 Miſit Moyſen ſeruum ſuum, Aaron quem elegit ipſum.

25 Itaque iam afflictis ſuccurrere volens, miſit Moyſen ſeruum ſuum, ipſum quoque Aaron fratrem eius,quem nihil tale cogitantem, aut ambientem ſuo beneplacito elegit ad perficiendum per ipſum cum fratre opus redemptionis populi ſui.

26 Poſuit in eis verba ſignorum ſuorum, & prodigiorum in terra Cham.

26 His itaque dedit præceptum & facultatem faciendi ſigna ſua, & ſtupenda opera in terra Cham.

27 Miſit tenebras & obſcurauit:
** & non exacerbauit ſermones ſuos.*

27 Immiſit per eos huic terræ tenebras,& obſcuritate maxima inuoluit omnia,* nec fecit ſermones ſuos eſſe incredibiles, quin potiùs perficiẽs quæcunque per Moyſen & Aaron loquebatur, fecit vt tum ab Iſraelitis, g
tum Ægyptiis vel inuitè crederentur veri eſſe ſermones eius.† Ipſis que-

28 Conuertit aquas eorum
in sanguinem:& occidit pi-
sces eorum.
29 Edidit terra eorum ra-
*nas. * in penetralibus re-*
gum ipsorum.
30 Dixit. & venit cyno-
*mya. * cinipbes in omnibus*
finibus eorum.
31 Posuit pluuias eorum
grandinem: ignem combu*
rentem in terra ipsorum.
32 Et percußit vineas eo-
rum, & ficulneas eorum,
** & contriuit lignum fi-*
nium eorum.
33 Dixit.& venit locusta
& bruchus,cuius non est nu-
merus.
34 Et comedit omne fœ-
num in terra eorum,
** & comedit omnem fru-*
ctum terræ eorum.
35 Et percußit omne pri-
mogenitum in terra eorum,
† primitias omnis laboris
eorum.
36 Et eduxit eos cum ar-
gento & auro.
** & non erat in tribubus*
eorum infirmus.
37 Lætata est Ægyptus in
profectione eorum:
** quia incubuit timor eo-*
rum super eos.
38 Expandit nubem in
profectionem eorum:
** & ignem vt luceret eis*
per noctem.
39 Petierunt & venit co-
*turnix: * & pane cæli sa-*
turauit eos.
40 Dirupit petram & flu-
xerunt aquæ:
** abierunt in sicco flumina.*
41 Quoniam memor fuit
verbi sancti sui,quod habuit
ad Abraham puerum suum.
42 Et eduxit populũ suum
in exultatione, & electos
suos in lætitia.
43 Et dedit illis regiones
gentium,
** & labores populorũ pos-*
sederunt.
44 Vt custodiant iustifi-
cationes eius.
** & legem eius exquirant.*

quę Moysi & Aaron fecit Deus sermones suos non esse ita acerbos &
molestos,vt iussis eius non obtemperarent, quamuis periculosum vide-
retur prouocare tantum regem,tamque grauia comminantem.
28 Mutauit aquas eorum in sanguinem,sicque pisces eorum occidit. 1.Plaga.
29 Ebulliuit terra ipsorum ranas in maxima multitudine: * idque ne-
dum in domibus plebeiorum, sed & in secretissimis quibúsque locis 2.Plaga.
principum eorum,quæ tamen tutissima ab omni malo esse solent. b
30 Iussit, & subitò prodiit omnis generis maxima muscarum copia: 4.Plaga.
* & similiter ad solum eius iussum in omnibus terminis regni illorum
extiterunt pediculi aut culices, hominum ac iumentorum corpora mo-
lestè cruciantes.
31 Immisit illis pro pluuiis grandinem in maxima multitudine: * & 3.Plaga.
cum grandine mistum ignem fulminum,omnia comburentem, misit in
terram ipsorum.
32 Et percussit per grandinem vineas eorum, & ficulneas eorum * & 7.Plaga.
contriuit quicquid fuit vsquam arborum in finibus illorum,
33 Iussit, & continuò extitit locustarum maxima copia, & bruchorum 8.Plaga.
innumerabilis multitudo.
34 Hæc vastauerunt quicquid residuum fuerat grandini,omne scilicet 10.Plaga.
gramen,& omne viride quod erat in terra eorum,& vorauerunt omnem
fructum,quem terra producere cœperat eis.
35 Nouissimè autem percussit in terra eorum tam in hominibus quàm
in pecoribus omne primogenitum,hoc est, primitias omnis laboriosissi-
mi partus eorum, † & prima quæque in animalibus, pro quibus acqui-
rendis & conseruandis homo laborat.
36 Et post hæc omnia ostẽsa,eduxit illinc suos,onustos argẽto & auro,
quod mutuò acceperant ab Ægyptiis,Deo ita iubente,vt haberent mer-
cedẽ ministerij sui,quod illis impẽderant, * cúmque in exitu tanta esset
Israëlitarum multitudo,nõ erat tamen Dei beneficio in omnibus tribu-
bus eorum aliquis infirmus,qui præ infirmitate ab itinere impediretur.
37 Tum autem & mirabili rerũ mutatione factum est,vt Ægyptij, qui
priùs nullis signis adduci potuerunt,vt populum dimitterent,iam etiam
exire compellerent, & lætarentur cùm abire inciperent, quanquam ab
eis spoliati essent: * quia irruerat super eos timor à Domino immissus,
quo sibi malè metuebant ab illis.
38 In ipsa autem profectione expãdit super eos nubem,vt ea tanquam
vmbraculo per diem protegerentur ab æstu: * columnam quoque ignis
extendit super eos,vt lumine suo pelleret tenebras per noctem.
39 Cùm autem iam in deserto existentes ciborum inopia laborarent,
mox vt postulauerũt,aduenit eis coturnicum,auium certè delicatissima-
rum,maxima vis: * & pane non in terra,sed contra naturam in aëre na-
to,ad saturitatem vsque impleuit eos Dominus,non satis habens famem
illorum leuare,nisi & optimis & delicatissimis cibos suos saturaret.
40 Et quemadmodum mirabiliter in fame ipsorum, cibum illis proui-
dit,ita & pro extinguenda siti eorum, dirupit petram arentem, & ex ea
mox effluxerunt aquæ in maxima copia: * & labebantur instar flumi-
num per loca arentia deserti.
41 Hæc autem omnia Deus tam benignè cum Israëlitis operatus est,
quoniam rationem habuit illius promissi sanctissimi, quod promiserat
Abrahæ seruo suo, quod omnino violari propter nimiam eius sanctita-
tem non potuit.
42 Propter quod eduxit ex Ægypto populum suum cum exultatione,
& cum gaudio electos suos.
43 Eisque ex Ægypto eductis,dedit regiones gentium multarum: * &
ea, in quibus populi laborauerunt, ipsi hæreditario iure possederunt,
agros,scilicet,quos illi coluerant,& vineas quas plantauerant,ac ciuita-
tes quas extruxerant.
44 Hæc verò cuncta Deus illis præstitit,vt custodirẽt Iustissima statuta
ipsius * legem ab eo latam toto corde exquirerent,summo studio anni-
tentes eam & discere & facere.Neque enim pro omnibus suis beneficiis
aliud Deus requirit,quam obedientiam & obseruantiam legum suarum.

ANNOTATIONES.

a SEMEN ABRAHAM, &c.] Dictiones serui & [illegible] non possunt accipi in genitiuo casu, vt referantur ad Abraham & Iacob: sed accipi debent, vt [illegible] nominatiui casus, plur[illegible] nume[illegible]. Græca enim habent [illegible]

b IN VNIVERSA TERRA, &c.] Præter sensum paraphrasis potest & sic intelligi: Iudicia eius, quibus pro nobis iudicauit contra hostes nostros, nota facta sunt per vniuersam terram: sicut alibi dicitur, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam.

c DICENS TIBI DABO.] Nõ debet ex his verbis intelligi quòd promissio, quæ his verbis continetur, sit

pactum

pactum cum Abraham initum, (non enim promissio est pactum sed in pacto includitur, & pacti signum est. Nã pactum est amicitia aut obligatio aliquorum inter se, sub certis conditionibus vtriusque parti. Pactum itaq; Dei cum Abraham & semine eius est, quòd ipse erit eorum Deus, & ipsi vicissim eius populus: atque hoc quidem pactum æternum est, quia reiecto carnali semine Abraham, in spirituali continuatur.

d CVM ESSENT NVMERO BREVI] Quidã hunc versum cum superiori cõnectunt in hunc sensum: Promisit eis Deus terram Chanaan, etiam tunc cum erant in exiguo numero, &c. verùm tamdurè cohærebũt versus illi, Non reliquit, &c. Proinde conuenit sic accipere, vt cum sequentibus versus illi duo coniungantur.

e FERRVM PERTRANSIIT, &c. Ita habent omnes libri, vt sit hîc similis locutio ei quæ est in Euangelio: Tuam ipsius animam pertransibit gladius, sicut annotauit D. August. Græca tamen non habent accusatiuum, animam, sed ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. hoc est, anima eius pertransiuit ferrum, hoc est, passa est ferrum. Et D. Hieronymus vertit: In ferrum venit anima eius, hoc est, ipsemet Ioseph.

f ELOQVIVM DOMINI, &c.] Quidam literam nostram simpliciter sic intelligunt: eloquium Domini accendit eum ad loquendum. Verùm Hebraica dictio, pro qua habemus, inflammauit, propriè significat per ignem examinare & probare, quod & dictio Græca, ἐπύρωσεν, hic posita significat, quamuis & ea significat, inflãmare & incendere. Proinde conuenit istud intelligere in sensu quem indicat paraphrasis. D. Aug. alios codices magis expressè ex Græco habere annotauit: Eloquium Domini igniuit eum.

g ET NON EXACERBAVERVNT] Latina hic à Græcis, & Græca ab Hebræis dissident. Hebræa enim habent: & non exacerbauerunt, vel, non fuerũt rebelles sermonibus eius: & tũc refertur verbum istud ad Moysen & Aaron, qui Dei præceptis obedierunt, quáuis eis grauia minaretur rex potentissimus. Græca verò habẽt ὅτι παρεπίκραναν, quoniã exacerbauerunt sermones eius: & tunc referri debent ad Ægyptios, qui increduli fuerunt sermonibus Dei, & ob hoc dicũtur sermones eius exacerbasse, sensu, vt notat Euthymius, improprio. In nostra autem lectione verbum ad Deum referẽdum est, & omnino apparet nostrum interpretem aliud apud Græcos legisse, nempe, καὶ οὐ παρεπίκραναν, &c.

h EDIDIT TERRA EORVM, &c.] Legendũ est, edidit, non, & dedit, vt docent Græca simul & Hebræa. Nam Hebræa dictio propriè significat, in multitudine magna proserpere: & Græcis est, ἐξῆρψεν, quod est, ebulliuit, vel potiùs repentes edidit.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CV.

Præsentem Psalmum ad populum captiuitatis Babylonicæ quidam referendum putant, eò quod in fine precando dicatur: Saluos fac nos Domine Deus noster, & cõgrega nos de nationibus, &c. Verùm cùm 1. Paralip. 16. primus versus & tres vltimi scribantur decantati coram arca Domini tum translata in montem Sion, patet satis & ad tempora Dauidis hunc Psalmum pertinere. Inuitat autem Propheta ad laudem diuinam, simulq; pro salute populi precatur: & ad laudem quidem Dei inuitat, non eadem qua in præcedenti Psalmo oratione: in eo enim, nulla facta mentione malorum, quæ filij Israël egerunt contra Dominũ, tantùm describuntur illa Dei beneficia, quibus secundùm promissa tribus patriarchis facta, à tempore Abrahæ vsque ad introductionem populi in terrã promissam, suam beneuolentiam erga semen Abrahæ semper Deus testatus fit, hic verò Dei benignitas & misericordia commemoratur, qua peccantes Israëlitas septies in deserto, ac multis vicibus in terra promissionis Deus prosecutus est, in gratiam eos suscipiendo & liberando. Atque huius quidem benignitatis Dei consideratione, præterquam quòd ad laudem eius hortatur, simul etiam precatur, vt pro solita sua misericordia nunc Deus populo suo placatus beneuolentiam exhibeat, & collectum rursus saluet. Nam & tempore Dauidis multos fuisse Israëlitas in varijs gentibus dispersos per oppressionem populi ante Dauidis tempora, dubium non est. Negãdum tamen non est, quin & ex persona populi captiuati in Babylone, precatio hoc Psalmo contenta accipi possit, quãdoquidem & in posterorum vsum Psalmos à se editos Prophetæ reliquerunt. Secundùm mysticum autem sensum, ea precatione, quam hic Psalmus comprehendit, intelligendus est Propheta precari Christi aduentum, per quem filij Dei, qui erant dispersi ex omnibus terminis terræ, congregandi erant in vnum ouile.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Cõfitemini Domino quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia eius.

LAVDATE Dominum, quia benignus est, nec vllo tempore finem accipiet misericordia illius. Psal. 105.

2 Quis loquetur potentias Domini? auditas faciet omnes laudes eius?

2 Neque solùm ob suam benignitatem laudandus est, sed & ob summam suam potẽtiam. Quis enim eloqui poterit illa admiranda diuinæ fortitudinis opera, quæ tum in creatione omnium rerum, tum pro suorum salute operatus est? quis est vel in hominibus, vel in angelis, qui commemorare valeat aliis omnes meritas laudes eius? nemo sane. Nam quis enarrabit inenarrabilia?

3 Beati qui custodiunt iudicium, & faciunt iustitiam omni tempore.

3 Sanè fœlices sunt illi, qui seruant æquitatem à Deo præscriptam, & secundùm eam faciunt omni tempore quæ iusta sunt. Hi enim & idonei sunt præcones laudum Dei, & immensæ illius ac sempiternæ benignitatis Dei maximè sunt participes.

*4 Memento nostri Domine in beneplacito populi tui: * visita nos in salutari tuo.*

4 Memor autem Domine tuæ benignitatis patribus nostris sæpius exhibitæ, & promissæ, te nunc precor, vt digneris te declarare memorem nostri in bonum, nempe secundùm gratuitam illam tuam beneuolẽtiam qua prosequi soles populum tuum, quamque ei promisisti: *visita nos salute tua sæpius patribus nostris præstita, & nobis promissa.

*5 Ad videndum in bonitate electorum tuorum, ad lætãdum in lætitia gentis tuæ, * vt lauderis cum hæreditate tua.*

5 Vt videre mihi liceat, & frui bono electis tuis præstito, vidensque, simul cum exultante populo tuo gaudeam, * atque præ nimio mentis gaudio lauderis à me simul cum populo tuo, quem in hæreditatem tibi delegisti.

6 Peccauimus cum patribus nostris, iniuste egimus, iniquitatem fecimus.

6 Fateor quidẽ Domine, peccauimus nos, sicut patres nostri inique multa gessimus, iniustitiam cõmisimus. Verum quemadmodũ tua benignitas patrum nostrorum malitiam vicit, vt promissa tua eis sæpius te offen-

dentibus nihilominus præstares, & ad eorum peccata remittenda facilis
esses, ita & modò nobiscum agas precamur.

*7 Patres nostri in Aegypto non intellexerunt mirabilia tua:*non fuerunt memores multitudine misericordia tua.*

7 Ecce autem, vt in memoriam reuocem quædam patrum nostrorũ pec-
cata:& contrà in illos tua beneficia & indulgentiam:patres nostri, qui in
Ægypto habitauerunt, non prudenter expenderunt illa stupenda, quę pro
eis in Ægypto designaueras ipse, * non diu fuerunt memores multimo-
dæ, quam toties experti fuerant, clementiæ tuæ.

8 Et irritauerunt ascẽdentes in mare, mare rubrum.

8 Nam etiam tunc cùm ex Ægypto ascenderent ad mare, mare, inquam,
rubrum, te ad iracundiam prouocauerunt, cùm diffisi de tua potentia &
benignitate (quæ tamen duo eis satis declarata erant in mirabilibus illis
in Ægyptos editis) insequentes se hostes nimis metuebãt, & contra Moy-
sen obmurmurabant.

*9 Et saluauit eos propter nomen suum, * vt notam faceret potentiam suam.*

9 Etsi autem hi ob suam incredulitatem Dei beneficio indigni essent,
Dominus tamen eos ab inimicis ipsorum saluauit, idque propter nomen
suum, *nempe vt in omnibus populis notam faceret fortitudinem suam,
& per hanc celebre redderet nomen suum.

10 Et increpuit mare rubrum, & exsiccatum est & deduxit eos in abysso sicut in deserto.

10 Itaque pro salute illorum Dominus quasi iratus mari rubro, quod
iter eorum impediret, iussit vt sese diuideret contra naturam, & cõtinuò
ad præceptum eius exaruit: * sicque deduxit eos Dominus per alueum
profundissimum in medio aquarũ maris, tam securè & tam facilè quàm
si fecissent iter per desertum siccissimum.

11 Et saluauit eos de manu odientium: & redemit eos de manu inimici.

11 Atque ad hunc modum liberauit eos de potestate eorũ qui odiebant
eos, *& redemit eos de violentia inimici Pharaonis, qui cum toto suo
exercitu eos insequebatur.

12 Et operuit aqua tribulantes eos, vnus ex eis non remansit.

12 Et cooperuerunt aquæ maris tribulatores eorum Ægyptios, vt ne
vnus quidem ex omnibus reliquus fuerit.

*13 Et crediderunt verbis eius, * & laudauerunt laudem eius.*

13 Et tunc quidẽ videntes se adeò mirificè saluatos, & extinctos Ægy-
ptios, crediderunt verbis Domini, quæ per Moysen eis loquebatur, pro-
mittens eis perpetuam protectionem:*& cantabant laudes illius.

*14 Citò defecerunt, obliti sunt operum eius, * non sustinuerunt consilium eius.*

14 Verùm citò recesserunt à sua in Deum fide & laude, mox postea dif- a
fidentes de Dei potentia & bonitate, declarauerunt se oblitos esse operũ
eius, in quibus ipsius omnipotentia & clementia adeò insigniter reluxit:
non expectauerunt exitum diuini consilij & voluntatis, sed impio suo
murmure illud præuenerũt: mox enim post triduum ab insigni illa de Æ-
gyptiis victoria propter aquarum amaritudinem contra Moysem in Ma- Exod.
ra obmurmurauerent, nec multo pòst ob ciborum inopiam: deinde etiã 15.
ob aquæ penuriam:& quotiescunque non omnia pro voto succedebant, Exod.
impatientes facti, murmure suo Deum tentauerunt. 16.

15 Et concupierunt concupiscentiam in deserto, & tentauerunt Deum in inaquoso.

15 Inter frequentes autem eorum obmurmurationes, quibus ob ciborũ Exod.
aut aquarum inopiã murmurauerunt, illa insignior & intolerabilior erat, 17.
quòd cum panem cœlestem Deus illis abundè suppeditaret, ipsi tamen Num.
hunc cibum fastidientes, exarserunt concupiscentia carnium in deserto: 11.
* & periculum facere conati sunt an verè potẽs esset Deus in solitudine.

*16 Et dedit eis petitionem ipsorum, * & misit saturitatem in animas ipsorum.*

16 Ipse autem Dominus etsi tentatus, tamẽ tribuit eis carnes quas pe-
tierant: *nec id quidem tenuiter, sed in tanta abundantia, vt satiaret
animas eorum, adeò vt exirent carnes per nares, & verterẽtur eis in nau- b
seam: ac deinde, Domino vindicante, etiam mors sequeretur, quę omnem
eis cibi appetentiam abstulit.

17 Et irritauerunt Moysen in castris, Aarõ sanctum Domini.

17 Rursum autem aliàs plerique eorum cum Core, Dathan, & Abyron
exacerbauerunt in castris Moysem, & Aaron consecratum Domino in Num.
sacerdotem. Contra hos enim à Domino præpositos surrexerunt, & se- 16.
ditionem excitauerunt ex inuidia: Core quidem cum suis contra Aaron,
propter sacerdotium, quod sibi vindicare optabant: Dathan autem, &
Abyron, contra Moysen ob principatum, quem sibi deberi, eò quòd ex
tribu Ruben primogeniti essent, contendebant.

*18 Aperta est terra, & deglutiuit Dathan: * & operuit super congregationem Abyron.*

18 Itaque in vltionem istorum, primùm quidem aperta est terra, & ab-
sorbuit Dathan viuum cum suis:& cooperuit eos qui conspirauerãt cum
Abyron contra Moysen.

19 Et exarsit ignis in synagoga eorum, flamma cõbussit peccatores.

19 Deinde in vindictam eorum, qui cum Core coniurauerant contra
Aaron, dum incensum suis thuribilis offerrent, ignis egressus à Domino
exarsit in cœtu illorum, flamma exussit peccatores: primùm ducentos
quinquaginta viros, ac deinde quatuordecim millia ac septingentos.

20 Et fecerunt vitulum in Horeb, & adorauerunt sculptile.

20 Quódque his, quæ dixi, grauius est, fecerunt sibi patres nostri vitu-
lum iuxta montem Horeb, & supplices se prostrauerunt ante statuam Exod.
quam ipsi conflauerant. 32.

21 Et mutauerunt gloriam suam in similitudinẽ vituli comedentis fœnum.

21 Et mutauerunt diuinam maiestatem, quæ gloria illorum fuerat, in
simulachrum vituli, animalis tã humilis vt fœno victitet. Deserto enim
Deo, qui decus erat eorum, loco eius assumpserunt colendum non vitu-

lum

lum.sed similitudinem vituli, animalis certè irrationalis, vt quod fœno vescatur,cùm ipsi tamen essent rationales.

22 Obliti sunt Deum qui saluauit eos, qui fecit magnalia in Ægypto, mirabilia in terra Cham, terribilia in mari rubro.

22 Obliti sunt Dei qui saluos fecerat eos,qui pro eorum salute primùm magna designauit in Ægypto, stupenda in terra Cham, deinde etiam in mari rubro admiratione dignissima,& ipsorũ hostibus terribilia. Huius tamen obliti salutem suam acceptam referebant simulacro vituli dicentes;Hi sunt dij tui Israël,qui te eduxerunt è terra Ægypti.

23 Et dixit vt disperderet eos, si nõ Moyses electus eius stetisset in confractione in conspectu eius.

23 Quare iratus Dominus cogitauerat illos funditus subuertere, nisi c
Moyses vir illi charissimus tanquam mediator stetisset coram eo, in ea, quæ illis imminebat plaga,quæ confringendi & perdendi erant.

24 Vt auerteret iram eius, ne disperderet eos, & pro nihilo habuerunt terrã desiderabilem.*

24 Nisi,inquam, Moyses se medium opposuisset inter Deũ & populũ, vt iram Dei à populo auerteret ne penitus eum disperderet. Iam & aliàs vide quanta eorum impietas.*Spreuerunt enim terram optatissimam eis promissam,optantes potiùs in solitudine mori, aut in Ægyptum redire, quàm terram à Domino promissam, fluentem lacte ac melle ingredi, & pro ea obeunda aliquod periculum aut laborem subire.

25 Non crediderunt verbo eius, & murmurauerunt in tabernaculis suis,nõ exaudierunt vocem Domini.*

25 Non crediderunt verbis eius,quibus promiserat se illam daturum eis. * atque ob hanc incredulitatem murmurauerunt in tentoriis suis, nec obedire voluerunt voci Domini loquentis ad eos per Moysen, Iosue, & Chaleb,ad ingressum eos adhortantes.

*26 Et eleuauit manum suã super eos, * vt prosterneret eos in deserto.*

26 Propter quod iratus Dominus, ad similitudinem eius qui grauiter d
quempiam percussurus,in altum manum eleuat, quo fortiùs feriat, grauem vltionem sua potentia eis inferre decreuerat, *ira nimirum, vt prosterneret eos in deserto.

27 Et deijceret semẽ eorum in nationibus, & disperderet eos in regionibus.*

27 Vt & posteros eorum corruere faceret inter impias gentes: * & dispergeret eos per regiones varias. Verùm per preces Moysis, decreta & debita vltio mitigata est,vt tantummodo hi qui obmurmurauerãt in desertó caderent per quadraginta annos: Semen autem eorum promissam terram ingrederetur,& possideret,nisi quòd & istud quoque postea, paternam impietatem imitans,in variis regionibus dispersum sit.

28 Et initiati sunt Beelphegor, & comederunt sacrificia mortuorum.*

28 His omnibus sceleribus & aliud pessimum addiderunt:consecrauerunt enim se,& addixerunt Beelphegor idolo Moabitarum:* & deficientes à Deo viuo,sacrificia oblata diis,in quibus nihil erat vitæ,comederũt in venerationem eorum.

*29 Et irritauerunt Deum in adinuẽtionibus suis, * & multiplicata est in eis ruina.*

29 Itaque his prauis suis studiis ad iram prouocauerunt Deum: * iratoque Deo eos vindicante,multi in eis corruerunt occisi. Num.
30 Phinees autem sacerdos zelo Dei accensus sese pro gloria Dei erexit 25.
ad vltionem transgressorum,transfodiens Zambri Israëlitam cũ muliere Madianitide,& hac ratione placauit iram Dei, * & cessauit à filiis Israël plaga,qua eos Deus concussit, occidens viginti quatuor millia hominũ.

30 Et stetit Phinees, & placauit, & cessauit quassatio.*

31 Et reputatum est ei in iustitiam,& in generatione & generationem vsque in sempiternum.

31 Et adeò quidem hoc opus Deo placuit,vt non solùm ad crudelitatem e
nõ ei imputaretur à Deo,sed etiam ad iustitiam:*ita vt propter hoc opus Deus ei & semini eius promitteret sacerdotium sempiternum, quod per omnes generationes semẽ eius obtineret, quãdiu legale sacerdotium vigeret:post quod succedens Messias,verus Phinees,propter zelum gloriæ Dei quo accenderetur, accepturus erat sacerdotium nunquã finiendum.

*32 Et irritauerunt eum ad aquas contradictionis: * & vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius.*

32 Insuper etiam prouocauerunt Deum ad irã in eo loco qui à cõtra- Num.
dictione & murmure dictus est,Aqua contradictionis: * & afflictus est à 20.
Deo etiam Moyses propter eos, eo quòd spiritum Dei impio suo mur- f
mure illi nimis exacerbauerint.

*33 Et distinxit in labijs suis, * non disperdiderunt gentes quas dixit Dominus illis.*

33 Vnde factum est,vt quemadmodum homo aliquis multum exacerbatus facilè etiam charissimo sibi amico ob leue aliquod delictũ irascitur, ita quoque & Dominus Moysi vnicè dilecto & fido seruo suo iratus ob diffidentiam eius dira locutus sit,distinctè & aperte affirmans, ipsum & Aaron non ingressuros terram promissam. Iam autem postquã etiam patres nostri ingressi essent terram eis promissam, nec tunc quidẽ à peccando destiterunt.* Non enim disperdiderunt omnes eas gentes de quibus Dominus dixerat,illis præcipiens eas deleri.

34 Et commixti sunt inter gentes,& didicerunt opera eorum: & seruierunt sculptilibus eorum, & factũ est illis in scandalum.*

34 Sed commisti sunt impiis illis gentibus & ex illorum consortio didicerunt opera eorum,ob quæ Deus eos auersabatur. * Coluerunt enim ad imitationem illarum gentium sculptilia earum: quæ res fuit eis frequenter causa offendiculi & ruinæ.

35 Et immolauerunt filios suos,& filias suas dæmonijs.

35 Eò quoq; dementiæ ex commistione harum gentium peruenerunt, vt filios suos & filias immolarent crudelissimis cacodæmonibus.

36 Et effuderũt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum & filiarum suarum quas sacrificauerũt sculptilibus Chanaan.

36 Et effunderent sanguinẽ innoxium, quodq; magis adhuc impiũ est, sanguinem charissimorum filiorum suorum & filiarum,quas sacrificauerunt sculptilibus terræ Chanaan,tribus modis impietatem committentes.

37 Et infecta est terra in

37 Itaq; terra illa,quam Deus sibi sanctificauerat,polluta est per effusio-

sanguinibus, & cõtaminata est in operibus eorũ: & fornicati sunt in adinuentionibus suis.
38 Et iratus est furore Dominus in populum suum,
** & abominatus est hereditatem suam.*
39 Et tradidit eos in manus gentium, & dominati sunt eorum qui oderũt eos.*
40 Et tribulauerũt eos inimici eorum, & humiliati sunt sub manibus eorũ, sæpe liberauit eos.
*41 Ipsi autem exacerbauerunt eum in consilio suo: * & humiliati sunt in iniquitatibus suis.*
42 Et vidit cùm tribularentur. & audiuit orationẽ eorum.
*43 Et memor fuit testamenti sui. * & pœnituit eum secundùm multitudinem misericordiæ suæ.*
*44 Et dedit eos in misericordias: * in conspectu omnium qui ceperant eos.*

nem innoxij sanguinis, & contaminata est per scelerata opera eorum: *Ipsi enim suis nouis studiis & factis fornicati sunt cum diis alienis, quibus adhæserunt contra fidem, quam soli debebant Domino.
38 Quare vehementer iratus est Dominus populo suo:* & abominatus est eum, quem in suam hæreditatem selegerat.
39 Et quoniam commodum Domini iugum & imperium abiecerant, meritò tradidit eos in potestatem gentium, & dominati sunt eis qui odiebant eos.
40 Et grauissimè afflixerunt eos inimici eorum, & subiecti sunt tyrannidi eorum. Ipse quidem pro sua benignitate eos sæpe liberauit ab hostibus eorum.
41 Verùm ipsi liberati ad ingenium redeuntes, perrexerunt eum irritare per sua consilia impia, quæ sequebantur: *quare & sæpius afflicti sunt propter scelera sua.
42 Cùm autem tribularentur, Dominus benigno vultu aspexit tribulationes eorum, & audiuit orationem eorum.
43 Rationẽ enim habuit pacti quod pepigerat cũ Abraham:* Ideoque pro inexhausta misericordia sua in morem pœnitẽtis se habuit erga eos, cõmutans vindictam in miseratioẽ, & recipiens se ab indignatione sua.
44 Ipse enim misertus est eorum: idque adeò apertè & manifestè, vt id perspicuè cognoscerent & viderent hi qui eos priùs captiuauerant, & in seruitutem redegerant.
45 Iuxta hanc itaq; tuam solitam misericordiam te Domine precamur, saluos fac nos, qui ob peccata nostra impiorũ potestati & dominio traditi sumus:* & collige nos ex variis illis nationibus, per quas dispersi sumus.
46 Vt collecti simul laudare possimus sanctissimum nomen tuum:* & inter laudandum te, exultemus de benignitate tua.
47 Ab æterno & vsque in æternum laudetur Dominus Deus Israël, & dicat omnis populus: Ita fiat, Ita omnino fiat.

45 Saluos nos fac Domine Deus noster: & congrega nos de nationibus.*
46 Vt confiteamur nomini sancto tuo: & gloriemur in laude tua.*
47 Benedictus Dominus Deus Israel a seculo vsque in seculum, fiat, fiat.

ANNOTATIONES.

a CITO DEFECERVNT,] Græca ἐτάχυναν, festinauerunt: sic & Hebræa. Putant autẽ hic quidam notari crimen commissum in Mara, vbi post tertium diem ab egressu è mari rubro murmurauerunt ob aquas amaras. Alij putant hic Prophetam incipere describere crimen illud, quod sequenti versu apertiùs exponitur. Paraphrasis autem generaliter hunc versum accipit, vt eo intelligatur comprehendi omnia peccata, quorum postea aliqua speciatim recensentur. Psal. 73.

b MISIT SATVRITATEM.] Hebræa habent, misit maciem vel tenuitatem, & intelligunt per maciẽ mortem eis immissam in vltionem sceleris. Vnde vt ad hunc sensum nostra litera accedat, oportet saturitatem, non in bonum accipere, de ea quæ a propitio Deo eis contigit: sed in malum, de ea qua iratus illis Dominus, fecit illis cibum versi in nauseam, eò quòd fastidio illis fuerit panis cœlestis: aut de ea quòd per mortẽ omnis eis cibi appetentia ablata est.

c SI NON MOYSES,&c.] Bene hic annotat D. Aug. non ita dictum esse Moysen stetisse in confractione, quasi vt frangeret iram Dei: sed in confractione, hoc est, in plaga qua erant illi feriendi: id enim Græca apertiùs significat, quæ habent ἐν τῇ θραύσει, hoc est, in quassatione & vulneratione.

d ET ELEVAVIT,&c.] Per eleuationem manuum Dei intelligunt quidam iuramentum Dei, quo iurauit in ira sua non ingressuros eos qui increduli fuerãt in terram promissam, de quo iuramento Num. 14. Nam mos iurantium est manus in cœlum leuare. Verùm quoniam in iuramento illo Dei non includebatur, quòd semen eorum deijceretur in nationibus, magis videtur amplectendus sensus paraphrasis, secundùm quem alibi dicitur: Leua manus tuas in superbias eorum,&c.

e ET REPVTATVM EST EI,&c.] Quidã hũc versum sic intelligunt: Per omnes generationes hoc factum imputatum ei ad iustitiam apud homines qui per omnes generationes ipsum Phinees laudant, tanquam iustum ob opus zeli ipsius. Verùm per illa verba in generatione,&c. magis apparet Prophetã alludere ad verba Domini, quibus promisit ipsi Phinees & semini eius sacerdotium sempiternum, dicens: Ecce do ei pacẽ fœderis, & erit ei & semini eius pactum sacerdotij sempiternum. Dicitur itaq; hoc opus reputatum ei apud Deũ ad iustitiam vsque in sempiternum, quia Deus pro eo opere promisit ei sacerdotium sempiternum. Nec huic promissioni obstat quod ad tempus modicum, sacerdotium summũ fuerit in familia Ithamar. Heli enim fuit ex domo Ithamar, Nam quamuis ad tempus ob causam aliquam fuerit in ea, ius tamen summi sacerdotij mãsit in familia Phinees. Vnde ad eam mox rediit, in Sadoch, scilicet, quem reiecto Abiathar, qui fuit ex filiis Heli, Salomon sacerdotem summum constituit, mansitq; in eius semine sacerdotium summum vsque ad Christum. Rursum non obstat quod sacerdotium illud legale non solùm a semine Phinees, sed etiam a toto populo Iudaico sublatum sit per Christum: nam quòd sacerdotiũ sempiternum illi promittebat, ad literam quidẽ significabatur sacerdotium in eius semine permansurum quãdiu duraret lex, in qua sacerdotium illud institutum erat, ita quòd collatione legis sempiternum dicebatur, secũdum spiritum verò significabatur sacerdotium eius in Christo perseueraturum, cuius Phinees suo zelo typum gessit. Num. 25. 3. Reg. 2.

f EXACERBAVERVNT,&c.] Prima pars versus sequentis. Et distinxit in labiis suis: non debet cum sequentibus coniungi, quemadmodum quidam faciunt, intelligentes iratum Deum promisisse & affirmasse, quòd non possent Israëlitæ vincere gentes quas promiserat Israëlitas superaturos. Nam illis verbis: non disperdiderunt,&c. describere vult Propheta aliud peccatum populi commissum in terra promissionis. Debet itaque cum præcedentibus ea pars coniungi, quemadmodum & in Hebræa coniungitur, & diuus Augustinus distinguit. Porrò relatiuum, eius, & verbum, distinxit, quidam ad Moysem referunt, vt sit sensus: quòd filij Israel exacerbauerint spiritum Moysis qui exacerbatus distinxit, hoc est, vt interpretatur Euthymius, flexiloquo & ambiguo sermone locutus est, dicens: Num ex petra hac aquam vobis educere poterimus? Verùm verbo illo διεστείλατο, pro quo hic legimus, distinxit, Septuaginta videntur vsi pro promittere, loqui & affirmare, vt alibi: Reddam tibi vota quæ distinxerunt labia mea. Proinde magis videtur referendum ad

Deum

Deum secundùm sensum paraphrasis.

g Et infecta est terra. Plerique libri habent: Et interfecta est terra, quod tamen non est putandum accidisse vitio scriptoris, quemadmodum annotat Augustinus, qui ostendit debere legi: interfecta, nam Græca habent: ἐφονοκτονήθη, quæ dictio manifestè significat, interfecta est. Hebræa tamen dictio manifestè significat infectam & pollutam esse, quemadmodum omnes vertunt, & Euthymius dictionem Græcam hic accipiendam dicit pro eo quod est, cæde infecta est. Proinde verisimile est Hieronymum, qui Psalterium se emendasse testatur, dictionem interfecta, mutasse in, infecta, quò lectio nostra magis Hebræis consentiret, & absurditas locutionis tolleretur. Isaiæ autem 24 capite, corruptè legitur: & interfecta est terra ab habitatoribus suis: cùm legendum sit: & infecta est, nam & in Hebræo eadē ponitur dictio quæ hoc loco. Et Septuaginta habent ἀνομήσε, terra iniquè egit, &c.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CVI.

Quoniam quæ Psalmus hic memorat tanquam res gestas aliquando, non videntur ex aliqua historia contigisse vsque ad tempora Dauidis, ob id quidam omnia istius Psalmi ad literam putant dicta prophetice de redemptione humani generis per Christum ventura, ita vt quæ hic dicuntur de errore, esurie, siti, carcere, & similibus metaphoricè accipiantur de spirituali errore & esurie, & sic de reliquis. Alij eadem motis ratione literam magis sequentes intelligunt hoc Psalmo generaliter describi, quomodo à varijs periculis & malis, quæ solent homines incidere, Deus sua bonitate clamantes ad se liberare, & omnia pro voluntate sua immutare soleat. Verùm sicut primæ expositioni obstat, quòd nimis aperte Propheta videatur loqui de temporali liberatione à malis corporalibus, sub qua solet prophetare, sed in mystico sensu, liberationem humani generis à malis spiritualibus: ita secundæ obstat, quòd secundùm eam frustra viderentur admoneri ad laudem Dei, redempti à Domino, & collecti à quatuor partibus mundi. Ex eo enim apparet, pericula hæc, de quibus hic fit mentio, ad eos spectare. Proinde ad literam apparet hunc Psalmum canere de ijs beneficijs temporalibus, quæ populo veteri tempore Dauidis collata erant, cùm iam ab omnibus hostibus liberatus, collectus esset in terra sua. Videtur enim hic Psalmus sic respondere Psalmo præcedenti, vt sicut ibi in fine petitur congregari populus Dei de nationibus in quibus dispersus fuerat per oppressionem tyrannorum ante Dauidis pacificum regnum, ita hic congregati ad Dei laudem inuitentur. Constat enim ex libro Iudicum Israelitas propter peccata sua frequenter traditos in manus diripientium, qui ceperunt eos, & vendiderunt hostibus habitātibus per gyrum, sub quibus mala quæ memorat hic Psalmus, passi sunt, liberati autem perfectè tempore Dauidis, qui omnes hostes in circuitu populo Israelitico subiecit. Hortatur itaque Propheta redemptos vndique & collectos à Domino laudare Deum propter bonitatē eius, tum quia tribulātes clamātes ad se liberauit à quatuor malis, scilicet vagationis in deserto, captiuitatis, ægritudinis, & fluctuosa nauigationis: tum quia post terræ sterilitatē, & populi oppreßionem, contulit terræ fertilitatem & populi multiplicationē, atque exaltationē. In his autē oportet intelligere principaliter admoneri laudis diuinæ fideles, qui per vnitatem fidei collecti in vnam Ecclesiam liberati sunt per Christum ab errore & siti spirituali, à captiuitate diabolica, ab infirmitate & tædio benefaciendi, & tempestate seculi, ecclesiam suis persecutionibus quasi quibusdam fluctibus concutiente. In qua etiam ecclesia mysticè adimpletur, quòd hic dicuntur flumina in desertum redigi à Deo: desertum verò in stagna aquarum, secundùm eum sensum in quo hæc eadem quasi ex hoc loco desumpta Isaias prædicit cap. 41. & 42. nempe quia reiectis Iudæis, prius steriles fructificare cœperint. Annotanda autem poesis elegantia, quam seruat Propheta in quatuor illis malis, à quibus clamantes ad Deum liberatos canit, hoc scilicet ordine, vt primùm describat tribulationem, secundò recursum ad Deū, tertiò beneficium diuinum, quartò autem gratiarum actionem exigat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Cōfitemini Domino quoniam bonus: * quoniam in seculum misericordia eius.*
2 Dicant qui redempti sunt à Domino: quos redemit de manu inimici, de regionibus congregauit eos.
3 A solis ortu & occasu, ab aquilone & mari.
*4 Errauerunt in solitudine in inaquoso. * viā ciuitatis habitaculi non inuenerunt.*
*5 Esurientes & sitientes: * anima eorum in ipsis defecit.*
*6 Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur. * & de necessitatibus eorum eripuit eos.*
*7 Et deduxit eos in viam rectam. * vt irent in ciuitatem habitationis.*
*8 Confiteātur Domino misericordiæ eius. * & mirabilia eius filijs hominum.*
9 Quia satiauit animam inanem, & animam esurientem satiauit bonis.

LAVDATE Dominum, tum quia benignus est: * tum quia nullo seculo finem accipiet misericordia eius. Psal. 106.

2 Fateantur istud, & publice deprædicent qui redempti sunt à Domino: * quos scilicet Dominus redemit à tyrannide & potestate opprimentium eos, quosque in vnum collegit è varijs regionibus, in quibus dispersi fuerant.

3 Ab Oriente & Occidente, ab Aquilone, & Austro vbi est mare Arabicum hoc est, à mundi plagis. a

4 Hi certè ab oppressione hostium dispersi vagabantur per loca deserta, aquis carentia: * nec inueniebant viam quæ duceret ad ciuitatem in qua tutè habitare possent.

5 Sic autem errantes in desertis locis & arentibus esuriebant: & sitiebant, * anima eorum præ inopia cibi potusque, præque mœrore nimio elanguit in ipsis, ac pene defecit.

6 Et clamauerunt ad Dominum cum sic affligerentur, * ipse verò ex angustijs eorum eripuit eos.

7 Itaque eos ab errore & vagatione liberans, eduxit in viam rectam, * vt irent in ciuitatem, quam securè inhabitare possent, hostibus enim eorum extinctis, & ob id occasione erroris & vagationis sublata, fecit vt ad inhabitandam ciuitatem securè pergere possent.

8 Quare congruum est, vt misericordiæ Domini, quas experti tales sunt, deprædicentur ab eis in honorem Domini: * & vt mirabilia opera eius narrentur ab eis filijs hominum. b

9 Eò quod satiauerit animas eorum siti laborantes, * & animas eorum famelicas impleuit bonis quibus indigebant.

10 Similiter eos qui sedebant in tenebris carceris, qui mortis quandam imaginem

*10 Sedentes in tenebris & vmbra mortis: * vinctos in mendicitate & ferro.*

*11 Quia exacerbauerunt eloquia Dei. * & conſilium altiſsimi irritauerunt.*

*12 Et humiliatum eſt in laboribus cor eorum: * infirmati ſunt, nec fuit qui adiuuaret.*

13 Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur: & de neceſsitatibus eorum liberauit eos.

*14 Et eduxit eos de tenebris & vmbra mortis, * & vincula eorum diſrupit.*

15 Confiteantur Domino miſericordiæ eius: & mirabilia eius filijs hominum.

16 Quia contriuit portas æreas, & vectes ferreos confregit.

*17 Suſcepit eos de via iniquitatis eorum: * propter iniuſtitias enim ſuas humiliati ſunt.*

*18 Omnem eſcam abominata eſt anima eorum: * & appropinquauerunt vſque ad portas mortis.*

*19 Et clamauerunt ad Dominum cùm tribularentur: * & de neceſsitatibus eorum liberauit eos.*

*20 Miſit verbum ſuum, & ſanauit eos: * & eripuit eos de interitionibus eorum.*

*21 Confiteantur Domino miſericordiæ eius, * & mirabilia eius filijs hominum.*

22 Et ſacrificent ſacrificium laudis, & annuntient opera eius in exultatione.

23 Qui deſcendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis multis.

*24 Ipſi viderũt opera Domini * & mirabilia eius in profundo.*

*25 Dixit & ſtetit ſpiritus procellæ: * & exaltati ſunt fluctus eius.*

*26 Aſcendunt vſq; ad cœlos, & deſcendunt vſque ad abyſſos, * anima eorum in malis tabeſcebat.*

*27 Turbati ſunt, & moti ſunt ſicut ebrius: * & omnis ſapientia eorum deuorata eſt.*

*28 Et clamauerunt ad Dominum cùm tribularentur: * & de neceſsitatibus eorum eduxit eos.*

imaginem præ ſe ferebant, * quique conſtricti fuerunt afflictione, fer-
reisque catenis & compedibus.
11 Propterea quod inobedientes fuiſſent præceptis Domini, * & con-
ſilia eius qui eſt ſuper omnia contempſiſſent, prouocantes & irritantes
Deum per ſuam inobedientiam.
12 Propter quod afflictum eſt moleſtis afflictionibus cor eorum, * vi-
ribus ſuis deſtituti ſunt, nec erat quiſquam qui eis aut vellet aut poſſet
ſuccurrere.
13 Hos cum clamarent ad Dominum, implorantes auxilium eius quan-
do ſic affligebantur, ipſe Dominus liberauit ex anguſtiis in quas redacti
erant.
14 Et eduxit eos è tenebris illis horridis carceris, quæ mortis imagi-
nem oſtentabant, * vincula, quibus vincti fuerant, diſrupit.
15 Prædicentur itaque ab eis in honorem Domini miſericordiæ eius:
* & mirabilia eius opera ab eis narrentur filiis hominum.
16 Eò quòd fregerit portas æreas, & vectes ferreos comminuerit, hoc
eſt, fortiſſima repagula, quibus ſine ſpe euaſionis in carcere incluſi deti-
nebantur, non ſolum abſtulerit, ſed etiam contriuerit, hoſtibus qui eos
ceperant deletis.
17 Atque in hunc modum, quaſi porrecta manu eos ſuſcepit in gra-
tiam ſuam è via iniquitatis eorum: * propter iniuſtitias etenim ſuas af-
fligebantur.
18 Rurſum autem & alio beneficio ſuam miſericordiam oſtendit re-
demptis ſuis inuocantibus ipſum. Omnem enim cibum reſpuebat anima
eorum præ nimia ægritudine animæ & corporis, * & iam proximè mor-
ti accedebant.
19 Et clamauerunt ad Dominum cùm ſic affligerentur: * & de angu-
ſtiis eorum mox liberauit eos.
20 Mandauit verbo, & per ſolum verbum ac imperiũ ſuũ ſanauit eos à
lãguoribus eorũ: † & eripuit eos de interitu mortis, qui imminebat illis.
21 Prædicentur itaque ab eis in honorem Domini miſericordiæ eius:
* & mirabilia eius opera narrentur ab eis filiis hominum.
22 Et offerant ſacrificium laudis, hoc eſt, ipſam laudem ſacrificium Deo
gratiſſimum pro gratiarum actione offerant, externiſq; etiam ſacrificiis
teſtentur animi ſui gratitudinem: * & cum exultatione apud alios com-
memorent palàm opera eius.
23 Iam verò non ſolùm qui in terra errantes, aut in carcere concluſi,
aut infirmitate quauis grauati Deum inuocauerunt, eius benignitatem &
mirabilia experti ſunt: ſed & hi qui ingredi ſolent mare, nauibus nego-
tiationem exercentes per aquas illas vaſtiſſimas.
24 Ipſi quoq; re ipſa experti ſunt qualia ſint opera Domini: * & quam
admiratione digna quæ fiunt ab ipſo in profundo maris.
25 Mox enim vt iuſſit, aſtitit ei; & ſurrexit ventus procelloſus: & per
eum exaltati ſunt fluctus illius maris vaſtiſſimi.
26 Qui fluctus nunc in maximam altitudinem eleuabantur, nunc pro-
fundiſſimè demittebantur: ſimulque per fluctus vectores cum nauibus
ſubleuati aſcendere in cœlum vſque videbantur, & iterum velut in bara-
thrum præcipitari: * propter quod animi eorum in his malis ſolueban-
tur, & defecerunt præ metu.
27 Turbati ſunt hac iactatione, & ad modum ebrij commoti ſunt, quia
ſcilicet nunc huc, nunc illuc iactati: atque in ſeipſis prę omnia turbatione
mẽtis ſuæ inopes, * & quantumuis alioqui variarũ rerũ periti & ſapiẽtes
fuerant, ibi tamen omnis ſapientia, omniſque ſenſus ac rationis vſus ab-
ſorptus & interceptus eſt ab illa maris iactatione & mentis turbatione.
28 Cùm itaque nulla eis in aliquo ſpes reliqua eſſet, clamauerunt ad
Dominum in afflictione ſua: * & de anguſtiis eorum mox liberauit eos.
29 Continuò enim ſuo præcepto ac nutu commutauit tempeſtatem
eius in ſerenitatem, & placidam ſpirationem, * ſicque ſedati ſunt ſtre-
pentes horridè fluctus illi maris.
30 Lætati ſunt itaque, eò quòd fluctus ſedati erant, * & deduxit eos
Dominus recta in eum portum, quem optauerant.
31 Quare etiam ab his miſericordiæ Domini prædicentur in honorem
eius: * & mirabilia eius opera ab eis narrentur filiis hominum.
32 Et laudibus extollant eum in ſequenti congregatione populi: * &
in conſeſſu ſenum laudent eum.

*29 Et ſtatuit procellam eius in auram: * & ſiluerunt fluctus eius. 30 Et lætati ſunt quia ſiluerunt: * & deduxit eos in portũ volũtatis eorum. 31 Confiteantur Domino miſericordiæ eius: * & mirabilia eius filijs hominum.*
*32 Et exaltent eum in eccleſia plebis: * & in cathedra ſeniorum laudent eum.*

33 Posuit flumina in desertum, & exitus aquarũ in sitim.*

33 Præter hæc etiam aliis modis declarauit Deus suam misericordiam. Nam redegit flumina nimia siccitate exsiccata in aridum desertum,* & d fluentia aquarum commutauit in siccitatem & sitientem terram, hoc est, fecit vt terra, quæ prius abundantia aquarum irrigabatur, & ob id fertilis erat, aquis destituta fieret quasi aridum desertum & sterile.

34 Terram fructiferam in salsuginem: & terram sine aqua in exitus aquarum.*

34 Terram fructiferam redegit in salinas, & sterile solum, idque propter malitiam eorum qui habitabant eam. * At mox ad clamorem afflictorum rursus terram desertã & sterilem & aridam conuertit in irrigua, aquarũq; riuulis irrigauit, & terram aquis destitutam fluentis aquarum donauit.

35 Et collocauit illic esuriẽtes: constituerunt ciuitatem habitationis.*

35 Et habitare fecit in ea colonos antè famelicos,* qui deinde in ea construxerunt sibi ciuitatem quam inhabitarent.

36 Et seminauerunt agros, & plãtauerunt vineas, & fecerunt fructũ natiuitatis.*

36 Et seminauerunt agros illos nouos, & plantauerunt vineas,* & agri atque vineæ eorum non solùm generauerunt & germinauerunt, sed etiam protulerunt fructum generationis & germinis sui, nec fuit eorum generatio & germen infrugiferum.

37 Et benedixit eis, & multiplicati sunt nimis, & iumenta eorum non minorauit.

37 Et Deus suo fauore illis aspirabat, eorúmque conatus fœcundabat, quare multiplicati sunt valde, in fructibus terræ diuites facti, & multa item prole fœcundi:* & effecit ne pecora eorum vel morbo, vel alia calamitate minuerentur.

38 Et pauci facti sunt, & vexati sunt à tribulatione malorum & dolore.

38 Rursum autem ob scelera eorum facti sunt pauci numero atque diuitiis, & afflicti sunt per tribulationem variarum calamitatum, & dolorem, quo affecti sunt præ calamitatibus eis quas venire permisit Deus super eos.

39 Effusa est contẽptio super principes: & errare fecit eos in inuio & nõ in via.*

39 Effudit despectionem super principes, faciens eos qui gloriosi priùs erant infames & sine authoritate, abstulitq; cor eorum & sapientiam:* ita vt errarent quasi per inuia loca, nihil recti apud se statuentes, aut agentes.

40 Et adiuuit pauperẽ de inopia, & posuit sicut oues familias.*

40 Contrà verò pauperem liberauit, & subleuauit de inopia & afflictione sua:* fecitque illi familias sicut greges ouium numerosas, † & multas familias ac tribus priùs dispersas tanquam oues sub aliquo pastore pascendas constituit.

41 Videbunt recti & lætabuntur, & omnis iniquitas oppilabit os suum.*

41 Videbunt hæc iusti, & diligenter obseruabunt, intelligentésque in huiusmodi mutationibus Dei iustitiam & bonitatem, lætabuntur. * Omnes autem scelerati qui Deo conniuente ad eorum scelera, dum prosperè agerent, lacessebant ore suo Deum & homines, Dei in impios seueram iustitiam & bonorum exaltationem aduertentes, obturabunt os suum.

42 Quis sapiẽs & custodiet hæc? & intelliget misericordias Domini.

42 Quisquis certè sapiens fuerit, is & diligenter obseruabit ista, & ex eis intelliget quàm multæ sint misericordiæ Domini, quas, vt prædictum est, suis impertit, intelligénsque istud, totum se illius bonitati committet, atque in omnibus hoc vnum studebit, vt ipsi sese approbet.

ANNOTATIONES.

a ERRAVERVNT, &c.] Secundùm lectionem quidem nostram necesse est omnino, vt quemadmodum dictum est in argumento, ad redemptos & congregatos à Domino pertinere intelligatur qui dicuntur errasse, in tenebris sedisse, & cibum præ ægritudine reiecisse. Verùm Hebræa sic accipi possunt, vt priùs intelligãtur vocari ad laudem Dei hi qui redempti sunt. Deinde specialiter hi qui errauerũt, qui ve captiui fuerũt, & sic de aliis. Possunt enim Hebræa sic accipi: Qui errauerãt in solitudine, &c. & liberauit eos Dominus, confiteantur misericordiã Domini. Similiter & sedentes in tenebris, vinctiq; ferro confiteantur Domino: & tertiò stulti, qui propter iniquitatẽ suã infirmitate percussi sunt, & à Deo liberati sunt, cõfiteantur, &c. vt suppositũ verbi, cõfiteantur, sit, qui errauerũt sedẽtes, & stulti. Nam participiũ, sedẽtes, quãuis apud nos sit accusatiui casus, verti tamen potuisset, sicut alij verterunt, in nominatiuo casu: nec habet aliud verbũ cum quo pendeat, quàm confiteantur: & pro eo quòd nos habemus, suscepit eos, Hebræi habent, stulti, &c.

b CONFITEANTVR, &c.] Græca habent: τὰ ἐλέη αὐτοῦ. Potest autem ἐλέη esse vel accusatiui casus, vel nominatiui. Itaque interpres accepit in nominatiuo casu, cùm debuisset potiùs in accusatiuo vertere, misericordias eius, tum quia impropriè verbum, confiteantur, accipitur passiuè pro narrari & prædicari sicut hîc nunc accipi deberet, tum quia Hebræa nomen misericordiæ, habent in singulari numero, vnde non potest esse apud Hebræos suppositum verbi pluralis numeri, confiteantur.

SEDENTES, &c.] Accusatiuos hos sedentes & vinctos, plerique connectunt cum verbo præcedenti, satiauit. Verùm ad illud verbum nõ esse referendos patet, tum quia impropria est locutio, vt dicãmus sedentes in tenebris, & vincti ferro, satiauit eum: quia ad literam non possunt eidem intelligi, qui prius dicuntur in errore suo esuriisse, sitisse, & satiati esse, & qui postea dicuntur sedisse in tenebris, vincti. Nõn enim eidem eodem tempore errauerunt & sederunt vincti. Proinde necesse videtur hos accusatiuos per hyperbaton coniungere cum verbo sequenti liberauit, cùm dicitur: & de necessitatibus eorum liberauit eos.

c POSVIT, &c.] Quidam intelligunt hîc significari Deum aliquãdo in desertis locis flumina producere, quemadmodum fecit in deserto, in quo quadraginta annis filij Israel errauerunt. Verùm hic sensus non conuenit versui sequenti, qui exigit vt in diuerso sensu accipiatur, nẽpe quòd flumina redegerit in desertum, irrigua loca aquis destituendo. Nõ enim dicitur: posuit flumina in deserto, sed in desertum. Neque proposito item Psalmi conuenire videtur, quòd aliqui intelligunt his versibus designari Deum pro sua voluntate nunc hæc loca fertilia ad sterilitatem redigere, quemadmodum fecit regioni Sodomorum, nunc alia loca sterilia aquarũ irrigatione fœcunda facere, sed potiùs videtur ad literam velle significare Deum qui offensus hominum peccatis sterilitatem terræ fertili induxerat, rursum reconciliatum fertilitatem adduxisse eidem terræ. Ex vltimo enim & primo Psalmi versu patet Prophetam ea tantùm velle hîc commemorare, in quibus Dei misericordia relucet. At verò secundùm priorẽ sensum magis his versibus significabitur Dei potentia, omnia pro voluntate sua immutantis. Pòrrò ante Dauidis tempora sterilitatem terræ promissionis fertilissimæ Deus propter peccata induxerat, quando, vt scribitur 1 cap. Ruth, in diebus vnius iudicis famem decẽ annorũ immisit tãtam, vt propter eã Elimelech, homo alioqui potẽs cogeretur cũ vxore & filiis, deserta terra, peregrinari in terra Moab, postquam famẽ rursum terræ suæ fertilitas

fertilitas reddita est. Notandum autem, versum illum: Posuit desertum, &c. ab Isaia cap. 41. ex hoc loco desumptum esse, & adductum de vocatione gentium. Vnde manifestè constat & hoc loco principaliter debere intelligi in mystico sensu de gentibus, Dei beneficio fœcunditate donatis per fidem in Christum, per quem fideles in principio nascentis Ecclesiæ mox multiplicati sunt, & deinde rursus ad exiguum numerum redacti per tyrannorum & hæreticorum expugnationem, sed rursus de inopia sua adiuti positis familiis multarum Ecclesiarum, sicut ouibus sub vno pastore Christo pascendis.

d ECCVSA, &c.] Omnes quidē penè Latini codices habent, contentio, verùm manifestū est scriptoris vitium, qui pro nomine, contemptio, quod vertit interpres, posuit scribendum, contentio, quod nomen, contemptio, parum illi vsitatum videretur. Hebræa enim dictio, בוז Buz, manifestè despectum significat, similiter & Græca ἐξουδένωσις. Et Augustinus contemptum legit, Hieronymus quoque in commentariis legit contemptionem, & interpretatur, Vt qui Dominum contēpserant, ipsi contēnerentur. Verus autem huius versus sensus petendus est ex cap. 12. Iob. è quo hunc versum Dauid indubiè mutuatus est, sicut & illud quod sequitur: Et omnis iniquitas oppilabit os suum: ex Iob capite 5. vbi Hieronymus vertit: Iniquitas autem contrahet os suum. Nam eodem modo quo hic versus hic ponitur in Hebræo, etiā eo capite Iob ponitur in Hebræo, vt nullius nec literæ, nec puncti sit mutatio. Nam quod hic legimus: Effusa est contemptio super principes: ibi vertit Hieronymus, Effundit despectionem super principes, & quod hic legimus: Et fecit eos errare in inuio, & nō in via: ibi post aliquot versus, vertit Hieronymus: Et decepit eos vt frustra incedant per inuium. Hebræa tamen eodem modo vtrobique se habent. Iam quis sit prioris partis sensus, patet ex his quæ ibi præcedunt: Baltheum regum dissoluit, ducit sacerdotes inglorios, & optimates supplantat, &c. Quis autem sit posterioris sensus, patet etiam ex eo quod præcedit: Qui immutat cor principum populi terræ, & ex eo quod sequitur: Palpabunt quasi in tenebris, &c. Videtur autem ad literam ex Iob hanc generalem sententiam assumptam esse vel contra Saulem, vel contra eos principes, qui populi Israelitici fuerūt hostes, quemadmodū & in mystico sensu intelligi debet de excæcatis & despectis principibus qui Ecclesiæ infesti fuerunt. Quod autem sequitur: Et adiuuit pauperem de inopia, per pauperem vel se notare vult regem, & in pastorem euectum à Deo, aut populum ab afflictione sua liberatum, & iam omnium instar multiplicatum.

Alleluya, Canticum Psalmi ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CVII

Psalmus iste compositus est ex fine Psalmi 56. & fine Psalmi 59. conuenitque in materia cum Psalmo 59. Nā quemadmodum eo Psalmo victoria contra Idumæos desideratur, ita & præsenti, qui tamen in hoc ab illo differt, quòd in illo memorata priùs populi deiectione, & diuina promissione de latitudine regni sui transit ad petendum victoriam contra Idumæos secundùm Dei promissum, hic autem primùm se ad laudem Dei paratum offerens, tum ad precandum eam victoriam secundùm Dei promissionem transit, eámque se obtēturum diuina virtute pollicetur, qua iam multos sibi hostes subiecerat, & regni sui ditionem latè propagauerat, ídque in typo regni Christi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Paratum cor meum Deus, paratum cor meum, cantabo & psallam in gloria mea. 2 Exurge gloria mea, exurge psalterium & cythara, * exurgam diluculo,*

PAratum est cor meum, ô Deus, ad laudandū te: paratū est, inquam, cor meum, vt assecutus quā expecto victoriam, cantē & psallam, idque ex tota anima quæ gloria est & decus. Psal. 107.
2 Dicam animæ meæ: ô anima mea, discusso corporis somno, teipsam ad laudem Dei alacriter excita: & quo laus sit plenior, vos quoque Psalteriū & cythara, reliquáque musica instrumenta in manus meas venite, & modulationē è vobis edite: * summo certè mane exurgam è lecto quietis meæ, vt ante etiam exortā diem, ante omnia mea negotia, tempore ad eam rem conuenientissimo, te laudem alacriter.

3 Confitebor tibi in populis Domine, & psallam tibi in nationibus.

3 Laudabo te, Domine in frequentia multorum populorum, * & in honorem tui hymnos cantabo coram variis gentibus.

4 Quia magna est super cælos misericordia tua: & vsq; ad nubes veritas tua.

4 Cantando autem deprædicabo quod misericordia tua tam magna sit & alta, vt cœlorum altitudinem superet: * & quod tua in præstandis promissis veritas vsque ad nubes ipsas pertingat. Vtraq; enim, hæc terrestria a & cœlestia omnia obtinet, atque in eis vbique respersa est. Vtraque adeò sublimis & excelsa est, vt à nemine comprehendi valeat:

*5 Exultare super cælos Deus, & super omnem terram gloria tua, * vt liberentur dilecti tui.*

5 Proinde precor tuæ potētiæ operatione te cœli Dominū ostendas, omnibusq; te altiorem declara, & fac vt appareat per vniuersam terrā maiestas tua: * hoc est, vt amici tui liberentur à malis suis, ab inimicis tuis.

6 Saluum fac dextera tua & exaudi me, Deus locutus est in sancto suo.

6 Tu quæso salutem adfer omnipotentia tua, & responde votis meis: sic enim per eos & in eis exaltaberis, & glorificaberis per vniuersam terram. Hanc autem salutem me obtenturum certò confido: * Nam Deus per suam sanctitatem, qua mentiri nequit, olim mihi promisit.

*7 Exultabo, & diuidam Sychimam * & conuallem tabernaculorum metibor.*

7 Quod gauisurus essem in amplitudine & gloria regni, quódque tāquā verus Dominus diuisurus essem pro meo arbitrio Sychimā, * & dimēsurus tanquam meam hæreditatem vallem Succoth, hoc est, tabernaculorum.

*8 Meus est Galaad & meus est Manasses, * & Ephraim susceptio† capitis mei.*

8 Atq; id quidē iam reipsa compleuit. Iam enim mea est terra Galaad & Manasse, terra scilicet quæ trās Iordanē Israelitico populo cōtigit: * iā populus Ephraim, vtpote tribus numerosior & fortior aliis, est præcipuū robur principatus mei, † & fortitudo qua in bello à capitis periculo defēdor.

9 Iuda rex meus,

9 Tribus Iuda est, in qua & primùm, & principaliter mihi regnum vsurpo, sicut & regia dignitas à Iacob patriarcha huic tribui promissa est, neq; tantū tribus Israel meum agnoscunt imperium, sed & externæ nationes.

** Moab lebes spei meæ,*

* Moabitæ enim sunt mihi quasi olla aliqua in quā sperē, hoc est, seruiliter

subiecti

10 In Idumæam extendam calceamentum meum,
** mihi alienigenæ amici facti ſunt.*

ſubiecti ſunt, ſicut lebes ad lauandum deputata, aut ſicut olla aliqua plena ex qua quantum libet accipere liceat,
10 Propter quod certò confido quòd & Idumęam perfectè ſubiiciam, *quemadmodum & Philiſthæi capitales priùs inimici noſtri iam amicitiam mecum inierunt, tributarij nobis facti ſunt.

*11 * Quis deducet me in ciuitatem munitam, * quis deducet me vſque Idumæam?*
*12 Nónne tu Deus qui repuliſti nos, * & non exibis. Deus in virtutibus noſtris.*
13 Da nobis auxilium de tribulatione,
** quia vana ſalus hominis.*
*14 In Deo faciemus virtutem, * & ipſe ad nihilū deducet inimicos noſtros.*

11 Verùm quis Deus deducet me in ciuitatem munitam Idumæorum, † quis, inquam, deducet me in Idumæam, eam mihi ſubiiciens?
12 Nónne tu Deus id ſolus mihi præſtare poteris, qui auxilio tuo & fauore, longo nos tempore deſtituiſti? * & non egrediebaris cum exercitibus noſtris ad prælium. Certè per te ſolum id aſſequi potero, propter cuius ſolam derelictionem hactenus inimicis noſtris inferiores fuimus.
13 Tu itaque ſer nobis auxilium ad pellendam hanc tribulationem, quam ab hoſtibus noſtris perpeſſi ſumus: * vana eſt enim ſalus, quæ expectatur ab homine.
14 Per Dei certè auxilium deſignabimus fortia: * & ipſe in nihilum redigetomnes inimicos noſtros, omnibusque ſuis viribus exutos diſperdet, vt contra nos nihil ampliùs valeant.

i

In finem Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CVIII.

Præſenti Pſalmo Propheta Dauid primùm quidem memorata peruerſitate & malitia ipſius Doëgi, alteruḿq; adulatorum Saulis, qui Saulem ſuis mendacijs contra ipſum incitabant, multis verbis dira eis imprecatur, tum & de miſeria ſua conquerens opem Dei implorat, in fine, more ſuo, vota laudis publicè nuncupans. Sub typo autem Doëg & aliorum aduerſariorum Dauidis, oportere intelligere Iudam proditorem Chriſti, omnesq; Iudæos Chriſtum perſequentes docet citatio Petri, Actuum primo cùm in Iuda implendum eſſe teſtatus eſt quod hic in ſeptimo verſu dicitur & epiſcopatum eius accipiat alter. Proinde in myſtico & præcipuo ſenſu præſens Pſalmus eſt oratio Chriſti cōtra impios ſuos hoſtes Iudæos, & ſingulariter contra Iudam proditorem ſuū, vt dira imprecationes, quas Pſalmus hic continet, generaliter quidē, contra totū populū accipiantur, ſingulariter cōtra Iudam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus laudem meam ne tacueris, * quia os peccatoris & os doloſi ſuper me apertum eſt.*
*2 Loquuti ſunt aduerſum me lingua doloſa: * & ſermonibus odij circundederūt me, & expugnauerunt me gratis.*
*3 Pro eo vt me diligerent detrahebant mihi * ego autem orabam.*
*4 Et poſuerunt aduerſum me mala pro bonis, * & odium pro dilectione mea.*
*5 Conſtitue ſuper eum peccatorem: * & diabolus ſtet à dextris eius.*
*6 Cùm iudicatur exeat condemnatus: * & oratio eius fiat in peccatum.*

I Deus, ne quæſo laudem meam, quàm obſcurare aduerſarij mei conantur, tu taceas: ſed manifeſtam fac omnibus laudem innocentiæ meæ: * quoniam os peccatoris, & os doloſi contra me apertum eſt, falſò me accuſans, & nomini meo detrahens. Pſal. 108.
2 Loquuti ſunt cōtra me lingua fraudulēta, dolos & inſidias cōtra me exquirētes: * & ſermonibus ex odio profectis omni ex parte aggreſſi ſunt me, ſine vllo merito oppugnauerunt me.
3 Imò pro dilectione, quam mihi pro acceptis à me beneficiis debuerant, detraxerunt mihi: ego autem nec ſic quidem prouocatus ſum, vt malum illis rependerem, ſed pro illis potiùs orabam.
4 Ipſi verò rependerunt mihi mala pro bonis: * & odium pro amore a meo in illo.
5 Proinde quandoquidem tam peruerſa, obſtinata, & nociua pietati eſt malitia eorum, fac eis quod iuſtos iudicio tuo te facturū nō dubito, præfice illi impium aliquem iudicem & dominum: * & calumniator improbus aſtet ſemper à dextris eius accuſans eum, & criminans apud crudelem tyrannum.
6 Cumque cauſa illius tractata fuerit in iudicio, non abeat illinc niſi impietatis cōdemnatus: * & precatio illius fuſa vel ad iudicē pro remiſſione, vel ad Deum pro liberatione, magis exaſperet tum iudicem, tum Deum, & augeat peccatum eius potiùs, quam remiſſionem aut liberationem impetret. Hæc autem Domine mala, duci aduerſariorum meorum, omnibusque qui cum eo apud iniquum iudicem me immeritū criminātur, eueniant, partim in iudicio humano, vt, ſcilicet, iniquus & ſeuerus iudex, atque infeſtus aduerſarius in cauſa ipſorū eis cōtingat: partim in tuo iudicio, vt iuſto iudicio tuo condēnati tradantur imperio tortoris tui, & ſatellitis dęmonis, atq; à Satana iugiter criminentur apud te & diuexētur.

*7 Fiant dies eius pauci. * & epiſcopatum eius accipiat alter:*
8 Fiant filij eius orphani & vxor eius vidua.
*9 Nutantes trāsferantur filij eius, & mendicent: * eijciantur de habitatio-*

7 Sint dies vitæ eius pauci: * illoque ſublato de medio, præfecturam eius accipiat alter.
8 Fiāt, per mortem eius immaturā, filij eius orphani, & vxor eius vidua.
9 Quin etiam vagando transferātur, de vno loco in alium filij eius & mendicent: * eiiciantur de domibus ſuis, quemadmodū me cogit exulem b è domo mea huc illucque vagari.
10 Id itaque vt fiat, fœnerator poſtquàm creſcentibus vſuris, cunctas

nibus suis.

improbi facultates obnoxia sibi fecerit omnisque dutus exactor scrutetur omnem substantiam eius ad vendicandum sibi: * diripiant extranei omnia quæ suo labore conquisiuerat ipse, vt de paternis bonis nihil sit, quod secum filij auferant.

*10 Scrutetur fænerator omnem substantiam eius, * & diripiãt alieni labores eius.*

*11 Non sit illi adiutor, * nec sit qui misereatur pupillis eius.*

11 Addatur & hoc calamitatibus eius & filiorum, vt nemo sit qui illi sic afflicto vllum humanitatis præstet officiũ,.* vel quem misereat liberorum eius, etsi pupillorum & mendicorum.

*12 Fiãt nati eius in interitũ: * in generatione vna deleatur nomen eius.*

12 Quin & filij eius simul cum eo ita pereant & extermineentur: & * vt ipsis sine prole descẽdentibus, nomẽ eius deleatur in generatione prima, quæ ipsum proximè sequitur.

13 In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu Domini:
** & peccatum matris eius non deleatur.*

13 Et quò nihil desit ad consummatam ipsius vltionem, reuocetur etiã c
apud Dominum in memoriam iniquitas progenitorum eius quos imitatus est,* & peccatum matris eius nõ sit in obliuione coram Domino, sed illius memor sit Domiminus ad vindicãdum etiam illud in ipso, hoc est, tã grauis de eo & semine eius vltio sumatur, vt non tantùm proprias eorum iniquitates Deus vlcisci videatur in eis, sed & maiorum, quibus peccantibus Deus ita pepercerat, vt non condigna eis supplicia inferret.

14 Fiant contra Dominum semper, & dispereat de terra memoria eorum:
** pro eo quòd non est recordatus facere misericordiam.*

14 Semper peccata maiorum suorum sint velut ob oculos posita corã Domino, ita, vt nũquã desinat maiorum peccata in impiis filiis punire: sic fiat vt pereat apud homines honorifica & celebris memoria eorum: Hæc autem omnia dira ei & semini eius, ita vt iustum est, imprecor.* Propterea quòd ne semel quidem in mentem venerit illi pietatis erga afflictum proximum exercendæ.

15 Et persecutus est hominẽ inopem & mendicũ, & compunctum corde mortificare:

15 Quin potiùs (quod extremę crudelitatis est) hominem afflictum omnique humano auxilio destitutum, & contritum spiritu persecutus est, vt occideret illum non solùm non præstans ei debitam misericordiam, sed etiam satanicam & inhumanam in eum exercens impietatem.

16 Et dilexit maledictionẽ, & veniet ei.
** & noluit benedictionem:*
** & elongabitur ab eo.*

16 Dilexit maledictionem, tum quia ad maledicendum & detrahendũ semper fuerit paratus, tũ quia impiis suis studiis vsus est sibi accersere & quærere execrationem Dei & hominum, quæ impia studia necessario sequitur, propter quod & continget ei maledictio quam dilexit:* & benedictio, quam aliis præstare noluit, quamque visus est nolle cõsequi à Deo (dum ea sectatus est, ob quæ, etiam ipso non ignorante, homines Deus execratur) ipsa, inquam, benedictio procul recedet ab eo.

17 Et induit maledictionem sicut vestimẽtũ, & intrauit sicut aqua in interiora eius, & sicut oleũ in ossibus eius.

17 Induit sibi ex omni parte maledictionem sicut vestimẽtum:* & pe- b
netrauit sicut aqua, quam quis bibit, in interiora eius, imò sicut oleum in ossa eius, hoc est, maledictio totũ ipsum intus & foris possedit in intimis cordis sui penetralibus, nihil aliud cogitans quàm maledicere & nocere aliis & in lingua sua semper se contra innocentem armans maledicentia sua.

18 Fiat ei sicut vestimentũ quo operitur: & sicut zona qua semper præcingitur.

18 Proinde sit illi maledictio diuina, sicut vestimentũ quo operitur vndique:* & sicut zona qua sese ex omni parte præcingere solet, hoc est, maledictio & vltio diuina totum eum semper inuoluat, semperque vndique constringat.

19 Hoc opus eorum qui detrahũt mihi apud Dominũ: & qui loquuntur mala aduersus animam meam.

19 Hæc sit merces eorum à Domino qui detrahunt mihi: * & qui loquuntur mala in perniciem vitæ meæ.

20 Et tu Domine, Domine fac mecum propter nomen tuum: quia suauis est misericordia tua.*

20 Mecum autem Domine tu age benignè, idque maximè propter clementiam tuam quæ de te prædicatur. * est enim admodum benigna in omnes, atque ob nimiam benignitatem suauis misericordia tua.

21 Libera me, quia egenus & pauper ego sum,
** & cor meum conturbatum est intra me.*

21 Proinde secundùm eam libera me à malis, indigeo enim misericordia tua, ad miserendum miseris semper facili, nam afflictus & humano præsidio destitutus sum ego: * & præ nimia calamitate desolatione cor meum in meipso turbatum est.

22 Sicut vmbra cum declinat ablatus sum, & excussus sum sicut locusta.*

22 Sicut inanis & fugax vmbra cum ad occasum vergit, & tenebris noctis fit propinquior, ita & ego velociter à malis me præuenientibus penè sublatus sum, morti sepulchroque proximus:* atque in modum locustarum ego vbique depulsus sum ab inimicis meis coactus vagari de loco ad locum, quemadmodum locusta saltat nunc huc nunc illuc, nullam certam habens sedem.

23 Genua mea infirmata sunt à ieiunio & caro mea immutata est propter oleũ.*

23 In his autem meis malis ita in præcibus, addito etiam perpetuo ieiunio, fui sedulus, vt genua mea debilitata sunt, & vacillent præ ieiunio † & e
caro mea à suo vigore immutata sit propter deficientem eius pinguedinẽ & propter neglectum & intermissum vsum vnguentorum: quæ sicut & alias delicias corpori meo subtraxi, propter orationis studium.

*24 Et ego factus sum opprobrium illis, * viderunt me & mouerunt capita sua.*

24 Et cùm hac ratione charus illis esse meito deberem, contrà ob hoc factus sum illis opprobrio * cum viderunt me humiliatum & afflictum, in decisionis signum mouerunt super me capita sua.

25 Adiuua me, Domine

25 Tu itaque suppetias fer mihi Domine Deus meus quem vnice colo,

atque

Deus meus:° saluum me fac secundùm misericordiā tuā.
26 Et sciant quia manus tua hæc:° & tu Dominus fecisti eam.
27 Maledicent illi & benedices: qui insurgunt in me confundantur: seruus autē tuus lætabitur.*
28 Induantur qui detrahunt mihi pudore.° & operiantur sicut diploide confusione sua.
29 Confitebor Domino nimis in ore meo, & in medio multorū laudabo eum.*
31 Quia astitit à dextris pauperis, vt saluam faceret à persequentibus animam meam.*

atque à quo totus pendeo. ° Salutem adfer mihi pro inexhausta misericordia tua.
26 Et fac insigni victoriis tuæ in me declaratione, vt hostes mei intelligant, quòd hæc ipsa salus mea, quam à te expecto, tua potentia mihi contigerit:* & quòd tu Domine eam rem mihi præstiteris, sicque aduertentes tuum in me fauorem, pudefiant.
27 Illi quidem pro libito maledicant mihi, omnia imprecētur & intētent. Verùm tu contrà benedicas mihi, commutans eorum execrationes in benedictiones:* fac vt qui oppugnant me, pudefiant sua spe destituti, ego verò seruus tuus læter in te, ope tua liberatus.
28 Qui detrahunt mihi, contegantur vndique ignominia velut veste * & induantur toti tanquam pallio infamia qua digni sunt.
29 Id vbi factum fuerit, celebrabo Dominum ore meo:* & inter multos laudabo eum.
30 Eò quòd mihi pauperi præsens adfuerit, quasi à dextris astans° : vt defenderet & saluaret animam meam ab his qui eam perdere studiosè conabantur.

ANNOTATIONES.

a PRO SUUT ME DILIGERENT.] Græca habent ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με, quod etiam verti potest pro eo quod ego dilexi, scilicet eos, quem sensum magis sic Hebræa exigunt.

b EPISCOPATUM, &c.] Dictio episcopatus, non solùm significat ea se eam dignitatem quæ cōpetit summis sacerdotibus, inter quot vnus fuit & Iudas proditor, sed generaliter significat præfecturā, vnde & illud nomen competit Doëg Idumæo, quem historia testatur fuisse principē pastorum Saulis. Nā apud Athenienses ciuitatibus præfecti, episcopi dicebantur, sicut & apud Lacedæmonios ἁρμοσταί, ab ἁρμόζω, constituo, cōpono, q morum essent cōpositores, & legum cōstitores. Et Cicero in 7. epistolarū ad Atticum episcopi nomine vtitur: Vult, inquit, me Pōpeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat episcopum, ad quem delectus & negotij summa referatur. Proinde à Græcis primitiua Ecclesia nomē episcopi mutuata est, vt eo vocarentur præfecti ecclesiarum, quos simili mutuatione Dionysius in Eccles. Hierarch. harmostas etiam vocat, sicut etiā ecclesia Latina nomen Pontifex, eisdem imposuit, mutuatum a Romanorum sacerdotibus Apostoli enim ex gētibus maximè fundaturi Ecclesiam Christi, nouo sacerdotio noua etiam imposuere vocabula, non amplius veteres nomine sacerdotis aut summi sacerdotis, quo Iudæi & gentes suos vocabant, sed vocāres eos episcopos seu presbyteros, quo intelligeretur differētia à sacerdote veteri.

c IN MEMORIAM, &c.] Vt intelligatur quomodo Deus puniat peccata patrum in filiis, & concordentur Scripturæ id asserentes cum aliis scripturis, quę asserūt Deum reddere vnicuique iuxta opera sua, & quod anima quę peccauerit, ipsa morietur, vt dicitur Ezec. 18 & Hieremię 31. ante omnia id pro certo habendum Deum iustum neminem punire ob culpam alienam, sed tantùm ob propriam. Verùm quoniam peccata parentum quādoque in præsenti non vindicat, in filiis (qui Dei longanimitate non adducuntur ad resipiscentiam, sed potiùs ea abutentes paternam nō cessant imitari impietatem) dicitur peccata parentum vindicare, quando tam graui vltione peccata filiorum punit, vt nō solùm propria, sed & parentum, quæ multa hic permisit, vindicare ab hominibus iudicetur, & reuera vindicet, eò quòd filij parentum peccata fecerint sua, per imitationē. Proinde quod dicitur Exodi 20. & alibi, Deus visitare peccata parentū in filios in tertiam & quartam generationem: non pugnat enim eo quod Ezech. 18. dicitur anima quę peccauerit ipsa morietur, & filius non portabit iniquitatem patris. Neque enim Exodi 20. dicitur Deus visitare peccata parentum in filiis innocentibus, nā additur, his qui oderunt me. Ezechiel verò ostendere vult toto capite neminem puniri à Deo ni[?] nocentem, & filium innocentem non pu[...]dum propter peccatum parentis impij: cuius cōtrariū populus vulgò sibi persuaserat. Quod si quis obij[...]iat de filio Dauidis nato ex adulterio, qui morte affectus est propter peccatum parentis, & de paruulis qui in generali aliqua plaga cum impiis pereunt, quemadmodum contigit paruulis qui cum Sodomitis perierunt: dicēdū est primò aliud esse Deum punire patrem in filiis, aliud punire filios innocentes propter patres. Illud enim frequenter facit, & quidem iustè, quatenus filij sunt aliquid ipsius patris, imò & clariora eius pignora. Alterum verò propria locutione nunquam facit, nam etsi aliquando filiis innocētibus, si modò quisquam innocens dicēdus est, Deus mala aliqua, defectus calamitates, imò & mortem propter peccata patrū inferat, non tamen illos punire, sed potius patres dicēdus est. Nam punire filios dicendus est, nisi quibus offensus est: mala autem quæ filiis innocentibus propter patres immittit, in punitionem quidem patrum illis infert, in bonum verò filiorum qui puniuntur. Infantibus enim baptizatis dubium non est quin in bonum cedat, si cita morte hinc auferantur. Nō baptizatis autē bene actum putandū, si pueri occidantur simul cum iniquis parentibus, ne malorum parētum vestigia secuti, in grauiorem incidant pœnam. Secundò notandū & illud quod Ezec. 17 & Hieremiæ 31 non dicitur, quòd pro omni tempore filius non portat iniquitatem patris, sed indicare videtur hoc referendum esse ad tempora Messiæ. Nā Ezechiel sic habet: Viuo ego dicit Dominus: Si erit vltra parabola hæc vobis in prouerbium, quasi dicat: hactenus quidem sic dicere licuit: Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt. Verùm tēpus veniet, quo id nequaquā vltra verè dicetur, & Hieremias apertius: In diebus, inquit, illis (loquitur autem manifestè de diebus Messiæ) non dicent vltrà, Patres comederunt, &c. Sed vnusquisq; in iniquitate sua morietur. In diebus enim Messiæ mors non reputatur, nisi sola mors æterna quæ filio innocenti propter peccata patris non infertur. Vt intelligamus autem de hac morte principaliter Prophetas loqui, dictum est. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur.

d ET INDUIT, &c.] Quidam hunc versum intelligunt vt vltionem diuinam etiam imprecetur Propheta, & verba præteriti tēporis per futura, aut per imperatiuū modū exponantur, & idē hoc versu significari accipitur, quod sequēti. Verùm rectiùs cum Campensi accipitur, vt seruetur tēporis ratio, & idem hoc versu significari intelligatur quod prius cùm dixit, Dilexit maledictionem, & noluit benedictionē. Sequentia item versu hoc quod priùs dixit, veniet ei. & elongabitur ab eo.

e HOC, &c.] Opus secundùm Hebraicam phrasim hic accipi debet pro mercede, quemadmodum & Leuitici 19. Non morabitur opus mercenarij tui apud te vsque mane, Isaiæ 4. Ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Rursum Isaiæ 62.

f CARO, &c.] Apud Hebræos dictio quę illi. oleū significat, etiam pinguedinem aliquando significat. Vnde hanc partem quidam sic accipiunt: Caro mea immutata est propter deficientem pinguedinem eius per ieiuniū.

ET SCIANT, &c.] Pronomina, hęc & eam, Hebraico more debent hic accipi substantiuè, pro, hoc & illud, hoc est, hanc meam salutem quam à te expecto. Videtur autem idem dicere quod alibi. Fac mecum signum in bonum, vt videant qui oderunt me, &c.

Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CIX.

Conſtat non ſolùm ex verbis Chriſti Matthæi 22.& interpretatione Apoſtolorũ Petri 2.& Pauli 1.Corint.15. & ad Hebræos varijs capitibus,verùm etiam ex antiquorum Rabinorum ſcriptis hunc Pſalmum intelligendum eſſe de Chriſto eóque ſolo,quod etiam Scribæ ac Phariſæi in lege docti negare non potuerunt. Quamuis enim pleraque hic de Chriſto dicantur,prout præfiguratus fuit per Dauidem,qui in Sion cõſtituens ſibi regiam ſedem, illinc regni ſui pomœria dilatare cœpit,ſubijciens ſibi & ſuperans cunctas gentes finitimas,idq; in typo Chriſti : de Dauide tamen Pſalmus exponi non poteſt,nec de quouis alio puro homine quòd in eum non quadret ſedere à dextris Dei,naſci ex vtero ante luciferum,eſſeq; ſacerdotem in æternũ. Itaque Dauid prophetico ſpiritu canit hoc Pſalmo, primùm quidem de regno Chriſti quod per reſurrectionem & aſcenſionem accepit in dextera Patris,quódque in Sion incipiens inde vſque ad fines orbis in fideles peruenit per Euangelicam prædicationem. Deinde verò de Chriſti ſacerdotio perpetuo, ac poſtremùm de perfecta hoſtium eius , hoc eſt,impiorum omnium & proſtratione & ſubiectione ſub pedibus eius futura in nouiſſimo generalis iudicij die.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dixit Dominus Domino meo:
** ſede à dextris meis.*

DEvs pater cœleſtis dixit Domino meo Meſſiæ,deuicta mor *Pſal.109.*
te,aſcendẽti in cœlum,* ſede modò mihi à dextris, mecúm- a
que nunc quietè in æquali poteſtate regna ſuper omnia.

2 Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

2 Vſque dum in nouiſſimo die omnes inimicos tuos ita ti b
bi ſubiecero perfectè, vt ſint quaſi ſcabellum pedũ tuorum:ſic , inquam,
Domino meo Deus pater ſedere iuſſit , hoc eſt , æterno ſuo conſilio ſta-
tuit,atque ſuo tempore ſedere facit:eius enim dicere,facere eſt.

3 Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion:
** dominare in medio inimicorum tuorum:*

3 Neque tamen interim inefficax certè,ô Meſſia, regia tua poteſtas,ſed
quomodo regia mea ſede in Sion conſtituta, inde regnum meum dilata-
tũ eſt ad finitimas gentes:ita etiam ex ipſa Sion & Ieruſalem,& ex popu-
lo Iudaico,in quo primùm per fidem regnare incipies,Dominus Deus re
giã tuam poteſtatem immittet vſque ad omnes fines terræ, idque per Spi
ritum ſuũ ſanctũ,perque euangelicam prædicatiõnẽ diffuſam in vniuer
ſam terrã.Itaque velint nolint,dominaris in medio hoſtium tuorum , tũ c
quia quãuis nunquam,quocũque etiam loco, defuturi ſint qui regno tuo
repugnabunt,nunquam tamen omni ſua virtute illud impedire valebũt,
nec aliquid tuis inferre,quod non illis in bonum cedat, tum quia pro ar
bitrio tuo de hoſtibus illis tuis etiam ante iudicij diem ſtatues & facies

4 Tecum principium in die virtutis tuæ † in ſplendoribus ſanctorum:
** † ex vtero ante luciferum genui te.*

4 Quamuis enim in die humilitatis & afflictionis tuæ indutus eris for- d
mam ſerui,tamen rerum omnium ſumma & principatus ſuper omnia te
cum erit in die roboris tui & regni, cùm iã ſublatus eris in magn[illegible] &
ſpendidis illis tuis ſanctuariis cœleſtibus,quę vera ſunt Sancta-ſanctorũ
† cumque magnifica & eximia illa ſpiritus tui ſanctiſſima dona mũd[illegible]
diſtribues:nec mirum quidem hunc principatũ tibi adfore , quand[illegible] qui-
dem ad te Deus pater dixit:*antequàm luciferũ aut ſolem, aliáq[illegible] e
turam facerem, ego te genui mihi conſubſtantialẽ , è ſecreto [illegible] itat
meæ,ac propria mea ſubſtantia , quaſi ex vtero.† Ante luciferum cr[illegible]
omnémq; naturam,ego te mea virtute , ſine virili cooperatione , è ſ[illegible] lo
virginis vtero,hominẽ generare decreui, iáq; tunc in mea prædeſtinatio
ne genui,primogenitũ te & caput omnium filiorum meorum cõſtituẽs.

5 Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum.
** Tu es ſacerdos in æternum ſecundùm ordinem Melchiſedec.*

5 Præter dignitatem autem regiam Dominus etiam iurauit tibi , atque
immutabili voluntate ſtatuit,quare nunquam pœnitentis more illud [illegible]
tractabit:iurauit,inquam,dicens:* Tu es ſacerdos in perpetuum,non ſe-
cundùm ordinem Aaron,ſed ſecundùm ordinem & ritum Melchiſedec.
Quomodo enim Melchiſedec(quod interpretatur rex iuſtitiæ) rex Salẽ,
hoc eſt,rex pacis,ita regnum adminiſtrabat in Salem,quæ Ieruſalẽ poſtea
dicta eſt,vt ſimul & ſacerdotio fungeretur,eóq; tali, in quo ipſe nemini,
nec aliquis ipſi ſucceſſiſſe legitur,ita & tu Meſſia , verus iuſtitiæ & pacis
rex,ſimul cum regno quod in ſuperna Ieruſalem obtinebis, etiam ſacer-
dotium conſequẽris non temporale, quale Aaron:ſed perpetuum , quod
nec quiſquam ante te obtinuit,nec poſt te quiſquã accepturus eſt, vnica
corporis tui oblatione in perpetuum conſummaturus , ſanctificaturus,
& iugi in cœlis interpellatione patrem hominibus cõciliaturus. Et quo-
modo typus ille Melchiſedec Abrahæ è cæde hoſtium reuertenti obtulit
panem & vinum Deo prius oblata,feſſumque recreauit,& benedixit, [illegible]
gno illo patriarchæ Abraham longè maior : ita & tu verus Melchiſedec.
Abrahæ,omnibuſque fidelibus,quorum ille pater eſt,benedices , æterna
eos vita donans , corporis ac ſanguinis tui ſacrificio,ſub panis , viniqúe
ſpeciebus paſces,recreabis & confirmabis.

6 Tandem

... à dextris tuis ... in die iræ suæ reges.

6 Tandem autem cùm consummatio seculi aduenerit, & iam post tẽ-
pus istud gratiæ & clemẽtiæ adfuerit dies vltionis Domini, tum ipse Do
minus astans tibi à dextris & pro te pugnaturus, conteret potentissimos
quósq; reges, qui regno tuo sese submittere noluerunt, & proinde multò
magis & cæteros omnes hostes tuos.

7 Iudicabit in nationibus, implebit ruinas,
** conquassabit capita in terra multorum.*

8 Iudicium in gentibus exercebit, sumens supplicium de eis qui rebel-
lauerunt tibi, multiplicabit ruinas, multos destruens, & ruere faciens
* comminuet atque confringet potestatem eorum, qui principatum ob- f
tinuerunt super terram multorum populorum, séque in terra extulerũt,
quos quasi confractis eorum capitibus perfectè perdet, omniq́ue poten-
tia rebellandi exutos, tanquam scabellum pedibus tuis subiiciet, quem-
admodũ promisit, & in inimicis meis in typũ hostiũ tuorũ iam præstitit.

8 De torrente in via bibet

8 Tam perfecta autem erit tunc hostium Messiæ nostri strages, quàm si g
quis victor tanta cæde hostium suorum sanguinem effunderet, vt in tor-
rentis modum fluens potum in via præberet, victorumq́ue desiderium a-
bundè satiaret. Ita enim perfecta erit Messiæ nostri de hostibus suis victo

**propterea exaltabit caput.*

ria, vt ad vnum omnibus deletis, satiandus sit cõdigna eorũ vltione: *pro
pter quod attollet caput suũ, superior factus impiis omnib⁹ hostibus suis.

ANNOTATIONES.

a DIXIT DOMINVS.] Variis modis Iudæi conantur hunc Psalmum nobis eripere, vt de Messia ostendant nõ esse intelligendum. Nam, vt testatur Tertullianus quinto libro contra Marcionem quidam de Ezechia hunc putant accipiendum. Hieronymus autem super Matthæi caput 22. dicit Iudæos hunc Psalmũ intelligere dictum de Abrahã in persona Eliezer serui eius. Alij intelligunt quidem dictum de Dauide, sed in persona populi, qui Dauidem Dominum suum appellarit. Sunt & qui intelligunt Dauidem ipsum hic dominũ suum vocare Saulem, & quod dicitur: Dixit Dominus domino meo, sic exponunt, dominus dixit ad me propter dominum meum Saulem, qui me persequitur. Verùm his omnibus obstat præter alia quod hic dicitur: Tu es sacerdos, &c. quod nemini prætetquam Messiæ competere potest. Notandum autem, quod pro dictionibus, dominus & domino, non sit apud Hebræos eadem dictio: Nam pro, Dominus, Hebræis est nomen tetragrammaton יהוה, quod quamuis existentem propriè significet, vertitur tamen per nomen, Dominus, eò quòd pro nomine illo ineffabili legatur nomen adonai. Pro dictione autem, Domino, ponitur nomẽ אדן Adõ, quod propriè Dominum significat, quo nomine semper Christum Paulus appellat, & conuenienter hic Christum nomine Domini nominat, eò quòd de regno eius & dominio hic agat. Dominum autem suum Dauid vocat non solùm secundùm diuinitatem, sed etiam secundùm humanitatem, sicut secundum eã noster Dominus est & caput Ecclesiæ. Nec obstat quod Christus in Euãgelio colligit Messiam Deum esse, ex eo quòd Dauid eũ Dominum suum vocat. Nam Messias quatenus homo, nõ est dominus Dauid, nisi quia homo ille simul etiam Deus est. Respexisse ad hũc Psalmum videtur Ecclesiasticus, cùm capite vltimo dicit: Inuocaui dominum patrem domini mei, dominum suum vocans Messiam, filium domini Dei.

b DONEC, &c.] Donec, non debet hîc accipi, vt excludat sessionem ad dexteram, postquam aduenerit certũ illud tempus præscriptum, sed vt tãtùm iudicet euẽtũ rei huius certo tempore futurum, quod satis aperit Paulus ad Heb 10. dum dicit: Sedet ad dexteram Dei, de cætero expectans donec ponantur, &c.

c DOMINARE, &c.] Quidam intelligunt Christum dominari in medio inimicorum suorum, quia, scilicet, qui priùs inimici erant sibi, per euãgelij prædicationem subiecit. Verùm, vt patet ex secũdo huius Psalmi versu, inimici Christi hic non dicuntur, nisi qui obstinatè pergunt Christo repugnare. Nam qui ad tempus solum sunt inimici, non ponentur scabellum pedum Christi. Proinde paraphrasis indicat alio sensu, quomodo Christus dupliciter dominetur in medio hostium suorũ, nẽpe, quia quantumuis ex omni parte regnum eius oppugnent, nequaquam tamen illud extinguere valeant, quod regis huius fortitudinem mare cõmendat, & quia pro arbitrio hostes suos tractat & superat.

d TECVM, &c.] Pro tecũ, Hebręa habẽt, populus tuus quæ varietas ex punctorum varietate nata est. Nã si legatur עמך Ammeche, significat idẽ quod populus tuus, si verò עמך Immecha significat tecum. Pro dictione principiũ, Græcis est ἀρχὴ, quæ principatũ significat & principium. At verò debuisse hic verti principatũ, Hebraica dictio docet, quæ principibus nonnunquam tribuitur. Nam hi dicuntur נדיבים Nedibim. Proinde dictionem, principiũ necesse est accipere impropriè pro principatu, quomodo caput & summa pro principatus nonnunquã accipitur. In eo autem quod legimus, In splendoribus sanctorum & Gręci ἐν λαμπρότησι τῶν ἁγίων σε, notãdum dictionẽ splendoribus, accipiẽdã, vt significet claritatem qualis est claritas solis aut lunæ. nec dictionem, sanctorũ accipiendã pro sanctis hominibus. Nã pro dictione, splendoribus, Hebraica dictio potiùs significat magnificentiam & decorem, & pro, sanctorum, Hebræi habent dictionem singularis numeri קדש codasch quę significat sanctitatem vel sanctuarium, vnde per splendores sanctitatis, intelligunt sanctam magnificentiã & decorẽ Messię. Aut per splendores sanctuarij, magnificẽ ac splendidum illius sanctuarium. Proinde oportet dictionẽ, sanctorum, accipi substantiuè in neutro genere, quemadmodum satis paraphrasis indicat

EX VTERO, &c.] Hebræa longè aliter habent secũdùm verba, quamuis sensus non multùm diuersus sit. Sic enim habent: Ex vtero auroræ ros natiuitatis tuæ. Aut secundùm quorundam lectionem: Ex vtero ex aurore tibi ros natiuitatis tuæ. Nam duplex est apud Hebræos lectio, quidam enim legunt משחר mishar, vt litera M. sit heemantice, quidam משחר missahar, ex aurora: vt M sit prępositio à min. Possunt & Hebręa sic verti: ex vtero ex aurora tibi ros natiuitas tua. Est autẽ Hebraicæ lectionis præter diuersorum varias interpretationes hic sensus maximè probabilis: Natiuitatis tua ex vtero erit tibi sicut ros ex aurora, hoc est, quẽadmodũ ros quẽ aurora dimittit, mundo gratissimus est, terramq; fœcũda reddit, ita & tua natiuitas. Neque nasceris ex vtero, virili cooperatione, sed sicut ros nascitur ex aurora, cœlesti scilicet, virtute. Atque secundùm hunc sensum Christus tori, Mariæ autem auroræ comparatur, & quidẽ aptè, vt quæ solem iustitiæ nobis peperit, quod quidem ex his verbis etiam antiqui Hebræorum intellexerunt. Nam super c. Genes. 25. Rabbi Moses Hadarsan sic scribit: Dixit Rabbi Barachias, Deus sanctus & benedictus ait Isaëli: Vos dixistis coram me, pupilli facti sumus absque patre. Redemptor quem suscitabo ex vobis, absque patre erit. Sicut dictum est Zachariæ 6. c. Ecce vir germen, nomen eius, & de subter se germinabit. Et sic etiam ipse ait Isaiæ 53. & ascendet virgultum coram eo, & sicut radix e terra sicca. De ipso quoque Dauid, inquit Psal. 110. De matrice auroræ tibi ros natiuitatis tuæ. Quidã tamen etiam antiqui Hebræorum in his verbis intellexerunt Christi natiuitatem æternam. Nam rabbi Isac Arama super Genesim sic scribit. Non inuenimus hominem etiam prophetã cuius prophetæ sit natiuitas ante natiuitatem patris & matris, nisi tantummodo Messiam iustum nostrũ & propterea dicit. A vulua ex aurora tibi ros natiuitatis tuæ, hoc est, antequã crearetur vulua genitricis tuæ, prophetata fuit natiuitas tua. Et huic cõuenit illud: Ante solẽ propagatur nomẽ eius, vel fili⁹ nomẽ eius, quoniam antequã crearetur sol subsistens & firmũ

erat nomen Messiæ nostri, fuitque sedens ad dexteram Dei: & hoc est, quod dicit: Sede ad dexterã meam. Proinde & lectio nostra intelligi potest dupliciter, scilicet, de generatione filij æterna & temporali. Et quidem de æterna Christi generatione omnes ferè patres nostri intelligunt. viderique potest Septuaginta rorẽ natiuitatis Messiæ accepisse pro cœlestis eius natiuitate. Verùm obstare videtur, quod dicitur, ex vtero. Non enim vterus hic significat ventrem vterum, sed matricem & vuluam mulieris, vt patet ex dictione Hebraica רחם rehé quæ dictio non satis aptè videtur tribui patri. Tertullianus tamẽ aduersus Praxeam, vuluam patri tribuit, vbi hunc locum exponẽs sic scribit: Primogenitus, vt ante omnia genitus: & vnigenitus, vt solus ex Deo genitus, propriè de vulua cordis eius, secundùm quod & pater ipse testatur: Eructauit cor meum sermonem optimum. Ad quẽ deinceps gaudens proinde gaudentem personæ illius: Filius meus es, tu ego hodie genui te. Idẽ tamen author contra Marcionem quinto, hunc locum interpretatur de Christi natiuitate temporali, ex vtero Virginis. quia ante Luciferum Christum genitum intelligit, quia ante Luciferi ortum, media, scilicet, nocte. Verùm hunc sensum Euthymius improbat, eò quòd non dicatur, ante Luciferi ortum sed ante Luciferum. Cùm itaque ob vo-
e cabulum רחם rehé, de natiuitate ex vtero Virginis magis videatur accipiendus hic locus, nec accipi potest cõmodè, ante Luciferum, quomodo exponit Tertullianus, simplicius fuerit intelligere Christũ ex vtero virginis genitũ ante Luciferum, quomodo Paulus nos dicit electos in Christo ante mundi constitutionem. Singulariter autem de Christo dicit pater: Genui te ex vtero, quamuis & omnes electos etiam tunc genuerit in Christo, tũ quia ipsum sola sua virtute gignere ex vtero virginis decreuit, tum quia ipsum eatenus quatenus hominem primogenitum esse voluit omnium fratrum suorum.

f IMPLEBIT, &c.] Pro dictione, ruinas, dictio Hebraica significat corpora & cadauera, vnde vertunt, implebit cadaueribus, supple, loca prælij. Eandẽ significationẽ etiã habet dictio Græca, hic posita πτώματα: nã πτῶμα enim nõ tantum casum significat & ruinam, sed & cadauer ἀπὸ τοῦ πίπτειν, hoc est, à cadendo, quemadmodum & cadauer Latinis dicitur à cadendo. Vnde vertendum potiùs erat, implebit cadauera. Verbum autẽ implebit, Euthymius exponit per multiplicabit. Loquitur autem de vltione hostiũ Christi, sub typo stragis hostiũ Dauidis.

g DE TORRENTE, &c.] Plerique hunc versum pro sensu sic intelligunt: Messias bibet de torrente afflictionum & passionum in via peregrinationis suæ, atque ob id exaltabit caput suum. Frequens enim est vt afflictiones per torrentem & flumina significentur. Et in euangelio Christus aliquoties passionem suã designat per calicis potum. Verùm conuenientiùs versus iste cohæret his superioribus, si per bibere de torrente in via, intelligatur significari phrasi Hebraica maxima strages hostiũ & perfecta de eis victoria. Perstat enim adhuc in metaphora qua cœpit Christi victoriam describere, sub similitudine victoriæ, quam victor rex de suis inimicis reportet. Quemadmodũ autem per lauare manus vel tingere pedes in sanguine occisorum, in psalmis superioribus Hebraismus designat insignem victoriam: ita & per bibere sanguinẽ occisorum, vt Num. 23. dum de Israele loquitur Balaam. Ecce populus quasi leæna consurget, & quasi leo erigetur: non accubabit, donec deuoret prædam, & sanguinem occisorum bibat.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CX.

Hymnus est hic Psalmus, quo Deum Propheta celebrat partim ab operibus eius, & potissimùm ijs quæ Israeli exhibuit, partim à præceptis eius, quæ populo suo beneficijs affecto seruãda tradidit. Et opera quidem Dei prædicat ob potentiã, æquitate, veritatẽ, & bonitatem in eis relucentem, dum, scilicet, mirabiliter suum populum ex Ægypto liberauit, in deserto pane cœlesti pauit, atque in terrã promissã introduxit. Præcepta verò eius à firmitate & æquitate cõmendat, ad quorũ obseruationem vt inducat, reuerendam diuini nominis sanctitatem memorat, sanctũq; Dei timorem, & salutarem prudentiam eius, qui quod intelligit, præstat opere prædicat. In temporalibus autem illis beneficijs Israeli olim præstitit à Deo, intelligere debemus spiritum sanctum nos subducere ad considerationẽ spiritualium beneficiorum, quæ per Christũ consecuti sumus, per quem & à diaboli potestate redẽpti sumus, & viuificã escã in memoriã suorum mirabilium, quæ in huius seculi deserto pascamur, accepimus, & hæreditatẽ gentiũ obtinuimus, dum Ecclesia Christi per vniuersum orbem dispersa est. Cùm enim hic dicitur: Escã dedit timentibus se: pro dictione, escam, Hebræa est, טרף tereph, quæ dictio etsi aliquoties simpliciter pro cibo accipiatur, propriè tamen carneum cibum significat, & carnem à feris dilaceratã, vt intelligamus illud propriè pertinere ad corpus Dominicum, quod à feris Iudæis crudeliter dilaceratũ nobis in escam propositũ est. Quæ etiã hic dicuntur de testamento æterno, testãtur satis ad Christũ hæc potissimùm pertinere. Est autem hic Psalmus tertius inter eos, qui iuxta ordinem alphabeti apud Hebræos compositus est. Verùm non, vt aliàs, capita soliꝰ versuum à nouis literis incipiunt, sed & exordia singulorum hemistichiorum, & vnaquæque noua oratione ad quem modum etiam sequens Psalmus conscriptus est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo: in concilio iustorum & congregatione.*

2 Magna opera Domini, † exquisita in omnes voluntates eius.

3 Confessio & magnificentia opus eius: & iustitia eius manet in seculum seculi.*

4 Memoriam fecit mira-

NON tãtùm labiis, sed ex corde toto celebrabo te Domine: Psal. 110.
* idque palàm in cœtu & congregatione iustorũ. Hi enim a
soli diuinas laudes audire percupiunt, & ex eis fructum percipiunt.

2 Vt autem laudem Dei canere incipiam: Ecce opera b
Domini modis omnibus sunt eximia, quæ si diligentiùs & religiosius peruestigata fuerint ab aliquo, faciunt ad explendum omnes voluntates & desideria eius. Inueniet enim in eis tantam potentiam, sapientiam, æquitatem & bonitatem, vt nihil penitus queat in eis desiderare, sed omnia sua vota longè superare agniturus sit. † Eadem Dei opera si quis seriò attenderit, plurimùm promouent hominem, & excitant ad perficiendum quicquid Deo gratum esse cognouerit.

3 Omnia opera Domini laude & honore sunt dignissima, celeberrima quóque ac magnifica, quodque non parua eius laus est, * iustitia eius permanet in æternum, omnia enim semper iustè facit, semperque in præstãdis suis promissis constans est.

4 Tam admiranda designauit pro salute suorũ, vt sempiterna sit futura c
apud

*bilium ſuorũ miſericors & miſerator Dominus: * eſcã dedit timentibus ſe.*

apud homines memoriã operum ſuorum tam mirabilium, ob quæ ipſum meritò miſericordẽ, ad benefaciendum propenſum appellare decet, quãdoquidẽ ſe talem declarauit in præclaris illis bonitatis ſuę facinoribus. * Inter quæ memoranda ſemper illius opera, hoc vnum vel maximè admirãdum eſt, quòd cultoribus ſuis in deſerto per quadraginta annos mirabiliter ſuppeditauit cibum è cœlo.

*5 Memor erit in ſæculum teſtamenti ſui: * virtutem operum ſuorum annunciabit populo ſuo.*

5 Quo quidem opere, ſicut & aliis, declarauit ſatis ſe ſemper habiturũ rationem fœderis ſui, quod cum Abraham & ſemine eius iniit. * Opera enim ſummæ fortitudinis exhibuit, & exhibendo nota fecit populo ſuo, dum in ſi[illegible]is & prodigiis magnis populum ſuum ex Ægypto liberauit, & in deſertum deduxit, atque gentes multas potenter exterminauit. d

6 Vt det illis hæreditatem gentium: opera manuũ eius veritas & iudicium.

6 Vt daret illis hæreditatem gentium, quas in illorum gratiam expulerat. * In quibus certè Dei operibus agnoſcere cogimur opera potẽtiæ eius fidei & æquitatis eſſe pleniſſima, dum & præſtitit ſuis quæ olim patribus promiſerat & impiis gentibus debitam vltionem intulit.

*7 Fidelia omnia mandata eius, confirmata in ſeculum ſeculi: * facta in veritate & æquitate.*

7 Quemadmodum autem in operibus ſuis Dominus prædicandus, ita & in ſuis præceptis. Omnia enim mandata eius firma ſunt, ſiquidem in ſe continet fidelitatem & æquitatem, confirmata ſunt, vt in omne æuum perdurent, nec aliquando humanorum præceptorum more reſcindentur: * decreta enim ſunt ab eo ſumma cum iuſtitia & æquitate.

*8 Redemptionem miſit Dominus populo ſuo: * mandauit in æternum teſtamentũ ſuum.*

8 Liberationẽ è ſeruitute Ægyptiaca attulit Dominus populo ſuo: * ob quam ei mandauit ſeruare in perpetuum pactum ſuum cum eis initum.

*9 Sanctum & terribile nomen eius, * initium ſapientiæ timor Domini.*

9 Quod quidem meritò ſeruãdum eſt, vel ob id quod ſanctus ſit, & ob ſanctitatem ſummã tremendus ac reuerendus Dominus, qui mãdata ſua ſeruari præcepit: * huius autem timor ad quę mandata inducunt, nequaquã eſt ſterilis, ſed eſt principiũ & radix veræ ſolidæq; ſapientiæ. Cùm enim faciat ſemper attendere mandatis Domini, quæ omniũ agendorum rectiſſima ſunt regula, docet etiã quid in omni re maximè fieri expediat.

*10 Intellectus bonus omnibus facientibus eum: * laudatio eius manet in ſeculum ſeculi.*

10 Intelligentia horum bona eſt, vtilis & ſalutaris eis qui nõ ſolùm intelligunt, ſed opere ipſo præſtãt quod intelligunt: * quicũque enim talis fuerit laudem apud Deum & homines aſſequetur, perpetuò duraturam. e

ANNOTATIONES.

a IN CONCILIO] &c. Neque ex Græca dictione neque ex Hebręa cõſtat, an cõſilio ſcribendum ſit an concilio, cum vtraque dictio vtrumque ſignificet: ex ſenſu tamen & dictione ſequenti patet magis per, c, ſcribẽdum. Quemadmodum & Hieremiæ 15. Non ſedi in concilio ludentium, vbi eadem, eſt dictio.

b EXQVISITA, &c.] Relatiuũ, eius, in noſtra lectione, ſicut in Gręcis, referendum videtur ad genitiuũ Domini: & exponitur hæc pars à quibuſdam in hoc ſenſu: Opera Domini ſunt exquiſitè & eximie facta iuxta omnes voluntates ſuas, quia, ſcilicet, omnia quæcũque voluit fecit. Euthymius verò ſic interpretatur: Opera Domini exquiſitè facta ſunt, vt fideles ea opera aduertentes adimpleãt omnes volũtates & mãdata Domini. Excitant enim Dei opera ad implẽdũ Dei præcepta. Hebræa autẽ pro, eius, habẽt pluralẽ numerũ, eorũ, & vertũt quidã hoc modo: Exquiſita omnibus volentibus ea: vt nomẽ ſubſtantiuũ quod voluntatẽ ſignificat, accipiatur pro nomine חפציהם thoar hic eſt ſenſus: Quod opera Domini exquirãtur, & diligenter perueſtigentur ab omnibus his quibus cõplacitũ eſt in eis, quique ea amant. Alius verò vertit exquiſita ad omnia beneplacita eorũ: & interpretatur ſignificari opera Dei huiuſmodi eſſe, vt ſi ex [illegible] ta fuerint ab aliquibus, faciant ad ſatiſfaciendũ om[illegible] eorũ deſideriis: ita vt relatiuũ, eorũ, referatur ad [illegible] quod ſubaudiẽdũ eſt ad participiũ, exquiſita: atque in eundẽ modum etiam litera noſtra accipi poteſt. Neſcio enim ſi participium exquiſita, apud Hebræos accipi poſſit pro exquiſitè factis.

c MEMORIAM, &c.] Hanc partem quidã etiã retorquent ad ſacramentum Euchariſtiæ: quemadmodũ partẽ ſequentẽ, & memoriã accipiunt pro memoriali mirabilium operũ, quæ pro noſtra ſalute Chriſtus edidit eſſe ſacramentũ corporis Domini, qui ſenſus veriſſimus quidẽ eſt & catholicus, verùm is nõ eſt proprius ſcripturæ ſenſus: nõ enim eſt hic μνημόσυνον, quod memoriale ſignificat; ſed μνήμην memoria. Sensus autẽ paraphraſis ſeruit & literali & myſticæ intelligẽtiæ atq; in eo includitur etiam prior ille ſẽſus. Nã per ſacramentũ corporis ſui Chriſtus effecit, ne vnq̃ memoria redemptionis noſtræ perire poſſit. d

ANNVNTIABIT, &c.] Gręca habẽt præteritum ἀνήγγειλε ſimiliter & Hebręa. Vnde vertendum potiùs erat Virtutem operum annuntiauit, vt daret illis, &c. e

INTELLECTVS, &c.] Relatiuum, eum, nõ poteſt referri ad timorẽ Domini, nam φόβος eſt maſculini generis hîc autẽ relatiuũ poſitũ eſt fœminini generis, ſcilicet, αὐτὴν quod refertur apud Græcos ad nomen σύνεσις Hebræi autẽ habẽt relatiuũ plurale, facientibus ea, & refertur ad mãdata Domini de quibus priùs dictũ eſt, & eſt ſenſus: His qui faciũt Dei mãdata eſt bona intelligẽtia, hoc eſt, rectè ſapiũt tales, veréque prudentes ſunt, vnde videndũ num relatiuũ αὐτὴν, apud Græcos referẽdũ ſit ad διαθήκην, i. teſtamentũ, quod Græcis etiã eſt fœmininum.

Alleluya.

Reuerſionis Haggæi & Zachariæ.

ARGVMENTVM PSALMI CXI.

Quemadmodum ſuperiori Pſalmo Propheta Dominũ commendauit ab operibus & præceptis eius, ita præſenti Pſalmo virum commendat, qui præceptis Dei ſeruandis ſtudet, proſequens id quod in ſuperioris pſalmi fine canere cœpit. Itaque canit fœlicitatem hominis Deum timentis, & proximis maximè egẽtibus benefacientis, id quod vnũ ex præcipuis eſſe viri iuſti operibus indicat. Fœlicitatem autem eius canit in ſemine, in operibus, in liberatione & ſecuritate à malis, in memoria, ſtabilitate, exultatione: atq; ob hanc eius fœlicitatem impiũ quẽque illi viro hoſtem ira & inuidia contabeſcendum. Porrò animaduertendum vatem hic, vt & alias ad literã cecinisse externã

ſanctorum fœlicitatem, quæ omnibus Dei ſynceriter ſtudioſis ſanè ad hunc modum contingit, niſi ad ſublimiora illos Dominum vocarit, nimirum vt ſua in aduerſis tolerantia mundo oſtentent ſpes futuri ſeculi: Quas cum poſt Chriſtum reuelatum magis proferri conueniat quàm antea, plures quoque ad id hoc tẽpore, quam priore, Deus delegit. His tamen vt nihil deeſſe poteſt verorum bonorum, ita externa ea bona, quæ Pſalmus hic iuſto promittit, commutata in bona ſpiritualia cumulatim accipiunt, ſumma gloria ac diuitijs ſpiritualibus à Deo donati. Quod autem in titulo legitur, reuerſionis Aggæi & Zachariæ, cùm Hebræa non habeant, nec pleraque Græca, adſcititium habendum eſt, nec ad quid irrepſerit conijcere poteſt. Siquidem & Euthymius eius nullam facit mentione.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis eius volet nimis.

BEATVS eſt ille vir qui reueretur Dominum, non ſeruili quidem timore, ſed ſancto & filiali, qui, ſcilicet, multam habet complacentiam in mandatis eius, atque ad ea obſeruanda omnem ſuam voluntatem adiicit. Pſal. 111. a

*2 Potens in terra erit ſemẽ eius: *generatio rectorũ benedicetur.*

2 Huius enim viri ſemen, ſiue carnale, ſiue ſpirituale, potẽs erit io terra, quia numero, viribus & opibus præſtans * iuſtorum enim poſteritas ob paternam pietatem beneficiis afficietur à Deo.

*3 Gloria & diuitiæ in domo eius, *& iuſtitia eius manet in ſeculum ſeculi.*

3 Gloria apud Deum & homines, & cum gloria opes erunt in domo eius * iuſtitia eius noo moritur ſimul cum ipſo: verùm permanet in perpetuũ b ſemper laudata ab hominibus, & æternam apud Deum mercedem recipiens.

*4 Exortum eſt in tenebris lumen rectis, *miſericors & miſerator & iuſtus.*

4 Quòd ſi aduerſitas aliqua inciderit, ipſe Dominus, qui miſericors eſt, miſerator & iuſtus velut lux exorietur iuſtis, in tenebris illi calamitatum c ſplendore ſuo & fauore teoebras illas depellens, aut iuſtorum animas ita confirmans, vt grauis oon ſit eis futura calamitas, *Ita enim omnino neceſſe eſt eum facere, cùm ſit miſericors, & miſerator & iuſtus.

*5 Iucundus homo qui miſeretur & commodat: diſponit ſermones ſuos in iudicio * quia in æternum nõ commouebitur.*

5 Amabilis eſt & gratus Deo atque hominibus, is qui miſericordia mouetur erga pauperes, & ex miſericordiæ affectu mutuò dat indigentibus: qui deinde etiam iudiciũ miſericordiæ coniunxerit, ita vt omnia ſua verba, rationeſq; ac negotia diſpẽſet cum iudicio & diſcretione, nec aliquid temerè vel dicat, vel agat: * Is etenim non mouebitur vnquam ſuo loco, * nam & in præſentis ſæculi malis impiorumq; inſidiis, Deo ipſum ſeruante fixus perſiſtet, & poſt hanc vitã ſtabili à Deo fœlicitate donabitur.

*6 In memoria æterna erit iuſtus, * ab auditione mala non timebit.*

6 Huiuſmodi vir iuſtus erit in memoria æterna, nõ tantùm in vita, ſed & poſt mortem celebris apud Deum & homines bonos, * cum audierit malum aliquod ingruere, nihil metuet ſibi.

*7 Paratum cor eius ſperare in Domino confirmatum eſt cor eius: *nõ commouebitur donec deſpiciat inimicos ſuos.*

7 Cor enim eius conſtans eſt & firmum ad ſperandum in Domino, perq; ſpem eam cor eius ſtabilitum eſt: *quare non cooturbabitur timore cuiuſquam, quin potiùs futurum eſt, vt tandem hoſtibus omnibus ſuis ſuperior, quaſi ex alto reſpiciat inimicos ſuos pati quę meruerunt, & quę quiuis videre optaret in hoſtibus ſuis.

*8 Diſperſit, dedit pauperibus, iuſtitia eius manet in ſeculũ ſeculi, *cornu eius exaltabitur in gloria:*

8 Iuſtus quidem noo theſaurizat nec colligit immodicas diuitias, ſed in modum ſeminantis diſpergit eas, liberaliterque expendit, nõ in voluptates ſuas, ſed io pauperum vſus. Verùm quamuis pecuniæ ſic diſtributæ & diſperſæ amittantur ei, & minuantur, iuſtitia tamẽ eius permanet in æternum, perpetuam laudem apud homines, & mercedem apud Deum obtinens *ipſe etenim glorioſè admodum ſublimabitur, ac poteſtas illius augebitur aſſiduè cum gloria. d

*9 Peccator videbit & iraſcetur: dentibus ſuis fremet & tabeſcet: *deſideriũ peccatorum peribit.*

9 Impius videre cogetur hanc iuſti exaltationem, atque ob eam indignabitur, cumque ore ſuo obſtructo nihil iam habebit quod contra iuſtũ loqui vel audeat, vel poſſit, dentibus ſuis præ ira & inuidia fremet & contabeſcet, ſuiipſius affectus carnifex ſæuiſſimus: *fruſtrabuntur enim deſiderio ſuo impij, iuſtorum optantes interitum & humiliationem. Atque hæc quidem quam dixi, iuſti exaltatio cum impiorum confuſione & inuidia frequẽter etiam in hoc mundo obtingit, ſemper autem in futuro ſeculo.

ANNOTATIONES.

a IN MANDATIS, &c.] Hæc pars duobus modis ſuperiori coniungi poteſt, ſcilicet, vt aut explicet quis ſit qui timet Dominum, ſicut indicat paraphraſis, vt repetatur relatiuum, qui. Aut, vt ſignificetur primus fructus timoris Domini, videlicet quod per eũ homo multùm amat Dei mandata, vt ſit ſenſus: Talis in primis in mandatis Dei gaudebit & delectabitur, vt intelligit Euthymius.

b MISERICORS, &c.] Et hæc quoque pars dupliciter accipi poteſt, nimirum vt cum ſuperiori cohæreat, & ſignificetur ipſemet Dominus miſericors & iuſtus eſſe lumẽ rectis corde. Aut vt per ſe & ſeorſum accipiatur, & cauſam ſignificet præcedẽtis partis, ſicut in paraphraſi indicatur.

c DISPONET, &c.] Legendum eſt per futurum, diſponet. Nam & Hebræa futurum habent, & Græca οἰκονομήσει, diſpẽſabit. Porrò pro, ſermones: dictio Hebraica etiam facta nonnunquam ſignificat, & omnia negotia, vnde & verbum per factum nonnunquam in ſcriptura caponi debet Similiter & Græca dictio λόγος, non ſermonem, ſed rationem ac negotium ſignificat.

d DONEC, &c.] Verbum, deſpiciat, non debet hic accipi pro contemnere: verbum enim Hebraicum ſimpliciter videre ſignificat, & Græcis eſt ἕως οὗ ἐπίδῃ ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς, hoc eſt, donec videat ſuper inimicos ſuos. Et deſpicio, Latinis propriè ſignificat ex alto videre: eſt autem oratio imperfecta, & modus loquendi quo frequenter Pſalmiſta vtitur, ſubticens apprehenſionem mali quod videndum eſt

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXII.

Inuitat ad laudem Dei Propheta cultores eius, asserēs eum & semper & vbique laudandum, tum ob celsitudinem eius summam, tum ob eius clementiam immensam: quia cum sit summus, humilium tamen etiam rationem habet, abiectos euehens, sterilesq; fœcundans. Porrò quod hic dicitur de paupere sublimato ad solium gloriæ, vt in veteri testamento, adimpletum est in Dauide, Saule & alijs: ita & in nouo testamēto in Apostolis, & omnibus quoque gentibus & peccatoribus, quos è peccatorum fœditate extractos subleuauit ad consortium Angelorum, Patriarcharum & Apostolorum. Similiter quod dicitur de sterili matre, donata à Deo prole multa, vt olim impletum est in Sara, Rebecca, atque Anna Samuelis matre (è cuius cantico hæc desumpta sunt) ita nunc eximio modo præstitum est Gentium Ecclesia, quæ cùm olim sterilis fuerit, nūc multis filijs, quos Deo peperit, ac etiamnum parit, lætatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Laudate pueri Dominum, laudate nomen Domini.
2 Sit nomen Domini benedictum, ex hoc nunc & vsque in sæculum.
3 A solis ortu vsque ad occasum laudabile nomen Domini.
*4 Excelsus super omnes gentes Dominus: * super cœlos gloria eius,*

VOS qui estis serui Domini, eiusq; cultui vos mancipastis laudate Dominum, laudate, inquam, celebre & sanctū nomen Domini. Psal. 112
2 Celebretur nomen Domini laudibus ab hoc tempore vsque in perpetuum.
3 Non enim tantùm omni tempore à vobis, sed & vbique terrarum ab omnibus gentibus, quæ sunt ab oriente vsque ad Occidētem, dignum est laudibus extolli nomen Domini, quemadmodum & aliquādo futurū est. a
4 Ipsius enim celsitudo extēdit se non tantùm super Israelem, sed etiam super omnes gētes, cùm omnium creator sit & Dominus, nec tantùm extendit se super terrā, & inhabitantes eam, *sed & super cœlos gloria maiestatis eius eleuata est, cœlestia omnia implens & superans, atque Angelorum dignitatem longè post se relinquens.

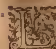
5 Quis sicut Dominus Deus noster qui in altis habitat, & humilia respicit in cœlo & in terra?

5 Præterquam autem quod ob altissimam eius maiestatem ab omnibus merito celebrandus est etiam ob admirandam eius clementiam summæ maiestati coniunctam suspiciendus est maximè. Quis est enim vel in dijs gentium, vel in omnibus qui in cœlo sunt, aut in terra, qui aut in potētia, b
aut in clementia conferendus sit cum Deo nostro? Qui cùm in altissimis cœlis suam delegerit habitationem tanquam omnium Dominus, tamen etiam quarumcunque rerum quantumuis humilium & vilium curam habet in cœlo & in terra, eosq; maximè attēdit, & benigno suo fauore prosequitur, qui humiliter de se sentiunt, siue in cœlo inter angelos, siue in terra inter homines. Neque enim ipse potentium hominum more, aut infirmorum rerum curam fastidit, aut superbis potiùs & potētibus elatis delectatur, abiectos contemnens.

6 Suscitans à terra inopem & de stercore erigens pauperem.
7 Vt collocet eum cum principibus, cum principibus populi sui.
8 Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem.

6 Ipse enim nonnunquam pauperem, dum quasi in puluere & maximis sordibus iacere videtur, è sua paupertate, & contemptissimis sordibus erigit & euehit.
7 Ita vt sedere eum faciat cum primoribus, cum primoribus, inquam, propositus populo Domini.
8 Ipse quoque sæpenumero facit mulierem ob sterilitatem suam despe- c
ctam & mœrentem, habitare in ampla familia: ita vt sit mater multorum filiorum, de fertilitate sua gaudens.

ANNOTATIONES.

a AVDATE PVERI.] Nomē, pueri, nō accipitur vt significet ætate paruulos, sed malitia, hoc est, simplices & humiles. Vnde & dictio, pueri, hoc loco accipi debet pro seruo, quomodo frequēter & in prophanis & in sacris accipitur scripturis. Itaque Psalm 134. eandem sententiam exprimit mutata par[illegible] ait Laudate nomen Domini, laudate serui [illegible].

b HVMILIA, &c.] Potest hæc pars dupliciter accipi pro diuersa acceptione dictionis humilia. Aut enim humilia dicuntur res humiles & viles, aut homines humiliter de se sentientes. Atque in hac acceptione eisdē penè verbis quæ hic legimus, postea dicitur: Excelsus Dominus, & humilia respicit, & alta à longe cognoscit. Porrò Hebræa paulò diuersum habent sensum hunc, scilicet: Dominus exaltat se ad videndum ea quæ sunt in cœlo & in terra. Secūdùm quem sensum explicat hic propheta Dei bonitatē relucentem in eius prouidētia, cui sensui prior sensus literæ nostræ satis accedit.

c MATREM, &c.] Græca paulò aliter, nempe, [illegible] matrem super vel de filiis lætantem.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXIII.

Principio canit Israelem ex Ægypto eductū, à Deo electum in populum suum, & insignia aliquot miracula diuinæ potentiæ pro eo edita. Tum orat vt pro antiqua illa sua potentia & bonitate, populo suo propter nomini sui gloriam Dominus benefaciat, ope sua populum vindicans à gentium contumelijs, quò liberatus populus laudes ipsi

vero

vero Deo canere valeat,& manifeſtum fiat ipſum vnum eſſe Deum: idola autem gentium,nihili figmenta: quorum vilitatem,& a vero Deo diuerſitatem,ſimiliter & diſtinctionem, quæ eſt inter cultores veri Dei,& cultores idolorum,pulchre depingit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 In exitu Iſraël de Ægypto, domus Iacob de populo barbaro.
2 Facta eſt Iudæa ſanctificatio eius,
** Iſrael poteſtas eius.*

CVm egrederetur Iſraëliticus populus de Ægypto, & po- Pſal.113.
ſteri Iacob relinquerent populum alienæ linguæ, Deum a
Deique legem non agnoſcentem:
2 Tunc ipſe Iudaicus populus, factus eſt populus ſan- b
ctus Dei,quem, ſcilicet, ſibi Deus ſanctificauerat, è pro-
phana & barbara gente eductum, * Tunc Iſrael factus eſt Deo populus,
in quem præ cæteris nationibus peculiariùs regnaret & dominaretur poſt
quam à graui Ægyptiorum tyrannide eos aſſeruerat.

3 Mare vidit,& fugit, Iordanis conuerſus eſt retrorſum.

3 Tum ipſum mare rubrum, quaſi præſentiam diuini numinis in Iſraële
ſenſiſſet,atque ob eam perterritum fugiſſet,mox ſectum eſt,aquis hinc il
linc delabentibus:* ſimiliter & Iordanis poſtea in gratiá illorum conuer
ſus eſt retrorſum, aquis contra naturam redeuntibus ad locum originis c
ſuæ,quaſi ſi fugiſſent perterritæ.

4 Montes exultauerunt vt arietes: & colles ſicut agni ouium.*

4 Simili miraculo etiam montana Sinai, cùm in ea Dominus ſuam le-
gem daturus deſcendiſſet,à præſentia Dei ita tremebãt & agitabantur,vt
ſubſilire viderentur ſicut arietes currentes,* & colles Sinai,ſicut agni o-
uium exilire videbantur ob concuſſionem eorum.

5 Quid eſt tibi mare quòd fugiſti,& tu Iordanis, quia conuerſus es retrorſum.

5 Verùm quid accidit tibi ô mare,quòd fugere videbaris?tibique, ô Ior-
danis,quòd receperis te retrorſum?

6 Montes exultaſtis ſicut arietes, & colles ſicut agni ouium?

6 Et vobis montibus quid quæſo fuit,quod ſubſilire viſi ſitis ſicut arie-
tes,quodque vos colles ſicut agni laſciuientes,exilire videbamini?

7 A facie Domini mota eſt terra,à facie Dei Iacob.

7 Dicam veſtro nomine quid in cauſa fuerit. Propter præſentiam Do-
mini commota & agitata fuit terra,propter præſentiam,inquã,eius Dei,
quem colunt Patriarcha Iacob,& poſt eum poſteri eius colendum ſuſce-
perunt.Atque ob eiuſdem præſentiam & aquæ diuiſæ ſunt,vt eſt terræ ſi-
mul & maris Dominus.

*8 Qui conuertit petram in ſtagna aquarum, * & rupem in fontes aquarum.*

8 Qui ſemel atque iterum in deſerto à naturali ſua duritie & ſiccitate
lapidem ita commutauit,vt è petra effluxerint aquæ maxima copia:* & è
rupe aquæ largiſſimæ eruperint.

9 Non nobis Domine, non nobis:
** ſed nomini tuo da gloriã.*

9 Simili virtutis tuæ declaratione te Domine precamur, vt & nunc ab
hoſtibus noſtris nos vindices,non noſtram hac in re optãtes gloriam,nõ
noſtram,inquam,optantes gloriam, * ſed vt teipſum, nomenque tuum,
cui ſoli omnis gloria debetur,glorioſum facias.

10 Super miſericordia tua & veritate tua:
** nequando dicant gentes, vbi eſt Deus eorum?*

10 Idque per miſericordiam nobis exhibitam,& veritatem promiſſorũ
tuorum erga nos ſeruatam,* ne ampliùs impij qui nos affligunt, expro-
brando nobis cum iniuria nominis tui dicere valeant:vbi nunc eſt Deus
eorum?Cum enim nullum in terris ſimulachrũ tui colamus, niſi in [illegible]ni
potentiæ tuæ effectu te eſſe declaraueris,clamabunt quẽ colimus Deum
nuſquam conſiſtere.

*11 Deus autẽ noſter in cœlo * omnia quæcunque voluit fecit.*

11 Verùm illi vt volunt rideant nos,quaſi nuſquam ſit Deus noſter [illegible]i
in terris nuſquam vt idola eorum,videtur. Certum enim habemus, Deũ
noſtrum in cœlo peculiariter habitare tãquam vniuerſorum Dominum,
* & eius eſſe potentiæ,vt quicquid illi vnquam libuerit facere,fecerit.

12 Simulacra gentium, argentum & aurum:
** opera manuum hominum.*

12 Simulachra autem gentium,quæ pro diis colũt, nihil quàm argentũ
ſunt & aurum:* opera hominum manu facta, ita vt in eis nihil ſit alicu-
ius momenti præter materiam, & ingenium artificum,res planè materia
les,anima,ſpirituque carentes,non à natura producta, ſed quod inferius
eſt, mera figmenta artis humanæ, atque ob id longè ignobiliora illis à
quibus coluntur.

13 Os habent,& non loquẽtur: oculos habent & non videbunt.*

13 Itaque neque vox, neque ſenſus, neque motus illis ineſt: oris enim
formam habent, verùm eo loqui non poſſunt:* oculos habent, ſed tales
quibus nihil videre poſſint.

14 Aures habent, & non audient: nares habent & nõ odorabunt:*

14 Aures habent,ſed quibus nihil audiãt:* nares,quibus nihil olfaciãt.

15 Manus habent & nõ palpabunt, pedes habent & nõ ambulabunt: non clamabunt in gutture ſuo.*

15 Manus etiam,ſed quibus palpare nequeunt:pedes, quibus incedere
non valeant:* guttur,quo nullum ſonum edere poſſint.

16 Similes illis fiant qui faciũt ea: & omnes qui confidunt in eis.*

16 Dignum ſanè eſt vt his ſimiles fiant & qui ea faciunt,* & quotquot
ſpẽ ſuam ponunt in eis,vt,ſcilicet,etiam ipſi,quaſi meri trunci,omni ſen
ſu homine digno ſint deſtituti:oculos habentes & aures, nec tamẽ quod
verum eſt videntes, & audientes: ſintque & ipſi infirmi & impotentes,
quemadmodum nullas habent à quibus opem expectant.

17 Domus Iſraël ſperauit in Domino: adiutor eorum*

17 Lõgè ſecus ſe habet Deus noſter,& hi qui colunt eũ.Poſteritas enim
Iacob ſpem ſuam repoſuit in Domino cœli, nec fruſtra id fecit:* nam

factus

& protector eorum est.
*18 Dominus Aaron sperauit in Domino: * adiutor eorum & protector est.*
*19 Qui timent Dominũ sperauerunt in Domino: * adiutor eorum & protector eorũ est.*
20 Dominus memor fuit nostri, & benedicit nobis.
21 Benedixit domui Israël Benedixit domui Aaron.
22 Benedicit omnibus qui timẽt dominum pusillis cum maioribus.
*23 Adijciat Dominus super vos * super vos, & super filios vestros.*
24 Benedicti vos à Domino, qui fecit cœlum & terram.
*25 Cœlũ cœli Domino * terram autem dedit filijs hominum.*
*26 * Non mortui laudabunt te Domine: * neque omnes qui descendũt in infernum.*
27 Sed nos qui viuimus benedicemus Domino, ex hoc nunc & vsque in seculum:

factus est eis adiutor & protector, opem eis ferens ad consequendũ quæ
desiderabant, eosq; veluti scuto quodam ab omni malorum impetu protegens,
18 Familia Aaron sperauit in Domino, *& ipse vicissim factus est adiutor eorum & protector.
19 Atque in vniuersum quotquot reuerenter colunt Dominum, etiã qui
ex gentibus Israëli cõiuncti sunt, sperauerunt in Domino: *& ipse factus
eorum tum adiutor ad consequendum bonum, tum protector ad euadendum malum.
20 Dominus semper habuit rationem nostri, & benefecit nobis.
21 Benefecit posteritati Iacob, benefecit familiæ Aaron.
22 Benefecit omnibus qui reuerenter colunt eum, siue parui fuerint, siue magni: non enim est personarum acceptio apud Deum.
23 Opto autem, quod & futurum certò confido vt ad antiquam suã beneficentiam, qua hactenus vos prosecutus est, adiiciat etiam vt posthac vobis benefaciat, * vobis inquam & filiis vestris.
24 Vos sitis, quibus vt hactenus, semper benefaciat Dominus ille, qui creauit cœlum & terram.
25 Inter cœlum autem & terram, quæ vtraque idem creauit hoc interest d
quod cœlum quidem, & maximè supremum cœlorum omnium Domino deputatum sit. Vt illud peculiariter eum ostẽsione gloriæ suæ inhabitet, ibiq; suos immortalitatis suæ participes faciat: terrã autem dedit hominibus, vt in ea vitam, quam ab Adam acceperunt, hoc est, mortalem degerent, atque in ea dominium obtinerent, quemadmodum ipse in cœlo.
26 In hac autem terra mortui non laudabunt te Domine: *neque omnes qui per mortem descendunt in inferiorem terræ locum.
27 Sed nos qui viuimus vitam hãc corporalem, laudabimus Dominum in hac terra, ex hoc tempore vsque in finem vitæ nostræ, & vsque in consummationem sæculi. Proinde tum quia terram hominibus possidendam tradidisti, tum vt sint in terra, qui nomen tuum apud viuos celebrent, ne quæso nos cultores tuos è terra impiorum violentia ante tempus tolli sinas: multo autem magis ab æterna nos morte & damnatione, in qua te e
nemo laudabit, præserua, atque hic quidem vita spiritus, postea autem æterna tecum vita viuere dona, quò & in hoc tempore, & in æternum te, vt dignum est, laudare possimus.

ANNOTATIONES.

a DOMVS, &c.] Dictio domos, non nominatiui, sed genitiui casus est construenda cum, in exitu, id quod apertius Græca docent, οἴκου Ἰακώβ.
b FACTA, &c] Nomen, Iudæa, propriè significat eam terrã, quam inhabitauit tribus Iuda, aut etiam totus populus Israëliticus. Proinde intelligunt quidam hanc terram factam sanctificationem eius, eò quòd hanc terram sibi Deus sanctificauit, vt in ea nomẽ suum coleretur. Verùm Hebraica dictio magis significat ipsam tribum Iuda. Est enim hic יהודה Iehuda, quod vertere solent Iuda. Per tribũ autem Iuda, hîc intelligũt designari totum populum Israëliticum, vt aliquãdo per Ephraim & Ioseph. Alij spiritualiter intelligũt tribum Iuda factam sanctificatione Dei, quòd eam Deus sibi delegit, vt in ea regale soliũ constitueret, propterea quòd vt dicũt Hebræi, hæc tribus prima ingressa sit mare rubrũ.
c MONTES, &c.] Non significat hic verbum exultare, gaudium & lætitiam, sed tãtum exilitionem. Loquitur enim de montanis Sinai, de quorum subsilitione legitur, Exod. 19 nam pro eo quod nos legimus, erátque omnis mons terribilis valde, Hebræi habent & omnis mons valde tremebat vel agitabatur, & cõmouebatur. Dicit autem montes & colles, eò quòd in varias partes mons Sinai diuisus sit. Est enim in eo & mons Oreb
d BENEDICTI, &c.] Græca & Hebræa non habẽt præpositionem, à sed per datiuum habent. Benedicti vos Domino, quomodo & Augustinus legit quam puto esse veriorem lectionem.
e NOS QVI, &c.] Græca & Hebræa habẽt futurum tempus, sic enim est Græcè εὐλογήσομεν κύριον, benedicemus Dominum.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXIIII.

Præsens Psalmus carmen est gratulatorium Dauidis de ope Dei qua euasit ex angustia aliqua summa, & periculo mortis, quale inciderat cum à Saule exercitu cinctus esset, aut cum coram Achis se insanum simularet. Itaque memorat angustiam in qua fuerat, suamq; tunc fusam ad Deum orationem, ac mox Dei opem præsentem adfuisse, ob cuius expertam bonitatem se addicit dilectioni Dei, studioq; placendi illi. Est autem præsens Psalmus, quoad principium, similis principio Psalmi 17. quo ad finem autem, similis fini Psalmi 5.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dilexi quoniã exaudiuit Dominus vocem orationis meæ.
*2 Quia inclinauit aurem suã mihi: * & in diebus meis inuocabo.*

ILECTIONIS, affectum totum iam in Domino constitui, firmumq; in ipsum amorem concepi, eò quòd exau- Psal. 114
dierit vocem orationis meæ.
a Quódque se mihi ad exaudiendum facilem præbuit:
* propter quod omnibus diebus vitæ meæ clamoribus meis recurram ad ipsum.

3 Cinxe

*3 Circundederunt me dolores mortis, * & pericula inferni inuenerunt me.*

3 Cinxerunt enim me,rotumq; occupauerunt dolores mortiferi* & præſentiſſima pericula mortis apprehenderunt me.

4 Tribulationem & dolorem inueni: & nomen Domini inuocaui.

4 Incideram in afflictionem & anxietatem:ſicq; in ſumma rerum mearũ deſperatione conſtitutus auxilium Domini implorabam,dicens.

*5 O Domine libera animã meam: * miſericors Dominus & iuſtus,& Deus noſter miſeretur.*

5 Obſecro Domine libera animã meam à præſentis mortis diſcrimine: * Et ſanè ob expertam tum mox ipſius miſericordia & veritatem exclamare modò debeo,Dominum miſericordẽ eſſe & iuſtum.Ipſe enim Deus noſter miſeris & afflictis miſeretur quemadmodum promiſit.

*6 Cuſtodiens paruulos Dominus: *humiliatus ſum,& liberauit me.*

6 Cuſtos eſt Dominus ſimplicium,qui poſita cuncta carnis vafricie ſeſe totos diuinæ prouidentię committunt,eorumq; qui per ſe ſapere nõ poſſunt:*quum enim affligerer grauiſſimè,& conſilij expers eſſem, ipſe ſaluauit me.

7 Conuerte animam meam in requiem tuam.

** quia Dominus benefecit tibi.*

7 Proinde tu,ô anima mea,quę in periculis mortis conſtituta ſummè afflictabaris,& anguſtiarum procellis iactabaris,nunc recipe te à tua perturbatione, atque redi ad veterem tuam tranquillitatem, atque in ipſo Deo tuo ſecurus quieſce, * Dominus enim benefecit tibi.

8 Quia eripuit animã meũ de morte, oculos meos à lachrymis,pedes meos à lapſu.

8 Liberauit enim à morte animam meam, nec hoc ſolùm, ſed & oculos meos à fletu, pedeſq; meos à lapſu:ne leue quidem paſſus mihi obuenire incommodum.

9 Placebo Domino in regione viuorum:

9 Propter quod ego iam liberatus è regione mortuorũ, inter quos pene conſtitutus eram,ſtudebo omnibus viribus placere Domino inter viuos, nomen eius & vita & voce apud eos ſanctificans.

ANNOTATIONES.

LACEBO, &c. Græca habent εὐαρεστήσω ἐνώπιον κυρίου. quod dupliciter accipi poteſt Primùm vt ſit ſenſus:Delectabor coram Domino, quomodo Euthymius interpretatur, Eſt enim εὐαρεστεῖν, hilariter affectum eſſe placidéq; ſe habere. Secundò,vt ſit ſenſus quem noſter interpres vertit, nam & hoc dictio Græca ſignificat. Porrò ſecundum ſenſum magis eſſe prophetæ docent Hebræa, quæ habent:Ambulabo coram Domino. Eſt autem ambulare coram Domino Hebraica phraſi,ſtudere Domino placere. In hoc enim ſenſu dictum eſt Abrahæ: Ambula coram me & eſto perfectus. Proinde Hebraicam phraſim docte interpres vertit, dicendo: Placebo Domine.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXV.

Præſens Pſalmus eſt continuatio eorum quæ præcedens continet. Vnde & apud Hebræos in vnũ cum præcedenti connectitur. Itaque præter ea quæ ob conſequutam à Deo ſalutem ſuperiori Pſalmo promiſerat,hic pro eadem ſe publicè perſoluturum vota ſua ſacrificiaq; laudis pollicetur. Non male autem quidam hunc Pſalmum in ſenſu myſtico accipiunt,vt ſit vox cuiuſcunque martyris,fidem cordis palàm profitentis ſeq; pro beneficijs Christi se ia ad mortis & paſsionis calicem cum Chriſto guſtandum exhibentis. Siquidem Paulus ad Cor.4.principium huius Pſalmi ſibi applicat, omnibusq; qui mortem non reformidantes pro Chriſto ſuſcipere quod corde credebant ore confitebantur.Conuenientiùs tamen accipitur in myſtico ſenſu, vt ſit vox cuiuſcunque fidelis, qui pro percepta per Chriſtum liberatione à morte alijsq; beneficijs ſacrificium gratiarum actionis ſe oblaturum in Eccleſia pollicetur: & ſpeciatim illud quod in altari ſub ſpeciebus panis & vini offerendum nobis, in memoriam Paſsionis ſuæ,qua redempti ſumus,inſtituit Chriſtus.In ſacra enim menſa ſaluiferum illum Dominici ſanguinis calicem & offerimus & accipimus, in gratiarum actionem liberationis noſtræ per illum præſtitæ: quemadmodum olim apud Iudæos gratulatoria conuiuia cum ſacrificijs pacificorum coram Deo celebrabantur,cum ſolennes Deo pro inſignibus quibuſdam beneficijs gratias agerent.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Credidi propter quod locutus ſum.

IRMAM quidem habui promiſſorum Dei fidem, certò mihi a
perſuadens Deum omnia circa me perfecturum,quæ per Samuë
lem pollicitus fuerat, atque ob id etiam confidenter de hac Dei
erga me benignitate loquebar apud meos, palàm id ore pr[illegible] quod
corde credidi. * Verùm poſt factas mihi inſignes illas pollicitationes, b
contigit vt affligerer vehementer,& periclitarer grauiſſimè.

** ego autẽ humiliatus ſum nimis.*

2 Ego dixi in exceſſu meo, omnis homo mendax.

2 Itaque tum præ nimio metu vix bene compos mentis ſic apud me præcipitanti iudicio cogitaui:mendax eſt omnis homo. Ecce enim promiſerat tibi Samuël, vt ei videbatur,ex iuſſu Dei,regnum Iſraelis: iam autem peribis hîc miſer, priuſquàm vel vmbram regni conſequutus ſis.

3 Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?

3 Cùm autem ex tãto periculo (quod in ſummam animi deſperationẽ & diffidẽtiam me perduxerat) modò me Deus liberauerit,quid eſt quod rependere valeam Domino pro tam multis ac varijs quæ in me cõtulit beneficiis?

** Calicem ſalutaris accipiã.*

4 Sanè etſi vicem rependere dignam non poſſim, tamen in ſignũ gratiarum actionis, celebrãs coram Deo cum ſacrificij oblatione gratulatoriũ
conuiuium,accipiam manibus meis calicem ſalutis,hoc eſt,quem in cele c
bri

** & nomen Domini inuocabo.*

bri memoria perceptæ à Deo salutis & Deo offeram,& coram ipso lætus
bibam: * simúlque nomen Domini inuocabo, auxilium eius mihi semper adfore precaturus, quemadmodum iam adfuit.

*5 Vota mea Domino reddam corā omni populo eius: * † pretiosa in cōspectu Domini mors sanctorum eius.*

5 Quæ voui Domino in tribulatione mea,persoluam ei in præsentia to-
tius populi eius, * idque ob id,quod vt in meipso experientia didici,ma- d
gnifica apud ipsum mors suorum qui bonitati student,adeò vt nō teme-
rè eam patiatur ipsis ab impiis inferri, quin potiùs pro ea auertenda de-
signet frequenter admiranda & magna. † Et si quando Dei gloria exege-
rit iustos mori in Dei causa, adeò pretiosa est eorum mors coram Deo,
vt non solùm in præsenti seculo eorum famā celebrem faciat,sed multò
magis æterna fœlicitate & vita compenset in cœlis.

6 O Domine quia ego seruus tuus, ego seruus tuus, & filius ancillæ tuæ.

6 Meritò itaque mihi exclamare cōfitendo licet:Eia mi Domine, verè e
ita est quod ego sum seruus tuus.Ego,inquam, seruus tuus, nec simplici-
ter seruus, sed etiā verna ac natiuus tibi seruus, vtpote filius humilis an-
cillæ tuæ matris meę.Talem enim me tibi haberi satis tua ope declarasti,
talē & me tibi exhibere,totumq; me tibi deuinctū agnoscere necesse est.

*7 Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis: * & nomen Domini inuocabo.*

7 Dirupisti enim vincula mea,quibus necessitati mortis illigatus eram f
mortisque imminentis necessitati exemisti, propter quod tibi offeram
sacrificium laudis, * nec desinam vnquam auxilium Domini implorare,
in omni mea necessitate ad ipsum fugiens.

8 Vota mea Domino reddā in conspectu omnis populi eius, in atrijs domus Domini in medio tui Hierusalem.

8 Vota mea Domino persoluam palàm in præsentia totius populi eius,
in atriis domus Domini, intra te, ô Hierusalem, in qua locum Deus de-
legit vnicè.

ANNOTATIONES.

a CREDIDI, &c.] Pro eo quod habemus, propter quod & Græci habent διὸ, & Hebræi habent dictionem כי ki, quæ propriè significat quoniam,vel quia. Vnde Hebræi intelligunt sensum esse: Credidi quia vel quod loquar. Septuaginta tamē eam dictionē verterunt per διὸ, id est,propter quod, quod & Paulus secutus est: sæpe enim sic dictio hæc apud Hebræos accipitur. Vnde Campensis Psalm. 101. quod nos legimus: quia cinerem tanquam panem manducabam paraphrasticè reddit: Quare cibus meos non sapuit magis mihi, quàm si cinerem comedissem. Idem alibi similiter. Caietanus intelligit dictionem, quia, præconstruendam ante verbum, credidi, vt sit sensus: quia credidi locutus sum, ad quem modum ordinat & versum primum præcedentis Psalmi: quoniam dilexi, ideo exaudiet,&c

b EGO, &c.] Dupliciter hic versus intelligitur. Primò vt intelligatur Dauid dixisse omnem hominē esse mendacem, ad reprimendā propriam diffidentiā, vt sit sensus: cùm essem in magna trepidatione cōstitutus: & vix apud me essem, iámque diffidentiæ cogitationem caro suggereret, dixi apud me: omnis quidem homo mentiri potest: verùm Deus, qui mihi regnum promisit, nequaquam mentiri potest. Proinde ô anima mea persiste in prima tua fiducia. Et videri potest hunc locum sic Paulū intellexisse eò quòd ad Rom. 3. citās hinc illud: Omnis homo mendax, adiecit, Deus autem verax. Secundò, intelligitur hic locus, vt eo significet Propheta cogitationes diffidentiæ, quam passus erat in sua angustia, atque hic sensus magis videtur esse Prophetæ, magisque cōuenit cum eo loco Psal 30. Ego dixi in excessu mentis meæ, proiectus sum à facie oculorum tuorū. Porrò nomen, excessus, & hoc loco & illo non accipi pro laudabili illa mentis extasi (qua mens à terrenis abstracta subleuatur ad diuinorum contemplationem) Hebræa dictio apertè docet, quæ festinationem propriè & trepidationem significat. Sed & Græca dictio ἐκστάσει propriè stuporem & alienationem illam significat, quæ ex nimio timore vel gaudio accidit: quanquam & pro laudabili illa alienatione Dionysius vsurpet.

c CALICEM,&c.] Per calicem salutis, ad literam intelligitur poculum, quod in conuiuiis gratulatoriis coram Deo apud Iudæos bibi cum lætitia solebat. Vnde patet quis huius loci sit certior sensus mysticus: nempe, quod per calicem salutaris intelligi debet calix sanguinis Domini, qui in memoriam liberationis nostræ à fidelibus cum lætitia spirituali sumitur, potius quam calix passionis, quem exemplo Christi martyres degustauerunt. Conuiuia enim gratulatoria Iudæorum, typi quidam erant & vmbræ mensæ nostræ sacræ: noster autem calix veriùs dicitur calix salutis, quam Iudæorum. Illorū enim solùm ob id dicebatur calix salutis, quòd in memoriam salutis sumeretur: noster vero non solum quia in memoriam salutis accipitur, sed quia etiam salutis nos participes fecit. Porrò pro verbo, accipiam, dictio Hebraica significat etiam leuare & tollere. Vnde aliqui verterunt: Calicem leuabo in altum, scilicet, quod sensui mystico etiam optimè quadrat. Itaque quod nos habemus, accipiam, rectè intelligitur, accipiam ad offerendum & sumendum: Alioqui non rectè videtur hic versus respondere superiori quæstioni, qua quærebatur, Quid retribuam Domino?

PRETIOSA,&c. Hæc pars ferè sic intelligitur, d
vt mors sanctorum pretiosa dicatur apud Deum, quia magnam habet remunerationem mors pro Deo suscepta. Verùm hic sensus etsi verissimus & bene conueniēs sensui mystico, dum hic Psal. martyribus tribuitur, non conuenit sensui literali, sed phrasi Hebraica dicitur mors sanctorum pretiosa apud Deum, quia eam tam magni facit, vt non temerè eam sinat inferri ab impiis sanctos persequentibus. Quo modo loquendi & Saul dicit Dauid 1. Reg 26. Nequaquam vltra tibi malefaciam, eò quòd pretiosa fuerit anima mea in oculis tuis, & Psal. 71. pro eo quod nos habemus: Et honorabile nomen eorum coram illo. Hebræi habent, Et pretiosus sanguis eorum coram illo. Atque hic quidem sensus optimè conuenit sensui mystico, secundùm quem per calicem salutis intelligitur calix sanguinis Domini: Hic enim cum gratiarum actione offerri & sumi debet eò quòd mors omnium sanctorum & electorum Dei tanti habita sit ab eo, vt pro ea auertenda filium suum vnigenitum in hunc mundum miserit, & pro nobis in cruce mori voluerit. Quemadmodum mortem corporalem Dauidis tanti fecerat Deus, vt ne illam Dauid incideret Philisthæos irruere fecerit in terram Iudaicam, quò vel sic a Dauide obsesso Saul recedere cogeretur.

O DOMINE,&c] Pro dictione, ô apud Hebræos e
est אנא aona, quæ hoc loco non est obsecrantis interiectio, vt superiori Psal sed confitentis, vel secundùm aliquos, amantis, vt respondeat nostræ interiectioni, amabo. Vnde habet Campensis: Merito te amo benignissime Domine. Coniunctio autem, quia, accipi debet quo ad sensum superflue: quemadmodum & in Psal. 117. cum dicitur, in nomine Domini, quia vltus sum in eos: vnde Græca nec hîc, nec ibi hanc coniunctionē habent. Aut accipienda est, vt sit particula affirmandi, nisi quis velit hunc versum coniungere cum sequenti, hoc modo: Quia ego sum seruus, ideo dirupisti vincula mea.

NOMEN DOMINI INVOCABO.] Commu- f
niter nomen Domini inuocare accipitur, vt sit implorare à Deo opem & auxilium, nam gratiarum actioni ob accepta beneficia, iungenda est oratio pro accipiendis. Hebræa tamen dictio non solùm verti potest per inuocare, sed etiam per prædicare, vt significet Propheta, se prædicaturum nomen Domini, quod magis conuenit his, quibus in isto Psal. iungitur hæc oratio: Calicem salutaris accipiam, & tibi sacrificabo hostiam laudis. Proinde magis conueniret apud nos, inuocare nomen Domini, accipere, pro prædicare illud, sicut accipitur in 3. versu cantici Moysi quod est Deuter. 32.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXVI.

Inuitat Propheta ad laudandum Deum omnes gentes propter magnitudinem & perpetuitatem misericordiæ, & veritatis eius erga suos. In eo autem quòd non tantum Iudæos, sed & omnes populos ad communem Dei laudem vocat, vaticinatus est ad vniuersas gentes salutem à Iudæis peruenturam. Vnde & Paulus ad probandum gentes quoque per Christum fuisse Deo adducendas, citauit huius Psalmi testimonium ad Rom. 15. Proinde non tantùm loquitur Propheta de misericordia & veritate Dei Iudæis exhibita, sed multò magis de ea quæ per Christum erat toti humano generi exhibenda: quæ cùm auctior sit quàm quæ veteri populo præstita fuit, & omnibus sit gentibus communis, omnibus item laudandi Deum instissima est materia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Laudate Dominum omnes gentes,
** laudate eum omnes populi.*
2 Quoniam confirmata est super nos misericordia eius:
** & veritas Domini manet in æternum.*

NIVERSÆ gentes, abiecto idolorum cultu nobiscum *Psal. 116.*
laudate Dominum: * laudibus extollite eum quotquot a
vsquam estis populi.
2 Illius enim misericordia admodum fortis & valida facta est super nos, effusa super nos valde liberaliter, & ita super nos constabilita, vt nunquam sit auferenda à nobis, * sed & illius in præstandis promissis veracitas duratura est perpetuò. Ob hanc igitur ipsius in nos populum eius copiosè effusam & confirmatam benignitatem, omnino & decens, & expediens omnibus vobis gentibus, vt idolis reiectis, vnum nobiscum Deum laudetis: multò autem magis ob eam benignitatem, quam nouissimis diebus per Messiam longè copiosiùs toti humano generi exhibebit, dum illius bonitas à nobis Iudæis ad omnes dimanabit: quæ vt omnibus erit gentibus communis: ita & omnibus iustior laudandi eum occasio.

ANNOTATIONES.

a ONFIRMATA EST MISERICORDIA EIVS SVPER NOS.] Dupliciter accipi potest quod dicitur misericordia Dei confirmata, siue quia stabilita est, siue quia fortis facta est, hoc est, prænalida & magna. Atque hunc posteriorem sensum magis Hebræa exigunt: similiter & Græca, quæ habent *ἐκραταιώθη*, hoc est, confortata est. Porrò pronomen nos, ad literam demonstrare videtur Iudæos: quemadmodum enim in Psal 97. & 95. ob salutem Iudaico populo præstitam omnes gentes ad laudem Dei inuitantur, vt Dei bonitate in eum populum conspecta, relictis idolis ad veri Dei cultum conuerterentur, ita & hîc. Verùm quoniam benignitas illa Dei, quam exhibuit sub Dauide veteri populo, vmbra quædam erat illius misericordiæ quæ sub Christo exhibenda erat toti humano generi, nihil dubium quin ad illam potissimùm Propheta respexerit in his Psalmis, & ob id omnes gentes ad laudem Dei inuitarit, vaticinans omnes gentes Deum aliquando agnituras & laudaturas.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXVII.

Præsentem Psalmum Propheta cecinit, vel cùm ab vniuerso Israële inauguratus est in Hebron: vel cùm solenni illa pompa arcam fœderis in montem Sion introduxit, celebrem enim fuisse diem, ac maximam populi frequentiam cùm cantatus est, ipsa Psalmi verba abundè testantur. Fuisse autem diem illum, quo arca in Sion introducebatur, ex eo videtur, quod dicitur de ingressu per portas iustitiæ, & de die solenni cum sacrificiorum oblatione celebrando. Continet autem hic hymnus, vsque ad versum vicesimum-primum, gratulationem Dauidis, qua defunctus iam omnibus malis suis, & in regem totius Israëlis euectus publicè Dei in se bonitatem magno studio celebrauit: & ad prædicandum Deum alios inuitauit: tum sequentibus quatuor versibus complectitur applausum populi de regno Dauidis, atque acclamationem, qua regi suo populus acclamabat bene ei precatus. Deinde verò duobus versibus sequentibus sacerdotum vocem populo bene precantium, & ad celebrandum solennitatem adhortantium: Postremis autem tribus rursus Dauidis gratiarum actionem & ad laudandum Deum inuitationem, à qua cœperat. Porrò in his omnibus Dauid Christi imaginem gessit, propter quod ex instinctu certè spiritus sancti eadem acclamatione illa, qua Dauidi populum acclamasse hic canitur, à populo acclamatum est Christo, tanquam regi suo. cùm Hierusalem asina insidens, solenni pompa introduceretur. Et Christus ipse, de se apud Iudæos dictum interpretatur illud: Lapidem quem reprobauerunt, &c. Matth. 22. Marci 12. Lucæ 20. Similiter & Petrus Actuum 4. & secundo capite epistolæ suæ primæ. Paulus quoque ad Ephesios 2. dum Christum summum angularem lapidem appellat. Sed & ante hos omnes Isaias ipse de Messia præcipuè dictum esse, quod hic dicitur de lapide facto in caput anguli, ostendit satis cap. 28. vocans eum lapidem angularem. Proinde secundùm mysticum sensum Psalmus iste, vox est partim Christi iam resuscitati à morte, & in regnum sublati, *Ephes. 2.* *atque ob id Deo patri gratias agentis: partim fidelium, Christi regno congratulantium, cui quædam huius Psalmi longè veriùs competunt quàm Dauidi, vt est illud. Non moriar, sed viuam. Qui veluti angularis lapis in vnam Ecclesiam coniunxit Iudæos & Gentes, quemadmodum per Dauidem Regem decem tribus diuisa à tribu Iuda, eidem coniuncta sunt vt iam esset populus vnius regni.*

PARA-

1 Confitemini Domino quoniam bonus,
** quoniam in seculum misericordia eius.*
2 Dicat nunc domus Israël quoniam bonus:
** quoniam in seculum misericordia eius.*
3 Dicat nunc Aaron,
** quoniam in seculum misericordia eius.*
*4 Dicant nunc qui timent Dominum: * quoniam in seculum misericordia eius.*
5 De tribulatione inuocaui Dominum:
** & exaudiuit me in latitudine Dominus.*
6 Dominus mihi adiutor,
** non timebo quid faciat mihi homo.*
7 Dominus mihi adiutor,
** & ego despiciam inimicos meos.*
8 Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine:
9 Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus.
*10 Omnes gentes circuierũt me: * & in nomine Domini quia vltus sum in eos.*
*11 Circundãtes circũdederunt me, * & in nomine Domini quia vltus sum in eos.*
*12 Circundederũt me sicut apes, & exarserũt sicut ignis in spinis: * & in nomine Domini quia vltus sum in eos.*
13 Impulsus, euersus sum vt caderem,
** & Dominus suscepit me.*
*14 Fortitudo mea & laus mea Dominus: * & factus est mihi in salutem.*
15 Vox exultationis & salutis in tabernaculis iustorũ.
16 Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me, dextera Domini fecit virtutem.
17 Non moriar, sed viuam,
** & narrabo opera Domini.*
18 Castigans castigauit me Dominus,
** & morti non tradidit me.*
19 Aperite mihi portas iustitiæ, ingressus in eas confitebor Domino:
** hæc porta Domini, iusti intrabunt in eam.*
20 Confitebor tibi quoniã exaudisti me, & factus es mihi in salutem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

LAVDATE Dominum quoniam benignus est: & perpe- Psal. 1
tuò duratura est misericordia eius.
2 Fateatur nunc Israëliticus populus quòd bonus sit,
* quodque perpetuo perdurat misericordia eius.
3 Fateatur & familia Aaron, * quòd perpetuò duratura
sit misericordia eius.
4 Sed & quotquot reuerẽtur Dominum etiamsi ex gentibus sint, prædicent nunc ex animo perpetuam fore misericordiam eius.
5 Ita enim ab omnibus modò Dei bonitatem prædicari decẽs est, nam cùm tribularer, & tribulatio mentem atque corpus in arctum conclusisset, imploraui auxilium Domini: próque sua benignitate Dominus exaudiuit me, perducens me ex angustia illa mentis ac corporis ad latitudinem & libertatem mentis & corporis.
6 Dominus declarauit se mihi adiutorem esse, mihique certissimè persuasum est ipsum adesse mihi semper: * quare nõ timebo quicquid moliatur aduersus me homo quiuis, qui quantuscunq; sit, tamen, quia homo Deo longe est inferior, sine cuius nutu nihil potest homo quicunque.
7 Dominus stat pro me: quare nihil dubito quin omnib⁹ inimicis meis superior factus, quasi ex alto respiciam eos ea pati quæ promeruerunt.
8 Sanè melius est confidere in Domino, quàm confidere in homine quouis.
9 Melius est, consultius & tutius, spem suam collocare in Domino, quàm fidere vlli principum, cum omnibus etiam principibus Dominus sit potentior, benignior & iustior.
10 Ecce enim gentes variæ circundederunt me, comprehendere me, & a
perdere conantes: * ego autem per auxilium Domini inuocatum vltionem sumpsi de eis.
11 Diligentissimè circumcinxerant me, verùm per auxilium Domini vindictam exercui in eos.
12 Circundederunt me tam copiosi, mordaces & infesti, quàm solent esse examina apum: & effrenata ira exarserũt contra me, quemadmodum ignis grassans in spinis cum ingenti fragore, & inextinguibili rapacitate: * ego verò non quidẽ mea, sed Domini virtute meipsũ de illis vindicaui.
13 Impulsus ab hostibus meis euersus sum ad casum, parumq; abfuit, quin caderem: * verùm Dominus adiuuit me, sustentãs me ne caderem.
14 Proinde agnosco illum esse robur meũ, per quem & iam præualui, & in posterum præualebo hostibus meis. Hic est quem semper canam: * propterea quòd factus sit mihi author salutis meæ.
15 Neque ego tantùm illum canam, sed & in ædibus iustorum communis Dei in me bonitatem spectantium audietur vox exultationis, & pro adepta salute gratulationis, ita vt dicant lætantes.
16 Omnipotentia Domini fortia designauit. Et sanè ita est. Omnipo- b
tentia enim Domini exultauit me, eripiens me ab omnibus malis, & in gloriam regni euehens, omnipotẽtia Domini fortiter in me operata est.
17 Non incidam mortem ab hostibus meis optatam & intentatam, sed viuam, * viuensque apud viuentes memorabo opera Domini, propter quod solum vita hæc & ducenda est, & optanda.
18 Castigatione seria castigauit me Dominus, in graues me sinens incidere afflictiones: * verùm morti non tradidit me, paterna tantùm clementia in salutem meam aduersa immittens.
19 Itaque aperite mihi portas iustitiæ, & ego ingressus eas in templo Domini laudabo Dominum: * hæc porta, de qua loquor, Domini est, iusti ingredientur per eam ad conspectum Domini.
20 Gratias tibi agam Domine, sempérque te laudabo, quoniam exaudisti me, & factus es Saluator meus.

VOX POPVLI.

21 Is qui fuerat quasi lapis quem repudiauerunt ædificãtes, veluti nul- c
li ædificij loco idoneum, mox præter omnium expectationem, mirabili rerum mutatione, non solùm assumptus est in ædificium, sed factus etiam caput anguli, primum & insigniorem ædificij locum obtinens, ac velut duos in se parietes continens. Rex enim noster, qui à principibus populi Dei velut maleficus, & ob id indignus consortio populi sancti reiectus fuerat, ecce iam non solùm in populum Dei receptus est, sed illius etiam caput effectus, ac velut angularis lapis, duos populos prius dissidentes in vnum componens, atque in se continens.

21 Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.

*22 A Domino factum est istud, * & est mirabile in oculis nostris.*

22 Et certè nequàquam fortuitò hæc res accidit, neque humanum est istud opus, sed facta est hæc res diuina virtute & voluntate, * & est mirificè mirabilis in oculis nostris.

*23 Hæc est dies quam fecit Dominus: * exultemus & lætemur in ea.*

23 Hic est ille dies, quem singulariter Deus fecit, eò quod singularia in ipso fecit, & singulariter ... in nos benignitatem declarauit: * proinde exultemus corpore, & lætemur anim... in ipso. f

*24 O Domine saluum fac: O Domine bene prosperare, * benedictus qui venit in nomine Domini.*

24 O Domine saluum fac regem n...rum, vt per illum & nos salui simus. O Domine prosperum da regi, & per eum etiam nobis successum, g fœlices nos cum ipso & p... ip...um reddens. Benefiat à Domino regi nostro, atque ab omnibu... benedicatur & laudetur, qui à Domino missus venit ad nos in salutem nostram.

VOX SACERDOTIS.

*25 Benediximus vobis de domo Domini: * Deus Dominus & illuxit nobis.*

25 Bene precamur vobis de domo Domini fœlicésque iudicamus, & quidem meritò. Do...nus enim noster quem colimus, ipse verus & solus est Deus, & nunc fugatis omnibus malorum tenebris, suo fauore ac benignitate velut luce quadam gratissima nos perfudit & recreauit atque sub hoc nouo rege nostro suam benignitatem nobis aperire cœpit, cùm priùs quasi iratus vultum suum à nobis auertisset.

26 Constituite diem solennem in condensis vsque ad cornu altaris.

26 Proinde celebrate solennem festiuitatem, disponentes condensos arborum ramos, & eis templum ornantes vsque ad cornu altaris, lætitiamque vestram de Dei in nos benignitate conceptam externis etiam signis declarate.

VOX REGIS.

*27 Deus meus es tu, & confitebor tibi, * Deus meus es tu & exaltabo te.*

27 O Domine, tu es Deus meus, à quo totus pendeo, quémque vnicè colo, quare cum gratiarum actione laudabo te: * Deus, inquam, meus atque ob id laudibus te semper extollam.

28 Confitebor tibi quoniam exaudisti me: & factus es mihi in salutem.

28 Laudabo te, eò quòd me in tribulatione clamantem ad te, exau...ris, & factus sis mihi Saluator.

*29 Confitemini Domino quoniam bonus. * quoniam in seculum misericordia eius.*

29 Sed & vos omnes mecum celebrate Dominum, quoniam benign... est, * atque in perpetuum duratura est benignitas eius.

ANNOTATIONES.

a QVIA VLTVS SVM IN EOS.] Coniunctionem, quia, in his tribus versibus nó habent Græca nec Augustini lectio, habét tamen Hebræa, sed qui...am eam superfluè putant, aut esse posi...m pro aduerbio, e... Alii orationem esse putant ellipticam perficiendam in hunc modum: In nomine Domini factum est, quòd vltus sum me de eis.

b DEXTERA DOMINI FECIT, &c. Prima huius versus pars referri potest ad præcedentem, vt sit vox illa iustorum, de qua illo versu dicitur: nam & in Hebræo hæc pars cum præcedenti in vnum versum coniungitur, & hoc quod sequitur accipien...um vt sit vox regis confirmantis iustorum vocem. Aut totus ...c versus accipiendus est, vt sit vox regis, vt nul...a vo... iustorum exprimatur. In Hebræo tamen etiam id quo... sequitur: Dextera Domini exaltauit me, &c. vox ...dhuc est iustorum. Habent autem Hebræa hoc mo...o: Dextera Domini excelsa, dextera Domini fecit v...tutem.

c APERITE MIHI PORTAS. Per portas iustitiæ & per portam Domini, idem hîc intelligi..., quod in Psal. 23. dum dicitur: Attollite portas &c. Proin...e ad literam intelligitur porta templi, quæ ob id iustitiæ dicitur, quod per eam nemo dignus esset ingredi, ...i qui iustitiæ studeret, quemadmodum illo dicitur Psalmo: Quis ascendet in montem Domini? Innocens manibus & mundo corde. Secundum mysticum ... sen... ... intelligitur ingressus in cœlum, quòd pr...us clausum Christus Angelos allo...ens sibi aperi...e ...bet. Dic...ur autem rectè porta iustitiæ & porta Domini, qu... ...o cœlum ad conspectum Domini nemo pertinget, nisi iustus.

d LAPIDEM QVEM REPROBAVERVNT, &c.] Lapis iste factus est in caput anguli, hoc est, factus apex anguli. ad literam Dauid est, se... ...nat ...ous Christi typum gessit, Dauid enim ...o tribus Israel diuisas à tribu Iuda in vnum populum suo regno coniunxit in figuram eius, quòd gentes Iudæis in vnam fidem & Eccl...siam esset coadunaturus. Per d...cem enim tribus, qu... Isr...el dicuntur, frequenter apud Prophetas gentes significantur: per tribum autem Iuda populus Iudaicus, quemadmodum videre licet in Osea, & ...imi...ter Ezechielis cap. 37. vbi gentium significatarum per Israëlem, & Iudæorum qui significantur ibi nomi...e Iudæ, coadunatio futura prophetatur per Christum venturum, qui ibi significatur nomine Dauid. Idque sub visione duorum lignorum, quæ in vnum coniungebantur, non sine magno crucis Dominicæ mysterio, vt apparet. Hoc autem quod est esse caput anguli, longè veriùs & perf... ...s Christo conuenit, quàm Dauidi. sicut omnia quæ ...nt in vmbra, perfectiùs est inuenire in ipso corpore. D...id enim tantùm caput fuit duodecim tribuū, quæ in vn... regni populum sub eo coadunatæ sunt: Christus autem caput omnium nationum terræ, quas in vnum coniunxit: neque homines tantùm inter se coadunauit ...ed & homines cum ang...is in vnam coniunxit domum. Et hic qu... ...em pari...tes in vnū coctioet, & coniunxit nunquam dissol...endos: tribus autem illæ quæ sub Da... coad... ...unt, post paucos annos sub Roboam ... diuis...e sunt. Si... Christus longè veriùs lapis dicitur, & lapis reiectus ab ædificantibus, quàm Daui...

e A DOMINO FACTVM EST ISTVD ... habeat g...uus fœmininū. ... à Domino facta est ...la. Vnde putāt plerique, maximè Græci pronomen ... referendum ad caput ve... ad angelum. nam vtrumque nomen Græcis est fœminini generis. Est quidem & apud Hebræos genus fœmi...num, sed quod satis constat, omnibus etiam consentientibus, debere accipi s...bstantiuè, pr... ...omnte linguæ. Nam cum ea lingua non habeat genus neutrū, ponit genus fœmininum apud eos substantiuè quemadmod... apud nos & Græcos ...enus neutrum. Proinde si velim... Græca reduce... ad sensum linguæ originalis, oportet pro...omen ..., & nomen ... accipi more Hebr... co... substantiuè, ac si essent posita in ...tro genere, vt & alias sæpe fit, vt ...lo loco: vnam ... e... a Domino, ...se requiram. Itaque rectè vertit noster interpretes isto... & mirabil... quæ non ad caput sunt referenda sed ...ub stant...e accipienda, vt ad totum præcedens referantur. f

HÆC ... DIES, &c. Vt intelligatur quomo... hanc diem singular...te... ...catur fecisse Deus, ...um o... fecit dies, notandū in nomine diei non tantùm inclu... mensuram ipsam tem...oris, sed & qualitates te...or... & conditiones temp...t... accidentes, vt patet dum ... diem lætam aut tr...em ca...lam aut frigi...ā ... quæ h... diem singulariter ...tur Deus fecisse, ...ularia sua b... ...ficia quæ ...es ... atiu... Est autē dies ... ad literam ...em tépus illud quo Dauid regnabat: s...con dum ... ...um ve... d... resurrectioni ... ... ca... toto potius hoc tēpus gratiæ, quod Paulus ... ...n

salutis. Val[illegible] autem indicat & aliam sensu[illegible] ho[illegible] rem quo [illegible] post quo[illegible] Dominus fe[illegible] cisse hunc diem. [illegible] intelligatur signi[illegible] non esse diem co[illegible] quem [illegible] ortu fa[illegible] cit, sed diem Spi[illegible] quam Dominus suo aduentu in mundum fecit, fugatis tenebris ignorantiæ & omnium malorum.

g O DOMINE SALVVM FAC. Pronomen, me, non habent nec Hebræa, nec Græca nec Psalterij Galli[illegible] & omnino obest [illegible] est enim vox populi precan[illegible] salutem regi suo, qu[illegible] & C[illegible] isto acclamabat [illegible] Osanna filio David, id est [illegible] salu[illegible] Hebr[illegible] habe[illegible] sonat, saluum fac [illegible] syllaba [illegible] Sic & Græca non solùm habent [illegible] quæ adiectio non [illegible] magna emphasi.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXVIII.

Præsenti Psalmo vir sanctus considerans fœlicitatẽ eorum qui viuunt secundùm legem Dei, author [illegible] Domini præcipientis eam summo studio seruari, atque hoc ipsum [illegible] vires [illegible] esse, tota animi intentione peccatur Dei gratia docert, & perficere [illegible] gem ipsius, multum ac sæpe ab æquitate[illegible] commendans, summumq; erga illam amorem & studium, atque ob [illegible] transgressores mœrorem com memorans. Simul autem etiam precatur secundùm promissionem Dei, quam lex eius continet, liberari ab impijs se persequentibus. Atque hac etiã causa tam studiose narrat summe[illegible] Dei affectum, & optat Dei gratia in legis obseruatione constanter persistere, persuasum habens ei qui legis Dei studiosus est neminem nocere posse, quemadmodum hoc ipsum lex Dei suis cultoribus promisit. Compositus erit autem hic Psalmus iuxta ordinem literarum Alphabeti Hebraici, quæ sunt 22. ita vt octo semper vers[illegible] vno incipiant elemento, quod quidem aliqui ornatus & iuuandæ memoriæ gratia factum putant [illegible] rium aliquod in eo intelligunt mysterium. Notandum autẽ decem esse dictiones idem pen[illegible] significantes, quarum saltem vna in singulis pene versibus occurrit, quæ sunt lex, mandata, testimonia, iustificationes, via, semita, iudicia sermones, eloquia verba. Verum, quatuor po[illegible] etsi hic plerunque pro præceptis Dei accipiantur, quandoque tamen etiam aliter hic ac[illegible] iudicia s. pro iustis Dei factis, quibus suos asserit, & hostes eorum reprimit, omnium se iudicem de[illegible] Sermones autem, eloquia & verba pro Dei promissis quibus suis se affuturum in lege [illegible] est. Et quidem quare Dei præcepta dicatur lex, mandata, sermones, eloquia, verba, satis per se [illegible] est. [illegible] testimonia dicuntur, tum quia cũ contestatione pœnarum & præmiorum tradita sunt, tum quia conte[illegible] nobis voluntatem Dei mostrantis quid agendum, & quid non. [illegible] iustificationes autem, quod obseruant[illegible] iustos. Via, & semita, siue quia per ea ad Deum tenditur, siue quia sunt recta viuendi ratio. Sæpe enim Hebræis via accipitur pro vita instituto, agendiq; ratione: iudicia verò di[illegible], eò quòd sint summæ æquitatis Dei decreta. Porrò his decem dictionibus & apud Hebræos correspondent decem. Verum pro dictione, mandata, duo sunt nomina apud eos, מצות & פקודים pic-cudim & misuoth. Contra verò pro dictionibus illis, verba, sermones, apud eos vna est, nempe דבר dauar. Mysterium in eo quod per literas alphabeticas hic Psalmus compositus est, sic explicat Ambrosius in proœmio commẽtarij super hoc Psalmo: Quem[illegible] inquit, per singulas Hebræorum digessit literas, vt quemadmodum paruulorum ingenia primis literarum elementis assuescunt discendi vsum assumere, ita etiam nos huiusmodi e[illegible] mentis vsum discamus viuendi. Idem pene & D. Hieronymus in epist. ad Paulam Vrbicam de interpretatione alphabeti Hebraici. Postquam enim dixisset omnem moralem locum in hoc Psalmo comprehendi, post aliqua sub[illegible] ungit: Quomodo autem in his nostris literis non potest quis ad legenda verba texendaq; procedere nisi prius ab elementis cœperit: ita & in scripturis diuinis non valemus ea quæ maiora sunt nosse, nisi ab ethica habuerimus exordium, secundum illud quod Propheta dicit: A mandatis tuis intellexi, quòd vide[illegible] et post opera [illegible] erit habere scientiam scripturarum. Huic autem rationi astipulari videtur, quod omnes [illegible] ordi[illegible] alphabetico compositi, multùm sint morales, vt est videre in Psalmis 24. 33. 35. 1[illegible] 111. 118. 144 Quod autem Hiero[illegible] ibi dicit tantum Psalmum, 110. 111. 118. 144 ordine alphabetico esse compositos, intelligi debet de pleno ordine & numero literarum, nam in alijs tribus deest aliqua literarum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Aleph, id est, doctrina.

1 Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.

FOelices sunt qui in sua conuersatione sunt irreprehensibiles, & sine omni macula peccati, hoc est, qui viuunt iuxta legem Domini. Psal. 118.

*2 Beati qui scrutantur testimonia eius: * in toto corde exquirunt eum.*

2 Fœlices, qui vt innocenter viuant & conuersentur secundùm legem Domini, summo studio inuestigant præcepta Domini, quibus suã nobis voluntatem testatus est, *& vbi ea intellexerint, tum reliquis omnibus posthabitis pro virili student placere illi.

3 Non enim qui operantur iniquitatẽ, in vijs eius ambulauerunt.

3 Fœlices, inquam, dico, qui pro virili, totoq; pectore illi student placere. Qui enim adhuc aliqua in re iniquè agun[illegible], & qui iniquitati student perficiendæ, nondum conue[illegible] secundùm eas viuendi rationes, quas ille præscripsit, & per quas itur ad ipsum. a

4 Tu mandasti mãdata tua custodiri nimis.

4 Et sanè tu Domine, tu inquã, qui summæ es authoritatis, & potestatis præcepisti vt mandata tua à nobis custodirentur summo studio, summaq; diligentia, volens ne minimum quidem mãdatorum tuorum à nobis prætermitti, vtque in eis seruandis non simus tepidi & segnes.

5 Vtinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas iustificationes tuas.

5 Proinde dum perpendo fœlicitatem seruantium mandata tua, tum & tuam præcipientis ea seruari authoritatem, postremùm esse super vires meas, vt per me ea seruẽ, quæ tam accuratè seruari voluisti, id vnicè opto Domine, vt abs te omnes meæ actiónes dirigãtur ad seruãdum mandata

tua, quæ vt sunt in seipsis iustissima, ita quoque seruantem coram te iu-
stum faciunt.

6 Tunc non confundar, cū perspexere in omnibus mandata tua.*

6 Scio enim me tunc non, confundēdum vnquam:si non solùm aliqua, b
sed omnia tua mandata ob oculos mentis habuero, atque secundùm ea
omnes meas actiones instituero. Tum enim non frustrabor spe totius vi-
tæ meæ,sed assequar optatam & expectatam salutem.

*7 Confitebor tibi in directione cordis, * in eo quod didici iudicia iustitiæ tuæ.*

7 Celebrabo te corde recto & syncero, * propterea quòd te docēte di- c
dicerim quæ sunt æquissima illa decreta & statuta iustitiæ tuæ. Neque
enim pro hoc tuo dono,quod maximum esse agnosco, ingratus ero, sed
ob illud continuè te laudabo,& gratias agam,idque corde puro & recto,
quo te nemo celebrare potest, nisi a te edoctus mandata obliquitatem
cordis corrigentia.

8 Iustificationes tuas custodiam, non me derelinquas vsquequaque.*

8 Neq; verò solùm te ob id celebrabo, sed & seruabo pro viribus mā- d
data tua,quibus nos iustificas:*quod vt præstare possim,quoniam ex me
nequaquam possum, tu quæso ne me vnquam multùm derelinquas, ne
me ita penitus tua gratia destituas,vt in peccatū aliquod cadā mortiferū,
nam vt non derelinquat aliquantulum eatenus,scilicet, vt tenter aut le-
ue aliquod peccatum committam, scio me assequi in hac vita non posse.

Beth,id est,domus.

*1 In quo corrigit adolescētior viam suam? * in custodiendo sermones tuos.*

QVA re poterit adolescens corrigere, & ad synceritatem perducere a
licentiosius vitæ suæ genus?*nulla certè re magis, quàm si diligen-
ter obseruauerit verba tua, & secundùm ea vitam suam solicitè formare
studuerit. Quanquam enim illi præ aliis difficilè sit vitam, moresq; pra-
uos corrigere,ob carnis vim prædominantem,facilè tamen id illi fiet, si
verborum motum attentus sit obseruator: quod etiam præ aliis huic ęta-
ti faciendum est, eò quòd leuis sit & simplex, quódque à prima vitæ in-
stitutione tota quæ sequitur vita pendeat.

*2 In toto corde meo exquisiui te, * ne repellas me à mandatis tuis.*

2 Toto pectore studui placere tibi: *quare ne sinas me errare à manda- b
tis tuis. Scio enim Domine neminem gratia tua dignum esse,qui non to-
to corde,sed segniter & tepidè te quæsierit:sed & illud rursum confiteor
non posse quenquam constanter per omnia seruare mandata tua, etiamsi
te pro virili suo quærat, nisi tua ipsum gratia semper doceas, & in man-
datis tuis deducas.

*3 In corde meo abscondi eloquia tua, * vt non peccem tibi.*

3 Et quidem ita toto pectore tibi placere studui,vt eloquiis, fabulisque
hominum posthabitis & reiectis,eloquia tua sanctissima non tantùm aut
legerim,aut ab aliis audire studuerim:sed & in animo meo quasi thesau-
rum optimū & pretiosum reposuerim, voluens ea semper in corde meo:
* vt ne qua in re peccem tibi.

*4 Benedictus es Domine. * doce me iustificationes tuas.*

4 Dignus es Domine, qui ob tuam in omnes benignitatem benedica-
ris & lauderis,*pro tua ergo benignitate doce me constanter & perfectè
iustissima tua statuta, vt & in omnibus sciam quid agendum sit, & tuis
monitis in omnibus acquiescam. Neque enim satis est semel edoctū esse
mandata tua,neque humana sufficit eruditio, nisi & tu mentem interius
constanter & perpetuò doceas, & ita quæ æquitatis sunt homini persua-
deas vt amplectatur.

5 In labiis meis pronunciaui omnia iudicia oris tui.

5 Non solùm autem in animo meo reposui eloquia tua, vt dixi, sed &
apud alios recensui labiis meis omnia decreta iustitiæ tuæ, quæ per tuos
seruos locutus es, studens etiam alios ad obseruationem mandatorum
tuorum pertrahere,nihilque prius habens,quàm loqui de verbis tuis, nō
de fabulis ac vanis rebus huius sæculi.

6 In via testimoniorū tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitiis.

6 Ego enim in via,quam docent mandata tua, perinde delectatus sum,
ac si diuitias omnes huius seculi possedissem: & perinde atq; is qui mul-
tis seculi diuitiis delectatur. Noui enim per obseruationē mandatorum
tuorum veriores & stabiliores obtineri diuitias, quàm sint vanæ & fluxæ
huius mundi opes. In custodiendis namque retributio multa,imò omnis
veri boni possessio æterna.

*7 In mandatis tuis exercebor. * & considerabo vias tuas.*

7 Proinde assidua meditatione præceptorum tuorum exercitabo ani-
mum meum: *& semitas tuas ab oculos mentis habebo semper, secun-
dùm eas omnes actiones me[as] moderari studens.

8 In iustificationibus tuis meditabor, non obliuiscar sermones tuos.*

8 De iustissimis,inquam,mandatis tuis meditabor cōtinuè: * nec obli
uiscar vnquam verborum tuorum.

Gimel,id est,retributio,vel secundùm Hieronymum,perfectio.

*1 Retribue seruo tuo,viuifica me, * & custodiam sermones tuos.*

CVM autem Domine tibi per omnia placere studeam, tu quæso ser- a
uo tuo tribue quæ pollicitus es cultoribus tuis, hoc est, secundùm
promissionem tuam à malis quæ me premunt restitue & recrea,tuoq; me

spiritu conforta: * id cum feceris, diligentiùs iam & liberiùs seruabo
mandata tua.

*2 Reuela oculos meos, * & considerabo mirabilia de lege tua.*

2 Et quoniam ad perfect[illegible] meditandum mandata tua multùm p[illegible] b
impedimẽti mala quæ p[illegible]unt, crassæ quoq; & carnales huius seculi co-
gitationes, tu quæso remoue huiusmodi velamina ab oculis mẽtis meę: *
quod cùm feceris, oculis ia retectis, ac tua luce illuminatis, considerabo
admiranda illa quæ continentur in lege tua: intelligam.s. quàm sint ad-
mirandæ æquitatis præcepta tua, quàm magnifica præmia obseruantibus
proposita sint in lege tua, atq; quam abstrusa lex tua mysteria contineat.

*3 Incola ego sum in terra, * non abscondas à me mãdata tua.*

3 Peregrinum ego me hîc in terra esse agnosco, in qua nec habeo ma-
nentem locum, nec hæreditatem mihi expecto, sed aliam inquiro regio-
nem. Vnde & huc veni, & ad quam toto studio propero: * tu ergo ne ce-
laueris me mandata tua, sed clare me doceas, vt per ea tuo ductu perue-
niam quo tendo. Deprimit enim terrena hæc inhabitatio intellectum, vt
per se diuina agnoscere non queat, & adeo nobis peregrinis via nostra
incognita est, vt, nisi te perpetuo duce, ad terminum peregrinationis no-
stræ peruenire non valeamus.

4 Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore.

4 Ne itaque abscondas vnquam à me mandata tua, nam quoniã agno-
ui me peregrinum esse in hoc mundo, ob id anima mea valde semper de-
siderauit teneri desiderio iustissimorum præceptorum tuorum, non satis
habens quod modò ea concupiscat, sed adeo ardenter ea amans, vt cupiat ea
omni tempore desiderare, nec vnquam eorum tædio affici, sed in eis sem-
per vnicè sese oblectari: vt per ea tandem terminum peregrinationis as-
sequatur. Hoc autem desiderio semper teneri concupiuit a te Domine,
sciens vtique, sine dono tuo illa se semper desiderare & amare non posse.

*5 Increpasti superbos, * maledicti qui declinant à mãdatis tuis.*

5 Ideo verò anima mea semper optauit præcepta tua desiderare: nã tu
ab initio semper seuera vindicta vltus es contemptores legũ tuarum, sese
contra te erigentes, nec iugo tuo se submittere volentes: maledicentur à
te quotquot relictis mandatis tuis voluntariè declinãt ad vana & impia.

*6 Aufer à me opprobrium & contemptum. * quia testimonia tua exquisiui.*

6 Pro hac ergo tua iustitia in vindicãdo superbos legum tuarum trans- c
gressores, libera me à probro & ignominia, qua me afficiunt, aut afficere
conãtur superbi hostes mei: * quod te facere mihi cõuenit, quia admoni-
tiones præceptorũ tuorum ego studiosè & cognoscere & facere quęsiui.

*7 Etenim sederunt principes, & aduersum me loquebantur, * seruus autem tuus exercebatur in iustificationibus tuis.*

7 Nam etiam potentes principes huius seculi simul consederunt, cõsi-
lium inter se ineuntes, & contra me loquebantur pariter, tractantes quo-
modo mihi noceant, aut quomodo perdant, * ego verò seruus tuus ne
eorum quidem improbitate aut deterritus, aut irritatus cessaui meditari
in lege tua, sed assiduè meipsum exercui in meditatione iustissimorum
præceptorum tuorum, solicitè cauens ne quid etiam in eos committe-
rem, quod te offenderet.

*8 Nam & testimonia tua meditatio mea est, * & consilium meum iustificationes tuæ.*

8 Admonitiones enim præceptorum tuorum sunt, circa quas assiduè d
versatur meditatio mea: neque simpliciter circa eas semper meditor, * sed
& omnibus agendis adhibeo in consilium iustissima præcepta tua, non
agens quod agendum suadet aut caro, aut mundus, sed id solùm quod fa-
ciendum tua præcepta consulunt.

Daleth, id est, ostium vel ianua.

*1 Adhæsit pauimento anima mea: * viuifica me secũdùm verbum tuum.*

ANIMA mea adeò humiliata est & afflicta, vt malorum premẽtium
pondere terræ adhæreat, hoc est, iam propemodum perij, morti se-
pulchroque proximus, * quare tu quæso pristino statui me restitue iuxta
promissa tua.

2 Vias meas enuntiaui, & exaudisti me.

** doce me iustificationes tuas.*

2 Quicquid mihi vnquam faciendũ erat, ego in oratione mea tibi ex-
posui, tuam voluntatem inquirens, optinq; actus meos dirigi secundùm
tuum beneplacitum, & tu pro tua benignitate sempe[illegible] me exaudisti sug-
gerens quid maximè agendum actionesq; meas prosperans: * & nũc er-
go ne derelinquas me, semper per spiritum tuum doce me iustissima prę-
cepta tua, vt secundùm ea constanter omnia mea studia dirigam.

*3 Viam iustificationũ tuarũ instrue me, * & exercebor in mirabilibus tuis.*

3 Fac me in omnibus semper intelligere viã quam docẽt mandata tua,
quibus nos iustificas: id si feceris, ego in præceptis tuis, ob æquitatem ni-
miam, & promissorum adiunctorum magnitudinẽ summa admiratione
dignissimis, nõ perfunctoriè, sed diligẽter ac sedulò mecum meditabor,
horumq; meditatione animum meum in omnibus malis consolabor.

*4 Dormitauit anima mea præ tædio, * cõfirma me in verbis tuis.*

4 Ideo autẽ rursum a te doceri cupio mandata tua, nam ecce præ tæ- a
dio malorum quæ patior, anima mea cœpit deficere, & à pristino suo vi-
gore ac promptitudine seruiẽdi tibi flaccescere: * tu ergo per verba pro-
missionum tuarum ita confirma animum meũ, vt alacritate resumpta in
mandatis tuis firmus persistat.

5 Viam iniquitatis amoue à

5 Iniquam iucunditationem longè fac a me, non sinens me vnquã eã

*me, * & de lege tua miserere mei.*

amplecti:* & quoniam non est satis declinare à malo, nisi & bonum fiat, fac mecum hanc misericordiam, vt doceas me legem tuam, atque in ea deducas. Hanc enim misericordiam mecum præcipuè fieri exopto.

6 Viam veritatis elegi,

** iudicia tua non sum oblitus.*

6 Quam sanè misericordiam mihi exhibeas conuenit, nam veram rectamque viuendi rationem quæ ab omni sit falsitate & prauitate aliena, quæq; sibi deditos non fallat, ego elegi, repudiato instituto impiorũ malo, * & æquissima decreta iustitiæ tuæ nequaquam passus sum menti excidere, sed ante oculos mentis ea mihi semper proposui.

7 Adhæsi testimonijs tuis Domine,
** noli me confundere.*

7 Adhæsi enim admonitionibus præceptorum tuorum, Domine, affectu, meditatione & opere in eis semper fixus, nec ab eis, huius mundi vel malis vel deliciis me abstrahi permittens: * ne ergo me quæso sinas vnquam pudefieri, ita vt vel in peccatum aliquod prolabar, vel ab hostibus meis superer, frustratus spe mea quam habeo de te.

8 † Viam mandatorũ tuorum cucurri, cùm dilatasti cor meum.

8 Si quando, Domine, torpore mentis discusso cor meum gratia spiritus tui dilatasti, amorem ac promptitudinem seruiendi tibi menti instillans, tum ego viam, quam docent mandata tua, non solùm perambulabã, sed etiam percurrebam, strenuè & alacriter perficiens mandata tua. † Sic & quando sublata afflictione animum coarctãte, cor meum gaudio perfusum dilatasti & recreasti, tum tum ego de tua in me benignitate lætior & alacrior factus strenuè studui perficere voluntatem tuam. Proinde & modò precor vt tædio & angustia affectam animam meam, tum gratia spiritus tui, tum gaudio de salute à te accepta perfundere digneris, vt sic animo dilatato alacriter viuam secundùm te. b

He, id est, ista.

*1 Legem pone mihi Domine, viam iustificationũ tuarum, * & exquiram eam semper.*

EAM viuendi rationem, quam docent mandata tua iustissima, tu quæso Domine mihi pone pro lege, eamque mihi describe in corde meo & doce:* ego autem à te edoctus, omnibus diebus vitę meę, omni studio conabor eam seruare.

2 Da mihi intellectum, & scrutabor legem tuam,

** & custodiam illam in toto corde meo.*

2 Quoniam autem frustra quis docetur, nisi intelligat quæ docetur, nec in nobis situm est, vt tuam legem & doctrinam intelligamus, non solùm doce, sed & da mihi intelligentiã legis tuæ: ita fiet vt toto corde & exerceam meipsum in meditatione eius, & opere ipso adimplere eam semper studeam.

*3 Deduc me in semita mãdatorum tuorum: * quia ipsam volui.*

3 Deduc etiam me Domine in via quam monstrant mandata tua, atq; secundùm eam viuẽdi rationem fac me cõuersari. * Hanc enim ego elegi & concupiui, reiecta impietatis via. Deduc itaque me in ea, neq; enim vt secundùm legem tuã viuamus, satis est vt doceas, & simul intelligere dones, si non etiam ductor nobis efficiaris, viuere secundùm te nos faciens.

4 Inclina cor meum in testimonia tua:

** & non in auaritiam.*

4 Rursum autem nõ nudum te mihi velim esse doctorem & ductorem, sed & illud adiice, quod tuæ potentiæ & gratiæ proprium est munus, sine quo diu in lege tua persistere non licet, nempe vt tu, qui in manu tua corda hominum habes, & quocunque vis inflectis ea, cor & affectum meum inclines ad admonitiones præceptorum tuorum, faciens me eas ex animo amare, * nec sinas cor meum inclinari ad superfluam cupiditatem rerum temporalium, omnium malorum radicem, qua ab obseruatione mandatorum tuorum homines maxime abducuntur.

5 Auerte oculos meos ne videant vanitatem,

** in via tua viuifica me.*

5 Neque ab auaritia solum immunem facias, sed etiam auerte oculos mentis meæ, ne intentè videant, probentque, magnifaciant & ament vanissimas quasque huius seculi res, quales sunt voluptates, honores, diuitiæ, miserè fallentes suos sectatores. Oculos quoque corporis, omnesque sensus coërceas, & præserua ne quid percipiant huius mundi, cuius amore capiantur. * Sed & illud omnibus superioribus adde, vt abiecto omni onere secularium cupiditatum, in obseruatione mandatorum tuorũ alacrem & viuacem me facias, ac per eam omnibus malis exemptum vera fœlicique vita me dones.

6 Statue seruo tuo eloquiũ tuum in timore tuo.

6 Post hæc autem omnia, da & fructum obseruatæ legis assequi, hoc est, per timorem & reuerentiam nominis tui, cui me totum addixi, cõfirma mihi seruo tuo promissa tua, præstando, scilicet, mihi ea quæ cultoribus tuis in lege pollicitus es. a

*7 Amputa opprobriũ meum quod suspicatus sum. * quia iudicia tua iucunda.*

7 Secundùm quæ promissa tua peto, vt auferas à me opprobrium, quod mihi timui ab inimicis meis, omni studio me confundere conantibus: quod vt ita facias, iustitiæ tuæ omnino conuenit. Sunt enim iudicia tua, quibus cunctos iustè iudicas, tuis admodum iucunda & grata ob admistionem iustitiæ & clementiæ tuæ in eis.

*8 Ecce concupiui mandata tua. * in æquitate tua viuifica me.*

8 Ecce Domine flagranti desiderio complexus sum mandata tua: * tu ergo pro tua æquitate me restitue liberatum à malis quibus premor atq; post huius vitæ mala æternam fac consequi vitam.

Vaud,

Vau, id eſt, &c.

1 Et veniat ſuper me miſericordia tua Domine:
** ſalutare tuum ſecundum eloquium tuum.*
2 Et reſpõdebo exprobrantibus mihi verbum, quia ſperaui in ſermonibus tuis.
*3 Et ne auferas de ore meo verbum veritatis vſquequaque * quia in iudiciis tuis ſperaui.*
4 Et cuſtodiam legem tuã ſemper in ſeculum, & in ſeculum ſeculi.
5 Et ambulabam in latitudine:
** quia mandata tua exquiſiui.*
*6 Et loquebar de teſtimoniis tuis in conſpectu regum, * & non confundebar.*
7 Et meditabar in mandatis tuis quæ dilexi.
*8 Et leuaui manus meas ad mandata tua quæ dilexi, * & exercebor in iuſtificationibus tuis.*

ET contingat mihi Domine miſericordia tua quam promiſiſti cultoribus tuis: *adueniat mihi ſalus tua ſecundùm pollicitationem tuam in lege factam, ſimulque in me declara tuam & miſericordiam & fidelitatem, liberando me à malis in quibus verſor.

2 Atque hac ratione fac, vt qui modò tacere cogor, reſpondere poſſim a verbum his qui nunc exprobrant mihi ſpem meam quam in te habeo, quaſi vana ſit: id quod vt mihi præſtes, ſanè conuenit, eò quòd ſperauerim in promiſſis tuis.

3 Ne itaque diutius ſinas ab ore meo auferri ſermonem veriſſimum, ſed per declaratam in me tuam veracitatem, fac me liberè poſſe prædicare tuam in præſtandis promiſſis fidelitatem: *ego enim in æquitate iudiciorum tuorum, quibus omnia iuſte diſpenſas & moderaris, valde confiſus ſum, expectans ardenter ea etiam in me declarari.

4 Aſſecutus autem tuam quam peto miſericordiam & ſalutem, non tantum prædicabo veritatem, ſed etiam cuſtodiam legem tuam, idque omnibus diebus vitæ meæ.

5 Neque tantùm cuſtodiam, ſed cum omni alacritate eam adimplere ſtudebo. Liberatus enim ex hac mentis anguſtia, in latitudine & libertate ſpiritus pergam ſemper viuere ſecundum mandata tua: * hæc enim ſunt in quibus vnice me exercere cupio.

6 Inſuper etiam loquar de tuis conſtitutionibus, nec id ſolùm apud plebeos, ſed & coram quaniſlibet potentibus huius ſeculi:* idque liberrimè & conſtanter, atque ſine vllo pudore, nullius veritus hac in te potentiam.

7 Et meditabor aſſiduè in mandatis tuis, quæ ſemper amaui, ita vt in his meditari volupe mihi ſit.

8 Neque meditabor ſolùm in eis, ſed & extendam manus meas ad perficiendum mandata tua quæ dilexi, opere ipſo teſtimonium exhibens dilectionis: * & iugiter occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum æquiſſimorum.

Zain.

1 Memor eſto verbi tui ſeruo tuo:
** in quo mihi ſpem dediſti.*
2 Hæc me conſolata eſt in humilitate mea.
** quia eloquium tuum viuificauit me.*
3 Superbi iniquè agebant vſquequaque. à lege autem tua non declinaui.
*4 Memor fui iudiciorum tuorum à ſeculo. Domine, * & conſolatus ſum.*
5 Defectio tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus legem tuam.
6 Cantabiles mihi erant iuſtificationes tuæ, & in loco peregrinationis meæ.
7 † Memor fui nocte nominis tui Domine: & cuſtodiui legem tuam.*

DECLARA mihi ſeruo tuo eſſe te memorem promiſſi tui,* in quo a me ſpem magnam habere feciſti.

2 Hæc res, nempe quòd in promiſſione tua ſperare me feceris conſolata eſt me in afflictione mea: * nam cum malorum grauitate penè exanimarer, verbum promiſſionis tuæ turſum me recreauit: & ne mœſtitia extinguerer, in vita conſeruauit.

3 Et quidem adeò me confirmauit promiſſio tua, vt quamuis ſuperbi legum tuarum contemptores valde iniquè agerent contra me, irridentes meam in te fiduciam, ſtudiumque placendi tibi, atque ſtudiosè perſequentes me, ego ne illorum quidem irriſione aut malitia irritatus ab obſeruatione legis tuæ defecerim.

4 Atque vt ab ea non deficerem, in memoriam reuocaui iuſtiſſima illa tua iudicia quæ ab initio mundi ſemper feciſti cum iuſtis & impiis: * & per horum recordationem multum conſolationis accepi in malis, quæ ab impiis pertuli.

5 Vt autem conſolationem attulit mihi recordatio iudiciorum tuorum, ita contrà præ vredine & dolore nimio mentis, defectio quædam animi frequenter inuaſit me propter peccatores derelinquentes legem tuam, eò quòd ex animo dolerem multum, & propriam ipſorum ſalutem, & tuam legem negligi ab eis.

6 Adeò enim ardenter legem tuam dilexi, vt etiam in loco, quo exulare & peregrinari cogebar propter hoſtes me inſequentes, atq; in hoc mundo, in quo tanquam peregrinus & aduena dego, iuſtiſſima tua præcepta à me decantarentur, quæ mihi in Pſalmos & cantica conſtituebã, vt horum oblectatione exilij atq; peregrinationis meæ moleſtiam lenirem & condulcorarem, ad morem peregrinantium, qui ad leuandum laboris, & afflictionis ſuæ faſtidium cantica exhilarantia per viam decantare ſolent.

7 Neque die tantùm ſtudio legis tuæ tenebar, ſed & nocte, cùm omnia maximè fiunt peccata, memor fui nominis tui Domine ſomnum nocturnum memoria tui interrumpens, * & attentè tum conſideraui legem tuam, perpendens an diebus præcedentibus eam obſeruaſſem per omnia, & ſolicitus quomodo eam deinceps ſemper adimplerem. † Cumque nocturno tempore magis ad peccandum faciles eſſe ſoleant homines propter tenebras & dæmonum tentationes, ego tamen etiam tunc per memoriam nominis tui diligenter obſeruaui legem tuam.

8 Iſtud

8 Hæc facta est mihi:
** quia iustificationes tuas exquisiui.*

8 Istud nempe, vt mandata tua pro carminibus mihi essent, vtque me-
moria tui ne nocturno quidem tempore mentem meam desereret, eue-
nit mihi: * eò quòd mandata tua omni studio quæsierim & cognoscere,
& adimplere.

Heth, id est, vita.

1 Portio mea Domine:
** dixi custodire legē tuam.*

CVM impij [illegible] partem & hæreditatem deligant in t[er]ra, ego de pe- a
ctis terr[e]nis bonis te mihi in partem meam hæreditariam de[l]egi,
te vnum possidere cupi[e]ns, atque in te vno omnia mea bona reponens:
* quare in animo meo firmi[ter] statui custodire legem tuam, vt per eius
obseruationem, te sempe[r] possidere merear quem vnicè cupio, quemad-
modum pro terrena [su]a hæred[i]tate & consequenda & conseruanda om-
nem suum laborem impendunt impij.

2 Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo.
** miserere mei secundum eloquium tuum.*

2 Quemadmodu[m] [a]utem ob id quod [s]ors mea sis & hęreditas, vni tibi b
placere proposui: ita quoque eadem ratione te pro liberatione ab his ma-
lis deprecatus sum, à te solo mihi cūcta expectans: deprecatus autem sum
non verbis t[an]tùm, sed & [to]to corde meo [c]onuersus ad te, tuumque fa-
uorem toto pectore precibus ambiens: * miserere ergo mei iuxta ver-
bum tuum, quo promisisti te affuturum omnibus tibi placere studenti-
bus, atque ex animo inuocantibus.

3 † Cogitaui vias meas:
** & conuerti pedes meos in testimonia tua.*

3 Ego enim identidem apud me recogitaui omnes conuersationis meæ c
actiones, attente discutiens num cum lege tua conuenirent, * & si quan-
do qua in re deprehendi me aberrasse à lege tua, mox reuocaui affectus
& actus meos ob mandata tua. † Similiter si q[uid] mihi agēdum esset, aut
dicendum, non temere id aggressus sum, sed prius de eo apud me consi-
deraui, tum & hoc ipsum quod faciendum erat reduxi ad mandata tua,
secundùm rectitudinem præceptorum tuorum id diriger[e] studens.

4 Paratus sum, & non sum turbatus vt custodiam mandata tua.

4 Neque solùm actiones meas reduxi ad mandata tua, sed cum mecum
cogitando aduerterem quid maximè lex tua exigeret, mox cum omni
alacritate paratus fui, ac etiamnum paratus sum ad custodiendum man-
data tua, nec hac in re turbatus sum vel difficultate operis, vel timore eo-
rum qui iustos ac iustitiæ opera persequuntur.

5 Funes peccatorum circumplexi sunt me,
** & legem tuam non sum oblitus.*

5 Nam scelerati quidem homines suis studiis & artibus veluti quibus-
dam funibus ad capiendum prędam expansis, circundederunt me conan-
tes me capere & perdere: * ego tamen neque illorum violentia deterri-
tus sum, neque periculorum magnitudine ita turbatus sum, vt legis tuæ
obliuiscerer.

6 Media nocte surgebam ad confitendum tibi super † iudicia iustificationis tuæ.

6 Imò præ iugi memoria legis tuæ, etiam in mediis calamitatum tene-
bris, & non in die solum, sed in ipso etiam medio noctis interrumpens
somnum & quietem, surgebam ad laudandum te de æquissimis decretis
mandatorum quæ iustitia tua facere nobis præcepit, † deque iustissimis
iudiciis illis tuis, quibus ex lege tua intellexi * te omnia iustè moderari.

7 Particeps ego sum omnium timentium te. & custodientium mandata tua.

7 Quia autem iudiciorum tuorum perpendo æquitatem, ob id socius
sum omnium reuerentium te, & ex reuerentia nominis tui custodiētium
mandata tua. Cum his enim in timore tuo & obseruatione legis partici-
po: cum his beneplacitum est mihi amicitiam inire, conuiuere & con-
numerari opto.

8 Misericordia tua Domine plena est terra. iustificationes tuas doce me.

8 Ob id igitur, tum etiam quia benignitate tua plena est terra, * tu quę-
so pro tua benignitate doce tuo me spiritu iugiter mādata tua, vt in om-
nibus semper intelligam quid faciendum sit, idque tuo spiritu persua-
dente perficiam.

Teth.

1 Bonitatem fecisti cum seruo tuo Domine secundum verbum tuum.
2 Bonitatem & disciplinam & scientiam doce me:
** quia mandatis tuis credidi.*
3 Priusquam humiliarer ego deliqui:
** Propterea eloquium tuum custodiui.*
*4 Bonus es tu: * & in bonitate tua doce me iustificationes tuas.*

QVANQVAM Domine me multis malis afflixeris, tamen hac in re
agnosco te mecum iuxta promissa tua bene egisse, tum quod ad vti-
litatem meam castigaueris me, tum q; in afflictionibus me consolatus sis.
2 Perge itaque me tua castigatione à malo auocatum docere, ita vt in
primis affectu sim benignus erga te & proximos omnes, ac insuper secū-
dùm intellectum sim instructus in lege tua, & scientiam habeam omniū
agendorum: * na[m] mandatis tuis firmam habeo fidem, firmissime cred[o]
ea esse oracula diuina per quæ sola ad veram salutem parata sit via: quod
qui nondum credit, nequaquam adhuc capax est doctrinæ tuæ.
3 Dico autē te bene mecum egi[ss]e, immissis afflictionibus. Nam priu[s]
q[u]àm a te affligerer, ego à via recta aberrauerā, propter quod tua ca-
stigation[e] admonitus peccatorum meorum, & aduertēs ea afflictionum
e[ss]e causas, [iam] attent[iu]s & diligentiùs legem tuam obseruo.
4 Verum quoniā mādata tua [in]telligere perfecte nemo per sese potest,
tu qui natura bonus es, & solus b[o]nus, imò ipsa bonitas, * per tuā quæso
bonitatem

bonitatem doce me iugiter iustissima mandata tua, quorum obseruatione apud te iustus babear.

*3 Multiplicata est super me iniquitas superborum, * ego autem in toto corde meo scrutabor mãdata tua.*

5 Homines superbi, qui legem tuam negligere non verentur, neque te aut homines metuunt, valdè iniustè egerunt contra me, mendacia in perniciem meam concinnantes & componentes: * ego tamen nihil horum malitia commotus, toto corde scrutabor legem tuam, cognoscere & adimplere eam pro viribus studens.

6 Coagulatum est sicut lac cor eorum. ego verò legem tuam meditatus sum.*

6 Quemadmodum lac natura sua purum ac fluidum admistione coguli obduratur & coalescit, ita & cor eorum odij, aliorumq; vitiorum corruptione sic induratum est & constrictum, vt neque mihi bene affici possint, neque legem tuam intelligere, quæ cor requirit molle, * ego verò cum voluptate meditatus sum legem tuam.

*7 Bonum mihi quia humiliasti me, * vt discam iustificationes tuas.*

7 Itaque vtile est mihi quòd rebus aduersis afflixeris me:* ad hoc scilicet vt studiosius discerem mandata tua.

8 Bonum mihi lex oris tui super millia auri & argẽti.

8 In bis enim maxima consistit vtilitas, nam ipsa lex, quam per os sanctorum tuorum nobis tradere dignatus es, vtilior mihi futura est, si à me cognoscatur & adimpleatur, quàm auri & argenti pondo mille, cùm ea nequaquam saluare possidentem valeant.

Iod, id est, principium, secundùm Hieronymum, secundùm Ambrosium, confessio.

1 Manus tuæ fecerunt me, & plasmauerunt me:

** da mihi intellectum vt discam mandata tua.*

QVEMADMODVM artifex manibus suis opus aliquod format, for- a
maq́ue indita secundùm artem fingit: ita tu omnipotẽtia, sapientia ac bonitate tua, quasi quibusdam manibus me formasti & finxisti, secundùm corpus è limo terræ, singularique studio præ aliis omnibus creaturis, velut adhibita manuum operatione condidisti, donis & prærogatiuis specialibus me exornando:* tu ergo me tuum opus, & opus tam studiosè à te formatum, ne destituas tuo magisterio: sed qui alia omnia quæ habeo dedisti, da etiam intelligentiam vt discere possim mãdata tua: non quidem vt sciam modò quæ sint à te pręcepta, sed vt etiam intelligam & persuasus sim in mãdatis tuis, eisque solis, veram fœlicemq; vitam consistere, eaque cæteris omnibus posthabitis vnicè sectanda esse. Hanc, inquam, da intelligentiam per tuam benignitatem, qua sola esse dedisti, quò per eam intelligentiam perfectum sit opus tuum.

*2 Qui timent te videbunt me, & lætabuntur: * quia sperauı in sermonibus tuis.*

2 Id cùm dederis, tum etsi impij meam spem sunt irrisuri, tamen cul- 1.Cor.13.
tores tui, quibus maximè probari cupio, videntes me lætabuntur:* ob id quod me videant simul cum ipsis spem collocasse in promissionibus tuis, atque ob eas legi tuæ seruandæ operam dare. Iustorum enim charitas nõ gaudet super iniquitate, cõgaudet autẽ veritati. Vel ob horũ ergo promouendũ gaudium & profectum, da quæso quam postulaui intelligentiam.

3 Cognoui Domine quia æquitas iudicia tua:

** & in veritate tua humiliasti me.*

3 Quod verò attinet ad afflictiones, quas immisisti mihi, vt resipiscens attentus discerem obseruare mandata tua: scio quidem, Domine, quòd omnia iudicia tua, quibus agis cũcta cum omnibus, iustissima, sunt, imò ipsa æquitas:* ac proinde etiam scio, quòd sine aliqua iniustitia, imò per summam æquitatem tuam afflictiones has mihi immiseris. Neque enim immeritum flagellasti, sed grauiora etiam promeritum quàm patior.

4 Fiat misericordia tua vt consoletur me, secundùm eloquium tuum serue tuo.

4 Verùm sit quæso tandem malorũ finis, & sicut tua me afflixit iustitia, b
ita & tua misericordia modò mecum fiat ad consolandũ me, liberatione ab his malis præstita, iuxta promissionem à te factam mihi seruo tuo. Soles enim post iram & flagella misericordiam exhibere. Huic itaq; simul & veritati tuæ in præstãdis pollicitis magis innitor, quàm propriis meritis.

5 Veniant mihi miserationes tuæ, & viuam, quia lex tua meditatio mea est.*

5 Adueniãt, inquam, mihi variæ ac multiplices miserationes tuæ, & fac vt liberatus ab his malis reuiuiscam exhilaratus,* ita enim vt facias mecum decet, quia lex tua est, in qua iugiter cum summa voluptate meditor.

*6 Confundantur superbi, quia iniustè iniquitatem fecerunt in me, * ego autem exercebor in mandatis tuis.*

6 Fac vt superbi legum tuarum contemptores pudefiant spe sua de me frustrati, & infames fiant per tuam de eis sumptam vltionem: promeretur enim hoc eorum malitia, quia præter omne meum meritum iniqua egerunt in me.* Id cùm feceris, ego iam liberiùs & diligentiùs occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum.

7 Conuertantur mihi timentes te, & qui nouerunt testimonia tua.

7 Impiis autem pudefactis, & procul à me recedentibus, fac vt reuerentes te & cognoscentes admonitiones præceptorum tuorum, qui iam ob impiorum persecutionem à me elongati sunt, ad me redeant, mihi de adepta salute congratulantes, teq́ue mecum laudantes, & in legis tuæ studio sese exercentes. Vel ob horum itaque gaudium & legis studium promouendum, tum & propter hostium meorum iniquitatem & fructum confusionis eorum, deinde & ob studium legis tuæ qua nunc teneor, sed ante omnia propter tuam misericordiam, & in præstandis promissis fidelitatem ab his malis saluum fac me seruum tuum.

8 Verùm

8 Fiat cor meum immaculatum in iustificationibus tuis.

** vt non confundar.*

8 Verùm vt huius tuæ misericordię & salutis, quæ solido legis tuę studio pendet, particeps & nunc & semper esse possim, fac vt animus meus irreprehensibilis sit per obseruatinnem mandatorum tuorum, fac vt in præceptis tuis cor meum ita candidè sese habeat, vt nullius transgressione præcepti commaculetur: * ad hoc vt nunquam pudore suffundar vel in hoc vel in futuro seculo, aduersariis meis mihi præualentibus.

Caph, id est, manus vel curuatio.

*1 Defecit in salutare tuũ anima mea, * & in verbum tuum supersperaui.*

O Domine, dum salus tua, quam intentissimè expecto, diutius dif- a
fertur, anima mea præ vehementia desiderij salutis tuæ in seipsa
dissoluitur & deficit, vix amplius apud se existẽs. Insigniter enim & mul-
tum speraui in promissione salutis tuæ mihi facta.

2 Defecerunt oculi mei in eloquium tuum,

** dicentes Quando consolaberis me?*

2 Neque tantùm anima viresq; interiores vehementiam desiderij non ferentes defecerunt, sed & oculi mei, dum intentè in cœlum respiciunt, expectantes à te promissam salutem, defecerunt & debilitati sunt ad expectationem impletionis promissi tui: * dum iugiter ego dicerem, imò & ipsi oculi suo modo clamarent: Quando tandem consolaberis me?

3 Quia factus sum sicut vter in pruina.

** iustificationes tuas non sum oblitus.*

3 Iam enim tempus est vt afferas consolationem, quia præ calamitatum b
magnitudine & diuturnitate, præque desiderij vehementia, iam facta est
cutis mea similis sacco coriaceo pruina congelato & cõstricto, aut fimo
in rugas contracto & denigrato. Nam ad eum modum & ego macera-
tus, constrictus & corrugatus sum, vilis & abiectus apud homines: * nec
tamen in his malis mandatorum oblitus sum.

*4 Quot sunt dies serui tui? * quando facies de persequentibus me iudicium?*

4 Itaque mi Domine quot adhuc dies reliqui sunt mihi seruo tuo quibus hæc pati cogar? * quando tandem de his qui persequuntur me iniustè, iustum supplicium sumes? Ne diutius quæso istud facere differas, tum quòd seruus tuus sim, tum ob iniquitatem persequentium me, & tuam in iudicando æquitatem.

*5 Narrauerunt mihi iniqui fabulationes, * sed non vt lex tua.*

5 Ecce enim iniqui narrauerunt de me apud se inuicẽ nugacissimos sermones, falsa de me inter sese mutuò nugantes & garrientes in perniciem meam: * verùm quæ fabulantur inter sese, non erant consona legi tuæ.

*6 Omnia mandata tua veritas: * iniqui persecuti sunt me, adiuua me.*

6 Omnia enim mandata tua æquissima sunt, nihil aliud præcipientia
quàm quod verum est & æquum: * illi verò vt sunt iniqui, ita iniustè per-
secuti sunt me. Tu itaque vel propter illorum iniquitatem adiuua me: si- d
ue vt ab illorum persecutionibus liberer, siue vt ab eis non superer.

*7 Paulominus consummauerunt me in terra: * ego autem non dereliqui mandata tua.*

7 Penè enim consumpserunt & perdiderunt me hîc in terra: * ego tamen non dereliqui mandata tua, ad extremum vsque spiritum paratus ea seruare, nec vlla vi sinens mihi ea extorqueri.

*8 Secundùm misericordiam tuam viuifica me: * & custodiam testimonia oris tui.*

8 Tu itaque respectu habito tum ad illorum iniustitiam, tum ad meum in lege tua pertinax studium, me ab his malis restitue iuxta misericordiã tuam: * id cùm feceris, iam diligentiùs & liberiùs seruabo admonitiones præceptorum tuorum, quæ ipse nobis tradere dignatus es per os seruorum prophetarum tuorum.

Lamed, id est, disciplina.

1 In æternum Domine verbum tuum permanet in cœlo.

Ecce Domine, in ipsis cœlis persistit perpetuò mandatũ illud tuum, quo eos voluisti esse æternos, & in hominũ vtilitatem cõtinuè volui.

*2 In generatione & generationem veritas tua, * fundasti terram & permanet.*

2 Per omnes generationes perdurat tua in præstandis promissis constantia, quemadmodum id patet in continua cœlorum reuolutione, temporumque sibi succedentium promissa vicissitudine, similiter & in terrę stabilitate: * stabilem enim eam esse voluisti, & secundùm promissionem ac iussionem tuam permanet semper.

*3 Ordinatione tua perseuerat dies: * quoniam omnia seruiunt tibi.*

3 Iuxta dispositionem tuã dies in suo cursu semper perseuerat, post noctem statutu semper tempore rediens: * omnia enim velut serui tui obediunt mandato tuo. Hanc itaque constantem creaturarum obedientiam aduertens, æquissimum esse iudicio & nos tuis mandatis parere semper. Rursum dum in his tuam attendo æternitatem, potentiam & fidem, non paruin in malis meis consolationis ea mihi res attulit.

*4 Nisi quod lex tua meditatio mea est: * tunc forte periissem in humilitate mea.*

4 Ad eundem modum etiam meditatio legis tuæ multùm in afflictionibus animum confirmauit. Nisi enim assiduè meditatus fuissem in lege tua, quæ & ipsa tuam prædicat potentiam & fidelitatem, * tunc fortè mœrore periissem in afflictione mea grauissima.

*5 In æternum non obliuiscar iustificationes tuas. * quia in ipsis viuificasti me.*

5 Itaque nunquam obliuiscar mandatorum tuorum, eò ꝗ per eorũ meditationem me recreaueris, & ne mœrore perirem, in vita cõseruaueris.

*6 Tuus sum ego saluum me fac: * quoniam iustificationes tuas exquisiui.*

6 Tuus per omnia sum ego, qui me totum tibi dedi, & me tibi curæ esse satis sentio: saluum itaque me fac, * quoniam mandata tua omni studio & cognoscere & facere quæsiui.

7 Me expectauerunt pecca-

7 Impij quidẽ expectauerunt cupidè perdere me: * Verùm ego aduerti ad con-

tores vt perderent me.
** testimonia tua intellexi.*

ad contestationes præceptorum tantum, tum vt ex eis intelligerem quid facere contra oporteret me, tum vt ex eis consolarer & confirmarer.

8 Omnis consummationis vidi finem.
** latum mandatum tuum nimis.*

8 Cùm autem sic considerarem testimonia tua, intellexi nihil esse tam a
absolutum & perfectum in hoc mundo, quod non haberet finem. * At verò mandatum tuum latissimè se extendere, eò quòd per omnia secula firmum permaneat, nec aliquem habeat finem, sed ad æternitatem diuinam obseruatores suos perducat.

Mem, id est, ipsis.

1 Quomodo dilexi legem tuam Domine:
** tota die meditatio mea est.*

Valde Domine dilexi legem tuã, id quod vel hinc manifestissimum a
est,* quòd tota die assiduè mea meditatio in ea versetur.

2 Super inimicos meos prudentem me fecisti mandato tuo, quia in æternum mihi est.

2 Nec facta est huiusmodi assidua meditatio mihi infrugifera, quoniã enim perpetuò tua præcepta mihi in animo sunt, ideo per ea prudentiorem me fecisti inimicis meis, qui cum legem tuam contemnant, sine qua nulla est vera sapientia, quantumuis sapientum nomẽ apud homines obtineant, nequaquam tamen verè sapientes dici possunt, neque suas actiones & consilia ex vtilitate & salute propria ordinare. b

3 Super omnes docentes me intellexi:
** quia testimonia tua meditatio mea est.*

3 Neque inimicis tantùm meis, sed & his qui me quondam docuerũt, parentibus & præceptoribus sapientior euasi, * propterea quòd in constitutionibus tuis assiduè meditatus sum.

4 Super senes intellexi:
** quia mandata tua quæsiui.*

4 Eos quoque qui ætate & annis longè me erant seniores, prudentia superaui, * eò quòd mandata tua omni studio ambigerem tum cognoscere, tum facere. Ea enim sapientia, quæ ex indefinenti meditatione & obseruatione legis tuæ per magisterium spiritus tui paratur, longè verior est & perfectior: primum quidem eaque mille suis artibus instructi sunt impij ad malũ, tum & ea quam vel humano solùm studio doctores hominum, vel vsu vel experientia rerum senes consequuntur.

5 Ab omni via mala prohibui pedes meos, vt custodiam verba tua.

5 Non solùm autem meipsum assiduè exercui in meditatione legis tuę, sed vt etiam per omnia custodirem legem tuam: prohibui actus & affectus meos ab omni actione & instituto malo. Neque enim custodire legem tuam potest faciendo bonum, qui non in primis declinauerit à malo, neque ab vno tantùm malo, sed ab omni: quod nemo præstabit, nisi qui carnis affectiones ad malum pronas rationis imperio cohibuerit, & à malo reuocauerit.

6 A iudicijs tuis non declinaui:
** quia tu legem posuisti mihi.*

6 Sicut autem ab omni mala via declinaui, ita contrà à iustissimis mãdatorum tuorum decretis, neque ad dexteram, neque ad sinistram declinaui. Quod tamen nequaquam meæ industriæ arroganter tribuo, sed tuæ gratiæ dono: * nempè quia tu in corde meo descripsisti legem, docens & suggerens in omnibus quid faciendum.

7 Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua,
** & super mel ori meo.*

7 Ex hac autem assidua meditatione & custodia legis tuæ, factũ est Domine, vt præcepta tua, cunctaq; tua eloquia, quæ plerique affectu deprauati acerba iudicãt & insuauia, admodũ suauia sint faucibus mẽtis meæ, intellectui & volũtati:* adeò vt etiã dulciora sint palato & gustui spiritus mei, quàm sit ori meo suaue id quod suauissimi est saporis, quale est mel.

8 A mandatis tuis intellexi:
** propterea odiui omnem viam iniquitatis.*

8 Ex mandatorum etiam tuorum meditatione & obseruatione prudẽs factus sum: * propter quod omnem iniquam actionem non tantum defetui, sed etiam odio prosecutus sum. Hoc enim odium parit vera illa sapientia, quæ ex sola legis tuæ meditatione & obseruatione paratur.

Nun.

1 Lucerna pedibus meis verbum tuum.
** & lumen semitis meis.*

Verba tua Domine, sunt instar lucernæ affectibus & actionibus meis, * imò velut clarum lumen sunt conuersationi meæ. Nam in præsentis vitæ tenebris, atque in affectuum nostrorum nocte, verba legis tuæ rectam mihi virtutis viam commonstrant, ne deuiem, impingam & cadam, quemadmodum contingit iis qui in tenebris illis sine lucerna legis tuæ ambulant, secundùm præscriptum legis tuæ non viuentes. Pedibus autem meis & semitis verbum tuum lucerna est & lumen, nempe cuius ducatu opus est, quandiu ambulandum est in caliginoso hoc loco, Prouer.6
donec peracto hoc peregrinationis itinere dies illucescat, & Lucifer atque Sol ipse oriatur in cordibus nostris.

2 Iuraui, & statui custodire iudicia iustitiæ tuæ.

2 Itaque perpendens legis tuæ ad rectè viuendum vtilitatem & neces- 2.Petr.1.
sitatem, iuraui, & firmiter apud me constitui obseruare quicquid æquissimo iudicio tuo præcepisti.

*3 Humiliatus sum vsquequaque Domine, * viuifica me secundùm verbũ tuum.*

3 Afflictus sum vehementer Domine, * restitue me à malis his, sicut pollicitus es verbis tuis.

4 † Voluntaria oris mei beneplacita fac Domine:
** & iudicia tua doce me.*

4 Promissiones oris mei, quibus in hac mea tribulatione nulla necessitate, sed sponte ac volenti animo pollicitus sum, me tibi oblaturũ sacrificia laudis & gratiarum actionis: has, inquam, spontaneas promissiones

gratanter quæſo accipe Domine, liberando me à malis his, vt quæ promiſi ſacrificia tibi offerre poſſim: * & iudicia illa tua, quibus omnia iuſtè agis & moderaris, doce me per experientiam æquitatis tuæ declaratæ in me. † Voluntarias quoque illas promiſſiones, quibus iuraui me ſeruaturum iudicia iuſtitiæ tuæ, tu quæſo benignus accipe, dirigendo vota mea, & doce me ſemper illa iudicia quæ nos facere præcepiſti.

*5 Anima mea in manibus meis ſemper: * & legem tuam non ſum oblitus.*

5 Aſſiduè de vita periclitor, animam & vitam meam velut in manu a omnibus expoſitam portans: * legis tamen tuæ in malis tam præſentibus non ſum oblitus.

*6 Poſuerũt peccatores laqueum mihi, * de mandatis tuis non erraui.*

6 Impij velut expandentes laqueum in perniciem meam, inſidias parauerunt ad capiendum & perdendum me: * ego tamen à mandatis tuis non aberraui, perſuaſus per horum obſeruationem nequaquam me confundendum.

*7 Hæreditate acquiſiui teſtimonia tua in æternum, * quia exultatio cordis mei ſunt.*

7 In hæreditatem perpetuam mihi delegi conſtitutiones tuas, conſtituens illa poſſidere tota vita mea quaſi hæreditaria bona, quæ mecum ſemper etiam poſt hanc vitam permaneant, & propter quę aliam hic hæreditatem non quæro. * Sunt enim mandata tua in quibus oblectatur cor meum, non in fluxis ac perituris huius mundi bonis.

*8 Inclinaui cor meum ad faciẽdas iuſtificationes tuas in æternum: * propter retributionem.*

8 Itaque animum meum à caducis rebus huius ſeculi abſtractum accommodaui, vt opere præſtem iuſtiſſima pręcepta tua toto tempore vitæ meæ: * idque vt conſequar eam mercedem, quæ in lege tua promiſſa eſt ſeruantibus mandata tua.

Samech.

*1 Iniquos odio habui, * & legem tuam dilexi.*

SCeleratos odio habui, legem autem tuam dilexi: ob cuius ſolius dilectionem impios odiui, idque ſolum in eis odiens quòd legem tuam tranſgredi non vererentur.

*2 Adiutor & ſusceptor meus es tu: * & in verbum tuum ſuperſperaui.*

2 Vt autem omni impietate reiecta legem tuam vnicè amaui, ita quoque humano præſidio neglecto, te mihi in adiutorem & defenſorem delegi: * multum enim in certiſſimis legis tuæ promiſſis ſperaui.

*3 Declinate à me maligni: * & ſcrutabor mandata Dei mei.*

3 Proinde vt legi Dei quam amo, expeditius vacare poſſim, quotquot eſtis impij, qui vel veſtra perſecutione impedimentum exhibetis liberè vacandi Deo, vel impiis ſuggeſtionibus & conſiliis, conamini auertere à lege Dei, recedite à me: * & à veſtra oppugnatione atque conſortio liber diligentius perſcrutabor mandata Dei mei.

*4 Suſcipe me ſecundùm eloquium tuum, & viuam, * non confundas me ab expectatione mea.*

4 Tu verò Domine me confugientem ad te ſuſcipe ſecundùm promiſſionem tuam in quam ſperaui: defende quæſo, & ne ab hoſtibus meis deiiciar, ſuſtenta, & fac vt ab his malis reſtitutus, alacrius viuam: * neque ſinas me fruſtrari expectata a te ſalute.

*5 Adiuua me & ſaluus ero, * & meditabor in iuſtificationibus tuis ſemper.*

5 Tu me adiuua Domine, id ſi feceris, quanquã & multi & fortes ſunt qui me oppugnant, tuo tamen ſolius auxilio mox ab eorum violentia ſaluus ero, qui alioqui tua ope deſtitutus periturus ſum. * Conſecutus autem tua ope ſalutem, aſſiduè meditabor in iuſtiſſimis præceptis tuis.

*6 Spreuiſti omnes diſcedentes à iudiciis tuis: * quia iniuſta cogitatio eorum.*

6 Ideò autem in mandatis tuis occupari aſſiduè volo. Ideò etiam conuenit, vt ab impiis meis hoſtibus me vindices, nam ſpernis ſine delectu omnes recedentes à iuſtiſſimis mandatorum tuorum decretis: * eò quòd omnis eorum cogitatio, qua excogitant quomodo ſua expleant deſideria, iniuſta ſit & impia.

*7 Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ: * ideò dilexi teſtimonia tua.*

7 Quare & ego quoque iudicium meum tuo conformans, nequaquam impios iuſtificaui aut laudaui, ſed omnes ſine diſcrimine peccatores, qui in terra degunt, reputaui præuaricatores iuſtitiæ & legis tuæ. * Atque ob id ne & ego præuaricator haberer, atque à te reiiceret, dilexi admonitiones præceptorum tuorum.

*8 Confige timore tuo carnes meas: * à iudiciis tuis timui.*

8 Verùm quoniam mandata tua, quæ ſecundùm ſpiritum diligo, con- a ſtanter ſeruare non potero, niſi caro, carnaliſque affectus, qui contra ſpiritus deſideria ſemper terrena diligit, reprimatur tuo timore, iſque timor tuæ ſit gratiæ donum: tu quæſo carnem meam, carnaléſque omnes cupiditates timore tuo quaſi clauis quibuſdam confige, reprime, atque mortifica, efficiens ſcilicet vt carnalis affectus, qui legem tuam diligere non poteſt, ſaltem timore tuo à perficiẽdo ſuo deſiderio cohibeatur. * Ita autem ſalubriter configi & vulnerari carnem meam exopto, eò quòd perterritus ſim à iudiciis illis tuis, ſecundùm quæ te ex lege tua intelligo, & ſumpſiſſe frequẽter de impiis ſuppliciũ, & in nouiſſimo die ſumpturum.

Ain.

*1 Feci iudicium & iuſtitiam: * non tradas me calumniantibus me.*

EGo Domine nulli iniuriam aliquam intuli, ſed erga omnes feci quod æquum eſt & iuſtum: * ne itaque me derelinquas tyrannidi ſtudentium iniuria me afficere. Cóuenit enim tuæ iuſtitiæ & bonitati, quemad-

modum

modum & te facturum promisisti: vt [illegible] primi enim qui erga omnes iusti [illegible] vant.

*2 Suscipe seruum tuum in bonum. * non calumnientur me superbi.*

2 Itaque me seruum [illegible] ad te [illegible], ita vt beneficias mihi qui in al[illegible] ones sui & [illegible] * n[illegible] legum tuarum transgressores vim & ni[illegible] inter int.

*3 Oculi mei defecerunt in salutare tuum: * & in eloquium iustitiæ tuæ.*

3 Iam enim oculi mei debil[illegible] cœp[illegible] dum iugiter in cœlis intentè sublati fu[illegible] venturam à te salutem, * & adimpletionem promissioni[illegible] iustitia tua.

*4 Fac cum seruo tuo secundùm misericordiam tuã: * iustificationes tuas doce me.*

4 Proinde mecum qui tibi [illegible] age secundùm misericordiam tuam, liberando me a [illegible] malis: * & simul etiam mandata tua doce. Hæc est enim ab[illegible] prorsum profuerit à malis liberatu[illegible] libertati opto, vt liberius a te [illegible] tua doc[illegible].

5 Seruus tuus sum ego:

** da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua.*

5 Seruum tuum me esse profiteo[illegible], qui & creat[illegible] iure obedientiam tibi debeo, & bonæ voluntatis propo[illegible] tua me l[illegible] audiui: * quare da mihi eam intelligentiam, q[illegible] ligere queam [illegible] tissima mandata tua: non enim [illegible] Domino meo [illegible] potero, nisi [illegible] beneplacitum intellexero. Vt autem intellig[illegible] perfectè, humana non sufficit diligentia aut ratio, nisi & spiritus tui sancti accesserit interna eruditio, menti quæ iusta sunt persuadens.

6 Tempus faciendi Domine, dissipauerunt legem tuã.

6 Sane Domine temp[illegible] iam [illegible] tibi vt facias de impiis vltionem, idque a non solum causa mei, q[illegible] que ad oculorum defectionem iamdiu salutem tuam expectaui, sed [illegible] causa: nam vsqueadeò iam creuit eorum impietas, vt le[illegible] preuerint & dissipa[illegible] nt: non ipsi tantum eam transgredien[illegible] sed & alios a[illegible] ndum compellentes, & abolitam eam v[illegible].

7 Ideo dilexi mãdata tua super aurum & topazion.

7 Quoniam autem [illegible] spernere, & nihili facere: ob id ego contra eius amore mag[illegible] census sum [illegible] præ auro & topazio, omnibusq; d[illegible] & [illegible] bonis,

8 Propterea ad omnia mãdata tua dirigebar.

** omnem viam iniquam odio habui.*

8 Quoniam autem eam dilexi [illegible] aut alterum, sed ad omnia mandata vniuersæ legis tuæ me ipsum [illegible], ad omnium obseruationem me acco[illegible], & [illegible] tua conuersationem meam recta facere studens: * [illegible] omnia mandata tua dilexi, ita contra omnem iniquam actionem odio habui, vt quæ cum æquissima lege pugnaret ex diametro.

Phe.

1 Mirabilia testimonia tua:

** ideo scrutata est ea anima mea.*

CONstitutiones præceptorum tuorum Domine admodum sunt mirabiles, tum quòd in eis et[illegible] perfectissima sapientia & æquitas conclusa sit, ita omnibus vitis co[illegible] gendis sufficiant, omne [illegible] tis genus doceant, omni tempori conueniant, cunctisq; hominibus accommodæ sint, consummatam [illegible] iustitiam & sapientiam docentes, tum quòd sapientia, æquitas atque vtilitas in eis recon[illegible], non sit quibusuis exposita, nec possit à carnalibus & animalibus hominibus percipi: * ob hanc itaque mandatorum tuorum admirandã & abstrusam [illegible] perfectionem anima mea summa cum diligentia & exquisitione scrutata est mandata tua.

2 Declaratio sermonum tuorum illuminat:

** & intellectum dat paruulis.*

2 Nec inutilis sanè horum est inuestigatio, nam hæc cùm declarari & exponi cœperint, mox depulsis omnibus ignorantiarum & errorum tenebris, admirabili luce perfundunt, * intelligentiamque dant ætate, atque sensu paruulis, hoc est insipientibus: sed his maximè, qui nulla sibi vafricie placentes, neque humana sapientia inflati sese tibi doctori cœlesti simplicissimè & humiliter submittunt. Neque enim superbis aut maleuolis declaratur, nec aperitur à te arcana legis tuæ sapientia: sed clausa eis manet & abscondita: quæ nisi a te reueletur, non magis illuminat, quàm abscondita sub modio candela.

3 Os meum aperui, & attraxi spiritum:

** quia mandata tua desiderabam.*

3 Proinde ad similitudinem hominis præ nimio dolore os suum spe[illegible] tientis, ad rem expectatam anhelantis, spiritumque per respirationem attrahentis, ego mentem meam tibi aperui, audideque tuam doctrinam ex verbis tuis imbibere cupiui: * valde enim desideraui pertingere ad intelligentiam mandatorum tuorum.

4 Aspice in me & miserere mei secundùm iudicium diligentium nomen tuum.

4 Quoniam itaque ad te Domine, velut aperto & hiante ore conuersus sum: tu quoque ad me conuersus, benigno tuo vultu respice me, & miserere mei secundùm eam rationem, qua iudicare & tractare soles diligentes te. Nam & ego Domine inter eos esse studeo semper.

5 Gressus meos dirige secundùm eloquium tuum:

** & non dominetur mei omnis iniustitia.*

5 Misericordia autem, quã mecum fieri cupio, hæc est, vt omnes meos affectus & actus disponas & dirigas secundùm rectissimam regulam legis tuæ: * nec sinas vt vel iniquitas aliqua, vel ipsi iniqui præualeant mihi, etiamsi semper oppugnent.

*6 Redime me à calumnijs hominum, * & custodiam mandata tua.*

6 Redime me à falsis criminationibus & iniusta oppressione homi- b
num: * & da vt liberatus, expeditiùs custodire possim mandata tua, à
quorum intenta meditatione & studiosa obseruatione nonnihil iniuriæ
& molestiæ hominum abstrahunt.

*7 Faciem tuam illumina super seruum tuum, * & doce me iustificationes tuas.*

7 Fac clarè appareat super me seruum tuum fauor tuus, qui præsentium
malorum tenebris discussis, tanquam clara lux me recreet & consoletur:
* sed simul tamen iustissima statuta tua doce me, sine quorum cognitio-
ne non est vera aliqua fœlicitas & salus.

*8 Exitus aquarum deduxerunt oculi mei: * quia non custodierant legem tuam.*

8 Adeò enim amaui legem tuam, vt oculi mei præ nimio cordis dolore
effuderint largissimas lachrymas, quasi riuulos aquarum per genas de-
currentes: * eò quòd viderem impios transgredi legem tuam, cuius ne-
glectum magis deploraui, quàm propriam ab impiis vexationem.

Sade.

*1 Iustus es Domine: * & rectum iudicium tuũ.*

IVstus es Domine, & solus es ex teipso iustus: * quare & omnia iudicia
tua, siue quibus omnia moderaris, & omnes iudicas, siue quæ nos face-
re præcepisti, recta sunt & æqua.

2 Mandasti iustitiam, testimonia tua & veritatem nimis.

2 Per mandata enim tua nihil aliud præcepisti nobis, quàm iustitiam
& æquitatem maximam.

*3 Tabescere me fecit zelus meus: * quia obliti sunt verba tua inimici mei.*

3 Itaque cùm perpenderem tam æquam esse legem tuam, zelus meus, b
quo nimio amore tui & legis tuæ accensus fui, penè me cõfecit: eò quòd
viderem inimicos meos verborum tuorum nullam habere rationem.

*4 Ignitum eloquium tuũ vehementer, * & seruus tuus dilexit illud.*

4 Tua enim lex velut aurum igne examinatum & purgatum, summè
pura est, nihil admistum habens vanitatis, falsitatis aut iniustitiæ: * pro-
pter quod ego seruus tuus valde dilexi eam.

*5 Adolescentulus sum ego & contemptus, * iustificationes tuas non sum oblitus.*

5 Iunior quidem sum inimicis meis, & ob id ab eis despectus quasi par-
uulus puer, & adhuc insipiens ac vilis ab eis reiectus sum: * mandata ta-
men tua non sum oblitus.

*6 Iustitia tua, iustitia in æternum, * & lex tua veritas.*

6 Et quidem meritò: nam iustitia, quam tuis mandatis nobis præcepi-
sti, non est talis, qualis ea quam hominum statuta præscribunt, quæ fre-
quenter ad tempus solùm iustitia est, nec omni tempori cõuenit: tua ve-
rò iustitia perpetua est, * & lex tua æquissima simul est & stabilissima,
nihil falsitatis aut iniustitiæ, vt aliquoties humanæ leges, admistum ha-
bens, & ob id omni tempore stabiliter persistens.

7 Tribulatio & angustia inuenerunt me, mandata tua meditatio mea est.

7 Itaque propter summam hanc & perpetuam æquitatem præcepto-
rum tuorum: ego in eis assiduè meditatus sum, cum tribulatio corporis
& angustia mentis me apprehendissent, meditatione iustitiæ tuæ meip-
sum in malis meis oblectans.

*8 Æquitas testimonia tua in æternum: * intellectum da mihi & viuam.*

8 Tua enim mandata nullo non tempore æqua sunt, * istud quæso fac
me intelligere & persuasum esse: sic enim alacer & lætus viuam, etiam in
mediis calamitatibus.

Coph.

*1 Clamaui in toto corde meo, exaudi me Domine: * iustificationes tuas requiram.*

PRæ vehementi desiderio clamaui pro auxilio, neque lingua & voce
tantum clamaui, sed ex toto etiam pectore: exaudi ergo me Domine:
* id cùm feceris, studiosius & liberius mandata tua quæram tum co-
gnoscere, tum facere.

*2 Clamaui ad te, saluum me fac: * & custodiam mandata tua.*

2 Clamaui autem non ad aliũ Deum quàm ad te, tu itaque saluum me
fac à malis istis: * ego salute à te donatus diligẽtius mãdata tua seruabo.

*3 Preueni in immaturitate, & clamaui, * quia in verba tua supersperaui.*

3 Non clamaui autẽ ad te solum per diem, sed cùm adhuc nõ esset op-
portunum tẽpus vigilandi cúmque adhuc essent tenebræ, præueni tẽpus
surgendi, tuámque faciem præoccupaui, & summo desiderio tuum auxi-
lium imploraui: * eò quòd in promissis tuis magnam spem conceperam.

*4 Praeuenerunt oculi mei ad te diluculo: * vt meditarer eloquia tua.*

4 In ipso adhuc diluculo ante exortum diem oculi mei somno discus-
so ad te intenti erant, * vt occuparer in meditatione verborum tuorum,
tum eorum quibus tuam benignitatem tuis promisisti, tum eorum qui-
bus tuam voluntatem nobis præcepisti.

*5 Vocem meã audi secundùm misericordiam tuam Domine: * & secundùm iudicium tuum viuifica me.*

5 Itaque clamorem & desiderium meum exaudi pro benignitate tua:
* secundum æquitatem tuam, qua omnes iustè iudicas, secundùm iudi-
cium illud tuum quo agere soles cum his qui inuocant te: viuifica me,
eximendo me ab his moroibus, in quibus ago.

*6 Appropinquauerũt persequentes me iniquitati: * à lege autem tua longè facti sunt.*

6 Ita certè vt facias, etiam impietas hostium meorum postulat. Qui
enim persequuntur me, appropinquauerunt iniquitati, magno conatu
agentes vt iniquitatem contra me conceptam designarent, * à lege au-
tem tua remotissimè elongati sunt.

*7 Prope es tu Domine, * & omnes viæ tuæ veritas.*

7 Verùm vt illi iam mihi imminent, studentes conceptam iniquitatem
in me patrare: ita nihil dubito, quin tu quoq; adsis mihi, qui propinquus
es omnibus inuocantibus te: * noui & illud, quod omnia mandata tua, in

quibus

quibus nos ambulare voluisti, æquissima sint & verissima. Quare sicut ob tuam præsentiam non multùm metuo hostes meos iniquitati appropinquantes, ita ob præceptorum tuorum æquitatem nolui illorum exemplo elongari à lege tua.

8 Initio cognoui de testimonijs tuis, quia in æternũ fundasti ea.

8 Vt autem noui mandata tua æquissima esse, ita quoque ab initio cognoui de eis quòd ob summam illorum æquitatem volueris ea esse perpetuò stabilia, ac ob id ab eis nullo vnquam tempore recedendum.

Res.

*1 Vide humilitatẽ meam & eripe me, * quia legem tuam non sum oblitus.*
*2 Iudica iudicium meum, & redime me, *propter eloquium tuum viuifica me.*

DECLARA quæso Domine, te respicere afflictionem meã, & eripe me: * nam legem tuam non sum oblitus.

2 Tu qui iustus es iudex, ad quem omne iudicium pertinet, cuique vni meam causam commisi, fac pro me de aduersarijs meis iudicium ꝙ meæ innocentiæ debetur, & redime me ab iniustis oppressoribus meis, * sed & propter promissiones tuas ab his malis restitutũ alacriùs viuere da mihi. Hanc enim quam peto liberationẽ vt præstes conuenit, tũ propter tuam in iudicando æquitatem, tum propter promissorum tuorum fidelitatem.

*3 Longè à peccatoribus salus, * quia iustificationes tuas non exquisierunt.*
*4 Misericordia tua multa Domine, * secundum iudicium tuum viuifica me.*
*5 Multi qui persequuntur me, & tribulant me, * a testimonijs tuis non declinaui.*
*6 Vidi præuaricantes, & tabescebam: * quia eloquia tua non custodierunt.*
*7 Vide quoniam mandata tua dilexi Domine: * in misericordia tua viuifica me.*
*8 Principium verborum tuorum veritas, * in æternũ omnia iudicia iustitiæ tuæ.*

3 Procul quidem abest ab impijs salus tua Domine, * eo quòd mãdata tua illis curæ non sunt, per quorum obseruationem solam salute tua, tum præsenti, tum futura digni efficimur.

4 Verùm erga legis tuæ studiosos multæ sunt miserationes tuæ Domine: * secundùm has itaque, & secundùm æquitatem tuam, qua illos iudicare soles, tu me ab his malis exemptum lætius viuere tribuere.

5 Multi enim numero sunt qui persequuntur & affligunt me, * nec tamen à mandatis tuis declinaui.

6 Imò tanto legem tuam [illegible] pr[illegible] s sum, vt cùm viderem præuaricantes aliquos [illegible], non solùm non imitarer illos, sed etiam singulari tædio & molestia animi afficerer, * non ob aliud quàm quòd verba legis tuæ non obseruarent.

7 Declara itaque Domine te attendere quod mandata tua dilexerim, * pérque misericordiam tuam restitue me ab his malis.

8 Et merito quidem mandata tua dilexi Domine, nã omnium verborum tuorum principium & caput est veritas, siue quia à veritate tua summa procedunt, in eaque quasi primo fundamento nituntur, atque ob id verissima & æquissima esse necesse sit: siue quia summa est omnium verborum tuorum veritas, obtinens, scilicet, in omnibus verbis tuis, quibus nihil aliud quàm quod veritati est & æquitatis præcipitur: * atque ob hanc verborum tuorum veritatem, omnia decreta illa æquissima, quæ nobis tua iustitia præscripsit, in æternum durabunt, neque aliquando labefactabuntur, quemadmodum statuta hominum, quæ nonnunquã mutari necesse est ob deficientem eorum æquitatem.

Sin.

1 Principes persecuti sunt me gratis,
** † & à verbis tuis formidauit cor meum.*

NON quicunq; homines, sed potentes principes persecuti sunt me, idq; præter omne meum meritum, * eos tamen nõ tantopere metui, quàm timui ex animo ne præcepta tua transgrederer: † neque adeo eorum minas aut persecutiones metui, quàm metui illa tua verba, quibus grauissima mala comminaris legem tuam deserentibus.

2 Lætabor ego super eloquia tua,
** sicut qui inuenit spolia multa.*

2 Proinde quoniam per hunc salubrem timorem verborum tuorũ perstiti in lege tua, nec ab ea dimotus sum, etiam principum iniquis persecutionibus: ob id modò gaudeo, semperque gaudeo de eloquijs tuis, * perinde atque is qui deuictis hostibus suis nactus est spolia multa: cuius quidem gaudium duplici nomine maximum esse conuenit, quod scilicet & hostes suos superauerit, & opima præda ditatus sit. Ad eum enim modum ego summè gaudio de verbis tuis, per quæ & hostes meos superaui, & ditissimum me reputo.

*3 Iniquitatem odio habui, & abominatus sum, * legem autem tuam dilexi.*

3 Quòd autem timui ne præcepta tua transgrederer, hinc erat, quia scilicet, omnẽ iniquitatẽ odio habui, imò & abominatus sum: * legem autem tuã dilexi, non enim tã ex metu vltionis tuæ præceptorũ tuorũ transgressionem formidaui, quàm ex verò amore iustitiæ, odioq; iniustitiæ.

4 Septies in die laudem dixi tibi, super iudicia iustitiæ tuæ.

4 Itaque quoniam legem tuam ob equitatem ipsius dilexi, ob id non tantùm singulis diebus, sed septies, hoc est, multoties per diẽ laudaui te, propter equissima illa mandatorum tuorum decreta, quę nobis pręscripsit iustitia tua.

5 Pax multa diligentibus legem tuam,
** & non est illis scandalũ.*

5 Et meritò te ob ea laudaui, nã diligentibus legem tuã ampla pax obtingit, & quidẽ plerunque etiã pax, id est successus atque fœlicitas corporalis, semper autẽ pax mentis, quę exuperat omnẽ sensum, nec impijs contingere potest, qui sunt quasi mare feruens, quòd quiescere non potest, * nec

sentiunt diligentes legem tuam vllum offendiculum, & id quidem ple-
rumque etiam secundùm externum hominem, semper autem & princi-
paliter secundùm spiritum, nam etsi aduersitates ingruant, & peccãtium
multitudinem cernant: tamen neq; aduersitatibus occurentibus status &
quies mentis turbatur, cum persuasi sint omnia sibi cooperari in bonum,
neque peccantium exemplo à recto dimouentur, eo quòd per legis Dei
amorem in via virtutis firmati sint.

*6 Expectabã salutare tuum Domine: * & mandata tua dilexi.*

6 Considerans itaq; hanc pacem diligentiã legem tuam expectaui sa-
lutem abs te Domine:* atque vt hanc impetrarem, mandata tua dilexi.

7 Custodiuit anima mea testimonia tua, & dilexi ea vehementer.

7 Custodiui ex animo mandata tua, & dilexi ea vehementer.

*8 Seruaui mandata tua & testimonia tua, * quia omnes via mea in conspectu tuo.*

8 Seruaui mandata & admonitiones tuas: * studui enim omnes actiones
meas coram te instituere in omnibus vt tibi placere cupiens persuasusq;
sui omnes actus meos tibi esse notissimos, nec aliquem illorũ latere, sed
omnes te teste perfici, atq; ob id studiosius mãdata tua seruare laboraui.

Thau.

1 Appropinquet deprecatio mea in conspectu tuo Domine: & iuxta eloquium tuũ da mihi intellectum.*

ADMITTATVR quæso in conspectum tuum, atq; à te suspiciatur
prolixa hæc mea deprecatio Domine, * & quemadmodũ hactenus
precatus sum, fac me sapere non secundùm humanas artes aut mũdi sa-
pientiam, sed secundùm eloquium tuum, vt scilicet sermones tuos, ac le-
gem perfectè intelligam.

*2 Intret postulatio mea in conspectu tuo: * secundùm eloquium tuum eripe me.*

2 Perueniat tua gratia approbante, postulatio mea vsq; in conspectum
tuum: * & quemadmodum tum in lege tua, tum priuatim mihi promisisti,
eripe me à malis. Hæc enim duo sunt quæ hactenus toties rogaui, legis,
scilicet tuæ intelligentiam, ac malorum istorum depulsionem.

3 Eructabunt labia mea hymnum, cum docueris me iustificationes tuas.

3 Hæc vbi mihi præstiteris, nequaquam ingratus ero, aut infructuo-
sus, nam vbi tu docueris me mandata tua, labia mea e plenitudine læti
pectoris effundent copiosas laudes tuas, hymnumq; gratiarum actionis
largiter personabunt.

4 Pronuntiabit lingua mea eloquium tuum.
** quia omnia mandata tua æquitas.*

4 Ad hæc etiam lingua mea iugiter eloquetur aliis eloquia tua, quo
per te edoctus, & alios secundùm te instruam, quod certè vt per me fiat
æquissimũ est: * omnia enim præcepta tua, vt iam sæpe dictũ est, æquissi-
ma sunt imò ipsa æquitas, adeò vt quicquid sit præter vel contra legem
tuam, æquitas non sit.

*5 Fiat manus tua vt saluet me: * quoniã mandata tua elegi.*

5 Adsit mihi potentia tua ad saluandũ me à malis: * omni enim impie-
tate reiecta mandata tua elegi.

*6 Concupiui salutare tuum Domine, * & lex tua meditatio mea est.*

6 Optaui mihi non salutem humanam sed tuam, atq; à te qui solus ve-
rè saluare potes, vnicè saluari desideraui, * insuper & lex tua est, in qua
assiduè cum summa mentis oblectatione occupor meditando.

*7 Viuet anima mea & laudabit te: * & iudicia tua adiuuabunt me.*

7 Itaq; cum & in te solo confidam, & tibi soli placere desiderem, da vt
anima mea his periculis mortis exempta, viuat, tum enim grata laudabit
te: * fac vt iudicia tua mihi opem ferant contra hostes meos, quod fiet, si
iusto de eis sumpto supplicio ab eorum violentia me liberes.

8 Erraui sicut ouis quæ perijt, quare seruum tuum quia mandata tua non sum oblitus.

8 Ecce ego modò exclusus ab ouili populi Dei errare cogor in syluis & a
mõtib*, sicut ouis innoxia, quæ a pastore suo perdita, ac ob id lupis aliisq;
bestiis exposita, proxima est vt pereat: tu ergo vigilantissimus & amãtissi-
mus tuorum pastor require me seruum tuum atq; ab hoc errore reuoca-
tum reduc ad gregem & ouile tuum, mandata enim tua nõ sum oblitus.

ANNOTATIONES.

In primo octonario.

a NON ENIM QVI OPERANTVR, &c.] Hebræa non habens relatiuum, qui, sed, non enim operantur iniquitatẽ, in viis eius ambulauerunt. Secundùm quam lectionem redditur hoc versu ratio quare dixerit beatos qui scrutantur, &c. Eodem modo & Græca accipi possunt si in participio ἐργαζόμενοι intelligatur substantiuum εἰσί sunt.

b PERSPEXERO.] Græca ἐπιβλέπειν respexero, vt ne in verbo, perspexero, quis philosophetur, cum & Hebræa verbum habeant quod simpliciter videre significat. Augustinus legit: inspicio in omnia mandata tua.

c IN DIRECTIONE CORDIS.] ἐν εὐθύτητι καρδίας, in rectitudine cordis, hoc est, recto & puro corde.

d NON ME DERELINQVAS, &c.] dupliciter accipi potest hæc pars superiori adiecta. Primum vt significet se non posse custodire mandata Dei, nisi sua ope adiuuerit illũ Deus vt indicat paraphrasis. Secundo vt precetur ne relinquatur hostibus suis: eò quòd addixerit se obseruationi mandatorum Dei.

In secundo.

IN QVO CORRIGIT.] Hebræa & Græca habẽt futurũ tẽpus. Græca enim habent κατορθώσει corriget, quod tẽpus melius sensui conuenit. De correctione autem iuuenum singulariter mentionem facit, tũ quia eorum vita vt in plurimũ magis deprauata est & tortuosa, tum quia difficilius est eis vitam suã corrigere, tũ etiã quia eis hoc ipsum magis est necessarium. Bonũ est enim viro, cùm portauerit iugũ ab adolescentia sua. Et Adolescens iuxta viã, etiam cum senuerit, nõ recedet ab ea.

IN TOTO CORDE, &c.] Duo hic versus docet. Primum, indignum esse Dei gratia, nisi qui toto corde Deum quærit. Secũdò, frustra nos quærere toto corde Deum nisi & gratia eius nobis adsit, qua mãdata eius perficiamus.

In tertio.

In tertio.

a RETRIBVE SERVO] Intelligunt quidam Prophetã hic optare retributione æternæ mercedis. Verùm cùm toto hoc Pſalmo aſſiduè precetur liberari ab impiis, & hoc quoq; hic precari videtur. vt verbum, retribue, accipiatur pro tribue: quemadmodum ſæpe. Pro viuifica autem, Hebræa habent viuam: ſic & Græca ζήσομαι. Interpres autem legit ζῆσόν με: quomodo habere quædam Græca Euthymius quoque teſtatur. Porrò viuificare Propheta ſemper accipit pro e malis liberare & conſolatione recreare, quamuis in morali ſenſu non malè à pleriſque accipiatur, vt ſignificetur precari vitam ſpiritus & alacritatẽ, quomodo in Octonario quinto neceſſariò accipiendum videtur, cùm dicitur: in via tua viuifica me.

b REVELA OCVLOS] Dum dicit, reuela oculos meos, ſignificat eſſe aliquod oculorum velamen quod auferri cupiat. Id autẽ duplex indicat paraphraſis, nempe carnales cogitationes, & mũdanas calamitates. Quæ autem vocet mirabilia, ſatis patet ex eo, quod poſtea dicit: mirabilia teſtimonia tua Domine: in ſenſu tamen anagogico rectè intelligit Propheta ablationem illius velaminis, quod in ſecunda ad Corinthios Paulus dicit poſitum ſuper cor Iudæorum, quo prohibentur intelligere mirabilia myſteria in lege contenta.

AVFER A ME OPPROBRIVM.] Ad literam c quidem loqui vult de opprobrio eo quo eum impij aſſicere conabantur, vt patet ex verſu ſequente: anagogicè autem intelligendũ eſt de opprobrio illo nouiſſimi diei iudicij, quo afficientur a Deo omnes impij.

ET CONSILIVM MEVM.] Notandum q; Dei d mãdata non tantum dicat ſuam meditationem, ſed etiã conſilia ſua. Itaq; cum meditatur iugiter in ſcripturis ſacris, eas tamẽ non habent pro conſiliariis ſuis, vt qui ſecundùm eas vitã ſuam inſtituere nolint aut negligant.

In quarto.

a DORMITAVIT ANIMA] Tædiũ quid accipiunt pro tædio bonorũ operum, quod iuſtis etiam hominibus quandoq; oboritur. Verùm Hebraica dictio ſignificat dolorem & triſtitiam, quam ſignificationem etiam habet Græca vox ἀκηδία. Porro pro, dormitauit, Hebræa habẽt, ſtillauit: quomodo etiam Ambroſius legit ſecutus Origenẽ. Nã vt ipſe annotauit, ſi apud Græcos legatur ἐνύσταξεν, ſignificat dormitauit: ſi vero omiſſis duabus literis legatur ἔσταξεν, ſignificauit ſtillauit. Poſteriori ergo, multo, legendũ eſſe ex Origenis authoritate volt, quẽ verſimile eſt id ex Hebræis inſpectis colligiſſe. [illegible] diuerſus eſt ſenſus Hebraicæ lectionis à noſtra, nam ſtillaſſe dicit animam ſuam, hoc eſt, liquefactã eſſe: quod vires eius paulatim defluxiſſent ſicut aquæ.

VIAM MANDATORVM CVCVRRI.] Apud Hebræos in futuro dicitur, curram & dilatabis. Proinde dum in noſtra lectione narrat præterito tempore quid fecerit, intelligendus eſt Propheta petere idem beneficium dilatationis cordis, vt & in poſterum currere valeat viam Dei vt olim.

In quinto.

a IN hoc octonario diligenter annotandus eſt ordo omnium eorũ quæ petuntur, ita vt poſterius ſemper priori aliquid adijciat.

STATVE SERVO TVO ELOQVIVM.] Hi tres verſus, quos paraphraſis interpretatur, vt intelligamus Prophetã precari liberationem à malis & hoſtibus ſuis ſecundùm Dei promiſſa, etiam aliter intelligi poſſunt, vt hic ſit ſenſus: Confirma me ſeruum tuum in verbis præceptorum tuorum per timorem tuum, &c. Amputa opprobrium æternæ condemnationis, quia præcepta tua mihi ſunt grata. Viuacem & alacrem me fac in æquitate præceptorum tuorum. Verùm notandum, quòd ſecundùm Hebraicam phraſim ſtatuere eloquium, vel confirmare ſermones, ſit adimplere promiſſa, vt patet ex multis ſcripturæ locis, ſic enim 3. Regum 2. Dauid Salomoni dixit: Serua cæremonias Domini vt confirmet ſermones ſuos quos locutus eſt ad me.

In ſexto.

a ET RESPONDEBO,&c.] Quidam in hoc verſu actiuum verbum conſtruunt cum participio, exprobrantibus, vt ſit ſenſus ſecundùm Campenſem: vt habeam quod reſpondere poſſim iis qui exprobrant mihi: hoc quod dicere ſoleo, fidere me promiſſioni tuæ. Verùm apud Hebræos participium potius nominaliter accipitur. Habent enim: & reſpondeo exprobratoribus meis. Vnde conſtat verbum, dicere, connecti cum, reſpondebo, vt autem ſubiuncta ratio: Quia ſperaui, &c. cum ſuperiori conueniat, futurum, reſpondebo optatiuè accipiendum eſt, vt ſit ſenſus, fac vt reſpondere poſſim. Præterita autem illa verba, ambulabam, loquebar per futura exponenda eſſe docent & Hebræa præcedentia, item & Octonarij finis in quo per futurum dicitur. Et exercebor. Pro quo tamen etiam Græcis eſt præteritum ἠδολέσχουν, vnde & Auguſtinus legit & exercebar. Hebræa autem & hic, & ſuperius habent futura.

In ſeptimo.

a HÆC ME CONSOLATA EST.] Pronomen, hæc non videtur poſſe referri ad nomen ſpem, quandoquidem illud nomen neque in Græcis eſt, neque in Hebræis, ſed vtrobique eſt vnum verbum, pro quo nos habemus, ſpem dediſti. Proinde accipiendum eſt ſubſtantiuè in fœminino genere ſecũdùm phraſim Hebraicam. Quemadmodum & in vltimo verſu octonarij huius.

In octauo.

a PORTIO MEA DOMINE.] Verſus hic dupliciter diſtingui & intelligi poteſt. Primo quẽadmodum habet paraphraſis. Secũdo, vt hoc modo ordinetur: Dixi apud me, quòd portio mea ſit cuſtodire legẽ tuam, ſicut & poſtea dicitur: Hæreditate acquiſiui teſtimonia tua, &c.

b DEPRECATVS SVM FACIEM TVAM.] Dupliciter indicat paraphraſis hanc orationem exponi poſſe. Primùm vt ſimpliciter ſignificetur, deprecatus ſum te. Cum enim aliquem precari ſolemus, faciem noſtram ad illius vultum conuertimus. Secundò, vt per Dei faciem, vt alias frequenter, Dei fauor intelligatur.

COGITAVI VIAS MEAS.] Indicat paraphra- c ſis hunc verſum intelligi poſſe vel de actionibus præteritis, vel de futuris quẽadmodum id annotauit & Ambroſius.

In decimo.

a MANVS TVÆ PLASMAVERVNT ME.] Hebræa habent, parauerunt quomodo etiam Ambroſius legit.

b FIAT MISERICORDIA TVA.] Notandum in quatuor verſibus illis varia afferri argumenta ad impetrandam liberationem quam petebat. Primò quidem a Dei miſericordia & veritate. Secundò à ſuo ſtudio legis. Tertio ab iniquitate hoſtium ſuorum & fructu confuſionis eorum. Quartò ab vtilitate hinc peruentura ad iuſtos.

In vndecimo.

a DEFECIT IN SALVTARE TVVM.] Iuxta anagogen postulat vir sanctus aduentum Saluatoris in carnem.

b FACTVS SVM, &c.] Hanc partem eleganter in sensu allegorico explicat Ambrosius, vt per eam significetur mortificatio corporis viri iusti, quem viri intelligit comparari, eo quòd sicut vter de exuuiis sit animãtis mortui, ita & corpus viri iusti peccato mortuũ à carnali sit cupiditate abstractũ, & factum vter ille de quo in Euangelio dicitur, quòd vinum nouum in vtres nouos emittunt. Comparatur autem vtri in pruina, quia sit corpus eius tota gratiæ spiritus diuini, & continentiæ gelu, ieiuniorumq; restrictibus refrigeratum ab æstu libidinis & carnalium desideriorum.

c NARRAVERVNT MIHI, &c.] Cõmuniter hic versus intelligitur de sermonibus mundanorũ hominũ, & doctrinis hæreticorum, qui fabulationes dicuntur, quia sunt vel vani vel falsi, vel iniqui. Vani quidẽ, dum in eis nulla est vtilitas: falsi, quia mendacium resperſi: iniqui, dum ad impietatem hortantur. Verùm hic sensus parum videtur conuenire proposito prophetæ. Proinde notandum Hebræa longè aliter habere, nempe: Foderunt mihi superbi foueas, hoc est, parauerunt mihi interitum. Cui lectioni & sensui nostra lectio satis accedet, si dicamus, mihi Hebraica phrasi exponatur per, de me, quẽmadmodũ psalmo tertio: Multi dicunt animæ meæ, id est, de anima mea, vt significetur iniquos de viro iusto fabulatos ad perdendum eum. Vel: Narrauerunt mihi fabulationes, quia falsissima crimina obiecarunt.

d INIQVI PERSECVTI, &c.] Satis probabile est vitio scriptoris legi, iniqui, pro aduerbio, iniquè: nã & Hebræa habẽt falsò persecuti sunt me. Et Græca aduerbium habẽt, ἀδίκως. Ambrosium quoq; & Augustinum legisse iniustè. Hilariũ autem iniquè, satis patet ex eorum commentariis quanquam in textu eorum vitio librariorum habeatur iniusti, & iniqui. Sic enim habet Ambrosius: Non dixit quia persecutiones patior aduersum me, sed iniustè, inquit, persecuti sunt me, adiuua me. Potest enim quis & persecutiones pati, sed nõ iniustè, quia est etiã iusta persecutio. August. verò sic: iniustè persecuti sunt me, quia nõ in me persecuti sunt nisi veritatẽ. Hilarius ad hunc modum: Iustũ qui persequitur, necesse est vt iniquè persequatur, quia iniquitas iniustę operationis effectus est. Et sunt quidã codices qui habẽt iniquè.

In duodecimo.

a OMNIS CONSVMMATIONIS.] Variè hic versus ordinatur, & intelligitur. Quidã enim sine distinctione versum sic ordinant: latum mandatũ tuum esse finem omnis consummationis: intelligentes per mandatum latum præceptum charitatis, quod latũ dicitur, tam quia ad omnes se extendit: tum quia in eo comprehenditur vniuersa Lex & prophetæ, tum etiam quod nunquam hoc præceptum adimpletum sit. Verùm per mandatum toto hoc psalmo vniuersa lex designari solet, & non vnicum illud dilectionis mandatum. Proinde alij per distinctionem versum intelligunt, secundum quam quoniam videtur significari quædam aduersatio inter duas versus partes, intelligendus est versus secundùm sensum paraphrastis.

In decimo tertio.

a QVOMODO DILEXI LEGEM TVAM.] Dictio quomodo, non interrogatiuè accipienda est, sed admiratiuè, pro, O quàm: Est enim Græcis ὡς. Sicut & postea. Quam dulcia faucibus meis:

b SVPER OMNES INIMICOS MEOS.] Quod dicit se prudentiorem factum omnibus inimicis suis, simpliciter accipi potest, nempe quod inimici sui vera essent destituti sapientia, quæ ex sola lege Dei paratur. Aut per tria hæc genera, nempe hostes, docentes, & senes, intelligi potest triplex scientia, quam superat sapientia ex lege Dei parta, scilicet, sapientia impiorum diabolica, qua ducti sunt ad male agendum, sapientia humana studio humano acquisita, & prudentia per experientiam parta.

In decimo quarto.

a ANIMA MEA IN MANIBVS MEIS.] Græca habent manibus tuis, quam lectionem præferũt August. & Ambrosius, in pluribus libris asserentes haberi, tuis potius quam meis. Sed vitio scriptorum legi, tuis, satis cõstat ex Hebræis, nam cum quidam phrasim Hebraicam ignorantes iudicarent durius dici anima mea in manibus meis: pro meis, scripserunt suis, quod sic sensus aptior & facilior videretur; Dicunt autem Hebræi ponere animam in manibus, pro eo quod est exponere se periculo, vt patet Iudic. 12. & 1. Regum 28. Portare autem animam in manibus, aut habere animam in manibus accipiunt pro eo quod est versari in afflictionibus, & de vita periclitari: ita accipitur hoc loco, & Iob 13. Quare lacero carnes dentibus meis, & porto animam meam in manibus meis. Vnde Chaldæus paraphrastes hoc loco sic habet: In periclitatione fuit anima mea, ac si fuisset in extremitate manus meæ semper.

In decimo quinto.

a CONFIGE TIMORE TVO.] Primum hic notandum, verbum configere, non significare hic talem confixionem, qualis fit per sagittam, vt ne intelligamus timorem Dei hic sagittæ comparari, vt quidã intelligunt: Dictio enim Græca καθήλωσον significat propriè configere clauis: deriuatur enim ab ἧλος, clauus. Vnde Ambrosius & Augustinus legit. Confige clauis, à timore tuo. Proinde intelligendum de tali confixione, de quali Paulus loquitur, dum dicit quosdã crucifixisse carnem suam cum vitiis & concupiscentiis. Verũ difficultas est quomodo petat timore se configi, cùm subiungat se timere Dei iudicia, & hoc ipsum pro ratione subiungit. Proinde aduertendum plerosque timere quidem Dei iudicia, nec tamen habere carnes timore Dei confixas, vt qui timentes quidem æternam damnationem, nondum tamen tali timore detinentur, quòd ab omni malo fugiant. Atque hoc ferè est quod pro solutione huius difficultatis Euthymius affert, sic scribens. Dum tua inquit, lego iudicia, in animo quidem timore corripiui, ipsum tamen corpus huiusmodi timore non castigatur. Tu igitur confige & ipsum corpus hoc timore, ita vt ad immoderata desideria amplius non feratur. Similiter ferè & Augustinus indicat difficultatem hanc solui posse, vt scilicet intelligatur propheta optasse addi sibi timorem, vt tantum timeret quantum sufficeret configendis carnibus suis, id est, concupiscentiis. Postea tamen & aliam affert solutionem, vt scilicet intelligatur prima parte petere timorem Domini castum & filialẽ: secunda verò loqui de timore seruili. Hebræa tamẽ pro confige, habent סמר samar, quod secundum omnes significat ita inhorrescere, vt pili erigantur, vnde vertit Hieronymus horripilauit, quamuis horripilare propriè sit Latinis horridiore asperioreq; pilo fructificare. Vnde ab hoc verbo deriuatur nomen מסמר masmer, quod clauum significat: ad quam significationem respexerunt Septuaginta.

In decimo sexto.

a TEMPVS FACIENDI.] Legẽdũ est per datiuũ Domino non per vocatiuum, Domine. In Hebræo enim manifestè ad nomen Domini, additur nota datiui casus litera lamed & Græcis est τῷ κυρίῳ. Et Augustinus testatur plures codices habere, Domino, quomodo etiã Ambrosium legisse apparet ex cõmentariis. In cõmentariis Hieronymi habetur itam, Domino. Porrò verbũ, faciendi, quidam referunt ad prophetam, vt significetur tempus esse vt ipse faceret legem Dei, & viueret secundùm Deum. Verùm potius referendum ad ipsum Deum sicut fecit D. Hieron. qui vertit: Tempus est vt facias Domine. Si autẽ ad Deũ referatur, dupliciter hic locus intelligi potest. Primò vt intelligatur propheta asserere iã venisse tẽpus, quo conueniat Deũ vltionẽ facere propter nimiam hostium suorũ impietatem. Secũdo vt intelligatur loqui de tẽpore nouissimi iudicij, aut tẽpore a Deo constituto ad vindicandum impios, vt sit sensus. Tempus constitutum est à Deo, quo sumpturus est supplicium

plicium de impiis, secundum quem sensum quod dicitur in versu sequenti, ideò dilexi, &c. ad hanc partem referri potest, vt intelligatur prophetam ideò dilexisse legem Dei, quod consideraret mente tempus illud vltionis. Paraphrasis autem versum illum refert ad partem secundam istius versus, vt significetur Propheta ideò magis amore legis Dei accensus, quod videret eam ab impiis contemni. Porro vltimus versus in quo dicitur Propterea ad omnia, &c. referri potest ad idem ad quod refertur primum ideò: vel quoniam dixit se diligere legem Dei in comprobationem dilectionis, subiecit: propterea ad omnia mandata dirigebar. Dirigi autem ad mandata, dupliciter indicat paraphrasis accipi posse.

In decimo septimo.

a MIRABILIA, &c.] Quoniam non facilè apparet quare Dei mandata, quæ testimonia vocare solet, dicantur mirabilia, cùm sint aperta & obuia, ideò quidam intelligunt per testimonia hic Dei opera: idq; male intelligentes Augustinum, qui hoc primo videtur sequi, cùm eam potius interpretationem refellat. Alij simili ratione scripturas sacras intelligunt, quæ mirabilia Dei opera testantur nobis. Verùm paraphrasis indicat quomodo duplici ratione Dei mandata, (hæc enim semper hic vocat testimonia) dicantur mirabilia. Dicitur enim quid mirabile, siue ob eximiam eius perfectionem, quam in aliis non ita licet inuenire: siue quod occultum sit, & cuius ratio non ab omnibus percipitur. Vnde Hebræa quidam sic vertunt: occulta vel separata sunt testimonia tua. Augustinus autem intelligit ideò testimonia esse mirabilia, quòd cum bona sint, a bono Deo profecta, hominem tamen iustificare, & bonum facere nequeant, quæ ratio ex Paulo desumpta huic loco non videtur competere.

b REDIME ME, &c.] In huius versus secunda parte cum quidam libri habeant, vt, alij &, ex Græcis & Hebræis patet legendum, &, sicut & in secundo versu octonarij 19.

In decimo octauo.

a MANDASTI IVSTITIAM, &c.] In hoc versu pronomen, tuam, dum nos legimus, veritatem tuam, redundat, nec habetur in Hebræis aut Græcis, nec apud Augustinum aut Ambrosium, vt satis patet ex eorum commentariis: obest autem, si adiiciatur, non parum sensui. Accusatiuus autem, testimonia tua, potest ex Hebræo verti etiam per ablatiuum, eritque sensus apertus iste: Mandasti iustitiam testimoniis tuis, & veritatem valde, id est, veritatem maximam. Proinde si & Græcam & nostram literam ad hunc sensum redigere placet, subaudietur in accusatiuo, testimonia, præpositio κατὰ vel per: alioqui ordinabitur oratio hoc modo: Mandasti, id est, voluisti testimonia tua esse iustitiam, & veritatem maximam: vel mandasti à nobis nimis seruari iustitiam hoc est, testimonia tua & veritatem tuam.

b TABESCERE ME FECIT.] Ambrosius habet: Exquisiuit me. Proinde videtur dictionem Græcam ἐξέτηξε deriuasse ab ἐξετάζω, cum sit ab ἐκτήκω.

c IGNITVM ELOQVIVM TVVM] Ambrosius intelligit eloquium Dei ignitum dici quod ad similitudinem ignis purget, illuminet, & incendat. Verùm ex dictione Hebraica patet ideò dici ignitū, quod sit velut argentum aut aurum igne excoctum & purgatum, vt sit idem cum eo quod alibi dicitur: Eloquia Domini casta, argentum igne examinatum, &c.

In decimo nono.

a PRAEVENI IN MATVRITATE.] Vitio scripturis hunc locum deprauatum esse, & legendum per vnam dictionem, immaturitate: vel per geminationem præpositionis, in immaturitate, manifestè patet tum ex Græcis quæ habent, ἐν ἀωρίᾳ, tum ex Augustino, cuius textus habet, intempesta nocte, sicque commentatur. Plures inquit codices non habent intempesta nocte, sed immaturitate. Vix autem vnus inuentus est, qui habeat geminatam præpositionem, id est, in immaturitate. Immaturitas itaque in hoc loco nocturnum tempus est, quod non est maturum, id est, opportunum vt agatur aliquid vigilando, quod etiam vulgò dici solet hora importuna, &c. Et posteà: Quod ergo Græcè dictum est, ἐν ἀωρίᾳ, non vno verbo, sed duobus, id est, præpositione & nomine, hoc interpretes quidam nostri dixerunt, intempesta nocte, plures immaturitate, nō duobus verbis, sed vno, cuius vocabuli nominatiuus est immaturitas: nōnulli verò in duobus verbis, sicut Græcus posuit, in immaturitate, &c. Hæc ille.

b APPROPINQVAVERVNT, &c.] Augustinus similiter & Ambrosius legūt aduerbium, iniquè, vel ablatiuum iniquitate, qui cōstruatur cū participio, persequentes vt sit sensus: Hi me persequūtur iniquè & præter meritum meū, appropinquauerunt mihi, scilicet ad nocendum. & sic quoq; Græca verti possunt: nam datiuus ἀνομίᾳ potest vel per datiuū verti, & construi cum, appropinquauerunt: vel per ablatiuum, & construi cum persequentes nostra tamen lectio videtur ob id conuenientior, quòd secundùm eam pulchra sit oppositio inter duas partes versus. Hebræa etiam videntur ex diuersorum versionibus duplicem habere lectionem. Quidam enim videntur legere רדפי rodephai, & tunc est sensus persecutores mei appropinquauerunt iniquitati. Quam lectionem & Hieronymus & Campensis sequuti sunt. Alij legunt רדפי rodephei, in regimine, vt sit sensus: persequutores sceleris appropinquauerunt mihi.

In vigesimo.

a PRINCIPIVM, &c.] Pro principio Hebræis est ראש ros, hoc est caput. Potest autem caput, accipi pro principio, atque hanc acceptionem sequuti videntur Septuaginta: vel pro summa rei hoc est, eo quòd omnia in se complectitur, vt sit veritas obtinet in omnibus verbis tuis, &, vt paucis dicam, omnia verba tua sunt veritas. Iuxta quem sensum etiam verti possunt Græca principatus verborum tuorum, nam verumque significat dictio Græca ἀρχή, vt supra annotatum est in Psalmo 109.

In vigesimo primo.

a NON EST ILLIS SCANDALVM.] Non est scandalū idem est quod alibi dicitur, nō mouebor in æternum. His autem locutionibus, si expectemus statum veteris populi, promittitur quidem etiā temporis stabilitas vt scandalū vel offendiculū intelligatur temporale nocumentum, hic enim sensus proposito conuenit: verùm hic sensus non est generaliter semper verus, vnde oportet principalius intelligere de scādalo mētis, sic enim verior & generalior est hæc sententia. Contingit autē scandalū mentis ex duplici causa. Primò ex aduersitatibus, vnde saluator in parabola seminātis, semini quod super petrosa cecidit comparat eos qui cum gaudio susceperūt verbum, sed oborta tribulatione continuò scandalizantur. Secūdò ex aliorum malis exemplis. Atqui huiusmodi scandala etsi etiam impiis cōtingant, tamen dicūtur communiter scandala pusillorum, quos tamen & aliter scandalizari contingit, nempe ex facto, etiam licito, sed indiscretè ab aliis facto, vtpote coram eo qui per infirmitatem fidei & ignorantiā excusabilem, nondum nouit illud esse licitum, hæc autem pusillorum vel impiorum scandala non cōtingunt perfectis. Proinde cum Paulus dixisset: Quis infirmatur, & ego non infirmor? & subiungeret, Quis scandalizatur, non addidit, & ego non scandalizor, sed, & ego nō vror? Itaque notant quidam hic dictum, non esse scandalum diligentibus legem Dei Perfectorum enim est diligere legem Dei. Porrò contingit etiam præter tres causas superiùs dictas, alia causa quosdam scandalizari, nempe ex opere licito imò optimo per ipsorum malitiam aut ignorantiam nimis crassam in malam partem interpretato, verùm illud est Pharisaicum scandalum, propter quod vitandum, à licitis & bonis abstinendum non est.

In vi-

In vigesimo secundo.

ERRAVI, &c.] Pleri que istud intelligunt de errore à lege Dei per peccatum. Verum hic sensus proposito Prophetæ non ita conuenit, qui in hoc Psalmo toties gloriatur de seruata lege: neque conuenit rationi subiunctæ, quia mandata tua non sum oblitus. Rectè tamen de illo errore intelligitur secundum sensum moralem, secundùm quem significatur neminem à Deo errantem reuerti posse ad eum, nisi Deo ipsum requirente. Neque omnino obstat huic expositioni subiuncta ratio, quandoquidem peccator qui adhuc dicere potest, quære seruum tuum, nondum mandatorum Dei plane oblitus est, à quibus aberrasse se cognoscit.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXIX.

Præsenti Psalmo Propheta regius primùm in exemplum nostrum memorat exauditum se à Deo, cùm in tribulatione constitutus (ea scilicet qua ob Saulis persecutionem exul agere apud impios cogebatur) Deum inuocaret: deinde & precem qua Dei opem implorauit, memorat, in qua malitiam, pestemq; linguæ fraudulentæ pulchrè describit, & suum inter impios exilium deplorat. Vt autem præsens oratio Christo vero Dauidi etiam conuenit, ita quoque omnibus iustis, qui & a virulentia linguæ praua suggerentis, aut inique calumniantis liberari exoptant, & suum in medio prauorum pacem odientium deflent incolatum, qui desiderio cœlestis patriæ quàm longissimus eis esse videtur. Porrò quod titulus habet, Canticum graduum, quomodo & quatuordecim sequentes Psalmi inscribuntur, certa ratio huiusmodi inscriptionis reddi non potest, quibusdam asserentibus quindecim hos Psalmos hoc titulo inscriptos, quòd in quindecim gradibus templi decantarentur a Leuitis in festiuitatibus: alijs verò ob id: quòd profectuum quorundam in vero Dei cultu carmina sunt, alijs rursum aliud opinantibus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ad Dominum cùm tribularer clamaui,

** & exaudiuit me.*

CVM calamitatibus affligerer, nequaquam, vt faciunt impij tribulationem incidentes, animum despondi, aut murmuraui contra Dominum, neque ad mundi præsidium solatiúmve confugi, sed magno cordis desiderio clamaui ad Dominum,* & mox exaudiuit me. Psal. 119

2 Domine libera animam meam à labijs iniquis, & à lingua dolosa.

2 Clamaui autem in hunc modum: Domine libera animam meam à labiis mendacibus, & à lingua fraudulenta, vt ne quid mihi noceant labiis suis qui falsis accusationibus, sed tamen dolosè & callidè, me student opprimere, falsis quæ mihi impingunt, prætextum veri addentes, aliudque in corde quàm in ore gerentes.

3 Quid detur tibi aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam?

3 Et quidē meritò ab huiusmodi labiis singulariter liberari opto. Quid a
enim adhuc mali posset tibi, quisquis es, superaddi, quidve superadiici ad linguam fraudulentam? quod malum pestilentius accidere cuiquā posset?

4 Sagitta potentis acuta.

** cum carbonibus desolatorijs.*

4 Est enim lingua fraudulenta, velut sagittæ, quæ & à fortissimo aliquo iaculantur, & simul acutissimæ sunt, atque ob id penitissimè homini subitò & præter expectationem infiguntur.* Est item velut carbones maximè vrentes, qui vehementia caloris citissimè aliquid vastant & absumunt, quales sunt carbones iuniperorum, vehemētissimè vrentes, & diutissimè feruentes. Si quidem lingua quæ fraude doloque aliquem impetit, vsque ad intima hominis præter opinionem & subitò lethale suum virus immittit, non tantùm externorum bonorum dispendium inferens, sed animæ etiam vitæque perniciem adferens. Ipsa quoque iræ odiique igne accensa, incendia, & diuturnam innoxiis inurit insaniam, atq; cruciatu maximo torquet non prius finem faciens quam assumpserit & desolauerit quem perditum voluit.

5 Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est, habitaui cum habitantibus Cedar.

** multùm incola fuit anima mea.*

5 Malè certè agitur mecum, quod peregrinatio & exilium meum à do- b
mo & populo Dei tandiu duret: coactus enim sum habitare cum his qui habitant regionem Cedar: proque habitaculo domus diuersari in tabernaculis, in quibus habitant Cedareni Arabes: & pro sancto consortio populi Dei consuetudinem habere cum feris hominibus, qui populi Dei maximi sunt hostes, omnisque humanitatis expertes, nomen habentes moribus ipsorum conueniens, sonat enim Cedar nigredinem. * Inter hos diu nimis se peregrinatam & exulantem iudicat anima mea, tum ob desiderij domus Dei magnitudinem, tum inhumanitatem & impietatem eorum inter quos agit.

*6 Cum his qui oderunt pacem eram pacificus. * cùm loquebar illis impugnabant me gratis.*

6 Cum his enim qui oderunt pacem, ego pacificè viuere studui, * verùm mox vt loquebar eis quæ pacis erant, illi non solùm eam non amplectebantur, sed contra potius præter omne meritum contentiosis verbis, iniuriosisque factis me impetebant, inde occasionem oppugnandi sumentes, vnde ad pacem perduci debuissent.

Anno

ANNOTATIONES IN CANTICVM GRADVVM.

QVæ dicantur de quindecim gradibus templi, in quibus hi Psalmi decantati fuissent, planè incerta sunt: neque enim vel ex scripturis vel ex Iosepho constare potest, quot fuerint gradus templi à Salomone primo extructi. Ezechiel quidē in suo templo quindecim graduum meminit, in quorum septem ascendebatur ad atrium mulierum, reliquis octo ab atrio mulierum ad atrium virorum. Iosephus tamen in secundo templo plures gradus fuisse memorat, quatuordecim enim testatur fuisse à porticibus ad atrium mulierum, & ab eo, vsque ad atrium alterum quindecim, ab hoc cursum duodecim gradibus in templo ascendi solitum: Sed neque eorum sententia conuenire videtur, qui cantica graduum hæc dicta putāt ad literam, quod hæc decantata fuerint à Iudæis iam à Babylone ascensuris in Hierusalem. Etsi enim quidam populo in illo statu cōueniant, quidam tamen personæ Dauidis attribuendi sunt vt patet de primo: nam Cedar non est locus in Babylonia, vt quidam putant, sed in deserto Arabiæ: fuit enim Cedar filius Ismaël, qui cum suis filiis Arabiam incoluit. Et tamen quoniam nec inter Arabes Dauid diuersatus legitur: existimāt quidam ipsum de suis popularibus metaphoricè locutum, ad significandum ipsorum barbariem & inhumanitatem, vt etiamsi inter suos vixerit, perinde tamen vixerit apud suos ac si fuisset inter Arabes: nec quia de incolatu suo conqueritur, necesse est intelligere hūc Psalmum pertinere ad tempus exilij ipsius Sæpe enim Propheta huius vitæ tempus incolatum vocat & peregrinationem, vt supra Psal. 118. Incola ego sum in terra: &, Aduena ego sum & peregrinus, sicut omnes patres mei.

a QVID DETVR TIBI, &c.] Hi duo versus tribus potissimum modis exponuntur à variis interpretibus. Primùm enim Augustinus & plerique cum eo intelligunt hîc significari, quod sit remedium contra linguam dolosam: & versu illo, Quid detur tibi, &c. intelligunt Deum introduci interrogantem eum qui liberari cupit à lingua dolosa, quid sibi contra eam dari oporteat, & deinde ipsum respondentem Deo vt dentur ei sagittæ potentis, &c. Ac tum per sagittas & carbones intelligēdum est verbum Dei, quod & Psalmo 44. significatur per sagittas acutas & apud Hieremiam igni cōparatur: Nunquid inquit Deus, verbum meū quasi ignis, & quasi malleus cōterens petram? Verum hic sensus sicut optimè conuenit mysticæ intelligentiæ, ita Hebraicæ literæ non benè conuenit. Illa enim tertium versum sic habet: Quid dabit, aut quid apponet tibi lingua dolosa? Proinde secundo alij intelligunt his versibus significari perniciem linguæ dolosæ tantam, vt ea nihil perniciosius addi possit. Secundùm quem sensum in tertio versu Propheta accipiendus est sub pronomine secūdæ personę loqui sibiipsi vel potius cuiuis quemadmodū Psalmo sequenti Atque hūc sensum persequitur paraphrasis, à quo non multum dissentit interpretatio Campensis. Tertiò quidam intelligūt sic significari præmium & vindictam, quę manet linguam dolosam, vt per sagittas & carbones vindicta diuina, quæ ventura est super impios, designetur, propter vermem internus vrentem, & ignem corpus depascentē. Quem sensum secutus Valentia versum tertiū sic intelligit: quid dabitur tibi, ô tu quisquis lingua iniqua me impetis, ad, id est, pro. Secundùm quē sensum interpretes pro Caietano Hebræa sic verterūt Quid dabit tibi lingua dolosa: Sagittas potētis acutas, &c. scilicet dabit tibi Porro pro carbonibus ἐρημικοῖς, desolatoriis, Hebræa habent, carbonibus iuniperorum. Verum quoniam hi maximè vrunt, vt tropum explicarent Septuaginta videntur vertisse ἐρημικοῖς, nisi fortè hanc dictionem acceperint, vt sit idem quod solitudinarius vel carbonibus solitudinis, eò quod iuniperus, vel vt alij volunt genista, arbor sit siluestris

b CVM HABITANTIBVS CEDAR.] Hebręa habent tabernaculis Similiter & Græca Sic enim habēt σκηνώμασι: Cedareni enim & omnes Arabes in tabernaculis habitabāt, quæ pro commoditate pascuorū transferebant Tabernaculis, legit etiam D. Augustinus. Cæterum interiectio, hei, referri potest ad tres partes huius versus, in hunc modum: Hei mihi quod incolatus meus prolongatus sit, quodque habitauerim cum habitantibus Cedar, & quod multum incola fuerit anima. Aut ibi, habitaui, noua potest esse sententia, declarans quare conquceratur incolatum suum prolongatum.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXX.

Docet hoc Psalmo vir sanctus suo exemplo expectandum auxilium à solo Deo, quem etiam prouidam curam sperantium in ipso pollicetur habiturum, seruaturumq́, eos omni tempore, tum ne malum aliquot eos ladat, siue in prosperis siue in aduersis, tum vt omnia eorum instituta & negotia prospere succedant.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Leuaui oculos meos in montes, vnde veniat auxilium mihi.

IN tribulatione constitutus, anxiè opem alicundè mihi aduenturam expectaui, simpliciterque habitus fui, atque is qui super montes & editiora aliqua loca consistens, circumfert a in omnem circumquaque regionem oculos suos, despiciēs sicunde auxilia sibi veniant. *Psal. 120.*

*2 Auxilium meum à Domino. * qui fecit cælum & terram.*

2 Verùm dum vndique mihi auxilium disquiro, deprehendi auxilium meum non ab alio sperandum esse, quàm à Domino, * qui solus inter omnes qui dicuntur dij, creauit cœlum & terram, ac proinde omnium summus est, potens facere quæcunque vult, omniaque sibi subiecta habens. Ab hoc itaque, ô anima mea, aut tu quisquis es qui opem tibi imploras, meo exemplo tuum auxilium expecta: nam vt est potentissimus ita & vigilantissimus suorum custos.

*3 Non det in commotionem pedes tuus, * neque dormitet qui custodit te.*

3 Non enim sinet vel vacillare, & ad casum inclinari pedes tuos est, hoc, nequaquam permittet vt à statu tuo dimotus incidas in aliquod malum: * neque dormitanti similis in tui custodia vel leuiter negligens erit is, qui tui custodiam suscepit, & cui te seruandum commisisti.

4 Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel.

4 Ecce, mihi crede, etiamsi hominibus quandoque videatur dormire aut dormitare, dum multa dissimulat ad tempus, nequaquam tamen vel leuiter obdormiscet, multò magis non dormiet vnquam is, qui singulariter custodiendum suscepit verum Israëlem, hoc est, nequaquam pigro & dormitabundo aut fatigato custodi similis, cui obrepens somnus aufert curam rei concreditæ, aliquando vel ad minimum tempus curam tui deponet.

5 Dominus custodit te. Dominus protectio tua super manum dexteram tuam.

5 Bono igitur sis animo. Dominus enim custodit te, atque vt intelligas, b
qua ratione, & quanta securitate ab eo custodiaris, ecce Dominus tibi
est velut vmbraculum protegens, astatque tibi assidue velut iuxta dexteram manum tuam, paratus scilicet te ab omni malorum incursu defendere teque deducere.

6 Per diem sol non vret te, neque luna per noctem.

6 Proinde illo obumbrante te, neque solis ardor interdiu lædet te, neq; c
lunæ frigidus noctu: sed omni tempore domino te protegente securus eris, in prosperis simul & aduersis, in tentationibus magnis & paruis.

7 Dominus custodit te ab omni malo, custodiet animam tuam Dominus.*

7 Dominus enim custodit te, adeò vt etiamsi malum aliquod occurrar, nullum tamen omninò noceat tibi, sed magis prosit:* ne quid dubites, iterum atque iterum dico, custodiet animam tuam Dominus.

*8 Dominus custodiet introitum tuum & exitum tuum * ex hoc nunc vsque in sæculum.*

8 Neque tantùm ab omni malo te custodiet, sed & in omni tua conuersatione curam tui geret, omnia tua negotia prosperans, & in omnibus te dirigens, siue interna curare volueris, siue externa,* idque ex hoc tempore vsque in sæculum: nunquam enim fidentes Domino relinquentur, siue in præsenti vita, siue in futura.

ANNOTATIONES

a LEVAVI OCVLOS IN MONTES.] Dupliciter hic versus intelligi potest. Simpliciter enim accipi potest, vt præpositio, in, accipiatur pro, ad, & per montes cœli intelligantur: aut saltem per subleuationem oculorum ad montes, intelligatur sublatio eorum ad alta loca, atque ad cœlestia. Iuxta quem sensum dictio, vnde, refertur ad mōtes, vt significetur a mōtibus, hoc est, è cœlo sibi polliceri auxilium. Verum Hebræi aliter exponunt præpositionem hic positam, accipiētes pro super, vt intelligatur ipsum dicere voluisse se in montibus constitutū cōiecisse in omnem circumquaque regionem oculos, atque speculatum, vnde sibi auxilia veniret. Id autem per metaphoram dicit, similitudine scilicet mutuata ab illis qui expectantes auxilia ex editioribus locis speculantur, vnde illa demū aduentant. Voluit itaq; exprimere quàm anxiè opem expectârit, atque & hunc sensum habebit nostra litera, si, in, pro super accipiatur: quemadmodū cum dicimus, dormio in latus. Iam verò quod sequitur: Vnde veniet auxilium mihi aut debet legi interrogatiuè, aut aliquid est subaudiēdum, in hunc modum: Leuaui oculos meos in montes, despiciens vnde mihi veniat auxilium.

b DOMINVS PROTECTIO TVA.] Hebræa dictio non significat simpliciter protectionem, sed vmbram. proinde oportet intelligere de huiusmodi protectione, qualis est vmbra vel vmbraculum, totum hominem omni ex parte obumbrans. Ex quo itē consequens est, particulam sequentē, super manum, non sic cum superiori cōnecti, vt significetur Deū protegere & obumbrare manum dexteram, qui totum hominem quasi sub velamento alarum suarum regit: sed intelligendum est Dominum astare iuxta manum dexteram, vt, super, accipiatur pro, iuxta: sicut cum dicitur postea: Super flumina Babylonis sedimus, &c. vt idem sit hic loquendi modus qui alibi, dum dicit: A dextris est mihi, ne commoueat. Itaque postquàm dixisset. Dominus custodit te, subiungit duplicem rationem, qua Deus intelligatur prouide admodum nos custodire, vt eo intellecto securius nos illi credamus. In anagogico tamen sensu rectè Augustinus per manum dexteram intelligit bonas operationes, in quibus Deus nobis adest adiutor.

PER DIEM SOL, &c.] Ad literam quidem hic aliud Propheta significare non vult, quàm omni tēpore ab omni malo Deum fidentes sibi custodire, vnde quasi exponēs tropum, subdit: Dominus custodit te ab omni malo. Secūdum anagogicū tamen sensum rectè per diē, tēpus prosperitatis: per noctē, tēpus aduersitatis intelligitur. Augustinus autem subtilius per solem, Christi diuinitatem: per lunam, Christi humanitatē intelligit. Fuerunt enim hæretici, qui in Christi diuinitate scādalizati sunt, & errauerūt: alij verò in Christi humanitate.

c DOMINVS CVSTODIAT, &c.] Familiare est linguæ Hebrææ per introire & egredi, significare omnem vitæ humanæ conuersationem, vt Deut. 28. Benedictus eris ingrediens, & egrediens. Vel, vt habent Hebræa, benedictus eris in introitu tuo, & benedictus in egressu tuo. Sic 1. Reg. 17 Dauid dicitur egredi & ingredi coram populo: & 3 Reg 3 Salomon Ego autem, inquit, sum puer paruulus, ignorans egressum & introitum meum, id est, quomodo conuersari & omnia mea instituere debeam. D Augustin. mysticè introitum accipit, cùm ingredimur tentationem: exitum, cùm ea liberamur, eamq; superamus. Porro etsi interpres in hoc Psalmo bis vertat per præsens indicatiui, Dominus custodit, bis per optatiuum, Dominus custodiat: Græcis tamen semper est futurum indicatiui, Dominus custodiet, vt correspondeat quarto versui, Non dormitabit, neque dormiet. Hebræis verò in tribus vltimis locis est, custodiet, primo verò custodit, quomodo & Augustinus legit. Editio tamen Complutensis omnibus quatuor locis habet optatiuum φυλάξει, custodiat.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXI.

Præsens Psalmus describit studium & gaudium sanctorum in adeundo domum Domini in Hierusalem, cuius gloria & fœlicitas canitur ab eo quod sit egregiè ædificata, optataq; ciuium vnanimitate optime instituta, quodq; ea & religionis esset locus, & sedes item regni: tum & vota continet sanctorum ipsius Hierusalem pacem & prosperitatem optantium. Videtur autem hunc Psalmum Dauid composuisse, & cantandum dedisse, cùm iam translata arca fœderis, in Hierusalem, eam domicilium fecerat religionis & regni. Quanquam etiam conueniat his qui post solutum exilium Babylonicum reædificauerunt Hierusalem & templum. Sub typo autem terrena Hierusalem, hic oportet intelligere describi potissimum fœlicitatem Ecclesiæ Christi, votaq; & studia sanctorum erga illam. Quæ vt est verior Hierusalem, ita omnia hæc verius illi cōpetunt quæ de ea hic magnificè prædicantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus.

GAVDIO magno perfusus sum ex his quæ dicebantur Psal. 12.
mihi à dicentibus: In domum Domini ibimus. Gauisus, a
inquam, sum tum quòd iucundū mihi esset adire domum Domini, tum quòd audirem alios sese mutuo ad domum Domini inuitantes, & ad eam aspirantes.

2 Itaque

2 Stantes erant pedes noſtri in atrijs tuis Ieruſalem.

2 Itaq; nihil cunctantes ad eam ſtatis temporibus v... ſtete...,
sũma cũ mẽtis corporisq; alacritate pedes noſtri in a... tuis,ô I... uſ...

3 Ieruſalem quæ ædificatur vt ciuitas. † cuius participatio eius in idipſum.

3 Et meritò quidem hanc adire,atque in hac ſtare optamus m...is no
minibus.Ipſa enim Ieruſalem ædificata eſt,vt par eſt,ædificati ...itatem. b
* ciuiumque eius communio & ſocietas gratiſſima vnitate ſibi mutuò
cohæret.† Domorum quoque eius obligationes ob inhabitantium mul-
titudinem in vnum connexæ ſunt.

4 Illuc enim aſcenderunt tribus,tribus Domini, teſtimonium Iſraël ad cõfitendum nomini Domini.*

4 Deinde illuc,iuxta teſtificationem & præceptum datum à Deo Iſraë
li,aſcendunt ſtatutis anni temporibus tribus,tri... inquam non omniũ c
nationum,ſed a Domino electæ : * Aſcendunt autem potiſſimum ad lau-
dandum ibi pro acceptis beneficiis Dominum , qui vnic... ptæ ſacrificiis
requirit laudis ſacrificium.

*5 Quia illic ſederunt ſedes in iudicio, * ſedes ſuper domum Dauid*

5 Illic quoque collocatæ ſunt ſedes ad dicendum ius omni populo:* ſe-
des,inquam,pro domo & familia Dauid,ad cuius ſolius familiam ex pro d
miſſione diuina regia & iudiciaria poteſtas pertinet.

6 Rogate quæ ad pacem ſunt Ieruſalem,

& abundantia diligentibus te.

6 Proinde quoniã hæc diuinitùs inſtituta eſt & religionis & regni ſe-
des,atq; ob id ab eius pace & proſperitate, totius populi ac regni fœlici- e
tas pẽdet,quotquot eſtis de populo Dei, precemini quæ faciunt ad pacẽ
& proſperitatem huius noſtræ Ieruſalem , mecumque ei bene precantes
dicite:* Abundãtia omniũ bonorũ ſit,ô Ieruſalẽ,his qui diligũt te, tibiq;
ex animo fauent,quo hac ratione plures exteri ad amorẽ tui pelliciãtur,

*7 Fiat pax in virtute tua, *& abundantia in turribus tuis.*

7 Sic etiam pax,innumeroſa populi inhabitantis te multitudine,atque
in mœnibus tuis,quibus circumcincta munitis,omniumque bonorũ co- f
pia ſit in turribus & palatiis tuis,quæ habes inſignia.

8 Propter fratres meos & proximos meos loquebar pacem de te.

8 Sic,ô Ieruſalem,quæ pacis erant optaui tibi propter eos qui in te ha-
bitant fratres meos,& proximos meos, vnius mecum religionis & fidei.

9 Propter domum domini Dei noſtri quæſiui bona tibi.

9 Propter domum item Domini Dei noſtri,quæ conſtituta eſt in te , &
precando optaui tibi bona,& omni ſtudio tibi prodeſſe , quod in me eſt,
conatus ſum,duplici dilectionis nomine tibi bene affectus , nempe dile-
ctionis proximorum , quibus omnem opto fœlicitatem , & dilectionis
Dei,cuius gloriam illuſtrem eſſe percupio.

ANNOTATIONES.

a IN HIS QVÆ DICTA SVNT.] Hebræa habent participium actiuum,in dicentibus mihi:ſic autem melius cohæret quod ſequitur: In domũ Domini ibimus. Ita & Græca participium actiuum habẽt,ἐν τοῖς εἰρηκόσι,nõ ἐν τοῖς εἰρημένοις, hoc eſt,in dicẽtibus,non,in dictis Porrò quod ſequitur, in domum Domini ibimus:poteſt etiam vertii futurum ibimus,per imperatiuum,eamus , vt ſit vox adhortantium ad eundem in domum Domini, quamuis etiam rectè intelligatur vox eorum qui annuntiant adeſſe tempus adeundi Dominum.

b CVIVS PARTICIPATIO,&c.] In hac oratione ſecundùm relatiuum,eius,ſecundùm Hebraicã phraſim additum ſupereſt,quod ad ſenſum attinet. Porrò relatiuum, cuius, referri poteſt vel ad,Ieruſalem , vel nomen,ciuitas. Significatur autem ſecundùm quoſdã cõnexio domorum ob multitudinem inhabitantium : ſecundũ alios,ciuium communio & vnanimitas:ſecũdum quem ſenſum duo hic verſus concinet , quæ ad abſolutã ciuitatis gloriam faciunt, nempe ædificiorum ſplendorem,dũ dicit:ædificatur vt ciuitas:& ciuium concordiã, cum dicit:cuius participatio,&c.

c TESTIMONIVM ISRAEL.] Dictio, Iſraël, datiui caſus eſt. Additur enim in Hebræo litera Lamed. & in Græcis articulus τῷ Porrò dictio,teſtimonium, poteſt eſſe accuſatiui caſus,vt ſubaudiatur , εἰς,id eſt,iuxta,quemadmodum annotauit Euthymius:aut nominatiui caſus,vt hæc oratio,teſtimonium Iſraël,per parentheſim interiecta legatur,& ſit ſenſus:Teſtimoniũ iſtud factum eſt Iſraeli.

d SEDERVNT SEDES.] Aut ſederũt , impropriè debet accipi pro collocatæ ſunt, quamuis tam ... Græca dictio ..., propriè ſignificat,vel ſedere vel conſtituere aut ſedes,&.v... habeat Græca, thronus pro ipſis iudicibus ſedentibus in ſedibus:niſi fortè. ſederunt ,accipiatur hic ſignificare perpetuitatem quandam vt ſit idẽ quod permanſerunt,& firmiter conſti...tæ ſunt. Hebræa enim dictio ſignificat ſedere manere ...bitare. Vnde interpretes pro Caietano verterũt,ſteterunt ipſe autem interpretatur,manſerunt

e QVÆ AD PACEM,&c Dictio Ieruſalem, manifeſtè apud Hebræos eſt genitiuus caſus Verùm apud Græcos videtur eſſe accuſatiui caſus,præponitur enim articulus. ... Vnde Euthymi...s ſic exponit: Loquimini ad ipſam Ieruſalem verba pacifica, dicẽdo ſcilicet pax ſit tibi. Vnde videtur ve... m ..., accepiſſe pr... dicere & loqui Videtur autẽ potius eſſe vitium ſ...ptoris,qui ſcripſ... ...to ...,niſi fortè articulus ... referri debeat ad nomen ...,repetendũ,vt ſit ſenſus:Rogate quæ ad pa... m ...atem, inquam, ipſius Ieruſal...m.

f IN VIRTVTE TVA.] Dictio Hebræa ſignificat quandoque exercitum,ſecundùm multos tamen hic ſignificat mœnia vel valla ciuitati Proinde ... vt habent Græca , hoc eſt, vt nos habemu... virtute ...te ...ctè accipitur hic vel pro exercitu , ſicut accipitur cum dicitur : Dominus ..., virtutum. vel pro ipſis muris & vallis ciuitatis,eò quòd in his ciuitatis fortitudo ſita ſit.

PARAPHRASIS EIVSDEM SECVNDVM SENSVM MYSTICVM.

1 Lætatus ſum in his quæ dicta ſunt mihi , in domum Domini ibimus.

GAVISVS ſum in magno ſpiritus gaudio cùm ab Euãgelicis prædicatoribus diceretur mihi iã eſſe tẽpus,vt relictis idolorũ tẽplis omnes gẽtes adeamus domũ Domini, tũ eã quæ in terris conſtituta eſt ex ſanctis hominibus , è quorũ conſortio gentes prius excludebãtur:tũ eã quæ in cœlis eſt,à cuius ingreſſu omnes antehac homines prohibebantur.Lætatus quoque ſum , cùm audirem quamplurimos me & ſe inuicem adhortantes ad domum Domini,hoc eſt,vt relicto mundo,ſancta conuerſatione ad cœleſtem habitationem properarent, Pſal.121.

2 Stantes erant pedes noſtri in atrijs tuis Ieruſalem.

2 Itaque ad hanc prædicationem aut adhortationem nihil cunctantes

A

stetimus, ô cœlestis Ierusalem, pedibus nostris in atriis tuis. Relicta enim pristinæ vitæ conuersatione, ac torpore omni dicusso, quamuis adhuc corpore peregrinemur à te, tamen affectibus ad te sublatis, in mansionibus tuis supernis consistimus alacriter & fixè, & quamdiu non licet in penitiora tua adyta, & vera illa sancta sanctorum ingredi, hic interim in atriis tuis, hoc est, fidelium qui in terra sunt cógregationibus, perseueranter stamus cum gaudio.

3 Ierusalem quæ ædificatur vt ciuitas,

** cuius participatio eius in idipsum.*

3 Et sanè tanta est huius ciuitatis, de qua loquor, claritas & splendor, vt meritò volupe sit eã adire, & in ea stare, idque multis rationibus. Primùm enim hæc ipsa Ierusalem ad instar alicuius ciuitatis terrenæ ædificatur, sed ex lapidibus viuis ipsi fundamento Apostolorum & Prophetarum superædificatis:* estque societas ciuium eius summè vnanimis, sibique consentiens, & id quidem quoad vtramque eius partem, tum eam scilicet, quæ in terris, quasi in humiliore valle sita est, tum eam quæ in cœlis, quasi edito monte Sion, suam habet mansionem. Nam & in illa, sublata omni religionum diuersitate, omnes vnius fidei & charitatis vinculo inter se cohærent, quantumuis diuersarum sint nationum & linguarum, & in hac vnius omnes per omnia voluntatis perfectissima sibi amicitia cõsentiunt. Neque tamen singularum partium ciues inter se tantùm separatim consentiunt, sed vt sunt omnes vnius ciuitatis ciues, ita quoque eiusdem Dei cultu, mutuæque charitatis glutino mirabiliter atque iucundè inter esse colligati sunt & hi illis, & illi istis.

4 Illic enim ascenderunt tribus, tribus Domini testimonium Israël.

** ad confitendum nomini Domini.*

4 Ad hanc autem quam dixi, ciuitatis huius gloriam, quam habet partim ex ædificiorum claritate, partim ex ciuium vnanimitate, accedit & alia eius gloria, nempe quòd ad eam ascendunt non iam tantum duodecim Israëlitarum tribus, sed ex omnium gentium tribubus quamplurimi, non tamen omnes, sed quos sibi Deus ab initio delegat: ascendũtque nõ iam ter solum in anno, sed continuò: idque siue spectes eam partem quæ in terris sita est, siue eam quæ in cœlis. Siquidem ad illã quotidie adeunt, qui per fidem & sacramenta eius ciues inscribuntur: ad hanc verò, qui peracto peregrinationis huius cursu sursum recipiuntur.* Ascendunt autem ad laudandũ ibi pro acceptis beneficiis nomen Domini, quod sacrificij genus pro omnibus legalium victimarum sacrificiis hic vnicè exhibetur. Et quidẽ vt huc ascendant, præceptum est à Deo constitutum omnibus his qui inter veros Israëlis filios censeri volunt: non enim prætetquàm in hac sola ciuitate voluit esse locũ cultus sui, adeò vt accepta nõ sit illi eruit sus aut laus, quæ extra eam ipsi defertur.

5 Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domũ Dauid.

5 Postremùm autem præter sanctitatis ac religionis honorem, quo præeminet, etiam regia ac iudiciaria potestate clara est. Illic enim cõstitutæ sunt sedes ad exercendum iudicia. Verùm hæ sedes tantùm spectãt ad domum & familiam Dauid. Solus enim Messias, Dauidis filius est, ad quem primò iudicandi potestas pertinet: qui tamen eam tum in terris, tum in cœlis quibusdam quasi vicariis suis & assessoribus communẽ facit. S[illegible] dem in terris habet, qui eius nomine populum Dei iudicent, non q[illegible] in rebus, quæ cum caduco hoc mundo intereunt, sed in his quæ spir[illegible] sunt, iustum ab iniusto, sanctũ à prophano, verúmque à falso disce[illegible]n tes, & inobedientiam gladio spiritus vlciscentes. In cœlis verò habe[illegible] ui cum ipso iam fœliciter regnantes, in nouissimo iudicij die totum hunc mundum cum ipso iudicabunt.

6 Rogate, quæ ad pacem sunt Ierusalem.

** & abundantia diligentibus te.*

6 Quoniam itaque à prosperitate huius ciuitatis omnium nostrum salus pendet, quotquot eius ciues ipsius, siue cœlũ iam incolentes, siue adhuc in terra peregrinantes, orate concorditer ea quæ faciunt ad pacẽ & tranquillitatem ipsius, secundùm eam, scilicet, partem quæ in terris constructa est, & variis vndique hostibus oppugnatur: nam secundùm eã partem, quæ in cœlis existens ab omni hostili oppugnatione libera est, non est quòd pacem eius quis precetur. Orantes autem dicite:* Sit hi[illegible] qui te diligunt, ô Ierusalem, omnium bonorum maximè spiritualium copia.

7 Fiat pax in virtute tua,

** & abundantia in turribus tuis.*

7 Sit Dei beneficio pax in multitudine ciuium tuorum atqu[e] exercitu tuo, qui pro te contra hostes tuos militat assiduè: pax, inquam, illa diuina, qua omnes tui ciues & inter sese omni dissensione opinionum & voluntatum submota, in vna fide & dilectione consentiant, & ab externorum hostium oppugnatione sint liberi.* Cum pace autem sit in omnibus t[ur]ribus & palatiis tuis, hoc est, in singulis fidelium congregationibus, omnium bonorum spiritualium abundantia, quæ pacem consequi sole[t], sit vbertas gratiarum spiritus sancti, sit profectus Euangelicæ doctrinæ, sit & fœcunditas bonorum operum.

8 Propter fratres meos & proximos meos loquebar pacem de te.

8 Ad hunc sanè modum precatus sum pacẽ pro te, semperq; pre[c]abor, tum propter fratres meos & amicos, qui te diligentes vnius mec[u]m

sunt

ſunt profeſſionis & fidei.

9 Propter domum Domini Dei noſtri quæſiui bona tibi.

9 Tum propter domum Domini, quam in te ſolum ſibi delegit. Siqui-
dem partim ex charitate fraterna, partim ex dilectione Dei tibi bene pre
catus ſum, quò nimirùm per pacem & fœlicitatem tuam, & Dei nomen
glorioſiùs continuò ſanctificetur, & electi vniuerſi deſtinatam fœlicita-
tem percipiant.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXII.

Oratio eſt hic Pſalmus ſanctorum, qui expoſiti ludibrijs impiorum ob rerum ſucceſſum inſolenter agentium, anxiè orant Deum, vt ipſos liberet, quippe à quo toti pendeant, non aliter quàm à dominorum ſuorum ope ſerui. Putãtur autẽ hac oraſſe Iudæi, cum Babilonica captiuitate premerentur: quanquam & pro alijs temporibus veteri populo hæc oratio conuenerit, vt & nunc Eccleſiæ fidelium, quandocunque ab impijs opprimitur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ad te leuaui oculos meos,

** qui habitas in cœlis.*

IN his noſtris afflictionibus Domine, nequaquam ad mundi Pſal. 122.
reſpexi præſidium, ſed ad te leuaui oculos meos, tum corpo-
rales tum mentis:* qui cum ſis vbique, peculiariter tamen
tibi habitationem delegiſti in cœlis, demonſtrans te poten-
tiſſimum vniuerſorum eſſe Dominum.

2 Ecce ſicut oculi ſeruorũ, in manibus dominorũ ſuorum.

2 Neque leuaui ſolùm, ſed perſeueranter ad te reſpexi. Sicut enim
oculi ſeruorum intentè reſpiciunt ad manus dominorum ſuorum, ſiue vt
longo labore fatigati ſerui neceſſarium accipiant cibum, ſiue vt eorum
ope vindicentur ab iniuſtis oppreſſoribus, eo quòd ſeipſos defendere
nec debeant, nec ſufficiant, neque alios auditores ſperare poſſint, quàm
ſuos dominos, in quorum iure toti ſunt.

3 Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ ſuæ

** ita oculi noſtri ad Dominum Deum noſtrum, donec miſereatur noſtri.*

3 Sicut etiam ad eundem modum ancillæ reſpiciunt ad manus domina
rum ſuarum:* ita & nos, humiles Dei noſtri ſerui, omnem vindictam illi
committentes, & ab eius ope toti pendentes, ſuſpicimus iugiter ad ip-
ſum, donec miſereatur noſtri.

4 Miſerere noſtri Domine, miſerere noſtri: quia multũ repleti ſumus deſpectione.*

4 Itaque miſerere noſtri Domine, miſerere, inquam, noſtri,* quia plus
nimio ſatiati ſumus contemptu.

5 Quia multum repleta eſt anima noſtra:

** opprobrium abundantibus, & deſpectio ſuperbis.*

5 Vehementer, inquam, & vſque ad nauſeam plena eſt anima noſtra
contemptu & cõtumelia, ita vt moleſte admodùm nos grauet & oneret, a
quemadmodũ nimia ſaturitas ventriculũ:* opprobriũ enim facti ſumus
locupletib⁹, & deſpecti ab his qui præ nimiis opibus & fœlicitate ſuper-
biunt cõtra te, & omnes afflictos, ex his quæ à te acceperunt bonis cõtra
ſanctos tuos nõ ſine iniuria nominis tui occaſionẽ inſoleſcendi ſumẽtes.

ANNOTATIONES.

a OPPROBRIVM ABVNDANTIBVS, &c.] Euthymius ſubintelligendum vult verbũ, obueniat, vt ſit ſenſus: His qui nos opprobrio afficiunt & deſpectui habent, obueniat viciſſim opprobriũ & deſpectio ſuperbis: & ſubaudit verbũ, erit. Cæterũ ex Hebræo verè hos nominatiuos vertũt per ablatiuos: Repleta eſt anima mea opprobrio, abũdãtia, & deſpectione ſuperborũ. Cui intelligẽtiæ magis cõuenit ſenſus noſtræ lectionis in paraphraſi indicatus, vt ſubaudiatur, facti ſumus.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXIII.

Gratulatur hoc Pſalmo populus ſanctus ereptum ſe diuina ope à præſentiſſimo diſcrimine: & hoſtibus ferociſſimis, qui alioqui totum erant populum deuoraturi. Putatur autem à pleriſque & hic decantatus, cum ſolueretur exilium Babylonicum: verum cum ex titulo Hebræorum codicum conſtet à Dauide editum, & hic dicatur à Dauide: Dicat nunc Iſraël, magis exiſtimandũ hũc Pſalmum à Dauide editum, occaſione eius liberationis, qua ipſo regnãte populus Iſraeliticus liberatus eſt ab omnibus hoſtibus circumuicinis, à quibus priùs grauiter premebatur, quamuis etiam conueniat populo e Babylone redeunti, aut alias à quocunque graui periculo liberato, quemadmodum & nunc Eccleſiæ fidelium gratias agenti pro liberatione ab hoſtili aliqua oppugnatione, ſiue à poteſtate dæmonum humani generis prius prædominantium.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Niſi quia Dominus erat in nobis, dicat nunc Iſraël, niſi quia Dominus erat in nobis.

2 Cùm exurgerẽt homines in nos, fortè viuos deglutiſ-

DICAT nunc totus Iſraël, quòd niſi Dominus affuiſſet nobis, Pſal. 123.
dicat inquam, niſi Dominus affuiſſet nobis, defendendo & a
ſuccurrendo.

2 Qnũ inſurgebant contra nos hoſtili animo homines in
magna multitudine, vtiq; veluti viuos deglutiſſent nos, hoc eſt, celerrimè
nos totos perdidiſſent, ita vt nihil noſtrum amplius ſuperfuiſſet, quem-

sent nos.

admodum dum fera aliqua bestia celeritate summa animalcula [illegible] viua deglutit. Tanta enim certè fuit imminentium nobis hostium feritas.

3 Cùm irasceretur furor eorum in nos, forsitan aqua absorbuisset nos.

3 Dicam & alia comparatione imminentis nobis perditionis celeritatē. Cùm arderet furor eorū in nos, vtiq; hostilis multitudinis impetu [in]star inundantium aquarum nos omnes penitùs obrutos demersisset & extinxisset.

4 Torrentem pertransiuit anima nostra, forsitan pertrāsisset anima nostra aquā intolerabilem.

4 Incidissemus enim in hostilem impetum, in modum rapidissimi torrēns, irruētē subitò & præter expectationē, omnesq; obuios secū rapientē: vtiq; incidissemus in inelictabilē hostiū vim, nos omnes vastātē, quasi impetus aquarū maximus, quem effugere nequit qui eo correptus fuerit.

5 Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum.

5 Quandoquidem itaque sola Dei ope à tā graui tamque præsenti periculo erepti sumus, meritò ab omnibus nobis laudandus est Dominus, qui non permisit nos fieri prædam dentibus illorum: dico autem prædam dentibus eorum, eò quòd simili fere feritate nos perdere conabātur qua belluæ prædam captam dentibus corripientes & concerpentes.

6 Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.

6 Quid autem dico, Deū non permisisse nos capi & dilaniari ab hostibus nostris: maius est quod nobis præstitit, quandoquidem anima nostra Dei beneficio erepta est de laqueo venantium, nos quemadmodum passer aliquis captus, qui præter spem elabitur è reti aucupis. Cùm enim iam ab eis capti videremur, & in illorum potestatē venisse, subito ab eorū tyrannidē liberati sumus, priusquā ad internecionem vsq; in nos sæuirēt.

7 Laqueus contritus est, & nos liberati sumus.

7 Sicut enim captum passerem liberari contingit dum frangitur rete, ita & hostium nostrorum potestas, qua tanquam laqueo quodā nos comprehensos detinebant, dissoluta est, atque per hunc modum liberati sumus ab eorum violentia.

8 Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum & terram.

8 Cæterùm hanc liberationē nulli alij acceptam ferre debemus quàm soli Deo. Omne enim nostrum adiutorium per virtutem Domini nobis contingit, perque eādem in posterum omne auxiliū nobis expectamus. Illius, inquam, Domini, qui fecit cœlum & terram, ita vt de eius immensa potentia meritò nobis gloriari, & confidentius sperare liceat.

ANNOTATIONES.

a ISI QVIA DOMINVS.] Hanc orationem quidā, eò quod imperfecta videatur, sic supplēdā putant: Nisi saluati fuissemus, quia Dominus erat in nobis. Verùm præstat eam secundum phrasim Græcanici sermonis accipere, vt quia supersluat, & sit sensus. Nisi Dominus fuisset in nobis, quēadmodum illud: Nisi quia Dominus adiuuit me, &c. &, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, &c. Hebræa habēt ad verbū: Nisi Dominus qui erat in nobis, & subaudiūt, Nisi Dominus qui erat in nobis, seruasset nos. Plerique tamē eodē modo vertūt quo expositū est, intelligentes relatiuum, quod etiam potest significare quia, supeesse quod ad sensum attinet.

b FORTE VIVOS, &c.] Aduerbiū dubitandi fortè & forsitan hic ter positū nō bene in his locis conuenire videtur, significat enim nō omnimodā necessitatē opis diuinæ, ac proinde & beneficij diuini magnitudinē extenuat, quā omnibus modis hic extollere & augere conatur. Proinde notādū Hebræa in his locis nō habere dictionē dubitādi, sed magis dictionē confirmātē: vbique enim est (tunc) & Græca dictio ἄρα, non solùm significat fortè sed frequēter etiam certè, vtique, sane. Vnde verteodum potius erat, Vtique nos viuos deglutissent nos. Vtique aqua, &c. Itaque in nostra lectione [illegible] forsitan, non debet accipi dubitatiuè, sed modestiæ causa positū, vt & alibi aliquoties, eo quod futurarum rerum euentus nobis sit vt in plurimum incertus.

c TORRENTEM PERTRANSIVIT.] Videtur versus hic secundū nostram lectionem sic esse intelligēdus, quemadmodū & cōmuniter intelligitur. Anima nostra euasit periculū. verùm nisi Dominus fuisset in nobis, incidissemus periculū insuperabile. Hic tamen sensus non cōgruit originali linguæ Hebrææ, nec [illegible] expensius conueniens est. Siquidē cùm torrens aquas significet rapidissimas, quomodò dicitur anima pertrāsisse torrentem: non tamen aquā intolerabilē, [illegible] aqua insuperabilior torrēte. Deinde [illegible] sensum, verbū, pertransire, æquiuocē accipiendum [illegible]. In Hebræo autem omnia verba hic posita [in] præterito eodem ponuntur, quod apud eos est vnde sicut præcedentia verba versa sunt per præteritū subiunctiui cōueniebat & istud verbū sic verti, quomodo & Græcū præteritū hic positū verti potest: cùm sit etiā Aoristus sicut præcedentia, & idem verbū quod in eodem versus versum est per pertransisset. Annotandū est idē in Psal. 80.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXIIII.

Præsenti Psalmo Propheta, vt firmiter in Deo sperare, & in iustitia perseuerare faciat, primum quidem promittit instar mōtis Sion, & ciuitatis Ierusalem stabiles fore & tutos omnes iustos fidentes in Dominum. tum & prece interposita pro salute iustorum, prædicit à iustitia declinantes impios in punitione coniungendos, pacem autem Israelitis veris obuenturam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion, non cōmouebitur in æternum, qui habitat in Ierusalem.

VOTQVOT spem suam collocant in Domino, eique se totos credunt, hi sicut mons Sion, qui in Ierusalem [illegible] habet locum, nunquam tolletur de loco suo: ita quoque nunquam commouebuntur, nec deijcientur, sed omni tempore stabiles erunt.

2 Montes in circuitu eius, & Dominus in circuitu po-

2 Sicut montes sunt in circuitu Ierusalem, eisque circumcincta mun-

tu?

*puli sui: * ex hoc nunc & vsque in seculum.*

3 Quia non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum:

** vt non extendant iusti ad iniquitatem manus suas.*

tuta & Dominus est pro muro in circuitu populi sui, ex omni parte ipsum ab hostili impetu muniens & defendens: * idque ex hoc tempore vsque in perpetuum.

3 Etsi enim sinat aliquando populum suum oppugnari ab impiis, aut etiam impios aliquantulum populo suo praeualere, tamen non sinet sceptrum & potentiam impiorum diu dominari haereditati, quae velut diuina sorte iustis obuenit: * ne & ipsi iusti extendant ad perpetranda scelera manus suas. Nouit enim Dominus & iustis periculum esse, ne si diu ab eo relinquantur, de diuina iustitia & custodia desperantes, viam iustitiae relinquant. Nouit impiis imperium obtinentibus raram esse iustitiam, ac plerosque iustos adhuc infirmos, aut timore tyrannorum, aut placendi illis studio, aut denique quadam peccandi licentia & consuetudine à recto studio facile detorqueri.

4 Benefac Domine bonis & rectis corde.

4 Pro hac ergo Domine tua custodia, qua iustos tibi fidentes seruas, benefac bonis, & his qui sinceri sunt corde, puri, scilicet, a simulatione omni & iniquitate.

5 Declinantes autem in obligationes adducet Dominus cum operantibus iniquitatem:

** pax super Israel.*

5 Eos autem qui relicta rectitudine iustitiae, quam semel amplexi sunt, declinant ad obliqua, tortuosa, & peruersa, atque ad ea quibus suas conscientias miserè obligant ad ad vindictam, Dominus coniunget iis qui ex professo mali sunt, ac ab initio semper dediti iniquitati, eodem illos quo hos supplicio inuoluens. * super Israelem autem, qui fidem & pietatem b
Iacob imitatur, pax requiescet tum in hoc, tum maxime in futuro seculo.

ANNOTATIONES.

a QVI CONFIDVNT IN DOMINO.] Versus hic dupliciter distingui & intelligi potest. Primum enim communiter sic intelligitur: Qui confidunt in Domino, erunt sicut mons Sion. Deinde noua oratione subinogatur: non commouebitur in aeternum quisquis habitat in Ierusalem. Verùm iam necesse est per Ierusalem intelligere coelestem Ierusalem, quandoquidem commoti sunt iam omnes ciues terrestris Ierusalem: atque hunc sensum sequitur Augustinus, qui deinde in versu sequenti per montes qui sunt in circuitu Hierosalem, intelligit angelos & sanctos Ecclesiae custodes, vt sit sensus. Habet quidem haec Ierusalem, montes in circuitu quibus munitur: verùm hoc maximè eam munit, quòd etiam Dominus est in circuitu eius. Hebraea autem alium habent sensum: habent enim Qui confidunt in Domino, sicut mons non commouebitur, sed in aeternum manebit [illegible] ita etiam illi non commouebuntur vnquam. Ac deinde in versu sequenti, defensio populi Dei explicatur per similitudinem defensionis ciuitatis Ierusalem. montes habent in circuitu suo & Dominus in circuitu, &c. omittitur autem nota similitudinis sicut, quod frequens est Hebraeis. nominatim autem meminit montis Sion & ciuitatis Ierusalem, ad literam quidem, eo quòd haec essent notoria, gratiora, & sanctiora Iudaeis: secundum spiritum verò propter stabilitatem & munimen coelestis Sion & Ierusalem. Secundum hunc ergo originalis linguae sensum, dum dicitur: Qui habitant, relatiuum, qui, ad montem Sion referendum, & verbum habitare, pro manere accipiendum.

DECLINANTES IN OBLIGATIONES.] b
Libri iam noniter impressi habent, obliquationes: & eam certe lectionem dictio Hebraea magis requirit quandoquidem ea maxime peruersitates significat. Idem quoque significat dictio Graeca στραγγαλιάς. Vnde exponit Euthymius εἰς στραγγαλιάς, hoc est, in peruersa & obliqua. Et Graecis στραγγαλιώδης, significat tortuosum. Eadem tamen dictio à Septuaginta interpretibus accipitur pro obligatione [illegible] 58. nam vbi nos habemus: Dissolue colligationes impietatis Septuaginta habent, Dissolue obligationes violentarum cantionum. vbi ponitur eadem dictio, quae hic, στραγγαλιάς. Dicuntur enim Graecis στραγγαλίδες, nodi siue nexus intricati, ac proinde & obligatio recte dicitur στραγγαλιά, quod hominem inuoluet & implicet. Videtur itaque interpres potius vertisse obligationes quam obliquationes, maximè cùm haec dictio Latinis auribus satis sit insolens. Lectio autem diui Augustini habet. Declinantes in strangulationem: quae lectio alludit ad dictionem Graecam: nam & στραγγαλίζω. Graecis significat suffocare & strangulare. Porrò peccata dicuntur obligationes siue quia nos obligant seruituti peccati, siue quia suos faciunt supplicio.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXV.

Putant hunc Psalmum pertinere ad literam ad populum Israëliticum, cùm è Babylone reuersus à vicinis gentibus continuo vexaretur, & à reparatione Ierusalem impediretur, & adhuc magna populi pars in Babylone detineretur. Itaque populus sanctus in memoriam reuocans laetitiam suam in prima relaxatione captiuitatis quae facta est sub Cyro, spem suam firmat, & orat etiam reliquam captiuitatem cum omnium gaudio reuocari: Cùm autem typo Babylonicae liberationis obumbrata sit perfectior illa totius humani generis liberatio, quae per Christum facta est: post quam tamen vsque in finem seculi semper adhuc electorum aliqui captiui detinentur sub diaboli potestate, nec desunt vnquam qui coeptam aedificationem coelestis Ierusalem remorari conentur & impedire, ob id secundum mysticum & praecipuum sensum [illegible] Ecclesia in memoriam reuocantis beneficium liberationis per Christum facta, orat [illegible] gaudio & fructu praedicatorum, etiam eos qui per infidelitatem adhuc detinentur captiui, Dominus reducat à diaboli captiuitate. Porrò Augustinus & Hilarius quae versibus quatuor primis per praeteritum dicuntur quasi de liberatione praeterita, putant prophetico more de futura captiuitatis reductione esse dicta: ac praeteriti temporis verba per futura exponenda. quemadmodum & in Psalmo 84. huic perquàm simili, vt sicut in illo primum quidem vates verbis praeteriti prophetat reductionem captiuitatis populi, ac deinde pro eadem orat, ita, & hic. Quam sententiam, vt est valde probabilis, si sequi placet, iam hic Psalmus prophetia est. & oratio prophetarum veteris Testamenti prophetantium & orantium reductionem populi è Babylone, & sub huius typo liberationem humani generis è potestate diaboli: Secundum quem modum etiam ecclesiae fidelium vox est, praedicentis & orantis eam captiuitatis nostrae liberationem, quam in nouissimo die iusti omnes consequentur, translati in libertatem gloriae filiorum Dei, & fructum seminati a se verbi Dei, bonorúmque operum metentes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 In conuertendo Dominus captiuitatem Sion.
** facti sumus sicut cõsolati,*

2 Tunc repletum est gaudio os nostrũ, & lingua nostra exultatione.

*3 Tunc dicent inter gentes * magnificauit Dominus facere cum eis.*
4 Magnificauit Dominus facere nobiscum:
** facti sumus lætantes,*
5 Conuerte Domine captiuitatem nostrã, sicut torrens in Austro.*
6 Qui seminant in lacrymis, in exultatione metent.
7 Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua.
8 Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.

VM reuocaret Dominus ab exilio nos qui captiui ex S[i]o[n] a[bducti] abducti fueramus,* f[acti] sumus sicut hi qui post graues a calamitates consolantur, hoc est, magno gaudio per[fusi] fu[i]mus, somno atque quiete nos reficientes, præque magnitudine gaudij vi[x] sumus non assequuti vere tantum boni, se[d] somniare, quemadmodum consolatis euenire solet.

2 Tunc præ plenitudine gaud[ij] cordis, etiam os nostrum plenum fuit: * iucundisque ac lætis canticis, tunc lingua nostra copiose resonabat [c]armina lætitiæ.

3 Quin & ipsæ gentes Dei nostri benignitatem summam conspicientes, dixerunt inter sese:* Magnificè admodum fecit Dominus c[um] istis, supra modum enim magna & stupenda sunt quæ fecit in gratiam eorum.

4 Ita profectò se res habet vt dicitis, magnifice fecit Dominus nobi[s]cum:* quare gaudio affecti sumus maximo.

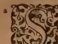
5 Tu autem Domine, vti cepisti, perge reuocare reliquias captiuitatis b nostræ: * ita vt ea sit quasi torrens rapidè & copiosè fluens in vasta illa sicca solitudine, quæ est ad austrum Iudææ, hoc est, captiuos nostros opio[s]è recurrere fac, tantóque cum gaudio & fructu redire, quo terra sitiens excipit fluentes per eam riuulos aqua plenos.

6 Tũ certè fiet id quod in agricolis seminantibus fieri solet. Qui [e]nim c seminant cum mœrore & labore, pòst cum lætitia metunt.

7 Soliciti quidem eunt, & mœrent portantes & spargentes semina sua.

8 Verum post venient gaudio pleni, referentes manipulos suos in horrea. Ita quoque & hi, qui lacrymantes & mœrentes in captiuitat[em abie]runt dispergentes in populis [eis] semenque suum, redibunt cum gau[dio] magno, dispersos iam quasi in manipulos collectos reducentes.

ANNOTATIONES

a ICVT CONSOLATI.] In Hebræo est, sicut somniantes. Videntur autē Septuaginta sub metaphora som[nij] ni, consolationē designatam intellexisse, ac ob id quasi tropum explicare volentes, vertisse, quasi consolati. Plerique tamen illud, sicut Somniantes intelligunt significare gaudij magnitudinem. præ qua id quod gerebatur, verè accidere non sit visum, sed quasi per somnium, quemadmodum Petrus è vinculis liberatus præ stupore putabat se id quod gerebatur somniare. Ad quem sensum etiam nostram literam accipi posse paraphrasis indicat.

b SICVT TORRENS IN AVSTRO.] Intelligitur communiter hæc pars hoc modo: sicut conuertitur torrens flante vento Australi. Conuertitur autem, & fluere incipit torrens hoc vento flante, tum quia hic ventus vt est calidus, congelatas aquas dissoluens fluere eas facit: tum quia pluuiam, vt est humidus, adducēs, torrētes prius exsiccatos rursus fluere facit. Verùm hic sensus non conuenit originali linguæ, in qua dictio בנגב negeb, pro qua nos habemus, Austro, nunquam significat ventum Australem, sed vel terram siccam & desertam, vel ipsam Meridionalem plagam, sic dictam, quòd vastum sit desertum in meridie Iudeæ. Proinde pro illo deserto, aut indistinctè pro deserta terra accipitur hoc loco, & precatur vates vt Deus captiuitatem redire faciat sicut torrentes in deserto fluentes, vt, scilicet, ita eos lætificet reditu captiuitatis, sicut lætificantur ha[bi]tatores terræ siccæ fluentis [aqu]arum. Itaque in nostra litera Auster potius accipi debet p[r]o meridie. Conuenit autem iste sensus optimè etiam mystico intellectui secundùm quem hoc versu precamur vt qui adhuc [capti]ui sunt sub diaboli potestate, Dominus redi[re] ad [se] & ad ecclesiam suam faciat, sicut torrens in solitudine nā & hac metaphora qu[oque] Isaias gentium conuersionem significat. Notādum & illud Hebr[æ]is & [Græ]c[is] esse in singulari numero torrēs, sed in plurali [in] a[c]cusatiuo casu torrentes, χειμάῤῥους, & ho[c] modo [legisse] etiam Augustinum & Hieronymum patet ex eo[rum] commentariis.

c QVI SEMINANT IN LACHRYMIS [et]c. allegoriā seminantium cum mœrore metentium [c]um gaudio, describere voluit mœrorem euntium in captiuitatem, & lætitiam redeuntium. Secundùm quosdam autem hac allegoria promittit Vates populo magno cum afflictione in reparanda Ierusalem sudanti lætā messem pacis & fœlicitatis optata. Quod quidem mystico sensui magis conuenit, quo significatur eos qui in instauranda veriore Ierusalem [e]t verbo & exemplis incumbunt, multa ab impiis hoc sacrum ædificium remorari conantibus patientes, paulo pòst messuros fructus [vi]tæ beatæ & sempiternæ, præter opissimam messem restitutæ religionis in hoc sæculo.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXVI.

Presenti Psalmo Propheta vt ad colendum Deum & fidendum ei vnicè inuitet, canit, sine Dei beneuolentia frustra esse omnem conatum, curã & laborem hominu, quem vel in paranda sibi domo & familia, vel in curanda republica, vel in quærendis vitæ necessarijs suscipit, diligentibus autē Deum omnium rerum securissimam abūdantia, liberosq; & eos valentes atque frugi obuenire à Dei benignitate. Cõuenit autem hic Psalmus ad literam magis statui veteris Testamenti, in quo filiorum multitudo, cæteraq; temporalia bona Deo placere studentibus promittebantur. Cæterùm in mystico sensu & nos docemur, sine Dei gratia nihil nos posse, siue ad promouendum profectum inuentus nostræ, siue ad ædificandum & custodiendum Ecclesiam Dei: à quo Ecclesia filij spiritua[les] d[an]tur.

PARA-

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam.

2 Nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam.

Isi Dominus familiam & posteritatem parauerit & con- *Psal.126.*
cesserit, frustra laborant qui sibi comparatam eã conantur. a
2 Similiter & in eo quod ad communem vtilitatem &
salutem pertinet, nisi Dominus custodierit ciuitatem, fru-
stra vigilabit cui cura incumbit custodiendi eam.

3 Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquã sederitis, qui mãducatis panem doloris.

3 Proinde vos quicunque vescimini cibo ærumnoso, quicunque in tri- b
stitia editis panem magnis sudoribus paratum, scitote nihil successurum
vobis, etiã si summo mane surrexeritis, & statim postquam fessi sedistis,
iterum surgatis ad opus & labores: nihil, inquam, vobis succedet, eò quòd
non in illo magis quam laboribus vestris fidatis.

4 Cùm dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini, filij, merces, fructus ventris.

4 His autem quos diligit Dominus, quæcunque vos magnis laboribus c
quæritis anxie, sine solicitudine torquente, abundanter prouenient, ita vt
Dei benignitate omnes eorum labores fecundantes & condulcorante,
videantur omnia quæ contingunt dormientibus obuenire. Cùm itaque d
dederit Dominus his quos diligit, metus securitatem ac quietem summã
ob persuasionem præsidij diuini, & affluentem rerum omnium abunda-
tiam, tum certe inter reliqua illius dona, ipsi filij erunt hæreditas data eis
à Domino, ac præcipuum præmium iustitiæ eorum, erit fructus ventri.

5 Sicut sagittæ in manu potentis, ita filij excussorum.

5 Per hos autem filios ipsi delecti à Deo quamuis per sese fortissimi, &
ad oppugnandum hostes suos expeditissimi, tamen fortiores erunt: siqui-
dem hi filij erunt eis velut sagittæ in manu alicuius robusti: vt quomodo
fortis aliquis vir sagittas in hostes maxima vi iaculatur, ita & illi filiis
suis ad superandum & opprimendum hostes suos sint potentissimi.

*6 Beatus vir qui impleuit desiderium suum ex ipsis. * nõ confundetur cũ loquetur inimicis suis in porta.*

6 Fœlix certe ille vir, qui plenã habet pharetram telis eiusmodi, hoc
est, qui eiusmodi filiis plena habet domũ, & pro desiderio suo plenus est
filiorũ: * is enim non suffundetur pudore, cùm contigerit eum filiis comi- e
tatum, contendere cum aduersariis suis in porta, & frequentia populi.

ANNOTATIONES.

a ISI DOMINVS ÆDIFICAVERIT, &c.] Per domum hic non intelligitur propriè locus mansionis, (quamuis & de eo quod hic dicitur verum sit) sed familia. Hebraica autem phrasi ædificare domum accipitur pro parare alicui familiam. Sic 2. Regum 7. & 1. Paral. 17. promittitur Dauidi, quod Dominus faciet & ædificabit ei domum, & Exodi 1 dicitur Deus ædificasse domos obstetricibus, vnde & Hebræis filius dicitur בן Ben ab ædificando, & ædificari, pro eo quod est suscipere liberos. Nam Genes. 16. vbi habemus Saram dicentem, Ingredere ad ancillam meam, si forte ex ea suscipiam filios, Hebræa habent, si forte ædificer ex illa.

b SVRGITE POSTQVAM &c.] Ex Euthymio constat eum legisse, ἐγείρεσθε, surgite, non ἐγείρειν, vt habent nunc Græcorum codices. Ex illo modo per infinitiuum vertisse Septuaginta constat ex Hebræo non est enim קום cumu, sed קום cum, quod significat surgere. Proinde nostra litera hic est accipienda: etiamsi surgatis postquam sederitis.

c CVM DEDERIT DILECTIS, &c.] Hæc pars in Hebræo finis est superioris versus, & paulò aliter habetur nempe: sic vel certè dabit dilecto suo somnum. Significatur autem hic per somnum, securitas cum omnium rerum abundantia: quemadmodum & in Psalmo 4. Opponit enim somnum ei quod prius dixit de iis, qui cum solicitudine magna vanos perferunt labores pro parandis vitæ necessariis. Porro in versu sequenti dum dicitur: Merces fructus ventris: communiter accipitur fructus esse genitiui casus, quemadmodum manifestè est in Græco, vbi legitur μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστρός. Proinde intelligitur significari, quod filij adoptiui Dei, sunt merces Christi, qui est fructus ventris virginalis. Verùm in Hebræo fructus est nominatiui casus, non enim שכר Sacar merces ponitur in regimine. Itaque sensus est, quod fructus ventris est merces pietatis, quemadmodum promittitur in Deuteronom. Et Euthymius in hoc sensu etiam Græcam literam intelligit, sic explicans hanc orationẽ: merces fructus ventris. Merces illa quæ de ventris prouenit fœcunditate, pietatis est merces.

d FILII EXCVSSORVM.] Laborant hîc omnes interpretes inquirendo qui sint, isti excussi & eorum filij. Et sunt qui excussos intelligunt Apostolos, & filios eorũ esse credentes. Alij rursum excussos intelligũt Prophetas & filios eorũ esse Apostolos, Alij aliud adferunt. Verùm secundùm consiliu Hieronymi in epistola quadam ad Marcellam, in qua hunc locum Psalmi cum aliis eiusdem tractat recurrendum ad fontem Hebraici sermonis. Hic autem habet secundùm omnium versiones: ita filij adolescentiæ vel iuuentutis. Dictio enim Hebræa hic posita potest significare iuuentutem, potest etiam esse participium passiuum, significans excussos, a verbo נער Naar, quod excutere significat. Septuaginta autem interpretes hic per excussos voluisse significare iuuenes patet vt ostendit Hieronymus, ex eo, quòd Nehemiæ 4. eandẽ hanc dictionem eodem modo verterunt. Nam vbi nos habemus: media pars iuuenum faciebat opus: Septuaginta verterunt. Medij excussorum, &c. vbi per excussos, iuuenes manifestè intellexerunt, sic eos appellãtes, quod excussi essent, hoc est, expediti ad opus. Excussos enim in iuis Hieronymus, & consuetudo sermonis humani vegetos robustos & expeditos vocat, utique quòd tales ab omni operãdi impedimẽto liberi sint. Sunt ergo filij excussorum, filij iuuenum, hoc est, ad literam, filij qui electis in adolescentia nascuntur. Proinde in hoc versu notatur duplex bonum filiorum quos Deus dat electis. Primùm quòd dentur eis filij validi ad deficiendum hostes, secundũ quod dentur eis adhuc adolescentibus: quo duplicem Dei benignitatem notauit, & quòd suis maturè liberos donat & quòd donat cum tempus est illos educandi, probéque instituendi, quod filiis senectutis a parentibus præstari non potest. Porro in sensu mystico per filios excussorum vel iuuenum, Christianorum populus accipiendus, qui filij sunt Apostolorum, qui respectu patrum veteris Testamenti iuuenes fuerunt expediti valde ad perficiendum noua opera Dei: Et hi quoque sagittis & arcui comparantur Zachariæ 9.

e NON CONFVNDETVR.] Græca & Hebræa habent plurale, non confundentur cum loquentur. Verùm familiare est linguæ Hebrææ mutare numerum. Vnde & Campensis singulariter interpretatur.

SENSVS MYSTICVS.

IN sensu mystico domus & ciuitas, mens nostra est, vel Ecclesia, quarum vtramque frustra quis, vel ædificat, vel ædificatam custodit sine Dei gratia.

Panem doloris manducant, qui veritatis cognitionem (hæc enim mentis panis est) extra veri Dei cognitionem, & extra Ecclesiam summis quærunt laboribus, vt fecerunt philosophi, & nunc adhuc sunt hæretici, Iudæi, & infideles, quorum omnia studia pro inuenienda veritate vana sunt, eò quod à Dei non pendeant illuminatione.

Somnus datus dilectis, securitas est fidelium per aduentum Christi, data ei ex per[...] [...]rasque diuinę benignitat[...], & gratiarum Spiritus sancti abundantia. cum hoc ergo somno dati sunt Apostoli [...] filii, quasi pro mercede laborum suorum. Vnde hos filios [P]aulus vocat spem suam, & coronam, & gaudium, per quos filios, tanquam per sagittas, totum orbem Christo subiecerunt & propter [...] non c[...]edentur in [...]

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXVII.

Præsenti Psalmo vates hominis colēti Deum primùm quidem promittit fœlicitatem in bonis priuatis, deinde autem etiam precatur fœlicitatem in bonis publicis. Enumerat autem bona vulgaria & temporalia quemadmodum Psalmo superiori, eò quòd hæc promittebantur veteri populo. Verùm in his spiritualia bona nos intelligere oportet, & quidem per manducationem laborum, voluptatem & fructum ex bonis operibus percipiendum, per vxore fertilem, siue cœlestem sapientiam, quæ tot parit homini filios, quot per eam quisque instituit & erudit, siu[e] carnem nostram, quæ rationi subdita bonorum operum multitudinem producit, per bona Ierusalem & pacem Israelis superna Ierusalem vera bona, pacemq́; sempiternam electorum Dei.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Beati omnes qui timent Dominum, qui ambulant in vijs eius:

FOELICES sunt omnes sine discrimine cuiuscunque nati[onis] aut conditionis qui reuerentur Dominum, & ex reuerentia ei[us] viuunt secundùm præscripta eius. Neque enim alio[q]ui verè & salubriter quis Dominum reueretur, nisi secundum illius mandata [am]bulet. fol. 127

2 Laborem manuum tuarum quia manducabis:

** beatus es, & bene tibi erit.*

2 Fœlices autem tales esse dico. Nam tu quisquis huiusmodi fueris, primum quidem cum voluptate edes laboribus tuis propriis acquisita, hoc est, neque inopia cogente alienos labores comedere necesse tibi erit, neque rursum alienus tuos labores te frustrato consumet: * diues eris, fœliciterq́; tibi cuncta succedent.

3 Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ.

3 Ad hanc autem externorum bonorum sufficientiam & abundantiam accedet, & alia maior fœlicitas. Vxor enim tu[a] similis erit vitis fructiferæ, quæ sese propagabit per omnia latera domus. Q[u]emadmodum e[ni]m vitis humile & infirmum lignum cum sit, longe tamen lateq́; [r]amos f[ui]s diffundit, fructumq́ue omnium suauissimum profert: ita & vxor tua filiis multis, eisq́; elegantibus ac dulcibus domum tuam r[e]plebit.

4 Filij tui sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ tuæ.

4 Filij tui sicut nouæ oliuarum plantulæ, pulchræ, ductibiles d[...]les, semper virentes bonæq́; spei erūt in circuitu mensæ tuæ, ita [...] & D[e]i munere eos iucundè pascas, & numero atque elegantia circunstantium oblecteris.

5 Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum.

5 Ad hunc profectò modum diuinam benignitatem percipiet quisquis piè metuit Dominum, abstinens eius metu ab omni malo, & faciens ei[us] bonum.

*6 Benedicat tibi Dominus ex Sion, * & videas bona Ierusalem omnibus diebus vitæ tuæ.*

6 Benefaciat tibi Dominus ex Sion, * & ad priuatam illam quam d[ix]i fœlicitatem adiiciat etiam publicam, vt, scilicet, cum voluptate videas & participes fœlicitatem Ierusalem cunctis diebus vitæ tuæ.

*7 Et videas filios filiorum tuorū: * pacem super Israel.*

7 Dei quoque vt longo viuens tempore oblecteris, videndo tum filios filiorum tuorum: * tum pacem super vniuersum populum Dei.

ANNOTATIONES.

* PACEM SVPER ISRAEL.] Græca habent, pax super Israël, vt eodem modo concludatur hic Psalmus quo 124. Et sic legit Diuus Augustinus, Hieronymus tamen ex Hebræo vertit accusatiuū. nam & sic Hebræa verti possunt, & ab aliis quoque sic vertuntur Vnde nostra lectio hac in parte mutuata videatur ex D. Hieronymi ex Hebræa translatione, sicut & alibi quandoque fit.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXVIII.

Hoc Psalmo vir sanctus primùm inuitat populum Dei ad agnoscendum Dei erga se beneficium, quòd, scilicet, impios etsi ab initio sæpe multumq́; populum Dei oppugnantes, non permiserit præualere: tum & præcando prædicit[...] posterum quoque semper hostes populi Dei frustrandos sua spe. Quod autem dicitur, dicat nunc Israel, videtur ad literam notare tempus illud, quo post constitutum regnum Dauidis in Sion populus Israeliticus liberatus erat ab omnibus hostibus quos sæpe experti fuerant, a quo tempore cœperat esse populus sub Moyse duce. Verum in mystico sensu, quo hic Psalmus referendus est ad Ecclesiam fidelium, aduerbium, nunc, quoduis tempus designare potest, cum omni tempore Ecclesia gloriari & potuerit & possit de diuina ope, qua hostibus suis, quos tum ab exordio mundi, tum a principio Euangelicæ prædicationis semper habuit, semperq́; habitura est vsque in consummationem seculi, nunquam vel succumbet.

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Sæpe expugnauerunt me à iuuentute mea, dicat nūc Israel.*

2 *Sæpe expugnauerunt me à iuuentute mea: * etenim nō potuerunt mihi.*

3 *Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores.*

* *prolongauerunt iniquitatem suam.*

4 *Dominus iustus concidit ceruices peccatorum. * confundantur & conuertantur retrorsum omnes qui oderūt Sion.*

5 *Fiant sicut fœnum tectorum, quod priusquam euellatur exaruit.*

6 *De quo non implebit manum suam qui metet: * & sinum suum qui manipulos colliget.*

7 *Et non dixerunt qui præteribāt: * Benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini.*

Merito iam dicere potest & debet Israël, sæpe impij oppugnauerūt me ab eo tēpore, quo cœpi esse populus Dei. *Psal. 128*
1 Sæpe, inquam, oppugnauerūt, & expugnare conati sunt a me velut ab ineunte ætate: * sed certè nequaquam potuerunt mihi prævalere penitùs, ita vt quemadmodum cupiebant, omninò extinguerent, aut in sua potestate semper detinerent.
3 Non solùm autem multis vicibus me oppugnarunt, sed etiam grauissi- b mis atque diuturnis afflictionibus. Ipsi enim impij veluti supra dorsum meum fabricauerunt & ararunt, sine vlla commiseratione grauissimis calamitatibus corpus meum velut contundentes & proscindentes: * deinde iniquitatem suam etiam longo tempore in me continuauerunt.
4 Verum Dominus, eò quòd iustus sit, abscidit elatas impiorū ceruices, c arrogantiamq́; illorum ac potentiam perdidit: * sed & in posterum ipso pro nobis pugnante pudefient semper, & in fugam conuertentur, pudefactiq́; discedent quotquot odio habent Sion.
5 Fient similes herbæ crescenti in tectis domorum, quæ priusquàm in e magnitudinem excreuerit, vt humana opera euellatur, exaruit, eò quod non habebat firmam radicem.
6 Qua non dignatur manum suam implere vllus messor: * nec sinū suum d is qui colligit manipulos.
7 Atque ob id etiam nulli prætereuntes pro huiusmodi herba vel segete dixerūt messori & collectori: * Adsit laboribus vestris benignitas Domini. Benè precamur vobis, inuocando super vos nomen Domini. Ita enim & ipsi, quamuis ad tempus florere videantur, tamen eo quod non habeāt firmam radicem, subitò ante tempus euanescent, diuinæ vltionis ardorē non ferentes, neque erunt qui eos colligere & erigere dignabuntur, aut colligentibus bene precari. Atque in nouissimo die non habebuntur digni, vt à messoribus Domini congregentur in horrea eius, aut quis videat eos benedicat iis qui fauent eis, aut laborant pro eis.

ANNOTATIONES.

a ETENIM NON, &c.] Coniūctio, etenim, hic est accipienda, sicut in Psalmis frequenter pro, & certè. Plerique tamen intelligūt eam dicere causam eius quod dixit, Sæpe expugnauerūt, vt sit sensus: multis vicibus me oppugnarunt, eò quòd non potuerint prævalere.

b SVPRA DORSVM FABRICAVERVNT.] Hebræa habent, ararunt aratores. Significatur autem per metaphoram idē quod in nostra litera: notatur enim vtraque locutione & hostium crudelitas, & calamitatū magnitudo.

DOMINVS IVSTVS CONCIDIT.] Legendum esse præteritum, concidit & originalia docent, ha- c bent enim Græca συνέκοψε, & sensus postulat. Siquidem post narratam in versu superiore calamitatem restabat vt beneficium diuinæ gratiæ hic recenseret. Sic apertè declarat se legisse Hieronymus in commentariis.

DE QVO NON IMPLEBIT] Si legitur in hoc d versu per futurum, metet & colliget, legendum etiam est, implebit. Aut si legatur, impleuit, quemadmodum habent Græca & Hebræa, legendum est per præteritū, pro metit & colligit. Originalia enim habent participia præsentis temporis, sic & emendatiora habent exemplaria Latina.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXIX.

Hic Psalmus, vox est siue populi, siue hominis aduersitatibus propter peccata pressi, atque ob id primùm quidē fecit precantis peccatorum cōdonationē, malorumq́; liberationem, deinde verò hac omni Israeli spe solida pollicentis. Putatur autem & hic ad literam pertinere ad populum apud Chaldæos exulantem, quamuis alioqui generali vsu conueniat omnibus peccatorum veniam precaturis: nec improbabiliter quidam existimant hoc Psalmo Prophetam aduentum Messiæ orasse & prophetasse, eò quòd remissio peccatorum, de qua hic agitur, propriè sit Messiæ actio.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *De profundis clamaui ad te Domine,*

* *Domine exaudi vocē meā.*

2 *Fiant aures tuæ intēdentes in vocem deprecationis meæ.*

3 † *Si iniquitates obseruaueris Domine:*

Profundissimis malorum vndis, in quibus iam penè obrutus sum, è quibus non licet meis viribus emergere: è profundis *Psal. 129* etiam & intimis cordis mei clamaui ad te Domine: * Itaque Domine exaudi vocem meam.
2 Declara quæso te attentum esse ad vocem deprecationis meæ, quod fiet, si orationem meam exaudias.
3 Vt autem exaudias omninò conuenit, tum propter humanam fragilitatem, tum propter propriam tibi misericordiam, tuæque misericordiæ promissa. Si enim iniquitates hominū, tanquam curiosus & seuerus index exquirere volueris, pro singulis iustam vindictam infligendo: † Si denique eorum

** Domine quis sustinebit?*

corum quæ admisimus scelerum perpetuo memor esse volueris, & velu-
ti reposita apud te seruare Domine: * mi Domine iam non ego tantùm a
ferre tuæ iostitiæ seueritatẽ non potero, sed nullus omnino coram te sub-
sistere, aut tuam iustitiam sustinere valebit. Adeò nullus omnino est ho-
minum, qui non suis peccatis grauiora commeruerit, quàm ferre possit.

4 Quia apud te propitiatio est.

** & propter legem tuam sustinui te Domine.*

4 Verùm non ita, sat scio iniquitates nostras obseruas Domine. Quo-
niã tecum semper adest propitiatio, tibi adeò genuina & naturalis, vt nũ-
quam abesse possit: qua fit vt neque singula punias, neque quæ punis, iu-
sta æternaque vltione semper punias: * Propter hanc itaque tuam mise- b
randi & parcendi facilitatem, propter etiam legem tuã, qua clementiam
& indulgentiã promittis pœnitentibus, & clamantibus ad te, ego nequa-
quam per desperationem defeci, sed spe bona erectus, expectaui tuam
misericordiam Domine.

*5 Sustinuit anima mea in verbo eius, * sperauit anima mea in Domino.*

6 A custodia matutina vsque ad noctem speret Israel in Domino.

7 Quia apud Dominũ misericordia, & copiosa apud eum redemptio.

8 Et ipse redimet Israël ex omnibus iniquitatibus eius.

5 Longanimiter expectauit anima mea adimpletionem promissionis
eius: * sperauitque anima mea in Domino.
6 Hortor autẽ vt meo exemplo omnis Israël veri Dei cultor è matuti-
no tempore vsque ad noctem, hoc est, omni tempore speret in Domino.
7 Est enim suapte natura misericordissimus, ac copiosus, liberalísque
ad redimendum ab omnibus malis suis.
8 Quare ipse liberabit Israëlem ex omnibus quantumuis variis, multis
ac grauibus iniquitatibus eius, ac proinde etiam ab aliis malis, quorum
iniquitates suæ sunt causa: Israëlem, inquã liberabit, hoc est, electum po-
pulum suum derelictis interim reprobis verum Deum ignorantibus aut
non dignè colentibus, in suis vitiis, per quæ æternis malis fiant obnoxij.

ANNOTATIONES.

a SI INIQVITATES, &c] Quomodo hîc significat Deum non obseruare iniquitates, cũ Ecclesiastici 23. dicatur: omnia videt oculus illius. Et: Oculi Domini multo plus lucidiores sunt super solẽ circunspicientes omnes vias hominum, & profundum abyssi: & hominum corda intuentes in absconditas partes. Notandum itaque duobus modis intelligi posse Deum obseruare iniquitates, quemadmodum & paraphrasis indicat. Primò enim diceretur obseruare eas, si diligenter eas sigillatim exquireret: id autem tum faceret, si singula iustè vindicaret, nam alioqui sigillatim omnia exquirit cognoscendo, non autem puniendo. Secundò diceretur eas obseruare vel seruare, vt possunt Hebræa verti si eas semper memori mente retineret, nolens eorum obliuisci, sed in æternum pro eis irasci, easq; vindicare volẽs. Dictio enim Hebraica significat, & obseruare aliquid & seruare. Porrò pro sustinebit, Hebraica dictio significat, stabit, quasi dicat. Omnes cadẽt à sua causa, victiq; di[illegible] cedent. Atque in hac significatione videntur accepisse Septuaginta verbum ὑποστήσεται, quod hic transtulerunt, vt sit idem, quod subsistere, quamuis significet idem verbum etiam sustinere. Non est enim Græcis hic idem verbum quod postea, cùm bis habeamus sustinere: nam ibi ponitur verbum ὑπομένω, quod significat & sufferre: & expectare, atque in secunda significatione debere hic accipi, Hebræa docent.

b PROPTER LEGEM TVAM, &c] Græca aliter nunc habent, nempe, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, id est, propter nomen tuum. Noster autem interpres legit pro ὀνόματος, νόμου, atque hoc modo vertisse Septuaginta magis apparet ex Hebræis. Nam cùm nunc Hebræa habeant. Quia apud te propitiatio est, vt timearis: Septuaginta videntur cum aliis punctis legisse תורה pro תורא tora pro tiffare.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXX.

Propheta Dauid canit se ab arrogantia alienum fuisse, & sectatum humilia. atque hoc modestia sua exemplo proposito, omnem Israëlem monet vt sibi diffisus, atque de se humiliter sentiens, totum se Deo commendet, & ab illo semper in omnibus pendeat. Quemadmodum enim qui sibi multum tribuit, nequaquam a Deo omnia expectat: ita contra qui modestè de seipso sentit, facile spes suas omnes in Deo reponet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine non est exaltatum cor meum,
** neque elati sunt oculi mei.*

DOMINE qui solus corda hominum nosti, tu ipse mihi te- Psal.
stis es, quia cor meum non superbierit. * & ob id etiam non
fuerint elati oculi mei, quemadmodum esse solent oculi su-
perborum corde, qui oculis suis elatis, & alta solum magná-
que spectant ac ambiunt, & præ se alios arroganter despiciunt.

2 Neque ambulaui in magnis, neque in mirabilibus super me.

3 Si non humiliter sentiebam, sed exaltaui animam meam.

*4 Sicut ablactatus est super matre sua: * ita retributio in anima mea.*

2 Atque vt quod dico clarius exprimam, non versatus sum in rebus ma- a
ioribus & magis mirandis, quàm vt me decerent. In his, inquam, nõ sum
versatus, ita, scilicet, vt ea ambirẽ assequi, aut his me ingererẽ aut arroga
rem: aut denique quæ captui meo superiora essent, intelligere conarer.
3 Nisi enim Domine, te teste, modestè semper de me senti: sed extuli b
animam meam, appetendo vel arrogando altiora me, non recuso quid-
uis à te pati.
4 Verùm quemadmodũ infans ab vberibus matris suæ recẽs depulsus
se habet ad matrem suam, à qua adhuc totus pendet, & sine qua nihil
adhuc

adhuc potest, etiamsi iam non sugat: *ita & anima mea tibi vni omnia refert accepta, atque à vno omnia sibi tribui, donariq; expectat.

5 Speret Israël in Domino, ex hoc nunc & vsque in seculum.

5 Meo itaque exemplo quiuis ex Israël, si sapit, speret in Dominum deq; seipso nihil magnificum sentiens, humiliter se Deo subiiciat: pendens in omnibus ab eo ab hac hora assiduè vsque in finem vitæ. Sic enim fiet, vt sicut in me videre est, exaltetur ab ipso qui superbis resistit, & humilibus dat gratiam.

ANNOTATIONES.

a EQVS AMBVLAVI.] Variis quidem modis coniungit in magnis ambulare, vt satis indicat paraphrasis. Verùm Dauid videtur ad literã loqui de maiestate regni & munere prophetiæ, quorũ nihil sibiipsi temerè arrogauit. Ex Hebræo autem constat, magnis & mirabilibus, esse neutri generis, non masculini, vt intelligit Euthymius.

b SI NON HVMILITER, &c.] Possunt hi duo versus dupliciter intelligi & distingui. Ante omnia enim constat coniunctionem, si, hic accipi per modum iurantis, & aliquo maledicto se obstringentis. Potest ergo primum sic intelligi, vt altera pars, qua exprimitur maledictum cui se obstringere vult, reticeatur, vt tertius hic versus accipiatur per se distinctus à versu sequẽti, vt in versu intelligatur significare Propheta suam animã habuisse se erga Deum, sicut se habet ablactatus erga matrem suam, hoc est, a Deo in omnibus pependisse. Secundò potest hic versus legi cõiunctim cum versu sequẽti, vt in quarto versu contineatur maledictio cui se iurando obstringere vult, vt sit hic sensus: Si nõ humiliter de me sensi Domine, volo vt sit talis retributio animæ meæ, qua sim sicut est infans qui ante tempus ablactatur à matre, hoc est, vt subtrahatur mihi gratia Dei in vltionẽ superbiæ meæ. Verùm prior sensus verisimilior est, vt & Hebræi illum magis sequuntur. Notandum autem pro nomine, retributio, Græcis esse verbũ ἀνταποδώσεις, id est, retribues. Verisimilius tamen est Septuaginta vertisse ἀνταπόδοσις, quod est retributio, nam hoc potest significare dictio Hebraica, mutatis vno puncto, nullo autem modo potest esse retribues. Deinde Græcis est, ἐπὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ. & ἐπὶ τὴν ψυχήν μου, id est, ad matrẽ suam & animam meam. Item Græca habent ὡς τὸ ἀπογεγαλακτισμένον, hoc est sicut ablactatum, quomodo etiam habẽt quædam antiqua scripta. August. legit. Sicut qui ablactatus est à lacte super matrem suam, ita retributio in animam meam.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXI.

Præsentem Psalmum fuisse orationem Salomonis, cum ab eo arca Domini trãsferretur in templum à se ædificatum partim quidem ex Psalmi verbis, sed maximè ex fine capitis sexti primi libri Paralipom. constat. ibi enim in oratione sua post multa alia huic Psalmo congruentia, tandem eadem dixisse Salomon scribitur quæ hic canuntur versibus octauo, nono & decimo, vt ob id etiam valde verisimile sit hunc Psalmum à Salomone editum: quanquã sint qui putent Dauidem à se compositum ipsum Salomoni pro futura arcæ translatione tradidisse, cui & omnia pro extruendo templo necessaria prouidit. Itaque rex Salomon in memoriam coram Deo reuocãs votũ Dauidis de inueniendo loco tabernaculi & arcæ Domini, precatur, vt in templũ à se ædificatum eo in loco qui fuerat Dauidi demonstratus, ascendat, sacerdotes iustitia induat, seq; propter Dauid patrem suum benigno fauore prosequatur: atque quò maiorem sibi impetrandi hac spem faciat, memorat promissiones Dauidi a Deo factas de stabilitate regni ipsius, de electione & felicitate Sion, & claritate eiusdem per regnum Dauidis in Sion cõstitutum: Proinde in tres potissimum partes Psalmus hic secatur. Primò enim narratur votum ac iuramentum Dauidis Deo factum. Tertio verò loco promissiones Dei factæ Dauidi: atque inter hæc duo secundo loco interseritur Salomonis oratio, quæ duobus illis innixa, efficacius Deum flectere potuit, & maiorem fiduciam exauditionis suggerere. Cæterùm quoniam Dauid flagrans desiderio ædificandi templum Domini, Christi gessit hac in parte figuram templumq; à Salomone extructum vmbra fuit templi noui, quod est in cœlesti nouaq; Ierusalem, promissiones item Dauidi factæ de gloria regni sui & ciuitatis Sion in Christi solum regno & veriore Sion perfectè adimplentur: ob hæc(inquam) in mystico sensu accipiendus est hic Psalmus, vt sit vox fidelis populi, precantis vt pro voto Christi & secundùm promissiones Dauidi nostro factas, Ecclesiam fidelium ipse Deus pater cum veriore arca, nempe filio suo, inhabitare dignetur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Memento Domine Dauid, & omnis mansuetudinis eius.

DOMINE declara, quæso te memorẽ esse Danidis: *& omnis mansuetudinis ac patientiæ eius, qua æquissimo mitissimoq; animo multas magnasq; afflictiones frequenter pertulit, propter quàm eius insignem in malis ferendis mansuetudinem dignus certè est, vt, sicut promisisti, domum eius claram facias & illustrem. Declara etiam te recordari omnẽ illi animi ipsius humiliationem, & huic coniunctam mansuetudinem, quam exhibuit, cùm post peccatum numerationis populi, pro plaga populi cum multa mansuetudine animi sese humiliaret & affligeret. Psal. 131.

*2 Sicut iurauit Domino: * votum vouit Deo Iacob.*

*3 Si introiero in tabernaculum domus meæ: * si ascendero in lectum strati mei.*

*4 Si dedero somnum oculis meis: * & palpebris meis dormitationem.*

5 Et requiem temporibus meis, donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob.

2 Memento quomodo tunc iurauerit tibi Domino: *& votum nuncupauerit fortissimo Deo Iacob. a

3 Dicens: Nequaquam introibo in habitaculum domus meæ, * multoq; magis non ascendam stratum lecti mei. b

4 Neque permittam oculis meis somnum: *imò nec dormitationẽ quidem palpebris meis. c

5 Nec requiem præbebo temporibus, vsque dum inuenero Domino locum aliquem qui placeat ei, vt in eo sacrificia ipsi offerantur, & templum extruatur.

6 Et

*6 Ecce audiuimus eam in Ephrata. *inuenimus eam in campis syluæ.*

6 Et certè quod inuenire tam studiose quæsiuit, inuenit. Ecce enim per
Prophetam audiuimus, ipsam mansionem Domini debere esse in [illegible] hra- d
ta,*ac deinde & reipsa inuenimus eam esse in campis syluosis, in monte
Moria, & area Areunæ Iebusei.

*7 Introibimus in tabernaculum eius, *adorabimus in loco vbi steterūt pedes eius.*

7 Proinde introibimus in habitaculū quod ipse sibi delegit, * ac deinde
adorantes prosternemus nos in loco eo, in quo est arcæ propit[ia]torium.
quod secundùm humanæ mentis conceptum scabellum est pedum eius.

*8 Surge Domine in requiē tuam. *tu & arca sanctificationis tuæ.*

8 Et tu ergo etiam Domine nobiscum exurge, & veni in eum l[ocum] quē
tibi ad hoc elegisti, vt præ cæteris peculiariter requiescas in eo: veni, in-
quam, tu & arca quam tibi sanctificasti, atque in qua sanctificaris & ho-
noraris.

9 Sacerdotes tui induātur iustitiā: & sancti tui exultent.*

9 Et vt in hoc loco dignè à ministris tuis col[e]ris & lauderis, da vt sacer- e
dotes tui à te veluti vestimento quodam vndique operiēte, i[nduantur] iu-
stitiam, vt, scilicet ipsi & perfectè iusti sint, & promissam à te sa[l]ute con-
sequantur:*atque hac ratione præsta, vt hi qui in populo tuo spe[cia]liter ti
bi in seruitium tuum consecrati sunt, atque adeò omnes sanct[i] tui habeāt
cur seriò exultent, & exultando te laudent.

*10 Propter Dauid seruum tuum. *non auertas faciem Christi tui.*

10 Quanquam autē ego indignus sim quem exaudias, tamen propter Da g
uid seruum tuum tibi charissimum, *ne quæso confundas faciem meam,
qui tua dispositione in regē populi tui vnctus sum: ne quæso reiic[i]s pre
cem meam, & me repulsam passum pudefacta auersaq; facie abire facias, g
sed quæ rogaui benignè præsta, ac grato me semper fauore prosequere.

11 Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eā: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam.*

11 Firmissimè autem confido quæ precatus sum Deum præstiturum. Si h
quidem Dominus iuramento promisit ipsi Dauid rem verissimam, atque
ob id non faciet eam irritam, cùm fallere veritas veritatem nequeat. * Iu-
rauit autem dicens, Post te collocabo in solio tuo filium, qui egressus erit
de vtero tuo: quod quidem in me Salomone pro parte impletum iam est,
sed perfectius implendum in vero Messia, qui ex semine Dauid natus se-
debit in æternum super solium ipsius.

*12 Si custodierint filij tui testamētum meum, * & testimonia mea hæc quæ docebo eos.*

12 Iurauit & prætereà addens: Si custodient filij tui pactum meum, * &
statuta mea hæc quæ docturus sum eos.

13 Et filij eorum vsque in seculum sedebunt super sedē tuam.

13 Etiam filij filiorum tuorum donec sic in iustitia persliterint, sedebunt
propter te vsque in sempiternum super solium regni tui.

14 Quoniam elegit Dominus Sion: elegit eam in habitationem sibi.*

14 Ipsam enim Sion, in qua regni Dauidis regia & sedes, dominus præ
aliis elegit: * elegit, inquam, non tantùm in regale solium, sed etiam pro
habitatione sua, ex qua etiam firmitas regalis solij colligi possit.

*15 Hæc requies mea in seculum seculi: * hic habitabo, quoniam elegi eam.*

15 Dixit enim hic erit locus, in quo quiescam, non ad tempus, quemad-
modum in Silo, sed in perpetuum:* hic stabiliter habitabo, quoniam præ
aliis ciuitatibus elegi mihi eam in mansionem.

*16 Viduam eius benedicens benedicam: * pauperes eius saturabo panis.*

16 Annonam eius, viduasq; ipsius copi[o]sè benedicam: *egenis qui in ea
sunt cibum ad saturitatem vsque suppeditabo.

*17 Sacerdotes eius induam salutari, * & sancti eius exultatione exultabunt.*

17 Sacerdotes eius perfundam salute:* & sancti eius propter magnitudi
nem benignitatis meæ seriò exultabunt.

18 Illic producā cornu Dauid: paraui lucernam Christo meo.*

18 Ibi faciam prodire ipsi Dauid cornu, regiamq; eius potestatem [illegible] cre k
scere faciam, vt nunquam desit ex semine eius qui regnet in ea. * Paraui
enim vncto meo Dauidi posteritatem, quæ sua claritate & gloria quasi lu l
cerna quædam illustrabit Dauidis nomen.

*19 Inimicos eius induā confusione, * super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea.*

19 Inimicos ipsius Dauidis perfundam pudore & infamia: *in capite au-
rem illius erit cum summa claritate regia corona, qua eum cum suo semi
ne à me præ aliis consecratum & sanctificatum declarabo.

ANNOTATIONES.

a SICVT IVRAVIT DOMINO.] Ea scripturis quidē patet quam studiosus fuerit Dauid in parādo loco arcæ, & ędificando tēplo, dum mox in principio regni sui super totum Israële arcā Domini cum solenni pompa trāsferret: primum è domo Abinadab: deinde è domo Obededon in domum suam, & posteà ędificare templum cogitaret, nisi a Domino per Prophetā Nathā prohibitus fuisset. Verùm de voto Dauidis nihil in scriptura legitur. Putant igitur quidam votum istud Dauidem fecisse illo tempore, quo circa arcam transferendā intentus erat. Verùm iam obstare videntur verba voti hic explicita. Cùm enim Dauid tunc nondum inuenerit tabernaculum Deo Iacob necesse fuisset eum contra votum suum frequenter fecisse, ac proinde stultum votum consequenter fuit eum emisisse. Itaque dicunt verba huius voti non simpliciter esse accipienda, sed per ironiam: vt per omnia hęc. Non ascendam in domum vel lectum meum nec dormiā, &c intelligatur voluisse [illegible] ificare se non perfectè quieturum, nec depositurum [illegible] citudinem, pri[us]quàm inuenisset locum Dom[in]o, &c. Hæc tamen interpretatio non videtur literæ bene congruere. Proinde verisimilior est Hebræorū hoc loco sententia, qui dicunt istud votum Dauidem [illegible] quo [illegible] propter peccatum [illegible] lum paratum ad percutiendum Ie[ru]salem, [illegible] 1. Paral. 22. & [illegible] Reg. 2[4]. Tūc eni[m] videbat necess[itatem] sibi esse vt Deum sacrificiis placaret, nec tamen poterat ire in Gabaon, vbi erat altare holocaustorum, vt le[gi]tur in locis prædictis: erat enim timi[do] timo[re] p[er]ter[ri]tus, sciebat quoque templum a fili[o] Sal[o]mone æ[dific]andum in Sion, quemadmodum ei promissum [fu]erat, verùm certum locum in quo ædificandum erat nondū didicerat. Itaque tunc vouit se non introiturum in domū suam, &c. priusquàm diuina reuelatione didi[c]isset loc[um] illum à Deo electū, in quo templum extruendum esse[t].

Accessit

Accessit ergo Dei iussu Gad Propheta, qui præcepit vt ascenderet ad aream Ornan Iebusæi, super quã viderat angelum, extentum habentem gladium, ibique extrueret altare offerretque sacrificia: quæ cum vidisset igne cœlesti deuorari (exaudiuit enim eum Dominus in igne de cœlo, vt ibi scribitur) dixit: Hæc est domus Dei, & hoc est altare in holocaustum Israël, quasi dicat: Iam inueni locum quem quærebam. Hic enim erit locus in quo a filio meo construetur templum, & in quo erit altare holocaustorum. Vnde & 2. Paralipom. 3. dicitur Salomon construxisse templum in monte Moria, qui demonstratus fuerat Dauidi patri eius, in loco quem parauerat Dauid in area Ornan Iebusæi: atque ab eo tempore cœpit parare omnia ad ædificandum templum necessaria, & filium Salomonem ad id adhortari. Secundum hanc sententiam scripturis & literæ conformem, quod dicitur in primo versu: memento mansuetudinis eius, vel, vt habent Hebræi, afflictionis eius, recte intelligitur de ea afflictione & humiliatione, in qua erat tunc temporis, cum sacco indutos & prostratos in terram hæc videret. Aliqui enim satis impertinens videtur quòd hic affertur de mansuetudine & humiliatione Dauidis. Quod ergo dicitur: Donec inueniam tabernaculum, intelligendum est, donec inueniam locum tabernaculi, quemadmodũ quòd dixit Dauid: hæc est domus Dei, &c.

b VOTVM VOVIT DEO IACOB, &c. Conuenienter hoc loco vocat Deum Iacob, eò quòd hac in re Dauid imitatus sit Iacob, de cuius simili voto legimus in Genesi.

c SI INTROIERO IN TABERNACVLVM.] Notandum in tribus istis partibus, si introiero, nisi ascendero, si dedero, &c. gradationem esse contra morem Latinorum, sed secundum consuetudinem Hebræorum, qui quod maius est præponere solent, quemadmodum fit in versu primi Psalmi. In tribus autem illis orationibus: Si dedero oculis, & si dedero palpebris: &, si dedero requiem, gradatio est contraria, secundum morem Latinorum. Vltima tamen illa pars non est apud Hebræos, qui tantùm quatuor habent membra.

d ECCE AVDIVIMVS EAM.] Locus hic admodum difficilis est, torquens etiam plurimùm Hebræos, eò quòd vates videatur hoc versu voluisse dicere, se audisse locũ arcæ fœderis esse in Ephrata, quæ erat Bethlehem, quo arca nunquam perlata in scriptura legitur. Lyra similiter & Valentia, & post eos Caietanus, per Ephrata hic intelligunt locum Silo, eò quòd fuerit in sorte Ephraim. Per campos syluæ, ciuitatem Cariathiarim, quod interpretatur, vt dicitur Iosue 15. ciuitas syluarum. Itaque intelligũt hic designari duo loca, in quorum altero primùm requieuit arca post introitũ filiorum Sion in terram promissionis: in altero verò post multas, alias arcæ sedes vltimò mãsit antequàm a Dauide in Sion trãsferretur, atque hoc versu reddit rationem quare tanto desiderio Dauid optauerit inuenire locum Domino, nempe quòd aduerterit eatenùs arcam instabilem fuisse. Atque ob id, inquit Caietanus, prius dicitur, audiuimus eam, &c. postea verò inuenimus eam, &c. quia Dauid non vidit vnquam arcam in Silo, sed à patribus id tantũ didicerat. In Cariathiarim autẽ ipsemet eam inuenit. Verùm hæc sententia verisimilis non est: tum quod Ephrata nũquã significet sortẽ Ephraim, tum quòd hoc versu omnino videatur significari locus ille tum inuentus, pro quo inueniendo prius dicitur Dauid votum fecisse. Proinde omissis multorum Hebræorum super hoc versu interpretationibus, verisimilius videtur per Ephratam & campos syluæ eundem hic locum voluisse significare, eum scilicet, in quo à Salomone templum extructum est, nempe aream Ornam Iebusæi, quæ ad literam quidem hic vocatur Ephrata, siue propter loci fertilitatem, à qua & Bethlehem id nominis accepit (significat enim Ephrata fructiferam etiam Hieronymo teste super Micheam) siue quia erat hæreditas, & empta possessio Dauidis Ephratæi. Sicut enim Bethlehem dicitur ciuitas Dauid, ita & Sion in qua erat ista area. Vnde fieri potest, vt & Sion dicatur ea ratione Ephrata, vel etiam ob maximam eius cum Bethlehem vicinitatem, nõ enim nisi duobus millibus distat Bethlehem à Hierusalem, cœpitque Hierusalem semper computari cum sorte Iuda, postquam esset capta à Dauide, expulso Iebusæo, cùm secundùm diuisionem terræ prius esset in sorte Beniamin. Itaque fieri potest, vt ab eo tẽpore & nomen etiam ciuitatis Dauid acceperit. Dicitur & idem locus, Campi syluæ, siue quia locus esset syluosus, vnde & postea in eo loco ædificauit Salomon domum, quæ dicta est domus saltus Libani: & mons Sion aliquando vocatur in scripturis Libanus, vt apparet Hierem. 22. vbi dicitur de Hierusalem, quæ sedes in Libano, & nidificas in Cedris, quomodo cõgemuisti cùm venissent tibi dolores: siue etiam propter viciniatem montis Iarim, de quo Iosue 15. id est, montis syluarum, qui erat ad Occidẽtem vrbis Hierusalem. Verùm quacunque ratione literali hic locus sic est appellatus, rectè intelligitur his nominibus voluisse hic Spiritum sanctum hunc locum appellasse propter mysteriũ, nempe vt nos subdoceret ad sensum mysticum de loco arcæ veritatis, quæ est humanitas Christi: de hac enim populus Gentilis verè dicit se audiuisse ex Euangelijs, & Apostolorũ prædicatione, quòd fuerit in Ephrata Bethlehem, in qua Christus natus est: inuenisse autẽ se eam in campis syluæ, hoc est, in syluestri & inculto populo Gentili. Sicut etiam non sine mysterio templum extructum est in hæreditate hominis Gentilis, & per manum proselytarum, & seruos regis Tyri. Porrò relatiuum, eã, nõ habet apud Græcos aut Latinos antecedẽs aliquod, ad quod secundùm vocem referatur: Apud Hebræos tamen videtur referri ad nomen illud pro quo nos habemus tabernaculũ: nam id est fœminini generis, quamuis sit hoc loco pluralis numeri: nam pluralis numerus hic videtur accipi pro singulari, cùm vnum tantũ quæsierit tabernaculum, & mutatio numeri apud Hebræos frequens est. Secundùm autem eam sententiã quæ iam posita est, annotandum quòd primò quidem dicitur, audiuimus: deinde verò inuenimus. Primum enim ex narratione Gad, Dauid intellexit quis deberet esse locus quem quærebat. Deinde verò signo cœlesti deprehendit reipsa, quod auditu prius perceperat, cùm igne cœlesti sacrificium absumeretur. Quod si non placeat idem intelligere per Ephrata & per campos syluæ, sed per Ephrata ipsam ciuitatẽ Bethlehem, commodè locus hic secundùm quosdam Hebræos sic intelligetur: Nos quidem fama & opinione ducti quorundã, putauimus aliquando locum arcæ futurum in Bethlehem, sed postea ex iudicio diuino deprehendimus illum debere esse in campis syluæ, in monte Morea qui est Sion. Verisimile enim est, cùm locus esset incertus, & de eo inueniendo Dauid multum esset solicitus, quosdam opinatos illum futurum in patria Dauid, vbi & Christus postea esset nasciturus.

INDVANTVR IVSTITIAM.] Non videtur istud conuenire cum eo quod dicitur in 2. Paralip. 6. vbi habetur: Induantur salutari, sicut & posteà in hoc Psalmo cùm describitur promissio Dei huic orationi correspondens, salutare ponitur non iustitia. Vnde pro locorum istorum concordantia, vel debet hic iustitia accipi pro Dei iustitia (sic enim idẽ erit quod salus Dei, eò quòd eam promiserat) aut si pro hominum iustitia accipiatur, ideo hic positũ est nomen iustitiæ, cùm alibi salutare ponatur, eò quòd iustitia, sit vera & cõsummata hominis salus. Porrò quis sit sensus eius quod dicit: Sancti tui exultatione exultabunt: satis patet ex eo quod dicitur in Paralipom. Sancti tui lætentur in bonis. e

NON AVERTAS, &c.] Phrasi Hebraica sicut suscipere faciem, est honorare aliquem: ita auertere alicuius faciem, est reijcere preces illius, eò quòd is qui alium exaudire recuset, cogat eum cum pudore faciem auertere, & pudefactum abire. Vertit autem hanc orationem Hieronymus non semper eodem modo, nam 3. Regum in oratione Bersabeæ ad Salomonem, vertit: Ne confundas faciem meam. Posteà tamen statim vertit: neque enim fas est vt auertam faciem tuã. Secundi autem Paralipom. cap. 6. vertit: Ne auerseris faciem Christi tui. Essent autem ad verbum Hebræa vertenda hoc modo, Ne facias auertere faciem, &c. f

IVRAVIT DOMINVS DAVID.] Quod dicit iurauit Dominus veritatem, accipi potest, vt sit sensus: Iurauit ei fidelitatem, promisitque ei se fore fidelem. g Alibi enim in Psalmo dicit Dominus: Semel iuraui in sancto meo: si Dauid mentiar. Aut iurasse veritatem dicitur, quia iurauit rem verissimam: quæ interpretatio ideò videtur conuenientior, quia posteà videtur velle explicare eam veritatem quam promisit. Porrò legendum esse: Non frustrabitur eam, non autem eum: patet ex Hebræis, Græcis & Latinis emendatioribus.

PONAM SVPER SEDEM.] In his quidem verbis intelligendum est, Messiam promitti nasciturum ex semine Dauid, & sessurum super solium eius: verumtamen id non est quod his verbis primum promittitur. h Primò enim ad literam hic promittitur Dauidi vnum ex filiis eius regnaturum post ipsum, quod quidem in Salomone ex parte impletũ est. Sed sicut in iis promis-

sionibus,quæ habentur 2.Reg 7.de Salomone filio Dauidis,necesse est intelligere Salomonem Christi gessisse typum,in quem eæ promissiones verius competunt, ita & in hoc loco Irenæus lib.3. cap.27. expendit dictum esse,de fructu ventris tui, non autem de fructu lumborum vel renum tuorum.

i VIDVAM EIVS.] Interpres, noster legit apud Græcos, τὴν χήραν. cum sit, θήραν, hoc est, cibum eius, vt etiam habent Hebræa.

k ILLVC PRODVCAM, &c] Meliùs illic, &,Dauid, est datiuus casus. Additur enim et apud Græcos articulus, τῷ, & apud Hebræos litera Lamed. Porrò pro cornu hic solito scripturæ more intelligitur potestas regia, quæ ex semine Dauid & in gloriam nominis Dauid creuit in Sion Sicut autem aliæ omnes promissiones hic positæ, perfectè in Christo & eius Ecclesia impletæ sunt,ita & istud quoque:nam cornu istud, de quo hic canitur potissimum esse Messiam docet illud Zachariæ, Lucæ 1. Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui.

l PARAVI LVCERNAM.] Secundùm phrasim Hebraicam lucerna frequenter accipitur pro filio vel posteritate, quæ patris nomen clarum facit & illustre. Sic dicitur 3.Reg.11.ad Hieroboam Filio eius (nempe Salomonis) dabo tribum vnam, vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus. Et 15.cap. de Abiam dicitur:Propter Dauid dedit ei Dominus Deus suus lucernam in Hierusalem,vt suscitaret filium eius, & statueret Hierusalem. Sic & 2.Paralip.21. de Achab dicitur: Noluit autem Dominus disperdere domum Dauid propter pactū quod inierat cum eo, & quia promiserat vt daret ei lucernam, & filiis eius omni tempore. Ex quibus locis satis patet posse hoc loco nomen lucerna, accipi vel pro ipso filio Salomone, vel pro posteritate succedentium sibi filiorum Dauidis. Porrò in sequenti versu,pro dictione, sanctificatio & dictione Græca ἁγίασμα, Hebræis est dictio quæ significat coronam regiam, sic dictam à sanctificatione & separatione. Vnde si velimus habere sensum originalis linguæ,debet hic ἁγίασμα accipi, sicut annotatum est in Psal.88. cùm dicitur Prophanasti in terra sanctuarium eius,vbi apud Græcos & Hebræos eadem est dictio quæ hoc loco.

Canticum graduum,

ARGVMENTVM PSALMI CXXXII.

Commendat fratrum concordiam pluribus similitudinibus, tum vtilitatem, tum iucunditatem quæ in ipsa est, depingens. Apparet autem hoc cõcordiæ encomium tunc Dauidem cecinisse cum populus Israeliticus, qui in principio regni Dauidis diuisus erat sub duobus regibus, iam totus vnitus fuisset sub vno Rege, Dauide scilicet, ac tum demonstrare voluisse ab ipsa experientia bonum concordiæ, cùm in diuisione populi satis experti fuerant discordiæ malum. Verius tamen & perfectius quæ hic canuntur,competunt in eos qui eodem spiritu renati, fraterna inter se charitate maximè cohærent,vt sunt omnes verè Christiani. Nam & fidelium Ecclesia, quæ ex Iudæis & Gentibus constat,cùm prius diuisa fuerit,alium Deum Iudæis, alium Gentibus colentibus, nunc sub vero Dauide mira grataque consensione counita est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ecce quàm bonum & quàm iucundum, habitare fratres in vnum.

POSTEAQVAM experti sumus in fratrum diuisione discordiæ incommodum & insuauitatem:nunc certè videre est,quàm sit res tum bona,tum suauis,habitare fratres vnà inter se concordes. Psal. 132. a

2 Sicut vnguentum in capite quod descendit in barbam, barbam Aaron.

2 Habet enim se huiusmodi fratrum vnanimitas, sicut vnguentum illud pretiosissimum & summè odoriferum, quod copiosè effusum super caput, defluere solet præ abundantia in barbam, barbam inquam summi sacerdotis.

3 Quod descendit in oram vestimenti eius,

** sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.*

3 Ac deinde fluere in superiorem oram, & os vestimentorū eius. Sicut b
enim huiusmodi oleum & in sese optimum est,& dum sic copiosè effunditur, intuē præsentes recreare solet:ita huiusmodi fratrum concordia, præterquàm quòd res sit optima,etiam Deum hominesq; maximè reficit & oblectat. * Proinde etiam similis est huiusmodi concordia rori, qui c
descendit tum in montem Hermon, tum in montē Sion:nam vt ros cœlestis & gratissimus est hominibus ac terræ,& summè item bonus,vt qui fertilitatem & fœcunditatem adferat terræ, maximéque sit necessarius potissimùm montibus,qui fluminibus irrigari nequeunt:ita & cõcordia, præter voluptatem,multorum etiam bonorum mortalibus parens est.

4 Quoniam illic mandauit Dominus benedictionem, & vitam vsque in seculum.

4 In vnanimi enim fratrum habitatione Dominus suo iussu esse facit donorum suorum munificentiam,&,quod inter omnia dona eius potissimùm est & caput,vitam perpetuam, quæ quidem hîc incipit in sancto ac religioso Dei cultu,& durabit semper in contemplatione vultus diuini, à qua omnibus bonis replebuntur. Proinde quid melius, quidve iucundius esse possit fratrum concordia.

ANNOTATIONES.

a QVAM BONVM, &c] Græca paulò aliter habent: Ecce quid bonum,aut quid iocundum,nisi habitare fratres in vnum:hoc est, nihil illo melius aut iucundius:nostra tamen lectio magis cum Hebræis conuenit Duo autem dicit de concordia fratrū,nempe quòd res [illegible] bona,& etiam iucūda. Quædam enim bona sunt, sed non iucunda, & contra Martyrium enim bonū est, sed non iucundum.& contra,voluptas est iucunda, non autem bona Comparationes autem [illegible]as quæ sequuntur quidam sic acceperunt,vt prima adhibeatur ad ostendendum per eam concordiæ suauitatem Secunda verò ad ostendendam concordiæ bonitatem & vtilitatem. Verùm rectius accepe[r]imus per vtramque vtrumque ostendi: nam & vnguentum vel oleum de quo hîc loquitur, res erat optima & pretiosissima. Vnde etiam in Hebræo hic habetur: sicut vnguentum bonum: & ros, res est gratissima. Comparat itaque concordiam oleo non cuiuis, sed sacerdotali, eò quòd illud esset optimum & maxime odoriferum: Vnguento autem effuso comparat, eo quòd tunc vnguentum odorem suum spargat quàm latissimè. Per hoc autem quod dicit vnguentum descendens in barbam & in oram, abundantiam effusi vnguenti significare vult, vt sic magis concor[d]iæ suauitatem maximam designaret. Ideò quoque rectè in[ter]pretatur oleo sacerdotali comparasse concordiam, vt ostenderet eam rem esse sanctam, & quæ nos Deo consecret, & sanctos faciat. Rori vero qui in

moores descendit, comparat, quòd huiusmodi ros magis sit gratus & vtilis, cùm valles fluminibus irrigari valeant. Rori verò potius quàm pluuiæ, quòd il- sit gratior, nec vnquam noxius, vt quandoque impetuosa pluuia. Et in hac rorsum comparatione rectè intelligitur designari, concordiam fraternam rem esse diuinam è cœlo prouenientem, sicut ros cœlestis est. Montium autem Hermon & Sion facit specialem mentionem, eò quòd hi essent Iudæis notiores, & celebriores apud eos. Abstrusiori autem intelligentia rectè à patribus nostris intelligitur comparari concordia Christiana oleo,&c eò quòd sit gratia Spiritus sancti, quæ à capite Christo (qui non ad mensuram accepit spiritum)descendit in Apostolos, & ab eis in inferiores & posteriores fideles. Christi enim barba, Apostoli sunt, vt qui ei proximè adhæserunt, & virile robur eius declarauerunt. Vestimentum verò Christi, fideles omnes. Similiter comparatur rori Hermon & Sion, eò quòd coadunauerit populum Gentilem & Iudaicam in vnitate fidei.

b Qvod descendit, &c.] Ora hîc non potest accipi pro extremitate vestia inf- rioie, sed pro extremitate superiore. Hebræa enim habent, in os: & Græca dictio, significat propriè rei fastigium

c Ros Hermon, &c.] Non debet intelligi ros montis Hermon, idem numero descendere in montem Sion, sed eidem specie, vt repetatur nomen ros, vt sit sensus: ros Hermon, & ros qui descendit, &c. Euthymius tamen intelligit rorem generatum e vaporibus & nimbus montis Hermon descendere in montem Sion.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIII.

Inuitat seruos Dei ad orandum & benedicendum Deum, ac vicißim eis diuinam benedictionem optat atque promittit. Apparet autem ex eo quòd dicitur: Ecce nunc, ad literam siue Dauidem, siue Salomonem hoc Psalmo adhortatum sacerdotes & Leuitas, vt pace populo data, & extructo tabernaculo vel templo, Leuitarúmque mansionibus, diuino cultui studiosius insisterent, quod non ita prius eis licebat. Quod verò ad nos attinet, admonet hoc Psalmo Spiritus sanctus, vt hoc tempore gratiæ pro effusa Dei in nos per Christum benignitate, gratias ei agamus & ad Christum, qui vera est arca, & propitiatorium, manus attollamus inter orandum illius meritis nitentes, & per eum exaudiri à patre precantes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ecce nūc benedicite Domino omnes serui Domini.

2 Qui statis in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri.

3 In noctibus extollite manus vestras in sancta,

** & benedicite Domino.*

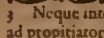
4 Benedicat tibi Dominus ex Sion,

** qui fecit cœlum & terram.*

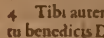

Ecce cùm modò Dei in nos benignitas eximiè declarata sit, nunc studiosius laudate Dominum quotquot estis cultores illius. *Psal. 133.*

2 Qui versamini iugiter in domo Domini, atque in atriis domus Dei nostri.

3 Neque interdiu tantùm, sed etiam in noctibus leuate manus vestras ad propitiatorium sanctitati illius singulariter dicatum, orantes scilicet quæ spectant ad salutem populi, * simúlque pro perceptis ab eo beneficiis laudate Dominum.

4 Tibi autem quicunque id feceris, è diuerso promitto & opto, vt sicut tu benedicis Domino laudãdo ipsum, ita & ipse tibi vicissim ex Sion benedicat, benefaciẽdo tibi: * qui Dominus etsi in Sion peculiariter habitet, author tamen est cœli & terræ: ac proinde etiam omnipotẽs omnium Dominus, meritò ab omnibus colendus: & talis in quo tutò confidamus.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIIII.

Rursum seruos Dei inuitat ad laudandum ipsum, idque tum propter bonitatem eius qua Israëlem sibi elegit, tum propter ipsius potentiam, quam partim ex his quæ paßim per vniuersum orbem solus designat: partim ex his quæ pro Israële primum in Ægypto, deinde in terra Chanaan patrauit, deprædicat. Ex his autem populo credenti Dei misericordiam etiam in posterum pollicitus, risis idolis, idolorúmque cultoribus, iterum ad celebrandum Deum sanctos cuiusque ordinis hortatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Laudate nomen Domini: * laudate serui Dominum.*

2 Qui statis in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri.

3 Laudate Dominum, quia bonus Dominus,

** psallite nomini eius, quoniam suaue.*

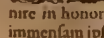
4 Quoniam Iacob elegit sibi Dominus, Israël in possessionem sibi.

5 Quia ego cognoui quòd magnus est Dominus:

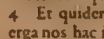
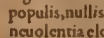

Lavdibvs extollite nomen Domini: * laudibus, inquã extollite Dominũ vos q cultores & serui estis ipsius. *Psal. 134.*

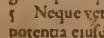
2 Qui statis in domo Domini, & in atriis domus Dei nostri assiduè versamini.

3 Laudate Dominum, quia benignus est, * Psalmos canire in honorem nominis ipsius: est enim memoria nominis ipsius ob immensam ipsius benignitatem admodùm suauis & iucunda.

4 Et quidem illius benignitas omnibus etsi commonis, tamen eximiè erga nos hac in re declarata est, quòd ipse Dominus præ aliis omnibus populis, nullis prouocatus meritis, sed sua sponte, so[illegible]; sua gratuita beneuolentia elegerit populum ex Iacob prognatum, elegeritq; cum quasi in suum peculium & singularem possessionem, quam singulari cura & gratia prosequeretur, cùm alioqui omnium sit Dominus & moderator.

5 Neque verò sola eius bonitas causam laudandi ipsum præbet, sed & potentia eiusdem immẽsa, qua omnes superat. Ex magnificis enim ipsius

** & Deus noſter præ omnibus dijs.*

operibus, ego certè noui magnum potentémque eſſe Dominum: * & Deum noſtrum potentia longè ſuperiorem eſſ[e] [u]niuerſis reliquarum nationum nihili diis, & omnibus qui ſiue in cœlo, ſiue in terra tario[res] & inſigniotis ſunt potentiæ.

6 Omnia quæcunque voluit fecit, in cælo & in terra, in mari, & in omnibus abyſſis.

6 Ita enim eſſe primò quidem ea opera declarant, quæ paſſim per vniuerſum orbem ſemper & fecit & facit: nam quæcunque vnquam voluit efficere ea mox fecit, ſiue in cœlo, ſiue in terra, ſiue in mari, & in omnibus aquarum, aliorúmque locorum profunditatibus, tantæ nimirùm potentiæ exiſtens, vt ſolus omnia quę vult facere poſſit, omniaque ſolo ſuæ voluntatis imperio perficere.

7 Educens nubes ab extremo terræ.
** fulgura in pluuiam fecit.*

7 Et vt ex multis ipſius operibus quædã recenſ[e]am, ipſe è terra, infima a
orbis parte, à cœlis maximè d[iſt]ante, ad e[x]tremũ aëris loci facit aſ[cen]dere nubes, * fulgura in pluuiam deſinere, ſimulq; cum pluuia mi[ſce]ri
facit, cum magno certe naturæ miraculo, quo contrariũ contrario quo b
dammodò gigni, aut contraria inter ſe commiſceri cernuntur, ita vt fulgurum ignis aquis pluuialibus permiſtus, non tamen ab eis extinguatur.

8 Qui producit ventos de theſauris ſuis.
** qui percuſſit primogenita Ægypti, ab homine vſque ad pecus.*

8 Ipſe denique eſt qui ventos educit è locis abditis, tanquam theſaurorum ſuorum repoſitoriis, recludens & cohibens ventos cùm vult, eoſdémque cùm vult relaxans. * Sed & ex his quæ propter nos peculiariter egit, potentiæ ipſius magnitudo mirabiliter innotuit. Ipſe enim eſt, qui (vt cæteris præteritis id recenſeam quod vltimum fecit pro nobis in Ægypto) occidit vna nocte omnia primogenita Ægypti, tam hominum quàm reliquorum animalium.

9 Miſit ſigna & prodigia in medio tui Ægypte, in Pharaonem, & in omnes ſeruos.

9 Et immiſit admiranda ſigna & prodigia in medio tui, ô Ægypte, in Pharaonem, & in omnes ſeruos ipſius.

10 Qui percuſſit gẽtes multas, & occidit reges fortes.

10 Qui & deinde percuſſit gentes numero plurimas, & reges occidit potentiſſimos.

11 Seon regem Amorrhæorum, & Og regem Baſan, & omnia regna Chanaan.

11 Seon ſcilicet regem Amorrhæorum, & Og regem ipſius Baſan: & poſthæc etiam omnia regna Chananæorum.

12 Et dedit terram eorum hæreditatem, hæreditatem Iſrael ſeruo ſuo.

12 Et dono dedit terram eorum veluti in patrimonium, patrimonium inquam, ipſi Iſraëli, populo ſibi chariſſimo.

13 Domine nomen tuum in æternum, Domine memoriale tuum in generatione & generationem.

13 Proinde Domine, per hæc tuæ tum potentiæ, tum bonitatis in nos facinora, nomen tuum nunquam in obliuionem veniet, ſed memoria tui perſeuerabit per omnes generationes, nec interibit vnquam: adeò ſunt præclar[a] & eximia quæ deſignaſti, nec deſignare ceſſabis.

14 † Quia iudicabit Dominus populum ſuum.
** & in ſeruis ſuis deprecabitur.*

14 Nam ex his quæ hactenùs nobiſcum fecit, ſatis conſtat, quod ſi quando populus ipſius, ab impiis iniuſtè oppreſſus fuerit, etiam in poſterum iudicium facturus ſit de aduerſariis pro populo ſuo, * & erga ſeruos ſuos ſe facilem & exorabilem præbebit, ſinens ſe ab eis cùm affliguntur, facile exorari. † Inſuper ſi quando populus ſuus illi peccauerit, nequa- c
quam impunitos illos dimittet, tanquam alienos abiiciens, ſed vindicabit peccata populi ſui: non tamen ipſi in perpetuum iraſcetur, neque exterminabit, ſicut gentes Chananæas, ſed mox vltione de peccatis ad caſtigationem eius ſumpta, clemẽtem ſe & exoratu facilem exhibebit ſeruis ſuis: atque hac tum iuſtitiæ, tum miſericordiæ ſuæ oſtenſione, etiam perdurabit memoria [nom]inis ipſius in omne æuum.

15 Simulachra gentium argentum & aurum.
** opera manuum hominũ.*

15 Longe verò ab hac quam dixi Dei noſtri excell[e]ntia abſunt dij gentium. Siquidem ſimulachra eorum quæ pro diis colunt, quod quidem attinet ad materiam, argentum ſunt & aurum: * quod verò ad figu[r]am, opera hominum manu facta, ita vt in eis nihil ſit mirandum, præter materiam & ingenium artificum, & res ſint planè materiales, anima ſpirituque carentes, rebúſque naturalibus longè inferiores, vt quæ ſint ſolùm ar[tis] humanæ figmenta.

*16 Os habent, & non loquentur: * oculos habent, & non videbunt.*

16 Itaque oris quidem habent ſpeciem, ſed eo nequaquam loqui poſſunt: * & oculorum ſimiliter figuram, ſed quibus nihil videre poſſunt.

*17 Aures habent, & non audient: * neque enim eſt ſpiritus in ore ipſorum.*

17 Aures quoque habere videntur, non tamen eis quicquam audient: * non enim halitus vitæ eſt in ore ipſorum, propter quod neceſſe eſt eos etiam omnibus ſenſibus vitalibus eſſe deſtitutos.

*18 Similes illis fiant qui faciunt ea, * & omnes qui confidunt in eis.*

18 Et ſanè dignum eſt vt his ſimiles fiant, tum qui ea faciunt, * tum qui ſpem ſuam collocant in eis, vt ſcilicet & ipſi quaſi meri trunci omni ſint priuati ſenſu homine digno, ſintque contra populum Dei infirmi & inualidi, quemadmodum nullas habent vires in quibus confidunt.

19 Domus Iſrael benedicite Domino.
** domus Aaron benedicite Domino.*

19 Proinde quoniam ſoli verum Deum ſortiti ſumus, vos quicunque eſtis ex familia Iacob, contempta idolorum & gentium vanitate, laudibus extollite Dominum: * peculiariter autem vos filij Aaron, ſacerdotali donati munere, laudate Dominum.

20 Domus Leui benedicite Domino:
** qui timetis Dominũ, benedicite Dominum.*

20 Omnes poſteri Leui laudat[e] Dominũ: * atque in vniuerſum quotquot reueremini Dominũ, etiam qui ex gẽtibus ad veri Dei cultum conuerſi

21 Benedictus Dominus Deus ex Sion, qui habitat in Hierusalem.*

uersi estis,laudibus celebrate eum.
21 Laudetur ab omnibus è Sion Dominus,* & ipse enim peculiarē sibi delegit in Ierusalē habitationem,cùm alioqui cœlum & terram impleat.

ANNOTATIONES.

a AB EXTREMO TERRAE.] Per extremū terræ,quidam terræ superficiem,quidā mare, Oceanum,alij verò ipsam terram accipiunt, quæ respectu cœli extrema est & infima orbis pars, vt intelligatur hoc miraculum hic designari, quod ex infima terra in cœlos vsque nubes eleuentur.

b FVLGVRA IN PLVVIAM,&c.] Duplicē sensum indicat paraphrasis,nēpe,vt vel intelligātur fulmina in pluuiam desinere,vel simul cum pluuia misceri:nā Hebræa etiam verti possunt: Fulgura cum pluuia fecit.

c QVIA IVDICABIT.] Quod dicit Dominum iudicare populum suum,dupliciter exponi posse indicat paraphrasis.Primùm,vt sit idem quod iudicabit pro populo suo.Secundò,vt sit sensus:vltionem sumet de peccatis populi sui,atque hic sensus ob id præferendus videtur,quod in Cātico Moysis Deut.32. vnde hic versus desumptus est ad verbum secundùm Hebræorum codices,in hoc secundo sensu accipiatur , vt patet ex præcedentibus & sequentibus. Secundum quem sensum duplex Dei beneficium erga populum suum hic significat. Primùm,quia,vt dicitur 2.Machab.6. non multo tēpore sinere peccatoribus ex sententia agere,sed statim vltiones adhibere,magni beneficij est iudicium. Nō enim sicut in alijs nationibus Dominus patiēter expectat, vt eas,cum iudicij dies aduenerit, in plenitudine peccatorum puniat,ita & in nobis statuit,vt peccatis nostris in finem deuolutis,ita demum in nos vindicet. Secundò, quod in populum suum non irascitur semper, neq; extermine,sed statim se exorabilem præbet,more optimi patris. Vnde & illo loco subditur : Propter quod nunquam à nobis misericordiam suam amouet , corripiens verò populum suum non derelinquit.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXV.

Præsens Psalmus vt pleriq;,eadem habet quæ præcedens,ita cum eo eiusdē penè est argumenti, inuitat enim & iste ad laudem Dei,ob perpetuam eius misericordiam,quam singulis inculcat versibus: commemorans tamen simul Dei tum potentiam,quam & in creatione orbis, & in liberatione Israelis exhibuit,tum prouidentiam & curā, qua & specialiter curat populum suum,& generaliter omnia animantia. Noua enim ratione hic Psalmus compositus est, vt cùm in singularibus versibus repetatur: Quoniam in seculum misericordia eius: atque misericordiæ Dei causa afferatur laus Deo debita:semper tamen etiam tribuatur Deo aliqua conditio ipsi propria,quæ excellentiam naturæ,potentiæ,vel prouidentiæ demonstret , vt hinc etiam ratione ostendatur laudandus Dominus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Cōfitemini Domino quoniam bonus, * quoniam in æternum misericordia eius.*
*2 Confitemini Deo deorū, * quoniam in æternum misericordia eius.*
3 Confitemini Domino,dominorum,quoniam, &c.
4 Qui facit mirabilia magna solus,quoniam,&c.
5 Qui fecit cœlos in intellectu,quoniam,&c.
6 Qui firmauit terrā super aquas,quoniam,&c.
7 Qui fecit luminaria magna,quoniam,&c.
8 Solem in potestatem diei, quoniam,&c.
9 Lunā & stellas in potestatem noctis,quoniam,&c.
10 Qui percussit Ægyptū cum primogenitis eorum, quoniam,&c.
11 Qui eduxit Israël de medio eorum,quoniam,&c.
12 In manu potenti & brachio excelso,quoniam , &c.
13 Qui diuisit mare rubrū in diuisiones,quoniam, &c.
14 Et eduxit Israël per medium eius,quoniam, &c.
15 Et excussit Pharaonem & virtutem eius in mari rubro,quoniam,&c.
16 Qui traduxit populum suum per desertum quoniam,&c. 17 Qui percussit reges magnos,quoniam,&c.

LAVDATE Dominum, tum quoniam natura sua bonus Psal.
est,& ad benefaciendum facilis: * tum quia in perpetuū 135.
duratura est misericordia eius. a
2 Laudate eum qui est Deus super omnes qui vel falsò ab hominibus dicuntur dij,vel ob participationem diuinæ potestatis deorum nomine censentur: *quoniam in perpetuum duratura est misericordia eius.
3 Laudate eum qui est Dominus omnium dominorum , quoniam in perpetuum, &c.
4 Laudate eum qui sua solius omnipotentia facit admiratione dignissima,quæ alius nemo facere potest,quoniam in perpetuum,&c.
5 Laudate eum qui summa intelligentia , singularique ingenio & arte fecit cœlos,quoniam in perpetuum,&c.
6 Laudate eum qui summo miraculo terrā stabiliuit super aquas,quoniam in perpetuum,&c.
7 Laudate eum qui fecit in cœlis duo luminaria magna , quoniam in perpetuum,&c.
8 Ipsum scilicet Solem , vt præesset diei , eúmq; suo motu & lumine conficeret:laudate itaquē eum,quoniam,&c.
9 Ipsam quoque lunam & stellas,vt præessent nocti,laudate eum, quoniam,&c.
10 Laudate eum qui multis plagis affecit Ægyptum , inter alia multa etiam occidens omnia primogenita eius,quoniam,&c.
11 Laudate eum qui deinde eduxit Israëlem è medio Ægyptiorū, quoniam,&c.
12 Idq́ue fecit per maximam suam potentiam , quam exeruit in prodigiorum patratione:laudate itaque eum,quoniam,&c.
13 Laudate eum qui mare rubrum diuisit in duas partes,quoniam,&c.
14 Qui eduxit Israël per medium ipsius,quoniam,&c.
15 Atque demersit Pharaonem & exercitum eius in eodem illo mari rubro,quoniam,&c.
16 Laudate eum qui per imperuium desertum duxit populum suum, quoniam,&c.
17 Qui deinde percussit reges potentes,quoniam,&c.

18 Et occidit reges fortes, quoniam, &c.
19 Sehon regē Amorrhaeorum, quoniam, &c.
20 Et Og regem Baſan, quoniam, &c.
21 Et dedit terram eorum haereditatem, quoniam, &c.
22 Haereditatem Iſraël ſeruo ſuo, quoniam, &c.
23 Quia in humilitate noſtra memor fuit noſtri, quoniam, &c.
24 Et redemit nos ab inimicis noſtris, quoniam, &c.
25 Qui dat eſcam omni carni, quoniam, &c. 26 Confitemini Deo caeli, quoniam, &c. 27 Confitemini Domino dominorum, quoniam, &c.

18 Et occidit reges fortes, quoniam, &c.
19 Schon ſcilicet regem Amorrhaeorum, quoniam, &c.
20 Et Og regem Baſan, quoniam, &c.
21 Qui dedit terram eorum in haereditatem, quoniam, &c.
22 In haereditatem, inquam, Iſraëli ſeruo ſuo, quoniam, &c.
23 Et ſanè quotieſcunque etiam poſteà affligebamur, declarauit ſe no- b
ſtri memorem eſſe, laudate itaque eum, quoniam, &c.
24 Et eripuit nos frequenter à tyrannide hoſtium noſtrorum, proinde
laudate eum, quoniam, &c.
25 Ipſe eſt qui non noſtri tantùm curā gerit, ſed & vniuerſae carnis cùm
omni carni cibum tribuat: quare laudate eum, quoniam, &c.
36 Laudate Deum caeli creatorem & inhabitatorem, quoniam in per-
petuum, &c.
27 Laudate Dominum dominorum omnium, quoniam in perpetuū du-
ratura eſt miſericordia eius.

ANNOTATIONES.

a CONFITEMINI.] Tribus his primis verſibus in prima parte notatur excellentia diuinae naturae. Et in primo quidē verſu ponitur nomen tetragrammaton יהוה in ſecundo verò Adonai אדני, in tertio Elohim אלהים, ſimul & Trinitas perſonarū in vnitate naturae deſignatur: in ſequentibus verò verſibus diuinae potentiae excellentia notatur. In quibus notādum, ſemper debere repeti verbum, Confitemini, ſicut repetitur, quia in aeternum, &c. nam pro eo quòd nos legimus: Qui fecit, Qui firmauit, Qui percuſſit, &c. apud Hebraeos & Graecos ponitur ſemper participium praeſentis tēporis datiui caſus. Nā apud Hebraeos additur ei litera lamed, & apud Graecos articulus τῷ. Vnde apud eos habetur, Facienti, Firmanti, Percutienti, &c. Ad hos autem datiuos conſtat debere ſubaudiri verbum, Cōfitemini, quare & ad hoc verbum ſemper referri debet cauſalis illa, quia in aeternum, &c. non autem ad verbum illud quod in ſingulis verſibus explicitè ponitur, vt pleriſque intelligunt.

b QVIA IN HVMILITATE, &c.] Et Graeca quoque habent dictionem cauſalem ὅτι, quia vnde videtur litera intelligenda de afflictione ea quā in Aegypto perpeſſi erāt, vt hic intelligatur reddi ratio eorum quae prius dicta ſunt, nempe quare percuſſerit Aegyptum, & eduxerit Iſraelem, &c. Verùm Hebraea etiam verti poſſunt per relatiuum, qui & conuenit magis, vt ſit ſenſus: Confitemini ei qui in afflictione noſtra memor fuit noſtri: ſicq́; rectius intelligitur de ea afflictione, quam tēpore Iudicum frequenter perpeſſi ſunt poſt acceptam terram promiſſionis in poſſeſſionem. Quem ſenſum ſequendo, accipiemus coniunctionem, quia, vt in Pſalmis frequenter, vt ſit ideo quod, & certè, & affirmet potius quam cauſam reddat.

Pſalmus Dauid Ieremiae.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXVI.

Pſalmus iſte, vox eſt ſacerdotum, Leuitarum, cantorum, omniumq́; iuſtorum in Babylonica captiuitate exiſtentiū, qui primò quidem memorans ſuſceptum à ſe ob vaſtationem Ieruſalem luctum, eumq́; ſe etſi Babylonijs carmina laetitiae requirentibus non depoſituros durante exilio. Deinde verò talionē orans vel prophetans Idumeis, qui cùm fratres eſſent, & dolere Iſraelis calamitatem debuiſſent, etiam incitauerunt hoſtes ad ſaeuiendum magis, tum Babylonijs, qui ad ſummam crudelitatem nihil fecerunt reliquum. Porrò ſecundum myſticam intelligentiā hic Pſalmus aptandus eſt populo fidelium in hoc mundo, tanquam in exilio atque in medio Babylonis degenti. Sancti enim iugiter memores ſui exilij, & agnoſcentes locum vnde abducti ſunt, & in quem redire aliquando ſperant, ſuſpendunt organa in ſalicibus, hoc eſt, omnia huius mundi gaudia abiurant, ſemper ad patriam ſuam aſpirantes, atque in omnibus quae hic blandiuntur, renuentes delectari. Vltio autem illa quae in fine Pſalmi canitur, grauiſſimam illam ſignificat vindictam, quam de daemonibus. Iudaeis, mundanisq́; hominibus in nouiſſimo iudicij die ſumpturus eſt. Per Idumaeos enim rectè daemones vel potius Iudaeos Chriſti ſanguine rubicundos (Edom enim rubicundum interpretatur) intellexerimus. Per Babylonios verò, mundi iſtius (qui in Apocalypſi Babylon nominatur) homines carnales, iuſtos affligentes & irridentes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Super flumina Babylonis illic ſedimus, & fleuimus dū recordaremur tui Sion.

IVXTA Babylonis flumina, quae in illa ſont plurima, re- *Pſal.*
ſedimus tanquam exules & miſeri extra vrbes, & fleuimus *136.*
dum recordaremur tui, ô Sion, tum quòd perpenderemus a tam ſancto loco, in quo nobis optimè erat, per miſeram hanc captiuitatem elongari: tum maximè quod tuam vaſtationem, neglectum Dei cultum, in te exhiberi ſolitum, cerneremus. Quam rem ſanè magis deplorauimus, quàm propriam miſeriam & exilium.

2 In ſalicibus in medio eius ſuſpendimus organa noſtra.

2 Itaque ad ſalices, quae ſunt illic copioſè in media Babylone iuxta fluenta aquarum, ſuſpēdimus muſica noſtra inſtrumenta, prae nimio moerore ab laetitiae ſigno & prouocamento abſtinentes.

3 Quia illic interrogauerūt nos, qui captiuos duxerunt nos, verba cantionum.

3 Et adeò quidem omnem laetitiam abiurauimus, vt cùm etiam pro- a
uocaremur ad pſallendum & canendum, nequaquam ad id adduci potuerimus, imò magis exacerbati ſumus. Illic enim hi qui nos ceperant, poſcebant à nobis audire verba cantionum noſtrarum, nō ſine ludibrio & irriſione religionis noſtrae.

4 Et

*4 Et qui abduxerunt nos. * hymnum cantate nobis de canticis Sion.*

4 Et hi qui nos è Siō captiuos abduxerūt,rogauerūt nos,dicētes:Canite nobis vnū aliquod carmen ex his canticis,quæ cantare solebatis in Sion.

5 Quomodo cantabimus cāticum Domini in terra aliena.

5 . Verùm quomodo poterimus cantare laudes Domini in terra,quæ & nobis & Deo nostro aliena est? cum in hac terra extorres & miseri degamus, ne cantare quidem in ea nobis libet. Quia verò in ea verus Deus ignoratur,& pro vero Deo statuæ & dij nihili,coluntur,neq; decet, neq; licet sacra Domini cantica impiorum auribus occinere,ne sacra canibus obiiciantur,& margaritæ porcis spargantur.

6 Si oblitus fuero tui Ierusalem,

** obliuioni detur dextera mea.*

6 Susceptum autem hunc à nobis luctum ob memoriam tui,ô Siō,nullo vnquam tempore exilij præsentis deponam. Alioqui si vnquam quasi tui,ô Ierusalem,oblitus, cœpero vacare lætis cantibus & musicis ludere instrumentis,*faxit Deus,vt dextera mea , qua tentauero cytharam pulsare,detur à me obliuioni,hoc est,cesset in me ars pulsandi cytharam, vt iam oblitus sim vsus manus dexteræ in tangendo musica organa.

7 Adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui.

7 Sed & lingua mea,qua cœpero lætitiæ carmina decantare,sic hæreat palato meo,vt loqui amplius non possim,si non quo ad hic vixero , semper memor fuero tui , & per tui recordationem semper lugens ab omni lætitia abstinuero.

8 † Si non proposuero Ierusalem in principio lætitiæ meæ.

8 Nisi etiam ipsam Ierusalem fecero esse caput & principiū lætitię meæ ita scilicet vt non prius lætari incipiam , quàm vastatæ Hierusalem restitutionem,quam certò speramus , videro. † Aut si non , quandocunque se lætitiæ occasio ingesserit , priusquàm lætari incipiam , mihi ab oculos proposuero miseram Ierusalem vastationem , vt ea tunc memoria mihi luctum fletumq; excitet,quem omni lætitiæ præponere volo.

9 Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem.

9 Tu autem Domine,ad consolationem nostram declara per vltionem te esse memorem eorum quæ Idumæi iniquè admiserunt in die vltionis, & in tempore vastationis ciuitatis tuæ sanctæ Ierusalem.

10 Qui dicunt: Exinanite: Exinanite vsque ad fundamentum in ea.

10 Tūc enim ipsi cùm,quod fratres nostri & vicini essent, calamitatem nostram dolore debuissent, hostes tamen nostros Chaldęos per se abūdè sæuientes magis ad crudelitatem incitauerūt,dicentes:Euacuate,euacuate ipsam ciuitatem vsq; ad fundamenta ipsius , ne saluum in ea relinquatur,nec vestigium aliquod ciuitatis supersit,vt reędificandi spes nulla sit.

11 Filia Babylonis misera.

11 Sicut autem de Idumæis his non dubito Deum condignam quādoque sumpturum vltionem, ita sanè & tu Babylonicæ ciuitatis congregatio per diuinam vindictam misera eris , imò & iam misera verè es , etsi ignores:* beatus enim erit ille rex & populus,qui ea tibi rependet & inferet mala,quæ tu nobis rependisti & intulisti:Beatus,inquam,erit , quia Deo ipsius conatus adiuuante,prosperabitur contra te, & pro vltione de te sumpta,à Deo benedicetur.

** beatus qui retribuet tibi retributionem tuā quam retribuisti nobis.*

12 Beatus qui tenebit & allidet paruulos tuos ad petram.

12 Beatus qui inter cætera mala tibi irroganda etiā apprehendet paruulos tuos,& allidet eos ad petram,ne his quidem parcens, quibus tāquam innocentibus maximè in bello parcere solent , vt sic nulla posteritatis tuæ & nominis tui spes reliqua maneat.

ANNOTATIONES.

a VIA ILLIC,&c.] Cōiunctio,quia non videtur hîc accipi posse propriè , vt causa superiorum hîc reddatur : non enim vult rationem,quare suspenderint organa , esse quia Babylonij rogauerunt eos carmina: sed vult significare tantum fuisse dolorem,vt etiam Babyloniis exigentibus, adduci ad cantādum non potuerint,imò potius eorum adhortatione dolor esset auctus, eò quòd non sine irrisione religionis carmina sancta extorquere conarentur. Proinde,quia , accipiendum videtur,vt frequenter,pro, & quidem.

b SI OBLITVS FVERO.]Loquitur de obliuione quo ad signa facta, hoc est de tali qua ex signis & factis iudicatur quis alicuius oblitus,quo modo dicimus eum oblitum mortis paternę,quem videmus vacare delitiis, cantibus & iocis. Ita enim vult idem significare se non vacaturum carminibus & musicorum instrumentorum delectationi quasi oblitus esset ipsius Ierusalem. Porrò in eo quod sequitur obliuioni detur,&c dubiū quid per dexteram intelligi debeat,dum alij aliud & aliud intelligunt,quærēdum item quare potius dexteræ & linguæ malum imprecatur, quam aliis corporis membris. Pro quibus intelligendis notandum, Græca quidem sicut & Latina habere passiuè ἐπιλησθείη. obliuioni detur , vel sit in obliuione. Hebræa tamen habere verbum actiuum, obliuiscatur dextera mea quomodo & Augustini litera habet , in qua ad perfectionē orationis additur accusatiuus,me,obliuiscatur me dextera mea. Verùm Hebręorum lectionem quidam sic verisimiliter intelligendā & perficiendam putant obliuiscatur dextera mea artis suę vel officij sui. Secundùm hunc enim sensum statim suggeritur ratio , quare dexteræ & linguæ suæ imprecarint male. Dicere enim voluit se in terra aliena neq; cantaturum lingua,neq; lusurum organis. Conuenienter ergo manui dexteræ,qua luditur,obliuionē artis, linguæ verò,adhæsionem ad palatum imprecatur, si contrariū fecerit. Hunc itaq; sequendo sensum & nostra litera sic rectè intelligitur : obliuioni detur à me dextera mea, hoc est obliuiscar ego vsum dexteræ meæ in pulsando cytharam & alia instrumenta. Simili enim locutione in vulgari sermone dicere solemus , cum habitum rectè scribendi amisimus: *Ick hebbe myn handt vergheten*

c SI NON PROPOSVERO.] Ex Græcis non satis cōstare potest ut ū legēdū sit proposuero, an præposuero: cū dictio Græca προαναλάβωμαι , vtrūq; significare possit, nisi quod magis significet,præposuero , quomodo etiā exponit Euthymius,& legit Aug. Hebræa autē habent ad verbum,si non extulero vel ascendere fecero Ierusalem super caput vel principium lætitiæ meæ. Quæ quidem lectio a quibusdā sic intelligitur: Si nō fecero ipsam Ierusalē esse principium lætitię meæ.quomodo & nostra lectio rectè etiā intelligitur. Alij sic: Si nō prętulero luctū pro Ierusalē vel laudes Ierusalē omni lætitię quę mihi cōtingere potest. Aut si nō quādocūq; lętitię occasio se obtulerit,cūq; lætari incepero ,proposuero mihi ob oculos ipsam Ierusalē, vt eius memoria omne gaudiū excu

tiat. Atq; hūc etiā sensum probè admittit nostra lectio.

IN DIE IERVSALEM.] Phrasi Hebraica dies alicuius sæpe accipitur pro tēpore vltionis & vastationis, vt Psal. 36. de impio dicitur Deum prospicere quòd veniat dies eius. Proinde oratio hæc eclyptica est complenda hoc modo: Memor esto filiorum Edom secūdùm ea quæ fecerunt in die Hierusalem, nisi hanc partem, in die Hierusalem velimus construere cum verbo sequēti, qui dicunt pro qui dixerunt: nam hic sequens versus apud Hebræos cum priori in vnum coniungitur.

FILIA BABYLONIS.] Et hic phrasi Hebraica filia Babylonis, ipsa ciuitatis congregatio vocatur. Sicut Psalmo 44. filia Tyri, pro congregatione ciuium Tyrensium. Porrò in versu sequente pro nomine secūdæ personæ, tuos, corruptè quidam libri habent suos: corruptiùs autem quidam pro tenebit, habent timebit. Et intelligunt hanc lectionem sequentes hunc sensum. Beatus qui præ timore Dei allidet ad petram Christum prauas affectiones, priusquam in opus prodeant. Hic autem sensus etsi pius, præcedentibus tamen maximè secundùm sensum literalem omninò est impertinens. Crudelitatem autem eam, qua vindicandam Babylonē prænuntiat vates, etiam Isaias cap. 13. similibus verbis prophetauit dicens de Babylone, Infantes eorum allidentur in oculis eorum, diripientur domus eorum, & vxores eorum violabuntur. In mystico autem sensu rectè vltimus versus sic intelligetur: Beatus erit ille, qui tum in se tū in aliis occiderit & mortificauerit paruulos tuos, ô Babylon, hoc est affectus huius mundi, cum adhuc quasi paruuli sunt, & in opus nondum prorupetunt, vel quoscunque pueriles ac fatuas affectiones, allidendo eas ad fidē Christi. Cùm enim spiritus sanctus in veteri Testamento seueritatem suam exhibuerit, in nouo autem suam charitatem, quæ in veteri Testamento ad literam vltionem & vindictam impiorum malam significant in mystico sensu à nobis accipienda sunt, vt significent salutiferam vltionem Dei per abolitionem vitiorum.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXVII.

Vir sanctus Dauid primùm pro Dei in se benignitate canit se gratias ei religiosè acturum, tum & in posterū eandem Dei bonitatem in se declarari precatur, quo simul omnes reges terræ Dei potentiam ac benignitatē agnoscant & celebrent, postremùm confidenter pollicetur adfuturam sibi deinceps opem Dei quam precabatur, adiungens in fine communem pro Dei erga suum populum fauore, orationem. Porrò quod hic precatur aut prophetat omnes reges Deum agnituros & laudaturos, etsi Dauidis tempore in aliquot regibus illis terræ vicinis impleri cœperit, perfectè tamen impletum non est, nisi per mirabilia in Christo patrata, & Euangelicam prædicationem. Proinde & totus Psalmus Christo per Dauidem adumbrato: & Ecclesia quoque ipsius accommodandus est quod quomodo fiat, intellectu difficilè non est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo: * quoniam audisti verba oris mei.*

2 † In conspectu Angelorum psallam tibi,

AVDIBVS te celebrabo Domine, idq; ex toto corde meo Psal.
* eò quòd dignatus sis exaudire omnes preces meas, quas 117.
ore meo ad te fudi. a

2 Neq; priuatim tantùm te celebrabo, sed & coram magnatibus populi & sacerdotibus, qui sunt quasi dij quidam & angeli terrestres, diuinæ voluntatis nuntij & executores psalmos decantando in honorem nominis tui. † In publico etiam populi conuentu coram propitiatorio & Cherubim psallam tibi: * procidam coram te conuersus ad templum tuum sanctum quod inhabitas, & laudabo nomen tuum.

** adorabo ad templum sanctum tuum, & cōfitebor nomini tuo.*

*3 Super misericordia tua & veritate tua: * quoniam magnificasti super omne nomen sanctum tuum.*

3 De misericordia tua mihi præstita, & fidelitate promissorum tuorum b
erga me seruata, * per hanc enim tuam misericordiam & fidelitatem extulisti nomen tuum sanctum super omnia, augustiùs & gloriosiùs omnibus quæ sunt in cœlo & in terra reddens.

4 In quacunque die inuocauero te, exaudi me:

** multiplicabis in anima mea virtutem.*

4 Sicut autem hactenùs in omnibus me exaudisti, ita & in posterū quādocunque tuum auxilium implorauero, exaudi quæso me: * & auge in spiritu meo vires, vt tua consolatione & gratia confortatus, nunquam in malis aliquibus deficiam, sed contra omnia fortis persistam.

5 Confiteantur tibi Domine omnes reges terræ, quia audierunt omnia verba oris tui.

5 Et fac vt magnificæ benignitatis & potentiæ tuæ manifesta declaratione non iam ego tantùm, sed & omnes reges terræ te celebrent: * eò quòd audierint qualia fuerunt promissa tua, quæ in nobis adimpleuisti.

6 Et cantent in vijs Domini quoniam magna est gloria Domini.

6 Et fac vt carminibus efferant instituta Domini, & fateantur immensam esse maiestatem Domini.

*7 Quoniam excelsus Dominus, & humilia respicit, * & alta à longè cognoscit.*

7 Præterea & illud fateantur, quòd quanquam Dominus sit super om- c
nes excelsus, habitans in altissimis cœlorum, omniaq; sua potentia longè exuperans, tamen (quæ illius immensa est benignitas) ad eos maximè attendit, qui de se humiliter sentiūt, hosq; benigno suo fauore magis prosequitur, & quasi cominùs respicit: eos verò qui se efferunt, superbasque cogitationes cognoscit quidem, cum nihil eius cognitionem fugiat, sed cognoscit veluti eminùs, vt qui tales non approbet, sed ad puniendum tantum eorum recordetur. Atque hoc ipsum quod dico in me apertè demonstratum est, cum me ex pastore ouium in regem euexit, deiectis & neglectis interim superbis hostibus meis.

8 Si ambulauero in medio tribulationis, viuificabis me.

8 Porrò per eam quam hactenùs expertus sum in me Dei benignitatē nihil dubito quin & in posterum, si contingat me versari in media afflictione, & vndiq; præsentissimis periculis circumcingi, tu me viuificabis

** & ſuper iram inimicorum meorũ extendiſti manum tuam.*
** & ſaluum me fecit dextera tua.*
9 Dominus retribuet pro me, Domine miſericordia tua in ſæculum, & opera manuum tuarum ne deſpicias.

tua ope me recreando, ac è periculis mortis me eximendo:* nam contra ſæuientem in me iram hoſtium meorum tu veluti manum tuam, vt ſoles, d
extendes tua potentia eorum ſæuitiam comprimendo & ſuperando,* &
ab omni malo me ſaluum faciet omnipotentia tua. e
9 Certus ſum Dominum, cuius eſt vlciſci, redditurum pro me hoſtibus meis quæ meruerunt. Domine, cum miſericordia tua non ſit momentanea & inſtabilis, vt hominum miſericordia & fauor, ſed perpetua ſit, ne quæſo nos, qui ſumus veluti ſingularia quædam opera potentiæ & prouidentiæ tuæ aliquando deſpicias & negligas, ſed cœpto fauore ſemper proſequere. Ita enim vt facias conuenit, tum propter miſericordiæ tuæ perpetuitatem, tum quòd noſter ſis peculiari ratione artifex, qui nos ad tuam imaginem effinxiſti, & populum tuum eſſe feciſti.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM AVDISTI VERBA, &c.] Tota hęc pars apud Hebræos non habetur, & in Græcis codicibus non eo ponitur loco quo apud nos. nam in [illegible] ponitur poſt eam partem [illegible] angelorum pſallam tibi: ne[illegible] ſolùm audiſti verba, ſed audiſti omnia verba. In conſpectu angelorum, non ponitur hîc apud Hebræos p[illegible] mine angelorum, מלאכים malachim, ſed אלהים elohim, quod propriè ſignificat Deum vel deos. [illegible]ertunt autem illud nomen Septuaginta aliquoties per angelos vt etiam Pſalmo 8. verùm hîc apud Hebræos accipitur pro iudicibus populi, & magnatibus terræ, qui in ſcripturis ſæpe elohim & dij dicuntur. Sicut autem hi dij rectè dicuntur ob authoritatem diuinam eis communicatam: ita etiam angeli rectè dicũtur, eò quòd ſint diuinæ iuſtitię & voluntatis executores, quod eſt officiũ angelorum Dei. Euthymius autem angelorũ nomine ſacerdotes intelligi docet. Nam & hi apud Malachiá angeli Domini exercituũ dicuntur, quòd diuinæ ſint voluntatis nũtij. Poſſunt & per angelos hîc intelligi Cherubim, quæ erant intra ſancta ſanctorum: aut ſublimiori ſenſu etiam angeli Dei in cœlo exiſtẽtes, & per Cherubim figurati. In horũ autem conſpectu pſallere, eſt a terrenis ſubleuatum quaſi inter angelos, Deo aſtãtem cum illis Deum laudare, quorum eſt propriũ laudes Deo canere.

b SVPER OMNE NOMEN, &c.] Ex Græcis manifeſtiſſimum eſt dictionem, ſanctum, non eſſe maſculini generis, vt ſit hic ſenſus, & hæc diſtinctio: Magnificaſti ſanctum tuum ſuper omne nomen: vt multi accipiunt, intelligẽtes per ſanctum, Chriſtum noſtrum. Habent enim τὸ ἅγιόν σου. Proinde ſic eſt diſtinguendũ & conſtruendum. magnificaſti nomen ſanctum tuum ſuper omne, [illegible] ſt omnia. Porrò Hebręa ad verbum hab[illegible] magnificaſti ſuper omne nomen tuum eloquium, qua[illegible] [illegible]ionem quidam per hyperbaton intelligũt in ho[illegible] ſenſu, magnificaſti nomen tuum ſuper, id eſt, per omne eloquium tuum. Alij coniunctionem intelligunt, magnificaſti nomen tuum & eloquium tuum ſuper omnia. Et omninò veriſimile eſt Septuaginta, pro dictione Hebraica, quæ eloquium ſignificat, non vertiſſe ἅγιον, ſed λόγιον. Hac enim dictione ſolent ſemper vertere dictionem Hebraicam hîc poſitam.

c ET CANTENT IN VIIS, &c.] Viæ Domini dicuntur in ſcripturis quandoque Dei præcepta quandoque D[illegible] [illegible]tiones. Secundùm priorem acceptionem poſſet hæc oratio intelligi, vt ſit ſenſus, cantent ambulando in præceptis Domini. Qui enim in his non ambulat, dignè Deo canere non poteſt. Verùm potius ſecundùm poſteriorem acceptionem eſt accipiendum, ſecundum quem ſenſum habet paraphraſis.

d EXTENDISTI, &c.] Hebræa hæc duo verba, extendiſti, & ſaluum fecit, in futuro habent, quod tempus & præcedens etiam & ſequens verbum requirit.

e DOMINVS RETRIBVET, &c.] Hebræa melius ſic verti poſſunt, Dominus perficiet circa me, Domine miſericordia tua in ſæculũ opera manuũ tuarũ ne remittas, vel, nõ remittes: vt intelligatur vel precari, vel promittere ſibi Propheta quod quæ cœpit in ipſo Deus perficiet, atq; hic ſenſus cõtextui Pſalmi magis cõuenit.

In finem pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXVIII.

Canit Propheta Deum omnia ſua, nempe actiones cogitationes & locutiones perfectè noſſe: quod quidem colligit tum ex eo quod ipſum Deus totum intus & foris fecerit, tum ex eo quòd vbique præſens adſit. Deinde verò ob hanc Dei vbique præſentiã, omniaq; potentiã omniſcientiam, Dei amicos ſe colere, & contra Dei inimicos ſe deteſtari aſſerit, offerens ſe ex bona conſcientia teſtimonio probationi omnia agnoſcentis Dei. Itaque quæ de ſcientia Dei canit in principio Pſalmi vult oſtendere eſſe cauſam ſui erga iuſtos boni affectus, in impios vero odij. Caietanus autem nõ improbabiliter putat ob id Dauidem Dei omniſcientiam tam diligenter deſcribere, vt eam teſtem faciat pro ſe, quòd amauerit Dei amicos, odiuerit autem Dei inimicos: idq; ob id hoc Pſalmo feciſſe, quòd plerique de integritate Dauidis male ſuſpicarentur, cum viderent Ioab virum ſanguinarium principem eſſe militiæ in aula ipſius cui ſententiæ maxime conuenit Pſalmi finis. Porrò in eo quod Dauid in hoc Pſalmo gloriatur imperium & numerum iuſtorum inualuiſſe (in quo quidem reſpexit ad id tempus, quo impios, regni Iſraelitici Deus peſſundarat: ipſum autem vna cum iuſtis erexerat) typum prætulit regni Chriſti, quod peſſundatis impijs dæmonibus, Iudæis & idololatris gentibus per Apoſtolorũ prædicationem, mirum in modum florere cœpit, ingenti hominum multitudine ipſum in regem ſuſcipiente. Proinde rectè Eccleſia Catholica illud exurrexi, &c. ſicut & illud tu cognouiſti, &c. De Chriſti reſurrectione ad vitam immortalem intelligit, ſicut & totus quoque pſalmus Chriſto rectè tribuitur, qui verius longe quàm Dauid gloriari poteſt, non fuiſſe in ſe aliquam viam iniquitatis & iniquos perfecto ſe odio odiſſe.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine probaſti me, & cognouiſti me.

DOMINE ſcio quòd me meaque omnia diligenter aduerteris, ac veluti exactè perſcrutatus ſis: neque ſolùm aduertiſti, ſed etiam pernouiſti. Non enim de te id opinari licet, quod hominibus vſuuenire experimur, qui poſt multarum rerum diligentem obſeruationem & inueſtigationem ad perfectam earum cognitionem peruenire nequeunt. Pſal. 1[illegible] a

Ita

** tu cognouisti sessionem meam & resurrectionem meam.*

Ita enim tu omnia obseruas, vt etiam omnia pernoscas. Et vt quod gene-
ratim dixi de tua omniscientia, per partes ostendam: * ecce Domine tu
cognouisti & sessionem meam & surrectionem meam, non solùm quia
cognoscis quando sedeo, & quando à sessione surgo, quod & homines
visu facilè cognoscunt, sed quia etiam antequàm, aut sedeam, aut surgam
cognoscas quando sessurus sim, & quando surrecturus, prætereà ad quid
sedeam, & ad quid surgam.

2 Intellexisti cogitationes meas de longè.

** semitam meam & funiculum meum inuestigasti.*

2 Nouisti enim non solùm externas meas actiones, sed, quod nullus
hominum potest, etiam internas mentis cogitationes, idque non solùm
cum menti iam insunt, sed etiam longè antequam incidant in animum
meum: * Sicut autem & sessionem & surrectionem meam nouisti, ita
quoque ambulationem meam in via, & quietem meam in hæreditate
atque cubili meo attendis diligenter, & quasi exactè inuestigata perfe-
ctè cognoscis. Scis enim & vbi, & quando, & quare, siue foris ambulem
interdiu, siue domi quiescam nocturno tempore.

3 Et omnes vias meas præuidisti:

** quia non est sermo in lingua mea.*

3 Et vt paucis omnia comprehendam, omnes actiones & instituta mea
(quæ quidem prædictis quatuor vitæ officiis & actibus, nempe sedere,
surgere, ire, cubare, continentur) non solùm nouisti, sed etiam antequàm
fiant, quasi iam sint vidisti: * non enim est etiam verbum aliquod in ore
meo, quod tu non noueris Domine, etiam antequàm exprimatur, & dum
adhuc in lingua voluatur & formatur. Cumque iam æditur, cuiuscun-
que sit idiomatis, & quamtumuis obscurè dictum sit, ac verborum inuo-
lucris tegatur: intelligis tamen illud, & perspectum habes ad quid qua-
que intentione omnia dicantur.

4 Et tu Domine cognouisti omnia nouissima & antiqua:

** tu formasti me, & posuisti super me manum tuam.*

4 Et quid opus est multis. Ecce enim Domine tu cognouisti nõ tantùm
mea, sed omnia & quæ in vltimis tẽporibus ventura sunt, & quæ antiquis
olim temporibus facta sunt, futura atq; præterita omnia perinde ac iam
præsentia cognita habes.* Sic autem, vt dixi, te omnia mea cognoscere b
hinc inprimis cõstat, quia tu me totum intus & foris formasti: & quẽad-
modum artifex manum suam formando operi admouet, ita & tu poten-
tiam tuã accommodasti, vt mirabili arte & inimitabili opere me finge-
res. Proinde quid te latere posset mearũ rerum, cum tuũ sim figmentum?

*5 Mirabilis facta est scientia tua ex me, * confortata est, & non potero ad eam.*

5 Sanè cognitio tua qua omnia comprehẽdis, magis mirabilis est, quàm
vt eam comprehendere meo intellectu possim: * inualuit supra modum c
eleuataque est altissimè, ita vt ad eam peruenire nequeam. Etsi enim co-
gnoscere possim omnia te scire, supra captum tamen meum est, vt intel-
ligam modum quo omnia tam varia sine intellectus tui, aut molestia, aut
perturbatione comprehendere possis.

*6 Quò ibo a spiritu tuo. * & quò à facie tua fugiam?*

6 Omnia autem te cognoscere rursum ex pręsentia tua in omnibus lo-
cis colligere licet. Quò enim abire hinc potero à præsentia inuisibilis &
incorporeæ diuinitatis tuæ? * & quo fugere potero vt conspectum tuum
lateam? nusquam sanè.

*7 Si ascendero in cœlum, tu illic es: * si descendero in infernum, ades:*

*8 Si sumpsero pennas meas diluculo: * & habitauero in extrema maris.*

*9 Etenim illuc manus tua deducet me: * & tenebit me dextera tua.*

7 Si enim ascendero in cœlum, ades illic & tu: * si descendero in infi-
ma terræ loca, res mira, etiam illic ego offendam te.
8 Rursum si contingat mihi vt summo diluculo assumam mihi alas: d
* & simul cum sole ab oriente vno die vehar in extremum occidentem,
illicque habitauero.
9 Etiã illic te inueniã, quãdoquidẽ & te ductore solùm eo perueniã: * &
ibi existens nõ nisi tua potentia & cura me sustentãte, subsistere potero.
Cùm itaque & supremum orbis locum cœlũ, & infimũ mũdi locũ infer-
nũ, Orientẽ quoque & Occidentem tua præsentia obtineat, multò magis
& media omnia loca obtinet, vt pręsentiã tuã nemo subterfugere valeat.

10 Et dixi forsitan tenebræ conculcabunt me:

** & nox illuminatio mea,*

† in delicijs meis.

10 Si cogitaui apud me: fortasse occultabunt & supprimẽt me tene-
bræ, ita vt à Deo non videar, quemadmodum occultant me hominum e
conspectui, deprehendi citò stultitiam meam: * nam in ipso Deo, qui so-
lus mea est oblectatio, etiam nox illuminat circa me, & super modum lumen
illi præbet æquè vt dies ad contuendum me. † Proinde si ad perfruẽdum
delitiis carnis optatis tenebras exquisiero, vt solent facere carnales, ne-
que tamen sic oculos diuinitatis illius effugere potero.

*11 Quia tenebræ nõ obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur, * sicut tenebræ eius, ita lumen eius.*

11 Nullæ enim tenebræ Domine tibi sunt obscuræ, sed apud te nox
perinde atque dies lucida est, eò quòd nihil tibi obtegere possit magis f
quam dies: * Perinde enim se habent apud te tenebræ noctis, & lux diei,
ita vt in vtrisque æquè omnia videas, neque lumine diei ad videndum g
adiutus, neque nocturnis tenebris à videndo impeditus.

12 Quia tu possedisti renes meos,

12 Nec mirum si nihil te lateat mei vbicunq; fuero, cùm renes meos, in
quibus affectuum sedes est, & omnes secretissimas corporis mei partes tu
ab initio semper possederis, vt qui eas in vtero materno creaueris, & in
tua semper plenissimè habeas potestate, easque intimè inhabites: * atque
vbi ita

**suscepisti me de vtero matris meæ.*

vbi in materno vtero me plasmasti, etiam me suscepisti in curam tuam
mox ab ipso egressu è ventre matris meæ, manum tuam mihi porrigendo,& à noxiis protegendo.

*13 Confitebor tibi quoniã terribiliter magnificatus es: * mirabilia opera tua,& anima mea cognoscet nimis.*

13 Quoniam autem hanc tuam tam admirandam in nos virtutem simul & bonitatem perpendo,meritò certè celebrabo te:mirabiliter enim h
tu in bonis declaratione potentiæ & bonitatis glorificatus es:* eò quòd
sint admiranda opera tua, quod ingenuè agnoscit spiritus meus, & modis omnibus supra captum suum esse ea confitetur.

14 Non est occultatum os meum à te quod fecisti in occulto,† & substantia mea in inferioribus terræ.

14 Vt autem redeam ad ostendendum ex formatione mei te omnia cognoscere,ecce nullum est ex ossibus meis,quod vel nunc te lateat,quamuis intra me absconditum,vel te latuerit,cùm in vtero matris formarer,
cùm tu omnia ossa mea in abditissimo materni vteri loco feceris. * Imò
& tota mea subsistentia quam habui in vtero matris, loco magis abdito
quàm est vllum antrum terræ non fuit occultata à conspectu tuo.

15 Imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur: dies formabũtur,& nemo in eis.

15 Dùm adhuc in vtero materno informis essem fœtus, videbas me
oculis diuinitatis tuæ,cognoscens & qualis & quantus essem futurus:atque etiá tum in præscientia tua,veluti in libro quodam descriptos habebas omnes artus meos,cùm adhuc per singulos dies formarentur,& nul- i
lus ex eis adhuc perfectus extaret.

16 Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui Deus nimis confortatus est principatus eorum:

16 Quoniam itaque persuasus sum omnia te quantumuis occulta perfectè nosse, ob id certè(sicut tua mihi scientia testis esse potest) valde à
me honorati sunt iusti, qui & à te singulariter amantur,& te vicissim diligunt,hos maximi sanè facio, eorumque societatem vnicè ambio: * video enim iam tuo munere eorum imperium inualuisse,& corroboratum
esse.Nam pessundatis & suppressis in regno tuo impiis,qui priùs dominabantur, iustos tui studiosos magnoperè auctos & numero præualuisse k
cum magno animi gaudio cerno,imò & admiror.

*17 Dinumerabo eos,& super arenam multiplicabuntur, * exurrexi, & adhuc sum tecum.*

17 Si enim coner eos numerare,plures esse inuenientur quàm sit arena
maris, * ob id itaque veluti à graui somno quo deprimebar, euigilaui, l
erectus nimirum à calamitatibus meis,& tecum semper persisto,vni tibi
viuere & placere studens.

*18 Si occideris Deus peccatores, * viri sanguinum declinate à me.*

18 Quia itaq; decreuisti perdere impios,quemadmodũ iam facere cœpisti multiplicãdo iustos,*ob id ô vos viri sanguinarij,qui sanguini iustorum fundẽdo inhiatis, recedite à me, ne & ego vobiscum perdar à Deo.

19 Quia dicitis in cogitatione.
** accipient in vanitate ciuitates tuas.*

19 Perdimini enim eò quòd ex cogitatione vestra praua loquimini cõ- m
tra Deum scelestè, & in cogitationibus vestris quæ praua sunt & noxia
voluitis, contra iustos scelerata machinantes:* Proinde in vanum accipient isti ciuitates tuas Domine.Nihil enim illis proderit, quod intra ciuitates tuas in medio populi tui habitent, è quo citò à te exterminabuntur. Vanum item est quod conantur oppressis amicis tuis obtinere & diripere ciuitates quas amicis tuis inhabitandas dedisti, cùm te adiuuante
tuis præualere nequaquam poterunt.

20 Nónne qui oderunt te domine oderam? & super inimicos tuos tabescebam?*

20 Tu Domine, qui solus omnia scis, & corda hominum rimaris ipse
mihi testis es, quòd audientes te audiuerim:* nec simpliciter audiuerim,sed
quòd etiam propter hostes nominis tui in meipso contabuerim, & consumebar, eò quòd nimia indignatione & ira contra illos commouebar.

*21 Profectò odio oderam illos,*inimici facti sunt mihi.*

21 Sanè maximo odio prosequebar eos:*& quia tui erant inimici,etiam
ego pro inimicis meis habebam eos.

22 Proba me Deus,& scito cor meum:
** interroga me,& cognosce semitas meas.*

22 , Huius rei cum ego mihi optimè conscius sim,non dubitabo tibi ipsi
me explorandum offerre.Tu ipse itaque Domine,qui,vt dixi,omnia mea
probas,attende à me,& veluti me explora, & cognosce cor meum:* diligenter aduerte in me, & cognosce omnia mea instituta qualia ea sint.

23 Et vide si via iniquitatis in me est,& deduc me in via æterna.

23 Et perpẽde num in me sit cum impiis commune institutum aliquod
prauum, * quod si(vt ex bonæ conscientiæ testimonio firmiter confido)
nihil tale in me inueneris,ne quæso me cum impiis derelinquas & perdas:sed constanter me deducas in ea via,quę perpetuò durat apud te,nec,
sicut iter impiorum,vnquam peribit, quæ proinde ad æternam perducit
vitam hoc est, in via virtutis quàm amplexus sum in qua tamen nisi tuo
ducatu nunquam ambulare non potero.

ANNOTATIONES.

a DOMINE PROBASTI ME, &c.] Probare, scrutari, inuestigare, & similia quandoquidem propriè accepta Deo non conueniunt, vt quæ imperfectionem aliquam includunt, dupliciter exponi possunt, dum Deo tribuuntur.Primò vt significet diligenter rem aliquam aduertere: secundùm quam explicationem ordinis ordo horum verborum,probasti & cognouisti. Quãuis enim in Deo vnum altero prius, non sit,tamen quoniã ita est in nobis Deum prius dicit probare,deinde cognoscere. Secũdò exponi possunt, vt sint idem quod rem aliquam quasi bene inuestigatã perfectè cognoscere:secundum quam explicationẽ additum est verbum,cognouisti,ad exponẽdum quomodo dixerit Deum probare Porrò hęc oratio.probasti me,& cognouisti me,proponitur in principio,tanquã propositio quæ

quæ in genere cōtineat quæ pòst latius sunt explicāda, Ostēsurus autē Deū cognoscere omnes externas actiones, enumerat quatuor corporis motus vel situs, quibus omnes actiones comprehendūtur, nēpe sedere, surgere, ire, & iacere. Vbi enim nos legimus: semitam meā & funiculum meū, &c. Hebræa habent, semitam meā & accubationē meam, quomodo etiam Hiero. vertit. Pro dictione autē accubationē, verterunt Septuaginta σχοῖνον, quæ dictio Græcis duo potissimùm significat, nā quandoque significat funem, & quoniam funibus solet terra mēsurari, accipitur pro certa terræ mēsura & portione, & hac ratione phrasi Hebraica acceperunt hanc dictionem aliquoties pro hæreditate quæ funibus diuidi vnicuique solet. Hanc ergo dictionis Græcæ significationē secutus est etiam hoc loco Latinus interpres. Aliquādo autem eadem dictio significat iuncum & stoream, hoc est, mattam ex iunco contextam in qua cubatur, atque in hac potius significatione hoc loco trāstulisse Septuaginta patet ex collatione Hebrææ dictionis vt etiā annotauit diligenter Steuchus. Proinde vt & litera nostra accedat ad sensum Prophetæ, nomē funiculus (quod pro hæreditate hic transtulisse interpres videtur) nobis significabit quietem in hæreditate, sicut per semitam significatur ambulatio in via. Foris enim ambulamus, domi quiescimus. Nisi quis simili translatione, qua σχοῖνος Græcis significat stoream, quia ex iunco cōtexitur, funiculum etiam hic velit accipere pro lecto quòd ex funibus quandoque contexitur.

b POSVISTI SVPER ME MANVM.] Variè hæc pars enarratur. Quidā enim eam accipiunt, vt idem pene significet quod præcedens, formasti me, & sit metaphorica locutio desumpta ab artificibus manū suam formando admouentibus. Alij intelligunt sensum esse: non solùm formasti me, sed etiam post formationē mei curam gessisti, & potentia tua ne perirem conseruasti: vt per hanc partem posuisti, &c. notetur differentia inter Deum & alios artifices, qui facto opere manū suam ab eo subtrahunt. Campensis videtur sic intelligere, vt, cùm dicit, formasti me ante & retro, vt habent Hebræa, de corpore suo loquatur: cùm verò adiecit, posuisti, &c. significet se formam a Deo accepisse, exponit enim, impressisti formam rectam in me manu tua, quanuis hæc interpretatio a prima parum differre videatur.

c MIRABILIS FACTA EST.] Quod dicitur, ex me quidam sic intelligunt, ex his & per ea quæ fecisti in me, facta est sapientia tua, quā in formatione mei exhibuisti, valde mirabilis. Verum consequētia Psalmi magis exigit, vt per scientiam Dei, intelligatur non sapientia Dei qua in creatione rerum vtitur, sed Dei cognitio, qua omnia cognoscit. Et illud, ex me, vel vt habent Hebræa, à me magis secundum Hebraicam phrasim accipi debet comparatiuè, sicut in Psalmis sæpe accipitur, super me, vt sit idem quod magis quam intelligere possim, quem sensum & sequēs oratio satis ostendit, confortata est, &c.

d SI SVMPSERO PENNAS.] Hebræa habēt si sumpsero pennas auroræ: loquitur autem poeticè, tribuens ob summam celeritatē ipsi auroræ pennas. Notat autem hoc versu Orientem & Occidentem, sicut superiori versu notauit supremam & infimam orbis partes: In sequenti autem versu cum debuisset dixisse, etiam illic tenentiam reddidit, etiam illuc manus, &c. ex ipso effectu Dei præsentiā in Oriente & Occidēte colligens.

e NOX ILLVMINATIO MEA, &c.] Pronomen mea nec habetur in Græcis nec legitur apud Augustinum aut Hilarium, & sensui nonnihil officit. Porrò pro eo quod Septuaginta verterunt, ἐν τῇ τρυφῇ μου, in delicijs meis, Hebræa etiā verti potest, circa me: & est sensus proposito congruentior, quem omnes sequuntur qui Hebræa vertunt. Cæterum in nostra litera si per delicias Prophetę, Deus ipse intelligatur, vt intelligit Euthymius, non multum recedit a sensu Prophetæ.

f TENEBRÆ NON OBSCVRABVNTVR, &c.] In hac oratione debet oratio, à te, accipi impropriè, pro apud te, vt annotauit etiam Euthymius, aut potiùs verbum passiuum, obscurabuntur, actiue accipi debet pro obscurabunt, nam Hebræa manifestè habent verbum transitiuum, vt sit sensus: Tenebræ non facient aliquid tibi obscurum, nec à te aliquid occultabunt.

g SICVT TENEBRÆ, &c.] In hac oratione relatiua, eius, non possunt referri ad Deū, cùm sint apud Græcos fœminini generis: vnde primum, eius, debet referri ad noctem, secundum ad diem. Habent autem Hebræa ad verbum hoc modo: sicut tenebræ, sicut lumen: estque lingaę phrasis, qua significatur perinde sese habere apud Deum tenebras & lumen. Vnde in eo sensu etiam nostra litera intelligenda est.

ANIMA MEA COGNOSCIT NIMIS.] Hebræa & Græca habent tempus præsens γινώσκει, cognoscit. Hilarius quoq; manifestè legit, nouit. Augustinum etiam legisse tempus pręsens ex commentario patet, sic enim habet: Iam cognoscit anima mea valdè, quoniam suscepisti me. Vnde satis constat vitio librariorum legi, cognoscet: & cognoscit, habēt etiam quædā scripta. h

IN LIBRO TVO OMNES, &c.] In hac oratione primo notādum dictionē, dies nō posse esse suppositum verbi, formabuntur, nec relatiuum, eis, ad dies referri posse, cùm Græca sic habeant ἡμέρας πλασθήσονται καὶ οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς. Vbi ἡμέρας, vel est accusatiui casus, vt subintelligatur κατὰ, vel genitiui casus, quādoquidē tempus apud Græcos in genitiuo ponitur, sicut apud nos in ablatiuo, & sic potiùs deberet intelligi, vt sit sensus: die formabuntur. Vnde & Aug. legit, per diē errabūt. Quod autem legat, errabunt, cùm nos habeamus, formabūtur prouenit ex æquiuocatione dictionis Græcæ πλασθήσονται. Potest enim esse a πλάζομαι, quod errare significat: aut à πλάττομαι, quod formari significat. Debere autem verti potius, formabūtur, Hebræa docent. In nostra ergo litera aut legendum est die: quomodo quidam libri habere dicuntur: aut, dies, debet accipi vt sit accusatiui casus, & subintelligatur prępositio, per. Cumque relatiuum, αὐτοῖς, sit masculini generis, ἡμέρας verò fœminini, non potest relatiuum eis referri ad, dies, sed ad, omnes. Porro verba illa futuri tēporis, scribentur, & formabuntur pro præteritis accipi debent, sicut etiam apud Hebræos secundum verbum in præterito ponitur, & in dictione, omnes, subaudiendum, artus, alioqui & per neutrum genus rectius ex Hebræo verti potest: & in libro tuo omnia ipsa, nempe membra scribebantur, cùm per singulos dies formarētur & adhuc nullū extaret in eis: Hic est probabilior literæ Hebraicæ sensus ad quē modo prędicto nostra litera referenda est. Si autem durum alicui videatur in dictione, omnes, intelligere artus, potest literam nostram sic accipere in libro cognitionis tuæ omnes homines scribentur, qui adhuc per singulos dies formabuntur, & nemo inter eos erit, qui scilicet in tuo libro non scribatur, hoc est qui tibi sit incognitus. i

CONFORTATVS EST, &c.] Græcis est pluraliter sicut & Hebræis: Confortati sunt principatus eorum, quomodo & Augustinus legit, & quædam nostra exemplaria habent. k

EXVRREXI, ET ADHVC, &c.] Pro, exurrexi, dictio Hebraica propriè significat euigilaui, quam paraphrasis exponit pro eo quod est è calamitatibus exurgi, & ad gaudium exsurgere, quo modo simile verbum accipitur apud Hebræos Iob 31 vbi nos legimus: Si gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat, & exultaui quòd inuenisset eum malum: nam pro, exultaui, habent Hebræa, & exurrexi. l

QVIA DICITIS IN, &c.] Multa hīc annotāda sunt & primū quod Augustini lectio & Hilarij habeat, quia dices in cogitatione. Quæ quidē varietas prouenit ex varietate Græcorum codicum, nam Græci codices, quos vidit Hilarius, vt ex eius cōmentarijs patet, habebant ὅτι ἐρεῖς εἰς διαλογισμόν. Illud autem ἐρεῖς (inquit Hilarius) pronūtiatione distinguitur, vt aut dicis, intelligatur, aut cōtētio, vtrumq; enim sub eisdē verbis significatur hoc dicto. Sed qui Hebraici sermonis scientiam cōsecuti sunt, non dices, sed, cōtentiones, in eo quod ἐρεῖς trāslatū est, prodiderūt. Hactenùs ille. In quibus verbis mirandum quomodo dicat Hebraicè doctos dictionem Græcam ambiguā debere potiùs interpretari, cōtentiones, cum dictio Hebraica manifestè significet dicere & loqui, Nunc autem Græci codices habent ὅτι ἐρισταὶ εἰς διαλογισμούς, quidam autem pro ὅτι habent, ἐρεῖς, & sic legit noster interpres, qui tamen dictionem ἐρεῖς, intellexit deriuari ab ἔρις, cum sit ab ἐρίζω, contendo: vnde sensus est quoniā contentiosi estis ad cogitationes: Porrò Septuaginta dum verterunt ἐρεῖς, intellexerunt verbum Hebraicum hìc positū esse à מרה Matar, cùm potiùs sit ab אמר Amar, dicere. Dictio autem Hebraica, pro qua Græci habēt διαλογισμούς, & nos cogitationē, nō simpliciter significat cogitationē, sed sceleratā, imò & omne scelus: In eo autē quod sequitur, accipient, &c. corruptè legitur apud nos, accipiāt, cū sit Græcis, λήψονται accipiēt, quomodo legūt Aug. & Hilarius, quomodo etiā habent Latina emēdatiora. Corruptè quoq; legitur in omnibus libris latinis, ciuitates suas: cū sit Gręcè πόλεις σου, ciuitates m

tes

tes tuas, quomodo etiam Hilarium legisse patet ex illius commentario, quâuis textus habeat, suas. Sic enim scribit: Isti hæretici scilicet infœlices animas extinguunt, & in vanum Ecclesias sibi congregant, quas ciuitates Dei secundum propheticam, Euangelicámque consuetudinem nuncupari frequens & plurima authoritas est. Et posteà: Hi in vanum Ecclesias Dei accipient, infructuosarum Ecclesiarum cœtus per schismatum dissidia reddêtes. Primam autem huius versus partem legit Cassiodorus hoc modo: Quia dicitis in cogitationibus, & interpretatur de cogitationibus malis, hoc modo, id est, contra illa murmuratis quæ vobis Spiritus sancti virtute prædicata sunt. Hic sensus proxime accedit ad lectionem Græcorum & Hebræorum, vnde similem etiam sensum paraphrasis reddit.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIX.

Ex ipsis Psalmi verbis satis apparet hunc esse compositum contra Saulem, & maximè contra Doëg, & alios malignos Saulis adulatores. Itaque primùm ab iniquo Saule atque Doeg, & complicibus eorum liberari optat, commemorans eorum peruersitatem & dolos: suam verò in Deo confidentiam, tum & exterminium, grauémque vltionem eorum, suam verò omniúmque iustorum liberationem & gaudium cum religioso Dei cultu prædicit. Porrò in his aliisque similibus, cum Christi omniúmque iustorum typum prætulerit Dauid etiam illis Psalmus accommodandus fuerit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Eripe me Domine ab homine malo:
** à viro iniquo eripe me.*
*2 Qui cogitauerunt iniquitates in corde: * tota die constituebant prælia.*
3 Acuerunt linguas suas, sicut serpentes:
** venenum aspidum sub labijs eorum.*

LIBERA me Domine ab hominibus malis: * à viris ini- *Psal. 139.*
què me persequentibus eripe me.
2 Qui corde machinantur scelerata, * & assiduè parant 4
prælia contra iustos, nihil aliud semper meditantes, quam
quomodo iustos oppugnent & expugnent.
3 Neque tantum corde iniqua machinati sunt, sed quemadmodum serpens linguam suam exerendo acuit, vt magis penetrando lædat: ita & ipsi serpentina quadam malitia linguas suas exacuerunt, quia scilicet eas incitauerunt ad loquendum perniciosa mendacia, quibus innoxios vehementer lædant, & quia suis mendaciis linguas suas quàm maxime nociuas & læsiuas reddiderunt: * neque solùm linguæ serpentinæ acutiem referunt, sed & venenum quoque. Pestiferos enim sermones in modum veneni efficacissimi maximè noxios, semper habent paratos in ore, ad effundendum illud cùm opportunum fuerit.

4 Custodi me Domine de manu peccatoris, & ab hominibus iniquis eripe.
5 Qui cogitauerunt supplantare gressus meos,
** absconderunt superbi laqueum mihi.*

4 Tu itaque, Domine, impietatis eorum habita ratione, custodi me ne incidam in manus & potestatem impij & ab hominibus istis iniquis eripe me.
5 Qui apud se constituerunt me prosternere & deijcere: * atque vt id perficiant, absconditè disposuerût homines isti superbi laqueum in perniciem meã. Fraudibus enim suis & dolis me circumuenire inopinatum, & capere, captumq; perdere non aliter moliuntur, quàm faciunt venatores, qui vt feram capiant, & cadere faciant, absconditos parant laqueos.

6 Et funes extenderunt in laqueum,
** iuxta iter scandalum posuerunt mihi.*

6 Ita enim & isti quasi funes in laqueum expanderunt mihi, * & iuxta viam qua iturus eram, offendicula mihi posuerunt, in quæ incautus impingens caderem. Quandoquidem insidias mihi in omnibus locis parauerunt ad capiendum, & in omnibus meis negotiis & studiis, quæ simpliciter exequebar, studuerunt callidè mihi parare perditionis meæ occasionem, ita vt sine tua Domine singulari custodia eorum insidias euadere nequaquam possim.

7 Dixi Domino, Deus meus es tu:
** exaudi Domine vocem deprecationis meæ.*

7 Proinde in his constitutus periculis ad te solum Domine confugi, dicens, tu es Deus meus, à quo vnicè pendeo, quíque me custodiendum suscepisti: * exaudi itaque clamorem orationis meæ, quam ad te toto cordis desiderio fundo.

8 Domine, Domine virtus salutis meæ, obumbrasti super caput meum in die belli.

8 Domine, Domine, tu es fortitudo salutationis meæ, tu es per quem hactenus seruatus sum, * nam quoties confligendum mihi fuit cum hoste, aut quoduis periculum incidit, tu veluti scuto caput meum obtegente me protexisti ab hostium sagittis, & quouis nocumento.

9 Ne tradas me Domine à desiderio meo peccatori:
** cogitauerunt contra me, ne derelinquas me, ne fortè exaltentur.*

9 Ne itaque Domine nunc sinas me venire in potestatem impij con- b
tra desiderium meum: * Ipsi quidem cogitauerunt contra me: verùm tu
ne derelinquas me, ne fortè efferant sese quòd cogitationem suam perfecerint, & votorum suorum compotes facti sint.

10 Caput circuitus eorum, labor labiorum ipsorum operiet eos.

10 Ita sanè te facturum persuasus sum, vt non solùm nihil mihi noceât, c
sed etiam seipsos per illa perdant, per quæ me perdere conati sunt. Illud enim, quod est caput & summa insidiarum suarû quibus me circundant, nempe afflictio illa & pernicies, quam labiis suis mihi afferre parant, inuoluet eos totos, & obruet.

11 Cadent super eos carbones, in ignem deijcies eos: in miserijs non subsistent.

11 Quemadmodum olim in vltionem Sodomitarum pluit è cœlo Dominus ignem, ita & super istos e cœlo cadent carbones: in ignem præcipitabis eos Domine, tantisque calamitatibus afficies, vt in eis subsistere

nequeant, nam & in præsenti seculo veniet super eos grauissima vltio diuina, qua tanquam igne subito consumantur ac pereant, & post hanc vitam deijciantur in ignem illum æternum, intolerabilem omninò, & perpetuum interitum afferentem.

12 Vir linguosus non dirigetur in terra,
** virum iniustum mala capient in interitu.*

12 Lingua enim homo, qui facilis est ad maledicendum & mentiendum contra proximum suum, nequaquā prosperabitur in terra: & quisquis iniuriis afficit proximum suum, illum mala venabuntur & corripient, vsquequo eum planè perdant.

13 Cognoui quia faciet Dominus iudicium inopis, & vindictam pauperum.

13 Hoc autem ob id tam indubitanter affero, quia etsi ad tempus causam iniquè afflictorum videatur Dominus negligere: tamē scio eum aliquando iudicaturum & vindicaturum pro afflictis omni humana ope destitutis: ipsos quidem ab iniusta oppressione liberando, impiis verò oppressoribus iustam vltionem inferendo.

14 Veruntamen iusti confitebuntur nomini tuo,
** & habitabunt recti cum vultu tuo.*

14 Sumpta autem de impiis vltione, & liberatis ab eorum oppressione iustis, tum sanè iusti celebrabunt nomen tuum: * & coram facie tuā securè habitabunt recti. In præsenti enim vita tuum fauorem & benignitatem ob oculos semper habentes semper lætabuntur, tibique vni placere iugiter studebunt, & in futuro seculo contemplatione vultus tui indesinenter fruentes, perpetuis laudibus nomen tuum efferent & decantabunt.

ANNOTATIONES.

a
ACVERVNT LINGVAS, &c.] Græcè est singularis numerus, linguam suam, sicut & in Hebræo: nec est Græcè, sicut serpentes, sed per genitiuum, sic serpentis, ὡσεὶ ὄφεως. Secundum quam lectionē non oportet intelligere etiam serpētes acuere linguas suas, & in hoc comparari istos impios serpenti, quòd sicut serpens linguam suam acuit, sic & illi: sed quòd impij acuunt linguam suam, ita vt fiat similis linguæ serpentis, non enim serpens linguam suam acuit, sed natura sua acuta ei lingua est præter morem ferè aliorum animalium, quorum lingua obtusa est. Et verisimile est vitio scriptoris legi, serpentes, cum & Augustinus videatur ex commentariis legisse, serpentis, eo quòd singulariter serpentis, & vnius serpentum mentionem faciat: intelligit tamen Caietanus etiam serpentes acuere linguam suam, cum eam exerendo acutiorem reddunt. Porrò dupliciter indicat paraphrasis explicari posse quòd impij dicuntur acuere linguas suas, nempe vel quia easdem ad lædendum incitant, vel quia eas mendaciis suis impias faciunt.

b NE TRADAS ME DOMINE, &c.] Hebræa nūc vertuntur: Ne des Domine desideria peccatoris, quod bene conuenit ei quod sequitur: tantum tamen punctus mutatis Hebræa hoc significāt, quod verterunt Septuaginta: A desiderio meo. Quod D. Augustinus similiter & Euthymius sic piè & doctè interpretantur: Ne ita Domine sinas in me praua aliqua desideria, quæ subinde in me exurgunt, dominari, vt ob ea me tradas in potestatem peccatoris. Alium tamen sensum indicat paraphrasis, qui literali sensui magis videtur conuenire, vt à desiderio, positum sit pro, præter desiderium.

c CAPVT CIRCVITVS EORVM.] Hebræa habent, caput circundantium me. Et intelligunt quidam, caput, esse accusatiui casus: vt sit sensus: labor labiorum operiet & caput hostium meorum, & cum capite omnes adhærentes ei. Alij orationem intelligunt esse imperfectam, complendam hoc modo: Caput circundantium me incidet cum suis in hæc mala quæ dicturus sum. Nostra autem litera, in qua vt patet ex Græcis, caput, est nominatiui casus, dupliciter potest intelligi. Primùm vt appositiuè iungatur, caput, cum dictione, labor, & per circuitum, insidiæ intelligantur, vt indicat paraphrasis. Secundò vt inter, caput, & labor, subintelligatur coniunctio, &, quemadmodum facit Hilarius, vt sit sensus: Is qui est caput & princeps hostium circundantium me, & labor labiorum eorum operiet eos, id est, erit eis perditionis occasio, & inducet in extremam miseriam. Vt autem hunc sensum non præferremus, fecit verbum, operiet, quòd videtur significare voluisse idem illud malum venturum super impios, quod iusto parauerunt. Notandum autem dictionem, labor, debere accipi, vti frequenter pro pernicie & afflictione. Secundùm autem hunc sensum, caput, in sensu literali est Saul vel Doëg: In sensu vero mystico, Iudas vel diabolus.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXL.

Putatur etiam hic Psalmus à Dauide compositus, cùm per Saulis persecutionem submotus à tabernaculo fœderis, vbi sacrificia matutina & vespertina fiebant, incensum & sacrificium precationibus sarciret. Itaque ante omnia precatus orationem suam acceptari à Deo, tanquam sacrificia illa, orat deinceps & labia sua ita custodiri, vt ne quid vnquam in tantis tentationibus impie loquatur, & eam sibi dari mentem, qua gratia impiorum quantumuis fœlicium præferat iustorum seueram correptionem: tum commemorata vtilitate ex vltione impiorum prouentura, & oppressionis magnitudine, precatur & suam liberationem, & dignam impijs hostibus suis vltionem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine, clamaui ad te, exaudi me:
** intende voci meæ cùm clamauero ad te.*

DOMINE toto cordis affectu & ad te præcipuè clamaui, quare precor exaudi me, * declara te attendere vocem meā, quoties auxilium tuum implorauero. Psal. 14.

2 Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo,
** eleuatio manuum mearū sacrificium vespertinum.*

2 Precatio mea fœliciter ascendat in conspectum tuum, sicut suffitus thuris in venerationem tui in altari excitatus, * ipsaque eleuatio manuum mearum sit coram te, sicut libamen & munus, quod coram te vespere semper subleuatur, hoc est, quemadmodum gratissimum tibi est thymiama super altare aureum intra sancta tibi incensum: ita & precatio mea, quæ incensi instar ex corde meo euaporat, tibi placeat: & quomodo vespertinum sacrificium extra sancta super altare a

tare holocaustorum tibi oblatum, acceptum tibi esbita quoque & exterior manuum mearum oblatio tibi grata sit & placida.

3 Pone Domine custodiam ori meo:

** & ostium circunstantiæ labijs meis.*

3 Ante omnia autem te precor Domine, vt quoniam linguæ lapsus facilis est, maximè cum quis aduersitatibus premitur, ne quid in his malis impiè loquatur lingua mea, vel contra te, vel contra hostes meos, ponn quæso veluti custodiam ori meo, * & circa labia mea veluti ostium pone quod illa circunstet & custodiat per circuitum, hoc est, da mihi gratiam tuam, qua ita linguam & os meum custodiam & cohibeam, vt non nisi quod decet, & quando decet eloquar: quemadmodum militari ciuitas, & ostij munitione domus custoditur, vt nihil obfuturum aut exeat, aut introeat.

4 Non declines cor meum in verba malitiæ:

** ad excusandas excusationes in peccatis.*

4 Et quoniam omnis linguæ lapsus ex cordis procedit deprauatione, ne quæso sinas animum meum propensum fieri ad loquendū malos sermones: * singulariter autem non permittas ad id inclinari cor meum, vt in commissis peccatis quærat excusationes, quibus peccata sua defendere aut excusare conetur.

5 Cum hominibus operantibus iniquitatem:

** & non communicabo cum electis eorum.*

5 Ad hæc (inquam) ne me inclinari permittas exemplo eorū qui viri sunt scelerati, qui vt ad maledicendum proximis, & blasphemandum te sunt paratissimi: ita commissa peccata variis semper modis prætexere & excusare nituntur, præ mentis superbia impietatem suam agnoscere renuentes. * Vt autem oro te linguam & cor meum diligenter custodire, ita quoque precor vt ne me vnquam participare sinas cum impiis in his quæ ipsi eligunt & approbant, nempe in delitiis & voluptatibus eorum, conuiuiis & compotationibus, bonisque rapina partis, quæ suauissima illis reputantur.

*6 Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me: * oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.*

6 Imò contrà da, vt iustus misericordia commotus, me peccantem castiget, & seuerius etiam increpet: * nec sinas peccatores quasi oleo suo b
caput meum impinguent, hoc est, vt suis delitiis me ita demulceant, vt illorum mihi conuersatio & amicitia placeat, aut suis adulationibus & blandiloquentiis ita animum meum oblectent, vt in peccatis meis me foueant & enutriant.

7 Quoniam adhuc & oratio mea in beneplacitis eorum:

** absorpti sunt iuncti petræ, iudices eorum.*

7 Tantum enim abest vt impiorum gratiam quæram, vt etiam oratio mea semper futura sit contra ea, quæ placent impiis, scelera, precando semper vt & ab eorum sceleratis operibus quàm alienissimum me serues, & finem malitiæ eorum aliquando facias, quo alij per eos à iustitia non diutius auertantur. * Cum enim principes eorum & præcipui inter c
eos exterminabuntur, & veluti ad petram allisi comminuentur, aut saxo alligati demergentur in profundum maris.

8 Audient verba mea, quoniam potuerunt:

** sicut crassitudo terræ erupta est supra terram.*

8 Tum certè fiet, vt saltem simplices, quos modò principes illi dementant & seducunt, audiant sermones meos de pietate, iustitia, innocentia, & cæteris: sunt enim huiusmodi sermones ob summam eorum gratiam & suauitatem admodum ad persuadendum efficaces & potentes. Et iure quidem oro, vt finem accipiat malitia eorum.* Nam sicut crassitudo terræ aratro discussa rumpitur & in proximam terram spargitur.

9 Dissipata sunt ossa nostra secus infernum:

** quia ad te Domine oculi mei, in te sperans, non auferas animam meam.*

9 Ita & ab eis ossa mea & meorum, quasi dispersa sunt proxima inferno & sepulchro, quia scilicet ita vires nostras fregerunt, atque in ea discrimina induxerunt, vt quasi in ore sepulchri & inferorum simus, proximi nimirum morti & perditioni: * Verùm, mi Domine Deus, quoniā in te assiduè intenti sunt oculi mei, & in te omnis mea spes sita est, ob id ne quæso sinas perire animam meam.

10 Custodi me à laqueo quem statuerunt mihi:

** & à scandalis operātium iniquitatem.*

10 Custodi me Domine ne capiar insidiis, quas tanquam laqueum disposuerunt mihi: * ne impingam in offendicula hominum iniquitati deditorum.

11 Cadent in retiaculo eius peccatores:

** singulariter sum ego donec transeam.*

11 Sed contra in rete & perniciem eam, quā mihi parauit aduersarius meus, incidant potius (quemadmodum & futurum certus sum) peccatores quotquot illi adhærent: * ego verò tua protectione singulari sublistā, d
liber scilicet ab illorum impiorum impostutis, donec perfectè euasero illorum insidias, & ad fœliciorem vitam hinc migrem te adiuuante.

ANNOTATIONES.

a Dirigatur oratio mea.] Ex hoc versu colligitur Dauidem hæc orasse cum exularet, nec cum reliquo populo cō munibus beneficiis interesse posset, atque ob id precari, vt loco incensi & sacrificij à Deo acceptetur oratio ipsius, quomodo tres pueri apud Danielem precabātur, dicentes: Non est in hoc tempore holocaustum, neque sacrificium, neque oblatio, neque locus primitiarum apud te, vt inueniamus misericordiam tuam: sed in anima contrita, & spiritu humilitatis suscipiamur, sicut in holocausta arietum & taurorum, sic fiat sacrificium nostrum hodie. Simpliciter tamen versus iste intelligitur: Sic placeat tibi oratio mea sicut incensum iuxta legem oblatum, & eleuatio, &c. Verùm hic quispiam dubitabit, quomodo orationē suam acceptari optet sicut incensum, cùm oratio iusti longè sit Deo acceptior, quam incensum, quod non nisi ratione deuotionis offerentium illi placet. Sed Propheta significās incensum & sacrificium vespertinum Deo esse grata, non loquitur de iis per se acceptis, sed vt à deuotis offeruntur mentibus secundum legis præscriptum, & vt erant figura vnici illius sacrificij per Chri-

ctum offerendi in ara crucis. Quoniam enim hæc oblata Deo erant gratissima, ob id etiam orationem suam suscipi à Deo orat sicut illa. Sicut autem incensum per acceptum Deo gratum non est, aut sacrificium [illegible] sic nec oratio, aut manuum eleuatio externa, nisi à deuota mente proficiscatur. Conuenienter autem orationem incenso, eleuationem autem manuum sacrificio vespertino comparat, nam sicut incensum accendebatur intra sancta, ita oratio veluti exspiratio est intimi cordis nostri. Et sicut sacrificium offerebatur extra sancta in altari holocaustorum, atque ibidem manibus sacerdotis in altum leuabatur, ita quoque eleuatio manuum, exterior quædam est ceremonia. Notandum autem, nomine sacrificij hic non designari animal in altari holocaustorum immolatum, sed illud quod cum animalibus offerebatur ex simila, oleo, & vino, vt patet ex dictione Hebræa מנחה Mincha: Quoniam enim hoc sacrificium manibus sacerdotis eleuabatur, aptius huic eleuationem manuum comparat. Meminit autem sacrificij vespertini potiùs, quam matutini, secundum quosdam, eo quòd fortè sub vesperam hæc precaretur: secundum Euthymium verò, eo quòd vespertinum esset quadam ratione honoratius. Nam matutinum ad vespertinum respiciebat: vespertinum autem vniuersum sacerdotale diei ministerium perficiebat. Quibus addatur & illud, quod Propheta respexerit in sacrificium illud singulare, quod vespertino tempore Christus eleuatis in cruce manibus Deo obtulit, consummans omnia veteris legis sacrificia, inter quæ ob has rationes expressiorem quandam figuram sacrificij Christi præferebat vespertinum illud quotidianum sacrificium.

b OLEVM AVTEM PECCATORIS] Indicat paraphrasis dupliciter posse accipi oleum peccatoris. Quoniam enim ad voluptatem oleo corpus vngi solet, delitias peccatorũ significare potest, & rursum propter olei mollitiem adulationes peccatorum, quemadmodum [illegible] in Prouerbiorum quinto dicitur de muliere: Nitidius oleo guttur eius. Pro, impinguet autem, habent Græca verba [illegible], [illegible], impinguat. Porrò Hebræa [illegible] habent sensum in hoc versu, hunc scilicet: Percutiat me iustus, & reputabo esse beneficium: increpet me, & erit mihi quasi oleum quo caput vngitur: neque mihi percussio, aut increpatio frangent aut lædet caput meum, sed potius [illegible]nabit.

c ABSORPTI SVNT. Dilucidiora sunt Hebræa, quæ habent: præcipitati sunt in locis petrosis, &c. Et Græca pro eo quod nos habemus, iuncti petræ, habent: [illegible], quod rectius verteris, iuxta petrã. Ponitur enim [illegible] aduerbialiter, quanquam aliqui significet [illegible] & [illegible] vnctum. Porrò in eo quod vertit interpres [illegible] sequenti, quoniam potuerant, declarat se in Græcis legisse, [illegible] à verbo [illegible], possum, cùm Græca non habeant [illegible], id est, iucunda fuerunt. Atque hoc modo vertisse Septuaginta manifestè ostendit Hebraica dictio, quæ significat iucunda esse. Insensu autem mystico hic significatur, quòd perditis dæmonibus principibus peccatorum per passionem Christum, cœperunt hi qui prius illis parebant, audire dulcissimos & efficacissimos Christi sermones. Ostendit autem paraphrasis satis concordiam nostræ lectionis cum verba Græcorum & Hebræorum lectione.

d CADANT IN RETIACVLO EIVS.] Quidam Græci codices habent, [illegible], in retiaculo eorum vel suo. Alij tamen, Euthymio teste, habent, eius, & ita habent Hebræa. Quod autem dicitur singulariter, sum ego, &c. intelligi eadem videtur sicut accipitur singulariter in versu vltimo Psal. 4. si coniungatur cum verbo, constituisti, & sicut accipitur dictio, solus, Deutero. 33. dum dicitur. Habitabit Israel confidenter, & solus, id est, liber ab omnibus inimicis. Est enim [illegible] apud Græcos eadem dictio, [illegible], quamuis non sit eadem apud Hebræos.

Intellectus Dauid, cùm esset in spelunca, Oratio.

ARGVMENTVM PSALMI CXLI.

Ex titulo quidem constat hunc Psalmum continere orationem Dauidis, quam ad Deum fudit, cùm ob persecutionem Saulis in spelunca lateret. Verùm cum bis in spelunca latitasse Dauid legatur, semel in spelunca Engaddi, vt scribitur 1. Reg. 24. quando præcidit oram chlamidis Saulis: & semel in spelunca Odullam, vt scribitur 1. Reg. 22. in quam venit fugiens à facie Achis Regis Geth, magis apparet de spelunca Odullam titulum loqui, eo quod ei magis conueniant quæ dicuntur in versu quinto, quàm speluncæ Engaddi. Siquidem in hac non erat omni destitutus auxilio, cùm adessent ei sexcenti viri. In illa autem in principio omninò solus erat, quousque venirent ad eum fratres sui, & milites quadringenti. Itaque vir sanctus multis verbis exprimit præsenti Psalmo, quomodo ab omnibus derelictus & animo deficiens, Dominum inuocauerit, precatus de tanta angustia liberari, tum vt per ipsum celebrari posset nomen Dei, tum vt satisfaceret expectationi iustorum. Cæterum vt in suis persecutionibus Dauid fuit Christi figura, & iustorum omnium qui affliguntur exemplum: ita quoque & ad Christum hic Psalmus pertinet, cum in sua passione ab omnibus derelictus ad patrem clamaret, & ad omnes, qui dum ab impijs affliguntur, omni etiam humano destituuntur auxilio.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Voce mea ad Dominum clamaui, * voce mea ad Dominum deprecatus sum.*

CVM constitutus essem in maximo discrimine, & omni destituerer humano præsidio, ego intentissimo affectu in vocem erumpente ad Dominum clamaui, * cum summo (inquam) desiderio Dominum deprecatus sum. Psalm.

*2 Effundo in conspectu eius orationem meam, * & tribulationem meam ante ipsum pronuntio.*

2 Ex plenitudine cordis adeò afflicti, vt suos questus apud se diutiùs continere nequierit, effundebam coram ipso orationem meam, multiplicando tumultuariè, ac sine certo verborum ordine preces meas: * & afflictionem meam ante ipsum pronuntiabam, ac veluti in sinum eius effundebam, vt qui solus mihi solatio esse posset. a

*3 In deficiendo ex me spiritum meum: * † & tu cognouisti semitas meas.*

3 Hæc autem tum faciebam, cùm præ nimia afflictione & euadendi desperatione animus meus in me deficeret, & vix intra me contineretur: proinde pro consolatione & confirmatione eius coram te effudi preces meas. * Non enim dubitabam te nosse omnem semitam & vitam meam, ac scire vtique me illa insontem pati ab aduersariis meis: † non dubitabam etiam quin etsi ego nullam nouissem viam qua elaberer, & in qua tutus versarer, tu scires adhuc semitam qua euaderem, & per quam secure incedere possem.

4 In via hac qua ambulabam absconderunt laqueũ mihi.

4 Nam in via, per quam incedebam, hostes mei abscondite disposuerunt insidias in perniciem meam, ita vt hæc tuta satis non fuerit, nisi te semitas meas custodiente, & quo eundum sit demonstrante.

5 Sic

*5 Considerabam ad dexteram, & videbam: * & non erat qui cognosceret me.*

5 Sic autem hostibus meis mihi insidiãtibus, hoc animum meum planè deiecit, quòd neque viderent aliquem mihi esse auxiliatorem, neque aliquem refugij locum. Considerabam enim ad dexteram, & videbam num quis esset futurus mihi à dextris adiutor & ductor. * Verùm nullus accurrit, qui me agnoscere vellet, meiq; aliquam curam suscipere.

*6 Perijt fuga à me, * & nõ est qui requirat animam meam.*

6 Defecit etiam à me fugæ remedium, cùm nõ viderem tutum aliquem locum, ad quem confugerem, * nec erat quisquam, qui quæreret seruare vitam meam.

*7 Clamaui ad te Domine, dixi: tu es spes mea: * portio mea in terra viuentium.*

7 Itaque omni humano præsidio, omniq́ue consilio destitutus, clamaui ad te Domine, & dixi: Tu es solus, in quo omnis mea spes reposita est, non creatura aliqua, non meæ vires, non mea consilia: * Tu solus es in vniuersa viuentium hominum terra pars mea, cui soli affectus meus inhæret, cui soli nitor, & in quo omnis mihi spes reliqua est.

*8 Intẽde ad deprecationem meã. * quia humiliatus sum nimis.*

8 Proinde declara te auscultare ad deprecationem meam, * quia admodum afflictus sum.

*9 Libera me à persequentibus me, * quia confortati sunt super me.*

9 Libera me ab his qui persequuntur me: * sunt enim viribus longè superiores me, vt sine tua ope eorum violẽtiam euadere omninò nequeam.

*10 Educ de custodia, animã meam ad confitendum nomini tuo: * me expectant iusti, donec retribuas mihi.*

10 Educ de carcere isto, in quo modò concludor, periclitantẽ animam meam, vt liberatus celebrare possim nomen tuum: * Ecce enim Domine iusti expectant me donec benefeceris mihi, & retribuas mihi, id quod promisisti, & quod debetur innocẽtiæ meæ: expectãt, inquã, cupiẽtes vnà mecum tuam prædicare bonitatem & iustitiam. Vel itaque, vt iustorum, quos impensè diligis, expectationi satisfacias, & nomen tuum prædicetur ac illustretur, me quæso libera ab hoc carcere, & his malis quibus detineor.

ANNOTATIONES.

a EFFVNDO, &c] Hebræa & Græca verba habent futuri temporis, effundam, & pronuntiabo. Verùm hæc futura accipi debent pro præteritis imperfectis, effundebam & pronuntiabã, vt apud Hebræos frequens est. Narrat enim hic Propheta quid in illa constitutus angustia egerit. Porrò in verbo, effundo, notatur primùm cor angustia adeo plenum, vt à voce se continere nequiuerit. deinde orationis prolixitas, & demùm tumultuaria oratio.

b CONSIDERABAM, &c] Quidam in verbo, videbam, subintelligunt, ad sinistram. Verùm sine subintellectione videtur potius subintelligendum. & ideò Prophetam dixisse se ad dexterã considerasse, quòd qui alicui venit defensor aut ductor, se soleat illi à dextris adiungere, sicut alibi dicit de Domino, Propheta: Quoniã a dextris est mihi ne commouear.

c EDVC DE CVSTODIA.] Ad literam per custodiam intelligitur vel speluñca illa in qua latebat Dauid, vel mala illa, quibus ita concludebatur, vt non esset ei liberũ ire quo vellet. Mysticè vero per carcerem intelligitur corp⁹ istud, è quo educi animã suã orat vir iustus, vt in regno cœlesti Deum cum sanctis liberè laudare possit: ad quod omnes iusti qui sunt in cœlis, expectãt iustos qui sunt in terris, vt cum illis Deum vnanimiter celebrent, & vt impleto electorũ numero, veniat resurrectio corporum. Quod autẽ dicitur, retribuas mihi, dupliciter exponi potest. Primum vt retribuere accipiatur pro benefacere, sicut ibi: Retribue seruo tuo, &c. Secũdo vt subintelligatur, donec tribuas mihi quod expecto, vel quod promisisti. Accipitur autẽ retribuere pro simplici tribuere, vt alias sæpe. Sũt tamẽ qui intelligũt donec remuneratus fueris patientiam & innocentiam meã. Hęc autẽ propria verbi retribuere acceptio maximè cõuenit sensui mystico. Siquidem iustis vita æterna retribuitur tãquã merces bonorũ operum, & Christus gloriam suam accepit in præmium suæ patiẽtię & obedientiæ. Possunt autem Hebræa & hoc modo verti: me coronabunt & circumcingent iusti cùm retribueris mihi. Quamuis autem nos habeamus verbũ præsentis tẽporis, expectant: Græca tamen, sicut Hebræa, habẽt verbum futuri temporis ὑπομενοῦσιν, expectabunt: verùm interpres noster mutato accẽtu legisse videtur ὑπομένουσιν, sic enim est præsentis temporis, expectant.

Psalmus Dauid quando persequebatur eum filius suus Absalon.

ARGVMENTVM PSALMI CXLII.

Constat quidem satis ipsis Psalmi verbis, Dauidem hunc composuisse occasione persecutionis suæ. Verùm incertũ est num de persecutione, quam à filio Absalone pertulit, an de ea, quam à Saule, editus sit. Nam quod in titulo vulgata lectionis habetur: quando persequebatur eum filius suus Absalon: in Hebræo omninò nõ legitur: & Euthymius in multis Græcorũ exemplaribus testatur hanc inscriptionem non inueniri. Ex versu tamen secundo quidã colligunt Psalmum magis loqui ad literam de persecutione Absalonica, eò quòd is versus videatur insinuare Prophetam agnoscere se iuste eam pati persecutionem, de qua loquitur: cùm persecutionem à Saule innocenter pateretur, adeò vt de ea alibi loquens oret Deum vt iudicet iudicium suum, & secundùm iustitiam & innocentiam suam. Hac tamen ratio non omninò conuincit, cùm aliud sit, Deum iudicem inuocare, dum quis rem habet cum aduersarijs inique ipsum persequentibus: aliud, cum Deo iudicium inire, & cum ipso iudicari. Illud enim nunquam non omnes quantumuis sancti deprecantur, scientes se, eo quòd in multis offendimus omnes, causa sua casuros. Siue itaque Saulina, siue Absalonica persecutione pressus vir sanctus, præsenti Psalmo postquàm inprimis, precatus est Deum vt orationem suam exaudiat, & non in iudicium secum veniat, exponens deinde hostiũ suorum persecutionem, suamq́, angustiam & recursum ad Deum, rursum exaudiri ardenter precatur, optans diuino spiritu deduci in via virtutis, & ab hostibus liberari, illos autem pro meritis ipsorum perdi. Porrò secundùm Ecclesiasticam obseruationem aptissima est, hic Psalmus, orandi forma, qua pœnitens peccator debitam peccatis deprecatur vltionem: precetur autem dimissis peccatis à Deo doceri, & deduci in viã rectã, à diabolica potestatis iugo liberari, omnesq́, pietatis hostes disperdi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine exaudi orationẽ meam: percipe obsecrationẽ meam.
** in veritate tua exaudi me in tua iustitia.*

MI Domine exaudi quæso precati[illegible]nẽ meam, beni[illegible] attende ad obsecrationẽ meam, *exaudi me,& [illegible] ob propria merita, de quibus no[illegible] præsumo [illegible] fidelitate & iustitia tua, quam in præstandis promi[illegible] constanter seruas.

*2 Et non intres in iudicium cum seruo tuo, * quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.*

2 Pro hac, inquam, tua iustitia exaudi me:& ne [illegible] tendas iudicio cum seruo tuo, [illegible] do. *Nam si iudiciũ nobiscum inire velis, no[illegible] lùm, sed nullus omninò super terram viuens, quamuis apud homines [illegible] stus & irreprehẽsibilis, iustus deprehendetur apud te, cum nullus [illegible] in quo non multa reprehendere possis, & multò plura exigere quàm præstiterit. Proinde oro me exaudias, non tam pro mea, quàm pro tua iusti[illegible]a.

3 Quia persecutus est inimicus animam meam:
** humiliauit in terra vitam meam.*

3 Et sanè vt clamantem exaudias, tuæ conuenit veritati. Ecce enim hostis capitali odio me prosequutus est, cupiens perdere animã meam [illegible] prostrauit in terram vsque vitam meam, in ea me redigens [illegible], vt iam iam videar periturus.

4 Collocauit me in obscuris sicut mortuos sæculi.

4 Coëgit me habitare in obscuris, sicut eos qui olim mortui sunt, in profundissimis iacentes tenebris, & obliuioni hominum quasi nunquam [illegible] fuissent traditi. Ita enim & ego hominum præsidio destitutus, cogor [illegible] ei persecutionem in obscuris antris latere, atque in afflictionum [illegible] mortem semper præ se ferentibus versari, vt quasi inter mortuos est[illegible]

** & anxiatus est super me spiritus meus, in me turbatum est cor meum.*

*Atque ob hæc animus meus in me maxima angustia affectus [illegible] batum est intra me præ nimio timore cor meum.

5 Memor fui dierum antiquorum, meditatus sum in omnibus operibus tuis.
** & in factis manuum tuarum meditabar.*

5 Proinde vt à sua angustia & consternatione sese reciperet anima mea, in memoriam reuocaui dies antiquos: diligenterq́ue meditatus [illegible] nibus operibus tuis, per quæ priscis illis tẽporibus, [illegible] sæpe tuam bonitatem mirificè declaraueras, *in gestis potentiæ tuæ [illegible] dendis totus eram.

6 Expandi manus meas ad te, anima mea sicut terra sine aqua tibi.

6 Per hanc ergo meditationem animo erectus, & in spem bona[illegible] cõfirmatus, præ magno desiderio opis expandi ad te in oratione manus meas, * anima mea anhelat ad te, & modo quodam præ ariditate tibi aper[illegible], aquis consolationis tuæ humectari & refocillari percupiens, mox defe[illegible]ra, nisi statim adfueris, quomodo terra præ humoris defectione torrida aperitur atque fatiscit, quasi anhelans ad pluuiæ irrigationem.

*7 Velociter exaudi me Domine: * defecit spiritus meus.*

7 Itaque velociter exaudi me Domine, *pręnimia enim angustia & metu vix amplius apud me est spiritus meus.

*8 Non auertas faciem tuã à me, * & similis ero descẽdentibus in lacum.*

8 Ne cesses fauorem tuum mihi declarare: *alioqui enim similis fiam his qui descendunt in lacum mortis & inferni, vnus, scilicet, ex ei[illegible].

9 Auditam fac mihi manè misericordiam tuam,
** quia in te speraui.*

9 Fac vt maturè & citò sentiam tuam misericordiam, atque etiam vt maturino tẽpore cùm ad te attentiùs orauero, & animus meus tuis responsis capiendis aptior fuerit, percipiam auribus mentis consolatoria misericordiæ tuæ verba, *quia in te omnem meam fiduciam collocaui.

*10 Notam fac mihi viam in qua ambulem, * quia ad te leuaui animam meam.*

10 Fac me cognoscere viam per quam secutus ambulem, *quoniam [illegible] te animam meam in oratione leuaui, expectans summo desiderio tuã opẽ & illuminationem.

11 Eripe me de inimicis meis, Domine ad te confugi:
** doce me facere volũtatem tuam, quia Deus meus es tu.*

11 Eripe me de hostibus meis, Domine, ad te enim confugi, committens me occultæ tuæ protectioni & custodiæ. *Et ne aliquando à te meritò derelinquar violentiæ hostium meorum, doce me non tantummodò [illegible]re, sed etiam facere quod placitum est tibi: tu es enim Deus meus, cui [illegible] vt seruire sum obligatus, ita quoque ex animo cupio.

12 Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam,
** propter nomen tuum Domine viuificabis me in æquitate tua.*

12 Propter quod spiritus ille tuus benignus me quæso deducat ad vi[illegible]m virtutis, & per viam virtutis, quæ ab omni prauitatis obligatione est aliena, & rectà ducit ad te: non enim rectum viuendi genus arripere, vel constanter seruare me posse confiteor, nisi tuo spiritu & ad eam viuendi rationem deducente, & in ea semper me concomitante. *Et quanquam meritis meis non debeatur, vt me his malis liberes, tamen propter gloriam nominis tui Domine, viuifica me, à morte me præs[illegible]uando per tuam in seruandis promissis iustitiam. Sic enim glorificabitur nomen tuum, si in me promissam exhibueris benignitatem, iustumq́ue te esse declarauer[illegible].

13 Educes de tribulatione animam meam.
** & in misericordia tua disperdes omnes inimicos meos.*

13 Educ ex afflictione hac animam meam: *& per tuam erga innoce[illegible]s clementiam disperde omnes inimicos meos.

14 Et perdes omnes qui tribulant animam meam.
** quoniã ego seruus tuus sũ.*

14 Et perdas omnes qui iniquè affligunt animam meam: *seruus enim tuus ego sum, vni tibi in omnibus seruire & placere desiderans. Quare & tibi conuenit, vt tanquam Dominus serui tui rationem te habere declares, vindicando me ab iis qui iniustè me opprimunt.

ANNO

ANNOTATIONES.

ET NON INTRAS IN, &c.] Deum intrare cū aliquo in iudicium, non est Deū venire ad iudicandum illum, & iudicem illius se exhibere: sed est Deum cum aliquo contendere, expostulare, & quasi aduersarii personam in iudicio suscipere. Id autem cum sancti semper deprecentur, Dauidi conueniebat, & tam cùm affligeretur à Saüle, quam cùm Absalon eum persequeretur: nam & cum Saul eum persequeretur, agnoscebat Propheta indubiè dignum se eis malis coram Deo, si Deus cum ipso contendere vellet, & omnes vitæ suæ actiones obseruare, quanuis vbique se innocentem prædicet in causa illa, quæ erat illi cum Saüle, sicut etiam erat innocens in ea causa quæ erat ei cum Absalone. Porrò in eo quod sequitur, quia non iustificabitur, &c. primò quidem cauendum, ne ea oratio intelligatur secundùm Dialecticorum regulas, secundùm quas nō omnis valet idem quod aliquis: nō enim vult Propheta aliquē viuentem non iustificari coram Deo, sed omnino neminem. Secundò cauendum, ne, quemadmodum Lutherus ex hoc versu colligit, hic significari intelligatur, iustū in omni opere quātumuis bono peccare, & omne opus hominis quantumuis iusti coram Deo esse peccatū. Nā ex eo quod dicitur, nullum esse viuentem qui corā Deo iustificetur, nō sequitur, nullum esse opus quod coram Deo iustū sit. Vt autē intelligatur quomodo hæc prophetæ sententia non contrarietur aliis scripturæ locis oppositū asserentibus secundum apparētiam, vt præter alia dum dicit Paulus: Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur: aduertendum hunc locum posse in Catholico sensu dupliciter intelligi. Primum vt sit sensus: Nō iustificabitur in conspectu tuo, id est, si ad summam tuam iustitiam cōparetur & iuxta eam exquiratur. Sicut dicitur Iob 25. Nunquid iustificari potest homo comparatus Deo, aut apparere mundus natus de muliere? Ecce luna nō splendet, & stellæ non sunt mundæ in cōspectu eius. Quāto magis homo putredo, & filius hominis vermis? Verum hic sensus acuto Lectori fortasse proposito Prophetæ cōuenire nō videbitur. Proinde dicendum nō simpliciter intelligēdum quod dicit, nō iustificari corā te omnis homo, sed cum conditione, quæ petenda est e præcedēti parte. Nō enim dicit: Non iustificatur omnis homo coram te: sed non iustificabitur, si scilicet cū ipso volueris in iudiciū venire. Sicut enim dicitur in iudicio, quod est in iudicio cū altero, non iustificari qui ab illo in multis iuste accusari potest, quę alius refellere nequit: ita & Deo nobiscū expostulante, vel nobis ipsis iudicibus inueniemur non esse iusti. Nam præter debita gratitudinis quę Deo nemo satis exoluere potest, etiā ea debita, ad quæ præcepto diuino obligamur, nemo est qui plenè satisfaciat, sed Deo expostulante omnes inuenietur fecisse multa quæ facta non oportuit: & rursum multa non fecisse, quę facta oportuit. Vnde dicit Iob cap. 15. Si iustificare me voluero, os meū condēnabit me: si innocētē ostēdero, prauū me cōprobabit. His ergo nō obstāt ea scripturę loca, quibus Paulus dicit hominem iustificari corā Deo per fidem. per hāc enim fit, vt iustitia nostra nobis nō imputetur, sed imputetur, & communicetur iusticia Christi.

COLLOCAVIT ME, &c. Huius versus prior pars ponitur etiā Threnorū tertio, vbi nos legimus: In tenebrosis collocabit me sicut mortuos sempiternos. Quod ob id annotandum duximus, vt ea locorum collatione verus huius loci sensus percipiatur.

PRO SENSV MYSTICO ANNOTATIO.

IN sensu mystico dum dicit peccator pœnitens vitam suam in terra humiliatā, significat se terrenis rebus addictum per consensum peccati, aut perditioni iam proximum factum. Collocatū autem se rectè in obscuris dicit, tum quia iam carceri tenebroso inferni obnoxius factus est: tum quia mens eius, per peccata sit obtenebrata, vt in summa caligine versetur expers veræ lucis. Est autem hic primus salutis gradus, vt agnoscat se collocatū in tenebris: & in terra vitam suā depressam, hoc est, vt agnoscat peccata sua. Secundus, ob eam metu iudicij diuini intra se turbetur: vnde rectè sequitur, anxiatus est, &c. Tertius verò, ne nimia turbatione desperet, vt antiquas Dei miserationes, peccatoribus frequēter exhibitas in memoriā reuocet, atq; ea his quarto loco mentem suam per fiduciam erigens & animam & manus ad Deum per orationem subleuet. Precetur autem non solùm peccatorum remissionem, sed etiam liberari à dæmonum, quorum per peccata seruus factus est, potestate, & viam virtutis edoceri à Deo, atq; in ea constanter deduci. Quod enim hic dicitur: Notam fac mihi viā in qua ambulem: quamuis in litera sensu rectè intelligitur de communi via, tamē in mystico sensu accipi debet de genere vitæ, & modo viuendi quo ad Deum peruenire possimus.

Psalmus Dauid ad Goliath.

ARGVMENTVM PSALMI CXLIII.

Præsenti Psalmo Propheta regius cum summa admiratione & perpensione diuinæ erga se bonitatis. Deū prædicat, & prædicaturū se promittit ob victorias multiplices, admiranda Dei virtute sibi collatas ab hostibus suis alienigenis: quorum temporali fœlicitati, quam in hoc mundo impij sectantur, præponit fœlicitatē eorū quibus agnoscere, colere & possidere cōtingit verum Deum, vt qui summū sit bonum, & perfecta suorum hereditas & fœlicitas. Videtur autē absurditatem quandam hic Psalmus includere, eò quòd cū sit gratulatorius de donatis à Deo victorijs, tamen in se orationes contineat, quibus victoriam de hostibus reportandam impetrare nititur Dauid. Proinde quidam intermistas huic Psalmo orationes ita accipiunt, vt illis Propheta non tam orare intelligatur, sed memorare voluisse quomodo contra hostes suos à Dei cultu alienos, Dei opem implorare solitus sit. Alij verò gratiarū actioni orationē coniunctam & interpositā intelligunt, vt sicut pro perceptis aliquoties à Deo victorijs gratias agit, ita quoque pro percipiendis in posterum precetur. Videri enim potest hic Psalmus cōpositus, cum post victorias multas postremum cogeretur cum Ammonitis bellum suscipere. Nam quod in Titulo Latinorum Codicum legitur: aduersus Goliath, vt ad Psalmi materiam parum quadrat, ita in Hebræis libris nō inuenitur, sed neque in plerisque Græcorum codicibus, vt testatur Euthymius. Generale enim est epicinium de triumphis Dauidis diuina virtute peractis, quemadmodum & Psalmus 17. huic per quàm similis in multis versibus. Porrò in mystico sensu hic Psalmus est gratiarum actio, & oratio Christi, Ecclesiæ, ac cuiuscunque iusti pro victoria contra diabolum, omnésque pietatis hostes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium.
**& digitos meos ad bellum.*

OMNI laude dignus est Dominus Deus meus, qui me imbuit scientia & industria militari, aptans manus meas ad pugnam: *& digitos meos ad bella cum hostibus impiis fœliciter gerenda. Cum enim humano exercitio ad bella exercenda prius instructus non fuerim, sanè non nisi diuinitus me ad ea tam fœliciter & gerenda: & victoriis perficienda *Psal. 143.*

institutum atque instructum agnoscere cogor.

*2 Misericordia mea, & refugium meum, * & susceptor meus, & liberator meus.*

2 Ipse est, qui sola sua beneuolentia, nullis meus prouocatus meritis, miris modis erga me est misericors: per suam enim erga me misericordiam ipse meum est refugium, ad quem tutò, tanquam ad arcem munitissimam confugio: * qui &, confugientē ad se me suscipit, estque adiutor meus & liberator meus.

*3 Protector meus, & in ipso speraui, * qui subdit populum meum sub me.*

3 Ipse me instar clypei ab omnibus hostium telis semper protegit, ipse est in quo omnem spem meam collocaui, * qui ob id non solùm de externis hostibus me gloriosè triumphare facit, sed etiam obsequentem facit populum meum mihi.

4 Domine quid est homo quia innotuisti ei?

4 Hanc dum erga me diuinæ bonitatis clementiam perpendo, meritò præ admiratione exclamare libet: O Domine, quid est miser homuncio, quòd tu tantus dignatus sis familiarem cum eo inire amicitiam, teque illi insinuare, tui cognitionem ei impartiendo: eique declarando te illius peculiarem habere rationem & curam? * aut quid est filius hominis, ex mortali homine mortalis genitus, quod tam singulari dignatione eum tanti facias, immensa in eum conferendo beneficia?

** aut filius hominis quia reputas eum?*

*5 Homo vanitati similis factus est, * dies eius sicut vmbra prætereunt.*

5 Ecce enim homo ipsi vanitati quàm simillimus est, propter vitę ipsius miserias, instabilitatem ac breuitatem, propter studia item vana & inania quæ ex sese sectatur: *dies vitæ ei* in maxima instabilitate citò prætereũt, sicut obscura vmbra: quæ vt perpetuò mutatur, ita mox quoque esse desinit, nec post se vestigium aliquod sui relinquit, non tam dicēda res aliqua, quàm rei veræ imperfecta imago.

6 Domine inclina cœlos tuos, & descende,

6 Oro autem Domine, vt quemadmodum fecisti cùm daturus legem in monte Sinai, in nubibus visus es ad populum tuum descendere, ita etiam ad pugnandum mecum contra impios hostes inclines cœlos tuos, in quibus peculiariter habitas, & cum eis descendas ad nos, hoc est, fac vt nubibus apparentibus, terræque imminentibus, cœli tui demissi & inclinati videantur, tuque in eis per efficacia potentiæ tuæ signa præsentiam tuam palam exhibe. * Et sicut olim, te præsentiam tuā in monte Sinai declarante, mox fumare cœpit totus mons, ita quoque pro nostra salute immissis fulminibus, aut caliginosa nube tange montes, sicque ad terrorem hostiũ nostrorũ fumigent. † Ipsos quoque superbos hostes nostros, qui montibus similes videntur, percute, & veluti fumus ab ira tua subitò euanescant.

** † tange montes, & fumigabunt.*

7 Fulgura coruscationem, & dissipabit eos,

7 Et quomodo in mari rubro cōtra Ægyptios pugnasti pro populo fulguribus tāquam sagittis à te iaculatis è nube in qua latitabas: ita & in hostes nostros eiaculare fulmina, & vehementer eos potētiæ tuæ terroribus cōcutias, sicque eos disperge: *emitte coruscationum tuarum sagittas, & per eas conturba illos.

** emitte sagittas tuas, & conturbabis eos.*

*8 Emitte manum tuam de alto: * eripe me & libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum.*

8 Et cum illis quidem sic age: ad me autem velut de altissimo cœlorũ habitaculo manum adiutricem demitte, * hoc est, cœlesti tua virtute eripe me, & libera me de aquis multis, nempe de potentia & violentia hominum, qui à diuino cultu planè sunt alieni, qui me tanquam aquæ multæ obruere & perdere conantur.

*9 Quorum os locutum est vanitatem, * & dextera eorum, dextera iniquitatis.*

9 Quorum & sermones mali sunt, & opera pessima, nam & os eorũ non nisi vana loquitur, mēdacia scilicet, quæque iniqua sunt & noxia: * & dextera eorum nihil quàm iniqua operari nouit, vt ob hæc meritò non tam nostri, quàm tui hostes habendi sint.

10 Deus canticum nouum cantabo tibi.

** in psalterio decachordo psallam tibi.*

10 Cùm autem ad hunc quem precatus sum modum pro me insigniter depugnaueris, sicut aliquoties fecisti, tum & ego nouam habens celebrandi te occasionem, nouum carmen in honorem tuum decātabo, * simulque cum voce psallam tibi psalterio decem chordarum.

*11 Qui das salutem regibus, qui redemisti Dauid seruum tuum, * de gladio maligno eripe me.*

11 Eò quòd tu præstes quibus vis regibus salutem, non militum fortitudo, aut rei militaris prudentia, quódque me seruum tuum frequenter singulari ratione liberaueris à gladio hostili pernicioso. * Promde vt posteriora prioribus respondeant, & vt nouo te carmine celebrare possim, etiā nunc eripe me.

*12 Et erue me de manu filiorum alienorum, * quorum os locutum est vanitatem, & dextera eorum dextera iniquitatis.*

12 Et libera me à violentia hominum, qui à diuino cultu sunt alienissimi, * quorum & verba, & facta omnia sunt sceleratissima.

13 Quorum filij sicut nouellæ plantationes in iuuentute sua.

13 Quorum filij sunt in iuuentute sua sicut nouæ arborum plantulæ, pulchri scilicet atque iucundi, florentésque in vigore, & continuum augmentum quantitatis ac roboris fœliciter sumentes.

*14 Filiæ eorum composita, * circumornatæ vt similitudo templi.*

14 Similiter & filiæ eorum, membrorum aptissima proportione & compositione eleganter sunt excultæ, * insuper & externo vestium, ornamentorumque cultu vndique exornatæ ad similitudinem templi, quod & exquisita est arte fabrefactum, & variis pretiosisque vndiquaque ornatum donariis.

15 † Promptuaria eorum

15 Neque solùm prole, eaque eleganti sunt fœcundi, sed etiam diuitiis,

omnibusque

plena, et nectantia ex hoc in aliud.

omnibusque temporariis rebus abundantes. Penuria enim, & omnia eorum repnitoria adeo ſunt plena, idque omnis generis fructibus, vt præ nimia plenitudine copioſe effundant & ſubminiſtrent vnam fructuum ſpeciem poſt aliam. † Coganturque aliquando ex vno promptuario in aliud euacuare reconditorum bonorum copiam, quòd priora illa anguſtiora ſint quam vt capiant fructuum abundantiam.

*16 Oues eorum fœtoſæ abundantes in egreſſibus ſuis, * boues eorum craſſæ.*

16 Similiter & oues eorum admodum ſunt fœcundæ, quæ in copioſo numero cernuntur e caulis ſuis egredi ad paſcua, * & boues eorum propter paſcuorum vbertatem pingues ſunt, atque ob id ad agriculturam, aliaque onera ferenda fortes & v[illegible]di.

17 Non eſt ruina maceriæ neque tranſitus.

** neque clamor in plateis eorum.*

17 Accedit ad hanc prolium, fructuum, atque pecorum fœlicitatem etiam maxima tranquillitas, & ab omni hoſtili incurſu libertas. Non enim eſt qui quæuis munimenta agrorum, vel domorum, vel vrbium ipſorum dituat, & per ea tam diruta tranſeat ad incommodum aliquod inferendum: * neque ob incurſum hoſtium, aut aliam quamuis accedentem calamitatem, vlla lamentabilis vox auditur in plateis eorum.

18 Beatum dixerunt populum, cui hæc ſunt.
d
** beatus populus cuius Dominus Deus eius.*

18 Et quidem homines huius ſeculi fœlicem prædicant eum populum, cui adeſt huiuſmodi viſibilium bonorum copia, & cum ea ab omnibus malis immunitas: * verùm ego veriore ſententia illum verè fœlicem pronuntio populum, cuius eſt Deus ipſe Dominus, cœli terræque creator, hoc eſt, qui hunc & agnoſcit & colit, eundemque pariter habet adiutorem & protectorem. Ipſe enim Dominus cùm ſit ſolus ſummum bonum, ſolus vere poteſt ſuum populum beatum facere, & non ſolùm quæ dixi ſuis abundè & feliciſſimè præſtare, ſed & alia his longè excellentiora, nempe vitam æternam, cum omnium bonorum exuberantiſſima affluentia, & pace ſecuriſſima.

ANNOTATIONES.

a QVI SVBDIT POPVLVM, &c.] Habent quidem libri quidam: ſubdis, in ſecunda perſona: at melius habent alij in tertia, ſubdit. Id enim magis conuenit Græcis & Hebræis & præcedentibus.

b QVIA REPVTAS EVM.] Græca habēt λογίζῃ αὐτῷ, hoc eſt reputaris ei id eſt cognaſceris ab eo: vt correſpondeat ei quod in priori membro dicitur, innotuiſti ei. Hebræa tamē habent, vt nos, reputas eum, hoc eſt, æſtimas eum, & tāti facis, vt legit & exponit D. Auguſtinus. Sed eadem Hebræa in priori membro etiam habent pro, innotuiſti ei, cognoſcis eum, hoc eſt, rationem eius habes & curam.

c QVORVM FILII, &c.] Septuaginta hæc omnia ſic verterunt, vt ad impios hæc terrena fœlicitas pertineat, quod magis conuenit nouo Teſtamento. At in Hebræo hæc quæ de terrena fœlicitate dicuntur, tribuuntur populo Dei. Vnde & Hieronymus vertit: Vt ſint filij noſtri ſicut nouellæ plantationes Filiæ noſtræ, Promptuaria noſtra, &c. Quod bene conuenit veteri Teſtamento, in quo piis hæc bona promittuntur.

Laudatio ipſi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXLIIII.

Canit ſe omnesq́, generationes, imò & omnia Dei opera, ſed præcipue ſanctos ſemper Deum celebraturos, idq́, ob varia quibus inſigniter Deus excellit, nempe ob magnitudinem eius, immenſam potentiam, infinitam bonitatem in omnes creaturas, ſed maxime in afflictos, ſplendorem & æternitatem regni ipſius, iuſtitiam, & ſanctitatem, in omnibus verbis effuſam, factisq́, prouidam & liberalem omnium viuentium educationem, facilitatem ad exaudiendum & ſaluandum iuſtos, & æquitatem in perdendo impios. Eſt autem hic Pſalmus ſeptimus & vltimus inter Pſalmos alphabetarios, elegans ſanè, & multiplicem diuinæ laudis in genere materiam indicans.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaltabo te Deus meus rex.

** & benedicam nomini tuo in ſeculum & in ſeculum ſeculi.*

EXALTABO te mi Deus, omnium rex & gubernator, Pſal. 144
non quidem ſic vt ſublimiorem te quàm ſis, conſtituam, cùm ſis altiſſimus: ſed vt altitudinem tuam & excellentiā laudibus meis celebrem, ignorantibusque eam hominibus inſinuem & commendem: * hoc eſt, laudabo nomen tuum, idque tota vita mea, imò & per cuncta ſecula, nam & per edita à me laudis tuæ carmina in omnibus poſt me venturis generationibus te prædicabo, & poſt indeſinentes præſentis ſeculi laudes, in futuro æternitatis ſeculo perpetuis te laudibus ſemper efferam.

*2 Per ſingulos dies benedicam tibi, * & laudabo nomen tuum in ſeculum, & in ſeculum ſeculi.*

3 Magnus Dominus & laudabilis nimis: & magnitudinis eius non eſt finis.

2 Per ſingulos dies laudabo te, * & celebrabo nomen tuum per ſecula a
cuncta, neque in præſenti, neque in futuro ſeculo vnquam ceſſans à laudibus tuis.

3 Et id quidem meritò. Siquidem ipſe Dominus ſuper omnes magnus eſt, ſiue naturæ præcellentiam, ſiue potentiam ſpecies, atque ob id dignus eſt qui valde laudetur: * Neque ſimpliciter magnus eſt, ſed magnitudo eius omnino infinita eſt, vt ob id merito nullus etiam laudum ipſius finis modusque eſſe debeat.

*4 Generatio & generatio laudabit opera tua: * & potentiam tuam pronuntiabunt.*

4 Itaque omnes sibi mutuò succedentes hominum generationes lau-
dabunt opera tua, & omnipotentiam tuam in operibus tuis relucentem
annuntiabunt.

*5 Magnificentiam gloriæ sanctitatis tuæ loquentur, * & mirabilia tua narrabunt.*

5 Excellentem gloriam & claritatem sanctitatis tuæ, qua in teipso san-
ctissimus es, ab omni vitio alienissimus, loquentur: & opera à te clarissi-
mè cum omnium admiratione gesta, siue in mundi creatione & guber-
natione, siue pro tuorum liberatione, studiosè enarrabunt aliis.

*6 Et virtutem terribilium tuorum dicent: * & magnitudinem tuam narrabunt.*

6 Et fortitudinem terribilium operum tuorum effabuntur,* & magni-
tudinem potentiæ tuæ commemorabunt.

*7 Memoriam abundantiæ suauitatis tuæ eructabunt, * & iustitia tua exultabunt.*

7 Neque potentiam tuam tantùm prædicabunt, sed etiam copiosam
tuam benignitatem, qua suauissimus es, è mente sua memori, & per in-
tentam recogitationem iucundissimorum tuorum beneficiorum redun-
danti, effundent, plenisque buccis personabunt:* ob iustitiam tuam, qua
& promissa seruas, & iustè omnia administras, iustos beneficiis, impios
pœnis afficiens, cum exultatione carmina decantabunt.

8 Miserator & misericors Dominus: patiens & multum misericors.

8 Et iure quidem Dei deprædicabunt benignitatem. Est enim Dominus
miserator & clemens, tardus ad iram, ad clementiã autẽ pronus mirificè.

*9 Suauis Dominus vniuersis, * & miserationes eius super omnia opera eius.*

9 Benignus est Dominus, idq; non erga quosdam tantùm, sed sine per- b
sonarum discretione & acceptione erga omnes:* & multiplices misera-
tiones eius effunduntur super omnia opera eius, & in illis clarissimè re-
lucent. Vt enim omnia fecit, ita nihil eorum odit quæ fecit: sed in omni-
bus suam declarat & effundit misericordiã, iustis simul & peccatoribus,
hominibus & brutis, imò & in ipsis inanimatis, vt quibus sola sua beni-
gnitate esse dat & conseruat, quæque hominum vtilitati seruire facit.

*10 Confiteantur tibi Domine opera tua, * sancti tui benedicãt tibi.*

10 Proinde quoniam in omnibus operibus tuis bonitas tua effusa est
Domine, omnia etiam, ita vt dignum est, te suo modo prædicabunt &
laudabunt, demonstrando scilicet & exhibendo tuam in seipsis poten-
tiam, sapientiam, bonitatem ac prouidẽtiam, & per hoc aliis occasionem
laudãdi te præbendo.* Verùm peculiariter sancti tui, magnificè loquen-
tur de te: hi enim vt benignitatis tuæ præ aliis magis participes sunt: ita
quæ tibi excellenter competunt attentiùs aduertunt & cognoscunt, ac
proinde in his prædicandis assidui sunt.

*11 Gloriam regni tui dicent, * & potentiam tuam loquentur.*

11 Hi itaque magnificentiam regni tui loquentur,* & omnipotentiam
tuam narrabunt.

*12 Vt notam faciant filiis hominum potentiam tuam, * & gloriam magnificentiæ regni tui.*

12 Vt hac ratione notam faciant hominibus potentiam tuam, * & il-
lustrissimam excellentiam regni tui. Est enim id verè sanctorum præci-
puum studium, vt agnitam Dei potentiam & excellentiam non solum
apud se commendent, sed & ignaris eam insinuent, quo ad illius reue-
rentiam & cultum eos adducant.

*13 Regnum tuum regnum omnium seculorum. * & dominatio tua in omni generatione & generationem.*

13 Et bene quidem illi excellentiã regni tui prædicabunt, nam regnum
tuum nequaquam tale est, quale regnum principum huius mundi, quo-
rum regnum neque ad omnes populos, neque ad omnia tempora se ex-
tendit. Tuum regnum ad omnia se extendit secula, tam præterita quàm
futura, principio simul carens & fine:* & potestas tua regia in omnes si-
bi mutuò succedentes obtinet generationes, ita vt nullus omninò sit po-
pulus, nullum tempus, in quo non regnes.

*14 Fidelis Dominus in omnibus verbis suis. * & sanctus in omnibus operibus suis.*

14 Ad hanc autem regni & potestatis præcellentiam, accedunt & alia c
ob quæ laudandus est Dominus. Etenim in omnibus verbis suis verax fi-
deliter adimplens quæcunque promittit, * & sanctus in omnibus factis
suis, nihil vnquam designans, quòd meritò reprehendi & culpari possit.

*15 Allevat Dominus omnes qui corruunt, * & erigit omnes elisos.*

15 Prætereà cùm regia dignitate & potestate præclarè excellat, non ta-
men, vt ferè potentes huius seculi, humilium & afflictorum curam despi-
cit, quin potiùs his singularius prospicit, & adest, nam sine personarum
discretione omnes suos iam cadere incipientes subleuat, sustentatque ne
cadant:* & iam collapsos, humique iacentes mox erigit, ne pereant: & id
quidem siue corpus spectes, siue animam. Suos enim Dominus, dum se- d
cundum corpus periclitantur, & casui, hoc est, morti proximi sunt, à casu
frequenter præseruat, & iam iniuriis, morbisque depressos & fractos sta-
tim liberat. Maximè autem secundum spiritum ipsorum non sinit, vt ad
peccandum inclinati in peccatum ruant: aut in peccatum prolapsi, in eo
diu perseuerent. Neque est omnino aliquis, qui sine Dei beneficio vel ne
cadat sustentetur, vel iam prolapsus erigatur.

*16 Oculi omnium in te sperant Domine. * & tu das escam illorum in tempore opportuno.*

16 Imò & omnibus omninò animantibus sua prouidentia & cura pro-
spicit. Omnium enim animalium oculi Domine in te intenti sunt, expe-
ctantes à tua pasci benignitate: * neque tu pro tua bonitate illorum ex-
pectationem vanam esse sustines. Suppeditas enim eis tempore oportuno
cibum vnicuique conuenientem.

17 Aperis tu manum tuam.

17 Neque pascis tantùm, sed copiosè etiã & liberaliter. Quemadmodũ
enim

** & imples omne animal benedictione.*

enim liberalis aliquis homo ad largiendum extendit & aperit manum ſuam, ita & tu quoque velut aperta & exporrecta manu profundis tuam liberalitatem: * & ſatias abundè omne animal tuis gratuitis beneficiis:

*18 Iuſtus Dominus in omnibus viis ſuis: * & ſanctus in omnibus operibus ſuis.*

18 His accedit quòd in cũctis inſtitutis ſuis Dominus ſit iuſtus:* & ſanctus in omnibus operibus ſuis, nihil in omnibus quæ agit iniquum aut impium committens, etiamſi non ſemper ratio prouidentiæ & diſpenſationis omnibus innoteſcat, imò impiis aliquando videatur quædam iniquè gerere.

19 Prope eſt Dominus omnibus inuocantibus eum.

** omnibus inuocantibus eum † in veritate.*

19 Præter communem omnibus creaturis potentiam, bonitatem, & iuſtitiam Dei, operæpretium eſt aduertere illius erga inuocantes & timentes ipſum, benignitatem. Omnibus enim ſine diſcretione implorantibus auxiliũ & gratiam eius, inuocantibusq; ipſum vt adſit, mox adeſt paratus ſuccurrere eis:* omnibus, inquã, qui non labiis tantùm, neq; fictè aut frigidè inuocant illum, ſed ex animo & verè:† quiq; nõ in errore aliquo de Deo, ſed ſyncera religione & rectitudine fidei illius implorant auxilium. e

20 Voluntatem timentium ſe faciet, & deprecationem eorum exaudiet,

** & ſaluos faciet eos.*

20 Itaque quicquid optauerint hi qui reuerenter colunt illum, faciet, & deprecationem eorum exaudiet. Nihil enim tales optare poſſunt quod iniquum ſit, & ab diuina diſcrepans voluntate, cui ſe ſuaque omnia ſemper lubenter ſubmittunt: * Sicut autem eorum vnicum & præcipuum votum eſt, conſequi ſalutem à Deo: ita & ipſe quoque ſalutem cùm temporalem, quantum expedit, tum æternam maximè eis adferet.

*21 Cuſtodit Dominus omnes diligentes ſe, * & omnes peccatores diſperdet.*

21 Quin & in ipſis malis & periculis Dominus omnes diligentes ipſum ſingulari cura cuſtodit ab omni malo:* ipſos autem peccatores omnes diſperdet.

22 Laudationem Domini loquetur os meum: & benedicet omnis caro nomini ſancto eius, in ſeculum & in ſeculum ſeculi.

22 Proinde ob hæc omnia ſemper laudes Domini perſonabit os meum, * dignumque eſt vt mecum omnis homo laudet per cuncta ſecula ſanctum & colendiſſimum nomen illius.

ANNOTATIONES.

a LAVDABO IN SAECVLVM] Pro, in ſeculum ſeculi, Hebræa habent לעולם ועד leolam vaed, per quas dictiones non ſemper ſignificatur æternitas, ſed quandoque tempus vitæ præſentis, aut longum aliquod tempus. Proinde hoc loco, in ſeculum, & in ſeculum ſeculi, tripliciter exponitur, vt indicat ſatis Paraphraſis. Quidam enim intelligunt Dauidem per hæc verba promittere ſe tota vita ſua in hoc mundo Deum laudaturum. Alij, quòd per carmina poſteris relicta Deum vſque in finem ſeculi ſit laudaturus: & alij rurſus, quòd tam in futura vita, quàm in præſenti ſeculo Deum laudabit ſemper.

b SVAVIS DOMINVS] Suauis, hoc loco debet accipi pro benigno, ſicut pòſt ſuauitas pro benignitate. Dictio enim, χρηστός, vtrumque ſignificat, & magis conuenit bonus vel benignus, quam ſuauis. Nam propriè non eſt omnibus Dominus ſuauis.

c FIDELIS DOMINVS.] Verſus iſte in Hebræo non eſt. Deeſt enim apud Hebræos verſus literæ Nun, qui tamen videtur fuiſſe in libris quibus Septuaginta vſi ſunt: niſi Septuaginta hunc verſum addiderint pro perfectione alphabeti, nam fidelis, ſi Hebraicè dicatur, incipiet à litera Nun.

d ALLEVAT DOMINVS, &c.] Quod dicitur Dominus omnes alleuare, variè exponi poteſt, quemadmodum & illud Ioannis: Illuminat omnem hominẽ, &c. & ſimiles ſcripturæ. Secundum Auguſtinum enim intelligendũ eſt Dominum alleuare omnes ſuos, & inuocãtes illum. Poteſt etiam intelligi Dominum omnes ſimpliciter alleuare, quantum quidem in ſe eſt. Nam quod quidam non erigantur, ipſorum vitio euenit, qui porrigenti manum Domino reſiſtunt. Poſtremum accipi poteſt in eo ſenſu, quòd omnes corruentes qui alleuantur, non niſi diuino beneficio alleuantur. *Ioan. 1.*

e INVOCANTIBVS EVM, &c.] Illud, in veritate, indicat Paraphraſis dupliciter exponi poſſe. Primum vt ſit idem quod ex animo, & excludat inuocantes ſolis labiis. Secundò vt ſit idem quod, ſyncera religione, rectaque fide. Proinde non inuocant in veritate, primò qui corde non inuocant. Secundò qui de Deo non rectè ſentiunt, vt Iudæi, hæretici, pagani. Tertiò, qui polluta conſcientia, & cum propoſito perſeuerandi in peccatis Deum inuocant: non eſt enim horum cor rectum cum Deo. Quartò, qui ſine fiducia, animoque dubio & hæſitanti Deum inuocant. Nam neque hi de Dei potentia & benignitate rectè ſentiunt. Poſtremo, qui magis optant temporalia quam ſpiritualia, de quibus Iacobus: Petitis, & non accipitis, eò quod malè petatis, vt in concupiſcentiis veſtris inſumatis: &, horum enim cor non eſt rectum cum Deo, at proinde in veritate non inuocant. *Iac. 4.*

Alleluya Aggæi & Zachariæ.

ARGVMENTVM PSALMI CXLV.

Propheta præſenti Pſalmo vbi primum ſeipſum & ad laudem Dei inuitauit, & ſemper Deum laudaturum promiſit, tum à fidendo hominibus dehortans, ad fiduciam in Deum collocandam omnes vocat, quòd ſolus ipſe iuuare & poſſit & velit, ſolus potentiſſimus, ditiſſimus, fideliſſimus & benigniſſimus, potiſſimùm erga afflictos & inopes. Vt enim ad fidendum Deo alios ſecum permoueat, Dei potentiam, fidelitatem, iuſtitiam, benignitatem, ac perpetuitatem commodè depingit. Hæc enim in aliquo animaduerſa fiduciam in illum excitant. Dum autem in ſolo Deo ſperandum docet propter illius omnipotentiam, aliaq; Deo conuenientia: ſimul etiam indicat ipſum ob hæc ab omnibus ſecum vnicè laudandum. Quòd autem in titulo huius Pſalmi & aliquot ſequentium quidam libri habent nomina prophetarum, Aggæi & Zachariæ, adiectitium eſt, cùm Hebræa non habeant, ſed nec Græca pleraque teſte Euthymio, ſicut neque lectio Auguſtini. Adiecta autem videntur ob quædam quæ in his Pſalmis temporibus illorum prophetarum conuenire videntur, vt quod dicitur in fine huius Pſalmi: Regnabit Deus tuus Sion, & in ſequentibus: Ædificans Hieruſalem Dominus, & confortauit ſeras, &c.

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Lauda anima mea Dominum, laudabo Dominum in vita mea, * psallam Deo meo quandiu fuero.*

ON solùm tu, ô lingua mea, sed potirissimùm tu, ô anima Psal.145.
mea lauda Dominum: volo enim laudare Dominum per
omnem vitam meam,* neque quoad vixero desinam Psal-
mos canere in laudem Dei mei, à quo totus pendeo, cuique
totus deditus sum.

2 Nolite confidere in principibus. nec in filijs hominum, in quibus non est salus.*

2 Vos autem mortales nequaquam fiduciã vestram collocetis in prin- a
cipibus, * aut cuiuslibet filiis hominum, siquidem hi non habent pote-
statem saluandi aut beandi vos, imò neq; seipsos. Quantumuis enim sint
principes potentes & liberales, tamen quoniam filij sunt hominum, at-
que ob id mortales & miseri, vanè quis ab eis expectet salutem & fœli-
citatem, quam nec sibi præstare queunt.

*3 Exibit spiritus eius, & reuertetur in terram suam, * in illa die peribunt omnes cogitationes eorum.*

3 Mox enim futurum est, vt spiritus ille vitalis ipsorum, ipsis etiam in-
uitis, & mortem remorari cupientibus, exeat è corpore, ipsiq; secundùm
corpus resoluantur in terram vnde prodierant:* & tunc quidem peribũt
vno die, imò, momento, quæcunque cogitarant, & facere instituerant:
quare vt sint quàm maximè & potentes, & ad benefaciendum propensi,
tamen ob incertæ mortis ineuitabilem necessitatem, qua omnis eorũ po-
tentia & benignitas subitò cum eis extinguitur, vanum fuerit eis fidere.

4 Beatus, cuius Deus Iacob adiutor eius. spes eius in Domino Deo ipsius: qui fecit cœlum & terram mare, & omnia quæ in eis sunt.*

5 Qui custodit veritatem in seculum: facit iudicium iniuriam patientibus, dat escam esurientibus.*

4 Fœlix autem ille est, qui in adiutorem suũ delegit sibi eum qui solus
verè Deus est, nempe Deum Iacob, cuiusque spes omnis reposita est in
Domino Deo suo.*Nam primùm quidẽ huic Domino summa est poten-
tia immensæq; opum copiæ, cùm fecerit cœlum & terram, mare & om-
nia quæ in eis sunt, omnia hæc in sua habens potestate & subiectione.
5 Deinde & fidelissimus est, seruans in perpetuum veritatem in præ-
standis promissis, neque more hominum vnquam pacta rescindens, Po-
stremùm idem & benignissimus est, idque maximè erga calamitosos, &
simul iustissimus. * Iustè enim iudicat pro his qui iniustè opprimuntur,
liberando eos ab oppressione, & vlciscendo oppressores:* cibum suppe-
ditat esurientibus.

*6 Dominus soluit compeditos, * Dominus illuminat cæcos.*

*7 Dominus erigit elisos, * Dominus diligit iustos.*

*8 Dominus custodit aduenas: pupillum & viduam suscipiet, * & vias peccatorum disperdet.*

9 Regnabit Dominus in secula Deus tuus Sion, in generatione & generationem.

6 Dominus liberat è vinculis captiuos,* Dominus visum tribuit cæcis. b
7 Dominus iam prostratos & deiectos, maximisque calamitatibus fra-
ctos rursum subleuat:* Dominus vt est iustus, ita quoque diligit iustos,
eisque quæ dixi beneficia, cùm opus est, impartitur.
8 Dominus singularem gerit curam eorum qui ab hominibus ferè ne-
gliguntur, peregrinorum scilicet: orphanum & viduam, qui iniuriæ ma-
gis patere solent, ipse defendet, & studia peccatorum simul cum ipsis pec-
catoribus disperdet.
9 Accedit ad hæc, quòd immortalis sit Dominus iste, & regnum eius
sempiternum. Non enim, vt huius mundi principes, aliquando cum suo
regno esse desinet, sed regnabit, ô Sion Deus tuus in perpetuum, in ge-
neratione & generationem, absque vllo fine. Proinde ob hæc meritò ip-
se omnibus vobis esse debet, in quem omnem vestram spem reponatis:
quemque mecum semper communibus celebretis laudibus.

ANNOTATIONES.

a OLITE CONFIDERE.] Aduertendum quam efficaciter Propheta dehortetur a fidendo hominibus. Cùm enim dixisset, principes (qui hoc loco Hebraica dictione dicuntur à liberalitate Nedibim, hoc est munifici) mox adiecit, in filiis hominum, mouẽs illos, quantumuis sint potentes & liberales, tamen quia hominum filios mortales esse & infirmos, atque ob id etiam adiecit, in quibus non est salus. Quod cum variis modis probare potuisset, nempe per ostensionem infirmitatis humanæ, auaritiæ, & fallacitatis in seruandis promissis, tamen hæc omnia prætereuns adfert id quod certissimum est, nempe ineuitabilẽ mortẽdi necessitatẽ ob quam nulli quantũuis potenti, liberali & fideli confidendum fuerit. Cùm autem dicitur: Exibit spiritus eius: mutatio numeri est, eius, pro eorũ. In Hebræo autem ponitur quidem etiam singularis numerus, verùm præcessit quoq; in singulari numero, in filio hominis, in quo non est salus. Suppositum autẽ verbi, reuertetur, nõ est, spiritus, vt manifestè Hebræa docent. Nã apud Hebræos nomen, spiritus, est fœminini generis: verbũ autem, reuertetur, masculini. Proinde ipsius verbi suppositum est pronomen, ipse, inclusum in relatiuo, eius.

DAT ESCAM ESVRIENTIBVS.] Hæc b omnia & ad literam intelligenda sunt de beneficiis corporalibus, & secundùm mysticum sensum de spiritualibus. Porro quod dicitur Dominus illuminare cæcos, soluere compeditos, &c. non sic accipiẽdum, quasi semper in omnibus faciat, sed potissimùm in iustis, quãtum hoc illis expedit, atque ob id adiectum videtur. Dominus diligit iustos Aut potiùs intelligendum hæc beneficia nulli ab alio quàm à Deo obtingere, vt sit sensus: Dominum solum esse qui esurientes pascit, cæcos illuminat, & reliqua.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXLVI.

Et hoc quoque Psalmo inuitat Propheta ad laudes Dei, vtq; id impetret, Dei primùm beneficia Israëli præstita in adificatione Hierusalem, & dispersorũ collectione, tum eiusdem intelligentiã, potentiã ac bonitatẽ in omnia, & peculiariter

peculiariter erga timentes se multis depradicat. Quoniam autem hic meminit ædificationis Ierusalem, & congregationis dispersorum Israëlis, quidam compositum hūc Psalmum autumant aut post solutam Babylonicam captiuitatem, aut Dauidem hic vaticinatum de reditu ab illa captiuitate. Verùm verisimilius est & à Dauide ipsum esse compositum, & de his ad literam ipsum loqui quæ suo tempore gerebantur. Tempore enim Dauidis, qui primus Ierusalē & cœpit & primus ciuitate regia reædificauit, multi ex Israelitico populo dispersi in finitimis gentibus: vt scribitur in libro Iudicum, cœperunt congregari, & redire in terram suam, subactis à Dauide gentibus illis quibus venditi fuerant. Secundùm mysticum verò sensum principaliter intelligendum est de ædificatione cœlestis, nouæq; Ierusalem, & veri Israëlis, hoc est, electorum per varios errores dispersorum congregatione in vnitatem fidei. Quæ quidem ædificatio & congregatio per Apostolorum prædicationem cœpta, non prius definet, quàm impleto prædestinatorum numero, & vniuersis viuis lapidibus in Christum coaptatis, ædificium superne Ierusalem steterit consummatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Laudate Dominum quoniam bonum est Psalmus, * Deo nostro sit iucūda decoráque laudatio,*

AVDATE Dominum: quia bonum est psallere Dëo nostro, hoc est, salutare pariter & amœnum: * proinde sit vobis laudatio Dei nostri iucunda & decora, ita vt relictis sordidis & inamœnis huius mundi & carnis cantilenis, iucundum & pulchrum ducatis carminibus laudate Deum. Psal. 48. 2

2 Ædificans Hierusalē Dominus, dispersiones Israëlis congregabit.*

3 Qui sanat contritos corde, & alligat contritiones eorum.*

*4 Qui numerat multitudinem stellarum, * † & omnibus eis nomina vocat.*

2 Ipse enim Dominus ædificat, & restaurat, & confirmat ciuitatem nostram Ierusalem, * atque ad eam dispersos populi Israëlitici congregabit.
3 Ipse sanat eos qui fracto sunt animo: * & instar medici veluti alligat plagas eorum, dum sua ope & consolatione omnem eorum molestiam & afflictionem leuat.
4 Ipsius scientia tanta est, vt innumerabilem alioqui multitudinē stellarum numeratam habeat, hoc est, exactè pernoscat: * & ita pernoscat, vt singulis illarum nomina propria indere possit, hoc est, vt singularum etiā naturas & proprietates perspectas habeat. † Eisque præterea ita dominatur, vt singulis quasi proprio nomine appellatis imperet, sibique obediētes faciat. Simili modo & electos suos omnes, instar stellarum fulgentes, etsi innumerabiles & vndique dispersos, tamen innumerato habet, & nominatim cognoscit.

*5 Magnus Dominus noster, & magna virtus eius, * & sapiētia eius nō est numerus.*

5 Magnus certè est Dominus noster, vt cuius natura sit immensa, infinita, & incomprehensibilis omni creaturæ, sed & potentia eius maxima est: * & sapientiam eius nemo est qui mensurare & comprehendere valeat, ita vt ordinem, rationemque sapientiæ eius cognoscere, aut quæcunque sapientiæ & cognitioni eius subiecta sunt, numerare possit. b

*6 Suscipiens mansuetos Dominus: * humilians autē peccatores vsque ad terram.*

6 Idem quoque & summè bonus est & iustus. Nā mansuetos æquo animo afflictionem suam ferentes Dominus subleuat & curat: * peccatores verò seipsos superbè efferentes ipse prosternit vsque in terrā, maximaque confusione humiliatos penitùs perdit.

*7 Præcinite Domino in confessione, * psallite Deo nostro in cythara.*

7 Tali itaq; te, tātóque Domino canite cum laude, & prædicatione excellentiæ eius, * neque voce tantùm illum laudate, sed & manibus, psallentes illi cythara.

*8 Qui operit cœlum nubibus: * & parat terræ pluuiā*

8 Ipse enim est qui tegit cœlum nubibus, * & per eas parat ipsi terræ pluuiam.

*9 Qui producit in montibus fœnum. * & herbam seruituti hominum.*

9 Per irrigationem autem pluuiæ producit pro bestiis gramen in mōtibus, qui alioqui aquæ penuria sterilescerent, * & herbam producit pro iis animalibus quæ hominum seruiunt vtilitati.

*10 Qui dat iumentis escam ipsorum: * & pullis coruorū inuocantibus eum.*

10 Qui dat vnicuique bestiæ pabulum ipsi conueniens, * & singulari miraculo pascit pullos coruorum, cùm à parentibus, antequam plumescant, derelicti sua crocitatione Deum veluti inuocāt ab eo pasci optantes.

*11 Non in fortitudine equi voluntatem habebit. * neque in tibiis viri beneplacitum erit ei.*

11 Quòd si autem tam prouidam bonitatem exhibet omnibus bestiis, adeoq; ipsis rapacissimorum coruorū pullis clamantibus ad ipsum: quātò magis sua bonitate aderit hominibus, qui ex fide vociferantur ad illū, quantumuis alioqui humiles sint & abiecti? non enim Dominus, quemadmodum principes huius mundi, delectatur fortitudine equi, * nec complacet ei in fortibus tibiis viri, ita vt quibus hęc sunt, iis ob illa magis adsit, & opem præsentius ferat.

*12 Beneplacitum est Domino super timentes eum: * & in eis qui sperant super misericordia eius.*

12 Sed complacet ei in iis qui & reuerenter colunt eum, * & simul omnem suam spem ponunt in clementia ipsius, sic diuinam illius maiestatē reuerentes, vt de eiusdem misericordia optimè sperent. Hos enim sic singulari ratione diligit, vt sua illis semper adsit virtute, qua potentiam quamlibet facillimè vincant. c

D

ANNOTATIONES.

a QVONIAM,&c.] Communiter sic intelligitur ut datiuus, Deo nostro, regatur a, iucunda, & sit sensus: bonum est & salutare nobis psallere, verùm agite ut laudatio vestra sit iucunda Deo, cui non est laus iucunda quæ ore tantùm personatur, aut a peccatore procedit. Verum hic sensus ob id conueniens non videtur, quod sicut ferè semper, ita etiã in hoc versu secunda pars videtur ex originali idẽ significare, quod prima. Et quamuis Græci datiuum, Deo nostro, sequentibus iungant, in Hebræo tamen iungitur præcedentibus, ut sit sensus: bonus est psalmus Deo nostro decantatus: Id autem quod sequitur sic rectius intelligetur, sit vobis iucunda laudatio Dei, hoc est, pulchrum & iucũdũ ducite illum laudare, nisi quis sic malit intelligere, ut & in prima parte bonitas, & in secunda parte iucunditas ad Deum vtrobique referatur, & sit sensus: Quoniam bonus, hoc est, gratus est Deo nostro psalmos, quare facite ut laudatio vestra sit illi iucunda. Secundùm primum autem sensum si datiuus, Deo nostro, sequentibus, non iungetur cum adiectiuo, iucunda, sed cum nomine, laudatio, subaudiendo, decantata.

b SAPIENTIÆ,&c.] Indicat Paraphrasis duplicem intelligentiam. Primùm, ut numerus accipiatur pro mensura. Non enim potest quis mensurare Dei sapientiam quia comprehendere nequit modum, rationem & quãtitatem ipsius. Secundò, ut propriè accipiatur. & intelligatur non esse numerum sapientiæ eius, quia nemo numerare valet quæ sapientiæ eius subsunt.

c ET PVLLIS, &c.] Prima parte versus ostendit. Deum pascere bestias terræ. Secunda verò aues cœli, Quod autem pullorum corui singulariter meminit, plerique hanc assignant rationem: quòd pulli coruorum à parentibus suis derelinquantur, eò quòd degeneres non dicantur ob id quòd albi sint, ac tum diuinitùs pasci credẽtur, siue rore cœli, siue vermibus in nido enatis, siue animalculis quibusdam circa nidum volitantibus. Verùm hanc coruorum naturã historiæ naturalis scriptores non scribunt, sed nec apparet eã tali modo esse ex verbis Iob 39 vbi etiam de coruorum pastura meminit, dicens: Quis præparat coruo escam suã, quando pulli eius clamãt ad Deum vagantes, eò quòd non habeãt cibos? Quibus verbis significari videtur, Deum coruo parare escam pro pullis suis, húsque extra quærere sibi cibũ. Proinde rectiùs dicetur ob id coruorum hîc fieri mentionem, ad notãdum & commendandum magis Dei erga homines prouidentiam & benignitatem. Si enim Deus etiã rapacissimos & odiosos coruos benignè pascit, quantò magis homines ab ipso potissimùm pendentes? Deinde etiam ob id coruorũ meminit, quòd voracissimi sint, multo egentes cibo: ob quod & fugant longius longius pullos suos iã robustos, quemadmodum scribit Plinius lib. 10 naturalis historiæ. c. 12. & Aristoteles lib. 6. de historia animalium Corui, inquit, locis arctioribus, & vbi non satis cibi pluribus sit, duo tantum incolunt, & suos pullos cùm iã potestas volandi est, primùm nido eiiciunt, deinde regione tota eiiciunt. Ex quibus verbis satis patet ratio, quare pullorũ corui hoc loco & apud Iob scriptura peculiariter meminit. Atque ob has easdẽ rationes coruorum singulariter mẽtionẽ facit Dominus, Lucæ 12. volens ex prouidentia Dei erga eos, eiusdẽ prouidẽtiã erga homines arguere Considerate, inquit, coruos, &c. Pulchrè autem pullos coruorum Deũ dicit inuocare, nam cæteræ aues suo cantu magis videntur Deum laudare & lætitiã testari. corui verò sua crocitatione nisi famem testari videntur & penuriam. Simul & Dei eximiã notat clementiã, qui illorum crocitationem velut precem ad se fusam suscipit, ac proinde etiam solum gemitum hominum illi esse pro oratione.

Alleluya Aggæi & Zachariæ.

ARGVMENTVM PSALMI CXLVII.

Eiusdem est cum superiori Psalmo argumenti, sicut etiam apud Hebræos cum illo in vnum connectitur Psalmum. Nam & hic ad laudes Dei inuitat, nominatim autem ipsam Ierusalem & Sion, tum ob beneficia Ierusalem à Deo peculiariter præstita, munitionem, scilicet, pacem, omniumq; rerum fœlicem abũdantiam: tum ob eiusdem omnipotentiam: qua summa celeritate quiduis etiam in aëre, cum voluerit, efficere ostendit: & postremum ob legis solis Israëlitis ex omnibus gentibus à Deo data beneficium. Iuxta anagogem autem Ierusalem & Sion, ecclesia est fidelium, quam ita veluti portis bene obseruatis Dominus confortauit, vt portæ inferi nunquam sint præualitura contra eam: quam & in terris pace partim temporali, sed maxime spirituali donat, & pinguissimo frumenti adipe, nempe Sacramento corporis & sanguinis sui, satiat: in cœlis autem securissima pace, & diuinitatis sua aspectu, veluti adipe frumenti delicatissimo, frui concedit. Eloquium verò Domini in terra immissum, prædicatio est Euangelica, breui tempore ad omnes perueniens gentes, qua electi in modum niuis sunt dealbati, nebulosi dæmones dispersi, & congelata hominum corda spiritu afflante diuino liquefacta.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Lauda Ierusalem Dominum:
** lauda Deum tuum Sion.*

VOs quotquot estis ciues fœlicis Ierusalem, laudate Dominum* quicunque incolitis & aditis montem Sion à Domino in suam habitationem delectum, laudate Deum vestrum, qui in hoc peculiariter monte colitur. a

2 Quoniam confortauit seras portarum tuarum,
** benedixit filijs tuis in te.*

2 Ipse enim fortissimas fecit seras portarum huius ciuitatis vestræ, egregiè eam sua præsentia & custodia muniens ne quisquam hostis seris confractis portas vestras ingredi valeat:* deinde & vobis ciuibus ipsius, qui intra eam estis, copiosè benedixit, multiplicando vos, & beneficiis suis cumulando.

3 Qui posuit fines tuos pacem, & adipe frumenti satiat te:*

3 Qui prætereà non solùm vestram ciuitatem in seipsa pacificam esse fecit, sed & terminos eius in pace constituit, vt nullus eos amplius infestet:* ac postremùm tanta vos donat omnium rerum abundantia, vt non tantùm quod satis est largiatur, sed selectissima farinæ medulla abundè satiet, proinde absoluta vestram ciuitatẽ frui facit fœliciter. Quid enim desit ciuitati optimè munitæ, ciuibus abundanti, pacem assequutæ omniumque rerum optimarum copia fruenti? b

4 Qui emittit eloquium suum terræ,

4 Neque tamen ob præstitam vobis peculiariter fœlicitatem laudãdus tantùm est vobis, sed & ob potentiã verborũ eius maximam, qua in creaturis c

tutis omnibus facit quæ vult, declarãs se non modò populi Israëlitici gubernatorem, sed totius etiam creaturæ Dominum. Ipse enim cùm vult emittit in terram verbum suum: * id cùm facit, velociter currit verbum ipsius ad perficiendum omne ad quod illud miserit, hoc est, tantæ est fortitudinis, vt solo ipsius iussu, tanquam legato potentissimo & obediẽtissimo ab ipso in terras amandato, mox perficiatur quodcunque voluerit.

** velociter currit sermo eius.*

*5 Qui dat niuem sicut lanã * nebulam sicut cinerẽ spargit.*

5 Proinde solo suo imperio dat niuem in leuitate & candore similem lanæ, * & nebulam sicut cinerem spargit per aëra. d

*6 Mittit crystallum suum sicut buccellas, * † ante faciẽ frigoris eius quis sustinebit.*

6 Mittit quoque è cœlis frustatim instar paruarum buccellarum grandinem, glaciei in frigiditate & congelatione similem, * † & ob frigiditatem suam intolerabilem, frigus aliquoties tam ingens terræ immittit, vt nemo coram præsentia illius subsistere valeat, illudque tolerare.

*7 Emittet verbum suum, & liquefaciet ea: * flabit spiritus eius, & fluent aquæ.*

7 Rursum autem cùm vult, solo suo iussu in terras emisso, liquefacit per ardorem solis ea quæ modò dicta sunt, niuem, scilicet, & grandinem * facitque exurgere ventum quencunque voluerit; quo flante mox incipiunt profluere aquæ, tũ ex resoluta niue & grãdine, tũ ex ipsis nubibus.

*8 Qui annunciat verbũ suũ Iacob: * iustitias & iudicia sua Israel.*

8 Vt autem verbo suo, hoc est, iussu & voluntate, suam in omnes creaturas declarat potentiam, ita rursus verbo suo suam erga populum Israëliticum ostendit singularem benignitatem, Ipse enim per legem à se datam, perque prophetas, doctoresque suos dignatur posteritati Iacob annunciare mandata sua, * iustissima sua & æquissima viuendi præscripta tradere populo Israëlitico, vt meritò & hoc quoque nomine à nobis eximiè sit laudandus Dominus.

*9 Non fecit taliter omni nationi, * & iudicia sua non manifestauit eis.*

9 Non enim adhunc modum fecit vlli alij nationi, * nec à se præscriptas æquitatis formas manifestauit eis.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM, &c.] Hebraica dictio significat vectes, similiter & Græca μοχλοὺς Itaque Augustinus legit, vectes. Porrò verbũ benedicere, hic accipitur, vt aliis locis ferè quibus Deo tribuitur, pro benefacere: aut potiùs hoc loco accipitur, vt designet multiplicationem ciuium. Ita enim frequenter accipitur, dum loquitur scriptura de benedictione prolium, vt cum dicitur Deus benedixisse Adæ & Noe, dicens: Crescite & multiplicamini. Quòd si hoc modo accipiatur, iam his duobus versibus quatuor notantur, quæ dum adsunt alicui ciuitati, perfecta fœlicitate fruitur.

b QVI POSVIT, &c.] Similis est oratio in alio Psalmo: posuisti firmamentum eius formidinem Debet autem exponi hoc modo: Qui posuit fines tuos in pace: vel substantiuum, pacem accipi debet pro adiectiuo, posuit fines tuos pacificos.

c EMITTIT, &c.] Loquitur Propheta de eloquio & verbo Dei tanquam legato potentissimo, simul & obedientissimo, quemadmodũ & Isaias c. 55. Quomodo, inquit, descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltra non reuertitur, sed infundit terram, &c. sic erit verbũ meum quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuũ, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his quæ misi illud. Proinde in sensu literali Dominũ mittere eloquiuum suum in terrã, non est aliud quam Dominum aliquid velle in terra fieri: nam eloquium eius, imperium & voluntas ipsius est, currere autem sermonem eius, est citò perfici voluntatem ipsius.

NEBVLAM, &c.] Dictio Hebraica significat pruinã, non nebulam, & magis quadrat pruinam sparsam cineri cõparari: deinde & postea dicitur Dominus liquefacere suo verbo ea, nempe quæ dicta erant, niuem, pruinam, & crystallum. Porrò dictio crystallus, Græca dictio est, significans non id modò quod vulgus crystallũ vocat, sed glaciem omnem: deriuatur enim à κρύος, id est, frigus, & στέλλω, id est, contraho Vnde & Plinio teste species illa gemmæ vitro similis, quæ crystallus dicitur, nihil aliud est quam glacies, sub terra nimio frigore sic indurata, vt resolui calore nequeat. Quoniam autẽ glacies hic dicitur, è cœlo, scilicet, & buccellis cõparata: rectè Hebræi hic per glaciem grandinem intelligunt, eò quòd grando secundùm philosophos non sit aliud quàm pluuia congelata. d

PRO SENSV MYSTICO.

IN sensu mystico quod dicitur Dominus confortasse seras, vel vectes portarum Ierusalem, simplicior accipitur tropicè, pro eo quod est Deũ egregiè, muniuisse ipsã Ierusalem, ita vt eam hostis ingredi nequeat eamque sibi capere: quod quidem nomẽ Ierusalem conuenire pro ea parte quæ in cœlis quasi in edito monte Sion consistit, nemo dubitat. Conuenit tamen etiam eidem pro ea parte quæ adhuc hîc in terris, quasi in humili valle sita est. Nam hæc ita Deo custodiente munita est, vt quamuis & semper, & vndique, & varijs, eisque fortissimis hostibus oppugnata sit, & oppugnetur, nunquã tamen in hostium potestatem venerit sit, nec veniet secundùm Christi promissionẽ dicẽtis, portas inferi non præualituras aduersus eam. Atque hoc itẽ est quod in Prophetis toties Dominus promisit se non permissurũ vltra, vt pertransiret per hanc Ierusalem incircuncisus & immundus. Sic & quod dicitur Dominus

Isaia. 52. pacem dedisse omnibus finibus Ierusalem, manifestum quidem quomodò ei parti cõuenit, quæ in cœlis quietè regnat libera ab omni perturbatione: competit tamẽ & ei quæ in terris militat adhuc. Nam quãuis hæc pacem nondum sit adepta ab hostibus suis, cum quibus assiduè luctatur, pacem tamen illam veram consecuta est, qua Christus, qui est pax nostra, homines Deo recõciliauit, & inter sese in vnam fidem & religionẽ eos huius ciuitatis conciliauit prius inter se multum discordes. Porrò adeps frumenti, quo satiantur hi qui in cœlis regnãt ipsa est diuinitas Christi. Nam hic pascimur quidẽ frumento, illi verò frumẽti pinguissimo adipe, si ad nos cõferantur, quanquam & nos rectè adipe frumenti satiari dicimur. Christi enim corpus inter omnes sanctos, qui sunt frumentum illud quod in horrea Domini cõdẽdũ est, quasi adeps est frumenti, cum solus ipse sit ab omni vitio quàm alienissimus. Sic & scriptura sacra, adeps frumenti est, si ad aliorũ Catholicorum scriptorũ & philosophorum libros comparatur. Quæ autem dicuntur de niue, nebula, vel, vt habent Hebræa, pruina, & glacie, & grãdine, variè tractari possunt. Primum enim simpliciter in his intelligere possumus, secundùm Euthymiũ, diuina permissione mox immitti calamitates grauissimas per niuem, pruinã, & grandinẽ significatas, ac mox iterum Deo iubente easdem in gaudiũ commutari. Habet antẽ & alij aliquos per niuẽ, intelligunt peccatores per Euangelij prædicationẽ in modum niuis & lanę dealbator, quomodò de seipso dicit Dauid: Super niuẽ dealbabor: & Isaiæ 1. Dominus: Si fuerint peccata vestra sicut coccinũ, velut nix dealbabũtur: & fuerint rubra sicut vermiculus, velut lana alba erũt. Per nebulã autẽ sparsã, intelligit dispersos nebulosos dæmones. Per crystal-

lum.aut,obſtinatos peccatores, quos Dominus tanquā buccellas a ſe proiicit in eſum,& eſcam impiorū dæmonum. Verùm ſecūdùm hūc ſenſum tralatiuū tandē habet id quod commodè referatur , non enim poteſt referri ad cryſtallum,hoc eſt, obſtinatos peccatores:hos enim qui dicūtur proiici in eſcā dæmonū, nunquā liquefacit ſuo ſpiritu. Auguſtinus autē per niuem nebula, & cryſtallum,intelligit tria peccatorum genera:per niue, quidem,peccatores ex infirmitate peccantes: per nebulam verò , peccantes ex ignorantia:per cryſtallū , peccantes ex malitia,& in malis obſtinatos,quos intelligit Dominū mittere tanquam buccellas,eo quod frequenter Dei vocatione incorporētur Eccleſiæ vt alios paſcant,quemadmodum patet de Paulo. Hieronymus verò verò indicat cōuenientiorem tractationem, nempe vt per niuē ſignificetur purgatio a peccatis:per nebulā vel,vt admonet habere Hebræa,pruinam,dolorē de peccatis & pœnitentiā,ſecundum illud:Factus ſum ſicut vter in pruina Et , Cinerem tanquā panem manducabam. Per cryſtallū verò iam rectè intelligentur ſeueriſſimæ comminationes gehennæ & vltionū Dei,in ſcripturis ſparſim contentæ,quarū acerbitatem nemo ferre poteſt:nebulam tamen hanc & glaciem frigidiſſimā Dominus verbo & ſpiritu ſuo liquefacit, dū cōſolationibus ſcripturarum & ſpiritus ſui,rigorē pœnitentiæ mitigat & ſparſas in ſcripturis commiņationes dulciſſimis promiſſionibus leuat.Hęc autē tractatio præter contextū omniū conuenientem,etiam literæ maximè conuenit. Quemadmodum enim in ſenſu literali ſignificare vult propheta ... terræ immittium ... niuē, pruinam,& grandinem , vel glaciem:ita etiam cōuenit in ſenſu myſtico intelligere,Deum per Euāgelij prædicationem dare niuem,pruinam,vel nebulam , & glaciē. Quod autem quidam hic philoſophantur in vocabulis, cryſtallum & buccellas, otioſum eſt, cum ex Hebræis conſtet vt primo dictum eſt ,cryſtallum hic ſimpliciter ſignificare glaciem,& buccellas tantū ſignificare fruſta. Non enim Hebraica dictio ſignificat propriè buccellas,ſed fruſta quæuis.

N o x,&c.] Hęc oratio non poteſt intelligi ſecūdùm regulas dialecticas, maximè in ſenſu literali. Non enim vult Propheta Deum alicui nationi non ſic feciſſe, ſed nulli omnino alteri nationi ſic feciſſe. Lex enim Moſaica,de qua ad literam loquitur,ſolis Iſraelitis data fuit. Proinde, non omni,accipi debet, vt frequenter apud Hebræos , pro nulli , & debet intelligi , alteri.In ſenſu tamen myſtico,quo hi verſus intelliguntur de lege perfectionis per Chriſtum tradita, videtur deberee non omni accipiendū ſecūdùm regulas Dialecticorū, niſi maluerimus ſic intelligere : Non fecit taliter alicui nationi , quæ fuit ante nos in præcedentibus Chriſtum temporibus : quandoquidem ne ipſis quidem Iudæis ante Chriſtum tam perfecta lex tradita eſt , quàm modò nobis. c

Alleluya Aggæi & Zachariæ.

ARGVMENTVM PSALMI CXLVIII.

Inuitat hoc Pſalmo Propheta ad laudem Dei cunctas creaturas, ita vt obſeruato naturæ ordine congruo,à cæleſtibus incipiens deſcēdat ad inferiora,atque in his primùm aquatilia,deinde aerea,tū & terreſtria inanimata ſimul & animata,vniuſcuiuſque poſtremum conditionis homines,& ſingulariter populū Dei appellet. Quod autem vir ſanctus etiam inanimata & bruta,quæ Deum,quem non cognoſcunt , voce laudare nequeunt, ad celebrandū Deū exhortatur,primùm quidem ardens deſiderium laudis diuinæ in Propheta arguit , nam quoniam ad laudem diuinam ſe,imò homines omnes idoneos minimè eſſe perpendebat , omnes ſimul ad creatoris laudem creaturas aduocat.Deinde huiuſmodi creaturarum inuitatione magis vult indicare quid facere conueniat ex creaturarum animaduerſione,& votum ſuum explicare,quo cupiuit ex omnium creaturarum Dei conſideratione homines in laudem & admiratione Dei excitari.Nam alioqui vniuerſa creatura laudes Dei ſemper celebrant ſuo modo,cùm inceſſanter incredibilem eius ſapientiam,potentiam,& bonitatem mirificè oſtendat.Verùm vt id ab omnibus intelligatur , hac inuitatione creaturarum precari potius ... accipiendum eſt. Laudant omnia muta creatura Deum per os noſtrum,dum ab illis laudandi Deum occaſionem accipimus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Laudate Dominum de cœlis, laudate eū in excelſis.*
*2 Laudate eum omnes angeli eius, * laudate eū omnes virtutes eius.*
*3 Laudate eū Sol & Luna, * laudate eū omnes ſtellæ & lumen.*
4 Laudate eum cœli cœlorū: & aquæ quæ ſuper cœlos ſunt, laudent nomen Domini.*
5 Quia ipſe dixit , & facta ſunt, ipſe mādauit & creata ſunt.*
*6 Statuit ea in æternum & in ſeculum ſeculi . * præceptū poſuit, & nō preteribit.*
7 Laudate Dominū de terra, dracones & omnes abyſſi.*
*8 Ignis grando,nix glacies, ſpiritus procellarum, * quæ faciunt verbum eius.*
9 Mōtes & omnes colles ligna fructifera, & oēs cedri.

Vos inprimis compello ſupernas creaturas, laudate eum in ſupernis veſtris locis. Pſal.4

2 Et vt ſpeciatim vos appellem laudate eum inprimis vniuerſi Angeli eius :* laudate eum omnes cœleſtes exercitus eius,qui in numero inexplicabili militatis ſub ipſo,omnem illius voluntatem celerrimè perficientes.

3 Laudate eum Sol & Luna,* laudate eum ſtellæ & lumen ipſarum.

4 Laudate eum varij cœlorum orbes,* ſed & aquæ quæ ſuper cœlos ſunt laudent nomen Domini. b

5 Ipſe enim tantum iuſſit,vt hæc omnia fierent , & mox ad iuſſum eius facta ſunt:* ipſe vt crearentur mandauit,& mox creata ſunt.

6 Eodem autē iuſſu quo ea creauit,etiam ſtabiliuit ea, vt omnibus durarent ſeculis :* legemque dedit præſcribentem eis motus rationem nec abrogabitur ea lex vllo tempore,ſed vſque in cōnſummationē ſeculi cōſtanter ſemper diuinæ obtemperabunt voluntati. Congruum itaque vt vniuerſa hæc Deum laudent,tum quod cum maxima ſint opera, ſolo tamen verbo ab eo creata ſint,tum quod perpetuitatem illis præſtitit,tum quòd inobliquabili eis lege conſtanter dominetur.

7 Sed & vos terreſtrés creaturæ in inferiori hoc mundo conſiſtentes ſimul cum cœleſtibus communem Dominum laudate ex veſtro inferiori quem obtinetis loco:* Et inprimis nomen Dei laudent cete grandia , & quotquot ſunt animantia in omnibus aquarum profunditatibus.

8 Deinde & aërea,qualia ſunt ignei fulmina, grando,nix,ventus procelloſus:* quæ vniuerſa faciunt quæcunque à Deo iubentur eis.

9 Poſt hæc etiā terrena,népe mōtes & omnes colles, arbores fructiferæ,* ſylueſtres quoq; atque inferæ, inter quas primū obtinēt locū cedri.

10 Iam

*10 Bestiæ & vniuersa pecora: * serpentes & volucres pennatæ.*
*11 Reges terræ & omnes populi, * principes & omnes iudices terræ.*
*12 Iuuenes & virgines, senes cum iunioribus laudent nomẽ Domini, * quia exaltatum est nomen eius solius.*
*13 Confeßio eius super cælum & terram, * & exaltauit cornu populi sui.*
14 Hymnus omnibus sanctis eius filijs Israël populo appropinquanti sibi:

10 Iam & aoimantia bruta, siue sint bestiæ feræ, siue mansueta pecora
* qucquid vel in terra serpit vel io aëre volat.
11 Postremum etiam homines cuiuscunque sint conditionis, reges, scilicet, terræ, & omnes populi, *principes quoque, & omnes iudices terrę,
12 Iuuenes & virgines. senes vnà cum pueris voiuersi laudent nomen Domini: * Solus enim ipse super omnia exaltatus est, & magnificatus per grandia & admiranda sua opera.
13 Proinde laus ipsius tanta est, vt cœlos & terram infinitè superet, oec c
dignè satis explicari possit ab his qui vel in cœlis, vel in terra degunt. At verò præter magnificentiam ipsius, quæ vbique in omnibus creaturis relucet singulariter, aduertenda illius benignitas peculiariter populo suo exhibita. *Euexit enim nunc poteotiam & gloriam populi sui, suppressis
hostibus ipsius, gloriosè & potenter eum triumphare & regnare faciens. d
14 Quare singulari ratione conuenit, vt illum semper laudeot omnes ab eo sanctificati, eiúsque cultui dicati oempe filij Israël, qui sunt populus propinquus & familiaris illi, per cultum & religionem accedens ad e
eum. His enim singulariter conueoit laus Dei, vt qui præ alijs omoibus, pluribus sior ab eo affecti beneficijs, quique soli sunt, per quorum ora, inanimata & bruta Deum laudare possunt.

ANNOTATIONES.

a LAVDATE, &c.] Quod dicit, de cœlis, & in excelsis, non debet referri ad Dominum, quasi sit sensus, Dominum cœlorum, & qui est in excelsis: sed debet referri ad verbum, Laudate, vt alloquendo supernas creaturas, exigat ab eis vt è cœlis suis, & in excelsis suis locis Dominum laudent: sicut postea alloquendo inferiores creaturas exigit ab eis, vt è terra Deum laudent. Græcis enim & Hebræis est, ex cœlis, & ex terra.

b AQVÆ, &c.] Secundùm Hebræos & Græcos hæc pars in secunda persona refertur ad superiora, aquæ, quę super cœlos estis. Apud Hebræos enim illud, laudent nomen Domini, principium est noui versus, & ad omnia superiora refertur. Græca autem habent καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, aqua quæ super cœlos, quod non potest esse suppositum verbi sequentis pluralis numeri αἰνεσάτωσαν laudent.

c CONFESSIO, &c.] Dictio Hebraica הוד Hod, Septuaginta frequenter vertũt per, ἐξομολόγησιν, id est, cõfessionem vel laudem propriè nõ significat laudem sed gloriam & magnificentiã alicuius: Vnde sic vertit Hieronymus & gloria in eius in cœlo & in terra, vt sit idẽ cum eo quod in cantico Seraphin apud Isaiam dicitur: Plena est terra gloria eius. Lectio autẽ nostra intelligi potest præter sensum paraphraseos & hoc modò: Laus eius decantari debet super cœlum, & terram, hoc est, in cœlo & in terra, Græca enim habẽt ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ οὐρανῷ, quod potiùs est, in terra & in cœlo, quam, super cœlum & terram: vt, super excessum significet, quemadmodum in oratione dicitur: Fiat voluntas tua ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, sicut in cœlo & in terra.

d ET EXALTAVIT, &c.] Græca quidem habent ὑψώσει exaltabit, quomodo & D Augustinus legit. Verùm Hebræa magis docent legendum per præteritum, exaltauit, quomodo & D Augustinus vertit ex Hebręo & legit item in commentarijs Ponitur enim in Hebręo futurum, sed cum vau conersio. Iam & sensus magis postulat præteritum tempus. Vult enim Israëlitas Deum laudare ob exaltationem suam, non vtique futuram, sed acceptam.

e APPROPINQVANTI, &c.] Pronomen sibi, abusiuè positum est. pro illi, non est enim Græcis ἑαυτῷ, sed, αὐτῷ, nempe Deo.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXLIX.

Inuitat peculiariter ad laudandum Deum Israëlem, quòd illum Deus singulari fauore prosequi cœperit: vnde futurũ prædicit vt ipsum sancti summo studio celebrent, postquam populum suũ non restituerit modò, sed etiã gentiũ victorem, & vltorẽ effecerit. Putant autem quidam hic Prophetam vaticinari ad literam de restitutione & erectione Israëlis quæ illi contigit à soluta captiuitate Babylonica. Verùm nihil obstat quin de ea loqui intelligatur, cuius bona spes esse cœpit, auspicante in Sion regnum suũ Dauide, per quem etiam postea cum magna totius populi Israëlitici gloria finitimæ gentes cum regibus suis subactæ sunt, iusta de eis secundũ Dei iudicium vltione sumpta. Porrò quoniã & erectio carnalis Israëlis post liberationẽ à captiuitate Babylonica, typus fuit verioris exaltationis spiritualis Israëlis quæ per Christũ facta est & regnum gloriosum Dauidis figura regni Christi: nihil dubium quin spiritus sanctus potißimum hic vaticinatus sit de salute & victoria ea, quam ex parte in hac vita, sed consummatè in futuro seculo fideles per Christum consequuntur, qui & hic spiritualibus potißimũ armis dæmones superant, omnesq́ reges & populos terræ Euangelio subijciunt, in captiuitatem redigentes (vt inquit Paulus) omnem intellectum in obsequium Christi, & in nouißimo die simul cum Christo iudicabũt & vindicabũt impios omnes, siue dæmones, siue homines, vt testatur idẽ Paulus 1. ad Corint. 6. Proinde secũdùm mysticũ sensum præsens Psalmus inuitatio est Ecclesiæ Christianæ ad celebrãdũ nouo carmine Deum quòd is humano generi offensus aliquãdo iã ei per Christũ sit recõciliatus electosq́ suos de hostib' ipsorũ magnificè saluare cœperit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Cantate Domino canticũ nouum, * laus eius in Ecclesia sanctorum.*
2 Lætetur Israël in eo qui

NOVO iam à Deo affecti beoeficio, oouo etiã carmine illũ celebrare: * laus eius decanteruṙ in solẽni congregatione sanctorũ, qui vt plura à Deo cõsequuti sunt beneficia, ita Dei benignitatem soli diligenter perpendũt, & inuicem dicunt Dei laudes, & desiderant, audire & decantare eas Psa. 149.
2 Lætetur Israëliticus populus in factore suo, & quotquot subiiciuntur a

fecit eum, & filij Sion exultent in rege suo.
3 Laudent nomen eius in choro, in tympano & psalterio psallant ei.*
4 Quia beneplacitum est Domino in populo suo: & exaltabit mansuetos in salutem.*
5 Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis.*
6 Exaltationes Dei in gutture eorum, & gladij ancipites in manibus eorum.*
7 Ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis.
8 Ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis.*
9 Vt faciant in eis iudicium conscriptum, Gloria hæc est omnibus sanctis eius.*

regno in Sion instituto, exultent talem regem contigisse sibi.
3 Laudent autem nomen eius in vnanimi modulamine chori,* neque laudent tantùm voce, cordisque lætitia, & corporis lætabunda exultatione, sed etiam tympano & psalterio, omnibusque id generis instrumentis musicis psallant in honorem ipsius.
4 Iam enim declarauit se Dominus bene affectum populo suo.* bonaque spes est, quod quemadmodum cœpit, exaltare perget mansuetos per stabilem salutem eis præstitam. b
5 Quare futurum est vt sancti exultent in summa gloria, qua à Deo afficientur,* & lætentur in lectis suis, in quibus quieti & securi quiescant. c
6 Exaltationes & laudes Dei erunt in ore ipsorum,* & gladij vtrinque incidentes in manibus ipsorum.
7 Vt vlciscantur se de gentibus, & corripiant populos totos.
8 Vtque vinciant etiam reges eorum compedibus,* & primates eorum manicis ferreis.
9 Vt exercere possint in eos iudicium à Deo præscriptum & definitum. d
* Decus hoc erit cunctis qui se Deo dediderunt bonitatis studentes.

ANNOTATIONES.

a FILII, &c.] Perperam legitur in plerisque libris, filiæ Sion, cùm manifeste Hebræa & Græca habeant masculinum, filij: quomodo & Augustinus legit, & habent Latini codices emendatiores.

b EXALTABIT. &c.] Græcis ὑψώσει exaltabit, non exaltauit, quemadmodum & Hebræa docent legendum, & sequentia exigunt: sic legit & D. Augustinus.

c EXALTATIONES, &c.] Vitio scripto [illegible] legi, exultationes, apertè satis docent Hebræa & Græca. Ponitur enim apud Græcos hic nomen ὑψώσεις, deriuatum à superiori verbo, exaltabit mansuetos. Proinde Arnobius legit, exaltationes, quomodo & Augustinum legisse, quamuis contextus semper habeat, exultationes, apparet ex ipsius commentario. Sic enim scribit cùm dixisset: Lætabuntur in cubilibus suis, ne quasi sibi placentes viderentur, adiunxit statim: Exaltationes (ita enim habent libri) Dei in faucibus eorum. Sic lætabuntur in cubilibus suis: vt non sibi tribuant quod boni sunt, sed illum laudent, à quo acceperunt quod sunt, &c. Hactenus ipse. Explicat autem eius commentarius bene orationem hanc, exaltationes Dei, non autem quid sit, exultationes Dei, vt interim omittatur eam orationem nihil aptum significare posse. [illegible] vitio scriptoris videtur, v. scriptum pro a, quemadmodum & alias in hac dictione factum est. Porrò per gladios ancipites, in literali sensu intelligenda est potentia inuicta, omniaque prosternens obuia. In sensu verò mystico oportet intelligere gladium spiritus quod est verbum Dei ac potentiam resecandi putrida membra à patris, deinde & potestatem iudiciariam & vindicatiuam, qua in nouissimo iudicio die cum Christo sancti hunc mundum iudicabunt.

d VT FACIANT. &c.] Quidam singulariter legendum volunt, vt faciat, vt ad Deum referatur ad quem & præcedentia referunt. Ad faciendam vindictam, & ad alligandos, sic intelligit Euthymius. Et sanè Hebræa singul. & Græca ambigua sunt, vt vel ad Deum vel ad sanctos Dei referri hæc possint, quæ de vindicta sumenda & iudicio exequendo dicuntur. Verùm quoniam præmittit sanctos habere gladios ancipites in manibus suis, magis videntur quæ sequuntur ad illos referenda, quomodo communiter intelligitur. Et meritò potius legendum sit, vt faciant, quomodo omnes libri ferè habent, & legit Diuus Augustinus.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CL.

Inuitat ad laudandum in cœlis præsidentem Deum pro immensa fortitudine & amplitudine eius, idque summo studio atque ideo non voce solùm, sed adhibitis simul omnigenis instrumentis musicis. Nimio enim laudandi diuini desiderio flagrans vir sanctus, consideransque nullum laudis huius modum esse aut terminum, omnibus quibus licet modis collaudari illum exoptat: primùm declarans quem velit laudari, deinde propter quid, ac postremùm quomodo. Proinde quoniam hic Psalmus ardentissimè ad laudes Dei prouocat (toties enim in ipso verbum laudandi repetitur præter quod nullum in eo aliud verbum continetur) appositissimè dispositus est in fine Psalmorum, eo quòd horum scopus præcipuus sit, adhortari ad laudes Dei mortales omnes, quas tum primùm absolutè & indesinenter persoluemus, cùm in futura vita creationis nostræ terminum assecuti fuerimus: quod nobis præstare dignetur, qui in vnitate trina viuit & regnat Deus, per omnia secula seculorum. Amen.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Laudate Dominum in sanctis eius, laudate eum in firmamento virtutis eius.*
2 Laudate eum in virtutibus eius, laudate eum secundum multitudinem magnitudinis eius.*
3 Laudate eum in sono tubæ, Laudate eum in psalterio & cythara.

LAVDATE Dominum in sanctissimis suis cœlorum habitaculis præsidentem:* laudate eum regnantem in expanso, firmiterque à se collato cœlo, quod argumentum est fortitudinis illius maximum. Psal.
2 Laudate eum propter varia omnipotentiæ ipsius opera,* laudate eum pro immensa magnitudine & excellentia eius, non quod putem laudes vestras Dei magnitudinem assequi & æquare posse, sed quod cupiam eum super omnia toto conamine, omnibusque quibus licet modis laudari. Id enim magnitudo eius inexplicabilis meretur. a b c
3 Proinde laudate eum in clangore tubæ:* laudate eum psalterio & cythara.

4 Laudato

*4 Laudate eum in tympano & choro, *Laudate eum in chordis & organo.*
5 Laudate eum in cymbalis benesonantibus, laudate eũ in cymbalis iubilationis. Omnis spiritus laudet Dominum.*

4 Laudate illum tympano & choro: *laudate illum fidibus & organo.
5 Laudate eum cymbalis bene resonantibus, laudate, (inquam) eũ cymbalis suauiter iubilantibus, & ad iubilationem excitantibus. Et quid varia enumero instrumenta? * quicquid omninò vsquam spirat etiam in brutis sed maximè in hominibus, suo spiritu & flatu laudet Dominum.

ANNOTATIONES.

a LAVDATE, &c.] Dictionem, sanctis, nõ debere hic accipi pro hominibus vel angelis sanctis in masculino genere, satis patet ex Hebræis, quæ habent ad verbum in sanctitate eius, quod quidã intelligunt in hoc sensu. Laudate Dominum propter sanctitatem eius. Ac similiter in secunda parte accipiunt præpositionem, in, vt sit sensus: Laudate eum ob firmamentum, &c. Secundum quem sensum præpositio, in, eodem modo accipietur in primo versu, quẽadmodum in secundo, cùm dicitur: Laudate eum in virtutibus eius: Verùm quoniam per firmamentum verisimiliter intelligitur cœlum magis etiã apparet per sanctitatem Dei, hic intelligi sanctum Dei in cœlis habitaculum, quemadmodum accipitur Psal. 19. dictio sanctũ, Mittat tibi auxilium de sancto: vbi apud Hebræos eadẽ ponitur dictio. Proinde apud nos ablatiuus, sanctis, accipi debet in neutro genere pro cœlestibus Dei habitaculis, quæ Paulus ad Hebræos sancta vocat. Porrò pro dictione, firmamentum, Hebræis eadem est dictio, quæ, Gen. 1. c. vbi eandem Septuaginta & Hieronymus verterunt per firmamentum, significat, autem propriè expansum quid, aut expansionem: vnde quidam hìc vertunt, in expansione virtutis, id est, in expansa & extensa ad omnes creaturas fortitudine eius, secundum quem sensum firmamentum virtutis quidam exponũt pro fortissima Dei potentia. Verum verisimilius est in eodem significato dictionem Hebraicam, & dictionem firmamentum, hìc accipi, quo Gen. 1. Itaque secũdùm sensum paraphrasis præpositio, in hoc psalmo tribus accipitur modis. In primo enim versu indicat locum regni Dei, quẽ laudari vult, non iam inuitans ad laudandum Deum præsidẽtem in Sion, aut in arca fœderis, sed in cœlo, vt hoc dicto sanctos ab vmbris legit ad veritatem superorũ subueheret. In secundo autẽ versu accipitur pro, de, vel propter. In tertio verò & sequentibus designat instrumentũ. Potest tamen & in primo versu intelligi nos inuitari ad laudem Dei propter considerationem sublimiũ locorum, quæ Deus inhabitat, quę considerata in admirationem gloriæ & potentiæ Dei hominem rapiunt, vt præpositio, in, in primo versu accipiatur sicut in secũdo.

IN VIRTVTIBVS, &c.] Non significat hic virtutes angelorũ exercitus, vt ferè solet: nõ enim est hic apud Hebræos צבאות Sebaoth, nec apud Græcos δυνάμεις, sed δυνάμει, vnde significat fortitudinis Dei potentia opera.

b IN PSALTERIO.] Pro eo quod Septuaginta & Hieronymus frequenter vertunt, Psalterium, Hebræis est dictio נבל Nebel, quæ putatur significare musicum instrumentum, quod vulgo cornamusa dicitur. Nebel enim etiam significat vtrem & lagenã, vnde deinde musicum illud instrumentum cum vtri speciẽ Nebel dictũ est. Porrò per chorum hic videtur, quemadmodũ & superiori Psalmo, debere intelligi instrumentum aliquod musicum, cùm reliqua omnia sint instrumentorum. Et in epistola quadam quæ sub Hieronymi nomine habetur ad Dardanum de musicis instrumentis, dicitur chorus simplex pellis cum duabus cicutis æreis, &, per primam inspiratur, per secundam, vocem emittit. Videtur autem significare velle instrumentum illud, quod prius dictum est, in Hebræis vocari Nebel. Verùm vt epistola illa indigna est ingenio Hieronymi, ita dictio Hebraica potius ostendit significari instrumentum illud, quod nos tibiam dicimus.

c OMNIS, &c.] Nomen spiritus, hic non accipitur in eo significato quo tribuitur animæ & angelis, non est enim hic Hebræis רוח ruah, neque Græcis est πνεῦμα, sed Hebraica dictio propriè significat flatũ & spiraculum vitæ, eadem enim hic ponitur quæ Gen. 2. & Græcis est πνοή, id est, spiratio & flatus. Bene autem de hoc spiritu subiecit superioribus instrumentis, eo quòd pleraque eorum flatu & spiratione sonum reddant.

Finis libri Psalmorum.

PARAPHRASIS IN EA VETERIS TESTAMENTI CANTICA, QVÆ PER SINGVLAS FERIAS ECCLESIASTICVS

vſus obſeruat, cum Argumentis eorum, & Annotationibus.

Authore CORNELIO IANSENIO Hulſtenſi, Sacræ Theologiæ Profeſſore, Primo Epiſcopo Gandauenſi.

ARGVMENTVM CANTICI TRIVM PVERORVM.

Canticum, quod Danielis tertio tres pueri in ardentem fornacem miſſi vno ore decantaſſe ſcribuntur, ſimilis omninò eſt argumenti cum Pſalmo 148. Siquidem etiam illo, præ multa de Dei benignitate lætitia mentis tres adoleſcentes omnem creaturam ad creatoris laudem prouocant, à cœleſtibus per media quæ in aëre gignuntur ad inferiora deſcendentes, per ſingula quæ vel in terra, vel in aquis ſunt diſcurrentes, donec tandē ad hominē deueniant, vbi peculiariter Dei populum & ſanctos, nominatim quoque ſeipſos ad laudem adhortentur eius, qui ſua benignitate in eis mirabilia operatus erat. Hoc autem Canticum etſi in Hebræo non inueniatur apud Danielem, ſicut nec hiſtoria Suſannæ, & Beli, Draconiſq́;, Eccleſia tamen Chriſtiana, tam apud Græcos, quam apud Latinos, ex Theodotionis tranſlatione hæc publicè in tēplis cantanda & legenda ſuſcepit, neque tamen apud Græcos, neque apud Latinos eadē omninò forma decantatur quæ apud Daniele deſcriptum legitur. Nam omiſſis aliquot verſibus in principio, apud vtroſque incipiunt ab eo verſu: Benedicite omnia opera, &c. deinde apud Latinos quidem pars illa: Laudate & ſuperexaltate eum in ſæcula: quæ apud Danielē toties repetitur, quoties verbū, Benedicite, in principio tantum & in fine canitur, duobus ſemper verſibus, in vnū verſum coniunctis, & in fine additum eſt, Benedicamus patrem & filium, &c. Apud Græcos verò iſi creaturis quæ in duobus verſibus ad laudem Dei inuitantur in vniuerſum coniunctis ſub verbo benedicite, ſemel poſito, tum deinde additur ſemper: laudate & ſuperexaltate eum in ſæcula, & in fine additur: Benedicite Apoſtoli, Prophetæ, & Martyres Domini Domino, laudate & ſuperexaltate eum in ſæcula. Benedicamus patrē, &c. Et nūc ſemper, & in ſæcula ſæculorū Amen. Laudemus, benedicamus, adoremus Dominum laudantes & ſuperexaltantes eum in ſæcula.

CANTICI ISAIÆ ARGVMENTVM.

Canticum quod legitur Iſaiæ 12. cap. vt ex ſuperiori cap. 11. in quo de Chriſto aperta eſt prophetia conſtat, ad Chriſti tempora pertinet. In hoc itaque Propheta primùm ſub perſona totius Eccleſiæ Chriſti gratias agit de ſalute per Chriſtum in plenitudine temporali allata, & ira Dei ab humano genere ablata. ac deinde ſub ſua perſona prophetat ſpiritualium, abundantiam charismatum tempore gratiæ futuram, mutuamq́; fidelium ad prædicandam per vniuerſum orbem Dei benignitatem exhortationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Confitebor tibi Domine quoniam iratus es mihi. * conuerſus eſt furor tuus, & conſolatus es me.*

GRATIAS tibi agam Domine, teq́; collaudabo ſemper quoniam cum iam multis ſæculis ob peccata mea iratus fueris mihi, ita vt me tua gratia cœleſti tua manſione nō ſis dignatus, *iam tandem auerſa eſt à nobis dignatio tua & per exhibitam nobis benignitatem tuam, ac promiſſiones euangelij tui dulciſſimas, cōſolatus es me populum fidelem, qui prius ob iram tuam diuturnam mœrebam aſſiduè.

*2 Ecce Deus ſaluator meus, * fiducialiter agam, & non timebo.*

2 Ecce Deus, qui hactenus ſe mihi exhibuit iratum & ſeuerum iudicem, nunc factus eſt ſaluator meus. * quare poſthac de benignitate Dei nobis oſtenſa optimè & firmiter confiſus, ſecurus degam, nec amplius timebo, vt hactenus, credens Deo nobis propitio nihil nociuum accidere poſſe, nullum quantumuis potentem nociturum.

*3 Quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, * & factus eſt mihi in ſalutem.*

3 Non autem de meis præſumens viribus & meritis ſecurus conſiſtā timore depoſito, ſed ob id quod ipſe Dominus Deus ſit robur meum, quo adiuuante, facilè omnia mala cunctaq́; impiorum machinamenta ſuperabo, ſicut iam ſuperaui ex parte: atque ob id ſemper illum canam & laudabo, *eo quòd factus ſit ſaluator meus.

VOX PROPHETÆ.

4 Haurietis aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris.

4 In illo gratiæ & ſaluationis tempore abundanter vos quotquot eritis fideles haurietis aquas ſapientiæ ſalutaris & gratiæ atque conſolationis cœleſtis, idq́; de fontibus Saluatoris noſtri Ieſu, nunc quidem adhuc obſtructis, ſed illo tēpore aperiendis, atque indeſinenter profluxuris, de cœleſti, ſcilicet, nouaq; Euāgelij ipſius doctrina, deq́; plenitudine ſpiritus & chariſmatis ipſius, qui cùm nō ad menſuram accipiet ſpiritum, ita de ſua plenitudine omnes perfundet ſemper fideles, vt tamen plenitudini ipſius nihil decedat, quemadmodum fontium aquarum quantumuis hauſeris, nunquam tamen ob continuam ſcaturiginem deficit, nec diminuitur.

** & dicetis in illa die confitemini Domino, & inuocate nomen eius.*

* Proinde illius iucundiſſimis aquis refecti & ſatiari, dicetis in illa die, vos a
inuicem exhortādo: Collaudate Dominum pro acceptis ab eo beneficiis maximis, & ſimul cum gratiarum actione etiam inuocate nomen ipſius, qui & maiora adhuc paratus eſt dare bona:

*5 Notas facite in populis adinuentiones eius. *memẽtote quoniam excelsum est nomen eius.*

5 Et quoniam salus hæc non Iudæis tantùm, sed omnibus etiam gẽtibus allata est, vt ab omnibus agnoscatur, facite vestra prædicatione in omnibus populis notas Dei cogitationes, consilia, & opera quæ designauit pro genere humano: * atque in memoriam apud vos & alios reuocate quod excelsum sit super omnia nomen eius, vt reiectis omnibus idolis hunc solum omnes colant & adorent.

6 Cãtate Domino quoniam magnifice fecit, annunciate hoc in vniuersa terra.

6 Cantate in honorem Domini, quoniam magnificè fecit nobiscũ, dum per suipsius mortem nos ab æterna morte mirabiliter liberauit: *deprædicate hoc per vniuersam terram.

*7 Exulta & lauda habitatio Sion: * quia magnus in medio tui sanctus Israel.*

7 Exulta in Domino, & lauda eum Ecclesia sancta, quæ habitas in cœlesti nouaq; Sion: quoniam sanctificator Israelis magnum se & potentem atque mirabilem declarat intra te, ob cuius potentiam merito & gaudere & secura degere debes.

ANNOTATIO.

IT INVOCATE, &c.] Inuocare nomen Domini, quamuis hoc loco accipi possit, vt ferè ab omnibus accipitur, pro eo quod est implorare Dei auxiliũ, recto tamẽ magis postulat, vt significet Dei nomen prædicare, & vocibus celebrare apud homines. Nam & hoc Hebræa dictio significat, vt dictum est in Psal. 135. Id enim conuenit et quod præcedit: Confitemini Domino: & ei quod sequitur: Notas facite in populis adinuentiones eius.

Scriptura Ezechiæ regis Iuda, cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua.

ARGVMENTVM CANTICI EZECHIÆ REGIS.

Canticum, quod Isaiæ 38. inscribitur regi Ezechiæ, carmen est gratiarum actionis quod pro recepta à Deo sanitate & vitæ prolongatione Deo rex cecinit, quemadmodum patet ex titulo, qui sic habet: Scriptura Ezechiæ regis Iuda, cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Itaque in hoc carmine primùm quidem rememorat mentis suæ amaritudinem & tristitiam, in qua erat cùm premeret languor, & per Isaiam audisset imminentem instantis mortis, in ætate adhuc florenti, nempe 39. annorum, morbiq; sui grauitatem mirè exaggerat: tum deinde erga se misericordiam prædicat ob quam se omnibus vitæ suæ diebus Deum celebraturum profitetur: Quoniam autem corporalis infirmitas vmbra quadam est spiritualis infirmitatis quam ex peccato contrahit anima: aptissime secundùm allegoricum sensum carmen istud accommodatur ei, qui cùm prius animæ suæ infirmitatem, æternamque mortis, quam horrebat, interitum deplangebat, iam se Dei gratia sanatum, & ab æternæ mortis damnatione liberatum gaudet, perpetuam gratiarum actionem pollicens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ego dixi. In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.

CVM sine premeret languor assidue, & iam per Prophetam mihi imminere mortem didicissem, dixi apud me & cogitaui in corde meo: Ecce miser ego in medio cursu vitæ meæ in dimidio communis vitæ, & ætate adhuc florente descendam ad infernum.

*2 Quæsiui residuum annorum meorum, *dixi: Non videbo Dominũ Deum in terra viuentium.*

2 Desideraui residuum annorum meorum, existimans omninò me illis priuandum, & vltrà me victurum desperans, *Proinde mecum cogitaui, dicens, Non videbo posthac arcam Domini Dei in hunc mundo inter viuentes homines.

*3 Non aspiciam hominem vltra, *& habitatore quietis.*

3 Non aspiciam vltrà viuentem in hoc mundo hominem, * neque videbo amplius populũ Domini post percussum Sennacherib in pace & quiete fœliciter habitantem.

4 † Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.

4 Eheu quemadmodum tabernaculum pastorum fixum non habet locũ, sed de vno loco in alium continuò transfertur, tumque quò commodiùs [a] portetur in vnum conuoluitur; ita & tempus vitæ meæ, quo in hoc mũdo & tabernaculo corporis mei peregrinor, à me iam subitò abrumpetur, & quasi in vnum conuoluetur, dum vlterius non extendetur. Quodque magis animum meum angit, progenies mea à me ablata est, & ad modum tabernaculi conuoluta, eò quod cogar sine relicto superstite regni hinc decedere, ita vt in me regia stirps Dauidis sit finienda, nec longiùs seipsam extensura videatur, Quod si fiat, quomodo implebuntur Dauidi factæ promissiones de semine eius in perpetuum regnaturo super domũ Iacob, deq; Messia ex semine eius regio nascituro?

*5 Præcisa est velut à texẽte vita mea. *dum adhuc ordirer, succidit me. * de mane vsque ad vesperã finies me.*

5 Nunc subitò in medio suo cursu vita mea per infirmitatẽ hanc abscinditur, nè longiùs procurrat: quẽadmodum subinde tela staminis à textore, cùm voluerit, subitò abrumpitur, & præciditur: *dum adhuc putarem ascendere & crescere ad perfectionem ætatem & fœlicitatem, imo dum adhuc vix putarem me incepisse viuere, ecce quasi in ipso lucis & vitæ exordio subitò Dominus iam me succidet, *nec aliqua mihi quies in hac ægritudine dabatur, sed à mane vsque ad vesperam tota die, perpetuo me cruciatu enecabas, videbarisq; finem mihi impositurus.

6 Vespertino

*6 Sperabam vsque ad mane, * quasi leo sic contriuit omnia ossa mea.*

6 Vespertino tempore adueniente, spem meam in matutinum protendi tẽpus, sperans per noctem à te releuamen venturum, ac temporum mutatione putans mutandum cruciatũ: * sed neque per noctem mitius mecum est actum quàm per diem assiduè enim pariter & noctem morbus contriuit & depastus est, non solùm carnem, sed & ossa mea ac interiora quoque: non aliter quàm leo crudelissimè pecus aliquod discerpit.

7 De mane vsque ad vesperã finies me sicut pullus hirundinis sic clamabo,

** meditabor vt columba.*

7 Itaque rursum à matutino tempore vsque ad vesperam me conficiebas, videbarisque finem vitæ impositurus propter morbi grauitatẽ & continuitatem, cùm sæuiendi nullus esset nec finis, nec modus, ego ad te Dominũ meum totus cõuersus instar pulli hirundinis mussitantis, & garrientis versus quàm cantantis clamabam ad te, aut potius mussitabam, vt colũba incõposita cũ magno gemitu apud me in silẽtio ædẽdo verba. * Et quomodo gemebũda colũba submissas in tristitia emittit voces, ita & ego ex amaritudine animi mei apud me ingemiscẽs, cõmentabar & incondita quædam verba, vel susurrum potiùs immurmurabam.

8 Attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum.

8 Et adeò quidem in te intentus eram vt debilitatæ fuerint oculorum meorum acies, dum assiduè suspicerent ad te Deum in cœlum, vnde mihi vẽturã expectabã opem. Cùm enim manibus pedibúsque te inquirere non liceret morbo, scilicet hæc corporis mẽbra a suis officiis impedirente, his quibus licebat modis te inuocabã, lingua.s. & oculis: & dicebam.

9 Domine vim patior me, responde pro me,

** quid dicam, aut quid respondebit mihi cùm ipse fecerit?*

9 Domine violentiam magnã ab hoc sæuo morbo patior, magis quam ferre vires meę possint, quare tu quæso pro me loquere, & age: meque tuo patrocinio suscipe liberandum à rabie sæuientis huius morbi. * Verùm quid ago, quid dicã Domino aut quid ab ipso mihi expectabo responsi, cùm ipse mihi fecerit omne quod patior? Quorsum enim illi hanc meam propono querimoniam, & patronum mihi futurum spero eũ, qui in hoc negotio aduersarij partes contra me suscepit, omnium horum mihi author malorum?

10 Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ.

10 In memoriam reuocabam coram te cum summa amaritudine animi omnes annos præteritos vitæ meæ, expendens mecum quam essent illi pauci: quantisque miseriis & vanitatibus pleni.

11 Domine sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei,

** corripies me & viuificabis me: ecce in pace amaritudo mea amarissima.*

11 Sane iã securitati redditus, ex his quæ passus sum didici Domine talem esse conditionem vitæ humanæ, atque in talibus vitam spiritus mei consistere, vt, scilicet, nihil sit stabile in ea, sed perpetuis sit mutationibus obnoxia, & fœlicitati infœlicitas succedat, & contrà. * Corripuisti enim me, sed rursum viuificasti me. Sed etsi quando in posterum me corripueris mox postea viuificabis, recreabis, atque restitues me. * Ecce enim cùm iam fugato Assyrio, pax populo meo concessa esset, putaremque me in pace & fœlicitate victurum, accessit mihi subitò amarissima morbi, mortisque instantis amaritudo.

12 Tu autem eruisti animã meam vt non periret:

** proiecisti post tergũ tuum omnia peccata mea.*

12 At mox tu Domine liberasti animam meam à morte, * omniaque peccata mea, quibus & mortem commeruetam, quasi post tergum p[illegible]icisti, dum ea ad vindicandum iustè amplius aduertere noluisti.

*13 Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: * non expectabũt qui descendunt in lacum veritatem tuam.*

13 Quod quidem vel ob id maximè fecisti, vt viuens apud viuẽtes tuã in me exhibitam prædicarem benignitatem, non enim qui in inferno & morte detinentur, celebrare nomen tuum apud viuentes possunt: neque mortui laudabunt te, sicut nec inuocabunt. * non enim expectabunt tuam in præstandis promissis veritatem hi, qui iam in lacum inferni & mortis descenderunt, vt qui iam subtracti sint à gratia tua, quem exhibes in hoc mundo viuentibus.

*14 Viuens, viuens, ipse cõfitebitur tibi, sicut & ego hodie * pater filijs notam faciet veritatem tuam.*

14 Sed is qui adhuc viuit, qui, inquam, viuit, ipse laudabit te, sicut & ego hodie facio, totóque vitæ meæ tempore facturus sum: * parentes dum viuunt, secundùm tuum præceptum annuntiabunt filiis suis tuam in verbis omnibus & factis fidem & æquitatem.

*15 Domine saluum me fac * & Psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini.*

15 Proinde, Domine, vt cœpisti & promisisti saluũ me fac, * & Psalmos nostros decantabimus in domo tua cunctis diebus vitæ nostræ.

ANNOTATIONES.

a QVÆSIVI RESIDVVM, &c.] Nõ videtur verbum quæsiui, hic exponẽdum pro eo quod est, optaui, & a Deo petiui. Hic enim sensus neq, cõtextui bene cõuenit (vult enim hic textus describere voces desperationis quas infirmus edebat) neque dictioni Hebraicæ, quæ hic ab Hebræis exponitur pro carere vel priuari, vt sit sensus. Priuatus sui. Proinde quæsiui, hic accipiendũ videtur quomodò aliquoties vtimur verbo desiderare: vt cum dicimus sex millia in bello desiderata esse, pro eo quod est tot millia defuisse, vt hic sit sensus: videbã me priuandũ residuo annorũ meorũ, quẽ sensum & Hieronymus visus est significare voluisse, cum in cõmentarius sic dicat: Quæsiui residuum, &c. putans me vltra non victurum.

b HABITATOREM, &c.] Pro, quietis, dictio Hebraica etiam verti potest, & melius, orbis vel sæculi.

c GENERATIO, &c.] Pro generatio, dictio Hebraica significat vel incolatum, vel progeniẽ, magis autẽ cõuenit vt intelligatur incolatus, & peregrinatio vitę humanæ super terram, comparari tabernaculo pastorum. Sicut enim pastores in tabernaculis viuunt tãquã peregrini: ita & in corpore isto, quod Paulus tabernaculum vocat, hic peregrinamur. Neque incõueniẽs fuerit apud nos,

noſ generationem, accipere pro ætate & tempore vitæ hominis. Vtriuſque tamẽ acceptionis ſeorſum paraphraſis explicat.

d SIC CLAMABO.] Non eſt apud Hebræos clamabo, propriè, ſed muſſitare & garrire & pro meditabor, dictio Hebræa ſignificat frequenter aliquem de re aliqua anxiè ſollicitum incondita verba apud ſeſe immurmurare & ſuſurrare. Vnde patet conuenientia comparationis cum hirundine & columba.

e SPONDE, &c.] Quamuis ad ſenſum non multum referat, ſiue legatur ſponde, ſiue reſponde, tamen potius legẽdum eſſe ſponde Hebræa dictio requirit, quæ nullo modo reſpondere ſignificat, ſed ſpondere & fideiubere. Neque enim hoc loco Hebræis idem eſt verbum quod poſtea: Quid reſpondebit mihi? Poſt quæ verba legẽdũ, nõ, cũ ipſe fecerim vt quidã libri habẽt: ſed, vt habẽt correctiores, per tertiã perſonã cum ipſe fecerit. Id enim apertè patet ex originalibus. Porrò in ſequẽti verſu, vbi nos ferè legimus: Recogitabo tibi: pronomẽ tibi, nõ eſt in multis libris, ſicut nec in Hebræo, nec apud Hieron. qui etiã pro recogitabo, habet in cõmẽtariis, reputabo.

f DOMINE, &c. Ita ferè legitur hic verſus cũ coniunctione, ſi. Vnde quidam per interrogationem legũt, vt ſit ſenſus: Domine an ſic viuitur? & an in talibus vita ſpiritus mei: hoc eſt, num talis eſt cõditio vitæ humanæ, vt adhuc ſit vita in infirmitate ſua cõquerentis? Alij ſine interrogatione legunt intelligẽtes orationem abſolutè ibi: corripies me, vt ſit ſenſus: ſi talis eſt cõditio vitæ humanæ, corripias, ſed iterum viuifica me. At notandum quoſdam libros non habere cõiunctionem, ſi, quam D. Hierony. non vertiſſe, ſicut nec eſt in Hebræo, omninò apparet ex eius commentario, qui non bene conſiſtit, ſi addatur vt ferè in impreſſis libris additur: optimè autẽ conſiſtit, ſi omittatur. Dicit enim regem iam ſecutum, nec patientẽ quæ refert philoſophari de humano ſtatu. Et verba illa futura, corripies & viuificabis, exponit per præterita, vt non ſit per quod abſolueretur pendens ſententia ſi ſic viuitur.

g ECCE, &c.] Duplex poteſt eſſe huius partis ſenſus. Alter in media pace & tranquillitate reddita populo & ciuitati meæ profligato Aſſyrio, paſſus ſum amariſſima, & limina mortis intraui. Sic D. Hieronymus: cui ſenſui bene conuenit, quod per aduerſatiuam particulam ſubiungitur. Tu autem eruiſti animam meam. Alter ſenſus eſt, Ecce triſtitia illa quam paſſus ſum, eſt in pace, conuerſa tam in gaudium: Cui ſenſui magis conueniret, vt in ſequẽti verſu verteretur: Tu enim eruiſti, ſicut verterũt Septuaginta. Nam Hebræa vtroque modo verti poſſunt cùm habeant Et tu eruiſti.

h NON, &c.] In ſenſu literali oportet iſtud non, ſimpliciter intelligere, cum ſancti in lacu inferni exiſtẽtes expectarint veritatem exhibendam in aduentu Meſſiæ, ſed de veritate illa Dei, qua viuentibus in hoc mundo, temporalia præſtat beneficia.

ARGVMENTVM CANTICI ANNÆ MATRIS.

Liberata diuino beneficio à ſterilitatis opprobrio Anna ſancti Samuëlis mater cãticum hoc gratulatorium Deo cecinit, vt ſcribitur 1. Reg. 2 capite. In quo primùm quidem de data ſibi à Deo poſt longam ſterilitatem fœcũditate gloriatur, Deo ſoli opus hoc aſcribens: tum occaſione mutationis admirandæ in ſe factæ generatim canit Deum ſua omnipotentia omnia pro ſuo arbitrio commutare: ac poſtremum prophetico ſpiritu vaticinatur de æquitate iuſtitia & nouiſſimi iudicij Dei regniq; Chriſti ſuper omnes ſublimandi. Eſt autem canticũ iſtud multùm ſimile Cantico Deiparæ virginis, ſicut etiam ſimili occaſione vtrumque decantatum eſt ab vtraque. Idemq; huic ſanctæ mulieri accidiſſe licet aduertere quod Elizabeth matri Baptiſtæ Ioannis. Sicut enim Elizabeth poſt conceptum futuri Prophetæ, Prophetiſſa effecta eſt: ita & ipſa, cuius hoc eſt præſens carmen. Iam dubium non eſt quin ſicut Paulo atteſtante, in Agar & Sara vxoribus Abrahæ typus fuerit Synagogæ Iudaicæ, & Chriſtianæ Eccleſiæ: ita quoque in duabus vxoribus Elcanæ, Annæ ſcilicet, & huius æmulæ Phenennæ. Proinde rectè ſecũdùm allegoricum ſenſum accipitur iſtud canticum eſſe gratulatio Eccleſiæ gentium, à ſterilitatis opprobrio, & inſultatione ſynagogæ veteris iam liberatæ. Præter res enim circa Annam & Phenennã geſtas, etiam nominum ethymologia typo conuenit: Anna enim gratiam, Phenenna autem margaritam ſignificat rubri coloris, cui præfertur ſponſa Chriſti in Threnis, cùm dicuntur Nazaræi eius rubicundiores antiquo ebore: Vbi pro ebore antiquo, ponitur פנינים Paninim, hoc eſt, margaritis rubris, his forſitan, qui rubini dicuntur vulgo.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Exultauit cor meũ in Domino, *& exaltatũ eſt cornu meum in Deo meo.*

COR meum exultauit, non quidem in meipſo, ſed in Domino, qui ſecundùm miſericordiam ſuam fecit mihi magna, * nam per Deum meum gloria mea prius obſcura & humilis iam inſtar cornu exaltata eſt.

*2 Dilatatum eſt os meũ ſuper inimicos meos, * quia lætata ſum in ſalutari tuo.*

2 Os meum per confuſionem prius clauſum, iam latè apertum eſt, vt magna cum libertate & audacter loqui poſſim contra inimicos meos mihi prius inſultantes, & ſterilitatem exprobrantes. * Lætata enim ſum de ſalute quam mihi attuliſti, optata me donans prole, qua me liberaſti ab inſultantium opprobrio.

*3 Non eſt ſanctus vt eſt Dominus, neque enim eſt alius extra te. * & nõ eſt fortis ſicut Deus noſter.*

3 Iam ipſa experientia edocta meritò fateri debeo, non eſſe quenquam tam ſanctum, quàm eſt Dominus in omnibus verbis & factis ſuis quoniam neque ſanctus quiſquam verè dicendus eſt præter te ſolum Domine: *nec eſt aliquis qui in fortitudine comparari poſſit cum Deo noſtro. Ipſe enim & ſanctitatem ſuam maximam, & fortitudinem potentiamque ſummam in me egregiè declarauit, dum ſecundùm promiſſionem ſuam inuocantibus ſe factam, me exaudiuit, & ſupra naturæ virtutem me prole donauit.

4 Nolite multiplicare loqui ſublimia gloriantes.

4 Itaque qui hactenus de his quæ à Deo accepiſtis ſuperbè gloriari eſtis cum contemptu aliorum, deſinite poſthac loqui ſuperba cum inani gloriatione.

*5 Recedant vetera de ore veſtro, *quia Deus ſcientiarũ Dominus eſt: †& ipſi præparantur cogitationes.*

5 Ceſſent ab ore veſtro quæ hactenus ſuperbè iactaſtis. Ipſe enim Dominus, eſt Deus ſcientiarum, hoc eſt, Deus omnia cognoſcens: * adeò vt ei etiam cogitationes hominum ſint paratæ & apertè cognitæ. † Ipſe prætereà ſolus eſt cuius omnes cogitationes præparantur & diriguntur: non

enim

enim in hominis potestate est, vt quæ apud se cogitauit præparet, dirigat, & adimpleat: sed solus Dominus est, qui quicquid cogitat præparare potest & perficere. Proinde Domini aduertentes tum scientiam, tum omnipotentiam, cessate à solita vestra superba gloriatione.

*6 Arcus fortium superatus est, * & infirmi accincti sunt robore.*

6 Ipsius enim tanta est omnipotẽtia, vt ipso volente omnia pro arbitrio eius contra hominum expectationem commutentur. Per ipsum enim frequenter factum est vt qui arcubus, aliisque armis bellicis fortes fuerunt, & insuperabiles videbantur, superati sint: * & contrà, vt qui impotẽtes reputabãtur, & erant, fortitudine accincti sint, fortes à Deo facti ad gerẽda fœliciter grauissima bella.

7 Repleti prius, pro panibus se locauerunt, & famelici saturati sunt.

7 Simili commutatione aliquoties hi qui prius diuites erant, omnibusq; bonis abundãtes, ad tantam deuenerunt egestatem, vt pro simplici ciboq; necessarioq; alimento seipsos & suam operà locare coacti sint, * & contrà qui inopia & fame laborabãt, prius diuino beneficio omnium rerum abundantiam consecuti sunt.

8 Donec sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata est.

8 Et adeò non cessat vnquam Dominus huiusmodi commutationibus suam declarare potentiam, vt etiam aliquando videre liceat, quemadmodum in me patet, eam quæ prius sterilis erat, posteà quamplurimos parere filios: * & contrà eam quæ multos habebat filios ita elanguescere, vt & ante tempus parere desinat, & quos habuit filios, ante tempus amittat.

*9 Dominus mortificat & viuificat, * deducit ad inferos & reducit.*

9 Dominus enim quos vult morti tradit, & quos vult à morte, quam vel b
inciderunt, vel incidere proximi erant, liberat, * ipse & in mortem deducit & ex ea reducit, perfectam, scilicet, potestatem habens mortis & vitæ. Reducit autem è morte, & iam morti proximos vitæ restituendo & iam mortuos resuscitando, quemadmodum in nouissimo die in mortuis omnibus declaraturus est.

*10 Dominus pauperem facit & ditat, * humiliat & subleuat.*

10 Dominus est, qui & paupertatem dat & diuitias: quiq; quos vult, exal- c
tat.

*11 Suscitat de puluere egenum * & de stercore eleuat pauperem.*

11 Proinde nonnũquam pauperem adeò deiectum, vt in puluere decumberet & volutaretur, è terra erigit, * & à vilissimis paupertatis sordibus eleuat pauperem.

*12 Vt sedeat cum principibus, * & solium gloriæ teneat.*

12 Adeò vt sedere eum faciat cum principibus terræ, * & gloriosum solium regni obtineat. Nec mirum cuiquam videri debet quòd tam admirandis commutationibus cuncta pro suo beneplacito agat Dominus.

*13 Domini enim sunt cardines terræ, * & posuit super eos orbem.*

13 Ipsius enim sunt omnes præcipuæ partes terræ, Oriens, Occidẽs, Meridies, atque Septentrio: * & super has terræ partes, tanquam fundamenta quædam, constituit totum reliquum orbem, ac proinde in sua potestate habet omnia pro libito suo in hoc mundo dispensare & commutare.

14 Pedes sanctorum suorum seruabit, & impij in tenebris conticescent.

14 Quòd si autem præter illius omnipotentiam, etiam iustitiam eiusdem & sanctitatem intelligere quis velit, ecce Dominus sanctos seruos suos, ita in omnibus viis ipsorum semper seruat, seruabitq;, vt non sit permissurus eos errare, cadere, impingere, & impiorum laqueis irretiri, saltem in finem: impij verò, peracto hoc vitę cursu, tandem in tenebris inferni deiecti ibidem quiescere & silere cogentur, ita vt nulla iam ratione se iuuare possint, qui in hoc mundo omnia clamoribus & potẽtia sua permiscebant. * Non enim impius quisquam homo, qui hic interim in viribus suis confidit, & per eas hîc præualet innocentibus & pauperibus, quicquam poterit sua fortitudine ad præualendum Deo.

** quia nõ in fortitudine sua roborabitur vir.*

*15 Dominum formidabunt aduersarij eius. * super ipsos in cœlis tonabit.*

15 Quin potius omnes aduersarij Dei in nouissimo die illum adeò formidabunt, vt nihil audeant vel possint contra illũ aut hiscere, aut agere: * Ipse enim super illos è cœlis horribile tonitru emittet, cùm ad iudicandũ adueniens terribilis tubæ sonitum præmittet, & deinde, in horrificis tonitruis sententiam æternæ damnationis contra eos seuerè detonabit.

*16 Dominus iudicabit fines terræ, & dabit imperiũ regi suo. * sublimabit cornu Christi sui.*

16 Dominus enim in nouissimo die iudicabit quotquot in omnibus terræ habitant terminis, quod tamen non per seipsum facturus est, sed per Messiam filium suum, cui ante extremi iudicij diem tradet imperium vniuersi orbis: * & exaltabit super omnem creaturam gloriam vncti sui, constituens eum in cœlis in dextera sua.

ANNOTATIONES.

a IPSI, &c.] Huius orationis indicat paraphrasis duplicem intelligentiam. Potest enim intelligi, vel de hominum cogitationibus, vel de ipsius Dei cogitationibus. Si autem primo modo accipiatur, sensus est cogitationes hominum coram illo esse præparatas, hoc est, nudas & apertas. Secundùm quem sensum possent Hebræa rectius sic verti: apud ipsum ponderatæ vel numeratæ sunt cogitationes. Idem enim hic significabitur quod eodem verbo significatur Prouerb. 16. dum dicitur: Spirituum ponderator est Dominus. & 21 Appendit autem corda Dominus. Quibus locis idem apud Hebræos ponitur verbum hoc loco. Quòd si secundo modo accipiatur, verbum, præparari, pro dirigi accipiendum erit, nam & verbũ Hebraicum dirigere significat, eritq; idẽ huius loci sensus, qui Isaię 40. cùm dicitur: Quis adiuuit spiritum Domini? vel, vt alij vertunt, quis dixerit? Ponitur enim & ibi idem verbum quod hoc loco, Notandum

dem autem Hebræa etiam negatiuè posse intelligi hoc modo: & non ponderantur eg[illegible] ue ueràtur cogitationes vel studia, & opera, vt sit [illegible] nemo est qui [illegible] expendere & percipere possi[illegible] u D[illegible] m[illegible] un & [illegible] tiones: qui sensus sequentibus etiam optimè conocnit.

b D O N E C, &c.] Obscuritatem hoc loco facit dictio, donec, non potest ergo hoc loco propriè accipi, sed tantùm vt designet consequutionem effectus, qui ex voluntate Dei in mutationibus rerum pro[illegible] iur[illegible] [illegible] sa[illegible] ctis consequitur. Septuaginta verterunt: Quoniam sterilis. Hebræa autem possent & hoc modo verti: Adhuc sterilis, id est, quæ multo tempore fuit sterilis, &c.

c D O M I N V S, &c.] Sicut Dominus viuificat, nõ solùm dum à morte corporali reuocat ad vitã [illegible] m cùm a grauissimis periculis mortis liberat ita mortificat quoque, cum in huiusmodi pericula incidere finit. mortificat quoque, cum sterilem facit, nam & Paulus vocat infœcundam vuluam Saræ emortuam. in m[illegible] stico autem sensu, mortificat & ad inferos deducit, [illegible] g[illegible] tiam suam, quæ vita animæ nostræ est, propter peccata subtrahit, & æternæ damnationi obnoxios facit: Viuificat autem, dum per spiritum suum gratiam suam pœnitentibus rursum infundit.

D O M I N I, &c.] Quidam per cardines intelligunt d duos mundi polos, arcticum scilicet & antarcticum, circa quos totus cœlorum orbis voluitur, sicut circa cardines ianua. Verum hi poli, etsi possunt vocari cardines cœli, de quibus dicitur apud Iob: circa cardines cœli perambolas, nec nostra considerat: nõ rectè tamen possunt vocari cardines terræ, nec super eos rectè dicetur positus orbis. Proinde rectius intelligemus quatuor terræ præcipuas partes, sicut & eædem in cœlo considerata possunt apud Iob intelligi cardines cœli. Intelligunt autem Hebræi dictionem Hebraicam non propriè significare cardines, sed fundamenta vel bases.

I M P I I.] Quod dicitur conticescent, quidam intel- e ligunt eos cessaturos in inferno à laude Dei. Quæ interpretatio etsi vera & pia, non tamen exprimit scripturæ sensum. Ponitur enim hic dictio Hebræa, quam in sequenti cantico Moysi Hieronymus vertit: fiant immobiles. Significatur autem hac dictione impios cohibendos & compescendos, ita vt quasi immobiles lapides nihil contra Deum, sanctósque eius agere possint: sed nec dicere quicquam quod cuiquam obsit, aut molestum sit, vt eorum verba & blasphemiæ sint quasi non essent.

ARGVMENTVM CANTICI filiorum Israel.

Educto per medium maris rubri Israëlitico populo, Ægyptiisq; in eodem mari submersis, editum à se hoc præsens carmen Moyses cum filijs Israel, ac seorsim Maria prophetissa cum mulieribus Domino cecinerunt, vt scribitur Exodi 15. cap. In quo primum quidem Moyses præmissa ad canendum Deo adhortatione & exultatione in Deo, decantat admirabilem illam populi Israëlitici liberatione, & ex aduerso persequentium Ægyptiorum interitũ: deinde verò tunc adhuc futuram in terram promissionis introductionem partim orat, partim prophetat, idq; nunc per verba futuri temporis, nunc per verba præteriti tẽporis, sic de futuris adhuc loquens, prophetico more, quasi iam præterita forent. Cum autem, & eductio Israelis de Ægypto per mare rubrum, figura fuerit, teste Paulo, liberationis nostræ de potestate diaboli per sanguinem ac baptisma Christi: & introductio eiusdem populi in terram promissam, typus fuerit eius quem expectamus in regionem cœlestem, introitus, oportet secundùm allegoricum sensum canticũ hoc accipere, vt vocem Ecclesiæ Christianæ, sic de liberatione obtenta per sanguinem Christi, & extensionem manuum eius in cruce, gloriantis in Deo, vt & promissam cœlestis regni hereditatẽ assequi confidenter tum sibi promittat, tum oret. Sunt enim & in hoc cantico quæ perfectè & verè non nisi Ecclesiæ Christianæ cõueniunt, vt quæ dicũtur de habitaculo Dei firmissimo, & mõte hæreditatis eius.

P A R A P H R A S I S E I V S D E M.

1 *Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est. *equum & ascensorem deiecit in mare.*

2 *Fortitudo mea, & laus mea Dominus. * & factus est mihi in salutem.*

3 *Iste Deus meus, & glorificabo eum. * Deus patris mei & exaltabo eum.*

4 *Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen eius: * currus Pharaonis, & exercitum eius proiecit in mare.*

5 *Electi principes eius submersi sunt in mari rubro, abyssi operuerunt eos: *descenderunt in profundum quasi lapis.*

6 *Dextera tua Domine magnificata est in fortitudine, dextera tua percussit inimicum: & in multitudine gloriæ tuæ deposuisti aduersarios tuos.*

7 *Misisti iram tuam, quæ deuorauit eos sicut stipulã. * & in spiritu furoris tui congregatæ sunt aquæ.*

C A N T E M V S in honorem Domini. Nam per ea quæ pro nobis admiranda designauit, magnitudo & splendor potentiæ eius admodùm declarata est. * Equos enim, hostium nostrorum cum ascensoribus eorum demersit in mare.

2 Meritò ergo exclamare debeo, Dominum esse robur meum, cuius solius virtute persequentium me hostium euasi manus, propter quod ipse mihi futurus est semper laudis materia, * eo quòd fact[illegible] sit mihi Saluator.

3 Iste est Deus meus, cui vni seruire volo, quare & quibus possim modis studebo illum glorificare, laudibus gloriam eius celebrãdo, prædicatione eam aliis manifestando, ac honore, reuerentiaque deb[illegible]ta ipsam prosequendo. Neque verò hic Deus meus, recens est Deus à me iam primum electus, sed & Deus est patrum meorum, Abraham, Isaac, & Iacob, itaque hymnis ac prædicatione extollam eum quantum potero.

4 Dominus se mihi exhibuit quasi virum bellatorem, adeò vt hostes mei Dominum pro me pugnantem sentirent, dicentes: Fugiamus Israëlem. Dominus enim pugnat pro eis. Quòd si nomen eius requiras, ecce nomen illi peculiare, quo ab aliis omnibus secernitur, est omnipotens. * Suam autem omnipotentiam etiam hac in re nunc declarauit, quod currus Pharaonis, & vniuersum exercitum eius deiecit in mare.

5 Electi principes eius submersi sunt ab eo in mari rubro, abyssi aquarum operuerunt eos absque mora & resistentia aliqua, * subito demersi sunt in profundum maris, instar lapidis, qui aquis iniectus subito [illegible] pondere subsidit in profundum.

6 Omnipotentia tua, Domine, declarata est esse valde magna per potẽtem hanc operationem tuam: potentia enim tua Domine, prostrauit hostem tuum & nostrum Pharaonem, & per summam glor[illegible] in atq[illegible] excellentiam potentiæ tuæ, *eiecisti aduersa[illegible] non tam nostros qu[illegible] m tuos.

7 Misisti e cœlis iram tuam, quæ subitò & absque vlla difficultate penitus eos consumpsit, sicut sicca [illegible] pula citò deuoratur, & in n[illegible] redigitur à flamma votante. * Prius [illegible] idem per ostensionem [illegible] igna-

tionis tuæ, qua aduersus illorum indignaberis superbiam, pérque ventum fortissimum ab indignatione tua contra illos concepta excitatum, aquæ maris diuisæ in duas partes collectæ erant ex vtraque parte in cumulos, relinquentes naturalem suæ fluxibilitatis conditionem, vt fieret per eas populo tuo iter.

*8 Stetit vnda fluens, * congregatæ sunt abyssi in medio mari.*

8 Vnda natura sua fluida per imperium tuum contra suam naturam stabat, * conglomeratæ erant hinc & inde aquarum profunditates maximæ in medio maris.

9 Dixit inimicus, Persequar & comprehendam, diuidam spolia, implebitur anima mea.

9 Itaque inimicus, aquarum videns diuisionem, & per eas populum tuum illæsum transire, dixit: Persequar eos & comprehendam, diuidam spolia, sicque saturabitur desiderium nostrum, tum in Israëlis punitione, tum in spoliorum diuisione.

*10 Euaginabo gladiũ meum, * interficiet eos manus mea.*

10 Comprehensis autem eis non parcam, sed euaginabo gladiũ meum, * eóque manus mea interficiet eos. Verùm tu Domine superbiam illorum temeritatem & præsumptionem mox facilique negotio stultam declarasti.

*11 Flauit spiritus tuus, & operuit eos mare: * submersi sunt quasi plumbum in aquis vehemẽtibus.*

11 Tantum enim ventum à te excitatum flare fecisti, & ecce aquis rursum redeuntibus in vnũ, operuit eos omnes mare: * atque instar plumbi subitò & quasi in momento demersi sunt in aquis illis nimis horrendè tumultuantibus.

*12 Quis similis tui in fortibus Domine? quis similis tui? * magnificus in sanctitate, terribilis atque laudabilis faciens mirabilia.*

12 Hanc tuæ fortitudinis declarationẽ dum aduerto Domine, non possum non exclamare: Quis inter eos qui fortes existimãtur, siue in diis, siue in hominibus, similis est tibi Domine? quis (inquam) similis tibi? * qui a
ita vt tu, sit in sanctitate gloriosus, terribilis simul & laudabilis ob admiranda quæ facit: Nemo sanè omnino est, qui vel sanctitatem tuã æquare possit, vel potentiam, per quam & impiis terribilis, & iustis es laudabilis.

*13 Extendisti manum tuã, & deuorauit eos terra: * fuisti in misericordia tua populo quem redemisti.*

13 Tu enim velut extendens manum tuam ad percutiendũ hostes tuos parasti potentiam tuam in vltionem illorum, & mox in vltione tua absorbuit illos mare, tanquam si viuentes subitò absorpti fuissent à terra * insuper & per columnam nubis & ignis, pérque Angelum tuum, ducem te præbuisti populo tuo, quem redemisti ex Ægypto.

14 Et portasti eum in fortitudine tua ad habitaculũ sanctum tuum.

14 Atque ex his quæ cum populo tuo hactenus egisti, dubium nullatenus est quin eundem per tuam fortitudinem non solùm deduces, sed & instar matris baiulantis dilectum tenerúmque filium in vlnis suis, quodammodò portabis ad terram eis promissam, quam in habitaculũ tuum sanctum tibi delegisti, portabis, inquam, quia solicita cura eo illũ transferes, necessaria omnia abundè suppeditans, omniaque aduersa depellẽs, neque ipsius, sed tua fortitudine & cura in eam terram introducens.

*15 Ascenderunt populi, & irati sunt, * dolores obtinuerunt habitatores Philisthiim.*

15 Audientes populi quæ pro tuo populo designasti, & facere præparas, exurgent, præparantes se in prælium contra illum, & in seipsis indignatione nimia contra nos commouebuntur, * dolores ex metu occupabũt habitatores terræ Philistinorum.

*16 Tunc conturbati sunt principes Edom, robustos Moab obtinuit tremor, * obriguerunt omnes habitatores Chanaan.*

16 Tunc partim ira, partim timore conturbabuntur in seipsis principes Idumæorum, robustos Moabitarum apprehendet tremor, * omnesq; habitatores terræ Chanaan nimio terrore obrigescent, viribus omnibus suis ad repugnandum destituti.

17 Irruat super eos formido & pauor, in magnitudine brachij tui.

17 Quod sane vt in ipsis efficias secundùm spem iam nobis datam te Domine precamur. Per magnitudinem potentiæ tuæ fac in eos irruere formidinem & pauorem.

*18 Fiant immobiles quasi lapis, donec pertranseat populus tuus Domine: * donec pertranseat populus tuus iste quem possedisti.*

18 Sint instar lapidis immobiles, vt resistere nobis non valeant, donec ad terram promissam pertranseat populus tuus Domine: * donec, inquã, pertranseat populus tuus iste, quem in tuum peculium ex omnibus gentibus tam singularibus prodigiis tibi acquisiuisti.

19 Introduces eos, & plantabis in monte hereditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es Domine.

19 Ipsos autem per medium hostium suorum sine læsione pertranseuntes introduc, introductósque firmiter habitare, altásque radices mittere fac in montosa illa terra, quam velut in hæreditatem tuam delegisti, & in habitationem tuam firmissimam, à te iam olim ad hoc paratam, vt in ipsa in medio populi tui habitares.

*20 Sanctuarium tuũ Domine, quod firmauerũt manus tuæ, * Dominus regnabit in æternum & vltra.*

20 Dico autem sanctuarium illud tuum Domine, quod ita sibi stabili- b
uit omnipotentia tua, vt non sis illud amissurus, nec sit hostili incursu deijciendum: * Quæ dum considero, meritò exclamare libet: Dominus noster etiam omnibus inuitis, semper regnabit vsque in consummationẽ seculi, & vltra eam sine fine. Regnaturum autem eum sine fine, suáque potentia nos introducturam in promissam expectatamque terram, ex his satis constat, quæ iam pro nobis patrauit facinoribus.

*21 Ingressus est enim eques Pharao cum curribus & equitibus eius in mare, * & reduxit super eos Dominus aquas maris.*

21 Ingressus est enim eques Pharao cum curribus & equitibus suis in c
mare rubrum diuisum: & mox reduxit super eos aquas maris.

22 Filij autem Israël am-

22 Filij autem Israël ambulauerunt per siccum in medio ipsius maris.

Qua

bulauerunt per ficcum in medio eius.

Qua in re duplex offertur admirandum miraculum, dum per id quod perdere folet homines, Iſraëlitæ ſaluati ſunt, & per vnum idémque Iſraëlitæ ſaluati, Ægyptij verò perditi ſunt.

ANNOTATIONES.

a MAGNIFICVS, &c.] Poteſt hæc pars ſub vna interrogatione coniungi cum eo quod præcedit: Quis ſimilis tui quemadmodum indicat paraphraſis. Poteſt & ſeparatim accipi, vt poſt illam interrogationem: Quis ſimilis tui? ſubijciatur, magnificus in ſanctitate, & ſubaudiatur, Tu ſolus es. Omittenda eſt autem coniunctio, &, ante participium, faciens, quæ ſicut non eſt in Hebræo, ita nec in pleriſque noſtris.

b DOMINVS, &c.] Quod hic vertit interpres, vltrà, alibi vertere ſolet, in ſeculum ſeculi: vt cùm Pſalmo 9. ſimiliter vt hic dicitur: Dominus regnabit in æternum & in ſeculum ſeculi, vbi eædem ponuntur dictiones. Et pro eo quidem quod vertitur, in æternum dictio Hebræa propriè ſignificat, in ſeculum, quo ſignificatur duratio præſentis ſeculi. Pro eo quod vertitur, in ſeculum ſeculi, dictio Hebraica æternitatem ſignificare dicitur.

c INGRESSVS, &c] Hebræa habent: equus Pharaonis. Et antiqui quidam noſtri codices etiam habêt, equus Pharao, vt omninò ſit veriſimile hanc eſſe veram lectionem, quam aliquis depravauit, putans abſurdam eſſe eam lectionem, quod non intellexerit nomen, Pharao, eſſe genitiui caſus: cùm aut ſingularis numerus eſt poſitus pro plurali, aut equus collectiuè poſitus eſt pro equitatu. Legendum autem, equus, non eques, etiam illud probat, quod D. Hieronymus vertit: cum curribus & equitibus eius, cum alioqui vertendum erat pronomen reciprocum, ſuis.

Oratio Abacuc pro ignorantiis.

ARGVMENTVM CANTICI ABACVC.

Canticum Abacuc Prophetæ, præter alia, hoc maximè obſcurum facit, quod quæ in eo recenſentur promiſcuè per verba futuri & præteriti temporis deſcribuntur, vt dubium ſit, præteritane an futura retexat. Verùm dum pleráque manifeſtè nimis de præteritis operibus à Deo olim pro ſalute populi ſui præſtitis Prophetam loqui ad literam declarant, magis conſentaneum, vt, ſicut familiare eſt linguæ Hebrææ, omnia futura, quæ à verſu quarto vſque ad verſum 24. occurrunt, accipiantur pro præteritis: quanquã & ideò quis rectè dixerit promiſcuè in illis verſibus poſita verba futura & præterita, quod ſic narrat præterita, vt ſub eis & futura vaticinari velit, quæ vel pro liberatione Iſraëlitici populi de captiuitate Babylonica, vel pro liberatione humani generis de poteſtate diaboli erant peragenda. Propheta enim poſtquàm primo ſuæ prophetiæ capite, futuram Iudæorum per Chaldæos deuaſtationem prophetaſſet, atque ob eam diuinæ iuſtitiæ rationẽ admiratus fuiſſet, quod videret iuſtiorem populum à peiore opprimendum: & deinde ſecũdo capite intellexiſſet ſuo aliquando tempore Dei populum ab impiorum oppreſſione liberandum, impios autem Chaldæos perdendos, tandem hoc ſuo cantico primùm orat Deum, vt poſt irrogatam populo ſuo vltionem peccatis debitam, ſolitam promiſſamq́; miſericordiam exhibeat: cuius miſericordiæ vt certiorem fidem faciat, recenſet priſca miracula Dei, quæ pro Iſraëlis ſalute olim in mari rubro, in monte Sinai, in terra promiſſionis, ſub ducibus Moſe, Ioſue, & iudicibus populi deſignauit. Deinde poſt prædictam terræ Iudaicæ deſolationem, etiam ſubſequuturam reductionem Iſraëlis ad terram ſuam vaticinatur. Cùm autem & quæ in populo Iſraëlitico ante tempora Abacuc facta ſunt, dum is & ex Ægypto educeretur, & in promiſſam terram induceretur, & habitaret, & ſimiliter liberatio è captiuitate Babylonica: omnia, inquam, hæc, figura fuerint eorum quæ pro noſtra ſalute per Chriſtum patranda erant. Oportet ergo in his omnibus ſecundum tropologicum ſenſum intelligere Prophetam & prophetare, & orare futuram per Chriſtum in prodigijs multis humani generis redemptionem, poſt diutinam illius ſub poteſtate diaboli captiuitatem. Quemadmodum & illud de promiſſione aduentus Chriſti, ad redimendum nos maximè intelligendum eſſe ex Paulo conſtat, quod ſecundo capite dicitur: Scribe viſum, & explana eum ſuper tabulas, vt percurrat qui legerit eum. Quia adhuc viſus procul, & apparebit in finem, & non mentietur: ſi moram fecerit, expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus eſt, non erit recta anima eius in ſemetipſo, iuſtus autem in fide ſua viuet. Quod autem titulus habet: Oratio Abacuc pro ignorantijs: ſignificat Prophetam pro peccatis per errorem commiſſis à ſe & populo ſuo hanc ad Deum fuiſſe orationem. Hebr. 10.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Domine audiui auditionem tuam.*

** & timui.*

DOMINE Deus, audiui auribus mentis quæ tu me audire feciſti, per reuelationem ſpiritus tui intelligẽs in quam cru- a
delem & diutinam captiuitatem abiturus ſit populus tuus, quáſque deinde pœnas hoſtibus ipſius præparaſti: * & hæc à te audiens, nimio timore perterritus ſum, aduertens iuſtitiæ tuæ tum in impios ſeueritatem & æquitatem.

2 *Domine opus tuum in medio annorum, viuifica illud.*

2 Verùm cùm ſciam aduerſus tuum decretum nihil nos conari poſſe, & b
peccatis noſtris ita demerentibus in captiuitatem nos abituros, illud ſaltem oro, vt priuſquam in totum diſpereat populus tuus, in medio annorum deſolationis opus illud tuum ſolitum, & mihi iam reuelatum reſuſcites, ac reipſa præſtes.

3 *In medio annorum notum facies,*

** cùm iratus fueris, miſericordiæ recordaberis.*

3 In medio (inquam) captiuitatis noſtræ & deſolationis tempore, tu quæſo opus tuum apud te decretum, omnibus per adimpletionem notum c
fac: * cúmque pro iuſtitiæ tuæ neceſſitate vltus fueris peccata noſtra; rurſum tamen, antequam omnes pereamus, declara te miſericordiæ tuæ non eſſe oblitum. Hoc eſt enim opus tuum, quo cum tuis agere ſoles, vt poſt vindictam, conſolationem adijcias. Hoc eſt quod & nunc ſecundùm reuelationem mihi factam decreuiſti nobiſcum facere.

4 *Deus ab Auſtro veniet,*

** & ſanctus de monte Pharan.*

4 Quomodò enim ſoleat Deus pro ſuis agere, antiqua potentiæ & benignitatis ipſius declarant miracula. Olim enim Dominus ad patres noſtros venit in monte Sinai a monte Seir, qui & Theman dicitur, quòd ſit in Auſtrali parte Iudeæ: * & ipſe, qui ſolus verè ſanctus eſt, venit de mōte

Pharan, dignatus familiariter loqui cum patribus nostris, legémque à se scriptam eis tradere, & ducem se facere eorum.

*5 Operuit cœlos gloria eius, * & laudis eius plena est terra.*

5 Hic autē de quo loquor Deus, tātus est, vt gloria eius & magnificētia cœlos obtegat & adimpleat: neq; in cœlis solum diffusa est vbiq; gloria eius, sed & in vniuersa terra vbiq; laudis eius materia offertur maxima, ita vt laudē eius nec cœlestia, nec terrestria, explicare valeāt sufficienter.

6 Splendor eius vt lux erit,

** & cornua in manibus eius.*

6 Cùm autem patribus nostris se manifestare inciperet in mōte Sinai claritas Domini splenduit instar lucis solaris: apparuit enim in igne cum magna gloria Dominus, * & radij splendoris instar cornuum ab ipso d
procedentes tunc erant quasi in manibus eius. Accepit enim huiusmodi radiantem splendorem quasi è manu Domini Moyses, cum Deo colloquens, túmque splendores diuinæ bonitatis & potentiæ ipsius illucescere cœperunt per miraculosa opera, veluti manus fortitudinis ipsius.

7 Ibi abscondita est fortitudo eius.

** ante faciē eius ibit mors.*

7 Illo tempore & loco habuerunt patres nostri apud se in columna nubis & igne absconditam fortitudinem Dei, qua & tunc & postea tam admiranda in eis designauit. * Cùm autem iam cum eis progredi per desertum ad promissam terram pergeret, ante ipsum veluti satelles eius præcedebat mors: quæ sicut in Ægypto omnia primogenita, ita & in promissa terra, & in via omnes populi sui hostes absumeret.

8 Et egredietur diabolus ante pedes eius,

** stetit, & mensus est terram.*

8 Egrediebatur angelus malus ante ipsum ad perdendum hostes eius: * Post longam deinde cum populo suo per desertum peregrinationem stetit cum eis in promissa terra, ibique partim per Moysen, partim per Iosue mensus est terram in funiculo distributionis, vt diuideretur tribubus Israël.

*9 Aspexit & dissoluit gentes: * & contriti sunt montes seculi,*

9 Vidit multarū gentium terrā inhabitantiū opera pessima, & propterea confregit illarum gentiū multitudinē, vt resistere populo suo nō potuerint: * & ab eo prorsus dispetditi sunt reges, populiq; fortissimi & vetusti, qui terram illam diu inhabitauerunt, erantq; velut montes æterni.

10 Incuruati sunt colles mundi:

** & ab itineribus æternitatis eius.*

10 Gigantes & reges, qui propter suam fortitudinē & superbiam erant in hoc mundo veluti colles quidā, humiliati sunt & deiecti: * idque propterea, quòd ipse qui solus æternus est, sua æternitate longè superās antiquitatem illarum gentium, dignatus sit aduenire in salutem populi sui.

11 Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopiæ,

** turbabuntur pelles terræ Madian.*

11 Vidi, & ex scripturis intellexi quid olim feceris propter iniquitatem c
in tētoriis regis Chusan, quod interpretatur Æthiopia, quomodo scilicet
propter peccata Israelitici populi tradideris eum in potestatē regis Chu- Iudic.
san, & rursus tamē propter iniquā illius oppressionem tētoria illius dissipaueris, liberato Israele: & simili modo vel turbatos Madianitas, in tabernaculis factis ex pellibus & cortinis habitantes, cum per Gedeonem superatis & perditis Madianitarum castris, populum tuum liberares.

12 Nunquid in fluminibus iratus es Domine: aut in fluminibus furor tuus, vel in mari indignatio tua?

12 Nónne tu Domine olim pro salute populi tui etiam in fluminibus veluti iratum te declarasti, & in mari indignatio tua apparuit dum Iordanem fluuium, & prius mare rubrum pro transitu Israelis secuisti, & increpare visus es quod populo tuo transitum non permitterent?

13 Qui ascendens super equos tuos,

** & quadrigæ tuæ saluatio.*

13 Tu enim pro eis tunc pugnaturus veluti ascendebas super equos tuos, * & per quadrigas tuas salutem illis afferebas, quoniam super nubes vectus per fortissimos & velocissimos angelos, hostes populi tui deiecisti, tum in mari rubro, tum citra & vltra Iordanem fluuium.

14 Suscitās suscitabis arcum tuum,

** iuramenta tribubus quæ locutus es.*

14 Potentiam tuam, qua in hostes eorum diram vltionem veluti sagit- f
tas ex arcu eiaculabaris, tum pro eis exeruisti, & quasi exuscitasti: * iuramenta, quæ prius locutus eras tribubus Israël adimpleuisti.

15 Fluuios scindes terræ, viderunt te, & doluerunt montes,

** gurges aquarum transijt.*

15 Secasti fluuios terræ, vt per eos transirent tui: itaque experiebantur tuam potētiam reges & potentes huius seculi, & dolore timoréque correpti sunt: * sed & aquarum gurgites quasi præsentiam tuam sentientes & metuentes recesserunt, sese retrahendo & rumpendo.

16 Dedit abyssus vocem suam. altitudo manus suas leuauit.

16 In qua aquarum fuga ipsa vndarum profunditas horrendè insonuit, eò quòd altitudo potentiæ diuinæ veluti manus suas eleuauerat ad præcipiendum aquis, & percutiendum eas.

17 Sol & luna steterunt in habitaculo suo:

** in luce sagittarum tuarū ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ.*

17 Deinde pugnante Iosue cum regibus Chanan, Sol & Luna immobiles steterunt in mansione sua cœlesti, * cúmque sagittis tuis & fulminibus hostes tuorum prosterneres, ipsi per eorundem fulminum lucem ac splendorem fulgurantis hastæ tuæ illæsi ibant ad persequendum hostes suos, ita vt mirabili tua dispensatione tui populi commoditatibus ea inseruirent, quæ hostibus eorum nocebant.

18 In fremitu conculcabis terram, & in furore obstupefacies gentes.

18 Per vltionem tuam quasi fremitum iræ tuæ conculcabas terram, * & per vindictam tuam stupidas fecisti gentes illas, vt populo tuo resistendi non haberent potestatem.

19 Egressus es in salutem populi tui,

** in salutem cum Christo tuo.*

19 Egressus olim ad saluandum populum tuum: * ad saluandum (inquam) egressus es cum Moyse, quem spiritu tuo sancto vnxisti, vt esset dux & Propheta populi tui.

20 De

*20 Percussisti caput de domo impij, * denudasti fundamentum eius vsque ad collum.*

*21 Maledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, * venientibus vt turbo ad dispergendum me.*

22 Exultatio eorum sicut eius qui deuorat pauperem in abscondito.

23 Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum.

*24 Audiui, & conturbatus est venter meus: * à voce contremuerunt labia mea.*

*25 Ingrediatur putredo in ossibus meis, * & subter me scateat.*

26 Vt requiescam in die tribulationis, & ascendam ad populum accinctum nostrum.

*27 Ficus enim non florebit, * & non erit germen in vineis.*

*28 Mentietur opus oliuæ: * & arua non afferent cibum.*

29 Abscindetur de ouili pecus, & non erit armentum in præsepibus.

*30 Ego autem in Domino gaudebo, * & exultabo in Deo Iesu meo.*

*31 Deus Dominus fortitudo mea, * & ponet pedes meos quasi ceruorum.*

32 Et super excelsa mea deducet me victori in Psalmis canentem.

20 De domo & regno impiorum percussisti caput, dum impium Pharaonem, ne amplius Ægyptus præesset, perdidisti: * denudasti fundamentum domus ab imo vsque ad collum, dum impium populum simul cum suo principe subuertisti.

21 Maledisti sceptris eius, tyrannicum eius in populum tuum imperium auferens ab eo, maledixisti duci militum ipsius: * omnibusq; qui cum eo venerunt sæuissimo tumultu instar turbinis ad perdendum nos.

22 Qui ita gloriabantur contra nos, quemadmodum is qui pauperem in abscondito, nemine sciente vel prohibente, deuorat. Ita enim & ipsi nos viribus infirmiores quasi à te derelictos, & te ignorante sibi promittebat deuoraturos.

23 Verùm tu quò tuum populum saluares, mari rubro diuiso, equis tuis, g
quibus pugnaturus vehebaris, viam fecisti in mari, atq; in luto aquarum multarum.

24 Hæc quidem mirabilia opera te fecisse frequenter pro salute populi tui contra hostes tuos audiui, atq; ad eundem modũ te reuelante etiam rursum te facturũ intellexi, futuramq; tam diram calamitatem hostium nostrorũ, vt ob eam à me præuisam præ horrore conturbata sint in me omnia interiora mea: * & propter vocẽ tuã, quam auribus mentis percepi, etiam labia mea contremuerunt, vt ad loquendum inepta sint facta.

25 At parum est vt nunc ad tempus horrore venturorũ malorum grauiter commouear, ita vt veluti putredo ingrediatur in ossa sua, * & ebulliat atq; erumpat sub me, hoc est, vt horror omnia mea interiora depascatur, & erumpat in exteriora.

26 Modò id mihi aliquando detur, vt quiescam in tempore venturæ super impios qui nos opprimunt, tribulationis: * & tunc ascendere possim e Babylone ad populum nostrum fortem & bellicosum, & cũ eo rursum obtinere terram promissionis.

27 Futura est enim tanta terræ hostium nostrorũ desolatio, vt ficus non floreat, * & non sit germen in vineis

28 Fructus oliuæ frustrabitur expectationem quæ est de illo, * & agri non producent cibum.

29 Auferentur de ouili greges ouiũ, * & nõ erit armẽtũ in præsepibus.

30 Ego autem inimicis nostris in summa miseria & desolatione existẽtib⁹ gaudebo in Domino, qui iustã de eis sumpsit vltionẽ, & nos ereptos ab eorũ violẽtia, liberos abire dedit, * & exultabo in Deo saluatore meo.

31 Deus enim Dominus meus ipse est robur meum, * ipse velut ceruorum pedibus mihi datis velociter me redire faciet.

32 Super excelsa & montosa loca nostra me rursum deducet, ita vt canam in psalmis victori & triumphanti Domino laudes, & gratiarũ actiones, à quibus in captiuitate constitutus abstinui.

ANNOTATIONES.

a N MEDIO ANNORVM, &c.] Pro his verbis Septuaginta verterũt: In medio duorũ animaliũ cognosceris. Quod in Ecclesia vsitatum est. Huius versionis tam distinctæ ratio est, quòd dictio Hebraica, quæ annos significat, etiam significat duo: & pro verbo, viuifica, Septuaginta legerũt nomen eiusdem radicis quod animalia significat. Loquitur autem de annis captiuitatis quibus currentibus, orat vt Deus populi sui, & consueti operis non obliuiscatur: sed etiam illis adhuc durantibus misericordiam suam ostendere incipiat. Quod intelligi potest Deum iam fecisse, cum anno trigesimoseptimo trãsmigrationis Ioachim è carcere subleuatus est ab Euilmerodach rege Babylonis. Tunc enim Deus declarauit se non penitus voluisse abiicere populum suum & semen regium.

b DEVS AB, &c.] Vt istud rectè intelligatur, notandum prophetam alludere ad illud ꝙ Deuteronomij 33. dicit Moyses: Dominus de Sinai venit, & de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorũ millia. Seir enim & Pharã montes sunt vicini monti Sinai, siti ad Austrũ: vnde Dominus visus est venire ad Israëlitas, cum daret legem. Porro pro eo quod nos habemus, Austro Hebræis est תימן Theman, nomen etiam montis, qui alibi dicitur Seir, significat autem Austrum, vnde D. Hieron. vertit, Austro, quasi esset nomen appellatiuum. Septuaginta tamen verterunt, Thaman.

c OPERVIT, &c.] Potest hic versus sic cõiũgi cũ superiori versu, vt sit sensus: Cũ Deus ab Austro veniret de mõte Pharã in mõtẽ Sinai, tũc operuit cœlos gloria ei⁹, & terra repleta fuit laudabili splendore eius. Vel potest seorsũ accipi iuxta sensum quem indicat paraphrasis,

CORNVA, &c.] Vt simplex & genuinus huius loci intellectus habeatur, notandum Hebræa habere, cornua a manu eius, neque enim est pluraliter, manibus, neque est, in, nisi apud Septuaginta, quos hic imitatus est D. Hieron. Itaq; simpliciter ad literam significare videtur, in datione legis factum esse de potentia Dei, vt facies Moysis videretur propter radios splendoris cornuta, vt scribitur Exodi trigesimoquarto. d

PRO INIQVITATE, &c.] Pro, Æthiopiæ est nomen כושן Chusan. Notatur enim historia, quæ scribitur Iudicũ tertio, de Chusan rege Mesopotamiæ, in cuius manus propter peccata Israëlem primò tradidit Deus. Quia tamen nomen כוש Chus, significat Æthiopiam, ideo D. Hieron vertit, tentoria Æthiopiæ, secutus Septuaginta, qui habent [illegible], idq; eo libentius, quod huiusmodi versio magis conueniret sensui mystico, quem ipse diligenter prosequitur. e

IVRAMENTA, &c.] Aut subaudiendũ est aliquid in hunc vel similem modũ, iuramenta impleuisti tribubus, aut repetẽdum verbum, suscitabis, vt sit sensus, suscitasti, hoc est, præstitisti & impleuisti iuramenta tua f

AVDIVI, &c.] Postquã varia Dei facta cõmemorauit, quæ pro salute populi sui in impios hostibus eius mirabiliter designauit, in sequẽtibus significare voluit similia Deũ operaturũ in Chaldæis, de quib⁹ grauẽ per Medos & Persas vltionẽ erat sumpturus populo suo interim e captiuitate dimisso: quam vltionẽ & liberationẽ quo cõfidentius expectaret populus Dei, ideò commemorauit in præcedẽtibus antiqua Dei opera, pro salute Israëlitici populi perpetrata. Quod enim illis verbis, Ficus nõ florebit, &c. desolationem Babylonis, non autem captiuitatem & miseriã populi significare voluerit g

satis patet ex aduersatiua, qua in persona populi Dei dicitur: Ego autē exultabo in Domino, &c. nec obstat quòd Propheta dicat ventrem suum conturbatum, propter ea quæ Deo reuelāte didicit ventura, quasi ob id de miseria sui populi in sequentibus loquatur, & nō de miseria Chaldæorum. Nam & Isaias c. 21. cum videret Babylonis desolationem, Propterea (inquit) repleti sunt lumbi mei dolore, & angustia possedit me sicut angustia parturientis. Corrui cùm audirē, conturbatus sum cùm viderē, &c. Quibus verbis significatur tantā fore malorū venturorum magnitudinem, vt ipse qui narrat, horrore superatus, etiā inimici populi mala plāgere affectu humano cogatur. Sic & hoc loco rectè intelligitur, Prophetam præ horrore malorū quæ euētura erāt Babylonis conturbatū, & grauiter commotum. Quę commotio etiam significatur in versu sequēte: Ingrediatur putredo in ossibus meis, &c. qui magis sic erat vertendus: Ingressa est putredo in ossibus meis & apud me capaui. Mirum enim vnde D. Hieron. posuerit verbum, scateat, cùm Hebræis sit verbū primæ personæ, idemq; sit verbum quod mox vertit, conturbatus est venter meus.

IN DEO, &c. Pro nomine, Iesu, nō est Hebræis hic nomen proprium, sed appellatiuum, significans salutē: vnde vertēdū erat, in Deo salute mea: vel potius in Deo salutis meæ, hoc est, qui author est salutis meæ. Verùm quoniā Septuaginta verterunt *σωτῆρί μου*, hoc est, saluatore meo, D. Hieron. eos imitatus pro suo ergo Christū amore vertit nomen saluatoris Iesus, quod tamē in sensu literali appellatiuè debet accipi pro saluatore. h

VICTORI, &c.] Legendum esse, victori, sicque D. Hieronymum vertisse patet, tum ex eo quod hoc loco cum litera lamed eadem ponitur dictio, quam D. Hieronymus in titulo Psalmorū semper vertit, victori, tum ex eius commentario in hunc locum: habet enim sic, Canam autem victoriam eius, & triumphum eius, & tropheum crucis. i

ARGVMENTVM CANTICI MOYSIS, quod habetur Deuteronomij 32.

Morti proximus Moyses, præuidens ex Dei reuelatione futurā post mortem suam Israëlis à vero Deo defectionem, & mala ob eam à Deo illis inferenda, ex eiusdem præcepto canticum, quod habetur Deut. 32. conscripsit, & docuit filios Israel, vt esset illis futuris temporibus in testimonium propriæ iniquitatis & iustitiæ diuinæ. In hoc itaque primùm cælis & terra in testes aduocatis, ac Dei perfectione commendata, statim ad increpationem peruersæ generationis conuertitur, in memoriam illi reuocās singularia & varia Dei beneficia illi exhibita: post quæ tamen delitiis dissoluti filij Israel, derelicto Deo suo, ad alienos, falsosq; deos defecerunt. Propter quod Deo eis irato, suaq; protectione ipsos destituente, varijs malis traditos esse canit, promittens tamen etiam subsecuturā Dei erga ipsos misericordiam, & de hostibus eorum sumendam vindictam, vbi calamitatibus suis admoniti ad Deū conuersi fuerint. Canuntur autem hic pleraque per præteritum quæ eo tempore, quo canticum hoc scribebatur, adhuc futura erant. Nam cum Dominus canticum istud vellet Israëlitis esse pro testimonio quod illis respōderet, postquam propter peccata inuenissent eos mala multa & afflictiones, necesse erat eaque futura erāt, quasi iam peracta essent, describere: Aptè autem D. Paulus ex hoc cantico ad Romanos decimo capite citat: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem in iram vos mittam: pro quo hic legimus. Ego prouocabo eos, &c. Quanquam enim illud in Iudæis frequenter, & ante Christi aduentum adimpletū sit, cùm propter idololatriæ crimen coacti sunt seruire & subesse diuersis gentibus, maxime tamen in eis tunc impletū est, quando propter incredulitatem eorum gentes apud Deum prælatæ sunt, cum ipsi prius soli reputabantur populus. In eiusdem quoque epistola capite 15. illud ex hoc cantico secundùm translationem Septuaginta citat: Lætamini gentes cum plebe eius: pro quo nos legimus. Laudate gentes populum eius, nimirum quod in verbis illis cantici quibus in fine promittitur ad literam liberatio populi Dei à violentia hostium suorum, intelligeret in mystico sensu promitti liberationem futuram per Christum, gentibus cum Israëlitico populo communem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Audite cæli quæ loquor * audiat terra verba oris mei.*

VDITE cœli quę loquor, *sed & tu terra audi verba oris mei, vt vos qui creaturæ estis incorruptibiles & stabiles, sitis mihi in perpetuum testes huius contestationis meæ, & testes tales, qui de non parentibus contestationi vindictam requiratis & sumatis.

2 *Concrescat in pluuiam doctrina mea, * fluat vt ros eloquium meum.*

2 Opto autem vt doctrina mea, quam modò loquar, non sit similis nubibus, quæ præ leuitate à ventis per inanes auras disperguntur, ita vt nullum hinc fructum arida terra accipiat, sed vt instar pluuiæ ex concretione tenuis nubis coalescentis, ac tum suo pondere in terram descendētis, etiam ipsa quasi concrescat, vt scilicet suo pondere in audientium decidat corda, *atque vt ros suauiter diffluit è cœlo in terram, eámq; humectando fœcundat: ita & sermonem meum opto dulciter ex ore meo in audientium diabolo pectora influere atque in eis fructificare.

3 *Quasi imber super herbā, & quasi stillæ super gramina, * quia nomen Domini inuocabo.*

3 Sicut imber super teneram herbam decidens, ac stillæ pluuiales super gramina, vigere, virere, & crescere ea faciunt: ita & verba mea cupio in mentibus vestris humorem bonum demittere, ac incrementum boni affectus dare. * Et meritò certè tam fructuosum cupio esse sermonem meum. Non enim de leuibus rebus dicturus sum, sed nomen Domini inclamabo, & prædicabo: eiusdemq; iustitiam, perfectionem, & bonitatem celebrare, & cultam eius constituere studebo.

4 *Date magnificentiam Deo nostro. Dei perfecta sunt opera. * & omnes viæ eius iudicia.*

4 Quare ante omnia id vos hortor Israëlitæ, vt deferatis honorē Deo nostro, soli verò Deo, eique omnem excellentiam & magnitudinem ascribatis. Ipsius enim Dei nostri opera omnia perfecta sunt & integra, ita vt in eis nihil reprehendi possit & culpari, * omnes enim actiones eius iustissimæ sunt.

5 Deus

*5 Deus fidelis & absque vlla iniquitate, iustus & rectus, * peccauerunt ei non filij eius in sordibus.*

5 Deus fidelis est, & ab omni liber iniustitia, iustissimus est & rectus in omnibus verbis & factis suis, * & tamen in talem ac tantum Dominum peccauerunt ij, qui cùm prius vocarentur filij Dei, facti sunt per sordes peccatorum suorum, & immunda idola quæ coluerunt, non filij Dei.

*6 Generatio praua atque peruersa, * haeccine reddis Domino popule stultè & insipiens?*

6 O generatio praua atque peruersa, *hęc ne mala pro variis ab eo Domino acceptis beneficiis rependis ei, populo stultè & insipiens? An non aliam à te retributionem meretur illius innumera in te collata munera? Stultum sanè te voco populum, vt qui optimo Deo derelicto, tá stulta sequaris, & tam malè tibi consulas: Generationem autem prauam, eò quòd hæreditaria quadam, & quasi naturali impietate Deo semper obmurmurans, & ingratus fuisti.

*7 Nunquid non ipse est pater tuus, qui possedit te? * & fecit, & creauit te?*

7 An non ipse est pater tuus qui te in variis prodigiis liberatū ex Ægypto, sibi in peculium, ex omnibus gentibus acquisiuit? *quique, quod maius est, etiam fecit & creauit, cùm non esses? Fecit autem & creauit, non solùm quia vitam dedit, sed etiam quia cùm non reputareris gens & populus, fecit te in gentem magnam, & gentem quæ singulari ratione illius diceretur populus, vt ob id etiam peculiariter tuus sit pater, cùm alioqui ratione creationis omnium sit pater.

*8 Memento dierum antiquorum, * cogita generationes singulas.*

8 Quod si non aduertis, quomodo ipse sit singulariter pater tuus, & quę sint eius varia in te collata beneficia, in memoriá reuoca iam olim præcedentia tempora, * tecumque reuolue quæ in singulis generationibus præcedentibus pro te fecit Deus.

*9. Interroga patrem tuum & annunciabit tibi, * maiores tuos, & dicent tibi.*

9 Interroga patres tuos, & annunciabunt tibi: * seniores tuos interroga, & dicent tibi.

*10 Quando diuidebat altissimus gentes, * quādo separabat filios Adam.*

10 Ecce enim quando per confusionem linguarum in ædificatione turris Babylonicæ altissimus Dominus diuidebat gētes per vniuersam terram, * & separabit ab inuicem filios Adam.

11 Constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel.

11 Etiam tunc Israëlitis prospexit de conuenienti regione, & loco quē inhabitarent, cùm adhuc Israëlitarum nomen non esset. Constituit enim tum multis populis, septem scilicet gētibus, terminos locorum tales, qui sufficere posteà possent filiis Israel, qua in re multis nominibus gratuitam Israëlitarum dilectionem apertè monstrauit. Primùm quidem quod eis pararet, non vt aliis populis incultas & non inhabitatas regiones, sed quæ aliorum opera cultæ essent: & munitissimis plenæ ciuitatibus: Deinde quod quas regiones prius multis assignauit gentibus, vni populo ac genti pręparauerit.

*12 Pars autem Domini populus eius, * Iacob funiculus hereditatis eius.*

12 Quamuis enim tum in varias gentes diuiderentur filij Adę, tamen ex omnibus tam variis gentibus Dominus sibi populum suū Israeliticum delegit, veluti in partem hęreditariam, † filios Iacob, veluti in hęreditatem funiculo mensuratam, & ab aliena hęreditate diuisam.

13 Inuenit eum in terra deserta, in loco horroris, & vastæ solitudinis.

13 Itaque hunc populum sibi ab initio in sua prędestinatione pręaliis electum inuenit in terra desertæ, in loco horroris pleno, & vasta solitudine. Cùm enim hic populus in Ægypto existens vnus cum Ægyptiis populus, vni parēs principi, reputaretur, nec ab eis satis distingueretur, Dominus ipsum iam ex Ægypto liberatum, & segregatū ab aliis gētibus, quem iamdudum quærebat quodammodò inuenit, dum pacto cum populo in monte Sinai inito Dominus, Deus & rex ipsius effectus est: idq; eo in loco, in quo non nisi ipsius singulari cura deduci, viuereque potuisset.

*14 Circumduxit eum, & docuit, * custodiuit quasi pupillam oculi sui.*

14 Hic autem circunduxit eum, in columna nubis & ignis, præcedēs, & viam commonstrans qua gradiendum ei esset: neq; id solùm, sed & lege à se tradita docuit qua ratione bene beateq; illi viuendū foret: * insuper & ab omnibus hostibus, & noxiis quibusq; custodiuit atque protexit, idque tanquam rem charissimam summa cum diligentia & solicitudine, ad eum modum quo in corpore humano oculi pupilla naturali solicitudine custoditur diligentissimè.

15 Sicut aquila prouocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans.

15 Sicut aquila, cùm migrandum fuerit, iterum atq; iterum volitando super pullos suos, prouocat eos ad volandum è nido, expanditq; alas suas vt in his excipiat è nido exurgentes pullos, & super alas eos deferens, ad locum quem voluerit transportat.

16 Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.

16 Ita & Dominus per varia signa in Ægypto edita Israëlem ad exeundum prouocauit, iamq; exire parantem velut in expansis suis alis assumpsit, * atq; portauit, dum & ne fatigaretur in itinere, aut æstu læderentur, eum sustentaret, columnaq; nubis protegeret, & ne à quibusuis lęderetur hostibus, diligentissimè per Angelos suos præmuniret, atque ad locum commodiorē tanta diligentia & cura veluti portauit, vt solet homo portare paruulum filium suum.

*17 Dominus solus dux eius fuit, * & non erat cum eo Deus alienus.*

17 Dominus solus dux eius fuit in deserto illo, & non erat cùm eo alius aliquis Deus, qui simul cum eo ducatum populo præstaret, sicut re vera

præter hunc nullus est alius Deus, etsi sint qui dicantur, & colantur à gentibus pro diis.

*18 Constituit eũ super excelsam terram, * vt comederet fructu agrorum.*

18 Tandem autem etiam ipsum constituit super excelsam & mõtosam terram ipsi repromissam: *vt in ea habitans comederet fructus fertilium agrorum.

*19 Et sugeret mel de petra, * oleumq; de saxo durissimo.*

19 Et sugeret mellis dulcedinem, cuius ibi tanta est copia, vt etiam in petris sponte apes mellificent, * vtque & oleum acciperet de saxis durissimis, inter quæ oliuæ maximè fructificare solent.

*20 Butyrum de armento, & lac de ouibus, * cũ adipe agnorum & arietum, filiorum Basan.*

20 Butyrum quoque ederet de gregibus vaccarum, & lac de ouibus: *pinguissimos quoque agnos & arietes enutritos in optimis & pinguissimis pascuis regionis Basan.

*21 Et hircos cum medulla tritici, * & sanguinem vuæ biberet meracissimum.*

21 Hircos quoque, & delicatissimam ac pinguissimam tritici farinam: * Insuper & vinum ex vua expressum, ac sanguinis referens colorem biberet, idque purissimum ac fortissimum.

22 Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit, incrassatus, impinguatus, dilatatus.

22 Hic autem populus tantopere à Deo dilectus cùm terræ ipsius fertilitate impinguatus esset instar equi optimo pabulo bene pasti recalcitrauit, rebellisq; fuit suo Domino: cùm (inquã) impinguatus esset, incrassatus, & per pinguedinem & crassitudinem dilatatus, hoc est, cum iã optimè à Deo nutritus esset, & omnibus bonis abundè donatus.

23 Dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo.

23 Ecce tum (quę summa est ingratitudo) dereliquit eum, qui & creator ipsius fuerat & saluator.

*24 Prouocauerunt eum in dijs alienis, * & in abominationibus ad iracundiam concitauerunt.*

24 Neque dereliquit solùm, sed deficiẽtes ad Deos alienos falsosq; per horum venerationem ad æmulationem & iram ipsum prouocauerunt: * & per abominanda tum idola quæ coluerunt, tum sacrificia quæ obtulerunt, ad iracundiam & vltionem ipsum concitauerunt.

*25 Immolauerunt dæmonijs, & non Deo, * dijs quos ignorabant.*

25 Sacrificauerunt enim dæmoniis, neglecto verò Deo, * iis (inquam) diis, quos non erant edocti, nec à patribus suis acceperant, neque eorum potentiam erant experti, sicut frequenter fortitudinem Dei sui.

*26 Noui recentesq; venerunt, * quos non coluerunt patres eorum.*

26 Sed dij quos coluerunt, nuper dij esse cœperunt, * quos prius nec coluerunt patres eorum.

*27 Deum qui te genuit dereliquisti: * & oblitus es Domini creatoris tui.*

27 Ita ingrata simul & impia gens Deum, qui te genuit, dereliquisti, * & oblitus es Domini creatoris tui.

*28 Vidit Dominus, & ad iracundiam concitatus est, * quia prouocauerunt eum filij sui & filiæ.*

28 Aduertit hæc Dominus, & ad iram concitatus est, * eò quòd etiã hi, quos habebat tanquam filios & filias, prouocauerunt eum ad vindictam.

29 Et ait: abscondam faciem meam ab eis, & considerabo nouissima eorum.

29 Proinde apud se decreuit, dicens: Quandoquidem me dereliquerũt, & ego derelinquam eos, & fauoris mei declarationem subtrahã eis: sicq; velut à longè contemplabor, quid ipsis mea protectione singulari destitutis tandem in nouissimo euenturum sit.

30 Generatio enim peruersa est, & infideles filij.

30 Generatio enim peruersa est, & filij mendaces, initum mecum pactum turpiter nimis rumpentes.

*31 Ipsi me prouocauerũt in eo qui non erat Deus: * & irritauerunt in vanitatibus suis.*

31 Ipsi me prouocauerunt ad zelum per cultũ eius qui non erat Deus: * Et irritauerunt per vanos, falsosq; deos, quos venerati sunt.

*32 Et ego prouocabo eos in eo qui non est populus, * & in gẽte stulta irritabo illos.*

32 Itaq; & ego simili ratione vlciscar me de ipsis, nam ad æmulationem & iram commouebo eos per populum vilissimum, nullius apud eos existentem reputationis: * & per gentem stultam, ingloriam, atq; contemptam, ad iracundiam concitari eos faciam, nimirùm quia huiusmodi gẽti eos subijciam, & seruire cogam; quam tanquam vilissimam & stultam prius contempserant, atque huiusmodi gentem eis cum cruciante zelo præponam.

*33 Ignis succensus est in furore meo, * & ardebit vsque ad inferni nouissima.*

33 Ex indignatione mea contra illos concepta vltio mea, quasi ignis succensus & ardẽs, parata est: *& ardebit hic ignis non solùm in superficie terræ ipsorum, sed etiam vsq; ad extrema inferni & inferiora terræ.

*34 Deuorabitq; terrã cum germine suo. * & montium fundamenta comburet.*

34 Hoc est: Et deuorabit terram cũ fructibus suis, * & ipse etiã montiũ inferiora, ad profundissima terræ loca consumet, ac sterilitatem efficiet.

*35 Congregabo super eos mala, * & sagittas meas complebo in eis.*

35 Neq; vno tantùm aut alio calamitatis genere eos afficiam, sed omnia simul mala super eos coaceruabo: *nec desinam donec omnes meas vltiones in eos plene emisero, velut sagittas quasdam ex arcu iræ meę eiaculatas.

*36 Consumentur fame, * & deuorabunt eos aues morsu amarissimo.*

36 Itaq; consumentur fame: *& gens velox ac rapax, in modum auium rapacium, eos deuorabunt, affligent, & interficient crudeliter.

*37 Dentes bestiarum immittam in eos, *cum furore trahentium super terram atque serpentium.*

37 Immittam in eos feras bestias, quæ dentibus eos mordeant: * simul & venenatos, veneniq; insania exagitatos serpentes, qui corpus suũ super terram rependo post se cum horrore intuentium trahunt: hoc est immittam in eos crudelissimos homines, qui ferarum, serpentumque more absque vlla misericordia in eos deseuiant, nonnunquam quoque veras bestias ac serpentes illis immittens affligam.

38 Foris vastabit eos gladius, intus pauor, iuuenem

38 Nullus erit locus, nulla ætas à calamitate immunis. Foris enim extra domum aut ciuitatem deuastabit eos gladius hostilis: intus verò intra domum

simul ac virginem, lactentem cum homine sene.

mum aut ciuitatem, aut intra ipsam animam cruciabit timor imminentium malorum, idque sine sexus, ætatisve discrimine, iuuenem simul & virginem, lactentem & senem.

*39 Et dixi: Vbinam sunt? * cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.*

39 Et (vt de me ipso loquar, in morem hominis iracundia plurimùm excandescentis) dixi: Vbinam sunt isti præuaricatores mei? * perdam eos penitùs de terra sicque cessare faciam memoriam eorum inter homines, vt amplius non nominetur inter varios populos vnus populus.

*40 Sed propter iram inimicorum meorum distuli, * ne forte superbirent hostes eorum.*

40 Quamuis autem istud seueritas iustitiæ meæ dictaret faciendum, & huiusmodi illi vltione digni essent, distuli tamen hanc inferre extremam vindictam, præter alias causas, maximè propter iracundam superbiam hostium meorum.

41 Et dicerent: manus nostra excelsa, & non Dominus fecit hæc omnia.

41 Ne scilicet hostes eorum sese efferendo superbè, & nomen meum blasphemando, dicerent: Potentia nostra maxima, & non Dominus fecit hæc omnia. Ideò enim in hoc populo reliquias mihi seruare decreui, per quarum liberationem ab hostium suorum potestate ostenderem vanam esse illorum gloriationem de fortitudine sua, sicque nomen meum, quod ab illis blasphemabatur, sanctificarem.

*42 Gens absque consilio est, & sine prudentia, * vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent.*

42 Deploráda sanè populi huius códitio. Gens enim est cósilio & prudentia destituta, eò quod tam male sibi consulat, nec prudenter aduertat quid sibi consultò faciendum, quidve in futuro euenturum. * Omnibus sanè votis optarem populum hunc sapientia & intelligétia præditum esse, & præuidere quid in nouissimo illis euenturum sit tempore, quæque sit impietatis ipsorũ futura merces. Nõ enim vindictæ cupidus eos affligo, sed iustitiæ æquitate adactus, cum alioqui nolim peccatoris mortem, sed id magis optem vt conuertatur & viuat. Atque hac potissimum ratione calamitates immitto, nimirùm vt his admoniti ad métem redeant.

*43 Quomodò persequebatur vnus mille, * & duo fugarent decem millia.*

43 Vel ex hoc sanè quod dicam, admoneri debuissent suę impietatis & & ad sapiendum promoueri. Quomodo enim vnus ex hostibus eorum persequi potuisset mille ex ipsis, * & duo quomodo fugare possunt decem millia, hoc est, paucissimi hostium quamplurimos ex ipsis.

*44 Nónne ideò, quia Deus suus vendidit eos, * & Dominus conclusit illos?*

44 Nónne ideo, quia Deus eorum hostibus tradidit & quasi vendidit eos, * & Dominus conclusit eos in manibus hostium ipsorum?

*45 Non enim est Deus noster, vt dij eorum, * & inimici nostri sunt iudices.*

45 Ita sanè est. Non enim Deus noster, sicut dij gentiũ, inulta sinit peccata cultorum suorum: neq; quemadmodum illi, impotens est ad saluandum suos, vt ascribi non possit Dei nostri impotentiæ, quòd populus ipsius traditus sit in manus hostium. Et ipsi enim inimici nostri iudices sunt huius rei. Frequenter enim tum in seipsis, tum in aliis Dei nostri in puniendis peccatis seueritatem & iustitiam experti sunt & testati: frequenter etiam illius potentiam pro populo suo pugnantem cuique nulla vis resistere possit prædicauerunt, vt cùm dixerunt Ægyptij. Fugiamus Israëlem, Dominus enim pugnat pro eis.

*46 De vinea Sodomorum vinea eorum, * & de suburbanis Gomorrha.*

46 Et meritò quidem hunc populum Dominus vendidit hostibus ipsorum, nam cùm ipsum plantauerit sibi in terra optima in vineam electam, vinea eorum à naturali sua degenerans origine, facta est de vinea Sodomorum, * & de suburbanis & aruis, Gomorræ, hoc est, ipsi per malitiam suam commutati sunt in vineam pessimam, ac si ex Sodomitis aut Gomorrhitis nati fuissent, non ex sanctis patriarchis.

47 Vua eorum, vua fellis, & botrus amarissimus.

47 Itaque & vuæ, quas vinea ista produxit, factę sunt amarissimę, instar fellis, & botrus eorum admodùm insuauis effectus est: cumque expectaret ab ea Dominus vt produceret vuas optimas, fecit labruscas, hoc est opera eorum talia fuerunt, qualia fuerunt Sodomorum pessima, Deoque ingratissima.

*48 Fel draconum, vinum eorum, * & venenum aspidum insanabile.*

48 Sed & vinum huius vineæ factum est vt lethale fel draconum: * & vt venenum aspidum, quo nemo curari potest: hoc est, doctrina quoque eorum, aliorum videntur potare mentes, doctrina fuit maximè noxia, sine spe curationis perdens eos & occidens, à quibus hausta fuerit. Sicut enim vinea mala non potest proferre suaues vuas, aut vinum gratum: ita cùm hi tam vitiati sint, nihil bonum producere possunt, sed pessima simul est vita eorum, & doctrina.

49 Nónne hæc condita sunt apud me? & signata in thesauris meis?

49 An non inquit Dominus, hæc omnia quæ agunt apud me seruantur abscondita: * & obsignata sunt, ac diligentissime reclusa in occulto cognitionis meæ, velut in quibusdam thesauris, nam etsi ad tempus condignam vltionem differam, nequaquam tamen, vt ipsi existimant, ea quæ agunt me prætereunt, aut à me negliguntur, sed sigillatim omnia in cognitione mea ad tempus absconduntur.

*50 Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore, * vt labatur pes eorum.*

50 Mihi enim competit, mihique soli, sumere de omni iniquitate vindictam, vnde etsi ad tempus dissimulo, tamen suo tempore retribuam eis quæ commeruerunt: * ita vt hi qui sibi firmi videbantur & stabiles,

prosternantur,

prosteruantur,& in omnia incidant mala.

*51 Iuxta est dies perditionis, * & adesse festinant tempora.*

51 Ne autem retributioois istius tempus longiùs abesse vobis promittatis, scitote prope esse diem perditionis impiorum, & tempora ad hoc præfinita iam adesse festinanr, citiusque quàm expectatum aut creditum sit, aderunt.

*52 Iudicabit Dominus populum suum, * & in seruis suis miserebitur.*

52 Veruntamen ne populus Dei à Deo propter sua peccata afflictus desperet de eiusdem benignitate, id quoque sciat quod iudicabit quidem Dominus populum suum, iustam de ipso pro admissis peccatis sumendo vltionem, * vbi autem iustis flagellis eum castigauerit, & ad Dominum conuerti cœperit, rursum misericordia flectetur erga seruos suos.

*53 Videbit quod infirmata sit manus, * & clausi quoque defecerunt, residuiq; consumpti sunt.*

53 Aduertit enim potentiam eorum iam adeo debilitatam, vt sese liberare à malis & hostibus suis nequeanr,* quodq; etiam in carcerem clausi & pauci illi qui eranr derelicti, penè in totum consumpti sunt.

54 Et dicet: Vbi sunt dij eorum, in quibus habebant fiduciam?

54 Et hęc aduertens dicet de eis per prophetas suos, cupiens eos ad resipiscentiam & meliorem menrem adducere: Vbi nunc sunt dij eorum, in quibus fiduciam suam reposuerunt?

55 De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum:

55 De quorum sacrificiis comedebant adipes in venerationem illorum,* & bibebant vinum ipsis idolis libatum.

56 Exurgant & opitulentur vobis: & in necessitate vos protegant.

56 Exurgant nunc, & openi vobis ferant,* & in hac calamitate vos protegant.

*57 Videte quòd ego sim solus: * & non est alius Deus præter me.*

57 Quòd cum videatis omninò vos frustrà expectare, intelligite quòd ego solus sim Deus,* & non est alius Deus præter me.

58 Ego occidam, & ego viuere faciam, & percutiam, & ego sanabo: & nō sit qui de manu mea possit eruere.

58 Ego & cùm voluëro, & quos voluëro, morti & periculis mortis tradam, & rursum viuere faciam, siue à morte restituendo, siue à grauissimis calamitatibus liberando,* ego pro arbitrio meo percutiam, & rursum sanabo, nec est quisquam, qui aut se, aut alium eruere possit de potestate mea.

59 Leuabo ad cœlum manum meam, & dicam: viuo ego in æternum.

59 Itaque liberaturus populum meum quem afflixi, leuabo ad cœlum manum meam, & dicam: Viuo ego in æternum, hoc est, quemadmodum solent homines manum suam leuare in cœlum, per illum iurare volentes qui est in cœlo, & dicunt: Viuit Dominus: ita & ego iuramenro adfirmabo, & quoniam non habeo aliquem me maiorem, per memetipsum & meam vitam iurabo, dicens.

60 Si acuero vt fulgur gladium meum, & arripuerit iudicium manus mea:

60 Cùm præparauero gladium vltionis meæ, vt sicut fulgur luceat, terreat, ac citissimè penetret, & vltrix potentia mea conuersa fuerit ad faciendum iudicium.

61 Reddam vltionem hostibus meis: & his qui oderunt me retribuam.*

61 Tum certè reddam commeritam vltionem hostibus meis & populi mei, & iis qui osores sunt nominis mei, retribuam eis qualia populo meo intulerunt.

*62 Inebriabo sagittas meas sanguine, * & gladius meus deuorabit carnes.*

62 Tunc ego cum eis agam instar crudelis pugnatoris, qui sagittas suas multorum interfectorum sanguine copiosè perfundit, & rubescere facit, & gladius ipsius carnes hominum crudeliter deuorat, & necat. * Ita enim & ego vltiones meas satiari faciam sanguine & carnibus.

*63 * Dominus occisorum, * & de captiuitate nudati inimicorum capitis.*

63 Inebriabo inquam & satiabo sanguine interfectorum & captiuitate hostium meorum, qui capite nudato in seruitutis signum ante victores hostes suos incedere captiui cogentur.

*64 Laudate Gentes populum eius, * quia sanguinem seruorum suorū vlciscetur.*

64 Hæc intelligentes gentes laudate populum Domini, eò quòd ram propitium & iustum habeat Domioum.* Etsi enim populum suum, peccatis ipsius promerentibus, impiis tradiderit hostibus ad tempus, tamen iniuriam illis illatam non sinet inultam, sed tandem vlciscetur effusum sanguinem seruorum suorum.

*65 Et vindictam tribuet in hostes eorum. * & propitius erit terræ populi sui.*

65 Et vindictam retribuet in hostes eorum,* & terræ populi sui, cum ad tempus iratus fuerit, propitius erit, benedicendo eam in omnibus bonis.

F I N I S.

INDEX PSALTERII DAVIDICI.

INDEX.

LVGDVNI,

EX TYPOGRAPHIA

Bonauenturæ Nugo.

IN

PROVERBIA SALOMONIS

ACCVRATISSIMA ET DOCTISSIMA COMMENTARIA.

CORNELII IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS.

In quibus vulgata lectio sic tractatur, vt & diligens fiat collatio cum originalibus Hebrais, & literalis simul cum mystico sensus tradatur.

Accesserunt eiusdem annotationes luculentissimæ in librum Sapientiæ Salomonis.

LVGDVNI,
APVD PETRVM LANDRY.
M. D. X C I I.

ILLVSTRISSIMO VIRO D. VIGLIO ZVVICHEMO, PRÆPOSITO GANDENSI:

Ad D. Bauonis, Supremiq; Senatus Belgici Præsidi, & Illustrissimi ordinis aurei Valleris Cancellario, D. suo benisfsimo: Cornelius Iansenius Hulstensis.

ONSTAT *Amplißime Domine Præses in pretio semper habitos eos qui graues quasdam breuesque sententias, siue ad rectè de rebus iudicandum, siue ad mores formandos vel verbo protulerunt, vel scripto ediderunt. Nec mirum, cùm nihil vtilius esse possit quàm huiusmodi breuia elogia ob oculos semper habere proposita, quibus quid de quauis re sentiendum, quid quouis casu occurrente faciendum sit, mox mens hominis admoneatur. Mirata est olim hoc nomine antiquitas Hesiodum, Theognidem, Phocilidem, vt omittamus septem illos Græciæ sapientes, ipsúmque Socratem, qui præ his omnibus sapientißimus Apollinis oraculo iudicatus est, quorum sapienter grauitérque dicta etiam hodie velut oracula quædam suspicimus. Si autem non immeritò istorum dicta & legimus & admiramur, multam eis vtilitatem, multúmque fructum inesse non dubitantes, multò sanè magis nostri nobis Salomonis verè diuina oracula sunt requirenda, expendenda ac menti exprimenda, qui non Appollinis, sed Dei Opt. Max. oraculo sapientißimus pronunciatus est, non tantùm eorum qui cum ipso vixerunt mortaliū, sed & omnium quotquot vel fuerunt vel futuri sunt. Dedi enim, inquit, tibi cor sapiens & intelligens in tantum, vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Cuius sapientia non tantùm ipsa magnitudine, illorum longè superat sapientiam, sed & generis sui præstantia. Est enim & diuersi & præstantioris generis. Illorum enim sapientia in naturali rectæ rationis iudicio (quod in eis minùs quàm in alijs hominibus erat corruptum) constituta fuit. Huius verò nostri Philosophi sapientia, ex lege diuina, quæ certißima omnium tum credendorum, tum agendorum regula est, profluxit. Vnde necesse est, eam vt duplex consequatur præeminentia, nempe & quòd ab omni errore & vitio sit immunis, & quòd viam ac rationem commonstret qua homo nunc Deo placeat, & aliquando ei coniunctus, verè sit semper fœlix atque beatus. Quorum neutrum illorum sapientiæ ascribi potest. Nam cùm nequaquam diuino fidei lumine illustrati fuerint, in multis sunt hallucinati, & rationem tantùm demonstrant, qua iuxta ciuilem politiam bene iustéque viuatur. Itaque istos quamlibet præclarè Philosophantes, à sapiētia quam profitebantur alienißimos fuisse constat, vt qui ne principium quidem sapiētiæ nouerint. Initium enim, inquit noster, timor Domini. Excelluit hic noster Sapiens in parabolis proferendis, vt de eo dicat scriptura: Locutus est Salomon tria millia parabolas, & fuerūt carmina eius quinque millia. Ad quæ audienda, cùm non tantùm finitimæ quæque gentes ad eum confluerent, sed & à cunctis finibus terræ plerique conuenirent, adeò vt inter cæteros etiam regina Saba ex vltimis orbis terminis adesset: an non & nos conuenit libenter eum, adhuc nobiscum in parabolis scripto relictis loquētem, audire? Idq; eò magis quòd in eis tanta sit sententiarum varietas, vt ex eis ad quoduis argumentum tractandum facile rationes eæque efficacißimæ desumi possint, adeò vt nulla sit vel iustitiæ vel iniusti-*

tiæ pars, quæ non hinc vel laudari vel vituperari queat, nulla hominis actio aut vitæ functio quæ non hinc commonstretur qualis esse debeat, vt ob id rectè quis dixerit vix esse inter sacros codices alium qui ad quiduis dicendum & persuadendum, atque ad conciones vulgares magis sit accommodus, quemadmodum vel ex D. Gregorio facile animaduerti potest, qui ad formandos hominum mores sæpißime ex hoc libro testimonia petit. Rectè ergo etiam huic parabolarum Salomonis libro ea tribui possunt nomina, quæ à Græcis tribuuntur illi, qui ad huius imitationem postea conscriptus est libro, quem nos Ecclesiasticum vocamus, vt, scilicet, etiam iste dicatur, aut παραίρετος, hoc est eximius, præcipuus & præ cæteris eligendus: aut πανάρετος, quòd omnium virtutum & morum materiam copiosè comprehendat. Quæ cùm ita sint, mirari subinde mecum soleo nostram negligentiam qua diuinus ille liber qui sapientißimi Salomonis parabolas continet ita neglectus permanet, vt vix sint ex nostris qui in eum iusta ediderint commentaria, cùm illum vel maximè requirere commentaria, etiam ipse titulus moneat. Siquidem parabolarum nomen, eorum quæ dicuntur obscuritatem declarat. Sunt enim qui sensum tantùm literalem idque perfunctoriè satis sunt prosecuti: sunt rursum qui mysticæ tantùm intelligentiæ explicandæ, idque in quibusdam duntaxat versibus incubuere. Deinde nostri ferè sic eam qua vtimur lectionem Latinam interpretando tractarunt, vt nulla originalis linguæ ab eis habita sit ratio, sine qua nec quæ sit verior alicuius loci lectio, vbi varietas incidit, nec quis sit verior sensus ex multis qui legenti occurrunt, & apud commentatores reperiuntur, cognosci satis potest. Alij verò, nostra omnino non solùm neglecta, sed & reiecta lectione, Hebraicam tantùm exponunt literam, suam quisque sequendo versionem, Iudaicisque etiam expositionibus frequenter nimis inhærentes & confidentes. Hæc apud me seriò perpendens, cùm ex ordinaria professione aliquid mihi publicè ex sacris libris tractandum esset, operæpretium me facturum existimaui si prælectionibus publicis vtilissimum hunc librum illustrandum susciperem, vulgatámque nostram lectionem, quæ, quòd tot sæculis recepta fuerit & vsitata atque iam decreto celeberrimi concilij Tridentini confirmata sit, meritò reijcienda non est, sed omnibus aliorum præferenda, sic tractarem vt semper ad originalia tum Græca, tum Hebræa respectus haberetur, isque potissimùm sensus daretur qui cum ipso fonte maximè conueniret. Sic etiam literalem indicaremus intelligentiam, quæ fundamentum est & basis sensus mystici, vt mysticam intelligentiam non negligeremus. Hanc enim semper iudicaui optimam & vtilißimam esse tractandi scripturas rationem, vt seruata vsitata latinis versione, accurata haberetur collatio ad linguas originales, quò per eas & veritas lectionis in codicum varietate deprehenderetur, & inter varias intelligentias quas nostra versio admittit, ea traderetur quæ cum fonte ipso vel consideret, vel vicinissime accederet. Deinde vt ne solo vel literali vel mystico sensui tradendo opera daretur, sed vt priùs literali sensu præiacto pro fundamento, solida postea mystici sensus perciperetur suauitas, repressa illa nimia, qua plerique abutuntur, mysticas intelligentias tractandi libertate, nullo subnixa fundamento. Quare fit vt plerisque eorum tractationes ridiculæ fiant, non sine iniuria sanctißimarum scripturarum, in quibus explicandis temere quis ea vtitur libertate, vt illa suis subijciat cogitationibus & sine solida ratione id doceat in eis significari, quod à spiritu diuino, qui earum præcipuus est author, alienissimum sæpe est. Hanc enarrandi sacras literas rationem cùm secuti essemus in hoc libro publicis lectionibus explicando, & intelligeremus studiosos plerosque efflagitare, vt in vtilitatem Christianæ reip. labor noster ederetur, non potui prætermittere, quandiu alia ratione Ecclesiæ Christi non possum inseruire, quin illorum petitioni satisfacerem, secutus hunc nostrum sapientem in cuius persona dicitur: Sapientiam sine fictione didici, & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. Scio hæc tempora summoperè requirere vt potissimùm stylus exerceatur contra

hæreticos

hæreticos in confutandis eorum erroribus, & stabilienda antiqua catholicæ fidei doctrina. Verùm cùm istud à multis abunde hoc iam tempore præstitum sit, & naturali genio semper magis tractus sim ad solidam atque genuinam scripturarum tractationem, putaui magis sectandum id ad quod natura ducit, persuasus etiam nulla alia magis ratione aut trahendos errantes ad catholicæ nostræ matris gremium, aut confutandos eorum errores quàm solida scripturarum explanatione, quam cùm videant in quibusdam commentatoribus nostris desiderari, fit vt cum eorùm commentarijs etiam fidem & religionem quam sectantur reijciant, & non satis firmam iudicent. Nec tamen hoc nostro labore aliorum commentarios reijcimus, sed ex omnibus aliorum qui ad manum erant & versionibus, & commentarijs, quod proposito nostro seruiret mutuati sumus, & inter alios potissimùm, Rodolphi Bayni Cantabrigensis, viri & doctissimi & piissimi, vt ne quem sua fraudemus laude. Cuius Commentaria in hunc Prouerbiorum librum sufficere propemodum poterant, si non suam tantum Hebraicam versionem cum Rabinorum expositionibus commentario explicuisset, vsitata nostra lectione ferè prætermissa. Nec mihi pudendum duxi, aut illius aut aliorum laboribus frui, & me adiutum profiteri, cùm hoc demum modo optimè Commentaria conscribuntur, quando ad Diuus Hieronymus & aliorum imitationem quæ ab alijs bene dicta sunt congeruntur, adhibito iudicio, additis his quæ desiderari poterant. Nisi enim deprehendissemus non sufficere quæ in hunc librum conscripta sunt, à Beda, Lyrano, Glossa ordinaria, Dionysio Arboreo, Rodolpho denique & alijs, quorum Commentarijs vsi sumus, laboribus nostris istis omnino abstinuissemus. In quibus, etsi hoc potissimùm egimus, vt nostram receptam lectionem illustraremus, restitueremus & ornaremus, tamen frequenter ac propemodum semper meminimus aliarum ex Hebræo versionum: nonnunquam etiam Græcanicæ lectionis quæ Septuaginta tribuitur interpretibus, earum item sensum explicantes, tum vt qui Hebræa legere volent etiam eorum intelligentiam hinc desumere queant, tum vt varios sensus qui in breuissimis hisce sententijs sæpe reconditi sunt, cum legentium vtilitate erueremus, tum maximè vt collatione facta cum aliorum versionibus & originali lingua, non solùm quæ verior esset nostræ lectionis intelligentia ostenderemus, sed etiam declararemus nostram lectionem cum Hebraica, vt vocant, veritate optimè conuenire, sicque eandem à multorum calumnia vindicaremus qui illam aspernantur, quasi ab originali lingua planè dissentientem. Cæterùm cùm absolutus his nostris Commentatiunculis, viderem aliquem mihi ex more deligendum, cui illas consecrarem, & qui illarum patronus esse valeat, contra obtrectatorum quorundam iniurias, qui cùm ipsi nihil præclarum aut volunt aut possunt præstare, aliorum factis semper detrahunt, mox mihi tua amplitudo occurrit, tanquam cui id præ omnibus deberetur, non solùm quòd summa sit tua in his nostris regionibus atque etiam externis, tum authoritas, tum celebritas, sed etiam quòd & mihi meritò à tuo potissimum patrocinio sit pendendum, & huius libri argumentum eximiæ tuæ prudentiæ maximè congruat, qua vt priùs semper, ita in superioris anni turbatione, sanis & sapientibus consilijs, hisce regionibus summa animi constantia adfuisti: vt cùm in extremis videbamur versari periculis, Dei singulari beneficio, magna ex parte restituti simus, spémque concepimus, quod superest adhuc perficiendum tua illa matura, moderata, omnibusque nota prudentia, nisi eam nobis, iratus Dominus, præmaturè eripiat. Cui enim iustiùs hic liber, qui Sapientiam Salomonis Regis nobis exprimit, dedicandus est, cuius defensioni iustiùs potius concredendus, quàm ei, cuius consilijs sentiunt se Reges iuuari, in quo velut speculo videre licet, quàm vera sint, pleraque quæ in hoc libro dicuntur, quàm vtilis, scilicet, sit Reipublicæ sapientum prudentia, experiētia, & quæ ex his proficiscuntur sana cōsilia, quàm ad regna stabiliēda plùs valeant sapientia rectáque consilia, fortium viribus & armis. Ad cuius autem

patrocinium ego potiùs confugiam, quàm eius, qui vt est ipse doctissimus, ita studijs promouendis valde intendit, vt declarat erectum ab ipso hoc anno institutum Louanij nouum Collegium? Nec ego sanè alium mihi patronum deligendum duxi quàm eum, cuius in me fauorem vt maximè requirere debeo, ita quoque sæpius non obscurè expertus sum. Solita ergo tua humanitate hunc nostrum laborem tuo honori & defensioni dicatum suscipe, quem si intellexerimus tuæ prudentiæ ac studiosis non displicere, breui spero (Deo donante) dabimus & in Ecclesiasticum commentaria, qui vt similis est cum hoc libro argumenti, ita non minùs imò multò magis requirit, & restitutionem lectionis, & illustrationem solidæ intelligentiæ, quò maiori cum fructu legi valeat. Bene vale Patrone Colendissime, nósq; qua soles beneuolentia prosequere.

Louanij, ex maiori collegio Theologorum. 18. Octobris, Anno 1567.

PROOEM

PROEMIVM IN PROVERBIA SALOMONIS.

TRES esse Salomonis libros canonicos citra controuersiã asserunt omnes, & Iudæi & Christiani. Prouerbia, scilicet, Ecclesiastẽ, & Canticum canticorum. Præter hos, alios duos, nempe qui liber Sapientiæ dicitur & Ecclesiasticus, Iudæi nec Salomonis esse agnoscunt, nec pro canonicis habent, vt sæpe testatur D. Hieronymus. Christiani verò & pro canonicis habent & Salomoni quandoque tribuunt. Nam & D. Cyprianus sumit testimonia ex his duobus libris velut sententias à Salomone prolatas. In Epistola enim ad Rogatianum, quæ est lib. 3. nona, probat ex Ecclesiastico tanquam ex Salomonis lib. sacerdotes esse honorandos Sed & Salomon, inquit, in Spiritu Sancto constitutus, testatur & docet quæ sit sacerdotalis authoritas, & postea dicens, Ex tota anima tua time Deum & sacerdotes eius sanctifica, & iterum, honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius. Sic & Sapientiæ librum D. Ambrosius aliquoties tribuit Salomoni. Nam sermone super Psal. 118. Quid sit scientia, inquit, doceat te Salomon, qui ait de Domino Deo nostro: Ipse dedit mihi eorum quæ sunt, cogitationem veram, pro quo nos legimus in cap. 70. Ipse dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram. Quod quomodo sit accipiendum, monet D. August. lib. 2. de doctr. Christ. cap. 8. vbi recensens libros veteris Testamenti, tres tantùm esse dicit Salomonis, Prouerbiorum, Ecclesiasten, Canticorum. Duo autem libri, inquit, quorum vnus Sapientia, & alius Ecclesiasticus inscribitur de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur. Idem habet lib. 17. de ciuit. Dei cap. 20. Nam de Ecclesiastico constat ex Prologo, quòd eum Iesus filius Sirach scripserit, quem se D. Hieron. in Prologo super libros Salomonis asserit Hebraicum reperisse, non Ecclesiasticum vt apud Latinos, sed Parabolas prænotatum, cui iuncti erant Ecclesiastes, & Canticum Canticorum, vt similitudinem Salomonis non solùm numero librorum, sed etiam materiarum genere coæquaret. Alterum dicit apud Hebræos non extare, quin & ipsum stylum Græcam eloquentiam redolere, & nonnullos scriptorum veterum affirmare illum esse Iudæi Philonis. Itaque tres tantùm sunt libri qui verè sunt tribuendi Salomoni, de quibus quid scripserit D. Hierony. in comment. in Ecclesiast. dignum est annotatione. Cùm enim differuisset de tribus nominibus Salomonis. Is itaque, inquit, iuxta numerum vocabulorum tria volumina edidit, Prouerbia, Ecclesiastẽ, & Cantica Canticorum. In Prouerbiis paruulum docens, & quasi de officiis per sententiam erudiens, vnde & ad filium eius sermo crebrò repetitur. In Ecclesiaste verò maturæ virum ætatis instituens, ne quicquam in mundis rebus putet esse perpetuum, sed caduca & breuia vniuersa quę cernimus. Ad extremum iam consummatum virum, & calcato sæculo prępatatum in Cantico canticorum sponsi iungit amplexibus. Nisi enim priùs reliquerimus vitia, & pompis sæculi renuntiantes expeditos nos ad aduentum Christi parauerimus non possumus dicere, Osculetur me osculo oris sui. Hęc ille, insinuans, scilicet, pro triplici hominum statu, quod ad virtutem attinet, scilicet, insipientium, proficientium & perfectorum, tres etiam esse libros Salomonis, qui suo ordine singulis conueniant statibus. Quam obseruationem secutus vult etiam diligentiùs attendẽdum, quod per hos libros, authoris diuersus est titulus. In Prouerbiis enim, inquit, notatur, Prouerbia Salomonis, filij Dauid regis Israel. In Ecclesiaste verò, Verba Ecclesiastis filij Dauid regis Ierusalem. In Cantico autem Canticorum nec filius Dauid, nec rex Israel, siue Ierusalẽ, sed tantùm Canticum canticorum Salomonis. Sicut enim Prouerbia quasi rudis institutio ad duodecim tribus, & ad totum pertinent Israel, & quomodo contemptus mundi non nisi metropolitis conuenit, hoc est, habitatoribus Ierusalem, ita Canticum canticorum ad eos propriè facit mentionem qui tantum superna desiderant. Ad incipientes & proficientes, & paterna dignitas, & regni proprij meritò indicatur authoritas. Ad perfectos vero vbi non timore eruditur discipulus, sed amore filius, proprium nomen sufficit & æqualis magister est, & nescit se esse regem. Hæc ille. An autem hoc ordine scripserit Salomon quo conueniẽter ob causam dictam hi libri sunt positi, non satis conuenit. Nam cùm nostri ferè credant hoc ordine scriptos, Rabbini contrà sentiunt illum Canticum canticorum conscripsisse cùm adhuc

adhuc esset adolescens, Prouerbia cùm iam grandis esset natu, ac ætate virili, Ecclesiasten cùm consenesceret. Cuius rei coniecturam faciunt ex variis istorũ operum inscriptionib. Sed vt infirma est hæc coniectura, ita rationi magis congruit, vt quo ordine sunt positi, eodem conscripti sint. Nam, vt habet Hieronym. haud procul ab hoc ordine doctrinarum, & philosophi sectatores suos erudiunt, vt primùm Ethicam doceant, deinde physicam interpretentur, & quem in his profecisse perspexerint ad Theologiam vsque perducant. Sed curiosum fuerit his diuiùs immorari, quemadmodum & illud inquirere, an Salomon ipse librum hunc conscripserit, an, vt alij volunt, ab alio conscriptus sit, qui ex variis sententiis & parabolis sparsim à Salomone prolatis, has collectas in vnum librũ redegerit. Certè principium magis testatur à Salomone conscriptum: quia nouem capitibus sermo est continuus sibique cohęrens. Vt vt est, omnia sunt Salomonis, nisi forte vnum aut alterum caput: de quo postea. Nec tam à Salomonis nomine eius pẽdet authoritas, quàm à Spiritu sancto, à quo hanc scripturam profectam esse, vt diuina potiùs sit habenda quàm humana, non solùm ex illo patet, quod à cuncto populo Dei, tam veteri quàm nouo semper pro diuina sit habita, sed etiam quòd ex hac Apostoli frequẽter desumpserint testimonia. Hinc enim est quod Paulus habet 2. Corinth. 9. Hilarem datorem diligit Deus, sed secundùm translationem Septuaginta. Hinc quod ad Hebr. 12. habet. Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris cùm ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat, &c. quod ipsam consolationem diuinam dicit loqui in scripturis tanquam filiis suis, & desumptum est ex huius cap. 3. Ad quem & in Apoca. cap. 3. alludit ipsemet Dominus, dicens: Ego quos diligo castigo. Ex hoc libro est quod & Iacobus, & Petrus citant: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Item quod est 1. Petri 4. Si iustus quidem vix saluabitur, impius & peccator vbi parebũt? Quamuis etiam in his secuti sint Septuaginta. Item quod est 2. Petri 2. Canis reuersus ad suum vomitum. Sed & Isaias ex hoc libro testimonium mutuatus est. Nam ex illius cap. 1. habet in capite suo 59. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant, vt effundant sanguinem. Quod & Paul. ad Rom. 3. ex vtroque desumpsit. Sicut autem posteriores ex hoc testimonio desumpserunt, ita & ipse Salomon in hoc imitatus est eos libros qui diuina authoritate eminebant, nam & ex Iob quædam mutuatus est sicut & Dauid ipse, vt patebit in sequentibus: vt intelligamus diuinarum scripturarum inter se connexionem. Notãdum & illud quod ad authoritatem facit huius libri, quòd eùm hunc, sicut & alios duos Salomonis, Hebræi qui canonem veteris testamenti in tres secant ordines, quorum primus continet Pentateuchum. 2. Prophetas. 3. Agiographa, vt patet ex Hieronymo in Prologo qui Galeatus dicitur, inter Agiographa computent. D. August. qui libros veteris Testamenti diuidit in duos ordines Historiales, scilicet, & Prophetales, vt patet lib. 2 de doctr. Christ. hunc librum cum duobus aliis ac libro Sapientiæ atque Ecclesiastico inter Propheticos numerat. Vnde & 17. de ciuit. Dei, cap. 20. ostendit & in hoc & in aliis omnibus iam dictis libris Prophetias contineri ad Christum & Ecclesiam pertinentes, quod quàm verum sit in sequenti explanatione patebit. Quod autem attinet ad versionem qua vtimur, certum est eam non correspondere versioni Septuaginta, quæ ante D. Hieron. fuit vsitata in Ecclesia, qua & Apostoli maximè vsi sunt, vnde & testimonia patrũ siue Gręcorum, siue Latinorum non respondent semper nostræ literæ. Certum iterum est D. Hieronymum primùm ex Hebræo in linguam Latinam Prouerbia sicut & alia omnia veteris Testamenti vertisse. Atque omnino verisimile est hanc, qua nunc vtimur illius esse, quę tamen sicut magis Hebraicæ conuenit veritati quam versio Septuaginta ita non semper adamussim illi conuenit, sed frequenter in plerisque accedit ad versionem Septuaginta, eandẽmque sequitur. Etenim quoniam valdè recepta erat apud Græcos & Latinos, multùm adhuc tunc tribuit D. Hierony. nec ab ea omnino recedere potuit. His præmissis ad explanationem huius libri accedamus, si illud prius Lectorem admonuerimus, nos in his Commentariis, etsi sæpius Hebraicæ lectionis mentionem faciamus, tamẽ pauca tantum verba Hebraica inseruisse, cùm ob alias causas, tum ne Lectorem Hebraicæ linguæ ignarum absterreremus ab eorum lectione. Oramus autem omnem benignum Lectorem, vt si quæ deprehendat quæ meritò improbanda videatur, candidè admoneat, quò ea in altera editione (si eam subsequi contingat) corrigantur.

COMMEN

COMMENTARIA IN PROVERBIA SALOMONIS.

CAPVT PRIMVM.

Parabolæ Salomonis, filij Dauid, Regis Israel: ad sciendam sapientiam & disciplinam, ad intelligendum verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinæ, iustitiam & iudicium & æquitatem, vt detur paruulis astutia, adolescenti scientia & intellectus.

HActenus pendet sententia, comprehendens titulum simul cum propositione, & fructuum insinuatione. Titulus est Parabolæ Salomonis, filij Dauid, Regis Israel, quæ Hebræorum more cohærent cum reliquo cõtextu. Nomen parabolæ libri materiam indicat. Circa quod nomen notandum apud nos librum hunc duobus vocari nominibus. Parabolæ, scilicet & Prouerbia. Nomen parabolæ respondet nomini Hebraico משל Misle, quod propriè significat similitudines, sicut & nomen Parabolæ, quod Græcum est à verbo παραβάλλω, quod est comparo. Nomen prouerbij respondet dictioni Græcæ παροιμίαι, quam hoc loco verterunt 70. quamuis propriè non sit idem Parœmia vel prouerbium, & parabola, vel משל Misle. Siquidem Parabolæ dicuntur similitudines vel simila, cùm scilicet vnum alteri expresſè comparatur, vel cùm vnum sub altero propter similitudinem insinuatur, quemadmodum obseruare est in parabolis Euangelicis. Parœmia verò vel prouerbium propriè est quod Adagium dicimus. Commune scilicet & antiquum aliquod dictum, & sententia, quę in ore omnium versatur, quemadmodum & D. Basilius annotauit scribens in initium istud Prouerbium. Verumtamen dictiones istæ sæpe in scripturis confunduntur, & nomen Parabolę pro Parœmiis, & nomẽ Parœmiæ pro parabolis sæpe accipitur, & vtrunque etiam extra propriam suam significationem. Nam apud Ioannem dicitur, Hoc Prouerbium dixit eis Iesus. Vbi prouerbium, & vt est Græcè parœmia, accipitur ꝓ parabolico sermone, quo prius vsus est Dominus, similiter & Ioan. 16. Hæc in Prouerbiis locutus sum vobis, venit hora cum iam non loquar in prouerbiis vobis, &c. Vbi nec accipitur in propria sua significatione, nec pro parabolis propriè dictis, sed pro sermone vtili, obscuro tamen, quemadmodum doctè annotauit D. Basilius, sic hoc loco scribens. Prouerbiorum vox apud Græcos παροιμία, extra [illegible] vsum de sermonibus vulgatioribus [illegible], & de his quæ in [illegible] plerunque dicuntur [illegible] in apud externos [illegible] nominatur. Vnde [illegible] diffiniunt verbum ad vium [illegible], & [illegible] Prouerb.

quod à pauci[s] ad similia plura transſumi potest. Apud nos autem parœmia est sermo vtilis, cum moderata obscuritate editus, multam quidem per se vtilitatem complectens, multam etiam in profundo intelligentiam occultans. Hæc ille: In qua significatione etiam nomen Parabolæ sæpe accipitur in scripturis, vt cum dicitur in Psalmis, Inclinabo in parabolam aurem meam, aperiam in Psalterio propositionem meam, vbi pro, propositionem, Græcis est πρόβλημα, problema. Parabolam ergo vocat problema, hoc est, dubium & perplexum sermonem. Itaque cùm hæc nomina Misle, prouerbia & parabolæ huic libro tribuuntur, in ea exceptione impropria sunt accipienda, vt significent sententias graues, vtiles, sed obscuriores, quamuis in hoc libro pleræque sunt veri nominis & parœmiæ & parabolæ, hoc est, adagia & similitudines. Multa enim sunt quæ sine comparatione dicuntur. Sed quoniam quæ dicuntur per parabolas aut prouerbia propriè dicta, sunt occulta, nec facile cuiuis patent, factum est vt omnes sententiæ graues his nominibus vocarentur. Quæ proprio nomine Græcè dicuntur γνῶμαι, Latine sententiæ: vnde quidam hic vertunt, Sententiæ Salomonis. Verùm magis conuenit Parabolarum nomen, quod non simpliciter tantùm sint sententiæ, sed & mystici sæpe lateant sensus sub cortice literæ, & præter literalem sensum, aliud etiam quid grauius & spiritualius significetur, vt omnia penè etiam veri nominis parabolæ inueniantur. Et hactenus de nomine parabolæ. Nomen suum author apposuit, dicens: Salomonis, vnde constat ipsum libri huius authorem esse, quanquam sint qui putent eum non per se hæc scripsisse, sed ab aliis conscripta, qui ex ore eius exceperunt. De quo nonnihil postea circa cap. 25. Hîc autem notandum quod inter Hebræos scriptores, Salomon inuenitur primus qui suo libro titulum proprij nominis ascripsit, quẽ postea imitati sunt Prophetæ posteriores, Isaias, Hieremias, &c. Quod sane nõ parum facit ad stabiliendam libri authoritatem. Addit, filij Dauid, quod non solùm facit pro more Iudæorum, qui nomini proprio semper nomẽ patris adscribunt vice cognominis, sed & ad authoris dignitatem & operis commendationem pertinet, nempe quod talis viri fuerit filius sapiens, scilicet sapientis. Eodem spectat quod addit, Regis Israel, quod quamuis possit etiam referri ad Dauidem, magis tamen secundum distinctionem Hebraicam referendum est ad Salomonem, qui & ipse fuit Rex totius populi Israë-

Basilius.

Psal. 49.

Ioan. 10.

litici. Et hactenus de titulo. [illegible] sequuntur demonstrant, & ad quem [illegible] pta sunt finem, quæve horum vtilitas, & quibus hæc scripta sint.

Ad sciendam, inquit, sapientiam & disciplinam, &c. Vbi pro absoluenda sententia aliquid est subaudiendum, hoc modo, Hæ sunt Parabolę Salomonis, conscriptæ & editæ ad sciendam sapientiam, &c. Longa est congeries in propositione fructuum, quos promittit his qui hæc præcepta seu sententias audiunt. Quæ quidem congeries est quoddam & huius libri & totius scripturæ sacræ encomium, insinuás absolutam sapientiam hinc colligi posse. Quali congerie & Paulus de scriptura sacra dixit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus: Ita & hic sapiens non habuit dicere: Ad sciendam sapientiam, quamuis in ea omnia contineantur quæ sequuntur, sed adiecit disciplinam, hoc est, eruditionem, intelligentiam, astutiam, scientiam & intellectum, vt significaret parabolas has valere ad perfectam sapientiam, & valere ad docendum, & ad corripiendum, & ad erudiendum, proinde nec est valde exacta singularum partium & dictionum inquirenda distinctio, cùm sapientia, sicut de ea Sapiens loquitur, non sit distincta ab intelligētia, prudentia, scientia & disciplina, sed hæc omnia comprehendat. Vocabulum autem disciplina quod ferè respondet dictioni Græcæ παιδεία, & Hebraicæ מוסר Musar, cùm apud Latinos propriè tantùm significet eruditionem & institutionem, tamen in sacris nunc hoc significat, nunc castigationem, sicut dictio Græca & Hebræa vtrunque significat. Pro castigatione enim sæpe inferius ponitur, & apud Paulum ad Hebræos. Omnis quidem disciplina in præsenti videtur nō esse gaudij, sed mœroris, &c. Hoc loco cum rectè accipiatur pro eruditione, sicut mox vertit interpres, potest etiā accipi secundùm Hebræos pro castigatione & correctione morum. Et si quis harum dictionū particularem distinctionem requirat, sapientia referri potest ad perfectos, disciplina autem ad imperfectos. Iam quod sequitur, *ad intelligendum verba prudentiæ*, referri poterit ad sapientiam quæ per verba prudentiæ percipitur, & quod dicitur, *ad suscipiendam eruditionem doctrinæ*, pertinebit ad disciplinam. Cæterùm sapientia quæ toto hoc libro & in scripturis sacris commendatur tantopere, longe est alia quam de qua Philosophi loquuntur & per quam apud vulgus quidam [illegible] tur sapientes. Non enim hæc consistit in multa rerum naturalium & rerum gestarum cognitione, aut in subtili argumentorum collectione, aut in prudenti rerum gerendarū dispositione, iuxta naturalis rationis dictamen, aut in artificiosa operum perfectione: sed in cognitione eorum quę & de Deo vero credenda sunt, & secundum eius voluntatem facienda sunt, ad eum finem vt aliquando eo fruamur, & in eo beati simus. Hæc est enim sola verè sapientia, quæ tamen non consistit solum in cognitione horum sed & in affectione pia erga illa. Sine hac enim non vocatur quis in scripturis sacris sapiens, sed insipiens & stultus. Et quis quæso stultior eo qui cum rectam videat viam & agnoscat, eam tamen ingredi nolit, sed præ ea deuia eligat per quæ in foueam aut in latronum manus abducatur. Sic & de scientia loquitur Ioannes dicens: Qui dicit se nosse Deū, & mandata eius non custodit, mendax est, & veritas in eo non est. Atque quo insinuaret se Sapiens loqui de huiusmodi sapientia, quæ consistit in recte viuendo, postquam dixisset, ad intelligenda verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinæ, subiicit iustitiam, iudicium & æquitatem, significans se loqui de ea sapientia quæ in his virtutibus consistit, in quibus omnis virtus comprehenditur. Omnis enim virtus iustitia est, idem [illegible] m & æquitas, quæ nomina eodē recidunt. Congeruntur autem pro Hebræorum more ad perfectionem indicādam. Iustitia enim est omne opus bonum, quia hoc iustum est fieri. Idem est iudicium, quia illud recta ratio & lex diuina faciendum decernit. Æquitas est & rectitudo, quia rectæ rationi consonum. Coniunguntur frequenter in scripturis duo illa, iustitia & iudicium, per quæ quid significetur hic insinuatur, dum additur, æquitatem, vel, vt habent Hebræa pluraliter, rectitudines, hoc est, ea quæ recta sunt. Cæterùm illorum duorum alterum est mentis decernentis quod iustum est: alterum est voluntatis conformantis se in operatione cum recto iudicio mentis. Vnde Ambrosius super illud: Feci iudicium & iustitiam, sermo. 16. in Psal. 118. Iudicij, inquit, finis est iustitia, in iudicio est veritatis custodia, in iustitia fructus æquitatis. Et Augustinus in Psal. 1[illegible]. super illud: Beati qui custodiunt iudicium & faciunt iustitiam in omni tempore. Amat, inquit, scriptura illa duo simul ponere. Et fortasse propter vicinitatem significationis etiam alterum pro altero poni potest, vel iudicium pro iustitia, vel iustitia pro iudicio, tamen si propriè dicantur, aliquid interesse nō dubito, vt iudiciū custodire dicatur, qui rectè iudicat, iustitiā verò facere qui agit. Hæc ille: Itaque hæc duo coniuncta significāt, nec satis esse rectè iudicare, nec satis esse quod rectum est agere, sed necessum esse vt & quod rectè iudicamus, rectè agamus & quod rectum est, cum iudicio agamus.

Iā dicat autem Sapiens & quibus potissimùm hæc scribantur, cùm subdit, vt detur paruulis astutia, vbi pro paruulis dictio est Hebraica פתאים Petaim, à suadendo & pelliciendo dicta, quæ hoc libro sæpius occurrit, & ferè in malā partē, pro his qui facile suasionibus ducuntur, hoc est, pro rudibus & imperitis. Pro qua Septuaginta sæpe vertunt ἀκάκους, quemadmodum & hoc loco: vnde noster quāuis hic verterit paruulis, aliquando postea vertit innocēs, vt annotabitur inferius. Itaque paruuli hic dicuntur non tam qui ętate sunt paruuli, quam qui sensu & iudicio, quales etiam sunt qui ætate sunt paruuli: vnde & subditur, Et adolescenti, vel vt habent Hebræa, iuueni & puero, scientia & intellectus. Imperitis enim & facile persuasibilibus necessaria est astutia, hoc est, circumspectio, ne facile decipiantur, imperitis enim conuenit cautio. Iuuenibus autem [illegible] ientia & intelligentia, nę ignorantia pereant, quæ illis inest propter inexperientiam.

[illegible] sapiens sapientior erit & intelligens gubernacula possidebit. [illegible] ducet parabolam & interpretationem, verba [illegible] & ænigmata eorum.

DVOBVS modis intelligi possunt hæc subiuncta superiori procœmio. Altero vt indicetur his quales debeat esse horum auditor, & qui sint qui hanc doctrinā sint suscepturi, nempè qui sapiunt, hoc est, qui per timorem Dei suam insipien-

insipientiam deponere inceperunt: nam vt postea dicitur, Stulti sapientiam despiciunt. Qui ergo sapit, is hanc doctrinam audiet, non aure tantùm corporis, sed etiam mentis, eam recipiendo & amplexando, sicque magis magisque reddetur sapiens. Nec his obuiat quod mox suprà dixerat, hæc tradi vt detur imperitis & iuuenibus sciétia. Nam illis non proficiet nisi sapere incipiant. Altero modo & meliùs intelliguntur hæc subiuncta, vt ne, quia dixit, vt detur paruulis astutia, viderentur hæ parabolæ tantùm prodesse posse illis imperitis & iuuenibus, sed ex eis etiam sapientes posse non paruam percipere vtilitatem, quamuis prima ratio habeatur eorum qui maximè indigent sapientia. Sapiens, inquit, si audiat has parabolas, ita vt animum eis accommodet, & ipse hinc percipiet commodú, sapiétior enim euadet. Et qui intelligens est, si audiat has, possidebit, hoc est, acquiret & obtinebit per has gubernacula, hoc est, rationes gubernandi & consilia, per quæ & seipsum in omnibus agendis, & alios rectè gubernare poterit, sibi & aliis bene in omnibus consulens. Dictio enim Hebraica hoc loco posita propriè consilia significat, pro qua Septuaginta, & hoc loco & aliquoties postea vertérút κυβέρνησιν, quos sequutus noster vertit gubernacula, quod metaphoricè accipiédum est pro consiliis quibus res gerendas moderatur viri prudétes, vt clauo nauem dirigit nauclerus. Significat ergo hoc consecuturum ex his parabolis eú qui intellectu præditus est, quod ex his discet consilia quæ sibi & aliis suppeditabit ad gubernandum actiones. Insuper si hæc audiat, animaduertet parabolam & interpretatioñé, quia ei dabitur occasio pressè cogitandi de sententiis setiis & grauibus, & inuestigâdi atque inueniendi earum sensum & interpretationem. Et vt significaret quid parabolę nomine intelligat, subijcit: verba sapientum & ænigmata eorú, hoc est, obscura & perplexa eorum dicta. Quę scilicet & in hoc libro congesta sunt, & quæ etiam si hic non côtineantur, faciliùs ex istis intelligi à sapiétibus poterût. Hactenus ergo duplex huius libri vtilitas insinuata est, nempè vt insipiétes hinc suscipiant sapientiam, & vt sapientes, hoc est, qui vel omnino sunt sapientes, & qui habétur sapientes, addant sibi ampliorem sapientiá. Et illi quidem fiant ex imperitis astuti, scientes & intelligétes, hi verò fiant boni consultores, & abstrusas etiá quasque sententias penetrent & intelligant.

Timor Domini principium sapientiæ: sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt.

PRIUSQUAM sapientiam quá promisit tradere incipiat, hunc versum præmittit, quo significat qui sint Sapientiæ capaces, qui non, & quæ sit sapientiæ origo. Sic & Sapiens Eccles. 1. post commendationem sapientiæ statim subijcit eximiam commédationem timoris Domini, inter cætera etiam dicés, quod hic dicitur Initium sapientiæ, timor Domini. Quæ sentétia sicut post Salomonem ab Ecclesiastico est repetita, ita & ante Salomonem prolata est a Dauide Psal. 110. vbi legimus initium sapientiæ timor Domini. Cúm ergo iam celebris sit hæc sententia, diligenter inquirenda est eius intelligentia. Ad quá quò meliùs perueniamus, tractanda est duplex difficultas quæ circa eam occurrit. Primo enim quęri potest, quomodo timor Dei dicatur initiú sapientiæ, cúm ipse timor Dei ab ipsa proficiscatur sapientia, vt quæ timorem Dei in primis doceat. Ipsa verò sapientia generetur ex principiis fidei & præceptis diuinis, ita vt potiùs fides videatur dicenda principiú sapientiæ, iuxta illud: Nisi crediderítis, non intelligetis. Secundò quomodo in prædictis scripturis timor Dei dicitur esse tátùm initium sapientiæ, cúm Iob 28. dicatur: Ecce timor Domini, ipsa est sapientia. Et Eccles. 1. Plenitudo sapientiæ est timere Deum. Item: Corona sapientiæ timor Domini. Et sapientia & disciplina timor Domini. Item cap. 19. Omnis sapientia timor Domini. Imò & cap. 25. præfertur sapiétiæ, cúm dicitur: Quàm magnus qui inuenit sapientiam, sed non est super timentem Dominú. Timor Domini super omnia se superposuit. D. Thomas tractâs has difficultates secunda secundæ q. 19. art. 7. quod ad priorem attinet, ait initiú sapientiæ dupliciter aliquid dici posse. Aut quia est initiú eius secúdùm essentiam ipsius, hoc est, vnde trahat suam originé & esse. Aut quia est initium eius secundùm eius effectú, hoc est, id vnde primò incipit sapiétia operari, estque in homine primus sapientiæ effectus. Et priori quidem modo, fidem ait esse initiú sapientiæ, hoc est, cognitionis Dei. Posteriori verò modo timorem Dei esse initium sapientiæ, quia hic est primus cognitionis Dei effectus. Non multum huic dissimile est quod quidá intelligunt, cum hic dicitur: Principium sapientiæ timor Domini, tradi primùm sapientiæ preceptum, vt sit sensus: hoc in primis sapiétia de qua loquor, exigit, vt quis timeat Dominum. Ad posteriorem difficultaté dicit timorem Dei sic dici esse ipsam sapientiá, quomodo radix in virtute dicitur esse tota arbor, quia & de timore dicitur Eccles. 1. Radix sapientiæ est timere Deum. Verum hæ explicandi rationes non videntur scripturis conuenire. Omnino enim videtur prædictis sententiis nó significari vnde sapientia in nobis incipiat operari, sed vnde oriatur, sicut illa sentétia satis ostendit. Radix sapientiæ est timere Deú. Et cúm hic subijcitur, sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt, significat stultos ideo non esse capaces sapientiæ, quòd vacui sint timore Dei, timentes auté Dominú, per timorem illú fieri sapientiæ capaces. Notandum ergo quod suprà dictú est, sapientem hic non loqui de sapientia vt tantùm in se includat cognitionem Dei rerumq; agendarum, sed vt in se includat cognitioné huiusmodi simul cum pia voluntatis affectione erga Deum & quæ Dei sunt. Huiusmodi sapientiæ, timor Domini est principium, quia timor Dei & facit vt seriò accómodemus animum nostrú ad sciendú quæ Dei sunt, & facit vt incipiamus illis affici eaq; eligere, approbare, & opere perficere. Intelligit autem D. Augustinus istud dictú de timore seruili, quemadmodum patet præter alia loca, ex commentatio eius in Epist. Ioan. tract. 9. vbi explicans illud: per fecta charitas, foras mittit timoré. Ergo, inquit, incipiat timor, quia initiú sapientiæ timor Domini. Timor quasi locú præparat charitati. Cúm auté cœpit charitas habitare, pellitur timor, qui ei præparauit locú. Sicut videmus per setam introduci linum, quando aliquid suitur, &c. Verum istud non conuenit ei quod dicitur Eccles. 1. Plenitudo sapientiæ timere Deum. Itaque notádum secundò, quòd dum scriptura tantopere comendat timorem Domini in varijs locis, nomine timoris

Isa. 7. iuxta 70.

D. Thom.

August.

moris nò simpliciter significatur metus ille, quo homo in seipso concutitur, & spei quodammodo opponitur, sed simul cum hoc metu malum aliquod respiciente, omnis reuerẽtia Dei qua fit vt homo Dei maiestatem habens præ oculis, illũ magni faciat, illi submissè se subijciat, illi morẽ in omnibus gerere studeat, cauens studiosè ne illum offendat. Vnde Septuaginta frequentet pro ea dictione Hebraica quæ timorem significat, vertunt θεοσέβεια, vel εὐσέβεια, Nam prædicto loco Iob, Græca habent θεοσέβεια, Vnde Aug. variis locis legit, Ecce pietas ipsa est sapiẽtia, vt de spiritu & litera cap. 11. Et de Trinitate lib. 12. cap. 14. Nam libro de spiritu & litera sic habet. Pietatem dico quam Græci θεοσέβειαν vocant. Ipsa quippe commendata est, cùm dictum est homini, quod in libro Iob legitur, Ecce pietas est sapientia. Et hoc loco apud Salomonem non est φόβος, hoc est timor, sed εὐσέβεια εἰς θεὸν, hoc est, pietas in Deum, quemadmodũ & Isai. 11. vbi nos legimus, spiritus scientiæ & pietatis, Græcis est εὐσεβείας, cùm sit eadem dictio Hebræis, quæ hoc loco ponitur, quamuis mox eandem dictionem Septuaginta verterunt φόβου quos noster secutus etiam vertit, Et implebit eum spiritus timoris Domini. Quibus consideratis quidam existimauerunt nõ tam vertendum fuisse in prædictis locis: Initium & principium sapientiæ, quàm primitias, vt significetur præcipuam sapientiæ partem esse timorẽ Domini. Dictio enim Hebraica Rescith, hic posita non tantùm significat principium, sed primitias & præcipua quæque in rebus. Hoc enim nomine semper vtitur scriptura Mosaica cùm iubet primitias frugum Deo offerre. Eadem est 1. Reg. 15. cùm dicit Saul: Tulit populus de præda oues & boues, primitias eorum quæ cæsa sunt, hoc est, præcipua quæque & electa ex eis. Sed & dictio Græca quæ his locis ponitur ἀρχὴ, non tantùm significat principium, sed & principatum, quomodo accipitur Psal. 109. vbi noster vertit: Tecũ principium. Nam ex Hebræo paret principium pro principatu accipi debere. Ita ergo hic sensus esse posset, Timorem Domini præcipuã esse partem sapientiæ & primas partes atque principatũ tenere in sapientia. Timor enim Dei sic generaliter acceptus, vt diximus, per omnes sapientiæ partes se miscet. Nam vt habet Paulus: Pietas ad omnia vtilis est. Itaque mirum non est si timor Dei vt pietatem erga Deum & reuerentiã significat, dicatur esse ipsa sapiẽtia, plenitudo sapientiæ, & corona sapientiæ. Quamuis etiam verum sit, ipsum non solùm ratione illius metus quem includit, quo malum aliquod respicitur quod à Deo nobis potest obuenire, sed etiam quatenus significat reuerẽtiam ipsum esse principium seu initium sapientiæ, sicut & radix sapiẽtiæ dicitur timere Deum, sed tale principium quod cum sapientia quam introducit & ingenerat, permanet, & cum ea semper magis perficitur, eámque magis perficit. Nec multum dissimile prædictis est quod Beda in hũc locum scribens, timorem seruilem dicit principium esse sapientiæ, timorem verò filialem, qui ferè coincidit cum reuerentia & pietate, esse cõsummationem & perfectionem sapientiæ, quia duo isti timores partes sunt timoris quem scriptura prædicat & commendat. Nam cùm dicitur infra cap. 9. Principium sapientiæ timor Domini, non est iam illo loco dictio ראשית Rescith huc posita, sed תחלת Thechillath, quæ

1. Tim. 4.

Initium propriè significat. Dicit ergo hoc loco timorem Dei esse principium sapientiæ, &, vt habent Hebræa, scientiæ, significans timorem Dei debere adesse his qui percepturi sunt sapientiam, de qua loquitur. E regione cuius dicit stultos, hoc est, qui timore Dei sunt vacui despicere sapientiam & doctrinam. Coniungit autem sæpe cum sapientia, doctrinam & disciplinam & eruditionem, pro quibus tribus est Hebræis & Græcis eadem dictio, vt intelligamus sapiẽtiam percipi non posse nisi quis doceatur & erudiatur. Stulti ergo quia sapientiam despiciunt, despiciunt & doctrinam qua ad sapientiam peruenire possent. Docet ergo prior huius sententiæ pars sapientiam, de qua loquitur non consistere in multarum rerum cognitione, nec multo studio ac librorum multorum lectione parari, sed timore Dei, ac tum demum incipere nos sapere cùm incipimus Deum timere.

Audi fili mi disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ: vt addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo.

QVÆ hactenus habita sunt, procemij loco præmissa sunt, in quibus significatum est & quid hoc libro contineatur, & quis author eius, & ad quem fructum, item quibus hæc sunt scripta, & quales esse debeant qui hinc fructum sint reportaturi. Hic iam primum tradit præceptum, quo monet parentes audiendos. Quoniam enim iuuentutem potissimùm in principio suscepit instituendã, & huius institutio recta maximè pendet à parentum doctrina, qui ab incunabilis eos formare debẽt, ideo rectè hinc auspicatur quod sine horum institutione & doctrina, nec timorẽ Dei, qui principium est sapientiæ, nec quiduis aliud ad sapiẽtiam pertinens possint intelligere. Alloquitur autem vnumquemque tãquam pater blandè semper inculcans illud, fili mi, quo ostendat se paterno animo hanc tradere doctrinam, atque ex animo nihil desiderare quàm vniuscuiusque salutem, sicque ad suscipiẽdam lubentius hanc doctrinam quisque inuitetur. Audi, inquit, disciplinam patris tui, quasi dicat: Quandoquidem per disciplinam & eruditionem oportet ad sapientiam peruenire (nemo enim nascitur sapiens) parentũ eruditio & doctrina ante omnia filiis est audienda, tum quòd hoc munus præcipuè ad parentes pertineat, tum quòd nemo eo munere meliùs fungi poterit, vt qui filiorum salutem maximè ament & exoptent. Vnde etiam consequitur tantò grauius esse filiorum peccatum, si parentum doctrinam audire & recipere nolint, vt qui hac re maximè faciant contra primum secundæ tabulæ præceptum de honorãdis parentibus. Quamuis autem de patre dicat, Audi disciplinam patris: de matre, ne dimittas legem matris: vtrunque tamen ad vtrunque parentem est referendum, quasi dixisset: Audi disciplinam patris & matris, & ne dimittas eorum legem. Diuisio enim illa tantùm fit ex elegantia pro more Hebraico, qui in multis versibus, tũ huius libri, tum Psalmorum est obseruãdus. Prius autem dicit: Audi disciplinam & postea, ne dimittas legẽ, quia prius oportet audire & recipere, ac deinde quod auditum & receptum est, retinere, nec ob quamuis occurrentem causam & seductionem derelinquere. Vnde Hebræa habent: Ne proijcias & abijcias, & ne eradices legem, quam scilicet mater multo labore in animo tuo plantauit, ne finas illam eradicari. Quò autem ad audiendam

parentum diſciplinam filios adducat, fructum ſubijcit hinc conſecuturum. Vt, inquit, addatur gratia capiti tuo,& torques collo tuo. Vbi quidam metaphoram ſumptam putant, à puerilibus ornamentis,quibus ætas puerilis gaudet, nempe coronis & torquibus,quibus rebus, oculis vulgi commendari ſolent:vt ætatem eám cui loquitur eis rebus quibus delectatur magis inuitet ad obedientiam. Per gratiam enim rectè intelligitur corona quæ caput ornat,vnde 70.verterunt, *στέφανον χαρίτων*,coronam gratiarum. Itaque ſignificatur per obedientiam parentibus exhibitam, filios cõſecuturos apud homines gratiam & fauorem,ita vt eos libenter omnes aſpiciant omnéſque complectantur & magni faciant veluti corona & torque ornatos. Vel conſecuturos à Deo magna gratiarum dona,quaſi ſi donarentur corona & torque pretioſis , proſperitatem ſcilicet,bonam famam,diuitias, longam vitam, prudentiam, quemadmodum poſtea latius explicat.

Eccleſ. 3. Sic Eccleſ.3. In opere & ſermone honora patrẽ tuum,vt ſuperueniat tibi benedictio à Deo, vel, vt habẽt Græca, ab hominibus.Item:Quàm malæ famæ eſt qui derelinquit patrem , & eſt maledictus qui exaſperat matrem. Alij metaphoram ductam eſſe volunt ab ornamentis regum & victorum , vt ſignificetur filios qui parentum monita ſequuntur, peruẽturus ad inſignes honores. Quod frequenter in eis etiam temporaliter impletur,& ſpiritualiter ſemper perficitur in eis apud Deum,à quo & in hac vita multis chariſmatum donis ornantur,tum in mente,quæ eſt quaſi caput animæ,tum in ſermone qui fit per guttur, & poſt hanc vitam velut reges & vitiorum victores coronantur in cœlis,cum illis implebitur il-

Cap. 5. lud Sapientiæ. Accipient regnum decoris,& diadema ſpeciei de manu Domini. Cæterùm quod

Myſticum ſenſum. ad literam hic dicitur de parentibus corporalibus,iuxta myſticum ſenſum,intelligendum ſimiliter eſt de ſpiritualibus , nempe patre cœleſti & matre ſpirituali,Eccleſia,vt intelligamus hic omnes qui ſapientiæ filij cenſeri volunt, moneri, vt & diſciplinam patris cœleſtis libenter audiant,& interim tamen non negligant nec dimittant legem , præcepta ac conſtitutiones Eccleſiæ, quæ eos Deo per Euangeliũ & baptiſmum generauit.

Fili mi, ſi te lactauerint peccatores,ne acquieſcas eis. Si dixerint, Veni nobiscum, inſidiemur ſanguini, abſcondamus tendiculas contra inſontem fruſtra, deglutiamus eum ſicut infernus viuentem & integrum quaſi deſcendentem in lacum. Omnem pretioſam ſubſtantiam reperiemus, implebimus domos noſtras ſpolijs. Sortem mitte nobiſcum, marſupium vnum ſit omnium noſtrum. Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à ſemitis eorum: Pedes enim illorum ad malum currunt, & feſtinant, vt effundant ſanguinem.

CONVENIENTI ordine poſtquam monuit parentes audiendos, ſubijcit cauendos ſeductores, à quibus iuuenili maximè ætati, vtpote rerũ inexpertæ, & quæ ad mala ex ſeſe maximè prona eſt ſummum eſt periculum. Solent enim ab his in quibus domi benè ſunt inſtituti iuuenes, praui illi conſiliarij & ſeductores foris eos abducere , contrarium his quæ parentes inſtillauerunt ſuggerendo:Præmunit ergo ſuum filium Sapiens dicens,Fili mi, ſi te peccatores lactauerint,hoc eſt,blandis verbis atque promiſſis allexerint ad ſe,ne acquieſcas eis, conſentiendo eis. Et vt efficaciùs deterreret a conſenſu illorũ, proponit exemplum de latronibus & ſicarijs,qui

·lanſ.in Proue b.

publicas obſident vias, prædantur, & ſtrangulãt homines innocẽtes, quales maximè ſolent alios allicere ad ſui conſortium quo fortiores ſint & faciliùs efficiant quod moliuntur.Hoc,inquam, exemplum eorum qui peſſima ſuadent & ſuggerunt proponit, vt oſtendat quàm impia audeant homines impij ſuggerere , quódque ad hæc tam impia tandem reuoluerentur qui impijs aurem præbere cœperint , deſertis parentum monitis. Ex paruis enim ad hæc maxima perueniri ſolet. Oſtendit item in oratione peſſimorum iſtorum hominum qualibus & quàm efficacibus rationibus vti ſoleãt, vt imperitos iuuenes faciliùs pelliciant ad malum. Primùm enim ſignificant id, ad quod inuitant fore ſecretum , nam pudore & verecundia cohibentur iuuenes à flagitiis. Inſidiemur, inquiunt, ſanguini, hoc eſt, vitæ hominum, abſcondamus tendiculas, hoc eſt, inſidias & laqueos cõtra inſontem, hoc eſt,eum qui nos non læſit , & proinde ſibi à nobis non cauebit: abſcondamus,in quã,fruſtra, hoc eſt,præter eius meritum, aut impunè. Deinde ſignificant id ad quod inuitãt fore facile , nam difficultas multos deterret à vitiis. Deglutiamus,inquiunt, eum ſicut infernus viuentem,& integrum quaſi deſcendentem in lacum. Quibus verbis inuitãt ad perdendum homines ſimplices & rectos (qui facilè decipientur) ſubitò & penitus , ita vt eorũ nihil ſuperſit, aut appareat. Videri autem poteſt eſſe *Num. 16.*
alluſio ad hiſtoriam de Dathan & Abyron , qui viui cum omnibus ſuis rebus abſorpti ſunt in lacum inferni ſubitò,& ſumma cum facilitate. Ad quam hiſtoriam alluſit Pſalmiſta dicens:Deſcen *Pſal. 54*
dant in infernum viuentes.Aut cùm dicitur:Deglutiamus eum,ſicut infernus viuentem, non ſignificat infernum abſorbere homines quandiu ſunt in vita,ſed quod abſorbeat per mortem eos qui vixerunt. Itaque ſenſus erit : Totum eum ſicuti eſt, ſubitò per inflictam mortem abſorbeamus,hoc eſt,de vita tollamus ſicut infernus, hoc eſt, mors & ſepulchrum (nam & hoc ſignificat dictio Hebræa) abſorbet ſubitò & minimo negotio de terra totum hominem viuentem.Et hominem integrum, hoc eſt, tectum deglutiamus, quaſi qui deſcendat in lacũ mortis & ſepulchri. Tertia perſuadendi ratio eſt ex lucro quod multùm lactare ſolet iuuenes,vnde ſubiungũt : Omnem pretioſam ſubſtantiam reperiemus , implebimus domos noſtras ſpolijs,quę ſcilicet auferemus nullo reſiſtente, ſublatis illis quorum erant illa bona. Quaſi dicant : Modico negotio & via compendioſa diuitias nobis comparabimus , ad quas alij vix magnis perueniunt laboribus. His præmiſſis rationibus ad inducẽdum conſtructis, concludunt:Sortem mitte nobiſcũ,hoc eſt,committe te nobiſcum fortunæ , experiamur communem fortunæ aleam , vt & vnum ſit omnium noſtrum marſupium,hoc eſt,commune ſit lucrũ, quod diripiendo conſequemur. Quibus verbis & quartam ad perſuadendũ rationem inducunt, dum qui veluti duces futuri ſunt , & in flagitiis huiuſmodi aſſuefacti,ita vt ſuo iure primas ſimul & maiores partes vendicare poſſent in præda, æqualitatem in omnibus permittunt , & prædæ communionem. Efficacior erit tota hæc oratio, quæ quatuor complectitur partes & rationes, ſi omnia verba vertantur per futurum indicatiui, vt habent Hebræa,quamuis ſæpe etiam futurum indicatiui vertendum ſit per imperatiuum. Inſi-

diabimut sanguini, abscondemus, deglutiemus. Et rursum, sortem mittes nobiscum, marsupium omnium nostrum vnum erit, hoc est, omnia erūt commnuia, finemúsque te ex communi sortem mittere nobiscū, vt sorte tuam accipias partem. Porrò sub hoc exemplo latronum in syluis degentium, etiam parabolicè intelligendi sunt notati, & hi qui in ciuitatibus Rempublicam & miseros ciues expilant iniquis rationibus, vt vsuris & iniustis negotiationibus per monopolia aliaque iniqua media, qui quò sint fortiores, in suam societatem multos pertrahere studēt, eisdem aut similibus rationibus cum his quæ in prædicta continentur oratione. Ostendunt enim sua studia secreta esse & vulgò incognita, & per ea subitò & paruo negotio peruenire posse ad immensas diuitias, lucrúmque commune fore omnibus sociis. Quibus sanè rationibus multos abduci videmus ad illicita commercia cum magna Reipublicæ iactura. In hos etiam simili exemplo

Psalm.9. benè cōpetit illud Psalmi: Sedet in insidiis cum diuitibus in occultis, &c. Quod enim etiam hoc latrocinij genus & quendam consortium eorum qui inter se propter suum commodum in aliorū perniciem conspirant, sub hoc apertorum latronum exemplo notare voluerit, patet ex generali conclusione quam postea subinfert. Sic semitæ omnis auari, &c. Potest autem nostra litera per accommodationem specialem, attribui Iudæis in Christum cōspirantibus ad perdendum eum per

Beda. insidias, quemadmodum hunc locum tractat Beda, quia nostra litera habet singularem numerū, Deglutiamus eum sicut infernus viuentem & integrum. Nullus autem verè & perfectè integer præter Christum. Meminit huius intelligentiæ &

August. D. August. lib. 17. de ciuitate Dei cap. 20. Verùm hæc accommodatio locum non habet in Hebræis, quæ habent pluraliter, Deglutiamus eos viuentes, & integros sicut descendētes in lacum. Singularem tamen numerum habent Septuaginta, quos noster hic secutus est, sicut in multis aliis. Proposita impiorum suasibili suggestione subijcit suum contrarium consilium, dicens: Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à semitis eorum, hoc est, noli habere cōmercium cum eis, nec sequaris eorum viuendi institutum, sed retrahe te, tuúmque affectum à moribus & studiis eorum. Via enim in scripturis mores & actionem significat. Addit rationem: Pedes enim illorum ad malum currunt & festinant, vt effundant sanguinem, hoc est, ipsi ardenter desiderant malum perpetrare, idque summum, nempe effundere sanguinem, vitamque hominis tollere, quasi dicat: Non tam debes aduertere fructum diuitiarum & spoliorum, quem tibi proponunt, vt alliciant, quàm malum illud insigne ad quod te prouocant, à quo & ipsa natura abhorret. Mutuatus est hunc versum vltimum Isaias ex isto loco,

Cap.54 *Cap.3.* ex vtroq; D. Paulus ad Romanos, vbi habemus: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Quod & nos legimus in Dauide, Psal.13.

Frustra autem iacitur rete ante oculos pennatorum. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, & moliuntur fraudes contra animas suas. Sic semitæ omnis auari, animas possidentium rapiunt.

VARIIS modis sentētiæ istæ tres apud Hebræos intelliguntur, quæ varietas potissimum ab eo pendet, quod pro sanguinem suum, & animas suas, verti etiam potest, sanguinem illorum, & animas illorum. Dubium enim est an intelligi debeant relatiua reciproca, an non reciproca, quia Hebræi carent hac distinctione. Itaque iuxta nostram versionem, quæ hac in parte secuta est Septuaginta versionem, quæ etiam habet relatiua reciproca, his versibus Sapiens indicat rationes, ob quas meritò filius quem monet, non debeat cum prauis illis suggestoribus ambulare, & consortium inire. Et prima quidem ratio est talis. Sicut frustra, hoc est, inaniter projicitur & expanditur rete in oculis pennatorū, hoc est, auium, quia videntes rete expandi & parari, volatu illud effugiunt, iuxta illud: Quæ nimis appa- *Ouidius.* rent retia vitat auis. Ita & tu iam à me præmonitus, & intelligens ad quod malum suis suasionibus spe lucri te volunt pertrahere, meritò illorum rete quod tibi parāt, effugere debes. Secunda ratio sequenti versu indicatur. Ipsi quoq; contra sanguinem suum insidiantur, quasi dicat: Accedit his quod te meritò ab eis etiam retrahere deberet, quòd cùm sanguini aliorum insidiantur & cōtra alios fraudes moliuntur, idipsum in proprium ipsorum caput recidet, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit, Conuertetur dolor eius in *Psalm.7.* caput eius, & in verticē ipsius iniquitas eius descendet, hoc est, malum quod aliis parauerūt, extremam ipsismet perniciem adferet. Deinde subiungit sententiam generalem, omnibus auaris idem significās euenire quod impiis illis sicariis & homicidis, qui ob temporale commodū, aliorum vitæ insidiantur. Sic, inquit, semitæ omnis auari, hoc est, rationes & modi agēdi omnis auari, qui per fas & nefas, cúmque multorum iniuria diuitias sibi congregat, rapiunt animas possidentium, ipsorummet scilicet auarorum qui possidēt diuitias, vel ipsam auaritiam, imò possidentur ab ea, quia semitæ illæ auari demergūt animas auarorum in interitum & perditionem sæpe temporalem, & semper æternam, iuxta illud Pauli: Qui *1.Tim.6.* volunt diuites fieri, incidūt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Iuxta huius nostræ lectionis intellectum, prima sententia secundum mysticum intellectum significat sapientibus & electis nō facilè posse nocere retia quæ illis impij tendunt, quoniam enim oculos habent quibus malū quod eis paratur aduertunt, & pennas habent quibus ad cœlestia subuehuntur sæpè desiderio & cogitatione, facilè videntes periculum, cauent & effugiunt. Potest autem illa sententia: Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiātur, &c. etiam sic accipi, vt significet impios sibi mutuò insidiari, nec inter se sibi fidos esse, sed alterum alteri exitium machinari, sicque omnis auari morem esse, vt pro parandis diuitiis, ne vitæ quidem aliorum parcat. Vt hinc intelligamus illorum cōcordiam & initam conspirationem non esse stabilem & securam, sed malum ipsum esse destructiuum sui & aliorum, iustitiam autem solam esse certum & verum vinculum societatis humanæ. Si verò intelligantur pronomina nō reciproca, his versibus Sapiens pergit ostendere impietatem illorū impiorum consiliariorum, quam cœperat ostendere, dicens: Pedes eorum in malum currunt, &c. Quod prosequendo subijcit: Frustra autem, & vt habent Hebræa, Frustra enim. Et erit sensus, frustra,

ſtra, hoc eſt, innocenter & ſine auium culpa expanditur rete coram auibus ad capiendum eas. Ita & ipſi inſidiantur ſanguini ipſorum, nempe innocentium, cùm nihil tale illi meruerint. Nec illi tantùm ſic faciunt, ſed ad eum modum etiam ſe habent ſemitæ omnis auari. Nam auari inſtar aucupum rapere ſtudent animas poſſidentium, aliorum ſcilicet diuitum, hoc eſt, inhiant eorum diuitiis, eóſque ſpoliare & nudare deſiderant. Sed huic intelligentiæ obſtare videtur, quod dicitur rete poni in oculis pennatorum, hoc enim non eſt inſidiantiũm. Proinde altera, quæ noſtræ lectionis eſt, videtur præferenda intelligentia. Tertia tamen ſentẽtia iuxta Hebræorum lectionem, poſteriori ſententiæ magis fauere videtur. Nam ſic eſt ad verbum, Sic ſemitæ omnis inhiantis lucro, animam tollit eorum, qui habent illud. Auarus ſcilicet inhians lucro tollit animam eorum qui habent lucrum & ſubſtantiam. Niſi ſic intelligas ipſum lucrum & auaritia cui auarus inhiat, tollit animam dominorum ſuorum, & eorum qui illud lucrum & auaritiam ſectantur, hoc eſt, pernitiem eis adfert & interitum auaritia ipſorum. Atque hunc puto probabiliorem intellectum eſſe.

Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem ſuã. In capite turbarum clamitat, in foribus portarum vrbis profert verba ſua dicens: Vſquequo paruuli diligitis infantiam, & ſtulti ea quæ ſibi ſunt noxia cupient, & imprudentes odibunt ſcientiam? Conuertimini ad correptionem meam, en proferam vobis ſpiritum meum, & oſtendam vobis verba mea.

POSTQVAM introduxit illicibilem illum peſſimorum hominum ſermonem monuitq́; ne illum audirent & ſequerentur, vt plùs ponderis habeat eius monitio, ipſam nunc ſapientiam introducit loquentem per proſopopœïam & in confuſionem humanæ ſtultitiæ & ignorantiæ, oſtendit ſapientiam omnibus eſſe obuiam, non latere in tenebris, nec in deſertis aut longinquis eſſe locis quaſi ad eam non pateret aditus, aut quiſquam ſuæ inſipientiæ prætexere poſſet difficultatem aſſequendi eam. Dicit ergo ſapientiam ipſam non latere in domo, ſed foris, hoc eſt, in vicis prædicare, hoc eſt, palam & magna voce clamare, atque etiam in latioribus plateis dare vocem ſuam, clamitare item in capite turbarum, hoc eſt, in frequentioribus turbis, atque in foribus portarum vrbis proferre verba ſua, hoc eſt, palàm & omnibus in locis atque apud omnes. Hoc eſt illa congerie vult ſignificare: quamuis & rectè intellexerimus per turbas, vulgus illum ſignificaſſe, per portas, magiſtratum & iudices qui in portis iudicia exercere ſolebãt vbi concurſus fuit hominum exeuntium & introeuntium. Hæc autem ſapientia cui tribuit vocem apud omnes inclamantem, rectè intelligitur, aut ipſa ſapientia in genere accepta tanquam perſona aliqua ſubſiſtens, de quo plura in cap. 8. Aut ipſa diuina, increata ſapientia, quæ variis modis ſeſe prædicat apud homines eóſque admonet ſui officij, ob quam forte cauſam Hebræis dicitur pluraliter Sapientiæ foris clamant quòd variis modis inclamet Dei ſapiẽtia in hominibus. Clamat enim per legem ſcriptam in cordibus hominum, demonſtrans per eam quid fugiendum, quid ſectandum: clamat apud Iudæos, maximè per legem & Prophetas: clamat nunc per Euangelij prædicationem ſempérque clamauit atque clamabit vbique, tum per internam inſpirationem corda hominum commouentem, tum per piorum hominum, & doctrinam & vitæ exempla, quibus ad virtutem homines excitantur. Vbique & ſemper magna fuit vitiorum reprehenſio, & ad virtutes prouocatio, ſed maximè in populo Dei. Nec poteſt niſi ſapientiæ diuinæ aſcribi, ſi quid à philoſophis ſapienter dictum eſt pro vitiorum extirpatione & virtutis commendatione. Clamat ergo Sapientia his modis, dicẽs: Vſquequo paruuli diligitis infantiam & ſtulti ea, &c. Efficax ſanè & apta eſt hæc ſapientiæ oratio. In qua primò quidem ſapientia, deplorans hominum cæcitatem, blandè eos inuitat ad ſe. Deinde inuitatos & venire recuſantes valde deterret, grauia illis interminans & prædicens, fœlicitatem poſtremùm ſummam & perfectam obedientibus ſibi pollicetur. Quod ergo attinet ad primam partem dicit, vſquequo paruuli diligitis infantiam, &c. Gradatio hic eſt in tribus partibus. Primum enim eſt quod aliis eſt minus, diligere infantiam, hoc eſt, ignorantiam vel imperitiam, quod paruulorum eſt, hoc eſt, imperitorum, qui nondum declarant ſe rectum rationis habere iudicium, ſed tanquam paruuli imperitiam amant, & infantilia ſectantur. Secundum maius eſt nempe cupere ſibi noxia, & tertium omnium maximum, videlicet odire ſapientiam. Quæ tamen tria aut coincidunt, aut ſeſe ſequuntur. Ex eo enim quod quis amat imperitiam, fit vt cupiat ea quæ ſibi ſunt noxia, & ex iſto fit vt odiat etiam tandem ſapientiam & bonas monitiones. Hac interrogatione ſapientia ſignificat ſe deplorare quaſi ex materno affectu hominum ſtultitiam, eandemq́; ſtultitiam pulchrè notat. Quid enim ſtultius imò inſanius quàm amare imperitiam, cupere quæ ſibi ſunt noxia, odire ſapientiam? Similis locus eſt in Pſalm. Filij hominum vſquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? Itaque cum duplici hoc nomine iam auditorem commouerit, blandè mox eundem ad ſe inuitat. Conuertimini, inquit, ad correptionem meam, quod ſi facere volueritis, ecce proferam vobis ſpiritum meum, hoc eſt, totum me vobis aperiam, non impartiar vobis tantùm partẽ paruam ſapientiæ meæ, ſed copioſiſſimè in vobis ſapientiam meam effundam. Eſt enim hoc loco Hebræis verbum effundam, metaphora tracta à fontibus viuis qui perpetuò fluunt, ad ſignificandum abundantiam gratiæ, & ſapientiæ perpetuã deriuationem. Aut poteſt eſſe ſenſus: Afflabo vos abunde ſpiritu meo. Sunt autẽ qui illam partem, En proferam vobis ſpiritum meum, referunt ad ſequentia, vt ſit ſenſus: Aduertite quæ vobis ſum dictura parum ſuauia. En aperiam vobis quod mente cõceptum teneo. Iuxta quem intellectum conuenienter etiam quod præcedit, Conuertimini ad correptionem meam, refertur ad ſequentia, vt correptio de qua loquitur ſit quod ſequitur, ad quod audiendum monet vt conuertantur paruuli. Cæterùm quæ hic Sapientiæ diuinæ in genere tanquam fonti omnis ſapientiæ tribuuntur per ſpecialem accommodationem, rectè tribuuntur ſapientiæ Dei patris incarnatæ, hoc eſt, Chriſto quem Paulus Dei vocat ſapientiã. Hæc enim ſapientia humanitatem induta, in vniuerſo mundo per Euangelij prædicationẽ inuitat peccatores ad reſipiſcentiam, promittens eis ſe effuſurum ſpiritum ſuum ſanctum, & omnia quæ audiuit à patre nota facturũ. Et omnino veriſimile

Pſal. 4.

est ideo Spititum sanctum in Hebræo hic vsum esse verbis fututi tẽporis. Habent enim Hebræa, Sapientia clamabit foris, dabit vocem suam, loquetur verba sua, vt Christum secretiori intellectu prophetando signaret qui illa quandoque erat facturus corporaliter, & te ipsa. Cum enim scripturæ omnes in Christum respiciant; non mirum videri debet, si quis etiam ex intentione spiritus esse dixerit, vt ex scripturæ quæ primò & propriè de illo noo videntur dictæ, ei tamen secretiori intelligentia accommodentur, cui sæpè eximia & perfecta ratione conueniunt.

Quia vocaui & renuistis, extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cum vobis id quod timebatis aduenerit. Cum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio & angustia. Tunc inuocabunt me, & non exaudiam, mane consurgent & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem Domini non susceperint, nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersa correptioni meæ. Comedent igitur fructus viæ suæ suísque consilijs saturabuntur.

SECVNDA hæc est orationis pars. Non enim coniunctio, quia, ad præcedentia pertinet, sed ad sequentia, & perficitur ibi oratio: Ego quoque in interitu vestro: & est sensus, Quia vocaui & tenuistis, &c. ideo vicissim ego quoque in interitu vestro ridebo: Est enim יַעַן Iaan propterea quod, vel eo quod. Itaque in hac parte sapientia prædicatura mala euentura his qui stultitiã suam moniti non corrigunt, in primis quatuor membris, & suum exponit beneficium, & illi opponit stultorum ingratitudinem, vtrunque pulchrè exaggerans, quò vtrunque magis appareat, & sequentem vindictam iustiorem esse constaret. Vocaui, inquit, vos vt ad me conuerteremini & renuistis venire, extendi manum meam ad vos, vt scilicet illam vobis præberem, meóque auxilio ad me pertraheremini, hoc est, parata fui vos iuuare. Aut extendi manum meam vt indicarem vobis viam rectam, hoc est, demonstraui vobis quid faciendum, quid fugiendum, & nõ fuit qui vel aspicere dignaretur ad extensionem manus meæ. Quinetiam despexistis omne consilium meum, quo bene vobis consului, & increpationes meas neglexistis. Nec male Caietanus annotauit quadruplex diuinæ gratiæ beneficium his quatuor membris insinuatum. In vocatione, beneficium excitandi. In extensione manus, oblationem auxilij. In consilio, instructionem ad eligendum bona. In increpatione, monitionem ad fugiendum mala. Necesse est enim nos & diuinitus excitari & adiuuari, & instrui de bono sequendo, ac malo fugiendo. Ob contemptum ergo & neglectum omnium horum, subijcit: Ego quoque in interitu vestro ridebo, hoc est, Sicuti vos me, meáque beneficia, ipso facto declarastis ridere, ita & ego vicissim ridebo in interitu vestro, & subsannabo, cùm vobis id quod timebatis aduenerit. Repetitio est prioris partis alijs verbis, ad auxesim faciens pro more Hebræorum. Per id enim quod timuisse eos dicit, intelligit eorum interitum, hoc est, calamitatem, mortem, amissionem vitæ & delectabilium huius vitæ. Hæc enim sunt quæ homines mundani maximè timent, idque tum propter amorem rerum terrenarum, tum quòd male sibi conscij malè etiam sibi metuant. Noo timent autem quod maximè timere deberent, Deum scilicet. Pro illo enim quod noster bene vertit id quod timebatis, Hebræis est, timor vester, quod dicitur ad distinctionem eius, quod est timor sapientum. Id autem est Genes.12. Deus ipse quem Iacob vocat timorem patris sui Isaac: Risuram autem se dicit sapientia, nõ quòd verè sapientia quenquam rideat, aut subsannet, sed quòd ipso facto ita se gerat ac si rideret, dum in interitu impiorũ non solùm eos negligit, nec tantùm nulla mouetur erga eos misericordia, etiam dum inuocatur, sed etiam iusto suo iudicio omnibus declarat eos esse ridiculos, & subsannatione dignos, vt qui salutem propriam contempserint, sibique malorum suorum authores fuerint. Sic & in Psalmo dicitur: Qui habitat in cœ- Psal. 2. lis irridebit eos, & Dominus subsannabit eos. Pulchrè autem in sequentibus exaggerat malum interitus eorum, de quo iam locutus est, vt magis deterreat. Dicit enim calamitatem quam timuerunt stulti saltem in genere, subitò & repentè obuenturam, ad instar tempestatis, non solùm subitò, sed & cum magna vi, cui resisti non poterit, totum hominem correpturam & occupaturam, ita vt sit futura & tribulatio exteriùs & angustia interiùs. Augetur autem adbuc magis hæc calamitas per id quod sequitur: Tunc inuocabũt me, cupientes scilicet vt tunc ad eos extendam manum meam, meóque consilio eis adsim, sed sicut me vocantem audire noluerunt, ita & ego eos tunc non exaudiam. Nec simpliciter ac frigidè me innocabunt, sed manè consurgent ad quærendum me, aut inuocandum me, & sicut cùm ad eos extenderem manum meam ipsi aspicere ad me noluerunt, nec inueniri voluerunt, ita tunc non inuenient me, hoc est, non assequentur à me quod desiderant. Et rursum repetit causam perditionis & neglectus eorum, quò magis ostenderet eos & iustè perire & iustè negligi. Propter quod rursum etiam quatuor membris eorum peccatum exaggerat. Eò quòd, inquit, exosam habuerunt disciplinam, hoc est, eruditionem ac sapientiam: & timorem Domini oon susceperunt, &c. Ac tandem concludit: Comedent ergo fructus viæ suæ, suisque consiliis saturabuntur. Quo metaphoricè significatur eos recepturos mercedem quam meruerunt vita & actionibus suis. Est enim metaphora accepta ab agricolis, qui comedunt fructus, quos suis laboribus pepererunt. Cui simile est illud Pauli: Quæ seminauerit ho- Galat.6. mo hæc & metet. Comedere ergo fructus viæ suæ, est percipere id quod vita promeruit, Saturari suis consiliis, hoc est, consilijs, quæ spretis coosilijs sapientiæ, ipsi elegerunt & secuti sunt, est abunde & vsque ad nauseam & fastidium, dare pœnas dignas illis consilijs. Videri autem potest allusio esse in hac sententia ad præcedentem stultorum vitam, vt sit sensus hic. Quandoquidem elegerunt comedere fructus viæ suæ, hoc est, delectati sunt in sua viuendi ratione, nec voluerunt comedere fructus sapieotiæ, sed vsque ad saturitatem sectati sunt sua consilia, atque in eis voluptatem perceperunt, comedent sanè deinceps fructus viæ suæ, quanquam iam longè aliter: vt quasi ironicè hoc inferatur ex eo quod stulti facere elegerũt: in hac ergo tota orationis parte, quę prosequitur dignam impiorum vltioocm, eleganter illam depingit & exaggerat. Significat enim illam in se maximam fore, vt quæ sit futura eorũ interitus. Deinde subitò & cum ineuitabili vi obuenturam, prætetea neminem fore qui

eorum

eorum vices doleat, aut succurrere velit infœlicibus. Ad hæc, quod omnino est intollerabile, ipsos etiam in sua calamitate fore ridiculos aliis & subsannationi expositos. Nec caret sua vi quod in principio sapientia ipsosmet stultos alloquitur, sed mox mutato sermonis tenore, de ipsis in tertia loquitur persona, dicens, Tunc inuocabũt me, &c. quasi non dignata eos diutius alloqui, cùm iam pœnitendi tempus trãsierit, sed ad alios conuersa iudicij sui æquitatem illis exponat. Cęterùm quod Sapientia hic impœnitentibus sic comminatur, frequenter quidem etiam in hac vita illis euenit. Nam & hic post longam expectationem Dei ad pœnitentiam eos inuitantis, cùm impleta est mensura peccatorum ipsorum, magna sæpe eos præter expectationem inuoluit calamitas, in qua ad Deum clamantes non tamen exaudiuntur, quoniam non datur eis vt clament ex vero corde, aut quia fixa Dei sententia, calamitas ista est immissa, vt auferri non possit.
Psalm. 17. Vnde de quibusdam Psalmista dicit, Clamauerunt, nec erat qui saluos faceret, ad dominum,
Hier. 14. nec exaudiuit eos. Et apud Hieremiam dicit dominus de Iudæis: Cum ieiunauerint non exaudiã preces eorum, & si obtulerint holocaustomata & victimas, non suscipiam ea, quoniam gladio & fame & peste ego cõsumam eos. Et de Antiocho
2. Mac. 9. scribitur. Orabat autem hic scelestus dominum,
Hebr. 12. à quo non esset misericordiam consecuturus. Sic & de Esau dicit Paulus, quòd nõ inuenerit pœnitentiæ locum, quanquam cum lachrymis inquisisset eam. In Iudaica autem gente singulariter & excellenter videmus impletum esse quod hic Sapiẽtia prædicit & comminatur. Quoniam enim ea gens sapientiam Dei in carne ad se veniẽtem, audire & recipere noluit, quæ blandè ad pœnitentiam inuitabat, flens etiam super illorum cæcitate & dicens: O si cognouisses & tu, Et quoties
Luc. 19. volui congregare filios tuos, sicut gallina cõgregat pullos suos sub alas, & noluisti: ideo quẽadmodum eis Christus Dei sapientia prædixit, grauissima eos cepit calamitas in oculis omniũ hominum, quibus vbique inuisi sunt & ridiculi. In qua etsi Deum inuocent quotidie, non tamen exaudiuntur, & Christum quærentes ac veram sapientiam, non inueniunt, iuxta illud quod eis dicit Dominus: Quæretis me & non inuenietis, & vbi ego sum, vos non potestis venire. Et iterum: Quęretis me, & in peccato vestro moriemini. Vniuersaliter autem & perfectè hæc sapientię prædicatio impletur in impœnitentibus in futura vita, in qua ineuitabilis eos corripiet miseria, quæ nec Deum nec Angelos ad misericordiam commouebit, in qua quicquid petierint impe-
Ioan. 7. trare non poterunt, quemadmodum patet in di-
Ioan. 8. uite epulone, qui nec sibi refrigerium, nec fratribus suis sapientiam & eruditionem impetrare
Luc 16. orando potuit.

Auersio paruulorum interficiet eos, & fœlicitas stultorum perdet eos. Qui autem me audierit, absque terrore requiescet, & abundantia perfruetur, timore malorum sublato.

CONCLVDIT Sapientia suã orationẽ duabus his sententiis, quarum altera ad impios pertinens, docet impios sibi suorũ malorum esse causas, declarans proinde sententiam præcedentẽ: Comedent fructus viæ suę, &c. altera piorem fœlicitatem describit. Quod autem ad priorem attinet sententiam, sciendũ ꝙ pro, auersio, etiam verti potest quies, quod magis cõueniret ei quod in secundo membro dicitur, prosperitas stultorum, vt vtrobique significetur quietem, otium & terrenam fœlicitatem causam esse perditionis eorum, iuxta illud Ezechielis: Hæc fuit iniquitas Cap. 16. Sodomæ, superbia, saturitas panis, & abundãtia, & otium ipsius. Potest etiam, teste Pagnino, in secundo mẽbro pro prosperitas, verti error, quemadmodum vertit Thargum quod benè conuenit ei quod in primo membro, dicitur, Auersio paruulorum, vt vtrobique significetur errorem & sapientiæ contemptum causam esse perditionis eorum, quod maximè proposito conuenit: Et est simile illi Baruch: Quoniam non habuerunt sa- Baruc 3. pientiam, perierunt propter suam insipientiam. Et illi Esaiæ: Propterea abductus est populus Esa. 5. meus, quia non habuit scientiam. Noster autem interpres cùm potuisset correspõdentes sibi duarum dictionũ significationes vertisse, vertit non correspondẽtes, secutus nimirum communiores dictionum significationes. Et habet hæc versio conuenientem etiam intelligentiam. Significat enim duo esse ob quæ homines pereũt, videlicet auersionem eorum à sapiẽtia, & fœlicitatem terrenam quam sectantur, & qua donati abutuntur. Quæ duo in omni peccato quodammodo inueniuntur, quia in omni peccato est auersio ab incommutabili bono, & conuersio inordinata ad bonũ commutabile, quo peccator abutitur, Quibus duobus superiùs etiam attribuit Sapientia correspondẽtes pœnas. Quoniam enim à sapientia auersi sunt peccatores dixit, ꝙ quærent eam postea, & non inuenient. Quoniam verò fœlicitatem terrenam auidè sectãtur, eáque à Deo donati hic abutuntur, dixit, quòd veniet eis interitus quasi tempestas, tribulatio & angustia. Quod autem dicit, interficiet & perdet eos, de morte & perditione æterna maximè est intelligendum, quanquam etiam de morte & perditione tẽporali intelligi debeat, maximè quia hęc primò dicta sunt Iudęis sub lege existentibus: quę temporalia mala & bona comminatur transgressoribus, & promittit obseruatoribus. Sicut & quod sequitur de fœlicitate, quiete & securitate obedientium sapientiæ, maximè & perfectissimè cõpletur in regno cœlorum, vbi perfecta est securitas & quies, & abest omnis mali metus, adest verò omniũ rerum abundantia. Et tamen etiam in Deuteron. Deut. 33. promittitur: Habitabit Israel confidenter. Et in Leui. 26. Leuitico promittitur seruantibus legẽ quod absque pauore habitarent in terra promissionis, & comederent panẽ suum in saturitate, perfruentes rerum omnium abundantia: Quod spiritualiter saltem, in hac etiam vita iusti assequuntur: quandoquidẽ de Dei gratia & protectione bene confidentes, non multùm concutiuntur timore vel præsentium malorum vel futurorum in altera vita, & abundãtia perfruũtur, quia omnia se in Deo habere sibi persuadent, & cùm sint tãquam nihil habentes, omnia tamen se possidere putant, cum Paulo dicentes: Tanquam nihil habentes, & omnia possidẽtes. Ita enim promissiones bonorũ, & comminationes malorũ, mirabili Dei sapientia, & hoc libro & in Psalmis & in Prophetarum libris dispositæ sunt, vt & de tẽporalibus bonis ac malis intellectę seruiant his qui sub lege fuerunt 2. Cor. 6. Iudæis, quibus hæc primò sunt scripta & de spiritualibus bonis vel malis, aut æternis suppliciis vel præmiis intellectæ, seruiant his qui sub

Euangelio sunt, & in omnibus siue bonis siue malis, generaliùs impleantur, tum in hac, tum in futura vita. Quæ sanè regula semper præ oculis habenda est iis qui rectè huiusmodi scripturas intelligere & explicare voluerint.

Capvt secvndvm.

Fili mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te: vt audiat sapientiam auris tua, inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam.

Post seriam illam sapientiæ orationem à Sapiente congruè in principio introductam, redit Sapiens prosequendo suum sermonem, ad erudiendum suum filium, hoc est, quemuis sapientiæ studiosum & maximè imperitos iuuenes. Quamuis enim quidam velint etiam totū hoc caput adhuc esse verba sapientiæ, magis tamen apparet ex sequētibus capitib. ipsum sapientem hic loqui, qui auditores graui sapiētiæ oratione perterrefactos iam docet, & quomodo sapiētia possit acquiri, & quis acquisitæ sapientiæ sit fructus futurus. Hæc enim duo hoc capit. conuenienti ordine traduntur. Et primùm quidem docet ad comparandam sapiētiam requiri, vt quis seriò eam percipere desideret, cor suum ad hoc inclinans, & ex corde aures suas accommodans ad audiendum sapientiam. Est autem sententia prima hoc modo ordinanda & intelligenda. Fili mi, si susceperis, hoc est, si statuisti, aut si volueris suscipere ea quæ dicturus sum, & mandata mea recondere apud te, ac veluti pro thesauro quodam habere, in primis & ante omnia requiritur, vt inclines cor tuum ad cognoscendam prudentiam, ad hoc vt attentè & cum fructu auris tua audiat sapientiam. Verba enim illa, susceperis & absconderis, futuri sunt temporis non præteriti, vt patet ex Hebræis, ex quibus etiam patet, quod pars illa, vt audiat sapientiam auris tua, ad sequentem partem magis sit referenda quàm ad præcedentia. Significatur ergo necesse esse sapientiæ studioso, vt cor suum abstractum ab amore rerum terrenarum (ad quas ex natura sua corrupta semper inclinatur & propendet) inclinet atque totum addicat prudentiæ cognoscendæ, seriò hoc ipsum & ex animo desiderans, sic vt nō dedignetur auribus suis sapientiam ex aliis percipere, sed aures suas accōmodet attentè sapientum dictis percipiendis. Nisi enim cordis ad sapientiam propensitas & desiderium præcesserit, frustra aure corporali sapientia ex ore auditur sapientum. Inclinabis ergo cor tuum prudentiæ sic vt audiat auris tua sapientiam, vel inclinabis cor tuum prudentiæ ad hoc, vt cum fructu & attentè auris tua audiat sapientiam. Serium enim desiderium requiri ad comparandam sapientiam docet in sequentibus subiiciens.

Si enim sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ: Si quæsieris eam quasi pecuniam, & sicut thesauros effoderis illam. Tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies.

Significat prioribus duobus mēbris, sapientiam nō tantùm corde desiderandam, sed & precibus à Deo implorandam. Hoc est enim inuocare sapientiam, precib. eam petere, & pro ea ad Deum in oratione clamare, hoc est, ardēter rogare. Quod & in secundo membro dicitur iuxta Hebræa & Græca, quæ habēt, & dederis intel-
Iac.1 ligentiæ vocem tuam. Cui conuenit illud Iacobi, Si quis indiget sapiētiam postulet à Deo qui dat omnibus affluenter. Aliis duobus membris significat etiam opere & studio magno ambiēdam sapientiam. Non enim sic precibus est fidendum, vt nostra cesset industria & studium, vnde dicit: Si quæsieris eam quasi pecuniam, hoc est, tanto studio & labore quanto solent homines diuitias quærere, & sicut thesauros effoderis eam, hoc est, diligenter scrutatus eam fueris, sicut auidissimè scrutari solent & effodere qui pecuniam vel thesauros alicubi absconditos norunt. Pro effoderis enim 70. verterūt, vt & alij, scrutatus fueris, quod & dictio Hebræa תחפשנה tachpesenna magis significat, vnde effodere apud nos pro diligenter scrutari accipiendum est. Significatur tamen hac comparatione non solùm pretium & dignitas sapientiæ, sed etiam quod eadem, vel vt thesaurus quidam absconditus, sit diligenti studio & inuestiganda, & eruenda, veluti è tenebris in quibus latet quò ad nos propter tenebras ignorantiæ quibus offusi sumus. Cui conuenit illud euangelicum: Simile est regnum cœlorum thesauro ab- Matth.13.
scondito in agro. Precibus & studio atque labore Eccle.9.
sapientiam parandam, etiam in Ecclesiastico docetur multis: vbi sic legimus: Sapiētiam omnium antiquorum exquiret sapiens & in Prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in versutias parabolarum introibit. Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum cōuersabitur. In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu præsidis apparebit, in terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala hominibus (sic enim legendum est, non autem in omnibus) tentabit. Cor suum tradet ad vigilandū diluculo ad dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur. Hæc ibi: quanquam eo loco magis tradatur ratio parādæ sapientiæ exactæ pro his qui alios sunt docturi: hic verò ratio cōparādæ sapientiæ quæ ad bene viuendū omnibus est necessaria, quę serio cordis desiderio, precibus, & studio etiā est obtinenda, vnde subditur: tunc intelliges timorem domini, & sciētiam Dei inuenies, scientiam Dei & timorem coniungens, quia vt supra dictum est, Timor Dei principium est scientię, imò ipsa sapientiā. Non est autē istud sic intelligendum quasi priùs non habeatur Dei timor, aut aliquid sapientiæ diuinæ. Nam ex Dei timore & sapientia procedit, vt quis pro sapiētia precetur, eamq; ardenti desiderio quærat. Sed dicit tunc timorem Dei intelligēdum, & scientiam Dei inueniendam, quia tunc in homine firmabitur, perficietur, eiq; placere & dulcescere incipiet, dabiturq; quo adhuc indigebat, iuxta illud euangelicum: Omni habenti dabitur, vnde sequitur: Matth.13.

Quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

Reddit rationem, quare non nostro tātùm studio, seu precibus obtinenda sit sapientia; quia dominus, inquit est qui dat veram illam de qua, scilicet, loquitur, sapientiam, afflans eam & inspirans mētibus hominum, ad quam hominum studia præparare quidem & disponere possunt, sed eam nequaquam per se largiri possunt. Vnde in Ecclesiastico post verba superius citata dici- Eccle.39.
tur: Si enim dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit eum. Et sapientiæ. 9. dicitur, Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis, Vnde sapiēs introducitur eodem loco

sic orans: Mitte illam de cœlis sanctis tuis: & à sede magnitudinis tuæ vt mecum sit & mecum laboret, vt sciam quid acceptum sit apud te. Quod sequitur: Et ex ore eius prudentia & sciẽtia, significat sapientiam prouenire ex diuina reuelatione, quæ in scripturis & prophetarum prædicatione hominibus innotuit, & interna inspiratione & afflatu spiritus in mente fit vniuscuiusque. Nisi enim sic Deus nobis loquatur per scripturas, sanctorum prædicationes, & simul internum afflatum quo nos trahat & persuadeat, nequaquam verè sapientes effici possumus, iuxta illud: Erunt omnes docibiles Dei, omnis qui audiuit & didicit à patre, venit ad me. Proinde docet hæc sen- Ioan. 6. tentia, non in Ethnicorum libris sapiẽtiam quærendam, sed in scripturis, quæ Deus ore proprio locutus est, Sed nec in illis inueniri nisi per illa Deus nobis interiùs loquatur, & proinde precibus à Deo ambiendam & impetrandam.

Custodiet rectorum salutem. & proteget gradientes simpliciter: seruans semitas iustitiæ, & vias sanctorum custodiens.

PRo, custodiet rectorum salutem, Hebræis est, Abscondet rectis salutem vel sapientiam. Vnde septuaginta habent, θησαυρίζει τοῖς κατορθοῦσι σωτηρίαν, hoc est, thesaurizabit rectis salutẽ. Quod enim dicitur, abscondet rectis, non significat ipsum occultaturum, sed quòd velut thesaurum in illorum bonum reponet & recõdet, quemadmodum Psalm. 30. in Psal. dicitur, Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abscondisti timentibus te, hoc est, pro eis tuto reposuisti, vt sit eis parata cùm opus erit. Idem & nostra litera significat, cùm dicitur: Custodiet rectorum salutem. Quod enim in alicuius bonum apud nos repositum habemus diligentissimè custodimus. Itaque sensus est: Custodiet apud se ac diligenter asseruabit salutẽ rectorum, deprompturus eam illis suo tempore & quandocunque opus erit. Est autem hoc loco Hebræis pro dictione, salutem, dictio תושיה Tuschia, quam & 70. vertunt salutem. Cæterùm Hebræi magis vertunt sapientiam. Quod proposito magis conuenit. Prosequitur enim quod dixit, dominus dat sapientiam. Recõdet, inquit, vel custodiet eam illis, reuelaturus scilicet eam illis in quouis obuio casu, vt errare non possint. Ad sensum non ita multùm refert. Nam salus rectorum quam Deus recondit & custodit pro rectis est etiam ipsa sapientia, per quam hic præseruantur ab omnibus vitiis & malis. Pagninus dictionem Hebraicam, quoniã deriuatur à verbo quod esse significat, vertit, essentiam, & exponit, reseruabit rectis essentiam, supple suam, in cuius visione nostra consistit fœlicitas. Iuxta quam versionem optimè conuenit nomen salutis, quod noster vertit secutus 70. Proposito optimè quadrat hic sensus, Dominus quærentibus & petentibus ex animo dat, vel, vt habet Hebræa, dabit sapientiam & custodiet apud se in tuto, scilicet, loco, rectorum salutem, quam eis per sapientiam dandam semper cùm necesse erit, proferet, & per sapientiam proteget eos qui conuersantur simpliciter, hoc est, integrè & non fictè, nec maleuolè, seruans in eis semitas iustitiæ, & vias sanctorum custodiens, ab errore scilicet, seductione & Psalm. 33. peccato, iuxta illud Psalmi: Redimet dominus animas sanctorũ suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eo. Itaque non tantùm significat dominum daturũ sapiẽtiam, sed etiam quem fructum per eam sit effecturus in his quibus eam dederit, quem fructum postea latiùs prosequitur.

Tunc intelliges iustitiam & iudicium & æquitatem, & omnem semitam bonam. Si intrauerit sapientia cor tuum & scientia animæ tuæ placuerit, Consilium custodiet te, & prudentia seruabit te.

ADVERBIVM tunc, referri potest ad præcedẽtia, vt sit sensus, Cùm perfeceris ea quę dicta sunt de inuocatione & inuestigatione sapientiæ, Vel cùm dederit Deus sapientiam, tunc intelliges iustitiam, &c. Aut potest referri ad sequentia, vt sit sensus. Tunc intelliges Iustitiam & iudicium, si intrauerit sapiẽtia cor tuum, hoc est, cùm illa tibi cordi fuerit, & illa tibi placere cœperit vt iam sit repetitio sub aliis verbis eorum quæ priùs dicta sunt, Si quæsieris eam, tunc intelliges timorem domini & sciẽtiam Dei inuenies. Et ostenditur hac repetitione qua in re sapientia, de qua loquitur, sit sita, nempe in intelligendo iustitiam, iudicium & ęquitatem, hoc est, omnem semitam bonam. Nam hoc per tria illa vult significare vt superiùs est dictum, quæ proinde non est necesse accuratè distinguere. Pergit autem fructum sapientiæ fusiùs explicare, subiungens: Consilium, quod scilicet sapientia tibi vbique suggeret, custodiet te, & prudentia seruabit te. Quod in sequentib. declarat vbi ad hæc verba referri debet ter coniunctio, vt: Seruabit te vt eruaris à via mala & ab homine qui peruersa loquitur. Rursum vt eruaris à muliere extranea, Et postremùm, vt ambules in via bona. Siquidem non satis est declinare à malo, sed oportet deinde etiam bonum facere, vt est Psal. 33. & 36.

Vt eruaris à via mala, & ab homine qui peruersa loquitur, Qui relinquunt iter rectum & ambulant per vias tenebrosas, qui lætantur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis, Quorum viæ peruersa sunt, & infames gressus eorum.

MEMINIT duarum viarum, viæ malæ quæ est mala vita, ac impia viuendi ratio, & vię bonæ, quæ est recta vita & conuersatio. Et primum quidem dicit sapientiam custodire hominem vt eruatur à via mala. In quam quoniã adolescentes (quibus potissimùm loquitur) facillimè pertrahuntur per impiorum, quorundam suasiones & impios sermones, primùm subiungit, & ab homine qui peruersa loquitur, impia scilicet docendo, aut suadendo. Contra tales enim præmunit sapientia diuina eum in quo est. Et vt à talibus magis auocet sapientiæ studiosum, insigniter traducit eos in sequentibus, dicens, iam mutato numero, pro more Hebræis familiari, Qui relinquunt iter rectum, vbi subaudiendum: Ab iis inquam, hominibus, Qui relinquunt iter rectum, & eo itinere relicto, ambulant per vias tenebrosas, hoc est, viuunt vitam plenam ignorantia & erroribus, quos necesse est propterea aliquando grauiter offendere & labi. Nec satis habent mala quæque committere, insuper & lætantur cum malè fecerint & exultant in rebus pessimis, siue à se, siue ab alio perpetratis, quæ natura ipsa & ratio abominatur & abhorret. Cumque in tenebris agentes in magnis sint periculis, tamen per errorem & cęcitatem non agnoscentes suum periculum, lætantur etiam in malis suis. Itaque versus ille non tantum exaggerat eorum malitiam, sed etiam eorum cæcitatem. Sequitur, Quorum viæ & actiones non solùm in se peruersæ sunt, sed planè Infames, ita vt ob eas pessimè audiant apud eos qui sapiunt, quasi dicat, quis horum

velit

velit esse sectator? quomodo non omni studio annitendum est vt per sapientiam ab horum seductione & eorum via homo sit præmunitus? Quoniam verò præter seductionem quæ in genere fieri potest ab impiis, periculum est peculiare, maximè iuuentuti, à mulieribus, cõtra quod item munit sapientia, rectè secundo loco subiicit.

Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea quæ mollit sermones suos. Quæ relinquit ducem pubertatis suæ & pacti Dei sui oblita est.

ALIENAM vocat & extraneam, quæ ipsius nõ est, sed alterius, mariti vxor. Nã de adultera potissimùm loquitur, vt patet ex sequẽti sententia. Mollire sermones est blandis mollibusq; sermonibus vti ad decipiendum: Nam huiusmodi sermones efficaces admodum sunt in mente iuuenum alioqui per se satis ad libidinem prona. Huiusmodi mulierem similiter præclarè traducit & notat vt ab ea magis abstrahat. Quæ, inquit, relinquit ducem pubertatis suæ, hoc est, primum maritum quem in iuuentute sibi accepit in ducem, quem à sua pubertate semper sequeretur. Et pacti Dei sui oblita est, hoc est, fœderis nuptialis, quo non tantùm suo marito, sed etiã Deo suo astricta est, & quod fœdus nuptiale à Deo est institutum. Aut potiùs per pactum Dei intelligit Dei legem vetãtem adulteria, quasi dicat: Quam fidem ab ea expectabis quantumuis tibi blandè loquatur, quæ & marito suo, & ipsi Deo suo infida est, neutri seruans quod promisit? Generaliùs tamen homini aliena & extranea est omnis quæ eius vxor non est, etiam si nullius sit. Quæ dum blandis sermonibus ad peccatum pellicit, relinquit ducem pubertatis suæ, Deum, scilicet, quem in iuuenta sequendum susceperat, qui de ipso dicit apud Hierem. Ergo saltem amodo voca me, Pater meus, dux virginitatis meę tu es, vel pubertatis meæ. Nam est eadem dictio quæ hoc loco, significãs propriè iuuentutẽ. Ab huiusmodi mulieribus quantũ immineat periculi, exẽplo Samsonis & Salomonis licet intelligere, quarũ blanditiis ille corporis oculis, hic mentis captus fuit. Quantũ verò contra talium blanditias valeat sapientia, exemplũ docet Ioseph Patriarchę de quo dicitur in libro Sapientiæ: Hæc venditum iustum nõ dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum. Hier. 3. Sapien. 10.

Inclinata est enim ad mortem domus eius, & ad inferos semitæ ipsius. Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur, nec apprehendent semitas vitæ.

CONIVNCTIO, enim reddit causam quare sapientia custodit hominẽ, vt eruatur à muliere huiusmodi aliena. Meritò, inquit, hoc dico sapientiam effecturam, & meritò id summopere optandum est. Quia domus illius tendit ad mortem, ita vt si quis victus illius illecebris, declinet ad domum illius, ad mortem sit deducendus. Vnde postea cap. 7. dicitur, viæ inferi domus illius. Et semitæ ipsius, hoc est, viæ quæ ducunt ad domum eius vel ad ipsam. Aut potiùs semitæ ipsius, hoc est, actiones ipsius & genus vitæ ipsius deducit homines ad inferos, vel, vt habent Hebręa, ad mortuos. Quod dicit, tum quia per adulteriũ & fornicationes homo semper efficitur obnoxius morti æternæ in quam tandẽ pertrahitur, tũ quia per adulterium iuxta legem Mosaicam reus fit etiam mortis corporalis, quam per zelum mariti euadere non poterit, vt dicitur cap. 6. Item quia fornicationes & adulteria multarum sæpe cædium sunt causa, vt dicitur c. 7. Multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Quia autem domũ eius & semitas eius dixit esse mortiferas, persistens in eo, subiicit: Omnes qui ingrediũtur ad eam, hoc est, qui illam mulierem accedunt eique congrediuntur (phrasi enim Hebraica ingredi ad mulierem, est cum ea rẽ habere) non reuertentur. Vbi alludit ad hoc quod mortui nõ reuertuntur ad vitam. Significat ergo eos qui ad eã ingrediuntur, statim mori, quia morti fiunt obnoxij & iuxta animam moriuntur, iuxta illud: Quacunq; die comederis ex eo, morte morieris, Gene. 2. Ideoq; sicut mortui sunt, sic nõ reuertuntur, quia nõ reuertuntur viui, nõ reuertuntur liberi à mortis vinculo, sicut prius erant, ita vt non possint ambulare vias vitæ, viam virtutis, nisi singulari Dei gratia veluti à mortuis resuscitentur, & à mortis debitæ vinculo relaxentur, quod rarò fiebat sub lege, sub qua marito semper manebat ius exigendi ab adultero mortem corporalem. Venerabilis Beda, quo difficultatem euadat, relatiuum, eam, cùm dicitur qui ingrediuntur ad eam, refert ad mortem, vt significetur eos qui in mortem æternam semel sunt traditi, ab ea nõ redituros in vitã. Aut si relatiuũ, eam, referatur ad mulierem, intelligit non reuertẽtur per se, & quantũ attinet ad naturam iniqua volũtate deprauatam. Potest & sic intelligi quod dicitur non reuertentur, quòd impliciti meretriciis vel adulterinis amorib. difficulter ab eis resiliant, & quòd vt plurimum non facilè resipiscant, siue quod dulcedine voluptatis inescati nolint, siue quòd non possint sese, etiam cùm volunt, extricare ab earum consortio. Quadrat istud conuenientissimè in mysticum sensum. Nam cum in scripturis propheticis frequẽter sub nomine fornicationis & adulterij significetur idololatria, sub qua & hæresis cõprehenditur, per quam nouũ sibi homo Deum fingit quem colat, rectè etiam in hoc libro quoties de muliere aliena cauenda Sapiens monet, mysticè per eam intelligitur siue idololatria, siue hæresis, quæ deserto Deo suo patrio, quem in baptismo tanquã ducẽ suæ integritatis & sponsum susceperit, per dulces sermones & benedictiones seducit corda innocẽtum, hoc est, simplicium, vt ait Paulus. Rom. 16. Huius domum, hoc est, sectam & congregationem qui accedit, mortem statim incidit, à qua difficulter est reditus ad vias vitę, quia paucos hęreticorum sectam pœnitentiam agere vidimus, vnde eos deuitandos Paulus monet quod subuersi sint, & proprio iudicio cõdemnati. Iuxta hanc mysticam intelligentiam, notandũ quòd à duplici malorum consortio hic cauendum monemur, nempe & eorum qui ad impiam trahunt vitam, & eorum qui ad impiam doctrinam.

Vt ambules in via bona, & calles iustorum custodias.

POSTQVAM dixit sapientiam seruaturam hominem vt eruatur à via mala, in quam siue improborum hominum suggestiones, siue impudicarum mulierum illecebræ inducere possent, subiungit, Vt ambules in via bona, hoc est, prudentia custodiet te, vt eruaris à via mala, & à muliere aliena, ad hoc vt ambules in via bona. Quia non potest quis ambulare in via bona, nisi priùs eruatur à via mala, nec satis est erui à mala via, nisi sequatur via bona, & eadem quis via incedere pergat, qua iusti qui vel præcesserunt, vel adhuc sunt.

Qui

Qui enim recti sunt, habitabunt in terra, & simplices permanebunt in ea. Impij vero de terra perdentur, & qui inique agunt, auferentur ex ea.

DVABVS his sententiis concludit hoc caput, in quo & quomodo paranda sit sapientia, & quem fructum illa sit operatura, ostendit: nempe quod liberabit hominē à via mala, & inducet in viā iustitiæ. Docet ergo iam his sentētiis duabus, meritò ꝓpter illos sapientiæ fructus ambiendam & quęrendam sapientiam. Et cohærent hæ sententiæ in hunc modum superioribus: Prudentia seruabit te vt eruaris à via mala & ambules in via bona, quod meritò tibi est optādum & faciendum, vel quod ideo sapientia faciet: Quia qui recti sunt, habitabunt in terra. In quibus sententiis loquitur Sapiens ad literam iuxta morem legis Mosaicę sub qua vixit. Ea enim lex promittit longam habitationem in terra iustis, impiis verò interminatur exterminationem de terra. Sic
Deut. 11. enim dicitur præter alia loca in Deuterono. Custodiaris vniuersa mandata quę ego pręcipio vobis hodie, vt possitis introire & possidere terram, multoque in ea viuatis tempore. Itaque sicut ex terra sua exterminati sunt Chananæi, ita & Iudæos ob peccata migrasse è terra sua captiuos, sacra testatur historia. Et è terra per mortē impios se ante tempus vbique minatur dominus sublaturum, iustis verò longam in terra vitam promittit. Quæ vt ad literam intelligenda sunt, maximè pro Iudæis adhuc carnalibus de terra ista corporali & vita corporali, quia iustis plerunque longa & quieta vita hîc cōtingit, impiis verò immatura mors: Ita pro his qui æterna magis bona spectāt, intelligenda sunt magis de terra viuentiū, in qua iusti in ęternum permanebunt, reiectis ab ea impiis. Est tamen etiam in quodam sensu mystico verum, iustos omnes hîc habitare in terra, impios verò omnes perdi & auferri de terra. Nam illi hîc viuunt quieta conscientia, malorum metu non admodum conturbati, quod verè est habitare in terra. Impij verò vt multa inquietudine hic agitantur, ita vt hinc auferuntur, cùm contra voluntatem suam mundum relinquere coguntur: & de terra perduntur quando ex ea auferuntur, quia nihil eorum remanet eis saluum. Iusti autem cùm hinc auferuntur, non perduntur, sed in fœliciorē transferuntur statum, nec amittunt terram, cuius cum omnium domino manēt & ipsi possessores.

CAPVT TERTIVM.

FIli mi, ne obliuiscaris legis meæ, & præcepta mea cor tuum custodiat. Longitudinem enim dierum & annos vitæ & pacem apponent tibi.

POSQVAM superiori cap. ostendit modum acquirendę sapientię, quodque per eam & à malo homo præseruetur, & ad bonum inducatur, incipit nunc præcepta tradere, in quorum cognitione & obseruatione sapiētia consistit, frequenter ad prædecessorum diligētem obseruationem adhortans, frequenter item inculcans & repetens præmia & cōmoda prouentura obseruatoribus, & omnino præceptorum ac bonorum parentum officium imitans, qui sæpius suis filiis & discipulis eadem aliis & aliis verbis repetūt, vt aliquando eorum mentibus quod volunt, persuadeant & imprimant. Priusquam ergo singularia præcepta tradat, præmittit: Fili mi, ne obliuiscaris meæ legis, & præcepta mea cor tuum custodiat. Verba [illegible] Salomonis, vt ex sequētibus patebit. Legem suam & præcepta vocat doctrinam quam traditurus est. Eam vult cor custodire, vt scilicet de eis seruandis & opere adimplendis semper cor cogitet. Idem est enim ne obliuiscaris, & cor tuum custodiat. Vt autem maiore studio præcepta eius suscipiantur, apponit præmia, promittens ea quæ maxime homines desiderant, longam scilicet vitam, eamque tranquillam & fœlicem. Longitudinem, inquit, dierum, & annos vitæ, & pacē apponent tibi. Per longitudinem dierum & annos vitæ significans ad literam, longam vitam, per pacem non solùm tranquillitatem, potissimum mentis, intelligens, sed & prosperitatem ac fœlicitatem, quæ Hebræis nomine pacis significatur. Non ergo tantum longitudinem vitæ, sed & pacem promittit, sine qua longa vita misera est. Iuxta mysticum sensum promittitur vita æterna quæ finem dierum nescit, & pax illa Dei quæ exuperat omnem sensum, quæ per obseruationem mandatorum Dei hic incipit in conscientia, & consummatur in vita futura: De hac vita ac pace rectè dicitur quòd apponitur homini, quia superadditur vitæ præsenti.

Misericordia & veritas non deserant te, circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus.

PRÆCEPTA legis diuinæ paucis complexus est, cùm dicit, Misericordia & veritas non deserant te, quia in duobus illis, misericordia & veritate, omnis virtus cōprehēditur. Quæ duo sæpè in scripturis coniunguntur, & Deo atq; hominibus tribuuntur, vt infrà annotauimus c. 14. & 20. Per misericordiā enim impēduntur ex benignitate proximo officia gratuita, per veritatem, hoc est, iustitiam & æquitatem impenduntur Deo & hominibus officia debita. Has ergo virtutes quas Psalm. 88.
Psalmista semper Deo adesse significat, dicens: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam, vult etiam suum filium Sapiens nunquā deserere, hoc est, vult vt curet eas semper sibi adesse, vnde subdit: Circūda eas gutturi tuo, hoc est, firmiter & vndique tibi adsint, semperque tibi sint prę oculis, velut quod circūdatur collo & à collo dependet, vndique hominem cingit, semperque ob oculos versatur. Describe non in tabulis æreis vel lapideis, in qualibus lex Moysi fuit scripta, sed in tabulis cordis tui, hoc est, imprime eas sic in corde tuo, vt eas ibi semper legas, semperque de eis opere præstandis cogites. Quod si feceris, inuenies, hoc est, assequeris per has duas virtutes, gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus, hoc est, gratiosus eris & bonæ intelligentiæ, tum apud Deum, tum apud homines. Notandum autem *Hebræa* verti etiam posse, misericordia & veritas non deserent te, vt ad Deum referantur hæ virtutes, & significetur, Dei misericordiam & veritatem non deserturas eum qui præcepta legis custodierit, vt verba hæc adhuc pertineāt ad promissionem quæ fit custodiētibus legem. Iam in sequētibus vertendū esset, Circūda ea, scilicet, præcepta, de quibus priùs dictum est, & erit sensus: Itaque circunda ea gutturi tuo, &c. 1 Cor. 3.
De tabulis cordis facit mentionem etiam Paulus Hiere. 31.
alludens ad locum *Hierem.* sed ibi Deus dicitur Deut. 11.
scribere, hic verò homini hoc præcipitur, significaturque idem quod in *Deutero.* vbi dicitur, Ponite hæc verba mea in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos vestros collocate.

Habe-

Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, & ne innitaris prudentiæ tuæ.

INCIPIT nunc particularia legis diuinæ præcepta explicare, in quibus misericordia & veritas cōsistunt. Et primùm quidē tradit præcepta Deum concernentia, quibus docetur quomodo se homo habeat ad Deum, postea traditurus præcepta ad proximum pertinētia. Et ad Deum quidem pertinentia præcepta quinque proponit, in quibus ferè comprehenditur summa omnis pietatis Deo debitæ, idque ordine cōgruo. Quorum primum est, Habe fiduciam in domino ex toto corde tuo, &c. Quo monet vt in reb. agendis & conquirendis his quæ sunt nobis necessaria, non sic nitamur nostræ prudentiæ, quasi per eam possimus quod volumus: vel quod necessarium est præstare & parare, sed vt agnoscentes & nostram infirmitatem & incertitudinem prouidentię nostræ, quæ variis sæpe modis impeditur & sępe errat, fiduciam nostrā collocemus in Deum, illum scilicet pro auxilio & salutari negotiorū nostrorum directione orantes, & post orationem de illo confidentes, non frigidè & cum hæsitatione, sed ex toto corde, hoc est, plena & firma fiducia, qua scilicet nostra, tota mentis deuotione, illi cōmittamus, de eius prouidētia & directione bene securi. Non vetat ergo vti in rebus agendis prudentia propria. Nam sic fidere Deo, vt prudentiā à Deo data quis vti nollet, fatuum esset & tentare Deum. Sed vetat niti suæ prudentiæ, quod est sic illi fidere quasi illa sufficiat ad directionē actuū nostrorum & prouisionem rerum necessariarum. Quod manifestè cōtrarium est fiducię quem habere debemus de prouidentia diuina, quam fiduciam hîc peculiariter exigit: quemadmodum & 1. Pet. 5. Petrus dicens: Omnem solicitudinem vestram proiicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. Hiere. 7. Porrò Hiere. 7. dicitur: Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à domino recedit cor eius. Contrà: Benedictus vir qui confidit in domino, & erit dominus fiducia eius. Fiducia autem hęc qua munimur contra præsumptionem humanæ prudentię, nō tātùm valet pro directione nostrorū actuum, sed & pro firmitate fidei diuinarum promissionum. Per hanc enim fiduciam factum est vt Abraham in repromissione Dei non hæsitauerit Rom. 4. diffidentiā, nec considerauerit corpus suū emortuum, vt est apud Paulum.

In omnibus viis tuis cogita illum, & ipse diriget gressus tuos.

PRo, cogita, Hebræis est scito vel agnosce. Secundum istud est præceptum ad fidem pertinens, per quam Deum agnoscimus & cogitamus. Quo præcepto & ostenditur quomodo fieri possit quod primo dictum est præcepto, nempe vt fiduciam habeamus in domino, & ex eodem consequitur quod sequitur præceptum de timendo Deum, ita vt rectè sit in medio positum. Agnoscimus enim vel cogitamus Deum in viis nostris, cùm cogitamus nos sine illo nihil posse, & proinde ab illo nos pendere debere, illum rogandum, illique fidendum: Cogitamus item illū omnium esse dominum, & proinde in omnibus nostris actionibus illi esse seruiendum, eum timendum omnesque nostras actiones ad eum esse referendas. Sic ergo agnoscere & cogitare Deum in viis nostris, quod fides in nobis operatur, facit nos & fidere Deo & timere eum. Vnde & Tobias inter prima sua præcepta quæ filio suo tradidit similiter docuit. Omnib. inquit, diebus vitæ tuæ in mente habeto Deum, & caue ne aliquando Tobiæ. 4. peccato cōsentias, & prætermittas præcepta Domini Dei tui. Et in fine suorum pręceptorū. Pete, inquit, ab eo vt vias tuas dirigat & omnia consilia tua in eo permaneant. Itaque & hic subiicitur & ipse diriget, hoc est, bene disponet, & prosperos faciet gressus tuos, hoc est, actus tuos & instituta, si, scilicet, illum cogitans tua illi commiseris. Sic Propheta: Reuela, inquit, domino viam Psal. 54. tuam, & spera in eo & ipse faciet. Et alibi, Iacta Psal. 36. cogitatum tuum in domino, & ipse te enutriet, & non dabit in æternum fluctuationem iusto.

Ne sis sapiens apud temetipsum, time Deum & recede à malo.

TERTIVM istud pręceptum est ex superiori consequens, vt dictum est, & ad timorē Dei pertinens, per quem receditur à malo. Cui similiter sicut fiduciæ, repugnat & obstat si quis sit sapiēs apud semetipsum, aut, vt est Hebręis, in oculis suis, hoc est, proprio suo iudicio, ita vt sibi in sua placeat sapientia. Per hoc enim fit, vt quis nimis sit securus in actionibus suis, existimans se bene agere, cùm tamē peccet. Item vt excusationes quærat in peccatis, ac defendat quæ mala sunt. Tribus ergo his præceptis, tres virtutes exigit, fiduciam, fidem & timorem Dei, per quas, secundùm mentem & interiorem hominem, perfectè quis Deo subiicitur, & humiliatur sub potenti manu Dei. Cui subiectioni & humiliationi 1. Petr. 5. nihil magis contrariatur, quàm si quis sibi placeat & sapientem satis se esse persuadeat, vt mirum non sit quod propriæ prudentiæ fiduciam opponat hic Sapiens & fiducię in Deum & timori Dei, de quo timore benè subiicit præceptum post præceptum spei in Deum habendæ, ne quis per spem in Deum nimis sit securus. Dilectionis autem Dei hic non fieri mentionem, cùm illa sit tertia virtus quæ cum fide & spe hominem sub Deo interiùs perficit mirum esse non debet, cùm præceptum dilectionis Dei proprium sit euangelio, pro quo vetus testamentum ferè tradit præceptum timoris Dei, ad quem etiam pertinet Dei dilectio, Siquidem nomine timoris Dei, vt suprà dictum est, reuerentia Dei designatur. Cùm ergo in his virtutibus hominis perfectio erga Deum consistat rectè subiungitur.

Sanitas quippe erit vmbilico tuo, & irrigatio ossium tuorum.

REFERRI potest hæc promissio, vel ad timorem, vel ad omnia tria simul prædicta, vt sit sensus. Si sic timueris Deū, vel sic hęc dicta feceris, tunc erit sanitas vmbilico tuo, &c. Sanitatē tribuit vmbilico, & irrigationem ossibus, significare per hæc volens, bonam hominis cōstitutionem, quia illa tunc est, cùm vmbilicus, hoc est, lumbi & media pars hominis suam habet sanitatem, & ossa medullarū pinguedine plena sunt & irrigata. Fortitudo enim hominis pendet à sanitate vmbilici & firmitate lumborum, iuxta illud quod dicitur de Behemoth apud Iob. Fortitudo eius in lumbis eius, & virtus in vmbilico ventris eius. Et irrigatione ossiū per medullarū pinguedinē significatur in Iob bona hominis valetudo: Iob. 21. Viscera, inquit, eius plena sunt adipe, & medullis ossa illius irrigantur. Contrà, per ariditatem ossium mala valetudo designatur apud eundē: Cutis, inquit, mea denigrata est super me, & ossa mea

aruerunt

aruerunt præ cantate. Et Psal. ista:Ossa mea sicut cremium aruerunt. Iob.30. Ossa & medulla ossium fomentum & firmamentum. Psal.101. Metaphorice ergo hac sententia significatur eum qui prædicta fecerit,bona fore constitutione,potissimùm secundùm animam & mentem,omnesque eius animæ vires firmas fore & sanas,atque Dei gratia & sanabuntur & firmabuntur, ac ad pe & pinguedine cœlestium charismatum irrigatæ recreabuntur,iuxta illud:Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea. Psal.62. Septuaginta sensum exprimentes habent:Tunc sanitas erit corpori tuo & curatio ossibus tuis. Quod si distinctè quis explicare volet quid per vmbilicum, quid per ossa signetur, quamuis id non sit necesse, poterit per vmbilicum intelligere partem appetitiuam, animæ, quæ viget in lumbis,& vmbilico, et ossa intellectiuæ partis virtutes, quibus sustentatur tota hominis actio. Quidam non male hic explicant: Per timorem Dei est vmbilico sanitas, quia per illū refrenantur prauæ cupiditates,& libido quæ in vmbilico & circa illum viget, & est irrigatio ossium, quia per illum omnia corporis membra, omnesque animæ vires,redduntur aptæ & agiles ad virtutum opera. Similis tropus, quod attinet ad irrigationem ossium , est Ecclesiastici 16.Gratia mulieris sedulę delectabit virum suum,& ossa illius impinguabit. Et Prouerbiorum 15.Fama bona impinguat ossa.

Honora dominum de tua substantia, & de primitijs omnium frugum tuarum da pauperibus Et implebuntur horrea tua saturitate,& vino torcularia tua redundabunt

QVARTVM hîc traditur præceptum, superioribus cōgruè subiunctum.Nam cùm superioribus tradatur, quomodo Deus interno sit cultu colendus,hîc iam docetur,quomodo deinde etiam externo cultu sit honorandus,per oblationes scilicet, iuxta legem Deo pro sacerdotibus faciendas. Nam de illis ipsum loqui,cum dicit:Honora dominum de tua substantia, patet ex eo quod sequitur, & de primitiis omniū frugum tuarum.Nam quod apud nos additur , da pauperibus,nec Hebræa habent,nec Græca.Non enim primitiæ omnium frugum pauperibus vel debebantur vel dari poterant , sed iuxta legem debebantur Sacerdotibus & Leuitis.Qui tamen pauperum nomine intelligi rectè possunt , quod inter Israelitas non haberent partem sicut reliquæ tribus,sed ex donis & oblationibus populi sustētarentur, vt est Deutero.18. Dicit ergo , honora dominum de tua substantia, hoc est, opibus tibi concessis,offerendo scilicet ei decimas,primitias & reliquas iuxta legem debitas oblationes. His enim oblationibus honoratur dominus , tum quòd hæc dentur Deo in signum supremi domini, & in gratiarum actionem pro acceptis beneficiis, tum quòd dentur in subsidium ministrorum cultus diuini,quos qui alit tanquam ministros Dei, Deum honorat, cuius cultum hac ratione promouet, vnde & Ecclesiastici 7.præcepto timoris Dei coniungitur similiter præceptum honorandi hoc modo Deum. Eccles.7. In tota , inquit , anima tua time dominum, & sacerdotes illius sanctifica.In omni virtute tua dilige eum qui te fecit,& ministros eius non derelinquas.Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes. Da illis partem sicut mandatum est tibi , primitiarum & purgationis,&c. Quamuis autē ... hoc præceptum intelligendū sit de honore qui Deo impenditur per oblationes & sustentationem ministrorum eius, extensiuè tamen etiā intelligēdum Prou 14. est de pauperū subuētione,per quā etiā Deus honoratur, iuxta illud quod postea dicitur. Qui calumniatur pauperē,exprobrat factori eius,honorat autem Deum qui miseretur pauperis. Quin. miseretur pauperum:curam gerit eorū,quorū se Deus in scripturis maximè curam gerere significat,& quorum maximè curam haberi vult. Honor hic de primitiis frugum exhibendus est , quia de optimis & nō de vilioribus & abiectioribus bonis,ne cum Cain munera nostra reiiciantur. Notandū aut quod dicitur, de tua substātia,hoc est, bonis quæ ad te iustè pertinent,nō autē de bonis aliorū, furto,rapina,aut aliàs ablatis.Nā vt dicitur Ecclesiast.34.Immolātis ex iniquo oblatio est Eccle 34. maculata.Qui offert sacrificiū ex substantia pauperum,quasi qui victimat filium in cōspectu patris sui. Et Tobiæ 4.dicitur:Ex tua substantia fac Tobia.4. eleemosynā.Vnde Septuaginta hoc loco habent τίμα τὸν κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων, hoc est , honora dominum de tuis iustis laboribus, sicq; citatur à D Augustin.libro de vita Christiana cap. August. 1 .Ne autem quis ab honorando prędictis modis dominū abstraheretur,timore defectus & inopię rerum necessariarum,metuens scilicet ne ad egestatem liberalitate deueniat,subiicit,hac ratione augendas potiùs ipsius opes. Et implebuntur, inquit,horrea tua saturitate,hoc est,frugū abūdantia, & vino torcularia tua redundabunt, hoc est, abundè tibi ex diuino dono suppeditabūtur,quę cibus & potui conueniant. Sic & Ecclesiastici 35. Eccl.35. Bono animo gloriam redde Deo, & non minuas primitias manuū tuarum. In omni dato hilarem fac vultum tuum,& in exultatione sanctifica decimas tuas.Da altissimo secundum datum eius,& in bono oculo adinuentionem facito manuum tuarum, quoniam dominus retribuens est, & septies tantū reddet tibi. Noli offerre munera praua,nō enim suscipiet illa.Ex quo loco pro intellectu huius loci aduertendum est,vt quis rectè & verè honoret dominum de sua substantia, requiri , vt & bona munera offerat & bono animo ac hilari lubentique offerat.Vnde Malachiæ.1.dicitur : Maledictus dolosus qui habet in grege suo Malac.1. masculum,& votum faciens immolat debile domino. Et cap.3. Configi se dicit dominus in decimis & in primitiis,atque ob id illos in penuria maledictos esse , subiiciens : Inferte omne decimam in horreum , & sit cibus in domo mea , & probate me super hoc, dicit dominus:Si nō aperuero vobis cataractas cœli , & effudero vobis benedictionem vsque ad abundantiam , &c. Similem benedictionem Paulus etiam promittit 2.Cor.9. eleemosynam facientibus, non ex tristitia aut necessitate.Qui,inquit, administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum , & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ. Cæterum iuxta sublimiorem huius loci tractationem & allegoriam, monemur hoc præcepto,non solum ex caducis & exterioribus opibus, sed ex talentis animæ cælitus collatis & quibuslibet Dei donis dominum honorandum , dispensando scilicet illa non ad nostram , sed ad illius gloriam , eique ea dona accepta ferendo, nō nobis.Quod si fecerimus, sentiemus diuina in nobis dona multiplicari,iuxta Parabolam qua ei qui vna mna decem Luc.19. mnas

mnas acquisiuit data est mina eius qui eã absconderat, quoniam inquit dominus omni hab nti dabitur & abundabit. Aduertenda aut in hic inmensa Dei benignitas, quod cùm nihil offerre possimus nisi quod de manu eius accepimus, honorari tamen se reputet cùm ex suis bonis quod ei debemus offerimus, id eòq; adhoc remuneret, idque abundè quasi omnino nostrum esset quod offerimus, ipse verò hic cùm dum al quod referret, qui omnino bonorũ nostrorũ non eget.

Disciplinam domini ne abijcias, nec d[illegible] Quem enim diligit dominus, corripit: & quasi pater in filio complacet sibi.

QVINTVM præceptum, quo post superiores virtutes commodè & necessariò ionnet, etiã patienter ferẽda quæ à Deo mala immittuntur, significans non sufficere, vt quis pie Deo & mente & exteriore cultu seruiat, vtque pro perceptis à Deo bonis gratias agat per oblationes & eleemosynas, sed oportere vt & mala quæ ab eo plerunque immittuntur etiam iusti, patienti pioque animo tolerentur, sic vt eob ea neque contra Deum murmuret, neq; à spe & seruitio illius deficiat. Plerique enim qui post virtutes & seruitutem Dei mala incidunt, scandalum patiuntur, vt existiment iniquè secũ agi, & frustra se Deo seruisse, ita vt hinc virtutem Deique seruitutem deserere incipiant. Itaque contra hæc filium suum præmunire volens, rectè post prædicta subiicit: Disciplinam Domini ne abiicias. Disciplinã Domini dicit eius correptionem, quæ potest intelligi, & ea quæ verbo fit asperiore, quo vitia hominum arguuntur, & ea quæ fit flagellis ac malis à Deo immissis. De correptione per verba loquitur

Apoc. 3 dominus in Apocal. cùm alludens ad hæc verba, vt est verisimile, dicit: Ego quos amo, arguo & castigo. Nam præcedit dura verborũ increpatio. De correptione per flagella ac mala à Deo im

Hebr. 12. missa, intelligit post 70. D. Paulus, qui ad Hebræos totum hunc locum citat iuxta translationem 70. ad verbum. Vbi sic legimus: Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris, dum ab eo argueris: Quem enim diligit Deus castigat, flagellat autẽ omnem filiũ quem recipit. Pro qua vltima parte, iuxta Hebraicam veritatẽ habemus, & quasi pater in filio complacet sibi. De tali correptione etiam est sermo in simili loco, qui est

Iob. 5. apud Iob: Beatus homo qui corripitur a domino, increpationem ergo domini ne reprobes. Quia ipse vulnerat & medetur, percutit & manus eius sanabunt. Vbi Hebræa pro eo quod ibi legimus, increpationem domini ne reprobes, eodem modo habent quo hoc loco, vbi legimus: Disciplinam domini ne abiicias. Nisi quòd pro nomine domini ibi sit Saddai, hic verò nomẽ tetragrammaton, ita vt verisimile sit ad illum locum Salomonẽ hic respexisse, sicut & Dauid ex Iob quædam desumpsit. Cæterum disciplinã domini abiicere, est contemnere eam & impatiẽti eam ferre animo. Debere ad correptionem eius, est illo castigante pusillanimẽ fieri, & animo remissum, siue ad ferendum mala, siue ad perseuerãdum in bono, & sperandum in illo. Vnde Græcis est ἐκλύου, hoc est, neque dissoluaris aut enerueris. Subiicit autem rationem valde ad [illegible] dum aduersitates plausibilem. Quem enim diligit dominus, corripit, & quasi pater in filio complacet sibi, scilicet in illo. Quia[illegible] Correptio eius & castigatio in his qui time[illegible] non procedit ex

it [illegible] odum [illegible] us in impiis, quã dep[illegible] ca[illegible] Dauid d[illegible] ne in furore tu[illegible] me [illegible] ctione prædestinationis, [illegible] qui ad æternam vitam electos su[illegible] m benè placitũ diuinum Paulu[illegible] quod hene ...ci

tum significatur [illegible] membro, cum dicitur. [illegible] placet sibi in [illegible] st enim in eo qu[illegible] r à domino, aliquid quod displicet, id [illegible] propter quod eũ castigat, & quod [illegible] pit. Et tamen dicitur dominus cõplacere sibi in illo, quia illum suo beneplacito elegit ad vitam æternam ad quam sua cum castigatione promouet. Quod autem pro eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem habemus, quasi pater in filio, 70. quos Paulus est secutus, habeant, Flagellat autem omnem filium, hinc factum est quòd dictionem כאב Ceab, quæ nunc legitur in Hebr[illegible] quasi composita ex Caph similitudinis & Ab quod est pater, ipsi legerint tanquam vnam dictionem à radice כאב Caab quod significat dolere, & in Piel vel Hiphil significat facere dolorem, quod est vulnerare vel flagellare. Vnde in Hiphil illud verbum ponitur illo loco Iob, huic simili qui suprà est citatus, pro eo quod nos habemus, vulnerat. Porrò cum hic dicatur castigari à domino omnis [illegible] satis insinuatur etiam iustum cum castigatur, agnoscere debere se peccatis esse obnoxium, atque ab eo se in suum bonum castigari, vt iam rectè etiam hic insinuetur ratio cur disciplinam domini abiicere non debeamus, sed patienter suscipere, nimirum quia eam commeruimus, quam perferentes & admonemur delictorum nostrorum vt ea corrigamus, & purgamur vt postea grauius puniri non debeamus. Dum iudicamur enim, inquit Paulus,

1. Cor. 11. à domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. Et vt [illegible] Mach. ab. multo tem

2. Mach. 6. pore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vindictas adhibere, magni beneficij est indicium, Vnde Augus. in Psalm. 98. Illi Deus

Augus. irascitur, quem peccantem non flagellat. Nam cui verè propitius est [illegible] peccata, ne noceant ad futurum seculum, sed iam castigat ne semper pereat lectet. [illegible] tamen hoc non parum est [illegible] ope[illegible] quæ iustis a Deo immittuntur, in vl[illegible] m pe[illegible] torum eis immittantur. Id enim ita esse [illegible] testatur hoc [illegible] immissa mala, castigationes dicuntur & correptio, maximè dum diu[illegible] huc cum

Heb. 12. citet ad confirmandos eos qui [illegible] ob Christi nomen afflictiones patiebantur, vt hinc videri possit etiam tales afflictiones ob peccata immitti. Et tamen multæ sunt scripturæ de tribulationibus iustorum loquuntur, non quatenus castigatoriæ, aut puniunt peccatorum, sed quatenus per eas probantur & præparantur ad promerendam magnam victoriæ coronam. Certè quanquam verisimilius sit iustos quandoque pati quædam non in punitionem peccatorum suorum, sed in probationem & augmentum coronæ, potissimùm cum grauia quædam eis immittuntur, vt sunt martyrum supplicia, Iob & Tobiæ afflictiones, conuenit tamen iustos peccati suis ex humilitate, potissimùm in communibus afflictionibus, deputare quod patiuntur, & pro castigatione [illegible] suscipere, quæ non tantùm adhibetur [illegible] tum est, sed etiam ne peccetur [illegible] bonus pater non tantùm [illegible] et

filium & cohibet quem annuit natura ad malum esse propensum, quia quid mali commisit, sed etiam ne in peccatum prolabatur. Ita & Paulus ad Hebræos significat castigationem à Deo prouenientem non immitti propter commissa peccata, sed ne committantur. Nondum, inquit, vsque ad sanguinem restitistis aduersus peccatum repugnantes. Itaque ex nomine castigationis iustorum non omnino necessariò concluditur eos ob peccata sua puniri & pati. Nam etiam ideo di-
2. Cor.12. cit sibi Paulus datum Angelum satanæ qui eum colaphizaret ne magnitudo reuelationum extol-
1.Cor.9. leret seipsum. Et castigo, inquit, corpus meum, ne fortè cum aliis prędicauero, ipse reprobus efficiar. Quòd enim non omnia mala iustis immissa eorum peccatis sint deputanda, patet apertè
Chrysost. homil.43. in Matth. 12. satis ex D. Chrysostomo explicante illud: Non remittetur neque in hoc seculo, neque in futuro: Nisi, inquit, pœnitentiam egerins, nec in præsenti vita, nec in futura punitionem effugietis, vniuersorum enim hominum alij & hic & ibi supplicia dabunt, alij in præsenti solummodo vita, alij in futura tantùm, alij nec in præsenti, nec in futura. Et hic & ibi, vt hi de quibus nunc agitur. Nam est hîc ipsos vltus est, quoniam intolerabilia passi sunt à Romanis, ibi autem acerbissima eos manent tormẽta, vt Gomorrhæorum ac Sodomorum ciues, aliique complures: Ibi verò solummodo, vt diues ille qui nec guttæ vnius aquę Dominus est. Hic autem tantùm, vt qui apud Corinthios fornicabatur. Neque hic verò, neque ibi sicut Apostoli, Prophetæ. Sic beatus ille Iob, cæterique huiusmodi. Non enim ad punitionem
August. aliquas passiones hic susceperunt, sed vt clariùs in passione vicisse cognoscerentur. Et Augustin. lib.2. de peccatorũ meritis & remissione, cap.12. Quantus quidem, inquit, Iob fuerit ignoramus, sed nouimus iustum, nouimus etiam in perferendis horrendis tribulationum tentationibus magnum, nouimus nõ propter peccata, sed propter eius demonstrandam iustitiam illa omnia fuisse perpessum. Quibus verbis quid significetur, apertiùs patet ex eodem Augustino de eodẽ Iob disserente libro de perfectione iustitiæ, vbi habet: Dicit, inquit, Iob de Domino: Multas enim contritiones meas fecit sine causa. Non ait, nullas fècit cum causa, sed multas sine causa. Non enim propter multa peccata eius factæ sunt ei multæ contritiones, sed propter probationem patiẽtiæ. Nam propter peccata, sine quibus, vt alibi confitetur, non fuit, pauciora se pati debuisse indicat. Consentit his, quod Dominus de cœco nato di-
Ioan.9. cit apud Ioannem: Neque hic peccauit, neque parentes eius vt cæcus nasceretur, sed vt manifestentur opera Dei in illo. Sed de hac re accuratior disputatio non est præsentis loci.

Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia. Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & auro purissimo fructus eius. Preciosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur, huic non valent comparari.

POST salutaria illa præcepta quæ hominem ad Deum rectè ordinant, in quibus prima sapientiæ pars consistit, priusquam ad ea progrediatur quæ ad proximum rectè disponunt, interponit fœlicitatem eius qui sapientiam adeptus est, vt hac ratione & quæ dicta sunt, faciliùs recipiantur, & ad recipiendum dicenda, animus magis præparetur. Itaque cùm vulgus ferè magno studio quærat opes huius mundi, quasi hæ hominem fœlicem possint reddere, ac prorsus beatum prædicent eum, qui diuitias tandem inuenit & assecutus est, quo ab hac opinione hominum mentes auocaret, & ad quærendam potiùs sapientiam prouocaret: Beatus, inquit, qui iam inuenit, hoc est, studio suo quęsitam tandem à Deo obtinuit sapientiam, magis autem beatus qui etiam affluit prudentia, abundè scilicet eam assecutus, sic vt etiam aliis eam possit profundere. Causam reddit, quia eius acquisitio, vel, vt est Hebræis, eius negotiatio, excellit negotiationem argenti, hoc est, mercaturam qua argentum conquiritur, significans proinde pro acquirenda sapientia magis esse laborandum & negotiandum, quàm faciunt homines pro conquirendo argento. 70. habent: Melius est ipsam mercari, quàm auri & argenti thesauros. Negotiamur autem pro ea obtinenda, studio, precibus, ac rerum terrenarum contemptu. Quod tunc eximio modo fit, quando quò expeditior sit animus ad vacandum sapientiæ, eámque percipiendum, omnia huius mundi relinquuntur, & iuxta parabolam Euangelicam: Inuenta vna preciosa margarita, negotiator Euangelicus vendit vniuersa quæ habet & emit eam, quemadmodum fecit ille, qui dixit: Ecce nos reliquimus omnia & secuti su- Matth.19.
mus te, quid ergo erit nobis? Magis adhuc eius precium exaggerat, cùm non solum argento, sed Matth.19.
& auro præferendam asserit dicens: Et auro purissimo, hoc est, optimo, eius fructus, subaudi, melior est, hoc est, maiorem fructum adfert homini quam aurum etiam optimum, purissimum & preciosissimum. Vbi circa lectionem notandum, plerosque legere, negotiatione argenti & auri primi & purissimi fructus eius, & punctum faciunt post auri, vt adiectiua, primi & purissimi construantur cum fructus, & sint pluralis numeri. Verùm rectior est lectio quæ in correctioribus inuenitur libris, consentiens cum Hebræis, quæ habet, Et auro primo fructus eius. Quare si altera lectio placet, tamẽ adiectiua, primi & purissimi, non cum substantiuo, fructus, essent ordinanda, sed cum substantiuo auri, vt sit hæc distinctio, & hic sensus: Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & negotiatione auri primi & purissimi melior est fructus eius. Nec tantùm argento & auro præferendam docet, sed generaliter omnibus quantumuis preciosis, quantumuis desideratis. Preciosior est, inquit, cunctis opibus, vel, vt habẽt Hebræa, vnionibus & gemmis, quæ scilicet etiam argento & auro sunt preciosiores, & omnia quę desiderantur ab hominibus, humana scilicet & terrena, huic non valent comparari, tantùm abest vt æquari possint vel superare. Hæc vera esse ostendit in sequentibus, sapientiã docens ea homini præstare quæ non possint omnia illa præbere, & in vna sapientia, vel per vnam sapientiam acquiri quęcunque desideranda sunt homini. Sequitur enim.

Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Viæ eius viæ pulchræ, & omnes semitæ eius pacificæ. Lignum vitæ est his qui apprehenderint eam, & qui tenuerint eam, beati.

OSTENDIT his versibus sapientiam omnia adferre bona, deinde verò ostendit eandem auferre omnia mala. Quod ad primum attinet: Longitudo, inquit, dierũ in dextera eius, &c. Quod dupliciter accipi potest, vel de dextera &

sinistra manu eius, vt sit sensus, ipsam dextera manu tenere & præbere longitudinem dierum, sinistra verò diuitias & gloriam. Vel de dextero & sinistro eius latere, vt significetur longitudinẽ dierum assistere ipsi sapientiæ à dextris, diuitias & gloriam à sinistris, ipsamque his comitaram affectis, mediam incedere. Vtrouis modo intelligatur, sensus eodem recidit, & est prosopopœia, qua inducitur sapientia vel hæc dona, quasi suis manibus tenere, ostentare & præbere suis, vel his comitatam præbere & adferre ea illis qui ipsam inuenerint. Longitudinem dierum dexteræ tribuit, diuitias & gloriam sinistræ, eò quòd ante omnia & præcipuè expetitur ab hominibus longitudo vitæ, post eam verò secundo loco diuitiæ & honor. Hæc autem bona sapientiam conferre intelligendum est temporaliter iuxta promissiones veteris legis, quæ suis sectatoribus & longam vitam & fœlicem promittit, vt priùs dictum est. Et rursum, iuxta Euangelicæ legis promissiones intelligendum est conferre spiritualiter, atque perfectiori & sublimiori ratione quàm in veteri lege. Confert enim vitam æternam quæ hic in spiritu incipit, & in futura perficitur vita. Confert & veras diuitias veramque gloriam, quia animam replet multis gratiarum charismatibus & filios Dei efficit, reges ac sacerdotes facit. Et in futura vita omnis boni abundátiam, & æternam gloriam confert. Atque hũc putamus simplicem & genuinum esse huius loci sensum, non præiudicantes interim aliorum piæ intelligentiæ, qua scilicet longitudinem dierum, dexteræ intelligũt attribui, sinistræ diuitias & gloriam, quod in primis optanda sit vita æterna, ac secundo loco bona temporalia, aut quod in futura vita quasi in dextera Dei constitutis sapientia det æternam vitam, In hac verò vita, quasi in sinistra & inferiori det temporalia. Magis enim intelligendum est sapientiam omnia hæc in vtraque conferre vita, temporaliter scilicet & spiritualiter, vt vtrique conueniant populo. Hæc autem sententia bene ostendit quod ostendendum erat, nempe sapientiam preciosiorem esse omnibus opibus, & omnibus desiderabilibus. Nam cùm opes non possint sapientiam dare, ipsa tamen dat opes & reliqua bona quæ etiam opes dare nequeunt. Neque enim opes vitam prolongare possunt possessori, imò ne febriculam quidem sanare, vt inquit ille: Non æris aceruus & auri, Ægroto Domini deduxit corpore febres. Cùm autem præter longitudinem vitæ, diuitias & gloriam, homines expetant voluptatem, etiam hanc ostendit versu sequenti, sapientiam hominibus adferre. Viæ, inquit, eius, viæ pulchræ. Vias eius dicit ipsius sapientiæ præcepta, in quibus homini est ambulandum, aut ipsas hominis actiones, iuxta sapientiæ præcepta. Hæ viæ pulchræ sunt, quia carentes omni erroris & vitiorum macula, suóque decore mirè exhilarantes hominis mentem. Vnde Hebræa habent, viæ iucundæ. Et omnes semitæ eius pacificæ, quia miram adferunt pacem & tranquilitatem mentis, & quantum in se est efficiunt, vt in pace cum omnibus viuatur, atque æterna tandem afferunt pacem. Ecce voluptatem & iucunditatem quam adferr sapientia. Quam magis adhuc extollir dum in sequenti eam vocat lignum vitæ, alludens ad lignum illud vitæ, hoc est, arborem illã vitalem quæ fuit in paradiso. Quo iam significat ipsam sapientiam reddere nobis quodammodo paradisum & fœlicitatem, in qua primùm homo conditus fuit, quam per peccatum amisimus, quia ipsa, inquit, est lignum vitæ his qui apprehenderint eam, quia scilicet eis confert immortalitatem, suauem denique & omni voluptate plenam vitam, & proinde qui tenuerint eam, verè sunt beati, vt quibus restituta est beatitudo à qua peccando excidit humanum genus. Ligno enim vitæ comparat sapientiam non solùm propter immortalitatem quam adfert, sed & propter voluptatem, quam arbor suis solet fructibus præbere, vnde postea cap. 15. Linguam placabilem vocat lignum vitæ. Diuus Augustinus in ligno vitæ mystica significatione demonstratum dicit, quod per sapientiam, cuius figuram gestabat conferretur animæ rationali, vt alimento eius viuificata, nequaquam in labem, mortemq́; nequitiæ verteretur. Meritò enim, inquit, de illa dicitur: Lignum vitæ est amplectentibus eam. Sicut hæc arbor in corporali, sic illa in spirituali paradiso, ista exterioris, illa interioris hominis sensibus præbens vigorem sine vlla in deterius commutatione vitalem. Hæc ille lib. 2. de peccatorum meritis, cap. 21. *August.*

Dominus sapientia fundauit terram, stabiliuit cœlos prudentia. Sapientia illius eruperunt abyssi, & nubes rore concrescunt.

MAGNAS sapientiæ laudes exposuit, adijcit maiores, quò magis in illius amorem accenderet. Extollitque iam eam non à bonis quæ nobis confert, sed à magnitudine operum quæ per eam Deus fecit, significans interim per hæc ipsam sapientiam de qua loquitur, non esse humanitus inuentam, sed ipso mundo esse antiquiorem: Nec dubitandum esse quin quæ pollicitus est, præstare possit sapientia, cùm hæc magna & admiranda præstiterit opera. Qua in re non debet videri impertinenter locutus hic noster Sapiens, cùm priùs locutus de sapientia quæ est in hominibus, & in eis operatur longitudinẽ vitæ & alia pleraque bona, iam transiliat ad sapientiam illam diuinam, per quam cœli & terra omniáque quæ in eis sunt, facta sunt. Nam secundum analogiam vna est & eadem sapientia, diuina, per quam Deus omnia creauit, & humana, qua Deum homines rectè cognoscunt & piè colunt, quia hæc est illius quædam participatio, defluens ab illa iuxta hominis capacitatem. Vnde in Sapientia dicitur esse vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei syncera. Et in Ecclesiast. dicitur, Deus sapientiam effudisse super omnia opera sua, & super omnem carnem secundùm datum suum, & præbuisse illam diligentibus se. Vnde intelligendum relinquit scriptura, quoties de sapiẽtia hominum tam magnificè loquitur, non se loqui de ea quæ humano studio reperta est ex naturali ratiũn rationis lumine, qualis est sapientia & scientia philosophorum, plena multis erroribus quæ verè humana dici potest, quamuis etiam multa vera contineat: sed de ea quæ non nisi singulari Dei dono homini contingere potest, qua scilicet, vt dictum est, & rectè Deus cognoscitur, & piè colitur, quæ verè diuina est sapientia, & secundùm analogiam, eadem cum sapientia Dei, sicut secundùm analogiã eadem est Dei essentia & nostra. Celebraturus ergo sapientiam ab operibus quæ per eam Deus prudenter & mirabiliter operatus est, quatuor potissimùm opera commemorat. Primum quòd per sapientiam Dominus fundauerit *Sap. 7.* *Eccles. 1.*

dauerit terram, hoc eſt, quòd eam velut fundamentum totius ſui opificij inferiùs firmam, immobilem, ac ſemper duraturam conſtituit in qua omnia viuerent animalia, & circa quam omnia voluerentur elementa. Quod certè mirabile eſt & ſummæ ſapiẽtiæ opus, eóque maius quòd fundamentum hoc nullo nitatur ſuſtentaculo, ſola Dei manu ipſum ſuſtinente & firmante. Secundũ eſt quod prudentia ſua Deus miro modo ſtabiliuit cœlos, non ſic vt inſtar terræ immobiliter perſiſterent, ſed vt in continuo motu, perenni quadam virtute, ſemper conſiſterent, neque laſſitudinem, neque loci mutationem, neque diminutionem aut diſſolutionẽ patiẽtes. Et hæc quidem ad duo illa corpora totius orbis præcipua pertinent, quorum alterum ſupremum, alterum infimum eſt, in quibus & reliqua comprehendũtur quæ in eis ſunt. In ſequenti verſu commemorat duo alia Dei opera, ad aquæ elementum pertinentia, quorum alterum inferius eſt & in terris, alterum ſuperius & in cœlis. Sapientia, inquit, illius eruperunt abyſſi, & nubes rore concreſcũt. Per eruptionem abyſſorum quamuis aliqui intelligunt quod factum eſt in diluuio, quando vt
Geneſ.7. dicitur in Geneſ. rupti ſunt omnes fontes abyſſi magnæ, rectiùs tamen intelligitur eruptio fontium & fluminum, quæ ex terræ viſceribus ad irrigationẽ terræ non ſine magno miraculo erumpunt & in lucem prodeunt, iuxta illud quod di-
Deuter.8. citur in Deuteron. In cuius campis & montibus erumpunt fluuiorum abyſſi. Et cap.8. poſtea dicit Sapientia: Necdum fontes aquarum erupetãt, ſignificans per ſe factum eſſe vt fontes aquarum, qui abyſſi ſunt terræ in qua latent, eruperint è terra. Quartum ſapientiæ opus dicit, quod nubes rore concreſcunt, hoc eſt, ex rore & vapore roſcido concreſcunt in pluuiam, vel concreſcunt in rorem, hoc eſt, pluuiam tenuiorem ad irrigationem terræ. Pro quo Hebræa clariùs habent, & nubes ſtillabũt rorem, & 70. νεφέλαι ἔῤῥευσαν δρόσον, hoc eſt, nubes fluxerũt rore. Porrò quæ hactenus aliquot verſibus in commẽdationem ſapientiæ dicta ſunt in genere, vt patet ex his quæ in primo capite ſunt annotata, ſingulari ratione competũt in Chriſtum tanquam Dei patris ſapientiam, qui perfectio eſt humanæ ſapientiæ, imò ſine cuius aliquali participatione, nulla vnquam fuit vera ſapienti. Beatus eſt enim is qui Chriſtum Dei patris ſapientiam inuenit, theſaurum ſcilicet illũ abſconditum in agro huius mundi, quem inuenire non omnibus datum eſt, quem inueniſſe multò melius eſt homini, quàm acquiſiuiſſe aurum & argentum, aut quæuis alia precioſa huius mundi. Hic enim in primis & ante omnia largi-
Marc.10. tur vitam æternam. Largitur tamen idem & diuitias ac gloriam etiã in hoc mundo, iuxta quod pollicitus eſt, eum qui omnia propter ſe reliquerit, centuplum accepturum in præſenti ſeculo, & in futuro vitam æternam. Eius viæ, viæ pulchræ ſunt, quia & mandata eius nitidiora ſunt ac iucundiora præceptis Moſaicis, in quibus multùm eſt vmbrarũ, multùm aſperitatis. Et omnes eius actiones atque exempla quæ in hoc mundo reliquit, omni carent reprehenſione, longéque excedunt puritatem cuiuſuis hominis. Omnes ſemitæ eius & quæcunq; geſſit ad hoc tendebant vt pacem hominibus conciliaret cum Deo. Lignum vitæ ipſe eſt fidelibus quibus per lignum crucis reddit immortalitatem in ligno amiſſam. Ipſe eſt

per quem cœlos terrámque fundauit Deus pater: Quia, Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil. Per ipſum abyſſi ſapientiæ & Ioan.1. gratiæ Dei, quæ priùs mundo incognitæ fuerunt, eruperunt largiter in mundum, & ſpirituales nubes, hoc eſt, prædicatores cœleſtem pluuiã cordibus hominum inſtillant, vt ea irrigent ad proferendum bonos fructus.

Fili mi, ne effluant hæc ab oculis tuis, cuſtodi legem atque conſilium. Et erit vita animæ tuæ, & gratia faucibus tuis. Tunc ambulabis fiducialiter in via tua, & pes tuus non impinget. Si dormieris non timebis: quieſces & ſuauis erit ſomnus tuus. Ne pauea repentino terrore, & irruentes tibi ruinas impiorum. Dominus enim erit in latere tuo, & cuſtodiet pedem tuum ne capiaris.

POST commemorata dona & potentiam ſapientiæ, prouocat rurſum ad ſapientiam amplexandam & retinendam, ſubiungens iterum, & bona per ipſam obtinenda, & vlteriùs mala omnia per ipſam effugienda. Fili mi, inquit, ne effluant hæc quæ dixi ſiue de ſapientiæ præceptis, ſiue de eius donis & potentia, ab oculis mentis tuæ, hoc eſt, verſentur hæc ſemper in cogitatione tua, cuſtodi legem atque conſilium quod tibi lex & ſapientia ſuggerit. Quod ſi feceris, erit animæ tuæ vita, hoc eſt, verè viuet & valebit anima tua per ſapientiam, ſana erit & incolumis per eam, & inſuper erit faucibus tuis, vel, vt habent Hebræa, gutturi tuo vel collo, gratia, hoc eſt, ſicut collum ornatur torque aurea, aut fauces venuſtate aliqua grata, ita per ſapientiam conſequeris apud homines & Deum gratiam, ita vt per eam clarus ſis & gratus futurus. Hic notandum circa priorem partem, quòd cùm anima ipſa ex ſua natura ſit vita, per quam corpus viuit, tamen per ſapientiam & legis diuinæ obſeruationem promittitur animæ vita. Illo enim ſignificatur animam ſine ſapientia mortuam eſſe, aut nõ diſtare intellectum à pecudibus, quanquam in vitæ nomine plus etiam ſignificetur iuxta Hebraicam phraſim, nimirum vigor & ſanitas. Nam ſine ſapientia verè languida eſt & torpida ac malè ſana mens hominis. Circa poſteriorem partem notandum quòd per gratiam gutturis vel faucium, poteſt etiam intelligi gratia verbi & doctrinæ, quæ per guttur & fauces transfunditur ad homines, vt ſignificetur per ſapientiam non tantùm obtingere homini, vt ipſe in ſe viuat, ſed vt etiã poſſit gratam hominibus proferre doctrinam in eorum vtilitatem. Prior tamen expoſitio ſimplicior eſt, & ſimilibus aliquot locis huius libri conuenientior. Subijcit deinde quomodo Sapientia etiã adferat ſecuritatem ab omnibus malis omni tempore. Tunc, inquit, ambulabis fiducialiter, hoc eſt, cum bona fiducia ſine timore anxio, in via tua, quocunque ſcilicet ieris, & pes tuus non impinget, hoc eſt, nullum ſenties obſtaculum vel malum quod tibi noceat. Quare ſi ſomno te dederis, non excutiet tibi ſomnum, ſed quieſces idque cum ſuauitate quadam. His autem duobus, quorum alterum ad motum diurnum, ſub quo omnis humana actio comprehenditur, alterum ad quietem nocturnã, ſub qua omnis quies comprehenditur ſpectat: ſignificatur hominem ſapientem ſemper fore ſecurum, & interdiu, & per noctem: & in agendo quiduis, & in quieſcendo. Quæ ſecuritas in eo naſcitur, partim ex pace & tranquillitate bonæ conſcientiæ, partim ex fiducia protectionis diuinæ, eiuſdémque protectionis, efficaci cuſtodia. Impij verò quibus non eſt

pax, sed sunt quasi mare feruens, quod quiescere *Isai. 55.* non potest, vt est in Isaia, & interdiu & per noctē multiplicem, & variis desideriis exagitantur. Et destituti singulari Dei custodia, & per diem in suis actionibus frequenter impingunt, & per noctem varias patiuntur hostium illusiones. Iuxta alterutrum intellectū sub ambulatione & somno, intelligi potest duplex vitæ genus, vita scilicet actiua & cōtemplatiua, aut vita ipsa præsens & mors, vt significetur per sapientiam hominem securè hîc viuere, & in via huius peregrinationis cum bona fiducia procedere in actionibus suis, sine offendiculo alicuius peccati grauioris. Et securè excipere somnum mortis in qua quiescit sub certa expectatione futuræ resurrectionis, ita vt mors aliis terribilis ei sit suauis, tum propter hanc expectationem, tum quòd finem imponat omnibus laboribus. Quod sequitur, Ne paueas repentino terrore, &c. magis conueniebat vertere, Non pauebis, vt cum præcedentibus versibus esset conuenientia. Pergit enim ostendere vnde hæc securitas, & per diem & per noctem. Quia, inquit, non timebis à terrore qui ex inopinato aliquo casu, subitò solet obuenire. Eodem recidet nostra lectio sic intellecta. Tu quisquis es sapientia donatus (nam illi loquitur, vt patet ex præcedentibus) non est quod paueas terrore subito oborto inter homines, nec est quod timeas potentias impiorum, vel vt meliùs habent aliqui libri, ruinas impiorum irruentes tibi, hoc est, cùm impij te conantur opprimere, obruere & deijcere, siue homines sint siue dæmones, iuxta *Psal. 26.* illud Psalmistæ: Si consistāt aduersum me castra, non timebit cor meum. Causam autem huius securitatis non in ipsomet constituit homine, sed in Deo. Nam qui temerarie à se suscepta audacia impauidus viuit, non benè securus est, cùm sæpè se falli & superari sentiat. Hîc verò nihil tale est metuendum, Dominus enim, inquit, in latere tuo erit, hoc est, aderit tibi ad custodiendū & defendendum te, quemadmodum in latere aliqui solent adesse inter ambulandum quidam ad custodiam, qui & laterones dici solebant. Sic *Psal. 15.* & Dauid: A dextris, inquit, est mihi Dominus, ne commouear. Et custodiet pedem tuum ne capiaris, hoc est, ita te custodiet in omnibus viis tuis, vt etiamsi multæ tibi ponantur insidiæ, quas tu præuidere & cauere non possis, non tamen capiaris ab eis, eis non inuoluaris. Quod Deus suis præstat & corporaliter, præseruando eos, quatenus eis expedit, à malis temporalibus, quæ eis inferre moliuntur impij homines, & spiritualiter, præseruando eos à malis animæ spiritualibus, peccatis scilicet in quæ eos impellere variis artibus nituntur impij dæmones. Magna certè hæc meritò piis consolatio esse debet, quòd eorum custos & protector, non tantùm Angelus quispiam, sed ipsemet Deus esse dicitur, non à longè eos aspiciens, sed ad latus ipsorum præsens, de cuius potentia dubitandum non est quin omniū vires superet, qui circa eos quos custodit sem-*Psal. 120.* per vigilat, iuxta illud: Ecce non dormitabit ne-*Psal. 15.* que dormiet, qui custodit Israël. Vnde huius cōsideratione rectè subijcit Dauid: Propter hoc lætatum est cor meum.

Noli prohibere benefacere eum qui potest, si vales, & ipse benefac. Ne dicas amico tuo, vade & reuertere, & cras dabo tibi, ... possis dare

Post insignem sapientiæ commendationem & vtilitatis quæ ex ea prouenit demonstrationem: redit ad particularia sapiētiæ præcepta, subiungens iam quædam præcepta quæ erga proximos hominem rectè disponunt, sicut suprà posuit quædam ad Deum pertinētia. Et commemorat etiam hîc quinque peculiariter præcepta, eáque omnia negatiua & prohibitiua. Quorū primum & secundum monent benefaciendum esse citò, tertium & quartum monent cauendum ab insigni maleficio: quintum monet cauendum ab æmulatione malorū, sic vt à benefaciendo transeatur ad malefaciendum. Quod ad primum attinet, sciendum Hebræa sic potiùs vertenda, vt sit etiam ipsum purè negatiuum præceptū sicut reliqua quæ sequuntur. Ne prohibeas bonum ab eo qui Dominus eius est, cùm est in fortitudine manus tuæ vt facias. Et intelligitur per Dominum boni, is cui res illa debetur, vt significetur rem alienam non esse diu retinendam, sed restituendam suo Domino, si fieri potest. Aut non detinendam eleemosynam quæ egenti debetur tanquā Domino illius, quasi non nostra, sed pauperum sint bona quę illis largiri debemus. Posteriorem hunc sensum secuti sunt 70. qui habent, Non abstineas à benefaciendo indigenti, cùm potest manus tua auxiliari. Interpres noster intellexit Dominū boni illum qui habet in manu sua vt benefaciat, hoc est, qui potest benefacere. Et est sensus præcepti manifestus, Noli, inquit, siue facto, siue verbo & dehortatione tua impedire à benefaciendo eum, qui potest benefacere, noli ei eripere voluntatem aut voti sui impletionem qui habet benefaciendi facultatem. Quin contrà potiùs si vales etiam ipse benefac, alteriúsque beneficentiam imitare, aut tuo exemplo exstimula. Contrà faciunt plerique, qui quò de sua auaritia minus sentiant conscientiam remordentem, & multos habeant sui similes, beneficentiam quæ in pauperes fieri deberet aut in templa & religionis profectum, extenuant, prætexentes varia quibus à benefaciendo animos potentium alienant. Simile accidit & in aliis virtutum beneficiis, quæ quidam calumniantur, & in malam rapiunt partem, detrahentes bonis operibus, & sic ad ea facienda reddentes alios frigidiores. Postquam hoc primo præcepto monuit beneficium non esse prohibendum aut negandum, sequenti pręcepto monet beneficium non esse differendum cùm præstari potest. Nam qui differt, perdit gratiā & coram hominibus & corā Deo. Qui enim citò dat, bis dat, vt habet commune prouerbium. Et vt Paulus ait: Hilarem datorem diligit Deus. Qui verò differt cùm potest bene- *2. Cor. 9.* facere, declarat se non lubenter benefacere, sed coactum. Pulchrè Seneca libro 2. de beneficiis. Beneficium, inquit, morosè datum, simile est pani lapidoso, quem esurienti accipere necesse est esse acerbum.

Ne moliaris amico tuo malum, cum ille in te habeat fiduciam. Non contendas aduersus hominem frustra, cum ipse tibi nihil mali fecerit.

Dissimilia cæteris hæc præcepta videntur. Nā cùm distinctè prohibeat nō moliēdum malū amico & ei qui habet fiduciā, videtur concedere malum inimico aut ei qui non habet fiduciam, moliri posse. Et dum vetat contentionē cum homine qui nihil mali fecit, videtur concedere eam cum eo qui malum fecit. Notandum ergo non ad hæc significandum, præcepta ista sic esse tradita, sed ad prohibendum insignia in pro-

ximum

ximum maleficia, quæ ſcilicet manifeſtam habēt malitiam. Proinde aduertenda horum duorum præceptorum cum duobus ſuperioribus conuenientia. Sicut enim ibi prohibetur beneficij negatio, cùm manifeſtè adeſt benefaciendi ratio, nempe poteſtas, ita hîc prohibetur maleficij illatio, cùm manifeſtè nulla eſt malefaciendi ratio, ſed contrà potiùs benefaciendi, nempe innocentia & fiducia. Et eſt quaſi dicat: Quanquam omninn nemini moliri malum conueniat, nec cum quoquam contendere, maximè tamē cauendum eſt, ne amico, qui in te confidit, occultè moliaris malum, eúmque ſua de te fruſtreris opinione, ſimiliter ne cum aliquo contendas fruſtra, hoc eſt, ſine cauſa ab alio tibi data, qui ſcilicet tibi nihil fecit mali. Tradit enim hîc quatuor præcepta, quibus prohibet ea quæ ſunt directè & apertè contra charitatem proximi, & duo quidem ſunt contra eam per negationem boni manifeſtè debiti, duo verò contra eam per illationem mali manifeſtè indebiti. Itaque impertinēter hîc quæritur an liceat contendere cum eo qui malum intulit, quaſi id Sapiens hîc concedere voluerit. Nam poſtea cap. 24. ne cum peſſimis etiam nos vult cōtendere. Et 29. Vir, inquit, ſapiens, ſi cum ſtulto contenderit, ſiue iraſcatur, ſiue rideat, non inueniet requiem, ſignificans non eſſe ei cum ſtulto contendendum. Cum priori ſententia cō-
Eccleſ. 6. uenit illud Eccleſiaſtici: Noli fieri pro amico inimicus proximo, improperium enim & contumeliam malus hæreditabit. Et cap. 7. Noli arare mēdacium aduerſus fratrem tuū, neque in amicum ſimiliter facias.

Ne æmuleris hominem iniuſtum, nec imiteris vias eius.

QVINTVM iſtud eſt præceptum, ſuperioribus diſſimile, ſed quod eis bene ſubiectum eſt. Poſtquam enim monuit malum non inferre his qui illud non merentur, rectè monet, vt ne ex malorum proſperitate cōſpecta quis æmulatione & zelo cōtra eos incitetur, & tandem pertrahatur, vt relicta virtute eos imitetur eorúmque ſtudia amplexetur. Sicut enim aliorum innocentia abuti non debemus ad inferendum eis malum, ita impiorum fœlicitate excitari non debemus ad imitādum eorum malum. Quod & poſtea cap. 23. & 24. aliquoties Sapiens inculcat, eò quòd magnum ſæpe piis ſcandalum eſſe ſoleat, conſpecta ab eis impiorum fœlicitas, vt illis locis eſt annotatum.

Quia abominatio Domini omnis illuſor, & cum ſimplicibus ſermocinatio eius.

SVBIICIT quatuor ſententias, quibus oſtendit meritò non imitandos impios quantumuis videantur hîc fœlices: eò quòd longè ſit diuerſa impiorum & piorum cōditio apud Deum. Quod vt pulchra varietate meliùs oſtendat, quadruplicem facit oppoſitionem, illuſorum ſcilicet, vel, vt eſt Hebræis, peruerſorum, & ſimplicium, hoc eſt, rectorum ac integrorū, impiorum & iuſtorum, deriſorum & manſuetorum, ſapientum & ſtultorum. Primò ergo dicit: Omnis illuſor, hoc eſt, doloſus & qui pro nihilo ducit alios illudere (ſic enim cōuenit cum eo quod habent Hebræa, peruerſus) eſt abominatio Domini, hoc eſt, abominatur eum Dominus, nō dignatur eum ſua familiaritate, conſuetudine & gratia, ſed cum ſimplicibus, rectis & integris eſt ſermocinatio eius, hoc eſt, cum eis familiariter loquitur, eis tanquam amicis ſuis ſecreta ſua communicat. Eſt enim Hebręis, cum rectis ſecretū eius, quemadmodum & in Pſal. vbi nos legimus: Firmamentum eſt Dominus timentibus eum. Hebræa habent: Secretum Domini timentibus eum. Huma- Pſal. 24.
no enim more de Deo loquitur, & quemadmodū nos aliquorum abominamur conuerſationem, alios ſic gratos habemus, vt ad domeſticam & familiarem noſtram conuerſationem admittamus, eis noſtri cordis ſecreta committentes: ita & Deum dicit abominari peruerſos, cum rectis autem eſſe ſermocinationem vel ſecretum eius. Ioan. 15.
Vos, inquit Chriſtus, dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis. Inter ſecreta quæ interna inſpiratione ſua ſuis Dominus reuelat, eſt & illud quòd non idcirco gratus Deo ſit homo iniuſtus & fœlix, quòd proſperitate gaudeat terrena, nec ſtatim puniatur imò tantò magis ſit execrabilis Deo & infœlix, quanto fœlicior mundo apparet. Hoc enim ſecretum, ingreſ- Pſal. 72.
ſus in ſanctuarium Dei Pſalmiſta didicit, cùm inquireret, cur Deus ſineret hic peccatores fœlicitate frui. Propter dolos, inquit, poſuiſti eis, deiecisti eos cùm alleuarentur. Diuus Gregorius ter- Gregor.
tia parte paſtoral. curæ, admonitione 12. ſic tractat hanc partem poſteriorem. Cum ſimplicibus ſermocinari dicitur, quia de ſupernis myſteriis illorum mentes radio ſuæ viſitationis illuminat, quos nulla vmbra duplicitatis obſcurat.

Egeſtas à Domino in domo impij, habitacula autem iuſtorum benedicentur.

SECVNDA ſententia, alteram iam differentiam inter impios & iuſtos demonſtrat, iuſtis præter Dei familiaritatē ſuperiori ſententia promiſſam, etiam eius benedictionem, nec eis tantùm, ſed toti eorum domui & familiæ promittens, hoc eſt, omnium bonorum abundantiam. Contrà in domo & familia impij aſſerens prouenturam Dei maledictionem, vt eſt Hebræis, pro quo noſter bene vertit egeſtatem. Nam cùm benedictio Dei ſit eius beneficentia, & bonorum collatio, maledictio eius eſt egeſtas & inopia rerum. Eſt autem appoſitè hæc ſententia dicta contra fœlicitatem impiorum. Significat enim eam fœlicitatem, non eſſe Dei benedictionem, qualis eſt iuſtorum benedictio neque ſtabilem futurā, ſed breui collapſuram, eique egeſtatem ſucceſſuram. Contrà verò Dei benedictionem in iuſtorum familia fore diuturnam & firmam. Quòd multò veriùs & perfectiùs completur in ſpiritualibus bonis & in futura vita. Nam ſpiritualium bonorum magna eſt penuria in familia & in domo conſcientiæ ipſius impij, quandiu in hac eſt vita. Et poſt eam omnium rerum laborat inopia, quia tunc nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus ſuis, vt eſt in Pſal. Iuſti verò & hîc ex Dei benedictione ſpiritualibus abundāt cha- Pſal. 19.
riſmatum donis, & poſt hanc vitam, æternam conſequuntur fœlicitatem.

Ipſe deludet illuſores, & manſuetis dabit gratiam

TERTIA ſententia, quæ & ipſa ad hoc valet vt ne quis ex piorum fœlicitate temporali conſpecta offendi poſſit. Opponit autem illuſores manſuetis. Vbi illuſores non dicuntur ſicut in prima ſententia, qui illudunt aliis & imponunt. Eſt enim hîc Hebræis alia dictio, ſignificans propriè deriſores, qui ſcilicet per animi ſui

superbiam bene monentes rident, aliósque præ se contemnunt, fœlicitate rerum terrenarū elati neminem verentes, quos & eadem ratione illusores rectè dixerunus, à deridendo. Qui rectè mansuetis opponuntur & humilibus spiritu, qui
Isai.66. ad sermones Dei mox contremiscunt & deprimuntur, iuxta illud Isaiæ: Ad quem respiciam, nisi ad pauperculum & contritum spiritu, & trementem sermones meos? Deludet autem illusores hoc est, vt est Hebræis, deridebit derisores, quia illorum fœlicitatem per quam hic superbiunt vanam esse declarabit & ridiculam subitò eam illis eripiendo, per quam etiam mirabili eius iu-
Psal.72. dicio miserè illis imponitur, dum ea freti, non vident futuram calamitatem, iuxta illud: Propter dolos posuisti eis. Et velut somnium surgentiū, Domine, in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Cæterùm mansueti qui per animi mansuetudinem & verba Dei reuerenter suscipiunt, & impiorum fœlicitatem atque iniurias patienter perferunt, dat Deus suam gratiam, augens semper in eis sua dona, quæ animis eorum maiorem voluptatem adferunt, quàm impiis ipsorum fœlicitas terrena. Porrò 70. hunc versum verterunt in hunc modum: Dominus su-
Iac.4. 1.Pet.5. perbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Nec malè: Nam vt patet ex dictis ipsi illusores ijdem sunt & superbi, mansueti autem ijdem sunt qui humiles. Vnde & Iacobus & Petrus hanc sententiam iuxta 70. versionem ex hoc loco citarunt.

Gloriam sapientes possidebunt, stultorum exaltatio, ignominia.

QVARTA sententia, In qua sapientes stultis opponuntur, & bene post gratiam, de qua in præcedenti versu, gloria eis tribuitur. Nam gratiam quæ est potissimùm præsentis vitę, sequitur gloria maximè in futura vita, iuxta illud Psalmi: Gratiam & gloriam dabit Dominus. Gloriam ergo & apud homines & apud Deum sapientes velut hæreditario iure obtinebunt firmam & immortalem. Hoc enim significat verbum possidebunt. At exaltatio stultorum, qua scilicet hîc ad tempus exaltantur & in honore sunt, & qui sese per animi superbiam efferunt, erit tandem ignominia, hoc est, conuertetur in ignominiam, adhæret eis sempiternam ignominiam, nonnunquam & temporalem: imò sæpè ideo tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant. Legendum enim esse exaltatio, vt habent libri correctiores & non exultatio vt plerique legunt,
Psal.36. & Hebræa docent & Græca. Et hæc ergo sententia valet ad contemptum fœlicitatis impiorum, ne per eam quis commoueatur ad zelum aut eorum imitationem. Nam, vt dicitur in Psalmo, qui ex intentione totus in eo versatur, vt doceat non conturbari in impiorum prosperitate, Adhuc pusillum & non erit peccator, & quæres locum eius & non inuenies. Et tanquam fœnum velociter arescent, & quemadmodum olera herbarum citò decident. Hebræa hunc magis habent sensum: Stulti leuant ignominiam, hoc est, Stulti pro sua portione tollunt, auferunt & leuabunt ignominiam. Quod pulchrè opponitur priori parti, Glo riam sapientes possidebunt. Et hac & nostra litera accipi potest, vt sit sensus, exaltatio stultorum, hoc est, id quod stulti pro sua parte eleuabunt & tollent, erit ignominia. Quem sensum & Græca habere videntur, quę habent οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὕψωσαν ἀτιμίαν, hoc est, impij verò exaltabunt ignominiam. Quanquam & sic possit intelligi: Stulti exaltant id quod est ignominiosum, hoc est, illud magnifaciunt.

CAPVT QVARTVM.

Audite filij disciplinam patris, attendite vt sciatis intelligentiam. Donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis.

POST tradita quædam sapientiæ & diuinæ legis præcepta, rursum ad ea amplexanda auditores inuitat, frequenter id faciens vt iuuentutem & mentes hominum ad vitium valde pronas, saltem ad amorem & desiderium sapiētiæ prouocet, quod primus gradus sapientiæ sit, velle esse pium & sapientem, quemadmodum hoc capite insinuatur. Cùm autem hactenus & postea dicat singulari numero, Fili mi, nunc pluraliter dicit: Audite filij, significans se non vni tantùm locutū esse vel deinceps loqui, sed in vno omnibus qui sapientiæ studiosi esse volent. Atque vel hic patet quæ vel superiùs vel postea ad filium dicuntur non esse sapientiæ verba, sed ipsius Salomonis, cùm mox subiungat is qui loquitur: Nam & ego filius fui patris mei, &c. Vnde sicut omnes quibus loquitur, filios suos vocat, ita & se patrem vocat, cùm dicit: Audite filij disciplinam patris, hoc est, mea, qui paterno affectu pro vobis solicitus vestram salutem desidero, & sapientiæ vos filios facere cupio. Disciplinam autē hîc accipe pro eruditione, quæ aliquando pro castigatione ponitur pro exigentia materiæ. Loquitur enim de eruditione quam hactenus tradidit, & quæ postea ab eo tradetur. Nam quanquam nos habeamus: Donum bonum tribuam vobis, Hebræa habent per præteritum: Doctrinam enim bonam dedi vobis. Sed secutus est noster 70. qui habent δῶρον γὰρ ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν, hoc est, donum enim bonum donabo vobis. Donum ergo bonum doctrina est tradita & tradenda, quæ tanquam bonum & singulare donum meritò non est derelinquenda.

Nam & ego filius fui patris mei, tenellus & vnigenitus coram matre mea. Et docebat me atque dicebat, Suscipiat verba mea cor tuum, custodi præcepta mea & viues. Possidę sapientiam, possidę prudentiam, ne obliuiscaris, neque declines à verbis oris mei. Ne dimittas eam, & custodiet te. Dilige eam & conseruabit te.

DVO hîc agit: Nam & factum suum quo tam diligenter ad audiendū ac amplexandū sapientiam alios tanquam suos filios inuitat, comprobat facto Dauidis, magnæ apud pios authoritatis viri, qui ipsum tam sedulò à iuuentute ad sapientiæ studium & amorem hortatus est: & suo exemplo prouocat alios, vt quemadmodum ipso patris sui monitis obtemperauit sapientiæ studendo, itidem & ipsi faciant, idq; à tenera ætate. Ideo enim tenellū se vocat, vt insinuet se à tene- 1.Par.29.
ris annis & cùm adhuc puer esset à patre ad sapientiam formatum, à quo & puer in regem fuit cōstitutus. Vnde de eo etiā dicit Dauid: Salomonem filium meum vnum elegit Dominus adhuc puerum & tenellū. Vnigenitum autē coram matre sua dici hoc loco intelligendum est, nō quod voluus fuerit filius matris suæ Bersabeæ, quemadmodum quidam hoc loco falsò asserere conati sunt. Nam 1. Paral. 3. apertè dicitur: In Hierusalem nati sunt ei filij Simmaa, & Sobab, & Nathan, & Salomon, quatuor de Bethsua filia Ammiel. Nam quòd Liranus putat tres illos Salomoni coniunctos, fuisse filios naturales Vriæ non Dauidis: nimis

minus apertè contrariatur ei quod dicitur, Nati sunt ei filij, quod de eisdem etiam dicitur 2.Reg. 5. Vnigenitus ergo dicitur corā matre, quòd tanquam vnigenitus à matre, tenerè & vnicè diligeretur. Nec est Hebræis vnigenitus, sed vnicus, nec dicit vnicus matri meæ, sed vnicus coram matre mea, vel, vt habent Hebræa, in facie matris meæ, hoc est, quòd mater eum sic haberet & diligeret ac si vnicus fuisset. Proinde 70. id sentientes tantùm verterũt, ἀγαπώμενος ἐν προσώπῳ μητρός, hoc est, dilectus in facie matris. Itaque hîc quidā frustra laborant volentes locum hunc Christo appropriare, vt is hîc adhuc loquatur qui fuit vnigenitus matri suæ Mariæ. Hanc enim expositionem Lyra tribuit cuidam fratri Raymundo &
Galatinus. nostro seculo eam secutus est Galatinus, qui de hoc loco prolixè disputat, lib.2.cap.5. Tenellum autem se vocat & sic vnicè dilectum à matre, vt insinuaret, nec ob ætatis teneritudinem, nec ob maternam dilectionem, qua in delitiis habebatur à matre, patrem ab admonitione & adhortatione ad sapientiam abstinuisse, quemadmodum stulti quidam parentes faciunt, nimiùm ætati & dilectioni naturali indulgentes. Docebat, inquit, me & dicebat, nempe pater meus. Nam ad matrē hoc non esse referendum patet ex Hebræis, vbi verba hæc sunt masculina. Bis autem legimus in scripturis, Dauidem monuisse filium suum & hortatum ad obseruationem mandatorum Dei, semel. 1.Paral.28. quando præsentibus omnibus principibus Israel, post sermonem ad eos habitum conuersus ad filium suum, dixit: Tu autem Salomon fili mi, scito Deum patris mei & serui ei corde perfecto & animo voluntario. Omnia enim corda scrutatur Dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit. Si quęsieris eam, inuenies: Si autem dereliqueris eum, proijciet te in æternum. Rursum iam moriturus, quando vt est 3.Reg.2. dixit ei: Ecce ego ingredior viam vniuersæ terræ, confortare & esto vir. Et obserua vt custodias mandata Domini Dei tui, vt ambules in viis eius, &c. Non quod his tantùm vicibus illum monuerit, sed & aliis sępe priùs. Atque hoc est quod hîc dicitur, docebat me atque dicebat: Suscipiat verba mea cor tuum, hoc est, non tantùm auris tua, sed & cor, nec tantùm suscipe, sed etiam custodi præcepta mea, quæ scilicet ex lege Domini tibi tradidi, & viues per ea. Significat ergo his verbis, sicut & sequentibus, patrem diligenter ei inculcasse studium sapientiæ, quemadmodum & ipse hoc libro facit, sæpius hoc repetens, quod iuuentuti idipsum valdè sit necessariũ cui ex corruptione naturæ, sapientia tetrica videtur & aspera. Hortatur autem pater Dauid non tantùm ad suscipiendam sapientiam, sed etiam, ad eam firmiter retinendam, cùm dicit, posside sapientiam, posside intelligentiam, hoc est, tanquam tuam possessionem & tuum verum bonum habe & firmiter retine, ne obliuiscaris, ne declines à verbis oris mei, ne dimittas eam, & dilige eam. Omnia enim hæc ad perseueranter retinendum sapientiam monent, quanquam pro posside etiam verti possit: Eme, vt sit sensus. Compara tibi sapientiam tanquā rem preciosam, vel dispendio aliarum rerũ. Quomodo & nostra litera accipi potest, vt sit sensus: Cura vt possideas & obtineas sapientiam, quemadmodum quis laborat diligenter vt possideat rem sibi charam. Vertendum autem potiùs esse, eme, & proinde apud nos

verbũ posside sic exponēdum, vt sit sensus. Cura vt habeas, patet tum ex simili sententia quæ est postea cap.23. Veritatem eme & noli vendere: Sapientiam & doctrinam & intelligentiā, vbi pro, eme, est idem verbum quod hoc loco, tum ex sequenti hîc sententia: Principium sapientiæ, posside sapientiā. Nam magis emere & cōparare sibi sapientiam est principiũ sapientiæ quàm adeptā sapientiam iam possidere. Videri autē potest hîc iam rursum incipere verba Salumonis, cúmque iam voluisse explicare, cur pater inculcando dixerit: Posside sapientiā, posside prudentiā, nempe quod hoc ipsum sit principium sapientiæ. Quanquam adhuc deinceps possit intelligi esse continuatio verborum Dauidis, quæ vbi finē habeant satis statui non potest. Dubitari tamē hîc potest, quomodo nunc dicat: Principium sapientiæ esse possidere vel studere sibi comparare sapientiam, cùm priùs dixerit: Initium sapiētiæ timor Domini. Ad quod facilis esset solutio, si ea sententia intelligeretur, quomodo eam quidā accipiũt. Intelligitur enim communiter, inquit Lyranus, quòd possessio sapientiæ in via, est principiũ sapientiæ obtinendæ in patria. Sed nec ipse eam expositionem probat, monens Hebræa magis habere, eme sapientiam. Caietanus ergo respondet vtrunque verum esse, & quòd principiũ sapientiæ sit timor Domini, & quòd eius principiũ sit emere sapientiam, sed diuersis modis, nam timor Domini principium est ad vitandũ peccata: emere autem sapientiam est principiũ ad acquisitionem sapientiæ. Verùm cùm timor Domini etiā faciat vt quis fetiò sibi emat & cōparare studeat sapientiā, simpliciùs dicetur vtrunque quidē rectè dici principium, quamuis vnũ altero priùs. Nam inter principia rei, vnum sæpe altero est prius principium. Posset & sic intelligi illa sentētia. Id quod sapientia in primis requirit aut inter prima sua præcepta, est illud, eme & obtinere stude sapientiam. In sequenti sententia rectiùs iam vertit interpres illud verbum, quòd iam aliquoties vertit, posside. In omni possessione tua acquire prudentiā. Nam pro acquirere idem est verbum quod priùs vertit posside, proinde vel hinc satis reliquit intelligendum, quomodo intelligendũ sit quod vertit, posside, positũ scilicet illud pro acquirere, quemadmodum & Genes.4. cùm nato Cain qui à verbo huius loci nomē habet, dicit Eua: Possedi hominem per Dominũ, hoc est, acquisiui. Potest autē hæc posterior sententia duobus modis intelligi. Primùm vt sit sensus: Inter reliquas tuas possessiones cura in primis & præcipue, vt etiā habeas prudentiā, sine qua reliquæ possessiones prodesse non poterunt, nec bene administrari & possideri. Secundò vt significetur prudentiā omnino comparandam esse etiamsi propter eam impendendę essent aut perdendæ omnes reliquæ possessiones, vt propositio, in, accipiatur pro per, & hoc significetur quod per parabolam Euangelicam quæ assimulat regnum cœlorũ negotiatori, qui inuenta vna pretiosa margarita abiit & venditis omnibus quę habuit, emit eam. Quo autem minùs pigeat in acquirēda sapientia magnos, vel labores, vel sumptus impēdere, dum variis verbis ad eam hortatur, varia item bona semper promittit per sapientiam consequenda. Nam, vt priùs vitam & custodiam promisit, ita nunc gloriam: Attipe, inquit eam, vel vt habent Hebræa: Exalta eam, & vicissim, exaltabit te. Glorificaberis ab ea, hoc Matth.13.

est, honore per eã afficieris, cùm eam fueris amplexatus, hoc est, cùm eã intimè dilexeris, atque in ea voluptatem conceperis. Nec simplicem gloriam hinc secuturam asserit, sed summam, qualis est regia, quod significat cùm subijcit: Dabit capiti tuo augmenta gratiarum. Pro quo, primo capite, noster vertit, vt addatur gratia capiti tuo. Nam idem est hoc loco Hebræis quod illo loco, vt sit: Dabit capiti tuo additionem gratiæ. Quæ autem sit hæc gratia vel additio gratiæ sequens particula declarat, & corona inclita proteget te. Coronam ergo capitis ornamentum, vocat augmentum gratiarum dandũ capiti, quia per illud caput alioqui gratiosum magis adhuc ornatur & decoratur. Metaphoricè autem significatur per sapientiam homines fieri gratos admodum & honoratos ab aliis, veluti si corona regali essent insigniti. Item per eandem frequenter peruenire ad summos honores. Præterea per eandem homines verè reges fieri ac vitiorum dominos, consecutos proinde tandem immortalem gloriæ coronam apud Deum. Quod autem dicitur corona inclita te proteget, significat eum per coronam & honorem adeptum, muniendum contra omnes obtrectatores & hostes. Dictio in tamen Hebraica, significat etiam tradet, atque hic esset simplicior sensus: Coronam inclitam tradet tibi. Et hactenus quidem putãt ferè omnes verba esse Dauidis ad filium suum Salomonem. In quo sacra Scriptura satis declarat quàm verè completæ sint Dauidis promissiones. Nam quoniam præ omnibus aliis bonis sapientiam elegit Salomon, magnam in toto orbe propter sapientiam suam honorem & famam consecutus est, ab exteris etiam regnis multùm honoratus, & quandiu sapientiã secutus est, insigniter per eam protectus contra omnes inimicos.

Audi fili & suscipe verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ. Viam sapientiæ monstrabo tibi, & ducam te per semitas æquitatis, quas cùm ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. Tene disciplinam, ne dimittas eam, custodi illam, quia ipsa est vita tua.

POST narratam patris sui Dauidis monitionem, putatur hic Salomon exemplo patris sui prouocatus redire ad inculcandum studium sapientiæ, quod frequẽter facit, tum vt demonstraret rem quæ hic agitur esse rem magni momenti & valdè seriã, tum quòd sciret difficile esse persuadere iuuentuti imò omnibus penè hominibus, vt relicta vitiorum via, virtutis & sapientiæ viam amplecterentur, nõ solùm quia natura hominum ad vitium magis est procliuis, sed etiam quia in hac vita tam multæ sunt illecebræ vitiorum, tam pauci virtutis amatores, tam multa malorum hominum exempla vbique obuia. Omnino enim difficile videtur fragilitati humanæ arctam virtutis viam cum paucis comitibus incedere, tot incitamẽtis & illecebris carnis aliò trahentibus, tot exemplis malorum vbique propositis. Hæ ergo iustæ sunt causæ cur tam sæpe inculcet & studium sapientiæ & eiusdem præmia. Imò tantùm ergo dicit: Audi fili mi, nec tantùm audi, sed & suscipe atque intra te admitte verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ, vt hîc diu viuas, & postea in æternum. Monstrabo enim tibi viam sapientiæ, nec tantùm eam monstrabo, sed & ducam te per semitas æquitatis, semitas, scilicet, quæ ipso nomine deberent merito attrahere hominem. Ducam, inquit, te dirigendo, scilicet per mea monita & præcepta quomodo in eis perseueranter incedere debeas, ita vt etiam dux tibi per illa sim futurus in via sapiẽtiæ. Parum refert quòd Hebræa habeant præterita, Docui te, direxi te, sicut & quidam Latini codices habẽt: Monstraui & duxi. Nam non solùm voluit significare se hoc fecisse, sed etiam se hoc vlteriùs facturũ. Græci habent verba præsentis temporis, [illegible], [illegible], doceo, incedere facio. Quò autem hæ semitæ æquitatis, etsi per se & ex nomine suo satis commendatæ, magis suscipiantur, subijcit: Quas cùm ingressus fueris non arctabũtur gressus tui, &c. Circa quod tamen dubium occurrit, quomodo dicat in via iustitię non arctari gressus hominis cùm Dominus eam, viam vocet arctam & angustam adeò, vt ob id pauci sint qui intrent per eam. Deinde quomodo non arctantur gressus eius qui ingreditur eam, cùm necesse sit homini volenti viam virtutis ingredi, affectus suos, qui pedes hominis sunt spirituales, cohibere in multis, coarctare & reprimere? Ad quod communiter post Bedam dicitur, vias virtutis in principio quidem arctas esse, difficiles & asperas his qui eas incipiunt incedere, at postea per consuetudinem, latas fieri faciles & iucũdas exercitatis per eas. Atque ob id hic dicit: Quas cùm ingressus fueris, quasi significare voluerit, & si illæ tibi videbuntur arctæ cùm eas ingredi cœperis, nõ erũt tamẽ tibi tales cùm aliquandiu eas ingressus fueris. Verùm non est Hebræis, cùm ingressus fueris, sed tantùm cùm incedes. Nec Sapiens hic loquitur de ea arctitudine quam sæpè pati coguntur, qui viam virtutis incedere eligunt dum suos affectus coguntur mortificare, sed sicut cùm sequitur, & currens non habebis offendiculum, vel, vt est Hebræis, non impinges, per offendiculum, vel impactionem, significat nocumentum & læsionem, ita cùm dicit, non arctabũtur gressus tui, significare voluit nullum inde malum, nullũ nocumentum quod verè noxium sit, ipsum percepturum. Vult enim innuere differentiã inter viã virtutis & viam iniquitatis, quã mox apertiùs explicat, quòd qui in hac via incedunt, in multa mala, in multas labuntur angustias, sæpè impingunt & offendunt, in illa autẽ ambulantes nihil patiũtur quod verè eis noceat, quódque non sit eis ad eorum salutẽ accommodum & vtile. Non arctabuntur ergo gressus tui, hoc est, non senties sic viuendo aliquid quod tibi sit malũ, quod pedem tuum, hoc est, te sic ambulantem lædat. Duo autẽ genera studentium virtuti insinuat, quosdam enim esse qui gradiuntur in via virtutis, alios in ea etiã currere, qui scilicet in virtute perficienda valdè sint strenui, alacres & feruidi. Quandoquidem currentibus facilè soleat accidere, vt alicubi impingant in aliquid quod per cursus celeritatem videre non potuerunt (quod maximè vsu venit his qui currũt viam iniquitatis) de semitis æquitatis dicit currens in eis non habebit offendiculum, hoc est, nõ incidet in aliquid noxium. Cùm ergo tam vtilis sit via sapientiæ quam se promittit monstraturum, & in ea deducturum, benè subijcit: Tene disciplinam, hoc est, eruditionem meam quam partim tradidi, partim traditurus sum, & sic tene vt nõ dimittas eam, sed eam semper custodias, quia illa est vita tua, hoc est, vitam tibi adferet si à te seruetur.

Ne delecteris in semitis impiorũ nec tibi placeat malorum via. Fuge ab ea, ne transeas per eã, declina & desere eam. Non enim [illegible]

dormiunt

dormiunt nisi cùm male fecerint & non rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint. Comedunt panem impietatis, & vinum iniquitatis bibunt.

QVONIAM sermonē intulit de viis sapientiæ & æquitatis: illas commendans, mox subiungit de viis impiorum, eas insigniter traducens & ab eis auocans. Et primùm quidem monet ne approbemus viam impiorum, hoc est, rationem viuendi eorum, nec voluptatem in ea capiamus, quantumuis multis placeat, & plausibilis primo intuitu videatur. Deinde vt præterea eam tanquā rem detestabilem fugiamus, ne contingat per eam transire atq; ab ea planè declinemus, eamque deseramus. Aut vt si aliquando placuit, & eam aliquando ingressi fuerimus, vt maturè ab ea fugiamus, declinemus & deseramus. Et subijcit rationem quæ meritò cōmouere debet, vt nō solùm nō approbemus malorum viā, sed & eadem abominemur & fugiamus. Non enim, inquit, dormiunt nisi cùm malefecerint, &c. Quo significat vehemens & ardens malefaciendi studium in impiis, tātum scilicet vt à primo diluculo statim cogitent de facinore aliquo perpetrando, nec se quieti dare possint, priusquam illud opere compleuerint, sicut qui rem quampiam vehementer habet cordi, non prius bene dormire potest, quàm quod desiderat perficiat, quo perfecto iam voti compos suauiter quiescit. Ita & impij ante concepti facinoris perpetrationem dormire nequeunt, post eam iam desiderio suo potiti dormiunt suauiter, nec de perpetrato dolent scelere. Itaq; significatur & quātum eis insit malefaciendi desiderium, & quantum gaudium de impleta sua mala voluntate, sicut prius dixit: Lætantur cùm malefecerint, & exultant in rebus pessimis. Experientia istud docet in perditis hominibus, prædonibus, furibus & sicariis, de quibus locutus est c. 1. & de quibus ex versu sequenti etiam videtur hic loqui. Illi enim cùm se totos dediderunt impietati, à summo mane nihil aliud nisi nocere alicui cogitant, nec diem illum se probè transegisse existimant nisi insigne quippiā cōmiserint. Ita similiter & auari ferè quiescere nō possunt, nisi est alicuius damno luctum sibi fecerint. Et qui libidini sunt addicti, inquieti sunt donec cōceptam expleant libidinem. Notandum autem ferè legi in nostris codicibus, & nō rapitur somnus ab eis. Verùm dum & Hebræa & Græca consulimus, & ipsum denique sensum, verisimile est interpretem non addidisse negationē. Quis enim rapit somnum vt de istis dicatur, nō rapitur somnus ab eis? Certè ob orationis quod prima facie videtur incommodum, verisimile est quosdam legere, & non rapitur somnus ab eis. Nam hoc magis conuenit cum eo quod præcedit, & non dormiunt. Verùm Hebrea dictio omnino significat rapitur, vt verisimile sit hoc verbum vertisse nostrum interpretem. Sed habent Hebræa affirmatiuè, Et rapitur somnus ab eis, similiter & Græca *ἀφῄρηται ὁ ὕπνος αὐτῶν*, id est, aufertur somnus ab eis. Quo eleganter significat desiderium malefaciendi abripere eis somnum, vt intelligas eius vehementiam, quod homini violenter eripiat, id quod ei naturale est. Itaque apud nos videtur esse vera lectio? Et rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint, scilicet aliquē, hoc est, nisi prodiderint, & deiecerint. Et subiicit causam tanti desiderij: Comedunt panem iniquitatis. Hebræa enim & Græca habent, Comedunt enim, cum cōiunctione causali: Panem & vinum iniquitatis vocat panem & vinum iniquitate, rapina scilicet & iniustitia, partum. Hinc ergo tantū illis malefaciendi desiderium quòd vesci nolint ex iustis laboribus suis, sed eligant ex iniustè partis viuere, reputantes aquas furtiuas dulciores esse, & panē abscōditum suauiorē. Potest hæc sententia & aliter intelligi, vt sit generalior, & sit sensus, Comedunt panem iniquitatis, hoc est, ipsam iniquitatem comedunt, & bibunt tanquam panem & potum suum, ea delectantur, reficiuntur & saturantur veluti pane ac vino. Hic illorum potus est & cibus, sicut contrà Christus de se dicit: Meus cibus est vt faciam voluntatem patris mei qui in cœlis est. Et Psalmista, Cibabis nos pane lachrymarum, hoc est lachrymis pro pane, sicut alibi dicit. Fuerūt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Propnsuit ergo pessimos sapiens præ oculis, vt à via impietatis magis auocaret, quę ad tantam impietatem homines perducit tandem.

Ioan. 4.
Psalm. 79.
Psalm. 24.

Iustorum autem semita quasi lux splendens, procedit & crescit vsque ad perfectum diem. Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruant.

DIFFERENTEM longē ostendit semitam iustorum à via impiorum, vt ad alteram alliciat eius pulchritudine, ab altera deterreat ipsius deformitate & periculo. Est autem hæc oppositio viarū elegantior & efficacior in Hebræo: Nam non est Hebræis, via impiorum tenebrosa, sed via impiorum sicut caligo, vt sicut semita impiorum comparatur luci fulgenti, ita via impiorum caligini obscuranti, quanquam sensum benè reddidit interpres. Nec necesse est ex Hebręo vetere, procedit & crescit, quæ verba apud nos referri debēt ad semitā iustorū, sed magis verti potest, procedēs & crescens, per participia referenda ad lucem splendentem. Cōparat enim Sapiens semitam iustorum, hoc est, eorum vitam & conuersationem luci mane splendenti, quæ deinde procedēte tempore crescit semper magis ac magis donec perueniatur ad diem perfectum, hoc est, ad meridiem, quando iam lux est in summo, nec ampliùs crescit, Per quod significare vult iustorum semitam, & a principio lucem habere, alijsq; prælucere per bona vitæ exempla, & processu temporis semper fieri lucidiorē, dum procedit de virtute in virtutē, ita vt semper magis ac magis errorum & vitiorum caligo in iusto dispellatur, semperque clariùs & meliùs scandala in hac vita occurrētia, ac mala imminētia & agnoscantur, & euitentur, donec tandem perueniatur ad diem illum perfectū, in quo lux est in summo nec ampliùs crescit, quod est in futura vita, vbi iam Sol est iustis quasi in meridie, ipsiq; velut Sol perfectè fulgent, iuxta illud: Tunc iusti fulgebūt sicut Sol in regno patris eorum, qui & hic per virtutum exempla hominibus prelucent, iuxta illud: Vos estis lux mūdi. Et, Lucetis sicut luminaria in mūdo in medio nationis prauæ & peruersæ. Itaque non solùm luci, cui iustorum semita comparatur, sed & ipsi semitæ iustorū rectè tribuitur, quod procedat & crescat vsque ad perfectam diem. Contrà, via impiorum est tenebrosa aut velut tenebræ ipsæ & caligo, quia plena erroribus & ignorantia, per quam nec satis agnoscunt peccata in quæ labuntur, nec mala in quæ vel hic vel postea [illegible]. Vnde subiicit: Nesciunt vbi corruant. Sæp[illegible] & grauiùs pec[illegible]

Matth. 13.
Matth. 5.
Philip. 2.

impingunt quam putant, & grauiora eos mala tum hic, tum posteà manent quàm præuident. Nesciunt ergo & vbi, & quò coruant, hoc est, in quo & in quid. Vbi enim aduerbium, hîc etiam, quo, includit Similia de duabus his viis habet & *Ioan. 11.* Euangelium. Nam apud Ioannem dicit dominus: Si quis ambulauerit in die non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in *Ioan. 12.* nocte, offendit, quia lux non est in eo. Et, Qui *1. Ioan. 2.* ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Et, Qui diligit fratrem suum, in lumine manet & scãdalum in eo non est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius. Sed hoc est differentiæ inter has scripturas & præsentem locum, quod hîc ipsa semita iustorum comparatur luci, & significatur esse lux quędam, in illis verò scripturis dicuntur iusti ambulare in luce, quæ lux est Christus ipse, eiusque doctrina *Ioan. 8.* & vitæ exempla, iuxta illud: Ego sum lux mundi, qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Iustorum enim semita & est lux, & est in luce à qua illuminatur & suum lumen recipit.

Fili mi ausculta sermones meos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne recedant ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, & vniuersæ carni sanitas.

POST singularia quædam sapientiæ monita, antequam alia peculiaria subiungit sapientię præcepta, rursum pro more ad auscultandum excitat velut somnolentos, instar concionatorum, qui thema propositum vt inculcent frequenter repetendo suggerunt: Fili mi, inquit ausculta sermones meos, & iam dictos & adhuc dicendos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne satis sit audiuisse ea, sed cura vt ne recedãt ab oculis tuis, sed semper ob oculos mentis tuæ versentur, ita vt in eis mediteris die ac nocte, atque per hunc modum custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientib. ea, hoc est, vitam afferunt his qui illa sunt assecuti, non tantum auribus, sed etiam corde, nec tantum vitam afferunt animæ, sed & sunt sanitas vniuersæ carni hominis, hoc est, sanitatem etiam toti afferunt corpori, idque duplici nomine, tum quia temperantiam docent non tantum in cibo & potu ac libidine seruanda, sed etiam in omnib. animi affectionibus, vt tristitia & dolore, ex qua temperantia pẽdet corporis sanitas, tum quia iuxta promissiones veteris legis sanitas etiam corporalis datur à Deo seruantibus mandata ipsius. Quanquam & sic simpliciter accipi potest quod dicitur vniuersæ carni sanitas, vt sit sensus, totum hominem sanum faciunt, & optimè se habentem, potissimùm secundùm mentem, iuxta quod superiùs dixit: Sanitas quippe erit vmbilico tuo. Dictio.n. Hebræa [Hebrew] Marpe propriè significat medelam, curationem & medicinam, vt videri possit significari quod Dei mandata sunt veluti medicina quædam totum corpus sanans & præseruans.

Omni custodia custodi cor tuum, quia ex ipso vita procedit.

QVATVOR aut quinque præcepta particularia subiungit, concernentia quatuor corporis partes, cor, os, oculos & pedes, vnde subindicat, quomodo per sapientiæ præcepta toti corpori, totique homini sanitas esse poterit. Et primo quidem pręcipit, in primis & ante omnia, cor custodiri, idque omni custodia, hoc est, diligenti & exacta custodia. Omni enim positum est pro summa, sicut Ecclesiastici 25. Omnis plaga tristitia cordis. In hoc autem præcepto metaphoricè sub similitudine cordis corporalis insinuare vult, quid sit faciendum circa cor spirituale, quod est mens hominis. Vult enim significare, quòd quemadmodum in corpore hominis, cordis maxima cura est habenda, & quemadmodum illud ipsa natura diligenter custodit, vtpote ex quo maximè hominis vita pendet, & ex quo vita ad alias corporis partes promanat, nam iuxta physicos cor primo animatur, estque vitæ primaria sedes, vt apud Plinium patet, qui sic habet: Cor anima- *Plinius li. 11. nat. hist. c. 37.* lib. cæteris in medio pectore est, homini tantum infra leuã papillam turbinato mucrone in priora eminens. Piscibus solis ad os spectat. Hoc primũ nascentibus formari in vtero tradunt, deinde cerebrum, sicut tardissimè oculos. Sed os primum mori, cor nouissimè. Huic pręcipuus calor. Palpitat certè & quasi alterum mouetur animal, intra præmoli firmoque opertum membranæ inuolucro, munitum costarum & pectoris muro vt pariat præcipuam vitæ causam & originem. Prima domicilia intra se animo & sanguini præbet, sinuoso specu, & in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino. Ibi mens habitat, &c. ita prima & præcipua cura est habenda mentis, ne scilicet vel erroribus vel prauis affectionibus vitietur, diabolo, mundo, & carne, illud variis modis oppugnante, quia ex ipsa mentis bona constitutione, pendet omnium aliarum virium animæ, omniumque actionum humanarum rectitudo, adeò vt nisi mens sit recta & sana, actiones externæ etiam quæ bonæ videntur, prauæ sint, quia vt inquit dominus: Si oculus tuus fuerit simplex, to- *Matth. 6.* tum corpus tuum lucidum erit. Vnde bene quoque dicitur in Deuteronomio: Custodi temetip- *Deut. 4.* sum, & animam tuam sollicite. Et Dominus di- *Matt. 15.* cit: De corde exeunt cogitationes malæ.

Remoue à te os prauum, & detrahentia labia sint procul à te.

SECVNDVM præceptum concernens os hominis, quod quamuis intelligi etiam possit, quemadmodum indicat Beda, de ore alterius, vt sit sensus: remoue à te eos qui prauo ore loquuntur, & qui detrahunt labiis sint procul à te, iuxta illud Psalmistæ: Detrahentem secretò proximo *Psal. 100.* suo hunc persequebar, tamen potiùs intelligi debet de ore proprio, vt significetur studioso sapiẽtiæ cauẽdum ne os habeat prauum, hoc est, quod praua loquatur, aut detrahentia labia ne habeat. Prima enim cordis ratio habenda, vt rectæ sint cogitationes & affectiones, secundò verò habenda est ratio oris & verborum, in quibus facillimè homo labitur. Cumque difficile sit cauere ne quis in verbis peccet (si quis enim, inquit Iacobus, in *Iacob. 3.* verbo non offendit hic perfectus est vir) monet saltem cauendum, ne quis peruersa loquatur & detractoria, quæ scilicet alios lędãt & sint noxia, qualia longè abesse debere à sapientibus docet, dum dicit: Remoue à te & longè sint à te, significans ab illis valdè abstinendum esse. Quàm noxium enim sit detrahere, indicat Ecclesiastes di- *Eccle. 10.* cens: Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occultè detrahit. Quod vitiũ cum sit valdè commune, peculiariter monet Petrus, vt deponamus detractiones. Habent autem Hebręa *1. Pet. 2.* ad verbum sic: Aufer à te cõtorsionẽ oris, & peruersitatem labiorum elõga à te. In quibus verbis

videri

videri etiam posset Sapiens metaphoricè designare quid in ore sit obseruādum, loquendo sub similitudine deformitatis, quam aliqui exhibent contorquendo os suum & labia, vt sit sensus: Quemadmodum cura hominibus est ne cùm foris prodeunt, os habeant & labia contorta, sed ea debitè & ritè componunt, ita inter loquendum cauendum est ne praua & indecentia dicantur, nam id perinde esset ac contorto ore incedere. Et Græca habent σκολιὸν στόμα hoc est, os obliquum & tortuosum.

Oculi tui recta videant, & palpebræ tuæ præcedant gressus tuos.

TERTIUM præceptum oculos concernens, quod Hebræa sic habent: Oculi tui in directum (vel in id quod è regione est) respiciant & palpebræ tuę rectæ sint (vel incedant) ante te. Instar enim corporeorum oculorum, monet habēdos oculos cordis. Quemadmodum enim oportet incedentem non passim vagari oculis, sed rectà intueri in id ad quod tendit, ita monet Sapiēs oculos mentis intentos esse in id quod propositū est vt sectemur, id semper præ oculis habendum, atque ad illud semper nitendum, omnesque nostras actiones eò dirigēdas, quę ab hoc sunt aliena, non esse magnopere consideranda nec curanda, iuxta quod Paulus dicit: Ad ea quæ sunt priora meipsum extendens, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis. Dei, Itaque quò hunc genuinum sensum nostra habeat lectio, dictio rectà, cum dicitur, rectà videant, non est accipienda vt sit nomē quasi sit sensus, oculi tui videant, quæ recta sunt, iusta & bona, sed aduerbialiter, quomodo dicitur rectà aspicere, pro in directum videre, & obliquum aspicere, pro obliquè videre, & rectà incedere, pro rectam incedere viam. Sicque rectà videre, idem est cum eo quod in secundo membro dicitur, Palpebrę pręcedant gressus tuos. Palpebras enim gressus præcedere non est aliud quàm oculis mentis, qui per palpebras etiam synecdochicè significantur, intendere in illud quò eundum est, & in id quod agendum est intentos habere oculos. Quanquam subtiliori sensu etiam per hoc intelligi potest significari opus, quod agendum est, sedula cogitatione præueniendum esse, & meditando præuidendum an sit secundùm Deum. Aut, vt etiam vult Beda, consilia aliqua bona pręuidenda & præcogitanda, priusquam quod agendū est auspicemur. Qui duo sensus in sensu illo & genuino satis includuntur, vel ex eo consequuntur. Si enim oculi sic præcedere debeant gressus hominis, vt non in latera respiciant nunc huc, nunc illuc, hoc est, ad nulla quæ eius instituto sunt aliena, sed semper videat homo in directum quò tendat, debet & ante omnia præuidere, quod ei est faciendum quemadmodum & præuidere item consilia ac media, quibus ad optatum finem perueniatur.

Philip. 3.

Dirige semitas pedibus tuis, & omnes viæ tuæ stabilientur.

QUARTUM pręceptum pedes concernens, quod ex Hebræo etiā sic verti potest, Pondera semitam pedis tui. Quibus verbis sub similitudine itinerantis, qui diligēter examinat viam qua sit eundum, monet vt quis statera sapientiæ ponderet, hoc est, expendat mores & actus suos vt reiectis malis, bonos eligat. Aut potiùs significat, vt quis veluti in bilance expendat quod agendum est, non ad amussim cum ipsa æquitate ac legis rectitudine conueniat, an potius affectus, vel in vnam partem vel in alteram à lege declinent. A quo diuersum non est quod habet nostra litera, Dirige semitas pedibus tuis, hoc est, fac pedibus tuis rectas semitas, fac vt rectè incedas, aut vt affectus tui rectam ambulent viam. Nam per pedes sæpè affectus significantur, quibus huc & illuc trahimur. Hoc ergo affectus si quis direxerit, hoc est, rectà incedere fecerit, omnes viæ eius, hoc est, actiones eius omnes stabiles erunt & firmæ, hoc est, non erunt vagæ, in vitiorum varietate errantes, sed firmæ in bono & æquitate, nec velut inutiles & malæ reiicientur, sed coram Deo suā obtinebunt firmitatem. Conuenit hoc præceptum ei quod præcursor domini clamat in deserto: Dirigite viam domini, rectas facite semitas Dei nostri. Augustinus loco de quo infrà legit iuxta 70. Rectos cursus fac pedibus tuis & vias tuas dirige.

Ioan. 1.
Luca. 3.

Ne declines ad dexteram, neque ad sinistram, auerte pedem tuum à malo.

DUBIUM occurrit circa hanc sententiam propterea quòd sequatur, Vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Si enim vias quæ à dextris sunt, nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo hìc prohibet declinare ad dexteram? D. Augustinus hunc locum tractans quæstione 48. super Deuteron. & rursum prolixiùs epistola 2. ad Valentium, quæ est in numero epistolarum 47. intelligit non prohiberi hic ne quis ambulet viam dexteram, sed ne quis in ea declinet. In dicta enim epistola proponit sibi quæstionem dicens: Cur dixit, Ne declines in dexteram neque in sinistram, cùm potiùs dicere debuisse videatur: Tene dexteram & ne declines in sinistram, si bonæ sunt viæ quæ à dextris sunt. Cur putamus, nisi quia ita viæ sunt bonæ quæ à dextris sunt, vt in dexteram tamen declinare non sit bonum. Declinare quippe ille est intelligendus in dexteram, qui bona ipsa opera quæ ad vias dexteras pertinent, sibi vult assignare, non Deo. Et post pauca: Sed rursus, illi qui putant bonam viam esse deserendam, quando audiunt sic Dei gratiam prædicari, vt credatur & intelligatur voluntates hominum ipsas ex malis bonas facere, ipsas etiā quas fecerit custodire, & propterea dicunt: Faciamus mala vt veniāt bona, in sinistram declinant. Hæc ille: simile habet libr. 2. de peccatorum meritis & remissione. cap. 35. In dexteram, inquit, declinare, est seipsum decipere, dicendo se esse sine peccato. In sinistram autem, per nescio quam peruersam atq; prauam securitatem se tanquam impunè dare peccatis. Verùm sciendum est Hebræa non habere duas illas quæ sequuntur in fine capitis sententias. Est autē in scripturis frequens hæc loquēdi phrasis, qua vetatur declinare ad dexteram vel ad sinistram, & significatur ea phrasi incedendum esse recta & regia via, atque ab ea non deflectendum, nec in vnam, nec in alteram partem. Sic in Deuterono. dicitur: Facite ea quæ præcepit dominus Deus vobis, non declinabitis, neque ad dexteram, neq; ad sinistrā, sed per viam quā præcepit vobis dominus Deus vester ambulabitis. Et postea: Sequeris sententiam eorum, Non declinabis ad dexteram neque ad sinistram. Et in Esaia: Hęc est via, ambulate in ea & nō declinetis neque

August.
Deut. 17.
Deut. 5.

neque ad dexteram neq; ad sinistram. Quem locum enarrans D. Hieronymus dicit: in vtraque
Esaiæ 30. parte quicquid supra modum est in vitio est. Et
D.Hiero. de dextris partibus dicitur: Ne sis iustus multum. De sinistris autem quod in hœdorum & pereuntium parte ponuntur, nulla dubitatio est. Itaque nihil aliud hoc loquẽdi modo significatur quàm à recto non discedendum, neque per excessum, neque per defectum, neque in prosperis, neque in aduersis. Aut neque studio amicorum, neq; odio inimicorum. Est enim virtus in medio inter excessum & defectum, quorum vtrumq; vitandum est. Declinatur in dexteram, quãdo peccatur vno modo, declinatur in sinistram, quando contrario modo peccatur. Aut declinatur in dexterá quando per excessum peccatur, in sinistram quando per defectum. Declinatur in dexteram quando quis in prosperis insolescit, aut sibi iustitiam vel sapientiam immodicè vendicat. Declinatur in sinistram, cùm quis aduersis frangitur, aut nimia pusillanimitate deiicitur. Phrasim explicat secunda sententię pars: Auerte pedem tuum a malo, hoc est enim, non declinare ad dexteram vel sinistram, ab omni malo auertere pedem suum, hoc est, affectus, aut potiùs actiones. Itaque hæc sententia explicat id quod superioribus duabus sententiis est insinuatum. Nam oculos rectà intueri & dirigere semitas, vel, vt habent Hebræa, ponderare semitam, non est aliud quàm non declinare ad dexteram neque ad sinistram.

Vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Ipse autem rectos faciet cursus tuos, itinera autem tua in pace producet.

HOs duos versus etsi non habeant Hebræa, quemadmodum & Lyra. annotat, habent tamen Græca, ex quorum antiqua translatione, qua vtitur D. Augustinus, relicti sunt in hac nostra translatione. Ex Græcis autem constat legendum esse, Ipse autem, non ipse enim, quorum vtrumque in Latinis inuenitur codicibus. Sed & Augustinus legit, ipse autem. Facile autem D. Augustinus hunc versum, Vias enim quæ à dextris sunt, cõiungit cum sententia superiore, quia iuxta 70. legit auerte autem pedem tuum à via mala: Et exponit viam malam, viam sinistram. Itaque intelligit non prohiberi ne quis eat in via dextera, sed tantùm ne in eam declinet quis, prohiberi verò ne quis incedat in via sinistra. Ad quod probandum, hoc sequitur: Vias enim quæ à dextris, &c. Verùm cùm hæc tractatio sit coactior, aliter dicendum, ꝙ hæc sententia non sit contraria superiori sententiæ. Nam quod hic dicitur de dexteris & sinistris, impertinens est ad dexteram & sinistrã, de quibus in superiori sententia. Ibi enim de dextera & sinistra hominis est sermo. Est enim sensus ne declines ad dexteram tuam, neque ad sinistram tuam. Hic verù sermo est de dextris & sinistris Dei. Sicut enim statuet dominus iustos à dextris, impios verò à sinistris, ita & viæ virtutis sunt illi à dextris, viæ autem impietatis à sinistris. Aut viæ à dextris dicuntur, quæ sunt de numero rerum dextrarum, viæ à sinistris quæ sunt de numero rerum sinistrarum, hoc est, viæ dextræ & sinistræ, Græcis enim est ex dextris & ex sinistris. Dextrum autem & sinistrum nonnunquam ponuntur pro eo quod probandum est, & quod re-
Eccles.10 probandum est, quomodo in Ecclesiaste dicitur: Cor sapiẽtis in dextera illius & cor stulti in sinistra illius hoc est, cor sapientis dexterum est, cor stulti sinistrum, reprobum & malum, Docet ergo pedem auertendum à malo, quia vias quę inerentur dici dextræ, eas tanquam rectas nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo & Psal.1. di- Psalm.5.
citur: Nouit dominus viam iustorum, Paulò aliter D. Augustinus dicto loco. At quæ ex sinistris sunt, hoc est, quæ sinistræ sunt, huiusmodi sunt peruersę & tortuosę, proinde illãs non nouit dominus, nec dignatur eas aspicere. Ne autem vel desperet quis, & timeat ne quod præceptum est, præstare non possit de dirigendis semitis, vel se suis viribus id posse præsumat, rectè subiicit: Ipse autem rectos faciet cursus tuos, vt quisque intelligat cuius gratia id possit quod præceptum est, & proinde eius gratiam implorandam esse. Et itinera tua in pace producet, hoc est, sic diriget actiones tuas, vt nihil sit quod pacem mentis interturbet, nihil quod tuum bonum remoretur & impediat. Itaq;, vt benè annotauit D. Augustinus, sic hîc statuitur liberum arbitrium hominis, cùm dicitur: Dirige semitas pedibus tuis, vt gratiæ simul necessitas insinuetur, cùm dicitur: Ipse autem rectos faciet cursus tuos. Vnde & Psalm. preca- Psalm.5.
tur: Dirige in conspectu tuo viam meam.

Capvt qvintvm.

FIli mi, attende ad sapientiam meam, & prudentiæ meæ inclina aurem tuam: vt custodias cogitationes, & disciplinam labia tua conseruent:

POsqvam superiori capite dehortatus est à sectanda via impiorum & sceleratorum hominum, hoc capite suum filium peculiariter dehortatur Sapiens à consortio impudicarum mulierum, à quibus iuuentuti magnum est periculum, ideóq; prolixè hanc admonitionem prosequitur, rursum in principio inuitans ad auscultandum, idque ad custodiam cogitationum in primis, & deinde locutionis, & verborum. Prima enim cura esse debet, vt quis custodiat cogitationes suas à malo, ne scilicet quid mali concipiat aut proponat, neque eas pollui sinat per inspectionem aut auditum rerum vanarum. Deinde verò etiam curandum est, vt labia conseruent disciplinam, & vt habẽt Hebræa, scientiam, hoc est, vt labia non loquantur aliter quàm scientia requirit, sed scitè loquantur, & iuxta quod sapientia docet. Labia enim hominis probè etiam munita esse necesse est, cõtra labia quæ impia suggerũt de quibus mox subditur.

Ne intenderis fallaciæ mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius: nouissima autem illius amara quasi absynthium, & lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descendunt ad mortem & ad inferos gressus eius penetrant. Per semitam vitæ non ambulat, vagi sunt gressus eius & inuestigabiles.

PRima illa pars, ne intenderis fallaciæ mulieris, in Hebræis non est quemadmodum & Lyranus annotat, qui in libris correctis eam asserit non inueniri. Est autem ex Græcis assumpta. Quoniam enim sequebatur: fauus enim distillans, cùm nihil præcesserit cuius ratio dari videtur, ideo aliquid supplendum videbatur interpretibus septuaginta. Non habent tamen fallaciæ mulieris, sed μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί, hoc est, ne attende improbæ mulieri. Cùm ergo dicitur in nostra litera, Ne intẽderis fallaciæ mulieris, sensus est, Ne auscultes, nec attendas ad fallacia mulieris verba. Nã, inquit, labia meretricis, sunt quasi fauus distillans, hoc est, fluens. Diffundunt enim

instar

instar faui dulcia verba, quæ prima facie grata sunt & iucunda. Et guttur eius nitidius est oleo, hoc est, excellit oleū in mollitie, lenitate & lubricitate. Hebræis enim est lenius vel magis lubricū oleo. Nam oleum non commendatur nitore, sed lenitate. Significatur ergo verba eius quæ per guttur prosequitur, instar olei mollia esse & lenia, atq; hac ratione grata esse. At sequēs sententia, non tantùm initia, sed etiam exitus mouet considerare, qui longè diuersi sunt ab eo quod primo apparet. Nouissima autē, inquit, illius, hoc est, ea quæ postea & tandem affert, sunt amara quasi absynthiū, quod in amaritudine valde excedens melli rectè opponitur. Et lingua eius acuta est quasi gladius, vtraque parte scindens qui rectè opponitur oleo placido, molli & lubrico, quod nullo modo lædit, sed lenit & mitigat. Si enim quis sequatur verba meretricis, eàque velut mel & oleum sumat auidè, postea & magnam sentiet amaritudinem, vermem scilicet cōscientiæ quouis absynthio acerbiorem, & grauem denique læsionem incurret, mortem scilicet animę eiúsque cruentam dilacerationem, & post hanc vitam æternæ mortis amaritudinem. Notandum autem illas dictiones, lingua eius, vt non sunt in Hebræis aut Græcis, ita nec apud Bedam, nec apud Lyranum, inueniri proinde sunt omittendæ, vt in quibusdam manu scriptis exemplaribus omissas inueni. Itaque adiectiuum, acuta, est plurale, sicut adiectiuum amara. Quod dixit, clarius sequenti versu exprimit. Pedes eius descendunt in mortem, atque ad eam actiones eius tendunt, & proinde qui cum ea ambolare eligunt, simol cum ea in mortem descēdent. Per semitam enim quæ ducit ad vitam non ambulat, quæ est via recta sibi semper constans. Quam quia non curat ambulare, adeò vagi sunt & instabiles gressus & actus eius, nunc huc nunc illuc tendentes, vt peruestigari nequeant. Instabiles enim sunt libidinis æstus, vt qui ad diuersa impellunt, nec vnquam satiantur, semper aliud & aliud desiderantes: vn-
In cap. 7. de postea meretricis instabilitas eleganter exprimitur cùm dicitur, non valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Ceterùm, quæ ad literam hic peculiariter dicta sunt de impudica muliere, extensiuè accommodari possont ad carnem, quæ instar meretricis à vera sua sponsa, nempe sapientia, hominem abstrahit, quæ iucunda suggerit & dulcia, sed talia tamen, vt si ea sequamur, & amaritudinem conscientiæ, & læsionem animæ & mortem deniqoe æternam sint allatura. Si enim, inquit Paulus, secundùm carnem vixcritis, moriemini. Iuxta mysticum item sensum, quemadmodum supra capite 2. est indicatum, meretrix hæc idololatria est & hæresis, quæ ferè dulcia proponit & grata hominibus, quibus eos ad se pelliciat sed quę tandem exitum adferunt. Huius gressus admodum sunt instabiles, quia hæresis sibi non constat, sed in varios scinditur errores, sibi etiam ex diametro contrarios, vt nostri seculi miseria nimis apertè docet.

Nunc ergo fili mi audi me, & ne recedas à verbis oris mei, longè fac ab ea viam tuam, & ne appropinques foribus domus eius. Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli. Ne fortè impleantur extranei viribus tuis, & labores tui sint in domo aliena, & gemas in nouissimis, quando consumpseris carnes tuas & corpus tuum, & dicas: Cur detestatus sum disciplinam & increpationibus non acquieuit cor meum, nec audiui vocem docentium me, & magistris non inclinaui aurem meam?

DEMONSTRATO malo & periculo quod ab impudica imminet muliere, quæ eo magis noxia est, quòd dulcedine & blanditia decipiat, & in grauem inducat calamitatem, oportunè subinfert adhortationem ad auscultandum sibi, & recipiendum consilium cōtra huiusmodi malum ne possit nocere. Quod consilium est, Longè fac ab ea viam tuam. Opportunissimū enim consilium, ne quis capiatur blanditiis mulierum, est, quam alienissimum esse ab earum consortio & colloquiis, illas nequaquam adire, sed longè vitare, non confidere sibi, quod etiā si talium aspectu fruatur & colloquiis non facilè decipi possit. Vnde in Eccles. dicitur: Ne respicias mulierem Eccl. 9.
multiuolam, ne fortè incidas in laqueos illius, auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circūspicias speciem alienam: propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hac concupiscentia quasi ignis exardescit. Cùm aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cum illa in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labatis in perditionem. Hoc autem consilium elongādi se à tali muliere, quò magis suscipiatur, subiicit: Ne des alienis honorem tuum. Non enim hæc sententia à superiori diuisa est, vt eam quidā accipiunt, intelligentes præceptiuè dici, ne des alienis honorem tuum, sed cum superiori iungitur, vt (des) sit subiunctiui modi, & sit sensus, ne appropinques foribus domus eius, ne fortè des alienis honorem tuum. Hunc enim esse sensum manifestè patet ex Hebræis quæ habent, ne fortè des, sicot postea, ne fortè impleantur extranei. Significat ergo euenturum ex consortio huiusmodi mulieris, vt vniuersa bona sua homo non solùm perdat sibi, sed & tradat extraneis, quibus non debentur, imò quod peius est, etiam crudelibus, qui nō solùm nulla afficiuntur beneuolentia, sed crudeliter saluti eius nocent, bonis eius inhiant, & erga iam miserum factum nulla mouentur commiseratione, quales sunt fornicariæ mulieres, earū lenones & complices. Inter bona autem ista quæ sic pereunt & aliis traduntur, primum memorat honorem hominis, hoc est, vel bonam eius famam & nomē, quod, vt est in Prouerb. melius est quàm diuitiæ multæ; vel dignitatem quam habet homo ex eo quòd creatus est ad imaginem Dei aut alias aliquas dotes consecutus. Hunc enim honorem commaculat adhærendo meretrici, eique cui adhæret tradit, cùm in eius gratiam illū admittit. Et fit in eo quod dicit Prouerb. 22.
Psalmista: Homo cùm in honore esset, non intel- Psalm. 48.
lexit, cōparatus est iumentis insipiēntibus, & similis factus est illis. Secundum bonum dicit annos, hoc est, vitā tuam, & tempus vitæ tuæ. Traduntur enim anni hominis crudeli, cùm vitam suam & tempus impēdit homo meretricibus, vitam suam & tempus cum illis inutiliter transigēdo, vitamque suam immodica libidine abbreuiando. Tertium bonum dicit vires hominis, quæ immoderato Veneris vsu exhauriuntur & multùm debilitantur, quibus extranei implentur cùm per eas impudicarum mulierum satisfit desiderio, quas conseruare oportuisset in procreationē prolium legitimarum ex legitimo & moderato vxoris vsu. Quartum bonum, labores hominis, hoc est, ea quæ homo suis comparauit laboribus, facultates scilicet & opes, quanquam & has intelligere licet per vires hominis, de quibus tertio locu, nam per

per facultates suas fortis est homo & multitus iuxta illud Prouerb. Substantia diuitis, vrbs fortitudinis eius. His consimile est quod est in Eccles. vbi similis est dehortatio a mulierum consortio: ne des fornicatus animam tuam in vllo, ne perdas te & hereditatem tuam. Non solùm autẽ tam multiplicis boni amissionem, & traditionem in manus alienorum ac hostium secuturam significat, sed & grauissimum dolorem, quem ex prædictis necesse est postremis temporibus consequi, quem duplici nomine significat fore magnum, nempe & quia serò tandem homo sentiet se vires suas ac valetudinem læsisse, consumptis scilicet per immodicam libidinem & intemperantiam carne & corpore: & quia memor erit bonorum consiliorum per quæ mala illa omnia euadere potuisset. Hoc enim magis dolebit, q etiam præmonitus acquiescere noluerit, quodque non ignorantiæ suæ aut aliorum prauitati deputare lapsum suum valeat. Itaque tunc seipsum arguet, & serò sapiet qui priùs aliorum sapientiæ & correptioni auscultare noluit. Et hoc est quod dicit: Et gemas in nouissimis tuis. Quod autem sequitur in verbis serò pœnitentis, Penè fui in omni malo in medio Ecclesiæ & synagogæ, dupliciter accipi potest, Primùm vt sit sensus, propemodum incidi in omne vitiorum genus, cùm conuersarer in cœtu impiorum & carnalium hominum, vt per Ecclesiam & synagogam intelligatur cœtus malorũ. Neque enim vocabula illa hic accipiuntur vt distinguuntur aliquando, sed significant ex sua natura cœtum, qui ecclesia dicitur quasi conuocatio, & synagoga quasi cõgregatio. Hoc enim ea nomina significant, & nonnunquam pro malorum cœtu accipiuntur, vt ibi: Odiui Ecclesiam malignantium: &, Exarsit ignis in synagoga eorum. Itaque secundùm hunc sensum verba hæc sunt pœnitentis & serò agnoscentis vitia in quæ prolapsus est exẽplis & societate corruptæ multitudinis. Aliter sensus est. Penè omnia mala, hoc est, calamitates omnes me obruerunt, propemodum infœlicissimus factus sum omnium hominum. Idque in conspectu totius multitudinis, hoc enim aggrauat infœlicitatem hominis, quòd ea conspicua sit multitudini, & pauperem debilem & inglorium respublica videat, quem priùs viderat diuitem, sanum & boni nominis ac famę. Cęterum literali sensu habito, facile est iuxta mysticum sensum, totum hunc locum accommodare, siue ad carnis suggestiones, siue ad idololatriæ aut hæresis deprauationes: monemur enim ab his quàm longissimè velut à pestibus quibusdam declinare, ne animæ bona, dotes scilicet, vitam spiritus & vires benè agendi, diabolo crudelissimo nostro hosti tradamus, eique obsequendo pereamus, & cum filio prodigo paternam substantiam dissipemus viuendo luxuriosè, aut bona quæ in Ecclesia consecuti sumus hæreticis cedamus, illis adhærendo, & postea siue in hac vita, siue in futura deploremus nostram, tum miseriã tum insipientiã. D. Greg. in tertia parte curæ pastoralis admonit. 15. pulchrè prosequitur sensum mysticum, quo hic locus ad diabolum accommodatur.

Prouerb. 9.

Eccles. 9.

Psalm. 25.

Psal. 109.

Gregor.

Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide, habeto eas solus, nec sint alieni participes tui.

Locvs hic dupliciter intelligitur, sunt enim qui cõtra id quod cauendum docuit, ne quis facultates suas traderet alienis, intelligũt sapientem hic monere, vt quisque suis bonis ipsemet fruatur, sic tamen vt ea etiam pauperibus communicet, reseruando semper sibi dominium, ita vt eorum alienos non faciat dominos. Per primã enim sententiam, Bibe aquam de cisterna tua &c. intelligunt significari metaphoricè bonis propriis vtendum, aliena non appetenda, sed ex suis quod necessitatis satis est sumendum esse. Per secundam, Deriuentur fontes tui foras, &c. intelligunt significari ex propriis bonis, vnde quis sibi necessaria sumit, communicandum esse pauperibus & egenis, qui in plateis vagantur, ne sibi soli bibẽdam esse putet aquam de puteo suo, nec sint facultates eius sicut aquæ stagnales, sed fiant sicut fontes profundẽtes aquas suas in plateas. Per tertiam sententiam, habeto eas solus, volunt significari non esse communicandas & spargẽdas facultates, vt earum dominium deueniat in manus illorum alienorum & crudelium, de quibus priùs dictum fuit, sed retinendum earum dominium apud se, vt semper ex illis refici & reficere pauperes liceat. Hunc sensum secuti 60. videntur qui habẽt, ἔστω σοι μόνῳ ὑπάρχοντα: sint tibi soli facultates. Alij verò meliùs, vt ex sequẽtibus patebit, intelligunt hic post dehortationem à consortio impudicæ mulieris remedium dari cõtra vagam illam, inhonestam & damnosam libidinem, adhortando ad legitimũ propriæ coniugis vsum, quem hõnestissimis verbis & iucũdis metaphoris circunscribit, indicãs longè maiorem esse voluptatem, eamque honestati coniunctam in eius vsu. Itaq; quod dicit, Bibe aquam de cisterna tua & fluenta putei tui, &c. hunc habet sensum, libidinis sitim extingue, non abusu alienæ, sed vsu propriæ vxoris, quemadmodum omnino conuenit, vt quis puteũ habens ex eo bibat, nõ ex alieno. Quod autem sequitur, deriuentur fontes tui foras docet, & quid coniugalibus amplexibus quęri debeat, & quis ex eis fructus sequatur. Cùm enim ex vaga libidine, nec quęratur prolis bonũ, nec inde sequatur, legitimum coniugij vsum ad hoc fieri debere docet, & hunc eius esse fructum, vt hinc natę proles in plateis conspiciantur ciuitatis ex quibus & ciuitati ornamentum & parentibus voluptas accedat. Quoniam autem & ex concubinis & meretricibus & adulteris contingit proles suscipere, ad differentiam harum & earum quæ ex legitimo coniugio procreantur, dicit: Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui, hoc est, tales stude habere proles, quas velut aquas tuas in plateis diuidas, de quibus certus sis & securus quòd nõ sint spuriæ, sed quod tu solus in eas ius habes & non alij, quod expectare potes ex legitimo connubio, non ex vaga aut adulterina libidine, ex qua procreatæ proles, incertum sępe habent patrem. Hęc expositio commodè se habet. Iuxta quam legitima vxor cisternæ recreanti sitimque sedanti, & proles fontibus comparantur. Nec est quod quisquam hunc sensum indignum tanto viro Ipsáque sapiẽtia reputet, & ob id hoc sensu reiecto alium sublimiorem tanquam proprium & primum requirat. Quanquam enim euangelio doctrina perfectior conueniat, qua continentia consulitur, & bonum dicitur homini mulierem non tangere, veteri tamen testamento, in quo sterilitas, in maledictionem deputatur, optimè conuenit hæc adhortatio ad coniugij debitum vsum. Deinde quam sit coniugij remedium, iuuenibus, maxime, quos hic

1. Cor. 7.

hic potissimum instituit Sapiens, vt plurimum & necessarium & consulendum, docet ipsa experientia, & subindicat Paulus, qui in remedium
Hebr.13. *1.Cor.7.* indebitę libidinis, dicit: Honorabile connubium & thorus immaculatus: fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus. Et propter fornicationem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum. Sicut autem ex his Pauli verbis concludi non potest matrimonium omnibus esse præceptum, ita nec ex hoc Sapientis loco. Nam sicut Paulus coniugatis loquitur & quod dicit, nō secundùm imperium, sed secundùm indulgentiam dicit, ita & Sapiens hîc coniugatos alloquitur, vt patet cùm dicit, de cisterna tua, & lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, & consilium dat quo liber esse possit homo à scortationibus, vt omittamus quod veteri populo loquitur ad literam, cui sterilitas opprobrium erat. Sic tamen mirabili spiritus sancti prudentia hęc doctrina est temperata, vt & imperfectis conueniat iuxta literalem sensum, & iuxta sublimiorē sensum etiam his quadret qui ad perfectionem conātur euāgelicam. Mysticè enim bibimus aquam de nostro puteo, quando ex doctrina Ecclesiastica salutarem haurimus animæ nostræ potum, & bibere detrectamus de carnalibus illecebris & lacunis hæreticorum. Ipsa enim Dei sapientia, quam vt in amicam nobis assumamus postea monet, puteus noster est, ex quo in Ecclesia Dei, potum, sitim nostram sedantem, petere debemus, ne contra nos dicatur illud Hierem. dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas. Ex hoc puteo recreati operam dare debemus, vt nostra doctrina & exemplo quamplurimos in ornamētum Ecclesiæ filios sapientię procreemus, ita hos instituentes, vt in illis nec caro, nec hæresis, nec diabolus dominium habeat, sed vt proprij & genuini nostri & sapientiæ filij deprehendātur, hæc enim mystica tractatio correspondet sensui literali. Beda paulò aliter intelligit tunc fontes nostros deriuari foras, & nos diuidere aquas nostras in plateas, cùm perceptam in Ecclesia doctrinam aliis prædicamus & communicamus, iuxta illud
Sapien.7. Sapien. quam sine fictione didici & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. Has aquas nos habemus soli, cùm doctrinam nostram à consortio mundanæ & hæreticæ doctrinæ liberam & immunem seruamus, aut cùm in eius diffusione aut prædicatione gloriam humanam minimè ambimus. Per huiusmodi enim ambitionem etiam alieni, hoc est, dæmones participes fiunt operis nostri, in quod ius aliquod
D. Aug. acquirunt. D. Aug. lib. 2. contra Crescon. cap. 14. sequutus septuaginta legit, Fons aquæ sit tibi proprius, & nemo alienus communicet tibi, intelligitque per fontem Spiritum sanctum. Ad hunc, inquit, fontem nullus extraneus, quia nullus nisi vita æterna dignus, accedit. Hic est proprius Ecclesiæ Christi, cui tantò antè prophetatum est, Fons aquæ tuæ sit tibi proprius & nemo alienus communicet tibi.

Sit vena tua benedicta, & lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, Cerua charissima & gratissimus hinnulus: vbera eius inebrient te omni tempore, in amore eius delectare iugiter.

QVI priorem in superiorib. versib. sequūtur sensum, consequenter per venam intelligunt facultates quas velut fontes volunt deriuari foras ad alios. Eritque sensus, fac vt vena & fons tuus (nam vena pro fonte ponitur, vt & postea aliquoties) benedicatur tum à pauperibus, tum à
Deo, qui iuxta Paulum multiplicat incrementa frugum iustitiæ his qui liberales sunt in pauperes. *2.Cor.9.* Verùm quia sequitur, & lætare cum muliere, posterior sensus probabilior est, iuxta quem per venā aut fontem intelligitur propria vxor, quæ marito proles velut aquas profundit: & est sensus, fac vt vxor tua fœcūda esse possit, & benedictionibus veteri fœlix, quod fiet si eius amore & legitimo vsu contentus, vires corporis nō exhaurias vaga & aliena libidine, & per amorem Dei
Psal.127. vitia declines. Sic enim in vxore implebitur illud Dauidicum: vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ, filij tui sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ tuæ, Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum. Hortatur ergo lætandum cum vxore adolescētiæ, hoc est, cum ea quæ in adolescentia & ipso ætatis feruore in vxorem assumpta est, sub nomine lætitiæ ad moderatum coniugij vsum inuitans, tanquam remedium fornicationis vitandę, & medium prolium legitimè procreandarum. Indicans in hoc vsu veram solidamq; esse lætitiam, præ ea, quæ in vaga & adulterina est libidine, quæ multùm habet fellis admixtum & coniunctum. Vnde & subiungit, Cerua charissima & gratissimus hinnulus, hoc est, sit ea vxor tibi, velut charissima serua & hinnulus gratissimus. Est enim hoc animātis genus hominibus in delitiis, amabile & lepidum. Vnde & in
Cant.2. Canticis dicit sponsa: Similis est dilectus meus capreæ hinnulóque ceruorum. Significat ergo vxorem huiusmodi amabilem esse debere & in delitiis instar ceruæ & hinnuli. Quanquam subtiliùs dici posset ceruæ vxorem comparari quòd proditum sit memoriæ in ceruino genere maris & fœminæ nō fieri congressum vnquam palàm, sed esse secretum loco obscuro. Aut quod sicut ceruīnum genus serpentibus est exitio, vt scribit Plinius lib. 27. cap. 9. ita & vxor scortis aduersetur, serpentibus omnino exitialibus. Est & alia ceruorum conditio huic loco optimè cōgruens,
Plinius. videlicet, quod (quemadmodum habet Plinius li. 8. c. 32.) cùm maria tranant gregatim nantes porrecto ordine capita imponūt præcedentium clunibus, vicibus ad terga redeuntes, ad quod respi-
August. ciens D. Augustinus in lib. 83. quæst. 17. Sicut, inquit, de ceruis nonnulli talium cognitionum studiosi scripserunt, cùm fretum ad insulam transeunt, pascuarum gratia, sic se ordinant, vt onera capitum suorum quæ gestant in cornibus super inuicem portent, ita vt posterior super anteriorem ceruice proiecta, caput collocet, & quia necesse est vnum esse qui cæteros præcedens, non ante se habeat cui caput inclinet, vicibus agere dicūtur, vt lassatus sui capitis onere ille qui præcedit, post omnes redeat & ei succedat, cuius ferebat caput cùm ipse præiret, ita inuicem onera sua portantes fretum transeunt, donec veniant ad terræ stabilitatem. Istam fortasse naturam ceruorum intenderat Salomon, dum ait: Ceruus amicitiæ & pullus gratiarum tuarum colloquantur tecum. Nihil enim sic probat amicum quemadmodum oneris amici partitio, &c. Ita & hîc indicatur in coniugio alterum alterius vicissim onera ferre debere. Sequitur: Vbera eius inebrient te omni tempore. Vbi notandum est quòd pro vbera, dictio Hebraica magis significat amores, sed eam noster etiam alibi vertit, vbera,

vt

vt Canticorum primo, vbi legimus: Meliora sunt vbera tua vino, & memores vberum tuorũ super vinum. Sponsa enim ibi sponso suo tribuit vbera cui magis conuenit tribuere amores, & omnino conuenit vbera ibi metaphoricè accipere pro amore qui instar vberũ dulcissimus est & dulcedinem sponsæ præbet, ita & hîc rectè intellexerimus per vbera, ipsos amores coniugum, magis quàm vbera ipsos recreantes, vt sit sensus: Amor ipsius instar vberum lac diffundentium dulcissimus ita te inebriet omni tempore, hoc est, abundè tuo desiderio satisfaciat & satiet, vt extra eam non requiras vnquam cum aliena voluptatem. Quod expressiùs dicitur in particula sequenti, & in amore eius delectare iugiter. Quanquam possit etiam secundùm metaphoram intelligi non quærenda aliena vbera, sed propriæ vxoris vbera semper parata pro sedanda siti libidinis sufficere debere omni tempore, imò sic sanare debere, vt alia nũquam desiderentur, non quòd semper velit vxoris amplexibus vacandum, sed quòd eis velit ita maritum contentum esse debere, vt alienos non requirat. Obseruãdum autem hic quàm euangelicè Sapiens vnius tantùm vxoris meminit quam vnicè vult amari nec vnquam dimitti, vt intelligamus etiam in veteri Testamento Digamiam à Sapientia non admodũ probatam, nec *Mysticus sensus.* vxoris repudium. Iuxta mysticum sensum, Vena nostra & fons, ipsa est cœlestis sapientia, fons signatus, puteus aquarum viuentium. De qua quisque *Sapien. 8.* pius & maximè euangelicus cum Sapiente dicere debet, quod est in Sapien. Hanc amaui & exquisiui eam à iuuẽtute mea & quæsiui in sponsam mihi assumere, & amator factus sum formæ *Matth. 13.* illius. Hæc nostra vena dum ex ea filios sapientię docendo generamus, fit magis magisque benedicta, quia in nobis fit abundantior & fertilior ex diuina benedictione, iuxta illud: Omni habẽti dabitur & abundabit. Hæc nostra sponsa veluti ceruа charissima esse debet, quæ serpentinam conterit doctrinam. Monemur ergo in huius nostræ sponsæ amore iugiter inhærere, lætari in ea, eiusque vberibus inebriari, quę rectè intelliguntur testamenti vtriusque scripturæ & dogmata, vt huius amore detenti, liberi simus & tuti ab inordinato, siue carnis, siue hæresum amore, om*Sapien. 8.* nino enim nobis faciẽdum quod est in Sap. Proposui ergo hanc adducere mihi ad conuiuẽdum, sciens quoniã mecum cõmunicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis & tædij mei, nõ enim habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædium conuictus illius, sed lætitiam & gaudium.

Quare seduceris fili mi ab aliena & foueris in sinu alterius? Respicit dominus vias hominis, & omnes gressus eius considerat. Iniquitates sua capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur. Ipse morietur quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitia sua decipietur.

FACTA collatione vitæ inter extraneam mulierem & legitimam vxorem, & vtriusq; commodis ac incommodis ob oculos propositis, infert, cùm ita se res habeat, & tam latum sit discrimen inter insanas mulieris alienæ libidines & honestissimæ coniugis amorem, quare mi fili seduci te patieris ab aliena, & foueri eliges in sinu alterius? Cęterùm ne fortè quæ dicta sunt non satis auditorem moueant, more suo in fine sententiis quibusdam grauibus concludendo, ampliùs studet commouere. Et primùm quidem proponit Deum omnes hominis actiones respicere & considerare, vt huius consideratione timeat coram eo peccare, nec putet latere se posse, etiamsi in tenebris inhonestam suã expleat libidinem, Oculus enim adulteri obseruat caliginẽ, dicens: Non me videbit oculus, contra quod dicit dominus in *Iere. 23.* Iere. Si occultabitur vir in absconditis, & ego nõ videbo eum. Secundò ne quis putet se aliqua ratione debitam sceleribus suis posse effugere pœnam, subiungit, iniquitates suæ capiunt vel capient impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, vel constringetur, nam vtrunque tẽpus legitur in nostris codicibus, & Græca quidem habent præsens tempus, Hebræa verò futurum. Dicuntur autem ipsa peccata velut funibus capere & captiuum tenere, & constringere impium, quia per ea sic deuinctus tenetur coram domino ad certum supplicium, vt illud euadere nullo modo manentibus suis peccatis valeat, ita vt infligendum supplicium non nisi peccatis imputare possit, quæ ipsum coram Deo accusant, & obnoxium supplicio detinẽt. Significat ergo hæc sententia, dominum, qui omnes hominum actus attendit, postquam videt quempiam impiè agentem, non esse opus, vt vel ipsemet illi manus iniiciat, vel per satellites suos id fieri curet, ne fortè quis in tanta malefactorum turba id putet non esse credibile. Statim enim vbi quis peccat, sicut eius peccatum à domino est animaduersum, ita illud eundem coram domino colligatum detinet, vt effugere nulla valeat ratione, nisi dirupto diuina gratia vinculo peccati, vt dicere possit cũ Dauide: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Constringunt autem & capiunt *Psal. 115.* impium peccata & alia ratione, nempe quia per ea à benefaciendo impij impediuntur & captiui tenentur à diabolo ad ipsius voluntatẽ. Sed prior ratio proposito magis conuenit. Tertia sententia hoc superaddit secundæ, quòd quem captum esse dixit, mortem excepturum denunciet, vt non ad paruum aliquod supplicium captus esse putetur, videlicet ad amissionem fortunarum aut alicuius membri mutilationem, sed ad summum, animæ videlicet corporisq; interitum æternum. Ipse, inquit, morietur, quia non voluit suscipere disciplinam & eruditionem, quam illi sapientia suggessit, & per quam iniquitates suas declinare potuisset, & per multitudinem stultitiæ suæ decipietur. Stultitia enim sua persuasit sibi aut dominum non videre quæ agit mala, aut eius iram non fore talem, qualis prædicta est. Proinde per eam persuasionem & multiplicem stultitiæ operationem deceptum se postea deprehendet. Similiter dicitur Baruch. 3. Viam disciplinæ non inuene- *Baruch. 3.* runt, ideo perierunt, & quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter insipientiam. Et in *Iob. 36.* Iob: Si non audierint, transibunt per gladium, & consumentur in stultitia.

CAPVT SEXTVM.

Fili mi, si spopondisti pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico fili mi, & temetipsum libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum, ne dederis somnum oculis tuis, nec dormitent palpebræ tuæ: eruere quasi damula de manu, & quasi auis de manu aucupis.

SVBIVNGIT hoc capite etiam alia sapientiæ præcepta & documenta, de cauenda fideiussione, pigritia, & malitia, demum, rediens ad dehortandũ à consortio alienæ mulieris. Et benè quidem

quidem postquā superiori capite indicauit, quomodo per scortationes res familiaris periclitetur pereatque & in aliorum veniat potestatem, item indicat quomodo idem eueniat frequenter per leues fideiussiones, ad quas rerum imperiti iuuenes maximè, sæpe nimis sunt faciles, se suāq; familiam magno periculo & litibus exponentes, & ad paupertatem redigentes. Proinde rectè indicat non facilè fideiubendum esse pro amico, quemadmodum postea c.23. apertè docet dicens: Noli esse cum his qui defigunt manus, & qui vades se offerunt pro debitis. Et nunc apertè docet, si fortè vsuueniat vt fideiussio facta sit, non debere eum qui fideiussit securum esse, sed summam curam adhibendam, omniaque tentanda vt à fideiussionis vinculo liberetur. Potest autem quod ad literam attinet coniunctio, Si, ad omnia quatuor sequētia verba referri in hunc modum, si spopondisti, si defixisti, si illaqueatus es & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico. Vel tantùm referri ad duo priora verba in hunc sensum, quem puto conuenientiorem, Si spopondisti pro amico tuo, Si defixisti apud extraneum aliquem manum tuam (per quod aliud non significatur quàm fideiussio quę fit defigendo manum in manum creditoris,) Si hoc, inquā, fecisti, scito quòd illaqueatus es, & captus propriis sermonibus, quia iam quasi vinculo quodam constrictus es apud creditorem. Proinde ne te laqueus iste inuoluat, nec sit perniciosus tibi tuisque fac quod dico tibi, & operam da vt libereris ab eo quia incidisti ex tua sponsione in manum proximi tui, hoc est, in potestatem creditoris tui, qui iam ius habet à te exigendi debitum. Discurre, festina, hoc est, neque tardus sis neque negligens, sed & subitò & diligenter da operam, suscita amicum tuum admonendo, precando excita eum pro quo spopondisti, vt satisfaciendo suo debito te à vinculo tuo liberum faciat, ne dederis somnum oculis tuis, hoc est, ne sis hac in parte somnolentus, sed vigil & diligens eruere quasi damula de manu, hoc est, quemadmodum damula se celeri fuga subtrahit è manu eam capere conantis, & auis volatu se liberat ab insidiis aucupis, ita & tu tua diligentia cura quāprimum liberari de manu creditoris, ne in te manū suam conicere possit, & ad soluendum cogere. Aut quemadmodum iam capta damula toto nisu se conatur eripere è manu venantis, & auis continuo conatu laborat laqueos quibus implicata est effugere & auolare, ita & tu qui illaqueatus es proprijs oris verbis, labora assiduè vt à laqueo tuo libereris. Hic est tutius huius loci literalis sensus cui similia pleraque ad fideiussionis dehortationem pertinentia, postea sequuntur. Quæ non debent aut indigna videri diuina sapientia quę hîc traditur, aut contraria charitati, iuxta quam sicut aliquando tenemur mutuum dare fratri, ita nonnunquam fideiubere pro eo. Non enim in totum prohibetur spondere pro alio, sed tantum ostenditur periculum sponsionum, vt ne ad eas quis sit facilis. Et quibus locis sponsiones videtur prohiberi, leues tantum illæ sponsiones & non necessariæ prohibentur. Cauendas autem spōsiones summopere etiam prophana Philosophia diligenter docuit: nam, authore Diogene Laertio, inter Chilonis Lacedæmonij sententias erat hæc, sponsioni non deest iactura. Et inter Apollinis tria præcipua oracula, erat tertium, sponde, noxa

præsto est. Quibus similia etiam nostrum sapientem tam diligenter inculcare indignum non esse facilè intelliget, qui aduertit eum multa hîc tradere quæ ad vitam hāc temporalem commodè transigendum, sunt necessaria. Idque quò expeditius vacemus sapiētiæ, Dei seruiamus & quę ex officio nostro secundum Deum nobis competunt, præstemus. Quemadmodum etiam hoc est eius præceptum quod eò tendit vt liberiores simus ad seruiendum Deo, & nosipsos, nostrāq; familiam contra Dei præceptum non redigamus ad inopiam. Est tamen in hac doctrina etiam sublimior sensus mysticus, iuxta quem mouentur hi qui officium regendi alios susceperunt, quandoquidem pro aliis spoponderunt, séque obligauerunt, vt omnem dent operam, ne sit eis noxia qua se obligauerunt pro aliis sponsio. Id autem fiet, si curent sua diligentia & indefesso studio vt hi pro quibus obligati sunt, suum faciant officium: ac satisfaciant communi omnium creditori domino, monendo eos & suscitando ad eorum officia, Sic qui in baptismo pro alio spopondit suscitare eum debet & admonere, vt quod pro eo promissum est, præstet & adimpleat: Sic enim liber erit de manu creditoris.

Mysticus sensus.

Vade ad formicam ô piger & considera vias eius & disce sapientiam. Quæ cum non habeat ducem nec præceptorē, nec principem, parat æstate cibum sibi & congregat in messe quod comedat. Vsquequo piger dormies? quando consurges e somno tuo? Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus vt dormias & veniet tibi quasi viator egestas, & pauperies sicut vir armatus. Si vero impiger fueris, veniet vt fons messis tua, & egestas longè fugiet a te.

POSTQVAM monuit diligentiam adhibendam facta fideiussione, congruè digreditur ad dehortandum pigritiam. Ad quod formicæ exēplum cōuenientissimum spectandum & imitandum proponit, quemadmodum & postea c. 30. quod & Horatius carmine celebrat, dicens,

Horatius
Plinius.

Paruula nam exemplo est magni formica laboris,
Ore trahit quodcunque potest atque addit aceruo.

Cuius operationes admirādas prolixè prosequitur Plinius c.30. lib.11. nat. hist. sic scribens: Formicæ vt apes communicant labores, sed apes vtiles faciunt cibos, hæ condunt, & si quis cōparet onera corporibus earum, fateatur nulla portione vires esse maiores, gerunt ea morsu, maiora auersæ postremis pedibus moliūtur humeris obnixæ. Et iis reipublicæ ratio, memoria, cura, Semina arrosa condunt ne rursus in fruges exeāt è terra, maiora ad introitum diuidunt, madefacta imbre proferunt atque siccant. Operantur & nocte plena luna, eædem interlunio cessant. Iam in opere qui labor? quæ sedulitas? Hæc ille. Itaque cùm varia sint in formicis spectanda, laborē potissimùm earum & sedulitatem proponit considerandam, itemq; quomodo labore tempestiuo sibi prospiciant in tempus quod ad laborandum & colligendum cibum est intempestiuum. Deinde quod hoc faciant etiam cùm non habeāt ducem, qui præeundo id doceat suo exemplo, nec præceptorem, vel, vt est Hebræis, exactorē, qui scilicet id præcipiat, aut pensum operis reddere cogat, nec principē qui castiget aut puniat inertē. Quod de formicis dicit, siue ad differentiā quorundam animalium, quæ ducem sui itineris habent, vt oues & grues, aut principem aliquem vt apes, aut exactores vt boues & equi, qui ad hominibus ad labores adiguntur. Aut dicit ad diffe-

rentiam hominum, qui & habēt quosdam ad laborandum suo exemplo prouocantes, & habent præceptores & exactores: qui id suis monitis exigant, & principem qui inertiam hominum aliquando sit puniturus. Itaque in confusionem desidium hominum, & ad excitandum eorum ignauiam, tam parui animalculi diligentiam & prouidentiam, & solo naturali instinctu prodeūtem proponit considerandam & imitandam, significans quam sit indignum hominem ad laborem natum, & ratione præditum qui & aliorum exēplis & monitis sapientum, & Dei metu ab otio absterreri deberet, non hoc facere, non ita sibi prospicere, sicut faciunt huiusmodi animalcula. Ab ipsis saltem discendam, vel tandem & diligētiam & prouidentiam, quibus ob id Deus naturę author talem dedit naturam, sicut & alijs animalibus alias dedit quasdam agendi proprietates, vt ex iis homo doceretur, & ad imitationem prouocaretur. Hoc formicarum exemplo proposito, exclamat ad magis excitandum pigros, vsquequo piger dormies: quando consurges è somno tuo? subiiciens damnum quod ineuitabiliter pigritia sua incurrent, cùm dicit paululum dormies, &c. (cuius expositionem vide postea in cap. 24. vbi hæc repetuntur) subiiciens & alium fructum diligentiæ, cum dicit: Si verò impiger fueris, veniet vt fons messis tua, hoc est, colliges ex laboribus tuis fructum copiosam messem, & abundātem instar fontis fructum, & egestas longè fugiet à te. Qui versus etsi non sit in Hebræo, est tamen apud 70. ex quorū versione in nostris codicibus relictus est. Cæterum vt secūdùm literalem sensum totus hic locus docet opportuno tempore, in iuuentute. s. & cùm vires sint integræ, itē cùm temporis ratio permittit, vt cùm æstas est & tempus conueniens, laborandum esse corporaliter, otiumq; vitandum quo habeantur, siue in senectute, siue in hyeme, quæ victui sunt necessaria: ita secundum
Sensus mystico. sublimiorem sensum mysticū, docet in præsenti vita, quæ tempus est laboribus deputatum, virtutibus insistendum esse, vt habeamus in futuro seculo (quando velut in hyeme & nocte nemo poterit operari) vnde in æternum reficiamur, nec fame pereamus: sed veniat tunc messis nostra sicut fons indeficienter fluens, quando implebitur illud, Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. Fructus enim vitę rectè fonti comparatur, propter eius æternitatem, quæ non competit fructibus terrenis, qui potiùs
Psal. 125. cisternæ sunt similes, quę aliquando exaritur & siccatur. Notādum autem quod quemadmodum patet ex Aug. lib. contra Adimantū Manich. c. 24. Manichei vetus testamentum vbique carpētes & traducentes hunc locum, reprehēndebant tāquam contrariū euangelicæ doctrinæ Christi qua præcepit ne simus solliciti in crastinum, & ne thesaurizemus in terra. Contra quos affirmat Aug. perperam eos hunc locum intellexisse, confugitque ad sensum spiritualem, intelligens hic significari, quòd quemadmodum formica minimū animal æstare colligit, vnde in hyeme pascatur: sic vnusquisque Christianus in rerum tranquillitate, quam significat æstas, colligere debet verbum Dei, vt in tribulationibus & aduersitate, quę hyemis nomine significatur, habeat vnde spiritualiter viuat. Quam mysticam tractationem & acco-
Aug. modationem pulchrè etiam D. Aug. prosequitur in psalm. 66. Ad quam expositionem mysticam non ideo confugit Aug. quasi significare velit sapientem secundum literalem sensum, non etiam laborem corporalem exegisse pro parandis corpori necessarijs, sed ad significandum Christianū huiusmodi literali sensu non debere esse contentum, sed vltra eum & magis spiritualem sensum esse requirendum. Nec literalis ille sensus contrarius est Christi doctrinę sicut nec Pauli doctrina, cùm dicit: Si quis non vult operari nec māducet.
2. The. 3. Et denunciamus huiusmodi vt cum silentio operantes, suum panem manducent. Non enim prohibere voluit Christus laborem & prouidentiam ad paranda necessaria, sed anxiam sollicitudinem & immodicum congregandarum opum desiderium. Quæ hic nequaquam docere voluit Sapiēs sed tantum pigritiam dedocere, sicut & multis alijs sequentibus sententiis. Additur apud Græcos præter exemplum formicarum etiam apum exemplum in hunc modum. Aut vade ad apem & disce quam sit operosa, quamque seriam operationem exerceat, cuius labores & reges & idiotæ ad sanitatem assumunt: desiderabilisq; est omnibus & illustris & quidem cùm sit viribus infirma, tamen quia sapientiam honorat, euecta est (vel promouet) Citat D. Hieronymus exemplum apum ex hoc loco in epistola ad Rusticum. Pudeat, inquit Seneca lib. 1. de clementia ab exiguis animalibus non trahere mores.

Homo apostata vir inutilis, graditur ore peruerso, annuit oculis, terit pede, digito loquitur prauo corde machinatur malum & omni tempore iurgia seminat.

POST ea quæ contra pigritiam sunt dicta, transgreditur ad describendam quorundam insignem malitiam non sine conuenienti ordine. Fere enim qui piger est & otiosus in alia maiora vitia prolabitur, præsertim obtrectationes, quod Paulus notat in otiosis viduis iunioribus quæ circumeunt domos, non solùm otiosę, sed & verbosę & curiose loquentes quæ non oportet. Et
1. Ti. 5. Eccl. 33. in Eccles. dicitur, Multam malitiam docuit otiositas. Frequenter autem Sapiens hic suum filium munire studet, vt vitet consortium & improborum ac insigniter malorum hominum, & illecebra menta impudicarum mulierum. Itaq; vt improborum rursum cōsortium fugere doceat, eorum mores hic pulchre depingit, Deo maxime odibiles, subiecturus mox rursum de impudicis mulieribus. Dicit ergo homo apostata, vir inutilis. Pro apostata Hebræis est dictio Belial, quam hoc loco & Iob 34. vbi legimus qui dicit regi apostata, noster interpres vertit apostatam, aliis locis reliquit ferè nomen Hebræucum, addens Iud. 16. eius interpretationem, id est, inquit, absque iugo, ita enim interpretari potest à בלי Beli, quod est, sine & על quod est iugum, cùm alij interpretentur sine honore à בלי Beli, sine & verbo יעל ala, quod est ascendere, vel sine vtilitate ab יעל iaal, quod est prodesse. Significat autem ipsam impietatem aut insigniter impium. Impietatem significat cùm dicuntur aliqui filij Belial, hoc est, filij impietatis, quod phrasi Hebraica significat homines insigniter improbos. Pro impio
Nah. 1. ponitur apud Naum: non adiiciet vltrà vt pertranseat in te Belial. Pro impietate aut potiùs
2. Cor. 6. pro impio dæmone ponitur apud Paulum: Quæ conuentio Christi ad Belial? Hic ergo apostata non oportet intelligere eum qui deficit à fide, quem iā recepto vsu apostatam vocamus, per antono-

antonomasiam, sed eum qui Deum deseruit, & à Deo recessit cor eius, hoc est, qui iam timore Dei omnino vacuus est, nõ per infirmitatem, sed per malitiam peccans, quomodo & apostatare accipitur apud Eccl. Initium superbiæ hominis apostatare à Deo, quoniam ab eo qui fecit eum, recessit cor eius. Et vinum & mulieris apostatare faciunt cor sapientis. Est enim apostata dictio Græca, significans desertorem. Homo ergo apostata, hoc est, qui omnino Deum dereliquit, nec cura aliqua seruiendi Deo tenetur, est vir inutilis, & sibi & aliis, quo per contrarium amplius significatur quod sibi & aliis sit noxius. Potest & sic intelligi appositiuè, homo apostata, qui idem est vir inutilis, graditur ore peruerso, &c. Describit hominis impij conditiones, ostendens quomodo omnibus suis membris in alterius perniciem abutatur. Graditur, inquit, hoc est, incedit & conuersatur cum aliis ore peruerso, loquens. s. benignè & amicè, sed interim mala cogitans & moliens. Annuit oculis, & terit pede, digito loquitur. His tribus quæ vno versu coniunguntur in Hebræo, significari omnino videtur, Impium qui verbis amicitiam simulat, aliis corporis partibus contrarium significare suis complicibus in perniciem alicuius, quẽ decipere & perdere studet. Quanquam enim videri possit per annuere oculis (quod quoties occurrit in scripturis malum aliquid designat) significari, vt multi intelligunt, fraudulenter cum aliquo agere, nutuque oculorum amicitiam simulare, qui amici amicis annuunt oculis, magis tamen ex adiunctis hoc loco apparet hac oratione significari, oculorum nutu complicibus suis signum dare, quo ad perniciem alicuius incitentur. Hoc enim magis cõpetit huic loco & illi, qui est Ecclesiast. 27. Annuens oculo, fabricat iniqua. Proinde iuxta hũc sensum magis conueniret vertere, innuere oculo quàm annuere. Pro terit pede, Hebræis est, loquitur pede, hoc est, pedibus suis dat signũ aliquod complicibus suis, quo intelligant quid sit faciendum, quemadmodum & digito. Vnde sequitur, Digito loquitur, &, vt Hebræa habent, digitis docet, demonstrando. s. suis quid faciẽdum, aut inimicitiam quam verbis benignis tegit in corde latentem. Et mirum quid secutus interpres verterit, terit pede, cùm & Septuaginta habeant *σημαίνει δὲ ποδί*, hoc est, signum dat pede. Hoc ergo & in nostra lectione est intelligendum, nempe quòd terat terram pede ad insinuandum aliquid, quomodo & digito loquitur. Significatur ergo hominem improbum, dum ad decipiendum benignè loquitur alicui, aliis sui corporis partibus, oculis, videlicet, pede & manu suis complicibus inimicitiam in corde latentem insinuare, illúmque quem laudat irridere, ac signum perdendi illum exhibere. Huic sensui bene conuenit quod dicitur in Psalm. Oderunt me gratis & annuunt oculis, quoniam mihi quidem pacificè loquebãtur, & in iracundia terræ loquentes dolos cogitabant. Vnde & hic sequitur, prauo corde machinantur malum, quasi dicat: Hinc est quod ore amicitiam simulat, aliis partibus corporis inimicitiam & odium insinuans, quia prauo suo corde machinatur malum, cogitans apud se quomodo illud rectè & fraudulenter inferat. Cæterùm omnibus quæ de impio sunt dicta peius est quod subiungitur, & ex prædictis sequitur, nẽpe quod omni tempore iurgia seminat inter homines.

Eccl. 10.

Eccl. 19.

Cùm enim omnibus blandè loquatur in faciem, & post tergum malè loquatur, eisque detrahat quos coràm laudat, & in controuersiis vtrique parti coràm assentiatur, absens contradicat & vituperet, multas sæpè inter amicos contentiones & inimicitias excitat, vtrique parti mala & falsa insusurrando. Atque hoc est præcipuum malum ad quod præcedentia referuntur. Notandũ enim Hebræa vnum tantùm habere verbum & reliqua omnia efferre per participia in hunc modũ: Homo Belial vir iniquus, incedẽs ore peruerso, annuens aut innuens oculis suis, loquens pedibus suis, docens digitis suis, peruersitatibus cordis sui cogitans malum: omni tempore, cõtentiones mittet, hoc est, seminabit & sparget inter fratres & amicos. Si autem quis innuere oculis accipere velit pro fraudulenter nutu oculorum amicitiam simulare, quod verbum annuendi magis significat, etiam reliqua duo de pede & digito sunt eodem referenda, vt significetur impium, & ore per verba, & reliquis corporis partibus, oculis. s. pedibus & manibus per signa quædam & gestus annuendo, scilicet & gesticulando, amicitiam simulare, cæterùm corde aliud agere, machinari. s. malum, vnde fit vt iurgia inter homines seminet, dum vbique mala suggerit, eiusque suggestionibus & obtrectationibus facilè per amicitię simulationem creditur. Hoc hominũ genus quoniam admodũ est perniciosum, ideo de tali subditur. Huic extemplo veniet perditio sua, & subitò conteretur, nec habebit vltra medicinam, hoc est, non poterit curari, sed æterna perditione inuoluetur, à qua nulla ratione liberari poterit. Competit quod de apostata dictum est, eximiè & perfectè hæreticis & schismaticis, qui quò decipiant, ore & toto corporis habitu, benignitatem simulant & charitatem, cùm corde aliud nõ meditentur, quàm multos ab ecclesia alienare, & ad se trahere. Itaque fit vt nihil aliud quàm iurgia seminent in Christiana republica, homines summè pestiferi, vt qui charitatem, virtutum omniũ reginam tollant & vnitatem scindant.

Sex sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima eius: Oculos sublimes, linguam mendacem, manus effundentes innoxium sanguinem, cor machinans cogitationes pessimas, pedes veloces ad currendum in malum, proferentem mendacia testem fallacem, & eum qui seminat inter fratres discordias.

OCCASIONE impij hominis, quem descripsit membris corporis sui abutentem & seminantem iurgia, commemorat quædam vitia enormia, quæ ferè certis corporis partibus committuntur, & à Deo singulariter odiuntur, quorum postremum tanquam non minimum, sed reliquis, aut peius aut æquiparandum eis ponit, seminare inter fratres discordias, vt ostendat quam graue sit illud quod in apostata reprehẽdit. Quod autem non velit significare seminare discordias, peius esse omnino omnibus quæ enumerat, patet: quia inter alia enumerat manus effundentes innoxium sanguinem, quod non potest minus esse quam seminare discordias. Proinde sanè intelligendum est quod nos habemus, & septimum detestatur anima eius. Non enim hoc intelligendum est, quasi sex illa odiat, septimum verò non solùm odiat, sed etiam pro aliis abominetur. Nam Hebræis non est nomen numeri ordinalis septimum, sed numeri cardinalis, septem sunt abominationes animæ eius. Itaque

sensus est, sex sunt quę odit dominus, imò septem sunt quæ abominatur. Et proinde nostræ lectionis sensus esse debet, si velimus habere sensum genuinum, sex sunt quæ odit dominus, imò & septimum simul cum illis detestatur anima eius, de quo locutionis modo plura in c. 30. vbi similes loci occurrunt. Similis locus est de sex & septem Iob 5. c. vbi nos legimus in sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum. (Iob. 5.) Nam & ibi pro septima est Hebræis numeri cardinalis nomen septem, & significatur quod in sex imò in septem tribulationibus dominus liberat, nec sinit suos tangi à malo, iuxta illud: Septies cadet iustus & resurget. In istis autẽ septem quæ hoc loco ponuntur, in primis est obseruandum quòd quartum locum cordi tribuit, ita vt medium locum habeat inter septem, vtrinq; tribus sceleribus collocatis, nempe quòd omnium vitiorum initium & origo sit à corde, tanquam à fonte, sicut & in medio hominis situm est, tanquam fons vitæ ad omnes partes manantis. Obseruandum secundo, quòd in istis septem priora quinque vitia referuntur, tanquam vitia particularium partium hominis, incipiendo ab oculis qui in suprema hominis parte collocantur, & deinde procedendo secundùm ordinẽ quem habent partes in corpore humano vsque ad pedes. Duo verò reliqua vitia referuntur tanquam personarum vitia, non autem partium hominis. Et videri potest quinq; illa vitia quæ partibus corporis tribuit considerasse, tanquam per quæ à partibus suis vitietur & lædatur totus homo, duo verò reliqua, quæ personarum sunt, tanquam per quæ lædatur communitas & respublica, cuius personæ illæ sunt partes. Multùm enim communitatem lædunt testis fallax qui iudicium corrũpit, iudicemque iniquè iudicare facit cum suppressione innocentum, & qui seminat discordias inter eos quos maximè conueniebat esse cõcordes. Inter septem ergo hæc primò ponit oculos sublimes, per quos arrogantiam innuit quæ oculorum elatione maximè declaratur, quam & in primis vbique scriptura Deum odisse significat, eámque initium esse omnis peccati testatur, secundum ponit linguam mendacem, vel, vt est Hebræis, linguam mendacij, hoc est, mentiẽtem & fallentem. (Eccl. 10.) Mendacium enim Deo maximè aduersatur, qui est ipsa veritas, & linguam homini ad hoc dedit, vt quod corde concipit, ore exprimat, & aliis manifestum faciat. Proinde Dei dono grauiter abutuntur, qui ad contrarium eo vtuntur, nimirum vt celent quod corde voluunt. Tertium locum habent manus quas adiuuãdum alios & tuendum innocentes habemus, quibus si vsqueadeo quis abutatur, vt non solùm damnum inferat, sed & homicidium perpetret, & innocẽtis sanguinem effundat, grauissimum crimen committit, diuino prosequendum odio. Quartum est cor machinans cogitationes pessimas. Non dicit enī cogitans mala & habens cogitationes pessimas. Nam quis potest dicere mũdum est cor meum? sed illius cor execratur dominus, qui ex industria & data opera malum comminiscitur, & consilia apud se disquirit perpetrandi mali. (Prou. 20) Quintum locum pedes sortiuntur, qui festinant ad malum, iuxta illud quod suprà dixit: Pedes eorum ad malum currunt. In quo vitio per velocitatem ad currendum significatur summum desiderium & conatus perficiendi mali. Labi enim in malum carnis fragilitate, ac mundi blanditiis trahi & violentia quadam impelli, humanæ infœlicitatis est, & hominis sub peccato venundati status & conditio. Summa verò alacritate malum conari & optare, Deo est execrabile & odiosum. In his autem quinque vitiis, quinq; partium corporis, sic philosophari licet vt omnia facilè vitia & ordo eorum in illis deprehendatur. Initium enim omnis peccati ferè est superbia, per oculos sublimes significata, & ex ea fit, vt cor hominis incipiat machinari cogitationes pessimas, quærens nempe consilia ad vindicandum se, aliosq; deprimendum aut acquirendum cũ aliorum iniuria, per quæ excellens fiat. Post consilia meditata, sequitur conatus & desiderium perficiendi malum conceptum, quod per pedes significatur veloces ad currendum in malum. Post conatum sequitur mali perfectio, quæ fit vel manu alios lædente, vel lingua mentiente. Cæterùm cùm multæ sint mendacij species, duas speciatim in hoc malorum catalogo adnumerat Sapiens, quòd sint maximè pestiferæ, nempe testem fallacem proferentem mendacia, per quem scilicet iudicium peruertitur, à quo reipublicæ salus dependet, per quem innocentes opprimũtur, etiam vsque ad mortem aliquando, ita vt non minùs noceat quàm qui manu aliũ occidit. Quid enim interest manu an lingua sanguinem innocentem quis fundat? Deinde eum qui suis obtrectationibus, malis consiliis, aut aliis rationibus seminat discordias inter fratres, & eos omnes qui inter se tanquam fratres viuunt aut viuere debent, quos concordes esse maximè conuenit. Id enim vitium summè Deo displicet, sicut econtra charitas & amor mutuus maximè placet. Vnde in Ecclesiastico dicitur: In tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata Deo & hominibus. (Eccl. 25.) Concordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier bene sibi consentientes. Hoc vitium eximiè reperitur in seditiosis hominibus, qui inter ciues seditiones excitant. Item in hæreticis & schismaticis, qui pacem Ecclesiæ violant, graues discordias seminantes inter Christianos, qui tanquam fratres vnum inuocant patrem. Quos proinde Deum grauiùs detestari, quàm quosuis homicidas mirum non est, vt qui membra vnius corporis à se diuidant, & multorum animas simul & corpora sua diuisione interimant. Itaque contra testem fallacem, & seminantem discordias, multæ in sequentibus proferuntur sententiæ, nimirum propter talium nocumentum. Quod autem de Deo dicitur detestatur anima eius ἀνθρωποπαθῶς dictum est, non quòd animam habeat, sed ad significandum quòd vehementer detestetur, quemadmodum quod nos ex animo & tota mentis intentione detestamur, quomodo & in Esa. dicitur: Calendas vestras & neomenias vestras odiuit anima mea, hoc est, ego vehementer odio. (Esa. 1.)

Obserua fili mi præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ. Liga eam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo. Cum ambulaueris gradiantur tecum, cum dormieris custodiant te, & euigilans loquere cum eis. Quia mandatum lucerna est, & lex lux, & via vitæ increpatio disciplinæ.

NON ignarus Sapiens quanta mala iuuentuti immineant à mulieribus impudicis, nunquam satis se putat ea de re filium admonuisse, proinde rursus redit ad exhortationem

seruandæ

seruandæ diligenter legis Dei, eam rursus commendans, vt per eam à magnis criminibus, & speciatim a muliere impudica muniti esse possint legis obseruatores. Cúmque iam frequenter legem Dei ac sapientiæ præcepta, Sapiens, suam legem suaque præcepta, appellauerit, séque tanquam patrem audiri voluerit, nunc Dei legem & præcepta parentum, legem ac præcepta appellat, eósque audiendos vult, quemadmodum & cap. 1. Nimirum quòd ab illis iuuentus ab ineunte ętate sit in pietate instituenda, & legem Dei ex illorum ore pueri ab incunabulis discere debeant, quemadmodum & lex vbique præcipit. Nō enim cùm dicit, conserua præcepta patris tui, de præceptis, quæ patri propria sunt, quęque sua authoritate filio imponit, præcipiendu vt hoc aut illud in re domestica faciat, potissimùm loquitur, sed de præceptis & lege Dei, ipso scilicet Decalogo, insinuans tacite parentes hunc debere ex officio docere filios suos, & acceptum per manus tradere suis posteris. De lege enim Dei ipsum potissimùm loqui patet ex subiecta commendatione. Quia mandatum lucerna est, &c. Cùm ergo cap. primo dixisset: Audi fili mi disciplinā patris tui: nunc monet conseruare præcepta Dei à patre audita, & ne propter imbecillitatem sexus paruifaciat filius, quod ab ore matris audiuit (nam solēt insolentiores filij cùm adoleuerint, parui facere matris monita) subiicit: Ne dimittas legem matris tuæ. Et quemadmodum capit. 3. dixit: Circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, ita nunc dicit, Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, significans non negligēter ista esse seruanda, sed firmiter cordi imprimēda, ac velut illiganda funiculis timoris Dei, eáque semper præ oculis habenda, quemadmodū quod collo appensum gestamus. Et benè dicit, Circunda gutturi tuo, significans tacitè ea habenda pro insigni & pretioso monili & torque, quæ collo hominum circundata pendere solet, semper versans in oculis. Metaphoram in hoc versu latentem explicat, cùm subiicit, Cùm ambulaueris, gradiantur tecum, hoc est, sic ea semper prę oculis habe, vt in omnibus tuis diurnis operibus tibi adsint, tecum operentur, & te dirigant. Cùm adueniente nocte, quieti te dederis, fac vt custodiant te, hoc est, sic ea habeas in mente dormiturus, vt per ea dormias securus ab omni dæmonū infestatione, qui etiam dormientibus insidiātur. Et vbi expergefactus fueris, statim loquere cum eis, hoc est, expende apud te quomodo tua conscientia cum eis conueniat, quidve tibi iuxta legem Dei interdiu faciendum sit. Conuenit hic

Deut. 6. locus cum eo quod est in Deuteron. Erunt, inquit Moyses, verba quæ ego præcipio tibi hodie in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis, sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque consurgens, & ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque & mouebūtur in-

Deut. 11. ter oculos tuos, scribesque ea in limine & ostiis domus tuæ. Et rursum: Ponite hæc verba in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus & inter oculos vestros collocate. Docete filios vestros vt illa meditentur, quando sederis in domo tua & ambulaueris in via, & accubueris, atque surrexeris. Notandum autem Hebræa hoc loco ambigua esse, & vel sic verti posse, cùm ambulaueris duces tecum (ea scilicet)

cùm dormieris custodies apud te, vel sic, cùm ambulaueris ducet te (lex scilicet) cùm dormieris, custodiet te. Noster verò interpres sic prudenter vertit, vt vterque sensus in sua versione comprehendatur, quemadmodum ex explicatione superius posita, patet. Et subiicitur causa cur tam diligens ratio habenda sit semper legis Dei. Quia, Psal. 18. inquit mandatum est lucerna, & quod idem est aliis repetitum verbis, lex est lux, iuxta illud: Præceptum domini lucidum, illuminans oculos. Et, Psal. 118. Lucerna pedibus meis verbum tuum & lumē semitis meis. Lex enim Dei ignorantiæ pellens tenebras, demonstrat quid faciendum sit, sicut lux demonstrat quà sit eundum. Nec tantum lux est, sed & est via vitæ, quia per eius obseruationem peruenitur tanquam per viā ad vitam. Sæpe enim in scripturis Dei mandata vocantur viæ Dei, ita & hic increpatio disciplinæ & eruditionis, hoc est, increpatio erudiens & redarguens hominum corruptos mores, per quam intelligit ipsam Dei legem nos increpantem, aut humanam redargutionem iuxta Dei legem. Bene autem dicit increpatio disciplinæ, quia est & increpatio indisciplinata morosa & inutilis.

Vt custodiant te à muliere mala, à blanda lingua extraneæ, non concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Pretium enim scorti vix est vnius panis, mulier autem viri pretiosam animam capit.

ILLVD vt custodiant te, referendum est ad superiora, hoc modo: Gradiantur tecū & loquere cum eis, vt custodiant te peculiariter ab impudicis mulieribus. Nam quod proximè præcedit, quia mandatum lucerna est, &c. per parenthesim interpositum est. Mulierem malam, & vt in Hebræis est, mulierem malitię, intelligit eam quę ad malum trahit blanditie linguæ suæ. Et quia non solùm per linguæ blanditiem, sed & per faciei pulchritudinem & oculorum illecebras pellicere solent, benè monet. Non concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, & ne capiaris nutibus illius, vel, vt habent Hebræa, in palpebris eius. Est autem concupiscere pulchritudinē alicuius propter pulchritudinem eius concupiscere ipsam, illiusque pulchritudine velle frui, quę concupiscētia & in se peccatum est contra legem Dei, & ad peccatum operis trahit. Quod sequitur, pretium enim scorti vix est vnius panis, sic ad verbū habent Hebræa, quia propter mulierem fornicariā vsque ad frustum panis. Quod aplerisq; sic intelligitur, quia propter mulierem meretricem recidet vel deueniet homo vsque ad frustū panis, hoc est, mendicus efficietur. Iam quod sequitur auget adhuc malum quod affert meretrix & adultera. Mulier autem talis etiam capit & diripit pretiosam animam viri, quam s. morti æternæ obnoxiā facit, aut iuxta distinctionem Hebræorū, mulier viri, hoc est, mulier maritata capit diripitq; pretiosam animam adulteri sui, quia illam exponit perdendam à suo marito, vt hæc sit differentia inter meretricem & adulteram, quòd illa hominem depauperet, hæc verò animam & vitā adulteri diripiendam faciat à suo marito. Noster interpres Hebræa sic intellexit, quia propter mulierem meretricem non est dandum nisi vsque ad frustum panis, Quomodo & 70. intellexerūt, qui verterunt, τιμὴ γὰρ πόρνης ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου. i. pretiū enim scorti quantum & vnius panis. Et est conueniens admodum sensus. Iuxta quem hac parte

 signifi-

significatur quàm vilis res sit scortum, & sequenti parte quàm pretiosam rem perdat. Itaque sensus est, pretium enim scorti vix est tantum quantum est pretium vnius panis, hoc est, res est vilissima, & tamen cùm sit vilissima, talis mulier decipit pretiosam animam viri, quam & æternæ morti obnoxiam facit, & diabolo tradit abreptam à suo creatore. Proinde rei indignitatem pulchrè sic ob oculos ponit, insinuatque quàm absurdum sit vt pro breui voluptate & nullius precij atque momenti, quis suam animam vendat, vitamque nullo pretio æquandam, omnibusque bonis præferendam perdat. Pulchrè certè in vno pane philosophatur hic Beda: Sicut enim, inquit, vnus panis diurnam solum effugat esuriem, & nihilo minus postmodum esurit qui comesto pane satur abscesserat, sic qui intrat ad scortum ad horam quidem euaporat libidinem, sed post paululum ardentior redit. Hæc ille. Itaq; duplici ratione scorta vitanda indicat, & quod breuis sit voluptas ac parui pretij, & quod rem pretiosissimam nobis eripiat. Proinde D. August. hæc edisserés libro de honest. mulier. cap. 3. O, inquit, quanta iniquitas, quanta peruersitas, vt animã, quam Christus suo sacro sanguine redemit, luxuriosus quisque propter vnius momenti delectationem libidinis diabolo pessimo inimico suo vendat ac tradat. Vere nimium miseranda & plangenda cõditio est, vbi citò præterit quod delectat & permanet sine fine quod cruciat. Sub momento enim libidinis impetus transit, & permanet sine fine infœlicis animæ opprobium.

Divus Aug.

Nunquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, vt vestimenta illius non ardeant? Aut ambulare super prunas & non comburentur plantæ eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui non erit mundus cum tetigerit eam.

DE adulterio, quod inter fornicationes est grauissimũ, peculiariter deinceps loquitur, ostendens primum apertis similitudinibus quam sit res noxia: Deinde & collatione facta eius cũ furto, eius ostendens grauitatem & perniciem. Primùm ergo ne quis putet adulterium sicut secretum petit ita posse latere, & sic vel culpa vel pœna posse carere atq; hac ratione ad illud perpetrandum fiat audacior, nunquid (inquit) potest homo abscondere, &c. Vbi notandum quod pro illo, non erit mundus, Hebreis [illegible], non erit innocens, quod nõ solùm significat non esse sine peccato, sed pro phrasi Hebraica significat sæpe non esse impunitũ, vt annotatur postea c. 11. quorum vtrumque significat etiam quod 70. verterunt οὐκ ἀθωωθήσεται nam ἀθῷος, dicitur & insons & indemnis & impunitus, magis autem videtur Sapiens significare voluisse eum qui ingreditur ad mulierẽ proximi sui non fore impunitũ, sed grauiter puniendum à marito adulteræ qui nulla ratione se placari permittet vt postea declarat, aut saltem à Deo cuius oculos nulla ratione effugere poterit, qui mariti læsi causam defendet, vtpote quo læso ipse grauiter læsus est. Hic enim intellectus magis quadrat similitudinibus allatis, quibus significatur non macula adferri vestimẽto & pedibus, sed nocumentũ & læsionem. Itaque sensus est, Quemadmodum fieri nõ potest vt ignem quis abscondat & foueat in sinu suo, & vestimenta illius non ardeant, aut vt ambulet nudis plantis super prunas ardentes, & plantæ illius non comburantur, ita fieri non potest vt qui ingreditur ad vxorẽ proximi sui eamq; tãgit, hoc est, quicunq; adulteratur, punitionem, læsionem & vltionẽ euadat. Ingredi enim ad mulierem eamq; tangere phrasi scripturæ vbiq; obuia congressus & concubitus cum ea honestè & verecundè significatur. Noster interpres magis ad culpæ maculam quam ad criminis pœnam respexisse videtur, cùm vertit non erit mundus: potest tamen etiã hoc accipi in prędicto sensu quomodo infrà aliquoties accipitur, non erit innocens, pro non erit impunitus & liber ab vltione debita crimini. Benè autem congressus cum muliere cõparatur igni vestimenta & pedes vrẽti, quia libido talis ignis, quidam est grauiter & animum & corpus accendẽs, quo & pedes hominis hoc est affectus eius adusti ita læduntur, vt postea per viam virtutum ac pudicitiæ nõ valeãt incedere, & vestimenta eius comburũtur, hoc est corpus eius grauiter commaculatur & pristinæ eius vitæ integritas ignis contactu corrupta malè olet, infamia tanquam malo odore late se spargenti. Potest autem generalius hic locus accipi, vt ingredi ad vxorem proximi eamq; tangere intelligatur, non solùm is, qui grauissimum adulterij crimen cum ea committit, sed & qui cũ vxore proximi sui libenter versatur, ædes alienas frequentans quasi de sua pudicitia securus: Quod prohibetur Eccl. 9. Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum. Iuxta quem intellectum benè conuenit nostra lectio, non erit mundus, Talis enim nõ carebit macula, quia etiamsi nõ peccet corpore, maculam in animo incurret per varias cogitationes & concupiscẽtias, maculam item famæ & nominis sui, & maculam offensionis plurimorũ. Iuxta mysticum & sublimiorem sensum monet hic locus, quàm periculosum sit consortium habere cum hæreticis, eorũq; libros legere, quod est ingredi ad adulteram, eamq; tangere. Vix enim fieri potest vt non dicam omnino impossibile, vt illa conuersatione & cõtagio nõ aliquid mali inuratur mẽti hominis, vt si quis animo castus esse volet seq; seruare, ne corrumpãtur sensus sui & excidant à simplicitate fidei, sitq; immunis ab omni peruersæ doctrinæ libidine, tutissimum fuerit nec corporis, nec animæ pedibus ad synagogam sathanæ hæreticorum turbam, accedere.

Eccl. 9.

Mystico sensu.

Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit: furatur enim vt esurientem impleat animam. Deprehensus quoque reddet septuplum, & omnem substantiam domus suæ tradet. Qui autem adulter est propter cordis inopiam perdet animam suam. Turpitudinem & ignominiam congregat sibi, & opprobrium illius non delebitur. Quia zelus & furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquiescet cuiusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima.

QVo magis deterreat ab adulterio comparat illud cum furto quod adulterio proximum est in Decalogo, & cum illo conuenit in eo quod vtrunque crimen quærit secretum & tenebras, vtroque res aliena inuaditur. Adeo autem in quibusdam iudicia animorum sunt deprauata, vt furtum quasi grauissimum omnium crimen abominentur, & præ illo adulterium quasi rem ludicram & iocosam habeant. Proinde ex lege Dei & ipsa rerum æquitate ostendit longè adulteriũ sceleratius esse & perniciosius hominibus quã sit furtum, quod variis modis ostendit. Primùm quod aliter & aliter se habeat occasio mali vtriusque. Ex occasione enim mali pendet magna pars

& veniæ & supplicij. Qui enim furatur plerúque, id facit ex inopia rerum ad vitam necessariarú, sicque furando esurientem implet animá & bonum aliquid facit, proinde meritò talis venia dignus est, nec vllam meretur magnopere vel confusionem vel vltionem, apud eos qui æqui sunt iudices. Quis enim vsque adeò crudelis erit, vt malit hominem fame perire, aut magna diu fame cruciari, quàm tantillum de rebus suis distrahi quantum ventriculus vnus aut alter capere possit? Vnde Hebræa pro eo quod nos habemus, non grandis est culpa, habent, non contemnent.s. homines, furem, non hoc ei magno vitio vertent. Qui verò adulterat, id facit non ex inopia rerum necessariarum, sed propter inopiam cordis, hoc est, sapientiæ, quam sua culpa non habet nec habere vult, qua prauam illam concupiscētiam facile potuisset vitare aut superare, vnde ex ea inopia adulterando non implet animam suam, non quippiam benè facit, sed insigne malú, quia perdidit animam suam. Et in genere furtum ferè esse significat de rebus quæ spectant ad vitæ sustētationem, adulterium verò in re quæ non ad vitæ sustentationem, sed tantum ad satisfaciendum stulto cordis desiderio pertinet. Deinde differentiam in eo ostendit, quod fur deprehensus in aliquo insigni furto, & re non necessaria ad vitam ipsius potest læsæ parti sic satisfacere rebus temporalibus, vt ab omni corporis supplicio & ignominia sit liber, restituendo videlicet ei vel septuplum vel omnem facultatem domus suæ, si læsus forte morosus fuerit, & contentus esse nolit restitutione dupla, quadrupla, & quintupla, quam lex præscribit. At deprehensus in adulterio nullius intercessione nullaque redemptione satisfacere poterit læso, quin iusto furore & zelo iuxta legis præscriptum sit supremum supplicium exacturus & illaturus, cum perpetua adulteri ignominia. Nec mirum cú illata iniuria nulla re temporali possit compensari. Ex his facile potest intelligi totus iste locus, Patet item quod cùm dicitur de fure, deprehensus reddet septuplum, non loquatur de restitutione quæ à lege præscripta

Exod. 22. est. Ea enim vt est in Exod. statuit, vt si quis furatus fuerit ouem aut bouem & vendiderit, restituat quinque boues pro vno: & quatuor oues pro vna, duplum verò tantum si inuentum fuerit furtum apud furem. Dicitur ergo hic quòd reddet septuplum, ad significandum quòd abundè ipso læso satisfaciet, etiam vltra præscriptum legis, & si necesse sit etiam omnibus suis facultatibus traditis. Septuplú enim, vt sæpè in scripturis, pro

Eccl. 7. pleno & abundanti ponitur, sic dicitur Eccl. 7.

Eccl. 20. Non semines malum in sulcis iniustitiæ, & non metes ea in septuplum. Et rursum, Est qui multa redimat modico precio, & restituens ea in septu-

Eccl. 5. plum, vbi etiam de fure videtur loqui qui multa sæpè comparat paruo, ná Græcè est: Est qui emit multa paruo. Comparat idem Sapiens, bilinguem cum fure, significans illum hoc esse peiorem. Super furem, inquit, est confusio, & denotatio pessima super bilinguem. Porrò sub seuera exactione vindictæ à marito implacabiliter & iuste inferendæ tacitè etiam significat adulterium, seuerè saltem à Deo vindicandum fore, si fortè conscientiam mariti vt fit effugiat, cum Deus morte illud puniendum statuerit, & per adulteriú grauiter læsa sit institutio coniugalis fœderis à Deo facta. Non poterat illud aliquibus hostiis veteris legis expiari, quę ad illius expiationem nullę erant præscriptæ. Morte plectendi iu erat, aut alio grauissimo supplicij genere à Deo vel hic & postea in die vindictę inferēdi, vt patuit in adulterio Dauidis. Iuxta mysticum sensum significatur idololatrię vel hęresis crimē multò grauius esse quouis alio crimine quod in rerum temporalium abusu consistit. Quemadmodum enim istud quadam ratione furto simile est, ita illud peculiari ratione adulterio in scripturis assimilatur. Per illud fides violatur, & Ecclesię Christi sponsę castimonia commaculatur & corrumpitur. Ideoque & difficilius remittitur, vt quod frequēter est peccatum in Spiritum sanctum. Non est autem contrarium doctrinę Salomonis, quod quandoque euenire videmus, vt maritus muneribus aut precibus se sinat placari. Loquitur enim de animo mariti, secundum ea quę communiter & ex sua natura conueniunt ei, & secundum legem veterem conuenire deberent.

Mystice sensus.

Caput septimum.

Fili mi, custodi sermones meos, & præcepta mea reconde tibi.

Post multas salutares monitiones & pręcepta, inter quę & pręcipuè & nouissimè dehortatus est à scortationib. subiectūtus insigne exēplū illecebrosæ mulieris pro more suo rursum ad custodiam & attentionem sermonum suorum hortatur. Fili mi, inquit, sermones meos quos iá sæpius audisti custodi, & pręcepta mea reconde tibi, velut preciosissimum.s. thesaurum. Hoc enim significat verbum recondere, vt scilicet quemadmodum homines huius seculi in futurum tempus multam annonæ sibi recondere solent, magnasq; opes in omnem euentum reponere, quas & diligenter seruant, ne quis eas eripiat, ita & sapientiæ præcepta pro thesauro habeantur, in secreto cordis reponantur ac seruentur summa cura. Quod sequitur, Fili honora dominum & valebis, præter eum verò ne timueris alienum, sicut proposito non conuenit, ita non habent Hebræa, Gręca tamen habent: significat autem inter omnia sapientiæ pręcepta in primis & ante omnia hoc seruádum vt honoremus dominum, timendo.s. eum & solicitè cauendo ne illum offendamus. Hic enim est præcipuus honor qui ei tanquam domino habetur. Quem qui exhibent valebunt, hoc est, fortes erunt cótra omnia mala & hostes, domino.s. eos protegente quē honorant, ita vt nemo illis nocere valeat, Græcè enim est ἰσχύσεις, hoc est, potens & fortis eris vt ne quis putet sensum esse, valebis animo & corpore, hoc est, bona eris valetudine. Et quoniá domino protegente fortis erit qui ipsum honorat, monetur vt præter eum non timeat alienum, vel vt habent Græci ἄλλον, hoc est, alium, ne quis putet tantum diabolum significatum, quem quidam intelligunt significari per alienum, quoniam ipse

Rō. 13. omnino alienus est à Deo, ne videatur hic prohiberi omnis timor hominum, cùm Paulus præcipiat timorē deferre his quibus debetur. Cui (inquit) timorem, timorem: prohibetur autem hic tantum, ne præter Deum quemquam aliú timeamus tali timore quali illum timemus, sic scilicet vt in illius gratiam faciamus quod voluntati diuinę contrarium sit, quasi male nobis metuentes

nisi illi obtemperauerimus,& non possit nos defendere dominus quem honoramus. Simile est *Matt. 10.* illud Euāgelicum: Nolite timere eos qui occidūt corpus, sed potius timete eum qui potest & animam & corpus mittere in gehēnam. Et illud: Ti- *Esa. 8* morem eorum ne timeatis neq; paueatis, dominum exercituum ipsum sanctificate, ipse pauor vester & ipse terror vester. Hac sententia à 70. inserta redditur ad id quod priori sententia cœptum est.

Serua mandata mea & viues & legem meam vt pupillam oculi tui, liga ea in digitis tuis, & scribe illa in tabulis cordis tui.

QVod legem seruari præcipit vt pupillam oculi, significat eam non neglectim esse seruandam, sed tanquam rem charissimam & necessariam summa cum diligentia seruandā, quomodo & Propheta orat: Custodi me domine vt *Psal. 16.* pupillam oculi. Ex omnibus enim membris corporis nullam tuemur maiora cura (quam & natura sollicitè muniuit) palpebris, ciliis & superciliis, cui etiamsi quid periculi immineat, in illius defensionem nullius membri recusamus iacturam. Ita & pro conseruanda lege nullum vel rerū temporalium vel corporis dispendium detractare debemus. Potest & ideo lex rectè dici comparari pupillę oculi, quod sicut suprà dictum est, lumen vniuersæ vitæ nostræ prębeat, sine qua in tenebris versantur vniuersi sapientes, & apud seculum docti. Quod dicit liga ea, nempe mādata, *Deut. 6.* in digitis tuis, Idem est cum eo quod Deut. 6. dicitur ligabis ea, quasi signum in manu tua. Quo metaphoricè significatur ea semper ob oculos mentis habenda, quemadmodum in oculis corporalibus ea maximè sunt quæ manibus digitisq; sunt alligata. Nullum enim membrum corporis habemus nudum, quod ita semper oculis obiicitur atque manus & digiti. Vnde ad indicandum hic esse metaphorā & ne corporaliter Pharizaico more putaretur præcipi vt digitis alligarentur descripta Dei mandata, subiicit, scribe illa, non in tabulis corporalibus, sed in tabulis cordis tui, hoc est, vt prius aliquoties est habitum, firmiter ea cordi imprime, vt in ea semper illa legere & reuoluere possis. Alludit autem siue ad tabulas lapideas in quibus lex Moysi postquam viua voce fuit tradita, descripta fuit pro cōseruatione eius, siue ad tabulas communes in quibus olim scribebatur, & quæ dicta fuerant conseruabantur: significās proinde audita menti imprimēda atque in ea retinenda. Et benè dicit tabulas cordis, est enim intellectus human' (vt inquit philosophus) statim ab infantia, tāquam tabula rasa, in qua nihil depictum est. In hac ergo præcipit Dei pręcepta describi & imprimi. Potest autem subtilius intelligi quod dicit. Liga ea in digitis tuis nempè vt significetur aut quod opere & studiosa actione sint implēda, quodq; in omni operatione debeant apparere, aut quod in præsenti memoria & in numerato nō minus quam digiti sint habēda, aut quod ea chara & pretiosa ducere debeamus, veluti annulos pretiosos digitis insertos semperque ob oculos versantes.

Dic sapientiæ soror mea es: & prudentiam voca amicam tuam, vt custodiat te a muliere extranea, & ab aliena quæ verba sua dulcia facit.

HIs verbis magis adhuc & efficacius ad sapientiæ trahit amorem, dum mira verborum dulcedine per prosopopœiā significat fieri posse, vt quis sapientiam habeat sibi sororem, & prudētiam, velut amicam & cognatam: vt habent Hebræa, sicque ad has amplexandas inuitās animos iuuenum, quos ex natura iuuat frui fœminarum colloquiis & pulchritudine: quasi dicat: Si quia iuuenis es fœminarum delectaris colloquio & specie omnium pulcherrima est sapientia, omniū maximè affabilis est prudentia, has ergo assume tibi pro charissimis, has sororum loco habe, cum iis colloquere & conseruare, non dedignabūtur se tuo consortio, non aderunt vt dominæ, sed vt sorores, eodem tecum patre progenitę. Id enim si feceris custodiet te sapientia, sua dulcedine, sua prudētia suaque protectione à muliere extranea, & ab aliena quæ quo decipiat verba sua dulcia facit, ita vt ab ea non nisi sapientia comitatus tutus esse possis. Obseruandum autem non dici fac sapientiam sororem tuam, sed dic sapiētiæ soror mea es, quasi dicat. In sororem quidem tibi est data, tibi connaturalis, sed tuum est eam pro sorore agnoscere & assumere. Sapientiæ 8. Sapientiam delegisse se dicit Sapiens in spōsam, hic verò in sororem haberi vult. Nam in spiritualibus eadem est & sponsa & soror, sponsa ad generādum ex ea spiritualem generationem, soror vt suo comitatu consilia bona suggerat. *Sap. 8.*

De fenestra enim domus mea per cancellos prospexi, & video paruulos, considero vecordem iuuenem qui trāsit per plateas, iuxta angulum: & prope viam domus illius graditur in obscuro aduesperascente die, in noctis tenebris & caligine. Et ecce occurrit illi mulier ornatu meretricio præparata ad decipiendas animas, garrula, & vaga, quietis impatiēs, nec valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Apprehensumq; deosculatur iuuenem & procaci vultu blanditur, dicens: Victimas pro salute deuoui, hodiè reddidi vota mea, idcirco egressa sum in occursum tuū, desiderans te videre & reperi. Intexui funibus lectulum meū, straui tapetibus pictis ex Ægypto, aspersi cubile meū myrrha & aloe & cynamomo. Veni inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus donec illucescat dies, non est enim vir in domo sua, abiit via longissima, sacculum pecuniæ secum tulit, in die plenæ lunæ reuersurus est in domum suam. Irretiuit eum multis sermonibus & blanditiis labiorum protraxit illum. Statim eam sequitur quasi bos ductus ad victimam, & quasi agnus lasciuiens & ignorās quod ad vincula stultus trahatur, donec trāsfigat sagitta iecur eius, velut si auis festinet ad laqueū & nescit quod de periculo animæ illius agitur. Nūc ergo fili mi, audi me, & attende verbis oris mei, ne abstrahatur in viis illius mēs tua, neque decipiaris semitis eius, multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Viæ inferi domus eius penetrantes interiora mortis.

QVANDOQVIDEM exēpla multum mouere solent, exemplo ostēdit quomodo impudicæ mulieres dulcibus verbis sæpè decipiant, & quàm difficilè sit sine sapientia earum insidias euitare. Est autem propositum hoc exemplum siue re vera, gestum, siue quod verò similius est docendi gratia confictum. Nam quod dicit, prospexi per cancellos & vidi, non est necesse ad corporis oculos transferre, vt ob id cogamur intelligere rem sic vt narratur gestam. Mente enim cōsiderauit quid vtrinque fieri solet, & à mulierum impudentia, & à parum constantibus animis iuuenum, & quod mente vidit quasi corporaliter vidisset docendi gratia commemorat, & veluti in proscenium producit. Graphicè autem in hoc exemplo depingit atque ob oculos ponit, primū occasiones primas perducentes in fornicationis & adulterij periculum, deinde impudicæ mulieris ingenium & mores, quibusque tum factis tum verbis, & eis mira arte ac fraude dispositis rādem

ad

ad scelus pertrahat. Postremum ostendens quàm imprudenter & cū quanto malo ei assensus præbeatur. Dicit ergo, de fenestra domus meæ prospexi, sed per cancellos, ita vt ipse alios videns & obseruans quid in plateis gereretur, non viderer tamen ab aliis qui foris erant. Et ecce video paruulos, hoc est, insipientes qui facilè decipiuntur & paruuli sunt sensu, & inter eos temerè in plateis vagantes considero iuuenem quendam vecordem, & insipientem, qui vacuus à laboribus & otiosus transit per plateas, idq; iuxta angulum, & propè viam domus ipsius impudicæ mulieris, quæ domus in angulo plateæ sita fuit, loco scilicet insidiis accommodo. Hoc ergo loco gradiebatur tempore obscuro, aduesperascente iam die in noctis tenebris & caligine. Hac ergo narratione commodè indicat occasiones in periculum adducentes, videlicet otium quod cum aliis vagando sectabatur, locum & tempus, nempe quod ambularet circa domum impudicæ mulieris, idq; vespertino & nocturno tempore. His enim modis redditur quis tētationi obnoxius, dum nullis honestis laboribus vacans, sed stultorū rationem sequens, locorum & temporum circunstantias, quæ sunt occasiones peccandi, sectatur. Has itaq; occasiones obseruans mulier, non expectauit vt ipsamet inuitaretur, sed vltrò occurrit habitu nō matronam decenti, sed meretricio, præparata omnibus modis, habitu scilicet, vultu, gestu & verbis politis ad decipiendas animas, nec solùm habitu, sed per omnia alia etiam meretricem referens, garrula, scilicet, vaga & quietis impatiens, non valens in domo consistere pedibus suis, sicut tamen matronam decebat: cumque pudicæ mulieris sit rarò in publicum prodire, hęc cōtra visa est foris, nunc ante ædes, nunc etiam longius in plateas progressa, nunc iuxta angulos platearum ad insidias alicui struendum, atque se pelliciendum. Pulchra certè impudicæ mulieris descriptio, ab habitu, à garrulitate, ab instabilitate & vagatione & studio decipiendi. Nunc describit quomodo hæc oblata opportunitate iuuenem sit aggressa, & primum quibus factis, deinde quibus verbis, insinuans quibus gradibus ad crimen perueniatur. Apprehensum, inquit, osculatur iuuenem, & procaci vultu blanditur, hoc est, vltra omnem pudorem fœmineum prior iuuenem amplectitur, osculatur, & impudenti petulantique vultu blanditur in sui amorem pertrahēs tribus, amplexu, scilicet, osculo, & vultus impudentia ac blanditie. Factis efficacibus adduntur verba efficaciora in quibus mira arte & religionis studium & summum amorem simulat, & ad dulcia gratiaque naturæ inuitat, & maximam securitatem promittit. Cùm enim dicit victimas pro salute deuoui, hoc est, aliquanto prius deuoueram, hodie reddidi vota mea, significat & religionis studium, & lautum conuiuium se domi habere paratum, ex oblatis victimis pacificis quæ pro salute offerri solent, ex quibus qui obtulit multas secum carnes domum deferebat edendas. Amorem simulat cum dicit, Idcirco egressa sum in occursum tuum desiderans te videre, vt te facerem mei gaudij & voto tuo participem, quasi dicat: nulla leuitate egressa sum, sed tui causa veni, nollens aliquem ad te mittere, sed ipsa egressa vt te inuenirem & reperi. Nec tantum ad epulas amoris & religionis simulatione inuitat, sed & ad illicitum aperte prouocare audet, etiam hic magnum amorem simulans tanquam quæ eius causa & lectum elegantissime ac mollissimè parauerit, & domum atque cubiculum omnis generis aromatibus asperserit, ipsa etiam elegantia, mollitie & odorum suauitate pertrahens efficaciter ad id, ad quod natura ipsa per se procliuis est. Veni, inquit, inebriamur vberibus, hoc est, amoribus instar vberum dulciter reficientibus; addens & securitatem dicendo, non est enim vir in domo sua, abiit via longissima, neque breui est reuersurus, quia sacculum pecuniæ secum tulit, in sumptus videlicet viæ non paruam pecuniam secum ferens, nec reuersurus nisi statuto die, nempè in plenilunio. Hunc enim diem noster expressit cum Hebræa tantum habeant die statuto. A tam efficaci ergo tam procacis mulieris operatione & oratione, non mirum est quod talis iuuenis otiosus, vagabundus & sapientia nequaquam munitus, superatus sit. Proinde sequitur quod est fabulæ huius finis: Irretiuit cum multis sermonibus, hoc est multitudine & blāditie verborum pertraxit eum, vel protraxit eum. Itaque quoniam sapientiam secum comitem nō habuit, nec memor fuit præceptorum Dei, quæ olim à parentibus audierat, nihil verbis mulieris contradixit, non obiecit timorem Dei, non cogitauit de futuro damno & corporis & animæ, sed statim eā secutus est quasi bos aut agnus lasciuiens, & præ petulantia exiliens, qui non nouerunt quando ad præsepe, & quando ad macellum ducuntur, sed quādo putant se duci ad præsepe, ducuntur ad victimam. Ita enim & ille cùm se putat ad conuiuium lautum, & mollitiem lecti atq; voluptatem ire, re vera ducitur ad mortē, siue temporalem mœchis secundum legem infligendam, siue æternam à Deo inferendam, & præ stultitia sua qua brutis est comparatus, nescit quod trahatur ad vincula, in quæ incidet per adulterium. Iniquitates enim suæ capiunt impium & funibus peccatorum suorum constringitur, vt supra dictum est. Quod sequitur, donec transfigat sagitta iecur eius, vel est referendum ad id, sequitur eam tanquam bos, vt sit sensus, sequitur eam donec tandem sagitta transfigat iecur eius, hoc est, donec per perpetrationem adulterij mortiferum vulnus accipiat in anima velut sagitta iecori infixa, vel etiam ad illud, nescit quòd trahatur ad vincula, vt sit sensus, ignorat ad quid mali trahatur, donec perpetrato scelere sentiat animū conscientiæ remorsu aut timore vltionis promeritæ, siue a marito siue à Deo infligendæ lancinari & trāsuerberari. Subditur & tertia similitudo prioribus consimilis. Sic inquit sequitur quasi bos, aut sic nescit quod ad vincula trahatur, velut si auis festinet ad laqueum, cùm se putat volare ad escam quam quærit, ignorans quod agitur de periculo vitę illius. Et hactenus exempli propositio & narratio, in quo cum præ oculis posuerit aperte, & quàm efficaces sint mulieris huiusmodi illecebræ, & quàm noxiæ rectè concludendo & quorsum hęc dicta sint demonstrando, dicit: Nūc ergo fili mi, audi me & attende verbis oris mei, ne scilicet tale quid aliquando & tibi contingat, ne abstrahatur in viis illius mens tua, vt scilicet mens tua relicta via veritatis inclinetur ad ambulandum in viis quæ ducunt ad domū eius quod fuit huic iuueni principium mali, aut ne mens tua abstrahatur a recto per vias illius, hoc est, vias quæ ducunt ad illā, & quibus conturbantur

initur cū illa, & caue ne decipiaris semitis illius. Nam huiusmodi mulieres & multis & fortissimis vulnerum atque malorum multorū, imò & mortis siue temporalis, siue æternæ causæ factæ sunt plerunque. Domus enim illarum sunt viæ inferi, penetrãtes etiam interiora mortis cubicula, hoc est, domus illarum perducunt hominem per impietates quæ ibi committuntur ad mortem, sæpè etiam temporalem, semper verò æternam, imò ad profundam grauemque damnationem mortis æternę. Hactenus ad literam. Salomon vehementer laborãs in principio sui libri, vt filium adhuc innocẽtem ad amorem castitatis pertrahat, haud ignarus quanta mala ex luxu & libidine huic ætati & omni ætati proueniant. Cæterum in hoc eodem exemplo secundum sensum mysticū quatenus hæc mulier in genere vel carnis gerit figuram, vel hęresis demonstratur, quomodo tū caro, tum hæreticorum, doctrina suis illecebris mentẽ & rationem, virilem hominis partem, ad mala & errores pellicit, oblectationibus, scilicet ac benigno aggressu velut quibusdam oculis & amplexibus demulcendo, & suasionis suauitate ad consensum pertrahendo, amorem prętexendo & religionem, omnemq; voluptatem cum securitatis promissione proponendo. Hæc enim omnia in carne ad peccatum alliciente, & in hęresi ad errores trahente facilè est inuenire, vt qui iuuenili sunt animo, & necdum satis in bono aut in credendis confirmati facilè capiantur, nisi occasiones vitent, & aures eis claudant, ac congressus fugiant, alioqui per illas deducendi ad inferni damnationem. Quadrant tum in carnem, tū maximè in hæreticorum doctrinam & mores quæ de moribus huius mulieris dicūtur, nempè quod meretricio incedat habitu pręparata ad decipiẽdas animas, garrula, vaga, quietis impatiens semper & vbique insidians quę adeo aperta sunt vt ostendere non sit necessarium.

Mysticus sensus.

Capvt octavvm.

Nunquid non Sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? In summis excelsisq; verticibus super viam, in mediis semitis stans iuxta portas ciuitatis in ipsis foribus loquitur dicens.

VONIAM iam introduxerat Salomon mulierem procacẽ inuitantem ad se iuuenes sermone blando, & petulanti, è regione eius conuenienter iam introducit sapientiam velut alteram mulierem inuitantem homines ad se sermone qui meritò efficacior esse deberet, cū ex personæ inuitantis probitate, integritate, & excellentia, tum ex fructu quem adfert sequentibus se. Ostenditq; hac ratione neminem causari posse se ideo petulantem illam mulierem secutū, quod sapientiam se inuitantem nunquam audisset. Nunquid non inquit, etiam Sapientia clamitat, & prudẽtia dat vocem suam? hoc est an quisquam hoc negare poterit? an nō hoc tam est manifestum vt inficiari nemo valeat? non enim in angulo aliquo orbis terrę loquitur, nec tenebras quærit & latibula, quemadmodum superior illa mulier, sed in summis excelsisq; verticibus, &c. Tria loca designare videtur, primum summos montium vertices, sed qui sunt iuxta viam per quam transeunt homines, quo significatur eam ex alto inclamare ad transeuntes per viam. Secūdò eam dicit stare in mediis semitis, pro quo 70. habēt ἀνὰ μέσον τριβῶν, id est, in medio semitarum, diuersarum scilicet concurrentium vbi ex diuersis viis homines conueniunt. Tertiò iuxta portas ciuitatis, in ipsis scilicet foribus portarum & ciuitatis, nam & hic ingredientium & egredientiū est multitudo, vbi & iudicia ob id exerceri solitum fuit. Itaque significatur sapientiam nō latere, nec eius vocem incognitam esse, sed veluti ex alto & in locis frequentioribus cum in agris, tum in vrbibus, declamare omnibus meritò cognitam esse debere, omnes eius vocem audire, neminem esse qui excusare se possit quasi non audierit. Sūt autem qui omnia quæ hic Sapientiæ tribuuntur, de Christo intelligenda existiment etiam secundum sensum historicum & literalem. Sed quo omnia quæ his capitibus dicuntur, de sapientia conformiter intelligantur, rectius intelligimus Sapientem hic loqui de sapientia Dei increata quæ toti competit trinitati, & variis modis homines ad se inuitat vt dictum est in cap. 5. vbi similis est locus. Aut potius de sapientia in genere, vt & Deo competit, & per Dei donum hominibus vt dictum est in c. 3. Per prosopopœiam enim de sapientia sic in genere comprehensa loquitur, & tribuens nunc ea quæ in hominibus operatur, nūc ea quæ cum Deo & ipsa diuinitate operatur, quasi persona aliqua esset & res à Deo & hominibus distincta, cùm sit in Deo ipsa eius essentia, & in hominibus accidens ex diuina sapiẽtia profluens & communicatum, & proinde vna & eadem in Deo & hominibus, sed per analogiam. Sapientiæ ergo sic cōsideratæ & per intellectum apprehensæ docendi & excitandi gratia sequentem tribuit orationem, quod dum facit, nō mentitur fingendo, nec fallit, quod non est pro eo quod est asserendo. Deus enim in quo est hæc sapientia, item & homines qui eam participat, partim reipsa & factis, partim verbis, sapientiæ nomine hæc vbique inclamant, de sapiẽtia hęc quæ sequuntur prædicando & ad eam amplexandum inuitando.

O viri ad vos clamito, & vox mea ad filios hominum. Intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduertite. Audite quoniam de rebus magnis locutura sum & aperientur labia mea, vt recta prædicent, veritatem meditabitur guttur meum & labia mea detestabuntur impium. Iusti sunt omnes sermones mei: nō est in eis prauum quid, neque peruersum, recti sunt intelligentibus, & æqui inuenientibus scientiam. Accipite disciplinam meam & non pecuniam, doctrinam magis quàm aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis preciosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

ORATIO hæc Sapientiæ elegans & efficax duas pręcipuas complectitur partes, Primùm enim excitat & ad auscultandum inuitat, idque duplici potissimùm ratione, videlicet & per insigne doctrinę suę encomium, & per insignem suæ doctrinæ commendationem. Secundò hac narratione prolixa completa, suadet sibi obediendum, promittens obedientibus sibi vitam & beatitudinem, non obedientibus exitium & mortem interminans. Ad auscultandum ergo excitatura, primùm nominat personas quibus loquitur, viri (inquit) ad vos clamito, quod aliis verbis repetit & vox mea ad filios hominum. Idem enim intelligit per viros & filios hominum significans vniuersum genus humanum, ita vt & mulieres comprehendantur, mos enim scripturæ est præsertim in hoc libro & in psalmis, idem diuersis verbis repetere. Sequenti versu speciatim

paruulos

paruulos & insipientes appellat, siue quod ad eos peculiariter hic sermo dirigatur qui sapientia sunt destituti vt sapere incipiant, siue quòd omnes homines ex se sint paruuli & insipientes. Paruulos autem & insipientes eosdem dicit, nam vt iam aliquoties dictum est, paruuli hic semper dicuntur qui paruuli sunt sensu qui & insipiètes dicuntur: nisi quod dicto insipientes vel stulti, aliquid plus mali significat, paruuli enim dicuntur ob ignorantiam, stulti verò quod rebus sapientiæ contrariis sunt dediti. Personis ad quos sermo dirigitur compellatis dicendorum a se encomium prosequitur commendans ea à magnitudine, à veritate & æquitate eaque perfecta, Audite inquit, me quoniam non de rebus leuibus ac parui momenti sum locutura, sed de rebus magnis, insignibus & nobilibus, vt habent Hebræa. Et ne putemus eam locuturam de mirabilibus naturæ & operibus quibusdam quæ stuporem quendam adferant & admirationem, sed nullam in vita vtilitatem aut de perplexis quibusdam quæstionibus, ostendit quæ sint hæc magna. Aperientur (inquit) labia mea vt recta prædicet, hoc est, ea quæ pertinent ad rectitudinem veritatis & vitæ. Veritatem tum fidei, tum vitæ, meditabitur, hoc est cum meditatione loquetur guttur meum & labia mea detestabuntur id quod impium est, hoc est, impietatem. Nam iuxta Hebræa, dictio, impium, substantiuè accipi debet pro impietate. Et quoniam etiam in prophanis literis philosophorum & hæreticorum quædam veritas inuenitur, & detestatio impietatis, rectè subiungitur, Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis prauum quid neque peruersum, Eloquia enim Domini eloquia casta, vt in Psalm. 11. & 17. Id autem dici non potest de Philosophorum & hæreticorum sermonibus, in quibus multa falsa & praua sunt admixta veris & bonis. Quoniam autem sapientiæ sermones non omnibus tales videntur, ideo subiicit, recti sunt intelligentibus, & æqui his qui quærendo inueniunt tandem scientiam, significans non sermonum vitio fieri vt in eis multa quibusdam non placeant, sed vitio intellectus malo iudicio præoccupati & eos non intelligentis nec studentis intelligere, vt qui non ex animo quærat inuenire, scientiam. Sic & Dauid dicit, vniuersæ viæ domini misericordia & veritas requirentibus testamentum eius & testimonia eius. Hac ergo commendatione præmissa rectè subinfert, accipite disciplinam, hoc est, eruditionem & correptionem meam (vtrunque enim dictio Hebræa significat) & nõ pecuniam. Quod quomodo sit intelligendum, indicat sequens pars, doctrinam magis quàm aurum eligite. Non ergo omninò prohibet pecuniam accipere aut quærere, sed sapientiam indicat pecuniæ præferendam esse, vt sit sensus, accipite disciplinam meam, magis quàm pecuniam, quemadmodum & in Ozea dicitur, misericordiam volui & non sacrificiũ, quod sequens pars explanat, & scientiam Dei plus quàm holocausta. Cùm enim maior pars hominum ante omnia diuitias colligendis det operam, ita vt dicant, quærenda pecunia primum est, virtus post nummos, monet è contrario sapientia vt præ diuitiis doctrina ipsius erigatur, rationemque subiungit quæ & supra posita est cap. 3. melior est enim sapientia cũctis pretiosissimis.

Psal. 24.

Osee 6.

Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus. Timor domini odit malum, arrogantiam & superbiam & viam prauam & os bilingue detestor. Meum est consilium & aequitas, mea est prudentia, mea est fortitudo, per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant & potentes decernunt iustitiam.

POST commendationem doctrinæ subiicit prolixam sui commẽdationem, primùm quidem insinuando quid in hominibus efficiat, & deinde quomodo cum Deo fuerit & operata sit. Primum ergo de se dicit, ego sapientia habito in consilio, hoc est, vbi sana rectaq; consilia ineuntur & quæruntur, ibi ego sum præsens semper, inde ego non decedo vnquam, sed huiusmodi consilia excito, promoueo & adiuuo, quæ bona sunt & salutaria suggerendo: & cogitationibus eruditis, quibus prudenter aliquid gerẽdum cogitatur, intersum, sic vt suggeram quid maximè faciendum sit. Quo significat se nõ interesse cogitationibus ineruditis, stultis & impiis, iuxta illud Sap. Spiritus enim sanctus disciplinę effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quę sunt sine intellectu, & corripietur à superueniente iniquitate. Quod & sequẽs sententia hic significat: Timor domini: qui est principium sapientiæ, imo ipsa sapientia, odit omne malum, & ideo arrogãtiam, & superbiam & viam prauam, & os bilingue ego detestor, tantum abest vt huiusmodi cogitationibus ac factis intersum. Primùm pono arrogantiam & superbiam, quia hæc est initium omnis peccati, & consistit, maximè in cogitationibus. Deinde addit viam prauam, quæ consistit in actionibus. Tertiò quod in verbis consistit os bilingue, hoc est, quod aliud loquitur quàm cor cogitet, & quod apud diuersos diuersa loquitur. Subiicit quo declaret se habitare in consilio: Meum (inquit) est consilium, hoc est, à me procedit omne consilium, sed illud cui æquitas coniũcta est, à me est omnis prudentia & intelligentia recta, sed & fortitudo mea est, quia & per me peruenitur ad principatus atque sublimes honores & per consilia mea fortiter & strenuè multa geruntur. Per me enim reges regnant, quia & per me ad regnum legitimè perueniunt, & per me illud rectè gubernant. Per me legum conditores iustas leges populis pręscribunt, per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam, tum in legibus condendis, tum in sententiis ferendis. Hęc enim omnia sine sapientia rectè fieri non possunt, quę in imperando plus habet momenti quàm vires & diuitię. Melior est enim sapientia quam vires, & vir prudens quam fortis.

Sap. 1.

Sap. 6.

Ego diligentes me diligo, & qui manè vigilauerint ad me, inuenient me. Mecum sunt diuitiæ & gloria, opes superbæ & iustitia. Melior est fructus meus auro & lapide pretioso, & genimina mea argento electo. In viis iustitiæ ambulabo, in medio semitarum iudicii, vt ditem diligentes me, & thesauros eorum repleam.

OSTENDIT in superioribus Sapientia se multa præstare hominibus & priuatim singulis, & publice rebus publicis ac regnis. Itaque quoniam quęrere quis posset, quibus modis hæc tam omnibus necessaria & vtilis sapientia comparari possit, & metuere, ne quam est vtilis, tam difficulter possit obtineri, ostẽdit his subiectis verbis, se vt est sũme necessaria, ita omnibus obuiã esse, & facilè parabilem, non regiis opibus comparatam, aut viribus belli, sed solo amore quo nihil est homini conuenientius. Ego, inquit, diligentes

gentes me diligo, quod non ſic eſt accipiendum quaſi noſtra dilectio ſapientiam omnino præcedat & promereatur, (nam vt Sapientiam quis diligat, ipſa efficit in nobis Sapiētia) ſed quod amatores ſuos, hoc eſt, ſtudium & affectionem bonā erga ſe oſtendentes, magis magiſque diligat, hoc eſt, magis magiſque ſe eis impertiatur, eiſque adſit dirigendo & tuendo eos. Vnde & ſubditur: Et qui manè vigilauerint ad me, & vt habent Hebræa, quæſierint me, ſignificans ante omnia cum quis ſurgit ipſam quærendam, iuxta illud: Primū
Matt. 6.
quærite regnum Dei & iuſtitiam eius. Quod ſacientibus, ſicut Dominus promittit omnia temporalia, quæ in primis gentes quærunt, addenda, dicens, & hæc omnia adiicientur vobis, ita & ſapientia hic ſatis idem ſignificat, cum ſubdit: Mecum ſunt diuitię & gloria, &c. quaſi dicat, qui me inuenerit, etiam ea quæ alij maximè quærūt, mecum conſequetur. Mecum enim ſunt & diuitiæ & gloria. Hæc enim etiam temporaliter ſępè per ſapientiam obtinentur, & ſemper ſpirituales diuitiæ quæ veræ ſunt diuitię, & gloria vera coram Deo, ſapientiam ſequuntur. Bene autem dicit, opes ſuperbæ, hoc eſt, excelſæ & eminentes & iuſtitia. Nam & diuites huius mundi ſapientia carentes habent etiam opes magnas, ſed quę ſunt Mammona iniquitatis, vt quas frequenter vel acquirunt vel conſeruant iniuſtè. At ſapiētiæ amatores opes habent cum iuſtitia. Habent autē quidam codices, opes ſupernæ, & iuſtitia, quos ſpiritualibus diuitiis magis conuenit, quæ ſunt maximè iuſtitia. Sed Lyra. & Beda legunt ſuperbæ, monetque ſuperbiam hic non accipi in malum, ſed vt ſæpè etiam in prophanis literis pro excelſis & eminentibus, quomodo & Eſa. 60. dicitur:
Eſa. 60.
Ponam te in ſuperbiā ſæculorum. Et magis cōuenit Hebraicæ dictioni ſuperbæ quam ſupernę, quamuis neutrū propriè ſignificet, & opes multas & antiquas, hoc eſt, durabiles & firmas. Cæterum ne quis opes terrenas putaret in ſapientiæ adeptione potiſſimum eſſe ſpectandas, aut de iis potiſſimum, quod dixit de opibus, eſſe intelligēdum, rectè ſubiicit: Melior eſt fructus meus auro & lapide pretioſo. Eſt enim præcipuus ſapientiæ fructus iuſtitia: quæ tandem perducit ad regnum, & gloriam opeſq; cœleſtes. Et quoniam ad opes ſere perueniūt homines auari per media iniuſta, in eo quod ſequitur, docet Sapientia ſe non huiuſmodi via promiſſas diuinas ſuis amatoribus comparaturam, ſed per iuſtitiam & æquitatē, vt, inquit, ditem diligentes me. Ambulabo (& vt habent quidam libri) ambulo (Hebræa enim futurū habent, Græca præſens, ſed ad ſenſum parum refert) in viis iuſtitiæ, & in medio ſemitarum iudicij, hoc eſt, non propterea à iuſtitia deflectam, nec cuiquam quod ſuum eſt eripiam, ſed iuſtè id faciam, in iuſtitia id agam, non declinans neque fauore ad dexteram, neq; odio ad ſiniſtram. Ideo enim dixit, in medio ſemitarum iudicij, ſignificans ſe ſeruaturam medium, quod habent ſemitę iudicij, nec ad alteram partem declinaturam. Poteſt & aliter intelligi quod dicitur, in viis iuſtitię ambulabo, &c. vt ſe dicat ambulaturā, quia ambulare in eis faciet, quemadmodum exponit Lyranus, nam & verbum Hebraicum אהלך cùm ſit coniugationis Pihel ſignificat etiam facere ambulare. Itaque ſenſus erit, faciam & facio meos ambulare in viis iuſtitiæ, vt pro meritè iuſtitiæ ipſorum, ditare eos poſſim & replere eorum theſauros. Id quanquam etiam de temporalibus diuitiis debeat intelligi maximè iuxta promiſſiones veteris legis, tamen principaliter adimpletur in diuitiis ſpiritualibus, quæ hic ex parte, poſteà verò plene propter iuſtitiam conferuntur ſapientiæ ſtudioſis. Quibus ſignificandis multum conuenit quod habent Hebræa, vt hæreditate faciam diligentes me id quod eſt. Nam quanquam per id quod eſt rectè intellexerimus cum noſtro interprete ſignificari opes in genere, ſicut & 70. verterunt ὕπαρξιν, id eſt ſubſtantiam, ſpeciatim tamē ſignificatur id quod verè & ſolum eſt per ſe, ipſaque eſſentia, Dei ſcilicet, quę ſola diuites facit, in cuius fruitione ſola eſt fœlicitas, & omnium rerum copia ſine faſtidio.

> *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum, antequam quicquam faceret a principio. Ab æterno ordinata ſum, & ex antiquis, antequam terra fieret. Nondum erant abyſſi, & ego iam concepta eram: necdum fontes aquarum eruperant, Necdum montes graui mole conſtiterant, ante colles ego parturiebar: adhuc terram non fecerat, & flumina & cardines orbis terræ.*

POSTQVAM ſe commendauit ſapientia ab his quæ operatur in hominibus, & eis præſtat deinceps prolixa narratione ſe commendat, ab his quæ eam plane diuinam eſſe oſtendunt, quæque cum Deo eſt operata. Meminiſſe autem oportet quod ſuprà dictum eſt, ſapientiam in genere per [illegible] ctum c[illegible]prehenſam hic introduci loquentem quo mod[illegible] poetæ quādoque iuſtitiam aut aliam quamuis virtutem loquentem faciunt docendi gratia, quomodo & Eccl. 24. *Eccl. 15.*
Sapientia inducitur loquens, ſeque prolixe commendans oratione multum ſimili huic loco, ita vt ſapiens ille hunc locum omnino imitatus videatur, qui & alibi de eadem in genere loquitur tanquam perſona aliqua eſſet & mulier cùm dicit: Qui continens eſt iuſtitię, apprehendet illam, & obuiabit ei quaſi mater honorificata, & quaſi mulier à virginitate ſuſcipiet eum. Itaque quoniam antiquitas res commendare ſolet, & dignitatem auget, res prætereà cum laude olim geſtæ commendant eum qui præclarè egit, opera denique a fabrefacta celebritatem conferūt opificij, ſeipſam nunc laudat Sapientia, & ab æternitate ſua & ab operibus admirādis quæ cum Deo perfecit propter homines. Quod ergo ad prius attinet dicit dominus poſſedit me ab initio viarum ſuarum, benè vertit interpres reddendo poſſedit potius quàm acquiſiuit: vt quidam vertunt, cùm vtrumque ſignificet verbū Hebraicum קנה Cana, non enim propriè dominus ſapiētiam acquiſiuit quam ſemper habuit ab æterno, ſed poſſediſſe eā melius dicitur, quia eam apud ſe habuit cùm inciperet mūdum creare, hoc enim eſt quod dicit, in initio viarum ſuarum, hoc eſt operationū ſuarum quibus mundum fabricatus eſt. Septuaginta tamen verterunt κύριος ἔκτισέ με hoc eſt dominus creauit vel formauit me, quomodo habet & Chaldæus paraphraſtes, circa quam verſionem 70. ſic ſcribit D. Hier. in epiſt. ad Cyprianum To. 3. Nul- *Diuus Hier.*
lum autem debet verbū creationis mouere, cū in Hebræo nō ſit creatio, quæ dicitur ברא Bara, ſed poſſeſſio, ita n. ſcriptum eſt, יהוה קנני ראשית דרכו Adonai, Canani, Reſith, Darco, quod in lingua noſtra exponitur, Domin9 poſſedit me initio viarum ſuarū. Inter poſſeſſionē autem & creationem multa diuerſitas eſt. Poſſeſſio ſignificat quod ſemper filius in patre, & pater in filio fuerit. Creatio autem

autem eius qui prius non erat, conditionis exordium. Hæc ille. Cùm ergo hic dicitur secundum Septuaginta sapientia creata, intelligendum est
Eccl. 24. quomodo & illud Eccles. Ab initio & ante secula creata sum. Et Eccles. Prior omnium creata est sapientia. Et rursum eodem cap. Ipse creauit eam in Spiritu sancto, & quod postea hic dicitur, concepta eram & parturiebat, pro quo alij vertũt formata eram & genita. Mos enim scripturę est cum vocibus humanis, & quæ ab hominibus intelligi possint, res sublimes & cœlestes omnemque humanum intellectum excedentes, explicare conatur, frequẽter etiam rebus diuinis tribuere voces quasdam imperfectionem continentes, quãtum abstrahere oportet, & id tãtum intelligere, quod rei propositę conuenit. Itaque cum creata dicitur sapientia & formata, id tantum intelligendum, quod fuerit & substiterit, nõ quod propriè creata sit, vel formata, quasi aliquando non fuerit. Alioqui aliquando fuisset Deus sine sapientia & sine sapientia sapientiam creasset. Et cùm dicat, Dominus possedit me & creauit me antequam quicquam faceret, manifestè significatur ipsam nunquam propriè creatam, sed ab æterno fuisse. Si enim antequam quicquam faceret Deus, fuit sapientia, non est ergo facta sapientia. Ipsa ergo verba & hoc loco apud Eccl. manifestè conuincunt impropriè dici sapientiam creatam vel formatam: Nam & Eccl. 24. dicitur primogenita ante omnem creaturam ipsa sapientia. Sensus ergo huius loci, siue possedit legas, siue creauit, est, Dominus habuit me in initio suarum operationum, imò antequam quicquam faceret. Pro in initio Hebræa etiam verti possunt initium, quomodo & Septuaginta verterunt, vt sit sensus, habuit me tanquam initium operationum suarum, per quod scilicet, & cum quo omnia fecit. Sed prior sensus sequentibus magis cõueniet. Sequitur enim ab æterno ordinata sum, &c. Pro ordinata sum, plerique vertunt principatum habui & dominata sum: quia hoc loco ponitur verbum quod in Psalm. Ego cõstitutus sum rex ab eo, &c.
Psal. 2. Sed septuaginta verterunt ἐθεμελίωσέ με, hoc est fundauit me. Et Chaldæus habet ante mundum sum composita. Itaque sensus est, ab æterno sum constituta: hoc est, fui apud Deum & in Deo. Nihil enim hic aliud multis verbis significatur, quã sapientiam fuisse ante omnia creatam. Ex eo autem quod sapientia ante omnia fuit, sicut sequitur æternam fuisse, ita sequitur ipsam fuisse Deũ ipsum. Si enim fuit, & apud Deum fuit, cùm extra Deum nihil fuerit ante omnem creaturam, & in Deo nullum sit accidens quod non sit ipse Deus, Sequitur sapientiam de qua loquitur fuisse ipsum Deum. Verum non sic de ea loquitur Sapiens, sed quasi per se apud Deum subsistens & cum eo operata, quemadmodum & accidentia Deo tribuimus, sapientiam, iustitiam, & cætera id genus. Sic Dei sapientia in genere tãquã cum Deo operante & cum hominibus loquitur Sa-
Sap. 9. piens in lib. Sap. Tecum (inquit) sapientia quæ nouit opera tua, quæ & adfuit tunc cum orbem terrarum faceres. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, vt mecum sit & mecum laboret, &c. Hæc sapientia quatenus est in Deo & apud Deum, est ipse Deus, quatenus est in hominibus & cum hominibus est participatio quædam diuinæ sapientiæ, sed tanquam vna, eademque sapientia consideratur & comprehẽditur, atque dicit, hic loqui introducitur. Nec tãtum de se quod possessa sit & ordinata à Deo ante omnes creaturas, sed etiam cõcepta eram & parturiebar, pro quibus duobus verbis Hebræis vtrobiq; idem est verbum quod & verti potest formata vel genita, quomodo si vertatur, iã sensus patet ex præcedentibus, nẽpè quod formata aut genita dicitur, quomodo creata. Cæterum noster interpres vertendo concepta eram & parturiebar, quid plus significare voluisse videtur, nempè quod Deus sapientiam apud se existentem ante omnes creaturas, disposuerit ab æterno in lucem edere & proferre per opera videlicet à se mirabiliter efficienda. Tunc enim sapientia in mente diuina latens & quasi cõcepta, veluti genita est, cum per opera in sapientia facta, est manifestata. Vnde de se dicit Eccl. 24. Ego ex ore altissimi prodiui, cum scilicet verbo Dei omnia facta sunt quæ Dei declarant sapientiam. Hinc & dicitur Eccl. 1. Ipse creauit illam in Spiritu sancto, & vidit & dinumerauit & mẽsus est, & effudit illam super omnia opera sua. Cum autem satis fuisset, dixisse in genere antequã quicquam faceret, ego fui: Varias tamen mundi partes enumerat: incipiẽdo ab infimis elementis & sensim ad superiora & cœlestia corpora ascendens quod non solum elegantiæ & explicationis gratia facit, sed etiam vt principaliores mundi partes diligentius obseruemus, & licet earum perpetuitatem & stabilitatem videamus, ob quam philosophi mundum iudicauerunt fuisse æternũ, credamus tamen eas aliquando cœpisse esse nec temerè sic eas esse constitutas, sed quemadmodũ earum ordo, stabilitas & magnitudo satis testantur, per sapientiam omnia præcedentem. Enumerat ergo quæ infima sunt elementa, terram, abyssos, hoc est, profunditatem & immensitatẽ aquarum maris, fontes, montes, colles, flumina & cardines orbis terræ. Ita enim vertit noster interpres quod in Hebræo obscurè sic habetur, & plateas, & principium (vel caput) puluerum terræ. Cardines orbis terræ legimus, & in cantico Annę, Domini sunt cardines orbis terræ & posuit super eos orbem. Et intelliguntur communiter cardinales, hoc est principales orbis terrę partes Oriẽs scilicet, Occidens, Auster & Septentrio, quibus quasi columnis sustinetur & consistit mundus. Quanquam quidam intelligant polos mũdi circa quos cœlum vertitur.

Quando præparabat cœlos aderam, quando certa lege & gyro vallabat abyssos, Quando æthera firmabat sursum, & librabat fontes aquarum, Quando circundabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis ne transirent fines suos, quando appendebat fundamenta terræ, Cum eo eram cuncta componens, & delectabar per singulos dies ludens coram eo omni tempore: & ludens in orbe terrarum: & delitiæ meæ esse cum filijs hominum.

AD superiores mundi partes iam ascendit, & rursum ab eis ad inferiora descendit, cumq; prius se dixerit fuisse ante eas quas commemorauit mundi partes, nunc se dicit in his quæ narrat constituendis adfuisse & cooperatam, vt intelligamus eius non tantum æternitatem, sed & efficaciam. Quando inquit preparabat vel cõstituebat cœlos aderam simul scilicet cooperans, quando certa lege & gyro vallabat abyssos, vbi per abyssos quidam rursus vt superius cùm dicitur nondum erãt abyssi, intelligunt profunditates aquarum & ipsa maria, quæ ita conclusit in certum locum & quasi vallo cohibuit,

vt egredi non possint. Verum cum id postea dicatur & iam ad superiora ascendat, per abyssos potius hic intelligenda est vastitas illa & immẽsitas illa spatij profundissimi, quę est inter cœlum & terram, de quo dicitur Gen. 1. & tenebræ erant super faciem abyssi. Hanc abyssum gyro, hoc est, circulo corporum cœlestium, certaque lege quæ mutari non potest circumuallauit, & quasi vallo conclusit. Hebræa enim habet cum statueret & describeret circulum super faciẽ abyssi. Magnificę autem & expresse pergit opera Dei cõmemorare vt ea cõmemoratione ab oculos clarius proposita, magis sese cõmendaret, & melius intelligeretur talia opera sine Sapientia nõ potuisse fieri, aut sic constitui. Sequitur ergo, quando æthera firmabat sursum, Vbi per æthera intelligendum elementum ignis aut etiam superior aëris regio, hæc enim sursum firmiter sunt cõstituta, hoc est firma & stabili dispositione. Hebræa dictio magis magnificat nubes, vnde 70. verterunt τὰ ἄνω νέφη boc est supernas nebulas. Quare quod sequitur & librabat fontes aquatũ. Non de fontibus qui in terra sunt accipiendum est, sed magis de fontibus cœlestibus, qui. s. de nubibus aquas profundunt in terras. Quod ergo dicitur, librabat fontes aquarum, significat Deũ quasi in libra suspendisse sursum fontes aquatũ, ita vt nubes ipsas, ita vt eas diuiserit ab aquis quæ in terris sunt, & in pondere atque mensura eas diffundat super terrã. Vnde Iob. 26. dicitur, qui ligat aquas
Iob. 26. in nubibus suis, vt non erũpant pariter deorsum. Harum ergo cœlestium aquarum occasione redit ad inferiores aquas. Quãdo inquit, circundabat mari terminum suum, & legẽ ponebat aquis ne transirent fines suos, dicens videlicet vt est apud Iob. Vsq; huc venies & non procedes am-
Iob. 38. plius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Et
Psal. 103. in Psal. Terminum posuisti quem non transgredientur, neq; conuertētur operire terrã. Et subiicit, Quando appendebat fundamenta terræ, Pro quo Hebræa clarius habet. Quando statuit fundamenta terræ. Sunt autẽ fundamenta terræ, ipsa terrę stabilitas, in qua veluti in fundamẽto quodam cõstituta est firmiter, Deo eã sustinente sua omnipotẽte manu, iuxta illud Psal. Qui fundasti
Ibidẽ. terrã super stabilitatẽ suam. Appendere ergo ver-
Esa. 40. tit interpres, quemadmodum & in Esa. Quis ap-
Iob. 29. pendit tribus digitis molem terræ. Et in Iob: Qui appendit terram super nihilum, significare volẽs Deum ipsam terram sua manu cõtinere & quasi ponderare. Et hactenus quidem semper pendet sententia, ita vt semper repeti debeat verbũ prius positum, adetã. Nam quod sequitur, Cum eo etã cuncta componens, apud Hebræos separatũ est à superioribus, & coniũgitur cum sequẽtibus. Notandum autem plerosq; ex Hebręo vertere, eram iuxta eum alumnus & veluti nutritius, quo rectè intelligitur significari sapientiã adfuisse Deo velut alumnũ non Dei, sed creaturarum quę per sapientiã gubernantur. Est enim hic Hebræis אמון dictio Amon, quæ etiam, alumnum significat, vt Esa. 49. Erunt reges nutritij tui. Quidam vertit fidelis quia amou fidelitatem significat. Noster septuaginta secutus vertit, componens, quia eadem dictio artificem nonnunquam significat, vt Cãt. 6. vbi nos legimus, quæ fabricata sunt manu artificis. Habent enim 70. ἁρμόζουσα ἐγὼ ἤμην adaptãs ego eram. Quod sequitur, & delectabar per singulos dies ludens cum eo omni tempore, hoc significat quod à Sapiẽtia in operibus à Deo creatis voluptatem cœperit, iuxta illud: Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona. Et in Gen. 1. Psalm. Lætabitur dominus in operibus suis. Qui- Psal. 103. bus significatur Deum & Sapientiam eius non tantum creasse vniuersa, sed eadem diligere, & in illis complacentiam habuisse semper, eadẽmque gubernare & conseruare, quemadmodum artifex complacet sibi & gaudet in opere suo, atque ob id illud tuetur, custoditque. Diligis enim, dicitur in Sap. omnia quæ sunt, & nihil odisti eorum quæ fecisti. Ludere ergo hic positum est prò gaudere, quẽadmodum & Beda annotauit. Cum autem Sapientia se dicat in omnibus creatis gau- Sap. 11. dere, speciatim tamen se gaudere dicit in hominibus: Delitiæ meæ, inquit, esse cum filiis hominum, vel vt habent Hebræa, sine infinitiuo esse. Deliciæ meæ cum filius hominum. Quo significasse in singularem habere complacentiam vt propter quos omnia alia sint creata, quique Dei gerunt imaginem. Item quod se eis cupiat insinuare seque in illos transfundere & communicare. Vnde apud Eccl. dicit sapientia se in omni- Eccl. 24. bus populis quæsisse sibi requiem, iussam autem à domino vt in Iacob habitaret & in electis Dei mitteret radices, & in Israël suam acciperet hæreditatem. His autem vltimis verbis validè mouere studet sapientia homines ad se capessẽdum, vt cui volupe sit tantam ac talem hominibus impertiri ac illis sua bona communicare. Et hactenus quidem totã orationem sic exposuimus, Mysticus sensus. vt sapientiæ consideratę in genere tribuatur absque applicatione ad certam in Diuinitate personam, quemadmodum plerique imò omnes vete- Psal. 32. res hunc locum explicant Christo cum tribuentes, non quod hunc intellectum reiiciendum aut excludendum putemus, sed quod iuxta modum loquendi scripturæ illum putemus esse historicũ & literalem, sub quo sensu nobis cum Iudæis cõmuni non dubitamus altiusquid à Spiritu sancto significatum bis verbis, quod præter Christianos (quibus Christus aperuit sensum vt intelligerent scripturas) nulli intelligere pòssint. Sicut enim cum dicitur in Psalmis: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum, secundum simplicem & literalem sensum nobis cum Iudæis communem significatur, cœlos Dei iussu & voluntate subsistere & creatos esse, sed quia ex Euangelio didicimus filium Dei esse verbum per quod omnia facta sunt, ideo sensu altiore eis Psalmi verbis intelligimus Christiani significari per filium suum cum Spiritu sancto qui ab ipso procedit, patrem creasse omnia: ita similiter quæ hic de sapientia dicuntur in genere, soli nos Christiani, sub sensu historico nobis cum Iudæis communi, intelligimus ad Christum altiori sensu, perfectius, verius, & excellentius pertinere, Quia de eo dixit Paulus quod Dei sit virtus & sapientia, nec tantum Dei sapientia, sed & nostra. Qui factus est nobis in- 1. Cor. 1. quit, sapientia & iustitia. Ad hunc modum nobis Ioan. 14. hunc locum tractantibus, præterquam quod & solidior & iucundior erit sensus noster mysticus, etiam certius licebit Arrianorum argumenta refellere, qui ex hoc loco & similibus apud Eccl. ostendere nitebantur, filium Dei aliquando cœpisse & creaturam esse, quia dicitur: Dominus possedit & creauit me, ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapientia.

Intelli-

Intelligunt quidem plerique illud, Dominus creauit me, vt annotat hoc loco Beda, dictum de incarnatione Domini, non de eius externa generatione, & ideo non esse dictum pater creauit me, sed Dominus. Sic enim accipit hunc locum D. Aug. li.1.de Trin.c.12. Secundum formam inquit, Dei dictū est ante omnes colles genuit me, hoc est ante omnes altitudines creaturarum, secundū formam autem serui dictum est, Dominus creauit me in principio viarum suarum, quia secundum formam Dei, dixit, Ego sum veritas, secundum formam serui, ego sum via. Quia enim ipse est primogenitus à mortuis, iter fecit Ecclesiæ suæ ad regnum, ad vitam æternam cui caput est ad immortalitatem, etiam corporis & ideo creatus est in principio viarum Dei in opera eius. Similem sensum prolixe prosequitur D. Hilarius li.12.de Tri. à quo & Aug. sua mutuatus videtur, legitque Hilarius: Initium, vel initium viarū Dei. D. Ambr. lib.1. contra Arrianos c.2. aliter hūc locum tractat, vt sapientia Dei quæ Christus est dicatur creata in opera Dei, quod ad opera Dei perficienda adhibita sit, & quæ latebat producta sit. Verum hi sensus non conueniunt similibus illis locis Eccles. Ab initio & ante sæcula creata sum, & prior omnium creata est sapientia, & quod hic dicitur, ante colles cōcepta eram & parturiebar, quæ de incarnatione facta post longa tempora intelligi non possunt, vnde illis locis multū gloriabantur Arriani, sed quam subtiliter, patet ex superiori expositione. Cùm enim hæc nō primò de Christo sint dicta, sed de sapientia in genere, nec ex his locis secundum primum sensum concludere liceat sapientiam aliquādo cœpisse esse, & fuisse quando non erat, sed etiam secundum Iudæos intelligenda hæc sint vt sapientiam fateamur fuisse æternam, nec etiam cum Christo hæc accommodantur, eius arguunt originem aliquando cœpisse, sed æternitatem eius comprobant, eiusque quàm ex patre habet ab æterno originem & progressum. Sicut enim de sapientia in genere dicitur, quòd creata fuerit, formata & cōcepta ante omnia, quia omnia ante fuit subsistēs in Deo & apud patrem, ita multò magis de appropriata Dei patris sapientia, quæ filius Dei est, quia & illa ante omnia fuit apud patrem in personali distinctione subsistens, atque ab illo emanans. Vnde ei verè competit quod pro concepta eram & parturiebar, quidam vertunt ex Hebræo esse genitam, quia ab æterno fuit filius qui est sapientia patris genitus ab eo, ratione cuius generationis æternæ, etiam quidam rectè intelligunt sapientiam hanc dici creatam à Deo, vt videlicet creationis nomen abusiuè positum sit pro generatione. Sic enim Lyranus exponit in Eccles. sic & Hilarius lib. de synod. contra Arrianum, vbi etiam hic locus tractatur. Huic appropriatæ Dei patris sapientiæ conuenit quod in Hebræo hic rursum, quemadmodum in primo cap. dicitur in principio per verba futuri temporis, nónne sapientia clamabit, & intelligentia dabit vocem suam. Rectè enim hic significatum est, sapiētiam Dei patris indutam humanitate aliquando verè & corporaliter clamaturam per Euangelij prædicationem quàm non in occulto edidit, sed sicut ipsa dicit, Ego palam locutus sum mundo, & in occulto locutus sum nihil. Ex excelsis enim mōtibus ad turbas verba fecit, atque in publicis ciuitatum l[illegible]is, in plateis, in templo & syn[a]gogis,

Aug. — Hilarius. — Ambr.

vbi omnes Iudæi conuenire solebant, inuitans omnes ad se recipiendum, & audiendum. Cuius doctrina meritò recipienda est, tum quòd maiora & perfectiora contineat quàm lex Mosaica, plura etiam & meliora dona accommoda præstet suis obseruatoribus, consilium. s. quo expedite ad fœlicitatem perueniatur, fortitudinem qua vitijs omnibus quis dominetur, & verè regnet, diuitias spirituales & gloriam æternam, tum quòd ab eo profecta sit qui ab æterno fuit apud patrem, per quem facta sunt & secula, quique adeo desiderauit esse cum filijs hominum, vt propter eos homo factus sit, cum eis diu conuersatus, & nihil non faciens, quo se, omniaque sua bona illis communicaret, cū quibus etiamnum assiduè in hac miseria manet mirabiliter vsque ad consummationē seculi, sicut promisit dicens: Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem seculi. Quis ergo & talem & talis doctrinam non meritò auide lubenter susciperet? Meritò ergo subditur. Matt. 24.

Nunc ergo filij audite me, beati qui custodiunt vias meas. audite disciplinam & estote sapientes & nolite abijcere eam. Beatus homo qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat post[es] [ost]ij mei. Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à domino. [Q]ui autem in me peccauerit, lædet animam suam Omnes qui me oderunt, diligunt mortem.

HÆc est secunda principalis pars totius huius orationis, in qua post suæ doctrinæ, suique insignem commendationem, ad obediendum sibi inuitat, idque non rigidè, sed blanda compellatione, filios appellās quos prius paruulos & insipientes dixit, ac beatitudinem pollicēs custodientibus vias suas, hoc est præcepta ipsius & ea in quibus incedendum esse demonstrat. At vt insinuaret non frigidè se audiendam aut inquirendam, sed sibi præcipuam & primam dandam operam, præ alijs omnibus rebus quibus homines suum studium impendere solent, beatus, inquit, qui audit me & vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei, hoc est, qui sicut discipulus, aut is qui consilio vel ope alicuius indiget, summo mane adit ædes præceptoris, eiusque à quo consilium & auxilium expectat, persistens ibi quousque aperiantur fores, & intromittatur & ad eum exeat is quē quærit, ita etiam summo mane me requirit ante omnia desiderans a me edoceri & instrui, quid maximè faciendum, non priùs desistens quàm me ad se egredientem receperit, aut in adyta & secreta sapientiæ intromissus didicerit quod desiderat. Allegoria enim est in eo quod dicitur, vigilat ad fores meas, &c. quemadmodū & in illo Euangelico: qui quærit, inuenit, & pulsanti aperietur. Alluditur enim ad eū qui alterius domum diluculo accedit doctrinæ aut cōsilij gratia, iuxta illud Eccl. Si videris sensatum euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exterat pes tuus. Itaque nō est curiose inquirendum quæ sint fores sapiētiæ, & postes ostij eius, cum totus sermo sit Tropicus, quo significatur sapientiam summo manè quærendam. Simili tropo Sap. 6. significatur sapientiam desideratam à nobis summo mane adfuturā nostris in ædibus: Facilè (inquit) videtur ab his qui diligunt eam, & inuenietur ab his qui quærunt eam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, Qui de luce vigilauerit ad eam, non laborabit. Assidentem enim illam foribus suis inueniet, hoc est, mox paratam sibi

Matt. 7. — Eccl. 6. — Sap. 6.

inueniet vt adsit ei dux & comes in omnibus actionibus suis, veluti præ foribus expectans donec egrediatur, & se itineris sociam adiūgat. Aut quum quis egredi volet ad sapientiam quærendam, ipsamet ei statim adetit, seque offeret. Nihil
Reg. 2. 1. tamen vetat quin per fores & postes ostij Sapiētiæ intelligamus etiam fores domus Dei, in qua ex ore doctorū sapientia maximè est percipiēda, vt intelligamus diluculo surgendū, & templa locaq; sacra adeunda, vbi diuinis inspirationibus, & sacris cōcionibus instruamur quomodo legimus de mulieribus, quæ obseruabant ad ostiū tabernaculi testimonij. Iuxta Bedā fores & postes ostij sapientiæ, sunt scripturæ sacræ & doctores sacri, qui sua doctrina aditum præbant ad percipiendam sapientiam, & tanquam postes, alios sustentant. Ad has fores ergo euigilandū est: iuxta illud q ex Eccles. citatū est, non ad conuenticula hæreticorum & imperiorum. Et subiicit Sapiētia causam, cur talem dicat beatū qui se auide quærit. Qui, inquit, me inuenerit inueniet vitam, & gratiæ in præsenti, & gloriæ in futuro, nec vitam tantū inueniet, sed etiā hauriet, hoc est, percipiet
Psal. 10. vtraq; vita salutem à Domino, Cōtrà, qui in me peccauerit, me spernens & audire contemnēs & negligēs, non me lædet, nihil mihi incommodabit, sed læder animā suam, quam infinitis bonis
Iob 3. priuat & æternæ morti nboxiā facit. Sic in Psal. Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Imò omnes qui me oderunt, me odiendo declarāt se diligere mortem, quod vel auditu horribile est: nam contra naturam est diligere mortem. Proinde significatur quā sint osores sapientiæ nō solū miseri, sed etiā plane excordes. Odiūt autē sapiētiā quotquot eā admittere recusant, iuxta illud, Omnis qui malè agit odit lucem. Diligunt mortē qui his cupidè inhærent, quæ morteoi adferunt,
Sap. 1. iuxta illud Sapien. Impij manibus & verbis accersierunt illam, & æstimantes illam amicam, defluxerunt, & sponsiones posuerunt ad illam.

Capvt nonvm.

Sapientia ædificauit sibi domum, excidit columnas septem immolauit victimas suas, miscuit vinum, & proposuit mensam suam, misit ancillas suas, vt vocarent ad arcem & ad mœnia ciuitatis Si quis est paruulus veniat ad me. Et insipientibus locuta est. Venite, comedite panem meum, & bibite vinum quod miscui vobis. Relinquite infantiam, & viuite, & ambulate per viam prudentiæ.

IN hoc capite pergit Sapiens comparare Sapientiam cū muliere illa impudica, cuius iam sæpius meminit: & quemadmodum superiori capite sapientiam introduxit, inuitantem ad suam doctrinam, contra blandam illam mulieris illecebrosæ inuitationem, de qua in c. 7. ita nunc eandem introducit inuitantem ad conuiuium à se præparatum, atque è regione illius inuitationis mulierē impudicam inuitantem vicissim ad suum conuiuiū. Ipsa hac comparatione satis innuēs, per mulierem hanc non tantum dehortari se velle auditores à libidine & venere, sed exempli causa hac a se introduci & sub eius exemplo in vniuersum velle dehortari à carnis suggestionibus & praua doctrina quæ sapientię est contraria. Quo autem quod in principio huius capitis dicitur, Sapiētia ædificasse sibi domum, in proprio & literali, sensu, sub quo sublimior sensus mysticus latet prosequendo explicationem superius incœptā rectè intelligatur, obseruandus est similis huic locus, qui est vt iam dictum est Eccles. 24. vbi postquàm sapiētia similiter dixisset se authore, omnia creata subiicit, & in his omnibus vel vt habent Græca, cum his omnibus requiem quæsiui, & in hæreditate eius, vel vt habēt Græca cuius morabor. Tunc præcepit & dixit mihi Creator omnium & qui creauit me requieuit in tabernaculo meo. Pro quo Græca habent ἀνεγίνωσκετων, hoc est, fixit tabernaculum meum, & dixit mihi, In Iacob inhabita, & in Israel hæreditatem, &c. Quo loco obscurè quidem in nostra versione, sed significantius apud Græcos sapientia insinuat se omnibus iam creatis, quanquam in omnia haberet dominium, quæsiisse sibi requiem aliquam & habitationem eamque Dei iussu se accepisse in populo Israëlitico, qui ei datus sit in domum & habitationem suam, in qua familiariter sit cōuersata per legem à populo datam se illi insinuās iuxta illud Psal. Qui annūciat verbum suum Iacob, Psal. 1.
iustitias & iudicia sua Israël, Nō fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Ita & hic pustquam superiori capite Sapiētia se omnia cū Deo creasse asseruisset, sed cum filiis hominum delitias habere, iam prosequendo cœptā prosopopœiam, introducit eam deinde Sapiens domum aliquem ædificasse sibi, per quā ex comparatione huius loci cum illo loco Eccles. omnino verisimile est, ipsum iuxta sensum literalem intellexisse synagogam & populum Israëliticum in quo se Deus frequenter habitaturum promittit apud Prophetas & Moysem. Et quoniam pro domo magnificè extruenda opus est columnis quibus domus innitatur & sustentetur, inducit eam excidisse columnas septem hoc est, varias & Gal. 2.
multas iuxta scripturæ phrasim, quia septem sæpissime ponitur pro multis. Per columnas intelligens eos qui in illo populo fuerunt præcipui doctores, scilicet rectores eius per quos in Dei cultu populus ille continebatur, quemadmodū Paulus de Petro, Iacobo & Ioanne dicit, q videbantur columnæ esse, & in scriptura aliquādo maiores populi dicuntur anguli popili, vt 1. Reg. 14. 1. Reg.
applicate hunc vniuersos angulos populi. De his 14.
columnis quidam intelligunt etiam illud Psalm. Psal.
Ego confirmaui columnas eius. Domo ædificata 74.
facit Sapientiam tanquam conuiuium solenne instruentem ad quod inuitauerit omnes: Immolauit (inquit) victimas suas, pro quo simpliciter Hebræa habent, Mactauit mactationem suam, vt nō sit necesse intelligere de hostiis, miscuit vinū & proposuit mensam suam. Per quam mensam cibo potuque, eoq; optimo instructam, significare videtur ad literam doctrinam legis Prophetarum. De qua & Psal. dicit, Fiat mensa eorū coram Psal.
ipsis in laqueū. Et: Parasti in conspectu meo mē- 68.
sam aduersus eos qui tribulant me. Vnde & Eccl. Psal. 22.
24. cum etiam ibi dixisset Sapientia: Transite ad me omnes qui concupiscitis me, & à generationibus (vel vt est Græce καὶ ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου, id est à fructibus meis) adimplemini. Et, Qui edūt me, adhuc esurient, & qui bibūt me adhuc sitiēt, subiicitur: Hæc omnia liber vitæ & testamentum altissimi, & agnitio veritatis. Quibus significatur scripturā sacram mensam esse qua Sapiētia suos pascit & reficit. Suppeditat hæc mēsa non tātum panē vitę hominis necessariū, sed & carnes atque delitias animę prudēti & delitias sacras, quemadmodum victimę erāt sacræ, nec non & vinum, quod lætificat cor hominis & inebriat, quia non Here.

tatu

tã extinguit ſitim rerũ terrenarum, & prauæ concupiſcentiæ, ſed & in Deo gaudere facit, atque in eius amorem accendit. *Luc. 11.* Ad magnificentiã autem facit, quod nõ per ſe ſapiẽtia introducitur inuitate ad menſam ſuam, ſed in eã rem dicatur miſiſſe ancillas. Per quas ſignificat prophetas, de quib. dicitur in Hier. Miſi ad vos eos ſeruos meos prophetas per diem conſurgens diluculo, & mittens. Hanc miſſionem Chriſtus apud Lucam tribuit ſapientiæ Dei, propterea (inquit) ſapientia Dei dixit. Mittã ad illos Prophetas & Apoſtolos, neſcio an alludens ad hunc locum. Ancillarum autẽ nomine, illi hic deſignantur, quoniam ita exemplo & parabolæ conueniebat, vt Sapientiæ quæ ſub mulieris perſona hic proponitur, adderẽtur puellæ tanquam pediſſequæ & ancillæ. Deinde ad ſignificandum quod ad hoc munus non ſunt delecti qui viribus rem agerent tanquam viri bellicoſi, ſed ſecundum mundum infirmi homines & inermes qui manſuetudine potius inuitarent, quàm vi cogerent. Septuaginta verterunt ſeruos ſuos, quomodo Cypri. & Auguſt. legunt, vt qui ſecuti ſint verſionem 70. tunc receptam. Miſſæ autẽ dicuntur ancillæ, vt vocarent ad arcem & ad mœnia ciuitatis, vel vt habent Hebræa, ad ſummitates excelſorum ciuitatis, ad ſignificãdum quod à terrenis ad ſublimia & cœleſtia vocet Sapiẽtia. Quãquam melius Hebræa verti poſſint non per præpoſitionem, ad, ſed per ſuper, vt ſignificetur ancillas miſſas vt ſuper excelſa ciuitatis loca vocarent & inclamarent, hoc eſt, ea alto, quo ab hominibus audiri poſſint, quemadmodum ſuperiori capite dicitur ſapientia clamare in altis excelſiſque verticib. ad ſignificandum, quod eſt Eſa. 45. non in abſcondito locutus ſum, in loco terræ tenebroſu. *Eſai. 45.* Qui ſenſus etiam in noſtra eſt lectione, ſi præpoſitio, ad, referatur ad verbum miſit, vt ſit ſenſus. Miſit ancillas ſuas ad arcem & ad mœnia ciuitatis vt inde vocarent & inuitarent, nomine ſapiẽtiæ dicentes, Si quis eſt paruulus veniat ad me. Hunc ſenſum habent & 70 apud quos eſt conuocans cum excelſa prędicatione. Rurſus hic paruulus cui mox coniunguntur inſipiẽtes & ſtulti, nec ętaris nomen eſt, nec in bonũ accipitur pro humilib. ſed vt ſæpè ſuperius pro imperito & rerũ ignaro. Dicit ergo ſapientia per ancillas ſuas inſipientib. & paruuli. Venite, comedite panem meum, hoc eſt, cibum meum, nam & carnium poſt meminit. Sed nomine panis Hebraicè omnis cibus comprehenditur. Et bibite vinum quod miſcui vobis, hoc eſt, quod temperaui & vobis paraui. Non enim dilutum vinum ſignificare voluit, ſed vinum iã paratum, & iuxta quod conuenit pro captu bibentium attemperatum. Allegoricè autem hæc dici, & ſub panis ac vini nomine ſapiẽtiæ doctrinam ſignificari indicatur verſu ſequenti, Relinquite infantiam & venite, & ambulate per vias prudentiæ, vbi per infantiam intelligenda vita carnalis & erroneum iudicium, quo bona ac voluptates huius mundi homines præeligunt bonis æternis quomodo pueri res ludicras & vanas ſeriis præferunt. Hæc ergo infantia primum eſt deſerenda, ac tum adeunda ſapientiæ domus, vt in ea quis reficiatur ac refectus viuat, ſicque ambulare poſſit per vias prudentiæ. Non diſſimilis eſt inuitatio Eccleſ. 51. *Eccle. 51.* Apropiate ad me indocti, & congregare vos in domum diſciplinæ. Quid adhuc r. tardatis? & quid dicitis in his? animæ veſtræ ſitiunt vehementer. Et in Eſa. Omnes ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emitte & comedite. *Eſai. 55.* Venite & emite abſque argento & abſque vlla commutatione vinũ & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem veſtrum non in ſaturitate? Audite audientes me & comedite bonum, & delectabitur in craſſitudine anima veſtra, &c. *Myſticus ſenſus.* Quamquam hæc authoritas magis pertinet ad ſenſum myſticum iam ſubiiciendum, in quem longè perfectius & excellentius, quæ hic dicuntur competunt. Sic enim certum eſt ſynagogam & iudaicum populum typum fuiſſe Eccleſiæ & Chriſtiani populi: ita dubium non eſt quin per domum à ſapientia ædificatam myſticè intelligi debeat eccleſia, quæ iuxta Diuum Paulum *2. Tim. 3.* eſt domus Dei viui columna & firmamentum veritatis. Hanc domum ſibi ædificauit is, cui eximia & ſingulari ratione nomen ſapientiæ attribuitur filius Dei, qui de ſe dicit, ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam. *Matt. 15.* Excidit etiam pro fortitudine domus ſeptem columnas, hoc eſt, in perfecta eam conſtituit firmitate, ita vt diceret, Portæ inferi non præualebunt aduerſus eam. Fecit autem id aptando ſic Apoſtolos & apoſtolicos viros, vt per eos tanquam columnas quaſdam ædificium domus eius ſuſtinere poſſit. *Ierem. 1. Apoc. 2.* Sic Hieremiam dominus dicit ſe dediſſe in columnam ferream & in Apoca. dicitur: Qui vicerit, ponam eum columnam in templo Dei mei. *Gregor.* Sic Diuus Gregor. in capitu. 26. Iob, cum dicitur: Columnæ cœli contremiſcent, intelligit ſignificari Apoſtolos, vbi & totum hunc locum tractat, indicans per columnas etiam particulares Eccleſias hic poſſe intelligi. Benè autem columnæ ſeptem exciſæ dicuntur, tum propter numeri ſeptenarij perfectionem qui ſæpè ponitur, vt dictum eſt pro multis, tum quia columnæ Eccleſiaſticæ Eccleſiam ſuſtinent per ſeptiformem Spiritus S. gratiam, ac ſeptem Sacramenta à Chriſto Eccleſiæ relicta. Huic myſtico ſenſui benè conuenit, quod iuxta Hebraicam veritatem non habetur pluraliter immolauit victimas ſuas, ſed immolauit & mactauit victimam ſuam, vt intelligamus peculiariter inſinuari vnam illam hoſtiam quam in cruce dominus ipſe mactauit & immolauit quam & in cibum, imo in panem ſub panis ſpecie nobis edendã tradidit. Non enim fit hic mentio alicuius cibi, niſi ipſius victimæ, & tamẽ dicitur poſtea. Venite comedite panem meum. Pluraliter vertit interpres victimas ſuas, ſecutus Septuaginta qui habent τὰ ἑαυτῆς θύματα, id eſt, ſuas victimas. Quod benè conuenit cum eo quod eſt Matth. 22. *Matt. 22.* in parabola euangelica. Tauri mei & altilia mea occiſa ſunt. & omnia parata. Quo ſignificatur conuiuij magnificẽtia, quodque in eo ſit ferculorum abundantia ſufficiens ad ſaturandos quamplurimos. Miſcuit & vinum ſapientia hæc noſtra in ſuo conuiuio, quia & precioſum ſuum ſanguinem ſub vini ſpecie, & doctrinam ſuam euangelicam mirè inebriantem homines etiam vſque ad mortis contemptum, ſuis propoſuit: attemperãs eam hominum captui: In cuius ſanè vini comparatione aqua verè fuit quicquid litera legis frigida ſuis propinauit. *Cyprian.* D. Cyprianus hunc totum locum citans de Chriſto epiſt. 3. lib. 2. intelligit hoc præmon-

strari typum Dominici sacrificij, immolatę, scilicet, hostiæ panis & vini, & vinum mixtæ, calicem domini vino & aqua mixtum, Prophetica voce denunciari. Atque ad paratam hanc à se mensam doctrinæ suæ, & sacramenti corporis & sanguinis sui, emisit qui vocarent cæcos & claudos, pauperes & debiles, iuxta parabolam euangelicam *Luc.14.* quæ est apud Luc. huic loco non dissimilem Qua dicitur: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos, & misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirent, qua iam parata sunt omnia. In alia autem parabola quæ est Matt. *Esa.41.* 22. dicitur seruos suos multos misisse, & postea alios plures prioribus vocant hi serui ad arcem, quia ad supetna, vel super arcem, quia ex alto iuxta illud Esa. Super montem excelsum ascende tu *Esa.52.* quæ Euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam quæ Euangelizas Hierusalem. Et cap. 52. Quam pulchri super montes pedes annunciãtis & prædicantis pacem. Vocant autem ad sapientiæ domum. nam ibi conuiuium ab ea est instructum, nec extra eius domum de cibo eius salutariter sumitur. Quemadmodum enim doctrina veritatis in veteri testamento petenda erat in populo Israëlitico vnde dicitur Eccl. 51. vt suprà dictum est: Congregate vos in domum disciplinæ, ita Christi doctrina & sacramenta non alibi sunt accipienda nec quærenda, nisi in vera ipsius Ecclesia quæ hæc nota agnoscitur, quod à Christo ædificari cœpta, deinceps ita perseuerat nixa suis columnis, vt portæ inferi nunquam præualuerint aduersus eam. Monent autem qui missi erant à Sapientia relinquere insantiam, hoc est, (præter id quod dictum est) literalem legis intelligentiã & obseruationem, sub qua (inquit) Paulus cum essemus paruuli, tanquam sub elementis mundi eramus seruientes. Quanquam enim Hebręa non habeãt insantiam, sensus tamen eodem redit, nam vel vertendum est, desinite esse imperiti, vel relinquite imperitos. Noster secutus est 70. qui habent, ἀπολείπετε ἀφροσύνην, derelinquite insipientiã. Sunt qui per domum à sapientia ædificatam intelligũt corpus quod sibi ex Virgine filius Dei fabricauit Vide August. 57. de ciui. Dei. c. 20. & io quæst. veteris & noui Test. quæst. 31. quibus locis per domum sapientiæ indicat & corpus Christi & Ecclesiam posse intelligi. Item sunt qui *Gal.4.* intelligunt animam cuiuslibet, iuxta illud. Sedes sapientiæ anima iusti. Quas intelligentias, vt non reiicimus vtpotè pias, ita superiorem tractationem genuinam esse putamus.

Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, noli arguere derisorem ne oderit te, argue sapientem & diliget te. Da sapienti occasionem & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere.

INDICARE videtur bis sententiis sapientia, quare tantum vocet paruulos & insipientes, significans esse quosdam qui sapientiæ non sunt capaces, quique ad Sapientiæ conuiuium nõ sunt aduocandi, hi, scilicet, qui planè impij sunt, ita vt benè monentes nõ ferant, sed eos irrideant, & ob id maiori odio prosequantur. De quibus & dominus dicit his quos ad prædicandum misit. Noli- *Matt.7.* te sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis & conuersi dirumpant vos. Dicit ergo, qui erudire studet derisorem veritatis non solum nihil in illo proficiet, sed ipse sibi iniuriam facit, quia ignominiam sibi à derisore conciliat. Et qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, tum quia ex detractione impij male audiet apud multos, & lædetur in fama nominis sui, tum quia ex importuna admonitione non nihil fit reprehensibilis. Itaque noli arguere derisorem, ne oderit te sicque & in illo peccatum augeas, & te sine fructu periculo exponas. Quibus verbis non vult omnem redargutionem impiorum prohibere, ea enim nonnunquam ad aliorum exemplum facienda est, potissimum ab his quibus ex officio competit impietates cohibere. Vnde Diuus Paulus vult coram omnibus argui peccantes, vt & cæteri timorem habeant, iubetque arguere opportunè & importunè. Sed eam vult prohibere quæ *1.Tim 5.* sit priuata, & per quam nullum expectatur in aliis *2.Tim.4.* commodum, sed exacerbatio impiorum. Frustra enim uti (inquit) quidam, & nihil aliud quam odium quærere extremæ dementiæ est. Cum autem videretur iam dicendum esse argue potius paruulos & insipientes, qui, scilicet, needum in profundum peccatorum deuenerunt, dicit potius, argue sapientem, & diliget te, tum vt per contrarium effectum in sapiente ostendat malitiam impij. Hic enim corripientem odit, ille eo magis diligit: tum vt sic insinuet paruulis & non omnino malis correptionem sapientiæ recipiendam esse ab eis, tum vt etiam sapientes ad conuiuium, sapientiæ pertinere, eoque egere significet, quamuis prius paruulis tantum nominatim expressi sint & insipientes. Nullus enim ferè adeò sapiens est qui nõ aliquando delinquat, & non alterius monitione egeat, vel doctrina. Vnde & subiicit: Da sapienti occasionem discendi, & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere, iustum, scilicet, coniungens sapienti, sicut prius impium derisori sapientiæ, & significans ex doctrina sapienti & iusto proposita, duplex redditurum commodum, alterum in docente, quia diliget te, alterum in discipulo, quia addetur ei sapientia, sicut ex doctrina impijs proposita duplex *Sap.c.1.* nascitur malum, odium pręceptoris & maior eius qui docetur peruersitas. Sic & suprà dixit, audiens sapiens sapientior erit.

Principium sapientiæ timor Domini, & scientia sanctorum prudentia.

INDICATVR hic quomodo fieri possit vt etiam paruuli & insipientes capaces fiant cum sapientibus ipsius sapientiæ, itemque de quali sapientia hic sit sermo. Itaque reperitur quod in principio dictum est, Initium sapientiæ timor domini. Estque hoc loco non dictio illo loco posita ראשית Reseith, quæ ambiguam habet vt ibi dictum est significationẽ, sed תחלת Thechillath, quæ nihil significat quam initiũ, nec est, hic Græcis εὐσέβεια, id est, pietas, sed φόβος timor significatur ergo de ea sapientia hic esse sermonem quæ incipit in nobis esse & crescere ex concepto Dei timore, sicque paruulos & insipientes posse ad sapientiam peruenire, si Dei timorem concipiant, quem quoniam omnino abiecerunt impij & derisores, ob id sapientiam non posse percipere. Ad indicandam expressius differentiam inter hãc sapientiam & eam à qua iuxta mũdum quidam dicuntur sapientes, subditur & scientia

ſcientia ſanctorum prudentia, hoc eſt, ſcientia & cognitio rerũ ſanctarum, quales, ſcilicet, ſcriptura docet, & ſcientia quam habent ſancti homines, illa ſola eſt vera prudentia vel intelligentia. Poteſt enim ſanctorum exponi, vt vel ad res vel ad homines referatur, & poteſt in Hebræo repeti in ſecundo membro, principium, vt ſic vertatur & ſcientia ſanctorum eſt principium prudentiæ.

Per me enim multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni vitæ, Si ſapiens fueris, tibimetipſi eris, Si autem illuſor ſolus portabis malum.

HIc patet hactenus fuiſſe verba Sapientiæ ab eo loco, venite comedite panem meũ, & adferuntur duobus his verſibus duæ rationes, quæ meritò mouere deberent ad amplexandum ſapientiam. Quarum prior demonſtrat vtilitatem quæ homini ex ſapientia prouenit, longitudo, ſcilicet, vitæ, de qua ſuperius ſæpè dictum eſt, quę rectè reſpondet conuiuio ad quod inuitauit quia propter vitam cibus & potus quæritur. Altera oſtendit nullum incommodum vel commodũ acceſſurum ſapientiæ ſiue eam recipiamus ſiue non, ne quis putet eã ſui cauſa homines ad ſe inuitare, Si inquis ſapiens fueris non mihi, ſed tibi & ad tuum bonum eris, Si autem illuſor, non ego, ſed tu ſolus ſine me hinc ſenties malũ. Sic & Iob. 22. dicitur. Quid prodeſt Deo ſi iuſtus fueris, aut quid ei conferes ſi immaculata fuerit vita tua, & c. 35. Si peccaueris quid ei nocebis, & ſi multiplicatæ fuerint iniquitates tuæ quid facies contra eum? Portò ſi iuſtè egeris quid donabis ei aut quid de manu tua accipiet? Homini qui ſimilis tui eſt, nocebit impietas tua & filium hominis adiuuabit iuſtitia tua. Vnde patet, quomodo intelligendum ſit quod hic dicitur, tibimetipſi eris ſapiens, & ſolus portabis malum, videlicet, vt Deus excludatur non homo.

Mulier ſtulta & clamoſa, plenaq; illecebris, & nihil omninò ſciẽs, ſedet in foribus domus ſuæ, ſuper ſellam excelſo vrbis loco, vt vocaret tranſeuntes per viam & pergentes itinere ſuo Qui eſt paruulus, declinet ad me. Et vecordi locuta eſt: Aquæ furtiuæ dulciores ſunt, & panis abſconditus ſuauior. Et ignorauit quod ibi ſunt gigantes & in profundis inferni conuiuæ eius. Qui enim applicabitur illi deſcendit ad inferos Nam qui abceſſerit ab ea ſaluabitur.

SIcvt ſuprà è regione mulieris impudicæ inuitantis ad ſe oppoſuit Sapientiam tãquam alteram mulierem ad ſe inuitantẽ, ita viciſſim nũc è regione ſapientiæ ad ſe ſuumq́ue conuiuium vocantis, opponit alteram mulierem ſapientiæ contrariam etiam ad ſe ſuumq́ue conuiuium vocantem & ſapientiæ inſtitutum in multis immitantem. Eſt autem hæc mulier iuxta pleraque quæ in præcedentibus ſunt habita ad literam mulier libidinoſa quàm pulchrè ſuis depingit epithetis, vo-
Eſa. 24. cans eam ſtultam, vt oſtendat ſapientiæ contrariam, item clamoſam vel (vt habent hebræa quod eodem recidit) tumultuoſam & turbulentam. Nõ enim clamat vt ſapiẽtia, cum moderamine & modeſtia, non ſicut ille de quo dictum eſt, non erit triſtis neque turbulentus, ſed immodeſtè & tumultuosè, in ſeipſa variis perturbata paſſionibus, alióſque ſimiliter perturbans. Deinde plenam dicit illecebris ad decipiendum, ſcilicet, inconſtantes. Item nihil omnino ſcientem, hoc eſt, omnino verà prudentia deſtitutam, nec vllam rationem ſalutis ſuæ habentem. De hac dicit non ſicut dixit de ſapientia quod ædificauerit domum ſuam & ſicut poſtea dicitur ca. 14. ſapiens mulier ædificat domum ſuam, ſed quod ſedeat in foribus domus ſuæ ſuper ſellam, vt ſignificetur otium eius, deſidia, & negligentia rerum eius deſiderium verò captandi alios. Vnde ſequitur vt vocaret tranſeuntes. Ad imitationem autem ſapientiæ ei tribuit excelſum vrbis locum ſicut illa iuſſit ancillas ſuas ſuper excelſa vrbis loca vocare, ad ſignificandum illam non pudere ſuæ impudicitiæ, & quamplurimos ad ſe pellicere velle. Sic Iere. 2. c. dicitur: In Ierem. 2.
omni colle ſublimi, & ſub omni ligno frondoſo tu proſternabaris meretrix. Cum autem ſapientiæ tribuerit ancillas vocantes, huic nullas tribuit, ſed ipſam per ſe vocantem facit, inſinuans illam verè eſſe dominam quæ iure multos habeat ſibi ſubſeruientes, hanc verò omnino ſeruilem eſſe, nec iure habere in quos dominetur, quibúſque præcipiat. Vocat tranſeuntes per viam & pergẽtes, in itinere ſuo vt intelligas eius impudentiam, per quam non tantum admittit ad ſe vltro venientes, ſed & tranſeuntes per viam ſuam & aliud agentes ad ſe inuitat, vt relicto ſuo itinere ad ſe deflectant. Vnde annotauit Beda ſapientiam dixiſſe: Si quis eſt paruulus veniat ad me: hanc verò declinet ad me, quia illa ad rectum actionis iter, quos errare cernit accerſit, hæc verò rectè pergentes ab itinere ſuo deuiare docet, & ad ſe diuertere. Verumhæc annotatio non habet locum in Hebræo, nam ibi vtrobique eſt declinet. Sed quoniam ibi non præceſſit de itinere, è quo ſapientia vocet, hic verò præcedit de itinere, è quo vocat mulier, rectè ibi noſter vertit, veniat ad me, hic verò declinet à me. Vocat autem & hæc ad imitationem ſapientiæ (quam vbique malitia quantum poteſt Imitari ſtudet) paruulos & inſipientes, quia ſicut illa valde malos deriſores, ſcilicet, & impios non putat vocandos, ita nec hæc valdè ſapientes aut in iuſtitia benè firmatos, ſed potiſſimum homines imperitos, inconſtantes & ſtultos: Inuitat & ipſa ad conuiuium, ſed quod res ipſa longè diuerſum eſſe demonſtrata ſapientiæ conuiuio. Illa enim ad vinum vocat, hæc ad aquas, quia frigidum ſanè eſt quicquid mundus aut caro exhibet. Illa menſam ſuam benè inſtructam palam proponit, hæc ſuam menſam occultam eſſe inſinuat, illa ad ſuum panem vocat, dicens. Venite comedite panem meum, hæc ad aquas furtiuas, dicens aquæ furtiuæ dulciores ſunt, & panis abſconditus, hoc eſt, qui in abſcondito editur, quia, ſcilicet, furtiuus ſuauior eſt. Videtur autem ab hac muliere deſumpta hæc ſententia ex vulgatis prouerbiis, vt vulgatum prouerbium ſuo accommodaret propoſito. Et ſic eſſe vt prouerbium ſignicat, res ipſa docet. Cæterum ratio cur furto ablata ferè ſint ſuauiora, eſt, quia ſicut talia maiori concupiſcentia fuerunt deſiderata: ita maiori voluptate percipiuntur. Ferè enim propria vileſcunt & magis aliena deſiderantur, & iam obtenta auidius ſumuntur tanquam rara, & quæ non ſemper in promptu ſunt. Hoc ergo vulgati prouerbio ſignificare vult congreſſum cum non ſua maiorem adferre animo voluptatem, magis inſtat cibi & potus reficere quam cum propria vxore, vt quæ habetur in promptu. Et benè congreſſus cum non ſua aquis comparatur furtiuis & pa-

ni absconditO, quia contra Dei legē & coniugale fœdus vsurpatur, & cum sit indebitus sibi tanquam suus vindicatur à fornicatore & à mœcho, atque ob id caliginem quærit & latibula, quemadmodum quæ ex furto comeduntur. Cæterum sicut supra Sapiens ex sapientiæ conuiuio significauit vitam expectandam, & longitudinem vitæ, ita quo à conuiuio huius mulieris deterreat inuitatos, mortem significat ex illo secuturam, vt intelligatur cibus potúsque eius esse lethalis. Et ignorat (inquit) paruulus quisque & insipiens (nam ad mulierem non posse referri Hebræa docent cum sit verbum masculinum.) Quod ibi sint gigantes, &c. quasi dicat: Hinc est quod decipiantur, & à muliere hac eis imponatur: Pro gigantes dictio Hebraica significat etiam mortuos. Vnde capite secundo eandem vertit noster Interpres inferos. Ad inferos (inquit) semitæ eius. Hic secutus 70. qui habent γηγενεῖς vertit gigantes, quemadmodum postea cap. 21. versic. 16. In cœtu gigantium commorabitur. Vbi sicut per gigantes rectè intelliguntur dæmones, ita & hîc, vt sit sensus, ignorauit quod in ea domo dominium obtineant dæmones qui instar gigantum sunt potentissimi, seque Deo tanquam gigantes terrigeni opposuerunt, cum quibus inter mortuos deputandi sunt quotquot eis adhærent, & conuiuæ eius, hoc est, quotquot ad huius mulieris conuiuium vocati accedunt, tandem erunt in profundis inferni, imo & quando iam cum muliere illa conuiuantur, iam sunt in profundis inferni, quia æternæ damnationi & grauissimæ obnoxij. Vndè sequitur, Qui enim applicabitur illi descendet ad inferos: nam qui abcesserit ab ea, saluabitur. Quanquam hic versus non sit in Hebræo, sed nec in Græcis, in quibus tamen alij aliquot versus adduntur. Multa quoque Latina scripta hunc versum non habent, Et hæc quidem pro sensu literali. Cæterum cùm tam studiosè mulier hæc sit à sapiente hîc opposita sapientiæ, nemini dubium, quin per eam aliud quiddam etiam significatum sit quam mulier ad libidinem aut Venerem prouocans, adeo vt plerique etiam Hebræi literalem sensum esse velint de stultitia aut carnis concupiscentia. Et

Mysticus sensus. Caietanus ipse qui literalem tantum sequitur sensum, de carnis delectatione hæc intelligit. Alij verò de hæresi aut superstitiosa aliqua doctrina, qualis est de futuris per Astrologiam diuinatio. De qua intelligit Liranus. At vt non dubitamus sub muliere hac libidinosa amplius quid significari quàm litera insinuat, ita ad literam non dubitamus sapientem de ea hic loqui, sicut frequenter superius. Sub ea verò mysticè hîc significari, rectè dixerimus insipientiam, aut prauam doctrinam, quæ scilicet contraria suggerit sapientiæ. Si enim vno nomine habetur quod directè est sapientiæ contrarium, & quod omnia comprehendit, quæ alij per partes prosequuntur, carnis scilicet & mundi concupiscentiam, idololatriam, superstitionem, hæresim, & si quid his est simile, quæ singula suggerunt sapientiæ contraria. Praua argo doctrina atque suggestio siue à carne ac mundo procedat, ad voluptates illicitas inuitans, siue ab idololatris, hisque proximis superstitiosis hominibus, siue ab hæreticis prodeat, ad malam fidem errorésque inducens, rectè comparatur mulieri stultæ, clamosæ & plenæ illecebris, quia caret vera prudentia, & si non careat frequenter multis verbis & suasionibus. Turbulenta est & inquieta, varios in mundo excitans tumultus, multis rationibus ad se pellicere studens stultos & imperitos. Atque ob id sedet in foribus domus suæ super sellam in excelso vrbis loco. Nam quod ad carnem attinet, otium ipsa quærit & docet, adeóque palam agit in hominibus, vt nemo sit qui non eius prauas suggestiones sentiat. Et quod ad reliqua pertinet, magistri & benè docentis authoritatem sibi vandicans in populo, Ideoque ei rectè tribuuntur, sedere super sellam in excelso vrbis loco, quòdque in suam domum, hoc est, sectam & congregationem attrahere alios studet. Inuitat hæc mulier ad aquas furtiuas, & panem absconditum, prætexens quod hæc sint dulciora, quia quicquid, id est, ad quod caro solicitat, furto iustitiæ surripitur, quicquid falsitatis idololatria, superstitio vel hæresis suggerit, furto diuinæ surripitur veritati. Ideóque hæc omnia ferè secretum petiit *Ioan. 3.* & tenebras. Omnis enim qui malè agit vel docet, odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Et quia hæc ferè secretum petiit, & quia prohibita sunt, ideo in secreto auidius & cum maiori voluptate sumuntur. Quod vt in carnalibus vitiis manifestũ est, ita pulchrè demõstrat verum esse in doctrina superstitiosa & hæretica, D. August. tractat. 97. in Ioannem hunc locum tractans, sed secundum 70. versionem, Ca- *August.* uete, inquit, timendo & orando ne irruatis in illud ænigma Saluatoris, vbi mulier insipiens & audax inops panis effecta conuocat prætereuntes. Hæc mulier vanitas est impiorum, cum sint insipientissimi aliquid se scire opinatium, sicut de illa muliere dictum est, inops panis efficitur. Quę cum sit inops panis promittit panes, id est, cũ sit ignara veritatis promittit scientiam veritatis. Occultos tamen panes promittit, quos tamen dicit libenter attingi, & aquæ furtiuæ dulcedinem, vt ea, scilicet, lubentius & dulcius audiantur & agantur quæ palam in Ecclesia dici credique prohibentur. Ipsa quippe occultatione condiunt quodammodo nefarij doctores sua venena curiosis, vt ideo se existiment discere aliquid magnum, quia merentur habere secretum, & suauius hauriant insipientiam quam putant scientiam, cuius prohibitam quodammodo furantur audientiam. Hinc & nefarios suos ritus suis hominibus sua curiositate deceptis & decipiendis magicarum artium doctrina commendat. Hæc ille, quæ & prolixè prosequitur, non tantum in doctrina superstitiosa, sed & hæretica. Cuius explanatio quo melius intelligatur, notandum Septuaginta, (quorum versionem tunc receptam Augustinus sequitur) sic habere, mulier insipiens & iactabunda, inops obsonij (August. legit panis) efficitur, quæ non nouit pudorem, sedet in foribus domus suæ, super sedem manifestè in plateis aduocans transeuntes viam, rectè gradientes in viis suis. Qui est vestrum insipientissimus declinet ad me, & insipientibus præcipio dicens, panes abscõ- *Gregor.* ditos libenter attingite, & aquam furtiuam dulcem bibite.

De hæreticorum doctrina similiter D. Gregorius hunc locum exponit lib. 33. moral. c. 26. Rursum inquit per panem hæreticorum doctrina designatur sicut per Salomonem mulier hæreticæ

ticæ ecclesiæ typum gestans & stultos conuocans dicit, panes occultos libenter edite, vel sicut in nostra translatione scriptum est, aquæ furtiuæ, &c. Sunt enim nonnullæ hæreses quæ apertè metuunt prædicare quod sentiunt, & apud infirmorum mentes verba sua tanto magis condiunt quanto quasi amplius reuerenter abscondunt. Vnde non immeritò dicitur panes occultos libenter edite, miseris enim cordibus occulta hæreticorum verba eo magis sapiunt, quò cum reliquis communiter non habentur. Cætera quæ ad mystici sensus tractationem pertinent ex sensu literali facilè colligere licet. Proinde hic finis esto primæ partis huius libri, quæ prooemij vice præmissa videtur sequentibus, quæ à nouo incipiunt titulo. Cùm autem caput hoc breue sit in Hebræis & apud nos, prolixius est in Græcis, qui quasdam sententias habent ante illud, mulier stulta & clamosa, nam post illam sententiam, si sapiens fueris, &c. sic habent ad verbum. Filius eruditus sapiens erit, stulto autem vtetur famulo. Quid innititur super mendacia, hic pascit ventos, idem autem sectatur aues volantes. Dereliquit enim vias suæ vineæ, à semitis sui prædij aberrauit. Transit autem per desertum aridum & terram constitutam in siti & congregat manibus sterilitatem. Primam harum sententiarum citat D.

August. Augustinus frequenter, vt lib. 5. contra Iulia. cap. 10. In fine autem capitis hæc adduntur, verum resili, nec moreris in loco ipsius, & non conuertas oculum tuum ad illam. Sic enim transibis velut alienam aquam, & transgredieris fluuium alienum. Ab aqua aliena abstine, & de fonte alieno ne bibas, vt multo viuas tempore & apponantur tibi anni vitæ, quam postremam sententiam citat B. August. tract. 6. in epistolam Ioannis.

PARABOLÆ Salomonis.

CAPVT DECIMVM.

EPETITVR hic titulus in principio libri positus: nempè, parabolæ Salomonis: quia nouum hic incipit scribendi genus, cumque ea quæ præmissa sunt veluti communes sint adhortationes & præfatio quædam, hic iam breues sententiæ & γνῶμαι sine certa connexione contexuntur, à quibus hic liber suum nomen habet. Itaque repetitus hic titulus indicat propriè ea quæ sequuntur dici parabolas. Additur in multis libris filij Dauid regis Ierusalem: verum hæc non habent nec Hæbræa nec Græca. Ceterum hæ sententiæ ferè sunt bimembres, ex contrariis contextæ, ita vt singulæ partes apud Hebræos propemodum iambi speciem præ se ferant, & elegantia multa sit cum in appositione tum in breuitate, quod cùm non ita exprimi possit, vertendis Hebræis in Græcam vel latinam linguam fit vt gratia magna harum sententiarum, quam habent in originali sua lingua apud nos aut pereat, aut imminuatur. Quod annotandum vel ob id erat, ne quis miretur quasdam apud nos sententias tam

quam parui ponderis. Est autem multa in his oppositio inter sapientem & stultum, impium & iustum, pigrum & fortem, diuitem & pauperem, odium & charitatem, & id genus similia. Sic ergo incipit.

1 Filius sapiens lætificat patrem, filius verò stultus mæstitia est matris suæ.

ET benè quidem ab hac incipit sententia post præmissa in superiori parte, eò quod in illa prosecutus sit laudes sapientiæ, inuitans ad eius amorem. Item vt sicut in superiori parte cœpit ab obedientia parentibus præstanda à filiis, ita & hic doceret primum iuuentutem debere parentum monitis obsequi. Cæterum, vt ex superioribus satis patet sapiens hoc in libro dicitur is qui verè sapiens est, nempe qui in timore Dei ambulat, iuxta præscripta, & parentum monita viuens, nequaquam sequens carnis desideria sed spiritui diuino obtemperans, cœlestia terreois præferens, non quæ videntur præ oculis habens, sed quæ videntur à longè prospectans. Is enim solus verè sapit, sibique rectè consulit. Talis ergo lætitia afficit patrem si modo verè pater sit, ita vt filij amet quæratque salutem: at contra filius stultus, Deum non metuens, quæ carnis sunt quærens, cœlestia negligens mœrore, afficit matrem salutis filij cupidam. Hæc enim phrasi Hebraica significat illud, mœstitia est matris suæ. Est autem generalis hæc sententia vt & sequentes, proinde non est necesse eam aut aliàs in omnibus esse veras, sed satis est vt in plurimum sic esse vt per eas enunciatur, nec pro absoluta veritate oportet eas certis personis aut rebus attribuere, quemadmodum quidam hanc sententiam peculiariter de patre cœlesti intelligunt, & matre spirituali Ecclesia. Continetur enim & hic intellectus in hac sententia, sed vt in genere species, aut sub litera sensus mysticus. Quod autem lætitia patri, mœror matri tribuitur, non requirit singularem causam, Sicut enim in patre consequenter & mater intelligitur, ita & in matre pater. Nihil enim aliud significare voluit quam filium sapientem exhilarare parentes, stultum verò eosdem contristare, at varietas nominum facit ad carminis elegantiam. Sic Eccle. 3.
& in Ecclesiastico dicitur. Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta. Quanquam in his obseruare liceat bonum patri tribuit tanquam digniori, malum matri tanquam inferiori. Dici etiam potest hoc ordine verborum vsum sapientem quod ad naturam rerum respiceret, iuxta quam probitas filij potius patri cedit ad honorem, vt qui rectè filium educauit, quem proinde necesse est maiori affici lætitia, improbitas verò matris indulgentiæ solet imputari, quæ & torpescentem domi cogitur assiduè videre, & grauius dolere solet pro ingenio muliebri. Monet autem hæc sententia, sapientiam vel parentum causa amplexandam, reiecta stultitia. Cæterum filij sapientia lætitiam adfert parentibus, tum quod ament eius salutem & honorem, tum quod in ipsorum cedat honorem, tum etiam quod inde familiæ suæ putant fore benè prospectum, Lætificat autem sapientia & per sese & per bona quæ adfert secum.

a Non proderunt thesauri impietatis: iustitia verò liberabit à morte.

IAM diximus sententias has sine certa connexione inter se hærere, proinde superfluum fuerit causam ordinis & cohærentiæ inquirere, non minus quàm eam reddere in versibus Catonis aut Mimis Publianis. Thesauros impietatis vocat diuitias impiè congestas aut conseruatas, vt quæ malis artibus, insidiis, fraude ac nimia cura ac desiderio parantur, aut partę iniquè detinentur nec erogantur, vt opus est. Has nihil prodesse dicit, quanquam aliter mundus iudicet, & ad hoc eas quærat vt inde multum fructum percipiat delitias, scilicet. bonorum ac denique a multis malis liberationem. Nam per has effugit nonnunquam impius iustam iudicis condemnationem, medicorum opera a morbis curatur, & omnino impletur in eo illud Psalmi: in labore hominum nō sunt
Psal. 72. & cum hominibus non flagellabuntur: Sed apud Deum nihil proderunt huiusmodi diuitiæ, qui cum hic volet hominem vlcisci & punire, nihil illius morabitur diuitias, & cum post hanc vitam rationem gestorum exigit, non mouebitur diuitiis impij, vt à recto desciscat, quia vt habet Propheta: Non dabit impius Deo placationem suam,
Psal. 48. & pretium redemptionis animæ suæ. Adeòque non proderunt apud Deum thesauri impietatis vt multum sint obfuturi homini, qui pro eis aut hic aut saltem postea sit pœnas daturus. Quid enim prodest homini si vniuersum mundum lucretur,
Matt. 16. animæ suæ detrimentum patiatur: At contrà, iustitia liberabit à morte, quia etsi nonnunquam apud homines ob iustitiam iusti occidantur, apud Deum tamen iustitia hominis frequenter efficit, vt communem aliquam euadat vltionem diuinam aut humanam persecutionem, vt patuit in Daniele & tribus pueris, semper autem efficit vt à perpetua morte (quæ sola vera mors est) liberetur homo. pro qua euadenda nihil proderunt thesauri impij In hac autem parte satis insinuatur thesauros iustè partos & distributos prodesse, iuxta
Psal. 111. illud: Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum seculi. Cæterum vt prior sententia adhortatoria est ad Sapientiam vt per quam parentes exhilarantur, ita hæc ad iustitiam, vt qua certius quis assequitur, quod impij per diuitias suas assequi conantur. Eodem tendit & quod sequitur.

b Non affliget Dominus fame animam iusti: & insidias impiorum subuertet.

CVM nonnunquam iusti famem patiantur, imò & fame moriantur, quid est quod dicit: Non affliget Dominus fame animam iusti? Beda quidem exponendo habet. Etsi quandoque iustum impij fame affligunt, vel etiam necant, non lædent animam eius, quam dominus in vita futura, suæ gloria visionis consolatur. Proinde indicat signanter dictum, Dominus non affliget, & non affliget animam quanquam, scilicet, impij corpus iusti fame affligant. At hic sensus etsi verissimus, & spirituali scripturarum intelligentiæ conueniens, non tamen totam sententiæ vim cōplectitur, quia verisimile est sapientem idem enūciare voluisse quod Dauid, cum dicit. Non vi-
Psal. 36.
Psal. 33. di iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Et, Non est inopia timentibus eum. Inquirentes dominum non deficient omni bono. Itaque eò quod dicitur: Non affliget dominus, non tantum significatur dominum id per sese non facturum, sed quod nec fieri id permittet. Vnde vertunt aliqui, Non finet dominus esurire quenquam, Hebreæ propriè habent, Non faciet dominus esurire, vt benè verterit noster interpres. Et animam iusti, positum est simpliciter pro ipso iusto. Nec obstat quod contrarium huic sententiæ accedere videamus. Pertinet enim hæc promissio secundum literam potissimum ad vetus testamentum quo terrena promittebantur. Deinde vt supra diximus, sententiæ hæ sunt sententiæ indifinitæ, quæ quod vt plurimum sit pronunciant. Iam tarò id fieri Deus promittit, vt iustus grani fame laboret, sed vt plurimum aliis fame laborantibus, ei Deus prospicit, quemadmodum & in nouo Testamento se facturum promisit. Quod si famem corporalem ferre ipsos patiatur egestatem corporalem supplet diuitiis spiritualibus, & saturatione cœlestium donorum, ita vt famem patiens, verè pinguescat in animo, & egestas ei veræ sunt diuitiæ. Cæterum cùm secunda sententiæ pars parum videatur per oppositionem respondere priori parti, sciendum quod pro (insidias) est Hebræis dictio הוה hauat, quam Diuus Hieronymus ferè vertit vt hic, insidias. Septuaginta alibi ferè vanitatem, vnde hic ferè vertunt alij prauitatem impiorum subuertet. Deriuatur autem ea dictio à verbo הוה haua, quod esse significat, quod secuti Septuaginta verterunt הוה, id est, vitam, quanquam videri possint illi legisse per fortem aspirationem ζωὴν chauath, quod est à verbo חיה chaia, quod viuere significat, Sic autem pulchra erit oppositio inter duo huius sententiæ membra. Non finet Dominus virum bonum famere, vitam autem impiorum subuertet. Quidam dictionem הוה hauath putant hic idem significare quod nomen הון, ab eadem radice deriuatum, significans opes & & substantiam, vt sit, Opes impiorum sustollet, quemadmodum quidam vertit: Nam & sic erit membrorum iucunda oppositio. Non sinet Deus iustos egere: Diuitias verò impiorū tol- *Psal. 33.*
let ab eis, & disperget ac euanescere faciet, qui sensus concordat cum illo Psalmistæ: Diuitas eguerunt & esurierunt, inquirentes autem dominū non deficient omni bono. Ad hunc sensum & nostra lectio & aliorum versiones accedent si sic intelligamus, Iustos non deseret dominus nec famere sinet, at insidias impiorum quibus iustos opprimere studuerunt, & iniustè sibi diuitias pepererunt omnemque illorum prauitatem tollet quia impios illos subitò tollet è terra, omnique sua possessione exuet, & potestatem nocendi subtollet. Potest tamen nostra lectio commodè sic accipi, vt secunda pars non significet oppositionem cum priori, sed vt tota sententia duo beneficia indicet à domino conferenda, scilicet, & quod iustum ipse fame non affliget, & quod impiorum insidias quibus iustum opprimere moliuntur, irritas faciet iuxta illud Iob: Dominus dissipat cogitationes impiorum, ne possint implere manus eorum quod cœperant. Indicare hunc sensum videtur interpres, dum non vertit in secundo mem- *Iob. 5.*
bro aduersatiuam partem, sed coniunctiuam, &c.

Egestatem

Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat.

FREQVENTER Sapiens repetit in hoc libro præceptum de labore. Nam cum otij amor & voluptatum penitus hæreat in natura, sæpè nos admonet, vt diligentiam excitet in nobis. Pigrum huc opponit forti, hoc est, sedulo & solicito: Nam hic verè fortis dici potest, & hoc propriè significat dictio Hebraica quæ hic & alias in hoc libro ponitur חרוץ Charutz, quam Hieronymus hic semper vertit, fortem & robustum alij, diligentem, sedulum & solicitum. Deriuatur enim à verbo חרץ Charatz, quod mouere significat. Diligēs autem & sedulus assiduè se mouet, vt contra piger quietem quærit & otium. Sciendum tamen pro remissa, Hebręis esse רמיה Remiia, quæ dictio in hoc libro aliquoties occurrit, sicut & superior. Hanc autem Hebræi magis exponunt per dolosam aut fraudulentam quia deriuatur à verbo רמה Rama quod fraudare significat, vnde מרמה Mirma dolus. Cúmque secundum hanc dictionis significationem non videtur apta inter sententiæ partes oppositio, quia non aptè fraudulendus sedulo opponitur explanant hanc partem Hebræi in hunc modum, manus fraudulenta facit egestatem, quia ob pigritiam opus erit, vt assuescat fraudibus, vt ditetur & viuat, at illius fraudes ex pigritia natæ non prosperabūtur, sed ad egestatem perducent. Ipsa tamen oppositio huius dictionis cum ea quæ diligentem & sedulum significat, magis ostendit hanc dictionem etsi in quibusdam scripturæ locis significet fraudulentum & dolosum, hic significare remissum & ignauum quod magis paret ex similibus sententiis quæ in sequentibus eandem habent dictionem, vt c. 12. Manus fortium dominabitur, quę autem remissa est, tributis seruiet, & cap. 19. Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet, vbi pro remissa & dissoluta, eadem, quæ hoc loco, est dictio, nec bene in illis locis conuenit nomen fraudulenti aut dolosi: Proinde & alij quidam secuti sunt in his locis nostrum interpretem: Et benè dictio רמיה Remiia: ignauum significat & remissum, quia radix רמה Rama etiam proiicere significat. Iacet autem ignauus & remissus. Dicit ergo remissam, hoc est, ociosam manum operari & parare egestatem, manus autem sedulorum parare diuitias. Qua sententia vt ciuiliter à pigritia dehortatur, & ad sedulitatem excitat, ita secundū spiritualem intelligentiam monet ne negligentes simus in bonis operibus, ne in futuro egestatem patiamur, sed vt potius seduli in bonis actibus diuitias æternas comparemus. Sic enim pleræque huius libri sententiæ sunt generaliter accipiendæ, vt & ad vitam hanc temporalem rectè componendam sint accommodæ & sub exemplo eius vitæ seruiant spirituali.

5 *Qui nititur mendacijs, hic pascit ventos, idem autem ipse sequitur aues volantes.*

HANC sententiam Hebræa non habent, nec eam exponit Beda, habent tamen Græca, quanquam non hoc loco, sed capite superiori, vt dictum est. Et citat priorem eius partem D. August. lib. 3. cont. Cresco. cap. 9. vbi legit, Qui fidit in falsis, hic pascit ventos, Exponit, hoc est, fit esca spiritibus malis (Si inquit) maledictus est qui spem suam ponit in homine, quanto magis qui spem suam ponit in falsitate opinionis humanæ, vt in aliud incidat quod scriptum est: Qui fidit in falsis, hic pascit ventos, hoc est, fit esca spiritibus malis. Vnde patet eum pascere hic sic accepisse quomodo dicimus cibum nos pascere, quia nutrimentum præbet. At magis videtur hic positum in ea significatione, qua dicimus pastorē pascere oues quas sequitur & dirigit. Est enim Græcis ποιμαίνει. Cui & conuenit quod in secunda parte dicitur: Idem autem ipse sequitur aues volantes. Itaque qui nititur mendacijs, dicitur pascere vēto, tum quia operam suam perdit, nec assequitur id quod per mēdacia assequi laborabat, tum quia talis nihil stabile sequitur, sed rem cōstātem, quæ proinde illum fallet instar ... ventorum & auium. Non enim mēdacium & falsitas sibi ipsi constat, sed subinde variatur. & instar venti & auium in vno non consistit. Vide & Paulus hæreticorum doctrinam vēto comparat, dum dicit, vt iam non simus paruuli, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum. Veritas autem sibiipsi semper constat. Vnde de eâ dicitur: Verbum autem domini manet in æternum. Itaque qui illi nititur, solido nititur fundamento, nec inane in rem sequitur. Similis adagia huic sententiæ sunt quæ refert Erasmus in Chilia Rete Venaris ventos Et Ventos colis. Ephes. 4. Esa. 40.

6 *Qui congregat in messe, filius sapiens est, qui autem stertit æstate filius confusionis est.*

HEBRÆA adverbum sic habent: Congregans in æstate filius Sapiens: Dormitans in messe, filius confusionis. Quæ dupliciter accipi possunt, aut vt participia illa congregans & dormitans posita sint pro verbis præsentis temporis, quemadmodum frequenter fit apud Hebræos qui carent verbis præsentis temporis, vt sit sensus: Filius Sapiens congregat in æstate, filius autem cōfusionis dormitat in messe, quemadmodum plerique vertunt. Aut participia illa accipi possunt, vt sint supposita verbi, est, subintelligendi, quod deinde regat post se nominatiuos, filius sapiens, & filius confusionis, vt sit is sensus quem nostet reddit interpres. Nec multum refert vtro modo accipiatur, cum eodem recidat sensus. Docet autem hæc sententia obseruandum, esse tempus & occasionem in rebus agendis, vt suum quisque pro tempore faciat officium, nec occasionem sibi sinat elabi, ita vt quæratur victus dum vires sunt integræ, studeat iuuentus dum ætas patitur & præceptores habet optimos, ac quisque salutis animæ suæ rationem & curam habeat, dum hic in hoc gratiæ tempore licet, iuxta illud: Quærite Dominum cum inueniri potest, inuocate eum dum prope est. Et, Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. Non enim hac aliisque sententiis spectandum quid verba tantum ad literam significent, sed quemadmodum in adagiis & prouerbiis, ad quid sententiæ illæ sint accommodandæ, & quomodo ad varia applicari per similitudinem commodè possint. Porrò vt filius sapiens Hebraica phrasi positum est, pro, homo sapiens, ita filius confusionis est homo dignus confusione, & qui in confusionem incidet propter inopiam, aut hic aut in futura vita. Esa. 55. Ioan. 12.

7 *Benedictio super caput iusti: os autem impiorum operit iniquitas.*

QVIDAM libri habent: benedictio domini, quomodo & Græca habent, quomodo & Bedam legisse suus commentarius indicat. At Hebræa non habent domini, nec Latini codices emendatiores. Hebræa primam partem sic habent ad verbum: Benedictiones capiti iusti quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur benedictiones competere capiti iusti, hoc est, iusto, quia iusto proprium & genuinum est ore suo omnibus benedicere & benè precari, sicuti cùm
Psal. 3. dicitur in psalmis, domini est salus, vel vt habent Hebræa: domino est salus, significatur domino competere vt salutem præstet, hunc sensum secutus est Caietanus: Aut vt significetur capiti iusti omnes benedicere, Deúmque ipsum suis beneficiis illud ornare, quem sensum noster secutus est interpretes, dum vertit. Benedictio super caput iusti. Capiti autem tribui benedictio tanquam potiori hominis parti, & tanquam à quo vicissim in iusto procedit benedictio: Aut potius ad significandum quod de cœlo veniat ac palam super hominem. Secunda autem sententiæ pars dupliciter ex Hebræis verti potest. Aut sic, Os impiorum operit vel operiet iniquitatem, quomodo hic nonnulli vertunt, & mox postea eandem partem noster vertit interpres: Aut eo modo quo hic nos legimus: Os impiorum operit iniquitas. Ambiguum enim est in Hebræo vtrùm nomen sit accusatiui vtrùm nominatiui casus, eoquòd Hebræi casibus careant. Prior huius membri acceptio, quadrat rectè priori membri primæ acceptioni, vt sicut iusti est benedicere, ita os impiorum dicatur operire, hoc est, includere in se & tegere iniquitatem, quam semper meditantur in aliorum effundere perniciem impij, vt hoc hic dicat Sapiens quod psalmista, dicens: cuius maledictione os plenum
Psal. 9. est, & amaritudine & dolo, sub lingua eius labor & dolor. Posterior huius secundi membri acceptio, quadrat rectè posteriori prioris membri intelligentiæ, vt sicut capiti iusti competit benedici, ita contrà dicatur iniquitas operire os impiorum, quia iniquitas quā impij ore suo cōtra pios protulerunt, aut quam opere commiserunt, graui eos vltione inuoluet, eorúmque ora dehonestabit & teget sic vt in suam defensionem illud aperire non possint, nec in aliorum perniciem. Itaque in, hoc est, oppositio quod sicut caput iusti benedictionibus ornatur, ita os impiorum propriæ ini-
Psal. 106. quitatis vltione cōfunditur & dehonestatur, iuxta illud Psalmi. Omnis iniquitas oppilabit os suum. Patet ergo nostrum interpretem rectè vertisse, cum in nostra versione secunda pars priori conueniat, Alius autem quidam vertat: Benedictiones sunt super caput iusti, & os impiorum operit iniuriam. In qua versione secūdæ partis acceptio non conuenit priori parti.

8 *Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet.*

PRo cum laudibus Hebræis est: In benedictione, vel ad benedictionem. Hoc est, Memoria iusti fiet cum benedictione, commendatione & laude eiusdem nomen impiorum paulatim deficiet veluti res putrescens, aut veluti res putrida fœtebit, sordescet, ingrataque erit eorum memoria. Veritas huius sententiæ agnoscitur apud bonos, qui iustos & viuentes, & defunctos efferunt, benè dicentes eis & benè precantes: Nomen autem impiorum ob actus eorum detestantur, ita vt dicant, Nec memor ero nominum eorum per labia mea. Vnde Psalmista de iusto dicit: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus, timentes autem dominum glorificat. Concordat hęc sententia cum superiori, ostenditque superiorem rectè ab interprete versam.

9 *Sapiens corde præcepta suscipiet, stultus cæditur labijs.*

ABLATIVVM (corde) coniungendū non cum verbo suscipiet, sed cum dictione, sapiens, patet ex Hebræis, quia sapiens ponitur in regimine. Sensus ergo est, is cui verè sapit, admittit præcepta, lubenter patitur se doceri & moniri: at stultus cæditur labiis docentis, quia molestū est ei audire docentem. Secundum hunc enim intellectum pulchrè est inter membra sententiæ oppositio. Quanquā intelligi etiam possit de labiis stulti hoc modo: Stultus cæditur labiis suis, hoc est, propter labia sua punietur, quibus, scilicet, obmurmurat docenti & contradicenti, omnibúsque obloquitur, multa temerè profundens. Sciendum tamē Hebræa habere, stultus labiis cæditur, vel vt alij vertunt impinget, ita vt nomen correspondens dictioni, labiis, ponatur in medio, sicut mox eandem partem vertit noster interpres. Itaque dubium est an dictio, labiis, coniungenda sit cum nomine, stultus, an cum verbo sequenti. Verbo coniungit noster interpres. At alij ferè coniungunt nominatiuo, stultus, vt sicut nominatiuo sapiens iungebatur ablatiuus, corde, ita nunc ablatiuus, labiis, iungatur nominatiuo stultus, & sit oppositio inter sapiētem corde & stultum labiis. Est autem stultus labiis qui temerè loquitur, qui præceps est in lingua, & vult docere antequam didicerit. Secundum hanc lectionem sensus erit. Sapiens corde non temerè verba faciet, non subitò ad docendum prosiliet, quoniam potius alios gaudebit audire, & ab eis præcepta vitæ suscipere: At qui stultus est labiis suis, temerè prorumpens ad quæuis dicendum, ad docendum alios subitò se tradens, pœnas dabit suæ temeritatis sibique sua lingua offendiculum pariet & ruinam. In hūc sensum potest & nostra accipi lectio, vt ad id spectet hæc sententia quod dicit Iacobus: Sit autem om- Iacob.
nis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.

10 *Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit.*

PRo, simpliciter, Hebræis est בתם Bartom, hoc est, in integritate & perfectè. Ambulat ergo simpliciter qui innocenter viuit & dolo caret nequaquam fucatus ad decipiendum. Is autem ambulat, hoc est, viuit & conuersatur confidenter: hoc est, securè, tutò & cum bona spe, quia innocentia tutum hominem facit à malis, quæ iustitia tum diuina tum humana infert peccatoribus. Tutum item facit à timore verecundiæ & reprehensionis, quia non metuit deprehendi in falsitate & tecta fictione & versutia. Confidentem etiam facit de diuina protectione contra improborum iniurias, ita vt dicat, Dominus protector vitæ meæ: à quo trepidabo? Maximè cùm sciat etiamsi incidant quædam mala nihil

nihil hæc illius salutem impedire posse, sed po-
1. Petr. 4. tius promouere, iuxta illud Petri: Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Et si cor
1. Ioan. 3. nostrum non reprehenderit nos fiduciam habe-
Sap. 7. mus ad Deum: Contra semper præsumit sæua
Iob. 15. perturbata conscientia: Et de impio dicitur apud Iob, Sonitus terroris semper in auribus eius, & cum pax sit, ille insidias suspicatur: Non credit quod reuerti possit de tenebris circunspectans vndique gladium. Ambulanti simpliciter opponitur, Qui deprauat vias suas, hoc est, qui prauas sectatur vias & actiones, quique, suis actibus subdolè se gerit, fictione vtens ad fallendum. De hoc dicitur quod manifestus erit, vel vt habēt Hebræa & Græca, cognoscetur & deprehendetur, quo significatur quod talis non ambulat cōfidenter, qui etiamsi ad tempus prauitas animi ipsius propter fictionem lateat, tandem tamen deprehendetur & agnoscetur quis sit, & quamquā ad tempus Deus dissimulare videatur, & ob id sine omni timore perpetret mala, tandem tamen aliquando inquisitionem operum eius faciet, eáque toti orbi denudabit. Sunt qui (quoniam illud manifestum erit, aut cognoscetur, non videatur includere aliquid oppositum illi quod in priori dicitur membro: ambulat confidenter) vertendum putant verbum Hebraicum percontereretur vel frangetur: Nam & hoc putarunt aliquando verbum hic positum significare. Verum ex prius posito commentario, patet optimè hic habere locum quod noster vertit interpres, quæ propria est verbi significatio.

11 *Qui annuit oculo dabit dolorem, & stultus labijs verberabitur.*

DOCET hæc sententia sicut & posterior pars superioris impietatem etiamsi ad tempus & lateat, & tollere, non fore impunitam, ne quidem eam, quæ ore committitur. Annuere oculo aliquoties in scripturis occurrit, & semper in malam partem, vtpote conditio malorum, vt Psalm. 34 Prouerb. 6. Item hoc loco, & Eccle. 27. Et sunt qui in quibusdam his locis annuere oculo positum putant, vt sit signum gaudij, quo inimici sese mutuò in malis alterius concitant ad gaudendum & ridendum. Verum ex Ecclesiastici loco magis patet scripturam, hanc phrasim vsurpare pro fraudulenter cum aliquo agere & pacem simulare. Nam hoc fit nutibus oculorum. Dicitur enim ibi: Annuens oculo fabricat iniqua. In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suū, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum, &c. Vbi ex descriptione conditionum annuentis oculo, satis patet annuere oculo nihil aliud esse quàm hypocritam agere, amiciciámque simulare. Vnde & in Psalmo prædicto postquam dictum esset, & annuunt oculis veluti significandi causa subiicitur. Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes, dolos cogitabant: Et Prouerb. 6. de annuente oculis dicitur, graditur ore peruerso, & prsuo corde machinatur malum. Et hoc loco præcedit deprauante vias suas, qui opponitur ambulanti simpliciter, cui item opponitur fictus quisque amicus & simulator. Benè ergo subiicitur, Qui annuit oculo, hoc est, qui oculorum nutibus amicitiā falsò simulat, dabit dolorem. Quod plerique intelligunt vt concordet cum illo, quod mox ex Ecclesiastico citatum est, Annuens oculo fabricat iniqua, hoc est, vt dicitur Prouerb. Machinatur malum, alijs, scilicet, inferre, vt & hic sit sensus: Dabit alijs dolorem, negotium alijs adferet & molestiam. At vt hoc primum istius sententiæ membrum correspondeat secundo, magis videtur intelligēdum de dolore quem sibi adfert tandem simulator, qui tandem suæ simulationis detectæ dabit pœnas, aut frustratum lugebit conatum suum. Sequitur enim: Et stultus labiis verberabitur. Vbi sicut prius stultus labiis opponebatur sapienti corde, ita nunc componitur & comparatur cum annuente oculis. Atque hic iam primus versus est in quo apertè non virtus vitio opponitur, sed vitium vitio componitur, quod in hoc libro & aliàs sæpè fit. Significatur ergo nec fictum in oculorum nutibus, nec stultum in loquendo quæuis temerè dignas pœnas euasurum. Potest tamen annuere oculo, iuxta ea quæ dicta sunt in cap. 6. etiam accipi, pro eo quod est signo oculorum alios excitare in alicuius perniciem & irrisionem. Nam & talis dabit iustas pœnas, iuxta quod ibi dicitur: Huic ex templo veniet perditio eius.

12 *Vena vitæ os iusti: os autem impiorum operit iniquitatem.*

VENA vitæ dictum est pro fons vitæ, quomodo vertit interpres rectius in Psalm. 35, Quoniam apud te est fons vitæ, vt ne quis putet allusum ad venas corporis, sed ad venas terræ. Dicitur autem rectè os iusti vena & fons vitæ, quia ex ipso procedunt verba vitæ, vtpote per quæ homini bene consulitur & docetur hic benè viuere, vt & hic coram Deo viuat per gratiam, ac tandem vitam consequatur æternam. At contra os impiorum in se operit & concludit iniquitatem, ita vt sit velut fons iniquitatis quam suo tempore in aliorum profundit perniciem & mortem. De linguę orisq; tum virtute tum vitiis crebra Salomoni mentio: quod à lingua sapientis multum boni, ab insipientis multum mali proueniat.

13 *Odium suscitat rixas, & vniuersa delicta operit charitas*

INDICAT hæc sententia vnde tot rixæ & contentiones fiūt inter homines. Vt autem verissima est inter odium & charitatem oppositio, ita pulcherrimè Sapiens distinxit illorum duorum variam & diuersissimam operationem odium hac ratione nobis vituperans, & charitatem commendans. Odium (inquit) vt ex rixis & contentionibus plerunque nascitur, ita inter eos inter quos est, nouas subinde exuscitat rixas & contentiones, vel ex minima etiam frequenter re, & ex parua admodum vel nulla causa, dum quoduis quantumuis exiguum peccatum magnifacit & grauiter exaggerat, ac vndique occasionem captat contendendi & rixandi, quiduis in malam rapiendo partem. At contra charitas & dilectio non parua tantum, sed vniuersa delicta operit, quia efficit, vt quis delicta alterius etiam magna non multum attendat ad exaggerandum ea aut vindicandum, sed vt potius ea extenuet, obliuiscatur & è memoria deleat ac condonet, proinde contra quam facit odium, sopit rixas, quæ ea commissis delictis

Psalm. 31. otiri possent. Est ergo operire delicta, condonare, sicut in Psalmo dicitur: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. D.
1. Pet. 4. Petrus ex hoc loco charitatis desumpsit commendationem, sic scribens. Ante omnia mutuam in vobismetipsis charitatem continuam habentes, quia charitas operit multitudinem peccatorum. Quod non ex Septuaginta versione quæ hic longè aliter habet, sed ex Hebraicæ veritate desumptum est. Porrò odio non tantum suscitat in habente odium rixas, secundum modum superius indicatum, sed & in his contra quos est odium, dum amarulentia odientis & iniuria ad lites prouocantur. Ita charitas non tantum delet peccata in animo diligentis, sed & in animo peccantis, qui charitatis alienæ exhibitione vincitur ad redamandum, iuxta illud: Si esurierit inimicus tuus, &c. At priorem intellectum magis voluit sapiens indica-
Prou. 25. re. Potest & de propriis delictis eius qui diligit intelligi quod dicitur: charitas operire omnia delicta, vt sit sensus: Odium fratris facit vt Deus contendat cum odiente, at charitas coram Deo operit omnia delicta diligētis, iuxta illud Iacobi: Qui
Iac. 5. conuerti fecerit peccatorem, operiet multitudinem peccatorum.

14 In labiis sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde.

DISSIMILITVDINEM inter sapientem & indigentem corde, vel vt habent Hebræa deficientem corde, hoc est, insipientem, indicat hanc, quod per sapientiam fit vt in labiis sapientis inueniatur sapientia quæ sapienter cum loqui multa facit, quod ad ipsius sapientis facit decorū & gloriam, At per insipientiam fit vt in dorsu stulti inueniatur virga, hoc est, vt propter multa quæ insipienter & agit & dicit, grauiter ipsum castigari & puniri contingat cum multo ipsius dedecore. Significat ergo sapientiam suum possessorē apud homines decorare, insipientiam dedecorare: & quod sicut in labiis sapientis inuenitur decus eius, ita in dorso stulti dedecus eius. Græcus alium ex Hebræis colligit sensum fortè, quia partes huius sententiæ non videbantur inter se aliquam habere oppositionem aptam. Habet enim sic, ὃς ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν ῥάβδῳ τύπτει ἄνδρα ἀκάρδιον, qui ex labiis profert sapientiam, virga percutit virum vecordem. Atque sensus Hebraicæ lectionis & nostræ versionis esset. In labiis quidem sapientis verè inuenitur sapientia. At hæc ipsa sapientia est veluti virga in dorso insipientis, sicut supra dictū est: Stultus cæditur labiis, quia, quantumuis salubrem ac sapientem admonitionem, stultus non secus execratur quam virgam, nec minus ea affligitur & cruciatur quam virga. Rodolphus sic intelligit, Si quis quærat sapientiam inueniet eam in labiis sapientis, verum quoniam insipiens eam ibi non quærit, ideo tandem inuenietur in dorso eius virga, & dabit vexatio intellectum ei qui verbo instrui noluit.

15 Sapientes abscondunt scientiam, os autem stulti confusioni proximum est.

RECTE postquam est in labiis sapientis inueniri sapientiam, subiungitur sapientes abscondere scientiam, ne putetur sapientis esse quouis tempore sapientiam labiis ostendere, sed intelligatur & in silentio sitam esse prudentiam. Cæterum variis modis declarari potest, quomodo sapientes abscondunt scientiam, nimirum quia suam scientiam non curant foris ostentare more stultorum, sed potius per modestiam eam regunt. Deinde quia non quouis tempore & loco sapientiam suam depromunt, sed cum opportunum est & locus postulat, & cum adsunt qui percipiendæ Sapientiæ sunt idonei, ne spargant margaritas ante porcos, spiritualibus spiritualia comparantes, & sapientiam cum Paulo loquen-
tes inter perfectos. At quod hic sapiens potissimum significare vult, hic illud est: Sapientes abscondere frequenter id quod sciunt, & omnino quædam siue ad se siue ad alios pertinentia subticere, quia non expedit illa vulgare, vtpote ex quorum publicatione detrimentum aliquod sequi posset. Is enim sensus conuenit sequenti parti: Os autem stulti confusioni, vel (vt habent Hebræa & Græca) contritioni proximum est. Quo significatur stultum & imprudentem hominem ore suo temerè indicare & effutire quod scit, & ob id confusionem, contritionem & malum accersere sibi & aliis: Vnde dicitur, homo sa-
piens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Itaque non loquitur hæc sententia de scientia artis aut sapientia, sed de simplici scientia, hoc est cognitione aliquarum rerum. Et significator rectè hæc partium oppositio, Sapientes abscondentes quod norunt, cauent confusionem & mala multa: stulti temerè nimis effundendo quod sciunt confusionem cito & malum adducunt. In membris enim harum sententiarum sæpè ex vtraque parte supplendum est, quod ex altera intelligendum relinquitur, vt cum hic in priori membro tantum dicatur de sapientibus quod abscondant sapientiam, ex posteriori datur intelligēdum quod abscondendo, contritionem præcauent, & cum in posteriori tantum dicatur quod os stulti vicinum sit confusioni, ex priori datur intelligi id prouenire ex temeraria eorum quæ sciunt euulgatione. Conuenit prouerbium cum illo Catonis: Nil tacuisse nocet, nocuit tamen esse locutum.

16 Substantia diuitis vrbs fortitudinis eius, pauor pauperum egestas eorum.

INDICAT hæc sententia quantum differat diues à paupere, quid diuitiæ diuitibus addant, quid inopia pauperibus, valetque ad hoc vt ne quis diuitias contemnat, sed iusta ratione eas sibi paret, & otium fugiat paupertatis causam. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Substantia (inquit) diuitis, hoc est, opes & diuitiæ eius, sunt veluti vrbs fortitudinis suæ, quia fidit in eis ceu in vrbe munita, ita vt ea fiducia audacior sit ad quæuis, minúsque alios metuat, nec multum formidet pleraque huius vitæ mala. At egestas pauperum est pauor eorum, hoc est, causa est vt metuant aliorum potentiam, & malum inopiæ, metuant etiam sese proferre & virtutes suas ostendere. Pro (pauor) verti etiam ex Hebræo potest, contritio vel confractio, quomodo & Septuaginta verterunt, vt significetur paupertatem debilitare & frangere pauperes, quia, scilicet, efficit vt non possint resistere aliorum violentiæ, & quia frangit animos pauperum.

1. Cor. 2
Eccle. 20
Eccles. 7.

perum. Et redit sensus ferè eodem. Porrò vt hæc sententia intelligi datur ad literam differentia inter diuitias & paupertatem, ita secundum spiritualem intelligentiam monet spirituales virtutum diuitias comparare, vt per eas tanquam vrbs quædam munita tutus sit quis & securus contra iram diuinam, cauere item ab inopia spirituali & bonorum operum egestate, ne venturam Dei iram nimis timere cogatur.

17 Opus iusti ad vitam, fructus autem impij ad peccatum

SVBAVDIENDVM in vtroque mẽbro verbum, est, & est sensus: Iustus operatur & laborat, non vt habeat vnde luxurietur & desiderijs prauis satisfaciat, sed vt viuat, at fructus, vel vt habent Hebræa, prouentus qui impio prouenit ex laboribus ipsius, aut etiam citra eius operam, vtitur ab eo ad peccatum. Hoc est ergo differentiæ inter iustum & impium quod iustus quærit opus, impius fructus & prouentus operum, siue suorum, siue alienorum. Iustus quærit ex opere suo vitam, impius vtitur suis bonis ad peccatum. Itaque non est hæc sententia propriè intelligẽda de opere iusti meritorio, aut de vita æterna, quamquam secundum spiritualem intelligentiam possit etiam sic intelligi. Opus omne iusti tendit ad vitam æternam consequendam: At fructus qui ab impio proueniunt, hoc est, opera eorum, ad peccatum tẽdunt ac proinde & ad mortem æternã. Vnde Græcus habet, *ἔργα δικαίων ζωὴν ποιεῖ καρποὶ ἀσεβῶν ἁμαρτίας*, id ait, opera iustorum vitam generant fructus impiorum peccata.

18 Via vitæ custodienti disciplinam, qui autem increpationes relinquit errat.

HEBRÆIS non est via vitæ, sed quod planius est, via ad vitam. Dicit ergo custodiẽti disciplinam, hoc est, castigationem & eruditionem, competit via ad vitam, quia is ambulat ad vitam æternam. At contrà qui increpationes abijcit, errat ac proinde est extra viam quæ ducit ad vitam æternam, gradiens ad mortem. Sciendũ autem priorem partẽ apud Hebræos habere aliquid difficultatis, quia participium non habet adiunctã literam ל Lamed, quæ nota esset datiui casus, ita vt ad verbum sic habeatur. Via ad vitam custodiẽs disciplinam, inde nata est varietas versionũ. Quidam enim vertit. Semitã ad vitam custodit castigatio, sicut & Græca habent. Alij via vitam est custodire castigationẽ. At cùm omninò videatur custodiens disciplinam opponi ei, qui in secunda parte dicitur relinquere increpationes, rectius cum nostro interprete subintelligitur in participio litera ל Lamed, aut ארח Orat positũ est pro ארח Oreah, vt non sit via ad vitam, sed ambulat ad custodiens disciplinam, quomodo videtur accepisse quidam, qui vertit, Ad vitam tendit, qui disciplinam custodit. Prouerbium docet hominem lubenter se subiicere disciplinæ maiorum & correptioni verbi Dei.

19 Abscondunt odiũ labia mendacia, qui profert contumeliam, insipiens est.

AD hunc vel similem modum omnes ferè vertunt, cum nec sensus rectè constet, nec Hebræa sic habeant. Non est enim verbum pluralis numeri, sed singularis numeri, abscondens vel operiens, vt ad hunc modum vertendum videatur. Abscondens odium labiis mendacibus & proferens diffamiam, ipse stultus, hoc est, vterque horum est stultus. Itaque duo linguæ vitia inter sese contraria hic describuntur, quorum alterum est tegere odium verbis falsis, & sermonibus amicitiam simulantibus ad decipiendum, alterum est ex odio proferre alicuius infamiam & contumeliam. Ambo hæc quantumuis sint diuersa & contraria, insipientis sunt, & stulti: quia imprudenter fiunt & impiè. Nostra litera vt ad hunc sensum accedat, sic est accipienda. Labia mendacia nonnũquàm malignè abscondunt latens in corde odiũ, & tamen simul cum eo qui hoc agit etiam est insipiens, qui odium non abscondit, sed ex odio alterius profert infamiam. Potest tamen & sic accipi nostra litera. Frequenter accidit vt quis labijs mẽdacibus, quibus, scilicet amicitiã simulat, abscõdat odium & malè facit, at qui statim ex impotẽtis animi odio, profert contumeliam in alium, præ illo insipiens est, quod odium suum dissimulare nesciat, cum ille in specie sapientiam præ se ferat eo quòd odium celet. Itaque conuenit hæc sententia cum illa quæ infrà est ca. 12. Fatuus statim indicat iram suam, qui autem dissimulat iniuriam callidus est: Græca habent: Abscondunt odium labia iusta.

20 In multiloquio non deerit peccatum, qui autem moderatur labia sua, prudentissimus est.

TRACTAT August. lib. 1. contra Crescon. c. 1. hanc sententiam arguens illum quod con- *August.*
tra eloquentiam citaret. Ex multa eloquentia non effugies peccatum, cum dictum non sit ex multa eloquentia, sed ex multiloquio. Multiloquium autem (inquit) est superflua locutio, vitium, scilicet, loquendi amore contractum. Adeo autem multiloquium vitandum, vt & in oratione Christus illud abesse voluerit. De quo & Ecclesiastici 20. *Eccle. 20.*
dicitur: Qui multis vtitur verbis lædet animam suam. Hebræa non habent prudentissimus, sed tantum prudens, & habet se tota sententia sic: In multitudine verborum non deerit peccatum, & qui cohibet vel prohibet labia sua prudens est. Benè autem dixit non futurũ peccatum in multiloquio vel multitudine verborum, quia præter alia peccata, quæ loquendo committuntur in multitudine verborum difficilè vitatur mendacium, difficilius verba vanitatis & otiosa. Multa item indiscretè dicuntur & incircunspectè, vnde multi offenduntur aut turbantur, proinde qui cohibet labia sua à multiloquio, & labijs suis modum imponit, hic prudenter agit quia multa vitat peccata, multorumque offensiones. Quin & prudentissimus *Iacob. 3.*
rectè dicitur, quia vt habet Iacobus: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

21 Argentum electum lingua iusti, cor autem impiorum pro nihilo.

QVOD nos habemus pro nihilo, hebraicè est quasi modicum: Et est sensus. Lingua iusti est velut argentum electum, hoc est, res est preciosa, at non solum lingua, sed & cor impiorum quasi modicum est & pro nihilo, quia parum boni habet, ac proinde parui pretij est, aut nullius. Modicum enim pro nihilo reputatur. Et quidem simpliciter sic accipi potest quod dicitur lingua iusti argentum electũ. At subtiliori

intelligentia

intelligentiæ etiam significatur sermonem iusti velut argentum electum igniq; purgatum, purum esse atque igni diuino examinatum, & ob id splendere pulchrè ac gratum esse.

22 Labia iusti erudiunt plurimos, qui autem indocti sunt, in cordis egestate morientur.

HEBRÆA sic habent ad verbum: Labia iusti pascent multos, & stulti in defectu cordis morientur. Benè quidem sensum prioris partis reddidit noster interpres, quia labia iusti non pascunt multos nisi erudiēdo eos, sed petit apud nos gratia oppositionis inter pascere & mori. Sensus ergo est: Labia iusti pascunt multos, quia pabulo doctrinæ animas hominum nutriunt & viuere faciunt: At contrà stulti non solùm alios pascere nequeunt bonis sermonibus, sed ipsimet propter inopiam cordis & sapientiæ morientur morte animæ, hic & in futuro. Ita Caietanus. Potest tamen & sic intelligi, vt nō significetur differentia inter effectus & cōditiones iustorum & stultorum, sed tantum describatur efficacia eloquiorū iusti, quæ tamen nō perueniat ad stultos, vt sit sensus: Labia iusti pascunt quidem multos, at stulti quoniam à iusto pasci recusant propter defectum sapientiæ moriētur. Atque hunc sensum secutus videtur noster interpres, & sic rectè cōstat nostra versio. Est enim sensus: Labia iusti erudiunt multos, at qui ab eis se doceri non patiuntur, sed indocti manēt, morientur per cordis egestatem.

23 Benedictio domini diuites facit, nec sociabitur ei afflictio.

IN priori membro hebræis est pronomen nequaquam otiosum: Benedictio Domini ipsa ditat. Pronomen enim hoc opponitur fortunæ & nostræ diligentiæ. Secunda pars ad verbum sic habet, Et non apponet dominus, scilicet, molestiam vel dolorem cum ea. Vnde patet apud nos nō legendum eis, sed ei, vt habent codices emendatiores. Est ergo sensus: benedictio domini, hoc est, diuinus fauor & Dei beneficentia ipsa sola verè locupletat, & sic locupletat vt suæ beneficentię non adiiciat aut societ molestiam aut afflictionem animi, nimirum quia citra hominis anxiam solicitudinem & animi cruciatum, diuitias piis largitur, eisq; sine animi molestia frui donat. Quod ipsum sapiens dicit, ad differentium diuitiarum quas impij possident non ex benedictione diuina, sed per auaritiam & iniustitiam. Eas enim non parant sine magno animi cruciatu, & corporis multiplici molestia, nec possident nisi cum multa animi afflictione, vix partis vti audentes. Quanquam autē hæc sententia etiam locum habeat in corporalibus piorum hominum diuitiis, tamen maximè vera est de diuitiis spiritualibus, quæ in sapientia & virtutibus consistunt. Hæ enim & solæ sunt veræ diuitiæ, & tantum diuina beneficentia parari possunt, nec aliquam secum adferunt molestiam, sed
Sap. 7. plurimam voluptatem. Vnde de Sapiētia dicitur. Omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutum æstimabitur argentum in conspectu illius. Et rursum. Non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædium conuictus illius, sed lætitiam & gaudium.

24 Quasi per risum stultus operatur scelus, Sapientia autem est viro prudentia.

PRIMAM partem clarius habent Hebræa in hunc modum: Quasi risus est stulto operari scelus, hoc est, putat esse rem ridiculam & iucundam, nō magni facit peccare, sed parui pēdit, imo lætatur operando scelus & ridet. Secunda autem pars quanquam aliter verti possit, potest tamē ex Hebræo etiam verti vt nos legimus, nisi quod pro prudentia magis conueniat intelligentia. Et erit conuenientior hic sensus. Cum stultitia hoc efficiat in stulto, vt quasi ridendo operetur scelus, sapientia contra est homini prudentia vel intelligētia, hoc est, affert ei prudentiam & intelligētiam qua, scilicet, cognoscat quam sit res grauis & execrabilis operari scelus. Vnde Græca habent, sapientia autem parit viro prudentiam. Quamuis & sic possit intelligi vt nomen prudentia construatur, & sit sensus, prudentia autem est viro sapientia, hoc est prudenter animaduertere & intelligēre quam seria res sit operari scelus, & ad quod malum perducat hominem, est viro magna sapientia. Potest ex Hebræo etiam verti: Sapientia est viro intelligentiæ.

25 Quod timet impius veniet super eum: desiderium suum iustis dabitur.

BENE hic versus subiectus est superiori. Cū enim ibi dictum sit stultum iocando & gaudendo operari malum, hic significatur impios nō esse liberos à timore, eoq; non vano. Quanquam enim ante sceleris perpetrationem, aut in ipsa perpetratione peccatum res videatur leuicula, amœna & risu digna, tamen perpetrato scelere frequenter conscientiæ stimulis agitantur, sibique malè conscij supplicium metuunt, quod nisi mutent animum in melius, certo aliquando aut hic aut saltem postea veniet super eos. Timent enim ob peccata sua infortunia huius vitæ, at hæc plerunque pro merito suo iustè incurrunt. timent gehennam post hanc vitam, quanquam non satis, eamq; iusto Dei pati cogentur iudicio. Nec his tantum sententiæ huius veritas declarari potest, quæ propter peccata sua timent impij ventura supplicia, sed & in aliis plerisque rebus. Timent enim patrata scelera, ne in palam veniat, & confundantur apud homines, ideóque & varia commi[...] & agunt quo malè admissa regant, verum iusto Dei iudicio fit sæpè, vt quàm vitare conantur confusio veniat super eos, quemadmodum Dauid adulterij ignominiam timens homicidio voluit tegere crimen, quod tamen Deus in oculis solis exprimi curauit. Rursus timent frequenter ne ea eueniant quæ sunt eorum desideriis & concupiscentiis contraria, euentusq; talium variis rationibus conantur præcauere, verū frustrà frequenter, Deo, scilicet, eorum conatus reddente irritos, & ea quæ noluerūt, inducente super eos. Ita mortem, famē, aliaque mala quæ timent, frequenter effugere nequeunt. Ita Herodes dum nece infantium regnum suum constabilire studuit, & Messiæ regnum euertere, regnum in sua posteritate amisit. Ita scribæ & Pharisæi, qui timebant ne venirent Romani & tollerent eorum locum & gentem, quod innocentis morte putabant sese euasuros, inciderunt in Romanorum manus, gente & loco perditis. Bene autem ex opposito de iustis dicitur: Desiderium suum iustis dabitur. Impiis enim tribuit timorem malorum, iustis desiderium bonorum. Et sicut illorum timorem dicit non esse vanum, ita nec horum desiderium. Per quæ duo etiam amplius quidquam apertè dicit, significare voluit,

nempè

nempè & iustos liberos fore ab his quæ timent impij, & desiderium suum impios non consecuturos: Iustis autem dicit dari illorum desiderium, hoc est, quod ipsi desiderant, quia quatenus iusti sunt nihil petunt absolutè nisi quod est salutare. Illud autem & hic consequuntur, & post hanc vitam cum vsurè desideratam percipient beatitudi-
Psal. 144. nem. Voluntatem enim timentium se faciet dominus, & deprecationem eorum exaudiet, & saluos faciet eos.

26 *Quasi tempestas transiens non erit impius: iustus autem quasi fundamentum sempiternum.*

RECTE sic vt nos legimus verti possunt Hebræa, vt comparetur impius tempestati transeunti, quia etsi ad tempus instar tempestatis, terribilis sit hominibus, non diu tamen subsistit, sed ritu procellæ prætereuntis, subitò è vita tollitur, quæ quantumuis videatur longa hic esse, tamen ad æternitatem sequentem, in qua æternam morietur mortem, breuis est. Iustus autem fundamento sempiterno, hoc est, diu duranti comparatur, quia aut iuxta promissiones veteris Testamenti diu in hac vita persistit, aut etiam si hic non diu viuere detur, non tamen viuere desinit, vt qui per mortem corporalem, veram æternamq; adipiscatur vitam. Possunt tamen Hebræa & aliter & rectius verti in hunc modum. Cùm pertransit tempestas non manet impius: At iustus fundamentum est seculi: vt significetur impium subitò perire cum ingruit tribulatio vel tentatio. Iustum autem firmum manere, vtporè solidatum supra firmam petram. Sic Græcus interpres, qui habent παραπορευομένης καταιγίδος ἀφανίζεται ἀσεβής, δίκαιος δὲ ἐκκλίνας σώζεται εἰς τὸν αἰῶνα, id est, prætereunte procella collitur è medio impius, iustus autē declinans, seruatur in seculum.

27. *Sicut acetum dentibus, & fumus oculis, sic piger his qui miserunt illum.*

MONET hæc sententia dispicere diligenter quibus quis negotia sua gerenda & curanda committat. Sicut (inquit) acetum, est dentibus noxium, quos ob acredinem stupefacit, idoneosque reddit ad benè masticandum, & sicut fumus est noxius oculis quos hebetat & pungit: Sic piger his qui miserunt illum est noxius & molestus, quia dum causam eorum sibi commissam malè curat per suam pigritiam, nocumentū simul & dolorem eis adfert, facitq; vt causam suam benè disponere nequeant.

28 *Timorem Domini apponet dies, & anni impiorum breuiabuntur.*

PLERÆQVE sunt in veteri testamento scripturæ huiusmodi, quæ iustis longitudinem vitæ promittunt, contra impiis breuitatem. Quæ quamquam ad literam maximè veteri fœderi terrenas promissiones continenti congruant, tamen & à nouo Testamento non abhorrent, quod promissionem habet vitæ quæ nunc est & futuræ. Timor ergo domini apponit dies, hoc est, longitudinem adfert vitæ, quia propter timorem domini frequenter hic Deus longam piis concedit vitam, cum contra iusto suo iudicio impios ante
1. Tim. 2. tempus subitò tollat è mundo. Rursus timor domini apponit dies, & contra anni impiorum breuiantur, quia timor domini quietam affert conscientiam, sobriè facit viuere & iustè, ac proinde ab immatura morte per intemperantiam aut humanam iustitiam inferenda præseruat. Cum contra impij per intemperantiam sese ante statutum perimant tempus, ac propter iniustitiam sæpe per iustitiam tollātur è medio. Postremum timor domini apponit dies, impietas autem breuiat annos, quia timor Domini dies æternos apponit vitæ præsentis, impietas autem efficit, vt breues sint anni hominis, quia non viuit nisi in hac vita post eam moriturus in æternum, nec post se aliquam apud homines honestam relicturus famam.

29 *Expectatio iustorum lætitia, spes autem impiorum peribit.*

QVID est expectatio iustorum lætitia? An non & impiorum spes & expectatio est lætitia? Nemo enim sperat aut expectat nisi lætitiam & bonum. Videtur ergo prior pars sic accipienda. Expectatio iustorum fit tandem lætitia, quia quod expectant & hic & maximè in futuro consequuntur, eoq; quod expectauerunt adepto lætantur: At spes impiorum frustrabitur, ac proinde mœrorem propter frustrationē adferet.

30 *Fortitudo simplici, via Domini, & pauor his qui operantur malum.*

SIMPLEX hic rursum dicitur, sicut suprà simpliciter pro integro, recto & perfecto, magisque quadrasset datiuus (simplici) vt habetur Hebræa, sicut est datiuus in secunda parte. Sensus ergo est, Via Domini, hoc est lex domini est homini recto & integro fortitudo, quia per eam ipse seruatam forti est animo & confidenti. At eadem via domini est pauor operariis iniquitatis, quia propter eam à se neglectam, sibi malè metuunt, & redarguente eos semper conscientia ipsorum ad cuiuslibet occursum pallescunt. Pro, pauor, aliqui vertunt, contritio, nam Hebraica dictio vtrumque significat. Dicitur autem via Domini contritio impiorum, quia propter illam contemptam conterentur, & quia lex ipsa impios condemnabit. Potest & sic accipi secunda pars non vt repetatur via Domini, sed simpliciter tantum significetur his qui operantur malum aduenire pauorem, ex ipsa scilicet operatione mali: sicut ex operatione boni simplici accedit fortitudo. Idem pulchrè habet & Cicero pro Milone: Magna, inquit, vis est conscientiæ in vtramque partem, vt neque timeant qui nihil commiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Cæterum quod hic dicitur de via domini, potest etiam intelligi de modo & ratione qua Deus agit cum hominibus. Nam & hæc via eius iustis animum addit & robur, & impiis pauorem adfert & metum. In scripturis enim & lex domini via eius dicitur, quàm, scilicet, nos vult ambulare, vt cum dicit Propheta: vias tuas Domine demōstra mihi, & semitas tuas edoce me. Et ratio item modusque Psal. 24.
agendi quo Deus agit cum hominibus, vt cùm dicitur in Esa. Non enim cogitationes meæ cogitationes vestræ, neque viæ meæ viæ vestræ, dicit Esa. 55.
Dominus.

31 *Iustus in æternum non commouebitur, impij autem non habitabunt super terram.*

SIMILIA his frequenter habet & Dauid: Qui facit, inquit, hæc, non mouebitur in æternum.

Psal. 124. Et: Qui confidit in domino sicut mons Sion, non
Psal. 36. mouebitur in æternum Et: iusti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in seculum seculi super eam. Iustus ergo non mouebitur in æternum, & hic diuina eum quia protegente gratia nullo casu deiicientur, aut lapsus mox erigetur, & in futuro æternam in cœlis obtinebit firmitatem. Impij verò terram quam diligunt, quamque habitare desiderant, non habitabunt, quia ea illa tollentur contra ipsorum desiderium, & in ea existentes, nõ securè nec quieto animo eam possident, sed cum Cain vagi & profugi sunt in terra corpore aut saltem animo semper irrequieti.

32 *Os iusti parturiet sapientiam, & lingua prauorum peribit.*

PRo, parturiet, hebraica dictio propriè significat germinabit & fructificabit, & est sensus. Os iusti non est sterile, sed veluti fertilis arbor bonum profert fructum, sapientiam, scilicet, quia sapientia profert eloquia, & sapientiam animis auditorum ingenerat. At lingua prauorum, propter sterilitatem suam tanquam arbor inutilis & infructuosa, peribit: aut vt habent Hebræa excindetur & eradicabitur. Alluditur enim in hac parabola ad arborem frugiferam & infructuosam, quarum alteri prius conuenit verbum alteri posterius.

33 *Labia iusti considerant placita, & os impiorum peruersa.*

PRo, considerant, Hebræis est, cognoscunt. Et pro placita est רצון Ratson dictio, cui respondet ferè apud Græcos εὐδοκία, hoc est, beneplacitum. Sensus ergo est: Labia iusti sciunt proferre quæ beneplacita sunt Deo & hominibus, eáque considerant, hoc est, in illis occupantur & ad ea proferandum sese parant: Contra os impiorum scit & considerat peruersa. Ea enim considerare quis dicitur, quæ diligenter obseruat & quæ semper præ oculis habet ad perficiendum:
Psal. 36. Sic in Psalmis dicitur: Os iusti meditabitur sapientiam. Græcus pulchrè expressit sensum Hebraicæ locutionis dum vertit, χείλη ἀνδρῶν δικαίων ἀποστάζει χάριτας, id est, labia iustorum virorum distillant gratias.

CAPVT VNDECIMVM.

1 *STatera dolosa abominatio est apud Dominum, & pondus æquum voluntas eius.*

ALLVDITVR in hac sententia ad illud, non habebis in sacculo diuersa pondera maius & minus, nec erit in domo tua modius maior & minor. Pondus habebis iustum & verum: & modius æqualis & verus erit tibi vt longo viuas tempore super terram. Abominatur enim dominus Deus tuus eum qui facit hæc, Deuteron. 25. Sic Leuit. 19. Rursum autem hic pro (voluntas) Hebræis est ea dictio de qua in versu superiori, quæ significat beneplacitum. Sensus ergo est: Dominus abominatur stateram fraudulẽtam, & gratum habet, amatque pondus æquum. Qua sententia vt ad literam monemur æquitatis in mensurando & ponderando: Ita secundum spiritualem intelligẽtiam monemur iustum de nobisipsis omnibúsque proferre iudicium. Vnde rectè Beda. Statera dolosa non tantum in mensuratione pecuniæ, sed in iudiciaria discretione tenetur. Qui enim aliter causam pauperis, aliter potentis, aliter sodalis, aliter audit ignoti, statera vtique librat iniqua. Sed & is qui sua benè gesta meliora quàm sunt pro imo sũ, suaque errata iudicat leuiora trutina pondera dolosa, &c. Benè autem peculiariter dicit Deum abominari, hoc est, ei valdè displicere staterã dolosam, quia per eam fraus committitur sub specie iustitiæ & æquitatis, peccaturque in multitudinẽ, & præsertim in pauperes qui minutim res necessarias comparant, nec fraudem facilè percipiunt. Michæ. 6.
Vnde & in Michæa: Nunquid (inquit) Dominus, iustificabo stateram impiam, & sacculi pondera dolosa. In quibus diuites eius, &c.

2 *Vbi erit superbia, ibi erit & contumelia: vbi autem est humilitas ibi & sapientia.*

HEBRÆA ad verbum sic habent. Venit superbia & venit ignominia: & cum humilibus sapientia. Itaque clarius sensus noster reddit interpres: significaturque vtrobique, superbiæ comitem esse ignominiam, humilitatis autem sapientiam. Idque vel ob id quia superbus excæcatus sua superbia alios ferè contumelia & ignominia afficit, omnes præ se contemnens: Humilis autem sapienter apud se agnoscit quòd ea sese nihil sit, ac proinde neminem præ se facilè despicit. Vel quia per superbiã quis despicitur à Deo, & ignominia ab hominibus afficitur, cum superbia maximè sit execrabilis Deo, & hominibus:
Odibilis enim corã Deo & hominibus est super- Eccle. 10.
perbia, vt est Ecclesiast. 10. Et quia homo superbus facilè committit, vnde ignominiam & contumeliã patiatur. Punit enim Deus superbos aut errore in consiliis capiendis, aut in fœlicitate euẽtuum. Humiles autem à Deo sapientia donantur, atque per eam prudenter se gerunt sapientiæ nomen apud homines obtinentes & proinde gloriam. Humilib. enim dat gratiam. Vnde domi-
nus: Abscondisti, inquit hæc à sapientibus & pru- Matt. 11
dentibus & reuelasti ea paruulis, hoc est, humilibus.

3 *Simplicitas iustorum diriget eos, & supplantatio peruersorum vastabit eos.*

NON malè reddidit interpres sensum, tamen si hæbræa ad verbum transferantur, nostra lectio melius intelligitur. Habent ergo sic: Integritas (vel perfectio) rectorũ deducet eos, & peruersitas præuaricantiũ vastabit eos. Simplicitas ergo hic ponitur pro synceritate & integritate, sicut suprà & infrà frequenter simplex pro perfecto, sincero & integro. Sensus ergo est. Integritas iustorum ipsa diriget, id est, deducet eos, ita vt in suis conatibus prosperum habeant successum, & impiorum molimina inoffensi pertranseant. At contra impiorum peruersitas, qua alios supplantare conati sunt ipsosmet vastabit, quia incidẽt in foueam quam aliis fecerunt, eorumque malignitas recidet in caput eorum, quia dum alios perdere conantur impij, sibi frequenter perniciem conciliant, aut eandem aut aliam, cuius conatus eorum causa est.

4 *Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit a morte.]*

SImilis sententia habita est capite superiori in principio, sed ibi dicitur de thesauris impietatis, hic in genere de diuitiis, & vt ibi quid

quid additur quod hic omittitur: Ita contrà hic additur, quod ibi omittitur. Verum ex vtroque loco supplendum quod in altero deest, quanquam etiam in genere de diuitiis verum sit, quod non proderunt in die vltionis. Docet autem hæc
Eccl. 5. sententia, iustitiæ potius studendum quam diuitiis, vnde Ecclesiasticus: Noli (inquit) anxius esse in diuitiis iniustis, non enim proderunt in die obductionis & vindictæ.

5 Iustitia simplicis diriget viam eius, & in impietate sua corruet impius.

IDEM significat hæc sentētia aliis verbis quod sententia tertia huius capitis. Non ergo significatur prima parte iustitiam simplicis, id est, perfecti rectam facere viam eius. Cui enim dubium est iustitiam facere vitam hominis rectam? Sed nec significatur iustitiam hominis recti esse directricem operum & vitæ eius, quia & impij iniustitia sie dirigit viam eius, sed significatur ipsam deducere hominem, sic vt eum custodiat ac fortunet. Ei enim opponitur quod sequitur, & impius corruet per impietatem suam, corruet (inquam) in malum, aut cadet frustratus suis bonis.

6 Iustitia rectorum liberabit eos, & insidijs suis capientur iniqui.

SIMILIS est hæc parabola cum superioribus. Sed in superiori sententia iustitia ad bonum promouere dicebatur, hic verò à malo liberare.

7 Mortuo homine impio, nulla erit vltra spes, & expectatio solicitorum peribit.

HEBRÆA non est mortuo homine impio, sed in morte hominis impij vel moriente homine impio, sed parum refert. Porrò Hebraica dictio, quam noster vertit (solicitorum) variè admodum à diuersis transfertur. Alij enim diuitum vertunt, alij diuitiarum, alij iniquorum, quorum versionem verisimiliorem puto. Nam adiectiuum hic positum deriuatur à substantiuo און Auen, quod iniquitatem significat. Sensus ergo erit: Cum moritur, aut cum mortuus est homo impius, nulla est ei vltra spes, & hoc est, quia expectatio iniquorum per mortem peribit. Videtur enim secundum membrum declaratio esse prioris. Qui verò vertunt diuitum vel diuitiarum, intelligunt diuites comparari cum impiis quoad spem, vt sicut moriente homine impio omnis eius spes cum eo intercidit, ita & expectatio diuitum per mortem pereat, qui sensus & nostræ lectioni conuenit. Nam in ea per solicitos intelligi conuenit in malam partem eos qui pro rebus istis terrenis conquirendis & conseruandis anxiè sunt soliciti. Quod autem nulla dicatur spes impio post mortem, non ob id tantum dictum est, quia impij tunc amplius non sperant: Nam & sancti etiam tunc non sperant amplius, vtpotè assecuti quod volebant. Spes enim quæ videtur non est spes, nam quod videt quis qui sperat? inquit Paulus. Sed hoc vult hic significare parabola per
Rom. 8 mortem impio percipi & auferri irreparabiliter, quod sperare & desiderare solitus fuit, diuitias, scilicet, gloriam & omnem vitæ huius fœlicitatem, vt hoc significetur quod per Prophetam: Dor-
Psal. 75. mierunt somnum suum, & nihil inuenerunt om-
Psal. 48. nes viri diuitiarum in manibus suis. Et non descendet cum eo gloria eius. Et alibi. Sunt reliquiæ ho-
mini pacifico. Iniusti autem disperibunt, simul re- Psal. 36.
liquiæ impiorum disperibunt, qui post mortem nihil est ei reliquum. Secundum spiritualem intelligentiam significare etiam hic rectè intelligitur, impio post mortem nullam esse spem veniæ, quia in inferno nulla est redemptio.

8 Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.

ITA & Hebræa planè habent, nisi quod pro tradetur, illis est venit, vt sit, Venit impius pro eo vel in locum eius. Non venit autem nisi Deo illum trahente qui & iustum liberauit. Exemplum huius singulare est in Mardochæo & Aman, in Saul & Dauide, in Daniele & his quorum accusatione Daniel à Dario in lacum missus fuerat. Significat ergo hæc sententia Dei iudicium, quo frequenter fit vt iusto liberato impius succedat in locum eius. Potest & generalius intelligi, vt significetur iustum, & si ad tempus ferat tribulationes in hoc mundo, liberandum aliquando, & maximè post hanc vitam: Impium verò etsi gaudeat ad tempus in hoc mundo, suo tempore successurum in sortem malam iusti, quando illis gaudentibus ipse lugebit, potissimum post hanc vitam.

9 Simulator ore decipit amicum suum, iusti autem liberabuntur scientia.

ABLATIVVS (ore) coniungi debet non cum nominatiuo (simulator) sed cum verbo, decipit, vt patet ex Hebræis, apud quos non est decipit, sed corrumpit vel perdit. Et est sensus: Fallax adulator & hypocrita qui amicitiam simulat, perdit & decipit ore amicum suum, vel proximum suum, hoc est, perdere studet & decipere, & quantum in se est perdit eos cum quibus est ei negotium: (Proximus enim Hebraica phrasi dicitur quiuis homo) At iusti per suam scientiam liberabuntur à laqueis simulatorum, vt ab eis non perdantur & decipiantur. Veritas huius sententiæ patet in hæreticis maximis simulatoribus, à quorum deceptionibus liberantur iusti sua scripturarum scientia, Docet autem hæc sententia beneficium iustitiæ, vt cui Dei dono semper adsit scientia necessaria ad proficiendum. Aut significat iustis non opus tantum esse probitate & virtute, sed etiam scientia scripturarum & cognitione multarum rerum, ne illis imponatur à simulatoribus. Vnde Petrus monet virtuti addendam scientiam. Opponitur autem ablatiuus (scientia) ablatiuo (ore) vt sit sensus: Ille quidem ore in verbis concinnè aptatis decipere tentat: Iusti verò scientia liberantur, quia illorum simulationem & fraudem quantumuis tectam deprehendunt.

10 In bonis iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit laudatio.

QVAMVIS prior pars accipi etiam possit de bonis quæ iusti faciunt, tamen propter secundum membrum potius intelligi debet de bonis quæ eis obueniunt, vt sit sensus: Cum benè est iustis & cum prosperi sunt eorum successus cum bona eis obtingunt, siue temporalia, siue cœlestia, tota ciuitas exultabit: Et si- Psal 14.
militer è contrario cum pereunt impij erit in ciuitate laudatio Dei communisq; lætitiæ & cātus.

Non

Non enim dictio Hebraïca significat laudationẽ, sed cãtum lætitiæ & exultationem. Veritatem habet hæc sententiæ, maximè in ciuitate bene instituta, & proinde maximè comperit in Ecclesiam quæ & de profectu iustorum lætatur, & de impiorum punitione, iuxta illud Psal. 57. Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.

11 Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas, & ore impiorum subuertetur.

SICVT superiori sententia ciuitatis affectus erga iustos & impios designatur, ita nũc quid ciuitas ab vtrisque commodi vel incommodi reportet. Ciuitas (inquit) exaltabitur benedictione, hoc est, benedictis, bonis, scilicet, consiliis & bonis imprecationibus iustorum quæ impartiuntur ciuitati At cõtra ore impiorum subuertetur, quia verbis & consiliis iniquis, dolis, & seditionibus quas excitant impij, euertunt ciuitates & regna. Sunt qui benedictionem iustorum accipiunt passiuè, vt significetur ciuitatem exaltãdam, cum in ea iusti a Deo benedicuntur, hoc est multiplicantur, & diuina dona multa percipiũt, quia hæc in communitatis redundant vtilitatem, At priorem sensum magis requirit pars sequens.

12 Qui despicit amicum suum, indigens corde est, vir autem prudens tacebit.

DOCET hæc sententia prudentis esse dissimulare aliorum vitia. Priorem partem magis conueniebat sic vertere. Despicit amicũ suum vel potius proximum suum, indigens cõrde. Sic enim melius correspondet secundo membro. Et est sensus. Vir insipiens indigúsque cordis, hoc est, sapientiæ, is corde suo despicit proximum suum, hoc est, alios cum in eis putat se aliquã obseruare imperfectionem, atque ob id cõtemptim de eis loquitur. At vir prudens, etiamsi agnoscat quosdam alterius defectus & imperfectiones, tacebit tamen eas, sciens quod in qua mensura mẽsi fuerimus, remetietur nobis, & quod non sit sine vitio. Simile est quod sequitur.

Matth. 7

13 Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est, celat amici commissum.

DOCET quid fidelitati debeatur & quod sit versuti opus, simulque indicat non temerè cuiquam reuelanda secreta. Qui, inquit, ambulat fraudulenter, hoc est, qui cum amico fictè conuersatur, sub amici specie callidè explorans alterius animum, is reuelat, id est, reuelare solet arcana sibi detecta: At contrà qui fidelis est, is tegit rem sibi ab amico commissam, hoc est, concreditam. Pro quo Hebræa habent: Et qui fidelis est animo celat rem, vel verbum. At noster interpres, quo clarior esset sententia, rectè pro (rem vel verbum) vertit amici commissum, id est, concreditum secretum, quanquam possit commissum hic etiam accipi pro admissum & perpetratum aliquod delictum. Porrò Hebræa habent de fideli animo ad distinctionem eius qui verbis fidelitatem præ se fert, qualis est is qui ambulat fraudulenter. Conuenit huic sententiæ, illud Poëtæ: Eximia est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa, tacenda loqui.

14 Vbi non est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.

HEBRAICE sic est ad verbum, Vbi nõ sunt gubernacula. Est enim hic, ea apud Hebræos dictio quæ supra cap. 1. cùm dicitur intelligẽs gubernacula possidebit. At quoniã vbi non sunt gubernacula, ibi nũ est gubernator, non malè interpres vertit, Vbi non est gubernator. Alij dictionẽ hanc magis putant significare consilia, vnde vertunt: Vbi non sunt consilia, quod magis videtur sequẽti competere membro, quod ad verbum sic habet apud Hebræos: Et salus in multo consultore, vel in multitudine consultoris, pro consultorum. Vbi autem multi sunt consultores, ibi & multa sunt cõsilia. proinde eodem redit sensus. Docet autem hæc sententia, populo optandum, & curandum omnibus modis, vt bonos & sapientes habeat, tum gubernatores, tum consiliores, eisq; à populo obedientiam præstandam, vtpotè à quibus populi salus & fœlicitas pẽdeat, magis quam à multitudine & viribus populi: sicut contra necesse est sequi eius perniciem si desint boni principes & consiliarij, non minus quàm nauem necesse est perire, vbi non est bonus gubernator. Vnde Ecclesiast. 10. dicitur: Væ tibi terra cuius rex puer est.

15 Affligetur malis qui fidem facit pro extraneo, qui autem cauet laqueos, securus erit.

FREQVENTER in hoc libro Sapiens indicat periculosam esse fideiussionem, atque ab ea auocat, non in totum eam prohibere volens, cum sit nonnunquam opus charitatis & misericordiæ, sed per periculi demonstrationem præmonitos nos volens ne passim & temerè ea fiat à nobis. Fideiussionem autem duobus verbis significat, primum per verbum ערב Arab, quod significat fideiubere secundo per verbum תקע Tacàh, quod propriè significat figere & plaudere, & quia fideiussiones fiunt per hoc, quod fideiussor figit manum suam in manum alterius, tangendo eam & percutiendo, ideo accipitur pro fideiubere. Primum verbum primo loco ponitur, secundum in secundo membro. Vnde ad verbum habetur: Qui autem odit defixóres, hoc est, qui odit stipulantes, ita vt eos imitari nolit, pro quo noster interpres sensum potius quàm verba secutus vertit: Qui autem cauet laqueos, hoc est, fideiussiones, quibus homo seipsum illaqueat & obligatum facit. Vnde supra cap. 6. dicitur: Fili mi, si spopondetis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus, Sensus ergo est: Affligitur malo, hoc est, molestiam patietur aut damnum, etiam (vt experientia frequenter docet) qui fidẽ facit pro extraneo, hoc est, pro altero. Ita. o. hic ponitur (Extraneus) vt significetur quiuis alius, ne quis putet prohibere fideiussionem tantum pro extero, & nõ pro amico, cum cap. 6. & alibi etiam pro amico prohibeatur fieri. Qui autem cauet obligationes proprij oris, erit securus à multis periculis & malis. Hac autem aliisque similibus sententiis vt dissuadentur temerariæ fideiussiones pro debitis temporariis, Ita multo magis secundum spiritualem & veriorem intelligentiam monemur, non facilè per susceptionem alicuius regiminis, nos pro aliis obligare:

gare: Qnicunque enim principatum ſuſcipiunt & Heb. 13. epiſcopatũ aut paſtorale onus pro aliis ſpondent, pro quibus vigilare debent, tanquam rationem redditurι pro animabus eorum.

16 Mulier gratioſa inueniet gloriam, & robuſti habebunt diuitias.

IN vtroque membro idem eſt verbum, in cuius repetitione conſiſtit vis & elegantia huius verſus. Ad verbum ergo ſic habetur. Mulier gratioſa apprehender gloriam, & fortes apprehendent diuitias. Eſt autem mulier gratiæ, mulier gratæ venuſtatis & probitatis, vnde noſter vertit, Mulier gratioſa, alij mulier venuſta, ſignificaturque quod quemadmodum mulier ſua pulchritudine & gratia, motúmque probitate obtiuet gloriã apud homines, ita viri ſua fortitudine conſequi debent diuitias, vt intelligamus, quod quemadmodum gloria viri eſt mulier venuſta, ita familiæ opes pendent ex fortitudine & ſedulitate viri. Docet ergo in mulieribus maximè requiri formam & morum gratiam, in viris induſtriam & laborem.

17 Benefacit animæ ſuæ vir miſericors, qui autem crudelis eſt, etiam propinquos abiicit.

PR o (propinquos) Hebræis eſt, carnem ſuam. Sed frequenter in ſcripturis propinqui hominis dicuntur caro eius. Nam Geneſ. 37. de Ioſeph 2. Reg. 5. dicit Iudas: Frater noſter & caro noſtra eſt. Et vniuerſæ tribus Iſraël dixerunt ad Dauid: Ecce nos os tuum & caro tua ſumus. Et Eſa. 58. vbi nos habemus, Et carnem tuam ne deſpexeris, Septuaginta verterunt. Et domeſticos ſeminis tui ne diſpexeris. Hoc ergo ſecutus noſter interpres vertit, Etiam propinquos abiicit. Et eſt ſenſus: Vir verè miſericors benè facit in primis animæ ſuæ, hoc eſt, ſibiipſi, pars enim pro toto ſynecdochicè ponitur. Qui autem crudelis eſt: non tantum exterorum curam, ſed & proximorum abiicit. Conuenientior tamen ſenſus eſt ſi carnem propriam ſignificatam intelligamus, quia ſic iucundior erit & efficacior oppoſitio. Habent autem Hebræa, ſecundam partem ſic: Et turbat carnem ſuam, crudelis. Quomodo & ſeptuaginta habent, apud quos eſt, & perdit corpus ſuum immiſericors. Et eſt ſenſus: Vir benignus benefacit in primis animæ ſuæ, hoc eſt, ſibiipſi. At vir crudelis non ſolùm aliis moleſtus eſt, ſed etiam carni ſuę, hoc eſt, ſibiipſi. Vtrobique enim pars pro toto ponitur, ſed ad elegantiam facit varietas. Dicitur autem vir pius animæ ſuæ vel ſibi benefacere, quia ſibi indulget debitum ac commodum rerum ſibi neceſſarium vſum. Deinde quia ab his quæ noxia ſunt vitæ & quieti ſuæ, ſerio abſtinet, triſtitia, ſcilicet, inordinata, intemperantia & id genus aliis. Contra crudelis turbat carnem ſuam, & ſeipſum, carnem ſuam affligit, ſubtrahendo ei per auaritiam neceſſaria, variiſque curis & cupiditatibus ſeſe macerando & conturbando, ac intemperantia & indebita triſtitia ſeſe lædendo. Efficacior eſſet ſententia ſi hoc modo vertatur, quomodo item verti poteſt. Qui benefacit animæ ſuæ, vir eſt miEccl. 30. ſericors, & qui turbat carnem ſuam: crudelis eſt. Declarat hunc verſum illud Eccleſiaſtici: Triſtitiam non des animæ tuæ, & affligas temetipſum in conſilio tuo. Iucunditas cordis hæc eſt, vita hominis, & theſaurus ſine defectione ſanctitatis, & exultatio viri eſt longæuitas. Miſerere animæ tuæ placens Deo & contine, & congrega cor tuum, & triſtitiam longè expelle à te, &c. Et Sapiens Eccleſiaſtes demonſtrat quomodo quis ſibi debeat benefacere & non turbare ſeipſum. Lætare (inquit) iuuenis in adoleſcentia tua, & in bono Eccl. 11. ſit cor tuum. Et poſt pauca. Auſert iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua. Et cap. 4. vanitatem deſcribit eius, qui cum vnus ſit nec fratrẽ habet, nec filium, tamen laborare non ceſſat, nec recogitat, dicens. Cui laboro, & fraudo animam meam bonis? Et hæc quidem quòd attinet ad literalem ſenſum. Secundum ſpiritualem autem intelligẽtiam ſignificatur hic viri pij & benigni eſſe, vt benefaciat animæ ſuæ, ita vt de ſalute ſua æterna ſit ſolicitus, eamque bonis operibus promoueat. In quem ſenſum D. Auguſt. illud Eccle- Auguſt. ſiaſtici: Miſerere animæ tuæ placens Deo, vſurpat in Enchiridio ad Laurentium cap. 76. & alibi contra eos qui ſatis ad ſalutem putabant eleemoſynam egentibus dare, etiamſi dantes in ſceleribus perſeuerarent. Sciendum inſuper pro pleniori huius ſententiæ explicatione, quoſdam pro benefacit, hic vertere, retribuit. Nam hoc dictio Hebraica propriè ſignificat. Vnde hunc intelligunt ſenſum: Vir benignus qui aliis miſeretur, retribuit ſibiipſi, quia beneficentia hominis non tantum illis vtilis eſt in quos ſit, ſed & ei qui benefacit: Contrà vir crudelis & inclemens, non tantum aliis moleſtus eſt, ſed etiam ſibiipſi malefacit ac ſemetipſum turbat. At prior intelligentia ſimplicior videtur & aliis ſcripturis citatis cõuenientior. Nec nouum eſt in ſcripturis verbum retribuendi accipere ſimpliciter pro tribuere & benefacere: vt cum dicitur: Retribue ſeruo tuo, viuifica me. Significat autem hoc verbum Gamal hic poſitum, etiam ablactare. Vnde ſunt e- Pſal. 118. tiam qui vertunt: Ablactat animam ſuam vir pius, hoc eſt, abducit eam à conſuetudine praua & à malis deſideriis. Qui ſenſus etiam in primo includitur.

18 Impius facit opus inſtabile, ſeminanti autem iuſtitiam merces fideles.

HEBRÆA habent ad verbum Impius facit opus falſitatis, & ſeminanti iuſtitiam merces veritatis. Eſt ergo oppoſitio non tantum inter Impietatem facientem, & ſeminantem iuſtitiam, ſed & inter genitiuos falſitatis & veritatis. Dicitur autem Hebraica phraſi merces veritatis, merces ſtabilis, certa & qua iuſtus non fruſtrabitur: quia verum Hebræis dicitur ſtabile, ſolidum & certum, vnde benè vertit interpres, merces fidelis, hoc eſt, firma & nequaquam fallax. Ex qua ſecunda parte patet quid in primo membro vocet opus falſitatis, nimirum opus fallax, quod expectantem fallet expectato fructu. Quod rectè apud nos dicitur opus inſtabile, vtpote quod non ſubſiſtet, quod euaneſcet, ſine bono aliquo fructu Non ergo dicitur facere opus inſtabile, quia à ſtabilitate virtutis recedit & ſuis paſſionibus agitatur. Dicitur ergo, impius quamuis multum laboret, tamen facit opus fallax, quod non perdurabit, nec fructum adferet. At qui ſeminat iuſtitiam, non fruſtra ſeminabit, & laborabit, ſed merces eius certa eſt & ſolida. Hoc ergo hic dicitur quod Paulus aliis verbis ad Galatas. Qui ſeminat in carne, de car-

ne & metet corruptionẽ: qui autẽ seminat in spi- *Gal. 5.* ritu de spiritu metet vitam æternam. Et: Euntes ibant & flebant mittentes semina sua. Venientes *Psa. 125.* autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.

19 Clementia præparat vitam, & sectatio malorum mortem.

HEBRÆA sic habent, Similiter iustitia ad vitam & sectator malorum ad mortem, hoc est, sicut iustitia perducit aut tendit ad vitam, ita qui sectatur malum tendit ad mortem, æternam, scilicet. Ex qua collatione, nostra lectio alioqui plana melius intelligitur. Sensus enim est: Clementia (species ponitur pro genere) hoc est, iustitia præparat homini vitam, & sectatio malorum, hoc est, assidua in malis perseuerantia, præparat homini mortem. Stipendia enim peccati mors, gratia *Rom. 6.* autem Dei vita æterna. Hæc ergo sententia rectè subiungitur superiori, quia eam declarat.

20 Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant.

2. Reg. 16. HEBRÆA eundem habent sensum. Abominatio domino peruersi corde, & benè placitũ eius integri via, hoc est, dominus abominabitur peruersos corde: Et cõtrà eidẽ placẽt hi qui in sua conuersatione sunt synceri. Voluntas ergo hic rursum accipitur pro beneplacito. Est enim hebræis hic rursum ea dictio quæ in primo huius capitis versu.

21 Manus in manu non erit innocens malus, semen autem iustorum saluabitur.

INNOCENTEM esse in scripturis aliquoties ex hebraica phrasi ponitur pro impunitum es- *2. Reg. 16.* se, vt cum dicitur. Quis enim extendet manum in Christum domini & innocẽs erit? Sic non esse innocentem hic & alibi ponitur pro non esse impunitum, vt & cum in Exod. dicitur: Non habebit in- *Exod. 20.* nocentem dominus eum qui assumpserit nomen domini Dei sui frustrà, hoc est, non habebit eum impunitum. Vnde & hic quidam rectè vertunt, nõ erit impunitus malus. Cæterum illud manus in manu: ad ve[rbum] cum Hebræis est: Manus ad manũ, vnde eandem hanc partem capitu. 16. huius libri interpres vertit: etiamsi manus ad manum fuerit: non erit innocens. Hac autem phrasi quidam putant significari, mox mox repente & statim: vt significetur mox ad futura impij vltio. Nam & Italica phrasi teste Pagnino dicitur *ad mano ad mano*, pro statim, nec dissimile est quod latini dicũt ad manũ esse q adest. Alij hac phrasi intelligũt significari cõspirationem quæ coadunatio[n]e manuum fieri solet, vt sit sensus. Etiam si inter sese conspirarint impij non erunt tamen impuni[t]i: & iusti co- *Gregor.* [ru]m conspirationem & punitionem euadent. Qui sensus etiam o[pti]mè conuenit nostræ literæ. Et benè quadrat, [vt] semen iustorum opponatur conspirati[o]ni impi[oru]m: congregatio, scilicet, congregation[i]. D. Gregor. li. 25. moral. c. 3. mysticè hũc locum sic exponit. Manus manui iungi solet, quãd[o] q[uis] [se]t in otio, & nullus eam vsus laborum exe[r]cet. M[a]nus ergo in manu non erit innocens [malus]: Ac si diceret, Et cum manus cessat ab iniq[uo] opere malu[s] tamen non erit innocens per cogitationem: Secutus Gregorium Beda in commentariis, Græca habent: Qui manui manus inijcit iniustè, non impunitus erit.

22 Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua.

IN hac sententia sicut & in multis similibus subintelligenda est particula similitudinis, sicut, quæ ex proprietate linguæ, sæpè omittitur, v[t] sit sensus, Sicut est circulus, Vel sicut se habet circulus aureus in narib[us] suis, ita est, vel ita se habet mulier pulchra & fatua. Qua comparatione non assimilatur ipsa quidẽ mulier pulchra circulo aureo, sed eius pulchritudo. Ipsa verò mulier talis magis assimilatur sui. Vnde septuaginta clarius verterũt hanc sententiam. Habent enim: Sicut inauris aurea in naribus suis, sic mulier vecordi pulchritudo. Consistit autem similitudo potissimum in eo, quod sicut aureus circulus non conuenit in naribus suis, nec suem ornat: ita pulchritudo, quæ per se res est præclara, non cõuenit mulieri stultæ, sed malè ibi videtur à natura collocata, Sicut postea dicitur, Non decent stultum verba composita. Et, *Cap. 17.* Non decent stultum deliciæ Sicut enim sus circu- *Cap. 19.* lo aureo naribus infixo non nouit benè vti, ita nec mulier stulta sua pulchritudine Deinde quia sicut sus circulo aureo non cohibetur à suffodienda terra, sed nihilominus se cœno immergit, et colúmque fœdat, Ita & mulier vecors, cum pulchritudine sua gloriam sibi comparare deberet, non ea tamen retrahitur à voluptatum illec[e]bris, sed voluptatum cœno se immergit, sicque pulchritudinem sua insipientia fœdat & obscurat. Ex qua explicatione patet quàm rectè mulier fatua suibus comparetur, nempe ob immunditiam, ad quã abutuntur sæpè mulieres suá pulchritudine. Mysticè per mulierem pulchram & fatuam intelligitur anima Christiana, quæ pulchra quidem est per *Mysticus sensus.* fidem & baptismum, per quæ tanquam annulo [au]reo Christo est desponsata, sed tamẽ ta[men] est per vitæ insipientiam. Hæc benè c[o]mparatur su[i] circulum aureum habenti in naribus, quia in illam competit illud Prouerbij: Sus lota in volutabro luti. Cúmque fidei pul[c]hritudine retrahi deberet *2. Pet. 2.* ab omni actione inhonesta, eam contr[a] omni vitæ impuritate co[n]spurcat & commaculat.

23 Desiderium iustorum omne bonum est, præstolatio impiorum furor.

NOSTER interpres in priori parte videtur secutus Septuaginta, qui habent, ἐπιθυμία δικαίων πᾶσα ἀγαθή, Hebraica habent. Desiderium iustorum duntaxat bonum est, & dictio, bo[num], non est adiectiuũ substantiui, desideriũ, quia cum apud Hebræos dictio, quę desideriũ significat, sit generis fœminini, dictio quæ bonũ significat est generis masculini. Vnde quidam vert[unt], Iustorum cupiditas est duntaxat, bonum. Non ergo significatur desideriũ iustorum in se bonũ esse, sed quod iusti aliud non desiderent quam bonum, vt desiderium sit positum pro re desiderata. Vnde & nostra litera sic est intelligenda. Omne desiderium iustorum, hoc est, quicquid desiderant iusti, est bonum. Aut bonum est omne desiderium illorum, hoc est, nihil ali[u]d quàm bonum desiderãt. Quod subtiliori intelligentia eximiè verum est, si de eo bono intelligatur quod verè solum est bonum nempe Deus, quem s[o]lum iusti, quatenus tales, desiderant. Vnde Lyra intelligit desiderium iustorum est omne bonum, hoc est,

Deus

Deus in quo est eminenter omne bonum. At quid est quod sequitur: Præstolatio vel expectatio impiorum furor: An sunt qui furorem desiderant & expectant? Sensus ergo est, quod impiis expectandum venit, hoc est, quod solum eis obueniet, est furor, hoc est, indignatio & vltio diuina. Illud enim dicitur homini expectandum quod homini certò obtinget. Vnde & Paulus, Voluntariè peccantibus nobis iam non relinquitur pro peccatis *Hebr. 10.* hostia, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio.

24 *Alij diuidunt propria & ditiores fiunt: alij rapiunt non sua & semper in egestate sunt.*

AD verbum Hebræa habent: Est dispergens, & apponitur adhuc, & qui parcit vel prohibet à rectitudine, tantum ad egestatem. Prior pars significat reperiri quosdam qui spargũt suas facultates distribuendo, scilicet, eas pauperibus, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus: Aut etiam mundano spiritu liberaliter multos sumptus ampláque munera faciendo, & tamen crescunt, assiduè eorum facultates, Deo hominibúsque eorum liberalitatem remunerantibus, Vnde benè vertit interpres noster sensum. Alij d[i]uidunt propria & ditiores fiunt. Quod declaratur illo Pauli vbi de *2. Cor. 9.* eleemosyna disputat, Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandũ præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugũ iustitiæ vestræ, &c. Secunda pars dupliciter intelligi potest apud Hebræos, Nam si vertatur Qui prohibet, à recto vel rectitudine, subintelligitur seipsum, & est sensus. Qui prohibet seipsum à recto, hoc est, qui abstinet ab æquo nec iustitiam sequitur, sed iniustitiam aliena rapiendo. Quem sensum secutus est interpres & ob id vertit, Alij rapiunt no[n] sua. Si autem vertatur qui parcit à recto, Sensus erit, qui præter æquum & magis quàm decet parcus est, indigentior fiet. Vtrumque experientia docet, & eos qui per iniustitiam diuitias quærunt, & eos, qui nimis sunt parci, ita vt abstineant à sumptib. oportunis, frequenter tendere ad egestatem & facultatum defectum. Conuenienter autem hæc sententia, & ad charismata spiritualia aptari potest. Qui enim ea in aliorum vtilitatem expendunt, talenta sibi data conduplicant: Qui verò eis non benè vtũtur, sed abstinent ab æquo & bono quod per ea operandum erat, diuina dona quasi propria essent sibi *Matt. 25.* rapiẽdo, pauperiores fiunt, iuxta illud Saluatoris: Omni habenti dabitur, ei autem qui non habet, & quod videtur habere auferetur ab eo.

25 *Anima quæ benedicit, impinguabitur, & qui inebriat ipse quoque inebriabitur.*

DVPLICITER hæc sententia intelligitur. Primũ de beneficio oris, per bonas imprecationes & doctrinam salutarem, vt sit sensus. *Gregor.* Is qui aliis benè precatur, aut alios benè docendo instruit, impinguabitur à Deo muneribus & gratiis. Sic Gregorius 3. parte admo. 26. Qui enim (inquit) prædicando, exterius benedicit, interius augmenti pinguedinem recipit, & dum vini eloqui auditorum mentem inebriare non desinit, potu multiplicati muneris inebriatus excrescit. Secundò potest referri ad beneficia operis proximo impensa & elemosynas, vt sit similis sententia superioris priori membro, vt benedicere positum sit pro benè facere, sicut & Paulus *2. Cor. 9.* benedictionem vocat eleemosynam, dicens, Qui seminat in benedictionibus de benedictionibus & metet: Nam, & hebræa hoc loco habent nomẽ benedictionis non verbum benedicere. Est enim anima benedictionis. Sic & inebriare dicetur qui larga bonorum suorum impartitione alios reficit. Et conuenienter quidem vterque sensus in generali hac sententia comprehenditur, vt & ad operis beneficia pertineat. Habent autem Septuaginta in priori membro, Benedicta omnis ani- *Chrysost.* ma simplex. Quam sententiam citat aliquoties Chrysostomus, vt homil. 26. in Matth. & aliis aliquot locis.

26 *Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis: Benedictio autem super caput vendentium.*

SVPERIORIBVS duabus sententiis insinuauit præmium eorum qui sua copiosè spargunt & distribuunt, inuitans hac ratione ad liberalem suorum bonorum, siue temporalium, siue spiritualium communicationem. Quoniam, autem sunt qui ab hac liberalitate adeo sunt alieni, vt nec vendere quidem annonam, qua abundant, velint iusto pretio, tempore oportuno, in egentium vtilitatem, sed sub spe maioris lucri eam reseruant cum magno Reipub. malo, ex multorum damno suum quærentes lucrum, rectè subiungitur hæc sententia, qua similiter inuitantur ad libenter per venditionem ea quibus abundant communicandum egentibus. Qui inquit, abscondit frumentum, ex auaritia, scilicet, illud nolens venum exponere, maledicetur in populis. Quod de maledictione diuina intelligi posset nisi Hebræa haberent, Maledicet ei populus, vnde sensus apud nos esse debet maledicetur à populis. Malè enim tales audiunt à populo, eisque pauperes malè imprecantur, quorum imprecationes non sunt contemnendæ. Audit enim iustas eorum querelas frequenter Deus. Nam vt est in Eccles. Male- *Eccle. 4.* dicẽtes tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius Itaque maledictionem populi sequitur maledictio Dei, qua fit vt agri talium sint parum fertiles, aut vt malè pereant auarè conseruata, aut aliam aliquã vltionem incidant. Contra benedictio & Dei & populi super caput vendentium, quia & populus capiti eius, hoc est, ipsi fausta precatur, & Deus amplioribus donat. Cæterũ frumenti nomine res omnes victui & vsibus hominum necessarias significat. Ex secunda huius sententiæ parte licet intelligere iam id quod suprà ca. superiori habitum est: Benedictio super caput iusti. Similis est hæc sententia cum duabus superioribus, docens frumenta non recondenda, sed publicanda in commune bonum, ne maledicentia populi, & bonum nomen in populo amittatur, & diuina contra hominem vltio exciteturi, sed cõtra potius bona populi imprecatione, & gloria homini apud plebem paretur & diuina benedictio obtineatur. Iuxta mysticum sensum ad doctrinam & cibum animorum referenda est hæc sententia. Nam qui abscondit talentum, neque ex eo *Mysticus* quod habet pascit egentes in Ecclesia oues *sensus.* Christi, maledictus est. Vnde Gregor. 3. parte admonit. 26. Frumenta abscondere, est prædica- *Gregor.* tionis sanctæ apud se verba retinere. In populis au

tem talis quisque maledicitur, quia in solius culpa silentij pro multorum quos corrigere poterat, pœna damnatur.

27 Benè consurgit diluculo, qui quærit bona, qui autem inuestigator malorum est, opprimetur ab eis.

HEBRÆA aliter habent sic. Qui manè quærit bonum, quęrit benè placitum, qui autem sectatur malum, veniet ei. Cuius sententiæ prior pars quamuis sic accipi possit vt significetur eum qui manè surgit ad bonum faciēdū quærere quod Deo beneplacitum sit & gratum, tamen quo magis respondeat per oppositionem sequenti parti, potius videtur accipiēda de beneplacito ipsi operanti, vt sit sensus: Qui manè surgit ad bonum sectandum, is sectatur id quod tandem ei erit bene placitum & gratum, vnde, scilicet, ei posteà bene fit, & hic voluptatem in animo percipiat. At qui sectator mali est, id est, qui assiduè persistit in malo, malum quod hic sectatus est veniet ei. A qua sententia non est multum aliena nostra lectio. Sensus enim est: Qui quærit bona, id est, qui quærit insistere bonis operibus, is bene diluculo consurgit, quia in suum bonum consurgit. Huic non dicetur: Vanum est vobis ante lucem surgere. At cō-
Psal.126. trà, Qui inuestigator malorum, id est, sectator malarum rerum est, cupiens cognoscere rationes malè agendi & perficiendi, is tandem ab ipsis quæ sectatus est, malis opprimetur, quia ei causa erunt vltionis diuinæ.

28 Qui confidit in diuitijs suis corruet: iusti autem quasi virens folium, germinabunt.

SIC & Hebræa habent, nisi quod non additur virens, quod interpres adiecit, quia & impij folio in scripturis comparantur, sed folio cadenti, vt Esa. 64. Cecidimus quasi folium vniuersi, iusti autem folio virenti vt Hiere. 17. Et erit folium eius viride. Et Psalm. 1. & folium eius non defluet. Sensus est ergo, quod confidens in diuitiis suis, quoniā innititur rebus caducis, corruet nequentibus diuitiis eius ipsum seruare, imò ad perniciem ipsum impellentibus: At contra iusti in Deo confidentes & animi virtute, quasi viride & recēs
Psal.91. folium arbori firmiter adhęrens germinabunt, vel florebunt, & crescent proficiendo de virtute in virtutem, iuxta illud Psalmistæ, iustus vt palma florebit, sicut cedrus quæ in libano est multiplicabitur. Quibus significatur iustos gratum semper seruare vigorem & vigorem, continuo crescere & augeri.

29 Qui conturbat domum suam, possidebit ventos, & qui stultus est seruiet sapienti.

SVPERIOR sententia est contra diuitiis cōfidentes, hæc contra dissipantes eas. Ædificare domum ponitur posteà cap. 14. pro domum omnibus necessariis benè instruere, cum dicitur, sapiens mulier ædificauit domum suam, insipiens extructam quoque manibus destruet. Sic & cap. 24. Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur. In doctrina replebūtur cellaria, &c. Itaque hic conturbare domum suā dicitur, qui bona sua dilapidat, familiam suam per hoc multa afficiens molestia. Is possidebit ventus, vel vt est Hebræis, hæreditabit ventum, quia decocto parti monio, nihil habebit, atque ob id sua stultitia cogetur fieri seruus prudentioris se. Hoc enim significatur per secundam sententiæ partem, quæ proinde sic est accipienda. Et qui sic stultus est, hoc est, sic desipit vt suam domum turbet. Quidam intelligit hanc sententiam dictam contra morosos & præfractos patres familias, qui sua morositate & duritia conturbantes domum suam non proficiunt ea ratione, sed maiores commotiones excitant, quas postea componere non est facilè, quod significari intelligit, per possidere ventos. Vnde monet Sapiens: Noli esse sicut leo in domo tua Eccle. 4.
euertēs domesticos tuos & opprimens subiectos tibi D. Gregor. super illo. Stultus seruiet sapienti, Gregor.
lib. 20. moral. cap. 21. Quomodo (inquit) definitione diuinæ sapientiæ sapienti stultus seruiet dū plerunque hunc iure temporalis dominij comprimat? Sed sciendum est, quia contra sapiētis vitam dum stultus præeminēs terrorem potestatis exercet, dum hunc laboribus fatigat, contumeliis lacerat, profectò hunc ab omni vitiorum rubigine verendo purgat. Stultus ergo sapienti etiam dominando seruit, quem ad meliorem statum premendo prouenit.

30 Fructus iusti lignum vitæ, & qui suscipit animas sapiens est.

VARIA in hoc libro ligno vitæ comparantur per allusionem ad lignum vitæ de quo est in principio Genes. Nam c. 3. sapientia dicitur lignum vitæ his qui apprehēderint eam, c. 13. Desiderium veniēs dicitur lignum vitæ. Rursus c. 15. Lingua placabilis dicitur lignum vitæ. Hic autē fructus iusti, ligno vitæ etiam comparatur, non solum quia fructus iusti suauis est & gratus, sicut desiderium veniens dicitur lignum vitæ, sed etiam quia immortalitatem cōfert, & iusto qui fructū illum profert, & omnibus qui fructum iusti gustāt, sumentes ab eo doctrinam spiritus, & bonorum operum imitationem. Hic enim significari fructum iusti etiam aliis prodesse, patet ex secunda parte quæ in Hebræo sic est. Et capit animas sapiens, hoc est, sapiens non sibi tātum prodest, sed & aliis, quia capit animas hominum, hoc est, docendo lucratur eas & ad se trahit è perditione eas venatur iuxta illud Petro dictum. Ex hoc iam eris homines capiens. Quē sensum vt & nostra habeat Luc. 5.
lectio, sic intellige. Et solus sapiens est qui ad se sua doctrina suscipiat è perditionis via animas hominum. Sic enim declaratur fructum iusti, qui idem & sapiens est, similem esse ligno vitæ, cuius fructus gratus erat & salutaris.

31 Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator?

IDEM significant Hebræa, nisi quod ad verbū habent: En iustus in terra retributionem accipiet, quanto magis impius & peccator? Itaq; hęc sententia per sese ambigua est, & potest quod de iusti retributione vel receptione dicitur, intelligi de retributione quam eius iustitia meretur, vt sit sensus: Ecce frequenter iustus recipit in terra, hoc est, in hac vita iustitiæ suæ præmia, multo magis impius & peccator etiā ante mortem recipit cōmeritam pœnā. Aut potest intelligi de receptione malorum quæ in hac vita iusti aliquando patiuntur ob peccata sua, vt sit sensus: Ecce Deus in hac vita freqūēter reddit iustis quàm suis leuibus peccatis merērur castigationē & punitionem, quanto magis impij & peccatores suppliciis afficientur in hac vita, aut si non in hac, saltem in alia. Atque

quæ hanc intelligentiam verisimiliotem esse vel ex eo patet, quòd alioqui vetbum recipit in vtraque parte non de simili receptione intelligeretur. Deinde argumentum hic est à minori, quod parum efficax erit si priori modo sententia accipiatur. Non enim minus videtur æquum iusto reddi mercedem iustitiæ quàm impio mercedem iniustitiæ. Minus autem videtur, iustum puniri in terris quàm impium & peccatorem. Ab hoc posteriori sensu non abhorret multum versio.70. quam secutus est D. Petrus. Sic.n. habent εἰ ὁ μὲν δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται, hoc est, Si quidem iustus vix saluabitur, impius & peccator vbi parebit? Quo significatur, quod cum iusto Dei iudicio iustus non nisi per multas tribulationes & castigationes ad salutem peruenire possit æternam, consequens est seuerum admodum & intolerabile iudicium peccatoribus ferendum restare, qui sine vllo fræno labuntur in scelera.

Caput duodecimum.

Qui diligit disciplinam, diligit scientiam: qui autem odit increpationes, insipiens est.

Disciplina hic vt & aliis plerisque locis pro castigatione, correctione & correptione ponitur. Hanc qui diligit, & lubenter admittit, is declarat se diligere scientiam, hoc est, notitiam certam agendorum, vtpote ad quam homo peruenire nō possit nisi frequenti morum correptione facta à sapientioribus, & his qui exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali. Contrà ergo qui aliorum increpationes odit, is verè insipiens est, vt qui non agnoscat nec amplecti velit viam, per quam ad scientiam agendorum & sapientiam perduci posset. Ostendit ergo hæc sententia discrimen inter amatorem scientiæ & stultum ex effectu dilectionis & odij increpationum, monétque castigationem diligendam. Et quidem potest hęc sententia accommodari, ad quoduis scientiæ genus. Nam in nulla scientia proficit, qui in ea à pręceptoribus corripi se non patitur, vt iuuenes qui magistrorum castigationes non ferunt, neque manum ferulæ subdunt, declarant se literas non amare, nec in eis discendis facilè proficient. Itidem de aliis scientiis. At sapiens potissimum hic agit de scientia, quę est diuinarum rerum cognitio, eorúmque quæ homini vt beatus fit, agenda sunt, quam ij demum amant qui ab aliis se moneri patiuntur & reprehendi, dicentes cum Dauide: Cor-
Psa. 140. ripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Nec tamen tantum de castigatione vel increpatione quæ ab homine fit hæc sententia est accipienda, sed & de ea quæ à Deo proficiscitur per immissas tribulationes & aduersitates, per quas homo eruditur & in multis instruitur, iuxta illud Esaiæ, Sola vexatio intellectum dabit auditui. Per flagella enim diuinitus immissa perducitur homo in cognitionem suorum defectuū, vanitatis huius sæculi, atque iustitiæ diuinæ, &
Esa. 28. omnino in multis fit prudentior. Itaque qui huiusmodi diuinam disciplinam diligit atque lubenter amplectitur, is declarat se verè etiam diligere scientiā qua saluus esse possit. Qui verò huiusmodi increpationes odit, Deóque flagellanti obmurmurat, is sanè insipiens est, dum non agnoscit id in ipsius accidere vtilitatem, nec per id ad sapientiam perducitur, quod vt prudentior fieret à Deo ei immissum fuit. Notandum autem in priori membro non dici, Qui diligit disciplinam, sapiens est, quomodo vt diceretur, secundum membrum postulare videtur, sed diligit, inquit, scientiam. Etsi.n. necdum sit sapiens semper qui diligit disciplinam, tamen hoc ipso declarat se diligere scientiam & cupidum esse sapientiæ. Ita & si non is solum fit insipiens qui odit increpationes, sed & is qui eas amat, nec tamen iuxta eas se statim corrigit, tamen peculiariter de eo qui odit increpationes dicitur, quod sit insipiens, quia, scilicet, planè & desperatè insipiens est. Et de eius resipiscentia parum spei reliquum est, vt qui abiiciat medium ad sapientiam hominem promouens.

2 *Qui bonus est, hauriet gratiam à Domino, qui autem confidit in cogitationibus suis, impiè aget.*

Hebræa sic ad verbum. Bonus educet beneplacitum à domino, virum autem cogitationum (vel abominationum) condemnabit, Dominus, scilicet. Aut: vir cogitationum impiè aget. In prima enim parte rursus ponitur רצון Ratson, quod suprà vertit placitum vel voluntatem. Et intelligunt quidem de beneplacito iusti, vt sit sensus: Bonus sua bonitate suisque precibus, facilè obtinebit à domino quod sibi fuerit beneplacitum, hoc est, quod vult & desiderat, quia vt habet Propheta: Voluntatem timentium se faciet Dominus, & deprecationem eorum exaudiet. At magis conuenit intelligere de voluntate & beneplacito diuino, vt sit sensus: Bo- Psal. 144.
nus impetrabit à domino beneplacitum ipsius vel fauorem eius, hoc est, consequetur eius beneuolentiam & fauorem, Nam quod hic habetur: Educet beneplacitum à domino & alibi in hoc lib. inuenitur, vt cap. 8. vbi Sapientia dicit: Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à domino. Et cap. 18. vbi nos legimus: Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem à domino, Hebræis semper est quod hoc loco noster vertit interpres, Hauriet gratiam à domino & ad verbum sonat educet beneplacitum à domino. At illis duobus locis maximè quadrat ea phrasi intelligere significatum, tales consecutos, aut consecuturos fauorem domini, quemadmodum omnes ferè intelligunt. Huic intelligentiæ optimè etiam conuenit quod sequitur: Virum autem cogitationum vel abominationum (Hebræa enim dictio significat & abominationes & cogitationes, sed ferè malas) hoc est, virum malas habentem cogitationes, aut abominationes facientem, & si ad tempus florere videatur, tamen suo tempore eum dominus condemnabit. Contraria enim sunt Deum fauere an benè velle iusto, & eundem condemnare impium. Non ergo malè vertit noster interpres, Hauriet gratiam à domino. Nam haurire vel obtinere gratiam à domino non est aliud quàm consequi eius fauorem. Quod autem vertit in secunda parte: Impiè aget, cum alij ferè vertant condemnabit, verum quidem est verbum רשע Rasach hic poni in coniugatione Hiphil, in qua propriè significat quempiam

impiis declarare & condemnare, sed tameo teste Paginno ponitur in eadem coniugatione nonnúquam etiam pro impiè agere, vt Danielis 9. vbi nos habemus: Et impiè egimus. Et cap. 12 vbi habemus, impiè agent impij nisi quod propter coniugationem significatur noo simpliciter impiè agere, sed valdè impiè agere. Hanc ergo hoc loco. D. Hierony. secutus est verbi acceptionem, vel ob id quod alioquin verbum non habeat suppositū. Et videtur D. Hierony. hunc intellexisse sensum valdè conuenientem, quem & Beda indicat. Qui bonus est, is studebit obtinere, & ideo etiam obtinebit à domino gratiam talem vt per eam semper in virtute magis atque magis proficiat, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc. Qui autem
Apoc. 12. confidit in cogitationib. suis nec putat sibi ambiēdum Dei fauorem & gratiam, sed putat se quod cōcipit & machinatur in corde suo, præstare posse, is magis semper magisq; impiè aget. Dei enim gratia destitutus in impietate sua perdurat, sempérque proficit iuxta illud. Qui in sordibus est, sordescat adhuc. Quamquam autem plerique libri habeant per præsens tempus, impiè agit: magis tamen conuenit tempus futurum & sensui & originalibus. Nam & Hebræa & Græca habent tempus futurum.

3 Non roborabitur homo ex impietate, & radix iustorum non commouebitur.

PRIOR pars sic debet hebraicè ad verbum, Nō firmabitur homo in impietate. Quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur hominē non futurum fixum diuturnum in sua impietate, nec in ea diu perseueraturum, vtpote quem simul cum impietate sua Deus sit sublaturus è medio, Aut vt sit sensus, hominem per impietatem non stabiliendum, vt propositio, in, accipiatur quemadmodum sæpè propter. Secundam acceptionem secutus est noster interpres dum vertit: non roborabitur homo ex impietate. In qua versione verbum (roborabitur) non est accipiendum de robore fortitudinis & potentiæ, sed vt cōcordet cū originali accipiendum est significare robūr diuturnitatis vt sit sensus, Homo ex impietate. i. per impietatem non sic roborabitur, vt in æternum & diu possit subsistere, quamtumuis conētur suis cogitationibus & iniquis consiliis sese & posteritatem suam stabilire. Et sic sap. 4. dicitur. Adul- *Sap. 2.*
terinæ plantationes non dabunt radices altas. Vtrique sensui bene cōuenit opposita secunda pars. Et radix iustorū nō cōmouebitur, quod simpliciter accipi potest, vt significetur quod ipsi iusti tanquam radix quædam bene firma non commouebuntur, neque ob vllas impiorum afflictiones, aut eorum falsam doctrinam, neque per visionem aliquam diuinam mundo superuenientem, neque per mortem denique ipsam, per quam transplantari stabiliores fient, vtpote vitam consecuti æternam. Aut subtiliori intelligentia per radicem iustorum intelligi potest cum Caietano ipsa illorum iustitia per quam iusti efficiuntur, vt sicut superiori membro significatum est impietatem tanquam radicem impiorum non stabilire eos: ita hic significetur iustitiam tanquam radicem iustorum eos stabilire & efficere vt perpetuo subsistant. Sunt qui per radicem iustorum intelligunt ipsorum posteritatem vt significetur illam non defectui ain. Nam & sic radicem vsurpat scriptura: vt cum dicitur in psal. de impio: Euellet te de tabernaculo tuo, & ra- *Psal. 51.*
dicem tuam de terra viuentium. Prima tamen expositio simplicior est, & mori loquendi scripturæ conformior. Sic enim hic radix iusti attribuitur sicut in Iob dicitur. Vidi stultū firma radice, hoc *Iob 5.*
est, tanquam firmam habentem radicem, & benè radicatum in terra. Et sicut Iere. dicitur de iusto. *Iere 7.*
Et erit folium eius viride, hoc est, erit semper virens sicut folium viride.

4 Mulier diligens, corona est viro suo, & putredo in ossibus eius quæ confusione res dignas gerit.

BENE vertit interpres hebræa quæ sic habēt Mulier fortis corona est viri sui: & quasi putredo in ossibus eius, confundens vel pudenda. Pro mulier diligens hebræis est אשתחיל eadem, scilicet, oratio, quam postea vltimo ca. vertit mulierem fortem. Sonat autem ad verbum, Mulier, *Ruth. 3.*
fortitudinis. Vnde Ruth. dicitur, Mulier virtutis, vbi eadem oratio ponitur. Significatur ergo per mulierem fortitudinis, id est, fortem, mulier sedula & diligens quæ vitās ocium & carnis illecebras ab omni turpitudinis infamia liberam se seruat, familiam egregiè tuetur & moderatur, necessaria ei prouidens, liberos liberaliter educans & breuiter talis qualem posteà describit sapiens mulierē fortem. Non ergo diligens mulier hic dicitur quę amat maritum suum, vt quidā exponit ineptè, sed quæ in opere diligēs est & sedula. Talis mulier est marito suo veluti corona, hoc est, summo honore & lætitia virum afficit. Contra mulier confusibilis quæque ita se gerit vt eius maritum pudeat, vel ob infamiam turpitudinis, vel ob ignauiam in reb. domesticis curandis est tanquam putredo in ossibus eius, quia suo imo, & continuo cruciatu virum tabefacit. Porrò quod dicitur, Putredo in ossibus, videtur simpliciter intelligendum vt per ossa, membra corporis accipiantur. quemadmodum sæpè vsurpat scriptura, vt cum ca. 15. posteà dicitur: Fama bona impinguat ossa. Et cap. 14. Putredo ossium inuidia. Et cum Dauid dicit, Cōturbata sunt ossa mea: &, Exultabunt ossa humilia- *Psal. 6.*
ta. Neque enim ossa propriè impinguantur aut conturbantur, sed membra ipsa in quib. sunt ossa. *Psal. 50.*
Sic nec putredo propriè est in ossibus, sed in carne. Vnde hic vertit quidam, Pudenda est quasi quoddam pus in eius membris. Quanquam rectè intelligatur potius hic posuisse Sapientem ossa quàm carnem ad exaggerationem mali nimirum ad significandum mulierem talem affiicere virum & torquere malo, non quod carnem exterius excedat & sanguinem, sed quod interius affligat, & veluti ipsa ossa corrodat vt tinea lignum Cui malo aut nullum, aut cum summa difficultate remedium adhibetur. Aptissimè ergo hac metaphora domesticum malum quod maritus ab ignaua paritur muliere, expressum est. Quam sententiam si mysticè velimus intelligere, per mulierem fortem hic sicut & vltimo capitu. ecclesiam intelligemus, quæ dum vsque ad mortem resistit corruptoribus religionis, & pro suis filiis sedulò solicita est, corona est sui sponsi Christi. Sicut contra synagoga Iudæorum, quasi putredo fuit in ossibus eius, dum eum varia ignominia & pœna afficit. Ex data interpretatione potest

pronomen

pronomen eius pertinere ad virum, non autem ad mulierem, quomodo tamen intelligit non ſolùm Lyranus, ſed etiam Beda, ſed repugnante lingua originali.

5 Cogitationes iuſtorum iudicia, & conſilia impiorum fraudulenta.

VIDERI poſſet ex ſecunda parte prior pars ſimpliciter eſſe accipienda, vt ſit ſenſus, cogitationes iuſtorum ſunt iuſtæ, quemadmodum conſilia impiorum ſunt iniuſta, vtpotè fraudulentа. Et variè à noſtris prior pars explicatur. Verum vt ſolidum huius verſus aſſequamur ſenſum, oportet obſeruare elegantiam quæ eſt in lingua originali. Sunt enim hic in vnoquoque membro tres tãtùm dictiones, ſyllabarum numero, cum iiſdem ferè punctis ſibi correſpondentes. Ad verbum ſic eſt. Cogitationes iuſtorum, iudicium: conſilia impiorum dolus. Hoc eſt, iuſtorũ cogitationes omnes in hoc ſunt vt iuſtitiam ſeruent, At contrà improbi illuc omnia ſua conſilia conferunt vt per dolos & fraudes circumueniant alios. Ad hunc ſenſum & noſtra litera reducenda, vt ſit ſenſus: Cogitationes iuſtorum ſunt iudicia, hoc eſt, iuſti cogitant de iudiciis, id eſt, iuſtitiis ſeruandis: At conſilia impiorum quę, ſcilicet, agitãt in corde ſuo (nã de illis accipiendum prior pars oſtendit) ſunt fraudulenta, hoc eſt, res fraudulentæ, quia, ſcilicet, cogitant & ſecum conſultant de rebus per quas decipere poſſint. Itaque non tam ſignificatur quales ſint cogitationes vel iuſtorum vel impiorum, quã in quibus rebus conſiſtant, vt cogitationes iuſtorum ſint ea quæ iuſti cogitant. Sic ſe intellexiſſe oſtendit Gregorius qui hunc locum tractans lib. 19. moral. c. 18. ſic habet, Iuſti iudicia ſecum quotidiè introrſus agũt, quid Deo, quid proximo debeant ſolerter aſpiciunt, atque ad agendum bona ſe vehementer accendunt, & de perpetratis malis diſtrictè redarguunt. Vnde bene quoque per Salomonem dicitur: Cogitationes iuſtorũ, &c. Preſſè hæc ſententia conſideranda eſt: quæ pulchrè veriſſimum diſcrimen aperit inter iuſtum & iniquũ, quorum ille ſtudium impendit & ſolicitus eſt, non de priuato tantum commodo, ſed ne quis iniuriã patiatur, & vt vnuſquiſque quod ſuũ eſt poſſideat. Iſte tantum abeſt, vt cuique prodeſſe velit, vt illuc omne ſuum ſtudium referat quo dolos inueniat, quibus circumueniat quos viribus & violentia ſuperare non poteſt.

Gregor.

6 Verba impiorũ inſidiantur ſanguini, os iuſtorum liberabit eos.

SVPERIORI ſententia oſtenſum eſt diſcrimẽ inter cogitationes iuſtorum & iniquorũ, hic oſtenditur diſcrimen inter eorum verba, quoad eadem illa circa quæ ſunt eorum cogitationes. Dicit ergo, nõ ſolum cogitationes & conſilia impiorum ſunt fraudare, ſed iuxta cogitationes eorũ, etiam verba impiorum ſunt inſidiari ſanguini. Sic enim ad verbum habent Hebræa. Verba impiorum inſidiari ſanguini, hoc eſt, verba eorum conſiſtũt in tractando de inſidiis contra ſanguinem alicuius peragendis. Hoc loquuntur, hoc docent, quomodo [illegible] alteri, Aut ſic diſponunt & concinnant ſua verba, vt inſidias per ea ſanguini alterius parent, ſimulantes pacem vt magis decipiãt, Aut [illegible] contra aliquem teſtimonia proferentes. Secũdum hunc poſteriorem ſenſum noſter interpres & alij vertunt: Verba impiorum inſidiantur ſanguini. Porrò inſidiari ſanguini eſt inſidias ſtruere ad effuſionẽ ſanguinis, hoc eſt, ad necem alterius, ſub quo tanquam ſub maximo cõprehenditur etiam quicquid impij meditantur ad oppreſſionem & iniuriã alterius. Cum autem talia ſint impiorũ verba, contra, os iuſtorum liberabit eos, hoc eſt, ipſoſmet aut quoſuis alios, quorũ ſanguini impij inſidiantur ore. Quia iuſti ex ſuo prę monent incautos, nę verbis impiorũ decipiantur, ſeſeque & alios coram iudice tuentur & innocentes oſtendunt contra improborum inſidias. Patet huius ſententiæ veritas in hiſtoria quę de Suſanna eſt, cuius ſanguini inſidiabantur iniqui presbyteri, ſed os iuſti Danielis liberauit eam.

7 Verte impios & non erunt, domus autem iuſtorũ permanebit.

IMPERATIVVS (verte) qui in Hębræo eſt, ad Deum referendus videtur, vt ſit ſenſus: O Deus verte impios & non erunt. Quæ precatio poteſt prophetico modo accipi vt ſit prædictio futuri, quemadmodum cum dicit Dauid: Effunde ſuper eos iram tuam. Itaque ſenſus erit: Vertet, hoc eſt, ſubuertet Deus aliquando impios ita non vt ſint. Sicut Dauid dicit, Deficient peccatores a terra & iniquitate vt non ſint. Aut accipiendum eſt. Verte impios, &c. vt ſit ſenſus. Si volueris aut cœperis ſubuertere impios, iam non erunt amplius, nimirum quia & hic omnem ſuam gloriam & poteſtatem amittent, ita vt & memoria eorũ apud homines aboleatur, & poſt hanc vitam quia miſeri erũt, verius non erunt quàm erunt. Vnde Dauid de impio: Cum interierit, inquit, non ſumet omnia, neque deſcendet cum eo gloria eius. Contra verò, domus iuſtorum permanebit. Vel vt habent Hebræa, ſtabit: quia eorum familia & poſteritas, ſiue carnis ſiue ſpiritus, in longam aut perpetuam ſeriem propagabitur. Veritas huius ſententiæ excellenter patet in tam diuerſis idololatriæ religionibus, in tam multis tyrannis & iuſtorum perſecutoribus, in tam variis hæreticorum conciliabulis, quæ omnia penitus de terra ſublata ſunt. cum familia Abrahæ & Dauidis adhuc, ſaltem ſecundum ſpiritum, perduret, omniumque iuſtorum vna eademque domus eccleſia, ſcilicet, ſemper perſiſtat contra omnes inſultus inuicta. Septuaginta illud, (Verte impios non ad Deum, ſed ad homines retulerũt, vt ſit ſenſus: Etiamſi quis vertat impios, vel etiamſi impij ſeſe vertant, & locum mutent, non tamen effugere poterunt Dei manum. Habẽt enim οὗ ἐὰν στραφῇ ὁ ἀσεβὴς ἀφανίζεται, id eſt, quocunque vertatur impius deletur vel de medio tollitur. D. Greg. hom. 32. ſuper Euang. myſticè hanc partem intelligit, vt ſit ſenſus: Domine conuerte impios ab impietate, & iam non erunt quod fuerant, impij, ſcilicet. Conuerſi, inquit impij, non erunt, non quia non erunt omnino in eſſentia, ſed non erunt in impietatis culpa. Meminit huius intelligentiæ & Beda in commentariis.

Pſal. 67.
Pſal. 103.
Pſal. 84.

8 Doctrina ſua noſcetur vir, qui autem vanus eſt & excors patebit contemptui.

BEDA intelligit hic ſignificari ex doctrina hominis declarari ipſum eſſe virum, hoc eſt, virtute præditum, ſi, ſcilicet, doctrinam bonam factis exequatur. Sunt qui intelligunt ſignificari

ex doctrina quam quis profitetur agnosci cuius quis sit professionis, Theologus, scilicet, an Medicus, Catholicus an hæreticus, & sic de aliis. Verũ hi sensus non conueniunt secundæ parti, nec originali linguæ. Habent enim Hebræa sic: Propter os prudentiæ suæ laudabitur vir, & peruersus cor
erit in contemptum. Et est sensus. Vir laudabitur propter os, quo suam in corde latentem profert prudentiam docendo alios & benè consulendo. At contra qui peruersus est corde, ita vt ex eo non nisi peruersa loquatur (ex abundantia enim cordis os loquitur) is despicietur à probis, scilicet. Conueniet cum hoc sensu nostra litera si sic intelligatur. Vir per doctrinam suam noscetur, hoc est, celebris erit & in omnium ore. At contra qui vanus est & excors ita vt docere nequeat, sed tantum futilia proferat, is à probis omnibus cõtemnetur. Noscetur enim pro futurum legendum est, potius quàm noscitur. Interpres noster eo quod vertit vanus & excors, secutus est 70. qui habent νωθροκάρδιος, id est, vecors & ignauo corde. Docet hæc sententia per sapientiam parari apud homines gloriam & nomen, sed eam sapientiam, quæ non occultatur, at docendo alios declaratur. Contra per peruersitatem aut vanitatem ore declaratam parari contemptum. Itaque vt ad docẽdum sapientes, inuitat loquacitatem impiorum aut vecordium cohibet.

9 *Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane.*

HAc sententia iuxta nostram lectionem significari simpliciter videretur hominẽ sortis infimæ, qui tamen suæ conditioni habet sufficientia, præferendum esse ei qui magni est nominis & conditionis, sed indiget necessariis. At ex Hebræis patet amplius quid significari. Habent enim sic: Melior est vilis, & seruus illi (vel seruus sibi) quam gloriosus (vel iactans se) & egẽs pane. Vtroq; enim modo verti potest ex Hebræo, aut seruus illi, hoc est, Melior est vilis cui est seruus, hoc est, qui sua industria sibi seruum comparat cui imperet: Aut seruus sibi, hoc est, Melior est vilis & ignobilis apud mundum, qui sibi ipse est seruus, hoc est, suis laboribus non detrectat necessaria suppeditare sibi. Quem sensum (vt est verisimilior) secuti sunt 70. qui habent κρείσσων ἀνὴρ ἐν ἀτιμίᾳ δουλεύων ἑαυτῷ, ἢ τιμὴν ἑαυτῷ περιθεὶς καὶ προσδεόμενος ἄρτου, id est, melior est vir in ignobilitate seruiens sibi, quam qui homo rem sibi vendicat & indiget pane. Hunc sensum & noster secutus est dum vertit sufficiens sibi. Is enim sibi sufficit qui ope aliena non indiget, sed suis sibi laboribus necessaria parat. Sensus ergo est. Melior, hoc est, præstantior & maiore dignus laude est homo pauperis conditionis, qui non magnifit à mundo: & seipsum floccipendit, qui sibi ipsi inseruit, pauca quibus indiget suis manibus suaque industria conquirens, quam gloriosus qui apud homines nobilis habetur aut sese iactat (nam hoc propriè Hebrea dictio significat) & indigẽs pane, hoc est,
Eccle. 10. necessariis. Simile habet Ecclesiasticus, Melior est (inquit) qui operatur & abũdat in omnibus, quàm qui gloriatur & eget pane. Notat hæc sententia stultitiam multorum nostri etiam seculi, qui nobilitate generis & stemmatibus sibi placentes malunt apparere honorabiles & indigere pane, quam deiicere seipsos ad exercitium aliquod & seruire sibiipsi, vt habeant commodè victui necessaria. Quibus etiam peiores sunt qui cum nulla ex origine nobilitatem habeant, tamen delectati gloria mundi & otio, malunt in magna inopia vt nobiles sese gerere, quàm honestis laboribus inopiam effugere. Itaque indicat etiam sententia paupertatem esse vilem, vt quæ efficiat vt homo paucis egeat, & laborare nõ detrectet, cum gloria & iactantia & multos egere faciat & a labore reuocet. Secundum mysticum sensum quem Beda prosequitur, docet hæc sententia, meliorem esse idiotã in mysteriis scripturæ non eruditum, qui secundum acceptam cognitionem satisfaciat sibi, operando bona iuxta sui status exigentiam, quàm qui clarus eruditione scripturarum, vel etiam ob doctoris nomẽ & officium magnus apud homines, indiget pane dilectionis. *Mysticum sensum.*

10 *Nouit iustus iumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia.*

COMPARAT hæc sententia iustorum in misericordia affectus cum affectibus impiorũ. Iustus, inquit, non tantum hominum sibi commissorum curam habet & rationem, sed & iumentorum suorum animas nouit, hoc est, attendit sua iumẽta, eorúmque habet rationem, solicitus ne plus æquo in laborando exigatur ab eis & ne quid eis desit, multo magis ea præstans erga homines sibi subditos, filios, seruos & mercenarios. Contra viscera impiorum quæ naturaliter ad miserandum sunt prona, adeo vt apud Hebræos à miseratione nomen acceperunt (dicũtur enim רחמי Rachame quod significat misericordias) sunt crudelia, vt nullius hominis ne dum belluarum miseria commoueantur, plúsque à sibi subditis tum hominibus tum animalibus exigant quam præstare possint, nec tamen vicissim quæ necessaria sunt liberaliter subministrent eis, in se tantum indulgentes. Respexisse autem videri potest Sapiens in hac sententia ad legem. Non alligabis os boui trituranti. *Deut. 25.*
In quam legem cum Paulus præter literalem sensum indicet esse allegoriam, etiam hoc adagium *1 Cor. 9.* non simpliciter accipiendum videtur, sed intelligendum allegoricè iustos reddere mercedem laborantibus, iniustos non reddere. Sunt qui vertũt secundam partem. Misericordiæ impiorum crudeles. At variè laborant vt ostendant quomodo misericordiæ sint crudeles, proinde præstat nostram sequi versionem, quæ commodum habet sensum. Nec enim nouum, apud Hebræos dictionem hic positam, quamuis propriè significat misericordias, accidit pro visceribus vt Gene. 43. cum dicitur: Commota quippe erant viscera super eo. Vnde & 70. hic habent τὰ δὲ σπλάγχνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελεήμονα, id est, viscera autem impiorũ immisericordia. Docet hæc sententia, secundum mysticum sensum, iustos debere compati & misereri *Mysticum sensum.* hebetudini & fragilitati proximorum sibi commissorum, bonique pastoris esse ouium suarum habere rationem, impios autem esse qui nõ solùm non compatiuntur subditis, sed iuxta hoc quod dominus ait: Percutiunt seruos & ancillas, & alligant onera grauia & importabilia, Debemus, in *Matt. 24.* quit, Paulus firmiores imbecillitates infirmorum *23.* sustinere. &c. Sunt & qui (quoniam in Hebræo *Rom. 15.* habetur singulariter. Nouit iustus animam iumenti

menti sui) per animam iumenti sui, mysticè intelligunt animam sensitiuam, cuius necessitati à bonis succurrendum est, iuxta illud quod suprà dictum est: Benefacit animæ suæ vir misericors. Iam quod sequitur, Viscera impiorum crudelia, significat, aut quod Impij nimia licentia laxantes fræna appetitui, & sibi indulgendo in seipsos crudeles sint, quia animæ suæ nocent, aut quod crudelitatem in se committant sibi denegando commodum rerum necessariarum vsum.

11 *Qui operatur terram suam, satiabitur panibus. qui autem sectatur otium, stultissimus est.*

PARVM refert quod Hebræa in secundo membro habent. Qui sectatur vacuos deficit corde. Sectari enim vacuos, hoc est ignauos & otiosos est imitari in eis otium, quod est sectari & persequi otium. Et deficere corde, nihil est aliud, quam stultum esse. Commendat ergo hæc sententia, vt aliæ pleræque huius libri, sedulitatem laborantium & otium desidum damnat, Peculiariter autem meminit operantium, hoc est colentium terram suam, quia inter omnes artes merirò agricultura, tum necessitatis, tum innocentiæ nomine primum locum obtinet, sub qua tamen tanquam præcipua operatione, & reliquæ artes quibus victus paratur comprehenduntur. Vnde in secundo membro non omnes stultitiæ condemnat qui terram non colunt, sed qui sectantur otium, neque, scilicet, agriculturæ dediti, neque vllam aliam honestam exercêtes artem. Cùm autem in secundo membro videbatur dicendum ob rationem oppositionis. Qui sectatur otium indigebit panibus, dixit deficit corde, vel stultus est, significans eum qui operatur, quia ea labore satiatur, sapientem esse, eum qui otiatur, quia indigebit, stultè & imprudenter agere, cap. 28. vbi eadem penè sententia reperitur iucundior est oppositio: dicitur enim: Qui operatur terram suam satiabitur panibus. Qui autem sectatur otium, satiabitur egestate. Cæterum nomine panis necessaria vitæ intelliguntur, iuxta illud Euangelicum. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie Mysticè is operatur terram suam qui arcana cordis sui per iugem legis meditationem & orationum studium exercet, qui corpus suum abstinentiæ vomere proscindit, rigidóque continentiæ sarculo fodit qualis scripturarum pane: & cœlestis sapientiæ pabulo mira cum dulcedine satiabitur in præsenti vita, saturandus postea plenius cœlestibus dapibus. Contrà qui pro salute animæ suæ laborare nunc detrectat verè coram Deo stultus est, tametsi vel diuina vel mundana sapientia gloriosus videatur apud homines, vt qui sibi non prospiciat de his quibus mens, & hic & postea dulciter reficiatur & saturetur.

Mysticus qui.

12 *Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam.*

HVNC versum nec Hebræa habent, nec vetera exemplaria latina pleraque. Habent tamen cum Græca, ex quibus patet quam perperam hic versus apud Latinos legatur in plerisque libris. Nam etiam in operibus Diui Hieronymi à Frobenio impressis sic legitur hic versus. Qui suauis est, viuit in moderationibus, & in suis munitionibus relinquit contumeliam. Quod sic Intelligit Liranus: Qui suauis per mansuetudinem in magna viuit moderatione verborum & factorum, ideoque monendo alios cessat vti verbis contumeliosis. At Græca habent, ὃς ἐστιν ἡδὺς ἐν οἴνων διατριβαῖς ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ὀχυρώμασι καταλείψει ἀτιμίαν, hoc est, Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquet contumeliam, vt & apud nos habent codices emendatiores. Itaque vitio scriptoris, viuit in, scriptum est pro in vini. Et moderationibus, pro demorationibus, inuersis, scilicet prioribus. Sensus est: Qui delectatur immemorari potationi vini in suis habitaculis suáque familia relinquet contumeliam, vel potius ignominiam, quia malum post se nomen relinquet, patrimonioque decocto ignobilem suis paupertatem relinquet.

13 *Desiderium impij monumentum est pessimorum, radix autem iustorum proficiet.*

PRo monumentum Hebræis est מצוד Metzud quod rete, vel venationem magis significat, à verbo צוד Tzud, quod venari significat. Itáque sic habent Hebræa. Desiderat impius venationem malorum, radix autem iustorum dabit, hoc est, impius desiderat cum malis venari, quia cum ipsis per fas & nefas aliorum inhiat bonis. Illa enim malorum, est venatio, illud eorum studium, vnde dicunt cap. 1. Veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustra. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, &c. At contra iustus tanquam radix fructifera dabit, hoc est, non modo non quærit aliena rapere, quin & sua largietur, iuxta illud Dauidis: Mutuabitur peccator & non soluet, iustus autem miseretur & retribuet, vel vt habeat Hebræa, & dat, idem, scilicet, verbum quod hoc loco, vt ne quis miretur absolutè hic verbum dabit, positum sine accusatiuo. Verisimile omnino est Diuus Hieronymus, simul cum Septuaginta, vnico punctu mutato legisse non מצוד metzud, sed מצד metzod, quod à radice מצד matzad deriuatum significat arcem, munitionem & munimentum, vnde nihil dubito quin vera lectio in hoc loco sit non monimentum, sed munimentum. Sic enim hanc dictionem aliquoties vertit Diuus Hieronymus, vt Esaiæ trigesimotertio. Munimenta saxorum sublimitas eius. Et Septuaginta in hac sententia habent rursum quod est apud eos in versu præcedenti ὀχύρωμα, id est, munitionem, quamquam apud eos ea dictio ponatur in parte secunda huius sententiæ. Habent enim ἐπιθυμίαι ἀσεβῶν κακαὶ, αἱ δὲ ῥίζαι τῶν δικαίων ἐν ὀχυρώμασιν, id est, desideria impiorum mala, radices autem iustorum in munitionibus. Et munimentum habent hoc loco quædam Biblia impressa, nominatim Eucharij impressa anno 30. Est ergo veræ Diuus Hieronymus versionis hic sensus: Impius desiderat munimentum malorum, hoc est, vt mali possint tuti esse & fortes, iustis præualentes, vtque eorum consortio muniti sint & ab eis protegantur. At frustrabuntur suo desiderio, sola radix iustorum dabit assiduè, hoc est (vt vertit Hieronymus) semper proficiet, semper pullulabit, non morietur, ita vt ex ea nullum prodat germen, hoc est, Iusti tanquam radix benè firmata & fertilis assiduè proficient, crescent, & roborabûtur, nulla malorum fortitudine deiecti.

Psal. 36.

Beda

Beda (cuius commentarij declarant ipsum legisse monumentum adeo deprauatio illa inualuit) duobus modis exponit illud: Desiderium impij monumentum malorum, vel vt significetur impium desiderare imitari memoriam & exempla præcedentium malorum, ac de illorum actibus loqui: Vel quia desiderium impij eo tendit, quamuis eo nesciente, vt eum prioribus iniustis æternæ mortis carcere claudatur, vt, scilicet, monumentum pro sepulchro accipiatur impiorũ, quod est infernus. Quod suprà diximus verbum dabit absolutè positum sine accusatiuo satis intelligi, sic inuerti potest. Radicem autem vnusquisque ex iustis dabit, hoc est, non tantum de fructibus proprijs amplè suggeret, verum etiam de iis suppeditabit quæ sibimet ipsi necessaria sunt, nec non per quæ alitur & sustentatur: Qua ratione nomen illud plurale צדיקים tsad diquim, id est, iusti distributiuè est accipiendum, pro more apud hebræos satis trito & vulgato. Exemplum subiicere placet ex Gen. cap. 49. filiæ incedebat, hoc est, vnaquæque de filiabus discurrebat super murum & Psal. 119. rectum iudicia tua, id est, vnumquodque ex iudiciis tuis. Est rursus plurimorum sententia vt κατ' ἔκλειψιν quidpiam subintelligi velint prout ea figura apud eosdem hebræos est omnimo frequens, atque adeo ἐκλειπτικῶς subaudiontur verba quę maximè sunt expressis consentanea. Quinetiam eiusmodi eclipses crebræ sunt in sententiis Salomonis, qui quidem paucis verbis multa complecti & grauia constringere nititur. Scitissimè ergo subaudias, fructũ suum vel ramos quos iustorum radix longè latéque expandit & copiosissimos expromit fructus. Iustorum autem vocabulo probos, misericordes, pios ac charitatem spirantes itidem intelligas. Porrò antitheses ex sensibus iam antea explicatis ita ritè componentur. Impij studiosè ad malum tantum collimant dum artes & technas prauorum hominum affectant, vel secundũ aliã lectionẽ, fœdera & præsidia. At iusti in hoc propensius incumbunt vt omnibus prosint, abundè fructus edant velut ex opima radice. Et reuera vberrimum fructum quantum in se situm est, afferunt. Vel extrinsecus robur petunt impij vnde sustineantur. Iusti autem extrinsecus non habent necesse roborari, quum in se habent vnde satis superque robur sumant vt propriæ radicis altissimo defixæ trunco & validissimis stipitibus. Nec verò quemquam moueat, quòd prior versiculi pars sit in præsens tempus concepta, posterior autem in futurum collata, quasi verò non sit æquè præsentaneum iusti bonum, quod hic sanè in futurum differri videtur, atque sint ipsius impij munimenta & machinæ ex voto, scilicet, ac desiderio ipsius: siquidem hæc locutio constat ex ea temporum mutatione quæ apud hebræos frequentissima cùm sit & familiaris, nihilo secius tamen neque hic mysterio caret. Aiunt enim sæpissimè vsuuenire vt instantibus futura connectantur, ita quidem vt hæc retrahantur ad illorum tempus, à quibus continuata dicendi serie dependent. Sed magis existimem (proficiet radix) altiore stylo dictum esse, ea formula qua futurum tempus rei frequentẽ vsum demonstrat: vel potiùs per quam in generalibus sententiis cõtinuus exprimitur actus. Id ergo potius designat parœmialles momento vnico & quasi præsentaria tempestate qua vim suam in futurum tempus prorogare nequeat impij circumscribi desiderium, cum prorsus sit in reliquum tempus iusti voluntas duratura & fructus eius perpetuus.

14 Propter peccata labiorum ruina proximat malo, effugiet autem iustus de angustia.

HEBRÆA in primo membro habent. In peccato labiorum laqueus malus. Vel, in peccato labiorum laqueus (vel ruina) malo. Vtroque enim modo verti possunt. Et si quidem priori modo vertatur, sensus est. Per labia scelerata, quidam laqueum malum vel ruinam (vtrumque enim Hebræa dictio מוקש mocesch significat) aliis parant, cupientes eos decipere & perdere. Sed iustus euadet de angustia ipsi ab impiis intentata. Si posteriori modo, sensus est: Per peccatum, vel propter peccatum, quo quis labiis suis alium studet decipere & perdere, ipsi malo erit laqueus & ruina quam alteri parauit, hoc est, Malus illaqueabitur suo reti, quod subdolosa & falsa sua lingua cõtra iustos expandit, & iusto Dei iudicio ruet in foueam quam fecit. Nam impij multa falsa comminiscuntur, & veluti rete multis filis contextum est, sic multis verbis mendacia & calumnias connectunt, quibus & hic frequenter suæ fiunt perditionis authores, & semper apud Deũ æterno supplicio & damnatione tenentur illaqueati. Cæterum iustus angustiam sibi paratam euadit, quia hic frequenter diuina ipsum protegente gratia ab impiorum molestia liberatur, detecta eius innocentia, & saltem exiens de hoc corpore ab omni angustia & tribulatione egreditur. Secundam intelligentiam secutus est D. Hieronymus subaudiendo verbum proximant, nam aliquod verbum commodum subaudiendum erat, secuti & 70. qui habent δι' ἁμαρτίαν χειλέων ἐμπίπτει εἰς παγίδας ἁμαρτωλός, id est, propter peccatum labiorum incidit in laqueos peccator. Sententiæ huius veritas est declarata in historia Susannæ, cuius accusatores propriis sermonibus illaqueati & pręcipitati sunt, ipsa euadente illorum calumniam & paratam angustiam.

13 De fructu oris sui vnusquisque replebitur bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei.

QVAMVIS secundam partem quidam aliter vertant secundum verba, sensus tamen probe à nostro interprete est redditus. Est enim in Hebræo sic: De fructu oris sui vnusquisque satiabitur bono, & retributio manuũ hominis reddet ei. Hoc est, ipsa exhibitio bonorum operum reddet homini quod meretur. Quod clarius vertit D. Hieronymus: Et iuxta operam manuum suarum retribuetur ei. Porrò vt superior sententia ostendit malum fallacemque sermonem impiorum, non nocere iustis contra quos profertur, nocere autem impiis à quibus profertur. Ita contra hæc sententia indicat iustorum & sermones & facta, non tantum aliis prodesse, & ipsismet. De fructu oris sui, inquit replebitur bonis, hoc est, ex fructuosis vtilibúsque sermonibus non tantum illi pascuntur qui docentur, quibúsque benè consulitur, sed & ipsemet qui loquitur sapiens inde pascitur, imò saturabitur bono, non solùm quia ipsa verba

docentis

docentia etiam ipsius pascūt affectum, sed & quia ingens à Deo præmiū sui laboris reportabit, qui & hic in ipso spiritualia charismata augebit, & postea satietatem vitæ æternæ ei largietur copio-
Dan. 12. sius quàm aliis iuxta illud Danielis: Qui ad iustitiā erudiunt multos, quasi stellæ fulgebunt in perpetuas æternitates. Sic & qui benefacit alteri non tantum alteri facit, sed & sibi, ad quem maxima pars vtilitatis redit. Hoc ipsum enim opus quod alteri benefacit, retribuet ei, hoc est, dabit ei mercedem, quia pro illo accipiet præmium iustitiæ vitam æternam. Vehemens est ergo hæc sententia ad excitandum sapientes & iustos, ad docendum & operandum, ne putent fructum suorum laborum tantum transire ad alios, aut perire suos labores, si qui docentur nō pareant, aut ingrati sint quibus benè fit. Potest & alio fine accipi dicta hæc sententia, vt, scilicet, significetur vnumquemque suis debere fidere laboribus, non autem tantum alienis meritis. Quasi dicat: Si bonam à Deo expectas remunerationem, non satis tibi esse debet alios audire docentes, & videre benè operantes, eorumq; niti meritis. Vnusquisque enim iuxta ea quæ ipse, siue ore, siue opere præstitit, mercedem accipiet.

15 Via stulti recta in oculis eius, qui autem sapiens est audit consilia.

VT superior sententia ad docendum extimulat sapientes, ita hæc ad audiendum: significans stultitiæ argumētum esse sibi placere, nec ab alio moneri velle. Contra prudentiæ indiciū esse, aliorum libenter audire consilia. Via, inquit, stulti recta est in oculis eius, hoc est, stulto videtur iusta & bona esse vitæ suę institutio, & ratio ac consiliū rerum à se gerendarum, atque ob id non patitur se reprehendi, audire aliorum doctrinam & consilium recusat, tanquam satis sapiens & benè consultus: At contra, Qui sapiens est, audit aliorum consilia, sua consilia suspecta habet, agnoscens quemque in sua causa ferè cæcū esse. Rursus agnoscit aliorum consiliis audiendis sapientę sapientiorem fieri, iuxta id quod superius scriptum est. Audiens sapiens, sapientior erit.

16 Fatuus statim indicat iram suam: qui autem dissimulat iniuriam, callidus est.

PRo statim, Hebræis est ביום Baiom, hoc est, in die, quod positum est pro in ipso die. Vnde Septuaginta verterunt αὐθημερόν, id est, ipso die, quod nihil aliud est quàm statim. Vnde sic non Hieronymi tantum, sed & alij verterunt post eum ex Hebræo. Cęterum Hebræa duobus modis verti possunt, potissimum quod ad priorem attinet partem. Primum sic: Fatuus statim cognoscetur per iram suam. Et erit sensus: Facilè cognoscitur stultus cum irascitur, quia tūc omnia effundit, per quę stultitia eius declaratur. Item quia ira eius leui causa excitata declarat ipsum facilè ad iram prouocari, quod stultitiæ argumentum est. Secundo sic: Fatui statim agnoscetur ira. Quod secutus D. Hieronymus planius vertit, fatuus statim indicat iram suam, hoc est, sicut stultus facilè irascitur, ita etiam statim conceptam iram animiq; cōmotionem foris prodit & manifestat, indignia clamoribus, comminationibus, blasphemiis, aliisq; variis modis. Non nouit iræ suæ moderari, & dominari, statim & ad leuem occasionem eo prosilit quo ipsum ira impellit. Hanc posteriorem huius partis versionem & acceptionem magis requirit sequēs membrum, quod Hebræis sic est: Et tegit ignominiam callidus. Vel: Et qui tegit ignominiam, callidus est. Quæ pars dupliciter item accipi potest: Aut vt significetur callidum tegere suam ignominiosam & pudendam iræ passionem in animo excitatam, vt ne si foris erumpat, inde pudore apud homines afficiatur, contra quam facit stultus qui mox passionem iræ foris declarat: Sic enim videntur Septuaginta intellexisse, qui habent κρύπτει δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀτιμίαν ἀνὴρ πανοῦργος, id est, occultat autem suum dedecus vir Astutus. Quemadmodum & Beda hanc Septuaginta lectionem exponit. Aut vt significetur callidum tegere ignominiam sibi ab alio illatam, atque ipsum eandem non prosequi ad vindicandum clamoribus & minis, sed dissimulare eam tacendo, quasi nihil sit passus. Quem sensum quoniam hic intellexit Diuus Hieronymus, ideò vertit: Qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Et quidem callidi secundum mundum & planè versuti est, dissimulare iniuriam ad tempus, vt per se dissimulationem minus sibi cauendum inimicum opportuno tempore commodius lædat & vindicet, vti fecerunt Ioab & Absalon. At qui secundum spiritum & coram Deo callidus est (de quali Sapiens loquitur) id est, qui sibi prudenter prospicit, dissimulat iniuriam, vt ne stultum in maledicendo & malefaciendo imitatus stultitiæ etiam notam cum eo incurrat, seséque multis malis per iram inuoluat, vtque dissimulando iniuriam sese vincat, veréque fortis inueniatur, ea aliena malitia tolerata gloriam reportans. Demum vt alterius iniuriam dissimulando, mereatur apud Deum etiam ad sua conniueri delicta, vnde monet Iacobus, vt sit homo tardus ad iram. Iacob. 1.
Hac ergo sententia iam altera discretio diuersarum conditionum & stulti & sapientis indicatur. Superiori enim sententia dicebatur stultum, quia sibi placet consilia respuere, Sapientem, quia sibi displicet admittere consilia: hic stultum iniuriam persequendo, statim iram suam ostendere: Sapientem dissimulare iniuriam, & dissimulando iram suam regere. Sic Saul dissimulauit iniuriam, vt est primo Regum 10. Sic & Dauid cum ei Semæi malediceret, vt est secundo Reg. cap. 16. Dimitte (inquit) eum, vt maledicat iuxta præceptum Domini, si fortè respiciat Dominus afflictionem, & reddat mihi bonum pro maledictione hac die hodierna.

18 Qui quod nouit loquitur, index iustitia est, qui autem mentitur, testis est fraudulentus.

HEBRÆA sic: Qui veritatem loquitur indicat iustitiam, & testis mendax dolum, supple indicabit, vel annunciabit. Cùm ergo verbum in prima parte positum apertè significet indicare, vel annunciare (vnde & Septuaginta habent ἀναγγελεῖ, id est, annunciabit) verisimile est apud nos non legendum index iustitiæ est, quomodo & postea deprehendi habere quosdam antiquos codices & Dionysium ipsum. Rursum in secundo membro patet non esse distinctionem faciendam ante: testis vt testis coniungatur cum: fraudulentus, sed post: vt coniungatur cum, qui mentitur, hoc modo. Qui autem mentitur, testis est fraudulentus, sicut & Septuaginta habent,

ὁ δὲ μάρτυς τῶν ἀδίκων δόλιος, id est, testis autem iniquorum est fraudulentus. Litera nostra sic correcta & distincta, planè conuenit cum originali lingua. Nam quod nos legimus, Qui quod nouit loquitur: Non est diuersum ab eo, quod Hebræis est, qui veritatem loquitur. Is enim qui loquitur quod nouit veritatem vtique loquitur, & contra veritatem nemo ex animo loquitur, & benè loquitur, nisi res de qua loquitur ei nota sit. Sensus ergo est: Qui loquitur id quod ei notum est, quod, scilicet, oculis vidit, aut alias certo percepit, is indicat iustitiam, quia is in iudicium productus ostendit suo testimonio iudici quid iustum sit & æquum. Et alibi item omnibus occasio est, vt iustè de re pronuncient & iudicent. Contra testis qui mentitur, quique aliter siue in iudicio, siue alibi testificatur de re quàm ei cognitum est, is annunciat iudici & aliis fraudem, quia id suggerit vnde homines decipiantur & fraudabuntur illi contra quos testificatur, vnde est fraudulentus. Cōtinent ergo hoc prouerbiū veritatis laudem, mendaciique vituperium, indicās veritatem, iustitiam promouere, mēdacium, fraudes & dolos. Possunt hæc vt generaliter sunt dicta, etiam ad intelligentiam scripturarum rerumq; sacrarum referri, vt sit sensus. Qui veritatē scripturarum & fidei profitetur, nec aliud loquitur quàm quod benè nouit, benéque dicit, is proferet & iudicabit iustam scripturarum interpretationem, æquamq; fidei regulam: Sed qui professor est mendaciorum & errorum, docere pergens quod non didicit, is imperitis dolos instruit, & à iusto æquoq; de rebus sacris iudicio auertet.

19 *Est qui promittit, & quasi gladio pungitur conscientia, lingua autem sapientum sanitas est.*

HEBRAICE sic: Est qui effutit quasi confessiones gladij, sed lingua sapientum sanitas est, vel salubris est, Pro (promittit) Hebræis est verbum בוטה Bote, quod etiam Pagnino teste significat & pronunciare & promittere, sed temerè & inconsideratè. Pro pronunciare & proloqui temerè, ponitur in Psalm. vbi nos legimus. Et distinxit in labiis suis, pro quo alij vertunt: Et inconsideratè loquutus est labiis suis. Secundum hanc significationem etiam hic ferè vertunt: Est qui effutit aut profert verba, quasi cōfessiones gladij Et est sensus: Sunt qui inconsideratè & temerè pleráque effutiunt, per quæ veluti gladio aliorum
Psal. 56. corpora & animos transfodiunt, iuxta illud: Lingua eorum gladius acutus. Vt qui temerè aliorum famam denigrant, vnde illi in corpore aut in animo grauiter cruciātur. Rursum qui coram paruulis ea proferunt, per quæ conscientia eorum scandalizatur & vulneratur. Et omnino qui falsa doctrina animas lethali veneno inficiunt & necant. Contra lingua sapientum planè salubris est, imò sanitas est, quia non solum non loquitur quod noceat aut lædat, sed ea tantum loquitur, quæ sanitatem afferunt & vitam animæ, vulnera falso famæ innocentium inflicta curat, contráque venena præcordiis hominum per falsam doctrinam infusa antidotum fœlicissimè porrigit. Hunc sensum etiam Septuaginta secuti sunt, qui habent εἰσὶν οἱ λέγοντες τιτρώσκουσιν ὡς μάχαιρα γλῶσσαι δὲ σοφῶν ἰῶνται, id est, sunt qui dicendo vulnerant tanquam gladius, linguæ autem sapientum sanant, Diuus Hieronymus alteram verbi בוטה Bote significationem secutus vertit. Est qui promittit; Pro promittere enim temerè videtur accipi in Leuitico vbi nos legimus. Anima quæ iurauerit & protulerit labiis suis, vt malè quid facere vel bene, &c. Ibi enim pro protulerit, idem est verbum quod hoc loco. Porro pro genitiuo (conscientiæ) legendum magis videtur ex Beda, conscientia in ablatiuo casu. Sic enim habet in commentariis. Vbi tentatio terrens siue blandiens impedimentum præstiterit, deserunt quidem cœpta, sed tamen conscientia promissi quasi gladio punguntur. Aut illud, Quasi gladio conscientiæ positum est, pro, bona voluntate tua, vt scuto. Quanquam magis putem nomen conscientiæ, non fuisse versum à Diuo Hieronymo, sed fuisse ab aliquo additum vt cui apud Hebræos nihil respondeat. Est ergo sensus nostræ lectionis. Est qui temerè aliquid promittit, & postquàm promisit, pœnitentia ductus, conscientia promissionis pungitur quasi gladio. Aut conscientia, id est, animus eius (vt sit nominatiui casus) pungitur dolore quasi gladio. Contrà, quod sapientes loquuntur, nec aliis nec sibi dolorem adfert, sed sanitatem & lætitiam, dolorique mentis medetur. Leuit. 5

20 *Labium veritatis firmum erit in perpetuum: qui autem testis est repentinus, concinnat linguam mendacij.*

APTIOR est membrorum apud Hebræos oppositio. Habent enim ad verbum sic. Labium veritatis firmum erit in perpetuum, & vsque ad momentum lingua mendacij. Dicitur autem phrasi Hebraica, Labium veritatis, labium verax, lingua mendacij, lingua mendax. Et illud quidem permansurum, hæc momentanea dicitur ratione veritatis & mendacij quæ labiis, & lingua efferuntur. Veritas enim stabilis est ac firma, & quanquam frequenter ea supprimatur ad tempus, tandem tamen euincit & obtinet, quemadmodum patet in veritate scripturæ & catholicæ fidei. Contrà falsitas & si ad tempus obtineat, mox tamen detegitur, detecta euanescit & longè propulsatur. Patet istud in particularibus mendaciis, maximè in hæreticorum erroribus & sectis. Cæterum sicut Septuaginta in priori membro quod est hebræis לעד Laad, id est, in perpetuum, mutatis tantum punctis legerunt לעד Laaed, quod est in testem, & ob id vertunt, χείλη ἀληθινὰ κατορθοῖ μαρτυρίαν, id est, labia vera rectum faciunt, vel dirigunt testimonium: Diuus Hieronymus in secundo membro mutatis punctis eiusdem dictionis, pro ועד ארגיעה Veadargia, id est, vsque ad momentum, legit ועדארגיעה Veedargia, & ob id vertit testis repentinus, subintelligens verbum concinnant, ad sententiæ perfectionem necessarium, secutus hac in parte Septuaginta qui habent, μάρτυς δὲ ταχὺς γλῶσσαν ἔχει ἄδικον, id est, Testis autem velox linguam habet iniustam. Cùm autem in Hebraica veritate iucundissima sit oppositio, in Græca item versione membra pulchrè inter se opponantur, in nostra lectione non ita apertè apparet membrorum oppositio, quæ tamen vtcunque haberi potest si sic sententia explanetur. Labium veritatis firmum erit semper, ita vt constanter idem asserat, & non pro diuersitate temporum & personarum varietur: At qui est testis repentinus, hoc est, qui repente prosilit

ad

ad testificandum de re aliqua, quique de re pronunciat inconsideratè ac temerè, hic concinnet linguam mendacij, hoc est, aptat, disponit & ornat sermonem mẽdacem: Cogitur enim varijs modis quod temerè locutus est defendere, nunc hęc, nũc illa afferens, nec firmiter vni adhærens. Vulgaris sententia est, mendacem oportere memorem esse: haud dubiè ex eo nata, quod mendacia inter se non cohærent. Ita fit vt qui mentiuntur, constare sibi vix vnquam possint. Et deprehenduntur hoc pacto architecti mendaciorum, quia pugnantia inter se narrant. Patet istud in sectarum doctoribus, qui cum temerè quod non benè didicerunt effutire ausi sunt, in omnem se vertunt modum, vt quod semel inconsideratè protulerunt, tueantur, cum eadem semper sibique constans sit catholica doctrina.

21 *Dolus corde cogitantium mala, qui autem pacis ineunt consilia, sequitur eos gaudium.*

HEBRÆA sic: Dolus in corde fabricantium mali, & cõsultoribus pacis gaudium. Fabricatores malorum, hoc est, (vt benè vertit D. Hieronymus) cogitantes mala, & alijs mala machinantes, malorumque inuentores, opponuntur cõsiliariis pacis, quia illi malum quęrunt: isti pacem, hoc est, quoduis bonum quo alijs benè sit. Illis tribuitur dolus. Istis gaudium. Quæ antithesis iucũdior est in lingua originali ob vocum affinitatem, maximè si puncta vocalia attendamus. Est enim מרמה & שמחה Mirmath & Simchah. Sicut autem illis tribuitur dolus in corde, ita gaudiũ quod istis tribuitur videtur eorum cordi tribuendum, vt sit sensus. Dolus est in corde cogitantium mala, & consultoribus pacis est gaudium, scilicet, in corde. Hoc autem dupliciter accipi potest, Aut quia consultores pacis, dum pacem aluut & fouent cõcordiam, rectè consulendo, magnam ea hoc conscientiæ tranquillitatem & mentis lætitiam habent. Quem sensum D. Hieronymus secutus videtur, dum vertit: Sequitur eos gaudium, aut quia consultores pacis in corde volunt gaudium, quia scilicet, cogitant ea suggerere quæ gaudium afferant alijs, sicut in corde cogitantium mala est dolus, quia de dolo inferendo alijs in eorum perniciem & dolorem cogitant. Sic enim membrorũ iucũda erit antithesis. Quæ etiam erit iuxta priorem intelligentiam, si intelligatur Sapiens loqui de dolo quo ipsi machinantes mala, cum alios parant decipere, seipsos decipiunt, iuxta illud quòd sæpè scriptura monet: Impiorum consilia recidere in authores. Vnde & ab Hesiodo scriptum est: Malum consilium consultori pessimum.

22 *Non contristabit iustum quicquid ei acciderit, impij autem replebuntur malo.*

PRIOR pars variè transfertur à diuersis, quod prouenit, ex ambiguitate duarum vocum quę sunt apud Hebræo אנה & און & Ana & Auen. Nã verbum אנה Ana in prima cõiugatione significat tristari & lugere, & proinde in secunda actiua, significat contristare, quod secutus videri potest D. Hieronym. quasi verbum hoc hic legerit in Piel. In qua coniugatione significat etiam facto occurrere aut euenire, & proinde in passiua Pual. significat occurrere aut euenire & dolere. In qua cum hic legatur apud hebræos, hinc est quod ferè omnes vertunt. Non accidet iusto: vel non erit dolor iusto. Nomen און Auen significat nunc dolorem vel luctum, nũc iniquitatem. Hinc est quod quidam vertunt: Non accidet iusto, dolor, vel incommodum. Alij: non accidet iusto iniquitas: Aut non erit dolor iusto vlla iniquitas. Quomodocunque autem vertatur, sensus ferè eodem redit. Significatur enim Dei protectione & gratia fieri in iusto, vt nihil ei obueniat quod ipsum lædat, eique malum sit, & causam magni doloris præbeat eo, quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonũ. Qui sicut Dei protectione tuti sunt ab iniquitate, quam impij in iustos exercere parant, ita eiusdem gratia proteguntur, vt in nulla horrenda incidant crimina, ob quæ vel in præsenti vita sustineant pœnam, vel stimulis conscientiæ & tristitia mordeantur. Ita vt verum sit quod iustum non contristabit iniquitas, nec aliena, nec propria. Probabilior versio est: Nõ accidet iusto aliquod malum, vt sit generalis hæc pars, & conueniat cum eo quod est in Psal: Non accedet ad te malum Vbi pro accedet, idem ponitur verbum & eadem forma qua hic D. Hieronymus quod est in hebræo, Non accidet iusto aliquod malum vel triste, inuertit, vertẽdus pro eo. Non contristabit iustum quicquid ei acciderit. Fortè quòd aduerterit illud quod est in Hebræo, si verba tantum spectemus non esse simpliciter verum, cum multæ sunt tribulationes iustorum secundum prophetam. Ac proinde illud quod habet hebræa sic intelligẽdũ, vt significetur iustu nihil obuenturum quod ei sit malum, aut deiectio animo faciat quod planius & verius fecit vertendo, Non contristabit iustum quicquid ei acciderit. Iustus enim quicquid ei acciderit mali siue diuinitus inmissum, siue ab homine intẽtatum, æquo fert animo, sciens per patientiam omnia sibi in bonum cessura. Contra impij replebuntur: vel vt habent hebræa, repleti sunt malo. Quod non tam de malo culpæ accipiendum est (quamquam & de illo verum sit) sed vt hæc pars opponatur magis priori, accipiendum potius est dictum de malo pœnæ & miseriæ, quo impij pleni sunt, non solum quia pleraque eis mala a diuina iustitia infliguntur, sed etiam quia & diuinas vltiones & diuina beneficia omnia sibi per impatientiam & abusum vertunt in suum malum: multis item curis, desiderijs & animi cruciatu sese torquentes.

Rom. 8.

Psal. 90.

Psal. 38.

23 *Abominatio est Domino labia mendacia, qui autem fideliter agunt, placent ei.*

PRO, qui fideliter agunt: hebræis est, qui faciunt veritatem. Itaque veritas opponitur in hac sententia suo contrario, scilicet, mendacio, vt & aliàs. Cæterum quęrere quis posset, cur labiis mendacibus opponat facientes veritatem, & non potius loquentes veritatem. Proinde sciendum quod facere veritatem dupliciter hic accipi potest: Aut pro opere ipso perficere quod verum est, quòdque veritas requirit. Et erit sensus: Abominatur dominus non tantum opera iniqua, sed & labia mendacia: Contra qui non tantum veritatem loquuntur, sed eadem etiam opere

opere cumplent, placent ei. Vt intelligamus ad hoc vt Deo displiceamus satis esse si lingua mentiamur, vt autem placeamus, non satis esse vt lingua simus veraces, nisi veritatem opere adimpleamus. Aut facere veritatem, potest accipi hic dictū sicut in Psalm. facere superbiam, cum dicitur, Ve-
Psal. 31. ritatem requiret Dominus, & retribuet abundanter facientibus superbiam, vt sicut superbiam facere est superbè agere, superbè se gerere, ita facere veritatem sit veraciter agere: aut, vt Hieronymus vertit, fideliter agere. Fideliter autem agunt qui bona fide agunt, neminem fallere, nec verbo nec facto studentes, quique quod verbo pollicentur, opere præstant. His opponuntur labia mendacia, quæ fallere student, nec præstant quod pollicentur. Secutus videtur Hieronymus 70. qui habent ὁ ποιῶν πίστιν, id est, qui faciat fidem, vel qui agit fideliter.

24 *Homo versutus celat scientiam, & cor insipientium prouocat stultitiam.*

VERSVTVS ferè in malam vsurpatur partem, hic in bonum ponitur pro astuto, prudente & circunspecto, quia opponitur insipienti. Sic & Sapientiæ 8. versutia in bonum ponitur,
Sap. 8. cum de Sapientia dicitur: Scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum, &c. Idem ergo in prima parte huius sententiæ dicitur, quod superius in decimo quarto versu cap. 10. cum dicitur: Sapientes abscondunt scientiā, sed ibi quidem ex opposito significatur os stulti mox quod nouit effundere. Hic verò ex opposito dicitur: Et cor insipientium prouocat stultitiam. Vbi pro prouocat, hebraica dictio simpliciter significat, clamat, aut prædicat, ita vt sensus sit: Mens insipientium, stultitiam suam non celat, vt sapiens scientiam suam, sed eam ineptis sermonibus omnibus inuulgat & notam facit. Proinde duobus modis reprehendit stultos, eum sapienter prudentes suam celant scientiam, isti nec stultitiam celant, sed mox manifestam faciunt. Quod ergo nos legimus: Cor insipientium prouocat stultitiam, sic est accipiendum, vt significetur cor insipientium latentem in se stultitiam non cohibere: sed prouocare ad exerendum & manifestandum se stulto sermone. Itaque hoc versu silentium commendatur, vt per quod & scientia & stultitia prudenter tegitur, procacitas loquendi dānatur tanquam stulto proprio, & per quam sapientia & insipientia impudenter detegitur.

25 *Manum fortium dominabitur: quæ autem remissa est, tributis seruiet.*

RVRSVM fortium manum componit cum manu remissa, quemadmodum fecit cap. 10. vers. 4. Vbi & Hebræis eædē quæ hic sunt dictiones, sed ibi fortitudine, hoc est, diligentia & sedulitate (quæ fortitudo animi est) diuitias, pigritia, egestatem: hic fortitudine simili, imperium, pigritia, seruitutem parari astruit. Quæ, inquit, remissa est, tributis seruiet, hoc est, tributis subdita erit, & vt est in Hebræo, erit sub tributo. Hæc & frequenter in rebus temporariis vsu venire videmus, & in animi virtutibus ac bonis maximè veritatem habent. Qui enim sedulam operam impendunt in rebus diuinis, & vitiis dominantur, diabolo mundoque superiores, & aliis hominibus maiori virtutum gratia principantur cognaturi postea in æternum cum Christo. Contrà qui ad bona opera ignaui sunt, carni ac diabolo seruire coguntur miseram seruitutem, pessimoq; illi exactori tributa vitiorum quotidie exoluent, & si non dominium eius dum viuunt pœnitendo euaserint, post mortem tradeti eidem, in carcerem ab eo pœnarum mittentur æternarū, iuxta quod Dominus in parabola Euangelica testatur. *Matth. 5.*

26 *Mœror in corde viri humiliabit illum, & sermone bono lætificabitur.*

HEBRÆA ad verbum sic habent, Mœror vel pauor aut solicitudo in corde viri humiliabit illud, & sermo bonus lætificabit illud. Pronomina enim cum sint apud Hebræos generis fœminini, referenda sunt non ad virum, sed ad Cor quod illis est fœmininum. Sensus tamen idem est, & indicatur vis & mœroris & sermonis boni, qualis proficiscitur ab ore sapientis. Hic enim mœrorem, animum etiam viri foris deficientem, pellit, animumque cruciatum & afflictum exhilarat. Quodquam verum sit quotidiana experientia testatur, non solum in amicorum consolatoriis verbis, blandoque sermone qui vulgarem mœrorem ex rebus temporariis conceptum superat, sed multo magis in saluberrimo Dei verbo, quod & vulgarem illum mœrorem efficacius pellit, & tristitiæ illi quæ secundum Deum est, pœnitentiamq; in salutem stabilem operatur, ita medetur vt non absorbeatur abundantiori tristitia peccator pœnitens, sed exhilaretur cor eius per fiduciam remissionis peccatorum, quàm Dei verbum suggerit.

27 *Qui negligit damnum propter amicum, iustus est, iter autem impiorum decipiet eos.*

PRIOREM partem Hebræa longè aliter habent sic: Excellens est iustus à proximo suo, idest magis quàm proximus suus. Quo significatur iustum alios excellere, sœlicioremque esse proximis suis. Ipsa enim iustitia per sese iustum aliis excellentiorem facit, & per eam ferè apud homines excellentior habetur, per eam itemfrequenter fit vt & diuitiis temporalibus magis abundet præ aliis, semper autem vt pluribus animi bonis & mentis quiete perfruatur. Contrà iter vel via impiorum, hoc est, illorum vitæ institutum decipiet eos, vt cùm maximè studeant excellere, non tamen veram assequantur excellentiam, sed potius inanes fiant, egeni & abiecti. Commendat ergo hæc sententia iustitiam, vt in qua vera consistit præcellentia, per quam maximè verus paretur honos & opes, proinde illi indicat ante omnia incumbendum. Diuus Hieronymus dictionem Hebraicam lather videtur accepisse, vt significet relinquere. Nam & hoc verbum lathar significat subintelligens damnum. Et est sensus: Qui relinquit vel negligit damnum, hoc est, qui damni illati aut perferendi rationem non habet propter commodum amici, iustus est. Contra verò institutum impiorum, qui semper etiam cum incommodo proximi propriū quærunt commodum, decipiet eos, ita vt dispendium sint facturi cum lucrum quærant. Docet ergo hæc sententia ad iustitiam pertinere, vt pro alterius necessitate propriū lucrum negligatur, & dum

cum id fit, maximum homo sibi faciat lucrum, vt qui iustitiam sibi comparet. Contra iniquorum studium maximum adferre eis damnum. Cùm autem de eo qui ob purum hominem amicum, patitur damnum aliquod temporale, rectè dicatur
Matth. 12. quod iustus sit, & iustitiæ laude dignus, multo magis iustus dicendus & iustitiæ corona dignus, qui propter Deum amicum, aut vendens quæ possidet, pauperibus tribuit, aut rapinā bonorum suorum cum gaudio suscipit, aut certè in passione occidendam carnem suam tradit. Sic Beda.

28 Non inueniet fraudulentus lucrum, & substantia hominis erit auri pretium.

HEBRÆA sic habent: Non aduret fraudulentus (vel ignauus) venationem suam, & substantia hominis pretiosa seduli, hoc est, hominis seduli substantia erit pretiosa. Sciendum enim etiam in hoc versu opponi inter se duas illas dictiones, de quibus dictum est in capitis decimi versu quarto, & huius capitis versu vigesimoquinto, quarum vna significat fraudulentum vel remissum, altera solicitum (vel sedulum) & vt vertit ibi Hieronymus fortem. Cùm autem vnam alias vertere soleat remissum, hic vertit fraudulentum, secutus Septuaginta, qui habent δόλιος, id est dolosus. Alteram dictionem nempè חרוץ Carutz, vertit aurum. Nam & hoc ea dictio significat. Quod autem pro non aduret venationem, vertit, non inueniet lucrum, secutus est etiam ex parte 70. qui habent οὐκ ἐπιτεύξεται δόλιος θήρας, id est, non assequetur dolosus venationem. Sensumque maluit reddere D. Hieronymus quam verbum reddendo, obscurum relinquere locum. Significant Hebræa sub parabola venationis, diuitias fraude non acquirendas, aut acquisitas perituras, contra quæ sedulitate & diligentia conquiruntur stabiles fore & magnas. Non aduret, inquit, fraudulentus venationem suam, hoc est, cum fraudulēti & dolosi homines inhient rei alienæ instar venatorum & aucupum, tamen non assequentur quod venantur, aut si assequantur post multos perpessos labores, non percipient commodum ex eo, sed fiet eis sicut venatori qui frustratur venatione sua, ita vt eam non assequatur, aut si capiat, tamen antequam eam assare possit & comedendo vtilitatem ex ea capere, amittit eam, canibus eam prius lacerantibus. Non ergo aliud significatur quàm quod vertit Diuus Hieronymus: Non inueniet fraudulentus lucrum, nisi quod gratia parabolæ perit, qua insinuatur pulchrè, & quantos labores fraudulenti subeant instar venatorum, qui & ipsi omnia fraudibus agunt, & quàm sæpè eorum conatus frustrētur: nempè quia (vt habet prouerbium) male parta malè dilabuntur. Quidam ex recentioribus, vt alias cum Hieronymo vertit remissum & pigrum, ita & hic vertit. Non aduret ignauus feram suam, hoc est, ignauus non assabit feram, quia nihil capiet. Contra, hominis seduli & diligentis qui, scilicet, honesta ratiōne victum quærit neminem decipere quærens, substantia erit pretiosa, quia magna & stabilis. In quem sensum & nostra litera est accipienda subaudiendo in genitiuo hominis iusti aut seduli. Nam is verè solus est homo. Sensus ergo est. Et substantia hominis iusti erit pretium auri, hoc est, aurum pretiosum, hoc est homo iustus possidebit sua diligentia & sedulitate opes plurimas.

29 In semita iustitiæ, vita: iter autem deuium ducit ad mortem.

SECVNDAM partem sic habent Hebræa ad verbum: Et via semitæ non mors. Et intelligitur significari quod via semitæ prædictæ est sine morte. Legitur enim modo in codicibus Hebræorum אלמות Almaueth, quod significat non mors vel sine morte, cum Diuus Hieronymus & Septuaginta puncto tantum vno mutato legerunt אל־מות Aei Maueth, quod est ad mortem. Et adhuc hodie in aliquot exemplaribus notatur duplex lectio. Posteriorem Diuus Hieronymus secutus, tanquam probabiliorem etiam recentior quidam prælegit, qui vertit, Via autem deuia ducit ad mortem. Nisi enim sic legatur, nulla erit partium oppositio, sed repetitio eius quod priori membro satis est significatum. Porrò pro via semitæ (quæ noua & obscura est locutio) Hieronymus vertit. Iter deuium, aut via deuia, tanquam via quæ à semita rectā deflectit. Commendatur ergo hoc versu iustitia, quod in eius semita, hoc est, actione consistit vita, quia per eam & hic spiritu viuit coram Deo iustus, & per eam peruenit ad vitam æternam. Damnatur via impiorū, quòd ea mortem animi adferat in præsenti tempore, nónunquam & corporis, & postea vtriusque mortem æternam.

CAPVT XIII.

FIlius sapiens, doctrina patris: qui autem illusor est non audit cum arguitur.

PRo nominatiuo doctrina, potest etiam ex Hebræo verti & conuenientius, accusatiuus, Doctrinam, vt ex secunda parte subaudiatur in primo membro verbum, audit, hoc modo: Filius sapiens doctrinam patris, vel reprehensionem & castigationem patris, subaudi, audit, & derisor non audit increpationem, subaudi patris. Quo significatur filij sapientis, qui sibi benè vult, esse lubenter admittere doctrinam & castigationem parentum, derisoris verò esse increpationem parentum non sustinere. Potest item ex hebræo pro, audit, verti præteritum audiuit. Nam præteritum habent Hebræa. Et erit tunc sensus paulò alius à superiore, hic, scilicet, Filius qui effectus est sapiens, hinc talis factus est; quia audiuit patris doctrinam, qui autem deridet veritatem rectè monentium talis effectus est, quia in iuuenili ætate aut ipse noluit obedire maioribus rectè monentibus, aut socordia & vitio parentum non audiuit ab eis increpationes. Secundum quam intelligentiam sententia hæc monet, & iuuenes vt auscultent parētibus si probi euadere volent, & parentes ne negligant suos corripere, eisque nimis indulgeant. In hunc sensum & nostra lectioque & ipsa pro ambiguitate sermonis Hebraici, benè cum Hebræo conuenit, accipi debet, vt illud: Filius sapiens, doctrina patris, significet doctrinam patris efficere filium sapientem nec aliunde filium facilè posse esse sapientem, quàm ex doctrina patris eiusque castigatione. Nam vtrunque dictio Hebraica significat. Proinde cum iam subditur in nostra lectione. Qui autem illusor est, non audit cum arguitur, significatur talem nunquam posse fieri sapientem, vt qui renciat per quod sapientia paratur.

2 De fructu

2 *De fructu oris homo satiabitur bono, anima prævaricatorum iniqua,*

RVRSVM hic pro nominatiuo, iniqua, in secundo membro potest, & quidē melius verti accusatiuus substantiuus iniquitatem, vt ex priori membro repetatur verbum comedet, sicut in priori versu verbum in primo membro, subaudiendum erat ex secundo. Sic ergo habebunt hebræa. De fructu oris quisque comedet bonum, anima autē prævaricatorū iniquitatē, vel iniuriā, scilicet, comedet. In superiori capite primū huius sententiæ membrum etiam habitum est in versu 15. nisi quod ibi in Hebræo ponitur verbum, satiari, hic verbum, comedere, quæ varietas parum aut nihil facit ad sensum vt non malè hic interpretes verterit satiabitur. Sed ibi quidem illud dictum est, ob comparationem fructus linguæ cum fructu manus. Hic verò ob cōparationē fructus linguæ iniusto & impio, significaturque iustum ob ea quæ benè & vtiliter ore suo profert, bona percepturum, animam verò peccatorū qui legem Dei trāsgrediuntur, sicut iniqua loquitur & noxia, malis etiam saturandam, hoc est, mala percepturam, & iniquitatis noxiique sermonis pœnas daturam. Secundum nostram lectionem quæ habet, anima autem prævaricatorum iniqua, intelligendum est significari animam impiorum cū sit iniqua, & proinde fructum bonum non præferat, non comesturam bonum nec bonis satiandam.

3 *Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.*

SVPERIOR sententia fructus linguæ ostendit, quos anima percipit ex sermone vtili vel noxio, hæc verò eiusdē fructus quos percipit anima ex moderato vel immoderato eius vsu aperit. Qui, inquit, custodit os suum, ita vt tardus sit & circunspectus ad loquendum, non loquens nisi cū loquendum est & quæ loquenda sunt, is non tantum suum custodit, nec paruo fungitur officio, sed custodit animam suam, tum quia eam à multis peccatis quæ lingua contrahuntur facilè immunē facit, tum quod eam seseque ipsum à multis incōmodis & malis præseruat, in quæ sæpè homo immoderato vsu linguę incidit, vtporè ab odio & insectatione hominum qui alterius dicacitate irritantur, à turbulentis animæ passionibus quæ odiū hominum sequuntur, à sera pœnitentia quæ subito animam ob linguæ lapsus percurit. Contra qui dilatat temerèque aperit labia sua, vt habent hebræa, hoc est, vt pulchrè expressit D. Hieronymus, qui inconsideratus est ad loquendū, contritio vel fractio erit ei, vt habent hebræa, hoc est, talis conteretur, mala perferet, & vt benè Hieronym. vertit sentiet mala, nam in seipso ferre cogetur animi cruciatum ac conturbationem & multis incommodis apud homines & Deum subiacebit. Nam, vt ait Plinius, Sæpè vox temerè emissa, redit per iugulum.

4 *Vult & non vult piger, anima autem operantium impinguabitur.*

PRIMAM partem sic habent hebræa ad verbum, Desiderat & nō anima eius piger, quod sic ferè intelligitur. Piger desiderat & non habet anima eius quod desiderat, vel, & nihil est animæ eius, quod benè conuenit ei quod sequitur, Anima autem operantium, vel vt habent hebræa, sedulorum impinguabitur. Ostēdit ergo hic versus, vt & alij plerique in huc similes, otium & pigritiam inopiæ, sedulitatem & industriam copiæ matres esse, pigritiam esuriem, diligentiam parare saturitatem D. Hieronymus illud & non anima eius sic intellexisse videtur, desiderat piger, & rursum non placet animæ eius, hoc est, non vult rursum, aut & non, subaudi, desiderat anima eius, vt verbū repetatur. Vult enim piger bonum, at cum attendit laborem pro illo assequendo subeundum, non vult rursum illud, quia non vult inedia ad illud obtinendum necessaria. Id vt in temporali pigritia vsuuenire videmus: ita multo magis veritatem habet in spirituali pigritia, qua ad bona opera patranda & certamina spiritualia subeūda nimis multi sunt tardi. Volunt enim plerique regnare cum domino, sed nolunt pati cum eo, desiderant præmia cum promittuntur, sed nolunt certamina cū iubentur, de quibus Iacobus ait, Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. Cæterum *Iacob.1.*
anima eorum qui iussa operantur domini, & hic dulcedine supernorum charismatum impinguabitur, iuxta illud Psalm. Sicut adipe & pinguedine *Psal.62.*
repleatur anima mea, & post labores huius vitæ cœlestium bonorum pinguedine satiabitur. Benè enim conuenit sensui mystico quod dictum non sit, & operantes impinguabuntur, sed anima operantium impinguabitur. Potest autem illud quod nos legimus, vult & non vult piger, etiam alium habere sensum, hunc, scilicet, piger hæc vult, alia non vult, nec aliud agit quam desiderat, hæc eligendo, illa reprobando, totum consumit in desideriis, prætcrea non est diem quod agat. At quia vanum est, nec desiderando saturari potest quis, ideò subditur, anima operantium impinguabitur. Quo significatur nihil prodesse vanis optionibus animum pascere & ventris inediam pati, satius esse operi admouere manum sicque esurientem satiare ventrem. Sensum hunc videntur secuti Septuaginta ἐν ἐπιθυμίαις ἐστὶ πᾶς ἀεργὸς, hoc est, in desideriis est omnis ociosus, Aut ociosus totus est in desideriis.

5 *Verbum mendax iustus detestabitur, impius autem confundit & confundetur.*

SECVNDAM partem hebræa, si propriè verba accipiantur, sic habent. Et impius puditum & pudendum facit, subaudi se. Itaque significatur impium mendaciis quæ amat, contra ingenium iusti sese decorare apud homines, qui mendacem vel in primis abominantur tanquam cum quo nihil agi possit bona fide. Sic & nostra litera intelligi potest, Impius mendaciis suis confundit se, hoc est, pudore se afficit quantum in se est, & pudore ab aliis afficietur, reiectus ab omnibus. Aut, Impius mendaciis & alios pudore afficit, & depręhēsus pudore afficietur. Iustus ergo mendacia detestatur, Ideoque solicitè cauet ne quem mendacio oneret seseq; dehonestet, impi⁹ verò alios pudore afficit & hoc faciēs vicissim ipse pudore afficietur.

6 *Iustitia custodit innocentis viam, impietas autem peccatorum supplantat.*

POSTERIOR pars in hebræo sic habet ad verbum: Impietas supplantat peccatum.

Prior verò pars dupliciter verti potest. Aut sic, iustitia custodit perfectũ via, hoc est, eum qui in via, & conuersatione sua perfectus est & immaculatus, & tũc in secunda parte rectè intelligitur peccatum positum pro peccatore, abstractũ scilicet pro concreto vt vertit Hieronymus. Aut sic, iustitia custodit perfectionem vitæ aut integritatem vitæ, quod non est diuersum ab eo quod noster vertit: Iustitia custodit innocentis viam, hoc est, eius institutum, studium & viuendi rationem. Et eodem redit siue dicatur iustitia custodire innocentem, siue eius viam. Hanc autẽ iustitia custodit variis modis, sicut variè illa oppugnatur. Nam & contra illecebras huius mundi iustitia quã quis sectatur & amplexatus est custodit eius viam, sic vt eum perseuerare faciat ne ab illis superetur. Et contra calumniatores quoque eum tuetur atque defendit, ne ab eis vitæ eius institutum possit opprimi. Neque enim innocenti opus est externa aliqua custodia aut aliis munitionibus, sed ipsamet iustitia quam amat quamque sectatur, ipsum custodit à malo & malorum impetitione. Ita contra, ipsamet impietas peccatorem supplantat, tum quod cum ita sibi illigatum detineat vt in varia ipsum vitia propellat prope modum inuitum, tum quod ipsa illi perditionis est causa, vt eam nõ Deo vel alteri imputare debeat.

7 *Est quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper cum in multis diuitiis sit.*

HEBRÆA propriè acceptis dictionibus sic habent ad verbum. Est qui se diuitem facit & non aliquid, est qui se pauperem facit & substantia multa. Quod variè accipitur. Quidam hunc etiam sensum intelligunt. Sunt qui subitò euadant diuites cum prius nihil haberẽt, & contrà sunt qui repente ad inopiam dilabuntur, cum prius multam haberent substantiam, vt hæc sententia ostendat inconstantiam diuitiarum, quæ animaduersa ab illarum studio auocare potest. Aliter etiam intelligitur, vt significetur quosdam laborare multum pro parandis opibus, semper tamen manere in egestate, contra alios negligere opes nec eas magnopere ambire, & nihilominus ditescere. Secundum quam intelligentiam etiam auocat hæc sententia, à diuitiarum studio, vt quod frequenter frustretur suo conatu. Verum cùm participia in hac sentẽtia posita (sunt enim de coniugatione hitpael) significent propriè diuitem vel pauperem se facere, conuenientior est eorum intelligentia qui hic accipiunt significari quosdam esse qui se diuites simulant, ob mundi scilicet honorem, cum interim re vera sint pauperes, nihilque domi habeant. Rursum alios esse qui se pauperes simulent, cùm multas habeant opes. Vnde 70. habent: Sunt qui seipsos diuites faciunt nihil habentes, & sunt qui humiliant se ipsos in multis diuitiis. Quem sensum pulchrè satis indicat nostra litera, significatúrque ipsa vanitas ingenij humani circa diuitias. Potest Hebraica lectio & nostra item litera alium habere sensum magis mysticum & subtiliorem hunc scilicet. Sunt qui diuites reputent imò qui verè diuites sunt, cum nihil habeant: vt qui sua paupertate contenti viuunt animo, virtutibúsque diuites, & rursum sunt qui pauperibus sunt similes, tametsi magnas opes habent, vt qui suis vti non audent, nec eis contenti sunt semper plura desiderantes, iuxta illud: Auaro tam deest quod habet, quam quod non habet. Secundum quam intelligentiam ostenditur diuitias magis in animo hominis consistere quam in externis facultatibus. Beda inuerso modo declarat hanc sententiam, mysticè eam prosequens, vt is sit quasi diues cum nihil habeat qui terrenas habet diuitias sine virtutibus, qualis fuit purpuratus diues Euãgelicus de qualibus dicitur in Psal. Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Is contra sit quasi pauper dum sit in multis diuitiis, qui terrenis eget rebus virtutibus plenus, qualis fuit Lazarus. Tanta est scripturæ fertilitas, vt tam variis modis tractari possit vna sententia. Psal. 75.

8 *Redemptio animæ viri diuitiæ sua, qui autem pauper est, increpationem non sustinet.*

SVPERIOR sententia ostendit vanitatem & varietatem ingenij humani in ostentatione diuitiarum, hæc ostendit fructum & diuitiarum & paupertatis, ita vt hic videri possit indicari causa eius quod superior indicauit sententia, nempe quare aliqui videri quærant diuites, alij pauperes. Opes enim hoc adferũt commodi suo possessori, quod ipsum redimunt frequenter à captiuitate, à morte, ab intentatis calumniis & iniuriis, à quibus se diuites nummis frequenter redimunt aut tuentur. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sicut enim protegit sapiẽtia, sic protegit pecunia. At pauperis conditio par est imò superior. Nam vt non habet diuitias, quibus sua delicta aut damna illata redimat aut iniurias propulset, ita non est obnoxius iudicum & impiorum violentiæ, cum nihil habeat quod emungi possit, iuxta illud Poëtæ: Sic reus ille ferè est, de quo victoria lucro. Esse potest, inopis vindice facta carent. Atque hoc est quod hic dicitur iuxta Hebræum: Pauper non audit increpationẽ, aut quod vertit Hieronymus secutus ex parte 70. qui habent verbum ἐφίσταται, Pauper non sustinet increpationem. Sensus est enim, quod pauper non ita fert aliorum increpationes, comminationes & castigationes sicut diues, qui mox grauiter peccasse iudicatur. Vnde Theodoretus orat. 7. de prouident. Pauper (inquit) non metuit strepitum fori, nec præconis vocem reformidat, nec iudicis toruo vultu & oculis ignem spirantibus terretur. Sunt qui aliter hanc secundam partem intelligunt, vt sit scilicet contraria primo membro, nec significetur paupertatis commoditas, sed incommoditas in hunc modum: Diuitem grauiter delinquentem & correptum facilè redimunt suæ diuitiæ, at pauper si quid peccauit nõ audit correptionem, quia mox citra correptionẽ punitur & vindicatur, nec sustinet increpationem, hoc est, ei resistere non potest, nec sine graui suo incommodo ferre. Nota est sententia illa quæ Soloni tribuitur. Similes esse leges telis aranearum, quas muscæ validiores perrumpunt, imbecilliores tantum irretitæ euadere nequeunt. Huc pertinet & illud: Dat veniam coruis, vexat censura columbas. Et illud: Qui non habet in ære, luat in corpore. Cæterum vt diuitiæ tẽporales frequenter apud homines temporaliter redimunt hominem à multis incommodis, & animam item à morte nonnunquam, ita multo magis illæ redimunt apud Deum, dum per eleemosynarum largitionem erogantur, iuxta consilium Danielis: Daniel. 4. peccata tua eleemosynis redime. Proinde & de

Eccles. 7.

hac spirituali redemptione animæ locus hic recte intelligitur, imò de illa maximè verum est quod hic dicitur, quandoquidem diuitiæ sic erogatæ vere animam viri liberant, non autem tantum corpus. Beda hanc sententiam intelligit mysticè de diuitiis spiritualibus, hoc est, multitudine bonorum operum, quæ qui congregauerit, redimet per ea animam suam à ventura ira, qui verò huiusmodi eget diuitiis, increpationem districti iudicis sustinere non valebit. Duas has sententias integro sermone doctè explicat iuxta versionem 70. Diuus Augustinus vt licet videre sermone 212. de tempore.

9 *Lux iustorum lætificat, lucerna autem impiorum extinguetur.*

OMNES quidem vertunt verbum transitiuum lætificat, aut exhilarat, Hebreis tamen est verbum intransitiuum, lætabitur aut læta erit quod melius opponitur ei quod sequitur: Lucerna impiorum extinguetur, intransitiuum scilicet intransitiuo, & alioqui lucernam impiorum extingui sonat mœrorē, cui benè opponitur quòd lux iustorum dicitur lætari ad significandū quod ipsa non extinguitur, sed semper permaneat. Vnde Septuaginta verterunt *φῶς δικαίοις διὰ παντὸς*, id est, lux iustis semper. Cæterum quoniam lætitia luci non conuenit, nisi quatenus per eam homines exhilarentur, nō male sensum secuti omnes vertunt, lux iustorum lætificat aut exhilarat, quod tamen vt opponatur secundo membro, intelligendum de lætitia solida perpetua & perseuerante. Nam & lucerna impiorum ad tempus lætificat, non autem perpetuò aut diuturno tempore, quia cito extinguetur. *Matth. 5.* Est autem lux iustorum, eorum claritas & excellentia, *Matth. 6.* doctrina scilicet eorum ac conuersatio sancta de quali luce Dominus in Euangelio: vos estis lux mundi. Et, Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videāt opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est. Hæc ergo lux lætificat & iustos qui eam habent, & alios qui eam in ipsis contemplantur, eamque ab illis participāt. Lætificat autem solidè, quia sine metu extinctionis, & sine conscientia remorsu, duratura in perpetuum. Porrò lucerna impiorum est eorum temporalis fœlicitas qua fulgent ad tempus in hoc mundo. Item eorum hypocritica, tum doctrina, tum vita, qua item plerique ad tempus in hoc mundo clari habentur, *Psal. 48.* vt patet in hæreticis. At omnis hæc impiorum lucerna extinguitur, quia per mortem euanescit, & cum interierit impius non sumet omnia neque descendet cum eo gloria eius. Sed & ante mortem plerunq; instabilis fortunæ mutatione, terrena fœlicitas eorum tollitur, & veritatis fulgore hypocrisis falsitasque hæreticorum mox detegitur, quemadmodum patuit de omnibus hæresibus quæ breui fuerunt semper extin- *Iob 1.* ctæ, veritatis luce semper perseuerante. Idem dicitur in Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius. Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eum est extinguetur. Et cap. 21. Quoties lucerna impiorum extinguetur, &, superueniet eis inundatio. Benè notandum quod iustis lucem, impiis lucernam tribuit. Lucerna enim accenditur ad tempus lumen præbitura, & non nisi nocti seruit, ad exortum verò lucis mox obfuscāda & extinguenda. Ita & impiorum prædictus fulgor in tenebroso hoc mundo videtur splendere, at omnis hic splendor euanescit extremo adueniente die, aut exoriente veritatis fulgore. Iustorum autem splendor velut lux solis est lux vera quæ nulla alia luce superatur, nec vnquam desinit, ac sola solidè exhilarat animos hominum.

10 *Inter superbos semper iurgia sunt, qui autem agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.*

HEBRÆA ad verbum habent: Tantum autem in superbia dabit contentionem & cum consultis sapientia. Et est sensus: Id tantum in superbia est quod dabit contentionem, hoc est, superbia nihil nisi contentiones dat. Aut verè per superbiam quis dabit contentionem. Cum his autem qui cōsilium ineunt cum sapientibus, erit sapientia. Conferendus est hic versus maximè in Hebræo cum versu 2. cap. 11. Et ibi enim in primo mēbro superbiæ malum insinuatur, nempe quod adferat secum ignominiam & contumeliam. In secundo dicitur: Et cum humilibus sapientia. Ita & hic primo membro superbia dicitur fons cōtentionis & iurgiorum, in secundo, & cum consultis sapientia. Significat ergo eos qui animi sui superbiam sequuntur, ita vt alios audire nolint, multa imprudēter acturos: authorésque fore sibi & aliis contentionum & iurgiorum, quia & ipsi leui de causa lites suscipiēt dum nulli cedere volent, & vt contra eos litem moueant aliis causa erunt qui eorum iniuriam ferre nollent. Contra verò eos qui per animi humilitatem consilium ab aliis requirunt, sibique rectè consuli patiuntur, sapienter se gesturos ac per sapientiam multa litium & iurgiorum incommoda vitaturos. Quod antè dicitur in nostra litera: Inter superbos semper sunt iurgia variis modis declarari potest esse verum. Primum quia superbi non ferunt sibi parem aut superiorem, proinde cum singuli velint præcellere aliósque deprimere, facile contra sese non solum ad contentiones & lites prouocantur, sed etiam ad pugnas & cædes, iuxta illud Ecclesiastici: Diffusio sanguinis in rixa superborum, *Eccles. 27.* quemadmodum patuit apud Romanos in Pompeio & Cæsare. Secundo quia superbi, & facile irritantur quod facilè se grauiter lædi existiment, & facilè irritant sua procacitate, quod alios præ se contemnant. At sapiens non tam significare voluit quid fieri soleat inter superbos, quàm quid super singulis per superbiam accidere soleat, ea de causa, quod suæ sententiæ nimis fidentes, aut pertinaciter nimis quod semel conceperunt persequentes, aliorum vel non requirant, vel non audiant consilia, quemadmodum patet ex opposita parte. Cui vt respondeat prior sententiæ pars intelligendum est, eo respectu hic iurgia tribui superbis: quod sibi nimium confidant, nec aliorum velint sequi consilia per quæ aut à litibus possent præmuniri, aut ab exortis statim liberari. Vnde benè dicitur, semper sunt iurgia, hoc est, iurgia diuturna & perpetua, quia non sinunt se bonis consiliis ad pacem adduci, quemadmodum faciunt humiles qui omnia agunt cum consilio prudenter, vnde & diriguntur à sapientia, & per eam fœliciter & tranquille degunt.

11 *Substantia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligetur manu, multiplicabitur.*

HEBRÆA ad verbum habent: Substantia ex vanitate minuetur, & qui colligit per manum, augebit, subaudi, substantiam suam: significatur ergo diuitias quę sunt ex vanitate, hoc est, quæ viis illicitis & artibus parum honestis, & per fraudem atque iniutiam sunt acquisitæ, rarò duraturas, quia vt habet Prouerbium, malè parta malè dilabuntur, & sæpè à prodigis filiis dilapidantur. Cæterum eius qui iusto labore manuum parat sibi diuitias, nō tantum stabiles fore opes, sed easdem diuino fauore multiplicandas. Diuus Hieronymus pro substantia ex vanitate collecta vertit substantia festinata, secutus Septuaginta, qui habent ὕπαρξις ἐπισπουδαζομένη, id est, substantia festinata vel festinato acquisita: quia ferè opes subitò acquisitæ illicitis medus sunt paratæ. Et in secunda parte adiecit paulatim, vt fit oppositio inter membra, & ad significandum, quòd manu ac labore iusto non possint opes colligi nisi paulatim. Docet autem hæc sententia debere cuique curæ esse non tam quantum acquirat, quàm quibus modis & artibus sibi paret diuitias. Nec habet hæc sententia tantum locum in diuitiis temporalibus, sed & spiritualibus. Qui enim sibi opes doctrinæ aut virtutum colligunt ex vanitate hæreseon aut hypocrisis, statim se doctos ac iustos esse præsumētes, citò opum suarum decrementum patientur. Item qui subitò indiscretò feruore perfectionem virtutis sibi vendicant, frequenter experientia teste, quod subitò amplexi sunt subitò derelinquunt. At virtus & scientia quæ paulatim per humilitatem colligitur, iustis debitisque exercitiis & laboribus illa & stabilis erit, & assiduè multiplicabitur.

12 *Spes quæ differtur affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.*

SPES differri & desiderium venire dicitur, ratione rei speratæ, & desideratæ. Sæpè enim in scripturis, spes accipitur pro re sperata, vt cū dicitur: Spes quæ videtur non est spes. Itaque sensus est, cum res quæ speratur differtur, hoc ipsum cruciat mentem, res desiderata adueniens perinde est ac lignum vitæ, quia exhilarat mentem ac iucundam facit. In Hebræo iucundior est oppositio, quia non est affligit animam, sed spes protracta infirmat cor, vel infirmitas est cordis. Infirmitati enim cordis pulchrè opponitur lignum vitæ, cuius est viuificare cor, & sanare eius infirmitatem. Significatur ergo spem protractā languidum facere cor, animumque hominis, ita vt impediatur à plerisque suis functionibus nec lubeat viuere, contra ex rerum quæ desiderantur præsentia, animum viuificari, confortari & exhilarari non minus quàm si ex arbore vitæ in paradiso fructū quis caperet. Narrando Sapiens vult insinuare vanis promissionibus neminem detinendum, sed statim quod promissum est opere præstandum, ne pro beneficio maleficium præstetur: Vnde Septuaginta verterunt, κρείσσων ἐναρχόμενος βοηθῶν καρδίᾳ τοῦ ἐπαγγελλομένου καὶ εἰς ἐλπίδα ἄγοντος, id est, Melior est qui incipit succurrere cordi, quàm qui promisit, & in spem remisit. Nolanf. in Prouerb.

Rom. 8.

tum est prouerbium, Qui citò dat, bis dat. Et, beneficium inopi bis dat, qui dat celeriter. Aut insinuat non mox deiiciendum animum, si quod desideratur, non statim præstetur, quia quo quis diutius quidpiam desiderauit, & expectauit, eo iucundior erit rei desideratæ, cum iam percepta erit fruitio. Ad quem finem hæc sententia si accipiatur dicta, eximiè conuenit iustorum expectationi qui ob dilationem suæ spei hic interim corde affliguntur, clamantes cum Paulo: Infœlix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius. Et alibi: Nosipsi primitias spiritus habentes, intra nos gemimus adoptionem filiorū Dei expectantes redemptionem corporis nostri. At cum fruentur dulcedine domus Dei, quod diu desiderauerunt, verè eis erit arbor vitæ, quia immortalitatem ex eo assequentur.

Rom. 7.
Rom. 8.

13 *Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat, qui autem timet præceptum, in pace versabitur.*

VERSUM hunc ferè sic vertunt ex Hebræo: Qui contemnit verbum, perditio erit ei, qui autem timet præceptum, rem iterabitur. Et est iuxta hanc versionem aperta & apta inter sententiæ partes oppositio. Sensus enim est: Qui verbum Dei aut legis contemnit, ita vt seruare illud non sit ei cordi, is peribit & detrimentum sui contemptus aut neglectus aliquando sentiet. Contrà, qui præceptum Dei timet, ita vt adimplere illud solicitus sit, is & in hoc seculo & in futuro sui timoris bonam accipiet mercedem. Quod autem ab hac versione tantopere diuersa videatur nostra versio, accidit id ex ambiguitate trium vocum Hebraicarum. Nam דבר Dauar, quod propriè, verbum, significat, nonnunquam rem quampiam significat. Et verbum חבל Habal quod corrumpere significat, etiam significat oppignorare. Verbum etiam שלם Schalam, quod remunerare significat & in passiuo, remunerari, significat item pacificare & pacificari: Vnde schalum pax. Itaque sensus nostræ literæ est: Qui de re quapiam malè loquitur, siue bona sit, siue mala, is se in futurum obligat: quia si malè loquitur de re bona, obnoxium se facit pœnę & condemnationis, si autem de re mala, magis se obligat ad eius mali vitationem, ne quod in alio culpauit, postea ob id ipsum meritò reprehendatur, iuxta illud: Qui prædicas non furandum, furaris, &c. Ita ferè Beda exponit: At simplicius fuerit & magis conueniens posteriori parti, vt intelligatur solum de detractione rei bonæ, cui propriè dicitur detrahi. Qui enim ei detrahit, ipse se in futurum obligat ad pœnam, reprehensionem aut defensionem, qua obligatione se inijcit in magnam perplexitatem ac animi perturbationē. Contrà qui timet præceptum diuinum quo & detractio prohibetur, & quid cuique faciendum sit decernitur, is & hic in pace conscientiæ animique tranquillitate versabitur, & cum hominibus quoque pacem habebit, & in futuro seculo pacem aget æternam & inconcussam. Qui enim alienæ vitæ curiosi sunt scrutatores & detractores: pacem mentis habere non possunt, at qui opus suum iuxta Apostoli præceptum probat & ad Domini præcepta expendit, hic in semetipso habet gloriam & pacem.

Rom. 2.

f 2 14 Filio

14 *Filio doloso nihil erit boni, seruo autem sapienti prosperi erunt actus, & dirigetur via eius.*

HIc versus non est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus Latinis. Est tamen in Græcis hoc loco: Sunt autem plerique libri qui pro hoc versu, qui rursum in quibusdam libris repetitur in sequenti capite, alium habent versum qui & ipse non est in Hebræo, est tamen apud Græcos hoc quidem capite, sed paulò ante hunc locum, habent enim sic: Animæ dolosæ errant in peccatis, iusti autem misericordes sunt & miserentur. Est autem vtriusque sententiæ apertus satis sensus. Altera enim filium dolosum opponit seruo sapienti, indicátque doloso nihil prodesse quod filius sit sapiéti, nihil obesse quod seruus sit, sed illi per dolum nihil boni futurum, huic per sapientiam prospera omnia futura. Altera animam dolosam, hoc est, hominem dolosum opponit iustis, & de illis quidē dicitur quod in suis peccatis errant, vel vt habent Græca πλανῶνται, id est, seducuntur nimirum quia excidunt a sua spe: cúmque suis dolis diuitias quærant, eas tamen frequenter non assequuntur. Iusti autem ita diuinitus ditantur, vt non tantum sint affectu misericordes, sed & facto misericordiam exhibeant.

15 *Lex sapientis fons vitæ, vt declinet à ruina mortis.*

LEx sapientis, hoc est, disciplina, institutio & præcepta sapientis sunt fons vitæ, quia ex illius vita profluit ad eos qui sapienti obtemperant, ita vt homo per huiusmodi legem declinare possit à ruina mortis, hoc est, euadere lapsum in mortem. Sapienti enim obtemperans, facilè declinat ab incommodis multis & periculis huius vitæ, quibus stulti frequenter per imprudentiam capti ante diem pereunt & omnino euadit lapsum in mortem æternam, Cæterum quanquam generaliter sententia hæc de quocunque sapiente eiúsque doctrina accipi possit, peculiariter tamen locum habet in eo qui verè solus sapiens est, Christo scilicet eiúsque lege Euāgelica, quæ vera vena est aquarum viuarum, quas qui hauriunt, non sitiunt in æternum, neque rerum mundanarum desideriis illaqueati in mortem æternam præcipitabuntur. Ex superiori explanatione patet coniunctionem (vt) hic accipi, vt aliàs sæpè in scripturis consecutiuè potius quàm causaliter. Et verbum (declinare) videtur hic à D. Hieronymo actiuè positum pro deflectere aut abducere, vt sit sensus: Lex quam tradit Sapiens est auditoribus velut fons vitæ, ita vt deflectat eos, aut valens ad hoc vt abducat eos à ruina in mortem. Nisi quis malit legem Sapientis intelligere legem quam ipse sapiens sequitur & amplectitur, quæ est illi fons vitæ valens ei ad hoc, vt per eam declinet à ruina in mortem. Sed hæc explicatio non habet locum in simili sententia, quę est capite sequenti, vbi idem dicitur de timore Domini, quod hic de lege sapientis.

16 *Doctrina bona dabit gratiam, in itinere contemptorum vorago.*

HEbræa sic, intelligentia bona dabit gratiam, & via præuaricantium dura, hoc est, Si quis bona intelligentia, bonóque ingenio sit præditus, is sibi facilè conciliabit sua intelligentia gratiam apud homines. Bona enim intelligentia facit vt homo in omnibus prudenter se gerat, séque omnibus accommodet. At via perfidorum, hoc est, mores eorum sunt duri, præferoces & truces, ita vt flecti nequeant, neque velint aliis se accommodare, ac proinde sua truculētia & peruicacia omnibus sunt inuisi. Et hic quidem simplex est originalis literæ sensus. Cæterum nostræ literæ hic conueniens erit sensus. Bona doctrina dabit gratiam, non tantum docenti, sed & discipulo qui eam suscipit. Vterque enim per eam inueniet gratiam apud Deum & homines: Contra, in itinere eorum qui contemnunt veritatem, bonámque doctrinam, est vorago, quia & ipsi contemptores & qui eos sectantur, suis moribus absorbebuntur à morte. Secutus est D. Hieronymus in hac secunda parte 70. qui habent, vitæ contemnentium in perditione, habent tamen 70. in priori parte intelligentia bona dabit gratiam. Cui & nostra litera conueniet si passiuè accipiatur doctrina bona, à qua scilicet quis benè doctus dicitur, vt significetur eum qui benè doceri patitur consecuturum gratiam. Cui rectè in secunda parte opponuntur contemptores qui doceri nolunt. Quæ secunda pars habebit etiam sensum linguæ originalis, si intelligatur viæ contemnentium tribui voraginem, quia in ea inueniuntur inhumanitas & asperitas morum, alios deuorans & horrore concutiens. Etenim hic pro (vorago) Hebræis dictio Ethan, quam D. Hieronymus in Psalmis secutus Septuaginta reliquit non versam. Tu siccasti fluuios Ethan: pro quo ex Hebræo vertit flumina fortia, hoc est, vorticinosa & rapacia. Et Deuteron. 21. vbi nos habemus, Ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, pro asperam, est Hebræis dictio Ethan. Itaque sensus erit bonam institutionem dare hominibus gratiam, hoc est, efficere vt sint gratiosi, quia facit clementes & humanos viam autem contemnentium bonam institutionem efficere homines inhumanos, asperos & intractabiles & ob id inuisos, Psal 78.

17 *Astutus omnia agit cum consilio, qui autem fatuus est aperit stultitiam.*

VErti potest vel omnia astutus agit, vel omnis astutus agit. Et pro, cum consilio, Hebraicè est, in scientia, hoc est, prudenter & scitè omnia agit, quod aliud non est quàm cum consilio, hoc est, cum deliberatione. Dicit ergo, Quisque astutus, hoc est, circunspectus ac prudens agit omnia sua consultè, sicque aperit suam sapientiam & tegit suam, si quæ in eo est, stultitiam. Contrà qui fatuus est aperit, vel vt habent Græca & Hebræa expandit, hoc est, prodit suam stultitiam, temerè scilicet agendo quæ facit. Docet hæc sententia nihil temerè agendum, magnúmque vel sapientiæ vel insipientiæ argumentum accipiendum in hominibus à rebus quas moliuntur. Cum enim dicitur, Astutus omnia agit cum consilio, non tam significatur quid ille faciat, quàm id quod facere debeat & vnde agnosci possit.

18 *Nuncius impij cadet in malum, legatus autem fidelis sanitas.*

MAgis vertenda sunt Hebræa nuncius impius, & est clarior oppositio inter nuncium impium & fidelem. Vterque tamen sensus benè se habet. Nam & nuncius impius, qui scili-

cet

cet aut non fideliter exequitur ea ob quæ mittitur aut impia annunciat, ob suam impietatem cadet ipse in malum, quod aut mittenti aut eis ad quos mittitur molitur. Et nuncius impij, qui scilicet impio alicui ad malum aliquod obsequitur, & ob id dolis & mendaciis vtitur ad decipiendum, cadet in malum quod aliis dolose parat, sibique & mittenti dedecus adferet, frustratus honore qui legatis bonis accidere solet. Contra legatus fidelis, qui bona fide Domini sui legationem obit, & vera nunciatus venit, ipse est sanitas, hoc est, salutaris & mittenti, & sibiipsi & his ad quos mittitur. Talis enim vtrioque læsos animos & offensos calumniis satisque rumoribus, reuocat ad concordiam & omnia vt se habent referendo, ambiguitatem & errores animo pellit, mittenti vtilitatem, sibi honorem, his ad quos mittitur lætitiam adferendo. Hæc in genere dicta rectissimè quadrant in magistros errorum, nuncios impij dæmonis bonósque ac fidos verbi diuini prædicatores, qui sunt sanitas orbis terræ.

19 *Egestas & ignominia ei qui deserit disciplinam qui autem acquiescit arguenti glorificabitur.*

MVLTIS in hoc libro sententiis ostendit Sapiens quam necessaria & vtilis sit correctio & castigatio, cum eam tamen ægrè homines admittant. Et quidem superius versu 1. c. 12. indicauit sapientis esse admittere castigationem, insipientis eam reijcere, hic verò fructus aperit vel contemptæ vel acceptatæ redargutionis & castigationis. Loquitur autem iuxta id quod sæpissimè vsuuenire solet admonitionem iuuenibus in primis, & tamen in genere omni ætati cõmendans ostendénsque & quanta mala soleant comitari illos qui non obtemperant castigationibos maiorum (sunt enim paupertas & ignominia duo mala quæ maximè refugiunt homines, ad quę ferè deueniunt qui suorum parentum & præceptorum correctionẽ non ferunt:) quantum bonum assequantur qui lubenter admittunt maiorum castigationem, honores scilicet supremum bonorum apud mortales gradum, qui simul includit & diuitiarum copiam, sine qua honor raro mortalibus contingit. Cæterum vt hanc sententiam verificari videmus frequẽter de egestate, ignominia & hoonre temporalibus, ita multo magis vera est de his spiritualibus secundum sensum mysticum: Qui enim correptionem & disciplinam verbi diuini deserit, incidet in inopiam & ignominiam æternam. Contra qui verbo Dei quod arguit nostras prauas concupiscentias acquiescit, honorem in cœlis assequetur æ-
D. Aug. ternum. Diuus Augustinus secutus 70. citat priorem partem huius sententiæ quæst. 34. in quæstionibus vtriusque testamenti. Paupertatem & ignobilitatem aufert disciplina.

20 *Desiderium si compleatur, delectat animam, detestantur stulti eos qui fugiunt mala.*

HEBRÆA habent desiderium factum oblectat animam & abominatio stultorum est recedere à malo, aut abominatio stultorum est recedens à malo, quorum postremum secutus est noster interpres, nec est multũ diuersum à priori. Siquidem quia stulti detestãtur recedere a malo, ideo detestantur recedentes a malo. Quomodocunque tamen vertatur, obscurum est quomodo prior pars conueniat sequenti. Nulla enim inter sentẽtiæ partes videtur esse apta cohærentia aut consequẽtiæ, aut oppositionis. Sensus ergo commodus hic potest accipi. Res desiderata si habeatur delectat animam, ac ob id fit vt stulti qui bonis præsentibus quæ desiderant gaudeot, nolint recedere ab illis detestentúrque & recessionem à malo & recedentes à malo. Dicunt enim præstat frui præsentibus desideratis quam spe futurorum cruciari, ac desideratis carendo recedere à malo. Sciendum tamen Hebręa teste Pagnino in prima parte verti posse etiam, desiderium fractum oblectat animam, quia verbum נחה Nihia, significat non solum fieri, sed etiam rumpi & confringi, sicque sensus erit per oppositionem partium, Sapiens gaudet cum desiderium eius malum abrumpitur & cohibetur & quamuis amarum sit homini in principio carere desideratis, tamen postea cum sapiens redit ad cor, magnam animo percipit voluptatem ob impeditam & fractam prauam ipsius concupiscentiam, at contra stulti detestantur recedere à malo, nolunt desiderium suum frangi & impediri.

21 *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit: amicus stultorum similis efficietur.*

APERTA est intelligentia secundum nostram lectionem, qua dum significatur talem quémque effici quales sunt cum quibus familiariter conuersatur, monemur certo iudicio nobis diligere sapientum consortium stultorum declinare, hoc est enim ire cum sapientibus, conuersari cum illis, eorúmque consortio delectari. Hebræa in secunda parte habent: Amicus vel pastor stultorum, hoc est, qui stultos fouet, contetetur. In quibus verbis etsi non videatur esse tam apposita oppositio cum priori membro, quã est in nostra lectinne, est tamen in Hebræo iucundissima vocum allusio, in qua sententiæ elegantia consistit. Nam pro nomine, Amicus & verbo Conteretur est, רעה ירוע Roe ieroa, vbi talis est allusio qualis si dicas, socius stultorum sociabitur: Nec tamen in allusione vocum est significationis similitudo. Est autem sensus: Amicus stultorum conteretur cum eis, quia eorum discet opera per quæ malè peribit, sicut amicus sapientum, sapientiam cum eis acquirendo fœliciter aget. Diuus Hieronymus quia non potuit allusionem vocum transferre, maluit ob oppositionem significandam transferre similis efficietur, & significabitur idem quod in Hebræo, si intelligatur, similis efficietur, tum in stultitia tum in pœna stultos comitantur. Monet sententia non temerè cum omnibus contrahendam familiaritatem, sed deligendos optimos, quorum consuetudine teddamur meliores. Sic & Paulus docet conuersatione improhorum & impiorum lædi mores & animos bonorum, cum recitat versiculum: Corrumpunt mores bonos colloquia praua. Nec mores tantum corrumpi intelligendum est, 1. Cor. 15.
sed quod multo est deterius, infici etiam mentes prauis opinionibus per commercia impiorum tanquam quadam contagione. Proinde accommoda est hæc sententia ad dehortandum fideles à coosortio hæreticorum & lectione librorum, quos mundo illi obtrudunt. Simile huic sententiæ est illud Erupidis in Phœnissis. Si quis malorum gaudeat commercio: Rogare qualis ipse sit nil est opus. Nam quisque similis est sodalitij sui.

22 *Peccatores prosequetur malum, & iustis retribuentur bona.*

DOCET hæc sententia nec peccatores impunè peccaturos, quamuis aliquandiu supplicium effugiant, nec iustos sua frustrãdos mercede, etsi aliquandiu variis malis premantur. Nec hoc tantum docet, sed quod ad priorem saltem attinet partem, docet insuper ipsum malũ, quod faciunt peccatores, persequi ipsos, nec permissurum malum culpæ quin aliquando suis afferat malum pœnæ, vt intelligamus malorum pœnam ex ipso malo culpæ quodammodo nasci. Cuius simile intelligi etiam fortè potest significari in secunda parte apud Hebræos, qui ad verbum habent. Et iustis tetribuet bonum. In quibus verbis etsi plerique subintelligant nomen Deus, vt significetur Deum tetribuere iustis bonum, tamen nihil vetat quin pro correspondentia huius partis cum priore, intelligatur ipsum bonum quod iusti agunt retribuere eis quod merentur, & mercedem iustorum ex his quæ agunt consequi. Non est tamen dissimulandum quod dicitur in priori parte, peccatores persequetur malum, posse accipi non de malo quod committunt peccatores, sed de malo quod merentur, vt significetur malum pœnæ & iustæ vltionis semper eos prosequi, nec destiturum quin eos inuoluat. Huic enim intelligentiæ magis conuenit quod sequitur: Iustis retribuentur bona, vel iustis Deus retribuet bonum. Perstringit hæc sententia plerosque, qui se impunè putant peccare. Sunt enim qui ob suam potentiam, etiam si grauiter peccent, se à nemine quicquam passuros opinentur, sunt qui quoniam occultè horrenda committunt facinora, ad lucem ea non putent ventura, sunt qui omnino peccatis non arbitrentur pœnam debitam. Omnes hos redarguit sapiens ostendens peccatores suo tempore puniendos, iustos remunerandos. Consentit priori parti illud Platonis lib. 5. de legibus τιμωρία ἀδικίας ἀκόλουθος, hoc est, Pœna iniustitiæ comes.

23 *Bonus relinquet hæredes filios & nepotes, & custoditur iusto substantia peccatoris.*

DOCET hæc sententia virtutum non tantum iusto profuturam, quod habuit superior sententia, sed posteris eius, ipsamque & proprias iusti opes stabiles ei præstare, & alienas eidem attribuere. Bonus (inquit) non tantum ipse quæ habet possidebit, & ipsis fruetur, sed & filios suos & nepotes relinquet bonorũ suorum hæredes. Quin & eidem à Deo custodiuntur & reconduntur opes peccatoris, vt quas hic iniustè acquisiuit, aut quibus impiè abutitur, iustus possideat, iustéque expendat. Sententia hæc vt pleræque similes, de terrenis facultatibus intellecta, veteri legi maximè competit, quæ terrenas habet promissiones. Iuxta quas illo tẽpore opes Ægyptiorum & Chananæorum impiorum Israelis tradidit Deus possidendas, & eisdem sæpe promisit stabilem eorum possessionem quandiu iustitiæ seruirent. Citat posteriorem huius sententiæ partem D. Augustinus epist. 50. iuxta versionem Septuaginta qui habent: Thesaurabuntur autem iustis diuitiæ impiorum, contra Donaristas agens qui querebantur bona sibi eripi à Catholicis, citans simul & illud Sapientiæ 10. Ideo iusti tulerunt spolia impiorum. De spiritualibus autem bonis intellecta, generalior est, magisque conuenit nouæ legi. Nam qui bonus est, animi bona, virtutésque tum merito, tum exemplo suo transfundere solet in posteros, & peccatore sua, quæ habet dona ob abusum & negligentiam, perdente, iustus eadem à Deo accipit, iuxta illud Euangelicum: Auferte ab eo mnam, & date ei qui decem mnas habet. Omni enim habenti dabitur. Cæterum eximiè & peculiari modo sententia hæc locum habet iuxta Bedæ interpretationem in eo, qui solus verè bonus est, Christo. Hic enim ascendens in cœlum reliquit hæredes suæ doctrinæ, Apostolos & successores eorum, ad cuius fidem cõuersa est multitudo gentium Christo per Prophetas olim promissionibus attributa, cum esset substantia & possessio diaboli. Item singulariter locum habet in populo gentili collato ad Iudaicum. Custodita est enim substantia peccatoris iusto, quando ablatum est regnum Dei à Iudæis, & datum genti facienti fructus eius, quæ spiritu Christi iustificata, accepta dona posteritati non desinit communicare vsque in consummationem seculi.

August. (margin note beside "tem D. Augustinus epist. 50.")

Luc. 19. (margin note beside "Cæterum eximiè & peculiari modo sententia")

24 *Multus cibus in noualibus patrum, & alijs congregantur absque iudicio.*

HEBRÆA ad verbum habent: Multus cibus nouale principum, vel pauperum, & est consumptus (vel collectus) absque iudicio. In priori enim membro dictio רשים Raschim, & principes significat (quod securus noster interpres vertit patrum) & pauperes. Et in secundo membro participium נספה Nispe, & consumptum significat & collectum quorum posterius noster securus est interpres, quem omnino verisimile est non vertisse dictionem aliis quamuis Beda sic legat, sed nominatiuum alij quemadmodum quidam habent, libri antiquissimi. Nam sic solet verbum est, vertere per alij, vt cap. Alij diuidunt propria & ditiores fiunt, vbi Hebræa habent: Est qui dispergat, &c. Certè Glossa ordinaria habet in margine, aliàs alij: Est ergo sensus vnius lectionis, Noualia pauperum quæ prius inculta erant, multo ipsorum labore multáque diligentia adeò fertilia fiunt, vt copiosum illis cibum proferant. Contra sunt plerisque parati cibi qui tamen consumuntur & pereunt, quòd iudicio careant qui eas habent nescientes partis benè vti. Itaque iuxta hunc sensum iudicatur, quid boni efficiat sedulitas & diligentia, vt per quam pauperes etiam ex incultis locis, multum eliciunt cibum, quid contra mali pariat oscitantia, & inscitia, vt quæ parta dispergat. Iuxta nostram lectionem quæ etiam benè conuenit cum Hebræis, si legamus alij, non aliis. Sensus est: Multos cibos parant sibi filiis ex noualibus patrum suorum, hoc est, si insistant laboribus patrum & eorum diligentiam æmulentur, quia cibi sic quæsiti diuina benedictione multiplicantur. At sunt alij cibi, id est, aliqui cibi sunt qui à plerisque congregantur iniustè, non cum debito iudicio, quia scilicet non discernunt & quomodo debite cibi parandi sint iuxta habentes, siue per fas, siue per nefas, siue honestè, siue inhonestè congregent, & quomodo iniustè parta mox dilabentur. Docet ergo hæc sententia iuxta hunc intellectum, quosdam sibi colligere prudenter & honestè, alios imprudenter & inhonestè. Illud enim, absque iudicio, potest accipi,

cipi, vel pro eo quod est, iniustè, quia iudicium sæpè ponitur pro iustitia, vel pro eo quod est imprudenter & sine debita disquisitione. Istud autem non tantum iuxta literalem sensum locum habet in bonis & cibis corporalibus, sed etiam in spiritualibus iuxta spiritualem sensum. Multos enim cibos animæ parare sibi salubriter quis potest, ex his quæ patres nobis suo labore culta reliquerunt, ex eorum scilicet libris, sacrarum literarum explanationibus, ac ad virtutes exhortationibus, atque qui ex his sibi cibos colligit pio studio & humili labore, congregat sibi prudenter & cum iudicio. At sunt cibi qui à quibusdam, siue ex his noualibus siue ex aliis malè cultis agris congregantur indiscretè & imprudenter, vt hæreses & errores, quos ex scripturis patribúsque malè intellectis, aut ex hæresiarcharum libris sibi plerique colligunt. Quod si quis legere velit aliis, sensus erit iuxta Bedam: Sunt qui cum multos cibos habeant ex patrum suorum noualibus, hoc est, cum victus eis abundet ex iure paternæ hęreditatis, tamen absque iudicio, stultè & imprudenter ab eis diuitiæ aliis congregantur, quasi dicat: Tam fatui sunt plerique, vt quod ab aliis ipsis est relictum, non vtantur sibi, sed aliis stultè congregent. Ita & iuxta sensum spiritualem: Multi cibi alimoniæ cœlestis sunt in dictis & exemplis sanctorum patrum, at absque ratione facit, qui his legendis, meditandis & exponendis instans non suæ saluti per hoc, sed aliorum potius seruit, qui ab ipso siue viua voce siue scriptis erudiuntur.

24 *Qui parcit virgæ, odit filium suum, qui autem diligit illum, instanter erudit.*

VT multis huius libri sententiis docet Sapiens iuuenes parentum & maiorum monita & castigationes patienter admittere, ita hac docet bonorum parentum esse, filios suos tempestiuè castigare & erudire. Non enim verũ proprium amorem in nimia indulgẽtia, & conniuentia consistere, vt vulgus existimat, sed contrà potius in assidua & matura carũ castigatione. Qui (inquit) parcit virgæ, hoc est, qui aut totum abstinet à castigatione, aut in ea parcus est & rarus, verè odit filium suum non quidem affectu, sed facto, quia ipsa castigationis omissio est contra bonum & salutem filij. Qui autem verè diligit illum, ita vt illius quærat salutem, instanter, hoc est, assiduè & sedulò erudit eum, non tantum verbis, sed & verberibus, quæ tantũ adhiber ad eius eruditionem, vt vexatio det intellectum. Hebræa magis sonant, maturat ei correctionem vel mane quærit ei castigationẽ, vt significetur mane, hoc est, ante omnia id esse patri cordi, vel delinquentem filium castiget, ipsúmque matutino tempore filium castigare, non ex ira scilicet & passione, sed animo sedato. Et Græca quæ secutus hie est noster interpres, verti potius debebant. Instanter vel assiduè castigat. Nam παιδεύειν, non tantum erudiri, sed & castigare significat: quæ significatio hic potius conuenit, vt sit huius membri cum priori membro aptior oppositio. Notandum autem quod virgæ dicat non esse parcendum, significans non verbis tantum filium castigandum, vt plurimi volunt, sed etiam verberibus. Nec Græca habent ῥάβδῳ, vt posteà c. 23. quod virgam propriè significat: τῆς βακτηρίας, hoc est baculo, quomodo & citat D. Augustinus — August.

Iansen in Prouerb.

epistola quinquagesima contra Donatistas agẽs, conquerentes quod seuerè castigarentur à principibus Catholicis.

25 *Iustus comedit & replet animam suam, venter autem impiorum insaturabilis.*

PRo insaturabilis, Hebraicè est deficiet aut egebit, vt simpliciter accipi possit, quod cum iusto diuinitus prouideatur, vt vsque ad satietatem sui desiderij comedat, nec quicquam ei desit necessariorum, iuxta illud: Hæc omnia adijcientur vobis: impius frequenter esurire cogatur, nõ habens qoo famelicum ventrem satiet. — Matth. 6. Verum sublimiorem sensum in his verbis intellexit interpres, defectum & egestatem, quæ hic impio tribuitur, non tam referens ad inopiam & necessariorum destitutionem, quam ad inexplebilem habendi cupiditatem, per quam impius nihil vnquam satis est, nec tam habent quod habẽt, quàm quod non habent, quomodo & Hebræi plerique hunc versum accipiunt. Itaque vertit insaturabilis, significatúrque quod iustus quidem comedit ad satietatem suæ animæ, hoc est, sui naturalis desiderij, quia etiamsi pauca sint quæ adsint, his ipsis facilè est contentus, at venter impiorũ semper eget, nec vnquam saturari potest, quia eorum desiderio nunquam satisfit. Hæc enim sententia etsi veritatem etiam habeat ad literam in cibo & potu, nam impiis nullus cibus satis est, ita vt sem per quærantur fercula plura vsque ad nauseam, tamen prouerbialiter significatur quod est generalius, iustos contentos esse præsentibus Dei donis, atque ex eis voluntatem percipere cum gratiarum actione. Impiorum verò desiderio & appetitui (hic enim ventris nomine significatur) nunquam satisfieri. Semper enim fastiditur præsens cõditio, quæ quantumuis sit splendida, quæritur vberior. Nec finis vllus est, nec modus quærendi honores. Experientia certè gentilibus etiã ostendit, cupiditatem illam auaræ mentis infinitam esse, ideo multæ graues sententiæ ea de re extant, qualis est: Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Item: Crescentem sequitur cura pecuniam, maiorúmque fames. Et Salustius de coniuratione Catilinæ: Auaritia semper infinita est, neque copia, neque inopia minuitur. Iuxta sensum spiritualem, iustus ex scripturis pascitur ad satietatem vsque animæ suæ, ita vt inde benè viuat & valeat, at impij ex eis saturari nequeunt, qui cum ex eis errorum suorum patrocinia quærant, nunquam inueniunt in quo solidè subsistant & quiescant, sed ab errore in errorem prolabuntur, semper discentes, & nunquam ad veritatis cognitionem peruenientes, vt habet Apostolus. — 2. Tim. 3.

CAPVT XIIII.

1 *SApiens mulier ædificabit domum suam, insipiens extructam quoque manibus destruet.*

ARIIS sententiis hoc libro ostenditur quantum sapientia viris prosit, insipiẽtia obsit, hac verò quam etiam in mulieribus sapientia sit vtilis, insipientia autem noxia insinuatur, tribuitúrque sapientiæ mulieris, domus ædificatio, insipientiæ euersio domus, quod mulieris munus sit domus curam gerere, significatur autem Hebraica phrasi per ædificationem

domus familiæ omniúmque domeſticarum rerum debita procuratio, diſpoſitio ac promotio, ſicut contrà per deſtructionem domus ſignificatur eiuſdem familiæ & rerum ad eam pertinentium deſolatio atque perditio. Itaque ſenſus eſt vxor ſapiens ſua diligentia, prudenti adminiſtratione,& gubernatione,familiam ſuam etiam exiguam & nullius in primis pretij, egregiè inſtruit,amplificat & auget, proſpiciens domui de omnibus neceſſariis, rectéque educans ſuos filios ac domeſticos. Contra inſipiens etiam ab alio benè inſtructam,nō tantum perire ſinet, ſed ſuis ipſa manibus per ſuam inſipiētiam deſtruet ac perdet domeſticas opes dilapidando,domeſticos quoſque ſuis ſermonibus factis & exemplis euertendo. Simonides laudat vxorem quæ ſimilis eſt apiculæ, caſta, frugalis, intenta operi,non vagabunda, fouens ſobolem. Myſtica hæc ſententia impleta eſt in Eccleſia gentium & ſynagoga Iudæorum.

2 Ambulans recto itinere. & timens Dominum, deſpicitur ab eo qui infami graditur via.

AD verbum Hebræa habent: Ambulans in rectitudine ſua timens Dominum, & peruerſus viis ſuis deſpiciens eum. Vbi ſi pronomen eum reſeratur ad ambulantem in rectitudine & timentem Dominum,quemadmodum intellexit noſter interpres,is erit ſenſus quem habet noſtra lectio, per ſe alioqui manifeſta quotidiana experientia comprobata,conſentiens cum illo Saluatoris.Si de mundo fuiſſetis,mundus vtique quod ſuum erat diligeret, quia verò de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mūdus.Et cum illo Iob. Deridetur iuſti ſim-
Joan.15. plicitas. Quod ſi pronomen eum referatur ad Dominum, vt alij melius intelligunt ſenſus erit. Ambulat in rectitudine ſua timens Dominum &
Iob 12. peruerſus eſt in viis ſuis deſpiciens Dominum, vt ſignificetur timorem Domini cauſam eſſe rectæ conuerſationis,& cōtemptum ac neglectum Domini cauſam peruerſæ vitę.Poteſt & ſic verti, vt participia ſecundo loco poſita per verba reddantur: Ambulans in rectitudine ſua timet Dominum & peruerſus in viis ſuis deſpicit eum, vt ſignificetur vitam ipſam teſtari internū Dei vel timorem vel deſpectum:Iuxta illud, probatio dilectionis, exhibitio eſt operis.

3 In ore ſtulti virga ſuperbia, labia autem ſapientum cuſtodiunt eos.

INTELLIGVNT quidam iden virgam ſuperbiæ eſſe in ore ſtulti,quia ſuo ore alios verberant, ſuperbe ſe contra alios erigentes, comminantes,maledicentes & infamia aſpergentes.Verum quoniam in eo quod ſequitur ſignificatur os ſapientis ipſi prodeſſe ſapienti, magis videtur, priori membro ecōtra inſinuari,os ſtulti ipſi nocere ſtulto,vt iuxta aliorum intelligentiam, cauſaliter dictū ſit. In ore ſtulti virga ſuperbiæ,quia videlicet ſtulti ſuperbo ſermone ſua efficiunt,vt merentur vt vapulent, & quia in verbis ſtulti eſt propter quod pœnas frequenter dat ſuæ ſuperbiæ. Illi enim benè reſpondet, quod ſequitur: Labia autem ſapientum cuſtodiunt eos. Itaque ſignificatur ſtultum ſuis ſermonibus malum ſibi acceſſere,ſapientes verò cuſtodire ſe à malo ver-
Matth.12. bis & lingua,iuxta illud:Ex verbis tuis condemnaberis & ex verbis tuis iuſtificaberis. Quod ſi priorem ſenſum quis ſequi malit, intelliget in ſecunda parte ſignificari ſapientes ſermone ſapientiæ ſeſe tueri contra linguam ſtultorum ne ab illa quid damni ferant.

4 Vbi non ſunt boues, præſepe vacuum eſt, vbi autem plurimæ ſegetes, ibi manifeſta eſt fortitudo bouis.

HEBRÆA in ſecunda parte ad verbum habent,& multitudo prouentuum in fortitudine bouis, hoc eſt, prouenit viribus bouis vel bouum. Id pluribus verbis noſter expreſſit ſecutus Græca quæ habent, οὗ δὲ πολλὰ γεννήματα φανερὰ βοὸς ἰσχύς, id eſt,vbi autem plurimi fructus, manifeſta eſt fortitudo bouis. In priori membro dictionem quam plerique vertunt præſepe (nam & hoc propriè ſignificat) quidam Hebræorum volunt hic ſignificare horreum vel granarium, quemadmodum ea ſignificat, Hierem.50.vbi pro eo quod nos legimus:Aperite vt exeant qui conculcent eam, omnes ex Hebræo iam vertunt Aperite granaria (vel penora) eius.Et hæc ſanè ſignificatio magis videtur huic loco conuenire vt ſicut ſecundo membro ſignificatur,fortitudinem boum afferre plurimam annonam & horrei plenitudinem, ita priori ſignificetur carentiam boum cauſam eſſe cur horreum ſit vacuum.Cum vertitur præſæpe, intelligendum eſt:Vbi nō ſunt boues ibi nō eſſe vnde pecora alantur,& ex conſequenti,nec vnde homines. Inſinuat autem hæc parabola in primis ad literam agricolis dandam eſſe operam, vt ſibi de bobus iiſque validis proſpicient, per quos terram rectè excolere poſſint, ſi ex ea copioſum fructum referre velint. Deinde ſub hoc exemplo ſignificatur, omnibus laborandum eſſe qui manducare & diteſcere velint, otiúmque ſectantibus egeſtatem obuenturam. Item Reipublicæ proſpiciendum de bonis prudentibúſque moderatoribus qui ſi deſint, reſpublica omnibus, ſit bonis deſtituenda, ſi adſint, multum illi bonorum ſint allaturi ſua prudentia atque indefeſſa vigilātia.Cum autem iuxta Pau- 1.Cor.9.
lum per boues in ſcripturis Eccleſiæ doctores & prædicatores ſignificentur,myſtico ſenſu hic deſignatur, horreum & præſæpe dominicum quod eſt Eccleſia, vacuum eſſe ſalutari doctrina vbi non ſunt idonei doctores & paſtores, qui inſtar boum indefeſſo labore populi corda aratro verbi proſcindant. Vbi autem illi fuerint, ibi copioſam virtutum & bonorum operum meſſem prouenire,vnde & ipſi,& ſimul cum eis populus,cœleſtem capiant alimoniam, quemadmodum ex labore boum boues ſimul cum omnibus domeſticis aluntur.

5 Teſtis fidelis non mentietur, profert autem mendacium doloſus teſtis.

SENTENTIA hæc nimis ſimplex eſſe videtur, quàm vt inter prouerbiales & altioris ſenſus referatur. Quis enim dubitat teſtem fidelem,hoc eſt, veracem non mentiri, doloſum verò & mendacem (vt habēt Hebræa) teſtem proferre mendacium? Aut quid id dicere, ponderis habet aut nouitatis:proinde ſic accipienda videtur,vt quaſi notis quibuſdam deſignet & deſcribat teſtem fidelem & doloſum, vt ſit ſenſus: Si quis ſcire volet, quis verax, quis mendax, aut doloſus ſit teſtis, ſciat eum pro veraci habendum, qui non mentitur illud, pro doloſo & mendaci

mendaci qui profert mendacium. Quem sensum magis habebit sententia, si secunda pars vertatur, quemadmodum ex Hebræo magis deberet verti: Qui profert mendacium, testis est mendax. Nam יפיח Iaphiah, magis est nomen adiectiuum quàm verbum, vt patet ex sexto capite huius libri, vbi eadem pars ponitur cum nos habemus proferentem mendacia testem fallacem. Sunt qui intelligunt significari eum qui vult haberi testis fidelis, ab omni mendacio alienum esse debere, & vt in rebus magni momenti fidem testificando faciat, ab omni falsitate labia sua seruare debere. Nam qui ex proposito & animi conceptu profert mendacium (talis enim propriè profert mendacium) is declarat se testem dolosum, & facit quod proprium est dolosi.

6 *Quærit derisor sapientiam & non inuenit: doctrina prudentium facilis.*

SVPERIVS de se dixit Sapientia capite 8. Qui manè vigilauerint ad me, inuenient me & de ea dicitur Sapientię 6. Clara est & quæ nunquam marcescit sapientia, & facilè videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt illam: Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, &c. Quomodo ergo hic dicitur quosdam quærere sapientiam & non inuenire? Sed hoc dicitur de derisoribus sapientiæ, de quibus & sapientia capite primo huius libri: Inuocabunt inquit, me, & non exaudiam, mane consurgent & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem domini non susceperint, nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersę correptioni meę. Itaque qui longo tempore non tantum per infirmitatem, non acquieuit sapientum salutaribus monitis, sed etiam inueterata malitia obstitit veritati & sapientiæ, eamq; derisit, iusto Dei iudicio incidens in tribulationes & angustias, atq; ob id quærens sapiens consilium quo euadat vrgentia mala, frequenter non inuenit sapientiam sibi assistentem & benè consulentem, sed suis consiliis sinitur semper in peiora prolabi. Rursum qui veritatis doctrinam irrident, vt faciunt hæretici & Iudæi, quantumuis summis studiis sapientiā veram quęrant, non tamen inueniunt, tum quia malè quærant, & extra Ecclesiam vbi non est, tum quia traditi in reprobum sensum, stulti facti sunt & quasi cæci palpantes in meridie: Item qui à iuuentute se totos nugis vanisque rebus addixerunt sapientiæ recusantes morem gerere, ferè cum ad adultam prouecti ætatem sese sapientiæ tradere volunt, eamq; percipere desiderant, deprehenduntur difficulter eam percipere posse, & ægrè in ea proficere. Contra doctrina prudētium facilis pro quo Hebraicè est, Scientia prudenti (vel intelligenti) est facilis, hoc est, homo prudens qui prudentiam semper dilexit, & intelligentiæ se à iuuentute semper accommodauit, is facilè percipiet scientias quasque & quicquid sapienter dicitur. Proinde apud nos, illud, doctrina prudentium, non actiue est accipiendum, pro doctrina quam docent prudentes, sed passiue pro doctrina & eruditione quam ab aliis prudentes percipiunt, vt significetur eos facilè doceri, quomodo & Beda intellexit. Septuaginta non legerunt בקש Biccesch, id est, quærit vel quærunt, sed mutato puncto imperatiuum בקש Baccesch, id est, quęre, vnde verterunt: Quæres sapientiam apud malos & non inuenies, prudentia autem apud prudentes facilis est. Quo monemur ne quæramus sapientiam ab illusoribus & contemptoribus veritatis, apud quos non potest inueniri, sed à prudentibus qui benè viuunt & benè credunt, & facilè inueniemus,

7 *Vade contra virum stultum, & nescito labia prudentiæ.*

QVIDAM libri habent, & nescit vel nesciet, quomodo & Beda legit & exponit. Alij habent quidem nescito, at pro prudentiæ habent imprudentię. Quoniam enim impium videbatur precipere vt quis nesciat labia prudentię, quidam legunt, nescit labia prudentiæ, vt verbum, nescit, ad virum stultum referatur, vt sit sensus, quemadmodum Beda interpretatur. Si apertè contra hominis stultitiam disputando incedas, ille nescit intelligere quæ prudenter dicis. Alij legunt, Nescito labia imprudentiæ, vt moneamur non addiscere imprudenter loqui ex consortio stultorum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quam habent antiqui codices plerique, Nescito labia prudentiæ. Habent enim Hebræa verbum secundæ personæ. Est autem sensus nostræ lectionis. Si ieris contra virum stultum, hoc est, si eidem te disputando opposueris, nescies labia prudentiæ, hoc est, non deprehendes in illo labia prudentiæ nec ab illo disces doctè prudenterque loqui. Imperatiui ergo hic non præceptiuè ponuntur, sed quemadmodum alibi aliquoties, significent quid vno posito secuturum sit, vt capite 12. Verte impios & non erunt. Plerique Hebræos secuti vocem quam noster interpres reddit, contra, exponunt, procul & è longinquo, quo modo & in Psalmo: Amici mei & proximi mei *Psalm. 37.*
aduersum me steterunt, hoc est, è regione mei & longè à me. Additur .n. litera Mem dictioni Neged his locis, & Genes. 21. vbi nos habemus. Sedit è regione procul. Itaque addito relatiuo quod frequenter subintelligitur in sancta lingua, sic intelligunt & vertunt Hebræa: Vade è regione viri stulti, & in quo non cognouisti labia scientiæ, hoc est, vade procul à viro stulto & ne accesseris ad eum, & procul ab omni homine in quo nouisti non esse labia prudentiæ. Aut sic: Vade è regione viri stulti & pro, quia nescies labia prudentiæ, nisi scilicet elongaueris te ab eo. Iuxta hos sensus qualer exigit, lingua Hebræa, nostra lectio sic accipi debet, vt ire contra stultum non sit se illi disputando opponere: sed potius se illi non coniungere, & ab illo se elongare, quomodo accipitur illud: Aduersum me steterunt. Iam quod sequitur, Et nescito, sic accipiendum est vt significetur silendum esse & permittendum, vt à stulto iudicetur sapiens non habere labia prudentię, quia cum illo non cōgreditur nec disputat. Nam ideo putant, qui stulto se debere opponere. Beda ex commentario videtur legisse, labia prudentię sapientia, adiiciens scilicet adiectiuum sapientia ex sententia sequenti, vt ea incipiat à Sapientia callidi est intelligere, &c. aut ex antiqua versione 70. quæ habent: Omnia contraria sunt viro stulto, arma prudentiæ, labia sapientiæ.

8 *Sapientia callidi est intelligere viam suam, & imprudentia stultorum errans.*

DOCET hæc sententia in quo sapientia callidi cōsistat verè, & in quo maxime imprudentia

dentia stultorum. Illa enim (inquit) non in petitia & cognitione multarum terum consistit, non in astuta diuitiarum ac bonorum acquisitione, in quibus vulgus sapientiam & calliditatem consistere putat, sed in eo sita est, vt qui intelligat viā suam, hoc est, conuersationem suam & mores attēdat, quomodo cum honestate & lege Dei conueniant, cogitetq; quomodo prudenter viā suam instituat. Qui enim hoc facit, hic verè sapiens est & callidus, vt qui sibi benè & hic & in futurum prospicit. Contra in eo maximè imprudentia stulti aduertitur, quod assiduè erret de vno vitio in alterum, nihil fixum retinens, quodque miserè seducitur eligens malum, fugiens bonum, non attendens in quem tandem finem, quásque miserias error hic hominem perducet. Hebræis non est participium errans, sed nomen significans fraudem vel dolum, vnde secunda pars vertitur, stultitia stultorum est dolus. vel stultitia stultorum est intelligere dolum, vt ex priori membro repetatur verbum intelligere, sicque iucundior & grauior erit partium antithesis, Sapientia verè callidi est non cognoscere, fraudes & dolos diuitias comparet aut proximum suum callidè opprimet: sed cognoscere viam suam, ac proinde quanquam stulti in eo maximè se callidos putent quod artes & rationes inueniant quibus aliis imponant, tamen verè stultitia eorum maxima illa est quod fraudes eas intelligant, quod eas animo assiduè versant: nescientes sibi per has se perniciem adferre, iuxta illud: Lacum aperuit & effodit eum: & incidet in foueam quam fecit. Conuenit hæc sententia quod ad priorem partem attinet, cum ea Græcorum sentētia tantoperè apud eos celebrata γνῶθι σεαυτόν, id est, nosce teipsum, de qua prolixè Erasmus in Chiliadibus.

9 *Stultus illudet peccatum, & inter iustos morabitur gratia.*

PRIOR pars huius sententiæ intelligi posset de peccato stulti, vt sit sensus: stultus ridebit peccatum suum. Lætatur enim cum malefecerit, & quemadmodum suprà dixit sapiens: Quasi per risum stultus operatur scelus. Verum ob sequentem oppositam partem potius conuenit accipere de peccato alieno, vt sit sensus. Stultus peccatum alterius irridebit, hoc est, si quid viderit aliū delinquentem, mox quasi ipse ab omni sit vitio immunis, ridebit, & cum risu euulgabit delictum proximi sui: atque illud omnibus loquitur: inque peiorem partem interpretatur. (Nam & hoc significare possunt Hebræa: quæ plerique vertunt. Stultus loquitur vel interpretabitur delictū: quia verbum Hebraicum & deridere & loqui vel interpretari significat) Contra inter iustos, scilicet, erit, vel vt noster interpres de suo adiecit, morabitur: hoc est, iusti sua erga se beneuolentia & fauore errata quæ incidunt tegent ac benignè interpretabuntur. Est enim & hic pro, gratia, dictio רצון Ratsun. de qua aliquoties suprà: quæ beneuolentiam propriè & bonum erga aliquem affectum designat.

10 *Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius non miscebitur extraneus.*

HEBRÆA ad verbum sic habent, Cor cognoscens amaritudinem animæ suæ, & in gaudio eius non miscebitur extraneus. Vbi propter coniunctionem (&) plerique participium cognoscens, pro verbo positum accipiunt quemadmodū apud Hebræos frequenter fit, vt sit sensus: Cor cognoscit amaritudinem animę suę, &c. Quo significatur solam cuiusque mentem animi nosse dolorem aut lætitiam. Nullus enim satis verbis aut factis testari potest latentem in animo mœrorem vel gaudium, neq; quantumuis id testetur, alij illa percipere possunt, ita vt ipse ea in animo sentit. Interpres verò coniunctionem, &, velut superfluam quod ad sensum attinet, accepit quemadmodum frequenter superflua est apud Hebræos. Iuxta quam sententiæ acceptionem, benè vertit eam, & sensus commodus hic esse potest, quem etiam alij ex Hebræo reddunt. Cor quod angitur & sibi conscium est secreti mœroris non capietur facilè solatiis quæ extrinsecus adhibentur. Vetus enim animi dolor qui cor penetrat & peruadit, non facilè tollitur extetnis blandimentis, atque hoc est quod dicitur, extraneus vel extraneum quid non miscebitur in gaudio eius, quia scilicet nō adferet ei gaudium, nec temperabit gaudio cordis mœrorem. Aliter sententia hæc intelligitur. Cor iusti quod iam solum nouit amaritudinem animæ suæ, quam hic nunc in animo perfert ob admissa peccata, ob fastidium huius vitæ & patriæ cœlestis desiderium, idipsum etiam suum gaudium quod postea sequitur, solidè possidebit, nemo id illi minuet, extraneus qui hic cum eo noluit mœroris esse particeps, non miscebitur etiam tunc in gaudio eius, sed & ab illo erit extraneus. Ita ferè Beda. Item Gregorius libro sexto Moralium cap. 8. Simplicior tamen & magis genuinus est prior sensus, quem & nostra litera optimè recipere potest in hunc modum. Cor quod solum nouit exactè amaritudinem sui animi, solum etiam sui gaudij exactè erit conscium. In gaudio eius non miscebitur sic extraneus vt illud exactè quantum & quale sit percipiat.

11 *Domus impiorum delebitur, tabernacula iustorum germinabunt.*

BENE annotauit venerabilis Beda impiis domum, iustis tribui tabernacula. Domus enim quæritur ad fixam stabilemq; mansionem, tabernaculi verò in peregrinatione & itinere vsus est. Igitur impiis domus tribuitur, quoniam in terra suam diligūt habitationem semper in ea manere desiderantes, in qua proinde splendidas ædes & robustas quæ durent quam diutissimè ædificant, idq; frequēter ex opibus malè partis. Tabernaculum verò vel tentorium iustis tribuitur, quoniam velut peregrini hic degunt & aduenæ, scientes se non habere manentem ciuitatem sed futuram inquirentes, proinde nec in terris ędificare gaudēt, mortales res parum curantes, quemadmodum in patriarchis eximiè patuit, qui domibus carentes, in casis habitare elegerunt tanquam peregrini & hospites super terram, vt habet Paulus. Domus ergo impiorum delebitur (inquit Beda) quia ha- *Heb. 11.*
bitationem vitæ præsentis in qua semper manere desiderant, perdent in morte, hoc quod non præuident exilium perpetuæ damnationis subibunt. Tabernacula verò iustorum germinabunt, quia præsens eorum conuersatio, in qua incolæ sunt apud Deum & peregrini, crescentibus semper sine cessatione meritis, ad fructum vsque suauissimum patriæ cœlestis pertingit. Rursus domus impiorum delebitur, quià eorum familia cum omni eorum substantia quantumuis splendida & fixa interibit, ita vt deleatur nomen eorum de terra, & quod coaceruauerunt ad iustos transeat.

ſeat, Tabernacula verò iuſtorum germinabunt, florebunt aut vernabunt, quia in ſe ſuaque poſteritate ex humilibus initiis, clariores ſemper reddentur. Metaphoricè enim ſub nominibus domus & tabernaculi rectè intelligimus, vt & alibi, familiam cum iis ſi quæ ad eam pertinent. Myſticè, domus impiorum Iudæorum eſt ſynagoga quæ deleta eſt iuxta verba Euangelij: Relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Tabernaculum
Matt. 24. iuſtorum Apoſtolorum eſt eccleſia, de qua in A-
Apoc. 12. pocalypſi: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, quod germinabit ſicut lilium & florebit in æternum ante dominum.

12 Eſt via quæ videtur homini iuſta, nouiſſima autem eius deducunt ad mortem.

SENSVM probè ſatis reddidit interpres, cum ad verbum Hebræa habeant, Eſt via recta ante virum & nouiſſimum eius viæ mortis. Non bene ergo hebræa, iuſta, ſed recta quod magis conuenit viæ, ſicut & noſter vertit in eadem ſententia repetita poſtea cap. 16. Significat autem ſententia eſſe mores quoſdam & genus quoddam quod hominibus probatur tanquam iuſtum, & quod ad vitam rectà pergat, cuius tamen nouiſſimum deducit ad mortem. Quod etſi quodammodo de omnibus peccatoribus intelligi poſſit, quia omnes penè ſuum inſtitutum & viuendi modum pro ſua affectione rectum & iuſtum iudicant (Vnde & ſuperius capite 12. dicitur Via ſtulti recta in oculis eius:) tamen quia vita ſcelerata vix cuiquam iudicio rationis iuſta videtur & recta, potius eſt hæc ſententia applicanda eis qui ſingulari quodam tenentur errore, ſiue fidei, ſiue morum. Nam & Iudæorum & hæreticorum via, videtur eis recta, & inter Chriſtianos pleríque quoſdam mores probant tanquam bonos, qui tamen ſi in eis perſeuerauerint tandem per eos ad mortem perducentur æternam. Poteſt & applicari his qui fœlicitatem conſtituunt in bonis huius ſæculi, maximè ſi legatur, recta. Nam qui fœliciter & proſperè agit in hac vita quique bona huius ſæculi proſpero curſu ſectatur, putat ſe tenere viam quæ rectà ad fœlicitatem perducat, quam ex temporali tantum metitur proſperitate, cum ea via perducat ad æternam miſeriam, quemadmodum in diuite euangelico demonſtratum eſt. Docet autem hæc ſententia non nitendum eſſe proprio iudicio, ſuſpectáque habere propria aut vulgaria iudicia, doctos & ſapientes audiendos, qui & quid ſentiendum & quid agendum ſine errore doceant. Cęterum mirari quis poterit, cur dictum ſit nouiſſimum eius deducunt ad mortem vel nouiſſimum eius viæ mortis, vt habent Hebræa, & non potius, nouiſſimum eius eſt mors. Nam alioqui tota via deducit ad mortem. At ideò dictum eſt nouiſſimum, quia ex fine & perſeuerantia in malo ſequitur mors. Et potius dixit nouiſſimum viæ deducere ad mortem, vel eſſe vias mortis, quàm eſſe ipſam mortem, quamuis ſic dicere potuiſſet cum Paulo, qui ad Ro. habet: Finis illorum mors eſt, vt oſtenderet viam ipſam quæ recta videtur, viam eſſe mortis, quod tamen non intelligitur niſi in fine. Nouiſſimum enim alicuius vel finis dupliciter dicitur. Aut quod vltima eſt eius pars, aut quod poſt ipſum ſequitur.

13 Riſus dolore miſcebitur & extrema gaudij luctus occupabit.

HEBRÆA ad verbum habent, Etiam in riſu dolebit cor, & extremum gaudij dolor. Benè reddidit interpres, niſi quod omiſſa ab eo coniunctio, etiam non caret ſua emphaſi. Significat enim duplex riſus malum, videlicet primum, quòd (vt experientia docet) gaudium mundanum ſecum ferè aliquam habeat amaritudinem coniunctam, tum quod nemo facilè ſit, qui non cum gaudet aliquam habeat ex alia parte triſtitiæ cauſam, tum quod ſi nihil aliud, in gaudio huius mundi metus quidam ſit mixtus, ne mox deſinat ne prodatur, &c. Secundum, quod vt ſine dolore ſit riſus, tamen extremum gaudij huius ſæculi eſt dolor, & lætitia in mœrorem conuertitur. Teſtatur id experientia in particularibus, & in generali docet ſcriptura eos qui ducunt in bonis dies ſuos, in puncto ad inferna deſcendere, vt eſt apud Iob. Monet hæc ſententia Iob. 21.
non ſectari gaudia huius ſæculi, de quibus hic eſt ſermo vt quæ nec ſint ſincera, nec ſolida. Nam de gaudio ſpiritus dicit dominus: Gau- Ioan. 16.
dium veſtrum nemo tollet à vobis.

14 Viis ſuis replebitur ſtultus, & ſuper eum erit vir bonus.

PRO ſtultus Hebtæis eſt, auerſus corde, vel aduerſum cor. At nihil ſignificatur aliud quàm quòd nomine ſtulti aut impij hoc libro ſæpè ſignificatur. Cæterum ſecunda pars non ſatis conuenit cum Hebræis, quæ dupliciter verti poſſunt iuxta ambiguitatem dictionis מעליו Mealaf, quæ poteſt ſignificare, vel à foliis ſuis, vel à iuxta eum. Itaque aliqui vertunt: Et à foliis ſuis vir bonus, ſcilicet replebitur vel ſaturabitur, vt repetatur verbum prioris membri, & ſignificetur, & ſtultum ex viis ſuis, hoc eſt moribus ſuis, & virum bonum ex ſuis foliis, hoc eſt, ſuis quæ profert virentibus operibus ſaturandum, hoc eſt, pro ſuis cuique meritis præmia reddenda, & quę ſeminauerit homo, hæc & meſſurum. Iuxta quem ſenſum & litera noſtra accipi poteſt hoc modo: ſtultus replebitur, vel vt habent Hebræa, ſaturabitur viis ſuis, hoc eſt, vſque ad miſeram ſatietatem recipiet quod promeruit, at vir bonus erit ſuper eum, hoc eſt, magis ipſe recipiet quod promeruit, quia iuſtitiæ corona excedet iniuſtitiæ vindictam. Alij vertunt, Et à iuxta eum erit vir bonus, hoc eſt, vir bonus recedet ab eo, ne ſcilicet communi inuoluatur ſupplicio. Et ſecundum has quidem interpretationes ſaturari viis ſuis, accipitur pro recipere præmium conuerſationi correſpondens, qualis phraſis frequens eſt in ſcripturis, vt & in hoc lib. c. 13. verſu 2. & cap. 12. verſu 15. Iuxta quam phraſim etiam dicit Pſalmiſta: La- Pſal. 127.
bores manuum tuarum manducabis. Et ignis & Pſalm. 10.
ſulphur, & ſpiritus procellarum pars calicis eorum. Poſſet tamen hæc ſententia etiam intelligi, de ſaturitate qua ſe impij hic replent, fruendo delitiis huius vitæ ex diuitiis comparatis, vt ſit ſenſus: Stultus qui non proſpicit æterna hic ſaturabitur ex viis ſuis, & his quæ ſpectatur explendo ex eis animum ſuum, recipiens bona in vita ſua, at vir bonus recedet ab eo ſpe meliorum bonorum terrena contemnens, aut erit ſuper eum, quia ex ſuis viis melius quàm ſtultus, & hic & poſtea ſatiabitur.

15 Innocens

15 *Innocens credit omni verbo, astutus considerat gressus suos.*

INNOCENTIS nomen non ponitur hic in laudem sicut nec astutus in vituperium, sed sicut astutus hic & alibi ponitur pro prudenti & circunspecto, ita innocens pro simplici & imperito quemadmodum & capite 22. versu. 3. Nam hoc proprie significat dictio hebraica פתי Pethi, pro quo 70. verterunt ἄκακος, quod secutus noster interpres vertit innocens, cum פתי non solùm innocenrem significet, sed & minimè versutum aut callidum. Imperitus ergo homo simplexque, ac rerum inexpertus nimis facilè credit verbo cuiuis, ideóque instabilis est, & in fide sua & in actione sua, at vir prudens qui iam semel firmiter persuasus est qnid verum, quid bonum sit, non attendit quid hic aut ille dicat, sed perpendit gressus suos, tota mentis intentione consideret, quomodo se gerat conformiter ad legem Dei, aut vt habēt hebræa, intelligit gressus suos, hoc est prudenter moderatur suas actiones, nouitque quomodo ex conueniant cum lege Dei, illudq; cognoscuns, nullius verbis sinit se ab instituto abstrahi, nec credit adulatoribus ipsum laudantibus, nec turbatur si quis eius facta calumnietur. Dum autem Sapiens narrat quid soleat fieri, admonet suum filium quid facere debeat, videlicet non omnibus temerè fidem habere, iuxta illud Ioannis. Nolite omni spiritui credere, & illud Pauli, non simus paruuli & circunferamur omni vento doctrinæ. Nam vt habet sapiens Ecclesiastic. Qui cito credit leuis est corde. D. Ambrosius lib. 3. de officiis c. 10. citat priorem partem in meliorem partem accommodans eam Iosue quòd cito crediderit Gabaonitis, quia fidelis existens, fidem esse in omnibus arbitrabatur. Citatur. 22. q. 4. cap. Innocens. Post hunc versum sequitur in quibusdam libris versus capite superiori etiam habitus, cum neutrobique sit in hebræis, filio doloso nihil erit boni, &c.

1. Ioan. 4. Ephes. 4. Eccle. 19. Ambros.

16 *Sapiens timet & declinat a malo, stultus transilit & confidit.*

PRo transilit, legendum puto transit vel transiuit. Dictio enim hebraica hic posita significare videtur transire, nullo autem modo transilire. Vnde & Pagninus in thesauro, circa hanc dictionem, D. Hieronymi versionem citans habet, transiuit, nimirum, quia sic in suis legit codicibus. Et verbum transijt vertit D. Hieronymus in simili sententia postea capite 22. versu. 3. capite 27. Hæc ergo indicatur differentia inter sapientem & stultum, quòd ille intelligens siue ex scripturis siue ex prædicantium ore, mala quæ manent peccatores, corripitur timore, timoreq; concepto declinat à faciendo malo, stultus verò hæc nihilipendens aut etiam irridens, transit ad conceptum flagitium perpetrandum aut progreditur in sua stultitia ac peccatis, & benè confidit securusque est, nihil sibi metuens mali. Docet sententia Sapientis timorem esse vtilem, iuxta illud, Beatus homo qui semper est pauidus, nimiam verò quorundam securitatem esse noxiam. Alij ex hebræo pro transit, vertunt irascitur. Nam id dictio hebraica cum ponitur in quarta coniugatione vt hic, in alijs locis semper significat, cum in prima coniugatione significet transire: Secundum quàm versionem significatur stultum eam admonetur non solum nō timere, sed etiam irasci contra eos qui benè monent; eisque contemptis securum esse. Septuaginta pro מתעבר Mithabber, literis duabus inuersis videntur legisse מתערב Mithareb, eam scilicet dictionem, quæ est superius. In gaudio eius non miscebitur extraneus, vnde verterunt ὁ δὲ ἄφρων ἑαυτῷ πεποιθὼς μίγνυται ἀνόμῳ, id est, at stultus sibi confisus miscetur iniquo.

17 *Impatiens operabitur stultitiam, & vir versutus odiosus est.*

PRo impatiens Hebræis est קצר אפים Ceser Apaim, hoc est, breuis irarum, quo significatur homo velox ad irascendum & qui cito irascitur, qui ob id Græcis dicitur ὀξύθυμος, id est, homo velocis iræ, sicut Hebræis homo tardus dicitur ארך אפים Ærech, apaiim, hoc est longus irarum vel tardus ad iram, qui Græcis dicitur μακρόθυμος, hoc est, longanimis. Pro vir versutus hic est rursum eadem oratio quæ suprà c. 12. versu. 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Significat autem virum cogitationum. Et cum hoc ambiguum sit aliqui in bonam partem accipiunt pro viro prudente, qui apud se tacitus multa cogitat, sicut & vir versutus, suprà in bonum accipitur. Vnde quidam vertit. Qui autem cum consiliis omnia agit, à stulto odio habetur. At vt patet ex superiori loco capitis. 12. magis accipiendum est in malam partem pro homine qui apud se suis cogitationibus machinatur alicui malum, iram quidem dissimulās, sed opportunitatem lædendi & se vindicandi captans, vnde benè vertit noster, vir versutus. Itaque duo hic contraria vitia comparantur inter se ostenditurque vtrum sit grauius vitium ne iracundi qui subitò leui de causa ad iram concitatur, an vitium versuti qui iram quidem dissimulat exterius, sed internis cogitationibus tacitus apud se de vindicta agit. De illo dicitur quod operabitur stultitiam, nimirum quia is, dum rationis moderamine caret, multa stultè & effutit & facit, vnde se ridiculum facit omnibus. De isto quod odiosus est, nimirum quia non vt ille peccat ex infirmitate & passione, sed ex concepta malitia & tecta hypocrisi. Iste ergo significatur altero peior; vt qui non solum risum, sed & odium mereatur. Monet autem prouerbium nihil agendum, neque per iram, neque per dolum malum.

18 *Possidebunt paruuli stultitiam, & expectabunt astuti scientiam.*

DICTIO Hebraica, quam noster vertit possidebunt, significat propriè hæreditauerunt, & quam nunc, paruuli, vertit, ea est quam suprà vertit innocens, quæ semper opponitur astuto. Quam autem noster vertit expectabūt, ambigua est, & nunc significat expectare, nunc coronare, ac in modū coronę circundare & circumponere, vnde secunda pars etiam sic verti potest, Astuti circumponent sibi scientiam, vel coronabunt se scientia. Nostræ ergo lectionis sensus est: Paruuli sensibus ac iudicio, hoc est, simplices imperiti & fatui veluti hæreditatem possidebunt stultitiam: quia hanc amant eiq; adhærent veluti hæreditario bono ac propriæ possessioni, ex qua nihil nisi dedecus reportare possunt. At contra, astuti, hoc est prudētes nihil aliud semper expectant atq; ex animo desiderant quàm scientiam, scientes eam verum esse hominis bonum ac propriam possessionem, in qua eius fœlicitas & decus consistit.

aut

Aut circundabunt & coronabunt se scientia, hoc est eâ se ornahût, eaque se toto induent, cupientes eam in omnibus & dictis & factis suis elucere. Qui enim veram sapientiam non assequuti, tantum vanis huius mundi bonis delectantur, vt verè paruuli sunt sensu, ita nihil aliud quàm stultitiam possident, à qua ęgrè diuelluntur, qui verò vera imbuti sunt sapientia, toto desiderio ad scientiam cognitionemque Dei ac cœlestium rerum feruntur, eaque velut corona ornantur & circundantur, ita vt ab eis auferri nequeat. Significatur ergo hæreditariam portionem esse fatuis, stultitiam, prudentibus scientiam.

19 Iacebunt mali ante bonos, & impij ante portas iustorum

VERBUM hebraicum quod noster vertit, iacebunt significat propriè incuruabunt aut incuruabuntur, humiliabunt se aut humiliabuntur. Itaque significat hæc sententia, iusta Dei dispositione ita frequenter fieri vt impij siue propter paupertatem, siue ob consilij inopiam cogantur sese deijcere & humiliare coram iustis: eorumq; domos demissis capitibus adire, vt stipem aut consilium ab eis accipiant, quos ob iustitiam & diuitijs, & sapiêtia Deus donauit. Item frequenter fieri vt impij qui impietate sua iustos contempserunt, postea siue vexatione dante intellectum, siue iustorum dignitate insigniter elucescente, cogantur mutata sententia eos reuereri, ante eos procidere, ac portas ædésque eorum humiliter frequentare. Iuxta illud: Non vis aut numerus, tandem bona causa triumphat. Quod si non semper hic fiat, tamen in futura vita magis fiet, vt patuit in diuite epulone Lazari opem tam humiliter implorante, & in his quę impij dicunt
Sapien. 5. in Sapientiæ libro, vbi inter cætera sic aiunt: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est. Venerabilis Beda quod hic dicitur ante bonos, & ante portas iustorum, non ad vicinitatem loci, sed ad visionem refert bonorum, vt significetur bonos malorum tormenta semper visuros, vt maiores ereptori suo gratias sine fine referant, videntes coram se impios agere in æter-
Esa. 66. na damnatione, iuxta illud Esaiæ. Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me.

20 Etiam proximo suo pauper odiosus erit, amici verò diuitum multi.

SENTENTIA clara est, cuius quotidiana experientia veritatem demonstrat. Significat autem quam graue sit paupertatis onus, & quàm amœna opulentia in hac vita, simul & taxat hominum ingratitudinem qui perituras opes magis honorant quam naturam communem. Indicat & vulgaris amicitiæ instabilitatem vt quam commodi spes parat, incommodi metus dissipat: iuxta illud Poetæ: vulgus amici[illegible]as vtilitate probat. Et: si fueris fœlix multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris. Et Cicero libro 4. ad Herennium. Vt hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ita falsi amici sereno vitæ tempore præsto sunt, simul atque fortunæ hyemem viderint, deuolant omnes. Potest & intelligi eo fine dicta hæc sententia vt indicet sedulitate & diligentia vitandam paupertatem, parandasque opes. Similis sententia est capi. 19. versu. 4. & rursum versu. 6. & 7. Dicit ergo pauperem odiosum esse non solum extraneis & ignotis, sed etiam proximo suo, hoc est amico, proximo & cognato, ita vt eum propinqui fugiant & qui prius amici erant & socij deserant. Cęterum ne hoc vulgi iudicium & morem sequamur, commodè subiicitur.

21 Qui despicit proximum suum, peccat: qui autem miseretur pauperis, beatus erit.

QVI (inquit) despicit ob paupertatem scilicet, proximum suum, hoc est, amicum aut socium & quemuis item sibi, ob naturę communionem propinquum, etiam si mundo non videatur peccare, nec aliud faciat quam quod fit vulgò, vt superiori dictum est versiculo, peccat tamen coram Deo, daturus aliquando sui peccati pœnas. Contrà qui miseretur pauperis beatus erit apud Deum, qui vicissim miserebitur eius, & misericordiam pauperi exhibitam, & hic & postea abundè recompensabit. Quod autem sequitur: Qui credit in domino, misericordiam diligit vt dissimile est alijs huius libri sententiis, ita nec est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus, sed nec in græcis, vt mirum sit vnde huc sit ascriptum.

22 Errant qui operantur malum, misericordia & veritas praeparant bona.

HEBRÆA aliter habent in hunc modum, Nónne errabunt fabricantes malum? & misericordia & veritas fabricantibus bonum. In vtroque enim membro pro diuersis verbis, quæ apud nos sunt operantur & præparant, idem est participium, quod inter alia eius propria significata, etiam significat fabricare, vel arare, quod eius significatum transfertur in scripturis à labore corporali ad operationem spiritualem, vt dicatur quis fabricare vel arare malum & impietatem. Vnde Oseæ. 1[illegible]. dicitur: Arastis impietatem, iniquitatem messuistis. Est autem fabricare vel arare malum, ipsa mentis cogitatione moliri & machinari malum. Vnde capite 12. Hanc orationem interpres vertit per cogitare malum. Do- Psal. 128.
lus, inquit, in corde cogitantium mala. Aut est etiam ipso opere studiose malum exercere, vt cum in Psalmo dicitur: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, aut errauerunt arantes. Itaque interpres hoc secutus vertit in primo membro, operantur malum, in secundo præparant bona, explanatius id esse iudicans quam si vertisset, qui fabricant malum, & fabricant bona. Quod autem affirmatiue vertit primum membrum, cum Hebræis sit interrogatio, ideò fecit quia interrogatio illa affirmatione vehementius habet vim, nec aliud significat, quam si diceretur. Certe errant vel errabunt. Id tantum in nostro interprete, quod ad sensum [illegible], diuersum est ab eo quod Hebræa habent & alij vertunt, quod in [illegible]tra lectione misericordia & veritas tribuuntur homini iusto in Hebræa & aliorum versione tribuuntur Deo tanquam ea exhibente iustis [illegible] ergo lectionis Hebrææ [illegible] hic est, [illegible] studiose [illegible] ates p[illegible]antes, [illegible] frustrabuntur suo conatu, [illegible] peccati [illegible] ipsi in m[illegible]m, q[illegible]

parant. Contra his qui bonum facere studét continget à Deo misericordia & veritas, hoc est iustitia, quia Deus se illis pium & æquum exhibebit, pium in condonando & æquum in remunerando, iuxta illud Psalmi: Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Nec longè diuersus erit
Psalm. 88. sensus nostræ lectionis, si ea sic accipiatur, Qui operantur malũm, sectantur fallacia, & ea per quæ se deceptos inuenient frustrati sua spe, qui verò misericordiam & veritatem proximis suis præstant, per hæc præparant sibi bona à Deo ipsis obuentura. Non enim quod dicitur: Errant qui operantur malum intelligendum videtur de errore, ex quo omnis impietas, in peccatoribus nascitur, in quem tamen sensum locus hic à multis accipitur, quasi idẽ hic dicatur quod habet Philosophus cum asserit omne malũ ignorare. Nam sic hæc pars nullam habet oppositionẽ cum parte sequẽti sicut tamen habet si accipiatur de frustratione suę intentionis & expectationis. Errant ergo mali, quia frustrantur sua expectatione, imò contra quàm expectauerunt in multa incidunt mala. Notandum autem duo hæc in scripturis sępè coniungi misericordiam & veritatem, hoc est, fidelitatem aut iustitiam siue hæc Deo, siue ho-
Psalm. 85. minibus tribuantur. Vnde est in Psalmis: Miseri-
Psalm. 88. cordia & veritas obuiauerunt sibi. Et misericor-
Psal. 100. dia & veritas præcedent faciem tuam. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Item, Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Et
Michea. 6. Micheæ. 6. Indicabo tibi, ô homo quid sit bonum, & quid dominus requirat a te, vtique facere iudicium & diligere misericordiam: Neque enim misericordia perfecta virtus est sine iustitia, neq; iustitia sine misericordia: Misericors est Deus in promittendo, iustus in præstando, misericors in condemnando mala, iustus in remunerando bona. Misericors est homo, miseris gratuitò subueniendo, iustus, reddendo vnicuiq; quod suum est.

23 *In omni opere erit abundantia: vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.*

PLERIQVE libri habent: In omni opere bono, sed dictio, bono, abundat: vt patet ex Hebræis & emendatioribus Latinis. Addita est autem ab aliquo ad excludendum opus malum, quod alioqui videretur sententia non esse vniuersaliter vera, Non est autem sermo de opere morali, virtuoso scilicet aut vitioso, sed de opere laboris. Dictio enim Hebraica propriè significat laborem & solicitudinem, vnde & Septuaginta verterunt, [illegible] id est, in omni solicito est abundantia. Significatur ergo labore ac diligentia opes parari non garrulitate, quæ ad egestatem & defectum frequenter perducit, quod garruli otio ferè tempus transigi sinant. Dicit autem in omni opere & labore, hoc est, per quemuis laborem aut cuiuscunque generis opus proueniet homini abundantia, vel vt etiam Hebræa dictio verti potest, vtilitas, quia per varia operationis genera diuitiæ parantur, per agriculturam, per negotiationem, per artificia, &c. Honestus ergo labor commendatur vt aliis multis huius libri sententiis, ita & hoc versiculo, garrulitas otiosi condemnatur. Cæterum quod ad literam intelligitur, de laboribus corporis & corporali commoditate, mysticè de operatione virtutum accipi debet. Nam qui iuxta parabolam Euangelij, acceptis quinque talentis operatus fuerit in eis, lucrabitur & alia quinque, omnique habenti dabitur & abundabit. Qui autem verbis tantum delectantur, & de virtute tãtum loquuntur, non ex animo, sed ore tenus, aut Deum tantum inuocant verborum multitudine, steriles interim in bonis operibus, ad frugem non peruenient, defectum virtutum & gratiæ Dei patientur, & tãdem egestatem sempiternam. Non enim Matt. 22.
inquit dominus, omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est. Habẽt quidem Hebræa in secunda parte, Et verbum labiorum tantum ad defectum, vel sanè ad effectum, scilicet perducit. Ad id noster eleganter planius vertit. Vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

24 *Corona sapientum diuitiæ eorum, fatuitas stultorum imprudentia.*

PRO fatuitas, & imprudentia, Hebræis eadem est dictio, ita vt Hebræa habeãt, stultitia stultorum, stultitia, hoc est, nihil aliud est quàm stultitia. Proinde impertinens est Bedæ & aliorum post eum interpretatio quæ habet: Stultorum fatuitas maxima hæc est, quia improuidi æternorum, de pręsentibus tantum commodis gaudent. Imprudentia enim quasi improuidentia dicitur, inquit Beda. Sensus enim est, diuitiæ sapientum sunt corona eorum, quia scilicet sapientia in eis efficit, vt benè diuitiis vtantur, & bono vsu magnum diuitiæ ornamentum eis adferant, vt qui benè vtantur, quibus vulgus ferè abutitur. Item quia diuitiæ magnam sapientibus addunt apud vulgum authoritatem, ita vt per eas admirabiles sint & suspiciendi veluti corona insigniti, cum alioqui sapientia in homine paupere sit vulgo contemptibilis & nullius authoritatis. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Vtilior est sapientia cum diuitiis & magis prodest videntibus solem. Et vt refert Cicero in Catone, Lysander ad Cyrum iuniorem dixit: Rectè te beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna iuncta est. At stultitia stultorum nihil aliud est quàm stultitia aut imprudentia, quasi dicat: alia est ratio stultorum qui nullis opibus aut externis bonis ornari possunt. Vt enim (iuxta adagium, de quo Erasmus in Chiliadibus) simia semper simia est, etiamsi aurea gestet insignia, sic stultitia in stultis nullo modo, saltem diu tegi potest aut honęstari, ne per diuitias quidem, quæ si adsint, magis eorum prodent stultitiam & insigniorem facient, propter illarum abusum. Itaqua stultitia illorum est semper & vbique stultitia, quia efficit vt omnia ab eis stultè gerantur, vtq; & stultè paupertate, & stultè diuitiis vtantur. Secundum subtiliorẽ sensum per diuitias sapientum intelliguntur eorum virtutes & prudentia, quæ eorũ sunt propriç diuitię, cum alias habeant cum stultis communes, nec eas pro diuitiis reputent, imò & plerunque non habeant, nec habere velint. Hæ autem eorum proprię diuitię verè eos exornant & veluti corona insigniunt, reges eos efficiendo coram Deo & regum magistros. At stultitia stultorum quę eorum est, vt supra dicitur possessio, nihil aliud quàm stultitia, nihil aliud quàm stultos eos facit & ignominia afficit.

25 *Liberat animas testis fidelis, & profert mẽdacia versipellis.*

IN secunda huius sententiæ parte, aliquid ex priori membro est addendum, sicut & in priori ali-

ri aliquid fabricetur ex posteriori intelligendum, vt frequenter fit in parabolicis istis sententiis. Istud enim est quod Sapiens significare voluit. Testis fidelis, fideli veracique suo testimonio, liberat animas, at contra versipellis, vel vt est hebræis, dolosus, scilicet testis, profert mendacia, proferendóque mendacia opprimit & occidit animas. Cùm enim dicitur proferre mendacia, nomine mendacij non tantum significantur quæ falsa sunt, sed quæ decipiunt, fallunt & fallendo afficiunt alium damno. Ita enim de mendacio sæpè loquitur scriptura. Sic mendacia profert versipellis, etiam cum vera loquitur per quæ decipere molitur. Et habet hæc sententia veritatem ad literam, in testimonio vulgari, quo de facto aliquo quispiam testatur, siue apud iudicem, siue apud quoscunque homines in publico vel in priuato. Qui enim videlicet de factis dictisq; alicuius testatur, & rem vt se habet indicat, frequenter liberat animas, hoc est, homines qui iniustè opprimuntur. Liberat autem ab imminente morte, ab intentata calumnia & iniuria, ab infamia & quauis iniusta oppressione, à quibus dum vnum aliquem liberat, nō vnam tantum animam liberat, sed multorum, vt totius familiæ eius & amicorum eius, qui cum illo ignominia aspergerentur, vt benè dictum sit liberat animas testis fidelis. Contrà qui falsum perhibet de re testimonium, animas opprimet, quas vel hæreditate & facultatibus, vel vita, vel honesta denique fama priuat. Habet præterea secundum spiritualiorum intelligentiam hæc sententia veritatem in testimonio doctorum & prædicatorum ex quo maius vel commodum prouenit vel incommodum. Qui fidelis est veritatis diuinæ testis & annunciator, fideliter testimonia ex sacris eloquiis proferens, & Ecclesiasticam veritatem astruens, liberat animas auditorum ab erroribus ac morte ipsa spirituali. Qui verò subdolo ingenio scripturas docuit versutè ad omnia quæ vult torquere, falsum ex scripturis profert intellectum, errorémque suum spargit in populum, quales sunt omnes hæretici, miserè animas hominum occidit & interimit. Ostendit hęc sententia, quam ingens bonum ex testimonio veritatis sequi soleat, & rursum quam grande malum ex testimonio falsò, vt hinc intelligamus nihil esse laudabilius quam veritatem defendere, & contra nihil odibilius quam sit falsus testis. Intelligamus item diligenter despiciendum quos in testimonium nobis eligamus aut asciscamus.

26 *In timore domini erit fiducia fortitudinis, & filijs eius erit spes.*

FIDUCIA fortitudinis dupliciter exponi potest. Primū actiuè vt sit sensus: Fiducia quam habet fortitudo, hoc est fortitudo hominis vel homo ipse non debet habere fiduciam in seipso, & si vera est fortitudo non confidit in seipsa, sed in timore domini sperans se præualere posse per Deum, quoniam scilicet timet illum eiusque offensam cauet. Quod secutus quidam vertit, In domini metu tua est potentia. Pro fiducia enim verti etiam potest ex hebræo, securitas. Secundo accipi potest passiuè, pro fiducia quæ habetur de fortitudine vel fiducia habendæ fortitudinis, vt sit sensus: Per timorem domini homini fiducia fortitudinis obtinendæ, hoc est confidet homo se fortem fore. Per timorem enim domini confidit homo se Deum habere propinquum, & proinde per illum se fortem fore ad quæuis agenda, benéque munitum contra omnes inimicos suos & omnia mala, iuxta illud Psalmistæ. Fortitudinem meam ad te custodiam. Atque huic intelligentiæ magis conuenit quod sequitur. Et filiis eius erit spes. Vbi relatiuum eius, (quod Beda refert ad timorem domini, vt sit sensus, filiis timoris domini, secundum quem sensum idem significabitur vtraque parte) magis debet referri ad id quod rectè significatur in parte præcedente, nempe ad timentem dominum. Significatur ergo non tantum timenti dominum benè esse, qui per timorem domini bonam habet fiduciam fortitudinis, sed & filiis eius, propter patris merita, bonam esse spem apud Deum, quod ab eo protegentur & beneficiis afficientur, quemadmodum patuit in filiis Abrahæ, Isaac & Iacob, in posteritate item Dauidis, quibus Deus propter patriarchas & Dauidem benefecit. Discant hinc hæretici Christianos benè confidere de Dei gratia propter sanctorum patrum præcedentium merita, ac virtutem non tantum pertingere ad eum qui facit, sed & ad posteros eius. Sic ergo relatiuum, eius, hic refertur ad adiectiuum substantiui, timor sicut apud Ioannem refertur ad substantiuum adiectiui, cùm dicitur: diabolus est mendax & pater eius, nempe mendacij.

Psalm. 58.

Ioan. 8.

27 *Timor Domini fons vitæ, vt declinet a ruina mortis.*

ALTERA hic subiicitur timoris domini commendatio, quod scilicet non tantum sit in nobis fons fortitudinis, sed & vitæ, idemq; iisdem verbis hic tribuitur timori domini, quod suprà legi sapientis in cap. 13. versu 15. quanquam vtrobique rectius verteretur secunda pars, ad declinandam à laqueis mortis. Benè autem idem iam timori domini tribuitur, quod suprà legi, quia lex non adfert vitam nisi per timorem domini ex lege conceptum, qui sicut rectè frequenter dicitur in scripturis, initium sapientiæ, ita & iam rectè dicitur fons & origo vitæ, qua euaduntur laquei mortis.

28 *In multitudine populi dignitas regis, & in paucitate plebis ignominia principis.*

IN Hebræo secunda pars habet, & cum non fuerit populus contritio vel terror est principis, hoc est, ex defectu populi princeps formidat & frangitur animo & imperio. Sensus tamen eodem redit. Docere enim vult Sapiens gloriam regum non in magnis opibus aut castellis & propugnaculis consistere, Sed in multitudine subditorum, qui lubenter illorum pareant imperio, in illis opes, in illis vires regni constituendas, per illos regnum benè stabiliendum & muniendum. Et contrà illorum defectum diminutionem, ignominiam ei & formidinem allaturum, quantumuis alioqui habeat quod in hac vita splendidum ac magnificum, & ad tutelam imperij firmum videatur. Proinde subindicat regibus & principibus præcipuam operam dandam, vt comitate, clementia, & iustitia tales se exhibeant, vt sui lubenter eis pareant, nec ab eius regno improbitate commoti discedant, & exteri quoque fama nominis exciti ad regnum eorum commigrent. Pulchrè idem docet colloquium Neronis & Senecæ in Octauia, vbi inter cætera sic habetur. N. Ferrum tuetur principem

cipem.S. Melius fides.N.Docet timeri Cæsarem. S. at plus diligi.N. Metuant necesse est.S. Quicquid exprimitur graue est.N.Iussisque nostris pareant.S.Iusta imperia: secundum sensum spiritualem monet hæc sententia, eis qui Dei Christique gloriam ex animo quærunt, maximè laborandum in hoc vt quam plurimos illi lucrifaciant, & ad obedientiam eius adducant.

29 *Qui patiens est, multa gubernatur sapientia, qui autem impatiens est exaltat stultitiam.*

MAGNA patientiæ commendatio, per quam fit, vt sapiens quis esse cognoscatur, sicut contra impatientia hominis stultitiam eius de-
Eccle.7. clarat. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Ne sis velox ad irascendum, quoniam ira in sinu stulti requiescit, hoc est, stulto propria est, quemadmodum & supra hoc capite dictum est: Impatiens operabitur stultitiam. Qui ergo patiens est, vel vt habent Hebræa, qui tardus est ad iram, is declarat se multa gubernari sapientia, per quam scilicet suis passionibus prudenter temperat. Aut vt habent Hebræa multus est Intelligentia, vel multæ est prudentiæ, quod idem est cum nostra lectione, quanquam posset etiam intelligi, eum qui tardus est ad iram, facilè percipere & consequi multam prudentiam & intelligentiam. Nam quemadmodum impedit ira animum ne possit cernere verum, ita per mansuetudinem & animi quietem, mens magis est sapientiæ capax, vnde monet Ia-
Iacob.1. cob. In mansuetudine suscipite insitum verbum. Qui autem impatiens est, aut vt habent Hebræa, qui breuis est spiritu, hoc est, qui cito commouetur animo velociterque ad iram impellitur, exaltat stultitiam suam, hoc est, eam perspicuam & manifestam facit, quæ alioqui occulta & incognita esse poterat. Quod enim in altum tollitur, omnibus conspicuum fit. Aut exaltat stultitiam suam, hoc est, magnam ostendit stultitiam, sicut contra qui patiens est multam ostendit prudentiam. Non est enim Hebræis stultitiam suam, sed tantum stultitiam. Iuxta hunc sensum verterunt septuaginta, μακρόθυμος ἀνὴρ πολὺς ἐν φρονήσει, ὁ δὲ ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων hoc est, longanimis vir multus est in prudentia, at pusillanimis est fortiter insipiens. Sicut enim non est simplicis prudentiæ iram cohibere, sed eximiæ, ita insignis est stultitiæ facilè irasci. Ita enim furor breuis est, inquit Poëta.

30 *Vita carnium sanitas cordis, putredo ossium, inuidia.*

SICVT præcedens sententia auocat ab ira, ita hæc à cognato iræ vitio, inuidia. Sanitas inquit, cordis, hoc est, mentis ab omnibus passionum morbis libere conueniens status & bona dispositio, non tantum animæ prodest, cui multum prodest ad contemplationem veritatis, sed & corpori, quia est vita carnium, hoc est, corporis: efficit enim vt corpus sit vegetum, viuax & sanum. Contra inuidia non animæ tantum nocet, sed est & putredo ossium, ac tabes omnium etiam internorum & solidorum membrorum corporis. Cui consonat illud Poëtæ: Inuidus alterius macrescit rebus optimis. Cùm autem non tantum inuidia sanitati cordis contraria sit, sed & reliquarum passionum intemperies, illam tamen solam sanitati cordis opponit Sapiens, quod ea præcipua sit, quæ animi tranquillum & conuenientem statum perturbet, ea quæ diu & animo simul & corpori maximè noceat: Pulchrè mali huius excellentiam prosequitur D. Greg. lib. 5. Gregor.
moralium capite vltimo, vbi locum hunc etiam tractans, sicut & in tertia parte pastoralis curæ, admonitione vndecima, subtiliori intelligentia, carnes & ossa, sanitatemque cordis mysticè exponit, sic vtrobique scribens, quemadmodum ex eo Beda est mutuatus in commentariis. Inuidia cum mentem tabefecerit, cuncta quæ inuenerit benè gesta cõsumit. Vnde benè per Salomonem dicitur, Vita carnium sanitas cordis, putredo ossium inuidia. Quid enim per vitam carnis nisi infirma quædam ac tenera, & quid per ossa, nisi fortia facta signantur? Et plerunque contingit vt quidam cum vera cordis innocentia in nonnullis suis actibus infirmi videantur, quidam verò iam quædam ante humanos oculos robusta exerceant, sed tamen erga aliorum bona intus inuidiæ pestilentia latenter tabescant. Bene ergo dicitur. Vita carnium sanitas cordis, si quia mentis innocentia custoditur, etiam si quæ foris infirma sunt, quandoque roborantur. Et rectè subditur, Putredo ossium inuidia, quia per liuoris vitium, ante Dei oculos pereunt etiam fortia acta virtutum. Hæc ille, intelligens per cordis sanitatem innocentiam mentis, animumque nullis grauibus peccatis pollutum. Secundum quam intelligentiam etiam aliter hæc spiritualis sanitas cordis, est vita carnium, quia sicuti peccata quæ morbi sunt animæ, Dei iudicio sæpè sunt causa morborum corporalium, ita & animæ sanitas meretur & obtinet à Deo corporis sanitatem. Verũ hic sensus est alienus ab intentione sapientis. Illud annotandum, in priori membro fieri mentionem carnium, quæ infirmiores sunt hominis partes, in secundo, ossium, quæ sunt partes solidiores, vt intelligamus sanitatem mentis etiam infirmioribus & tenerioribus corporis vitam vigoremque conferre, inuidiam verò etiam robustissimas corporis partes inficere & corrumpere. Similes obseruat D. Greg. secundum spiritualem sensum quem prosequitur.

31 *Qui calumniatur egentem, exprobrat factori eius, honorat autem eum qui miseretur pauperis.*

PRO calumniatur, dictio Hebraica non tãtum significat, falsis aliquem criminibus impetere, quod propriè Latinis est calumniari, sed generaliter significat opprimere aliquem ac quauis iniuria siue verbis siue factis illata quempiam afficere. Atque in ea significatione & hoc loco & frequẽter postea in hoc libro sicut & in aliis scripturis vsus est verbo calumniandi noster interpres, & cum dicitur c. 28. Vir pauper calumnians pauperes, &c. Et hominem qui calumniatur animæ sanguinem, &c. Et cap. 22. Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias suas, &c. Sic in Psal- Psal.118.
mis, Non calumnientur me superbi. Et ne tradas me calumniantibus me. Sicut autem verbum calumniatur, hic non propriè accipitur, ita nec verbum exprobrat. Propriè enim exprobrare est improperare quidpiam, quæ significatio nec Hebraicæ dictioni, nec sensui conuenit. Non enim significatur calumniatorem pauperis, quidpiam improperare Deo. Sed significat dictio Hebræa, probro afficere & dedecore, quæ significatio sensui optimè congruit. Itaque & hoc loco & similí, qui est cap. 17. cum dicitur: Qui

despicit pauperem, exprobrat factori eius, compositum exprobro pro suo simplici probro, quod est probris afficere & parum in vsu est, positum est. Et est sensus: Qui iniuria afficit egētem, probro afficit factorem eius. Quod intelligi posset ob id dictū, quia qui hoc facit, sic se habet quasi Deum qui curæ est pauperis nō timeret, aut quasi Deo non sit cura tuendi pauperis, cum sit ei cura omnium quæ fecit, & de eo sit scriptum: Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor. Sed ideo magis hoc dicit, quia qui peccat in creatu-
Psalm. 9. ram, peccat in creatorem eius eumque dedecore afficit quod eius creaturam & opus contemnat, ad quod significandum dicit, factorem eius. Neque verò Deum tantum dicit factorem pauperis ratione naturæ, sed etiam ratione conditionis & paupertatis, iuxta illud: Paupertas & honestas à Deo sunt. Et: Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est Dominus: Itaque qui
Eccles. 10. iniuria afficit pauperem, dehonestat etiam Deum
Prouer. 2. tanquam authorem paupertatis eius, quia ab ea conditione accipit opprimendi occasionem quæ conditio a Deo iusto & occulto eius iudicio profecta est, declaratque se non agnoscere Dei mirabile iudicium, quo in hoc mundo, etiam præter peculiare meritum hominum quibusdam paupertatem immittit, aliis diuitias largitur. Contrà, qui miseretur pauperis, honorat Deum non solum quia vices Dei agit subueniēdo pauperibus, quorum cura peculiariter Deo relicta est, sed multo magis quia beneficium creaturæ impensum cedit in honorem creatoris, quē ille se magni facere declarat, qui eius operi benefacit & succurrit, in quibus ope indiget. Rursum, quia talis declarat se revereri Dei iudicium, quo pauperes diuitibus cōmiscet, vt hi ab istis iuuentur. Efficacissima hæc est sententia siue ad coërcendam vim potentium, siue ad excitandos peiorum animos ad beneficentiam pauperum. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus, cōtra, Deum opprobrio afficere, vel dictu horrendum est. Aliter magis Euangelicè. Qui opprimit egentem, probro afficit factorem eius, honorat
Matt. 25. autem qui miseretur pauperis, quia Deus sibi factum imputat, quod pauperibus, siue bene, siue malè impenditur, iuxta quod ipse dicit in Euangelio: Quod vni ex minimis meis fecistis. Sic & postea dicit Sapiens: Fœnerratur Domino qui miseretur pauperis.

32 *In malitia sua repelletur impius, sperat autem iustus in morte sua.*

PRo repelletur dictio Hebraica magis significat, impelletur aut propelletur, secundum quam significationem conuenientissimè significabitur impium per suam malitiam impellendum, ita vt nunquam sit securus aut stabilis, sed animo semper sit intranquillo, exagitante illum conscientiæ remorsu, & ad quæuis vitia rapiatur, impellente eum passionum ipsius ac malarū suggestionum flatu: ac diuinæ iustitiæ dispositione
Psalm. 34. ex vno infortunio impellatur in aliud. Hoc enim est quod Psalmus primus comparat impium pulueri, quem proijcit ventus à facie terræ. Et alio loco: Fiant (inquit) sicut puluis ante faciem venti, & Angelus Domini coarctans eos, vel vt ha-
Isai. 57. bent Hebræa, impellens eos. Ideo & Isaïas: Impios dicit esse quasi mare feruens quod quiescere non potest, nec esse impiis pacem. Huic sensui

benè conuenit quod opponitur, sperat autem iustus in morte sua, hoc est: Cum impius per suam malitiam semper impellatur vt nūquam vsquam sit securus, contra iustus etiam in morte sua, cum maximè metuere soleant homines, benè confidit & securus est. Potest nostra litera & sic intelligi. Impius ob malitiam suam repelletur à spe cuiuscunque boni post hanc vitam, aut à conspectu Domini, abijciendus mox in æternam damnationem. Iustus autem vel maximè in morte sua sperat, quam scit esse finem omnium quas hic patitur miseriarum, & postquam se vitam æternam consecuturum confidit.

33. *In corde prudentis requiescit sapientia, & indoctos quosque erudiet.*

QVIDAM libri non habent quosque, sed quoque: nec vtro modo verterit interpres ex Hebræo colligi satis potest: nec ad sensum multum facit. Hebræa habent, & in medio stultorum cognoscetur: scilicet sapientia. Quod noster interpres intellexit significatum: sapientiam requiescentem in corde prudentis, cognoscendam tamen inter stultos per eruditionem & doctrinam prudentis, cuius est thesaurū, quem habet non abscondere, sed indoctis & imprudentibus communicare, eosdémque suam sapientiam docere, vnde benè vertit, & indoctos quosque vel indoctos quoque erudiet ipsa scilicet sapientia. Septuaginta aliter legerunt quam iam habent Hebræa, videlicet cum negatione, vnde verterunt ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρόνων οὐ διαγινώσκεται, id est, in corde autem stultorum non cognoscetur. Quos secutus quidam vertit, in insanorum pectoribus ignoratur. Alij inter quos Pagninus, in Hebræo significari intelligunt sapientiam sic requiescere in corde prudentis, vt non temerè neque iactanter sese prodat, sed opportuno tantum tempore. Contrà verò à stultis, si quod sapientiæ verbum habent, illud statim cum iactantia profundi & ostentari, nec habere apud eos locum sicut apud sapientes, illud quod supra dicitur, sapientes abscondunt scientiam.

34 *Iustitia eleuat gentem, miseros autem facit populos peccatum.*

SENTENTIA clara est secundum nostram lectionem, docens iustitiam si in gente aliqua vigeat, extollere illā & celebrem magnámque reddere. Contra peccatum causam esse vt populi alicuius regni variis afficiantur miseriis & calamitatibus, vt ne fortuito hæc accidere putemus, sed ex iusta Dei mundum gubernantis distributione, discántque principes præcipuam sibi curam habendam, vt iustitia in regno obtineat, si benè velint suo regno. Veritas huius patet ex scripturis in gente Iudaica, quæ quandiu iustitiam coluit, floruit & præualuit hostibus suis, peccato passim præualente multis obnoxia miseriis facta est. Cæterum Hebræa secundam partem sic habent ad verbum: Pietas (vel misericordia) populorum peccatum. Est enim hic nomen חסד Hesed, quod propriè significat misericordiam, beneficentiam ac pietatem. Itaque intelligit quidam pietatem populorum dici peccatum, quia omnis beneficentia infidelium, vt ipse vult, peccatum est, iuxta illud Pauli: Omne quod non est *Rom. 14*
ex fide, peccatum est. At præterquam quod hæc

sentẽtia simpliciter asserta parum probabilis est, quia possunt infideles quædam agere sine peccato, vt docet D. Thomas in secunda secundę, quæstione 10. artic. 4. non conuenit satis hæc intelligentia priori parti, vt cui nec opponitur, nec cõmune quid cum ea habet, sicut nec aliorum expositio, qui per pietatem populorum significari intelligunt culturam idolorum, quæ manifestè peccatum est, ideo alij peccatum hic accipiunt,
2. Cor. 5. vt frequenter in lege Mosaica, & apud Paulum, cum dicit Christum factũ pro nobis peccatum, pro hostia pro peccato, vt sit sensus: Misericordia & benignitas quam populi exercent sunt coram Deo veluti sacrificium pro peccato, iuxta illud Pauli. Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci. talibus enim hostiis promeretur Deus.
Hebr. 13. Itaque quidam vertit. Populorúmque benignitas est piaculum, hoc est, peccata expiat. Alij dictionem חסד Hased accipiunt iuxta aliam eius significationem quam habet Leuitici 20. vbi, D. Hieronymus vertit, rem nefariam, alij probrum vertunt, vnde & posteà cap. 25. ab hoc deriuatum est verbum quod D. Hieronymus vertit insultare, alij probris afficere. Itaque vertunt hic. Et opprobrium gentium est peccatum, hoc est: Sicut iustitia gentis extollit eam & claram facit, ita cõtrà, peccatum est opprobrium populorum, ignominiaque eos afficit. Atque hoc secutus videri potest D. Hieronymus vertens: Miseros autem facit populos peccatum, nisi potius pro Daleth litera, legit literam Resç ei valdè similem, boc est, חסר Heser (quod defectum & penuriam significat) pro Hesed חסד. Nam Heser legisse etiam videntur Septuaginta qui babent ὀλιγοστοῦσι δὲ φυλὰς ἁμαρτίαι, hoc est, diminuunt autem nationes peccata.

35 *Acceptus est regi minister intelligens: iracundiam eius inutilis sustinebit.*

AD verbum Hebræa habent: Beneplacitum Regis erga seruum intelligentem: & indignatio eius erga pudendum. Vnde patet sensum benè reddidisse nostrum interpretem. Monet sententia sapientiæ operam dandam, vt quæ regibus homines commendet, & sine qua iram regis expertus est qui in eius ministerium seruitutem assumptus fuerit mystico sensu monet, vt vero regi Christo, prudentia nos commendemus, vt
Matth. 25. nobis ab eo dicatur: Quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, & non cum inutili seruo proijciamur in tenebras exteriores.

CAPVT XV.

RESponsio mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem.

NSIGNIS sententia artem docens qua indomita alioqui fera cicuretur & mansuescat. Si quis inquit irato suauiter & benignè respondeat, comiter & honorificè eum compellans & placidis vtens verbis: huiusmodi mollis responsio frãgit accensam aut commotam iram. Exemplum habemus de Abigail.
1. Reg. 25. Contra sermo durus, hoc est, acerbus etiam iacentem & sopitam iram sic suscitat vt furor fiat.
3. Reg. 12. Mollis enim responsio minuit iræ materiam, & contra sermo durus auget, cuius exemplum habemus in Roboam. Ira enim nascitur ex superbia alterius, aut iniuria vera vel reputata. Habent quidem Hebræa non frangit iram, sed reducit iram, aut retrahit, sed hoc non est aliud quã frangere iram. Habent item non sermo durus, sed sermo doloris aut tristitiæ, hoc est, sermo dolorem inferens, & vt habent Græca λυπηρός, hoc est, molestus & tristis, at hoc item non est aliud quàm sermo durus, quem noster interpres pulchrè opposuit responsioni molli. Obseruanda est apta metaphora, qua indicatur iram instar flammæ excitatam ascendere, si quis verbis durioribus & asperis veluti follibus sufflet. Nam pro suscitat, Hebræis est, ascendere facit. Porro quod hæc sententia ad literam indicat de conditione iræ humanæ, idem mystico sensu intelligendum de ira diuina. Nam & hãc frangit responsio mollis, hoc est, humilis confessio redarguenti nos reddita, vt patet in Dauide, qui Prophetæ redarguenti respondens: Peccaui, mox audire meruit, Dominus quoque transtulit peccatũ tuum. Contrà sermo durus eorum qui arguenti resistũt, maiorem iram districti iudicis prouocat, vt patet in Saule qui Samueli se corripienti duriter respondens. Imò audiui vocem Domini, &c. audiuit se abiectum à regno Israël. 2. Reg. 12. 1. Reg. 15.

2 *Lingua sapientum ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitiam.*

ALTERAM linguæ commendationem & vituperationem hæc sententia continet, quam vt intelligamus rectè versam ab interprete, sciendum Hebræa pro ornat scientiam, habere, ad verbum benefacit scientiæ, aut pulchram facit scientiam. Benefacere autem scientiæ, aut eam pulchram facere, non est aliud quàm eam decorare & ornare, proinde melius noster vertit, quàm alij qui habent: Pulchrè vtitur scientia. Ornat autem scientiam lingua sapientum, qui eam debito & tempore & loco & modo proloquitur, quibus rebus fit vt pulchra auditoribus scientia appareat, grataque eis fit, cum alioqui obscura sit, & ab indoctis stultisque hominibus capi non possit. Quod enim ad tempus attinet, Eccles. 20. posteà dicitur cap. 25. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Contrà verò vt dicitur in Ecclesiastico: Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit eam in tempore suo. Modus autem dicendi quantum faciat ad scientiæ decorem, quotidiana docet experientia. Cum autem lingua sapientum sic ornat scientiam, contrà, os fatuorum ebullit, vel vt habent Hebræa, eructat aut scaturire facit stultitiam, hoc est, è plenitudine stulti cordis abundè & assiduè nihil aliud profundit quàm stultitiam, ita vt etiamsi quid sapiens loquatur, tamen hoc ipsum stultitia fiat, quia non debito tempore & modo profertur. Duo ergo notantur & vituperantur in ore stultorum, nempe & loquacitas, quam indocti & fatui ferè affectant, omnibus quod in animo habent ingerere studentes, nec se continere valentes, sed semper instar scaturiginis profluentes: & stultitiam, quam sua loquacitate assiduè & copiosè ostentant. Agnoscere istud licet peculiariter in hæreticis nostri temporis, qui indefesso labore nunquam desinunt, tum scribendo, tum prædicando omnium auribus & oculis suam ingerere impietatem & errorem, nihil aliud ferè semper & vbique quàm sua inculcantes.

3 *In omni loco oculi Domini contemplantur bonos & malos.*

Hebr. 4. NIHIL est quod omnibus magis persuasum esse conueniat, quàm vt habet Paulus: Omnia nuda & aperta esse oculis Dei, hoc est, diuinæ cognitioni, nec aliquem esse locum quantumuis secretum aut remotum quin non penetrent & clarè omnes & omnia prospiciãt oculi Domini. Id enim cognoscere multum valet, & ad consolationem bonorum, & ad terrorem malorum, ne vel illi se à Deo negligi putent, vel hi impunè se peccare existiment. Est autem & hæc sententia in Hebræo bimembris, quamuis apud nos id nõ ita videatur. Non enim est in Hebræo verbum contemplantur, sed participium, hoc modo: In omni loco oculi Domini, subaudi verbum sunt. Deinde sequitur, cõtemplantes malos & bonos: ita vt priori membro significetur oculos Dei ad omnia pertingere loca, secundo eosdem ad omnes pertingere personas hominum. Quod etiam in nostra litera significabitur, si post oculi Domini fiat punctulus, & subaudiatur participium:
Psalm. 10. oculi Domini existentes in omni loco: Conuenit cum illo Psal. Oculi eius in pauperem respiciunt, palpebræ eius interrogant filios hominũ. Dominus interrogat iustum & impium.

4 *Lingua placabilis lignum vitæ: quæ autem immoderata est, conteret spiritum.*

HEBRÆA habent: Sana lingua vel sanitas linguæ est lignum vitæ, & peruersitas in ea contritio in spiritu, hoc est, in qua autem lingua est peruersitas ea adfert spiritui contritionem, & vt noster habet, conterit spiritum. D. Hieronymus vertit lingua placabilis, siue volens explicare quam intelligeret linguam sanam, placidam scilicet & pacificam quæ dolores curat, iram mitigat, ac dissidia tollit, siue quia dictionem מרפא Marpe, non à verbo רפא Rapha per alpha in fine, sed à רפה per he in fine deduxit, quomodo eandem dictionem plerique accipiunt superiori capite, vbi pro eo quod nos habemus vita carnium sanitas cordis, quidam Hebręos secuti vertunt, vita carnium, lenitas cordis, vel cor lene. Significat enim ea dictio sic deducta lenitatem & lenem, quod nõ est diuersum à placido & placabili: Si ergo intelligatur sana lingua, generaliter significatur linguam sapientum quæ cap. 12. dicebatur sanitas vel sana esse veluti arborem vitæ quæ erat in medio paradisi largiens immortalitatem, quia cum sit in seipsa sana nec obnoxia sit morbis linguæ quæ sunt loquacitas, falsitas, prauitas, & id genus alia, ac proinde non nisi salubria proferat, vitam, vigorémque auditorum mentibus ingenerat. Contra peruersa lingua spiritum auditorum conterit, quia eum conturbat, dolorem, aut tristitiam, aut iram ei immittens, aũt quia suæ doctrinæ peruersitate eius bonum statim euertit. Si verò peculiariter intelligatur lingua placida, placabilis, lenis & pacifica quæ species est linguæ sanæ, & hæc est quasi lignum vitæ animos hominum recreans, vegetans: & à mortiferis iræ doloris aliorúmque malorum passionibus liberans. Quæ verò immoderata est in dicendo, hoc est, feruentior quàm decet, modum in increpando non seruans, sed vel in vehementia & clamoribus vel in multitudine verborum excedens, conterit animum hominis, quem pusillanimem reddit aut exacerbatum atque commotum, euertens ac frangens eius bonam constitutionem. Idem ergo penè aut simile hæc sententia secundum nostram lectionem habet & docet quod prima huius capitis.

5 *Stultus irridet disciplinam patris sui, qui autem custodit increpationes, astutior fiet.*

FREQVENTER hoc libro Sapiens variis sententiis ad increpationes benignè suscipiendas inuitat, nec mirum, cùm sciret nihil magis noxiũ esse hominibus quàm quod rectè monentes parentes, & prædicantes audire nolint, eorúmque increpationes ferre recusent. Quod ne imitemur, sapiens stulti esse dicit irridere, aut vt habent Hebræa execrari disciplinam, hoc est, castigationem patris sui cum verò qui custodit & obseruat increpationes paternas, ita vt eas habeat præ oculis, & iuxta eas se corrigat, fieri astutiorem, hoc est, prudentiorem quàm prius erat, quia per eas mala in quæ aliquando incidit: futuro cauebit tempore. Non habent quidem Hebræa astutior fiet per comparatiuum, sed tantum astutus erit: nec tamen malè noster cõparatiuum vertit secutus Septuaginta, qui habent πανουργότερος, id est, callidior, quia cum dicitur erit astutus, nihil aliud significatur, quam quod contra reciduum prudentior fiet.

6 *In abundanti iustitia virtus maxima est, cogitationes autem impiorum eradicabuntur.*

HVNC versum nec Hebræa habent, nec plẽraque vetera exemplaria Latina, habent tamen Græca quanquam diuerso modo, quod ad secundam attinet partem. Sic enim est Græcè ἐν πλεοναζούσῃ δικαιοσύνῃ ἰσχὺς πολλή. οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὁλόρριζοι ἐκ γῆς ὀλοῦνται, id est, in abundanti iustitia fortitudo, magna est, impij autem radicitus è terra peribunt. Vnde patet virtutem hic non accipi vt opponatur vitio, sed pro fortitudine, significatúrque hominem per copiosam suam iustitiam magnam habere fortitudinem, quoque iustior fuerit eo plus habere roboris, & firmitatis contra vitia & hostes virtutis, contra iram diuinam à qua non cõmouebitur. Contrà verò impij qui se putant in terra firmiter radicatos, penitus & radicitus è terra perdentur, dum post mortem nihil habebunt reliqui in quo subsistant & fœlices sint. Ita & cogitationes eorum eradicabuntur, quia quicquid adimplere cogitauerunt, siue ad propriam voluptatem, siue ad innocentũ oppressionem, non diu subsistet, sed impedietur, omni eis adempta facultate perficiendi.

7 *Domus iusti plurima fortitudo, & in fructibus impij conturbatio.*

NON dissimilis est hæc sententia superiori versui, ita vt videri possit versus ille fuisse alicuius Græci hanc sententiam sic vertentis. Est autem breuitatis causa parabolicè dictum: Domus iusti plurima fortitudo, pro domus iusti plurimam habet fortitudinem, quanquam Hebræa etiam verti possint, Domui iusti, vel in domo iusti, multa est fortitudo. Pro fortitudine quidam vertere malunt, diuitias, eo quod in secunda parte fiat mentio fructuum & prouentuum impij. Nam dictio Hebraica & fortitudinem significat

& opes, sed ideo Pagnino teste, diuitias quoque significat cum propriè significet fortitudinem, quod diuitiæ sint fortitudo hominis. Vnde suprà cap.10.& infrà cap.18. dicitur: Substantia diuitis, vrbs fortitudinis eius. Proinde nihil vetabit & apud nos fortitudinem pro diuitiis accipere, nisi malimus fortitudinem domus iusti, opponi conturbationi quæ est in domo & fructibus impij. Sensus ergo est: In domo, familia, & bonis iusti est multa fortitudo, iustitia scilicet iusti & diuina gratia domum eius protegente ac roborãte contra omnia mala. At contrà, in fructibus & prouentibus impij non est fortitudo, nulla firmitas, sed turbatio & commotio ob multa infortunia quæ ex diuina vltione incidunt, ac fœlicitatem impij conturbant & euertunt. Item in domo iusti multa est animorum fortitudo, ita vt inconcussa mente sinceráque animo vtantur concessis à Deo facultatibus, ac gnauiter omnes pro eis conseruandis & augẽdis insudent, at in prouentibus impij est conturbatio, quia domestici eius discordibus animis vtuntur eis vnoquoque ad suum explendum desiderium eos rapiente, & hæredes, prouentuum & diuitiarũ quas impij relinquunt, causa, inter se frequenter turbantur & litigant. Mysticè domus iusti, hoc est, eius conscientia
Matth. 7. multam habet fortitudinem. Similis est enim iuxta verbum Domini, viro sapienti qui ædificauit domum suam super petram: & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti & irruerunt in domum illam, & non cecidit, quia fundata erat super petram. At in fructibus impij, hoc est, operibus eius est conturbatio, magna scilicet instabilitas, ac conscientiæ inquietudo. Quod si quis pro fortitudine malit legere aut intelligere diuitias, sciat iusto pro more veteris legis diuitias tribui, quæ si iuxta mysticum sensum spiritualiter intelligantur, virtutes ac charismata diuina, sic plurimæ inueniuntur in do-
1.Cor.1. mo, hoc est, conscientia iusti aut Ecclesia Christiana, quæ domus Christi est, vt dicat Paulus Corinthiis: In omnibus diuites facti estis in illo, ita vt nihil vobis desit in vlla gratia.

8 *Labia sapientum disseminabunt scientiam, cor stultorum dissimile erit.*

RVRSVM labia sapientum commendantur, sed nunc ab eo quod disseminant, aut vt est Hebræis, spargunt scientiam quam sapientes in corde reconditam habent. Sapientum enim est hanc non apud se seruare, sed anniti vt ad quam plurimos perueniat. Itaque illis proprium est suis labiis spargere in vulgus, in animos hominum & per vniuersum orbem scientiam, tanquam qui id soli possunt ex corde sapiente præstare, & tanquam qui id soli amore sapientiæ volunt. Vnde sequitur: Cor stultorum dissimile erit, pro quo Hebræa habent: Cor stultorum non sic, hoc est, non vt sapientes disseminabit scientiam proinde id quod nos habemus, dissimile erit, hunc habet sensum: Non idem quod labia sapientum præstabit, vt quod idem nec valebit nec studebit præstare labiis, sed tantum vt suprà dictum est eructabit stultitiam. Insigniter huius sententiæ prior pars impleta est in Apostolis, quorum Euangelica prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum. Sunt qui ex Hebræo vertunt: Cor stultorum non est rectum aut firmum. Nam & hoc significat dictio כן Cen, si accipiatur vt sit nomen quod sequuti Septuaginta vertunt, *καρδίαι δὲ ἀφρόνων οὐκ ἀσφαλεῖς*, id est, corda autem stultorum non sunt firma. Sed non conuenit priori membro hæc versio, sicut nec intelligentia nostræ lectionis, quam indicat
D. Gregorius parte tertia curæ pastoralis cap.19. Gregor.
vbi secundam eius sententiæ partem citans, sic eam exponit: Cor quippe sapientum sibimetipsis semper est simile, quia dum rectis persuasionibus acquiescit, constanter se in bono opere erigit. Cor verò stultorum dissimile est, quia dum mutabilitate se varium exhibet, nunquam idem quod fuerat manet. Ex Gregorio, hunc commentarium & Beda citat, sed vt est hæc expositio pia, ita vt ex superioribus patet, aliena est à proposito sapientis.

9 *Victima impiorum abominabiles Domino: vota iustorum placabilia.*

HEBRÆA ad verbum habent: Sacrificium impiorum abominatio Domini, oratio iustorum beneplacitum eius. Bene interpres sen- Psal.118.
sum non verba redderet, substantiua abominatio, & beneplacitum, vertit per adiectiua, abominabiles & placabilia, hoc est, beneplacita & grata, sed ex originali patet vota iustorum hic non dici promissiones eorum, sed desideria & orationes eorum, quę etiam Latinis dicuntur vota. Docet autem sententia non fidendum in externis sacrificiis Iudæorum more, sed in iustitia & virtute per quam solam fieri possit vt externus Dei cultus ei placeat, cùm contra per iniustitiam externa non solùm non placeant, sed etiam ei sint abominabilia, vt & ipse Dominus testatur Isai.7. Non quòd ea in se sint abominabilia, sed abominatur ea vt ab impiis procedunt. Abominabile enim est Deo, impium agere coram ipso personam iusti. Nam iustorum est sacrificare Deo. Ad hæc significanda scriptura Genes. dicit cap.4. Deum respexisse ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexisse.
Prius siquidem personæ nominantur quàm eorum munera, vt intelligamus ratione persona- Psalm.9.
rum placuisse vel displicuisse Deo munera, non econtrà: Bene autem notandum in hac sententia, impiis tribui victimas: iustis verò orationes, quod impij sine interiori debito affectu externis ferè fidant rebus, quas & cum piis communes habere possunt, iusti verò in oratione magis fiduciam habent quæ & ipsis est peculiaris & propria, vtpote quæ est eleuatio mentis in Deum. Eadem distributione Sapiens indicat, Deum non delectari pompa quæ in sacrificiis solebat fieri in veteri lege, sed pro eis magis requirere à iustis, puras mentis orationes, quæ spiritualia sunt sacrificia, quod non parum facit ad pauperum consolationem, qui etsi externis sacrificiis eleemosynarum non possint Deo sacrificare, tamen piis precibus illum placare possunt, eique sacrificare.

19 *Abominatio est Domino via impij, qui sequitur iustitiam diligitur ab eo.*

ALTERA iam sententia docet Sapiens quid Deo gratum, quid ingratum sit, atque hac recte intelligimus veluti rationem reddi superioris sententiæ. Ideo enim victimæ impiorum sunt abominatio Domino, quia illi via impio-

rum

rum est abominatio, hoc est abominabilis. Ideò vota iusto[rum] m[...] [...]nt ei gr[a]ta, quia qui iustitiam sequitur, diligitur ab eo. Notandum autem in hac sententia quod dicit, qui sequitur iustitiam, vel vt habent Hebræa efficacius, qui persequitur aut sectatur iustitiam vt intelligamus non segniter iustitiæ insistendum, sed grauiter ad eam obtinendam laborandum, vt [...] qua per [c]arnis illecebras, ita semper retrahamur [...]t facilè è manibus elabatur, nisi velut fugientem toto conatu insequamur. Sic & Dauid di[ci]t: Inquire pacem & persequere eam. Dicitur it[e]m qui sectatur iustitiam, ne putemus necesse es[s]e ad hoc vt qui placeat Deo, perfectam obtinuisse iustitiam, & [i]am eo peruenisse, vt perfectus sit, sed satis esse vt ad assiduè iustitiæ obtinendæ incumbat, nunquam autem quenquam sibi persuadere debere [i]se in hac vita comprehend[i]sse, at semper c[onte]ndum vt ad meliora proficiat. Vim Hebraice l[e]ctionis expresserunt Septuaginta, qui habent *διώκοντας δικαιοσύνην ἀγαπᾷ*, id est, persequêtes vel sectantes iustitiam diligit.

Psal. 33.

11 Doctrina mala deserentium viam, qui increpationes odit, morietur.

HABENT quidam libri viam vitæ, sed genitiuus vitæ non est in Hebræo nec etiam in emendatioribus Latinis, & tollit sententiæ decorem. Sic enim dicũtur aliqui deserere viam, quomodo vulgari sermone dicimus aliquos esse extra viam, quanquam sint in aliqua via, quia sunt extra viam in qua deberent esse. Exponunt autem nostri primam partem ferè sic, doctrina eorum qui deserunt viam rectam, est mala, quia ferè sic docent sicut viuunt, & vt malè viuunt, ita & malè docent. Aut doctrina etiam bona deserentium viam est mala illis, quia talium doctrina condemnabit eos, tanquam nõ per ignorantiam peccantes. At hi sensus vt parum conueniunt sequenti parti, ita sunt & alieni à sensu sapientis, quem vt assequamur, sciendum pr[o] genitiuo, deserentium, esse datiuum deserenti qu[o] modo & in Glossa ordinaria dicitur alias haberi & pro doctrina, dicti[o]nem Hebraicam magis significare correptionem, castigationem & disciplinam, sicut eandem mox noster interpres in versu quinto huius capitis accipit: Sic ergo habet Hebræa, Correptio vel castigatio mala deserenti viam. Quod sic ferè intelligitur, vt sobaudiatur verbum erit, & sit sensus: Is qui deserit viam virtutis, male mulctabitur, non impune peccabit, sed manet eum mala castigatio, siue à iustitia humana siue diuina. Cui sensui conuenit quod sequitur exaggerando priorem partem: Qui odit increpationes morietur, siue quia ante tempus vitam hanc temporalem amittet, aut per vltionem diuinam aut per authoritatem iustitiæ publicæ: siue quia post hanc vitam, in æternam incidet mortem. Possunt item Hebræa & imperatiuè intelligi, hoc modo: Castigatio mala sit deferenti viam & qui odit correptionem moriatur, vt significetur eum qui à recto, voluntate sua praua, discedit, grauiter corripiendum & castigãdum esse, quam correptionem aut castigationem si oderit & contempserit, morti ipsum ob sua scelera tradendum, & auferendum impium de terra. Pot[e]st demum & prior pars sic accipi cor[r]eptionem quæ adhibetur ei qui deserit viam malam videri, vt qui eam contemnat, rideat & aspernetur tanquã grauem, & austeram. Secundum quem sensum & nostra lectio accipi potest, hoc modo: Doctrina deserentium viam, hoc est, passiuè, doctrina qua docentur hi qui à recto deuiant, mala est in oculis eorum, hoc est, displicet eis: at scire talibus conuenit, quod qui odit increpationes, morietur, siue ante tempus corporaliter siue post hanc vitam æternaliter. Hic sensus etiam erit si legatur: deserenti, quomodo habent libri recens impressi in operibus Bedæ, quamuis commentarius videatur, sequi alteram lectionem. Nam sensus erit: Doctrina sapientis videtur esse mala ei qui deserit viam & vltro eligit errare.

12 Infernus & perditio coram Domino, quanto magis corda filiorum hominum.

DIXERAT superius oculos Domini in omni esse loco contemplarique bonos & malos, at ne quis sibi persuaderat exteriora tantum Deo vbique esse conspicua, hac sententia docet etiam corda animósque ei patere. Vtitur autem argumento ad id persuadendum efficaci. Pro quo intelligendo sciendum quod per infernum (pro quo dictio Hebraica propriè significat sepulchrum) & perditionem quæ duo in scripturis sæpè coniunguntur, significatur status mortuorum, & non solum damnatorum, vt nos ferè ex his vocibus auditis concipimus, sed in genere status defunctorum. Vnde in Psalmis dicitur: Nunquid Psal. 87.
narrabit aliquis in sepulchro misericordiã tuam, & veritatem tuam in perditione, hoc est, num aliquis inter mortuos existens te celebrabit? Et hoc libro rursum cap. 27. coniunguntur infernus & perditio nunquam implẽtur, pro quibus duobus cap. 30. inter quatuor insaturabilia, tantum ponitur nomen inferni, vnde intelligere licet idẽ altero quod duobus simul coniunctis significari. Est autem status mortuorum inter omnia maxime abditus ab oculis & cognitione hominum, cum ex eo ad mortales non sit reditus, & in abditissimis profundissimisque sit locis, nec quicquam de eo nouerunt homines, nisi quantum fide percipiunt. Itaque ad commendandum diui- Iob 26.
nam notitiam, & apud Iob idem quod hic dicitur. Nudus (inquit) est infernus coram illo, & nullum est operimentum perditioni. Quibus significatur statum mortuorum, etsi nulli mortalium, cognitum & abditissimum, Deo tamen esse manifestum, qui nouit qualis is sit, quo loco sint mortui & qua conditione, coram quo & viuunt suo tempore ab eo resuscitandi, qui penitus coram hominibus nihil esse videntur. Nec mirum statum mortuorum nomine sepulchri. Inferni & perditionis significari in veteri Testamento, cum tunc omnes ad inferna profundáque descenderent, ac quasi penitus perire viderentur ante prædicationem regni cœlestis & eius apertionem. Argumentatur ergo sapiens ab eo quod Deo ea sint manifesta quæ sunt profundissima, abditissima, & à cognitione hominum semotissima, hoc est, ex cognitione mortuorum, qui omnino ne esse quidem videntur, multo magis ipsum cognoscere corda, hoc est, cogitationes & affectus hominum adhuc viuentium, quantumuis ea hominibus sint inscrutabilia & profunda. Nam & hæc vniusquisque cognoscit, & aliis verbo indicare nouit. Qui ergo nouit quod est profundissimum, multo magis nouit & hoc, quod licet est

profundum, minus tamen est profundum. Vnde Hierem.17. Hierem.17. dicitur: Prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud. Ego Dominus scrutans & probans renes. Et Psal.43. Ipse nouit abscondita cordis. Qui nouit etiam mortuos & ea quæ omninò hominibus non sunt, nouit multo magis ea quæ sunt quantumuis occulta. Qui per infernum & perditionem, impiorum damnationem & damnationis eorum locum intelligũt, cum Lyrano sic hunc locum explicant. Cum infernus & perditio remotissima sint à Deo, vtpotè sub terra existentia, à cœlesti mansione maximè elongata, nec commune quid habentia cum his quæ in domo Dei sunt, & tamen Deo sint manifesta multo magis patent ei corda hominum quæ media sunt & in via sunt. At quoniam nihil noui est dicere damnationem impiorum Deo esse cognitam vt quam omnibus eam credentibus certum est ab ipso proficisci, parum efficax esset huiusmodi collectio, ad probandum quod tanquam dubium erat concludendum corda filiorum hominum ei patere.

12 *Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad Sapientes graditur.*

DICTIONEM Hebraicam ץל Lets in multis huius libri locis interpres vertit derisor, aut illusor, quæ propria eius dictionis est significatio, hoc verò loco & aliis aliquot vt cap.19. & 22. vertit pestilens secutus in ea parte 70. qui eam dictionem vertũt aliquoties pestilentem, vt præter alia loca Psalmo primo. Et in cathedra pestilentiæ non sedit. Nam in hoc loco 70. habent ἀπαίδευτος, id est, indoctus, quemadmodum & noster cap.22. vbi nos legimus: Superbus & arrogans vocatur indoctus. Derisor autem est & illusor, qui non tantum peccat, sed aut apertè ridet verbis quæ sunt religionis & futuræ vitæ, aut ita se gerit vt ea pro ludo habere testetur, nec sapientum doctrina commoueatur. Et tales sanè rectè pestilentes dicuntur qui communicati valdè sunt noxij, suis irrisoriis verbis & conuersatione scandalosa. De huiusmodi ergo dicit sapiens quod non ament corripientem nec accedant ad sapientes, quod videri potest dicere, siue vt sapientes sese consolentur, dum a talibus se vident destitui nec amari sed potius odiri: siue vt à talibus docendis & corripiendis abstineant, ne sanctum iuxta Domini consilium dent canibus, nec spargant margaritas ante porcos. Vnde & suprà capite nono dixit: Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, sibi maculam generat. Noli arguere derisorem, ne oderit te.

13 *Cor gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deijcitur spiritus.*

PRO exhilarat faciem, Hebraicè est, bonam facit faciem, aut benè disponit vultum, at id nihil est aliud quàm hilarem efficere faciem aut exhilarare faciem: Pro gemitio animi, Hebræis est cordis quomodo hic plerique vertendum volunt & non animi, quamuis pro mente & animo cor sæpè accipiatur, quia alioqui animus & spiritus idem sunt, cum Sapiens dicat: In mœrore cordis deijcitur, vel vt alij vertunt, frangitur spiritus per cor & spiritum diuersa significare. Intelligunt autem sententiam hanc plerique Hebræos secuti de corde corporali, quod cum gaudet, benè disponit vultum eumque hilarem reddit, quia spiritus suos vitales per gaudium dilatando, diffundit abunde ad faciem in qua magis quam in aliis partibus agnoscitur dispositio cordis, quàuis & aliæ partes ex cordis gaudio bonam dispositionem recipiant. Cum autem sequitur: In mœrore cordis deijcitur vel frangitur spiritus, quoniam inconueniens est intelligere affectionem spiritus, hoc est, mentis, sequi dispositionem cordis corporalis, cum contra dispositio cordis sequatur dispositionem mentis, per spiritum, nõ mentem ipsam accipiunt, sed vel spiritum vitalem qui frangitur, languescit & retrahitur ab exterioribus ad cor cum dolore afficitur aut metu aut quauis passione tristi, vnde sequitur in facie pallor. Aut intelligunt ipsum anhelitum quem cor mœstum grauiter trahit. At nulla videtur necessitas ad has expositiones confugiendi. Nam in huiusmodi locutionibus & toto ferè hoc libro, per cor intelligit sapiens mentem & animũ spiritualem scilicet hominis partem, vt cum mox præcedit, quanto magis corda filiorum hominũ. Et cum sequitur: Cor sapiens quærit doctrinam, Et suprà: Vita carnium sanitas cordis. Et cap.17. Animus hilaris, ætatem floridam facit, vbi etiam est Hebræis, cor lætum & gaudens. Benè autem ibi vertisse interpretem patet ex eo quod per oppositionem obijcitur, Spiritus tristis exsiccat ossa, vbi pro spiritus tristis, idem est Hebræis quod hic pro deijcitur spiritus. Intelligatur ergo cor gaudens, animus gaudens & læta mens. Hæc exhilarat faciem, totúmque corpus perfundit, quia affectiones mentis redundant in corpus, & in facie vbi omnes vigent sensus, maximè agnoscuntur & operantur. Contrà per mœrorem animi, ipsemet spiritus deijcitur, frangitur & languidus fit, ita scilicet vt ad officia sua parum sit idoneus nec vacare benè possit studiis, contemplationi, cæterísque mentis operationibus. Ex quo ex prima parte opposita intelligendum relinquitur, spiritu fracto per mœrorem, etiam corpus faciemque hominis indisponi & turbari. Septuaginta, incommoda quæ videntur in hac sententia vitare volentes, verterunt, καρδίας εὐφραινομένης πρόσωπον θάλλει, ἐν δὲ λύπαις οὔσης σκυθρωπάζει, hoc est, cùm cor gaudet, facies floret, cùm autem est in mœroribus, tristis est, aut tetrica est. Docemur hac sententia mœrorem a corde pellere, vt qui & spiritui & corpori sit noxius, operámque dandam vt spiritus tranquillus sit & gaudeat, vt ad pietatis opera: omniaque humana officia aptissimus: expediti & alacres. Vnde & Paulus toties hortatur ad gaudium mentis, quod verè & solidè haberi non potest nisi ex simplici fide in Christum & conscientia inconquinata. Et sapiens in Ecclesiastico: Tristitiam, inquit, longè expelle à te, multós enim occidit tristitia, & nun est vtilitas in ea. Eccles.30.

14 *Cor sapiens quærit doctrinam, & os stultorum pascetur imperitia.*

SECVNDAM partem vertit quidam, os Insanorum stultitiam alit. Nam & sic Hebræa verti possunt, & significabitur os insanorum fouere stultitiã: iugiter proferendo quæ stulta sunt eaque laudando & promouendo: sicut contra cor sapiens doctrinæ percipiendæ & promouendæ est addictum. Alij ferè cum nostro interprete vertunt,

vertunt,pascetur imperitia vel stultitia. Et intelligunt os stultorum pasci stultitia, quia delectatur Inqui stulta,& quia stulti,verba stultitiæ sem per habent in ore, quasi huiusmodi sermonibus viuerent & pascerentur. Potest & aliter intelligi ideo dictum esse os stultorum pasci imperitia, quia stulti ore aperto & inhiante delectantur audire verba stulta, quibus quasi pasci videntur, ac veluti per os ad cor ipsorum quasi in ventrem demittere. Sic enim pulchre hæc pars opponitur præcedenti.Cor sapiens quæret doctrinam.Sicut enim mens sapientis quærit doctrinam & intelligentiam, cupiens in ea proficere,ac velut cibum suum continuè illam percipere, atque ob id sapienter ad quos ore hiante & intento vultu audiendo, sapientiam intra se recipit quam desiderat: ita contra stulti ore inhiante ad ludicras & vanas narrationes, auidè eas corde percipiunt, quemadmodum patet in multis nostris Christianis qui cum sacris concionibus non delectentur, confluunt certatim ad fabulas quæ exhibentur in spectaculis, intento ore eas audientes. Secundum hunc sensum intelligere licet non ineptè cordi sapientis opponi os stultorum.Significatur enim per os stultorum etiam eorũ cor pasci stultitia. Hunc sensum habet & altera Hebræorum lectio. Siquidem duplex hic illis est lectio פי Pi, hoc est, os, vel Pene, פני hoc est, vultus stultorum pascetur imperitia.

16 *Omnes dies pauperis, mali: secura mens, quasi iuge conuiuium.*

PRO secura mens, Hebræis est bonum cor. Bonum autem cor dicitur Hebraica phrasi cor lætum & iucundum, vnde Esther 1. vbi nos habemus, cum rex esset hilarior, Hebræis est: Cum bonum esset cor regis. Caietanus tamen bonum cor intelligit,cor virtute præditum.Cum autem lætum esse cor non possit quod curis torquetur & securum non est,cúmque virtus mentem tranquillam faciat & securam,non malè interpres pro bono corde vtroqui modo intelligatur,vertit,secura mens intelligunt autem quidam secunda huius sententiæ parte indicari quæ res medeatur pauperibus contra dies malos, vt sit hic sensus: Omnes quidem dies hominis inopis sunt miseri, tota pauperum vita calamitosa est, quia præterquam quod paupertas multa secum adfert incommoda, ipsa per se semper adhærens perpetuam adfert molestiam & miseriam, at si pauper sit lætus mente, aut virtute sit præditus, lætitia illa cordis aut tranquillitas conscientiæ quam virtus adfert secũ, paupertatis molestiam discutiet, suauiúsque talis viuet,suæ mentis consolatione assiduè refectus,quam diues qui in suis diuitiis, multis torquetur curis & solicitudinibus. Simplicius tamen fuerit accipere sententiam hanc, vt per eã significetur oppositio inter afflictionem & lætitiam,in hunc sensum:Paupertas & afflictio efficit vt omnes hominis dies sint mali, adfértque iugem miseriam, ita vt nihil sit in hac vita quod ipsum delectet quandiu affligitur, nec cibus illi sapit,nec cantus illi dulcis est. At contra,lætitia mentis, eiúsque tranquillitas quasi iuge est conuiuium, discutiens ac superans si quid triste incidat. Non enim hic nomine pauperis, tantum egeni significantur, sed dicto Hebraica propriè quemuis afflictum significat,qui & apud nos in scripturis frequẽter pauper dicitur, vt ibi: *Psalm.94.* Iansf.in Prouerb.

Tibi derelictus est pauper. Afflicto autẽ & pauperi tribuere cor lętum, scripturis parum connenit. Quem enim afflictum dicunt, eum & mœrentem corde significant. Secura ergo mens generaliter est mens libera à cura & anxio metu, qualis semper est læta.Nam quę læta non est,aliqua anxietura tenetur captiua, vt mens afflicti quæ solicita est quomodo malum effugiat quo premitur. Significat ergo operam dandam vt pulso mœrore & afflictione mentis, animo læto viuat homo. At subtiliori intelligentia, secura mens est quæ malę conscientiæ stimulis nõ pungitur, ita vt non sibi ob conscientiæ remorsum mala vel hic,vel postea metuat,sed dicere possit cum Paulo: gloria nostra hæc est testimonium *2.Cor.1.* conscientiæ nostræ. Hæc mentis securitas non potest verè esse sine virtute & bonitate, vt rectè talis mens dicatur bona, vt habent Hebræi. Hæc mentis securitas, solidum verúmque gaudium menti sola dare potest,vt rectè etiã dicatur mens læta,vt alij Hebræi intelligunt. Hæc quasi iuge est conuiuium, quia continuè hominem reficit, & consolatur in omnibus quæ accidunt, efficitque vt nihil eum contristet, nihilque metuat. Quod pulchrè ex parte prosequitur D. Gregor. *Gregor.* lib.2. Moralium cap.19. Nihil (inquit) simplici corde fœlicius,quia quo innocentiam erga alios exhibet, nihil est qood pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quandam fortitudinis simplicitatem suam. Nec suspectus est pati quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonem dicitur. In timore Domini fiducia fortitudinis. Qui rursum ait: Secura mens quasi iuge conuiuium. Quasi enim continuatio refectionis est ipsa tranquillitas securitas. At contra mens praua semper est in laboribus, quia aut molitur mala quæ inferat, aut metuit ne hæc sibi ab aliis inferantur. Et quicquid contra proximos excogitat,hoc contra se excogitari à proximis formidat. Fit vndique suspecta,vndique trepida,&c.

17 *Melius est parum cum timore Domini, quam thesauri magni & insatiabiles.*

CONVENIT hæc sententia cum eo quod habet Psalmista:Melius est modicum iusto, *Psal.36.* super diuitias peccatorum multas. Benè autem hæc superiori subiungitur,vt cuius veritas ex superiori consequitur & melius intelligitur. Ideo enim melius est parum habere cum timore Domini quam possidere magnos thesauros,qui nec satiantur,sed semper accumulantur,& augentur: nec satiant mentem possidentis, sed in eo potius accendunt habendi desideriũ, iuxta illud Poëtæ: Crescit amor nummi,quantum ipsa pecunia crescit: quia inter omnia bona excellit mens læta, bona & secura,quæ maxime esse solet in his qui parum habent cum timore Domini.Timor enim ille efficit,vt Deo non obmurmurent,sed præsentibus contenti sint,& modica possessio, causa illis est vt minus timeant,minus turbentur, minus torqueantur, cum contrà diuitiæ peccatoribus multam eis inquietudinem,curam & metum afferant. Melius est ergo parum cum timore Domini, &c. tum quia ad præsentem vitam quieto, tranquilloque animo transigendam vtilius est, tum quia ad æternam vitam obtinendam expedientius est. Cæterum pro, & insatiabiles, Hebræis est,& tumultus vel turbatio in eis, hoc est, thesauri vel diuitiæ quæ cum tumultu vel turbatione

tione animi vel congregantur, vel possidentur, vt sunt diuitiæ non iustorum, sed peccatorum, qui nesciunt illud Dauidis: Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. Pro eo, noster vertit, insatiabiles. Nam insatiabilitas hic significata, arguit & includit animi tumultum & turbationem. Potest autem dictio, insatiabiles, accipi vel passiuè vel actiuè, vt suprà est indicatum, hoc est, thesauri qui vel non satiantur, vel non satiant quo secundo modo magis postulant Hebræa vt accipiatur.

Psalm. 61.

17 *Melius est vocari ad olera cum charitate quam ad vitulum saginatum cum odio.*

SIMILIS est hæc sententia superiori. Nam vt ibi tenuitas opum cum timore Dei præfertur diuitiis cum insatiabilitate & turbatione, ita hic tenuitas mensæ cum charitate præfertur laudatis preciosisque epulis cum odio. Et quanquam non malè vertit interpres, tamen Hebræis sensus est generalior. Habent enim, Melius est conuiuium oleris vbi est charitas, quam bos saginatus (vel conuiuiũ bouis saginati) in quo est odium. Itaque non fit mentio vocationis ad conuiuium, ac proinde non tantum docet sententia hospites quale conuiuium præferre debeant in domo aliena, vt nostra lectio significat, sed & quosuis docet quale conuiuium in propria domo optare debeat, maioremque operam quibusuis partibus familiarum dandam, vt cum charitate cibum cum suis edant, quam vt lautam instruant mensam. Plus enim voluptatis adfert dilectio in conuiuiis, quàm lautitiæ ciborum sine illa. Dilectio & amor tenuitatem recompensat, odium & rixæ mensales, delitias preciosorum etiam ciborum insipidas reddunt, vt experientia docet. Itaque similis est hæc sententia ei quæ sequitur cap. 17. Melior est bucella sicca cum gaudio, quam domus plena victimis cum iurgio. Beda legit non vocari, sed vocare, vt patet etiam ex eius commentario. Quæ lectio magis conuenit & cum Hebræo & cum Septuaginta, qui habent: Melius est hospitalitas olerum ad amicitiam & gratiam, quam appositio vitulorum cum inimicitia.

19 *Vir iracundus prouocat rixas, qui patiens est, mitigat suscitatas.*

CONCORDAT planè in sensu cum Hebræis hæc parabola, & veritatem eius experientia docet. Conuenit autem prima huius capitis sententia. Ideo enim vir iracundus prouocat rixas, quia sermo durus suscitat furorem. Qui patiens est mitigat suscitatas, quia responsio mollis & silentium frangunt iram. Primam huius sententiæ partem & postea habet Sapiens capite 26. & 29. & Sapiens in Ecclesiastico: Homo, inquit, iracundus incendit litem, & vir peccator turbabit amicos. Docet autem hæc sententia, nõ tantum abstinere ab ira quæ tantorum est causa malorum, sed etiam à consortio iracundorum, a quo postea cap. 22. apertè auocat sapiens.

Eccles. 28.

20 *Iter pigrorum quasi sepes spinarum, via iustorum absque offendiculo.*

PRO absque offendiculo, Hebraicè est, complanata est, vel trita est, aut strata est, quo aliud non significatur, quam viam iustorum expeditam esse nec habere impedimentum aut offendiculum in quod impingant. Sensus autem est: Iter virtutis quod pigris hominibus ambulandum incumbit, videtur eis esse quasi sepes ex spinis contexta, hoc est, iudicant eam viam nõ tantum difficilem esse, sed impossibilem, quemadmodum impossibile est spinosam pertransire sepem, aut viam virtutum asperrimam reputant, in qua veluti inter spinas incedere videtur. At contra via quam iusti ambulant virtutem amantes, est eis absque offendiculo, in ea magnam facilitatem inueniunt, nihil in ea ipsos offendit, atque à recto deterret, sed veluti viam benè tritam & complanatam fœliciter & expeditè perambulãt. Quem sensum & D. Gregorius pulchrè prosequitur libro Moral. 5. cap. 23. Multos (inquit) sæpè videmus vitam quidem sanctæ conuersationis appetere, sed ne hanc assequi valeant, modo irruentes casus, modo futura aduersa formidare. Qui incerta mala dum quasi cauti prospiciunt, in peccatorum suorum vinculis incauti retinentur. Multa enim ante oculos ponunt, quæ si eis in conseruatione eueniant, subsistere se non posse formidant. De quibus benè Salomon ait: Iter pigrorum quasi sepes spinarum. Nam cum viam Dei appetunt, eos velut spinæ obstantium sepium, sic formidinũ suarum oppositæ suspiciones pungunt. Quod quia electos impedire non solet, bene illic secutus adiungit. Via iustorum absque offendiculo. Iusti quippe in conuersatione sua quodlibet eis aduersitatis obuiauerit, non impingunt: quia temporalis aduersitatis obstacula æternæ spei & internæ contemplationis saltu transiliunt: Hæc ille, ex quo suum commentarium hoc loco sumpsit Beda, vt & aliàs sæpè.

Gregor.

21 *Filius sapiens lætificat patrem, & stultus homo despicit matrem suam.*

IDEM habet prima sententia cap. 10. nisi quod ibi in secunda parte dicitur, stultum tristitiam esse matris suæ, hic ipsum despicere illam. Despicere autem stultus matrem dicitur, siue quia non curat eam, prout desiderat gaudio afficere, sicut filius sapiens studet parẽtes exhilarare, siue quia eius monitiones spernit, nec eis vult obtemperare, sicut contra filius sapiens parentibus morigeratur, ac per hoc eos lætificat.

22 *Stultitia gaudium stulto, & vir prudens dirigit gressus suos.*

STVLTVS, inquit, gaudet rebus stultis & vanis videndis, audiendis & agendis, gaudet item in his quæ stultè egit. At contra, vir prudens id habet cordi vt gressus suos rectos faciat, ac rectè ambulet, id illi volupe est, ad id omnem animi applicat intentionem. Demonstrat ergo hæc sententia diuersa stulti & prudentis studia.

23 *Dissipantur cogitationes vbi non est consilium, vbi verò sunt plures consiliarij, confirmantur.*

HEBRÆA ad verbum sic verti possunt: Dissipa cogitationes quando non est consiliũ, & in multitudine consiliariorum stabilis. Vt sit hæc sententia monitoria, docens tũc homini cogitationes non sequendas, quando non solido aliquo prudentum consilio subnixæ sunt, tunc verò perficiendas, cum accesserint consultores plures. Possunt tamen Hebræa & aliter verti, quia verbi [illegible] Hapher, potest non tantũ esse imperatiui modi, sed & infinitiui positi pro nomine, vt sic vertatur: Irritare cogitationes, hoc

est, irritatio vel dissipatio cogitationum, subaudi erit, quando non est consilium, & in multitudine consultorum stabit subaudi, cogitatio. Atque hoc fecit is est noster interpres, ac post eum quidam alij: secundum hanc versionem est assertoria sententia, docens irritos fore conatus & studia eorum qui in agendis non adhibent debitum consilium, vt ne quis sibi nimium fidat. Contra ratos fore conatus & cogitationes eorum qui multis vtuntur prudentibus consultoribus. Eodem ergo spectat hæc sententia quo illa capitis. ii. Vbi non est gubernator populus corruet, salus autem vbi multa consilia.

24 *Lætatur homo in sententia oris sui: & sermo opportunus est optimus.*

HEBRÆA ad verbum habent: Gaudium est viro in responsione oris sui, & verbum in tempore suo quam bonum. Itaq; pro responsione interpres vertit sententiam, nec inal[?], quia sententiam suam respondet, qui de re aliqua requiritur. Pro quam bonum, vertit optimus, quia per illud quam bonum, nihil aliud significatur hebraica phrasi quam sermonem in tempore suo prolatum, hoc est, oportunum valde esse bonum. Nam superlatiuis carent hebræi, quem hoc modo nonnunquam circumloquuntur, vt cum dici-

Psal. 132. tur. Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. Dicit ergo hominem lætari in responsione & sententia oris sui quam profert ab aliquo de re quapiam interrogatus, quando scilicet ea docta est, & ab aliis approbatur, aut quando consilium eius benè succedit, vt intelligamus fructum prudentis consilij & congruè responsionis, esse gaudium quod redit ad respondentem, tum ob honorem quem inde consequitur, tum ob vtilitatem quæ ad alios peruenit. Quod amplius insinuans subdit, & sermo opportunus atque suo tempore prolatus valdè est bonus, vt qui & gaudium afferat dicenti, & vtilitatem audienti. Continet ergo hæc parabola commendationem appositæ responsionis & sermonis oportuni.

25 *Semita vitæ super eruditum, vt declinet de inferno nouissimo.*

AD verbum sic habent Hebræa. Semita vitæ ipsi intelligenti est ad superna, vt declinet ab inferno deorsum vel ab inferno imo. Et est sensus, semita vitæ perducit ipsum intelligentem vel prudentem sursum vel ad superna, vt declinet ab inferno qui in imo & deorsum est. Perducit autem semita vitæ sursum, siue quia mentem hominum à terrenis auocat ad cœlestia, siue quia ad cœlestem gloriam tandem hominem euehit liberans eum à damnatione & æterna impiorum morte. Atque hic quidem patet nomine inferni (quanquam dictio hebraica significet propriè sepulchrum) significari in scripturis non semper statum mortuorum in genere, sed aliquando statum damnatorum ad æternam mortem, à quo sola semita vitæ hominem prudentem eximit. Nec putandum est ideo hic significari statum damnationis, quia vt nos legimus, additur nouissimo. Hebræa enim nec habent superlatiuum nouissimo, nec comparatiuum inferiori, vt quidam vertunt, quomodo & legitur Psalmo. 85. sed tantum habent & hic, in Psalmo iam dicto, inferno imo, aut qui deorsum est, ita vt nulla significetur com paratio inferni vnius ad infernum alterum, quorum vnus sit superior alter inferior, quanquam rectè doceat Augustinus in Psalmum prædictum *August.* scribens, quendam infernum dici superiorem, alium inferiorem. Simpliciter enim additum est imo vel deorsum quia præcedit sursum vel superne. Mirari autem hic quis possit quomodo sapiens iter virtutis (nam hoc est semita vitæ) dicat prudentem sursum ducere, cum eo tempore nec dum iustis liceret à morte cœlos ascendere. Et fortassis hæc est causa quare quidam sententiam hanc nimis Iudaicè & carnaliter potentes posse accipi, vt significetur viam virtutum prudentem perducere sursum, hoc est ad dignitates, & honores inter homines eúmque liberare ab inferno, quia ad longæuam vitam hominem perducit, & vt serius in sepulchrum descendat efficit. Sed in Ecclesiaste Sapiens dicit spiritum hominis ascen-

dere sursum. Dicit enim. Quis nouit si spiritus *Eccle. 3.* filiorum Adam ascendat sursum, & si spiritus iumentorum descendat deorsum, significans spiritus humanos ascendere sursum quamuis id ignorarent impij. Et capite vltimo. Et reuertatur puluis in terram suam, & spiritus redeat ad Deum qui dedit illum. Ergo & in veteri testamento spiritus iustorum sursum ascendere dicitur, nimirum propter spem qua per Christum liberatorem expectauerunt se aliquando consecuturos regnū cœleste. Atque hic est vnus insignis locus, in quo manifestius quam in aliis plerisque veteris testamenti libris insinuatur aut cœlestis gloria iustorum, aut infernalis pœna impiorum. Nostram lectionem Beda sic exponit, vt significetur erudito & prudēti desupér semitam vitę aperiri & ostendi. Eruditum (inquit) dicit non solum scientia, sed & operatione perfectum. Huic etenim iure semita vitæ desuper aperta est, huic cœli ianua patet. Itaque intelligit vitæ semitam esse super eruditum quia superius ei via ad vitam parata est. Quem sensum & Hebræa habere possunt, nec est alienus à sensu superiore, cum quo si nostram lectionem omnino velimus conuenire, subaudiendum erit aliquid in hunc modum, Semita vitæ eruditum euehit aut ducit super, hoc est desuper, vt declinet de inferno quiescit nouissimus, hoc est, in imo deorsum situs.

26 *Domum superborum demolietur dominus, & firmos faciet terminos viduæ.*

COMMENDAT hæc sententia & vt aliæ pleræque similes iustitiam diuinam, ad terrorem superborum & potentium, ad consolationem vero humilium, quos nomine viduæ insinuat, ex omnibus humilibus viduæ nomen potissimum exprimens, quòd viduæ maximè sint desolatæ & derelictæ in omnibus, potentum iniuriæ maxime expositæ, quarum proinde peculiariter iudex & vindex dicitur in scripturis Deus. Superborum ergo, inquit qui scilicet in suis viribus confidentes tutos se & benè radicatos putauerunt, aliosque miseros oppresserunt, occupantes agros eorum, domum hoc est, familiam & quæ ad eam pertinent, demolietur, vel vt habent hebræa extirpabit dominus. Et contra firmos faciet fines, hoc est possessiones & agros viduæ, defendens scilicet eos contra violentorum potentiam ne occupare possint quemadmodum

conantur, aut vsurpatos agros in suos fines restituens. Exercet hęc nonnunquam ad literam Deus contra superbos & pro humilibus viduis, vt habemus insigne exemplum in Holoferne superbo & Iudith vidua, & quod occulto suo iudicio minus aliquando facere hic videtur, sinens viduas opprimi, in futura vita plenius exequetur, quando nullam habebunt superbi domum in qua glorientur & quiescant, & viduarum termini erunt ita firmi, vt ab omni sint impetitione impiorum liberæ futuræ & securæ. Mysticè quemadmodum Beda doctè commentatur, Domus superborum conuenticula sunt hæreticorum cæterorumque Ecclesiæ persecutorum quam domum demolietur dominus, & firmos facit in orbem vniuersum terminos eiusdem Ecclesiæ, sponsæ scilicet suæ, sed eius iam visibili præsentia destitutæ, vt ideo rectè etiam viduæ comparari possit.

27 Abominatio domini cogitationes malæ, & purus sermo pulcherrimus firmabitur ab eo.

TRES vltimæ dictiones, firmabitur ab eo, nec habent Hebræa, nec Gręca, nec quidam antiqui scripti codices Latini, quanquam Beda se legisse per commentarium declarat. Itaq; tantum legendum est, & purus sermo pulcherrimus. Pro quo Hebræa dupliciter verti possunt. Primum sic, & mundi sermones decoris, vel pulchritudinis. Et hæc quoque verba dupliciter accipi possunt. Aut sic vt dictio sermones, bis intelligatur in hunc modum. Et mundi sermones vel munda verba, sunt sermones vel verba decoris, vel iucunditatis, hoc est, verba iucunda, vel pulchra, hoc est, pura verba & munda ab omni falsitate & malitia, sunt iucunda aut pulchra coram Deo. Atque in hunc sensum noster accepisse videtur, dum vertit & purus sermo pulcherrimus. Quomodo & ex Neotericis quidam post nostrum accipit. Vertit enim, eique iucunda sunt pura verba. Aut potest hæc prior versio accipi in hunc sensum. Et sermes decoris, hoc est sermones decori, honesti ac pulchri, sunt mundi coram Deo, hoc est, grati & acceptabiles, vt mundum opponatur abominationi, sicut secundum, legem mundus cibus distinguitur contra immundum qui & abominatio dicitur. Atque hic sensus videtur mihi conuenientior, quem & nostra litera habebit si sic construatur & ordinetur, sermo pulcherrimus, est purus coram Deo. Alij sic vertunt, & mundorum verba decoris vel iucunditatis, vt sit sensus, mundorum verba, sunt verba decoris vel iucunditatis, hoc est, verba pulchra vel iucunda, quod secuti Septuaginta habent ἁγνῶν δὲ ῥήσεις σεμναί, hoc est castrorum autem verba grauia sunt aut veneranda. Quæ versio per genitiuum videri potest magis conuenire priori parti, quæ non habet in hebræo, cogitationes malæ, sed per genitiuum, cogitationes mali, scilicet hominis, vt mundi opponantur malo. Cęterum cum in priori mēbro de cogitationibus malis dicatur, in secundo dicitur de verbis, quia
Matt 12. ex cogitationibus verba procedunt. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Itaque & in priori membro significatur cum cogitationibus impiorum displicere Deo etiam eorum verba: & in secundo significatur, cum verbis placere eidem & iustorum cogitationes.

28 Conturbat domum suam qui sectatur auaritiam, qui autem odit munera, viuet.

DVOBVS modis potest intelligi quod dicitur auarum conturbare domum suam, nempe aut quia multas excitat in familia sua contentiones & turbationes arguendo suos, & quòd non satis lucrifaciant, & quod nimium consumant in victu & vestitu, aut quia sua auaritia & iniustitia meretur vt domus eius, hoc est, familia & possessio eius à Deo aut ab hominibus turbetur, vexetur ac molestetur. Si quidem ferè fit vt auarè & iniustè parta multorum malorum in familia & fortunæ bonis fiāt causa & occasio. Huic posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Qui autem odit munera, viuet. Quod de eis muneribus intelligendum est, quæ dantur aut accipiuntur ad peruertendum iudicium, quemadmodum fit ab auaris & iniustis iudicibus. Qui enim munera talia recusat accipere, viuet, hoc est, prosperè pacatéque aget, liber à vindicta diuina, ac in sectatione humana quæ frequenter exurgit contra auaros, qui alienas res iniustè comparauerunt, & ob auaritiam iudicium peruerterunt. Benè autem generalis hæc sententia aptari potest singulariter ad pastores & concionatores, qui si auaritiæ student, suas subuertunt ecclesias, & contrà si non temporalis lucri causa gregem Christi pascunt, semitam vitæ sequuntur, viuentque & apud Deum semper in cœlis, & apud homines immortali fama in terris.

29 Per misericordiam & fidem purgantur peccata, per timorem autem Domini declinat omnis à malo.

HÆC sententia non est hoc loco in hebræo, nec in antiquis latinis codicibus. Est tamen hoc loco apud Græcos, & similis est apud Hebræos & in nostris libris capite sequenti versu 70. proinde ibi exponetur.

30 Mens iusti meditabitur obedientiam, os impiorum redundat malis.

PRO obedientiam, libri quidam habent sapientiam. Et dubitari potest vtro modo noster verterit. Nam Hebræa dictio ענה Ana, significat prætér alia & respondere & humiliari. Priori significato conuenit accusatiuus sapientiam. Vertunt enim ferè, mens vel cor iusti meditabitur ad respondendum, hoc est, non statim iustus interrogatus respondebit quicquid in buccam venerit, sed ne quid pręcipitis responso dicat quod vel impium sit & contra Deum, vel in cuiusdam præiudicium & læsionem, meditabitur apud se quid respondendum sit. Cui conuenit quod ex opposito subiungitur. Os impiorum redundat malis, vel vt habent hebręa eructat mala, hoc est, os impiorum statim prorumpit ad effundendum ea, quibus cor est plenum, nec tacere potest, nec bene loqui nouit, sed velut flumen plenum nunquam desinit scatorire mala ex abundantia cordis profundens assiduè. Itaque laudatur merito Demonsthenes, cui cum obiectum esset, quod elaborata pronunciaret, respondit, se non modo scripta, sed etiam sculpta dicturum esse si posset.

Et

Et addidit hanc vocem memoria dignam, Ego improbum ciuem duco, qui sine meditatione audet Reipub. consilium dare. Huic sensui conuenit vna lectio, Mens iusti meditabitur sapientiam, hoc est, cogitabit quomodo prudenter respondeat interrogantibus. Altera lectio conuenit secundo verbi significato quod est humiliari, atque hoc significatum magis secutum nostrum interpretem, vt verterit obedientiam potius quàm sapientiã, videri potest ex eo, quod c. 10. Ecclesiasticis, idem verbum verterit obedire, vbi nos habemus. Pecuniæ obediunt omnia. Secundum hãc lectionem sensus erit, iustus cum ab aliquo monetur, meditabitur obedire, humiliabit se, ad obediendum se præparabit: at contrà os impiorum redundat malis, ita vt benè monentibus resistat & obmurmuret.

31 *Longè est Dominus ab impijs, & orationes iustorum exaudiet.*

LONGE dicitur dominus esse ab impiis, cum tamen Paulus dicat, Actuum 17. Non longè illum esse ab vnoquoque nostrum, quod in ipso viuamus, moueamur & simus, quia non adest eis paratus per gratiam suam ad auxiliandum eis & exaudiendum eorum preces, sed perinde se habet quoad auxiliandum eis & exaudiendum eorum preces quasi ab eis elongatus non videret eorum calamitates, nec audiret eorum preces. Vnde per contrarium de iustis subditur, & orationes iustorum exaudiet, exhibens se illis quasi propinquum & præsentem. Sic & Psalmista: Propè est (inquit) Dominus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate. Voluntatem timentium se faciet, & orationes eorum exaudiet, & saluos faciet eos. Potest autem & aliis considerationibus rectè dici dominus longè esse ab impiis, nempè & quia longissimè est à cordibus eorum, qui illum non considerant nec attendunt, & quia dissimilitudo magna est inter Deum & impios, sicut ob similitudinem & conformitatem voluntatis iustorum cum voluntate Dei, dicuntur iusti appropinquare Deo, & Deus illis. Sed ad id quod primò posuimus respexisse hic sapientem, patet ex subiuncta opposita parte.

32 *Lux oculorum lætificat animam: fama bona impinguat ossa.*

FAMA bona accipitur hic ab aliquib. pro bono nomine & opinione bona quæ habetur de aliquo, sic enim accepisse videtur Lyranus, adducens pro declaratione huius, Fama bona impinguat ossa, illud vulgare, Virtus enim laudata crescit. Verum iuxta alios melius accipitur pro rumore & nuncio bono, quod apud homines de re quapiam spargitur. Est enim Hebræis ad verbum, Auditio bona vel auditus bonus. Comparat siquidem parabola auditum visui, significaturq; ad literam, ea quæ per hos duos sensus percipiuntur, magnum habere momentum ad lætificandum mentem, & proinde etiam ad vegetandum benèque afficiendum corpus, cuius bona habitudo vel mala sequitur animi dispositionem. Dicit ergo, Lux oculorum, hoc est lux corporea quæ oculis percipitur lætificat cor quemadmodum patet cum post noctis tenebras mœrorem metúmque incutientes, sol oritur aut cum post nubilam auram, cœlum serenum emicat lucente sole. Aut aliter potius sic, Lux oculorum, hoc est, ea quæ oculos illuminant, quæ scilicet oculis grata sunt & iucunda, non solum oculos lætitia afficiunt, sed & mentem hominis per oculos. Ita quoque & fama bona, hoc est, sparsum de re quapiam nuncium bonum, quod auditu percipere iuuat, impinguat ossa, hoc est, membra hominis benè afficit. Quod autem luci oculorum, lætitiam animæ, auditui autem grato, ossium impinguationem tribuit, non sic accipiendum est, quasi illi illud, hoc huic sit proprium, sed vt bona corporis dispositio bonam mentis sequitur affectionem, ita vtrunque vtriq; intelligendum est, competere, quanquam elegantiæ, quæ in varietate est causa, vnum vni & alterum alteri tribuatur, ita vt significetur gratum tum aspectum tum auditum, & mentem, & corpus hominis benè afficere, nisi dicamus ossium, hoc est, membrorum impinguationem, ideo potius bono nuncio & rumori attribui, quod maior & diuturnior lætitia, quæque corpus magis peruadat, nascatur frequenter ex bonis nunciis, vnde maior ad hominem redit sæpè fructus, quàm ex aspectu rerum pulchrarum & gratarum, quæ transitoriam ferè adferunt lætitiam. Docet autem hæc parabola duos hos sensus multum valere ad animi corporisq; dispositionem, & proinde multum referre quid videamus & quid audiamus. At cum parum hęc doctrina, si nihil aliud vlterius spectemus diuino spiritui conueniat, mysticus etiam huius sententiæ *Mysticus*
sensus est requirendus, ob quem magis videri potest quod litera habet, dictum esse, videlicet vt *sensus.*
quę dicuntur de efficacia rerum corporalium quę visu & auditu percipiuntur, per similitudinem intelligantur significare efficaciam rerum spiritualium, quæ interiori visu & auditu percipiuntur. Quemadmodum enim corporea oculorum corporalium lux animam exhilarat, ita multo magis lux mentis, lux euangelica & lux veritatis diuinę. Item sicut læta corporaliter audire corporis vires auget, ita lætum euangelij nuncium per vniuersum orbem sparsum auditu cordis percipere, Vires animæ impinguat & augmentat.

33 *Auris quæ audit increpationes vitæ, in medio sapientum commorabitur.*

INCREPATIONES vel correptiones vitæ Hebraica phrasi vocat increpationes vitales, hoc est, salutares & viuificatrices, quæ & doceãt hic rectè viuere & ad æternam vitam perducant huiusmodi increpationes qui lubenter audit, dicitur commoraturus in medio sapientum, hoc est, inter sapientes, siue quia inter illos gaudebit adesse, quærens illorum consortium, à quibus possit moneri & corripi, siue quia dignus efficietur qui & ipse inter sapientes honoretur, sapientisq; nomen & locum obtineat. Sic enim Beda intellexit, scribens in hunc modum. Discipulus qui increpationibus docentium obedienter annuit plerumque proficiendo ad cathedram vsque doctoris ascendit, &c.

34 *Qui abijcit disciplinam, despicit animam suam: qui autem acquiescit increpationibus, possessor est cordis.*

FREQVENTIBVS sententiis, vt & suprà indicatum est, sapiens indicat correptionem, admonitionem, & castigationem omnibus & præcipue iunioribus amandam & amplexandam. Nihil enim magis, nihil vtilius iunioribus, & his qui per se non satis sapiunt, est inculcandum,

gerere debet quod præcogitatum est, sed etiam dicentis linguam moderari, vt bene, vtiliter & cum gratia auditorum dicantur, quæ concepta sunt. Itaque doctè D. Hieron. pro illo. A domino est responsio linguæ, vertit, & domini est gubernare linguam. Nec illud tamen prætereundum, quod apud Hebræos non est genitiuus, hominis, sed potius datiuus, vt sit homini sunt præparationes cordis, quod nihil aliud significat quàm hominem apud se, in corde disponere, & cogitare, quid scilicet sit locuturus. Similis sententia sequitur in hoc cap. Cor hominis disponit viam suam, sed domini est dirigere gressus eius. Quibus sententiis conuenit illud vulgare, homo proponit, sed Deus disponit.

2 *Omnes viæ hominis patent oculis eius, spiritum ponderator est dominus.*

PLERIQVE libri habent pluralem genitiuum, hominum, non hominis, Iuxta quam lectionem relatiuum, eius, à Beda & Lyrano refertur ad dominum, de quo in præcedenti versu fit mentio, vt significetur omnium hominum quasuis actiones Deo esse cognitas, nec actiones tantum illum cognoscere, sed & intima quæque eius perpendere, cogitationes scilicet & intentiones animorum. At cum singulę sententię seorsum sint accipiendæ, nec inter se hæreant, magis relatiuum (eius) ad hominem referendum quam ad Deum vt legatur singulatitet, hominis quemadmodum Hebræa habent & pleique latini codices. Non est autem Hebræis verbum, patent, sed, Omnes viæ viri mundæ sunt in oculis eius vt significetur esse plerosque, quibus omnes suæ actiones mundæ videntur, eosdem tamen nemini sibi placeant scire debere, dominum non tantum externa attendere, sed etiam expendere animos hominum, discernens videlicet quo animo quid fiat & qua intentione, vt illum fallere non possimus, sicut homines, apud quos nos nostrásque actiones nonnunquam probamus tanquam bonas, cum apud Deum cordium scrutatorem malæ deprehendantur. Sententiam hanc clarius posteà eisdem penè verbis extulit Sapiens cap. 21. versu 2. vbi nos benè iuxta Hebræa legimus: Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda dominus. Nam & ibi pro appendit, eadem est dictio quæ hic ponderator, & pro, sibi videtur, etiam est, in oculis eius. Vnde patet malè hic vertere quosdam ex Hebræo. Omnes viæ viri mundi in oculis eius, vt mundicies ad virum non ad vias referatur, & relatiuum, eius refertur dominum. Nostra lectio cum sensu iam tradito conueniet, si quemadmodum sæpè in scripturis ea quæ non probantur alicui dicuntur ab illo non videri, non agnosci, ita patere accipiatur pro probari & pulchrum clarumque videri. Alioqui sequendus sensus ex Beda iudicatus.

3 *Reuela domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuæ.*

PRO reuela domino, magis ex hebręo vertendum est. Volue ad dominum. Voluimus autem ad dominum nostra opera, & cum domino acceptum ferimus, si quid a nobis recte fiat, & cum ad honorem eius omnia nostra opera referimus, & cum ea quæ nobis incumbunt facienda, illi commendamus & committimus, orantes vt ipse ea dirigat atque ad salutem effectum perducat. Tertium horum consulit Sapiens, dum hic dicit. Volue ad dominum opera tua. Illi enim conuenit quod sequitur, & dirigentur, vel vt alij vertunt, stabilientur cogitationes tuæ, hoc est, Deo prosperante quæ cogitasti fœliciter procedent, & adimplebuntur. Idem ergo hic monet quod Tobias dicens. Pete ab eo vt vias tuas diri- *Tob. 4.*
gat & omnia consilia tua in ipso permaneant. Et quod Dauid, Reuela domino viam tuam & spera *Psalm. 36.*
in eo & ipse faciet. Vbi etiam pro, Reuela domino, idem est quod hoc loco. Volue ad dominum. Sed vt ibi 70. verterunt reuela domino, ita & hic noster interpres eos secutus vertit, quasi imperatiuus גול gol, hic & ibi positus sit à verbo גלה gala, quod discooperire & reuelare significat, cum sit potius à verbo גלל galal, quod voluere significat. Sensus tamen nostræ versionis eodem redit. Monemur enim domino reuelare opera nostra non vt manifestemus ei, quasi ea ignoret, sed vt in precib. nostris ea illi proponamus, auxilium eius & fauorem implorantes. Vnde Beda: domino (inquit) opera nostra reuelamus quando eum quem nihil latere nouimus, in cunctis quæ agimus in memoriam educimus, atque illius in omnibus flagitamus auxilium, Sic & Paulus, Nihil (inquit) soliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione petitiones vestrę innotescant apud *Philip. 4.*
Deum.

4 *Vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.*

DVPLICITER intelligi potest, Dominus omnia operatus propter seipsum, aut scilicet quia ex sola sua bona voluntate omnia fecit, nullius prouocatus meritis, vt propter causam efficientem vel impellentem denotet, sicut cum dicitur in scripturis, Deus benè facere Israëli propter Abraham aut propter Dauid. Aut quia omnia fecit propter gloriam suam & propter seipsum tanquam vltimum omnium finem ad quem omnia referuntur. Atque hic posterior sensus magis conuenit ei quod sequitur, Impium quoque ad diem malum. Quoniam enim inter omnia quæ ad gloriam suam Deus fecit, impius quatenus talis est, videri poterat non comprehendi, eo quòd impius quatenus talis sit contrà Dei gloriam, nec ad Deum se referat, sed ab eo auertatur aliud pro suo sibi fine diligens, ideo subiicit: impium quoque ad diem malum, suple operatus est dominus propter semetipsum. Non dicit Deum operatum esse impium hominem, quia homo seipsum facit impium, non Deus qui auctor mali non est, sed dicit quòd Deus eum qui se impium facit, operatus est ad diem malum, hoc est, quod illum ordinauit ad diem malum diem vltionis, idq; propter seipsum, & ad ostensionem gloriæ suæ, iustitiæ scilicet suæ in impiis, & bonitatis suę in electis, vt docet Paulus ad Roma. vbi ex Exodo citat exemplum de Pha- *Rom. 9.*
raone, quod hunc locum planè elucidat. De illo enim dictum est, Idcirco autem posui te, vt ostendam in te fortitudinem meam, & narretur nomen meum in omni terra. Subtilius autem intelligunt Deum operari & facere hominem impium propter seipsum, si ex profunda Theologia intelligatur Deum non tantum impij impietatem ordinare ad suum bonum, sed etiam vt scriptura sæpius testatur, indurare ipsum impium, iuxta

iuxta illud: Ego indurabo cor Pharaonis, &c. tradendo scilicet impium in reprobum sensum.

5 Abominatio Domini est omnis arrogans, etiamsi manus ad manum fuerit, non erit innocens.

QVANQVAM Hebræa tantum habeant manus ad manum, tamen cum huiusmodi phrasi secundum probabiliorem interpretationem significetur conspiratio malorum inter se, vt dictum est in cap. 11. vbi similis est oratio, benè vertit interpres etiam si manus ad manum fuerit, & est sensus: Omnis arrogans & superbus abominabilis est domino, nec tantum est abominabilis, sed etiam si multos secum habeat conspirantes non erit tamen impunitus, non euadet punitionem. Beda iuxta sensum quem cap. 11. reddidit ex D. Gregorio, intelligit arrogantem non fore coram Deo innocentem, etiamsi manibus nihil operetur, sed manus manui coniuncta sit in otio.

6 Initium viæ bonæ facere iustitiam, accepta est autem apud Deum magis quàm immolare hostias.

NON habent hunc versum Hebræa, nec codices quidam Latini vetustiores, habent tamen Græca, ex quibus iuxta antiquam translationem nunc legitur in plerisque libris. Habent autem Græca sic, ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια, δεκτὰ δὲ παρὰ θεῷ μᾶλλον ἢ θύειν θυσίας, id est, principium viæ bonæ est facere quæ iusta sunt, accepta autem apud Deum magis quàm immolare hostias. Quanquam pro principium etiam verti posset, & fortè melius, præcipuum, principatus summa, vt significetur viam bonam penitus consistere in faciendo quæ iusta sunt. Nam facere iustitiam non tantum est initium viæ bonæ, sed etiam eius consummatio. Ceterum adiectiuum (accepta) apud nos referri potest, vel ad iustitiam vel ad viam bonam, sicut & apud Græcos ambiguum est vtrum referendum sit ad iusta vel ad viam bonam.

7 Misericordia & veritate redimitur iniquitas, & in timore Domini declinatur à malo.

DOCET hic versus per quid contractum peccatum expietur, & per quid peccatum ne contrahatur, vitetur. Per misericordiam inquit, & veritatem, hoc est, æquitatem, vel iustitiam (quæ duo sæpè in scripturis coniuncta, vt suprà est indicatum circa caput. 14. obseruationem omnium mandatorum Dei includunt, iuxta illud Psalmi: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas, redimitur vel (vt habent Hebræa) expiatur admissum peccatum, magis scilicet quàm hostiis & sacrificiis. Et per timorem domini declinatur à malo ne committatur. Quod & de timore seruili & de filiali æquè verum est, de quo vtroque etiam dicitur similiter ecclesiastici primo: Timor domini expellit peccatum. Timor enim seruilis declinare facit peccatum consideratione pœnæ, filialis verò consideratione offensæ eius qui amatur. Nam vt habet Poëta: Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Oderunt peccare boni virtutis amore. Cæterùm pro veri-
Psalm. 24. tate Græcus vertit πίστεσιν, vnde ex Græco in cap. superiori legitur hic versus. Per misericordiam & fidem purgantur peccata, sed intelligitur per fidem, fidelitas quæ à veracitate non differt.

8 Cùm placuerint Domino viæ hominis, inimicos quoque eius conuertet ad pacem.

DOCET hæc sententia ex diuina beneuolentia erga iustos fieri frequenter vt qui ad tempus inimici fuerant, cum eis redeant in gratiam & ex inimicis amici fiant, Deo sic in gratiam suorum conuertente hostium corda quæ habet in manu sua. Patet istud in Dauide, cui Saul aliquoties reconciliatus est, Deo cor illius ob merita Dauidis commouente. In Tobia item, qui quoniam memor fuit Domini in toto corde suo, dedit illi gratiam Deus in conspectu Salmanasar regis, vt est Tobiæ. 1. Patet idem in Assuero, coram quo Hester & Mardochæus & per eos populus Iudaicus inuenit gratiam. In Ioseph item, Daniele & in tribus pueris. Item in Alexandro Magno & Iaddo sacerdote, cuius historiam videre est apud Iosephum libr. 11. de capt. Iudaica. cap. vlt. Sed omnium maximè in populo Christiano, cuius inimicos Reges & Principes post multas persecutiones Deus tandem pacificauit cum eo, ita vt non tantum à persecutione cessauerint, sed etiam iugo fidei sese submiserint. Mysticè autem & generalius cum cœperit homo vitam rectam amplecti, Deóque sic placere cœperit, inimicos eius spirituales, hoc est, vires sensitiuas spiritui rebelles, Deus ad pacem conuertet, atque cum ratione in amicitiam iunget, carnísque desideria rationi subiugabit, ita vt non tam apertè & violenter oppugnare spiritum valeant.

9 Melius est parum cum iustitia, quàm multi fructus cum iniquitate.

SENTENTIA clara est, similis ei quæ habita est ca. superiori: Melius est parum cum timore domini quàm thesauri magni & insatiabiles, & illi Psalmistæ dicto. Melius est modicum iusto super diuitias peccatorum multas. Psalm. 36. Non est tamen Hebræis cum iniquitate, sed sine iudicio. Iudicium autem pro æquitate sæpè ponitur, vnde benè vertit noster, secutus Septuaginta qui habent μετὰ ἀδικίας, id est, cum iniquitate. Fructus autem hic intelligi debent prouentus frugum terræ, sub quibus tamen omnes diuitiæ comprehenduntur. Beda etiam mysticum huius sententiæ sensum indicat, vt significetur esse melius benè & iustè paucas habere virtutes, quàm multas cum superbia & hypocrisi. Potest, inquit, & sic accipi quia melius sit in simplici conuersatione Deo deuotè seruire, quàm multis abundantem virtutibus (verbi gratia eleemosynis, orationibus, ieiuniis, doctrina, castitate) proximorum facta despicere & de sua quasi singulari sublimitate gloriari.

10 Cor hominis disponit viam suam, sed Domini est dirigere gressus eius.

SIMILIS est hæc sententia primæ parabolæ huius capitis, vt ibi dictum est, significaturque hominem quidem apud se cogitare & disponere quod ipsi agendum est, ad huiusmodi cogitationem non sufficere, vt quod dispositum est perficiatur, sed à singulari Dei gratia pendere, vt

dere, vt ad effectum illud perducatur, vt intelligamus non tantum nos indigere gratia & misericordia Dei præueniente qua cor disponit viam suam, sed etiam gratia ac misericordia subsequente, qua cogitata opere perficiuntur, iuxta illud Pauli: Deus est qui operatur in vobis velle & perficere pro bona voluntate. Potest tamen & ex Hebræo alius esse sensus. Sic enim est ad ver-
Phil. 2. bum, Cor hominis cogitabit viam suam, Dominus diriget (vel firmabit) gressum eius. Quo intelligi potest significatum tum demum dominum directurum opera hominis, suaque fauore prosperaturum, cum homo apud se solicitè, & cogitatione ipsum cor peruadente cogitauerit viam suam, cum non temerè quid aggressus fuerit, sed bene præmeditatus, Deo sua negotia commendans, sine qua commendatione nihil prudenter disponitur. In hunc sensum accipit Caietanus.

11 *Diuinatio in labijs regis, in iudicio non errabit os eius.*

REGVM erat olim non tantum leges & edicta populis præscribere, sed etiam iudiciis ferendis præsidere, vt patet de Dauide & Salomone. Itaque cum Reges Dei in terris vicem gerant, ac dij sint quidam terrestres (Vnde illis di-
Psalm. 81. citur: Ego dixi dij estis & filij excelsi omnes) in labiis eorum diuinationem esse dicit, hoc est, velut oracula deorum, quæ diuinationes dicuntur, quia quæ pro officio aut præscribunt, leges promulgando, aut in controuersiis decernunt, sententiam proferendo velut à Deo profecta sunt reputanda, qui per eos officio suo fungentes loquitur, ac iustitiam veritatemque tuetur, proinde in iudicando non facilè errabit os Regis, Deo nimirum cuius vices agit, sententiam eius moderante. Indicat hæc sententia quomodo singulariter Deus adsit regibus officio suo fungentibus, nempè quasi prophetis suis & internunciis, ac proinde & reges monet vt summa moderatione ac grauitate in iudicando vtantur: & subditos vt decretis eorum non secus quàm oraculis diuinis obtemperent candidè ea interpretantes & benignè amplexantes. Veritas huius sententiæ declarata est egregiè in Salomone, cum in iudicio pronunciauit quæ esset vera viui infantis mater, cuius iudicium omnis Israël audiens, timuit regem, intelligens Dei sapientiam fuisse in
Ioan. 11. eo ad faciendum iudicium, vt est 3. Reg. 3. Sic & Caiphas licet impius, tamen quia pontifex, oraculum protulit quòd expedit vnum hominẽ mori pro populo, vt non tota gens pereat. Et de sacerdotibus simile quid cum eo quod hic dicitur
Malac. 2. de Regibus, habet Malachias. Labia (inquit) sacerdotis custodient scientiam, & legem requirẽt ex ore eius, quia angelus domini exercituum est. Ex prædictis patet diuinationẽ cum aliàs in malam partem accipiatur pro prædictionibus falsorum prophetarum, qui diuini dicuntur, quia se Deo plenos & à Deo afflatos mentiuntur, hic accipi in bonam partem pro oraculo diuino. Quod si de Rege Reg. Christo domino sententiam hãc accipiamus, absolutè vera erit: quia verè diuina oracula, nec aliud quid labiis suis protulit ipse, nec vnquam in iudicio errauit os eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. At hæc est allegorica parabolæ tractatio, non literalis, quanquam Beda hanc parabolam de solo Christo dictam putet, eo quod solus ipse in iudicio non possit errare, cui idem author ostendit, quomodo diuinatio propriè dicta, hoc est, falsorum prophetarum prædictio, tribuatur & competat potius quàm dæmonibus. Sunt qui pro diuinatione vertunt prophetiam, intelligentes per prophetiam, cognitionem & explanationem sacræ scripturæ, vt significetur cum cognitio sacræ scripturæ fuerit in Regibus, facultatemque habuerint eam explanandi, non facilè in iudicio eos erraturos. Similem sensum habet Lyranus, nisi ridiculè diuinationem exponit diuinam lectionem, quæ esse debeat in regibus iuxta præceptum Deuterono. 17. quo præcipitur vt postquam Rex sederit in solio regni sui, describat sibi Deuteronomium legis, legatque illud omnibus diebus vitæ suæ.

12 *Pondus & statera iudicia Domini sunt, & opera eius omnes lapides sacculi.*

QVIDAM libri habent lapides seculi, quomodo & Beda legit: & interpretatur lapides seculi, iustos & fide fortes quos ab initio seculi Deus elegit vt essent lapides viui domus suæ spiritualis. Lapides (inquit) seculi iustos & fide fortes appellat, quales esse desiderabat Apostolus Petrus quibus admonens dicit: Et vos tanquã *1. Pet. 2.* lapides viui superædificamini in domos spirituales. Nullus ergo ab initio seculi sua virtute electus est, & cœlesti ædificio aptus, sed eius potius opere, qui omnia in pondere, numero & mensura constituens vnicuique sicut voluit mensuram fidei & gratiarũ distribuit. Hæc ille. Sed vt etiam Lyranus admonuit corrupta est hæc lectio, & legendum, vt ex Hebræo patet, lapides sacculi, quo significantur ponderum genera, quæ lapidib. antiquitus distingui solebant, vt nunc metallicis partibus, atque in sacculis reponebantur, vnde Deuteron. 25. dicitur. Non habebis in sacculo tuo diuersa pondera. Intelligit tamen Lyranus secutus Bedam hac sententia significari, iudicia domini, quibus, scilicet mundum regit, & præcepta quæ hominibus facienda decernit, esse pondus & stateram, id est iusta & æquitatis lance disposita, & omnia opera eius esse velut lapides sacculi, quia omnia sunt debitè in pondere & mensura disposita, iuxta illud. Omnia in pondere, numero *Sapien. 11.* & mensura disposuisti. Itaque secundum hanc intelligentiam iudicia domini & opera eius præconstitui debent tanquam supposita verbi sunt. At ex Hebræis patet longè alium esse sensum & simpliciorem, nempè pondus & stateram atque bilances esse iudicia domini, quia hæc Deus seruari præcipit, & omnem distinctionem lapidum sacculi non tribuendam institutioni & adinuentioni humanæ, sed esse tales lapides opera Dei, id est, à Deo instituta & præcepta qui iustitiam erga proximum hac ratione seruari voluit. Vnde suprà dixit cap. 11. statera dolosa abominatio est apud dominum, & pondus æquum voluntas eius. Hebræa ad verbum habent, Pondus statera iudicij (hoc est, statera iusta) sunt domini & opus eius omnes lapides sacculi.

13 *Abominabiles regi qui agunt impiè, quoniam iustitia firmatur solium.*

QVATVOR sequentibus versibus quæ ad reges pertinent, describuntur, & duobus quidem prioribus, quæ illis displiceant, quæ placeant, duobus verò posterioribus quantum illorum

illorum ira, quantum contra fauor valeat indicatur. Habent autem Hebræa huius ſententiæ primam partem paulò aliter, nempè, Abominatio Regum eſt facere impietatem, proinde nō ſignificatur Reges deteſtari facientes impietatem, ſed ipſam abominari operationem iniquitatis, ita vt nec ipſi eam admittere velint, nec in aliis approbent. Quod tamen idem & noſtra lectio indicat. Nam qui agunt impiè non ſunt abominabiles regibus niſi propter operationem impietatis, quàm ſi in aliis deteſtentur, ipſi quoque ab ea facienda abhorrebunt. Significat autem hæc ſentētia non quid ſemper reges faciant, ſed quid pro officio regali facere debeant, nimirum vt plus cæteris impietatem deteſtentur, qui iuſtitiæ ſunt miniſtri conſtituti in terris. Aut ſignificat quid boni Reges & hi qui vere Reges dici merentur faciūt. Nam qui iniuſtè opprimunt ſubditos, aut iniuſtitiam in ſuis fouent, tyranni potius ſunt quàm Reges. Vt enim rectè dixit D. Aug. lib. 4. de ciuit. Dei cap. 4. Remota iuſtitia quid ſunt regna, niſi magna latrocinia: Indicat ſuo exemplo Propheta regius Pſalm. 100. quomodo Reges abominari debeant impietatem & facientes eam. Cæterum Sapiens cauſam adiicit ob quam reges abominari debeant impietatem, quoniam, inquit, per iuſtitiam firmatur ſolium, id eſt, regalis dignitas & authoritas, magis ſcilicet quàm viribus, minis & terroribus, quibus licet ad tempus ſubditi violenter cohibeantur, tamen vt nullum violentum eſt perpetuum ita tandem iniqua graua mina & principum impietatem non ferentes, ad rebellionem concitabuntur, cùm contra iuſtitia exculta à regibus & apud Deum meretur, & apud homines impetrat, vt regnum principibus ſtabiliatur.

14 Voluntas regum labia iuſta, qui recta loquitur, diligetur.

DIXIT quid regibus diſpliceat, nunc quid eis placeat, labia ſcilicet iuſta, iuxta illud Dauidis. Qui loquitur iniqua non dixerit in conſpectu oculorum meorum. Specialiter verò labia iuſta regibus placere aſſerit, quod ea ſint illis admodum neceſſaria vt rectè iudicent & vt populus bene inſtituatur. Eſt autem hic rurſus pro voluntas, Hebræis ea dictio quæ beneplacitum ſignificat, ita vt ſenſus ſit, Regibus placere labia iuſta. Cæterum pro diligetur, plerique libri habent dirigetur, quomodo & Beda legit & Lyranus exponentes eum qui recta loquitur dirigendum à Deo in finem debitum atque in vitam æternam. At ex Hebrǽis patet hanc lectionem corruptam eſſe & legendum, vt habent libri emendatiores, diligetur, vt ſignificetur à regibus diligendum qui rectè loquitur, *Pſal. 110.*

15 Indignatio regis nuncij mortis. & vir ſapiens placabit eam.

BENA intelligit priori parte ſignificari Regem Chriſtum indignari nunciis mortis, hoc eſt, angelis ſathanæ ſub quibus comprehenduntur & omnes qui verba nunciant proximis vnde à morte rapiātur æterna, quibus tamen quoniam iter pœnitentiæ non præcluditur, ideo ſubditum vult, & vir ſapiens placabit eum. Nam eum legit, non eam. Poteſt enim (inquit) reſipiſcendo dominum placare quem contingit ſtultè loquendo offendiſſe. At hic ſenſus, etſi pius, alienus tamen eſt ab intentione ſapientis, qui vt ſuprà duabus ſententiis locutus eſt in genere de regibus, ita & in duabus ſequentibus. Et vbi indicauit quid illis diſpliceat quid contra placeat, ita iam deinceps congruo ordine indicat quid valeat illorum vel ira vel beneuolentia, ne quis parui faciat illis vel diſplicere vel placere. Senſus ergo eſt, indignatio vel furor (Nam hoc magis ſignificat hebraica dictio) Regis eſt velut nuncij mortis, quia, vt illi terrorem magnum incutit, inſtantemq; mortem aut grauem aliquam vltionem portendit vt Heſter 7. patet in ira Aſſueri regis aduerſus Aman: ſic: & poſtea capite 19. alia parabola ſimili indicatur quàm ſit hominibus regum ac principum ira metuenda & cauenda, cum dicitur. Sicut fremitus Leonis ita & regis ira, vbi & ſubditur quod cum ſequenti conſentit parabola. Et ſicut ros ſuper herbam ita & hilaritas eius, quamuis tamen grauis ſit & periculoſa ira regis, ſapientia tamen vinci poteſt & placari, vnde ſubditur. Et vir ſapiens placabit eam: Nam eam legendum patet ex hebræis. Placat autem iram Regis vir ſapiens, quia ſapienti ſuo eloquio aut prudenti aliqua adinuentione iram regis contra ſe vel alios conceptam auertit & ſedat, vt patet de Ioab, qui per prudentem mulierem Thecuitam ſedauit iram *2. Reg. 14.* Dauid contra Abſalon.

16 In hilaritate vultus Regis vita: & clementia eius quaſi imber ſerotinus.

SICVT (inquit) in indignatione regis mors, ita contra in hilaritate vultus eius eſt vita. Eſt autem Hebræis pro in hilaritate vultus, in luce vultus, at per lucem vultus Hebraica phraſi ſignificatur hilaritas vultus alicui exhibita, ſicuti latinis facies hilaris, dicitur ſerena facies, & triſtis, nubila, obſcura. Non ſecus enim quàm lux, hilaritas vultus: lætitia afficit hominē cui exhibetur. Itaque in hilari exhibitione vultus Regis conſiſtit vita, quia quos blandè Rex intuetur, magnam inde lætitiam, quæ vita quædam & vigor animi eſt, percipiunt ex intellecto eius erga ſe fauore, intelliguntq; ſe vita donari etiamſi prius mortem ſi ab illo inferendam metuebant. Et clementia eius, ſiue vt eſt Hebræis, beneplacitum aut fauor eius aliqui ſcilicet exhibitus, eſt quaſi imber ſerotinus, aut vt eſt Hebræis, quaſi nubes pluuiæ ſerotinæ. Vt enim imber talis diu expectatus, gratus admodum & vtilis eſt terræ & hominibus, qui ex eo multa beneficia reportant, ita clementia & beneuolentia Regia, omnem pellit ex animo mœrorem, conſolationem & gaudium menti infundit, & multorum beneficiorum eſt cauſa. Exemplum huius inſigne in Aſſuero erga Heſter reginam. Cæterum quod in genere his ſententiis dictum eſt de Regibus, excellenter competit in ipſum, qui omnium regum excellentiſſimus Rex eſt. Ita enim Chriſti domini quam in nouiſſimo die exhibebit ſuo in malo aſpectu, mortem æternam illos manere denunciabit, quam hic interim qui ſapiunt redimere & placare ſtudent. Hilaritas autem vultus eius quam iuſtis exhibebit, vitam eis afferet, grataq; erit velut pluuia ſerotina: cuius clementia & benignitas etiam in primo ſuo aduentu facta eſt iuſtis velut imber ſerotinus, vt qui ſuo aduentu mundum ſterilem, & aridum irrigauerit & fœcundauerit tanquam ros & pluuia, è cœlo deſcendens, iuxta illud Eſaïæ: Rorate cœli de ſuper, & *Eſa. 45.* nubes pluant iuſtum. Et bene pluuiæ ſerotinæ

confer-

conferrur Christus, vt qui in vltima mundi ætate venerit in mundum, venturus secundo in nouissimo die.

17 *Possideſapientiam, quia auro melior est, & acquire prudentiam quia pretiosior est argento.*

HEBRÆA potius vertenda sunt per infinitiuos possidere sapientiam quàm bonũ est ab auro, hoc est, longè excellentius est auro, & possidere prudentiam eligibilius est argento. Benè postquam dixit sapientia placari posse furorẽ regis, iam subiungit hanc sentẽtiam qua sapientiæ possessionem præfert diuitiis, quia per sapiẽtiam sæpè fit quod diuitiis effici nõ potest. Nam hac placatur sæpè efficacius regum ira quàm diuitiis, bonisq; externis. Item possessio sapientiæ auro & argento præfertur, & quia animum verè diuitem facit, & quia auferri non potest, & quia vitam beatam, & hic, & post hanc vitam suo confert possessori. Vnde Ecclesiastes 7. dicitur, Hoc plus habet eruditio & sapientia quàm diuitiæ, quod vitam tribuunt suo possessori, & suprà cap. 8. dicitur: Melior est sapientia cunctis pretiosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

18 *Semita iustorum declinat mala, custos animæ suæ seruat viam suam.*

PRIOR pars potest ex Hebræo etiã verti per infinitiuum, vt sit. Semita iustorum est declinare à malo. Nam verbum est ambiguum, Noster secutus est Septuaginta, qui habent τρίβοι ζωῆς ἐκκλίνουσιν ἀπὸ κακῶν, id est, semitæ vitæ declinant à malis. Secunda pars verti potest etiam: Custodit animam suam qui seruat viam suam. Itaq; huius lectionis sensus erit. Iter iustorum & eorum institutum est declinare mala, quia hoc est iustitiæ vna pars & prima. Qui sic sollicitè obseruat viã suam, is custodit animam suam eique bene prospicit. Nostræ lectionis quæ eodem penè recidit, sensus est, Semita iustorum, id est, vita quam sectantur, declinat mala, qui solicitus est ad custodiẽdam animam suam, ne peccato coinquinetur & pereat, is obseruat viam suam, diligenter semper ad eam attendens, ne fortè à iustitia deuiet, studetq; assiduè suas actiones seruare immunes ab omni malo. Legendum enim est viam suam, non vitam suam vt multi libri habent.

19 *Contritionem præcedit superbia: & ante ruinam exaltabitur spiritus.*

CORRESPONDET hæc sententia quo ad vtramque suam partem ei quod per cõtrarium dictum est in fine præcedentis capitis. Gloriam præcedit humilitas, quæ duo simul repetũtur ferè eisdem apud Hebræos verbis cap. 18. vbi nos legimus: Antequam conteratur exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur. Docet hæc sententia superbiam, vt in primo homine, ita in omnibus causam esse ruinæ & contritionis, id est, perditionis & calamitatis atque fracturæ. Nam hoc propriè est contritio, Neminem. n. Deus punit ante peccatum neque peccat aliquis nisi ex superbia quadam, nempe quod coram Deo humiliari nolit. Nunquam enim contemptim & mortaliter transgredimur Dei præcepta, nisi pluris facientes nostram vel voluntatem vel voluptatem, quàm Dei imperium. Vnde
Eccl. 10. benè dicitur in Ecclesiastico: Initium omnis peccati est superbia. Quæstio tamen hic moueri posset circa hanc parabolam, eo quod etiam iustis plerisque miserias & calamitates & ruinam accidere certum sit ex scripturis & experientia citra illorum peccatorum. Exemplum est in Iob & Tobia, qui citra superbiam præcedentem cõtriti sunt & afflicti, & è statu suarum diuitiarũ & valetudinis exciderunt. At sciendum morem scripturæ non esse, vt quę iustis accidunt, ad illorum probationem, calamitates & tribulationes, vocet contritionem illorum & ruinam, sed his nominibus designantur tantum mala quę à Deo inferuntur hominibus in pœnam pręcedentis peccati, & quæ vt mala inferuntur.

20 *Melius est humiliari cum mitibus: quàm diuidere spolia cum superbis.*

PRÆCEDENTI sententiæ hęc bene subiungitur, vt quæ ex ea consequatur. Quoniam enim superbia tandem cõtritionem affert, & altitudo ruinam, ideo melius est humiliari ac demittere seipsum cũ mansuetis hominibus quàm cum superbis diuidere spolia quæ ab humilibus impiè & superbè abstulerunt, & exultando inter sese diuidunt. Humiliari ergo hic non accipitur pro affligi vt frequenter, sed pro demittere animum seseque deiicere. Nam Hebræis est, humiliare spiritum. Et benè humiles spiritu hic cõiun- Matt.
guntur mitibus, non solum quia hæ virtutes co- 7.
gnatæ sunt, & mansuetudo sine humilitate esse non possit: vt ob id dixerit dominus: Discite à me quia mitis sum & humilis corde: sed etiam quia hic fit oppositio humilium cum superbis spolia deuidẽtibus, qui scilicet iniquè quæ aliorum sunt auferunt, sicut mansueti patienter sua sibi auferri & iniuriam inferri ferunt. Sunt tamen qui pro mitibus malunt vertere abiectis. At cum vtrumque Hebręa dictio significet, nostra versio aptior est.

21 *Eruditus in verbo reperiet bona, & qui sperat in Domino, beatus est.*

HEBRÆIS pro (in verbo) est magis super verbo, vel de verbo. Accipitur autem Hebraica phrasi, verbum sæpe pro quacunque re ac negotio quouis. Itaq; sensus est. Qui non temere rem quampiam aggreditur, sed de re quam tractare instituit, eruditus est & intelligens, cognoscens. s. & quale sit hoc negotium, & quæ ad illud peragendum sint necessaria, hic reperiet bona, fœlicemque sortietur effectum. Quod autem sequitur. Et qui sperat in Domino beatus est, adiectum est aut ad indicandum melius esse in domino suam collocare fiduciam, quàm in propria prudentia, aut ad indicandum non satis esse negotium quoduis cum prudentia aggredi & administrare, sed præter hoc necesse esse vt quis omnem suam in domino reponat fiduciam: ita vt sententia significet duo necessaria ad fœliciter quid aggrediendum & peragendum. Conuenit secunda pars cum illo Psalm. Beatus vir cuius Deus Ia- Psal.
cob adiutor eius: spes eius in domino Deo qui 145.
fecit cœlum & terram.

22 *Qui sapiens est corde, appellabitur prudens: & qui dulcis est, eloquio maiora percipiet.*

SECVNDA partem Hebræa sic habẽt ad verbum. Et dulcedo labiorum addet doctrinam. Itaque significatur eum qui corde est sapiens,

consequi celebre apud homines nomẽ ita vt dicatur homo prudens & intelligens. Quod si autẽ sapientiæ accedat eloquentia qua suauiter & eleganter quæ sapientiæ sunt eloquatur, ipsum tum magis alios docere posse, aliisque quę senrit persuadere. Noster interpres dum vertit, maiora reperiet, vel vt multi libri melius habent maiora percipiet, videtur dictionem לקח Lecach, quam alij doctrinam vertunt, accepisse vt significet acceptionem. Deriuatur enim à verbo quod accipere significat, vt sit sensus: Dulcedo labiorũ addet accessionem, hoc est, maiora percipiet. Cuius sensum pulchrè exprimit Beda, sic scribens: Qui sapientiam catholicæ fidei quam didicit illibatã in corde suo custodit, merito prudentis nomen accipit. At qui eandem etiam doctè prædicare & contra hæreticos defendere nouit, maiora laboris amplioris præmia percipiet. Hæc ille. Simpliciter ergo accipi potest nostram literam significare, sapientem corde hoc consequi laudis, vt dicatur prudens, eum verò qui non tantum sapiens est, sed & eloquens, maiorem consequi laudem, vt non tantum ipse prudens dicatur, sed afferẽdo aliis doctrinam, dicatur etiam magister prudentum. Alius tamen mox infrà indicabitur huius parabolæ sensus.

23 *Fons vitæ eruditio possidentis, doctrina stultorum fatuitas.*

OBSCVRITATEM in hoc versu facit quod dicitur eruditio possidentis. Beda sentiens etiam obscuritatem putat subaudiendum, ipsam eruditionem, in participio, possidentis: vt sit plena sententia, Fons vitæ eruditio possidẽtis ipsam suam eruditionem. Quam subauditionem etiam ex Hebræo patet faciendam. Intelligit autẽ Beda significari eruditionem cuiusquam tum esse alijs fontem vitæ, cum ipsemet eam possidet eruditionem, hoc est, amorem verbi quo alios erudit: fixum in corde possidet atque opere ipse exercet quæ prædicat. Sic & consequenter quod subditur, doctrina stultorum fatuitas, intelligit significare quod etsi qua bona vsu eruditionis didicerunt, eadem tamen quæ dicunt bona ipsi fatuo corde contemnunt. Lyranus eruditionem possidentis intelligit eruditionẽ eius qui erudire alios potest, per sapientiam & eloquentiam suam. Alij ex Hebræo vertunt, Fons vitæ eruditio, vel intelligentia, possidentibus eam vel habentibus eam, vt significetur intelligentiam esse fontem vitæ his qui habent eam. Et omnino crediderim nostrum interpretem vertisse non possidentis, sed possidentibus, cum & Hebræa pluralem habeant numerum, & Græca habeant, τοῖς κεκτημένοις, id est, possidentibus. Itaque sensus verus est. Eruditio, hoc est sapientia & intelligentia (Nam ex Hebræa dictione patet eruditionem hic non posse accipi pro doctrina & institutione aliorum) est ipsis qui habent eam fons vitæ, quia velut scaturigo semper profluens, nec vnquam deficiens, subministrat eis assiduè, vnde & ipsi in anima viuant & alij per eorum doctrinam. At contra doctrina stultorum qua & seipsos & alios de agendis rebus aut credendis docent nihil aliud est, quam fatuitas, hoc est, stulta sunt quęcunq; quatenus stulti & ex suo corde docent. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Cæterum dum legitur eruditio possidentis, simpliciter accipi potest significari eruditionem & sapientiam eius qui talentum sibi creditum non occultat, sed eo vtitur tanquam possidens & habens, esse fontem vitæ, vt ex qua ad alios vita profluit per doctrinam, cum alioqui eruditio eius qui non vtitur ea & est tanquam non haberet eam, sit veluti aqua stagnalis & lacus. Esse enim quosdam qui etsi habeant, sint tamen velut non habentes & nõ possidentes, ostendit illud Saluatoris: Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo. *Matt. 13.*

24 *Cor sapientis erudiet os eius, & labijs eius addet gratiam.*

PROSEQVITVR Sapiens hac & sequenti parabola laudes cordis eruditi, quemadmodum cœpit duabus præcedentibus, significatque hac parabola, cor sapientis suggerere ori, & quid dicendum sit & quomodo, efficereque vt prudẽter, eloquenter, & cum gratia auditorum quid dicatur. Cor (inquit) sapientis erudiet os eius, hoc est, faciet os eius erudire & prudenter loqui. Et labiis eius addet gratiam quia efficiet vt labia ipsius gratum & acceptum proferant sermonem, aut quia frequenter docendo alios, efficit, vt labia sapientis maiorem in docendo gratiã habeãt. Docendo enim & scientia in sapiente crescit & eloquẽtia: quia qui talento sibi credito benè vtitur, talentum sibi & aliis multiplicat. Est autem Hebræis pro eo quod noster iã vertit, addet gratiam, rursum quod suprà fuit in versu 22. addet doctrinam, pro quo ibi vertit maiora percipiet. Et intelligitur hic illud addet doctrinam, dupliciter. Nam intelligi potest significari & quod sapientis cor in dies maiorem docendo scientiam acquirat, & quod in animis audientium, doctrinam maiorem quotidie ingerat. Iuxta quam duplicem intelligentiam, etiam suprà indicauimus dupliciter accipi posse nostram lectionem. Cæterum cùm hic versus confertur cum versu 22. præcedenti, cum quo est valdè similis in verbis. (Nam vtrobique fit mentio de corde sapiente & de labiis doctrinam addentibus) satis apparet paulò alium illius versus esse sensum, quàm mox dedimus, nempe hunc: Qui sapiens est corde, is quoniam per sapientiam in animo recõdita, eruditè & prudenter loquitur ore suo (quoniam vt hic dicitur cor sapientis erudiet os eius) ideo appellabitur prudens, idemque dulcis existens per sapientiã, in eloquio addet & in aliis & in seipso doctrinam, doctior quotidie & eloquentior euadet, aliisque semper magis ac magis sapientiam ingeret. Itaque vnicam clausulam continet versiculus, docens sapientem prudentis nomen obtinere, quoniam eloquentia sua scientiam auget docendo, *Psal. 145.*

25 *Fauus mellis composita verba, dulcedo animæ & sanitas ossium.*

SVPERIORI versu ostendit vnde prudẽs & docta oratio proficiscatur nẽpe ex corde sapientis tanquã fonte vitæ, nunc ostẽdit eius fructũ, comparans illam elegãter fauo mellis quod & dulce est gustui hominis & salutare corpori. Composita, inquit, verba. i. verba sapienti corde prudenter eleganterque disposita (pro quo Hebræis est, verba amœna) sunt veluti fauus mellis, quia vt mel & dulce est & salubre, ita prudens elegansque oratio est dulcedo animæ & sanitas ossium, hoc est, dulcis animæ & salubris corpori. Mentem enim mira afficit dulcedine, ac corpus quoque eiusque vires recreat & reparat. Ossa enim

enim frequenter hic in parabolis & aliis ſcripturæ locis, phraſi Hebraica pro membris & corpore ipſo ponuntur. Quadrat illud perfectè in verba illa diuinæ legis, de quibus dicitur, Dulciora ſuper mel & fauum: Et in Cãticis: Fauus diſtillãs labia tua. Cæterum pleríque libri habent ſine coniunctione, & dulcedo animæ ſanitas oſſium. Sic enim legit & Beda & Lyra, vt ſubaudiatur verbum, eſt, quod etiam quidam libri habent, vt ſit ſenſus, dulcedo animæ eſt ſanitas oſſium. Et quidem Beda intelligit nominatiuum dulcedo, à parte interiori. Habet enim ſic: Multi per eloquẽtiam poſſunt amantibus & fauentibus ſuauiter pronuntiare bona, quæ ipſi non amantea autem ſolum verba ad ſanitatem oſſium tuorum, hoc eſt, ad virtutum tuarum ſpiritualia incrementa proficiunt, quæ ex interna animæ tuæ dulcedine procedunt. Intelligit ergo quòd dulcedo animo afferat ſanitatem oſſium. Lyra verò contrà intelligit nominatiuum ſanitas à parte anteriori, vt ſit ordo, Sanitas oſſium eſt dulcedo animæ, hoc eſt, inquit, bona diſpoſitio & robur corporis, aut ſpirituale robur vitium animę affert dulcedinem animæ, quia illa delectatur in ſanitate corporis ſui & vitium ſuarum. At ex Hebræis patet veram lectionem eſſe, quam ſupra ſumus proſecuti, Dulcedo animæ & ſanitas oſſium, vt duo hæc ad verba compoſita referantur, quomodo & libri emendatiores habent.

Pſal. 118.
Cãt. 4.

26 *Eſt via quæ videtur homini recta, & nouiſſima eius ducũt ad mortem.*

EXPLICATA eſt hæc ſententia ſuperius in cap. 14. quę ob id videri poteſt repetita, quod eandem conueniat mentibus hominum inculcatam eſſe, eo quod philautiæ vitio & cæcitate, lõgè maxima hominum pars decipiatur.

27 *Anima laborantis laborat ſibi, quia compulit eum os ſuum.*

DVPLEX huius Prouerbij poteſt eſſe ſenſus, iuxta duplicem acceptionem verbi laborare, quod in ſcripturis & operari ſignificat & affligi, ſicut labor ſæpè pro afflictione & moleſtia ponitur, quam duplicem ſignificationem etiam Hebraica dictio habet hic poſita. Iuxta poſteriorem acceptionem ſignificatur animam hominis afflicti, hoc eſt, hominem afflictum ſua culpa affligi: quia os ſuum, cum ad huiuſmodi miſeriam compulit, & cauſa illi fuit miſeriarum: pro quo Hebræa habent, quia incuruauit ſe ad ipſum os eius, hoc eſt, os eius perduxit eum ad hoc: quia mors & vita manibus linguæ eſt. Iuxta priorem acceptionem ſignificatur neceſſitas laboris corporalis, propter neceſſitatẽ cibi quem os exigit, iuxta illud Eccleſ. Omnis labor hominis in ore eius eſt. Itaque ſenſus eſt. Is qui laborat operando manibus ſibi laborem illum impendit, quia os ſuum compulit eum ad laborem, petẽdo. ſ. ab eo cibum corpori neceſſariũ: quod ſignificatur per hoc quod Hebræa habent, incuruauit ſe ad illum os eius, quaſi ſcilicet ſupplex petens cibum ad vitam ſuſtentãdam neceſſarium: Docet hęc ſententia in hoc ſenſu, qui potior eſt, laborem humanum ori ſeruire, & ventri, ac proinde illum rationabilem eſſe, vt qui illum refugit, dignus etiam ſit qui non mãducet, iuxta illud Pauli: Qui non laborat, non manducet. Significatur etiam quàm paruum homini ſufficiat, & quàm ſuperfluo

Eccl. 6.
2. Th. 3.

labore ſe quidam vexent, cum paucis natura ſit cõtenta, quod ſimili ſententia indicatur Eccle. 6. cum ſubiicitur. Sed anima eius non implebitur. Beda hunc verſum ad literam de primo parente exponit, quem vt in ſudore vultus ſui veſceretur pane ſuo, compulit os ſuum, quando cum ſerpẽte locutus eſt, & ore ſuo vetitum cibum guſtauit. Iuxta ſpiritualem intelligentiam intelligit ſignificari doctorem compelli ore ſuo vt laboret, nimirum quia neceſſe habet agere bona quæ dicit. Quod ex Greg. mutuatus eſt qui homil. 18. ſuper Ezech. ſic habet. Cum ipſa ſua verba doctores ad memoriam reducunt, erubeſcunt non ſeruare quod dicunt. Vnde per Salomonem quoque dicitur. Anima laborantis laborat ſibi, quia compulit eum os ſuum. Os enim noſtrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod diximus a vitiis refrenamur.

Greg.

28 *Vir impius fodit malum, & in labijs eius ignis ardeſcit.*

VT ſuperius aliquot ſententiis indicauit fructum labiorum iuſti & ſapientis, ita nunc tribus parabolis proſequitur incommoda quæ ab impiorum labiis proueniunt. Pro impius vel (vt multi libri habent) inſipiens, Hebræis eſt dictio Belial, de qua ſuprà dictum eſt, capit. 6. Qua dictione omnes intelligunt ſignificari impietatem & hominem impium, qui non obiter quaſi ex ignorantia aut infirmitate peccat, ſed ſtudio & induſtria. Proinde rectius hic legitur vir impius: quomodo habẽt Beda & Lyra, quam vir inſipiens, quæ lectio ex 70. eſt mutuata. Nam hi habent ἀνὴρ ἄφρων vir inſipiens. Porro fodere malũ dupliciter accipi poteſt, aut vt ſignificet indeſeſſum corporis laborem, quem pro perpetrando malo inſtar fodientium in terra ſubeunt impij, iuxta id quod dicitur in Hieremia, vt iniquè agerent, laborauerunt. Aut vt ſignificet crebras & non intermiſſas impiorum cogitationes, quibus quaſi fodiendo inquirunt malum & modum mala perpetrandi vt fodere malum, ſit de malo perpetrando ſumma cum diligentia cogitare. Quidam vertunt, Vir impius effodit malum, intelligentes impium ex profundi cordis ſui eruere & producere malum, ſicut cor ſapientis eruditè facit loqui os eius. Iuxta quem modum & Beda de hæreticis ſpecialiter hanc partem intelligit, qui, inquit, pulcherrimos ac florẽtiſſimos diuinorum eloquiorum campos noxio linguæ ſuæ vomere rumpit, vt de internis eorum finibus ſenſus impios, qui ibi non inſunt, eruat. Quod ſequitur. Et in labiis eius ignis ardeſcit. Hebræa clariùs ſic habent: Et ſuper labia eius quaſi ignis ardẽs, hoc eſt, habet in labiis ſuis quaſi ardentem ignem, nimirũ quia labiis ſuis profert verba, quibus quaſi ignis ardens & comburens miſerè torquet alios & perdit, nocumenta illis quouis modo inferendo, aut quaſi ignis ardens excitat diſcordias & lites inter homines, quod hæreticorum proprium eſt. Et Iacobus linguam impiorum ignem vocat. Lingua (inquit) ignis eſt, vniuerſitas iniquitatis, & inflammat rotam natiuitatis noſtræ, inflãmata à gehenna.

Ier. 18.
Iaco. 3.

29 *Homo peruerſus ſuſcitat lites, & verboſus ſeparat principes.*

AVT hæc ſententia ſuperiorem exponit ſi per ignem labiorum ſemen diſcordiarum intelligatur, aut aliud linguæ malum inſinuatur,

nempe quod inimicitiarum sit causa, quod bene tribuitur homini peruerso, qui scilicet omnia peruertit atque in malam partem rapit, aliterque rem atque verba refert quàm se habent. Itē verboso, aut, vt habent Hebræa, susurroni & delatori, quales plerunque sunt homines loquaces & multiloqui, omnium auribus quæuis insusurrantes multaq; referentes quæ pro seruanda concordia erant reticenda. Tales ergo peruersi homines & verbosi vel susurrones suscitant dietumq; inter homines contentionem & discordias, nec inter priuatos tantum, sed & inter principes quos ab inuicem separant, suis delationibus eorum amicitiam dirimendo in magnum regionum dispendium. Quadrat & hæc sententia singulariter in hæreticos, qui peruersè interpretando scripturas, & suis susurris ac verbositate instillando peruersa dogmata, pacem Ecclesiæ scindunt, discordias suscitant, bellorum & inimicitiarum inter principes sunt authores, quod nostra tempestate nimis experientia docuit. Pro principes dictio Hebræa etiam maritū significat, vt intelligi possit verbosos & susurrones etiam maritum à charissima separare vxore, cū totius familię dispendio.

30 *Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam.*

TERTIVM linguæ malum insinuatur, nimirum quod impiorum lingua sua blandiloquentia, ac speciosis promissis lactet, hoc est, suadendo decipiat etiam amicos & proximos, dū aut in proprium commodum impius alteri suadet, quod ipsi inutile erit & noxium, aut dum ad suas iniquitates aut errores alterum pertrahit, ita vt ambulet viam quam aliquando suo malo sentiet non esse bonam. De talibus dicit Paulus: Per
Rō 16. dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentum.

31 *Qui attonitis oculis cogitat praua, mordens labia sua perficiet malum.*

DVPLICITER hæc sententia intelligi potest iuxta duplicem lectionem. Nam si legatur præsens, perficit, vt legit Beda, sensus est, Non is tantum perficit malum coram Deo, qui opera perpetrat, sed & qui attonitis oculis hoc est, fixo animo cogitat praua, item qui ex indignatione mordet labia. Si autē legatur perficiet, tum significatur malum aliquod metuendum ab eo qui cogitat intento animo praua, item ab eo qui mordet labia sua præ ira & vindictæ cupiditate. Indicat enim hæc parabola cōditiones quasdam & signa exteriora hominis, qui alteri machinatur malum, vt ex his illum obseruantes nobis ab illo caueamus. Potest autē hic versus, aut sub clausula intelligi, quemadmodum nostra lectio requirere videtur, & ipsa Hebræa, quæ habēt ad verbum, Claudens oculos ad cogitādum peruersa mouens, vel agitans labia sua perfecit malum; ita vt vnum tantum sit principale verbum, significeturque hominem qui malum perficere conatur, primum quidem claudere oculos suos, aut attonitis fixisque stare oculis ad cogitandum peruersa, deinde mordere vel agitare labia sua, quasi paratum ad perficiendum quod cogitauit. Aut potest accipi iuxta multorum versionem, vt sit etiam sententia bimembris, duobus constans principalibus verbis, significansque duas in diuersis conditiones machinantium malū. Vertunt enim plerique, Qui obstinatos habet oculos (vel qui claudit oculos) facit hoc ad cogitandum praua, & qui agitat labia sua, perficiet malum. Quomodo & nostra litera accipi poterit, si subaudiatur verbum est, hoc modo, qui attonitis est oculis cogitat praua, &c. Prior ergo conditio cogitantium malum, est habere oculos attonitos, hoc est, quasi stupefactus, fixè rem aliquam sic intuētes, vt tamen præsentia non percipiant. Sic enim se habent, quorum cor valdè intentum est alicui cogitationi, vt cum impius intēto animo malum aliquod excogitat: quamuis possit esse & conditio eius, qui circa bonum aliquod intentus est animo. Sic dicitur & apud Iob. Quid te eleuat Iob 15.
cor tuum, & quasi magna cogitans attonitos habes oculos? Alij vertunt claudere oculos, quod licet diuersum sit, & propemodum contrarium superiori conditioni, tamen eodem recidit. Quēadmodum enim qui animo est circa aliquid valde intentus, frequenter attonitis oculis res præsentes inspectat, ita qui aliquid serio vult agitare corde, claudere solet oculos, ne externis distrahatur rebus. Noster secutus est Septuaginta, qui habent στηρίζων ὀφθαλμοῖς, id est, firmans oculos, nostrum secutus est quidam ex recentioribus, habet enim, Qui obstinatos habet oculos. Secunda cōditio est mordere labia sua. Ex imaginatione enim perficiendi malum quod cogitat, aut ex indignatione, mouentur dētes ad huiusmodi actū, quasi gestientes nocere ei cui malè volunt. Hebræa propriè habent, innuēs labiis suis. Est enim hic verbum quod oculis sæpè tribuitur, pro quo quidam bene vertit: Agitans labia sua, quod non multum est diuersum ab eo quod noster habet, Mordens labia sua, secutus etiam hic septuaginta, qui habent ἐπιδάκνων τοῖς χείλεσιν, id est, mordēs labia. Nam qui irati mordent labia sua, nunc illa mordeant, secumque loqui videntur, labia sua mouentes & quasi malum minitantes. Beda mysticè intelligit impium attonitis oculis cogitare praua, qui in cogitando ea non videt quæ se 10 futurum retributio malorum operum sequatur, quasi attonitos & obstupefactos oculos cordis habens.

32 *Corona dignitatis senectus, quæ in vijs iustitiæ reperietur.*

SENECTVTEM commendat non quāuis, sed quæ reperitur iustitiæ vias obseruare, hanc dicit esse coronam dignitatis, vel, vt habent Hebræa gloriæ, hoc est, ornamētum gloriosum, honestum & decorum, quia talis senectus commēdat, conspicuumque facit mire ipsum hominem apud omnes mortales, ornamentum item est totius communitatis, ornat quoque ipsam iustitiam quæ in senibus constantior esse solet, & maior magisque ab omnibus obseruatur. Sciendum tamen pro senectus, dictionem Hebraicam שיבה Seba, magis significare ipsam in senibus canicium crinium, vt sit sensus, Caniciem capitis in senibus, esse in eis velut gloriosam coronam quæ capiti imponi solet. Nec est apud Hebræos relatiuum, quæ, sed tantum corona gloriæ senectus, vel canicies in via iustitiæ reperietur, vt intelligi possit senectuti vel caniciei duo tribui, & quod ornamento sit homini, & quod reperitur in via iustitiæ, quod iam duobus modis accipi potest. Aut vt significetur per iustitiam perueniri ad extremam senectutem cum mali homines ferè ante diem suum moriantur, iuxta illud Psalmi. Viri sanguinum & dolosi Psal.

non

non dimidiabunt dies suos, hoc est, Non peruenient ad dimidium dierum suorum. Cui sensui conuenit quod Septuaginta habent στέφανος καυχήσεως γῆρας, ἐν δὲ ὁδοῖς δικαιοσύνης εὑρίσκεται, hoc est, corona gloriæ senectus, in viis autem iustitiæ inuenitur. Quod etiam sic intelligi potest, vt signi-
Sap 4. ficetur in via iustitiæ constitutam esse senectutē, iuxta illud, Cani sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata. Aut ideo dicitur in via iustitiæ reperiri senectutem vel caniciem, quod qualemcumque viam agant iuuenes, aut adultæ ætatis homines, tamen iam cani solēt iustitiæ vacare & pœnitere si quid iniquè gesserint. Nec obest, quod non semper sic fit. Quod enim ferè solet fieri, non quod semper fit has parabolis proponit Sapiens. Nostra tamē litera etiam penè se habet. Nam frequens est apud Hebræos, vt telatiuum subiiciatur & subintelligēdū sit, vnde post nostrum interpretem plerique hic addunt.

33 *Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo, expugnatore vrbium.*

NON dicitur hic patiens melior à bonitate virtutis. Quis enim dubitet patientem sic esse meliorem viro forti: cum patientia virtus sit animi, fortitudo autem corporis non sit virtus animi, à qua sola quis dicitur bonus. Sed melior ponitur pro præstantior. Est autem pro patiēs hic rursum, vt supra aliquoties, tardus ad iram, vel longus ad iram. Proinde obseruādum quàm pulchrè patiens viro forti cōferatur & præponatur. Ex omnibus enim virtutibus corporis fortitudo maximam habet laudem apud homines. Nulli enim magis celebrantur, quam in bello præclari duces, qui hostes vicerunt, vrbes & prouincias subiugarunt: & tamen iudicio sapientis præstantior est qui vnicam ex concupiscentiis suis, nēpè iram vincit & imperium spiritus sui ratione moderatur, quam qui vrbes aut prouincias superat. Præstantior (inquam) non solum quia magis laudandus, sed etiam quia reuera fortior illo iuxta illud Poëtæ, Fortior est qui se quam qui fortissima vincit Oppida, nec virtus altius ire potest. Et idē, Ardua res, vicisse alios, victoria animi maior, animi, Est fluctus composuisse sui, Et alius, La-
Mantua. tius regnes auidum domando spiritum, quā si Libiam remotis Gadibus iungas, & vterque Pœnus seruiat vni. Et quidem hæc animi fortitudo ostēditur in quarumlibet passionum repressione. Vnde in secundo membro generaliter dicitur, qui dominatur animo suo, vel vt habent Hebræa, spiritui suo: peculiariter verò & eximiè probatur in repressione iræ, vnde de ea in primo mēbro singulariter fit mentio, de qua etiam peculiariter intelligendum videtur secundum membrū, vt per animum intelligatur impetus ille quo quis ad irā impellitur, à quo dicitur animositas. Vnde Græcis est κρατῶν ὀργῆς hoc est, qui dominatur iræ, Omnium enim passionū, ira est vehementissima, & superatu difficillima, à quo fortissimi quique secundum corpus frequenter aliis citius superātur. Ciuitates plurimas subiugauit, totam penè Asiam vicit & Aphricam Alexander ille magnus, & tamen iræ & furoris beluam in se suffocare nō potuit, sed iracundia victus charissimos amicos Parmenonem, Philotum, Clitum & Calisthenem trucidauit, vt alij taceantur vrbium domitores, qui suos nō potuerunt domare affectus. Pulchrè

in hunc versum scripsit D. Greg. qui homil. 35. in Grego.
Euang. sic habet: Quanto culmine virtus patientiæ polleat, Salomon indicat, dicens: Melior est patiens viro forti & qui dominatur animo suo expugnatore vrbium. Minor est ergo victoria, vrbes expugnare, quia extra sunt quæ vincuntur. Maius est autem quod per patientiam vincitur, quia ipse à se animus superatur, & semetipsum sibimetipsi subiicit, quando eum patientia in humilitate tolerantiæ sternit. Eadem habet in 3. parte curæ Pastoralis, à quo suum commentarium Beda est mutuatus, vt & aliàs.

34 *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur.*

AD verbum Hebræis est, In sinum proiicitur sors, & à Domino omne iudicium eius. Eo autem quod dicitur à Domino esse omne iudiciū eius, significatur dominum sortem cuiq; occulta sua æquitate attribuere & disponere, vnde benè noster vertit, à domino temperantur. Docet hic versus nihil in humanis rebus geri sine nutu & dispensatione diuina, vt ne sortes quidem quæ cæcæ fortunæ tribui solent ab hominibus, & sine ratione putantur cadere, aliter eueniant quam pro moderatione diuina. Vnde Psal. In manibus Psal.
tuis sortes meæ. Apparet autem morem fuisse vt 30.
sortes in sinum alicuius colligerentur, vnde postea cuique sua educeretur, quemadmodum apud nos colligūtur in ollam aut vas quodlibet. Quomodo autem licitum sit sortibus vti, videre licet apud D. Thomam in secunda secundæ, quæst. 65. art. 8. Beda & hic mysticam huius sententiæ tractationem non incommodam affert, sic scribens. Sicut sortes palam in sinum mittuntur, aut clausæ in sinu continentur: diuini autem est iudicij, cuius sors elata, palmam teneat: sic hominum facta in præsenti quidem vita latent, sed cuius sint meriti patescet in futuro, prolato videlicet tunc manifesto iudicio singulorum, quasi de sinu examinis diuini. Potest & aliter quod dicitur de sortibus in sinum mittēdis intelligi, iuxta illud Saluatoris: Mensuram bonam dabunt in sinum vestrum, vt significetur vnicuique suam tribui cōditionem, quam ferre debeat, sed eandem non Luc. 6.
fortuito obuenire, verum ex diuinæ iustitiæ temperamento. Ita accepisse videtur Septuaginta qui habent, In sinum superueniunt omnia iniustis, à domino autem omnia iusta.

CAPVT XVII.

1 M*Elior est bucella sicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio.*

VICTIMAS opponit Sapiēs bucellæ siccæ, id est, pani sine obsonio, tanquam lautiores & pinguiores dapes obsoniorum. Solent enim & apud Iudæos & apud infideles mactatis primo in honorem Dei victimis quæ ex pinguioribus fiebant animalibus, postea simul lautè & iucundè epulari ex eisdem. Vnde supra cap. 7. mulier lubrica adolescentulum ad conuiuium inuitas introducitur, dicens: victimas pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea. Cæterum pro gaudio, Hebræis est שמחה Salua, quod pacem significat & tranquillitatem. Vnde verisimile est nostrum Salue dimanasse, Septuaginta vtrumque

coniunxerunt. Habent enim μεθ' εὐφροσύνης ἐν εἰρήνῃ, id est, cum gaudio in pace putest autem quod hic dicitur de gaudio vel pace, aut intelligi de gaudio quod inter se ennuinantes concordes habét, & erit hæc sententia similis ei quæ habetur c. 15. Melius est vocari ad olera cum charitate quàm ad vitulum saginatum cum odio. Aut pòtest accipi de gaudio & pace mentis quæ bene sibi cōscia est cui opponitur mēs quæ secum ob remorsum assiduè iurgatur & cōtendit, & erit hæc sententia tum similis ei quæ præcedit prædicto loco, Melius est parum cum timore domini quàm thesauri magni & insatiabiles. Melius est, enim cum gaudio mentis sibi bene, consciæ, vel pane sicco vesci, quam habere domum plenam lautissimis cibis, sed ob quos malè partos mēs inquieta est, & turbatur intra se, Potest & mysticè accipi, vt cum Beda intelligatur significari melius esse parua bona cum charitate tacere sine scientia prædicandi (vt hoc sit siccam esse bucellā) quàm magnis effulgere virtutibus, cum ad mixtionē discordiæ. Item melius esse sapientiam in sacris literis reconditam habere sine sæculari eloquentia & sapientia, quam hanc, quæ mundi iudicio delicatior iudicatur, habere cū iurgio & litibus, quæ varietate scientiarum inflatos sequi solent.

2 *Seruus sapiens dominabitur filijs stultis, & inter fratres hæreditatem diuidet.*

COMMENDAT & hic versus sapiētiam vt per quam fiat, vt etiam is qui seruilis est cōditionis, & ob id subiici ex sua debet cōditione, dominetur stultis filiisfamilias veris alioqui dominis suis. Dominetur, inquam siue quia pater illum in seruili manentem conditione filiis præficit, volens illos serui sapientis parere iussionibus & magisterio, tutelamque illorum seruo prudenti committeus, siue quia propter suam sapientiā, libertatem adipiscitur & cum libertate etiam dominium in eos quibus aliquando seruiuit, iuxta illud Ecclesiastici: Seruo sensato liberi seruient, (Eccl. 10.) quemadmodum patuit in Ioseph patriarcha, & multis quotidie, qui ex humili conditione producuntur, vt præsint ingenuis & liberis. Et alioqui reuera, semper seruus sapiens dominus est filiorum stultorum, quia ipsa per se sapientia dominium ei affert in illos, vt per quam eos præcellit, eorumque affectus & mores moderatur. Iā quod dicitur: Et inter fratres hæreditatem diuidet, bifariam etiam accipi potest nempe, quia totius familiæ à parte moderator relictus patris quodammodo fungens munere, filiis hæreditatē diuidet: aut quia ex patris voluntate tanquā vnus è numero filiorum hæreditatis partem cum filiis accipiet. Itaque significat hæc parabola sapientiam præstare ingenuitati & libertati, vt quæ adferat dominium, libertatem & hæreditatem. (Mysticus sensus.) Mysticè iuxta Bedam seruus sapiens dominetur filiis stultis eum quilibet peccator delictis olim subditus, post conuersionem vitæ sapiens effectus atque flagrantissimo amore Dei ferués filius stultis, hoc est quibuslibet fidelibus à charitate tepescentibus, actu vel prædicatione sua eis prælatus dominatur, atque inter fratres, perfectos.s. sanctos, supernæ patriæ hæreditatem diuidet. Iuxta quam mystic in tractationem, allegoricè seruus sapiens populus gentilis est qui Christi iugo collum submisit. Hic dominatur filiis stultis, Iudæis scilicet incredulis qui se veros Dei & Abrahæ filios iactant, dicentes Domino. Nos filij Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam. (Ioā. 8.) Inter fratres hæreditatem diuidet, quia inter Prophetas & Apostolos partem accipit, & hæreditatem Iudæis tanquam filius debitam.

3 *Sicut igne probatur argentum & aurum camino, ita corda probat Dominus.*

HEBRÆA ad verbum habent aurifex (vel conflatorium) argento & fornax auro, & probat corda dominus. Et est sensus, argētum habet aurificem aut conflatorium, id est, vas id quo argentum funditur & purificatur (Nam vtrumq; potest significare dictio Hebræa) & aurum habet fornacem in quo probari possit, at cor solum habet dominum qui illud probare possit. Noster interpretes rectè particulas similitudinis suppleuit clariusque sententiam vertit secutus 70. qui sic verterunt ὥσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἄργυρος, id est, sicut probatur in camino argentum. Sapientiæ 3. & aliis plerisque locis iustorum probatio comparatur probationi argenti & auri, & per fornacem. Tanquam aurum (inqnit) in fornace probauit electos dominus, & in Eccles. (Eccl. 2.) In igne inqnit probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino humilitationis. Hic vero in genere probatio cordium quorumuis hominum comparatur probationi argenti & auri. Sed illis quidem locis electorum probatio tali designatur comparatione, quoniam sicut aurum & argētum per ignem purgatur & probatum ostenditur, ita (Rō. 5.) per ignem tribulationis, iustè & purgātur & probati ostendantur. Patientia enim probationem operatur inquit Paulus. Hic vero cordium quorumuis probatio sub tali comparatione tribuitur Deo: & Deus quidem igni probanti comparatur, corda verò hominum auro & argento quæ probantur, vt significetur quod sicut aurum & argentum suam habent probationis rationem, ita & corda hominum suum habent probatorem & examinatorem, quemadmodum illa diligenter ob sui precium ab hominibus per ignem probātur, ita & Deus qui ignis quidam est corda hominum, veluti res quas maximè curat & magni facit, sui iudicij examine quasi igne efficacissimo expendit, ita vt claré discernat cordium intētiones & dispositiones, atque diiudicet quę alicuius vel nullius sint pretij, & rursum quæ maioris vel minoris sint pretij. Dicitur autem & aliter in scripturis Deus nonnunquam corda quæuis & quosuis homines instar conflatoris & aurificis probare, nimirum quia tribulationibus & prędicatorum suorum vocibus & sermonibus conatur eos ab impuritatibus ipsorum purgare ostenditque qui reprobi sint & qui probati inueniā. Vnde in Hierem. dicitur: Defecit sufflatorium, in igne (Hiere. 6.) consumptum est plumbum, frustrà cōflauit conflator, malitiæ eorum non sunt consumptæ. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus proiecit illos.

4 *Malus obedit linguæ iniquæ: & fallax obtemperat labijs mendacibus.*

HEBRÆA pro verbis obedit & obtemperat, habent auscultat & audit. Quæ si simpliciter accipiantur, significatur hac sententia vnum-

vnumquemque his rebus capi quæ cum ingenio eius conueniunt, ita vt malus lubenter auſcultet linguæ prauæ & qui fallere cupit lubenter intẽdat his quæ fallacia labia proferunt. Noſter interpres verba illa accepit pro obedire & obtemperare, quomodo & apud nos frequenter auſcultare & audire accipiuntur. Itaq; ſignificatur prauam linguam & fallacem facilè perſuadere iis qui ingenio & animo ſunt malo & fallaci.

5 Qui deſpicit pauperem, exprobrat factori eius, & qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus.

PRIOR huius ſententiæ pars, expoſita eſt in verſu. 30. c. 14. Secunda pars manifeſta eſt ſignificans eum qui alterius miſeriæ non miſeretur, ſed contrà potius ob eam gaudet, puniẽdum aliquando à Deo, ita vt & ipſe ruinam ſentiat, qui de alterius ruina lætatur. Exemplum eſt in Semæi inſultante regi Dauid cum fugeret filium Abſalon.

6 Corona ſenum filij filiorum, & gloria filiorum patres eorum.

DOCET hæc parabola & filios parentibus & parentes filiis eſſe ornamento & decori. Senum enim corona, hoc eſt ornamentum eſt, quod non tantum filios, ſed & filios filiorum habeant, per quos ſecuriores fiunt de poſteritate, per quam inmortales quodammodo ſunt futuri, qui iam mortem vicinam agnoſcunt, de qua immortalitate poſteritatis non nihil dubitant ſenes cum filios abſque liberis vident. Vnde in veteri Teſtamento pro magna benedictione promitti-
Pſal. tur, videre filios filiorum, vt in Pſal. Videas filios
127. filiorum tuorum, pacem ſuper Iſraël. Viciſſim patres ſunt gloria & decus filiorum, quia eorũ virtus & nobilitas ornat filios & honore apud homines afficit. Proinde monet rectè ſentẽtia, quod quemadmodum ſenes amant impensè ſuos nepotes, vt quos intelligunt ſibi eſſe ornamento, ita viciſſim filij colant ac venerentur ſuo parentes, vt à quibus eorum gloria & decus pendeat. Dici-
Eccl. 3. tur enim in Eccleſiaſtico: Gloria hominis ex honore patris ſui. Quod de carnalibus parentibus & filiis dicitur, idem & de ſpiritalibus dicẽdum. Senum enim, hoc eſt, patrum veteris teſtamenti ornamentum eſt, quod ipſorum ſint filij, nõ tantum Apoſtoli, ſed & filij horum, quos illi per fidẽ genuerunt Chriſto: & viciſſim gloria atq; honor filiorum noui teſtamenti eſt quod Patriarchæ & Prophetæ veteris teſtamenti ſint patres eorum. Sciendum autem dictionem, gloria, poſſe hic accipi, aut vt ſignificet decorem vel honorem, aut vt ſignificet gloriationem, ſitq; ſenſus filios gloriari in ſuis patribus. Priorem enim ſignificationem magis habet dictio Hebraica, poſteriorem dictio Græca καύχημα, quę valet idem quod gloriatio. Poſt hanc ſentẽtiam ſequitur apud Grçecos ſententia quę aliquoties apud Auguſtinũ & alios occurrit. Fidelis totus mundus diuitiarum eſt, In-
Aug. fidelis autem neque obolus. Vide Auguſtin. lib. 5. Confeſſ. cap. 4. & epiſt. 54.

7 Non decent ſtultum verba compoſita, nec principem labium mentiens.

PRO, verba compoſita, & labium mentiens, Hebræa habet, labium excellẽtiæ vel authoritatis, & labium mendacij vel falſitatis. Itaque labium excellentiæ opponitur labio mendacij cum pulchra vocum alluſione, quæ nõ poteſt hic ſicut & in multis huius libri ſententiis in verſione exprimi, quamuis vt aliqua ſit apud nos ſimilis vocum hic alluſio, dici poſſit, labium authoritatis & labium falſitatis. Pro labio excellentiæ noſter vertit, verba compoſita, quia per labium excellentiæ ſignificatur oratio pręſtabilis & grauis, vt quæ tractat de rebus grauibus ad ſalutem Reipub. ſpectantibus. At hanc oportet non impræmeditatam eſſe aut inconcinnam, ſed aptis benéque ordinatis verbis ac ſententiis conſtare. Itaque ſignificatur, quod ſicut res grauis non decet vanos, ita nec vanitas graues, quòdque ſtultos aut imperitos minimè decet huiuſmodi oratio quæ magnos tantum decet viros & doctos, qui ſua dignitate & authoritate orationi huiuſmodi pondus addere poſſint, ita & Principes viros minimè decoat mendacium, vt quorum verbis propter authoritatem omnes facilè adhibent fidem, qui proinde quamplurimis facilè poſſent impõnere. Quomodo ergo ſtultus adimit authoritatẽ orationi quæ ei debetur, ita princeps dat authoritatem quæ falſitati non debetur. Diſcere licet ex hac ſententia quales debeant eſſe prædicatores verbi diuini, nẽpe nequaq iam ſtulti, hoc eſt, imperiti & mundana ſectantes, ſed planè principes, virique graues, & authoritate tum doctrinæ, tum officij pręditi. Item tales ab omni mendacio & falſitate debere eſſe alieniſſimos, maxime dum pro officio ſuo cõcionantur ad populum. At iamdudum leuiſſimis & indoctiſſimis hominibus ferè munus prædicandi commiſſum fuit, qui & ipſi multis vanis & falſis ſępe ſermones ſuos ſuffarcire ſoliti ſunt.

8 Gemma gratiſſima expectatio præſtolantis: quocunque ſe vertit prudenter intelligit.

HEBRÆA longè aliter habent: Lapis gratię, id eſt, lapis pretioſus, eſt munus in oculis dominorum ſuorum, ad quẽ ſe verterit, proſperabitur. Quo ſignificatur munus alicui collatum, eſſe apud eum in pretio velut gemmam aliquam gratam, & proinde munera proſperum effectum conſecutura apud eum cui conferuntur atque ab eo quæ deſiderantur, impetratura. Itaque ſignificatur muneribus homines delectari, ac munera ferè omnes placare, iuxta illud: Munera crede mihi placant, homineſq; deoſque. Verbũ שכל Sacal, quod iam vertimus, properabitur, ſignificat etiã, & propriè, intelligere, eamq; ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Quidam in ſua verſione contrarium huius ſecundę ſignificationis ſenſum amplexus eſt, exiſtimans in hoc verbo literam ש Sin, poſitam vt aliquãdo fit, pro Samech ס ſcilicet pro סכל iuxta quã acceptionem verbum hoc ſignificabit infatuare, & erit ſenſus, Munus, eo quod ſit velut gemma grata in oculis eorum qui illud conſequuntur, excæcaturum & infatuaturum eos, iuxta illud Deut. Munera excæcant Deut. 16.
oculos ſapientum, & mutãt verba iuſtorum, Mirum quid ſecutus ſit noſter interpres, cum vertit expectatio præſtolantis, cum illud nec cum Græcis conueniat, niſi quod videri poſſit legiſſe literam Reſch pro Dalet שחר Sachar, ſcilicet pro שחד Sachad. Nam illud ſignificat mane quærere. Eſt autem ſenſus noſtræ literæ iſte, Res expectata à præſtolante magnifit ab illo, eſtque in oculis eius velut gemma gratiſſima, itaque quocunque ſe talis expectans vertit, & quicquid aggreditur

aut quocunque diuertit, prudenter se gerere studet quo re desideratissima nō fraudetur, sed eam aliquando assequatur. Beda hanc sententiam generalem peculiariter applicat ad id, quod omniū maximè est desiderandum, fœlicitatem. Æternā quæ margaritæ pretiosæ comparatur, Matt.13. ob quam comparādam homo prudens vadit & vendit vniuersa quæ habet.

9 Qui celat delictum quærit amicitias: qui altero sermone repetit separat fœderatos.

COMMENDAT hæc sententia silentium delictorum proximi, ac eorundem delationem condemnat. Quod autem dicitur in prima parte. Qui celat delictum, quærit amicitias vel vt aliqui legunt, amicitiam primum quidem accipi potest de amicitia quam sibi comparat qui alterius delictum tegit. Nam per hoc efficitur quis multis gratus. Secundo etiam potest accipi de amicitia quam inter alios fouet, qui proximi errata celat. Nam qui proximi delicta tegit, non sibi tantum hac ratione multorum amicitiam parat, sed & inter alios benè sibi cōsentientes amicitiam fouet, & dissidentes sæpè conciliat, dum quod quis in alium vel verbo vel facto peccauit, tegere & excusare studet. Vnde per contrarium subditur. Qui altero sermone repetit, separat fœderatos. Vbi quod dicitur altero sermone, aut significat sermonem qui aliter rem narrat quàm prius narrata est, quo.s. res deprauatur & malignè refertur, aut simpliciter sermonem nouum, qui alter sit ab eo quo res quæpiam prius audita est referri, vt sit sensus. Qui quod semel audiuit, idipsum altero nouoque sermone repetit. Hebræa tantum habent, Qui iterat rem vel verbum, aut qui mutat verbum. Quod sequitur, separat fœderatos noster interpres cap. superiori vertit separat principes. Solent autem principes pactis fœderibus amicitiam inter se seruare quàm in magnum Reip. dispendium, falsi prauique delatores sæpè rumpunt.

10 Plus proficit correctio apud prudentem, quàm centum plagæ apud stultum.

HEBRÆA ad verbum habent. Terret vel frangit increpatio intelligentē magis quàm percutere stultum cēties. Itaque apud nos dictio correctio actiuè accipi debet correptione & increpatione qua quis verbis alium corrigere studet, quæ etiam si sit vnica tantum, tamen in cordato plus proficiet quàm multa verba in stulto, quemadmodum experientia testatur. Proinde discrimen indicat hæc sententia inter cordatum & stultum, ac augmentum prudentiæ ostendit.

11 Semper iurgia quærit malus, angelus autem crudelis mittetur contra eum.

HEBRÆA & sic verti possunt: Profectò vel tantum rebellis quærit, malum, & ad hunc modum. Profectò vel tantum rebellionem quærit malus, quorum postremum secutus est noster interpres vertens: Semper iurgia quærit malus, hoc est, qui maligno & peruerso est animo, semper contentionibus deditus est pacem non amat, iurgia contra se & inter alios excitat. Sunt enim qui quædam ideo tantum defendunt non quod vera esse videantur, sed quia eis est volup. ab aliis dissentire. Id quod cum in omnibus malis, tum in hæreticis maximè apparet. Ideoque contra talem mittetur angelus crudelis quia aut ab homine iudice mittetur contra eum nuntius mortis, hoc est morte plectetur ob excitatas seditiones in Repub. aut à Deo angelus malus contra eum mittetur, qui eum sine misericordia ad æternum secum rapiat supplicium, aut etiam in præsenti vita variis affligat malis, quemadmodum afflicti sunt ab angelis malis Ægyptij, semper iurgantes & obsistentes, Moysi & Aaron iuxta illud Psalm. Psal. 77.
Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem & iram & tribulationem, immissiones per Angelos malos.

12 Expedit magis vrsæ occurrere raptis fœtibus, quàm fatuo confidenti sibi in stultitia sua.

AD verbum Hebræa aut sic sunt vertenda, Occurrere vrsum orbatum in virum & non stultum in stultitia sua, & sic aliquid erit subintelligendum in hunc mundum, Optabile aut tolerabile est vrsum occurrere homini, non autem stultum occurrere alicui in sua stultitia, hoc est illud tolerabilius, optabilius & minus formidandum est quàm istud, quia ab hoc plus imminet mali qui cum sua stultitia aliquem inuadit & impetit, vt qui non tantum vitæ corporali nocere solet, sed & famæ vel animæ. Aut sic per imperatiuum verti possunt, Occurrat vrso orbato in viro, & nō stulto in stultitia sua. Qua locutione, phrasi Hebraica significatur potius illud faciendum quàm istud. Quod secutus noster interpres vertit. Expedit magis vrsæ, &c. Addidit autem de suo duas illas dictiones confidenti sibi. Significat autem hæc sententia hyperbolica comparatione valdè cauendum ne quis contendat cum stultis, eorumq; stultitiæ obsistere conetur disputando & arguendo, maximè si in sua stultitia & errore sibi placeat & confidat. Est enim vrsus animal alioqui ferocissimum & homini inimicissimum, at huius ferocitatem conduplicat perdidisse catulos, vnde vel tunc maximè formidabile est. Itaque & huiusmodi comparatione significatur à Chusi quàm sit formidandus Dauid cum suo exercitu. Tu (inquit) nosti patrem tuum & viros 1. Reg.
qui cū eo sunt esse fortissimos & amaro animo, 17.
veluti si vrsa raptis catulis in saltu sæuiat. Nihilominus tamen humano ingenio & industria sæpè superatur hoc animal. Cęterum stultum in sua confidentem stultitia nulla neque arte, neque viribus possumus donare, quemadmodum hac tēpestate patet in nostris hæreticis, qui disputationibus non tantum non sanantur, sed irritantur magis ac ferociores fiunt, sęuientes in eos qui ipsis benè volunt, & ad saniorem mentem eos reducere conantur. Venerabilis Beda mysticè per vrsam, furorem gentilitatis intelligit: vt significetur facilius esse doctoribus sanctis furori gētilitatis occurrere rapiendo fœtus eius, atque à bestiali eius sæuitia ad fidei pietatem conuertendo quàm hæreticum quemlibet confidentem sibi in sui perfidia dogmatis, ad fidem rectam reuocare, vel catholicum praua agentem, ad bonæ operationis statum reducere.

13 Qui reddit mala pro bonis, non recedet malum de domo eius.

INDICAT hæc sententia quàm magnum sit malum, ingratitudo illa pessima qua quidam

malum

malum rependunt pro bono, quales sunt, præter alios, stulti confidentes in stultitia sua (de quibus in sententia superiori) dum ab aliquo bene monentur & corripiuntur. Qui (inquit) reddit malũ pro bono, hic vt nõ simpliciter peccat (bis enim peccat) ira non semel tantum punietur, sed non recedet malum pœnæ de domo & familia eius, quemadmodum pulchrè explicatur ad longum Psal. 108. Dicit autem, Non recedet malum, siue quod sic frequenter fiat, siue quia omnes tales hoc merentur, quemadmodum pleræque huius sententiæ sunt intelligendæ.

14 *Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum. & antequam patiatur contumeliam, iudicium deserit.*

CLARAM & iucundam Hebræa habent sententiam in hunc modum, Aperit aquas principium contentionis, & antequam intercedatur lis, desere, scilicet, litem, hoc est, Principium iurgiorum est, sicut cum quis aquas cohibitas aperit exitumq; eis præbet. Nam sicut cum aquis exitus aperitur magnæ inundationis causa præstatur, quàm postea non facilè est cohibere aut reuocare, ita cum contentioni & iurgio principium datur: nascitur ex eo frequenter impetuosus furor omnia turbans, quem componere non ita sit facilè, & sicut vel minima apertura in principio aquis data, violentia aquarum mox fit maxima, ita cum principium litis minimum sit & patui fiat, frequenter instar impetuosæ currentis aquæ, in rabiem & multa mala procedit. Proinde monet Sapiens vt antequam lis misceatur & cõtentio ex vtraque parte incalescat, lis deseratur, quemadmodum consultum est angustum aquarum foramen mox obturare priusquam violẽtia aquatum dilatetur. Non rectè ergo Lyranus (vt non dicam ridiculè) nostram literam explicuit sic scribens: qui dimittit aquam, bibens vinum nimis fortè, caput est iurgiorum, quia lites oriũtur ex ebrietate. Dimittere enim aquam non est hic positum pro deserere eam & abstinere ab ea, sed pro eo quod est aquam non cohibere, sed eã laxare in fluxum, quemadmodum dum bene intellexit D. Gregorius hunc locum tractans lib. 7. Moral. c. 14. vnde & Beda suum hoc loco, vt & aliàs sæpe commentarium mutuatus est, Aquam, inquit, dimittere, est linguam in fluxum eloquij relaxare. Quo contra in bonam partem dicitur, Aqua profunda verba ex ore viri. Qui ergo dimittit aquam, caput est iurgiorum, quia qui linguam non refrenat, concordiam dissipat. Vnde è diuerso scriptum est: Qui imponit stulto silentiũ, iras mitigat. Hæc illæ. Habebit nostra litera sensum Hebraicæ lectionis, si subaudiatur similitudinis particula, quæ frequenter in his sententiis est subintelligenda in hunc modum, Sicut qui dimittit aquam, ita est caput iurgiorum. Et quod sequitur hunc habet sensum, Et is qui caput est & author iurgiorum, antequam patiatur contumeliam aut iniuriam quæ huiusmodi authores dissidiorum sequi solet, deserit iudicium, hoc est, id quod iustum est. Significatur ergo ideo talem incidere in contumeliam, quia ipse prior deseruit æquitatem. Aut si nomine iudicij significetur causa forensis, quæ tractatur coram iudice, (dictio enim Hebraica litem significat sensus esse potest. Quoniam author litis similis est laxanti aquam ideo si recte & consulte vult agere antequam grauem aliquam incidat ignominiam, deserit cœptam à se causam coram Iudice, iuxta illud: Esto consentiens aduersario tuo, &c.

Greg. — Prou. 18. — Prou. 26. — Mat. 5.

15 *Qui iustificat impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum.*

DVPLICITER contingit iustificare impium & coudemnare iustum, aut in quotidiano sermone dum quis impium iustum dicit & tanquam iustum laudat, iuxta illud Psalmistæ: Laudatur peccator in desiderijs animæ suæ, & iniquus benedicitur. Et contra iustus pro impio habetur & calumnia afficitur propter iustitiam, iuxta illud Saluatoris. Beati estis cum maledixerint vobis homines, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum propter filium hominis. Aut in iudicio, dum authoritate iudicis impius lata sententia absoluitur, & iustus condemnatur, iuxta illud Esaiæ: Qui iustificatis impium pro muneribus & iustitiam iusti aufertis ab eo. Vtrũque malum vtrobique æquè est & similiter Deo abominabile, quia per vtrumque similiter fit iniuria iustitiæ, & iniustitiæ fomentum præbetur.

Psal. 9. — Matt. 5. — Esa. 5.

16 *Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit?*

SIGNIFICAT hęc sententia iuxta hanc nostram lectionem stulto diuitias non esse vtiles satis, sed potius inutiles. Diuitia enim expetuntur potissimum ad sublcuádum hominis inopiam, stulto autem, hoc est, homini non sanæ mentis maximè opus est sapientia. At, hanc talis diuitijs comparare non potest, siue quia diuitiæ non sunt per se pretium sapientiæ, siue quod stultus suo vitio eis vti nesciat ad sapientiam comparandam, quemadmodum eis sapiens vti nouit ad sapientiam conquirendam. Itaque sequitur stulto diuitias non prodesse, ad id quo indiget obtinendum, imo potius inutiles esse & noxias, vt qui ob sapientiæ carentiam eis nõ solum non possit bene vti, sed malè necessariò vtatur, ad luxum, scilicet & voluptates illi noxias, amissurus vt in plurimum diuitias per abusum, & in extremam peruenturus paupertatem. Simpliciter significat sententia sine sapientia diuitias prodesse non posse, atque illam diuitijs propriè non parari, & proinde sapientiam longè diuitijs præferendam esse, quantumuis eas mundus magni faciat, tum quod illa sine diuitijs prodesse possit, quod facile diuitias homini comparet. Hebræa paulò diuersam habent sententiam in hunc modum. Ad quid est pretium in manu stulti ad comparandum sapientiam, cum non habeat cor? Quo significatur quanquam diuitiæ multum prodesse possint homini cordato ad sapientiam obtinendam, frustra tamen huiusmodi sapientiæ pretium esse in manu & potestate stulti ob cordis inopiam, & proinde non tam pecunia quam animi præstantia parari sapientiam. Quod ad literam dicitur de diuitijs temporalibus, Beda applicat ad diuitias spirituales, intelligens scripturam sacram, quam habere Iudæis & hæreticis non prodest, cum ea vti rectè non possint ad veram comparandam sapientiam. Idem & in malos catholicos dici potest quibus non prosunt diuitiæ veræ fidei.

17 *Qui altam facit domum suam, quærit ruinam, & qui euitat discere, incidet in malum.*

HVNC versum Hebræa non habent, habent tamen Græca, & mox sequitur quod cum priori coincidit membro, cum dicitur: Qui exaltat ostium, quærit ruinam. Significat autem prius membrum superbiam sequi deiectionem, cúmque qui se exaltat, humiliádum quemadmodum qui nimis altè ædificat, domum suam ruinæ & vi ventorum magis obnoxiam facit. Secundum membrum similiter significat eum qui præ superbia recusat doceri, in varia mala casurum, vnde per sapientiam eripi potuisset, suæque superbiæ dignas pœnas daturum.

18 *Omni tempore diligit qui amicus est, & frater in angustijs comprobatur.*

BREVITER & clarè sapiens præscribit veri amici conditiones, vt cum à ficto & temporario amico per hunc modum dignoscamus. Is, inquit, qui amicus est, verus. s. & non fictus, omni tempore diligit, hoc est, non solum in tempore prospero, sed & in tempore aduerso. Et in angustiis, tum demum comprobatur quis sit homini frater. i. verus amicus & fratris germani loco. Habent quidem Hebræa: & frater in aduersitate nascetur, At fratrem in aduersitate nasci, nõ est aliud quàm eum qui in aduersitate persistit in amicitia, hoc ipso fieri homini fratrem & dignũ qui frater vocetur. Quod nõ est aliud ab eo quod noster vertit, Et frater in angustiis comprobatur.
Eccl. 6. Ecclesi. 6. simili nota docetur discrimen veri & ficti amici, cum dicitur: Si possides amicum, in tentatione posside eum, & ne facilè credas ei reipsũ. Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis. Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coæqualis, &c. Et Seneca: Amicos secundæ res optimè parant, aduersæ certissimè probant. Et alius, Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum, Tempore sic duro est inspicienda fides.

19 *Stultus homo plaudet manibus, cum spoponderit pro amico suo.*

SECVNDVM hanc nostram literam significatur stultitiæ signum esse, si quis spontione à se pro alio facta gaudeat, manibusq́; præ gaudio plaudat, quasi re bene gesta, gaudens quod hoc officio sibi amicum promeruerit. Declarat enim hac ratione se non intelligere, quali periculo se exposuerit, quam multi fideiussionibus in varias lites & molestias inciderint, atque ad inopiam & miseriam peruenerint, propter quæ potius deberet qui fideiubet, iuxta Sapientis consilium supra cap. 6. solicitus esse vt à periculis imminentibus liberetur, Fili (inquit) mi, si spoponderis pro amico tuo, fac quod dico, & temetipsum libera, discurre festina, &c. Hebræa ab aliis sic vertũtur. Vir stultus figit manum spondens sponsionẽ pro proximo suo, vel apud proximum suũ. Qua sententia significatur stultitiæ esse facilè figere manum, hoc est, stipulari & fideiubere pro alio, ob pericula. s. ipsum manentia. D. Hierony. sequutus Septuaginta figere manum intelligit, complodere manus præ gaudio. Habent enim Septuaginta ἐπικροτεῖ καὶ ἐπιχαίρει Discant ex hac sententia quàm stulti sint qui cum gaudio officium regendi alios suscipiũt, pro quibus Deo sunt reddituri rationẽ.

20 *Qui meditatur discordias, diligit rixas, & qui exaltat ostium, quærit ruinam.*

OSTIVM legendum est, non os suũ, vt quidam libri habent. Nam Hebræa & emẽdatiores Latini codices ostium habẽt, quamuis per ostium hic quidam intelligant os & labia hominis, vt quæ sunt ostium corporis humani. Itaque coincidet secundum hunc sensum vtraq; lectio in idem, significabiturque eum qui per superbè loquitur, deiiciendum & humiliandum. Priorem partem Hebræa aliter habent & elegantius sic, Qui diligit rebellionem (vel peccatum) diligit litẽ. Dictio enim פשע Pesag & singulariter rebellionem & generaliter quamuis præuaricationem ac peccatum significat, cum omne peccatum sit rebellio quædam. Priorem significationem noster sequutus videtur, & est sensus: Qui diligit rebellionem, atque ideo apud se meditatur discordias introducere, hic declarat ipso facto se diligere rixas, rem minimè diligibilem. Nam ex rebellione ac discordia animorum, rixæ consequũtur. Aut qui per animi superbiam sic est affectus vt semper contrarium sentiat, & defendere velit contrarium alterius sententiæ, declarat se amare rixas, quæ hinc semper consequuntur, & multa afferunt mala. Similiter & quoduis peccatum ac præuaricatio rixam generat, vt etiam verum sit, qui diligit peccatum, diligit litem, & qui eadem superbia, qua rebellionem amat, ac meditatur discordias, ostium, hoc est, domũ suam exaltat (pars enim pro toto ponitur) aliis se præferẽs, nec quibus debet subiici volens: talis ipso facto quærit ruinam, & casum, quia omnis qui se exaltat humiliabitur, & domus in altũ ædificata ruinæ magis est obnoxia. Condemnat ergo hæc sententia superbiæ malum, vt quod sit rixarum & ruinæ ac contritionis causa.

21 *Qui peruersi cordis est, non inueniet bonum: & qui vertit linguam incidet in malum.*

CONDEMNAT hæc sententia & eum qui peruersum habet cor, & eum qui inuersam aut peruersam habet linguam, hoc est, & eum qui praui est cordis, omnia malignè apud se interpretans, praua corde aliis machinans, ac peruersitatem cordis tegens atque dissimulans. Et, eum qui sic vertit linguam suam vt aliud loquatur quàm cogitet, ad decipiendum simplices, vt aliud in præsentia dicat adulando, aliud in absentia, aut vt praua loquatur & erronea. Vtrumque vult significare Sapiens & cariturum bono & casurum in malum, quamuis elegantiæ causa de peruerso corde solum dicat, quod non inueniet bonum: de peruersa lingua, quod incidet in malum. Non enim Deus tantum puniet peruersitatem operũ, sed & cordis & linguæ. Caietanus intelligit de priore dictum, Non inueniet bonum: de posteriore, incidet in malum, ad significandum quod iste peior sit illo, quàto peius est incidere in malum, quàm carere bono.

22 *Natus est stultus in ignominiam suam, sed nec pater in fatuo lætabitur.*

HOC est nanim esse cedit stulto in ignominiam, sed & generasse stultum cedit patri in mœrorẽ. Hebræa habent. Qui generat stultum, ad mœrorem tibi, & non lætabitur pater stulti. Quo significatur quod cum parentes ex generatione

neratione sua expectent gaudium, gaudeantq; homines se habere proles, tamen contra euenit in stultorum parentibus, qui generãdo stultos, mœrorem sibi generant, ita vt præstitisset non procreare nec habere liberos, quàm habere improbos, quos pater sine tristitia non potest intueri, & vnde propter illorum improbitatem in varios mœrores & mala frequenter incidit. Noster interpres pro participio actiuo legisse videtur participium passiuum, punctis.s. vocabulis mutatis, significaturq; hominem improbum sua stultitia efficere, vt cum alioqui natus sit ad bonum suum atque ad viuendum, natus sit ad proprium dedecus, iuxta illud Saluatoris: Bonum erat ei si natus non fuisset homo ille. Itaq; significatur quod eius vitio ad natiuitatem eius sequatur ipsius ignominia. Malè ergo legitur in plerisq; libris, In ignominia sua. Simili sensu 1. Mach. 2. dicitur. Vt quid natus sum videre contritionem populi mei?

23 *Animus gaudens ætatem floridam facit, spiritus tristis exsiccat ossa.*

SIMILIS est hæc sententia illi quæ superius habetur in c. 15. versu 14. vt ibi dictum est. Cæterum pro ætatem floridam facit, alij ferè vertũt, benè facit Medicina, vt subaudiatur particula similitudinis vt, & sit sensu: Animus lætus benè disponit corpus sicut medicina, Est enim lætitia mentis, optima corporis medicina. Aut verti potest bonam facit medicinam hoc est, efficacem eam reddit. Nam ægroto medicina parũ prodest, nisi animo sit læto & expedito. Dictio enim Hebraica nna Geha hic posita propriè significat medicinam & sanationem. Videri tamen hic potest posita potius pro sanitate & valetudine, vnde vertit quidam benè disponit valetudinẽ, & alius, bonam reddit habitudinem, Iuxta quod benè & noster vertit ætatem floridem facit, sicut & 70. pulchrè habent, [illegible], id est, cor lætum benè habere, aut benè dispositũ esse facit. Contrà spiritus tristis exsiccat, ossa est, membra corporis quæ ossibus constant. Sic enim sæpè Hebræi vsurpant nomen ossis, vt suprà est annotatum. Caietanus intelligit ossa exsiccari, cũ exsiccantur medullæ quæ ossibus continentur. Simile est Ecclesiastici 30. Iucunditas cordis hæc est vita hominis, & exultatio viri est longæuitas. Et Hippocrates [illegible], hoc est, cura grauis est morbus. Et Lucretius, Et dolor & morbus læti fabricator vterque. Mysticè hanc sententiam sic pulchrè explicat Beda: Qui interna spiritus consolatione lætatur, etiam bonæ actionis flore decoratur & fructus præmiorum præstolatur cœlestium. Qui verò tristitia seculi, quæ mortem operatur, angitur, pinguedinem diuinæ charitatis in robore virtutum quas exercere videtur, habere nullatenus valet, sed quasi exsiccatis ossibus marcescit, quia in bonis actibus quos facit gratiam dilectionis amittit.

24 *Munera de sinu impius accipit, vt peruertat semitas iudicij.*

DVPLICITER accipi potest, quod dicitur impius accipere munera de sinu. Aut enim intelligi potest de accipiente munus a dãte illud, vt de iudice vel aduocato, aut teste impio, accipiente munus ab aliquo qui ei dat illud ad corrumpendum ipsum, Et nunc accipere de sinu, est accipere secretò & latenter, ita vt ipse accipiẽdi modus, magis arguat impietatem, quam accipiẽs munus cupit tegere. Aut intelligi potest de accipiente munus è sinu suo ad dandum illud alicui quem cupit in iudicio peruertere. Vtut est, significatur non quodlibet delictum esse, sed impietatem esse siue accipere ab aliquo, siue dare alicui munus ad corrumpendum iustitiam. Vtrumq; simul videri potest sapiens ambiguo sermone in originali litera significasse. Nam dictio (sinu) ponitur apud Hebræos in regione genitiui, vt videatur vertendum munus de sinu impij. Et tamẽ verbum, accipit, desiderat nominatiuum, impius. Itaque significatur & impium esse qui accipit munus, & eum à quo accipitur. Quod si impius est qui pro munere peruertit vias iudicij, hoc est, leges iustitiæ, vbi de caducis agitur rebus, quanto magis qui foro conscientiæ præsidens Episcopus aut sacerdos cum iactura animarũ pecunias accipit, vt peruertat iudicium.

25 *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.*

PRIOR huius parabolę pars dupliciter accipi potest. Ferè enim sic accipitur vt significetur sapientiam prudentis relucere, seseq; quamuis in corde abdita sit, ostentare & declarare in vultu ipsius, vt quod hic dicitur, coincidat cum illo Eccles. Sapientia hominis lucet in vultu eius, Iuxta quem sensum, quę sequitur pars significat oculos stultorum vagos esse & instabiles, vt qui vel ad fines terrę respiciant, nunc huc nunc illuc, deflexi, ac proinde sua instabilitate, hominis stultitiam coarguentes, sicut contra vultus sapientis, grauitate & maturitate, hominis sapientiam testatur. Hunc sensum & Gręca significant quę habent [illegible], idest, viri sapiẽtis facies est intelligens. Aliter tamen etiam accipi potest, vt sit sensus. Sapientiam semper esse in oculis prudentis, ipsique eam videri claram & eximiam, præ omnibus alijs ipsum ad eam semper intendere & respicere vt secundum eam vitam suam instituat, ac de omnibus rebus rectè iudicet. Hic enim sensus magis videtur conueniente Hebraicæ veritati, quę non habet in facie, nec habet verbum, lucet, sed tantum. Cum facie prudentis sapientia.s. est, hoc est, coram prudente est sapientia. Iuxta quem sensum quod sequitur ex opposito, Oculi stultorum, in finibus terræ, significat oculos stultorum terrena tantum respicere, quibus adeo non saturantur vt pręsentibus nequaquam cõtenti, etiam aliena quę procul sunt, desideret, vel orbis dominium ambientes.

26 *Ira patris filius stultus, & dolor matris quæ genuit eum.*

SIMILIS est hęc sententia aliis plerisq; huius libri, significans stultum filium parentibus malas reddere vices, pro beneficiis acceptis ab eis, vt qui in patre exciter iram & indignationem ad vindictam ipsum commouentem, in matre dolorem & amaritudinem animi. Itaque causaliter accipiendum est quod dicit, filium stultũ esse iram patris vel dolorem matris: pulchre autem iram patri tanquam viro magis conuenient[illegible], dolorem matri tanquam mulieri magis accommodum tribuit.

27 Non

27 *Non est bonum damnum inferre iusto, nec percutere principem, qui a rectè iudicat.*

SIGNIFICAT hæc sententia duo mala plerosque contra iostitiam admittere dū & primum, iusto iniustè nocent, damnum ei in bonis aut corpore inferentes, & deinde principibus iudicibus, qui contra eos in defensionem iusti sententiam protulerunt molesti sunt, lingua eos aut etiā manu insectantes & percutientes. Vtrumque dicit non esse bonum, plus tamen significare volens quam dicit, tumirum vtrumque esse valde malum & impium, nec apud Deum ac homines graui cariturum vltione.

28 *Qui moderatur sermones suos: doctus & prudens, & est pretiosi spiritus vir eruditus.*

PRIOR huius sententiæ pars satis est manifesta, docens illinc probari posse hominis doctrinam & prudētiam, quia moderari nouit suos sermones, ita vt nec plus nec minus quam deceat loquatur, nec quouis tempore aut loco quod nouit effutiat, sed vt habent Hebræa, cōtineat apud se eloquia sua, tacenda reticens & tempori opportuno quæ dicenda sunt seruās, eaque debito cum moderamine proferens. Cæterum secunda pars quæ significare videtur, virum eruditum habere pretiosum spiritum, vel vt alij vertunt, nobilem animū, non benè conuenire videtur priori parti. Nam ea requirit vt ostendatur quis sit vir eruditus non quid sit. Itaque vertendum erat. Et qui est pretiosi spiritus, vel qui pretiosus est spiritu, est vir eruditus, In quem sensum & nostra litera facilè accipi potest, si sic ordinetur. Et homo vel vir pretiosi spiritus, est vir eruditus. Vt autem intelligatur quem dicat pretiosi spiritus vel potius pretiosum spiritu, obseruandæ quædā apud hunc sapientem sententiæ, vnde huius intellectus pendet. Dicit enim capit. 29. Totum spiritum suum profert stultus, sapiens differt & reseruat in posterum. Quo significatur stultum temerè profundere quicquid habet in animo suo, cōtrà sapientem pleraque apud se retinere secreta, suo tempore proferenda. Et c.2. vrbi patenti comparatur vir qui non potest in loquēdo cohibere spiritum suum, id est, reticere quod habet in animo. Itaq; pretiosum spiritu vel hominem pretiosi spiritus dicit, qui nouit spiritum suum retinere & cohibere ita vt non temerè quod habet in animo & quod sentit, profundat, quiq; non facilè, sed ęgrè & cum deliberatione matura spiritum suū ostendat, quem nos nostro idiomate dicimus carum in verbis suis, hoc est parcum, phrasi nō dissimili ab ea locutione quæ est 1. Reg. 3. Sermo domini erat pretiosus in diebus illis, id est, ratus & parcus. Hunc sensum priori parti benè conuenientem habent & Septuaginta qui verterunt *μακρόθυμος δὲ ἀνὴρ φρόνιμος*, id est, longanimis autem est vir prudens. Habet & quidam recentior qui vertit, Et animi frigidi, homo prudens est, exponens animum frigidum, animum remissum & non temerarium in loquendo. Vt autem verteret animū frigidum, in causa est quod vocem Hebræam וקר Vecar, legerit, & interpretatus sit vt scribitur, quod sic videretur esse sensus priori parti conuenientior. Sic enim dictio Hebræa valet idē quod, Et frigidus, cum alij legant aliter quàm scribatur, nempe יקר Iecar, quod pretiosum significat, quæ significatio bene loco etiam conuenit, & cum illius versione coincidit si phrasis scripturæ benè intelligatur.

29 *Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur: & si compresserit labia sua, intelligens.*

ADEO taciturnitas & silentium arguit hominis doctrinam & prudentiam, iuxta sententiam superiorem, vt etiam stulti & indocti, si tacere nouerint, sapientes reputentur & intelligentes ab his qui non nouerunt eos, imò & ab his qui nouerunt qui saltem in ea parte & pro eo tempore prudenter eos agere fatentur.

CAPVT XVIII.

1 *Occasiones quærit qui vult recedere ab amico, omni tempore erit exprobrabilis.*

HEBRÆA longè secus habēt, quā quā & ipsa variè à diuersis ob sententiæ obscuritatem (quam breuitas & dictionū ambiguitas parit) transferantur & exponantur. Ex varijs autem versionibus & expositionibus hæc videtur conuenientior plerisque cōsideratis, Pro desiderio quærit esse separatus (aut quærit separationē) qui in omni re litibus se immiscet. Quo significatur cum qui quæuis cauillatur & in omnibus rebus lites excitat & contentiones, ostendere se cupidè quærere, vt sit ab omnium amicitia separatus, nec magnifacere cuiusquam beneuolentiam. Nostra versio imitata est Septuaginta qui sic legūt, *προφάσεις ζητεῖ ἀνὴρ βουλόμενος χωρίζεσθαι φίλων, ἐν παντὶ δὲ καιρῷ ἐπονείδιστος ἔσται*, hoc est, occasiones quærit vir volens separari ab amicis. In omni autem tempore erit probrosus. Vidētur Septuaginta pro תאוה Thaauah legisse תאנה Nun scilicet pro Vau, inter quas literas parua est apud Hebræos differentia. Nam Ana significat occasionem quærere. Vltimam versus dictionem יתגלע Ithgallah, quæ apud hunc sapientem semper accipitur pro litibus se immiscere videntur accepisse per Metathesim pro יתגעל Ithgaal. Nā verbum געל gaal significat reprobare. Hinc ergo omnis hæc nascitur varietas. Cæterum nostræ versionis sensus est manifestus. Significatur enim eum qui amicitiam alicuius fastidit, & ex animi instabilitate vel malitia ab amico vult recedere, cum nō habeat iostam discedendi rationem, vndique quærere occasiones & discedēdi & discessionem excusandi, nunc hæc, nunc illa causando, vt ostendat se iustè recedere. Proinde talem merito probrosum fore apud omnes, nec quouis tempore maculam illam eluere posse, vt qui nequaquam læsus amicitiam deseruerit, quam etiam læsus non temere deserere debuisset, quiq; falsas aut inualidas suæ desertionis prætexit causas, peccans proinde multis modis. Secundū hanc autem explicationē dictio exprobrabilis, passiuè accipitur, cum iuxta exigentiam Græcę dictionis potius actiuè sit accipienda, vt significetur talem semper exprobrare & conuitiari amico, quem reliquit vitia sibi nota denudādo, eiusq; facta vbique carpendo quo suam discessionem iustam faciat. Veritas huius sententiæ manifesta est in quotidiana experientia, & potissimū in hæreticis qui quādoquidem fastidio veritatis, aut sua malitia quærunt discessionem ab ecclesia, quiduis causantur, minutissima quæque exaggerantes & calūniantes, omniaque insectantes & traducentes

apud populū nihil aliud ferè inculcantes in omnibus suis concionibus quam ecclesiasticorum vitia in quæ assiduè debacchabantur.

2 *Non recipit stultus verba prudentiæ, nisi ea dixeris quæ versantur in corde eius.*

NON habent Hebræa verbū, dixeris, sed sic, Non amat stultus intelligētiam sed ea quæ corde suo volutat, nempe stultitiam & vanitatē. Et est sententia generalior, in qua sensus nostræ lectionis includitur. In qua nostra lectione dictio, nisi, posita est pro, sed tantum si, & est sententia clara.

3 *Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit sed sequitur eum ignominia & opprobrium.*

HEBRÆA ad verbum sic habent, Cum venerit impius, venit etiā cōtemptus, & cum ignominia (vel despectione) opprobrium. Itaque similis est hic versus cum versu 2. cap. 11. qui apud Hebræos, vt suprà dictum est, sic habet, Venit superbia, venit & ignominia, (vel despectio) & cum humilibus sapientia. Ex qua collatione facilius verus huius loci sensus percipi poterit, cùm à diuersis variè explicetur. Sicut enim ibi significatur superbiam comitari contemptum & despectionem aut ignominiam, Humilitatem verò sequi sapientiam, nimirum quia superbus præ se facilè alios contemnit & ignominia afficit, ita & hic significatur impietatis comitem esse contemptum, quia impius alios præ se contemnit, vilipenditque, & iura & homines, ita vt nullo vel timore, vel pudore à malo retrahatur, nullisq; bene consulentium rationibus moueatur. Similiter in secunda parte cum dicitur. Cum ignominia est opprobium, significatur eos qui in seipsis sunt ignominiosi & probrosa committunt, opprobriū aliis adferre, quos contumeliis impudenter afficiunt, aut quos propter societatem & amicitiam probro & dedecore aspergunt. Noster interpres secutus est Septuaginta, qui in priori membro quædā de suo addiderunt. Habent enim ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν καταφρονεῖ, ἐπέρχεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ ὄνειδος, hoc est, Cum venerit impius in profundum malorum cōtemnit, sed sequitur ipsum ignominia, & contemptus, & est sensus, impium cum iam assueuerit malis, contemnere cōscientiæ suæ remorsus, bonaq; omnia consilia ac monita. Itaque sibi peccandi fræna relaxat, sed vt ipse omnes contemnit, ita vicissim ignominiam & opprobrium & in hoc seculo & magis in futuro sustinebit apud Deum & homines.

4 *Aqua profunda verba ex ore viri, & torrens redundans fons sapientiæ.*

LOQVITVR in prima parte non de quouis viro, sed de sapiente, Cæterum quidam intelligunt hac sententia significari duplicia esse verba sapiētum, & quædam quidem profundæ aquæ esse similia, vt quæ non possunt à quouis intelligi, quædam verò torrenti vel flumini redundanti & fluenti, vt quæ sic facilè fluunt ad omnes, vt quiuis illa possit haurire & intelligere. Vnde Beda: Quia (inquit) doctorum verba fidelium quædam mystica latent & occulta, quæ solertiore comprehendantur industria, quædam vero aperta & cunctis audientibus facilia ad intelligēdum profluunt, rectè hæc & aquam profundam & torrentem dici redundantem. Verum simplicius fuerit intelligere verba sapientis comparari & aquis profundis & flumini redundanti, eo quòd nunquam deficiant, nec vnquā exhauriantur, sed ex imo cordis prolata, subinde noua & noua, pari moderatione & intelligentia suppeditētur hominibus, atque ad eos profluant ex abundantia & profunditate cordis, ad instar fluminis scaturientis & inde signanter profluentis. Itaque aquæ profundæ comparantur, tum quia nunquam deficiant, tum quia non in ore (vt quidam ait) sed in pectore sint nata. Nec philosophandum cur potius torrens dictum sit quàm flumen, cum Hebræa dictio vtrumque significet. Bene autem vt habet Beda, verba sapientum aquæ comparātur, quia & lauant mentes audientium & irrigant, ne vel peccatorum sorde deformes remaneant, vel doctrinæ inopia cœlestis tabescant & quasi nociua ariditate deficiant.

5 *Accipere personam impij non est bonum, vt declines à veritate iudicij.*

HEBRÆIS pro vt declines à veritate iudicij, est ad subuertendum iustum in iudicio vt significetur, quanquam semper malum sic accipere personam impij, nec vlla in re id fieri cōueniat, maximè malū esse & in omnino minimè conuenire vt in iudicio id fiat ad opprimendum iustum hominem & causam eius qui iustitiæ studet, subuertendam. Cum enim dicit (non est bonum) plus vult significare quàm dicit, nempe id omnino non conuenire, & rem esse pessimam. Septuaginta verterunt in neutro genere ἐκκλῖναι τὸ δίκαιον ἐν κρίσει hoc est, declinare quod iustum est in iudicio, quod secutus noster vertit, vt declines à veritate, hoc est, æquitate iudicij, & redit sensus eodem. Nam declinando à veritate iudicij opprimitur in iudicio is qui iustam fouet causam. Cæterùm accipere personā, phrasis est scripturæ ex Hebræis & Græcis deriuata, Hebræa enim habent פנים שאת Scheeth penè, quod ad verbum sonat suscipere vultum vel faciem, quanquam verti etiā potest, & melius, eleuare vultū, hoc est honorare faciem cuiusquam. Sic enim quodammodo exponitur hæc locutio Leuit. 19. vbi legimus. Non consideres personam pauperis nec honores vultum potentis. Pro quo in prima parte Hebræa habent, sicut hoc loco, Non accipies vultum. Septuaginta ferè verterunt θαυμάζειν πρόσωπον, vel λαμβάνειν πρόσωπον hoc est, admirari vel suscipere vultum vel personam. Nam dictio נשא vtrumq; significat. Hinc est quod apud nos vertitur aliquando sumere faciem, vt in Psal. Facies peccatorū sumitis: aliquando accipere personā. Vt vt est, hac locutione significatur, quod Latinius dicitur habere rationē & respectū alicuius, vt quia quis talem aut talem sese præfert, & talem personā gerit, ideo quis ei afficiatur, quod in iudicio, & his quæ ad iustitiam quam vocant distributiuam pertinent, fieri nefas est.

Leuit. 19.

Psal. 81.

6 *Labia stulti miscent se rixis, & os eius iurgia prouocat.*

HEBRÆA ad verbum habent, Labia stulti venient in lite, & os eius ad percussiones vacabit. Venire autem in lite noster interpres intellexit, litibus se immiscere. Vnde vertit, miscent se rixis, quanquam simpliciter accipi potest venire in lite pro venire cum lite, & litem secum adferre vt cum secunda parte magis conueniat. In qua

noster pro percussiones vertit iurgia, nimirum intelligens sapientem loqui de percussionibus quæ verbis peraguntur & lingua, quas digladiationes vocamus, quanquam generalius accipi potest os stulti non tantum prouocare iurgia inter alios & contra se, sed & percussiones manuum & pugnas. Frequenter enim per ea quæ temerè effundit, non tantum rixas excitat, sed & pugnas aliorum inter se, & contra se, colaphos nonnunquam referens & vulnera, proinde bene subinfertur.

7 Os stulti contritio eius, & labia ipsius ruina animæ eius.

QVONIAM enim iurgia prouocat & digladiationes, suo sibi ore perniciem & contritionem adfert, suámque animam perdit, aut illaqueat. Nam pro ruina, Hebræis est, laqueus. Frequenter enim suis sermonibus petit stultus, eisq; in mala sic illaqueatur vt effugere non possit. Non solùm autem os stulti ideo dicitur côtritio eius, ruina & laqueus, quia adfert ei côtritionem & perditionem, sed etiam quia suis ipse sermonibus sese confundit, dum contraria sibi loquitur, & suis capitur verbis.

8 Verba bilinguis quasi simplicia, & ipsa perueniunt vsque ad interiora ventris.

REPERITVR hæc sententia infra c.26. vbi nos habemus. Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis. Hebræis enim eędem sunt omnino dictiones, quam uis hic vertit interpres bilinguis, ibi susurronis, ibi intima cordis, hic interiora vêtris. Vnde apud Græcos hæc sententia hic omittitur, & tantû illo capite in sequentibus ponitur. Porrò pro dictione, simplicia, Hebræis est dictio ambiguæ significationis, vtpotè quæ in Bibliis tantum hoc loco habetur, & posteà in eadem sentêtia repetita. Est autem radix dictionis vtroque loco positæ להם Laham, quam Hebræi plerique, teste Pagnino putant significare blandiri, lenire, quod secuti Septuaginta verterunt λόγοι κερκώπων μαλακοί, hoc est, verba adulantium mollia sunt. Nec ab hoc sensu multum diuersum est quod noster vertit simplicia. Est ergo hic sensus. Verba eorum qui coram benè blandeque homini loquûtur, at post tergum susurrando hominis famam lædunt, sunt quidem in speciem simplicia, quia nullus eis dolus inesse videtur quantum ad ea, quæ coram loquuntur, sunt enim blanda & mollia, at eadem perueniunt vsque ad interiora ventris, hoc est, nô secus atque acutus gladius in interiora hominis depressus, graue homini vulnus inferunt, grauéq; dolorem, suntque valdè nociua & mortifera, perinde atq; viscerum vulnera. Cum enim quis simplicibus, blandisque illis verbis, quæ coram loquuntur, credens, postea deceptum se deprehendit, grauiter in animo suo torquetur, magisque, quàm si ab aperto hoste suo malum aliquod accepisset. Aut si hanc sententiam quis malit accipere de verbis calumniantibus, quibus susurrones homini detrahunt, sensus erit, Verba calumniatoris aut susurronis (vt habet secundus locus) sæpe sunt blanda, ac sine omni malo videntur esse, quia quod criminantur, causantur se dicere inuitos, ac ipsa æquitate aut veritate coactos, nec prima facie apparet illorum verba noxia esse, at frequenter non minus nocet quam vulnera in intimis hominis inflicta, grauemque mentibus hominum mœrorem atque læsionem inferunt, quæ non facilè curari possit, vnde in plerisq; scripturæ locis talium lingua & gladio acuto comparatur aut sagittis acutis. Alij dictionem Hebræam vertunt percussiones, vel percussores, vt להם Laham, per Methathesim literarû positum sit pro הלם Halam, quod est percutere & vulnerare. Itaque in priore parte simpliciter verba calumniatorum comparantur percussionibus aut vulneribus, in secunda verò parte exaggerando dicitur ea non quibuslibet percussionibus aut vulneribus esse similia, sed quæ descêdunt in intima, hoc est, quæ mortifera sunt ac incurabilia maximeque noxia. Quidam vertit Calumniatoris verba sunt quasi seipsum ferientis, nimirum quia dictio hic posita est participium in coniugatione reciprocæ significationis Hithpaal, intelligitque calumniatorem quasi seipsum ferire, quia ita criminatur, vt inuitus & verò coactus facere videatur.

9 Pigrum deijcit timor, animæ autem effœminatorum esurient.

NON est hic versus apud Hebræos nec in quibusdam veteribus exemplaribus. Est tamen in Græcis, vnde hic asscriptus est. Significat autem timorem laboris subeundi deterrere ab opere, & animo deiicere pigrum, ideoque fieri vt talis effœminatus, minimeque virili animo, penuriam pati cogatur, quemadmodum hoc libro pleræque similes sententiæ docent.

10 Qui mollis est & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis.

QVÆDAM verba de suo adiecit interpres explicandi gratia. Nam Hebræa simpliciter habêt. Etiam remissus in opere suo frater est dissipâtis, hoc est decoctoris. Quo significatur eum qui in negotio suo & opere quod ei incumbit, cessator est, ita vt nô studeat suum negotium promouere, similem esse ei qui iam parta dissipat. Nâ vt hic perdit iam parta, ita ille perdit siue quæ cœpit, siue quæ nancisci poterant, quæq; in manu eius erant, aut sicut hic aperta profusione sua perdit, ita ille negligentia. Verum id est, non tantum in temporalibus rebus, sed multo magis in spiritualibus: Vnde Gregorius hunc locum citâs sic scribit in tertia parte pastoralis curę, admonitione 35. Si inchoata bona fortis operâtis manus ad perfectionem non subleuat: ipsa operandi remissio contra hoc quod operatum est pugnat. Greg. Hinc est enim quod per Salomonê dicitur. Qui mollis & dissolutus in opere suo fuerit, frater est sua opera dissipantis. Quia videlicet qui cœpta bona districtè non exequitur, dissolutione negligentiæ manum destruentis imitatur. Ex quo loco suum commentarium mutuatus est Venerabilis Beda, vt & alias. Monet ergo hic versus idem ferè quod vulgaris versiculus. Nô minor est virtus, quàm quærere, parta tueri. Docetque quod non tantum profusio, sed etiam negligentia patrisfamilias reddit, rem familiarem deteriorem. Sic & magistratuum negligentia nô minus nocet Reipublicæ quàm vlli hostes. Et ecclesiam Episcoporum, incuria & inscitia non minus pene afflixit, quàm sæuitia tyrannorum, qui eam armis opprimere conati sunt.

11 Turris

11 *Turris fortissima nomen Domini, ad ipsam curret iustus & exaltabitur.*

NOMEN Domini scripturæ more est eius potentia & quicquid de eo celebriter prædicatur ac dicitur. Huiusmodi nomen rectè assimilatur turri fortissimæ, aut vt habent Hebræa turri fortitudinis, quia instar turris confugientes ad se protegit & securos facit. Vnde sequitur. Ad ipsam curtit iustus, hoc est, quemadmodum homines solent quo tuti sint ab inimicis confugere ad turrim fortem, ita iustus qui fiduciam suam nō collocat in rebus terrenis nec in hominibus potissimum, currit ad nomen domini, inuocando illud contra suos hostes suasque necessitates, nec frustrà id facit, quia exaltabitur in eo nomine, hoc est, quasi in turri alta sublatus à suis hostibus & eleuatus, protegetur. Hoc enim hic significatur per exaltabitur, nempe quod veluti in excelso loco, quo ad ipsum hostes accedere non poterunt, constituetur. Vnde alij vertunt, Et protegetur. Cæterum quod in genere dicitur de nomine domini, peculiariter accommodari potest ad nomē illud, quod solum datum est hominibus, vt in illo salui esse possint,

12 *Substantia diuitis vrbs roboris eius, & quasi murus validus circumdans eum.*

PRO circundans eum Hebraicè est, In imaginatione eius. Dixerat superiori sententia quę sit fortitudo iusti, qua re vera ille fortis est & tutus: subiicit nūc quæ sit diuitis fortitudo, sed quæ tantum sit fortitudo eius opinione & imaginatione, hoc est, non in rei veritate, sed hominum æstimatione, quæ ipsos, frequenter fallit. Plerunque enim diuitiis suis non sunt tuti homines, sed insidiis aliorū magis obnoxij. Vnde Ecclesiastes queritur se vidisse pessimam sub Sole afflictionē, diuitias conseruatas in malum domini sui. Habetur prior pars huius sententiæ, & suprà cap. 10. sed hic iam alia repetitur ratione,

13 *Antequam conteratur exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur.*

AD verbum Hebræa habent, Ante cōtritionem exaltabitur cor viri, & ante gloriā humilitas. Prior pars ferè eodem modo habetur in c. 16. vbi nos legimus, contritionem præcedit superbia. Nam Hebræa ibi habent, Ante contritionem superbia. Secunda pars eodem omnino modo habetur in fine capitis 15. vbi nos legimus, Et gloriam præcedit humilitas. Hic ergo quod duobus illis locis diuisim dictum est coniunctim dicitur, planè coincidens cum illo Saluatoris: Omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. Nec mirum videri debet quod hic aliquoties occurrant aliquot versiculi sæpius repetiti, non solum in sensu, sed etiam in verbis eisdem. Id enim factum est quod sint sententiæ quædam insigniores, quas menti hominum penitius infigere conueniat, quæque variis locis & institutis inseruiant, quemadmodum & suam illam sentētiam iam positam aliquoties apud Lucam repetiuisse Saluator inuenitur, vt cap. 14. & 18. & rursum ad aliud propositum Matth. 23. Cæterum in nostra huius sententiæ lectione, conueniens fuerit verbis, conteratur & glorificetur, dare pro supposito nominatiuum, homo, vt sit hic sensus: Antequam conteratur homo, exaltatur cor eius, & antequam glorificetur homo, humiliatur cor eius. Potest autem videri hæc sententia studio subiecta esse duabus superioribus, vt hac significaretur merito iustum exaltandum, eo quo humiliter ad nomen domini inuocandum confugit, diuites verò deiiciendos conterendos, quia in diuitiis suis superbè gloriantes eleuantur,

14 *Qui prius respondet quam audiat, stultum se esse demonstrat, & confusionem plenum.*

HEBRÆA habent, stultitia est ei & ignominia, hoc est, ea res cedit ei in ignominiam & stultitiam, proinde non malè sensum reddit noster interpres. Porro secundum simplicem intellectum, is respondet priusquam audiat, qui ante finem sermonis alterius loquentis aut interroganris, nec dum intelligens quid is velit, respondet. Quod vt vitemus monet Sapiens. Priusquam (inquit) audias, ne respondeas verbum, & in medio sermonum, ne adiicias loqui. Secundum subtiliorem intelligentiam is respondet priusquam audiat, qui contendētium facta prius iudicat, quàm vtriusque partis culpam plenè cognouerit. Rursum qui priusquam auditor fuit doctorum, & discipulus, doctorem se exhibet, qui ad omnium quęsita respondere possit, quales semper fuerunt plerique hæretici. Omnes isti stultitiæ notam incurrunt, stultitiamque suam, quam tacendo tegere poterant, respondendo produnt, illi quia sæpè respondent quæ proposito non conueniunt, hi quia sapientiam quàm non habent, se habere profitentur, aut malè de rebus iudicant.

15 *Spiritus viri sustentat imbecillitatem suam, spiritum verò ad irascendum facilem, quis poterit sustinere?*

HEBRÆA sic melius verti possunt. Spiritus viri sustentat infirmitatem eius, at spiritum contritum quis tolerabit, aut leuabit? Et est sensus: Mens hominis si sit sana, leuat morbum corporis eius, efficitque sua bona affectione vt melius habeat corpus ægrum. Nam, vt suprà dictum est, Animus gaudens benè facit vt medicina, At contrà si prius æger sit maleque affectus, & vel dolore vel inuidia, aut alia quauis mala passione fractus & contritus, non facilè leuari & curari poterit. Non enim ita vicissim leuari poterit à corpore, vt morbus corporis à spiritu. Difficileque erit huiusmodi spiritum tolerare, cùm non facilè habeat vnde alleuiari possit, sed & sibiipsi & corpori molestus erit, imo & omnibus hominibus quibus cum ipso negotium erit. Proinde docet hæc sententia morbos spiritus grauiores esse morbis corporis, ideoque in primis curandam animi sanitatem, quam tribuit sapientia. In nostra ergo lectione reciprocum relatiuum, suam, accipi debet positum, pro relatiuo eius, vt referatur ad virum, non ad spiritum. Et in secunda parte quod in Hebræo generaliter dictum est de quauis infirmitate spiritus, noster interpres singulariter accommodauit infirmitati iracundiæ, quæ vna est ex præcipuis animi morbis, minime omnium curabilis & maximè molesta, tum illi qui ea malè affectus est, tum aliis. Mysticè autem spiritus viri sustentat imbecillitatem eius, quia fortitudo mentis efficit vt in-

Marginal notes: "Eccl. 11." (left margin, beside "citur, planè coincidens cum illo Saluatoris"); "Luca 18." (right margin, beside "te finem sermonis alterius loquentis aut interroganris")

vt infirmitas carnis in tentationibus non cedat, sed aduersitatum & victoriũ insultus fortiter superet. Conuenit cũ eo quod in priori parte dicitur illud Plauti. Bonus animus in re mala, dimidium est malitiæ. in Rudente, Animus æquus optimum est ærumnæ condimentum.

16 *Cor prudentis possidebit scientiam, & auris sapientum quærit doctrinam.*

INDICAT hæc sententia à quibus, & qua ratione comparari possit scientia, nempe à prudentibus per meditationem & auditionem sedulam legis diuinæ. Cor (inquit) prudentis per assiduam meditationem in lege Dei, & desiderium perfectioris scientiæ, comparabit scientiam, eáq; pro sua vera possessione, ac præcipuo bono obtinebit, & quoniam prudentes norunt, non sola meditatione parari scientiam, sed opus esse, vt & quis alios de sapientia differentes lubenter audiat, ideo & studebit auditu quærere aliorum doctrinam & scientiam. Audiens enim sapiens sapientior erit, vt supra dictum est.

17 *Donum hominis dilatat viam eius, & ante Principes spatium facit ei.*

HEBRÆA ad verbum habent, domum hominis latitudinem facit ei & ante magnates ducet eum. Significatur autem vis liberalitatis & munerum, quia per liberalitatem & munera facilè aperitur homini via, quæ aliis clausa est, & angusta, adeo vt illa etiam ad conspectum Principum aditum faciant homini, & ad eorum fauorem & gratiã deducant. Dona enim & è claustris carceribus hominem liberant, & è quauis angustia hominem explicant, & quo aliis penetrare non licet, liberum præbent accessum. Huc pertinet & illud poëtæ. Ipse licet venias musis comitatus Homere: Si nihil attuleris, ibis Homere foras. Vt autem hæc sententia in vulgaribus & mũdanis muneribus vera cognoscitur, ita multo magis in spiritualibus quibus Deum nobis demeremur, eleemosynis, scilicet. Nam, vt habet

Tob. 4. Tobias, Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Fiducia magna erit coram summo Deo eleemosyna omnibus facientibus eam.

18 *Iustus prior est accusator sui, Venit amicus eius, & inuestigauit eum.*

SIc habent Hebræa, Iustus primus in lite sua, venit proximus eius & inuestigauit eum, Et prior quidem pars dupliciter intelligitur. Primũ vt hic sit ordo, Qui primus est in lite sua, hic est iustus, hoc est, qui primus loquitur in lite & controuersia quam habet cum alio, is ius sibi vendicat & iustus esse videtur, sed expectandum est, quousque veniat proximus eius qui est in causa ipsius aduersarius, ex cuius inquisitione constabit tandem qualis ille fuerit. Itaque docet hæc sententia non temerè in quoquam iudicandum, nisi vtraque parte audita, iuxta illud: Audi alterã partem. Dictio enim illa quam nostet vertit amicus, significat etiam generaliter proximum, idest, quemuis hominem. Secundo intelligitur vt hic sit ordo, qui iustus est, hic primus est in causa vel lite sua, hoc est, Iustus, statim in principio litis causam suam simpliciter & confidéter iudicibus aperit, ostendens suam innocentiam, nihilque se velle nisi quod iustum & æquum est, adeò vt cum veneritproximus eius qui cum eo litigat securè sustineat se ab eo scrutari. Prior sensus ideo videtur verior, quod ad dictionem, Primus, in Hebræis addatur litera ה he, quæ habet vim articuli Grecanici, ὁ, Posteriori sensui magis accedit nostra lectio, quę tamen magis conuenit cum Græcis quàm Hebræis. Nam Græca habent δίκαιος ἑαυτοῦ κατήγορος ἐν πρωτολογίᾳ. Est est sensus, iustum si quid per infirmitatem peccauit, (Non est enim iustus qui non peccat) non defendere suum, peccatum, nec expectare alterius increpationem, sed ante alios priorem esse in accusando, increpãdo & condemnando seipsum, ideoq; etiam patiẽter Psal. ferre vt amicus ipsius veniat & inuestiget eum, vt 140. si quid inueniat correptione dignum, idipsum admoneat. Iusti enim vox est, Corripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Aut est sensus, Iustus antequam alios accuset & increpet, prius seipsum accusat. Sic enim Beda intelligit. Omnis, (inquit) qui verè iustus est, vbi peccatũ errata conspicit, primum ad seipsum oculũ considerationis inflectit, dumque suam fragilitatem sollicitus accusauerit, sic demum ad corripiẽdos alios, linguam benignus exerit. Sic & Ambrosius Ambr. intelligit lib. 1. offi. capite 45. Iuxta quam intelligentiam, secunda pars accipi debet, vt significetur tum demum, vbi se iustus accusauerit, veniẽtem ad se amicum inuestigaturum, eiusque opera redarguturum, si quę in eo digna correptione inueniat. At in secunda parte monendum est, perperam quosdam legere. Venit inimicus, cum dictio Hebræa nullo modo significat inimicum, benè autem amicum, quomodo & Beda legit, & codices Latini emendatiores. Græcus tamen habet ἀντίδικος, hoc est, aduersarius causæ. Citat priorem hanc partem Chrysostomus super Ge- Chrys. nesim de Lamech seipsum accusante, vbi nos legimus, Iustus sui ipsius accusator est in principio sermonis. Quomodo & D. Hieronymus, ci- Hiero. tat cum super Esaiam explicat illud quod habet septuaginta cap. 43. Dic tu prior iniquitates tuas, vt iustificeris.

19 *Contradictiones comprimit sors, & inter potentes quoque diiudicat.*

BENEFICIVM sortis hæc sentẽtia insinuat, vt per quam lites & contentiones frequẽter commodè dirimantur, significans ad illam confugiendum potius quàm longis & molestis contentionibus agatur, potissimum quando non facilè alia via contentionibus finis imponi potest, aut quando res est inter potentes qui diuitiis suis aut fortitudini confisi, cedere sibi mutuo nolint, sed in longum protrahere contentionem cũ magno periculo volent. Vnde in secunda parte dicitur: Et inter potentes quoque diiudicat, hoc est, litem dirimit, & discindit, vnicuique quo contentus esse debeat attribuens.

20 *Frater qui adiuuatur à fratre, quasi ciuitas firma, & iudicia quasi vectes vrbium.*

LONGE diuersum sensum habent Hebræa, quæ sic habent, Frater offensus superat fortem vrbem, & contentiones sunt veluti repagulum palatij. Quo significatur fratrem offensum à fratre fortius resistere & durius se gerere quam fortis ciuitas. Atque eiusmodi contentiones, quæ

quæ, ſcilicet, ſunt inter fratres & amicos ægrè ſuperari & componi poſſe. Quo enim arctior fuit coniunctio, eo vehementius eſt, ea dirempta, inter aliquos diſſidium. Noſter interpres in priori parte ſequutus eſt Septuaginta, qui habent ἀδελφὸς ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά, hoc eſt, frater à fratre adiutus, quaſi ciuitas munita. Et eſt ſenſus: Concordiã fratrũ validã eſſe & inexpugnabilem, eorúmque iudicia & decreta quæ concordibus fuerint animis nõ facilè ſuperari poſſe. Comprobat hãc ſententiam factum cuiuſdam Nazian Scythæ, nomine Sciluri qui 50. habens liberos maſculos, cum eſſet moriturus faſciculum iaculorum ſingulis porrexit, iuſſitque rumpere. Id cum ſinguli recuſaſſent, eo quod videretur impoſſibile, ipſe ſingula iacula exemit, atque ita facilè omnia confregit, filios admonens, his verbis, Si concordes eritis, validi inuictíque manebitis: contra ſi diſſidiis & ſeditione diſtrahamini, imbecilles eritis & expugnatu faciles. Videmus id locũ habere in rebus prophanis. At maximè in Ecclesia Christi in qua concordia Chriſtianorum qui fratres inter ſe ſunt omnes inexpugnabiles eos facit & inuictam efficit Eccleſiæ ciuitatem. Vnde pulchrè Beda hanc ſententiam myſticè ſic explicat, Cum populus vterque Iudæorum, ſcilicet, & Gentium fraterna ſibi in Chriſto charitate cõſentit, vnam iam catholicæ Eccleſiæ ciuitatem conſtituit, & ſicut vectes vrbium portas muniunt, dogmata vtriuſque teſtamenti Eccleſias per orbem quæ vnam catholicam faciunt ab infidelium incurſione defendunt. Poteſt etiam quod dicitur de iudiciis, intelligi de æquitate iudiciorum & ſententiarum, quæ firmum efficit ſtatum Reipub. vt ſignificetur ciuitatem ſtabiliri ciuium concordia & æquitate iudiciorum. Verum cum dictio hebraica ſignificet contentiones & lites, magis videtur hoc loco accipienda dictio (iudicia) quomodo apud Paulum, cum dicit, Iam quidem omnino delictum eſt in vobis, quod iudicia habetis inter vos, hoc eſt, contentiones & lites forenſes Iuxta quam acceptionem ſicut priori huius ſententiæ parte ſignificatur concordiam fratrum fortem eſſe & inſuperabilem, ita poſteriori ſignificatur eorum etiam contentiones non facilè ſuperari poſſe. Quorum enim coniunctio ex natura firmior eſt, eorum & diſſidias vehementiora plerunque eſſe ſolent. Proinde rectè indicatur & cõcordiam inter fratres ſtudioſè eſſe retinendam, & ſi incidat aliqua inter eos controuerſia, cauendum à forenſibus contentionibus quæ graue odiũ ſolent inter fratres excitare, ſorte potius, vt habet ſuperior ſententia controuerſiam eſſe dirimendam.

21 *De fructu oris viri replebitur venter eius: & genimina labiorum eius ſaluabunt eum.*

SIMILIS ſententia ſuperius habita eſt, & ca. 12. verſu. 15 & c. 13. verſu. 2. Significatur autem vnicuique benè vel malè futurum, prout benè vel malè loquitur. Metaphora enim ſaturitatis & repletionis à corpore transfertur ad animã, quæ tanquam fructus linguæ percipere dicitur, quod linguæ meritò percipit, quemadmodum corpus recipit fructus arboris. In qua Metaphora adhuc perſiſtitur in ſimili ſubiuncta ſententia.

22 *Mors & vita in manibus linguæ: qui diligunt eam, comedent fructus eius.*

DVPLICITER accipi poteſt, quod dicitur mors & vita eſſe in manibus, vel vt habent hebræa, & quædam exemplaria Latina, in manu linguæ. Nam aut loquenti, referri poteſt mors & vita, vt ſignificetur linguam præbere loquentem ſiue mortem, ſiue vitam, prout, ſcilicet, vel malè vel benè loquutus fuerit, & coincidat quod hic dicitur cum ſuperiori ſentẽtia, & cũ illo Saluatoris: Ex verbis tuis iuſtificaberis, & ex verbis tuis cõdẽnaberis, aut referri poteſt ad audientes qui à lingua bona vitam, à mala mortem animæ percipiunt. Ab Eccleſiaſtico enim & Catholico edocti vitam, ab hæretico aut mũdana docenti mortem percipiunt auditores. Sic & quod ſequitur. Qui diligunt eam, comedunt fructus eius, vel de loquentibus, vel de audientibus accipi poteſt. Nã & qui amant benè vel malè loqui, recipiunt qualia loquendo merentur. Et qui amãt audire loquẽtẽ, percipiũt fructus, ſiue bonos, ſiue malos, quales qui loquitur profert. Quod ſi mors & vita non ad loquentem referatur, poteſt generalius dictum accipi, Mors & vita eſt in manu, hoc eſt, in poteſtate linguæ, quia lingua & mortem & vitam aliis adferre poteſt, non tantum docendo, ſed & ſuadendo & teſtificando & criminando, aliiſque ſimilibus modis. Docet ergo hæc ſentẽtia linguam plurimum vtilitatis adferre mortalibus, & eandem rurſum plurimam adferre perniciem, tametſi membrũ corporis ſit perquam exiguum quemadmodum & Iacobus Apoſtolus docet prolixius c. 3. Conſonat his quod de Bia ſapiẽte refertur à Plutarcho in libello de audiendo, rurſum in alio de loquacitate. Is enim Amaſidi Ægyptiorum Tyranno iubenti, vt ſibi quod eſſet in victimæ, quam ad illũ miſerat, carnibus, & optimum, & peſſimum mitteret, linguam reſectam miſit, innuens huius vſum eſſe præcipuum, ſiue prodeſſe cupias, ſiue nocere. Matt. 12.

23 *Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem à Domino.*

TANTVM eſt hebræis, Inuenit mulierem (vel potius vxorem) inuenit bonum, nec additur bonam, quod tamen omnes pene ſubintelligunt interpretes, quemadmodum & noſter addidit ſequutus Græca. At hac dictione addita nihil ſingulare dicitur hac ſententia. Quis enim neſcit eum qui inuenit mulierem bonam, inueniſſe bonum, hoc eſt, rem bonam? Proinde videri poteſt hæc eſſe ſententia. Qui inuenit vxorem hoc ipſo inuenit rem bonam, quatenus, ſcilicet, vxor eſt, quamuis ex alio nomine poſſet inueniſſe rem malam, vt ſit alluſio ad id quod eſt Gen. 2. Non eſt bonum hominem eſſe ſolum, Faciamus ei adiutorium ſimile ſibi. Sed huic intelligentiæ parum conuenit ſecunda pars. Itaque ſic accipi poſſent Hebræa, quæ habent. Inuenit vxorem, inuenit bonum & hauſit beneuolentiam à Domino vel fauorem domini, hoc eſt, Inuenit quis vxorem, ſi inuenit bonum certè ſcire debet quod obtinuit fauorem Domini, cuius gratia bonum illud conſequutus eſt, cum ſit res rara. Aut qui inuenit vxorem qualem, ſcilicet, quæ fuit nempe probam & prudentem, is certè inuenit nõ

vulgare quid, sed rem eximiam & bonam, quamque non singulari Dei fauore consequuturus est. Nam vt dicitur capite sequenti. Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem propriè vxor prudens. Sic & nostra lectio accipiēda est. Qui inuenit mulierem bonam, inuenit aliquid singulariter & excellenter bonum. Solent enim homines frequenter errare electione vxorum, vel opes, vel formam, vel aliud quippiam sectantes, potius quam piis precibus contendentes à Domino probam vxorem obtinere. Sic etiam dicitur in

Eccle.26. Ecclesiastico. Pars bona mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Quod & hic significatur in secunda parte quæ habet apud nos, et hauriet iucunditatem. Nam pro hauriet potius vertendum erat præteritum hausit vel obtinuit, & pro iucunditatem, hebræis est, hic rursum רצון Ratson, quod significat potius fauorem vel beneplacitum & beneuolentiam, vtan notatū est in simili loqutione, in vers. 2. c. 12. Cæterum obiter annotandum hic est, verbum inuenit in priori parte bis positum semper esse præteriti temporis, vt patet ex Hebræis & Græcis.

24 Qui expellit mulierem bonam, expellit bonum, qui autem tenet adulteram, stultus est & insipiens.

NON est hæc sententia in Hebræo, est tamen apud Græcos, quos frequenter noster sequitur. Non est tamen Græcis bonam: sed τὰ ἀγαθά, hoc est, bona, multa, scilicet. Quod autem in secunda parte dicitur de retinente adulteram, accipiendum est potissimum de ea quæ in adulterio persistit nec pœnitet. Talem enim retinere stultitiæ est, tum quod periculum sit ne quis alienas proles pro suis educare cogatur, tum quod stultū sit alieno se maculare peccato, quod fit retinendo adulteram non pœnitētem, quia fouetur eius crimen. Notandum autem Græcis non esse insipiēs, sed ἀσεβὴς, hoc est, impius quomodo etiam citat

Hier. n. hunc locum D. Hieronymus scribens in Matth. c. 19 Sola, inquit fornicatio est quæ vxoris vincat affectum, imo cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, nō debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulteram, stultus & impius est. Vnde pater pro insipiens legendum esse impius. Alluditur etiam ad hunc locum, in secunda expositione in Matth. c. 19. quæ extat in operibus D. Chrysostomi, vbi sic legimus: Sicut autem crudelis est & iniquus qui castā dimittit sic fatuus est & iniustus, qui retinet meretricē. Nam patronus turpitudinis eius est, qui crimen celat vxoris. Ex quorū Patrum authoritatibus, simul & præsentis loci scriptura, videtur omnino sine peccato non posse retineri adulteram. Et quidem admitti satis potest ita fuisse in veteri testamento. Vnde & Ioseph ob fornicationis suspicionem cum esset iustus & nollet sponsam traducere, voluit occultè dimittere eam. At verò in nouo Testamento retineri posse adulterā pœniten-

August. tem pulchrè docet D. August. 2. lib. ad Pollentiū c. 6. dicens. Quod autē tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniugi coniux, si fides adsit, non erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros, quos vel baptismate ablutos, vel pœnitentia credimus esse sanatos. Hæc crimina in veteri Dei lege nullis sacrificiis mundabantur, quæ noui testamenti in sanguine Christi sine dubitatione mundantur, & ideo tunc omnimodo prohibitum est ab alio cōtaminatam viro recipere vxorem, quamuis Dauid Saulis filiam, quam pater eiusdem mulieris ab eo separatam dederat alteri, tamquam noui testamenti præfigurator sine cunctatione receperit. Nunc autem postquam Christus ait adulteræ, Nec ego te condēnabo, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat debere ignoscere maritum, quod videt ignouisse domum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen diuina credit miseratione deletum? Hæc ille.

23 Cum obsecrationibus loquitur pauper, & diues effabitur rigide.

NOTATVR hac sententia superbia & auaritia diuitum, qui diuitiis suis elati, pauperibus etiam cum suppliciter & humiliter eis loquuntur, durè tamen respondent, cúmque obsecrationibus & precibus ab eis pauperes aliquid obtinere conantur, tantum abest vt aliquid impartiantur, vt ne benignis quidem verbis dignentur illos alloqui, sed duris ac minacibus verbis à conspectu suo nonnunquam abigant, quemadmodum experientia restatur. Indicat sententia diuitias generare superbiam & iniuriam, iuxta illud, id est, diuitiæ contumeliam pariunt.

24 Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quā frater.

COMMENDAT hæc sententia amicitiæ bonum, præferens illud vinculo etiam arctissimæ consanguinitatis. Vir inquit qui ad societatē & beneuolentiam seruandam amicabilis est & benignus, frequenter maiorem amicitiam exhibebit opere & facto, quam frater, quemadmodum experientia in multis restatur. Hebræa paulò aliter & obscurè sic habent, Vir amicorū ad amandū, & est diligens adhærens magis quàm frater. Pro quo quidam sic vertit Necessarius necessitudini idoneus est, & hæret (vel perseuerat in amicitia) interdum magis amicus quam frater.

CAPVT XIX.

Melior est pauper qui ambulat in simplicitate sua, quàm torquens labia sua & insipiens.

PLERIQVE libri habent in secūda parte, quam diues torquens labia sua, quemadmodum & Bedam legisse cōstat ex eius commentario. At dictionem diues vt non habent Hebræa, ita nec codices multi Latini emendatiores, vt verisimile sit eam dictionem à quodam additam, vt esset maior oppositio secundæ partis cum prima, in qua sit mentio pauperis. Verum intentio sapientis non fuit comparare pauperem cum diuite, sed pauperem simpliciter, hoc est, integrè conuersantem cum eo qui per stultitiam labia sua torquet, hoc est, qui peruersis vtitur sermonibus, praua loquens à veritate & à recto contorquens labia sua, & ad decipiendum linguam suam componens, aliudque ore proferens quàm animo cogitet. Itaque pauperi opponitur stultus, & ambulanti in simplicitate opponitur torquens labia sua, quia hoc

non

non est simpliciter ambulare, hoc est, integrè & innocenter se gerere, sed noxium esse & velle decipere. Et significatur paupertas, quæ magnum reputatur apud homines malum, meliorem esse & eligibiliorē stultitia, vt quę nō prohibeat simpliciter & innocenter se gerere, cum hęc efficiat nominem peruersi sermonis & noxij. Non enim Hebræa habent torquens labia sua & insipiens, quasi posset esse aliquis torquēs labia sua qui nō sit insipiens. Sed torquens labia sua & ipse insipiens, hoc est, quia talis est insipiens. Sensui prędicto benè conuenit ea lectio quæ etiam in multis nostris libris inuenitur, quæ habet quam torquens labia insipiens, sine pronomine, sua, & coniunctione, &, hæc tamen duo habent Hebræa. Mysticè hic verius rectè accommodatur inerudito benè viuenti, qui præferrur praua docenti magistro.

2 *Vbi non est scientia animæ, non est bonum, & qui festinus est pedibus, offendet.*

ET apud nos & apud hebræos dictio, animæ, iungi potest cum præcedentibus, vt sit genitiuus, vel cum sequentibus, vt sit datiuus. Caietano magis visum est, vt iungatur præcedentibus, & sit sensus. Non est bonum cum quis caret scientia sua animæ, hoc est, cum quis seipsum ignorat suumque animum, Talis enim in plerisque est festinus pedibus, hoc est, temerè pleraque agit & precipitanter, & videri posset vel ob id dictio animæ iungenda cum scientia, quia alioquin non est generaliter verum, quod nullum ibi sit bonum animæ, vbi non est scientia. Vnde & Lyranus sic ordinat & intelligit: Vbi non est scientia animæ, hoc est, de salute animæ, ibi non est bonum, quia omnia cessant ibi esse bona quæ alioqui videntur bona. Alij tamen ferè sequentibus iungunt, vt significetur non bene esse animæ nec solidum aliquid ac perfectum ei adesse bonum, si ei desit scientia ac prudentia, qua sciat omnia cum iudicio agere, aut ignoret quæ scire homo debet. Scientiæ enim simpliciter benè opponitur, pedum festinantia, hoc est, temeritas in agendo & imprudentia. Habent autem ad verbum hebræa & græca sic Etiam sine scientia anima non est bona, hoc est, anima non est benè instituta, Sic enim conuenit cum nostra lectione. Quidam propter augentis particulam, etiam, alium reddit sensum, animam hic accipiens positam pro vita vt aliàs sæpè ponit noster. Vertit ergo. Ne vita quidem sine scientia suauis est. In secunda parte, per festinum pedibus allegoricè significatur is, qui temerè aliquid aggreditur carens, scilicet, scientia, per quam cum præmisso examine & iudicio rem aggrederetur, quique affectiones suas subitò sequitur festinans ad implendum eas. Nam per pedes significantur sæpè hominis affectiones quibus ad aliquid, instar pedum, homo fertur. Vnde vt magis persisteretur in metaphora, interpres noster rectè subiunxit verbum offendet, quum hebræa habeant & festinus pedibus peccat. Sensus ergo est, Sicut qui corporaliter festinat pedibus, frequenter impingit, errat & labitur, ita necesse est eum, qui quia caret scientia, festinus est in actionibus suis, sequens potius affectiones suas quàm iudicium rationis, frequenter impingere in via virtutum, hoc est, peccare. Refert Suetonius de Augustino c. 25. dicere illum solitum: Nihil minus duci perfecto conuenire quam festinationem ac temeritatem, crebroque illum iactasse σπεῦδε βραδέως festina lente. Et sat citò, si sat benè. Venerabilis Beda secundam partem accipit nou vt festinantia opponatur scientiæ, & vt secunda pars declaret priorem, sed vt significetur cauendum esse ne quis festinet ad plus sapiendum quam oportet. Habet enim sic: Animæ quidem humanę scientia vitæ cœlestis est necessaria, quia nimirum sine hac beata in perpetuum esse non potest, attamen qui effrænatis sensibus mentis plus appetit sapere quàm decet, plerunque offensionem hæreticæ temeritatis incurrit. Quod in primis humani generis parentibus mysticè signatum est, qui dum appetitu scientiæ maioris, vetitum contingere properabant, à statu beatitudinis in qua conditi sunt, deuiantes in pœnam miseriæ & mortalitatis inciderunt.

3 *Stultitia hominis supplantat gressus eius, & contra Dominum feruet animo suo.*

DVPLICITER accipi potest quod dicitur, stultitiam hominis supplantare, aut vt eit hebtæis peruertere gressus vel viam eius. Aut quia stultitia hominis causa est vt peruersa sit vita eius, & actiones eius prauæ sint. Aut quia stultitia hominis in causa est vt instituta & conatus hominis frustrentur suo fine, nec perueniant ad desideratum effectum. Priori modo sensus est: Stultitia hominis efficit vt homo peruersè agat, & tamen plerumque homo non sibi nec suæ stultitiæ imputat suam peruersitatem, sed contra dominum feruet animo suo, hoc est, irascitur, vt habēt Hebręa, cor eius, fortunam suam aut fatū accusans, quodque sub infœlici sidere natus sit, siue quod peccandi occasionem dederit, qui vel fragilem fecerit hominem, vel ad tentationem eius hostem admiserit, vel denique importabilia homini onera imposuerit, aut simile aliquid more stultorum causans, quemadmodum primi nostri parentes ambo in creatorem quod peccauerant retorquebant. Adam quidem quod mulierem per quam periret à domino sociam accepisset, Eua verò quod dominus serpentem qui se deciperet, in paradiso constituisset. Iuxta posteriorem modum sensus est, Quod institutum hominis & actio non prosperetur, sed subuertatur & corruat frustrata suo fine, id efficit imprudentia hominis, & tamen tanta est hominum vesania, vt id Deo imputent, blasphemantes eum quod non direxerit & fortunauerit eorum conatus, quum potius id suæ stultitiæ ascribere deberent, quæ non merebatur dirigi & adiuuare diuino fauore. Atque hunc postremum sensum puto esse conuenientiorē. D. Augustinus Græca sequutus legit epistola 150. insipientia viri violat vias eius, Deum autem causatur in corde suo. Itidem lib. de gratia & lib. arbit. capit. 2. & 21. Stultitia autem hominis insigniter in eo notatur, quod contra dominum faciat hominem indignari, cui, scilicet, nihil incommodare potest, & cuius manum effugere non potest. Aug.

4 *Diuitiæ addunt amicos plurimos, à paupere, & hi quos habuit, separantur.*

QVID fieri soleat, non quid fieri debeat, hac sententia Sapiens indicat, notans

hominum ingenium quo per auaritiam sequuntur ferè diuitum fauorem pauperibus desertis, de quo poëtæ & frequenter conqueruntur, vt superius est notatum in ca.14 circa versum 20. Potest tamen in commendationem diuitiarum, & paupertatis suggillationem subtiliori intelligentia accipi, idque dupliciter. Primò sic: Diuitiæ liberaliter erogatæ addunt amicos plurimos, iuxta illud Saluatoris: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis. At ab eo qui pauper est animo, tenuis, scilicet, in benefaciendo propter auaritiam, etiam quos habuit amicos separantur exosi, scilicet, eius auaritiam. Aut habent Hebræa, Pauper ab amico separatur, quod in paupere per auaritiam optimè locum habet, qui non solum paratur ab amico, quia ab illo relinquitur, sed quia ipsemet illû prior relinquit, metuens ne quid cogatur impendere amico, quia pluris facit pecuniã quàm amicum. Secundò de diuitiis spiritualibus & paupertate spirituali accipi potest hæc sententia, quẽadmodum Beda eam explicat, sic scribens: Diuitiæ regni cœlestis, quæ per sanctos doctores fidelibus tribuendo prædicantur, multos amicos & eisdem prædicatoribus, & earum largitori domino asciscunt. A philosophis autem cæterisque gẽtium magistris, quia nihil certæ beatitudinis in futurum norunt promittere, & hi quos habuere, separantur, Videlicet conuersi ad fidem, spemque dominicæ passionis certissimam.

Luc.16.

5 *Testis falsus non erit impunitus, & qui mendacia loquitur non effugiet.*

CVM ex falso testimonio ac mendaciis multa accidant mala, variis Sapiens sententiis in hoc libro ab illis auocat vitiis, & potissimum hac sententia quæ mox reperitur, quia denunciat non tantum puniendum qui opere proximo nocet, sed & qui in iudicio falsis testimoniis, aut etiam extra iudicium quibusuis mendaciis proximum grauat. Non erit, inquit, impunitus & non effugiet supplicium, scilicet, quia etsi apud homines effugiat, (apud quos tamen huiusmodi etiam sæpè deprehensus pœnas luere cogitur, vt patet in senibus qui contra Susannam falsum protulerunt testimonium) non effugiẽt tamen supplicium diuinum. Vnde propheta de Deo dicit, perdes omnes qui loquuntur mendacium.

Psalm.5.

6 *Multi colunt personam potentis, & amici sunt dona tribuentis, Fratres omnes pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo.*

DVABVS hic sententiis idem pronunciatur quod superiori sententia quarta. Proinde quemadmodum illa dupliciter accipi potest, nempe vel ad insinuandum hominum ingenium, vel ad commendationem liberalitatis & detestationem paupertatis animi: ita & istæ duæ sententiæ similiter accipi possunt. Eo enim ingenio sunt ferè homines, vt honorent & suspiciant personas potentũ ac magnatum, & amici sint eorum qui liberaliter donant. Contra etiam fratres ac consanguinei quoque pauperis odiunt eum nec non & illi qui amici eius esse solebant (cum soleant amici firmius adhærere quàm fratres,) procul recesserũt ab eo verecundantes de eius præsentia ac metuentes ne quid inopiant amico impendere cogantur. Et secundum mysticum intelligentiam multi homines colunt personam potentis &c. quemadmodũ principem Christo, quem multi colere cœperunt, eiusdem vultum deprecati ac gratiam fauoremque ambire. (Nam pro colere personam Hebræis est deprecari vultum) postquam ascendendo in altum potens factus est & liberalis, dona sui spiritus diuersa variè distribuens, iuxta illud. Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Contra etiam fratres & amici Iudaici populi, postquam pauper factus est in scripturarum intelligentia & donis Dei, odisse cœperunt eum & relinquere, qui ab Apostolis & Iudæis oriundi ab eis alienati sunt. Potest etiam simpliciter his sententiis accipi sapientem voluisse suum filium impellere ad sedulitatẽ & diligentiam vt qua diuitiæ tum corporales, tum spirituales comparari possunt, quarum liberalis dispensatione amicitia & honor apud homines obtinetur. Deterrere autem à pigritia & somnolentia, vt quæ mater sit paupertatis, quæ hominem omnibus odiosum faciat. Notandum autem in secunda sententia pro eo quod nos habemus. Insuper &, Hebræa magis vertenda esse per, Quantò magis. Cum enim in priori membro etiam fratres pauperis dicantur eum odire, non satis conuenienter quasi per exaggerationem subiicitur etiam amicos procul recedere ab eo, sed potius subiiciendum erat, minus mirandum esse quod & amici ab eo recederent. Nisi intelligamus quemadmodum suprà est indicatum, amicos fratribus præponi, quia vt suprà dictũ est, Vir amicabilis ad societatem, magis amicus erit quàm frater.

Psalm.67.

8 *Qui tantum verba sectatur, nihil habebit, qui autẽ possessor est, diligit animam suam, & custos prudentiæ inueniet bona.*

PARS ista, qui tantum verba sectatur, nihil habebit, finis est superioris sententiæ, significaturque secũdum aliquos (nam alij variè accipiunt) amicos recedere a paupere, qui dum sectatur verba promissionum sibi ab amicis factorum, hoc est, dum reposcit promissa, inuenit illa non subsistere, nihilque sua sectatione consequitur. Noster interpres hanc partem iunxit cum sequentibus opponens sectatorem verborum possessori mentis & custodi prudentiæ. Sensus ergo est: Qui siue docendo, siue audiendo alios, tantum sectatur verba, hoc est, ornatum verborum tantum spectat, solum curans vt benè & eleganter dicat non vt bona & vtilia proferat aut audiat, non autem vt ea quæ dicit aut audit etiam faciat, is nullum solidum fructum inde consequetur. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Et qui fecit & docuerit sic homines, magnus vocabitur in regno cœlorum. Qui verò possessor est mentis, vel vt est Hebræis, cordis, hoc est, qui cordatus est nec contentus est verbis, sed intra se possidet sapientiam, eamque animo retinet, meditando iugiter in lege Dei, is verè diligit animam suam, hoc est, seipsum, quia sibi benè prospicit & benefacit, & qui prudentiam non tantum audit, sed etiam custodit in animo suo & operibus, is inueniet bona in præsenti & in futuro seculo. Beati enim qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

Rom.2. Matth.5.

9 Falsum

9 Falsus testis non erit impunitus, & qui loquitur mendacium peribit.

REPETITIO est sententiæ superius semel positæ, nisi quod hic exponitur quod ibi dicitur, non effugiet, cum dicitur, peribit.

10 Non decet stultum delitiæ, nec seruum dominari principibus.

DVo indecora hic versus complectitur quæ & postea cap. 30. inter quatuor numerantur per quæ mouetur terra & quæ sunt intollerabilia. Per seruum (inquit) cum regnauerit, per stultum cum fuerit saturatus cibo. Hæc duo ergo hic dicuntur esse indecora & absurda, tum quod non conueniant nec æqua sint in seipsis. Non enim debentur stulto & imprudenti delitiæ & oblectationes, sed potius flagella & castigationes. Prudentibus verò debentur potius ad recreationem animorum postquam in seriis & vtilibus negotiis sint delassati: ita iniquum est, vt qui seruilis est conditionis dominetur principibus, quum contrà principum sit dominari seruis. Tum quia hæc duo sint dispendiosa & noxia. Nec enim stultus delitiis rectè vti nouit, sed illis contra abutitur, insolescendo, suamque stultitiam augendo. Nec is qui seruus prius fuit & seruilis est conditionis, vt in plurimum benè imperio vtetur, cum ad illud euectus fuerit. Nam ferè nimia insolescit arrogantia, eáque intollerabilis fit maximè principibus viris & animi ingenui. Et hæc quidē ad literam. Cæterum secundum subtiliorē intelligentiā rectè intellexerimus significari, stulto, hoc est, peccatori qui vera caret sapientia non competere veras animi delitias, quas ex scripturis & contemplatione diuinarum rerum atque animi tranquil-
Psal. 37. litate iusti percipiunt. De quibus dicit Psalmista: Delectabuntur in multitudine paucis. Et ei qui adhuc peccatis seruit & effectibus improbris, non conuenire vt in regimine Ecclesiæ præferatur iustis vitiorum dominatoribus. Item talem nō posse dominari principibus, hoc est, rationi & intellectui præcipuisque animæ viribus. Valet eadem
Rom. 13. sententia ad docendum carni non esse nimis indulgendum, iuxta illud Pauli: Carnis curā ne feceritis in desideriis. Neque enim conuenit vt stulta caro delitietur, aut vt illa quæ rationi parere debet, imperet viribus intellectualibus. Notandum autem apud Hebræos hæc duo non similiter indecora significari. Habēt enim ad verbum sic: Non decent stultum delitiæ, quanto magis seruum dominari principibus, scilicet, non decet. Itaque ex comparatione cuius indecori significetur alterum minus decere.

11 Doctrina viri per patientiam noscitur, & gloria eius est iniqua prætergredi.

DOCTRINA viri dupliciter accipi potest. Aut pro docendi actione qua alios quis docet, aut pro ipsa sapientia à qua homo dicitur doctus. Secundum priorem acceptionem sensus esset, ex patientia hominis cognosci posse qualis sit eius quam tradit doctrina. Vnde Beda hunc sensum primum indicans, Doctrina (inquit) ecclesiastica per patiētiam doctorum quam sit perfecta monstratur, quia dum magis afflictionibus ac morti corpus subdere quam à docendi officio cessare voluerunt, ostendebant vtrique quantum esset salutaris quam tanta instantia defensare curarunt, Sic Lyra, Veritas, inquit Apostolicæ doctrinæ ex eo apparuit quod nō recusauerint mori pro ipsa. Secundum posteriorem acceptionem significatur ex patientia hominis deprehēdi quod doctus sit & prudens. Nam prudentis & intelligētis est aliorū infirmitates patiēter ferre & iræ suæ moderari, aut si quid vindicādum sit, tardum esse ad vindictam. Secundam hanc intelligentiā etiā subnexuit Beda ex D. Gregorio eam mutuatus, Gregor.
qui sic habet homilia 35. in Euangelia. Scriptum est doctrina viri per patientiam noscitur. Tantò ergo quisque minus ostenditur doctus quantò conuincitur minus patiens. Atque hoc posteriori modo accipienda est sententia si hebræa spectemus, quæ ad verbum habent, Intelligentia hominis protrahere (vel differre) facit iram eius. Qui enim intelligens est & prudens, tardus est ad iram & vindictam, tum quod perpendat & se pleraque admittere quæ à Deo seuerius punienda sunt si pergat in proximū seuerus esse, tum quod aduertat indecorum esse passionibus suis obsequi statimque ad vltionem & iram prosilire. De- Iacob. 1.
inde iram impedire animum ne possit cernere verum, atque ex acceleratione vltionis plerunque committi quæ posteà displiceant. Ira enim viri Dei iustitiam non operatur. Huic sensui conuenit quod sequitur, Et gloria eius est iniqua prætergredi, pro quo Hebræa habent. Gloria eius transire præuaricationem, hoc est, gloria & honor hominis est alienam transgressionem & peccatum non valdè attendere, sed dissimulare eique facilè ignoscere. Beda accipit iniqua prætergredi, pro eo quod est ab iniquis actionibus sese præseruare, vt de propriis iniquitatibus accipiatur, non de alienis. Sic enim habet: Quia nimirum perfecti doctoris est sic aliorum improbitatem patienter ferre, vt suam quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione obseruare. At prior sensus originali magis conuenit.

12 Sicut fremitus leonis, ita & regis ira, & sicut ros super herbam ita & hilaritas eius.

VIDE Augustinum epistola 68. Vbi sic citat, Nihil interest inter minas regis & iram leonis. Indicat hæc sententia quo studio subditi teneantur prosequi regem suum & principem, cauendum, scilicet, eis summopere ne eum offendant. Sicut enim rugitus leonis maximum terrorem incutit cæteris animātibus inter quæ & ipse veluti rex est, ita vt dixerit propheta Amos: Amos. 1.
Leo rugiet quis non timebit? Ita & regis ira vel indignatio meritò formidabilis esse omnibus debet: vt quæ non facilè placari possit, & in cuius manu sit mox grauem inferre vindictam, iuxta illud, Sæuum prælustri fulmen ab arce venit. Contrà sicut ros, super herbam decidens gratus est & suauis, herbamque virescere facit, quæ alioqui è terra non exurgeret, nec solis sustineret ardores, ita hilaritas vultus regij, eiúsque beneuolentia vel fauor (sic eim habent Hebræa) subditos mitè reficit & exhilarat, facitque vt bono sint contra malos & aduersa quæque ferant animo. Cæterum iuxta sublimiorem sensum hac sententia intelligere debemus, quam terribilis sit illius regis ira, qui solus est rex regum, & dominus dominantium, qui licet aliquando vt agnus immolatus est, non aperiens os suum, tamen suo tempore rugiet terribiliter vt leo, cum dictu-

rus est: Discedite à me maledicti in ignem æternum. Et: Ligatis manibus & pedibus mittite eum in tenebras exteriores. Eiusdē erga bonos fauor & hilaritas vultus eius, quam eis exhibebit in nouissimo die, tanquam ros herbam irrigans, iustos post præsentis vitæ calamitates recreabit ac virere faciet in domo Dei in æternum. Matt. 2

13 Dolor patris filius stultus: & tecta iugiter perstillantia, litigiosa mulier.

HEBRÆA non habent tectis perstillātibus, sed simpliciter sic. Calamitas patri suo est filius stultus, & stillicidium continuum rixæ mulieris vel vxoris. Indicat ergo hæc sententia duo incommoda quæ in familia patrisfamilias accidunt. Nam ex filio stulto & improbo dolor & calamitas patri accidit vt sæpius suprà dictum est. Et rixæ vxoris assiduæ molestiam inrolerabilem & continuò nouam afferunt, non aliter quam assidua pluuiæ distillatio. Interpres non cuius stillicidio rixas mulieris intellexit comparari, sed domestico, quod scilicet fit tectis iugiter perstillantibus. Et quidem concinnior sic est comparatio. Quemadmodum enim incōmoda est habitatio domus si tecta perstillent iugiter, Ita rixosa mulier efficit viro incommodam habitationem, & causa est, vt inuitus domi sit, & aliam quærat cum maximo familiæ dispendio societatem. Itaq; subindicat sententia patres solicitos esse debere vt filij eorum benè instituantur, & magna cum prudentia vxores diligendas cum quibus commodè habitent & viuant. Cæterum quum id nō humana prudentia potissimum, sed peculiari Dei beneficio homini contingat, subiungitur in sequēti sententia, à domino dari vxorem prudentem, vt quisque intelligat eam ob rem dominum potissimum rogandum. Venerabilis Beda subtiliter hūc versum tractat secundum spiritualem intelligentiam. Nam cum priorem partem exposuisset de dolore patris cœlestis qui dolet quod homines quos ad se laudandum creauit, hosti potius maligno quam sibi seruire consideret, secundam partem sic prosequitur de hæreticis. Sicut tecta perstillantia pluuiam quidem de cœlo suscipiūt, nec tamen hanc ad vtilitatem aliquam dispertiunt, sed ad molestiam potius inhabitantium deriuāt: Ita nimirum hæreticorum ecclesia, cœlestiū dona verborum non ad salutem animarum, sed ad suæ vsum nequitiæ malè interpretando & contra catholicos litigando conuertit. Tecta enim perstillantia mundas quidem pluuię guttas accipiūt, sed sub tectis in domo sordidas reddunt. Et hæreticus limpidissima cœlestis oraculi verba, auditu corporis hautit, At vbi hæc corde polluto attigerit, auditoribus suis sorde mixta ministrat. Hæc ille.

14 Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens.

APVD Hebręos non additur propriè sed explicandi gratia ab interprete, aut alio quoquam additum est, quod alioqui etiam domus & diuitiæ dentur a Deo vtpote omnium largitore. Nec est Hebræis dantur à parentibus, sed domus & diuitiæ hæreditas patrum. Proinde significatur illa obuenire filijs à parentibus iure hęreditario, vt quasi fortunę donum sit omnibus commune tā malis & indignis quàm bonis & dignis, vtque parentibus ea debeant filij accepta ferre, qui ea filijs acquisierint, conseruauerint & reliquerint, a quibus ea immediatè accipiunt, Deo autem etiam, sed per parentes. At vt vxor filijs contingat prudens, id singulari Dei beneficio tribuendum est, vt quod non [illegible] sit commune omnibus, sed proprium his quos Deus singulariter dilexerit quódque non potest parentum cura & prouidentia filijs donari, sed Dei beneficio, qui solus dat prudentiam mulieri, & prudentia donatam viro deputat. Significat ergo filijs meritò curandum, vt Deo digna conuersatione & pijs precibus huiusmodi donum a Deo consequantur, in re tam graui, vnde fœlicitas hominis multum pendeat, quam à parentibus non possint tuto expectare, à quibus tamen & vitam & reliqua vitæ commoda accipiunt. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Pars bona, mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis bonis. Eccle. 26.

16 Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet.

QVÆ mala à pigritia & otio homini proueniant, frequentibus sententijs in hoc libro Sapiens prosequitur vt ad sedulitatem & diligentiam hominem ad laborem natum prouocaret. Duo autem mala pigritiæ hac sententia ostendit. Primum quod hominem reddat dormitabundum & somno deditum, ac proinde a mortuo parum dissimilem efficiat, auferens ei, quod in homine præcipuum est rationis vsum & industriam. Secundum est ex priori consequens quod per rerum omnium inopiam, famem adferat, malum certè in vita grauissimum. Ponitur autem synecdochicè anima dissoluta pro homine dissoluto, hoc est ignauo, qui ab omni operatione solutus est & remissus, quique pigritudine ac somno dissolutus est. Pro anima dissoluta plerique vertunt anima dolosa, de quo supra dictum [illegible] versum quartum capitis decimi. Vt autem hæc sententia per quotidianam experientiam vera inuenitur de sopore & esurie corporibus, ad quæ pigredo corporalis hominem perducit: [illegible] etiam locum habet secundum spiritualem intelligentiam in sapientiæ studio & virtutis exercitatione. In qua qui segniores sunt ad g[illegible] in peccatis somnum perueniunt, & nullis quamlibet magnis prophetarum aut Apostolorum aut cuiuscunque concionatoris vocibus possunt excitari ad benè operandum, corpore nimium eos eneruante. Qui & ipsi grauiorem verbi Dei mediam patientur, & post hanc vitam omnibus bonis vacui fortiter esurient, cum sancti saturabuntur & inebriabuntur ab vbertate domus Dei. Diuus Gregorius ex quo suum commentarium hoc cursum loco Beda desumpsit, mysticam huius sententiæ intelligentiam pulchre prosecutus est in tertia parte curæ Pastoralis, admonitione. 16. sic scribens. Pigris intimandum est, quod sæpe dum opportunè agere quæ possumus, nolumus, paulò pòst cum volumus non valemus. Ipsa quidem mentis desidia dum congruo feruore non accenditur à bonorum desiderio, funditus conualescente furtim corpore [illegible]ctatur. Vnde apertè per Salomonem dicitur: Pigredo immittit soporem, Piger enim rectè sentiendo quasi vigilat, quāuis nihil operando torpescat. Sed pigredo soporē immittere dicitur, quia paulisper etiā re- Greg.

ctè

ctè ſentiendi vigilantia amittitur dum à bene operandi ſtudio ceſſatur. Vbi rectè ſubiungitur, Et anima diſſoluta eſuriet. Nam mens quia ſe ad ſuperiora ſtringendo non dirigit, neglectam ſe inferius per deſideria expandit. Et dum ſtudiorum ſublimium vigore nõ conſtringitur, cupiditatis infimæ fame ſauciatur, vt quo ſe per diſciplinam ligare diſſimulat, eo ſe eſuriens per voluptatum deſideria ſpargat. Hinc ab eodem ſapiente rurſus dicitur, in deſideriis eſt omnis ocioſus. Hæc ille.

16 *Qui cuſtodit mandatum, cuſtodit animam ſuam: qui autem negligit vitam ſuam, mortificabitur.*

OSTENDIT hęc ſententia fructum ſeruatæ vel neglectæ legis, ne quis putet rem paruam eſſe legem ſeruare vel negligere. Qui inquit, cuſtodit mandatum, non tantum mandatum honorat, ſed illud cuſtodiendo, cuſtodit animam ſuam quam à morte præſeruat, & hic diuturnam vitam, poſteà verò æternam viuere facit. Qui autem negligit viam ſuam, vel vt alij melius habẽt, vias ſuas (ſic enim habent Hebræa) hoc eſt qui non curat vitam ſuam & actiones inſtituere iuxta legem, is mortificabitur, vel potius morietur, plerunque quidem temporali morte à principi-
Rom.6. bus vel Dei vltione ante tempus inflicta, ſem-
Matt.19. per autem æterna morte. Stipendium enim peccati mors. Et: Si vis, inquit Dominus, ad vitam ingredi, ſerua mandata.

17 *Fœneratur Domino, qui miſeretur pauperis, & viciſſitudinem ſuam reddet ei.*

FOENERARI dupliciter dicitur, Aut ſimpliciter pro mutuum dare, vt cum capite 22. poſtea dicitur: Qui mutuum accipit, ſeruus eſt fœnerantis. Et Eccleſiaſtici 29. Qui facit miſericordiam fœneratur proximo ſuo, &c. Aut pro mutuum dare ad vſuram, vt cum dicitur Deuteron. 23. Non fœnerabis fratri tuo, ſed alieno. Atque hæc eſt propria verbi huius apud Latinos ſignificatio. Vtrunque ſignificatum huic loco conuenire poteſt, quia non ſimpliciter domino mutuatur qui miſeretur pauperis, recepturus tantũdem, ſed multo plura. Verum in priori ſignificatu hic accipiendum patet ex dictione Hebraica, quæ ſimpliciter mutuare ſignificat. Itaque ſignificatur eum qui quid ex miſericordia donat pauperi, quãquam donet pauperi, tamen hoc ipſum quod
Baſilius. illi dat, veluti mutuo dat domino, qui ſuo tempore, & hic & in futura vita reddet ei viciſſitudinem eius, hoc eſt, mercedem quam viciſſim meretur. Vnde rectè Baſilius citans hunc verſum cõcione ſecunda in Pſalm. 14. Quum inquit, pauperi dare voles propter Dominum, idem & donum eſt & mutuum. Donum quidem, quia non ſperas receptionem: mutuum verò, propter Domini magnificentiam, qui pro ipſo perſoluit, qui paucis per pauperem acceptis, magna pro ipſis reddet. Qui enim pauperis miſeretur, Deo ad vſuram dat, Hæc ille.

18 *Erudi filium tuum, ne deſperes: ad interfectionem autem eius ne ponas animam tuam.*

HEBRÆA habent, Erudi vel caſtiga filium tuum cum eſt ſpes. Quo monet Sapiens filium inſipientem aut peccantem tempeſtiuè erudiendum & caſtigandum priuſquam in profundũ peccatorum venerit, & ætate nimis prouectus ſit, Ianſ. in Prouerb. quando nulla diſciplina aut correptio profutura ſit, ſed potius obfutura. Secundum noſtram lectionem monetur pater vt etiamſi ſtatim non ſuccedat eruditio vel caſtigatio filij, non tamen propterea velut deſperans filij correctionem deſiſtat à monendo eum, ſpe emendationis ſecuturæ tandem Græca habent κόλαζε υἱόν σου, οὕτως γὰρ ἔσται εὔελπις, hoc eſt, caſtiga filium tuum, ſic enim erit bona ſpes. Quo ſignificatur per caſtigationem filij bonam eſſe de eo ſpem, quòd ad bonam perueniet frugem. Quem ſenſum & Hebræa habere poſſunt, quæ etiã verti poſſunt, Caſtiga filium tuũ quoniam eſt ſpes, vt ſcilicet per caſtigationem bonus euadat. In quem ſenſum etiam noſtra lectio accipi poteſt, ſi illud ne deſperes cum præcedenti cohæreat, finémque atque euentum deſignet in hunc modum. Erudi filium tuum, ne fortè omiſſa illius eruditione aut caſtigatione aliquando deſperare de eo cogaris. Secundum quem ſenſum omittenda eſt coniunctio copulatiua, &, quæ in pleriſque libris in- August.
uenitur, Erudi filium tuum, & ne deſperes. In quibuſdam tamen non eſt, &. Secunda parte huius ſententiæ monentur parentes ne deſperantes facilè de correctione filij adiiciant animum ad interficiendum eum, aut ad mortem eius quoquomodo procurandum. Aut ſignificatur moderandum à patre caſtigationem filij, cauendúmque ne ille ea crudelitate excrucietur, vt ſub manu eius moriatur, quẽadmodum domini in ſeruos animaduertere ſolent vſque ad mortem, aut inſignem aliquã læſionem. Poſſunt & Hebræa ſic verti, Ad clamorem eius ne leues animam tuam. Quo ſignificatur patrem non debere aduertere animum ad clamorem filij cum caſtigatur ab eo, ita vt ob id à debita caſtigatione deſiſtat. Hebræa enim dictio חמתו Hamitho, vel poteſt eſſe à verbo המה Hama, quod ſonare & tumultum ędere ſignificat, vel poteſt eſſe à verbo מות meth, quod mori ſignificat.

19 *Qui impatiens eſt, ſuſtinebit damnum, & cum rapuerit, alium apponet.*

HEBRÆA habent, Magnus ira portat pœnam vel detrimentum, quod ſi liberaueris & adhuc addes. Quam ſententiam Hebræorum quidam, quos & Caietanus ſecutus eſt, connectunt cum ſuperiori verſiculo, vbi in caſtigatione filij à crudelitate pater cohibet, videlicet vt caueat ab interfectione. Qui enim talem in filium exercet crudelitatem: magnus eſt ira & impatiens, qui ſupplicium dabit ſuæ impietatis pœnámque portabit cum ipſum poſteà pœnitebit acrioris caſtigationis factę ex impatientia & magnitudine iræ. Vt ergo iræ intemperantia minuatur, ſubiungitur. Quod ſi liberaueris filium & eripias à ſæuiore caſtigatione, adhuc addes vt caſtiges eum, aliàque vice denuò caſtigare eum poteris. Et in noſtra litera verſum hunc cum ſuperiori cohærere, oſtendit coniunctio enim, quæ in multis libris reperitur. Itaque ſenſus eſt, ne inducas animum ad interfectionem filij, quia qui impatiens eſt in corrigendo filio reportabit inde damnum, quandoquidem huiuſmodi immodica caſtigatione & filium ſuum amittet ac perdet, & ſe tum iuſtitiæ humanæ, tum diuinæ vltioni obnoxium reddet. Sunt tamen qui hunc verſum ſeparatim accipiunt, vt non cohæreat cum ſuperiori, ſed in genere dicatur contra eos qui paſſionibus iræ ſunt obnoxij,

significetúrque eum qui vehemens est & magnus in ira, frequenter incidere in pericula, & suæ temeritatis & impatientiæ pœnas dare in currendo damnum aliquod, ex quo si liberari eum contingat, tamen alia vice repetendo furorem adiicet sibi adhuc damnum. Sic & nostra litera accipi poterit vt sit separata & generalis sententia. Nam vt coniunctio, enim, non est apud Hebræos nec Græcos, ita nec in plerisque codicibus Latinis, nominatim apud Bedam, qui etsi imprimis hanc sententiam referat ad superiorem, tamen postea aliam addit intelligentiam quæ cum superiori sententia nihil habet commune. Itaque sensus nostræ literæ Hebræis conformis hic esse poterit. Qui impatiens est, frequenter ex impatientia sua damnum reportabit in nomine aut facultatibus, aut corpore suo. Et cum rapuerit, hoc est, sustulerit illud damnum, aliud rursum damnum apponet, sibique asciscet cum per consuetudinem radicata ira rursus per impatientiam efferbuerit. Hoc est, impatiens & in ira intemperans in varia incidet damna & mala, atque ex euasione vnius mali non facilè corrigitur, sed mox in aliud incidit. Beda sic hunc versum tractat. Patet (inquit) literæ sensum, quia qui per impatientiam inopiæ, furto seruit aut rapinis, damnum suæ animæ facit, & cum rem proximi tollit etsi non homini, prolinc, certè æterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia editio ita hunc versum transtulit, malè cogitans homo multo damno affligetur, & si perniciosus fuerit, animam suam opponet: quia nimirum cum pecuniam violentus abstulerit, pro hac animam suam inuitus dabit. Hæc ille. Cæterum alia illa æditio de qua loquitur, ipsa est secundum versionem Græcorum, apud quos tamen pro malè cogitans homo, est, [illegible], quod potius est malæ mentis vir, hoc est, insanus vir qualis est impatiens & ita feruens, phrenetico similis. Mirum cur quidam pro magnus ira, verterit tardus ad bilem, cum sic dicatur hebræis, Magnus ira sicut eis dicitur, Magnus misericordia, pro eo quod est multum misericors, vt nos legimus Psalm. 14.

20 *Audi consilium & suscipe disciplinam, vt sis sapiens in nouissimis tuis.*

AD filios atque iuniores hæc monitio spectare videtur, vt postquam instruxit patres quo pacto filios monere & castigere debeát, vicissim & iuuenes doceat obtemperare parentibus, eorúmque disciplinam, hoc est, eruditionem vel castigationem (nam vtrunque accipi potest) Iubentur admittere, quo tandem in senectute & ipsi ad sapientiam perueniant, hoc est, vt in iuuentute ea capessant, & recipiant per quæ senectus & honoretur & bene se habeat. Nam sapientia maximè senex decet & alioqui in fine hominis maximè requiritur sapientia cum à fine bono salus tota hominis eiúsque bonum pendeat.

21 *Multa cogitationes in corde viri: voluntas autem Domini in æternum permanebit.*

Psal. 33. PRo voluntas hebræis est consilium, ita vt hic idem dicatur, quod in Psal. Consilium domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationem. Nó est tamen hoc loco in plerisque libris dictio in æternum, sicut nec in originalibus. Docet ergo hæc sententia varias esse in cordis hominis cogitationes variasque consilia quibus intra se homo angitur & detinetur, studens sibi prospicere aut quippiam perficere etiam sæpè contra Dei voluntatem. At frustrà se homines variis huiusmodi cogitationibus cruciare, quum solum consilium ac decretum Dei stabile futurum sit & fixum, nec cósiliis hominum possit impediri, ac proinde se eius voluntati per omnia submittere debeant, omnem suam sollicitudinem proiicientes in eum, cui cura est de nobis, & cuius voluntati nemo resistere potest. Aut 1. Petr. 5.
significatur multas esse & subinde varias hominis cogitationes, quia frequenter [illegible] cadunt humana consilia, ita vt ob id alia quærenda sint. At contrà, Dei consilium nulla ratione mutari posse, sed semper stabile persistere, vt significetur differentia inter consilium Dei & hominum.

22 *Homo indigens misericors est, & melior est pauper quam vir mendax.*

HEBRÆA priorem partem longè aliter habent. Sic enim est ad verbum. Desiderium hominis beneficentia eius. Et potest hic conueniens esse sensus. Desiderant homines vt possint esse benefici & liberales in egenos, prætexunt id suo desiderio & auaritiæ, asserentes se desiderare diuitias ob beneficentiam & misericordiam egenis exhibendam. At melior est vir pauper qui sua sorte contentus viuit, quàm is qui mendaciter suo ad conquirendas diuitias desiderio prætexit opera beneficentiæ. Vel sic. Omnes quidem homines ex natura desiderant esse benefici, præstat tamen pauperem esse & beneficum esse non posse, quàm mendaciter de beneficétia gloriari, & suam quam quis non exercuit beneficentiam prædicare. Noster interpres desiderium per translationē videtur accepisse pro indigentia, quemadmodum verbum desiderare Latinis eleganter pro deficere ponitur, vt cum dicuntur in prælio aliqui [illegible] desiderata. Vbi enim indigentia est ibi [illegible] rium. Significat ergo nostra litera, hominem indigentem vt plurimum magis esse misericordem, quam sint diuites, vt qui per experientiam nouit quàm grauis sit miseria & indigentia, ideoque virum pauperem præstare diuiti mendaci, qui ne benefaciat, mentitur se non habere quod tribuat. Ille enim quanquam non possit cupere benefacere, hic verò cum possit, non vult. Aut significatur indigentiam hoc boni conferre homini vt misericors sit erga alios miseros, atque inter duo mala, nempè paupertatem & mendacium minus malum esse paupertatem, quanquam illam valde fugiant homines, & pro extremo malo dicant. Iuxta priorem intelligentiam significatur, paupertatem duo bona conferre homini, nempe voluntatem benefaciendi, & præseruationem à peccato mendacij. Verè enim potest dicere se non posse benefacere. Beda hanc sententiam mystica intelligentiam transfert ad indigentiam & paupertatem mentis. Indigentem, inquit, dicit humilem, qui se perpetuis bonis egere sine cessatione recolit. Talis namque vt misericordiam consequatur à Domino, nunquam proximo misereri recusat. De quo & subsequenter annectit. Et melior est pauper quàm vir mendax. Melior est namque humilis corde qui nihil fidit sui operibus, quam qui se præ excellentia virtutū viri nomine dignū ducens fallitur nescius, dum superbiēdo

perdit

perdit bona quæ gessit. Cæterum quod ad lectionem attinet, sunt qui in hoc versu legunt, Melior est pauper iustus quam vir mendax. At dictionem iustus, vt non habent Hebræa, ita nec nostri codices emendatiores. Est autem ea dictio in quibusdam addita ex aliqua æditione, quæ iuxta Græcos sic habebat, Melior est pauper iustus quam mendax.

23 Timor Domini ad vitam, & in plenitudine commorabitur absque visitatione pessimi.

HEBRÆA habent, Timor domini ad vitam & satur pernoctabit, non visitabitur a malo. Itaque quod nos habemus, in plenitudine, accipi debet de plenitudine omnium bonorum, quæ satietatem adfert. Et superlatiuus pessimi, pro positiuo mali accipiẽdus est. Est autem vtraque pars imperfecta, perficienda in hunc modum. Timor domini perducit ad vitam & in plenitudine, vel saturatus commorabitur, is qui timet dominum. Tria autem bona hic timori diuino tribuuntur recto ordine, quæ perfectè hominem fœlicem reddunt. Primum est quæ vita in primis ab homine desideratur, vt sine qua alia bona esse non possint. Secundum est plenitudo & satietas omnium bonorum. Et tertium securitas ab omni malo. Hæc enim duo viuenti desiderantur vt beatè viuat. Nam viuere, sed in inopia, miserum est. Et cursum in saturitate, & diuitiis viuere, sed cum metu, quemadmodum sæpè contingit diuitibus, qui quo plus habent bonorum, plus timent malorum, miserum quoque est. Adimpletur ergo hæc sententia perfectè quidem post hanc vitam, quia timor domini perducit ad vitam æternam, quæ sola verè perfecta vita est. In qua & est saturitas & securitas perfectissima. Satiabor, inquit Propheta, eum apparuerit gloria tua. Et tamen etiam in hac vita suo modo impletur, sicut & pleræque similes scripturæ temporalem fœlicitatem timentibus Deum promittentes, non solum in veteri testamento, sed & in nouo. Pietas enim ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ. Timor enim domini perducit etiam hic ad vitam, quia efficit vt homo in anima coram Deo viuat, & vt in corpore liber sit à multis morbis quos vitia pleraque etiam cum morte afferunt. Item vt liber sit homo ab vltione siue principum, siue Dei, per quam antè tempus plerique ob transgressionem legum è vita tolluntur. Confert item & satietatem & securitatem timor domini, iuxta illud: Inquirentes Dominum non deficient omnino bono, & non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Plerunque enim Dei beneficio metuentes eum, præterquam quod longitudine dierum donantur, in rerum hic viuunt abundantia & tranquillitate, Dei protectione à multis malis liberi quæ impij ferre coguntur. Et alioqui qui timet amatque Dominum, paucis contentus viuit, terrena non admodum concupiscit, satur dum habet necessaria, ita vt cum Paulo dicat: Habeo autem omnia & abundo. Sed & cum omnium bonorum authorem secum habeat, cuius rei famem sustinere possit: Sic etsi quid pati eum contingat, siue pro iustitia siue pro conditione huius mortalitatis, tamen nouit quod diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Itaque securus degit & mali expers, quia malum illi non est quod patitur.

Psal. 16. *1. Tim. 4.* *Psal. 33.* *Psal. 90.* *Philipp. 4.*

24 Abscondit piger manum sub ascella, nec ad os suum apponit eam.

PRo ascella vel axilla (vtrunque enim dicitur) Hebraica dictio צלחת Tsallahath propriè significat lebetem vel ollam. Quæ dictionis significatio propria præsenti loco etiam benè conuenit. Sic enim vehementi hyperbola exaggerabitur hominis pigri torpor & delitia, vt qui manum suam posuerit & abdiderit intra ollam vt escam inde accipiat, & tamen tedeat eum educere illam cum cibo ad os. Plerisque tamen hebræis placet dictionem hanc hic positam esse Metaphoricè pro sinu, quod quemadmodum aliquid absconditur in olla, ita in sinu. Quam translationem etiam secutus Diuus Hieronymus, vertit ascellam. Est autem in hac sententia hyperbolica locutio ad insinuandum quorundam hominum admirandam pigritiam. Nam vix inuenias qui ne ad os quidem manum suam velint admouere præ pigritia. Cum ergo dicitur pigrum abscondere manum suam sub ascella, vel in sinu, ob frigus, scilicet, declinandum & otij amorem, nec ad suum os reducere eam, siue vt cibum capiat, siue vt caput curet, significatur quorundam tantam esse pigritiam, vt & quæ facillima sunt factu & necessaria corpori velamnio, detrectent & recusent. Certè sunt infiniti qui malint famem pati, quàm vlli honesto studio aut labori vacare. Et sunt quibus molestum est vel cibum capere, vel faciem lauare, aut caput pectinare, & vel tantulo tempore caloris quem in sinu quærunt, aut otij suauitate carere. Septuaginta alium secuti sunt sensum, quem etiam Hebræa admittunt. Habent enim, Qui abscondit in sinum suum manus suas iniustè, neque ori applicabit eas, hoc est, qui operari recusat, non habebit quod ori porrigat, hoc est, quod edat. Beda quoniam ad literam sententia hæc parum vera videtur, ad mysticam confugit intelligentiam valde conuenientem, quam ex Diuo Gregorio rursum mutuatus est, intelligens post eum hic redargui eorum negligentiam, qui quod ore profitentur, manu & opere nolunt complere. Sic enim habet Diuus Gregorius lib. moral. 22. cap. 10. explicans similem sententiam quæ est postea cap. 26. Pigro labor est manum suam ad os porrigere, quia desidiosus quisque prædicator nec hoc vult operari quod dicit. Manum quippe ad os porrigere, est voci suæ opere concordare. Hæc ille. Repetitur enim hæc sententia postea cap. 26. vbi sic legimus, Abscondit manus sub ascella sua & laborat si ad os suum eas conuerterit.

Gregor.

25 Pestilente flagellato stultus sapientior erit: si autem corripueris sapientem, intelliget sapientiam.

HEBRÆA ad verbum habent. Derisorem percute, & imperitus fiet callidus, & corripe intelligentem, & intelliget scientiam. Verum Imperatiui sæpè in hoc libro ponuntur non præceptiuè, sed vt vno posito intelligatur quid secuturum sit, & exponendi sint per, si, vt supra annotatum est circa vers. 7. cap. 34. Proinde non malè vertit interpres. Pestilente flagellato, &, si corripueris, sicut similem sententiam mox legi-

mus versam cap. 21. Mulctato pestilente sapientior erit paruulus, vbi Hebræa habent, Cum affligitur derisor, imperitus fiet sapiens. Quanquam etiam præceptiuè in hac sententia imperatiui possint accipi, vt significetur derisorem non admonendum esse & arguendum, vt de quo non sit spes, sed in exemplum aliorum flagellandum & mulctandum. Sapientem autem si qua in te peccet non affligendum statim, sed corripiendum & monendum vt qui verbis proficere possit, iuxta illud quod est superius cap. 9. Noli arguere derisorem, ne oderit te, Argue sapientem & diliget te & addetur ei sapientia. Porrò pro derisore vertit aliquoties noster interpres pestilentem, secutus Septuaginta, vt & in Psalmo primo: In cathedra pestilentiæ non sedit. Hi enim qui eò impietatis profecerunt, vt veritatem & veritatis doctores, ac monitores æquè derideant, homines verè sunt pestilentissimi & communitati noxij. Significatur ergo hac sententia quod quanquam ex afflictione derisori & planè iam impio homini inflicta, nulla ad ipsum redeat vtilitas, non tamen ab ea cessandum, vt eius exemplo qui adhuc non est impius, sed stultus, hoc est imperitus & insipiēs (hoc enim propriè significat dictio Hebraica, quàm noster nunc stultum, nunc paruulum vertit) fiat sapientior, alienoq; periculo & malo cautus. At si quis sapiētem in aliqua re corripuerit, hoc ipsum proderit ipsi sapienti, qui monitus aduertet ad id in quo prius fuit negligens & imprudens. Nemo enim etiam sapiens alioqui, vbique & omni hora sapit.

26 *Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominiosus erit, & infelix.*

CREDO interpretem vertisse non fugit, sed fugat, quum non tantum Hebræa dictio fugare significet, sed & Græca: est enim ἀπωθούμενος, hoc est, impellens, vel expellens. Et alioqui fugare conuenit cum affligere patrem, vel vt est Hebræis, vastare aut spoliare patrem. Et est sensus. Is qui impia sua vita patrem affligit, eumq; suis bonis exuit, siue per violentiam, siue per decoctionē bonorum, & matri causa est vt fugere cogatur ac domum suam siue patriam relinquere, vel quia nó potest ferre insolentiam filij, vel quia per ipsum ad paupertatem redacta, diutius in domo ac patria manere non potest, talis planè est ignominiosus, omnique vituperio dignus & opprobrio. Dignus item qui & hic & in futuro infœlix sit, quia infœlices reddit suos parentes. Quod si quis legere velit, fugit, vt constanter habent nostri codices, affligere patrem intelligetur qui ipsum contristat nolendo ei obedire, & fugere matrem qui ab ea separatur & discedit, nolens eius monitis obtemperare. Hebræa etiam aliter verti possunt, vt sit sententia maioris ponderis hoc modo. Vastat patrem & fugat matrem, filius pudendus, & probrosus, hoc est, qui pudendam vitam viuit, parentes sæpè spoliat & bonis & domo: aut tantum peccat, atque qui parentes ad inopiam & exilium adigit.

27 *Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermones scientiæ.*

HEBRÆA non habent has negationes, non & nec, sed ad verbum sic. Cessa fili mi audire doctrinam vt erres à verbis scientiæ. Quod ferè sic intelligitur ab omnibus, vt moneat Sapiēs filium suum cessare ab huiusmodi doctrina, quæ inducit ad errandum a verbis prudentibus & sermonibus veræ sapientiæ. Qualis est disciplina & philosophorum, quæ à fide est aliena, & hæreticorum, quæ a catholica veritate homines abducere conātur, & hominum mundanorum qui quæ carnis sunt sapiunt & alios sapere docent. Huiusmodi doctrinam etiam audire prohibemur. Imminet enim sæpè periculum erroris, si vel tantum aures ei accommodemus. Verisimile est interpretem nostrum sententiam hanc legisse per interrogationem in hunc modum, Cessabísne fili mi audire doctrinam vt erres à sermonibus scientiæ? Aut ironicè dictum accepit, Cessa fili mi audire doctrinam, vt quod sequitur demonstret quid hinc mali secuturum sit, scilicet quod errabit à verbis scientiæ, ac proinde ex consequenti significetur si errare nolit, non cessandum ab audienda sapientum doctrina. Iuxta hos modos benè vertit interpres per negationem. Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermones scientiæ, quamuis crediderim potius scriptum fuisse nec ignores. Sic enim significabitur quid mali secuturum sit, si quis cessat audire doctrinam sapiētum: quod hic significandum erat.

28 *Testis iniquus deridet iudicium, & os impiorum deuorat iniquitatem.*

VARIAS hoc libro contra testes iniquos vel, vt hoc loco est Hebræis, testis Belial profert sententias Sapiens, quòd ab his multum accedat mali Reipublicæ, vt per quos subuertatur iustitia præcipuum Reipublicæ bonum. Porro quòd dicitur testis iniquus deridere iudicium, variè exponi potest. Nam iudicium simpliciter accipi potest pro æquitate, & eo quod iustum est ac æquum. Si enim testis iniquus deridet iudicium, quia non est illi æquitas cordi, flocci facit eam & contemnit. Nec curat seruare illud quod iustè decretum est a Domino, Non falsum testimonium dices. Quia contra quàm æquum est non veretur audacter quod falsum est & noxium proloqui. Potest & accipi de iudicio iustitiæ ciuilis. Illud enim etiam se deridere & contemnere ostendit, dum illud quantum in se est subuertit, dumque illud non sicut deberet metuit & veretur. Potest postremò idque simul cum præcedentibus intelligentiis accipi de iudicio diuino per quod testis falsus non erit impunitus, vt supra dictum est. Nam & illud deridere videntur cum suo facto se illud non vereri quasi futurum non sit, declarant: sic quod sequitur, & os impiorum deuorat iniquitatem, variè accipi potest. Primum vt os impiorum intelligatur deuorare iniquitatem, quia auidè impij iniquitatem desiderant, atque veluti cibo pasci ac refici ardenter quærunt: sic enim intelligunt Beda & Lyra. Et notat Lyranus ideò dictum esse deuorat, quia nó masticat, nec bene expendit iniquitatis malum, quod si facerent, sentirent eius amaritudinem impij. Aliter exponit quidam, pro eo quod est sceleratè sustinet mentiri, vt deuorare iniquitatem ore sit iniquitatem & mendacium sine pudore & remorsu effutire, & quasi rem nihili non æstimare, nec curare, quomodo & Dominus in Euangelio dicit quosdam camelum glutire. Sunt qui duo huius sententiæ verba, deridet & deuorat, aliter vertūt, pro ambiguitate dictionum Hebraica

braicarum. Nam pro priori verbo vertunt, interpretatur, vt significetur testem iniquum interpretari iudicium, quia illud in alteram & malam partem sæpè inclinat. Et pro altero verbo vertunt abscondit, vt significetur os impiorum abscondere intra se iniquitatem, eámque tegere, dum veritatem tegit, aut dum meditatam iniquitatem apud se seruat suo tempore effundendam, iuxta illud: Sub lingua eius labor & dolor. *Psalm. 9.*

29 *Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percutientes, stultorum corporibus.*

BENE postquam dictum est testis iniquus deridet iudicium, subiungitur generalis sententia parata sunt derisoribus iudicia, vt quod ille deridet, intelligatur aliquando experturus. Iam quidem plerique veritatem irrident, & quasi nunquam quod merentur sint perpessuri absque timore vllo perpetrant malum, quia non profertur cito contra illos sententia. Verum quanquam patienter agat dominus, expectans hominum pœnitentiam, aut vt impleta mensura peccatorum suo tempore tanto iustius vindicet, parata sunt iam apud Deum iudicia ipsis derisoribus, quos ferè videt vsque in finem perseueraturo in malo, eo quod peccent in Spiritum sanctum. Et vt sciamus qualia eis iudicia sint parata, subiungitur. Et mallei percutientes stultorum corporibus. Pro quo Hebræa tantum habent, & percussiones dorso stultorum. Non enim additur de malleis, quod tamen non malè addidit interpres, quia dictio Hebraica non simpliciter percussiones significat, sed graues percussiones & contusiones quales fiunt malleo, qui & ab eadem dictione Hebræis ob id suum habet nomen. Itaque significatur corpora stultorum aut potius dorsa eorum, (Nam dorsa flagellari, percuti, & contundi solent) grauiter contundenda fore, quemadmodum dum fustibus quis cæditur, aut quemadmodum incus malleo contunditur, iuxta illud: supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, hoc est, significatur dira supplicia & grauia parata his qui sapere nunc nolunt, frequenter illis in hoc seculo & humano & diuino iudicio, acerbius autem rogabuntur in futuro: quando veluti ferrum cadens in fornace gehennæ sine fine verberabuntur & contundentur. Sacro huic oraculo conuenit oraculum datum Pausaniæ duci Laconico, Pœna luenda tibi est, affert iniuria clades. Et oraculum datum Pisistrato οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν οὐκ ἀποτίσει, hoc est, Nemo hominum delinquens pœnam non persoluet.

CAPVT XX.

LVxuriosa res vinum & tumultuosa ebrietas, quicunque his delectatur, non erit sapiens.

PRo luxuriosa res Hebræis est dictio לץ Letz, quam in superioribus versibus noster vertit nunc pestilentem, nunc derisorem, vt in proximo versu, Parata sunt derisoribus iudicia. Pro ebrietas illis est שכר Sechar, quam noster nunc siceram vertit, nunc ebrietatem, quum propriè significet omnem potum qui inebriare potest. Itaque Hebræa quidam sic vertunt. Derisorem vinum, & tumultuosum sicera, vt subaudiatur verbum, facit. Alij vinum est derisor, hoc est, scurrile, & sicera est tumultuosa, nempe quia tales efficit homines. Et re vera sic est. Experimur enim vinum si immodicè bibatur. (Nam sic de eo hic loquitur, vt patet ex secunda sententiæ parte) efficere, vt ebrij alios rideant iura omnia sacra & prophana contemnant, neminem verentes. Item vt contentiones & rixas excitent ac clamorum tumultus, iuxta illud Ecclesiastici: Vinum multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit. *Eccle. 26.* Noster interpres secutus est, vt sæpè aliàs translationem Græcorum, qui habent ἀκόλαστον οἶνος, quemadmodum & in superiori versu pro derisoribus habent ἀκολάστοις. Itaque vertit luxuriosa res vt concordet cum illo Pauli: Nolite inebriari vino in quo est luxuria: Cæterum quemadmodum illo loco nomen luxuria, non accipitur tantum pro inordinata venere ac libidine quod tamen plerique ea dictione significari propriè putant, quum propriè significet omnem superfluitatem & abundantiam in vestitu, potu, aliisque similibus rebus. Ita nec hoc loco dictio luxuriosa, tantum ad veneream rem est trahenda, quanquam verum sit vinum immodicum vehementer ad venerem hominem impellere. Vt enim apud Paulum dictio ἀσωτία, omne genus lasciuiæ & intemperantiæ ac prodigalitatis significat, ita ἀκόλαστος, Græcis dicitur prodigus, lasciuus, libidinosus ac intemperans. Dicitur enim quasi impunitus & incoërcitus qui sibi temperare non potest. Vnde D. Ambrosius legit, Prodigum est vinum & contumeliosa ebrietas. 2. lib. Offi. c. 21. Itaque vinum luxuriosa res dicitur, quod ad luxum, prodigalitatem, libidinem, ac omnem lasciuiam & petulantiam homines prouocet. Duo ergo mala vino vel ebrietati tribuit, quorum vnum ad immodicas voluptates, alterum ad turbas & iras pertinet, vnum ad concupiscibilem, alterum ad irascibilem vim. In eo autem quod sequitur, quicunque his delectatur, non erit sapiens, Pro verbo delectatur, plerique vertunt errat, vt sit, qui in hoc, nempe vino vel sicera errat, non erit sapiens. Nam id propriè dictio Hebraica significat. De errantibus in vino vel sicera, hoc est, per vinum aut siceram fit mentio Esaiæ. 28. vbi nos legimus: Hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt: Sacerdos & Propheta nescierunt præ ebrietate, absorpti sunt a vino, errauerunt in ebrietate. &c. Quo loco idē est verbum & similis locutio qualis est hic & patet ex illo loco, quod errare in vino sit errare per vinum. Idem tamen verbum aliquando dicitur, significare delectari, vt Pro. 5. vbi nos legimus, In amore eius delectare iugiter. Quare seduceris fili mi ab aliena. Hic enim pro delectare, & seduceris idem est verbū quod & hic ponitur, & vertunt penè omnis ibi delectari. Qui enim in re quapiā delectatur, in ea totus animo errat, hoc est, occupatur & hæret. Hāc ergo significationem hic noster interpres secutus est. Et rectius vt apparet, quia nihil singulare est dicere, eum qui per vinū errat non fore sapientem. Si enim errat, nō est sapiens. Singulare autem est dicere, illū qui delectatur vino nō fore sapientem. Et sequitur illud ex præcedenti, quoniam. n. vinum excitat passiones concupiscibiles, & irascibiles, ideo qui illi immoratur & delectatur nō potest fieri sapiens, quia sapientia animum requirit sedatū & corpus temperatū. Vnde in Osea dicitur: *O, 4.* Fornicatio, vinum, & ebrietas auferunt cor. Quod si verbum errādi placet, sensus erit: Qui permittit se deci-

ſe decipit ſuauitate vini, ita vt eo delectatus ſeſe ingurgiter frequenter, non efficietur ſapiens.

2 Sicut rugitus leonis, ita & terror regis, qui prouocat eum, peccat in animam ſuam.

PRIOR pars ſuperiori capite eſt habita, vbi legimus: Sicut fremitus leonis, & ita regis ira ſecunda pars manifeſta eſt, quia qui prouocat regem ad iram per inobedientiam, peccat non tantum in regem, ſed & in animam ſuam & in ſeipſum, quia ſeipſum periculo exponit mortis & vltionis animámque ſuam grauiter lædit quàm peccato grauiſſimo contaminat & vulnerat. Ita enim dupliciter exponi poteſt illud, peccat in animam ſuam.

3 Honor eſt hominis qui ſeparat ſe à contentionibus, omnes autem ſtulti miſcentur contumelijs.

DOCET hæc ſententia pacem & concordiam ſectandam, liteſque fugiendas, quod ſic facientes non tantum ſuæ vtilitati benè conſulant, cum ſe à multis moleſtiis & malis liberant, ſed etiam honori, quem apud homines conſequuntur & Deum, quia per hoc declarant ſe eſſe ſapientes & apud Deum merentur ob pacis ſtudium exaltari. Contrà qui lites amant & contentiones, ſtultos ſe eſſe declarant quòd tam multis ſe moleſtiis ſubiiciant & incommodis, ac proinde non tantum ſibi incommodum accerſunt, ſed & ignominiam. Non habent autem Hebræa, omnes autem ſtulti miſcentur contumeliis, ſed tantum omnis ſtultus miſcetur vel miſcet ſe ſcilicet litibus. Proinde quod nos legimus, Miſcentur contumeliis, intelligendum quod miſcent ſe contumeliis irrogatis ad defendendum vel reſellendum eas, quod fit litigando, & contendendo. Aut contumeliis accipitur pro litibus, quæ contumeliis ferè peraguntur.

4 Propter frigus piger arare noluit: mendicabit ergo æſtate, & non dabitur illi.

DICTIO Hebraica quam noſter frigus vertit, propriè hyemem ſignificat, & quam vertit æſtatem, propriè ſignificat meſſem, ſed idem ſignificatur, Nam piger ob hyemem non detrectat arare niſi propter frigus hyemis. Hyemi autem conuenit aratio, æſtati meſſis. Significatur ergo pigrum nolle oportuno tempore cum aliis ſedulis arare propter temporis frigus, atque ob id cum alij ſuo tempore fructus colligent cum voluptate, ob egeſtatem mendicaturum nec accepturum, quòd nemo erga ipſum ſit miſericordia com-
Epheſ. 4. mouendus, iuxta illud Pauli: Qui non vult laborare, non manducet. Iuxta myſticam intelligentiam ſignificatur eum qui nunc cauſans vitæ huius & virtutis aſperitatem & moleſtias, ob deſidiam in Dei ſeruitio laborare neglexerit, & terram corporis ſui, exercitio virtutum velut aratro proſcinde-
Galat. 4. re, venturo Dei regni, cum alij venientes venient cum exultatione, portantes manipulos ſuos, ipſum egenum mendicaturum, & non dabitur ei, quia quæcunque ſeminauerit homo hæc & metet, quando vnuſquiſque recipiet ſecundum ſuum laborem. Benè autem præſens vita hyemi, regnum autem Dei æſtati comparatur, quia vita hæc plena eſt mœroris, aſperitatis & tenebrarum. In regno Dei diſcuſſa huius vitæ caligine & frigore, dies æterna ſolis perpetuo fulgore & calore clareſcet.
Vnde dicitur in Canticis: Iam hyems tranſiit, & Cant. 2.
receſſit, flores apparuerunt in terra noſtra.

5 Sicut aqua profunda, ſic conſilium in corde viri, ſed homo ſapiens exhauriet illud.

AD verbum Hebræa habent. Aqua profunda conſilium in corde viri, & vir intelligentiæ hauriet illud. Intelligunt autem quidam aquæ profundæ comparari conſilium cordis viri ſapientis. (Nam de eo ſolo iſtud dictum putant de quo ſuprà dictum eſt c. 18. Aqua profunda verba ex ore viri) ob eius abundantiam & copiam per quam nunquam exhauriri poteſt. Sicut enim aqua profundi putei etiam multis haurientibus non abſumitur, ita non minuitur ſapientia & conſilium ſapientis, quamuis multi eius fiant participes. Huic autem intelligentiæ non ſatis conuenit ſecunda pars, quæ ſignificat non cuiuſuis eſſe, ſed tantum prudentis haurire conſilium ex corde viri ob eius profunditatem, quódque non cuiuis expoſitum ſit, ſed lateat quemadmodum aqua profunda difficultate quadam hauriri debet. Vnde & noſter interpres rectè addidit ſecutus 70. particulam aduerſatiuam, ſed cum tantum ſit in Hebræo coniunctio, &, Itaque intelligenda videtur hæc ſententia de cogitationibus & conſiliis quibus quid agere ſapiens aliquis decreuit. Huiuſmodi enim conſilia & animi decreta is qui verè virilem habet animum non inſtar fœminarum cuiuis facilè prodit, ſed abſcondita ſeruat in penetralibus cordis ſui veluti aquam profundam, ita vt non facilè ea quiuis expiſcari & intelligere poſſit. Attamen vir prudens & intelligentia multa præditus ex profundo cordis alieni eruere nouit, & veluti profundam aquam exhaurire latens in corde conſilium. Vti enim nouit variis rationibus, vt penetret quod erat occultum conſilium in corde viri. Adhibet enim multas circumlocutiones & ſermones à remotis, aperit quædam ſua, aliáque pleraque facit, quibus quod occultum erat, percipiat. Poteſt etiam accipi de conſilio viri ſapientis, quod is docendo multis dare poteſt, vt ſignificetur conſilium ſapientiæ quod eſt in corde viri ad inſtruendum alios & conſulendum, non poſſe facilè capi à quibuſuis ob eius profunditatem, ſed tantum à prudentibus, qui illud ex ore ipſius profluens haurire, percipere, & intelligere poſſunt.
Vnde Paulus ſe tantum inter perfectos ſapien- 1. Cor. 2.
tiam loqui, & ſpiritualibus ſpiritualia comparare profitetur. Singulariter autem hæc ſententia locum habet in ſingulari noſtro viro Chriſto, cuius incomprehenſibilia ſunt iudicia & imperueſtigabiles viæ, ſecundum quas omnia agere decre-
uit, ita vt paucis datum ſit quædam cognoſcere ex Matt. 5.
multis. Cuius item doctrinæ conſilia non cuiuis
ſunt peruia, ſed tantum quibus datum eſt diuino 1. Cor. 2.
munere. Non enim omnes, inquit, capiunt verbum hoc. Et animalis homo non percipiet ea quę ſunt ſpiritus Dei.

6 Multi homines miſericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?

PRIOR pars pro ambiguitate linguæ hebraicæ variè verti poteſt: Sed potiſſimum his duobus

duobus modis. Altero sic. Multi sunt qui prædicant & laudant eum qui in ipsos est beneficus, laudibusq; attollunt eius liberalitatem & gratiam: verum quis inueniet ex multis illis virum fidelem, qui, scilicet, fideliter rependat beneficium & par pari reddat, quemadmodum fidelitas & æquitas exposcit. Quasi dicat, Quum multi sint qui se fatentur ab illo beneficium accepisse, pauci sunt qui gratias referant, & in referendo sint fideles & æqui. Aliter sic verti potest & melius. multi homines prædicabunt vnusquisque beneficentiam suã. Et est sensus iuxta Pagninum & alios. Multi sunt qui prædicant ipsi & in ore semper habent suam quàm in alios exercuerunt beneficentiam, at pauci sunt qui in ea parte fideles sint & veraces. Pauci enim sunt, qui benignitatem de qua gloriantur opere exhibent pauci qui quam exhibent, fideliter exhibent propter Deum solum, & nõ propter mundi gloriam. Hoc est, multi sunt nomine pij, non autem ipsa re & sine fictione. Iuxta quem sensum & nostra litera est accipienda, vt significetur multos homines appellari misericordes, & habere laudem misericordiæ in alios præstitæ, quod quisque talis habere velit, verum paucos esse inter eos qui verè sint fideles in misericordia exhibenda, siue quia non sunt ipso opere adeò misericordes, vt dicuntur, siue quia non fideli veraciq; animo sint misericordes, propter Deum, scilicet, solum. Ita ferè & Beda. Atque hic posterior sensus conuenit cum illa sententia quæ est superiori cap. iuxta Hebræum versu 24. Desiderium hominis beneficentia eius, & melior est pauper quàm vir mendax. Coniungit enim scriptura vt suprà annotatum est, frequenter hæc duo, misericordiam & veritatem siue fidelitatem. Itaque in his duabus sententiis ostenditur plerosque sibi vnum arrogare nempe misericordiã siue beneficentiam quum alterum desit, nempe veracitas & fidelitas Alias versiones & explicationes earum consultò omittimus ob vitandam confusionem.

7 *Iustus qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se filios derelinquet.*

SIMPLICITAS hic rursum vt & aliàs sæpè ponitur pro integritate & sinceritate, quæ duplicitati & fictioni contraria est. Itaque significatur iustum, propterea quod sincerè & integrè coram Deo conuersatur, habere post se filios beatos & fœlices, hoc est, iustum non tantum ipsum virtutis suæ fructum capere, & per virtutem suam fœlicem esse, sed & ad posteros fructũ virtutis eius extendi. Primum enim magna fœlicitatis pars est habuisse parentes iustos & integros, eoq; nomine filij apud homines laudantur & beati prædicãtur. Deinde parentum exemplo filij ferè rectè instituuntur, & eorundem merito sæpè multa temporali fœlicitate à Deo donantur, iuxta illud Psalmistæ: *Psal. 111.* Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis. Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Gloria & diuitiæ in domo eius, &c. Cæterum sententia hæc, sicut & similes scripturæ, sic ad literam intellecta, magis pertinet ad promissiones veteris Testamenti, quamuis & nouum Testamentum huiusmodi non careat promissis. Sed nec semper in omnibus iustis vera consistit, quum plerique sint qui vel filios post se non habeant, vel habeant infœlices. Proinde secundum mysticam intelligentiam accepta de filiis spiritualibus, qui scilicet iusti imitantur simplicitatem & perfectionem, verior erit, & nouo testamento conuenientior. Quicunque enim iustè conuersatur, non potest non suo exemplo quosdam ad virtutis suæ imitationem prouocare, qui dum ipsum imitantur, cum ipso simul eiusdem fiunt beatitudinis participes, quæ in hac quidem vita incipit per collatam eis Dei gratiam, In futuro autem consummabitur per gloriæ cœlestis possessionem.

8 *Rex qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo*

PRO intuitu suo. Hebræis est ad verbum, in oculis suis. Quod dupliciter accipi potest. Primum vt significetur, Regem dissipare malum quod in oculis eius manifestatur. aut sic dissipare malum vt coram ipso non consistat nec inueniatur. Quod secuti sunt Septuaginta, habent enim, Cum rex iustus sederit super thronum non obuiat in oculis eius omne malum. Augustinus legit, *August.* Cum rex iustus sederit in throno, non aduersabitur ante eum omne malum. Vide libr. de correp. & grat. cap. 13. Aliter, in oculis, accipi potest, propter oculos & per respectum eius, quod secutus noster vertit intuitu suo. Et est sensus, Rex qui non ociatur, sed ipse id oet pro suo officio sedet in solio iudicij iudicia exercens, & quod iustum est iudicans, talis in suo regno facilè dissipat & dispergit omne malum per hoc quod diligenter obseruat & aspicit quid a quouis agatur, & seuerè animaduertit in delinquentes. Sicut enim dici solet, quod oculus heri pascit equum, ita & oculus regis fugat & dispergit omne malum, imò & omnium. Nam vtrumque Hebræa significare possunt, Aut dispergit omne malum & omnium malum suo intuitu, quia vultu suo testatur se indignari malo, sicque fit vt à malo cessent homines metuentes indignationem vultus eius. Docet ergo hæc sententia quantum valeant iudicia cum æquitate & authoritate tractata, quamtúmque valeat autoritas regia si suo non desit officio. Cæterum vt hæc generalis sententia ad omnes pertinet reges & autoritate præditos, ita peculiariter ad regem regum & dominum dominantium cui pater omne dedit iudicium. Is enim cum venerit ad iudicandum & sederit in sede maiestatis suæ, non habebit opus vinculis aut satellitibus ad coercendos, sed solo suo intuitu dissipabit omnes impios cum impietatibus suis, ita vt non ferentes indignationem vultus eius discedere cogantur ab eo in ignem æternum. Ad Christum enim Diuus Augustinus loco prædicto hanc sententiam refert, Qui & modo sedens in dextera patris sui veluti in throno suo, suo intuitu omne malum huius seculi cernit, etiam quod nullis hominum aspectibus patet, cúmque ei placet oculis suæ gratiæ cor hominis illustrare atque aspicere, mox è corde hominis dissipat omne malum. Nam & hoc secundo modo sententia hæc prouerbialis Christo accommodari potest, vt indicat Beda, iuxta illud: Conuersus Dominus respexit Petrum & mox fleuit amarè. Porest & ad quemuis prouerbiali ritu deflecti hæc sententia si in eum suis animo veluti Rempublicam constituas, in qua mens & ratio veluti regina, cæteris potentiis præsidet, quę si in iudicio vigilanter sedeat decernens inter bonum & malum, iuxta verbum domini, atq;

volunta-

voluntaria pœnitentia castiget rebelles animi motus, facilè hoc suo intuitu & circunspectione dissipabit cuncta mala, & à maioribus peccatis tranquillum reddet cum Dei adiutorio regnum animæ.

9 Quis potest dicere, mundum est cor meum, purus sum à peccato?

QVÆRI hic potest quomodo Sapiens negare hic videatur quenquam se posse mun-
Mat. 5. do corde asserere aut purum à peccato, quum Dominus in Euangelio dicat: Beati mundo corde, indicans quosdam tales esse. Quam quæstionem declinat Caietanus confugiens ad veritatem Hebraicam, Quæ habet secundum eum. Quis dicet, Mundaui cor meum, purgaui à peccato meo. Secundum quam lectionem intelligit hic significari neminem sibi arrogare verè posse, quòd mundauerit cor suum & purgauerit illud à peccato suo, quia illud opus est proprium misericordiæ diuinę quæ sola Spiritu sancto mundat cor hominis à peccato. Hominis enim est peccare, At solius
Osea 13. Dei à peccato purgare, iuxta illud Oseæ: Perditio tua ea te Israël, tantummodo in me auxilium tuum. Communiter tamen etiam ab Hebræis intelligitur hic significari quod habet nostra litera, Neminem posse gloriari de munditia cordis & puritate à peccato. Itaque Beda quo nodum propositum soluat, doctè scribit: Notandum quod non ait, Quis potest mundum habere cor & purus esse à peccato, sed quis potest dicere, inquit, mundum est cor meum & purus sum à peccato, quia sunt qui diuina largiente gratia, possunt iuxta humanum modum & cordis & operis munditiam habere. Vnde est illud Dominicum: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Nec tamen seipsum quisquam mundum corde & immunem esse à peccato, absque temeritate pronũciat. Stulta est namque propriè laudis iactantia temerarium de sua quemque innocentia vel iustitia gloriari. Hæc ille. Ex quibus patet neminem ideo dicere posse, mundum est cor meum, tum quod temerarium sit de seipso gloriari, & de eo gloriari quod ex se quis non habet, sed diuinitus accepit.
1. Cor. 4. Si enim, inquit Paulus accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis, tum quòd nemo perfectam hic habeat munditiam cordis, quæ, scilicet, omne peccatum excludat etiam veniale, quia vt habet
3. Reg. 8. Salomon in oratione sua, Non est homo qui non
Eccles. 7. peccet. Et Ecclesiast. Non est homo iustus in terra qui faciat bonum, & non peccet. Et Ioannes in
1. Ioan. 1. sua Catholica 1. Si dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Rursus, Nec de puritate à peccato mortali quis gloriari potest, quia, Delicta quis intelligit, inquit Propheta. Et de propitiato peccato
Eccle. 5. vult Sapiens nos non esse sine metu, quia nescit
Eccles. 9. homo vtrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta, vt habet Ecclesiast.
1. Cor. 4 Vnde & Paulus. Nihil, inquit, mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum, Propemodum di-
Iob 27. cens: Spero me mundum habere cor, sed de eo gloriari non audeo. Et Iob: Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea. Vnde nec otiosum est pronomen, meo, quod est in Hebræo, Purus sum à peccato meo, quia nemo etiam de admisso peccato se purgatum gloriari debet, propter vitæ
August. huius incertitudinem. Diuus Augustinus securus translationem Septuaginta, quæ tum recepta erat, sic legit hunc locum, & loco prædicto, & lib. de sancta virginitate cap. 48. Quis gloriabitur se castum habere cor, aut quis gloriabitur se mundum esse à peccato? Et exponit neminem de hoc gloriari posse, quod in hac vita quæ tentatio est, nemo ab omnibus peccatis sit immunis, ita vt omnibus quotidie orandum sit, Dimitte nobis debita nostra. Docet ergo hæc sententia omnes sese humiliare debere atque fateri sese egere Gratia Dei & in proximum delinquentem clementes esse debere.

10 Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrumque est abominabile apud Dominum.

PONDVS & pondus, mensura & mensura, Hebraica Phrasi significat varia pondera, variásque mensuras, quibus quidam vtuntur negociatores, maiore pondere cõparantes & mensura maiore, minore verò pondere & mensura vendentes, Aut iusto pondere ac mensura vendentes callidioribus, iniquo verò pondere aut mensura simplicioribus, quibus facilè est imponere. Quæ res manifesta est iniustitia, eóque maior quàm furtum, quod occulta fraude committatur, idq; in his rebus per quas iustitia seruari debuit quódque latenter in plurimos fiat contra publicam vtilitatem, dum multorum iactura & populi dispendio, vnius priuati lucrum & compendium quæritur. Proinde rectè vtrumq; dicitur abominabile apud dominum, & alluditur ad id quod dicitur Deut. 25. Iuxta mysticam intelligentiam diuersis ponderibus diuersisque mensuris vtitur, qui iniquis iudiciis de rebus iudicat, vt si quis reprehendat in vno quod in alio bene factum laudat, vel in se permittit quod in alio non tollerare. Quem sensum prosequitur D. Gregorius explicans hunc Gregor.
vers. homil. 4. super Ezech. Scimus inquit, quia in negociatorum duplici pondere, aliud magis, aliud minus est. Nam aliud pondus habent ad quod pensant sibi, & aliud pondus ad quod pensant proximo. Ad dandum pondera leuiora, ad accipiendum verò grauia præparant. Omnis itaque homo qui aliter pensat ea quæ sunt proximi, & aliter ea quæ sua sunt, pondus & pondus habet, &c.

11 Ex studiis intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius.

VERSA nostræ literæ nihil singulare significare videntur. Quid enim singulare est, dicere, posse agnosci ex studiis, pueri, an opera eius sint munda & recta, quum id commune sit omnibus. Ex studiis enim & actionibus cuiusque, agnoscimus an opera eius sint recta, necne. Sciendum itaque Hebræa tantum habere: Etiam in studiis suis agnoscitur puer, si mundum & si rectum opus eius, vt subintelligi possit verbum futuri temporis, erit vel futurum sit, & significetur quemadmodum plerique etiam Hebræorum intelligunt, teste Pagnino, ex his ad quæ puer in sua pueritia inclinatur, & in quibus deditus est, probari posse ad quam viam cùm adoleuerit sit declinaturus, vtrùm ad bonam an ad malam. Sequuntur enim (vt in plurimum) homines in iuuentute aut senectute sua viam, quam in pueritia tenuerunt, iuxta illud quod est infe-
rius: Adolescens iuxta viam suam, etiam cum se- Prou. 22.
nuerit non recedet ab ea. Itaque vt hic sensus habeatur in nostra litera, verbum sint, accipiendum erit pro erunt, aut subaudiendum futura.

Sic

Sic enim & Lyranus intelligit. Habet enim: Nam si sit bonæ indolis, ex hoc coniecturatur, quod futurus sit virtuosus in ætate adulta. Docet hæc sententia propensiones & studia puerorum diligēter obseruāda, nec vt ferè fit, eorum actiones habendas pro ioco & voluptate, sed ex eis cōniciendum de futura eorum vita, ac proinde serio conandum vt puer à pueritia bonis assuescat, & in suis prauis propensionibus refrænetur. Vide morem Atheniensium, quem refert Naziāzenus epistola 127. inter opera Basilij. Feruntur Lacedæmonij occidisse regij sanguinis puerum, quia solitus esset captas auiculas singulari voluptate necare. Nam ea ex re coniecturā fecerunt de ingenij sæuitia. Sunt ex Hebræis qui verbum illud quod noster vertit, intelligitur, in contraria accipiunt significatione pro ignotum esse & occultari. (Nam vtrunque dictio Hebraica significat) vt sensus sit, interdum inueniri pueros, qui in studiis suis occultantur, ita vt ex his quæ agunt, non possis agnoscere quales futuri sint, cum sæpè non respondeant vltima primis. Sed prior sensus vt à pluribus recipitur, ita est verisimilior. Cui concordat illud Ouidij: Ingeniū cœleste suis velocius annis, Surgit, & ingratæ fert malè damna moræ.

Nazianzenus.

12 Aurem audientem, & oculum videntem, Dominus fecit vtrumque.

QVOD hæc vtraque dominum fecisse asserit hac sententia, intelligitur à quibusdam ideo dictum, vt intelligamus dominum
Psal. 93. qui & auditus & visus author est, & audire & videre omnia, iuxta illud Psalmistæ: Qui plantauit aurem non audiet, & qui finxit oculum non considerat? Contra eos qui dixerunt, Non videbit dominus nec intelliget Deus Iacob. Vt sciamus om-
Sap. 1. nia aperta esse oculis eius, nec latere posse eum qui loquitur iniqua, quoniam auris zeli audit omnia & tumultus murmurationum, non abscondetur. Alij intelligunt significatum dominum & aurem fecisse ad audiendum & oculum ad videndum vt ad hæc officia his sensibus (quibus duobus sapientia maximè paratur) studeamus rectè vti, & aurem quidem accommodemus ad audiēdum quæ salutis sunt, iuxta illud Saluatoris: Qui habet aures audiendi audiat, oculos autem ad cōtemplandum opera conditoris, ex quibus sempiterna eius virtus & diuinitas conspicitur. Rectè etiam intelligitur significari dominum non tātum esse autorem virium & potentiarum animæ, sed etiam recti vsus illarum, vt quod quis auribus rectè audiat & oculis rectè videat. Venerabilis Beda doctè hanc sententiam secundum mysticum sensum tractauit, sic scribens: Aurem audientem dici auditorem verbi obedientem. Oculum vidētem, doctorem eruditum. Nemo ergo cum se sciētia scripturæ m institutum & ad docendū verbū Dei vi ... idoneum, despiciat simplicitatem fratris, qui & si minus doctus ad prædicandum, non tamen minus est promptus ad discandū vel ad implendum bona quæ uidicit: Sed recolat, quia qui sibi maiorem scientiæ gratiam dedit, ipse fratri quæ habet Spiritualia dona tribuit, nec sibi propter se solummodo sed etiam propter fratris commoda tribuit bona quæ voluit, dans vnicuique gratiam secūdum mensuram donationis suæ, Hæc ille.

13 Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus.

RVRSVM à somnolentia & pigritia dehortatur, & ad vigilantiam atque sedulitatem hortatur, quemadmodum plerisque aliis similibus sententiis. Notandum autem hic non prohiberi somnum, sed dilectionem somni. Nec enim dicitur ne dormias, sed ne diligas somnum. Dormire enim necessitatis est naturalis, diligere autē somnum, voluptatis est, & huiusmodi dilectionis affectus longiorem efficit somnum quàm opus sit, & propterea ad paupertatem perducit plerosque. Cum autem in secūda parte somno opponatur, aperire oculos, positum est hoc pro vigilare, quia vigilia fit apertis oculis sicut somnus clausis. Sicut autem nomine somni parabolicè omnis desidia & ociositas comprehenditur, (Nam ociosus & deses à dormiente parum differt) ita nomine vigiliæ insinuatur sedulitas & diligentia in rebus agendis per quam necessariorum copia, (quæ per saturitatem panū significatur) paratur facilè. Porrò quemadmodum in hac sententia ad literam à corporali somnolentia auocamur vt egestatem corporalem vitemus, ita multo magis secundum mysticum sensum monemur nequaquam diligere somnum peccati & inertiæ, de quo Paulus ait. Hora est iam nos de somno surgere: ne egestas in futuro illa grauissima vbi nec stillam aquæ vnam si- Rom. 13.
tiens inuenit diues epulo, nos occupet & opprimat inopinato. Contra potius aperiendos oculos cordis ad vigilias sanctas, vt saturitatem gaudiorū cœlestiū benè viuendo cōquiramus, imò & hic in anima saturemur pane cœlesti scripturarū, & illo qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo.

14 Malum est, malum est dicit omnis emptor, & cum recesserit tunc gloriabitur.

ITA esse reuera experientia docet. Empturi enim quippiam solent dicere malum esse, malum esse quod capiunt, hoc est, multum subinde reprehendere illud, nunc hoc nunc illud causantes, quo minoris emant. At cum recesserunt à vendēte, impetrata merce quam quærebant, gloriātur se eam impetrasse, gaudent se tam vili emisse, laudāntque quod prius vituperauerunt. Nam pro gloriabitur, etiam verti potest, laudabit. Cæterum videndum quo fine istud à Sapiente dictum sit. Nam ipsa per se sententia, non est alioqui Sapiētis scientia nec prouerbialis. Itaque videri potest istud dictum ad insinuandum hominis ingenium, quo ferè aliena vituperamus, nostra laudamus in eis nobis placētes & gloriantes. Aut ad superiorem referendum est sententiam vt, scilicet, exemplo mercatorum hortetur ad vigilantiam & in laboribus ac virtutibus diligentiam, ne propter laborum ac virtutum asperitatem segnes reddamur, sed potius consideremus fructum & finem laborum. Sicut enim mercatores primum quidem rem quam desiderant, vituperāt, deinde vbi comparauerint, gloriantur & laudant, sic in primis quidem asperum videtur & durum laboribus insistere, quibus necessaria parantur, at vbi aliis esurientibus contingit saturari panibus, tum demum laudantur labores, tum gloriantur homines se laborasse, & laboribus necessaria comparasse. Ita & qui virtutib. ac sapientiæ insistunt, inprimis quidem multa mala sentiunt

& difficilia

& difficilia. At posteà in senectute sibi gratulantur quod sapientiam & virtutem suis laboribus pararerint, & cum de hoc seculo recesserint, in quo Rom. 8. mala pleraque ferenda sunt, tum gloriabuntur apertè conspicientes, quia non sunt condignæ passiones huius seculi ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.

15 Est aurum & multitudo gemmarum, vas autem pretiosum labia scientiæ.

DVPLEX est huius sententiæ apud nos lectio. Nam quidam libri habent. Et vas pretiosum. Alij vas autem pretiosum. Si legatur & vas pretiosum, vt ad verbum habent Hebræa, intelligi potest ipsa labia scientiæ comparari non tantum vasi pretioso, sed & auro ac gemmis, vt sit sensus. Ipsa labia scientiæ sunt velut aurum & gemmæ & vas pretiosum, hoc est, illa sunt homini loco omnis supellectilis pretiosæ. Ornant enim hominem & verè diuitem efficiunt hominem non minus quam illa, imo multo magis. Hunc intellectum & lectionem hanc secutus est Beda, vt patet ex commentariis. Si legatur, vas autem pretiosum, quomodo & Hebræa verti possunt, sensus erit, Est aurum & multitudo gemmarum & sunt hæc apud homines in magno pretio, & pro supellectile pretiosa & præcipua reputantur, At Sap. 8. vas verè pretiosum est labia scientiæ. Vt non auro & gemmis hæc comparentur, sed præferantur, iuxta illud quod suprà dixit. Melior est sapientia cunctis pretiosissimis & omne desiderabile nō valet ei comparari. Qui sensus potest etiam esse in nostra litera etsi legatur & vas pretiosum, vt ante, Et vas, sit distinctio efficiens sententiam bimembrem. Dicuntur autem labia scientiæ phrasi Hebræa, labia perita, per quæ significatur eloquentia cum sapientia coniuncta. Hæc enim inter omnia vasa & omnem supellectilem merito pretiosius vas censeri debet. Et vas quidem dici potest quod contineat ornétque sapientiam rem pretiosissimam: quamquam simplicius Hebraica phrasi dicatur vas quasi hominis supellex & diuitiarum pars. Omnis enim supellex Hebræis vas dicitur.

16 Tolle vestimentum eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo.

PRo eo quod noster vertit qui fideiussor extitit alieni, Hebræa etiam verti possunt cum fideiussit alienus. tamen ex secunda particula videtur prior versio conuenientior. Variis sententiis sapiens hoc libro filium suum dehortatur à fideiussionibus propter periculum. Itaque hac sententia durum se exhibet contra eum qui suis monitis non obtemperans, fideiubet pro aliis, maximè si pro extraneis & alienis id faciat, à quibus ei plus est periculi. Significatque dignum illum esse & mereri, vt etiam vestimentum eius, loco pignoris ab ipso tollatur pro debito, & ipse à creditore appelletur potius quàm extranei, qui aliquando longius quærendi essent: simulque prudentiam quandam humanam, docet creditores, vt sibi benè prospiciant in fideiussionibus, potissimum quando cum ignotis & extraneis illis res est, ita vt etiam vestimentum fideiussoris non vereantur tollere potius quàm fallantur. Plerique enim ad fideiubendum faciles sunt, ad soluendum difficiles. Iuxta sublimiorem sensum significatur eos qui suscepto in alios regimine, pro eis spoponderunt, se suaque omnia pro illis obligasse, Cam 2. eaque ab eis seuerè reperenda, si non studeant suo satisfacere debito.

17 Suauis est homini panis mendacij, & postea implebitur os eius calculo.

IN dictione calculo pro qua aliqui vertunt lapillo numerus singularis positus est pro plurali, calculis hoc est, lapillis minutioribus, qui si pani misceantur, dentes vehementer lædunt, Vnde Threnor. 3. vbi nos habemus. Fregit ad numerum dentes meos cibauit me cinere, pro ad numerum Hebræis est dictio hoc loco posita, vt sit fregit lapillo, hoc est, lapillis dentes meos. Alij hoc loco pro calculo vertunt arena, vt arena opponatur farinæ, vnde panis conficitur sicut calculi opponuntur frustulis panis. Est autem panis mendacij panis mendacio atque iniquitate acquisitus. Quo nomine quodcunque lucrum significatur fraudibus & mala arte partum. Itaque significat hæc prouerbialis sententia, huiusmodi lucrum imprimis homini suaue videri & amœnum, vt quod non magnis acquiratur laboribus, postea tamen non minus insuaue esse quàm si quis pro pane lapillos aut arenam, mastigare cogeretur, dum, scilicet, remordente conscientia, quod iniquè partum est concoquere non potest, aut dum ob iniquitatem, diuinam aut humanam vltionem ferre cogitur. Potest hæc sententia non solùm ad furtum aut rapinam, sed ad quodcunque peccatum accommodari, quod rectè dicitur panis mendacij, eo quòd veluti panis videatur, ad tempus animum hominis pascere, cum re vera non pascat. Omne enim peccatum hanc habet naturam & conditionem vt primo dulcedine quadam sensus mulceat & delectet animum, at postea dentes comedentium lædat, siue per remorsum conscientiæ, siue per pœnam peccato debitam. Potest præterea & hæreticis singulariter aptari hæc sententia, quibus suauis est panis mendacij, hoc est alia doctrina, quam pro vero pane Euangelico gaudent populo ministrare, at postea sentire coguntur non esse verè panem quod porrigunt, dum suam doctrinam defendere non possunt, sed eam euomere & abiicere adiguntur. Caietanus per calculum siue lapillum intelligit hic significari ratiocinia quæ fieri solebant calculis, ad quod videri potest respexisse nostrum interpretem, dum in Threnis vertit: Fregit ad numerum dentes meos. Itaque intelligit hic describi illud hominum genus, qui cum delectentur lucrum facere per fraudes, tamen postea plenis burcis loquuntur de iustis ponderibus & iustis ratiociniis, hoc est, qui cum iniustitiam exerceant, iustitiam prædicant. Sed prior interpretatio simplicior est consentiens cum illo, quod est superius, Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Venerabilis Beda dictionem calculo, accipit pro carbone ignito, quomodo accipitur Esa. 6. cum dicitur, Angelus de altari sumpsisse forcipe calculum, quo Prophetæ labia mundata sunt. Itaque intelligit significari hominem per hæc puniri, per quæ peccat, & qui in lingua magis peccauit, in ea magis arsurum, quemadmodum patuit in diuite epulone.

18 Cogita

18 *Cogitationes consiliis roborantur, & gubernaculis tractanda sunt bella.*

HEBRÆA ad verbum habent: Cogitationes consilio firma (vel dispone) & consiliis gere bellum. Sensus eodem tedit. Per gubernacula enim in hoc libro sæpè consilia sunt accipienda, quibus gubernamur in nostris actionibus. Docet ergò hæc sententia ea quæ facere cogitamus, non temere aggrediendum esse, sed cum consilio agenda esse quod à nobisipsis aut peritioribus petendum sit, iuxta illud Salustij: Priusquam incipias consulto opus est. Sic enim quæ cogitamus roborantur, hoc est, muniuntur, aut ad effectum deducuntur cum alias infirma sint atque suo effectu frustrentur. Potissimum autem id seruandum est in rebus maioris momenti, cuiusmodi est bellum, in quo sæpe plus recta prudentiæ consilia valent quam vires corporales. Vnde peculiariter dicitur: Gubernaculis tractanda sunt bella, nempe quod plerique hæc viribus potissimum aut solum tractanda putent. Cæterum vt hæc in rebus tèporalibus præstanda sunt ita multo magis in spiritualibus. Cum enim quid facere cogitamus pro gloria Dei atque salute animarum nostrarum, & peculiariter cum nos ad bellum paramus cōtra spirituales nostros hostes nempè principes & potestates tenebrarum harū, non tenui cogitatione, sed sagaci consilio vt oportet, & apud nos rem præsē expendere, ac legem Dei consulere, vel viros sapientes, qui exercitatos habent sensus ad discretionem boni &
Luca 14. mali, iuxta parabolam Euangelicam. Quis ex vobis volens ædificare turrim nō prius sedens computat sumptus, &c. Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, &c.

19 *Ei qui reuelat mysteria & ambulat fraudulenter & dilatat labia sua ne commisceatur.*

POSSVNT Hebræa verti, vt duo sint huius sententiæ membra, sicut ferè in aliis sententiis, hoc modo: Qui reuelat secretum, ambulat versutus, & dilatanti labia sua, vel blandienti, vel seducenti labiis suis ne commiscearis. Nam dictio פתה Pote hic posita significat duo, blandiri scilicet, aut blandiendo decipere & dilatare. Itaque sensus erit: Qui eius est ingenij & peruersitatis vt reuelet arcana et concredita, is astutè ac fraudulenter cum homine conuersari solet, astutè scilicet explorans eius animum & consilia, astutè item suam peruersitatem & animum tegens & simulans. Proinde cum eo qui dilatat labia sua, ita vt multa profundat verba ad decipiendum & expiscandum animi tui cogitata ne commisceatis nec commercium habeas. Sunt tamen & ex Hebræis, qui iuxta versionem nostram vnicam clausulam efficiant, nempe vt nihil cōmercij habeamus, neque cum eo qui reuelat secretum, neque cum eo qui ambulat fraudulenter, neque cum eo qui dilatat labia sua, aut in labiis seducit. Et possunt hæc tria accipi, vt in vnum eundèmque competat, quia hic à sapiente variis depingitur coloribus. Qui enim reuelat arcana, is conuersari solet versutè, ac tanquam explorator aliquis callidus. Atque quo callidè arcana quæ reuelet exquirat, dilatat labia sua, blandè ad fallendum loquitur, multa profundens verba, quibus amicitiam simulet & dolositatem suam tegat. Talem monet vt vitemus, idque commodè iam sàn Prouerb.

postquam sententia superiore monuisset consilio cuncta gerenda, vt ostendat tutum non esse cum quouis secreta communicare, quamuis necessarium sit ad res benè gerendas alieno sæpe vti consilio, significat ergo cauendum à fictis, &
infidis amicis. Hinc dicitur in Ecclesiastico: Qui Eccles. 27.
denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum suum.

20 *Qui maledicit patri suo & matri, extinguetur lumen eius in medijs tenebris.*

LVMEN, vel vt habent Hebræa, lucernam hominis extingui in medijs tenebris, intelligunt aliqui, simpliciter esse, vita & luce huius vitæ priuari, vt idem significetur hic parabolicè quod apertè dicitur Leuit. 20. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriatur. Et Caietanus sub metaphora lucernæ quæ extinguitur in medijs tenebris, hoc est, tunc quando præcipuè opus est lucerna, intelligit significari breuitatem vitæ, quæ opponitur longæuitati promissæ in lege honorantibus parentes: vt significetur maledicentem moriturum tunc quando maximè viuendum erat, nempè in iuuentute. Verum notandum hic non dici simpliciter lucernam vel lumen extinguendum, sed lumen vel lucernam eius, vt de luce solis accipi non possit. Itaque sic locus iste est accipiendus, quomodo supra dixit Sapiens:
Lucerna impiorum extinguetur. Et Iob: Nonne Sap. 4.
lux impij extinguetur, nec splendebit flamma Iob 18.
ignis eius? Lucerna enim, vel lux hominis dicitur in scripturis sæpè, illius excellentia, gloria, & quòd Latinè dicimus claritas. Dicitur & filius sæpè in scripturis lucerna patris, quod per filium adhuc pater quodammodo viuat, & clarus sit apud homines, vt cum dicitur ad Ieroboam. Filio eius (nempe Salomonis) dabo tribum vnam vt
remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus. Et de Abiam dicitur: Propter Dauid, dedit 3. Reg. 11
ei Dominus Deus suus lucernam in Hierusalem, 3. Reg. 15.
vt suscitaret filium eius post eum. Itaque qui maledicit patri suo & matri, cum deberet illis esse lucerna & illos illustres facere, contra quantum in se est eorum nomen obscurat & claritatem eorum tollit. Proinde meritò lucerna & lumen eius extinguetur, hoc est, eius excellentia & claritas, quam ad tempus habet apud homines, atque temporalis eius fœlicitas, quæ fulget in hoc mundo peribit & tolletur ab eo, idque in medijs tenebris: aut, vt habent Hebræa in obscuritate noctis, hoc est, quando grauissimæ tenebræ eum obtinent. Id autem fit, tum in morte quæ omnem claritatem & fœlicitatem impiorum tollit, tum in tempore etiā temporalis visionis diuinæ, quæ frequenter per tenebras significatur. Contra de iusto dicitur: Orietur tenebris lux tua, & tenebræ
tuæ erunt sicut meridies. Et rursum, quis ex vobis timens Dominum, qui ambulat in tenebris Isai. 58.
& non est lumen ei? Adueniente enim die mortis & visionis diuinæ, non vincitur ab eis tene- Isai. 50.
bris virtus & claritas iustorum, sed magis elucescit & tenebras superat, at contra impiorum claritas ab illis tenebris superatur & opprimitur. Potest quod hic dicitur de lumine aut lucerna impij intelligi etiam de lumine spiritualis gratiæ scilicet & cognitionis diuinæ, quod lumen in impiis eorum merito extinguitur, ita vt in tenebris huius vitæ non videant quod ipsis expediat, eo quod destituantur gratia Dei.

21 *Hæreditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit.*

NOTAT Caietanus non de quibusuis bonis hanc sententiam loqui, sed peculiariter de bonis hæreditariis: vt hæreditas ad quam festinatur (vel vt habent Hebræa hæreditas festinata) sit hæreditas ante tempus expetita, aut habita, vt si legitimus hæres ante mortem patris aut patrui cui succedit, festinet ad habendam hæreditatem. Verum Hebraica phrasi hæreditatis nomine, quæuis possessio & substantia possessa significatur. Itaque idem hac sententia designatur quod superius, cum dicitur: Substantia festinata Sap. c.23. minuetur. Nam cum hic dicitur hæreditatem in primis festinatam posteà carituram benedictione, diuina scilicet, significatur eam non perseueraturam, nec vlterius multiplicandam, sed minuendam, potest & sic accipi, quemadmodũ explicat Beda, secutus Gregorium in tertia parte curæ pastoralis, admon. 20. qui in hac vita per auaritiæ nequitiam multiplicari appetunt, in futuro ab æterno patrimonio exhæredes fiunt. Secundum autem mysticum & spiritualem sensum, rectè intelligimus significari eos qui gradum regiminis ante tempus festinantes accipiunt, quique bona Ecclesiastica & iura etiam iuuenes festinant occupare, tandem Dei benedictione destitutos, experturos quid sit pastoris officium obire, ac in die nouissimo mercede benedictionis, quæ debetur rectoribus, carituros.

22 *Ne dicas, Reddam malum, expecta Dominum & liberabit te.*

SIMILIS est hæc sentẽtia illi doctrinæ Pauli: Nulli malum pro malo reddentes. Et: Non vosmetipsos defendentes, charissimi, sed date lo- Rom. 12. cum iræ. Scriptum est enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Hic tamen amplius quid significatur: Nam non solum prohibetur, ne quis malum pro malo reddat, sed vt ne apud se hoc statuat, nec secum deliberet de reddendo malum pro malo. Cum enim dicit ne dicas: Sensus est, ne penes te cogites nec statuas iniuria rependere. Deinde nõ docet expectandum à Domino, vt is reddat malum pro malo & vindicetur qui malum intulit, sed potius vt Dominus eripiat à malo quod quis patitur, & salutem per illum consequatur. Non enim dicit, expecta Dominum & vindicabit te, sed & liberabit te, vel vt habent Hebræa & saluabit te, docens nos cum iniuriam patimur, magis solicitos esse debere de propria salute, quàm de alterius damno atque vindicta, contra quam natura hominum ferè habet, quæ per iniuriam irritata non tam cogitat de propria salute & liberatione à malo, quàm de alterius damno, & reddendo malum pro malo, quare proprium malum non amouetur, sed augetur frequẽter. Quod si quis causam suam Deo commendet, ab eo opem & salutem expectans, non tantum salutem se videbit consequi, sed & aduersarium suum vindicari, non quomodo ipse iratus desiderabat, sed sicut diuinæ æquitati & clementiæ videbitur opportunum, quæ sic solet vindicare malos, vt liberentur & saluentur boni, & sic saluare bonos vt ea liberatione vindicen- Leuit. 19. tur mali. Exemplum manifestum est in Dauide & Saule. Consentit cum isto illud Leuitic. Non quæres vltionem, nec memor eris, &c.

23 *Abominatio est apud Dominum pondus & pondus: statera dolosa non est bona.*

SIMILIS est hæc sententia ei quæ suprà ha- Iob 4. bita est versu 10. Frequenter enim dicendum fuit à sapiente, quod ad communem vitam summè est necessarium, ad quam in primis est necessaria in commerciis iustitia, quæ à ponderantibus dupliciter violatur, nempè & per diuersitatem ponderum, & per bilancis ac stateræ dolositatem, quàm dicit non esse bonam, significans Hebraica phrasi rem esse valdè malã & noxiam. Iuxta sensum mysticum, præter id quod superius ex Gregorio dictum est, intelligitur secundum Bedam eos diuersa pondera & stateram dolosam habere in corde suo, qui cum peccauerint, veniam petunt à Domino & nihilominus peccanti in se homini ac pœnitenti, quod peccauit, dimittere nolunt, suas iniurias grauiores, quàm Domini æstimantes.

24 *A Domino diriguntur gressus viri, Quis autem hominum intelligere potest viam suam?*

IN priori parte, Hebræa non habent verbũ, diriguntur, sed tantum: A Domino gressus viri, vt intelligatur sunt vel pendent. Secunda pars ad verbum sic habet: Et homo quomodo intelligit viam suam? Sensus tamen eodem redit. Cæterum hæc secunda pars ad priorem dupliciter referri potest. Nam aut potest accipi, vt significet causam prioris partis, & sit sensus: Quandoquidem nullus est hominum qui intelligere possit viam suam, hoc est, quid ei potissimum sit agendum, & quis sit actionum ipsius futurus finis & euentus, necesse est fateamur & agnoscamus à Domino gressus viri pendere, hoc est, eius prouidentiæ & dispositioni tribuendas hominis actiones, vt ab eo petamus quid maximè sit eligendum eiúsque directioni nostras actiones cõmittamus ad salutarem finem per ipsum deducendas. In hunc modum accepisse Bedam patet: cum explicans secundam partem habet. In hoc, inquit, manifestè claret, quia quicquid boni habet quisque à seipso non habet, sed per gratiam Dei, quod nec per sui libertatem arbitrij qualis futurus sit, qualiter aut quandiu victurus sit, intelligere poterit. Aut potest accipi, vt secunda pars ex priori consequatur & sit sensus: A Domino pendent & dirigũtur gressus viri, eius prouidentia & gratia fit vt quis incidat, hoc est, vt aliquid operetur, & quod operatur ad effectum perueniat. Et ideo nemo potest intelligere viam suam & actionum suarum euentum. Quod enim à Dei pendet directione, non potest ab homine percipi & penetrari. Ita ferè Caietanus: Secundum vtranque explicationem commendatur nobis Dei prouidentia & cura peculiaris, circa studia affectus & opera hominis in hac vita, vt hoc intelligentes propriæ prouidentiæ non nitamur nimium, sed à Deo in omnibus pendeamus, eius directioni nos committentes, iuxta illud Tobiæ: pete à Domino vt vias tuas dirigat, & omnia consilia tua in ipso permaneant. Beda autem quod in Tob. 4. genere dictum est de gressibus & actibus hominis, speciatim intelligit de actibus virtutis, vt hic gratia eius commẽdetur, sine qua nihil rectè aut benè facere possumus. Habet enim in explicatione prioris partis: Quicũque hominũ rectum iter incedunt non fit hoc libertate humani arbitrij, sed gubernatione illius, cui dicit Isaias: Omnia Isai. 26. opera

opera nostra operatus es in nobis.

24 *Ruina est hominis deuotare sanctos, & post vota retractare.*

HVIVS versus varia est apud nos lectio, varia item apud Hebræos intelligentia. Apud nos enim quidam legunt, deuotare, atque videri prima facie potest hæc lectio verior, quòd in secundo membro de votis fiat mentio. Certè deuotare videtur legisse Beda, & accepisse verbum deuotare pro deuouere. Nam in commentario suo subijcit: Quomodo quadraginta viri in Actibus Apostolorum deuouerunt se non manducaturos neque bibituros donec occiderent Paulū.
Actor. 23. Et Pagani sæpè, vt legimus, diis suis Christianorum deuouere sanguinem. Hæc ille: Itaque secundum eum sensus est: Ruina est homini promittere se sanctos persecuturum, aut suis diis se eos immolaturum, & iuxta vota emissa, eos deinde tractare. Subijcit enim: Vt sua vota compleant, sanctos prosequuntur. Lyra qui & ipse legit deuotare, alium reddit sensum: Intelligit enim, deuotare sanctos, positum pro votum facere sanctis, vt significetur illum ruere in peccatum qui quum fecerit sanctis votum retractat & reuocat non implendo illud. Alij legunt non deuotare, sed deuorare, atque hoc potius modo interpretem vertisse planè apparet, quòd Hebræa dictio propriè significet deuorare aut deglutire, quemadmodum omnes ex Hebręo vertunt, quanquam in versus explicatione non omnes conueniant, vt sunt Hebræa ambigua. Ad verbum enim Hebræa sic habent ferè: Laqueus est homini deglutire sanctum vel sanctificationem, & post vota quærere. Nun enim Hebræis est sanctos, sed significat Hebræa dictio sanctitatem, rem sacram ac Deo dicatam. Vnde & Pagninus dicit quosdam codices Latinos habere, deuorare sancta. Itaque sic quidam Hebræa intelligunt. Detrimentum est homini deuorare rem Deo consecratam aut debitā & postea quærere vota, quibus Deus placetur, vt significetur sacrilegorum & sceleratorum, (Nam omnes scelerati rem sacram virtutem scilicet deuorant) vota irrita esse & ingrata Deo. Iuxta quam intelligentiam & nostra lectio rectè accipi potest si legamus in primo membro deuorare, & in secundo dictionem vota iungamus non cum præpositione, post, sed cum verbo retractare, quemadmodum iam plerique emendatiores distinguunt codices. Sensus ergo erit: Grauiter ruit ac delinquit homo, estque sibi causa, vt in grauem cadat damnationem si deuoret sancta, aut si quærat perdere sanctos viros, & posteà retractet, hoc est, requirat vota, quasi vota eorum Deo placere possint, quorum manus sanguine plenæ sunt. Caietanus & alij quidam hunc Hebrææ dictionis reddunt sensum. Laqueus est homini deuorare rem sacram, vt primogenita & reliqua debita sacerdotibus ex lege, aut Deo oblata & etiā laqueus est homini post vota emissa inquirere, num votum obliget, aut inquirere modum quo quis possit minime obligari, & nō reddere quòd vouit: Vt significetur hoc vnico versu duplex sacrilegij genus, quod idem & in nostra lectione intelligi poterit, si in secundo membro dictio vota, cum præpositione post, iungatur, vt sit sensus: Ruina est homini deuorare sanctos, vel sancta, iuxta sensus prædictos, & etiam est ruina homini post vota facta retractare ea vota, hoc est, reuocare ea, aut retractarè ac requirere modū quo a votis quis liberetur. Vnde in Eccle. dicitur: Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, Displicet enim ei infidelis & stulta promissio, sed quodcunque voueris redde. Multóque melius est non vouere, quam post votum promissa non reddere. Eccles. 5.
Beda meminit & antiquæ lectionis, quæ scilicet sequitur 70. versionem quam sic refert: Muscipula est viro citaro aliquid de suis cōsecrare: posteà autem quam votum fecit pœnitentiam agit. Greci enim sic habent παγὶς ἀνδρὶ ταχύ τι τῶν ἰδίων ἁγιάσαι, μετὰ γὰρ τὸ εὔξασθαι μετανοεῖν γίνεται, hoc est, muscipula vel laqueus est viro celeriter aliquid suorum sanctificare. Nam post votum contingit pœnitere. Quo docemur non cito ac sine præuia deliberatione matura vouendū esse. Nam eiusmodi vota, sicut experientia docet plerunq; pœnitentia sequitur, sicque illaqueatur homo propriis oris sui verbis. Cæterum quo minus miremur hanc 70. versionem quæ videtur tantopere diuersa ab Hebræis, sciendum quòd quemadmodum indicauit Pagninus, verbum לעי lalag, quod propriè significat deuorare aut deglutire etiam apud Hebræos doctores significat. Vnde eodem teste sic verti etiam potest hic locus: Laqueus est homini cum locutus fuerit sanctificationem, hoc est, cum vouerit aliquid, & dixerit hoc erit sanctificatio vel sanctificatum. Ex Græcorum ergo partim lectione videri etiam potest factum vt quidam legant deuotare pro deuorare, quanquam vti superius dictū est verisimilius sit, interpretem nostrū secutum propriam Hebrææ dictionis significationem vertisse deuorare, non solum ob causas dictas, sed etiam quod deuotare dictio sit parū vsitata, quodq; coactè accipiendū semper sit, quod dicitur deuotare sanctos. Vnde factum est vt quod semel deprauatū fuit quidam magis deprauarent, legentes pro deuotare, denotare & intelligētes denotare sanctos, vitiis & cōtumeliis eos aspergere. Et hæc quidem hactenus pro versus huius vera lectione distinctione & intelligentia, circa cuiusquam præiudicium.

26 *Dissipat impios Rex sapiens, & incuruat super eos fornicem.*

PRO incuruat super eos fornicem Hebræis est reducet vel afferet super eos rotam, quomodo & Græca habent in quibus est, ἐπιβαλεῖ αὐτοῖς τροχὸν, hoc est, immittet illis rotam. Secundum quam Hebręorum & Græcorum lectionem significatur nomine rotæ, pœna quæ à Rege deuoluetur ad impios. Et est metaphora desumpta, vel a trituratione frumēti quæ rotis & equis fieri solet, vt patet Isaiæ 28. cum dicitur: Nun enim in Isaiæ 28.
ferris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminum circuibit. Panis autem comminuetur, verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, neque vngulis suis comminuet eum. Vbi etiam metaphoricè significatur afflictio piorū, quodque ut text. eos alij magis alij minus affliguntur. Aut est hoc loco metaphora desumpta a facto Dauidis, de quo legimus quod Ammonitis deuictis, populū adducens serrauit & circumegit super eos ferrata carpenta. Potest & nomine τροχὸς hoc loco intelligi certum tormenti instrumentum quo ad quæstiones vti solent. Nam & hæc dictio τροχὸς significat, vnde τροχίζειν, est tormentis exquirere. Hinc quidam vertit, equuleum. Vtut est significat

ficat hic versus regem, si sapiens sit, impios non solum non tolerare & fauere, sed & dissipare ac dispergere, separando eos ab inuicem, nec permittendo eorum cōuenticula ne congregati machinētur malum aliquod reipublicæ & eosdem grauibus suppliciis cōterere atque punire quemadmodum merentur. Noster interpres dum fornicem vertit videtur quod dicitur de rota, intellexisse de rotis currus triumphalis, atque ob id vertisse fornicem qui in triumphis erigi solet. 1.Reg.15. Vnde de Saule dicitur quòd erexisset sibi fornicem triumphalem. Itaque in nostra lectione per incuruationē fornicis super impios significatur, secundum Bedam & Lyranum, victoria quam de impiis cum gloria Rex sapiens reportat. Sic autem dissipare impios, punire, & de eis triumphare, Regi tribuitur, sed sapienti, quia & ad regem hoc ex officio spectat qui tamen sine sapientia non poterit id præstare, & potentiam simul & sapientiã hoc opus requirit: Cæterum quod in genere de Rege sapiente dictum est, eximiè in nostrum regem Christum quadrat, qui pro sua potentia ac sapientia & nunc impiorum conatus dissipat, vindictam de illis sumēs, & in fine mundi, plenè omnem impiorum destruet malitiam, magnam cum electis suis eiusdem triumphi gloriam perpetuo celebraturus. Alioqui in terrenis principibus plerisque egregiè impletum videmus, vt in Dauide aliisque piis regibus veteris populi. Sic & Constantinus sustulit quinque tyrannos Diocletianum, Maximianũ, Maxentium, Maximinum, & Licinium. Et Theodosius interfecit Maximinium, Arbogastum & Eugenium.

27 *Lucerna Domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris.*

SPIRACVLVM hominis hic positum est pro spiritu & anima hominis sicut Genes.2. inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Variè autem hæc sententia à diuersis accipitur vt est in se, iuxta naturam parabolarum ob earum breuitatem, obscura. Quidam enim intelligunt hic significari animam hominis esse in homine veluti lucernam à Deo accensam & illuminatam per naturale lumen & inditum & impressum, ac veluti lampadem esse reliquis animæ potentiis, lumen eis administrans & cognitionem, per quod lumen ei inditum anima inuestigat omnia secreta ventris, hoc est, scrutatur omnia quæ in homine latent, qui scilicet sint eius affectus, quę studia 1 Cor.2. & cogitationes. Quis enim scit hominum quæ sint hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso, vt habet Paulus. Secundum quem intellectum in ordine præponi debet spiraculum hominis, hoc modo, spiraculum hominis est lucerna Domini. Itaque iuxta hunc sensum nobilitas animæ hominis significatur, qua à reliquis animātibus rationis expertibus homo differt. Aliter hoc versu intelligitur commendari lux gratiæ diuinæ, ac lumē supernaturale, quod communicatũ animæ hominis, omnia intima animi inuestigat plenius quam naturale mentis lumen quod per se non sufficit ad perscrutandum intima quæque hominis, sed superadditum lumen gratiæ facit hominē seipsum quantum necesse est cognoscere. Vtrunque sensum indicat Caietanus posteriorem præferens, quem & Beda & Gregorio reddit. Tractās Gregor. enim Gregorius hūc versum in tertia parte curæ Pastoralis cap.14. sic habet: Quia venter mens dicitur, ea sententia docetur, qua scriptum est: Lucerna Domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Ac si diceret: Diuini afflatus illuminatio cum in mentem hominis venerit, eam sibimetipsi illuminans ostendit, quæ ante Spiritus sancti aduentum cogitationes prauas & portare poterat & pensare nesciebat. Idem eandem sententiam tractans in 15. cap. Iob 28. Sciendum (inquit) quod in sacro eloquio, ventris vel vteri nomine mens soleat intelligi. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur lucerna Domini spiraculũ hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Lux enim gratiæ, quæ desuper venit, spiraculum homini præstat ad vitam. Quæ videlicet lux omnia secreta ventris inuestigare dicitur quia occulta mentis penetrat, vt ea quæ de semetipsa latebant animam, ante eius oculos flenda reducat. Hæc ille. Verum secundum hunc sensum non satis video quomodo ea oratio, lucerna Domini spiraculum vel spiritus hominis, accipi possit. Nam quo sensu lux gratiæ diuinæ dicitur spiritus vel anima hominis? Nisi intelligamus ipsam animam hominis vocari lucernam Domini, nō semper nec omnem, sed cum est per aduentum Spiritus sancti desuper illuminata. Tunc enim est velut lucerna à Deo accensa, quæ rimatur quæque mentis abdita. Nam hunc sensum indicare videtur Gregorius in priori sua explanatione cum dicit lux gratiæ spiraculum homini præstat ad vitam. Similis est intelligentia quorundam qui per lucernam vel lucem Domini intelligunt Dei fauorem recreantem ac verè viuificantem. Vnde vertunt: Exhilarata à Deo vita est hominis & penetrat totum corpus. Sunt qui longe aliter hunc versum accipiunt, intelligentes hic significari spiritum hominis, qui nemini patet: Deum nequaquam latere, sed ei esse conspicuum velut lucem, vt qui omnia secreta hominis rimatur, iuxta illud Hieremiæ: Prauum est cor Hiere.17. hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans cor & probans renes. Hunc sensum conuenientissimum nostra litera habere posset, si pro quæ esset relatiuum qui: vt ad Dominum referatur, quemadmodum habent Græca, in quibus est φῶς κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων ὃς ἐρευνᾷ ταμιεῖα κοιλίας, hoc est, lumen Domini, anima hominum, qui scrutatur penetralia ventris. Quidam in sua versione hunc indicat sensum. Habet enim, Domino perspicuus est hominis spiritus, omnia intima viscera perscrutanti. Itaque Hebræa vertenda essent. Lux Domino spiritus hominis perscrutanti omnia penetralia ventris.

28 *Misericordia & veritas custodiunt regem, & roboratur clementia thronus eius.*

FREQVENTER in scripturis copulātur duæ illæ voces, misericordia & veritas, vt & suprà est annotatum, quarũ altera quid gratuitum designat, altera quid debitum. Hæ autem duæ virtutes vt in omnibus coniunctę esse debent, quod vna sine altera sit imperfecta. Ita maximè in rege vt per misericordiam clementem se præbeat & beneficũ, per veritatem & iustitiam, nō negligat punire improbos & honorare probos. Si enim solam vsurpet misericordiam, ac per eam ita erga miseros commoueatur vt scelera impunita relinquat, peribit ipsius Respublica, & sceleribus crescentibus, regno aliquando excidet. Contra si iustitiæ zelo seuerè vitia cuncta digna vl-

tione prosequatur, cum summum ius summa sit iniuria, etiam, si sic inuisos, in regno nō diu persistet. Iungendæ ergo sunt hæ virtutes, vt pro exigentia temporis, personarum ac causarum, nunc misericordiam exhibeat, nūc iustitiam, & in misericordia, iustitiæ etiam rationem habeat, atque in iustitia misericordiæ. Cæterum quanquā ambæ hæ virtutes ad conseruandum regem in solio suo sint necessariæ potissimum tamen ad id valet & necessaria est misericordia & clementia. Nam Hebræis in secunda parte eadem est dictio quæ in prima quamuis noster interpres in secunda parte verterit clementiam, in prima misericordiam. Superexaltat enim inquit Iacobus, misericordia iudicium. Ea in primis necessaria est pro defensione miserorum, oppressorum subleuatione, & vindictæ mitigatione aut condonatione, cum res & tempus poscit. Ea item maximè sibi deuincit rex animos subditorum suorum, ac proinde clementia maximè roborat regnum suum. Nam eius robur in subditorū beneuolentia maximè consistit. Itaque hic obseruandum, quemadmodum hoc Sapientis prouerbium, sicut & reliqua ferè mundanæ sapientiæ sit cōtrarium. Qui enim illa sunt præditi, longè alia regibus consilia suggerunt muniendas scilicet vrbes, firmandas præsidiis militum, exigenda tributa, augenda vectigalia, subditorum extenuandas opes, ad plebis animos extinguendos, ne quando de principe mutando aut rebellando cogitent quemadmodum iuniores consulebant Regi Roboam. Contra, Salomon per has virtutes duas, ac potissimum per misericordiam ac clementiam reges magna securitate regnare prædicat. Quod & Ethnici aliquot principes satis intellexerunt. Si quidem de Seuero Imperatore refertur quod cū Mammea mater, vxórque Memmia obijcerent quod nimia ciuilitate redderet potestatem molliorem, respondit, sed securiorem atque diuturniorem. Sic & de Antiocho Rege Macedonum referunt historiæ, quod quum omnes admirarentur, ipsum, qui in initio regni durior fuisset, iam senem factum clementer ac placidè regnum gubernare, responderit, prius opus fuisse regno, nunc gloria & beneuolentia. Sentiens regnum armis & austeritate quidem frequēter parari, sed non nisi ciuium beneuolentia tuto retineri. Et Salustius de bello Iugurthino: Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio ac fide parantur. Et Cicero lib. 2. officior. Malus (inquit) custos diuturnitatis metus, contráque beneuolētia fidelis est vel ad perpetuitatem. Et enim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est.

Iacob. 2.

Leuit. 18.

29 *Exultatio iuuenum, fortitudo eorum: & dignitas senum, canicies.*

INSINVAT hæc sententia & iuuenes & senes habere seorsum vnde glorientur & honorentur, & quanquam in vtrisque aliquid aliorum desit, habere tamen & hos & illos propria sua dona. Iuuenes enim etsi careant rerum vsu ac sapientia, quæ est penes senes, & honore quæ ob sapientiam senibus defertur, habere tamen fortitudinem ac vires corporis quæ senibus deest, & Reipublicæ etiam necessaria est, in qua proinde sibi placere & exultare possint. Senes item etsi iam destituti sint corporis robore habere pro

suo ornamento caniciem, ob quam in Republica sunt venerabiles & honorati, tum ob vsum rerum & sapientiam, quam experientia collegerunt, tum ob Dei donum quo per tam multa vitæ huius discrimina ad ætatem decrepitam peruenerunt, & quasi Reipublicæ patres facti sunt. Vnde in Leuitico præcipitur: Coram cano consurge, & honora personam senis. Vtrique ergo sua habent dona, eaque talia per quæ vtrique, & sibi mutuo & Reipublicæ sint vtiles & necessarij. Reipublicæ enim necessaria est & fortitudo iuuenum, & sapientia ac reuerentia senum. Et quemadmodum iuuenes egent cōsilio ac sapientia senum, ne quid temere agant viribus corporis, quibus pollent, ita senibus vires non sufficiunt, sed iuniorum opera coguntur vti, vt iam illis facilè coëat amicitia, & harmoniam quandam in Republica conseruent.

Leuit. 19.

30 *Liuor vulneris absterget mala, & plaga in secretioribus ventris.*

PRO absterget mala, etiam verti potest ex Hebræo, absterget malum hominem, scilicet, sed sensus eodem redit. Significatur enim malos siue mala emandari & purgari plagis, iuxta illud Isaiæ: Sola vexatio dabit intellectum. Et quidem per liuorem vulneris, hoc est, vibices vulnerum & plagarum significantur flagella ac punitiones leuiores, per plagas autem in secretioribus ventris, scilicet inflictas, significātur punitiones grauiores quasi quæ viscera penetrent, & non tantum in exteriori cute consistant quanquam grauit dolore hominem afficiant. Diuus Gregorius in tertia parte curæ Pastoralis admonit. 13. hunc locum tractans sic duo ista distinguit, vt per liuorem vulneris designetur exterius affligēs malum, per plagas in secretioribus ventris, dolor internus qui sequitur ex exteriore afflictione vt significetur tum demum externam afflictionem purgare hominem cum sequitur in animo dolor compunctionis ac contritionis. Sic enim inter cætera prædicto loco habet, liuor vulneris absterget mala & plagæ in secretioribus ventris, quia dum exterius percutimur ad peccatorum nostrorum memoriam taciti afflictique reuocamur, atque ante oculos nostros cuncta quæ à nobis sunt malè gesta reducimus, & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus. Vnde fit vt inter aperta vulnera corporis amplius nos abluat plaga secreta ventris, quia sanat nequitias praui operis, occultum vulnus doloris. Hæc ille: Ex quo hoc loco vt aliàs suum commentarium sumpsit venerabilis Beda, patet hinc D. Gregorium legisse non futurum absterget, sed præsens verbum abstergit.

Isa. 28.

Gregor.

CAPVT XXI.

Sicut diuisiones aquarum, ita cor regis in manu Domini, quocumque voluerit inclinabit illud.

HEBRÆA habent simpliciter: Riui aquarum cor regis in manu Domini. Itaque de suo explicādi causa interpres addidit particulas cōparationis sicut & ita. Patet autem quod dicitur apud nos de diuisionibus aquarum, non posse rectè accipi de ea aquarum diuisione qua diuisit Dominus in principio aquas quæ sunt super firmamentum, quemadmodum

quidam intelligunt. Nam vt diximus, Hebraica dictio Riuos significat qui tamē à diuisione hoc nomen habent, quod à suo flumine in varias partes diuidantur, vt non malè noster verterit, diuisiones. Dupliciter autem intelligi potest cor regis comparari riuis aquarum. Primum ad significandum quod sicut riui aquarum cum impetu feruntur, nec facilè eorum cursus ab homine reprimi potest, ita & cor regis violenta quędam res est, nec facilè ab homine reprimi potest, sed vni Deo est moderabile, qui illud inclinat quocunque voluerit. Ita Septuaginta qui habent ὥσπερ ὁρμὴ ὕδατος, οὕτως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεοῦ, hoc est, quemadmodum impetus aquæ sic cor regis in manu Domini. Sic August. lib. de grat. & lib. arbitr. cap. 21. Pro riuis enim aquarum, vertunt hic, impetus aquæ, quemadmodum & Psal. 45. vbi Hebræa habent: Fluminis riui lætificant ciuitatem Dei, vbi Septuaginta habent τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι, hoc est: Fluminis impetus lætificant. Nam pluraliter legendum esse patet tum ex Græcis, tum ex Augustino. Alıter riuis, seu vt nos habemus diuisionibus aquarum intelligitur comparari cor regis, quod sicut riui aquarum siue humana opera, siue ex sua natura in diuersas partes feruntur & diuiduntur, ita cor regis per manum Domini eiúsque potētiam ac prouidentiam huc illúcque fertur pro illius libito, nimirum quia cum fauet Dominus inspirat sana principibus consilia, atque ad ea implenda impellit, cum succenset, sinit eus in reprobum abire sensum, atque ad ea inclinat quæ in malum & vltionem subditorum faciant. Patuit istud in Saule prius electo & postea reprobato. Item in Dauide, qui quanquam esset secundum cor Domini, tamen cum addidit furor Domini irasci contra Israel, commouit Dauid ad numerationem populi perniciosam Israeli, vt est 2. Regum vltimo. Secundum hanc intelligentiam, quę verior videtur ex subiuncta posteriori sententiæ parte in nominatiuo, diuisiones, tantum est subaudiendum verbum sunt, nec repetendum est in manu Domini, vt sit sensus: Sicut sunt aut se habent diuisiones aquarum, ita se habet cor regis in manu Domini. Cæterum cum omnium hominum corda sint in manu Domini, peculiariter de corde regis id dicitur quod hoc maximè sit liberum & alienæ potestati minus subiectum, quódque ab eius directione & inclinatione salus aut perditio totius pendeat Reipublicæ, vt insinuet prudentiæ aut sanctitati regis non esse tribuendam salutem populi potissimum, sed Deo, qui etiam bonos & sapientes principes errare sinit exigentibus ita populi peccatis. Docet etiam principibus cum metu conuersandū & populo Deum orandum pro principum directione salutari Reipublicæ, sicut monet Paulus 1. Timot. 2. Venerabilis Beda illud, in manu Domini, refert etiam ad diuisiones aquarum, vt sit sensus: Diuisiones aquarum sunt in manu Domini, ita & cor regis. Per diuisiones aquarum mystico sensu intelligēs diuisiones gratiarum, quæ tanquam riuuli diuersi ex immenso flumine bonitatis diuinæ deriuantur varie in homines, & per regem intelligēs vnumquemque sanctum & electum, qui per Christum factus est rex vt vitiis imperet. Itaque intelligit quod sicut Dominus multifidis aquarum diuisionibus, terrarum fines latè implet, ita corda fidelium in varia pro suo libito inclinat. Aut sicut diuisiones gratiarum iuxta suam voluntatem variè hominibus impertitur, ita & corda sanctorum quibuscunque voluerit digna dignationibus reddit, vt hic huius doni, alter alterius sit doni capax.

2 *Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda Dominus.*

SVPERIVS in cap. 16. versu 2. hæc sententia est penè eisdem habita verbis apud Hebræos vt ibi dictum est, vbi & huius sensus satis est indicatus. Quæri autem potest quomodo verum sit quod in priori parte dicitur. Omnis via viri recta sibi videtur, quum plerique sint qui se sciant malè agere. Verum prouerbiorum more intelligendum est hic significari, non quid semper sine omni exceptione fiat, sed quid vt in plurimum. Ita enim natura ferè comparatum est, vt quique suas actiones & instituta probent, atque aliorum factis præferant. Et alioqui nemo est qui etiam dum se malè agere nouit, nō aliqua ratione quod facit, rectum sibique commodū existimet. Nam vt habet D. Dionysius: Nemo respiciens ad malum operatur. Ideóque & hic rectè dicitur quòd omnis via viri recta sibi videtur. Quanquam hoc potissimum dictum sit de his qui sibi placent in suis actionibus aut vitæ genere, vt φιλαυτίας vitium communissimum hic notetur, de quo Plato lib. 5. de legibus sic inquit. Omnium malorum summa nobiscum nascitur cui omnes veniam dant, nec eius leuationem desiderant, quod videlicet vnusquisque sibi amicus est, & suis opinionibus delectatur.

3 *Facere iustitiam & iudicium, magis placet Domino quam victima.*

QVIDAM libri pro iustitiam habent misericordiam vt hic rursum duæ illæ virtutes coniungantur, quæ sæpè coniunguntur in scripturis, quæ & Michææ 6. simul præferuntur sacrificiis. Nam post interrogationem. Quid dignum afferam Domino? Nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo? aut nunquid placari potest Dominus in millibus arietum? Respondet Propheta: Indicabo tibi ô homo quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te. Vtique facere iudicium & facere misericordiam. At ex Hebræis & Græcis patet legendum iustitiam & iudicium, cui & plerique Latini codices consentiunt, vt hic de iustitia & iudicio seorsum dicatur quod in Osea dicitur de misericordia: Misericordiam (inquit) volui & non sacrificium. Benè autem monet scriptura virtutes has apud Deum externis præferri sacrificiis, quia contrarium videri posset & videtur plerisque vt patet in Pharisæis, eo quod sacrificia Deum respicere videantur, virtutes autē illę homines. Quod autem præferantur non est solum eo quòd Deus magis delectetur internis bonis quam externis, quia non tantū præfertur misericordia vel iustitia sacrificiis, sed etiā facere misericordiam & facere iustitiam, quæ sunt etiā opera externa. Inde ergo præferuntur, quod quum nulla re indigeat Deus, malit seruiri sibi per actiones huiusmodi quæ hominibus magis prosint, quàm per eas quę ex sese sunt inutiles. Non enim Deum tantum colimus per externam sacrificiorum exhibitionem, sed & per beneficentiæ & iustitiæ in proximos præstationem, quæ si Dei intuitu fiat, iam & ipsa sacrificium quoddam est Deo gratissimum.

Osea 6.
Hebr. 13.

Talibus

Talibus enim hoſtis (inquit) Paulus, promeretur Deus. Quod ſi non fiat Dei intuitu, ſed ſolo naturæ impulſu aut alia ratione, iam ſanè magis placerent Deo victimæ & ſacrificia ipſi debitè oblata, quàm facere miſericordiam & iudicium. Proinde in his ſentẽtiis intelligendum eſt vnum alteri præferri, quum cætera ſint paria.

4 *Exaltatio oculorum & dilatatio cordis, lucerna impiorum peccatum.*

MALE quidam legunt: Exaltatio oculorum eſt dilatatio cordis, quum ex Hebræis conſtet non eſt, ſed &, legendum quomodo & correctiores libri habent. Porro per exaltationem oculorum ſuperbiam deſignari manifeſtum eſt, vt & Prouerb.6. per oculos ſublimes. Superborum enim eſt oculos attollere & ad altiora ſeſe erigere, & velut ex alto alios præ ſe deſpicere. Per dilatationem autem cordis quid deſignetur, non ita eſt manifeſtum, quum in ſcripturis non-
3.Reg.4. nunquam in bonam partem ponatur, vt cum dicatur Deus dediſſe Salomoni prudentiam & latitudinem cordis quaſi arenam quæ eſt in littore maris, quo ſignificatur Salomonem donatũ prudentia ſumma & tanta ingenij vbertate, vt ad omnia comprehendenda animus ſe poſſet extendere. Et aliàs in bonam partem poſitum, latitudinem amoris & charitatis inexplebilem affectũ
Pſal.118. ſignificat, vt cum dicitur: Viam mãdatorum tuorum cucurri cum dilataſti cor meum. Et Paulus: Os noſtrum patet ad vos ô Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt. In malam autem partem poſitum aliqui deſideria & concupiſcentias rerum terrenarum ſignificare putant. Vnde Pſalm.100. interpres noſter vertit: Superbo oculo & inſatiabili corde. Nam & ibi duo illa coniunguntur quæ hoc loco, & ad verbum ibi eſt Hebræis, excelſus oculis & latus corde. Alij quia latitudo
2.Cor.6. cordis & hoc loco & in Pſalmis cõiungitur cum altitudine oculorum, per hæc duo arrogantiam deſignari intelligunt, quæ ſita eſt in eleuatione oculorum, & cordis dilatatione, qua arrogans omnia ſibi præſumit, omnia ſe poſſe putat, nullius coarctatus timore neque conſtrictus. Vnde Septuaginta hic vertunt θρασυκάρδιος, hoc eſt, audax, aut audaci corde. Iam quod ſequitur: Lucerna impiorum peccatum, ſic poteſt prædictis aptè coniungi, vt lucerna impiorum oppoſitiuè adhæreat illis, & ſit ſenſus. Exaltatio oculorum & dilatatio cordis, quæ ſunt lucerna impiorum, ſunt peccatum, grande ſcilicet & malum. Vocat autem arrogantiam lucernam impiorum, quod in ea ſuam conſtituant gloriam, excellentiam & fœlicitatem, eo ſe fœliciores exiſtimantes quo ſunt arrogantiores & apud mundum magis in pretio. Vide quæ ſuprà dicta ſunt de lucerna peccatorum in cap.13. verſu 9. & cap. ſuperiori verſu 20. Præterea hic multorum alias interpretationes & verſiones. Nam ſunt qui pro lucerna vertunt: Aratio, quod dictio נר Ner, vel Nir, hic poſita vtrunque ſignificet.

5 *Cogitationes robuſti ſemper in abundantia: omnis autem piger in egeſtate eſt.*

SIMILIS eſt hæc ſententia pleriſque aliis huius libri quibus ſedulitas commendatur, pigritia inſimulatur vt cum cap.10. verſu 4. dicitur: Egeſtatem operata eſt manus remiſſa, manus autem fortium diuitias parat. Nam pro robuſto hæc eadem Hebræis eſt dictio, quam ibi interpres vertit, fortium, cum vt ibi dictum eſt propriè ſedulum & diligentem ſignificet. Sed is ſolus verè robuſtus & fortis dicendus eſt, qui ſedulus eſt & diligens quod opere ſe talem demonſtret, quódque præter robur corporis animi etiã habeat fortitudinẽ qua deſtitutus eſt piger. Robuſti autem cogitationes in abundantia eſſe dicuntur, non quod abundantiam ſemper cogitet, ſed quod ad abundantiam omnium rerum hominem perducant. Sic enim opponitur illi quod ſequitur, omnis autem piger in egeſtate eſt. Et Hebræis eſt ad abundantiam & ad egeſtatem. Sciendum autem nõ eſſe nomen pigri apud Hebræos, ſed dictionem אץ Ats, hoc eſt, feſtinans. Feſtinantem autem hic quidam accipiunt pro temerario & præcipite in ſuis operibus, vt ſignificetur differentia inter ſedulum ac diligentem & præcipitem in rebus agẽdis, quod ſedulus ſolicitè meditando & conſiderando, quæ agenda ſunt, peruenit ad rerum abundantiam & diuitias, qui autem præceps eſt & temerarius in agendo, peruenit ad egeſtatem, dum non tantum non lucratur, ſed ſua temeritate etiam quod habet amittit, vt quotidiana docet experientia & in temporalibus rebus & in ſpiritualibus. Verum dum alias huius ſapientis ſentẽtias conſideramus, potius crediderim eum loqui non de temerario, ſed de feſtinante ad diuitias comparandas quacunque ratione ſiue iure ſiue iniuria, vt ſignificetur ſtrenuos & diligentes, qui non iniuſtis rationibus, ſed ſua diligentia labore atque induſtria, neceſſaria aut diuitias ſibi parare ſtudent, conſequi pedetentim diuitias, eáſque ſtabiles, eos verò qui feſtinant ditari & ob id non labori atque probatæ induſtriæ fidunt, ſed ad iniuſta cõfugiunt media, frequenter ad inopiam redire iuxta id quod poſtea cap.28. dicitur: Vir qui feſtinat ditari & aliis inuidet, ignorat quod egeſtas ſuperueniet ei. Vbi etiam dicitur: Qui feſtinat ditari, non erit innocens. Sic & ſuperiori capite dictum eſt. Hæreditas ad quam feſtinatur in principio, in nouiſſimo benedictione carebit. Noſter interpres ſecutus eſt Septuaginta verſionem, quæ habet πᾶς μὴ ἐπισπεύδων, hoc eſt, omnis non feſtinans hoc eſt piger, quanquam videri poſſet apud Græcos ſupereſſe negatiua particula non, vt Septuaginta verterunt, idem quod habent Hebræa.

6 *Qui congregat theſauros lingua mendacij, vanus & excors eſt, & impingetur ad laqueos mortis.*

HEBRÆA elegantius habent ad verbum: Operatio theſaurorum in lingua mendacij, vanitas impulſa quærentium mortem, hoc eſt, parare ſibi theſauros & diuitias per mendacia, quemadmodum faciunt falſi aduocati & teſtes. Item negotiatores plerique, res eſt planè vana & quaſi ſtipula quæ à vento impellitur & diſpergitur, vanitas inquam, eſt eorum, qui cum putant ſe quærere theſauros & magnum quid, re vera mortem ſibi quærunt. Bona enim, fraude acquiſita & mendaciis plerunque euaneſcunt & pereunt, ſuiſque dominis mortem adſerũt ſæpè temporalem, ſemper autem æternam. Duo ergo mala bonorum mendaciis acquiſitorum ſignificantur, primum quod vana ſint & inſtabilia, ſecundò quod mortem adferant. Idem & noſtra litera

significat, in qua noster interpres Septuaginta secutus est. Habent enim, sic ὁ ἐνεργῶν θησαυροὺς γλώσσῃ ψευδεῖ μάταια διώκει ἐπὶ παγίδας θανάτου, hoc est: Qui operatur thesauros per linguam mendacem, vana persequitur ad laqueos mortis. Videntur Septuaginta & D. Hieronymus pro eo quod legitur in Hebræis מבקשי Mebacesche, quod significat quærentes legisse מוקשי Moc hesche, quod significat laqueos, Vau scilicet pro Beth. Iuxta spiritualem sensum, congregat sibi thesauros lingua mendacij, hæreticus, qui sibi maiorem in modum placet quod multos post se trahat discipulos, quod magni sit apud multos nominis, quique diues sibi præ aliis in scientia & scripturis videtur, qui non tantum vanus deprenditur cum errores eius tanquam palea euentilantur & disperguntur, sed & mortis æternæ laqueis irretitur & capitur.

7 *Rapina impiorum detrahent eos, quia noluerunt facere iudicium.*

QVIDAM vertunt rapina impiorum habitabit cum eis, quomodo & Septuaginta habent, & significatur rapinam & violentiam impiorum adhæsuram eis, iuxta illud: Opera eorum sequuntur eos, ita vt condignam eis sit allatura vindictam. Alij vertūt rapina impiorum terrebit eos, nimirum quia conscientia mordente, metuent semper quod meruerunt. Est enim Hebraicum verbum ambiguum & multæ significationis. Iuxta nostram lectionem significatur rapinas impiorum detracturas eos è gloria ac statu in quo hic viuunt, indignum eis supplicium siue temporale siue æternum, idque quia noluerunt alij facere quod iustum est. Itaque quoniam alijs non per infirmitatem sed per voluntatem fuerunt iniutij rapinæ & iniutiæ eorum detectæ adducent eos in exitium, & quia alios detraxerunt à suis bonis vicissim & ipsi detrahentur, vbi nota quod vindictam impiorū Sapiens non tam Deo tribuit quam ipsorum rapinæ vel iniuriæ, quia non tam Deus punire dicendus est, cui proprium est parcere & misereri, quàm peccata hominum quæ punitionem merentur & extorquēt.

Apoc. 14.

8 *Peruersa via viri aliena est, qui autem mundus est, rectum opus eius.*

APVD Hebræos additur ad dictionem quæ aliena interpretatur coniunctio: Vnde nascitur varia versio, dum quidam eam dictionem referunt ad virum: Alij ad viam noster interpres coniunctionem pro etiam accepisse videtur, vt sit sensus: Peruersa via viri etiam aliena est, atque sic omitti potuit. Portò quod dicitur peruersa via viri aliena, quidam intelligunt alienam dici à Deo, imo in multis libris additur à Deo, sed vt etiam annotauit Lyranus, id non est de contextu, sed ex commentario alicuius margini ascriptum, deinde est in textu ascriptum. Alij intelligunt viam peruersam alienam dici, quia est aliena ab hominis natura secundum eius primæuam institutionem. Iuste enim viuere coram Domino, inquit Beda, proprium est humanæ conditionis. At qui peruersè viuit, alienam profectò à natura humana viam incedit. Peruersa ergo actio, aliena est & contra naturam. Qui autem mundus est in opere suo, hic rectè quod per naturam originaliter sumpsit, exequitur. Sic ille pulchrior & conuenientior esset membrorum oppositio si verteretur. Peruersi via viri aliena est. Sic enim opponitur. Et mundi viri, rectum est opus, hoc est, minimè alienum ab æquitate & natura.

9 *Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa & in domo communi.*

PRO domatis Hebrais, est גג gag, quod tectum significat, atque hoc etiam significat propriè dictio doma, quæ Græca potius est quam Latina, ne quis putet hic significare domū quaoquam & hoc etiam significet, vt cùm nos legimus in Psalm. 101. factus sum sicut nicticorax in domicilio. Nam ibi pro domicilio Græcis est *Hieron.* δώματι. De hac dictione D. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelem super illud eiusdem Psalm. Factus sum sicut passer solitarius in tecto, vbi Græcis est δώματι Δῶμα, inquit, in Oriētalibus prouinciis ipsum dicitur quod apud Latinos tectū. In Palestina enim & Ægypto vbi vel scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt: non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ vel solaria, vel mœniana vocant, id est, plana tecta, quæ transuersis trabibus sustentantur. Vnde cum in actis Apostolorum legimus Petrum ascendisse in superiora vt oraret, Græcè est, ἐπὶ τὸ δῶμα, hoc est, super tectum. Et cum in Euangelio legimus: Quod in aure auditis, prædicabitur in tectis, Græce est, ἐπὶ δωμάτων, hoc est, super tecta. Videri autem hic posset genitiuus domatis positus pro domo, quia dicitur angulo domatis, vt significetur locus arctus. At Hebræa dictio Pinnath propriè est pinnaculum, & Græcis est, γωνίας ὑπαίθρου, hoc est, angulo, qui subdio est. Dicit ergo Sapiens: melius est sedere in angulo, aut super pinnaculum tecti, loco scilicet neglecto incommodo, & qui subdio est, obnoxio iniuriis cœli & aeris, quam sedere aut habitare cum muliere vel vxore rixosa, etiamsi id detur in domo communi, hoc est, in domo ampla & quæ multis sit communis sociis. Frequenter Sapiens ostendit quantum malum sit vxor rixosa præferens ei malo, incommoda quæ magna æstimantur innuens cautè diligendam vxorem & malam non ducendam, etiamsi cum ea quis habitaturus sit pulchras ædes & latos fundos. Vnde & cap. 19. supra dixit: Tecta iugiter perstillantia litigiosa mulier. Et hoc capite postea: Melius est habitare in terra deserta quàm cum muliere rixosa & iracunda. Iuxta sensum mysticum per angulum domatis, iuxta Bedam, rectè intelligimus vitam religiosam & solitariam quæ ab omni actione terrena remota, & à turbatione vitæ præsentis quieta, cœlestia petit. Per mulierem litigiosam, perturbati huius seculi actionē, quæ amatoribus suis incessanter tentationes mouet, iurgia atque scandala seminat, immittit lites, amicitias dissipat, eósque variis cupiditatibus inflammat, nec in semetipsis quiescere facit, nec in fraterna dilectione counexos esse permittit. Similiter mulier litigiosa est Ecclesia malignantium & hæreticorum, quæ contentionum & rixarum nullum facit, neque modum, neque finem, cum qua eisdem habitare mansionibus & in eisdem ciuitatibus ac regionibus, quàm durum sit & molestum homini Catholico, temporis huius calamitas per experientiam docet. Certè eorum consortium fugiendū iuxta Pauli monitionem etiam hic docemur, ac eligendum vt cum Propheta efficiamur sicut passer solitarius *Tit. 3.* in tecto.

10 *Anima impij desiderat malum, non miserebitur proximo suo.*

HÆc est differentia inter impium & simplicem peccatorem, quod hic malum quidem ex infirmitate committit, sed non ex animo desiderat, nec dum ei penitus addictus est, vt in eo glorietur, illudque laudet. At verò impius illi penitus afficitur, ex corde illud semper desiderat, totus in hoc vt aliis noceat, ideóque etiamsi videat miseriam proximi vel amici sui, nam pro proximo etiam amicus verti potest, nulla misericordia erga eum mouebitur, cùm alterius miseriam desideret & in ea gaudeat. Item nulla misericordia quæ proximo aut amico debetur, auocabitur ab inferendo ei malo, quod anima eius desiderat. Itaque prior huius sententiæ pars causam quodammodo indicat posterioris, quam pulchrè reddit interpres, quum ad verbum Hebræis sit, Non erit gratus, vel non inueniet gratiam in oculis ipsius proximus, vel amicus eius.

11 *Mulctato pestilente sapientior erit paruulus, et si sectetur sapientem sumet scientiam.*

CAPITE decimo nono idem habetur quod ad primam attinet partem, vt dictum est in versu 27. eius capitis. Quod autem ad secundam partem attinet, ibi quidem dicitur qua ratione sapiens sapientior fieri possit, vt versus hic duo media indicet, quibus ad sapientiam insipiens perueniat, nimirum per vltionem hominum impiorum, qui in Republica sunt pestilentissimi, & per auscultationem doctrinæ sapientum, ac obseruationem imitationemque conuersationis ipsorum. Nec malè vertit interpres si sectetur sapientem, quanquã pro sectetur sit verbum השכל Nasckel, quod propriè significat intelligere aut facere intelligere. Noster enim interpres videtur in hoc sensu Hebræa accepisse, quomodo rectè accipi possunt. Si intellectum suum accommodauerit, aut si prudenter aduerterit ad sapientem: quod nihil aliud est quam si sectetur sapientem. Quidam verbum illud accipiunt hic in altero suo significatu, quo significat prosperè agere, intelliguntúrque aliter hic significari duobus modis paruulum fieri sapientem, nempè, & dum malos videt puniri, & dum sapientes videt prosperè agere. Alij sicut in cap. 19. superius, intelligunt in secunda parte etiam hic significari qua ratione sapiens fiat sapientior, proinde vertunt, Et si quis intelligentiam dederit sapienti, accipiet scientiam. Sicut ibi dicitur: Si corripueris sapientem, intelliget scientiam, vt idem vtrobique dicatur in vtraque sententiæ parte.

12 *Excogitat iustus de domo impij, vt detrahat impios à malo.*

A MALO ferè habent libri, & sic est sensus satis obuius: commendatur enim charitas iusti, qui perpendens domum & familiam impij plenam impietatibus, & ob id ei male metuens solicitè prudenter apud se de ea excogitat, quomodo impios qui sunt in ea domo detrahat, & auertat à malo culpæ quod commiserunt, & à malo pœnæ quod eis metuit obuenturum. In quem sensum quidam sic Hebræa quæ sunt valdè ambigua, vertunt, Intelligere facit, vel instruit iustus domum impij, reflectit impios à malo. Nam pro excogitat, hic rursus est Hebræis ea dictio, de qua superiori versu dictum est. Verum pro à malo, Hebræa magis requirunt vt vertatur, in malum, propter literam Lamed. Atque sic etiam quidam Latini nostri libri habent, & verisimile est eam lectionem à sciolis quibusdam mutatam, quod secundum eam videretur esse absurdus sensus, cum absurdum sit dicere iustum hoc excogitare vt detrahat impios in malum. Sed secundum hanc lectionem verbum detrahat, non referetur ad iustum, sed ad domum impij, vt sit hic sensus. Iustus apud se prudenter excogitat & perpendit de domo impij, vt pro, quomodo ea domus suo exemplo & vitiis detrahat impios in malum, hoc est, expendit apud se quomodo ea domus impios qui in ea sunt vltioni diuinæ propter sua peccata obnoxios faciat, & alios etiam suo prauo exemplo peruertat, ac in varia trahat peccata. Qui sensus optimè conuenit Hebraicæ veritati, quæ sic verti potest, Intelligit iustus de domo impij, quòd subuertat impios in malum, Alioqui laboratur in versione huius versus, dum qui verbum subuertere ad iustum referunt, conantur explicare quomodo iustus subuertat impios in malum. Alij verbum subuertere ad dominum referunt, subintelligendo dominum, vt significetur iustum intelligere de domo impij, quòd Deus tandem subuertat impios in malum ipsorum. *Ephes. 4.*

13 *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, & ipse clamabit & non exaudietur.*

MANIFESTA est hæc sententia consentiens cum illa euangelica, Eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Patet vtriusque veritas in diuite epulone, qui quoniam surdus fuit ad clamorem Lazari, non est etiam posteà exauditus cum clamaret pro gutta aquæ qua refrigeraretur lingua ipsius in flamma gehennæ, Porrò obturare autem suam metaphoricè positum est, pro nolle audire, & se gerere quasi non audiat alicuius clamorem, immo declarare, sibi alterius clamorem esse molestum. Et benè dicit ad non precem, sed ad clamorem, vt quorundam inclementiam designet, qui non solum precibus egenorum non excitantur, sed nec clamoribus superantur ad audiendum. Proinde iustè talibus duplex malum euenturum subiungitur: Primum quia etiam talis clamabit, quo significatur ipsum in grauem aliquam calamitatem casurum, quæ ipsum clamare præ angustia compellet. Secundum, quia etiam eum clamabit & summis precibus contendet impetrare liberationem & subsidium, non exaudietur, iuxta illud Psalmi, clamauerunt nec erat qui saluos faceret, ad dominum nec exaudiuit eos. *Luca 5.*

14 *Munus absconditum extinguit iras, & donum in sinu indignationem maximam.*

MVNVS absconditum & donum in sinu est munus in abscondito & occultè datum. Et significat Sapiens hac sententia iuxta simplicem intelligentiam, quantum valeat liberalitas si prudenter exhibeatur, quod per munera occultè data sedentur sæpè iræ etiam maximæ,

& quæ multis verbis ac personarum authoritate extingui non possunt. Aut significat quorundam auaritiam qua plerunque ob munera secretò data se sinunt corrumpi, vt quam deberent vindictam inferre, non inferant. Iuxta mysticam intelligentiam, commendatur hac sententia virtus,
Matth. 9. eleemosynæ, quæ si fiat iuxta præscriptum euangelij, nempè: Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, hoc est, si fiat in occulto, non ad ostentationem, non ad vanam gloriam, sed coram
Matt. 25. eo qui videt in absconso, iram extinguet iudicis sedabitque & mutabit sententiam illam plenam iræ & furoris in illam clementissimam, Venite benedicti patris mei possidere paratum vobis regnum à constitutione mundi. Et omnino verisimile est hunc sensum proprie intentum idque sub similitudine simplicis intelligentiæ, vt ex his quæ inter homines fiunt, intelligamus quid liberalitas valeat apud Deum, sicque commendetur misericordia in pauperes, sicut & superiori versiculo.

15 *Gaudium iusto est facere iudicium, & pauor operantibus iniquitatem.*

DVPLICITER hęc sententia accipi potest. Primum vt seorsum significetur quid iusto sit gaudium, & quid operantibus iniquitatem sit pauor. Et iusto quidem gaudium esse facere iudicium, hoc est, iustitiam & æquitatem, tum quia cum gaudio facit quod bonum est & æquum, tum, quod ex operatione iustitiæ gaudium concipit conscientia iusti. Contra operantibus iniquitatem esse pauorem ex eo scilicet quod operantur iniquitatem, quia ex eo sibi metuunt vltionem siue temporalem, siue æternam. Sic Beda & alij. Secundo accipi potest & melius: vt vnum & idem significetur & iusto esse gaudium, & operantibus iniquitatem esse pauorem, nempe facere iudicium. Facere enim iudicium iustis est gaudium, malis autem pauor, vel contritio (Nam & sic Hebræa verti possunt) quia & iusti gaudent cum quod æquum est ac bonum eis aggrediendum est, & mali cum tale quid eis incumbit, cum metu animóque languido illud aggrediuntur, atque à benè operando sibi metuunt tanquam re ipsis difficili & insolita. Rursum iusti cum alios vident facientes quod iustum est gaudent, mali verò pauent, animóque franguntur, Hi enim sibi male metuunt à iustitia, illi verò gaudent per iu-
Rom. 12. stitiam ius suum vnicuique tribui. Vnde Paulus iustitiæ ministrum dicit in bonum esse bonis, in malum malis. Similis est hæc sententia ei quæ est cap. 10. Fortitudo simplicis via Domini, & pauor his qui operantur malum. Vbi secunda pars eodem modo habetur hoc loco.

16 *Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantum commorabitur.*

HEBRAICA dictio quam noster secutus Septuaginta vertit gigantum, præter hanc significationem etiam significat mortuos. Vnde alij vertunt in congregatione mortuorum requiescet. Nam requiescet propriè est Hebræis. Per congregationem autem mortuorum, significatur status damnatorum, qui verè mortui sunt, vt pote qui sunt in morte secunda, quę vera mors est, destituti spe fœlicis & beatæ resurrectionis. Est autem via doctrinæ, vel vt est Hebræis via intelligentiæ, lex diuina, quæ rationi & intelligentiæ quadrat, & hominem verè docet ac intelligere facit. Significat ergo eum qui ab hac via errauerit, hoc est, qui ea deserta viam carnis & huius seculi ambulauerit, priuandum vera vita ad quam via doctrinæ hominem perducit, ac proinde partem habiturum in consortio mortuorum. Idem significatur & in nostra lectione. Nam iuxta Bedam, per gigantes dæmones sunt intelligendi, de quibus iuxta Gregorium dicitur Iob 26. Ecce gigantes gemunt sub aquis, & qui habitant cum eis. Itaque significatur eos qui via, quæ ducit ad viam, deserta hic maluerunt sequi impulsus ac consilia dæmonum, qui velut superbi gigantes, se Deo opposuerunt ac æquare voluerunt, socios futuros damnationis eorum cum eis dicetur. Ite maledicti in ignem æternum, qui Matt. 25.
paratus est diabolo & angelis eius. Aut eos qui hic Deo obedire noluerunt, partem habituros cum gigantibus illis, ob quorum scelera mundus in initio periit diluuio. Consistit autem versus huius elegátia in oppositione erroris & quietis, nempe quia qui errauit à recta via, post longos errores tandem quiescet, sed fœliciter, & vt meruit, & in cœtu mortuorum atque gigantum.

17 *Qui diligit epulas, in egestate erit: qui amat vinum & pinguia, non ditabitur.*

AD verbum Hebræa habent, Vir egestatis diligens lætitiam, diligens vinum & oleum non ditabit, Quod dupliciter accipi potest. Aut vt vna sit clausula totius sententiæ & sit sensus: Vir egestatis, hoc est, qui pauper est, si diligat lætitiam, diligatque vinum & pinguia, non efficietur diues. Nec enim hac ratione fiet pauper diues, sed laboribus vtilib. & parsimonia. In hunc sensum vertit quidam ex recentioribus. Aut accipi potest aliter, vt duæ sint clausulæ, sicut omnium ferè huius libri sententiarum. Et sit sensus, Is qui diligit lætitiam erit vir egestatis, hoc est, vir egenus & pauper: Et qui diligit vinum & pinguia, non ditabitur. Sic accepit noster interpres, & rectius, tum quod ferè semper sententiæ sint bimembres in hoc libro, tum quod nihil sit singulare, dicere pauperem sectando lætitiam & epulas non fore diuitem. Pro lætitiam, noster vertit epulas, quod de huiusmodi lætitia videatur ex secundo membro loqui Sapiens, quæ est in epulis & compotationibus, quamuis possit generaliter accipi de omni lætitia huius seculi, vana scilicet & quæ in temporis consistit iactura. Pro oleum vt alij vertunt, noster vertit, pinguia (quia & omnem pinguetudinem dictio Hebræa significat) quòd de pinguioribus & lautioribus cibis videretur Sapiens loqui, quia adiungit de vino. Potest tamen de oleo accipi, quod in Palestina adhibebatur in delitiis & conuiuiis pro vnctio- Luca 7
nibus corporum. Vnde est illud: Oleo caput meum non vnxisti. Cæterum quemadmodum iuxta simplicem intelligentiam, diuitiæ terrenæ excluduntur ab eo qui voluptatibus indulget, ita secundum subtiliorem intelligentiam multò magis excluduntur cœlestes, quæ sub specie terrenarum significantur. Qui enim cum diuite epulone amat epulari quotidiè splendide, nō solum non erit apud Deum diues, quomodo Paulus

monet

1. Tim. 6. monet nos diuites fieri in operibus bonis, sed in summa postea erit egestate, quando nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus suis. Psalm. 7. Aduerte tamen sapientem non detestari bibentes vinum & comedentes pinguia, sed amantes, hoc est, affectus suos his apponentes & affigentes. Qui enim hæc auidè semper sectantur, & temporalibus, vt in plurimum, & æternis excident diuitiis.

18 Pro iusto datur impius, & pro rectis iniquus

PARVM refert quòd in quibusdam libris legitur, dabitur, in aliis datur. Quod autem dicitur impium dari vel dandum, pro iusto, quomodo sit intelligendum, videndum est. Beda intelligit impium dari pro iusto & iniquum pro recto, quia impius aut iniquus punitur pro malo iustis illato, aut pro eo quod iustorum & rectorum exempla quæ vidit, non est imitatus. Itaque videtur in verbo datur aliquid subintellexisse, nempè datur in supplicium aut pœnam Aut potius legisse videtur non datur, sed damnatur. Nam cum verbo datur nihil tale addat, declaraturus quod dixit, subiicit. Damnatur Herodes non tantum pro innocentibus, quos impiè neci tradidit, sed & augmentum (sic enim potius legendum puto quam argumentum) damnationis accipit: quia fidem magorum sequi ad quærendum dominum noluit, cum esset Iudæus & Pro- Matt. 12. phetarum dicta cognosceret. Hinc enim dominus ait. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam. Non quia ipsa sua virtute & potentia condemnabit, sed quia in eius comparatione condemnabuntur, qui deuotionem eius scientes cum multò facilius possent, sapientiæ curam dissimulabant habere: Hæc ille. Quorsum autem de damnatione Herodis & augmento damnationis eius, Item quomodo Regina Austri condemnabit Iudæos, subiicit ad declarationem huius sententiæ si non legit, pro iusto damnatur impius. Cæterum vt verus huius sententiæ sensus habeatur, sciendum est hebræa ad verbum habere sic redemptio iusto impius, vel propitiatio aut expiatio iusto est impius, & pro rectis præuaricator, hoc est, peccator, Idem autem vtriusque partis sensus est, ideóque sicut ipsemet Sapiens priorem partem exposuit subiungendo, & pro rectis peccator vel iniquus, ita non malè noster interpres priorem partem etiam vertit, Pro iusto datur impius, si modo rectè intelligatur iuxta exigentiam hebrææ lectionis. Dicitur autem impius esse redemptio ipsi iusto, quia cum malum aliquod impendet iusto, frequenter fit vt illud iustus euadat, & impius illud pro eo patiatur. Ita enim & in humanis iudiciis sępè fit, vt innocens ab alio accusatus euadat, liber, & accusator improbus loco illius puniatur, incidens in foueam quam alteri parauit. Ita diuino frequenter euenit iudicio, vt cum ipsi Mardochæo Aman factus est redemptio eius, suspensus in patibulo quod illi parauerat. In hunc sensum hæc nostra litera accipienda est, vt hæc sententia conueniat cum illa quę est superius. Iustus de an- Sap. c. 11. gustia liberatus est & tradetur impius pro eo. Quod si profundius quis verū huius loci sensum eruere volet, intelliget impium non simpliciter dici redemptionem quasi liberationem iusti, hoc est, non tantum significari quod à malo iustis intentato iusti liberabuntur, & in locum illorum impij punientur, sed quod impij velut pretium sunt & propitiatio aut expiatio iustorum. Hoc enim propriè significat dictio hebræa כפר Copher. Itaque significare vult sapiens quod cum ex æquitate diuinæ iustitiæ magnum aliquod malum imminet vel irruit super prouinciam aliquam aut vrbem, quod etiam iustis debeatur (cum non sit iustus super terram qui non peccet sæpius) tunc iustus supplicio malorum redimetur, & expiabitur quodammodo. Erunt enim impij pretium & redemptio, quibus punitis cessabit ira Dei. Exemplum huius insigne est, 2. Regum. 21. Vbi legimus famem illam factam in diebus Dauid ob crudelitatem à Saule exercitam in Gabaonitas, expiatam & redemptam morte prolium Saulis septem. Vbi inter cætera dicit Dauid Gabaonitis. Quid faciam vobis & quod erit vestri piaculum. Vbi pro quod erit vestri piaculum hebræis est verbum, vnde dictio posita deriuata est. Sensum hunc secuti 70. qui habent hoc loco περὶ κάθαρμα δικαίου ἄνομος, hoc est, purgamentum vel expiatio iusti est impius. Sic enim hic dicitur 1. Cor. 4. impius purgamentum iusti sicut Paulus Apostolus dicit factos tanquam purgaméta huius mundi. nimirum quod per eorum cædes mundus iudicaretur purgari & expiari. Ita enim credebant idolulatræ Apostolos persequentes, quasi illis cæsis & interfectis deorum ipsorum ira placaretur. Vtitur autem Paulus eo loci eadem dictione qua hic Septuaginta ὡς περὶ καθάρματα, inquit, τοῦ κόσμου. Qui locus Pauli cum hoc collatus longè fit clarior quàm à plerisque explicetur.

19 Melius est habitare in terra deserta, quam cum muliere rixosa & iracunda.

SIMILIS sententia superius est habita hoc capite, sed hæc mulieris rixosæ magis exaggerat malitiam, quando non solùm incommoda quęuis habitatio cum hominibus pręfertur commodæ habitationi cum tali muliere, sed etiam habitatio cum bestiis & feris quæ incolunt loca deserta, quemadmodum apertius dicit Ecclesia- Ecclesi. 5. sticus, Commorari (inquit) leoni & draconi placebit, quàm habitare cum muliere nequam.

20 Thesaurus desiderabilis, & oleum in habitaculo iusti, & imprudens homo dissipabit illud.

QVOD supra vertit interpres pinguia, modo vertit oleum, cum & hic benè conueniret verti pinguia, vt per thesaurum desiderabilem accipiantur diuitiæ quæ oculis sunt gratæ, per pinguia diuitiæ, quæ palato placent. In iis enim duobus diuitiæ humanæ consistunt. Si tamen oleum accipere placat, per illud ad literam vnguenta sunt intelligenda, quę inter pretiosa apud Palestinos habebantur ad vnctiones corporum honorificas & delicatas. Thesauri verò nomine propriè significantur diuitiæ auri & argenti. Itaque his duobus omnis generis diuitiæ, siue quæ oculis desiderantur, siue quæ corpori reficiendo conueniunt, designantur. Et significatur iustum vel sapientem, (Nam sapientem habent Hebræa, cui opponitur homo imprudens) parare sibi sua sapientia vel iustitia, atque dono Dei obtinere diuitias, stultum verò hæredem decoquere eas, vt frequenter experientia docet, Vnde inter cæteras vanitates Ecclesiastes Eccle. 2. refert, quod cum altus laboret in sapientia & doctrina

doctrina & solicitudine, homini otioso quæsita dimittat. Et hoc (inquit) vanitas est & magnum malum. Atque ad hanc vanitatem insinuandum, verisimile est hanc sententiam à Sapiente hic prolatam, vt ostenderet sapientis & iusti diuitias præcipuas non eas esse quæ videntur & æstimantur hominum diuitiæ, sed iustitiam ipsam & sapientiam, quam nemo tollere & dispergere potest. Quidam olei speciatim mentionem intelligunt hic factam, ad insinuandum nocturnas vigilias iusti aut lucubrationes sapientis & labores, ad oleum & lucernam factos. Relanuum, illud refertur ad oleum, & ex consequenti similiter referendum est ad thesaurum, vnde melius vertisset, ea, ne quis putet ad habitaculū referendum, quomodo refert Beda in secundo sensu mystico, quē hic reddit, sic scribens: Potest sanè hic versus & de quolibet martyrum accipi in cuius habitaculo, id est, corpore anima sancta Dei videlicet thesaurus, seruetur, abundat & vnctio gratiæ spiritualis. At persecutor imprudens huiusmodi habitaculum disrumpere potest, thesaurum verò qui in habitaculo tenebatur & oleū nequaquam tangere potest, &c. Alter sensus mysticus qui con nementior est, sic ab eodem redditur. Claritas bonorum operum Deo semper amabilis & pinguedo dilectionis in sanctorum ecclesia refulget. Verum reprobi non tantum virtutes non assequi, sed & persequi, & quantum valent in bonis obtuere festinant. Hæc ille, secundum quem posteriorem sensum relatiuum illud & ad oleum & thesaurum refertur non ad habitaculum, quemadmodum in altero sensu.

21 *Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam, iustitiam, & misericordiam.*

PRO sequitur, dictio Hebræa, significat insequitur, vel sectatur. Cui pulchrè respondet verbum inueniet, quod Hebraica phrasi pro consequi ponitur, vt ibi, inuenisti gratiam apud Deū, Significatur ergo eum qui sectatur iustitiam & misericordiam, consecuturum vitam, &c. Per iustitiam & misericordiam, quæ frequenter hic & alibi coniunguntur, vt supra dictum est, omnes virtutes comprehenduntur. Nam per eas aut debitum, aut gratuitum officium impendimus. Et alioqui quælibet virtus & iustitia est & misericordia. Iustitia quatenus quod iustum est & æquū præstat, misericordia vel pietas (Nam hoc propriè dictio hebræa significat) quatenus ex benigno fit affectu. Itaque qui hæc insequitur vel sectatur, hoc est, qui summo studio hæc præstare studet, perinde ac si ea persequeretur vel consequeretur, talis cōsequetur in primis vitam potissimum animæ, hic per gratiam postea per gloriam. Item vitam corporis, quæ Dei beneficio frequenter iustis hic diuturna & fœlix contingit, & quæ in veteri lege iustis singulariter promittitur. Consequitur item iustitiam quam scilicet sectatus est ne frustrà eam sectari quis putetur, sed præter vitam etiam iustitiam adipiscatur, per quam verè iustè viuat, & iustus habeatur apud Deum & homines. Per quam etiam deinde consequitur gloriam, & hic apud homines temporalem, & postea apud Deum æternam. Vita enim vera non est sine iustitia, iustitiam semper comitatur gloria. Itaque his tribus significatur quod dicere solemus benè beatéque viuere. Alij quod in secundo membro dicitur de iustitia consequenda accipiunt de iustitia qua Deus retribuet iusto secundum meritum eius, vt quod sequitur, declaret quam iustitiam cum vita iustus consequetur & inueniet, nempe gloriam, quam vltra vitam Deus iusto reddet secundum meritum eius.

22 *Ciuitatem fortium ascendit sapiens, destruxitq́; robur fiduciæ eius.*

CVM in multis aliis rebus, variis sententiis sapientiam multum posse affirmet Sapiens, hic etiam in re bellica sapientiam indicat multum valere, significans etiam plus in ea re valere, quàm fortitudinem, quę tamen ibi maximè quęritur & spectatur. Nam Sapiens aliquis vnus, sua sapientia ascendit ciuitatem fortium plurimorum, quasi dicat, Multos robustos & validos superabit vel vnus sapiens. Et quod copiosus exercitus facere non potest, aliquando faciet sapiens, nempe ascendet ciuitatem fortium, hoc est, expugnabit & vi capiet eam quam multi fortes inhabitant & tuentur, nec tantum ascendet eam, sed & destruet: aut vt habent Hebræa descendere faciet, hoc est detrahet robur omne in quo ciuitas confidebat. Hoc est ergo quod significare vult Sapiens quod apertè dicitur in Sapientia: Melior est sapientia quàm vires & vir prudens quàm fortis, vt autem istud in bello & expugnatione vrbium vsu venit nonnunquam ad literam, ita iuxta mysticum sensum in Christo hæc sententia perfectissimè impleta est, Qui Dei patris sapientia existens ciuitatem fortium ingressus est, quando per assumptionem humanæ naturæ in mundum hunc natus est, qui quodam malignorum spirituum tyrannidi stulta subactus seruiebat, quorum omne robur per se & prædicatores suos subuertit, vniuersa arma eius diripiens, in quibus confidebat & spolia eius distribuens. Sed & quotidie, vt Bedæ verbis vtar, ciuitatem fortium ascendit sapiens, & destruit robur fiduciæ eius, cum aliquis fidelis doctor argumenta philosophorum vel hæreticorum, vel etiam contumaces carualium fratrum contradictiones, quibus scelera sua defendere & alleuiare nituntur, castigationis disciplina redarguit, & cuiscetans annullat. Sap. 6. Mat. 12.

23 *Qui custodit os suum, & linguam suam, custodit ab angustijs animam suam.*

A QVANTIS angustiis homo custodiat animam suam, hoc est, vitam suam, aut seipsum, si custodiat os suum & linguam suam ab indebito & temerario sermone, quotidiana docet experientia, quæ ostendit in quanta mala incidant, qui non ponunt custodiam oti suo, vt sunt qui secreta aut tacenda effutiunt, qui in alterius iniuriam rem aliter narrant quam se res habet, qui in quemuis non verentur esse contumeliosi, qui etiam sua non norunt reticere. Hi enim in varias se coniiciunt angustias, dum multos sibi parant inimicos à quibus sibi malè metuunt, dum varia coguntur excogitare remedia ad defendendum quæ temerè dicta sunt, &c.

24 *Superbus & arrogans vocatur indoctus, qui in ira operatur superbiam.*

PRO indoctus, Hebræis est לץ Lets, quæ dictio propriè significat illusorem aut derisorem, quomodo & Diuus Hieronymus aliquando vertit, quam tamen secutus Septuaginta aliquando

quando vertit pestilentiam quomodo & hic habent Septuaginta. Itaque Hebræis est, Superbus & arrogans, derisor est nomen eius. Quo significatur eum qui superbus est, cum honorem quærat & famam maximè, famam tamen & celebritatem nominis non assecutum, imò ignominiosis nomenclaturis appellandum, dignúmque in primis qui vocetur derisor, vt qui alios præ se contemnat & irrideat, ac salutares aliorum monitiones cum derisione reiiciat, ex ira animi fastuosi superbè se contra omnes gerens. Superbiam enim non tantum sequitur irrisio & contemptus aliorum, sed & ira ac excandescentia contra eos qui satisfaciunt desideriis, aut qui contrariantur voluntati superborum. Mirum quid secutus sit D. Hieron. quum hoc loco vertit contra suum morem indoctus. Bene tamen, hæc nomenclatura in superbum & arrogantem quadrat, qui cum præ superbia aliis se doctiorem & prudentiorem putat, per opera sua meretur vocari indoctus & imprudens, quod multa operetur superbè per iram. Superbia enim & ira superbiam sequens, efficiunt, vt quis pleraque imprudenter & stultè agat. Conuenit cum illo quod est c. 19. Doctrina viri per patientiam noscitur.

25 *Desideria occidunt pigrum, nolu erunt enim manus eius quicquam operari.*

CLARIUS priorem partem habent Hebræa hoc modo. Desideriū pigri interficiet eum. Dupliciter autem id potest intelligi, Aut quia piger semper & multa desiderans, nec quicquam operari volens suis desideriis semper torquetur, ita vt mori videatur iuxta loquendi modum quo enecatos nos dicimus cum magno aliquo malo torquemur. Piger enim per pigritiam, & variis detinetur desideriis, quia in desideriis est omnis ociosus, & non fit vnquam votorum suorum compos. Vnde duplici hoc nomine torquetur desideriis. Aut dicit desideria occidere, quia in sui desideriis moritur, non assecutus quod desiderauit, vt desideria eum occidere dicantur, quia eum ad mortem vsque perducunt aut concomitantur. Istud vt in corporaliter pigris accidere videmus, ita similiter in spiritualiter pigris, qui cum salutem desiderent, & tamen labores bonorum operum subire detrectent, desiderando, & nihil præterea agendo incidunt in mortem animæ, & tandem etiam mortem æternam.

26 *Tota die concupiscit, & desiderat, qui autem iustus est tribuet & non cessabit.*

ADHUC sermo est de pigro, Nam est prosecutio sententiæ superioris, eiúsque explanatio. Itaque de pigro dicitur, quod totum tempus suum consumit desideriis, in his solum occupatus, ac proinde nec sibi nec aliis vtilis. Aut dicit eum semper concupiscere, quia semper aliena desiderat, tantum abest, vt sua tribuat. Contra quod de iusto, qui labore manuum scit paranda esse quibus opus est, dicitur quod non solum sibi sufficit, sed & aliis vtilis est, tribuens scilicet sine cessatione, ex his quæ iustè parauit & possidet, nec inutilibus & vanis desideriis tempus suum consumens, sed laboribus, si opus est

Ephes. 4. propriis manibus, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti, nec auarè retinens quod possidet, sed illud aliis incessanter communicans, nec aliena desiderans, sed sua incessanter impartiens. Ex qua explanatione satis patet cur iustum pigro opponat quanquam ex hac oppositione videri possit, cum dicit desiderium pigri occidere eum, intelligi illud potius debere de desideriis rerum alienarum, quas ob pigritiam pigri assiduè concupiscunt, & per concupiscentiam frequenter rapiunt, malentes ex alienis quàm suis viuere laboribus. Vnde & mortem sibi non tantum animæ, sed & corporis frequenter per iustitiæ supplicium asciscunt.

26 *Hostiæ impiorum abhominabiles, quia offeruntur ex scelere.*

DUPLEX hic est lectio, Nam pleríque libri habent, quæ offeruntur. Quidam tamen habent, quia offeruntur. Quomodo D. Hieron. vertisse verisimile est, quod apud Hebræos nullum sit relatiuum, sed dictio כי Ci quæ frequēter causalis est significans quia. Vnde & Septuaginta, quos sæpe sequitur D. Hieron. habent θυσίαι ἀσεβῶν βδέλυγμα κυρίῳ καὶ γὰρ παρανόμως προσφέρουσιν αὐτάς, id est, Oblationes impiorum abominatio sunt domino. Etenim inique offerunt eas. Itaque iuxta hanc lectionem redditur causa cur hostiæ impiorum Deo displiceant, nimirum quia offeruntur plerunque ex malè partis, vt ex rapina aut alia quapiam iniustitia, aut quia ex scelerato animo & mala mente offerūtur, nempe vt in sua improbitate prosperum habeant successum, aut ex hypocrisi, vt cum aliis sancti & religiosi habeantur. Hebræa tamen potius sic sunt vertenda, Sacrificium impiorum abominatio, quanto magis si in scelere obtulerint illud. Quo significatur omnē quidem impiorum oblationem Deo displicere, propter inhærentē animo impietatem, sed multo magis si offerant per scelus, vt ex rapina aut praua aliqua cogitatione, quod tunc oblatio impij dupliciter sit contaminata, impietate hominis præcedente & cōcurrente. Cui sensui magis consentit altera lectio magis apud nos recepta, quæ sic est accipienda, vt non tantum illæ impiorum hostiæ abominabiles significentur quæ offeruntur ex scelere, sed quòd illę potissimum, vt subintelligas aliquid hoc modo: Hostiæ impiorum abominabiles, maximè quæ offeruntur in scelere. Id clarius & fortius dicitur in Ecclesiastico: Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit oblationem iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis. Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui. Docet hęc sententia Deum non tam respicere externa quam interna, & sacrificia illi per se non esse grata, sed ratione personarum offerentium, ac proinde illum non sic muneribus posse corrumpi, vt solent aliquando terreni iudices. Itaque in eos quadrat, qui cum sint scelere aliquo obnoxij cuius pœnitudine nō ducuntur, nihilominus putant per alia pietatis opera, iram Dei posse placari, hanc impiam & scelestam cogitationem de Deo concipientes, quasi peccandi licentiam alicui concederes ob quædam ipsius munera, quemadmodum faciunt nonnunquam terreni iudices. Conuenit cum hoc illud, quod est Esaiæ 1. Incensum abominatio est mihi, &c. Et valet contra eos qui cum perseuerent in peccatis, putant Eccle. 34.

se Deu[illegible]

se Deum placare eleemosynis, contra quos scripsit D. August. librum de fide & operibus.

28 Testis mendax peribit, vir obediens loquetur victoriam.

SECVNDAM partem sic habent Hebræa: Vir audiens in finem loquetur. Quam partem sic intelligunt, Vir audiens, hoc est, qui admittit loquentem in finem vel semper loquetur: hoc est, is vicissim audietur & locũ habet semper loquẽdi. Alij rectius sic, Vir qui testatur quæ audiuit ac certo nouit, nec ex suo fingit cerebro sicut testis mendax, is semper loquetur, non imponetur ei silentium sicut mendaci testi, nec afficietur pudore, nec morte aut aliqua pœna, sicut testis mendax, contra quem etiam prophana lege sancitur Lex talionis: Dignus enim est qui suo testimonio pereat qui per illud alios perdere voluit. Diuina autem lege testis mendax æternam incidet mortem & perditionem. Secundum hunc sensum pulchra est oppositio membrorum huius sententiæ. Noster interpres secutus Septuaginta qui habet ὁ ὑπήκοος, vertit, obediens, quia audire frequenter pro obedire accipitur & victoriam vertit, quia dictio נצח Netsah ambigua est, aliquando significans victoriam aliquando æternitatem. *Gregor.* D. Greg. hanc partẽ citans libro trigesimoquinto Moral. c. 12. in commendationem obedientię sic explicat, Vir quippè obediens, victorias loquitur, quia dum alienæ voci humiliter subdimur, nosmetipsos in corde superamus. Venerabilis Beda vt membrorum oppositionem aliquam indicet sic tractat hunc versum. Qui se Deo seruire testatur, nec factis dicta exequitur, peribit: qui autem fideliter vt promittit, iussis subditur diuinis, huius loquela ad victoriam perueniet: quia dum per obedientiam suam vincere satagit, per iustitiam iudicis post modum victoriæ palmam percipit. Hæc ille doctè, simul & piè. Simpliciter significat nostra lectio ad literam, Testem mendacem & omnem qui in perniciem alterius mentitur, quia contra legem ait, malè periturum, ita vt siue hic siue alibi dignas persoluat pœnas, at omnem qui legi diuinæ obedit, & ob id mendacia sicut & omnia alia vitia declinat, confidenter locuturũ quomodo omnia supplicia vicerit, omnesq; inimicos suos superauerit, atque pulchram de omnibus victoriam reportauerit, cum testis mendax tacere cogetur pudore affectus & dignè punitus. Aut simpliciter significatur eum qui contra aliquem falsum profert testimonium, periturum, illum verò qui innocenter viuit obediendo legi diuinæ, liberandum à malo quod falso testimonio ei parabatur, & gloriose triumphaturum de illo. Potest & ad falsos ac veros doctores hæc sententia accommodari, qui ad populum quasi testes se diuinæ veritatis præbent. Qui enim non quod audiuerunt, atque ab Ecclesia didicerunt, sed sua somnia & dogmata reprobata, pro verbo Dei loquuntur & prædicant, meritam incident perditionem, eorumque testimonium, cum eis aliquando peribit, nec stabile erit, sed euanescet, quemadmodum in omnibus patuit hæresibus, Qui verò quod ab Ecclesia per auditum percepit, & loquitur quique in omnibus, quæ agit & loquitur, diuinæ legi & traditioni Ecclesiasticæ obedit, is etsi aliquandiu persecutionem patiatur ab aduersariis veritatis & virtutis, tamen triumphabit tandem ac victoriam suam audenter proloqui poterit. Super omnia vincit virtus, & veritas quæ hæresibus, instar ceræ liquescentis, euanescentibus, semper perdurat ac triumphat.

29 Vir impius procaciter obfirmat vultum suum, qui autem rectus est, corrigit viam suam.

PVLCHRE sensum reddidit interpres, cum hebræis ad verbum sit, Roborat vel fortificat impius vultum vel faciem suam. Et significatur impium etiam si reprehendatur vel moneatur, siue interius siue exterius, nullo moueri pudore, qui in faciem suam habet sedem, sed vt solent, quos perfricuisse frontem dicimus, pertinaciter persistere in sua malitia eámque impudenter tueri vel excusare, & sine rubore fortiter resistere & insultare benè monentibus, vt patuit in Pharaone. Cõtra, cum qui rectitudini & æquitati studet, cum de re quapiam monetur (quia non est iustus quisquam qui faciat bonum & non peccet) mox corrigere vias suas, & emendare quod in actionibus ipsius reprehensioni obnoxium est. Cõuenit cum prima parte illud Ieremiæ. Frons meretricis *Iere. 3.* facta est tibi, noluisti erubescere. Et Ezechielis. Domus Israël attrita fronte est, & duro corde. *Ezech. 3.*

30 Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra dominum.

MVLTI quidem sapientia sua, aut prudentia consultant, & cogitant perficere quædam contra domini voluntatem, sed sapiens significare voluit non esse aliquam sapientiam aut prudentiam humanam vel angelicam quæ quicquam valere possit contra dominum [illegible] que voluntatem, aut quæ quod ille voluit f[illegible]re, ac disposuit fieri impedire possit, iuxta illud Hest[illegible] *Hester. 13.* Non est qui tuæ possit resistere voluntati. Proinde indicat vnumquemque quantumuis sapientem meritò debere ab illo vno pendere, illi fidere non sibi nec quicquam illi tentandum quod diuinæ voluntati nouerit esse contrarium: quæ adeo non potest impediri, humana vel dæmoniaca prudentia, vt magis per eam promoueatur & perficiatur dum quid contra eam homo vel dæmon tentat, vt patet in fratribus Ioseph, in Pharaone, in Herode & redemptione generis humani, quam diabolus omnibus modis impedire studuit.

31 Equus paratur ad diem belli, Dominus autem salutem tribuit.

VT superiori sententia significatur nullam sapientiam valere contra dominum, ita hac nullam potentiam aliquid valere sine domino, cui tribuenda est omnis salus atque victoria, iuxta illud Psalmistæ. Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur. Est *Psalm. 32.* autem secunda pars huius sententiæ, Hemistichium desumptum ex Psalmo quinto vbi nos legimus, Domini est salus, cùm vtrobique sit ad verbum Domino salus scilicet competit aut tribuenda est. Cæterum vt ad literam istud verum est de salute corporali, quæ in bellis diuina magis quàm equorum virtute obtinetur, quamuis non malè homo equis ad victoriam consequendam vtatur in bello, vt faciat quod in se est: Ita multo magis locum habet in bello spirituali quod nobis est contra vitia. Nam etsi contra illud nos parare & armare debeamus, tamen

men nobis fidere non debemus, ſed diuinæ gratiæ à qua eſt omnis victoria. Vnde hanc ſententiam (Gregor.) tractans myſticè D. Gregorius lib. 3. Moral. cap. 18. Equi (inquit) nomine, præparatio rectæ intentionis accipitur ſicut ſcriptum eſt. Equus paratur in diem belli, ſed dominus ſalutem tribuit, quia contra tentationem quidem ſeſe animus præparat, ſed niſi adiuuetur deſuper, ſalubriter non decertat.

Capvt XXII.

Melius eſt nomen bonum, quam diuitiæ multæ: ſuper argentum enim & aurum gratia bona.

SVPEREST coniunctio enim, quæ etiam in pleriſque latinis non inuenitur codicibus, vt nec apud Bedam. Et eſt apud hebræos ad verbum ſic. Eligibileq́ eſt nomen à diuitiis multis, ab argento & ab auro gratia bona. Nō eſt enim in priori membro dictio bonum, ſed tantum nomen quod pro phraſi hebræa accipitur frequenter pro fama celebri & honeſta, ſicut & in ſimili ſententia quæ (Eccleſ. 7.) eſt Eccleſiaſtæ. 7. vbi nos legimus. Melius eſt nomen bonum quam vnguenta pretioſa, hebræis non eſt bonum, ſed tantum nomen. Additur tamen & à 70. & à D. Hieronymo explicandi gratia dictio bonum, quia eſt & nomen malum. Ex hebræis etiam patet quòd in ſecundo membro dictio bona non ſic debet coniungi immediatè cum ſubſtantiuo gratia ſicut in priori apud nos bonum coniungitur cum dictione nomen, quaſi dictio bona addita ſit ad diſtinctionem gratiæ malæ, cum omnis vera gratia tantum bona ſit: ſed dictio bona referenda eſt ad illud, ſuper argentum & aurum. Sicut enim in priore membro hebræis dicitur nomen eligibile à diuitiis, pro eo quòd latinè dicimus eligibilius diuitiis multis (Nam hoc modo hebræi circumloquuntur comparatiuum quo carent.) Ita in ſecundo membro dicitur gratia eſſe bona ab argento & auro, hoc eſt, melior argento & auro. In noſtra ergo lectione ſic litera eſt ordinanda. Gratia, hoc eſt, gratioſitas, qua quis gratus eſt Deo aut hominibus, eſt bona ſuper argentum & aurum, hoc eſt, melior argento & auro. Sic enim accipitur hic gratia quomodo in illis ſcripturis quibus quis dicitur inueniſſe gratiam apud Deum aut homines. Significatur ergo famam bonam præferendam diuitiis, & ita vixiſſe ac ſe geſſiſſe, vt quis gratus ſit & benè audiat, præponendum eſſe auro & argento. Qua ſententia monemur potius ſtudendum eſſe parandæ gratiæ ac nomini bono, quàm diuitiis conquirendis: contra quam ferè faciunt homines. Et rectè quidem nomen bonum ac gratioſitas diuitiis præfertur, tum quod in ſe illa ſint meliora, quæ ad bonum honeſtum pertinent, diuitiæ verò ad bonum vtile, cui præfertur bonum honeſtum, & proinde hominem per ſe magis commendant, vt quæ ex virtute & rectè geſtis parantur, tum quod homini etiam plus adferant frequēter commoditatis & vtilitatis. Nam prætérquā quod diuitias nonnunquam adferant, quæ per ſe nomen bonum & gratiam nō pariunt homini, frequenter proſunt homini plusquàm opes ad promerendum ſcilicet quippiam à principibus, aut ad inueniendum adiutorium contra (Tob. 1.) inimicos, vt patuit in Tobia, qui fugiens Sennacherib cum filio & vxore nudus latuit, quia multi diligebant eum. Accedit his quod diuitię quęuis ſint corruptibiles & multis pereant modis, nec morientem ſequuntur, fama verò nominis & gratia non facile perit, & etiam poſt mortem maius deſiderium hominis accendit, Bonum autem quo diuturnius eo melius. Vnde benè Cato ille monuit: Omnia ſi perdas famam ſeruare memento. Et Plautus in Moſtellaria: Ego ſi bonam famam ſeruaſſe, ſat ero diues. Cæterum ſi in republica aliqua nomen & gratiam obtinuiſſe apud homines, præclarius eſt & melius quàm multas conſecutum eſſe opes, multo magis diuitiis eſt præferendum, quod apud Deum & ſanctos bonum nomen & gratiam quis conſecutus eſt, ad quæ conſequenda apud Deum ſententia hęc nos exemplo eorum quę in republica contingunt, inuitat. Alioqui enim bonum apud homines nomen & gratia aliquando homini noxia ſunt & nequaquam eligibilia valdè. Hinc enim Paulus (Galat. 1.) ille, qui apud valdè multos malè audiuit viuens. Si adhuc, inquit, hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.

Diues & pauper obuiauerunt ſibi: vtriuſque operator eſt Dominus.

DVPLICITER accipitur hic à diuerſis verbum obuiauerunt metaphoricè. Quidam enim metaphora deſumpta ab amicis qui ſibi occurrentes obuiis ſeſe mutuo vlnis complectuntur, intelligunt ſignificari pauperem & diuitem ſibi mutuò ſubſidium ferre, & ſic quodammodo ſibi mutuò occurrere & vnum alterum quærere, quia nec pauper ſine diuite, nec diues ſine paupere viuere poteſt, ſed alter alterius opera eget. Iam quod ſequitur vtriuſque operator eſt dominus, ſignificat vtrunque à domino accepiſſe conditionem qua contentus eſſe debeat, ac dominum vtrunq; propter alterum ordinaſſe, vt & diues pauperi, & pauper diuiti ſubueniret & opitularetur, & ſic inter eos, etſi conditione diuerſos pax & charitas conſiſteret. Itaq; ſimili tropo hic dictum eſt, Diues & pauper obuiauerunt ſibi, quo in Pſal. (Pſal. 84.) dicitur: Miſericordia & veritas obuiarunt ſibi. Et (Eccle. 15.) quo in Eccleſiaſtico dicitur, quod ſapientia obuiabit timenti Deum quaſi mater honorificata. Alij metaphora ſumpta à bellantibus, ſibi inimico aut contrario animo occurrentibus, intelligunt hic ſignificari contrarietatem, quæ eſt inter diuitem & pauperem, vnde vertunt, Diues & pauper contrarij ſunt, habitu ſcilicet & conditione, & frequenter etiam animo, cum ille inſoleſcat animo, iſte humilietur ac demiſſe ſe gerat. Simpliciter tamen & ſine tropo rectius accipitur de corporali obuiatione, vt ſit ſenſus. Frequenter & paſſim contingit vt diues & pauper, homines planè diuerſæ conditionis ſibi occurrant, at ne quis ex occurſu huiuſmodi perſonarum in habitu exteriori differentium, alium propter diuitias honoret, alium propter paupertatem contemnat, néve aut propter obuium diuitem conſiderans mœrore deiiciatur, aut diues contra pauperem ſuperbe erigatur, cogitandum eſt quod vtriuſque operator, aut, vt potius vertendum fuerat formator ſit Dominus, hoc eſt, quod quantum ad creationem attinet, pares ſint, creati ambo ab eodem, & ęquè ad imaginem & ſimilitudinem Dei, quæ proinde Dei imago in vtroque æque eſt veneran-

veneranda. Cogitandum item, vt suprà dictum est, & paupertatem & diuitias non casu, sed Dei voluntate vtrique obuenisse, atque ad mutuum subleuamen vtrunque à Deo ordinatum ac ob id neutrum alteri despiciendum. Similis sententia est infrà cap.29.ex cuius cum hac sententia comparatione vtriusque loci vetus intellectus magis elucescet.

3 *Callidus vidit malum & abscondit, innocens pertransijt & afflictus est damno.*

SICVT callidus & hoc loco & alibi hoc libro in bonam accipi debet partem, ita dictio innocens in malam partem accipi debet, pro imperito, simplici & inexperto sicut & cap.14.cum dicitur: Innocens credit omni verbo, vbi Hebræis eadem dictio est quæ hoc loco, sicut in secundo membro pro astutus eadem dictio est, quam hic vertit callidus, & hoc libro frequenter occurrit in bonam partem, pro sapiente, prudente & circunspecto qui mala præuidere & præcauere solet antequam eueniant. Significatur ergo eum qui per sapientiam & experientiam rerum callidus est, videre malum futurum, & vt illud vitet abscondere sese. Contrà verò, eum qui inexpertus est, simplex & imprudens, confidenter & sine timore transire & pergere in eo quod cœpit, & proinde eum frequenter affligi aliquo damno ac malo, quod sua prudentia astutus aufugit. Pergunt enim tales nonnunquam aut ad loca vbi malis incauti inuoluuntur, aut ad quædam munia ac opera perficienda per quæ malis implicantur. Similis est hæc sententia illi quæ est capite. 14.versu 16.Sapiens timet & declinat à malo, stultus transit & confidit. Itaque his sententiis indicat Sapiens fructus sapientiæ & insipientiæ, vt sic ad sapientiam inuitet, & à stultitia auocet, vt autem in temporalibus rebus quod hic Sapiens dicit vsuuenire videmus, ita multò magis in spiritualibus rebus illud obseruandum est. Qui enim verè secundum Deum prudens est, per fidem & scripturarum cognitionem videt mala aliquando peccatoribus obuentura, ideóque abscondit se à peccatoribus, inter quos versari recusat, abscondit se elongando se ab his rebus per quas mala illa posset incidere, abscondit se latitando sub vmbra alarum Dei, Stultus verò & imprudens transit confidenter, in suis desideriis progrediens & illecebris mundanis, inde affligetur aliquando siue hic, siue in futuro malo quod præuidere & cauere noluit. Venerabilis Beda callidum accipiens in malam partem pro versuto ac versipelli, innocentem verò in honam partem, pro recto & fraudis nescio, sic hunc locum tractat. Multi ex principibus crediderunt in dominum, sed propter Pharisæos non côfitebantur, vt de synagoga non eiicerentur. Erenim erant callidi, videbant malum persecutionis quod imminebat & absconderunt fidem pietatis quam parumper conceperant. Innocentes verò Apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, & afflicti sunt, verbere, vinculis, carcere, & ipsa etiam morte mulctati. Vtrumque autem exemplum vsque nunc in certamine fidei & in communibus, multi sequuntur actibus. Sic ille. Qui & meminit antiquæ versionis iuxta Septuaginta quæ tamen in nostris codicibus impressis mendosè citatur. Nam sic habent nostri libri nequam puniti valdè ipse disciplinam accipit insipientes autem prætereuntes, damno afflicti sunt. Desunt enim duo verba, vt ex Græcis patet, Callidus videns nequam, puniri, &c.

4 *Finis modestiæ timor Domini, diuitiæ & gloria, & vita.*

PRO modestiæ, dictio Hebraica propriè significat eam virtutem, quæ vulgò humilitas dicitur, quomodo eam dictionem aliquoties noster vertit, vt versu vltimo cap.15.huius libri. Ea autem virtus Latinis dicitur modestia, per quam scilicet quis modestè de se sentit ac submissè se gerit. Proinde benè vertit hic interpretes, nec accipitur hic vt Beda exponit pro constantia honorum operum, aut pro qualiber virtute, quæ in moderatione actionum ac passionum consistit, vt exponit Lyra. Pro fine, dictio Hebraica, significat vel mercedem, vel propter. Vnde alij vertunt merces humilitatis vel modestiæ, vel propter humilitatem. Significat tamen eadem dictio etiam calcaneum & proinde etiam finem, & eodem recidit siue dicatur, merces modestiæ, siue finis. Iam quod sequitur timor domini, plerique (vt est ambigua lingua Hebræa) vertunt etiam in genitiuo: Merces vel finis modestiæ & timoris domini, vt subaudiatur coniunctio, & tria illa quæ in secundo membro ponuntur, significentur esse merces ac finis modestiæ & timoris domini. Quibus duabus virtutibus in versu vltimo capitis 15. etiam gloria tribuitur. Sunt enim connexæ duæ illæ virtutes ac sese confirmantes. Nam humilitatis adfert timorem domini, & timor humilitatem. His ergo tria illa tribuuntur, quę maximè desiderant homines. In primis enim diuitias exoptant, ac deinde cum diuitiis gloriam, tum vt his duobus per longitudinem vitæ diu frui liceat. Tribuuntur hæc tria superius sapientiæ, cuius initium est ac summa, timor Domini. Dicitur enim cap.3. Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria. Vbi longitudo dierum ac vita diuturna præponitur tanquam primum & præcipuum bonum, vnde & dexteræ tribuitur: Diuitiæ & gloria subsequuntur, & sinistræ tribuuntur, tanquam hona vitę accessoria, & cap.10. Longitudo dierum timori Dei tribuitur. Timor, inquit, domini apponit dies. Et cap.19. Timor domini ad vitam esse dicitur. Tria autem illa humilitas & timor domini adfert homini plerunque etiam in hac vita semper autem copiosius & perfectius in futura vita. Hunc sensum vt & nostra litera habeat sic accipienda est vt significetur modestia perducere hominem ad firmiter & sanctè timendum Deum, & per hunc timorem adferre etiam homini diuitias, gloriam & vitam.

5 *Arma & gladij in via peruersi, custos autem animæ suæ longè recedet ab eis.*

PRO arma & gladij Hebræis est, spinæ & laquei, quomodo & Septuaginta vertunt τρίβολοι καὶ παγίδες, hoc est tribuli & laquei. Sed ad sensum parum refert. Dupliciter autem quod hic dicitur intelligi potest, vt Beda indicauit. Nam in via peruersi, hoc est, in eius viuendi ratione, sunt arma & gladij, spinę & laquei, siue quia peruersus aliis verbo & facto nocere studet, & veluti armis & gladiis impetere ac veluti spinis pungere ac laqueis fraudis ac doli inuoluere, siue quia ipsemet sua peruersa vita sibi mala conciliat, ac veluti gladiis confoditur spinisque conscientiæ remordentis pungitur ac laqueis diaboli implicatur

catur, à quo captiuus detinetur ad ipsius voluntatem. Consentit cum illo: Contritio & infœlicitas in viis illorum. Sic & dupliciter accipi potest quod sequitur: Custos autem animæ suæ longe recedet ab eis. Nam qui solicitè animam suā seruare studet, mentem manúmque suam ab omni læsione proximi refrænat, & ne conscientia sua hic veluti gladiis & spinis quibusdam, lædatur aut ne aliquádo gladio vltionis diuinæ feriatur, tota mentis intentione præcauet. Vnde Irenæus lib.3. cap.3. refert de Ioanne quod cum in Epheso iens lauari vidisset intus Cerinthum, exilierit de balneo non lotus, dicens quòd timeret ne balneum concidat cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis.

Psalm. 13.

Irenæus.

6 *Prouerbium est, adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea.*

HEBRÆIS est: Imbue vel erudi puerum iuxta viam suam, nec est vlla prouerbij mentio, sed monentur parentes in iuuentute rectè instituere suos pueros, vt idipsum vsque in senium in eis perduret. Est autem nostra lectio, in locutione obscurior & imperfecta. Sic enim Latinius dicendum erat: Iuxta quam viam adolescens se gesserit, etiam cum senuerit, &c. Id autem dicitur esse prouerbium, quia vulgo sic dicitur: Non quod sic semper sit, sed quod vt plurimum iuxta illud Poëtæ: Quo semel est imbuta recens seruabit odorem, Testa diu. Item, quod noua testa bibit, inueterata sapit. Vnde & dicitur Thren.3. Bonum est viro cum portauerit iugum ab adolescentia sua. Et Aristot.2.cap.1. Non parum, inquit, refert, sed caput rei est, hominem hoc aut illo modo assuefieri. Nam alioqui & studio humano & gratia Dei frequenter mores iuuentutis mutantur. Videtur interpres noster dictionem adolescens hic posuisse, vt sit participium, & sit sensus: Is qui adolescit in sua viuendi ratione, hoc est, qui ab adolescentia sua aliquam viuendi rationem amplectitur.

7 *Diues pauperibus imperat, & qui accipit mutuum seruus est mutuantis.*

SENTENTIA clara est significans in mundo ita fieri ferè, vt per diuitias homines sibi imperium & honorem vendicent, ac pauperum dominentur eósque sibi per beneficia collata deuinctos & addictos quasi seruos & subiectos habeant. Proinde socordiam hominum hoc prouerbio excitat, vt sua industria studeant sibi potius diuitias parare, quam vt per inopiam cogantur aliis esse astricti, eisque seruorum instar morem gerere sibique voluntariam accersere seruitutem, vt faciunt qui mutuum accipiunt.

8 *Qui seminat iniquitatem, metet mala & virga iræ suæ consummabitur.*

Galat. 6.
Matth. 7.

PRIOR huius sententiæ pars satis conuenit cum illo Pauli: Quæ seminauerit homo, hæc & metet, & illo Saluatoris: In qua mēsura mensi fueritis remetietur vobis. His enim omnibus significatur talia quemque receptutū, qualia aliis ipse intulerit. Cui consonat quod sequitur: Et virga iræ suæ consummabitur, hoc est, consumetur. Quo significatur impium perditum iri maláque passurum ob id quòd ira sæuitiáque tanquam virga quadam alios oppresserit atque afflixerit. Aut quòd virga potestatis suæ non pro iustitia, sed pro ira sua abusus sit in subiectos. Ita enim dupliciter exponi potest illud, virga iræ suæ. Vtur est significatur impium ea virga qua alios percussit conterendum. Docet autem experientia verum esse quod hic dicitur. Qui enim iniustè in alios sæuiunt sua sæuitia, ac potestatis abusu sibi interitum asciscunt, & hic frequenter & semper in futuro.

9 *Qui pronus est ad misericordiam benedicetur, de panibus enim, suis dedit pauperibus.*

DIXIT de impio, nunc è contra dicit de pio. Cæterum pro eo quod nos habemus qui pronus est ad misericordiam, Hebræis est; Bonus oculus vel bonus oculo. Sed sicut Hebręis oculus malus dicitur oculus inuidus, eo quod torqueatur alterius fœlicitate, ita bonus oculus dicitur liberalis & misericors, eò quod commoueatur alterius infœlicitate & miseria. Vnde benè vertit noster, qui pronus est ad misericordiā, sicut capite sequenti vertit: Ne comedas cum homine inuido, cum Hebræis sit, nec comedas panem mali oculo, vel mali oculi, hoc est, hominis inuidi. Benedicetur autem pronus ad misericordiam, & in præsenti vita, tum ab hominibus qui tali benè precantur tum à Deo qui ei suam gratiam copiosè impertiet, & in spiritualibus ac temporalibus & multo magis in futura vita, quando audiet illud: Venite benedicti patris mei. Esuriui enim, &c. Sic Deus benefecit viduæ Sarephtanæ quæ Eliæ panem suum communicauit: Et Sunamitidi hospitæ Elizæi. Respexisse videtur ad hunc locum Paulus cum de eleemosyna verba facit, ac inter cætera dicit. Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vbi & subiungit: Hilarem enim datoré diligit Deus, quod perspicuum est ipsum ex hoc loco sumpsisse secundum lectionem Septuaginta, qui hoc loco habent, ἄνδρα ἱλαρὸν καὶ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός, hoc est, virum hilarem & datorem diligit Deus.

2. Cor. 9.

10 *Victoriam & honorem acquirit qui dat munera, animam autem aufert accipientium.*

VERSVM hunc Hebræa non habent, nec vetera pleraque exemplaria, habent tamen Græca in quibus sic est, νίκην καὶ τιμὴν περιποιεῖται ὁ δῶρα δούς, τὴν μέντοι ψυχὴν ἀφαιρεῖται τῶν κεκτημένων, id est, victoriam & honorem acquirit dans munera, attamen animam aufert possidentium. Quo significatur eum qui dat munera sibi quidem, vt plurimum prodesse, vt qui per ea immeritum aliquádo acquirit honorem, & victoriam de aduersariis suis, accipientibus verò frequenter multum nocere, quod dando eis munera animam auferat eorum, hoc est, animæ vitam & salutem, vt quos cogat indigno honorem deferre, & contra æquitatem pro se sententiam contra suos proferre aduersarios.

11 *Eiice derisorem & exibit cum eo iurgium, cessabuntque causæ & contumeliæ.*

QVOD supra aliquoties vertit pestilentem secutus Septuaginta, hic vertit: derisorem, cum & hic Græcis sit λοιμόν, hoc est, pestem vel pestilentem, secutus scilicet iam veriorem dictionis Hebrææ significationem. Quos autem derisores Sapiens dicat, suprà indicatum est cap.19. nempe qui benè monentes subsannant veritatem non ferentes. Item qui temerè aliorum dicta factaque rident, in peiorem omnia rapientes par-

tes partem, suisque sannis alios ad iram contentionésque prouocantes. Tales autem iurgiorum ac litium tum in familiis, tum in Repub. esse autores manifestum est, proinde monet rectè Sapiens, vt tales eijciátur, tum è familiis tum è Republ. quo illis eiectis etiam lites & causæ forenses cessent, ac contumeliæ. Idem seruandum in Ecclesia Christi, in qua præcipui derisores & pestilentissimi homines sunt hæretici, qui omnes præ se contemnunt, & rident Ecclesiasticam simplicitatem in fide, cæremoniis & obseruationibus, Vnde vt nostri seculi malitia demôstrat pleræque contentiones & contumeliæ oriuntur ex omni parte. Eijciendi ergo tales sunt ab iis qui potestatem habent, quo pax Ecclesiastica constare possit inter Christianos, quemadmodum Sarra eijci voluit, irrisorem Ismaël cum ancilla matre eius. Itaque Beda super hoc versu. Eijce, inquit, hæreticum, quem corrigere non potes de Ecclesia, & cùm libertatem prædicandi abstuleris, Catholicæ paci auxilium præstabis.

Gen. 21.

12 *Qui diligit cordis munditiam propter gratiam labiorum suorum, habebit amicum regem.*

NON est apud Hebræos præpositio propter, vnde ferè alij interpretes gratiam labiorum referunt ad verbum diligit, vertentes: Qui diligit cordis munditiam & gratiam labiorum suorum, &c. vt significentur duo necessaria ad obtinendam regis amicitiam, nempe cordis munditia, hoc est, sinceritas & integritas animi ab omni fuco ac prauitate aliena, & sermonis elegantia: His enim duobus simul iunctis fit, vt quis regibus, & magnatibus placeat, maximè si qui reges dicuntur verè reges sint. Potest tamen gratia labiorum iuxta Hebræa etiam separari à verbo diligit, quemadmodum & per distinctiunculam separatur, & verti per ablatiuum, qui diligit cordis munditiam, gratia labiorum suorum, hoc est, per, vel propter gratiam labiorum suorum, &c. Atque id secutus videtur noster interpres. Itaque sensus erit, eum qui amat integritatem animi, atque à fuco & impietate liber est, si accedat etiam dicendi gratia, regi ac magnatibus placiturum. Aut significatur talem non posse nô habere gratiam labiorum apud reges, hoc est talium, vt in plurimum verba sermonésque grata esse, quid sincero animo dicantur, cum impiorum & fucatorum etiam blandiloquentia elegans & compta sapientibus ingrata sit & odiosa, vtpote per quam malum machinentur. Vnde de Dario scribitur, quod cum malum punicum, in manu teneret, dixerit se non optare maiorem thesaurû vllum, quam vt tot haberet Zopyros, quot essent grana pomi illius, significans regibus nihil gratius esse debere fidis amicis. Cæterum Rex de quo loquitur Sapiens præcipuè, accipiendus est Rex ille regum & Dominus dominantium, qui solus scrutari potest munditiam cordis humani, eámque in primis requirit. Quam qui amat, eius doctrina, sermo, & preces non possunt non placere regi nostro longè magis quàm quæuis impiorum orationes ac prædicationes: Cum non sit speciosa laus in ore peccatoris.

13 *Oculi Domini custodiunt scientiam, & supplantantur verba iniqui.*

PRo custodiunt, quidam vertunt obseruant: Nam & hoc dictio Hebræa significat, & conuenire potius videtur oculis. Oculorum enim est obseruare & considerare, non conseruare, quanquam oculis Domini rectè tribuatur etiam rerum conseruatio, si oculos Domini intelligamus eius prouidentiam, qua omnia prospiciens omnia disponit suauiter. Nam verbum conseruandum magis conuenit verbo quod in sequenti membro opponitur, supplâtatur, hoc est, subuertitur. Cæterum cum scientia opponatur verbis iniqui, satis apparet sapientem loqui de scientia, quam ore boni proferunt. Et potest simpliciter accipi de cognitione rei de qua aliqui loquuntur & testificantur, vt significetur prouidêtiam Domini conseruare & tueri testimonium veritatis, illud scilicet quo id quod sciût homines loquuntur & testantur, côtra verò illum subuertere iniquorum verba quæ in aliorum perniciem contra veritatem cogitauerunt, aliud dicentes, quam sciunt esse verum. Aut si scientia accipiatur pro prudentia & multarum rerum cognitione, à qua quis doctus dicitur & alios rectè docere potest, distinguit hoc prouerbium inter bonos & malos doctores, significans illorum doctrinam per Dei prouidentiã conseruari in posteriorum vtilitatem, horum verò euanescere, perire & obscurari, vt patet de Catholicæ Ecclesiæ doctrina & hæreticorum figmentis.

14 *Dicit piger, Leo est foris, in medio platearum occidendus sum.*

HOc versu pulchrè depingit pigrorum conditionem, nempe quod cum ad opus vocantur prætexunt suæ pigritiæ maxima pericula causantes, se ideo ab operando aut aggrediendo quiduis cessare, quod metuant ipsi negotio subesse arduum aliquod & ineuitabile periculum, quasi si vocatus ad egrediendum domum causetur se ideo egredi nolle quod putet foris esse Leonem à quo in medio platearum sit occidendus. Vno enim hoc Leonis periculo significare voluit pigritiam proponere pigro pericula multa atque efficere vt piger pericula vel nulla vel parua magnifaciat, & sic otiosus maneat. Quod cum sæpe accidat & videre liceat in rebus temporalibus, multò magis in spiritualibus, à quarum studio plerique cessant metu periculorum quæ prætexunt, grauiter periculosa ducentes quæ aliis grauia non sunt, & trepidantes timore vbi non erat timor. Somnum rumpere, ieiunia ferre, castitatem seruare, & id genus alia propter Christum subire, quæ virtutis amatoribus leuia sunt, pigro mala videntur extrema & intoleranda. Proinde pulchrè hunc locum mysticè tractat Beda, sic scribens. Dicit sæpè in animo suo is qui ad agenda bona opera piger est, ad confitendam fidem quam corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui foras proferre ne me persecutor impius, quia fidelem nouit perimat. Timeo ad exercendas virtutum actiones in publicum progredi, ne forte me vel antiqui hostis aduersitas grauior tentet, vel etiam homo quilibet peruersus cum suorum turba derideat, conuitiis confundat, iniuriis afficiat, aut sicut multos iustorum, qui ab eius vita discordant tormentis consumat, Leo, inquit, foris via: in medio platearum occidendus sum. Quod est apertè dicere, & verba & opera virtutum vbi ostendi fori cœperint, statim persecutio vel hominum

hominum vel spirituum comitatur inuidorum, nec valeo in tentationibus resistere, sed impiis boni propositi vincor inceptis. Hæc ille: Quidã paucis sic explicat hunc versum in literali sensu. Domi se piger continet præ pigritia, perinde ac si in vrbe leones grassarentur, vt quod hic dicitur piger dicere, sit ipsum hoc facto demonstrare, ac perinde se gerere ac si hoc diceret.

15 *Fouea profunda os aliena; cui iratus est Dominus, incidet in eam.*

ALIENAM vocat quæ vxor ipsius non est, quem in sui amorem vult pertrahere. Huius os foueæ profundæ comparat, quoniam suorum verborum blanditiis & illecebris virum alienum ad casum pertrahit, eúmque tam grauem, vt resurgere aut nullatenus, aut vix possit. Primum enim in amorem suiipsum incidere facit, & in fornicationes & adulteria labi, in quæ pertractus ægrè euadere potest, quemadmodum in foueam profundam quis prolapsus ægrè liberatur. Videmus enim viros alienæ mulieris amore captos difficulter se ab eo extricare posse. Deinde per amorem hunc illicitum & inhonestum pertrahit sæpè viros in flagitia, vt homicidia, & rapinas, atque in mala pleraque & pericula ex quibus non facilè inuenire licet exitum, sed in quibus frequenter demerguntur & absorbentur. Quod vt hic temporaliter non fiat, certè longè grauius expectandum est, post hanc vitam, quando per adulteria aliáque secuta flagitia demergentur in profundũ abyssi infernalis, vnde nun-
Prouer 5. Cap.7. quam patebit exitus. Sic superius dixit, pedes eius descendunt in mortem, & ad inferos gressus eius penetrant. Et viæ inferi domus eius penetrantes interiora mortis. Cæterum vt intelligamus singularis esse gratiæ diuinæ ab hac fouea præseruari, & cõtra peculiaris cuiusdam esse vindictæ diuinæ in illam incidere. Cui iratus est Dominus, inquit, incidet in illam. Quo significat neminem facile in hanc præcipitari foueam, nisi qui aliis fuerit prius contaminatus vitiis, meruetque deseri à Deo, vt iam iuxta Theologos peccatum posterius pœna sit peccati præcedentis, & peccatum peccatum trahat vt ansa ansam. Primum enim iusto Dei vindicantis iudicio fit, vt quis incidat in colloquiũ & familiaritatem mulierum impudicarum. Deinde vt earum conuictu & colloquio capiatur, & in dicta mala præcipitetur. Potest autem quod de ore dicitur extraneæ & ad oscula referri, atque ad gestus & signa vultus allicientis, per quæ & viri sæpè irretiuntur. Sed ad verba potius respexisse sapientem patet ex similibus locis superius habitis. Dicit enim cap.5. Fauus distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius. Et cap.7. irretiuit eum multis sermonibus & blanditiis labiorũ protraxit eum. Sicut autem locis illis superius per meretricem & alienam mysticè intelligitur hæreticorum secta & congregatio quæ aliena à Deo, à vera Christi sponsa homines student adducere, & ad se trahere, ita & hoc loco. Itaque per os alienum doctrina sectariorum intelligenda, de quibus Paulus testatur, quod per dulces sermones & bene-
Rom.16. dictiones seducunt corda innocentum. Horum doctrinam qui sequuntur, incidunt in foueam profundam, vnde emergere non facilè valent. Rarò enim ex animo resipiscunt, qui hæreticorum erroribus imbuti & inuoluti sunt. In horum incidere manus & errores singularis est vindictę Dei, qui ob præcedentia quędam demerita & superbiam potissimum, qua plus quidam sapere volunt quàm oportet sapere, traduntur à Deo in reprobum sensum, ita vt dicentes se esse sapientes stulti fiant.

16 *Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.*

PRIOR pars significat pueris firmiter adhærere stultitiam, hoc est, vanitatem eorúmque cor aliud non cogitare quàm quæ vana sunt, inutilia & mala, nec posse stultitiam hanc facilè sanis monitionibus ab eis auelli, ita vt quasi vinculis quibusdam videatur eorum cordi alligata. Ex corruptione enim naturæ innata est eis ad vitia & vanitates procliuitas, & propter defectum experientiæ, & humorum in eis dominantium abundantiam, nondum quæ sana sunt & vtilia sapiunt. Verum ne ob hoc veluti desperati deserantur, indicat secunda pars qua ratione stultitia hæc ab eis possit abigi, quod scilicet si sola monitio & eruditio ad eam abigendam non sufficiat, vt solet sufficere in viris, virga disciplinæ fugabit eam, significans vt in plurimum opus esse illis castigatione & coërcione, quia sola vexatio dabit intellectum. Notandum autem quod dicat virga disciplinæ, significans moderatam castigationem pueris adhibendam, non virgam iræ & sæuitiæ, hoc est, castigandos eos, non tam ad puniendum quam ad emendandum. Virga iræ impiis debetur, qui scientes peccant, virga disciplinæ pueris, qui ex ignorantia peccant, & inscitia. Hæc virga non fugat stultitiam ab impiis, cum in profundum peccatorum venerint, fugat à pueris qui timore pœnæ ad virtutes sunt formandi. Quantum enim hominum cura valeat ad corruptæ naturæ mutationem, & correctionem ostendit D. Basilius homi.5. in Hexame, ex cura agricolarum qua fructus feri & syluestres emolliuntur, & ad vtilitatem humanam transmutantur.

17 *Qui calumniatur egentem vt augeat diuitias suas, dabit ipse ditiori, & egebit.*

POTEST hæc sententia & aliter verti ex Hebræo, hoc scilicet modo: Qui opprimit pauperem vt multa sibi acquirat, qui dat diuiti, certè ad defectum scilicet veniet vterque, vt significentur duo hominum genera quæ ad inopiam perueniunt frequenter, cum studiosè eam fugere conentur, nempe & hi qui pauperem fraudant vt augeant sibi opes, & qui diuitibus dant munera, vt per eorum amicitiam maiora accipiant. Vtrosque enim frequenter ad egestatem perduci videmus, hos quidem quia cum dando se attenuant, spe sua quam habent in diuitibus sæpè frustrantur, illos verò quia malè parta malè dilabuntur, secundum nostram versionem, quæ & ipsa benè constat cum Hebræis, sensus est, eos qui violenter opprimunt pauperes vt ditescant, frequenter cogi vt & ipsi diuitibus multa dent, sicque ad inopiam perueniant. Aut dum coguntur diuitibus dare, vt illorum conniuẽtia aut patrocinio licentius rapiant & opprimant tenuẽs, aut vicissim diuites potentiores iustè aut iniustè ab eis malè parta rapiunt, quemadmodum videmus principes spoliare vsurarios & raptores. Munit

nos hæc sententia, vt ne cum videamus malis artibus quosdam ditescere, offendamur statim, sed exitum expectemus, certóque nobis persuadeamus non fore illis diuitias stabiles, sed auferenda aliquando quæ iniquè sunt ablata, & per eadem puniendos per quæ peccauerunt, vt est Sapien. 11. Cæterum verbum calumniatur hic accipi pro iniuria afficere non tantum verbo, sed etiam facto suprà est indicatum in cap. 14. circa versum 31. inter iniuriam inferentes pauperi non tantum censendi sunt qui vi aperta ab iis bona ipsorum auferunt, sed & qui eos debita fraudant eleemosyna, quemadmodum plerique faciunt vt augeãt sibi diuitias, à debitis cessantes eleemosynæ operibus. Mysticè iuxta Bedam calumniatur pauperem vt augeat diuitias suas, qui detrahit virtutibus fratris pauperis spiritu, vt per hanc vituperationem ipse diuitias quas desiderat augeat, id est, gloriam laudis humanæ maiorem, quasi sanctior accipiat. Talis ergo calumniator quicquid bonæ actionis habere videbatur, amittit, & à fructu virtutum, vacuus in fine manebit.

18 *Inclina aurem tuam, & audi verba sapientum, appone autem cor ad doctrinam meam.*

19 *Quæ pulchra erit tibi cum seruaueris eam in ventre tuo, & redundabit in labijs tuis.*

BENE annotauit Beda nouum locutionis genus hic assumpsisse Salomonem, quòd deserto illo scribendi modo quo cœpit à cap. 10. cui pro titulo præmittitur parabolæ Salomonis, nũc redeat ad priorem loquendi modum, ita vt specialiter ad eum quem instruit verbum faciat, sicut in principio libri fecit, nec iam singulis versibus sententiam absoluat, cum quæ à cap. 10. hactenus dixit, non quasi ad alium quem docebat dixerit, sed velut solus secum ratiocinando, breuibus versibus, idque bimembribus ferè sententiam suam absoluens. Itaque Rodulphus Baynus hic auspicatus est tertium suorum commentariorum librum. Quoniam ergo filium suum instructurus Sapiens, singularia quædam ei traditurus est præcepta, & dogmata, quibus iam sententiis ipsum excitat, ad auscultandum doctrinæ eius & sapientum dicens: Inclina aurem tuam & audi verba sapientum. Et quoniam non sufficit audire, sed oportet animum etiam illis apponere. Appone (inquit) cor ad doctrinam meam, quæ scilicet consona est verbis sapientum, & per quam tibi trado verba & sententias sapientum. Quoniam autem ab audiendo doctrinam sapientiæ auocantur frequenter iuuenes, eo quod ois insuauis videatur & aspera, subijcit, quæ pulchra erit tibi cum seruaueris eam in ventre tuo, hoc est: Quanquam doctrina mea in initio parum tibi arridebit & grata erit, tamen cum cœperis eam recondere in intimo cordis tui, eámque ruminaueris & sæpius versaueris, eius tandem virtutem percipies, eamque suauissimam & pulcherrimam esse deprehendes. Quod sequitur & redundabit in labiis tuis, potest coniungi cum verbo seruaueris, vt repetatur coniunctio, cum, & sit sensus, cum seruaueris eam in ventre tuo, & cum deinde redundauerit in labiis tuis ad docendum alios, vt significetur tum demum pulcherrimam & iucundissimam doctrinam sapientiæ videri alicui, cum quis non solum eam in corde, suo, assidua meditatione reuoluerit, sed ex plenitudine cordis alij etiam eandem effuderit, & tradiderit. Aut potest coniungi cum pulchra erit, vt sit promissionis verbum pro seruantibus doctrinam in corde, & sit sensus: Si seruaueris eam in ventre tuo, non solum erit tibi pulchra & amœna, sed & in aliorum profectum & vtilitatem redundabit in labiis tuis. Pro illo, quæ pulchra erit tibi, etiam verti potest: Quoniam iucundus eris tu cum seruaueris, &c. vt significetur eum qui recõdit in animo suo verba sapientum, & simul ea labiis suis aliis aptè profert, multis gratum & vtilem futurum.

20 *Vt sit in Domino fiducia tua, vnde & ostendam eam tibi hodie.*

APVD nos illud, vt sit in Domino fiducia tua, coniungendum videtur cum præcedentibus, & maximè referendum esse ad illud: Inclina aurem tuam & appone cor ad doctrinam meam. Vt hic iam intelligatur significari finis audiendæ doctrinæ sapientum, nempe vt per eam auditam & obseruatam, in Domino quis fidere securè possit, in quo confidere rectè non potest, qui doctrinam sapientiæ audire, vel obseruare recusat. Et benè istud subiunxit, ne quoniam dixit, pulchram & gratam fore doctrinam sapientiæ seruanti eam in corde, quis eo fine potissimum illi audiendæ intendat, vt voluptatem in animo suo & honorem apud homines ex ea consequatur, sed potius, vt sicut dictũ est in Domino securè fidere possit, & confidenter expectare ab eo, & hic eius fauorem & auxilium in omnibus, & post hanc vitam præmia æterna. Potest tamen & aduersum immediatè præcedentem referri in hunc sensum. Pulchra erit tibi cum seruaueris eam, ita vt sit in Domino fiducia tua, propter scilicet obseruationem eius, atque ex hac fiducia quam adsert sapientia, pulchra, & iucunda tibi erit. Itaque (inquit) vt per sapientiam fiduciam in Domino consequaris. Et ostendam tibi hodie, hoc est, non satis erit mihi te aliquando instituisse, sed etiam hodie tibi ostendam disciplinam sapientiæ, hoc est, perseuerabo te docere. Melius tamen alij libri habet, ostendi tibi eam hodie, quia præteritum habent Hebræa, quæ etiam sic verti possunt vt sit plena per se subsistens sententia. Habent enim ad verbum sic, vt sit in Domino fiducia tua, ostendi tibi hodie etiam tu. Vbi illud, etiam tu imperfectam plerique putant, orationem supplendam hoc vel simili modo. Etiam tu amplectere, vel etiam tu nosti aut meministi. Vel etiam tu ostendas aliis sicut ego tibi. Sed obseruanda sunt similia loca si quæ occurrunt in scripturis. Simile enim videtur quod est in capite sequenti: Vbi Hebræa habent. Fili mi, si sapiens fuerit cor tuũ, gaudebit cor meum, etiam ego, pro quo nos habemus, gaudebit tecum cor meum,

21 *Ecce descripsi eam tibi tripliciter, in cogitationibus & scientia.*

22 *Vt ostenderem firmitatem & eloquia veritatis, respondere ex his illis qui miserunt te.*

QVOD dicit sapiens se sapientiam descripsisse tripliciter quidam dictũ putant, propter tres libros ab ipso descriptos, Prouerbia, Ecclesiastes, & Canticum Canticorum. Beda tripliciter descripsisse intelligit, quia & cogitare, & loqui, & opere sapientiam exercere toto hoc libro docuit. Alij ad verbum hæc referentes, vt

tes, vt eius sit vox, hac triplici sapientiæ descriptione existimant significari tres partes veteris Testamenti legem scilicet, Prophetas & hagiographa. Nam in has tres diuiditur vetus Testamentum apud Iudæos teste D.Hieronymo. Simplicius fuerit tripliciter accipere positum pro multipliciter ac variis modis & diligenter vel frequenter, & non semel nec iterum, sed sæpius inculcando. Quidam vertunt Hebræa descripsi tibi perfecta, magnifica. Nam dictio, Salis, vnde est hic dictio שלישים Salischim, significat principem & ducem, vt quod hic dicitur, simile sit illi quod est suprà cap.8. vbi pro eo quod nos habemus: De rebus magnis locutura sum, Hebræa habent principalia, vt insignia loquar, dictione נגידים Negidim, desumpta a נגיד Negid quæ principem significat. Cæterum non satis est sapienti dicere se multipliciter descripsisse sapientiam, sed addit in cogitationibus (vt vel habent Hebræa) in consiliis, & scientia significans, se non temerè descripsisse, sed magna cum deliberatione ac præmeditatione & ex multa rerum cognitione & scientia, vt & hac ratione ad percipiendam scientiam à se traditam, auditorem inuitaret. Addidit & finem ac fructum suæ descriptionis duplicem, vt inquit, ostenderem tibi quæ firma sunt ac certa, & eloquia vera, vtque his cognitis respondeas ex his rectè ac debitè, illis qui miserunt te, hoc est, illis qui negotium aliquod tibi mandauerunt & commiserũt. Primum enim hoc præstat sapientiæ doctrina, vt quæ veritatis sunt ipsi cognoscamus, ac deinde vt aliis ea respondere possimus. Quoniam autem non satis aptè dici videtur aliquem respondere his qui miserunt eum, aut vt habent Hebræa, referre verba veritatis, quidam vertunt ex Hebræo, his qui mittunt ad te. Ad hoc enim percipitur sapientia, vt quis respondere possit aptè his qui mittunt ad ipsum, ad audiendum ab illo recta consilia & veritatem. Verùm hæc versio non benè conuenit proprietati linguæ Hebraicæ, quæ magis exigit vt vertatur sicut nos habemus his qui miserunt te. At is datiuus potest accipi vt sit cõmunis datiuus exponendus hoc modo, vt respondeas veritatem, pro his & ad honorem ac vtilitatem eorum qui miserunt te, hoc est, qui negotium aliquod tibi peragendum commiserunt, siue is sit Deus, siue princeps aut Ecclesia, priuati aliqui. Ad hoc enim quis sapientiæ dat operam, vt non solum ipse veritatem cognoscat, sed & eorum nomine qui ei negotia aliqua committunt, possit aliis verba sapientiæ respondere & referre, nempe vt in Ecclesia rectè docere possint Christi nomine, cuius legatione funguntur prædicatores, vt in Republ. rectè ius dicere possint nomine principis, cuius vice funguntur senatores, & sic in reliquis. *Eccles.8.*

23 *Ne facias violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta.*

24 *Quia iudicabit Dominus causam eius, & configet eos qui confixerunt animam eius.*

POSTQVAM ad audiendam sapientiæ doctrinam superioribus quinque sententiis filium suum Sapiens inuitauit, subiicit nunc pleraque insignia sapiẽtiæ præcepta & maximè prohibitiua malorum, quorum primum est vel maximè obseruandum quod contra illud passim à plerisque fiat. Non facias (inquit) violentiam pauperi. Quamuis enim omnis violentia sit prohibita, peculiariter tamẽ violentiam & iniuriam quæ pauperi irrogatur prohibet, tum quod de ea magis sit periculum, & faciliusatque frequẽtius admittatur, tum quod illa crudelior sit & magis inhumana, atque ob id magis diuina vltione vindicanda vt passim scriptura indicat. Ob paupertatem enim homines magis iniuriæ diuitum obnoxij sunt, & maximè inhumanum est eum, qui viribus est imbecillior & egenus, violentia & iniuria premere, cum eo nomine magis ei opem præstare deberemus. Illud quia pauper est, dupliciter accipi potest. Aut vt significet causam quæ quosdam impellit ad inferendam violentiam & sit sensus. Ne ea causa alicui inferas vim quia pauper est, & ob id iniuriæ expositus, nec valens iniuriam repellere, cum ea causa te mouere deberet ad auxiliandum & defendendum. Aut vt significet causam quæ à vi inferenda reuocare debet, & sit sensus: Non facias iniuriam pauperi. Est enim pauper, & ob id misericordia potius dignus, cuius afflictioni, si afflictionem addas, planè te crudelem declaras, illúmque ad summam miseriam ac desperationem adigis. Cum autem ab omni iniuria pauperum sit abstinendum, maximè ab ea quæ illis infertur in iudicio. Vnde subiicit: Neque conteras egenum in porta, vbi porta ponitur pro curia & loco iudicij, quòd antiquitus apud Iudæos in portis ciuitatum ius diceretur vt patet in libro Ruth, & Deuter. Vbi dicitur: Iudices & ma[gistros] constitues in omnibus portis tuis. *Deut.16.* Maxi[mæ] autem iniustitiæ est, eo loco abuti ad conter[endum] pauperem, quo pauperes & innocentes deberent ab iniuria & oppressione defendi. Et tamen frequenter id fit à diuitibus & potentioribus, qui iniustis criminationibus, corruptis testibus, & nonnunquam iudicibus, impensarũ item magnitudine ac litium protractione in iudicio grauant pauperes. Cæterum potest hac sententia intelligi prohiberi non tantum violentia pauperibus innocentibus illata, sed etiam quæ illis nonnihil pro meritis inferri iustè posse videretur, videlicet ne ob mutuum, aut debitum, vel dictum aliquod aut factum durius tractentur, siue extra iudicium, siue in iudicio. Vnde in Exodo est scriptum: Si pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi qui habitat tecum, non vrgebis eum quasi exactor, nec vsuris opprimes. Vt autem à violentia pauperum efficacius deterreat, subdit. Quia iudicabit Dominus causam eius, hoc est, etsi causam suam ipse pauper defendere in iudicio non possit, & alij eum defendere recusarint, iudex quoque ipse aut muneribus corruptus, aut timore potentiæ diuitum superatus non iudicauerit causam pauperis pro æquitatis exigentia, ipse Dominus in se causam illam suscipiet, eámque iudicabit qui iustus est iudex, nec muneribus, nec timore cuiusquam capi potest, cui peculiariter derelictus est pauper, quique iudex peculiariter dicitur pupillorum, viduarum & egenorum. Iudicabit autem non sententiam tantum ore pronunciando, sed re ipsa vindicando iniuriam pauperibus illatam, vnde sequitur, & configet eos, qui confixerunt animam eius. Vbi notandum est quod pro verbo configere ponitur apud Hebræos קבע Cabag, quod in Biblijs hoc tantum loco est & Malach.3. vbi etiam D.Hieronymus vertit configere & affigere. Si affiget homo Deum, quia vos configi-

tis me. Omnes autem volunt hoc verbum significare rapere aut ſpoliare, quomodo & D. Hieronymus teſtatur Symmachum Aquilam, & Theodotionem vertiſſe. Habent enim *μη αποςερήσῃ*, num fraudat aut ſpoliat, vnde hic quidam vertunt. Et ſpoliabit anima, hoc eſt vita, ſpoliantes eos. Et eſt ſenſus optimus, quo ſignificatur Deũ ablaturum vitam, ſiue temporalem, quam abbreuiabit, ſiue vitam gratiæ & gloriæ æternæ ab his qui pauperibus auferunt facultates, quod auferendo facultates vitam quoque videantur auferre, cum eos ad famem extremamque inopiam ac deſperationem adigunt. Iuxta quem ſenſum & noſtra litera commodè ſic accipietur. Dominus transfiget ſpiculis æternæ mortis & damnationis illos, qui ſagittis inhumanitatis ſuæ corda pauperum confixerunt, vt par pari referat, & qua menſura menſi fuerint, remetiatur eis. Diuus Hieronymus in Malachiam teſtatur verbum Hebraicum hic & ibi poſitum lingua Syrorum & Chaldæorum ſignificare affigere, atque ſe eam ſignificationem ſecutum, quod faceret ad myſterium dominicæ paſſionis, in qua homines affixerunt & confixerunt Deum. Vnde & Beda hunc locum peculiariter ad Chriſtum in cruce confixum vult pertinere. Melius (inquit) hic locus de illo intelligitur, qui cum diues eſſet, pauper pro nobis factus eſt, & non ſolum pauper, vt nos ditaret, ſed & vt nos redimeret, crucifigi dignatus eſt. Prohibet ergo ſapientia ſuos auditores, Domino in carne prædicanti violentiam mortémque inferre, quia nimirum certus teſtatur interitus ei qui in authorem vitæ manum mittere non ſtupuerunt. Hæc ille.

25 *Non eſſe amicus homini iracundo, neque ambules cum viro furioſo*

26 *Ne forte diſcas ſemitas eius & ſumas ſcandalum animæ tuæ.*

VARIIS modis conſultum eſt non inire amicitiam & familiaritatem cum iracundis & furioſis. Primum quia cum talibus non poteſt conſiſtere amicitia, vt qui leuiſſimis cauſis offendantur. Deinde quia cum talibus conuerſari non caret periculo. Vnde in Eccleſiaſtico dicitur: Cũ iracundo non facias rixam, & cum audace non eas in deſertum, quoniam quaſi nihil eſt ante illum ſanguis, & vbi nõ eſt adiutorium, elidet te. At hic Sapiens dehortatur à conſortio & amicitia iracundi, ob periculum imitationis, tum quod in iracundo ſit frequens iraſcendi exemplũ, tum quod iracundus, non ſolum ſuo exemplo pertrahat ad imitationem, ſed & exhibitione occaſionis, vt qui facilè offenſus, & frequenter iniuſtè aut non ſatis iuſtè, occaſionem frequentem præbeat iraſcendi ei qui cum ipſo degit, tum quod hoc vitio contracto planè ineptus quis redditur ad amicitiam cum aliis ineundam & res magnas gerendas, vt omittam vitium illud ſemel contractum non facilè tolli poſſe & cum alia quidem vitia tempore curentur, iſtud ſemper magis creſcere & inualeſcere. Vnde benè dicit, ne fortè diſcas ſemitas eius & ſumas ſcandalum animæ tuæ, hoc eſt, anima tua, atque tu ipſe hinc occaſionem habeas frequenter impingendi, cadendi atque peccandi. Pro quo Hebræa habent, & ſumas laqueum animæ tuæ. Illaqueatur enim anima peccandi conſuetudine & malarum affectionum pondere, ita vt ſe his explicare cum velit

Eccleſ. 8.

nequeat, quemadmodũ aues laqueis captæ euadere non valent. Superius enim annotatum eſt noſtrum interpretem vertere ſcandalum vel ruinam, pro quo alij vertunt laqueum. Cæterum ex ſubiuncta ratione patet nõ omnibus ſemper declinandam ſocietatem iracundorum. Generaliter enim viri perfecti peruerſos fugere non debent, ſed cum illis nonnunquam conuerſari, vt ad rectitudinem illos pertrahant, à quorum peruerſitate, & vitiis non facilè vincuntur. Vnde ad infirmiores hoc præceptum potiſſimum pertinet, quibus à conſpectis exemplis plus eſt periculi, vt & Beda annotauit.

27 *Noli eſſe cum his qui defigunt manus ſuas, & qui vades ſe offerunt pro debitis.*

28 *Si enim non habes vnde reſtituas, quid cauſæ eſt vt tollat operimentum de cubili tuo.*

CVM vetat ne ſimus cum his qui defigunt manus ſuas, vult vt ne ſimus inter eos, & de numero eorum qui defigunt manus ſuas, hoc eſt, qui ſtipulantur, & fideiubent pro aliis. Hoc enim vocat ſæpius defigere manus, vt patet cap. 6. Non vetat autem iſtud quaſi ſemper malum, ſed tanquam periculoſum. Ac quam ſit periculoſum experientia quotidiana docet, & ſapiens ipſe cum hoc loco tum aliis locis, ſatis oſtendit. Indicat enim fideiuſſori omnino cogitãdum eſſe de ſoluendo debito adeo, vt etiamſi non poſſit ſine ſuo magno incommodo ſoluere (hoc enim eſt quod dicit: Si enim non habes vnde reſtituas) expectare debeat vt creditor tollat operimentum cubilis, vel vt habent Hebræa, lectum qui eſt ſub ipſo, hoc eſt, vel vt maximè neceſſaria te debitũ perſoluatur, vel pro eo ſupellex neceſſaria pignoretur: & extremam miſeriam ſponſor patiatur. Illud quid cauſæ eſt ſic debet accipi, cur eo te loco ſtatuis, cur hoc efficis: & in verbo tollat ſubintelligendum eſt creditor. Quidam libri habent. Vnde reſtituat, vt hæc verba referantur ad debitorem, pro quo quis ſpondet: Nam & Beda ſic legit, & interpretatur verbum tollat, etiam referẽs ad debitorem quem intelligit tollere veſtimentum, quia eius nomine tollitur. Aut legendum: Si enim non habes vnde reſtituas, per verba ſecundæ perſonæ ſicut habent codices emendatiores, patet ex Hebræis. Cæterum non prohibetur hac ſententia omnis fideiuſſio, ſed ne quis ad fideiubendum ſit facilis, ac ne temerè faciat propter imminens periculum, quod vt timendum eſt in fideiuſſionibus temporalibus, ita multo magis in ſpiritualibus. Proinde ſecundum ſublimiorem intelligentiam monemur, ne faciles ſimus ad ſuſcipiendum munus alios regendi, in quo ſpondemus ac nos obſtringimus pro aliis, reddituri Deo pro eis rationem. Si enim non poſſumus ſponſioni ſatisfacere, ornatus virtutum ſi quis nobis ſit in quo quieſcimus fouemur ac vitia noſtra teguntur, auferentur à nobis, nudique, egentes ac ſqualidi, coram Deo deprehendemur.

29 *Ne transgrediaris terminos antiquos quos poſuerunt patres tui.*

PRO transgrediaris Hebræis eſt transferas, idẽ ſcilicet verbum quod eſt Deuteron. 19. Vbi nos legimus, non aſſumes & transferes terminos proximi tuĩ quos fixerunt priores in poſſeſſione tua. Idem ergo quod illo loco, hic ſapiens ad literam docet, quod & repetit capite ſequenti,

sequenti, videlicet ne quis ex auaritia limites suæ possessionis & hæreditatis, ad dilatandum, transferat ad alium locum quam ab antiquo constitutum sit, ne proximo suo noceat, sed contentus sit sua sorte & hæreditate quæ à patribus obuenit. Vnde quod nos habemus, ne transgrediaris terminos, intelligendum est transferendo. Sub hoc autem literali sensu parabolicè intelligendum est sapientem simul significare voluisse cauendum ne quis vel fidei dogmata ab antiquis determinata vel rectæ vitæ præscripta à patribus laudabiliter constituta pro concordia & ordine ac polipia inter homines conseruanda, violare ac immutare noua doctrina ac impio cótemptu præsumat. Quòd vtinam hoc nostro seculo obseruatum fuisset, nó incidissemus in tantum malorum quantum patimur.

29 *Vidisti velocem in opere suo, coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles.*

COMMENDAT hæc sententia diligétiam ac strenuitatem in rebus gerendis, impletúrque & apud homines per diligentiam in rebus temporalibus, & apud Deum per diligétiam in rebus diuinis. Qui enim sunt strenui & diligentes in negotiis suis temporalibus, digni sunt qui stent coram regibus ipsísque interuiant, taléSque ferè principes prudentes requirunt, atque in honore habent, nec tales decet barbaris & ignobilibus famulari. Qui etiam diuinis legibus grauiter obsecuti sunt, & summa cum diligentia munus sibi concreditum obierunt, in die iudicij coram summo & æquissimo rege ac sanctis Apostolis eius qui cum ipso orbem iudicabunt, stabunt & ad dexteram collocabuntur, nec constituentur cum ignobilibus damnatis ad sinistram iudicis.

CAPVT XXIII.

1 *QVando sederis vt comedas cum principe, diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam.*
2 *Et statue cultrum in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam.*
3 *Ne desideres de cibis eius in quo est panis mendacij.*

HIs tribus versibus docet Sapiens filium suum quid sit ei faciendum in conuiuiis potétum. Dupliciter autem potissimum hic locus intelligitur. Sunt enim qui primis duabus sententiis intelligunt sapientem monere, vt inuitati ad principum conuiuium circunspecti sint in loquendo ac respondendo principibus, ne quid temerè dicendo incidant in ignominiá, aut in periculum aliquod ac perniciem. Itaque quod dicitur diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, sic intelligunt: Diligenter considera quæ tibi à principe proponuntur, quæ à te quæruntur, vt eis non temerè respódeas, sed prudenter & circunspectè. Quod sequitur & statue cultrum in gutture tuo, sic accipiunt veluti cultro gutturi infixo, cohibe te à verborum petulantia, & imprudentia, ita vt & parcus sis in loquendo, & prudens. Et quia id præstari non potest, nisi quis strupsi imperare possit, & se continere, subijcitur si tamen habes in potestate animam tuam. Alij melius intelligunt hic significari cauendum in conuiuiis principum maximè ab intemperantia & crapula, quod in eis ob cibo-

rum lautitias, & copiam omnium rerum maximè sit periculum intemperantiæ, quódque in eis per intemperantiam non solum in dedecus summum, sed & in perniciem homo incidere posset, si scilicet vel dicto vel facto aliquid committat principe indignum, ob quod grauiter sit puniendus. Quod ergo dicitur diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, significat: habendam rationem eorum quæ in mensa sunt proposita, ac naturam esculentorum & vini purissimi considerandam, videndum scilicet quam multa & quam delicata sint apposita, vt ne delitiis ac multitudine oppositorum quis seductus exhorbitet à rectitudine & probitate vitæ, sicque & in dedecus & in periculú aliquod incidat. Ad quod magis persuadendum subditur. Et statue cultrum in gutture tuo, quo parabolicè significatur cohibendum appetitum, & veluti cultro gutturi immisso refrænandam immodicam appetétiam rerum appositarum, nec cultro abutédum ad quæuis edulia discindenda & manducanda, sed potius gutturi infigendum. Ad hæc significáda ista dici ostendit tertia sententia quæ sequitur: Ne desideres, immodicè scilicet & intemperanter de cibis eius in quo est panis mendacij. Pro quo Hebræa habent, & ipse est panis mendacij, vel, hoc est enim panis mendacij, vel cibus mendacij, vel mendax & fallax. Redditur enim causa quare eius cibi, vel vt habét Hebræa delitiæ eius, magnopere desiderari non debeant, nempe quia cibus ille fallax est, & facilè imponit gulosis vt plus sumant quàm honori, & saluti conueniat, cum dedecore & salutis periculo sese grauantes. Proinde apud nos illud, in quo debet accipi pro in cuius cibis, hoc est, cuius cibi sunt panis mendacij, hoc est, cibi fallaces hominum ad intemperátiam pertrahentes. Non enim in homine est panis mendacij: Pro illo, si habes in potestate animam tuam. Hebræa habent בעל נפש Baal nephes, quod dupliciter accipi potest. Aut vt significet Dominus animæ, hoc est, desiderij quod secutus est interpres noster: Aut vt significet eum qui habet desideria eisque tenetur, & obnoxius est, quomodo cap. superiori, pro homine iracundo Hebræa habent בעל אף Baal Aph, hoc est, vir qui iræ est noxius atque ab ira tenetur. Itaque vertunt plerique, si tibi est appetentia, aut si concupiscentiæ es deditus, vt sit sensus, si appetitu immoderato feraris ad cibum & potum in conuiuiis principum splendidioribus, cohibe illum vel cultro gutturi immisso. Sunt qui secundum hanc partis istius acceptionem vertunt pone: Et pone: Sed & pones cultrum in gutture tuo, & intelligunt significari illum exponere se graui periculo, & veluti cultrum gutturi suo inigere qui deditus est concupiscentiæ, & dum auidè cibum potúmque ingurgitat, non tam cibum in gutture accipere quàm cultrum qui illud strangulet & suffocet propter morbos scilicet, qui ex crapula oriuntur. Aut etiam quia per ebrietatem aliquan do principibus quædam detegantur in conuiuiis quæ perniciem deinde conuiuis adferant, vnde principum mensam quidam intelligunt hic dici panem mendacij, quod ea principes aliquando abutantur ad expiscandum ex conuiuis quædam eósque fallendum. Et hæc quidem quod attinet ad literalem sensum dicta sint. Quibus est simile quod est in Ecclesiastico: Super mensam magnam sedisti, ne aperias super illam faucem Eccles. 34.

tuam prior. Non dicas multa sunt, quæ super illam sunt, vt scilicet te ob epularum copiam ingurgites. Iuxta sensum mysticum sedet cum principe comesturus panem, quia ad mensam dominicam, variis scripturarum epulis & sacramentorum dapibus, præsertim pane corporis dominici & poculo sanguinis Iesu Christi accedit. Ad quam mensam quicunque accedit: iterum atque iterum expendere debet quid ei appositum fuerit, vt ne indignè tractet quæ sunt apposita, nec plus sumat quam conuenit. Sunt enim vt experientia docet plerique, è vulgo maximè qui de scripturis vberiorem sibi vendicant intelligentiam & plus nosse desiderant quàm eis vel conuenit vel expedit, non seruantes illud Pauli: Dico vobis non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. His ergo dicitur vt sibi imperent ac appetitum immodicum cohibeant, quod significatur, cum dicitur: Statue cultrum in gutture tuo. Quod Beda subtilius accipit, vt significetur quanta cum discretione diuina sint tractanda eloquia: Guttur namque inquit pro loquela posuit, quia vox in gutture est: cultrum pro discretione, quia cibo cum reficimur cultro secante præparamus. Et sedens vt comedat, cultrū in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditatur eloquia, discreta ex ore verba depromit. Hæc ille: Similiter sunt qui mensæ corporis Domini indignè se ingerunt, non diiudicantes corpus Domini, quibus ne perniciem sibi asciscant & iudicium sibi manducent, præcipitur vt seipsos probent ac cibum propositum discernant, & potius abstineāt quàm indignè manducent. Iam quæ sequitur tertia sententia seorsum accipi debet, vt postquam dictum est quomodo sacra mensa tractanda sit, moneatur cauenda doctrina hæreticorum, qui cum videantur opiparum ac delicatum parare conuiuium, ex scripturarum epulis multa loquentes, mendacij & erroris doctrinam apponunt. Non ergo, inquit, concupiscas quicquam ex cibis eorū, quamlibet opipare verborum lenociniis conditis cum inter eos sit panis mendacij, hoc est, doctrina quam non agnoscit Ecclesia columna veritatis, doctrina scilicet falsa, quæque dulcedine sua fallere auditores suos cōsueuit. Interpretes Septuaginta hunc locum multo aliter verterūt. Habent enim sic: Si sederis cœnare ad mensam potentis, considerans intellige quæ apponuntur tibi, & sic mitte manum tuam sciens, quia te talia oportet præparare, &c. Quibus verbis ad literam docemur: non sectandas mensas magnatum quòd vicissim similibus sumptibus sint excipiendi, cum magno rei familiaris detrimento & inopiæ periculo. Vnde in Eccles. Sapiens docet. Pondus super se tollit, qui honestiori se communicat. Et ditiori te ne socius fueris. Et post pauca: Confundet te in cibis suis, donec te exinaniat bis & ter, & in nouissimo deridebit te, &c. Rectè ergo cecinit Horat. Dulcis inexpertis cultura potentis amici. Expertus metuit. Diuus Ambrosius hunc ex Prouerbiis locum secundum translationem Septuaginta adducit in commendationem referendæ gratiæ & beneficij accepti. Diuus August. hanc vers. 70. secutus mysticè eam tractat. super Ioan. tract. 47. & tract. 84. vbi edisserendo locum illum: Maiorem hanc dilectionem nemo habet, &c. sic habet, Quæ mensa est potentis, nisi vnde

Eccles 30. *Ambr. lib. 1. offic. c. 13.* *August.*

sumitur corpus & sanguis eius, qui animā suam posuit pro nobis? Et quid est ad eam sedere nisi humiliter accedere. Et quid est considerare & intelligere quæ apponuntur tibi, nisi dignè tantam gratiam cogitare? Et quid est sic mittere manum sciens, quia talia te oportet præparare, nisi quod iam dixi, quia pro nobis Christus animam suam posuit, sic & nos debemus animas pro fratribus ponere, &c.

4 *Noli laborare vt diteris, sed prudentiæ tuæ pone modum.*

HAc sententia & sequenti dehortatur ab immodico diuitiarum appetitu. Itaque dicit: Noli laborare vt diteris, vbi notandum quod laborem nō prohibeat omnem, sed eum qui fiat intentione diuitiarum comparandum. Laborandum enim est ob necessaria & commoda vitæ, iuxta illud Pauli: Qui non vult operari, nō manducet. Quanquam quod hic dicitur, noli laborare non de labore corporali potissimum sit accipiendum, sed de industria, diligentia ac solicitudine, vt sit sensus: Noli anxius & solicitus esse, vt diuitias consequaris, ne labora ditescere. Secundam partem sententiæ Hebræa ad verbum sic habent: ab intelligentia tua desine vel cessa. Et est sensus: Cessa ab hac tua intelligentia, ac prudentia, diuitias comparandi. Proinde quod noster vertit, sed prudentiæ tuæ pone modum, etiam accipiendum de prudētia & industria qua vtuntur homines in conquirēdis opibus. De qua Saluator: Filij huius seculi, inquit, prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.

2. Thess. 3. *Luc 16.*

5 *Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cœlum.*

HEBRÆA ad verbum habent: Num volare facies oculos tuos in illud & non erit, quia faciendo faciet sibi alas vt aquila & volabit in cœlum. In Hebræo ergo non satis constat de qua re loquatur, tamen quoniam superiori versiculo de diuitiis locutus est sapiens, & hic versus veluti causa superioris subiectus videtur, etiam hunc omnes de diuitiis intelligunt interpretes, vt cum dicitur, in illud, sit sensus nempe vt ditescas. Et vt sententiæ intelligentiam & vim assequamur, intelligendum est. Volandi verbum & oculis auari & ipsis diuitiis tribui, de quibus loquitur tanquam de rebus animatis per prosopopœiam. Et oculos quidem suos faciunt volare ad opes, qui insatiabili habendi desiderio flagrant nihil aliud respicientes, omnem cogitationem dirigentes eo vt diuitias habeant quicquid vident concupiscentes assequi. Quibus frequenter contingit quod his qui solo visu velint aues capere & visu tantum aues volantes persequuntur. Sicut enim illæ longius volando, elabuntur quam quis possit etiam oculis assequi, ita & opes veluti assumptis alis aquilinis frequenter fugiunt eos qui illas sectantur, potissimum qui solo desiderio eas sectātur, interim ignaui nec vllam honestam artem exercentes per quam ditescere queant. Sicut enim arte opus est vt aues capiantur, ita & in acquirendis opibus multum valet industria, quanquam & hæ temerè plerisque videantur accedere, atque ab aliis vel de industria & sua spōte recedere, quantumuis ad eas obtinendas laborent. Ex his patet interpretem nostrum benè sensum reddidisse, cùm vertit: Ne erigas oculos tuos

ad

ad opes quas non potes habere, Facere enim volare oculos ad opes, non est aliud quàm erigere oculos suos ad eas. Cum ergo variæ sint causæ per quas in scripturis homines auocantur ab auaritia & concupiscentia oculorum, Sapiens hic eam causam adfert, quod frequenter fugiunt diuitiæ ab eis qui eas summè desiderant, auium instar, & diuinitus contingunt his qui eas non admodum sectantur, vt vanus sit labor eorum qui anxiè eas concupiscũt. Docet ergo quémque sua sorte contentum esse debere, nec concupiscentiã quæ in oculis est ad opes quas Deus non concedit, excitandam, quia sicut dicit Propheta, Nisi
Psal. 126 Dominus ædificauerit domum, frustra laborauerunt qui ędificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, scilicet nisi Deus aspiret & faueat. Ad elucidationem huius loci facit, quod est Ec-
Eccles. 11 cles. 11. vbi etiam à diuitiarum studio dehortatur Sapiens, dicens: Si enim secutus fueris nõ apprehendes, & non effugies si præcurreris, significans diuitias non contingere sectantibus eas, & contingere sectantibus, sed fugientibus, quod in sequentibus declarat subiiciens: Est homo laborãs & festinans & dolens impius & tanto magis non abundabit. Ex prædictis patet quod dicitur, Facient sibi pennas, non referendum ad oculos, vt quidam interpretantur, sed ad opes. Secundum mysticum sensum Beda his duobus versibus intelligit prohiberi immodicum scientiæ desiderium quo hodie plerique tenentur, vt cum dicitur, noli laborare vt diteris, significetur prohiberi ne diuitias scientiæ vltra mensuram nostræ capacitatis quæramus. Et similiter secundo versu intelligatur, ne erigamus mentem nostram ad perscrutanda diuinitatis arcana quæ penetrare non possumus, cum hæc cœlestibus solum ciui-
Eccle. 3. bus pateant, iuxta illud: Altiora te ne quęsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.

6 Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius.

7 Quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum.

8 Cibos quos comederas euomes, & perdes pulchros sermones tuos.

PRo homine inuido, Hebræis est malus oculus oculo, vel malus oculus: sed vt dictum est cap. superiori, bonus oculo Hebræis dicitur ho-
Matt. 18. mo liberalis, malus oculo homo parcus & inuidus, quomodo & in Euangelio dicitur. An oculus tuus nequam est, hoc est, inuidus séque crucians alterius fœlicitate. Vnde non male vertit interpres, cum homine inuido. Quæ tamen versio ansam dedit quibusdam hunc locum malè intelligendi. Nam sunt qui intelligunt sapientem hic monere, ne quis comedat cum homine inuido, hoc est, cum eo qui fœlicitati alterius inuidet, etsi amicitiam vultu & conuiuio simulet, quod periculum sit ne in conuiuio tali ab inuido homine lædatur cibo intoxicato, aut potu obruatur in dedecus & perniciem suam. At hæc sententia est aliena à mente sapiẽtis, qui potius vult declinanda conuiuia auarorum & parcorum, qui quamuis verbis simulent se suis cõuiuis fauere appositum cibum ac potum, animo tamen cruciantur cum vident illos edentes & bibẽtes. Huiusmodi quoque dicuntur esse mali oculi, aut habere malum oculum, quod torqueantur videntes alius ex suis bonis refici, & ideo inuidi etiam dici possunt, quod non faueant conuiuiis suis refectionem &
gaudium. De huiusmodi etiam dicitur in Eccles. Eccle. 31
Postquam enim etiam ibi Sapiens docuit quomodo quis se gerere debeat in mẽsis magnatum, quod & hic dictum est, subiicitur quomodo apud inuidos sordidos & parcos se in conuiuiis eorum gerere debeat, dicens: Memento quoniam malus oculus nequam. Nequius oculo quid creatum est? Ideo ab omni facie lacbrymabitur. Cum viderit ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubescas. Qua vltima parte, significatur in mensa parci non extendendam manum, eò quò ille respicit vt apertius est in Græcis, ne in inuidiam parci quis incidat. De huiusmodi ergo sordidis hominibus intelligendus est hic loqui Salomon, cum dicit: Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius. Quod autem sequitur, quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, & per se obscurum est, & non videtur facilè quomodo cum Hebræis aut Græcis aliquid habeat simile. Sed & Hebræa hoc loco valde sunt obscura. Ponitur enim hic verbum שער Schaar, quòd variè accipitur à diuersis, sunt.n. qui mensurare interpretantur, quia nomen Schear mensuram significat, vt significetur hic sorditum apud se præscribere mẽsuram exiguam, quam si quis bibendo aut edendo excedit, ægrè fert, etiamsi dicat, ede & bibe. Aut quod mensuret ac numeret quod editur ac bibitur. Alij sordes animi ipsius auari putant significari. Plures tamen interpretantur ęstimare & cogitare, vnde ad verbum hebræa habent. Quoniã sicut æstimauit (vel coniecturauit) in animo suo sic est Quod interpres noster sic videtur intellexisse, quasi significatum sit auarum sibi persuadere omnino ita esse sicut in animo suo æstimat & cogitat, vnde explicandi gratia de suo quædam adiiciens, vertit. Quoniam in similitudinem coniectoris & arioli æstimat quod ignorat. Quemadmodum enim illi frequenter sibi persuadent quod non est & quod ignorant: ita & auarus. Putat enim alios eiusdem esse ingenij, cuius est ipse, cum ex se alios metiatur, vt quemadmodum ipse non ex animo fauet conuiuiis mensam, etiamsi verbis contrarium simulet. Ita etiam conuiuas putat non ex animo loqui iucunda & amica verba quæ cum eo proferunt. Vnde subditur, Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum, hoc est animo tibi non fauet quod offert. Et sequitur, cibos quos comederis euomes & perdes pulchros sermones tuos, hoc est, insuaues tibi erunt apud sordidum epulæ, ac vbi illius sordes aduerteris, displicebit tibi illius mensa, adeo vt velis te euomere posse cibos comestos. Et peribit tibi omnis sermonis & confabulationis elegantia quæ solet in conuiuiis adhiberi, quæ non commouet auarum ad animi iucunditatem. Nihil proderit tibi quicquid pulchrum in conuiuio apud eum locutus es vel laudando eius dapes vel agendo ei gratias, aut denique quicquid pro more in mensa locutus es. De
inuido & parco quædam dicuntur Ecclesiastici. Eccle. 14
14. quæ faciunt ad præsentem locum, Qui sibi nequam est, cui alij bonus erit? Et non iucundabitur in bonis suis. Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hæc est redditio malitiæ illius, & si benè fecerit non volens facit, & in nouissimo manifestat malitiam suam. Et post pauca, Et in

tristitia erit super mensam suam. Cæterum quod noster vertit cibos quos comederis euomes, & perdes, &c. quidam vertunt ex Hebræo per imperatiuos. Euome & perde, & putant esse verba inuidi & sordidi hominis, ita cogitantis in corde suo, quod non respondet eius exterioribus verbis, Vtinam euomeres quæ de cibis meis voras sicut perdidisti suauia tua verba quæ locutus es, quia cor meum non aduertit ad ea. Alij putant esse verba Sapientis iubentis hyperbolyco sermone euomere quod è mensa sordidi comestum est, hoc est, pœnitere quod comederit. Iuxta mysticum sensum qui literali iam dicto sensui conueniat, rectè per inuidum istum & parcum diabolum intelleaerimus nostræ saluti inuidentem, qui etsi fauere nobis videatur, dum ad mundi voluptates nos inuitat, animo tamen est à nostra fœlicitate alieno: proinde monetur non desiderare ex cibis eius, hoc est, ex voluptatibus huius mundi, ad quas pertrahit, quod si fecerimus, euomendum aliquando erit quod sumpsimus, siue nunc per pœnitentiam, siue postea per pœnam quando tantum dabit quisque pœnarum quantum se delitiis intemperatè immerserit. Beda de hæreticis intelligit qui doctrinam suam aliis impertiunt, & ad eam inuitant, non quod eis benè velint, sed quod humanam laudem quærant. Horum doctrina qui delectatus fuerit, & ipse cogetur euomere quod ab eis sumpsit, & perdet pulchra verba confessionis fidei catholicæ, aut sermones quibus eis prędicantibus fauit, applaudendo eis.

9 *In auribus insipientum ne loquaris: quia despicient doctrinam eloquij tui.*

HOc est quod Dominus in Euangelio parabolicè iucundius dicit, Nolite sanctum
Matth. 7. dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. Despiciunt autem doctrinam sapientum insipientes, tum quod contraria sit eorum affectibus, tum quod eam non intelligant. Ferè enim contemnuntur quæ non intelliguntur.

10 *Ne attingas paruulorum terminos, & agros pupillorum ne introeas.*

11 *Propinquus enim illorum fortis est, Et ipse contra te iudicabit causam illorum.*

PRIMA pars prioris sententiæ apud hebræos planè eadem est cum eo quod est apud hebræos capite præcedenti vbi nos habemus, ne transgrediaris terminos antiquos, vtrobique enim est. Ne transferas terminum seculi, hoc est terminum antiqui temporis. At noster interpres hic videtur legisse non עולם Olam quod significat seculum, vel æternam, sed עול Vlum, vel olim ab עול Vl, quod puerum significat. Itaque secundùm Hebræorum lectionem docetur, quod quemadmodum non licet transferre terminos antiquos, ita nec introire in agrum pupillorum ad iniuriam inferendam. Secundum nostram lectionem prohibetur ne attingantur termini paruulorum orphanorum, scilicet ad transferendum eos, & dilatandum proprios agros, Aut ne attingantur limites, hoc est, agri paruulorum, nec pupillorum agros qui ingrediatur ad inuadendum scilicet eos & occupandum, aut ad metendum & colligendum fructum eorum. Id cum generaliter sit de omnium agris prohibitum, tamen in specie de agris paruulorum & orphanorum potissimum prohibet, quod hi violentiæ & iniuriæ magis sint expositi, sicut suprà specialim prohibuit ne fieret violentia pauperi subiiciens etiam hic similem causam. Propinquus enim illorum fortis est. Vbi pro propinquus, hebræis est dictio גאל Goel, quæ propriè redemptorem significat & vindicem, quemadmodum hic omnes vertunt, quomodo & Hieremiæ.50. noster interpres in eadem sententia de Deo vertit, redemptor eorum, vt & aliis multis locis. Frequenter tamen hæc dictio pro propinquo accipitur & vertitur, idque ideo quia vt præcipitur Leuiti.25. cum quis attenuatus apud Israelitas vendiderat possessionem suam, is qui erat propinquior poterat redimere quod venditum erat. Vnde factum est vt propinquior ille qui ius habebat redemptionis, diceretur גאל Goel, hoc est, redemptor, pro quo noster interpres & illo loco Leuitici, & in lib. Ruth. cap.3. & 4. sæpè vertit propinquus, Nam quum dicit Ruth ad Booz: Expande pallium tuum super ancillam tuam, quia propinquus es, Et cum Booz dicit, Nec abnuo me propinquum, Et capite sequenti, cumque vidisset propinquum, prætereuntè, semper est dictio גאל Goel, quæ redemptorem significat. Itaque quia hic de agris est sermo qui pupillis eripiuntur ab impiis, & contra illos à Deo defenduntur, benè Deum vocat interpres propinquum pupillorum, talem scilicet qui eorum agros tueatur vindicet ac redimat è manibus vendicantium illos iniustè: Non ergo hic dominus dicitur propinquus pupillorum, quia prope illis adest, iuxta illud: Iuxta est Dominus his qui *Psal.33.* tribulato sunt corde, sed quomodo consanguineus alicuius ac frater dicitur illius propinquus. Quoniam ergo mundus iudicat pupillos carere, vt patre ita defensore & vindice, atque ab id etiam eos per se ad defensionem infirmos audacter inuadit, sapientia vt ab iniuria hac deterreat, Propinquus, inquit, eorum ac redemptor & vindex fortis est, nec derelinquet eos sed ipse iudicabit causam illorum. In mystico sensu rectè intelligitur hic locus de paruulis illis, de quibus Dominus in Euangelio: Abscondisti hæc à sapientibus & reuelasti ea paruulis. Et de quibus *Matth.11.* Paulus. Malitia paruuli estote. Item de pupillis qui non vocant sibi iuxta Christi præceptum patrem in terris, nec sectantur consolationem huius mundi, deserti ab eo. Quorum terminos & *1.Cor.14.* agros qui ingrediuntur & inuadunt, à Domino illorum vindice iudicabuntur. Sunt autem eorum termini atque hæreditas, Ecclesia, scriptura, & Ecclesiastica sacramenta, quæ impiè hæretici inuadunt aliena sibi vendicantes.

12 *Ingrediatur ad doctrinam cor tuum, & aures tua ad verba scientia.*

HEBRÆA non habent ingrediatur, sed adhuc, hoc est, adhibe doctrinę cor tuum, hoc est, mentem tuam, quanquam eodem redit sensus. Si enim adducitur & adhibetur cor doctrinæ & eruditioni, ingreditur vtique & accedit

cor ad

cor ad eam, quod non est aliud quam cor suscipere doctrinam, ac verba scientiæ quærenda & sectanda ex animo. Item quod quisque regimen habeat & dominium cordis sui, quodque expectare non debeat vt ad doctrinam suscipiendam cogatur, sed vt vltrò eam amplectatur & quærat. Repetit hanc monitionem frequenter Sapiens post quædam Sapientiæ præcepta, vt intelligamus, ea aliter præstari non posse, nisi quis & cor & aures accommodauerit.

13 *Noli subtrahere à puero disciplinam, si enim percusseris eum virga, non morietur.*
14 *Tu virga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis.*

POSTQVAM superiori sententia monuit iuniores vt suscipiant auribus & corde doctrinam sapientiæ, nunc monet præceptores & parentes sui officij, sciens rarissimos esse iuniores qui sese vltro sapientiæ addicunt, quoniam vt dixit capite superiori, stultitia colligata est in corde pueri. Noli, inquit, subtrahere à puero disciplinam, hoc est, noli sic diligere filium vt eum castigari, aut castigare nolis. Si enim percusseris eum virga, non morietur. Quod dupliciter accipi potest. Aut vt significetur puerum non ideo moriturum, aut grauia quædam passurum si castigatus fuerit moderate, nempe virga flexili, quæ pueris conuenit, nec facile corpori nocere potest. Aut potius vt significetur per moderatam castigationem puerum euasurum mortem, nempe quia per illam melior factus non merebitur postea mortem, siue temporalem, ad quam per flagitia sua nónunquam deueniunt, qui prius à parentibus virga dignè correcti non sunt, siue æternam in quam incidunt postea, dum ex paruis malis à quibus non corriguntur, perueniunt ad maiora flagitia. Hunc posteriorem sensum esse conuenientiorem indicat sequens sententia. Tu virga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis. Cui sensui conuenit quod de quodam fertur adolescente, materna, vt fit indulgentia corrupto, qui cum duceretur ad supplicium, exclamauit, Non prætor, sed mater mea me ducit ad supplicium.

15 *Fili mi si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum.*
16 *Et exultabunt renes mei cum locuta fuerint rectum labia tua.*

POST sermonem de correptione filij Sapiens his verbis ostendit quanto filium suum prosequatur amore, quódque castigationem eius non alia de causa imperet, quàm in bonum ipsius, nempe vt sapiens fiat, seque sua oblectet sapientia. Et videri potest hæc verba Salomonem dicere in persona patris filium suum castigantis: indicantis his verbis se filium castigare ex dilectione, ex imitatione patris cœlestis, qui quem diligit castigat & flagellat omnem filium quem recipit. Pro animus, in priori sententia Hebræis est cor, eadem scilicet dictio quæ in secundo membro, vt sit ad verbum, Si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meum, quanquam id ad gratiam magis faciat quàm ad sensum. Nec est gaudebit tecum cor meum, sed gaudebit cor meum etiam ergo. In quo explicando quidam mirè philosophantur. At simplicius videtur esse phrasis hebraica qua significetur cor meum inquam & non tantum tuum, vt repetitio sit confirmandi causa, vt cap. superiori. Hebræa habent, ostendi tibi hodie etiam tu, pro eo, quod est tibi sane ostendi, tibi, inquam, ad maiorem emphalim. Proinde benè noster vertit gaudebit tecum cor meum. Duo autem à filio pater requirit. Primum vt cor eius sapiens, afferens hoc sibi allaturum cordis gaudium. Secundò vt labia eius loquantur, quod rectum, æquum & bonum est, afferens hic renes eius exultaturos, hoc est, magno se gaudio perfundendum, ita vt interiora sint gaudio commouenda. Multum enim est si non solum sit corde sapiēs filius, sed & ore nouerit eloqui quæ recta sunt, hoc est si benè, & bona loqui didicerit, si alios quæ recta sunt docere possit. Mysticè sapiens corde est filius qui corde rectè credit, labia eius loquuntur rectum cum & ore fidem cordis rectè confitetur. Corde enim (inquit) Paulus, creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem. Quod si cōfitearis in ore tuo dominum Iesum & in corde tuo credideris, saluus eris, gaudebitque super te mater Ecclesia. *Rom. 10.*

17 *Non æmuletur cor tuum peccatores, sed in timore Domini esto tota die. Quia habebis spem in nouissimo & præstolatio tua non auferetur.*

VERBVM æmulari, significat nonnunquam imitari, vt cum dicit Paulus, bonum æmulamini in bono semper. Vnde iuxta hanc significationem quidam intelligunt priorem versum vt sit sensus, cor tuum non imitetur peccatores. Verum non puto verbum Hebraicum קנא Cana *Galat. 4.* correspondens verbo æmulari, facilè in hac significatione reperiri, vt significet imitari, sed potius inuidere, aut vt generalius dicatur odio, inuidia, vel magno amore alteri affici, aut in illum concitari & commoueri. Vnde sensus huius loci est: Ne inuideas peccatoribus suam fœlicitatem, nec contra eos concitetur cor tuum, ita vt vel ob eorum prosperitatem contra Deum murmures, vel ad imitandum eos viamque veritatis deserendum commouearis, sed contra etiamsi videas eorum temporalem fœlicitatem, tu tamen tota die, hoc est, semper & assiduè persiste in timore domini. Hæc monitio valdè necessaria est iustis, maximè infirmis, vt quibus prosperitas stultorum semper magno fuit scandalo, ita vt in eorum persona dicat Propheta: Mei *Psalm. 72.* autem penè moti sunt pedes, pacem peccatorum videns. Ideóque hanc monitionem prolixè prosequitur idem Propheta dicens. Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem. Et noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Desine ab ira & derelinque furorem, Noli æmulari vt maligneris, &c. Subiungitur autem hic & *Psalm. 36.* causa, quæ in eo Psalmo prolixè tractatur, Quia habebis spem in nouissimo, Pro quo Hebræa habent ad verbum. Quia verè est nouissimum. Vocatur autem nouissimum Hebraica phrasi merces operis, & id quod tandem bonis consequitur fructus & commodi: vnde cum Psalmo prædicto nos legimus, Custodi innocentiam & vide æquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico, Iniusti autem disperibunt, simul reliquiæ impiorum peribunt, vtrobique pro reliquiæ est dictio hoc loco posita significans nouissimum אחרית Acharith, & significatur ne-

minem iustum habiturum post hanc vitam aliquid reliqui & mercedis, iniusto nihil reliquum fore, nihil super futurum bonorum. Ita & hic dicitur, Reuera tibi persistenti in timore domini est nouissimum quoddam, hoc est, spes quædam certa mercedis tibi in futurum reposita, aut merces ipsa tibi in nouissimo danda. Vnde non malè sensum reddidit noster interpres. Quia habebis spem in nouissimo, hoc est, per perseuerantiam in timore Dei erit & crescet in te spes in illud quod tandem assequeris. Aut habebis in nouissimo, hoc est, tandem in exitu tuo id quod modò speras, vt spes pro te sperata accipiatur. Aut cum iam tibi erit discedendum, habebis bonam spem, decedens cum spe bona & id quod es præstolatus non auferetur à te non frustrabetis tua expectatione, sicut frustrabuntur impij.

19 *Audi fili mi, & esto sapiens & dirige in via animum tuum.*

NOVA mandata superioribus appositurus rursum ad audiendum sapientiam inuitat. Est autem in hac sententia rectus ordo obseruatus. Primum enim est vt quis audiat recta & salutaria monita. Secundum vt per audita fiat sapiens, ac postremum vt sapientiam sequatur opus. Vnde tertio dicit, Dirige in via animum tuum, vel, Cor tuum, hoc est, fac vt rectè incedas. Fac vt in conuersatione tua rectè ambules.

20 *Noli esse in conuiuijs potatorum, nec in comessationibus eorum qui carnes ad vescendum conferunt.*

21 *Quia vacantes potibus & dantes symbola consumentur, & vestietur pannis dormitatio.*

SALVBRIS admodum monitio, & iuuenibus potissimum necessaria, quia ex ipsa eorum natura, maximè ad luxum & otium proni sunt, seseque mutuo ad ebrietatem & comessationes inuitare solent, magnum sibi ad percipiendam sapientiam per hoc obstaculum præbentes, ac dedecus, simul & inopiam conciliantes. Est autem hæc monitio longè & breuior & elegantior apud Hebræos, qui habent ad verbum, Ne sis inter potatores vini, inter helluones carnis, Quia potator & helluo depauperabitur, & laceris vestiet sopor. Eadem ergo est dictio quam interpres in priori versu vertit, qui carnes ad vescendum conferunt: & in posteriori dantes symbola. Proinde per dantes symbola non significat eos qui in conuiuiis exsoluunt quod quisque debet, proportione expensarum, sed quos in priori versu dixit conferre carnes ad vescendum. Symbolum enim dictio Græca collatio dicitur, vnde dare symbola hic dicit qui simul ad vnum conuiuium carnes conferunt, qui scilicet non contenti sunt simplici apparatu, sed ad copiam conuiualem instruendam singuli suam portionem adferunt, vt variis epulis inexplebilem suam gulam nutriant. Tales dicit consumendos, paupertate scilicet & inopia, quæ luxum consequi solet. Et quoniam curam ventris, & ebrietatem & crapulam sequitur otium ac somnus multus, paupertatem etiam hinc tribuit, subdens: Et vestietur pannis dormitatio, hoc est, homo qui dormitationi, quæ crapulam sequitur, deditus est, vestietur pannis, laceris, scilicet ac vilibus. Sic enim hic pannis vestiri positum est, sicut Latinè dici- *Mat. 10.*

mus hominem pannosum. Diuus Gregorius lib. *Gregor.* 14. Moral. cap. 25. locum hunc mysticè accommodat ad detractores, exponens enim illud Iob. Et carnibus meis saturamini sic habet: Sciendum quoque est quod hi qui alienæ vitæ detractione pascuntur, alienis proculdubio carnibus saturantur. Vnde per Salomonem dicitur: Noli esse in conuiuiis potatorum, neque comedas cum eis qui carnes ad vescendum conferunt. Carnes quippe ad vescendum conferre est in collocutione derogationis vicissim proximorum vitia dicere, de quorũ illic pœna mox subditur. Quia vacantes potibus & dantes symbola consumentur, & vestietur pannis dormitatio. Potibus vacant qui de opprobrio alienæ vitæ se inebriant. Symbolum verò dare est sicut vnusquisque solet pro parte sua cibos ad vescendum, ita in confabulatione detractionis verba conferre. Sed vacantes potibus & dantes symbolum consumentur, quia descriptum est, omnis detractor eradicabitur. Vestietur autem pannis dormitatio, quia despectum & inopem ab omnibus bonis operibus mors sua inuenit quem hic ad alienæ vitæ exquirenda crimina, detractationis suæ languor præoccupauit. Hæc ille, quæ & Beda hinc mutuatus est in suis commentariis.

22 *Audi patrem tuum qui genuit te, & ne contemnas cum senuerit mater tua.*

QVONIAM à consortio ebriosorum facilè separabuntur iuuenes si parentes suos audire velint quibus filiorum ebrietas & luxus maximè displicere solet, benè subiicit, Audi patrem tuum & quo id magis persuaderet, addit qui genuit te, vt eius beneficij considerat[illegible] intelligat sibi patrem audiendum, vt quo[illegible] bet quod sit, qnique non potest nõn ipsi bene ve[illegible]. Et quoniam iuuenes, matrum salutaria monita contemnere solent maximè cum senuerint, quasi per sexum & ætatem non sapiant, nec videant quæ sunt commoda, subiicit. Et cum senuerit mater tua ne contemnas eam, scilicet te admonentem. Tantum enim abest vt ob sexum & ætatem eius monita negligere debeas, vt ea potius tum quia mater tum quia senex sit audienda. Iuxta mysticum sensum monet hæc sententia vt audiamus & obediamus patri cœlesti, qui nos & creauit & suo spiritu regenerauit, nec interim contemnamus matrem nostram ecclesiam, etiam cum senuerit, & iam progressu temporis excideritab ea pulchritudine virtutum, quam habuit in initio, quasi in sua iuuentute primitiua ecclesia.

23 *Veritatem eme & noli vendere sapientiam & doctrinam & intelligentiam.*

SIC ordinanda est hæc sententia vt post verbum vendere sit distinctio, deinde accusatiui sequentes appositiuè iungantur cum dictione veritatem, vt per eos explicetur quam dicat veritatem. Sunt qui hac sententia significari putant conducendum præceptorem à quo veritatem discas, nec parcendum vllis sumptibus vt sapientia comparetur, at sapientiam gratis impartiendam aliis, iuxta illud Euangelicum, Gratis accepistis, gratis date, Verum hæc explicatio

catio parum ſibi conſtat. Nam quomodo ſapientiam emere licet ita & vendere, & quomodo non licet eam vendere, ita nec emere. Simpliciter ergo accipi poſſet in hoc ſenſu. Eme veritatem, hoc eſt, eam tibi cõmpara & acquire, acquiſitam autem noli vendere, hoc eſt, alienare à te & abiicere. Quem ſenſum ſecuti ſunt Septuaginta, qui habent ἀλήθειαν κτῆσαι καὶ μὴ ἀπώσῃ, hoc eſt, veritatem acquire vel poſſide, & ne repudies vel abiicias. Rectè tamen plus videri poteſt Sapiens ſignificaſſe, nempè nihil nobis carius habendum quàm veritatem, eámque vel omnium aliarum rerum diſpendio comparandam, ſtudiisque, labore indefeſſis vigiliis & orationibus quærendam omnia potius danda, vt ad eam perueniatur,
Matt. 13. iuxta parabolam Euangelicam, qua ſimile dicitur regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, qui inuenta vna pretioſa dedit omnia ſua & cõparauit eam, omnes ſcientias omnes opes contempſit præ illa: nam quæ emimus pluris facimus, quæ verò vendimus, vilius æſtimamus, cupientes aliquid conſequi quod nobis ſit melius & commodius. Itaq; vetat vendere eam, hoc eſt, ne quid ea carius habeamus, ne ob lucrum quodcunque eam alienemus. Nam vt ſuprà dixit, Melior eſt ſapientia cunctis prætioſiſſimis, & omne deſiderabile ei non poteſt comparari, Et Sapientiæ. 7. Præpoſui, inquit, ſapientiam, regnis & ſedibus, & diuitias nihil eſſe duxi in comparatione illius, nec comparaui illi lapidem pretioſum, quoniam omne aurum in comparatione illius arena eſt exigua, &c. Similia habentur Iob. 28. Sciendum tamen emere nonnunquam accipi ſimpliciter pro comparare
Eſaiæ. 55. & obtinere, vt cum dicitur in Eſaiæ. Omnes ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite, Venite, emite abſque argento, & abſque vlla commutatione, vinum & lac.

24 *Exultat gaudio pater iuſti, & qui ſapientem genuit, lætabitur in eo.*

25 *Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet, quæ genuit te.*

DVo dicit in filio patrem afficere gaudio iuſtitiam ſcilicet & ſapientiam filij, quãquam ex multis locis obſeruare liceat apud Salomonem parum vel nihil eſſe diſcriminis inter iuſtum & ſapientem, ſicut nec inter ſtultum & impium, vt tantum ornatus gratia & varietate verborum, quem in priore parte ſententiæ vocat iuſtum, eundem mox ſapientem vocat. Meritò autem pater de filio iuſto & ſapiente gaudet, tum quod ob naturalem amorem ipſius ad filium, illius bonum ſuum ducat, tum quod filij virtus & ſapientia in commodum ſimul & honorem patris cedat. Liberatur enim pater à multis malis animique cruciatu, & ſimul honorem apud homines & mercedem apud Deum conſequitur, ſi filium habeat frugi & probum. Præmiſſa hac ſententia de gaudio patris ex probitate filij, ſubiungit appoſitè monitionem ad filium vt ſit cauſa gaudij in parentibus, dando ſcilicet operam, vt ſit iuſtus ſapiens, quo ſic vterque parens in ipſo lætari poſſit.

26 *Præbe fili mi cor tuum mihi, & oculi tui vias meas cuſtodiant.*

27 *Fouea enim profunda eſt meretrix, & puteus anguſtus aliena.*

28 *Inſidiatur in via quaſi latro, & quos incautos inuenerit, interficiet.*

SIcvt ſuperius à crapula iuuentutem auocaturus ſapiens, ita nunc & à libidine ac impudicitia, & rurſum à crapula, præmittit monitionem qua ad audiendum inuitat, quod hæc vitia iuuenum animis penitus inhæreant, & ab eis ſit ipſis maximum periculum. Petit ergo ſibi cordari filij, hoc eſt vt animum ſuum accommodet ad audiendum & acceptandum quæ dicturus eſt, quod idem aliis verbis ſignificat cum ſubiungit. Et oculi tui vias meas cuſtodiant, hoc eſt, oculi mentis tuæ ſemper obſeruent vias quas tibi demonſtro, præcepta ſcilicet mea & rationes viuendi ſecundum quas viuere debeas, quemadmodum oculi corporales alicuius proficiſcentis obſerua diligenter viam demonſtratam per quam eſt ei ambulandum, ne à recta via aberret. Subdit autem cauſam cur ſtudioſè moneat vt oculi vias eius cuſtodiant, nempe propter pericula & inſidias quæ iuuenibus imminent in via huius vitæ. Fouea enim profunda eſt meretrix. Meretricem & alienam, hoc eſt, quæ non eſt vxor, comparat & profundæ foueæ & anguſto puteo. Vtraque ſimilitudine ſignificans eum qui irretitus eſt conſortio, & amori impudicæ mulieris, & in graue periculum tum corporis tum animæ incidiſſe, & ex eo non facilè extricari poſſe, quemadmodum lapſus in profundam foueam non facile aſcendere aut emergere poteſt. Tenaciter enim inhæret libidinis vis, efficaciterque detinent viri animum blandimenta ſcorti, ac prætetea in pleraque mala libido hominem præcipitat, è quibus ſe ægrè homo recipit, vt dictum eſt capite ſuperiori circa illud ſimile huic, Fouea profunda os alienæ. Addit & aliud meretricis malum ob quod merito oculi noſtri vias ſapientiæ ſemper obſeruare debeant, nempè quia ab ea in via huius vitæ inſidiæ parantur. Inſidiatur inquit in via quaſi latro. Quemadmodum enim latro ſui commodi cauſa inſidias tendit ambulantibus in via, in quas incauti maximè incidunt quos non tantum bonis ſpoliat temporalibus, ſed & vita nonnunquam, ita & meretrices & impudicæ mulieres, tectis artibus ſeducere & ad ſe ob ſuum commodum trahere ſtudent homines in via vitæ huius ambulantes dum vbique ſe ingerunt & penetrant, & variis lenociniis pelliciunt inſtabiles, & potiſſimum incautos quos & temporalibus priuant bonis & vita ipſa, animæ potiſſimum, & nonnunquam etiam corporis cum certum ſit mulierum impudicarum cauſa multa committi homicidia. Cæterum pro eo quod nos habemus & quos incautos inuenerit interficiet, hebræa habent, & præuaricatores in hominibus addet. Quo ſignificatur quemadmodum latro ſuus ſolet habere comites, ita ſcortum homines præuaricatores ſibi ſolet adiungere, per quos potentius ſit ad decipiendum & præualendum. Aut ſignificatur meretricem in hominibus augere numerum præuaricatorum, quia per eam multi excidunt à virtute ad vitia & flagitia, Myſticus ſenſus iuxta quem per ſcortum hæretici intelliguntur ſatis intelligi poteſt ex his quæ dicta ſunt capite ſuperiori circa illud. Fouea profunda os alienæ.

29 *Cui væ? cuius patri væ? Cui rixæ? Cui fouea? Cui sine causa vulnera? cui suffusio oculorum?*

30 *Nónne his qui commorantur in vino & student calicibus epotandis?*

POSTQVAM libidinis mala commemorauit, vt & à crapula quæ in libidinem frequenter trahit deterreret, varia eius mala præter egestatis malum, quod suprà indicauit, nunc adiungit, filium omnibus modis retrahens ab iis vitiis, quibus iuuentus est maximè obnoxia. Siquidem nunc monet eum vt amore parentum hoc faciat, quo illi gaudeant de probitate filij, nunc indicat vitiorum turpitudinem, & mala quæ inde sequuntur, vt si non virtutis amore saltem timore pœnæ & criminum turpitudine declinet ab eis. Indicantur in priori versu quinque ebrietatis mala. Primum quod væ adferat ebriosis atque eorum parentibus, hoc est, dolorem animi simul & corporis, gemitus & angustiæ ob morbos, cruciatus, & confusionem quæ incurruntur ex ebrietate. Notandum autem D. Hieronymum dum vertit, cuius patri væ, paulò aliter legisse quam habent modò Hebræa, atque vnicam dictionem in duas resoluisse. Cum enim Hebræa habeant אבוי Auoi, quæ dictio vox est dolentium, idem valens quod væ. D. Hierony. legit אביאוי ab oi, quod sonat patri væ. Secundum malum est quod adfert rixas & contentiones, inter bibendum scilicet & post potum litem, vt experientia docet. Tertium malum est, fouea quod scilicet ebriosis frequenter contingit cadere in foueam, qui non possunt per ebrietatem rectè incedere, ac mala imminentia præcauere. Hebræa habent dictionem שיח Sirch, in qua si litera schin id dextro cornu punctum habeat, vt proferatur Schiach, foueam significat, atque hoc modo legit D. Hieronymus, si verò in sinistro cornu ita vt dicatur Siach, quomodo hodie omnes legunt, significatur gemitus vel sermocinatio, vt verbositas & loquacitas ebriorum designetur. Quartum malum est vulnera sine causa, tum quia ebrij cadendo frequenter læduntur, tum quia rixando cum aliis sæpè etiam in pugna vulnerantur. Hæc vulnera dicuntur vulnera sine causa, quia sine aliqua vtilitate suscipiuntur, non scilicet in defensione patriæ, in bello ob bonum publicum, siue quia ob rem nihili temerè nonnunquam inferuntur. Illa quæ cadendo incidunt ebrij, etiam sunt vulnera sine causa, quia non inferuntur ferro aut alia re quæ solet lædere. Pro sine causa Hebræum etiam verti potest impune, vt significetur impotentia ebrij non valentis se defendere. Quintum est suffusio oculorum, pro quo malè quidam legunt, suffusio oculorum. Prior lectio magis accedit Hebræis, quæ habent, rubor oculorum. Significatur ebrietatem adferre oculis caliginem, eósque suffundi multis humoribus visum obtenebrantibus. Possunt hæc mala etiam mysticè accipi, quia per ebrietatem incurrit homo væ æternum damnationem scilicet æternam, incidit in foueam multorum vitiorum vulneratur secundum animam, hebetudinem & cæcitatem mentis ac visus interioris contrahit. Non ascribit autem hæc mala statim ebriosis, sed quæstione proposita inquirit, vbi & in quo hæc mala reperiuntur, vt auditorem horum malorum congerie ad considerandum excitaret atque sic efficacius ob ebrietate auocaret eum, quæ mala esse nemo posset inficiari, nusquam magis quàm in ebriosis inueniri posse vel experiētia teste ostenderet. Vnde subdit: Nónne his qui commorantur in vino, hoc est, qui moras in eo trahunt diu multúmque bibentes, & vini & temporis simul facientes iacturam.

30 *Ne intuearis vinum quando flauescit: dum splenduerit in vitro color eius.*

31 *Ingreditur blandè, sed in nouissimo mordebit vt coluber, & sicut regulus venena diffundet.*

PRO ne intuearis viuum 70. habent μὴ μεθύσκεσθε, idest, ne inebriemini vino, quòd hemistichium etiam est apud Paulum ad Ephesios. 5. eisdem verbis hinc mutuatum. Nostra lectio cum Hebræa consentit, nisi quod pro flauescit, est rubescit, & pro color eius, est oculus eius. Sed hæc parum faciunt ad sensum. Sunt enim vina in quibus placeat rubedo, sunt in quibus flauedo. Monet ergo, vt ne tum pulchritudine vini, tum gratia saporis quam significat dicens, ingreditur blandè, nos seduci sinamus, vt in ebrietatem pertrahamur. Sic enim prohibet, ne intueamur vinum, nō quod intueri sit malum, sed quod via sit & medium ad ebrietatem deducens. Notandum autem quod cum dicitur de vino, ingreditur blandè, verbum, ingreditur, non accipitur pro intrat, vt significetur bibi cum amœnitate, sed pro incedit & vadit, quemadmodum patet ex Hebrǽis, quæ habent, vadit vel incedit rectè, hoc est, placet videnti & gustanti & benè se habet in primis. Sic Canti. 7. vbi nos legimus, Sicut vinum optimum dilecto meo ad potandum, pro, dignum dilecto meo ad potandum. Hebræa habent sicut hic, vadens dilecto meo rectè, hoc est, gratum illi ac benè se habens. Cæterum ne gratia vini imponat oculis ac gusti, commouefacit nos exitus eius amarissimi, comparans vini efficaciam serpentibus mordentibus, & venena sua per totum corpus diffundentibus. Quo significat vinum immodicè sumptum tandem grauiter afficere hominem ac doloribus implere ac totum corpus malis implere humoribus veluti veneno, ita vt & mortem tandem adferat. Aut significat vinum immodicè sumptum hominem penitus turbare, dum & rationis integritatem euertit & corporis contemperaturam, atque sibi planè dissimilem reddit, imò ad insaniam transfert: non minus quam si quis à colubro aut regulo fuerit morsus. Porrò quod speciatim hic de vino dicitur generaliter etiam obseruandum est in reliquis omnium sensuum illecebris: quæ & ipse veluti vinum quoddam sunt euertentes rectum rationis vsum, in his qui immodicè eas admittunt, purgentes in nouissimo illos graui conscientiæ dolore. Itaque sub speciali hac monitione de non intuendo vino, generaliter rectè intellexerimus initia voluptatum quarumlibet quæ blanda sunt, sed amarum habent exitum diligenter cauenda, & externos omnes cohibendos sensus per quos voluptates ingrediuntur suauiter ad animam, ne si eas admiserimus, posteà aculeos ipsarum mortiferos sentiamus.

32 *Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa.*

33 Et eris

34 *Et eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo.*

QVIDAM codices habent extraneos, sed malè, quidam habent, extranea, alij extraneas, atque vtraque hæc lectio consentire potest cum Hebræis quæ vtroque modo verti possunt, & si quidem legatur extranea, significat hæc sententia per ebrietatem nec oculos, nec cor, hoc est nec sensus exteriores, nec interiores suo rectè fungi posse officio. Oculos enim ebriorum videre extranea, hoc est, alia quam re vera sunt, cor autem eorum loqui apud se, hoc est cogitare peruersa, veritati & æquitati contraria: si verò legatur extraneos, quomodo magis verisimile est Hieronymum vertisse, quomodo & Beda legit, significatur ebrios impudicè oculos suos conuertere ad extraneas mulieres, videntes eas lubricè, & cum viderint eas, cor eorum loqui apud se peruersa, cum earum consortium peruersè & contra legem Dei desiderant, & cogitant in quibus modis desiderium suum perficere possint. Pergit pulchra comparatione ebrietatis malum & periculum ostendere. Et sicut eris, inquit, dormiés in medio mari. Sicut enim qui dormit in profundo maris, agitatur variis fluctibus sursum & deorsum idque inscius & ignorans, atque sæpè in periculo est submersionis, ita qui potu multo ebrius huc illucque titubando incedit potu agitatus, animo item ad varia cogitanda, & desideranda impellitur, cum interim id in se nõ satis animaduertat, nec careat periculo ne fortè ab humorum multitudine sit suffocandus. Magis autem malum ebrietatis auget, cum subiicit, Et sicut sopitus gubernator amisso clauo. Sicut enim gubernator nauis sopore pressus, & per hoc clauo suis manibus amisso, non potest nauem dirigere, vnde fit vt non sibi tantum periculum immineat, sed naui toti, & omnibus qui in ea sunt, ita & is qui vino sepultus est, nauem suam, corpus simul & mentem non potest in cursu huius vitæ rectè gubernare. Quia enim iam clauum amitit, hoc est, rationis, quæ cunctas potentias animæ dirigit, vsum sibi eripi passus est, in summo omnium rerum suarum degit periculo, nec quicquam valent reliqui nautæ, hoc est, reliquæ potentiæ. Secundam hanc partem aliter ex Hebræo ferè vertunt. Et sicut dormiens in vertice mali nauis. Est enim hic dictio חבל Hibbel, quam volunt significare malum nauis, sicut satis etiam apparet, quia additur in capite, vel vertice. At quoniam verbum חבל Habal, significat etiam gubernare nauem, D. Hieron. intellexit hanc dictionem hic significare gubernatorem, nec aliud significatur si fiat comparatio cum dormiẽte in vertice mali nauis. Is enim cum summo & suo aliorum periculo dormit, cum ad hoc constitutus sit vt aduentum piratarum significet, aut portum & terram à longè speculetur. Potest tamen Hebræa lectio simpliciter accipi, vt significet ebrium non posse satis quierè dormire, quemadmodum qui dormire volunt in medio aut in summitate mali, vt sit sensus, Et si dormire voles, eris sicut dormiens in mari, agitatus scilicet vehementer & inquietus.

35 *Et dices verberauerunt me, sed non dolui, traxerunt me & ego non sensi: quando euigilabo & rursum vina reperiam?*

VERBA illa & dices, interpres de suo addidit, quia verba sequentia non dicuntur à sapiente nisi in persona ebrij. Apparet autem ex hoc versu comparationem præcedentem pertinere ad ebrium dormientem, quia sequitur quando euigilabo. Et ebrij dormientes maximè, non sentiunt quando verberantur, & trahũtur, quanquam & in vigilantes hæc competunt ebrios, qui etiam non videntur sentire iniurias quæ illis inferuntur, & sobrij facti eorum non recordantur, & euigilare dicuntur, cum digesto vino quo erant obruti, & dormientibus similes, sibi per sobrietatem sunt redditi. Itaque cum multis modis ebriosorum miseriam ostendisset, hoc iam versu dupliciter magis adhuc miserrimam eorum conditionem subindicat. Primum quod sensu careant suáque mala minimè omnino sentiant, ita vt iniuriis, opprobriis, ac verberibus etiam acceptis dicere possint & nonnunquam etiam verè dicant sobrij facti, verberauerunt me, sed non dolui. Secundò quod omnium est absurdissimum, quod cum sentire debeant, & nonnunquam satis aduertant, se omnium esse miserrimos, obnoxios tot malis, & aliorum iniuriis, tamen pocula semper repetere desiderant, & ad se à priore ebrietate reuersi, rursum animum apponunt ad potationes. Quod significat cum inducit eos, dicentes. Quando euigilabo & rursum vina reperiam? Caietanus intelligit his omnibus verbis quæ in persona ebrij dicuntur ebrium gloriari se per ebrietatem factum impassibilem, atque ob id velle perseuerare in potationibus per quas consequatur, quòd mala non sentiat. Cæterum quemadmodum iuxta mysticum sensum, quod suprà dictum est de non contemplando vino, generaliter ad alias etiam sensuum illecebras: quæ vini instar mentem hominis obruunt accommodari potest, ita Diuus Gregorius, & hunc versum & præcedentem generaliter accommodat, ad quosuis peccatores deliciis huius mundi obrutos, nec sua mala sentientes. Id quoniam non ineptè fecit, visum est hic ascribere. Sic enim habet in tertia parte Pastoralis curæ, admonitione 33. Vnde & Beda hic suum commentarium est mutuatus. Admonendi, inquit, sunt qui repentina concupiscentia superantur, vt curare nimis terrena desuescant, quia intẽtionem suam dum rebus transitoriis immoderatius implicant: quibus culparum iaculis transfigantur ignorant. Vnde per Salomonem vox percussi & dormientis exprimitur, qui ait, verberauerunt me & non dolui: traxerunt me & ego non sensi. Quando euigilabo & iterum vina reperiam? Mens quippè à cura suæ solicitudinis dormiens, verberatur & non dolet: quia sicut imminentia mala non prospicit: sic neque quæ perpetrauerit agnoscit. Trahitur, nequaquam sentit: quia per illecebras vitiorum ducitur, nec tamen ad sui custodiam suscitatur. Quæ quidem euigilare optat: vt rursum vina reperiat: quia quamuis somno corporis à sui custodia premitur, vigilare tamen ad seculi curas nititur: vt semper voluptatibus inebrietur, & cum ad illud dormiat: ad quod solerter euigilare debuerat, ad id vigilare appetit, ad quod laudabiliter dormire potuisset. Hinc superius scriptum est. Et eris quasi dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo. Id medio enim mari dormit, qui in huius mundi tentationibus positus præuidere motus irruentium vitiorum, quasi imminentes vndarum cumulos, negligit. Et quasi clauum gubernator Gregor.

nator

nator amittit, quando mens ad regendam nauem corporis studium solicitudinis perdit, &c.

Capvt XXIIII.

1 Ne æmuleris viros malos, nec desideres esse cum eis.
2 Quia rapinas meditatur mens eorum, & fraudes labia eorum loquuntur.

VOD superius vetuit, & hic mox posteà repetit, quia frequenter dicendum est, quod valde cauendum est, & multis imponit, Patet autem ex superiori capite quomodo sit accipiendum verbum æmulari, nempè aut pro inuidere, vt duo hic prohibeantur, nempe inuidia prosperitatis malorũ, & societas cum eis: aut generaliter pro concitari contra malos, siue ira, siue inuidia, siue alia quapiam passione, sic vt inde sequatur, vel murmuratio cõtra Deum, vel desiderium communis cum ipsis fœlicitatis, vnde sequitur, Nec desideres esse cum eis, quemadmodum Psalm. 36. Noli æmulari vt maligneris. Non prohibet autẽ esse cum eis, quia id vitari non potest facilè in hac vita, sed ne quis desideret esse cũ eis, hoc est, ne ambiat eorum societatem & fœlicitatem. Causam subiicit aliam quam superius, nempe quia eorum fœlicitas malis paratur artibus, rapinis scilicet, quas assiduè corde meditantur, & fraudibus, quas ore loquuntur, imponentes proximis suis contra legem Dei, contra quam quod fit stabile esse non potest, nec inultum diu manebit.

3 Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur.
4 In doctrina replebuntur cellaria, vniuersa substantia pretiosa & pulcherrima.

SVPERIORI sententia dehortatus est Sapiens a mala ratione parandæ fœlicitatis quam sectantur impij. Hic iam indicat verum consequendæ fœlicitatis modum, qui scilicet consistit in sapientia per quam fœlicitas & bene & stabiliter acquiritur. Est autem hic in commendanda sapientia pulchra gradatio. Primum enim ei tribuitur ædificare domum, secundo eandem roborare & firmare, & tertio eius cellaria implere omni substantia, tum pretiosa, tum pulchra, vt hinc intelligamus, sapientia rem familiarem & primum bene institui, & deinde institutam confirmari, ac postremum perfici omni plenitudine & abundantia. Per ædificationem domus non simpliciter intelligenda est materialis tantum ædificatio domus, sed quemadmodum dictum est circa primum versum cap. 14. tropo Hebraico significatur rei familiaris recta institutio, quæ vt recte fit per sapientiam, ità per eandem & ciuitas rectè instituitur, roboratur, & perficitur omni ornatu & abundantia. Mysticè per sapientiam ædificatur domus, roboratur & repletur omnimoda suppellectile, cum per intelligentiam diuinæ legis quis cor suum construit in habitaculum Dei, idémque assiduè in virtute roborat, omnibúsque charismatibus ac donis spiritus replet ac perficit. Illud obiter in litera annotandum in secundo versu dictionem vniuersa non coniungendam cum cellaria, sed cum sequenti dictione substantia, vt patet ex hebræis.

5 Vir sapiens fortis est & vir doctus, robustus & validus.
6 Quia cum dispositione initur bellum, & erit salus vbi multa consilia.

PERGIT magis adhuc sapientiæ encomium prosequi, ostendens eam non tantum domi atque in priuatis rebus in pacifica reipub. administratione præclarè se habere, sed & foris, atque in bello gerendo. Ob id ergo virum sapientem fortem esse prædicat, quod etiamsi viribus corporis nonnunquam infirmior, tamen per sapientiam plera & fortiora aliis præstat, & potissimum in bello vbi ad superandum hostes plus valet sapientia ducis quàm militum fortitudo & multitudo. Vt experientia sæpè docuit. Vnde subditur. Quia cum dispositione, hoc est, prudenti ordinatione, initur, hoc est, iniri debet bellum. Et erit salus in bello, hoc est, victoria non tam vbi robur fuerit & multitudo militum, quam vbi sunt multa ducum sapientum consilia. Quod de bello corporali dicitur idem & de prælio spirituali dicendum, quod scilicet nobis gerendum est contra hostes salutis nostræ visibiles & inuisibiles. Nam & illud non nostris agendum est viribus, sed sapientia & consiliis quæ suggerit spiritus. Cæterum potest vir sapiens & ideò intelligi dici fortis vir, quid sit magnu fortique animo, ita vt non facilè cedat aduersis, quodque suis passionibus fortiter imperet, iuxta illud, Fortior est qui se quam qui fortissima vincit Oppida. At alio hic spectasse sapientem nempe ad opera fortitudinis quæ vir sapiens extra se præstat, patet ex subiuncta ratione.

7 Excelsa stulto sapientia, in porta non aperiet os suum.

REVERSA etiam sapientum iudicio sapientia est excelsa, vt quæ cœlestis sit & veluti ex alto despiciens diuitias & voluptates mundi. Vnde suprà c. 8. dixit, sapientia clamitat in summis excelsisque verticibus. Sed stulto dicitur peculiariter excelsa, vel quod totus sit terrenus, & curis & voluptatibus carnalibus grauatus ad eam pertingere non potest, vel quod reputet sibi inaccessibilem tanquam valdè eleuatam supra se atque ob id non studeat eam assequi, sed pertæsus laboris persistat in sua stultitia. Et quia sic ei sapientia est excelsa, ideo ob defectum sapientiæ non aperies os suum in porta, hoc est, in locis publicis & in loco iudicij, quod in portis exerceri solitum fuit. Vult ergo significare tales non peruenturos ad eum honoris gradum, vt in iudicio cum sapientibus sedeant, & de rebus magnis decernant, aut si eo peruenerint, rubore suffundendos, vt qui non habeant quod dicant, rogati suam sententiam. Potest etiam intelligi stultum in iudicio non aperire os suum ad seipsum defendendum cum tanquam reus ibi sistitur, quemadmodum contra dicitur de sapiente, Non confundetur cum loquetur inimicis suis in porta. Sic secundum mysticum sensum stultus non aperiet os suum in tremendo Dei iudicio in quo non potest vnum respõdere pro mille. Et quia obmutescet cum eo qui intrauit ad nuptias sine veste nuptiali, proiicietur foras in tenebras exteriores. *Psalm. 35.*

8 Qui cogitat mala facere stultus vocabitur.

PRO stultus, Hebræis est בעל מזמות Baal Mezimoth, hoc est, vir cogitationum, vel is qui

qui habet cogitationes. Accipitur autem dictio Mezimmoth, quanquam ambigua sit, & frequēter etiam bonas cogitationes significat, frequentius pro malis cogitationibus imò pro scelere & abominatione, vt Leuit. 18. & 19. dictio zimmam, vnde Baal mezimmoth, significat virum scelerū, hoc est, hominem sceleratum & flagitiosum, vt bene quidam vertit hoc loco, & c. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Nam & ibi est hæc oratio Baal mezimmoth. Significare ergo vult Sapiēs venia quidem dignum esse eum qui ex infirmitate & ignorātia labitur & peccat, at eum qui studet mala facere
Psal. 116. & cogitationes suas in hoc insumit ita vt sit ex his de quibus dicit Propheta: Iniquitatem meditatus est in cubili suo: quique nouas semper malefaciendi & nocendi rationes excogitat, infamiam magnam consecututum apud homines. Id enim significatur cum dicitur ipsum vocandum sceleratum, vel vt noster vertit, stultum. Quanquam meritò stultus vocandus sit talis, quod salutis suæ nullam habeat rationem, nec timore iudicij diuini à malo proposito, ac cogitatione malefaciendi auocetur, aut quia vanitas cogitationum eius aliquando tandem innotescet.

9 *Cogitatio stulti peccatum est, & abominatio hominum, detractor.*

HEBRÆA ad verbum habent, Cogitatio stultitiæ peccatum & abominatio homini derisor. Pergit Sapiens auocare à stultitia, primū, quidem dicēs quod omnis cogitatio, quam stultitia homini suggerit, hoc est, omnis cogitatio stulti quatenus est stultus, est mala & peccatum, atque ad peccatum tendit, quod non manebit impunitum. Secundum subiungens eum qui non tantum malè cogitat, sed etiam irridet bene monentes & consulentes, hominibus esse abominabilem, vt de quo nulla sit spes. Idem rectè dicitur & de detractore, qui quum de omnibus malè loquatur nusquam benè audit sed meritò omnibus est ingratus, quanquam singulariter illud intelligi potest de detractore, qui detrahit bene monētibus & docentibus ipsum. Sic enim idem erit detractor & irrisor. Significat ergo stultitiam fugiendam, vt cuius omnis cogitatio sit mala: quæ si eo progrediatur, vt etiam ore irrideat bene consulentes ac aliis detrahat abominabilem se facit omnibus hominibus.

10 *Si desperaueris lapsus in die angustia, imminuetur fortitudo tua.*

HEBRAICA paulò aliter & iocundius. Est enim allusio inter duas voces quā sic reddere licet. Si defeceris in die angustiæ angusta fortitudo tua. Talis .n. est allusio inter voces Hebræas qualis est apud nos inter angustiæ & angusta. Potest autem Hebraicæ lectionis duplex esse sensus. Prior hic, Si cum aduersum quid acciderit, animo defeceris per impatientiam, id ex eo prouenit quod fortitudo animi tui sit angusta, & exigua. Quasi dicat id non tam imputandū est aduersitati occurrenti quam animi tui vitio. Alter iste, Si in die angustiæ fractus fueris animo per desperationem, fortitudo animi tui fiet magis angusta, hoc est, per eam desperationem magis fiet infirmus ad euadendum incidentem angustiam. Vt hæc sententia monere velit vt cum premunt angustiæ, animum non despondeamus, sed animi magnitudine aduersa superare cōtendamus. Iuxta illud Poëtæ, Tu ne cede malis sed contra audentior ito. Atque hunc sensum secutus est noster Interpres dum vertit imminuetur fortitudo tua. Sunt libri qui pro lapsus habent lassus, quam lectionem tanquam originali magis conuenientem & sensui, præferendam puto. Valet autem hæc sententia ad erigendum animum non tantum cum aduersitatum externarum procellæ ingruunt, sed etiam cum conscientia angitur ob criminum admissorum grauitatem. Tunc enim non deiiciendus animus nec de Dei misericordia desperandum, sed per fiduciam in Dei misericordia erigenda mens, ne penitus pereat robur animi. Sunt qui intelligunt sapientem hic prouocare ad opera charitatis proximis impendenda, de quibus mox agit in sequentibus, vt sit sensus. Si remissus fueris in iuuandis aliis tempore angustiæ eorum, peribit tibi fortitudo tua à Deo data, quod ea non rectè vsus fueris. Aut cum & tu incideris postea in angustias, carebis viribus ad succurrendum tibi, non poteris cum opus erit teipsum iuuare. Sic enim hic versus cohærebit cum sequenti. Verum non est laborandum in parabolicarum harum sententiarum connexione. Nam dum hoc conamur, à vera & simplici earum intelligentia sæpe excidimus.

11 *Erue eos qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum liberare non cesses.*

12 *Si dixeris vires non suppetunt, qui inspector est cordis, ipse intelligit, & seruatorē animæ tuæ nihil fallit, redditq; homini iuxta opera sua.*

PROVOCAT ad opem his impendendā qui in maximo sunt periculo nempe mortis per iniuriam inferendæ. Nam de his potissimum est hæc sententia intelligenda, non autem de his qui ob sua facinora digni sunt, qui in aliorum exemplum morte afficiantur. Vt concordet cum illo
Psalmi. Eripite pauperem egenum de manu peccatoris liberate. Quod sicut potissimum dictum Psal. 81.
est ad iudices, quibus illud ex officio incumbit, ita & istud pertinet ad eos qui potentes sunt ad liberandum innocenter oppressos. Et quoniam pleriq; sunt qui se à defensione innocentium excusare solent dicentes nō suppetere ipsis vires ad liberandum, aut, vt est apud Hebræos se nō nosse eum qui opprimitur, vel se ignorare causam aut oppressionem eius, ne huiusmodi excusationi nimis fidant, qua frequenter satisfaciunt hominibus, Deum ab oculos eis proponit, suggerens illum & omnia sic scire vt falli non possit sicut homo, & omnia remuneraturum iuxta meritum, vt hac duplici ratione metum diuini iudicij incutiat. Aduerte autem quam aptè, vt ostendat Deum cor hominis intelligere, quod homo scrutari non potest, eundemque falli non posse, vocet eum inspectorem cordis, vel vt est Hebræis ponderatorem cordis, quomodo item Deum vocauit c. 16. & 21. versu 21. Item seruatorem animæ hoc est, obseruatorem qui diligenter attēdit hominis cogitationes & intentiones. Quanquam intelligi potest dici seruator animæ, quod eā custodiat & preseruet à multis malis, vt hoc titulo & huius beneficij commemoratione magis excitet ad vicissim præseruandum alios à morte & malis variis. Porro hæc monitio de his qui trahūtur ad mortem non tantum intelligenda est de his qui aliorum iniuria

lans. in Prouerb. m

)

iniuria trahuntur ad mortem corporalem, sed generaliter etiam de his qui quauis miseria enecantur, vt morbo vel fame. Item & de his qui de morte spirituali periclitantur, vt quos videmus vel suis vitiis vel aliorum prauis exemplis, vel hæreticorum doctrina erronea, adduci ad mortẽ æternam, vt intelligamus omnes hic moneri, vt
Iac. 5. vel sana admonitione vel bonis exemplis, vel precibus ad Deum fusis vel quacunque demum alia ratione conentur periclitantibus adesse. Qui enim conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, seruabit animam eius à morte.

13 Comede fili mi mel, quia bonum est, & fauum dulcissimum gutturi tuo.
14 Sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ, quàm cum inueneris, habebis in nouissimis spem, & spes tua non peribit.

PRIORE versu ad mellis esum inuitat, non quod hoc magnopere curaret, sed vt ex esu mellis, per exemplum inuitaret ad percipiendam sapientiam, indicaretque hoc esse sapiẽtiam animæ, quod est mel gutturi. Eam scilicet non esse vt plerique existimant, asperam & inamœnam, sed reuera summam adferre animæ voluptatem, ac proinde sicuti rectè quis mel auidè sumit, ob voluptatem momentaneam, ita merito doctrinã sapientiæ à sapientibus discendo percipiendam, quæ non gutturi corporalem & transitoriam adfert voluptatem, sed animæ spiritualem & ob id solidiorem. Ad quod quo magis prouocaret ostẽdit deinde sapientiam non tantum præsentem voluptatem adferre animæ, sed etiam vtilitatem futuram, cum subiicit, quam cum inueneris habebis spem, &c. Indicans simul sapientiam labore parandum esse & arduam esse rem, inuentuq; difficilem, cum dicit, cum inueneris. Porrò pro eo quod noster hic rursum vertit habebis in nouissimo spem, Hebræis est, erit nouissimum, de quo dictum est suprà c. præcedenti versu 18. Beda doctrinam sapiẽtiæ melli & fauo comparati hic intelligit, quia sicut mel cibis, ita illa cæteris doctrinis dulcedine præstat, vt scilicet doctrina sapientiæ hic distinguatur à cęteris disciplinis, cum simpliciter doctrina sapientiæ, potius pro ipsa sapientia quæ docetur à sapientibus, sit accipienda.

15 Ne insidieris & quæras impietatem in domo iusti, neque vastes requiem eius.
16 Septies enim cadet iustus & resurget: impij autem corruent in malum.

PRIOR versus, Sic ferè ab aliis vertitur ex Hebræo, vt sermo dirigatur ad impiũ. Ne insidieris ô impie domui iusti, iuxta quam lectionẽ significat sapiens frustra impios insidiari iusto, ad perdendum eum & quietem eius vastandam, eo quod ex omnibus periculis facilè Dei gratia subleuetur, & etiamsi sæpè cadat in aliqua mala, tamen inde mox emergat & erigatur, liberatus è manu impij: cum contra impij si corruant vt malè eis sit, vt quod de casu iusti hic dicitur, non de lapsu in peccata, sed de lapsu in tribulationes in-
Aug. telligatur. Quemadmodum & Aug. exponit li. 11. de ciuitate Dei c. 31. Septenarius numerus, inquit, pro vniuerso sæpe ponitur: sicuti est. septies cadet iustus & resurget, id est, quotiescunque ceciderit non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducẽtibus intelligi voluit, hæc ille. Sic & in Iob dicitur. In
sex tribulationibus liberabit te, & in se prima Iob. 5.
non tanget te malum. Iuxta nostram versionem monet Sapiens, ne quis curiosa obseruatione studeat in iusto qui pacificè viuere conatur inuenire quod carpat, dolis ad hoc structis. Nam etiamsi leuia quædam in eo deprehendi possunt errata, sine quibus hęc vita non ducitur, imò in quę etiã sæpè iustus labitur, non facilè tamen in eo aut eius domo, hoc est, familia eius aut domicilio pectoris inuenietur impietas aliqua. Cum enim di- Psal.
citur, Septies cadit iustus, per Septenarium nu- 118.
merum significatur ipsum sæpius labi, sicut cum dicit Propheta. Septies in die laudem dixi tibi, hoc est, sæpius, sed cum dicitur, & resurget, significatur lapsus facilis, vt à quo facilè resurgitur. Videmus enim in corporalibus quod cũ aliquis sic cadit, vt per se & statim surgat, leuis sit casus, & paruum aut nullum incurratur nocumentum. Ita & iustis accidit, quibus quotidiani lapsus adeo non nocent, vt multum prosint, tum vt sint circunspectiores, tũ vt inde humilientur & aliorum errata leuius ferant. Contrà verò impij non tantum cadunt, sed quod grauius est, corruunt, idque in malum aliquod grande, vnde se eximere non possunt. Obiter illud circa literam notandũ, quod quidam libri nostri habẽt verba futuri cadet & resurget. Nam sic habent & emendatiores nostri & Græci, & ipse Augustinus, quemadmodum suprà patuit.

17 Cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudeas: & in ruina eius ne exultet cor tuum.
18 Ne fortè videat Dominus & displiceat ei: & auferat ab eo iram suam.

SVPERIORE sentẽtia docuit quomodo quis se habere debeat erga lapsum iusti, hic iam docet quomodo se habere debeat in lapsu inimici sui. Quanquam autem præceptum hoc etiam intelligi possit, de lapsu in peccata & vitia, quia de huiusmodi lapsu omnino gaudendum nõ est, vt qui fit contra Dei gloriam & voluntatem, tamen ex subiuncta ratione potius dictum videtur de lapsu in infortunia, & aduersitates de quibus gaudere Christiano homini non magis licet quã inuidere bonis inimici sui. Contra tamen præceptum vidẽtur fecisse plerique sanctorum. Nam & Moyses cecinit, ac canere docuit canticum lętitiæ ob demersum in mare rubrum Pharaonem cum exercitu suo, & Propheta Dauid sæpè precari videtur vltionem inimicorum suorum ac de Psal.
ea gaudere. Qui insurgunt, inquit in me confun- 108.
dantur, seruus autem tuus lætabitur. At hi non tam in malo impiorum sunt gauisi, quam vel in gloria Dei, quæ in impiorum punitione declaratur, vel in sua ac piorum liberatione, quæ impiorum sequitur punitionem. Atq; his duobus modis iusti gaudere possunt, cum viderint impios puniri, affligi & perdi, nemo autem potest gaudere de eorum casu & ruina tanquam eis noxia ac tanquam quibus, ex odio & propter nocumẽtum ab eis sibi illatum, malè velit. Ideoque ad significandum hic prohiberi priuatum hunc odij affectum, non dicit Sapiens, Ne gaudeas cum ceciderit impius, inimicus Dei, sed inimicus tuus. Et ne exultet (inquit) cor tuum in ruinam eius, non vetans gaudere in bono quod ruinam eius sequitur, sed in ipsa ruina, hoc est, aduersitate grauis & pernicie. Cæterum maior videtur difficul-

difficultas in subiuncta ratione, ne fortè videat dominus & auferat ab eo iram suam. Non est enim pium ideo abstinere à gaudio in malo inimici, ne Deus auferat ab eo irā suam, sed id contra charitatem proximi est, per quam desiderare quis debet vt Deus auferat iram suam etiam ab inimico. Ad quod respondet Caietanus sapientē dirigere hunc sermonem ad imperfectos, quos, vt indigat ad continendum sese à gaudio de malo inimici, proponit eis periculum proprij mali, vt si non amore virtutis saltem timore mali proprij & amore proprij boni abstineant à tali peccato. Significat enim eis huiusmodi lætitiam videri à Deo ac displicere ei, vtpote quæ sit peccatum, quódque fortè Deus ob hoc peccatum desinet punire inimicum tuum cum duplici tuo malo, nempe cum confusione tua, quia cessante ira diuina confunderis de lætitia tua, & cum reparatione virium inimici, qui cessante ira Dei, rursum in te insurget. Intelligit ergo Caietanus reuocationē iræ diuinæ ab inimico proponi imperfectis, nō quatenus est bona inimico, sed quatenus consecutiue mala est gaudēti de malo inimici. Facilior erit solutio si pars illa intelligatur sic, Et auferat iram suam ab eo in te. Nam pro auferat. Hebræis est reuerti vel redire faciat, ad te scilicet. Ita autem sæpe accidit vt qui in malo inimici sui gauisus est, ipse idem malum, aut simile
Psal. patiatur altero liberato. Vnde precatur Prophe-
136. ta. Memor esto domine filiorum Edom in die Hierusalem.

19 *Ne contendas cum pessimis, nec æmuleris impios.*
20 *Quoniam non habent futurorum spem mali, & lucerna impiorum extinguetur.*

QVOD hic in priori versu noster vertit, Ne contendas cum pessimis, Psal. 36. vertit, Noli æmulari in malignantibus. Nam vtrobiq; idem est apud Hebræos, sicut & Hemistichio sequenti, Nec æmuleris impios, idem est vtrobique verbū quod ibi noster vertit, neque zelaueris, ita vt versus hic mutatus sit ex illo Psalmo, quem proinde D. Hieronymus etiam sic vertit in Psalmis ex Hebræo, sicut hic vertit. Significat autem prius verbum vtrobique potius indignari, irasci & excandescere, ita vt moneamur, non indignari cum videmus impiorum impunitatem & fœlicitatem. Posterius verbum, vt supra dictum est, significat inuidere. Itaque cum nos legimus ne contendas cum pessimis, de ea contentione accipiendum est qua quis in animo suo secum contendit & disceptat, videns impiorum prosperitatem, qualem contentionem & disceptationem Propheta in se exprimit Psal. 72. Nam omnino extra intentionē sapientis est de ea contentione loqui, de qua quidam accipiunt, intelligentes hic prohiberi, ne verbo correctionis quis contendat cum induratis & iis qui videntur incorrigibiles. Neque enim Hebræis est pessimis, sed tantum malignis vel malis. Pro eo quod in sequenti versu sequitur, quoniam non habēt futurorum spem mali. Rursum Hebræis est, Quia non erit nouissimum malo, hoc est, etsi iam multa habeant & abundent: tamen posteà nihil erit eis reliquum, cùm iuxta Prophetam nihil inuenient omnes viri diuitiarū
Psal. in manibus suis. Pro quo in prædicto Psal. 36. di-
75. citur: Simul reliquiæ impiorum interibunt. Proinde quod nos legimus, Non habent futurorum spem mali, iuxta illum sensum est accipiendum de spe solida & certa, quę scilicet sperantem non destituat. Nam plerique mali sperant quidem se etiam futura bona consecuturos, sed non est solida eorum spes. Fallentur enim & iam sperando sese fallunt. Hemistichium sequens, Lucerna impiorum extinguetur, supra habitum est c. 13. versu 9. Quo significatur impiorum fœlicitatē, qua hic ad tempus fulgent & clari sunt, breui extinguendam, cum vita scilicet hac momentanea, vt patuit in diuite epulone. Pluribus istud exprimi-
tur in Iob: Nónne lux impij extinguetur, nec Iob 18.
splendebit flamma ignis eius? Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eū est, extinguetur. Sunt qui per lucernam impiorum hic intelligunt eorum posteritatem & genus. Nā & sic nonnunquam in scripturis nomen lucernæ ponitur, quemadmodum suprà annotatum est in c. 20. versu 20. vt significetur eorum genus interiturum, sicut in Psal. 36. dicitur: Iniusti punientur & semen impiorum peribit.

21 *Time Dominum fili mi, & regem, & cum detractoribus non commiscearis.*
22 *Quoniam repentè consurget perditio eorum, & ruinam vtriusque quis nouit?*

HORTATVR Sapiens filium suum, hoc est, omnem sapientiæ studiosum ad timorem eorum quorum potentia magna est & proinde formidanda. Et primum quidem ad timorē Domini qui ante omnia metuēdus est, vt qui potest & animam & corpus subitò perdere: & deinde ad timorem regis, hoc est cuiusuis principis, vt qui in terris Dei est vicarius, nec sine causa, vt habet Paulus, gladium portat, sed Dei minister est vindex in iram ei qui male agit. Docet ergo hæc sententia & Dei in primis, & deinde principum edicta seruāda esse, quemadmodum & dominus hæc
duo simul docuit, dicens: Reddite ergo quæ sunt Rō 13.
Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo. Et Petrus: Matt. 22.
Deum timete, regem honorificate. Cæterum in 1. Pet.
eo quod sequitur. Et cum detractoribus ne com- 2.
misceearis, pro detractoribus, Hebræis est participium שונים Shunim à verbo שנה Schana, quod iterare significat & mutare, deductū à שני Schani, quod significat secundum. Vnde quidam verťūt cum iterantibus, scilicet iniquitates, alij cum tumultuantibus, alij cum inconstantibus. Alij simplicius & rectius cum mutantibus, vt subaudiatur decreta ac præcepta Dei ac regis, aut cum his qui diuersum faciunt, hoc est, qui non timēt dominum & regem, vt qui participium שונים Shonim sit positum, sicut Esther 3. vbi cum nos legimus, nouis vtens legibus, Hebræis est, Et leges eorum שנות Schonoth, hoc est, aliæ vel diuersæ sunt ab omni proposito. Aut sicut idem verbum positum est Iob. 29. vbi pro eo quod nos legimus, Verbis meis nihil addere audebant, Hebræa habent & post verba mea non iterabāt, vel mutabant. Itaque in nostra litera per detractores intelligere oportet eos, qui Dei regisque mandatis detrahunt, malè de iis loquētes ad vilipendentes, & ad contemptum eorum alios inducentes, à quorum consortio monet Sapiens vt abstineamus, subiiciens rationem. Quoniam repentè consurget perditio eorum, vbi relatiuum eorum non est referendum ad detractores, sed ad Deum & regem, vt patet ex subiuncta parte. Et ruinam vtriusque scilicet Dei & regis, hoc est punitio-

nem ab vtroque illorum prouenturam. Monet ergo timendum & Deum & regem atque abſtinendum ab his qui aliud faciunt, & illis detta-bunt, quoniam ab illis duobus perditio proueniet, idq; ſubito & inexpectato, ita vt non facilè poſſet quis præſentire & cognoſcere ruinam ab vtroque illorum imminentem. Maior enim eſt & celerior eius punitio quam ferè homines putant.

23 *Hæc quoque ſapientibus, Cognoſcere perſonam in iudicio non eſt bonum.*

VERBA illa, hæc quoque ſapientibus, non ſunt referenda ad ſuperiora, vt quidam volunt, ſed vt patet ex Hebræis ad ſequentia, nam vno verſu apud eos leguntur, cũ ſequentibus. Et ſignificatur hæc etiam quæ ſequuntur poſt alia multa iam dicta, à ſapiente dici ſapientibus. Nam inſipiẽtibus nihil profuerit dicere. Aut hæc quoque ſapientibus aſſcribi & attribui, hoc eſt, ſapientum eſſe dicta & à ſapientibus profecta, eſſe, vt iam finis ſit parabolarum Salomonis, & iam quædam ſubiuncta ſint aliorum ſapiẽtum dicta. Inter hæc primum eſt cognoſcere perſonam in iudicio, hoc eſt, attendere perſonam in danda ſententia & in ea te habere rationem perſonarũ, non eſt bonum, hoc eſt, res eſt valde mala & noxia. Minus enim dicit quam ſignificat, ſicut & ſupra c. 20. Statera doloſa, non eſt bona. Et capite ſequenti, Qui mel multum comedit, non eſt ei bonũ. Et ſupra 18. ſimiliter dicitur, Accipere perſonam impij non eſt bonum.

24 *Qui dicunt impio, iuſtus es, maledicent eis populi, & deteſtabuntur eos tribus.*

25 *Qui arguunt eum, laudabuntur, & ſuper ipſos veniet benedictio.*

AD iudices hæc potiſſimum pertinent ſicuti & quod præcedit de cognitione perſonarũ in iudicio. Qui enim ſic in iudicio attendũt non tam cauſæ merita, quam perſonæ qualitatem, vt dicãt ſiue verbo ſiue facto, ad impium, iuſtus es, hoc eſt, vt eum iuſtificent cum iniquam tamen habeat cauſam, tales non tantum ſubiacebunt maledictioni diuinæ, ſed & populi, & tribus variæ eis male precabuntur, eóſque execrabuntur vt qui ſint peſtilentiſſimi & reip. maximè noxij, cum qui ſunt iuſtitiæ miniſtri & defenſores, eandem ipſimet peruertãt. Vnde Eſaiæ 5. Væ (inquit) qui iuſtificatis impium pro muneribus, & iuſtitiã iuſti aufertis ab eo. Contra qui pro officio ſuo arguunt impium vt meretur ſiue verbo ſiue facto eius impietatem coërcentes, & iniuſtitiam, conſequentur apud homines bonum nomen, & benedictio non tantum diuina, ſed etiam hominum veniet ſuper eos, hoc eſt, eis bene precabũtur & optabunt homines, vt qui & bene & vtiliter ſuo fungantur officio. Poteſt & generaliter ad priuatorum adulationes & correptiones totus hic locus referri. Nam vt peſſimè audiũt merito qui laudant impium in impietate ſua fomẽtum illi præbentes impietatis ſuæ, ita magna laude digni ſunt qui impios redarguunt, & corripiunt, & quanquam non laudentur ab his, quos arguunt, plerique tamen in populis collaudabũt, & eis benè precabuntur, certiſſime vero à domino laudabuntur, à quo & benedictionem, multaque bona conſequentur.

26 *Labia deoſculabitur, qui recta verba reſpondet.*

AVT ſubintelligenda eſt hic particula ſimilitudinis, vt ſit. Qui recta verba reſpondet veluti deoſculabitur labia aliorum, hoc eſt, labiis ſuis tam facit gratum hominibus quàm ſi illis oſculetur eorum labia. Aut ſine huiuſmodi ſubauditione, ſic accipienda eſt hæc ſententia, Qui recta verba reſpondet, oſculabitur labia aliorũ, hoc eſt, admittetur ab aliis ad oſculum, nòn tantum manus, ſed etiam oris, quod amoris maximum eſt argumentum. Quo rurſum aliud non ſignificatur parabolicè quam quod omnibus erit gratus, quódque amabitur. Recta autem verba reſpondet in primis iudex qui ſine conſideratione perſonarum pronunciat quod æquum eſt. Deinde & omnis qui rogatus ſane & ſapienter reſpondet. Talis enim velut oſculum porrigit interroganti, veritatis cupido, quia ei conſolationem adfert non paruam, & viciſſim ad oſculum eius facilè admittetur, tanquam gratus ei & reuerendus. Oſculum enim facilè impẽditur ei qui gratus eſt, quemque veneramur, cùm ſit amoris & reuerentiæ ſignum.

27 *Præpara foris opus tuum, & diligenter exerce agrum tuum, & poſtea ædifices domum tuam.*

PRVDENTIAM quandam domeſticam docet hoc prouerbium & ordinem in rebus domeſtis ſeruandum, nempe prius curãda eſſe quæ ſunt ad victum neceſſaria, quæ potiſſimum ex agricultura petenda ſunt, ac deinde cogitandum de ædificandis ædibus. Aut prius ex agricultura alióve iuſto labore opes colligendas vt deinde ſuppetant ſumptus ad ædificandum ædes neceſſarias, ne iuxta Euangelij parabolam dicatur, Luc. 14.
hic homo cœpit ædificare & non potuit conſummare. Aut ſi per ædificare domum vt ſæpè alias, phraſi Hebraica ſignificetur hic inſtituere familiam, docet hoc prouerbio ſapiens prius curanda eſſe quæ ad alendam familiam ſunt neceſſaria, ac poſtea cogitandum de ducenda vxore, ac familia inſtituenda, contra quam plerique hodie faciunt qui coniugio ſe implicant, priuſquam didicerunt rationem parãdorum neceſſariorum. Quod autem dicit, Præpara foris opus tuum, id explicat, cum ſubiungit, & diligenter exerce agrum tuum. Id enim non eſt diſtinctum a præcedenti, ſed explicatio præcedentis, vt patet ex Hebræis quæ habent & diſpone illud, ſcilicet opus, in agro tuo. Agriculturæ autem ſingulariter meminit, ſub ea omnem iuſtum cõprehendens laborem, quod ea & ſimpliciſſima & iuſtiſſima, & maximè neceſſaria ratio ſit parandi neceſſaria & opes. Poteſt & ſic accipi, vt ſignificet quælibet ſuo tempore eſſe facienda, & quoniam opera ruſticana ſuo tempore fieri debeut (eſt enim certum tempus ſeminandi, eſt & metendi) tempus hoc non eſſe ob alia negotia prætermittendum, ſed illis operibus ſuo tẽpore peractis, tum demum etiam alia negotia quę quouis tempore fieri poſſunt, quale eſt ędificare domum peragenda. Vtut eſt prouerbium hoc, vno propoſito exemplo docet ordinem in rebus & negotiis omnibus ſeruandũ eſſe, & in primis ea curanda quæ ſunt magis neceſſaria. Iuxta tropologiam docemur prius vacandum eſſe vitæ actiuæ atq; in operatione virtutũ erga alios, & in excolendo

lendo

lendo agro corporis nostri gnauiter insistẽdum, quam quietem vitæ contemplatiuæ, quæ per domum significatur in qua quiescitur, quis sibi expectare debeat. Item prius viuendum bene quam securam quis sibi conscientiam parare possit, in qua tanquam domo quiescat. Aut in agro huius mundi laboriosam pœnitentiæ & virtutis vitam subeundam, vt sic ædificare & parare nobis domum possimus in cœlis, in qua perpetuo maneamus. Paulò aliter Beda ex Gregorio lib. 10. Moralium c. 16. & lib. 13. cap. 28.

28 *Ne sis testis frustra contra proximum tuum, nec lactes quemquam labijs tuis.*

29 *Ne dicas quomodo fecit mihi, sic faciam ei, reddam vnicuique iuxta opus suum.*

DVOBVS his versibus tria linguæ & oris peccata vetat Sapiẽs. Primo, ne quis sit frustrà testis contra proximum suum. Frustrà contra aliquem testis est qui contra eum testimonium perhibet præter causæ eius meritum, hoc est, qui iniustè & falso cõtra eum testatur. Vnde sunt qui vertunt, ne sis testis iniurius in alterum. Atq; hoc quidem apertæ est iniustitiæ. Quod autem sequitur tectioris est malitiæ. Nec lactes quemquam labiis tuis, hoc est neminem verbis tuis blandis seducas & fallas promittẽdo ei amicitiam quam corde non geris, aut laudando eum quo magis decipias, & quoniam ad hæc aliaq; in proximum mala frequenter homines impelluntur cupiditate vindictæ ob acceptam prius ab altero iniuriã, subiicit tertio, ne dicas, quomodo fecit mihi sic faciam ei, vetans ne quis glorietur, se imitaturum alterius malitiam, ac significans non illam habendum præ oculis, sed legem Dei, vt non quid alij mereantur à nobis, sed quid lex Dei requirat à nobis, spectemus & faciamus semper.

30 *Per agrum hominis pigri transiui & per vineam viri stulti. Et ecce totum repleuerant vrtica, operuerant superficiem eius spinæ, & maceria lapidum perstructa erat.*

31 *Quod cum vidissem, posui in corde meo & exemplo didici disciplinam, vsquequo piger dormies? vsquequo de somno consurges?*

32 *Parum (inquam) dormies & modicum dormitabis, pauxillum manus conseres vt quiescas.*

33 *Et veniet tibi quasi cursor egestas tua, & mendicitas quasi vir armatus.*

CVM frequenter hoc libro à pigritia & otio sit dehortatus, nũc idem prolixius agit, idq; dupliciter. Primo quia ob oculos ponit quod per experientiam didicit, bona scilicet pigri per ipsius negligentiam & socordiam pessum iri, vt qui viderit illius agrum repletum vrticis quod ab eo relinqueretur incultus, vel illi neglexerit semen bonum immittere vel post iniectum semen a zizaniis repurgare. Viderit etiam vineam eius omnium incursui & direptioni fuisse expositam, destructa scilicet maceria lapidum ad custodiam vineæ prius congesta, ita vt quæ fructus adferre poterant bonos, nihil nisi malos protulerint aut nullos. Secundo quia ex his quæ vidit prudenter apud se collegit & pigris prædicit imminentem eis egestaté. Cum vidissem, inquit posui in corde meo & illius exemplo didici disciplinam, hanc scilicet quæ sequuntur. Vbi secundum versum illum, Vsquequo piger dormies, huc trãslatum esse ab aliquo ex c. 6. huius libri, vbi ante duos versus, qui & ibi & hic sequuntur præmittitur. Nam Hebræa hic non habent, nec pleraque exemplaria Latina vetera. Et interpretem hic non addidisse satis ex eo patet quod verbum, inquam, addiderit in sequenti sententia parum inquam dormies, cum illud potius addere debuisset in hoc versu & dicere, vsquequo inquam piger dormies. Cęterum versus qui sequuntur, duplicem habent intelligentiam. Quidam enim intelligũt hic Sapientem docere quid facere quis debeat, vt egestatem effugiat, videlicet quod parum ei sit dormiendum, hoc est, quod pauco somno & quiete parua debeat esse contentus. Id enim si fecerit, etiamsi egestas & inopia aliqua accedat non adhærebit tamẽ ei, sed veluti cursor, & vir armatus, qui festinat procedere ad aciem belli, cito pertransiet eamque sua diligentia facilè superabit. Alij rectius intelligunt hic indicare sapientem, per quid fiat vt quis in egestatem incidat quam effugere ac superare non valeat, nempè per hoc quod quis nunc parum somno indulget & rursum modicum ac iterum modicum. Modicum, scilicet ibi, & modicum ibi, sicque multis vicibus dormitando parum dormiat multum, tamen si parum se dormire dicat, hoc est, vbique & semper otiosus sit, & moras nectat, varias sui otij causas prætexens. Nam somno, dormitatione, & complexu manuum, pigrorum otium designat. Hac ergo cessatione & otio fit, vt & de improuiso egestas adueniat, quemadmodum cursor aliquis subito & inexpectato adest, & eadem tanquam vir armatus opprimat sic hominem, vt eam non possit effugere, sed ab ea penitus consumatur. Fames enim, inquit Hesiodus est indiuiduus comes hominis ignaui. Iuxta spiritualem sensum qui agrum cordis sui negligit excolere, deprehẽditur à sapientibus nõ tantum vacuus virtutibus & fructu bonorum operum, sed repletus malis fructibus & dæmonũ incursibus expositus, quod sit destitutus per suam negligentiam Dei gratia & protectione tanquam destructa vineæ maceria. Ideóque tandem post hanc vitam inexpectata & ineuitabiliter opprimet eũ grauissima omnis boni inopia, quando cum diuite epulone nec desideratam aquæ guttam obtinere poterit. Vide autem ex hoc loco quomodo sapiens sit, aliorum facta & fines animaduertere, atque ex aliorum insipientia sapientiam sibi comparare. Vidi, inquit, & posui in corde meo, & ex exemplo didici disciplinam. Rectè enim Cato senior stultos dixit multum sapientibus prodesse, quòd ab iis cautiores ac meliores fierent, prudẽtes verò nihil conferre stultis qui illorum rectè facta non animaduerterent. Notandum autem totum hunc locum longè aliter se habere apud 70. interpretes, ita vt versu 31. sit apud eos. Postea ego egi pœnitẽtiam, & aspexi ad eligendam disciplinã. Quod D. Hieronymus citat super Ezechielis 43. ad ostendendum Salomonem post peccata egisse pœnitentiã, qui idem super Ecclesiastem testatur Hebræos asserere librum Ecclesiastes esse Salomonis pœnitentiam agentis.

HÆ QVOQVE PARABOLÆ SALOMONIS, QVAS *transtulerunt viri Ezechiæ Regis Iuda.*

CAPVT XXV.

CERTVM est hæc non esse verba Salomonis, sed addita ab aliquo in diebus Ezechiæ Regis, videlicet à Sobna, qui in dieb. illis scriba fuisse dicitur, aut ab alio quopiam. Esse tamen quæ sequuntur ipsius Salomonis, nec alium eorum esse authorem, patet, quia dicitur: Hę quoq; parabolę Salomonis, quo significatur etiam eas quæ sequuntur esse Salomonis, sicut quæ præcedunt parabolę. Quod autē sequitur, Quas transtulerunt, nullo modo videtur accipiendum, de translatione ex vna lingua in altā, quia sicut has parabolas Hebraicè vel dixit, vel scripsit Salomon, ita eas viri isti Hebraice transtulerunt. Sed omnium penè sententia accipiendum est dę translatione ex diuersis scedulis, & membranis in quibus sparsim inuentæ sunt in hunc vnum locum collectæ, & superioribus additæ. Vnde apparet, aut librum parabolarum à Salomone descriptum in diebus Ezechiæ fuisse mutilum, & ex fragmentis collectis fuisse per viros istos Ezechiæ suæ restitutum integritati, aut parabolas istas, quæ sequuntur ab ipso Salomone nō fuisse scriptas, sed ex ore eius fuisse exceptas ab assistentibus ei ministris, quæ deinde ad Ezechiæ Regis vsque tempora dispersæ sint habitę à pluribus, & à viris istis collectę in vnum, in huius libri corpus sunt insertæ, vt annotat venerabilis Beda. Ad quem modum etiam quidā, ex hoc loco argumentum sumentes, putāt quæ hactenus præcesserunt, parabolas non fuisse ab ipso conscriptas Salomone, atq; ab eo in eum quem legimus, redactas ordinem, sed a variis auditoribus exceptas, posteà à studioso aliquo in vnum sub certo redactas ordine. Non enim hic prouerbiorum liber continet omnes Salomonis parabolas, quas
3. Reg. 4. vsq; ad tria millia eum locutum scribitur, cū nec
mille habeamus in hoc toto libro, vt hinc cōstet eum vel non scripsisse, quę locutus est, sed ex ore eius diuersos diuersa excepisse, quorum quædam in hunc librum sunt collecta, vel si quædam scripserit, hæc postrema saltem ab eo non fuisse scripta, sed ab aliis excerpta, & in diebus Ezechiæ Regis fuisse addita scriptis ab ipso, aut si etiam ab eo fuerunt scripta, tunc demum fuisse restituta, & addita libro eius iam lacero & mutilo per hominum negligentiam. Vnde patet quam frustra laborent quidam ostēdere certam harum omnium sententiarum inter se cohærentiam, cum sine tali obseruatione ordinis, digestæ sint & cōiunctæ. Sunt tamen qui totum hunc prouerbiorū librum volētes defendere scriptum esse à Salomone, ita vt eum habemus, per quod hic dicitur de translatione intelligunt viros istos Ezechiæ has sequētes parabolas vertisse ex lingua Hebraica in aliā aliquam linguam, in gratiam aliquarum gentium cupientium eas in suam transferri linguam. Ita enim dicendum existimat Dionysius Carthusianus si quis defendere velit hoc opus à Salomone esse descriptum. Sciendum tamen, quod dictio Hebraica, pro qua nos habemus, transtulerunt, verti etiam potest, roborauerunt, aut fortificauerunt, quemadmodum & Lyranus annotauit, vt simpliciter significetur parabolas istas, à viris sapientibus, qui fuerunt sub Ezechia, robur & authoritatem accepisse, vt pro veris Salomonis parabolis haberentur, cum prius sparsæ haberentur in diuersis schedulis apud diuersos. Septuaginta verterunt ἐξεγράψαντο, hoc est, scripserunt quomodo & Chaldæus paraphrastes vertit. Porrò, quod hæc translatio vel scriptio facta dicitur à viris Ezechiæ, omnino videtur intelligendum ipsius regis iussu, & cura factū, qui sicut collapsam ante se religionem studiosissimè restituere curauit, quemadmodum de eo prolixè scribitur 2. Paral. 29.30. & 31. capitibus, ita etiam studium legis, & scripturarum promouere laborauit. Vnde, de eo dicitur cap. 31. quod præceperit populo vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt possent vacare legi Domini, vel vt habent Hebræa vt fortificarent se, hoc est, fortiter se gererēt in lege Domini. Vnde pro eo quod nos habemus, viri Ezechię, Septuaginta verterunt φίλοι Ἐζεκίου, hoc est, amici Ezechiæ, & omnino videtur viros Ezechiæ dici famulos eius, sicut viri Dauid, vel Salomonis famuli eius dicuntur.

1 *Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermonem.*

VARIE admodum singularis hæc sententia à diuersis explicatur. Consistit autem varietas hæc potissimū in duobus. Pleriq; enim priori parte significari intelligunt, quid homines facere cōueniat, pro gloria & honore Dei, & quare homines Deum gloria afficiant, nempe si celent eius verba & mysteria quædam, nō facilè omnibus propalanda, ne sanctum detur canibus, nec margaritæ proiiciātur porcis. Qui enim secretiora diuinarum rerum mysteria occultant rudibus, & indignis, gloria Deum afficiunt, cuius res se magnifacere declarant, dū studiose curant, ne quæ in Dei rebus sunt honoranda, ab indignis rideantur, contemnantur, & dedecorentur. Iuxta hanc intelligentiam docent ex hac sententia Rabbini exordia Genesis, & Ezechielis celāda esse infidelibus, & rudioribus. Iuxta hunc sensum, in sequenti parte non est intelligendum significari, quid reges conueniat pro sua gloria facere, quemadmodum quidam prędictum sensum amplexi faciunt, qui in sequenti parte intelligunt significari gloriam regum in eo sitam esse, si ipsi studiosè inquirant sermonem sapientiæ, quo quę Dei sunt, & quæ ad regni gubernationem maximè faciunt, plenius cognoscant. Nam duæ huius sententiæ partes, per comparationem, & similitudinem accipiendæ sunt in hunc modum, Sicut gloria Dei est celare verbum, ita contra, gloria regum est inuestigare sermonem. Proinde si prædictus prioris partis sensus placeat, posterior consequenter sic erit pars intelligenda, vt significetur id cedere terrenis regibus, in gloriam, & honorem ipsorum, si ipsorum dicta factaque diligenter exquirantur, ac inuestigentur, & perscrutata inueniātur recta. Nam verbum & sermo Hebraica phrasi pro quauis re hic accipitur.

Verum

Verum magis apparet in secunda parte significari, quid faciendo reges sibi gloriam, & honorem comparent, & proinde & in priori parte intelligendum significari, quare Deus gloriam suã promoueat vel ostendat. Itaque Caietanus intelligit hic significari disparitatem inter Deum & reges cõsistere in hoc, quòd ad honorem Dei pertineat abscondere rationes iudiciorum, & factorũ suorum, quia per hoc patet ipsum non habere superiorem, aut parem cui rationem reddere cogatur, sed dominium eius & iustitiam tantum pendere à sola eius voluntate, & non ab homine aliquo aut quauis creatura. Sic autem facere non pertinet ad honorem regum & quorumuis iudicum humanorum, sed ad illorum spectat ignominiam si non sint parati declarare rationes suorum iudiciorum, & factorum, nempe quare sic, vel sic iudicent aut faciant. Facit autem ad illorum gloriam, si quærant aut inuestigent, siue sacrorum verborum, siue quarumuis rerum notitiam, ac veritatem, quod Deo tribuere non faceret ad illius honorem, cum inquirere propriè sit nescientis, Deus autem omnia sciat ab æterno. Significatur ergo id quod Deo est gloriosum, non vicissim etiam esse regibus, & contra, simplicius fuerit intelligere hoc pertinere ad Dei gloriam, quod nihil debeat inquirere cum omnia sciat, & quod cum omnia sciat, non tamen omnia se mox scire declaret, sed cuncta quæ aguntur modo; & dicũtur homines celet ac dissimulet suo tempore omnia reuelaturus, cum omnia adducet in iudicium. Hoc enim mirificè commendat eius patientiam & lenitatem, quod qui omnia nouit, tanto tamen tempore omnia tegat ac patienter ferat. Ne auté hoc exemplum in Deo imitari velint reges, qui in eius locum hic sunt cõstituti ex opposito subiicitur, ad gloriam regum pertinere, inuestigare sermonem, hoc est, diligenter inquirere de statu regni sui déque his quæ à subditis in regno ipsorum aguntur, vt quæ sunt corrigenda ac punienda corrigant, ac puniant. Neque enim ignominiosum sibi ducere debent inquirere de rebus, quamuis hoc sit nescientium, nec instar Dei se gerere debent, quasi omnia scientes: nec quæ nouerunt corrigenda instar Dei debent celare, sed detegere ac punire, sensus ergo est, Sicut ad gloriam Dei facit, quod nõ debeat inquirere de aliqua re, sed quod cum omnia sciat, celet tamé ea: ita ad gloriam regum é cõtrario facit, quod cum fateri debeat se pleraque vt homines nescire, diligenter scrutentur res scitu necessarias, vt inuestigatas detegant. Venerabilis Beda mysticè sententiam hanc Christo accõmmodat, & Apostolis omnibusque eius discipulis, ac fidelibus tãquam regibus sub ipso constitutis, intelligens gloriam Dei, in carne apparentis, in eo demonstratam, quod verbum, hoc est, diuinitatem suam celauerit, infirmitatem humanitatis suę magis quam diuinitatis suæ maiestatem mortalium oculis exhibens, & se potius operum miraculis, ac mysticis locutionibus quã aperitis locutionibus verbum Dei ac filium Dei insinuans. Fidelium autem discipulorum eius gloriam esse diligenter inuestigare sermonem eius, atq; in eo intelligere etiam tectam eius diuinitatem. Ex præmissis intelligere satis licet, quomodo huic sententiæ non contrarietur, quod quasi contrarium in specie dicitur Tob. 12. Sacramentum regis abscondere bonum est, opera autem Dei reuelare ac confiteri honorificum est. Nam secundum posteriorem sententię huius tractationem, qua celare verbum, Deo, & inuestigare sermonem regibus tribuitur, apertè nulla est contrarietas. Secũdum priorem verò tractationem, qua absconsio, & inuestigatio hominibus tribuitur, etiam non est contrarietas. Nã per id quod est apud Tobiam tantum significatur bonum esse, vt quis abscõdat secreta regum, quæ illi euulgari nolunt. Cui non contrariatur, quod ad eorum pertinet gloriam si eorum facta inquirantur, vt laudẽtur. Item honorificum esse, si quis opera Dei reuelet, sed non omnia apud quosuis, & omni in loco, sed apud fideles & pios maximè, & apud vnum quemque pro eius captu & affectione.

2 Cælum sursum & terra deorsum & cor regum inscrutabile.

HEBRÆA significantius sic verti possunt: Cœlorum altitudini, & terræ profunditati, & cordi regũ est perscrutatio vel inquisitio. Itaq; tria significat inscrutabilia, cœlum quantum attinet ad eius altitudinem, & terra quantum attinet ad eius profunditatem, & cor regum. Et sunt per comparationem hæc intelligéda hoc modo: Sicut altitudo cœli, & profunditas terræ, ita & cor regum est inscrutabile. Altitudinem autem cœli, & profunditatem terræ inscrutabilia dicit, sicut & Ecclesi. Altitudinem cœli & latitudiné terræ, & profundum abyssi quis dimensus est? Nã quanquam sint, qui se assecutos rationibus naturalibus putant, quanta sit cœli à terris altitudo, & terræ profunditas: difficilè tamé est hæc perscrutari nec satis firmis astruitur rationibus quod de illis affirmatur. Deinde quod dicitur in Hebræo, horum trium non esse inquisitionem accipi potest vt significetur illa non esse inquirenda anxiè, vt inscrutabile apud nos accipiatur non pro eo quod perscrutari & inuestigari non possit, sed pro eo quod non debeat inquiri, & inuestigari, quia vt habet August. noxiæ cuiusdam, & vanæ Aug. est curiositatis potius quam alicuius solidæ vtilitatis, velle scrutari cœli altitudinem, aut terræ profunditatem. Significatur ergo aut non debere quenquam cor regum eorumque consilia ac cogitationes anxiè perquirere, quod hoc sæpe noxium sit & vanum, aut non posse quemquam facilè cor regum perscrutari, quia si verè regium habeant animum (de veris enim loquitur regibus & quales veros reges esse oporteat, indicare vult) tam sublimia habebunt consilia, & tam profundæ sapientiæ, eademque adeò secreta in cordis sui penetralibus vt non facilè ea possit assequi homo. Bene enim cœlo, eiusq; altitudini, & terræ, eiusque profunditati cor regum comparat, vt ostendat quam sublimia atque profunda eorum consilia sint aut esse debeant. Proinde generalior & verior erit hęc senténtia, si de regibus spiritualibus accipiatur, quales fuerunt Apostoli, & sunt omnes verè sapiẽtes, quorum sublimem profundamque de rebus diuinis intelligentiam, in ipsorum cordibus reconditam difficilè est assequi, & plenè cognoscere. Spiritualis enim iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur. Cæterum quod dicitur cœlum sursum, & terra deorsum esse inscrutabilia, potest ad literam intelligi, non de illius altitudine, & huius profunditate, sed de his, quæ in cœlo sursũ sunt, & de his quę in terra sunt deorsum. Sicut enim illa sunt inscrutabilia, quæ in

in cœlo sunt,& quæ in terra, ita & quæ latent in corde regum & sapientum. Possunt enim etiam Hebræa & melius sic verti. Cœlo superius,& terræ inferius, & cordi regum non est inquisitio. Quod magis concordat cum nostra versione. Sũt qui intelligũt, ideo dici cor regum inscrutabile, quia cognosci non potest, quam mita ratione Deus illorum corda moderetur, siue in bonum, siue in malum Reipub. Quod cum eo conuenit, quod est superius, Cor regis in manu Domini.

3 Aufer rubiginem de argento,& egredietur vas purissimum.
4 Aufer impietatem de vultu Regis, firmabitur iustitia thronus eius.

SVNT hi duo versus per comparationem cõiungendi, vt sit sensus, Sicut cum auferiut rubigo de argento egreditur vas purum: Ita si auferatur impietas è regno, firmabitur per iustitiam thronus Regis. Cæterum non est Hebræis rubigo, sed סיגים Sigim, quod scoriam significat. In nostra lectione videtur esse comparatio argentei alicuius vasis, quod rubiginem situ contraxit, à qua vas illud purgatur si in ignem mittatur, vnde deinde egrediatur purissimũ cum potius iuxta Hebræam lectionem sit comparatio argenti adhuc informis, & à scoria sua necdum per ignem purgati, quæ si per ignem depurata, & segregata fuerit, poterit argentarios conflator ex argento vas producere, & dare commodum & gratum, vnde Hebræa habent, Et egredietur conflatori vas. Egredietur inquit, non ex igne, sed ex manu conflatoris vel ex argento. Et sanè pulcbra est hæc similitudo, scripturisque familiaris qua impij scoriæ comparantur. Sicut enim Scoria argẽto commista eius decorem tollit: ita impij in aliqua communitate iustis permisti eorum pulchritudinem nonnihil obscurant,& vitiant. Et sicut scoria ab argento igne est separanda,& excoquẽda: ita igne tribulationis ac vindicta iustitiæ impij sunt à iustis separandi, vt quietam vitam agere pij possint. Et sicut argentum quidem in igne tantum purgatur, nec consumitur, scoria autem consumitur: ita etiamsi tribulatio bonos simul ac malos inuoluat, malos quidem perdit, bonos verò nitidiores facit ac clariores. Tãquam enim
Sap. 3. aurum in fornace, probauit electos Dominus.
Esa. 1. Vnde hac metaphora vtitur dominus Esa. 1. Argentum tuum versum est in scoriam. Et postea, Conuertam manum meam ad te & excoquam ad purum scoriam tuam, & auferam omne stannum tuum, significans à se impios puniendos & separandos a piis. Vnde sequitur, Post hæc vocaberis
Ezech. 22. ciuitas iusta, vrbs fidelis. Et in Ezechiele. Versa est mihi (inquit dominus) domus Israel in scoriam, omnes isti æs, & stannum & ferrum & plumbum in medio fornacis, scoria argenti facti sunt. Propterea hæc dicit dominus eo quod versi estis omnes in scoriam, propterea ecce ego congregabo vos in media Hierusalem congregatione argenti, & æris, & stanni & ferri, & plumbi, in medio fornacis vt succendam in ea ignem ad conflandum, &c. Significat ergo Sapiens, id faciendum regi in regno, quod facit conflator in argento vt quemadmodum ille contractam rubiginem, aut scoriam argento permistam tollit igne, ac excoquendo perdit, vt habeat argentum nitidum & purum: ita & rex è conspectu suo tollere debeat impios iustitiæ suæ seueritate eos puniendo, & perdendo, & separando. Sic enim futurum, vt thronus eius & regnum stabiliatur, per iustitiam quam contra impios exercet, & quam iusti & omnes subditi lubentius & tutius deinceps seruabunt, per quam & tutius regnabit deinde. Sicut enim scoria impedimento est auri fabro, vt non possit edere vasa argentea, pura & nitida: ita impij regis sunt obstaculo, quod minus possit & gloriosè & securè regnare, Pro impietatem enim vt nos legimus in secundo versu, Hebræa habẽt, impium. Nam noster legit רשע Resca, quod impietatem sonat, vt opponatur iustitiæ in secunda parte positæ, cum sub aliis punctis legatur רשע Rasca, quod impium significat, quomodo & septuaginta verterũt, qui habent ἀσεβεῖς, id est, impios. Verum vtraque lectio in idem redit, impietas cum tollitur: cum tolluntur impij. Proinde nõ est hic locus illi alteri intelligentiæ quã hoc loco reddit Beda, vt intelligatur de impietate ipsius regis, quæ in eius vultu reluceat, & significetur ipsum regem de vultu suo debere se mouere impietatem nimiæ seueritatis, & inclementiæ, & exhibendum ab eo vultum hilaritatis & gratię plenum, ne per arrogãtiam rigidior effectus, in mussitationem incidebat plebis, sicque periclitetur soliditas regni eius. Hic enim sensus etsi pius sit proposito, tamen sapientis non conuenit. Vtinam autem qui præsunt rationem diligentem haberẽt doctrinæ huius sapientis, & non contra potius sinerent reges, non solum impios plerosque esse in regno suo, quos tollere deberent pro quiete iustorum, sed eosdem etiam primas tenere, & rerũ potiri, quorum consilio pleraque nimis agunt. Vnde etiam duplici nomine fit vt periclitentur, dum & metuendum eis sit ab impiis qui dominantur, & subditos oppressos, minus habeant fideles, ac dicto minus voluntariè audientes.

5 Ne gloriosus appareas coram rege, & in loco magnorum ne steteris.
6 Melius est enim vt dicatur tibi, Ascende huc, quam vt humilieris coram principe.

DOCTRINA hęc valdè similis est parabolæ euangelicæ, quam dixit dominus in cõ- Luc. 14.
uiuio ad inuitatos, intendens quomodo primos accubitus eligerent: Cum inuitatus fueris ad nuptias, vade & recumbe in nouissimo loco. Et eadem ratio ibi datur quæ hic, sed in hoc est differentia, quod ibi agatur de locis conuiuarum, hic verò de locis coram rege. Reuocat ergo ab ambitione, & fastuosa ostentatione suiipsius, maximè apud principes & reges, apud quos periculosior est sui ostẽtatio. Et monet ne quis se temerè ingerat, vt apud magnates eximiũ aliquẽ locum obtineat, seipsum gloriosum exhibendo apud eos, ostentatione diuitiarum, aut sapientiæ, aut alia quapiam re, ambitiosè se eis commendãdo. Fieri enim sæpè solet, vt talis, non solum non assequatur, quem ambit honoris gradum, quod indignus reperiatur, vel ob ipsam vanã ostentationem etiam hominibus ingratam, sed & à principe rideatur, ac humilietur ignominia aliqua affectus, sicque ex conuersatione cum magnatibus, nihil nisi dedecus reportet, idque summum. Dedecus enim summum est apud magnates pudore affici, & ex spe magna temerè ac stultè tentata, turpiter excidere. Contra verò si quis se gerat submissè etiam si dona quędam habeat, talis plerunque

tuinq; eo magis ad honores euehitur, quo minus eos ambit, quod præter dona quæ latere non possunt, sed facilè à sapientibus regibus animaduertũtur, ipsa etiam modestia hominibus etiam magnis gratissima, talem commendet. Omnis enim
Luc. 18. & 14. qui se humiliat, exaltabitur: & omnis qui se exaltat, humiliabitur.
Psal. 112. Quod si coram rege terreno, cum magna animi deiectione versandum est, & ab omni ambitione alienos esse oportet, qui gratiam eius inire volunt, quãto magis apud regum regem, & cœlestem principem (qui cum sit excelsus humilia respicit, & alta à longè cognoscit) oportet nos meminisse cõditionis nostræ, & fragilitatis, nec eximium sanctitatis, aut sapientiæ locum, nobis apud illum vendicare, nec in Ecclesia ipsius eminentem aliquem honoris gradũ ambire, ne cogamur aut hic aut postea coram Deo, angelis & iustis hominibus pudefieri, dum vel non assequimur desideratum in Ecclesia honorem, vel assecuti deprehendimur inferiores esse munere suscepto vt aliis cedendum sit dignioribus. Potest & aliter accipi, quod monet, ne quis gloriosus appareat coram rege, videlicet ne quis ostentatione diuitiarum studeat imitari gloriam principum. Ita enim ferè fit, vt quis obnoxius fiat inuidiæ principum, qui ferre æquales nõ possunt, & ob id tales deprimere student, gloriaq; exutos in ordinem redigere, quemadmodum sæpè videmus accidere nimiis ostentatoribus diuitiarum & gloriæ.

7 *Quæ viderunt oculi tui, ne proferas in iurgio citò ne postea emendare non possis, cum dehonestaueris amicum tuum.*

VERBA illa, Quæ viderunt oculi tui, Hebræa coniungunt cum præcedenti versu, vt cohæreant cum principe, & vertẽdum sit, Coram principe quem viderunt oculi tui, vt significetur, quid reportet ambitiosus, ex conspectu principe in cuius oculis se ostentando ingerit, nempè ignominiam & humiliationem. Noster separauit hæc verba à superioribus, & fecit principium noui versus, quemadmodum & Septuaginta, qui tamen hæc verba non iunxerunt sequẽtibus, quemadmodum noster, sed addito verbo absolutam reddiderunt sententiam, hoc modo ἃ εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, λέγε, id est, quæ viderent oculi tui dic, hoc est, noli testificari de aliquo, nisi quæ oculis tuis vidisti. Deinde subiungunt, quod cum Hebraica veritate magis conuenit, Ne incidas in pugnam cito, ne peniteat te in extremis, cũ exprobrauerit tibi amicus. Hebræa enim habent, Ne exeas in litem celeriter, nam quid facies in nouissimo illius, cum ignominia te affecerit amicus tuus vel proximus tuus? Quo monemur non facilè aut temerè aggrediẽdam contra aliquem litem, aut cum aliquo contendendũ, sed si modo id sit faciendum, discutiendum benè, an causa bona sit, & maturè cum prudentia incipiẽdum, ne forte contingat aliquid non præuisum ad aduersario obiici, quod spectat ad ignominiã, quo sic homo inuoluatur, vt nesciat quomodo se extricare & ab ignominia liberare valeat. Nostra lectio monet, ne quis per iurgium & contentionem publicum facilè faciat alicuius crimẽ, etiãsi oculis suis illud conspexerit, multo minus si va-
Matt. 18. no tantum audierit rumore, sed secundum Christi præceptum, cum peccauerit frater aliquis, secreto moneatur, idq; non per contentionem, sed in spiritu lenitatis, contra quorundam morem, qui statim vbi aliqua viderint in proximo, quæ sint reprehẽdenda, mox cum iurgio & stomacho proferunt ac palam faciunt. Itaque notanda tria quæ hic dicuntur, Ne proferas, &, In iurgio, & cito. Neque enim crimina maximè secreta sunt proferenda, & publicanda, nec cum iurgio sunt reprehendenda, nec cito, aut præcipitanter, sed tempore & loco oportuno. Quanquam illud, In iurgio, aliter accipi possit, videlicet non pro cum iurgio, aut per iurgium, sed pro inter iurgandum, vt significetur, si litem aut contentionem aliquã habere cum aliquo contingat, cauendum vt ne per impatientiam animi, ac se vindicandi causa quis quid etiam earum rerum quæ vidit effutiat contra alium ne cum proximum suum infamia aliqua asperserit, non possit id postea corrigere, & famam ereptam restituere, sicque se & coram Deo obnoxiam faciat magno peccato; & apud læsum magno se exponat periculo.

8 *Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum alieno non reueles.*

9 *Ne fortè insultet tibi cum audierit, & exprobrare non cessat.*

SENSVS nostræ lectionis facilis est, & apertus. Significatur enim non debere quenquam nimis fidere sibi in dirigẽdis suis negotiis & causis, sed si quod habeat negotium maximè singulare & arduum, tractandum illud cum alio, non tamen cum quouis, sed cum amico quopiam de cuius fide non dubitetur, qui & benè consulere velit, & secretum seruare. Cauendum enim ne quis secretum suum, homini extraneo cuius integritas non sit satis explorata reuelet, ne fortè quod audiuit secretum publicè obiiciat, & sine cessatione improperet. At Hebræa quæ aliter habent difficiliora sunt. Possunt autem sic verti: Litem tuam litiga cum amico vel cum proximo tuo, & secretum alterius non reueles, Ne fortè probro afficiat te qui audierit, & infamia tua nõ auertatur. Cum enim superiori sententia Sapiens monuerit, ne quis facilis sit ad suscipiendum litẽ contra aliquem, hic monet, vt si contra alium sit litigandum alicui tantum suam causam cum eo tractet, nec inter litigandum & contendendum ex animi impotentia vt fit, secretum aduersarij sui reuelet, ne fortè alij audientes, & considerantes illius impatientiam & vindicãdi cupiditatem, cum alioqui existimare potuissent eum bonam habere causam contra aduersarium, nũc eum vituperent, & de eo malè loquantur, ita vt non facile vnquam infamia illa possit auerti.

10 *Gratia & amicitia liberant, quas tibi serua, ne exprobrabilis fias.*

HVNC versum Hebræa non habent, Habent tamen Græca, super addita adhuc vna parte, Sic enim habent χάρις καὶ φιλία ἐλευθεροῖ, ἃς τήρησον σεαυτῷ, ἵνα μὴ ἐπονείδιστος γένῃ, ἀλλὰ φύλαξον τὰς ὁδούς σου εὐσυναλλάκτως, hoc est, Gratia & amicitia liberum faciunt, quas confirma tibiipsi, vt ne exprobrabilis fias, sed custodi vias tuas conciliabiliter. Quibus significatur fauorem Dei & hominum, & beneuolentiam liberum & ingenuum reddere hominem, ita vt ne seruili semper timore sibi malè metuat, sed per

gratiam, ac amicitiam Dei hominumque securus sit, ac libero viuat animo, atque sæpe à multis malis per illa liberetur, proinde merito curam illorum habendam vt custodiantur, & firmentur ne qui prius bene munitus erat aliorum gratia, & amicitia, illis amissis fiat exprobrabilis. Sic etiam cuique custodiendas vias & actiones omnes, vt facilè enim ipso transigi possit, nec durus sit ac præfractus, sed semper facilem se præbeat ac pacificum, ita vt etiam si quid controuersię incidat. facilè conciliationem admittat, ne scissa amicitia, posteà nō facilè resarciri possit. Id enim significare videtur quod Græcis est aduerbium ἀνευναλλακτως, Et ex Græcis verbū liberare, apud nos videtur magis accipiēdum pro liberum reddere, & ingenuum, quam pro eximere à malis. Est enim ἀπολυθοῖ.

11 *Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo.*

HEBRÆA non habent, qui loquitur verbū, sed verbum locutum vel dictum, ita vt nō qui loquitur, vel verbum ipsum comparetur malis aureis. Nam & hæc sententia per comparationem est intelligenda, vt sit sensus. Sicut se habēt poma aurea in lectis argenteis, ita qui loquitur verbum, vel ita se habet verbum dictum in tēpore suo. Pro lectis Hebręa habent משכיות Mascuoth, quod à verbo שכה Sacha, quod videre, & cōtemplari significat, deriuatur: vnde significare dicitur opera ingeniosa quæ hominem ad intuēdum inuitant. Alij celaturas vertunt & incisiones aut cancellaturas, vt significetur poma aurea superductis quibusdam incisionibus & cancellis argenteis per eas videri cum intuentium voluptate ob varietatem apiam. Interpres videtur legisse mutata vna litera Mischaboth quod lectos significat Septuaginta verterūt ἐν ὁρμίσκῳ σαρδίου, id est, in monili Sardij. Vtvt est, nihil aliud significatur, quam ornatus, varietate, pretiositate delectans & recreās. Itaq; sensus nostræ lectionis est. Quemadmodum mala aurea affixa lectis argenteis, aut ab eis dependentia exornant multum lectos recreant atque delectant, & propter varietatem, & propter pretiositatem, & propter artis elegantiā: ita verbum opportuno tempore dictum, multum afficit audientes, & ipsum proferentē mire exornat. Verbum enim prudens si non dicatur suo tēpore, est quidem quasi pomum aureum ac in se multi pretij, sed si iungatur tēpori suo, quo commodè dicatur, & opportunè, veluti aureum pomum est, argenteis lectulis insertum, valde. s. recreans homines q; afficiens. Antiquitus enim ditissimi, & potentissimi reges lectos habebant aureos, & argenteos, eosq; mira varietate exornatos vt habetur Hester primo. Hebræa habent, verbū dictum in rotis suis, hoc est dictum debitis quibusdam modis ac coloribus rhetoricis exornatum, quibus veluti rotis vehatur in audientium aures ad persuadendum. Venerabilis Beda doctè & sublimius ostēdit, quomodo verba sapientum opportunè dicta non tantum comparētur aureis malis in lectis argenteis, sed fiut μεταφόρως mala aurea in lectis argenteis. Mala quidem, quia de arbore vitæ, hoc est, de Dei sapientia sunt orta. Aurea, quia charitatem menti infundunt: Lectis etiam comparantur, quia requiem præstent animabus audientium, Argenteis, quia splēdore fulgent veritatis. Mala ergo aurea superaddit ornatui lectorum argenteorum, quisquis diuina eloquia, spiritualibus plena sensibus, atque mysteriis quibus suauiter animus pascitur & accenditur, opportuno tēpore superaddit rudioribus ac simplicioribus doctrinis, per quarum custodiam, & hic præstatur animæ tequies & ad quietem peruenitur æternam.

12 *Inauris aurea, & margaritum fulgens, qui arguit sapientem & aurem obedientem.*

HEBRÆA habent, Inauris aurea, & ornamentum vel monile obrizi auri. Sapiēs corripiens ad aurem audientem. Quod dupliciter accipi potest. Aut simpliciter, vt is qui prudenter alium admonet, & corripit, comparetur duabus illis pretiosis rebus. s. inauri aureæ, & monili aureo vel margarito fulgenti, & significetur illum magnifaciendum esse & pretiosis rebus æquiparandum, vt qui re bona, nempe sapienti correptione benè, & vtiliter vtatur, nempe apud eum in quo faciet fructum. Quomodo & nostra lectio accipi potest & exponitur à Lyrano. Aut sublimius, & magis ex intentione Sapientis, vt sicut duo ponuntur in priori membro, nempè inauris aurea, & ornamentum, vel monile aureum, aut margaritum fulgidum, duo item in secundo mēbro nempe Sapiens qui arguit, & auris audiens, vel obediens: ita vnum vni, & alterum alteri cōparari intelligatur, inauris. s. aurea auri audienti, & obedienti, & monile aureum, vel margaritum fulgens, sapienti arguenti alium, vt sit sensus. Sicut se habet margaritum fulgens vel monile aureum additum in auri aureæ, ita se habet sapiens correptor aliquis non ad quemuis, sed ad aurem obedientem. Vterque enim plurimi est faciēdus, vterque alteri plurimum decoris adfert, & vnus quidem velut inaurem habet auream, qui aurem habet obedientia, humilitate, & discendi desiderio ornatam, alter velut monili aut margarito pretioso ornatus est, quia & sapientia & eius prudenti vsu pollet. Indicant hunc sensum apertius Græca, quæ habent, εἰς ἐνώτιον χρυσοῦν σάρδιον πολυτελὲς δέδεται, λόγος σοφὸς εἰς εὐήκοον οὖς, id est, ad inaurem auream, Sardius pretiosus ligatus est, sermo sapiens ad obedientem aurem, Intellexit & Beda in hunc modum, sic scribens: Rectè humilis auditor inauri comparatur aureæ, quia dum libenter increpanti ac docenti aurem accommodat, iam sese ad recipiendum claritatem sapientiæ cœlestis præparat, iam supernæ lucis visioni appropiat. Rectè magister eruditus margarito fulgenti assimilatur, quia dum emendationem morum, dum supernorum scientiam desiderantibus ac piè quærentibus animis ostendit, quasi aureo ornatui maiorem insuper grauioremque fulgorē gemmæ ardentis annectit. Hæc ille, qui videri potest legisse, non, Qui arguit sapientem & aurē obedientem, sed, Qui arguit sapiens ad aurem obedientem. Non facit enim mentionem sapiētis auditoris, sed magistri sapientis, nisi forte illum intelligat designari in eo qui arguit.

13 *Sicut frigus niuis in die messis, ita legatus fidelis ei qui misit eum animam illius requiescere facit.*

PVLCHRA similitudo, qua & is qui misit aliquem pro re aliqua seria peragenda, rectè compa-

comparatur hominibus tempore messis, hoc est, tempore ardentis æstus, ardore anhelantibus & refrigerium expectantibus, aut potius ipsis messoribus, qui in messe occupati, magnis laboribus & caloribus pressi, refocillationem expectant & is qui missus est legatus si fideliter commissum ei negotium exequatur, comparatur frigori niuis, hoc est, frigori multum refrigeranti, quale est frigus niuis, quod tempore valde calido obuenit hominibus æstu grauatis, aut messoribus ardore anhelantibus. Sicut enim tale frigus valde desideratum, & expectatum recreat, & reparat æstuantium ac laborantium animos simul & corpora, ita & nuntius talis post negotium fideliter peractum, reuersus, suo bono nuntio, mittentis animam laborantem, & anhelantem præ desiderio reficit, tranquillamque ac pacatam reddit, vel vt habent Hebræa, Animam eius restituet, quasi scilicet collapsam & more impatientia languidam factam. Monet ergo hæc sententia legatos sui muneris, vt cogitent quanto desiderio suspensi maneant, qui miserunt eos tantisper, donec perficiant iniunctum officium, & quantum refrigerium ac solatium eis adferat fideliter ab eis obita legatio. Quod & in spirituali legatione compleri intelligendum est. Christus enim a patre in hunc mundum missus, fideliter exequens delegatum ei munus, diuinum patris animum requiescere fecit ab ira contra humanum genus, ob peccatum concepta, eumq; valde auidum humanæ salutis nō aliter recreauit quam solet frigus niueum reficere æstu laborantes. Similiter & Christus totaque Trinitas, cum valdè semper desideret hominum salutē: & ob eam emittat quotidie legatos suos, scilicet prædicatores: lætatur plurimū (vt de Deo humano more loquamur) ac veluti enimpleto suo desiderio reficitur, cum illi fideliter obeunt suam
Matt. 25. legationem. Quod satis indicat Euangelica parabola, eum cuidam dicitur: Euge serue bone & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis supra multa te constituam: intra in gaudium domini tui.

14 *Nubes & ventus & pluuia non sequentes vir gloriosus & promissa non complens.*

SICVT superior sententia, pulchra similitudine ostendit cui similis sit, qui quod faciendum suscepit, fideliter adimplet satisfaciens alterius desiderio: ita iam e contrario non minus pulchra similitudine ostēditur, cui similis sit, qui quod promittit nō præstat. Vir (inquit) gloriosus: hoc est, qui gloriatur se quædam facturum: & promissa non complens, est velut nubes & vētus quos pluuiæ non sequuntur: quia nubes & vētus promittere ferè pluuiam solent, eisque visis pluuiam expectare solent homines. Sicut ergo nubes & ventus spe de se data fallunt homines, cum nō sequitur pluuia, maximè cum auide desideratur, ad æstus refrigerium, & terræ fertilitatem, sicque homines maiori afficiunt postea tristitia ac molestia: & qui multa promittit, quæ deinde nō præstat eum expectatione sua homines frustretur: molestiam duplicem eis ingerit, quod expectare eos fecerit, & datæ expectationi non satisfaciat. Et benè quidem vir gloriosus in verbis & promissis suis comparatur nubibus & vento, quod nubes res sint altæ & ventus res videatur maximè inanis: & nihili ac instabilis, vt significetur illius superbia, & ventosa inanitas, atque inconstantia. Ad hæc enim insinuanda res illæ maximè conueniunt. Cæterum iuxta mysticum sensum competit hæc sententia in eos qui magnam sanctimoniam præ se ferunt exterius, cum nihil minus præstent: vtpote in hypocritas. Item in concionatores: qui cum bene multa loquantur, malè viuunt: de quibus Apostolus, Habentes speciem 1. Tim.
quidem pietatis: virtutem autem eius abnegātes. 3.

15 *Patientia lenietur princeps, & lingua mollis confringet duritiem.*

IVXTA nostram lectionem prior pars significare videtur principis iram mitigandam, per patientem tolerantiam malorum, quæ ab eo irrogantur, quemadmodum exponunt Lyra & Beda. Patientia lenietur princeps, inquit Lyra, sicut rex Nabuchodonosor fuit lenitus patiētia trium puerorum proiectorum in caminum ignis ardētis. Et Beda: Quamuis, inquit, dominum peccando offendisti, potes tamen eius mereri clemētiā, si aduersa, quæ pro peccatis irrogantur, patienter pertuleris. Verum sciendum hic rursus Hebræis non esse patientiam: vt accipitur pro tolerantia malorum, sed longitudinem ad iram, quēadmodum & Græca habent μακροθυμία, hoc est, lōganimitate. Et potest referri hoc ad lōganimitatem principis vt significetur principis iram lenięndam per suam longanimitatem, hoc est, si non mox præceps sit ad vltionem: sed tardus sit ad eam. Dum enim iram protrahit, & non statim punit, frequenter per ipsam dilationem sedatur furor. Vnde cum Theodosius Imperator nimis festinus ad vindictam, in ciuitatem Thessalonicam grauiter sæuiisset, accepit ab Ambrosio legem huic sententiæ conuenientem, nempè vt non nisi post aliquot dies sententia principis lata executioni mandaretur, vt videre est Histor. Tripart. lib. 7. c. 30. & apud Theodoretum lib. 5. cap. 8. Secundum hunc intellectum (quem & nostra lectio recipit, siquidem sæpe patientia Biblijs accipitur pro lōganimitate: & patiens pro longanimo, vt suprà dictum est) hac sententia Sapiens, & principes monet, & subditos. Et priori quidem parte principes monet ne prosiliant ad vltiones, subditos verò, vt verbis dulcibus, & benignis principum frangāt furorem ac rigiditatem. Quod si vtramque partem ad eosdem referre placeat, vt magis faciendum videtur, prior pars intelligenda est significare, principis iram leniendam patientia, & longanimitate, vel mansuetudine subditorum, nimirum si ipsum seuerè obiurgantem, & corripientem silentio ferant, nec contra mussitēt, iracundiam aliquam aut indignationem ostendendo, vt duo indicentur hac sententia, quibus ira principi sit mitiganda, patientia scilicet vel longanimitas, & sermo blandus, qui per linguam mollem significatur. Vbi aduertēda iucūda allusio inter molle, & durum, cum lingua mollis, & quæ nihil habet duritiei dicitur confractura duritiem aut vt iucundius habent Hebræa, ossa, per quæ tamen nihil aliud significatur, quam vt vertit noster, durities. Sed pulchrè lingua mollis quæ non habet ossa contra naturæ ordinem, dicitur fractura ossa. Verum esse quod hic dicitur de lingua molli, patet in Abigail, quæ dulci sermone

mone sedauit ac fregit furorem Dauidis, quantũ-
uis firmo animo decreuisset, imo iurasset perde- 1. Reg. 25.
re domum Nabal. Vt autem hæc sententia locum
habet in principibus terrenis, ita multò magis in
cœlesti principe, cuius ira lenitur, non tãtum pa-
tienti aduersorum tolerantia, quæ peccatis de-
bentur, sed etiam longanimi gratiæ & benigni-
tatis eius expectatione sine murmuratione. Item
humili supplicatione, & blanda oratione qua ve-
niam quis deprecetur. Durissima enim est sentẽ-
tia lata in peccatores, iuxta parabolam Euange-
licam, de seruo qui cum deberet decem millia
talentorum, iussus est vænundari cum vxore &
filiis. Sed hanc sententiam mitigauit lingua mol-
lis, quæ dicit: Patientiam habe in me, & omnia
reddam tibi. Sequitur enim. Misertus autem do-
minus, omne debitum dimisit ei.

16 *Mel inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne fortè satiatus euomas illud.*

GENERALI hac sententia parabolica, quæ
ad varia applicari potest, significatur in ge-
nere, quod quemadmodum mel, quod admodum
dulce est, mediocriter sumendum est, vt sit salu-
bre, quia si quis nimium ex eo comedat, in nau-
seam vertitur, ventriculum soluit, & vomitum
prouocat, quo perit mel comestum, & pœna in-
curritur: ita quæcunque delectabilia siue corpo-
ris siue animi bona moderatè sumenda sunt, quia
nisi modus adhibeatur, quę per se bona sunt, nõ
solum bona esse desinent, sed & noxia efficien-
tur. Id primum obseruare licet, in voluptatibus
corporis, quibus cui frui datum fuerit, si vltra
modum indulserit, non contentus eo quod natu-
ræ satis est, & perceptam perdet voluptatem, &
nocumentum ac læsionem ex intemperantia &
immodico voluptatum vsu sentiet. Itidem in sa-
pientiæ perceptione, quæ animæ non modicam
affert voluptatem, vnde ad eam superius sub si-
militudine mellis Sapiens inuitauit dicẽs: come-
de fili mi mel, quia bonum est, sic & doctrina sa-
pientia animæ tuæ. Et mox postea simili compa-
ratione admodum in cognitione seruandum ad-
hortans. Sicut qui mel, inquit, comedit multum,
non est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis
opprimetur à gloria, vt videri possit hac sẽtẽtia
peculiariter exigere voluisse, modum in perci-
pienda sapientia seruandum. Iucunda enim est, &
suauis hominibus diuinorum eloquiorũ lectio,
& meditatio iis potissimum qui contẽptis huius
mundi bonis ad alteram vitam anhelant, ita vt
dixerit Propheta: Quã dulcia faucibus meis elo-
quia tua super mel ori meo. Et tamen qui ex scri-
pturarum dulcedine plus præsumunt quã valent
concoquere, volentes sapere plus quam oportet,
& nolentes sapere ad satietatem, frequenter etiã
Psal. 118. quæ bene intellexerunt amittunt, excidẽtes à re-
cta fide seseq; variis malis animi, & corporis in-
uoluentes, vt experiẽtia multa docet. Rectè enim
cecinit Martialis. Quisquis plus iusto non sapit
ille sapit. Et Cicero lib. 2. Tusc. Neoptolemum
apud Ennium ait dicere necesse sibi esse philoso-
phari, sed Paucis. Nã omnino haud placere. Pul-
chrè autem Beda insinuat singulariter per mel
designari dulcedinem cœlestis sapientiæ, quod
hæc spiritualium patrum officio quasi prudentis-
simarum apum labore hominibus ministretur.

Deprehenditur tamen & tertio veritas huius ge-
neralis sententiæ in dulcedine amicitiæ & con-
suetudinis amicorum, in qua si modus non te-
neatur peribit dulcedo, & in amaritudinem ver-
tetur, quemadmodum sequenti significatur ver-
su, ob quem peculiariter quidam hanc sententiã
dictam volunt coniungentes eam cum sequenti,
quasi in ea sit huius parabolæ explicatio.

17 *Subtrahe pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus oderit te.*

PRo subtrahe Hebraica dictio הֹקַר Hocar pro-
priè significat pretiosum fac, hoc est, rarum.
Nam Hebraica phrasi pretiosum, ponitur pro ra-
ro, vt patet 1. Reg. 3. vbi dicitur quod sermo Do-
mini erat pretiosus in diebus illis. Omne enim
rarum, carum, & contra quæ quotidiana sunt fa-
cilè vilescunt. Vnde Septuaginta habent *σπάνιον
εἴσαγε σὸν πόδα*, id est, raro induc pedem tuum ad
amicum tuum. Non ergo monet vt quis omnino
subtrahat pedem suum à domo proximi sui, hoc
est, vt eam non ingrediatur, sed sic vt ne nimis
frequenter eam adeat, ne conuersationis frequẽ-
tia ingerat amico satietatẽ, & satietas fastidium,
vt ferè in omnibus rebus. Vnde in Ecclesiast. 13. Eccl. 13.
monet Sapiens: Aduocatus à potentiore, discede,
ex hoc enim magis te aduocabit. Pulchrè autem
hac sententia sicut & superiori insinuat, quam sit
omnium rerum excessus iniucundus, & noxius,
iuxta illud: Amarum est quicquid nimiũ est, mel
quoque si nimium est. Cum enim nihil sit iucun-
dius amicitia ipsa, & in ea ipse amicorum con-
gressus, & fida colloquia sint dulcissima, tamen
etiam harum rerum contingit esse satietatẽ, quæ
fastidium parit, & tandem etiam odium rerum
amicissimarũ. Benè ergo monuit Martialis, coin-
cidens cum hac sententia: Nulli te facias nimis
sodalem. Gaudebis minus, & minus dolebis. Cæ-
terum sub frequentatione domus, parabolicè
oportet eam intelligere omnem nimiam fami-
liaritatem, quia vt habet prouerbium vulgare,
Nimia familiaritas parit contemptum. Item quã-
uis importunam apud amicos audaciam, ne scili-
cet amicitiæ prætextu amicorũ rebus abutamur,
eorumque opera, ne ex amicis nobis inimicos
constituamus. Mysticè domus amici nostri, est
Ecclesia Christi qui dixit: Vos amici mei estis. Ad Ioan. 15.
hanc importunus accedit, qui sacram Domini
mensam in Ecclesia cum nimia frequentat fidu-
cia, illotis pedibus, hoc est, purgatis parum affe-
ctibus animi. Item qui ad quamcunque functio-
nem ecclesiasticam properant, non pretiosis pe-
dibus iuxta Hebraismum, hoc est, non puris affe-
ctibus. Quales omnes à domino fastiditi, ex ami-
cis facilè fient inimici.

18 *Iaculum & gladius, & sagitta acuta homo, qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium.*

VT insinuet magnitudinem criminis falsi
testis, comparat eum his rebus, quibus mors
homini infertur. Et apud Hebræos quidem tres
diuersæ res explicantur. Nam pro iaculo, illis est
מֵפִיץ Mepits, quod malleum significat, pro quo
Septuaginta verterunt *ῥόπαλον*, hoc est claua vel
fustis.

fuistis. Itaque tria vtrobique ponuntur quorum vno caput hominis solet contundi ac frangi. Secundo iugulum peti solet, & tertio cor transfigi vt significetur eum qui loquitur contra proximũ suum falsum testimonium perinde facere, ac si caput hominis malleo vel claua contunderet, gladio eum iugularet, aut denique sagitta cor transfigeret. Tria autem hæc diuersos, & omnes penè modos comprehendunt, quibus homo homini nocet, vt annotat Caietanus. Malleus enim tundendo, gladius scindendo, sagitta acuta penetrando nocet, & occidit. Vnde significatur multiplex nocumentum quod excipitur à falso testimonio. Nocet enim & personæ & famę & rebus. Vtut est siue tria diuersa exprimantur, siue tantum duo, vt apud nos, diuersa, significatur hac parabola & comparatiue (nam & hic, vt & alibi sæpè, particula similitudinis est intelligenda, vt sit sensus, Falsus testis est velut iaculum & gladius) testem falsum grauiter nocere, & nonnunquam lethaliter. Præterquam enim quod graui doloris vulnere animam hominis ferit in extremis sæpè rebus ac fama ipsa damnum infert, imò & vitam nonnunquam extinguit, dum in iudicio per perhibitum à se falsum testimonium auctor est mortis à iudice illatæ. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia contra eos qui ad peruertendum alios, testimoniis scripturarum & sanctorum patrum verissimis in se, per falsum intellectum abutuntur, qui non minus scelesti sunt habẽdi, quam qui mortiferis instrumentis alium impetunt, vt qui vitam animæ, immissis veluti iaculis menti eripiunt, non in vno tantum homine, sed in tota sæpè aliqua communitate & regione.

19 *Dens putridus & pes lassus, qui sperat super infideli in die angustiæ & amittit pallium in die frigoris.*

HEBRÆA habent, Dens cõfractus, & pes labens, fiducia præuaricatoris in die angustiæ. Et tertia pars apud apud Hebręos sequenti iungitur sententiæ. Porrò fiducia præuaricatoris dupliciter accipi potest. Aut pro spe quam habet peccator, qui legem Dei præuaricatur, quæ in tẽpore angustiæ inuenitur similis esse denti quo quis ad manducandum vti non potest, & pedi qui ineptus est ad ambulãdum, quia sua eum tũc spes destituit, & frustratur, ac deprehenditur vane ipsum illi nixum fuisse. Aut accipi potest pro spe quam quis habet in aliquo prępuaricatore, hoc est, infido homine, qui promissa fallit, & præuaricatur, quomodo noster accepit interpres, & omnes ferè interpretes intelligunt. Elegãtius autem ipsa fiducia quę habetur in infideli, hoc est, infido homine, comparatur denti putrido vel confracto, & pedi lasso, quam is qui super illo sperat, cum significandum sit fiduciam talem, & ipsum in quo quis fisus est, in tempore necessario hominem destinere, sicut dens talis & pes hominem in re necessaria destituit, nempe in mãducatione & ambulatione. Bene tamen etiam iuxta nostrã literam, is qui sperat super infideli comparatur denti putrido, & pedi lasso, quia talis per suam fiduciam non potest sibi in die angustiæ prodesse. sicut dens putridus & pes lassus suum non possunt facere, cùm necesse est, officium. Vnde Beda eum qui in homine sperat denti putrido, & pedi lasso comparari intelligit, quia qui in homine & non potius in Deo spem suam collocat, nec vitæ percipere cibum, nec ad hæreditatem cœlestem poterit peruenire. Cũ enim omnis homo sit mẽdax, & proinde infidelis aut infidus cui parum fidendum sit, intelligit Beda hic fiduciam in homine generaliter prohiberi, omnemq; in homine fidentem inopinatè, comparari denti putrido, & pedi lasso, vt idem hic dicatur, quod apud Hieremiam: Maledictus qui ponit in homine spẽ suam, & ponit carnem brachium suum. Peculiariter tamen prohibetur hic fiducia in eum qui fallere solet, & præuaricari pacta. In quem qui sperat comparatur, iuxta nostram lectionẽ, ei qui amittit pallium in die frigoris, quia sicut is tunc vestẽ destituitur, cum maximè opus est, ita ille se auxilio, & protectione sentit destitutum cum maximè illis indiget, nempè in tempore angustiæ. Iuxta Bedam mysticè amittit pallium in die frigoris, qui non in Deo sperat, sed in homine, quia etsi nunc in serenitate vitę præsentis, habitu religionis videtur indutus, vbi tamen districtio iusti iudicij ingruerit, nudus ab omni ornatu iustitiæ patebit.

Hiere. 17.

20 *Acetum in nitro, qui cantat carmina cordi pessimo.*

HEBRÆA, quæ vltimam partem versus præcedentis huic annectunt, sic habẽt, Qui aufert vestem in die frigoris, acetum super nitrum qui cantat carminibus super cor malum. Non enim Hebræis est per superlatiuum, cor pessimum, sed tantum cor malum. Quod dupliciter accipi potest, aut scilicet pro corde afflicto, & misero, quomodo malitia accipitur pro miseria, cum dicit Dominus: Sufficit diei malitia sua, aut pro corde vitioso, ac scelerato, de quo noster interpres intellexisse videtur. Ceterũ solidus huius versus intellectus, pendet ex intelligentia illius quod dicitur, Acetum in nitro, vel super nitrum. Notandum itaque ex Plinio lib. 31. c. 18. nitrũ non multũ à sale distare, eodemq; modo fieri quo sal, nisi quod sal cõficiatur ex marinis aquis sole eas in littore exsiccante, & in petram durante, nitrũ verò ex aquis pluuialibus, aut fluuialibus exsiccatis sole in paludibus, quæ nitrariæ dicuntur. Id quod maximè prouenire dicit in Ægypto: vnde & regio quędã Ægypti Nitria dicitur, à quo Beda Nitrum nomen accepisse putat, cum sit vocabulum Hebraicum, vt magis ab ipso regio nomen accepisse videatur. Hoc autem lauandis purgandisque vestibus conueniens esse videtur ex Hier. cap. cum dicitur: Si ablueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbam Borith, maculata es iniquitate tua coram me. Itaque Pagninus ex sententia Rabbi Dauid putat nitrum esse alumen, quo lana dealbatur, aut saponem, quo vestes mũdantur. Nam & Græci putant νίτρον dic. ἀπὸ τοῦ νίζειν, quod est abluere & tergere, eo quod abluẽdi, purgandique habeat facultatem, cum potius sit dictio Hebraica. Nam Hebræi נתר Nether dicunt. Caietanus saponem significari intelligit, experentiaque se dicit edoctum, vestes sapone non mundari: si acetum ei addatur, sed magis maculari. Hæc si vera sunt: & per malum cor intelligatur cor afflictum: significat parabola, quod quemadmodum inepte & importune facit qui aufert aut sibi aut aliis vestes in die frigoris, cum id sit contra tẽporis exigentiam, & malum

Hier. 2.

lum ea ratione conduplicet, & quemadmodum ineptè facit, & inconuenienter, qui nitro quod assumitur ad lauandum & purgãdum vestes, acetum addit, cum aqua addenda sit, non acetum: quod si addatur, non solum non mundabit vestes, sed etiam magis maculabit: ita incommodè facit, qui afflicto cordi accinit carmina lætitiæ. Non enim ea ratione tollit mœrorem, sed etiam auget, mitigaturus illum, si cum mœrente etiam mœreret. Musica enim in luctu importuna narratio, vt dicitur in Ecclesiast. Vnde Paulus monet gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Similis erit sensus, si per cor malum intelligatur cor vitiosum & sceleratum: Secundum quem sensum, per cantantem carmina intelligitur, qui scripturæ sacræ suauia dicta homini proponit, & sanctæ prædicationis dulcedine suadet salutaria. Quod qui facit apud hominem peruersum & obstinati cordis, perinde facit, ac si acetũ nitro superfunderet, quia malitiam eius non tollit, sed auget. Beda indicat acetum nitro superfusum efficere vt nitrum protinus ebulliat, nitrumque aceto perfusum crepitare & fumare sicut calx viua aqua perfusa. Itaque sic explicat hanc parabolam, Acetum in nitro, qui cãtat carmina, &c. Acetum quippe si mittatur in nitrum, protinus ebulit, & peruersa mens, quando per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadentur, de correptione fit deterior, & inde in murmurationis iniquitatem succenditur, vnde debuit ab iniquitate compesci. Hæc ille. Verum an nitrum aceto accedente prædictas habeat conditiones, nullo certo authore aut testimonio probari potest, imò contra ex Plinio satis constat acetum nitro superadditum, non tollere eius vim & acrimoniam, sed augere. Is enim author est, in plerisq; acribus remediis acetum addi nitro. Proinde simplicius fuerit intelligere hic significatum cor malum, carmine exacerbati, sicut nitrum aceto redditur asperius & acrius, Quia enim videbatur dulcedine carminum cor malum leniri debere & sanari, contra ostenditur pulchra comparatione potius ea re peius fieri. Quod quomodo verum sit, siue de corde afflicto, siue de scelerato accipiatur ex superioribus patet. Itaque non fit hic mentio nitri, quatenus eius ad lotiones vsus est, vt apud Hieremiam, sed quatenus eius vsus est ad medicinas.

21 *Sicut tinea vestimento & vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi.*

SENTENTIA hæc cum non sit in Hebræo, desumpta est Græcis, vbi eodem modo repetitur, quo eam legimus. Et pulchrè in ea, tristitia tineæ & vermi comparatur. Quemadmodũ enim tinea vestimentum, & vermis lignum sensim arrodit, & tandem penitus consumit, ita similiter tristitia cor hominis sensim rodendo & torquẽdo, perdit tamen cor ipsum, ac vitam hominis in corde sitam. Nam vt supra dictum est, Spiritus tristis exsiccat ossa. Et quemadmodum tinea in ipsa veste, ac ex ipsa generatur similiter vermis in ligno, & ex ipso, ita tristitia non nisi in corde hominis generatur ibique nutritur ac suum fomentum recipit. D. Augustin. libr. 21. de ciui. Dei, cap. 9. sic citat hanc sententiam. Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mœror excruciat cor viri, ostendens ex hac sententia cum dicitur de damnatis, quod vermis eorum non moritur, rectè per vermem intelligi dolorem animam damnatorum cruciantem.

22 *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquam bibere.*

23 *Prunas enim congregabis super caput eius, & Dominus reddet tibi.*

EVANGELICA planè est doctrina hęc, qua non solum diligendus, sed & iuuandus inimicus docetur, iuxta illud Christi, Benefacite iis qui vos oderunt, & illud veteris legis: Si occurreris boui inimici tui, aut asino erranti, reduc ad eum. Si videris asinum odiẽtis te iacere sub onere, non pertransibis, sed subleuabis cum eo. Ita 4. Reg. 6.
enim & hic præcipitur, vt inimicis egentibus cibum, & potum conferamus, quemadmodũ Helizeus præcipit regi Israël, vt faceret hostibus suis Syriis, Pone (inquit) panem & aquam coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad dominum suum. Vbi sicut nomine panis & aquæ, omnis cibus & potus Hebraica phrasi designatur, ita & hic ne quis quia hic dicitur ciba illum pane (nam pane, additur Hebræ.) & da ei aquã bibere, simplicem panem & aquam tantum, in cibum & potum inimico tantum dandũ putet. Vnde Septuaginta nomen panis & aquæ omiserunt tãtum habentes ciba illum, & pota illum. Quos & secutus est per omnia D. Paulus citans hoc testimonium Rom. 12. Nam & habet sicut hic Septuaginta τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις, id est, Hoc enim faciens carbones ignis cõgeres vel coaceruabis, cum Hebræis tantum sit. Quia prunas tu accipis vel incẽdis. Nam apud Hebræos verbum est quod raro occurrit in scripturis, vt de eius significatione, non possit satis constare. D. Cypria- Cypr.
nus lib. 3. ad Quirinum, citat, carbones viuos superfundes in caput eius. Cæterùm quo subiuncta hic ratio probè intelligatur, notandum parũ esse probabile, quemadmodum & Beda annotauit, sapientem hic loqui de prunis pœnarum, & incendij infernalis, vt indicetur hic ratio, qua quis se vlcisci possit de inimico suo, nempe quia per præstita illi beneficia, illum obstinatè persistentem in inimicitia grauiori supplicio obnoxiũ faciet apud Deum, quemadmodum quidam intelligunt. Sic enim Paulum hæc verba non intellexisse satis patet ex eo quod sequitur: noli vinci à malo, sed vince in bono malum. Vt omittamus parùm conuenire scripturæ diuinæ, vt suggerat ideo benefaciẽdum inimicos, vt per exhibita beneficia perditionis ei materia subministretur. Quod & ipse sapiens satis insinuat id se noluisse significare, cum subdit, Et Dominus reddet tibi. Vnde patet per congregare prunas super caput inimici significari collationẽ alicuius beneficij, quod dominus sit remuneraturus. Quo autẽ hęc locutio rectè intelligatur, notandum quod non dicat, hoc faciendo, prunas appones capiti eius, sed prunas congeres, vel vt habent significantius Græca, coaceruabis super caput eius, quo significari videtur, prunas sic in aceruum magnum congerendas, vt earum vis caput hominis excedat & significetur homo totus calefaciendus à pedibus vsque ad caput. Si enim prunæ tantum

in imo ponantur, non mox totus homo calescit, sed si congerantur in altitudine mox totus calefit. Significari ergo videtur hoc tropo loquendi, si quis inimico in sua necessitate subuenerit, maximè si non contentus sit vnicum impendisse beneficium, sed & esurienti cibum & sitienti insuper potum dederit, futurum hac ratione, vt veluti prunis sic aceruatim appositis, vt earum vis caput excedat, inimicus omni inimicitia deposita, & velut beneficiorum igne consumpta, totus accendatur in amorem eius quem prius oderat. Duplicem ergo sapiens affert rationem, qua persuadeat benefacere inimico, quod hoc difficile videatur hominibus. Prima, quia benefaciendo inimico, pio quodammodo se vindicat de inimico suo, vt quem totum comburat & omnino alium esse faciat, cum si igne quodam amoris accendens, vt agnoscere cogatur se iniustè hostilem gerere animum cogaturque facti sui pœnitere, ac omnino velle infectum esse, quod iniquè à se cōmissum est in benefactorem suum. Quam enim pœnam videri posset quis maiorem infligere inimico suo, quam igne illum succendere? Quæ maior vindicta, quàm efficere, vt odij mutet voluntatem, iniustitiam agnoscat, factiq; ex animo pœniteat? Demonstratum est istud in Saule, cum semel & iterum incidisset in manus Dauidis, & ab eo nō occideretur, sicut potuisset. Hanc vincendi rationem etiam Valerius in Cicerone collaudauit, subiiciens. Speciosius aliquanto iniuriæ beneficiis vincuntur quàm mutui odij pertinacia pensantur, Lib. 4. cap. 2. Secūda ratio est, quia hoc ipsum quod inimico per piam quandam vltionem impendis ipse Dominus remunerabitur abundè, vt beneficium illud non sis sine lucro tuo perditurus, etiam si non re-
2. Reg. muneret inimicus vel is agnoscere nolit. Tria
24. ergo bona reportabis, victoriam de hoste tuo, lucrum proximi tui, præmium à Domino tuo. Sic & Saul postquam ex beneficio Dauid agnouit culpam suam, & dicens: Iustior tu es, quam ego, tu enim tribuisti mihi bona, ego autem reddidi tibi mala, subiecit: Sed Dominus reddat tibi vicissitudinem hanc pro eo quod operatus es in me.

24 *Ventus aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem.*

APVD Hebræos duplex esse potest huius sententiæ sensus propter æquiuocationem verbi Hebraici, pro quo noster vertit, dissipat, quod & Lyra indicat, & Caietanus. Nam teste Pagnino etiam Hebræi quidam hoc loco accipiunt illud positū pro fugare, & prohibere, quod significatum sequutus noster interpres vertit dissipat pluuias, pro eo quod est prohibet pluuias dissipando nubes. Id autem experientia docet quod ventus aquilonaris apud nos dissipat nubes, & proinde prohibet pluuias, quemadmodum & experientia docet, qui inter detractiones, tristi vultu ostendit sibi eas non placere, cessare eas facit, quia vt quidam vir Dei, quemadmodum meminit Beda, rectè dixit: discit non libenter dicere, quod didicerit non libenter audiri. Vnde Ecclesiastes. Per tristitiam inquit vultus animus corrigitur delinquentis. Proinde indicat hæc sententia, qua ratione quis modestè & sine seuera increpatione detractionibus finem imponere possit. Et benè quidem facies tristis vento comparatur aquilonali, quod is horrifer sit asper, inamœnus & siccus, quemadmodum contra auster iucundus est, gratus & humidus, cui similis est vultus serenus & iucundus, quem si quis detrahenti exhibet, detractiones souebit, magisq; excitabit, cum contra profluuium detractionis vultus asper & tristis exsiccet & sistat. Pluuiæ enim similis est libera verborum detrahentis profusio. Alij verbum Hebraicum חולל Cholel, hic positum accipiunt pro creare & formare, in quo significatu frequenter ponitur in scripturis. Vnde Rabbi Dauid teste Pagnino contrarium sensum hic vertit, nempè Ventus aquilo creabit vel formabit pluuias, quam versionem Lyra etiā ascribit sui Rabbi Salomoni. Et cum obiicitur, quod huic sensui videtur esse contraria experientia, respondet quod quemadmodum ventus Australis generat pluuias, versus partes aquilonares, ita Aquilonaris versus partes meridionales, vt habet Aristoteles 2. Meteor. quia versus eas propellit nubes. Versus meridiem autem vergit Iudæa, vt si illud verum est, non mirum sit sapientem in Iudæa dixisse, ventum Aquilonarem generare pluuias. i. Iuxta hunc sensum, sequentem partem sic vertunt, & faciem tristem lingua detrahens, scilicet generat in homine videlicet pio & sapiēte. Et benè sanè constat comparatio inter ventum Aquilonarem & linguam detrahentem, ac rursum inter pluuias & faciem tristem, quod sicut aquilo, ita & detractio horrida sit & inamœna per sese. Et sicut pluuiæ per sese tristes sunt, & non serenum cœlum præbent: ita & facies tristis nubilosa dicitur nec serena. Secuti sunt hanc verbi significationem Septuaginta qui habent *ἄνεμος βορέας, ἐγείρει νέφη, πρόσωπον δὲ ἀναιδὲς γλῶσσαν ἐρεθίζει*, hoc est, Ventus Boreas excitat nubes, facies autem inuerecunda linguam irritat, hoc est, homo perfrictæ frontis prouocat hominum linguas contra se.

25 *Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa & in domo communi.*

SVPERIVS habita est, & exposita hæc sententia cap. 21. proinde non est quod hic peculiariter annotetur.

26 *Aqua frigida animæ sitienti & nuncius bonus de terra longinqua.*

HEBRÆIS est, auditus bonus, sicut & Græcis ἀγγελία ἀγαθή, hoc est, annunciatio bona, sed sensus eodem recidit. Est autem comparatio inter aquam frigidam respectu animę, hoc est, hominis sitientis, vel lassi, vt habent Hebręa & nuncium bonum venientem de terra longinqua, quæ proinde per subauditionem particulæ similitudinis est explicanda. Sicut est aqua frigida animæ sitienti, ita est nuntius bonus veniens de terra longinqua, quam comparationem expresserunt Græca, quæ habent. Sicut aqua frigida animæ sitienti grata est vel amica, sic annunciatio bona ex terra longinqua. Sicut enim aqua frigida hominem præ lassitudine, & siti valde anhelantem ad aquam & propemodum deficientem refrigerat, recreat & restituit, viresque

reparat

reparat: ita nuncius bonus ex terra longinqua redlens eum qui diu ipsum expectauit,& præ expectatione iam delassatus est,ac præ timore deficiens propemodum, mirè delectat, ac veluti præbito potu, eius desiderio cum voluptate satisfacit collapsas animi vires restituens. Quod non omni nuncio bono hic tribuitur, sed ei potissimum, qui aduenit ex terra longinqua, quia vt ralis & diutius & cum maiori anxietate expectarus est: ita reuersus cum maiori lætitia & auiditate auditur & recipitur. Non dissimilis est hæc parabola ei quam suprà habuimus hoc capite. Sicut frigus niuis, &c. Cæterum conuenienter hæc Christo adaptari potest, qui tanquam nuncius, à patre in hunc modum missus, è summo cœlorum è regione illa longinqua, in quam iam rursus profectus est peregrè, bona illa sua Euangelij prædicatione inaudita eatenus, sed diu desiderata, mentes piorum per vniuersam orbem mirificè reficit & oblectauit omnem ipsorum sitim restinguens, eorum. s. qui cum Propheta dixerunt:
Psal. 41. Quemadmodū desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Quod & vsque in finem seculi, angelus quisque bonus à Deo ad consolationem & confortationem è cœlo ad pios missus, præstare non desinit, cum vel in tentationibus pij ab angelis confortantur, vel ab iis ex hoc seculo educti in requiem supernæ fœlicitatis post longa desideria deducuntur, vt de iis rectè dici possit, quod tales boni nuncij de terra longinqua ad nos venientes, sint piis veluti aqua frigida animæ sitienti.

26 Fons turbatus pede & vena corrupta, iustus cadens coram impio.

PER fontem, & venam idem significat, Non enim de vena corporis humani, sed magis de vena aquarum sermo est, sicut & suprà, cum dicitur cap. 10. Vena vitæ os iusti. Fons natura sua lympidissimus, iucundissimus, & vtilissimus lympiditatem suam, gratiam, & vtilitatem perdit dū conculcatur, & turbatur pede, ita vt puluis & lutum excitetur aut dum alias corrumpitur, iniectione seu admixtione aliquarum sordium aut obturatione venæ, ita vt aut non reddat aquam, aut non copiosam nec lympidam. Huic comparatur iustus cadens coram impio. Quod variè intelligi potest. Primum de lapsu iusti in peccatum in conspectu impij, quemadmodum intelligit Lyranus. Cum enim vidente impio, in peccatum aliquod prolabitur, mox impius ex illo lapsu famam iusti denigrat, peccatum exaggerando, efficiturque iustus velut fons turbatus, quia gratiam suam perdit, & commoditatem. Aliter melius intelligitur de lapsu pij, qui fit per ipsum impium. Quod rursus dupliciter accipi potest. Aut scilicet de lapsu miseriæ quem propter virtutem suam, iustus patitur ab impio ipsum persequēte, & in malum aliquod miseriæ deiiciēte, vt iustus cadens coram impio, sit iustus ab impio deiectus in aliquam calamitatem quemadmodum fuit Ioannes Baptista captus ab Herode, & in carcerem coniectus. Talis enim iustus cum impeditur à cursu suæ virtutis & doctrinæ, veluti fons est alterius impietate turbatus & corruptus, qui non potest aquis salutatis doctrinæ, bonorūq; exemplorum populum potare. Aut potius de lapsu vitioso peccati, ad quod iustus, inclinatur vel in quo cadit ex terrore impij aut propter gratiam impij, dum propter impium cessat à doctrinę puritate, aut virtutis integritate, ei ad blandiendo, aut non damnando sicut deberet eius impietatē, aut quomodolibet ei cedendo. Talis enim efficitur velut fons turbatus suo & impij vitio, vt iam non reddat lympidam illam doctrinæ & virtutis aquam, quam prius de se diffuderat. Quod sanè malum hodie frequenter accidere videmus, cum videre est plerosque, qui prius rectè docebant, & viuebāt, postea ab impiis vel perterritos vel persuasos tacere, & à virtute cessare, aut etiam bonā & salubrem doctrinam in errores, virtutem in impietatem commutare, fonte conculcato pedibus lutosis, hoc est, terrenis affectibus. Generaliter iustus cadit coram impio, quādo diaboli suggestionibus cedit, & ab illo se superari permittit, qui hoc vuicè semper petit, vt iustus coram se cadat, ac se adoret, quemadmodum ostēdit, cum dominum tentans dixit: Hæc omnia tibi dabo, si Mat. 4 cadens adoraueris me.

27 Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis, opprimetur a gloria.

IN Hebræis secūda pars valde obscura est, nec prima facie videtur habere posse conuenientem aliquem sensum. Nam ad verbum est, Et inuestigatio gloriæ ipsorum, gloria, scilicet, est, quod non solum videtur conuenire cum nostra versione, sed neque cum priori parte nec sensum aliquem habere, cum relatiuum ipsorum non habeat ad quod referatur. Proinde pro כבודם Cebodam, quod sonat gloriam ipsorum, videtur legēdum mutato puncto Cebodim, vt sit sensus, scrutari glorias est. Et repetendum aliqui volunt negationem ex priori parte, quemadmodum fit aliquando apud Hebræos, vt sit sensus: Scrutari glorias, non est gloria, sicut non est bonum comedere mel multum. Alij comparationem intelligūt consistere inter dissimilia. Rursum quidam non gloriam significari putant per dictionem כבד Cabod, sed grauitatem. Nam & hoc dictio significat, vt sit sensus: Scrutari grauia hoc est, res graues & intellectu difficiles, vel gloriosas, grauitas est, vel graue est, hoc est, res ea deprimit hominem & obruit. Et sic idem erit sensus cum eo quem noster reddidit interpres, qui ad vtrumq; nominis significatum videtur respexisse, dū vertit, opprimetur à gloria. Quæ versio claram & vtilissimam continet sententiam, docens, quod quemadmodum mel rem per se optimam & suauissimam sumere bonum est, si autem in sumendo modus non seruetur, perniciem adfert cruciatum, scilicet, rupturam, & mortem (mel enim celerrimè vertitur in rubram bilem, quare qui auidius vsi sunt melle, sæpè periculose inflammantur) ita quamuis per se bonum sit, & iucundum maiestatem ipsam diuinam, & cuiusuis rei præclarissimæ, siue in scripturis siue alibi cognitionem degustare: tamen eam supra modum naturæ aut intellectui conuenientem perscrutari, sua claritate hominem opprimit & grauat in stultitiam, amentiem & errores ipsum præcipitando, non secus quam solis claritas, directè ipsam inspicientem hominem excæcat, quæ aliuqui reficit & illuminat. Vnde benè monet Sapiens alius: Altiora te ne quæsieris & fortiora te ne scrutatus fueris, sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper: & in pluribus operibus Eccl. 3.

ribus eius ne fueris curiosus. Plurima enim supra sensum hominis ostẽsa sunt tibi. Multos enim supplantauit suspicio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum.

29 Sicut vrbs patens & absque murorum ambitu: ita vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.

HEBRÆA habent breuius & plenius, Vrbs dirupta est sine muro, vir cui non est prohibitio spiritui eius. Non enim fit mentio de loquendo, sed comparatur vrbi diruptæ, vel quod idem est patenti, homo cuius spiritus, hoc est animus, vel affectus nullo retinaculo cohibetur. Quod de quouis affectu vel appetitu intelligi potest, tam eo qui est ad quiduis faciẽdum quam eo qui est ad loquendum, vt significetur homo qui laxat animo suo habenas, nec eum à prauis suis concupiscentiis cohibet, muro timoris, vel amoris Dei. Talis enim rectè ciuitati diruptæ, patenti ac muro destitutæ comparatur: quia sicut ex huiusmodi ciuitate multa nimis liberè prodeũt cum sua nonnunquam pernicie: imò & ipsius aliquando totius ciuitatis, quam quandoque produnt, & sicut huiusmodi ciuitas facile patet hostium incursui, ita ab huiusmodi homine multa prodeunt, multa committuntur, & fiunt per nimiam libertatem, quam sibi indulget, quæ ipsi sunt noxia. Estque talis expositus suis hostibus dæmonibus, scilicet, & impiis quibúsve, qui ea ratione eum facilè sibi subiugare, & ad suam ipsum trahere voluntatem possunt. Sicut contra, qui veluti vallo timoris Dei, & retinaculo rectæ rationis suos affectus cohibet, veluti ciuitas est bene murata, vt ex qua non liberè progrediantur actiones, nec in quam facilè pateat hostium incursus. Sunt tamen qui per spiritum, iram potissimum quæ difficilè cohibetur significatam intelligunt, sicut & illa præcipuè significatur cum dicitur cap.16. Qui dominatur animo suo, melior est expugnatore vrbium: quia præcedit, Melior est patiens, hoc est, longanimis & mansuetus viro forti. Ira autem si non cohibeatur erumpit sæpè in multa noxia, ac inimicorum infestationi quam maximè reddit hominem opportunum. Interpres noster peculiariter, accipit spiritum, pro loquendi libidine & intemperantia à qua difficillimum omnino est abstinere, proinde adiecit in loquendo. Dicitur enim posteà capite vigesimonono. Totum spiritum suum profert stultus. Et certè qui adeò est intemperantis linguæ vel animi, vt sine retinaculo rationis quiduis vbique dicat, benè singulariter ciuitati diruptæ, patenti, & muris carenti assimilatur, quod in eo nullum lateat secretum, sed quæuis nimia libertate è cordis ciuitate profundantur, cum maximo sæpè hominis detrimento, quódque talia eorum qui nocere volunt, iniuriæ facilè pateat, & obnoxius sit, vt qui suis ipsius verbis capiatur & inuoluatur. Monet ergo prouerbium vnumquemque debere se reputare, velut ciuitatem quandam, cui multi insidiantur, ac proinde quibusdam retinaculis, ac veluti muris, omnes animi motus & affectiones, ac potissimum linguam cohibendam, tum ne ex homine prodeunt quæ non habent, tum vt ne egrediantur qui admitti non debent, & quos non conuenit nobis dominari.

CAPVT XXVI.

1 Quomodo nix æstate, & pluuia in messe, sic indecens est stulto gloria.

ONET prouerbium, gloriam & honorem, qui solum debetur sapientibus & iustis, vt qui sit præmium sapientiæ, & virtutis, non esse tribuendum stultis, sub quibus mali omnes & improbi compenduntur, eo quod id sit indecens non aliter quam nix æstati, & pluuia messi. Indecens autem est, primum quia est præter decorum rerum ordinem, qui requirit vt in æstate sit calor, & in messe sit siccitas. Ita & præter naturæ ordinem, & præter decorum est, vt stulto, cui propriè debetur ignominia, id tribuatur quod sapientibus proprium est. Secundo illud indecens est: quia etiam noxium est. Sicut enim niuis frigiditas, nocet maturandis frugibus, quibus seruit calor æstatis, & pluuia colligendis in messe frugibus quibus seruit siccitas messis: ita reipublicæ bono multum obest, si honor stultis deferatur. Nam per hoc & aliis occasio datur in stultitia permanendi & aliis eos imitandi, quia, vt bene scripsit Cicero: Honos alit artes. Tunc autem maximè illud nocet cum dignitates & præfecturæ, siue seculares, siue ecclesiasticæ eis committuntur. Nam ex eo quantum mali proueniat in mundo experientia docet, vt omne pene malum huic rei sit tribuendum, quod digni non præficiantur, nec honor eis tribuatur quibus competit. Hinc enim fit vt nec fruges maturescant, nec maturæ colligi bene possint, hoc est, vt ad perfectam frugem virtutis vel sapientiæ non perueniant, qui alioqui bonam de se præbent spem, aut vt qui iam ad magnum profectum peruenerunt, non colligantur, nec fructum in aliis faciant, quem erant facturi. Cauendum tamen ne huius sententiæ occasione subditi reuerentiam & honorem negent suis superioribus, dignitate qua funguntur, indignis. Non enim tunc honor stulto vel stultitiæ eius defertur, sed gradui, in quo honoratur Deus, cuius authoritate fungitur, etsi indignus. Venerabilis Beda niuem in æstate, & pluuiam in messe mysticè intelligit designare persecutiones infidelium, tempore prædicationis Euangelicæ, quæ dum grauiores insistunt, & calorem dilectionis in multis impediunt, & fruges bonæ operationis fœdant. Quibus intelligit comparari gloriam quæ stulto confertur: quia si indocto cathedra docendi in Ecclesia, conceditur, æquè similiter per hoc Ecclesia, vt persecutione infidelium, læditur, quod verissimum esse Arriana (inquit) tempestatis calamitas probauit.

2 Sicut auis ad alia transuolans, & passer quolibet vadens, sic maledictum frustrà prolatum in quempiam superueniet.

OMITTENDA est particula, Nam, quæ in quibusdam libris legitur sic, Nam sicut auis. Et legendum est non alta, sed vt habent codices emendatiores, alia quomodo interpretem vertisse magis est verisimile ex particula quæ sequitur, Passer quolibet vadens. Cæterum Hebræa secundam partem habent negatiuè hoc modo: Sicut passer ad vagandum, sicut hirundo ad volandum, sic maledictio frustra non veniet. Qua sententia omnino videtur significari, maledictionem, quæ sine iusta ratione in aliquem profertur,

non esse metuendam ei cui maledicitur, sed tantum reputandam, veluti auem aliquam quæ auolat, nec amplius videtur. Ita enim & huiusmodi maledictio tantum leuem aërem verberat, ac in aëre vagatur, & instar auis volantis & aërem verberantis euanescit. Aliud est de maledictione quę zelo iustitiæ in impios ęmittitur ab habentibus authoritatem, qualis fuit maledictio Heliaei in pueros prolata, & à Petro prolata in Simonem Magum. Talis enim non se habet instar auis auolantis, sed instar gladij verberantis & vulnerantis. Sic & Græca negatiuè habent in hunc modum. Sicut aues volant & passeres, sic maledictio vana non superueniet alicui. Potest & in hunc sensum nostra lectio accipi quanquam omissa sit negatio. Nam dicere, maledictum frustra, hoc est, sine iusta causa prolatum in quempiam, superueniet sicut auis rectè significat non superuenturum ei stabiliter, sed statim discessurum ab eo, & vt vagam auem huc illucque instabiliter volãtem euanniturum, nec figendum in illum cõtra quem prolatum est, & in quem directum est, vnde bene comparatur aui ad alia transuolanti & quolibet vadenti. Hac sententia ergo confirmantur imbecilles contra blasphemos, necnon & contra eos qui ipsos mendaciis onerant & famam denigrare conantur. Nam & hi contemnendi hac sententia insinuantur, iuxta illud: Conscia mens recti famæ mendacia ridet. Educit enim tandem quasi lumen dominus iustitiam piorum & iudicium eorum tanquam meridiem, vt est Psalm. 36. Vnde rectè Titus Vespasiani filius, audiens sibi quosdam maledixisse, dixit: Ego cum nihil faciem dignum, propter quod contumelia afficiar, mendacia nihil curo. Communiter tamen aliter à nostris hęc sententia intelligitur affirmatiuè in hunc sensum. Sicut auis vt passer vel hirundo è nido suo ad alia & alia volat, redit tamen in nidum suum vnde auolauit: ita maledictio quæ frustrà in aliquem profertur superueniet in illum, à quo progressa est, ita vt ea maledictio sit ei contra quem dicta est velut auis in aëre vagans, ei verò à quo emissa est veluti auis in nidum suum reuersa, quia redundabit in caput eius, & propter eã à se in alium prolatam, maledictioni ipsemet subiacebit. Hunc sensum etiam Hebræi plerique hic intelligunt, accipientes particulam לא Lo, quæ cum Aleph, significat ferè non positam vt alicubi fit, pro לו Lo cum Vau, quæ significat pronomen ei, vt vertendum sit sic, maledictio frustrà ei veniet, qui scilicet eam protulit. Atque hoc secutus videri potest noster interpres qui vertit in quempiam superueniet, nempe in eum qui maledicit alteri.

3 *Flagellum equo, & camus asino, & virga in dorso imprudentium.*

HOc est, sicut flagellum equo conuenit vel debetur, & camus vel frenum asino, ita conuenit & debetur virga dorso imprudentium, pulchra comparatio, qua innuitur quod quemadmodum equus & asinus domestica, scilicet, animalia, quorum vsus nobis est necessarius, quoniam ratione carent, flagello & freno opus habent, quibus ad opera sua impellantur, aut ab indomita sua petulantia cohibeantur: Ita & imprudentes quoniam prudentia & ratione non reguntur, virga opus habent & castigatione, qua & adigantur ad ea, quæ officij eorum sunt, & contineantur à suis insolentiis ac prauis desideriorum impulsibus. Hinc satis intelligere licet, & quam rectè insipiẽtes comparentur equo & asino, & quare eis virga & castigatione opus est, sicut equo & asino opus est flagello & camo. Flagello enim his animalibus opus est, vt ad opus suum progrediantur, ac festinent, camo vt cohibeantur, & ne a recta via declinent. Vtrumque istorum stultis virga præstat. Quod autem flagellum equo, & camus asino tribuatur, non sic accipiendum, quasi vnum vni, & alterum alteri approprietur, cum flagellum potius tardo asino, & camus petulanti equo videatur tribuendum, sed cum vtrumque vtrique conueniat, tamen elegãtiæ causa vnum vni, & alterum alteri tribuitur diuisim, phrasi Hebraica, quæ in scripturis sæpè occurrit, quam nihil vetat dicere quod Salomõ, vtriusque animalis naturalem aspiciens, equo quo festinandum vtimur flagellum tribuit vt cursum incitetur, asino quo ad onera ferenda lento gradu vtimur camum tribuit, quo in suo lento gradu bene deducatur, vt sic per diuersa hæc animalia & diuersas eorum proprietates, intelligamus etiam insinuari quosdam nõ nisi suo malo, & quasi flagello impelli ad sapientiam & virtutis cursum, alios admonitionibus & correptionibus veluti camo & freno moderatius cohibendos ac deducendos. Beda simili modo in his animalibus & diuersis quæ eis tribuuntur Philosophatus, per equum, cuius natura indomita est & superba, superbos, per asinos luxuriosos ac lubricos designari intelligit. Et illis quidem ob superbiæ repressionem necessarium esse diuinum aliquod flagellum, istis verò vtilẽ esse infirmitatem carnis, qua cohibeantur, vt qui sponte conuerti nolunt, coacti flagellis conuertantur à vitiis. Prior sensus simplicior est. Conuenit cum hac sententia quod Propheta Regius cum monuisset ne similes essemus equo & mulo, quibus non est intellectus, mòx subiungit ad Deum conuersus. In camo & freno maxillas eorum constringe qui non approximant ad te. Psal. 31
Et supra c. 10. dicitur: Virga in dorso eius qui indiget sapientia. Cõuenit illud & vulgaris prouerbij. Phryx plagis emendatur. Contra verò generosius animus, vt ait Seneca, rectius ducitur quam trahatur.

4 *Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis.*

5 *Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur.*

DIFFICVLTAS hic quædam est, quomodo contraria duabus his sententiis præcipiat. Nam contraria sunt, Non respondeas stulto, &c. Responde stulto maximè cum vtrobique addatur iuxta stultitiã suam. Et potest hæc difficultas duobus modis tolli. Primo enim iuxta Bedam intelligi potest sapiẽtem voluisse significare stulto stultè loquenti, quandoque respondendum quandoq; non. Vtrumque enim faciendum est pro temporũ & personarum diuersitate. Nam & quãdoq; stulti, stultus sermo contemnendus est, nec habendus dignus responsione, ne quis semper omnia dicta stulti reprehendere & confutare voluerit, etiam in stultitiam aut stultitiæ notam incidat, dum facit quæ stultitiæ sunt respondendo ad ea quæ contemnenda erant, & respondendo illi in quo nullus proferetur fructus. Vnde suprà dixit.

Noli

Noli arguere deriſorem ne oderit te. Quãdoque vero ſtulto inepta loquenti, reſpondendum eſt, vt cum periculum eſt, ne aliis ſua ſtultitia noceat, ſibique nimis placeat dum nullum audit ſibi contradicentem, ac ob id ſibi ſapere videatur audeátque frequentius, & liberius ſuam profundere ſtultitiam in aliorum detrimentum. Itaque rationes diuerſæ, quæ in diuerſis indicantur ſententiis, oſtendunt quando ſit ſtultis reſpondendum, & quando non. Aliter dici poteſt, quod cum dicit ſapiens, ne reſpondeas ſtulto iuxta ſtultitiam ſuam, vult ſtulto ſtulta proferenti non eſſe etiam ſtultè reſpondendum, ſic, ſcilicet, vt ſapiens eius imitetur ſtultitiam, vt ſi ſtultus maledictis aliquem inceſſat, & probris impetat, aut ſi carnalia proferat alius viciſſim ſimilia referat & reſpondeat. Sic. n. ſimilis ſtulto efficietur, ſtulta & ipſe committens. Cum verò dicit, Reſponde ſtulto iuxta ſtultitiam ſuam, vult pro exigentia ſtultitiæ ſtulti reſpondendum eſſe ei, ſed rationibus & verbis quæ ſapientem decent, vt, ſcilicet, prudenti reſponſione oſtendatur ei ſtultitia ſua, nec ſibi ſapiens eſſe videatur. Itaque in diuerſis ſententiis iuxta hunc intellectum quem tradit Lyranus propoſitio, iuxta: accipitur aliter. Nam in priori ſententia ſignificat imitationem, in ſecunda exigentiam, iuxta priorem intelligentiam poteſt vtrobique ſignificare exigentiam, vt ſignificetur aliquando reſpondendum ſtulto pro exigentia, aut merito ſtultitiæ eius, aliquando non reſpondendum ei vt miretur. Beda vtrobique intelligit ſignificari imitationem, vt ſignificetur quandoque non imitandum in reſponſione ſtulti ſermonem, ſed tacendum, & contemnendum, aliquando imitandum, & alterius ſtultam ſuperbiam alia decutiendam ſtultitia, quod nonnũquam prudenter fit, quomodo Paulus dicit, factus ſum inſipiens, vos me coëgiſtis. Septuaginta ſenſum ſecundo loco poſitum videntur ſecuti. Habent enim ſic: ne reſpondeas ſtulto ſecundum ſtultitiam eius, vt ne ſimilis illi fias. Sed reſponde ſtulto ad ſtultitiam eius vt ne ſapiens videatur apud ſeſe. Conuenit cum hac doctrina illud quod Cicero in Apologia ſua Saluſtio oppoſuit, Mihi, inquit, ratio habenda eſt non quid Saluſtius meritò debeat audire, ſed vt ea dicam quæ ego honeſtè effari poſſum.

6 *Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuncium ſtultum.*

MVLTÆ ſententiæ hic congeruntur concernentes ſtultos, & imprudentes. In quibus omnibus ſemper occurrit apud hebræos dictio כסיל Ceſil, & apud Græcos ἄφρων pro quo noſter vertit ſtultus, imprudens, inſipiens. Hac ſententia deſignatur quam ineptè & pernicioſè facit, qui negotia aliqua ſeria apud aliquem peragenda, aut verba quædam alicui referenda, cõmittit imprudenti. Talis comparatur claudo pedibus, quia perinde ſe habet ac ſi ipſe non poſſet ambulare, quod tam inutili vtatur miniſtro, cum potius deberet ipſe ire. Comparatur etiam iniquitatem bibenti, aut potius ipſe dicitur bibere iniquitatem, quia ſtulti ſui legati iniquitatem, multum & abũde ſentire & proferre cogitur, dum damna multiplicia percipit ex imprudenti & iniqua ſtulti legati actione & verborum relatione. Itaque bibere iniquitatem, vel vt alij melius vertunt, bibere damnum (Nam vtrumque dictio Hebraica ſignificat, & eodem recidit) eſt ſatiari ac repleri malo, quomodo Iob 21. dicitur de furore omnipotentis bibet. Et cap. 34. dicitur bibit ſubſannationem quaſi aquam pro eo quod eſt ab omnib. malè audit & ſubſannatur. Qui ergo mittit verba ad aliquem deferẽda per imprudentem & ignominia ſe afficit quaſi eſſet claudus pedibus, & damno ſe afficit ac quaſi iniquitate alterius, & damno plurimo repletur. Aut qui vtitur legatione imprudentis dicitur claudus pedibus: quia impedit negotiorum ſuorum progreſſum, & perinde ſe habet ac ſi ſe faceret claudum, & ineptum ad eundum, quia quod per illum malè geſtum eſt, & peccatum ipſe poſtea corrigere per ſeſe non poterit. Itaque quaſi ſeipſum priuat poteſtate eundi ad tractandum ſuum negotium. Hebręa enim habent pro claudo pedibus: Succidit pedes, ſibi, ſcilicet, hoc eſt, perinde ſe habet: ac ſi ſibi pedes ſuccideret, quia ſe magno damno afficit ſuáque negotia perplexa reddit & ſe priuat poteſtate eundi per ſeſe, ad corrigendum quod male tranſactum eſt. Ita enim frequenter imprudentes legati negotium inuoluunt, vt reſtitui non poſſit. Monet ergo prouerbium videndum diligenter cui res ſerias committas. Quod ſi in quauis alia re curandum eſt maximè ſeruandum eſt iis: qui verba Euãgelicæ prædicationis mittunt diſſeminanda in populum, & negotia aliqua eccleſiaſtica, per legatos peragere coguntur. Nam ſi hæc imprudentibus, & potiſſimum hæreticis commiſerint, tanquam claudis non facilè poterunt impoſterum per ſeſe corrigere quod peccatum eſt, & de iniquitate eorum bibent, pœnas cum eis daturi quos miſerunt.

7 *Quomodo pulchras fruſtrà habet claudus tibias, ſic indecens eſt in ore ſtultorum parabola.*

CVM variè hæc ſententia vertatur, & intelligatur in Hebræis ſatis tamen conſtat ſic potiſſimum verti poſſe. Tollite tibias à claudo & parabolam in ore ſtultorum, per imperatiuum, ſcilicet, quomodo & Septuaginta verterunt, vt ſit ſenſus: Quemadmodum tibiæ non conueniunt claudo, ita nec parabola ſtulto, quem ſenſum ſecutus eſt noſter interpres, qui verbis quibuſdam additis, ſenſum potius expreſſit quàm verba. Et ſignificatur, quod quemadmodum claudus: etiam ſi tibias habeat, eaſque pulchras: non poteſt tamẽ eis benè vti, ideóque ea hac parte fruſtra habet pulchritudinem tibiarum, cum ea potiſſimum conſiſtat in illarum pulchro & decenti vſu: ita prouerbialis aliquis ſermo, ac ſententia quæuis, ſapientiæ plena, non conuenit nec decens eſt in ore ſtultorum: quia quamuis per ſeſe pulchra ſit & bona, non poſſunt tamen illi ea rectè vti. Deinde quemadmodum pulchræ tibiæ, non adferunt ornamentum claudo, eo quod eis bene vti non poteſt: ita nec parœmia & doctrina adferunt honorem ſtulto, qui inconcinnè & ineptè eis vtitur non benè & oportunè applicando. Poſtremò quemadmodum claudus etiamſi pulchras habeat tibias, tamen inæqualiter ambulat, quod vna tibia alteri in longitudine non reſpondeat: ita etiamſi in ore ſtultorum ſit prudens

aliquis sermo, tamen cum aliis eorum verbis ac factis nõ cõsentit, sed velut inæqualibus tibiis ambulant, dum quædam rectè, quædam ineptè dicũt. Dici potest hæc sententia contra eos in quorum ore semper est Euangelium, quique illud ex officio aliis prædicant, cum improbæ sint vitæ, quales omnes, Sapiens stultos vocat. Sancta enim hæc prædicatio illis indecens est, vt qui ea nec ornentur, nec eandem ornent, sed inæqualitate dictorũ & factorum dehonestent, quãtum in se est, omnino claudis similes, qui pulchras quidem habent tibias, sed eis non pulchrè incedunt. Claudicant enim & illi in duas partes dum ore Deum, vita mundum prædicant.

8 *Sicut qui lapidem mittit in aceruum Mercurij, ita qui tribuit insipienti honorem.*

PRo eo quod noster vertit, aceruum Mercurij, Hebræis vnica dictio est מרגמה Margema, quæ propriè significat congregationem vel aceruum lapidum à verbo רגם Ragam, quod lapidare vel lapidibus obruere significat. Secundum hanc significationem, quidam hunc locum sic intelligunt, Sicut qui proiicit lapidem aliquem preciosum in aceruum aliquem communium lapidũ: ita facit qui tribuit insipienti honorem, quia sicut ille facit contra decorum, ita & iste, cum honor solis debeatur sapientibus, vt suprà dictum est primo versu. Et sicut in aceruo lapidum communium perit pretium, & bonitas lapidis pretiosi, ita perit inter vitia stulto attributus honor. Alij dictionem Hebraicam intelligunt significare fundam. Sic enim accepit Chaldæus paraphra. & Septuaginta qui habent σφενδόνῃ, id est, funda, vt sit sensus. Sicut qui ligat lapidem in funda: cuius versionis etiam Lyranus meminit. Et tunc significatur quod sicut, qui ligat lapidem in funda vt proiiciatur, & pereat, ita qui stulto honorem tribuit rem facit mox perituram in eo nec diu in eo permãsuram. Rursum sunt inter Hebræos qui dictionem Margema putent hic significare purpuram, vt sit posita pro ארגמן Argaman, quod purpuram significat, & erit sensus rursus de communi lapide ligato in veste pretiosa qualis est purpura, vt significetur ineptè facere qui honorem stulto tribuit & ei iungit quod ei non competit, sicut ineptè facit qui lapidem aliquem vilem, & abiiciendum ligat in purpura. Atque alterum horum duorum sensuum posteriorum videtur desiderare verbum Hebraicum, ligare, quod Hebræis est pro eo quod nos habemus qui mittit. Quæ nostra lectio optimè accipi potest in sensu primo posito, vt de lapide pretioso intelligatur, & per aceruum Mercurij, intelligatur aceruus communium lapidum qui poni solet ad discrimen viarũ, qui Mercurij dicebatur quod dux ille viæ haberetur, & Deus mercaturæ. Nam quod per aceruum Mercurij Lyranus putat intelligi posse nummos illos proiectiles, quibus in computis vtimur, & intellectus quem iuxta illam acceptionem tradit, ridicula nimis videntur. Simplicius tractauit hunc locũ Beda, intelligens per missionem lapidis aceruum Mercurij designari cultum idolorum & gentiliũ deorum, inter quos potissimum à plerisque colebatur Mercurius: vt mittere lapidem in eius aceruum sit aliquid contribuere materiæ ex qua ei templum extruatur, sicut explicuit Lyra. Itaque significabitur eum qui stulto confert honorem similiter delinquere atque is qui gentium deos honorat, quia vterque honorat, cui non debetur honor. D. Ambr. lib. 2. exemplo 7. legit iuxta 70. Qui deligat lapidem in fundibulo, similis est ei, qui dat impudenti honorem. Et interpretatur, quia seipsum vulnerat, atque sibi potius, dum intorquet iaculum, affert periculum.

9 *Quomodo si spina nascatur in manu temulenti, sic parabola in ore stultorum.*

PARABOLA In ore stulti rectè comparatur spinæ in manu ebrij. Primũ quia sicut ebrius, eo quod sit destitutus per ebrietatem, iudicio, vsuque rationis, non potest spina quam manu gerit benè vti, sed contra ea abutitur seipsum & alios lædens: ita doctis prudentibusque sententiis, stulti ob defectum sapientiæ & rationis non solum non vtuntur benè, sed cum & suo & aliorum detrimento, quemadmodum patet in indoctis hominib. qui scripturas sacras legentes & aliis prædicantes, eas deprauant ad suam ipsorum & aliorum perditionem, vt habet Petrus. Vnde intelligere licet quam rectè & stultus temulento, & parabola in eius ore, spinæ comparetur in manu ebrij. Secundo quia sicut ebrius per ebrietatem suã ita decipitur, vt cum putat se florem vel fructum aliquem decerpturum in horto, aut commune aliquod lignum manu tractaturum, incidat inopinato in spinam, à qua læditur cum multorum irrisione: ita & inopinatum est, vt in ore stultorum inueniatur aliqua prudentia, & cum inuenitur, nocet eis magis quam prodest, & risum potius prouocat in aliis, quam venerationem, ita vt dicatur de eis: illud veteris prouerbij, Num & Saul inter prophetas? Et hæc quidem sufficere posse ot videri pro sententiæ explicatione, si dictum fuisset. Quomodo si spina sit in manu temulenti, sed aliud quid insinuare videtur verbũ Nascatur quomodo, si spina nascatur, pro quo Hebræa habent, Ascendit, & Græcis ἀνα[illegible] φύονται, hoc est, spinæ nascuntur vel germinant, nisi dicamus spinam nasci in manu temulenti nihil esse aliud, quã eam ibi fortuito inueniri & obuenire. D. Ambr. loco prædicto secutus 70. legit. Spinæ nascuntur in manu ebriosi, seruitus autem in manu imprudentis. Et intelligit, quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiẽs suis factis, ille bibendo se peccato inficit: iste operando se culpæ adiudicat, & factis suis trahitur in seruitutem.

10 *Iudicium determinat causas, & qui imponit stulto silentium, iras mitigat.*

ADMIRARI quis meritò posset hanc versionem quod cum Hebraica veritate, vt iã legitur nullam omnino videatur habere correspõdentiã vel similitudinem. Sic enim Hebræa iuxta simplissimã & probabilissimã intelligentiã (nam & ipsa sunt valde ambigua, & variè accipiuntur) habẽt ad verbũ: Magnus creat omnia, & mercedẽ dat stulto & mercedẽ dat transgressoribus. Qua sententia significatur ꝙ magnus Dominus Deus qui omnia creauit & gubernat: non solum sapientes, sed & stultos & trãsgressores legis suæ tanquã suos mercenarios pascit. Quod vocat dare mercedem, quia ipse alit eos, ac si deberet eis escam, tanquam eorum dominus, quemadmodum quispiam tenetur dare mercedem suis mercenariis. Aut loquitur de mercede, quam impius reddit

tanquam

tanquam omnium Dominus & creator, iuxta eorum merita irrogādo, scilicet, & eis qui per stultitiam peccant aut ignorantiam, & eis qui per malitiam voluntariè transgrediūtur, commerita supplicia, siue hic, siue in futura vita. Cæterum eùm sint hebræa modo obscura, & quæ ad varios sensus trahi possunt, noster interpres punctis tantum, & literis quibusdam mutatis longè alium sensum hic intellexit, sicut & Septuaginta similiter diuersum, quod quomodo factum sit, quo minus miremur sciendum est, nostrum pro prima dictione רב Rab, quæ magnum significat puncto tantum variato legisse ריב Rib, quod iudicium significat & litem. Secunda dictio, quæ significat nonnunquam formare vel creare, significat etiam fugare, prohibere & vincere, quomodo teste Pagnino etiam hic quidam hebræi accipiunt. At enim ea dictio de qua & superiori capite dictum est io illud, Ventus aquilonaris dissipat pluuias. Itaque noster intellexit hunc sensum iudicium dissipat omnia, hoc est, determinat omnia negotia & causas. Io sequenti parte pro participio שכר Socher, quod bis positum significat reddere mercedem, legit bis, quemadmodum & Septuaginta videntur semel legisse שבר Schober. quod conterere significat & confringere, Beth, scilicet, legens pro Caph, inter quas literas est maxima similitudo, vnde vertit imponere silentium, & mitigare, quod non est aliud quā confringere. Et pro עברות Oberim vertit iras, quia dictio עברה Æbrach, ab eadem radice significat iram. Septuaginta qui & ab Hebraica veritate, & à nostra lectione diuersum tradiderunt sensum, quid secuti sint, similiter diuinare potest qui Hebræa norit, & eorum ambiguitatem. Habent enim sic, πολλὰ χειμάζεται πᾶσα σὰρξ ἀφρόνων, συνθρύβονται γὰρ ἡ ἀκρασίαι αὐτῶν, id est, frequenter, vel multum tempestate iactatur omnis caro insipientium, conteretur enim excessus eorum. Quæ ideo dicta sunt, ne quis nostram lectionem, quasi nihil habentem commune cum Hebræis planè reiiciat, cum sententiam contineat conuenientissimam. Significat enim quod sicut iudicium iustitiæ determinat & definit omnes causas controuersas inter homines, & per hoc dissidia eorum dissoluit: ita & vir prudens, qui sua prudenti æquitate, & iudicio imponit stulto silētium, mitigat iras quas sua imprudētia stultus excitauit, & excitaturus erat. Vt hinc intelligamus bonitatem & vtilitatem iustitiæ & prudentiæ ad superandum malitiam imprudentiæ, & quare improbitas hominum & stultitia superari possit, vt in pace homines viuant cum stultis imprudentibus ac improbis. Et potest sententia accipi, aut per partium comparitionem adinuicem hoc modo: Sicut iudicium determinat causas, ita qui stulto imponit silentium iras mitigat. Vel sine comparatione, hoc modo: Iudicium determinat causas, & qui per iudicium illud impooit stulto silentium, mitigat iras, quasi diceret, Rem valdè bonam facit.

11 *Sicut canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam.*

PVLCHRA similitudine imprudens iterans suam stultitiam, hoc est, improbus repetens nequitiam suam comparatur cani reuertenti ad id quod euomit resumendum, quam similitudinem ex hoc loco, etiam D. Petrus in secunda sua epistola desumpsit contra quosdam qui ab agnita veritati relapsi sunt in errores & impietatē. Contigit (inquit) eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad vomitum suum. Primum enim dum cani, animali impudico, inuerecundo, & ad nihil fere aliud vtili, quam ad vane oblectandum, peccatorem comparat, significat quam sit in sese abiectus, & vilis homo peccator, in multis conditionibus cani similis, propter quod & alias canibus peccatores assimilatur, vt cum dicit dominus: Nolite sanctum dare canibus. Et, non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus. Secundo dum cani reuertenti ad vomitum comparatur peccator, iterans suam impietatem, significetur, quam si res fœda & abominanda iterare impietatem semel relictam, quam, scilicet, fœdum est, eam em fœditatem quam semel eiecit resumere, quod eum quilibet videt, nauseam sentit & abominatur. Vnde bene de peccatoribus dicit Propheta: Corrupti sunt & abominabiles facti sunt in iniquitatibus suis. Nec tantum peccator cani similis est, in repetendo fœditatem suam, sed etiam in vomitu canis. Sicut enim canis id quod grauatur eiicit & tamen hoc ipsum, quod tanquā noxium abiecit, reuocat, & pro cibo assumit, ita & peccator sæpe conscientia arguente compunctus, quo grauatū se sentit, peccatū detestatur, abiicit, & per confessionē euomit, conscientiā suam ea ratione alleuans, sed per stultam suam instabilitatem, quod tanquam malum detestatus est, rursum tāquam sibi bonum, & tanquam quod ipsum pascere valeat in cibum concupiscentiæ suæ repetit, Sic ferè hanc parabolam tractat D. Gregorius tertia parte curæ admo. 31. Canis quippe (inquit) cum vomit profectò cibum qui pectus deprimebat, proiicit, sed eum ad vomitum reuertitur, vnde leuigatus fuerat rursus oneratur. Et qui admissa plangunt profectò nequitiam de qua male satiati fuerant, & quæ mentis intima deprimebant, confiteodo proiiciunt, quam post confessionem dum repetunt, resumunt. Proinde hinc intelligere licet, quam apta sit similitudo à sapiente indicata, quam si peccator quisque pressè consideraret & ex ea intelligeret, quam fœdum sit redire ad peccata relicta, & quam hoc planè caninum sit, retrahi facile posset, & cohiberi à peccatorum reiteratione, nolens in se admittere quod etiam in canibus detestatur. Eodem tendit & altera similis parabola à D. Petro superaddita. Sus lota in volutabro luti, pro ad volutabrum luti, scilicet, reuersa. Et quod est in Ecclesiastico. Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit mortuum, quid proficit lauatio illius? sic homo qui ieiunat in peccatis suis & iterum eadem faciēs, quid proficit humiliando se? orationem illius quis exaudiet?

Matth. 7.
Matth. 15
Psal. 52.
Gregor.
Eccle. 34.

12 *Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens.*

CVM multis iam sententiis multa in stultos dixerit, hoc iam versu ineptissimum stultorum genus indicat, cui præferendi sint hi, qui pro insipientibus vulgo habentur. Sunt autem hi qui sapientes sunt in oculis suis, hoc est, vt benè vertit noster interpres hebraicam phrasim explicans, qui sapientes sibi videntur, de qualibus dicit Paulus Romanis: Dicentes se esse sapientes stulti facti sunt. Et Esaias: Væ vobis qui sapientes Roma. 1. Esa. 5.

estis in oculis vestris,& coram vobismetipsis prudentes. Tales qui sic sibi videntur sapientes, vt de sua sibi placeant sapientia, alios præ se contemnentes, aut sunt frequenter omnium penè rerum imperitissimi,ac indoctissimi, putantes se intelligere,quæ non intelligunt, aut etiam si pleraque bene sciant, tamen agnoscere nolunt,se pleraque nescire quæ ab aliis discere debeant. Itaque cum ab aliis sapientiam discere nolint, nulla spes est vt aliquando sapientes fiant, sed insipiens magis illo spem habebit, hoc est, magis sperandum est de insipientis alicuius, qui talis vulgo habetur, salute & sapientia adipiscenda, quam de illius. Non enim cum dicitur insipiens magis illo spem habebit, significatur quod ipse insipiens maiorem spem habebit quam ille, aut quod magis sperabit quam ille. Neuter enim spem talem habet, sed intelligendum est de spe quam homines de insipiente habere possunt,vt sit sensus:Insipiēs habebit spem apud homines, vel in cordibus hominum,hoc est, homines magis de eo sperabunt. Vnde Hebræa verti possunt, Spes est de stulto magis, quam de illo. Demonstrat huius sententiæ veritatem, quod de Scribis & Pharisæis, ac plebe Iudaica legitur in Euāgeliis. Illi enim quoniam sibi placebant de sapientia & cognitione legis,nec à Christo, nec à quouis alio se doceri patiebantur,ita vt cæco dicerent: In peccatis natus totus, & tu doces nos. Proinde nulla spes fuit conuersionis eorum & fidei in qua vera est sapientia,cum interim vulgus indoctum quod suam insipientiam agnoscebat,& auidè Dei sapientiam ex ore Christi audiret, & ex eo plerisque in ipsum crederent,ita vt sicut Christus de se dixit, factum sit,vt qui non videbant, viderent, & qui videbant cæci fierent. Demonstrat sententiæ veritatem, & quod in hæreticis quotidie experientia docet. Videmus enim in eis,non solum eos qui iuxta seculi æstimationem docti videntur, sed etiam indoctissimos quosque de plebe,quoniam sibi persuadent se intelligere scripturas,& Spiritu sancto afflatos esse, nullam quantumuis doctiorum institutionem admittere, ita vt ob id vel nunquam vel raro tales conuerti contingat, proinde non caret efficacis quod per interrogationem vnumquemque sapiens compellat dicens: Vidisti hominem sapientem sibi videri: quasi diceret, Si ex diligenti animaduersione obseruasti aliquem esse qui sibi videatur esse sapiens, non est quod multum labores in illo docendo,sed scito desperatam esse propemodum eius resipiscentiam & salutem, magisque tibi sperandum de eo qui planè imprudens & indoctus habetur. Conuenit cū hac sententia quod præclarè scripsit Fabius lib. 1. Nihil (inquit) peius est iis, quis paulum vltra primas literas progressi, falsam scientiæ persuasionem induerunt. Nam & credere præcipiendi peritis indignantur, & velut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sæuientes stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus.

Ioan.9.

Ioan.9.

13 *Dicit piger, Leo est in via: & leana in itineribus.*

POST plerasque sententias concernentes stultitiam & insipientiam, subiunguntur iam aliquot ad pigritiam pertinentes, quarum prima hęc suprà habita est & exposita cap.22.versu.14. vnde patet hac sententia nihil aliud significari quam pigrum, cum ad opera aliqua foris agenda vocatur se per pigritiam excusare, prætexendo magna pericula, quæ tamen non sunt. Tantum hoc monendum hic, itineribus positum pro viis vel plateis.

14 *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lecto suo*

SVPERIORI sententia indicat quid pigrum domi contineat: hac verò quid domi agat, nempe quod sicut foras non egreditur ad opera debita, ita nec domi vacat rebus honestis, vsque adeò deditus otio, vt ne otium quidem otiosè & quietè ferre possit. Sicut, inquit ostium vertitur in cardine suo, ita vt moueatur, nunc in vnam, nunc in aliam partem, fixè tamen cardini suo semper adhærens: ita piger etiam cum non dormit, nec lecto ei plus opus est, vertitur in lectulo suo nunc in hoc, nunc in illud latus, adfixus pertinaciter lecto, sed in eo inquietus, qui quieti tantum & somno destinatus est. Pulchrè ergo pigritiei absurditatem depingit, significando pigrum etiam quiete vti inquietè, & nec tunc quietem relinquere posse cum incipit esse molesta. Potest & aliter accipi hæc sententia, nempe vt hic sit sensus, Sicut ostium vertitur in cardine suo, nunc ad aperiendum illud, nunc ad claudendum, nunc vt egrediantur homines, nunc vt ingrediantur, ita piger voluitur in lecto suo, nunc proponens surgere & egredi ad opus, nunc sese trahens & lecto includens. Quem sensum indicat Beda, scribens: Sicut ostium in cardine vertuntur, modo exire ad opus, modo ad quiescendum redire proponentes. Ex quo etiam patet mysticè haec sententiam accipiendam de lecto prauæ consuetudinis & vitiorum, in quibus quidā cum voluptate quiescunt volutantes sese de vno vitio in aliud, & nunc quidem proponentes vitia relinquere, nunc verò in eadem relabentes: præ pigritia, virtutis viam & labores arripere recusantes.

15 *Abscondit piger manus sub ascella sua, & laborat si ad os suum eas conuertit.*

SVPERIOR sententia monstrat, quid præ pigritia faciat in lecto piger, hæc quid iam relicto lecto, significans etiam adeo ipsum se tradere quieti, & otio, vt etiam quæ sibi sunt necessaria, & paruo constant labore, pigeat sibiipsi impendere, Abscondit (inquit) piger manus, quas ad operandum extendere deberet, sub ascella sua, & laborat, hoc est, molestum est ei ac fatigatur si ad os suum eas capiendi cibi gratia conuerterit. Cætera vide superius in c. 19. vbi versu 24. similis habetur sententia. Nec mirari quis debet, quod in variis locis eiusdem sententiæ sit in hoc libro repetitio. Id enim vel ex eo accidit quod à diuersis collectio facta sit, vel ex eo quod eadem diuersis quadrent locis.

16 *Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias.*

CVM multa vitia recitauerit pigri, tandem quod est maximum infert, nēpe quod se sapientiorem reputet septem viris, hoc est, plerisque sapientibus, non qualibuscunque, sed etiam talibus, à quibus homines petere solent sana consilia, bona iudicia & doctas sententias. Hos enim designat

designat per eos qui loquuntur sententias. Nam pro loquentibus sententias, hebraicè est, reddentibus vel respondentibus sententiam. Cæterum hæc arrogantia sapientiæ quam hic pigro sapiẽs tribuit, dupliciter intelligi potest. Primum quod ex nimia pigritia, non libeat illi doctos adire, & audire & interrogare, prætexatque propterea se doctiorem esse, etiam doctissimis. Secundo quod in diligendo otio, & quiete sapientius se agere existumet his qui multo labore ad sapientiam perueniunt, quique docendo alios, & respondendo prudenter, in magnis versantur laboribus & occupationibus, vt significetur pigrum sibi persuadere, sapientius & melius se vitam instituisse suam, quam faciunt plerique sapientes, qui occupantur in respondendo cunctis prudenter. Et sanè vtrumque horum accidere videmus, & quod pigri dum nolunt accedere loca publica, vbi traditur vera sapientia, in excusationem suæ pigritiæ fingunt se scire quæ ibi docenda sunt, ac melius scire quam ipsi concionatores, & quod otiosum suæ vitæ genus præferant laborioso, & molesto generi vitæ sapientum qui in docendis aliis occupantur, reputantes eos præ se stultiores. Eccl. 4 Vnde in Ecclesiastico dicitur: Stultus complicat manus suas & comedit carnes suas, dicens: Melior est pugillus cum requie, quam plena vtraque manus cum labore, & afflictione animi. Proinde parabola indicat pigros deploratos esse, nec magnam esse spem, vt aliquando sapiant, sicut supra dixit de eis, qui sapientes sunt in oculis suis. Potest etiam intelligi hac sententia significari, pigros cum ipsi nihil agant & aliorum factorum sint curiosi scrutatores facilè etiam sapientum dicta factáque redarguere, & carpere quasi illis sapientiores. Quod experientia docet esse verissimum.

17 *Sicut qui apprehendit auribus canem, sic qui transit impatiens & commiscetur rixa alterius.*

APTA comparatione is qui transeundo per viam, cum videns quosdam inter se rixantes, impatienter fert iniuriam quam putat alterum alteri inferre, & ob id immiscet se alterius liti insurgendo in eum, quem putat iniquam habere causam, aut obiurgando eos qui inter se litigant, assimilatur ei, qui canem auribus apprehendit. Canis enim animal est maximè irritabile, nec alia re magis irritatur quam si auribus apprehendatur, parte scilicet minimè tractabili in canib. Quod qui faciunt temerè contra se canem prouocant ad ablatrandum, insurgẽdum & mordendum, cum id facilè vitare possent, canem intactum relinquendo. Ita qui aliis inter se contendentibus se immiscet in causa ad se non pertinere, dum vel vni parti studet fauere, vel vtrámque vult reprehendere animos iam per contentionem irritatos & accẽsos, vel alterum ipsorum facilè contra se adeò prouocat, vt iam vel ambo vel alter cum ipso contendere incipiat, & in ipsum insurgat nonnunquam & lædat, cum transeundo, & causam eorum intactam relinquendo, omne incommodum effugere facilè posset. Monet ergo prouerbium non facilè quenquam ingerere seipsum debere aliorum causæ, ne temerè prouocet aliorum in se inimicitias & odia. Videtur contra fecisse Moses, qui vt est in Exodo, Exod. 2. cum vidisset duos Hebræos rixantes inter sese, dixit ei qui faciebat iniuriã. Quare percutis proximum tuum? Quem statim sensit in se insurgentem & mordentem. Dicebat enim. Quis constituit te principem & iudicem super nos? Num occidere me tu vis, sicut heri occidisti Ægyptium? Atque huius oblocutione coactus est exulare relicta Ægypto. Sed Moyses id fecit laudabiliter, ac spiritu accensus diuino, à quo iam destinatus erat dux & rector populi Israëlitici. Sapiens verò vult vt ne temerè nos ingeramus aliorum contentionibus, nec ex impatientia, ac contentioso more. Et maximè locum habet in his, qui sic se aliorum immiscent contentionibus, vt eas fauore alterius partis foueant & accendant. Qui autem cum Christiana modestia studet ex charitate litigantes inter se conciliare, non est similis apprehendenti canem auribus, sed potius ablandienti canibus, & irritatos canes, ostensis fragmentis panis, quiescere facienti. Similiter qui pro authoritate, qua fungitur ex zelo iustitiæ, inter collitigantes sese immiscet iniuriam facienti silentium imponens, non est similis apprehendenti canem auribus, sed percutienti canem baculo, & abigenti ne noceat.

18 *Sicut noxius est qui mittit sagittas & lanceas in mortem:*

19 *Sic vir qui fraudulenter nocet amico, & cùm deprehensus fuerit, dicit, ludens feci.*

VERBA illa cum deprehensus fuerit, non sunt in Hebræo, sed à nostro interprete, imitante hac in parte Septuaginta, explicandi causa sunt addita. Nec est. Sicut noxius est, sed, Sicut abscondit se, quamuis alij aliter accipiant dictionem Hebraicam, cuius significatio non potest esse satis certa, quod tantum hoc loco in scripturis occurrat, in ea forma qua hic ponitur. Sensus ergo est. Sicut qui mittit in aliquem sagittas & lanceas ad occidendum, noxius est, non simpliciter nec vno modo, sed valde noxius est, eo quod talis occultè hoc faciat volens latere, vt post mortem inflictam possit inficiari quodque hoc repente faciat & præter expectationem, vt duplici hoc nomine eius malum vitari nequeat, (Sagittarum enim iaculatio, & abscondite fieri solet, & adeò repente, vt præuideri nequeat) talis est qui amico suo nihil mali ab ipso metuenti per occultam & rectam fraudem nocet eúmque decipit, studens omnibus modis latere, & si deprehensus fuerit, dicit se non ex malo fecisse animo aut serio, sed fecisse per iocum, quasi diceret: Eo peior est ille aliis qui damnum inferunt, quòd & dum nocet, & post illatum damnum vult haberi pro amico. Comparantur ergo ficti amici, qui clanculum nocent, & suam malitiam dissimulant, his hominibus qui omnium pessimi & perniciosissimi habentur, quales sunt qui sagittis ex occulto hominem impetunt, aut faces ardentes alienis tectis iniiciunt. Nam pro sagittas & lanceas, Hebræa habent faces & sagittas. Tales enim longè perniciosiores sunt his qui gladiis coram & cominus hominem ad occidendum aggrediuntur qui videri possunt & vitari fuga, aut resistendo superari. Non sic autem alij. Itaque significatur, illos esse maximos inimicos ac perniciosiores apertis hostibus, qui cum pro amicis se gerunt, & haberi volunt nocere secretè student. Perditissimi (inquit) Cicero, hominis est simul & amicitiam dissoluere, & fallere eum qui læsus non esset nisi credidisset.

20 *Cum defecerint ligna, extinguitur ignis, & ſuſurrone ſubtracto, iurgia conquieſcunt.*

APERTÀ eſt parabola, qua ſignificatur quod lites & naſcuntur & fouentur communiter à malis linguis, ſicut ignis fouetur à lignis, & proinde ſi quis iurgia velit conquieſcere, prouidendum eſſe, vt ſuſurrones, qui ſua maledica lingua ea ſuggerunt, vnde lites oriuntur & nutriuntur, amoueantur & ſubtrahantur. Deficiente enim cauſa, deficiet & effectus. Notandum autem bene, iurgia, lites, & diſcordiam igni comparati, & ſuſurroné lignis. Sicut enim ignis omnia deuorat & perdit, ſic & diſcordia omnia vaſtat. Concordia enim, vt ille dixit, paruæ res creſcunt, diſcordia maximæ dilabuntur. Et: Omne regnum in ſe diuiſum deſolabitur. Hoc ergo tantum malum è nulla re alia magis habet fomentum, quam à ſuſurronibus, qui omnia celanda defecerunt, in peiorem partem dicta factáque exaggetantes, ac de ſuo pleraque affiugentes, vnde non immerito dixit Propheta Regius: Detrahentem ſecreto proximo ſuo, hunc perſequebar. Et Leuitici. 19. ſpeciatim præcepit Dominus: Non eris criminator & ſuſurro in populo. Hinc enim videmus in omni communitate ſiue priuata, ſiue publica, eſſe eas quæ ſunt vſque contentiones. Hinc in Eccleſia ipſa tot iam videmus iurgia, & de dogmatibus fidei, atque Eccleſiæ ſtatutis concertationes, quod omnia plena ſint ſuſurronibus, qui omnibus piis ordinationibus detrahunt, in populo ſpargentes varias calumnias, quibus ſimplices accendunt, cõtra eccleſiaſtica dogmata, quibus & accenſum iam ignem illum omnia pra deuorantem fouent. Secutus eſt ſapiẽtis conſilium hic inſinuatum Titius imperator, qui delatores cæſos flagellis ac fuſtibus, deportari iuſſit.

Matt. 18.

21 *Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem, ſic homo iracundus ſuſcitat rixas.*

SIMILIS eſt hæc ſententia ſuperiori in hoc differens, quod hic iam altera indicatur cauſa litium & contentionum, quæ & ipſa ſe habet ad lites, vt ligna ad ignem, homo ſcilicet iracundus, vel vt habent Hebræa, vir contentionum, hoc eſt, homo contentioſus, quales ferè ſunt homines iracundi, qui ob leuiſſimam cauſam contendunt. Sicut ergo carbones ſe habent ad prunas, eas ſcilicet augentes cum apponuntur, & ſicut ligna ſe habent ad ignem quem fouent & augent, ſic homo iracundus & litigioſus ſuſcitat rixas, efficiens ſcilicet, vt lis aliqua parua aut ſopita, excitetur in magnum ignem, qui graue damnum inferat.

22 *Verba ſuſurronis quaſi ſimplicia, & ipſa perueniunt ad interiora cordis.*

ET hæc ſententia indicat malum quod adfert ſuſurro, quæ etiam ſupra poſita eſt & expoſita in capite 18. verſu. 9.

23 *Quomodo ſi argento ſordido ornare velis vas fictile, ſic labia tumentia cum peſſimo corde ſociata.*

HEBRÆA paucioribus verbis ſic habent, ſed quæ difficilem habent ſenſum, Argentum ſcoriatum tectum ſuper teſtam labia ardentia (vel vt alij vertunt) ſuccedentia, ſcilicet lites & cor malum. Per argentũ ſcoriatum intelligunt quidem rectè, ipſam ſcoriam argenti, quam non conuenit ſuperadere vaſis alicuius pretioſæ materiæ ad ornandum ea, ſed tantum conuenit vilibus vaſculis, vt fictilibus & teſtaceis quibus ſi ſuperaddatur ad tegendum ea, videbitur quidem ornamenti aliquid addere, & ſub ea vt ſitas teſtacea latere poterit, verum reuera parum decoris, & pretij illi adfert, manet ſemper vile vaſculum: ita ſimiliter labia ardentia odio, vel ſuccendentia lites, vel vt noſter vertit: labia tumentia accenſa ſcilicet igne ſuperbiæ, quæ loquuntur ſuperba, non cõueniunt niſi cordi peſſimo, quòd quidem tegere poſſunt, & apparenti aliquo verborum ſplendore ornare, cum reuera ſemper maneat peſſimum. Ex qua explicatione non ſolum patet quam rectè additis quibuſdam verbis obſcuritatem breuitatis Hebraicæ noſter interpres verterit, & elucidauerit, ſed etiam quam apta ſit comparatio in ſententia à Salomone inſinuata. Comparatur enim ſcoria argenti quam rectè etiam intellexerimus apud nos vocari argentum ſordidum, hoc eſt, nullius & ſordidi pretij & quod tantum eſt ſordes argenti) ſuperducta teſtæ cum labiis ardentibus & tumentibus ſuperadditis cordi nequam. Qua comparatione primum quidem ſignificatur, quòd ſicut illud quod accedit teſtæ, bene ei conuenit, & omnino eſt iuxta adagium, Dignum patella operculum, ita & hic labia talia cordi reſpondent, & conueniunt. Deinde quod ſicut illud teſtam quidem tegit, ſed non reddit multo meliorem: ita & hic labia ſuperborum cordis malitiam tegere poſſunt, ſed non reddunt cor melius, quod rectè vaſi comparatur, vt in quo contineantur omnes cogitiones, & vaſi fictili, quod nihil niſi terrena cogitet, confringendum aliquando ab eo cui dictum eſt: Tanquam vas figuli confringes eos: Quod ſi ſequentes verſus conſiderentur, in quibus videri poteſt hic verſas explicari per labia ardentia vt habent Hebræa, videntur ſignificari labia hominum ardentium odio, quæ latens in corde odium tegunt verbis ſpecioſis, quo m[illegible]s decipiant. Sequitur enim.

24 *Labiis ſuis intelligitur inimicus, cum in corde tractauerit dolos.*

25 *Quando ſubmiſerit vocem, ne credideris ei: quoniam ſeptem nequitiæ ſunt in corde ipſius.*

PRO intelligitur, verbum Hebraicum Innacet ambiguum eſt, quia & ſignificat cognoſcere, & ſignificat alienum eſſe, vel alienum ſe exhibere & diſſimulare. Vnde quidam vertunt vt noſter, Labiis ſuis cognoſcitur vel intelligitur inimicus. Alij, Labiis ſuis alienum ſe exhibet, vel diſſimulat inimicus, quaſi ſcilicet non odiat, nec ſit inimicus, quem ſenſum magis conuenire putant ei quod ſequitur: Quãdo ſubmiſerit vocem, ne credideris ei. Cui tamen etiá altera verſio bene conuenit. Nam ſenſus eſt, Cum inimicus quiſpiã in corde ſuo ſecretè apud ſe verſat dolos, & cogitat varias decipiendi rationes, etſi malitiam cordis & odium tegere verbis ſtudeat, tamen ex verbis ſuis facilè intelligi & agnoſci poterit. Nam etiam ſi blandè loquatur, aut eum prædicet quem odit: tamen facilè aduertere licet rem eſſe fictam, nec ex animo ſincero proficiſci quę dicit. Solent enim qui odium ſuum tegere ſtudent, nimis exquiſita vti verborum blanditię aut nimis inconſtantes eſſe in verbis ſuis, & omnino ſic loqui, quomodo non eſt veriſimile, locuturum,

qui

qui pridem pro inimico se gessit. Itaque non est necesse intelligere, cum dicitur labiis suis intelligitur inimicus, de verbis iniuriosis & cōtumeliosis quæ ex latenti in corde odio erumpentia, pondat inimicitiam, sed potest etiam intelligi de inepta blanditie verborum quæ suspectum reddit hominem. Cui bene conuenit quod sequitur: Quando submiserit vocem, hoc est, quando demisse & humiliter loquitur se tibi subiiciens, suā gratiam se petere ostendens, ne credideris mox ei, quia septē nequitię sunt in corde eius, hoc est, multa mala tūc versat cōtra te in corde suo, eoq; magis cogitare debes illum tibi male velle, quo blandius loquitur, & submissius, maximè quādo
Eccl. 12. nuper se inimicum exhibuit. Docet quæ ad hunc sensum faciunt multa Ecclesiasticus: Non credas inimico tuo (inquit) in æternū. Sicut enim amentum eruginat nequitia illius, etsi humiliatus vadat curuus, adiice animum tuum, & custodi te ab illo. Et post multa: In labiis suis indulcat inimi-
Cap. 17. cus, & in corde suo insidiatur, vt subuertat te in foueam. In oculis suis lachrymatur inimicus & si inuenerit tempus non satiabitur sanguine, &c. Item alibi: Annuens oculo fabricat iniqua. In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suū, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.

26 *Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia eius in concilio.*

DICTVM est in superioribus sententiis, de odio & fraude tectis in corde, nunc dicit duabus sententiis, quid ei qui sic odium & fraudem egit, sit euenturum. Et primum quidem dicit malitiam eius qui sic operit odium ad fraudādum & decipiendum, & si ad tempus lateat, tamen ex quibusdam indiciis & factis vel dictis agnitam tandem, reuelandam in concilio & cōcessu iudicum, aut in cœtu totius alicuius cōmunitatis, ibiq; redarguendam & puniendam. Nullum enim simulatum, diuturnum. Id frequenter quidem etiam apud homines euenit cum tectum diu odium & dissimulatum, per signa quędā manifestum à concilio deprehenditur, publicatur atque punitur. Sed quamquam homines latere possit, semper tamen reuelabitur malitia huiusmodi hominis in concilio sanctæ Trinitatis, & sanctorum cœlestium, vel angelis eam apud Deū & sanctos deferentibus. Quod ipsum manifestius fiet in nouissimo iudicij die, quando in concilio omnium sanctorum, & coram angelis Dei, iudex Christus illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quando & perfectè implebitur illud: Nihil occultum quod non sciatur, & nihil absconditum quod non reueletur. Tunc reuelata tecta iam malitia fraudis, & odij pœnas dabit in interitum æternas. Patet ex dictis dictionem concilio per c, literam scriben-
1. Cor. 4. dam, nō per s, quod & manifestum est ex dictio-
Luc. 11. ne Græca ἐκκλησίᾳ, & dictione Hebręa Cahal, quę congregationem & cœtum significat.

27 *Qui fodit foueam, incidet in eam: & qui voluit lapidem reuertetur ad eum.*

DIXERAT malitiam fraudulenti reuelandam in cœtu, significat nunc secundo quid reuelata eius malitia passurus sit, nempe idē malum, vel tale quale alteri parauit. Id etiam duabus illis parœmiis & adagiis in vna sententia comprehensis significat, ad quod significandum locutiones illæ & aliæ similes in scripturis sæpe occurrunt. Vtraque enim & Dauid vsus est: Lacum, inquit, aperuit & effodit eum, & incidit in
foueam quam fecit. Conuertetur dolor eius in Psalm. 7.
caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Quo secundo versu eadem parabola videtur esse, quæ est hic in secundo membro. Qui voluit lapidem reuertetur ad eum. Eo enim significatur is qui grandem aliquem lapidem voluit, vt ex alto in caput alicuius deiiciat & caput eius confringat, qui eodem postea lapide in caput suum excepto pereat. Ecclesiastici 10. prior parabola reperitur, altera adiuncta eiusdem significationis: Qui fodit foueam, incidet in eam, & qui dissipat sepem, mordebit eum coluber. Eadem ponitur & Ecclesiastici 27. cum aliis eiusdem significationis, idque etiam postquam de eo dixerat, qui odium & pararas fraudes tegit lingua blandiloquia. Multa (inquit) audiui & non coæquaui ei, & dominus odiet illum. Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet, & plaga dolosi diuidet vulnera. Et qui foueam fodit, incidet in eam, & qui statuit lapidem proximo suo, offendet in eo, & qui laqueum alij ponit, peribit in illo. Facienti nequissimū consilium deuoluetur super ipsum, & non agnoscet vnde adueniet illi. Quibus omnib. significatur quod qui alteri malum fraudulenter parat, propter ipsam eius malitiam eidem malo aut simili, inuoluetur etiam inopinato, & præter eius expectationem, quemadmodū alium inopinatū opprimere studuit. Quod & frequenter in hoc mundo accidere videmus, vt in Saule, Aman, & aliis, & generaliter ac perfectissimè apud Deum complebitur in ipsius iudicio, quo fraudulenti præter expectatione in miserè inuoluentur.

28 *Lingua mendax non amat veritatem, & os lubricum operatur ruinas.*

QVO verus huius sentētiæ habeatur sensus, sciendum est Hebræa habere lingua mēdacij odiet contritionem sui, vel conterentem se, & os blandum faciet impulsionem. Porrò cōtritio linguæ mendacis, est maximè ipsa veritas, qua reprehenditur, confutatur, & refellitur mendaciū, proinde non malè vertit noster interpres secutus Septuaginta, qui etiam habent ἀλήθειαν, hoc est veritatem. Ex Hebræo autē patet os lubricū non intelligendum id quod non seruat silentium, sed temerè secreta cōcredita effundit, quomodo Lyranus & alij accipiunt, quamuis etiam de tali ore sententia vera sit, operatur enim & illud multas strages, & multorum perditionem. Sed os lubricum est hoc loco, os lene, & blandum, quòd sua blanditie cordis malitiam tegit, de qualibus superius sermo fuit. Quod enim lene est, & molle, est lubricum, sicut cōtra asperum, facilè tenetur. Vnde blandities illa verborum rectè lubricitas quædam dicitur, & os blandum dicitur lubricū, quod sit lubricæ fidei, cui fidendum non est. Huiusmodi os dicitur operari impulsionem, hoc est, impellere ad casum, quod idem est cum eo quod noster vertit, operari ruinas. Quod potest in-

telligi, vel de ruina aliorum, quos scilicet os blãdum decipere studet, & decipiendo perdere, aut de ruina suipsius. Priori modo sensus erit, Lingua mendax non amat veritatem ipsam conniuentem: & redarguentem, sed non obstante veritatis reprehensione, os quod blanditiis verborum decipere conatur, pergit homines impellere in perditionem ac in mala deiicere. Posteriori modo sensus erit. Lingua mendax vel homo qui delectatur lingua mendaci, non amat veritatem, quæ mendacium detegit & reprehendit, ideoque os tale fallax operatur sibiipsi perditionem, & in multa mala præcipitationem: qui sensus præcedentibus magis cõuenit, vt hactenus per aliquot versus semper sermo fuerit, de linguæ fallacis, & ad decipiendum compositæ vitiis ac pœna.

Capvt xxvii.

Ne glorieris in crastinum, ignorans quid superuentura pariat dies.

Particìpivm, ignorans causaliter est accipiendum, pro eo quod ignores. Sic enim habẽt & Hebræa & Græca dictionem, superuentura non habent Hebræa, addit tamen interpres explicandi causa, imitatus Græcos qui habent ἡ ἐπιοῦσα, hoc est, adueniens, vel crastina dies, Gloriari in crastinum est gloriari de die crastino. Id autem dupliciter contingit: Aut, scilicet gloriando de crastina prosperitate, quod fit cum quis sibi pollicetur longam vitam, sanitatem, & quãuis bonam fortunam. Aut gloriando de crastino opere, & actione, quod fit cum quis gloriatur se facturum aliquid: quod quomodo malè fiat, pulchrè docet Iacobus concordans cum hac sapientis doctrina, & ad eam verisimiliter alludens: *Iacob. 4.* Ecce nunc (inquit) qui dicitis, hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parẽs & deinceps exterminabitur: Et subiicit: Omnis exaltatio talis, maligna est. Vtroque ergo modo prohibet gloriari de crastino, nempè & qualis futurus sit, & quid facturus sit, idque ideo: quia ignoras quid ventura dies pariat, hoc est, proferat, an scilicet mortem, ægritudinem, aut quod vis impedimentum eius, quod vel sperasti consequi, vel putasti exequi & facere. Diei tribuit non quod tempus propriè facit, sed quod in die fit, quomodo Paulus dies vocat malos, quod sint pleni hominum malitia. Partum diei tribuit, rectè significans aliquid occultum, *Ephes. 5.* conceptum esse in mẽte diuina, quod suo tempore edetur, quasi dicat. Nõ hoc fiet quod tu concipis, nec quicquã fato eueniet, sed id proferet dies, quod à Deo est conceptum. Valet hæc sententia non solum ad præcidendum vanas gloriationes de crastina prosperitate & crastina actione, sed etiam ad excitandum animos torpentes, ad bene viuendum. Cum enim incertum sit quid nobiscum sit futurum in crastino, hoc est, futuro tempore, præsenti tempore vtendum est, ad curandum ea quæ salutis sunt. *Eccles. 5. Mat. 25.* Vnde monet Sapiens Ecclesiastici 5. Non tardes conuerti ad dominum, & ne differas de die in diẽ. Subito enim veniet ira illius. Et dominus, Vigilate, quia nescitis diem neque horam.

2 *Laudet te alienus, & non os tuum, extraneus, & non labia tua.*

Præcedenti sententia probibuit gloriari in crastinum, hac prohibet gloriari in seipso, laudando, scilicet se. Si enim laudare se stultorum est, & ignominiam, & falsitatis suspicionem adfert, iuxta illud: Laus propria sordet. Vnde & Paulus cum seipsum commendare Corinthiis cogeretur, insipientem se factum dicit: *2. Cor. 12. Ioan. 8.* Factus sum, inquit, insipiens, vos me coëgistis. Ego enim à vobis debui commendari. Et Domino dictum est à Pharisæis: Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum. Ex facto ergo Pauli Christi, & multorum sanctorum, patet quod aliquando quis potest seipsum laudare, cum ita aliorum vtilitas, aut propriæ innocentię defensio postulat. Sed vult Sapiens id non temerè esse faciendum. Nec cum dicit, Laudet te alienus, docere vult cupiditatem alienæ laudis. Nam & hoc est ambitionis & superbiæ, sed tantum vult significare: Sinas vt te alienus laudet, non autem temerè committas, vt teipsum laudes. Interim tamen significans ita viuendum esse vt nec propria laude sit opus & aliorũ laudes sequi possint. Vt enim vmbram corpus, ita virtutem gloria sequitur.

3 *Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti vtroque grauior.*

Hac comparatione significat, iram stulti & imprudentis hominis planè esse intolerabilem, vt quæ grauior sit grauissimis rebus. Sapiens in Ecclesiastico simili comparatione vtitur de stulto loquens: *Eccle. 22.* Super plumbum, inquit, quid grauabitur. Et quod illi aliud nomen, quam fatuus? Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quam hominem imprudentem. Sed ibi stultus grauissimis grauior esse dicitur, hic verò peculiariter ira stulti, quæ rectè rebus illis corporalibus grauior dicitur, quod illæ corpus potissimũ molestant si ferri debeant, hæc verò potissimum mentem, cuius molestia grauior est corporali. Molesta autem admodum & intolerabilis est ira stulti, tum quod irrationabilis sit. Irascitur enim sine ratione & causa, tum quod immodica sit, & impetuosa nullo temperata moderamine, tum quod nulla ratione sedari possit. Nec enim stultus facilè placari potest, nullam admittens rationem aut satisfactionem. Sapientis verò ira & iusta est & temperata & facilè sedatur. Vnde bene cecinit quidam. Quo quisque est maior, magis est placabilis iræ. Et faciles motus mens generosa capit. Lyranus intelligit iram stulti grauiorem dici saxis & arena, quòd hæc portari possint etiã à stultis validis, illa verò tantum à sapientibus ferri possit, & tolerari cum sese stulti non ferant. Sed prior intelligentia simplicior est, iuxta quam ira stulti, non tantum ipsis sapientibus & omnibus hominibus grauis est, molesta & intolerabilis ob dictas tres causas, sed etiam ipsimet stulto, *1 Re. 25.* qui iram suam ferre non potest, nec moderari, cuius exemplum est in Nabal qui stulta indignatione mortuus est.

4 *Qui non habet misericordiam nec irrumpens furor, & impetum concitati, ferre quis poterit?*

IVXTA nostram lectionem hic versus videtur declarare sententiam, præcedentem, vt de ira stulti hic sit sermo, vt vult Beda. Nam ira sapientis non caret misericordia, sed ira stulti
Sap. c. 10. eiúsque furor erumpens in vltionem, non habet misericordiam, Ideóque impetum stulti sic ira & furore concitati, difficile est ferre, quia moderamine caret, nec sedari potest, vt dictum est. At hebræa longe alium habent sensum. Habent enim sic. Crudelitas iræ & inundatio furoris, & quis stabit ante inuidiam? Hoc est, crudelitas est in ira, & inundatio vel vehemens impetus est in furore, sed quis ferre poterit inuidiam? Itaque vitia vitiis comparantur. Et crudelitas quidem iræ tribuitur, furori verò peius quid videlicet inundatio, hoc est impetus & sæuitia, instar aquarum inundantium omnia suo impetu obruentium. Ita enim & homines furore acti omnia obuia destruunt. His autem peiorem, & intolerabiliorem subiicit esse inuidiam, quia ira & furor breui tempore transeunt & quiescunt, Inuidia verò quiescere nescit, sed semper magis magísque crescit. Deinde ira & furor cum se apertè ostendant, declinari possunt, inuidia verò cum in animo lateat vitari non potest, nec beneficiis extinguitur, sed accenditur, vt quæ impatiens sit alieni boni, & virtutis, semper excogitans qua ratione aliū perdere possit, & obscurare, ita vt nec morte satietur, sed & post mortem frequenter hominis famam persequatur. Hunc sensum & Græca habent. Sic enim est. Immisericos est furor & præceps est ira, sed nihil sustinet inuidia. Proinde si nostram lectionem velimus habere verum scriptoris sensum per concitatum, intelligemus peculiariter inuidum, qui contra alium concitatus est inuidiæ passione, vt sit sensus: Ira quidem potissimum stultitiam vt iam dictum est, intolerabilis est, quia non habet misericordiam, sed quis ferre poterit impetum inuidi, contra se concitati? quasi diceret, Adhuc magis talis impetus est intolerabilis quam impetus iræ & furoris, idque ob causas dictas nec tantum aliis molestissima est & grauissima inuidia, sed & ipsi inuido. Nam vt rectè cecinit quidam.

Inuidus alterius macrescit rebus opimis
Inuidia Siculi non inuenere tyranni
Maius tormentum.

Et supra dicit sapiens cap. 14. Putredo ossium inuidia. Inuidum malum indicat Ecclesiastes,
Eccl. 4. Contemplatus (inquit) sum omnes labores hominum, & industrias animaduerti patere inuidiæ proximi. Et in Ecclesiastico. Memento quoniam malus est oculus nequam, Nequius oculo quid
Eccle. 31. creatum est? Vbi Græca habent, Memento quoniam mala res est oculus nequam.

5 *Melior est manifesta correptio, quam amor absconditus.*

BENE postquam dixit de ira stulti mala ne quis putet omnem iram esse malam, hoc versu, & sequenti fit mentio iræ bonæ, quam iusti & sapientes aliquando ostendunt. Et hoc quidem versu præfertur manifesta correptio quæ iræ videtur esse opus, & indignationis, amori abscondito, hoc est latenti nec sese cum opus est ostendenti. Quod verum esse de correptione, quę ab amico proficiscitur animo manifestum est: quia talis correptio declarat maiorem & veriorem amorem in corripiente, quam sit in eo qui sic amat vt talem nolit delinquentem amicum corripere, quamuis id quando omittat ex amore, sed nimis indulgenti. Et præterea talis correptio vtilior est amico, quam sit ei amor absconditus. Ob quam secundam rationem, etiam correptio, quæ ab inimico procedit, melior est, quia vtilior quam sit amor absconditus, & ad amici vitia dissimulans. Vnde monet Saluator, vt frater fratem corripiat, quo possit illum lucrari. Ecclesiastici Sapiens ostendit quare aliquando correptio amici sit necessaria. Corripe (inquit) amicum Eccl. 19.
ne fortè non intellexerit, & dicat non feci, aut si fecerit, ne iterum addat facere. Corripe amicum, ne fortè non dixerit, aut si dixerit, ne forte iteret. Beda per amorem absconditum intelligit illicitum, & libidinosum amorem qui tegi studet, & ob sui turpitudinem latere conatur, quali amore correptionem manifestam meliorem esse certum est, quia inquit, absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio corrigendi palam corripere, quam studio simul peccandi clanculo diligere. Dicitur autem manifesta correptio ad distinctionem occultæ, quæ in animo fit aut à tergo.

6 *Meliora sunt vulnera diligenti, quam fraudulenta oscula odientis.*

SVPERIORI sententia duo inter se comparantur valde dissimilia, nempe correptio & amor, sed quorum vnum est manifestum, alterum absconditum, quorum vnum quod prima facie videri posset inferius alteri, præfertur in bonitate & vtilitate. Hic item duo inter se comparantur valde dissimilia, sed ambo manifesta, & ex occultis contrariis prodeuntia, videlicet vulnera ex amore in corde latente, & oscula ex odio latente in corde profecta, quorum item alterum, quod primo aspectu videri posset peius, præfertur alteri, quod melius videri poterat insipientioribus. Meliora (inquit) sunt vulnera, ab amante inflicta, quam oscula ab odiente data, quia illa infliguntur ab amāte ad correptionē, hæc dantur ab odiēte ad deceptionem, vnde fraudulenta vocat, quasi dicat. Non tam sunt attendenda, quæ tibi impenduntur quàm à quo tibi impendantur, & à quo animo proficiscantur. Per vulnera, non vera intelligit vulnera, sed seueram correptionem, quæ animum perecellit & castigationem etiam seriam, qua cùm opus est corpus verberetur. Ita & per oscula, non vera tantum intelligit oscula, & sed & omnem exteriorem blandiciem, siue in verbis, siue in factis existentem. Fraudulentum fuit osculum Iudæ, qui osculo tradidit filium hominis. Fraudulentum item osculum Ioab qui dixit ad Amasam, Salue mi frater. Et tenens manu dextera 3. Reg. 21.
mentum Amasæ quasi osculans eum, percussit eum in inguine, & effusa sunt intestina eius in terram. His fraudulentia osculis meliora erant vulnera Pauli incestuosum Corinthium tradentis

dentis Sathanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus esset in die Domini: Docere debet hæc sententia pueros suorum parentum ac præceptorum castigationes præferre blandis illectamentis seducere eos volentium. Docere & omnes fideles, mala quæ à Deo ex dilectione suis immittuntur ad eorum vel correptionem vel probationem anteponenda esse illecebris & suauibus diaboli suggestionibus, quibus fauere se nobis, & diligere ostendit, suggerens quasi leue malum sit quod agimus, & supra modum peccatorum nostrorum sit quod patimur. Fraudulentum fuit osculum, quo Euam serpens osculatus est, cum
Gen. 3. diceret. Nequaquam moriemini, sed eritis sicut dij, Peculiariter ergo de Deo & diabolo dicere licet: Meliora sunt vulnera diligentis Dei, hoc est mala quæque in bonum nostrum ab eo immissa, quam fraudulenta oscula odientis diaboli, hoc est, grata quæque ab eo nobis proposita, quia cum sit inimicus salutis, ad decipiendum tantum ea proponit D. August. secutus Septuaginta, legit pro fraudulenta oscula, voluntaria oscula. Habent. n. Septuaginta *ἑκούσια*. Et vtitur epistola 48. quæ est ad Vincentium hac sententia, ad ostendendum benè in Ecclesia pœnis cogi hæreticos ad fidem. Et exponit eam sic, Melius est cum seueritate diligere, quam cum lenitate decipere.

7 *Anima saturata calcabit fauum, & anima esuriens amarum pro dulci sumet.*

CALCABIT hyperbolycè dixit, pro reiiciet, despiciet, & fastidiet. Sub nomine faui, dulcissima quæque & suauia inter quæ fauus obtinet principatum, significat. Veram autem esse hanc sententiam ad literam, quisque in se experitur, Qui enim satur est cibo & potu fastidit mox omnem cibum quantumuis delicatum, qui verò esurit cibum etiam parum suauem, imò amarum tanquam dulcem auidè, & cum voluptate sumit. Nam vt habet cõmune prouerbium: Optimum condimentũ fames. Quod inter apophthegmata Socratis celebratur. De quo & illud refertur quod cum in multam vesperam sæpius ambularet ante fores, & rogaretur quid ageret: Paro, inquit, condimentum in cœnam. Manet vsque hodie tritum prouerbium, famem efficere, vt crudæ fabæ saccarum sapiant. Cui conuenit illud cuiusdam Poëtæ Græci. Præter seipsam cætera edulcat fames. At cum prouerbialis sit hæc sententia, certum est plus aliquid per eam significari. Itaque in primis rectè intellexerimus sapientem per hanc voluisse insinuare differentiam inter diuites & pauperes, & quid incommodi omnium rerum abundantia, quid verò commodi inopia hominibus adferat. Diuites enim cum in omnibus abundent, sempérque sint saturi, etiam delicatissimos cibos fastidiunt semper aliquid quærentes quod appetitum excitet, & palato sapiat. Pauperes verò, qui multam sæpè esuriem patiuntur, raróque plenum habent ventrem, etiam siccum panem, & puram aquam auidissimè & cum voluptate sumunt, quæque alij insipida sunt &
Iob 7. insuauia, illis optimè sapiunt. Sic dicitur in Iob: quæ prius tangere nolebat anima mea, nunc præ angustia, cibi mei sunt. Patuit istud in Dario qui in fuga aquam turbidam bibens, dicebat se nunquam bibisse iucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolomæus, Cui cum peregranti Ægyptum comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Deinde per animam saturatam & animam esurientem significatur generaliter hic saturitas cuiuslibet rei, insinuatúrque omnium rerum satietatem adferre fastidium, desiderium verò omnia facere dulcia, & proinde ea quæ sunt in hac vita, magis æstimari ab hominibus pro appetitu & desiderio ipsorum quam ex rebus ipsis. Patet istud in omnibus corporalibus rebus & non tantũ in cibo & potu. Frequenter enim quod multum desiderauimus, vbi illud adepti sumus fastidire incipimus & paruifacere, & cum quid valdè appetimus, quiduis expediens, quantumuis difficilè lubentes aggredimur. Videri idem licet in cognitione multarum rerum adipiscenda quæ præcepta sæpè fastidium aut vilipensionem, desiderata quemuis laborem dulcem facit. Iudicat & hoc sententia omnibus moderatè vtendum: quia voluptates commẽdat rarior vsus. In rebus autem diuinis, ita hanc sententiam accommodare licet iuxta Bedam. Homo qui voluptatibus & diuitiis huius seculi immersus est, eísque saturatur, & animum suum explet, contemnit fauum ac dulcedinem cælestis mensæ omniúmque spiritualium rerum, quæ illi planè desipiunt. Contra qui esuriunt & sitiunt iustitiam etiam amara quæque quæ pro domino sunt ferenda, etiam mortem ipsam, dulcia reputant, ob spem repromissæ gloriæ. Aut potius è contrario, vt saturitas in bono, esuries in malo accipiatur. Qui iam amplius non esurit tẽporalia bona, sed animo rebus diuinis planè addicto, satur est de illis, contentus victu, & amictu, & per illa iudicans cum Paulo se habere omnia, fastidit hæc omnia terrena quæ alij dulcissima ducunt. Contra verò qui insatiabili tenentur, vel bonorum vel voluptatum huius vitæ cupiditate, res istas caducas, & voluptates huius vitæ (quæ re vera sunt amaræ iis qui cœlesti sapientia sunt imbuti, & palatum non habent infectum) dulces iudicant, virtuti animæ & cælestibus rebus eas anteponentes, quod verè est amarum pro dulci sumere. Iuxta hanc enim accommodationem fastidium est in eisdem rebus in quibus est saturitas, item esuries earundem rerum, quæ tanquam dulces sumuntur, cum in priori accommodatione, non ita fit, quod tamen vera parabolæ intelligentia videtur requirere: Potest & ad studia hæc sententia accommodari, quæ quo magis desiderantur, eo sunt dulciora.

8 *Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir qui derelinquit locum suum.*

HEBRÆA habent, sicut auis migrans, vel vagans de nido suo, sic vir migrans, vel vagans de loco suo, ita vt vtrobique idem sit verbum. Sensum tamen benè reddidit interpres. Est autem sensus iste, Sicut auis dum migrat de nido suo, huc illúcque vagatur quærens requiem multis exposita periculis, à quibus libera est cum manet in nido suo, ita vir qui migrat à loco suo, hoc est, qui derelinquit locum suum, hoc est, statum suum, ac vocationem suam,

vel

vel habitationem incertis vagatur sedibus, mul-
1. Cor. 7. tis subiectus damnis & malis. Eo ergo tendit hæc parabola, vt iuxta Pauli monitionem vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat, & vt homo maneat in gradu suo, maneat in officio ac statu suo, nec temerè de mutando cogitet, sed contentus viuat sua sorte, ne contingat ipsum vagari animo, inquirendo gradum, officium, vel statum quietum, cum magno rerum temporalium & spiritualium damno. Aliter intelligitur & sic hæc sententia. Sicut auis quæ migrat è nido suo malè relinquit oua & pullos suos, quos rapioræ aliorum animalium dimittit: ita malè facit qui relinquit locum suum, hoc est, domum suam & familiam, neglecta scilicet eius cura & custodia. Iuxta quem intellectum rectè etiam accommodabitur hæc parabola contra ignauos quosque, qui optimum virtutis statum in quo cœperant proficere, neglecta cura domus animæ suæ, deserunt, vacuam relinquentes conscientiæ domum diabolo, qui omnia bona prius parta diripiat. Item contra prælatos & pastores, qui derelicto grege sibi commisso commigrant alio, oues luporum rapacitati relinquentes. Qui omnes similis crudelitatis notandi sunt, cuius notaretur auis, quæ migrandi è nido suo pullos suos relinqueret. Proinde seruandum quod dicitur in Ecclesiaste. Si spiritus potestatem habentis ascēderit super te, locum tuum ne dimiseris.

9 Vnguento & variis odoribus delectatur cor, & bonis amici consiliis animo dulcoratur.

HEBRÆA secundam partem obscurè habent sic ad verbum, Et dulcedo amici sui ex consilio animæ, pro quo sic quidam vertunt: Dulcis est amicus cuiusque ex animo consulens. Alij, dulcis est amicus cuiusque propter cōsilium animæ, hoc est, quod datur: ex animo, vel quod datur iuxta desiderium hominis. Noster, hebræa sic ordinauit. Et dulcedo animæ est ex consilio amici sui. Sensus tamen idem est. Comparantur enim consilia ab amico profecta cum vnguento & variis odoribus quod sicut hæc mirè oblectant corporaliter hominem: ita & illa mentem grauatam prius & anxiam reficiunt, tum propter vtilitatem quam ea consilia indicant, tum propter beneuolentiam quam testantur. Ea enim consilia, quæ à nobis ipsis sumimus parū grata sunt, quod suspecta sint, quia in propriis rebus nostris ferè cæcutimus, nimisque nobis ferè tribuimus. Similiter consilia extraneorum quibus non certo fidere possumus, quique res nostras animósque perspectos non habent parum exhilarant mentem hominis, quam adhuc suspensam relinquunt & trepidam. At ea consilia quæ ab illo prodeunt, quem non dubitamus nobis benè velle cui res nostræ cordi sunt, & cognitæ, quem speramus in iudicando non duci affectibus, sicut nos in propria causa, illa demum oblectant animam, sua quadam quasi gratia ab amico in cor hominis diffusa, sicut vnguentum & odorifera quæque gratiam quandam diffundunt in hominē qua illum oblectant. Indicat ergo sententia amicos comparandos, quorum consiliis cum opus est iuuemur. Pretiosissimus enim (inquit) Herodotus, thesaurus est & omnibus opibus antecellit amicus prudens & beneuolus. Et Cicero: Amicitia, inquit, est optima & pulcherrima vitæ supellex.

10 Amicum tuum, & amicum patris tui ne dimiseris & domum fratris tui ne ingrediaris die afflictionis tuæ.

QVONIAM dixit tam grata esse amici consilia, benè subiicitur hæc sententia de non deserendo amico, & maximè amico patris, cuius fides iamdudum probata est, & spectata, quòd is cui amicitia iuncti sumus sæpè inueniatur fidelior, & vtilior sitque paratior, maximè necessitatis tempore, quam cui arctissimo naturæ vinculo iungimur, qualis est frater, qui aliquando & frigidè amat, iuxta illud: Fratrum quoque gratia rara est, & sæpè longè abest, vt adiri cito non possit. Vnde supra dictum est, Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quam frater. Porrò illud, amicum tuum, & amicum patris tui, potest aut seorsim accipi, vt sit sensus: Amicum tuum, & etiam amicum patris tui, vt duo amici seruandi doceantur, & quem nobis assumpsimus, & quem patris fuisse cognoscimus. Decet enim inquit Isocrates ad Demonicum, liberos hæredes esse non modò facultatum, sed etiam amicitiarum paternarum. Aut coniunctim, vt sit sensus: Amicum tuum: qui etiam fuit amicus patris tui: vt significetur amicus antiquus non deserendus: quemadmodum & Ecclesiastici 9. præcipitur: Ne derelinquas amicum antiquum, nouus enim non erit similis illi. Quod autem subiicitur: & domus fratris tui non ingrediaris, &c. sic est intelligendum: seruando amicos antiquos: cura vt non sit tibi necesse ingredi domum fratris tui, in die necessitatis tuæ pro consolatione, & ope obtinenda, sed potius quam fratres ad eas, accede amicum tuum antiquum inuenturus apud eum melius cōsilium, maiorémque consolationem & subsidium. Aliquando enim vel nimis longè petendi sunt fratres: vt cum longè à nobis habitant: vel parua est eorum beneuolentia: longéque inferior eorum qui veri sunt amici. Docet ergo magis fidendum amicitiæ veræ quam cōsanguinitati arctissimæ. Vnde & subditur in eodem versu apud Hebræos.

11 Melior est vicinus iuxtà, quam frater procul.

PRO aduerbiis, iuxtà & procul Hebræis sunt adiectiua nomina propinquus & lōginquus, sed sensus idem est. Significatur enim meliorem, hoc est, vtiliorem esse vicinū qui iuxta est, quam fratrem qui procul est: quia cum opus est, magis prodesse & iuuare potest. Ideóque significat non minus colenda esse iura amicitiæ, quæ inter vicinos esse solet, quàm iura consanguinitatis, quæ est inter fratres, & magis fidendum esse vicinis amicis, quam fratribus longinquis, maximè cum necessitas occurrens aliquando non patiatur moram, vt ad fratrem longè habitantem excurratur.

12 Stude sapientiæ fili mi, & lætifica cor meum, vt possim exprobanti respondere verbum.

LEGENDVM esse possim, non possis: vt quidam habent: patet tum ex Græcis tū ex Hebræis

bræis. Sapiens ergo in persona cuiuslibet patris alloquitur quemuis filium, adhortans eum vt & alias sæpè ad sapientiæ studium, significans inde patri duplicem accessurum fructum. Primum lætitiam cordis. Nam vt suprà dixit: Filius sapiens lætificat patrem. Secundo à calumniis defensionem. Nam si filius sapientiam sectatus fuerit, habebit pater facilè, quo se suúmque filium defendat contra eos qui calumniari volent vel patrem, vel filium. Non enim ei obiici poterit in veritate ignauia & mala vita filij, aut quod filium malè instituerit, & si quis obiicerit facilè ipsa veritate confutabitur. Contra cum sapientiam filius negligit, pater & mœrore afficitur, & rubore, dum cogitur sæpè vitia filij audire sibi obiecta, quasi filium malè educauerit & instruxerit.

Sup.c.10.

13 Astutus videns malum, absconditus est, paruuli transeuntes sustinuerunt dispendia.

SENTENTIA hæc eisdem omnino verbis apud Hebræos posita est supra cap. 22. versu 3. vbi nos legimus. Callidus vidit malum & abscondit se, innocens pertransiit, & afflictus est damno. Sicut ergo ibi dictio, Innocens, posita est in malam partem, vt ibi annotatum est: ita & hic dictio, Paruuli, pro simplicibus, & imperitis accipi debet.

14 Tolle vestimentum eius qui spopondit pro extraneo, & pro alienis aufer ei pignus.

ET hæc sententia eisdem apud hebræos verbis supra posita est cap. 20. Proinde illinc petendus sensus.

15 Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte consurgens, maledicenti similis erit.

IN adulatores hæc sententia est dicta, qui & immodici sunt & importuni in laudando, nec debitum seruantes modum nec tempus. Indebitus modus significatur cum dicitur, Voce grandi: indebitum tempus cum dicitur, de nocte, vel vt habent hebræa & Græca, Mane consurgens. Nam hæc pars cum præcedentibus iungenda est, non cum sequentibus. Qui ergo magnis clamoribus, & immodice, atque tempore importuno quempiam laudibus effert, aut ei benè precatur, à prudentibus reputabitur similis male dicenti, hoc est, vituperanti, & malè de quopiam loquenti, aut ei qui malè precatur alicui. Qui enim sic hominem laudat, vituperio eum afficit, quasi sectatorem laudum humanarum, & quasi indignum alieno præconio, ob defectum virtutis propriæ. Itaque & ob id maledicenti similis est, quia non minori eum afficit contumelia, quam maledicus. Item qui per adulationem alicui benè precatur, dira imprecanti similis est: quia cum non ex animo faciat, sed fictè, non multum differt ab eo qui malè precatur, nec minus nocet, sed sæpè magis. Dupliciter enim accipi potest, Benedicere, & maledicere, nempè aut pro laudare & vituperare, aut pro benè & malè precari. Nam quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur, exacerbauit dominum peccator. Potest & aliter accipi simpliciter, quod benedicens per adulationem fit similis in crimine maledicenti, hoc est, quod non minus peccet, sed sæpè magis, vt qui per adulationem eum cui benedicit & laudat in superbiam erigat, & fomentum malitiæ suæ præbeat. Hebræa habent, Maledictio reputabitur ei. Græca, qui benedicit amico mane voce magna, nihil differre a maledicente videbitur. Conuenit huic illud Euripidis in Oreste, βάρος τι, ἐπαινεῖσθαι λίαν, Onus est laudare valde. *Psal. 10.*

16 Tecta perstillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparantur.

17 Qui retinet eam, quasi qui ventum teneat & oleum dextera sua vocet.

PRIOR versus supra est habitus in ver. 13. cap. 19. Nam & ibi dicitur: Tecta perstillantia litigiosa mulier. Vt autem secundus versus benè intelligatur, sciendum est Hebræa sic habere. Qui abscondit eam, abscondit ventum & oleum dexteræ suæ vocabit: vnde patet primum nō esse apud nos legendum euacuet, vel euocet, vt habēt nulli libri, sed vocet, vt habent correctiores. Deinde patet nostræ lectionis hunc esse sensum. Qui cohibere nititur mulierem litigiosam, & eam domi conclusam retinere & abscondere vt eius clamores à vicinia non exaudiantur, perinde facit, ac si quis retinere & cohibere vellet ventum, hoc est, conatur rem impossibilem. Erumpent enim illius clamores & iurgia quicquid feceris, non aliter quam ventus quantumuis concris retineri nequit. Secunda pars quæ obscurior est, sic potest intelligi. Is qui retinere conatur mulierem rixosam, est quasi oleū dexteræ suæ vocet, hoc est, reuocet ac retinere studeat oleū quod habet in manu sua, & effluit atque elabitur, quantumuis quis conetur retinere. Ita & mulieris rixæ cohiberi non possunt nec retineri. Tanta est earum lubricitas quanta olei, sunt enim qui Hebræa vertunt: & sicut qui oleum manu sua retinere velit verbum vocandi manifestè accipientes, pro reuocare & retinere. Alij tamen intelligunt mulierem rixosam comparare, non cuiuis oleo, sed vnguento odorifero: quod etiamsi quis abscondere velit in manu sua de manu hominis clamat, hoc est, suam fragranti altè spargit: vt latere non possit: vt metaphoricè clamor oleo tribuatur; quo sic similitudo magis indicaretur inter mulierem rixosam, & oleum, cuius odor non potest non sentiri: etiamsi quis occultare velit. Non dissimilis erit sensus in nostra lectione, si sic accipiamus. Qui retinet eam est quasi oleum dexteræ suæ vocet, hoc est, ei accidit idem, quod si oleum odoriferum è manu sua dextera in qua illud occultare conaretur, altè clamaret, hoc est, suum odorem latè diffunderet. Sic enim & illa, nec vi, nec ratione reprimi potest quin se sæpè prodat. Duabus his ergo similitudinibus ostendit Sapiens contra mulierem rixosam vix vllum posse inueniri remedium. Septuaginta verterunt hoc loco: Aquilo durus ventus: nomine autem, dexter vocatur. Quod ei at aliquoties D. Hieron.

18 Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici sui.

DVPLICEM sensum habet hæc parabola. Quidam enim intelligunt hic significari:

cati, quod quemadmodum ferrum ferro acuitur, ita homo acuit faciem amici vel proximi sui, accendendo scilicet illum ad iram sua duritie & verborum asperitate, quasi diceret. Si ferream duritiem homo assuoiat in verbis & conuersatione sua, non aliter prouocabit, irritabit, & ad iram acuet proximum suum cum quo est illi conuersatio, quam ferrum ferro acuitur. Ira enim rectè acutiei comparatur, vt quæ omnia scindit, perdit, & penetrat. Secundum hunc sensum concordat hæc parabola cum eo quod suprà planè dixit: Sermo durus suscitat furorem. Alij intelligunt quod dicitur de acuendo in bonam partem, vt sit sensus. Sicut ferrum cum sit natura obtusum acuitur ferro vt cum ensis, aut quoduis instrumentum ferreum alio ferro acuitur, aut cum ferrum malleo ferreo emollitur & acuitur, ita vnus homo alterum acuit per mutuam consuetudinem & exercitationem: quia ex mutua conuersatione & collatione homines acutioris fiunt ingenij & iudicij, cum interim solitarij maneant ferè in naturali quadam sua hebetudine. Rectè enim dixit Euripides, ὁμιλία ἴτεαι πάχναι, hoc est, collatio perit artes. Collatio inquam sententiarum & colloquium hominum atque congressus. Acuuntur item homines ex mutuo inter se conuictu, & congressu in virtutibus ad quas exempla multum hominem promouent. Docet ergo prouerbium opus nobis esse aliorum conuersatione, à quibus moneamur, doceamur, obiurgemur, consolationem accipiamus & confirmemur. Ideo, inquit
Eccle. 11. Ecclesiastes, melius est duos esse simul quam vnum. Habent enim emolumentum societatis suæ: si vnus ceciderit ab altero fulcietur. Væ soli: quia cum ceciderit non habebit subleuantem se. Conuenit cum adagio. Vnus vir, nulllus vir. Atque hęc secunda intelligentia, meliorasse videtur, priorem tamen Septuaginta secuti videntur. Habent enim σίδηρος σίδηρον ὀξύνει, ἀνὴρ δὲ παροξύνει πρόσωπον ἑταίρου, hoc est, ferrum acuit ferrum, vir autem irritat faciem amici.

19 *Qui seruat ficum, comedet fructus eius, & qui custos est domini sui glorificabitur.*

SICVT qui costodit ficum & præseruat eam à nocumentis, meretur subinde vesci de dulcibus fructibus eius: ita qui diligenter custodit dominum suum, siue præseruando eum à malis & periculis, siue solicitè obseruando quid præcipiat, & adimplendo quod præcipit, talis gloriam magnam apud dominum, & homines consequetur, non carebit suo fructu, sed percipiet & gustabit fructum iucundissimum. Beoè, vt annotauit Rudolphus, ficui contulit dominum serui alicuius, potiusquam aliis arboribus, partim ob suauitatem fructus, partim ob nouitatem & vicissitudinem fructuum. Non enim vt aliarum arborum fructus, vnà maturescunt fici, sed maturis decerptis renascuntur aliæ recentiores, vnde contingit sæpè percipere dulcedinem earum illi qui ficum custodit. Sic qui custos est domini sui iuxta intelligentiam prædictam, subinde nouos honores ab eo consequetur. Quod maximè locum habet in supremo omnium domino, quem qui obseruat solicitus vt sciat, & adimpleat voluntatem eius eique placeat, æternam & immortalem ab eo percipiet gloriam post varia dona, quibus etiam hic ab eo honorabitur. Hunc qui obseruat, benè assimilatur custodienti ficum: quia lex Dei velut ficus est, quam qui custodit, comedet dulcissimos eius fructus & hic, & in futuro.

20 *Quemadmodum in aquis respondent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.*

HEBRÆA habent paucissimis verbis hanc sententiam, & eleganter, sed sic vt propter breuitatem magna fit obscuritas, & ob eam varia intelligentia. Sic enim est ad verbum: Sicut aquarum facies ad facies, ita cor hominis ad hominem. Quod quidam sic intelligunt, Sicut facies quæ in aquis apparent, vario se habent modo ad facies: ita & cor vnius hominis se habet aliter & aliter ad alium hominem comparatè, hoc est, sicut vertit Chaldæus interpres, sicut vultus qui in aquis relucent non sunt similes vnius alteri: ita cor vnius hominis, non est simile alteri. Quem sensum & Septuaginta secuti sunt qui habent, Sicut non sunt similes facies faciebus: sic neque corda hominum sunt similia, vt concordet cum eo quod dici solet. Quot capita tot sensus. Alij aliter & variis modis intelligunt, vt mirum non sit, si & noster interpres, hunc ex vnis intellexerit quem nostra habeat lectio. Quæ dupliciter intelligi potest. Primum, vt significetur, quod quemadmodum in aquis relucent vultus hominum prospicientium, ita vt vultus hominum ibi videre liceat, etiamsi non videat quis eos directè: & ita corda hominum videntur à prudentibus, in ipsorum verbis & operationibus ex quibus prudentes agnoscunt affectus & dispositiones internas hominum. Quod quia non omnibus ita competit, interpres de suo adiecit dictionem prudentibus. Secundo intelligi potest hæc sententia & melius non de ea cognitione vel manifestatione cordium, quia prudentes aliorum corda, sed qua sua ipsorum cognoscunt, & sit sensus: Queadmodum in aquis resplendent vultus prospicientium, sic vt vnusquisque suum ibi vultum tanquam in speculo contemplari possit: quem alioqui non videt: ita ipsi prudentes seipsos & sua cognoscunt corda dum ad ea redeunt, & exacta consideratione aduertunt qualia sint sua corda, expendendo scilicet ad quæ inclinantur, in quibus potissimum occupentur & hæreant, vt ipsummet cor hominis, maximè apud prudentes, sit homini & ipsi cordi pro speculo, siue pro aqua lympida in qua homo seipsum & cor intuetur, iuxta illud Pauli: Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Atque hic est præcipuus sensus quem præ aliis omnibus Hebræa recipiunt: quæ omnium optimè sic redduntur. Sicut aqua vultum vultui, ita mens hominem homini, vt subaudias vtrobique, exhibet, vel refert, aut ostendit, & cor aquæ comparetur, quod sic hominem sibi ipsi ostendit sicut aqua vultum exhibet correspondentem vero vultui. Sicut ergo necesse est homini, si proprium vultum videre velit illum in speculo videat, aut in aqua aut alio simili: ita si quis qualis sit cognoscere velit, non potest id alibi melius cognoscere quam in propria sua mente.

21 *Infernus & perditio nunquam implentur, similiter & oculi hominum insatiabiles.*

SVPERIVS cap. 15. dictum est, quid per infernum & perditionē in scripturis significetur, nempe mors ipsa vel status mortuorum qui quantumuis multos ex hoc mundo in se suscipiat, nunquam tamen expletur, imò nec eo plenior est aut minus capax plurium quòd multos hauserit. Huic ergo bene comparat in insatiabilitate oculos hominum, qui tameo dupliciter accipi possunt. Aut scilicet pro cupiditate videndi vel cognoscendi aliqua, quæ cupiditas nūquam expletur, cum semper anhelet homo ad videndum, siue interius siue exterius oculis noua quædam. Sic enim intelligit Caiet. vt conueniat cū illo quod est in Ecclesiaste: Non saturatur oculus visu, nec auris auditu impletur. Aut, vt alij accipiunt melius pro cupiditate habendi ista terrena, vt cūueniat cum illo Ecclesiastici. Insatiabilis oculus cupidi, non satiabitur donec consumat arefaciens animam suam. Huiusmodi autem cupiditas ad oculos transfertur, eo quòd oculi potissimum ad sensum internum rerum simulacbra transportent vnde oritur appetitus. Vnde vocat Ioannes concupiscentiam oculorum. Hæc ergo instar mortis & inferoi, etiamsi multa acceperit, tamen ac si nibil acceperit, semper æquè parata est ad accipiendum, nunquam contenta, semper plus habere desiderans, iuxta illud Poëtæ: Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Et, Vnus Pellæo iuueni non sufficit orbis. Videri itaque potest hac comparatione sapientem indicare voluisse quàm debeat hæc inexplebilis cupiditas merito homioibus esse odiosa, nempè non minus quam mors ipsa & perditio.

22 *Quomodo probatur in conflatorio argentum, & in fornace aurum sic homo probatur ore laudantis.*

SENTENTIA hæc, quæ in hunc ferè seosum ab omnibus vertitur ex Hebræis, quamuis illa aliud quid videantur innuere, dupliciter intelligitur. Potest enim hic esse sensus, Sicut in conflatorio, hoc est, in vase in quo argentū funditur, & purgatur, ipsum argentum fit probum cum ab eo scoria depuratur, & quomodo aurū in fornace purgatur, & fit probum: sic homo fit probabilis ac commendatus aliis per ora laudātium ipsum, qui suis laudibus ipsum ab omni crimine purgāt, aut purum declarant. Secundum quem sensum verbum, Probari, accipiendum est, non pro, Explorari, sed pro, Probum fieri, & declarari, vt sit contrarium verbi reprobari, vt sit idem quod approbari. Iuxta quē sensum sententia indicat officium laudantis, & proinde videndum à quo quis laudetur. Laudantis enim officium in eo cōsistit, vt velut omoi scoria vitiorum à laudādo reiecta, declarat ipsum velut aurū esse ac argentum purū ac pretiosum, quemadmodum fornacis est aurum purgare & probum purumque dare. Aliter, si verbū, Probare, accipiatur, pro explorare, sensus erit, Sicut in conflatorio argeotum, & in fornace aurum exploratur an sit purum vel impurum, vel adulterioum: ita probatur hunures laudantis, an scilicet sit verè laudandus, & quasi verum aurum, an non sit verè laudandus, & omnino similis argento impuro, aut auro adulterino & tantum apparenti. Si enim eo omnis insolescat & efferatur, declaratur dignus non esse laude vt qui sit superbus & ambitiosus. Si verò non insolescat, sed vel respuat laude in se accumulata, aut eis non moueatur admodum manifestum omnibus fit, ipsum verè esse laudandum, tanquam humilem, & modestum. Nihil enim magis declarat hominem laude dignum, quam si laudem ipse non sectetur, nec per eam in superbiam aut inanem gloriam erigatur.

23 *Cor iniqui inquirit mala, cor autem rectum inquirit scientiam.*

SENTENTIA hæc non est in Hebræis, est tamen in Græcis, vnde io nostris seruata est ex antiqua versione. Et est seotentia clara, quæ non eget expositione.

24 *Si contuderis stultum in pila, quasi ptisanas feriente desuper pilo, non auferetur ab eo stultitia eius.*

PILA hoc loco significat vas concauum, in quo grana teruntur, quod mortarium etiam, vel mortariolum dicitur, à pinsendo sic dictum, quod antiqui siccata frumenta io pilas immissa pinsebant, hoc est, terebant, & hoc erat vnum genus molendi. Vnde & pilum dicitur instrumentum, quo quippiam in mortariolo teritur. Ptisana autem dicitur hordeum decorticatum quod in mortariis siue ad esum, siue ad medicorum vsum teritur. Significatur ergo hac parabola stultum non corrigi, etiam si seuerissimis sapientum monitiooibus & correctionibus obtundatur, aut etiam graui castigatione ab hominib. prematur, vel diuinis etiam flagellis grauiter vrgeatur. Hęc. n. significantur per contusionem stulti in pila, feriente de super quasi ptisanas pilo. Qua comparatione indicatur & grauitas correptionis vel castigationis quæ adhibetur stulto, & magnitudo laboris, quem pro eius correctionē sapientes subeunt, quemadmodum magnis laboribus frumenta in pila teruntur frequeoti pili cōtusione. Et rursum indicatur durities stulti, vt qui du[illegible] inueniatur omnibus frumentis quorum omnium grana, & si ex sese durissima, comminuuntur & franguntur in pila, cum stulti durities & in malo obstinatio, non frangatur nec auferatur ab eo, quantumlibet contundatur verbis, & flagellis. Conqueritur id sæpè dominus apud prophetas sibi accidisse. Populus, inquit, non est reuersus a[d] percutientem se. Et, Frustra percussi filios ve[s]tros, disciplinam non receperunt. Septuagin[ta] sensum tantum verterunt, omissa comparatione. Habent enim: Si verberaueris stultum in medio concilij inhonorans, non tolles stultitiam eius.

25 *Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuo[s]que gre[ges] considera.*

26 *Non enim habebis iugiter potestatem, sed corona tri[buetur] in generatione & generationem.*

QVINQVE versibus sequentibus Sapiens iuxta sensum literalem agit de cura pecorum adhortās ad eam, eiúsq; vtilitatem ostendēs. De hac autem pecorum cura magis agit, quam de quauis alia domestica prouidētia, tum quod Hebræi tunc maximè incumberent pascendis pecoribus iuxta exemplum antiquorū patriarcharum ab ipso Abel incipiens, tum quod hoc exemplo etiam pręaliarum rerum cura, maximè commendetur pecorum, cura tāquam simplicissima naturæ accommodatissima & innocentissima. Vnde huic hominum generi Deus filium suū hominem factum primo per angelos nunciari voluit. Nam

aulas

aulas principum sectari plenum fastu est: negotiationi & mercaturæ vacare, auaritiæ est. In primis ergo eos qui greges habent alendos, monet vt diligenter eorum habeant curam, frequenter & attentè pecora sua contemplando, quo sint habitu quo numero, nec satis sit curam illam alij alicui vicario pastori commisisse, sed vt ipsimet curam agant quod & in Ecclesiastico præcipitur: Pecora, inquit, tibi sunt, attende illis & si sint vtilia, perseuerent apud te. Congruit hic vulgatum prouerbium: Oculus domini pascit equum. Quod autem sequitur. Non enim habebis iugiter potestatem, &c. Aliter multo habent Hebræa sic, Nō enim in perpetuum diuitiæ & si corona in generatione & generationem, hoc est, nec ipsa corona vel regia dignitas in perpetuum durat. Qua sententia rectè intelligitur significare, nec diuitias huius mundi, nec gloriam regalem studiosè sectandam (quemadmodum multi faciunt, qui studio illarum rerum fastidiunt simplicitatem vitæ pastoralis) quod hæc omnia sint fluxa, & mox peritura, proinde ei potius generi vitæ insistendum & operam dandam, vnde ea parantur quæ sunt huic vitæ necessaria. Eo enim tendunt quæ sequuntur. Sed & Septuaginta negatiuè habent, vtrasque huius sententiæ partes. Sic enim est Græcis, Quia non in seculum est viro robur, vel imperium & fortitudo, neque tradet ex generatione in generationem. Hunc sensum habebit & nostra lectio, si interrogatiue legatur secunda pars, sed corona tribuetur in generatione & generationem? quemadmodum sequitur interrogatiue apud Hebræos, si corona in generatione & generationem? fit sensus, Sat tibi curare pecora tua, quæ suppeditant vitæ necessaria. Nam cur vis ambire hic magnam aliquam dignitatem aut præeminentiam? non enim habebis semper potestatem in hac vita etiam si contingat aliqua potestas, & an putas quod hic tibi obtingere potest regnum perpetuum? Si verò affirmatiuè legatur, non video satis conuenientem intellectum, qui congruat literali sensui, nisi hic intelligas. Diligenter cura pecora, cum adsunt vires, & facultas, quia non habebis semper potestatem hoc faciendi, obrepente scilicet senectute, vel etiamsi habeas diuitias alias, & potestatem viuendi, sine cura illa pecuali, non habebis tamen fortè eam potestatem semper, eripi enim multis modis, & infortuniis potest, & si in curando pecora diligens fueris, gloria & laus immortalis hinc tibi accedet. Certè hic secundus versus affirmatiue lectus, magis conuenit sensui spirituali, ad quem interpres in hac versione videtur respexisse. Iuxta spiritualem enim intelligentiam, hæc doctrina pertinet ad rectores populorum, tum ecclesiasticos, tum seculares quos scriptura sæpius pastores vocat, monentúrque omnes diligētem habere curam gregis sibi commissi, ita vt diligenter studeant, & suas oues cognoscere, & earum qualitatem, mores atque vitam, idque per sese ipsos præstent, non per mercenarios, vt vnicuique pro eius necessitate & exigentia prouideant. Ad quod faciendum duplici eos accendit ratione, primum quia non habebunt semper potestatem eam, qua in populo Dei funguntur, quæ per mortem eis eripietur, vel non semper habebunt potestatē curandi oues Christi sibi commissas, & proinde id faciendum est dum tempus habent operandi bonum: Secundo quia si benè gregem Christi curauerunt, gloriæ corona tribuetur illis in æternum, iuxta illud Petri ad pastores: Cum apparuerit princeps pastorum percipietis immarcessibilem gloriæ coronam.

27 *Aperta sunt prata, & apparuerunt herbæ virentes, &*
collecta sunt fœna de montibus.
28 *Agni ad vestimentum tuum, & hædi ad pretium agri.*
29 *Sufficiat tibi lac caprarum in cibos tuos, & necessaria*
domus tuæ, & ad victum ancillis tuis.

HIS versibus tribus insinuatur commoditas & fructus vitæ pastoralis, vt ad eum magis accederentur homines. Primo enim versu indicatur, quam facile parentur ea quæ ad pecorum nutritionem, & sustentationem sunt necessaria, ac deinde duobus aliis versibus, indicatur quomodo ex pecoribus homini proueniant, quæ ad vestitum, & victum sunt necessaria, præter quæ nihil esse debet quod magnopere homo requirat. Aperta (inquit) sunt prata, hoc est, late patent prata quæ vbique obuia sunt, in quibus pecora tua pascas. Aut aperta dicit prata, quoniam germinauerunt, & gramina emittere cœperunt. Aperitur enim terra cum germinare incipit, vnde est illud. Aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vnde sequitur, Et apparuerunt herbæ virentes, in cibum, scilicet, pecorum, pro tempore æstiuo, & in tempus hybernum colliguntur fœna de montibus. Præterita enim, aperta sunt, apparuerunt, & collecta sunt, pro præsentibus aut pro omni tempore accipienda videntur. Significat ergo pabulū pecorum parabile esse vt quod terra ipsa vbique vltro suppeditat, idque pro vtroque tempore, æstiuo: & hyberno. Ex his deinde quæ tam facilè aluntur, ecce quanto tibi compendio omnia tibi proueniunt necessaria. Agni tui sunt tibi ad vestimentum tuum quia ex lana agnorum, sub quibus oues omnes comprehenduntur texuntur vestimenta, fiuntque ex pellibus eorum, & hœdi sunt tibi ad pretium agri, hoc est, quibus venditis persoluere poteris pretium agri à te locati, aut sumptus agri colendi, aut quibus emere poteris fructus agrorum, vt triticum familiæ tuæ necessariū: quasi diceret. Si diligenter gregem paueris, non erit necesse agros colere. Nam pretio hædorum poteris agrorum fructus comparare. Deinde sufficiat tibi, hoc est, sufficere poterit tibi lac caprarū in cibos tuos, & totius familiæ tuæ. Vbi nomine lactis butyrum & caseus comprehenduntur, quæ ex lacte fiunt. Itaque vt prata ouibus & hœdis sua necessaria præbēt: ita significat homini pecora suppeditatura quibus illi siue ad amictū siue ad victū erit opus. Notandum autē, quod inter pecora tātum oues numerat ac hœdos, minora, scilicet, animalia qualia pascebat Abel, ouium pastor primus, & Iacob sub Laban, non autē boues, aliáque maiora pecora nominantur. Item nō tribuit in esum ipsos agnos, ac capras, sed tantum lac caprarum sub quibus & lac ouium comprehenditur. Proponere.n. voluit præ oculis simplicissimum illud vitæ genus, quod Abel aliique illi similes ante diluuiū secuti sunt, cōtenti minoribus illis, & minus noxiis animalibus quorū carnibus nō vescebātur, vt est communis multorū sententia, sed tantū lacte eorum, & quæ ex lacte fieri poterant, pro vestitu suo nō quærentes sericum, sed tantū pelles ouium aut caprarum, vel saltem ex lana & pilis textas vestes. Esa. 45.

vestes. Vnde dicit Paulus, circuierunt in melotis, *Heb. 11.* in pellibus caprinis. Itaque significare voluit sapiens, quam paucis natura hominum contenta esse possit, quanque simplicibus, vt inexplebilem arguat hominum in cibo, & vestitu luxum doceatque quod habet Paulus. Habentes victum & qui *1. Tim. 6.* bus tegamur, his contenti simus. Ex hac literali tractatione facilè patere potest, quomodo hæc mysticè tractanda sint. Prata enim diuinarum scripturarum, quæ tempore hyemis conclusa erant & arcta, iam pro pascendis ouibus Christi late patēt & germinant, exhibendo suis documentis conuenientem pastum tam in prosperitatis, quam in aduersitatis tempore vt tanto lubentius pascendis Christi ouibus incumbere debeant pastores. Pro quibus pascendis, non est quod à longè cibum petant, cum obuia sint, & sacrarum scripturarum, & sanctorum patrum monumenta, quæ partim sunt veluti herbæ virentes semper atque gratissimæ, vt scripturæ sacræ, partim velut fœna collecta de mōtibus, vt patrum scripta quæ ex scripturis collecta sunt. Qui ex ouib⁹ & hœdis quos pascūt, hic merito quærere non deberent nisi vestitum & victum, & eum non luxuriosum aut sumptuosum, sed quales oues commode præbere possunt, quas deglubere non debent, sed tantum ex earum lana & lacte viuere. Quod si fecerint præter temporalia bona, quæ hic ab ouibus Christi percipiunt, accipient ab eis etiam postea vestitum, & victum sempiternum induti stolà immortalitatis, & refecti cibo qui non deficiet in æternum. Acutiorem allegoricam tractationem videre licet apud Bedam: qui eam longè prosequitur.

Capvt XXVIII.

1 *Fugit impius nemine persequente, iustus autem quasi leo confidens absque terrore erit.*

Docet prouerbium, quod & pleræque aliæ scripturæ, videlicet quod impietas, impiis timorem, iustis verò iustitia confidentiam addat. Licet enim nonnunquam audaciæ stimulis impij concitati & potissimum cum eorum mens est obtenebrata, in obuios quosque desæuiant ac sese in pericula temerè præcipitent: tamen cum ad se redeunt, & furoris incendium extinctum est: ita merito peccatorum suorum terrore concutiuntur vt omnis eorum audacia frangatur, & antequā eos quisquam persequatur in fugam vertantur. Id autem fit sæpe vel ex solo mentis malè sibi consciæ, ac ob id pœnas debitas timentis, remorsu, quemadmodum maxime patet in furibus & homicidis, qui peracto maleficio pauitant semper fugiuntque, vnde natum adagium: Fures clamorem subaudi, timent, quadrans in eos qui sibi conscij metunt ne deprehendantur. Ita enim natura comparatum est, vt conscientiæ magnis, & horrendis criminibus obnoxiæ, nusquam possint securæ *Iob. 15.* consistere. Hinc dicitur in Iob de impio. Sonitus terroris, semper in auribus eius, & cum pax sit ille insidias suspicatur. Non credit quod reuerti possit de tenebris, circunspectans vndique gla- *Sap. 17.* dium. Et in sapientia: Cum sit timida nequitia, dat testimonium condemnata. Semper enim præsumit sæua perturbata conscientia. Aut fit istud etiam sæpe ex vltione diuina, qua impiis huiusmodi terror incutitur, cuius exemplum habemus in Syris qui surrexerūt & fugerunt in tenebris, derelictis tentoriis suis cum nemo eos persequere- *4. Reg. 7.* tur. Vnde Dominus huiusmodi terrorem populo peccanti se immissurum minatur in Leui. dicens: *Leuit. 26.* qui de vobis remanserint, dabo pauorem in cordibus eorum in regionibus hostium, terrebit eos sonitus folij volantis, & ita fugient quasi gladiū, cadent nullo persequēte, & cadent singuli suprà fratres suos quasi fugientes, nemo vestrum audebit inimici resistere. Simile est in Deutero. Dabit *Deut. 28.* tibi Dominus cor pauidum, & deficientes oculos & animam consumptam mœrore, & erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte ac die & non credes vitæ tuæ, &c. Contra, iustus tum quod sibi bene sit conscius, & ob id nullum malum timeat, & de Dei protectione bene confidat, tum quod à Deo non solum protegatur, sed etiam singulariter confortetur & roboretur, etiamsi multa mala ingruant etiamsi persecutores insistant sine terrore persistit immotus, similis leoni fortissimo & audacissimo, de quo mox posteà dicitur: Leo fortissimus ad nullius pauebit occursum. Sicut .n. impium, timidum facit, & malum consciētiæ testimonium & Dei vltio: ita contra iustum confidentem facit, & bona suæ conscientiæ testificatio. & Dei confortans gratia. Vnde gloriatur Propheta. Dominus illuminatio mea & sa- *Psal. 26.* lus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Et alio loco: Deus noster *Psal. 45.* refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quę inuenerunt nos nimis. Propterea non timebimus dum turbabitur terra. Cæterùm hæc sententia, non solum habet locum in temporalibus malis, sed & in spirituali contra vitia certamine. Frequenter enim impij cum nulla eos inuadit acris tentatio fugiunt à virtutis tramite vitiis succumbentes, timentes se non posse virtutis labores perferre. Peccatum enim molles & effœminatos reddit homines eósque diuino destituit præsidio. Cōtra iusti de Dei protectione securi, induti que armaturam Dei, imperterriti vt leo contra princi- *Esa. 12.* pes & rectores tenebrarum harum fortiter decertant, dicentes cum Propheta: Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam, & non timebo.

2 *Propter peccata terræ multi principes eius, & propter hominis sapientiam & horum scientiam quæ dicuntur, vita ducis longior erit.*

Sicvt apud Iob dicitur quòd Deus regnare *Iob. 34.* facit hypocritam propter peccata populi, ita hic dicitur quod propter peccata populi multi sint principes eius. Quod & de multitudine principum simul regnantium accipi potest, qui, scilicet, in eadem terra simul regnant cum magno populi grauamine, aut vnius terræ dominium diuidunt in plura dominia, quemadmodum ob peccata diuisum est regnum Israëliticum sub Roboam. Huiusmodi enim multitudo principum sicut frequenter euenit propter peccata populi, ita multum populum grauat, dum quisque suis studet commodis, & bella sæpè inter multos exsurgunt. Et potest intelligi de multitudine principum sibi mox ac breui tempore succedentium quæ & ipsa reipublicæ frequenter est perniciosa: quæ hinc grauatur impensis, nouis statutis, turbat omnibus, & bellorum motibus. De qua principum multitudine potissimum intelligendū quod hic dicitur, satis patet ex parte secunda oppos-

opposita, quæ tamen clatior est in Hebræis, quæ habent, Et propter hominem intelligentem sciẽtem: sic, hoc est, similiter prolongabitur, scilicet, imperium vel vita principis. Vel propter hominem intelligentem scientem rectum prolongabitur, Vbi singulare quidam caponunt per plurale, vt sit, Propter homines intelligẽtes, & doctos prolongabitur. Dum enim in regno principibus adsunt viri docti & prudentes, quorum consilio omnia aguntur, fit vt in regno peccata populi cohibeantur, & virtus locum habeat, & in populo, & in principe. Vnde sicut ob peccata populi, quorum causa sæpè est negligentia vel malum exemplum principis, diuina vltione sunt in populo frequentes principes, ita contra propter iustitiam boni principes in bonum populi diu in vita conseruantur. Potest tamen quod Hebræis in singulari dicitur numero referri ad ipsum principem qui si prudens fuerit, & intelligens sua prudentia obuiabit peccatis populi, quibus non dominantibus, sed iustitia & pietate vbique præualente, vita eius prolongabitur à Deo, quemadmodum patuit in Ezechia. Sic ergo & nostra lectio est accipienda de sapientia & scientia hominis regnantis in populo. Propter huius enim sapientiam, & sciẽtiam eorum quæ dicuntur & aguntur in regno, hoc est, quia diligenter scire omnem populi statum studet, ac prudenter prospicit, vt in officio populus contineatur & in religione, ideò eius vita *Sup. c. 25.* longior erit. Suprà enim dixit: aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur in iustitia thronus eius. Potest & sic intelligi nostra litera. Sicut ob peccata terræ multos contingit esse eius principes: ita ob sapientiam alicuius, cuius opera vtitur princeps & scientiam eorum, quæ in sententiis ferendis dicenda sunt, vita ducis Dei munere prolongabitur. Aut propter scientiam eorum quæ dicuntur à Deo, hoc est, propter scientiam mandatorum Dei. Ob haec enim in Deut. promittit re- *Deut 17.* gni diuturnitas.

3 *Vir pauper calumnians pauperes similis est imbri vehementi, in quo paratur fames.*

CVM à natura nobis inditum sit, vt eorũ doleamus vices: qui eisdem nobiscum miseriis sunt obnoxij, illos vehementer inhumanos esse oportet & crudeles: qui mala augent aliena, quæ & ipsimet sentiunt & patiuntur. Itaque cum pauper qui paupertatis miseriam in se experitur, aliorum pauperum vices saltem dolere debeat, quando eorum necessitati non potest subuenire, si omnino contra faciat, ita vt pauperes calũnietur, hoc est, per iniuriam opprimat (sic enim vt suprà est annotatum calumniari hic sæpè accipitur) rapiendo quæ eius sunt & spoliando, naturæ ordinẽ planè euertit. Proinde talis comparatur pluuiæ: quæ cum vehementia magna inundat terram, eamque obruit, quæ & semina denudat, & segetes natas prosternit, sicque sterilitas sequitur, inopia & fames. Quæ similitudo consistit in duobus. Primo in eo quod sicut huiusmodi pluuia sua quadam vi, & oppressione terræ inopiam inducit & famem: ita vir talis opprimens pauperem, inopiam ei adfert & famem sua oppressione & iniuria. Secundo quod cum pluuia in hoc à natura sit data, vt terrã ea sese inopem & indigam fœcundet, & fertilitatẽ terumque adferat abundantiam, contra naturam huiusmodi vehemens & inundans pluuia sterilitas causa est, ita & cum ex naturali quadam condolẽtia pauper pauperi consolationẽ & opem debeat naturæ ordine inuerso sua crudelitate desolatio & inopiam adfert. Secundum sensum mysticum sententia hæc dici potest in eos, qui cum sint peccatores & infirmi, seueri tamen nimis sunt in aliorum infirmitatibus & peccatis castigandis corripiendis, vel vindicandis. Tunc enim vir pauper opprimit pauperes, & pro consolatione quã ea propriæ infirmitatis consideratione eis debet, sterilitatem animæ eorum adducit, similis omnino vehementi imbri, hoc est, grauissimæ tentationi immissæ à dæmone, ad obruendum terram cordis ne- *Galat. 6.* quem fructum proferat. Vnde monet Paulus: Si præoccupatus (inquit) fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis huiusmodi instruite in spiritu lenitatis considerans teipsum ne & tu tenteris.

4 *Qui derelinquunt legem laudant impium, qui custodiũt succenduntur contra eum.*

SENTENTIA clara est docens quam differenter se habeant legis contemptores & obseruatores legis ad ipsam impietatem & impios, & ea consequenti insinuans, quam sint illi Reipu. pernitiosi, hi verò vtiles. Qui, inquit, derelinquũt legem, hoc est, qui domini legem omnino negligunt, laudant impium in sua impietate: tum quod eis placeat impietas, quam & ipsi sectantur, tum quod gaudeant se habere multos sibi similes. Vnusquisque enim delectatur suo simili. Contra qui custodiunt legem, hoc est, quibus summa cura est Dei legem adimplere, hi non solum non laudant impium, sed succenduntur contra eum zelo iustitiæ. Et animo quidem semper succenduntur contra eum: quia ea impietate impij dolore commouentur & indignatione contra eum. Sæpe verò etiam verbo, & facto excitantur & accenduntur cõtra eum dum ex zelo iustitiæ eum seuere arguunt, cohibent, ac si in authoritate sunt etiam puniunt in aliorum exemplum. Declarat hęc sententia quã noxij illi sint impij laudatores vt qui suis laudibus impietati fomentum præbeant, quam vtiles legis diuinæ custodes, vt qui impietatem cohibere conentur, quæ respublicas perdit. Hinc intelligendũ relinquitur non verè illos custodire legẽ Dei, qui impiis adulantur, & placere volunt qui illos arguere nolunt, quique illorum impietatibus non commouentur, & quasi ad se non pertineret aliorum improbitas nulla eius cura tanguntur, quales multos videre est, qui sibi tamen de iustitia, & legis diuinæ custodia placent.

5 *Viri mali non cogitant iudicium: qui autem inquirunt Dominum, animaduertunt omnia.*

PRO verbis, cogitant, & animaduertunt idem Hebræis verbum est significans magis intelligunt. Altera ergo hic ponitur differentia inter impios iustos: quia viri mali, eo quod in malitia, occupantur, & per eam excæcantur, nõ intelligunt & proinde hæc cogitant, hoc est, non comprehendũt animo iudicium, hoc est, quod æquum & iustũ est etiã si audiãt illud ab aliis doceri. Qui autem inquirunt dominum, hoc est, quibus curæ est illum agnoscere, illique placere, eo quod mẽs illorum sit attẽtata, & à Deo illuminata, facilè intelligunt animaduertunt omnia, necessaria, scilicet, non tantum quæ nunc sunt agenda, sed

& futura pletaque præuidentes. Item viri mali nó intelligunt nec cogitant futurum Dei iudicium quo à malo reuocari possent si illud verè intelligerent & fixè cogitarent. Qui verò dominum inquirunt, nó tantum illud Dei iudicium intelligũt, sed & omnia alia necessaria intelligunt, & animaduertunt, præ oculis etiam habentes præmia iustorum, & quibus rationibus ac viis ad ea perueniendum sit. Duabus. n. his rationibus sententia hæc, quæ generalis est, explicari & accommodari potest. Similis est apud Paulum 1. Corinth. 2. antithesis hominis animalis & spiritualis. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Spiritualis autem iudicat omnia.

6 *Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quam diues in prauis itineribus.*

SIMILIS est sententia c. 19. versu primo & in Hebræis maior est similitudo huius loci cum illo, nec est alia differentia, quàm quod ibi Hebræa habeant in secunda parte. Quam peruertens labia sua, & ipse insipiens. Hic v[illegible]uant peruertens vias & ipse diues. Me[illegible]citur, pauper ambulans in simplicitat[illegible]hoc est, viuens in integritate sua, quam [illegible]s ambulans in prauis viis, hoc est, moribus, [illegible]a quātũuis diuitię pud homines laudentur & præ[illegible]erantur, talis tamē pauper & reuera præstantior est tali diuite, vtpote Deo ac prudentibus commendatior & proinde verè fœlicior, & vtilior est Reipub. Rectè ergo dixit Themistocles: qui vt refert Cicero lib. 2. offi. cum consuleretur, verum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: Ego (inquit) malo virum qui pecunia egeat quàm pecuniam quæ viro.

7 *Qui custodit legem, filius sapiens est: qui autem comessatores pascit, confundit patrem suum.*

IVVENTVS ferè dedita esse solet comessationibus, vnde huius vitij peculiariter meminit quod & parentes in filiis peculiariter cohibere, & impedire deberent vt præcipitur Deut. 21. Pascit autem commessatores: qui ita delectatur comessationibus vt helluones & potatores sibi adiũgat & frequenter ad conuiuia sua vocet, bona sua paterna conuiuiis profundendo: sicque multis peccat nominibus, quia & contra Dei legē vacat potationibus & facultates suas prodigè expendit, & fomentũ vitij aliis præbet. Sicut ergo sapiēs est ille filius qui custodit legem Dei, quæ inter cætera vetat omnē luxum præcipuè in iuuenibus, & proinde talis honore & lætitia afficit patrem: quia filius sapiens lætificat patrem suum, ita qui alit comessatores, cõtra legē Dei faciens ignominia afficit patrem suũ, quia in patris ignominiā cedũt filij vitia, tanquam qui non benè instituerit filium.

8 *Qui coaceruat diuitias vsuris & fœnore liberali, in pauperes congregat eas.*

BENE vertit hunc versum interpres, sed malè communiter distinguitur lectio. Nam dictio, liberali coniungitur cum ablatiuo fœnore. Vnde coactè hic versus exponitur à Lyrano & aliis ipsum sequentibus, qui intelligunt, fœnus liberale dici lucrum quod vltra sortem recipitur, non ex pacto, sed liberali, vel vltronea mutuatarij donatione, quod etiam prohibitum est sicut vsuras accipere ex pacto, quando illud lucrum intentum est, & desideratum à mutuante. Huiusmodi diuitiarum coaceruatorem, intelligunt congregare in pauperes, quia congregat contra pauperes & in detrimentum pauperum: qui illius vsuria vexantur, & opprimuntur. At hic sensus penitus est alienus ab intentione sapientis & interpretis. Dictio enim, Liberali datiuus est coniungendus cum sequentibus, vt patet tum ex hebræis tum ex Græcis, & est sensus. Qui coaceruat diuitias viis illicitis, nempe vsuris & fœnore, talis nó sibi eas congregat, sed homini liberali & munifico in pauperes. Quo significat futurum, vt talia nec animum fit, nec potestatem habiturus bene vtendis partis male diuitiis, sed Dei dispositione eas peruenturas ad eum qui liberalis sit in pauperes, vt eos distribuantur à quibus cum illorum magno grauamine acceptæ sunt. Græca enim & hebræa habent: Qui multiplicat diuitias cum vsuris & multiplicatione, ei qui miseretur pauperũ congregat eas. Itaq; superiori versu locutus est de eo: qui diuitias malè profundit, hoc versu de eo qui eas colligit malè. Et docet hic locus vt & aliæ multæ scripturæ vsuras esse illicitas & iniustas. Quod & Ethnici satis intellexerunt. Aristoteles enim in 1. de repub. Iuste (inquit) in odio est fœneratoria, quia nummo vtitur tāquam merce, & ex eo quod fructificat natura, fructum capit. At commutationis causa factus est nummus. Maximè igitur præter naturam est nummum fieri mercem. Et Cato interrogatus quid esset fœnerari, respondit, quod hominem occidere.

9 *Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.*

DECLINAT aures suas ne audiat legem qui studio non vult audire legem cum docetur, aut si audiat non vult obedire, hac re declarans contemptum legis, & impœnitētiam cor in sui peccatis, quales sunt de quibus Iob: Qui dicunt Deo, Recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus, huiusmodi congruam tribuit punitionem sapiens significans par pari referendũ, cũ subditur. Oratio eius erit execrabilis, quasi dicat, Quemadmodum ipse non vult audire Deum loquentem per legem, ita nec Deus vicissim ipsum audiet sibi in oratione loquentem. Nec tantum non audiet, sed & orationem eius execrabitur, tanquam peccatum, iuxta illud: Et oratio eius fiat in peccatum: Et sanè grauis est hæc punitio, quādo hoc ipsum, quod Dei gratiam obtinere nitimur, Dei iram magis prouocat. Vnde non frustra apud hebræos additur dictio augmentatiua. Oratio eius erit abominatio, hoc est, non solum eius vitia, sed etiam oratio eius. Psal. 108.

10 *Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt.*

HEBRÆA habent, Qui errare fecit rectos: In via mala, in foueam suam ipse cadet, & integri hæreditabunt bonum. Itaque is decipit iustos in via mala, qui fraudibus, & dolo pellicit eos in viam mala, & quantum in se est, facit vt sint in via mala, per quam, scilicet, eos deducat in foueam aliquam, & interitum eis paratum. Id autem facit non tantum qui eos corporaliter errare facit, sed & omnis qui à recta fide, rectaque viuendi ratione homines abducit in errores & malam vitam. Item quicunque iustos aliquo dolo

pertrahere

petttahere ſtudent, in aliqüid ipſis pernicioſum, & noaium. Sub ſimilitudine enim eius qui hominem corporaliter abducit à recta via in malã metaphoricè deſignarur omnis qui fallere ſtudet ad aliqood malum. De tali ergo dicitur, quod corruet in interitu ſuo, hoc eſt, in illud malum quod alııs parauit, vt ſic idem cum illo quod ſuprà di-
Sap.c.6. ctum eſt. Qui fodit foueam incidet in eam. Conuenit cum illo, malum coöſilium conſultori peſſimum. Contra, ſimplices, hoc eſt, integri dolo carentes, quos illı doloſi ſallere ſtuduerunt, non ſolùm eorum dolis oon capientur, ſed diuina benignitate etiam poſſidebunt, hoc eſt, ſtabiliter obtinebunt bona eis à Deo parata. Ant poſſidebunt etiam bona ipſorum doloſorum hominum, quæ ab eis erepta dominus iuſtis largietur. Multi enim libri habent poſſidebunt bona, eius vt ſignificetur, non ſolùm impios caſuros io ea mala quæ piis paraoerunt, ſed ipſos etiam priuandos ſuis bonis eaque tradenda piis. Sed pronomen eius vt nõ eſt io Hebræis: ita nec in correctioribus libris Latinis.

11 *Sapiens ſibi videtur vir diues, pauper autem prudens ſcrutabitur eum.*

DIVITIÆ ferè adſeruot homini prudeotiæ arrogantiam cum aliorum contemptu, ita vt diuites ſuæ prudentiæ tribuant quod præ cæteris ſint locupletes & ſortunati, aliorum imprudẽtiæ quod pauperes ſint & inſœlices. Item aduertunt authoritatem & honorem ſibi apud homines deferri, ſuáque tum dicta tum facta per adulationem approbari velut ſapienter dicta aut ſacta. Vnde in Eccleſiaſtico dicitur: Diues locutus eſt & omnes tacuerunt, & verbum illius vſque ad nubes perducent. Pauper locutus eſt, & dicuot, quis eſt hic? Itaque vir diues videtur ſibi ſapiens tum per ſuam prudẽtiam putet ſibi obueniſſe diuitias, tum quod homines eius dictis & factis multum deferant. Pauper autem prudens, noo ſtatim eum vulgo admirabitur cum tanquam ſapientem, ſed ſcrutabitur eum, hoc eſt, eaplorabit eius dicta factaque oec propter diuitias ei nimis tribuet, nec fœlicem indicabit. Per quod vult ſignificare quod poterit eum per ſuam prudentiam confutare & redarguere. Vode Septuaginta verteruot, *καθαγνώσεται αὐτοῦ*, hoc eſt, condemnabit eum. Similia eſt locus ſuprà.c.18.ver.19. vbi nos habemus. Iuſtus prior eſt accuſator ſui, venit amicus eius, & inueſtigauit eum. Sed & Hebræi teſte Rodulpho intelligunt hic noo de ſimplici ſcrutatiooe, ſed tali quam ſequitur reprehenſio confutatio, vt ſic ſeoſus: Diues quidem ſibi ſapere videtur præ aliis, at pauper prudẽs facta diligenti rerum diſcuſſione & eaaminatione, aliter eſſe deprehendit, nempe quod diuitias non ſua ſapientia comparauerit, ſed Dei dono, quodque ob diuitias oon magniſaciendus ſit, præferendum diuitiis ſapientiæ donũ, etiamſi cum paupertate coniunctum ſit.

12 *In exultatione iuſtorum multa gloria eſt, regnantibus impijs ruina hominum.*

APPARET ex commentario Lyranum legiſſe non exaltatione, ſed exultatione ſic enim habet: Quia per hoc boni honorantur & exaltantur, ſicut patet de regno Dauid, Ezechiæ & Ioſiæ. Et eum ſecotus Arboreus hunc verſum exponens, habet: Quod ſapientes & iuſti ad ſummos magiſtratus, præclara officia, & inſignes præfecturas ſubuehantur, eſt maaimè iucundum & glorioſum. Et videri poſſet ex ſecunda particula legendum eſſe, Eaaltatione, quia per oppoſitum ſequitur, Regnantibus impiis. Sed veram lectionem eſſe, In exultatione quomodo & codices omnes ferè habeot, patet ex Hebraica dictione, quæ exultationem & lætitiam ſignificat nõ exaltationem. Cæterum per eaultationem iuſtorum à poſteriori inſinuat eorum proſperitatem cauſam, ſcilicet, ex effectu. Et eſt ſenſus, Cum iuſti exultãt, hoc eſt, cum eorum res ſecundæ ſunt, quando ipſis in republica, ſuppreſſis impiis, eaultare & triũphare contigerit, tunc eſt in republica multa gloria, tunc accedit ipſi reipublicæ multum gloriæ & decoris: quia vt ſuprà dictum eſt c.11. Benedictione iuſtorũ eaaltabitur ciuitas. Illis enim gaudentibus & fœliciter ſe habentibus quod non poteſt fieri, ſi impij eis dominentur, ciuitas benè inſtituitur & regitur in pace & multorũ bono. Cõtra cum impij regnant ſunt ruinæ hominum, hoc eſt, tuoc homines multi, maximè boni, perduntur & deiiciũtur illorum iniuria & oppreſſione, quẽadmodũ & vltimo verſu poſtea reperitur. Poteſt prior pars etiam ſic iotelligi, vt in exultatione iuſtorum dicatur eſſe multa gloria, noo quia gloria illorum exultationem ſequitur, ſed quia ipſa exultatio ſit glorioſa, hoc eſt, vt quidã vertit, quia glorioſum eſt, honeſtum & decens iuſtos eaultare, hoc eſt, ſœlices eſſe ac fortunatos. Et notandum dictionem Gloria, hoc loco non accipiẽdam pro gloriatione aut lætitia, ſed pro claritate, excellentia & decore, vt patet ex dictione Hebraica.

13 *Qui abſcondit ſcelera ſua, non dirigetur, qui autem cõfeſſus fuerit & reliquerit ea, miſericordiam conſequetur.*

CONTINGIT ſine vitio abſcondere aliquem delicta ſua, vt ſi hoc faciat, ſiue ne ſcãdalizet, ſiue pro famæ ſuæ cooſeruatione. Sed hoc loco, abſcondere ſcelera ſua, eſt nolle agnoſcere, ſed ea, etiam cũ de eis admonetur aut negare aut excoſare vel defendere. Quod qui facit, cum non ſimpliciter peccet, ſed peccatum adiiciat ſuper peccatum meritò non dirigetur, hoc eſt, vt habent hebræa non proſperabitur, quo plus etiam ſignificatur nimirum quod malè habebit, & quod pœnas dabit ſceleribus ſuis dignas. Contra qui confeſſus fuerit ſcelera ſua, eademque reliquerit conſequetur miſericordiam, quia non ſolum ei noo infligetur pœna, quam commeruerat, ſed & remiſſionem obtinebit peccatorum ſuorum & apud homines ſæpè, & ſemper apud Deum. Vn- Pſal.31.
de Propheta: Diai (inquit) confitebor aduerſum me iniuſtitiam meam domino, & tu remiſiſti impietatem peccati mei. Oſtendit hæc ſeotẽtia quandoquidem ſioe vitiis viuere non licet, vnicum & optimum remedium ad delenda peccata eſſe confeſſionem, modo ei iungatur peccatorum admiſſorum derelictio, Quæ quidem confeſſio cum propter humilitatem etiam apud homines ſæpè veniam obtineat, multo magis apud Deum, quem humilitas illa & reſipiſcentia non poteſt non ad miſericordiam flectere. Non vrget quidem hæc ſententia per ſe accepta confeſſionem ſacramentalem, quæ ſacerdoti fieri debet, ſed per ſe tantum eaigit confeſſionem Ioan.20.
quouis modo factam. Verum cum in Euange-

lio iam satis Christus indicauerit: etiam sacerdoti faciendam confessionem: quæ ad obtinendam remissionem valere debeat, cum dixit: Quorum remiseritis peccata: remittuntur eis: non ineptè hæc sententia iam vsurpatur ad inculcandam & exigendam etiam confessionem sacramentalem sacerdoti faciendam. Si.n. confessio medium est ad obtinendam remissionem & misericordiam, vt hæc docet sententia, cum remissio peccatorum à sacerdote peti possit & debeat, necesse est eidem peccatorum fiat confessio: qua remissio impetratur ei qui abscondit sua peccata, is certè non dirigetur. Cæterum quoniam satis non est peccata confiteri, nisi quis eadem & voluntate & actu relinquerit, contra quotundam errorem qui etsi confiteantur, perseuerant in peccatis suis: bene additur & reliquerit ea.

13 Beatus homo qui semper est pauidus, qui verò mentis est duræ, corruet in malum.

POTEST hæc sententia dupliciter accipi. Primum de timore diuino: vt is intelligatur hic dici beatus, qui semper pauet & timet Deum, metuens illum offendere, & à seueritate iudiciorum Dei timens: quæ aliquando contra impios proferētur, atque ob id solicitè caueus: ne qua inite peccet, ac diuinæ vltioni subiectus fiat: aut ab eius gratia excidat. Talis certè beatus est, tum quod hoc fœlix & rarum Dei donum fit cōsecutus. Beatus enim homo dicitur in ecclesiastico, cui donatum est habere timorem Dei: tum quod talis beatitu-
Eccle. 25. dinem consequetur æternam. Contra: qui mentis est duræ, vt nullo Dei timore commoueatur, nec cedat quibuscūque monitis aut minis, corruet in malū q timere & præcauere noluit, idque in hac vita frequenter, semper autem in futura. Vnde in
Ecclef. 3. Ecclesiastico dicitur: Cor durum male habebit in nouissimo. Docet hæc sententia quam errent hodie plerique: qui non solum sine timore Dei viuunt, libertatem sibi vitiorum indulgentes, sed etiam docent omnem timorem reiiciendum & absque vlla hæsitatione & metu quemque credere debere se esse filium Dei ac futurum hæredem regni cœlorum, manifestè contrariantes Paulo:
Philip. 2. qui concinens huic loco monet Philippēses. Cum
2. Tim. 1. metu & tremore vestram salutem operamini. Nec
1. Ioan. 4. obstat quod Paulus dicat non accepisse nos spiritum timoris, sed dilectionis. Et Ioan. Timor nō est in charitate, sed perfecta charitas foras mitti timorem. His.n. locis agitur de timore seruili, quo scilicet, sine amore virtutis, tantum pœnæ timentur, & vitia tantum propter pœnas vitantur. Nam & pœnas ipsas horrere, ac ob id etiam à vitiis declinare, etiam sanctorum est sed nō sine dilectione Dei coniuncta, & fiducia bonitatis Dei homi-
Iob. 9. nem erigente. Vnde Iob dicebat: Verebar omnia opera mea, sciens quia non parceres delinquenti. Et c. 31. Semper quasi tumentes super me fluctus
Psal. 119. timui Deum, Et Dauid: Configere (inquit) timore tuo carnes meas, à iudiciis enim tuis timui. Potest secundo intelligi de timore in omnibus rebus agendis: qui temeritati opponitur, vt is dicatur hic beatus, hoc est, fœlix: qui sic in omnibus rebus est timidus, vt ne quid temerè aggrediatur, nec absq; debita deliberatione & consilio aliorum solicitè cauens ne quid omittat eorum quæ requiruntur. Talis enim in negotiis suis prosperari solet, cum contra qui mentis est duræ, hoc est, obstinato animo sine aliquo metu res suas aggreditur, nihil curans quicquid suggeritur & consulitur, ruit sæpe in multa mala, & damna multa perferre cogitatur

15 Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius, super populum pauperem.

HORRENDA quidem impiis principibus & tyrannis, sed tamen vera comparatio, qua hi qui debetēt se erga subditos suos gerere vt pastores erga oues, quærēdo in omnibus eorum bonum & defensionem, contra assimilātur immanissimis & crudelissimis bestiis idque iamfamelicis, quæ propter famem & naturalem feritatem ac potentiam nulli parcunt, à nullo vincuntur, nec facilè satiantur. Per leonem. n. rugientem etiam intelligi potest leo esuriens. Nam rugitus illius, famis est indicium. Itaque per leonem rugientem & vrsum esurientem insinuatur inexplebilis auaritia impij principis: & crudelitas, per quam non cessat populum sibi subditum (qui tanquam imbelles se tæ & imbecilles in comparatione principis, quēadmodum imbecillia sunt reliqua animantia in comparatione leonis & vrsi, non valent principi resistere) expilare bonisque exuere, innocentum etiam sanguinem effundere, quorum punitionibus non facilè satiatur. Aut per leonem rugiētem insinuat metum: quem sui simpiis edictis, & terrifica sua voce incutit subditis, sicut leo suo rugitu timorem audientibus infert, vt per leonem rugiētem, & vrsum esurientem, duo mala insinuet populum pauperem, hoc est, qui obsistere non valet, pati à tyrannis: scilicet, metum & direptionem atque oppressionem.

16 Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniam, qui autem audit auaritiam, longi fient dies eius.

DEMONSTRAT hæc sententia: qui sunt principes illi impij, qui se gerūt vt leones, & vrsi nempe qui indigent prudentia, qua intelligere deberent quod sit eorum in subditos officium, & qua in re sit propria sita prosperitas: nempè si subditos habeant sibi bene affectos, & amantes potius quam metuentes. Qui ergo huiusmodi caret prudentia, multos opprimet per calumniam, hoc est, per quamuis iniuriam, ideòque multos sibi faciet inimicos, vnde à suis desertus, facilè & ipse ab hostibus suis opprimetur, vel quod tyrannis solet euenire, à suis trucidabitur. Hoc enim in hac prima parte relinquitur intelligendum ex secunda parte. Qui autem odit auaritiam, & ideo non premit populum suum exactionibus longifient dies eius, siue quod Deus illius vitam propter pietatem prolongabit, siue quia talis à suis stipatus & dilectus, non solum tutus erit à suorum insidiis, sed & ab hostium incursu. Indicat sententia errare principes: qui ad sui tuitionem & conseruationem vitæ suæ, putant vndiquaque compatādas diuitias & opes, ideoque multos expilant nun quam satiat.

17 Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si vsque ad lacum fugerit, nemo sustinet.

DOCET sententia, quam odiosos sit omnibus homicida. Hic enim dicitor homo qui calumniatur sanguinem animę, hoc est, qui iniustè effundit sanguinem in non est anima, hoc est, sanguinem vitalem, & sanguinem in quo vita cōsistit: talis

talis etiamsi fugerit vsque ad lacum, hoc est, etiãsi occultare se studeat, vel in profundo aliquo lacu, vel in secretis sepulchris, nemo sustinet eum, hoc est, nemo eum sustentat, nec opem illi fert: quasi dicat, homicidæ, debetur mors, merito semper fugit, & latere studet, nec vlla ei debetur ab hominibus commiseratio, quia naturaliter homines oderunt humani generis hostem. Vnde dixit dominus. Omnes qui gladium acceperint gladio peribunt. Qua sententia, sicut & hac, non quid semper fiat, sed quid vt in plurimum, & quid mereantur tales, designatur. Lyranus nouum hic intelligit sensum, vt significetur homicidam si vsque ad lacum, hoc est, vsque ad foueam vel sepulturam, hoc est, vsque ad finem vitæ suæ fugerit, hoc est, distulerit agere pœnitentiam, nemo post mortem poterit eum iuuare, quia non est locus pœnitentię post mortem. Sed hæc explicatio coacta est. Potest & sic intelligi, Si homicidia vel vsque ad lacũ desperationis atque in barathrum fugerit, nemo eum sustinet, hoc est, retinet & remoratur. Non quod docere velit talem non esse retinendum, sed vt ostendat quid ex se mereatur, & quod nulla ex se sit miseratione dignus. Patet huius sententiæ veritas in Iuda proditore.

Matt.24.

18 *Qui ambulat simpliciter saluus erit, qui peruersis graditur vijs concidet semel.*

SENTENTIA clara est, nec quicquam magnopere annotãdum est, nisi quod sæpè dictũ est, quod Simpliciter, hic positum est pro integrè, innocenter & perfectè, & quod in secunda partę dicitur, Concidet semel, significat etsi ad tempus floreat, & sua expleat desideria, simul tamen corruet, vel hic prolapsus in aliqua mala, vel in æternas tandem præcipitatur miserias. Ita & qui viuit integrè, & inculpatè, & hic saluus erit à malis huius vitæ, & æternam deinde assequetur salutem.

19 *Qui operatur terram suam, satiabitur panibus, qui autem sectatur otium replebitur egestate.*

SVPRA hæc sententia habita est cap. 12. versu. 11. nec alia est differentia quam quod ibi in secunda parte dicitur, stultissimus est, hic verò, Replebitur egestate, quo significatur quod multum esuriet.

20 *Vir fidelis multum laudabitur, qui autem festinat ditari, non erit innocens.*

SICVT superior sententia docet, non sectandum otium, ita hęc non sectãdam auaritiam. Duplicem autem sensum possunt habere Hebręa; quæ habent, Vir fidelis natum multis benedictionibus. Nam vel potest intelligi de benedictione diuina vt significetur virum fidelem, hoc est, qui in factis & verbis suis fidus est non quęrens aliquẽ fallere, sed fideliter & integrè cum omnibus agẽs, consecuturum largiter diuinam benedictionem, hoc est, Dei beneficio opes eius multiplicandas. In cuius contrarium sequitur. Qui autem festinat ditari, quo significat eum qui vt ditetur etiam malis vtitur artibus cum iniuria proximi, talis (inquit) non erit innocens, hoc est, non erit impunitus à Deo. Sic enim suprà annotatum est aliquoties phrasi Hebraica accipi hanc orationem. Non erit innocens. Similiter dictum est suprà ca. 20. Hæreditas ad quam festinatur in principio in nouissimo benedictione carebit. Et c. 13. Substãtia festinata minuetur quæ autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur. Hunc sensum Septuaginta secuti sunt, qui habent, Vir fide dignus multum benedicetur, malus autem non impunitus erit. Vel potest intelligi de benedictione hominũ atque sic intellexisse videtur noster interpres qui vertit. Vir fidelis multum laudabitur, hoc est, multi eum commendabunt, multi ei precabuntur benè. Contra qui quo iure, quáque iniuria ditescere festinat, non erit innocens, id est, non carebit nota reprehensionis, etiam apud homines, quia subito colligere diuitias, nemo facilè potest sine aliorum iniuria, ac proinde non sine peccato. Potest tamẽ etiam nostra litera intelligi de laude à Deo consequenda, vt sit sensus: Vir fidelis multum laudabitur à Deo, qui & hic & postea fidelitatem eius remunerabitur abunde, vt coincidat cum priori intelligentia primæ & secundæ partis. Ex dictis patet: quem hic vocet fidelẽ virum nempe: vt opponatur illi qui festinat ditari: qui, scilicet, non mentitur, nec fallit proximum ob parandas diuitias, sed verax est in verbis suis, & in factis ac moribus suis integer.

21 *Qui cognoscit in iudicio faciem, non benefacit: iste & pro buccella panis deserit veritatem.*

PRIOREM partem sic habent Hebræa. Cognoscere facies nõ est bonum idem, scilicet, quod suprà habitum est cap. 24. vbi nos legimus, Cognoscere personam in iudicio non est bonum. Nam in his locutionibus siue personam dicas siue faciem, eodẽ recidit, & est Græcis & Hebræis eadem dictio, vt dictum est in cap. 10. Cæterum & hic & cap. 28. additur in iudicio, cum non sit in Hebræis, quia potissimum in iudicio forensi fit & nocet acceptio personarum. Quamuis & ea quæ fit extra iudicium forense, in aliis rebus in quibus iustitia & causæ merita attendi debent, non fit sine peruerso iudicio, quo quis ingratiam alicuius male iudicat apud se. Porro quam malè faciat acceptor personarum, ostendit cum subiicitur: Ille & pro buccella panis deserit veritatem. Per buccellam panis phrasi Hebraica significans rem minimi vel nullius pretij, qualis est etiam munus alioqui in se non paruum in comparatione veritatis & iustitiæ, quæ longè deberet esse nobis charior & preciosior. Grauiter ergo peccat, qui pro re quauis temporali, & pro re aliquando minimi momenti deserit veritatem & iustitiam rem præclarissimam, quam omnibus præferre deberet, & pro officio suo tueri siue testis sit, siue iudex. Significat autem sententia, quam potens sit auaritiæ malum in multis iudicibus, vt qui cum ferè potẽtes sint & diuites, nec multum egeant, tamen aliquando ob minimum aliquod commodum peruertunt iudicium.

22 *Vir qui festinat ditari, & alijs inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei.*

AVARI conditiones duas hic pulchrè depingit. Altera est quam & mox prius posuit, quod præ nimia diuitiarum auiditate festinat ditari, quo & iniustitia eiusdem certè insinuatur: quod cito ditari sine iniustitia non facilè contingat. Altera est quod quia festinat ditari, ideo talis inuidet: quia non patitur alios secum lucrum facere, aliorúmque lucrum suum damnum reputat, & ideo studet aliorũ lucra anteuertere & præripere.

De tali aptè dicitur quod egestas superueniet ei. Quia enim cum aliorum sæpè egestate diuitias sibi congregat, & quia aliis inuidet diuitias, vellet autem potius alios egere, vt ipse solus diues esse posset, meretur sanè vt egestas ei inexpectata superueniat, & iustè ei subtrahatur, quod iniustè & auidè nimis collegit, idemque ipse patiatur, quod aliis optauit. Et accidit quidem id etiam temporaliter in hac vita frequenter, semper autem talis meretur, vt ita ei eueniat & si quod meretur hic ei non retribuatur, in futura vita copiosius, & perfectius sentiet, quando omnibus bonis suis exutus, egestatem summam pati cogetur. Huiusmodi egestatem siue temporalem siue æternam, rectè dicit eum ignorare, nempe quia excæcat cor eius auaritia & inuidia, atque hinc etiam in coaceruandis diuitiis finem non facit.

23 *Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum magis quàm ille qui per linguæ blandimenta decipit.*

MONET hæc sententia, non abstinendum à correptione, etiam si ea non mox grata sit correpto, quia frequêter accidit, vt quæ prius displicet, postea corripientem magis commendet, quàm blandus sermo adulâtem, potissimum apud sapientem, aut non planè stupidos, aut impios. Hi enim cum ad cor redeunt, aduertunt: & ex meliore affectu prodire correptionem, quam blandam approbationem, & illam sibi vtilem esse, hanc verò noxiam & perniciosam. Maximè verò beneficium corripientis agnoscitur, cum per mali experientiâ deprehenditur ipsum bene monuisse adulâtem verò decepisse, atque id videtur voluisse significare cum dicit, Postea inueniet gratiam, cû, scilicet, senserit ille, se per linguę blandimenta deceptum.

24 *Qui subtrahit aliquid à patre suo & à matre, & dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidæ est.*

VTILIS sententia contra vitiû pueris & iuuenibus nimis familiare, qui putât se non peccare, dum surripiunt parêtum bona, quasi illa ipsorum essent, quòd post mortem sint ipsorû futura. Durè tamen interpres hoc vitium exaggerauit dum vertit, Particeps homicidæ est: Nam pro dictione, homicidæ eadê est quæ suprà c.18. versu 11. vbi noster vertit. Bona sua dissipâtis. Qui mollis est, inquit, & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis. Quomodo & hic verti côueniebat, vt hic dicatur socius dissipatoris sicut ibi frater dissipatoris. Qui enim parentum bona suffuratur, idque sine delicti agnitione, socius est dissipatoris, quia tali se côiungit & cum tali etiâ ipse dissipat paterna bona. Solent enim iuuenes ad hoc parentum bona suffurari, vt dilapident, & dissipatoribus se comûngant. Et ferè tales fiunt postea egregij dissipatores, & homines perditi: & cum sit rantur, etiam si non coniungant se dissipatoribus non minus tamen eos peccare sapiens significat, quam dissiparores, cum vtrique bonis paternis, abutantur. Sic & Septuaginta tantum habent. Socius est ἀνδρὸς ἀσεβοῦς, id est, viri impij. Potest etiâ dictio hebræa accipi simpliciter pro homine perdito, vt significetur suffurarores paternorum bonorum sine conscientiæ scrupulo, esse socios perditorum, de quorum resipiscêtia parua est spes. Nostra lectio, quæ asperius sonat non de quibuslibet paternorû bonorum suffuratoribus est intel ligenda, sed de his qui ita spoliant parentes vt ad inopiam eos redigant, quę non minus quam mors affligit & enecat, vnde rectè tales homicidarum Imo & parricidarum socij esse dicuntur. Hebræa enim non habent simpliciter: Qui subtrahit aliquid, Sed, qui spoliat & deprædatur patrem suum aut matrem. Aut intelligi potest talem dici sociû homicidæ, quòd grauissimè peccet, dignusque sit qui se resipiscere nolit & agnoscere peccatû, iuxta præceptû domini, Deuter. 21. cum dissipatoribus pater uorum bonorum, lapidibus obruatur à populo. Aut quòd tales ferè ex huiusmodi furtis ad maiora peruemat furta & homicidia, vt experientia frequens demonstrat. Nec mirandum est D. Hieronymû vertisse, Homicidæ. Dictio enim Hebræa propriè significat corrumpentem & perdentem. Vnde eandem vertit, Interfectorê. Esaiæ 54. Ego creaui interfectorem ad disperdendum. Nomen autem particeps: posuit pro socio, quemadmodum & ibi: Particeps ego sum omnium timentium te, hoc est, socius sum illorum, & illorum consortio gaudeo. *Psal. 118.*

25 *Qui se iactat & dilatat, iurgia concitat: qui verò sperat in Domino, sanabitur.*

HEBRÆA habent, Latus animo excitabit litem, & sperâs super dominum, impinguabitur. Et potest latus animo intelligi vir multum auarus quique multis desideriis æstuat nec facilè expletur. Vnde Septuaginta verterunt ἄπληστος ἀνήρ, hoc est, vir inexplebilis. Talis ob summam cupiditatem sæpe multa concitat iurgia, idque eo magis, quia cum multos afficiat iniuria, multos etiam contra se prouocat. Qui verò non in diuitiis, sed in domino spem suam collocat, huic honestus victus non deerit facilè, imò impinguabitur, & abundantia perfruetur, si non corporali, saltem spirituali, pinguedine, scilicet ea de qua dicit [illegible] talm. Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea. *Psal. 62.* Potest tamen secundum alios latus animo etiam intelligi superbus. Nam per superbiam animus hominis dilatatur & extenditur suprà se ad honores huius mundi Quod secutus noster interpres vertit: Qui se iactat & dilatat se, hoc est, qui immodicus est sui laudator, animum suum expandens ad honores, talis iurgia concitat, quia non patitur aliquem sibi præferri, aut æquari, indignatur & commouetur, cum non afficitur desiderato honore, aliósque contra se excitat, qui indignantur, quod tantopere se extollat. Qui verò non extollitur in seipso, sed humiliter se Deo subiicit spem omnem suam collocans in ipsum, talis impinguabitur, hoc est, prosperabitur in omnibus Deo ipsi fauente, tranquillitate mentis perfruetur, & vt nos legimus, saluabitur ab omnibus malis, aut vt potius legendum est, quemadmodum habent codices emendatiores sanabitur. Et videri posset legendum satiabitur vel saginabitur, si sic aliqui libri haberent quia id conueniret cum verbo impinguabitur. Verum est verisimile nostrum interpretem, hic vt & aliàs secutum Græca, quæ habent ἐν ἐπιμελείᾳ ἔσται, hoc est, in cura erit vel curabitur. Itaque vertit sanabitur, significans eum Deo curante sanum fore, & liberum ab omnibus perturbationibus. Non multum dissimilis huic est sententia quæ sequitur.

26 Qui

26 *Qui confidit in corde suo, stultus est: qui autem graditur sapienter, ipse saluabitur.*

MALE habent plerique libri, Laudabitur cum legendum sit: vt habent alij libri, Saluabitur. Nam hæc lectio consentit cum Hebraica dictione & Græca σωθήσεται, id est, saluabitur. Sensus ergo est, qui confidit in consiliis & cogitationibus cordis sui: ita vt ea sequatur in omnibus actionibus suis nullius quærens iudicium, sed suo innixus iudicio, talis stultus est: & per suam stultitiam in multa incidet pericula & mala. Qui autem graditur sapienter, ita vt non suum cor, sed sapientiam habeat ducem suarum actionum, talis saluabitur: ita vt vel non incidat in mala: vel si incidat liberetur ab eis per suam sapientiam & Dei gratiam.

27 *Qui dat pauperi, non indigebit, qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.*

SENSVM pulchrè expressit interpres cum Hebræa habeant: Et qui dat pauperi non erit defectus, & abscondenti oculos suos multitudo erit maledictionum. Is enim abscondit oculos suos à paupere, qui eum aspicere non vult aut dedignatur: quod est despicere deprecantem. Alioqui sententia clara est commendans nobis in pauperes beneficentiam, & ab inhumanitate deterrens, quòd per illam fiat diuino munere, vt quis non facilè inopiam patiatur, per hanc verò fiat diuino iudicio, vt quis inopiam quam in alio noluit subleuare, patiatur in seipso, idque frequenter, etiam in hoc seculo, semper autem in futuro, vt patuit in diuite epulone. D. Cyprianus libro 3. ad Quirinum citat hanc sententiam, hoc modo, secundum Septuaginta scilicet, Qui dat pauperi, nunquam indiget, qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit.

Cypria.

28 *Cùm surrexerint impij, abscondentur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iusti.*

SVRGVNT impij cum dominium obtinent, & in sublimitatis aliquem gradum subleuantur. Tunc sanè absconduntur homines, maximè iusti, tum quia in carcerem coniiciuntur ab impiis regnantibus, tum quia vltio fedant in exilium, solumque patrium vertunt, vt impiorum furorem & persecutionem declinent, tum quia etiam in patria manentes se continent in silentio, se suamque sententiam nequaquam remetè prodentes, nec sese in conspectum & notitiam principum ingerentes. Contrà cum impij perierint & in eorum locum pij surrexerint iusti multiplicantur, tum quia prius iusti erant & latebant, palam & vbique se non verentur exhibere, tum quia eorum exemplo & doctrina, multi ad iustitiam amplexandam excitantur. Docet hæc sententia, quantum intersit qui præsint. Cuius veritatem demonstrant & veteris testamenti exempla & noui. Nam in veteri testamento regnante Achab cum sua Iezabel, absconditi sunt prophetæ Domini in speluncis, ipsis verò perditis tempore Iehu multiplicati sunt iusti. Et in hoc gratiæ tempore persecutione tyrannorum sæuiente in Christianos latibula quæsierunt Christiani, qui sublatis tyrannis multiplicati sunt. Sed & nostra tempora demonstrant, quomodo silere, latere & fugere piis necesse sit vbi regnant hæretici.

CAPVT XXIX.

VIro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei superueniet interitus, & eum sanitas non sequetur.

SENSVM non verba, vt & alias ferè, reddit interpres: Nam Hebræa etiam hic sunt breuiora: Vir correptionum indurans ceruicem, subito frangetur sine sanitate, hoc est, Vir qui correptiones meretur si obduret ceruicem, subito confringetur insanabiliter. Vbi vis & elegantia consistit in illa opposita, indurare ceruicem & frangi, vt significetur: quia hic frangere seipsum noluit, sed ceruicem suam obdurauit, subito à Deo confringetur. Hoc tamen quod est subito confringi, non est aliud quam repentinum superuenire interitum, per quem durities hominis frangitur, vt tunc cogatur agnoscere quod prius confiteri recusabat. Cæterum per duram ceruicem & hoc loco & aliis multis significatur metaphoricè obstinatus, in malo animus, quod qui eo sunt animo præditi, ceruicem erectam & inflexam exhibere solent, sicut contra qui admoniti se humiliant, ceruicem flectunt. Docet ergo sententia, quantum malum sit nolle correptionibus, siue humanis, siue diuinis acquiescere, vt quod puniendum sit, & inexpectato atque repentino & immedicabili atque incurabili interitu. Viro (inquit) qui siue hominem siue Deum, tum verbis tum flagellis corripientem, obstinato animo cōtemnit, superueniet interitus obstinatum eius animum conterens, & repentinus & talis quem non sequitur sanitas, hoc est, qui nunquam curabitur. Accidit id & in hoc mundo frequenter homini obstinato, cum diuina vltione inuoluitur alicui malo, vnde nulla se ratione extricare potest dúmque subito & præter opinionem à morte corporali præoccupatur, à qua non est recuperatio. Sed terribilius & perfectius id impletur, cum æternæ damnationis interitus ei inexpectatus adest: à quo nulla se ratione eximere vnquam poterit. Et meritò illum ea cipit interitus, quem sanitas non sequitur. Ad hoc enim correptus est, vt interitum imminentem præuideret, sicque eum effugeret, & à suo malo curaretur. Quia ergo præuidere noluit & effugere interitum, meritò ei inexpectatus superuenit: & quia cum sanari posset, medicinam salutarem non recepit, cum sanari volet, sanitatem non consequetur. Cæterum qui adhuc medicinam amittit & moneri se patitur, quoniam de eo adhuc multum est spei, Dei benignitate expectatur ad pœnitentiam, nec ei interitus superueniet repentinus. Notandum autem quod cum nos habemus: & eum sanitas non sequetur, relatiuum eum: potest referri vel ad interitum vt significetur interitum illum esse insanabilem: vt supra expositum est: vel ad hominem obstinatum: vt significetur hominem illum esse insanabilem. Quod dupliciter accipi potest, videlicet

O 5

delicet vt vel significetur eum non sanandum à suo interitu, vel significetur eum qui contemnit correptiones, nonquam facilè sanandum secundum animum à suis vitijs, vt qui non admittat medicinam, & peccet in Spiritum sanctum in quem qui peccat non consequetur remissionem nec in hoc sæculo, nec in futuro iuxta verbum Domini. *Matt. 12.*

2 In multiplicatione iustorum lætabitur populus: cum impij sumpserint principatum, gemet populus.

SIMILIS est sententia cum aliquot præcedentibus, maximè in præcedenti capite, Docens item quanti referat, qui in republica præsint. Siquidem in multiplicatione iustorum, hoc est, cum iusti multiplicantur (quod iuxta præcedentes sententias non fit nisi pijs regnantibus) tunc lætabitur populus, quòd per iustitiam & pietatem regnantium in multa viuat pace & securitate, liber ab iniustis oneribus. Contra cum impij sumpserint principatum, gemet populus, nimirum quod opprimatur iniquis legibus, exactionibus grauibus, multitudine iniquorum vbique impune lædentium. Et bene dicit gemet quasi insinuet, eum nec audere contra mutire & palam murmurare, nec habere ad quem possit confugere & suas querimonias deponere, aut opem implorare. Ex his tamen quæ his nostris temporibus experimur fieri in multis locis, videri posset hæc Sapientis sententia non esse vera. Videmus enim in multis locis Respublicas ex magna parte gaudere in principibus suis impiis, qui catholicam fidem impugnant, & auitas patrum traditiones abolent, catholicos pios persequentes, & dolent quod Catholici præsint, per quos iusti multiplicantur. Sed hæc sententia, non tam quid semper fiat, quam quid meritò fieri deberet, semper ostendit. Deinde loquitur Sapiens de populo benè instituto, & rationis ductum sequente, nec erroribus à veritate abducto, & qui nec dum sensu ita destitutus est, malum suum non sentiat. Nam qui gaudent cum impij regnant, ita sunt excæcati, vt quæ pia sunt, impia ducant, & contra vocent impietatem, pietatem, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem. *Esaia. 5.*

3 Vir qui amat sapientiam, lætificat patrem suum: qui autem nutrit scorta, perdet substantiam.

MVLTI libri habent, scortum, sed præferenda est lectio pluralis, quæ est in correctionibus, quòd consentiat eam cum Græcis & Hebræis, Quo numero benè significatur libidinem vagam esse & inexplebilem. Pro (nutrit) etiam verti potest qui amicus est scortorum. Nam dictio Hebraica & amicum significat & pastorem. Et est elegantior & clarior oppositio inter amantem sapientiam & amantem scorta. Duo enim insinuantur amores, alter spiritualis quo quis sapientiam sibi velut in sponsam defigit, iuxta illud quod suprà dixit capite 7. Dic sapientiæ, soror mea, & prudentiam voca amicam tuam, vt custodiat te à muliere extranea, &c. Alter carnalis quo quis scortis adhæret. Dicit ergo: Vir qui pro amica sua habet sapientiam, quoniam per eam non nisi quæ sunt honesta amabit & faciet, non tantum sibi benè facit, sed lætitia etiam afficit patrem suum, qui gaudet se non frustrà laborasse & habere cui laborasse & habere cui labores suos & bona benè dispensanda relinquat. Contra qui alit scorta, ea amans, eis addictus, perdet substantiam suam & bona quæ à patre accepit. Non enim mediocri sumptu aluntur scorta, sed oportet multum habere Thaydem, vnde de filio prodigo dictum est in Euangelio, quod consumpsit omnem substantiam suam, viuendo cum meretricibus luxuriosè. *Luca 15.*

4 Rex iustus erigit terram, vir auarus destruet eam

MVLTIS sententiis Reges & Principes commonefacit iustitiæ exercendæ & auaritiæ cauendæ quòd ab his pendeat salus Reipublicæ. Rex iustus, inquit erigit, per iustitiam scilicet terram, hoc est, ditionem suam & regionem, etiamsi prius collapsa fuerit in bonum ac firmum constituet statum, constituendo scilicet bonas leges, iuste iudicando, & iustitiam exercendo contra malos ad defensionem iustorum. Contra vir auarus qui munera diligit & opus quærit, regionem etiam optimè constitutam & florentem destruit, dum propter munera peruersè iudicat, iniquas leges condit, bonos opprimit & opprimi sinit. Est enim Hebræis pro vir auarus, vir munerum, hoc est, qui munera diligit, & in iudicio peruersè iudicat. Perfectè autem hæc generalis sententia, Christo eiúsque aduersario Sathanæ accommodabitur. Ille enim rex regum iustissimus vniuersam terram peccato Adæ cæterorúmque hominum miserè desolatam & [illegible] ipsam egregiè erexit, regnum suum in iustitia stabiliendo in terra, quam auarus ille leo qui semper circumit quærens quem deuoret & nunquam satiatur, destruxit, & semper destruere conatur corrumpendo homines & iustitiæ regnum, quantum in se est.

5 Homo qui blandis fictisque sermonibus loquitur amico suo, rete expandit gressibus eius

QVIDAM libri habent, gressibus suis quidam gressibus eius, & vtrúmque verti potest ex Hebræo. Et si quidem legatur gressibus suis, significatur hominem qui alium blanditiis capere conatur, sibimet rete quo inuoluatur parare, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit. Quem sensum secuti sunt Septuaginta, sicut & Beda meminit. Sic enim est Græcis, Qui parat in faciem amici sui rete, circundat illud pedibus suis. Si verò legatur gressibus eius: vt magis legendum est, quomodo & alij omnes vertunt, significatur hominem qui blandis sermonibus ficto animo loquitur amico, vel proximo suo perinde facere ac si rete expanderet gressibus eius: quia scilicet studet illis verbis eum decipere, deceptúmque perdere. Deinde insinuatur quam noxij sint tales homines, & quam sit à talibus vnicuique cauendum, vt qui tales se præbeant erga amicos suos & proximos quales se præbent aucupes erga aues ac venatores erga feras. Quasi dicat: Cum te blandè quis aggreditur, ne statim ei credas, time subesse fraudem ac quasi rete expansum esse gressibus tuis, *Psal. 7.*

hoc

hoc est, id agi vt decipiaris, cadas & in potestatem alterius incidas. Accommodari hoc potest Sathanæ, qui, cum blandis suis suggestionibus homini loquitur tanquam amico suo, nihil aliud facit quam quod rete expandit gressibus eius, cupiens impedire progressum eius in virtutibus, & in suam redactum potestatem, pertrahere secum in damnationem. Idem omnes adulatores ministros diaboli competit, qui dum laudant hominem in vitiis suis, non secus quam si reti inuoluerent eius pedes, sicque impedirent gressus eius, ita & ipsi impediunt quòminus progrediatur & ambulet in via virtutis. Et de hæreticis dicit Pau-
Rom. 16. lus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

6 Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & iustus laudabit & gaudebit.

MVLTI libri malè habent laudabitur, cum certum sit legendum esse laudabit. Sic enim Hebræa habent, & correctiores libri, & sic legisse Bedam constat ex commentario: Gaudentibus, inquit, iustis & rectum conditoris iudiciú laudantibus. Priorem partem eleganter vertit interpres cum ad verbum habeant Hebræa, In peccato viri est malus laqueus, hoc est, per peccatum viri iniqui incidit ipse in laqueum, pro quo benè
Psalm. 9. versum est, peccantem virum iniquum inuoluet laqueus. Quod potest intelligi vel de laqueo qué vir iniquus parauit alteri cui posuit insidias studens illum decipere, vt cum superiori versu cohæreat, & significetur eum qui rete expandit alterius gressibus inuoluendum laqueo quem alteri struxerit, iuxta illud Psalm. In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum. Iuxta quem sensum quod sequitur & iustus laudabit & gaudebit, sic consequenter intelligitur Iustus videns se Dei gratia liberatum à malo sibi parato, in quod impius inuolutus est, laudabit Deum & gaudebit duplici nomine, nempè & propter suam liberationem, & propter iustam impij vltionem.
Psal. 57. Iuxta illud: Lætabitur iustus cum viderit vindictam. Potest & aliter intelligi generaliter de laqueo, quem iniquus suis sibi struit peccatis, iuxta illud supra cap. 5. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, vt per laqueum significentur mala quæ obueniunt impio eumque sic inuoluunt, vt se eximere non valeat, tum hic, tum post hanc vitam. Iam quod sequitur de laude & gaudio iusti, accipiendum est illum laudaturum Deum & gauisurum, tum quod Dei gratia non inciderit in ea mala quæ meretur impius, tum quod econtra per Dei gratiam multa consecutus sit bona. Itaque quod dicere vult tale est. Peccatorem ob peccata sua inuenient mala, & ideo gemet, iustus autem à malis liber & Dei beneficiis donatus laudabit Deum & gaudebit.

7 Nouit iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam.

NON de quauis causa, vel de quouis negotio pauperum hic est sermo, sed de causa controuersa quam habent in iudicio contra oppressores pauperum, vt patet ex dictione Hebræa, quæ litem & iudicium vel controuersiam significat. Horum causam conqueritur dominus negligi à
quibusdam iudicibus, dicens, Pupillo non iudicát Esaia 1.
& causa viduæ nó ingreditur ad eos. Vnde in Psalmo præcipit: Iudicate egeno & pupillo, humilem & pauperem iustificate. Quamuis enim præcipiat
in Leuitico, vt in iudicando non consideretur Leuit. 19.
persona pauperis, hoc est, vt ne intuitu paupertatis aliter iudicetur quam res postulat, vult tamé, vt ne quoniam munera date non possunt, eorum causa negligatur, postponatur indiscussa, & post discussionem non iudicata remaneat, sed propter eorum paupertatem diligens habeatur cura causæ eorum, vt scilicet ea benè intelligatur, eáque intellecta, iusta pro eis proferatur sententia, atque ab iniuria liberentur. In horum enim causa solicitum esse declarat iudicis æquitatem, cum in diuitum causa esse solicitum suspitionem præbere possit expectati lucri & muneris. Dicit ergo iustum sic nosse causam pauperum curam scilicet eius habendo. Quod non solum ad iustum pertinet iudicem, sed & ad quemuis alium iustum cui curæ est nosse causam pauperum, vt eam vel suo consilio vel patrocinio promoueat & adiuuet. Sic
se fecisse Iob testatur: Pater, inquit, eram paupe- Iob. 29.
rum, & causam quam nesciebam diligentissimè inuestigabam. Impius autem qui munera tantum sectatur, quique nulla erga pauperes pietate mouetur ignorat hanc scientiam causæ pauperum, hoc est, nó curat habere cognitionem causæ eorum, nihil pensi habet, quo in statu sit & quomodo se habeat causa pauperum, magis occupatur in causa diuitum promouenda.

8 Homines pestilentes dissipant ciuitatem, Sapientes verò auertunt furorem.

PRO pestilentes hic rursum Hebræis est ea dictio, quæ propriè significat derisores, sed quá interpres nonnunquam vertit pestilentes. Et pro dissipant, verbum Hebraicum vertunt alij, illaqueabunt, vt significetur homines derisores, hoc est, qui pietatem ac salutaria monita rident & contemnunt, ciuitatem sæpè inuoluere multis malis. Interpres alteram verbi significationem est secutus, qua significat, flare, & sensus eodem redit: Sunt enim omnes derisores homines pestilentes omnéique perniciosi. Hi ergo dissipant ciuitatem: quia euertunt & dissoluunt bonum reipublicæ statum, pacem & religionem faciúntque vt principum suorum vel Dei vltione grauiter puniantur, idque vel suis prauis consiliis quæ suggerunt ciuitati, vel seditionibus quas in ea excitant, vel noxiis suis exemplis, quibus multos corrumpunt, vel denique praua & pestilenti sua doctrina quam in illa disseminant. Contra, Sapientes auertunt à ciuitate furorem, tum Dei, tum principum, qua sua sapientia & bonis exemplis sic instituunt ciuitatem, vt non sit cur Deus aut principes illam grauiter puniant, suáque prudenti satisfactione & precib. offensum Deum aut principem placant. Docet ergo & hac sententia Sapiens, quantum incommodi nequitia, quantum commodi sapientia ciuitatibus afferat. Exempla habet vetus testamentum plurima. Nam Seba filius Bochri sua Reg. 20.
seditione suáque superbia subiecit ciuitatem Abelamagno subuersionis periculo quam mulier

lier quædam ſapiens liberauit ab obſidione compeſcendo furorem Ioab volentis ciuitatem demoliri. Moyſes item & Aaron ſæpè auerterunt iram Dei à populo. Sic & Phinees auertit furorem Domini à filiis Iſraël, contra quos homines quidam peſtilentes Deum ad iram pro-
Num. 25. uocauerunt.

9 Vir ſapiens ſi cum ſtulto contenderit, ſiue iraſcatur, ſiue rideat, non inueniet requiem.

PRO ſi cum ſtulto contenderit, Hebræis eſt, iudicatus cum viro ſtulto, hoc eſt, qui in iudicio cum illo litigat, quamquam & qui extra judicium forenſe de aliqua re cum alio diſceptat, etiam cum illo judicatur, proinde benè vertit interpres generaliter, Si contenderit cum ſtulto. Si ergo ſapientem, ſiue in iudicio, ſiue extra judicium diſceptare contigerit cum viro ſtulto, hoc eſt, homine improbo ſiue iraſcatur, ſiue rideat, hoc eſt, ſiue ſeriò agat, ſiuè iocò, ſiue ſeriis verbis iuſtam ſuam indignationem oſtendat, ſiue ridendo declaret ſe contemnere illius improbitatem, ſiue durè cum illo agat, ſiue blandè & benignè, non inueniet requiem, id eſt, non facilè ab illo liberabitur, non facilè illi ſatisfaciet, vt ab illius imperitione ſit habiturus quietem. Prouerbium docet ſtultum & improbum eſſe implicabilem & incorrigibilem. Proinde inſinuat ſapientibus cautè declinandum eſſe à contentionibus cum ſtultis. Declaratum eſt iſtud in Phariſæis cum quibus Dominus contendens, nunquam potuit quietem ab eis obtinere, cum nunc durè eos inceſſeret, nunc blandè eis ſatisfacere ſtuderet. Sunt qui verba, Iraſcatur & rideat referunt ad ſtultum, vt ſignificetur eum vel ira commouendum, vel deriſurum ſapientem, proinde hunc non habiturum finem nec placaturum ſtultum. At prior ſenſus Hebræis magis conuenit.

10 Viri ſanguinum oderunt ſimplicem, iuſti autem quærunt animam eius.

VIRI ſanguinum hebraica phraſi ſunt homines ſanguinarij qui parui faciunt hominis ſanguinem effundere, ac delectantur perditiſſima vita. Tales ſi oderunt ſimplicem, hoc eſt, integrum & perfectum tanquam ipſorum moribus contrarium & illorum iniuriæ expoſitum, vt eius vitæ inſidientur. At contra iuſti quærunt animam eius, hoc eſt, ſtudent vitę eius conſeruandæ. Sic enim hebraica phraſi accipitur quærere ani-
Pſal. 142. mam alicuius vt in Pſalmo. Non eſt qui requirat animam meam. Aliquando tamen contrario modo accipitur pro ſtudere aliquem perdere vt in
Pſal. 55. Pſal. alio. Synagoga potentium quæ fierunt animam meam, ſcilicet ad perdendum. Docet ſententia quam contrarium ſit ſtudium iuſtorum ſtudio ſceleratorum, quòdque impiis eorum in ſimplices conatibus ſemper ſtudeant obſiſtere. Sunt qui intelligunt quærere animam ſimplicis poſitum pro ſtudere vlciſci effuſum ſanguinem innocentis, quod eſt iuſti iudicis officium, ſicut in ſcripturis accipitur ſæpè requirere ſanguinem alicuius.

11 Totum ſpiritum ſuum profert ſtultus, ſapiens differt & reſeruat in poſterum.

SECVNDAM partem ſic habent hebræa, ſapiens in poſterum quieſcere facit eum ſcilicet ſpiritum, quod non eſt aliud quam reſeruare & differre ſpiritum ſuum in poſterum, hoc eſt, in futurum tempus. Porrò proferre ſpiritum ſuum quod ſtulto tribuitur duobus modis contingit. Primum verbo & ſermone. Sic totum ſpiritum profert ſtultus: quia quicquid animo concipit, omniáque ſecreta animi ſui ſtatim prodit & eloquitur, quod magnum ſtultitiæ eſt argumentum. Contra ſapiens non ſtatim, quod nouit & concipit, profert in lucem eloquendo, ſed reſeruat dicendum ſuo tempore opportuno. Sic dicitur in Eccleſiaſtico. Homo ſapiens tacebit vſque ad Eccl. 20.
tempus, laſciuus autem & imprudens nó ſeruabit tempus. Secundo cótingit ſpiritum ſuum proferre, ipſo opere dum ſcilicet quis affectus animi ſui ipſo opere perficit ac manifeſtat. Sic quoque totum ſpiritum ſuum profert ſtultus: quia mox quicquid deſiderat & appetit opere adimplet, nó perpendens num honeſtum ſit & conueniens an non, nec refrenans ſuas affectiones & deſideria, ſed ea mox opere oſtentans: Contra iuſtus ſpiritum ſuum prohibet, reprimit & quieſcere facit affectiones ſuas, ſic vt non ſtatim eas opere proferat, ſed cum præuia deliberatione ſuo tempore. De altero horum modorum vel de vtroque ſimul hæc ſententia accipi poteſt, quamuis propter illud quod in ſecundo membro dicitur, in poſterum, magis conueniat accipere de priori modo proferendi. Niſi dicere velimus ſingulariter iſtud dictum de ſpiritu iræ quam ſtatim verbis & factis ſtultus declarat, cum ſapiens eam refrenet vt ſuo eam tempore proferat, vt conueniat hæc ſententia cum illa cap. 12. Fatuus ſtatim indicat iram ſuam qui autem diſſimulat iniuriam callidus eſt. Certe in hunc ſenſum intelligit Beda citans etiam antiquam tranſlationem quæ eſt. 70. & habet, totam iram ſuam profert ſtultus, ſapiens autem diſpenſat per partes. Græcis enim eſt θύμον quod tamen non ſolum ſignificat iram, ſed & animum. At hebræa dictio non ſignificat iram, ſed tantum ſpiritum.

12 Princeps qui libenter audit verba mendacii, omnes miniſtros habet impios.

PROVERBIVM Inſinuat à principe pendere quales habeat miniſtros iuxta illud Eccleſiaſtici 10. Secundum iudicem populi ſic & miniſtri eius. Cæterum verba mendacij quibus quidam principes libenter auſcultant ſunt adulationes, quibus falſo laudantur quædam in principibus. Item detractiones quibus detrahitur falſo innoxiis & piis, deinde praua conſilia quæ tanquam ſalutaria ſuggeruntur. Præterea praua & falſa in religione doctrina & ſi quæ ſint ſimilia. Huiuſmodi qui lubenter audit princeps, habebit omnes miniſtros impios, tum quia miniſtri ſtudentes ſuo principi placere, talia auribus eius adferent qualibus illum delectari ſciunt, & etiam ſi prius tales non erant, efficientur impij ex ipſius miniſterio dum ſe illi accommodant. Docet ipſa experientia quotidiana nimium verum

rum esse quod hic dicitur, quamquam nonnunquam fiat, vt inter ministros impij principis pius quispiam inueniatur, vt quod dicitur omnes ministros intelligendum sit, vt multa similia, omnes ferè.

13 Pauper & creditor obuiauerunt sibi, vtriusque illuminator est Dominus.

QVIDAM pro creditore vertunt ex Hebræo virum fractum, hoc est, qui passus est multa damna, intelligúntque dominum illuminare vtrumque, scilicet & eum qui paupertatem fert, & eum qui contritus est & afflictus, quod vtrumque sua gratia & consolatione recreet. Verum cũ hæc sententia similis sit illi quæ est supra cap. 22. Diues & pauper obuiauerunt sibi vtriusque operator est dominus, magis est verisimile cum paupere hic coniungi alium qui diuersæ sit conditionis à paupere. Itaque cum Hebraica dictio significet vsuras aut fraudes, benè vertit interpres pauper & creditor. Pauper scilicet qui debitor est & in ære eius est à quo accepit mutuum, aut qui quærit aliquem à quo mutuet, Et creditor qui pauperi dedit sub vsuris & fœnore mutuum, vel qui paratus est mutare. Vnde Septuaginta vertunt δανειστοῦ καὶ χρεωφειλέτου συνελθόντων ἀλλήλοις, hoc est, fœneratore & debitore inter se conuenientibus. Significat ergo hæc parabola si ad illam superiorem conferatur, pauperem debitorem & creditorem eius diuersæ conditionis, homines vbique reperiri, vbique sibi mutuo occurrere, plenum esse mundum hominibus diuersæ fortunæ, aut vnum alterum quærere, vnum vt mutuum accipiat, alterum vt mutuum det. Verum quantumuis conditione sint dissimiles isti, vtriosque tamen æquè illuminator est dominus, hoc est, vtrisque similiter donat huius lucis aura frui, vtrisque vitam impertit vnus & idem dominus. Quo rectè significat occulto domini vniuersorum iudicio, diuersas illas fortunas hominibus obtingere, eúmque qui vtrumque illuminat, vtrumque etiam videre, & obseruare, & proinde secundum merita remuneraturum, vnius quidem patientiam, alterius verò crudelitatem & inclementiam. Vt enim sic putem intelligendũ quod hic dicitur vtriusque illuminator, vel vt habent Hebræa oculos vtriusque illuminans est dominus, multum mouet quod pro isto in altera simili sententia dicitur vtriusque operatur est dominus, vel vt habent Hebræa creator. Septuaginta non dissimilem habent sensum. Sic enim habent: Fœneratore & debitore inter se conuenientibus, inspectionem vtriusque faciet dominus. Vbi notandum quid Septuaginta intellexerint pauperem & creditorem obuiare sibi, nempè illos inter se conuenire, vnum quidem vt mutuo accipiat, alterum vt mutuum det, atque ex illius inopia lucrum faciat. Potest illud, vtriusque illuminator est dominus etiam accipi, vt significetur Deum vtrumque recreare & sui voti compotem efficere, illum mutuum accipiendo, illum dando mutuum.

14 Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum firmabitur.

IVDICARE in veritate, est iudicare in æquitate. Nam veritas in scripturis sæpè ponitur pro æquitate. Iudicare pauperes est iudicium ferre pro pauperibus, hoc est, afflictis & humilibus, qui nec sese defendere satis possunt, nec facilè patronos inueniunt. Tale iudicium à regibus exigit potissimum quamuis & illorum sit pro diuitibus in æquitate iudicium ferre, quod pauperes maximè iniuriam patiãtur, ob quam regum opem implorare debeant, quodque magis periculum sit ne eorum causa negligatur aut inuertatur. Regi autem tale iudicium tribuit quod iudicare præcipuum sit regum officium, quod & per se olim magis quam nunc obire consueuerunt. Ei ergo regi qui pro officio iudicat in æquitate pauperes promittitur, quod solium eius regium firmabitur in æternum hoc est, in longum tempus. Sic enim æternum sæpè accipi debet in scripturis: quia dictio Hebraica non semper æternitatem, sed diuturnitatem sæpè significat. Regis ergo iusti thronus in æternum firmatur & ipse meretur longam in regno vitam, & meretur vt in filiis suis diu perseueret. Contra verò, vt inquit Demosthenes. Potentia, perfidia, & iniuriis parta non potest esse diuturna iuxta ioysticum seosum: Rex iste peculiariter Christus est, qui quoniã iudicauit pro pauperibus iusto iudicio, humiliando calumniatorem humani generis diabolum, regnum meruit *Psal. 44.*
sempiternum, iuxta illud: Sedes tua Deus in seculum seculi, dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem propterea vnxit te Deus.

15 Virga atque correctio tribuit sapientiam, puer autem qui dimittitur voluntati suæ, confundit matrem suam.

SENTENTIA docet quid boni correctio, quid mali neglectus correctionis adferat pueris & iuuenibus, & conuenit prior pars cum eo quod supra habitum est cap. 22. Stultitia colligata est in corde pueri & virga disciplinæ fugabit eam. Virga enim & correctio tribuunt sapiẽtiam: quia incutiunt timorem, qui & expellit stultitiam & pro ea sensim induerit sapientiam, efficiens vt placeant recta quæ prius displicuerunt, & displiceant mala & vana quæ prius placuerunt: Duo autem dicit, virgam scilicet & correctionem, vel vt habent Hebræa increpationem, quorum vnum in verberibus, alterum in verbis consistit, significans nunc verbis, nunc verberibus pueros cohibendos. Quæ duo non tantum pueris, de quibus hic potissimum sermo est, sed & viris maximè pueriliter viuentibus, sunt necessaria, vt scilicet & flagellis diuinæ iustitiæ, & castigatione prædicationis ac doctrinæ sapientium ad virtutem adigantur, puer autem qui sine castigatione dimittitur, vt quælibet ei in omnibus faciat, per insipientiam suam & vitia in quæ prolabetur, aliquando magno pudore afficiet matrem suam. Matris autem potissimum meminit, tum quod ad eam præcipuè pertinet recta educatio liberorum in pueritia, tum quod matres maximè prolibus soleant indulgere, vt quarum vitia, nec ipsæ volunt sæpè punire nec patribus significare. Itaque hoc duplici nomine etiam confusio ad eas maximè pertinet.

16 In multiplicatione impiorum multiplicabuntur scelera, & iusti ruinas eorum videbunt.

PROVERBIVM indicat vim impietatis, sed adiuncta iustorum consolatione. In multiplicatione,

plicatione, inquit, impiorum, hoc est, cum multiplicantur impij, vel per multiplicationem impiorum, magis semper ac magis multiplicabuntur scelera, qua se impij ad scelera prouocant, & quo sunt plures eo fiunt audaciores & fortiores, vt nec erubescant de suis sceleribus, nec coërceri facilè possint, oppressis scilicet iustis & latentibus. Verum ne hæc videntes iusti nimis turbentur aut animum despondeant: Nam cum ita multiplicata fuerint eorum mala vt impleta sit mensura peccatorum, iusti eorum ruinas & perditiones videbunt, hoc est, non ita multiplicabuntur scelera, vt omnem iustitiam & iustum tollant, nec multiplicatione sua robur & diuturnitatem obtinebunt. Manebunt superstites iusti atque iidem illi qui cum dolore viderunt impios dominari & impune peccare, suis oculis videbunt eum gaudio illos deiici & iustas luere pœnas. Cum enim dicitur, videbunt ruinas eorum non simplicem innuit visionem, sed talem cui voluptas quædam coniuncta sit quam sancti habent ex contemplatione diuinæ iustitiæ, quemadmodum & in aliis
Psal. 36. similibus scripturæ locis, vt in Psalmis. Cum perierint peccatores videbis. Et alibi: Despexit
Esaiæ.66 (pro quo Hebræis est, videbit) oculus meus inimicos meos. Et Esaiæ vltimo dicitur de iustis: Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me. Vident autem iusti ruinas impiorum & frequenter in hoc mundo, & perfectius post hanc vitam in futura impiorum damnatione.

17 *Erudi filium tuum & refrigerabit te, & dabit delitias animæ tuæ.*

MVLTIS sententiis parentes inuitat Sapiens, tum ad rectam institutionem & eruditionem, tum ad castigationem prolium, quòd res sit magni momenti à qua & prolium & parentum pendet fœlicitas. Erudi (inquit) filium tuum, & instituendo eum bonis doctrinis & castigando eum cum opus est. Vtrumque enim significat dictio Hebraica יסר Iasser & Græca παιδεύειν instituere scilicet & castigare, nec vnum sine altero benè constat. Et quamuis vtrumque horum cum labore fiat ac molestia, postea tamen, inquit, senties istinc refrigerium & voluptatem. Qui in erudiendo causa tibi fuit laboris & tædij, posteà Sapiens effectus refrigerabit te, aut vt habent Græca & Hebræa quiescere te faciet, hoc est, securum te faciet & quietum, vt pro eo non sis deinceps anxie solicitus, nec tantum quietem aut refrigerium laborum, sed etiam dabit delitias animæ tuæ, hoc est, voluptatem, quæ non tam corpus quam mentem exhilarabit. Nam vt iam sæpè dictum est, vt Filius sapiens lætificat patrem.

18 *Cum Prophetia defecerit, dissipabitur populus: qui verò custodit legem, beatus est.*

PRo prophetia, Hebræis est visio, Sic enim antiquitus prophetia solet vocari & propheta videns, vt est 2. Regum 9. eo quod in visionibus prophetæ diuinas exciperent reuelationes & oracula. Illis enim temporibus suam voluntatem Deus per prophetas, quos subinde ad hoc excitauit, quosque per visiones & reuelationes instruxit, populo Iudaico insinuauit. Nihilominus cessantibus illis visionibus & propriè dictis prophetiis sub nomine prophetiæ simul oportet intelligere eum doctrinæ modum, quo non sine Dei gratia ex traditionibus patrum & scripturis sacris populum docent qui ad hoc vocantur, & ex officio coguntur, quemadmodum & Paulus loquitur de prophetis qui scripturas sacras iuxta Dei spiritum, & ex Dei spiritu enarrant. Quibus præmissis sciendum priorem huius prouerbij partem duobus modis intelligi posse. Primum vt sit sensus, populum dissipandum eum prophetiam, hoc est, prophetarum oracula & in illorum locum concionatorum sacram doctrinam recipere recusabunt, vt deficere prophetiam sit eam amplius non admitti nec recipi. Cum enim hoc fit, tum necesse est vt populus dissipetur, hoc est, dispergatur in varios errores & sectas, ac separetur à vera religione & pietate. Sic intellexisse Lyranum patet ex commentario qui sic habet. Sicut patet de populo Iudæorum qui dissipatus est per orbem terrarum, eo quod abiecerit à se doctrinam Christi Apostolorum, & aliorum doctorum. Cui intelligentiæ benè conuenit, quod sequitur: Qui verò custodit legem populus scilicet, beatus est. Quasi dicat, infœlix ille populus qui prophetiæ & doctrinæ diuinæ non vult attendere. Dissipabitur enim, beatus verò & fœlix ille populus qui legis Dei rationem, habere eámque obseruare studet. Secundo intelligi potest, vt sit hic sensus, cum demerentibus hominum peccatis, ita per diuinam vltionem fieri contigerit vt prophetia & sacra doctrina deficiat & hominibus subtrahatur, certè tunc male erit illi populo, dissipabitur & distrahetur in varios errores, sectas, vitia, & dissensiones. Est enim hæc vel maxima Dei vltio & multorum malorum in republica seminarium, quod subtrahat sinceram suæ voluntatis annunciationem. Quod demonstrat illud Esaiæ: Obstupescite & admiramini, fluctuamini & vacillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate: quia miscuit vobis Dominus spiritum soporis, Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, dicent: Lege istum, & respondebit, non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei, lege, & respondebit, nescio literas. Et post pauca: Peribit enim Esa. 29.
sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. Et apud Amos minatur Dominus se missurum famem in terram, non panis, sed audiendi verbum Domini. Sunt qui intelligunt propheticè hanc sententiam, vt per eam sit significatum populum Iudaicum dissipandum per vniuersum orbem terrarum, cum oracula prophetarum, quæ de Christo sunt, esset adimpleta, quemadmodum iam euenisse videmus. Sed alienum videtur istud ab intentione scriptoris, qui non tam prædicere ventura quàm instruere voluit lectorem.

19 *Seruus verbis non potest erudiri: quia quod dicis intelligit, respondere contemnit.*

LOQVITVR de seruo qui non habet nisi seruilem animum, hoc est, qui inuitus suum

Eccl. 33 suum facit officium, de quali in Ecclesiastico Cibaria & disciplina, & onus, asino, panis & disciplina, & labor seruo. Seruo maleuolo tortura & compedes. Talis ergo seruus non potest erudiri verbis, scilicet tantum, sed opus etiam sæpè est verberibus. Causámque subiungit nempè quod non desit ei intellectus, ob quem ingerendum verbis multis opus esset, sed tantum voluntas quæ tantum flagris extorquenda est. Quia, inquit, quod dicis ei & præcipis intelligit, & contemnit respondere, hoc est, ita se gerit quasi non audiuisset nec intellexisset quod ei dicitur, nec dignatur respondere se facturum quod præcipitur. Aut quod dicis & præcipis intelligit esse sui officij, & tamen contemnit respondere facto, hoc est, obedire. Hebræa non habent (quod dicis) sed tantum quia intelliget & non est responsio, hoc est, obedientia, August. pro quo Græcis est ὑπακούσεται, exaudiet. Vnde Augustinus legit. Verbis non emendabitur seruus durus, si enim & intellexerit non obediet. Epist. 48. & 50. quibus locis hac sententia vtitur contra eorum sententiam, qui verbis tantum agendum putant contra hæreticos, non etiam pœnarum Terent. in Adelph. metu. Sic enim habet epistola 50. Proponunt nobis quidem sententiam secularis authoris, qui dixit. Pudore & liberalitate liberos retinere, satius esse credo quam metu. Hoc quidem verum est, sed sicut meliores sunt quos dirigit amor, ita plures sunt quos corrigit timor. Nam vt de ipso authore istis respondeatur, apud illum etiam legunt. Tu nisi malo coactus, rectè facere nescis. Porrò autem diuina scriptura & propter illos meliores dixit, Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem. Et propter hos inferiores, qui plures sunt, ait: Verbis non emendabitur seruus durus. Si enim & intellexerit, non obediet. Cum dixit, Verbis eum non emendari, non eum iussit deseri, sed tacitè admonuit vnde debuit emendari. Alioqui non diceret, Verbis non emendabitur, sed tantummodo diceret, Non emendabitur. Hæc ille. Iuxtà mysticum sensum accommodari potest hæc sententia seruis peccati, hoc est, qui se dediderunt ad obsequendum suis cupiditatibus. Talibus frequenter non deest intelligentia faciendorum, intelligunt quod eis dicitur à concinnatoribus, sed contemnunt dictis respondere facto. Vnde verba sola illis Esaia 28. plerunque non sufficiunt vt erudiantur, sed opus est diuinis flagellis: quia sola vexatio dabit intellectum auditui.

20 Vidi hominem velocem ad loquendum: stultitia magis speranda est quam illius correctio.

SECVNDAM partem hebræa sic habent, spes est de stulto magis quam de illo, eodem scilicet modo quo supra in simili sententia, quæ est cap. 26. vbi nos habemus. Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens. Quomodo & Græca habent hoc loco. Cæterum quod dicitur de homine veloce ad loquendum, intelligi potest dictũ in genere de hominibus futilibus, vaniloquis & garrulis, qui nimis præcipites sunt ad effutiendum quicquid venit in buccam, priusquam benè expendant quid dicant & quo loco vel quo tempore, quique respondent, priusquam benè quod eis dicitur intellexerit, de qualibus rectè dicitur quod maior sit spes de stulto quam de eis, vel quod stultitia sit magis speranda, hoc est, expectanda ab illis quam illorum correctio, quia loquaces & garruli non facilè corriguntur & pleraque dicunt, per quæ eorum stultitia magis ac magis semper proditur, quia etiam cum admonentur interrumpunt sermonem, respondentes antequam quod dicitur intelligant. Vnde Iacobus diligenter monet, vt sit Iacob. 1. omnis homo velox ad audiendum, tardus autem Eccle. 20. ad loquendum, & in Ecclesiast. dicitur. Noli esse Eccles. 4. citatus in lingua tua, & alibi. Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum. Homo sapiens tacebit ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Singulariter tamen videtur, hanc sententiam dictam contra eos qui quia sibi sapere videntur, præcipites sunt ad dicendum in quauis causa proposita suum iudicium, non expectata aliorum sententia, nec causa prius benè discussa, vt quadret in sensu cum sententia illa superiori huic simili. Vidisti hominem sapientem sibi videri, magis illo spem habebit insipiens vel magis est de stulto spes quam de illo: Qui enim sapiens est in oculis suis, sententiam suam proferre festinat quasi cæteris præferendam, nec putat sibi diu pro responsione deliberandum aut aliorum audiendum iudicium. A tali nihil magis expectandum quam vt stultitiam suam magis manifestet. Beda nostræ lectionis alium indicat sensum qui cum hebræa & Græca lectione consonat magis, vt stultitia intelligatur speranda quia ipsa de se spem præbet, & sit sensus, stultitia ipsa in stultis hominibus maiorem de se spem præbeat quòd corrigi poterit quàm præbeat spem illius correctio. Sic enim habet: Graue quidem vitium stultitiæ, sed non leuius est verbositatis. Nam sæpè contingit vt idiota aliquis & ipsarum quoque nesciens literarum citius verba salutiferæ correctionis accipiat, quam is qui affluentia præditus sermonis, magis sua quæ nouit vel quæ se nosse autumat, iactanter proferre quam dicta sapientium audire contendit. Ex quo commentario videndum num Beda legerit stultitiæ magis speranda est quam illius correctio, vt sit sensus, magis speranda est correctio stultitiæ quam correctio illius: hoc enim commentarius indicat, & cum Hebræis Græcísque omnino conuenit. Alioqui iuxta sensum dictum coactius intelligendum est.

21 Qui delicatè à pueritia nutrit seruum, postea sentiet eum contumacem.

PRO postea sentiet eum contumacem, hebræis est postea erit filius, quo non aliud significatur, quam insolescet, superbiet & pro filio se gerere volet, proinde benè vertit sensum reddens non verba interpres noster, postea sentiet eum contumacem. Docet autem quotidiana experientia verum esse quod dicit prouerbium iuxta sensum historicum. Eum scilicet qui seruo suo nimis est familiaris nimísque indulget, delitiis ciborum eum nutriens & vestitus splendore ornans, ac otium ei permittens, postea pro præstitis beneficiis experiri illum sibi magis rebellem, proinde subindicat prouerbium patresfamilias diligenter circumspicere debere, vt

re, vt

re, vt sic à principio agant cum seruis suis, vt sibi quam maximè vtiles & morigeros habeant. Indicat prouerbium eos qui ignobilis sunt conditionis & animi, prosperam fortunam ferre non posse eáque abuti ad insolentiam & superbiam. Videre est illud in populo Iudaico qui cum seruilis esset conditionis de seruitute Ægyptiaca liberatus, post multa ac magna beneficia, quibus ab exitu de Ægypto fuit affectus, factus est contumax & rebellis iuxta vaticinium Moysis in suo
Deut. 32. cantico. Incrassatus est dilectus & recalcitrauit, incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Conuenit cum isto illud Poetæ. Sæpè patrum segnes facit indulgentia natos. Iuxta mysticum autem sensum significatur eum qui corpori suo, quod spiritui seruire debet, nimis in-
Rom. 13. dulget, postea illud experiri in se rebelle spiri-
1. Cor. 9. tui lasciuosum & indomabile, & ob id diligenter curandum, ne delicatè à pueritia nutriatur, & secundum Pauli præceptum carnis curam non faciamus in desideriis, sed imitemur eum dicentem, castigo corpus meum & in seruitutem redigo.

22 *Vir iracundus prouocat rixas, & qui ad indignandum facilis est, erit ad peccata procliuior.*

PRIOR pars etiam supra est habita cap. 15. posterior pars hebræis breuior est. Habent enim, & vir furoris multus transgressione, hoc est, frequenter peccat qui iræ obnoxius est. Atque hoc est quod noster vertit. Qui facilis est ad indignandum, erit procliuior ad peccata, hoc est, facilius ruet in varia peccata, nempè in murmurationes, vindictæ cogitationes, vociferationes indecoras, iurgia, manuum iniectiones, vitionem & his similia. Proinde prouerbium hoc dum indicat iracundiæ malum monet studendum esse vt hoc malum cohibeatur, quod si do-
Iacob. 1. minetur, seminarium est vitiorum multorum.
Luca 13. & 8. Ira enim viri (inquit) Iacobus, iustitiam Dei non operatur.

23 *Superbum sequitur humilitas, & humilem spiritu suscipiet gloria.*

CONVENIT hæc sententia cum illo Euangelico: Omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Prior pars conuenit cum illo quod habitum est supra cap. 16. Contritionem præcedit superbia & ante ruinam exaltabitur spiritus. Posterior pars cum illo
Iob. 22. Iob: qui humiliauerit se erit in gloria, & qui inclinauerit oculos suos, saluabitur. Vtrumque complexus est & supra cap. 18. Antequam conteratur exaltatur cor, & antequam glorificetur humiliatur. Habent tamen Hebræa priorem partem cum maiori significatione. Sic enim est, Superbia hominis humiliabit eum, vt significetur ipsam superbiam causam esse sequentis humilitatis, hoc est, humiliationis & depressionis. Sic enim nomen humilitatis accipi debet in priori parte, non vt virtutem significet sicut significat secunda parte quia adiicitur spiritus. Humilitas enim opponitur gloriæ, sed humilitas spiritu superbiæ. Hæc autem humiliatio & gloria obtingit superbis & humilibus spiritu, frequenter etiam in hac vita, semper autem & perfectissimè in futura.

24 *Qui cum fure partitur, odit animam suam, adiurantem audit & non indicat.*

PROPRIE loquendo is partitur cum fure qui cum eo partem accipit rei alienæ, atque id significat tum Hebræa, tum Græca dictio. Talis particeps furti odit animam suam, quod lucrum temporale adeò amet vt ob id non dubitet animam suam & seipsum infamiæ, & damnationi reddere obnoxium. Generaliter tamen partiri cum fure dicitur qui quouis modo illi cooperatur, quod decem modis hic à Lyrano positis fieri potest, qui his versibus comprehenduntur. Iussio, consilium, consensus, palpo, recursus. Participans, mutus, non obstans, non ma- Psal. 49.
nifestans. Qui & illa sententia Psalm. manifestius includuntur. Si videbas furem, currebas cum eo. Cæterum quod ad secundam partem attinet, in qua quidam vertunt pro adiurantem, maledictionem aut execrationem, alij periurium, rectissimè nostrum interpretem vertisse adiurantem, atque hunc esse verum sensum, omnino apparet ex simili loco qui est Leuitici 5. vbi nos legimus: Leu. 5.
Si peccauerit anima & audierit vocem iurantis, testísque fuerit quod aut ipse vidit aut conscius est, nisi indicauerit, portabit iniquitatem suam. Vbi iurantis positum est pro adiurantis. Est enim eadem dictio quæ hoc loco. Et est sensus. Si quis adiuratus & per iusiurandum vocatus, vt sit testis eorum quæ vidit & cognouit, non indicauerit, portabit iniquitatem suam: Ita & hic dicitur quod particeps furti etiamsi audiat eum qui adiurat, & iureiurando exigit pro officio, vt furtum prodatur, non tamen indicat, nec cogatur restituere. Hebræa enim non habent præsentis temporis verba, sed futuri. Adiurantem vel adiurationem audiet & non indicabit. Significatur ergo ipsum non tantum peccare in proximum cuius rem detinet, sed in Deum, cui adiuratus ab eo qui ex officio adiurare potest, non dat gloriam. Item in seipsum quem interminatæ maledictioni obnoxium facit. Græca quæ eundem habent sensum, hanc partem coniungunt cum sequenti versu. Habent enim sic: Qui participat cum fure, odit animam suam, si autem iuramento proposito qui audierunt non annunciauerunt, timentes & verentes ipsos homines, supplantabuntur. Est autem adiurare hoc & aliis multis scripturæ locis, metu religionis & pietatis temerandæ aut vitionis vel maledictionis diuinæ incurrendæ, adigere aliquem ad faciendum aliquid vel dicendum. Vnde patet adiuratum si non indicet quod nouit, & in Deum peccare & in suam animam. Quare Tobias dicat Raphaeli. Vides Tob. 9.
quomodo adiurauit me Raguel, cuius adiuramentum spernere non possum.

25 *Qui timet hominem, citò corruet: qui sperat in Domino sublevabitur.*

HEBRÆA in prima parte habent, Timor hominis dabit laqueum vel offendiculum, pro quo noster sæpè vertit ruinam. Et posset timor hominis generalius accipi pro metu qui est in homine, & quem homo habet, Nam talis timor multorum malorum in homine est causa

causa cum est inordinatus, tamen quia homo videtur opponi domino in secundo mēbro, sicut in sequenti sententia, magis apparet timorē hominis accipi pro eo quod homo timetur, quomodo & Septuaginta intellexerunt & noster interpres. Est autem sermo de timore hominis inordinato quo sic, scilicet, timetur offensio hominis, vt ob id deseratur vitæ rectitudo. Qui enim sic timet hominem, vt eum magis metuat quam Deum, cito corruet in vitia varia, & per illa in multa & corporis & animæ mala, quibus inuoluetur eo magis, quo studuit magis placendo hominibus euitare. Cum autem consequentia sermonis exigeret vt ex opposito diceret. Qui verò timet dominū, maluit dicere Qui sperat in domino, quòd Deo magis grata sit spes in illum, erigens hominem, quam timor deprimens. Qui ergo per spem se erigit in dominum, subleuabitur ab illo, & quasi in alto munito & tuto loco constituetur, liber ab omnibus malis in quibus ipsum aliquandiu esse contigerit, & ab illo protectus & munitus contra omnia mala. Est enim in verbo subleuabitur metaphora sumpta à munitionibus locorum excelsorum, ad quas milites confugiunt, & recepti defenduntur.

26 *Multi requirunt faciem principis, & iudicium à Domino egreditur singulorum.*

SICVT superiori sentētia à timore hominum auocauit: ita hic taxat præposterum studium hominum: qui ex magna parte magis quærunt placere principibus, eisque se commendare quam Deo à quo tamen omnes sunt iudicādi. Est enim phrasi Hebraica requirere faciem ambire fauorē
Psal. 26. qui per seueritatem vultus agnoscitur vt in Psal. Faciem tuam Domine requiram. Igitur sensus est multi student placere principibus, qui tantum sunt iudices quorundam & in quibusdam causis at multo magis quærendus esset fauor domini, vt à quo omnes & singuli sunt iudicādi. Potest & hic esse sensus, multi quærunt adire principem & in conspectum eius admitti, vt in causis suis controuersis ab illo æquū accipiant iudicium, verum omnibus sciendum est iudiciū viri à Deo proficisci: qui cor regis habet in manu sua, & quocunque voluerit inclinat illud, quo etiam male iudicante, Deus tamen iudicabit pro oppressis, vt in omni negotio magis à Deo pendere debeamus, eique causas nostras omnes commendare. Hunc sensum sequuti sunt Septuaginta qui habent, Multi quærunt faciem principum, à domino autem fit viro quod iustum est. Et notant quidam hic iudicium positum pro fortuna & conditione quæ occulto Dei iudicio cuique obtingit. Atque hunc puto verum esse huius loci sensum.

27 *Abominantur iusti virum impium, & abominantur impij eos qui in recta sunt via.*

SICVT nihil est quod tam alliciat homines ad mutuam amicitiam quam morum similitudo, ita nihil est quod magis pariat odium quam morum dissimilitudo. Itaque & iusti impios, & hi pios abominantur. Sed hoc est differentiæ quod illi iure & merito abomināturnon tam eos quam impietatem quæ est in eis, isti verò sine iusta causa abominatur eos ob virtutem, ob quam potius erant diligendi. Docet sententia & pios consortia declinare impiorum, & hos illorū, & proinde ex

his à quibus diligitur & quos diligit quémque in se cognoscere posse de quorum sit numero, piorúmne an impiorum.

28 *Verbum custodiens filius, extra perditionem erit.*

NON est hic versus apud Hebræos, nec apud Gręcos, sed nec Lyranus eum attigit, nec habent eum vetera exemplaria. Est tamen pulchra coronis omnium hactenus dictorum a Salomone. Et habent aliqui libri verbum patris, At nomen patris explicandi causa additum est ab aliquo. Legit autem hunc versum D. Augustinus, sed pluribus verbis & aliter. Sic enim habet lib. de mendacio ad Consentinm c. 18. Verbum excipiens filius à perditione longè aberit, excipiens autem excipit illud sibi, & nihil falsi de ore ipsius procedit. Quam sententiā eo capite prolixè prosequitur & exponit. Inuenitur autem hæc sententia simul cum iis quæ adduntur apud Augustinum in versione Septuaginta in fine cap. 24. vbi & aliæ subiunguntur sententiæ, quæ apud Hebræos non sunt.

CAPVT XXX.

1 *VErba congregantis, filij vomentis. Visio quam locutus est vir cum quo est Deus, & qui cum Deo secum morante confortatus ait.*
2 *Stultissimus sum virorū, & sapientia hominū non est mecū.*
3 *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum.*

VALDE dissimilia sunt, quæ hoc & sequenti capite continentur ab his quæ hactēnus sunt habita, ita vt merito hæc quarta huius libri pars dici possit. Nam prima sectio ad decimū caput extenditur secunda ad 25. proprium habēs titulum. Tertia & ipsa suum habet titulum vsque ad hoc caput, quod & ipsum peculiarem, suam habet præfationem, de qua duplex est sententia. Nā quidā ea nomina, quæ noster interpres vertit tanquam appellatiua, putant in Hebræis nomina esse propria, vertentes proinde hoc modo. Verba Agur filij Iache. Prophetiam dixit vir ad Ithiel, & Vcal. Iuxta quam lectionē, dicendum totum hoc caput non esse Salomonis, sed cuiusdam viri sapientis, cui nomen Agur filij Iache, qui hanc prophetiam & doctrinam exposuerit filiis suis vel discipulis duobus Ithiel & Vcal quam posteà vel Salomon ipse, vel alius quispiam adiunxerit parabolis præscriptis. Quæ sententia verisimilior est, tum quod tam accuratè hic expressa sint nomina patris, filij, & discipulorum, quę non nisi contortè appellatiuè accipi possunt, tum quod tam dissimilis sit qui scribitur sermo à reliquo sermone Prouerbiorum Salomonis, quódque prophetia dicatur & visio, cum Salomon non tanquam prophetam se hoc loco exhibuerit, sed tanquam iuuenum instructorem. Itaque si hanc sententiam sequi libet in nostra lectione nomina congregantis & vomentis, quorum illud respondet nomini Agur, istud nomini Iache, accipientur tanquam nomina propria translata. Verisimile tamen est nostrū interpretem hæc vertisse quòd existimaret etiā hoc caput esse Salomonis, & proinde hæc nomina ei conuenire propter eorum significationem, quem admodum communiter à nostris intelligitur. Itaque Salomonem intelligunt vocari congregantem, quomodo dicitur Ecclesiastes. Nam Ecclesia congregationem significat, nimirum quod à vitiis ad virtutes congreget homines autem quod

in se congregauerit multam sapientiam, filium vomentis, quod per eum Spiritus salutaria dogmata abundè mundo profundat. Porrò quod sequitur, Visio vel prophetia: &c. significat quæ sequuntur ex singulari quadam Dei reuelatione esse dicta ab habente spiritũ propheticum, tum quod vocetur visio, eo, scilicet, nomine, quo prophetæ sua scripta nominant. (Est enim hic dictio: Massa, quæ propriè onus significat, & pro omni ponitur prophetia) tum quod dicatur in nostra lectione vir cum quo est Deus, & qui Deo secum morante confortatus, ait: Ithiel enim significat mecum Deus, & Vcal significat posse, ad quę noster Interpres respiciens vertit eo modo quo legimus. Septuaginta dissimulantes omnia hæc nomina tantum verterunt, τὰ δέ λέγει ὁ ἀνὴρ τοῖς πιστεύουσι θεῷ, hoc est, dicit vir credentibus Deo. Quæ autem sequuntur in secundo & tertio versu durè quadrant in Salomonem. Quomodo enim his dicet se stultissimum virorum: qui præ omnibus se nouit à Deo sapientia donatum: ita vt per eam præsumpserit tam multa, tum dicere, tum scribere. Intelligunt quidam eum hæc dicere postquam in idololatriam lapsus fuisset, & ab ea iã resipuisset, vt sint verba agnoscentis suam in quam prius inciderat stultitiam. Sed vt sunt hæc incerta, ita parum cum verbis ipsis conueniunt, quibus dicitur, Sapientia hominum non est mecum, &c. Proinde melius alij dicunt Salomonem hæc dicere ex humilitate, per quam agnoscit quid sit ex seipso & qualis sit eius sapientia in comparatione ad Dei sapientiam, ad quam collata hominis sa-
Hiere.10. pientia velut stultitia est, iuxta illud Hieremiæ, iuxta quorundam intellectum: Stultus factus est omnis homo à scientia, scilicet, Dei. Sed magis probabile est quod dicunt hi qui hæc non esse Salomonis, sed cuiusdam Agur asserunt, intelligentes Agur rogatum à duobus seu sapientibus, seu discipulis suis, vt aliquid diceret vel doceret quod ad sapientiam pertineret, profiteri suam insipientiam, non dissimiliter à Socrate dicente: Hoc vnum scio quod nihil scio, quasi dicat: Quid me rogatis? quid ex me sapientiam audire quæritis: qui me omnibus in sapientia inferiorem esse agnosco? Non est enim in me sapientia hominum, non sum edoctus ab hominibus & non noui scientiam sanctorum angelorum, scilicet, vel prophetarum. Videtur enim ex priore parte negatio repetenda, quemadmodum aliquoties fit apud Hebræos: Quamquam possit & affirmatiuè intelligi hoc modo: Quanquam ab hominibus non didicerim sapientiam, noui tamen per diuinã reuelationem scientiam sanctorum vel angelorũ vel hominũ, hoc est, sciẽtiam diuinarum rerũ. Sed prior intelligentia præferenda videtur. Itaque docet suo exordio sapiens iste suos & in illis nos, submisse debere nos sentire de nobis, & alios nobis preferre, nec sapientiam aliquam nobis arrogare, maximè cum attendimus quantula sapientię pars nobis adsit & quanta desit, quámque paruam de Deo eiúsque creaturis cognitionem, quámque ex nobis ipsis nullam habeamus. Nam vt est apud
Iob.26 Iob: Cum vix paruam scintillam sermonis eius audierimus: quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri? Ad quam submissionem in nobis
Augus. efficiendum spectant, quæ sequuntur. D. Augustinus secutus Septuaginta in epistola. 49. in solutione quæstionis quintæ, legit: Deus docuit me sapientiam, & scientiam sanctorum cognoui, vbi & videre licet eius expositionem & eorum quæ sequuntur.

4 *Quis ascendit in cœlum & descendit? Quis continuit spiritum in manibus suis? Quis colligauit aquas quasi in vestimento? Quis suscitauit omnes terminos terræ? Quod nomen eius, & quod nomen filij eius si nosti.*

HIs verbis studet Sapiens vnumquemque inducere, & ad depressionem sui ex consideratione propriæ insipientiæ ac infirmitatis, & in admirationem Dei qui solus vere sapiens est & Esa.40. potens. Similia sunt aliquot in scripturis loca, quę ad elucidationem huius nõ parum faciunt. Esaias enim similiter quærit: Quis mensus est pugillo aquas, & cœlos palma ponderauit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, & librauit in ponde re montes, & colles in statera? Quis adiuuit spiritũ domini? aut quis consiliarius eius fuit & ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt ei. Sic in Ecclesiastici principio quæritur: Arenam maris & Eccles.1. pluuiæ guttas & dies seculi, quis dinumerauit? Altitudinem cœli & latitudinem terræ & profundum abyssi quis dimensus est? Sapientiam Dei præcedentem omnia quis inuestigauit? Radix sapientiæ cui reuelata est & astutias eius quis cognouit? Quæ scripturæ ad hoc tendunt, vt homo Dei comparatione agnoscat suam & insipiẽtiam, & infirmitatem, Deoque soli qui omnia solus potest & nouit perfectè omnem tribuat sapientiam. Sic & Iob 28. post multa quæ ad hunc finem dicuntur. Vnde ergo (inquit) venit sapientia? & quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omniũ viuentium, volucres quoque cœli latet. Perditio & mors dixerunt. Auribus nostris audiuimus famam eius Deus intelligit viam eius & ipse nouit locum illius. Ipse enim fines mundi intuetur, & omnia quæ sub cœlo sunt respicit. Qui fecit ventis pondus, & aquas appendit in statera, &c. Iuxta has scripturas facilius fuerit quod hic quæritur intelligere, omissis multorum interpretationibus quæ proposito non conueniunt. Nam sunt Hebræi qui hæc omnia in Moysem cõpetere intelligunt, sed vanè nimis. Quod ergo dicit tale est. Cur quisquam sibi aliquam vendicabit sapientiam? An est quisquam hominum qui in cœlum ascendit, vt ibi omnia lustratus sit, & deinde descenderit in terras docens homines sapientiam? An est quisquam qui continuit id est, cohibuit spiritum, hoc est ventum manibus suis? An est quispiam qui ligauit aquas quasi in vestimento? Ita vt cohibuerit fluxum eius? an est qui suscitauit, hoc est erexit & constituit omnes terminos terræ, hoc est, totũ orbem? Nonne solus Deus est qui hæc omnia potest & fecit? Ipse enim cœlos ascẽdit, omnia supergressus, omnia lustratus quantumuis alta, sicut dicit Amos. Qui ædificat in cœlo ascensionem suam. Et Psalmista: Qui ascendit super cœlum cœli ad oriẽtem. Ipse est qui descendit: quia sicut dicit Iob: Ipse fines mundi intuetur & omnia quæ sub cœlo sunt respicit. Ipse est qui ventũ continet in manibus suis & cuius cursum & impetũ nullus quantumuis potens aut ingeniosus cohibere potest vllis machinis & obstaculis, ipse cohibet & tenet in manu omnipotẽtiæ suæ, emittens cum vult ventos de thesauris suis, qui vt habet Iob fecit ventis pondus. Ipse est qui ligauit aquas velut in vestimento, quia sicut dicit Psalmista.

Congregat

Congregat ficut in vtre aquas maris, Quia nioiirum eas congtegauit in vnum locum vt apparerer *Psal. 32.* arida terminum illis ponens ne transirent illum, *Psal. 130.* neque conuerteretur operire terram. Vnde & dominus suam sapientiam & potentiam commendans, ad deprimendū Iob inter cætera dicit: Quis conclusit ostiis mare, quando erumpebat quasi de *Iob. 38.* vulua procedens ? Cum ponerem nubem vestimentum eius, & caligine illud quasi pannis infantiæ obuolnerem. Circundedi illud terminis meis, & posui vectem & ostia. Ex dixi hucusque venies & nou procedes amplius, & hic confringes tumētes fluctus tuos. Ipse eriam ligat aquas nubium *Iob. 26.* desuper: iuxta illud Iob: Qui ligat aquas in nubibus suis, vt non erumpant paritet deorsum. Vt de vtrisque aquis & inferioribus & superioribus locns hic intelligi possit. Ipse est qui solus erexit & stabiliuit orbē terræ & omnes terminos eius. Verbo enim domini cœli firmati, & spiritu oris eius *Psal. 32.* omnis virtus eorum. Postquam ergo his quatuor interrogationibus indicauit solum Deum esse qui & cœlorum & ventorum & aquarum, & terræ, hoc est, omnium creaturarum, Domious, autor est & gubernatot, subiicit: Quod est nomen eius & oomen filij eius si nosti ? Hoc est, an nosti nomen eius & nomen filij eius, qui hoc solus potest? Quo significat hominem non tantum parum posse in creaturis, sed nec naturā Dei qui solus in eas obtinet imperium, & perfectam earum notitiam, cuique perfectè cognitam esse, Iuxta illud: Deum *Ioan.* nemo vidit vnquam. Nomen enim naturam rei manifestat. Ad quod designaodum nomeo illud, quod Deo quasi proprium erat: ac naturam eius, vtcunque explicat, & antiquis patribus incognitum fuit, iuxta illud Exo. 6. Nomen meum Adonai non indicaui eis & populi reuelationem eius Iudæis fuit ineffabile. Aut significatur nemine creatoris & filij eius notitiam ex sese suaque rationali tantum cognitione consequi posse. Et est quasi dicat: Quid tibi vendicas aliquid homo, qui neque in creaturis ipsis obtines imperium, neque earum perfectam cognitionē assequeris, multo minus potes cognoscere ex te, vel perfectè eum qui solus omnia creauit, regit & cognoscit. Est autem hic apertus contra Iudæos locus & quidem singularis, ostendens in diuinitate esse personatum diuersitatem cum fiat mentio de nomine filij Dei.

Quanquam & hunc locum studeant suis absurdis deprauare expositionibus, intelligentes hic Interrogari, an quis nouerit aliquem qui hæc omnia fecit, & quia dici posset mortuū esse eum qui hæc fecit, subinferri anfciatur nomen filij eius qui hæc fecit, hoc est, an supersit aliqui ex progenie illius, sed hanc expositionem esse coactam patet ex collatione prædictarum quæstionum cū similibus in aliis scripturarum locis: quibus significatur neminem quidem inter homines esse vel angelos qui illa præstiterit: esse tamen aliquem nempe Deum. Quæ sicuti Deo propriè competunt, ita & filio eius etiam quatenus homini singulari conueniunt ratione multo magis quam Moysi, cui hæc ab hebræis plerisque tribuuntur. Est enim vt habet titulus, prophetia, vel visio, vt præter literalem sensum quo hæc Deo tribuuntur, mirum non sit si etiam ex intensione spiritus filio Dei, de quo etiam in titulo fit mentio competant. Ipse est enim de quo Paulus illud Psalmi explanans. Ascendisti in altum, cœpisti captiuitatem. Qui descendit (inquit) ipse est qui ascendit *Psal. 67.* super omnes cœlos, vt adimpleret omnia. Et do- *Ephes. 4.* minus ipse, Nemo ascendit in cœlum nisi qui de- *Ioan. 3.* scendit de cœlo filius hominis qui est in cœlo. Ipse & ventum continuit in manibus suis & aquas colligauit quasi in vestimento: quia imperauit vēto & mari & facta est tranquillitas magna, & siccis pedibus calcauit fluctus maris. Ipse suscitauit omnes terminos terræ quia collapsum per peccatum *Matth. 8.* totum mundum mire restituit, suam gratiam vs- *Matt. 14.* que in fines orbis terræ dispergendo omnesque per Euāgelium excitando, vt ab errore ac vitiis ad verum Deum conuerterentur. Hæc sicut in creatione solus Deus præstare potuit, ita pro redemptione hominis solus Dei filius facere potuit. Proinde sicut à creatore, ita & à redemptore omnis petenda est vera sapientia. Diuus Augustinus loco prædicto hæc Christo paulo aliter applicat vt licet ibi videre. Cæterum quod ad literam attinet notandum quod illud, si nosti, quod in nostri codicibus sic ferè distinguitur, vt sub vna interrogatione legatur cum toto illo, Quod est nomen eius aut quod est nomen filij eius, potest etiam separatim accipi vt præcedant se interrogationes, & deinde quæratur, an est aliquis qui illa sex nouerit, vel eum omnib. præcedentibus coniungi vt sub vna interrogatione quæratur. An nosti quis ascendit in cœlum? quis continuit spiritum? qui ligauit aquas? quis suscitauit terminos terræ? quod nomē eius & filij eius, Sic enim vult Caietanus hunc locum distingui.

5 *Omnis sermo Dei ignitus clypeus est sperantibus in se.*
6 *Ne addas quicquam verbis illius & arguaris inueniarisque mendax.*

IN superiori sententia indicauit soli Deo propriam ex natura sua esse sapientiam, hic verò sententiis insinuat homini etiam ab illo datam & communicatam sapientiam per verbum ipsius, in quo solo insinuat veram sapientiam petendam. Sic & Ecclesiastici primo vbi ostēditur similibus quæstionibus Deo propriam esse sapientiam, mox subiicitur eam hominibus piis communicatam. Ipse (inquit) creauit eam in spiritu sancto, & effudit eam super omnia opera sua & super omnem carnem secundum datum suum, & præbuit illam diligentibus se. Sic & apud Iob post verba superius citata quibus Deo sapientia appropriatur. Quando (inquit) ponebat pluuiis *Iob. 28.* legem & viam procellis sonantibus. Tunc vidit illam & enarrauit, & præparauit & inuestigauit. Et dixit homini: Ecce timor domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia. Sic & hoc loco monstratur, vnde homini si quærenda sapientia, nempe in verbo ipsius, cuius excellentia & reuerentia quæ ei debetur his duobus versibus insinuatur. Omnis (inquit) sermo Dei ignitus. Est autem hic prior versus desumptus ex Psal. 17. vbi illum hebræa eodem modo habent quo habent hoc loco, nisi quod ibi sit nomen tetragrammaton, quod vertitur domini, hic verò nomen Eloim quod domini igne examinata, protector est omnium sperātium in se. Vnde primum patet sermonem Dei hic non intelligendum dici ignitū quod sit ignea igne charitatis homines accendēs, sed quod sit instar argēti vel auri igne examinati, & purgati, purus ab omni vitio falsitatis & corru-

prionis vel vanitatis secularis quomodo dicitur Psalmo 11. Eloquia domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terrę purgatum septuplum. Sic & intelligendum est, quod dicitur in Psalmis: Ignitum eloquium tuum vehementer
Psal. 11 hoc est, eloquium tuum est admodum purum in-
Esa. 118. star purgati argēti. His enim locis semper est Hebræis dictio צרופה tserupha quæ significat purificare vel fundere ad purificandum per ignem. Et Græcis semper est dictio πεπυρωμένον, quæ sicut annotauit Beda, etsi significat etiam id quod igne est accensum vel igneum, significat tamen etiam igne purificatum vel examinatum. Secundo patet quod cum in secundo membro dicitur, clypeus est sperantibus in se, clypeus non ad sermonē Dei debet referri, sed ad ipsum Deum. Quod non solum ex eo patet: quia in Psalmo dicitur. Protector est omnium sperantium in se, Deus, scilicet, non eloquia de quibus pręmittitur, sed etiam quia in Hebræo, nom quod vertitur sermo est fœminini generis, cum pronomen quod vertitur in secūdo membro, est, sit masculinum vt ad Deum referatur. Ipse ergo cuius sermo purissimus est, clypeus est, hoc est, vt vertitur in Psalmo, protector est instar clypei protegens, omnibus qui verbis eius firmiter credentes per illa spem suam in illum collocant. Significat ergo hac sententia Dei verba esse purissima, & proinde omnibus modis ea amplexanda & credenda, credentibúsque ea admodum fore vtilia, quòd Deus clypei instat tales sit protecturus, qui per verbum suum in se credunt & confidunt, non permissurus eos suas frustrari spe. Alioqui enim verbum eius non esset à falsitate purum, neç quasi argētum igne examinatum. Est autem verbum Dei non tantum scriptura sacra, sed quicquid etiā Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines vel etiam non loquuntur, vt fit in conciliis: ne quis tantum ad scripturam sacram hoc elogium verbi Dei trahat, nec sequens in secundo versu. In quo insinuatur qua reuerentia haberi debeat verbum Dei, & quod malū maneat eos, qui illud ea qua decet non habent reuerentia. Ne (inquit) addas quicquam verbis illius. Quo autem bene intelligatur, quid sit addere verbis illius, quandoquidem & illud male quidam intelligunt, sicut malè sentiunt de verbo Dei, obseruandus est similis locus Deute. 4. vbi dicit Moyses, Non adderis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo & ca. 12. Quod præcipio tibi hoc tantum facito domino, nec addas quicquam nec minuas. Si enim his verbis Moyses prohibere voluit simpliciter, ne quid omnino illius verbis adderetur malè ergo fecerunt omnes Prophetę omnesque sacri scriptores, qui verbis Moysi sua verba & scripta addiderunt, nec quicquam præter Pentateuchum cum Samaritanis recipiendum erit. Certum est ergo Moysi verba commodè intelligenda esse, iuxta exigentiam præcedentium, videlicet nihil addendum est in cultu Dei ex cultura falsorum deorum, de qua cap. 12. præcedit ante verba prædicta, hoc est, nihil addēdum quod sit ipsius dictis contrarium aut omnino nō conforme. Sicut & illud Pauli accipiendum est: Si quis euangelizauerit prætar id quod accepistis, anathema sit. Sic & quod hic dicitur, Ne addas quicquam verbis illius, intelligendum est nihil aliū de, & ex aliena doctrina addendū verbis Dei, quod cum illis non conueniat, aut dissentiat sicut addiderunt verbis Dei Samaritani qui legi & cultui Dei addiderunt cultum idolorum. Aut est intelligendum nihil addendum verbis Dei, sic vt pro Dei verbo habeatur & præter verba Dei aliquid ab homine requiratur, quasi sine eo saluari non possimus, vt sicut superiori sententia significatum est verbo Dei merito credendum esse & fidēdum propter ipsius puritatem & sinceritatem, ita hac sententia significetur præter verbum Dei nihil quærendum ad sapientiam veram & salutem obtinendam, quasi illud homini non sufficeret, & Deus non omni tempore pro exigentia temporis suo populo reuelaret ea quæ sunt eis necessaria ad cognoscendum & faciendum pro obtinenda salute. Cum ergo à posterioribus Prophetis, ab apostolis, atque ab Ecclesia quædam Dei populo dicta, scripta & prædicata sunt, quæ prioribus Dei verbis non fuerunt expressa nihil additum est verbis Dei, quia & illa quę accesserūt, verba Dei sunt. Cum Interpretes explanant verba Dei, nihil addunt verbis Dei, cum suas explanationes nolint recipi pro verbo Dei, nisi quatenus cū verbo Dei consonant atque conueniunt. Nec sua addūt quasi verba Dei non sufficiant, sed qua non ab omnibus intelliguntur. Addiderunt autem verbo Dei Pharisæi & Scribæ, qui suis vel inutiles, vel Dei legi cōtrarias traditiones, pro diuinis, & ad iustitiā promouētibus haberi & seruari voluerūt. Addiderūt verbo Dei, qui dixerūt, Nisi circūdamini Christus vobis nihil proderit. Addūt hæretici, qui suas Acto. 15.
opiniones verbo Dei cōtrarias pro verbo Dei haberi exigunt. Hoc est, ergo quod prohibet Sapiens, Ne vel ex Philosophorum doctrina, vel aliunde quicquam petamus præter verbum Dei quod nos vere reddat sapientes aut iustos. Ne (inquit) arguaris, ab eo, scilicet, inueniarisque ab eo mendax. Quo significat eum grauiter à Deo arguendum: qui eius verbis quicquam suum addiderit, tanquam qui mendax & falsarius sit deprehensus. Sicut enim falsarius deprehenditur qui principis monetæ suam adulteratam admiscet & coniungit, & ob id grauissimè punitur tanquam reus læsæ maiestatis & noxius reipublicæ: Ita qui pro verbo Dei suam obtrudit doctrinam, tanquam falsarius numismatis regij grauissimè vindicabitur, vt qui puritatem verbi Dei inficere conatus sit & veritatem eius suis mendaciis commaculare. Est enim omnis doctrina verè humana etiamsi in se vera sit, in comparatione verbi Dei impura, & necdum instar argenti igne examinati ab omni sorde terrena repurgata, sed multū terrestreitatis habēs admixtum. Qualis autem vltio maneat eū qui Dei verbis addiderit, ostenditur Apocalypsis vltimo Apoc. 22.
cum dicitur, Si quis apposuerit ad hæc, apponet super illum Deus plagas scriptas in libro isto.

7 *Duo rogaui te, ne deneges mihi antequam moriar.*
8 *Vanitatem & verba mendacij longe fac à me, mendicitatem & diuitias ne dederis mihi: tribue tantum victui meo necessaria.*
9 *Ne forte satiatus illiciar ad negandum, & dicam quis est Dominus, aut egestate compulsus furer, & peierem nomen Dei mei.*

OSTENDIT duabus sententiis superioribus veram sapientiam à verbo Dei petendam, in quo & pura simplexque est veritas, & sufficientia eorum quæ scire oportet. Nunc demonstrat quæ sapientiam assecuta sint, vt in plurimum petenda, potissimum ad vitam rectè peragendam,
ob

ob quam veritas quæritur, & ad quam verbum Dei traditum est. Demonstrat id suo exemplo dicens: Duo rogaui te ne denege mihi antequam moriar, quod non sic est intelligendum quasi tandem aliquando semel cupiat ante mortem exaudiri & impetrare illa duo, sed sensus est ne deneges mihi donec viuam, & quamdiu sum in hac vita, significans, hæc quæ petiturus est semper, in hac vita sibi esse necessaria, & sine Dei dono ea assequi non posse, Hebraicè enim est, Ne prohibeas a me antequam moriar. Quæ autem sint hæc duo, aperitur in sequenti versu. Circa quem tamē dubitum oritur, quia non satis apparet quæ sint illa duo, cum in eo versu quatuor videantur poni, vanitas, scilicet, & verba mendacij, mendicitas (vel vt habent Hebræa paupertas) & diuitiæ, duo scilicet, paria, quæ ambo deprecatur. Itaque plerique primum postulatum intelligunt illud. Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, secundum, Mendacitatem & diuitias ne dederis mihi, vt priori postulato petatur liberari ab erroribus, prauis opinionibus & falsa doctrina, posteriori verò petatur quod ad vitam temporalem non incommodè transfigendam est maximè expediens. Prius enim requiritur vt mens non sit infecta prauis de Deo diuinisque ac humanis rebus iudiciis & opinionibus quod commodè precatur postquam de puritate & veritate verbi diuini est locutus, ac deinde vt etiam in temporalibus reb. bene se habeat, vita, vt nec copia nec inopia rerum temporalium, nec prosperitate, nec aduersitate excidat à Deo. Vtrumque enim requiritur, & vt de Deo rectè sentiamus quod ante omnia necesse est, & vt in vsu rerum temporaliū sic agamus, vt nec Deū offendamus. Secundum hunc intellectum quod dicitur in priori postulato, vanitatē & verba mēdacij, ad idem referri potest vt inter illa duo nulla ponatur distinctio, vel potest vanitatis nomen referri ad vanitates seculi, & mendacium ad errores & falsas opiniones. Verum si penitius inspiciamus totum hunc locum, videbitur meritò longè aliud significare voluisse sapiētem quàm quod modo dictum est. Nam duo illa, vanitatem & mēdacij verba inueniuntur postea in declaratione & redditione causæ, ob quam nec diuitias nec mendicitatem dari sibi postulat, ita vt significari videatur diuitias ipsum deprecari ne incidat in vanitatem negando dominum & dicendo: Quis est dominus? mēdicitatem verò, ne incidat in verba mendacij periurando nomen domini. Itaque duo illa quæ optat sibi, continentur in vtroque prædicto membro. Duo illa sunt, Vanitatem & verba mendacij longe fac à me, & duo illa sunt, mendicitatem & diuitias nec dederis mihi, sed diuitias vult sibi non dari propter vanitatem quam per eas timet incidere, mendicitatem vult sibi nō dari propter verba mendacij ne incidat in ea. Est ergo sensus, Vanitatem & verba mendacij longe fac à me, & vt hæc longè sint à me, paupertatem & diuitias ne dederis mihi. Ad quem sensum designandum in Hebræo, vbi versus ferè distinguuntur duobus principalibus membris, duæ illæ partes simul pro vno ponuntur membro, & deinde pro secundo membro subiungitur, tribue tantum victui meo necessaria, vel vt habent Hebræa, ciba me pane statuti mei vel dimensi mei, quasi hoc secundum membrum explicet totum primum membrum. Cuius totius versus secundi ratio redditur deinde in tertio versu quo ad vtramque petitionem, & quo ad vnam petitionem dicitur, Ne forte satiatus illiciar ad negandum dominum, scilicet, dicendo: Quis est Dominus, hoc est, deseram Deum & deuciar ad idola. Hæc enim sunt vanitas iuxta illud Psalmi: Beatus vir cuius est nomen domini spes, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Diuitiæ autem & rerum abundantia atque prosperitas faciunt, vt quis Deum deserat nec illum velit agnoscere, sed eo relicto confugiat ad idola, iuxta illud: Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere. Et illud, Incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Prouocauerunt Deum in diis alienis. Quod ipsi accidit Salomoni Diuitiæ etiam sæpè sunt causa, vt in multiplicem vanitatem homo pertrahatur, in voluptatem, scilicet, carnis aut nimium diuitiarum amorem & superbiam ita vt venter sit deus eorum & gloria, aurum item & argentum, quæ inordinate amare iuxta Paulum est idolorum seruitus. Quod ad alteram petitionem dicitur, Aut egestate compulsus furer & periurem nomen Dei mei, negando, scilicet, furtum cum adiuratus fuero. Hoc autem est incidere in perniciosa verba mendacij. Ad mentiendum enim sæpè inducit paupertas. Indicat hunc sensum Lyranus: qui habet, duo rogaui te domine, Vanitatem, quæ est annexa prosperæ fortunæ & Verba mendacij, quæ frequenter annectuntur aduersæ, longe fac a me. Et idem repetit per alia verba, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Itaque sub exemplo diuitiarum & paupertatis Sapiens hic precatur & precandum docet, vt nec per prosperitatē extollamur & inducamur ad vanitatem huius vitæ, vanitatem superbiæ ac Dei neglectum cum idolorum cultura, nec per aduersitatem deprimamur ad inhonesta & mendacia, inter quæ maximum est peierare nomen Dei, hoc est, falso iurare per nomen Dei. Ita enim hic ea oratio est expouenda cum alioqui impropria sit locutio. Cæterum ex hac oratione non leue sumi potest argumentum pro eorum sententia qui putant hoc caput non esse Salomonis, sed alicuius sapientis dicti Agur, cum Salomon filius regis Rex ditissimus nec paupertatem timuisse, nec magnas & ingentes diuitias deprecatum esse videri possit. Nisi fortè dicamus Salomonem hæc pro se non petiisse, sed alios modum postulandi docuisse qui conueniat maiori parti hominum. Nam diuitias vel paupertatem metuere non est perfectorum, qui cum Paulo dicere possunt. Scio & humiliari: scio & abundare. Vndique & in omnibus institutus sum, & esurire & satiari, abundare & penuriam pati. Proinde non potest etiam ex hac oratione argumentum sumi contra mendicitatem & paupertatem religiosorum qui se ad eam voto astringunt. Loquitur enim oratio de paupertate inuoluntaria, quę multorum malorum & potissimum mendaciorum causa est, cum paupertas voluntaria libertatem spiritus promoueat, nec egestatem adferat, sed faciat cum Paulo nihil habentes & omnia possidentes. Potest etiam iuxta Hebræos hæc sapientis oratio intelligi iuxta mysticum sensum, vt in diuitiis & paupertate sapientiæ excessum, & defectum intelligamus. Nam sicut sunt qui minus sapiunt quam oportet, ita sunt qui plus volunt sapere quam oportet arrogantes sibi quam nō habent sapientiam. Hi frequenter sic extol-

Psal. 40.
Exo. 32.
Philip. 3.
Ephe. 5.
Philip. 4.
2. Cor. 6.

extolluntur & ad eam recidunt vanitatē, vt Deum agnoscere nolint aut illi se submittere, nouósque sibi forment deos & idola quæ venerantur, sua, scilicet figmenta & opiniones. Dicentes. n. se esse sapientes, stulti facti sunt. Sic & illi qui in sapientia deficiunt, ne illa quidem scientes quæ omnes scire tenentur, per hanc egestatem coguntur furari & aliorum prauis opinionibus frui, quibus à vero abducuntur in mendacia.

10 *Ne accuses seruum ad dominum suum, ne forte maledicat tibi & corruas.*

POSTQVAM indicauit, & vnde Sapientia petenda, quod ad intellectum pertinet, & quid à Deo optandum, quod ad affectum & voluntatē pertinet: tradit quædā alia præcepta quibus docetur, quomodo ad alios se homo habere debeat inter quæ hoc vel ex maximis est, vt ne quis lædat inferiores & afflictos, qui etsi se vlcisci nō valeāt, Deum tamen habent vindicem. Ne accuses, inquit, seruū ad dominum suū, temere, scilicet, & ex crudelitate quadam atque immisericordia. Vult enim significare condolendum esse his qui seruilis sunt conditionis, & ad eorum, quædam errata sæpè conniuendum, tanquam qui ipsa satis grauātur & puniuntur conditione, nec spernendos eos, etiamsi videantur se vindicare non posse. Futurū enim vt illi exacerbati, ac sentientes accusatione sui dominum alienatum, aut etiam grauiter offensum plagas inferre, male tibi saltem precentur, & dominus omnium qui pauperum & afflictorum preces audit, vindicet tuam crudelitatem, & eo vindicante corruas in aliquod malum & calamitatem, vel corruas, hoc est: perdaris & frangaris amissa tua fœlicitate. Significat ergo abstinendum ab accusatione serui apud dominū ei', ne & seruus vicissim accusatorem accuset apud communem dominum, & ab illo accusator puniatur, sicut accusatus seruus à domino suo, timendamque esse maledictionem pauperis & impotētis non minus quam opes & vires diuitum, quòd Deum vltorem habeant impotentes, & qui humana destituuntur ope præsertim si ad Deum confugiant. Sub exemplo enim non accusandi serui insinuatur cauendū à crudelitate in quosuis inopes & afflictos. Vnde similiter dicitur in Ecclesiastico: Cor inopis ne afflixeris, & non relinquas quærentibus tibi retro maledicere. Male dicentis enim tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Exaudiet autem eum qui fecit illum. Et Ecclesiastes docet aliquid seruis condonandum consideratione propriè infirmitatis. Cunctis, inquit sermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum, ne fortè audias seruum maledicentem tibi, scit enim conscientia tua quia & tu crebro maledixisti aliis. Beda & in contextu, & in commentario legit ne tradas seruum, sed mendosa est lectio quam verisimile est eum sumpsisse ex Deutero. 23. vbi legimus. Non trades seruum domino suo, qui ad te confugerit, &c. Nam commentarius eius mysticus, ei loco conuenit secundum mysticum sensum. Aut potius hanc lectionem retinuit ex antiqua lectione, quæ est iuxta Septuaginta. Nam Græca hic habent, ne tradas seruum in manus domini.

Rom. 1. — Eccle. 4. — Eccle. 7.

11 *Generatio qua patri suo maledicit, & matri sua non benedicit.*

12 *Generatio qua sibi munda videtur & tamen non est lota à sordibus suis.*

13 *Generatio cuius excelsi sunt oculi, & palpebra eius in alta surrecta.*

14 *Generatio qua pro dentibus gladios habet & commandit molaribus suis, vt comedat inopes de terra: & pauperes ex hominibus.*

SVBIVNGIT & alia vitia in primis cauēda, multa docens & philosophās per quaternaria potissimum sex. Et primum quidē ponit quatuor generationes, hoc est, genera hominum, quæ insinuat maximè detestanda esse, ob vitia singulariter mala. Primum genus ex eorum qui per summam ingratitudinem peccāt in eos quibus maxima debetur gratia. Generatio, inquit subaudi, est, hoc est, quoddam est genus hominū, & sunt quidam qui suo patri etiam male precantur aut de eo malè loquuntur, & similiter matri non bene dicūt sicut deberent, sed contra maledicunt, Secundum genus est eorum qui falso sibi vindicant sanctimoniam. Generatio (inquit) quæ munda sibi videtur cum non sit lota a sordibus suis, hoc est, sunt qui se mundos esse putant cum tamen immunditias suas non abluerint, quod fit vel quia ignorant suas immunditias & vitia, vel quia eas non curant. Tertiū genus est eorum qui tanta inflati sunt superbia, vt ipso etiam vultu gestúque exteriori, illam planè præ se ferant, nec eam in animo occultare valeant. Generatio, (inquit) cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in altum surrectæ, ipso oculorum habitu declarantes, se alta petere, omnesque præ se cōtemnere. Quartum genus eorum est qui tātæ sunt crudelitatis vt feras imitētur, & quasi humanā carnem dentibus suis edant. Quos exprimit dicens, generatio quæ pro dentibus gladios habet, hoc est, cuius dētes sunt quasi gladij, quo nihil aliud significatur quam quosdam adeo crudeliter in alios sæuire ad perdendum eos siue facto siue verbo, aut ad diripiendum eorum bona & excoriandum eos, vt videantur ferarum more eos dentibus suis dissecare, & commandere atque confringere molaribus suis. Et sane quatuor hæc vitia nempe ingratitudo, vindicata sanctimonia, superbia & crudelis oppressio, præcipua sunt vitia quæ totum mundum turbant & commouent Deoque vel maximè displicent vt mirum non sit quod hæc quatuor genera tāquam singulariter cauenda proposuerit. In quibus & subtilius Philosophari licebit designata hæc quatuor perdendorum hominum genera, Infidelium, Iudæorum, Hæreticorum, iniquorum Christianorum: Infideles enim maledicunt cœlesti omnium Patri quem cum sua Ecclesia agnoscere nolunt, Iudæi, iustitiam & mundiciem sibi vendicant, cum Christi baptismo loti non sint à sordibus suis. Quibus & dixit dominus, Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus. Deus autem nouit corda vestra, quæ plena sunt rapina & iniquitate. Hæretici per superbiam se erigunt contra Ecclesiam Dei, eiúsque simplicem doctrinam. Iniqui Christiani, crudeliter opprimunt pauperes, de qualibus dicitur in Euangelio. Si dixerit malus seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire & cœperit percutere conseruos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis veniet dominus serui illius & diuidet eum partemque eius ponet cum hypocritis. Luc. 16.

15 *Sanguisuga dua sunt filia dicentes, Affer, Affer, Tria sunt insaturabilia, & quartum nunquam dicit suffi- t*

16 *Insat-*

5 *Infernus, &c. os vulua, & terra qua non saturatur aqua, ignis vero nunquam dicit sufficit.*

PARTAM illam primam, sanguisugæ duæ sunt filiæ dicētes affer, affer, ferè omnes accipiūt seorsum, tanquā a sequentibus separatā & sententiam per se absoluat, & intelligunt duas filias sanguisugæ dici vitia duo, quæ conditionem & naturam sanguisugæ imitantur. Est autem sanguisuga, vermis aqueus, qui & hirudo dicitur ab hærendo, cuius conditionem exprimit Horatius dicens: Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo. Hanc ergo bestiolam sitiētem mirum in modum sanguinem, duo vitia imitantur libido & auaritia. Nam qui his vitiis dediti sunt, non facilè satiantur, sed semper clamant affer, affer, vel vt habent Hebræa, da, da. Beda per sanguisugam intelligit significari hic diabolum qui siti peccandi & peccata suadendi incessanter accenditur, quique humanum sanguinem, hoc est, vitam hominum, auidè desiderat tollere. Cuius duæ filiæ rectè dicuntur duo illa prædicta vitia, quod ab eo progna tæ sint præcipuæ illæ humani generis illecebræ. Verum si in textu hebræo diligenter eorum quæ hic dicuntur ordo obseruetur, deprehendetur aliud longe sapientem hic voluisse. Obseruandum enim primum, hanc partem non esse in Hebræo sententiam per se absolutam, sed eodem versu cōprehēdi quod de tribus & quatuor vel quarto dicitur. Deinde cum in hoc versu dicatur tria sunt insaturabilia, in sequenti vbi versus iste explicatur, tertio tantum applicatur, non saturari, Et terra, Inquit, quæ non saturatur aqua. Sic & cum in priori versu dicatur, & quatuor nunquam dicunt, (sufficit) sic enim habent Hebræa, non autem quartum) in sequenti, verbum sufficit tantum quarto nempe igni tribuitur, non quod vel igni hæc solū sint tribuenda, sed quod hæc omnibus quatuor sint tribuenda indiscriminatim, quamquam elegantiæ causa vnum vni & alterum alteri tribuitur. Itaque omnino apparet quatuor illa quæ in secūdo versu ponuntur esse quæ in præcedenti, primū numero binario, deinde ternario & demum quaternario designantur vt sit sensus: Duo sunt insaturabilia & quæ nunquam dicunt sufficit, sed dicunt, Affer, affer, imò tria sunt insaturabilia: imò quatuor. Est enim hic & in sequentibus quaternariis talis modus loquendi, qualis est apud Amos, qui & ipse multis vsus est quaternariis in describēdis multarum nationum vitiis, cum dicit: Super tribus sceleribus & super quatuor, pro eo quod est, Tria sunt scelera, imò quatuor, vel tria sunt scelera quatuórve, propter quæ non conuertam vel non parcam. Sic enim & Prouerb. 6. vbi nos habemus, sex sunt quæ odit Dominus, & septimū detestatur anima eius. Hebræis nō est septimum, sed septē. Et est sensus, sex sunt imò septem quæ odit dominus & detestatur anima eius. Non enim solum septimum detestatur, cum & inter sex quæ præcedunt sint quædam septimo peiora, vt pedes veloces effundendum sanguinem. Duæ ergo filiæ quæ sunt ipsi sanguisugæ. Nam (sanguisugæ) est d[illegible] casus, vt patet ex Hebræis quæ habent [illegible] Laalucha, & Græcis quæ habent τῇ βδέλλῃ & dicunt affer, affer, vel quarum nomina sunt da, da, (non enim Hebræa habent, dicentes) sit infernus & os vuluæ. Quæ duo dicuntur filiæ sanguisugæ, eo quod dissimilantur illi, in eo quod sicut sanguisuga duo habet ora, quæ sanguine satiari nequeunt (id enim experientia patere dicitur) ita & illa duo sint quasi ora duo quæ non saturantur. Et infernus quidem, hoc est, mors, perditio aut status mortuorum, vt suprà expositum est, veluti os est omnia deuorans, nec vnquam satiatur, ita vt semper ipsa re dicat, affer, & eius nomen rectè dici possit, Hab, vt est Hebræis, hoc est, da, vel affer. Similiter & os vuluæ quia concupiscentia maximè muliebris semper semen desiderat virile, ita vt ipsa re dicat affer, & dici etiam possit nomen eius Hab, da vel affer. Insatiabilis enim est muliebris concupiscentia, ita vt cecinerit Poëta, Delassata quidem, sed non satiata recessit. Hebræa tamen non habent os vuluæ, sed clausio vuluæ, sed vteri, hoc est, matrix impedita, contracta & sterilis, vt significetur insatiabile desiderium mulieris sterilis: cuius dominus conclusit vterum ne pariat. Hæc enim concubitus magis est auida quam cæteræ, tum propter desiderium habēdę prolis, tum quod fœcundæ & grauidæ naturaliter non appetant concubitum cum sint quasi stomacho pleno, vt tradunt physici, sterilium verò matrix non dilatetur per conceptum. Duæ ergo prædictæ filiæ hirudinis, sunt ex numero quatuor insaturabilium. Tertium est terra quæ non facilè saturatur aqua, quā semper imbibit, maximè sabulosa. Quartum est ignis qui appositione lignorum non extinguitur, sed magis magisq; semper accenditur, semperque amplius & amplius consumit & vorat. Cæterum omnino verisimile est sapientem non tantum id significare voluisse quod pro explicatione literali modo dictum est, sed horum quatuor insaturabilium propositione voluisse aliquid mysticum intelligendum esse quod philosophando sit assequendum. In his ergo quatuor Insaturabilibus intelligi potest designari quadruplex cupiditas, quæ radix est omnium vitiorum. Prima est vindictæ & nocendi cupiditas quæ est ira & inuidia, quæ cupiditas per infernum horridum & tenebrosum significatur, quod mortem desideret, nec morte ipsa satiari potest, sed semper in alterius malum & perniciem concitatur, omnia arrodens: omnia destruens. Secunda est concupiscentia carnis per os vuluæ rectè designata, quod in ea maximè vigeat, vt dictum est. Libido enim in vtroque sexu non extinguitur nec satiatur ipso vsu, sed eius desiderium vsu magis excitatur. Tertia est concupiscentia oculorum, vt vocat Ioannes, vt Paulus φιλαργυρία, auaritia, scilicet, quæ terræ rectè comparatur, quòd omnino terrena sit terrenis tantum inhærens rebus, ad cuius etiam similitudinem nunquam satiatur diuitiis, sicut illa, maximè arenosa, quamuis multa aqua in se suscepta, parata est semper amplius suscipere. Vnde & hydropico auarus comparatur, eique accommodatur. Quo plus sunt potæ plus sitiuntur aquæ. Quarta est cupiditas gloriæ quæ superbiæ est, rectèque igni assimilatur, quod sicut ignis semper alta petit, ita & superbia, & sicut ignis omnia deuorat: ita superbia omnia sibi subiicere cupit, nec satiatur omnibus etiam sibi subiectis. semper vlteriora petens: sicut patuit in Alexandro, qui cum subiecto à se orbe audisset philosophos de aliis mundis disputantes ingemuisse dicitur quasi dolens vnum tantum sibi subiectum esse. Licet in his quatuor simplicius etiam sit philosophari, vt per infernum, vel vt habent Hebræa propriè sepulchrum, & os

1. Ioan. 2. Colos. 3.

vulux intelligatur iuxta quorundam Hebræorum intelligentiam corruptio & generatio rerũ, quæ vsque ad finem mundi durant, nec vnquam explentur. Deinde per duo reliqua elementa terram & ignem designetur per quæ fiat generatio & corruptio rerum nempe per terram, aquam continue in se suscipientem, & ignem omnia calefacientem, semper agentẽ suaque actione omnia in terra immutantem. Nec fortasse male dixeris qui hæc quatuor insaturabilia ad hoc proposita asseruerit, vt per ea ostẽdatur auarorũ & iniquorum hominum conditio, de quibus in quarta generatione facta est mentio. Et in sequentibus sapientem prosequi de his quæ pertinent ad tres alias generationes, hoc ẽst, tria alia hominum genera. Nam quæ sequuntur ad ea facile reduci possunt. Sequitur enim mox quod pertinet ad genus eorũ qui maledicunt patri aut matri.

17 *Oculum qui subsannat patrem, & qui despicit partum matris suæ suffodiant eum corui de torrentibus, & comedant eum filij aquilæ.*

SVPERIVS proposuit generationem maledicentem parentibus, hic describit pœnam ei generationi debitam, insinuans pulchra circumlocutione tales dignos esse qui in crucem tollantur & suspendantur sub dio, fiántque esca auibus tãquã indigni qui cum reliquis hominibus, sepulturæ tradãtur, quod est perditissimorũ hominum suppliciũ. Quo autem hoc pulchrius & efficacius insinuet, oculi qui primum in suspensis impetitur ab auibus meminit dicens: Oculum qui subsannat patrem suum, & despicit partum, hoc est, parturitionem & laborem matris suæ, quem in pariendo eius nomine pertulit, cuius, scilicet, intuitu marrẽ reuereri deberet. Oculo tribuit subsannationem & despectum, siue quod aliquãdo nutu oculorum filij declarent se ridere & despicere parentes suos, vt hoc minori contemptu insinuet quantum mereantur illi, qui etiam voce & manifesto opere rident & despiciunt parentes suos, siue quod despectus & irrisio parentum ferè nascitur in filiis ex eo quod obseruent quædam in parentibus quę ridenda & despicienda putant, & propter quæ eos minoris faciunt, vt sunt paupertas, senectus aliaue eius generis. Vnde diligenter monet Sapiens in Eccles. 3. Ecclesiastic. Ne glorieris in cõtumelia patris tui, non est enim tibi gloria, sed confusio: Fili suscipe senectam patris tui & non contristes eum in vita illius, & si defecerit sensu, veniam da, & ne spernas eum in vita tua. Sicut ergo ob alterum harum causarum oculo tribuit despectum, ita eidem tribuit quod aues in cruce illum eruent & comedent. Et rectè quod sicut hinc oritur in filio despectus parentum, ita hinc aues auspicantur eum suspensi in cruce hominis. Corui autem & aquilæ meminit inter reliquas aues, tum quod hæ aues cadaueribus gaudeant maximè, ad quæ à longè aduolãt, Luca. 17. ad quod respiciens dominus dixit: Vbicunque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ, tũ quod hæ aues longissimæ sunt vitæ. Vnde eis bene tribuitur vindicta eorum filiorum qui non habent in honore parentum senectam quique propter inhonorationem parentum non sunt digni qui sint longæui super terram, iuxta legis præceptum. Meminit autem coruorum de torrentibus quod circa torrentes & fluuios nidificare & manere soleant. Vnde legimus de Elia præceptum fuisse coruis vt pascerent eum in torrente Carith. Filij aquilæ Hebraica phrasi positum est pro ipsis aquilis. 3. Reg. 17 Quod autem coruis effosio oculorum, Aquilis eius eorundem tribuitur pro elegantia Hebraica, indiscriminatim, intelligi debet, corui & aquilæ eruent oculum & comedent. Cæterum quanquam non semper ita fiat, vt habet hæc sententia, nihil tamen obstat hoc eius veritati, Non enim quid fiat, sed quid mereantur significare voluit. Vnde bene vertit noster interpres effodiant & comedant, nõ autem quomodo etiam Hebræi verti possunt, effodient & comedent, vt significetur eorum meritum & grauitas delicti ipsorum, quod vel hoc supplicij genere vel alio simili hic frequenter punitur. Post hanc autem vitam plenius & certius quando diaboli coruis & aquilis nigredine similes nec minus carnibus humanis inhiantes grauiter tales filios torquent, oculos eis eruentes, vt solem iustitiæ nonquã cernere possint. Ex præmissis patet sententiam hãc paraphrasticè sic explicari posse. Is qui propter quædã quæ videt in patre vel matre, eos despicit & ridet, eõ solum non est dignus qui sit longæuus super terram, quemadmodum promissum est honorantibus parentes, sed omnino meretur vt cum sceleratissimis hominib. ignominiosissimo supplicij genere pereat, atque in patibulum suspendatur ibique eius oculos aues eruant & comedant: qui causam dederunt primum despiciendi parentes. Quamquam & sic possit intelligi. Qui oculorum nutu parentes irridet dignus est, vt eius etiam adhuc viuentis oculi ab auibus eruantur & comedantur, ex cũ͂sque fiat qui oculis in parentes peccauit, ne amplius oculis in eos peccet, nec videat in eis quæ ad despiciendum ipsum possent inducere. Pleræque enim auium è manibus hominum viuentium oculos potissimum appetunt, quod ob id fieri putant, quod effigiem suam in eis veluti in speculo cernentes, velut ad cognata desiderio suo tendunt. Venerabilis Beda sententiã in mysticũ sensum trahit in meliorem partem, vt per coruos & filios aquilæ intelligantur doctores sancti, qui prauam intentionem quasi oculum eorum qui Deũ per ... suis iudicijs & factis incident & despiciunt sanam Ecclesiæ doctrinam, sua prædicatione ... & reuincunt. Corui etenim (inquit) vocantur doctores sancti, quia per humilitatem gratiam, p... in se nigredinem confitentur. Filij autem aquilæ, quia per gratiam eius sint renati: qui in habitu assumptæ humanitatis, ad cœlestia transuolant, Vnde alibi & filij sponsi appellantur. Matth. 9.

18 *Tria sunt difficilia mihi & quartum penitus ignoro.*
19 *Viam aquilæ in cœlo, viam colubri super petram, viam nauis in medio maris, & viam viri in adolescentula.*
20 *Talis est via mulieris adulteræ quæ comedit & tergit os suum, & dicit non sum operata malum.*

PRO verò horum intellectu assequendo, in primis hic rursum annotandum sicut & suprà dictum est, hebræa non habere quartum, sed quatuor. Nec est, penitus, sed tantum quatuor ignoro ea, vt sit sensus tria quatuórve, vel tria imo quatuor sunt mihi difficilia: vel, (vt habent hebræa admirabilia) hoc est, suprà captum meum & ignota mihi, Septuaginta verterunt ἀδύνατα, hoc est, impossibilia. Noster tamen interpres sic vertit quasi quartum solum penitus ignoretur, reli...

reliqua verò tria difficulter intelligant. Quanquam possit nostra litera vt habeat verum hebraicæ lectionis sensum sic accipi, Tria mihi sunt difficilia ad intelligendum vel inueniendum, imò & quartum cum illis tribus penitus ignoro. Notandum secundo in versu sequenti duplicem esse lectionem. Beda enim & multi libri habent viam viri in adolescentia, quæ lectio concordat cũ Græcis quæ habent νεότητι, hoc est, iuuentute vel adolescentia, verisimile sit eam lectionem ex antiqua versione remansisse apud Bedam. Iuxta quam lectionẽ facilius erit intelligere quod dicit de quarta via, viam scilicet viri in adolescentia. Sicut enim reliquæ tres viæ obliquæ sunt & tortuosæ atque difficulter inueniuntur: quia nullum remanet vestigium earum, ita & via, hoc est vitæ ratio, quam quis in adolescentia sua sequitur, difficulter intelligitur. Adeo enim instabilis est via hominis in adolescentia, ita se adolescens per omnes horas in diuersa torquet, & nunc huc, nunc illuc rapitur, vt difficile sit id comprehendere & animaduertere quo tendat, & in quibus versatus sit. Proinde rectè hæc via coniungitur & comparatur aliis tribus viis nempè viæ auium (inter quas primatum tenet aquila, quæ omniũ altissimè volat, cuius ob id specialiter fit mentio) quæ in cœlo vagantur instabiles, viæ colubri tortuosæ super terram nunc huc, nunc illuc insedentis non relicto vestigio, viæ nauis nullo recto ordine in mari motæ sine vestigij indicio. Quarũ trium viarum vna est in cœlo, vna super terram, vna in aquis. Quibus tribus rectè comparatur via mentis instabilis, quæ nunc vagatur in cupiditate gloriæ mundanæ, nunc in cupiditate rerum terrenarum, nunc in cupiditate libidinum & rerum Venerearum, in quibus velut in aquis homines voluuntur & immerguntur. Plausibiliter hæc sic dici possent. Verum alia lectio probabilior videtur, quæ habet viam viri in adolescentula. Sic enim quidam etiam habent libri. Et sic legendum ex Hebræis monet Lyranus. Est enim hic Hebræis dictio illa עלמה Alma, quæ est apud Esaiam, cum dicit: Ecce virgo concipiet, quæ propriè significat adolescentulam aut puellam occultam viro, & proinde virginem. Itaque etiam Septuaginta verterunt apud Esaiam παρθένον. Apparet autem ad literam per viam viri in adolescentula vel virgine significari congressum viri cum puella, vt significetur eius non relinqui vestigium sicut non relinquitur vestigium vel auis in cœlo volantis, vel colubri super petram se mouentis, vel nauis in mari. De tali enim congressu literam loqui apparet ex sequenti sententia. Talis est via mulieris adulteræ. Sed obstare videtur, quod congressus viri cum puella virgine, qualem significat Alma vestigium post se relinquat vnde facilè cognosci possit. Ablatum est enim virginitatis signaculum vnde congressus ille cognosci possit. Vnde Caietanus quod hanc effugiat difficultatem, putat hic dictionem Alma positam pro puella, sed prius corrupta. Nam incorrupta si postea cognoscatur, non relinquitur cõgressus indicium sicut nec in adultera de qua subiungitur. Verum illud plenè est contra dictionis illius rationẽ quæ omnium iudicio puellam significat incognitam viro, vt pote absconditam illi. Proinde ex sequenti sententia intelligendum est quomodo dicatur via viri in adolescentula esse incognita, nempè quod eam vir & puella studeant omnibus modis occultare, negare, & quasi omninò nulla fuisset sese gerere, quemadmodum de adultera subijcitur. Ad quod præcedit similitudo trium viarum, vt sicut ibi via nulla apparet, sed post vias illas nulla ibi fuisse videtur, ita & hic sese gerant quasi nullus fuisset congressus. Quem sensum humilem satis in specie, si sequamur dicendum omnino apparet hæc dicta ad demonstrandam secundam illam generationem, de qua superius dictum est, quæ munda sibi videtur, & tamen non est lota à sordibus suis, vt hoc scilicet Sapiens hic ostenderit sub exemplo corruptæ virginis & adulteræ, quæ suas sordes solicitè tegunt nec eas sicut coniugatæ & fornicatæ agnoscere volunt, insinuans harum exemplo esse plerósque qui quod peccauerunt confiteri recusent pro mundis sese gerentes. In hac autẽ literali intelligentia obseruãdum non esse sermonem de via pro tempore quo aquila volat, serpens graditur & nauis transit, sed de via post volatum, post gressum colubri, post transitum nauis & similiter post concubitum. Nam cum actu aquila volat videtur via per quam volet & similiter de aliis. Atq; hoc est, quod supra dictũ est, non relinquitur harũ viarum vestigiũ vnde demonstrari possint. Lyranus attendens forte prædictum sensum esse humiliorem, & non omnino verum esse sapienti incognitam esse vitam viri in adolescẽtula, intelligit piè, Christi in virgine matre conceptum & ex ea natiuitatẽ. Hæc enim via omnino omnibus est ignorata nec plenè cognosci potest, iuxta illud Esa. Generationẽ eius quis enarrabit. De hac via prophetauit Hiere. Nouum inquit creauit dominus super terram, fœmina circundabit virum, vbi etiam pro virum eadem est dictio quæ hoc loco cum dicitur, Via viri nempè dictio גבר Gaber, quæ à fortitudine dicitur. & Christo etiam in ventrem virginis iam concepto benè conuenit, tum ob diuinitatis suæ fortitudinem, tum quod ab instanti suæ conceptionis secundum animam omnino fuerit perfectus. Nec enim mysterio videtur carere, quòd non sit dictum via adolescentis siue iuuenis in adolescentula, quemadmodum iuxta illum priorem literalem sensum videbatur dicendum, sed via viri. Certe in nullum alium istud verius competere potest quam in Christum eiúsque matrem virginem. Iuxta quem sensum reliquæ tres viæ rectè intelliguntur adductæ, vt per earum exemplum, quarta illa via & præ aliis magis mirabilis melius intelligeretur & aduerteretur, quod quemadmodum auis in aëre volat, serpens super petram repit, nauis transit in mari, sine aliqua aëris vel petræ vel aquæ corruptione vel diuisionis alicuius signo relicto, ita & via illa viri contigit sine virginis læsione & corruptione. Lyranus tamen tres illas vias tractat sublimius, per viã aquilæ in cælo intelligens significatam Christi in cœlos ascẽsionẽ, per viam colubri super petram eius resurrectionem, qui cum tanquam serpens pependerit in cruce, in resurrectione è sepulchro surrexerit clauso, ita vt in signato saxo desuper posito nullum apparet resurrectionis vestigium. Per viam nauis in medio mari ipsius conuersatione in hoc mundo procelloso & turbulento, in quo expositus fuit apud Iudæos variis tempestatibus, de vno loco in aliũ instabiliter semper vagatus. Hæ enim omnes viæ sicut & via conceptionis ac natiuitatis eius excedunt hominis captum. Nec mirum est sic Lyranum exposuisse, cum & Hebræus quidam

Esa. 53.
Hiere. 31.

sic hoc de Messia sit interpretatus, vt patet ex Galatino li. 7. vbi hanc interpretationem tribuit Rabbenu haccados. Iam quod sequitur, talis est via mulieris adulteræ, vt eum prædicto sensu conueniat intelligit Lyranus dictum de Synagoga Iudæorum, quæ cum Deum pro suo accepérit marito ab illo desciuit declinando, in idololatriam & alia pleraque vitia, quæ tamen agnoscere non vult, sed tanquam incorrupta virgo vult haberi, & cum fornicata sit cum amatoribus multis, vt dicitur apud Hiere. dicit tamen non sum polluta, & nõ peccaui, vt est Hierem. 2. Maculata (inquit) es in iniquitate tua, dicit dominus Deus. Quomodo dicis non sum polluta, & non peccaui. Et postea: Ecce ego iudicio cõtendam tecum, eo quod dixeris non peccaui. Sensus ergo esset: Quemadmodum incorruptæ sunt viæ prædictæ & incognitæ, sic & meretrix suam viam vult esse incorruptam & ignotam. Nec videtur absurdum dicere Spiritum sanctum vtrunque sensum hoc loco intendisse, & illum literalem humiliorem, & hunc spiritualem sublimiorem, maximè cum sit, vt dicitur in principio, visio siue prophetia. Porrò prosequendo literalem sensum tertia illa sententia de muliere adultera significat, quod sicut via viri in adolescentula est abscondita, ita & via mulieris adulteræ, quod declarat subiungendo: quæ comedit & tergit os suum & dicit, Nõ sum operata malum, quo metaphoricè significat eam concubuisse séque purgasse instar eius, qui postquam comedit, abstergit os suum negans se comedisse. Sic enim & illa negat se stupratam. Quod si in secundo versu secundũ priorem lectionem legatur via viri in adolescentia, sensus hic esset, mulieris adulteræ mentem similiter esse instabilem, vagam & incertam, eámque variis perturbationum motibus fluctuare. Potest tamen etiam hæc de muliere adultera sententia accipi non vt cohærens cum superiori, sed ab ea separata, vt dictio talis non ad superiora referatur, sed ad sequentia, & sit sensus: Huiusmodi est modus agendi mulieris adulteræ, nempè comedit & tergit os suum, &c. Non est enim Hebræis quæ comedit, sed tantum comedit. Et sic optimè consistit mysteriũ natiuitatis Christi in versu præcedenti, ad quod intelligendum multum inuitat dictio, Alma.

21 *Per tria mouetur terra, & quartum non potest sustinere.*
22 *Per seruum cũ regnauerit, per stultum cum saturatus fuerit cibo.*
23 *Et per odiosam mulierem, cum in matrimonium fuerit assumpta. Et per ancillam cum fuerit hæres dominæ suæ.*

QVARTVS iste est quaternarius, qui videri potest propositus ad declarandum tertiam illam execrandam generationem, de qua supra est dictum, cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in alta surrectæ. Nam in quatuor istis notatur insignis & intolerãdæ superbiæ vitium. Sunt autem ista quatuor talia quæ in sese absona sunt & indigna quæ eueniant, quorum duo priora in viris inueniuntur, alterum in seruili conditione, alterum in libera, proinde apud Hebræos hæc duo vno versu copulantur, posteriora duo in mulieribus, alterum in libera conditione, alterum in seruili, quæ & ipsa apud Hebræos, vno versu comprehenduntur. De his dicitur per tria mouetur, hoc est, commouetur vel concutitur terra, imò & quartum est quod simul cum illis terra non potest sustinere, hoc est, sufferre & tolerare. Hoc est, quatuor sunt, per quæ & propter quæ commouetur terra, & quæ ferre non potest. Nam & hic non est quartum Hebræis, sed quatuor. Nec minus tria sunt intoleranda quam quartum. Per hæc moueri dicit terram, siue ad designandum hæc quatuor res esse adeo indignas, vt ad eas terra alioqui inter omnia elementa immobilis, contremiscat & cõmoueatur, quasi indignata quod eas ferre in se debeat, siue quod per hæc magna oriatur turbatio & cõmotio in terra inter homines, qui hæc ægrè ferre possunt, ita vt terra dicatur moueri, quia hinc homines in terra viuentes commouentur & conturbantur. Sicut enim per quatuor elemẽtorum bonam temperaturam optimè constitutus est mundus, ita per horum discrasiam & indignam constitutionem terra turbatur, inquietatur, & tumultuatur. Quorum primum est seruus regnans. Absona enim hęc res & seruili cõditione nequaquam digna imò cum illa pugnans. Non enim serui est regnare, sed seruire. Nec solũ res est in se absona, sed vt in plurimum hinc in terra magna oritur turbatio. Nam cũ seruum regnare contigerit, ferè non potest rectè vti prosperitate fortunæ cui prius nõ assueuit, sed insolescit & plus nimio extollitur, vnde in zelum con[tr]actum concitantur qui illum sibi prælatum vident, sicque & ipse concitatur contra eos qui ipsum reputant illo honore indignum. Exemplũ est in Ieroboam seruo prius Salomonis, sed postea in regem præfecto super decem tribus Israël, qui per animi elationẽ, immemor diuini beneficij induxit p[o]pulum ad idololatriam. Vnde bene dictum est à quodã, Asperius nihil est misero: cũ surgit in altũ. Secundum est stultus satiatus cibo. Nã & is multas excitat turbationes petulanter, multa insolenter & sine ratione agit, audax nimium & proc[ax], iurgia excitans & iniurias ingerens. Nec tamen per satietatem cibi tantum ventris saturitas debet intelligi, sed generaliter opulentia & diuitiæ quas in se absonum est stultum habere, vt quæ non deceant, eum, qui eis rectè vti nõ potest, sed debeãtur sapienti qui earum rectum nouit vsum. Nam vt supra dictum est. Quod prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere nõ possit? Nec est tantum hæc res in se absona, sed hinc in terra magna prouenit turbatio, quod stulti diuitiis abutẽtes multa insolenter committant, alios despicientes & iniuria afficientes, ac per hæc alios ad indignationem ac zelum concitantes. Exemplum est in Nabal marito Abigail, cuius nomen hoc loco ponitur pro stulto. Nã Nabal stultum significat. Tertium est mulier odiosa, hoc est, quæ multas habet conditiones ob quas est odibilis: vel fuit odio habita cum in matrimonium fuerit assumpta. Absonum enim mulierem odiosam fieri coniugem, cum coniux debeat esse amabilis. Illam si contingat fieri coniugem, ferè & ipsa non agnoscens beneficium, insolenter se gerere incipit in maritum ac totam familiam, quæ eius Imperium & insolentiam eo ægrius fert, quo magis est odibilis. Vnde in familia nihil potest esse pacis aut boni, sed omnia plena sunt turbationibus. Quartum est ancilla facta hæres dominæ suæ. Pugnant enim inter se esse ancillam & esse hæredem eius cuius est ancilla. Istud autem esse hæredem dupliciter fieri potest. Aut vt succedat post mortẽ dominæ suæ in eius bona & locum, siatque coniux mariti dominæ suæ, aut vt expulsa domina, ancilla in eius locum assumatur. Vtrunque intolerabile

le est, sed magis postremū. Vtrumuis accidat excitantur in terra tumultus multi, cum & ancilla fortuna sua vti nesciat nisi insolenter & alij illinc ad indignationem prouocentur. Exemplum aliquale in Agar ancilla Saræ quæ videns se coniugem factam Abrahæ, seque ex eo concepisse, contempsit dominam suam, quod illa non ferens expulit eam. Duo ergo priora faciunt turbationem in republica, duo posteriora quæ fœminarū sunt
Galat.6. faciunt turbationem in familia. Parabola docet hinc omnia turbari in mundo, quòd his qui subesse & regi, quique inopia premi & contemni deberent, imperium obtingit, dominium rerum, abundantia & honor. Quod & in nobisipsis vsuuenit. Commouetur enim ob id terra cordis nostri, quòd carnalis affectus qui spiritui deberet seruire imperet rationi, quod stultæ & brutæ portioni nimis indulgetur satuiratis, quod ndiosa caro in nimio habetur honore, & quæ ancilla esse deberet dominari vult.

24 *Quatuor sunt minima terræ, & ipsa sunt sapientiora sapientibus.*
25 *Formica populus infirmus, qui præparat in messe cibū suum.*
26 *Lepusculus plebs inualida, quæ collocat in petra cubile suū.*
27 *Regem locusta non habet, & egreditur vniuersa per turmas suas.*
28 *Stellio manibus nititur, & moratur in ædibus regis.*

POST quatuor quaternarios, qui videntur pertinere ad quatuor generationes malas, & vicia designant, duos subiicit quaternarios pertinentes ad significationem bonarum generationum & virtutum. Et primus quidem proponit quatuor animalia minora in quibus nos ad exercitiū virtutis vult philosophari, secundus verò animalia maiora. Quatuor (inquit) sunt minima terræ, hoc est, ex minoribus terræ animalibus, quę tamē sunt sapientiora sapientibus, hoc est, quæ ex instinctu naturæ exercent quædam sapientiæ opera, magis quam hi qui nomē sapientis profitētur, aut quam homines qui verè sapientiæ sunt capaces. Non enim verè hæc animalia sunt sapientia, sed hoc eis tribuit propter singularem quandā eorum actionem quam ex instinctu habent naturæ qua ita sibi prospiciunt quasi ex sapientia aliqua operarentur, & qua nos sapientiā docent. Vnde & ideo possunt dici sapientiora sapientibus, quòd sua actione singulari docent sapientes sapientiam, & ab eis non docentur. Primum horum est, Formicæ populus infirmus. Vbi formicę, est pluralis numeri, cui oppositiuè iungitur populus infirmus: hoc est, genus infirmum vel congregatio, quæ licet sit corpore imbecilli & minus robusto, tamen præparat in messe, vel vt habent Hebræa, in æstate, cibum suum quo alatur in hieme, labore scilicet assiduo superans naturæ infirmitatem. Huius exemplum primo proponitur, vt ex hoc quæ sit prima pars sapientiæ discamus. Ex his enim quatuor animalibus quatuor discere licet sapientiæ partes quæ in vnum collectæ, & in tota republica, & in quouis homine absolutam reddent sapientiā vitæque institutionem. Huius prima pars est, eorum quæ necessaria sunt ad vitam, siue corporis, siue animi in primis curā habere. Id quod nullum animal facit neque tempestiuius neque sagacius neque diligentius quam formica. Vnde ad huius animalis genus tanquam maximè sedulum & laboriosum pigros supramisit Salomō, dicens: Vade formicam ô piger. Hic autem præter sedulitatem meminit etiam imbecillitatis in hoc animali dicens, populus infirmus, vt ne quis temere prætexat corporis infirmitatem, quasi per eam non possit curare quæ sunt vitæ necessaria, significās laborem improbum omnia vincere, maximè si in tēpore sit susceptus, cuius tēporis etiā significat habendam rationem cum dicit, parat in messe vel in æstate cibum suū. Significat item huius animalis exēplo, mētis magis industria quam corporis viribus, necessaria colligi posse, sicut formicæ non fortitudine, sed naturali prudentia sibi prospiciunt. Secunda sapientiæ pars, vt nobis de commoda habitatione in qua securè possimus degere, prouideamus. Docet id secūdum animalculū, Lepusculus plebs inualida, pro lepusculo alij vertunt cuniculū, omnino cuniculi de genere videntur esse leporum, vt nō malè diminutiuum lepusculus positum videatur pro cuniculis, quamuis conueniebat pluraliter dicere lepusculi vel cuniculi. Sicut supra dixit formicæ, quia sequitur oppositiuè plebs inualida. Hebræa certè habent numerū pluralē. Septuaginta verterunt χοιρογρύλλοι, chirogrylli, quomodo & noster interpres dictionē hic positā vertit, Leuit. 11. & Deut. 14. secutus Septuaginta. Est autem choirogrillus animal non maius Ericio, habens similitudinem muris & vrsi frequens in Palestina, semperque in cauernis petrarum & terræ foueis habitare solet. Eandem tamen dictionē hic positā Psa. 103. vertit Erinacius Septuaginta λαγωοῖς, hoc est, leporibus, alij cuniculis. Nam & ibi dicitur quod his animalibus sic petra refugium. Vtut est significatur hoc nomine animalculum quod in petra vel cauernis petrosis loco scilicet tutiore minúsque accessu, sibi cubile & mansionem deligit, vt quod suis viribus fidere non potest eo loci securum sit. quod benè conuenit cuniculis. Post curam annonæ & securæ habitationis danda est opera vt in pace & concordia viuamus cum hominibus, atque cum eis charitatis & amicitiæ vinculo colligamur, naturæ magis ductu & rationis quā principū coactione. Docet id tertiū animal locusta, animal exiguum quod naturæ ductu gregatim de agro in agrum cum summa concordia egreditur, & cum ducem non habeat, tamen proficiscendi tempus, incedēdi ordinem, quiescēdi stationes, & castra mouendi opportunitatem, non minus seruat, quam si ducem signo dato sequeretur. Animal hoc si separatum incedat, sine negotio interficitur, cum vero gregatim volat nullis viribus, nullo ingenio aut arte superari potest, latissimos agros tegit, & tanta prouenit multitudine, vt nemo conetur expellere aut aggredi. Quo exēplo docet natura, quam nos muniat & insuperabiles faciat concordia & amicitia mutua, qua paruæ res crescunt, sicut contra etiam magnæ dilabuntur discordia. Quartum animal quod & ipsum singularem docet sapientiam, noster interpres vertit Stellionē. Stellio, inquit, manibus nititur: quia in parte secutus est Septuaginta, qui habent καλαβώτης, hoc est, lacerta. Est enim stellio serpens lacertæ similis circulis quibusdam & velut lucentibus guttis in modum stellarum depictus, de quo dicit Plinius li. 31. naturalis historiæ c. 10. nullum animal fraudulentiùs inuidere homini. Vnde Stellionum nomen aiunt tractum in maledictum, hinc & stellionatus vitium dicitur. Alij ferè vertendum putant araneam. Nam eius industria in texenda tela optimè quadrat nostro exemplo, eique benè conuenit quod pro eo quod nos legimus manibus nititur, habent Hebræa, manibus capi: quia quasi

manibus quibusdam videtur texere telam suam. Magis tamen hoc conuenit Simiæ, quam hic plerique Hebræi significatam putant, cum cuius nomine & Latino & magis Germanico dictio Hebræa, hoc solum loco in scripturis posita satis cõuenit. Est enim Hebræis שממית Schemamith, cui non dissimile est nomẽ simia, & Germani cũ Simme. Nam arana apud Hebræos habent nomen עכביש Accabis, Iob 8. Esa. 59. Et stellio quidem & aranea versantur etiam in ædibus regum, sed frequentius in domibus pauperum, verum simia ob ingenij sui dexteritatem & humanæ prudentiæ imitationem in principum aulis habetur in delitiis, cum aulicis versans velut de numero & laute viuens. Tale enim animal omnino intelligẽdum videtur quod sua industria cõspicuũ est, & in pretio in aulis regum, quòd maximè Simiæ conuenit, quæ quia & forma & manuum similitudine ac imitatione hominem inter omnia animalia maximè refert, in delitiis est etiam apud principes. De hac optimè dicitur quod capit manib. Vt vt est tale animal proponere voluit quod nos doceat contendendum ad honores & principum fauorem obtinendum, idque per industriam & singularis gratiæ ostensionem, sicut stellio singularis fraudulentiæ & veluti manibus quibusdam rependo suisque stellulis lucendo cõspicuus est & admirandus regibus: vt & aranea subtilitate sui operis, & simia dexteritate actionum suarum. Atque hæc est postrema sapiẽtiæ pars. Vnde & supra dictum est ca. 22. Vidisti virum velocem in opere suo, coram regibus stabit. nec erit ante ignobiles. Cæterum quod hæc animalia nos docent, sicut accommodari potest ad vitam corporalem & ciuilem iuxta præscriptum modum, ita & ad vitam spiritualem & Ecclesiasticam. Docemur enim huic in primis etiam curare quæ ad vitam animæ pertinent, idque dum tempus est parandi cibum & benè operandi. Deinde vt domum nobis paremus in qua tute degamus, quæque sit supra firmam petram constituta, nec possit facilè deiici. Post hæc vt per concordiam & communionem sanctorum tuti simus & muniti contra omnes hostium insultus. Et postremum vt nostra industria gratiam & fauorem summi regis obtineamus, quod aliquando in aula eius cœlesti recipi & versari possimus. Rursum notandum non tantum ad particulares homines accommodandum, quod hæc docent animalia, sed etiam ad ipsas respublicas. Ideo enim proponitur formicarum, cuniculorum & locustarum agmẽ, instar populi vel gentis, non autem singulare animal. Docetur ergo Respublica, curandum esse sibi vt omnes in ciuitate sint seduli & laboriosi, deinde vt commodum sibi locum deligat eúmque muniat vt secura possit habitare. Tum vt concordiam inter ciues retineat, qua contra omnes hostes sit fortis & munita. Postremò vt cum capite suo & principe ipsi benè conueniat, vt vicissim princeps sedulus sit & vigilans, quod benè docet aranea telam texens, quæ ideò intelligi potest dici in domibus regum esse vt doceat reges sedulitatem.

29 *Tria sunt quæ benè gradiuntur, & quartum quod incedit fœliciter.*

30 *Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit occursum.*

31 *Gallus succinctus lumbos suos, & aries, nec est Rex qui resistat ei.*

ALTERVM animalium, sed maiorem quaternarium Sapiens proponit quibus vnam candémque conditionem ascribit, nempè quod bene fœliciterque incedunt vel gradiuntur, hoc est, quòd magnifico incedunt gressu. Nã idẽ esse quod dicitur de tribus nempè quod benè gradiuntur, & quod de quarto nẽpè quod incedit fœliciter, patet manifestè ex Hebræis, ex quibus etiam patet primã sententiam sic esse intelligendam: vt superius de similibus dictum est, Tria sunt quæ bene gradiuntur, imò & quartum est cum illis tribus quod incedit fœliciter. Verum duplex circa hũc quaternarium oritur difficultas. Primo enim dubium ex iuxta nostram maximè lectionem, quæ sint hæc quatuor benè gradientia. Secundo quorsum hæc proponantur, & quid per ea significare nósque intelligere voluerit sapiens. Quod ergo attinet ad pri[illegible] difficultatem, certum est primum animal leonem es[illegible], fortissimum animalium quod ad nullius pauet occursum. Pro quo Septuaginta habent, catulus leonis fortior iumẽtis. Secundum verò, quod noster sicut & Septuaginta vertit gallum, Et gallum succinctum lumbos suos alij vertendum putant leporarium lumborum, id est, canem venaticum, alij pardum. Dictio enim Hebraica cum hoc loco tantum occurrat in scripturis quod animal significet non facilè [illegible] potest, idque eo magis quod nominum propriorum notitia apud Hebræos periit magna ex parte. Quod si quis vim spectet vocabulorum hic positorum, inueniet ea significare animal accinctos habẽs lũbos, & cuius robur est in lumbis. Vnde quidam intelligũt canem venaticum, quod is in lumbis sit tenuis quasi accinctos habens lumbos. Alius pardum quod & is in lumb[illegible] tenuis sit & fortis. Alij gallum gallinaceum qui elumbis non est, hoc est nequaquam castra[illegible] qui certe sicut & pardo magis conuenit m[illegible] incessus quam cani venatico, quanquam, & hinc rectè conuenit benè incedere ob vel[illegible] eius cursum. Ideo autem de lũbis videri potest [illegible] mentio, ad distinctionem caponis qui nõ incedit magnifice. Gallus verò non elumbis quẽ gallinaceũ dicimus, qui hic dicitur succinctus lumbos suos & Græcis vno nomine dicitur ἀλέκτωρ, quod hic habent Septuaginta hic incedit alta ceruice & erectis cristis. Certat cum gallis gloriæ studio, canit invictoria, principem se ostendẽs, victus verò occultatur, lucémque & aspectum hominum fugit. Excitat suo cantu homines è lecto, lucémque adesse nunciat, Gallinis maritali adest affectu eas defendens. Dicitur autem gallus gallinaceus succinctos lumbos, nõ quomodo succinctio lumborum refertur quandoque ad continentiam, sed quomodo succincti lumbos dicuntur parati ad gressum & pugnam, quòd scilicet per lumborum infortitudinem promptus sit ad pugnam & procreationem & magnificum incessum. Tertium animal noster vertit aries, alij hircũ, sicut & Septuaginta qui habent τράγος ἡγούμενος αἰπολίου, hoc est, hircus dux gregis. Nil autem refert ad rem aries dicatur, siue hircus cum vterque magnificè incedat, gregem præiens tanquam dux. De quarto autem animali dubium ingerit nostr[illegible] lectio. Nã cum legimus. Nec est rex qui resistat ei, quartum Beda post Gregorium putauit petendum ex sequenti versu, vt quartum sit qui stultus apparuerit postquam in sublime eleuatus est, cumque per leonem Christum per gallum, prædicatores sanctos, per arietem ordinem sacerdotalẽ significari mysticè interpretetur, per stultum hunc in sub-

lime eleuatum. Antichristum intelligit, differentiam faciēs inter fœliciter incedere & benè incedere. Antichristum quidem dicens fœliciter incedere ob prosperitatem fortunæ, non autem benè ob virtutis defectum. Tres verò priores benè quidem incedere: quia cum virtute, nō autem fœliciter, propter aduersitates in hoc seculo eis occurrentes. Mutuatus est hunc suum commentarium de verbo ad verbum. Beda ex diuo Gregorio lib.
Gregor. 30. Moral. cap. 5. vbi prolixè hic locus explicatur. At hæc nullo modo conueniunt cum scriptoris intentione, cum vt supra dictum est idem sit fœliciter incedere & benè. Proinde necesse omnino est fateri lectionem esse vitiatam, siue culpa interpretis, siue scriptoris, & legēdum esse quemadmodum & Lyra annotauit Aries, & Rex nec est qui resistat ei, vt quartum sit, Rex inuictus & insupetabilis, quomodo & Dionysius legit & intelligit. Atque sic vertisse nostrum interpretem, sed scriptorum vitio aliam lectionē irrepsisse omnino videri potest, quod Hebræa sic apertè habent itidem & Græca. Quomodo enim his linguis habentibus: & Rex, affirmatiuè, noster verteret, nec est rex. Et etiāsi sic vertisset omnino locus est restituendus, quòd alioqui nullus sit cōmodus sensus. Codex Bessarionis qui asseruatur in nostro Collegio haber, Et aries, nec est qui resistat ei, omissa regis mentione, quomodo & multi alij libri habent. Et hæc quidem pro prioris difficultatis solutione. Quod ad secundā attinet quandoquidem Sapiens sic hos quaternarios proposuit, vt rara quædam sapientiæ secreta in eis latere videantur, sed quæ tamē nec per ipsum nec per alias scripturas apertè explicātur. Integrum est vnicuique pro talento sibi à Deo dato in eis philosophari. Itaque sunt qui per hæc quatuor intelligunt insinuata quatuor regna & imperia, sicut per similea
Dani. 7. ex parte bestias apud Danielem designantur. Alij verisimilius volunt quatuor virtutes, cardinales indicatas per quas fit vt homo rectè incedat, In Leone enim rectè fortitudinem indicatam quis dixerit, quæ omnia huius mundi, siue prospera, siue aduersa facilè contemnit nihil timens, neque ab instituto cursu deflectēs quicquid euenerit. In accincto lumbos animali, quodcunque sit illud, continentiam qua carnales restringimus affectiones quæ peculiariter in gallo designatur rectè, quòd a somno excitet ad vigilantiam per quā libido pellitur. In ariete verò siue hirco gregis duce, qui reliquum vulgus videtur gubernare, non absurde prudentia intelligitur, quæ virtus cum rectè omnia dispenset, rectè etiam incedere facit & spiritualem cursum plurimum promouet. In rege cui nemo resistere potest, iustitia rectè accipitur virtutum omniū regina, & quæ regibus in primis cōpetit, quæ sic æquitate omnia disponit, vt nemo quantūuis alienus à virtute illā accusare possit aut condemnare. Alij aliter hic philosophantur. At probabilissimum est tria priora animalia bruta regi coniungi, vt ex eorum cognitionibus indicaretur quæ competant regibus, nempè vt sicut rex magnificè cū illis dicitur incedere, ita in illis imitetur quod in eis est eximium. In leone ergo ei proponitur imitanda fortitudo, qua tamen sic vtatur cum opus est vt nō abutatur. Leo enim non sæuit, nisi irritatus, subiectis sciens parcere, si & principes non debent ostendere suam potestatem, nisi cum opus est, subiectis facilè indulgentes, neminem tamen pauidè verentes iuxta illud Ecclesiastici: Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates, ne fortè extimescas faciem potentis. In gallo proponitur imitanda vigilantia ad quam & suos semper excitare debet. In ariete vel hirco monetur, quòd subiectos sibi debet bonis legibus ad ea quæ recta sunt ducere, & ad eorum defensionem se hostibus obiicere. Competunt hæc omnia in regem illum omnium regum dominum, in quem verè quadrat quòd nemo ei resistere potest, de quo dictum est, Vicit Leo de tribu Iuda, de quo etiam Augustinus libro 12. contra Faustum cap. 42. intelligit, legens secundum Septuaginta, catulus leonis fortior iumentis, hoc est, inquit, etiam paruulus fortior maioribus, Qui tanquam gallus clamat. Surge qui dormis, & exurge à mortuis Ipse est, & per arietem illum significatus qui inter vepres hærebat cornibus suis, & pro Isaac oblatus est. Ipse est qui ante oues suas vadit & ponit animā suam pro ouibus suis. Eccl. 7. Apoc. 5. August. Gene. 22. Ioan. 10.

32 Et qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime & sic enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.
33 Qui autem fortiter premit vbera ad eliciendum lac exprimit butyrum, & qui vehementer emungit, elicit sanguinem, & qui prouocat iras, producit discordias.

SICVT in superiori sententia ostendimus cōmunem lectionem esse restituendam aut corrigendam, ita consequenter faciendum in priori harum duarum sententiarum quæ alioqui nullum habebit sensum commodum. Omittenda enim coniunctio, &, posita in princio. Neque enim vlla est huius sententiæ enim præcedenti cognatio, sed planè separata: vt patet ex Hebræis, & à Lyrano diligenter est annotatum. Omittenda item coniunctio (enim) in secunda parte quæ etiā sensum tollit, & est legendū, Qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime, si intellexisset &c. quomodo & Arborens exponit. Aut potius pro, & est legendum verbum, est. Sic enim benè conuenit coniunctio enim, & posteà coniunctio autem. Et in sequētem sententia legēdum verbū apparet, quomodo habent aliqui libri, non autem apparuerit. Vt autem huius sentētiæ verus habeatur sensus, sciendum est Hebræa habere. Si stulte egisti te eleuando, vel cum eleuatus es, si cogitasti (scilicet malum) manū ad os (scilicet admoue) hoc est, tace, nemini dicito, nec quod malè cogitasti ore proferas. Qua sentētia monet Sapiēs, vt aut homo propria delicta quæ se per superbiam admisisse nouit, tegat, aut vt quòd malè quis cogitauit, ore non proferat, sed malè cogitata in seipso contineat & reprimat iuxta illud: Quæ dicitis in cordibus vestris: & in cubilibus vestris compungimini. Sensus ergo nostræ lectionis est. Frequenter accidit vt quis postquam eleuatus est in sublime, hoc est, postquam ad magnos honores peruenit, aut postquam seipsum in suis cogitationibus exulit, stultus appareat, hoc est, stultitiam suam declaret, multa scilicet vt fieri solet superbè iactando & iracundè effutiendo. Talis enim si intellexisset, hoc est, prudens fuisset si intelligentia recta præditus fuisset, imposuisset ori suo manum, hoc est, tacuisset & linguam suam continuisset, nec alios ad iracūdiam aut derisionem prouocasset. Solemus enim impositione manus super os, alicui seruandum silentium, & cum tentauimus quid proferre & cogitauimus id tacēdum, imponimus ori manum. Vult significare per imprudētem

tem illius & futilem loquacitatem, multum mali & ipsi loquaci & aliis prouenire, quod per sequentia declarat. Neque enim Hebræis est, Qui autem sed qui enim. Habent autem Hebræa hoc loco & breuiorem & elegantiorem sententiam quæ sic reddi potest. Quia expressor lactis educit butyrum, & expressor naris educit sanguinem, & expressor irarum educit contentionem. Est enim in tribus istis partibus idem semper nomen & verbũ. Vnde eleganter sic latinè verti potest, Qui exprimit lac, profert butyrum, qui nares, sanguinem, & qui iras, contentionem. Hic tamen difficultas est quomodo dicat expressionẽ lactis proferre butyrum. Non enim butyrum fit per emulsionem lactis ex vberibus. Maior difficultas est in nostra lectione quæ habet, Qui fortiter premit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, quasi butyrum fiat per fortem pressionem vberum ad eliciendum lac. Exponit Lyranus & post eum alij exprimit butyrum, hoc est, materiam lacte solidiorem, quæ non erat extrahenda, sed dimittẽda. Sed videtur nimis friuola expositio. Plerique Hebræa secuti putant non de emulsione lactis ex vberibus istud dictum esse, sed de pressione & tunsione lactis in vtre ex qua prouenit butyrũ. Nam de vberibus non fit mentio in Hebræo. Vnde nõ vertũt, Qui exprimit vel emulget lac, sed qui premit lac, hoc est, qui illud crebrius in vtre tundit, is profert butyrum. Sed de emulsione intelligendum potius videtur exigere quod sequitur de emunctione narium. Et Septuaginta verterunt, Emulge lac & erit butyrum, Intelligendum ergo eum qui emulget lac exprimere butyrum vel vt habent Hebræa, educere butyrũ, quòd simul cum lacte butyrum educatur, licet adhuc lacti permixtum à quo postea per concussionem separatur. Quomodo intellexisse Bedam satis apparet cum diligenter legitur eius commentarius. Qui tamen in eo errauit quod in secunda parte (emungit) exponit per emulget, referens id etiam ab vbera, & intelligens eum, qui vehementer emulget vbera elicere sanguinem ex vberibus. Intelligendum est enim qui vehementer emungit nares, vt patet ex Hebræis & Græcis, quæ nares, apertè exprimũt. Bedæ commẽtarius, ad verbum desumptus est ex diuo Gregorio lib. 27. Moral. cap. 1. Loquitur ergo sapiens de duplici vehementi emulsione, altera lactis ex vberibus, altera muci ex naribus. Et his comparat tertiam, quia expressio irarum producit discordias. Et est sensus: Sicut per emulsionem lactis, simul educitur butyrum, & sicut per emunctionem narium si vehemens sit educitur sæpè simul & sanguis, ita si quis non cohibeat cogitationes suas & conceptam iracundiam, sed per stultitiam suam emulgeat eam & exprimat eam verbis iracundis & minabundis, volens semper ius suum prosequi, aut potius qui verbis importunis prouocat aliorũ iras, simul producet & excitabit sibi discordias & cõtentiones contra alios. Monet ergo hæc parabola comprimendam iracundiam, & ori manum imponendam cum quis exagitatur malis vel superbis cogitationibus. Subtilius tamen ad similitudines duas attendendo videri potest alteram pertinere ad virtutẽ, alteram ad vitium, quamuis vna tantum explicetur, vt per emulsionem lactis quæ adfert secum butyrum significetur tacitè prolatio modestorũ, humilium & sapientum verborum quę secum adfert pacem, dulcedinem & pinguedinem quandam mentis, sicut per emunctionem narium quæ sanguinem educit, significatur quod exprimitur prolatio iracundorum sermonum quæ discordiam parit, vt sit sensus: Qui emulget lac, simul & educit butyrum, sic qui ex corde suo profert suauia verba modestiæ & gratiæ plena, simul etiam adfert in audientibus mentis pinguedinem qua nutriatur & reficiatur. Qui verò nares emungit sæpè & sanguinem elicit, ita qui ex corde suo sordes verborum profert superbè & iracundè loquens, adfert simul & discordias quas sæpè sequitur sanguinis effusio. Sic intellexisse Septuaginta apparet ex eorum versione, quæ sic habet. Emulget lac & erit butyrum. Si autẽ expresseris nares, exibit sanguis satis significantes has duas similitudines non pertinere ad idem. Significatur ergo hic quod alibi dicitur. Responsio mollis frangit iram, & sermo durus suscitat furorem. Sap. c. 5. Gregorius Nazianzenus oratione 31. verba illa, Emulge lac & erit butyrũ, refert ad pressam sacrarum scripturarum considerationem, quæ affert intelligentias pinguedine plenas. Citans enim ea verba sic explanat. Verum dictis aliquid elaboratius addemus: Emulge lac & habebis butyrum. Inquire, & inuenies forsitan quod magis te nutriat.

Gregor. — *Nazian.*

CAPVT XXXI.

1 *VErba Lamuelis Regis, Visio qua erudiuit eum mater sua.*
2 *Quid dilecte mi, Quid dilecte vteri mei, Quid dilecte votorum meorum?*
3 *Ne dederis mulieribus substantiam tuam, & vias tuas ad delendos Reges.*

ADMODVM singulare est postremum istud libri huius caput. Cõtinet enim & singularem titulum & singularem materiam. Nam vt titulus indicat, primum cõtinet singularia quædam documenta quæ à matre Sapiens accepit, & deinde ex matre occasione accepta carmine describitur excellentia sedulæ mulieris. Titulus autem, & nouum tribuit Salomonis nomẽ, & describendam materiam nouo etiam nomine appellat: quia eam vocat sicut & superiori capite, visionem, hoc est, prophetiã. Sola enim hæc duo capita in hoc libro istam habent appellationem. Nomen autẽ Lamuel omnium cõsensu hic Salomonẽ significat. Cuius vocis etymologia est, ipsi Deus, scilicet est, vel cum ipso est Deus, & cõstat duabus litteris nominis Salomonis. Omissa est enim prima litera S. & additum est nomen Dei El. Et videri potest hoc nomen matrẽ ei tribuisse postquam videret Deum esse cum eo, quoniam in verbis matris nomen hoc ponitur, vt quæ prius eũ vocauit Salomonem, nunc omissis quibusdam, & quibusdam additis vocauerit eum Lamuel. Dicũtur autẽ verba subiuncta esse verba Lamuelis, cũ mox dicat esse verba matris suæ, siue quod sint ab ipso descripta, siue quod ad ipsum pertineant, tanquam ad ipsum peculiariter à matre dicta. Vocat visionem vel prophetiã sequentẽ matris doctrinam, non quòd sit de futuris vaticinatio, sed quod sit diuina doctrina, quam vel ipsa mater per se vel per Nathan prophetam ex diuina reuelatione accepit. Visio (inquit) hoc est, oraculum diuinum quo erudiuit eum mater sua. Vnde constat hanc matrem singulariter piam fuisse & ex pietate erga Deum peculiarem filij gessisse curam, quo illum in his quæ Dei sunt rectè institueret pro legitima

suscepti

suscepti regni administratione. Nec puduit regem licet sapientissimum tradita sibi à matre documenta & recipere & ore proponere, vt suo exemplo doceret patris tantum monita filiis amplectanda, sed & matris, iuxta illud quod prius dixerat: Audi fili disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuę. *Prouerb.* Nam suprà capite 4. testatus est, quæ a patre acceperit monita, nunc verò quæ à matre. Cæterum verisimile est matrem hæc salutaria monita filio dedisse iam in iuuentute suscepto in regem mortem patris Dauidis. Quæ monita mater traditura, in sermonis exordio Rhetorum more beneuolentiam captat, blandiusculè filium compellans & titulis amoris gratiā apud illum captans, maternum hac ratione declarās affectum & regis dignitatem omnino conseruans. Primum ergo dilectum suum tantum vocat, aut vt habent Hebræa filium suum. Nam rer pro dilecto Hebræis semper est nomen filius quod apud nos semper est subaudiendum. Secundo, augēdo quod prius dixerat vocat eum dilectum, scilicet filium vteri sui, insinuans dolores & pericula partus, naturæque consortium, atque ob id & pro naturæ & Dei legibus magis esse obtemperandum matri. Tertio magis adhuc augendo vocat dilectum votorum suorum, hoc est, in quem tendunt omnia vota & desideria ipsius, hoc est, filium vnicè dilectum & exoptatissimum, cui regnum à patre Dauide magno desiderio & summis precibus obtinuit, pro cuius salute vnicè solicita fuit: in quo omnia eius desideria quiescebant. Quod autem dicit. Quid dilecte mi, &c. aut est oratio imperfecta supplenda hoc vel simili modo. Quid petam à te, aut quid potissimum tibi dicam. Aut dilectio quid tantum posita est, vt sit excitantis ad attentionem dicendorum, vt sit quasi dicas, Hem vel heus dilecte mi. Subiiciuntur autem quatuor seu quinque monita matris. Quorum primum est, Ne dederis mulieribus, &c. vbi notandum in primis malè legi in secunda parte diuitias tuas, quomodo tamen etiam Beda legit, cum legendum sit vias tuas, vt habent libri correctiores. Nam id concordat cum Hebræa. Verum quia præcedit substantiam aliquis vias mutauit in diuitias, quod sic videretur esse sensus apertior. Porro pro (substantiam) potest etiam verti & melius robur vel fortitudinem, quamuis dictio Hebraica etiam substantiam & opes hominis significet, quòd hæ sint hominis robur. Vnde Septuaginta verterunt σὸν πλοῦτον, id est, tuas opes & diuitias. Iuxta quam vocis acceptionem instruit mater filium, ne det opes suas mulieribus, hoc est, ne tanto ardeat mulierum amore, vt det eis aut pro eis consumat suas opes. Sed quoniam timendum non est ne rex consumat suas opes in mulieribus, rectius intelligitur significarum robur & fortitudinem non dandam. Robur, inquam, tum mentis tum corporis. Metuendum enim etiam regi est ne frequenti mulierum abusu, corporis vires perdat & animi, cum nihil magis animum reddat effœminatum, nihil magis eius intentionem eneruet & frangat. Atque hæ tum corporis, tum animi vires, præcipuè sunt hominis diuitiæ, vt etiam de eis nostra lectio possit accipi cum dicitur, Ne dederis mulieribus substantiam tuam, hoc est, opes tuas, inter quas primæ sunt animi & corporis vires & bona constitutio. Quod sequitur, Et vias tuas ad delendos reges, sic debet accipi, Ne dederis actiones & cogitationes tuas ad id quod delet & perdit reges, nempè ad amorē inordinatum mulierum qui maximè perdit reges, alienans eos à Deo & intentione negotiorum regiorum. Neque enim conuenit intelligere matrem monuisse ne animum suum adiiceret ad perdendum reges vicinos, quemadmodum quidam intelligunt. Nam bellum aduersus infideles non solum erat licitum illi populo, sed etiam laudabile ad tollendum idololatriam & cætera nefanda crimina. Et ferè in sententiis secunda clausula respondet priori.

4 *Noli regibus, ò Lamuel, noli regibus dare vinum: quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas.*
5 *Ne fortè bibant, & obliuiscantur iudiciorum & mutent causam filiorum pauperis.*

SECVNDVM istud est matris præceptū, quo iam regibus & principibus monet cauendum ab immoderato vini vsu ipsáque ebrietate, sicut superiori præcepto monuit cauendum à libidine. Vtrumque enim æquè peruertit mentem & negligentes facit homines in suo officio. Vnde in Oseæ dicitur: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. *Osea. 4.* Habēt autem hoc præceptum rectius Hebræa hoc modo, Non est regum Lamuel, nō est regum bibere vinum, & principum nō sicera, vel & principum non est quærere vbi est sicera. Non enim mater monere vult quid filium nō conueniat alia facere, sed quid ipsummet non conueniat in se admittere, videlicet quod non conueniat ei vinum bibere, immoderatè scilicet vt qui rex sit. Proinde nostra lectio sic est accipienda, O Lamuel noli tibi ipsi tanquam regi, noli tibi (inquam) nec his qui tecum præsunt & iudicare populum debent, dare vinum intemperatè. Nam hoc vitium in aulis regum familiare esse solet. Cæterum quod apud nos, est: quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas. Hebræa non habent, sed tantum & principum non est sicera, vt mirum sit nostrum sic vertisse interpretem, nisi quod & alibi Diuus Hieronymus dictionem Hebræam sic positam רוזנים Rozenim, quæ propriè significat principes, vertit secretorum scrutatores, vt Esaiæ. 40. Et omnino verisimile est nostrum interpretem pro Lamed deseruiente legisse לא Lo, quod significat non, ita vt putauerit sensum esse, Non sunt secretarij, vbi sicera vel ebrietas scilicet est, vel regnat. Nec malè conuenit hæc ratio prohibitioni ebrietatis & intemperantiæ vini in regibus. Cum enim rea & regij negocia regni quàm maximè secreta habere debeāt, necesse est eos maximè abstinere ab ebrietate, per quam efficitur homo facilis ad effutiendum quod gestat corde. Subditur tamē in sequenti versu alia ratio cauendæ intemperantiæ in regibus & omnibus iudicibus. Ne fortè, inquit, vbi benè biberint, obliuiscantur iudiciorum, quę proferre debent, & malè pronūcient in causa filiorum pauperis, hoc est, pauperum, pro quibus maximè debent ex officio esse solliciti. Vnde Ecclesiastes dicit, Væ terræ cuius principes manè comedunt, & beata terra cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, & nō ad luxuriam. *Eccle. 10.* Simili ratione & sacerdotibus in suo occupatis officio vinum dominus prohibet dicens, vt est in Leuit. *Leuit. 10.* Vinum & omne quod inebriare potest non bibetis tu & filij tui, quando intrabitis in tabernaculum testimonij, ne moriamini. quia præceptum sempiternum est in generationes vestras. Et vt habeatis scientiam discernendi inter sanctū & prophanum, inter pollutum & mundum, doceatisque

filios

filios Israël omnia legitima mea quæ locutus sum ad eos. Vtinam hoc præceptum & à iudicibus & à sacerdotibus hodie ritè obseruaretur, quibus cum vini intemperies omnino minime conueniat, maxime tamen frequēs est impleturque in eis etiamnum quod de suis Esaïas conqueritur. Venite sumamus vinum & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie sic & cras & multo amplius. Quin & Carthaginenses simili lege interdixerunt magistratibus vsum vini. Quod in ipsis laudat Plato lib. 2. de legibus. *Isa. 28.*

6 *Date siceram mœrentibus, & vinum his qui amaro sunt animo.*

7 *Bibant & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui non recordentur amplius.*

DIXERAT quibus non sit dandum vinum, nunc pro tertio præcepto demonstrat quibus sit dandum, quamuis istud potius videatur obiter introductum, & non peculiariter pertinere ad officiū regis. Vnde non dicit da, sed date, quasi ad omnes pertineat. Cum autem Hebræa habeāt, Date siceram pereunti, ne per pereuntem intelligi putarentur damnati ad mortem, vt (quidam intelligunt, sed non satis rectè. Nam illis sanè non ita multum vini debetur, si velimus eos pie mori) sed per pereuntes intelligerentur omnes qui affliguntur, qui penuriam vel amissionem rerum suarum patiuntur, benè vertit interpres mœrentibus. Quibus sic vult dare vinum quomodo regibus dari noluit, nempè in ea largitate vt egestatis & afflictionis suæ ad tempus obliuiscantur, Regibus verò non in ea largitate vt obliuiscantur iudiciorum ab illis proferendorum. Bibāt, inquit, & obliuiscantur, hoc est, sic bibant vt obliuiscantur. Indicat hic locus largiorem potationem indulgendam his qui quotidianis fatigantur laboribus. Cæterum loci huius sublimior quidam sensus iucundus admodum est à Beda explicatus, nempè mœrentibus siue ob exiliū huius mundi, siue ob prioris vitæ maculas dandum esse vinum quod verè lętificat cor hominis, quod Dominus in nuptiis fecit ex aqua, consolationem, scilicet, scripturarum & cœlestis sapientiæ, ac poculum sanguinis Christi, vt sic inebriati peregrinationem huius vitæ leuius ferant, ad condemnationis metum quem lex Mosaïca incurit animo excutiant, nec absorbeantur abundantiori tristitia, pusillanimitate aut desperatione. Quod si & priorem sententiam mysticè placet accipere qua vinum regibus prohibetur, de alio vini genere accipienda erit, nempè de carnis & mūdi voluptatibus, quæ his qui per Christum reges facti sunt vt vitiis dominentur, nō conueniunt: quia in eis qui illi dediti sunt, nullum est studium inquirendi secreta rerum cœlestium, sed per illas fit vt obliuiscantur iudiciorū Dei, & pauperum Christi. Non est ergo bibendum vinum, quod obliuisci facit iudiciorum Dei, bibendum autem quod facit obliuisci mala huius vitæ.

8 *Aperi os tuum muto, & causis omnium filiorum qui pertranseunt.*

9 *Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & iudica inopem & pauperem.*

POSTQVAM docuit filium suum à quibus debeat abstinere, nunc docet quibus vacare reges potissimum debeant nempè iudiciis inter mortales exercendis & defensioni pauperum per iustitiæ exercitium. Quod primum dicit obscurius, sic inquiēs: Aperi os tuum muto, hoc est, ei qui pro se aut nescit loqui per imperitiam, aut nō audet loqui per inopiam & verecundiam. Pro tali tu ipse loquere, patronum te illi exhibens & æquum iudicem. Cum autem sequitur, & causis omnium filiorum qui pertranseunt: per filios qui transeunt, intelligunt quidam generaliter omnes homines qui continuè pertranseunt & exciduntur & moriūtur, iuxta illud: Mane sicut herba trāseat mane floreat & transeat, vespere decidat, induret & arescat. Nam illo Psalmi loco idem est verbum quod hoc loco. Itaque quod dicitur omnium filiorum qui pertranseūt, perinde esset ac si dixisset omnium mortalium, vt intelligatur significari regem omnibus debere impertiri iustitiam, & diuitibus, & pauperibus. Magis tamen apparet significari peculiariter homines quosdam ope indigentes. Vnde sunt qui peregrinos intelligunt significatos qui transire coguntur, & tāquam ignoti non facilè inueniunt qui pro eis loquantur. Potest & sic accipi, vt filij qui pertranseunt, sint qui iniuria sic afficiuntur & premuntur, vt morti sint proximi, & transeant ex hac vita. Huic conuenit quod Hebræa habent, filij transitus vel excisionis. Diuus Greg. mysticè hanc sententiam prædicatoribus adaptans, intelligit filios pertranseuntes, eos qui in hoc mundo viuunt tanquam peregrini, futuram patriam inquirentes. Sic autem habet lib. 15. Moral. cap. 27. explicans hanc sententiam, muti dicuntur qui prædicatorum verbis contradicendo minimè resistunt. Qui etiam pertranseuntes sunt: quia intentionem mentis in amnete vitæ præsentis figere dedignantur. Quod obscurius dictum est, sequentibus verbis apertius inculcatur. Nec enim satis habuit semel dixisse, sed quòd omnino sempérque regibus faciendum est repetit: Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & iudica inopem & pauperem, liberando scilicet eos ab opprimentibus eos. De diuitibus verò non opus erat dicere. Nam illi, vt rarò afficiuntur iniuria, ita & se facilè defendunt, & facilè patronos inueniunt. Et hactenus quidem monita matris. Quę sequuntur, occasione matris, in laudem strenuæ dicuntur mulieris. Est autē carmen viginti & duobus constās versibus, iuxta ordinem & numerum literarum Hebraicarum, à quibus ex ordine versus incipiunt, quomodo & Psalmi aliquot contexti sunt, & Threni Hieremiæ. Quod vt ad literam facta & laudes continet probæ mulieris, ita in mystico sensus piè accommodatur, & cuique animæ fideli & ipsi Ecclesiæ quemadmodū prolixè prosequitur Venerabilis Beda, rectius sanè quam Lyranus qui secutus suum Rabbi Salomonem, putat carmen istud etiam secundum literalem sensum dictum de sacra scriptura, quam per mulierem fortem putat significatam. Caietanus etiam carmen quod sequitur putat esse matris Salomonis verba quibus descripserit officia probæ mulieris, vt filius disceret quærere talem vxorem quæ huiusmodi haberet conditiones. Sed prior sententia est probabilior. Sic ergo incipit hoc carmen.

10 *Mulierem fortem quis inueniet procul & de vltimis finibus pretium eius.*

LOQVITVR de muliere maritata, vt ex sequentibus patet, ita vt verti etiam posset, Vxorem fortem. Fortem mulierem vocat non tam ad fortitudinem corporis quam ad fortitudinem *Aleph.*

animi

animi respiciens, hoc est, quæ non sit animi defe-
ctu, nec pro ingenio muliebri timida ac parum
animosa ad res gerendas, sed strenua, sedula &
planè virilis animi, & in ferendo, & in agendo.
Vnde Græcis est γυναῖκα ἀνδρείαν, mulierem, vel
vxorem virilem vel fortem. De huiusmodi cum
quærit, quis inueniet, significat raram esse, & fœ-
licem eum esse cui talis obtigerit, vel vxor, vel
mater, vel domestica. Iuxta enim proprietatem
linguæ Hebrææ huiusmodi quæstiones rarita-
tem significant rei de qua quæritur, vt cum dici-
Psalm. 14. Sap. c. ap. 2. 3. Reg. 8. tur: Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo,
aut quis requiescet in monte sancto tuo? Quis
potest dicere mundum est cor meum? Si homo
peccauerit in Deum, quis orabit pro eo? Ita &
hic significatur paucos esse qui talem inuenire,
aut quibus talis obtingere possit vxor, idque pro-
pter talium mulierum raritatem. Et quoniam ra-
ra talis est mulier, ideo & est magni æstimanda.
Vnde subditur: Procul & de vltimis finibus pre-
tium eius. Pro quo Hebræa habent clarius: Lon-
ginquum ab vnionibus pretium eius, hoc est, plu
ris est æstimāda quam margaritæ quamlibet ma-
gni pretij. Vnde Septuaginta habent τιμιωτέρα δέ
ἐστι λίθων πολυτελῶν, pretiosior est lapidibus ma-
gni pretij. Proinde & nostra lectio sic est acci-
pienda, pretium eius mulieris est procul peten-
dum, & de vltimis finibus terræ petendum, hoc
est, pretium eius magnum est, carum & rarum:
vt ea quæ à longe afferuntur. A longè petendum
est quod ei debeat comparari & æquiparari, hoc
est, res est pretiosissima, cuius pretiolo vix inue-
niri potest. Non enim relatiuum eius est mascu-
linum referendum ad quis, sed fœminum refe-
rendum ad mulierem, vt patet ex Hebræis &
Græcis. Iuxta mysticum sensum fortis hæc mu-
lier vel vxor, est fidelis quæque anima, & ipsa to-
ta Ecclesia, quæ Christum habet sponsum: forti-
ter sese gerens, & in aduersis quibusque toleran-
dis, & in virtutibus quibusque perficiendis, ita
vt sanguinem suum pro Christo effundere sit pa-
rata & resistere possit principatibus & potestati-
bus cum quibus ei continuum in hac vita est bel
lum. De hac muliere forti merito quæritur quis
eam sit inuenturus. Solus enim Christus inueni-
re sibi potuit talem vxorem, qui solus eam talem
facere potuit, quo eam faciente talem euasit illa
admodum preciosa, ita vt pretium eius à longe
petendum sit, nempe è cœlis, superās longè om-
nium gemmarum valorem. Beatitudo enim cœ-
lestis quæ pretium est & merces huius mulieris
fortis, longe excedit omnium creaturarum æsti-
Eccles. 26. mationem. Vnde in Ecclesiastico vbi nonnulla
similia huic loco habentur de muliere forti &
bona, sic dicitur: Gratia super gratiam mulier san-
cta & pudorata. Omnis autem ponderatio non
est continentis animæ. Cum autem mysticè hoc
carmen cuiuis fideli animæ accommodari possit,
eximio modo quadrat, in eam, quæ inter omnes
excelluit fideles animas, quæque Ecclesiæ fun-
damentum est & typus, in virginem scilicet Dei
param, quæ verè rara est mulier, vt quæ parem
Genes. 3. non habuit vnquam nec habitura est. Verè mu-
lier fortis, de qua dictum est: Ipsa conteret ca-
put tuum.

Beth, Gimel. *Confidit in ea cor viri sui, & spoliis non indigebit.*
Reddet ei bonum & non malum omnibus diebus vitæ suæ.

ANTE omnia describitur quid boni mulier
fortis adferat viro suo, quia id est primum
laus. in Prouerb.
quod in vxore desideratur, vt per eam bene sit
viro. Confidit (inquit) in ea cor viri sui, hoc est,
quoniam fortiter se illa gerit, vir eius non metuit
de eius incontinentia, non metuit ne prodigat
rem familiarem, aut eam otio & negligentia pe-
rire sinat, sed conspecta eius, tum probitate, tum
diligentia bene cōfidit in ea cor viri, quod alio-
qui ob mulierem parum probam aut sedulam
æstuare solet & torqueri multiplici metu. Et
quod hæc viri confidentia eum non frustrabitur,
docet pars sequens, & spoliis nō indigebit. Quod
non sic accipiendum est quasi vir per mulierem
sit habiturus satis spoliorum, sed quod per dili-
gentiam vxoris abundabit domesticis operibus,
vt non sit ei necesse desiderare spolia hostili, at-
que ob ea conquirenda ad bellum procedere.
Sunt qui spolia putant phrasi Hebraica significa-
re quæcunque necessaria ad rem domesticam.
Ostendit ergo hæc pars bene cor viri in ea confi-
dere, quòd sequens versus magis adhuc compro-
bat. Reddet ei, vel reddet ei bonum & non ma-
lum. Hoc est, iuxta confidentiam quam vir de
ea habet, reddet hæc mulier viro bonum, idque
sine alicuius mali permixtione, nec id ad breue
tempus, sed omnibus diebus vitæ suæ, ergo &
post mortem mariti, si ipsam super esse contin-
gat non obliuiscetur eius, sed piè semper erga il-
lum affecta persistet. Bonum autem quod mulier
viro reddit, est animi securitas, & per illam cor-
dis lætitia, vitæ longæuitas, rerum domesticarum
procuratio & conseruatio, & id genus similia.
Simile est in Ecclesiastico: Mulieris bonæ beatus Eccles. 26.
vir, numerus enim annorum illius duplex. Mu-
lier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ il-
lius in pace implebit & postea. Gratia mulieris
sedulæ delectabit virū suum, & ossa illius impin-
guabit disciplina illius. Mysticè benè confidit dē
sponsa sua, quam iam gratia sua fortem reddidit
Christus, quod ab integritate fidei in ipsum non
deficiet, quantumuis multi sint qui eius integri-
tatem corrumpere moliantur, siue prauis doctri-
nam, siue carnalibus illecebris. Bene confidit
quod pro honore suo promouendo sedula sem-
per laborabit, ita vt ea laborante non indigebit
vnquam spoliis, quia assiduè de manu & potesta-
te diaboli spolia accipiet, direpta per sponsæ suæ
prædicationes & bonæ conuersationis exempla.
Hæc enim memor expectationis quam de se ha-
bet sponsus suus, memor beneficiorum quæ ab
illo accepit, reddet ei non nisi bonum, studens
illi in omnibus gratificari & gratias agere, agno-
scens etiam omne bonum quod habet & quod
facit, illius esse, ab illo se accepisse, & proinde il-
li reddendum. Malum verò quod habet non esse
illius, & ideo non illi reddendum aut ascriben-
dum. Facit autem id non ad breue tempus, sed
perseuerantet omnibus diebus vitæ suæ, iuxta il-
lud: In sanctitate & iustitia seruiamus corā ipso,
omnibus diebus nostris.

Quæsiuit lanam & linū, & operata est consilio manuū suarum. Daleth,
Facta est quasi nauis institoris de longe portans panem suum. He.

HIC iam incipit ostendere quomodo fiat vt
vir spolus non indigeat, sed bene confidere
possit in vxoris suæ sedulitate. Quæsiuit (inquit)
lanam, & linum, hoc est, non expectauit vt ei la-
nam & linum obtruderentur & ad operandum
ingereretur, sed ipsamet quæsiuit lanam & linum
cupiens illa sibi comparare: vt honestis artibus &
labore sexui muliebri conueniente domum re-

pleret rebus necessariis, atque ob id compararis lana & lino operata est in eis consilio manuum suarum, hoc est, per industriam manuum suarū, & non tantum manuum alienarum. Consilium enim manuum positum est pro industria: quia propriè manibus non conuenit consiliū. Hebræa clarius sic verti possunt. Operata est in voluntate manibus suis, hoc est, operata est libenter & non coactè. Sic autem operando facta est similis nauibus institorum, id est, mercatorum: quia sicut illæ naues quædam in longinquas orbis partes deferunt, pro quibus ex eisdem locis referunt alias merces vnde mercatores sibi victum & necessaria comparant: ita & illa à longe sibi parat panem suum, hoc est, victum familiæ necessarium: quia pro his quæ manibus suis operata est, comparat sibi etiam quæ ex longinquo adferuntur, dansque exteris pannum confectum, accepit ab eis frumentum in cibum. Ipsa ergo cum domi maneat, nec cum mercatoribus extremos currat ad Indos, tamen velut nauis quædam necessaria à longè aduehens, etiam ipsa, sua exteris communicando, portat de longè panem suū. Illud enim de longè portans panem suum, non ad nauem referendum est apud nos, sed ad mulierem quæ ea in re naui assimilatur, quemadmodum patet manifestè in Hebræo, vbi naues pluraliter ponuntur. In eo ergo constituitur mulieris laus, quod manuali opera etiam peregrinas opes, & non solum quæ domi nascuntur, inferat in domum mariti, non tamen ad luxum, sed ad necessitatem, quæ nomine panis designatur. Mysticè hæc item præstat Christi sponsa, quæ quod sibi, suisque paret, quibus tegantur & ornentur, vndique sibi comparat aptos ad hoc Dei sermones, in quibus aptè disponendis diligenter laborat, velut fila texens. Ex quo labore non tantum sibi suisque vestes ex diuersis virtutibus contextas conficit, sed & exteris vsque in fines terræ vtilis est, & ab illis quoque vndiquaque colligit quæ suis sint vtilia & panem pretiosum & à longè petitum adfert sibi suisque, panem scilicet qui mentem nutriat, qui non e terra, sed è cœlo peti debet, iuxta il-
Ioan. 6. lud Euangelicum: Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi.

Van. *Et de nocte surrexit deditque prædam domesticis suis & cibaria ancillis suis.*

PRÆTER diligentiam in laborando, superioribus versibus duobus significatam, hic iam eius vigilantia, prouidentia, & solicitudo erga domesticos indicatur, quorum opera ei est necessaria in operibus suis. De nocte (inquit) surrexit, hoc est, ante lucem, & vt habent Hebræa cum adhuc nox est, tunc incipit cogitare de operibus diurnis promouendis, ideóque domesticis suis singulis mox deputat cibum diurnum ipsis necessarium etiam ante lucem, quo sic partem diei lucri faciat. Nec tantum solicita est pro suo victu: nec tantum cogitat de labore suorum domesticorum: ac fructu quem inde est perceptura, sed etiam de victu eorum est solicita, deputans eis illum etiam ante labores, vt ad labores alacrius accedant. Neque enim expectandum eis, vt tum primum victum accipiant cum eum lucrati fuerint suo labore, etiam priusquam operari incipiant summo mane singulis suus cibus est deputatus ab ea, vt quæ sibi iam abundè prius prouidit de esculentis familiæ necessariis. Nec deputat ad luxum, sed ad necessitatem, ita vt nihil eis desit, nec abundantia foueat vitia. Hæc enim omnia versus iste insinuat. Nec est otiosa coniunctio (&) in principio, quæ tamen in multis libris deest, sed addēdam patet ex Hebræo. Coniungit enim hunc versum cum superiori, in quo dicitur hæc mulier sibi panem comparasse, significatque pane comparato statim cogitare de eo distribuendo suis domesticis. Quod autē noster vertit, dedit prædā, verum quidem est dictionem Hebraicam טרף Tereph, propriè significare prædam, rapinam, & id quod captum est à feris in cibum illorum. Verum generaliter significat aliquando quemuis cibum, quemadmodum hic fere alij vertunt. Vnde & Septuaginta hic habent βρώματα, hoc est, escas: & eandem dictionem noster in Psalm. 110. vertit escam, vbi legimus, dedit escam timētibus se. Itaque nomen prædæ accipi debet hic simpliciter pro cibo. Aut nomine prædæ significatur cibus quem non per otium ex dono alicuius accepit, sed quem sua fortitudine indefesso scilicet manuum labore è manibus fortunæ veluti vi accepit instar ferarum raptum, viuentium ex sua fortitudine. Cui bene conuenit quod mox dixerat, de longe sibi panem comparasse veluti prædam aliquā. Pro cibaria Hebræis est, dictio חק Choc, quæ significat statutum & significatur ea dictione sæpè portio cibi quæ alicui pro cōditione naturæ & personæ debetur, in qua significatione ponitur capite superiore, vbi legitur, tribue tātum victui meo necessaria. Nam ibi vt diximus, Hebræa habent, nutri me pane statuti vel dimensi mei. Hanc ergo significationem & hoc loco secutus est interpres vertens cibaria. Potest tamen etiam aliter accipi propenso operum, quod diligens vxor singulis mane, cum dispensatione cibi deputet peragendum ea die. Vnde Septuaginta verterunt, & operam ancillis. Et hæc quidem ad literam. Cæterum quod facit diligens & prouida matrona temporaliter, facit idem spiritualiter etiā Christi sponsa. Postquam enim cœpit in lana & in lino laborare vnde vestes texuntur, hoc est, meditari in scripturis sacris surgit de nocte torporis, ante lucem sæpè se occupat in lege Dei cogitatque quomodo ex scripturis cibum distribuat domesticis suis, sibi scilicet commissis fidelibus vnicuique pro captu & necessitate sua, vt refecti ad operādum cum ipsa roborentur: dans iuxta Christi præceptum familiæ eius in tempore tritici mensuram, vt est apud
Lucam, pro quo Græcè est σιτομετρίαν, hoc est, di- Luc. 12.
mensum, quod hic dicitur statutum, præscribens item singulis suarū operarum pensum, quid scilicet cuique pro sua sit vocatione peragendum. Peculiariter autē dat, seu tantum domesticis suis, cibum illum eximiū corporis Domini: qui cibus rectè nomine prædæ significatur, sicut & illo loco Psalmi: qui supra est designatus, vbi legimus: Escam dedit timentibus se. Eo quod corpus Dominicum velut captum fuit à bestiis & dilaceratum, dum ab impiis Iudæis & instar ferarum sanguinem eius sitientibus, crudeliter & captum est, & flagellis, coronæ spinis & clauis discerptum.

Considerauit agrum, & emit eum, de fructu manuum suarum plantauit vineam. Vat.

PERGIT vlterius insinuare bonæ matronæ officia, ostendendo eam non solum diligenter curare domestica & quæ domi sunt agenda, sed in hac cura adeo proficere, vt possit etiam animum adijcere ad agros comparandos. Post curam (inquit) domesticam, quæ prima esse debet,

cogitauis,

cogitauit de agro emendo, tantum fuit eius lucrū ex labore domestico. Cumque inter agrum & agrum sit maxima differentia, quod attinet ad fertilitatem, cōsiderauit diligenter agrum quendam fertilem venalem sibi oblatum, & emit eum atque in eo plantauit vineam de fructu manuum suarū; hoc est, ex lucro quod manibus & opera sua & domesticorum parauit, quo lucro conduxit operarios ad plantandum vineam, vt ex suo labore nō tantum haberet panem, sed & potum quo se suúmque maritum recrearet. Fecit idem & spōsa Christi Ecclesia, maximè si primitiuam respicias, quæ non satis habuit in Iudæa velut domi, vbi nata erat laborare, ibique pascere suos domesticos Iudæos, sed considerans agrum totius mundi & gentium populum incultum & neglectum, qui cultura posse. bonorum operum fieri fertilis, emit cū suúmque esse fecit, missis in vniuersum orbem prædicatoribus, per quos fidei subiectus est mundus, in quo etiam suo suorúmque labore, & quasi fructu manuum suarum, hoc est, bonarum operationum, plantauit vineam, scipsam, scilicet, multiplicandu per orbem Ecclesias, ex quarum profectu sponsus & sponsa veluti lætitiæ vino inebriantur, quod vi-

Cant. 8. nū suo spōso sponsa promittit in Can. dicens: Dabo tibi poculum ex vino cōdito & mustum granatorum meorum. Quod fecit Ecclesia primitiua fecit deinceps semper sponsa Christi, & etiamnum facit, studeos semper fidem dilatare ad loca Christum ignorantia seque ipsam in illis plantare.

Beth. *Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachiū suum.*

BEne hic versus superiori subiectus est. Cum enim mulier hæc nō tantum domesticis, sed etiā rusticis operibus se dedisset, opus erat omnino magna animi corporisque fortitudine vt vtraque ritè præstare posset. Accinxit ergo, inquit, fortitudine lumbos suos, hoc est, induit & assumpsit omninò virilem animum & fortitudinem, quæ in lumbis & brachiis maximè apparet seque ad operādum alacriter parauit: Accingere enim se in scripturis, est se ad alacriter opus aggrediendum

Psal. 19. disponere. Vnde in Psalmo dicitur, Indutus est Dominus fortitudinē & præcinxit se. Sic & Christi sponsa, quo plus vidit sibi superesse laboris in conuertendis gentibus non est fracta animo, sed viriliter se ad opus composuit, & quo expeditior esse posset, restrinxit in se carnalium desiderium illecebras, & ad peragendum fortiter virtutis opera brachium suum manúsque exeruit, iuxta præce-

Luc. 12. ptum sui sponsi: Sint lūbi vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris.

Teth. *Gustauit & vidit quoniam bona est negotiatio eius non extinguetur in nocte lucerna eius.*

Iod. *Manum suam misit ad fortia & digiti eius apprehenderunt fusum.*

QVid secutum sit prædictam mulieris negotiationem, his ostēdit. Gustauit, inquit, hoc est, ipsa experiētia probauit & percepit, viditque ac animaduertit, quod negotiatio eius, illa, scilicet, & quæ ex lana & lino parauit familiæ cibum & quia mercata fuit agrum, esset bona, vtilis, & frugifera, ideoque magis accensa est ad diligentiam, adeo vt in nocte nolit lucernam suam extinguere, vt etiam tunc aliquot horis operibus incumbere possit domesticis, quādo rusticis vacare non potest. Itaque tunc manum suam accommodans. in Prouerb.

dat ad nendum parans, scilicet, materiam diurno texturæ operi omnimoque rem grandem & quæ non nisi fortium est aggreditur, dum non satis habet interdiu laborare & domi & foris, sed etiā noctis partē in opere consumit. Secundo enim versu nihil aliud significatur, quam nendi opus: quia pro fortia, dictio Hebraica significat verticulum, vel vt alij volunt colum. Mysticè Christi vel Salomonis sponsa & vxor, vbi sensit profectū suorū laborum & prædicationū per orbem diffusa, miram inde voluptatem concepit, atque hinc ardentior ad operandum est effecta, adeo vt nec in nocte tribulationum & persecutionum claritas fidei & virtutis eius quæ luxit in orbe extingui poterit, adeóque vt cum à publicis actionibus vacare debet etiam in nocte alijs dormientibus ipsóque tēpore quietis & cōtēplationis vigilet, cogitétque de profectu aliquo faciendo, in scripturis se exercens atque ex eis colligens certa loca, ac sententias veluti fila, quibus adinuicem debitè contextis vestes conficiantur ad operiendum hominum nuditatem.

Manum suam aperuit inopi, & palmas suas extendit ad pauperem. Caph.

HActenus quam sit vtilis mulier fortis suæ familiæ ostendit, hoc verò versu declarat eā non suis tantum laborare, sed etiam egentibus quod proprium est fidelis mulieris, quam non tantum dare pauperibus ex his quæ lucrata est, sed etiā liberaliter & hilariter dare significat, cū dicit: Aperuit manū suā, vel vt habent Hebræa, expandit: & palmas suas extēdit, vel vt habēt Hebræa, misit. His enim verbis significatur liberalis & vltronea eius oblatio, ipsamque velut obtrudere egenis sua. Ad quod etiā significandū facit ipsa geminatio, manum suam aperuit & palmas suas extendit, quamuis etiam dici possit simpliciter ipsum pro more sententiam geminasse diuersis verbis, vt in alijs versibus. Facit idem sponsa Christi: in operibus misericordiæ erga pauperes maximè occupata, vt non sit necesse hic mysticum requirere alium sensum, quamuis iuxta Bedam rectè etiam intellexerimus mysticè significari Christi spōsam nō tantorum curam gerere suorum domesticorum, sed etiam pro exteris & infidelibus solicitam semper cupientem etiam illis opem ferre suis manibus, ad quos mittit suos operarios qui illis succurrant docendo, & veritatis ac salutis viam aperiendo. Sunt enim illi verè pauperes: quia ignorantia veritatis laborant, & per eam omni bono sunt destituti. Quibus manus aperitur, cum eis succurritur: ne pereant inopia.

Non timebit domui à sua frigoribus niuis, omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus. Lamed.

EX prædicta mulieris diligentia declarat hic versus quis fructus ipsam sequatur, nempe quod non timebit domui suæ, hoc est, domesticis suis, etiamsi irruant frigora niuis, à quibus multi sibi suisque metuunt, tum quod frigore illo obtinente torpescere coguntur: nec lucrum facere possunt, cū vel maximè opus est sumptibus. Illa verò nō metuit: quia eius diligentia & prouidentia factum est, vt omnes domestici eius sint vestiti duplicibus vestibus, & proinde benè contra frigus muniti, ob quod etiā non erunt à suo opere multum impediri. Pro duplicibus tamen sciendum est non esse Hebræis שנים Schemanaim, quod duo

 signi-

significat, quemadmodum legisse videtur noster interpres, sed שנים Shanim, quod coccum vel coccinum significare volunt, & punctis tantum ab altero differt. Vnde vertunt vestiti sunt cocco, hoc est, coccineis vestib. intelligentes per hoc significatum, quod cum familia sit vestita coccino, multo magis munitam esse contra frigora niuis. Verum cum coccus non conueniat toti familiæ nec contra frigus muniat rectius videtur noster vertisse, quomodo teste Pagnino etiam R. Ioseph exponit etiamsi legat Sachanim, & 70. similiter vertunt *διπλᾶς χλαίνας*, id est, duplices lanas vel chlamides. Mystice sponsa Christi quæ iam diligenter laborauit ad prouidendum suis de bis quæ sunt eis necessaria non timebit suis cum frigus persecutionum ingrueri, quod qui bene vestiti non sunt ferre non possunt, eosque à bene operando cessare facit. Illius enim diligentia & prouidentia factum est, vt qui vere sunt eius domestici, electi, scilicet, qui certò ad eam pertinent, ita sint & fide & charitate muniti, atque amicti, vt frigus illud facilè superare possint, nec ob id omittant virtutum exercitium, non tantum Deo famulantes æstatis, hoc est, prosperitatis tempore, sed & hyeme, hoc est, tempore aduersitatum.

Mem. *Stragulatam vestem fecit sibi. Byssus & purpura indumentum eius.*

Nun. *Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senatoribus terra.*

HActenus prosecutus est ea mulieris opera, quæ ad necessitatem familiæ pertinent, nunc verò ea quæ ad decorem & ornatum sui, maritique faciunt. Stragulatam, inquit vestem fecit sibi, quasi dicat Non tantum eas vestes parat, quæ frigus arceant & pudorem, sed etiam quæ decorem adferant. Est autem stragula vel stragulata vestis, Varrone teste, à sternendo dicta, vnde quicquid insternabant stragulum appellabant. Itaque & vestis exterior quæ reliquis inicitur, qualis est Græcorum pallium, nomine hoc vocabatur. Item quod lectis insternitur, item aulæa & tapetia, quod & iis lectis atque mensæ insternuntur: Vnde dictionem Hebraicam hoc loco positam noster vertit superius c. 7. tapetibus pictis: Et hoc loco oportet sic accipere stragulatam vestem pro tapetibus pictis lectos ornantibus vel parietes cubiculorum. Significat ergo tantam huius mulieris esse diligentiam & sapientiam, vt etiam suis suorúmque manibus comparet sibi regiam supellectilem & ornamenta sumptuosa: tapetia quidem & aulæa pro ornatu domus, byssinas verò & purpureas vestes pro ornatu proprij corporis, ita vt hoc ornatu se magis suo commendet marito dum in decentissimo habitu se suamque domum illius exhibet conspectui, nec laboribus mœchanicis aut rusticis: quibus aliquando occupatur, sordidatur: Quo ornatu non tantum ipsa cohonestatur, sed & vir eius, in cuius honorem non parum cedit virtus splendor vxoris, qui & ipse ab ea similes accipit vestes. Per quæ nobilis est, insignis & præ aliis & conspicuus in portis, hoc est, in publicis consessibus & iudicij loco qui in portis esse solet, locis, scilicet, per quæ omnes egrediuntur & ingrediuntur. Significat ergo virum vxoris virtute sic ornari, vt inter regionis senatores ascribatur, atque inter eos sit vel ex præcipuis. Item virum vxoris diligentia sic liberum esse à curis domestici, vt cum ingenti honore publica obire possit munera. Inueniuntur hæc insigniter etiam in Christi sponsa ac sponso Christo. Neque enim satis habet hæc sponsa parare sibi & suis ea quæ sunt ad vitam æternam necessaria, rectam scilicet doctrinam & mandatorum Dei obseruationem, sed & singularia quædam ac varia virtutum ornamenta per adimpletionem Euangelicorum consiliorum acquirit, vnde de ea canitur. Astitit regina a dexteris tuis, in vestitu deaurato, circumdata varietate. Et domum quidem suam ornat veste stragula, dum ad decorem domus Dei cæremoniis variis sibique consentaneis diuinum cultum exornat. Psal. 44.
Induitur autem ipsa bysso & purpura dum & virginitatis candore & martyrum sanguine decoratur: in bysso enim quæ candidi est coloris, virginitas, in purpura quæ sanguinei est coloris, martyrium designatur, quæ duo præcipua sunt Ecclesiæ ornamenta. Vnde pulchrè dictum est à patribus, quod sancta Ecclesia electorum floribus vernans in pace habet lilia in bello rosas. Et in sermone quodam in festo omnium sanctorum sub titulo Diui Augustini sic legitur: O vere beata mater Ecclesia, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat, quam vincentium gloriosus martyrum sanguis exornat, quam inuiolatæ confessionis candida induit virginitas. Floribus eius, nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc charissimi singuli ad vtrosque honores amplissimas accipere dignatum coronas, vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas. Ex hoc ecclesiæ ornatu non parum nobilitatur & sponsus eius: qui etsi ignobilis videretur cum in hoc mundo conuersaretur, & maximè cum ante tribunal iudicis staret iudicandus, tamen nunc nobilis agnoscitur & eximius in Ecclesiis fidelium, quæ sunt tanquam portæ per quas acceditur ad Christum, & in quibus fidelium iudicia exercentur, vbi sedet Christus in medio eorum qui ab ipso constituti sunt principes super omnem terram & tanquam senatores terræ de quibus dicit dominus: Vbi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Qui magis adhuc apparebit conspicuus & insignis: quando ad iudicandum omnes venerit in nouissimo die, quando cum illo sedebunt Apostoli super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël. August. Matt. 12.

Sindonem fecit & vendidit, & cingulum tradidit Cananæo.

AVGET hic versus industriam mulieris vt quæ adeo sit potens & diligens, vt lanæ & lini operibus non tantum comparet quæ suis sunt necessaria, sed etiam quæ aliis vendat à se suisque ingeniosè elaborata: ideoque dicit eam & sindonem & cingulum fecisse & vendidisse. Est autem Sindon linteum ex precioso ac subtili lino contextum, quo ad ornatum capitis vtuntur mulieres, putatúrque à Sidone ciuitate Phœniciæ nomen accepisse, vbi primum inuentum sit. Certè Hebraicè hic est, Sidon idem nomen quod est ciuitatis secundum sonum, sed ciuitatis nomen per Tsade, hoc verò per Samech scribitur. In cingulis etiam ingeniosè elaboratis, siue per texturam, siue per acus picturam, solent mulieres ornamentum singulare constituere, quemadmodum declarat locus ille Esaiæ: Et erit pro zona funiculus. Et alio qui duo hæc peculiariter mulieribus debentur, capitis tegmen, & vestium iuxta lumbos præcinctio, vt mirum non sit quod horum duorum peculiariter meminerit, Sindonis scilicet & cinguli Samech. Esaiæ. 3.

vt significetur ipsam non sibi tantum parare muliebria ornamenta, sed & aliis simúlque indicetur quales merces potissimum vendere conueniat, nempe eas quæ ad necessarium corporis ornamentum spectant. Cæterum nomen Chananæi hoc loco ab hominibus ferè accipitur appellatiuè, vt idem sit quod mercator quomodo hic omnes ferè vertunt, quomodo & noster vertit idem nomen Isa. 23. vbi nos legimus institores eius inclyti terræ. Quod si quis velit accipere vt sit gẽtis nomen, quomodo & Septuaginta acceperũt & Chaldæus interpres, dicendũ Chananæi fieri mentionem quod Chananæi cũ Iudæis habitarent in terra Palestina quorum ministerio vtebantur. Tradidit ergo Chanæo tanquam seruo suo ad vendendum, vel vel tradidit ei pro pretio, vt cuius vxor nõ esset tã sedula quæ sua opera paret sibi necessaria. Et hæc quidem ad literam. Iuxta mysticũ sensum, sponsa Christi Ecclesia non Iudæis tantum suis (quorum prima illi cura fuit) & necessaria, & quæ ad ornatum facerent prouidit, sed etiã gentili populo tradidit singulariter sindonem & cingulum. Sindonem quia innocentiam quam ei tradit in baptismo etiam sub symbolo sindonis mundæ, quæ capiti imponitur his verbis: Accipe vestem candidam sanctam & immaculatam Hanc autem innocentiam rectè ei vendere dicitur: quia ab eo accepit abrenuntiationem Sathanæ & professionem fidei sanctæque conuersationis. Cingulum vero ei tradidit, quia illum docuit fluxa gentilitatis opera astringere, & peculiariter libidinem frænare, quam sibi gentilis populus nimis liberam esse permisit, existimans fornicationem & immũditias plerasque non esse peccatum. Nomine autem Chananæi rectè populus gentilis significatur, tum quod Chanaam populum gentilem procreauit: qui cum ipso maledictioni diu subiacuit, tum quod nomen ei conuenit. Interpretatur enim humiliatus vel cõtritus & confractus. Et certè humiliatus fuit populus gentilis quamdiu sub diaboli potestate in erroribus & vitiis detinebatur. Explicat hunc locum D. Gregor. lib.
Aya. 3 .Moral c. 22.
Gregor.

Fortitudo & decor indumentum eius, & ridebit in die nouissimo.

DVPLICITER potest intelligi quod dicit fortitudinem & decorem esse indumentum eius. Primum simpliciter vt significetur eam insigniter & honeste vestitam esse, & sit sensus indumentum eius præclarũ est & decorum. Et quod sequitur ridebit in die nouissimo. Consequenter hunc habet sensum, postero tempore, cum alij ob frigus & vestitus inopiam affligentur, ipsa redebit hoc est, gaudebit. Aliter hoc versu significatur præcipuum ornamentum huius mulieris situm esse, non in pretiosis vestibus corporalibus, de quibus superius dixit, sed in dotibus animi, fortitudine, scilicet, & decore. Fortitudine quidem ad res constanter & grauiter gerendas, decore vero ac honestate, moderationem, grauitatem ac decorum in omnibus seruando: Hoc enim commodè & necessario subiiciendũ erat post prædicta: ne more multarum mulierum putaretur nimium studere & tribuere pulchritudini & splendori corporali. Sic & Petrus. Quarum, inquit, non sit extrinsecus capillatura aut circundatio auri aut indumenti vestimentorum cultus, sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus: qui est in cõspectu Dei locuples. Itaque fortitudo & decor indumentum eius esse dicitur: quia his virtutib. veluti vestibus, quibusdam ornatur & conspicua est, quomodo de domino dicitur in Psalm. Dominus regnauit decorem indutus est, indutus est dominus fortitudinem. Et alio loco. Confessionem & decorem Psal. 92.
induisti amictus lumine sicut vestimento. Quod sequitur & ridebit in die nouissimo, significat eam quoniam his virtutibus ornata est gauisuram etiã in senectute ex testimonio bonæ cõscientiæ, cum aliæ mulierculæ, quæ in iuuentæ delitiis vacant Psal 103.
& curioso corporis ornatu se oblectant, ac pulchritudine sibi placent, vbi senectus aduenerit & flos ætatis emarcuerit, mærere cogentur corporis & animæ dotibus destituti. Item quod iam instante postremo die quem alij ferè maximè metuunt, ipsa gaudebit quod bene sibi conscia laborum præmia se recepturam expectet. Iuxta hunc posteriorem intellectum non est difficilè Christi sponsæ hunc versum accommodare. Illa enim cum suo sponso omnium maximè & verissimè decorem & fortitudinem induit, hisque virtutibus tanquam suo peculiari vestitu est ornata & circumamicta, Fortitudine sua inuicta persistens contra omnes hostes suos, fortiter perferens omnes aduersitates & virtutum labores. Decorem autem seruant & honestatem in virtutum operatione. Vnde in nouissimo iudicij die, aliis flentibus ipsa ridebit, & gaudebit intromissa in gaudium domini sui. Tractat hũc locum D. Greg. Gregor.
super. 7. Psalmo, in illud. Benigne fac domine, ostendens quã rectè hæc duo sunt coniuncta, fortitudo & decor. Qui enim, inquit, ita se in virtutibus decorum exhibet, vt tamen tentationum impugnationibus non repugnet, hic nimirum decore ad tempus induitur, sed fortitudine nequaquam vestitur, &c.

Os suum aperuit sapientiæ, & lex clementiæ in lingua eius. Pbe.

HACTENVS prosecutus est quid operando hæc mulier perfecerit, insinuans quæ sint bonæ matronæ officia, nunc verò etiam sermone se bene gerere ostendit, eámque liberam esse à vitio loquacitatis & stultitiæ quo ferè muliebris sexus laborat. Os suum (inquit) aperuit non vanitati, sed sapientiæ, hoc est, ad proferendum & docendum sapientiam, docens suos, scilicet, domesticos timorem Dei, qui est ipsa sapientia, vt est Job 28. & in lingua eius assidue versatur lex clementiæ, hoc est, pietatis & misericordiæ proximis exhibendæ. Docet ergo suos & rectè sapiẽterque se gerere erga Deum, & clementer atque benignè erga proximos. Insignis est hæc matronarum dos sine qua superiora parũ profuerint. Sũt enim quę in operando & strenuæ sunt & suos strenuos esse cogũt, sed vel loquaces nimis sunt & vanę, vel ad pietaratem suos non adhortantur. Eximiè autem illud quadrat in sponsam Christi, quæ os suũ aperit ad docendam sapientiam cælestem & perfectam quam à suo sponso didicit, quæ in fide Christi consistit abscõdita prius tot seculis. In eius lingua versatur nõ potissimũ lex illa rigoris & seueritatis, qua secundũ Moysis præceptum seuerissimè mox peccata puniuntur, sed magis lex euangelica quæ prædicat per Christum remissionem peccatorum, docétque diligendum proximum, sicut Christus dilexit nos.

Tsade. *Considerauit semitas domus suæ, & panem otiosa non comedit.*

ALIVD bonæ matronæ officium hic versus depingit, nempe quod familiæ suæ diligentem coram habet circunspicieos, vias actiones & mores domesticorum suorum, quid, scilicet agāt an ne torpescant otio, aut vitiis sint dediti, sic tamen huic rei intendit vt interim ipsa non comedat panem otiosa, sed simul cum aliis laboret, nō admonens illos verbo tantum, sed & facto suo prouocans ad opus. Non facit vt pleræque quæ a suis rigidè opus exigunt, cum interim ipsæ vacent otio & panem manducent aliorum partum manibus. Quadrat istud excellenter in Christi sponsam, quia & fidelis quæque anima cunctas suæ conscientiæ cogitationes diligenter inuestigat, & Eccl. subditarum sibi omium mores per lustrat, torpentes excitans, peccātes corrigens, afflictos consolans, nec comedit panem otiosa: quia & pro pane corporali nouit sibi alicui bonæ occupationi vacandum. Iuxta illud Pauli: Qui non laborat non manducet, & solicitè cauet ne panem cœlestum quē in sacris eloquiis atque in sacramē- (2. Thes. 3.) to percipit aut aliis proponit sine virtutū exercitio comedat, studens opere adimplere quod ex sacris scripturis intelligendo percipit, ac dominicæ passionis vestigiis insistere, in cuius commemorationem sacrum panem suscipit. Nec tantum alios verbo ad benè viuendum excitat, sed etiam facto & conuersatione inuitat. Tractat hunc locum D. Greg. lib. moralium in c. 42. & c. 25. vbi legit cō- (Gregor. Reschs.) siderat quod magis conuenit originalibus, & sensum habet commodiorem.

Surrexerunt filij eius & beatissimam prædicauerunt, vir eius & laudauit eam.
Multæ filiæ cōgregauerūt diuitias, tu supergressa es vniuersas.

POST explicata varia bonæ matronæ officia erga maritum, erga domesticos, erga pauperes, in prudentia & diligentia rerum agendarum in acquisitione omnium necessariorum, eorumq; quæ ad decentem pertinent ornatum, item in sermonis vtilitati, subiicit iam quæ laus talem sequatur matronam, & primum quidem quomodo talis laudetur à filiis suis ac marito, quos surgere dicit ad eam laudandum, significans in publico publicisque consessibus magis quam in priuatis ædib. illos se exhibere ad eam deprædicandum. His autem potius quā alienis laudem tribuit matronæ, quod pudica mulier, quę rem domesticam tractat non publicam, suis potissimum innotuit non alienis, in qua si quid vitij aut quid morositatis aut negligentiæ fuisset, à nullis magis deprehendi potuisset nullis magis molestū fuisset quā qui cū ea fuerunt assidui & indiuidui. Hi ergo perspectis eius virtutibus perceptóque multiplici commodo ab illa hoc dicunt quod sequitur, multæ filiæ congregauerunt diuitias, vel vt est Hebraicè, fecerunt fortitudinem, hoc est, fortiter operatæ sunt vel fecerunt fortitudinem, hoc est, fortia vt habent 70. Vnde nostra lectio accipi potest non tantum de diuitiis corporalibus, sed etiam virtutum & laudis. Tu verò supergressa es vniuersas, Hoc est, effcrunt eam etiam super eas filias, hoc est, mulieres quæ alioqui se strenuè gesserūt & laudibus dignæ sunt. Completur istud in Christi spōsa Ecclesia cuius sponsus in canticis inter cætera vocat eam pulcherrimam mulierem atque de ea dicit: Vna est columba, perfecta mea, vna est matri suæ, electa genitrici suæ. Et mox subditur de filiis eius. Viderunt eam filiæ & beatissimam prædicauerunt, reginæ & concubinæ & laudauerunt eam. (Cant. 6.) Certè eam non alij magis laudare possunt, quam maritus qui eam intime norit & filij eius qui ab ea pleraque perceperunt beneficia. Hi agnoscunt eam longe excellere plerasque alias filia, hoc est, congregationes, quæ tamen multas congregasse diuitias videntur, vt pote scholas Philosophorum & Sinagogas Iudæorum, quæ multos quidem habuerunt sectatores, multamque veritatis ac quarumdam virtutum collegerunt supellectilem, at nihil in comparatione sponsæ Christi, cuius diuitiæ sunt & Thesauri sapientiæ ac scientiæ Dei abscōditi in Christo, & multitudo fidelium per vniuersum orbem credentium, & congeries omnium virtutum quas sancti Dei homines operati sunt. Tantas diuitias nulla vnquam habuit secta, nulla religio.

Fallax gratia & vana est pulchritudo, mulier timens Dominum ipsa laudabitur. (Shin. Thau.)
Date ei de fructu manuum suarum, & laudent eam in portis opera eius.

VIDENTVR hi duo versus qui etiam pertinent, ad laudem mulieris esse verba nō mariti aut filiorum, sed ipsius Salomonis approbantis illorum laudem. Cæterum quo rectè prior versus intelligatur notandum Hebræa sic habere. Mendacium est gratia, & vanitas est pulchritudo. Itaque nostra litera sic est ordinanda. Gratia, hoc est venustas à qua mulieres dicuntur vulgo gratiosæ, est res fallax, & pulchritudo faciei atq; corporis est res vana, vt quæ non sit res stabilis atque diuturna, nec vere commendet mulieres. Nam vt quidam ait. Forma bonum fragile est, quantumque accedit ad annos, Fit minor, & spacio carpitur ipsa suo. Itaque quo ostendat mulierem quæ prædicto modo sese gerit vere esse laudandam & merito laudari à suis, comparat eam cum illis quas vulgus multum laudare solet, nempe cum venustis & gratiosis mulieribus, insinuatque cur illis merito pręferri debeat, imò quod huius comparatione illæ ne laudari quidem debent, quòd pulchritudo sit res vana, timor verò Dei solus sit ob quem merito quis laudari debeat. Simulque tacitæ occurrit obiectioni, nempe cur inter laudes præscriptæ mulieris, non meminerit pulchritudinis eius corporalis, quæ commendare solet mulieres vel maximè apud homines. Respondet enim laudem mulieris non consistere in veritate in huiusmodi re, sed tantum in his quæ declarant eam timere Deum, qualia sunt officia prius illi attributa. Bene ergo concludendo, subiungit, Date ei de fructu manuum suarum, hoc est, laudate eam quotquot estis, sicut suis operibus laudari meruit. Laus enim & honor fructus est bonarum actionum. Nec tam voces hominū eam laudent in portis, & publicis consessibus, quam eius opera, hoc est, narrentur in eius laudem & aliorum exemplum in publicis locis opera eius, quod si fiat ipsa opera laudabunt eam magis quam hominum voces. Non est enim ei opus emendicatis ab humana eloquentia laudibus, si vel facta eius tantum publicentur & publicè narrentur satis illa eam de-

prædi

deprædicabunt. Conueniunt hæc maximè Christi sponsæ, quæ non ab externo commendanda est splendore quemadmodum synagoga Iudaica. Omnis enim gloria eius filiæ regis ab intus, sed hinc commendanda venit, quod tota Deo addicta his vacet operibus quibus Deo placere desiderat. Vnde omnibus dicitur vt pro merito eam laudent ei ſque facta per quæ fidem longe latéque propagauit & hæresibus atque tyrannis fortiter restitit, vbique eulgent atque in Ecclesiis & fidelium congregationibus enarrent. Sic enim futurum vt dignam essequatut laudem, quam plenius ab ipso suo sponso consecutura est in plenissimo illo supremi iudicij consessu, quando omnium facta publicabuntur, & laus erit vnicuique à Deo pro meritorum exigentia. Et hactenus quidem mysticam carminis intelligentiam sit simpliciter sumus prosequuti, quomodo literali seosui, qui semper fundamentum est mystici sensus, maxime conuenit. Quod si quis exactiorem requirat, inueniet apud Bedam qui prolixè & sublimiter est prosecutus allegoricam tractationem, quæ tamen dum nimis & exacte fit, frigida sæpe euadit & sibi non semper consentiens.

FINIS.

Hæc in Prouerbia interpretatio est solida, vtilis, ne dicam necessaria interpretandis scripturis, nihil habens quod impedire posset ne typis excudi debeat, quod attestor ego qui librum à capite ad vmbilicum diligenter perlegi.

F. Ioannes Hentenius S. T. Professor.

EIVSDEM D. CORNELII IANSENII ANNOTATIONES IN LIBRVM SAPIENTIÆ SALOMONIS: IN QVIBVS

breuiter, & genuinus literæ sensus & germana lectio, ex diligenti collatione Græci exemplaris, & manuscriptorum codicum, Theologorúmque veterum auctoritate ostenditur.

CAPVT PRIMVM.

DILIGITE *iustitiam*,] Quoniā fons sapientiæ est iustitia: ac ea demum est Sapientia vera, viuere iustè: ideo sapientiam docturus hic auctor à iustitia diligentia orditur: quę cum omnibus sit diligenda maximè tamen iudicibus terræ: ad quos præcipuè scribit hunc librum vt patet cap. 6. Porrò *qui iudicatis terram*, positum est pro iudices terræ, & per iudices terræ designantur rectores populi, à præcipuo illorum officio, quod est iudicare & iustitiam administrare.

Sentite de Domino in bonitate:[Bene post dilectionem iustitiæ Sapiens in primis duo hæc Deum concernentia congruo ordine requirit. Ante omnia enim opus est vt quis rectā de Deo obtineat sententiam, tum vt quis eum rectè quærat, *in bonitate sentite de Deo*, Hebraica phrasi dictum est pro bene sentite de eo. Sic *in simplicitate cordis*, dictum est pro simplici corde Noo sentiunt autem de Domino in bonitate, qui vel de eius potentia vel benignitate non rectè sentiunt, existimantes eum vel non satis potentem vel non satis benignum. Vnde subiicit, *in simplicitate cordis quærite illum.* Porro *quærere Deum* dupliciter accipi potest. Quæritur .o. dum precibus inuocatur eius auxilium, quod simplici corde fieri debet, nimirum firma fiducia de Dei potentia & bonitate: quomodo qui Deum non orat Iacobus duplicem animo dicit quòd partim fidat partim diffidat. Quæritur item operibus, dum per ea illi placere volumus: quod rursum simplici corde fieri debet: hoc est sine omni fictione & hypocrisi. Prior autem intelligentiam magis conuenit sequentibus. Sequitur enim. *Inuenitur autem ab his qui non tentant eum.* Tentant enim Deum qui diffidentes de Dei potentia & bonitate petunt earum declarationem & ostensionem.

Apparet autem his qui fidem habent in illum] Grecè ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ, id est, & apparet his qui non diffidunt illi. Sic enim melius respondet illi quod præcedit, *his qui non tentant illū.* Non autem bene conuenit præsenti loco coniunctio, *autem:* quoniam nulla est sententiarum inter se diuersitas: vnde tantū cōiunctiuè accipi debet.

Probata autem virtus corripit insipientes:] Non est hic ἀρετὴ, id est virtus, quæ opponitur vitio, sed δύναμις, hoc est fortitudo, potentia. Est ergo sensus, virtus Dei bene probata, & spectata multis potentiæ suæ factis corripit insipientes: quia eos punit & vindicat aut arguit insipientes, hoc est, declarat eorum insipientiam, qua de ipso Deo eiúsque potentia malè sentiunt: quia experiri coguntur eius potentiam. Vtrumque enim significare potest verbum hic positum ἐλέγχει, id est, corripit vel arguit.

In maleuolam animam:] εἰς κακότεχνον ψυχὴν, vel quod magis est, in maleficam aut malitiosam animam, quæque mala, callida arte, machinatur & fabricat.

Subdito peccatis:] κατάχρεῳ ἁμαρτίας, id est, obnoxio peccato. Singulariter non pluraliter, vt possit intelligi de fomite: quem Paulus peccatum sæpe vocat,

vocat, cui se debitorem, ac corpus suum obnoxiũ reddit omnis peccator.

Effugiet fictum] pro *fictum* Græcè δόλον, id est, dolum, quod magis conueoit sequenti, *& auferet se à cogitationibus* : & respondet illi quod prius dixit, *In simplicitate cordis quærite illum.* Vnde apud nos *fictum* debet accipi substantiuè pro fictione.

Auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu:] ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est, migrabit à cogitationibus imprudentibus, aut prudentia destitutis.

Et corripietur à superueniente iniquitate:] καὶ ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀδικίας, Nõ est ergo præpositio à apud Græcos, sed genitiui absolutè positi. Verbum autem ἐλεγχθήσεται cum referendum sit non *ad fictum*, vt communiter intelligitur, sed ad spiritum sanctum : qui propriè non potest dici corripi, rectius verteretur, confutabitur, hoc est veluti victus & improperio affectus cum mœrore decedet. Vnde præcipit Paulus ad Ephe. 4. Nolite contristare spiritum sanctum Dei.

Benignus est enim spiritus sapientiæ :] Græcis est Nominatiuus σοφία, id est, Sapientia est benignus spiritus : quod conuenit illi : *In maleuolam animam non introibit sapientia.* Magis tamen puto legendum, quemadmodum videtur legisse interpres σοφίας *sapientiæ*, pro, *Benignus*, autem est φιλάνθρωπον, quod amatorem hominum propriè significat vt significetur, sapientiam vel spiritum sapientiæ cupere seipsum impertiri hominibus. August. lib. de mendacio ad Consen. legit *humanus*, vbi locum hunc prolixè citat & exponit. Deinde sequitur, *& non liberabit*, quasi dicat. Et si sit benignus non tamen liberabit, &c. aut sic, Quia benignus est, ideò non finet maledicos & detractores impunitos. Benignitas enim Dei non fert eos qui aliis maledicunt & detrahunt.

Et non liberabit: maledicum,] Non est legendum *maledictum*, vt quidem libri habent, sed *maledicum*: quomodo habẽt nunc libri correctiores. Est enim Græcè βλάσφημον, pro *liberabit*, autem Græcè est ἀθῳώσει, hoc est non reputabit eum innocentem, vel non finet eum impunitum & immunem propter ea quæ labiis suis iniquè locutus est. Similis locutio est Exodi 20. *Non enim habebit Dominus insontem : qui assumpserit nomen Dei sui in vanum*, Et Iob 9. pro eo quod legimus *sciens quòd non parceres delinquenti*. 70. habẽt οἶδα ὅτι οὐ μή με ἀθῳώσεις, id est, noui quod non insontem me fines.

Scrutator est verus:] pro *scrutator* Græcè est ἐπίσκοπος, hoc est conspector, vel inspector.

Hoc quod continet omnia : τὸ συνέχον τὰ πάντα. Refertur istud ad spiritũ: nec mirum quod in neutro genere ponatur, cum etiam πνεῦμα, id est spiritus Græcis sit neutri generis. Continet autem omnia spiritus: quia omnia in suo esse conseruat. Vnde & omnia dicuntur per appropriationẽ esse in eo, sicut omnia ex patre, & omnia per filiũ. Augustinus in speculo legit *hic qui continet omnia.* Porrò pro scientiam, magis quadrat cognitionẽ. Est enim γνῶσιν : & significatur, Spiritum qui est vbique & omnia conseruat nõ posse ignorare verba quæ loquimur quamuis occulta. Accommodata est autem hæc sententia ab Ecclesia in alio sensu ad miraculum diei Penthecostes, quando spiritus sanctus dedit Apostolis variis loqui linguis, & per eos cœpit replere orbem terrarum Euangelica prædicatione.

Nec præteriet illum corripiens iudicium, οὐδὲ μὴ παροδεύσῃ αὐτὸν ἐλέγχουσα ἡ δίκη. Vnde patet. *Iudicium* hic nõ esse accusatiui casus, sed nominatiui, & adiectiuum eius esse participium *corripiens*, vt sit hic sensus. Neque iudicium Dei corripiens peccatores præteribit eum qui loquitur iniqua, hoc est, non finet eum impunitum.

Interrogatio erit:] pro *interrogatio* est ἐξέτασις, id est, inquisitio & examinatio. Verum interpres in hoc libro frequenter nomen *interrogatio* sic viurpat, quemadmodum & in Psal. verb. *interrogare*, *Dominus interrogat iustum & impium.*

Auris zeli, οὖς ζηλώσεως, auris emulationis, hoc est auris Dei zelosa, nam & hic est Hebraica phrasis.

Sermonũ autem illius auditio λόγων δὲ αὐτοῦ ἀκοή. Magis hic quadrat. Verborum autem eius fama. nam quomodo auditio venit ad Deum? Porro ἀκοὴ etiam in Euangeliis aliquoties famam & rumorem significat.

Non abscondetur: Græcis est præsens οὐκ ἀποκρύπτεται, id est, absconditur, quomodo est apud Aug. lib. de essentia diuinitatis. tom. 4.

Sermo obscurus in vacuũ nõ ibit:] φθέγμα λαθραῖον κενὸν οὐ πορεύσεται, id est sermo occultus non ibit vacuus, id est, non erit liber à Dei punitione. Pro *sermo obscurum*. Augustinus legit *responsum obscurum*, lib. de mendacio.

Nolite zelare mortem.] Zelamur id quod cupide sectamur. Cupidè autem sectari mortem videntur qui ea cupidè faciunt quæ certo mortem afferũt. Proinde dehortatur sapiens ne sic viuamus quasi sectantes mortem. Et notandum quod cum supra à peccatis cordis & linguæ dehortatus fuerit, nunc etiam dehortatur à peccatis operis, non est autem Græcè, *Neque acquiratis perditionem* : sed μηδὲ ἐπισπᾶσθε ὄλεθρον, id est, neque attrahatis perniciem, quo explicat quod dixit, *Nolite zelare mortẽ*, quod autem dicitur, *in operibus & in errore*, Hebraicè dictum est per opera, & pererrorem.

Creauit enim vt essent omnia ἔκτισε γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, hoc est, creauit. n. omnia adesse, id est, ad hoc vt essent. Quod autẽ sequitur, *& sanabiles fecit nationes orbis terrarum*, Græcè est καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου, id est, & salutares sunt generationes mundi, hoc quæcunque in mundo sũnt creata à Deo ea sunt salutaria. Generationes enim mundi hic dictum est, sicut in Genesi, *Istæ sunt generationes cœli & terræ.* Sanabiles autem interpres hic posuit pro salutares: quemadmodum aliquoties verbum *sanare* pro saluare.

Medicamentum exterminij:] pro *medicamentum*, Græcè est φάρμακον, quæ dictio cum & in bonã & in malam partem accipiatur pro medicina, scilicet & veneno hic in malã accipitur partem. Est enim sensus, non est in generationibus mũdi creatum à Deo venenum aliquod exterminans & perdens. Hunc enim sensum & præcedẽtia & sequentia exigunt. Patet ergo & apud nos *medicamentum* in malam accipi partem. Nã & illud habet vtranque significationem, sicut Græcis φάρμακον. Ponitur autem *exterminium* hic pro perditione, sicut in hoc libro frequenter & *exterminare* pro perdere. Porrò *medicamentum exterminij*, vel venenum perditionis, rectè exposuerimus: perditionem venenosam, aut corrumpentem, vt sit sensus. Nõ est inter creaturas à Deo creatas, creata perditio corrumpens aut corruptio, vel malum perditionis. Itaque extra intẽtionem authoris est communis huius loci intellectus quo per illud. *Et sanabiles, &c.* intelligitur significari Deum ita constituisse

hominem

hominem vt sanari possit si vel malum aliquod corporis vel animæ inciderit. Et illud *Non est medicamentum extermini*: sic accipitur, non est medicina aliqua, qua à morte nos in perpetuum præseruemus. Rectius glossa interlinearis per *medicamentum extermini*, intelligit per antiphrasim peccatum quod exterminat a Deo. Verum nostri instituti non est prosequi & insectari aliorum interpretationes, sed tantum genuinum ostendere sensum & germanam lectionem.

Nec inferorum regnum in terra:] Græca iucũdius habent, οὔτε ᾅδου βασίλειον ἐπὶ γῆς, id est, neque orci vel potius inferni regia, id est, palatium est super terram. Non est, βασίλεια, sed βασίλειον, quamuis sensus eodem recidat.

Iustitia enim perpetua est & immortalis:] Græcis non est, *perpetua*: sed tantum, δικαιοσύνη δὲ ἀθάνατός ἐστιν, id est, iustitia autem immortalis est. Quod autem sequitur. *Iustitia autem mortis acquisitio*, in Græcis omnino non est & omissum aptiorem facit sententiarum cohærentiam, sequitur enim. *Impij autem, &c.* cum dicendum alioqui fuisset, *Impij enim* scripti codices plerique & vetusti nõ habent illam partem: proinde expungenda est.

Defluxerunt:] ἐτάκησαν: hoc est contabuerunt. Quod autem dicit, *illos æstimasse mortem amicam:* sic oportet accipere quomodo prius significauit, quosdam zelare mortem, eámque attrahere.

Sponsiones posuerunt ad illam:] συνθήκην ἔθεντο πρὸς αὐτὸν id est, fœdus vel pactum constituerunt cum ea. Eadem dictio est Esa. 28. in simili loco quo dicitur ex persona impiorum. *Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum*, quanquam non eodem sensu hoc dicant impij quo hic sapiens. Nam impij illud dicebant per ironiam: significare volentes, nihil se eorum malorum timere quæ prædicebant Prophetæ. Hic verò sapiens significare vult, eos amicitiam iniisse cum morte, cum ea ament quæ morti sunt coniuncta.

Quoniam morte digni sunt, qui sunt ex parte illius:] Græcis longè aliter est. ὅτι ἄξιοί εἰσι τῆς ἐκείνης μερίδος εἶναι, id est, digni sunt esse partis illius. Id enim optimè conuenit cum eo *fœdus inierunt cum ea.* Antiqua scripta pleraque non habent, *morte*, vnde verisimile est interpretem sic vertisse. *Quoniam digni sunt, qui sint ex parte illius*: sic enim pulchrè Græca verti possunt.

CAPVT II.

Exiguum & cum tædio est tempus vitæ nostræ:] ὀλίγος καὶ λυπηρός ἐστι ὁ βίος ἡμῶν, id est breuis & molesta est vita nostra. Duo mala vitæ commemorat, nimirum breuitatem & tristitiam vel molestiam, quam in breui vita pati semper oportet. Tertium malum est quod subiungitur: *Et non est refrigerium in fine hominis*, vbi notandum pro *refrigerium*, Græcè esse, ἴασις, quod propriè significat curationem & medelam, vt sit, *& non est medela in fine hominis*: hoc est cum aduenerit finis & mors homini: nullam licet inuenire medicinam qua quis morti subtrahatur. Quartum malum significator cum dicitur, *Et non est qui agnitus sit reuersus ab inferis*. pro quo Græcè est, καὶ οὐκ ἐγνώσθη ὁ ἀναλύσας ἐξ ᾅδου, id est, & non est agnitus qui reuersus sit ab inferno. Ex quo colligere volunt non esse vitam post hanc vitam.

Quoniam ex nihilo nati sumus:] pro *ex nihilo*, Græcè est pulchra dictio, αὐτοσχεδίως, hoc est, vltro, temerè, fortuito, & a casu ac sine Dei cura & prouidentia. Hęc enim erat Epicureorum sententia quæ hic explicatur.

Tanquam non fuerimus:] Magis quadrat: *Tanquam non fuissemus.*

Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris & sermo scintilla ad commouendum cor nostrum. & extinctus cinis erit corpus nostrum.] Totus hic locus obscurus & corruptus apud nos. clarus est & elegans apud Græcos qui sic habẽt: ὅτι καπνὸς ἡ πνοὴ ἐν ῥισὶν ἡμῶν καὶ ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν οὗ σβεσθέντος τέφρα ἀποβήσεται τὸ σῶμα. id est, quoniã flatus vel spiratio in naribus nostris est fumus, & sermo est scintilla in motu cordis nostri, qua extincta cinis euadet corpus. Significant his verbis impij vitam nostram non esse aliud quam viuacem ignem in corde existentem, quod cum mouetur emittit de se scintillas, nempè verba quæ loquimur & fumum nempè spirationem: quemadmodum ignis motus scintillas euomit & fumum. Proinde quemadmodum cum ignis scintillæ deficiunt, redigitur ignis in cineres, ita vbi desierit in nobis sermo & cordis motus, corpus etiam nostrum redigi in cinerẽ. Apud nos ergo dictio, *afflatus*, accipi debet non vt participium, sed vt nomen substantiuum. Multi scripti codices habent sicut & glossa ordinaria, *fumus & flatus*. Quomodo est verisimile vertisse interpretem. Facile enim *& flatus* mutatum est in *ac flatus*. Deinde quidã scriptorum habent extincta non *extinctus*, vt verisimile sit interpretem vertisse, *qua extincta*, & in margine quidam libri habent, *scintilla*, &, pro *quia*, habent *qua*, vt cum originalibus Græcis penè per omnia consentiant: vt vera lectio sit. *Quoniam fumus & flatus est in naribus nostris & sermo, scintilla, ad commodum cor nostrum, quo extincta cinis erit corpus nostrum.*

Et nomen nostrum obliuionem accipiet, &c. Hæc sententia apud Græcos ponitur ante illud, *Et transibit vita nostra.*

Et non est reuersio finis nostri:] pro *reuersio Græcis est*, ἀναποδισμὸς, quæ dictio significat etiam impedimentum, vt hic possit esse sensus. Nemo est qui finem & mortem nobis præstitutam impedire & auertere possit. Magis tamen hanc dictionem hic puto significare retrogressionẽ ab ἀναποδίζω, quod significat etiam retroducere & retrogredi, vt sit hic sensus. Non est retrogressio finis nostri, hoc est finis noster non retrogreditur, sed fixus manet, in eo tempore quo constitutus est. Hic enim sensus optimè conuenit sequenti.

Quoniam consignata est.] quod magis vertendum erat, *Quoniam consignatus est*, vt ad finem referatur, quod magis est generis masculini quã fœminini. Est autem Græcè, κατεσφράγισται, quod à σφραγὶς, dicitur, hoc est à sigillo vt sit sensus, veluti sigillo quodam appenso finis noster est consignatus.

Bonis quæ sunt:] τῶν ὄντων ἀγαθῶν, id est, existentibus & præsentibus bonis, ad distinctionem bonorum futurorum nondum existentium: quorum expectatione, præsentium fruitionem negligunt iusti, cum contrà mundani dicant. *De præsentibus gaudet Ecclesia.*

Tanquam in iuuentute celeriter:] pro celeriter Græcè est, σπουδαίως, id est studiosè, vel alacriter, aut grauiter. Verum obscurum est quid sit illud. *Tanquam in iuuentute*, pro quo Græcè

est ὡς ἐν νεότητι. Sciendum autem illud ὡς teste Budæo varias habere significationes & vsus multiplices, ac inter varia etiam significare, duntaxat, & vtique quæ significatio huic loco benè conuenit. Vtamur creatura vtique cum nos sumus in iuuentute, & libet voluptatibus vti aut cum creatura adhuc est in iuuentute & adhuc viget ac recreare nos potest: qui sensus benè conuenit sequentibus: vnde quidam vertit, *dum est iuuenta.*

Flos temporis:]Græcè est, ἄνθος ἀέρος, id est, flos aëris, quanquam idem sit sensus.

Coronemus nos rosis:]Græcè non est simpliciter *rosis*, sed στεψώμεθα ῥόδων κάλυξι, hoc est, coronemur rosarum baccam, κάλυξ, enim significat baccam rosæ, hoc est, rosam clausam, quæ posteaquam aperta est mox marcescit, Vnde subditur, *antequam marcescant.*

Nullum pratum sit: hanc sententiam Græca nunc non habent, habent tamen antiquissima scripta.

Nemo vestrum exsors sit luxuriæ nostra:]Græca quædam non habent, *nostra,* & pro *vestrum* habent *nostrum.* quomodo habebant tria scripta, & glossa ordinaria in margine habebat aliàs *nostrum.* Pro *luxuria,* autem est, ἀγερωχίας, hoc est, insolentiæ & petulantiæ.

Nec veterani nec reuereamur canos multi temporis: Legendum est, *nec veterani reuereamur, &c.* quomodo habebant multa scripta, sed & glossa ordinaria in contextu. Hæc enim lectio cócordat cum Græcis, μηδὲ πρεσβύτου ἐντραπῶμεν πολιὰς πολυχρονίους, id est, neque senis vereamur canos annosos. Vnde patet apud nos illud, *multi temporis:* construendum cum *canos.*

Sit autem fortitudo nostra lex iniustitiæ:] Legendum non *iniustitiæ,* sed *iustitiæ:* quomodo habebat quædam scriptura & glossa item ordinaria in textu. Hoc enim consentit Græcis, quæ habent, τῆς δικαιοσύνης, idest iustitiæ. Est ergo sensus, Reputemus fortitudinem nostram esse nobis pro lege iustitiæ: vt scilicet legitimum, iustum & licitum ducamus, quicquid viribus nostris præstare possumus. Porro quoniam indignum videbatur, impiis tribuere legem iustitiæ, aliquis offcusus, *iustitia,* vertit in *iniustitia.*

Circumueniamus ergo iustum:]ἐνεδρεύσωμεν δὲ τὸν δίκαιον, id est, insidiemur autem iusto.

Inutilis est nobis:] pro *inutilis.* Græcè est, δύσχρηστος, quod nomen non solum significat inutilem, sed etiam difficilem, incommodum, & intractabilem hominem: quæ significatio hic magis conuenit, vt conquerantur impij iustum sibi esse incommodum, nec adduci posse vt illis condescendat, & conniueat ad illorum impietates. Vnde sequitur, *& contrarius est operibus nostris.* Diuus Cyprianus lib. secundo contra Iudæos capite decimo tertio legit, *insuauis,* similiter & August. lib. 17. c. 20. de ciuitate Dei.

Diffamat in nos:]*Diffamare* hic non accipitur in malũ pro infamare & denigrare alicuius famam, sed simpliciter pro longè & latè diuulgare, quæ propria est verbi significatio. Est enim Græcè, ἐπιφημίζει ἡμῶν, id est, celebrat contra nos.

Scientiam Dei:]Rursum *scientiam,* sicut & sæpius in sequentibus pro cognitionem posuit, cùm sit, γνῶσιν.

Filium Dei se nominat:] Nõ est hoc loco υἱὸν θεοῦ, sed, παῖδα κυρίου, quod etiam verti potest, *seruum Domini.* Non enim hic locus solum de Christo est intelligendus, quanquam in illum peculiariter quadret, sed etiam de aliis iustis & Prophetis, qui solebant se seruos Domini Dei vocare, & nomini, *Domini,* correlatiuè respondet *seruus,* nõ *filius.*

In traductionem:] εἰς ἔλεγχον, quod etiam potest verti, *in redargutionem:* quamuis rectè verterit interpres: cum *traducere,* significet pulchrè, in publicum proferre. Frequenter autem in hoc libro interpres noster, ἔλεγχον, per traductionem vertit & ἐλέγχειν, per traducere: nec semper satis aptè quod ad sensum attinet cum ἐλέγχειν, etiam sit arguere & corripere.

Tanquam nugaces. ὡς κίβδηλον, id est, in spurium, vel velut res quædam adulterina, Quod benè conuenit illi dicto saluatoris, *Vos ex patre diabolo estis.*

Præfert nouissima iustorum:] μακαρίζει ἔσχατα, id est, beata dicit extrema iustorum.

Tentemus quæ ventura sunt illi] πειράσωμεν τὰ ἐν ἐκβάσει αὐτοῦ, id est, *Tentemus quæ erunt in exitu ipsius.* id est, qualia erunt nouissima ipsius: neque enim additur tum apud Græcos, *& sciemus quæ erunt nouissima ipsius,* quæ videntur assumpta ex alia versione alicuius. Certè apud Cyprianum lib. 2. contra Iudæos c. 13. vbi locus hic prolixè citatur, non sunt illa verba.

Si enim est filius Dei.] pro *verus* est, δίκαιος, hoc est *iustus,* & accipitur substantiuè quemadmodum indicat præpositus articulus, ὁ δίκαιος, vt sit sensus, Si enim iustus est filius Dei. *Iustus* legit etiam August. lib. 17. de ciuit. Dei, c. 20. pro *suscipiet* autem est, ἀντιλήψεται, id est, succurret ei: quamuis benè verterit interpres, qui *suscipere* sæpè ponit pro protegere & defendere, & *susceptor* pro defensor.

Interrogemus eum: ἐξετάσωμεν, id est, exploremus & probemus: sicut superius *interrogatio* pro probatione.

Reuerentia eius:] pro *reuerentiam.* Græcè est, τὴν ἐπιείκειαν, hoc est, mansuetudinem, quod proposito magis conuenit. Nec est, *morte turpissima,* sed ἀσχήμονι, id est, turpi. Verum frequenter interpres positiuos quosdam exponit per superlatiuos.

Erit enim ei respectus ex sermonibus illius: ἔσται γὰρ αὐτοῦ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ, id est, erit enim eius obseruatio & inspectio ex verbis eius, hoc est, dum affligetur à nobis, considerabimus & conspiciemus ex verbis eius qualis sit.

Sacramenta Dei, μυστήρια θεοῦ, id est, mysteria vel secreta Dei, verum Latinus interpres ferè nomen *Sacramenti* vsurpat pro mysteriis & secretis rebus sanctioribus.

Honorem animarum sanctarum:] pro *honorem,* γέρας, quod hic etiam, & quidem rectius verti potest præmium pro, *sanctarum,* autem est, ἀμώμων, id est, irreprehensibilium.

Creauit hominem inexterminabilem:]pro *inexterminabilem* est, ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, id est in incorruptione: & in integritate, nec est, *ad imaginem similitudinis suæ,* sed sine præpositione ad, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτὸν, id est, & imaginem proprietatis fecit illum.

Imitantur autem eum. &c. Græce est, πειράζουσι δὲ αὐτὸν, videtur relatiuum, αὐτὸν, referri ad θάνατον, id est, mortem vt sit sensus: Experiuntur autem illam mortem quam diabolus inuexit, hi qui sunt partis illius, nempè diaboli, cui sensui optimè conuenit quod mox ex contrario subiicitur, *Iustorum autem animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis:* quanquam genitiuus *mortis,* illic Græcis non addatur. Interpres autẽ vertit, *imitantur,* referens pronomen, αὐτὸν, ad diabolum quia

πειράζω

πειράζω, etiam tentare significat: qui imitatur autem, tentat eam rem quam vult imitari.

Iustorum autem animæ in manu Dei sunt:] Hanc scripturam profert D. Chrysostom. Homil. 29. in Matthæum contra vetularum opinionem existimantium animas hominum mortuorum hic errare super terram.

Caput III.

Et æstimata est afflictio exitus illorum:] pro *afflictio*, Græcis est, κάκωσις, Vnde Augustinus legit in lib. Quæstionum, *æstimata est malitia exitus illorum:* sed *malitiam*, docet accipi pro pœna & afflictione. Melius tamen legitur, *afflictio*, quam *malitia:* tum ad vitandum amphibologiam, tum quod hic non sit, κακία, sed, κάκωσις, quod propriè significat afflictionem, a verbo, κακόω.

Et ab itinere iusto abierunt in exterminium. Hæc pars apud Græcos non est, & sensui obest, quodque sequitur. *Et quod à nobis est iter exterminij:* Græcis secus est, καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα, id est, & iter à nobis contritio, supple æstimata est. Illud enim est repetendum ex superioribus: & est sensus. Abitus eorum quæ a nobis hinc sunt profecti æstimatus est ab hominibus esse contritio, cum re vera sit pacis ingressus. Vnde nostra litera sic est intelligenda, vt illud (*iter*) veluti bis positum accipiatur, hoc modo & quod à nobis est iter exterminij, iter æstimatum est.

Et si coram hominibus, &c. Græcè est, καὶ γὰρ ἐὰν κολασθῶσιν, id est, etenim quanquam tormenta passi sunt.

In paucis vexati in multis benè disponentur. Græcè est elegantius, ὀλίγα παιδευθέντες μεγάλα εὐεργετηθήσονται, idest, paucis correpti vel castigati, multis beneficiis afficientur.

Quasi holocausti hostiam:] ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας, id est quasi holocaustum hostiæ, quædam scripta habebant, *quasi holocausta hostiæ*, quod Græcis magis conuenit: atq; sic citatur a Cypriano libro de exhortatione martyrij, quanquam Epistola. 2. lib. 4. legatur, *holocausti hostiam.*

Et in tempore erit respectus eorum. Fulgebunt iusti:] Græca alium habent sensum & aliam distinctionem. Non enim habent, *erit*, nec, *iusti*, nec à verbo *fulgebunt*, incipit noua sententia sed sic habent, καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, id est, & in tempore visitationis eorum refulgebunt. Loquitur autem de die iudicij, quem etiam Petrus vocat, *diem visitationis.*

In arundineto discurrent:] potius vertendum. *In stipula percurrent*, est enim, ὡς καλάμην διαδραμοῦνται.

Acquiescent illi: προσμενοῦσιν αὐτῷ, id est, expectabunt eum vel potius assiduè adhærebunt ei, quod potest intelligi de iustis vel in hac vita, in qua non discedunt ab eo, etiamsi multa propter eum mala pati cogātur, vel in futura, quando indiuulsè Deo adhærebunt.

Donum & pax electis eius:] Græca plus habent & aliter, χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ, id est, gratia & misericordia in sanctis eius & inspectio vel visitatio in electis ipsius, videri tamen potest in Græcis codicibus aliquid additum ex capite sequenti, vbi hæc sententia sic legitur.

Qui neglexerunt iustum:] οἱ ἀμελήσαντες τοῦ δικαίου, id est, qui negligentes fuerunt iusti, & qui nullam habuerunt curam iustitiæ, videtur enim *iustum*, hic substantiuè positum pro iustitia.

Labores sine fructu:] κόποι ἀνόνητοι, id est, labores futiles, nullo scilicet pretio aut præmio digni.

Mulieres eorum insensatæ:] pro mulieres verti posset, *vxores*, cum sit, γυναῖκες, nisi ex sequentibus constaret eum loqui de adulteris: Nec est, *nequissimi filij*, sed, πονηρὰ τέκνα, idest, malę sunt proles eorum, pro, *creatura*, autem est, γένεσις, id est, generatio & progenies eorum.

Fœlix est sterilis & incoinquinata:] Græcis non est coniunctio &, sed, μακαρία στεῖρα ἡ ἀμίαντος, id est, beata est sterilis talis quæ est coinquinata non enim omnem sterilem beatificat, sed non inquinatam sicut nec postea omnem spadonem, sed eum qui nec operatus est iniquitatem, nec cogitauit praua contra Deum.

In respectione animarum sanctarum:] Rursum pro *respectione*, est, ἐπισκοπῇ, id est, visitatione & inspectione, nec est, *sanctarum*, sed tantum, *in visitatione animarum*, hoc est, cum singulorum merita visitabuntur. Et cum dicitur, *nec cogitauit aduersus Deum nequissima*, rursum superlatiuus positus est pro positiuo est enim rursum, πονηρά.

Fidei donum electum:] τῆς πίστεως χάρις ἐκλεκτή, id est, fidei gratia electa: quanquam benè vertit interpres, Loquitur autem non de dono fidei quo credimus Deo, sed de præmio fidelitatis, vt *fides*, hic accipiatur pro fidelitate quā Deo seruamus, iuxta quod suprà dixit, *fideles in dilectione adhærebunt illi.* Sic enim intelligēdum sequentia docens satis, cum subditur. *Et sors in templo Dei acceptissima*, vbi pro superlatiuo, *acceptissima*, est comparatiuus θυμηρεστέρα, id est, acceptior & desiderabilior: vt hic locus consentiat cum illo Esaiæ 56. ad quem omnino hic allusum videtur. *Hæc dicit Dominus eunuchis. Qui custodierint sabbata mea & elegerint quæ ego volui & tenuerint fœdus meū dabo eis in domo mea & in muris meis locum & nomen melius à filijs & filiabus.* Circa quem Isaïæ locum D. Hieron hunc locum citans sic legit, *Beata sterilis immaculata quæ non cognouit stratum in delicto, habebit fructum in visitatione animarum, & eunuchus qui non est operatus manu iniquitatem, neque cogitauit contra Dominum mala: dabitur enim fidei eius electa gratia, & pars in templo Domini delectabilis.*

Et quæ non concidit radix sapientiæ:] Græca habēt, καὶ ἀδιάπτωτος ἡ ῥίζα τῆς φρονήσεως, id est, & non concidit, vel stabilis & firma est radix prudentiæ: Vnde apud nos vel debet tolli relatiuum, *quæ*, aut oportet sic intelligere, quasi *radix*, bis poneretur in hunc modum, *Et radix quæ non concidit est radix sapientiæ.*

Filij autem adulterorum in consummatione erunt:] Græca contrarium videntur habere sensum. Habent enim sic, τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται, id est, proles autem adulterorum inconsummati erunt, id est, peruenient ad consumationem, & perfectionem. Vnde videri possit interpretem vertisse, *in inconsummatione erunt.* Sed tamē Ambrosius sermo. 65. & alibi legit sicut nos habemus *in consūmatione erunt.* Vnde *consummatio*, hic debet accipi non pro perfectione, sed contra pro consumptione & sicut, *consummatum*, ponit interpres nūc pro perfecto, nunc contra pro consumpto, Potest & hic esse Græcæ lectionis sensus. Filij adulterorum non erunt initiati, hoc est non erunt participes & consortes sacrorum: sic enim vertuntur Gręca in æditione Complutensi. Verum prior sensus conuenit sequenti. *Et ab iniquo thoro semen exterminabitur: & si longæ vitæ fuerint, &c.*

Sine

Sine honore erit nouissima senectus illorum:] καὶ ἄτιμον ἐπ' ἐσχάτων τὸ γῆρας αὐτῶν, id est, & inhonorata erit in nouissimis senectus eorum.

Nec in die agnitionis allocutionem:] οὐδὲ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμύθιον, id est, neque in die discretionis vel iudicij consolationem, Sed etiam alias *allocutionem*. pro consolatione posuit interpres. Fulgentius Epistola.2. pro *agnitionis*, legit, *magnitudinis*, sed malè.

Nationis enim iniquæ dira sunt consummationes:] Sic hanc sententiam legendam esse vt modo habent libri correctiores, & non vt quidam libri habent: *Nationes enim iniqua dira sunt consummationis*, patet ex Græcis quæ habent, γενεᾶς γὰρ ἀδίκου χαλεπὰ τὰ τέλη, id est, generationis enim iniquæ duri sunt fines.

Capvt IIII.

O *Quam pulchra est casta generatio cum claritate*] Grecè non est ista clamatio: sed κρείσσων ἀτεκνία μετὰ ἀρετῆς, id est, melior est sterilitas, & carentia filiorum, cum virtute. Fit autem comparatio ad præcedentia vbi dicitur de filiis adulterorum, & sterili atque spadone. Diuus Cyprianus lib. de singulari cleri. Hunc locum prolixè citans, legit conformiter cum Grecis: melius est esse sine filiis cum claritate.

Immortalis est enim memoria eius:] ἀθανασία γάρ ἐστιν ἐν μνήμῃ αὐτῆς, id est, mortalitas enim est in memoria illius: nempè virtutis: benè tamen redditus est sensus ab interprete.

Desiderant eam cum se eduxerit:] ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν, id est, desiderant eam cum abierit. Cyprianus legit, *cum se subduxerit*.

Incoinquinatorum certaminum premium vincens:] Græcè non est præmium certaminum, sed contra certamen præmiorum. Sic enim legitur, ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικήσασα, id est, impollutorum præmiorum certamen superans: & certamine superato: vocat autem certamen præmiorum impollutorum, cui deputata sunt præmia incoinquinata, hoc est, quæ nullo mœrore polluuntur. Porro ex Cypriani citatione patet literā nostram vitiatam à scriptoribus, & legendum esse non, *premium*. sed *prælium*. Quomodo enim interpres, ἀγῶνα, verterum? Sed quoniā videbatur sensus ineptus, si quis diceret prælium certaminum, quidam mutauerūt prælium in præmiū quòd autem, ἄθλων, interpres vertit certaminum cum vertendum potius sit præmiorum ex genitiui huius ambiguitate prouenit. Si enim sit ab ἄθλος, significat certamen: si vero a τὸ ἄθλον, significat præmium certaminis.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altas] Non est Græcè dabunt, & collocabunt, sed verba singularis numeri. δώσει καὶ ἑδράσει, quæ referuntur ad *multigena impiorum multitudo*, sicut & verba sequentia. Nec est, *spuria vitulamina*, sed, ἐκ νόθων μοσχευμάτων, id est, ex adulterinis plantationibus, siue stolonibus. Quoniam autem, μοσχεύματα, Græca dictio videtur deriuari, μόσχος, quod vitulum significat, ideo interpres etiam fingens nomen à dictione vitulus vitulamina posuit, cum nomen illud sit inauditum Latinis. Dicuntur autem Græcis, μοσχεύματα, teneræ plantę malleolique vitium & viui radices: à verbo Græco, μοσχεύω, quod est stolones emitto, & viui radices efficio: proinde melius habēt libri correctiores. *Et adulterinæ plantationes:*] quomodo locum hunc corrigendum Augustinus diligenter adnotauit lib. 2. de Doctri. cap. 12. sic scribens. Quoniam, μόσχος, Grecè vitulus dicitur, μοσχεύματα, quidam non intellexerunt esse plantationes, & vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum: & tamen sententia manifestissima est: quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, conuenientius dicitur quam vitulamina, quæ vult pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus, translationem etiam cætera contexta in eo loco custodiunt. Hæc ille.

Et si in ramis: κἂν γὰρ, id est, & si enim, & pro *in tempore*. Græcis est, πρὸς καιρὸν, id est, ad tempus.

Ex iniquis enim omnes filij qui nascuntur:] Græcè est, ἐκ γὰρ ἀνόμων ὕπνων, id est, ex iniquis enim somnis, vel somniis, filij qui nascuntur, nec est magna differentia apud nos inter omnes, somnis vel somniis vt verisimile sit, scriptorem aliquem absurditate locutionis commotum, mutasse somnis, in omnes. Porro ne absurdum videatur dicere, homines ex somnis generatos: etiam capitulo 7. Sapiēs dicit se natum ex delectamento somni cōuenienter. Per iniquos ergo somnos, iniquos intelligit concubitus: vnde pulchrè dicit filios genitos esse testes nequitiæ aduersus parentes, eius scilicet nequitiæ. ex qua sunt geniti. Illud autem, *in interrogatione sua*. Hunc habet sensum: inquisitione vel exploratione sua vel impiorum: hoc est dum explorantur, & inquisitio fit de illis. Rursum enim hic, *interrogatio*, pro exploratione ponitur & inquisitione.

In refrigerio erit:] pro refrigerio est, ἀναπαύσει: id est requie.

Senectus enim venerabilis est non diuturna:] Græca quia articulū habent, οὐ τὸ πολυχρόνιον, hunc habent sensum, Senectus enim honorabilis est nō ea quæ est diuturna, aut potius quę est multi temporis. Et quod sequitur, neque numero annorum computata: Græcè dicitur per verbum, neq; numero annorum computatur, vel potius mēsurata est, nam est, μεμέτρηται, vt sit sensus. Senectus non est mensurata numero annorum: vt non possit dici senectus esse, nisi vbi est magnus annorum numerus.

Cani autem sunt sensus hominis: πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις, id est, canities autem est prudentia hominibus. Quamuis enim possit, πολιὰ, esse etiā adiectiuum à πολιός, sensus tamen aptior est si accipiatur vt sit substantiuum, tum propter dictionem hominibus: tum quia sequitur, & *ætas senectutis vita immaculata*. Vult enim vitam immaculatam esse ætatem senilem, & sapientiam esse hominibus loco canitiei.

Placens Deo factus dilectus:] Subaudiendum in participio dilectus verbum est, & distinctiuncula facienda est post, *factus*, vt *factus*, cohęreat cum *placens*, non cum *dilectus*, sic enim est Græcè, εὐάρεστος τῷ θεῷ γενόμενος ἠγαπήθη, id est, qui fuit Deo acceptus, dilectus est, ab eo scilicet. Loquitur autem de Enoch: de quo primū scribitur quod ambulauit cum Deo. De Enoch enim singulariter hęc esse dicta, intelligit etiam D. Ambr. in oratione de obitu fratris, & rursum in cōmentariis in Psal. 40. & in Psal. 45. Et alioqui authorem huius libri, allusisse ad locum Gene. c. 5 de Enoch, sicut legitur apud 70. satis patet, ex verbis quibus hic vsus est, Nam illo loco pro eo quod nos legimus: Ambulauit cum Deo, & nō apparuit: quia tulit eū Deus.

70.

70. habent, εὐάρεστος τῷ θεῷ γενόμενος ἠγαπήθη, καὶ ζῶν μεταξὺ ἁμαρτωλῶν μετετέθη, αὐτὸν ἔθηκε, id est, placuit Deo, & non inueniebatur, quia transtulit eum Deus. Hic autem dicitur: Placens Deo factus, translatus est, vnde & ex hoc loco, & ex textu. 70. colligi potest Enoch translatum in paradisum, sicut hinc intelligit D. Ambrosius in Psalm. 45.

Mutaret intellectum eius: pro *intellectum* est, σύνεσιν, id est, prudentiam: Ambrosius legit cor eius:

Fascinatio enim nugacitatis:] Βασκανία γὰρ φαυλότητος, id est, fascinum enim malitiæ. Significatur enim malitiam & iniustitiam specie honesti oculos mentis frequenter perstringere, vt quæ verè bona sunt non videat, & contra bona putet quæ verè mala sunt. Porro pro *inconstantia*, Græcis est pulchra dictio plus quid significans nempe, ῥεμβασμός: quæ deriuatur à ῥέμβω, id est funda, vt sit circunrotatio, & perpetua mutatio concupiscentiæ, quæ semper alia & alia desiderat, nunquam vnis rei satis inhærens.

Sensum sine malitia:] νοῦν ἄκακον, id est, mentem sinceram ac malitiæ expertem.

Consummatus in breui: τελειωθεὶς ἐν ὀλίγῳ: quod hic vertendum videtur per causam, quoniam breui tempore perfectus sanctus fuit. Sic enim rectè sequitur, *expleuit tempora multa.* Quoniam enim breui tempore perfectionem vitæ est assecutus, censetur multa tempora impleuisse iuxta id quod prius dixit, *ætas senectutis vita immaculata.*

Propter hoc properauit illū educere de medio: Græcè non sunt illa duo verba, *illum educere*, sed tantum, *properauit de medio iniquitatis*, vt referatur non ad Deum, sed ad eū cuius anima placita fuit Deo.

Nec ponentes in præcordijs talia:] Græcè est, τὸ τοιοῦτον, id est, tale, nempe quod sequitur, quod gratia Dei est in sanctos eius: accipitur ergo *quoniam* pro quod: Et in participiis. *videntes & intelligentes*, subintelligendum verbum substantiuum fuerunt quo oratio fiat perfecta. In eo autem quod sequitur, *Condemnat autem iustus*, in editione Cōplutensi abfuit cōiunctio, *autem*, fuit tamen in editione Aldina.

Quid cogitauerit de illo Deus:] Græcis non additur hic, *Deus*, & in editione Cōplutensi est, ἐβουλεύσαντο, id est, cogitauerunt vel potius decreuerunt, sed mendum est, & legendum sicut habet æditio Aldina, id est, deliberauerit, vel decreuerit.

Et quare muniuerit illum Dominus, legendum esse *minuerit*, & non *muniuerit*: vt habent quidam, patet ex dictione Græca correspondente, ἠσφαλίσατο, id securum fecerit. Hic autem rursum Aldina æditio correctior est, Complutēsi, Nam hæc habet, ἠσφαλίσατο ἑαυτὸν, id est, quare muniuerit, id est, securū fecerit seipsum Dominus: Aldina vero nobiscum melius habet, αὐτὸν, id est, ipsum, nempe raptum. Citat autem hunc locum D. Augustinus lib. de Prædestinatione sanctorum. c. 14. vbi vide quanti faciendam doceat authoritatem huius libri.

Contemnent eum:] Eum delendum est: quia sicut nunc est in Græcis, ita nec in scriptis pluribus.

Post hæc decidentes sine honore: μετὰ τοῦτο εἰς πτῶμα ἄτιμον, id est, post hoc in ruinam gloriam quamuis dictio, πτῶμα, videatur magis posita pro cadauere vt sit, erunt in vile cadauer.

Inflatos sine voce:] ἀφώνους πρηνεῖς: id est mutos, & pronos: id est vultum in terram demittentes. Significat enim præ rubore & timore, nec loqui eos posse, & vultum in terram demissuros. Interpres autem propter verbum rumpet, magis putauit, πρηνεῖς, significare inflatos, a verbo, πρήθω: quod significat inflare. Quidam libri habent, inflammatos, quomodo si legeretur, intelligi posset sensus, Græcæ lectionis, inflammatos præ verecundia, quamuis antiquiora scripta habebant inflatos, quomodo etiam puto vertisse interpretem.

Venient in cogitatione:] non est simpliciter, *cogitatione*, sed συλλογισμῷ: id est, supputatione, significatur enim eos veluti rationem inituros peccatorum suorum: *& traducent*, rursum hic positum est, pro redarguent. Est enim ἐλέγξει.

Capvt v.

Tunc *stabunt iusti:*] Apud Græcos totus iste sermo de iustis singulari numero effertur. *Tunc stabit iustus &c.* Interpres autem intelligens sub singulari numero sermonē esse de iustis omnibus, mutauit singularem numerum in pluralem, quomodo etiam frequenter citatur à Diuo Cypriano, & item ab Augustino vt Epistola 50. & alibi.

In magna constantia: ἐν παρρησίᾳ πολλῇ, id est, in vel cum multa confidentia, & loquendi libertate. Opponitur enim illi quod prius est dictum impios, *fore timidos ac mutos.*

Qui abstulerunt labores:] τῶν ἀθετούντων τοὺς πόνους. Id est qui spernunt, & contemnunt labores. Quod conuenit illi quod sequitur. *Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum, &c.* Diuus Cyprianus libro 3. ad Quirinum: legit, *diripuerunt*, alibi tamen *abstulerunt.*

Videntes:] præteritum est, Græcis, ἰδόντες, id est, postquam viderint mirabuntur. Græca dictio plus significat, ἐκστήσονται, id est, stupebunt & extra se rapientur. Et pro *in subitatione in sperata salutis*, est, ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, id est in inopinatione salutis, hoc est, propter inopinatam salutem.

Pœnitentiam agentes:] μετανοοῦντες, id est, tandem, & post factum nimis sero sapientes. Sic enim hoc quidem loco rectè accipitur.

In similitudinem improperij: εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ: id est, in parabolam improperij, sicut illud Psalmi: *Posuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis.*

Ecce quomodo. Latinorum libri quidam habent, *ecce quomodo*, alij, *Quomodo ergo*, cum Græci nec *ecce*, habebant, *nec ergo*, sed tantum, *Quomodo*: Atque sic habebant scripti libri quidam. In Cypriano legitur. *Quomodo ergo.*

Sol intelligentiæ non est ortus nobis: In editione Complutensi, pro *intelligentia*, ponitur secundo δικαιοσύνης, id est, iustitiæ, in Aldina verò nec *intelligentia*, nec *iustitiæ*, sed tantum, *Sol non est ortus nobis*, atque sic citatur à Diuo Gregorio libro 34. moralium capite 6. & ab Ambrosio item sermo. 3. & 16. & à Diuo Cypriano in varijs locis. Vnde apparet illud, *intelligentiæ*, ab aliquo explanationis gratia in margine asscriptum, postea redactum in contextum.

Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis & ambulauimus vias difficiles: ἀνομίας ἐνεπλήσθημεν τρίβοις καὶ ἀπωλείας καὶ διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, id est, impleti sumus viis iniquitatis & perditionis, & perambulauimus deserta imperuia. Diuus Cyprianus tractatu & libro de exhortat martyr. & rursum libro 3. ad Quirinum legit, *Ambulauimus solitudines difficiles.*

Diuitiarum iactantia, Græcè est, *Diuitia cum iactantia*, πλοῦτος μετὰ ἀλαζονείας.

Nunc

Nunc percurrens. Non est, *nuncius*, sed ἀγγελία παρατρέχουσα, id est, *nuncium vel fama pratercurrens* Conuenit enim vt vmbræ componatur nuncium, vel annunciatio alicuius rei.

Semitam carinæ, τρίβον τροπίας, id est, semitam itineris.

Aut auis quæ transuolat in aëre, cuius nullum, &c. ἢ ὡς ὀρνέου διαπτάντος ἀέρα οὐδὲν εὑρίσκεται, id est, aut sicut cum auis transuolauit aërem, nullum inuenitur indicium itineris, nam genitiuus, ὀρνέου διαπτάντος, est genitiuus absolutè positus: sicut & is qui sequitur, βέλους βληθέντος ἐπὶ σκοπόν.

Sed tantum sonitum alarum: Græcè clarius est hoc modo, πληγῇ δὲ ταρσῶν μαστιζόμενον πνεῦμα κοῦφον καὶ σχιζόμενον βίᾳ ῥοίζου κινουμένων πτερύγων διωδεύθη, id est, sed percussio pennarum verberatum lenem ventum & scissum vi stridoris motis alis pertransiit. Itaque apud nos *sonitus* est suppositum verbi *transuolauit*: ac proinde male ibi incipiunt quidam nouam sententiam. *Commotis alis, &c.* Videndum tamen num mutato accentu pro πληγῇ, sit legendum πλήττων: vt sit datiuus causæ & suppositum verbi, διωδεύθη, sit auis.

Talia dixerunt in inferno hi qui peccauerunt: Hæc verba non sunt apud Græcos.

Tanquam lanugo. pro *lanugo* est χνοῦς: quę dictio magis puluerem significat, vt in Psal. 1. vbi dicitur de impio quod *erit tanquam puluis quem proijcit ventus a facie terræ*, quod est simile huic loco.

Tanquam fumus qui a vento diffusus est:] Græcè non est, *qui*, sed tantum, *sicut fumus vento diffusus est*, sic & pro participio sequenti *prætereuntis*, Græcis est verbum, παρωδεύθη, id est, pertransiuit. Itaque apud Græcos duo ista membra sunt imperfecta, perficiēda additione alterius partis hoc vel simili modo sic etiā se habet spes impij. Interpres bene subterfugit incommoditatem Græcæ lectionis.

Apud Dominum est merces eorum: Græcè est, ἐν κυρίῳ, id est, in Domino est merces eorum. Nec est, *cogitatio eorum*, sed ἡ φροντὶς, id est, cura eorum quod potest accipi vel actiuè pro cura qua ipsi sunt hic soliciti vt placeant Deo, vel potius passiuè pro cura qua curantur à Deo.

Brachio sancto suo defendet: sancto nec Græca habent, nec multa antiqua scripta.

Diadema speciei: Species hic quemadmodum sæpè in hoc libro ponitur pro pulchritudine: Græcè enim est, τοῦ κάλλους.

Accipiet armaturam zelus illius. λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ. Idem accipiet vniuersam armaturam zelum suum: hoc est, pro vniuersa armatura sua, accipiet suum zelum, quo se armabit ad vltionem, sicut postea dicitur. *Induet pro thorace iustitiam*, pro quo Græcè est. Induet thoracem iustitiam. Cuius sensum cum pulchrè in eo versu interpres reddiderit. Debuisset & id quod sequitur: *Sumet scutū inexpugnabile æquitatem*, sic vertisse similiter. Sumet pro scuto inexpugnabili æquitatē.

Iudicium certum, κρίσιν ἀνυπόκριτον, id est, iudicium sincerum, aut non simulatum & nescium simulandi, vel quod magis conueniret, dissimulandi. Est autem in his duabus dictionibus allusio vocum quæ Latinè non potest reddi. Vnus scriptorum habuit, pro *certum rectum*. Quemadmodum & habebatur in margine glosæ ordinariæ.

In lanceam: pro *lanceam* est, ῥομφαίαν, id est, gladium.

Ibunt directe emissiones fulgurum. Quamois dictio *directe*, apud nos conuenientius accipitur vt sit aduerbium, quam vt sit participium. Græca tamen dictio ei correspondens est nomen adiectiuum: εὔστοχοι, quod significet eum qui iaculandi peritus est, & ita collimare potest, vt a scopo non aberret, & id quod à iaculante recta tendit in scopum. Et pro *emissiones*, Græcè est, βολίδες. Est autem βολὶς, hasta missilis vel iaculum. Quare sensus est: iacula fulgurum ibunt missa à Deo, ac recta tendent in eos contra quos emissa fuerint.

A bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient, Græcè non sunt illæ duæ dictiones, *exterminabuntur &*, quæ sensum faciunt obscurum. Pro illo autem *ad certum locum* est, ἐς σκοπὸν, id est, in scopum, quod prius vertit in *locum destinatum*.

Et a petrosa ira plena mittentur grandines: pro *petrosa* est, πετροβόλου, id est, petras iaciēte. Et dictio *plena* nō est modo aduerbium, cum sit, πλήρεις χάλαζαι, id est, perfectæ grandines.

Excandescet: ἀγανακτήσει, id est, indignabitur. Malè ergo legitur, vel *& scandescet*, vel *& candescet*. Similiter male legitur postea *iniquitatis*, pro iniquitas, cùm sit, ἀνομία, *Diuidet* ἐκλικμήσει, id est, euentilabit.

Capvt vi.

M*Elior sapiēs est quam vires & vir prudens quam fortis.* Hunc versum Græca non habent.

Præbete aures vos qui continetis multitudinem, ἐνωτίσασθε οἱ κρατοῦντες πλήθους, id est, auribus percipite, qui regitis multitudinem, aut qui dominamini. Sed frequenter verbum, κρατεῖν, quod tenere quidem etiam significat interpres hic vertit per *continere*, cum sensus requirat vt per imperare vel tegere vertatur. Nam id etiam significat, κρατεῖν, cum genitiuo. Iam quod Græca habent, *auribus percipite*, potest referri ad sequentia, vt sit sensus: auribus percipite, hoc quod dicam nempe. Quoniam (pro quod) *data est à Domino potestas vobis, & virtus ab altissimo:* vbi pro virtus non est, δύναμις, sed δυναστεία, id est, potentatus. Et *interrogabit* rursum positum est pro inquirere & scrutari. Nam est, ἐξετάσει.

Cogitationes scrutabitur. pro *cogitationes*, est, βουλὰς, quod magis est consilia. Eandem dictionem mox vertit interpres, voluntatem cum sequitur. *Neque secundum voluntatem Dei ambulastis.*

Nec custodistis legem iustitiæ:] genitiuus iustitiæ in neutra erat æditione. Videtur additus explicationis gratia.

Apparebit vobis:] ἐπιστήσεται ὑμῖν, id est, instabit vobis, vel adueniet vobis, nec est superlatiuus, *durissimum*, sed, κρίσις ἀπότομος, id est, iudicium durum. Contra positiuus, *exiguo*, pro superlatiuo positus est, cū Græcè sit, ἐλάχιστος συγγνωστός ἐστιν ἐλέους, id est, minimus enim dignus est misericordia.

Non enim subtrahet personam cuiusquam Deus qui est omniū dominator, οὐ γὰρ ὑποστελεῖται πρόσωπον ὁ πάντων δεσπότης, hoc est. Non enim formidabit personā vel vultum is qui omnium est Dominus, est autem, ὑποστέλλεσθαι, propriè sese demittere ob metum personæ, eique cedere. Duo scripta similiter & codex Mechli. & Thronensis tātum habebant. *Non enim subtrahit personam cuiusquam Dominus.*

Et æqualiter est illi cura ὁμοίως τε προνοεῖ: id est, & similiter curā gerit, prospicit vel prouidentiam habet.

Cruciatio: ἔρευνα, id est, scrutatio. Sed & supra ver-

vertit *tormenta patientur* cum sit Græcè *ἐτασθήσονται*, id est, examinabuntur. Nec malè vertit, sensum potius quam verba reddere solicitus.

Et ne excidatis, καὶ μὴ παραπέσητε, id est, & non delinquatis vel peccetis, *παραπίπτω*, enim etiam delinquere significat & peccare, vnde *παράπτωμα*, lapsus, delictum, peccatum.

Qui enim custodierint iustitiam iuste iudicabuntur: οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως ὅσια ὁσιωθήσονται, id est, qui enim custodiuerint iuste iusta, iustificabuntur. Multa scripta pro, *Iudicabuntur*, habent *iustificabuntur*. Et citatur quomodo ex Græco vertimus à D. Cypriano lib. de singulari clerico & notatur ab eo quibusdam sancta non sanctè seruare. Sic enim habet. Non bene succedit quidquid agitur passim, & sanctum nō est quod geritur sanctum nisi sanctè quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit dicens. *Qui enim custodierint iuste iusta, iustificabuntur*. Scriptor aliquis putans aduerbium *iuste* cum sequenti verbo esse constituendum, quia superfluè putabat dici. *Qui custodierint iusta iuste iustificabuntur*, Vertit in *iudicabuntur*: quia ineptum dicere, *iuste iustificabuntur* D. Augustinus in speculu etiam habet, *iustificabuntur*.

Inuenient quid respondeant, εὑρήσουσιν ἀπολογίαν, id est, inuenient defensionem: qua se scilicet defendant in iudicio Dei, quando impij non habebunt, quo se defendant permanentes muti.

Clara est & quæ nunquam marcescit, pro *quæ nunquam marcescit*, vna est dictio, *ἀμάραντος*, id est, immarcessibilis, vnde omitti debuisset relatiuum *quæ*, sed sic supra cap. 3. vertit vnam dictionem, *quæ non concidit*: vnde intelligendum clara est, & talis quæ nunquam marcessit.

Cogitare ergo de illa. Græcis non est, *ergo*, sed *γάρ*, id est, *enim*. Nec est *sensus consummatus*, sed *φρονήσεως τελειότης*, id est, prudentiæ perfectio est.

Et in vijs suis ostendet se illis hilariter. Non est Græcè *in vijs suis*, sed tantum *in vijs*, vt significetur sapientiam sese ostēdere in omnibus viis hominum, hoc est, quocunque se diuerterin: vnde sequitur, *& in omni prouidentia occurret illis*, vbi pro *prouidentia* est, *ἐπινοίᾳ* id est, adinuentione & consilio, quod homo secum tractat. Nec sunt Græcis futura, *ostendet & occurret*, sed præsentis temporis verba, *φαντάζεται*, & *ὑπαντᾷ*, id est, apparet, & occurrit. Itaque apud Gregorium lib. 26. Moralium cap. 8. & abest pronomen *suis* & legitur *ostendit & occurrit*. In vno scriptorum non erat pronomen, *suis*. in altero erat, *ostendit & occurrit*; similiter & in eo dice Tbronensi.

Initium enim illius verissima est disciplinæ concupiscentia: adiectiuum *ἡ ἀληθεστάτη*, id est, verissima, sic positum est Græcis, vt possit vel referri ad substantiuum præcedens *ἀρχὴ*, vel ad sequens, *ἐπιθυμία*: magisque ad præcedens referendum esse sensus postulat, & articulus indicat: vt sit sensus. Initium sapientiæ verissimum est, disciplinæ concupiscentia.

Cura ergo disciplinæ. Non est Græcis *ergo*, sed *δὲ*, id est, *autem*, quod magis conuenit gradationi, quæ cœpit in superiori sententia.

Consummatio incorruptionis βεβαίωσις, id est, confirmatio incorruptionis.

Diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populis. Hæc sententia non est in Græcis,

CAPVT VII.

EX *genere terreno illius qui prior factus est, γηγενοῦς ἀπόγονος πρωτοπλάστου*, id est, terrigenæ filius protoplasti. Nam hæc dictio satis est latinis vsitata. Liber Thronensis habeant *terreni*. quomodo & glosa habuit in margine, quare cum ea lectio Græcis consentiat, non dubitandum quin ea sit vera lectio.

Figuratus sum. Non est Græcis simpliciter *figuratus sum*, sed *ἐγλύφην*, id est, sculptus sum vt significetur artificium Dei in figuranda carne sensim, vnde quod sequitur. *Decem mensium tempore* cum *figuratus* coniungi debet, non cum *coagulatus*.

Ex semine hominis: pro *hominis* est, *ἀνδρὸς*, id est, viri, sed frequenter hominem pro viro ponit.

Et delectamento somni conueniente, καὶ ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης, id est, & voluptate somno conueniente, id est, quæ decet somnum: Apud Ambrosium sermo. 8. in Psalm. 118. vbi hic locus prolixe citatur, legitur *somni conuenientis*, Et quędam scripta habent, *somnij conuenientis*, sed rectius legitur somni conueniente, quamuis genitiuus *somni* prò datiuo *somno*, accipi debeat.

Accepi communem aerem, pro *accepi*. *ἔσπασα*, id est attraxi vel hausi, quomodo legitur in Ambrosio loco prædicto.

Et in similiter factam decidi terram. Male legitur in quibusdam libris, & *similiter decidi in factam terram*. Nam pro *similiter factam*, Græcis est vna dictio, *ὁμοιοπαθῆ*, id est, similiter affectam, vel similibus passionibus obnoxiam, vt significet se eisdem miseriis cum aliis hominibus fuisse obnoxium, corruptionis, frigoris, &c.

Propter hoc optaui: propter hoc scilicet: quia commune omnibus est initium natiuitatis, & quia vidi me natum in ignorantia, sicut reliquos homines, porro pro optaui est, *ηὐξάμην*, id est, precatus sum, & oraui. Rursum autem pro *sensus*, est, *φρόνησις*: id est, prudentia.

Nihil esse duxi. οὐδὲν ἡγησάμην, id est, nihil æstimaui. Vnde constat quosdam male legere *nihil esse dixi*.

Super salutem & speciem: ὑπὲρ ὑγίειαν καὶ εὐμορφίαν: id est, plus quàm sanitatem & bonam formam vel pulchritudinem.

Inextinguibile: ἀκοίμητον quod propriè est peruigil, & insomne aut irrequietum, quod optimè cōuenit luci, quæ in cōtinuo est motu & actione,

Honestas, πλοῦτος, id est, diuitiæ. Sed aliquoties in hoc libro, *Honestas* positum est pro diuitiis, & *honestare* pro diuitem facere.

Honorum omnium mater est. Rectius legitur *Horum omnium mater est*. Græcè autem tantum est, *horum mater est*.

Dedit Deus dicere ex sententia. Diuus Gregorius aliter legit hunc locum libro moralium. 23. cap. 17. vbi pulchrè philosophatur in eo quid sit dicere ex sententia, sic scribens. Fit plerumque vt fortiter dicant se tamen iuxta ea quæ dicunt viuere nesciant. Vnde benè quidam sapiens dixit, Mihi autem Deus det hæc dicere ex sententia. Sententia quippe à sensu vocata est. Et recta quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit, qui nequaquā tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit. Porro pro ex *sententia*, Græcè est, *κατὰ γνώμην*, quod secundum Budæum est propria sponte vt sit sensus Deus dedit mihi loqui liberè, & lubenter & *præsumere*. id est, cogitare, Græcè enim est, *ἐνθυμηθῆναι*. Quæ autē loqui & cogitare ei sit datū, explicatur, cū subditur. *Digna horum quæ mihi dantur* pro quo Græcè est, *ἀξίως τῶν δεδομένων*, id

est

est sicut dignum est donis meis, vel quemadmodum decet dona.

Operum scientiæ disciplina:] ἐργατικῶν ἐπιστήμη, id est, opificiorum scientia. Ambr. lib. 1. de vocatione gentium. c. 9. legit. *Et omnis sapientiæ & operum scientia & disciplina.*

Vicißitudinem, permutationes, & consummationes temporum, & morum mutationes, diuisiones temporum.] Pro his quatuor membris, pro quorum secundo quidam libri habent, *& mutationem omnium*, Græca tantum duo habent, nempe τρόπων ἀλλαγὰς, καὶ μεταβολὰς καιρῶν, id est, morum mutationes, & per mutationes temporum. Duo scripti tantum habent, *Vicißitudinum permutationes & consummationes temporum.* Vnde verisimile est duo illa alia membra ex altera versione vel alicuius interpretatione in margine prius asscripta, postea relata in contextum. D. Ambrosius libr. 2. de Abraham. c. 7. pro illis quatuor tantum habet, *& diuisiones temporum.* Libr. de Salomon. cap. 1. habet *diuisiones & mutationes temporum.*

Anni cursus] pro *cursus* est κύκλους, id est, circuitus vel circulos: pro *virgultorum* autem φυτῶν, id est, plantarum. Ambro. lib. de Abraham legit, *herbarum.* libro vero de Salomone *arborum:* atque sic habebant duo nostra scripta: Li. de fide resurrect. habet. *Et sciret dispositiones orbis terrarum, & virtutem elementorum, anni cursus, & stellarũ dispositiones.*

Quæcunque sunt absconsa & improuisa:] pro *improuisa.* Græcè est, ἐμφανῆ, id est, perspicua: & manifesta, vt significetur eum nosse, & quæ sunt occulta, & quæ sunt manifesta.

Est enim in illa spiritus intelligentiæ:] Hic locus sic legitur in Ambrosio libro de incarnatio. Dominicæ mysterio, in fine, *est enim in ea spiritus intelligentiæ sanctus, vnicus, multiplex, subtilis, bonus, mobilis, disertus, immaculatus, manifestus, inuiolabilis, bonum amans, acutus, prouidens, possibilis, munificus, benignus, stabilis, integer, sine sollicitudine, qui omnia potest, omnia spectat, & per omnia penetrans spiritualis intelligibilium.* Qua lectione melius explicantur Græca quam nostra lectione: nisi quod in hac, quæ est Apud Ambrosium, lectione vnum putem esse mendum pro duobus enim illis *bonus, mobilis*, legendum puto, *bene mobilis*. quomodo legitur in eodem Ambrosi. libro 3. cap. 19. Correspondent enim illæ duæ dictiones illi Græcæ dictioni εὐκίνητον, quæ non mobilem tantum significat, sed bene mobilem. Itaque pro adiectiuo *certus*, primo loco apud nos posito; Ambrosius legit manifestus quod & Græca dictio, σαφὲς, significat propriè, pro *certus*, secundo loco apud nos posito Ambrosius habet integer, Græca ἀσφαλὲς, quod significat eum qui non errat, pro *suauis*, Ambrosius habet inuiolabilis, Græca ἀπήμαντον, quod illæsum significat, cui nocumentum inferri non potest, pro eo quod nos habemus, *qui nihil vetat benefacere*. Græcè est, ἀκώλυτον, quod significat eum qui non potest prohiberi, vt rectè verti possit expeditus: Huic respondent in Ambrosio duo illa adiectiua prouidens, possibilis, quamuis videatur Ambrosius aliud quid apud Græcos legisse. Pro *humanus*, Ambrosius habet munificus. Quod Græcæ dictioni magis conuenit: est enim εὐεργετικὸν, id est, beneficus, pro *securus*, Ambros. habet sine sollicitudine, Græcè enim est, ἀμέριμνον pro *omnem habens virtutem*, aut aut habet Ambrosius, qui omnia potest, Græcis est vna dictio παντοδύναμον, quæ vna dictione reddi potest, omnipotens, vt annotauit idem Ambrosius libr. 3. cap. 23. pro illo *& qui capiat omnes spiritus intelligibiles*, Ambrosius habet & per omnia penetrans spirituum intelligibilium: Græca verò καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν: quod vel potest verti vt legit Ambrosius, vel potius sic, & per omnes procedens spiritus intelligibiles. *Intelligibiles* habent etiam quidam scripti: quidam etiam impressi habent in margine *mundos, subtiles*, atque sic legendum esse Græca docent, καθαρῶν: λεπτοτάτων, id est, mundos subtilissimos.

Omnibus enim mobilibus:] Græcè est, πάσης γὰρ κινήσεως, id est, omni enim motu. Diuus Augustinus libr. 4. super Genes. cap. 12. citat, dictum hic esse, quod motus sapientiæ sit agilior celeriorque omnibus motibus.

Attingit autem vbique:] διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων, id est, pertingit autem & procedit per omnia. Augustinus lib. de natura boni, cap. 29. legit *attingit autem omnia.*

Vapor est enim lucis æternæ, &c.] Hunc locum sic legit Diuus Augustin. lib. 1. de incarnatione verbi cap. 13. in quo & capitibus sequentibus hunc locum tractat prolixè. *Quia vapor est quidam virtutis Dei, ἀπόρροια, id est emanatio omnipotentis gloriæ purißima, & splendor lucis æternæ, & speculum immaculatum inoperationis vel virtutis Dei, & imago bonitatis eius.* Itaq; pro, *claritatis*, habet gloriæ, est enim Græcè δόξης, pro *candor*, habet splendor, nam Græcè est, ἀπαύγασμα, quod splendorem significat, pro *maiestatis Dei.* habet in operationis, voluit enim explicare vim Græcæ dictionis ἐνεργείας, quæ significat operationem quæ fit in aliquo, & potest verti, efficaciæ. Ambrosius libr. 1. de fide. cap. 4. habet *splendor*, sed tamen nobiscum legit *maiestatis Dei.*

Per nationes:] κατὰ γενεὰς, id est, per singulas nationes, nec est, *transfert*, sed participium, μεταβαίνουσα, id est, transiens, vt hic sit parua distinctio, deinde adiungatur *amicos Dei constituit.*

Qui cum sapientia inhabitat, τὸν σοφίᾳ συνοικοῦντα, id est, eum qui sapientiæ cohabitat, tanquam vxori suæ, scilicet. Id enim significat eleganter, συνοικεῖν, inde σύνοικος, coniunx. Vnde post capite sequenti dicitur. *Quæsiui mihi sponsam assumere.* pro quo Ambrosius lib. de viduis legit. Proposui ergo hanc adducere ego mihi in coniugium.

Sapientiam autem non vincit malitia:] ita legendum esse, & non, vt multi legunt, *Sapientia vincit malitiam*, patet ex originalibus & scriptis vetustioribus. Estq; Græcis futurũ, κατισχύσει, hoc est, vincet, vt significetur, quod nunquam superabit.

CAPVT VIII.

ATTINGIT *ergo:*] διατείνει δὲ, id est, protendit autem vel extendit se, aut potius, δὲ, accipitur aduersatiuè, vt sit sensus. Sapientiam non vincet malitia, sed protendit sapientia à fine vsque ad finem. in Augu. lib. de mira. sacræ scripturæ, legitur pertendit, pro *suauiter* autem Græcis est, χρηστῶς, quod hoc loco conuenit magis verti, vtiliter vel benignè.

Generositatem illius glorificat contubernium habens Dei:] pro *generositatem* est, εὐγένειαν, id est, nobilitatem, nec est apud Græcos genitiuus *illius*: qui etiam abfuit in quibusdam scriptis pro *glorificat*

est

est δοξάζει, verbum ambiguũ, significat enim glorificare, & existimare, sicut δόξα, gloriam & opinionem. Porro principium *habens* ex Græcis cõstat esse fœmininini generis, vt ad ipsam sapientiã referri debeat. Græca enim habent *εὐγένειαν δοξάζει συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα*. Participium autem ἔχουσα, hic constructum cum verbo significãte affectionem animi ponitur Græco more, pro infinitiuo, Itaque hic est sensus. Sapientia putat esse nobilitatem habere conuictum cum Deo. Quare & nostra litera sic est accipienda, omissa pro nomine *illius*. Ipsa sapientia habens contubernium Dei, id est, conuersationem cum Deo, celebrat eam rem tanquam veram generositatem, hoc est nobilitatem.

Sed & omnium Dominus:] *Sed* non est apud Græcos & videtur addita, quia superior sententia sic solet intelligi. Is homo qui habet contubernium Dei, glorificat & celebrat nobilitatem sapientiæ. Iam enim recte dicitur. *Non solum homo eam laudat, sed & omnium Dominus dilexit eam.*

Doctrix Græcè est *μύστις*, id est est mystica & arcanorum Dei perita, pro *electrix* autem est Græcè *αἱρετίς*. Quare frustra quidam in margine habent *inuentrix*, cum id Græca dictio non significet, sed electricem.

Si autem sensus operatur:] Rursus pro *sensus* est *φρόνησις*, id est prudentia. Loquitur autem de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat sapientiam Dei: docens eam magis esse industriam quam prudentiam artis.

Labores huius magnas habent virtutes:] *πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί*, id est, labores huius sunt virtutes. Et accipitur hic *virtus*, vt opponatur vitio, sequitur. *Sobrietatem enim & prudentiam docet & iustitiã, & virtutem.* Vbi iam *virtus* aliter accipitur nempe pro fortitudine. Est enim Græcè *ἀνδρείαν*, pro *sobrietatem* hic est *σωφροσύνην*, id est temperantiam. Hic ergo nominantur quatuor virtutes quæ dicuntur cardinales, etiam Philosophis notæ. Vnde *iustitia* hic accipitur pro speciali virtute. Cũ mox post generaliter accipiatur vt omnem virtutem significet cum dicitur. *Si iustitiam quis diligit, labores huius sunt virtutes.*

Multitudinem scientiæ:] Græcè vna dictio *πολυπειρίαν*, id est multam experientiam. Cum quatuor enim rebus quæ homines maximè appetunt cõparat sapientiam Dei, diuitiis, prudentia, iustitia, & rerum experientia multarum.

De futuris æstimat:] *τὰ μέλλοντα εἰκάζει*, id est futura imaginatur vel coniectat ex præteritis scilicet quæ nouit.

Argumentorum:] Græcè est *αἰνιγμάτων*, id est ænigmatum, hoc est quæstionum obscurarum & difficilium explicatu.

Ad conuiuandum: legendum est *ad conuiuendum*, quomodo habent libri correctiores. Nam est *εἰς συμβίωσιν*, id est, ad conuictum D. Ambrosius lib. de viduis locum hunc sic citat, *Proposui ergo adducere ego mihi in coniugium.*

Sciens quoniam mecum communicabit de bonis: *εἰδὼς ὅτι ἔσται μοι σύμβουλος ἀγαθῶν*, id est, sciens quod erit mihi consultrix bonarum rerum.

Et erit allocutio cogitationis & tedij mei:] *καὶ παραίνεσις φροντίδων καὶ λύπης*, id est, & admonitio curarum & mœroris, hoc est, quæ admonitura est me in curis & mœrore.

Honorem apud seniores, iuuenis & acutus inueniar:] illud *iuuenis* cum præcedentibus esse iungendum Græca docent: quæ non habent coniunctionem, *& iuuenis & acutus*, sed ab *acutus* incipit noua sententia. Quidam scripti habent *honorem apud seniores & iuuenes. Acutus inueniar.*

Tacentem me sustinebunt, pro *sustinebunt* est *περιμενοῦσι*, id est expectabunt, vt scilicet, loquar & cũ sequitur *loquentem me aspicient*, Græca habent: *φθεγγομένῳ προσέξουσι*, id est loquenti attendent.

Præterea habebo, pro *præterea* omnes scripti habent *propterea*, neutrum tamen habẽt Græca, sed tantum: habebo per hanc, immortalitatem.

Hæc cogitans & commemorans,] Græcè sunt aoristi *λογισάμενος* & *φροντίσας*, id est, cum reputassem, & solicite cogitassem.

Immortalis est in cogitatione sapientiæ:] Lectio planè deprauata: est enim Græcè *ἀθανασία ἐστὶν ἐν συγγενείᾳ σοφίας*, id est, immortalitas est in cognatione sapientiæ: quomodo habet vous scriptorũ, & biblia nunc impressa.

Honestas sine defectione:] Rursus *honestas* pro diuitiis. *πλοῦτος ἀνεκλειπής*, id est, diuitiæ indeficientes.

In certamine loquelæ illius:] *ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς*, id est in coexercitamẽto colloquij, vel cõuersationis illius, hoc est, per hoc quod quis exercetur simul cum ea colloquendo, & conuersando acquiritur sapientia.

Puer autem eram ingeniosus &c.] De hoc loco prolixè disputat D. August. libr. 10. de Genesi ad literam cap. 17. & 18. eo quod videatur patrocinari quibusdam hæresibus, vt illi, qui asserit animas ab initio creatas pro diuersis meritis mitti ad diuersa corpora, contra claram Pauli ad Romanos doctrinam. Itaque ad Christum sententiã hanc obscuram magis accommodandam putare videtur. Verum quod dicit, *se sortitum animam bonam*, significare voluit se Dei munere, non suis meritis accepisse animam ingenio & præclaris dotibus præditam pro eo autem quod legimus.

Et cum esse magis bonus, Græcè est *μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὤν*, vbi *μᾶλλον* videtur positum quomodo sæpè, pro, vel potius: vt sit quodammodo corrigentis, quod dixerat, & sit sensus. Aut potius cum essem bonus, veni, id est deueni ad corpus incoinquinatum dixerat. *Puer eram ingeniosus, & sortitus sum animam bonam.* Ex quibus verbis cum intelligi posset eum significasse, se suo ingenio consecutum animam bonam veluti corrigit illum sermonem, dicens, aut potius cum essem bonus, vel quia eram bonus, perueni ad corpus incoinquinatum. Significans animæ bonitatem quam ex Dei munere habuit, fuisse causam munditiæ corporis, non contra, corporis dotibus animæ bonitatem esse paratam, & animæ bonitatem præcessisse, non secutam esse. Secundum quem intellectum, non est iam locus illi errori quorundam opinantium animas pro varietate meritorũ mitti in diuersa corpora.

Quoniam aliter non possem esse continens:] pro *continens* est *ἐγκρατής*, quæ dictio hic non videtur accipienda, vt significet castum tantum, aut continentem ab omni concubitu, saltem illicito: cum de castitate & continentia tali non fiat aliqua mentio in sequenti oratione: sed accipienda est, vt significet temperatum, & eum qui in omnibus modum tenet, quod dictio Græca pulchrè significat. Huiusmodi autem moderatio est vera sapiẽtia, quam sequenti petit oratione. Vnde dicit

de ſapientia *deducet me in operibus meis ſobriè* σωφρόνως,id eſt,temperatè & moderatè,ita ſcilicet, vt in omnibus modum teneam. Itaque Lyra bene exponit,non poſſem eſſe continens a vitiis:& Auguſt.lib.10.confeſ.c.24.Locum hunc tractans *cōtinentiam* interpretatur abſtinentiam ab omnibus vitiis.Per continentiam,inquit,colligimur,& redigimur in vnum,à quo in multa defluximus, & ſubiicit c. ſequenti. Iubes certe vt contineam à concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorum,& ambitione ſæculi.Verus autem huius loci ſenſus eſt,vt dictio *continens* accipiatur non pro abſtinente & temperato, ſed pro, compote, quemadmodum annotatum eſt in c. 6. Eccleſiaſtici,circa illum locum. *Et continens factus ne derelinquas eam.*Itaque ſenſus eſt cum ſcirem me non aliter poſſe fieri compotem voti mei,& obtinere deſideratam ſapientiam. Sic enim iam rectè ſubiungitur oratio pro obtinenda ſapientia.

Et hoc ipſum erat ſumma ſapientia:] Græcè non eſt *ſumma ſapientia*,ſed tantum,*erat ſapientia*, & ſic citat D. Auguſtinus loco prædicto & lib. de gratia & libero arbit.c.4.Item Ambro.lib.1.de vocatione gentium. Quædam ſcripta habebant *erat ſapientia* ſine *ſumma*. Vnum verò noſtrorum habebat,*erat ſapientia.*

CAPVT IX.

D*Eus patrum meorum , & Domine miſericordie tua:*] Pronomen *meorum*. Græca non habét & *tua* non eſt in Complutenſi æditione , nec in ſcriptis plurimis:Eſt tamen in Aldina.

Creatura quæ à te facta eſt:] τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων,id eſt,creaturarum quæ à te ſunt factæ & pro *diſponat*,rectius vertiſſet , gubernaret , ſed ferè ſic ponitur in hoc libro *diſponere*.

In directione cordis:]ἐν εὐθύτητι ψυχῆς,id eſt,in rectitudine animæ, id eſt , in recta anima , & recto corde.Simile eſt in Pſal.118. *Confitebor tibi in directione cordis.*

A pueris tuis:]pueris hic poſitum eſt pro ſeruis? ſequitur enim , *Quia ego ſeruus tuus & filius ancillæ tuæ.*

Et ſi quis :] κἂν γάρ τις. Etſi enim quis. Codex Tronenſis habet,*Nam & ſi quis* : porrò *conſummatus* pro perfectus poſitum eſt. Eſt enim τέλειος.

Tu autem me elegiſti:]*autem* non eſt in Græcis & ſenſui obeſt: & in vno noſtrorum ſcriptorum non erat , niſi recenti manu aſſcriptum.Proinde bene omiſſum eſt in Bibliis correctioribus iam impreſſis.

Dixiſti me ædificare:] *Me* non eſt in Græcis,nec in quatuor ſcriptis: quamuis parum ad rem faciat,ſiue addatur, ſiue non. Eſt autem Græca locutio *dixiſti ædificare*,pro vt ædificarem.

Et tecum ſapientia tua:] *Tua* non eſt in Græcis, nec in duobus noſtris ſcriptis, nec in Mechlin.codice,& omiſſum facit ſententiam abſolutiorem, Eſt autem repetendum,*& ſapientia tecum præparat tabernaculum & altare.*

Et ſciebat:] Græcè eſt præſens καὶ ἐπισταμένη , id eſt , & ſcit. Non enim vult tunc ſolum ſciuiſſe, quid placitum eſſe Deo cum mundum Deus crearet, ſed nunc hoc ſcire.Vnde eam ſibi precatur dari:*vt* inquit,*ſciam*,per eam ſcilicet *quid placitum ſit tibi.*

In ſua potentia,ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ,id eſt,in gloria ſua hoc eſt per ſuam maieſtatem,& claritatem.

Dignus ſedium patris mei:] Græca locutio *dignus ſedium*,pro dignus ſedibus, Et pro , *ſedibus* magis conueniret ſoliis,vel thronis.

Prouidentiæ noſtræ ἐπίνοιαι ἡμῶν , id eſt, adinuentiones vel conſilia noſtra , quamquam non male vertit interpres.

Corpus enim quod corrumpitur:] φθαρτὸν γὰρ σῶμα,id eſt,corruptibile enim corpus:atque ſic legitur apud D.Auguſt.lib.13.de Ciuitat. Dei.cap. 16.

Et terrena inhabitatio:]γεῶδες σκῆνος,id eſt,terrenum tabernaculum.Sic enim & Paulus & Petrus vocant corpus.pro illo , *Senſum multa cogitantem*, Græcè eſt νοῦν πολυφρόντιδα,id eſt:mentem multarum curarum, vel multis curis detentam. D. Auguſt. habent *ſenſum multa curantem* libr.2.contra Pelagia.

Difficile æſtimamus :] Ruſum *æſtimamus* vertit, cum magis conueniat coniectandi verbum μόλις εἰκάζομεν,id eſt,vix coniectamus,pro *quæ in conſpectu ſunt*,Græcè eſt elegantius τὰ ἐν χερσίν,id eſt,ea quæ in manibus ſunt.

Senſum autem tuum:] Variè interpres vtitur in hoc libro nomine *ſenſus*. Aliquando pro mente, aliquando pro prudentia, Hic verò pro conſilio & voluntate.Eſt enim βουλήσεως.

Etſi correcti , &c.] Contrarium hic accidit ei quod in Euangelio Ioannis vitio ſcriptorum legitur,*ſic* pro ſi.*Sic eum volo manere*,cū ſit legēdum, *Si eum volo manere*.Et in Pſalmis. *Sic memor fui tui ſuper ſtratum*,cum legendum ſit. *Si memor fui*. Hic enim pro,ſi,legēdum eſt,*ſic*. Nam Græcè eſt οὕτως, vt ſenſus. Niſi tu dederis ſapientiam , & ſic correctè per eam ſint ſemitæ hominum, nemo poterit ſcire tuum conſilium & mentem. Duo ex noſtris ſcriptis habent non *ſi*,ſed *ſic*.

Nam per ſapientiam ſanati ſunt , quicunque placuerūt tibi a principio:]Græcè non ſunt illa verba *quicunque placuerunt &c* ſed tantum καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν,id eſt , & per ſapientiam ſaluati fuerunt vel fuerunt,apud Cyprianum. lib. de ſingulari clericorum tantum legitur.*Et per ſapientiam ſanati ſunt*. Ita & habet vnus noſtrorum ſcriptorum , ſed tamen additur illa particula *quicunque placuerunt &c.*Poteſt autem Grçcæ lectionis duplex eſſe diſtinctio aut vt interrogatio cœpta in eo loco.*Senſum autem tuum quis ſciet*,protendatur vſque ad finem capitis , & tunc illa verba διωρθώθησαν : ἐδιδάχθησαν ἐσώθησαν exponenda ſunt per coniunctiua,*correcta ſint, didicerint, ſaluati ſint*,ſicut apud nos libri multi habent , *correcta ſint & didicerunt*: aut interrogatio intelligenda eſt finiri ante , *& ſic correcta* , & tunc legendum eſt *correcta ſunt, didicerunt,& ſaluati ſunt* , quomodo etiam multi libri habent. Atque ſic magis eſt veriſimile vertiſſe interpretē,vt ſit ſenſus: Et ſic hoc eſt:quia miſiſti ſpiritum tuum de cœlis,didicerunt homines quę tibi placita ſunt & per ſapientiam ſunt ſaluati. Prior autem diſtinctio magis placet , ſed ſic vt omnes Aoriſti vertantur per pluſquam perfectum coniunctiui.

CAPVT X.

H*Æc illum primum qui formatus eſt à Deo pater orbis terrarum.*]Hic rurſum pro illo,*qui primus formatus eſt*,Græcis vna eſt dictio ſatis vſitata. πρωτόπλαστον,nec eſt *à Deo* , ſed tantum αὕτη πρωτόπλαστον πατέρα κόσμου,id eſt , hæc protoplaſtum patrem mundi. Illud *à Deo* , vnus tamen noſtrorum ſcriptorum non habebat in contextu , ſed tantum

tantum in margine recentiore manu asscriptum, nec est apud August. qui hunc locum sic legit. Epist. 99. *Hæc illum, qui primus factus est pater orbis terrarum, cum solus esset creatus custodiuit, & eduxit illum à delicto suo, & dedit ei virtutē continēdi omnia.*

Et eduxit illum à delicto suo: pro *eduxit*: æditio Complutensis habuit ἐξείλατο, id est exemit: Aldina verò ἐξήγαγε, hoc est produxit & eduxit. Quamuis vtroque idem significetur. Dominus ergo dicat Sapientiam præstitisse Adæ, nēpe quod ipsum cum solus esset custodiuit ne peccaret, & quod cū peccasset ex suggestione vxoris, à peccato ipsum exemit, & eripuit.

Eduxit illum de limo terræ: Hęc pars sicut hoc loco commodè ponitur, ita omninò non est in Græcis, nec in duobus nostris scriptis, nisi quod in altera erat asscripta in margine manu recentiore, nec est in August. loco præallegato.

Continendi omnia:] Rursum hic *continere* positū est pro imperare & dominari: Græcè est ἰσχὺν κρατῆσαι ἁπάντων, id est virtutem dominandi omnib. Ad hoc enim alludit quod dictum est Adæ, *dominamini piscibus maris, &c.*

Ab hac vt recessit iniustus in ira sua:] ἀποστὰς δὲ ἀπ᾽ αὐτῆς ἄδικος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, id est, postquam autem defecit ab ea iniustus (nempe Caim) per iram suam. Nam illud, *in ira*, Hebraicè positū est pro per irā, & coniungitur cum verbo *recessit*, vel defecit.

Per iram homicidij fraternitatis deperijt:] Libri correctiores iam impressi habent *fraternitatis*: quomodo habuit vnus nostrorum scriptorum, atque sic legendum esse patet ex Græcis, quæ hic lōgè sunt clariora, ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, id est, per fratricidalem simul perijt furorem: ipse, scilicet, Caim, simul perijt cum Abel.

Propter quod cum aqua deleret terram, sanauit iterum:] δι᾽ ὃν κατακλυζομένην γῆν πάλιν ἔσωσε, id est, propter quem, inundatam terram iterum saluauit. *Quem*, & non *quod*, habebant duo nostra scripta, tertium habuit, *Qua*. Significatur ergo terram diluuio fuisse perditam propter Caim: quia, scilicet eius impietatem posteri eius imitabantur. Conuenitque istud cum eo, quod Genesis 4. plerique intelligunt Dominum punitionem Caim distulisse, vsque in septimam generationem, cum dixit, *septuplum punietur*. Quod autem sequitur, *per contemptibile lignum iustum gubernans*, vt explicetur tempus præteritum quod est in Græcis melius sic potest verti, Per vile lignum iusto gubernato: Græcè enim est, δι᾽ εὐτελοῦς ξύλου τὸν δίκαιον κυβερνήσασα.

Hæc & in consensu superbiæ cum se nationes extulissent:] Græcè paulò aliter & longè clarius αὕτη καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας ἐθνῶν συγχυθέντων, id est, hæc etiam cum in concordia malitiæ gentes commixtæ fuissent, vel congregatæ, aut, hæc etiam gentibus confusis per consensum malitiæ, vt significatur confusio linguarum, qua punitæ sunt gentes, quod in malitia conspirassent. Duo nostra scripta habebant pro *superbia nequitiæ*: quorum alterum pro *extulissent* habebat *contulissent*, hoc est congregassent: quod benè conuenit cum eo quòd Græci habent συγχυθέντων, vt dubium nō sit, quin sic verterit interpras, quomodo etiam postea deprehendi in aliis scriptis.

Sciuit iustum:] pro *sciuit*, Complutensis æditio habuit ἔγνω cognouit: Aldina verò εὗρε inuenit. Loquitur autem proculdubio de Abraham.

Conseruauit sine querela:] Illud *sine querela* passiuè debet exponi, vt frequenter in nouo testamento, pro eo, de quo nemo queri iustè potest: Est enim & hic Græcis vna dictio, quæ in nouo Testamento illis locis, quibus vertit interpres, *sine querela*, ἄμεμπτον. Itaque sic verti possunt Gręca conseruauit illum Deo inculpatum.

Et in filijs misericordiam fortem custodiuit:] His verbis intelligitur significari sapientiam custodisse fortem & constantem misericordiam erga posteros Abrahæ. Verum Græcè longè alius est sensus: quæ hic habent, καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε: hoc est, ad verbum, & in filij visceribus fortem custodiuit. Significatur ergo sapientiam effecisse, vt Abraham non obstante paterna pietate filium suum offerre paratus fuerit. Vnde non dubito interpretem vertisse, *Et in filij misericordia*. Quod confirmat vnus liber nostrorū scriptorum: qui habuit *filij non filijs*, & vt notant Biblia Louaniensia quædam exemplaria habent *misericordia*.

Hæc iustum à parentibus impijs liberauit fugientem descendente igne in pentapolim. Libri impressi qui correctiores habentur, habent ablatiuos *descendente igne*: cum Græcè sint accusatiui descendentem ignem: qui cōstruuntur cum participio *fugientem* quomodo & habuit vnus scriptorum nostrorum. In codice antiquissimo quem suppeditauit nobis bibliotheca D. Petri Gandauensis erat *descendentem ignem*. Nec est Græcis *à parentibus impijs*, sed ἐξ ἀπολλυμένων ἀσεβῶν, id est pereuntibus impiis: sine præpositione, à, vt sint ablatiui absolutè positi, interpres videtur legisse pro ἐξαπολλυμένων duas dictiones ἐκ ἀπολλυμένων.

Quibus in testimonium nequitiæ:] ἧς ἔτι μαρτύριον τῆς πονηρίας, id est, cuius adhuc testimonium malitiæ, vt *cuius* referatur ad pentapolim. Duo Biblia scripta ex nostris habebant, *cuius*, non *quibus*, sic & codex Diui Petri. Pentapolis autem dicebatur regio, quæ tempore Loth incendio perijt, à quinis ciuitatibus, quæ erant in illa nempe Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim, & Balæ, quæ & Segor. Porrò pro illo, *fumigabunda constat deserta terra*, Græcè est καπνιζομένη καθέστηκε χέρσος, id est fumigans constituta est terra, vel deserta terra. Nam χέρσος propriè significat desertam terram & incultam. Quanquam vnus scriptorum nostrorum librorum tantum habuit, *terra*, & non, *deserta terra*, καθίστημι autem Græcis dicitur, quod statutum est & moribus receptum est. Vnde καθεστηκὸς dicitur constitutum, & institutum aliquod.

Et incerta tempore fructus habentes arbores:] Græcè καὶ ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά, id est, & imperfecta vel inconsummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores. Non enim hic ὥρα tempus significat, sed pulchritudinem & maturitatem. Vnde ὡραῖος pulcher vel maturus ex Græcis patet illud *incerta*, legendum apud nos per vnam dictionem, vt habent etiam libri correctiores. Porrò quo intelligantur quę hic dicuntur de fumigatione huius terræ, & immaturis arborū fructibus, præstat hic ascribere quæ de hac re scripsit Iosephus lib. quinto de bello Iudaico, cap. 5. Vbi post descriptam naturam lacus Asphaltitis, in quem pro magna parte redacta est terra illa combusta, sic subiicit. Huic sodomitica terra vicina est: olim quidem tam fructibus, quam diuitiis

ciuitatum fortunata nunc autem omnis exusta, vt quæ habitatorum impietate fulminibus conflagrasse memoratur. Denique adhuc in ea diuini reliquias ignis, & oppidorum quinque videre licet imagines, & renascentes in fructibus cineres, qui calore quidem sunt edulibus similes, carpentium verò manibus in fumum dissoluuntur & cinerem, Hæc ille.

Incredibilis animæ:] ἀπιστούσης ψυχῆς, id est, incredulæ animæ. Nam incredibile dicitur cui non facile creditur. pro *memoria* Græcè est μνημεῖον, id est memoriale, & pro *figmentum* est στήλη, id est, columna, imago.

Non tantum in hoc lapsi sunt vt ignorarent bona:] ἀλλὰ καὶ ἐβλάβησαν τοῦ μὴ γνῶναι τὰ καλά, hoc est, nó solum læsi sunt ignoratione bonorum.

Hominibus memoriam: Græcè est τῷ βίῳ μνημόσυνον, id est reliquerunt vitæ memoriale. Rursum enim hic interpres *memoriam* posuit pro memoriali.

Nec latere potuissent:] rectius verteretur, *Nec latere possent.*

Hos qui se obseruant:] τοὺς θεραπεύοντας αὐτήν, id est eos qui colunt & venerantur ipsam, aut vt participium nomine reddatur, cultores suos. Bene tamen vertit interpres, si rectè intelligatur, siquidē Latinis eleganter id significat *obseruare*, quod Græcis θεραπεύειν, hoc est, admirari & venerari aliquem.

Hac profugum iræ:] *Profugus iræ* nouè positū est, pro eo qui fugit, & declinauit iram fratris. Loquitur autem de Iacob: cui sapiētia ostendit regnum Dei, quando in Bethel videre dedit Dominū innixum scalæ, & angelos Dei ascendentes & descendentes. Tunc etiam *dedit ei scientiam*, vel potius cognitionem. Nam Græcè est γνῶσιν *sanctorum*, hoc est, sanctarum rerum. Nam substantiuè hic positū videtur in neutro genere.

Honestauit eum in laboribus:] Sicut interpres in hoc libro frequēter *honestatem* posuit pro diuitiis, ita hic *honestauit* posuit pro locupletauit: est enim Græcè εὐπόρησεν. Sic & postea, *honestum fecit:* pro, ditauit, est positum. Est enim ἐπλούτισεν.

Compleuit labores:] pro *compleuit* est ἐπλήθυνε, quod potius est multiplicauit. Significatur enim sapientiam Dei multiplicasse labores Iacob in fœtibus ouium.

In fraude circumuenientium eum:] Græcè apertius ἐν πλεονεξίᾳ κατισχυόντων, id est, in auaritia opprimentium eum, vel præualentium ei.

A seductoribus:] ἀπὸ ἐνεδρευόντων, id est, ab insidiatoribus.

Dedit ei vt vinceret:] pro *dedit vt vinceret*, Græcè vnicum est verbum ἐβράβευσεν αὐτῷ, est autē βραβεύειν, proponere, instituere certamen, & certaminis præmia. Vnde verti potest, certamē forte proposuit illi: quanquam in æditione Cōplutensi exponatur etiam verbum illud per *dedit vincere*. Cum autem sequitur, *& sciret*, Græcè est ἵνα γνῷ, vt, scilicet, atque sic habebat vnus trium nostrorum scriptorum emendatior.

A peccatoribus liberauit eum:] Non est Græcis *à peccatoribus*, sed ἐξ ἁμαρτίας, id est, à peccato, ne, scilicet, illud committeret, ad quod sollicitabatur ab vxore Phutipharis.

In foueam: εἰς λάκκον. In lacum, significat autem carcerem Ioseph. *Et potentiam aduersus eos qui eum deprimebant:*] καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ, id est, potestatē in eos, qui tyrānicè ipsum opprimebāt.

Qui maculauerunt:] τοὺς μωμησαμένους, id est, qui vituperauerunt, & reprehenderunt.

Sine querela:] Rursum hic est ἄμεμπτον, id est, inculpatum.

A nationibus quæ illum deprimebant:] Græcè non est *à nationibus*, sed *à natione*, ἐξ ἔθνους θλιβόντων, id est, ex gente affligentium, ipsum, scilicet.

Mercedem laborum suorum:] Complutensis æditio habet μισθὸν ὁσιότητος κόπων, id est, mercedem pietatis, vel iustitiæ laborum. In Aldina tamen æditione non erat genitiuus ὁσιότητος.

In velamento diei:] *Diei*, hic Græco more positū est pro ablatiuo *die*, hoc est per diem, quemadmodum etiam in Psal. *Deduxit eas in nube diei*, hoc est, per diem. Nec est hic Græcis *in velamento & in luce*, sed εἰς σκέπην & εἰς φλόγα, id est, in velamentum, & in lucem, hoc est, pro velamento, & pro luce.

Aquam nimiam:] *Nimiam* pro multam positū est, sicut frequenter *nimis* pro valde, Græcè est δι' ὕδατος πολλοῦ, id est, per aquam multam.

Ab altitudine inferorum eduxit illos: ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβρασεν αὐτούς, id est, ex profunditate abyssi, hoc est maris, ebullire eos fecit, hoc est, ascendere eos fecit. Significare enim vult, demersos Ægyptios, in spolium eiectos fuisse à mari veluti bulliente, & spumas suas eiiciente.

Pariter:] Græcè est, ὁμοθυμαδόν, id est, vnanimiter.

CAPVT XI.

IN *manibus Prophetæ:*] Græcè est ἐν χειρί, in manu. Hebraica autem phrasi dictum est *in manu vel manibus Prophetæ*, pro, per prophetam.

Iter fecerunt per deserta quæ non habitabantur:] διώδευσαν ἔρημον ἀοίκητον, id est pertransierunt desertum inhabitabile.

Et in locis desertis fecerunt casas:] καὶ ἐν ἀβάτοις ἔπηξαν σκηνάς, id est, Et in imperuiis (locis scilicet) fixerunt tabernacula, *Fixerunt* habēt duo nostra scripta, & glosa ordinaria, & plerique impressi in margine habent, *alias fixerunt*. Proinde sic iam habent libri nuper impressi: quandoquidem certum est eā esse veram lectionem.

De petra altissima:] ἐκ πέτρας ἀκροτόμου, id est, de petra abrupta, hoc est, rupe, vel de petra dura. Nam de petra alta, vnde aqua fluxerit, non fit mentio in scripturis. Porrò illud, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου est etiam apud Septuaginta, Deuter. 8. pro quo nos legimus, *de petra durissima*. Interpres hic respexit ad hoc, quod ἄκρος significat altum, & forte legit ἀκροτάτης.

Requies sitis:] ἴαμα δίψης, Id est, curatio sitis.

A defectione potus sui in eis cum abundarent filij Israel, lætati sunt:] Omnia hæc verba non sunt in Græcis, sed sequens pars, *per hæc, cum illis deessent, bene cum illis actum est*, coniungitur cum superiori, & habet hæc pars Græcè longè clarius sic, διὰ τούτων αὐτοὶ ἀπορούμενοι εὐεργετήθησαν, id est, per hæc ipsi cum indigerent, beneficio affecti sunt. Est ergo totius orationis iste sensus. Per quę enim pœnas passi sunt (vel potius puniti aut cruciati sunt, nam Græcè est ἐκολάσθησαν, inimici illorum) nimirum per aquas quæ Ægyptiis conuersæ sunt in sanguinem (per hæc ipsi) Israëlitæ cum indigerent, beneficio affecti sunt: cum, scilicet, sunt illis aquæ datæ è petra. Nostra lectio poterit

habere

habere commodum sensum, imo eundem cum prædicto, si legamus, addita coniunctione. *&*, & cum distinctione tali vt perfectius punctus non sit ante *per hæc*, sed post illa verba, *bene enim illis actum est*, in hunc modum, *Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum à defectione potus sui. & in eis cum abundarent filij Israël lætati sunt: per hæc cum illis deessent, benè cum illis actum est.* Hanc distinctionem habet vnus nostrorum scriptorum ac duo habent, *& in eis*. Itaque hic erit sensus. Per quæ inimici Israëlitarum Ægyptij sunt cruciati, cum defecerit illis potus, & in quibus Israëlitę tunc siti cruciatis Ægyptiis, lætabantur, ob abundantiam aquæ, quæ fuit apud eos, per hæc (inquam) eadem quæ olim Ægyptiis egentibus cruciatum & Israëlitis abundantibus lætitiam adferebant, postea cum etiam ipsis Israëlitis deessent aquæ, benè cum ipsis actū est, cum aquæ illis sunt abundè datæ è petra.

Nam pro fonte quidem, &c.] Totus iste locus, vsque ad illud: *Cum enim tentati sunt, &c.*] apud nos obscurissimus, imo vix commodum aliquem sensum admittens, apud Græcos longè aliter se habet: quamuis nec eorum lectio careat scrupulo. Habent autem Græca in hunc modum, *ἀντὶ μὲν πηγῆς ἀενάου ποταμοῦ αἵματι λυθρώδει ταραχθέντες εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος, ἔδωκας αὐτοῖς δαψιλὲς ὕδωρ ἀνελπίστως δείξας διὰ τοῦ τότε δίψους πῶς τοὺς ὑπεναντίους ἐκόλασας.* Quæ ad verbum sic habēt. Pro fonte quidem semper fluentis fluminis sanguine cruento turbati, in redargutionem præcepti infanticidalis, dedisti ipsis largam aquam insperatè demonstrans per sitim, quæ tunc fuit, quomodo aduersarios punuisses. Hic Græca obscura sunt, quod non appareat cum quo construendum sit participium *ταραχθέντες*, id est, turbati, quod ad Ægyptios referendum est, non ad Israëlitas. Vel ergo dicendum nominatiuum hunc hic poni absoluè, quemadmodum aliquoties apud Paulum, vt sit hic sensus. Cum quidam Ægyptij turbati fuissent, propter sanguinem cruentum datum illis pro fonte fluminis ipsorum semper ab initio fluentis: & datum propter correptionem illius præcepti, quo statutum erat, vt infantes Hebræorum in flumen proiecti occiderentur: tu Domine contra dedisti ipsis Hebræis, cum sitirent in deserto, largam aquam è petra, idque præter eorum expectationem, ostendens per sitim, quam ad tempus tuos permisisti pati, quam grauiter olim punieris aduersarios eorum. Vel potius pro *ταραχθέντος*, legendum est *ταραχθέντες*, vt referatur ad *ποταμοῦ*, vt sit sensus. Pro fonte quidem fluminis, quod turbatum fuit sanguine cruento, in redargutionem, &c. dedisti illis aquam largam, &c. vt significetur Deum pœnam illam Aegyptiorum Hebræis sitientibus in deserto commutasse in magnum beneficium: qui sensus & præcedentibus conuenit & sequentibus, Porrò illud *μὲν* videtur referri ad ʒ quod post multa interposità sequitur *ἀντὶ ʒ λογισμῶν*, *pro cogitationibus autem, &c.* Quamquam interpres videatur legisse *μὲν γὰρ*, id est, *si quidem*. In hac autem Græcorum lectione quæ lateant mysteria, quæ in nostra lectione nemo facile suspicari potest facile quiuis apud se intelligere potest. Primum enim significatur, cui peccato respondeat plaga cruoris. Deinde, quare dominos ad tempus permiserit suos in deserto affligi siti, nimirum vt experti grauitatem pœnæ sitientes recordarentur sitis Ægyptiacæ, & cogita-

rent, quanta illa pœna Deus propter suos affecerit. Postremo, quomodo alium se Deus in simili negotio & inopia exhibet impiis, & iustis. Vt autem & nostra litera sensum habeat prædicto sensui maximè conuenientem, sic est intelligenda. *Nam pro fonte quidem fluminis sempiterni*, hoc est, semper fluentis, *humanum sanguinem dedisti iniustis Ægyptijs. Qui* Ægyptij *cum minuerentur*, hoc est, per plagam sitis, & alias plagas occisi pauciores fierent, (idq; *propter traductionem*, id est, correptionem) nam frequenter in hoc libro interpres *ἔλεγχον* vertit *traductionem*, pro redargutione & correptione) *infantium occisorum. tu Domine contra dedisti ipsis Israelitis ne siti minnerentur.* & perirent *aquā è petra abundantem*, Itaque significatur quod cum Ægyptios Dominus permiserit perire siti, suos tamen perire noluit siti.

Cum enim tentati sunt & quidem cum misericordia disciplinam accipientes, &c.] pro *disciplinam accipientes* Græcè est *παιδευόμενοι*, id est correptione: nec est *cum misericordia & cum ira, sed ἐν ἐλέει ἐν ὀργῇ*, Id est in misericordia & in ira, sicut Dauid dicit: *Ne in ira tua corripias me.* Declarat ergo hac sententia, quod dixit: Quomodo Deus ostenderit suis qualis fuerit pœna sitis in Ægyptiis.

Hos quidem: *τούτους μὲν γὰρ*, id est, hos quidem, nā alioqui cruda est cohærentia.

Interrogans condemnasti:] *καταδικαζόμενοι ἐξετάσθησαν*, id est, condemnans examinasti. Rursum ergo hic *interrogare* posuit interpres pro examinare quod hic positum videtur pro torquere: sicut apud Latinos: quæstio pro tortura.

Absentes enim:] Non est Græcis, *enim*, sed ʒ, autem, & sic habuit vnus scriptorum nostrorum. Hic enim nouum incipit caput, & noua materia, & significatur Ægyptios tormento affectos, & cum præsentes fuissent Hebræis, & rursum, cum ab eis essent separati: quando, scilicet, audierunt Dei beneficia populo Hebraico in deserto præstita, & peculiariter, quod aquam è petra illis eduxerit, cum ipsis aquam in sanguinem conuerterit, hic enim sensus sequentibus conuenit. Proinde in hoc loco explicando, sicut & in aliis huius libri, Nicolaus & alij mirè sunt hallucinati: quorum expositiones, prosequi & excutere superuacaneum puto, cum quidam eorum potius sint dolendi, quam ridendi.

Tædium & gemitus cum memoria præteritorum:] *λύπη καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων*, id est, dolor & gemitus memoriarum præteritorum. Qui genitiui sic videntur exponendi, gemitus è memoriis, vel memoria rerum præteritarum. Nā alioqui dura est locutio, gemitus memoriarum. Aldina æditio habet *μνημῶν τῶν παρελθουσῶν*, id est memoriarum præteritarum, sed prior lectio rectior est propter articulum *τῶν* præpositum adiectiuo. In qua lectione videndum, num pro *μνημῶν* mutato accentu legendum potius sit *μνήμων*, id est memor, vt sit sensus gemitus memor præteritorum. Significatur autem Ægyptius dupliciter fuisse afflictus cum audireut Israël in deserto aquam è petra fluxisse: videlicet, tum quod recordarentur suæ sitis, & plagarum, quas propter illos passi erant.

Cum enim audirent per sua tormenta bene secum agi:] pro *bene secum agi* Græcè est, *εὐεργετουμένους αὐτοὺς*, hoc est, beneficio affectos illos, vt sit sensus. Cum Ægyptij audirent Israëlitas ea in re

à Deo affectos beneficio, in qua re ipsi afflicti puniti fuerant, nempe in aqua sitim Israëlitarum sedante.

Commemorati sunt Dominum:] ᾔσθοντο τοῦ κυρίου, id est, senserunt vel cognouerūt Dominum, tunc, scilicet, cœperunt eum agnoscere, cuius virtutem prius noluerunt satis agnoscere. Quod autem sequitur *admirantes in fine exitus*. Græca omnino habent, & repetitum omnino videtur ex sententia sequente.

Quem enim in expositione praua proiectum deriserunt in finem euentus mirati sunt:] Græca, sic habēt, ὃν γὰρ ἐν ἐκθέσει, πάλαι ῥιφέντα ἀπειπόντες χλεύαζον, ἐπὶ τέλει τῶν ἐκβάσεων ἐθαύμασαν, hoc est, quē enim in expositione olim obiectum repudiauerūt subsanantes, in fine euentuum admirati sunt. Loquitur autem de Deo, quem agnoscere noluerunt Ægyptij, cum iuberent Hebræorum infantes exponi, quem postea coacti sunt agnoscere, videntes & audientes mirabilia, quæ pro suis dominus est operatus. Non enim de Muse istud dictum esse, quem postea admirati sunt Hebræi, cum prius eum reijcerent, patet, quia hæc sententia subiuncta est ad declarationem eius, quod præcedit, *senserunt dominum*.

Non similiter iustis faciens:] sic inquit Nicolaus habent libri correcti. Ex quibus verbis constat, quosdam libros, quos ille incorrectiores putat, aliter habuisse: quamuis omnes, quos vidi habeant hoc modo. Verisimile autem quosdam libros habuisse pro *faciens*, *facientes*. Nam eam lectionem quidam suis commentarijs satis innuit. Potro nec *faciens* nec *facientes*: est vera lectio, sed omnino verisimile est interpretem vertisse *sitientes*, cum Græcè sit διψήσαντες, id est sitientes, vt sit. Non *similiter iustis sitientes*. Eam locutionem cum quidam non intelligerent: primum quidem *sitientes* versum est in *facientes*, ac deinde *facientes* in *faciens*. Itaque Græcè est οὐχ ὁμοίως δικαίοις διψήσαντες: id est, cum non simili modo cum iustis sitissent. Cohæret enim hæc pars cum superiori *admirati sunt Dominum, eo quod non similiter cum iustis sitissent*. Qua iusti Hebræi sitientes in deserto diuinitus aquā acceperunt, non sic Ægyptij in sua siti.

Pro cogitationibus autem insensatis iniquitates illorum:] ἀντὶ δὲ λογισμῶν ἀσυνέτων ἀδικίας αὐτοῦ Hic ἀδικίας quāuis secundum sonum & per se possit esse accusatiui casus, tamen propter exigentiam sensus debet hic esse genitiui casus, vt sit sensus: Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis ipsorum. Et iungenda est hæc pars cum sequentibus. *Quoniam quidā errantes*, pro quo Græcè est ἐν οἷς πλανηθέντες ἐθρήσκευον, id est, per quas decepti coluerūt. Itaque sensus nostræ literæ est. Pro cogitationib. autem stultis iniquitatis eorum, nempe quod quidam errantes colebant serpentes, immisisti eis animalia in vindictam. Sicut enim prius sanguine afflictos dixit Ægyptios, ob occisos infantes: ita iam animalibus propter animalium impium cultum. Siquidē omnibus constat, Ægyptios bestias, pro dijs coluisse.

Mutos serpentes:] pro *mutos* est ἄλογα, quod potius significat irrationabilia, à λόγος, ratio. Quamuis λόγος etiam sermonem significat: quod sequutus interpres vertit *mutos*: vnde patet quosdam libros male habere *multos*.

Bestias superuacuas:] κνώδαλα εὐτελῆ, id est, bestias viles, est autem κνώδαλον vox generalis omnibus feris terrestribus, aëris, & aquaticis, vt significetur cuiuslibet generis feras Ægyptios coluisse.

Mutorum animalium:] Rursum pro *mutorum* est ἀλόγων, hoc est, irrationabilium.

Impossibilis erat:] Vna est dictio Græcis ἠπόρει, id est, impotens erat, aut in promptu non habebat.

Ex materia inuisa: ἐξ ἀμόρφου ὕλης, id est, ex informi materia quomodo quædam exemplaria habere testatur D. Aug. lib. de fide & symbolo c. 2. Vnde apud nos *inuisa* accipi debet pro ea quæ necdum videbatur, cum nullam haberet formam. Nec est quod quisquam miretur, hic dici, Deum creasse mundum ex materia, cum fide teneamus mundum creatum ex nihilo. In principio enim Deus ex nihilo creauit omnem materiam, quæ cum esset, vt nos legimus, *inanis & vacua*, aut vt habent 70. ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id est, inuisibilis & incondita. Deus ei per septem dies induxit omnes corporum formas & distinctiones quas videmus modo.

Aut noui generis ira plenas, & ignotas bestias:] ἢ νεοκτίστου θυμοῦ πλήρεις θῆρας ἀγνώστους, hoc est, aut feras ignotas plenas furore nouiter creato. Itaque secundum hanc lectionem quæ est æditionis Cōplutensis, illud *noui generis* coniūgendum est cum ira. Æditio Aldina non habet νεοκτίστου, sed νεοκτίτους, quamuis vitium sit deficiente sigma: cum scribendum fuerit, νεοκτίστους, id est, nouiter creatas, vt ad bestias referatur, ad quod & apud nos illud *noui generis* potest referri.

Aut vaporem ignem spirantes:] ἤτοι πυρπνόον φυσῶντας ἄσθμα, id est, aut igniuomum spirantes halitū.

Aut fumi odorem proferentes:] ἢ βρόμον λικμωμένου καπνοῦ. Sic habet Complutensis æditio, hoc est, aut strepitum ventilati fumi: Aldina habet ἢ βρόμον λικμωμένους καπνοῦ, id est, aut sonitus ventilatos fumi. In vtraque æditione videtur aliquid corrigēdum, & in Aldina quidē, auferēdū in λικμωμένους sigma: in Complutensi verò σμικρόν medium mutandū in ω, vt sit λικμωμένου à λικμάω. Nō n. dicitur λίκμομαι.

Emittentes:] Non est Græcè *emittentes* simpliciter: sed ἀστράπτοντας, id est, effulgurantes, & more fulgurum emittentes.

Nam & sine his:] Græcè est ἀλλὰ καὶ, id est, sed &, atque sic habent duo nostra scripta, ac nunc impressa.

Persecutionem passi ab his factis:] ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες. i. à iudicio (.s. tuo) propulsati, vel impulsi.

Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti:] Græcè non est præpositio in, nec in vno nostrorum scriptorum & absolutior est sentētia præpositione omissa. Significatur autē, Deum omnia disponere & ordinare debito ordine, & modo, & quadam proportione: vt sicut omnes creaturæ suū acceperunt à Deo numerum, pondus & mensurā, ita etiam pœnæ peccatorum, suam habeant proportionem, nec sine causa aliquid in eis insolitum & nouum fiat. De hac sententia prolixè satis D. August. lib. 4. de Genesi ad literam, cap. 3. 4 & 5. & alijs locis.

Multum enim valere tibi soli superat semper:] τὸ γὰρ μεγάλως ἰσχύειν σοι πάρεστι πάντοτε, id est, Nam multum posse, vel, nam magnificè fortē esse tibi adest semper, hoc est, magnifica fortitudo tibi adest semper. Non ergo apud nos legendum *superat*, sed *supererat*, sicut habent omnia scripta & impressa emendatiora.

Et virtuti:] κράτει, id est, fortitudini.

Antelucani

Antelucani quæ descendit :] Græcè, ὀρθρινὴ κατελθοῦσα id est, matutina, quæ descendit, vt referatur ad *guttam*. Vnus scriptorum nostrorum habuit, quæ, similiter & codex Mechli. Comparat autem totum mundum, *momento stateræ*, quod omnes creaturæ nutui diuino mox & facilè pareant, nunc huc, nunc illuc propendentes. *Gutta*, item, quæ descendit in terram, quæque ab exorto sole consumitur, quod in potentia Dei sit situm, mox perdere quæcunque voluerit. Sic dicitur & Isaiæ. 40. *Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. Ecce insulæ quasi puluis exiguus.*

Et misereris omnium :] Legendum est, *sed misereris*. Quomodo habent pleraque scripta & impressa castigatoria. Sensus autem est. Quanquam mundus omnis coram te sit velut gutta & res nihili, tamen misereris omnium, quia omnia potes.

Dissimulas peccata :] Græcè est, παρορᾷς, id est, negligis. Quanquam pulchrè verterit sensum interpres. Porro pro *propter pœnitentiam*, Græca habent, εἰς μετάνοιαν, id est, ad pœnitentiam, hoc est, vt pœnitentiam agant. Nam alioqui litera nostra intelligi posset, propter pœnitentiam ab hominibus peractam, cum intelligendum sit, propter pœnitentiam agendum illud Pauli, *Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit*.

Nec enim odiens aliquid constituisti aut fecisti :] οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατεσκεύασας. Quod potius sic est vertendum. Neque enim si odiuisses aliquid constituisses, vel construxisses potius. Illud enim *aut fecisti*, non habent Græca, nec erat in vno scriptorum, nisi recentiore manu additum intra linea. Videtur prius à quodam in margine positum, pro explanatione verbi, *constituisti*. Certe Augustinus legit libr. 1. de diuersis quæstionibus ad Simplicianum. *Neque enim odio habens aliquid constituisses.*

Domine qui amas animas : δέσποτα φιλόψυχε, id est, ô animarum amator Domine.

CAPVT XII.

O *Quam bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus* :] Sicut in c. 4. initio non est apud Græcos ea exclamatio, quæ est apud nos, ita nec hoc loco, Græca enim habent hoc modo, τὸ γὰρ ἄφθαρτόν σου πνεῦμα ἐστὶν ἐν πᾶσιν, hoc est, Nam incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus: etiam in impijs, scilicet, quamuis hinc non polluatur quia incorruptibilis. Vnde patet, male quosdam libros, pro *omnibus*, habere, *nobis*.

Hos qui errant partibus corripis :] τοὺς παραπίπτοντας κατ' ὀλίγον ἐλέγχεις, hoc est, delinquentes, paulatim vel sensim corripis. In hoc enim libro παραπίπτω, frequenter pro delinquere & peccare positiuus est. Vnde παράπτωμα, delictum. In nostra ergo litera illud *partibus*, exponi debet pro, per partes, & coniungendum est non cum *exerrant*, vt fere fit, sed cum *corripis*.

Et de quibus peccant admonens & alloqueris :] καὶ ἐν οἷς ἁμαρτάνουσιν ὑπομιμνήσκων νουθετεῖς: id est, & in memoriam illis reuocando, admonens in quibus peccent, & cum sequitur, *vt relicta malitia*. Græcè est, ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς κακίας, id est, vt mutati à malitia. Quanquam pulchrè verterit interpres.

Quos exhorruisti :] Græcè est participium, μισήσας. Quod per causam hic est exponendum, *quia odisti*.

Odibilia opera :] ἔχθιστα ἔργα, id est, maximè exo-
lanus in lib. Sapien.

sa opera. Et cum sequitur, *per medicamina*, Græcè est, φαρμακειῶν, hoc est, veneficiorum, opera, scilicet. Nam cum illo construitur apud Græcos, & accipitur hic in malam partem proculdubio, sicut cap. 1. φάρμακον, pro veneno.

Necatores sine misericordia :] φονέας ἀνελεήμονας, id est, occisores, immisericordes. Verum interpres ferè semper, nomina ex α priuatiua particula composita, vertit per præpositionem, *sine*, circumlocutiuè.

Et comestores viscerum humanorum, & deuoratores sanguinis :] Variant hic Græca siquidem Aldina æditio habet, καὶ σπλαγχνοφάγων ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίνας καὶ αἵματος. Cuius lectionis non video quia possit esse sensus, propter duo adiectiua addita substantiuo, σαρκῶν, nisi pro σπλαγχνοφάγων, sit legendum, σπλαγχνοφάγον, in accusatiuo: vt sit adiectiuum substantiui, θοίναν, & sit sensus. Et viscerarium conuiuium humanarum carnium. Sic enim legendum potius voluit D. Nannius, qui proinde & in eo quod præcedit, φονέας, legendum potius putat, φόνους, id est cædes, vt sermo eadem habitudine decurrat per scelerum species. Complurensis verò æditio, quæ fere semper correctior est, sic habet, καὶ σπλαγχνοφάγους ἀνθρωπίνων σαρκῶν, καὶ θοίνας αἵματος, hoc est, & comestores humanarum carnium, & deuoratorem sanguinis. Sic enim illud, θοίνας, versum est in æditione Complutensi, Sed ea sola dictio facit, vt nec hæc lectio videatur plane recta nisi forte, θοινάς, in plurali accusatiuo sic legendum. Quanquam nec θοινάς, ου, ὁ, pro deuoratore si reperiatur alicubi certum sit. Certe interpres noster videtur legisse dictionem pluralem, significantem deuoratores.

A medio Sacramento :] Hæc verba iam in libris impressis ponuntur post *perdere voluisti*, & per *Sacramentum*, intelligitur terra illa sancta promissionis. In antiquis autem scriptis ponuntur post verba præcedentia, *deuoratores sanguinis*. Quemadmodum habebant duo nostra scripta, & Biblia Mechli. Atque hoc loco interpretem hæc verba posuisse patet, quod per præcedentia ponuntur in Græcis ea verba, quæ correspondent istis *à medio Sacramento tuo*. Porro Græca his verbis respondentia, & variant in diuersis exemplaribus, & vtrouis modo legantur nullum planum sensum habent: Complutensis enim æditio habet post αἵματος, θιας ἐκ μέσου μύστου σου. Quæ sic in ea exponuntur, *De medio Sacramenti diuini tui*. Verum quomodo, μύστας, potest esse genitiui casus, quomodo item Sacramentum, vel mysterium significare potest? sicut præsupponit hæc interpretatio, Aldina vero æditio, quam hac quidem in parte correctiorem existimo, sic habet, ἐκμύσου μύστας τεθιάσου. Vbi illud τε coniungit, μύστας, cum sequenti, καὶ αὐθέντας, sicut superius coniungebatur, φονέας, cum καὶ σπλαγχνοφάγους. Sed quid est illud ἐκμύσου? quid denique μύστας θιας? Non video quomodo nodus: qui est in hoc loco, dissului possit, nisi primum illud, ἐκ μύσου, per vnam legatur dictionem compositam ex præpositione, ἐκ, & nomine, μύσος. Quod significat scelus & μίασμα, abominationem, & coinquinationem. Vnde ἐκμύσους, abominandus, scelestus. Nam istud, ἐκμύσου, sic est impressum in Aldina æditione: vt constare non possit an pro vna dictione haberi voluerit, an duabus, eo quod ἐκ finis sit versus, & μύσου, principium alterius versus; quanquam in æditione Argentoratensi, quæ proculdubio Aldinũ exẽplar per

omnia eſt ſecuta, duæ dictiones ſint impreſſæ. Iam illud, *μύςας τε θιάσου*, hunc forte poteſt habere ſenſum: occultatores aut ſuppreſſores cultus tui. Nam *θιάσα*, vt habet Varinus in ſuo dictionario, eſt *ἡ λατρεία, ἡ διὰ τῶν ἔργων θεραπεία*, id eſt, cultus, & obſequium per opera, *μύςαι*, autem, qua dictione propriè ſignificatur ſacerdos arcanorum peritus, omnium conſenſu dicitur à verbo, *μύω*, quod eſt abſcondo, occulto. Vnde *μύςης*, dictus, quod arcana ſibi concredita debet occludere, & abſcondere, nec cuiquam prophano explicare. Quare videri poteſt etiam illos habitatores antiquos terræ ſanctæ hic dictos, *μύςας θιάσ*, quod Dei occultum, quem à patribus acceperant, occultarent & ſupprimerent. Quod ſi placet: iam illud, *ἐκμύσου*, conſtruendum erit cum *αἵματος*, vt ſit ſenſus, Deuoratores ſanguinis abominãdi vel ſceleſti. Quod ſi illud, *ἐκμύσου*, velimus coniungere cum ſequenti, ſicut Aldina æditio illud ſeparat ab *αἵματος*, interpoſita diſtinctiuncula, & illud, *μύςας*, accipere velimus in ea ſignificatione quam habet in vſu, pro *θιάσου*, legendum puto, *θιασωτ*, vt ſit ſenſus, *μύςας ἐκμύσου θιασωτ*, id eſt, ſacerdotes abominandi conuiuij, aut ſceleſtæ epulationis & diuinationis. Varinus enim epiſcopus, in ſuo illo inſigni dictionario, explicaturus quis ſit, *θιασώτης*, ponit hanc dictionem in genitiuo, nimirum quod eam alicubi ſic legerit: & forte in hoc loco. Sic autem habet, *θιασωτ εὐωχίας, ἐν θυσίαις*. Eſt autem, *εὐωχία*, teſte Polluce potiſſimum, conuiuium publicum: quale ſcilicet erat quod in Deorum ſacrificiis & illorum in cultu agebatur. Hæc ſanè lectio & hic ſenſus optimè conuenit præcedentibus, & ſequentibus: in quibus dicuntur iſti: de quibus eſt ſermo, comeſtores humanarum carnium: & occiſores filiorum quos dæmoniis immolabant. Cum autem Chananæi, qui ante Iſraëlitas inhabitauerunt terram ſanctam, non legantur vſquam comediſſe carnem humanam: videtur quod hic dicitur metaphoricè intelligendum, vt propter eorum in filios, quos diis offerebant, crudelitatem dicantur fuiſſe comeſtores humanarum carnium: maximè quia in filiorum oblatione conuiuia celebrabant, in quibus de idolothytis comedebant cum gaudio & lætitia.

Auctores parentes animarum inauxiliatarum:] Non eſt interpres aſſecutus ſignificationem, quam habet hoc loco dictio Græca correſpõdens ei quam vertit *auctores*. Eſt enim *αὐθέντας*, quæ dictio etſi nonnunquam ſignificet auctorem, hoc tamen loco ſenſus exigit, vt ſignificet eum qui propria manu ſe vel alios occidit: quæ propria eſt vocabuli ſignificatio. Gaza enim ait hoc vocabulum olim tantum ſignificaſſe, *τὸν αὐτόχειρα*, hoc eſt, eum qui ſibi manus infert: poſtea verò & ſupra mille annos ſignificare cœpiſſe quod apud latinos author ſignificat. Itaque ſenſus Græcæ lectionis quæ habet, *καὶ αὐθέντας γονεῖς ψυχῶν ἀβοηθήτων*, eſt ille. Et parentes qui ſua manu occiderant animas auxilio deſtitutas. Dicit autem animas auxilio deſtitutas, quod à parentibus filij immolarentur à quibus vel maximè defendi ab occiſoribus debuiſſent.

Vt indignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium charior eſt terra:] Græca hic apertum & commodum habent ſenſum: *ἵνα ἀξίαν ἀποικίαν δέξωνται θεοῦ παίδων, ἡ παρὰ σοὶ πασῶν τιμιωτάτη γῆ*, id eſt, vt terra quæ apud te omnium maximè erat honorata, (vel omniũ erat pretioſiſſima) acciperet coloniam dignam pueris Dei, vel coloniam puerorum Dei, dignam ſcilicet ſe. Vnde veriſimile eſt interpretem vertiſſe *perciperet*, vt eius ſuppoſitum ſit *terra*.

Sed & his tanquam hominibus, &c.] *His*, refertur ad Chananæos, quibus propter humanæ naturæ fragilitatem eatenus pepercit, vt non ſtatim eos perderet, ſed paulatim. Quod autem hic dicitur de veſpis præmiſſis, conuenit cum eo quod Exodi 23. & Deutero. 7. legimus: Dominum promiſiſſe ſe miſſurum, crabrones qui fugarent inhabitatores: quod & factum eſſe Ioſue moriturus in ſua concione ad populum teſtatur, dicens: *Miſiq; ante vos crabrones & eieci eos de locis ſuis.* Quibus locis in verſione 70. eſt, *τὰς σφηκίας*, vel *τὴν σφηκίαν*, id eſt, veſpas vel crabrones, ſicut & hoc loco eſt, *σφῆκας*: à nominatiuo, *σφὴξ*. Ponitur autem illis locis in Hæbræo צרעה qua dictione Hebræi dicunt ſignificari ſpeciem reptilis alati habentis venenatum aculeum, & per illud occidentis, non diſſimilis api: atque hanc ſpeciem in multitudine dicunt infeſtiſſimam fuiſſe inhabitatoribus terræ illius, vt cogerentur cedere. Quod ob id adnotandum duxi, quod quidam per veſpas, de quibus alibi non ſit mentio, putauerunt intelligendum timorem habitatoribus à Deo incuſſum.

Verbo duro:] Pelicanus putat, *verbum*, hic poſitum pro peſtilentia, eo quod dictio Hebræa דבר ſignificat pro punctorum varietate ac diuerſitate, & verbum, & peſtem. Sed rectius ſimpliciter hic *verbum*, acceperimus pro iuſſu diuino: quia prius dixit cap. ſuperiori. *Etiam ſine beſtijs vno ſpiritu occidi poterant.*

Partibus iudicans:] Rurſus *partibus*, hic poſitum eſt, pro, per partes & paulatim, cùm Græcè ſit, *κατὰ βραχὺ*: quam dictionẽ modo ſuperius vertit paulatim, cum dicitur, *vt illos paulatim exterminarent.*

Naturalis malitia:] *ἔμφυτος ἡ κακία αὐτῶν*, id eſt, innata, vel natiua malitia: quam ſcilicet à parentibus ſuis imbiberunt, & conſuetudine longa veluti in naturam verterunt. Vt ne quis naturam à Deo creatam, tanquam per ſe malam calumnietur cum Manichæis.

Non poterat mutari:] *οὐ μὴ ἀλλαγῇ*, id eſt, nequaquam mutaretur. Vt non hinc quis colligat argumentum contra libertatem arbitrij.

Nec timens aliquem veniam dabis peccatis eorum:] *οὐδ' εὐλαβούμενός τινα ἐφ' οἷς ἡμάρτανον ἄδειαν ἐδίδους*, id eſt. Neque quod vererеris aliquem veniam dabas in quibus peccauerunt, hoc eſt, *peccatis eorum*, vt benè vertit interpres. Poteſt autem hæc ſententia duplicem habere ſenſum. Primo vt ſignificetur Deum dediſſe quidem ad tempus veniam & ſecuritatem in peccatis eorum, non tamen ob id quod aliquem vereretur. Secundo vt ſignificetur, Deum nullius timore commoueri potuiſſe, vt peccatis illorum daret veniam, nec ea aliquando puniret. In ſequentibus autem oſtenditur neminem eſſe quem Deus timere debeat.

Aut quis in conſpectu tuo veniet, &c.] Græcè eſt, *ἢ τίς εἰς κατάςασιν σοι ἐλεύσεται, ἔκδικος ἀδίκων ἀνθρώπων*. Vbi quid ſignificetur per *κατάςασιν*, vel vt habet Aldina æditio, *κατάςασιν*, non ſatis intelligo: niſi accipiatur, pro reſiſtentia & oppoſitione, vt ſit ſenſus. Quis venit tibi in oppoſitionem? id eſt. Quis contra ponet & opponet ſe tibi? Nam hic ſenſus optimè propoſito conuenit. Porro illud *vindex iniquorum hominum*, cũ poſſit accipi pro eo qui vindictam infert iniquis. Græca indicant

debere

debere accipi pro eo qui vindictam sumit de iniustitia hominibus illata, vt sit sensus. Quis stabit contra te, vt vindictam sumat de te, pro hæ quæ intulisti impiis mala? Porro hæc sententia apud Græcos ponitur post sequentem. *Aut quis tibi imputabit, &c.* Quam sic habent Græca, *τίς δὲ ἐγκαλέσει κατὰ ἐθνῶν ἀπολωλότων, ἃ σὺ ἐποίησας*, id est, Quis autem accusabit te gentibus perditis (à te pro scilicet) quas tu fecisti? quasi dicat. Quia tu eas fecisti, ac Dominus earum es, potuisti vtique iustè etiam eas perdere, cum ita mererentur eorum opera. Hic enim sensus proposito maximè conuenit.

Non iniustè iudicas iudicium:] Non est Græcè *iudicas*, sed *ἔκρινας*, id est, iudicasti, nec est, *iudicium*, sed tantum *non iniuste iudicasti*. Declarat autem neminem esse qui propter impios perditos possit Deum culpare & vindicare: primum, quia nullus est Deus præter ipsum. Ergo neminem habet vel superiorem, vel æqualem, qui vindicare possit vltionem impiorum Secundò, quia Deo cura est de omnium salute, quia omnibus offert salutis occasiones, per quod ostendit se iuste impios condemnare, & punire cum punit.

In conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti:] *ἀντιστῆναι δυνήσεται περὶ ὧν ἐκόλασας*, id est, ex aduerso obtineri in te poterit, pro his quos puniuisti: quanquam sensum interpres pulchrè reddidit. Nam per illud *ex aduerso obtineri in Deum*, significatur nihil aliud quam inquirere causam perditionis, & punitionis & de iniustitia Deum in ius vocare, Metaphora desumpta à contendentibus in iudicio qui facie in sese mutuo versa sese aspiciunt.

Cum ergo sit iustus:] *δίκαιος δὲ ὢν*: id est, cum autem sis iustus. Præcedenti enim sententia dixit: neminem eius esse potentiæ, qui audeat cum Deo contendere: hic verò declarat neminem esse qui iustè possit aliquid diuinorum iudiciorū culpare.

Ipsum quoque qui non debet puniri condemnas, & exterum æstimas à tua virtute:] Locus multum corruptus verisimiliter à scriptoribus, & per se impietatem sonans, nec satis cohærens cum eo, quòd modo dictum est de Dei iustitia, Quem Lyra sic explicat, vt significetur Deum iustos aliquando condemnare, id est, punire & affligere propter patientiæ probationem, vt Iob. & Tobiam D. Quoque Gregorius li.3. moral. c. 11. legit, *Condemnas*, & interpretatur de Christo. Verum *Condemnationis*, verbum non conuenit nisi vbi est peccatum, & per consequens debitum pœnæ. Ideòque alij sic intelligunt. Ipsum frequenter qui non debet puniri secundum iudicium hominum, hoc est, qui iudicio hominum pius & iustus, condemnas, quia tuo iudicio, qui occulta cognoscis, malus est & impius. Sed frustra hæ quæruntur euasiones, cum Græca apertum habeant sensum. Sic enim habent, *αὐτὸν μὴ ὀφείλοντα κολασθῆναι, καταδικάσαι, ἀλλότριον ἡγούμενος τῆς σῆς δυνάμεως*, id est, ipsum, qui non debet puniri, condemnare, alienum existimans à tua potentia. Omnino ergo verisimile verbum, *condemnare*, scriptorem aliquem vertisse in *condemnas*, & maximè cum antiqui illud & scribere solent quasi esset & scriberes z. nec *virtute*, apud nos accipitur, vt opponatur vitio, cum sit, *δυνάμεως*, id est, potentia. Sic & eum sequitur, *Virtus enim tua iustitiæ initium*, pro *virtus*, Græcè est, *ἰσχύς*, id est, fortitudo, quasi dicat. in aliis fortitudo est iniustitiæ initium, in te tua fortitudo est initium iustitiæ, quod declarat sententia sequenti.

Et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis:] Quod Græcè clarius sic habetur, *καὶ τὸ πάντων σε δεσπόζειν πάντων φείδεσθαί σε ποιεῖ*, id est, & hoc ipsum quod omnibus dominaris, omnibus, te parcere facit, hoc est, tua in omnes potestas non te impellit ad sæuiendum in omnes, sed parcendum omnibus: vt quo es maior, eo sis clementior: quæ est conditio boni principis.

Virtutem enim ostendis tu qui nō crederis esse in virtute confirmatus:] Male habent quidam libri, *confirmatus*, cum legendum sit, vt habent correctiores conformiter, cum Græcis, *consummatus*. Sic autem est Græcè, *ἰσχὺν γὰρ ἐνδείκνυσαι ἀπιστούμενος ἐπὶ δυνάμεως τελειότητι*, id est, Fortitudinem enim ostendis: quia non crederis (vel dum non crederis) esse in consummatione vel perfectione potentiæ, hoc est, perfectæ esse potentiæ.

Et hos qui te nesciunt in audacia traducis:] Varia huius sententiæ lectio est in Latinis codicibus, nec aliqua cum Græcis consentit. Quidam enim modo prædicto habent, alij vt impressi nuper. *Et horum qui te nesciunt audaciam traducis.* Duo nostri scripti habent, *Et hos qui nesciunt audaciam traducis*, Græca habent, *καὶ ἐν τοῖς εἰδόσι τὸ θράσος ἐξελέγχεις*, id est, & in scientibus audaciam arguis. Sic Aug. legit lib. 83. quæst. quæstione 53. *Sed in his qui sciūt audaciam traducis:* Vbi incertum an *θράσος*, construendum sit cum participio, *εἰδόσι*, an cum verbo, *ἐξελέγχεις*, nisi, quod magis coniungendum videtur cum verbo, *ἐξελέγχεις*: vt sit sensus. Ostendis potentiam tuam dum non credunt quidam potentiam tuam, quod sint quidam qui tuam potentiam experti sunt, & tamen insolenter & superbè sese contra illam efferunt, vt fecit Pharao, in his tu redarguis, & corripis illorum superbia, in audaciam.

Tu autem Dominator virtutis:] *σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος*, id est, tu autem dominans fortitudini, vel tu qui dominaris fortitudini. Augustinus legit, *Dominus virtutum.*

Cum tranquillitate:] *ἐν ἐπιεικείᾳ*: id est, in mansuetudine vel æquitate.

Cum magna reuerentia disponis nos: μετὰ πολλῆς φειδοῦς διοικεῖς ἡμᾶς: id est, cum multa misericordia, vel indulgentia guberna nos.

Subest:] *πάρεστι*, id est, adest, quod superius vertit interpres, *super erat*. Et est Infinitiuus, *posse*, loco suppositi, verbi subest, vt sit sensus. Ipsum posse, hoc est, potentia adest: tibi cum volueris.

Oportet iustum esse & humanum:] In Græcis non est coniunctio, &, sed *δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον*, id est, oportet eum qui iustus est, esse humanum, vel benignum. Vnde apud nos coniunctio &, non est accipienda, vt copulet duo adiectiua, *iustum & humanum*, sed pro etiam, debet accipi, vt sit sensus. Oportet iustum virum esse etiam humanum. Hoc enim docuit Deus per clementiam & benignitatem, quam exhibuit Chananæis impiis.

Bonæ spei fecisti, εὐέλπιδας ἐποίησας, Benè sperantes fecisti, nempe ideo *quod das locū pœnitentiæ*. Vbi quidam libri habent, *iudicans das locum pœnitētiæ in peccatis*, cum *iudicans*, nec Græca habeant, nec codices castigatiores Latini, nec est Græcè, *das locū pœnitentiæ*, sed tantum, *δίδως μετάνοιαν*, hoc est, das pœnitentiam, vel concedis pœnitentiam. Quanquam interpres benè reddidit sensum.

Cum tanta cruciasti attentione:] pro *cruciasti*, est, ἐτιμωρήσω, id est, puniuisti potius & pro *attentione*, est, προσοχῆς, quod planius hic verti potest, prouida ratione, quod autem sequitur, *& liberasti*, sicut sensui obest, ita non est in Græcis.

Cum quanta diligentia:] ἀκριβείας: planius verti hic potest cum quanta cautione & circunspectione: legendum autem, *iudicasti*, & non *iudicas* (vt habent aliqui) præter vetera scripta docent etiam Græca quæ habent, ἔκρινας.

Conuentiones:] συνθήκας, id est, pacta, malè ergo quidam legunt, *conuersationes*.

Cum ergo das nobis disciplinam:] ἡμᾶς οὖν παιδεύων, id est, nos ergo castigans, vel cum ergo nos castiges. Potius ergo vertẽdum erat, *des quam das*. Non enim cum hic est aduerbium temporis, sed coniunctio subiunctiuum postulans. Est autem, παιδεύω, erudire, est & castigare, & corripere, sed eo modo quo pater filios, & magister discipulos, non quomodo iratus iudex maleficos.

Vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes:] pro cogitemus est, μεριμνῶμεν. Quod non simpliciter est *cogitare*, sed solicitum esse, & anxiè de re aliqua cogitare. Quod tamen & alibi per *cogitare*, vertit interpres vt in illo Euang. *Quis vestram cogitans potest adycere cubitum vnum?* Accusatiuus autem, *bonitatem tuam*, construendus est Græcis non cum μεριμνῶμεν: sed cum participio, κρίνοντες, vt sit sensus. Vt nos iudicantes & expendentes tuam bonitatem, simus solliciti, ne scilicet ab ea exeidamus.

Et cum de bonis iudicatur: Nobis legendum est quemadmodum habent libri emendati, *& iudicatur*. ponitur impersonaliter, Græcè enim est, κρινόμενοι δὲ: id est, iudicati autem, hoc est, à te iusto iudicio correpti. Sicut apud Paulum, *Dum iudicamur autem, à Domino corripimur.*

Speremus misericordiam tuam: προσδοκῶμεν ἔλεος, id est, expectemus, misericordiam, *tuam*, non habebat etiam vnus nostrorum scriptorum, & absolutior est sententia illo omisso,

Illis qui in vita sua insensate & iniuste vixerunt:] τοὺς ἐν ἀφροσύνῃ ζωῆς βιώσαντας ἀδίκως, hoc est, eos, qui in stultitia vitæ, vel in insipienti vita vixerunt iniuste Et quod sequitur, *per ea qua incoluerũt: &c.* Græcè est elegantius & breuius, διὰ τῶν ἰδίων ἐβασάνισας βδελυγμάτων, hoc est, per proprias cruciasti abominationes.

In erroris via diutius errauerunt: Non video quomodo Græca hunc sensum habere possint: quæ habent, τῶν πλάνης ὁδῶν μακρότερον ἐπλανήθησαν, quæ hunc videntur habere sensum. Longius errauerunt quam erant erroris viæ, hoc est, etiam vias erroris egressi sunt, longius errantes quàm videbatur fieri posse vt homo erraret, vt sit locutio hyperbolica, ad significandam erroris magnitudinem, quæ sequentibus declaratur.

Hac qua in animalibus sunt supernacua:] τὰ καὶ ἐν ζώοις τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα: id est, etiam vilia vel inhonorata animalia inimicorum: Rursus interpres, *supernacua*. posuit pro vilia, vt supra aliquoties. Ex Gręcis patet malè quosdam legere pro *in animalibus in manibus*, additur autem, *inimicorum*, ad stultitiæ apertiorem declarationem.

Viuentes:] ψευσθέντες, id est, decepti aut ludificati, quia scilicet puerorum more villissima, quæque admirabantur: vnde sequitur.

Propter hoc tanquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti, vbi pro *in derisum dedisti*. Græcè est, εἰς ἐμπαιγμὸν ἀπέστειλας, id est, misisti in ludibrium. Estque apud Græcos iucũda allusio inter, παισὶν, & ἐμπαιγμὸν. Sensus autem est. Quoniam puerorum instar peccauerunt gentes, tam friuolas res, Deos facientes, ideo tanquam imprudẽtibus pueris, ridiculosis pœnis & planè puerilibus rebus illusisti: grauiter eos puniendo, per res leuiculas, ad eorum derisionem & ludibrium.

Ludibrijs & increpationibus: Græcè est, παιγνίοις ἐπιτιμήσεως, id est, ludibrijs increpationis: quomodo iam habent libri correctiores. Quanquam omnia scripta mea habebant aliter. Vocat autem, *ludibria increpationis*, pœnas illas ridiculas, quibus Deus cum Ægyptijs tanquam pueris ludere videbatur, increpando illos. Pro *non sunt correcti*, Græcè est, μὴ νουθετηθέντες, id est, non sunt admoniti, quanquam sensum benè verterit interpres. Pro *experti sunt*, Græcè est futurum, πειράσουσι: experientur. Et tamen magis quadrat tempus præteritum vt videri possit legendum, ἐπειράσαντο, aut Hebraico more futurum positum, pro præterito. Loquitur enim de Ægyptijs, qui leuioribus malis nõ correcti postea demersi sunt in mari rubro. Diuus August. in Psalm. 9. legit, *experturi sunt*, vt patet ex verbis præcedentibus, & subiectis, quanquam libri impressi habent, *experti sunt.*

In his enim qua patiebantur. &c.] Locus iste multum est deprauatus. Omittenda enim illa verba *qua patiebantur molestè ferebant*, quæ in libris correctis nuper impressis in margine indicantur esse eradenda, & videntur esse verba alterius alicuius versionis, correspondentia sequentibus verbis, *in quibus patientes indignabantur*. Est autem hic sensus, & ordo nostræ literæ. *Videntes in his rebus*, hoc est, per eas res, *in quibus* id est, per quas, *ipsi patientes*, hoc est, afflicti *indignabantur per ea*, scilicet animalia quos putabant esse Deos, *cum in ipsis*, id est, per ipsa, *exterminarentur*, videntes inquam eum, *quem olim negabant se nosse, agnouerunt verum Deum*, experti scilicet eius potentiam, & ipsorum Deos esse ridiculos. Apud nos enim illa in his & per hęc quæ idem significant debent coniungi cum participio videntes. Possunt autem Græca clarius sic verti. Nam cum in his in quibus patientes indignabantur in his scilicet quos putabant esse Deos quando per ea puniebantur, sensissent eum quem olim negabant se nosse, tunc verum agnouerunt Deum. Significare vult Pharaonem cum suis: qui prius dicebat: *Nescio Dominum & Israel non dimittam*, priusquam ranis & muscis quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset, non sine magna illorum indignatione qui ægrè ferebant, se à suis diis affligi, & à rebus tam leuibus, tum demum agnouisse Dominum ita vt diceret. *Peccaui, Dominus iustus, & ego & populus meus impij. Orate Dominum, &c.*

Propter quod & finis condemnationis eorum veniet super illos:] Non est Græcè *veniet*, futurum, sed pręteritum, ἐπῆλθε, id est, venit. Loquitur enim de condemnatione illa extrema, qua Ægyptij submersi sunt in mari rubro. Quanqoam futurum, *veniet*, benè conueniret, si superius legeretur futurum vt habent Græci, *experientur*, vt & hic, & ille locus de condemnatione æterna quæ veniet super impios in die iudicij accipiatur. Dicit autem *propter quod* videlicet quia, Deo etiam agnito satis restituerunt superbè.

CAPVT XIII.

V*Ani sunt autem:* Græcè non est, *autem*, sed μὲν γὰρ, id est, siquidem & vnus scriptorum

nostro

nostrorum habuit, *enim*, pro *autem*. Reddidit enim causam quare in ea peccata, de quibus supra dixit, inciderint Ægyptij & Cananæi: ac illorum occasione incipit in genere tractare de idololatria superstitione: quæ triplex erat. Quædam enim animalia viua colebant pro diis: alia creaturas, vt elementa & corpora cœlestia: alia verò etiam tantum imagines verarum rerum, ac de his singulis pertractat. Pro illo, *in quibus non subest scientia Dei*: Græcè est affirmatiua enunciatio, οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία, id est, quibus aderat Dei ignorantia. Rursum enim hic *subest*, pro adest est positum. Cum autem Græcè non sit adest, sed aderat, tota oratio sic erat vertenda. Vani siquidem erant omnes homines natura: (nam Græcè additur, φύσει,) quibus aderat Dei ignorantia. Vnde subditur, *non poterunt intelligere*.

De his quæ videntur bona: ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν, hoc est, ex bonis quæ videntur, aut, ex visibilibus bonis. Non enim significare voluit, ex his quæ videntur bona, cum non sint.

Intelligere eum qui est:] pro *intelligere* est quod magis quadrat, cognoscere, & pro, *eum qui est*, Græca habent, τὸν ὄντα, participium scilicet correspondens & explicans illud celebre nomen Dei Tetragrammaton: quod & Plato edoctus, in sua illa longa apud Assyrios peregrinatione, ad Græcos tandem duabus literis transtulit: vocando omnium primum principium, τὸν ὄντα, ac illo nomine distinguens creatorem à mũdo: nam in Timæo sic ait. Est igitur secundum meam opinionem primo distinguendum, quid sit Ὄν, id est, ens, quod semper est, ortum vero non habet, & quid, quod ortum habet. Est autem nunquam, &c. Platonem secuta est copia doctissimorum virorum, præter id tantum quod aliqui neutrum genus in masculinum genus mutauerunt. Plato enim excellentissimum vniuersi authorem nominat, τὸ Ὄν: id est, quod est, aut plurimi sequaces eius appellant eum ὁ ὤν, id est, is qui est sequuti scilicet 70. qui pro nomine Tetragrammaton: Exod. 3. ponunt, ὁ ὤν. Nam pro eo quod legimus, *Ego sum qui sum*. 70. habent, ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, & rursum cum legimus, *qui est misit me*. 70. habent, ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με.

Aut ignem. & spiritum. & citatum aërem:] Plerique enim Philosophi, in mystica sua Theologia ignem, dicebant Vulcanum spiritum puriorem & magis æthereum, Iouem aërem, Iunonem aquam, Tethim, Solem & Lunam Phœbum & Dianam, sed & plerisque stellis, siue fixis siue erraticis, deorum nomina tributa sunt ab eis ac mundi dominum deputatum. Porro pro *citatum*. Græcè est, ταχινὸν, id est, celerem & pro *nimiam*, est, βίαιον, id est, vehementem aut violentam.

Quorum etsi specie:] Non enim est Græcè *etsi*, sed εἰ μὲν, id est, si quidem, & omnia scripta quibus vsus sum, non habent coniunctionem &, sed tantum si. Porro dictio, *species*, hic & in sequentibus semper posita est pro Pulchritudine, cum sit, καλλος. Pro *speciosior*, tamen Græcè est, βελτίων, id est, melior. Quanquam id non ad virtutem, sed ad pulchritudinem sit referendum: quomodo dicimus aliquam esse bona forma. Porro Cyprianus lib. 3. ad Quirinum, pro *speciosior*, habet preciosior: quod magis Græcè conuenit dictioni.

Speciei enim generator: ὁ γὰρ τοῦ κάλλους γενεσιάρχης, est, nam pulchritudinis primus generator: vel author.

A magnitudine enim speciei & creaturæ:] Æditio Complutensis habet, ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, id est, ex magnitudine enim & pulchritudine & creaturis. Sed Aldina æditio nostræ lectioni consentit, vt sit sensus. Ex magnitudine enim pulchritudinis, & creaturarum. Verum tamen lectionem esse puto, ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, id est, à magnitudine, & specie creaturarum. Vnde hanc sententiam sic citat Diuus Gregorius libro 26. moral. capite 8. Per magnitudinem enim creaturæ, & speciem. potest intelligibiliter creator videri. Sic Chrysost. Homil. 4. in Genesim.

Cognoscibiliter: Græcis pulchra est dictio, ἀναλόγως, id est, Proportionaliter, vt sic dicam aut per quandam proportionem. Quod enim Græcè dicitur, ἀναλογία: Latinè dicitur proportio. Ex creaturis ergo Deus cognosci potest: sed non nisi per proportionem, qualis est illa quæ præcedit. *Si specie creaturam delectati sunt, sciant quanto Dominator earum speciosior sit*: Porro pro *poterit videri*. Græcè est, θεωρεῖται, id est, conspicitur: contemplatur, quod plus est quam videri, ac magis ad animum spectat.

Sed tamen adhuc in his minor est querela:] Dictio *adhuc*, non est in Græcis, & pro *querela*, est, μέμψις, pro quo, hic magis quadrat reprehensio, nec est, *minor*, sed ὀλίγη, id est, parua.

Et hi enim:] καὶ γὰρ αὐτοὶ, id est, etenim illi, cum autem sequitur, *Fortassis errant*, non dubitant quin errent: sed vult illos errasse fortassis illa de causa, nempe quod quærebant Deum & vellent inuenire quæ causa eorum errorem facit tollerabiliorem, cum pium eorum studium & conatum significet: ad participia enim magis referri debet illud, *fortassis*, vt sit sensus. Errant fortassis quod quærebant, aut dum quærerent, &c. Dubitariue autem hoc dicit, quia quamuis videri possunt Deum quæsisse, non tamen ex animo illum, nec modo debito quærebant. Pellicanus putat, *fortassis*, hic positum pro temere. Nam eam significationem aliquando habet. Sed præsenti loco non conuenit.

Persuasum habent:] Græcè additur, τῇ ὄψει, id est, aspectui: & pro *persuasum habent*: est, πείθονται, vt sit sensus. Credunt aspectui.

Iterum autem:] Rectius. Rursum tamen. Corrigit enim eorum excusationem.

Possent scire:] Magis, potuerunt cognoscere & valuerunt cognoscere, ἴσχυσαν εἰδέναι: *potuerunt*: habent & scripta & impressa castigatoria. Aug. legit, *potuerunt valere*. lib. 5. de Genes. c. 16.

Æstimare seculum:] στοχάσασθαι τὸν αἰῶνα, id est, obseruare seculum, aut contemplatione assequi naturam huius mundi.

Inter mortuos spes illorum est:] hoc est, plane sunt desperati.

Aut si quis artifex faber:] εἰ δὲ καί τις ὑλοτόμος τέκτων, id est, si autem etiam quis lignarius.

Lignum rectum:] Græcè est, εὐκίνητον φυτὸν, id est, putridam vel putribilem arborem. Hoc enim additum est, ad designandam materię vtilitatem. Aldina autem æditio pro εὐκίνητον, habet, εὐκίνητον, quod esset, emoueret vel emoueat.

In conuersationem vitæ:] εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, id est, in ministerium vitæ.

Reliqua autem opera:] τὰ δὲ ἀπoβλήματα τῆς ἐργασίας, id est, reiectamenta autem operationis. Sic & postea, *reliquum horum*, Græcè est, ἀπόβλημα,

μα,id est,reiectamentū.Sic enim exaggerat materiæ idolorum summam vtilitatem,quod sit nouissimum reiectamentorum.

Verticibus plenum:] ὄζαις συμπεφυκὸς: enm nodis natum, vel natura nodosum. Vocat autem interpres nodos,*vertices*, propterea quod in se vertantur & contorqueantur, sicut verticus vel vertices aquarum.

Diligenter per vacuitatem suam: ἐν ἐπιμελείᾳ ἀργίας αὐτοῦ,id est,per diligentiam otij sui,hoc est,per diligētiam, cui vacare potest,cum est otiosus.Sic enim etiam exaggerat idolorum vanitatem: vt quæ tantum per.

Et per scientiam artis suæ:] καὶ ἐμπειρίᾳ συνέσεως,id est,& per experientiam scientiæ.

Et de substantia sua:] Propositio *de*,hic accipitur pro coniunctione pro,περὶ δὲ κτημάτων,id est,pro possionibus autem,& *pro illo votum faciens inquirit*. Græcè tantum est,προσευχόμενος,hoc est,orans.

Inutile:] τὸ ἀπειρότατον,hoc est,inexpertissimum, & ignauissimum.Et ponuntur hæc omnia Græcis in neutro genere, *infirmum*, *mortuum*, *inutile*: *qui ambulare non potest,&c.*quod maiorem sonat contemptum.

Et de acquirendo:] περὶ δὲ πορισμοῦ καὶ ἐργασίας καὶ χειρῶν ἐπιτυχίας τὸ ἀδρανέστατον ταῖς χερσὶν εὐδράνειαν αἰτεῖται, id est, pro lucro autem, & operatione, & manuum optato euentu, impotētissimum manib. orat potentiam. Pro ἐπιτυχίας. Aldina æditio habet, ἐπιταχίας, sed malè, vt existimo,quemadmodum in multis parum est emendata.

Capvt XIIII.

Ligno portante se: Est ablatiuus comparationis vt sit sensus: Inducar lignum fragilius quàm sit lignum quo vehitur,pro *ligno autem*,Gręcè est, πλοίου,id est,naui: In sequentibus, comparat nauis vtilitatem, cum idolorum inutilitate & maledictione.

Artifex sapientia fabricauit sua: Sua non est Græcis & *sapientia*, est nominatiui casus,cuius adiectiuum est *artifex*, vt sit sensus.Illud nempe lignum, quo quis vehitur, nauim,cupiditas acquirēdi(vel vt habent Græca id est,πορισμῶν,lucrorum)excogitauit, ipsa autem artifex sapientia fabricauit. Quibus duobus membris iam subditur tertium, *Tua autem pater prouidentia gubernat nauem*,scilicet iam fabricatam.Non sunt enim in Græco,sed nec in omnibus scriptis,quæ erant ad manum,tres illæ dictiones sensum verum tollentes,*ab initio cuncta*: quæ nec sunt in glosa ordinaria,nisi in margine.Habet autem glosa ordinaria,*gubernas*, sicut & scripta quædam,cum legendum sit,*gubernat*.

Semitam firmissimam:] τρίβον ἀσφαλῆ,id est,semitam securam,& *sanare*,rursum positum est pro saluare,vt supra:cum Græcè sit.σώζειν.

Etiamsi sine rate:] pro *rate*,Græcè est, τέχνης,id est arte & facilis potuit esse mutatio, *arte*, in rate per transpositionem primarum literarum cum nó videretur commodus sensus,vt quis diceretur,*ascendere mare sine arte*. Quanquam idem sit sensus, siue arte legatur siue rate.

Sed vt non essent vacua: θέλεις δὲ μὴ ἀργὰ εἶναι, id est,vis autem non ociosa esse,τὰ τῆς σοφίας σου ἔργα. id est, sapientiæ tuæ opera, iucunda allusio inter ἀργὰ,& ἔργα, Dicit autem,naues Dei voluntate inuectas, vt non essent ociosa vel inutilia opera sapientiæ diuinæ, quia multa sunt in insulis quæ sola nauigatione obtineri potuerunt, quæ alioqui fuissent inutilia.

Remisit sæculo semen natiuitatis: [ἀπέλιπεν αἰῶνι σπέρμα γενέσεως, id est,reliquit sæculo semen generationis, per *spem orbis terrarum*, intelligit Noë; in quo spes mundi erat constituta.Cum autem sequitur,*quæ manu tua erat gubernata*.Relatiuum *quæ*,refertur non ad *natiuitatem*, sed ad spem, vt patet ex Græcis.

Benedictum est enim lignum per quod fit iustitia. Quanquam in mystico sensu,hæc sententia accipi possit de ligno crucis Christi: per quod deleto Chirographo delicti,& superato diabolo facta est nobis iustitia:tamen in proprio sensu, qui proposito conuenit,intelligenda est vel de arca Noë:per quam facta est iustitia, siue quia per eam mundus iste est condemnatus, siue quia per eam Noë est seruatus, sicuti iustum erat, vel in genere de naui est intelligenda, vt sit sensus.Non improbo nauia vsum, quia benedictum lignum est, per quod iustum est & rectum. Vnde comparans iam arcam, vel lignum nauis,cum ligno idoli ex opposito dicit. *Per manus autem quod fit idolum maledictum est*, vbi Gręcè pro illo,*per manus autem quod fit idolum*, tantum est, τὸ χειροποίητον, id est, illud vero manu factum. Sic enim per contemptum vocat idolum, Ambrosius octon. 8. Psalm. 118. *Benedictum lignum quod fit per iustitiam, maledictum autem lignum quod fit per manum hominum*.sed ex commentario apparet eum magis legisse, *per quod fit iustitia*.Sunt qui intelligunt de ligno patibuli, in quo fit iustitia, dum in eo rei puniuntur.

Illud autem cum esset fragile Deus cognominatus est, τὸ δὲ φθαρτὸν θεὸς ὠνομάσθη,id est,Illud autem cum sit corruptibile,nominatum est Deus.

Tormenta patietur:] κολασθήσεται,id est,punietur, quod ideo dicit, vel quia diabolus, qui in idolis colebatur, puniendus est similiter cum idolorum auctoribus, vel quia ipsa idola erant destruenda: sicut iam penè sunt destructa per fidem Christi.

In idolis nationum non erat respectus:] Græca affirmatiuam habent sententiam superiori sententiæ maximè conuenientem. In idolis gentium erit respectus, & pro *respectus*, hic rursum est, ἐπισκοπὴ, id est, visitatio, vt sit sensus. Idola suo tempore visitabuntur à Deo, vt deleātur scilicet è terra. Nostræ lectionis hic intelligitur sensus, cum prædicto coincidens. Idola gentium amplius non respicientur nec venerationi erunt apud homines.

Quoniam creatura Dei in odium facta sunt, aliter Græca,ὅτι ἐν κτίσματι θεοῦ εἰς βδέλυγμα ἐγενήθησαν, id est, Quoniam in creatura Dei, in abominationem facta sunt: idola scilicet:quæ inter creaturas Dei bonas, facta sunt in abominationem Dęi & iustorum. Nostræ autem lectionis hic potest conuenienter intelligi sensus: Creaturæ Dei bonæ aurum,argentum,lapides,& ligna factę sunt Deo in odium postquam ex eis arte humana idola sunt facta. Cum autem sequitur, *& in tentationem animæ hominum*, pro *tentationem*, est, σκάνδαλα. Nec est, *animæ*.sed ψυχαῖς, id est animis, & pro *muscipulam*, est, παγίδα, id est, laqueum. Quædam scripta habebant, *in tentationes animabus*.

Superuacuitas enim hominum hæc aduenit in orbem terrarum:] Sic habent omnia scripta:nisi quod quædam pro hæc habent *hoc*:& pro *in orbem*, *in orbe*: quod magis conuenit. Biblia iam impressa pro *hæc aduenit*, habent, *aduenit*. Græca autem sic ha-

habent, *κενοδοξίᾳ γὰρ ἀνθρώπων εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον*, Vbi si, *κενοδοξία*: sit nominatiui casus: sensus est, Vana gloria enim hominũ ingressa est in mundum. Quod conuenit cum ea lectione, quæ est in biblijs nostro sæculo impressis quæ habent, *aduenit*. Verum *κενοδοξίᾳ*, potius videtur accipiẽdum vt sit datiui casus quamuis: in vtroque exemplari *α* non sit diphthongatum, nam iota subscribendum frequenter in vtroque omittitur. Erit ergo hic sensus. Per inanem enim gloriam hominum intrauerunt idola scilicet. in mundum. Cui sensui benè conuenit altera lectio quæ habet, *hæc aduenit in orbe terrarum*.

Est inuentum, *ἐπενοήθη*, id est, est cogitatum, à Deo scilicet.

Acerbo enim luctu: *ἀώρῳ γὰρ πένθει*, hoc est, in tempestiuo enim luctu. Videtur autem istud contrarium ei: quod ab omnibus scribitur initium idololatriam sumpsisse à Nino: qui patri suo Belo mortuo fecerit imaginem & asylum reis constituerit. Sed dicendum authorem hunc tantum voluisse significare initium idololatriæ sumptum esse ab inordinato pietatis affectu: quod apud varias gentes diuersimode factum est, apud quosdam patre extruente imaginem filij, apud alios contra.

Antiqua consuetudine:] Legendum est, *iniqua consuetudine*: consentientibus, cum Græcis, antiquis nostris scriptis, & impressis nec est, *inualescente iniqua consuetudine. hic error tanquam lex custoditus est*, sed: *cum inualuisset iniqua consuetudo tanquam lex obseruata est*. pro *figmenta*, autem, non *γλυπτὰ*, id est, sculptilia.

Coleretur sua solicitudine:] *κολακεύωσι διὰ τῆς σπουδῆς*, id est, assentarentur studiose.

Prouexit autem ad horum culturam:] Græcè est, *εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἡ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλοτιμία*, hoc est, Ad intentionem autem religionis, etiam prouocauit ignorantes artificis ambitio quanquam sensum pulchrè reddidit interpres.

Illi qui se assumpsit:] *τῷ κρατοῦντι*, id est, dominãti.

Elaborauit:] Græca plus significant, *ἐξεβιάσατο*, id est, Vi quadam per artem effecit.

Abducta:] Sic habent multi libri: sed rectius legitur, *adducta*, quomodo habent multa scripta. Græcè enim est, *ἐφελκόμενον*, id est, attracta.

Per speciem operis.] *διὰ τὸ εὔχαρι τῆς ἐργασίας*, id est, per gratiam aut venustatem operationis.

Aut affectui, & regibus:] *ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι*: id est, aut calamitati, aut tyrannidi.

Inscientiæ bello:] *Inscientia*, positum est ab interprete, pro inscitiæ & ignorantiæ, quod autem vocet, *bellum ignorantiæ*, patet ex sequentibus: nimirum quo præterita pietate naturali & iustitia impijs se cædibus maculauerunt.

Insania plenas vigilias habentes: *ἐμμανεῖς ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμους ἄγοντες*, id est, insanas ex alijs legibus comessationes agentes. Notat autem Bacchanaliorum ceremonias: sicut per obscura sacrificia, & vt habent Græca, mysteria, notat sacra Veneris, & Priapi, & Cybeles, &c. quæ in occultis, & subterraneis locis agebantur.

Sed & alius:] Coniunctio &, superest, & sensui obest, nec erat in omnibus scriptis.

Tumultus bonorum Dei immemoratio:] *θόρυβος ἀγαθῶν, χάριτος ἀμνηστία*, id est, tumultus bonorũ, gratiæ obliuio. Vnde patet illud, *bonorum*, debere cõstrui cum tumultus. Intelligit autẽ per *tumultum*, *bonorum*, bonarum rerum perturbationem, & confusionem.

Natiuitatis immutatio:] Rursum pro *natiuitatis*, est, *γενέσεως*, id est, generationis, quod hic magis conuenit. Notatur enim vitium contra naturam, & mulierum abusus.

Nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchiæ, & impudicitia:] *γάμων ἀταξία μοιχεία καὶ ἀσέλγεια*, id est, Nuptiarũ inordinatio, mœchia, & lasciuia. Vnum exemplar scriptum habebat, *nuptiarum inconstantia, mœchia, impudicitia*. Additum autem postea fuit in margine, *inordinatio*, & *mœchiæ*, mutatũ in *mœchia*. Vnde satis patet illud, *inordinatio*, irrepsisse ex marginali annotatione in contextum.

Noceri se non sperant:] *ἀδικηθῆναι οὐ προσδέχονται*: hoc est, nõ expectant, hoc est, nõ putant se lædendos, aut condẽnandos. Vnde apud nos, *sperare*, pro metuere debet accipi, quemadmodum apud Poëtam. At sperate Deo memores fandi atq; nefandi.

Vtraque ergo illis euenient digne:] Græca sic habent, *ἀμφότερα δὲ αὐτοὺς μετελεύσεται τὰ δίκαια*, quę sic intelligo. Vtraque autem ipsos punient iuste: vt *τὰ δίκαια*, ponatur pro aduerbio, *δικαίως*, sicut etiam interpres accepit, & *μετελεύσεται*, pro punite, & vindicare accipiatur. Varinus enim, *μετελθεῖν*, inquit, *τὸ μετέρχεσθαι & μετέρχομαι τὸ τιμωροῦμαι καὶ κολάζω*. Vnde Lyra, hunc sensum significari intelligens sic exponit. Iustum est vt puniatur pro vtroque vitio, nempe idololatria, & periurio: cum eum sensum nostra lectio non satis significet. Quę autem sint illa vtraque quæ eos punient, subiungit, nempe, *quod male senserunt de Deo attendentes idolis, & quod iniuste iurauerunt in dolo*. Sic enim legendum est, & non vt quidam libri male habent, *in idolo*: cum Græcè sit, *ἐν δόλῳ*.

Non enim iurantium est virtus:] Nullum commodum sensum sententia hæc significat. Nam quod communiter intelligitur, per illud, *Non enim iurantium est virtus*, significari non esse laudi, & virtuti tribuẽdum quod quis iurat: cũ *omne iuramentum sit à malo*, teste Domino, præter intẽtionẽ authoris est: cum his, *virtus*, non possit accipi, vt opponatur vitio: sed imbecillitati. Est enim, *δύναμις*. Porro consultis Græcis, & iucundus, & commodus est sensus, grauem sententiam nobis exhibens. Habent autẽ sic, *οὐ γὰρ ἡ τῶν ὀμνυομένων δύναμις: ἀλλ' ἡ τῶν ἁμαρτανόντων δίκη ἐπεξέρχεται ἀεὶ τὴν τῶν ἀδίκων παράβασιν*. Quæ sic intelligo: Nõ enim potentia earum rerum per quas iuratur, sed iudicium peccantium vindicabit semper transgressionem iniustorum. Verbum enim, *ἐπεξέρχομαι*, quod idẽ est cum *ἐπεξελθεῖν*: videtur idem hic significare, quod supra, *μετελεύσεται*, hoc est, vindicare & vlcisci. Nam etiam hæc verba hanc habent significationem, testibus lexicis, vnde *ἐπέξοδος*, vindictam significat & vltionem, vel sensus est. Iudicium peccantium veniet semper super transgressionem iniquorum: qui sensus in idẽ recidit cũ superiori. Dixerat autem superius, quosdam in idolis iurantes in dolo putare se non puniendos, propter idolorũ impotentiam. Itaque contra horum persuasionem dicit, non potentiã rerũ, per quas quis iurat, punire peccata, sed iudiciũ Dei, peccatorib. debitũ, semper vindicaturũ impietatẽ iniquorũ, & trãgressionẽ iuramenti. Ex dictione autẽ Gręca, *ἀεὶ*, constat male iã in libris nuper impressis haberi, *super*, pro, *semper*, cum scripta habent, *semper*. Rursum constat multos libros male habere per duas dictiones

in iustorum. ut sit sensus, quemadmodum vult Lyra, in transgressionem iustorum mandatorum Dei.

CAPUT XV.

Suauis & verus es:] pro suauis, est, χρηςὸς, quod in proposito magis debet caponi, benignus: sed frequenter interpres etiam alibi, cum Deo tribuitur suauem, vertit, & suauis dicitur Deus, propter suam benignitatem.

Si peccauerimus tui sumus scientes magnitudinem tuam:] pro magnitudinem, Græcè est, τὸ κράτος, hoc est, potentiam, quomodo legit Diuus Augustinus lib. de fide & operi. cap. 22. est autem sensus. Nos si peccauerimus, sumus in tua potestate, qua potes peccata punire, eo quod sciamus te non esse impotentem, sicut sciunt esse sua idola gentes, libere ob id peccantes, quanquam August. eo loco paulo diuersum sensum reddit.

Et si non peccauerimus scimus quoniam apud te sumus computati:] Græca aliter habent, οὐχ ἁμαρτησόμεθα δὲ, εἰδότες ὅτι σοὶ λελογίσμεθα, id est, non peccabimus autem scientes quod apud te sumus reputati, hoc est, quod sciamus, nos apud te esse in pretio, & tibi charos esse. Hoc enim maximè nos à peccando auocare debet: merito August. loco prædicto magis accedens Græcis, quam nostra lectio, habet: Non peccamimus autem, scientes quoniam tui sumus deputati, quanquam August. putem legisse futurum peccabimus, & non præteritum peccauimus, quia exponens subiungit. Quis enim dignè cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundum propositum vocati sunt sancti non enitatur ita viuere, ut tali habitationi congruat.

Scire iustitiam & virtutem tuam:] Non sunt Græcis duæ illæ dictiones, iustitiam & virtutem: & virtus, pro potentia accipitur: cum sit rursum, κράτος, est autem sensus. Notitia enim vera tui affert consummatam, hoc est, integram & perfectam iustitiam & non iustitiam illam imperfectam, quæ erat in gentium Philosophis, & cognitio potentiæ tuæ facit nos ab omni peccato, quod corruptionis est causa, abstinere: & origo est omnium virtutum ac proinde radix immortalitatis.

Male artis excogitatio:] κακότεχνος ἐπίνοια, id est, maligna adinuentio, vel excogitatio.

Effigies sculpta:] εἶδος σπιλωθὲν, id est, imago maculata variis coloribus.

Et diligit:] Græcè est, ποθεῖ τε: id est, & desiderat, & pro effigiem sine anima est, εἶδος ἄπνουν, id est, speciem spiritu, vel spiratione carentem.

Digni sunt morte qui spem habent in talibus: Delenda sunt illa verba duo sunt morte, quæ non erāt in duobus nostris scriptis, nec in codice Mechli. Græca enim habent, ἄξιοι τοιούτων ἐλπίδων, id est, digni tali sperant digni qui spem habent in talib. Est autem sensus veræ lectionis iste. Et qui faciūt illos, & qui diligunt (vel ut est Græcè, qui desiderant) & qui colunt, sunt amatores malorum, & digni tali spe.

Sed & figulus: Græcè est, καὶ γὰρ, id est, etenim figulus.

Cum labore vano Deum fingit:] κακόμοχθος θεὸν μάταιον πλάσσει, id est, iniquus operarius, Deum vanum fingit.

Reducit se vnde acceptus est:] Impressi libri habent reducit se, vel tantum reducit. Scripti omnes habebant vel sedacit se, vel tantum seducit. Suspicor interpretem scripsisse, seducit, vel seducit. Nam & supra c. 4. vertit & cum sedaxerit, pro, & cum abierit Græca habent, πορευθεὶς εἰς ἐλήφθη, id est, abibit in eam, ex qua sumptus est.

Repetitus animæ debitum quam habebat:] Græcis tantum est, τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος, id est, postulatus debitum animæ. Nam illud, quam habebat, explicationis causa tantum est additum. Porro quod dicit figulum è luto factum, atque in terram reuersurum, & repetendum ab eo debitum animæ, eo spectant: ut significent eius ingratitudinem, & stultitiam, ac improuidentiam: eo quod non agnoscat se a vero Deo è luto factum: sed ex eo sibi Deum fingit, vnde ipse à Deo formatus est: nec cogitat breui rationem exigendam ab eo, qui ei est mutuatus animam. Adhæc enim hæc esse dicta patet ex sequentibus.

Non quia laboraturus est:] οὐχ ὅτι μέλλει κάμνειν, id est, non quia affligendus est, quod & laborare, apud nos significat, sicut labor pro afflictione: loquitur autem de affectione quam subibit, à Deo post repetitum animæ debitum. Potest & sic verti. Non quia moriturus est, Nam κάμνειν, etiam mori significat, & sequitur, Nec quoniam breuis illi vita est.

Concertatur:] Deponentaliter positum est, pro, concertat.

Gloriam præfert quoniam res superuacuas fingit:] δόξαν ἡγεῖται ὅτι κίβδηλα πλάσσει, id est, gloriam putat, quod fingat adulterina, ea scilicet, quæ speciem habent eorum, quæ faciunt aurarij, & argentarij.

Cinis enim cor eius: enim non habent Græca: sed tantum. Cinis est cor eius: quomodo habebant duo scripta. Non enim hic redditur causa prædictorum: sed incipit eum increpare, & vanitatem eius manifestare.

Terra superuacua spes illius:] γῆς εὐτελεστέρα ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ, id est, vilior quam terra sit, est spes illius, ut terra sit apud nos ablatiui casus & superuacua comparatiuè sit positum.

Sed & æstimauerunt:] Coniunctio & non est in Græcis, & sensui obest, nec erat in duobus nostris scriptis, nec in lib. Mechli. Nō enim hic aliud eorum vitium vult describere: sed causam reddere, quare non vereantur argentarij & figuli opera sua pro diis exhibere: nimirum quod putent vitam nostram non esse rem aliquam seriam, cuius postea sit reddenda ratio sed esse rem ludicram, ac veluti ludum puerilem. Græcè enim est, παίγνιον: quod puerilem significat ludum: ut quando ludunt imaginibus.

Et conuersationem vitæ compositam ad lucrum:] Græca elegantius sic habent: καὶ τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ, id est, & vitam esse nundinationem quæstuosam.

Et oportere:] δεῖν γὰρ φασὶν: id est oportere enim inquiunt, & pro acquirere, vetteretur rectius, quæstum facere. Est enim, πορίζειν κἂν ἐκ κακοῦ, id est, quæstus, & lucrum.

Omnes enim insipientes:] Græcis non est, enim, sed δὲ, autem. Non enim declarantur præcedentia, sed postquam in specie quorundam insipientiam & infœlicitatem explicarunt, lignarij scilicet argentarij & figuli: iam in genere disserit de insipientia & infœlicitate omnium hostium populi Dei, qui cuncta idola gentium Deos esse putaverunt. Porrò illud, supra modum animæ superbi, Græca sic habent, ὑπὲρ ψυχὰς νηπίου, id est, supra animas infan-

insanium, hoc est, magis, quàm insanres, sunt infœlices & insipientes. Ex Græcis patet quosdam male habere *animæ suæ*. Rursum male in quibusdam esse *improperantes ei*, cum legendum sit impetentes ei. Est enim κατα δυναςεύοντες αὐτὸν, id est, opprimētes eum. Rursum ex Græcis patet in omnibus libris hanc sententiam perperam distingui, & nominatiuum *inimici populi* debere cōstrui cum verbo *sunt* a parte anteriori hoc modo. Omnes inimici populi tui sunt insipientes & infœlices.

Oculorum visus est ad videndum:] pro *visus* legendum est *vsus*: quamuis *visus* habeant omnia scripta, quæ vidi. Nam Græca habent χρῆσιν, & *vsus* legitur in D. Cypriano lib. 3. ad Quirinum cap. 59. & lib. de exhorta. martyrij. cap. 1. Vbi hic locus prolixè satis citatur, sicut & alia multa ex hoc libro citat D. Cyprianus, vocans eum semper: Sapientiam Salomonis.

Qui spiritum mutuatus est:] τὸ πνεῦμα δεδανεισμένος, id est, qui spiritum mutuo accepit, redditurus, scilicet, cum postulatus fuerit: vnde prius dixit *repetitus animæ debitum*.

Nemo enim sibi similem:] Hæc sententia corruptè habetur in editione Cōplutēsi, quæ sic habet, οὐδεὶς γὰρ αὐτῶν ὅμοιον ἄνθρωπος ἰσχύει πλάσαι θεόν. Aldina vero editio syncera est, quæ pro αὐτῶν habet αὐτῷ, & pro ἰσχύει habet ἰσχύει.

Sed & alia miserrima colunt:] pro *miserrima* est. ἔχθιστα, id est, inimicissima, vel maximè odibilia. Vnde patet malè quosdam legere *miserrimi*: quam lectionem exponit Nicolaus.

Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora:] Hæc sententia simul cum sequentibus vsque ad finem capitis valdè est obscura, nō solum apud nos, sed etiam apud Græcos. Nostra autem lectio sic intelligitur à quibusdam. *Insensata*, nempe lapidea & lignea idola: *comparata his* nempe animalibus *sunt ipsi deteriora*. A Nicolao autem, qui legit *miserrimi*, sic intelligitur. *Insensata*, hoc est, irrationalia *comparata his*, scilicet hominibus, *sunt ipsis* hominibus *deteriora*, vt iam reddatur ratio, quare dixerit miserrimos, qui colunt animalia. Verum neuter sensus conuenit Græcis: quæ habent, ἀνοίᾳ γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα. In quibus verbis, ἀνοίᾳ non potest verti *insensata*, cum non dicatur, ἄνοος, α, ον, sed ἄνοια, vel debet esse datiuus, vt sit per insaniam, & dementiam, vel aduerbium, vt sit: insanè enim comparata, aliis sunt peiora. vt verisimile sit interpretem vertisse non *insensata*, sed aduerbium *insensatè*, quomodo duo habebant libri scripti, in quorum altero recentiore manu mutatum erat in *a*. Qui duo libri simul cum alio tertio habebant nō *illis*, sed *aliis* quomodo habent Græca. Intelligo, autem in Græcis reddi rationem, quare dixerit, quosdam colere animalia miserrima, vel maximè odibilia in hunc sensum. Hæc enim animalia quæ colunt, nempè crocodili & alij serpentes, quæ colebant Ægyptij (de quibus eum loqui sequentia declarant) insanè & insipienter comparata cum aliis animalibus, inueniuntur aliis esse peiora, & ob id minus colenda. Dicit autem *insane comparata*, quia dementia fuit huiusmodi animalia comparata cum aliis animalibus, ob hoc pro diis eligere, peiora & magis humanæ naturæ inimica: aut quod magis placet, συγκρινόμενα, hic significat commixta & coniuncta, quemadmodum σύγκρισις significat mixtionem, vt sit sensus. Hæc mala animalia commixta aliis animalibus quæ colebant, bobus, scilicet, & ouibus, quæ etiam colebant Ægyptij, sunt illis deteriora & peiora.

Sed neque aspectu aliquis ex his animalibus potest bona conspicere:] Græca sic habent, οὐδ' ὅσον ἐπ' ὄψει ποθῆσαι ὡς ἐν ζώων ὄψει καλὰ τυγχάνει, id est. Neque eatenus vt desiderentur, vtique in conspectu animalium bona sunt, quæ hunc videntur habere sensum, siquidem animalia vel tantum aspiciantur, illa animalia odibilia, non sunt bona, vel eatenus vt desiderentur, multò minus vt colantur.

Effugerūt autem Dei laudem & benedictionē eius:] Suppositum verbi *effugerunt*, intelligunt, communiter *ipsi cultores animalium*: vt significetur illos laudem Dei neglexisse. Verum hunc sensum non admittunt Græca, quandoquidem Græcis est verbum singularis numeri, ἐκπέφευγε quod non ad *cultores* referri potest, sed bene ad *animalia*, quia neutrum plurale eleganter construitur cum verbo singularis numeri. Itaque hic est sensus. Animalia autem hæc effugerunt etiam Dei laudem & benedictionem. Græca enim non tantum habent, *effugerunt autem Dei laudem*, sed ἐκπέφευγε δὲ καὶ τὸν τοῦ θεοῦ ἔπαινον, id est, effugerūt autem etiam Dei laudem, hoc est, non solum huiusmodi animalia non sunt bona, in conspectu animalium: sed etiam aliena sunt à Dei laude & benedictione. Loquitur enim de serpentibus, quibus ab initio Deus maledixit, ob primum parentum nostrorum peccatum, per serpentem perpetratum.

CAPVT XVI.

PRopter hæc & his similia passi sunt dignè tormenta:] διὰ τοῦτο δι' ὁμοίων, ἐκολάσθησαν ἀξίως, id est, propter hoc, per similia puniti sunt dignè, hoc est, quia animalia sunt venerati, per ea puniti sunt Ægyptij. Vnde in nostra lectione, dicto *similia*, non est construenda cum *propter*, sed cum *tormenta*: & coniunctio, &, pro etiam, est accipienda, vt sit sensus. Propter hæc etiam passi sunt tormenta similia his, hoc est, respondentia his. Duo scriptorum habebant, *Propter me*, per *hæc similia*, *&c.* quæ lectio Græcis magis accedit. Aldina editio, pro δι' ὁμοίων: habet δ' ὁμοίως: vt sit sensus. Propter hoc autem similiter puniti sunt dignè. Eodem autem sensus recidit.

Exterminati sunt:] ἐβασανίσθησαν, id est, cruciati sunt, sed frequenter in hoc libro *exterminare* pro cruciare & perdere positum est, & quod sequitur *bene disposuisti*. Rursum positum est sicut aliquoties supra, pro beneficio affecisti. Est enim rursum εὐεργετήσας, nec est *pro quibus tormentis*, sed, *pro quo tormento*. Loquitur enim de punitione per immissas bestias, cui comparat è contrario beneficium Israëli per immissa animalia præstitum in ipsius fame.

Quibus dedisti concupiscentiam delectamenti sui nouum saporem escam parans eis ortigometram:] Græcè paulò aliter, οἷς εἰς ἐπιθυμίαν ὀρέξεως, ξένην γεῦσιν, τροφὴν ἡτοίμασας ὀρτυγομήτραν, hoc est, quibus, in concupiscentiam appetitus, peregrinum saporem in cibum parasti, nempè ortygometrā. Nam εἰς ἐπιθυμίαν positū videtur pro ἐν ἐπιθυμίᾳ, sicut frequenter εἰς pro ἐν ponitur in Euangeliis. Porrò *ortygometra*, Græca est dictio composita ex ὄρτυξ, γος. Quod coturnicem significat & μέτρον, id est, mensura, mutato breui in longam *η*. Significat ergo coturnicum ducem ac regem maiorem aliquanto & nigriorem reliquis: sic dictum, quod moderatrix

moderatrix fit omnium: Siquidem teste Plin. lib. 10. cap. 23. hae doce coturnices volant, dum loca mutant. Hanc autem dictionem 70. semper posuerunt vbi Hebræa habent siue singulariter שלו vt Exod. 17. & Psalm. 104. vel Pluraliter שלוים vt Numer. 11. qua significare voluerunt coturnicum exercitum qui semper est, vbi est coturnicum ille dux.

Vt illi quidem concupiscentes escam propterea qua illis, &c.] Hæc pars proculdubio de Ægyptiis est accipienda: quibus componit postea Hebræos cũ dicit: *Hi autem, &c.* Porrò illud, *propterea qua illis ostensa & missa sunt:* sic habetur Græcè διὰ τῶν δειχθεῖσαν τῶν ἀπεσταλμένων. Vbi in τῶν δειχθέντων, subaudiendum ex præcedenti videtur, τροφήν, vt sit sensus propter ostensam escam rerum immissarum. Quod bene vertit interpres, *propter ostensa illis & missa*, animalia, scilicet, quæ veluti in escam viderl illis poteram à Deo irato data. Comparat enim animalia Ægyptiis immissa cum his quę missa fuerunt Hebræis quasi vtrisque in cibum missa: & his quidem dicit animalia missa post inopiam breuem nouum participasse gustum: illis verò fastidium attulisse necessariorum, cum scilicet recordarentur animalium per quę puniti essent, & cum cibos ederent per ranas, & muscas vitiatos, & venenatos. Quos nos habemos *etiam à necessaria concupiscentia auerterentur*, Græcè est καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὄρεξιν ἀποστρέφωνται, id est, etiam necessarium appetitum auersarentur, vel fastidirent.

Hi autem in breui inopes facti nouam gustauerunt escam) *In breui*, hic sicut & mox postea, positum est pro breui tempore. Illud verò *nouam gustauerunt escam*. Græca sic habent, καὶ ξένης μετάσχωσι γεύσεως, id est, etiam peregrinum participarent saporem vel gustum: ponitur enim verbum, non indicatiuum, sed subiunctiuum: & pendet adhuc cum præcedenti ἵνα, vt.

Sine excusatione superuenire interitum.] ἀπαραίτητον ἐλθεῖν ἔνδειαν, id est, ineuitabilem superuenire Indigentiam. Sicut enim παραιτεῖν, significat & deuitare, & excusare: ita, ἀπαραίτητος significat, inexcusabilem & ineuitabilem, sed altera tantum significatio præsenti loco conuenit.

Morsibus peruersorum colubrorum exterminabantur:] δήγμασί τε σκολιῶν διεφθείροντο ὄφεων, id est, morsibusque tortuosorum serpentum corrumpebantur. Non habẽt enim Græcis tantum *morsibus*, sed morsibúsque, neque additur in sequentibus, *Sed*, quod etiam aberat in vno scripto, nisi quod recentiore manu ascriptum erat, vt sit hic sensus. Cum Hebręis superuenisset, ita bestiarum, cumq; morsibus serpentum exterminarentur, non diu ira tua permansit in eis.

Ad correptionem.] aliqui, sed peius legunt ad *correctionem.*] Græcè est εἰς νουθεσίαν, id est, ad admonitionem.

Signum habentes salutis ad commemorationem.] Notandum quod dicat serpẽtem æneum nõ fuisse ipsam salutem, sed signum, vel, vt habent Græci, symbolum salutis. *Datum*, inquit, *in commemorationem mandati legis*, id est, vt postea memores semper essent mãdatorum legis, adimplendum ea, atque vt discerent quam salutare sit Dei præceptis obedire, cum ratione obedientiæ, aspicientes in serpentem æneum sint sanati, qui per se sanare nõ potuit.

Illos enim:] Vtraque editio habet ὅς, quos, sed legendum puto sicut legit interpres, τούς, vt respõdeat alteri τούς quod sequitur.

In memoria enim sermonum tuorum exterminabantur:] Male quidam libri habent per vnam dictionem *inmemoria*. Rursum male quidam habent *seruorum* pro *sermonum*. pro *exterminabãtur* multi antiqui scripti habent *examinabantur*, quod Græcæ dictioni magis conuenit, ac proinde ea putanda est verior lectio. Græcis autem sic est, εἰς γὰρ ὑπόμνησιν τῶν λογίων σου ἐνεκεντρίζοντο, id est, ad memoriam enim oraculorum tuorum extimulabantur.

Non possunt vti tuo adiutorio,] ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, quę sic exponuntur in editione Complutensi. *Immobiles fierent tui beneficij.* Quorum verborum nullum video sensum: videntur ergo Græca sic potius vertenda. Fierent tales qui non possent ad se trahere tuum beneficium, vt genitiuus τῆς σῆς εὐεργεσίας ab, ἀπερίσπαστοι regatur, ratione α particulæ priuatæ. Interpres fortè legit, γένωνται ἀνεπισπάστοι, id est, indefensi.

Malagma:] Græcam dictionem reliquit interpres, quæ significat fomentum, à μαλάττω, id est, mollio.

Homo occidit per malitiam animam suam:] Nõ est Græcis *animam*, sed tantum *occidit per malitiam suam*, seipsum, scilicet, vel aliũ, nam de morte corporis est sermo, & quod sequitur. *Et cum exierit spiritus non reuertetur:* pro quo Græcè est, ἐξελθὸν δὲ πνεῦμα οὐκ ἀναστρέψει, sic magis videtur vertẽdum. Egressum autem spiritum, nõ faciet redire, vt verbum ἀναστρέψει accipiatur transitiuè, & eius suppositum sit *homo*: sicut sequẽs verbum ἀναλύει transitiuè accipi debet, & eius suppositom debet esse *homo*. Videtur enim inter Deum, quem dixit habere mortis & vitæ potestatem, & hominem hanc voluisse differentiam, quod etsi etiam homo occidat, non tamen occidit, nisi per malitiam, nec viuificare occisum potest: vnde duplici hac de causa constat eum non esse Dominum vitæ & mortis.

Nec reuocabit animam quæ recepta est:] οὐδὲ ἀναλύει ψυχὴν παραληφθεῖσαν, id est, non facit redire animam assumptam, à Deo, scilicet, extra corpus, interpres videtur legisse vtrumque verbum per futurum ἀναστρέψει, ἀναλύσει. In Complutensi æditione prius in futuro, posterius in præsenti ponitur. In Aldina verò vtrumque in præsenti ponitur, ἀναστρέφει, ἀναλύει, quod magis conuenit: vt coniunctio copulet modos similes.

Persecutionem passi.] Additur hic apud Græcos, ἀπαραίτητος, quod in æditione Complutensi exponitur *inexcusabiliter*, cum vertendum sit, ineuitabiliter. *Porrò consummati* pro consumpti positũ est, vt & alias: sed & multi libri habent *consumpti*, non *consummati*.

Quod enim mirabile erat:] τὸ γὰρ παραδοξότατον, id est, quod enim mirabilissimum, & maximè inopinatum erat.

Vindex:] ὑπέρμαχος, qui pro alio pugnat propugnator.

Quodam enim tempore mansuetabatur ignis:] Exponunt quidam hunc locum de ignitis serpẽtibus immissis in deserto Israëlitis, qui serpentes quantumuis igniti nihil nocebant his, qui in serpẽtem æneum respiciebant. Sed de Ægyptiis potius esse hæc dicta, contextus satis declarat. Neque enim in hoc libro *impios* vocat Hebræos: sed eos collatione facta ad Ægyptios fere *iustos* vocat & *Dei filios*, propter Dei electionem, & Dei veri cultum. Significate ergo voluit ranas & muscas, aliáque

animalia

animalia in vltionem Ægyptijs immissa non potuisse igne consumi: nec ignem in illa quidquam valuisse, quãdiu Deus voluit. Id etsi scriptum nõ legatur in Exodo, tamẽ per manus verisimile est hũc authorem accepisse, sicut quod sequitur de Manna habente omnis saporis suauitatem. Porro cum sequitur, *exardescebat vndique*, scripta pro *exardescebat*, habebant *ardebat* vel *exardebat*. Illud autem *vndique*, nõ erat in duobus scriptis nostris, sicut nec est in Græcis.

Vt iniquam terræ nationem exterminaret:] ἵνα ἀδίκου γῆς γεννήματα διαφθείρῃ, id est, vt iniquæ terræ germina perderet. Grando n. cum igne ad disperdendũ germina terrę immittebatur. Iã antè benè sequitur: *pro quibus Angelorum esca, &c.* videlicet quod pro disperditis cœlesti grandine fructibus terræ Ægypti, dederit Hebræis cœlitus nouã escam. Semper enim diuersas Ægyptiorum pœnas cõparat, cum diuersis beneficiis Hebræis à Deo præstitis. Duo scripta habebant, *iniquæ*, & Glos. ordin. in margine habet, *alias iniqua*.

Substantiam enim tuam & dulcedinem, &c.] Malè legitur in accusatiuo *substantiam tuam & ostendebas*, cum legendum sit. Substantia enim tua dulcedinem tuam ostendebat: vt habent Biblia correctiora iam impressa, quomodo & habebat vnus scriptorum: nisi quod recenti manu, *& substantia tua* mutatum erat in accusatiuos, appositis titulis, addita coniunctione, *&*. Græcè enim est, ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασίς σου, Vocat autẽ *substantiam*, Dei panem illum, quem Deus nouo miraculo subsistere fecit.

Deseruiens vniuscuiusque voluntati τῇ δὲ τοῦ προσφερομένου ἐπιθυμίᾳ ὑπηρετῶν, id est, subseruiens autem desiderio eius qui offerebatur, hoc est, vt bene vertit interpres, *cuiuscunque*. Nec est simpliciter *conuertebatur*, sed μετεκιρνᾶτο, id est, transtemperabatur.

Nix autem & glacies, &c.] Redit ad ea quæ contigerunt Ægyptiis, quomodo Deus pluit illis grãdinem cum igne: quãdo & *niuem & glaciem* dicit *ignem non contabuisse*, id est, non liquefacta: siue quia nix simul cum grandine decidit, siue quia grandinem, niuem vocet & glaciem.

Hoc autem iterum, &c.] τοῦτο δὲ πάλιν. Relatiuũ τοῦτο apud Græcos refertur ad *ignem*. Nam πῦρ apud eos est neutri generis. Non enim repetitur postea ignis, sicut apud nos legitur *ignis etiam sua virtutis oblitus est*. Nec erat *ignis* in omnibus pene scriptis: quorũ vnus liber etiã habuit *hic* non *hoc*.

Propter hoc & tunc omnia transfigurata:] διὰ τοῦτο, καὶ τότε εἰς πάντα μεταλλευομένη, id est, propter hoc etiam tunc in omnia transmutata. s. creatura, est enim singularis numeri. Vnde legendũ apud nos *in omnia* quomodo habebant tria scripta, & impressa quoque recentiora. Legendum item *deseruiebat*, quomodo vnum scriptũ habuit, nisi quod quis recenti manu adiecit apicem.

Ad voluntatem eorum qui à te sunt desiderati:] πρὸς τὴν τῶν δεομένων θέλησιν, id est, ad voluntatem egentium.

Natiuitates fructus:] γενέσεις τῶν καρπῶν, id est, generationes fructuum.

Ad benedictionem tuam:] ἐπ' εὐχαριστίαν σου, hoc est, ad gratiarum actionẽ tui, vel ad agendũ gratias tibi. Quamquã εὐχαριστία etiã nõnunquã accipiatur pro gratia Dei, vt possit etiam accipi, ad gratiã tuam, supple, percipiendã: sicut quod nos legimus *ad benedictionem tuam*, dupliciter accipi potest: aut passiuè, vt benedictio Dei qua ipse benedicitur, hoc est laudatur à nobis: aut actiuè, vt sit ea qua ipse nos benedicit. Sed priori modo debere accipi Eucharistiam hoc loco & *benedictionem* paret, quia sequitur. *De spe vana ingrati.*

Et ad ortum lucis te adoraret] Illud *ad ortum lucis*, non significat hic locum, versus quem Deus est adorandus. Nam Hebræi post acceptum Manna non versus orientẽ, sed cõtra versus occidentem iussi fuerunt Dominum adorare. Significatur ergo hic tempus, quo Deus est adorandus vt *ad ortum lucis* sit idem quod oriente luce. Siquidẽ πρὸς aliquando tempus designat quemadmodum *ad* apud Latinos, vt πρὸς τὸ παρόν, id est, in præsenti. Proinde malè quidam libri aduerbium *ibi* addũt, vt legatur *te ibi adorare*, cum *ibi* sensui obsit, nec sit in antiquis scriptis, aut impressis. Græca habent hic, πρὸς ἀνατολὴν φωτός, id est ad orientem lucis, quomodo habent etiam Latini quidã scripti, sed illud *ad ortum lucis* melius sensum explicat. Porro pro *te adorare* Græcè est ἐντυγχάνειν σοι, id est, ad verbum, occurrere tibi, vel potius colloqui tecum, aut, orare te. Quoniã enim qui orat, loquitur illi quem orat, & illi quodam modo occurrit ἐντυγχάνειν etiam orare significat, & interpellare. Itaque quoniam Deus Israëlitis in deserto mane dedit Manna colligendum, quod post ortum solis liquescebat, docuit suam gratiã mane petendam, ac illum pro sua gratia mane laudandum, nec in multum diem sterendum esse.

Capvt xvii.

Verba tua:] Duas has dictiones Græca non habent, & ad sensum sunt impertinentia.

Indisciplinatæ animæ:] ἀπαίδευτοι ψυχαί, id est, Indoctæ. vel ineruditæ animæ.

Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari nationi sanctæ:] ὑπειληφότες γὰρ καταδυναστεύειν ἔθνος ἅγιον ἄνομοι, id est, Cum enim putassent, vel quia enim putauerunt iniqui opprimere gentem sanctã. Magis enim placet per causã exponi participium, vt intelligatur hic reddi ratio immissarum tenebrarum: sicut superius fere aliarum plagarum propria ratio est assignata.

Vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti, &c. Pro *vinculis* Græcè est δέσμιοι, hoc est vincti, aut potius vinctitij, si quidem non participiũ est, sed nomen, vnde regitur genitiuus σκότους, id est, *tenebrarum*. Sic etiam pro *compediti* est nomẽ πεδῆται, vnde regitur genitiuus μακρᾶς νυκτός, *longæ noctis*. Quoniam autem desunt nobis nomina his Græcorũ nominib. respondentia, bene interpres reddidit per participium *compediti vinculis, &c.* Porrò genitiuus *perpetuæ prouidentiæ* cum nomine *fugitiui*, construi debet. Est enim Græcè φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας, quod apertius sic verti potest exules à perpetua prouidentia Dei. Quandoquidem significare vult Ægyptios, quoniam erant in tenebris, veluti destitutos fuisse à perpetua Dei prouidentia, quæ, scilicet, singulis diebus visitat homines luce solis.

Dum putant se latere:] λανθάνειν γὰρ νομίζοντες. Rursum magis cõuenit participium per causam exponere. Quia enim putabãt se latere in occultis peccatis, vt hic etiã alia causa immissarũ tenebrarum reddi intelligatur. Pro illo autem *in occultis*, Græcè est vna dictio ἐπικρυφίοις. Interpres autem per duas legit dictiones, ἐπὶ κρυφίοις, sed nihil variat sensum.

Tenebroso obliuionis velamento dispersi sunt:]dicũtur *dispersi tenebroso,&c.* vel quia tenebræ illæ eos adinuicem separabant, ita vt vnus alterius curã gerere nõ posset, sed quisque alterius quasi oblitus esset, vel potius quia reiecti erant à cura Dei: qui veluti eorũ oblitus, non visitabat eos lumine cœlesti, sicut reliquos homines, vt tenebræ illæ dicantur *velamentum obliuionis diuinæ*, sicut supra dixit eos *iacuisse exules à diuina prouidentia.*

Cum admiratione nimia perturbati:] ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι, id est, phantasmatibus vel spectris perturbati.

Quoniam sonitus descendens perturbabit illos ἦχοι δὲ καταράσσοντες αὐτοὺς περιήχουν, sed soni cum impetu decidentes strepebant circum eos.

Et personæ tristes illis apparentes pauorem illis præstabant:] καὶ φάσματα ἀμειδήτοις κατηφῆ προσώποις ἐνεφανίζετο, id est, & apparitiones tristes mœstis vultibus apparebant.

Illuminare poterant:] καταυγάζειν ὑπέμενον, Illuminare audebant, quia.s. Deus prohibuerat.

Apparebat autem illis subitaneus ignis:]Græca addunt μόνον tantum, vt sit *apparebat autem illis tantum*, & pro: *subitaneus ignis*, est αὐτομάτη πυρὰ, id est vltronea, spontanea, vel casualis pyra, Videtur significare voluisse in tenebris illis, apparuisse illis quandoque obiter ignem, vel flammam, non ad illorum consolationem, sed ad maiorem terrorem.

Et timore percussi illius quæ non videbatur faciei:] Græca habent, ἐκδειματούμενοι δὲ τῆς μὴ θεωρουμένης ἐκείνης ὄψεως.. Vbi genitiui illi non videntur regi à participio, sed absolutè poni, vt sit sensus, Perterrefacti autem cum illa apparitio non conspiceretur, putabant deteriora esse quæ videbãtur, quam, scilicet, reuera erant, Quia enim quædam in tenebris videbantur videre, quæ non potuerũt conspicere, & perfectè videre, putabant peiora esse, quæ eis apparebant quam verè erant.

Et magicæ artis appositi erant derisus:] His verbis intelligitur significari à Deo, *appositos esse derisus magicæ artis.* Hoc est, Deum irrisisse, & illusisse maleficiis illis Ægyptiorum: quando per timorem illis incussum, ostendit eos nihil eorum posse quæ promiserant. Græca verò sic habent, μαγικῆς δὲ κατέκειντο ἐμπαίγματα τέχνης, quæ hunc magis videntur habere sensum. Magicæ autem artis ludibria iacebant, hoc est, Illusiones illæ magicorum quibus soliti erant illudere Pharaoni, & Ægyptiis, iã erant inefficaces, nec quicquam poterant. Sic enim pulchrè accipitur iacere, κατέκειντο autem non video quomodo significet *apponere*: iacere verò & positum esse eius est propria significatio. Iam quod sequitur. *Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia*, sic habent Græca apertius, καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονείας ἔλεγχος ἐφύβριστος, id est, & iactantiæ de prudentia correptio contumeliosa. In quibus verbis, si sequi placet sensum præcedentis partis iam indicatũ, nõ repeteretur verbum κατέκειντο, sed subintelligetur verbũ substantiuũ, quod Græci frequenter subticent, vt sit sensus, & fuit contumeliosa correptio iactantiæ maleficorum, qua gloriabantur de sapientia. Corripuit enim eorum iactantiam Deus, & redarguit nec simpliciter redarguit, sed cum insigni eorũ contumelia, & vituperio. Ex Græcis autem patet, apud nos pro *gloria* legendam genitiuum *gloriæ*, quomodo habuit etiam vnus scriptorum. *Gloriæ* enim regitur à *correptio & sapientia gloriæ* vt, correptio gloriæ sapientiæ, sit redargutio gloriationis de sapientia.

Cum derisi pleni timore languebant:] ἐκάτα γελαστὸν εὐλάβειαν ἐνόσουν, id est, ridiculum timorem languebant, *ridiculum*, dicit, quia timebãt ea quæ non erant.

Commoti:]Græca dictio ἐκπεπτοημένοι plus significat: nempe animo consternatos.

Frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia:]Hic versus non est in Græcis, nec erat in tribus scriptis: & videtur omnino fuisse vel explicatio, vel altera versio alicuius respõdens versui sequenti. *Semper enim præsumit sæua,&c.* Cúmque fuisset in margine asscriptum, deinde in contextum est redactum.

Dat testimonium condemnatæ:] Sic habebat scriptum, vnum magnæ antiquitatis: sic habent & correctiora impressa. Proinde malè quidam habent, *data est in omnium condemnationem.* D. Gregorius lib. 17. mor. cap. 18. citans hanc sententiam, habet, *dat testimonium condemnationi.* Codex Thronen. habebat asscriptum, *dat testimonium in condemnationem*, aliqui libri habent, *condemnationis.* Græca habent, δειλὸν γὰρ ἰδίῳ πονηρία μάρτυρι καταδικαζομένη, id est. Timida enim res est malitia, proprio teste condemnata, teste, scilicet, consciẽtia, quam proprium vel priuatum vocat testem. Hũc enim esse sensum sequentia docebunt, Aldina editio habet δειλὸν γὰρ ἰδίως πονηρία μαρτυρεῖ καταδικαζομένη, sed corrupta videtur lectio, vt & in aliis frequenter.

Semper enim præsumit sæua perturbata conscientia.] In Græcis *conscientia* non est nominatiui casus, sed datiui, ἀεὶ δὲ προσείληφε τὰ χαλεπὰ συνεχομένη τῇ συνειδήσει: id est, semper autem suspicatur grauia coarctata vel cõpressa per conscientiam, vt suppositũ verbi *suspicatur* vel *præsumit* & substãtiuũ adiectiui *coarctata vel perturbata sit malitia & conscientia* sit ablatiuus causæ apud nos. Itaque significatur: malitiá coarctatam per cõscientiam, tanquam testem promeritæ cõdemnationis, semper grauia & peiora suspicari.

Nihil enim est timor nisi præsumptionis adiutoriũ:] Quod dicitur *timor esse adiutorium præsumptionis*, sic bene intelligit Nicolaus, quia, scilicet, timor est augmentum suspicionis mali alicuius imminentis, facitque vt quis magis suspicetur malum imminere. Sciendum tamen duas has dictiones: *præsumptionis adiutorium*: non esse in Græcis: quæ tantum habẽt, *Nihil enim est timor nisi proditio,&c.* Porrò illud *proditio cogitationis auxiliorum*, sic communiter intelligitur, id est, declaratio & ostẽsio, per pallorem. s. qui est in timentibus, quod quis cogitet de auxiliis. Verum ex Græcis patet genitiuum *cogitationis* non regi à *proditio*, nec regere genitiuum *auxiliorum* sicut illa intelligentia præsupponit, sed contra genitiuum *auxiliorum* regi à nominatiuo *proditio*, & regere genitiuum *cogitationis*. Sic enim habent Græca προδοσία τῶν ἀπὸ λογισμοῦ βοηθημάτων, id est, proditio auxiliorũ quæ sunt à cogitatione. Et accipitur hic προδοσία, id est, proditio, sicut & postea, pro desertione, vt sit sensus superioribus & sequentibus optimè conueniens. Nihil aliud est timere quam deserere, & abiicere consilia: quæ cogitatio possit suppeditare. Nam qui timet, ideo timet, quia non occurrant rationes euadendi mali.

Et dum

Et dum ab intro minor est expectatio, maiorem putat potentiam eius causæ:] Sententia multum obscura, & cuius variæ admodum sunt lectiones. Quidam enim libri habent *potentiam*, impressi hoc tempore, quique pro correctioribus habentur, *sententiam* habent, quidam libri habent in margine *alias audaciam*. Duo scripti, quos reperi fere correctiores, habent *scientiam*, quidam habent *conscientiam*. Græca habent *ἄγνοιαν*, id est, ignorantiam. Suspicor interpretem vertisse *inscientiam*, sicuti eam dictionem vertit c. 14. ac postea reiecta præpositione *in*, cum non intelligeretur à plerisque, sententia hæc quosdam *scientiam* mutasse in *sententiã*, alios in *potentiam*, alios in *audaciam*, quãquam, quomodocunque legatur, nullus satis commodus sensus sese offerat. Græca habent. *ἔνδοθεν δὲ οὖσα ἥττων ἡ προσδοκία, πλείονα λογίζεται ἄγνοιαν τῆς παρεχούσης τὴν βάσανον αἰτίας*. Vbi si genitiuus *αἰτίας* regatur ab *ἄγνοιαν*: sensus est. Intus autem existens minor expectatio, æstimat maiorem esse ignorantiã causæ, quæ præbet tormentum, sed magis videtur genitiuus ille regi a cõparatiuo *πλείονα*, vt sit sensus. Expectatio minor existens, æstimat ignorantiam esse maiorem quam sit causa quæ præbet tormentum, hoc est, magis & plus torquet eũ ignorantia, quam causa tormẽti & pœnæ. Quod autem dicitur de expectatione, quamuis alij intelligant de expectatione auxiliorum, videtur conuenientius intelligi posse, de expectatione mali euẽtus, quæ dicitur intus minor esse, hoc est, inferior: quia, scilicet, victa est, eo quod cogitatio nullas suggerat rationes euasionis. Expectatio enim mali euenturi cum quis in timore est constitutus, reputat ignorantiam mali euẽturi & exitus, maiorem esse quam ea res & causa quæ timentem torquet. Videtur enim hic sensus sequentibus & præcedentibus benè congruere.

Qui in potentem venere noctem:] Corrupta valde lectio. Legendum enim. *Qui in potentem vere noctem*, quomodo habebant quatuor scripta, & correcta biblia iam impressa. Verum quoniam non apparebat vnde accusatiuus ille regeretur, suspicatus est quidam hãc lectionem deprauatam, & aduerbium *vere* mutauit in verbum *venere*, & *impotentem* diuisit in duas dictiones, *in potentem*. Est autem accusatiuus temporis, qui, pro ambiguitate tollenda, potest verti in ablatiuum *qui impotenti vere nocte*. Quidam sciptus habuit ablatiuos, sed illud *impotente* diuidebatur in duas dictiones: *Impotens* autem hic accipitur quemadmodum elegãter accipitur Latinis, pro intolerabili, & immoderato, quomodo Cicero dixit: principatum quo tundam impotentissimum.

Et ab infimis & ab altissimis superuenientem:] Addendum est *inferis*, quemadmodũ habebant multa scripta, vt sit, *ab altissimis inferni*, id est, profundissimis inferi: Græcè est, *καὶ ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν ἐπελθοῦσαν*, id est, & ex impotentis inferni speluncis superuenientẽ, scilicet, noctẽ. Non posse enim adiectiuum *superuenientem* construi cum *somnum*, patet ex Græcia quia *ὕπνος somnus* est masculini generis, participiũ verò fœminini. Dicit autẽ eos dormiuisse somnum, idque eundem: quia velut dormientes, in tenebris perpetuò agebant, ab omni operatione vacantes, ac varijs spectris conturbati, quemadmodum in somno fieri solet.

Aliquando monstrorum exagitabantur timore:] pro *aliquando & aliquando* Græcis est. *τὰ μὲν ... τὰ δὲ*, id est, partim & partim, vt significetur vtrumq; perpessos etiam simul, & eodem tempore. Pro *monstrorum timore*, est, *τέρασιν φαντασμάτων*, id est, mõstris Phantasmatum, vel apparitionum.

Animæ deficiebant traductione.] Græcè, *ψυχῆς παρελύοντο προδοσίᾳ*, id est, dissoluebantur per proditionem ipsius animæ, id est, per hoc quod anima seipsam prodidit, & deseruit nullam mali euadendi rationem suppeditans: vt prius est dictum. Vnde constat *anima* apud nos non esse nominatiui casus, sed genitiui, & *traductionem* hic accipi, sicut prius *proditionem*, cum hic rursum sit *προδοσία*. Significat ergo duo simul mala perpessos, nempe quod ergo exterius apparentibus monstris terrerentur, & quod paterẽtur deliquium animi. Nam præstat *animi* vertere quam *animæ*.

Insperatus timor:] *Insperatus*, positum est pro, inexpectatus, sicut & capite sequenti & supra *sperare* pro expectare. Quis enim propriè sperat timorem? Græcè est, *ἀπροσδόκητος*.

Deinde si quisquam ex illis decidisset:] *εἶθ᾽, οὕτως ἦν ὃς δήποτ᾽ οὖν ἐκεῖ καταπίπτων*, id est, postea quicunque sic illi cadebat, hoc est, postquam quis timore inexpectato, præoccupatus cecidisset, vbi ceciditibi veluti in carcere detinebatur cõclusus.

Sine enim rusticus quis erat, & pastor, & agri laborũ operarius præoccupatus esset, &c. Pro *agri laborũ operarius*. Græcè est *τῶν κατ᾽ ἐρημίαν ἐργάτης μόχθων*, id est, operarius laborum, qui in deserto fiunt. Verbum autem esset omittendum fuerat, vt *præoccupatus* hæreret cum *sustinebat*.

Mugientium valida bestiarum vox:] *ὠρυομένων ἀπηνεστάτων θηρίων φωνή*, id est, vlulantium sæuissimarum ferarum vox. Propriè enim *ὠρύεσθαι* luporum est, cum *Mugientium* sit bouum.

Resonans de altissimis montibus: *ἀντανακλωμένη ἐκ κοιλότητος ὀρέων*, id est, re percussa ex concauitate montium.

Omnis enim orbis terrarum:] Extra, scilicet, locum, in quo erant Ægyptij, vt communiret intelligitur. Videndum tamen num etiam dicere voluerit locum Ægyptiorum vere fuisse illuminatum, sed sic vt Ægyptij lumen non perciperent: quia istud videtur dixisse in declarationem eius, quod prius dixit, de auium concentu, & ferarum vlulatu.

Ipsi ergo sibi erant grauiores tenebris:] Ex Græcis patet, malè quosdam habere, *tenebra*, & legendum esse *tenebris*, quemadmodum etiam habebant tria scripta. Non est autem Græcis *ergo*, sed *δὲ*, id est, autem Non enim infertur istud ex præcedẽtibus, sed postquam dixit noctem grauem illis superpositam, addit ipsos etiam sibi fuisse grauiores tenebris, per malam, scilicet, criminum conscientiam.

CAPVT XVIII.

HOrum quidem vocem inimici audiebant.] Dictio *inimici* delenda est. Nam vt non est in Græcis, ita nec erat in multis scriptis: nec in contextu glosæ ordinariæ. Nec est sensus inimicos Hebræorum audisse vocem hebræorum, sed contra Hebræos audisse vocem inimicorum Ægyptiorum: eiulantium, scilicet, in tenebris: quia pro *audiebant* & *videbant*, Græcis sunt participia, quæ sunt supposita sequentium verborum *magnificabant* & *gratias egebant*, quamuis relatiuum *ὃν* durè videatur referri ad Ægyptios.

Et quia non & ipsi eadem passi erant, &c.] Scripta

omnia habebant *per eadem*. quamuis ad id sensum parum referat. Porro Græca exemplaria hic variant. Complutensis enim æditio nobiscum habet negatiuam lectionem ὅτι μὲν οὐ πάσχουσι ἐκεῖνοι ἐμακάριζον, id est, quia quidem non & illi paterentur, beatificabant: te scilicet, vel potius se beatos & fœlices prædicabant. Aldina verò habet affirmatiuam lectionem ὅτι μὲν οὖν πάσχουσι καὶ ἐκεῖνοι,&c. id est, quia quidem igitur (quamuis *igitur* hic supersit ad sensum) etiam illi passi essent beatificabant tuam, scilicet iustitiam. Quæ lectio ob id videtur conuenientior, quod ἐκεῖνοι magis ad Ægyptios, quam ad Hebræos videatur referri debere: vt significetur: eos beatificasse Dei iustitiam, quod etiam Ægyptij iam affligerentur, sicut ipsi aliquando ab eis fuissent afflicti. Dicendum enim fuisset alioqui αὐτοί non ἐκεῖνοι. Deinde ἐκεῖνοι suppositum etiam est verbi sequentis βλάπτουσι quod omnino videtur ad Ægyptios referendum. Non enim habent Græca. *Et qui ante læsi erant quia non lædebantur gratias agebãt tibi*, sed ὅτι δὲ οὐ βλάπτουσι προηδικημένοι εὐχαριστοῦσι, id est, quoniam autem non nocent ante iniuria affecti: gratias agebant. Vbi *nocent* videtur ad Ægyptos referendum vt προηδικημένοι referatur non ad ad βλάπτουσι, sed ad sequens verbum *gratias agebant*. Apud nos enim idem significatur hac parte quod præcedenti parte: quod non admittit μὲν & δὲ, quæ sunt apud Græcos. Itaque sensus erit. Hebræos beatificasse Deum quoniam Ægyptij etiam affligerentur: gratias verò illi egisse, quod illi iam ipsis non possent nocere impediti per tenebras. Quod & in nostra lectione sic potest intelligi. *Qui ante læsi erant ab Ægyptijs, quia non lædebantur ab eis modo gratias agebant*

Et vt esset differentia te Deum petebant:] Tres scripti habebant pro *te Deum*, vel vt quidam habent, *te Dominum donum*. Vnus etiam illorum non *differentia*, sed *differentia & habuit*: *vt esset differentia donũ petebant*. Codex Thron. etiam habuit *donũ*, & in superiori oratione, non habuit, *te* nec *tibi*, quæ non sunt in Græcis. Certè interpretem vertisse *donum* satis Græca docent, quę habent χάριν quam dictionem fere in hoc libro *donum* vertit: vt semel & iterum cap. 3. Est enim Græcè, καὶ τοῦ διενεχθῆναι χάριν ἐδέοντο. Dictionem ergo χάριν interpres accepit, vt sit accusatiuus à χάρις, cum magis videatur debere accipi vt sit aduerbium, significãs ἕνεκα, vt regat præcedentem infinitiuum, & sit sensus. Orabant te propter differentiam, id est, vt esset differentia semper inter Ægyptios, & populum tuum. Videndum tamen num διενεχθῆναι hic aliam magis debeat habere significationem.

Propter quod:] ἀνθ᾽ ὧν, id est, pro quibus, sicut suprà, *pro quibus Angelorum esca nutriuisti*. Opponit enim beneficium Israëlitico populo præstitum, respondens plagæ Ægyptiorum prædictæ: nempe tenebris.

Ducem habuerunt ignotæ viæ:] Habuerunt superest: nam accusatiuus *columnam* construitur cum sequenti verbo, *præstitisti*.

Solem sine læsura boni hospitij:] Rursum interpres suo more dictionem ex à priuatiua particula compositam, per *sine*, reddit. Est enim Græcè ἥλιον δὲ ἀβλαβῆ φιλοτίμου ξενιτείας, id est, Solem autem non lædentem honorificum hospitium, & hærent appositiuè accusatiui *solem & ducem* cum *columnam*. Hospitium autem vocat, desertum, in quo agebant Israëlitæ.

Per quos incipiebat dari:] Non est *incipiebat dari*, sed ἤμελλε δίδοσθαι, id est, dandum erat.

Cum cogitarent iustorum occidere infantes:] βουλευσαμένους δ᾽ αὐτούς. Accusatiui isti apud Græcos reguntur a verbo sequenti ἀπώλεσας, quod duos regit plerunque accusatiuos. Itaque vertendum est. Ab his autem qui cogitauerant, &c. Incipit autem hic de nouissima Ægyptiorum plaga, occisione, scilicet, primogenitorum.

In traductionem:] Rursum pro *traductionem* est ἔλεγχον, id est, reprehensionem aut correptionem magisque iungendum videtur cum præcedenti, *liberato*, quam cum sequentibus. Certè *illorum* non potest construi cum *traductione*, sed cum *filiorum*, vt patet ex Græcis.

Illa enim nox:] *Enim* non habent Græca, nec cõuenit huic loco.

Sic nos prouocans:] Vtraque æditio pro, *sic*, habet. τοῦτο. Sed vera lectio videtur esse οὕτω, vt respondeat præcedenti ὡς. Non est autem Græcè προκαλεσάμενος, sed προσκαλεσάμενος, id est, aduocans vel potius: non aduocatos & ascitos tibi.

Iustitiæ legem in concordia disposuerunt, similiter bona & mala accepturos iustos patrum iam decantantes laudes: Pro *iustitiæ*, Græca habẽt τῆς θειότητος, id est, diuinitatis. Porrò pro *patrum iam*, plerique libri habent: *patri omnium*, alij: *patrias*, vtramque lectionẽ esse vitiatam, & legẽdum esse *patrum iam*. vt habent impressa modo biblia recẽtiora: Græcè apertè testantur. Est autẽ magna obscuritas apud nos orationis huius eo quod nõ appareat, vnde regantur illi accusatiui *recepturos iustos*: Nec multo minor est obscuritas Græcæ lectionis, quæ habet τὸν τῆς θειότητος νόμον ἐν ὁμονοίᾳ διέθεντο, τῶν αὐτῶν ὁμοίως καὶ ἀγαθῶν καὶ κινδύνων μεταλήψεσθαι τοὺς ἁγίους πατέρων ἤδη προαναμέλποντες αἴνους. Dubium enim cum quo cõstruatur infinitiuus μεταλήψεσθαι, cũ suo accusatiuo ἁγίους. Itaque primũ locus hic sic poterit intelligi. Disposuerũt concorditer legem diuinitatis seruare, nempe iustos participaturos eadem similiter & bona & pericula. Vt intelligatur significari, legem diuinitatis eam esse quod iusti eorundem bonorum & periculorum debeãt esse participes, quam ostendebant se disponere seruare, cum edentes agnum paschalem, omnes concorditer se ad exeundum ex Ægypto præpararent. Apertior verò erit sensus, si in accusatiuo τὸν νόμον intelligatur subintelligi præpositio κατὰ, & τοὺς ἁγίους coniungatur διέθεντο. Sic enim hic erit sensus. Secundum diuinitatis legem concorditer constituerunt, eorundem similiter & bonorum & periculorum participes fore, præcinentes iam sanctas patrum laudes, hoc est, quemadmodum diuinitas statuerat, ita & ipsi etiam statuerunt, bona & mala simul habere communia, quod est, quemadmodum nos solemus dicere de his qui inter se sunt arctissimè confœderati, statuerunt simul viuere & mori. Quod autem dicit de laudibus patrum, opponitur ei quod subdit, de voce inimicorum. Itaque optimè conuenit vt αἴνους intelligamus opponi illi quod sequitur ἀσύμφωνος βοή. Dicit autem *præcinentes*, quia Hebræis vocem laudum incœperint, ante flebilem Ægyptiorum vocem. Porrò *laudes patrum* intelligi possunt, vel quibus patres suos laudabunt, quibus promissio liberationis huius erat facta, se animantes eorum exemplo ad concorditer egrediendum: aut Dei laudes, quas à patribus didicerant

di dic[illegible] āt: quas inter edendū agnum paschalem, & post[illegible] nauerint. Ex his etiam intelligi potest, quomo[illegible] nostra lectio poterit intelligi.

[illegible] *[illegible]nazat.*] ἀντήχει, id est, ex altera parte vicissi[illegible]at. Duos.n. choros facit, vnū Hebræorū p[illegible] laudes, alterum Ægyptiorum subsequ[illegible] flebili clamore & voce. Porrò pro *inconuenientius*, est, ἀσύμφωνος, id est, incócinna: qualis est eiulantium, & flentiū. Et pro *audiebatur*, est *διεφέρετο*, id est, iactabatur in diuersas partes.

Ploratorum infantium:] Cum *ploratus* participiū non sit vsitatum, dicendum potius fuerat, deploratorum, vel defletorum, & pro *infantium* est, *παίδων*.i. puerorum vel filiorum. Significantur enim primogeniti qui non erant omnes infantes. Porrò nouè dictum est *planctus puerorum* vel filiorum pro planctu, qui erat de filiis. Opponitur autem *planctus filiorum*, *laudibus patrum*, nisi forte illud θρηνουμένων παίδων, sit genitiuus absolutè positus, vt vertendum sit: cum filij deflerentur. Sed iam periret gratia oppositionis.

Similiter ergo:] ὁμοίως δὲ, id est, pariter autē. Et additur Græcis præpositio, *in vno nomine mortis*: id est, per vnum genus mortis, nempe, quo occidebantur primogenita.

De omnibus enim non credentes propter beneficia:] Manifestum est ex Græcis legendum esse *veneficia*. Habent enim πάντα γὰρ ἀπιστοῦντες διὰ τὰς φαρμακείας, id est, qui enim omnia credebant propter veneficia. Significare vult Ægyptios, qui prioribus plagis noluerunt agnoscere Dei potentiam, propterea quod pleraque illorū etiam magi suis prestigiis facerent, cum viderēt interitum primogenitorum suorum confessi sunt populum Israeliticum esse filiū Dei. Sic enim habent Græca pro e[illegible] quod legimus.

Tunc cum primum fuit exterminium primogenitorū spoponderunt populum Dei se esse, ἐπὶ τῷ τῶν πρωτοτόκων ὀλέθρῳ ὡμολόγησαν θεοῦ υἱὸν λαὸν εἶναι, id est, in interitu primogenitorum: confessi sunt populum esse filiū Dei. Vnde apud nos relatiuum se debet accipi pro *illos*, sicut & supra positum fuit.

Sermo tuus domine exiliens:] Hæ duæ dictiones, *Domine exiliens*, non sunt apud Græcos, *Domine*, non erat in duobus scriptis nostris, in quorum altero etiam nō erat *exiliens*. Nec aptè satis dicitur, *exiliens prosiluit*. Videntur duæ illæ dictiones insertæ ex antiphonæ quadam hinc desumpta: quæ canitur circa natalem Domini, hoc modo. *Omnipotens sermo tuus Domine exiliens de cælo à regalibus sedibus venit.*

In mediam exterminij terram:] εἰς μέσον τῆς ὀλεθρίας ἥλατο γῆς, id est, in medium perniciosę terrę prosiliit.

Gladius acutus:] quidam scripti habent, *gladium acutum*: & Græca sunt ambigua, cum ξίφος ὀξὺ sit neutri generis. Sed magis cóuenit accipere in nominatiuo casu, vt sermonem Dei dicat esse gladium acutum, sicut dixit *durum debellatorem*: quomodo & Paulus comparauit, *sermonem Dei gladio ancipiti*. Porro pro *insimulatum* Græcè est, ἀνυπόκριτον, id est, non fictum, nescium fingendi. Itaque interpres imitari voluit compositionem Græcę dictionis, cum c.4. verterit certum, *Indicium certū*.

Vsque ad cælum attingebat stans in terra:] Græca habent, & cælum quidem tangebat, descenderat verò in terram quo significatur Dei sermonem, & Imperiū omnia impleuisse, quæ Deus vellet, tum in cælo tum in terra.

Causam demonstrabat mortis:] *Mortis* non est in Græcis, nec erat in duobus nostris scriptis. Significat primogenitos quosdam semiuiuos adhuc aperuisse suis causam mortis, quam diuinitus in somnis erant edocti. Porrò quæ hic dicit de somniis, hinc habuit hic author, vnde & præcedentia quædam quæ alibi non habentur in scripturis, nimirum ex traditione maiorum certa, aut spiritus illuminatione.

Tetigit autem tunc & iustos:] Interpres legisse videtur τότε cum sit πότε, id est, aliquādo, quod melius conuenit. In Aldina æditione, nec τότε erat, nec πότε, sed tantum, *Tetigit autem etiam iustos*.

Properans enim homo sine querela deprecari, pro populis:] Pro *homo sine querela*, est, ἀνὴρ ἄμεμπτος, id est, vir inculpatus, vel irreprehensibilis, & pro *deprecari pro populo*, Græcè est προεμάχησε, id est, propugnauit, cui conuenit quod sequitur de armis orationis, *Propugnauit*, habuit vnus scriptorū nostrorum: nisi quod illo deleto, in margine ascriptum fuit manu recentiore *deprecari pro populo*. Porrò cum dicitur, *commotio in eremo facta est*. Græcè pro commotio, est θραῦσις, id est, fractio, vel quassatio: eadē, scilicet, dictio qua & 70. vsi sunt Num. 16. cum hanc plagam describunt & rursum: qua alteram plagam nominant Psal. 104. vbi legimus, *Et cessauit quassatio*, ne quis miretur hanc dictionem hic positam.

Proferens seruitutis suæ scutum orationem & per incensum deprecationem alligans:] τὸ τῆς ἰδίας λειτουργίας ὅπλον προσευχὴν, καὶ θυμιάματος ἐξιλασμὸν κομίσας, id est, sui ministerij arma, nempe orationem, & incensi placationem ferens. Vnde patet rectius legi apud nos *allegans* quam *alligans*: cum *allegans* magis conueniat cum significatione participij κομίσας, nam *allegare* est, adducere nonnunquam, & mittere.

Vicit autē turbas:] Pro *turbas*, est τὸν ὀλοθρεύοντα, id est, deuastatorem, vel eum qui exterminabat, quomodo eandem dictionem vertit interpres in fine huius capitis. Proinde in nostra litera *turbas* accipi poterit pro turbationibus illis, quæ erāt in populo ob plagam deuastantem, aut pro ipsa plaga turbante populum.

Nec armatura potentia:] οὐχ ὅπλων ἐνεργείᾳ, id est, non armorum efficacia vel vi.

Illum qui se vexabat:] τὸν κολάζοντα, id est, torquentem, scilicet, ipsum populum. Vnde rursum apud nos *se* positum est, pro *illos*.

Dimisit illam quæ ad viuos ducebat viam:] Græcè tantum est, *dimisit viam quæ erat ad viuentes*, quamuis benè verterit interpres. Significatur autē eum suo transitu impediuisse transitum ignis ad viuentes & adhuc superstites.

In veste enim poderis:] *Poderis* Græca dictio vestē significat talarem, & ad pedes vsque demissam, à ποὺς ποδὸς, quod pedē significat. Itaque ea dictione nominabat duplex indumentum summi sacerdotis, alterum lineum, quod erat illi commune cum reliquis sacerdotibus, alterum Hiacynthinū sibi proprium: in cuius fine erant tintinnabula, & malo granata, de quo hic potissimum loquitur. Quomodo autē vestitus sacerdotis summi significauerit totum orbem, vide apud Ioseph. lib. 3. antiquit. cap. 11.

Erat enim sola tentatio iræ sufficiens: pro *tentatio* est πεῖρα, quod etiam verti potest experientia, vt sit sensus. Satis erat eos expertos esse iram tuam, ad illorum correctionem.

CAPVT XIX.

CVm ipsi permisissent vt se educerent:] αὐτοὶ ἐπιτρέψαντες τοῦ ἀπιέναι, id est, Postquam permisissent (Ægyptij scilicet) abire, scilicet, Hebræos, Vnde nostra litera sic est accipienda, cum ipsi Ægyptij permisissent, vt Hebræi educerēt se: id est, abirent. Nam & alias in hoc libro *educere se* posuit pro abire & recedere.

Et cum magna solicitudine præmisissent illos:] καὶ μετὰ σπουδῆς προπέμψαντες αὐτοὺς, id est, & studiose deduxissent illos. Nam *προπέμπω* nō solum est *præmitto*, sed etiam honoris gratia abeūtem comitor, & deduco cum pompa. Quæ significatio hic magis conuenit. Non enim præmiserunt eos, cum tunc non intenderent sequi, sed verisimile est plerosque eos deduxisse honorificè, ad spatium aliquod. Et quod sequitur. *Consequebantur illos pœnitentia actus.* vertendum erat, *consequerentur illos pœnitentia actus.* Hæret enim hæc sententia cum *præsciebat*, vt sit sensus. Sciebat quod post dimissionem, insequerentur illos. Est autem Græcè διώξωσι μεταμεληθέντες, id est, persequerentur pœnitētia ducti. Accipitur autem hic *pœnitentia* in malā partem, pro displicentia eius, quod alioqui benè erat factum.

Ducebat enim illos:] Non est Græcis *ducebat*, sed quod est efficacius εἷλκε, id est, traxit. *Necessitas* autem de qua loquitur, est necessitas ordinationis diuinæ, & iudicij eius iusti.

Commemorationem amittebant: ἀμνηστίαν ἐπέβαλεν, id est, obliuionem immisit, scilicet necessitas illa. Eodem redit sensus.

Omnis enim creatura, ad suum genus ab initio refigurabatur: ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἄνωθεν διετυποῦτο, hoc est, tota enim creatura in suo genere rursum desuper (vel ab initio) refingebatur. Significare vult vniuersam creaturam, in gratiam Israëlitarum, ita transmutatam, vt rursum à Deo videri possit reformata, à quo semel facta fuerat.

Et ex aqua quæ ante erat: terra arida apparuit:] ἐκ προϋφεστῶτος ὕδατος ξηρᾶς ἀνάδυσις γῆς ἐθεωρήθη: id est, ex aqua quæ prius stabat super terram, aridę terræ emersio apparuit vel conspecta est.

Campus germinans de profundo nimio:] χλοηφόρον πεδίον ἐκ κλύδωνος βιαίου, id est, Campus viridem herbam proferens ex fluctu, vel tempestate vehementi. Quod autem dicitur de campo germinante, & proferente viridem herbam, intelligendum per hyperbolem dictum, nimirum quod via illa in mari fuerit illis loco cāpi germinātis, eo quod cum summa alacritate & lætitia per eam transierint Hebræi.

Mirabilia & monstra:] θαυμαστὰ τέρατα, id est, admiranda prodigia, sine coniunctione, *&*.

Depauerunt escam:] ἐνεμήθησαν, id est, pasti sunt. Significat eos, in vasta solitudine, optimè enutritos à Deo, instar equorum & agnorum, qui in pinguissimis & amœnissimis, pascuis pascuntur.

Nouissime autem viderunt:] pro *nouissimè* est ὕστερον, id est, deinde, postea, & pro *creaturam*, rursum sicut in cap. 7. est γένεσιν, id est, generationem, pro *escas epulationis*, est ἐδέσματα τρυφῆς, id est, escas deliciarum.

In allocutione enim desiderij:] εἰς γὰρ παραμυθίαν, hoc est, ad consolationem enim. Sed etiam supra *allocutionem*, posuit, pro consolatione.

Ex vexationibus peccatoribus superuenerunt:] Nouæ sententiæ initium hic deberet punctatio indicare. Post enim exempla varia, beneficia Israëli præstita cum mutatione naturæ, rursum incipit de Ægyptiorum vltione disserere. Pro *vexationes* autem, est τιμωρίαι, id est supplicia. Loquitur autem de extrema vltione Ægyptiorum, quam dicit factam, non sine *argumentis*, id est, indicijs præcedentibus, *per vim fulminum*. *Fulminum* enim esse legendum, & non vt quidam habent *fluminum*. Græca docent, quæ habent κεραυνῶν, id est, fulgurum. Loquitur autem de fulminibus, quæ processerunt mox secutam Ægyptiorum submersionem.

Etenim detestabiliorem, inhospitalitatem instituerunt. Pro *instituerunt* est, ἐπετήδευσαν, id est, exercuerunt, & pro *detestabiliorem*, est χαλεπωτέραν, id est, grauiorem & minus ferendam. Cum autem per comparatiuum hic dicatur inhospitalitatem Ægyptiorum grauiorem fuisse, videndum, cum quorum hospitalitate, comparare voluerit Ægyptiorum inhospitalitatem. Et ex sequentibus satis patet, authorem Ægyptios cōparare voluisse cum Sodomitis, qui & ipsi perierunt ob inhospitalitatem suam, aut sæuitiam in hospites. Nam pro *inhospitalitatem* hic Græcè est, μισοξενίαν, id est, odium hospitalitatis. Itaque quod præcedit de, *indicijs, præcedentibus per vim fulminum*, puto magis intelligendum de fulminibus, quibus perierunt Sodomitæ, ex qua vltione vult Ægyptios meritò debuisse agnouisse, diuini iudicij seueritatem in peccatores, & singulariter in inhospitales. Comparat enim & vltionem Ægyptiorum, cum vltione Sodomitarum, quorum hi igne illi aqua similiter perierunt, ob vtrorumque inhospitalitatem. Quod non aduertens interpres, quoniam obscurè satis dicitur, sequentia non est assecutus, cum vertit.

Alij quidem ignotos non recipiebant aduenas. Alij autem bonos hospites in seruitutem redigebant, quæ Græci sic habent, οἱ μὲν γὰρ τοὺς ἀγνοοῦντας οὐκ ἐδέχοντο παρόντας, οὗτοι δὲ εὐεργέτας ξένους ἐδουλοῦντο, hoc est, Siquidem illi (nempe Sodomitæ, ignorantes, hoc est, qui secum non habebant familiaritatem) non admittebant esse præsentes, isti verò nempè Ægyptij, benefactores hospites in seruitutem redigebant. Sic ergo declarat horum inhospitalitatem grauiorem fuisse inhospitalitate Sodomitarum. Dicit autem Hebræos *hospites beneficos* propter Ioseph qui fuit saluator Ægyptiorum.

Et non solum hæc, sed & alius quidem respectus illorum erat:] Græca sic, καὶ οὐ μόνον ἀλλ' ἥτις ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῶν, hoc est, ad verbum. Et non solum, sed aliqua inspectio erit eorum, quæ sic intelligo. Nō solum prædicto modo obseruari potest inhospitalitatis Ægyptiorum sæuities, sed etiam obseruanda est ex eo quod dicam, &c. Tria scripta non habebant, *erat*, sed futurum *erit*, quemadmodum habent Græca. Duo habebant non, *quidem*, sed *quis*, id est, aliquis, nisi quod in vno erasa litera .s. recenti manu additum fuit *dem*, vnde patet satis interpretem non *quidem* vertisse, sed *quædam*, vel *quis*. Porro: quid sit quod in eis est obseruandum, aperit, cum subiicit, *quoniam inuiti* (vel vt habent Græca ἀπεχθῶς, id est, odiosè & molestè) *recipiebant extraneos* (nempe non Sodomitæ, sed Ægyptij) & quod peius est, quum prius cum lætitia & festiuis gaudiis recepissent Hebræos, eosdem postea, etiam cum iam eisdem secum legibus

fuissent

fuissent vsi grauiter afflixerunt. Hic est enim sensus huius sententiæ, *qui autem cum lætitia, &c.* quam Græca clarius habent, hoc modo, *οἱ δὲ μετὰ ἑορτασμάτων εἰσδεξάμενοι τούς, ἤδη τῶν αὐτῶν μετεσχηκότας δικαίων, δεινοῖς ἐκάκωσαν πόνοις*, id est, Cum autem suscepissent solennibus gaudiis, eos qui iam earundem legum secum facti fuerant participes grauibus afflixerũt laboribus. Significat Hebræos prius festiuiter susceptos, ab Ægyptiis, quum Iacob cũ suis ingrederetur Ægyptum: & postea verò, & quidem eum iam in ipsorum transissent Rempublicam, & eodem vterentur iure: ab eis fuisse laboribus iniustis subiectos, contra æquitatem omnem, & reip. iura. In nostra lectione, pro *institutu* (vt habent multi libri) tria scripta habebãt *institys*, quomodo verisimile est interpretem vertisse: eo quod Græcè sit *δικαίων* quod hic in neutro genere accipi debet, pro iuribus & legibus. Vnde etiam rectè legitur *institutu*, quamuis nõ putem illam esse versionẽ interpretis. Quod si *institys* legatur, pro iuribus & legibus est accipiendum.

Percussi sunt autem cæcitate] Græcis additur coniunctio *καὶ*. vt sit. Percussi sunt autem etiam cęcitate, sicut illi, scilicet, Sodomitæ. Vnde patet eum etiam prius comparare voluisse Ægyptios cum Sodomitis. Quando autem Ægyptij cęcitate sunt percussi, explicat, cum subiungit: *Cum subitaneis fuissent coperti tenebris vnusquisque transitum ostij sui quærebat.* Non enim istud de Sodomitis est accipiendum vt vult Lyra, intelligitur de ostio Loth dictum, sed de Ægyptiis, quoniã Græcè est: quoniam vnusquisque transitum portarum suarũ quęrebat. Superest autem in nostra lectione verbum, *essent*, quod in Græcis non est, & quo omisso, cum sequenti hæreret illud, *subitaneis coopertis tenebris*, pro quo Græcè est, *ἀχανεῖ περιβληθέντες σκότει*, id est, immensis circundati tenebris.

In se enim elementa, &c. vsque ad *vnde æstimari*:] Locus hic obscurus est etiam apud Græcos, qui sic habent, *δι' ἑαυτῶν γὰρ τὰ στοιχεῖα μεθαρμοζόμενα, ὥσπερ ἐν ψαλτηρίῳ φθόγγοι τοῦ ῥυθμοῦ τὸ ὄνομα διαλλάσσουσι, πάντοτε μένοντα ἤχῳ*, vbi illud *ἤχῳ*, puto esse datiuum, vt desit punctum & scribendum sit, *ἤχῳ*, vt sic verti possit. Dum enim elemẽta per se conglutinata transmutãtur (supple sic se habẽt) quemadmodum in Psalterio soni, modulationis nomen) permutant semper permanentia in sono. Oportet enim subintelligere, sic se habẽt ad aliud simile, eo quod oratio sit imperfecta, nec altera similitudinis pars absoluatur: quod etiam Nicolaus in nostra lectione aduertit. Significatur autem, quòd quemadmodũ in musico instrumento, sonus, ex variatione modulationis, aliud & aliud nomen sortitur, ita etiam elementa, ad Dei voluntatem, aliam & aliam habere naturam & cõditionem, ex diuersa ipsorum inter se coniunctione, quemadmodum in sequentibus declarat.

Vnde æstimari ex ipso visu certo potest *ὅπερ ἐστὶν εἰκάσαι ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὄψεως ἀκριβῶς*, id est, quod est æstimare exactè ex rerum factarum visione. Duo scripta pro *æstimari potest*, habebãt *est æstimare*, quamuis idem sit sensus. Ex Græcis constat melius legi apud nos, *Ex ipso visu certo*, vt certo sit aduerbium, quam *ex ipso certo visu*, quomodo plerique libri habent.

Agrestia enim:] pro *agrestia* est *χερσαῖα*, id est, *terrestria in aquatica transmutabantur*, quomodo, scilicet homines & pecora transibant per mare rubrũ, locum piscibus deputatum.

Quæcunque erant natantia:] Non est Græcis *quæcunque*. sed tantum, *νηκτὰ*, id est, natatilia. Loquitur autem de ranis, quæ egressæ fluuiũ, intrabant Ægyptiorum domos.

Non vexauerunt carnes coambulantium:] *οὐκ ἐμάραναν σάρκας ἐμπεριπατούντων*, id est, Non fecerunt marcescere carnes ambulantium in eis, hoc est, quod prius dixit cap. 16. *Quodam tempore mansuetabatur ignis ne comburerentur quæ ad impios missa erãt animalia.*

Neque dissoluebant:] Gręca hic videtur corrupta, vtraque. n. editio habebat *οὐδὲ τηκτὸν κρυσταλλοειδὲς εὔτηκτον γένος*, Male. n. cũ substantiuo *γένος* hærent duo illa adiectiua *τηκτόν*: & *εὔτηκτον*, legendum videtur quomodo interpres se legisse declarat: *οὐδὲ ἔτηκον*, id est neque liquefaciebant. Porrò pro *bonam escam*, est *ἀμβροσίας τροφῆς*, id est, diuinã escã. Loquitur enim de Manna, qui dicitur panis Angelorum, & panis cœlestis.

F I N I S.

Commentarius R. Domini Iansenij, Episcopi Gandauensis in librum Sapientiæ Salomonis, nihil continet quod non seruiat ad promotionem fidei Catholicæ.

Arnod. Massius,

COMMENTARII IN ECCLESIASTICVM.

CAPVT I.

1 *Omnis sapientia à Domino Deo est, & cum illo fuit semper, & ante æuum.*

AGNA est in hoc authore imitatio parabolarum Salomonis, vnde sicut Salomõ incœpit à commendatione sapientiæ, docens vnde illa in homine sit, nẽpè à Deo, idq́; per timorẽ Domini, ita & hic. Et quomodo ille ferè duobus membris singulas absoluit sententias, ita & iste maximè in originalibus Græcis, quæ in multis locis pauciora habent verba quàm nostra lectio, in qua partim ab interprete, partim ab aliis ex aliorum versionibus, videntur addita non solùm verba sed etiam integræ sententiæ, explicationis gratia. Sicut in hac prima sententia, Græca tantum habent, πάντα σοφία κυρίυ, κὴ μετὰ ἀυτὸῦ ἐςὶν τὸν αἰῶνα, hoc est, Omnis sapientia à Domino scilicet est, & cum illo est in sæculum, vel in perpetuum. Addita ergo est dictio, Deo, in Prima parte, & secunda pars duplici versione explicatur. Cum illo fuit semper, & est ante æuum, hoc est, seculum & temporis durationem. Est autem sermo de sapientia vera in genere, quarenus scilicet & Deo competit & homini, hoc est, qua & Deus cuncta sapienter disponit, gubernat atque cognoscit, & qua homo de Deo & creaturis eius rectè sentit, & sapienter suas actiones noui disponere, vt finem ad quem creatus est, tandem possit consequi.

2 *Arenam maris & pluuiæ guttas, & dies sæculi quis dinumerauit?*
3 *Altitudinem cæli, & latitudinem terræ, & profundum quis dimensus est?*
4 *Sapientiam Dei præcedentem omnia: quis inuestigauit?*

PRo tribus his interrogationibus in Græcis tantum sunt duæ: quia sapientia in secunda interrogatione coniungitur tribus, hoc modo, Altitudinem cœli, & latitudinem terræ, & abyssum, & sapientiam quis inuestigabit? Itaque sapiens sapientiam comparat tribus quæ numerari non possunt ab homine, & tribus quæ mensurari non possunt, significans quod sicut illa nec numerari possunt ab homine, nec mensurari, sed tantum à solo Deo, ita nec sapientiam perfectè comprehendere quisquam potest præter Deum.

5 *Prior omnium creata est sapientia, & intellectus prudentiæ ab æuo.*

DIcendum erat, Prima omnium, vel Prior omnibus. Porro quemadmodum prolixè satis dictum est circa 8. c. Prouerbiorum, creata dicitur sapientia ante omnia: quia ante omnia substitit, quemadmodum secundę huius sententiæ pars satis indicat. Si enim fuit ab æuo, nunquam ergo propriè creata fuit. Quod autem Sapiens tantum significare voluerit sapientiam ante omnia substitisse, patet ex scopo eius. Ideo enim dicit eam ante omnia creatam, vt intelligamus per eam omnia creata, ad quod non requiritur aliud quàm eam ante omnia substitisse. Deinde ne cum stultis philosofohis crederetur mundus fortuitò & temerè incepisse esse, dicit ante omnia creatam sapientiam, volens significare Deũ ante omnem creaturam in mente sua concepisse rationes, secundum quas mundum erat creaturus & gubernaturus, nemine eas rationes ei suggerente, aut consilium præbente.

6 *Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis, & ingressus illius mandata æterna.*

SEntentia hæc accipi potest vel de eo verbo Dei quo omnia creata sunt, & erit sensus: Verbum Dei quod in excelsis locutus est, eius scilicet ordinatio & iussio quo omnia subsistere fecit, est fons & origo eius sapientiæ quæ in creaturis relucet & ostenditur: & ingressus vel, vt habent Græca, πορεῖαι αὐτῆς, hoc est, viæ ipsius sapientiæ, sunt mandata æterna, hoc est rationes & modi, iuxta quos sapientia in creaturis gubernandis procedit, sunt fixæ & perpetuæ Dei constitutiones, iuxta illud, Ordinatione tua perseuerat dies, &, Statuit ea in æternum & in sæculum sæculi, præceptum posuit, & non præteribit. Vel potest accipi de eo verbo quo Deus quę hominibus agenda sunt & credenda demõstrauit, vt cùm superiori sententia sit significatum sapientiã omnium creaturarum esse principium: hac iam insinuetur vnde homini sapientia sit petenda, nempe à verbo Dei, cœlesti, & ab omni impuritate terrestri immuni, quod continet mandata æterna fixa & immobilia, quæ sunt ingressus & viæ sapiẽtiæ, hoc est rationes & modi, iuxta quos sapientia ingrediendum & viuendũ exigit. Priori modo magis accipiendum præcedentia & sequentia requirant, vt cùm superiori sententia dictum sit

sapientiam

sapientiam ante omnia substituisse, nunc significetur quomodo ad creaturas producta sit, & veluti profluxerit.

7 *Radix sapientiae cui reuelata est, & astutias illius quis agnouit?*

INterpres huius libri Graecus iis libenter vsus est vocabulis, quibus interpretes Salomonis. Itaque simul cum illis πανουργήματα, & πανουργίαν, peculiari quodam vsu in laude posuit, pro peritia, exercitatione & cautione, cùm ea vocabula magis malitiam notent. Quaerit cui reuelata est radix sapientiae, significans nulli eam creaturarũ reuelatam, quia nullus sapientiae originem, eiusque vim perfectè cognoscit. Radix enim sapientiae, est ipsemet Deus, cuius naturam nemo perfectè comprehendit, & si quosdam ramos sapientiae, homo vtcumque ex Deo dono cognoscat. Astutias sapientiae dicit, prudentes illas rationes, secundum quas omnia per Dei sapientiam valde circumspectè fiunt & gubernantur.

8 *Disciplina sapientiae, cui reuelata est & manifestata? & multiplicationem ingressus illius quis intellexit?*

HVnc versum & nulla habent Graeca, ita nec quaedam Latina scripta, nominatim Codex Atrebatensis. Videri potest ad explicationem versus praecedentis ab aliquo fuisse margini adscriptus, ac deinde in textum relatus, quemadmodum verisimile est factum in plerique huius libri sententiis, quae cum legantur apud nos, non habentur apud Graecos. Disciplina sapientiae, videtur posita pro ea ratione quam sapientia Dei sequitur in omnium rerum dispositione. Multiplicationem ingressus illius vocat, multiplicem & variam eius viam quam seruat.

9 *Vnus est altissimus creator omnium, omnipotens & rex potens, & metuendus nimis, sedens super thronum illius, & dominans Deus*

GRaeca & aliter habent quaedam & pauciora, sic: Vnus est sapiẽs metuendus valde, sedẽs super thronum suum, Dominus. Et potest haec sententia separatim accipi, vt significetur vnum tantum esse verè & perfectè sapientem atque potentem, nempè Dominum. Aut refertur ad superiora, vt significetur solum Deum esse qui ea possit, de quibus superius interrogatum est, Quis inuestigauit? &, Cui reuelata est? Deum enim solum esse qui haec possit, declarant sequentia. Porrò in nostra lectione relatiuum, illius, accipi debet positum pro reciproco suum. Non enim referendũ est ad sapientiam, cùm Graecis sit masculinum, αὐτοῦ. Frequens autem est apud hunc interpretem, vt relatiuum reciprocum pro non reciproco ponatur, & contra.

10 *Ipse creauit eam in Spiritu sancto, & vidit, & dinumerauit, & mensus est.*

GRaeca non habent, in Spiritu sancto, nec & mensus est, sed tantum, Ipse creauit eam, & vidit, & dinumerauit eam. Et multi nostri libri scripti non habent, in, sed tantum Spiritu sancto. Creasse Deum Sapientiam dicit: quia ab aeterno, nullo ei suggerente, in mente sua concepit rationes, secundum quas mundum erat creaturus, & rationali creaturae viuẽdi modum praescripturus vt ne putaretur sapiẽtiam alterius alicuius dono apud Deum fuisse: Rectè proinde dicitur Spiritu sancto, scilicet suo eam creasse, hoc est sua diuinitate & natura, quae ab omni impuritate & vitio immunis est, vt intelligamus eã rationem qua Deus omnia facere disposuit, omni carere vitio, & ob id omnia opera quae inde prodierunt esse perfecta & irreprehensibilia. Caeterum tria illa vidit, & dinumerat, & mensus est, respondent superioribus interrogationibus. Nam ei quod quaesitum est, quis inuestigauit, & cui reuelata est, respondet verbum, vidit. Illi quis dinumerauit, respõdet dinumerauit. Illi, quod superius additum est ab interprete Latino, quis dimensus est, Respondet quod hic ab eodem est additum, & mensus est. Quibus tribus significatur Deum perspectam & perfectã habere sapiẽtiae cognitionem, quodque & numeratas & mensuratas habeat omnes eius rationes, secundum quas operatura erat, item & omnia eius opera, ita vt sciret & quot ea essent futura, & quanta, iuxta illud: Omnia in Sap. 11.
mensura, & numero, & põdere disposuisti. Loquitur autem de sapiẽtia Dei qua omnia creata sunt, tanquam de idaea architecti, quam ante opus necesse est esse in mente ipsius, & ab eo perspectam & cognitam esse, ita vt in ea videat omnium faciendorũ, & numerum, & mensuram. Videtur autẽ Sapiens in hoc loco omnino, imitatus ea quae sunt Iob 28. vbi simili dicuntur de sapiẽtia, quòd ea soli Deo sit cognita.

11 *Et effudit illam super omnia opera sua, & super omnem carnem secundum datum suum, & praebuit illam diligentibus se.*

HOrum trium membrorum primum apud Graecos iungitur cum praecedenti sententia, vt sit ea bimembris, sicut omnes pene huius libri sententiae. Et primũ membrum fit, Ipse creauit eam, & vidit, & dinumerauit: secũdum, Et effudit eam super omnia opera sua. Deinde rursum apud eos subiungitur bimembris sententia, quae sic habet: Cum omnia carne, scilicet est, secundũ datum suum, & praebuit illum diligẽtibus ipsum. Vnde patet male quosdam libros illud, secũdum datum suum, cõiungere sequentibus, hoc modo: Secundum datum suum praebet illam diligẽtibus se. Postquam ergo ostendit sapientiam, qua omnia condita sunt, fuisse ab aeuo reconditã in mẽte diuina, (nec mirum cum illa sit ipsemet Deus) iã explicat, quomodo ea ad creaturas à Deo defluxerit, tribus membris pulchrè indicans, quam variis modis ea in creatis rebus diffusa sit. Primò enim dicit eam Deum generaliter effudisse super omnia opera sua: quia in illis omnibus Dei sapiẽtia mirabiliter relucet. Secundò, dicit eam diffusam singulari quodam Dei dono super omnem carnẽ, hoc est, omne animal, vel peculiariter omnem hominem qui in scripturis saepè nomine carnis designatur, vt ibi: Omnis caro foenum. In omni enim animali magis quàm in inanimatis rebus Dei sapientia relucet, vt quae sint opera perfectiora, in quibus Dei sapientia se magis admirandam exhibet. In hominem verò peculiaribus sapientia Dei diffusa est: quia homini data est intelligentia, qua quisque pro suo modo, & dono à Deo accepto Dei sapiẽtiam cõprehendere possit. Omnium verò singularissima est sapientiae communicatio, quae Dei dono obtingit diligentibus ipsum: quia illi sapientiae cognitionem percipiũt, idque eam qua foeliciter Deum, & ea quae Dei

sunt cognoscát, ita vt per eam Deum quandoque clarè visuri sint, proinde tertio loco dicit, & præbuit illam diligentibus se. Itaque quoniam illis Dei sapientia propria est, multa subiicit in commendationé timoris Dei, quòd ille sicut est principium dilectionis Dei, aut idem cum ea, sicut etiam principium sapientiæ, imitatus hac in parte Salomonem, qui & ipse incepit hoc exordio: Timor domini, principium sapientiæ.

12 *Timor Domini gloria & gloriatio, & lætitia, & corona exultationis.*

DVM de timore Domini tam præclarè loquitur, non de eo timore loquitur, quem perfecta charitas foras mittit, sed secundũ phrasim scripturæ timor Domini est reuerentia Dei, eiusque cultus, vt plenius dictũ est in Prouerbiis. Talis ergo Dei timor, gloria est homini, quia magnum ei addit decorem & honorem. Gloriatio est, quia inde gloriari potest homo, sed in Domino. Beatus enim homo dicitur infra caput 25. cui donatum est habere timorem Domini. Sic & lætitia est quia dat occasionem gaudendi, & est veluti corona exultationis, quia est instar coronæ, decus & exultationem adferentis. Hunc ergo versum explicat sequens sententia.

13 *Timor Domini delectabit cor, & dabit lætitiam, & gaudium, & longitudinem dierum.*

SIc enim legendum est, & non, vt habẽt quidam libri in longitudinem dierum, vt patet ex originalibus. Dat autem hęc timor Dei partim quidem in præsenti vita, sed perfectius in futura, Vnde subditur.

14 *Timenti Dominum bene erit in extremis, & in die defunctionis suæ benedicetur.*

BENE dicit fore metuenti Deũ in extremis, scilicet diebus; quia tunc non torquebitur, conscientiæ verme, cùm solent maximè homines timere: deinde quia tunc recepturus est iustitiæ suæ & pietatis mercedem. Vnde sequitur: Et in die defunctionis suæ, hoc est, finis & mortis suæ. Græcis enim est τελευτῆς: bene dicetur, à Deo scilicet, hoc est benè illi fiet à Deo, atque ab illo laudabitur. Quædam Græca habent εὑρήσει χάριν, hoc est, inueniet gratiam at alia habent εὐλογηθήσεται, quod vt interpres legit, ita etiam magis placet.

15 *Dilectio Dei honorabilis sapientia. Quibus autem apparuerit in visu diligunt eam in visione, & in agnitione magnalium suorum.*

HÆc omnia sicut non sunt similia aliis sententiis quæ fere bimembres sunt, ita Gręca non habent, nec Latina hęc similiter habẽt. Multi enim libri ea verba, Dilectio Dei honorabilis sapientia, postponunt sequenti sentẽtiæ. Rectius tamen habent qui præponunt: quia alioqui verbum, apparuerit, & relatiuum, eam, non habent ad quod commodè referantur. Videntur hæc addita ad declarationem illius quod dictum est, Deum præbere illam diligentibus se. Et sensus, in dilectione Dei cõsistit sapientia, est quæ verè honorãda est & laudanda. Nã quę sine Dei dilectione est sapientia, vera sapientia nõ est, nec laudem meretur. Non est enim verè sapiẽs, qui summum bonum non præ omnibus diligit. Quibus autem ipsa sapientia sese videndam exhibuerit, sicque eis apparuerit per visum, hoc est, cognitionem sui, mox eandem ipsi per illam visionem & per agnitionem magnificorum operum eius quæ ab ipsa agnoscit mirabiliter peracta, diligunt, quasi dicat. Adeo per sese grata est, vt mox in his quibus apparet, ad solum conspectum dilectionem sui generet, nec eam despiciant nisi qui eius sunt ignari, iuxta illud Prouerb. 1. Sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt. *Psal. 110. Prouerb. 1. & 9.*

16 *Initium sapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus est, & cum electis fœminis graditur, & cum iustis & fidelibus agnoscitur.*

HVius sententiæ quadrimembris, duo tantum priora membra sunt in Græcis, pro reliquis duobus Græca habent sententiam bimembrem quam Latina non habent, hanc scilicet: μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσε, καὶ τῷ σπέρματι αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται), hoc est, ad verbum. Cum hominibus fundamentum sæculi nidificauit, & cum semine ipsorum fidelis erit, vel fideliter, hoc est, firmiter persistat. Verbum enim νεοσσεύω quod deriuatur a νεοσσὸς, hoc est, pullus, vnde νεοσσεύειν, Septuaginta aliquoties ponunt pro nidificare, vt Psalm. 103. Illic passeres nidificabunt: & Ierem. 48. vbi nos legimus, columba nidificans. Epiphanius verò in hæresi contra Artiomanitas idem verbum exponit per pullos excludere, putátque illud potius vertendum pro eo quod Prouerbiorum octauo legitur, אדני קנני Adonai Canani, quod D. Hieronymus post Aquilam vertit: Dominus possedit me, vt sit, Dominus veluti pullum exclusit me, hoc est, generauit. Sed errat: quia Hebræis non est verbum קנן Canan, quod nidificare significat, & ei respondet Græcum νεοσσεύω, sed verbum קנה Canah: quod est acquirere vel possidere. Primum hemistichium desumptum est ex Psalmo 110. & Prouerb. 1. & 9. nisi quod hic Græcis sit per infinitum, Initium sapientiæ, timere Dominum. Quod quomodo sit intelligendum, satis dictum est in Prouerbiis. In secundo membro, cùm dicitur, & cum fidelibus in vulua concreatus est, posset etiam sic verti vt ad sapientiam referatur, concreata est, quomodo magis vertendum videtur: quia Græcis est verbum συνεκτίσθη, quod non tam commodè referri potest ad infinitum φοβεῖσθαι, quàm ad sapientiam, quanuis sensus eodem recidat. Quod autem dicitur sapientia vel timor Dei concreatus in vtero matris simul cum creatione fidelium, potest primo sic accipi, quomodo Iob de se dicit: Ab infantia creuit mecum miseratio, & de vtero matris egressa est mecum, quia scilicet plerique etiam in vtero accipiunt à Deo donum quoddam quoad pietatem procliues sunt præ aliis, aut quia sic illis adhæret & infixus est timor Dei postquàm fideles facti sunt, vt videatur illis inesse ex naturali complexione. In cuius contrarium de quibusdam dicitur: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerũt ab vtero. Qui significantur adeo dediti esse malitiæ, vt præ aliis eis innata esse videatur & naturalis. Potest & aliter accipi, timorẽ Dei concreatum fidelibus in vulua, secundum Dei prædestinationem, qua ab initio in ipsorum creatione *Haeres. 9.* *Iob. 31.* *Psal 75.*

creatione in vtero materno Deus illis destinat suo tempore dare timorem sui & sapientiam, quo modo & Paulus dicit se segregatum ab vtero matris suæ, quomodo & pleríque intelligunt illud quod dictum est à Ieremia: Antequam exires de ventre, sanctificaui te. Itaque concreatum dicit timorē Domini fidelibus, vt intelligatur illos eum non habere ex sua virtute & studio, sed ex singulari Dei dono, ipso antequam aliquid boni fecerunt præueniente. Quod etiam significatur, cum apud nos additur, & cū electis fœminis graditur. Quod iam vlterius significatur, Dei dono & electione datum semel hominibus timorē & sapientiam non eos deserere, nec sibi relinquere, sed assidue eos comitari, deducendo eos in via recta. Fœminarum autem peculiariter fit mentio, quòd in eis ferè Dei metus & religio sese magis prodere soleat. Quia tamen illis sapiētia & religio propria non est, rectè subiicitur, & cum iustis & fidelibus agnoscitur, scilicet esse, per opera quæ in eis operatur. Ea verò, quam Græci habent, sententia, significat Dei sapiētiam veluti in nidum & mansionem suā cum hominibus delegisse ipsum fundamentum sæculi, hoc est, ab exordio mundi in hoc mundo habitare cepisse cum hominibus illis primis authoribus humani generis, eamque nunquā homines deserturā. Id enim significatur dum subiicitur, & cū semine eorū, scilicet hominum cum quibus cœpit esse, fidelis erit, hoc est, fixa & permanens. Simile est ei quod dicit Prouerb. 8. sapientia de se: Delitiæ meæ esse cum filiis hominum, & quæ habentur postea Ecclesiastici 24.

Galat. 1.

Ierem. 1.

16 *Timor Domini scientiæ religiositas. Religiositas custodiet & iustificabit cor, iucunditatem atque gaudium dabit.*

17 *Timenti Dominum bene erit, & in diebus consummationis illius benedicetur.*

HÆc omnia nō sūt in Græcis, & sunt eadem, paucis tantum verbis mutatis cum his quæ mox dicta sunt, vt vel ex alia cuiuspiam versione, vel commentario alicuius margini asscripto deinde in cōtextum sint relata, quemadmodum de multis huius libri sententiis apud nos factum apparet. Illud enim: Timor Domini, scientiæ religiositas, additum videtur ad declarandum quid hoc loco per timorē Domini, hic tātopere commendatur accipiendum sit, nempe id quod Græci dicunt εὐσέβειαν vel θεοσέβειαν, qua voce etiam hic author vtitur postea in hoc capite, vbi, nos habemus, cultura Dei. Dicitur ergo Timor Dei esse nō ipsa sciētia & cognitio Dei, sed istius scientiæ religiositas, hoc est, pietas quæ ex ipsa Dei cognitione sequitur, quæque scientiæ cōnexa est. Nam est quædam religiositas imprudentiæ, qualis est idololatrarū religio, & est quædam Dei cognitio destituta religione vera. In sequentibus quidā libri pro iustificabit, habent viuificabit, sic enim legit Dionysius. Item pro cōsummationis, quidā habent cōsolationis, sed malè. Significatur enim dies qui prius dictus est defunctionis, hoc est, mortis.

18 *Plenitudo sapientiæ est timere Deum, & plenitudo à fructibus illius.*

DIxit timorem Dei esse principium sapientiæ, nunc verò amplius dicit eum sapientiæ esse plenitudinem, hoc est, perfectionē, siue quia si qualis qualis sapientia sine timore Dei esse possit, eadem imperfecta sit & māca: siue quia timor Dei sic introducit sapiētiam, vt quo magis Deum quis reueretur, eo magis in sapientia proficiat, vt nihil aliud sit verè sapere quam Deum reuereri & piè colere, quod per timorem Dei hic significatur. Secundam partem Græca habent: Et inebriat eos à fructibus suis, plenitudo scilicet sapientiæ inebriat eos qui habent timorem Domini, hoc est, sicut timor Domini affert ipsi sapientiæ plenitudinem, ita vicissim plenitudo sapientiæ replet timentes Deum à fructibus suis. Vnde nostra litera sic est accipienda, & vicissim à fructibus ipsius sapientiæ accedit plenitudo in timētibus Dominum, nec aliunde vera plenitudo expectari potest: quod sequens declarat sententia.

20 *Omnem domum illius implebit à generationibus, & receptacula à thesauris illius.*

GRæcis in priori membro non est, illius, sed illorum, nempe timentium Deum, & in posteriori mēbro illius vertēdum erat reciprocum, suis, quomodo & in priori vertendum est iuxta quorūdam lectionem. Nam sūt qui & ibi habent αὐτῆς, vt ad sapientiæ domū pertineat, sed Complutensis editio habet αὐτῶν, in priori membro, vnde apud nos prior genitiuus, illius, referri debet ad timentem Dominum: posterior ad sapientiam. Generationes vocat fructus sapientiæ quos profert in timente Deum, bona scilicet & temporalia & spiritualia quæ adfert secum quæ & sapientiæ, a quibus implentur receptacula non solum thesauros vocat corporalia, sed multo magis spiritualia, vires scilicet animæ, intellectus atque voluntas.

21 *Corona sapientiæ timor Domini, replens pacem & salutis fructum.*

GRæca habent in Complutēsis æditione, Corona sapiētiæ timere Dominum, germinans pacem & sanitatem incolumitatis, hoc est, incolumitatem salutarem. Vnde patet apud nos participium, replens, non referendum ad timorem, sed ad coronam, & est sensus, Timor Domini ornat hominem tanquam quadam corona sapientiæ, hoc est, eo ornamento quo instar coronæ suos ornat sapientia quæ suos veluti reges facit, & apud omnes splendidos reddit. Quæ sapientiæ corona plenam affert & perfectam mentis pacem & fructum salutis, hoc est, sanitatis etiam corporalis. Potest enim pax referri ad mentem, & salus, vel vt habent Græca ὑγιεία, hoc est, sanitas, ad corpus: aut vtrunque ad vitam futurā, in qua sola est pax plena & salus atque sanitas perfecta. Germanica tamen editio non habet, φοβοῦ, hoc est, time, sed φόβος κυρίου, hoc est, timor Domini, vt ad timorem referri possit participium, replens. Non ergo timor Domini dicitur corona sapiētiæ, quia sapientiam coronat & ornat, sed quia suos donat & ornat, corona sapientiæ, hoc est, donat eos ipsamet sapiētia, quæ suos instar coronæ ornat atque nobilitat.

22 *Et vidit & dinumerauit eam, vtraque autem sunt dona Dei.*

VTramque huius sententiæ partem quædam Græca non habent. Nam priorem partem Hispanica editio non habet, habet tamen posteriorem, non hoc tamen loco, sed ante

præ

præcedentem sententiam: vnde intelligunt vtraque illa quæ Dei dona dicit esse duo illa, implebit à generationibus & à thesauris suis, vt vnum referatur ad bona spiritualia, alterum ad temporalia. Æditio auté Germanica habet quidé priorem partem, posteriorem verò nec hic, nec eo loco vbi eam habet Hispanica. Et rursum Hispanica pro eo quod Germanica habet, Et vidit & dinumerauit eam, habet quod nec Germanica habet editio, nec nostra versio, πλατύνει δὲ καύχησιν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, hoc est, dilatat autem gloriatio diligentibus ipsum. Vbi, dilatat, positum est pro latitudinem facit, sicut in illo Psalmo, In tribulatione dilatasti mihi. Ioachimus Camerarius legit καύχησιν, vt sit: Dilatat autem gloriationem diligentibus, ipsum hoc est, timor diligentibus Deum latam & magnam adsert gloriationé tanta est codicum etiam Græcorum hodie varietas. Ceterum quod in nostra lectione dicitur: Et vidit & dinumerauit eam commodè refertur ad timorem Domini, vt postquam superius dixit neminem dinumerasse aut vidisse sapientiam præter vnum Deum nunc dicat ex Dei beneficio etiá timorem Dei videre & dinumerare sapientiam, hoc est, sapientiæ rationes & opera saltem ex parte, Sicut Paulus, cum dixisset quæ Dei sunt nemi nem cognoscere nisi spiritum Dei, mox subiungit: Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis. Quod auditur, Vtraque autem sunt dona Dei, nostri referunt ad sapientiam & timorem Dei quæ ambo Dei sunt dona, Potest etiam referri ad duo illa replens pacem & salutis fructum, vt significetur & pacem mentis & corporis incolumitatem, Dei donum esse, quod per sapiétiá & Dei metú consequimur.

Psalm. 4.

23 *Sententiam & intellectum prudentiæ sapientia compartietur, & gloriam tenentium se exaltat.*

PRo compartietur, Græca dictio ἐξώμβρησε plus significat, nempe quasi imbrem diffundere. Nec habet Germanica editio nomen, sapientia, vt hic versus etiam timori Domini tribui possit, sicut & quod præcedit, quamuis eodem redeat siue sapientia hæc dicatur præbere, siue timor Domini. Porro scientia rectè refertur ad credenda, intellectus, hoc est, intelligentia prudentiæ, ad agenda: quę vtraque docet sapiétia, & per hęc gloriam tenentium se, hoc est, possidentium ipsam (est enim Græcis κρατούντων αὐτήν) exaltat, hoc est, altam & sublimem reddit.

24 *Radix sapientiæ est timere Dominum, & rami eius longæui.*

ITa rectius legitur quàm vt habent multi libri: Rami enim eius: cum Græcis sit καὶ οἱ κλάδοι. Nec est illis, longæui, sed μακροημέρευσις, hoc est, longæuitas vel longitudo dierum, Elegans & apta translatio est, in qua ex radice sapientiæ vitam longinquam & diuturnam tanquam ramos quosdam efflorescere facit. Et autem timor Dei radix sapientiæ, sicut est eiusdem initium.

25 *In thesauris sapientiæ intellectus, & scientiæ religiositas, execratio autem peccatoribus sapientia.*

HIc versus non est in Græcis, sed ei similis mox sequitur. Dicuntur autem intellectus, hoc est, intelligentia & religiositas scientiæ in sapientiæ thesauris, quia illa sapientia vel [illegible] ex diuite suo penu suis largitur.

26 *Timor Domini expellit peccata, nam qui sine timore est, non poterit iustificari: iracundia enim animositatis illius, subuersio eius est.*

GRæca pro his duas habent in Complutensi editione sententias bimembres, hoc modo: Timor Domini depellit peccata permanens autem (vel perseuerans aut assistens) auertit iram. Non poterit iracundus vir iustificari, inclinatio enim irę eius, ruina illi scilicet est. Æditio tamen Germanica priorem sententiam non habet. Itaque quamuis in genere de omnibus peccatis verum sit quod ea timor Dei depellat (nam & contracta peccata curat p pœnitentiam, & contra futura hominem præmunit) tamen hic potissimum significare voluit Sapiens reuerentiam erga Deú, & pium in illum affectum (quem hic semper Dei metum appellat) efficere, vt quis etiam in aduersis non murmuret contra Deú nec irascatur contra Deum, a quo malo nó facilè immunis esse potest qui Dei timore est destitutus, Hic enim mox vt quid acciderit cótra animi votum, offendetur, indignabitur atque ex impatientia in quæuis vitia retinaculo timoris Dei destitutus prolabetur: vnde de eo rectè dicitur, quòd nó poterit iustificari, hoc est, iustè viuere, quia inclinatio iræ eius, hoc est procliuitas eius ad iram, (pro quo nos legimus, iracundia animositatis eius, hoc est, audacis eius animi qua Deo audet resistere) est illius subuersio, hoc est, causa vt in multa vitia & damna cadat Hunc esse verum sensum patet ex sententiis duabus quæ sequuntur, quæ eodem red[illegible]t, ad quem sensum etiá pertinent quæ dicuntur [illegible] capite sequenti.

27 *Vsque in tempus sustinebit patiens, & postea redditio iucunditatis.*

GRæcè est, ἕως καιροῦ ἀνθέξεται μακρόθυμος, καὶ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνην, hoc est, Ad tempus sustinebit longanimis, & postea pullulabit ei lætitia. Interpres noster videtur legisse ἀνταπόδοσις εὐφροσύνης, hoc est, redditio lætitiæ. Significatur ergo eum qui patienter & cum lóganimitate fert quæ Deus ei immittit, ad tempus quidem sustinere & tolerare mala, sed postea reddi ei à Deo pro malis toleratis lætitiam & gaudium, Ponitur autem hoc loco apud Græcos verbum ἀναδίδωμι, non pro rependere, sed pro ἀναβλαστάνω, pullulo, germénque emitto vt herba aut planta quæ mortua videbatur, & mox g[illegible]n emittit, Estq; translatio verbi valde apta, ad tru[illegible]n hominis afflicti ac patientis declarandum, in quo afflictis exitus est iucundus.

28 *Bonus sensus vsque in tempus abscondet verba illius & labia multorum enarrabunt sensum illius.*

GRæcis non sunt illa duo verba, Bonus sensus, sed est repetendum nomen, patiens ex præcedendi sententia. Relatiuum, illius, priori loco rursum positum est pro reciproco, sua. Significatur enim, hominem patientem atque eum qui boni sensus est & prudens, ad tempus in silentio ferre mala immissa, neque conqueri, aut Deo alloqui, sed postea etiá ipso tacéte mul-

tos

tos prædicaturos eius sensum, hoc est, prudẽtiam. Græcis enim est, σύνεσιν. Hoc ergo hic docetur quod Threnorum.3. cum dicitur: Bonum est pręstolari cum silentio salutare Dei.

29 In thesauris sapientiæ significatio disciplinæ, execratio autem peccatori cultura Dei.

PRo significatio disciplinæ, est, παραβολαὶ ἐπιστήμης, hoc est, parabolæ scientiæ: Et est sensus: Sententiæ graues & abditæ quæ magnam continent scientiam, continentur in thesauris sapientiæ, hoc est, eas in se veluti in secreto, & res pretiosissimas sapientia complectitur, ita vt non eas quibuslibet communicet, sed tantum delectis & dignis: nec mirum, cum cultura Dei, vel, vt est Græcis, θεοσέβεια, hoc est, pietas & religio quam sapiẽtia docet, sit peccatori execratio, hoc est, execrabilis. Itaque nostra lectio sic est accipiẽda: In thesauris sapientiæ continetur nõ aperta & omnibus obuia disciplina & scientia, sed occulta significatio disciplinæ, per parabolas scilicet & graues sententias, quibus significat suis quàm disciplinam & vitæ rationem sequi debeant: at hanc significationem impij & reprobi non assequuntur, quia cultus Dei quem sapiẽtia vnicè docet, eis est execrabilis, inuisus & ingratus.

30 Fili concupiscens sapientiam, conserua iustitiam, & Deus præbebit illam tibi.

SENTENTIA est manifesta, & benè obseruanda, idem docens quod illud Sapientiæ.1. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Additum est autem ab interprete nomen, fili, cum non sit Græcis. Pro iustitiam, eis est, ἐντολὰς, hoc est, mandata, quomodo legit & D. August. libr. 22. c. 53. contra Faustum, vbi & legit. Concupisti sapiẽtiam, nec additur fili, planè scilicet cum Græcis consentiens. Adducit autem Augustinus hanc sententiam, ad ostendendum quid mysticè significatum sit in illo quod Iacob prius nubere debuit Liæ seniori quam Racheli. Prior est, inquit, in recta hominis eruditione labor operandi quæ iusta sunt, quàm voluptas intelligendi quæ vera sunt. Ad hoc valet quod scriptum est, Concupisti sapientiam: serua mandata, & Dominus præbebit illam tibi.

31 Sapientia enim & disciplina timor Domini, & quod beneplacitum est illi, fides & mansuetudo, & adimplebit thesauros illius.

CONSERVANDO inquit, Dei mandata & iustitiam, quod fit per timorem Dei, præbebit tibi Deus sapientiam, quia ipsemet timor Dei est coram Deo sapientia & disciplina, iuxta illud Iob, Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia, quia scilicet in timore Dei consistit vera sapientia, & per illum declaratur quis verè sapiens, Prouerb. 15. Septuaginta habent hanc partem vbi nos habemus, Timor Domini disciplina sapientiæ. Secundam partem Græca breuius habent & clarius, καὶ ἡ εὐδοκία αὐτοῦ πίστις καὶ πραότης, Et beneplacitum ipsius est fides & mansuetudo. Vnde nostra litera sic est ordinanda: fides & mansuetudo est id, quod beneplacitum est illi. Rectè autem duo hæc coniunxit, tanquam in quibus mandata Dei potissimũ consistunt, quorum alterum consistit in his quæ nobis fideliter & veraciter Deo & proximis sunt exhibenda: alterum in his, quæ ab aliis sunt nobis patienter perferenda & condonanda. Aut fides, hoc est, fidelitas, pertinet ad iustitiam exhibendam, mansuetudo autem ad misericordiam miseris & calamitosis pręstandam, vt mansuetudo accipiatur pro clementia. Quod apud nos additur, & adimplebit thesauros illius, vt durè cohæret & gratiam sententiæ tollit, ita nulla Græca habent. Significat autem Deum impleturum thesauros illius qui iam dicta præstat, vt scilicet declaret ea sibi esse grata.

32 Ne sis incredibilis timori Dei, & ne accesseris ad eum duplici corde.

SIc rectius legitur quomodo etiam multa scripta habent, quam, vt alij legunt: Contumax non sis & incredibilis: cum Græcis tantum sit, μὴ ἀπειθήσῃς, hoc est, non sis incredulus, aut, non diffidas. Itaque vel ex versione altera aut alicuius explanatione additum est, contumax. Quod autem dicitur, non sis incredibilis, aut vt etiam quidam libri habent, non sis incredulus (nam & Lyra sic legit) timori Domini, dupliciter accipi potest. Primo vt sit sensus: Non sis inobediẽs timori Domini, hoc est, ne contumaciter reiicias ea quæ timor Dei suggerit facienda. Quem sensum sequutus est qui vertit: ne sis contumax. Altero modo vt sit sensus: Ne diffidas timori Domini, hoc est, cum in difficultatem aliquam incidisti, non diffidas te per timorem Domini protegendum, sed bene spera te à Deo seruandum, sicut Dei timor sperandum esse monet. Cui sensui conuenit quod in æditione Complutensi additur, ἐνδεὴς ὤν, indigus existens, vt sit: Non diffidas timori Domini indigus existens, nisi hoc intelligatur de indigentia sapientiæ, vt sit sensus, Si indiges sapientia, obtempera timori Domini in his quæ facienda suggerit. Cæterum quoniam plerique sunt qui timori Domini obtemperant non ex animo, sed tantum secundum exteriorem apparentiam, rectè subiungitur, & ne duplici corde accesseris ad illum: nempe Dominum, aut timorem Domini, hoc est, ne sic te geras erga Dominum vel timorem eius, vt videaris ei velle obedire, id tamen non ex animo facias. Id est enim duplici corde accedere velle scilicet duobus dominis seruire. Vnde & subiungitur.

33 Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labijs tuis.
34 Attende in illis ne fortè cadas, & adducas animæ tuæ inhonorationem.
35 Et reuelet Deus absconsa tua, & in medio synagogæ elidat te.

GRÆCA habent, Ne sis simulator ad ora hominum, & in labiis tuis nõ attendas. Deinde sequitur noua sententia: Non extollas teipsum vt ne cadas, &c. Cuius intelligentia hæc esse videtur: Ne simulatione religionis te commendes ori hominum, ita vt satis habeas laudari ab eis tanquam sanctus & religiosus, & non confidas in labiis tuis vt te sanctum putes, quia sancta apud alios eloqui nosti, aut secutus sis quia te tuis labiis, & tuarum virtutum falsa prædicatione aliis commendasti, vitia tua tegendo: aut, quia labiis tuis Deum precatus es, cum cor tuum longè sit ab eo. Itaque nostræ lectionis conuenienter hic sensus reddi potest

test. Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, sic scilicet vt tua simulatione id agas, vt hominibus videaris timens Deum & religiosus,& ne per labia tua tibi scandali & ruinæ causa fias, teipsum extollendo & prædicando, aut precando solis labiis, mente interim & voluntate a Deo auersa. Id ne fiat,attende ad labia tua,vide quid dicas, quidve preceris, ne fortè Deo vindicante tuam hypocrisim cadas in multa mala, excidasque ab ea altitudine quam tibi vendicasti, atque ab ea existimatione, quàm tibi simulatione apud homines peperisti, & pro appetita gloria adducas animæ tuæ, hoc est, tibi ignominiam, humiliationem,& dedecus. Et Deus qui solus nouit corda, reuelet omnibus vitia tua, quæ studiosa simulatione occultasti,& in medio synagogæ & congregationis, hoc est,in maxima ecclesiæ frequentia,in qua honoratus eras & honorari captasti te elidat,hoc est, deiiciat.Est enim Græcis,καταβαλεῖ σε. Ita autem superbos & hypocritas punire solet Deus, vt in maxima aliqua multitudine & Republica, in qua volebant magni & sancti haberi, eos deiiciat, & omni dedecore afficiat,quod & frequenter etiam in hac vita facit,& maximè in futuro sæculo facturus est, quando illuminabit abscondita tenebrarum,& manifestabit consilia cordium,quādo hypocritas potissimum puniendos significat in euangelio,cum quorumdam partem ponendam testa-
1.Cor.4. tur cum hypocritis, quorum punitionis causa iu-
Matt.24. sta hic subiicitur.

30 *Quoniam accessisti maligne ad Dominum, & cor tuum plenum est dolo & fallacia.*

GRÆCE est:Quoniam non accessisti in veritate timori domini, & cor tuum pleuum dolo. Vnde nostra lectio rectius potest intelligi. Idem enim est accedere ad Dominum, & ad timorem eius. Idem etiam est accedere, malignè, & non accedere in veritate, nisi quod illud magis conueuit hypocrisi.

CAPVT II.

7 *Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia, & in timore,& prapara animam tuam ad tentationem.*

ET in huius quoque capitis sententiis plerisque quędam sunt addita in nostra lectione quæ in Græcis nō sunt, vbi & pauciores sunt sententię & breuiores, duobus semper constantes membris. Hic ergo Græcis tantum est, τέκνον εἰ προσέρχῃ δουλεύειν κυρίῳ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμόν, Fili,si accesseris ad seruiēdum Deo, para animam tuam ad tentationem. Quo significatur cultum Dei cum tentationibus coniunctum esse, nec fieri posse quin eum qui Deo seruire statuit, non mox variæ excipiant tentationes, tum quòd diabolus talem mox oppugnet, tum quòd Deus eum probare velit. Quod autem apud nos est,sta in iustitia & timore,additum videtur ad insinuādum quomodo animus hominis sit ad tentationem præparandus, nempe confirmando seipsum ad retinendum iustitiam & timorem Dei, vt ab eis non recedat etiam ingruente tentatione. Et potest iustitia & timor pertinere ad idem. Aut iustitiæ additur timor ne quis sibi nimis fidat, iuxta illud. Qui se existimat stare videat ne cadat, &, Cum metu & tremore vestram salutem operamini.

2 *Deprime cor tuum & sustine, & inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectus,& ne festines in tempore obductionis.*

BREVIVS Græca sic: εὔθυνον τὴν καρδίαν σου καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς, hoc est,Dirige cor tuum,ac tolera: & ne festines in tempore incursionis. Vnde primum patet legendum apud nos, in tempore, quomodo etiam multi libri habent,non autem in tempus,sicut alij habent. Pro dictione,ἐπαγωγῆ,interpres in hoc libro aliquoties vertit obductionem. Significat autem dictio Græca quoduis malum alicui illatum, & quamuis calamitatem, quam noster vertit obductionem, fortè quòd calamitas mentem veluti nebula quadam obducat,eiusque serenitatem tollat. Monet ergo seruitio diuino addictum, vt rectum faciat cor suum, ac deinde toleret quæuis incurrentia mala. Aut iuxta nostram lectionem,vt cor suum deprimat sub potenti manu Dei, sic vt ne per impatientiæ motus exurgat in murmurationem contra Deum. Quod apud nos interponitur,inclina aurem tuam,& suscipe verba intellectus,hoc est, verba intelligentiæ & verba prudentiæ indicat qua maximè re fieri potest vt quis patienter aduersa toleret, nempe si admittat verba ad patientiam adhortantia, & sinat se instrui, & consolationem sibi adhiberi. Quod dicitur, non festines simile est ei quod dicitur in Isaia.26. Qui crediderit non festinet. Sicut enim ibi significatur quod promissum est, hoc est: velit illud mox sibi exhiberi, sed vt patienter expectet,iuxta illud Abacuc.2. Si moram fecerit expectaillum ita & hic significatur in tempore alicuius ingruentis calamitatis, non per impatientiam festinandum ad liberationem, vt faciunt qui illicitis modis liberati quærunt, sed patienter eam à Deo expectandam, qui non patietur fidentem sibi tentari supra vires ipsius, quique nouit tempus quo eum liberari conuenit. Sunt, qui,ne festines,exponunt pro non trepides aut metuas, quia verbum Hebræum חפז Hapaz,quod propriè festinare significat, sæpè ponitur pro pauere & timore concuti, quia qui timent, festinare solent ad fugiendum. Vnde Psalm.103.Septuaginta verterunt, A voce tonitrui tui formidabunt, cum Hebræis sit verbum prædictum quod festinare significat. Et in Isaia.52.vbi Hierony.vertit:Non in tumultu exibitis, Hebræis est, בחפזון Behippazon, hoc est in festinatione:sicut & Deuter.16.vbi vertit D.Hierony.in pauore egressus es de Ægypto. Nostri ferè intelligunt,ne festines,hoc est,ne fractus impatientia desideres adesse tempus mortis, quam per obductionem intelligunt significari,ideoque magis legunt,in tempus,quàm in tempore.

3 *Sustine sustentationes Dei, coniungere Deo & sustine, vt crescat in nouissimo vita tua.*

PRIMAM partem, sustine sustentationes Dei Græca nunc non habent, & sequentia sic habent: κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῇς, ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου, hoc est,conglutinare illi,& ne discedas, vt augeatis in nouissimis tuis. Itaque plus significatur quam nostra lectione, quæ habet coniungere

iungere Deo, nempe Deo firmiter quasi glutino quodam adhærēdum, per amorem scilicet & longanimitatem, ita vt nulla tentatione ab eo discedatur: vnde cum subditur apud nos, & sustine, verbum sustine, iam non vt prius per tolerare aduersa est exponendum, sed per expectare, vt subaudiatur,
Psal.26. Deum, iuxta illud, Expecta Dominum, viriliter age. & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. Sic enim sustinere Dominum, est non discedere ab eo. Quod additur, vt augearis in nouissimis tuis, aut, vt nos legimus, crescat in nouissimo vita tua, significat cum multo salutis & fœlicitatis incremento Deum in tribulationibus patienter expectari, quia is solet tandem in exitu tribu-
Psal.90. lationum & malorum, commutato rerum statu, suos omnibus bonis locupletare, iuxta illud: Eripiam eum, & glorificabo eum, longitudine dierum replebo eum. Quod etiam subinde in hac vita ex parte præstat, semper autem & perfectissimè in huius vitę fine, cum reuera crescit vita hominis, quando pro momentanea & misera succedit ęterna atque beata. Cęterum illud, sustine sustentationes Dei, rectissimè sic intelligetur, vt sustentationes Dei exponantur tolerationes & expectationes quibus Deus expectatur & eius liberatio, vt sustinere sustentationes Dei, sit persistere patienter expectando Deum. Camerarius testatur quosdam Græcorum codices habere, μεῖνον τυνὰν ἀμενὰρ, hoc est, sustine sustentationem.

4 *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, & in dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe.*

GRæcis non est illa pars, & in dolore sustine, sed tantum, πᾶν ὃ ἐπαχθῇ σοι: δέξαι ἀσμένως; καὶ ἐν ἀλλάγματι ταπεινώσεώς σου μακροθύμησον, hoc est, omne quod inductum fuerit tibi, suscipe lubenter, & in commutatione humiliationis tuæ longanimis esto, hoc est, cum succedēte afflictione status prior commutatur. Est autem hic pro applicitum fuerit, verbū vnde deriuatur, ἐπαγωγὴ, dictio, quam noster vertit obductionem. Ex Græcis patet humilitatem apud nos pro humiliatione & afflictione accipiendam. Illud autem, in dolore sustine, sic rectè accipitur, Cum es in dolore, patienter fer aduersa, aut sustine & expecta Deum.

5 *Quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis.*

ET argentum, non est Græcis, sed tantum aurum. Homines receptibiles, vel vt melius habent quidam libri acceptabiles vocat homines Deo acceptos, & electos ad vitam æternam, quos omnes per tentationes probari oportet, iuxta illud Tobiæ, quoniam acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Græcis est, ἄνθρωποι δεκτοί, hoc est, homines acceptabiles, hoc est, qui accipiendi sunt à Deo, aut qui ei grati sunt. Cæterum hæc similitudo auri in igne suam puritatem declarantis, conseruantisque, & hominis pij in afflictionibus suam fidem ac pietatem ostendentis constanter, frequens est in scripturis & admodum apposita.

6 *Crede Deo, & recuperabit te, & dirige viam tuam, & spera in illum.*

PRo recuperabit, est, ἀντιλήψεταί σου, hoc est, suscipiet, hoc est, subueniet tibi ac defendet te. Nostra lectio significat collapsum in fœlicitatis statum restituendum. Requirit autem in primis fidem qua credatur Deo promittenti, ac deinde spem quæ ex ea fide statim nascitur: at quoniam promissiones Dei pertinent ad rectos corde, vt spes certa esse possit, petit & rectitudinem vitæ: Dirige, inquit, viam tuam, hoc est, rectam fac eam, & sic demum spera in illum.

7 *Serua timorem illius, & in illo veterasce.*

HANC sententiam Græca omnino non habent, & habet sensum facilem.

8 *Metuentes Dominum sustinete misericordiam eius, & non deflectatis ab eo ne cadatis.*
9 *Qui timetis dominum credite illi, & non euacuabitur merces vestra.*
10 *Qui timetis Dominum sperate in illum & in oblectationem veniet vobis misericordia.*
11 *Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda vestra.*

SEQVVNTVR sententiæ, quibus iam vniuersos timentes Deum alloquitur, adhortans eosdem ad id de quo superius egit, nempe ad fidendum & credendum Deo tempore aduersitatis. In harum sententiarum tertia, Græca aliter habent, οἱ φοβούμενοι τὸν κύριον ἐλπίσατε εἰς ἀγαθὰ, καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶνος καὶ ἔλεος, hoc est, Qui timetis Dominum sperate in bona, & in lætitiam sæculi & misericordiæ. Quibus verbis significatur pios in rebus asperis, & acerbis spem meliorum suscipere debere, & animo pręsumere illud solatium & gaudium quod à misericordia Domini profectū nullum vnquā finem est habiturum. Noster interpres paulo aliter legisse videtur & habet nostra lectio maiorem gratiam, vt quę constat apertius duobus membris, more aliarum sententiarum. Veniet inquit, vobis in oblationem misericordia quam expectatis, cum eam experti fueritis, & per eam fueritis desideratam consecuti salutem. Quæ sequitur quarta sententia, Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda vestra, nusquam est in Græcis. Videtur autem ab aliquo adiecta, vt sententiis de fide & spe adderetur sententia de tertia virtute theologica, nempè dilectione. Porro rectè intelligitur de lumine recreationis, vt sit sensus: Qui timetis Dominum, sic diligite illum, vt etiam in tribulationibus non relinquatis eum, & certè aliquando corda vestra consolationis lumine illustrabuntur, quamuis sententia etiam vera sit de lumine ignorantias pellente, sed in eo sensu non conueniat proposito.

12 *Respicite filij nationes hominum, & scitote quia nullus sperauit in Domino, & confusus est.*

GRæca est, ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίας γενεὰς καὶ ἴδετε τίς ἐνεπίστευσε κυρίῳ, καὶ κατῃσχύνθη. Respicite in priscas generationes, & videte, quis sperauit in Domino, & confusus est. Vnde patet apud nos, nationes, esse accusatiui casus, & significari nationes hominum præcedentes incipiendas, si quisquam ex eis sua in Deum spe frustratus sit.
Conuenit cum illo Pauli, Spes non confundit. Rom.5.

13 *Quis enim permansit in mandatis eius, & derelictus est, aut quis inuocauit eum, & despexit illum.*

DOCAT hæc sententia qualem oporteat esse eum qui rectè sperat in Domino, nemi-

nempe vt permaneat in mandatis eius, vel, vt habent Græca, in timore eius, & innocet eum ita vt dignum est.

14 *Quoniam pius & misericors est Deus, & remittit in die tribulationis peccata, & protector est omnibus exquirentibus se in veritate.*

GRÆCA quædam minus habent, & quędam amplius, hoc modo. Quia clemens & misericors Dominus, longanimis & multæ misericordiæ, & remittit peccata, & saluat in tempore tribulationis. Quanquam illud per, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, non habeat æditio Germanica, & videri omnino patet huc transcriptum in quibusdam Græcis ex Ionæ. 2. c. vbi quatuor illa ponuntur.

15 *Væ duplici corde, & labijs scelestis, & manibus malefacientibus, & peccatori terram ingredienti duabus vijs.*

APVD Græcos non est mentio labiorum scelestorum, nec tertę, prędter diuersitatem quæ est in alijs. Sic enim habent, οὐαὶ καρδίαις δειλαῖς, καὶ χερσὶ παρειμέναις, καὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι δύο τρίβους, hoc est, væcordibus, timidis & manibus remissis, & peccatori ingredienti duas vias: dicuntur enim hæc contra diffidentes Deo sicut superioribus sententiis adhortatus est ad fidendum illi, & sicut id egit tribus sententiis, ita illis tres opponit de diffidentibus Deo. Hos dicit timidis esse cordibus, sicut & in Apocal. 21. timidi & coniunguntur incredulis eorumque pars dicitur futura in stagno ardenti. Vbi sicut & hoc loco timidi dicuntur qui Deo non firmiter credunt, sed cum periculum alicuius imminet mali, Deum deserunt vt hominibus placeant: aut ad illicita aliqua remedia confugiunt vt à malis liberentur, non penitus à Deo pendentes, nec in illius liberatione confidentes. Cæterum pro eo quod Græca habent, καρδίαις δειλαῖς, cordibus timidis, Camerarius testatur quosdam libros habere, καρδίαις διπλαῖς, hoc est, duplicibus cordibus, quomodo legit noster interpres. Sunt autem duplici corde hoc loco, idem qui & timidi, qui scilicet non toto corde & firmiter Deo adhærent, sed cum hæsitatione & trepidatione, sicut & Iacobus. 1. virum duplicem animo vocat, qui non sine hæsitatione & firma fide postulat quippiam à Deo, quia partim ad Deum respicit, partim ad humana præsidia, Deo fidens quandiu nihil mali ingruit, Deo diffidens, cum mala incidunt, hoc est, vt dicit Saluator, ad tempus credens, & in tempore tentationis recedens. De manibus remissis etiam est Isaïæ. 35. vbi legimus, Confortate manus dissolutas, vbi Græcis est, ἀνειμένας, sicut hic, παρειμένας, hoc est, remissas, sicut & apud Paulum ad Hebræos alludentem ad locum Isaïæ: Remissas manus & soluta genua erigite. Esa.8. Remissæ enim manus sunt hominum diffidentium Deo in aduersitatibus & tentationibus, quia talibus non libet quæ virtutis sunt fortiter, prosequi, sed mox à benefaciendo cessant, & ad malum agendum plerunque conuertuntur, vnde non male vertit interpres noster, manibus malefacientibus, sed intelligendum est de manibus ex diffidentia ad malum inclinatis. 3.Reg.18. Peccator ingrediens duas vias, aut terram ingrediens duabus vijs, is est, qui duobus dominis seruire studet, quique, vt ait Elias, claudicat in duas partes, nec recte & constanter cum Deo ambulat, propter quod & Paulus monet loco prædicto, Gressus rectos facite pedibus vestris, vt ne claudicans quis erret. Quod apud nos est, & labijs scelestis, additum videtur, vt peccatis cordis & manuum atq; pedum, hoc est, peccato cogitationis & operum adderentur etiam peccata linguæ.

16 *Væ dissolutis corde qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo.*

GRÆCIS est, οὐαὶ καρδίᾳ παρειμένῃ, ὅτι οὐ πιστεύει· διὰ τοῦτο οὐ σκεπασθήσεται: hoc est: Væ cordi remisso quoniam non credit, propter hoc non protegetur. Et multi scripti habebant, quoniam non credunt, vnde hæc est vera lectio. Itaque dissoluti corde hic dicuntur, qui tepidè & remissè Deo adhærent, non forti & firma fide ei coniuncti, & ideo ab eo deficientes, cum in mala & aduersa incidunt.

17 *Væ his qui perdiderunt sustinentiam, & qui dereliquerunt vias rectas, & diuerterunt in vias prauas. Et quid facient, cum inspicere cœperit Dominus.*

GRÆCIS tantum est: οὐαὶ ὑμῖν τοῖς ἀπολωλεκόσιν τὴν ὑπομονήν, καὶ τί ποιήσετε, ὅταν ἐπισκέπτηται ὁ κύριος; Væ vobis qui perdidistis patientiam, & quid facietis, cum inspexerit (aut visitauerit) Dominus? Itaque quod apud nos est, qui dereliquerunt, &c. additum est ad exponendum qui perdiderunt sustinentiam, scilicet qui non persistunt in fiducia erga Deum, & ceptam virtutis viam non longanimiter prosequuntur spe secturæ liberationis diuinæ & futuræ retributionis, sed fracti animo, vel ob mala incidentia vel ob illecebras voluptatum, derelicta via recta diuertunt in vias prauas. Et sunt libri qui conformiter cum Græcis habent, & quid facietis? quanquam alij habeant, Et quid facient, & rectius, quia cœptum est à tertia persona apud nos. Per inspectionis tempus significat iudicij diem, quando Deus qui nunc videtur dissimulare ad facta hominum, & suorum non habere rationem, singulorum facta discutiet, singulis iuxta merita reddens & quantam suorum habeat rationem declarans. Est autem verbum, ἐπισκέπτεσθαι, idem quod, ἐπισκοπεῖν, & significat inspicere & inuisere ac visitare, vnde est, ἐπισκοπή, quod significat inspectionem vel visitationem, quo nomine, aliquoties in scripturis dies iudicij significatur, vt eum postea hoc capite dicitur: Patientiam habebunt vsque ad inspectionem Dei. Eadem voce in eodem significatu vsus est Petrus, cum dixit: Glorificent Deum in die visitationis, &, Vt vos exaltet in die visitationis.

18 *Qui timent Dominum, non erunt incredibiles verbo illius, & qui diligunt illum, conseruabunt viam illius.*
19 *Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei, & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius.*
20 *Qui timent Dominum, præparabunt corda sua, & in conspectu illius sanctificabunt animas suas.*

POST væ tribus sententiis interminatum diffidentibus tribus vel quatuor sententiis asseritur metuentes Dominum, omnino id facturos quod prius tribus quatuor væ sententiis ab eis exegit. In prima harum Interpres incredibiles rursum posuit pro incredulis & diffidentibus. In secunda cum dicitur, qui diligunt

eum

eum replebuntur lege ipsius, potest intelligi, plenam legi nauabunt operam, eique se penitus addicent, vt studium diligentium Deum significetur. Aut potest intelligi significari fructus amoris in Deum, nempè quòd copiosa legis doctrina & cognitione donabuntur. Sic enim solet Dominus pietatem hominum erga se remunerare, iuxta illud Psalmi. 24. Testamentum ipsius vt manifestetus illis. In tertia pro sanctificabunt, Græcè est, ταπεινώσουσι, hoc est, humiliabunt. Est autem præparare cor suum, illud componere ad seruiendum & placendum Domino sicut 2. Par. 12. dicitur de Roboam quod non præparauit cor suum, vt quæreret Dominum.

22 *Qui timent Dominum, custodiunt mandata illius, patientiam habebunt vsque ad inspectionem illius.*
23 *Dicentes: Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum.*
24 *Secundum enim magnitudinem ipsius, sic & misericordia illius cum ipso est.*

TOTVM illud, Qui timent Dominum, &c. vsque ad verbum incidemus, Græcis non est apud quos verbum illud cum sequentibus coniungitur mox præcedenti sententiæ, vt qui in aduersitatibus constituti humiliant animas suas coram Deo, his verbis testentur se malle in manus Domini incidere, & ab eo castigari, quàm in manus hominum, quòd sicut est magna eius maiestas & potentia, ita etiam sit magna ipsius misericordia. Videtur enim omnino allusum hic ad il-
2. Reg 24. lud Dauidis: 2. Reg. 24. Melius est vt incidam in manus Domini, (multæ enim misericordiæ eius sunt) quàm in manus hominum. Noster interpres accepit hæc verba, quasi pertineant non ad spem in Dei misericordiam erigendam, sed ad timorem incutiendum, quasi grauius sit & peius incidere in manus Domini, quàm in manus hominum, quia ille non tantum temporale malum inferre potest, sed etiam æternum, vt quòd hic dicitur, simile sit ei quod Susanna dicit apud Danielem: 13. Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini. Quia, vt habet Paulus ad Hebræos, 10. Horrendum est incidere in manus Dei viuentis, in manus scilicet punitiuas & vltrices. Itaque adiecit de suo dicens. Si pœnitentiam non egerimus: sed huic sensui non ita conuenit quod sequitur. Secundum enim magnitudinem eius, sic & misericordia eius cum ipso est. Pro quo Græcis eleganter est, ὡς γὰρ ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ οὕτως καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, hoc est, Sicut enim maiestas eius, sic & misericordia eius: hoc est, quanta est eius maiestas ob quam meritò metuendus est & colendus, tanta est & eius misericordia, ob quam bene de eo sperandum est. Secundum nostram ergo lectionem hæc sententia non est subiuncta ad declarationem illius: Incidemus in manus Dei, sed ad reddendum causam cur timentes Deum student sanctificare animas suas, & sese ad agendam pœnitentiam prouocant, videlicet: quia non solum considerant metuendam magnitudinem maiestatis & potestatis ipsius, sed etiam amabilem magnitudinem misericordiæ eius quæ duo ad pœnitentiam merito impellere
Psal. 61. debent. Coniunxit hæc duo etiam Dauid, dicens: Duo hæc audiui: quia potestas Dei est, & tibi Domine misericordia.

CAPVT III.

1 *Filij sapientiæ, Ecclesia iustorum, & natio illorum obedientia & dilectio.*

HANC sententiam Græca nunc non habent & non videtur vel præcedentibus vel sequentibus congruere, nisi fortè addita sit tanquam proœmium dicendorum de obedientia & dilectione parentibus exhibenda. Postquam enim superioribus capitibus egit de timore Dei, illum eximiè commendans, & quid is efficiat aut requirat demonstrans, in principio huius capitis rectè post ea quæ pertinent ad præceptum de diligendo Deo, subiicit pleraque ad præceptum de honorandis parentibus pertinentia, quod inter omnia præcepta ad homines spectantia: primum est post præcepta Deum concernentia. Sensus autem huius sententiæ est: Filij sapientiæ, hoc est, qui à sapientia rectè sunt instituti, sunt congregatio iustorum, & natio, hoc est, genus eorum, est obedientia & dilectio, hoc est, tales penitus sunt dediti obedientiæ & dilectioni, habentque has virtutes sibi proprias & familiares, vt quæ dicenda sunt de obedientia & dilectione, tales facilè sint præstituri.

2 *Iudicium patris audite filij, & sic facite vt salui sitis.*

HISPANICVM exemplar habet, ἐμοῦ τοῦ πατρὸς. Me patrem audite filij, vt author libri personam patris in se suscipiat. At altera lectio habet, κρίμα τοῦ πατρὸς. Iudicium patris quod magis placet. Vocat autem iudicium patris sententiam patris, hoc est, id quod pater filio præscribit faciendum, & ex lege Dei illum docet. Sic, inquit, facite, sicut pater iudicat faciendum vt salui sitis. Multi libri habent, filij dilecti, at Græca tantum habent, filij.

3 *Deus enim honorauit patrem in filijs, & iudicium matris exquirens firmauit in filijs.*

DEVM dicit honorasse patrem in filiis: quia in honore & authoritate affecit patre, dum filiis præcepit honorem illi deferre, dicens: Honora patrem tuum & matrem. Iudicium matris firmauit in filios Dominus: quia præcepta & iussa matris ipse suo illo præcepto rata facit, diuinam eis authoritatem dando. Vnde addidit explicandi causa interpres, exquirens, hoc est, dum requirit vt iudicium & sententia matris fiat à filiis, ipse illud iudicium firmum reddidit super ipsos filios.

4 *Qui diligit Deum, exorabit pro peccatis, & continebit se ab illis & in oratione dierum exaudietur.*
5 *Et sicut qui thesaurizat, ita & qui honorificat matrem suam.*

GRÆCA aliter quædam habent, & pauciora. Sic enim pro his duabus sententiis vnicam habēt, ὁ τιμῶν πατέρα, ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, καὶ ὡς ὁ ἀποθησαυρίζων ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ. Qui honorat patrem, expiat peccata, (vel veniam impetrat peccatorum,) & qui honorat matrem suam, est velut qui thesaurizat. Duo ergo bona significat filios assequi per honorem parentum, nempe malorum admissorum condonationem, & bonorum siue temporalium siue spiritualiū comparationē. Per quæ

significat quàm sit honor parẽtibus delatus Deo gratus, vtpote propter quem & facilius exaudit deprecantes pro peccatis, & copiosius bona sua eis communicat. Vt ergo nostra lectio proposito conueniat, cùm dicitur, qui diligit Deum, intelligendum est: Qui diligit Deum, adimplendo præceptum honorandi parentes, de quo hic agitur: is exorabit pro peccatis, hoc est, facilè impetrabit veniam admissorum peccatorum: insuper & Dei dono continebit se ab illis, ne rursum in ea
5 incidat, & in oratione dierum suorum: hoc est; in oratione quotidiana qua omnibus diebus vitæ suæ orat, exaudietur.

6 Qui honorat patrem iucundabitur in filiis, & in die orationis suæ exaudietur.
7 Qui honorat patrem, vita viuet longiore, & qui obedit patri refrigerabit matrem.

EXplicatius iam aperit bona quæ consequũtur filij honorando parentes. Et primum quidem dicit: quod iucundabitur in filiis: quia cum omnes naturaliter posteritatem desiderent Dei beneficio talis desideratum semẽ obtinebit, idq́ue tale quod non merorem, sed voluptatem affert. Deinde quod omnium votorum suorum à Deo cõpos fiet. Et peculiariter quod vita viuet longiore iuxta legis promissionem, vt sis longæuus super terrã. Præterea quod refrigerabit matrem, hoc est, eam recreabit & reficiet, pro doloribus ipsius, & sollicitudine, gaudio & quiete animi eam afficiens. Est enim hic verbum ἀναπαύσει, vt & apud Matth. 11. Venite ad me omnes, & ego reficiam vos: vnde est ἀνάπαυσις, quod interpres ibi vertit requiem: Et inuenietis requiem animabus vestris. Iere. 6. vertit. Et inuenietis refrigeriũ animabus vestris. Pro obedit patri, Græcis est, qui obedit Domino.

Exod. 20. *8 Qui timet Dominum honorat parentes, & quasi dominis*
Deut. 5. *seruiet his qui se genuerunt.*
Matt. 15. *9 In opere & sermone & patientia honora patrem tuum.*
Mar. 7. *10 Vt superueniat tibi benedictio à Deo, & benedictio illius*
Ephes. 6. *in nouissimo maneat.*
Gene. 27. *11 Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autẽ matris eradicat fundamenta.*

DOcet ad timorem Domini pertinere honorem parentum, & in quo hic honor consistat, nempe vt filij non tãtum externam eis reuerentiam deferant, sed pro beneficio generationis seruiant eis tanquam dominis suis, non gerendo se erga eos tanquã sibi pares, sed tanquam superiores suos, quorum iussis sit obediẽdum, & quorum commodis sit studendum. Modum honoris debiti magis explicat, cum subiicit: Honora patrem tuum in opere & sermone, prompte scilicet illi obediendo, seruiendo, & subueniendo, ac benignè & humiliter ei loquendo. Noster addidit tertium, quod non est Græcis. Et omni patientia, vt videlicet patienter toleret filius parentum defectus si qui sint, & præceptorum rigorem non detrectet. In eo quod sequitur, & superueniat tibi benedictio à Deo: Græcis pro à Deo, est, ab hominibus. Nec est eis illud quod adijcitur, & benedictio illius in nouissimo maneat. Deinde per causalem sequitur, Benedictio enim patris, &c. Quæ sententia significat quanti Deus faciat vel benedictionem vel maledictionem filiorum à parentibus profectam, cùm Deo faciente fiat vt ad benedictionem parentem domus filiorum hoc est, eorum familiæ & res stabiliantur: contrà ad eorum maledictionem etiam fundamenta domorum eradicentur, hoc est penitus subuertantur eorum domus, familiæ atque progenies, quemadmodum patuit in benedictione & maledictione Noë & aliorum patriarcharum. Lege & August. libr. 21. de ciuitate Dei, cap. 8. quid maledictio matris in decem filiis operata sit. Ad Noë maledicentem suo filio Cham respexisse etiam videtur Sapiens hic cùm subiecit.

12 Ne glorieris in contumelia patris tui, non est enim tibi gloria sed confusio.
13 Gloria enim hominis ex honore patris sui, & dedecus filij pater sine honore.

INsinuat ergo non imitandum Cham, qui nudatum patrem ridendum fratribus exposuit. Sunt enim quidam adeo peruersi & impij, vt ex parentum ignominia sibi gloriam quærant, volentes eis videri & sapientiores & meliores gloriantésque quòd eos superent, & ob id eorum vitia & ignominiam quam celare debuerãt prædicantes. Cuius exemplum etiam est in Absalone: qui causabatur non fuisse constitutum à rege quenquam qui audiret quærentes iudicium. Por- 2. Re. 15
rò contumelia, hic ponitur pro ignominia & infamia. Græcè enim est ἀτιμία, sicut & mox postea, vbi habemus: Non est enim tibi gloria, sed confusio. Vbi Græcis, οὐ γάρ ἐστί σοι δόξα, πατρὸς ἀτιμία, hoc est, non est enim tibi gloria patris infamia.

14 Fili suscipe senectam patris tui, & non contristes eum in vita illius.
15 Et si defecerit sensu veniam da, & ne spernas eum in virtute tua.

HIc iam docet ad honorem parentum peculiariter pertinere, vt filij parentum inopiæ succurrant, eos nõ contristent, eorumq́; defectus tolerent, nec ob id illos contemnant. Pro: suscipe senectam patris tui, Græcis est, ἀντιλαβοῦ ἐν γήρᾳ πατρός σου, hoc est, subleua vel suscipe in senectute patrem tuum. Vnde & nostra lectio sic est accipienda, vt suscipere senectam, sit eam subleuare, succurrendo inopiæ eius, & consolatione eã erigendo, cùm sibi ferè senes sufficere non possunt. Et quoniam non solum egestas senibus obtingere solet, sed & sapientiæ atque prudẽtiæ defectus rectè subiungit: si defecerit sensu, hoc est prudẽtia, est enim Græcis σύνεσιν, veniam da: nec sperãdum in virtute tua, hoc est, propter vires tuas, videlicet quia illum iuuenis superas acumine mentis & fortitudine corporis.

16 Eleemosyna enim patris erit in oblinionem. Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia ædificabitur tibi.

ELeemosynam patris vocat beneficentiam patri exhibitam, siue cùm subuenitur necessitati: siue dum ignoscitur eius deficientiæ. Cæterum dubium est qui sit quod sequitur, pro peccato matris restituetur tibi bonum. Et quidam sunt libri qui habent, pro bono facto matris. Sic enim quidam corrigendum putauerunt, quòd absurditas alioqui in sermone videretur, cùm tamen Græcis sit, ἀντὶ ἁμαρτιῶν, hoc est, pro peccatis: quamuis illis non addatur, matris. Lyranus exponit pro peccato matris,

hic

hoc est, pro eleemosyna ad remissionem peccati eius facta, vt sit sensus: Restituetur tibi bonum pro eo quod fecisti pro peccato matris delendo. Vrbanus peccatum hic accipit pro hostia pro peccato, sicut accipitur 2. Corin. 5. cùm dicitur Christus factus pro nobis peccatum: vt significetur eleemosyna & sacrificium pro matris peccato oblatum. Sunt qui simplicius & melius intelligunt pro peccato matris tollerato à te patienter. Græcis pro duobus illis membris quæ nos legimus: Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia ædificabitur tibi, tantum est, καὶ ἀντὶ ἁμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεταί σοι hoc est, & pro peccatis reædificabitur tibi. Quo significatur compensatio, qua in peccatis eius qui benefacit parẽtibus habetur ratio vt cum propter peccata sua mereatur pœnam, remissis, peccatis, & liberetur à debita pœna, & Dei beneficio reparetur atque erigatur, quomodo quidam intelligunt illud Isaiæ, 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Ad hunc sensum vt nostra lectio accedat, illud: pro peccato matris, intelligi potest significare peccata quæ filij frequenter, in iuuentute maxime, committunt cõtra parentes, quorum punitionem euadunt per beneficentiam postea eis præstitam. Itaque sensus erit: Beneficentia patri exhibita non erit in oblitione coram Deo, sed illius Deus semper recordabitur. Nam pro peccatis à te subinde prius in matrem commissis, cum grauis debeatur tibi punitio, restituetur tibi bonum à Deo, & per iustitiam quam operaris erga parentes, fiet tibi ædificatio, hoc est, recuperatio & restitutio eorum bonorum, quæ per peccata tua amisisti, aut vt amitteres meruisti. Aut genitiuus, matris, constitui potest cum bonum, vt sit sensus, pro peccatis tuis restituetur tibi bonum matris, hoc est beneficium quod matri cõtulisti, sicut eleemosynam patris vocat, eam, quæ patri est impẽsa, benignitatem. Quod obscurius his verbis est dictum, clarius explicatur sequenti sententia.

17 *Et in die tribulationis commemorabitur tui, & sicut in sereno glacies, soluentur peccata tua.*

IN verbo commemorabitur, intelligitur ipsa patris eleemosyna, significatúrque quod ea in die tribulationis pro te causam tuam aget apud Deum: ita vt alijs afflictis tu sis liber, aut in tribulationem aliquam merito tuorum peccatorum prolapsus, ab ea merito beneficentiæ patri exhibitæ libereris, ita vt sicut glacies soluitur per auræ serenitatem, solis, scilicet, ardore tunc glaciem dissoluente: sic etiam tunc soluantur peccata tua, & pro tristibus læta succedant. Apta comparatione peccata glaciei, eleemosynam verò serenitati ac solis splendori comparat, quòd sicut glacies frigoris rigore concrescit, ac tristitiam temporis inducit: ita & peccata ex charitatis defectu contrahuntur, ac calamitatum mœrorem afferunt. Sicut autem per solis splendorem & ardorem glacies soluitur, eáque soluta succedit auræ fauor & gratia: ita & per eleemosynam, mentis frigiditate sublata, redit Dei benignitas & beneficentia. Notandum autem quantam emphasim habeat quòd in die tribulationis dicat peccata soluenda, sicut in sereno glacies, significans diem tribulationis

Corn. Iansen. in Eccles.

vertendam in diem serenam: ac cum alijs erit dies nubilus misericordi fore serenum.

18 *Quam malæ famæ est qui derelinquit patrem, & est maledictus à Deo qui exasperat matrem.*

PRo, malæ famæ, Græcis est, βλάσφημος, quæ dictio significat & maledicum & execrabilem, hoc est, eum qui apud omnes malè audit. In quo secundo significatu accipitur a quibusdam hoc loco, vt bene vertetit interpres, quam malæ famæ est is qui derelinquit patrem non succurrendo scilicet ei in necessitatibus ipsius. Potest tamẽ quod Græcis est, ὡς βλάσφημος, iuxta primam significationem verti etiam sic veluti blasphemus, hoc est, maledicus, vt alludatur ad legem quæ est Exod. 21. & Leuit 20. Qui maledixerit patri suo ac matri, morte moriatur, & significetur eum qui patrem in necessitate deserit, morte dignum esse, non secus quàm is qui patri suo maledicit. Cui sensui magis conuenit quod sequitur, & est maledictus a Deo qui exasperat matrem, hoc est, qui eam, vel sua rebellione vel sua rebellione, vel sua desertione ad iram prouocat & exacerbat.

19 *Fili in mansuetudine opera tua perfice, & super hominum gloriam diligeris.*

POst doctrinam eam qua specialiter hortatus est ad humanitatem & beneficentiam parentibus exhibendam, progreditur ad docendum generalem tum humanitatem tum beneficentiam: primum quidem humanitatem & modestiam erga omnes exhibendam requirens, deinde & beneficentiam egenis omnibus præstandam. Fili, inquit, cum mansuetudine opera tua perfice atque exequere, Mansuetudo enim valde commendat hominis opera, eaq; vtiliora alijs reddit: vnde sequitur: & super hominum gloriam diligeris, pro quo Græcis est, καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου δεκτοῦ ἀγαπηθήσῃ, hoc est, ab homine probato diligeris, vel pro homine probato, accepto vel grato diligeris, Nam præpositio ὑπὸ nonnunquam ponitur pro ἀντὶ τοῦ περί. Nostra lectio sic rectè accipitur, propter mansuetudinem diligeris magis quam ob gloriam hominum, hoc est, splendorem aliquem & excellẽtiam humanam. Quo significatur, mansuetudinem homini magis conciliare dilectionem aliorum, quàm gloriam & sublimem aliquem apud homines statum, qui metũ potius incutit quam amorem. Aut est sensus: præter gloriam: quam apud homines obtinebis, etiam consequeris, hoc vt ab eis diligaris.

20 *Quanto magnus es, humilia te in omnibus, & coram Deo inuenies gratiam.*

QVONIAM mansuetudo subsistere nequit, nisi per humilitatem, rectè post mansuetudinem hortatur ad humilitatem & modestiam, quam etiam Christus cum mansuetudine coniunxit, dicens: Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Græcis autem est: Quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus, pro eo quod est: quanto maior es, tanto magis humilia te. Cuius sententiæ vtilissimæ rationem duplicem reddere licet, alteram ad homines, alteram ad Deum pertinentem. Nam quod ad homines attinet, quo quis in sublimiori gradu est constitutus, sicut ma- *Matt. 11.*

t a gis

gis ſubiectus eſt multorum inuidiæ, & cum multis negotia communia habere debet: ita magis adniti debet, vt modeſtia ac demiſſione ſui & inuidiam declinet ac ſuperet & facta ſua commendet: vtilioráque reddat. Quod verò ad Deum pertinet, quo quis maior eſt, hoc demiſſius agnoſcere debet ſe plura à Deo accepiſſe, itémque ſe ad ampliorem rationem illi reddendam aſtrictum eſſe, iuxta illud Gregorij hom. 9 in euang. Cum augẽtur dona, rationes etiam creſcunt donorum. Tantum ergo humilior, atque ad ſeruiendum Deo promptior quiſque debet eſſe ex munere, quanto ſe obligationem eſſe conſpicit in reddenda ratione. Diuus Auguſtinus citat hanc ſententiam lib. de ſancta virginitate, cap. 31. vbi legit tanto humilia. Et indicat tertiam rationem huius ſententiæ, nempe propter maius ſuperbiæ periculum. Menſura (inquit) humilitatis, cuique ex menſura ipſius magnitudinis data eſt, cui eſt periculoſa ſuperbia, quæ, amplius amplioribus inſidiatur. Poſt hanc ſententiam ſequitur apud Græcos in Complutenſi editione ſententia quæ in noſtris deeſt, & ſimiliter in Germanico exemplari, qua declaratur quod dictum eſt: coram Deo inuenies gratiam. Multi excelſi & glorioſi, ſed manſuetis reuelantur ſecreta. Cui conuenit illud Pſalmi: Docebit mites vias ſuas. Sed quod ſequitur magis cohæret cum noſtra lectione. Pſal. 24.

21 *Quoniam magna potentia Dei ſolius, & ab humilibus honoratur.*

IDeo (inquit) inuenies gratiam coram Deo per humilitatem: quia ſolus Deus eſt cui competit magna potentia, quia ſolus omnia quæ vult facit & ab humilibus honoratur: quia illi eius potentiam agnoſcere ſe declarant, dum humiliant ſe ſub potenti manu Deo, cum contra ſuperbi qui Deo obedire recuſant, nec eum metuunt, Dei honori quantum in ipſis eſt, detrahunt. Vnde & Iacobus ſecutus Salomonem dicit: Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam.

22 *Altiora te ne quæſieris: & fortiora te ne ſcrutatus fueris.*

POſt humilitatem & modeſtiam in agendo & conueniendo aliis, requirit & humilitatem in appetenda & ſcientia & rerum cognitione. Addunt Græca in Complutenſi editione in vtroque membro aduerbium aliquod: Altiora te ne quæſieris ἀπερισκέπτως, hoc eſt, imprudenter vel inconſideratè: & fortiora te ne ſcrutatus fueris ἀφρόνως, hoc eſt, ſtultè, quaſi non prohibeatur omnis horum inquiſitio, ſed tãtum immodica & ſtulta. Sed germanica editio hæc aduerbia non habet. Altiora & fortiora vocat maiora & difficiliora, quàm vt quis ea aſſequi intelligendo poſſit quæque ſuperant intelligentiæ vires. Hoc ergo hic monet Sapiens quod Paulus: Non plus ſapere quàm oportet ſapere, ſed ſapere ad ſobrietatem, & vnicuique ſicut Deus diuiſit menſuram fidei. Periculum quod in hoc vitio curioſitatis & temeritatis, indicat Sapiens in Prouerbiis: Qui ſcrutator eſt, inquit, maieſtatis, opprimetur à gloria. Rom. 12. Prou. 25.

23 *Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita ſemper: & in pluribus operibus eius ne fueris curioſus.*

24 *Non eſt tibi neceſſarium ea quæ abſcondita ſunt videre oculis tuis.*

25 *In ſuperuacuis rebus noli ſcrutari multipliciter, & in pluribus operibus eius non eris curioſus.*

GRÆCIS nõ eſt illa pars, & in pluribus operibus eius ne fueris curioſus, ſicut nec in ſequenti ſententia, vbi idem apud nos repetitur. Videtur appoſitum vt operibus noſtris Dei opera opponatur, quaſi dicat, cogita aſſiduè opera quæ tibi incumbunt facienda, Dei vero pleraq; opera noli curioſè inquirere. Cuius cauſa primæ ſubiungitur: Non eſt enim tibi neceſſarium ea quæ abſcondita ſunt, hoc eſt, quæ captum tuum excedũt, quæque Deus hominibus noo voluit manifeſtare, videre oculis tuis: quaſi dicat neceſſariis rebus cognoſcentis tantum vacandum eſt. Vnde ſubdit, In ſuperuacuis rebus, hoc eſt, in ſuperfluis, quæque ad vitæ inſtitutionem & neceſſariam vel vtilem cognitionem non pertinent, noli ſcrutari multipliciter. Prou. 25.

26 *Plurima enim ſupra ſenſum hominum oſtenſa ſunt tibi.*
27 *Multos enim ſupplantauit ſuſpicio illorum, & in vanitate detinuit ſenſus illorum.*

PRIORI ſententia ſecunda redditur ratio cauendæ curioſitatis. Plurima enim inquit, ſuper ſenſum, hoc eſt, ſupra intelligentiam, & captum hominum oſtenſa ſunt tibi: Græcè enim eſt, πλείονα γὰρ συνέσεως ἀνθρώπων ὑπεδείχθη σοι, hoc eſt, plura enim quàm ſenſus hominum capiat, oſtenſa ſunt tibi. Quo ſignificat non omnia quæ oſtenſa ſunt curioſè inquirenda, quod pleraque captum noſtrum excedant: Aut uiter ea quæ nobis oſtenſa ſunt, & quæ vel ſcire vel facere nos oportet, eſſe multa quæ vires noſtræ intelligentiæ ſuperant, vt ſatis ſit in illis ingenium occupari, nec debeat etiam ad alia tranſcendere. Tertia deinde ſubiicitur ratio, à curioſitate ſcientiæ dehortans, cùm dicit: Multos enim ſupplantauit, &c. Quod Græcè eſt, Multos enim decepit opinio eorum vana: & cogitatio mala labefecit mentem, vel mentes eorum. Eſt enim pro ſupplantauit, ἐπλάνησεν, decepit, quod etiam Latinis ſignificat nonnunquam ſupplãtare. Et pro ſenſus, eſt, διάνοια, vel διανοίας, hoc eſt, mentem vel mentes. Sed interpres ſæpe ſenſum pro mente ponit & pro intelligentia. Significatur ergo multos deceptos & vanos effectos, quòd ſuſpicarentur, & opinarentur ſe intelligere quæ non intelligebant, nec intelligere poterant, quemadmodum patuit in philoſophis pleriſque & hæreticis: qui dicentes ſe eſſe ſapientes: ſtulti facti ſunt. Sequitur poſt hæc in editione Complutenſi ſententia, quam nec nos nec Germanicum exemplar habet: Pupillas non habens carebis luce, intelligentiæ autem expers, ne profitearis. Quo ſignificatur, cognitionem in profeſſione debere eſſe quaſi pupillam in oculo, qui lucem percipere non poteſt, nec toti corpori eam communicare, ſi careat pupilla, hoc eſt, viſu qui in pupilla reſidet. Ita cognitionis expers non poteſt aliis lucem communicare, vnde à profeſſione & doctrina abſtinere debet. Rom. 1.

28 *Cor durum habebit malè in nouiſſimo: & qui amat periculum in illo peribit.*

COR durum, vocat cor pertinax & obſtinatum in malo, & in ſua præconcepta opinione, quodque non cedit aliorum monitis: id etſi aliquandiu toleretur à Deo propter pœnitentiam,

tentiam, tamen in nouiſſimo, hoc eſt, tandē malè habebit: quia affligetur malo, idq; eo grauius, quia iuxta Paulum ſecundum duritiam ſuam & impœnitens cor ſuum theſaurizauit ſibi iram in die iræ & reuelationis iuſti iudicij Dei. Talis etiā rectè dicitur amare periculū: quia ſic ſe gerit ac ſi amaret, dum monitus de periculo vitare illud non vult, proinde dignus eſt qui in illo quod amauit pereat. Generaliter tamen amat periculū omnis peccator qui id amat in quo ſubeſt periculum. Et videtur hæc generalis ſententia ſubiūcta occaſione curioſitatis à qua dehortatus eſt, monſtrato periculo quod illi ſubeſt, vt ſignificet meritò curioſos illos perituros, ſi periculo demonſtrato pergant in ſua curioſitate. Bene etiam poſt præcepta humilitatis ſubiicit quædam contra ſuperbos: qui duro corde ſalutaria monita non recipiunt.

29 *Cor ingrediens duas vias non habebit ſucceſſus, & prauum cor in illis ſcandalizabitur.*

HANC ſententiam Græca non habent, conuenientē tamen habent ſenſum. Quod autem cor ingrediatur duas vias, ex ſuperiori capite intelligitur: nempe quod non ſyncerè Deum quærit, ſed duobus dominis vult ſeruire. Huiuſmodi dicit ſcandalizandum in illis duabus viis, hoc eſt, ſcandalum & offendiculum paſſurum atque ruinam, per hoc quod non ſyncerè rectam viam ambulat, ſed duas vias ſectatur, partim Deo partim mundo ſeruiēs. Legitur autem hic verſus variè. Nam pro, ſucceſſus: quidam libri habebant, requiem: alij, ſucceſſus vel requiem, pro prauum cor, quidam habent prauicors, alij prauicordius, alij prauus corde, alij prauicor. Tanta eſt codicum varietas.

30 *Cor nequam grauabitur in doloribus, & peccator adiiciet ad peccandum.*

GRÆCA pro, cor nequam, rurſum habent prius καρδία σκληρά, Cor durum, quod vere dicitur cor nequam, vt quod ſit deploratæ malitiæ. Hoc dicit grauandum in doloribus: quia ſibi ſemper maiores & grauiores parat dolores & mala, theſaurizans ſibi iram: quia peccator, hoc eſt, qui peccatis totus eſt deditus, nullius monitionibus reuocatur à peccatis, ſed præcedentibus peccatis ſemper adiiciet ad amplius peccandum pro quo Græcis eſt: Peccator addet peccata ſuper peccata.

31 *Synagoga ſuperborum non erit ſanitas, frutex enim peccati eradicabitur in illis, & non intelligetur.*

PRO ſynagogę, Gręcis eſt, ἐν ἐπαγωγῇ, aut ἐπαγωγῆ. Hac autem dictione capite ſuperiori & aliis locis vtitur interpres pro punitione & malo quod alicui inducitur atque infertur, vnde ſenſus eſt: In punitione ſuperbi non eſt ſanitas, hoc eſt, ſuperbi qui noluerunt audire ſalutaria monita, ſed ea duro corde reiecerunt, perſeuerantes in peccatis, cum tempus punitionis illis aduenerit, punientur ſine reparatione & curatione. Noſter legiſſe ſe declarat συναγωγῆ. Quod ſequitur, aliter Græca ſic habent: Vix eius eradicabuntur, planta enim malitiæ radices miſit in eo, hoc eſt, quoniam malitia ita in ipſo hæſit & fixa fuit vt radices firmas in eo miſerit, nec vllis monitionibus ab ea diuelli ſe paſſus eſt, ideo ſuo tempore vix eius penitus eradicabuntur, vt reſtitui non poſſit. Vnde facilè intelligi poteſt quomodo noſtra lectio ſit accipienda, nempe: Congregationem ſuperborum: qui nunc nullam volunt admittere curationem ſuo tempore etiā ſine curatione perdendam: quia frutex peccati, hoc eſt: omnis eorū ad peccandum poteſtas, in qua iam bene radicati videntur & firmati, eradicabitur penitus & tolletur ab eis, ita vt amplius non intelligatur nec agnoſcatur eſſe vel fuiſſe, hoc eſt, tolletur ſic, vt non ſuperſint reliquiæ, iuxta illud; vidi impium ſuperexaltatum & eleuatum ſicut cedros libani: Et tranſiui, ecce non erat, quæſiui eum, & non eſt inuentus locus eius. *Pſal. 36.*

32 *Cor ſapientis intelligetur in ſapientia, & auris bona audiet cum concupiſcentia ſapientiam.*

GRÆCA habent: Cor hominis intelligentis cogitabit parabolam: & auris auditoris deſiderium ſapientis hoc eſt, Cor hominis intelligentis meditatur ſermones reconditos, eius cogitatio eſt in grauibus & abditis ſcripturæ ſacræ ſententiis & miſteriis, & autem attentam deſiderat ſapiens, vel auris attenta deſiderat ſapientem, hoc eſt, non diuellitur ab eo, ſed eum audire cupit. Vnde noſtra lectio ſic commode accipitur, Cor ſapientis agnoſcatur per hoc quod ſapientiam libenter audit atque de ea meditatur. Hoc enim conuenit cum eo quod ſequitur, & auris bona audiet cum omni concupiſcentia ſapientiam. Quidam libri habent, intelligeretur, alij intelligitur, futurum tempus magis conuenit cum Græcis.

33 *Sapiens cor & intelligibile abſtinebit ſe à peccatis & in operibus iuſtitia ſucceſſus habebit.*

¶ Hanc ſententiam Græca non habent, & per ſeſe facilis eſt.

34 *Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemoſyna reſiſtit peccatis.*

PRO doctrinam humilitatis & modeſtiæ digreditur ad doctrinam beneficentiæ omnibus egentibus exhibendæ, quam multis proſequitur capite ſequenti. Pro reſiſtit peccatis, Græcis eſt, ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, hoc eſt, expiat peccata. Debet autem per comparationem intelligi, vt ſit ſenſus. Sicut ignem extinguit aqua, &c. quomodo citat Diuus Cyprianus in ſermone de eleemoſyna, & libr. 3. ad Quirinum, vbi & pro, reſiſtit peccatis, legit, extinguit peccatum. Sic citatur etiam in libr. de rect. Catho. conuet. in operibus Auguſtin. Eſt autem apta hæc comparatio, conſiſtens in hoc, quod ſicut ignem ardentem & lædentem aqua ſic extinguit vt non lædat, imo ne ſit quidem: ita eleemoſyna ſic peccata extinguit & expiat, vt quæ inſtar ignis hominem læderent & perderent, atque in ignem inextinguibilem mitterent, amittant perdendi vim, & omnino eſſe deſinant, quia intuitu eleemoſynæ remittuntur. Vnde Daniel, Peccata, inquit, tua eleemoſynis redime. Noſter ergo rectè dixit eleemoſynam reſiſtere peccatis, quia cùm peccata vrgeant & exigant vltionum, eleemoſyna placando Deum illam impedit: & vt remittatur impetrat, iudicium enim ſine miſericordia et qui non facit miſericordiam. Superexultat autem miſericordiam iudicium. Diuus Cyprianus in ſermone de eleemoſyna, per aquam myſticè intelligit baptiſmum, & per ignem gehennam, *Dan. 4.*

gehennam. Hic inquit, ostẽditur & probatur, quia sicut lauachro aquæ salutis, gehennæ ignis extinguuntur, ita eleemosinis atque operationibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua & iugis operatio, baptismi instar imitata Dei rursus indulgentiam largitur.

35 Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum, & in tempore casus sui inueniet firmamentum.

PErperam hic versus legitur in multis libris qui habent: Et Deus prospector est eius qui reddit gratiam, vt deinde noua sequatur sententia, Meminit in posterum, & intelligunt relatiuum, qui referri ad pronomen, eius, vt significetur Deum prospicere eum qui alteri gratiam facit & miseretur, cum ad Deum debeat referri. Nam Græca habent, ὁ κύριος ἀνταποδιδοὺς χάριτας μέμνηται, Et Deus reddens gratias meminit. Illud enim prospector eius, non est Græcis, Legendum est ergo apud nos sine verbo, est: Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum: quomodo multos libros manuscriptos habere deprehendi. Et est sensus: Deus conspector vel protector ipsius eleemosynæ, Deus, inquam qui retribuit gratias pro gratia alteri præstita, is meminit eius eleemosynæ in futuro tẽpore cum mala incidunt, vt tunc intuitu eleemosynæ à malis preseruet, aut liberet eum qui fecit eleemosynam, & ille in tempore casus sui, hoc est, cum inciderit in peccata, vel potius in calamitates aliquas, inueniet firmamentum, in quo, scilicet, consistat, vt non penitus pereat, sed sustentetur & cõseruetur, hoc est, consequetur sustentationem & subleua-
Tob. 4. tionem intuitu misericordiæ præstitæ. Eleemosyna enim, inquit Tobias, ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras.

CAPVT IIII.

1 FIli, eleemosynam pauperis ne defraudes, & oculos tuos non transuertas à paupere.

PR o, eleemosynam, Græcis est ζωὴν, hoc est, vitam. Dicitur autem non defraudes vitam pauperis, pro non defraudes pauperem eo quod ad vitam ei est necessariũ, hoc est, victũ. Nam sicut βίος Græcis & vitam significat & victũ: ita & ζωή. Et apud nos ergo, non defraudes eleemosynam pauperis, positum est, pro non defraudes pauperem eleemosyna, quanquam non est Græcis propriè defraudes, sed ἀποστερήσῃς, hoc est, priues, vt significetur pauperi subtrahi quod eius est, & ei debetur. Est enim eleemosyna pauperis, ea quæ ei debetur, ant quã ille petit. Secunda pars Græcis est, καὶ μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμοὺς ἐπιδεεῖς, & ne protrahas oculos indigentes, hoc est, non sinas pauperes diu in te respicere dum petunt eleemosynam, nec protrahas eorum desiderium, sed da citò quod dandum est. Nostra lectio idem significat, oculos, scilicet, nõ transuertendos à paupere, vt cùm ille intentè respexerit petens eleemosynam, non in diuersam partem oculos nostros vertamus, dissimulando nos videre quod ille in nos respiciat. Simile habetur Tob. 4. Noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, sic enim fiet, vt nec à te auertatur facies Domini. Ab hoc inclementiæ Tob. 4.
vitio magis adhuc reuocat sequenti sententia.

2 Animam esurientem ne despexeris, & non exasperes pauperem in inopia sua.

DEspicimus animam esurientem, cùm non dignamus ad eius inopiam attendere, ac declaramus nos ea nõ moueri ad misericordiam: quod quia non fit, malum inopis augetur, & pauper magis exacerbatur, bene subiicitur, & non exasperes pauperem in inopia sua, tua, scilicet, dissimulatione eius malum duplicando, eumq; ad iram atque tristitiam prouocando, vt iam duobus malis affligatur, inopia, scilicet & tristitia, vel ita & neglectu sui concepta. Græca pro despexeris, habent λυπήσῃς, hoc est contristes, & pro, non exasperes pauperem, habent μὴ παρελκύσῃς ἄνδρα non protrahas virum. Itaque significatur idem quod sequenti sententia, benignitatem, scilicet, non protrahendam, ne dilatione pauper torqueatur.

3 Cor inopis ne afflixeris, & non protrahas datum angustianti.

4 Rogationem contribulati ne abiicias, & ne auertas faciem tuam ab egeno.

GRÆCA priorem partem primæ sententiæ paulò habent efficaciorem. Cor irritatum ne cõturbes. Significat offensionem hominis inopis ex miseria commotam, non esse augendã cunctatione ac despectione, multo verò minus acerba verborum repulsione. Secunda pars docet etiã citò dandum, iuxta illud Prouer. 3. Ne dicas amico tuo: Vade & reuertere, & cras dabo tibi, cum statim possis dare. His sententiis multis quibus ab Inclementiæ vitio reuocat idem sæpius inculcando, indicat & quàm malum hoc inhæreat fixe corruptæ hominum naturæ, & quam multa mala hoc in se complectitur. Primum, quia per hoc subtrahitur pauperi quod ei debetur, imò vita eius. Deinde, quia per hoc additur afflicto afflictio. Et ne putentur hæc ab immisericorde impunè fieri, subiicit inopi neglecto dari occasionem maledicendi, vt si non moueamur ad misericordiam alieno malo, saltem nostri mali metu moueamur. Et cuius non metuamus vim atque potentiam, saltem metuamus malam imprecationem. Dicit ergo.

5 Ab inope non auertas oculos tuos propter iram, & ne relinquas quærentibus tibi retro maledicere.

6 Maledicentis enim tibi in amaritudine animæ, exaudietur deprecatio illius, exaudiet autem eum qui fecit illum.

NE enim quis contemnendam putet huiusmodi maledictionem pauperum, dicit eius imprecationem Deum exauditurum, vt pote qui eum creauit, & proinde eius curã gerit & sibi imputat factam iniuriam pauperi creaturæ suæ irrogatam. Ad insinuandã enim iustam maledictionẽ quam Deus exaudiat, additur, in amaritudine animæ, hoc est, eius qui tibi male precatur non ex vanitate, non ex iniquitate, sed ex amaritudine animæ, quam tu iniquè in eo prouocasti. Notandum autem illud propter iram, in quinta sententia, non esse Græcis. Et potest intelligi vel de ira Dei, vel potius de ira pauperum. Quod nos habemus, non relinquas quærentibus tibi retro maledicere: clarius Græca habent, Et ne des locum homini maledi

maledicendi tibi, vnde nostra lectio sic est ordinanda: quærentibus, hoc est, postulantibus a te eleemosy. nam, non relinquas tibi retro maledicere, hoc est, non des occasionem vt malè precêtur tibi, idq; retro, hoc est, secretò & post tergû: quia scilicet tibi ob paupertatem non audent coram maledicere, quasi dicat, Non sis securus etiam si non audias eos tibi malè precantes, time etiam eorum occultam imprecationem, quam tanquam iustam iustus Deus & pauperum protector exaudicat.

7 Congregationi pauperum affabilem te facito, & presbytero humilia animam tuam, & magnato humilia caput tuum.

GRæcis non est dictio, pauperum, quam interpres de suo addidit: quia & prius & postea de pauperib. agitur. Nec est, affabilẽ, sed προσφιλῆ hoc est, amabilem. Nec est, presbytero, humilia animam tuam, sed tantum quod sequitur: Et magnato (pro magnati) humilia caput tuum, ita vt sit sententia bimembris: quia præcipitur moderatio ad dignitatem & conditionem personarum accõmodanda, vt scilicet cum multitudine comiter atque æquabiliter viuamus, sicque nos amabiles præbeamus: aduersus verò principem reuerentiam exhibeamus, cúmque eo nos modestè & submissè geramus. Nam apud populum cum quo viuendum est æquo iure, superbia hominis se supra communem conditionem efferentis importuna est & odiosa, comitas verò grata: apud principem verò nimia familiaritas & fiducia, contemptum adfert.

8 Declina pauperi sine tristitia aurem tuam, & redde debitum tuum, & responde illi pacificè in mansuetudine.

ET hic Græcis non est illud, & redde debitum tuum, vt sit etiam bimembris sententia, qua duo præcipiuntur, videlicet vt & pauperum preces benignè audiantur, & eisdem benignè atque amicè respondeatur. Nam est illis: responde illi pacificè, sed εἰρηνικὰ hoc est, pacifica, atque sic habebant scripta pleraque quæ erant ad manum antiqua, & Dionysius: Pacifica autem respondere, est ea dicere quæ animo eius pacem & tranquillitatem sunt allatura. Reddit debitum suum pauperi: qui lubenter eum audit, & benignè ei respondet, & pro facultate sua ei succurret.

9 Libera eum qui iniuriam patitur de manu superbi, & non accidè feras in anima tua.

POsteriorem partem sic habent Græca, καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν, hoc est, non sis pusillanimis in iudicando, vel vindicãdo. Nam hoc loco iudicare pro vindicare positum videtur, vt hoc præceptum pertineat potissimum ad iudicem vel magistratum, quem monet Sapiens, vt eum qui se defendere non potest, liberet de manu potentioris, atque in ea re non sit paruo animo, vt scilicet ob metum aut gratiam potentis, omittat succurrere pauperi pro officio, Itaque dum noster verti, non accidè feras, dictio, accidè: non deriuatur ab accidens, sed à dictione Græca, acedia, pro quo vulgò dicitur accidia: vnde & hic multi libri scripti habent accidè, quomodò interpretẽ vertisse verisimile est, sicut & c. 6. vertit: nõ accedieris in vinculis eius, proinde dictio acidè vel accidè hic pronuncianda est penultima longa. Sensus ergo nostræ lectionis est: hanc quã dixi præstandam liberationem non feras in animo tuo accidè, hoc est, cum tædio & tristitia, hoc est, non sit tibi tædiosum eam præstare, libenter & volenti animo eam impende. Sunt qui pro, in anima tua, habent, in manu tua, sed corruptam esse hanc lectionem satis Græca indicant.

10 In iudicando esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum.

11 Et eris tu velut filius altissimi obediens, & miserebitur tui magis quam mater.

IN his duabus sentẽtiis addita sunt ab interprete duo illa adiectiua, misericors & obediens, quæ Græcis non sunt. Præceptum hoc præstitit Iob 29. qui de se dicit, Liberaui pauperem vociferantem, & pupillũ cui non esset adiutor: & cor viduæ consolatus sum. Pater etiam pauperum. Cúmque sederem quasi Rex circunstante exercitu, eram tamen mœrentium consolator. Notandum autem quàm apertè in secundo versu respondeat merces ipsi misericordiæ quæ in priori versu præcipitur: Si inquit, orphanis non habentibus patrem te exhibueris vt patrem, & matri eorum non habenti virum te pro viro & marito exhibueris, Deus vicissim se geret erga te tanquam patrẽ erga filium suum, imo re vera tu eris illi tanquam filius vnicè charus: quòd fueris obediens præceptis eius, & plus quàm mater tua miserebitur tui, vel vt habent Græca, diligit te. Pro mercede ergo intelligi debet illud: Et eris tu velut filius altissimi, quomodo & Lucæ 7. Date mutuum: nihil inde sperantes, & erit merces vestra multa, & eritis filij altissimi.

12 Sapientia filijs suis vitam inspirat, & suscipit exquirentes se, & præibit in via iustitia.

SEcunda hæc est pars huius capitis, in qua nouam materiam auspicatur, pulchrè pertractans sententiis duodecim sapientiæ officia & actiones, in electis & fidelibus, sed quæ non cum tanta gratia & efficacia exprimuntur in nostra versione: quàm in originalibus, quæ hic magnam lectori afferre possunt voluptatem & vtilitatem. Bene autem superioribus istud subiicit, vt postquam dixit Deum misertum suorum, iam mutato nomine Dei in nomen sapientiæ, ostendat quæ bona Deus per suam sapientiam eis largiatur, & quomodo cum suis agere soleat. Pro, filiis suis vitã inspirat Græcè est, υἱοὺς ἑαυτῆς ἀνύψωσε, filios suos exaltauit ac euexit Interpres videtur legisse ἐψύχωσεν. Sapientiam eandem dicit suscipere exquirentes se, quòd eos veluti manu porrecta in suam disciplinam, fidem, atque tutelam recipiat. Vnde pro eius explicatione additum est ab interprete: veluti pro commentario, & præibit in via iustitiæ, viã, scilicet, commonstrans, & in ea deducens: nam ea pars Græcis non est.

13 Et qui illam diligit, diligit vitam: & qui vigilauerint ad illam complectentur placorem eius.

PRimum, & Græcis non est, sed sine connexione absolutè dicitur, ὁ ἀγαπῶν αὐτὴν, diligens eam. Pro, complectentur placorem illius, est, ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης, replebuntur lætitia, vnde certum est non esse legendum, placatorem, sicut habent multa scripta, sed placorem, hoc

est, suauitatem eius. Significat eos percepturos suauitatem & dulcedinem ipsius, qui manè eam studiosè quæsierint, cupientes ab ea instrui & soliciti tunc vt eam inueniant.

14 *Qui tenuerint illam, vitam hæreditabunt, & qui introibit, benedicet Deus.*

GRæcis in primo membro non est, vitam, sed *δόξαν*, hoc est, gloriam, & est singulari numero: Qui tenuerit illam, hæreditabit gloriam. Quod conuenit sequenti, & quod introibit, hoc est, quocunque introibit talis qui illam tenuerit Deus illum benedicet. Non est enim sensus: Quò introibit sapientia, vt quidam intelligunt, sed significatur eum qui possidet: & firmiter retinet sapientiam, in omnibus actibus & conatibus suis benedicendum à Deo: qui omnia eius studia fortunabit & prosperabit: iuxta illud Psalmi primi: Omnia quæcunque faciet prosperabuntur. Et Deuteronomij vigesimooctauo: Benedictus eris ingrediens & egrediens. Emittet Dominus benedictionem super celaria tua, & super omnia opera manuum tuarum, benedicétque cunctis operibus manuum tuarum. Debuisset ergo interpres in vtroque membro aut semper vertisse singularem numerum: aut semper pluralem. Certè codex Atrebatensis collegij habebat: & quò introibunt.

15 *Qui seruiunt ei, obsequentes erunt sancto, & eos qui diligunt eam diligit Deus.*

PRior huius sentētiæ pars longè aliud Græcis significat, quā ex nostra lectione sola concipi posset. Notandum enim illis pro: qui seruiūt, esse, *οἱ λατρεύοντες*, participium scilicet eius verbi vnde deriuatur, *λατρεία*, quæ à *δουλεία*, ferè distinguitur: & diuinis ferè rebus appropriatur. Pro, obsequentes erunt, est, *λειτουργήσουσι*, verbum scilicet quod deriuatur à nomine, *λειτουργία*, quod sacrificium significat, & mysterium sacrum ac publicum quo Deus colitur: vnde Septuaginta ferè vtuntur verbo, *λειτουργεῖν*, quādo fit mentio de ministerio Aaron & Leuitarum, in Leuitico & numeri. Itaque Sapiens hic significat eos: qui sapientiæ se addicunt eámque colunt, esse velut sacrorum ministros, & Dei sacerdotes, vt intelligatur eorū apud Deum excellentia. Et potest datiuus sancto accipi vel pro Deo, vel in neutro genere pro sanctuario, quod eo magis videtur, quia non additur Græcis articulus, *τῷ*, sed tātùm dicitur, *λειτουργήσουσιν ἁγίῳ*, Apud nos ergo illud, obsequentes erunt sancto, accipi debet pro ministri erunt Dei vel sanctuarij. Et videri potest authorem huius libri respexisse ad illud Isai. 61. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini: Ministri Dei nostri dicetur vobis: vbi Septuaginta habent pro ministris, *λειτουργοί*.

16 *Qui audit illam, iudicabit gentes, & qui intuetur illam, permanebit confidens.*

PRo: qui intuetur illam, est, *ὁ προσέχων αὐτῇ*, hoc est: qui attendit illi. Solent autem qui cuipiam auscultant, intentè in illum respicere, vnde intueri illam, posuit interpres pro, auscultare illi: & ad eius monita & præcepta attendere, eíque obedire. Pro, permanebit, est, *κατασκηνώσει*, hoc est, habitabit, vnde verisimile est interpretem vertisse manebit pro habitabit. Itaque hoc versu Sapiens duplicem sapientiæ fructum promittit, gubernationem populorum, & securitatem vitæ: quorum vtrunque in hac vita, & multo magis in futura suis confert sapientia, nam & in hac vita per sapientiam fiunt idonei qui populis regendis præficiantur in politia seculari atque Ecclesiastica, & per eandem in futura vita impletur in eis illud Sapientiæ, 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Cùm ergo in superiori versu sapientiæ studiosos indicauerit fore Dei sacerdotes, hic indicat etiam reges futuros quemadmodum & prædicto loco Isaiæ vtrunque insinuatur in fidelibus implendum.

17 *Si crediderit ei, hæreditabit illam, & erunt in confirmatione creaturæ illorum.*

PRo crediderit ei, Græcis est, *ἐὰν ἐμπιστεύσῃ*, quod cum sequentia respicimus, magis vertendum erat, si fidelis fuerit, hoc est, si ei illi fidum exhibuerit, & firmiter atque constanter ei adhæserit. Talis enim hæreditabit illam, quia ipsa hic nunquam illum deseret, & post hanc vitam perpetuò possidebitur ab eo. Posteriorem partem sic habent Græca, *καὶ ἐν κατασχέσει ἔσονται αἱ γενεαὶ αὐτοῦ*, hoc est, in detentione (vel possessione) erunt generationes eorum. Quo significatur etiam liberos eorum qui sapientiæ adhærent, possessionem sapientiæ retenturos. Itaque per creaturas eorum oportet intelligere eorum filios, & semen siue carnale siue magis spirituale, eos scilicet quos ipsi genuerunt, qui dicuntur fore in confirmatione quia confirmabuntur, & stabilientur in terra, iuxta illud: Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Est autem in relatiuo, eorum, mutatio numeri frequens in scripturis, quamuis æditio Germanica habeat, *αὐτοῦ*, sicut & codex Atrebatensis habebat, illius.

18 *Quoniam in tentatione ambulat cum eo, & in primis elegit eum.*

GRæcæ: *ὅτι διεστραμμένως πορεύεται μετ' αὐτοῦ ἐν πρώτοις*. Quoniam peruersè (vel obliquè aut contortè, ambulat cum illo inprimis. Quod vt rectè cum sequentibus intelligatur aduertere oportet duplicem hic viam ac rationem proponi, quam sapientia sequitur erga suos. Vnam obliquam, indirectam, toruam ac tristem, qua suos in principio ducit per multas tribulationes, multísque molestiis afficit: quæ via tentandi & probandi causa est instituta, vt cum probati fuerint, ac digni reperti per perseuerantiam: deinde altera via, cum eis agat, quæ recta est, plana, expedita, & læta, qua scilicet eis faciem benignam & hilarem exhibet, voluptate animi eos afficiens, & variis beneficiis ac solatiis eos donans, & hic multò magis postea. Itaque in nostra lectione tentatione, pro probatione accipi debet, vt sit sensus: sic in primis agit cum eo, vt illius per multas tribulationes constantiam probet, tentet & exploret. Et inprimis, hoc est, in principio elegit eum, hoc est, delectum eius facit, probat & disquirit, neque temerè eum mox suscipit. Sic enim sequentia exigunt vt exponetur illud, inprimis elegit eum, pro quo multi malè habent, elegit eum. Quæ enim eligimus, ea probamus & exploramus qualia sint. Quomodo autem sapientia delectum faciat, & in tentatione ambulat cum eo qui incipit ei se addicere, explicat cum sequitur.

19 Timorem

19 *Timorem & metum, & probationem adducet super illum, & cruciabit illum in tribulatione doctrinæ suæ.*
20 *Donec tentet eum in cogitationibus suis, & credat animæ illius.*

ILLVD, & probationem, additum est ab interprete, ad explicandum quare inducet timorem & metum, nempè ad probationem. Pro, in tribulatione doctrinæ suæ, est, *ἐν παιδείᾳ αὐτοῦ*: hoc est, in disciplina vel castigatione sua, Tribulationem ergo doctrinæ vocat afflictionem qua illum vult erudire & docere vt seipsum agnoscat: Donec, inquit, tentet eum in cogitationibus illius. Sic enim habebant omnia quæ vidi scripta, & magis sensui cōueniret, sed Græca habent, *ἐν δικαιώμασιν αὐτοῦ*, In iustificationib. suis, vnde magis legendum videtur, in cogitationib. suis, nempè sapientiæ. Significatur ergo sapientiam molestiis & metu afficere suos in primis, donec probauerit quam sint eorum cogitationes firmæ & explorauerit an ei placeant cogitationes sapiētiæ: & sic demum credere possit de illis quòd sint futuræ stabiles, quodque ex animo virtutem ament. Loquitur enim per prosopopœiam de sapientia, velut de præceptore aliquo, qui eum suscepit discipulos erudiendos, prius eorum explorat animos & ingenia: quæ vbi probè cognita habet, & suis institutis videt accommoda, tum demum eos peculiari amore prosequitur, eisque amorem suum declarat. Dum autem hæc sic per fictionem sapientiæ tribuuntur, intelligendum est nihil aliud significari quam Deum ipsum hæc per suam sapientiam agere in studiosis sapientiæ, atque hos sapienti Dei dispositione in suæ conuersionis principio aspera multa sentire, ac variis premi tentationibus: eosdem tamen si aliquamdiu perseuerauerint, omnia postea experturos leuiora, ac multa replendos consolatione: contrà quam accidit his qui vitiis sunt dediti, quibus via carnalis in primis læta videtur, sed postea eius sentiunt incōmoditatem, ita vt dicant Sapientię. 5. Lassati sumus in via iniquitatis. & ambulauimus vias difficiles. Et de eisdem dicitur: Viam pacis non cognouerunt, sed contritio & infœlicitas in viis eorum. Itaque sequitur.

21 *Et firmabit illum, & iter adducet directum ad illum & lætificabit illum.*
22 *Et denudabit absconsa sua illi, & thesaurizabit super illum scientiam & intellectum iustitiæ.*

PRIMA illa verba, & firmabit illum, non sunt in Græcis, sicut nec illa vltima, & thesaurizabit super illum, &c. quæ addita videntur, ad explicandum illa verba, denudabit absconsa sua illi. Pro & iter adducet directum ad illum, est *καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ' εὐθεῖαν πρὸς αὐτόν*. Et rursum reuertetur recta ad ipsum. Dixerat enim superius, sapientiam in primis ambulare cum sui studioso obliquè, quia in tentatione & probatione. Itaque ad illum qui iam probatus est dicit, eam recta via redire: rectam viam vocans eam, quæ gratior & commodior est, quæque diuinæ naturæ magis est propria, viam scilicet consolationis & lætitiæ, qua probatos Deus postea afficit. Nostræ ergo lectionis sensus est: Probatum, qui prius variis agitabatur tempestatibus & tentationibus, sapientia firmabit, sua illum consolatione erigens & confirmans, atque in firmum securitatis statum collocans, sicque iter suum directum adducet ad illum, hoc est: recta ad illum veniet, quæ prius in tentatione ambulauit eum eo: & quæ prius timorem & metum induxit super eum, iam lætificabit eum quantum ad affectum, & quod attinet ad intellectum, denudabit illi abscondita sua mysteria, pleniori enim cognitione donans, & abundanter illum perfundens scientia & intellectu iustitiæ.

23 *Si autem oberrauerit, derelinquet eum, & tradet eum in manus inimici sui.*

PRO, in manus inimici sui, Græcè est, in manus *πτώσεως αὐτοῦ*, hoc est, in manus casus sui, hoc est, sinet eum cadere in mala ad quæ propendet. Hæc est autem iusta pœna desertorum, qui à sapientia, cui se semel addixerunt, desciscunt atque deflectunt, vt & ipsi à sapientia deserantur, deserti que miserrimè pereant, eique tradantur qui eos malè tractabit. Et pertinet illud maximè ad eos, qui iam diu probati. & postea experti sapientiæ dulcedinem, postea ab ea deficiunt, iuxta id quod Paulus de talibus scribit ad Hebræos. 6.

24 *Fili conserua tempus, & deuita à malo, pro anima tua ne confundaris dicere verum.*

POST sapientiæ commendationem, rectè iam subiungit, quid sapientiæ adeptò sit faciendum. Conserua, inquit, tempus, pro quo alij melius vertunt: obserua tempus: quod dupliciter accipi potest. Vno, modo, vt moneatur obseruanda opportunitas temporis ad docendum alios: quia vt est Ecclesiastes. 3. Omnia tempus habent. Tempus tacendi, & tempus loquendi. Altero modo, vt moneatur obseruanda malitia temporis & sæculi, ne quis per eam à recto declinet, sed adhibita diligenti sollicitudine & cautela ab illa sit liber, iuxta illud Pauli, Videte fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Est enim Græcis, *συντήρησον*, verbum, vnde deriuatur nomen synteresis, pro quo quidam malè dicunt synderesis, & significat attentionem, eámque partem animæ quæ vitiis opponitur, séque semper immaculatam seruare studet. Huic sensui magis conuenit quod sequitur, & deuita à malo. pro quo Græcis est, *καὶ φύλαξαι ἀπὸ πονηροῦ*, hoc est, caue à malo, a quo scilicet propter temporis malitiā tibi est periculū, ne fortè quid cōmittas quod Iacob. 5.
sit contra conscientiam. Et quoniam ob temporis huius malitiam solet ferè periculum esse à pudore quodam inutili & perniticioso, dum quæ æquitas postulat, pudet vel dicere vel facere: quia aliorum offensa metuitur, benè subiungit, Pro anima tua ne confundaris dicere verum. In qua oratione addita sunt ab interprete duo illa verba, dicere verum, cum Græcis sit tātum pro anima tua ne confundaris. Non enim tantum significare voluit Sapiens per pudorem non abstinendū à veritate dicenda, sed in genere nō abstinendū ab hic quæ vel faciēda sunt vel dicenda. Addidit tamen nō malè Interpres, dicere verum quia in sequētibus de veritate dicenda & defendenda est sermo. Quod autem dicitur pro anima tua, dupliciter intelligi potest. Sunt enim qui intelligunt animam poni pro vita, vt sit sensus. Non confundaris dicere verum, pro conseruanda vita tua, & effugiendo vitæ periculo, hoc est, non sit tibi charior vita tua quàm veritas, imò hanc cum opus est, deposito pudore

liberè confitere, etiamſi ſit periculum vitæ. At cùm ſequentia obſeruamus, rectius intelligitur, pro anima tua, hoc eſt, pro conſcientiæ tuæ ſalute, ne ſcilicet conſciētiam tuam lædas, & in animam tuam pecces, vt ſignificetur cauſa ob quam non eſt erubeſcenda veritas, nempè ſalus animæ propriæ, quæ per pudorem confitendæ veritatis amittitur. Qui enim inquit Chriſtus erubuerit me & ſermones meos, hunc filius hominis erubeſcet quum venerit in maieſtate ſua. Confundimur autem, hoc eſt, erubeſcimus dicere verum in perniciem animæ noſtræ, non ſolum quum præ pudore omittimus confiteri veritatem de Deo, ſed etiam cùm mendacia quæ ſunt contra honorem vel noſtrum vel proximi, non redarguimus, aut cum pro officio peccantem fratrem arguere ceſſamus: Deniqne cum proprium peccatum confiteri, vbi & quando oporteret erubeſcimus. De quibus omnibus in ſequentibus particulariter fit mentio.

25 *Eſt enim confuſio adducens peccatum, & eſt confuſio adducens gloriam & gratiam.*

NOMEN, confuſio, hic nō ponitur pro ignominia, ſicut capite 3. ſed quemadmodum ſæpè in ſcripturis, pro pudore. Non eſt enim hic ἀτιμία, ſed αἰσχύνη. Duplicem ergo ponit pudorem alterum non ſolùm inutilem, ſed etiam noxium, nempè qui ſecum adfert peccatum, qua ſcilicet à dicendo & faciendo quod æquitas requirit retrahimur, qualis eſt de quo iam dictum eſt. Alterum vtilem & honeſtum, qui homini gloriam & gratiam apud Deum & homines conciliat, vt eſt is quo nos pudet turpe aliquid committere, is etiam quo quis de male acta conuerſatione confunditur, ita vt pœniteat & emendet. Nam & per eam ſimul gratiam meretur & gloriam. Hunc in peccatore deſiderat Dominus, Hierem. 3. dicens. Frons meretricis facta eſt tibi, noluiſti erubeſcere. De duplici iſto pudore, altero noxio, altero vtili & bono, multa hic author habet poſteà in fine cap. 41. & in principio cap. 42.

26 *Non accipias faciem aduerſus faciem tuam, nec aduerſus animam tuam mendacium.*

PRO duabus huius ſententiæ partibus, Græcis vna tantum eſt pars quam noſter in duas ſecuit. Sic enim eſt, μὴ λάβῃς πρόσωπον κατὰ ψυχῆς σου: Ne accipias perſonam (vel faciem) aduerſus animam tuam. Deinde pro ſecūdo membro additur: Et ne reuerearis in caſum tuum pro quo noſtro in ſequenti ſententia habet: Ne reuerearis proximum tuum in caſu ſuo. Et eſt ſenſus: Ne contra ſalutem animæ tuæ perſonæ cuiuſquam habeas rationem, ita vt conſideratione dignitatis aut potentiæ eius in iuſta cauſa ei præ pudore cedas. Nec alterum ita verearis, vt ea res tibi ruinæ cauſa ſit, & detrimentum adferat. Itaque noſtræ lectionis ſenſus eſt: Cum aliquis tibi falsò ignominiam irrogat, noli contra faciem tuam alterius faciè vel perſona ita commoueri, vt non depoſito inutili & noxio pudore, cum fiducia teipſum defendas, nec in perniciem animæ tuæ admittas te vel etiam alium grauari mendacio, ita vt præ verecundia illud depellere ceſſes. Indicat ergo hæc ſententia vnam ſpeciem vitioſæ verecundiæ, qua ſcilicet quis ſe ſinit alieno mendacio grauari: ignominiam ſimul & animæ ſuæ diſpendium ſibi attrahens. Ignominia enim ſignificatur cùm dicitur, aduerſus faciem tuam, in qua confuſionis locus eſt animæ verò diſpendium cum dicitur, aduerſus animam tuam. Peccat enim, & conſcientiam ſuam vt in plurimum lædit qui propriam famam negligit.

27 *Ne reuerearis proximum tuum in caſu ſuo, nec retineas verbum in tempore ſalutis. Non abſcondas ſapientiam tuam in decore ſuo.*

HÆC tria rectè accipiuntur ſecundum noſtram lectionem, vt pertineant ad prohibendam alteram vitioſi pudoris ſpeciem, cum ſcilicet quis præ pudore prætermittit peccantem fratrem corripere aut docere indoctum, cum ſpes eſt promouendæ ſalutis eius. Hoc enim eſt quod dicit, in tempore ſalutis. Pro illo autem, in decore, ſuo, vel potius, eius, vt habent multi libri Græcis eſt, εἰς καλλονήν, hoc eſt, ad pulchritudinem vel decorem, pro quo aliqui vertunt, cum illuſtranda eſt. Itaque & noſtræ lectionis ſenſus eſt: Non abſcondas ſapiētiam tuam in decore eius, hoc eſt, cum eſt decoranda & ornanda. Id autem eſt cum pro Dei gloria, aut cum fructu audientium proferri poteſt. Nam alioqui tempus eſt vt ſapientia abſcondatur, ne margaritæ ſpargantur ante porcos, eaſque porci conculcent.

28 *In lingua enim ſapientia dignoſcitur, & ſenſus & ſapientia, & doctrina in verbo ſenſati, & firmamentum in operibus iuſtitiæ.*

GRÆCIS tamen eſt, In ſermone enim cognoſcetur ſapientia, & doctrina in verbis linguæ. Præter alia ergo, addita eſt illa pars, & firmamentum in operibus iuſtitiæ: quo rectè ſecundum Lyram intelligi poteſt ſignificatum doctrinam veritatis confirmari per bona opera, vt ſit ſenſus: Et firmamentum doctrinæ vel veritas doctrinæ eſt per opera iuſtitiæ facta à docente. Qui enim fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum. Poteſt & in hac parte repeti verbum, dignoſcitur, vt ſit ſenſus: firmamentum, hoc eſt, firmatus & fortitudo animi cognoſcitur per præſtita opera iuſtitiæ. Simplicius tamen fuerit intelligere hac parte addita explicari de qua doctrina ſit ſermo, nempè ea quæ ſit firmamentum in operibus iuſtitiæ, hoc eſt, qua homines firmantur in operibus bonis.

29 *Non contradicas verbo veritatis vllo modo, & de mendacio ineruditionis tuæ confundere.*

POSTQVAM monuit non ceſſandum præ pudore à corripiendo alium & docendo, rectè viciſſim monet non reſiſtendum verè corripienti & docenti, quod ipſum aliquoties præ pudore fieri ſolet. Sæpè enim qui de admiſſis corripiuntur, ſe conantur mendaciis tueri & defendere, veritati pertinaciter contradicentes. Itaque & iſtud præceptum pertinet ad certam vitioſi pudoris ſpeciem reſecandum, quamuis & generaliter poſſit intelligi, ne nec per pudorem, nec ob aliam quamuis cauſam veritati repugnandum, niſi quod ex parte ſatis detur intelligi priorem partem magis dici contra eos qui vt non confundantur, veritati contradicunt cum arguuntur ab aliquo de commiſſo peccato. Cuius ſecundæ partis ſenſus eſt: Si quod mendacium per imprudentiam & inſcitiam protuliſti, ne pergas illud imprudenter defendere aut negare, ſed potius illud verecundè fatere, & de illo ſic apud te confundere, vt emendare

mendare proponas. Potest & hic esse sensus: Pudeat te deprehendi mendacem, dum per imprudentiam tuam & inscitiam veritati contradicis, vt quod dicitur, confundere de mendacio, non accipiatur de mendacio commisso, sed de committendo. Sic enim hæc pars magis conuenit cum priori. Vtrouis modo intelligatur, hac sententia & quidam pudor adducens peccatum resecatur, & quidam pudor adducens gloriam ac gratiam imperatur, atque seruandus docetur. Ad idem pertinet quod sequitur.

30 *Non confundaris confiteri peccata tua, & ne subijcias te omni homini pro peccato.*

31 *Noli resistere contra faciem potentis, nec coneris contra ictum fluuij.*

GRÆCA longè aliter modò habent. Nam, vt alia omittam, quod in his duabus sententiis quarto loco ponitur, in Græcis iam ponitur secundo loco, vt sit secundum membrum prioris sententiæ. Et quod secundo loco ponitur in Græcis, est principium secundæ sententiæ. Habent enim sic, Non confundaris confiteri peccata tua, & ne vi cohibeas fluxum fluminis. Ne te subiicias homini stulto: & ne accipias faciē (vel personam) potentis. Secundum quam lectionem prior sententia pertinet ad id quod superiori sententia agebatur. Prohibetur enim vitiosus ille pudor quo quis deprehensus non vult fateri delictum suum, sed pergit mendaciis errorem suum & peccatum tegere & tergiuersari: quòd cum facit, similis est ei qui conatur fluxum fluminis retinere: quia sicut huius conatus à vi & impetu fluminis superatur, ita & ille à veritatis vi vincetur, quæ eius mendacia denudabit, & magis eius impietatem prodet. Quod ergo dicitur, non coneris contra cursum fluminis, significat non laborandum, vt qui peccauit, veritatem contra se currentem & impugnantem mendaciis multis superet & opprimat. Posterior sententia pertinet ad ea quæ mox sequuntur. Significat enim in nullius quantumuis potentis gratiam cedendum esse à iustitia & veritate quod frequenter præ pudore fieri solet. In nostra lectione vtraque sententia referenda videtur ad prohibendum pudorem confessionis admissorum peccatorum, vt sit sensus: Non confundaris confiteri peccata tua, maximè cùm ob ea argueris à sapiente aliquo, & ne pro peccato à te admisso vlli homini te subiicias, hoc est, obnoxium facias maioris & nouæ reprehensionis atque vltionis, si scilicet mendax inueniaris dum vis excusare ac negare peccatum commissum. Non omni, enim hic positum videtur pro, nulli, sicut ibi, Non iustificabitur in cōspectu tuo omnis viuens. Et correctores plerique libri manu scripti non habent dictionem omni, sed tantum, ne te subiicias homini pro peccato. Quarto puto veriorem esse lectionem, quomodo & Rabanus legit. Huic sensui conuenit quod sequitur: Noli resistere aduersum faciem potentis, pro peccato scilicet à te admisso: Hoc est, cum iudex aut alius quiuis qui potest vindicare, ac tua mendacia confutare, te de peccato arguit, noli mendaciis te contra eum defendere, nec contra potentiam eius qui te veritate oppugnat obnitere. Id enim perinde est, ac si coneris contra ictum, hoc est, vim fluminis, quasi dicat: humiliter potius confitere peccata tua Deo & homini, maximè si is habeat potestatem & sapientiam qua te confutare poterit, vt per humilem confessionem & agnitionem peccati, veniam consequaris: & debitam vltionem euadas. Nam, vt est, Prouerb. 28. Qui abscondit [illegible] scelera sua, non dirigetur: qui autem confessus fuerit, & [illegible] reliquerit ea, misericordiam consequetur. L[illegible]ranus [illegible] [illegible] non [illegible] ubi[illegible] eias omni homini pro peccato, sic [illegible] [illegible] vt significetur delectum hominum habendum [illegible] & dispiciendum cui confitenda sint peccata, tanti scilicet ei qui nouit & potest salutare adhibere aut ostendere remedium. Glossa interlinearis, quę ex Rabano est desumpta, intelligit ea parte significari non esse consentiendum ei qui ad peccatum perpetrandum allicit, vt priori parte Sapiens hortetur ad confessionem peccati patrati: secunda dehortetur à consensu patrandi: quia dum quis alicui ad peccādum consentit, subiicit se illi à quo se superari permittit. Sed primo loco posita explicatio magis præcedentibus conuenit & sequentibus. Hic enim totus locus videtur & consistere in inutili pudore pellendo, & ad vtilem inducendo,

32 *Pro iustitia agonizare pro anima tua, & vsque ad mortem certa pro iustitia, & Deus expugnabit pro te inimicos tuos.*

DOCVIT per pudorem non omittendam confessionem peccatorum, nunc docet per pudorem etiam non omittendam confessionem veritatis, & defensionem iustitiæ, significans ob eam etiam potentibus esse resistendum, quibus propter confessionem peccatorum dicitur non esse resistendum. Cum enim vsque ad mortem certandum docet pro iustitia, [illegible] etiam principibus obsistendum esse cum iniquum aliquid exigunt. Itaque illi quod dixit, pro peccato, opponitur, pro iustitia, significans non esse certandum & contendendum pro peccato defendendo, certandum autem pro iustitia defendenda. Et ne quis etiam hic putet locum habere, quod dixit, ne coneris cōtra ictum fluminis, adiecit hic & Deus expugnabit pro te inimicos tuos, pro quo Græca tantum habent, & Dominus Deus pugnabit pro te. Quæ etiam pro duobus primis membris, vnum tantū habent, ἕως θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, Vsque ad mortem certa pro veritate. Itaque duplici versione nostra lectio constat, in quarum vna verbum Græcum, agonizare, relictum est: & ponitur deponentaliter [illegible] Latinum positum est certa. In priori loco [illegible] legit. In iustitia agonizare, quomodo & [illegible] habebat. Agonizare pro anima, est iustitiæ defensionem suscipere pro conseruanda animę salute, quæ perditur, si quis cum opus est præ pudore omittit defensionem veritatis & iustitiæ: Ne enim quis existimaret ad se non pertinere defensionem iustitię, benè addit, pro anima tua, quasi dicat, dum pro iustitia decertas, pro anima tua certas. Itaque hic vetatur quarta visio pudoris species.

33 *Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis, & remissus in operibus tuis.*

SEQVVNTVR aliquot valde vtilia præcepta prohibitiua. Et primum quidem damnat velocitatem ad loquendum, siue in iubendo siue in promittendo, maximè cum facta dictis non respondent. Sunt enim qui multa statim aliis imperant, cum ipsi interim sint inutiles in operibus suis, & remissi in bonis agendis. Sunt & qui multa facilè pollicentur, sed tardi sunt in præstandis promissis.

miſſis. In quos quadrat illud. Parturiunt montes: naſcetur ridiculus mus. P... , citatus, Complutenſis æditio habet, θρα... , hoc eſt , audax & iactabundus: Germa... corruptè habet , τραχὺς, eùm legendum ... ταχὺς , hoc eſt , velox , quomodo le... ...ter interpres. Generaliter autem hac ...tia prohibentur duo vitia, ſcilicet velocitas ad loquendum, & tarditas ad bene operandum.

34 *Noli eſſe ſicut leo in domo tua , euertens domeſticos tuos, & opprimens ſubiectos tibi.*

SECVNDO damnat ſeueritatem maximè herorum & patrum. Herile enim imperium per ſe videtur eſſe ſatis acerbum. Ad eam autem poteſtatem atque acerbitatem ſi accedat in dominis morum importunitas , ſæuitia atque inſania , fit prorſus imperium tyrannicum, aut feritate beluinum. Itaque requirit ſapiens in dominis humanitatem atque æquitatem erga domeſticos, ſicut & Paulus vult dominos quod æquum & iuſtum præſtare ſeruis , & eoſdem minas remittere. Et patribus præcipit ne ad iracundiam prouocent filios, vt non puſillo animo fiant. Noli , inquit eſſe ſicut leo in domo, hoc eſt, familia tua, ira ſcilicet vt curioſa omnium inueſtigatione, clamoribus inſanis iuſſis onerosis , vltionib. grauib. crudeliter tuos perturbes, premas, & perdas, quos maximè fouere & humaniter tractare debes. Notanda certè ſententia contra pleroſque qui foris maximè ſe præbent humanos, domi crudeles, qui hic ſignificantur crudelis leonis magis digni eſſe nomine quàm hominis.

35 *Non ſit porrecta manus tua ad accipiendum, & ad dandum collecta.*

TERTIO damnat auaritiam, pulchrè notans hoc vitium porrectione manus & contractione. Hæc eſt enim auarorum conditio , vt ad accipiendum manum habeant porrectam, hoc eſt, extenſam : ad dandum verò collectam , hoc eſt, contractam & compreſſam. At vt Chriſtus dixit, beatius eſt dare quam accipere. Et Ariſtoteles virtutis magis proprium eſſe dicit , ἐυποιεῖν, quam ἐυπάσχειν, hoc eſt, beneficium dare quam accipere. Duo ergo vitia hoc verſu Sapiens prohibet, & ne nimis faciles ſimus ad accipiendum , & ne nimis tardi ad dandum.

CAPVT V.

1 *NOli attendere ad poſſeſſiones iniquas, & ne dixeris: Eſt mihi ſufficiens vita. Nihil enim proderit in tempore vindictæ & obductionis.*

CONTINET hoc caput aliquot adhuc præcepta prohibitiua , continuando quod cœptum eſt in fine capitis præcedentis , ſic tamen vt hic ferè addatur ad ſingulas prohibitiones peculiaris ratio. Cæterum primum iſtud præceptum Græca paulò aliter ſic habent : μὴ ἔπι τοῖς χρήμασί σου καὶ μὴ εἴπῃς, αὐτάρκη μοί ἐστιν εἰς ζωήν, hoc eſt , Ne attendas ad diuitias tuas , & ne dixeris. Sufficientia mihi ſunt ad vitam. Itaque non eſt hic ſermo de diuitiis iniquis , de quibus hoc capite poſtea peculiaris eſt ſententia , nec additur apud Græcos ea pars : Nihil enim proderit in tempore , &c. quæ ex inferiori loco huc aſſumpta videtur : Sed prohibetur ne quis ad eas quas ſiue iuſtè ſiue iniuſtè obtinet diuitias nimis reſpiciat, ita vt in eis fiduciam collocet , earumque intuitu, ſibi promittat fœlicem , longam & ſecuram vitam , quemadmodum fecit ille, de quo Lucæ. 12. qui attendens bona ſua , dixit animæ ſuæ , Anima habes bona multa poſita in annos plurimos , &c. Dictio enim αὐτάρκη, hoc loco eſt neutrum plurale, contractum ab adiectiuo, αὐτάρκης, cui Græco more additur verbum ſingularis numeri , ἐστι, pro plurali , In noſtra ergo lectione poſſeſſiones iniquas, conuenit hoc loco intelligere, quomodo Chriſtus appellat mammona iniquitatis , diuitias quæ ferè cum aliqua iniquitate vel comparantur vel conſeruātur, iuxta illud. Omnis diues iniquus, aut iniqui hæres : vt etiam in noſtra lectione prohibeatur inordinatus amor, ac nimia poſſeſſarum diuitiarum fiducia, ſimul cum promiſſione longioris vitæ & vſus diuitiarum, iuxta illud Pſal. 61. Diuitiæ ſi affluant nolite cor apponere. Superioris ergo capitis vltima ſententia prohibuit inordinatum obtinendarum diuitiarum ſtudium. Hac verò inordinatum obtentarum amorem & fiduciam. Sequenti autem earundum ad arrogantiam & elationem abuſum. Subditur enim.

2 *Ne ſequaris in fortitudine tua concupiſcentiam cordis tui.*

3 *Et ne dixeris: Quomodo potui? aut quis me ſubiiciet? propter facta mea? Deus enim vindicans vindicabit.*

GRÆCA paulò aliter totum hunc locum ſic habent: Ne ſequaris animum tuum & fortitudinem tuam , vt ambules in viis cordis tui. Ne dicas. Quis me ſubiicet propter opera mea. Dominus enim vindicans vindicabit tuam iniuriam. Monet ergo ne quis per multitudinem diuitiarum potens effectus, aut alioqui viribus corporis, aut dominij fretus obſecundet quibuſuis cordis ſui deſideriis , vt quicquid libet , licere ſibi putet. Neue per hanc obtentam fortitudinem, in huiuſmodi petulantiæ & inſolentiæ verba prorumpat vt dicat: Quomodo potui hoc eſt, ô quam potens effectus ſum? Aut vt dicat: Quis me ſubiiciet propter opera mea, quæ ſecutus fortitudinem meam prohibito peregi? hoc eſt, neminem vereor, inſeparabilis ſum, hanc impiorum audaciam ſine timore Dei quidui- ſibi promittentium etiam Dauid expreſſit Pſalm. 11. Qui, inquit, dixerunt: Linguam noſtram magnificabimus, labia noſtra à nobis ſunt. Quis noſter dominus eſt? Et Sapientiæ. 2. dicunt: Sit autem fortitudo noſtra, lex iniuſtitiæ, Sic in ſua fortitudine petulanter gloriatus eſt Nabuchodonoſor, dicens : Nonne hæc eſt Babylon Dan. 4.
quam ego ædificaui in domum regni , in robore 4. Reg. 18.
fortitudinis meæ? Et impiiſſimus Sennacherib: In 2. Par. 32.
fortitudine, ait, manus meę ego feci, & abſtuli ter- Eſa. 36.
minos populorum. Quis eſt ex omnibus diis terrarum , qui eruerit terram ſuam de manu mea , vt eruat Dominus Hieruſalem de manu mea ? Vetum hanc linguæ petulantiam , vt in illis declarauit, Deus inultam non ſinet, vnde & hic ſubditur: Deus enim certiſſimè aliquando vindicando vindicabit iniuriam hanc ſuperba ea iactatione ſibi illatam, etſi ad tempus diſſimuler. Et quoniam vindictæ dilatio, pleriſque ſolet eſſe occaſio liberius

rius peccandi, & omnem vindictæ metum excutiendi, iuxta illud Ecclesiast. 8. Quia non profertur citò cōtra malos sententia, filij hominum absque timore vllo perpetrant mala, ideo rectè prædictis subiungit Sapiens sequentem monitionem.

5 *Ne dixeris, Peccaui: & quid mihi accidit triste? Altissimus enim est patiens redditor.*

SIGNIFICARE vult neminem ob vindictæ dilationem sibi debere polliceri peccatorum impunitatem: quia etsi Deus pro sua potētia mox inferre possit vltionem (id enim significat cùm altissimum vocat) tamen pro sua longanimitate non eam mox more hominum infert, dissimulans peccata hominum aliquando propter pœnitentiam, aliquando vt diutius toleratos & induratos acrius puniat. Itaque etsi differat vltionem, non tamen aufert, sed tarditatem supplicij, vt habet Valerius, grauitate compensat: ideòque noster dicit eum esse patientē redditorem, pro quo Græca habent, κύριός ἐστι μακρόθυμος, οὐ μή σε ἀνῇ, hoc est, Dominus est longanimis, non te dimittet, hoc est, quamuis sit longanimis, nō tamen te dimittet impunitum, iuxta illud Psal. Deus iudex iustus, fortis & patiēs, &c. Quædam scripta habent. Altissimus enim est patiens redditor, quæ lectio cùm Græcis magis consentiat, mihi magis probatur. Germanicum tamen exemplar non habet, adiectiuum, triste, nec eam partem, οὐ μή σε ἀνῇ, sed tātum, Dominus enim est longanimis.

6 *De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adijcias peccatum super peccatum.*
7 *Et ne dicas, Miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur.*

GRÆCA est, περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου προσθεῖναι ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίαις, hoc est, de propitiatione non sis securus multum, vt adiicias peccata peccatis. Vnde patet veriorem lectionem esse quæ in omnibus ferè scriptis inuenitur, atque in Glosa item ordinaria, De propitiatu peccatorum. Quoniam enim dictio, propitiatu, quibusdam parum Latina & vsitata videbatur, illud, De propitiatu peccatorum, mutauerunt in de propitiato peccato. Sed interpres propitiatum posuit pro propitiatione: sicut c. 25. obductum in quarta declinatione posuit pro obductione. Quędam etiam scripta habebant, De propitiatione peccatorum. Porrò dupliciter intelligi potest, quod monet, ne simus sine metu de propitiatione peccatorum. Nam accipi potest de propitiatione obtenta, vt significetur etiam obtenta remissione peccatorum non debere hominem nimis esse securum, sed adhuc metuere debere, siue propter periculum relapsus, siue quòd de remissione non sit omnino certus: quia nescit homo vtrum odio an amore dignus sit: siue etiam quòd remissione impetrata, digna pœnitentiæ opera sint in timore Dei peragenda, quo temporalem vltionem etiam remissis peccatis debitam effugiamus. Huic intelligentiæ conuenit recepta iam lectio, De propitiato peccato. Quam lectionem contra hæresim nostri temporis, qua docetur hominem certò credere debere sibi remissa esse peccata, plerique citant, ex ea contrarium ostendere conantes, sed argumento nō satis firmo, tum quòd ea non sit lectio verior, tum quòd dici posset Sapientem securitatem prohibere propter recidiui periculum. Cui magis cōuenit quod sequitur: Neque adiicias peccatum super peccatum. Secundò, quod dicitur de propitiatione peccatorum noli esse sine metu, intelligi potest de propitiatione & venia obtinenda, vt significetur neminem nimis securum esse debere de remissione consequenda, quasi ea facillimè, & cum quis volet, etiamsi non pœniteat, obtineatur, cum ea singulari Dei gratia donetur, & plerisque non contingat, nec nisi pœnitentibus. Cui intelligentiæ magis cōuenit quod sequitur. Neque adiicias peccatum super peccatum, aut, vt habent Græca, non sic sis sine metu, vt adiicias peccata peccatis. Item quod sequitur, Et ne dicas, Miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur. Itaque postquam superiori sententia resecauit libertatem peccandi ex præsumptione impunitatis propter vindictæ dilationem, iam hac sententia eam libertatem resecat ex præsumptione facilis miserationis diuinæ, quam quia plerique se facilè & statim consecuturos cōfidunt, liberè peccata peccatis adiiciunt. Duo.n. hæc sunt quæ faciūt homines liberè peccare, dilatio scilicet vindictæ diuinæ, & præsumptio de faciliter obtinenda Dei misericordia: quam quia hodie nostri hæretici nimis inculcant, docentes sola fide obtineri remissionem peccatorum, & ad eam obtinendam non esse opus nisi vt quis credat in crucifixi merita, nec de remissione metuendum esse, firmiter credendum eam mox obtineri per Christum à quouis credente, etiam in peccatis adhuc perseuerante: hinc fit vt plerique tam securè viuant, & liberè peccata peccatis adiiciant. Proinde hic locus etiam secundum hunc posteriorem intellectum, qui probabilior est, multum facit erga hæreticos nostri temporis, qui non solum de obtenta, sed etiam de obtinenda venia suos iubent esse securos, semper contra nostri Sapientis doctrinam illud prædicantes. Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum nostrorum miserebitur. Quod cur dici vetet, & quo sensu, declarat addita ratio.

8 *Misericordia enim & ira ab illo cito proximant, & in peccatores respicit ira illius.*

PRO cito proximant, Græce est, ταχυνεῖ, hoc est, festinabit, aut citò veniet. Pro, respicit, est, καταπαύσει, hoc est, requiescet. Sensus ergo est, Verum quidem est misericordiam Dei non difficilem se præbere hominibus, sed citò eam aduenire illis ab ipso: sed simul etiam verum est iram ab illo festinare, eáque à Deo missa respicit ad peccatores, atque super eos quiescit, perficiens quod iussa est, ac proinde ad illos non pertinet misericordia, sed tantum ad iustitiæ studiosos. Peccatores enim hic vocat eos qui in peccatis suis animo sunt obfirmati, quos frustra significat de Dei misericordia præsumere, cùm ad tales non misericordia, sed grauissima Dei vindicta pertineat.

9 *Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem.*
10 *Subito enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ disperdet te.*

POSTQVAM monuit non sic præsumendum de faciliter impetranda remissione peccatorum, vt ob id liberius & sæpius peccetur, sed metuendam Dei iram, conuenienti iam ordine etiam monet ob eiusdem iræ metum non differendam cordis ad Deum à peccatis conuersionem, nec eam procrastinandam. Cumque huiusmodi procrastinatio

crastinatio frequenter accidat in hominibus, ob speratam diuinæ vltionis longiorem dilationem, contrà affirmat & subitò venturam iram illius, quod inopinam ac citius opinione semper peccatoribus obueniat, & illam in tempore vltionis planè hominem perditurum, vt eam effugere aut superare nequeat.

11 *Noli anxius esse in diuitijs iniustis, non enim proderunt in die obductionis & vindictæ.*

PRo, noli anxius esse, idem Græcis est quod in principio capitis, μὴ ἄπεχε, hoc est, ne attendas, aut animum adiectas. Sed ibi prohibuit adijcere animum ad diuitias iam obtentas, hic ad diuitias per nefas acquirendas, vnde non malè vertit interpres. Noli anxius esse in diuitijs iniustis, hoc est, solicitus pro talibus acquirendis. Tales enim non proderunt in die obductionis, hoc est, vindictæ. Græcis enim tãtum est, ἐπαγωγῆς, de qua dictione supra dictum est. Additum est autem, vindictæ, explicationis gratia. Idem habet Salomon Prouerb. 10. cum dicit, Nihil proderunt thesauri impietatis, iustitia autem liberabit à morte.

12 *Non ventiles te in omnem ventum, & non eas in omnem viam, sic enim omnis peccator probatur in duplici lingua.*

GRæce est, μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ, καὶ μὴ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ, οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος. Non ventiles in omni vento, & non eas in omni via: sic peccator bilinguis. Itaque non est Græcis pronomen, te, quod etiam quædam Latina scripta non habent, sicut etiam multa habent, in omni vento & in omni via, non omnem ventum, & omnem viam. Durè enim dicitur homo ventilare seipsum, cum hominis sit ventilare frumentum, aut aliud simile, quod vento agitandum exponit. Cum autem prohibet ventilare in omni vento, ac ambulare in quauis via, pulchra metaphora prohibet inconstantiam & leuitatem, qua quis cuiuis occasioni oblatæ leuiter se accommodat, nunc vnũ, nunc aliud sentiens, dicens, eligens, & amplectens. Sic & Teutones de infidis dicunt: Penulam eos incidenti vento obuertere. &: Quacunque aliquem sella sedere posse. Et, Dominus quomodam inconstantiam notat per arundinem vento agitatam. Et Paulus ab huiusmodi inconstantia animi auocans, Vt iam, inquit, non simus paruuli fluctuantes & circunferamur omni vento doctrinæ. Porrò si legatur, Non ventiles te in omnem ventum: sensus erit: Non sinas te agitari, aut ne agiteris, ad omnem ventum, hoc est, non cuiusuis doctrina commouearis, aut quouis concupiscentiæ impulsu te sinas abduci, vt sit similis locutio Paulinæ. Quanquam altera lectio vt Græcis magis consentit, ita molliorem habeat sensum. Iam in eo quod sequitur, multi Latini libri nõ habent, omnis peccator: sed tantum, peccator, quemodo & habet Glosa ordinaria, & Lyra, Nõ enim omnis peccator probatur per duplicem linguam, sed verum est, quòd probetur aliquis esse peccator, ex eo quod deprehendatur loqui duplici lingua, hoc est, varia, pro diuersitate locorum & personarum diuersa proferens. Hoc ergo est ventilare omni vento, & ire in omni via. Cui contrarium affirmatiuo iam præcepto exigit, dicens.

13 *Esto firmus in via Domini, & in veritate sensus tui & scientia, & prosequatur te verbum pacis & iustitiæ.*

GRæca breuius duobus membris sic, ἴσθι ἐστηριγμένος ἐν συνέσει σου ἀσφαλεῖ, καὶ εἷς ἔστω ὁ λόγος σου, hoc est, Sis firmus in sententia tua certa, & vnus sit sermo tuus. Contra varietatem ac leuitatem & iudicij & sermonis, quam superiori sententia reprehendit, requirit constantiam firmitudinemque primum quidem mentis, deinde vero etiam orationis in rebus bonis ac certis. Ideo enim additur, ἀσφαλεῖ, vt significet tum demum iudicium animi sui super re aliqua firmandum, cum ea res certa habetur ac explorata. Atque hoc est quod nostra lectio habet, in veritate sensus tui, hoc est, in vera animi tui sententia. Germanicum tamen exemplar non habet adiectiuum, ἀσφαλεῖ, sed tantum, ἐν συνέσει σου, hoc est in sententia tua. Nostra ergo lectio item sic accipienda est, vt primum commendet nobis firmitatem mentis in veritate intellecta & deinde constantiam sermonis, qui vbique respondeat iudicio animi, nec vel metu vel ob gratiam cuiusquam alicubi ab animo dissentiat. Sensus ergo est: Esto firmus in via Domini, sic scilicet, vt primum quidem firmus sis in vera sententia tua atque scientia, quam de Deo, rebũque diuinis cõsecutus es: Deinde verò etiam vbique te prosequatur verbum pacis & iustitiæ, ita vt illud sibi semper vniforme nunquam derelinquas, sed constanter illud profitearis, quod iustitiam homines docet, & pacem inter eos fouet. Verbum enim pacis & iustitiæ rectè opponitur sermonibus bilinguium, qui se omnibus accommodant, & falsa sæpè loquuntur, per quæ & discordias excitant in hominibus.

14 *Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, vt intelligas, & cum sapientia proferas responsum verum.*

PRior huius sententiæ pars sic ferè intelligitur à nostris, vt moueat ad ritè audiendum verbum prædicationis mansuetum animum adferendum, quòd per animi mansuetudinem fiat, vt melius intelligatur verbum Dei, iuxta illud Psal. Docebit mites vias suas. Vt hic locus concordet cum illo Iacobi: In mansuetudine suscipite insitum verbum quod potest saluare animas vestras. At Græca aliud habent sensum, Habent enim sic, γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου ἀγαθῇ, καὶ ἐν μακροθυμίᾳ φθέγγου ἀπόκρισιν ὀρθήν, hoc est, Esto celer in auditione tua bona, & in longanimitate profer responsionem rectam. Quãquam adiectiua bona & rectam nõ habeat exemplar Germanicum aut Aldinum, Interpres noster pro, ταχὺς, videtur legisse πραΰς, Non est ergo hic tantum sermo de audiendo verbo Dei, sed monet Sapiẽs vt nos exhibeamus propensos & attentos ad audiendum alios, nos de quapiam re rogantes & consulentes: tardi tamen simus ad respondendum, contra quorundam morem, quique sapientes videantur, priusquam satis intellexerũt quod rogantur, mox prorumpunt ad responsionem, interrumpunt præ impatientia narrantis & interrogantis orationem. Itaque hoc docetur isto loco, quòd similibus verbis monet Iacobus, dicens: Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Quod etiam

non

non tantum de audiendo vel loquendo verbo Dei esse intelligendum, sed eo significari quemadmodum hic voumquenique paratum esse debere ad audiendum alios non solum docentes, sed etiam quærentes & consulentes, satis significat adiecta illa pars, & tardus ad irã, quæ monet vt cum mansuetudine audiantur interrogãtes, nec facilè contra eos per iram eaurgatur. Et hoc loco apud Rabanum non est dictio, Dei, sed tantum, ad audiendum verbum, vnde & in quibusdã scriptis dictio, Dei, nimio expuncta erat. Et Lyranus non de audiendo docentes verbum Dei hunc locum intelligit, sed de audiendo interrogantes. Eaponens enim illud, Esto mansuetus ad audiendum, &c. Dulciter, inquit. audiendo quęstionem de fide vel moribus tibi factam. Hic enim sensus sequentibus conuenit, vbi de respondendo præscribitur. Est ergo nostræ lectionis iste sensus. Non te difficilem præbeas ac morosum, sed mansuetum & benignum ad audiendum alios, te rogare quiequam volentes, vt per animi mansuetudinem melius quod ab ipsis dicitur intelligas, ac deinde vbi intellexeris quod petitur, non præcipitanter, sed cum longanimitate & tarditate quadam atque sapientia profer verum & solidum responsum. Huic intelligentiæ conuenit quod subditur.

15 *Si est tibi intellectus, responde proximo: sin autem, sit manus tua super os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato, & confundaris.*

SI est tibi intellectus, responde proaimo, te scilicet consulenti & roganti. Sin autem sit manus tua super os tuum, hoc est, silentium tibi impone & tace, ne capiaris in verbo, indisciplinato, hoc est, in responsione inerudita & indocta deprehendaris, & sic confundaris. Hanc tamen partem, ne capiaris, &c. Græca non habent, sed eam suo more explicandi gratia adiecit noster interpres. Sequens autem sententia reddit rationem, cur intelligens respondere debeat, imprudens verò & indoctus tacere. Subditur enim.

16 *Honor & gloria in sermone sensati, lingua verò imprudentis subuersio est illius.*

HONOR & gloria in sermone sensati, hoc est, prudentis: lingua verò imprudentis subuersio est illius, hoc est, subuersionis eius causa. Græca autem nõ habent dictionem, sensati & pro imprudentis, est, hominis. Sic enim est: Honor & ignominia est in loquela, & lingua hominis ruina illi. Vnde patet interpretem pro, ἀτιμία, vt habent iam omnes libri, legisse τιμὴ. Similes sententias frequẽtes habent parabolæ Salomonis de lingua.

17 *Non appelleris susurro, & lingua tua ne capiaris, & confundaris.*

DIXIT de pernicie hominis bilinguis, & de lingua hominis imprudentis, rectè ergo subiiciendo monet, vt quis ita se gerat ne in nomen & existimationem incidat susurronis, & detractoris. Tales enim sunt ferè bilingues, coram blandè loquentes, at post tergum clam mordentes, atque hac ratione multum noxij, vt mirum non sit tales non solùm Deo esse abominabiles, sed etiam hominibus. Dicit ergo. Non appelleris susurro, hoc est, ita te geras in lingua, ne iustè de hoc vitio nisi mulieris, quo qui obnoxij sunt, pessimè apud omnes audiunt, & caue ne lingua tua inuolu aris malo nomini: & deprehendaris mendaa aut detractor, sicque confundaris, Græcè autem est, καὶ τῇ γλώσσῃ σου μὴ ἐνεδρεύσῃς, hoc est, & lingua tua ne insidieris. Cæterum vt ab hoc vitio magis deterreret, comparat illud furto quod omnes abominantur, & maaimè abominabilem reddit hominem apud homines atque susurronem ac detractorem peiorem & detestabilem esse indicat, dicens.

18 *Super furem enim est confusio & pœnitentia, & denotatio pessima super bilinguem, susurratori autem odium, & inimicitia, & contumelia.*

ILLVD & pœnitentia, Græcis non est, sicut nec tertium illud totum membrum, sosurratori autem, &c. Pro denotatio, quidam libri habent deuotatio, alij deuoratio, sed interpretem vertisse denotatio, sicut plura scripta habebant, patet ex eo quòd capite. 19. bis vsus est verbo denotabitur quod ibi respondet verbo, καταγνωσθήσεται, vnde deriuatur nomen hic positum, κατάγνωσις. Sicut ergo ibi vertit, denotabitur, pro vituperabitur vel damnabitur, ita hic vertit denotationem pro damnatione vel vituperatione. Id enim propriè verbum, illud, & nomen ab eo deductum significat. Et Lyranum legisse denotatio, quamuis contextus habeat deuotatio, patet ex eius commentario, qui sic habet: id est, ostensio confusibilis cum digito. Rectè autem bilinguis & susurro furi comparatur, tum quòd sicut fur detrahit alterius substantiæ, ita ille famæ & nomini, tum quod vterque clam & occultè nocet. Sed furè bilinguis & susurra tot peior esse indicatur, quia melius bonum & irreparabilius aufert. Melius est enim nomen bonum quàm diuitiæ multæ. Et concordia fratrum, quam suis sæpè detractor tollit susurris, seminando inter fratres discordias, bonis temporalibus longè præferenda est. Benè ergo dicit: Super furem est confusio, hoc est, furem sequitur confusio & pœnitentia, at vt in plurimum venia talis est dignus: quia vt est Prouerb. 6. Non grandis est culpæ cum quis furatus fuerit, furatur enim vt esuriẽtem impleat animam. Verum super bilinguem & susurronem est pessima denotatio, hoc est, ei competit grauis damnatio & vituperatio, quasi dicat: Venia talis non est dignus, sed omnino dignus est qui sine misericordia damnetur ac perpetuam ignominiam ferat: quia non ea inopia peccat, & grauissimum damnum infert, idq́ue sine proprio commodo.

CAPVT V.

1 *IVstifica pusillum & magnum similiter. Noli fieri pro amico inimicus proximo.*

2 *Improperium enim & ignominiam malus hæreditabit, & omnis peccator inuidus & bilinguis.*

GRÆCA habent, ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνόει μηδὲ ἕν, hoc est, in magno & in paruo ne ignores ne vnum quidem: quamuis illud μηδὲ ἕν, non sit in Germanico eaemplari. Noster interpres Græca sic videtur intellexisse, quasi significatum sit, in iudicando æquè habendam rationem causæ alicuius parui, atque alicuius magni, & vtriusque causas similiter perpendendas, vt de vtroque rectum iudicium proferri possit, iuxta illud quod Deuter. 1. dictum

dictum est iudicibus: Nulla erit distātia personarum, ita paruum audietis vt magnum, nec accipietis cuiusquam personam. Iuxta hunc intellectum interpres non malè sensum reddidit, vertendo, Iustifica pusillum & magnum similiter. Verum hic sensus nec ad præcedentia, nec cum sequentibus aliquam habet conuenientiam, vt mirum sit eam hic interiectam esse. Itaq; Græca hūc potius iuxta alios habent sensum: Cura vt non solum non ignores ac negligas magna, sed nec ea quæ parua sunt vel videntur, quasi dicat: Omnia Dei mandata, siue sint maximarum siue minimarum rerum, summa cura & diligentia sunt inquirenda, cognoscenda & obseruanda. Quod videri potest subiecisse superioribus: quia cōparauit detractionem, quæ paruum videtur hominibus vitium, cum furto, à quo tanquam magno vitio satis abhorrent & abstinent plerique, vt etiam Græcæ lectionis hic possit esse sensus: Vide vt ne ignores differentiam inter magnum & paruum vitium, atq; cum vulgo quæ parua sunt magna ducas: & cōtrà: quæ magna sunt paruifacias. Cui sensui nostra lectio accedet, si adiectiua, pusillum & magnum accipiantur in neutro genere, quomodo in Græcis accipienda videntur, vt sit, non sit tibi satis, iustè sentire & iudicare de magnis rebus, sed da operam vt etiam de iis quæ paruæ sunt vel videntur, rectè pronuncies. Iam quoniam hæc sententia præter morem abruptè hic videtur in fine capitis posita, cùm alias ferè huius libri sententiæ duobus aut pluribus constent membris, sciendum principium capitis sequentis, in Græcis incipi à coniunctione. Habent enim, *ἀντὶ φίλου μὴ γίνου ἐχθρὸς*, Et pro amico ne fias inimicus: vt merito hæc pars in vnam sententiam iungenda sit cum præcedenti, quemadmodum quidam coniungunt, vt principium noui capitis sit à sequenti sentētia. Non te extollas. Nam quod dicitur, ne quis fiat pro amico inimicus, propter bilingues dicitur, de quibus mox dixit, vt adhuc hæreat incepta materia. Certè quædā scripta Latina auspicātur nouum caput ab illo, Iustifica pusillum & magnum: quædā ab illo quod postea sequitur Verbum dulce multiplicat amicos: vnde & Rabanus incipit secundum commentariorum librum, quædam hoc loco nullam distinctionem capitis faciunt. Illud enim quod dicitur, noli fieri pro amico inimicus: non sic videtur accipiendum quasi moueat cauendum ex amico quis fiat inimicus, sed potius vt ne cùm quis se gerit pro amico, blandè coram loquendo, velut inimicus noceat, occultè ei detrahendo. Hoc enim est peccatoris inuidi & bilinguis, cui hoc ipsum tribuitur, quamuis de inuido non fiat mentio in Græcis, quæ tantum habent, *οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος*, hoc est, sic peccator bilinguis, scilicet se habet, vt pro amico fiat inimicus, & ob id improperium & contumeliam hæreditet.

3 *Non te extollas in cogitatione tua velut taurus, & elidatur virtus tua per stultitiam.*

4 *Et folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinquaris velut lignum aridum in eremo.*

APVD Græcos illud, velut taurus, in secundo membro ponitur. Et habent sic: Ne extollas teipsum in consilio animæ tuæ, ne velut taurus diripiatur anima tua. Hortatur ad modestiam, ne qui plus cæteris sapere videtur, sese in sua prudentia & cogitatione extollat, alios præ se contemnendo, & superbè in se gloriando, instar tauri, superbissimi & indomiti animalis. Sic enim futurum vt animalis hominis transuersim rapiatur impetu superbiæ, sicut taurus indomitus & efferatus maxima vi impetuque rapitur quouis. Ex quo & illud sequetur quod habet nostra lectio, vt virtus hominis hoc est, fortitudo ea, qua per accepta dona posset multa præclara præstare, confringatur & elanguescat, dum per superbiam animi pleraque stultè designat, aut opere aut lingua. Ita enim frequenter vsuuenire videmus, vt qui dona aliqua consequutus est, quibus multam sibi gloriam & fructum aliis adferre posset, si eis modestè & humiliter vteretur, dum eis superbè abutitur sese iactando, & temerè quiduis audendo, perdat per stultitiam suæ superbiæ omnem donorum suorum vigorem & efficaciam. Sicque fiat quod sequitur, vt ipsamet hominis fortitudo, quæ in donis eius consistit, comedat folia eius & fructus eius perdat, hoc est, omnem eius ornatum & fructum quem proferre poterat, consumat & auferat atque hoc ipsum quod illum ornare poterat spoliet eum omni & gloria & fructu, sicque spoliatus relinquatur in hoc mundo, velut lignum aridum in eremo, inglorius scilicet & infructuosus, ad nihilum valens vltra, nisi vt mittatur foras, & igni deputetur. Iuxta hanc explicationem suppositum verborum comedat & perdat, est, virtus tua, non autem vt quidam intelligunt, stultitia, nam Græcis non est, stultitia, sed apud eos manifestum est pro supposito repetendum ex præcedenti sententia nomen, anima, pro quo noster vertit, virtus tua. Videtur autem quibusdam in hac secunda sententia adhuc persisti in metaphora à tauro desumpta, vt significetur quemadmodum in syluis & desertis tauri indomiti depascuntur arborum folia & fructus, ita & hominis animam & virtutem ipsum depascere, & perdere. Cæterum siue legatur, vt quidam libri habent, comedet, perdet, relinqueris, siue comedat, perdat, relinquatis, parum facit ad rem, nisi quod posterior lectio præferenda videatur.

5 *Anima enim nequam disperdet qui se habet, & in gaudium inimicis dat illum, & deducet in sortem impiorum.*

SENSVM sententiæ præcedentis iam datum probat hæc sententia. Anima enim, inquit nequam disperdet qui se habet, hoc est, possidentem se: & in gaudium inimicis dat illum, vel, vt habent Græca, & gaudium (vel derisum) hostium faciet eum. Vnus codex scriptus habuit, debet illum, per futurum scilicet, vt habent Græca. Quod autem sequitur apud nos, & deducet in sortem impiorum. Græca non habent, proinde explicationis gratia additum est ab interprete. Est autem sors impiorum æterna miseria, in quam anima nequam suum possessorem deducit.

6 *Verbum dulce multiplicat amicos & mitigat inimicos, & lingua gratiosa in bono homine abundat.*

AB hoc versu aliquot sententiis sequentibus agitur de parandis, probandis, & retinendis amicis benè probatis. Et hoc quidem versu indicat modum parandorum amicorum nempè per suauitatem orationis & blandiloquentiam:

de

de qua rectè subinfert sermonem postquam superiori sententia dixit contra superbam sui iactationem & gloriationem. Cæterum interpres noster de suo addidit eam partem,& mitigat inimicos, cum apud Græcos sententia tantum sit bimembris. Pro, gratiosa, multi libri habent, eucharis gratiosa. Nam cum dictionem Græcam, eucharis quidam in margine exposuisset per nomen gratiosa, postea, vt & alias factum est contextui idem nomen insertum est:deinde ab aliis dictio Græca eucharis:quæ in omnibus ferè scriptis est,reiecta est, & retenta dictio Latina, gratiosa,cùm verisimile sit interpretem primum posuisse nomen Græcum,eucharis,Græcam scilicet dictionem alia Græca reddendo. Neque enim Græcis hic est εὔχαρις, sed εὔλαλος, hoc est, bene loquens. Habent autem Græca secundam partem sic καὶ γλῶσσα εὔλαλος πληθυνεῖ εὐπροσήγορα, hoc est, lingua bene loquens multiplicat sermones affabiles,scilicet aliorum. Itaque significatur comitatem & suauitatem orationis valere non tantum ad beneuolentiam hominum conciliandam, sed etiam ad alliciendum eorum affabilitatem,vt scilicet nostræ humanitati & comitati aliorum affabilitas respondeat,illique nostra suauitate incitati etiam erga nos humaniter atque suauiter sese gerant. Nam quod quidam dicit apud Terentium:Si malè dixeris, peius audies, illud in contrariam partem accidit, vt orationis nostræ suauitas & gratia, aliorum summa in nos & voluntate & sermonis comitate remuneretur. Itaque quod nostra lectio habet,abundat,vel, vt habent plures libri per fumum,abundabit:hunc rectè habet sensum:Lingua gratiosa in bono homine copiosum proferet fructum, efficiétque vt & alij similiter suauiter & blandè loquantur.

7 *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille*

GRæcis iucundius & significantius sic est, Οἱ εἰρηνεύοντές σοι ἔστωσαν πολλοὶ, οἱ δὲ σύμβουλοί σου εἷς ἀπὸ χιλίων, hoc est:Pacifici tibi sint multi, at consiliarij tui,vnus ex mille, hoc est, multos habeas qui pacem tecum habeant, & cum quibus pacificè viuas:at consiliarios,quibus secreta cordis tui detegas, habeas paucos & raros. Non est enim hic pro pacifici, εἰρηνικοὶ, quod est Matthæi 5. hoc est, pacem facientes inter discordes, sed εἰρηνεύοντες, hoc est, pacem seruantes: aut in pace degentes. Postquam ergo Sapiens docuit, qua ratione multos nobis parare possimus amicos, opportunè monet vt inter multos illos delectum faciamus, nec nisi paucos ex multis habeamus cum quibus consilia nostra communicemus, quòd inter multos pauci sint fidi, item prudentes.

8 *Si possides amicum, in tentatione posside eum, & non facile credas ei teipsum.*

PRo, possides & posside, Græcis κτᾶσαι, quod non tantum significat possidere, sed etiam comparare, quæ significatio hic magis quadrat. Nam vult Sapiens docere, quod & alij docuerūt qui de amicitia scripserunt:prius scilicet deligendos esse amicos quàm diligendos:proinde nostra litera sic commodè est accipienda: Si possidere paras amicum, para illum possidere per tentationem & probationē, hoc est, fac periculum fidelitatis & beneuolentiæ eius in rebus minoribus, priusquam ei credas maiora. In secunda parte Græca non habent, teipsum, sed tantum, καὶ μὴ ταχὺ ἐμπιστεύσῃς αὐτῷ, hoc est,& non facilè credas ei. Sed & Latina quædam scripta non habebant, teipsum,in quibusdam etiam erat expunctum: & plenior est sententia si omittatur. Significatur enim non facilè credendum alicui amicitiam verbis pollicenti,sed priusquam ei fides firmiter habeatur, probandam eius fidem. Cuius causam subijcit.

9 *Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis.*

PONIT aliquot genera instabilium amicorū quorum primum est eorum qui amicitiam seruant quandiu eis est opportunum & commodum:qui proinde non persistunt in tempore tribulationis. Hos significat,dicens: Est amicus secundum tempus suum,hoc est, sunt aliqui qui amicos se gerunt,cum est eis opportunum & commodum honori & vtilitati ipsorum.

10 *Et est amicus qui conuertitur ad inimicitiam, & est amicus qui odium & rixam & conuitia denudabit.*

ALTERVM est eorum qui non solum deserunt amicitiam:sed etiam ex amicis fiunt inimici:offensi scilicet re aliqua leuicula:vt sunt homines superbi & citò irritabiles. Inter quos sunt etiam qui nō solum fiunt inimici, sed etiam odium animo conceptum per rixam verborum denudant & detegunt atque inter rixandū etiam detegunt conuitia & opprobria:quæ tempore amicitiæ aduerterunt, & quæ eis tanquam amicis detecta fuerunt. Significat ergo hos amicos esse valde perniciosos, & proinde ne in tales incidamus amicos studiose esse probandos. Græca secundam partem huius sententiæ sic habent, καὶ μάχην ὀνειδισμοῦ σου ἀποκαλύψει, hoc est, & pugnam opprobrij tui reuelabit, quod significatur eum qui ad inimicitiam transpositus est, propositurum ad iurgium quo amici opprobrium sit publicaturus. Non enim est Græcis bis illud, est amicus,sed pertinet hæc secunda pars ad eum,qui conuertitur ad inimicitiam.Et multa scripta Latina non habent secundo loco nomen, amicus, sed tantum & est qui odium, &c. quod intelligi potest,& talis amicus:qui scilicet conuertitur ad inimicitiam:est qui odium & rixam,&c. Vel, est, inquam:qui odium & rixam,&c.vt secunda pars priorem exponat.

11 *Est autem amicus socius mensæ, & non permanebit in die necessitatis.*

ILLIVS prioris generis amicorum speciem hic ponit, eorum scilicet qui pro amicis se gerunt tantum causa voluptatis & commoditatis quam ex amico percipiunt, ex societate mensæ quam sectantur: quales sunt parasiti, adulatores, & hi qui epulis delectantur, quales non permanent in amicitia tempore necessitatis,hoc est tribulationis:quæ sæpe in scripturis nomine necessitatis significatur. Est enim hic Græcis:quemadmodum superius, dictio θλίψεως, hoc est, tribulationis.

12 *Amicus si permanserit firmus,erit tibi quasi coæqualis, & in domesticis tuis fiducialiter aget*

13 *Si humiliauerit se contra te, & à facie tua absconderit se, vnanimem habebis amicitiam bonam.*

LONGE

LOngè aliter hos duos versus habent Græca, vt omnino videatur interpretẽ nostrum aliter Græca legisse: quàm modo leguntur. Sic enim habent, καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔσται ὡς σύ, καὶ ἐπὶ τοὺς οἰκέτας σου παρρησιάσεται· ἐὰν ταπεινωθῇς, ἔσται κατὰ σοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυβήσεται, hoc est. Et in bonis tuis erit vt tu, & super vel inter domesticos tuos fiducialiter aget. Si humiliatus fueris, erit contra te, & à facie tua abscondetur. Agitur autem adhuc de amico socio mensæ, de quo dicitur, quòd in bonis tuis: hoc est, in fœlicitate tua se præbebit velut alterum te, & liberè ac confidenter conuersabitur inter domesticos tuos velut vnus ex illis: aut quòd cum magna libertate arguet domesticos tuos, velut causam tuam agens, & pro tuis commodis solicitus. Contrà, si excidas à priori fœlicitate, & afflictus fueris, senties eum tibi inimicum, atque se subtrahet à solita familiaritate. Nostra versio, ex qua videtur interpretem nostrũ legisse nõ ταπεινωθῇς, sed ταπεινωθῇ, hoc est, humiliatus fuerit, sic rectè intelligi potest. Si amicus permanserit fixus, æquè tibi adhærẽs in aduersis atque in prosperis, habeto eum tanquam tibi parem, etiamsi forte maior illo sis, & sinito vt inter domesticos tuos liberè ac fiducialiter versetur tanquã vnus ex illis. (Non enim illud in domesticis tuis, intelligi potest de priuatis domus negotiis, quẽadmodum accipit Liranus, sed malè, vt patet ex Græcis.) Quod si præ modestia ille non admodũ liberè & cõfidenter se erga te gesserit, sed se humiliter ac demissè habuerit te, hoc est, coram te (quomodo dicitur in psalmis: Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum, pro coram eo) & se nonnunquam à facie tua subduxerit, nihilominus tamen semper bonam eius amicitiam habebis vnanimem, hoc est, tibi per omnia consentientem, idémque quod tu volentem, vt de eo diffidere non debeas etiam si non tanta erga te vtatur semper libertate, quanta merito deberet iure veræ amicitiæ, imo hoc ipso nomine magis agnoscere debet bonam eius & vnanimem amicitiam, quod te reuereatur, & debita sibi familiaritate non abutatur. Notandum tamen Rabanum multo aliter legere hunc locum, magísque accedere ad Græcam lectionem, vt eius lectionem meritò quis putet esse synceriorem hac nostra recepta, Secundum enim versum refert ad fictum amicum, & legit: Si humiliauerit se contra te: à facie tua abscõdet se. Quomodo etiam vnum scriptum habuit, nisi quod habuit: & à facie sua abscondet se. Iam quod sequitur; Vnanimem habebis amicitiam bonam apud Rabanum & in eo scripto, per se accipitur, vt per se sensum faciat: nec cohæreat cum præcedentibus Quæ lectio mihi magis probata hunc rectè habet sensum: Si amicus permanserit fixus, ipse certè se geret erga te tanquam æqualis tibi, liberè te tuósque domesticos admonens, hoc enim est indicium & demonstratio veri amici. Si autem se non liberè erga te gesserit, sed per fictionem & hypocrisim se in perniciem tui apud te humiliauerit, demissè se gerens vt magis decipiat, certè scito quod tempore aduerso à facie tua abscondet se suámque operam & consolationem tibi subtrahet. Itaque habebis eam amicitiam bonam in qua est vnanimitas, idémque nolle ac velle. Hanc lectionem & intelligentiam magis probo; non solum quòd Græcis magis accedat, sed & quod duçè in bonũ accipitur, humiliare se contra aliquem, & abscondere faciem suam ab illo

14 *Ab inimicis tuis separa te, ab amicis tuis attende.*

VTilis sententia: qua prudenter monetur & vt ab his qui ex professo sunt hostes, nos separemus: eorúmque consortia vitemus, & vt ab inimicis nostris, priusquam bene cogniti sint & explorati, nobis caueamus ne temere & nimis omnibus qui amici videntur confidendo, malum aliquod per imprudentiam nostram nobis accersamus. Sicut enim stultum est & periculosum apertos inimicos non vitare: ita etiam omnis confidere his qui amici videntur.

15 *Amicus fidelis, protectio fortis, qui inuenit illum, inuenit thesaurum.*

HÆ tres sequentes sententiæ continent commendationem veri fidelísque amici, quo nihil tutius, nihil optabilius, nihil salubrius in vita esse potest. Primum ergo asserit amicum fidelem esse fortem protectionem, hoc est, fortiter protegere instar munitissimæ & tutissimæ arcis: quia per eius & patrocinium & operam sæpè amicus à multis iniuriis & malis inferendis defenditur, & propter eius protectionem plerique ab inferenda iniuria deterrentur. Nec tantum similis est fidelis amicus arci defendenti à malis, sed & diuitiis: quas summè homines desiderant, quæque per se eos delectant, & omne voluptatis genus suppeditant, vnde subiicit: Qui inuenit illum, inuenit thesaurum, hoc est, qui nactus est illum: nactus est immensas diuitias. Verbum enim Inuenit: præteriti est temporis, cum Græcis sit εὑρών, & εὗρε, & inuenire sæpe in scripturis ponitur pro nancisci & consecutum esse, vt ibi: Inuenisti gratiam apud Deum. Itaque significat, fidelem amicum rem esse admodum pretiosam, raram & charam: ex qua multum non solum vtilitatis, sed etiam voluptatis percipitur. Quod magis adhuc exaggerat: cùm subdit.

16 *Amico fideli nulla est comparatio, & non digna ponderatio auri & argenti contra bonitatem fidei illius.*

SIgnificat amicum fidelem non solum rem esse pretiosam, sed omnium pretiosissimam: ac talem cui nihil eorum quæ homines magni faciunt æquari possit. Pro nulla est comparatio, Græce est οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα, hoc est, nõ est permutatio: aut non est aliquid quod tanquam æquale cum eo permutari possit, quemadmodum fit in emptionibus, vbi fit rerum permutatio: dum pro re quapiam redditur æqualis. Id enim propriè dictio Græca significat, quę etiam est Matth. 16. vbi nos legimus: Quam dabit homo commutationẽ pro anima sua? Bene sensum hic reddit interpres, si bene intelligatur, hoc modo, nulla est comparatio, hoc est, nihil est quod ei comparari potest tanquam æquiualens. Secundam partem Græca breuius sic habent: καὶ οὐκ ἔστι σταθμὸς τῆς καλλονῆς αὐτοῦ, hoc est non est pondus pulchritudinis eius, hoc est, pulchritudo vel bonitas eius nõ potest satis ęstimari vllo põdere. Idem significat nostra lectio: põderatio auri & argẽti nõ est digna, hoc est, nõ respõdet, bonitati fidei, hoc est, fidelitatis illi9, sed ab ea longè superatur. Respicitur enim ad hoc quod

quod in statera libri vnum alteri componitur, & adæquatur.

17 *Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis, & qui metuunt Dominum, inuenient illum.*

AMICVS fidelis non tantū instar arcis protegit à malis inferendis, nec tantum instar diuitiarum bona multa suppeditat: sed etiam à malis illatis instar medicinæ curat, vnde rectè prædictis additur, quòd sit medicamentum vitæ & immortalitatis: hoc est, vitam imò & immortalitatem afferens, nimirum quia sua consolatione & ope mala incidentia vel tollit vel lenit, ita vt alias morituro vel defecturo vitam conferat, non hanc tantum, sed etiam æternam. Item quia sua salubri monitione & redargutione à pestiferis malis & morte æterna amicū præseruat Græcis tantum est φάρμακον ζωῆς, hoc est, pharma misetæ medetur: verum quia interpres noster addidit, & immortalitatis, ideo apud nos medicamētum vitæ exponi debet, medicina vitam afferens. Postquam autem variis similitudinibus Sapiens ostendit quàm magna res sit fidelis amicus docet item qua ratione tam rarum & magnum bonum obtineri possit, nempe non nisi Dei singulari beneficio & dono, ne quis se suo marte illum sibi posse parare existimet. Qui, inquit, metuunt Dominum, inuenient illum, hoc est, Dei quem colunt munere sequentur illum, & Deus talem illis dabit tanquam mercedem sui cultus. Quod magis declarat sequens sententia.

18 *Qui timet Dominum, æquè habebit amicitiam bonam, quoniā secundum illum erit amicus illius.*

HOc est: Qui reueretur Dominum eúmque piè colit, sicut ipse bene & fideliter sese gerit erga Deum, & propter Deum etiam erga proximum suum: ita æquè, hoc est similiter, habebit bonam, fidelem & constantē amicitiam alterius erga se, aut æquè habebit, hoc est, iustè. Iustum enim est, vt qui Deum reueretur, bonā Dei beneficio amicitiam aliorum erga se consequatur. Vtrique intelligentiæ conuenit quod sequitur: quoniam secundum illum erit amicus illius, hoc est, qualis ipse est erga Deum & proximum, talis erit & amicus illius, hoc est, fidelis & syncerus ei obtigit amicus, sicut ipse fideli & recto est erga Deum proximum animo. Hunc sensum Græca ostendunt quæ habent, ὁ φοβούμενος κύριον εὐθυνεῖ τὴν φιλίαν αὐτοῦ, ὅτι κατ' αὐτὸν οὕτως καὶ ὁ πλησίον αὐτοῦ, hoc est: qui timet Dominū, diriget (vel rectam faciet) amicitiam eius (pro suam,) quoniam secundum illum sic & proximi eius. Cæterum cùm rarus sit tam fidelis amicos, in quem perfectè competant omnes præscriptæ conditiones, (nam vt dicitur Prouerb. 20. Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?) in Christum hæc vnicè & perfectè quadrant: quem qui nactus est amicum, hic verè fidelem nactus est amicum, per quem velut in arce quadam tutissimè ab omni malo protegetur. in quo diuitias possidebit incomparabiles, atque ab omni morbo animi certissimo curabitur.

19 *Fili à iuuentute tua excipe doctrinam, & vsque ad canos inuenies sapientiam.*

NOuum hic incipit Sapiens argumentum ad hortando ad studium sapientiæ, & demonstrando eius studij modom ac fructum, quod argumentum rectè subiungitur doctrinæ de amicitia, quod vera amicitia, sine sapientia obtineri non possit. Inprimis itaque monet à iuuentute ac primis ætatis temporibus suscipiendam sapientum doctrinam & institutionem: sic enim futurum vt vsque ad caniciem & extremam senectutem, quando homini maximè opus est sapientia, cum homine duratura sit, vtpote quæ sui studiosos nūquam deserit, nec deficiēnte hominis ætate, etiam ipsa deficit, quemadmodum voluptas, sed senio accedente magis etiam augescit. Docet ergo quod quidam ait: A teneris cōsuescere multum est. Et bonum est homini cùm portauerit iugum ab adolescentia sua. Pro, excipe: pleraque Græca habent, ἐπίλεξαι, hoc est, elige, Germani cū Thren. 3.
tamen exemplar habet ἐπίδεξαι, hoc est, suscipe, quod secutus est noster interpres.

20 *Quasi is qui arat & qui seminat, accede ad illam, & sustine bonos fructus illius.*

DIxit quando sit sapientia ambienda, nunc dicit quo modo, pulchra vsus similitudine, qua significat laborem pro ea obtinēda subeundum, idque cum certa spe bonorum fructuū eius percipiendorum: quia, vt quidam cecinit, Non iacet in molli veneranda scientia lecto, Illa sed assiduo parta labore venit. Vult ergo vt ad eam accedamus instar arantis & seminantis, hoc est, laboribus multis eam à nobis esse excolendam, veluti terram ex qua fructus desideramus. Deinde etiamsi non statim dulcedinem & multitudinem fructuum eius sentiamus, non tamen ob id cessandum à laboribus, sed longanimiter expectandos fructus eius, quemadmodum agricola patienter & securè expectat pretiosum fructum Iacob. 5.
terræ, hoc enim significat, dicens: sustine bonos fructus eius, hoc est, expecta, Græcis enim est ἀνάμενε.

21 *In opere enim illius paululum laborabis, & cito edes de generationibus illius.*

PRo, opere, Græcis est ἐργασία, quæ dictio latius patet, quàm nomen opus. Accommodatur enim ad omnia opera, & operationem atque laborem. Sic autē dixit, ἐν ἐργασίᾳ αὐτῆς, sicut dicitur ἐργασία γῆς, pro cultura terræ, vnde rectè quidam hic vertit, In cultura illis. Perstatur enim adhuc in cœpta à colentibus terram similitudine, significatúrque quod quemadmodum in colenda terra laboratur: postea verò mox percipiūtur ex terra fructus eius: qui ex ea alioqui non poterant expectari: ita si quis sapiētiam excoluerit, & pro ea vel paululum laborauerit: mox gustabit fructus eius. Itaque quod nos habemus: in opere eius accipiendum est pro operatione & labore quem subimus pro obtinenda sapientia. Similis est hic locus illi Psalmistæ: Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua: Venientes au- Psal. 125.
tem venient cum exultatione portantes manipulos suos.

22 *Quàm aspera est nimium sapientiam indoctis hominibus, & non permanebit in illa excors.*

CAVSAM indicat cur in excolenda sapiētia plerique nolint perseueranter laborare, &

& qui illi sint, nempe ineruditi & stulti, qui suis ducuntur cupiditatibus, & voluptatibus terrenis additi sunt, ignorantes quantum periculum in eis lateat: Sicut enim his qui infecto sunt stomacho & palato, omnis cibus quamlibet delicatus ingratus est & amarus: ita vitiosis vera sapientia non sapit, sed valde eis aspera & inamœna videtur, ita vt aggressi eius studium, facilè ab ea resiliant, nec permaneant in ea excolēda. Sic & Prou. 24. dicitur: Excelsa stulto sapientia & ibi. 23. in auribus insipientium ne loquaris: quia despicient doctrinam eloquij tui.

22 Quasi lapidis virtus probatio erit in illis, & non demorabuntur proijcere illam.

GRæca primam partem clarius habent sic, *ὡς λίθος δοκιμασίας ἰσχυρὸς ἔσται ἐν αὐτῷ*, quasi lapis probationis validus erit in ipso, hoc est ipsa sapientia erit stulto velut magnus & grauis, aliquis lapis quo probantur vires hominum. Sicut enim illum infirmi & segnes mox abiiciūt, eumque portare recusant, ita & stulti sapientiæ studium velut nimis graue & intolerabile reiiciunt à se. Itaque nostra lectio sic rectè accipietur. Ipsa sapientia erit in stulti hominibus probatio, hoc est probabit eos sicut virtus, hoc est, fortitudo vel grauitas lapidis probat vires & fortitudinem hominum. Ita enim & sapientia probat illos an velint vel possint ferre, & tentant quidam illi sapientiam nonnunquam attingere & ferre: sed mox præ ignauia & animi languore non differunt eam à se proiicere, velut nimis onerosam & molestam.

24 Sapientia enim doctrina secundum nomen est eius, & non est multis manifesta.

PRior pars obscura est etiam apud Græcos. Intelligit quidem Lytanus significari sapiētiam habere nomen à re, quia: vt inquit, sapientia dicitur quasi sapida scientia. Verum etiam si sic esset, (quod etiam sic non est, non enim à scientia dicitur sapientia, sed à sapore) tamen hæc explicatio non conuenit huic loco, cùm Latinè hæc non sint primum scripta. Qua ratione nec conuenit quod quidam Græcam dictionem attēdentes, putant authorem hic secutum eos qui *σοφίαν* putant dictum quasi *ζοφίαν*, à *ζόφος*, quod caliginem significat, eo quod sit multis abscōdita & occulta: quia nec Græcè hæc primum sunt scripta, sed Hebraicè, vt patet ex Prologo huius libri. Proinde non video sensum conuenientiorem quam hunc: Sapientia est secundum nomē eius, hoc est id quod dicitur & prædicatur nempe ardua res & excelsa, & non quibusuis obuia. Simili ferè modo Rabanus intelligit, sic scribens: Sapientia doctrinæ, sinceritas est legis diuinæ, Quæ secundum nomen eius est, hoc est prudentiæ veritas & virtus. Notandum tamen quosdam Græcos codices habere non *αὐτῆς*, eius, sed *αὐτοῖς*, hoc est, ipsis, vt sit: Sapientia secundum nomē illis est, hoc est, nomine solum illis nota est, non re vera. Aut nomine solum eis competit: quia quidam nomine tenus sunt sapientes: quibus reuera sapientia non est manifesta.

25 Quibus autem cognita est, permanet vsque ad conspectum Dei.

GRæca modo hunc versum non habent. Significat autem, sapientiam eos quibus per experientiam cognita est, non deserere, nec deseri ab eis: sed vt illi per amorem ei iugiter adhærent, & ipsam semper apud eos permanere, ac tandem deducere ad Dei contemplationem & eius clarā visionem, in qua sola perfecta est sapientia. Veritatem autem habet hæc sententia in prædestinatis & electis. Nam alioqui etiam eos qui gustauerunt bonum Dei donum, contingit prolabi & à vera sapientia excidere. Ipsa tamē semper apud omnes permanet quantum ad se pertinet. Nec enim deserit, nisi prius deserta.

26 Audi fili, & accipe consilium intellectus, & ne abijcias consilium meum.

POstquàm indicauit per quid fiat vt plerique se seriò non tradant studio sapientiæ, ad eam filium suum sapiens adhortaturus, commodè hanc interiicit sententiam, qua illum ad auscultandum excitat. Consilium intellectus, hoc est, intelligentiæ, vocat consilium prudens, illud scilicet quod iamiam daturus est, vnde Græcis tantum est *γνώμην μου*, hoc est, sententiam meam.

27 Inijce pedes tuos in compedes illius, & in torques illius collum tuum.
28 Subijce humerum tuum, & porta illam, & ne acedieris vinculis illius.

HIs duobus versibus: pulchris allegoriis idem vult significare, nempe sapientiæ candidatum se totum debere submittere ei ac lubenter perferre vt ab ea colibeatur: ducatur & gubernetur, & quicquid in eius studio molestum videtur & graue, non detrectare. Cùm autem nomen, torques: propriè significet ornamētum colli ex auro, argentóve & id genus aliis: hic impropriè accipi debet pro colli ligamine, quod Latinis propriè dicitur numella: quale est quo canes alligari solēt: aut etiam serui fugitiui: & malefici. Id enim significat dictio Græca *κλοιὸν* hic posita. Meminit ergo quatuor, quibus variæ partes corporis grauari solent. Pedes enim constringuntur compedibus, collum numella, humeri oneribus impositis, manus & brachia vinculis. Et sub allegoria harum partium & grauaminum monet, vt quis se totum sinat à sapientia cohiberi & captiuari: omnésque sensus suos & affectus eius disciplina & præceptis constringi, vt quicquid ea faciendum decreuerit, id non detrectet exequi: etiam si molestum carni videatur. Quòd si distinctio aliqua inter has partes quæratur, prior versus rectè intelligetur pertinere ad præcepta negatiua: quibus à faciendo quippiam cohibemur: secundus verò versus ad præcepta affirmatiua, quibus ad faciendum aliquid astringimur. Subiicimus enim humerum sapientiæ, & portamus eam, quando quicquid iniungit faciendum, & si graue sit, exequimur. Rursum pedes constringuntur, cùm affectus nostri cohibentur: Collum, cum superbia curuatur. Manus, cum à malis operibus Dei timore impedimur. Porrò pro, acedieris, verbo deriuato à nomine Græco acedia, hoc est, tristitia vel tædio, Græcis hic est *προσοχθίσῃς*, quod est, indignari & offendi. Idem satis significat nostra lectione acedieris vinculis eius, hoc est, ne tristeris, vel tædio afficiaris ob vincula eius veluti manibus tuis iniecta.

iniecta. Pulchrè hic contra eos qui in defendenda euangelica libertate nimij sunt, indicatur veram sapientiam quandam libertatem nobis eripere, & seruitutem quandam iniicere: non quidem molestam & grauem, sed quam sponte suscipere debeamus.

29 In omni animo tuo accede ad illam, & in omni virtute tua conserua vias eius.

HAC sententia velut clarius exprimit, quod superioribus allegoriis obscurius dixit. Dicitur autem, omni animo & omni virtute, pro tota anima & tota virtute & fortitudine, significans non frigido aut tepido animo, sed serio & eam quærendam, & eius mandata obseruanda, tum vt sciatur quæ illa sint, tum vt cognita opere præstentur.

30 Inuestiga illam, & manifestabitur tibi, & continens factus ne derelinquas eam.

CVM dicit inuestiga, significat eam non omnibus obuiam, labore obtinendam esse. Et ne laboris tædeat, manifestabitur inquit, tibi: non enim subducet se ab his qui quærunt eam. Facilè enim, dicitur in Sapientia, videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt eam
Sap. 6. iuxta illud Saluatoris: Quærite, & inuenietis. Quoniam autem non est satis eam & quærere & inuenire, nisi quis eam perseueranter retineat, addit: & continens factus, hoc est, compos effectus,
Matth. 7. & obtinens eam ne derelinquas eam. Est enim Græcis, ἐγκρατής, quod non solum significat abstinentem & temperatum, sed & compotem, & rem aliquam assecutum, quomodo verisimile est eam dictionem etiam accipiendam Sapien. 8. vbi legimus: & vt sciui quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, adij Dominum, &c. vt sit sensus: cum scirem me non aliter posse compotem fieri voti mei, & obtinere desideratam sapientiam: quoniam in oratione quæ subiicitur ad Deum, non oratur pro continentia obtinenda, sed tantum pro sapientia.

31 In nouissimis enim inuenies requiem in ea, & conuertetur tibi in oblectationem.

QVOD quidã dixit radices virtutis esse amaras, fructus vero suauissimos, hoc idem significat hic Sapiens in stulto sapientia, initia eius carni esse molesta, sed exitum esse iucundissimum.
Matt. 11. Simile est quod dicit Saluator: Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meũ suaue est, & onus meum leue. In nouissimis, inquit, hoc est, postea cùm iam assueueris virtuti, pro fatigatione & labore inuenies requiem conscientiæ in ea, amaritudo eius conuertetur tibi in oblectationem non solum in futura vita, vbi istud perfectè impletur, sed etiam in præsenti, quando carne ex parte per assuetudinem virtutis superata, virtus incipit esse iucundissima, tum propter naturalem suam honestatem quam in se habet, tum propter pacem mentis quam adfert.

32 Et erunt tibi compedes eius in protectionem fortitudinis & bases virtutis, & torques illius in stolam gloriæ.

NON solum, inquit, requiem inde consequeris & voluptatem, sed & protectionem fortem & honorem præclarum. Compedes enim quæ infirmitatem adferre videbantur, conuertentur in protectionem fortitudinis, hoc est, fortem, & bases fortitudinis, hoc est, fortes, in quibus scilicet solidè possis consistere, & torques vel numellæ, quæ deformitatem habere videbantur, & seruilitatem præ se ferre, vertẽtur in ornamenta pulcherrima, qualis est stola gloriæ, hoc est stola gloriosa. Nam præcepta sapiẽtiæ: quibus sibi suos deuincit veluti compedibus & numellis, etsi in primis carnem premant, & libertatem quandam eripiant, tamen postea per obseruationem eorum & fortiter illos protegunt contra omnia vitia ac iram Dei, & gloria magna atq; libertate eos apud Deum & homines decorant & ornant. Illud: bases virtutis, additum est ab interprete, cùm non sit in Græcis.

33 Decor enim vitæ est in ea, & vincula illius alligatura salutaris.

PRO, decor vitæ, Græcis est, κόσμος χρύσεος, ornatus auri, vel aureus. Pro alligatura salutaris est, κλῶσμα ὑακίνθινον, hoc est, nexus hyacinthinus: qui scilicet non grauat nec dehonestat, sed leuis est & ornat. Interpres maluit rẽ reddere quàm verba: Per ornatum enim auri nihil significatur quàm decor & pulchritudo quam suis adfert sapientia in vita hac. Per nexum hyacinthinum salutaris & vtilis alligatura. Fœlix enim necessitas quę ad meliora compellit. Quidam codices scripti habebant, fila hycinthina, alligatura salutaris: vt verisimile sit interpretem vertisse vt habent Græca, & deinde commentarium adiectum, qui postea magis obtinuit.

34 Stola gloriæ indues eam, & coronam gratulationis superpones tibi.

RECTIVS per accusatiuum legitur Stolam, vt habent Græca, & multa Latina scripta, & subauditur particula similitudinis: vt alias sæpe. Indues eam vt stolã gloriæ, hoc est, amictum gloriosum hoc est, per eam vndique conspicuus eris & ornatus: veluti veste præclara indutus, & corona gratulationis, vel vt est Græcis, ἀγαλλιάματος, hoc est, exultationis & lætitiæ circundatus. Simile est illi Prou. 4. Arripe illam & exaltabit te: glorificaberis ab ea, cum eam fueris amplexatus. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, & corona inclyta proteget te. Cęterum coronam super positam opponit oneri cui humeros subiiciendos dixit, vt pulchrè quatuor illa quæ grauare videntur, ostendat in ornatum conuertenda.

35 Fili, si attenderis mihi, disce: & si accommodaueris animum, sapiens eris.

GRÆCA primam partem sic habent: ἐὰν θέλῃς τέκνον: παιδευθήσῃ, hoc est, si volueris fili erudieris. Non ergo adhortatio est ad discendum, sed indicatur qua ratione sapientia & eruditio obtineri possit. Et ordine conuenienti in sequentibus tria vel quatuor requirit, quorum primum est, vt quis sapientiæ bene sit affectus, & ad eam percipiendam habeat bonam voluntatem. Sic enim futurum vt facilius erudiatur, & sapientiam percipiat à quasi alienam habeat mentem, non poterit eius esse capax. Hoc est ergo quod dicit si voles erudieris, in quem sensum & nostra lectio accipi debet: Si attenderis mihi, faciendo scilicet quod dixi, iniice pedem tuum in compedes illius, & mentem tuam non auertendo à sapientia, sed eam iuxta meum cõsilium amando, tunc tu disces,

tunc capax eris disciplinæ. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur, & si accommodaueris animum tuum, ipsi scilicet sapientiæ, tunc facilè sapiens efficieris: iuxta illud Salustij: Vbi intenderis ingenium, ibi valet.

36 *Si declinaueris aurem tuam, excipies doctrinam & si dilexeris audire, sapiens eris.*

SECVNDVM quod requiritur est, vt qui sapientiæ bene est affectus, cuiusque est cupidus, quando quidem alieno eget magisterio sese componat ad audiendum alios, & lubenter audiēdum. Itaq; dicit: si inclinaueris aurem tuam ad audiendum, tunc excipies doctrinam, vel vt est Græcis, σύνεσιν, intelligentiam, hoc est, doctus euades, vt doctrina passiuè potius accipiatur: qua scilicet quis doctus fit.

37 *In multitudine presbyterorum prudentium sta & sapientiæ illorum ex corde coniungere.*

PRVDENTIVM, adiecit interpres de suo, nec malè. Nomen presbyteri hic potius ætatis est quàm dignitatis, significans idem quod seniores. Tertium ergo requisitum est, vt quandoquidem alieno magisterio opus est: senes & sapientes deligantur, a quibus vera sapientia percipiatur.

38 *Vt omnem narrationem Dei possis audire. & prouerbia laudis non effugiant te.*

GRÆCE est, πᾶσαν διήγησιν θείαν θέλε ἀκροᾶσθαι. Omnem narrationem diuinam velis audire. Narrationem ergo Dei intellige eam quę de Deo est rebúsque diuinis. Pro, laudis, est, συνέσεως, hoc est, intelligentiæ, at interpres legit, αἰνέσεως, hoc est, laudis. Intellige ergo prouerbia laudis parabolas & doctrinas laudabiles. Bene notanda hęc salutaris doctrina sapientis. Docet enim non vt plerique hodie faciunt, de suo præsumere intellectu confidentes se suo ingenio omnia assequi posse. Item non satis esse studio proprio adiicere orationes, sed opus esse audientia aliorum, ad hanc vbiq; scriptura sapientię cupidos prouocat. Rursum docet non vnum aliquem aut alterum deligendum in angulis doctorem, sed ad euidam multitudinem, idque non iuuenum, vt fecit Roboam, (Reg. 12.) sed senum & sapientum, quemadmodum fit in Catholica Ecclesia, vbi exponuntur veterum patrum sententiæ, non priuatæ opiniones. Docet & hoc etiam ex prudentibus & senioribus non tam quærendum quid illi sentiant, aut inuenerint suo ingenio, quàm quid proferant ex narrationibus diuinis, hoc est, quod verbo Dei siue scripto siue non scripto sit conforme. Nec vnum & aliud dogma sacrum dicendum vult, sed omnem narrationem diuinam: omnémque doctrinam grauem & laude dignam: prætermissis scilicet quæ ad pietatem non pertinent.

39 *Et si videris sensatum, euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exterat pes tuus.*

NON satis est huic nostro Sapienti excitare ad prudentium audiendum doctrinam, sed vult idipsum fieri impigrè, & multo cum studio: Itaque vult & vt summo diluculo id fiat, & vt fiat assiduè atque frequenter. Si, inquit, videris sensatum, hoc est, prudentem, euigila ad eum, hoc est summo diluculo ad eas illum, nec sit tibi molestum somnium tuum rumpere quo illum audias & gradus, quibus ascenditur ad ostia domus eius, exterat pes tuus: hoc est, frequenter eum adeas. Euigilare ad sapientem, Hebraica phrasi est tempestiuè & festinanter illum adire, non tarde & sero, quomodo solemus ad ea accurrere quæ nobis vehementer sunt cordi.

40 *Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & in mandatis illius maxime assiduus esto.*

QVONIAM non satis est multa etiam frequenter a doctioribus audire, nisi quis audita apud se frequenter & serio expendat & ruminet, ideo rectè quarto loco post prędicta subiicit: Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & additur Græcis, τελείως, hoc est, perfectè. Pro: maxime assiduus esto, illis est, μελέτα διαπαντός, hoc est, meditare semper. Idem nostra lectio significat, si intelligatur, in mandatis eius recolendis assiduus esto, iuxta illud Psalm. 1. Beatus vir, cuius in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

41 *Et ipse dabit tibi cor, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi.*

PRÆDICTIS, si seruentur: adiicitur gratiæ diuinæ promissio, qua confirmatur, quod superius dixit, per requisita illa media sapientiam obtinendā, docens tamen præter illa adhuc opus esse Dei gratia, sine qua nihil prosunt illa omnia, Si inquit, hæc præstes, ipse dabit tibi cor, hoc est, sapientiam, & concupiscentia sapientię dabitur tibi feruentior scilicet, plenior, qua iam omni tædio & molestia quæ in principio sentiebantur superatis, ac concupiscentia huius mundi plenius extincta, vnde & ardentius sapientiam desideres iuxta illud quod postea sequitur: Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me: adhuc sitient. (Sap. 24.) Potest & aliter accipi concupiscentia sapientiæ, pro sapientia concupita. Similis locus est Prouerb. 2. in principio, vbi etiam ex Dei dono promittitur sapientia amanti eam, & ex amore eam serio ac diligenter quærenti. Si enim, inquit, sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ: quæsieris eam quasi pecuniam, & quasi thesauros effuderis illam: tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei inuenies, quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

CAPVT VII.

CAPVT hoc plenum est salutaribus præceptis ad communem vitam pertinentibus. Et primum quidem continet pleraque communia præcepta negatiua, quibus quæ mala sunt prohibentur: deinde traduntur præcepta ad familiam curandum pertinentiā: ac postea talia quæ ad reuerentiam sacerdotum spectant: tum & ab his transitur ad commune præceptum beneficentiæ pauperibus & afflictis exhibendæ. In primis ergo in genere: vitiorum omnium fuga consulitur, dicendo.

1 *Noli facere mala, & non te apprehendent.*

MALA scilicet quod Græcis etiam reperitur, quamuis in vtraque parte dictio: mala: non pro eisdem malis accipi videatur. Cum enim dicitur: Noli facere mala, de malis culpæ sermo est: cùm verò dicitur: non te apprehendent mala:

mala: sermo est de malis pœnæ. Dirigitur autem hæc sententia contra eos qui de suis queruntur calamitatibus, non agnoscentes se earum esse causas propter peccata sua, quasi dicat: Vis liber esse à malis? noli facere mala iuxta vulgare prouerbium: Non essent plagæ si non essent peccata. Respondet huic quod & Saluator ait: Eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Et quod
Gen 4. dictum est Cain: Nonne si bene egeris recipies, si autem malè, statim in foribus peccatum tuum
Psal.17 aderit? Et quod Psalmista dicit de Deo: cum peruerso peruerteris.

2 Discede ab iniquo, & discedent mala abs te.

ABlatiuus: iniquo accipi potest pro re iniqua, vt hæc sententia aliis verbis idem significet quod superior sententia quam intelligentiam puto esse veriorem. Aut potest accipi pro homine iniquo, aut diabolo, & tunc per mala, intelligi possunt vitia. Qui enim consortium declinat iniqui hominis & diaboli, facilè à vitiis, & proinde etiam à vindicta liber erit. Cui intelligentiæ fauere multum videtur quod Græca non habeant hic mala, sed ἁμαρτία, hoc est, peccatum. Sed rectè etiam intelligitur peccatum declinare ab homine, quia non inuoluit eum vindicta peccato debita.

3 Fili non semines mala in sulcis iniustitiæ, & non metes ea in septuplum.

MAla, non est in Græcis, quæ absolutè habent non semines. Obscurum autem est quid per sulcos iniustitiæ sit intelligendum, in quibus, vel vt est Græcis, super quos non vult seminari. Intelligit quidem Lyranus sulcos iniustitiæ, corda fragilium ad iniquitates prona, vt significetur talibus non esse ingerenda semina prauæ doctrinæ aut scandalosæ vitæ, qui sunt veluti sulci dispositi ad semen suscipiendum. At simplicius fuerit intelligere hoc significari quod est apud Paulum, cùm dicit: Qui seminat in carne (vel
Galat.6. vt est Græcis, per accusatiuum, sicut hic in carnem suam) de carne & metet corruptionem. Sicut enim ibi seminare in carne, est ea opera facere quæ caro desiderat, quæque caro in sese veluti recipit, fouet & nutrit, sicut terra sparsum in se semen: ita & hic seminare in sulcis iniustitiæ, est satisfacere desideriis carnis, eaque facere vnde mala desideria foueantur, vt sulci iniustitiæ, intelligantur desideria carnis & mali affectus, quibus qui fomentum præbuerint per opera mala metent inde in septuplum, hoc est: quemadmodum ager semen illi immissum reddit cum fœnore magno, ita & ipsi graue inde reportabunt malum atque vindictam. Septuplum enim more scripturæ, positum est pro multipliciter. Potest etiam simpliciter accipi seminare in sulcis vel super sulcos iniustitiæ, pro serere malam sementem.

4 Noli quærere ab homine ducatum, neque à rege cathedram honoris.

SVbiicit quædam modestiæ præcepta, auocans ab ambitione & appetitu honorum qui in hominibus maximè dominantur, idque cum summo periculo, & persæpè etiam cum pernicie ipsorum. Pro, ab homine, Græcis est παρὰ κυρίου, à Domino. Et verisimile est interpretem vertisse, à Domino, idque à scriptore indocto mutatum in, ab homine. Dehortatur enim Sapiens vt neque stultis precibus à Domino, neque à regibus petamus principatum aut sedem honorificam, tum quod in publicis illis functionibus non tantū honor spectandus sit, sed & onus molestiis & periculis non carens, tum quod exacta ratio administrationis Deo & regi reddēda sit, proinde ab illis honorari, est illis grauius obstringi, & se eis subiicere quorum vltionem euitare non licet. Ducatum posuit interpres pro principatu, quia qui præest, alios ducere & gubernare debet. Græce est ἡγεμονίαν. Et quoniam sunt qui ob præsumptionē virtutis & sapientiæ audent, siue à Deo, siue ab homine petere honoris locum, rectè subiicitur.

5 Non te iustifices ante Deum, quoniam agnitor cordis ipse est: & penes reges noli velle videri sapiens.

PArs illa quoniam agnitor cordis ipse est: addita est ab interprete, vel alio quopiam, commentarij vice, cùm Græca etiam hic tantum habeant bimembrem sententiam, qua dehortatur sapiens ab ostentatione iustitiæ coram Deo, & sapientiæ coram rege, vtrique enim huiusmodi ostentatio est odiosa propter superbiæ notam, quæ Deo & regibus summè displicet. Vterque huiusmodi ostentationē facilè potest confutare. Nam & Deus Prou.25.
facilè quemque potest conuincere peccati, qui agnitor est cordis, & quem nullum latet secretū: & rex proponendo grauissimarum rerum difficultates, facilè poterit ignorantiam alicuius prodere, & ridendam exponere. Vnde & Salomon monet: Ne gloriosus appareas coram rege, iustificāt se ante Deum, qui ita coram Deo de sua iustitia gloriantur, quasi nullum habeant peccatum, ob quod argui timeant ab eo, quomodo se iustificabat Pharisæus ille Euangelicus, de quo Luc.18. Iustificant item se ante Deum, qui sua facta apud eū excusant, quærentes excusationes in peccatis, quasi Deum per eas fallere possint, sicut fallunt homines.

6 Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates.

PEculiariter dehortatur ab ambitione potestatis iudiciariæ, indicās eam requirere quod paucis datum est, quódque de se non temerè quis præsumere debet, videlicet vt valeat virtute, hoc est, viriliter & fortiter irrumpere iniquitates. Vbi irrumpere non est positum in communi eius significatu pro vi ingredi, sed in propria eius significatione pro penitus frangere, quomodo accipit Lactantius li.6. Summum, inquit, inter se hominum vinculum, est humanitas: quod qui irruperit, nefarius & parricida existimandus est. Græcis est, nisi valeas tollere iniustitias. Porro Rabanus hoc refert ad iudicis iniquitates, intelligens, eum qui iudex esse volet, ante omnia debere in seipso separare iniquitates: quia, inquit, qui grauatur pondere propriarum culparum, non debet velle fieri iudex alienarum. Magis tamen referendum est ad iniquitates alienas, vt significetur ad iudicem pertinere vt viriliter resistat, impediat & frangat improborum conatus, & eorum violentias, siue contra se, siue contra innocentes alios reprimat & vindicet. Vt autem sic valeat irrumpere iniquitates aliorum, multa in iudice requiruntur, & primum quidem vitæ integritas, & in iudicando

æquitas: deinde verò etiam potentia, diuitiæ ac fauor hominum, sine quibus non suffecerit vitæ innocentia, vnde Iethro Mosi consulit, vt prouideat ex omni plebe viros potentes & timentes Deum quos præficiat populo.

7 *Ne fortè extimescas faciem potentis, & ponas scandalum in agilitate tua.*

INdicat & aliud periculum, ob quod non sit ambienda iudicandi potestas, nempe quia frequenter fiat, vt iudex timore potentiæ alicuius nō ausit iustam proferre aut exequi sententiam. Pro in agilitate tua: Græcis est, ἐν εὐθύτητί σου, hoc est in æquitate vel rectitudine tua. Et fortè interpres scripserat, æquitate, cum sic soleat dictionem εὐθύτης vertere, sed hoc scriptor aliquis mutauit in agilitate, quòd absurdum videretur dici scandalum poni in æquitate: Ponere autem scandalum in æquitate sua, est offendiculum præbere suæ æquitati & integritati, hoc est, aliqui committere per quod æquitas ipsius impediatur vt non habeat quem solebat & debebat progressum. Quod fit, dum iudex timendo personam potentis, non audet debitam pronunciare aut exequi sententiam. Itaque non tam hic est sermo de scandalo aliis præstito, quàm de scandalo quod quis sibi præstat, dum id facit per quod ad lapsum & ruinam inclinatur. In hunc sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Ne fortè extimescas faciem potentis, & hanc timendo ponas tibi scandalum in agilitate, hoc est, dexteritate tua, quia scilicet per timorem potentiæ alterius tibi ipsi obstaculum præbes, ne pro tua dexteritate & promptitudine pergas in iudicando & defendendo oppressos innocentes. Lyranus intelligit: ne ponas scandalum in agilitate tua: hoc est, ne alios scandalizes per leuitatem & inconstantiam tuam. Verum hæc explicatio nimis est aliena ab originali, & nomen agilitatis, magis laudis nomen est quàm vitij.

8 *Non pecces in multitudinem ciuitatis, nec te immittas in populum.*

MAgis legendum est per accusatiuum, multitudinem, quo modo legitur apud Rabanum, cum Græcè sit εἰς τὸ πλῆθος, in multitudinē. Videtur autem hæc sententia etiam pertinere ad doctrinam superiorem, vt indicetur hic & alia ratio, ob quam non sit ambienda potestas regendi & iudicandi alios, nempe quia per eam potestatem exponit quis sese periculo apud promiscuum vulgus, quod vt facilè offenditur, ita difficilè placatur. Dicit ergo: non pecces contra multitudinē ciuitatis: iniuria illam afficiendo: neque te temerè immittas in populum, siue ad regendum illum: siue potius ad componendum rixas & contentiones in populo excitatas. Primum prohibet non solum quod graue sit delictum peccare contra totam communitatem, sed etiam quòd difficile sit eam placare, & effugere eius vltionem. Secundum prohibet quod periculosum sit Reipublicæ rebus se inimiscere, maximè contentionis tempore quod multi semper patentur hostes in quamcunque partem quis inclinetur. Constat ex Actis de Paulo, quomodo cum vellet in tumultu excitato Ephesi à Demetrio se dare in theatrum,
Act. 19. suis admonitus sese continuerit.

9 *Neque alliges duplicia peccata, nec enim in vno eris immunis.*

PRopter coniunctionem, neque, hæc sententia ad superiorem doctrinam ferè refertur, vt per hanc moneatur ne quis immittendo se populum, aut iudicis officium ambiendo, se inuoluat duplicibus peccatis, & suis scilicet & populi: cuius peccata sæpè imputantur rectoribus, siue ob scandalum ab eis datum, siue ob negligentiam correctionis. At Græca hanc sententiam seorsum habent, & alium sensum requirunt. Habent enim sic: μὴ καταδεσμεύσῃς δὶς ἁμαρτίαν, Ne alliges bis peccatum. Quibus verbis prohibetur continuatio peccatorum, vt si semel labi in aliquo contingat, mox cessetur, nec adiiciatur peccatum peccato. Continuatio enim peccatorum ac multiplicatio, in scriptura dicitur esse quædam colligatio, vinculorumq́; connexio, vnde apud Isaiam dicitur, Væ qui trahitis iniquitatem in funiculo vanitatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. In nostra ergo lectione alligari duplicia peccata, est peccatum semel commissum repetere, & priori coniungere, quod ne fiat, rationem reddit, nec enim, inquit, in vno immunis eris, hoc est, impunitus non eris de vno admisso, quanto magis si repetas. Satis durum erit vnius vindictā perferre, quo magis cauendum ne duplicetur, vt ne duplicato peccato duplicetur & pœna.

10 *Noli esse pusillanimis in animo tuo: exorare & dare eleemosynam ne despicias.*

PRo omnibus illis verbis: Noli esse pusillanimis in animo tuo, exorare: Græcis est breuius & elegantius μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν προσευχῇ σου, ne sis pusillanimis in oratione tua: vt verisimile sit infinitiuum, exorare, apud nos magis referendum ad præcedentia, quàm ad sequens verbum, despicias, vt aliqui libri scripti distinguunt, vt sit sensus: non sis pusillanimis ad exorādum. Vtut est, postquàm monuit peccatum non iterandum, & nec vnum quidem fore impunitum, commodè subiungit quid admisso peccato sit pro eius expiatione faciendum: orandum, scilicet cum confidentia, & orationi addendam eleemosynam, quæ extinguit peccatum, sicut aqua ignem. Dicit ergo: Si peccasti, noli ob id esse omnino pusillanimis, quasi desperans de venia, sed ora Deum cum fiducia: at quoniam non oportet esse contentum oratione, ne despicias, nec negligas dare etiam eleemosynam. Ita fit, vt qui benignus es in alios, etiam Dei benignitatem in te prouoces & sentias. Similis locus est infrà: Fili peccasti, non adiicias Sap. 21.
iterum: sed & de pristinis deprecare Deum, vt tibi dimittantur.

11 *Ne dicas, In multitudine munerum meorum respiciet Deus, & offerente me Deo altissimo, munera mea suscipiet.*

DIxit per quæ Deus propitiari possit, dicit nunc per quæ non propitietur: tollens fiduciam legalium sacrificiorum, siue quod illa per se Deo grata non essent, sicut Iudæi putabant, siue potius quòd, neglecta pietate in Deum & proximum, de qua actum est sententia præcedente, vana esset fiducia impetrandæ misericordiæ Dei, per sacrificia etiam nouæ legis. Dicit enim hanc sententiam Sapiens contra impios, qui etiamsi perseuerent in peccatis suis, per oblationem

nem sacrificiorum sibi promittunt impunitatem, ita vt hæc sententia pertineat ad retundendam vanam præsumptionem sicut præcedens ad desperationem tollendam.

12 *Ne irrideas hominem in amaritudine animæ suæ. Est enim qui humiliat & exaltat circumspector Deus.*

GRæca habent, ἄνθρωπον ὄντα, hominem existentem in amaritudine. Nec habent duo illa verba, circumspectator Deus. Monet non ridendum hominem miseriis & calamitate grauatum, aut in cordis amaritudine constitutum, vt cui potius sit condolendum, & consolatio adhibenda. Et causam addit quòd sit qui humiliat & exaltat, nempè Deus, significãs esse vicissitudinem rerum in manu Dei sitam, vt summa faciat infima, & contrà infima extollat, vt ob id quisque sibi alienam miseriam metuere debeat, & huius metu ab irrisione cauere. Aut etiam amplius significat, Deum solitum alienæ miseriæ irrisores deiicere, exaltatis his qui prius deiecti erant: vt sit sensus: hominem calamitosum non irridendũ, quòd Deus qui omnia circumspicit, potest & illum derisum extollere, & derisorem deprimere, idq; facere considerationem summæ illius crudelitatis. Iuxta primam intelligentiam similis est sententia in Isocrate ad Demonicum: Nemini (inquit) calamitatem exprobraueris, fortuna enim communis est, & futurum non videtur, hoc est, cuique incertum est & incognitum.

13 *Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias.*

OMnes scripti quos vidi codices habent, amare mendacium, sed mendum esse, & legendũ, arare, vt habent Biblia Roberti, patet ex Græcis, quæ habent, μὴ ἀροτρία, ne ares. Quoniam autem scriptores non intellexerunt quid esset arare mendacium, arare verterunt in amare. Est autem phrasi Hebraica arare mendacium, machinari & moliri aliquid falsi, sicut Oseæ 10. dicitur: Arastis impietatem & Psal. 129. vbi nos habemus. Super dorsum meum fabricauerunt peccatores. Hebræa habent, arauerunt aratores. Certè Rabanum legisse arare, non amare, quamuis contextus habeat amare, patet satis ea commentario, qui exponit de non molienda fraude amico. Si inquit, nullũ mendacium laudabile est, & cuiquam scandalum inferre perniciosum, quanto magis contra amicum aliquid moliri per fraudem, vituperabile est? Et inter alias scripturas adducit quod huic loco simile est, illud, scilicet Prouerb. 3. Ne moliaris amico tuo malum, cum ille habeat in te fiduciam. Quo loco etiam Hebræis verbum est quod est Ose. 10. & significat arare, vt certum sit sapientem hic imitatum esse illum locum Prouerb. Sicut ergo superiori sententia dehortatus est à summa illa inhumanitate, qua quis irridet calamitosum, cùm nemo omnino irridendus sit, ita & hic ab alterius speciei etiam summa inhumanitate dehortatur, vt cùm contra neminem fraude & mendacio agendum sit, maximè tamen caueatur, ne mendacium aliquod fabricetur contra eos qui vel consanguinitate vel amicitia coniuncti sunt. Et ne videatur aliquod mendacium admittere, dum in speciali prohibet mendacium contra fratrem vel amicum excogitatum, ideò rectè subiicit.

14 *Noli velle mentiri omne mendacium, assiduitas enim illius non est bona.*

OMne inquit, mendacium noli mentiri, hoc est, nullum omnino velis mentiri, ne illud quidem quod in nullius vergere dispendium videatur, imò nec illud quod videtur esse officiosum. Tractat hunc locum prolixè Diuus Augustinus, lib de mendacio ad Consentium, cap. 16. & 17. indicans triplicem eius intellectum. Nam eos qui defendabant licitum quandoque esse mendacium, asserit hunc locum sic intelligere, vel vt tantum prohibeatur mendacium quod ex voluntate proficiscitur, non autem quod quis inuitus profert propter aliquod bonum, atque ideo dictum non esse: Noli mentiri omne mendacium, sed noli velle mentiri. Vel vt dictum sit: noli omne mendacium mentiri: quasi aliquibus mendaciis exceptis quædam prætermittantur, quomodo si diceretur: noli velle credere omni homini non significaretur nulli credendum, sed non omnibus, aliquibus tamen credendum. Eos verò qui omne mendacium prohibitum esse defendebant, hunc locum etiam pro se asserit protulisse, ex eò ostendentes, vsque adeo generaliter omne mendacium esse detestandum: vt etiam si quis mentiri velit, etiamsi non mentiatur, iam voluntas ipsa damnanda sit, ideòque non esse dictum: Noli mentiri omne mendacium: vt non solùm mentiri, sed nec velle mentiri quisquam audeat vllo mendacio. Magis tamen videtur dictum esse, noli velle, vel vt est Græcis, ne velis: vt affectatum mendacium maximè prohiberet, non quòd iuxta primum intellectum mẽdacium non affectatum, & ab inuito prolatum, defendendum sit esse licitum, sed quoniam per infirmitatem humanam vel omnino fieri non potest vel vix, vt quis nunquam mentiatur, (si quis enim in verbo nõ offendit, hic perfectus est vir) saltem caueat ne affectet mendacium: & studiosè mentiatur atque ex proposito. Cui intelligentiæ benè conuenit quod sequitur: Assiduitas enim illius non est bona. Pro quo Græcis est, οὐκ εἰς ἀγαθόν, non ad bonum, supple tendit, vel cedet: vnde Augustinus legit loco prædicto, non proficiet ad bonum. In nostra autem lectione cùm dicitur, non est bona, plus intelligẽdum est significari quàm dicitur, nempè quòd sit admodum noxia & mala: sicut cùm dicitur in Prouerb. 24. Cognoscere personam in iudicio, non est bonum. Quàm sit malum assiduè mentiri, & quare: indicatur multis verbis postea cap. 20. cùm assiduus in mendaciis furi comparatur, imò præponitur, ob ignominiam quam vterque in Republica sibi conciliat. Cum ergo assiduitas mendaciorum valde sit mala, & noxia homini, vt cui summam adferat ignominiam, monet vt saltem ab affectatis qualibuscunque mendaciis abstineatur: nam qui ea affectat, facilè ea repetet, & in eis assiduus fiet vnde in illud dedecus incidet, vt ei nec vera dicenti credatur.

15 *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.*

MENDACIO rectè adiungit garrulitatem, alterum, scilicet, linguæ vitium, quod cum vbique

vbique vitandum sit, maximè tamen & in cœtu seniorum atque grauium virorum, & in oratione quæ ad Deum funditur. Vtrobique enim verecundia & modestia est adhibenda, ibi ob reuerentiam senum, hic ob reuerentiam Dei, ideoque bene hæc duo coniungit. Pro, verbosus esse, Græcis est, μὴ ἀδολεσχῆς. Est autem ἀδολεσχεῖν, nugari, garrire ac ineptè, nulla habita ratione temporis, loci ac personarum, ea loqui quæ ad rem non pertinet. Similem doctrinam postea habet cap. 32. in medio magnatorum loqui non præsumat & vbi sunt senes, non multum loquaris. Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Quod prohibet in oratione iterari verbum, hoc est, sermo-
Matth.6. nem repetere, sic est accipiendum quomodo illud in Euangelio: Orantes nolite multum loqui, videlicet ne ethnicorum more præ irreuerentia, inaduertentia, & infidelitate fiat sermonis repetitio, quasi inculcatio verborum apud Deum: vt nos audiat & intelligat, sit necessaria, sicut est apud homines, Similis est doctrina apud Ecclesiastem 5. Ne temere, inquit, quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim in cœlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Non prohibetur ergo in oratione ad Deum eadem nonnunquam repetere ex feruore spiritus, vel ad feruorem spiritus excitandum, sed ne temerè id fiat, irreuerenter, & citra fidem inutiliter. Porrò orationem hic non accipi quomodo sermonem & concionem aliquam vocamus orationem, vt de oratione ad homines intelligatur, sicut quidam accipiunt, sed pro precatione, patet ex dictione Græca προσευχῇ, D. Gregorius aliquoties hunc locum subtiliter interpretatur vt eo significetur vitia non iteranda, pro quibus sæpius sit orandum. Sic enim habet libro 10. mor. c. 17. Hoc dicto vir Sapiens nequaquam nos prohibet sæpè veniam petere, sed culpas iterare, ac si apertè dicat: Cùm malè gesta defleueris, nequaquam rursus facias quod in precibus iterum plangas. Sic & parte tertia curæ pasto. cap. 21. Rursum scriptum est: Ne iteres verbum in oratione tua. Verbum namque in oratione iterare, est post fletum committere, quod rursum necesse sit flere.

16 *Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab altissimo.*

GRæcis non est pluraliter laboriosa opera, sed singulari numero, ἐπίπονον ἐργασίαν, laboriosum opus vel operationem, vt peculiariter accipi possit de eo opere quod explicatur secundo membro, nempe de rusticatione, hoc est agricultura. Est enim Græcè γεωργία. Rectè tamen etiam singulare accipitur positum pro plurali, vt prima parte intelligatur ab otio dehortari, & monere ne ob laborem quis detrectet operari, aut præ mollitie ea opera fugiat & odiat, quæ magis laborem coniunctum habent. Secũda deinde parte moneat inter omnia opera minimè agriculturam odiendam, vel hoc nomine quòd cum reliqua opera curiositas aut voluntas humana adinuenerit & instituerit, hæc creata sit & instituta ab altissimo, qui & in paradiso primum hominem posuit vt hortũ coleret: & postquam eum eiecit inde mandauit vt terram peccato maledictam in sudore vultus sui laboraret & excoleret. Agriculturam etiam ethnici etsi hanc causam ignorarent: aliis omnibus artibus mechanicis præferendam meritò censuerũt. Sic enim scribit de ea Cicero lib. 1. offic. Omnium rerum ex quibus aliquid acquiritur: nihil est agricultura melius: nihil dulcius, nihil libero homine dignius. Qui & similia multa habet lib. de Senect. Porrò laboriosa opera dupliciter quis odit, nempè aut quia ea subire detractat, aut quia propter ea contemnit illos qui ea exercent: vt iam mundus admodum corruptus facit: à cuius senteñtia & imitatione reuocat sententia sequenti.

17 *Non te reputes in multitudine indisciplinatorum: & Memento iræ, quoniam non tardabit.*

PRo reputes: est προλογίζου, quod hic magis erat vertendum, computes. Sensus enim est nõ te aggreges aut computari sinas in cœtu imprudentium hominum: aut, vt est Græcè: ἁμαρτωλῶν, hoc est, peccatorum: qui nullo Dei timore à malo deterrentur: nec didicerunt Deum timere, & mala imminentia præuidere: sed tu memento de ira & vltione diuina: quòd etsi aliter peccatoribus videatur: reuera tamen non tardabit: sed citius opinione, & certissimo adueniet: nec diu aberit. Coniunctio enim, quoniam, magis accipienda est pro quod quàm causaliter, quia Græcis est. Memento quod ita non tardabit.

18 *Humilia valde spiritum tuum, quoniam vindicta carnis impij ignis & vermis.*

NOn est Græcis carnis impij, sed tantum impij. Alluditur autem ad illud Isa. 66. quod & apud Marc. 9. citatur à Saluatore: Vermis eorum non morietur: & ignis eorum non extinguetur. Ad quem locum etiam alluditur in Canti. Iudith. cap. 16. cùm dicitur: Dabit ignem & vermes in carnes eorum vt vrantur & sentiant vsque in sempiternum. Non sunt autem hęc loca de verme corporali intelligẽda: quomodo Haymo intellexisse videtur: sed per duo hæc duplex impiorum pœna designatur per ignem pœna extrinsecus sæuiens: per vermem dolor intus accusans, & conscientia semper remordens & torquens. Cùm ergo superiori sententia dixerit iram non tardaturam: hic explicat quæ sit illa ira: & quàm grauis, & huius consideratione monet spiritum humiliandum, & valde humiliandum, hoc est, per timorem potentiæ & seueræ iustitiæ diuinæ animum hominis ad superbiam pronum, admodum submittẽdum esse Deo, ita vt se valde paratum exhibeat ad obediendum illi: iuxta illud Petr. Humiliamini sub potenti manu Dei.

19 *Noli præuaricari in amicum pecuniam differentem, neque fratrem charissimum auro spreueris.*

PLERIQVE scripti libri habent, pecunia differenti, alij etiam aliter. Videndum ergo ex collatione cum Græcis quæ sit huius varietatis causa, & quæ sit verior lectio. Habent autem Gręca sic, μὴ ἀλλάξῃς φίλον, ἕνεκεν διαφόρου, καὶ ἀδελφὸν γνήσιον ἐν χρυσίῳ σουφίρ, hoc est, ne permutes amicum propter rem aliquam eximiam, nec fratrem germanum in auro Ophir. Quo significatur amicum omnibus pretiosis & præstantibus rebus anteponendum. Nam, vt inquit Cicero, amicus est optima & pulcherrima suppellex. Dictio enim Græca διάφορον, rem præstantem & excellentem significat

significat. Quædam Græca exemplaria, & nominatim Germanicum habet, ἀδιάφορος, sed sensus eodem recidit: ἀδιάφορα, enim, hoc est, indifferentia, dicuntur secundum Stoicos media quæ per sese ad fœlicitatem vel infœlicitatem non faciunt, sed viu probantur aut improbantur, qualia sunt, τὰ τυχικὰ, id est, fortunæ bona, quibus amicus mutandus non est. Priorem Græcorum lectionem veriorem esse secunda pars comprobat, quæ meminit auri Ophir, excellentissimi scilicet & præstantissimi. Ex his satis licet intelligere, interpretem nostrum potius vertisse per ablatiuum, pecunia differenti, quomodo etiam lógè plura scripta habent. Id cum non satis intelligeretur, quidam scripserunt, pecuniam differenti, alij pecuniam deferenti. Et cùm nec hæc intelligerentur, vt te vera sensum commodum nó habent, tandem cœptum est scribi & retineri, pecuniam differentem, vt sit sensus: Non esse rumpendam amicitiam, nec amicitiæ legem transgrediendam, propterea quòd amicus differat pecuniæ debitæ vel mutuatæ solutionem. At vt hic sensus longè abest ab originali sensu, ita altera lectio, si rectè intelligatur cum illo maximè conuenit. Pecunia enim differens, accipienda est pecunia excellens, aut varia, diuersa & multa, vt sit sensus. Noli præuaricari in amicum, rumpendo scilicet amicitiam cum eo initam, propter pecuniam etiam excellentem, aut variam & multam: nec fratrem charissimum spreueris propter aurum, quod vel eius nomine tibi esset persoluendum, aut remittendum. Sic & postea dicitur: Perde pecuniam propter fratrem & amicum. Et in Prouerb. 12. dicitur: Qui negligit damnum propter amicum, iustus est.

20 *Noli discedere à muliere sensata & bona, quam sortitus es in timore Domini: gratia enim verecundiæ eius super aurum.*

MVLTIS deinceps præceptis docetur, quomodo quis se gerere debeat erga certas personas. Cœpit in superiori sententia ab amici persona, hic agit de vxore, quam sicut nec amicum etiam, non vult iuxta libertatem viris in lege veteri permissam, deseri, cùm & prudens est & bona quod gratiositas verecundiæ eius, per quam & erga virum suum demisse se gerit, & ab aliis se castam conseruat, pluris sit facienda quàm aurum. Porrò illam partem: quam sortitus es in timore Domini, sicut & genitiuum verecundiæ, interpres addidit de suo, cum Græcis tantum sit, gratia eius super aurum. Potest autem, in timore Domini referri ad virum, vt sit sensus: quam sortitus es, & à Deo obtinuisti per hoc quod eum timuisti. Nam vt postea dicitur: Mulier bona, pars bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Aut potest referri ad mulierem, vt sit sensus: quam consecutus es in timore Dei ambulantem. Quod autem à tali muliere prohibet discedere, non eo dicit quòd temerè ab ea quæ omnino talis non est, sit discedendum, sed significare voluit, à tali minimè discedendum ob temporale aliquod incommodum, quodque summæ sit imprudentiæ simul & inhumanitatis talem relinquere, sicut & versu sequenti singularem crudelitatem in seruos prohibet.

21 *Non lædes seruum in veritate operantem, neque mercenarium dantem animam suam.*

IN veritate operatur seruus qui non ad oculum seruit, nec mendaciis domino suo imponit, sed quod iussum est, ex animo & fideliter exequitur. Mercenarius dat animam suam, qui se totum impendit operi, non per pigritiam sibi nimis parcẽs, sed diligenter quod suscepit perficiens. Duo ergo in seruo & mercenario requirit, fidelitatem & diligentiam. Hos non vult lędi, hoc est, malo aliquo affici, ita scilicet vt vel durioribus verbis contristentur, aut plagis afficiantur, aut his quæ ad vitam necessaria sunt, & pro stipendio eis debentur priuentur. Pro, lædas, enim Græcis est, κακώσῃς, hoc est, affligas aut malè tractes. Et lędere Latinis est iniuria quauis afficere, Parum quidem prohibet dum tales non vult lędi, sed indicat maximam esse impietatem, tales iniuria afficere, eámque impietatem, cùm in plerisque duris dominis reperiatur, in primis cauendam. Deinde pro more suo parum dicens, plus vult significare, nempe tales non solùm non lædendos, sed & præmio & honore prosequendos, vnde & sequitur.

22 *Seruus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua, non defraudes illum libertate, neque inopem derelinquas illum.*

GRÆCIS tantum est, Seruum prudentem diligat anima tua, ne priues illum libertate. Duo ergo requirit seruo prudenti exhibenda, scilicet dilectionem, eámque non vulgarem, sed quæ ex animo proficiscatur, aut qua quis seruum diligat vti animam suam, hoc est, seipsum, & libertatis concessionem. Quod si de seruo Hebræo accipiatur, intelligi potest Sapientem significasse prudentem seruum non inuitum detinendum vltra tempus à lege præscriptum. Præcipitur enim in Exod. 21. Si emeris seruum Hebræum sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber. Id etsi omnino seruo Hebræo præstandum erat, maximè tamen prudenti, fideli & diligenti, vt ne quid ei impedimenti fieret, sed cum honore & præmio dimitteretur. Ierem 34. queritur Dominus hoc præceptum à plerisque Iudæis non seruatum, vt qui dimissos secundum legem seruos vi reduxerint ad se, & subiugauerint in seruos. Si verò de quouis seruo cuiuscunque nationis accipiatur dictum, intelligendum est ipsum requirere, vt ne cum seruus prudens se aliqua ratione potest redimere, dominus ob suum commodum illi neget libertatem: ideóque non dictum esse, dona illum libertate, sed non defraudes, aut ne priues illum libertate, hoc est, noli impedire, si queat esse liber. Aut si voluit significare eum donandum libertate, non tam præcepti est hæc sententia quam consilij, quo consulitur vt talis seruus aliquando pro fideli & diligenti suo ministerio libertate donetur in præmium fidelitatis eius, quo & alij serui ad fidelitatem & diligentiam prouocari possint. Et notari potest quòd superiori versu dicatur de seruo fideli & diligenti, hic verò de seruo prudenti: & de illo quidem dici quod non sit lædendus, de hoc quòd non solum sit diligendus, sed etiam libertate donandus, quòd indignum sit prudentem diu seruire, qui etiam liberis dominari & imperare rectè nouit. Quod addidit de suo interpres neque inopem derelinquas eum, desumptum est ex Deuteron. 15. vbi dicitur: Quem libertate donaueris, nequaquam vacuum abire permittes, sed dabis viaticum, &c.

23 *Pecora tibi sunt? attende illis, & si sint vtilia, perseuerent apud te.*

PRINCIPIVM huius sententię, sicut & duarum sequentium, per interrogationem est efferendum, & est sensus: Si ita tecum agitur vt pecora

cora nutrias, attende benè ad illa. Vult ergo dominum pecuarium non contentum esse debere si pecora committat curanda suis seruis, sed eam curam & diligentiam adhibere, vt pecus suum ipse sæpius inspiciat & visitet, attendens num quid eis desit, & an ritè curētur. Est enim Græcis, ἐπισκέπτου, hoc est, inspice & visita. Nam oculus domini, vt est in adagio, impinguat equum. Sic Salomon, Pro. 27. Diligenter (inquit) agnosce vultum pecoris tui, tuósque greges considera. Secundò monet, vt si vtilia sibi senserit quis esse sua pecora, nō ea mox aliis diuēdat quemadmodum quidam pro more habent, sed sibi seruet, vt ipse potius quotidianum commodum ab eis percipiat, quam alij. Nec literalis hæc instructio est aspernanda. Non est enim honestior victus quàm ex animalibus & agricultura, quibus se patres veteris testamenti honestè fœlicius & quietius onttierunt. Similia indicat Salomon post verba iam citata.

24 Filij tibi sunt, erudi illos, & curua illos à pueritia illorum.

DVo vult filiis impendi. Quoniam enim rerum bonarum ex sese ignorantia laborant, vult eos à parentibus institui, & quæ recta sunt doceri, quod ad intellectum formandum pertinet. Quoniam autem ex naturæ corruptione semper ad malum & inobedientiam magis sunt proni, quam ad bonum, vult eos, vel, vt habent Græca, collum eorum, curuari, minisque & verberibus ad bonum flecti, idque à pueritia, quando sicut rami adhuc teneri, sunt magis flexibiles. Atque hoc quidem ad affectum formandum pertinet. Cæterum cùm plerique parentes illud parum obseruent, & in pueritia filios suos per indulgentiam suæ voluntati permittant sentiunt illos postea rigidos & inflexibiles. Sæpè enim inquit ille, patrum segnes facit indulgentia natos. Vnde rectè docet Salomon. Prouerb. 22. Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.

25 Filiæ tibi sunt, serua corpus earum, & ne ostendas hilarem faciem tuam ad illas.

DVo item filiabus vult impendi. Primum enim quoniam sexus ille lubricus est & simplex multorumque insidiis expositus, & tamen pudicitia in eo sexu maximè requiritur, ita vt ea perdita, præcipua sua commendatione sit destitutus, benè monet, vt diligenter custodiat corpus illarum non permittendo scilicet eis nimiam libertatem euagandi aut vt publicis intersint spectaculis, vel etiam priuatis conuenticulis parum honestis, ne periclitetur earū pudicitia, ad exemplum Dinæ, quam Dei prouidētia fœdari permisit, vt cunctis fidelium filiabus duraret in exemplum. Aut ne etiam periclitetur fama pudoris illarum, & de lubricitate suspectæ habeantur. Secundo requirit, vt ne parentes, ac potissimum pater, suam quam corde erga illas gerit beneuolentiam, nimis illis declaret ostensione hilaritatis vultus sui erga illas: sed contra potius seueriori & grauiori se vultu, seruato tamen moderamine, illis exhibeat, tum vt ne ex beneuolentiæ significatione fiduciam peccandi vel audaciam arripiant, sed contra potius patrem semper timeant, tum vt ne ex patris erga se blanditiis discant viris affici, & erga eos liberiores & inuerecundiores fieri.

26 Trade filiam, & grande opus feceris, & homini sensato da illam.

QVONIAM sunt qui vel per amorem vel auaritiam, diutius apud se filias seruant, postquam monuit de diligentia adhibenda in filiarum custodia per quam matrimonio fiant aptiores, rectè monet & de suo tempore elocanda filia, & cui elocanda sit. Trade, inquit, filiam nuptui, & grande opus feceris, tum quòd & tuæ filiæ hac ratione benè prospicis, quam periculo impudicitiæ liberas, & tibi, qui ab eius custodia exoneraris, tum quòd matrimonium res sit sancta, potissimum in fideli populo, in quo ex matrimonio proles expectatur Deo religiosè educanda. Secundo monet, vt dum elocanda est detur homini prudenti, ita vt magis habeatur respectus ad mores & prudentiam sponsi, quam ad opes vel genus. Huc pertinet responsio Themistoclis, qui quum à quodam esset interrogatus, cuinam ex duobus suam filiam daret, improbóne diuiti, an pauperi bono ac prudenti viro. Malo inquit virum qui pecunia egeat quàm pecuniam quæ viro. Habet quidem hæc sententia doctrinam veteri testamento congruam. At Paulus noui testamenti minister non quidem contrariam, sed longè perfectiorem d[illegible] hac re tradidit doctrinam, dum sic scribit. 1. Corin. 7. Qui matrimonio iungit virginem suam benè facit: & qui non iungit, melius facit. Vt n[illegible]n [illegible]abeant quod iustè glorientur, qui hanc Sapientis sententiam iactant contra prędicationem & [illegible]mendationem cœlibatus.

27 Mulier si est tibi secundum animam tuam, ne [illegible]ycias eam, & odibili non credas te in toto [illegible]rde tuo

RVRSVM repetit præceptum de vxore, monens vt si quis vxorem nactus e[illegible] desiderauit, aut quæ ipsius ingenio congrua[illegible] [illegible]que enim modo accipi potest illud, secundum animam tuam) eam nequaquam eiiciat è domo [illegible]ua, nec repudiet, sed contra retineat & diligat. Si autem nactus sit eam quæ odibilis sit ob morum improbitatem & loquacitatem, non tamen monet vt eam à se proiiciat, quamuis id lex permitteret, sed ne se illi nimium credat, sic vt totum suum cor ei aperiat, & secreta sua pandat, ne aliis ea prodat & eueniat quod Sampsoni ex Dalida. Vnde & Michæas monet: Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui. In Græcis postrema illa pars, in toto corde, connectitur cum sequenti sententia, vt tantum sit in secundo membro, odibili non credas te, vel, vt est Græcè, μὴ ἐκδῷς σεαυτὸν, hoc est, ne des vel non das teipsum, scilicet in maritum vt prima parte moneatur, diligendam vxorem quæ placeat, & gratis sit moribus, eámque retinendam: secunda parte moneatur non assumendam quæ sit odibilis & ob id difficulter retineri posset.

28 Honora patrem tuum, & gemitus matris tuæ non obliuiscaris.

QVANDOQVIDEM hic tradit sigillatim præcepta ad familiam pertinentia, repetit præceptum de honorandis parentibus, patri præcipuè honorem tribuens, tanquam authori generationis, & ei qui caput est vxoris: matris verò gemitus, quos scilicet & ante partum in vteri gestatione,

tione & in partu, & poſt partum in educatione pro filio ſuſtinuit, non obliuiſcendos, ſed eorum memoria eam etiam honorandam, & ſemper cauendum ne qua re offendatur à filio, ſicque eius gemitus augeantur, & noui gemitus prioribus addantur. Sic & Tob. 4. monuit. Honorem habebis matri tuæ omnibus diebus vitæ tuæ. Memor enim eſſe debes quæ & quãta pericula paſſa ſit propter te in vtero ſuo. Quo autem filios ad officiũ ſuum prouocaret Sapiens, ob oculos eorum proponit pręcipuum inter omnia beneficium quod per eos ſunt aſſecuti, dicens.

29 *Memento quoniam niſi per eos natus non fuiſſes, & retribue illis quomodo & illi tibi.*

MVlta ſcripta non habent, natus, ſed tantùm, niſi per eos non fuiſſes, quod amplius quid ſignificat, ſed ad rem parũ facit. Vult enim filios meminiſſe ſe vitam & eſſe accepiſſe etſi à Deo, tamen per eorum miniſterium & operam, & ob id non paruam gratiam eis referẽdam, ſed ſummam, quemadmodum ſummam ab eis acceperunt. Græca ſublimiorem habent ſenſum. Sic enim eſt. Memento quòd per eos natus es, & quid reddes illis, ſicut illi tibi: Quo ſignificatur parem gratiam à filiis non poſſe parentibus rependi, vt nunquam ſe ſatisfacere poſſe exiſtiment à quibus habent quod quicquam poſſint, iuxta illud: Diis, parentibus, atque magiſtris nunquam redditur æquiualens.

30 *In tota anima tua time Dominum, & ſacerdotes illius ſanctifica.*

POST pręcepta familiam concernentia, tradit præcepta religionis, docẽs quomodo ſe quiſque gerere debeat erga Deum, & propter Deum, erga eius miniſtros, ſacerdotes. Coniungit autem in tribus ſententiis ſacerdotes cum Deo, in ſingulis aliquid Deo tribuendum monens, & propter Deum aliquid ſacerdotibus, quod congruat ei quod Deo tribuendum eſt. In prima ergo monet vt in tota anima timeatur Deus, hoc eſt, in reuerentia & veneratione habeatur. Eſt enim Græcis φοβοῦ, hoc eſt, reuerere. Et in ſcripturis ſæpè timor Dei ponitur pro reuerentia & veneratione ei debita. Huic congruit quod de ſacerdotibus adiungit: Et ſacerdotes eius ſanctifica, vel, vt eſt Græcis θαύμαζε, admirare vel ſuſpice, Sicut enim Deus eſt ob excellentiam ſuam venerandus: ita & ſacerdotes eius, propter miniſterium eius, ſuſcipiendi ſunt, & in veneratione habẽdi, idem noſtra lectio ſignificabit, ſi ſanctifica, exponatur pro ſanctos habe & reputa, quomodo accipitur in oratione dominica, cùm dicitur: Sanctificetur nomen tuum, hoc eſt, ſanctum habeatur & venerãdum, quomodo enim alioqui ſacerdotes Dei, à ſubditis ſanctificarentur: Quod autem ſanctum habemus, id reueremur, & in magno honore habemus.

31 *In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & miniſtros eius non derelinquas.*

POſt reuerentiam Dei ſecundo loco etiam dilectionem eius tanquam creatoris, & proinde authoris omnium bonorum requirit. Cui congruit, quod ex dilectione Dei, miniſtri eius non ſint derelinquendi, hoc eſt, etiam ipſi ſint diligendi, ita vt de neceſſariis omnibus eis prouideatur & ſubueniatur. Alluditur enim ad id quod in lege toties præcipitur, vt Deutero. 12. caue ne derelinquas Leuitem in omni tempore quo verſatis in terra. Pro miniſtros, Græcè eſt λειτουργοὺς, quod ſignificatur non quoſuis miniſtros, ſed eos qui ſacris operantur.

32 *Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica ſacerdotes, & propugnato cum brachiis.*

TERTIO loco requirit honorem Dei, & propter eum honorationem ſacerdotum, & loquitur non de honore reuerentiæ interioris, de quo dictum eſt in prima ſententia, ſed de honore externo per oblationem ſacrificiorum, primitiarum, & decimarum, Deo debitarum, de quo dicitur Prouerb. 3. Honora Dominum de tua ſubſtantia, & de primitiis frugum tuarũ. Per hæc ſic vult Deum honorari, vt etiam honorificentur ſacerdotes. Nam honor in ſcripturis ſæpè pro ſubuentione ponitur, vt cùm dicit Paul. Timoth. 5. Qui benè præſunt præsbyteri, duplici honore digni habeantur. Ne enim, quoniam dixit ſacerdotes, non derelinquendos, ſed eis ſubueniendum, exiſtimaretur ſubuentionem non eſſe eis debitam, ſed per miſericordiam eis exhibendam, rectè dicit eos honorandos, per ea per quę Deus eſt honorandus. Notandum tamen Græca non habere, honora Deum, ſed φοβοῦ τὸν κύριον. hoc eſt, time Dominum, vt ſignificetur propter timorem Domini præcipientis, ſubueniendum eſſe ſacerdotibus, & ſubuentione honorandos. Quod in noſtris libris additur, & propurga te cum brachiis, Gręca non habent, & variè in noſtris legitur. Ex ſcriptis enim quæ ad manum erant, quinque habebant, & propugnato cum brachiis: cuius lectionis etiam meminerunt antiquę concordantię Biblicæ, quam & veriorem puto, & ipſius interpretis. Ea cum non intelligeretur, cœptum eſt ſcribi propurga te. Et cum etiam ea abſurda videretur, quid eſt enim, propurga te? alij ſcripſerunt, purga te. At, vt dixi, verior lectio eſt, propugnato cum brachiis, vt propugnato ſit imperatiuus futuri temporis. Quo ſignificatur, ſacerdotes totis viribus & propriis brachiis propugnandos & defendendos. Qui legunt pro purga vel purga te cum brachiis, intelligunt purgationem peccatorum procurandam de laboribus manuũ per oblationes ſacerdotibus factas, & eleemoſynas pauperibus impendendas. Aut potius iuxta legem Dei purgationem curandam per oblationem armorum dextrorum, qui etiã poſtea brachia vocantur.

33 *Da illis partem, ſicut mandatum eſt tibi, primitiarum & purgationis, & de negligentia tua purga te cum paucis.*
34 *Datum brachiorum tuorum & ſacrificium ſanctificationis offeres Domino & initia ſanctorum.*

HIc iam declarat ſe in ſuperiori ſententia locutum de honore ſubuentionis. Habent autem Græca & breuius & elegantius pro duobus hic verſibus ſic: Et da partem ei (ſcilicet ſacerdoti, nam præceſſit in ſingulari numero ἱερεα) ſicut præceptum eſt tibi, primitias & pro negligentia, & datum brachiorum, & hoſtiam ſanctificationis, & primitias ſanctorum. Quinque ergo exiguntur primum primitiæ quæ debebantur de omnibus fructibus, frumenti, olei, & vini, & arborum. Secundò

cundò factificia pro negligentia, quæ in Leuitico vocantur, pro peccato & pro delicto, quæ etiam noster interpres nomine purgationis videtur significasse, & non malè ab eo est additum. Nam sacrificiorum quæ pro peccato vel delicto vocátur, quædam fiebát pro purgatione, vt quæ à puerperis fiebant aut leprosis: quædam fiebát pro negligentia & admissis peccatis. Huiusmodi sacrificia, excepto eo quod cremandum erat in altari, adipe scilicet & renibus, tota cedebát sacerdotibus, qui soli eis vesci poterant. Tertiò datum brachiorum. Vbi nomen brachiorum non accipitur pro brachiis humanis, vt quidam ineptè satis accipiunt, intelligentes datum brachiorum, oblationem quæ fit de acquisitis proprio labore: sed accipitur pro armis dextris, qui in sacrificiis pacificorum cũ pectusculo cedebát sacerdoti, cum reliquæ carnes ad offerentes redirent, qui eas coram Domino edebant: in Leuitico enim vbicunque nos legimus de armo dextro, Græcis est Βράχιον δεξιόν, hoc est, brachium dextrum. Non enim Βράχιον, apud illos, etiam armum significat, sicut & apud nos quandoque nomen brachij. Quartum est sacrificium sanctificationis, quo significatur illud sacrificiũ quod à Nazarenis fiebat, nõ pro negligẽtia aliqua aut purgatione, sed pro singulari aliqua obtinenda sanctificatione, de quo est Nu. 6. Quintũ est, primitiæ sanctorũ, pro quo noster vertit, initia sanctorum, cùm sit etiam hic dictio ἀπάρχων, quam mox superius vertit primitias. Credo autem per primitias vel initia sanctorum, intelligẽdam eam decimarum portionem, quam ex omnibus decimis Leuitæ debebát persoluere sacerdotibus, decimum scilicet decimarum, quæ ante omnia & ex optimis erat reddẽda, vt est Numeri 18. & dicitur primitiæ sanctorum: quia decimæ erant sancta, & Domino sanctificata. Itaque ordine conuenienti post ea quæ à filiis Israël dabantur sacerdotibus, etiam subiungitur quæ à Leuitis, quorum erát decimæ, eis debebantur, sicque vniuersa penè his quinque complexa sunt quæ sacerdotum erant. Quod nos legimus de negligentia tua purga te cum paucis, existimo sic accipi posse, vt significetur, si quis non possit sacrificium diuitum offerre, saltem pauca illa & parua offerat quæ à pauperibus exiguntur.

35 *Et pauperi porrige manum tuam, & perficiatur propitiatio & benedictio tua.*

NON vult satis esse vt ex bonis à Deo cõcessis sacerdotibus dentur. quæ secundum legem eis debentur, sed vult eis eisdem bonis etiã Dei intuitu pauperibus subueniendũ esse, vt præcipitur Deut. 15. vt inquit; perficiatur benedictio tua, hoc est, vt perfecta sit tua beneficentia, largitio & liberalitas, significans imperfectam eá fore, si tantũ conferantur debita sacerdotibus. Prima enim beneficentia debita sacerdotibus ac ministris Ecclesiæ: quorum summis officiis spiritualibus, gratiã temporalẽ referre debemus. Post eam tamen non est negligenda illa quæ pauperibus est impendenda, quorum etsi nulla in nos extent merita, eos tamẽ à nobis Dominos vult beneficentia nostra sustentari. Ea hic significatur nomine εὐλογίας, hoc est, benedictionis quemadmodum & apud Paulum, dicentem: Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Addidit interpres nomen, propitiatio, nec malè. Per eleemosynam enim obtinetur perfecta peccatorum propitiatio quæ incipit per sacrificia, iuxta illud Saluatoris, Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Potest quod dicitur de benedictione etiam intelligi de diuina benedictione quæ per eleemosynam perfecta obtinetur, iuxta illud Pauli: Qui administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Sed prior intelligentia videtur solidior.

36 *Gratia dati in conspectu omnis viuentis, & mortuo non prohibeas gratiam.*

DICTIO datus, genitiuus est quartæ inflexionis pro dono positus, pro quo quidam corruptè legũt, datur vel data, quidam etiam non malè habent genitiuum, dati, pro doni Est autem Græcis χάρις δόματος, vt certum sit dictionem, gratiæ, esse nominatiui casus non ablatiui, quomodo accepit Dionysius coniungens hæc verba cum præcedentibus hoc modo: vt perficiatur benedictio tua tibi impendenda in conspectu omnis viuẽtis in die iudicij, gratia dati, hoc est, propter eleemosynam pauperibus datã. Qui Græca obseruant sicut intelligũt, Corã omni viuenti est gratia doni, hoc est, donum habet gratiam apud omnes viuentes, & gratiosa apud omnes viuos largitio. Quo significatur inprimis & maxime viuis benefaciẽdum esse, qui beneficia sibi impensa videri & agnoscere, & per ea iuuari possunt. Ne tamen propterea solis viuis putaretur gratia & beneficium impendendum. Subiungit, & mortuo non prohibeas gratiam, hoc est, non deneges ei tuam beneficentiam, Est autem multiplex gratia, & beneficium quod mortuis impendi potest & debet. Et primum quidem beneficium sepulturæ, quod in Tobia commendatur. Secundum beneficium orationis & oblationis pro eorum salute, exẽplo Iudæi Machabei nobis in scripturis commendatum, ad quod beneficium hic etiam Sapientẽ istum, qui circa tempora Machabeorũ fuit respexisse satis intelligi potest ex eo, quòd gratiam mortuis exhibendam coniungat cum gratia pauperibus præstãda, sicut & Tobias cap. 4. post præceptum de facienda eleemosyna subiicit: Panem tuum & vinum tuũ super sepulturam iusti, &c. significãs hoc faciendũ per eleemosynæ collationem, vinis propter mortuos faciendam: non autem id faciendum ritu Gentilium, qui superstitiosè panem & vinum collocabant super suorum sepulchra. Tertium beneficium est, vt ipsorũ posteri & relicti orphani defendantur, & consolatione erigantur. Quartum, vt illorum fama defendatur: & eorum nomẽ pro meritis honoretur. Contra huius Sapientis piam monitionem faciunt hodie nostri hæretici, qui quod est præcipuum beneficium defunctis vtile, eis non solùm ipsi impendunt, sed omnino prohibent impendi.

37 *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula.*

ILLVD in consolatione, additum est explicationis causa nec malè. Pro ambula Græcis est πένθησον, hoc est, luge, vt idem dicatur quod à D. Paulo: Rom. 12. Gaudete cũ gaudẽtibus, & flere cum flentibus. Duo ergo exiguntur, vt scilicet & verbis consolatoriis, & luctus communione adsimus plorantibus. Nam mœroris alleuatio non solum est in sermone, sed etiam in doloris

comma

communicatione, cuius lachrymę sunt testes, Sic Iob 30. se fecisse testatur, dicens: Flebam quondam super eo qui afflictus erat, & compatiebatur anima mea pauperi. Accedat nostra lectio Græcis, si intelligatur ambula cum lugentibus, hoc est, coniunge te illis, eósque imitare. Porrò sicut rectè post officium mortuis impendendum, subiicit de beneficentia plorantibus præstanda: quia mortui causam præbent, suis plorandi, ita rectè etiam iungit præceptum de eo quod ægrotis est exhibendum, qui mortuis vicini sunt.

38 *Non te pigeat visitare ægrotum. Ex his enim in dilectione firmaberis.*

RECTE dicit, non te pigeat: quia à visitatione ægrotorum, tanquam re parum lęta, multi pigritia quadam retardantur & retrahuntur. Nec amplius requirit quàm visitare ægrotum, tum quòd ex superioribus sententiis satis intelligatur quid ægrotis sit cum visitantur impendendum, consolatio scilicet, & subuentio si pauperes sint: tum quòd ipsa per se visitatio magnum eis subleuamen adferat, cùm scilicet intelligunt se non negligi: vnde inter opera misericordiæ Christus recenset: Infirmus fui, & visitastis me. Quod sequitur ex his enim in dilectione firmaberis, ad omnia prædicta charitatis officia pertinet, quæ pauperibus mortuis, sanis & languentibus sunt impendenda. Est autem Gręcis, pro in dilectione firmaberis, ἀγαπηθήσῃ, hoc est, diligeris à Deo scilicet & ab hominibus, apud quos hunc fructum impensæ charitatis cõsequimur, vt vicissim summam apud eos beneuolentiam & gratiam obtineamus. Proinde quod nos habemus, in dilectione firmaberis, quamuis ferè intelligatur de dilectione actiua, vt sit sensus: Per hæc fiet vt dilectio tua in te crescat, & firmior fiat: quia charitas crescit ex operibus, sicut habitus ex iteratis sæpius actionibus: tamen vt habeatur sensus originalis potius intelligendum est de dilectione passiua, vt sit sensus: Ex his fiet [illegible] magis diligaris, & charior fias tum Deo tum hominibus.

39 *In omnibus operibus tuis memorare nouissima tua, in æternum non peccabis.*

OCCASIONE habita de mortuis, rectè tandem monet, nũquam intermittendam memoriam nouissimorum hominis, quæ rectè quatuor numerantur, mors scilicet, iudicium Dei, infernus, & vita æterna, quãuis ad duo priora crediderim Sapientem maximè respexisse, in quibus & duo posteriora includuntur. Si quis enim in omnibus quæ vel cogitat, vel loquitur, vel facit, recogitet certò sibi imminere mortem, eiúsque tempus esse maximè incertum, vt in singulas horas incidere possit, cogitet, etiã post mortẽ mox iudicium Dei iustissimum subeundum esse, quod nulla quis ratione effugere possit, facilè se cohibebit ne quid saltẽ grauiter peccet. Vnde & Eccles. 12. hac ratione monet peccata caueri, quem videri potest noster hic imitatus: Lætare, inquit, iuuenis in adulescẽtia tua & in bono sit cor tuũ, & ambula in viis cordis tui, & scito quod pro his omnibus adducet te Deus in iudiciũ. Simile habet cap. 12. in fine. Et Platonis quoque sententia est, teste D. Hieronymo in epistola ad Heliodorum, Omnium sapientum vitam, meditationẽ esse mortis. Porrò sola mortis meditatio, sine iudicij secuturi respectu, magis incentiuum est ad vitia, vt patet in his qui dicunt, Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Venite ergo & fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vnde olim in diuitum epulis apud Ægyptios vnus quispiam cadauer ligneum, quam proximè ad verum effictum ostendebat singulis, dicens: In hunc intuens pota, & oblectare: talis post mortem futurus, Quanquam sit dubium quo animo id fecerint, vtrum vt moderatius fruerentur voluptatibus, cõditionis suæ memores, an auidius, vt potè mox abituris. Notandum autem Græca pleraque habere, ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις, in omnibus sermonibus, sunt tamen etiam qui habent non λόγοις, sed ἔργοις, hoc est, operibus, quomodo legit noster interpres.

CAPVT VIII.

1 *Non litiges cum homine potente, ne incidas in manus illius.*

CVM superiori capite docuerit Sapiens quid quisque diuersis singillatim personis præstare debeat, hoc capite & sequenti multis pręceptis negatiuis docet potissimũ quid diuersis hominum generibus non debeat præstari. Itaque in primis proponit certa hominum genera, quos dicit non esse irritandos, & ad pugnam vel contentionem prouocandos, inter quos primum monet abstinendum à potentibus. Pro litiges, Græcis est, διαμάχου, quæ dictio etsi etiam litigare significet: sicut accipitur in tertia sententia propriè significat pugnare & dimicare: quæ significatio hic magis conueniret, vt intelligatur cum potente non esse depugnandum, & viribus certandum, ne quis incidat in manus illius, & ab illo viribus superiore vincatur, & durè tractetur. Rectè tamen etiam intelligitur iuxta versionem interpretis, cum potentibus & magni nominis & authoritatis viris non esse temere vel iurgandum, vel etiam in foro litigandum, ne fortè per potentiam suam vel suorum, aduersarium suum opprimant, séque vindicent & vlciscantur. Quanquam enim lege charitatis, quantum fieri potest, cum nemine sit litigandũ, maximè tamen prudentia requirit, vt ne cum potentioribus lites suscipiantur, quòd ab illis plus sit periculi. Proinde hæ admonitiones sunt accipiendæ tanquam instituta moralia, ad tranquillam vitam vtilia, nõ autem sic vt contrarium agens mox peccet in Deum, sed magis in proprium commodum.

2 *Non contendas cum viro locuplete, ne forte econtrà constituat litem tibi.*

GRÆCIS est, μή ποτε ἀντιστήσῃ σοι τὴν ὁλκήν, hoc est, ne fortè statuat contra te pondus, id est, ne fortè suis diuitiis te pręgrauet in iudicio & etiã si iure nõ te vincat, sua tamen pecunia afficiat, vt meliorem causam apud iudicem habeat. Sumpta enim est similitudo à bilance, in qua altera pars opposita atq; librata sua grauitate vincit, & alteri præpõderat. Sic etiam accidit aduersariis partibus in iudicio, vt cùm vna opibus est infirmior, altera potentior, frequenter quæ plus potest, alteram vincat. Noster interpres pro pondus intellexit litem, quod ea à diuite intentata pauperem grauet. Significatur ergo, neq; vulgari contentione,

contentione, neque iudiciali lite temerè agēdum contra virum diuitem, quòd periculum sit ne is pro vulgari contentione excitet econtra litem forensem, aut pro intentata contra se lite in iudicio, nouam instituat contra aduersarium litē, cuius prosequendæ ille impensas ferre non possit, aut in qua grauandus sit iniquitate testium, vel iudicis, pecunia diuitis illius corruptorum. A lite enim cum diuitibus periculum esse ob eorum diuitias, quibus illis facilè est vel testes vel iudices corrumpere, significat, cùm subiicit.

3 *Multos enim perdidit aurum & argentum, & vsque ad cor Regum extendit & conuertit.*

GRÆCA habent, Multos enim perdidit aurum, & corda Regum inclinauit. Retinetur adhuc bilancis similitudo, & ostēditur diuitias & opes in huiusmodi contentionibus ac disceptationibus plus sæpè valere quā iustitiam & æquitatem: itaque cauendum ne in eum incidatur aduersarium, qui non tam causa sit futurus superior quàm pecunia. Quod ergo nostra lectio habet, vsque ad cor regum extendit & conuertit, hunc habet sensum, Aurum extēdit se non tantum ad inclinandum corda pauperum & insipientium, sed etiam vsque ad inclinandum corda regum, quorum est iudicium ferre, & conuertit sæpe eorum corda, hoc est, peruertit ea ad ferendum iniquum iudicium, quasi dicat, Tam potēs est & efficax auri fames, vt etiam corda regum qui & iustissimi esse debent, & auro non ita egent, à iustitia auertat, quanto magis corda inferiorum iudicum, iuxta illud: Regina pecunia rerum, &: Pecuniæ obediunt omnia. Porrò quod dicitur aurum multos perdidisse, variis modis declarari potest esse verum. Nam & de perditione corporali verū est, tum quod propter aurum pleriq; sibiipsis causa fuerunt exitij & mortis, inicientes se in grauissima discrimina lucri causa: tum quòd propter aurum plerique aliis mortem intulerunt, spoliātes eos & occidentes. Et de perditione spirituali longè magis verum est: quia auri cupiditas multorum salutem spiritualem impedit & perdit cùm eos ab æquitate ad impietatem pertrahit, iuxta illud Pau. Tim. 6. Qui volunt diuites fieri, incidūt in desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Atq; de hac perditione hic potissimum Sapientem loqui secunda sententiæ pars satis indicat. Vult enim aurum perdere multos: quia eos à debito officio retrahit, vt iustitiam peruertant, iuxta illud: Munera excæcant oculos sapientum, & mutant verba iustorum.

4 *Non litiges cum homine linguato, & non strues in ignem illius ligna.*

SICVT ob potentiam & diuitias alicuius monuit abstinere à contentione cum illo, ita nūc tertiò monet similiter abstinere ob alicuius loquacitatem, quòd contendendo cum tali, non solum quis illum non sedabit, sed magis etiam accedet ad rixas, & iracundiæ ad loquacitati eius materiam ampliorem subministrabit, quòd pulchrè dicit per allegoriam, struere ligna in ignem eius. Cui simile est quod per prouerbium dicitur: Oleum flammæ addere. Sic monuit & Cato: Cōtra verbosos noli contendere verbis.

5 *Ne communices homini indocto, ne male de progenie tua loquatur.*

GRÆCA habēt ad verbum: Ne colludas indocto ne ignominia afficiantur progenitores tui, quod interpres noster intellexit de ignominia verbis inferenda ab indocto. At alij intelligunt significari, declinandam familiaritatē cum stulto & imperito, ne quis talibus familiaris effectus, talis etiam efficiatur sicq; ignominia afficiat suos maiores. Nam vt filius sapiens, est gloria patris: sic indoctus & stultus, est eiusdē ignominia. Iuxta nostram lectionem docetur, à familiaritate & consortio imperiti, qui s. virtutum & honestatem nec dum didicit, abstinendum, quòd periculum sit ne talis, quales ferè de seipsis benè sentiūt, & de omnibus aliis male, nec suæ linguæ moderari nouerunt, aliquando inter garriendum male loquendo de parentibus nostris loquatur, eos quibusdam de criminibus accusans, aut prosapiæ ignobilitatem obiiciens, sicque ad rixas & pugnas prouocet.

6 *Non despicias hominem auertentem se à peccato, neque improperes ei. Memento quoniam omnes in correptione sumus.*

GRÆCE non sunt duo verba, despicias & improperes, sed tantū μὴ ὀνείδιζε, ne exprobres homini, pro correptione, Græcis est ἐπιτιμίοις, hoc est, in correptionibus. Proinde nihil dubitādum est quin legendum sit non, corruptione, sed correptione, quomodo habebat vnū scriptorum, & quædam item impressa Biblia. Sensus enim est omnes sumus obnoxij reprehensioni, nimirum: quia non est iustus quisquam qui faciat bonum, & nō peccet. In multis enim offendimus omnes. Cuius rei consideratio cum nos mouere doceat, vt ne seueri simus etiam in eos qui adhuc peccare pergunt, multò magis exigit vt admissa peccata non exprobremus resipiscenti. Qui non solùm despiciēdus non est, nec vituperandus, sed etiam suscipiendus laudandus, & fouendus exemplo Christi, qui Magdalenæ pœnitenti astitit contra Pharisæum, & in parabola filium prodigum docuit à patre cum gaudio receptum. Sapiens ergo id vetat quod maximè cauendum est, & suo more contrarium potius significat esse faciēdum, sicut & in sequenti sententia. Luc. 7. Luc. 15.

7 *Ne spernas hominem in sua senectute, etenim ex nobis senescunt.*

NON enim ob senium homo spernēdus est, sed honorādus, iuxta illud Leuit. 19. Coram cano capite consurge, & honora personam senis. Et tamē sunt iuuenes qui sua fortitudine elati, atque infirmitatem senum considerantes, aut vitia quædam per ætatē in eis obseruantes, insolescere audēt contra eos, & irridere, atque ignominia afficere. Quos hic reprimit Sapiēs, consideratione securæ senectutis. Nam, inquit, ex nobis senes fiunt, itaque senectus etiam tibi expectanda est, nec putandum te semper in eo vigore, quo es iuuenis, permansurum.

8 *Noli de mortuo inimico tuo gaudere, sciens quoniam omnes morimur, & in gaudium nolumus venire.*

SICVT duabus superioribus sententiis consideratione communis conditionis monuit nec resipiscentem nec senem spernendum, ita hic simili ratione monet de nullius morte etiam inimici,

mici gaudendum,quod ea vnicuique certa sit, & iusto Dei iudicio sæpe acceleretur in bis qui de alterius morte lætantur.Vnde & Prouerb. 24. dicitur.Cum ceciderit inimicus tuus ne gaudeas,& in ruina eius ne exultet cor tuum:ne fortè videat Dominus,& displiceat ei. Et Iob 31.Si inquit, gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat: & exultaui quod inuenisset eum malum.Omnes inquit, morimur, hoc est, certo nobis moriendum est, mortique appropinquamur: imo tota vita nostra mors quædam est, sicut & sapiens illa mulier dixit ad Dauidem:Omnes morimur, & quasi aquæ in terram dilabimur quæ non reuertũtur. Morimur enim legendum est,& non futurum, moriemur, vt quidam libri habent, cum Græcis hic sit præsens, τελευτῶμεν. Altera pars,&in gaudium volumus venire:non est Græcis: & habet duplicem lectionem,vt notatur in Glosa ordinaria. Quidã enim libri habent, nolumus, quam lectionem sequitur Rabanus,vt sit sensus: nolumus venire in gaudium inimicorum nostrorum,hoc est, nolumus alios etiam inimicos nostros de morte nostra gaudere, ideoq; nec nos de eorum morte gaudere debemus, iuxta illud Tob.4. Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando feceris ei. Alij habent communius,volumus, vt de gaudio regni cælestis intelligatur, ob quod bonũ & sanctum gaudium consequendum abstinendum est à malo & impio gaudio de morte inimici,quod impedimentum præbet illius gaudij adipiscendi. Priorem lectionem crediderim magis genuinã, tum ob Rabani authoritatem, tum quod verisimilius sit interpretem de eo gaudio locutũ quod in primo membro prohibetur, de quo & postea dicitur cap.18. Si præstes animæ tuæ cõcupiscentias eius:faciet te in gaudium inimicis tuis: Deinde quia verisimilius est verbum, nolumus, mutatum à non intelligentibus in verbum, volumus, quam econtra.

9 *Non despicias narrationem presbyterorum sapientum, & in prouerbijs eorum conuersare.*

ET hic etiam cum dicit, Non despicias: plusquàm dicit significat:nempe senum & sapientum doctrinam auidè suscipiendam. Vnde & dicit:in prouerbiis eorum,hoc est, in eorum sententiis & scite prudentérque dictis cõuersare animo scilicet & cogitatione, hoc est assiduè ea medita. Duo autem indicat doctrinæ sapientum genera, quorum vnum continuatum continet rerum bonarum commemorationem quod nominat narrationem,alterum sententias certas & doctrinas, de ratione vitæ ac moribus hominum pronũciatas, quod nominat prouerbia, vt est Græcè parœmias.

10 *Ab ipsis enim disces sapientiam & doctrinam intellectus, & seruire magnatis sine querela.*

MVLTA scripta non habent sapientiam, sed tantũ doctrinam intellectus,sicut Græca tantum habent παιδείαν. Pro sine querela, est ἀμέμπτως hoc est,faciliter, dextræ & feliciter. Cui cõsonat quod noster vertit,sine querela, hoc est, irreprehensibiliter, vt.ſ. de te verè nemo quæri possit. Inter cæteros fructus qui ex doctrina sapientum percipiuntur: iste est maximus: vt quis siue in aulis principum,siue in republica &ecclesiis fidelium gratam & vtilem operam præstare possit,& cum summa gratia eorũ qui plurimum possunt,publica negotia eis commissa prudenter & fœliciter administrare. Est enim principum offensio facilis, & periculosa est administratio publicarum rerum.

11 *Non te prætereat narratio seniorum, ipsi enim didicerunt à patribus suis.*

12 *Quoniam ab ipsis disces intellectum, & in tempore necessitatis dare responsum.*

CVM dicitur:Non te prætereat:sensus est,Nõ prætermittas audire: aut non sinas eam tibi esse ignoratam,vel in obliuionem venire. Quod additur,ipsi enim,vel,vt habent quidam libri, & ipsi enim, &c. Primum significat seniores imitãdos iuuenibus, vt quemadmodum ipsi cùm iuuenes essent, audierunt seniores:ita & ipsi senes effecti, à iunioribus audientur. Deinde etiam significat certitudinem & soliditatẽ doctrinæ sapientum, vt quam non ipsi ex suo confinxerũt capite, sed continua traditione velut per manus a parentibus suis acceperunt,sicut & illi à suis. Fructum deinde auditæ sapientiæ senum,subiũgit cum sum, docens ab ipsis veram & solidam intelligentiam percipiendam: nec hoc tantum, sed vt percepta intelligentia, etiam quis possit cum necesse erit hoc oportunum,alios docere, & interrogantibus dare responsum, ac de præpositis aptè sciteque respondere.Legendum autem potius, dare responsum,vt sit ordo:disces dare responsum:& non: vt quidam libri habent,dabis declarant Græca, quæ habent δοῦναι.dare. Significat ergo ab illis nõ tantum discendam intelligentiam,sed etiam quid & quomodo loquendum sit, & pro loco, tempore atque personis respondendum.

13 *Non incendas carbones peccatorum arguens eos,& ne incendaris flamma ignis peccatorum illorum.*

NOSTER addidit explicandi causa, arguens eos. Sic enim velut accenduntur carbones peccatorum quasi flabello adhibito, dum eorum malitia correpta irritatur, & ad nocẽdum magis prouocatur: quanquam non solum redargutione id fiat,sed & aliis modis,vt generalius sit absolutè dicere: Non accendas carbones peccatorum,pro eo quod est:Noli his qui improbi sunt occasionem siue verbo siue facto præbere, vt eorum malitia commoueantur, & veluti in flammam excitata magis noceat.Cùm enim carbones non accenduntur, non nocent: at accensi & in flammam excitati,grauiter vrunt: Atque hoc est quod sequetur: ne incendaris flamma ignis illorum.Non enim Græcis est coniunctio, & quasi quo prohiberentur hac sententia, sed tãtum prohibetur accendi carbones peccatorum, idque ad eum finem, vt ne per excitatam flammam pereat vel lædatur is qui eam excitauit.Itaque iucundissima est allegoria: qua monemur nec excitare ignem in alio,quo ipsi pereamus.Interpres intellexit quo prohiberi, proinde inseruit coniũctionem:&. Itaque secundo membro rectè intelligitur nos moneri:ne & ipsi eorũ malitia & improbitate vehementius commoti, in eam iracundiæ intemperantiam delabamur, vt in aliquẽ eorum similitudinem deducamur, ardeamusque simili furore quo illi ardent, & seipsos perdunt. Potest tamen etiam nostra lectio in priori intellectu accipi, vt sit sensus: Non incendas carbones peccatorum,

catorum, & hac ratione caue ne incendaris flamma eorum. Genitiuus, peccatorum, in secundo membro additus ab interprete, non videtur esse à nomine, peccator, sicut in primo membro, sed à nomine, peccatum, vt exponat quid vocet ignem nempe malitiam eorum, & peccata quibus se & alios lædunt.

14 *Ne contra faciem stes contumeliosi, ne sedeat quasi insidiator ori tuo.*

SIMILE est superiori sententiæ. Præcipit enim similem moderationem adhibendam in homine petulante & maledico, in quem vult non vehementius esse inuehendum: nec acerbius insectandum, aut rixandum cum eo, ne ei detur occasio omnia dicta insidiosè obseruandi: quæ deinde rapiat in calumniam & in prægrauationem hominis.

15 *Noli fœnerari homini fortiori te: quod si fœneraueris, quasi perditum habe.*

GRÆCE est, ὡς ἀπολωλεκὼς γίνου, esto quasi qui perdidit. Quod bene vertit noster, quasi perditum habe: Ponitur autem fœnerari pro mutuare, vt & alibi sæpè. Et monet ne quis det temerè mutuum homini se fortiori quod periculũ sit ne ille vltro non sit mutuum redditurus, vt qui suæ confidat potentiæ, & præ arrogantia putet sibi quoduis beneficium esse debitum, aut cogi nõ posse. Periculum item ne qui mutuum dedit non ausit illud metu potentiæ alienæ repetere: aut si ausit, id faciat magno suo malo, prouocando scilicet potentem ad indignationem & iniuriam pro accepto beneficio. Itaque dicit, si fœneraueris, quasi perditum habe: quia periculum est ne ille non vltrò reddat, & vel vi extorquere non possis, vel vt vi extorqueas ferè non expedit, sed vtilius tibi fuerit velut perditum reputare.

16 *Non spondeas super virtutem tuam, quod si spoponderis, quasi restituens cogita.*

SVNT qui hanc sententiam intelligũt de votis Deo factis: vt hic moneat Sapiens ne quis voueat Deo quod sit supra vires suas & cũ quippiam quis vouit, cogitet de reddendis votis: quia displicet Deo & stulta promissio & infidelis, vt dicitur Eccles. 5. Verum ex Græca dictione patet Sapientem hic loqui non de votis Deo factis, sed de fideiussionibus quæ homini pro alio fiunt. Est enim hic verbum ἐγγυᾶν, quod significat fideiubere. Sicut enim superiori sententia docuit de dãdo mutuo: ita iam de præstandis fideiussionibus, quamuis etiã rectè intelligatur in genere de permissionibus quibusuis ab homine homini factis. Quod noster vertit quasi restituens cogita, Græcè clarius est, ὡς ἀποτίσων, φρόντιζε, tanquã persoluturus, solicitus sis. Itaque apud nos verbum, cogita, accipitur pro solicitum esse, sicut & ibi: Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum? Duo ergo monet ne quis supra vires suas quippiam alicui promittat, & si quippiam promiserit, solicitus sit tanquam qui reddere debeat quod promisit. Nam si pro se promisit reddere tenetur, si pro alio, periculum est ne pro eo soluere cogatur. Similis est hic locus dũ ad fideiussiones aptatur, loco Prou. cap. 6. in principio.

17 *Non iudices contra iudicem, quoniam secundum quod iustum est iudicat.*

GRÆCE est, μὴ δικάζου κατὰ κριτοῦ, κατὰ γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ κρινοῦσιν αὐτόν, Ne causã agas contra iudicẽ: quoniam secundum opinionem ipsius iudicabunt eum. Itaque similis est hæc sententia plerisque superioribus, quibus monemur videndum cũ quibus aut contra quos nobis agendum sit. Sic enim monet, ne litem suscipiamus temerè contra iudicem aliquem, quoniam periculum est ne iudices illius causæ futuri, sint sententiã pronunciaturi iuxta iudicis opinionem, volentes scilicet illi placere: qui eiusdẽ est cum ipsis ordinis. Noster interpres verbum, δικάζεσθαι, accepit pro iudicare, quod etiam nonnunquam significat. Et significatur nõ temerè boni alicuius iudicis sententiam reprehendendam, vt ferè faciunt homines qui causa ceciderunt: quoniam, inquit, qui verè iudicis officium facit non iudicat iuxta hominum affectus, vt quisque ferè facit in propria causa, sed secundum quod iustum est: aut, vt multi libri habent, secundum quod dignum est, quod magis accedit ad Græcam dictionem ἀξία. Meritò hæc sententia reprimere deberet audaciã multorum, qui temerè de sententiis suorum iudicum siue ecclesiasticorum siue laicorum iudicant, de quorum æquitate maximè deberent præsumere. Et maximè valet ad docendum neminẽ se Christo opponere debere, vt qui iudex constitutus est à Deo viuorum & mortuorum: iudicaturus omnes in æquitate.

18 *Cum audace non eas in via, ne fortè grauet mala sua in te.*

19 *Ipse enim secundum voluntatem suam vadit, & simul cum stultitia illius peries.*

DOCTRINA hæc vt est facilis: ita & vtilis. Monet enim non esse temerè iter ingrediẽdum, ac proinde nec conuersandum cum homine temerario & confidente, qui quiduis audet: quia periculum est ne socius eius grauetur malis quæ ille ex audacia sua & temeritate committet. Ipse enim non ambulat secundum iudicium rationis: nec quenquam vult audire rectè monentẽ, sed sequitur impetum suarum passionum, & insolentiam voluntatis suæ: vnde multa imprudenter aget, per quæ non sibi tantum perniciem adferet, sed etiam socio, qui propter consortiũ consocius & cooperarius habebitur: aut etiam ex consortio pertrahetur ad consentiendum, & cooperandum. Græca pro, vadit, habent faciet. Et vltima pars etiam sic verti potest: Et per stultitiam eius simul peribis: scilicet cum illo. Et enim καὶ τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ συναπολῇ.

20 *Cum iracundo non facias rixam, & cum audace non eas in desertum.*

21 *Quoniam quasi nihil est ante illum sanguis, & non est adiutorium, elidet te.*

SICVT cum audace monuit non conuersandum, ob periculum malorum in quæ per illius temeritatem facilè inciditur, ita iam monet eum eo qui leui de causa grauiter irascitur: qui etiam ferè simul esse temerarius in multis agendis, nec litigandum, nec in desertis locis eundum, quia cum talis nimia de causa ad iram prouocetur, nec à nocendo reprimatur sceleris

etiam

etiam maximi horrore, si nec etiam reprimatur alterius defēsione & præsidio, vt fit in solicitudine: facilè suum aduersarium elidet, hoc est, deiiciet & perdet. Duo enim à nocēdo alicui impedire solent, nempe sceleris horror, & defensio atque subsidium ab aliis periclitanti impensum. Quoniam, inquit, quasi nihil est ante illum sanguis, hoc est, nihil reputat sanguinis effusionē & bo-
Psal. 50. micidium. Hoc enim nomine sanguis in scripturis aliquoties designatur, vt ibi: Libera me de sanguinibus. Græcis non est in secundo membro, cum audace, sed μετ' αὐτοῦ, hoc est, cum ipso, nempe iracundo, sed ferè iracundi sunt & audaces temerariè passionum impetū sequentes. Veritas huius doctrinæ patuit in Cain qui fratrem suum eductum in agrum occidit, tum quod paruifaceret fratricidium, tum quod frater in agro destitutus esset omnium subsidio.

22 Cum fatuis consilium non habeas, non enim poterunt diligere nisi quæ eis placent.

NOSTRA lectio monet consilia non esse capienda cum imprudentibus, quod ab eis non possint expectari sana & prudentia consilia, eo quod pro sua affectione non possunt diligere & approbare nisi quæ eis placēt hoc est, stulta & noxia. Græca habent: οὐ γὰρ δυνήσεται λόγον στέξαι, hoc est, non enim potest (stultus scilicet) verbum continere, vt significetur cum fatuo non tractanda consilia quod non possit rem secretam, qualia sunt de quibus consilia quæruntur, continere apud se. Est enim leuis ac futilis: plenúsque rimarum, vt inquit ille: hac atque illac perfluens. Noster videtur legisse non στέξαι, sed στέρξαι, quod est diligere.

23 Coram extraneo non facies consilium, nescis enim quid pariet.

ID monet quod Sapiens in Prouerb. 25. Caussam tuam tracta cum amico tuo, & secretum extraneo non reueles. Græcis tamen non est, consilium, sed κρύπτον, hoc est, oculum, vt sit sensus: In oculis extranei tibique non satis cogniti non committes aliquid quod sit occultandum. Nescis enim inquit, quid pariet, hoc est, quid ex visis vel auditis à te tanquam ex concepto semine, apud se machinabitur, & randem suo tempore edet in perniciem vel ignominiam tuam.

24 Non omni homini cor tuum manifestes, ne fortè inferat tibi gratiam falsam, (& conuitietur tibi.)

GRATIAM falsam, vocat gratiam & beneuolentiam fictam quam opponit integritati & simplicitati eius qui cor suum bona fide alteri aperit. Non omni homini, inquit, cor tuum manifestes, detegendo cuius cordis tui secreta: quæ tantum amico bene probato sunt aperienda: ne fortè cui fidis, & simplici animo tua reuelas, referat & rependat tibi fictam beneuolētiam: qua scilicet fingat se tibi amicum, quo magis deprehendat latentes defectus tuos: & ita tandem conuitietur tibi. Aut gratiam falsam, vocat gratiam malam, hoc est, malum pro expectato bono, vt quod addidit interpres de suo, & conuitietur, explicet quid sit grana falsa, nempe conuitium ab eo, à quo expectabatur fidelitas & amicitia.

CAPVT IX.

1 Non Zeles mulierem sinus tui: ne ostendat super te malitiam doctrinæ nequam.

HOc capite pergit adhuc prosequi quid in plerisque personis sit vitādum. Itaque in principio multis sententiis docetur quid in muliebri sexu sit vitandum. Et primis quidem duabus sententiis docetur quid in propriis vxoribus sit cauendum. In priori enim docetur, amorem vxoris non debere esse nimium, vt per illum maritus laboret affectione illa vitiosa, quam Græci xelotipiam vocant, cùm scilicet maritus vel vxor suspicatur alterum in coniugio amare quempiam, & se minus amari quam volet. Non zeles, inquit, mulierem sinus tui, hoc est, ne ne conthoralem tuam quiescentem in sinu tuo ames amore zelotypo: ita vt iugiter metuas te minus amari ab ea, & eam ab aliis amari. Ea enim res præterquam quòd ipsi marito sit admodum molesta, dum in animo suo variis torquetur suspicionibus, & amoris ardore exagitatur: etiam molestiam magnam adfert vxori: quæ grauatur suspicionibus, & de fide suspectam se dolet: & à marito arctius quàm par est custoditur: vnde nō sicut petit maritus, crescit in ea erga maritum amor, sed decrescit, & periculū ab ea marito imminet. Quod intelligitur significari per hoc quod additur: ne ostendat super te malitiam doctrinæ nequam. Id enim communiter intelligitur de ea doctrina, qua à vetulis: malis & improbis mulieribus vxores docentur zelotypos suos maritos tollere veneno de medio: aut alio modo eis nocere, vt sit sensus: ne irrita exerceat contra te artificium muliebre nequam edocta ab improbis. Sciendum tamen Græca habere, μηδὲ διδάξῃς ἐπὶ σεαυτὸν παιδείαν πονηράν, hoc est, neque doceas in teipsum doctrinam malam. Quo significatur: virum zelotypum suo exemplo male docere vxorem suam: vt & ipsa vicissim sua xelotipia viro suo molesta sit. Quod idem rectè intelligitur in nostra lectione significari, vt sit sensus: Ne ipsa vicissim in te ostendat malitiam pessimæ illius disciplinæ: quam edocta est ex tuo exemplo. Pulchrè contra xelotypos ex Theophrasto refert D. Hieronymus lib. primo contra Iouinianum. Quid inquit prodest: etiam diligens custodia, cùm vxor seruari impudica non possit, pudica non debeat? Infida enim custos castitatis, est necessitas: & illa verè pudica est, cui licuit peccare si voluit.

2 Non des mulieri potestatem animæ tuæ, ne ingrediatur in virtutem tuam & confundaris.

BREVIVS Græca sic: Non des mulieri animā tuam, vt ascendat ipsa super vires tuas (vel fortitudinem tuam.) Sicut superiori sententia monuit, eam moderationem in amāda vxore adhibendam, vt ne ex amoris magnitudine maritus in xelotypiam incidat: ita hic monet eundem vt ne ex simili amore: aut etiam ex animi torpore sinat vxorem sibi dominari, & imperium obtinere. Vtrunque enim hoc vitium marito cauendum est erga vxorem. Non des, inquit, mulieri, hoc est, vxori animam tuam, aut potestatem in animam tuam, vt scilicet animam tuam, hoc est, te & tuam voluntatem illi subiicias, &

eam tibi dominari permittas: ita vt ascendat super fortitudinem tuam, hoc est, fortior te sit, & potestatem tuam excedat, & ingrediatur in virtute tua, hoc est, tecum conuersetur vt domina, omnia faciens authoritate quæ tibi potius in illam competit, vsurpans sibi quod est mariti; qui à Deo constitutus est caput mulieris, cui præceptum est vt sit sub viri potestate; sicque tu meritò confundaris apud homines tanquam effœminatus, & quia pateris naturæ ordinem inuerti & immutari. Diuus Hieronymus loco prædicto pulchrè scribit contra inordinatam maritorum in suas vxores amorem, contra quem his duabus agitur sententiis. Refert inquit, Seneca cognouisse se quendam ornatum hominem, qui exiturus in publicum, fascias vxoris pectus colligabat, & ne puncto quidem horæ præsentia eius carere poterat, potionémque nullam nisi alterius tactam labris vir & vxor hauriebant, alia deinceps non minus inepta faciẽtes, in quæ improuida vis ardentis affectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis. Nihil autem interest, quàm ex honesta causa quis insaniat. Vnde & Christus in sententiis: Adulter est, inquit, in suam vxorem amator ardentior. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugem, nõ affectu. Reget impetus voluptatis: nec præceps feretur in coitum. Nihil est fœdius quàm amare vxorem quasi adulteram.
Luc. 4. Hæc ille. Faciunt ad declarationem posterioris huius sententiæ ea quæ sacræ literæ narrant de Sampsonis erga Dalidam amore, & quæ Poëtæ referunt de Hercule superato à muliere Omphale.

3 *Ne respicias mulierem multiuolam: ne fortè incidas in laqueos illius.*

GRÆCIS est μὴ ὑπαντάσῃς γυναικὶ ἑταιριζομένῃ. hoc est, ne occurras mulieri meretrici, Hãc noster vocat non malè multiuolam: quia nõ vno viro contenta varios appetit, quanquam noster videatur legisse ἑτεριζομένῃ, ab ἕτερος, quod alium significat, non ab ἑταίρα, quod scortum significat, Dixit superius quomodo amanda vxor, monet deinde quomodo ab aliarum mulierũ amore sit cauendum, sigillatim in diuersis commemorans quæ ad illicitum amorẽ pertrahere possent. Et primum monet ne quis ex proposito & fixè respiciat in instabilem vagamque mulierem quæ suis nutibus & illecebroso aspectu & ornatu studet varios vndique in sui amorem protrahere, ne fortè aspiciendo illam capiatur nutu & illecebris oculorum eius, sicque incidat in laqueos quos parat omnibus incautis. Cuius exemplum est Prouerb. 7. prolixè depictum.

4 *Cum saltatrice ne assiduus sis, nec audias illam, ne fortè pereas in efficacia eius.*

OMNINÒ crediderim interpretẽ scripsisse nõ saltatrice. sed psaltrice, per ps. quia Græcè est μετὰ ψαλλούσης, hoc est, cum psallente: aut psaltria, vel fidicina. Ei enim conuenit quod addidit interpres: nec audias illam quanquã etiam saltatrices, hoc est, choreis assuetæ & gaudentes, soleant cantu delectare, & ad se animos hominum trahere. Certè codex vnus manu scriptus, & in multis locis diligenter correctus, habebat expunctam syllabam: ita vt tantum esset saltrice. Alterum ergo hic suggerit illectamentum libidinis diligenter cauendum, videlicet voluptatem, quam cauendo, aut fidibus ludendo puellæ præbent, siue in choreis, siue extra eas. qua valde efficaciter in sui amorem viros attrahunt, vnde rectè dicitur: nè pereas in efficacia eius, hoc est, efficaci & admodum attractiua eius modulatione. Græcè est ἐπιτηδεύμασιν hoc est studiis, exercitiis vel artibus. Quidam habẽt ἐπιχειρήμασιν, hoc est, conatibus: atque sic videtur legisse noster interpres. Patet autem ex his malè quosdam legere, effigie, pro efficacia.

5 *Virginem ne aspicias ne fortè scandalizeris in decore eius.*

INdicat iam tertium quod ad libidinẽ incitare posset, naturalem scilicet puellarum pulchritudinem: quæ maximè viget incorruptis adhuc virginibus: quæ solent externo vestium cultu, quo magis commendentur, ornari. Has ergo monet non aspici, incautè scilicet & morosè: ne ex formæ pulchritudine & vestiũ ornatu quis offendatur, impingat, & cadat in illicitum amorem, exemplo Dauidis. Æmulãdum enim potius exemplum Iob 31. dicentis: Pepigi fœdus cum oculis meis vt ne cogitarem quidem de virgine. Cum Pericli Sophocles de puero formoso prætereunte dixisset; O puerum pulchrum Pericles: decet, inquit, ille ô Sophocle, prætorem, non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Quod & ad omnes pertinet, quos & animos, & manus, & oculos castos habere oportet, Præstitit id insigniter Alexander Magnus: qui quum inuitaretur vt Darij filias quas habebat captiuas inuiseret: prædicabantur enim puellæ esse admirablis formæ: noluit ire, dicens: Sibi non cõmittendum, vt quum viros vicisset, à mulieribus vinceretur.

6 *Ne des fornicarij animam tuam in vllo, ne perdas te & hæreditatem tuam.*

QVARTO monet ne quis vlla ratione addicat animum suũ scortis: quod hæc mirè sibi deuinciant hominũ animos, vt semel ab eis possessi alienari ægrè possint. Vnde fit vt & seipsos perdant, & bona sua quæ possident. Seipsos quidem: quia & corpus eneruant, multisq; periculis exponunt, & animam æternæ morti obnoxiam reddunt. Bona item sua, quia vt habet Salomon. Qui nutrit scortum, perdet substantiam suam: exemplo filij prodigi: qui dissipauit substãtiam suam cum meretricibus, viuendo luxuriosè. Græca tamen hic tantum habent: ne perdas hæreditatem tuam: nec habent in vllo.

7 *Noli circumspicere in vicis Ciuitatis, nec oberraueris in plateis illius.*

PRo, plateis: est ταῖς ἐρήμοις hoc est, desertis, vel in frequentibus locis illius. Indicat & aliud cauendum libidinis incitamentum, quod est otiosa vagatio: & in omnes ciuitatis partes oculorum circumagitatio. Hinc enim fit, vt occurrentibus vbique variis oculorum illecebris, in multa desideria homo prolabatur, imò instabili oculorum iactatione declaret cordis impudicitiam: quia inquit August. impudicus oculus, impudici cordis est nuncius. Ita etiam incustoditus oculus, incustoditi cordis est nuncius. Significat ergo neque vagandum per vicos

ciuitatis

ciuitatis, neque oculos quoquouersum circumferendos, sed oculis ante se directis properandum eò quò ob necessitates eundum est.

8 *Auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circumspicias speciem alienam.*

NON solum, inquit, non circumspicias in vicis ciuitatis, huc illúcque oculos vertendo, sed etiam ab occurrente vltro muliere quauis compta, hoc est, siue naturali pulchritudine ornata, siue ascititia, (Græcè enim est, εὐμόρφου, hoc est, formosa) auerte faciem tuam, & ne circumspicias hoc est, diligenter & curiosè animaduertas alienæ mulieris pulchritudinem. Quibus verbis non vult Sapiens nos omnino abhorrere ab aspectu pulcherrimarum creaturarum Dei, sed quatenus huiusmodi aspectus ex nostro vitio incitare solet ad impudicitiam saltem mentis, eatenus eum prohibet concordans cum illo Saluatoris: Quicunque viderit mulierem ad concupiscendum eam: iam Matth. 5. mœchatus est eam in corde suo. Vnde & subiicit, indicans periculum huiusmodi aspectus.

9 *Propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit.*

ILLVD à doctissimis viris est dictum, & prouerbio celebratum: Amorem nasci ex aspectu. Vt enim ignis lignorum strue excrescit, subtractionéque decrescit: ita & amor atque concupiscentia insita mentibus hominum exardescit ex hoc, id est, ex hac re, nempe specie mulieris dum conspicitur, exardescit, hoc est, accenditur, vnde factum est vt multi perierint, vel, vt habent Græca, errauerint à recto: quemadmodum declaratum est in Amon, Dauide, Salomone, & aliis.

10 *Omnis mulier quæ est fornicaria, quasi stercus in via ab omnibus prætereuntibus conculcabitur.*
11 *Speciem mulieris alienæ multi admirati, reprobi facti sunt, colloquium enim illius quasi ignis exardescit.*

DVOS hos versus Græca non habent, & omnino videntur vel ab interprete, vel ab illo commentarij vice additi ad explanationem præmissorum versuum: vnde quidam libri scripti non habent illa verba: quasi stercus in via, alij non habent illa, ab omnibus prætereuntibus: quidam habent vtraque. Significat autem prior versus: aut quid mereatur fornicaria: videlicet quod digna sit quam velut rem vilissimam & immundissimam omnes videntes horreant, abiiciant, & conculcent, tantum abest vt conueniat tali animam suam dare, & apponere animum. Aut etiam significat quàm vtiliter ea ab immundis hominibus tractetur, & turpiter constupretur omnibus exposita, vt meritò etiam ea consideratione ab eius amore quisque animum suum reuocare debeat, in quam bene competit illud Isaiæ: Posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus. Et illud Ezechielis: Abominabilem fecisti decorem tuum & diuisisti pedes tuos omni transeunti. In secundo versu verbum: exardescit, actiuè positum est pro accendit: cùm prius positum sit neutraliter pro ardere vel accendi.

12 *Cum aliena muliere non sedeas omnino: nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cum illa in vino.*
13 *Ne fortè declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem.*

IN priori versu Græcis tantum duo sunt membra. Non enim habent eam partem: nec accumbas cum ea super cubitum: quam interpres videtur addisse: ad explicandum de qua sessione dictum sit: non sedeas omnino: nempe ea potissimum quæ fit in mensis. Vnde sensus illius est: Ne in conuiuio cum ea discumbas, innixus maiorum more super cubitum. Pro, alterceris, Græcis est verbum ab authore effictum, συμβολοκοπήσῃς, quod si à συμβολὴν deriuetur, significare potest symbola dare vel conferre ad conuiuium, vt moris esse solet, celebrandum: quomodo hic quidam accipiūt. Potest tamen etiam deriuari à συμβολὴ, quod congressionem significat, & conflictationem etiam militarem. Ad quod respexit noster interpres: vertens alterceris. Significatur autem non esse cum alienis vxoribus contendendum de ebibendis calicibus, vt fieri solet: aut iocosè cum eis rixandum & fabulandum in conuiuiis. Itaque postquam superioribus sententiis hortatus est cauendum esse à fornicariis, psaltriis, virginibus, & pulchris quibusuis mulieribus, notans in singulis quid cauendum sit: postremum diligenter monet cauendum esse à familiaritate coniugatorum. Nam pro aliena muliere, Græcis est, ὑπάνδρου γυναικὸς, hoc est, à muliere quæ sub viro est, vt per alienam mulierem, hic intelligenda sit alterius viri vxor. Huius consortium maximè in conuiuiis vitandum monet, quod ibi & per consessum, contactus vel saltem vicinitas corporum, & longior confabulatio & vini efficacia: libidinis ac malæ concupiscentiæ fomitem subministrent. Tria enim hęc hic notantur: ob quæ olim mulieres cum viris in conuiuiis non accumbebant: non solum apud Græcos, sed nec apud Persas, vt patet ex conuiuio Assueri in libro Hester. Vnde & subdit. Ne fortè per hęc cor tuum primo declinet contra legem Dei ad illam concupiscendam, & sic demum sanguine tuo, hoc est, cum vitæ tuæ periculo: aut effusione tui sanguinis labaris in perditionem tuam, dum scilicet per concupiscentiam in adulterium pertractus, à marito vxoris: aut à lege occideris: aut etiam non perpetrato adulterio, maritus tua nimia offensus erga vxorem familiaritate, te persequetur. Pro sanguine tuo, Græcis est, τῷ πνεύματί σου, spiritu tuo, hoc est, per affectum illum tuum vitiosum: sed interpres videtur legisse. τῷ αἵματί σου. Sunt libri qui habent: ne fortè declines: sed legendum esse, declinet, vt plures habent: Græca docent: vt nomen, cor, sit nominatiui casus non accusatiui.

14 *Ne derelinquas amicum antiquum: nouus enim non erit similis illi.*

VTILIS admodum est hæc sententia & necessaria. Sunt enim plerique qui vel pro instabilitate ingenij humani, quod facilè rerum tædio capitur: & nouitate delectatur, vel leuibus quidem erratis in vetere amico offensi: veteribus amicis derelictis nouas ambiunt amicitias: quasi non in eis sint inuenturi quæ non minus offendant: imò frequentius magis. Itaque significat id non solum fieri cum leuitatis nota & reprehensione, sed idem etiam habere periculum & incommodum: quod vt in plurimum sic fiat, vt nouus non sit similis veteri amico in fidelitate & vtilitate. Cicero lib. de Amicitia, pluribus verbis idem quod hic dicitur exponit. Existit autem, inquit, hoc loco quædam quæstio subdifficilis, num quando

quando amici noui digni amicitia, veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum debent esse, sicut aliarum rerum, satietates: veterrimæ quæque (vt ea vina quæ vetustatem ferunt) debent esse suauissimæ verùmque illud est quod vulgò dici solet: Multos modios salis simul edendos esse, vt munus amicitiæ expletum sit. Eodem simili etiam Sapiens hic vtitur, subiungens.

15 *Vinum nouum, amicus nouus, veterescat, & cum suauitate bibes illud.*

MVLTI libri habent veterascet, sed Rabanus & Dionysius legunt, veterescat, quomodo & Biblia quædam antiqua Romæ impressa habebant, & melius, vt moneat Sapiens expectandam vini noui vetustatem. Græca habent, Si inueterauerit, &c. Comparat amicum nouum vino nouo, quòd sicut vinum nouum, crudum adhuc est, fœculentum & ex se austerum, (quanquam apud nos mustum arte dulce fiat & delectabile) ideóque nec veteri bene maturo, & depurato præferendum: ita & amicus nouus, crudus adhuc est & inexplotatus, propter quod nec de se solidam voluptatem præbere potest, nec explorato & bene probato amico anteponendus, ita vt hic etiam locum habere possit parabola illa huic similis, qua Christus vsus est: Nemo bibens vinum vetus, statim vult nouum. Dicunt enim, vetus melius est. Luc. 4.
Potest & hoc addi, quod sicut de nouo vino incertum est, quale futurum sit tempore procedente: ita & de amico nouo. Et sicut propter assuetudinem magis afficimur veteri vino: ita & amico veteri magis affici oportet. Sicut autem vinum nouum non est propterea reiiciendum, sed expectandum est vt vetustatem contrahat, quia tunc omni austeritate concocta, bibatur cum suauitate & lætitia animi: ita non omnis amicus nouus contemnendus est, sed temporis processu probandus, vt cum fic est probatus: ac veterascenti vino similis effectus, tum liceat eius consortio ac familiaritate cum solida animi voluptate frui, & veluti vino iucundè refici. Rabanus sicut quę de fornicatia superius dicta sunt, mysticè etiam intelligi de hæresi vitanda: ita & hunc locum mysticè quoque intelligi posse monet, vt ne ab authoritate sanctorum patrum Catholicorum declinemus: qui veritatis & iustitiæ fidi sunt seruatores: neque cito ad rudes & nouellos doctores procumpamus: quia licet à vero non deuient: perfectionis tamen apicem non obtinent,

16 *Non zeles gloriam & opes peccatoris, non enim scis qua futura sit illius subuersio.*

FOELICITAS & gloria impiorum in hac vita solet multorum etiam piorum animos aut ad indignationem & inuidiam: aut etiam ad imitationem commouere, vnde in scripturis sacris grauiter & sæpè spiritus sanctus nos munit contra hanc tentationem, vt Psal. 36. & 72. Item frequenter in Prouerb. & aliis locis. Proponítque & lubricum statum, & miserum ac calamitosum exitum impiorum hominum. Nescis (inquit) quæ sit futura illius subuersio, quasi dicat: Omnino futura est illius subuersio, non diu durabit ei sua fœlicitas, sed ea in infœlicitatem conuertetur: tu verò qui eius iam fœlicitatem contemplaris, nescis & quanta & quàm subita sit futura eius subuersio, maior sanè erit & velocior quàm suspicari possis.

17 *Non placeat tibi iniuria iniustorum, sciens quoniam vsque ad inferos non placebit impius.*

QVONIAM ex conspecta fœlicitate iniustorum, non solum indignatio sequi solet quam superiori versu potissimum prohibuit: sed etiam imitatio, rectè subiecit hunc versum, quo ab imitatione dehortatur. Habent autẽ elegantius Græca sic: μὴ εὐδοκήσῃς ἐν εὐδοκίᾳ ἀσεβῶν, hoc est, ne probes quæ probant impij. Et pro non placebit impius: habent, μὴ δικαιωθῶσι, hoc est, non iustificabuntur. Sed non iustificari, videtur hic positum pro non haberi aut censeri iustum & innocentem, quod non est diuersum ab eo quod noster vertit, non placebit impius. Verum illinc patet huic loco non conuenire eam intelligentiam, quam hic Dionysius post Lyranum secutus est, vt scilicet impius dicatur non placere vsque ad inferos: quia non placet Deo huius vitæ tempore: placebit autem ei & sanctis eius, cùm erit in inferno, ob vindictæ equitatem, vt qui non placuit in culpa, postea placeat in pœna, iuxta illud: Lætabitur iustus cùm viderit vindictam. Non enim simili modo intelligi potest impios non iustificari vsque ad inferos, sed eo significatur, adeo eos nõ probari Deo: vt eos tandem ad inferos vsque sit pręcipitaturus: iuxta illud Psalm. 48. Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos.

18 *Longè abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem mortis.*
19 *Et si accesseris ad illum, noli aliquid committere, ne forte auferat vitam tuam.*

SVNT qui fœlicitatem magnam esse ducunt versari in aulis principum, & apud eos insignẽ obtinere locum. Id cùm non careat magno periculo, maximè apud impios principes: qui gloriantur in potestate occidendi, cáque leuiter abutuntur, monet quenque declinare aulas principum, & maximè tyrannorum, quo sit liber non solum à timore mortis, sed etiam à suspicione timoris eius, hoc est anxia imaginatione timendæ sibi mortis, quę imaginatio & suspicio continua crux & mors, tranquillitati mentis omnino contraria est. Quod si vel sors aliqua vel necessitas fecerit, vt quis talem accedat, ad colloquendum ei, aut officium aliquod apud eum administrandum, monet ne sit nimis securus, sed prouidè curet ne quid committat, hoc est, delinquat. Græcè enim est, μὴ πλημμελήσῃς, hoc est, ne delinquas, vnde committere hic positum est pro delinquere, (sicut commissa, delicta vocamus) ne qui leuiter offenditur, & potestatem habet occidendi, tollat subito vitam. Indicat ergo læuissimam esse principum offensionem: eámque maximo vitæ periculo coniunctam esse, quod quàm verum sit, historiæ multæ comprobant.

20 *Communionem mortis scito, quoniam in medio laqueorum ingredieris, & super dolentium arma ambulabis.*

GRÆCIS non est, communionem mortis, sed tantum scito quod in medio laqueorum pertransis. Et pendet adhuc sententia cum superioribus, vt indicetur in quibus versentur periculis, quibus res est & negotium cum principibus.

Proinde

Proinde quod additum est de communione mortis, non de ea communione est accipiendum: qua omnibus hominibus mors dicitur esse communis, sed ea qua apud principes mors est communis: ita vt non vna tantum sit causa mortis inferendæ, sed variæ, communes, & multiplices. Itaque sensus est: Si cum principibus tibi viuendum est, scito apud eos esse mortem communem, vulgarem, & multis de causis incurri facilè posse. Quod declarant sequentia: Quoniam in medio laqueorum ingredieris: si scilicet cũ eis vixeris, hoc est, in summo versaberis periculo, veluti si in medio laqueorum ingrediaris. Idem significatur per id quod sequitur, & super dolentium arma ambulabis, pro quo Græcis est, καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεως περιπατεῖς, hoc est, & super pinnacula (vel propugnacula) ciuitatis ambulas, quomodo & Diuus Chrysostomus hunc locum citat homil. 15. tom. 5. vbi super sententia huius loci prolixè philosophatur, ostendens quibus periculis vita hæc nostra sit exposita. Interpres noster videtur alias dictiones legisse, similes tamen. Nam pro ἐπάλξεων, videtur legisse ἀλγούντων, & pro πόλεως, πολεμικὰ, quod significat arma bellica. Sicut autem per ambulare super pinnacula vrbis, vt est Græcis, significatur periculorum magnitudo: quia qui ambulat super pinnas vrbis, est in magno præcipitij & lapsus letalis periculo, ita idem rectè intellexerimus significare per id quod nos legimus, vt ambulare super arma dolentium, sit ambulare super vulneratos & prostratos in prælio, iam dolentes, gementes, & mortem expectantes vicinam. Aut ambulare super ea instrumenta & arma quibus tyranni iam multos effecerunt dolentes quod est versari inter multa pericula, & mortem veluti imminentem semper præ oculis habere. Hæc autem omnia etsi propriè pertineant ad indicandum pericula vitæ aulicæ, rectè tamen etiam accommodantur ad intelligendum pericula vitæ nostræ in genere, in qua nobis negotium est cum dæmonibus, potentissimis, callidissimis, crudelissimisque principibus, qui vbiq; vitæ nostræ insidiantur, & laqueos struunt quærentes nos deuorare, & in æternam mortem pertrahere.

21 *Secundum virtutem tuam, caue te à proximo tuo, & cum sapientibus & prudentibus tracta.*

PRo caue te à proximo, Græcis est στόχασαι τοῦ πλησίον. Est autem στόχασαι, collimare, & intentè in aliquid respicere veluti in scopum. Intentè in proximũ respicimus dum ab eo nobis metuentes diligenter obseruamus eum, ne quid ab illo mali patiamur. Ad quod respexisse videtur interpres, dum vertit: caue te à proximo tuo. Intentè etiam in proximum respicimus, cùm diligenter exploramus eius mores vt sciamus num ei nos cõmittere debeamus, & cum eo de rebus nostris consulere, ac familiaritatem inire, vnde alij vertunt; explora proximum, quod magis proposito conuenit; quia agitur hic de his cum quibus consilia & familiaritatem inire debemus. Idem in nostra lectione significabitur, si sic intelligatur: Secundum, virtutem tuam, hoc est, quantum potest, caue te à proximo tuo, vt scilicet, non statim ei te credas & tua, sed prius explores qualis quisque sit: & quos inueneris sapientes, & prudentes, cum his tracta, consilia scilicet: quia Græcè est, συλλόγου, hoc est, consulta.

22 *Viri iusti sint tibi conuiuæ, & in timore Dei sit tibi gloriatio.*

SIcut cum prudentibus sunt iucunda consilia, sic cum iustis agitanda conuiuia, cum quibus ea celebrare licet in timore Dei & gratiarum actione, cùm iniustorum societas Dei timore destitura, in conuiuiis promouere soleat iocos, ineptias, cachinnos, garrulitates, detractiones, præter commessationes & ebrietatem: neglectũ Dei, & interdum etiam eius blasphemiam. Itaque Tobias cùm fecisset in die festo conuiuium bonum dixit filio suo, Vade & adhuc aliquos, de tribu nostra, timentes Deum, vt epulentur nobiscum, vt est Tobiæ 2. Vnde & subiicitur, in timore Dei sit tibi gloriatio, hoc est, non glorieris in his quibus delectantur in conuiuiis impij: nec sit tibi pœna ab his abstinere per timorem Dei, sed gloriare in ipso quod sentis te Dei timorem tenere, iuxta illud Psal. 85. Lætetur cor meum vt timeat nomen tuum. Et gloriare in his in quibus Dei timor & reuerentia consistit. Vtroque enim modo potest explicari illud, sit tibi gloriatio in timore Dei. Potest & sic accipi vt significetur omnem gloriationem timori Dei coniunctam esse debere: ne sit immoderata, qualis in conuiuiis esse solet, vt in timore Dei, sit positum etc, cum timore.

23 *Et in sensu sit tibi cogitatus Dei & omnis enarratio tua in præceptis altissimi.*

DVo requirit. Primum vt in sensu: hoc est, in intellectu de Deo cogitemus: vel vt in sensu hoc est, cum prudentia & scientia de Deo cogitemus: iuxta illud Sapien. 1. Sentite de Domino in bonitate, ne scilicet erroneas aut impias de Deo habeamus cogitationes. Secundo, vt ea quæ ore fit narratio omnis, sit in præceptis altissimi, hoc est, de præceptis altissimi loquamur semper quatenus scilicet id tempori & loco opportunum fuerit. Id cùm vbique sit seruandum, maximè tamen in conuiuiis seruari deberet, quamuis id mundo non sit receptum. Quod si id durum nimis videatur saltem sit omnis narratio sic in præceptis altissimi: vt sit regulata iuxta Dei præcepta, ne quid vel in conuiuiis, vel alibi referatur contra Dei præcepta: iuxta illud Pauli Ephes. 4. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed qui bonus est ad ædificationem, vt det gratiam audienti. Notandum autem, Græca priorem huius sententiæ partem sic habere, μετὰ συνετῶν ἔστω διαλογισμός σου, hoc est: cum sapientibus sit disputatio (vel collocutio) tua. Interpres videtur legisse συνετοῖς, hoc est: cum sensu vel prudentia, vt nomen sensu, apud nos potius sit accipiendum pro intelligentia & prudentia: quam pro mente & intellectu.

24 *In manu artificum opera laudabuntur, & princeps populi in sapientia sermonis sui. & in sensu seniorum verbum.*

MVtat hic author modum sententiarum, quẽ iam aliquot capitibus seruauit: nam cum iam aliquot capitibus eum qui instruit sit allocutus: docens quid facere, quidue cauere eum oporteat, hic iam rursum sententias proferre incipit ad nullum directas, & ab hac sententia incipit multis deinceps sententiis in capite sequenti ostendere, vnde salus vel perditio ciuitatum & Rerumpublicarum pendeat, nempe à bono vel

malo principe, quem fere subditi sequuntur, vt merito ab hac sententia noui capitis exordium esse debuerit. In qua in primis eloquentiam in principe commendat, & sermonis sapientiam, qua populus aut afflictus excitatur & confirmatur, aut nimium elatu, compescitur, denique artificiosè prudentérque ita tractatur, vt in officio contineatur. Est autem & sententia Græcis bimembris, Non est enim illis tertium membrum, quod noster addidit: nec est, in sapientia sermonis sui, sed est ἐν λόγῳ αὐτοῦ in sermone suo. Comparat enim principem eum artificibus, & opponit sermonem manui: & significat: quod quemadmodum opera artificum & ipsi artifices laudantur ea manu, hoc est, ex industria manuum qua opera illa fiunt, & ex qua suam habent commodationem: ita princeps alicuius populi laudatur ex sermone suo, hoc est, vt bene noster expressit, per sapientiam sermonis sui. Qua comparatione etiam innuitur principem magnum esse artificem si suo sermone prudenti populum docere, regere, & continere norit, sicut vocantur artifices: qui industria manus suæ insigne aliquod opus norunt producere. Quod apud nos additur: & in sensu seniorum verbum significat verbum seniorum laudari ea sensu, hoc est, ex prudentia & grauitate sententiarum quæ decent senes.

25 *Terribilis in ciuitate sua homo linguosus: & temerarius in verbo suo odibilis erit.*

CVm superiori sententia ostenderit laudem quę ex sapienti sermonem principi obuenit, hic contra ostendit odium quod ex sermonis & linguæ vitio homini prouenit, & pertinet etiam hæc potissimum ad principē, vt patet ex eo quod dicit, in ciuitate sua, quamuis etiam generaliter ad omnes pertineat ciues, Duo autem mala se consequentia tribuit homini linguoso, hoc est: qui multa imprudenter blaterat, quem & temerarium vocat in verbo suo: quia ad quiduis dicendum sine iudicio prorumpit. Primum enim talem dicit esse terribilem: quia omnes sibi ab effrenata eius lingua metuunt, & frequenter per talem in ciuitatibus discordiæ & seditiones excitantur. Et quia terribilis est, ideo etiam odibilis erit omnibus. Proinde rectè monet Ecclesiastes 5. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum festinet ad sermonem.

Capvt X.

I *Vdex sapiens iudicabit populum suum, & principatus sensati stabilis erit.*

PRo, iudicabit, Græcis est παιδεύει, hoc est, docet & erudit: & pro stabilis est, τεταγμένη, hoc est, ordinatus, Ostendit duplicem fructum qui à iudice sapiente prouenit in Republica. Nam talis & docet populum suum, demonstrans tum legibus à se constitutis, tum sermonibus suis quæ sint facienda: quæue vitanda: quę iuxta sint, quęue iniusta, & quia sic eum docet, ideo etiam principatus eius erit ordinatus & nequaquam confusus ac perturbatus, sed omnia in eo erunt ritè disposita, per legum æquitatem, & doctrinæ rectitudinem: ita vt vnusquisque suum faciat officium: nec debitum ordinem turbet. In nostra lectione conuenit verbum, iudicare, exponere pro in iudicio & æquitate gubernare & regere, quomodo aliquoties accipitur in scripturis, vt ibi: Dan iudicabit populum suum, sicut & alia tribus Israel. &: Diligite iustitiam qui iudicatis terram. Quoniam enim optima & præcipua pars regendæ Reipublicæ cōsistit in iudicio, ideo per synecdochen iudicare accipitur pro toto genere, hoc est, pro regere: & iudices dicuntur: qui rectores sunt & gubernatores populi. Primus ergo fructus prudentis rectoris est, quod iustis legibus regit populum suum. Secundus ex illo consequens est, quod principatus eius: quia bene erit ordinatus, erit etiam stabilis, vtpote bono fundamento nempe iustitiæ innixus. Nam, vt dicitur in Prouerb. 29. Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum fundabitur. Lyra legit non stabilis, sed terribilis, quomodo & scripta quædam habebant, vnde addit pro commentario, omnibus malis. Quia enim iudex sapiens bene regit & iudicat populum, ideo eius principatus terribilis est omnibus impiis: qui à iustis legibus sibi metuunt. Non sunt enim principes timori boni operi, sed mali. Et facilè adducor vt credā interpretem potius vertisse, terribilis, vt respexerit ad illud quod est in Cantic. 6. Terribilis vt castrorum acies ordinata, vbi pro castrorum acies ordinata, etiam est quod hic τεταγμένη.

Gen. 49 Sap. 1 Rom. 13.

2 *Secundum iudicem populi, sic & ministri eius: & qualis rector est ciuitatis, tales & inhabitantes in ea.*

TErtius hic fructus boni principis indicatur: quia principis exemplum ad bene maléve viuendum magnam habet primum in ministris eius, deinde & in reliquis ciuibus vim & authoritatem. Quod & Plato dixit: Quales sunt principes in republica, tales solere reliquos esse ciues. Et communi Prouerbio dicitur: Regis ad exemplum totus componitur orbis. &: Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

3 *Rex insipiens perdet populum suum, & ciuitates habitabuntur per sensum prudentium.*

REx insipiens perdit populum suum, non solum quia per praua exempla & verba stulta, item per negligentiam suam, multorum eis causa est peccatorum ac æternæ damnationis, sed etiam quia per defectum sapientiæ, causa est vt recta politia reipublicæ pereat, ac populus infœliciter sub eo viuens ab eo dilabatur. Contrà per sensum, hoc est prudentiam prudentium, (vel, vt est, Græcè δυναστῶν, potentium vel principum) ciuitates habitabuntur, hoc est, ciuium frequentia florebunt. Confirmant hæc præter experientiam quotidianam historiæ veteres, siue sacræ, siue prophanæ, & multæ scripturarum sententiæ similes, vt: Rex iustus erigit terram, vir auarus destruit eam: & Rex sapiens, populi stabilimentum est.

Prou. 29. Sapien. 6.

4 *In manu Domini potestas terræ, & execrabilis omnis iniquitas gentium, & vtilem rectorem suscitabit in tempus super illam.*

POstquam indicauit quantum bonum sit bonus princeps, & quantum malum malus, rectè hanc subiicit sententiam, vt intelligatur à quo bonum tantum procedat, & petendum sit: non pendere illud scilicet ex electione populi, sed ex singulari Dei beneficio. Mirum autem

quomodo hoc loco irrepserit secunda illa pars quæ in nostris legitur libris, & execrabilis omnis iniquitas gentium: cùm & postea repetatur, & hic sit impertinens, perdátque gratiam sententiæ. Rabanus testatur quosdam legere, & exclamabilis. Certè non credo interpretem eam hoc loco inseruisse. Cæterùm potestas terræ dicitur esse in manu Domini, vel quia omnis potestas quam quis in terra obtinet, donetur à Deo, iuxta illud Pauli:
Rom. 13 Non est potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. Vel potius quia dominium totius terræ est apud Deum, qui solus plenam habet in terra totam potestatem, sicut dicitur in lib. Hester: Inditione tua cuncta sunt posita, & in Psalm. In manu eius sunt omnes fines terræ: &, Domini
Hest. 13. est terra & plenitudo eius. Et quia est terræ pote-
Psalm. 94 stas, ideo ipse est qui cùm vult singulari suo bene-
Psalm. 23 ficio constituit super terram aliquem vtilem rectorem: & proinde ipse etiam est, qui iratus inutilem constituit, iuxta illud: Regnare facit hypocritam propter peccata populi. Quo autem minus
Iob 34. inserta illa in nostris libris pars: & execrabilis omnis iniquitas gentium: perdat gratiam substantiæ, si modo retinenda est, conuenienter sic intelligetur, non vt subaudiatur verbum, est, quasi sit sensus: execrabilis est omnis iniquitas gentium, sed hoc modo: In manu Dei est potestas terræ, & in manu eius est etiam omnis iniquitas gentiũ quantumuis execrabilis, vt significetur, Dominum non tantum habere potestatem in Iudæos & fideles, sed etiam in gentes idololatras, etsi ipsum pro Domino non agnoscerent, vt iniquitas gentium, hic positum sit pro iniquis gentibus. Aut iniquitas illarũ intelligatur esse in manu Domini, quòd illam cùm vult vindicet, atque ab ea gentium corda cùm vult auertit: quemadmodũ factum est per Christum, in quo perfectè impletum est quod hic dicitur. Vtilem rectorem suscitabit super ipsam terram vniuersam. Bene autem dicitur: In tempus constituet: quia nulli vnquam terræ datum est vt in perpetuum haberet vtilem rectorem, sed tantum ad tempus, vt hic est omnium rerum vicissitudo.

5 In manu Domini potestas hominis, & super faciem scribæ imponet honorem suum.

PRo super faciem Græcis est προσώπῳ, quæ dictio & faciem significat & personam, quorum postremum hic magis conueniret, vt sit, in personam scribæ, hoc est, literati & docti hominis, qui alios erudit ad salutem. Pro potestas hic non est vt prius ἐξουσία, sed εὐοδία, hoc est, fœlicitas & prosperitas vel successus, significatúrq; à Deo prouenire, vt homini insignis aliqua potestas qua fœlix sit obueniat. Aut potius significat à Deo non solùm principes constitui, quod superiori sententia dictum est, sed etiam ab eo esse vt eorum actiones bonum habeant successum, & fœliciter res suas administrent. Itaque & quod nos legimus, In manu Dei potestas hominis, significat à Deo esse, & vt potestatem aliquam super alios quis habeat, & vt in ea constitutus aliquid rectè possit perficere, ac cuncta benè administrare. Deus item est qui personæ scribæ imponit honorem quem habet in populo: quia ipse est qui & sapientiam tribuit per quam honorabilis est populo, & facit vt doctrina eius accepietur à populo, atque in illo fructum faciat cum summa doctoris gloria. Et hæc quidem dicta sint secundum eam acceptionem qua in scripturis nomen scribæ, sæpè accipitur, vt sit nomen sapientis & docentis, quomodo in Euangelio dicuntur scribæ, quomodo & Esdras dicitur fuisse scriba velox in lege Domini. Potest tamen videri hoc loco esse potius nomen dignitatis, quomodo in libris Regum Saraias dicitur fuisse scriba regis David, & Sobna scriba Ezechiæ. Siquidem nomen γραμματεύς, cui hoc loco & aliis respondet nomen Scribæ, significat Græcia scribam publicum & cancellarium, cuius officium erat publica scripta atque decreta seruare, eademq; cum opus erat proferre & recitare, quales proximi regibus esse solent.

1. Esdr. 7.
2. Reg. 8.
3. Reg. 18.

6 Omnis iniuria proximi ne memineris, & nihil agas in operibus iniuriæ.

POstquam ostendit vnde contingant boni principes, per quos regna firmantur, ostensurus vnde subuersio regnorum proueniat, duas præmittit sententias, quibus dehortatur à duobus potissimum vitiis, quæ subuersionis regnorum sunt præcipuæ causæ, superbia, scilicet & iniustitia, vel auaritia, per quam iniustitiæ committuntur, quæ duo vitia maximè abesse debent à principibus, si velint regnum sibi esse stabile. Et in hac quidem priori sententia duo prohibet quæ ex superbia accidere solent. Primum, vt ne iniuria à proximo nobis illata reminiscamur ad vindicandum eam, néve eam diu multúmque in animo reuoluamus, exaggerando eam. Secundò, vt ne ipsi alios iniuria afficiamus, maximè cum animi insolentia, petulantia, & proximi despectu. Pro genitiuo enim, iniuriæ, in secundo membro est nomen ὕβρεως, cum in priori membro sit ἀδικήματι, quod iniustitiam vel delictum significat. At ὕβρις, non significat simpliciter quamuis iniuriam, sed eam quæ cum petulantia contumeliaq; coniuncta est. Hæc ergo duo in superbis hominibus inueniuntur. Nam superbus vt facilè offenditur, ita de vindicta inferenda mox multúmque apud se cogitat. Idem & ὑβριστής, est petulans ac cõtumeliosus, ita vt si quem videat lapsum & afflictum, libidine animi efferatur, nec vereatur inhumaniter ei insultare: imo & audeat ipse quibusuis contumeliis afficere & iniuriis, omnes maximè inferiores despiciens, atque in eos quiduis sibi licitum putans. Rectè autem intelligitur hæc sententia ab authore peculiariter dicta ad ipsos principes, vt moneantur & in vindicãdis peccatis moderationem adhibere, & in subditos suos nihil cõmittere per insolentiã & iniuriam. Ad quos si peculiariter hæc sententia referatur, potest illud quod dicitur omnis iniuriæ non memineris, sic accipi non vt moneantur nullam iniuriam vindicare, sed non omnem. Multa enim principibus sunt dissimulanda. Porrò pro, memineris, Græcis est μηνίσῃς: hoc est, ne irascaris proximo. Aut interpres videtur legisse μιμνήσκῃς, hoc est memineris. Verùm sensus eodẽ redit. Cur autem hæc vitia sint fugienda, docet sequens sententia.

7 Odibilis coram Deo est & hominibus superbia, & execrabilis omnis iniquitas gentium.

SECVNDA pars huius sententiæ obscura admodum est in Græcis, & variè legitur. Nam quidam libri habent, ἐξ ἀμφοτέρων πλημμελήσει ἄδικα: hoc est, ex vtrisque committet iniusta. Alij

habent, ἐν ἀμφοτέροις πλημμελεῖα ἀδικίας, hoc est, ea vtrisque delictum iniustitiæ, quam lectionem credo veriorem esse, & est sensus: vtrisque nempè Deo & hominibus iniustitia, scilicet, est odibilis. Atque hoc modo videtur legisse interpres noster, apud quem nomen, iniquitas, hic non est accipiendum pro quouis crimine, sed pro eo quod peculiariter dicitur iniustitia, qua, scilicet, quis per auaritiam iniustè opprimitur, & suis spoliatur. Id enim propriè est Græcis ἀδικία. Duo enim vitia asserit hæc sententia maximè displicere & Deo & hominibus, nempè superbiam & iniustitiam, cótra quæ duo vitia agit in sequentibus. Secũda ergo pars in nostra lectione vt originalibus consentiat: & proposito seruiat, sic est accipiẽda, execrabilis est Deo, scilicet, & hominibus omnis Iniustitia, quam gentes Dei timore destitutę licenter committere solent, vi aliena rapientes, existimantes legem iniustitiæ, esse fortitudinem suam, vt possent sibi vendicare licitè, quæ sua fortitudine obtinere valerent. Sic intellecta hæc tota sententia benè seruit sequentibus. Ostenditur enim mox quam hæc duo vitia Deo, hominibusq; displiceant, cùm subditur.

8 *Regnum à gente in gentem transfertur, propter iniustitias, & iniurias & contumelias, & diuersos dolos.*

PEccatum iniquæ oppressionis ea auaritia notatur per illa duo, propter iniustitias, vbi iam rursus Græcis est ἀδικίας: & diuersos dolos pro quo Græcis est, χρήματα δόλια: hoc est, opes dolo partas. Peccatum superbiæ notatur per illa duo: iniurias & contumelias, pro quibus Græcè tãtùm est ὕβρεις: de qua dictione suprà dictum est. Adeo ergo hæc vitia Deo hominibúsque displicent, vt ob ea vindicanda, regnum sæpè ab vna gente in aliam transferatur, hominibus alienum regnum sibi vsurpantibus, Deo ita volente, in vltionem superbiæ & iniustitiæ. Deus enim, inquit Daniel, mutat tempora & ætates, transfert regna, atque constituit. Et apud eundem dicitur Nabuchodonosor: Regnum tuum transibit à te, donec scias quòd dominetur excelsus in regno hominum, & cuicunque voluerit det illud. Contra prædicta ergo duo vitia prosequitur in sequentibus, ea exaggerans, atque eorum grauitatem ostendens.

Dan. 2.

Dan. 4.

9 *Auaro autem nihil est scelestius. Quid superbit terra & cinis.*

QVidam libri scripti non habent coniunctionem, autem quidam habent coniunctionẽ, enim, nominatim codex Bessarionis, atque hęc lectio præferenda est, cum & Gręca habeant, enim. Probatur enim cur ob iniustitias & superbas iniurias regna transferantur: quia, inquit, nihil est scelestius auaro, qui per auaritiam pleraque iniustè committit: nihil intolerabilius superbo: qui cum multam habeat se humiliandi causam, vtpote terra & cinis, tamen quasi suę conditionis oblitus sese efferr, & pro Deo propemodum se haberi vult. Benè autem dicit, auaro nihil esse scelestius. Primum quòd auaritia in seipsa grauissimum sit peccatum, si consideres bonum cui inordinatè afficitur. Illud enim inter omnia bona quæ appetuntur est infimum, nempè pecuniæ, vnde indignissima res est hominem, rationale animal, tam vtili rei sese addicere, & totum tradere. Qua ratione non dubitauit D. Paulus auaritiam vocare idolorum cultum. Et Cicero rectè dixit li. 1. Offic. Nihil est tam angusti animi, tamq; praui, quàm amare pecuniam. Secundò: quia nullum est vitium quod in plura scelera hominem impellat, quódque adeo sit noxium proximis & reipublicæ, quod & illud Pauli probat: Radix omnium malorum est cupiditas: vbi Græcis est φιλαργυρία, sicut hic est φιλάργυρος. Et Cicero lib. 2. Rethoricorum nouorum: Auaritia, inquit, ad quo duis malum hominem perducit.

Ephes. 5.

1. Timo. 6.

10 *Nihil est iniquius quàm amare pecuniam. Hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua proiecit intima sua.*

PRior pars quæ est repetitio, aut potius commentarius eius quod mox dictum est, non est, Græcis, qui tantum habent, Auaro enim nihil est iniquius. Quam sententiam quidam Græci codices subiiciunt post illa verba. Quid superbit terra & cinis? alij eam interrogationem postea inserunt ante ea verba: Cum enim morietur homo, &c. quo loco magis eam collocari conueniret. Quidam etiam omnino non habent has de auaritia sententias, tanta est codicum varietas. Quoniam autem noster interpres post illam sententiam, Auaro nihil est scelestius, posuit illam interrogationem. Quid superbit terra & cinis? necesse fuit repetere quod semel fuit dictum de auaro, vt deinde addi posset. Hic enim etiam animam suam venalem habet: quia cum pro pecunia habenda fiant rerum venditiones, pro hac re licet per sese vilissima, etiam vitam suam & animam, rem pretiosissimam, ac nullo pretio æstimabilem periculo exponit, & perdit, quoniam in vita sua proiecit intima sua, hoc est, etiam adhuc viuens perinde se habet, ac si omnia sua viscera eiecisset, nimirum quia omnem humanitatis & commiserationis affectum exuit, nec sibi bonus, nec alijs. Ad quod forte insinuandum, cum Iudas proditor suspensus fuisset, crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius. In quo clarè videre licet quomodo auaro nihil sit scelestius, & quomodo animam suam auarus venalem habeat, qui pro argento, eóque exiguo, dum Christum vendidit, suam magis animam & vitam tum temporalem, tum æternam vendidit & amisit.

11 *Omnis potentatus breuis vita, Languor prolixior grauat medicum.*

12 *Breuem languorem præcidit medicus, sic & rex hodie est, & cras morietur.*

GRæca modo non habent hæc omnia, & quæ habent, sunt his dissimilia. Sic enim tantum habent, μακρὸν ἀρρώστημα σκώπτει ἰατρὸς καὶ βασιλεὺς σήμερον, καὶ αὔριον τελευτήσει, hoc est, Longum morbum præcidit medicus, & rex hodie, scilicet viuit vel est, cras morietur. Comparat ergo Sapiens regem improbum & potentem morbo diuturno & iam cõfirmato, qui à medico tamen vi & efficacibus remedijs profligatur & resecatur, significaturque talem regem velut morbum quendam esse & pestem reipublicæ, quem illo non minus grauatur, quàm corpus morbo. Eundemque, etiamsi magnæ sint eius opes, & ob eas regnum eius videatur forte stabile & diuturnũ, à Deo tanquam reipublicæ curatore, subinde subitò tolli de medio, sicq; rempublicam liberari à tyranno

tyranno quo grauabatur. Ad hunc sensum vt nostra lectio accedat, sic accipienda videtur, vt quæ sequuntur de medico post illud. Omnis potentatus breuis vita: declarent eam sententiam. Videtur autem per potentatum significari potissimum tyrannorum imperium, qui potentia sua abutuntur, & impotenter præsunt, contra quos totus hic locus agit: quorum ferè magis quàm aliorum imperium breue esse solet. Cuius causa redditur: quia eum morbus prolixior medicum soleat grauare, ita vt difficillimè ab eo curari valeat, ideo solicitè curat morbum breuem, hoc est, adhuc recentem in principio resecare & præscindere. Quo rectè significatur, Deum ipsum & respublicas, dum sentiunt se grauari aliquo principe, & velut pestem esse noxium sibi, ne diu sit ipsis grauamini, & ne nimias sibi colligat vires, statim tollere de medio: quia vt habet Psalmista 124. Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum. Ita fit, vt qui hodie rex est, cras moriatur, hoc est, non diu viuat. Idem ergo hic significatur quod apertius dicitur Prou. 28. Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniam: qui autem odit auaritiam, longi fient dies eius. Vbi innuitur tyrannos, quorum sunt propria hæc vitia contra quæ hic agitur, superbia scilicet & auaritia, ferè non diu viuere, vt & historiæ de multis testantur. Postquam ergo Sapiens ostenderat quam graue sit auaritiæ vitium, ad retundendam etiam regum superbiam docet per eam regnum ipsis non fore diuturnum: proinde si illud volent longum esse, non esse illis potenter, sed moderatè vtendum accepta potestate.

13 *Cùm enim morietur homo hæreditabit serpentes, & bestias, & vermes.*

REDDETVR & alia causa cur superbire nemo debeat, quantumuis magnus, ita vt hic tacitè repeti debeat, quod prius positũ est. Quid superbit terra & cinis: quod quædam exemplaria Græca hoc loco ponunt, vt coniunctio, enim, habeat quod declaret, & hæc sententia hæreat cum præcedentibus. Iudicauit nulli meritò superbiendum, tum quod terra sit & cinis, tum ob breuitatem vitę, maximè superborum. Addit iam & aliam causam, ex consideratione vtilitatis humanæ post hanc vitam: nimirum quòd ratione sui corporis fiat homo bestiarum esca & socius, eas hæreditario quodam iure sortitus pro omni honorum gloria & diuitiarum copia quam in hoc mundo obtinuerat. Id cùm omnibus omnino hominibus commune sit, etiam piis, (vnde & Iob de statu quem habiturus erat post mortem dixi, Putredini dixit, pater meus es, mater mea, & soror mea vermibus) tamen peculiariter dicitur de impiis, sectantibus gloriam & opes huius seculi, quod hi post mortem nullam inter verè viuentes partem habeant, quodq; in eis omnis huius mundi fœlicitas quam sectati sunt, in eam vtilitatem commutata sit, cùm id quòd pij sectati sunt, in vitam meliorẽ sit commutatum. Vnde de superbo Nabuchodonosor dicitur: Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum, subter te sternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes. Deinde impij non solum secundum corpus hæreditant serpentes & vermes, sed etiam secundum animam, quæ in perpetuum addicitur societati dæmonum, vermem perpessura qui non morietur in æternum.

14 *Initium superbiæ hominis, apostatare à Deo quoniam ab eo qui fecit eum recessit cor eius.*

GRÆCE est, ἀρχὴ ὑπερηφανίας ἀνθρώπου ἀφισταμένου ἀπὸ κυρίου, hoc est, principium superbiæ hominis deficientis à Domino, scilicet fuit, hoc est, tunc cœpit superbia, cùm homo deficeret à Domino, pro quo noster vertit, ipsum apostatare à Domino hoc est, ipsam defectionem fuisse initium superbiæ hominis, hoc est, fuisse primam in homine superbiam quam deinde in ipso multiplex & varia superbia secuta est, fixè illi inhærens. Ostendit ergo ex sua origine quam grande peccatum sit superbia, vt pote quæ capit in ipsa prima defectione à Deo, quam fuisse superbiam declarat verba sequentia: quoniam ab eo qui fecit eum recessit cor eius. Illud enim fuit grandis superbiæ, quòd primus parens ab eo qui eum recenter ex nihilo fecerat, quémque totius humani generis & mundi principem constituerat, sic recederet corde suo, hoc est, propria sua voluntate & electione, vt serpentis suggestionem pręponeret Dei sui voluntati, recusarétque eius vnico mandato, quod obseruatu facilè erat, obtemperare. In qua eius defectione etiam hoc fuit singularis superbiæ, quòd diuinam quandam excellentiam appetiuerit iuxtà suggestionem serpentis dicentis. Eritis sicut dij, nempe vt sibi sufficere posset, nec à Deo cogeretur pendere. Itaque prima illa parentum primorum defectio à Deo de qua hic Sapiens loquitur, fuit principium superbię hominis, hoc est, prima hominis superbia, & secundum generalem rationem superbiæ, quatenus scilicet in omni peccato concurrit, propter non præstitam quæ debetur Deo reuerentiam & obedientiam, & secundum specialem rationem, secundum quam superbia propriè dicitur appetitus propriæ excellentiæ inordinatus. Sicut autem in primis parentibus defectio à Deo fuit, sic initium superbię, vt esset prima superbia, & multiplicis deinceps superbię causa, ita & in aliis omnibus. Tunc enim in hominibus incipit superbia, cùm Deum incipiunt derelinquere, & suam voluntatem diuinæ præponere, tunc sic in eis incipit superbia, vt ex eo initio varia & multiplax in ipsis sequatur superbia contra Deum & homines.

15 *Quoniam initium omnis peccati, est superbia, qui tenuerit illam, adimplebitur maledictis, & subuertet eum in finem.*

DIXIT superiori sententia quæ sit origo superbiæ, vt ex sua origine admodum vitiosa, superbiam odiosam redderet: nũc verò etiam amplius dicit, ostendens cuius ipsa sit origo, nempè omnis omnino peccati quòd in mũdum inuectum est. Et respicit ad superbiam primorum parẽtum, de qua dictum est superiori sententia, & ratione cuius dixit Tob. 4. de superbia: In ipsa initiũ sumpsit omnis perditio. Dicitur ergo superbia, initiũ omnis peccati, quòd ipsa sic fuerit primum peccatum, vt ipsa omnium deinceps sit causa. Nec tamẽ de ea tantum verum est quòd sit initium omnis peccati, sed etiam in quouis homine superbia est omnis peccati initium: quia omne peccatum ex eo incipit, quòd homo Dei voluntate relicta suam

facere

facere præeligat, quod ad superbiam pertinet. Benè autem probat superiorem sententiam per hanc. Ex eo enim quòd superbia sit omnis peccati initium, nec possit quis incipere peccare, nisi recedendo à Deo, quod est superbiæ, benè probatur quod defectio à Deo, fuerit initium superbię, hoc est prima hominis superbia. Cum ergo tam vitiosam superbia habuerit origionem, imo ipsamet tam vitiosa sit omnium vitiorum origo, merito adicit: Qui tenuerit illam, hoc est, qui illam apud se seruat, & illam sibi dominari permittit, adimplebitur maledictis, vel vt est Græcis, ἐξομβρήσει βδέλυγμα, hoc est, inundabit abominationem. Quo rectè intelligitur significari eum abundaturum abominandis sceleribus, & per superbiam multa execrabilia designaturum, quod & nostra lectio significabit, si per maledicta intelligantur scelera atque peccata. Quoniam etiam possit intelligi, adimplebitur maledictis vel abominatione: quia multum execrabilis est Deo, iuxta illud: Abominatio est Domino omnis arrogans. Et tandem, inquit, ipsa superbia suum possessorem penitus subuertet: quia vt inquit Saluator: Omnis qui se exaltat, humiliabitur. Vnde monet Tobias: Superbiā in tuo sensu nunquam dominari permittas. Disputari autem solet, quomodo cum hac Sapientis sententia qua dicit: Initium omnis peccati superbia: concordet quod dicit Paulus. Radix omnium malorum est cupiditas, vel vt legunt D. Augustin. & Ambr. auaritia. Itaque D. August. lib. 11. de Genesi ad lite. c. 15. nomen auaritiæ hic vult positum non vt significet vitium speciale, quod in studio inordinato pecuniæ consistit, sed vt nomen speciei sit positum pro suo genere, hoc est, pro cupiditate, vt nos legimus. Sicut autē in omni peccato concurrit superbia, ita & alicuius rei indebita cupiditas, Proinde D. Thomas secutus D. August. doctè duas illas scripturas inter se conciliat. 1. 2. quæst. 84. art. 2. docens quòd cum in omni peccato sit & auersio à Deo, & conuersio ad aliquod commutabile bonum, superbia initium sit omnis peccati, ex parte auersionis à Deo: cupiditas verò ex parte conuersionis inordinatæ, ad aliquod bonum Deo inferius. Verum apud Paulū est, φιλαργυρία, quod nomen cùm apertè significat amorem pecuniæ, non nisi valdè coactè dici poterit positum pro cuiusuis rei cupiditate. Et manifestè D. Paulus. 1. Tim. 6. eo loco agit de vitioso studio pecunię, volens illud esse radicem omnium malorum. Nam inquit, qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Dicendum ergo potius Apostolum auaritiam specialiter acceptam, asserere radicem omnium malorum, non quod omnia mala ea ex ea fiant, sed quòd omnis generis mala ex ea fieri soleant. Nec solum quod omnis generis vitia inde proficiscantur, sed etiam quòd omnis generis miseriæ & calamitates, tum temporales, tum æternæ hinc incurrantur. Ideo enim præmittit, auaros in multa incidere desideria, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Et subiicit, illos se inseruisse doloribus multis.

16 *Propterea exhonorauit Dominus conuentus malorum & destruxit eos vsque in finem.*

MVLTIS iam sententiis effert mala quæ propter superbiam terris sunt à Deo illata ad comprobandum quod dixit, superbiam subuertere suos in finem. Pro, exhonorauit conuentus malorum, Græcis est, παρεδόξασεν τὰς ἐπαγωγάς. Porrò dictio, ἐπαγωγή, in hoc libro sæpè accipitur pro incussione calamitatum & vltione, quomodo sic hoc loco accipiatur, sensus erit: Propterea admirabiles fecit Dominus vltiones, nempè in diluuio, in subuersione Sodomæ & Gomorrhæ, in submersione Pharaonis cum exercitu suo. Hæ enim admirabiles vltiones in scripturis significantur ob superbiam accidisse. Nam de Sodomis dicitur apud Ezechielem: Hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, &c. De aliis notius est. Deriuatur autem verbum, παραδοξάζω, à nomine παράδοξος, quod significat admirabile & inauditum. Interpres rursus videtur, sicut cap. tertio, legisse pro, ἐπαγωγάς, συναγωγάς, aut etiam illam dictionem putauit nonnunquam significare congregationem, ideoque vertit, exhonorauit, hoc est, dehonestauit Dominus conuentus, hoc est, congregationes malorum, insigni scilicet aliqua vltione eos inuoluendo, qua eos penitus subuertit, quemadmodum factum est in prædictis vltionibus. Sunt qui dictionem Græcam ἐπαγωγάς, hoc loco significare putant elationes, & fastuosas animorum persuasiones atque inductiones, à verbo, ἐπάγω, quod inducere significat. Itaque vertunt. Dehonestauit Dominus fastus, scilicet superborum. Verbum enim παραδοξάζω, etiam significat dehonestare, quomodo & noster intellexit. Vtut est, prima hac de superbis perditis à Deo sentētia notare videtur primas illas insignes vltiones, quibus magnæ hominum congregationes subuersæ sunt penitus & subito.

17 *Sedes ducum superborum destruxit Deus, & sedere fecit mites pro eis.*

SIMILE est ei quod in suo Cantico virgo Deipara cecinit, Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles, cum præmisisset, dispersit superbos mente cordis sui. Quibus verbis prioribus magis hic Græca conueniunt, quæ habent, θρόνους ἀρχόντων καθεῖλεν ὁ κύριος, hoc est, thronos principum detraxit Dominus. Loquitur enim de thronis ac sedibus regalibus & gloriosis, in quib. mansuetos sedere fecit, detractis superbis ex eis. Impletum est istud non solum in apostatis angelis, quibus ob superbiam è cœlo deiectis homines mansueti in eorum loca sublimari sunt, sed etiam in multis regibus & principibus terræ, vt in regibus Babyloniæ, quibus regno priuatis, successerunt in eorum locum Darius & Cyrus, reges Persarum & Medorum qui semites exhibuerunt populo Israël. Item & in aliis plerisque, de sacra & prophana historia. Nam & Saule regno propter inobedientiam deiecto, in eius locum assumptus est Dauid à mansuetudine commendatus.

18 *Radices gentium superbarum arefecit Deus & plantauit humiles ex ipsis gentibus.*

DIXIT de principibus, nunc dicit de integris gentibus, quarum ob superbiam dicit Deum radices arefecisse, vel vt est Græcis cattaxisse: hoc est, cùm in terris suis viderentur firmiter radicatæ, & insigniter vigere, vt non viderentur posse euelli, aut deficere, Deum tamen eas

inde

inde penitus sustulisse, & omnem earum vigorem subtraxisse, sicut cùm extracta radix è terra arefit, nec vllam spem fructus proferêdi amplius seruat. Impletum est istud in Chananæis gêtibus, quos è terra sua Deus perdidit, & in eorum locum plantauit in terra eorum Israelitas, qui inter omnes gentes humillimi habebantur & abiectissimi. De quibus dictum est, Manus tua gentes disperdidit, & plantasti eos.

19 Terras gentium euertit Dominus, & perdidit eas vsque ad fundamentum.

DIXIT de gentibus ob superbiam suam eradicatis è terra, nunc de terris ipsis sic penitus euersis, vt nullum deinceps haberent habitatorem, Quod manifestè impletum est in Sodomitis, & quinque vrbium regnis, ad internecionem deletis, ad quos etiam videtur respicere in sequenti versu.

20 Arefecit Deus ex ipsis, & disperdidit eos, & cessare fecit memoriam eorum à terra.

EX ipsis, inquit, terris, quas Deus euertit, exarescere fecit homines, ita vt omnes interirêt, nec supersit eorum memoria in aliena ipsorum posteritate, nec post se reliquerunt aliquam gloriosam memoriam, sed tantum cùm insigni dedecore vigeat eorum diffamia.

21 Memoriam superborum perdidit Deus, & reliquit memoriam humilium sensu.

HVNC versum Græca non habent. Videtur additus ad declarationem superioris versus. Perdit Deus memoriã superborum iuxta illud Psalm. 33. Vultus Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum: quia etsi maneat eorum memoria, non tamen ad laudem, cùm tamen ad hoc maximè aspirent, vt celebre illis nomen supersit. Humilium autem sensu, hoc est, mente & spiritu, qui humana præconia nõ ad modum quærunt, nec de se magnificè sentiunt, seque sub potenti manu Dei desse migerunt, memoriam reliquit apud homines, & angelos, vt famosi sint & celebres & in hoc sæculo, & maximè in cælis. Patet istud in Patriarchis, Prophetis, Apostolis & Martyribus, quorum celebris memoria perseuerat in sæculum, iuxta illud: Memoria iusti cum laudibus, nomen impiorum putrescet. &: In memoria æterna erit iustus.

22 Non est creata hominibus superbia neque iracundia nationi mulierum.

QVONIAM superbia, quam hactenus magnopere reprobauit, valdè radicata est in mêtibus hominum, vt videri posset eis esse naturalis, rectè adiecit hanc sententiam, qua indicat superbiæ vitium non posse homines imputare Deo, qui illam non creauit in hominibus aut cũ hominibus: quia creauit hominẽ rectum. Indicat etiam superbiam non conuenire homini, sed esse vitium naturæ, hominique non esse naturalem, sed contra naturam eius, cùm sint plerique qui ea se ornari putent, & ne omnes quidem esse, qui non se aliis præferunt. Addit de iracundia, vel vt est Græcis, ὀργὴ θυμοῦ hoc est, ira furoris, quod ea comes sit superbiæ, sicut mansuetudo humilitatis, vnde ea Christus coniunxit, dicens: Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Iracundiam negat nationi mulierum: quia is sexus maximè ad iram propensus est, cùm ei omnino non conueniat, sed ei potissimum competat mansuetudo. Aut potius per nationem mulierum, hic intelligi debent omnes homines, qui sunt generatio mulierũ, hoc est, nati ex mulieribus. Est enim Græcis, γεννήμασι γυναικῶν, hoc est generationibus mulierum. Sic.n. dicuntur homines γεννήματα γυναικῶν, sicut in Euãgelio quidam vocantur, genimina viperarum. Itaque hac appellatione monet homines suæ conditionis, ob quam minimè eis conueniat superbia vel furor, vt qui ex mulieribus infirmis in summa infirmitate & vilitate prognati sunt sicut hanc conditionem ad superbiæ repressionem regibus proponit Sapiens 7. cap. lib. Sapientiæ. Indicat ergo hominem facilè intellecturum non conuenire sibi fastum & ex fastu furorem contra alios, si conditionem suam & natiuitatem consideret, eámque sibi cum omnibus communem nõ omnibus hæc competere, sed bestiis quibusdam & feris, quibus natura feroces indidit animos, & arma dedit quibus insurgerent contra hostes, quas item ex raptu viuere voluit. Cum enim dicit nõ creatam esse hominibus superbiam, insinuare videtur eam quibusdam creatam, nempè feris: proinde quod dicit, non est creata hominibus superbia: magis debet intelligi sic: non est creata pro hominibus, quàm in, vel cum hominibus: vt significetur eam non hominibus conuenire, sed bestiis: vt qui eam sectantur: intelligant se beluinos esse & ab humana conditione recedere.

23 Semen hominum honorabitur hoc quod timet Deum. semen autem hoc exhonorabitur, quod præterit mandata Domini.

POST suggilationem superbiæ, subiungit cõmode commẽdationem timoris Dei qui superbiæ directè contrariatur, vt qui humilitatis fons est: initium sapiẽtiæ & omnis pietatis: sicut superbia initium est omnis peccati. Duo ergo facit hominum genera, quorum alterũ: nempè semen & genus, quod timet ac reueretur Deum, & ob id studet seruare mandata Dei, dicit honorãdum & apud homines & apud Deum: alterũ verò genus, quod Dei timore destitutum, per superbiam præterit & negligit mandata Domini, dehonestandum & hic, & multo magis in futuro. Si quis enim, inquit Dominus: mihi ministrauerit, honorificabit eum pater meus, &: Qui glorificauerit me, glorificabo eum: qui autem cõtemnunt me, erunt ignobiles.

24 In medio fratrum rector illorum in honore: & qui timent Dominum, erunt in oculis illius.

RELATIVVM illius, Dyonisius refert ad rectorem: vt significetur rectorẽ fratrum magis curam habiturum eorum qui timent Dominum. At rectius refertur ad Dominum, vt sit sensus: Sicut rector vel dux alicuius communitatis, in qua ciues inter se viuunt velut vnius familiæ & domus fratres, est inter illos multum honoratus, omnésque in illum respiciunt: ita etiam qui timent Dominum, erunt in oculis Dei, hoc

hoc est, grati sunt Domino & honorabiles. Vel erunt in oculis illius, subaudi, in honore vt id repetatur ex priori membro. Itaque honorem timentium Deum significat fore maiorem quouis honore eorum qui apud homines ob præfecturam magni fiunt: quia isti honorantur ab his qui cum ipsis eiusdem sunt conditionis, vt potè fratres ab eodẽ patre progeniti, at illi honorati sunt apud communem omnium Dominum, atque eum velut magni principes habentur.

25 *Gloria diuitum, honoratum & pauperum timor Dei est.*

GRÆCA habẽt, diues, & honoratus & pauper gloriatio eorum timor Domini. Nõ ergo adiectiuum, honoratorum, coniungendum cũ genitiuo, diuitum: & gloria nõ accipitur pro honore, sed pro gloriatione, cũ sit Græcis καύχημα. Præclara sanè sententia, quæ significat neque diuitem gloriari debere in suis diuitiis, neque honoratum in suis honorib. sed neque pauperẽ sese animo deiicere debere ob tenuitatem suæ fortunæ & suam humilitatem, sed omnibus in eo solo gloriandum esse quod sentiant se Dei habere timorẽ, qui si adsit, nihil obfuerit paupertas: si desit, nihil proderunt vel diuitiæ, vel honores huius sæculi. Vnde Psalmista: Lætetur cor meum vt timeat nomen tuum. Et capite superiori dictũ est, In timore Dei sit gloriatio tua. Simile est illud Ierem. c. 9. Non glorietur sapiens in sapientia sua & non glorietur fortis in fortitudine sua, & nõ glorietur diues in diuitiis suis, sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me.

26 *Non despicere hominem iustum pauperem, & non magnificare hominem peccatorem diuitem.*

QVONIAM infinitiui illi, despicere & magnificare nõ habent verba aliqua personalia quæ sententiam absoluant, quidam hunc versum coniungunt cum versu præcedenti sub vna sententia: vt hic iam explicetur in quo timor Dei consistat, & sit sensus: gloria hominum est timor Dei, nempe non despicere, &c. At Græca hic plenam habent sententiam. Additur enim in prima parte, δίκαιον: & in secunda καθῆκει, vt sit plena sentẽtia: Non est æquum despicere hominẽ pauperem intelligentem, & non conuenit honorare virum peccatorem. Interpres illas dictiones non videtur legisse, sed familiare est Græcis infinitiuos ponere pro imperatiuis, aut in illis subintelligere, oportet vel conuenit, vt cũ Pau. ad Rom. 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Ita ergo & hoc loco in infinitiuis illis subintelligendum est verbum, conuenit, aut pro imperatiuis sunt accipiendi, vnde quidam libri scripti habebant, Nõ despicias, & noli magnificare. Est autem hæc sententia vtilis admodum contra corrupta hominũ iudicia, docetque rebus externis non metiendam cuiusque dignitatem, vel indignitatem vt sicuti fere fit ob paupertatẽ despiciatur aliquis, etiã si iustus sit: & ob diuitias honoretur quispiam, etiam si peccator sit insignis, sed vnumquemque vel solùm vel præcipuè honorandum propter virtutem & timorem Dei, in quo solo hominum gloriatio & ornamentum consistit vt superiori sententia dictum est, quam proinde hæc sententia rectè sequitur, vt quæ ex illa concluditur.

27 *Magnus est iudex, & potens est in honore, & non est maior illo qui timet Deum.*

GRÆCA habent, μεγιστᾶνες καὶ κριταὶ καὶ δυνάσται δοξασθήσονται: hoc est, magnates & iudices & dynastæ (hoc est, potentes principes) honorabuntur. Itaque tria hominum genera nominantur, qui apud homines sunt in honore. Et deinde subiungitur: & non est aliquis horum maior timente Dominum. Omnino ergo crediderim interpretem vertisse, Magnus & iudex & potens est in honore. vt adiectiua, magnus & potens, sint substantiuè posita pro excellenti homine & potenti principe: quòd cum plerique non intelligerent, variè hunc locũ corruperunt. Quidam enim libri habent, Magnus est diues & iudex potens in honore, Alij, Magnus est iudex & potens est in honore. Quidam etiam. Magnus enim iudex & potens est in honore. Nec tamen hæc multum ad rem faciunt, nisi quòd vera lectio studiosè sit inuestiganda & retinenda: alioqui semper significatur idem, nempè etsi sit aliquis ob quamuis authoritatẽ in honore magno apud homines: tamen is in veritate, & apud Deũ non est maior & excellentior illo qui timet Deũ. Nam vt postea dicitur: cap. 25. Timor Dei super omnia se superposuit.

28 *Seruo sensato liberi seruient, & vir prudens & disciplinatus non murmurabit correptus, & insciens non honorabitur.*

TERTIVM membrum Græcis nõ est, additum tamen est ab interprete explicationis gratia. Sicut enim est in superioribus sentẽtiis, ita hac sententia indicat quem honorem mereatur sapiens, & quod per superbiã non conueniat negare sapienti debitum honorem. Seruo inquit, sensato, hoc est prudenti liberi nõ dedignabuntur seruire & obsequi, & vir prudens à tali correptus non murmurabit, sed illi eum deferet honorem, vt cum gratiarũ actione eius correptionem recipiat. Istud quoniam ad hoc propositum dictum est, non malè adiecit interpres: & insciens, hoc est, indoctus, non honorabitur, sicut scilicet sensatus & prudens. Simul tamen hac sententia reprimit quorundam superbiam, cõtra quam totus hic locus agit. Docetque nec liberos per superbiam debere reiicere consilium & imperium seruorum prudentium, cùm scilicet per prudentiam suam euecti sunt ad imperium, aut alioqui benè quid monent, nec prudentes per similem superbiam murmurare debere cum à talibus corripiuntur. Non enim prudentiæ nomine detractare debent correptionem, sed contra potius eo nomine illam benignè suscipere, cùm nemo sit tam prudens qui non in quibusdam peccet, & non possit fieri prudentior. Vnde in Prou. 9. dicitur: Argue sapientem, & addetur ei sapientia. Vbi etiam habetur quod cum prima parte huius sententiæ conuenit, Seruus sapiens dominabitur filiis stultis.

29 *Noli extollere te in faciendo opere tuo, & noli cunctari in tempore angustiæ.*

VT hic locus & quæ sequũtur in hoc capite, rectè intelligantur, diligenter consulenda sunt

sunt originalia, ex quorum collatione deprehendetur longè alium hic esse sensum, quàm quem hic commentatores ferè reddunt. Sunt autẽ Græcis pro extollere & cunctari, duo infinitiui δοξάζω & σοφίζω quãquam posterius verbũ apud eos in priori ponitur parte, & prius in posteriori. Porrò verbũ σοφίζω non tantum significat sapiẽter loqui aut sapientiam iactare, sed etiã imponere sermone, & capriosè agere causasque nectere ac rationes, quibus se quis excuset, quomodo accipitur hoc loco. Significatur enim neminem causas rationesq; nectere debere, quibus cum operandum est, suam ignauiam ac verecũdiam ambitiosè excuset & occultet, nec tunc prætextu honoris aut nobilitatis detractandum esse laborem. Proinde interpres pro σοφίζω, quod videtur legisse in secũdu membro, optimè vertit, cunctari, hoc est, procrastinare, differre & pigrescere, & est sensus, Cùm necessitas tibi incumbit faciendi opus tuũ: noli te extollere, hoc est, existimare te nimis esse magnum, nobilem aut honoratum, vt ob honorẽ quem obtines, aut tibi asscribis, indignum te putes operari & laborare, & in tempore angustiæ, hoc est, cùm premeris rerum inopia, & angustæ sunt opes tuæ, noli pigrescere, & detrectare laborem, afferendo rationes quibus te excuses, dicẽdo scilicet: Indignum est meis natalibus, meo loco, ac nomine: seruorum est non liberorum, operari & laborare, &c. Hũc enim esse huius loci sensum demonstrat sequens sententia, quæ cum coniunctione causali apud Græcos subiungitur, melior est enim. Itaque hæc dicuntur contra ridiculam quorundam superbiam qui cum egeant, recusant labores, quibus suæ inopiæ prospicere possent, tanquam suo nomine indignos.

30 *Melior est qui operatur & abundat in omnibus, & quam qui gloriatur & eget pane.*

GLORIARI hic positum est pro iactare se de honore suo aut nobilitate sua, aut potius pro gloriosum esse & honoratum. Similis est sentẽtia in Prou. 12. Melior est pauper & sufficiẽs sibi, quam gloriosus & indigẽs pane. Continet vtraq; sententia egregiam comparationẽ hominis gloriosi, inutiliterq; ambitiosi: cùm eo qui sine pudore ea in re laborat in qua dignitas inesse non videtur & dicitur hic illo esse melior, hoc est, præferendus illi, & magis laudandus.

31 *Fili in mansuetudine serua animam tuam, & da illi honorem secundum meritum eius.*

PRo serua, Græcis est δόξασον, hoc est, honora, quod verbum vel in actiuo, vel in passiuo vel in suo participio est in præcedẽtibus duabus sententiis, & omnibus sequentibus vsq; ad finem capitis. Videtur autẽ, si præcedentia & sequentia spectemus, hac sententia voluisse eos qui inopia aguntur, ad laborem patienti animo subeundum prouocare: quia qui hoc facere recusant, iniuriam suæ animæ inferunt, eiq; debitum honorẽ denegant, dum ei necessaria suæ substentationi per pigritiam & superbiam subtrahunt, & famę atque mœrore confici sinunt. Honor enim in scripturis sæpè ponitur pro debitæ substẽtationis prouisione, vt suprà dictũ est. Itaq; sensus est, Fili, si incidere te cõtingat in tẽpus angustię, & inopia prę meris, noli id impatiẽti animo ferre, sed per mansuetudinem animi affice animam tuam honore, & conserua eam, laborando pro ea, & labore manuum & industria tua ei prospiciendo de necessariis, vt in hac vita & corpore permaneat, & hac ratione da illi honorem quem eius dignitas meretur, nec sinas eam inedia contabescere quod plane est eius dignitate indignum. Non enim hic locus accipiendus est de merito operum, sed de dignitate ipsius animæ, quam habet ex sua cõditione. Nã Græcis est, κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς: hoc est, secundum dignitatem eius, quod benè vertit interpres, secundum meritum: quia dignitas eius meretur honorari. Sic est postea cùm dicitur c. 38. Fac luctum secundum meritum eius, Græcè est, κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ. Et vbicunque Latini dicunt aliquid fieri secundum meritum vel pro merito, Græci dicunt κατὰ ἀξίαν. Vnde rectè vertit noster interpres ad Hebræos 10. Quanto magis deteriora putatis mereri supplicia, vbi pro meretur, Græcis est, ἀξιωθήσεται: hoc est, dignus erit. Vide autẽ efficaciam huius sententiæ. Cùm enim plerique mortalium à laboribus abstinendum sibi putent, quasi per illos dehonestentur, & ideo malint etiã egere quam laborare, contra Sapiens docet laborem pro necessariis parandis susceptum esse honorem animæ, eosque qui pro ea laborare recusant, non se cohonestare, sed animam suam dedecorare, & priuare debito illi honore. Pro mansuetudinem opponit impatientiæ, quia præcessit de tempore angustiæ, quod impatientiæ & iræ contra Deum causa esse solet. Ad propositũ sententiæ sic intellectæ pertinet quod sequitur.

32 *Peccantem in animam suam quis iustificabit, & honorabit exhonorantem animam suam?*

SIGNIFICAT rem esse indignissimam peccate in animam propriam, eamq; dehonestare: & qui hoc facit, nullius nec defensione vel excusatione, nec honore vel subuentione dignum esse. Iustificare enim hic positum est pro iustum aliquem pronũtiare, aut potius excusare aliquem quomodo reus vel patronus rei dicitur reum iustificare dum eum excusat, & à crimine alienum esse ostẽdit. Et cum dicitur, qui honorabit, de honore subsidij potissimum loqui videtur, quia de eo agit qui peccat in animam suam, eamq; dehonestat, recusando laboribus ei subuenire. Generaliter tamen hac sentẽtia etiam vti licet, contra eos qui quouis vitio contaminant animam suam. Qui enim diligit iniquitatem, odit animã suam, & in eam peccat atque eandem dehonestat, cum in ea pulchritudinem tollat imaginis Dei, ad quã creata est. Tales ergo meritò nec quisquam excusabit, nec honore dignos iudicabit. Sic & præcedens sentẽtia, generaliter accipi potest, vt ea moneamur per sedationẽ passionum, & animi mansuetudinẽ honorare animam, & conseruare eandẽ in tranquillitate sine perturbationibus irę potissimum, sicq; dare ei honorem quem meretur.

33 *Pauper gloriatur per disciplinam & timorem suum, & est homo qui honorificatur propter substantiam suam.*

PRo gloriatur, & honorificatur, vtrobique Græcis idem verbum est, δοξάζεται, hoc est, honoratur: proinde verbum, gloriatur, hic sicut & in sequenti sententia: accipi debet non pro ia-

ctaue

ctare se, sed passiuè pro honorari. Ne enim pauper, qui pro necessariis vitæ cogitur laborare, & ratione paupertatis in glorius est mundo, queratur nullam sibi relictã viam consequendi honorem, quem facilè sibi per diuitias acquirit apud mundum diues, duas esse rationes asserit assequendi honoris. Pauper, inquit, honoratur, & vere religiosus est, si sapientiam habeat & timorem Dei, & est qui honoratur propter opes suas, diues scilicet: quem vel solo diuitiarum intuitu mundus magni facit, eique applaudit. Qua comparatione satis insinuat vtrius gloria sit verior & solidior, ea scilicet quæ causam habet solidiorem.

34 *Qui autem gloriatur in paupertate: quanto magis in substantia? & qui gloriatur in substantia, paupertatem vereatur.*

SECVNDAM partem Græca longè aliter habent correspondentem cum priori, Et inglorius in diuitiis, quanto magis in paupertate? Et est sensus: Qui gloriosus est & in honore, cùm pauper est, nempe propter sapientiam & religionem, multo magis honoraretur si etiam ei opes accederent, quandoquidem iam in eo simul ambæ illæ honoris rationes concurrerent. Et, vt dicitur in Eccle. 7. Vtilior est sapientia cum diuitiis, & magis prodest videntibus solem. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Cõtra, qui cùm possideat diuitias quæ nonnihil faciunt ad honorem comparandum, tamen inglorius est ob vitæ improbitatem & insipientiam, talis multo magis inglorius esset in paupertate cõstitutus, cùm vtraque honoris ratione destitutus esset. Nostra lectio in secunda parte, vt ad dictum sensum accedat, sic est accipienda. Qui in diuitiis constitutus hoc solo nomine honoratur, is meritò vereri debet paupertatem. Nam ea si accedat, omni iam prorsus honore destituetur. Et significatur, honorem pauperis longè præferendum esse honori diuitis. Nam quem pauper ob sapientiam & virtutem habet honorem, non solum eripi non potest, sed etiam facilè augeri, accedentibus scilicet diuitiis, quæ virtutem & prudentiam comitari solent. Quem verò diues obtinet à diuitiis, is instabilis est & non fixus, cum ob fortunæ volubilitatem paupertas variis modis metuenda sit, & frequenter accedat.

CAPVT XI.

1 *SApientia humiliati exaltabit caput illius, & in medio magnatorum considere illum faciet.*

ET hæc sententia pertinet ad doctrinam superioris capitis. Docet enim quod ibi dictum est: Pauper gloriatur per disciplinam. Imo totum hoc pene caput prosequitur ceptam superiori capite confutationem superbiæ, docens nulla in re superbiendum, tum consideratione admirandæ dispositionis diuinæ, cui omnia sunt subdita: tum consideratione mortis, quam effugere non licet. Pro humiliati: Græcis est ταπεινός, hoc est, humilis, & potest intelligi de eo qui seipsum humiliat, nõ magnificè de se sentiens, & de eo qui humilis est, aut abiectæ conditionis ex sua origine, item de eo qui ab aliis humiliatur & deprimitur. Nam quouis istis modis humiles sapientia exaltare solet: vt patet in Daniele, Ioseph, Apostolis denique, qui per suam sapientiam meruerunt constitui super sedes duodecim.

2 *Non laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo.*

3 *Breuis in volatilibus apis, & initium dulcoris habet fructus eius.*

SICVT docuit quæ res maximè hominẽ gloriosum reddat, ita nunc per varias species docet ob quas res nec seipsum, nec alium quis gloriosum ducere debeat. Et primum ob pulchritudinem corporis gloriosum neminem ducendum neque ob eius defectum, ingloriuni reputandum ostendit, dicens: Non laudes virum in specie sua, hoc est, propter pulchritudinem eius (dictionem enim κάλλει, quæ hic ponitur, & pulchritudinem significat, interpres sæpè vertit speciem pro decore) nec contra spernas hominem in visu vel aspectu suo, hoc est, propter formam quæ in eo videtur. Quibus verbis non vult significare nihil commendationis homini accedere ex corporis pulchritudine, sed non magnupere ab ea hominem commendãdum, cum ab his quæ à natura insunt, secundum Aristotelem, nec laudandi simus, nec vituperandi: præceptum enim hominis commendationem vel vituperationem consistere in his quæ nostra virtute vel vitio cõmittuntur vel cõparantur. Affert autem pulcherrimum exemplum de ape, quam interpres breuem vocat inter volatilia, cum Græcè sit μικρὰ, hoc est, parua. Quoniã enim pulchritudo virilis in corporis proceritate maximè consistit, & ob breuitatem staturę despici soleant homines, apem breuem vocasse videtur: quia hoc rei quam probare vult conueniebat. Pro initiũ dulcoris, Græcè est, ἀρχὴ γλυκασμάτων: quod rectius verti potest: principatus dulcedinũ: quia ἀρχὴ non tantum significat initium, sed etiã principatum, proinde nostra lectio sic est accipiẽda: fructus eius habet initium dulcoris, hoc est, obtinet primas partes in dulcedine, id est, inter omnia dulcia dulcissimus est. Quid enim melle dulcius? Hoc ergo exẽplo apis exigui animalculi, sed inter animalia commẽdarissimi propter suam singularem industriam & vtilitatem quam inde percipiunt homines, docet homines non sola dignitate vel dignitate corporum æstimandos, sed magis ex industria sua & vtilitate quam mundo afferunt, atque hæc vt in plurimum magis inueniri in paruis corporibus, natura sic compensante corporis defectum, & in admirationem homines rapiente quemadmodum apis hominibus insigne est naturæ miraculum. Nam, vt ait Cicero, valentissimo quisq; corpore longissimè abest à sapientia. Verum enim in multis est illud poëtæ, Nulla in tam magno corpore mica salis, & cõtra: Maior in exiguo regnauit corpore virtus.

4 *In vestitu ne glorieris vnquam, nec in die honoris tui extollaris.*

5 *Quoniam mirabilia opera altissimi sol ni & gloriosa, & absconsa & inuisa opera illius.*

RESECAT secundo superbiam & inanem gloriam, quam plerique habent in splendore vestitus, & in die quo eis singularis aliquis honor defertur. Et addit causam, quæ meritò ab hac vana gloria reprimere debeat. Eam interpres noster intellexisse videtur duplicem. Primã quod

quod ſolius Dei opera ſunt admiranda & glorioſa, itaque nemo in ſuis operibus gloriari debet, ſed Deo omnem tribuere gloriam. Secundum, quod opera Dei ſunt abſcondita & inuiſa, hoc eſt, incognita hominibus: ita vt præter hominum expectationem ſoleat mirabiliter Deus ſtatum vitæ commutare, & omnem vanam gloriam & magnificentiam obſcurare ac delere. Atque hanc ſecundam rationem ſolam habent Græca, quæ non habent illa verba, ſolius & glorioſa & inuiſa. Sicut enim interpres addidit adiectiuum, glorioſa, ad adiectiuum, mirabilia: Ita inuiſa addidit ad abſconſa, Quod iam dixit Sapiens: id clarius oſtendit exemplis infinitè poſitis, cum ſubiicit.

6 *Multi tyranni ſederunt in throno, & inſuſpicabilis portauit diadema.*
7 *Multi potentes oppreſſi ſunt valde, & glorioſi traditi ſunt in manus alterorum.*

HÆC ſunt abſcondita illa opera Dei quæ dixit, quæ cum admiratione & ſtupore hominum ſæpe eueniunt, & quorum ratio & euentus à ſecreto Dei pendet iudicio. Pro in throno Græcis eſt, ἐπ' ἐδάφους, hoc eſt ſuper pauimentum vel humi. vt priori parte ſignificetur aliquid contrarium ſecundæ parti, nempe quod qui prius glorioſè regnauerunt, amiſſo poſtea regno coacti ſunt ſedere humi: & contrà inſuſpicabilis, hoc eſt, de quo nulla erat regni ſuſpicio, portauit diadema: & in regem ſublimatus fit. Noſtra lectio ſignificat, occulto Dei iudicio frequenter factum eſſe & fieri, vt quibus regnum non debebatur, illud per vim obtineant, & in eo glorioſè aliquandiu regnent, vt duæ partes prioris ſententiæ ſint ſimiles: quibus deinde in ſequenti ſententia duo opponuntur. Multi, inquit, potentes, vel, vt eſt Græcis, dynaſtæ oppreſſi ſunt validè, vel potius valde, Nam Græcè, σφόδρα, & qui erant glorioſi & honorati, traditi ſunt in manus alterorum, hoc eſt, aliorum, abducti ſcilicet in captiuitatem & in aliorum poteſtatem redacti. Eſt autem Græcis, ἑτέρων, vt ne quis exponat, alterorum hoc eſt aduerſariorum.

8 *Priuſquam interroges, ne vituperes quenquam: & cum interrogaueris, corripe iuſtè.*

AD ſuperbiam inter cætera pertinet facilè & temerè quemuis reprehendere & vituperare, proinde hoc præcepto ab ea re reuocat. Pro, interroges, Græcè eſt, ἐξετάσῃς, hoc eſt, exquiſieris. Senſus ergo priuſquam de facto alicuius diligenter interrogaueris alios: & examinaueris veritatem & qualitatem facti vel dicti: ne vituperes quenquam: ac diligenti examinatione facta, tum demum ſi æquum eſt, corripe delinquentem, ſed corripe iuſtè, nempe pro qualitate facti, & ad lucrum delinquentis, vel aliorum ædificationem. Docet ex ſuſpicionibus vel leuibus rumoribus ad accuſationem vel vituperationem temerè non eſſe proſiliendum. Id vt in communi vita præſtandum eſt, ita multo magis in publicis iudiciis, vt ne quis ante ſtudioſam inquiſitionem ibi vel accuſetur, vel condemnetur. Vnde præſes Romanus in Actis. 25. dixit: Non eſt Romanis conſuetudo dãnare aliquem hominem priuſquam is qui accuſatur, præſentes habeat accuſatores, locúmque defendendi habeat.

9 *Priuſquam audias ne reſpondeas verbum, & in medio ſermonum ne adiicias loqui.*

EST & hoc ſuperbiæ vitium, vt quis de re aliqua conſultus aut interrogatus, antequam bene & plenè intellexerit quod proponitur, mox ſine deliberatione reſpondeat, volens ea ratione oſtendere ſui ingenij celeritatem & prudentiæ acumen. Item vt aliquo de re quadam narrante, priuſquam is ſuam narrationem abſoluerit, alius illius ſermonem interrumpat: quaſi plenè perceperit quod eſt dicendum: aut melius quod dicitur proſecuturus ſit. Itaque rectè ne hæc fiant: iſta ſententia monet: quæ tamen non ſolum ex ſuperbia committuntur, ſed etiam ex ſtultitia & imprudentia. Vnde dicitur ſimiliter in Prouerbiis. 18. Qui prius reſpondet quàm audiat verbum, ſtultum ſe eſſe demonſtrat & confuſione dignum, & rurſum: Vidiſti virum velocem ad loquendum, ſtultitia magis ſperanda eſt quam illius correctio. Sicut autem hæ ſententiæ: ita & hæc præſens dici etiam poteſt contra eos qui magiſtri eſſe volunt priuſquam fuerint diſcipuli, & alios docere, priuſquam alios docentes audiuerint. Porro perperam hic omnes pene ſcripti libri habent, ſeniorum: quomodo & Dionyſius legit, cùm manifeſtè legendum ſit, ſermonum. Eſt enim Græcis, λόγων, Lyranus vtriuſque meminit lectionis.

10 *De re quæ te non moleſtat, ne certaueris, & in iudicio peccantium ne conſiſtas.*

ET hic prohibetur ſimile prædictis vitium quod fere etiam ex ſuperbia oritur. Sunt enim qui ſingula fere hominum facta ſibi vel accuſanda vel defendenda aſſumunt, eam ob rem cum aliis contendentes & aſſiduè rixantes: quaſi ſingula ſuo intellectu aſſequantur. Id prohibet Sapiens priori parte. In qua non certeris, legendum eſt, ſed vt habent omnes pene ſcripti, certes, vel certaueris. Quid enim eſt certeris? Pro de re quæ te non moleſtat: Græcè eſt, περὶ πράγματος οὗ οὐκ ἔστι σοι χρεία, hoc eſt, de re (vel pro re) cuius non eſt tibi neceſſitas, vel cuius non intereſt tua nec ad te pertinet. Id noſter reddidit non malè: quæ te non moleſtat. Moleſtat enim nos & ea res quæ nos lædit: & ea cuius curam gerere debemus ex officio. Nam illa moleſtat ſua læſione, hæc ſolicitudine. Sicut autem priori parte prohibet contentionem pro re impertinenti vel defendenda vel accuſanda, ita ſecunda parte monet abſtinere à temeraria ſententiæ pronunciatione & iudicio cum peccatoribus, qui quiduis iniquè iudicant, dicentes bonum malum, & malum bonum. Vult ergo nec temerè contendendum eſſe pro alienis factis, nec ea temerè cum peccatoribus vel approbanda vel condemnanda.

11 *Fili, ne in multis ſint actus tui, & ſi diues fueris, non eris immunis à delicto.*

VIDERI poſſet Sapiens priori huius ſententiæ parte retrahere à vitio illo quod Græci vocant, πολυπραγμοσύνην, vitioſum ſcilicet illud animi ſtudium, quo multarum rerum cura ſimul aſſumitur, quaſi vnus omnibus ſufficere poſſit, cùm vix vni rei bene curandæ ſufficiat, quod vitium etiam ex ſuperbia oritur. Verum ex ſequenti parte & ſequentibus ſententiis manifeſtum ſatis

est ipsum hic peculiariter prohibere voluisse nimiam solicitudinem acquirendi diuitias, & confidentiam tum in propriis laboribus, tum in partis diuitiis, quæ vitia etiam superbia gignere solet. Contra quæ vitia monet hominem totum debere à Deo pendere, cuius prouidentia diuitiæ & paupertas obtingunt, sicut & omnia alia. In quo argumento prosequendo persistit fere vsque ad finem huius capitis. Quod ergo dicit? Ne in multis, vel vt est Græcis, circa multa sint actus, hoc est actiones tuæ: hunc habet sensum: Ne in multis conquirendis sint actiones tuæ, neque ad hoc labores vt multa habeas. Aut ne in multis negotiis occuperis ad hoc vt ditescas. Causam addit duplicem. Alteram: quasi diues fueris, & multa assequutus fueris huiusmodi tuis immodicis laboribus, non eris immunis à delicto. Nam & peccatur in cupiendo & satagendo, & rursum in possidendo, asseruando, & animum diuitiis adiiciendo, vt omittatur, diuitias auiditate partas frequenter multam iniustitiam habere coniunctam. Ideo Paulus: Qui inquit, volunt diuites fieri: Incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & desideria multa, &c. Græcis enim hic est coniunctio causalis. Si enim diues fueris: quam noster interpres in sequenti posuit sententia, proinde coniunctio, & hic accipi poterit pro causali, quia sic nonnunquam accipitur.

12 *Si enim secutus fueris non apprehendes, & non effugies si præcurreris.*

ALTERAM reddit rationem cur immoderatis laboribus diuitiæ non sint quærendæ: quia, loquit, si, pro etiamsi, secutus fueris, aut: vt habent Græca, *διώκων*, hoc est, persecutus, diuitias scilicet, non apprehendes nec consequeris eas: nisi scilicet Dominus eas dederit, & fortunauerit tuos labores: & etiamsi præcurreris ad effugiendum paupertatem, hoc est, paupertatem iam longè videaris post te reliquisse, non tamen effugies paupertatem, si scilicet Dominus te pauperem esse volet. Hunc esse huius sententiæ ob suam breuitatem obscuræ sensum, patet ex sequentibus quæ hanc declarant. Est autem pulchra in hac sententia allegoria, dum is qui sectatur diuitias, & studet superare paupertatem: comparatur ei qui alium insequitur: nec tamen comprehendere potest: & ei qui alium quem effugere conatur, præcurrit, & tamen insequentis se non potest manus effugere. Similis locus est Prouerb. 23. Noli laborare vt diteris, sed prudentiæ tuæ pone modum. Ne erigas oculos tuos ad opes quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cœlum. Potest illud: non effugies si præcurreris: etiam sic accipi, vt significetur etiam à fugientibus diuitias obtineri, cum Deus constituit aliquem ditare.

13 *Est homo laborans & festinans, & dolens impius, & tanto magis non abundabit.*
14 *Est homo marcidus, egens recuperatione, plus deficiens virtute, & abundans paupertate.*
15 *Et oculus Dei respexit illum in bono: & erexit eum ab humilitate ipsius.*
16 *Et exaltauit caput, & mirati sunt in illo multi: & honorauerunt Deum.*

DVOS proponit homines præ oculis, in quibus videre licet ex Dei dono pendere consecutionem diuitiarum, & non ex solis laboribus in quibus plerique nimis confidunt. Contingit enim, inquit, vt sit quispiam qui laborat & festinat ditari, & multis doloribus angitur, dum non vt vult omnia succedunt, & tamen non ideo magis abundat, sed semper in egestate manet, nimirum quia Deus eum non vult diuitem esse: nec eius labores fortunat. Id quoniam fere accidit propter hominis impietatem adiecit interpres, quod non habent Græca, impius, indicare volens cui id maximè accidat, cùm aliquando id etiam iustis eueniat, vel ad patientiæ ipsorum probationem, vel quia Deus nouit diuitias eis non expedire ad salutem. Contrà contingit vt sit quispiam marcidus, hoc est, languidus: ad operandum tardus & piger (id enim significat dictio Græca, *νωθρὸς*,) egens recuperatione, hoc est, subsidio ipsum reparante, plus, hoc est, multum deficiens fortitudine, & abundans paupertate. Quem tamen Dominus respiciens benigno suo aspectu ad benefaciendum, erexit ab humili eius conditione & statu, & sublimauit eum: ita vt mirarentur multi, quòd ea res præter expectationem omnium euenisset. His ergo exemplis idem docetur quod Dauid Psal. 126. dicens: Nisi Dominus ædificauerit domum: in vanum laborauerunt qui ædificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquam sederitis qui manducatis panem doloris. Cum dederit dilectis suis somnum, &c. Et Ecclesiastes: Vidi nec velocium esse cursum: nec fortium bellum, nec sapientum panem, nec doctorum diuitias: nec artificum gratiam. Horum causam indicant sequentia. Eccle. 9.

17 *Bona & mala, vita & mors, paupertas & honestas à Deo sunt.*

NE admiranda illa diuersitas: quæ in hominibus cernitur, putaretur casu & fortuitò euenire, rectè subiecit hanc sententiam, qua falsam gentilium de fato & fortuna confutat opinionem, docétque in omnibus rebus quas admiramur: mentes nostras conuertendas ad prouidentiam diuinam, & agnoscere eam esse causam omnium: Deúmque à quo omnia proficiscuntur: inuocandum atque colendum, & eius dispositioni atque voluntati nosmet submittere debere. Porro mala quæ à Deo esse dicit: sunt ea quæ hominum opinione mala sunt, aduersa scilicet, quæ mala pœnæ dicimus: non autem mala culpæ, vnde per exempla declarans quod in genere dixit, mortem & paupertatem ponit inter mala: vitam & honestatẽ, hoc est, diuitias inter bona. Interpres enim & hoc libro, & in libro Sapientiæ, sæpè honestatem ponit pro diuitiis, quòd illæ honoratum reddant habentem. Similem sententiam Deus loquitur apud Isaiam, dicens: Ego Dominus, & non est alter Deus, formans lucem, & creans tenebras, faciens pacem: & creans malum. Isa. 45.

18 *Sapientia & disciplina & scientia legis apud Deum, dilectio & via bonorum apud ipsum.*

NE sola temporalia putarentur à Deo esse, superiori rectè hanc subiecit sententiam, qua & cœlestium ac spiritualium rerum Deum docet esse authorem, sed iam tantum bonorum mentionem faciens, quæ duplicis sunt generis. Alia enim ad intellectum pertinent, vt sapientia & disciplina, & scientia vel cognitio legis.

Alia ad affectum & voluntatem, vt dilectio Dei & proximi: & ex dilectione, viæ & æternæ operationes bonorum operum. Nam operam additur Græcis. Hæc apud ipsum dicuntur esse tanquam fontem à quo hominibus proueniunt, sicut in Psalmis dicitur: Apud Dominum misericordia, &
Psal. 129 copiosa apud eum redemptio. Græcis est, παρ' αὐτοῦ, hoc est, ab ipso. De malis quæ his bonis opponuntur, subiicitur in sequenti sententia.

19 *Error & tenebræ peccatoribus concreata sunt, qui autem exultant in malis, consenescunt in malo.*

NOTANDVM hic in primis: hanc sententiam sicut & superiorem cui hæc opponitur: non esse in pluribus scriptis exemplaribus: aut in eis deletas esse, sicut nec apud Græcos in exemplari Germanico & Aldino: vnde nec exponuntur à Rabano: Lyrano & Dionysio: qui eas non videntur legisse. Sunt tamē in exemplari Complutensi, & in quibusdam scriptis nostris. Et omnino est verisimile à quibusdam studio sublatas esse, quòd hæc secunda sententia videretur patrocinari errori Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum, asserentium Deum authorem esse malorum animi, æquè vt bonorum. Verum notandum est Sapientem longè aliter loqui de his malis spiritualibus, quàm locutus est de bonis spiritualibus. Non enim mala hæc esse dicit à Deo vel apud Deum: nec dicit ea hominibus quibusdam concreata, sed peccatoribus, significans eorum malorum illos esse causam: qui sunt causa vt sint peccatores. Non creatur autem à Deo homo peccator, sed talis fit à mala sua vel primi parentis voluntate. Deus enim creauit hominem rectum, sed ipse se infinitis immiscuit quæstionibus. Non ergo error & tenebræ à Deo concreata sunt peccatoribus, sed ab his qui se peccatores faciunt. Mox enim vt fiunt peccatores, multis inuoluuntur & erroribus & ignorantiis. Istud authorem sensisse, etiam sequens pars declarat: qui autem exultant in malis, consenescunt in malo, vel vt elegantius habent Græca, συγγηρᾷ κακία, hoc est malitia senescit cum eis. Quo manifestè significatur, homines sibiipsis causas esse vt malitia eis firmiter adhæreat, & consenescat, nec ante mortem ab eis recedat: nempe quia de malo quod commiserunt non pœnitent, sed etiam in malis quæ vel ipsi vel alij committunt, exultant: lætantur & gloriantur, inuenis malitiam ab eis posse recedere & pelli, si de admissis vellent pœnitere & resipiscere. Qui ergo causa sibi sunt vt firmiter malitia adhæreat, iidem causa sibi sunt vt in errore sint & tenebris. Notandum autem quod dicit malitiam consenescere cum his qui in malis exultant, significans non cum omnibus consenescere peccatoribus, sicut omnibus concreantur error & tenebræ, vt non his qui ex infirmitate peccant, sed his qui in peccatis gloriantur, seséque iactant, ex destinata malitia peccantes sine magno conscientiæ remorsu, quales rarò emendari contingit. Peccant enim in spiritum sanctum ideóque eorum nec hic nec in futuro sæculo remittitur peccatum.

20 *Datio Dei permanet iustis, & profectus illius successus habebit in æternum.*

POSTQVAM dixit bona omnia à Deo esse, quoniam etiam bona temporalia impios habere contingit, ostendit iam bona impiorum non esse stabilia & diuturna: quæ vero iustis conferuntur, à Deo etiam eis conseruari, & fœliciter promoueri. Datio (inquit) Dei, hoc est, eius donum & beneficentia perdurat in iustis: qui à Deo se agnoscunt habere quod habent, siue in spiritualibus, siue in temporalibus: quasi dicat: Si quid detur impiis, idipsum non permanet eis, sed præter eorum expectationem & voluntatem eripitur eis, vt declarat in sequentibus. In sequenti parte pro, profectus illius, est, εὐδοκία αὐτοῦ, hoc est, beneplacitum eius, prosperatur in æternum. Itaque nostra lectio sic videtur accipienda, vt profectus actiuè accipiatur pro promotione, & sit sensus: id quod ipse vult proficere & promouere, habebit successus in æternum. Nemo enim illius bene placito resistere poterit, & sine pœnitentia sunt dona & vocatio Dei. Ita autem non esse de bonis impiorum: qui in Deo non confidunt, ostendit in sequentibus, dicens.

21 *Est qui locupletatur parcè agendo, & hæc est pars mercedis illius.*

22 *In eo quod dicit, inueni requiem mihi, & nunc manducabo de bonis meis solus.*

23 *Et nescit quod tempus pertransiat illum, & mors appropinquat, & relinquat omnia aliis, & morietur.*

CONTINGET, inquam, nonnunquam vt sit qui diues fiat viuendo parcè, & suum genium aliquandiu fraudando, & hanc solam habet partem, hoc est, portionem, quam pro mercede recipiat, quod spem habeat bonis parsimonia partis fruendi futuro tempore, nempe quod dicit: Iam mea parcitate inueni mihi requiem, assecutus sum bona in quibus iam quiescere possum, & per quæ deinceps à labore & solicitudine liber esse potero, & nunc manducabo de bonis meis solus. At vana est eius spes, quod per mortem præter expectationem superuenientem cogatur omnia sua aliis relinquere: ita vt præter illam spem qua ad tempus sibi blanditur, nihil ex sua molesta parcitate, & bonis suis consequatur, quæ tamen ipsa spes non tam in bonis censenda est quàm in malis, quod miserè habentem frustretur. Hoc enim significat tertius versus. In quo obseruandum est dictionem, quod, non esse coniunctionem, vt communiter intelligitur, quasi sensus sit: nescit tempus præterire, sed esse nomen adiectiuum substantiui tempus, Est enim Græcis, οὐκ οἶδε τίς καιρὸς παρελεύσεται αὐτόν, non nouit quod vel quantum tempus præteribit ipsum, hoc est, quanto tempore viuet. Quanto enim tempore viuit homo, tantum tempus præterit ipsum, & ipse præterit tantum tempus. Quoniam autem dictio, quod putata est fuisse coniunctio, in multis libris sublatum est pronomen, ipsum, quod tamen in multis scriptis est, sicut in Græcis: in quibus non sunt ea verba, & mors appropinquat vel appropinquet, sicut nec in multis scriptis, nec apud Rabanum. Duo ergo dicit: quibus demonstrat vanam spem eius de quo agit. Primum, quod non nouit tempus vitæ suæ: qui tamen pollicetur sibi manducare de bonis suis, idque solus, vel vt habent Græca, ἀδιαλείπτως, hoc est: assiduè. Deinde quod aliis per mortem relicturus sit quod sibi proprium esse voluit. Simile exemplum est

quod Christus adduxit de diuite quodam auaro qui & ipse bona assecutus similiter dixit: Dicam animæ meæ: Anima habes multa bona reposita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. Atenim vanitas similiter vt hic ostensa est, Luc. 12. cùm ei dictum est: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam a te, quæ autem parasti cuius erunt? Sed is, de quo ibi agitur de bonis quæ ager ei protulit vberè, quietem & fœlicitatem sibi promisit. Ille verò, de quo hic agitur, de bonis per attentionem & parcitatem collectis. Ideóque huic similius est quod est apud Ecclesiasten: Eccl. c. 4. vnus est, & secundum non habet, non filium, non fratrem, & tamen laborare non cessat: nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis & rursum: Vir cui dedit Deus diuitias & substantiam, nec dedit ei potestatem Deus vt comedat ex eo, Ibid. 6. sed homo extraneus vorabit illud.

24 *Sta in testamento tuo, & in illo colloquere, & in opere mandatorum tuorum veterasce.*

QVANQVAM dixerit impiorum fœlicitatem non esse stabilem, tamen, quia ea conspecta ad eorum imitationem plerique inclinari solent rectè hanc subiecit doctrinam: qua monet in suscepta virtutis via vsque in finem persistendum, nec ob conspectam impiorum prosperitatem virtutem relinquendam. Pro, testamento, hic Græcis est, sicut & alibi frequenter: *διαθήκη*, quæ non solum significat id quod propriè dicitur testamentum, sed etiam omne pactum, quod in scripturis etiam dicitur sæpè testamentum quomodo & hic rectè accipitur, vt sit sensus: Persiste in pacto illo tuo quod cum Deo iniuisti, addicens te illius seruituti, & de illo apud te in animo tuo colloquere, recogitans semper quid illud à te requirat, & quomodo illud obserues: & in operatione eorum quæ tibi sunt mandata incessanter permane vsque in senectutem & vsque ad mortem. Sunt qui *διαθήκην*, hic accipiunt pro instituto vitæ: certóque genere & statu, vt moneat Sapiens susceptam vitæ conditionem retinendam: quomodo 1. Cor. 7. Paulus monet, vt vnusquisque in qua vocatione vocatus est: in ea permaneat apud Deum. Nec multum diuersa est hæc intelligentia à priori: quia quicunque sibi aliquam bonam vitæ rationem deligit: is pactum aliquod cum Deo init, proponens scilicet in ea quam deligit conditione Deo seruire. Proinde valet hic locus & in genere contra virtutis semel amplexatæ desertores: & in particulari contra eos qui temerè certam viuendi rationem per mentis instabilitatem relinquunt: vt qui coniugium violant: aut à monastica vita deficiunt. A quali desertione magis adhuc reuocat, cum subdit.

25 *Ne manseris in operibus peccatorum, confide autem in Deo, mane in loco tuo.*

26 *Facile est enim in oculis Dei subito honestare pauperem.*

GRÆCE est, *μὴ θαύμαζε*, ne mireris in operibus peccatorum. Et pro, loco, Græcè est, *πόνῳ*, hoc est: labore tuo, quo scilicet Deo seruire cœpisti. Interpres legisse se demonstrat, *τόπῳ*, hoc est, loco. Et sensus eodem redit: quia per locum su-Prou. 27. sceptæ vitæ conditio intelligitur, quomodo & in Prouerb. Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir qui relinquit locum suum. Causa ergo hic demonstratur: cur homines à propria vocatione ac vitæ ratione desciscunt, ex consideratione scilicet & admiratione malorum operum: quibus in peccatoribus nonnunquam gloria & fœlicitas coniuncta est. Contra quem tentationem prolixè agit Psalm. 36. etiam inter alia dicens quòd hic: Spera in Deo, & fac bonitatem. Proinde quod nos habemus: ne mane manseris in operibus peccatorum, vt cum originali conueniat, accipi potest. Ne manseris animo in operibus peccatorum, hoc est, noli ea tantū pre oculis habere, sed etiam si videas ea mala esse, eisq́; prosperitatem maiorem: quàm tu habeas: coniunctam, respice tamen ad Deum, atque in eo confisus, persiste in tua quam suscepisti bona vitæ institutione: nec eam relinquas ob eam qua premeris paupertatem. Facilè enim est coram Deo, subito ditare pauperem Quo significat, id quod ei facilè est etiam facturum in eis quos diligit, si id ita eis expediat: & si non faciat, ideo non facere: quia non expedit, & contra facilè etiam esse Deo subito depauperare diuitem: idq́; eum in impiis ad tempus florentes aliquando effecturum. Honestare enim hic & alibi interpres posuit pro ditare: sicut honestatem ponit pro diuitiis. Græcè est, *πλουτίσαι*. Potest illud: ne manseris in operibus peccatorum: etiam sic accipi, vt significetur, et si per infirmitatē fiat vt quis incidat in peccata, à quibus nemo liber est, tamen curandum vt ne in illis maneat.

27 *Benedictio Domini in mercedem iusti festinat, & in honore loci processus illius fructificat.*

PERTINET ad superiorem doctrinam, docetúrque non tantum facilè esse Deo subito benefacere iusto, sed Deum etiam id subito facturum. Habent autem Græca clarius sic: Benedictio Domini in mercede pii, scilicet est, & in hora veloci germinat benedictionem suam. Itaque non videtur dubitandum quin interpres verterit non in honore, sed in hora quamuis libri quos vidi omnes habeant, honore. Sed facilè fieri potuit, vt ab inducto aliquo: hora mutaretur in honore: quod absurdum videretur horam dici velocem: cùm vna hora non sit altera velocior. Certè dictio Græca, *ὥρα*, nullo modo habet similitudinem cum ea quæ honorem significat, sicut apud nos magna est affinitas inter hora & honore. Sensus ergo est: Beneficentia Domini non est tarda ad reddendum quod iusto debetur, sed festinet ad dādum mercedem iusti, & in breui tempore procedit ad hoc, processusque Domini fructum facit. Festinare autem rectè dicitur, & ab benefaciendum velociter procedere, etiamsi humano iudicio tardare videatur, nec tam subito quàm vult homo benefaciat, tum quòd re vera mora quæ interuenit non à tarditate voluntatis diuinæ proficiscatur: quasi parum homini faueret, sed illa ipsa fit in bonum iusti: ita vt ipsamet mora fit iusto beneficium tum quod quantalibet mora minima fit, imo nulla si mercedis quæ redditur magnitudo conferatur cum tempore laboris iusti. Non tardat enim inquit Petrus, Dominus pro- Rom. 8. missionem suam, sed patienter agit propter vos, & Paulus: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur 2. Pet. 3. in nobis. Porrò illud, processus illius, etiam ad hominem iustum referri potest, vt sit sensus.

Progre-

progressus iusti de virtute in virtutem, per Dei benedictionem subito fructum magnum profert, quia & hic temporaliter & in futuro æterno præmio remuneratur.

28 Ne dicas: Quid est mihi opus, & quæ erunt mihi ex hoc bona?

29 Ne dicas: Sufficiens mihi sum, & quid ex hoc pessimabor?

VTerque hic versus communiter intelligitur continere vocem superborum, qui in suis confidunt diuitiis: nec aliquid vel boni post hanc vitam, vel mali in hac vita expectant. At notandū in priori versu non esse Græcis, datiuum, mihi, in prima interrogatione, sed genitiuum τίς ἐστι χρεία? hoc est, quid est mei opus, vel quis est mei vsus vel necessitas? vt prior versus contineat verba hominis de sua fortuna conquerentis, & meliorem planè desperantis: vt multi solent tædio paupertatis dicere: Quid ago in hoc mundo? sum planè inutilis mundo, præstaret me hinc auferri: quomodo
3 Reg. 19. Elias tædio persecutionum superatus, dixit: Sufficit mihi Domine, tolle animam meam. Quem sensum vt & nostra lectio habeat, datiuus, mihi, per antiptosim debet accipi pro, mei, vel ablatiuo me, vt non ad verbum est, referatur, sed ad adiectiuum, opus. Sensus ergo est: Ne dicas ex desperatione: Quid est opus vel vsus mei in hoc mundo: quid oportet aut expedit me diutius hic viuere? & quæ ex hoc nunc, hoc est, ex isto tempore & deinceps mihi bona sunt expectāda: qui hactenus semper in paupertate vixi & miseria, vel tribulationibus? Deinde similiter prohibetur contraria oratio, & affectio hominis in suis diuitiis acquiescentis & confidentis, & ideo nihil sibi mali metuentis. Ne, inquit, rursum dicas: Sufficiens mihi sum, vel, vt est Græcis, ἀπαρκεῖ μοί ἐστι, hoc est, sufficientia mihi sunt, & quid deinceps pessimabor, hoc est, mali patiar? quasi dicat: quis mihi nocerē aut incommodare poterit: Interpres enim secutus Græcam dictionem κακωθήσομαι, finxit dictionē, pessimabor, pro malum pati, sicut post cap. 36. vtitur pessimare pro affligere. Duabus ergo sententiis his monet, neque pauperi calamitoso desperādam meliorem fortunam, neque diuiti fortunato non metuendum esse casum & mala. Solent enim in alteram partem homines peccare, vt aut in aduersis rebus diffidant: aut in prosperis nimiū confidant. Quorum vtrūque qua ratione cauere possimus: docent sequentia.

30 In die bonorum ne immemor sis malorum, & in die malorum ne immemor sis bonorum.

31 Quoniam facile est coram Deo in die obitus retribuere vnicuique secundum vias suas.

GRæcè sic habet in omnibus exemplaribus prior versus, ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθῶν ἀμνησία κακῶν, καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν οὐ μνησθήσεται ἀγαθῶν, hoc est, In die bonorum, obliuio erit malorum, & in die malorū, non erit memoria bonorum. Contrarium, scilicet eius quod nos legimus. Verum plerique existimāt locum esse deprauatum, atque in primo membro deesse μὴ ἔστω: in altero verò legendum, οὐ μὴ ἀμνησθήσεται. Itaque vertunt omnes sicut noster interpres: ne sis immemor. Posset tamen ea sententia accipi sicut Græcè habetur, vt pronunciet ac significet non quid fieri debeat, sed potius quid fieri soleat: atque ita aptè sequitur: quod ante dixerat ac prohibuerat, nempe aut desperare homines in aduersis: aut in secundis nimis confidere, vt hic indicetur causa cur id fiat, videlicet quod qui bonis fruuntur, obliuiscantur malorum quæ accidere possunt: & qui aduersis premuntur: non recordentur bonorum, quæ succedere solent malis. Verum recepta lectio nostri interpretis, quam alij ferè sequuntur, magis conuenit sequenti sententiæ: qua redditur ratio, cur nec malorum nec bonorum debeamus esse immemores. Ea qua subiecta ratio ne patet: cum vult Sapiens non esse nos immemores bonorum vel malorum: ipsum potissimum loqui de bonis malisve futuris & futuri sæculi, quorum respectu nec impiis merito exultandum est in prosperis, quibus hic cum diuite epulone fruuntur: nec piis desperandum, cum paupertate aliisque calamitatibus hic cum Lazaro grauantur. Quoniam, inquit, facilè est coram Deo in die obitus retribuere vnicuique secundum vias suas, hoc est, studia & opera sua, vt si bene vixeris, non dubitare debeas quin bona sis recepturus, si malè, mala etiam sis recepturus. Diuus Gregorius homi. 19 super Ezech. quod dicitur: ne immemor sis bonorum vel malorum, non solum intelligit de bonis vel malis futuris, sed etiam de præteritis, quæ vel à Deo accepimus, vel quæ ipsi commisimus. Si enim, inquit, cùm bona habemus, malorum reminiscitur, quæ aut iam passi sumus: aut adhuc pati possumus, accepta bona mentem non eleuant, quia eorum gaudium timor memoriç malorum premit. Et si cùm mala habemus, bonorum reminiscimur: quæ aut iam accepimus: aut adhuc nos posse accipere speramus, malorum pondus ad desperationem non premit, quia hanc ad spem memoria bonorum leuat. Bene autem notandum quod dicit: in die obitus. Eo enim significat, in hac vita non recipere homines secundum opera & merita sua, sed impios frequenter bonis frui: quibus indigni sunt, & pios mala ferre quæ non meruerunt. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sunt iusti quibus mala proueniunt quasi opera egerint impiorum: & sunt impij, qui ita securi sunt, quasi facta iustorum habeant. Eccles. 8. Rursum ea pars confutat errorem & hæresim eorum qui ante generalem diē iudicij & omnium resurrectionem asserunt neminem recipere mercedem quam promeruit, cum hic apertè dicatur, Deum in die obitus & mortis vnicuique reddere quod meruit.

32 Malitia horæ obliuionem facit luxuriæ magnæ, & in fine hominis denudatio operum illius.

PRo, malitia, non est κακία, sed κάκωσις, hoc est, afflictio & tribulatio. Pro, luxuriæ magnæ: est tantum τρυφῆς, hoc est, voluptatis & delitiarum: vnde luxuriæ nomen hic non libidinem significat, sed luxum, & voluptatis ac delitiarum abundantiam. Duo ergo hæc sententia insinuat: propter quæ meritò quis in die bonorum non debeat esse nimis securus, sed cogitare mala quæ superuenire possunt. Primum, quia, vel vna hora & breui tempore tanta potest superuenire afflictio, quæ diuturnæ voluptatis præteritæ obliuionem inducat: sic, scilicet, vt amplius non æstimetur nec delectet, sed potius Apoc. 18. dolorem inferat si in recordationem veniat. Sic de Babylone dicitur in Apocalyp. Væ, væ ciuitas illa magna Babylō: quia vna hora venit iudicium

LOcus satis obscurus: in quo primum notandum, Græca vt iam habeutur, longè esse breuiora. Tantum enim habēt: Perdia capta in cauea sic cor superbi, & vt speculator ascendens ad casum. Ita vt etiam hæc sententia Græcis sit bimembris tantum. Et secundum quosdam significator, quòd quemadmodum perdix capta in cauea, sua voce auiculas sui generis ad laqueos adducit: ita & cor superbi capiat alios decipere. In nostra lectione dubium est an sit legendom, fœtentium an fœtātium. Nā vtriusque lectionis meminit Glossa ordinaria, & fœtantium, habebant multa exemplaria scripta. Vtra autem lectio sit verior, non potest haberi ex Græcis: cùm hęc pars ibi non sit. Qui legūt, fœtentium, vt communiter legitur, intelligunt cor superborum comparari præcordiis fœtentium eructantibus: quia sicut prauum & cōtagiosum fœtorem emittunt præcordia habentia anthelitum corruptum, sic & cor superborum exhalare soler verba fraudulēta & pestifera. Quod autem comparetur captæ perdici vel capreæ, intelligūt significari superbum dum aliis insidiatur à sathaoa decipi, & io laqueum induci. At hæc explicatio frigida videtur, quòd cor superbi non simili aliqua ratione intelligitur cōparari illis tribus, qoibus tamē similiter comparatur. Sanè quo simplicius hic locus intelligatur: & conformius cum originalibus, omnino crediderim potius interpretem scripsisse fœtantium, atque intalleaisse parturientes vel grauidas. Harum enim præcordia propter humorum quibus grauantur, abundātiam & indigestionem, constat multum eructare. Harum ergo præcordiis cor superbi comparatur, quod sicut illa grauata sese eructando alleuiant, ita & cor superbi variis apud se grauatur cogitationibus, à quibus se alleuiare conatur nocendo, Ita & capris illis assimilatur animalibus, quòd & illa conclusa ac coarctata in omnem partem se vertuot quo se libereot, quemadmodum cor superbi omnem venatur occasionem perficiendi cogitationes quibus intra se coarctatur. Assimilatur item prospectori, vel, vt quidam legunt, prospectori, hoc est, speculatori (est enim Græcis κατασκοπεύων) qui ex alto obseruat casum proximi sui. Ita enim & cor superbi ex omni parte diligenter obseruat, num alicubi videre possit casum & iofortunium proximi sui, aut ipsemet illum sicut desiderat præcipitare & perdere. De corde superbi ingerit iam mentionem, cùm prius dixerit de doloso. Nam superbus potissimum est dolosus ille: qui in domum non est inducendus. Superbus enim cùm sit gloriæ appetentissimus, oon ferens alterius splendorem quem in aliena videt domo, quantum potest, alterius calamitate & ruina vult crescere, omnes proinde cogitat apud se vias & ratiooes, quibus alter in grauem aliquem casum & calamitatem delabatur. Huius animus & iogenium, studiúmque maleuolum similitudinibus sic intellectis aptissimè designatur. Notandum enim Græca non habere: sicut perdix inducitur in caueam: sed sicut perdix capta in cauea: vt similitudo non consistat in capiendo, sed io conditione perdicis in cauea captæ. Sic enim se habet cor superbi, sicut se habet perdix vel quæuis auis capta. Nam sub specie genus intelligitur: vt oon sit curiosè ioquirendum, cur perdicem nominet. Huic intelligentiæ iam datæ benè conuenit quod in probationem huius sentētiæ subiungitur.

36 *Bona enim in mala conuertens insidiatur, & in electo imponet maculam*

OStendit hęc ratio iniquū animum prauúmque ingenium superbi: qui etiam benè facta in malam partem interpretatur, intentionem saltem damnaodo, si minus opus possit, totus intētus ad nocendum, cùm amorem fingat. Itaque etiam in electis, siue hominibus, siue operibus & factis, hoc est, præclaris & laudabilibus, imponet maculam, hoc est, vitupcratiooem & rehrehensionem. Græcè enim est μῶμον, pro quo interpres sępius vertit maculam. Significat superbum etiam optimis siue hominibus siue factis (vtroque eoim modo accipi potest) siue clam siue palam detrahere, quod non ferat alium sibi præferri, & commoda sua impediri: quomodo & Christum Pharisæi criminabaotur, dicentes inter alia: Non eiicit hic dæmonia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Porrò pro, electis, Græcè est, τοῖς αἱρετοῖς, hoc est, electis & laudibilibus, vt ne quis intelligat de electis Deo & prædestinatis. Quidam libri habent. τοῖς αἱρετικοῖς, in hæreticis, hoc est, his qui secum sunt eiusdem societatis & sectæ vt significetur perfidia cum malitia coniuncta. Legendum autem per futurum, imponet, & non, imponit, vt quidam libri habent: patet quia Græcis est, ἐνθήσει.

37 *A scintilla vna augetur ignis, & ab vno doloso augetur sanguis: homo enim peccator sanguini insidiatur.*

NOn est legendum: A scintilla enim vna: quia coniunctio, enim, sicut non est, Græcis: ita nec in plerisque nostris scriptis: nec in Glosa ordinaria. Non enim hic probatur quod mox dictū est, sed noua additur ratio, ob quam à doloso cauendum sit. Nec est Græcis ea pars: & ab vno doloso augetur sanguis: sed tantum, & homo peccator in sanguinem insidiatur. Illam autem partem interpres addidisse videtur, vt esset expressior explicatio ad quid prior pars hic adducatur. Proinde in tertia parte quæ est apud nos: rectius legitur, homo enim peccator, quam homo verò peccator, vt quidam libri habent. Nulla enim est aduersatio cum præcedenti parte, sed eius explicatio. Sensus ergo est: studiosè cauendos esse dolosos: quia sicut ab vna scintilla, vel, vt est Græcis, à parua scintilla: quæ non videtur posse nocere, crescit ignis: qui valdè nocet, & omnia deuorat: ita nonnunquam ab vno doloso multiplicantur homicidia: quæ nomine sanguinis in scripturis sæpè designatur, quasi dicat tam potens est malum vel vnus dolosus, vt per eius detractiones & excitatas seditiones sæpè multa sanguinis effusio accidat. Homo enim qui se peccatis penitus dedidit, non satiatur paruis criminibus, nec sufficit ei scintillas suæ malitiæ de se diffundere, sed insidias etiam struit ad effundendum sanguinem.

36 *Attende à pestifero, fabricat enim mala, ne fortè inducat super te subsannationem in perpetuum.*

PRo, pestifero, est: κακούργου, hoc est, malefico vel malicioso: significat autem eum qui dedita malitia studet nocere: qui re vera pestifer est. Pro, subsannationem, est rursum, μῶμον quod

quod superius vertit, maculam. Significat sicut à dolosis, sic & à malitiosis studiosè cauendum: ne ab eis perpetua aliqua nota & infamia inuratur qui ex corruptione naturæ per malitiæ consuetudinem semper fabricant, hoc est, moliuntur mala inferre.

30 *Admitte ad te alienigenam, & subuertet te in turbine, & abalienabit te a tuis propriis.*

MAlè omnes ferè libri habēt, à viis propriis cùm sit Græcè, ἐκ τῶν ἰδίων σου: hoc est, à propriis, quomodo & legitur apud Rabanum. Per ironiam autem dicitur, admitte ad te alienigenam, vel, vt est Græcis, ἀλλότριον, hoc est, alienum & peregrinum hominem, cuius mores & ingenium tibi non est exploratum: quasi dicat: Noli admittere in tuam familiaritatem alienum, nisi velis subuertat te in turbine, hoc est, eum turbatione & tumultu quem contra te excitabit, & quo te inuoluet, & alienum te faciat à suis propriis bonis. In quibus verbis maxima vis est. Dicit enim: si alienum in tuum consortium & domum tuam recipies, ille te abalienabit à bonis quæ tibi propria sunt, sibique propria reddet. Indignissimū enim est expelli, exturbarique domo ac possessionibus propriis ab eo: quem, cùm esset alienus, in domum tuam receperis. Indignum item, te tuis priuato, alienum tua obtinere tanquam sua. Itaque vis sententiæ consistit in oppositione, Alieni, & Abalienauit: Itē ad te, & à tuis. Declaratum est quod hic dicitur, in Iugurtha, qui à Masinissa Numidiæ rege in regiam domum receptus, summisque honoribus ornatus, eius liberos post mortem illius, regno expulit atque occidit. Item in Herode, qui cum non esset genere Israëlita, sed Ascalonites: ascitus in familiam Hircani & Aristobuli, veris regni iudaici hæredibus, illis sublatis regnum sibi vsurpauit.

CAPVT XII.

1 *Si benefeceris, scito cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa.*

DIXIT capite superiori à quibus cauendum, & qui in domum & familiaritatem non essent admittendi, nunc docet quibus benefaciendū, & quibus non. Et prima quidē hac sententia monet, vt in beneficentia præstanda delectum dehabeamus, neque temerè in omnes beneficia profundamus, sed cum iudicio sic conferamus, vt gratiam inde saltem à Deo referamus: nec inde vel nos vel alij nocumentum reportemus. Alioqui enim vera erit illa Ennij: Benefacta malè locata, malefacta arbitror. Dubitari tamē hic poterit, & circa hanc primam sententiam, & circa sequentes: quibus prohibetur benefieri & dari malis, quomodo consentiat hæc doctrina cum Christi doctrina: qui dicit: Omni petenti te tribue, & monet vt diligamus etiam inimicos nostros, eisque benefaciamus. Deinde si curiosè inquirendū est qualis sit, cui eleemosynæ sint impendendæ, & peccatoribus illæ non sint præstandæ, tardiores erunt homines ad subueniendum pauperibus. Notandum ergo in primis, Sapientem hic non agere potissimum de collatione eleemosynarum, quæ fiunt pauperibus ex misericordia, sed de beneficentia vel amicitiæ, vel iustitiæ distributiuæ.

Luc. 6.
Matt. 5.

In qua magnus sanè delectus habendus, vt singularia amicitiæ beneficia, vel quæ ex iustitia distributiua sunt exhibenda, non præstentur nisi dignis. & qui accepto beneficio & non abutantur in perniciem & conferentis, & reipublicæ, & benè vtantur in Dei honorem, & conferentis ac aliorum vtilitatem. Itaque contra hanc doctrinam faciunt: qui vel propria bona liberaliter conferunt impiis hominibus tanquam singularibus amicis: vel communia bona dispensant talibus, vt qui beneficia ecclesiastica conferunt indignis. Nonnunquam tamen beneficia quædam præstanda sunt impiis, non quidem vt eorum malitia foueatur, ad quod author hic respicit: sed vt beneficiis victi amici fiant relicta malitia, vel certè vt nocere desinant, eorumque vexatio redimatur. In beneficentia autem misericordiæ quæ eleemosynis exhibetur, non est omnino talis delectus habendus, sed obseruanda est in primis personarū miseria, quæ cōmisetatione & subsidio est digna, vbi vel certò vel probabiliter de ea constiterit. In huiusmodi tamen beneficentiæ exhibitione: prima etiam ratio est habenda eorum qui iusti sunt, & pietati student, & inter eos illorum maximè qui propter iustitiam bonis suis spoliati sunt, aut seipsi bonis exuerunt: quo expeditius Christo & eius ecclesiæ seruirent: Deinde etiam in beneficentia quæ malis ob paupertatem præstatur cauendum quantum fieri potest: ne per eam foueantur in inerti otio aut malitia, sed quod eis datur, solo paupertatis intuitu propter Christum detur, aut ne peiores fiant: vel ne noceant. Quibus seruatis, non fit contra huius loci doctrinam. Dicit ergo: Si statuisti aliquem beneficio afficere, dispice apud te, & cognosce cui id facias: & si sic eum iudicio benefeceris, erit in bonis tuis, hoc est, benefactis tuis, multa gratia, hoc est, erunt valdè grata & accepta. Aut recipient multam remunerationem vel ab homine, vel a Deo, vt sequenti sententia declaratur. Nomen enim gratiæ: potest hic accipi vel pro gratiositate: vel pro beneficio & mercede quæ rependitur bene merenti: quomodo accipitur, cùm dicimus alicui referre gratiam. Significatur ergo econtrariò: Si sine iudicio beneficium impendatur: illud non habiturum suam gratiam: & nec gratum futurum: nec remunerandum. Matt. 10.

2 *Benefac iusto, & inuenies retributionem magnam, et si non ab ipso, certe a Domino.*

DIXIT superiori sententia dispiciendum cui sic benefaciendum, hic iam explicat cui sit benefaciendum, Benefac, inquit, iusto, vel quod est Græcis: & eodem recidit, εὐσεβεῖ, pio. Tale enim beneficium non carebit sua mercede & fructu: quia si à iusto referri gratia non possit vel ob paupertatē, vel ob mortem, à Domino referetur. Loquitur autē de beneficio quod iusto impenditur: quia iustus est de quali beneficio dicit Dominus: Qui suscipit iustum in nomine iusti: mercedē iusti accipiet: & qui vni ex his minimis dederit poculum aquæ frigidæ nomine discipuli, non perdet mercedem suam.

3 *Non est enim bene ei qui assiduus est in malis, & eleemosynam non danti: quoniam & altissimus odio habet peccatores, & misertus est pœnitentibus.*

CONIVNCTIO enim, sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis: & obest intelligenti. Non enim hic probatur aliquid præcedens, sed noua asseritur propositio, ad docendum impio non esse benefaciendum. Græca per futurum habent, οὐκ ἔσται ἀγαθά, non erunt bona: Germanicum tamen exemplar habet, οὐκ ἔστιν: nō sunt bona. Quomodocunque autem legatur, idem significatur, nulla scilicet bona vel fore vel esse peccatori, nec ei benè esse etiam dum videtur fœlicissimus, quia nihil ea bona ei proderunt, vt qui eis abutatur & in aliorum perniciem. Indicat ergo beneficia malè collocari in eum, qui sic est assiduus in malis, vt nunquam de eis seriò pœniteat, & per eleemosynas peccata sua redimere non est solicitus. Per illud enim, eleemosynam non danti: significatur hominis impœnitentia: qui post perpetrata multo tempore peccata, non cogitat de eis per eleemosynas redimendis. Addidit interpres, quoniam & altissimus odio habet peccatores: & tamen non sic eos odit: quin semper misertus sit pœnitentibus, & in remissionem peccatorum eleemosynas largientibus. Quo significatur, ideo non esse bona impiis impœnitētibus, nec ab hominibus esse ipsis benefaciendum, maximè tanquam impiis, eo quòd Deus tales odiat, quo non fauente, nihil bonum esse potest homini.

4 *Da misericordi, & ne suscipias peccatorem & impijs & peccatoribus reddet vindictam, reseruans eos in diem vindictæ.*

MIRVM est quomodo illa pars: Da misericordi, & ne suscipias peccatorem: sit interposita inter illud quod præcedit: quoniam & altissimus odio habet, &c. & illud quod sequitur: & impijs & peccatoribus reddet vindictam: cùm illæ partes hoc loco non sint in Græcis, sed tantum postea: vbi etiam apud nos repetuntur, & omnino coniungi debuissent: & illa pars interposita: Da misericordi, &c. debuisset vel præponi vel post poni toti sententiæ. Certè ea interpositio causam præbuit, vt multi legerent in sequenti parte non, reddet vindictam, sed redde vindictam, sed ineptè, cum sequatur reseruans eos in diem vindictæ, quod ad Deum manifestè est referendum. Quia tamen passim sic legitur pars illa interposita nescio an interpretis, an scriptorum vitio, vt sit aliqua connexio partium huius sententiæ & cohærentiæ cum præcedentibus, cum dicitur: & impiis coniunctio, & accipienda est causaliter pro: quia. Quoniam ergo dixit non bene fore peccatori impœnitenti & eleemosynam non danti, Deum verò misereri pœnitenti, rectè subiungitur, Da misericordi, qui scilicet etsi peccauerit, tamē per eleemosynas ambit Dei misericordiam & ne suscipias, hoc est, non adiuues peccatorem quem Deus odit: quia Deus vt odit peccatores, ita etiam reddet eis suo tempore vindictam quam merentur: qui etsi ad tempus eam differt, reseruat tamen eos ad diem vindictæ à se præstitutum, tantò eos grauius vindicaturus, quanto diutius distulit, propter cuius dilationem maiorem peccandi occasionem sibi assumpserunt. Pro suscipias, enim Græcè est, ἀντιλάβῃ, quod non solum significat suscipere: sed etiam defendere & adiuuare, in qua significatione sæpè in Psalmis ponitur suscipere, & susceptor, pro defensore & adiutore.

5 *Da bono, & ne receperis peccatorem: benefac humili, & non dederis impio.*

INCVLCATIO est dum aliis verbis idem toties repetitur. Pro receperis, autem est idem verbum quod mox vertit, suscipias. Per humilem etsi possit intelligi afflictus, magis videtur accipiendus humilis corde: quia opponitur peccatori & superbo, de quo superius egit.

6 *Prohibe panes illi dare, ne in ipsis potentior te sit.*
7 *Nam duplicia mala inuenies in omnibus bonis quæcunque feceris ei.*
8 *Quoniam & altissimus odio habet peccatores & impijs reddet vindictam.*

QVIDAM libri rectius habent, dari. Non solùm inquit, non dederis impio, sed etiam prohibe panes, hoc est, cibum illi dari, & additur Græcia tuos. Quibus verbis non tam eleemosynam prohibet, quàm mensæ communionem & conuictum familiarem, quemadmodum satis patet ex fine propter quem prohibet panes dari: ne, inquit, per ipsos potentior te fiat, hoc est, per conuictum tuum & familiaritatem. Nam alioqui rarò periculum est, ne quis ex eleemosyna potentior fiat. Addit autem duplicem causam sui præcepti. Primum: quia si impius te fiat potentior, inuenies duplicia mala in omnibus bonis quæ feceris ei, nimirum quia & perdes gratiam tuorum beneficiorum & per ea nocumentum incurres, recipiens ab eo mala pro bonis, vt significet quantò plus beneficij in eum collocaueris, eo magis is nocebit, aut bis tantum nocebit, quantum ei benefeceris. Altera ratio sumpta est à iudicio Dei, cui impij & scelerati homines sunt odiosi, qui proinde ab hominibus non sunt amicitiæ beneficiis fouendi aut honorandi.

9 *Non agnoscetur in bonis amicus, & non abscondetur in malis inimicus.*

DOCTVRVS est in sequentibus cauendum cuique à suo inimico, nec facilè ei credendum, ideóque præmittit duas sententias: quibus indicat, quomodo inimicus & verus amicus dignosci possunt. Verus, inquit, amicus non agnoscetur satis in prosperis rebus: quia tunc solet homo habere multos fictos amicos, iuxta illud: Dum fueris fœlix multos numerabis amicos. Contrà inimicus non poterit facilè abscondi in aduersis. Tunc enim prodet sese sua lætitia & exultatione. Pro, non agnoscetur, Græcia est, οὐκ ἐκδικηθήσεται, hoc est non eiicietur sed eiici, positum est pro, in apertum proferri & declarari: vnde benè vertit interpres, non agnoscetur.

10 *In bonis viri inimici illius in tristitia, & in malitia illius inimicus agnitus est.*

AFFIRMATIVA hæc sententia, superioris negatiuæ est declaratio. Cum enim dicitur inimicum non abscondi in malis, significatur eum abscondi in bonis, idque propterea quia tunc inimici sunt in tristitia, sed sic vt ferè eam quantum possunt occulent. Cùm verò dicitur amicus non agnosci in bonis, significatur eum agnosci in malitia, hoc est, afflictione hominis, si scilicet tunc persistat in amicitia, & amico afflicto sua ope consolatione adsit. Nam, vt rectè inquit Ennius: Amicus certus in re incerta agnoscitur.

11 *Non credas inimico tuo in æternum, ſicut enim æramentum æruginat nequitia illius.*

MONET ab eo qui quondam inimicus fuit, & iam tecounciliatus videtur, cauendum, vt non temerè quis ſe vnquam ei eredat, aut eius verbis, quibus amicitiam ſimulat, fidem habeat. Quod & Seneca mouuit dicens: Nunquam fidelem credas tibi quem ex inimico amicum habueris. Adfert autem Sapiens hic aptiſſimam ſimilitudinem, qua ſignificat, quod quemadmodum æramentum, hoc eſt, opus ex ære factum, vel, vt eſt Græcis, χαλκεῖον: æs eius eſt naturæ, vt æruginem contrahat, ita vt etiam dum mundatum videtur à ſua ærugine, vel adhuc aliquid maculæ retineat, vel mox nouam æruginem concipiat: ita & malitia hominis inimici, etiamſi videatur abſterſa & depoſita per reconciliationem, tamen ſemper in animo aliquid veteris malitiæ remanet, eaq́; ſemper redibit ad ſuum ingenium, & inimicitiam atque maleuolentiam contra te concipiet. Vnde & ſubiicit.

12 *Et ſi humiliatus vadat curuus, adijce animum tuum, & cuſtodi te ab illo.*

ETIAMSI (inquit) ſeſe humiliet, & humiliatione externa incedat curuus, non tamen mox credas, ſed diligenter appone tuum animum, & caue tibi ab illo: quia ſi benè aduerteris, deprehendes facilè eius malitiam. Quod pulchrè in Græcis oſtenditur ſententia apud nos pretermiſſa, quæ proſequitur ſimilitudinem æris prius poſitam. Habet autem ſic: Et eris in ipſo velut qui abſterſeris ſpeculum, & cognoſces quod non in finem (vt penitus) æruginauerit, hoc eſt, quòd deſierit æruginem habere, aut de nouo contrahere. Si inquit, appoſueris animum tuum erga reconciliatum inimicum ſimulantem amicitiam, deprehendes in illo te ſimilem eſſe ei qui æs ſpeculare abſterſit, qui mox inuenit vel receſſiſſe aliquid æruginis, vel de nouo contractum. Ita enim & tu agnoſces veterem inimicitiam non eſſe penitus ſublatam, ſed vel aliquid eius in animo remanſiſſe, vel facilè redituram. Similis doctrina eſt in Prouerb. 26. Cum ſubmiſerit vocem ſuam, ne credideris ei: quia ſeptem nequitiæ ſunt in corde ipſius. Docet idem & fabula Æſopica, quæ eſt de angue & vulpe. Quomodo autem quis ſe à tali ſimulato amico olim inimico cauere debet, explicat in ſequentibus.

13 *Non ſtatuas illum penes te, nec ſedeat ad dexteram tuam.*
14 *Ne conuerſus ſtet in loco tuo, ne fortè conuerſus in locum tuum inquirat cathedram tuam.*
15 *Et in nouiſſimo cognoſcas verba mea, & in ſermonibus meis ſtimuleris.*

GRÆCA priores duos verſus habent ordinatius: quia ſeparatim ea mala quæ continet ſecundus verſus, tribuuntur duobus factis quæ continet primus verſus, hoc modo. Non conſtituas eum apud te ne quando te ſubuerſo ſtet in loco tuo. Non ſedere eum facias ad dexterã tuam, ne quando quærat cathedram tuam accipere. Noſtra ergo lectio ſic eſt accipienda: Non ſtatuas illum, &c. ne quem ſtare feciſti apud te, conuerſus contra te, & te ſubuertens ſtet in loco tuo: & ne quem ſedere feciſti tecum, conuerſus ad locum quem obtines, quærat obtinere cathedram tuam, hoc eſt, quem participem feciſti & conſortem tuæ dignitatis, is te ſubuerſo aut deiecto, ſibi vendicet tuam dignitatem. Et poſtea tandem ipſa experientia edoctus cognoſcas ſerò hæc verba mea, & compungaris in animo tuo propter hos ſermones meos, quòd ſcilicet eos non ſeruaueris, idq́ue præmonitus, eo magis dolendi cauſam habens, eóque minus dignus commiſeratione. Idcóque ſubdit.

16 *Quis miſerebitur incantatori à ſerpente percuſſo, & omnibus qui appropiant beſtijs.*
17 *Sic & qui comitatur cum viro iniquo, & obuolutus eſt in peccatis ſuis.*

LEGENDVM eſſe, miſerebitur, & non, vt multi libri habent, medebitur, patet ex Græcis, quæ habent: ἐλεήσει. Et eſt ſenſus: Sicut non eſt commiſeratione dignus incantator, qui præſcius periculi ſibi imminentis, ſerpentem accedit, atque ab eo percutitur vel mordetur: ſimiliter & omnes qui vltro appropiant beſtiis, hoc eſt feris, Græcè enim eſt, θηρίοις, non ſunt digni miſericordia dum ab eis læduntur, quòd ſe vltrò periculo expoſuerint, quod merito præuidere debuerant: ita & qui ſe iungit ac familiariter conuerſatur cum viro iniquo, non eſt dignus commiſeratione, dum obuolutus eſt in peccatis eius, hoc eſt, per peccata & malitiam eius multis malis eſt implicatus & obrutus, maximè quòd iam me monente ſibi à tali cauere debuerat, eíque non coniungi. Apta autem eſt comparatio viri iniqui cum ſerpente & feris, maximè eius de quo ſuprà & infrà agitur, nempè eius qui amicitiam falsò ſimulat, idq́ue propter eius & vafriciem & feritatem, quæ in ſequẽtibus explicatur. Subdit enim adhuc, ſemper agens de ficto amico, & reconciliato inimico improbo homine:

18 *Vna hora permanebit tecum, ſi autem declinaueris, non ſupportabit te.*

BREVI (inquit) tempore manebit apud te, nempè tempore proſperitatis: at ſi declinare te contigerit à vetere tua bona fortuna, non amplius tolerabit te, aut tuam fortunam, hoc eſt, mutata fortuna etiam ipſe mutabitur. Falſus enim amicus, inquit Seneca, cum fortuna venit, & cum fortuna recedit. Eſt autem pro ſupportabit, καρτερήσει, hoc eſt, tolerabit, vt ne quis interpretetur, non ſupportabit, non conſolabitur aut ſuccurret.

19 *In labijs ſuis indulcat inimicus, & in corde ſuo inſidiatur, vt ſubuertat te in foueam.*

EXPRIMIT ficta amicitiæ ſigna coniuncta ſtudio nocendi. Labiis, inquit, ſuis dulcia verba profert inimicus ille, & animo ſuo inſidias latenter ſtruit, vt ſubuertat te præcipitando in foueam, hoc eſt, malis inuolutum perdat. Notandum quomodo inijcit periculi magnitudinem. Nullæ enim ſunt maiores, perieuloſioresq́ue inſidiæ, quàm quæ ſub nomine amicitiæ, ac officij ſimulatione occultantur.

20 *In oculis ſuis lachrymatur inimicus, & ſi inuenerit tempus, non ſatiabitur ſanguine.*

MALA quidam legunt, in oculis tuis, cùm ſit Græcè, ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, in oculis ſuis.

Malè

Malè item quidam libri hanc partem hic legunt, In lachrymis tuis, & postea eandem repetunt legentes: In oculis suis, cùm non solùm Græca, sed & emendatiora exemplaria eam tantum semel habeant. Non solum inquit, labiis suis amicitiam simulat, & odium suum tegit inimicus, sed etiam oculis suis lachrymas scilicet profundendo, dum vult ostentare se dolere quod aliquando inimicitiam exercuerit, aut quòd videat alterius aliquod infortunium. Hæc sanè simulatio efficacissima est: quod virorum sit non facilè in lachrymas erumpere, nisi re aliqua serio & multum cor angente. Cui simulationi potentissimæ addit econtrà studium nocendi pessimum. Et si inuenerit, inquit, oportunitatem, non satiabitur sanguine, hoc est, vtetur in te summa crudelitate, non satis habens si te lædat, & sanguinem effundat, nisi etiam totum effundat, & te occidat, imò nec morte contentus, sed etiam in occisi corpus & nomen sæuiens: vt ex multis historiis sæpius factum intelligere licet.

21 *Et si incurrerint tibi mala, inueniet eum illic priorem & quasi adiuuans suffodiet plantas tuas.*

GRÆCA habent, πρότερόν σου, priorem te. Itaque sensus est: inuenies eum illic ante te, vt scilicet cum simulatione doloris de tuo infortunio loqui incipiat antequam tu illi narres, & cùm se præcursorem exhibeat quasi paratum ad iuuandum, sub specie auxilij, ipsemet tibi ad casum inclinato suffodiet plantas tuas, hoc est, cadere faciet & deiiciet. Quid autem iam perdito amico deinde sit facturus, sequenti versu exprimit.

22 *Caput suum mouebit, & plaudet manu: & multa susurrans commutabit vultum suum.*

EXPRIMIT his verbis signa lætitiæ, quæ inimicus defuncto eo quem fictè amare videbatur, est æditurus. Præ lætitia, inquit, caput suum mouebit, & plaudet manu, quod voti sui sit compos effectus, & multa apud se susurrans quæ non auderet palam eloqui, commutabit faciem suam,
Thren. 2. exhibendo eam lætam, quam prius tristem exhibuit. Simile Iudæis contigisse Ieremias lamentatur. Plauserunt inquit, super te manibus suis om-
Psal. 21. nes transeuntes per viam, sibilauerunt & mouerunt caput super filiam Ierusalem. Et Christus in Psalmis: Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labiis, & mouerunt caput. Ex hac pulchra descriptione ficti amici, qui revera inimicus est, benè intelligere licet, quare antè præmiserit signa inimici, nempè quòd in bonis viri abscondatur: in malis verò non abscondatur, saltem non diu. Cæterum quod hic longa narratione depinxit, in multis historiis tum sacris tum prophanis impletum videre licet. Narratur enim in libris
1. Mach. 13 Machabæorum, quomodo Triphon dolo occiderit Antiochum adolescentem, & strenuissimum Ionathan circũuenerit & interemerit. Item quòd Ptolomæus Simonem, eiúsque filios interfecerit. Talis etiam fuit impius ille Ismaël, de quo narrat
Iere 41. Ieremias, quod ibat incedens & plorans, & suo ploratu seduxit octoginta viros calamitate confectos, occideritque eos.

CAPVT XIII.

1 *QVi tetigerit picem, inquinabitur ab ea, & qui communicauerit superbo, induet superbiam.*

OCVIT in præcedentibus cauendum à consortio dolosi, benefaciendum non peccatori, sed iusto, cauendum item à familiaritate inimici reconciliati: prosequitur hoc capite hanc de cauendis quorundam consortiis tanquam prauis & periculosis doctrinam, docens præterea declinanda consortia superborum, ditiorum, magnatum, & quorumuis inæqualium. In primis ergo dehortatur à consortio cum superbis, tanquam pernicioso, comparatione vsus aptissima picis cum superbo, qua significat consuetudinem cum superbis contagiosam esse, & mox superbiam inducere, atq; homini adhærere, quod per eam consuetudinem homines natura sua inanis gloriæ appetentes, à modestia humilitatéque mox abducantur, ac superbiam contrahant. Sicut inquit, qui tetigerit picē, mox ab ea adhærente inquinatur: ita & qui consortium init cum superbo, induet superbiam, eáque inquinabitur. Sicut enim pix & adhæret facilè, & adhærendo inquinat, hominémque dedecorat, ita & superbia.

2 *Pondus super se tollit, qui honestiori se communicat, & ditiori tene socius fueris.*

GRÆCA habent. Pondus super te ne tollas in vita tua, & fortiori te ac ditiori te ne communices. Quoddam scriptum habebat similiter, & ditiori te & fortiori te ne socius fueris. Vnum tantum habuit, & fortiori te. Quam lectionem veriorem puto: quod nomine, honestiori, significetur more apud interpretem recepto idem quod ditior. Prohibuit consortium cum superbis prohibet nunc consortium cum ditioribus & fortioribus: quia sicut qui cum superbis init consortium, ab eis coinquinatur: ita qui cum ditioribus & fortioribus communicat, pondus super se tollit, hoc est, grauamen magnum & onus sibi imponit, & vltro assumit. Id quod in sequentibus per varia declaratur, in quibus tenuiores & infirmiores à ditioribus & potentioribus grauari soleat. Vtilis sanè est hæc & sequens doctrina contra multorum opinionem, qui benè secum agi putant, & fœlices se existimant, si in diuitum & magnatum consuetudinem & amicitiam recepti fuerint: quorum consortio se honoratos putant: & commoda multa consecuturos. At quod sapiens quidam quærenti, quam vxorem duceret, respondit parem æqualemque ducendam esse, id latius patet in omni vitæ societate & ratione, maximè autem in amicitia. Vnde inter ea quæ vitam faciũt beatiorem, Martialis refert, pares amicos.

3 *Quid communicabit cacabus ad ollam quando enim se colliserint, confringetur.*

RECTIVS Græca quid communicabit olla ad lebetem, hic impinget, illa confringetur. Quid inquit, conuenit communionem esse inter cacabum æneum & ollam testaceam? Cùm enim ea sese colliserint, nihil quidem inde mali patientur

tur cacabus, sed olla confringetur. Significat ergo non conuenire vt cum potentiori societas ineatur, quòd a potentiori periculum esse possit socio infirmiori, non illi ab ipso. Extat ad idem significandum fabula Æsopica, coincidens cum hoc Sapientis loco, de duabus ollis, altera lutea, altera ærea: quarum vtramque cùm vis fluminis tulisset, luteæ collisionē metuenti respondit ærea: ne quid timeat, sese enim ne collidantur satis curaturam. Dum altera: seu me, inquit, tecum, seu te mecum flumen colliserit, cum meo vtrumque fiet periculo: quare certum est à te separari. Cuius morale & significationem sequentia hic optimè declarant.

4 *Diues iniustè egit, & fremet: pauper autem læsus tacebit.*

OSTENDIT vnum modum quo olla à cacabo constingitur, hoc est, pauper à diuite læditur. Sæpè, inquit, cótingit vt diues iniustè quippiam agat in pauperem, & insuper per iram indignè fremere & minari non obmittat, duplici eum incommodo onerans, lædendo scilicet & comminando. Quibus accedit & tertium, nempè quod pauper læsus tacere cogitur, nec audet suam innocentiam defendere, aut alterius iniuriam ostendere, ne, si loquatur, iratum magis offendat, & ad nouam quam comminatur iniuriam inferēdam prouocet. Græca quod est amplius: habēt pro tacebit, προς δεηθήσεται: hoc est, orabit. Ita enim etiā sæpè accidit, vt pauperi etiam læso blandè loquendum sit & supplicandum: quo iratus diues placetur, & eius amicitia retineatur, aut ne noua iniuria inferatur, iuxta illud Prouer. 18. Pauper cum obsecrationibus loquitur, diues autem effabitur rigidè.

5 *Si largitus fueris, assumet te: & si non habueris, derelinquet te.*

6 *Si habes conuiuet tecum & euacuabit te, & ipse non dolebit super te.*

ALIVD inconueniens hic commemorat, significans pauperiorem à ditiore non consecuturum, vti sperabit, vtilitatem, sed contra potius diuitem præ auaritia & superbia (vt ferè diuites & auari sunt & superbi, omnia sibi deberi existimantes) suam ex socio quæsiturum commoditatem, eúmque pauperiorem redditurum quòd illius amicitia & muneribus & sumptuosis cóuiuiis sit fouenda, & emenda. Si inquit, largitus fueris munera assumet te in suam amicitiam, & si nō habueris, non ipse tibi dabit, sed mox derelinquet te. Si habes, conuiuet tecum, hoc est, conuiuabitur tecum, cogeris enim inuitatus etiam reinuitare, sicq; pauperiorem te reddet, nec ob aliqua tui commiseratione tangetur, nec dolebit super te, etiamsi eius nomine pauperior redditus sis.

7 *Si necessarius illi fueris, supplantabit te, & subridens spem dabit narrans tibi bona, & dicet: Quid opus est tibi?*

SIMILA est cum præcedenti, nisi quod ibi significatur diuitem à pauperiore quærere & munera & conuiuia, hic verò etiam eius operam & laborem, pro quo tamen nihil nisi verba & vanam spem daturus sit operam suam præstanti. Si inquit, necessarius illi fueris, & opera tua indiguerit, supplantabit te, hoc est decipiet te, bonis scilicet promissis & blando aspectu extorquens id à te in quo tua opera indiguerit. Subridens enim, vel vt est Græcis, arridens tibi, spem dabit tibi narrando & promittendo bona quæ ab eo in mercedem expectes, & dicet: Quid opus est tibi? An aliqua re indiges? Nihil dubita, ego te nulla re egere sinam. Liberè dicas quo indigeas, ego paratus sum succorrere: quasi dicat: Sic quidem à te quod vult extorquebit, sed præter verba & vana promissa nihil reddet. Pro supplantabit: Græcis est, ἀποπλανῆσαι: hoc est, decipiet. Sed & alias, vt capite tertio hoc verbum reddidit interpres per supplantare, accipiens illud pro decipere. Multi libri habent, narrans tibi omnia bona, sed omnia, vt non est in Græcis, ita nec in in multis scriptis: & obest sensui.

8 *Et confundet te in cibis suis donec exinaniat te bis & ter, in nouissimo deridebit te.*

9 *Postea videns derelinquet te, & caput suum mouebit ad te.*

SI inquit, præter verba aliquid gratiæ & beneficij impartitus fuerit, id in conuiuiis sirum erit, quibus quandoque te excipiet: at his ipsis cibis suis pudorem tibi adferet: ita vt ex pudore etiam tu vicissim illum splendidis conuiuiis cogaeris excipere, donec sæpius facultates tuas euacuet & exhauriat sic vt amplius sumptus ferre non possis: sicque tandem deridebit te velut insipientem & stultum, quod te illi socium exhibere præsumpseris. Deinde etiam cernens tuam inopiam derelinquet te, & tantum abest vt condoleat aut succurrat, etiam caput suum mouebit contra te, vel deridendo te, vel renuendo petitioni ac precibus tuis acquiescere, qui prius omnia erat pollicitus. Pulchra certè narratio: ex communi vita desumpta, qua dum ob oculos ponit quod experientia sæpè vsu venire testatur, efficaciter hortatur non temerè ditiorum amicitias ambiendas, nec honorem aut fructum ex illis expectandum, sed magis iniurias cum defensionis negatione, & depauperationem cum irrisione, & omnis præconceptæ spei frustratione.

10 *Humiliare Deo, & expecta manus eius. Attende ne seductus in stultitia humilieris.*

PRIOREM partem Græca non habent, sicut nec Rabanus, posteriorem sic habent: πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῇς τῇ διανοίᾳ, καὶ ταπεινωθῇς ἐν εὐφροσύνῃ σου, hoc est, attende ne seducaris mente, & humilieris in lætitia tua. Interpres legit, ἀφροσύνῃ, hoc est, stultitia: quomodo etiam quidam legendum putant. Pertinent autem hæc ad superiora. Quoniam enim ostendit eos qui se ditioribus coniungunt, sese illis cum magno detrimento suo debere demittere, nec aliud præter vanam spem ab eis recipere, monet Sapiens vt ne sinant se speciosis eorum promissis, & præsumpta vana commodi consequendi persuasione decipi, ne per stultitiam illam suam qua stultè confisi sunt in ditioribus: & sperabant se magnos futuros, humilientur, deiciantur, vilesque & abiecti fiant, humiliandum potius esse Deo, animósque nostros illi submittendos, vt illi placere & obedire studeamus, & expectanda manus potentiæ & benignitatis eius qui non deserit nec frustratur sperantes in se. Hoc ergo Sapiens hic

vult insinuare quòd apertius dicit Psalm. Bonum
Psal. 117. est confidere in Domino quàm confidere in prin
Psal. 145. cipibus,&: Beatus vir cuius est nomē Domini spes
eius. Nolite confidere in principibus,&c.

11 *Noli esse humilis in sapientia tua, ne humiliatus in stultitia seducaris.*

HAnc sententiam etiam Græca non habent. Videri autem potest ab interprete addita ad declarationem superioris, vt nomen sapientiæ respondeat τῷ διανοίᾳ, hoc est, menti sententia: vel intelligentia. Proinde hic potest reddi sensus huius versus conueniens proposito. Noli in eo quod te sapientet eligere & instituere putas, vilis esse & nimis demissus, vt, scilicet, putes te prudenter facere, eligendo ditiorum consortium, & ob id te illis nimis demittas & subiicias, ne sic humiliatus seducaris ab illis per stultitiam tuam. Hoc est, caue nequam putas esse sapientiam, qua te demittendum putas ditioribus, seductus agnoscas esse stultitiam. Rabanus sententiā hanc sic intelligit: Noli in eo quod rectè sapis & intelligis, sic esse humilis animi, vt cedas contrarium docentibus, & non audis, cùm oporteat, cōtradicentibus veritati resistere, ne sic humiliatus seducaris ab eis per eorū stultitiam, aut in eorum stultitiam. Nam per accusatiuum, legit: In stultitiā: quomodo & scripta quædam habebant.

12 *Aduocatus à potentiore, discede: ex hoc enim magis te aduocabit.*

DIxit de consortio ditiorum, subiicit nunc de consortio magnatum ac principum, variis sententiis docens qua moderatione cum illis agendum sit. Sunt enim principum amicitiæ & familiaritates periculosæ, vt qui vitæ ac necis potestatem habeant, & leui nonnunquam de causa offendantur, ac fauorem mutent. Et tamen sunt qui eorum amicitias imprudenter ambiunt, quasi per eas honorem & vtilitatem magnam consecuti. Monet ergo in primis, vt qui à potentiore aliquo vocatur vel ad mensam, vel ad familiaritatem, vel ad dignitatem, non mox accurrat, sed ab initio ex reuerentia personæ, & animi sui modestia renitatur, excusando se honestè, & agnoscendo se indignum illius congressu & colloquio. Si enim ille ex animo vocauit, tantum abest vt offendatur & reiiciat quem vocauit, quin potius animaduertens & reuerentiam quæ illi exhibetur, & inuiatl humilitatem principibus gratissimam, his delectatus, propterea magis aduocabit. Indicat ergo duplicem fructum ex honesta in initio recusatione, nempè: quia per eam intelligitur an vocatio fiat ex animo, an potius honoris tantum causa, ac ad tentandum, & qui vocatur, gratior sit vocanti. Huius aliquale exemplum habemus in Dauide, qui à Saule vocatus ad nuptias filię suę, honestè aliquandiu recusauit, dicens: Quis ego sum, aut quæ est vi
1 reg. 18. ta mea, aut cognatio patris mei in Israël, vt fiam gener regis?

13 *Ne improbus sis, ne impingueris, & ne longè sis ab eo, ne eas in obliuionem.*

SEcundum præceptum, quo docet eam in accessu ac principes moderationem tenendam, vt nec improbè aut importunè quis se ingerat eis, ne turpiter repellatur, nec aduocatus se omnino ab eis elonget, ne conceptus fauor pereat, qui quandoque vtilis esse possit & necessarius. Indicat ergo principum amicitias nec temerè ambiendas nec aspernendas. Ne, inquit, improbus sis, ingerendo, scilicet te ad eos antequam voceris, ne impinguaris: hoc est, turpiter repellaris tanquam indignus, & tamen ne etiam longè sis ab eo qui iam aliquem erga te fauorem concepit, ne venias apud eum in obliuionem, sicq; omnem spem beneficij amittas. Rectè enim Alexāder interrogatus quomodo quis conuersari debeat cum principibus, respondit, eos adeundos sicut ad ignem, vt neque valde quis vicinus sit ne comburatur, neque longè sit ab eo ne frigeat.

14 *Ne retineas ex æquo loqui cum illo, nec credas multis verbis illius.*
Ex multa enim loquella tentabit te, & subridens interrogabit te de absconditis tuis.

DIxit quę moderatio seruanda ante congressum, nunc docet quæ in ipso colloquio seruanda sint, duo requirens. Primum, vt ne quis persistat diu loqui cum principe tanquam cum pari, & ea cum libertate qua ipse loquitur, sed vt paucis quod dicendum est absoluat, ne vel nimia confidentia, vel nimia loquacitate displiceat. Secundo, vt ne illi facilè & firmiter credatur, etiam si blandè loquatur, & multa promittat, quòd illa familiaris principum collocutio nonnunquam fiat ad explorandum animum hominis, & expiscandum secreta eius. Pro non retineas ex æquo loqui, Græcis est, μὴ ἐπέχε ἰσηγορεῖσθαι: hoc est, non dubites colloqui. Sed interpres legit, ἰσηγορεῖσθαι: vt sit ab ἴσος, æqualis. Quid sequatur principum collocutionem & eorum explorationem, deinde explicat, dicens:

15 *Immitis animus illius conseruabit verba tua, & non parcet de malitia & de vinculis.*

QVi inquit, blanditia verborum amicitiam simulauit, & animum tuum expiscatus est, is per sæuitiam animi sui tectam verborum blanditie, conseruabit in memoria sua tua verba quæ locutus es: reuelans ei tua secreta, & oportunum tempus nactus, nō parcet te affligere etiam vsque ad incarcerationem & vincula, sine commiseratione tibi quamuis inferet afflictionem & vincula, qui prius aureos tibi videbatur promittere montes.

16 *Caue tibi, & attende diligenter auditui tuo, quoniam cum subuersione tua ambulas.*
17 *Audiens verò verba illa, quasi in somnis, vide, & vigilabis.*

PErtinent hæc ad verba illa principum, de quibus prius dixit, ea, scilicet, quibus multo sermone tentant hominem, & explorant eius secreta. Diligenter, inquit, attende his quæ audis ab eo, & caue tibi ne quid reticendum ei dicas, quoniam cum eo conuersaris cum eo, non sine periculo vitæ tuæ, aut damni alicuius temporalis. Itaque audiens verba illa, quibus tua expiscatur secreta, diligenter attende & vide, quemadmodum qui seriò de re aliqua cogitare & consultare volunt, in quiete nocturna circa eam attentissimè engi-

cogitant vigilando: ita & tu diligenter attende illis verbis, & vide quid respondeas, ne sis dormienti similis, sed vigila & circumspectus sis. Hic sensus huius obscuræ vltimæ sententiæ maximè accedit Græcis, quæ habent: Audiens hæc, in somno tuo vigila. Non ergo illud, quasi in somnis, iungendum est cum præcedentibus, vt intelligatur, verba illa audienda quasi in somnis, hoc est, parum ad ea attendendum, & paruam fidem eis habendam, sicut quidam intelligunt, sed magis cum sequentibus. Nec habent multi libri, audiens verò verba illa, sed quidam, audiens verò illa, sine verba quidam, audiens verba illa sine verò, quomodo & Rabanus legit, qui etiam hanc partem iungit cum præcedenti: hoc modo: quoniam cum subuersione tua ambulas audiens verba illa: vt vna tantum sit sententia. Quod & mihi satis placet.

18 *Omni vita tua dilige Deum, & inuoca eum in salute tua.*

RECTE hanc superioribus subiecit sententiam: tanquam quæ rationem indicat, qua omnia pericula vitari possis: quasi dicat. Vt quæ dixi pericula, & alia effugere possis quæ varia in hac vita accidere possunt, tota vita tua dilige Deum, & insuper inuoca eum pro salute tua, & temporali & spirituali. Ita enim fiet, vt qui propè est omnibus se in veritate inuocantibus, te ab omni malo præseruet, qui diligentibus se omnia in illorum bonum conuertit. Benè autem duo hæc coniungit, dilectionem scilicet Dei & inuocationem illius: quia nec vitæ innocentia sufficit vt quis tutus sit, nisi assidua oratione se homo muniat contra periculorum varietates, & improborum conatus: nec inuocare prodest, si desit timor & dilectio
Isaiæ.1. Dei. Dicitur enim impiis: Cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam.

19 *Omne animal diligit simile sibi, sic & omnis homo proximum sibi.*

20 *Omnis caro ad similem sibi coniungitur, & omnis homo simili sibi sociabitur.*

PROSEQVITVR quam cœpit doctrinam, docens cum quibus familiaris societas ineunda sit: & cum quibus non, hoc est, cum similibus in vita & fortuna, non autem cum his qui dissimiles sunt vitæ aut fortunæ vt pauperi non benè conueniat cum diuite, nec iusto cum peccatore. Id quo efficacius commonstret, adducit animalium exempla, quæ docent id maximè esse naturale: vt similia iungantur, non dissimilia. Omne, inquit, animal diligit animal sibi secundum genus simile, ideóque iungitur ei, & congregatur cum illo. Non enim monedula cum aquilino genere consociatur, sed cum suo genere: & vt dicitur, Aues concolores simul volant: &, Conueniũt pecudes, & iunctæ pabula carpunt, Ita ergo etiam conuenit vt quisque eis iungatur, & familiarios diligat, qui sibi sunt in vitæ genere & fortunæ conditione similiores. Vtitur hac ratione & Cicero libro de amicitia: Si inquit, hoc apparet in bestiis, vt requirant atq; appetant ad quas se applicent animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine? Et in eodem libro: Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitodo dissociat amicitias: nec ob aliam causam vllam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima esse potest, morum studiorumq; distantia. Hæc ille. Illud enim veteribus celebratum in omni animantium genere vim habet, τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον: hoc est, Simile amicum simili: vel, Simile gaudet simili. Vnde est & illud: Similitudo mater amoris. Porrò circa lectionem notandum est, legendum potius per præsens, coniungitur, vt habent quidam libri, quàm per futurum, coniungetur, cum Græcis sit, συνάγεται Non est tamen legendum per præsens, sociatur, sed sociabitur, cum Græcè sit, προσκολληθήσεται: adhærebit. Ex eo enim quod fit in animalibus, vult ostendere quid in hominibus fieri conueniat. Quod autem in genere significauit, id iam in sequentibus expressius explicat, ostendens hæc eo pertinere, vt dissuadeat societatem aut iusti cum peccatoribus aut pauperis cum diuitibus.

21 *Si communicabit lupus agno aliquando? sic peccator iusto?*

22 *Quæ communicatio sancto homini ad canem? aut quæ pars bona diuiti ad pauperem?*

QVOD ad lectionem attinet, quidam libri habent, sicut communicabit: quia sequitur, sic. Alij melius habent: Si communicabit. Et potest legi interrogatiuè, vt sit sensus: An aliquando lupus inibit societatem cum agno quem hostiliter persequitur, sic & peccator an aliquando sublidam communionem habebit cum iusto, cui tantopere contrarius est. Vel potest legi assertiuè, vt sit sensus. Si aliquãdo lupus societatem inibit cum agno, etiam videre licebit peccatorem communicare iusto: quasi dicat, sicut illud non fiet, ita nec istud. Aptè autem peccator lupo, ob suam rapacitatem & odium iustorum cõparatur iustus agno: ob suam innocentiam & vtilitatem, quam de se mundo adfert. In altera sententia quidam libri habent tantum, pars, non pars bona. Quidam etiam etsi pauci habebant, pax atq; hæc proculdubio est vera lectio, cum Græcè sit, εἰρήνη: hoc est. pax. In altera parte pro sancto homini Græcis est, ὑαίνῃ: hoc est hyænæ. Est autem hyæna animal ferum, & crudele, de quo inter multa mira quæ de eo narrãtur, scribit Plinius lib. 8. c. 30. maximè sermonem humanum inter pastorum stabula assimilare, nomenque alicuius addiscere, quem euocatum foris laceret. Item vomitionem hominis imitari ad solicitandos canes quos inuadat. Preterea vmbræ eius contractu canes obtumescere. Non ergo mirum est Sapientem hic insinuare nullam esse communicationem & pacem, sed potius inimicitiam inter hyænam & canem, atque his animalibus assimilare conditionem diuitis & pauperis: quòd sicut hyæna callidè opprimat canem: ita & diues pauperem, quem sæpè vel solo timore sui obmutescere facit. Mirum cur interpres verterit, sancto homini, quanquam magis putem legẽdum, sancti, sic enim habebant multa scripta. Quæ communicatio sancti ad canem, vt videri possit interpretem legisse, τοῦ ἁγίου, vel, ὑγιαίνῃ, pro ὑαίνῃ. Et potest iuxta hanc lectionem dictio, sancti, accipi pro re sanctificata, quæ rectè opponitur cani: quia canis immundissimum fuit animal secundũ legem, vt pote nec findens vngulam, nec ruminans, cui nullo modo conuenit res sanctificata, vnde Dominus prohibet sanctũ dare canibus. Et Isaiæ. 66. canis opponitur sacrificiis, cùm dicitur: Qui mactat pecus, quasi qui excerebret canẽ. Vnde etiãsi legatur, sancto homini, rectè canis accipi potest pro animali in propria sua significatione, vt significetur hominem

nem sanctum nullam habere conuenientiam cum cane, animali scilicet immundissimo, & a sacris adeo remoto: vt nec pretium eius offerri posset Deo, vt dicitur Deuter. 23. Communiter tamen canis hic accipitur metaphoricè pro peccatore
Matt. 15. immundo & prophano, quomodo & ibi: Non est bonum sumere panem filiorum, mittere canibus: vt quod hic dicitur conueniat cum illo Pauli: Quæ
2. Cor. 6. participatio iustitiæ ad iniquitatem? aut quæ societas luci ad tenebras? quæ conuentio Christi ad Belial, aut quæ pars fideli cum infideli?

23 *Venatio leonis onager in eremo, sic & pascua diuitum sunt pauperes.*

SICVT inquit, leo venatur in deserto asinos syluestres, qui inferiores sunt viribus leoni: ita & diuites depascuntur pauperes: quia eorum bona diripiunt, eorumque se pascunt laboribus, qui ipsorum violentiæ nequeunt resistere. Ostendit ergo benè hac sententia, non posse pacem esse inter diuitem & pauperem, quod & alia ratione sursum ostendit, cùm subiicit.

24 *Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic & execratio diuiti pauper.*

NON potest ergo benè conuenire inter diuitem & pauperem: quia sic diues pauperem execratur, sicut superbus abominabitur humilitatem, hoc est, dedignatur admodum vilis haberi & abiectus. Consequentia quidem sermonis exigere videbatur: vt diceret execratio diuiti paupertas, maluit tamen dicere, pauper, quo significaret propter paupertatem: quam odit diues auarus, non posse diuitem amare pauperem, & proinde non posse inter eos esse pacem & communicationem bonam.

25 *Diues commotus confirmatur ab amicis suis, humilis autem cum ceciderit, expellitur & à notis.*

ALIQVOT sententiis sequentibus, collatione facta inter diuites & pauperes, ostendit iniquam esse eorum conditionem, & valde dissimilem, vt mirum non sit quòd inter eos non conueniat. Códitionis autem dissimilitudinem ostendit pulchrè, & in mutatione fortunæ, & in sermone vtriusque. Si, inquit, diues aliquo infortunio obrutus fuerit & conquassatus, mox confirmatur consilio & auxilio ab amicis suis quos facilè multos habet propter diuitias suas: si verò humilis: hoc est, pauper, (Grecè enim hic est, πτωχὸς) ceciderit in aliquod infortunium, tantum abest vt à notis & amicis erigatur: vt etiã ab eis relinquatur, imò & expellatur ab eorum consortio, quòd metuant ne damnum aliquod pati cogantur propter
Iob 9. eum. Vnde Iob dicit: Noti mei quasi alieni recesserunt à me, dereliquerunt me proximi mei: & qui
Prou. 19. me nouerãt, obliti sunt mei. Et in Prouerbiis: Fratres pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eis. Legendum autem potius, expellitur, per præsens, quomodo multi libri habent & Rabanus, & non per futurum, expelletur, docent Græca, quæ habent, προσαπωθεῖται. Pulchrè autem diuiti tribuit esse commotum, pauperi cadere: quia diues ferè tantum commouetur in sua infœlicitate. Nam antequam cadat mox confirmatur, pauper verè etiam cadit, & graue infortunium patitur, nemine ipsum confirmante.

26 *Diuiti decepto multi recuperatores, locutus est superba, & iustificauerunt illum.*
27 *Humilis deceptus est, insuper & arguitur, locutus est sensatè non est datus ei locus.*

INTELLIGI posset per diuitem deceptum & humilem deceptum, is qui per alicuius fraudem iniuria affectus est, nam & sic vera erit sententia. Diuiti enim sic decepto multi sunt qui recuperare student damnum illatum, at pauper ab alio deceptus etiam redarguitur, quòd se per ignauiam & stultitiam decipi permiserit, eiúsque deceptio non tam decipienti quàm decepto imputatur. At Grecis consideratis, magis intelligendum est diuitem vel pauperem dici deceptum, qui errat, & per errorem peccat siue opere, siue sermone, admittendo scilicet aliquid opere quod malum est, aut asserendo quod falsum est. Græcis enim est, verbum, σφάλλω, quod errare significat, & offendere. Itaque sensus est, Cùm diues per errorem aliquid delinquit siue facto, siue verbo, multi sunt qui illum defendant & excusent, imo etiam si loquatur aliqua per superbiam, multi sæpè sunt qui benè eum loqui prædicent, aut saltem excusent. Contrà si humilis & abiectus quispiam aliqua in re errer, & per errorem peccet siue facto, siue verbo, non solum non habet qui eius errori compatiantur, eúmque instruant in spiritu lenitatis, sed etiam durè de suo errore redarguitur: quod si verò prudenter aliquid loquatur, non est datus ei locus, hoc est, non admittitur nec recipitur eius sermo, & negatur ei audientia. Contemnitur enim sermonis prudentia propter personæ inopiam. Quod inter cæteras huius sæculi vanitates miratur etiam Sapiens in Ecclesiaste: Quomodo inquit, sapien- Eccles. 7.
tia pauperis est contempta, & verba eius non sunt audita? Simile est quod sequitur,

28 *Diues locutus est, & omnes tacuerunt: & verbum eius vsque ad nubes perducent.*
29 *Pauper locutus est, & dicunt. Quis est hic? & si offenderit, subuertent illum.*

DIXIT prius de his quæ diuites malè loquuntur, nunc de his quæ videntur bene dicere, quibus significat duplicem honorem deferri, videlicet & quòd in primis cum summo omnium silentio audiuntur, & quod deinde oratione absoluta sermo illorum valde extollitur & laudatur. Contrà si pauper in aliqua communitate loqui incipiat, mox sermo eius ob personæ conditionẽ exploditur, & dicitur: Quis est hic? quasi dicat, Indignus est qui inter nos loquatur, & docentis personam assumat, quemadmodum de Christo dixerũt. Nónne hic est filius fabri? &c. Et si in ali- Matt. 13.
quo verbo offenderit, errauerit, & lapsus fuerit, mox hinc sumunt occasionem perdendi illum.

30 *Bona est substantia, cui non est peccatum in conscientia, & nequissima paupertas in ore impij.*

QVONIAM Sapiens hactenus multa dixit de iniquitate diuitum, & misera conditione pauperum, ne ea culpa rerum esse videatur, & diuitiæ aut paupertas in malis numerẽtur ac damnentur, ostendit hoc loco nec malas esse diuitias imo bonas, si diues sit bonus, nec bonam esse pauperta-

pertatem multa mala committit, murmurando contra Deum peierando, & mendacia multa proferendo: vt in plerisque pauperibus experientia accidere docet. Quidam apud Terentium diuitias neque in bonis neque in malis numerat, sed tales dicit esse, quales sunt illi qui illis vtuntur. Idem senserunt qui eas instrumenta nominarunt quibus ad virtutes aut ad vitia vti possunt homines. Spiritus sanctus eas, sicut & valetudinem & corporis vires, dicit esse dona Dei, maximè illis qui eis benè vtuntur, & sine peccato obtinent ac possident. Cæterùm quod ad literam attinet, notandum relatiuum, cui, in priori parte posse referri vel ad substantiam, vt sit sensus: Bonæ sunt diuitiæ quibus non adest peccatum: vel ad hominem, vt sit sensus: Bonæ sunt opes illi homini, cui non est peccatum. Illud autem, in conscientia, additum est non malè ab interprete: vt intelligatur à conscientiæ dispositione pendere omnem externam fœlicitatem. In posteriori parte non est superlatiuus nequissima, sed *πονηρὰ*, hoc est, praua est paupertas in ore impij, qui scilicet eam execratur, & propter eam blasphemat, aliáque mala committit.

21 *Cor hominis immutat faciem illius siue in bona, siue in mala.*

LEGENDVM est in bona & in mala & non in bono & in malo, quomodo quidam libri habēt cùm Græcis sit, *εἰς ἀγαθὰ, ἢ πονηρά*. Rectè hęc sententia subiungitur præcedenti, & sequentibus præmittitur: quia hac ostenditur fœlicitatem hominis non subsistere in externarum rerum opulentia, nec earundem inopia fœlicitatem tolli, sed eandem consistere potissimum in interiori cordis bona dispositione, adeo vt fœlix sit & diues qui bono corde præditus est, etiamsi rerum externarum copia destitutus sit: contrà sit infœlix & miser, qui corrupto & prauo est corde, etiamsi rerum externarum abundantiam habeat, vt mox declarat in auaris, qui semper tristi sunt corde, nec sibi boni nec aliis. Cor, inquit, hominis pro sua diuersa dispositione immutat faciem illius siue ad bona siue ad mala, vt scilicet vel læta sit vel tristis & vel benè se habeat vel malè. Quanquam enim vultus volui possit, variéque fingi, tamen plerunque est index affecti animi, in quo expressa sunt signa iracundiæ, clementiæ, hilaritatis, & tristitiæ, item signa conscientiæ, ac timoris & verecundiæ.
Matt.12. Sicut enim ex abundantia cordis os loquitur, & bonus homo de bono thesauro cordis profert bona, malus mala: ita pro varia dispositione cordis, varia est & vultus dispositio, imo & totius corpo-
Prou.17. ris. Spiritus enim tristis, inquit Sapiens, exsiccat ossa, animus verò gaudens ætatem floridam facit. Duplici ergo ratione cor hominis immutat vultum eius, nempè & quia affectio cordis latentis fere diffunditur in exteriorem vultum, vt talis sit vultus hominis quale est cor: & quia ex cordis dispositione pendet bona vel mala hominis valetudo & sanitas, vel ægritudo.

22 *Vestigium cordis boni, & faciem bonam, difficile inuenies & cum labore.*

GRÆCA sic habent. Vestigium cordis in bonis, est facies hilaris: & inuentio parabolarum, cogitatio cum labore. Quo declaratur quod dictum est, ex motu affectúmque animi vultum quoq; variè affici, in eóque extare expressa signa animi læti, rebúsque secundis fruentis, aut graui aliqua ac difficili cogitatione occupati, meditatio enim & intentio animi cum labore coniuncta ipso vultu significatur. Quædam scripta habebant, post faciem bonam, & inuentionem parabolarum: vt verisimile sit interpretem aliquid vertisse quod Græcis respondeat. Id quoniam nullum videbatur habere commodum sensum, reiectum est à multis, cum posset hic esse sensus, quem non dubito fuisse interpretis, Inuenies difficilè ac cum labore, vestigium cordis boni, hoc est, faciem bonam, & inuentionē parabolarum, hoc est, absconditarum sententiarum: quia vtrumque non nisi exercitio virtutis & studij obtinetur, hoc est, nec virtus quæ sola solidè lætificat, nec sapientia sine labore paratur. Secundum receptam lectionem, postquam dictum est cor hominis, immutare faciem hominis, ita vt ex consequenti facies hominis sit vestigium, hoc est, indicium cordis siue boni, hoc est, læti & benè affecti, siue mali, subiicitur difficulter inueniri vestigium cordis boni, hoc est faciem bonam, (videtur enim secundum exponere primum, & coniunctionem, & expositiuè accipiendam) aut quia eam rem non facilè quis in se assequitur, aut quia nec in aliis facilè inuenitur, quia pauci sunt & rari qui diu & constanter sunt læto corde & facie, cum & iusti pauci sint qui omnia huius mundi mala fortiter perferant, nec ob aliqua sua peccata non aliquando tristari debeant, & peccatores grauibus sæpè curis etiam in rerum abundantia torqueantur, sicut de auaris subiicitur. Deinde sunt etiam qui etsi videantur bonam habere faciem, quæ cordis boni sit testimonium, re vera tamen non habent talem vt quę per fictionem siue fraudulentiam, siue necessariam & vtilem, non respondeat cordi. Nam & Ioab subdolè exhibuit lætam faciem Abner & Amasæ. Et He- Heste.13.
ster roseo vultu colore perfusa, gratis ac nitentibus oculis, tristem celabat animum, & nimio terrore contractum.

CAPVT XIIII.

1 *BEatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo, & non est stimulatus in tristitia delicti.*

HOC capur optimè cohætens cum fine præcedentis capitis, ostendit quis verè fœlix & beatus dicendus sit, damnans sordes parsimoniæ, & liberalitatem ac studium benefaciendi tum sibi tum aliis commendans, cum sanctitate vitæ & religionis, ac sapiētiæ studio. Prima hæc sentētia sicut & sequēs, indicat quis sit in quo inuenire licet vestigium boni cordis, declaratque eam sentētiam: Bona est substantia cui nō est peccatum in consciētia. Ostendit enim eum esse bea- Eccle.23.
tum non qui diuitiis terrenis abundat, sed qui vitę est integræ, quiq; nec verbo alios offendit, nec ipse in corde suo compungitur & stimulatur dolore admissi alicuius peccati grauioris. Et videri potest cùm dicit, qui non est lapsus ore suo, respexisse ad id quod dixit, mala est paupertas in ore impij, cum verò dicit, & non est stimulatus vel compunctus tristitia delicti ad illud: cui non est peccatum in conscientia, vt sit sensus: Beatus ille vir, qui etiam si sit

si sit pauper, non est tamen lapsus verbo vt murmurauerit contra Deum: & etiamsi sit diues, non tamen in conscientia pungitur dolore admissorum peccatorum, vt nec iudicet se iniquas possidere diuitias, nec se eis malè affici aut vti. Dupliciter autem quis pungitur dolore delicti, vel, vt habent Græca pluraliter, delictorum. Aut enim de peccato dolet ratione offensæ contra Deum, ita vt peccatum odiat, Deoq; se reconciliare studeat. De quali tristitia dicit Paulus: quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. Atque de hac peccati tristitia hic non loquitur Sapiens. Cùm enim nemo sit qui ab omni peccato liber est, nemo etiam ab hac tristitia liber esse potest, & proinde nemini ea cõuenire fœlicitas quæ hic homini tribuitur. Nã nõ dolore de peccato admisso, ad ἀναλγησίαν, hoc est, indolẽtiam & insensibilitatem pertinet. Est tamen eo quisque fœlicior, &c. quo minus habet peccatorum, de quibus ipsi dolendum sit, vnde quidã libri apud Græcos pro λύπῃ, hoc est, tristitia, habent πλῆθος, hoc est, multitudinẽ peccatorum, vt significetur eum fœlicem qui saltem multitudine peccatorum nõ pungitur in animo. Aut dolet quis de peccato ratione pœnæ imminentis, sic tamẽ vt in peccato adhuc maneat propter superantem peccati amorem, aut ad diuinã misericordiam non respiciat, vt spe remissionis eorum erigatur, & tristitiam illã mitiget ac superet. Et de tali tristitia delicti hic potissimum loquitur Sapiẽs: quæ scilicet destituta est solida spe remissionis peccatorum, & mentem tantum cruciat & pungit, quemadmodum contingit in auaris diuitibus subiungit: qui etsi iniusta obtineant bona, & se sentiant eis nimis affici, & ob id intra se metu iudicij diuini sæpe anguntur: non tamen curant immoderatum amorem diuitiarum deponere vt eis bene vtantur, miseram ob id animi carnificinam intra se patientes.

2 *Fœlix qui non habuit animi sui tristitiam, & non excidit à spe sua.*

INtelligitur ferè hæc sentẽtia de inordinata & immoderata animi tristitia: qua scilicet quis immoderatè dolet de dãno aliquo temporali, sic vt desperet, & excidat à spe sua in Deũ: ita vt ea pars: nõ excidit à spe sua: explicet de quali tristitia sit sermo: ea scilicet qua cessat homo in Deũ sperare, seque spe in illum erigere. At Græca alium postulant sensum. Habent enim: μακάριος οὗ οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, beatus quem non condemnat anima ipsius. Itaqua lectio nostra accipienda est de tristitia animi sibi malè conscij, quam qui non habet, ita vt cùm Paul. 2. Cor. 1. dicere possit: Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ; is demum verè fœlix est. Iuxta hanc intelligentiam secunda pars: & non excidit à spe sua: continet effectum prioris partis. Qui enim nõ habet animum sibi malè consciũ: is non excidet à spe sua, sed in Deum spem suam collocabit, & bene de eo confidet, iuxta illud Ioan. 3. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quicquid petierimus, accipiemus ab eo. Quo loco pro, reprehéderit, item est verbũ quod boc loco, καταγνώσεται hoc est condemnauerit: ita vt idem his duobus locis significetur, spem scilicet bonam in Deum augeri ex conscientiæ bonæ testimonio: quam & superior sententia cõmendauit. Est autẽ animus sibi benè cõscius. nõ solũ si vel nulla vel pauca se agnoscat admisisse peccata: sed etiã, si sentiat se de admissis ritè dolere: paratumq; ab obseruatione mandatorũ Dei. Potest tamen etiã accipi posterior huius sententiæ pars, non vt effectũ prioris partis includat, sed vt iuxta priorem intelligẽtiam explicet de quali tristitia sit sermo, hoc est, duobus modis hæc sententia explicari potest. Altero sic: Fœlix est qui non habuit animi sibi malè conscij tristitiam, & ideo non excidit à spe sua in Deum. Altero sic: Fœlix est qui non sic tristatur animo: aut quem non sic suus cõdemnat animus vt excidat à spe sua in Deum, hoc est, vt desinat sperare in Deum. Nam, in Deum: additur Græcis. Vnde non est hic intelligendum illum excidere à spe sua: qui re sperata frustratur, sed qui sperare cessat, & spem abiicit.

3 *Viro cupido & tenaci, sine ratione est substantia, & homini liuido ad quid aurum?*

POstquam ostendit fœlicem illum esse qui quieta est conscientia: siue diues sit, siue pauper, & ob id spem suam in Deum reponit, rectè subiicit sermonem contra auaros: qui inquieto semper sunt animo, eorum infœlicitatem & miseriam pulchrè depingens, & ob oculos ponens. Pro: sine ratione est substãtia, Græcis est, οὐ καλὸς ὁ πλοῦτος, hoc est: non bonæ sunt diuitiæ, vel non decent eum diuitiæ. Quod autem non decet, id dicitur esse sine ratione. Quod tamen hic dicitur sine ratione esse homini auaro substantiam, hoc est, opes: non est referẽdũ ad prouidentiã diuinã: quasi illa sine ratione opes, auaro cõferat, (nihil enim illa sine ratione facit, habetq; causas cur etiã auaris diuitias largiatur; nẽpe vt eis bene vtãtur: aut si non bene vtantur, iustè puniantur) sed referendum est ad auarum, qui si in se consideretur, sine ratione habet opes, quia frustra eas habet, eo quòd non vtatur eis ad quod datæ sunt. Idem intelligendum cùm subditur, & homini liuido ad quid aurum? Vbi per liuidum, intelligitur etiam auarus qui vt in sequẽtibus dicitur nec sibi fauet bona quæ possidet, nec aliis. Huic ad quid aurum, hoc est, huic aurum est inutile. Non enim vtitur eo vt oportet. imò nec vtitur, nec verè possidet: sed magis possidetur ab illo: aut etiam verè tam deest ei quod habet: quàm quod non habet. Pro: aurum, Græcis est χρήματα, hoc est pecuniæ: quæ ab vsu sic Græcis dicuntur, sicut Latinis opes à iuuando. Bene ergo dicit: ad quid homini liuido χρήματα, hoc est, ea quæ ab vsu nomen accipiunt, cum eis non vtantur, sed apud se sine vsu & fructu asseruet.

4 *Qui aceruat ex animo suo iniustè aliis congregat, & in bonis illius alius luxuriabitur.*

DIxit inutiliter opes esse auaris: hic verò amplius dicit: indicans iustissimam eorum pœnam: nempe quòd quæ summa cum molestia cõgregat sese defraudando, aliis nõ sibi congregent, qui non minus effusè ac deliciosè ea sunt cõsumpturi, quam illi parcè & anxiè cumularũt. Pro: ex animo suo: Græcis est, ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, hoc est: ab anima sua, significatúrque auarum cõgregare defraudando animam suam & desideria eius. Itaque & in nostra lectione intelligendus est aceruare ex animo suo: qui quæ colligit subtrahit animo suo & desiderio, quomodo Teu-

tonicè dicimus: parcum trahere ex ventre suo: hoc est, subtrahere ventri suo. Pro luxuriabitur, est τρυφήσουσιν, hoc est, delitiabuntur, vnde luxuriari hic est positum pro voluptuosè & sumptuosè viuere. Duo ergo mala includit sententia quæ auaris irrogantur. Primum, quòd quæ aceruat, non vt potat, sibi congregat, sed aliis. Secundum, quòd quæ sibi subtrahit anxiè parcēdo, alij prodigè & iucundè consumpturi sunt.

5 *Qui sibi nequam est, cui alij bonus erit: & non iucundabitur in bonis suis.*

ET hic duo mala insinuat hominis auari, quē vocat, sibi nequam & malum, quod in proprias necessitatis suis vti vel nesciat vel nolit. Hic enim nec facilè aliis benignus erit, communicādo eis sua, & ipse voluptatem non percipiet vnquam ex bonis suis, sed vel diu in eis animo cruciabitur, vel subitò à Deo eis priuabitur. Etsi enim, vt prius dixit, aliis sua congregat: qui inde voluptatem percipiunt, non tamen aliis bonus est: quia vti subiungitur, præter voluntatem suam id fit, nec potest ea fauere ex bona voluntate aliis: qui sibi ea non fauet, cùm naturale sit vt sibi prius quis bene velit quàm aliis.

6 *Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hoc est redditio malitiæ illius.*

MAgis adhuc exaggerat auaritiæ malū, duo rursum mala ei tribuens. Primum, quod cùm auarus sibi inuideat non fauendo sibi suorum bonorum debitum vsum, nihil est illo nequius. Quid enim peius est quam sibiipsi malè facere, & iniuriam inferre. Secūdo, quòd hoc ipsum quod sibi inuideat & iniurius est, sit non solum grandis culpa, sed & malitiæ & auaritiæ ipsius pœna, quàm Deus iusto suo iudicio reddit ei. Quoniam enim bonis terrenis nimis est addictus, iustè Deus immoderatum illum & vilem amorem punit propria inuidentia, subtrahendo ei voluntatem honestè & vtiliter suis vtendi. Sicut contra in Eccl. 5. dicitur donum Dei, si cui Deus dedit diuitias, etiam tribuat potestatem vt comedat ex eis, & lætetur labore suo.

7 *Et si bene fecerit, ignoranter & non volens facret & in nouissimo manifestabit malitiam suam.*

DIxerat auarum, cum non sit sibi bonus, nec alij cuiuis bonum fore, hic iā diluit quod obijci poterat, talem quandoque aliis benefacere. Si inquit, bene facere eum cuiquam contingat, facit id & imprudenter & nō & volens: quia nec bono fine facit, nec ex animo, sed ex timore & verecundia, & amaro cum animo: vnde etiam fit vt postea manifestet malitiam auaritiæ & inuidiæ suæ verbo vel signo aliquo ostendens se non liberaliter ac lubenter fecisse. Tam potenter enim obsidet mentem eius auaritia, vt etiamsi ad tempus sub beneficij præstiti tegmine lateat, tamen vel tandem aliquo se modo prodat. Pulchrè de talium beneficiis dixit Isocrates ad Demonicum: τὰς χάριτας ἀχαρίστως χαρίζεσθαι, hoc est gratias præstari sine gratia. Porro legendum potius per futurum, manifestabit, quàm per præsens manifestat, ostendunt Græca quæ habent ἐμφανιεῖ quāuis ad sensum parū faciat vtro modo legatur.

8 *Nequam est oculus liuidi, & auertens faciem, & despiciens animam suam.*

BEnè notat naturam auari sub nomine inuidi: qui & apud Græcos à prauo aspectu dicitur βάσκανος, & apud Latinos inuidus: quòd alterum non lubenter videat, & apud Hebræos dicitur malus oculo. Huius ergo oculum corporalem dicit esse prauum, quod & alienam miseriam nō lubenter nec commiseratione videat, vnde auertit faciem suam à paupere ne cogatur ei subuenire, cui inuidet bona sua, & cum in conuiuiis suis aliquem vider de suis cibis liberaliter edere auertit faciem suam, quod pœna sit ei idipsum videre. Imo & despicit animam suam: quia non finit eam sumere quæ desiderat, sed subtrahit ei necessaria, & pœna est ei videre quod ipsemet sua consumat. Græcis tamen non est animā suam, sed ψυχάς, hoc est, animas, miserorum scilicet, quibus inuidet fruitionem suorū bonorum, vnde & apud nos intelligi potest despicere animam suam positum pro despicere & non moueri misericordia erga eum: quem tanquam animā suam deberet diligere, quique eiusdem animæ consors est, sicut apud Isaiam cap. 58. dicitur: Carnem tuā ne despexeris, pro eo quod est, proximum tuum simili tecum carne constantem. Ostenditur ergo hac sententia auarum, quem supra dixit sibiipsi inuidere: etiam inuidum esse erga alios, quibus non fauet sua: nouáque ratione eum non solum non lubenter videre aliorum fœlicitatem, sed nec infœlicitatem, quòd ea extorqueat miserationem & subuentionem. Ex hac explicatione patet, quæ hic de oculo liuidi dicuntur, non de oculo interiori esse intelligēnda, quomodo multi intelligunt, sed exteriori & corporali. Quod si totus hic locus conferatur cum his quæ dicuntur in fine capitis 30. & princ. c. 31. omnia rectius vtrobique intelligentur.

9 *Insatiabilis oculus cupidi in parte iniquitatis: non satiabitur donec consumat arefaciens animam suam.*

GRæca breuius & clarius sic: Auari oculus non impletur parte (hoc est, nulla expletur portione) & iniustitia mali arefacit animam suam. Notat or aliud malum in oculo auari: idque duplex. Primum quod oculus eius sit insatiabilis, quia scilicet quicquid videt, idipsum concupiscit; nec tamen, quantumuis multis obtentis, cessat à cōcupiscendo. Concupiscere autē oculo tribuitur: quia per oculum concupiscentia homini ingeneratur. vnde D. Ioānes auaritiam vocat cōcupiscentiam oculorum. Alterum est, quod insatiabilitas hæc consumat tandem animam propriā, arefaciendo eam & exiccādo. Mira hæc voracitas, quæ non solum non satiat: nec nutrit aut pinguefacit, sed consumit & exiccat animā hominis: quia scilicet anxiis curis, ac cupiditate inexplebili & animam hominis tabescere facit, ita vt spiritali gratiæ & sapientiæ humore destituatur, & corpus extenuat, suisque humoribus priuat, vt ante tēpus vita abbreuietur, & abrumpatur. Non enim solum dicitur consumere & arefacere animam hominis propter seipsam, sed etiā & multo magis propter corpus, cuius passiones sæpè etiam animæ tribuuntur propter vnionem. Ob has auari conditiones rectè auarus hydropico comparatur: qui bibendo sitim non extinguit, sed auget: donec tandem nimiis humoribus cor obruatur, vnde sub huius typo dictū est de auaro. Quo plus sunt potæ, plus sitiūtur aquæ, Illud: in parte iniquitatis: quod vel præcedētibus,

vel

vel melius ſequentibus coniungi poteſt, rectè exponitur: vt ſit ſenſus: In nulla parte vel portione quam iniquitas eius appetit, auarũ ſatutandum, quomodo & Dionyſius exponit.

19 Oculus malus ad mala, & non ſatiabitur pane, indigens & in triſtitia erit ſuper menſam ſuam.

GRæcis breuius eſt & elegantius, ὀφθαλμὸς πονηρὸς φθονερὸς ἐπ' ἄρτῳ καὶ ἐλλιπὴς, ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, hoc eſt, oculus malus inuidus in pane, & indignus eſt ſuper menſa ſua. Et Rabanus tantum habet, & indigens erit ſuper menſam ſuã nec habet, in triſtitia, ſicut nec codex Beſſarionis niſi in margine alia manu additum. Videtur ex diuerſa lectione vtrunque coniũctum, indigens, & in triſtitia. Nã ἐλλιπὴς, indigũ ſignificat, ἐν λύπῃ vel ἐλλυπὴς, in triſtitia vel triſtem. Vtut eſt, cõſtat illud indigeos, nõ iungendum cum ſatiabitur pane, ſed cum ſequẽtibus, vt ſit ordo: erit indigens & in triſtitia ſuper menſam ſuam. Et eſt: Oculus malus, de quo iã dixi, vt eſt oculus inuidi & auari, ad mala vergit: quia & concupiſcit atq; habere ſtudet aliena, & ſua ſibi, aliiſq; contra æquitatem ſubtrahit, ſtudens ea ſemper aſſeruare & coacetuare, adeóque etiam ſibi malus eſt, vt nec pane ſatietur inter edẽdum: etiam neceſſarium ſibi cibum & panem: qui tantum ad eſum datus eſt, ſibi ſubtrahens, nec famelico ſuo ventri ſatisfaciẽs vt minus conſumat: itaque in menſa ſua: in qua cum lætitia cordis cibum ſumere deberet quantum ſatis eſt naturæ: erit & indigens, tum quia parcè nimis menſram inſtruit, tũ quia ſemipleno ventre illuc ſurgit: & in triſtitia: quia dolet à ſe aut ab aliis tantum conſumi quantum conſumitur. Oculo autem tribuitur non ſatiari pane eſſe indigum & in triſtitia: quia per concupiſcentiam & inuidiam ex aſpectu oculorum excitatã hæc ſunt in auaro.

21 Fili ſi habes, benefac tecum, & Deo dignas oblationes offer.

POSTQVAM pulchrè deſcripſit & oſtendit quomodo auari bonis ſuis non vtãtur, monet contra quomodo qui timet Deum eis vti debeat, duo hoc verſu requirens quæ ad rectũ diuitiarum vſum pertinent, nempe fruitionem, & gratiarum actionem. Primum ergo monet, vt ad ſuſtentandam recreãdamque hanc vitam fruamur his bonis quæ ſuppetunt, quia ad hoc primum à Deo dãtur. Deinde vt per oblationes & ſacrificia Deũ omnium authorem & largitorẽ recognoſcamus: qui vt habet Paulus, præſtat nobis omnia abundè ad fruendum. Monet autem Deo dignas oblationes offerri, hoc eſt, vt de melioribus bonis fiãt oblationes: nec nimis parcè. In vtroque homines maximè auari Dei beneficiis abutuntur: nam & maligni in ſeipſos ſunt, & in Deum ingrati. Qui etſi nullius egeat, vult tamẽ oblationibus noſtris teſtari gratitudinem, & ſuo nomine miniſtros ſuos ſacerdotes de cõceſſis bonis ſuſtentari. Id ſicut in veteri lege præſtandum erat ſecundum præſcriptum Moyſis: ita in noua lege ſecũdum præſcriptũ Chriſti: qui ex creatura qua nutrimur docuit nos nouam Deo oblationem offerre: ne, vt habet Iræneus, & ipſi infructuoſi eſſemus & ingrati. Ita ſecũdum præſcriptum eccleſiæ, ex decimis & aliis prouentibus miniſtri eccleſiæ, Dei nomine alẽdi ſunt & ſuſtentandi.

22 Memor eſto quoniam mors non tardat & teſtamentum inferorum quod demonſtratum eſt tibi. Teſtamentum enim huius mundi, morte morietur.

VVLT nos memores eſſe mortem nobis & certo imminere, & op[illegible] ad futuram: vt horum cõſiderati[illegible] nec nimis amemus hæc terrena: nec eorum vſum [illegible] ſeptra requiſiuit, in longinquum tempus di[illegible]: quemadmodum faciunt auari: qui quaſi ſemper victuri, aut longinquam vitam ſibi promittentes, partis & datis a Deo liberè vti non audent. Mortis quidem meditatio impiis pleriſque cauſa eſt vt huius mundi bonis abutantur, dicantque: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Verum rurſum quibuſdam vt huius mundi bonis non vt oportet vtantur, cauſa eſt quod mort[illegible] & certitudinẽ, & incertam vicinitatem præ oculis non habent, quemadmodum auaris contingit. Proinde rectè Sapiens, mortis per quam omnia hic relinquenda ſunt conſideratione, prouocat ad honeſtum bonorum temporalium vſum, vt & quamdiu licet eis vti, aliquem ex eis laborum noſtrorum hic percipiamus fructũ, & bene eis in Dei honorem ac pauperum ſubleuamen vtendo, nobis præparemus mercedem, quem poſt hanc vitam percipiamus. Hoc eſt enim ad quod ſpectat potiſſimum totus liber Eccleſiaſtes, in quo inter cætera dicitur: Cognoui quòd non eſſet melius niſi lætari, & facere benè in vita ſua. Omnis enim homo qui manducat & bibit, & videt bonum de labore ſuo, hoc donum Dei eſt. Cęterum quod ad lectionem attinet, notandum quod quamuis multi libri habeant: teſtamentum inferorum, quia vel quoniã demonſtratum eſt tibi, plures tamẽ ſcripti, & antiquiores habent, quod demonſtratum eſt tibi: quomodo eſt apud Rabanum, & Dionyſium, qui dictionem, quod, accipit relatiuè, vt repetatur, non tardabit, & ſit ſenſus: Mors non tardat, & teſtamentum inferorum, quod eſt tibi demonſtratum: non tardat. Si autem legitur: quia vel quoniam, vel quod, coniunctio, repetendum eſt illud memor eſto, vt ſit ſenſus: Memor eſto, quoniam pro, quòd mors non tardat, & memor eſto, quia vel quod teſtamentum inferorum demonſtratum eſt tibi. Vocat autem teſtamentum inferorum, diſpoſitionem de morte ab omnibus ſubeunda, quæ mors in veteris Teſtamenti libris ſæpè nomine inferni comprehenditur, quòd illo tempore omnibus deorſum deſcendẽdum eſſet, cœlo necdum aperto per mortem Chriſti. Hoc inferorum teſtamentum ſatis demonſtratum eſt vnicuique in ſcripturis in exordio mundi, ſicut mox ſubiicitur, & in quotidiana experientia. Vnde & Paulus de eo dicit: Statutum eſt omnibus hominibus ſemel mori. Notandum tamen Græca habere negatiuè: Et teſtamentum inferni non demonſtratum eſt tibi. Iuxta quam lectionem per teſtamentum inferni, intelligitur præfinitum & certo apud Deum conſtitutum tempus mortis. Cum enim, vt dicit Iob, Deus conſtituerit vnicuique certos vitæ dies qui præteriri non poterunt, voluit tamen tempus mortis omnibus ſecundum communem regulam eſſe incognitum. Interpres videri poteſt negationem illam interrogatiuè accepiſſe, vt ſenſus fuerit, num teſtamentum inferni tibi demonſtratum eſt? Sic enim æquiualet affirmationi. Ideoque & ſubiecit hoc loco, ad

declarandum quod sit illud testamentum omnibus demonstratum: Testamentum enim huius mundi morte morietur. Quæ pars Græcis nõ est hoc loco, sed posteà: post illud: Omnis caro sicut fœnum veterascet: vbi Græci habent, ἡ γὰρ διαθήκη ἡ ἀπ' αἰῶνος θανάτῳ ἀποθανῇ, hoc est, testamentum enim quod est a sæculo, morte morieris vel morietur. Alluditur enim ad id quod in exordio mũdi constitutũ fuit Adæ pro se & tota sua posteritate. Quacunque die comederis ex eo, morte morieris. Proinde cauendum ne in nostra lectione, testamentum, intelligatur esse suppositum verbi, morietur, quasi sensus sit: testamentum huius mundi, hoc est, mundana hæreditas ab vno derelicta alteri, morte morietur, hoc est, per mortẽ deficiet: vt aliqui perperam intelligunt. Verus enim sensus est: Testamentum & dispositio, quæ pertinet ad mundum hunc inferiorem, & omnia quæ in eo sub sole viuunt, est hæc, Morte morietur omnis scilicet homo, vel etiam omnis caro. Cęterum illud etiam, etsi minutum sit, notãdum, potius legendum esse per futurum, tardabit: vt etiam multa scripta habent, quàm tardat, cùm Græcè sit χρονιεῖ, non χρονίζει.

13 *Ante mortem benefac amico tuo, & secundum vires tuas exporrigens da pauperi.*

INdicat tertium diuitiarum vsum, vt scilicet, nõ in nos eas tantum expendamus, & in sacrificia: aut ministrorum Dei necessitates, sed etiam eis & amicis benefaciamus: & iuuemus pauperes. Bene autem notandum, quod ante mortem monet benefacere, quia post mortem nõ potest quis de suis alteri benefacere, quando iam amplius eius non sunt. Vnde vulgaris versus monet: Da tua dum tua sunt, post mortem tunc tua non sunt. Nõ tamen ideo testamentariæ legationes, modo legitimæ sint, & non in fraudem legitimorum hęredum fiant: sunt reprælendendæ: quia illæ non valent nisi propter dispositionem ante mortem. Huiusmodi sanè dispositiones aliquot locis commendat D. Chrysostomus, vt hom. 18. in epistolã ad Rom. Licet inquit, vt & ab ipso testamẽto cõmendetis, etsi non quemadmodum si dum viuis bene ageres, licet tamen. Quo pacto? Si Christũ in ipso cum hæredibus tuis conscripseris, partémque illi totius sortis tradideris. Non pauisti Christum cum viueres. Si tamen abiturus hinc quando iam non amplius eorum quæ possidebas vsum ac potestatem habes, tua illi contribueris, non erit, quemadmodum benignus est: curiosus aut difficilis erga te, &c. Notandum item quod dicat: secundum vires tuas, significans nec parcè dandum nec ita vt deficiamus & egeamus. Dicit enim Paulus: Si voluntas prompta est, secundum id quod habet accepta est, non secundum id quod non habet. Non enim vt aliis sit remissio, vobis autem inopia, &c. Dum dicit, exporrigens, significat lubenter dandum: extendendo, scilicet, manum ad pauperem. Pauperis tamen hic non fit mentio apud Græcos qui tantum habent, da illi, nempe amico. Sed amicus cuique debet esse pauper, maximè & Dei & Christi nomine: qui illum communiter creauit & redemit. Tria ergo petit hæc sententia in benefaciendo amicis: vt, scilicet, ante mortem fiat, vt non parcè, & vt non illubenter & inuoluntariè.

14 *Non defrauderis a die bono & particula boni doni non te prætereat.*

QVidam legunt, bonæ diei, vel boni diei, sed plures scripti codices habebant, boni doni & ea lectio magis accedit Græcis, quæ habent, μερὶς ἐπιθυμίας ἀγαθῆς, hoc est, pars vel portio boni desiderij. Expressius prosequitur quod dixit: Benefac tecum. Cum inquit, dies bona, hoc est, tempus fœlix & prosperum tibi contigit, non finas te fraudari fœlicitate oblata, sed vtere, da moderatè: lætoque animo, & cum gratiarum actione, & particula boni doni: hoc est, portio illa beneficij quam tibi Deus partitus est: non te prætereat sine vsu eius, non sinas eam tibi otiosam esse, vt ex ea fructum & permissam tibi à Deo voluptatem non percipias. Dicunt quidem etiam impij apud Sapientem similiter, Venite, fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter: Vino pretioso & vnguento nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Sed illi hoc dicunt, ad prodigalitatem & luxum prouocantes sine Dei timore. Illa verò ad monitio est contra auaritiam: qua fit vt plerique donis sibi à Deo concessis: non vt decet: honestè & cum lætitia vtantur. Aliori verò sensu monet vt tempus gratiæ, & materiam beneficiẽdi aliis hic iam adepti non sinamus illa sine fructu bonorum operum præterire. Sed prior sensus magis conuenit sequentibus. Sap. 2.

15 *Nonne aliis relinques dolores & labores tuos in diuisione sortis?*

QVamuis ea pars: In diuisione sortis, ferè cõiungatur sequentibus, tamen ex originalibus patet magis præcedentibus iungendam esse, quæ habent εἰς διαίρεσιν κλήρου, hoc est, ad diuisionem sortis vel hæreditatis, relinques labores tuos & dolores, hoc est, bona tua, pro quibus laborasti, & anxiis curis & doloribus te macerasti, relinques hæredibus tuis vt ea inter se diuidant. Monet ergo vel hac ratione bonis à Deo concessis cum gaudio vtendum, quam diu licet quòd ea aliis sint relinquenda, cùm ipsi inter se hæreditatem relictam diuident.

16 *Da & accipe, & iustifica animam tuã: ante obitum tuum operare iustitiã: quoniã nõ est apud inferos inuenire cibũ.*

QVod dicitur: Da & accipe: variè accipi potest. Nã & potest esse sensus: Da aliis quod ipsorum est, & accipe ab aliis quod tuum est, &: Da pauperi eleemosynam: &: accipe à Deo beneficentiæ tuæ meritum, & hic & in futura vita. Verum attentis præcedentibus & sequentibus, magis significari videtur: vt & bona quæ Deus largitus est: aliis impartiamur quibus oportet: & eadẽ etiam accipiamus à Deo eis ad nostras necessitates liberè vtendo, & fructum ex eis accipiendo, vt sit quasi diceret: Communica & vtere. Nam qui non vtuntur: non accipiunt à Deo: quia non magis habent quod habent, quam quod non habent. Sunt autem qui accipiunt quidem, sed non dant: vt qui in suos tantum vsus sua consumunt. Sunt & qui nec dant, nec accipiunt: vt auari. Monet ergo vnumquemque vt & det & accipiat: sicque iustificet animam suam vel, vt habent Græca, sanctificet, hoc est, puram sanctámque custodiat: quod fit, dum non finit animam suam immoderato diuitiarum amore ita pollui & inquinari,

inquinari, vt nec ipse eis fruatur, nec aliis frui concedat, quod magnæ est iniustitiæ & in se & in alios. Ideóque & Paulus duplicem hunc bonorum
Eccle. 9. temporalium vsum & fructum indicat, cum in diuitum admonitione Deum dicit omnia dare abundè ad fruendum, & communicationem exigit. Quod sequitur: Ante obitum tuum operare iustitiam: Græca non habent, sed additum est commentarij vice ad explicationem illius: Iustifica animam tuam. Proinde rectè intelligitur: Ante obitū tuum ex bonis tuis operare iustitiam, & tibi & aliis largiendo quod iustum est. Aut nomen iustitiæ accipitur pro liberalitate & eleemosyna, quomodo & ibi: Attendite ne iustitiam vestram facietis coram hominibus. Pro eo quod sequitur: Quoniam non est apud inferos inuenire cibum: Græca habent: quoniam non est in inferno quærere cibum, hoc est, post mortem, cum translatus eris in statum mortuorum (hic enim nomine inferni sæpè designatur in scripturis veteris testamenti, vt dictum est) nec poteris quærere: nec erit cur requiras cibum istum & alimentum: quod iam ex bonis tuis percipere potes. Ita & nostra lectio accipienda nó est apud inferos inuenire cibum: hoc est, etiamsi quis vellet ibi petere frui his bonis, non posset ei contingere, non posset inuenire cibum illum quo ibi aleretur. Significat ergo iam his bonis vtendum, dando & accipiendo: quia postea eis vti non licebit: nec necesse erit, nec quicquam ex eis nobiscum efferre possumus. Idem significat Ecclesiastes, etiam monens ad vsum bonorum à Deo concessorum, cùm dicit mortuos non habere partem in hoc sæculo, & in opere quod sub sole geri-
Eccle. 9. tur. Et subiicit: Quodcunque facere potest manus tua, instanter operare: quia nec opus, nec ratio: nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos: quo tu properas. Itaque extra propositum authoris quidam hunc locum sic interpretantur: vt significetur post mortem non esse bonorum operum, & meritorum colligendorum: quibus se homo tunc reficiat & pascat, & ideo ante mortem operādam iustitiam. Quanquam enim is intellectus verus sit, est tamen extra intentionem Sapientis: qui hanc causam non adducit in illius comprobationem: Ante mortem operare iustitiam: quia hoc non est Græcis, sed in illius, Da & accipe. Magis hoc loco abutuntur qui eum assumunt in confutationem doctrinæ de purgatorio: quasi mortuis prodesse non possint quæ hic pro eis fiunt, vt inde reficiantur & pascantur. Nam si quis verba vrgere velet, falsum est quod apud inferos non est inuenire cibum. Reficiebantur enim in inferno patriarchæ & iusti veteris testamenti & conscientiæ suæ testimonio, & spe aduentus Christi. Inueniunt & impij ibi cibum, quem pro meritis operum suorum ibi edere coguntur. Et iusti inueniunt iam post mortem cibum in regno cœlesti.

17 *Omnis caro sicut fœnum veterascit, & sicut folium fructificans in arbore viridi alia generantur, & alia deijciuntur.*
18 *Sic generatio carnis & sanguinis, alia finitur, & alia nascitur.*

OCCASIONE mortis, cuius iam fecit mentionem, infert doctrinam de moriendi necessitate, pulchris ad hoc vtens similitudinibus. Pro fœnum, tamen Græcis est, ἱμάτιον, hoc est, vestimentum. Alluditur.n. ad illud Psal. 101. Et omnes sicut vestimentum veterascent. Veterascere enim magis conuenit vesti quam fœno: Noster imitatus est illud Isai. 40. Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius sicut flos agri: &c. Legendum est autem potius, veterascit, quomodo quædam scripta habebant: quam per futurum, veterascet, quomodo plures habent. Est enim Græcis, παλαιοῦται. Et est sensus omnis caro, hoc est, omne animal vel omnis homo, veterascit assiduè, & ad interitum tendit, sicut vestimentum vel fœnum, hoc est, gramen viride. Quemadmodum enim hæc non diu persistunt in sua pulchritudine & nouitate, sed assiduè & facilè mutantur: ita & homo nunquam in eodem statu permanet: nunc viret: floret & nouus est, mox arescit, & ad interitum declinat. Hic iam Græcis additur, vt dictum est: Testamentum enim quod est à sæculo (supple, sic se habet) morte morieris: Sicque duobus membris absoluitur sententia, & deinde noua subiicitur. Vt folium germinans in arbore, hæc quidem deiiciuntur, alia verò nascuntur, &c. Itaque & apud nos quod dicitur, & sicut folium fructificans in arbore viridi coniungi debet cum sequentibus, vt sit sensus: Alia folia generantur, & alia folia deiiciuntur. Dicendum quidem erat, sicut folia in arbore alia generantur, vel sicut foliorum in arbore alia generantur: sed, vt & alibi, sermonis hic non est accurata ratio habita, quod causam præbuit multis hunc locum non bene intelligendi. Pulchrè ergo comparat instabilitatem hominum foliis arborum: quod etsi illa in arbore suo tempore fructificent, hoc est, virescant & germinent: tamen mox deiiciantur, & in locum illorum alia suo tempore ex arbore enascantur. Sic enim & generatio carnis & sanguinis, hoc est hominum se habet: quia semper quibusdam decedentibus, ex eodem trunco, hoc est, ex humana natura alij generantur. Pulchra sane similitudo: qua vanitas vitæ nostræ: & breuitas, & simul naturæ humanæ continuitas aptè ob oculos ponitur.

19 *Omne opus corruptibile in fine deficiet, & qui illud operatur, ibit cum illo.*
20 *Et omne opus electum iustificabitur: & qui operatur illud, honorabitur in illo.*

SECVNDAM hanc sententiam Græca nulla nunc habent, & videri potest aliquo addita, vt esset contraria quæ præcedenti responderet, quæ tamen prior sententia non videtur potissimum dicta de operationibus humanis malis: sicut posterior loquitur de operationibus bonis, sed de hominum operibus quæ ipsi in mundo parant & construunt, diuitias sibi parantes domus & palatia construentes, & id genus opera sua arte & industria facientes. Postquam enim dixit, homines omnes corruptioni esse obnoxios, subiicit & de operibus quæ filij hominum his summis cum laboribus construunt: quæ omnia cum sint corruptibilia, & in seipsis putrescentia, quantumuis ad tempus florere videantur, tamen tandem defectura asserit cum suis authoribus, vt indicet illis rebus animum non addicendum: nec nimis eis inhærendum: quia mundus transit, & concupiscentia eius cum omnibus amatoribus suis. Quia tamen sententia est generalis, sub operibus corruptibilibus etiam rectè hic intelliguntur malæ hominum operationes: quæ vt verè sunt putridæ & corruptæ: ita simul cum eorum ope-

laboribus sine fructu aliquo bono aliquando peribunt. Sicut contra opus electum & bonum, iustum esse declarabitur suo tempore, & qui illud operatur, honorabitur aliquando à Deo per illud remuneratione æterna. Qui enim, inquit Pau-
Galat. 6. lus, seminat in carne, de carne & metet corruptionem: Et qui seminat in spiritu, de spiritu & metet vitam æternam. Et qui superædificauerit lignum, fœnum, stipulã, opus eius ardebit, & de-
1 Cor. 3. trimentum accipiet: Qui autem superædificauerit aurum, argentum, lapides pretiosos, opus eius manebit, & ipse mercedem accipiet.

21 *Beatus vir, qui in sapientia morabitur & in iustitia meditabitur & in sensu suo cogitabit circumspectionem Dei.*

NOuum hic incipit argumentum, quo commendatur nobis studium amorq́ue sapientiæ cum insinuatione fructuum eius, quod & in sequenti capite continuatur. Rectè autem superioribus hæc doctrina subiungitur: quod non nisi per sapiẽtiæ studium ea beatitudo obtineatur, quam supra dixit cõsistere in integritate vitæ: & per solam sapiẽtiam fit vt quis diuitias nec admodum quærat, & si adsint, bene vtatur, habita mox secuturæ mortis ratione. Habent autem Græca hanc sententiam breuius sic: Beatus vir qui in sapientia meditabitur bona: & qui in intelligentia sua differet bona. Quo significatur, beatum eum esse: qui & prius in sapientia meditatur, & deinde intelligentiam atque prudentiã per meditationem assecutus ad aliorum instructionem proloquitur bona. Interpres de suo adiecit, & in iustitia meditabitur: ad insinuandum quod vera sapientiæ meditatio sit meditatio iustitiæ, quæ à sapientia vera non separatur. Patet autem ex Græcis non esse legendum: in sapiẽtia sua, & in iustitia sua: vt multi libri habent, sed sine pronomine: in sapiẽtia & in iustitia, vt & Dionysius legit, legendum tamen esse cum pronomine, & in sensu suo quomodo etiam quidam libri habent. Et est sensus nostræ lectionis: Beatus ille vir qui per assiduam cogitationem morabitur in sapientia, meditando, scilicet, semper in ea & de ea, hoc est, qui in iustitia vel de iustitia & scienda & adimplenda meditabitur: quiq; per huiusmodi meditationem assecutus intelligentiam & prudentiam, per hanc suam prudentiam cogitabit, quomodo Deus omnia circumspectè instituerit gerat & gubernet, nihil temerè agens, nihil quod prouidendum est prætermittens, æquissima præcipiens, propter quod & in omnibus se diuinæ prouidentiæ & volũtati submittet. Cogitabit itẽ quomodo Deus omnia perlustret ac videat ex omni parte, vt ob id in oculis eius semper in timore conuersetur, cuius oculis omnia sunt nuda & aperta, iuxta illud Ieremiæ: Cuius oculi aperti sunt super omnes filios Adam, vt reddat vnicuique iuxta vias suas.

22 *Qui excogitat vias illius in corde suo, & in absconsis suis intelligens.*

23 *Vadens post illam quasi inuestigator & in vijs illius consistens.*

EXplicat in sequentibus præcedentem sentẽtiam, declarans primo quis meditetur in sapientia: & deinde quomodo talis sit beatus. Vt meditantem in sapientia exprimat: pulcherrimis vtitur allegoriis, similitudine primum desumpta ab aliquo qui inuenire quẽpiã sapientem magni nominis: volẽs in abscõdito & multis incognito loco habitantem, prius disquirit de viis domus illius, quibus inuentis ingreditur eas, inuestigando diligenter domum illius & mansionem, quousque tandem inueniat eam. Quam vbi repererit, delectat eum, quantum licet, intra domũ prospicere, vt sapientem illum quem quærit videat, & eundem ibi docentem vel in ianuis audire. Quæ cum admodum ei placeant, non statuit ab ea domo discedere: sed iuxta eam domum sibi fixam erigeret mansionem cõsecuturus propterea & multa bona, & à multis malis protegendus. Primum ergo dicit, meditantem in sapientia excogitare, hoc est, cõsiderare in corde suo, vias sapientiæ, hoc est, rationes illas quas sapientia sectatur, siue in operibus suis quæ facit, siue in præceptis suis quæ homini præscribit, vt his viis obseruatis ad sapiẽtiæ pleniorem cognitionẽ perueniat. De quibus viis dum cogitat, easq; pressè considerat, incipit intelligere abscondita eius, & mysteria quædam non omnibus obuia, incipit intelligere quam magna & abstrusa sapientia lateat in operibus & verbis illius. Tum maiore sapientiæ amore raptus, sequitur eam instar inuestigatoris alicuius, semper persistens in viis eius, ambulando in eis, & eas semper ab oculos habendo, vt earum ductu ad sapientiam tandem & vidẽdam & audiendam perueniat.

24 *Qui respicit per fenestras illius, & in ianuis illius audiens.*

HIc significat sapientiæ sectatorem, vbi post lũgã inuestigationem & ambulationem in viis eius peruenerit ad sapientiæ domicilium nõ quidem omnino eius adita ingredi, vt ex vicino eam & videre & audire possit, sed tantum fenestras domus illius respicere eam ac secreta domus eius, & in ianuis illius audire eam velut à longe differentem. Quo significatur, quãtumuis in hac vita quis in sapientia proficiat, quamdiu tamen sumus in hoc tabernaculo corruptibili, isto corpore grauati: non possumus eam clarè vi-
dere, sed vt Paulus dicit, per speculum & in æ- 1. Cor. 13.
nigmate, & veluti per transẽnã & per fenestras per quas res in domo existens obscurè videtur: nec licet eam coram & ex vicino audire loquentem, sed veluti in ianuis domus eius cõsistentes, hoc est, tanquam illi propinqui facti, eoque prouecti: vt in domum sapientiæ, hoc est, cœlestem habitationem admittendi mox simus, vbi sapientiam Deum, scilicet, ipsum, & Christum Dei sapientiã facie ad faciem contemplari dabitur. Per fenestras respicit in domũ sapientiæ, qui per scripturas sacras: per opera denique Dei, & spirituales illuminationes contemplatur intimius quàm alij cœlestia. In ianuis audit sapientiam loquen-
tem: qui in ecclesia sancta hic consistens quasi in Psal. 84.
atrio domus Dei, iam sapientiæ vicinus omnino est, audiens in tranquillitate mentis quid loquatur in ipso Dominus, quoniam loquetur pacem in plebem suam.

25 *Qui requiescit iuxta domum illius, & in parietibus illius figens palum*

QVi eò profecit vt sapientiam inuentam in sua domo & clarius videat, & vicinius audiat, restat vt eo magis eius pulchritudinis & dulcedinis amore captus, se non patiatur ab ea diuelli: sed valedicens huius mundi desideriis & mundanis occupationibus, fixè ei adhæreat, &

quo

quoniam necdum cœlestem eius domum ingredi potest, saltem iuxta eius requiescat domum, suamque habitationem deligat, quod faciũt qui verè & perfectè dicere possunt cum Paul. Col. 3. Nostra cõuersatio in cœlis est. Et qui in lege Domini meditantur die ac nocte, cõtemplationi diuinarum rerum, & lectioni sacrorum librorum semper intenti, & in actionibus sacris semper occupati: hi sunt qui in magna mentis tranquillitate requiescunt iuxta domum illius, quiq; figunt palum iuxta parietes illius, ad erigendum sibi casam humilem vel tabernaculum, agnoscẽtes, scilicet, se in hoc mundo non habere manentem ciuitatem, & ob id non quasi in domibus hic habitantes, sed quasi in tabernaculis cum patriarchis. Ad hæc enim significandum pulchrè Sapiens studiosum sapientiæ iuxta domum sapientiæ requiescere allegoricè dicit, & figere pax illum in vel iuxta parietes illius, quasi adhærentem cœlo & domui sapientiæ, & firma spe illi inhærentem. Scimus enim inquit Paulus 2. Corint. 5. quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam in cœlis. Non dissimilis allegoria est cum hoc loco. Prouerb. 8. cum dicit Sapientia: Beatus homo qui audit me: qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei.

26 *Statuet casulam suam ad manus illius, & requiescet in casula eius bona per æuum.*

PRo, casula, Græcis est σκηνὴν, hoc est, tabernaculum, quod, scilicet humilibus conuenit & peregrinantibus. Itaque hoc nomine rectè designatur habitatio iustorum: qui superba non quęrunt palatia, & agnoscunt se hic esse peregrinos, non habentes manentem ciuitatem. Hanc suam humilem habitationem statuit amator sapientiæ iuxta manus illius, vel quia statuit veluti ad latus illius: eo quòd ei tuente & desiderio semper adhæreat. Græcis enim est singulariter, manum: vel quia se totum eius directioni & gubernationi committit, expectãs ab eius liberalitate dona, ad recte pieq; viuendum necessaria. Ideoq; in casula eius requiescent omnis generis bona, hoc est, habebit pro se & suis bona necessaria. Siquidem longitudo dierum in dextra est sapientię, & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Quod addidit interpres, per æuum significat bonorum æternitatem. Lyranus tamen & Dionysius legunt, per eum: vt referatur vel ad Deum, vel ad eum qui statuit casam suam ad manus sapientię: vt significetur eius opera & diligentia fieri, vt in casula sua bona sapientiæ requiescant. Vnum scriptũ habuit, eum, non æuum.

27 *Statuet filios suos sub tegmine illius, & sub ramis eius morabitur.*

28 *Protegetur sub tegmine eius à feruore, & in gloria eius requiescet.*

SIcut superiori sententia insinuauit fructus qui proueniunt à sapientia studioso eius: ita & istis, sed hic iam noua vtitur allegoria. Comparat enim iam sapiẽtiã arbori pulcherrimæ, quæ suos ramos longe lateq; extendit, & sua obumbratione recreat & protegit a feruore solis sedẽtes sub ea. Qua allegoria & comparatione vtitur & c. 24. Itaque iam significat sapientiam & suos etiã defendere à malis, sicut mox significauit bona per sapientiam prouenire in tabernaculis iustorum. Postquam, inquit, casulam suam amator sapiẽtiæ iuxta domum sapientiæ collocauerit, omnibúsque bonis domus eius ditata fuerit, vt etiam ab omnibus malis & ipsa & familia eius tota immunis sit, statuet filios suos corporales, siue quos docendo sibi acquisiuit, sub tegmine illius, hoc est, protectione eius, suis. s. precibus eos protectioni diuinæ sapientiæ commendando, & eosdem instruendo, vt sub vmbra ipsius sese collocẽt, eiusque custodiæ sese committant. Sed & ipse sub ramis eius: hoc est, sub protectione eius instar arboris ramiferæ defendente morabitur: in tranquillitate mẽtis sub illius cõsolatione & defensione assiduè persistens. Ideóque sicut sperauit: sub eius protectione & velut vmbra obtegente protegetur à feruore solis, hoc est, à malis huius vitæ & omni tentatione, ne quid illi noceant & lædant, imo & in gloria eius & summa eius claritate requiescet, pacem mentis consecutus, ex eo quòd fruitur gloria ac claritate sapiẽtię, gaudens quod eius gloriã cognoscat, & in sese sentiat, & ob id facilè contemnens omnia & bona & mala huius mundi requiescet etiam in gloria sapientiæ, hoc est, honore quã à sapientia consecutus est. Quòd vt ex parte hic impletur: ita in futura vita perfectissime. Simile est quod est apud Isaiam 24. Erit tabernaculum in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem & abscõsionem à turbine & pluuia.

CAPVT XV.

1 *QVi timet Deum faciet bona; & qui continens est iustitiæ, apprehendet eum.*

PRosequitur quod in fine superioris capitis incepit, ostẽdens pulcherrimo ordine fructus quos a sapientia consequitur qui eius verè est studiosus. Porro pro bona, multi libri antiquiores & maioris authoritatis, habẽt, illud, quomodo & Rabanus legit, & cõuenit cũ editione Cõplutẽsi, quæ habet αὐτὰ, hoc est, illa nempe quæ dicta sunt superiori cap. Dixit enim superiori capite pleraque, quę faciunt sapiẽtiæ studiosi vt eam adipiscãtur: modo significat qui sint illi. Qui, inquit, timet & reueretur Deũ: semper solicitus vt faciat quæ ei placẽt: ille est qui faciet illud vel illa quæ iam dicta sunt. Ne quis putet in sola contemplatione & lectione scripturarum consistere verum sapientiæ studium, quod maximè cõsistit in studio placẽdi Deo. Germanicum tamẽ exemplar post Venetũ, ἀγαθὸν, habet, hoc est, bonũ, vt mirum non sit etiã Latina exẽplaria variare. Altera tamen lectio magis placet, & genuina esse videtur. Pro, cõtinẽs iustitiæ, est ὁ ἐγκρατὴς γνώσεως τοῦ νόμου, hoc est compos cognitionis legis, vel qui tenet cognitionẽ legis. Cognitio autẽ legis, nuda & speculatiua nõ prodest, nisi sit & practica, hoc est, nisi quis exerceat iustitiã quæ in lege præscribitur, vnde non male vertit interpres: qui cõtinens est iustitiæ, hoc est, qui cõpos factus est iustitiæ operũ, eóque profecit vt iusto viuat, aut qui firmiter iustitiã tenet & cõseruat, is inquit, apprehendet eam, nẽpe sapiẽtiam eo modo quo supra dictum, in sua. s. perfectione, vt per eam iam securus viuat bonis abundans & à malis protectus. Idem ergo hic dicitur quod superius cap. 1. Concupiscens sapientiam

conseruat iustitiam, & Deus præbebit eam tibi.

2 Et obuiabit illi quasi mater honorificata, & quasi mulier a virginitate suscipiet eum.

QVæ sequuntur satis clara sunt, sed obseruãdus est ordo bonorũ quæ sapientiæ studiosus consequitur semper proficiens, perfectiora obtinens. Pro, mulier à virginitate, est Græcis γυνὴ παρθενίας, hoc est, mulier vel potius vxor virginitatis, hoc est, quæ virgo ducta est. Idẽ intelligendum apud nos per mulierem à virginitate vxor. s. quę non à viduitate ducta est, sed à virginitate, hoc est, quæ virgo ducta est. Comparat ergo sapientiam & matri honorabili, quæ dilecto filio suo læta occurrit ad amplexandum illũ: & sponsæ virgini, quæ amicissimo cõplexu sponsum excipit, atque amplectitur longè synceriori & ardẽtiori amore quàm vidua, aut corrupta superinductum maritum. Quibus comparationibus significat, eum qui iam apprehendit sapientiam, ab ea & filij dilectissimi & sponsi charissimi loco habendum eumq; sæpius illius suauissimos occursus & amabilissimos complexus percepturum, dum sentiet eam vbique sibi præsentẽ, & replebitur ab vberibus consolationis eius. His cõcordat quod dicitur in Sapientiæ libro de Sapientia: Præoccupat bos qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat. Et in viis ostẽdit se illis hilariter, & in omni prouidẽtia occurrit illis. Et istud quidem primum est quod inter fructus sapientię recensetur. Secundus fructus est: qui ordine conuenienti sequenti versu exprimitur, vtpote qui ex priori sequitur.

3 Cibabit illum pane vitæ & intellectus, & aqua sapientiæ salutaris potabit illum.

QVia enim tanquã matrem & vxorem se gerit illius, nõ tantum illum complexabitur, sed etiam cibabit eum atque potabit, hoc est perfectè illũ & nutriet & reficiet, sed pane & aqua huiusmodi quæ iustis sunt propria, pane. s. intelligentiæ, & aqua sapientiæ, hoc est, nutriet & reficiet eum intelligentia & sapientia tanquam cibo & potu. Animæ enim idem est cibus & potus, ipsa. s. diuina sapientia, & Dei verbum, illud maximè quod interius sonat in mente hominũ, ipsum confirmans, in pietate nutriens, reficiens mentẽ, & omnem sitim facilè extinguens. Interpres de suo addidit: vitæ & salutaris, cum Græcis tantum sit: pane intelligentiæ & aqua sapiẽtiæ. Nec malè addidit ad distinctionem non solum corporalis panis: qui non cõfert vitam veram quæ mortem excludat, sed omnis doctrinæ philosophorum & sapientum huius mundi, qui etiam suis dogmatibus velut pane intelligentiæ cibant suos discipulos, & potant eos atque reficiunt aqua sapientiæ, sed nec eorum panis vitam confert verã, nec eorum sapientia est salutaris. Cæterum mystica & subtili intelligentia panis vitæ & intellectus,
Ioh. 4. est verbum Dei incarnatum, Christus. s. qui de se dicit, Ego sum panis vitæ, cuius corpus in cibum sapientia Dei suis in nouo testamẽto prębuit, sed quod non cibat nisi intelligentia & fide sumatur: Atque sapiẽtiæ salutaris, est spiritus sanctus,
Ioan. 6. de quo Dominus dicit: Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons vitæ salientis in vitam æternam.

4 Et firmabitur in illo, & non flectetur, & continebit illum, & non confundetur.

GRæce non est, in illo, sed ἐπ' αὐτὴν, super eã, vt ad amatorem sapientiæ referatur verbũ firmabitur. Sic & pro, cõtinebit illũ, est ἐπ' αὐτῆς ἐρείσει, super ea innitetur, Interpres legit αὐτὸν ipsum, vt verba, firmabitur & continebit, referẽda sint ad sapientiam: flectetur verò & cõfundetur, ad studiosum sapientiæ. Et sensus eodem redit. Dũ enim quis firmatur per sapientiam; ipsa etiã sapientia firmatur in illo: & dum quis sapientiæ innititur: continet illum sapiẽtia, ac seruat ne cadat. Tertio ergo loco dicit superioribus sapiẽtiã addituram etiam stabilitatẽ & firmitatem in sui studioso: ne ab ea quã amplexatus est semel pietate excidat, & spe sua frustratus confundatur. Ipsa, inquit, sapientia non solum cibabit suum ad tempus, sed firmabitur in ipso, idq; per cibũ vitæ quo enim cibabit, fixè & firmiter in ipso persistet, firmum per hoc illum reddẽdo: vnde ille nõ flectetur à recto, non declinabit ad casum. Ipsa sperantem in se continebit, seruando eum ne cadat: vnde ille nõ confundetur, frustratus sua spe, & prolapsus in malum. Non illi continget quod sperantibus in rebus mundanis, & innitentibus eis, quos mundus continere non potest: quique sua se spe postea sentiũt frustratos, quos ob id verecundari necesse est.

5 Et exaltabit illum apud proximos suos, & in medio Ecclesiæ aperiet os eius.

QVarto loco rectè subiungit, quod sapientia suum filium pabulo doctrinæ prius à se cõtritum: & in pietate firmatum: nõ solum non sinet confundi, sed etiam exaltabit apud alios proximos suos, altiori eum inter alios, loco constituens, & rectoris vel doctoris ei officium cõmittens, quo ei officio commisso, ipsamet sapientia aperiet os eius in medio congregationis, vt corã ea congregatione & aptè & confidenter loquatur, & ipse à sapientia prius edoctus, etiam alios Psal. 50.
rectè docere valeat. Vndè & Dauid dicit, Domine labia mea aperies, & os meũ annunciabit laudem tuã: Et Paulus petit pro se orari, vt Deus illi aperiat ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, vt manifestet illud prout oportet. Coloss. 4.

6 Et adimplebit illum spiritu sapientiæ & intellectus, & stola gloriæ induet illum.

HIc versus in nullis iam est Græcis exemplaribus: nec ferè aliud continet quàm quod habet præcedens sententia, quanquã potest eius ad superiora ordo & accessus sic explicari: cùm aperuerit sapientia os eius, quem superiori loco in ecclesia constituit, adimplebit illum semper magis spiritu sapientiæ, maiori & abundantiori eum donans in aliorũ vtilitatẽ sapientia, iuxta illud: Aperi, vel dilata os tuum, & implebo illud: Psal. 80.
&, Omni habenti dabitur, & abundabit. Sic autẽ Matt. 25.
abundanter spiritu sapientiæ donatum, veluti stola gloriæ: hoc est, gloriosa ac præclara eum induet: quia eum in ecclesia ornatiorem reddet, vt sit omnibus conspicuus & gratus, tandem etiam induturus eum gloriosa immortalitatis stola.

7 Iucundi

7 *Iucunditatem & exultationem thesaurizabit super eum, & nomine æterno hæreditabit eum.*

NON solum donabit eum gloria, sed & voluptate tum spiritus tum corporis. Accumulabit, inquit, ei iucũditatem cordis & exultationem corporis. Quod rectè postremo loco ponit: quia sapientiæ amator, expertus in se prædicta sapientię dona, cernénsque aliorum per suam doctrinam profectum, non potest non & corde gaudere, & gaudio cordis in exteriora perfuso, corpore exultare, quemadmodum patet in Paulo, qui suos discipulos vocat gaudium suũ & co-
Philip. 4. ronam suã: & rursum: Quæ est enim spes nostra, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nónne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum in aduentu eius? Vos enim estis corona nostra & gaudiũ! Nec his omnibus contẽtus, adiicit quod est perpetuũ. Et nomine æterno hæreditabit illum, hoc est, donabit ei nomẽ æternum in perpetuam hæreditatem & possessionem: quia & hic famosum ac celebrem reddet in Ecclesia, & in cœlesti domo nomen consequetur quod non peribit: iuxta illud: In memoria æterna erit iustus. Et Isaiæ 56.
Psal. 111. Dabo eis in domo mea & in muris meis locum: & nomen melius à filiis & filiabus nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Ex hac explicatione intelligere licet quàm conuenienti & efficaci ordine fructus & operationes sapientiæ in suis filiis hic recenseatur, vsque ad septem vel octo numero.

8 *Homines stulti non apprehendent eam, & homines sensati obuiabunt illi.*

9 *Homines stulti non videbunt eam, longè enim abest à superbia & dolo.*

POSTQVAM dixit qui sapientiam consequantur, & qua ratione, atque quo fructu, rectè per antitesim subiungit qui eam non consequantur, & quare. In Græcis autem hæc omnia paucioribus verbis dicuntur, & ordinatius. Non enim est ibi illa pars: & homines sensati obuiabũt illi: sed tantum habent. Non apprehẽdent eã homines stulti, & viri peccatores nõ videbũt eã. Deinde sequitur: Lõgè est à superbia, & viri mẽdaces non erunt memores illius. Nec additur cõtraria de veracibus sententia. Noster interpres vt alias, addidit de suo contrarias de sensatis & veracibus sententias, quòd eæ tacitè includantur in sententiis de stultis & mendacibus, & eas magis declarent. Contraria enim iuxta se posita magis elucescunt. Dicit ergo homines stulti qui scilicet quæ sunt huius mundi toto corde sectantur, non appræhendent sapientiam, tum quod eam non quærant, tum quòd illa fugiat ab eis, nec se ob eorum culpam illis satis ingerat. In maleuolam enim animam non introibit sapientia. Et de spiritu sancto dicit Saluator, quòd eum mundus nõ potest accipere: quia nõ videt eum, nec scit eum.
Sap. 1. Contra homines sensati, hoc est, prudentes, qui
Ioan. 14. sibi benè consulunt, obuiabunt sapientiæ, quærentes eam; & ipsam se eis ingerentem lubenter amplexantes. Homines, inquam, stulti non videbunt eam, non agnoscent eius pulchritudinem atque decorem. Longè enim abest à superbia & dolo, hoc est, non potest cum his vitiis coniungi, quibus valdè est dissimilis, quæ tamẽ vitia in hominibus mundanis ferè reperiuntur. Nam & per superbiam Deo repugnant, & dolo, atque mendacio proximos suos fallunt, cum sapientia humilitatem imprimis doceat Deo exhibendam, & fidelitatem proximis impendendam. Vnde de illis duobus vitiis peculiariter dicit Sapientia: Arrogãtiam & superbiam & os bilingue detestor. Prou. 8.
De altero horum subditur.

10 *Viri mendaces non erunt illius memores, & viri veraces inuenientur in ea, & successum habebunt vsque ad inspectionem Dei.*

VIROS mendaces, vocat fallaces, quique delectantur mendaciis & dolis. Hi non sunt memores sapientiæ, tum quòd de ea apud se non cogitent, tum quòd de ea non loquantur, nec mentionem faciant, vt quibus tantum lubet vana & cogitare & loqui. Contra viri veraces, qui veritatem scilicet amant, illi inuenientur in sapientia: quia in ea lubenter & corde recogitanda, & ore prædicanda occupantur, qua in re Deo dirigente successum habebunt semper, in Psal. 16.
seipsis proficientes, & alios vtiliter erudientes, quousque eis ex hoc mundo sublatis datum fuerit videre Deum facie ad faciem. In cuius inspectione iã omnino sic perfecta erit & satiata hominis sapientia, vt amplius proficere non possit. Satiabor (inquit) ille cum apparuerit gloria tua. Potest tamen illud: vsque ad inspectionem Dei, & melius, sicut secundo capite huius libri, accipi pro visitatione Dei, cùm scilicet in iudicij siue particularis, siue vniuersalis die visitabit cuiusque opera, reddens vnicuique secundum opera sua, vt significetur veraces successum habituros quousque Deus venerit ad inspiciendum & remunerandum eorum opera.

11 *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam non est à Domino missus, quoniam a Domino profecta est sapientia.*

MIRVM est in impressis iã Bibliis omitti illam partem: quoniam non est à Domino missus, cùm eam omnia penè scripta habeãt, Rabanus item, & Dionysius, & Glossa ordinaria, cique respondeat quod Græcis est, ὅτι οὐ παρὰ κυρίου ἀπεστάλη αὐτῷ, quoniam non à Domino missa est illi, laus scilicet. Omittenda ergo potius erat pars sequens, quoniam à Domino profecta est sapiẽtia quæ quãuis sit in omnibus Latinis, in Græcis non est. Et videri potest duas partes ex diuersis versionibus vnius partis esse assumptas. Sed ad rẽ, dixerat peccatores non esse memores ipsius: itaque quoniam obiici poterat, peccatores & mendaces etiam aliquando de sapientia loqui, aliósque docere, iuxta illud: Peccatori dixit Deus, qua- Psal. 48.
re tu enarras iustitias meas? subiicit: Non est speciosa laus, sapiẽtiæ scilicet vel Dei, in ore peccatoris, hoc est, etiamsi in ore eius inueniatur nõ est tamẽ ibi speciosa, nec decet eam ibi esse: quia dedecoratur vel admixtione vanitatis & falsitatis, vel saltem vitæ improbitate. Denique quia nun est ibi Deo grata, nec placet ei, vnde apud Psalmistam Deus peccatorem bona docẽtem redarguit vt dictũ est. Nomine enim laudis sapiẽtiæ, in genere sapientiæ prædicatio, celebratio & doctrina cõprehenditur. Quæ cur non sit speciosa in peccato, reindicat cùm subiicit. Quoniã peccator nõ est à Domino missus ad prædicandum scilicet, & commendandum aliis sapiẽtiam, sed ipse sibi sumit honorem & officiũ, etiamsi externa per homines vocatione missus videatur. Nec à Domino

est eiloctus verè & interno magisterio ad prædicãdam aliis sapientiam, quoniam vera sapientia à Domino proficiscitur. Itaque cum eã Deus non doceat, nec det peccatoribus, quoniam in maleuolam animam non introibit sapientia, cõsequens est peccatorem nũ esse à Deo eruditum, & missum ad prædicandum sapientiã & laudem Dei. Simile est quod habetur in Prouerb. cap. 28. Indecens est in ore stultorum Parabola. Et cap. 17. Non decent stultum verba composita. De iustis autem contrà dicit Psalmist. 32. Rectos decet collaudatio.

12 Sapientiæ enim Dei astabit laus, & in ore fideli abundabit, & dominator dabit eam illi.

GENITIVVS Dei, non est in Græcis, & abest etiam in quibusdam scriptis, quãuis ad rem parum faciat si addatur, & referatur vel ad datiuum, sapientiæ, vel ad nominatiuum, laus. Significatur autem conuenire vt laus iungatur sapientiæ, hoc est, ab ea proficiscatur, nec ab ea separatur. Vnde Græca habent: In sapientia dicetur laus. Et sicut non est laus speciosa in ore mendacis, vt dictum est, ita in ore fideli, hoc est, veraci abundabit, Domino dãte ei ipsam laudem & sapientiæ prædicationem. Relatiuum enim, eam, referendam esse ad laudem, & non ad sapiẽtiam, ex Græcis satis patet, quæ habent: In sapientia dicetur laus, & Dominus prosperabit eam: nempe laudem, dando scilicet orationi sapientis successum. Dominus enim dabit verbum euangelizantibus virtute multa, vt est Psal.

13 Non dixeris, Per deum abest quæ enim odit ne feceris.

QVONIAM sunt qui suã insipiẽtiam, errores & peccata Deo imputant, rectè postquã dixit stultos & peccatores non apprehendere sapientiam, in sequentibus docet Deum non esse malorum authorem, nec illi vel insipientiam hominum, vel peccata tribuenda. Porrò pro verbo, abest, Græcis est, ἀπέστην, aoristus scilicet secũdus à verbo ἀφίστημι, significans defeci, vt sit sensus: Per Deum factum est vt defecerim à recto & vero, hoc est, quòd reliquerim. Tuum enim est non facere quæ ille odit, quasi dicat: Cùm Deus peccata odiat atque prohibeat, tibi omnino cauendum est ne verbis tuis ea Deo tanquam authori tribuas, & tibi curandum ne ea facias, qui solus illorum tibi author es. Interpres pro ἀπέστην, legit ἀπέστη, quod significat abest, & subaudiendũ est ex præcedentibus nomen, sapientia, vt sit sensus: Ne dixeris, Per Deum abest mihi sapientia. Nõ enim per illum stãt quòd illa absit, sed per te. Si enim non feceris quæ ille odit, facile ab eo sapientiam consequeris. Si verò ea feceris quæ ille odit, mirari non debes, nec illi imputare quòd sapientia careas, sed tibi qui mereris vt ea tibi non detur, & impedimentum præbes dono Dei. D. Augustinus cõformiter cum Græcis legit: Ne dicas, propter Deum recessi. *D. Augu. lib de gratia de lib. arbi. c. 2.*

14 Non dicas, ille me implanauit non enim necessarij sunt ei homines impij.

EODEM pertinet hæc sententia quo superior, vt scilicet errores suos Deo nemo imputet, quasi ipse quẽquam seducat. Cui simile est *Iacob 1.* quod habet Iacobus: Nemo cùm tentatur dicat: quia à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est. Ipse autem neminem tentat, & cætera. Contrariæ tamen huic loco videntur quædam scripturæ, quæ errores & seductionem Deo tribuunt. Nam apud Ezechielem dicit Dominus: Propheta cùm errauerit, ego Dominus decepi *Rom. 1.* prophetam illum. & Paulus: Tradidit, inquit, eos Deus in reprobum sensum, &c. Ad quæ loca & similia multa primo dicendum est, ea quæ illis locis Deo tribuuntur, intelligenda sunt non effectiuè Deo tribui, quasi sit author peccatorum sed permissiuè: quia scilicet iusto suo iudicio vel non apponit vel subtrahit gratiam suam qua illa impedirentur. Vnde Chrysost. in illud: Tradidit illos Deus. Quod autem hic dicit, tradidit, nihil est aliud quam permisit. Quemadmodum enim si dux quidam exercitus bellici ingrauescente bello sese subduceret, quid quæso aliud faceret quàm quòd milites hostibus traderet? non quòd ipse illos in stragẽ impelleret, sed quòd eos suo priuaret auxilio, ad eum sanè modum & Deus eos qui quod ab ipso offerebatur auxilium, amplecti non sustinẽtes, priores resilierũt, reliquit. Deinde illa scripturis Deo non tribuuntur nisi tanquã vindicanti & punienti peccata præcedẽtia, vt illa Deo non tribuantur quatenus peccata sunt, sed quatenus sunt pœna peccati. Hic verò cum dicitur, ne dicas, ille me implanauit, vult significare errores nostros Deo non esse tribuendos tãquam primo authori, qui præter nostrã culpã erroris in nobis seminet, sicut nobis præter nostrum meritũ gratiam suam infundit qua nos ad virtutem promouet. Vnde August. lib. de gratia & lib. arb. cap. 21. Quando, inquit, legitis in literis veritatis à Deo seduci homines, aut obtundi vel obdurari corda eorũ, nolite dubitare præcessisse mala merita eorum, vt iustè ista paterentur, ne incurraris in illud Prouerbium Salumonis: Insipiẽtia hominis violat vias eius, Deum autem causatur in corde suo. *Sap. 1.* Sic scriptura dicit Deum mortem non fecisse, & tamẽ alibi dicitur, & vitam & mortẽ esse à Deo. Mortẽ enim non fecit, quasi eius author fuerit & institutor, cui mors imputanda sit. Eadem tamen à Deo est, quòd tãquam iustus iudex eam inferat his qui meruerunt, sicut facinorosis iudex homo mortem infert, quæ tamen non iudici imputanda est, sed ei qui illam suis criminibus promeritus est. Hunc esse præsentis loci sensum patet ex subiecta ratione, non enim necessarij sunt ei homines impij, vel vt habent Græca, nõ enim opus habet homine peccatore. Quo significatur Deũ nõ desiderare, nec proinde facere homines impios & peccatores, nec à Deo eos habere quòd peccatores sint & impij. Quibus enim opus habemus, ea desideramus. Alioqui Deus etiam hominibus piis & iustis opus nõ habet, qui sibi solus sufficit, sed peculiariter dicitur nõ habere opus peccatoribus, quòd peccatores non desideret, nec condiderit, aut esse voluerit. Quæ enim desideramus, ea si valemus ipsi nobis paramus & facimus, & ideo facimus, quia his vti volumus tanquã nobis necessariis. Significatur ergo Deũ non esse similem impiis qui alios corrumpunt, vt eorum opera quòd volunt faciant. Vtitur tamẽ etiam variis modis Deus peccatoribus, qui se tales fecerunt, non quos ipse tales fecit, quia per eos & iustos exercet, & alios punit, & postea suam in eis gloriam iustitiæ, & contra in iustis magis declarat

suam

suam misericordiam. Quod autem Ieremias de se dicit: Seduxisti me Domine, & seductus sum, huic
Iere. 20. loco contrarium non est. Seductum enim se tantùm dicit, ideo quia præter spem incidit in populi contradictionem, vt bene exponit D. Hieronymus in Ieremiam. Vnde sequitur: Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me. Diuus Augustinus loco superius citato legit: Ne dixeris ille me induxit, non enim opus habet viro peccatore: vt certum sit D. Augustinum aliam in hoc libro secutum versionem, quam optandum esset totam extare, nã videtur fuisse correctior nostra.

15 *Omne execramentum erroris odit Dominus, & non erit amabile timentibus eum.*

ERRORIS non est Græcis, sicut & apud Augustinum loco prędicto rãrum est, omne execramentum. Græcis est βδέλυγμα, hoc est, abominationem. Itaque per execramentum erroris non debet intelligi tantum execrabilis & detestabilis error, sed omne abominabile quod ex errore procedit, quódque error gignit. Omne, inquit quod natura sua est abominabile & malum, odit Dominus, tantùm abest vt vel erroris, vel eorum quę errori coniuncta sunt author sit: & quia omne illud Deus odit, non erit etiam illud amabile & gratum timentibus eum, sed & ipsi illud odient & fugient. Insignis est, & benè notandus totus hic locus contra eos omnes qui Deum asserunt cum Manichæis causam & authorem malorum, & maximè contra eos qui hoc nostro sæculo ausi sunt asserere, Deum æquè fuisse authorem traditionis Iudæ atque fuit confessionis Petri.

16 *Deus ab initio constituit hominem, & reliquit eum in manu consilij sui*

EXPRESSIVS iam docet vnde sit peccatum & malum quod à Deo non esse iam dixerat, videlicet quòd fit à voluntate humana, quã Deus in hominis creatione liberam esse voluit ad bonum & malum, vt capax esset præmiorum. Hoc enim loco apertissimè demonstratur, quod tamen iam plerique negare non sunt veriti, liberum hominis arbitrium, quemadmodum ex hoc loco concludit D. Augustinus, qui libro superius citato, posito hoc testimonio, subiungit: Ecce apertissimè videmus expressum liberum humanæ voluntatis arbitrium. Id enim apertè significatur eo quod hic dicitur, Deum hominem à se in principio mundi conditum reliquisse in manu, hoc est in potestate consilij sui, hoc est, sic eum sibi reliquisse, vt posset secum consilium inire quid ex multis eligere vellet, & vt quod eligeret, exequi posset. Non enim sic Deus hominem conditum reliquit, quasi sua eũ gubernatione ac gratia destitueret, & ille per se sine Dei gratia & conseruatione sibi sufficiens fuerit: sed quòd eum non ad vanum aliquid, pecorum more, determinauerit, nec ad sectãdum aliquid sua ipsum potestate adegerit, verum potestatem ei fecerit & eligendi & faciendi quod vellet. Oritur tamen hic non parua difficultas, quomodo quæ hic dicuntur de libertate & potestate hominis, côueniunt homini iam ipso, qui iam in sua manu non habet vt bonum & eligat & faciat, saltem illud per quod vita æterna obtineatur, de quo bono in sequentibus agitur, cum dicitur. Si volueris, mandata conseruabunt te. Non enim dici potest, quæ hic dicuntur tãtum pertinere ad hominẽ, in sua integritate in qua côditus fuit constitutum, quemadmodum aliqui volunt, qui illa: Si volueris mandata seruare, conseruabunt te. &: Ad quod volueris extende manum tuã, intelligũt esse verba Domini ad Adã, ideoq; legũt, Apposui tibi aquam & ignem, quasi à Domino hæc dicuntur Adæ. Huc, inquam, confugere non licet. Legendũ enim est, apposuit tibi, vt habent omnia scripta, & Græcis est, παρέθηκέ σοι: apposuit tibi. Itaque non dubium est hæc cuiuis hominum dici, sicut & Deuteron. 30. similia dicuntur, vńde verisimile est huius libri authorem hæc desumpsisse. Sic enim ibi dicitur: Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & econtrario mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, &c. & rursum: Testes inuoco hodie cœlum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, &c. Dicẽdum ergo hominem quidem ante lapsum habuisse pleniorem potestatem ad bonum quam post lapsum habeat: scripturam tamen sæpe de eius voluntate sic loqui, quasi in eo situm sit benè & velle, & facere, tum quòd respiciat ad eam voluntatis potestatem quam in creatione accepit à Deo, dissimulando illud quod peccato facta est: tum quòd ex creatione sua adhuc habeat vt benè velle & facere possit, etsi non per se, hoc est, ex his quę in se habet, sicut tunc, tamen per adiutorium gratiæ Dei sicut nec tunc benè agere potuit, nisi per adiutorium gratiæ Dei, quod si nũc desit alicui, non Dei, sed voluntatis vitio deest, siue quia suo peccato illud demeruit, siue quia infirmitatem suam non satis agnoscens, non implorat sicut oportet, Dei gratiam. Merito ergo etiam iam ei dicitur: Elige vitam, & quia hoc ei ex creatione suæ conditionis faciendum erat, & quia per Dei gratiam quã precando obtinere potest, id præstare potest. Sic & de eo rectè hic dicitur: Si volueris, mandata seruabis. &: Ad quod volueris extende manum tuam: quia voluntate hæc fiunt, etsi non nisi diuinitus adiuta per gratiam.

17 *Adiecit mandata & præcepta sua. si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam facere.*

ILlam partem: Adiecit mandata & præcepta sua: Græca nõ habent, sicut nec Augustinus. rectè tamen addita est ab interprete: quia de mandatis seruandis subinfertur sermo, quam sequentem partem Græca aliter habent, hoc modo: ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας, Si volueris, conseruabis mandata, & fidem facere beneplaciti: vbi infinitiuus, facere, vel est accipiendus pro futuro, faciens, vel est coiungendus, cum verbo, conseruabis, vt sit sensus: conseruabis mandata & conseruabis facere fidem, hoc est, præstare fidelitatem quæ Deo sit beneplacita & grata. Augustinus legit loco prædicto sine, facere: Si volueris, conseruabis mandata, & fidem bonam placiti, vbi pro bonam placiti, fortè legendum est, beneplaciti, In nostris libris hæc sententia variè legitur. Sunt enim pleriq; qui in prima parte pro, seruare habent conseruare, sicque magis verisimile est interpretem vertisse, quia Græcis est verbum, conseruabis: vt sic allusio: Si tu volueris mandata conseruare, ipsa

man

mandata vicissim conseruabunt te. Et additur in multis libris coniunctio, & conseruabunt te, hoc est, etiam ipsa te conseruabunt. Sunt qui habent tantum semel verbum conseruandi: Si volueris mandata conseruabunt te, quomodo & apud Augustinum legitur in speculo. In secunda parte per peram quidam libri pro facere, legunt rursum, seruare, cum Græca monstrent legendum esse, facere. Est autem in secunda ea parte repetendum, si volueris, vt sit sensus: & si volueris facere in perpetuum fidem, hoc est, fidelitatem & obedientiam Deo placitam, tunc, inquam, mandata conseruabunt te. Vel potius coniunctio, & in secūda parte ponitur expositiuè, vt exponat quid sit mandata conseruare, nempè in perpetuum præstare fidelitatem Deo placitam & gratam, quod fit perseueranti obseruatione mandatorum Dei. Qui enim perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Significat ergo Deum nobis fore fidelem in præstandis promissis, si nos ei fuerimus fideles in exequēdis mandatis quæ ab eo accepimus. Benè autem postquam dixit, reliquit eum in manu consilij sui, subiicit de mandatorum obseruatione, & additur. Adiecit mandata & præcepta sua, vt intelligamus hominem non sic relictum in manu consilij sui, vt pro libito suo quiduis posset impunè, sed eam quam accepit liberi arbitrij potestatem, præscriptis mandatis restrictā esse: quæ ne onerosa libero homini videri possent, docet non nuda esse adiecta mandata, sed eisdem etiam apposita præmia: bona quidem pro seruantibus illa, mala pro non seruantibus. Hic enim ordo insinuatur inter hæc tria, libertatem arbitrij scilicet, mādata & præmia. Decreuit enim primum Deus creare hominem ad imaginem sui in libertate arbitrij, sed ne illa abuteretur, adiecit mandata, quorum solum liberum arbitrium capax est. Illis ne onerosa viderentur, aut pro libito impunè reiicerentur, adiecit Deus præmia. Porrò mandata quæ hic addicta dicuntur, non ea tantum intelligenda sunt, quæ in scriptura Genesis expressè primo homini data leguntur, de manducando vel non manducando fructu paradisi, sed mandata naturalis legis, quæ & Adamo & eius successoribus impressa est, & cordi inscripta. Quæ mandata exprimuntur mox c. 17. cum dicitur: Et dixit illis: Atendite ab omni iniquo. Et mandauit illis vnicuique de proximo suo.

18 *Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam.*

DVo inter se extremè contraria homini cum mandatis apposita dicit, quæ per aquam hominem refrigerantem, & ignem comburentem & perdentem rectè significauit, addens ex hominis voluntate pendere vtrum horum assequatur & obtineat. Quæ autem sint hæc duo per aquam & ignem significata, exprimit, subiungens.

19 *Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei dabitur illi.*

VITAM ergo atque nomine significauit, quā & bonum vocat: mortem, nomine ignis, quā & malum vocat, quorum vtrumque à Deo datur homini pro meritorum diuersitate.

20 *Quoniam multa sapientia Dei, & fortis in potentia, & videns omnes sine intermissione.*

REfertur hæc sentētia ad omnia superiora. Dicit enim multam esse Dei sapientiam, quia dixit Deum hominem reliquisse in sua libera voluntate, adpositis mādatis & præmiis. Id enim ita factum est ex infinita Dei sapientia, vt homo libera sua actione mereretur vel bonum vel malum, sicque Deus in quibusdam gloriam suæ bonitatis declararet, in quibusdam gloriam suæ iustitiæ & iustæ seueritatis. Quia verò dixit reddendum homini siue bonum siue malum, vtrum, scilicet, elegerit, ad illius comprobationem dicit Deum fortem esse potentia, ita videlicet, vt nemo impedire possit quin præstet quod promisit, & reddat vnicuique secundum opera eius. Et ne quis putet quibusdam eum redditurum quod merentur, non propter defectum potentię, sed propter defectum cognitionis omnium, quasi in tota hominum multitudine non possit omnes & omnia eorum facta cognoscere, addit: & videns omnes sine intermissione. Coniunctionem enim, &, sicut habent Græca, ita & scripta multa Latina. Hanc Dei de omnibus cognitionem prosequitur adhuc versu sequenti.

21 *Oculi Domini ad timentes eum, & ipse agnoscit omnem operam hominis.*

NOn solum, inquit, agnoscit omnes homines, sed & omnem eorum operam, hoc est, opus laborem & operationem siue internam siue externam. Peculiariter autem oculos Domini dicit esse super vel erga timentes eum ad consolationē iustorum, vt ne metuant se suaq; opera apud Deū negligenda, sicut negliguntur ab hominibus, sciantque se nihil bene agere, quod non ab illo animaduertatur, & ob id non sit cariturum sua mercede. Dicit quidam, & Psalmista similiter, Oculi Domini super metuentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius, sed ille hoc dicit ad significandum singularem Dei prouidentiam erga iustos ad promouendum eos: hic verò idem dicitur, ad peculiarem cognitionē Dei designandam, qua magis attendit ad bona remuneranda, quam ad mala vindicanda, sic & Iob 31. dicit: Nónne Deus cōsiderat vias meas, & omnes gressus meos dinumerat? Et in Prouerb. In omni loco oculi Domini, contemplantes bonos & malos.

22 *Nemini mandauit impie agere, & nemini dedit spatium peccandi.*

23 *Non enim concupiscit multitudinem filiorum infidelium & inutilium.*

HIs iam sententiis absoluitur superior doctrina, qua docetur Deo vitia hominum non esse tribuenda. Restabat enim hoc, vt postquam ostendit hominem non esse malum Deo faciente, etiam assereret nō esse malum Deo mandante, aut licentiam præbente. Pro, spatium, enim Græcis est ἄνεσιν, quod magis significat licentiam & relaxationem, vt sensus sit: Deum neque mandasse alicui impietatē, nec licentiam dedisse peccandi, & proinde illi non posse hominis impietatem attribui & imponi. Eadem tamen dictio etiam spatium & dilationem significare dicitur, vt

non

non malè verterit interpres, spatium peccandi, quo intelligendum est nulli datam vitæ dilationem & temporis spatium ad hoc vt peccaret, sed potius vt de malo suo pœniteret, iuxta illud: De- *Rom. 2.* dit illi Deus locum pœnitentiæ, & ipse abutitur *Iob. 24.* eo in superbiam, & Paulus: Ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Si enim ad peccandum tempus hominidatum esset à Deo, licentia etiam peccandi ab eo data esset, proinde eodem reciditsensus. Sunt quidem pleræque, scripturæ quibus videtur Deus quibusdā impiis præcepisse impiè agere, aut ad malum eos instigasse, *2. Reg. 6.* vt cum dicit Dauid de Semei: Dominus præcepit ei vt malediceret mihi. Sed huiusmodi scripturæ tantum significant Deum impiorum quorundam volūtate vsum ad bonum aliquod, nempè vel piorum probationem, vel impiorum aliorum punitionem, vt eorum voluntas, quatenus mala erat, non esset à Deo, sed ab homine, qui in sua actione prauam habuit intētionem: quatenus verò eadem vtilis erat, & bonum habuit contra illorum inten- *Isaia. 10.* tionem effectum & fructum à Deo erat non ab homine, vnde de rege Assyriorum dicitur: Væ Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est. Ipse autem non sic arbitrabitur, sed ad conterendum erit cor eius. Vnde August. libro de gratia & libero arbit. capite 20. tractans illa Dauidis verba non iubendo, inquit, dixit Deus, vbi obedientia laudaretur, sed quòd eius voluntatem proprio vitio suo malam, in hoc peccatum iudicio suo iusto & occulto inclinauit. Benè autem probatur in nostra lectione, Deum nemini mandasse impiè agere, dum subditur: Non enim concupiscit multitudinem filiorum infidelium & inutilium. Quo significatur amplius quam dicitur, nempè Deum tales odire & detestari. Hæc tamen pars melius apud Græcos coniungitur cum sequentibus, vt principium noui capitis & noui argumenti, & vertatur. Ne cōcupiscas filiorum multitudinem inutilium, neque iucunderis in filiis impiis. Nam verbum, ἐπιθύμει: potest esse tertia persona indicatiui, vt sit non concupiscit: quod secutus est interpres: vel secunda persona imperatiui, vt sit, non concupiscas, quod magis sequendum erat.

Capvt xvi.

1 *Ne iucunderis in filiis impiis si multiplicentur, nec oblecteris super ipsos, si non est timor Dei in illis.*

Postquam ostendit Deum non esse authorem malorum, sed ipsum impios & eorum opera odire, obiter rectè infert doctrinam ad parentes pertinentem de non gaudendo in filiorum multitudine aut elegātia, si impij sint, prosequens postea quæ ad vindictam Dei pertinent iustitiam, aut remittentem misericordiam. Item quæ ad eius pertinent omnipotentiam incompræhensibilem, & scientiam omnia perscrutantem. Quoniam ergo parentes, maximè apud Israëlitas gaudere solent in prolium multitudine tanquam singulari dono Dei, de quo dicitur in Psalmist. 136. Ecce hæreditas domini filij merces fructus ventris, monet non gaudendum in eis si impij sint, cum potius de eis dolendum sit, tum ob dedecus quod parentibus ab eis prouenit, tum ob vindictam Dei quæ impios manet filios. Impios autem significat esse, si non est timor Dei in illis.

2 *Non credas vitæ illorum, & ne respexeris in labores illorum.*

Pro credas, est, ἐμπιστεύσῃς, quod pro fidere aut fiduciam habere hic positum videtur. Pro labores, exemplar Complutense habet, πλῆθος, multitudinem. Germanicum τὸν τόπον: hoc est, locum. Noster legit, πόνον, laborem. Sensus ergo est, Etiamsi videas eos fortes, valentes, & multos, ne tamen confidas quòd diu victuri sint, quodque sic per illos tibi benè futurum sit, ne attendas ad labores eorum, sic vt: quia vides eos magna & egregia prestare, confidas in eis nihilō; eis aut tibi nocere posse existimes, & per eos nomen tuum diu super futurum tibi persuadeas.

3 *Melior est enim vnus timens Deum, quàm mille filij impij: & vtile est mori sine filijs, quàm relinquere filios impios.*

Græcis non est, κρεῖσσον, melior, sed κρεῖσσον, melius. Alioqui enim cui dubium est quin melior sit vnus bonus, quàm mille impij? Sed melior, apud nos exponi debet, pro pluris est faciendus & præferendus. Reddit ergo causam cur in multitudine impiorum filiorum non sit gaudendum: quia, inquit, pluris est faciendus vnus filius Deum timens, quàm mille Deum non timentes, imò vtilius est mori sine filiis, quam relinquere filios impios: quia etsi dedecus sit, maximè apud Israëlitas, nullum reliquisse hæredem ex se prognatum, qui nomen defuncti conseruet: tamen & maius dedecus est apud homines post se relinquere filios impios, qui patris nomen dehonestēt, & apud Deum parētes magis reddit vindictæ obnoxios. Probat hanc sententiam sequenti sententia.

4 *Ab vno sensato inhabitabitur patria, & à tribus impij deseretur.*

Locvs hic proculdubio corruptus est, non interpretis, sed scriptorum vitio & imperitia, Habentenim Græca in secunda parte, φυλὴ δὲ ἀνόμων, hoc est, tribus autem impiorum, vt tribus, sit quartæ inflexionis, significans nationem & familiam. Id non intelligentes scriptores maluerunt scribere, à tribus impiis, per nomen numerale quia præcessit: ab vno sensato. Qui error ita obtinuit, vt in omnibus etiam scriptis reperiatur. Vnus tamen scriptorum in margine litera præ vetustatē vix legibili habuit, tribus impiorum deseretur. Hæc ergo sine controuersia vera est lectio, in qua verbum deseretur, respondet Græco verbo, ἐρημωθήσεται, hoc est, desolabitur. Sicut enim nomini, ἔρημον, respondet Latinis desertum, ita pro ἐρημωθήσεται, vertit interpres, deseretur: Probat ergo hæc sententia id quod dictum est vnum iustum filium præferendum mille impiis, quia inquit, ab vno prudente, idest, per vnum prudentem patria, vel vt habent Græca, πόλις, ciuitas inhabitabitur, hoc est, vnus prudens efficiet vt tota aliqua ciuitas & propria patria repleatur habitatoribus. Itaque plus proficiet suo consilio & prudentia quā mille alij. Contra tribus & ampla familia impiorum breui ita deseretur & deserta fiet, vt nullus ex tota illa tribu supersit, Deo scilicet impietatem

pietatem vindicante, quod in sequentibus probat quibusdam seueritatis Dei exemplis.

5 Multa talia vidit oculus meus, & fortiora his audiuit auris mea.

VVLT dicere se & oculis suis vidisse multa exempla eius quod mox dixit, & longè grauiora atque efficaciora exempla, quàm vidit, se audisse auribus suis, ex narratione, scilicet patrum suorum, à quibus acceperat quæ ab exordio mundi gesta sunt à Deo in punitione impiorum, quorum aliquot celeberrima exempla postea commemorat. Legendum autem esse, multa talia & non multa alia, vt multi legunt, patet ex Græcis, quæ habent, τοιαῦτα, talia.

6 In synagoga peccantium exardebit ignis, & in gente incredibili exardescet ira.

HOC est, inquit, quod astruere volo, quodque & experientia & auditu didici, Deum etiam multitudini non parciturum, vbi eorum peccata vltionem meruerunt, vt merito dixerim, multitudini filiorum non fidendum si impij sint & etiam amplas impiorum familias breui desolãdas & exscindandas. Quia etiam in magna aliqua congregatione peccantium exardebit ignis, hoc est, excitabitur in ea subito grauis vltio diuina, omnia perdens & consumens, & in tota aliqua gente quę Dei verbo fidem habere, & obedire eius mandatis recusat, ita diuina subito exardescet. Non enim Deus est vt homo, qui multitudinem vereatur, eiusque potestatem ac vires formidet. Quod sequentibus comprobat exemplis aliquot, eisque qui in scripturis sunt præclariora, quorum primum est de gigantibus diluuio absorptis, de quibus dicit.

7 Non exorauerunt pro peccatis suis antiqui gigantes, qui destructi sunt confidentes sua virtute.

PRO non exorauerunt, est, οὐκ ἐξιλάσατο, hoc est, non est placatus, Deus scilicet. Significat Deum illis non fuisse placabilem, etiamsi & multi essent numero & fortes viribus, vnde & nostra lectio sic est accipienda: non exorauerunt Deum, hoc est, non sibi suo numero & fortitudine Deum sic reddidere placatum, vt eorum peccata nõ vindicaret, sed omnes ad vnũ destructi sunt, etsi confiderent, vel quia confidebant viribus suis, existimantes neminem sibi posse nocere.

8 Et non pepercit peregrinationi illorum, & execratus est eos præ superbia verbi illorum.

IVXTA receptam apud nos lectionem hic versus, sicut & sequens refertur etiam ad eam vltionem quæ in diluuio facta est, & intelligitur: non pepercit peregrinationi illorum, hoc est, vitę illorum: quia illa est peregrinatio super terram. Verum etiam hic nostra lectio manifestè deprauata est scriptorum vitio, etsi id in omnibus quos vidi libris obtineat. Non enim legendum est peregrinationi illorum, sed peregrinationi Lot, cum Græcis sit, τῆς παροικίας Λώτ. Non enim verisimile esse potest interpretem pro Λώτ, legisse, αὐτῶν, sed scriptores potius ex imperitia, Lot, mutasse in illorum, cum inter, Lot, & illorum, magna sit vicinitas, maximè si nomen Lot scribatur, vt solent nomina propria, litera maiuscula, & duplicato. l. l. Lot. Itaque alterum hic exemplum seuioris vltionis diuinæ, quæ de tota aliqua gente sumpta sit, profertur, ea scilicet quę in Sodoma & Gomorrha ciuitatibus facta est igne de cœlo misso de qua dicit, Non pepercit Deus peregrinationi vel incolatui Lot, hoc est, ei loco in quo peregrinatus est, & tanquam aduena habitauit Lot non pepercit, nec propter sanctitatem eius qui ibi habitauit, abstinuit, aut impeditus fuit, vt non puniret peccata totius regionis, sed execratus est eos propter superbiam verbi illorum, qua scilicet iactauerunt se neminem vereri, nec recipere voluerunt bonas ac salutares monitiones Lot. Et apud Ezechielem enim superbia primo loco ponitur inter vitia Sodomæ. Ecce, inquit hæc fuit iniquitas Sodomæ, Superbia, saturitas panis & abundantia & otium ipsius, & filiarum eius. Multi libri habent quędam interiecta verba in hac sententia ante, & execratus, quæ tamen in quibusdam non sunt, vt non sunt, in Græcis, illa scilicet: sed percussit eos: quæ facilè crediderim interpretem de suo addidisse, vt solet quædam addere. Ezech. 16

9 Non misertus est illius, gentem totam perdens extollentem se in peccatis suis.

GRÆCE est, Non misertus est genti perditionis, (hoc est, genti perditæ) extollentium se in peccatis suis. Vnde patet nõ legendum cum coniunctione, & extollentem, sed sine coniunctione: quæ etiam in scriptis quibusdam abest. Adhuc de Sodomitis loquitur quorum dicit Deum non misertum: adeo vt totam gentem penitus perderet, eo quòd extolleret se in peccatis suis, qu[illegible] non esset Deus qui posset aut vellet peccata eorum punire. Participium enim extollentem, exponendum est vt causam designet, sicut alias sæpè. Vnde & de eis dicit Dominus apud Ezechielem: Et eleuatæ sunt & fecerunt abominationem coram me.

10 Et sunt sexcenta millia peditum qui congregati sunt in duritia cordis sui.

VERISIMILE est interpretem vertisse, Et sic, cùm Græcis non sit ὡς, sed οὕτως, sed ad sensum non ita multum refert. Cæterum ad accusatiuos illos, sexcenta millia (nam accusatiuos esse patet ex Græcis) repetendum est ex superioris sententiæ participio: perdens verbum, perdidit, vt sit sensus: Sicut etiam perdidit sexcenta millia peditum. In Græcis referri debent ad verbũ præcedẽtis sentẽtiæ, ἠλέησε, misertus est: quia hoc Græcis construitur cum accusatiuo. Tertium ergo hic exemplum affertur seuerioris Dei vindictæ quæ de magna aliqua multitudine sumpta est, ea scilicet quę accidit populo Israëlitico in deserto. Cùm enim Israëlitæ de Ægypto ascenderint numero sexcenta ferè millia peditum, absque paruulis & mulieribus, vt dicitur Exodi. 12. tamen ob duritiã cordis sui, qua concorditer cõgregati cõtra Moysen, Iosue & Caleb nõ crediderunt se posse ingredi terrã cis promissam, omnes ita à Domino percussi sunt in deserto annis quadraginta, vt ne vnus quidem ex tanto numero promissam terram ingressus sit præter Iosue & Caleb, vt scribitur diffusè Numer. 14. In Græco exemplari Complut.

post

post verba iam posita, adduntur hæc, Flagellans, miserans, percutiens, sanans Dominus in miseratione & correptione conseruauit, vt accusatiui illi, sexcenta millia, construantur cum verbo conseruauit, & significetur Deum cum illis nunc misericorditer egisse, remittendo peccata nunc seuerius puniendo peccata. Sed hæc omnia verba non habet æditio Germanica & Veneta, sicut nec noster ea legit. Et sanè multis consideratis magis videntur adiectitia, & addita, vt accusatiui illi haberent verbū sententiam absoluens. Quomodo enim conseruauit eos, quos omnes perdidit tandem.

11 *Et si vnus ceruicatus fuisset, mirum si fuisset immunis.*

CEruicatus dictione parum Latina dixit pro ceruicosus. Ea enim dictio Latinis significat quod Græcè pulchrè dicitur, σκληροτράχηλος, hoc est, homo duræ ceruicis, qui scilicet ceruicem suam non vult vel non potest flectere quò deberet, hoc est, qui obedire recusat. Et est sensus: Quandoquidem Deus tantæ multitudini non pepercit, ob duritiam cordis eorum, an putandum est, quòd si vnus tantum inter eos dura ceruice restitisset Dei voluntati, is à Dei vltione immunis fuisset, & impunitus euasisset? Quod ad hoc dicitur, vt ex generalibus illis vltionibus intelligamus quemque sibi meritò timere debere, sibiq; suadere, Deum qui multitudini non pepercit ne singulis parciturum, quod Græca clarius significāt quę sic potius erant vertenda. Et si vnus fuerit ceruicosus in populo; mirādum hoc si impunitus erit. Est enim non præteritum, sed futurum ἀθωωθήσεται.

12 *Misericordia enim & ira est cum illo. potens exoratio & effundens iram.*
13 *Secundum misericordiam suam, sic & correptio illius hominem secundum opera sua iudicat.*

HI duo versus in plerisque scriptis & impressis corruptam habent & distinctionem, vel lectionem, quia in plerisque illa pars secundum misericordiam suam iungitur cum, effundens iram: & legitur, si correptio illius hominis, vt autē benè intelligatur quod nos habemus: Potēs exoratio & effundens iram, quod ab omnibus nostris ferè malè intelligitur, sciēdum pro illo, potens exoratio, Græcis esse δυνάστης ἐξιλασμῶν, quod ad verbū est potens placationum, quo significatur id quod est apud Isaiam 55. multis ad ignoscendum. Quoniā enim dixit cum Deo esse misericordiam & iram, subiungit Deum per misericordiam potētē esse & copiosum in placatione: ita vt faciliter placetur, nec eius benignitas vnquam exhauriatur: & tamen etiam cum merita hominum postulant, per iram quæ etiam est cum illo, effundere in homines copiosè & abundè vltionem. Itaque & apud nos, exoratio non debet referri ad hominem orantem, vt significetur orationem hominis esse apud Deum potētem & efficacem, sed ad Deum referri debet, & passiuè accipi pro placatione qua Deus se sinit placari & exorari, quemadmodum suprà dixit interpres, non exorauerunt, pro nō placauerunt. Et est sensus: Cum Deo vel apud Deū est potens exoratio, hoc est, placatio, quomodo Psal. 129. dicit Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Et tamen idem ipse Deus est effundens iram. Vel ipsemet Deus est potens exoratio, & simul tamen effundēs iram. Potens enim exoratio vel placatio rectè dicitur Deus: quia copiosus in exoratione vel placatione sicut dicitur sæpè ipsa misericordia. Hanc sententiam de misericordia & iustitia in Deo coniunctis, explicat sequenti, Secūdum, inquit, misericordiam suam, sic & correptio illius, &c. hoc est, sicut multa est misericordia eius qua & ignoscit pœnitentibus, & benefacit iustis, sic etiam correptio illius iudicat hominem secundum opera sua: vt ne quis ita fidat misericordiæ diuinæ, vt illius correptionem & pœnitionem non metuat. Ad hoc enim hæ sententiæ hic adducuntur in comprobationem superiorum, quæ de seueritate diuina sunt dicta. Vnde & benè subiicitur.

14 *Non effugiet in rapina peccator, & non retardabit sufferentia misericordiam facientis.*

DVplex hic est lectio & in Græcis & in Latinis. Nam Toletanum exēplar habet ὑπομονή: sufferentia vel patientia. Germanicum ὑπομονήν: sufferentiam, quomodo etiam quædam scripta habent, vt subaudiatur, Deus, & sit sensus: Deus non retardabit (vel frustrabitur, vt Græcum verbum καθυστερήσει magis sonat) sufferentiam pii hominis. Nam pro misericordiam facientis: vna dictio est εὐσεβοῦς, hoc est, pij. Prior lectio magis placet per nominatiuum. Et notandum interpretem bene verbo, effugiet, opposuisse verbum, retardabit, sicut & peccatori in rapina opponit facientem misericordiam. Sensus itaque est: Nō fiet apud Deū, quod sæpè apud homines contingit, vt cum quis rapuerit aliquid, effugiat cum rapina manus hominis, & impunitus euadat. Non sic, inquam, peccator cum eo quod iniustè rapuit, siue à Deo eripiēdo ei debitum honorem: siue ab homine, eripiendo ei bona terrena, effugiet iram Dei & iustam vltionem. Contra verò sufferentia hominis pij, qui non solùm non rapit aliena, sed etiam sua liberaliter pauperibus impartitur, his inquam sufferentia, qua longanimiter expectat Dei in se misericordiam, non retardabit eum, à sua, scilicet, expectatione, sed cito eum assequi facies quod expectat. Græca enim dictio ὑπομονή, non tam tolerantiam malorum significat, quàm longanimem bonorum expectationē. Potest & retardabit, accipi absolutè pro tardabit, hoc est, morabitur & tardabit in assecutione sui voti. Vnus scriptorū codicum habuit, tardabit,

15 *Omnis misericordia faciet locum vnicuique secundum meritum operum suorum, & secundum intellectum peregrinationis ipsius.*

GRæca paulò aliter sic: Omni eleemosynæ faciet locum (Deus scilicet) aut (vt habet exēplar Complutense, ποίησον, fac locum) Vnusquisque enim secūdum opera sua inueniet. Sensus eodem redit, & declaratur secūda pars superioris sententiæ, Omnis, inquit, misericordia vel eleemosyna, quā homo homini impendet, faciet apud Deū locū homini, vt ab eo, scilicet, assequatur, & ad id perueniat quod expectat, vnicuique secūdum meritum operum suorum: quia, vt inquit Paul. 2. Corinth. 9. Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Quod addidit interpres, & secundum intellectum peregrinationis ipsius, sic intelligendū est, secundum prudentiam quam in huius vitæ peregri

regrinatione exhibet opere. Vnum scriptum habebat etiam hic nomen, meritum, & secundum meritum peregrinationis eius, quomodo sanè magis crediderim interpretem scripsisse. Quorsum enim hic intellectus mentionem ingessisset? Certè ex commentario apparet etiam Rabanum Iob.14. Rom.2. legisse non intellectum, sed meritum, quamuis impressi libri apud eum habeant, intellectum. Sic enim habet: Quod autem dicit misericordiam facere locum vnicuique secundum intellectum peregrinationis ipsius, ostendit quod quicunque bonis operibus certat mandata Dei custo- 2.Reg.6. dire in huius peregrinationis tempore, & pio labore studet cum lachrymis & gemitu peccata sua emundare, æterna quiete merebitur consolari. Quo commentario non explicatur quid sit intellectus peregrinationis: sed benè quod sit meritum peregrinationis. Et optimè conuenit vt post hãc vitam quisque dicatur inuenire apud Deum locum iuxta meritum peregrinationis, quæ hic interim peragitatur donec ad patriã reuocemur. Benè etiam conuenit vt misericordiæ & eleemosynæ tribuatur peculiariter locus & præmium à Deo consequendum: quia & Christus opera Esaia.10. misericordiæ declarat in iudicio extremo potissimum attendenda, vt patet Matthæi 25. Notandum autem hic apertè nomen meriti tribui operibus, & quanquam Græcis hoc loco non sit vocabulum meriti, rectè tamen vertit interpres, secundum meritum, quia quod Græcis toties dicitur in scripturis κατὰ ἔργα, secundum opera Deum redditurum cuique, idem est quod secundum meritum hominis vel operum eius: quia vt suprà dictum est, quod Latinis dicitur fieri secundum meritum, id Græcis dicitur κατὰ ἀξίαν. At quod dicitur homini dari secundum opera eius, dicitur ei dari pro dignitate eius & operũ ipsius, vt patet cum in Apocal. 16. dicitur de impiis, Dedisti eis sanguinem bibere, digni enim sunt. Hoc enim æquiualet ei quod toties dicitur secundum opera eorum, & idem est quod Latini dicunt, meriti sunt vel meruerunt. Sic & bonis dicitur cap. 3. Ambulabunt mecum in albis: quia digni sunt. Porrò post prædictam sententiam Græca in exemplari Complutensi habent duas sententias has Dominus indurauit Pharaone cognosceret ipsum, vt nota fierent facta illius, ei quæ sub cœlo est (terræ scilicet) Omni creaturæ misericordia eius manifesta est, & lumen suum, & tenebras diuisit adamate, hoc est, immobiliter. Sed hæc vt non sunt apud nos, ita nec in exemplari Germanico.

16 *Ne dicas, à Deo abscondar, & ex summo quis mei memorabitur.*
17 *In populo magno non agnoscar. quæ est enim anima mea in tam immensa creatura?*

DIXIT de Dei seueritate, in numerosis gentibus & populis sæpius declarata, ex qua vnumquemque sibi timere voluit, sicut & benè sperare de eius misericordia: verùm quoniam vana plerique persuasione inducuntur, vt putent Deum licet curam habeat magnarum gentium, cuiusque tamen priuati non ita habere rationem & ob id Dei se posse euadere vltionem, cuius effugiunt cognitionem, rectè huic vanæ cogitationi occurrit, ostendens Deum nihil latere posse, etsi plurima eius nos lateant. Duo autem sunt quæ homines persuadent se Dei effugere notitiam. Primum, distantia Dei à nobis, quòd scilicet Dei peculiaris habitatio sit in cœlis: hominum verò in terris, quasi ex summo cœlorũ non possit nostri meminisse. Vnde de impiis dicitur apud Ezechielem: 9. Dixerunt, dereliquit Dominus terram, & dominus non videt. Et apud Iob. 22. dicitur ex persona impiorum: Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cœli perambulat. Secundum est immensa multitudo creaturarum & hominum, ob quam sibi persuadet quisque se vnicum apud Deum latere posse, sicut apud homines vnus aliquis in magna turba facilè latet. Vtrumque excludit Sapiens, monetque nequis in corde suo dicat, & apud se cogitet se posse abscondi à facie Dei, aut propter altitudinem cœli à terra, aut propter multitudinem hominum vel creaturarũ: ob quam posteriorem causam, etiam in parabola de nuptiis filij inducitur vnus tantum qui inuentus est non habere vestem nuptialem.

18 *Ecce cælum & cæli cælorum, abyssus & vniuersa terra, & quæ in eis sunt, conspectu illius commouebuntur.*
19 *Montes simul & colles & fundamenta terræ, & cum conspexerit illa Deus, tremore concutientur.*

EX effectu conspectus diuini ostendit Deum nihil omnino in creaturis latere posse, aut eius potentiam effugere, quantumuis altum, profundum magnum & firmum fuerit. Pro, in conspectu illius, Græcè est, ἐν ἐπισκοπῇ αὐτοῦ. hoc est, in inspectione aut visitatione eius. Sic & pro, cùm conspexerit, Græcis est ἐν τῷ ἐπιβλέψαι hoc est, cùm inspexerit. Alluditur enim ad illud Psalm. 103. Qui respicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigant. Vbi pro respicit, etiam est ἐπιβλέπων, qui inspicit. Significat ergo, Deum cùm vult solo suo aspectu commouere & turbare totam machinam mundi, cœlestem simul & terrenã, eamque sua commotione veluti tremore concuti à præsentia vultus eius: vt ex eo necesse sit intelligere eius aspectum ad omnia & in omnia penetrare. Cùm autem hæc duo tribuũtur, respicitur ad id quod in monte Sinai contigit in datione legis, de quo dixit Dauid: Psalm. 113. A facie Domini mota est terra. item respicitur ad ea quæ aliis quoque temporibus Deus mirabiliter est operatus, cùm præsentiam suam declarare statuit: & ad ea quoque quæ in nouissimo die terribiliter fient, cum totius creaturæ turbatione & mutatione. Nominat autem præcipuas orbis partes, per cœlum significans aëra: per cœlos cœlorum, orbes cœlestes: per abyssum, maria, quæ tria cum terra & his quæ in ipsis sunt vniuersum mundum complectuntur: per fundamenta terræ, intelligit profundissima terræ, quibus terra, velut fundamentis inniti videtur.

20 *Et in omnibus his insensatum est cor, & omne cor intelligitur ab illo.*
21 *Et vias illius quis intelligit, & procellam, quam nec oculus videbit hominis.*

GRÆCA non habent illam partem & omne cor intelligitur ab illo, & priorẽ partem sic

sic habent, καὶ ἀξίως ὀ διανοηθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία, hoc est, & dignè nō cogitabit super ipsis cor. Sēsus ergo est: Cor hominis est insensatum In his omnibus, hoc est, non prudenter nec satis dignè expendit hæc quæ dixi de Dei terribili potentia & cognitione omnia penetrante: quanquam āmē cor hominis parum intelligat & aduertat diuina, omne tamē cor hominis intelligitur ab illo. Quis autē est qui intelligit vias Domini, hoc est, mirabilia eius opera & rationes, secundum quas omnia agit, & potissimum quis intelligit procellam illam & tempestatem grauissimam, quæ inuoluet omnes impios in nouissimo die, quam nullus homo vnquam vel vidit vel videbit oculis corporalibus? nec animo dignè percipiet priusquam mūdo exhibeatur. Procellam enim videtur hic significare seueritatem diuini iudicij: quæ & alias in scripturis sic nominatur, vt apud Psal. 10. Ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum. Et in canonica Iudæ: Quibus procella tenebrarum reseruata est in æternum. De hac cur peculiariter dicat quòd eam homo non intelligat, declarat cùm subiicit.

22 Nam plurima eius opera sunt in absconsis, sed opera iustitiæ eius quis annunciabit, aut quis sustinebit?

PLurima quidem opera eius, inquit, sunt in absconditis, hoc est, sunt abscondita & ignota hominibus, sed inter omnia eius opera: quis est qui dignè & clarè enuntiabit seuerissima illa & durissima opera iustitiæ eius quæ contra impios exercebit? aut quis ea vt oportet expectabit, & pre oculis semper habebit? Est enim Græcis ὑπομενεῖ, quod magis significat expectare quàm tolerare. Quanquā & ille sensus esse potest: Quis eius seueritatem ferre poterit?

23 Longè enim est testamentum à quibusdam, & interrogatio omnium in consummatione est.

LEgendum esse non hominum, vt quidam libri habent, sed omniū, vt alij, patet ex Græcis quæ habent ἀπάντων, Pro, interrogatio, est ἐξέτασις, hoc est, inquisitio, Pro testamentum, hic rursum est διαθήκη, quo nomine hic significari videtur dispositio diuina, qua Deus disposuit suo tēpore dare singulis quod merentur, aut illud ipsum quod singulis veluti testamento post mortē constitutum est. Quod testamentum longè est ab oculis mentis multorum qui illud parum iam attendunt: nec intelligent nisi in consummatione, hoc est in fine vitæ & in morte, quando omnium fit examinatio & inquisitio, vt recipiat vnusquisque secondum opera sua.

24 Qui minoratur, corde cogitat inania, & vir imprudens & errans cogitat stulta.

HÆc sententia indicat causam: qua fit vt testamentum Dei, de quo dixit, lōgè sit à quibusdam, nempe quod plerique in cogitationibus suis occupentur circa inania & stulta, sectantes vanitates huius sæculi & his toti immersi. Qui, inquit minoratur corde, hoc est, qui deficit in prudentia ille non cogitat ea quæ dixi: non attendit ad futurum Dei iudicium, sed cogitat inania & stulta huius mundi, vana huius mundi bona consequi studens, & in stultis hominum opinionibus sese oblectans. Vt ergo a vanis his cogitationibus suum quem instituit filium Sapiens auocaret, & ad considerationem serlam operum Dei excitaret, rursum in sequentibus monet eū ad diligentem dicendorum auditionem: ac tum prolixè Dei opera prosequitur, eius potentiam, cognitionē, iustitiam & misericordiam ob oculos ponens, sic ergo orditur.

25 Audi me fili, & disce disciplinam sensus, & in verbis meis attende in corde tuo.

26 Et dicam in æquitate disciplinam, & scrutabor enarrare sapientiam.

27 Et in verbis meis attende in corde tuo, & dico in æquitate spiritus virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio, & in veritate enuncio scientiam eius.

GRæcis non est hæc verborum congeries & repetitio, sed tantum duæ sententiæ. Et omnino verisimile est quæ apud nos post duas sententias verbis quibusdam mutatis repetuntur, esse ex alia cuiusdam versione in textum nostrum assumpta, vt & in aliis locis huius libri sæpius accidisse probabile est. Pro: & dicam in in æquitate: Græcis est, ἐκφανῶ ἐν σταθμῷ, ostendam in pondere disciplinam. Ponderis autem nomine significat se non temerè quid dicturum, sed cum iudicio, & exacta verborum & sententiarum perpensione: vnde vertit interpres altero loco. In æquitate spiritus: hoc est, cum æqua & iusta animi expensione, quasi dicat: Animus meus prius apud se bene librabit & expendet quod dicturus sum. Pro scrutabor enarrare sapientiam: Græcè est, καὶ ἐν ἀκριβείᾳ ἀπαγγελῶ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ, hoc est, & in diligētia (vel exquisita ratione) enunciabo scientiam eius. Idem secundo sic apud nos vertitur: Et in veritate enuncio scientiam eius. Inuitat ergo ad seriam dicendorum auscultationem: quia quæ dicturus est, cum iusto animi libramine dicet, & exacta ratione, diligētem scilicet daturus operam ne quid falsi inspergatur. Orditur autem suam narrationem ab operibus Dei in exordio mundi perfectis, vnde additum est à quodam, virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio. Sic ergo incipit.

28 In iudicio Dei opera eius ab initio & ab institutione ipsorū distinxit partes eorū, & initia eorū in gētibus suis.

OBscurus multum est locus hic totus vsque ad finem capitis: non solum apud nos, sed & in Græcis ob breuitatem sententiarum, nec Græca inter se omnino consentiunt. Itaque obscuritas causam præbuit vt hic quædam ab interpretibus coactè exponerentur, & lectio etiam in multis libris corrumperetur. Nam quoniam illud: initia eorum in gentibus suis: de hominibus dictum videtur vt relatiuum, eorum, haberet antecedens: multi perperam legunt in, præcedente parte: ab institutione hominum ipsorum. Vt autem vera intelligentia percipiatur, notandum pro illo: & initia eorum in gentibus suis: exemplar Cōpluti ēse habere, καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς τῶν γενεῶν, hoc est, & in manu eius sunt principia (vel principatus) eorum in generationes generationū. Germanicum verò exemplar cui nostra versio hic magis accedit, vt & alias sic habet, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν. Porrò dictio ἀρχὰς, vt & supra indicatum est: non tantum significat initia, sed etiam principatus & potestates, vnde & angelis tum bonis tum malis hoc nomen Paulus tribuit. Quos & hoc loco designatos hoc nomine verisimile est, aut

certè ipsos orbes cœlestes: qui ab angelis mouentur, & primæ præcipuæq; sunt mundi partes: quę principatum quandam in inferiorem mundum obtinēt. Cum enim postea dicat author: Post hæc Deus in terram respexit, significat se prius locutum de cœlis & cœlestibus corporibus: de quibus nulla erit facta aperta mentio: nisi per ἀρχὰς, vel ipsos angelos cœlorum motores vel ipsos orbes cœlestes, aut denique solem & lunam & astra intelligamus. Itaque hos in nostra lectione per initia operum Dei puto intelligendos, quod primas partes inter opera Dei obtineant. Obstare videtur illud: in gētibus suis: sed Græcis nō est nomen ἔθνος, sed nomen γενεὰ, hoc est, generatio vel genus, vt sensus esse possit: Distinxit primas illas mūdi partes in genera sua, vt scilicet vnumquodque cælum astrū suum habere genus: naturam & proprietatem. Proinde nomen, gentibus, apud nos exponēdum erit pro generibus. Præstat enim vocabula impropriè accipere: quàm impropriū habere sensum. Sensus ergo huius loci erit: Opera Dei ab initio facta sunt & constituta cum iudicio Dei, hoc est, non temere esse cœperunt, sed recto iudicio atque certa ratione, modo ac ordine, facta sunt: iuxta illud Sapien. 11. Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti. Et statim vbi ea facta sunt & constituta, distrinxit partes illorum, quia, vt habet liber Gen. 1. diuisit aquas ab aquis interiecto firmamento in medio aquarum, & deinde aquas separauit & terra in locum vnum. Distinxit etiam τὰς ἀρχὰς mundi, hoc est, potestates & partes illas primas quibus totus orbis inferior regitur, in suis generibus: quia orbes cœlestes varios constituit, qui singuli suos habent motus & proprietates, solémque à luna & astris distinxit: diuersa eis officia attribuens.

29 *Ornauit in aeternum opera illorum, nec esurierunt, nec laborauerunt, & non destiterunt ab operibus suis.*

LEgendum esse non ordinauit, sed ornauit, pater ex Græcis, quæ habent, ἐκόσμησεν. Nec est illis, opera illorum, sed τὰ ἔργα αὐτοῦ opera sua, vt de ornatu illo intelligi posset qui post distinctionem factus est quarta die, cùm Deus cœlum ornauit sole & luna, & stellis. De quo ornatu dicitur Iob. 26. Spiritus eius ornauit cœlos. Secundum nostram lectionem significatur: Deum cùm primas illas mūdi partes cœlestes constituisset & distinxisset, ornasse perpetuo ornatu earum operationes: eas & stabiles esse fecit, & indefatigabiles, & pulcherrimo ordine inter se consentientes: quod in sequentibus declarat, loquens de orbibus cœlestibus aut eorum planetis & stellis, velut de hominibus: per prosopopeiam. Nec mirum cum in scripturis sacris sæpè astra vocentur, militia Dei, exercitus eius, & virtus, vt cum dicit Psal. 38. Verbo Domini cœli firmati sunt & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Et Iob 25. Nunquid est numerus militum eius. De orbibus ergo cœlestibus aut sole, luna & astris, tanquam militibus Dei opus sibi iniunctum assiduè perficientibus dicit: quod nec patiantur aliquam egestatem nec fatigationem, vt vel pręe fame vel fatigatione vnquā desistant ab operibus suis ex Dei tanquam summi imperatoris iussu peragendis. Quo nihil aliud significatur: quam illa nonquam vel defectum pati vel defatigari. Quam sanè rem etiam prædicat Dauid, dicēs, In æternum Domine verbum tuum permanet in cœlo. Ordinatione tua perseuerat dies: quoniam omnia seruiunt tibi. Pro quo Hebræis est: Omnia sunt serui tui. Dixit de perpetuitate cœlestium operationum: subiicit etiam de concordia, dicens.

30 *Vnusquisque proximum suum non angustiauit, vsque in aeternum.*

31 *Non sis incredibilis verbo illius.*

VIderi posset legendum angustiabit, vt quidam libri habent, qoia sequitur, vsque in æternum, vel vsque in æuum, sed Græca habēt præteritum ἔθλιψε, hoc est, afflixit vel attriuit. Et in Græcis, vsque in æternum, coniungitur sequentibus quæ non habent vt nos: non sis incredibilis sed οὐκ ἀπειθήσουσι τὸν λόγον αὐτοῦ, hoc est, non erūt inobedientes verbo illius. Sensus ergo est: quòd cùm sit in orbibus cœlestibus & stellis tanta multitudo, tantáque motuum & officiorum varietas: talium tamen militum Dei nullus alij vnquam molestus fuit, nullus alium attriuit aut pressit. quē admodum in magno militum exercitu fieri solet, sed vnumquodque eorum constanter suum facit officium sine cuiusquam perturbatione: nec vnquam ea corpora prætergrediētur ordinationem à Deo eis factam: iuxta illud Psal. 148. Præceptū posuit, & nun præteribit. De concordia admirabili cælestium corporum etiam dicitur Iob 25. Potestas & terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis. Proinde quod nos legimus, non sis incredibilis verbo illius, vel debet accipi vt sint quasi Dei verba, præcipientis cælestibus corporibus: aut quasi verba cælestium corporum: quibus vnumquodque alterum ad obedientiam diuino mandato exhibendam hortatur, vt aliquid subaudiatur, hoc modo, Vnusquisque proximum suum non angustiauit, sed vnusquisque alteri dicit, vsque in æternum non sis incredibilis, hoc est, inobediens verbo Dei. Cæli enim enarrant gloriam Dei, & dies diei eructat verbū, & nox nocti indicat scientiam. Vel intelligendum post insinuatam cœlestium corporum obedientiam, sermonem conuerti ad quēque nostrum, vt ex illorum obedientia intelligamus ad nos multo magis pertinere: vt diuinæ voluntati & mandatis non repugnemus.

32 *Post hæc Deus in terram respexit, & impleuit eam bonis suis.*

POstea, inquit, quæ Deus fecit in cœlestibus corporibus, ornando ea, & sua illis officia deputando: in terram respexit, hoc est, eius quoque se rationem habere declarauit, cùm eam omnibus suis bonis repleuit, & omni animantium genere ornauit: quod factum est sexta die, & significatur versu sequenti.

33 *Anima omnis vitalis denunciauit ante faciem ipsius & in ipsa iterum reuersio illorum.*

SENTENTIA hæc valdè apud nos obscura, & ob id à commentatoribus mirè contorta, & a scriptoribus deprauata, clara est apud Græcos qui habent: Anima omnis animantis operuit (Deus scilicet) faciem ipsius (terræ scilicet), & in ipsam reuersi eorum. Quo significatur Deum obtexisse & repleuisse superficiem terræ omnium animantium genere: quæ tamen rursum in terram redire debeāt ex qua facta sunt. Patet ergo ex Gręcis

cis melius legendum ſine autem : Anima omnis vitalis: quemadmodũ multa ſcripta habent non: Anima autem omnis vitalis. Patet item illud omnis vitalis eſſe genitiui caſu, vt ſit idem quod omnis animantis & viuentis: quia Græcis eſt παντὸς ζῶν. Patet rurſum per præteritum legendum eſſe, denunciauit, non per futurum, denunciabit, quanquam mirum ſit cur interpres verterit denunciauit, cum Græcis ſit ἐκάλυψε, hoc eſt, operuit, obtexit, niſi fortè legerit ἀπεκάλυψε, reuelauit. Rurſum patet relatiuum ipſius, cùm ſit fœmininum, non ad Deum referendum, ſed ad terram. Et legendum: in ipſa iterum reuerſio: quomodo habent Biblia Complutenſia, & Lyra, quamquam omnia quæ vidi ſcripta habeant: & ipſa iterum, &c. Poteſt ergo lectio noſtra, vt accedat originalibus, ſic accipi: Anima aut vita omnis animantis denunciauit hoc ipſum quod, dixi Deum impleuiſſe terram bonis ſuis. Vel potius vt, anima, ſit ablatiui caſus: Deus per vitam omnium animantium denunciat hoc ipſum, ante faciem terræ, vel in conſpectu terræ: quia ipſo facto demonſtrauit quàm eam repleuerit bonis ſuis, eámque velut matrem omnium videre fecit quæ ex ipſa prognata ſunt: quæ rurſum in eam ſunt reditura. Vt autem nomen anima, magis putem eſſe ablatiui caſus, vt verbum, denuntiauit, ad Deum referatur, mouent me Græca: quæ habent accuſatiuum ψυχὴν, & videtur ſubintelligenda præpoſitio κατὰ, vt ſit ſenſus: ſecundum animam: vel per animam omnis animantis operuit ſuperficiem terræ.

Capvt xvii.

1 Deus creauit de terra hominem, & ſecundum imaginem ſuam fecit illum.

PRosequitur cœptã de operibus Dei narrationẽ, diu perſiſtẽs in explicatione eorum quæ Deus homini præſtitit, ex quibus in reuerentiã Dei ipſum deducere ſtudet. Primum ergo dicit Deum creaſſe: hoc eſt, formaſſe hominem de terra, ſecundum corpus, ſcilicet, eumdémque feciſſe ſecundum imaginẽ ſuam: ſecundum animam, ſcilicet, quæ Dei refert imaginem propter rationalem virtutem: qua præ aliis animalibus prædita eſt, & eiuſdem immortalitatẽ ac ſpiritualem naturam. Simile eſt quod ſequitur.

2 Et iterum conuertit illum in ipſam, & ſecũdum ſe veſtiuit illum virtute.

SEcvndvm corpus enim conuertit eum iterum in ipſam terram ex qua ſumptus erat, vt qui contra ſuam dignitatem terrena prælegerat diuinis, rurſum in terram conuerteretur ex qua formatus erat. Iuxta animam verò Deus ad ſimilitudem ſui veſtiuit illum virtute & fortitudine,
Pſal. 103. vt ſicut de eo dicitur: Confeſſionem & decorem
Pſal. 92. induiſti. & : Dominus regnauit, decorem indutus eſt, indutus eſt Dominus fortitudinem: quia ſcilicet fortitudine & decore ornatus eſt, & veluti vndique circumamictus: ita & homo ad ſimilitudinem Dei ſuo modo fortitudine Indutus eſt & ornatus : quia præditus acumine intellectus, quo & omnia penetrare poteſt, & multa potenter præſtare. Nomen enim, virtute, non poteſt hic accipi vt vitiis opponatur, ſed pro fortitudine,

cùm Græcis ſit ἰσχὺν. Sunt qui hic Intelligunt ſignificari Adamum fuiſſe conditum in perfecto robore corporali: item in perfecta ſcientia & virtute ſecundum animam: ſed magis eſt veriſimile Sapientem loqui de his quæ in Adam toti humanæ naturæ collata ſunt. Pro, ſecundum ſe: Græca habent pluraliter κατὰ ἑαυτοὺς, ſecundum ſeipſos, vt ad homines referatur: nam pluraliter hic habẽt: Induit illos ſecundum ſeipſos fortitudinem, vt ſignificetur hominibus datam fortitudinem, ſecundum quod eorum naturæ conueniebat. Alia enim animalia etiam habent ſingula vires ſuas, homo verò ſingulari excellentique virtute donatus fuit. Sed interpres legit καὶ ἑαυτὸν ſecundum ſe, vt ad Deum referatur : atque ea lectio magis placet, quanquam noſtra lectio etiam alterum ſenſum admittere poteſt.

3 Numerum dierum & tempus dedit illi, & dedit poteſtatem eorum quæ ſunt ſuper terram.

RVrſum coniunguntur duo, quorum vnum homini competit ratione partis inferioris, corporis, ſcilicet, alterum ratione partis excellentioris, nempe animæ. Quoniam, inquit, ex terra hominem fecit, & in terram eum rurſum conuerti voluit, ideo dedit ei certum numerum dierum & certum tempus vitæ, certo illi præſcribens eum moriturum, cùm dixit: Terra es, & in terram re- Gen. 3.
uerteris, & certum etiam vitæ tẽpus etiam vſque ad dierum numerum apud ſe vnicuique præfiniẽs, ſed quod incertum eſſe voluit omnibus, vt ſemper vigilarent. Rurſum tamen quia hominem ſecundum ſimilitudinem ſuam formauit atque virtute ſingulari ornare voluit, dedit ei poteſtatem eorum quæ ſunt ſuper terram, ſicut ipſe poteſtatem habet generalem omnium quæ in cœlo ſunt & in terra.

4 Poſuit illius terrorem ſuper omnem carnem, & dominatus eſt beſtiarum & volatilium.

NOon ſolum dedit ei poteſtatem eorum quæ Gen. 1.
ſunt ſuper terram, dicens: Dominamini piſcibus maris & volatilib' cœli, & vniuerſis animãtibus quæ ſunt ſuper terram : ſed etiam effecit vt omnia animantia illum timerent tanquam ſuum præſidentem & ſuperiorem : atque ita factum eſt, vt ipſe dominatus ſit omniũ beſtiarũ terræ & volatilium cœli. Timor quidẽ iſte hominis & dominium ſuper animalia omnia perfectè cõpetebat homini in prima rerum inſtitutione, verum per peccatum hæc ex parte homini perierunt, Deo ita peccatum hominis iuſtè puniente, vt qui Deo debitam obedientiam negauit, ſentiret etiam animalia pleraque ſibi repugnare. Non tamen ſic perierunt hæc homini, quin ſuo iure poſſit & valeat quæuis animalia ſibi ſubiicere, & velut fugitiuos ſeruos ad debitam ſeruitutem cogere, & eos qui per manſuetudinem adduci non poſſunt, per violentiam in obedientiam cogere, vt pulchrè declarat D. Baſilius homilia 10. in hexameron.

5 Creauit ex ipſo adiutorium ſimile ſibi: conſilium & linguã, & oculos & aures & cor dedit illis excogitandi, & diſciplina intellectus impleuit illos.

PRimam partem: creauit ex ipſo adiutorium ſimile ſibi : Greca non habent. Addidiſſe eam videtur interpres quòd in ſequentibus plu-

obseruat eorum mores & vitam excellentius eos præmio affecturus si rectè viuant, grauius eos puniturus & citius, si malè & contra legem viuant. Nam alias gentes permisit vnamquamque ingredi vias suas, & veluti ad se non ita pertinerent pro suo arbitratu viuere, Vnde & sequitur.

13 *In vnamquamque gentem præposuit rectorẽ, & pars Dei Israel facta est manifesta.*

INdicat hæc sententia cur peculiariter de Israele dictum sit: quod eorum viæ sunt coram Deo, videlicet quia Deus qui omnium Dominus est, alias omnes gentes tradiderit gubernandas suis principatus & regibus quos eis præfecit: populum verò Israeliticum sic sibi assumpsit peculiariter in suam partem & portionem, vt in illo ipse regnaret solus. Vnde dicitur Deut. 7. Te elegit Dominus vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis qui sunt super terram. Et in Isaia 19. dicit Dominus: Hæreditas mea Israel. Et in cantico Moysis: Pars Domini populus eius, Iacob funiculum hæreditatis eius. Itaque quoniam Deus peculiariter sibi eius populi regimen & gubernationem vendicaret, Samuel ait ad eos: Grande malum fecistis vobis, petentes super vos regem, cum Dominus Deus vester regnaret super vos. Patet ex hac explicatione, nomẽ, Israël, esse in secundo membro nominatiui casus, & orationem sic ordinandam: & Israël, hoc est populus Israëliticus est manifesta pars Dei facta. Clarior fuisset sensus si dictum fuisset, factus est. Adduntur & hic & alibi in hoc capite aliquot sententiæ in æditione Complutensi, sed quas non habet Germanicum exemplar, quod simpliciores habet ferè & breuiores sententias, cum quo nostra versio frequenter magis conuenit. Patet item impertinens esse propositio authoris, quod quidam priori huius sententiæ parte intelligunt significari vnicuique genti angelum aliquem præpositum esse custodem & rectorem cùm de regibus magis sit sermo: qui reliquis gẽtibus non sine Dei ordinatione fuerunt præfecti: quibus permisit illis leges quas vellent præscribere, nulla à se illis lege aut vitæ ratione palam proposita.

1.Reg.12.

Deut.32.

14 *Et omnia opera eorum velut sol in cõspectu Dei, & oculi eius sine intermissione inspicientes in vijs eorum.*

CRediderim interpretem dictionem, manifesta, quam nos legimus in præcedenti versu, addidisse huic sententiæ, & vertisse: Manifesta omnia opera eorum velut sol, hoc est, tam patens Deo quam omnibus patet sol. Idem dicit quod supra, vt intelligatur Deum peculiarem habere rationem eorum quæ suus populus vel benè vel malè agit: nec ita dissimulare ad eorum facta, sicut videtur aliarum gentium opera parum curare. Quod in genere dixit de operibus, populi Dei, speciatim explicat primum de malis operibus, postea de bonis. Valde enim Inculcatum esse conuenit Deum operum sui populi habere curam & diligentem respectum. Itaque de malis dicit.

15 *Non sunt absconsa testamenta super iniquitatem illorũ, & omnes iniquitates eorum in conspectu Dei.*

QVidam libri habent, propter iniquitatem alij, per iniquitatem, Et intelligitur Dei pacta cum hominibus nõ esse abrogata & sublata propter vel per iniquitates hominum: iuxta illud Pauli: Rom. 3. Nunquid infidelitas hominum fidem Dei euacuauit? Græca tantum habent: Non sunt absconditæ iniustitiæ illorum ab ipso. Cui sententiæ magis conuenit quod quidam libri nostri habent, super iniquitatem illorum, vt hic sit sensus: Dei testamenta, hoc est, leges, dispositiones & ordinationes: quas testatus est eis non sunt absconsæ super iniquitates illorum, hoc est, non dissimulant ad eorum pecata, sed vigilant super ea, & illa obseruant, vt secundum illas peccata puniantur. Aut manifesta sunt varia testimonia: quibus Deus testatum frequenter fecit se iniquitates illorum obseruare: dum tam grauiter ea sæpe vltus est. Talis enim aliqui sensus conuenit proposito authoris: qui quod de malis dixit, idẽ & de bonis operibus subiungit, inter quæ præcipuum locum quendam obtinet eleemosyna.

16 *Eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conseruabit.*

FErè omnes habent corruptè, sacculus, cùm legendum sit, signaculum, quomodo quædam habent scripta, quomodo & Rabanus legit, & Augustinus in Speculo. Est enim Græce σφραγὶς, dictio: qua & Paul. Rom. 4. vsu est, cùm signum circumcisionis dicit esse signaculum iustitiæ fidei. Significat enim σφραγὶς idem quod sigillum vel signaculum quo literæ aut aliæ res obsignantur, & clausæ custodiunt. Quoniam ergo quæ custodire diligenter volumus, ea sigillo obsignamus, quemadmodum Darius ostium fossæ eius in quam coniectus fuit Daniel. 6. annulo suo signauit & Iudæi Christi sepulchrum obsignauerunt, ideo eleemosynam hominis dicit esse apud Deum velut sigillum: significare volens Deum fidelem memoriam conseruare eorũ beneficiorũ quæ in hac vita in indigentes conferuntur, eáque esse apud se veluti res sigillatas aut sigilla ipsa, quæ fideliter & diligenter custodiuntur ne pereant. Ita enim etiam Deus etsi non statim remuneret pietatis opera, tamen apud se veluti custodit, non sinens ea effluere suæ memoriæ, vt illa suo tempore proferat & remuneret. Hunc sensum cùm non intelligeretur quidam, mutauerunt, signaculum, in saculum, vt congrueret hic locus cum illo Saluatoris: Facite vobis saculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis. Itaque intelligunt hic eleemosynam comparari saculo, quòd per eam homo sibi comparet vnde suo tempore reficiatur, & habeat veluti in saculo pecuniam: vnde necessaria sibi acquirat. Veram lectionem etiam secunda sententiæ pars alia explicat similitudine: Et grátiam hominis quasi pupillam conseruabit. Vbi suppositum verbis, conseruabit, non est, eleemosyna, vt aliqui malè intelligunt, sed Deus, ad quem refertur relatiuum, ipso. Et est sensus: Et Deus, coram quo est eleemosyna, tanquam signaculum conseruabit apud se gratiã hominis, hoc est, beneficium quod homo homini impendit, tanquam pupillam, hoc est, diligentissimè, & tanquam rem sibi summè charam, quomodo homo pupillam oculi charissimam habet, & diligentissimè custodit, Sic & supra ca. 3. dictum est de eleemosyna: Deus qui reddit gratiam meminit in posterum, &c.

17 *Et postea resurget, & retribuet illis retributionem vnicuique in caput ipsorum, & conuertet in inferiores partes terræ.*

DEus inquit, qui iam apud se conseruat opera pietatis & misericordiæ, etsi ea non statim remuneret, sed dissimulare videatur, postea tamen suo tempore resurget ad iudicandum omnes, & in lucem proferendum quæ apud se asseruata
Psal. 18. habet: iuxta illud: Surge Deus, iudica terram. & tūc retribuet hominibus mercedem quam meruerūt, ita vt vnusquisque suā ipse capiat & reportet portionem. Quod additur, & conuertet in inferiores partes terræ: vbi aliqui corruptè, vt puto, legunt, conteret: Græca nulla habent, vt ex collatione de veriori lectione & sensu iudicari non possit. Cùm autem variè ea pars à quibusdam explicetur, videtur proposito conuenientissimus fore sensus, si intelligatur Deum cùm ad iudicandum surrexerit conuersurum eleemosynam, vel retributionē quā vnicuiq; retribuet, in inferiores partes terræ, hoc est, in mortuos: quia, scilicet, efficiet vt ad eos perueniat: dum eos resuscitabit, & resuscitatis dabit quod meruerunt. Aut conuertet se in inferiores partes terræ: quia vsq; ad mortuos eius virtus perueniet, resuscitans eos. Per inferiores enim partes terræ, secundum phrasim veteris testamenti: non damnati solum, sed generaliter mortui designantur, vt & postea c. 24. Sapientia dicit: Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes sperantes in Domino. Cum autem Deus non tantum in nouissimo generali iudicij die surgit ad retribuendū mercedem, sed etiam in cuiusque hominis nouissimo die: etiam tunc intelligendum est Deum conuertere eleemosynam hominis in inferiores partes terræ: atque ob id nō malè hic locus adduci potest ad probandum, eleemosynam post mortem prodesse homini etiam ad pœnam eius, qua purgandus est, tollendam vel leniendam.

18 *Pœnitentibus autem dedit viam iustitiæ, & confirmauit deficientes sustinere, & destinauit eis sortem veritatis.*

NE, quoniam dixit Deum omnia hominum opera obseruare, & quandoque redditurum vnicuique secundum opera ipsorum, desperent de Dei gratia obtinēda qui in peccatum prolapsi sunt, subiicit de fructu & efficacia pœnitentiæ, atque ad eandem deinde hortatur. Hæc, inquit, quæ dixi etsi vera sint, tamen Deus non præclusit pœnitentibus de peccatis suis viam iustitiæ obtinendæ, sed dedit illis viam & rationem obtinendi iustitiam, deditque eis vt quam reliquerunt viam iustitiæ, rursum amplecti possint. Pro quo Græcis est, *ἔδωκεν ἐπάνοδον* dedit eis reditum, ad se, scilicet, & ad iustitiam quam reliquerunt. Nec solum illis dedit viam iustitiæ, sed etiam eos qui in sustinendo deficiunt, hoc est, qui non spe diuinorum bonorum persistunt perseueranter in bono, sed per infirmitatem humanam excidunt à recta virtutis via ipsemet confirmauit, partim per scripturas sacras aut prædicantium ora: partim per internam suam inspirationem, erigendo illos spe veniæ, & sua gratia eorum menti robur infundendo. Eos item qui per se deficerent in tolerandis aduersis, & perseueranter expectandis bonis cœlestibus, ipse ita confirmat sua gratia, vt non deficiant. Alleuat. n. Dominus, inquit Psalmista, omnes qui corruunt, & erigit omnes elisos pro confirmauit, vel, vt aliqui libri habent, corroborauit, Græcè est *παρεκάλεσεν*, quod est aduocauit vel rogauit aut consolatus est & hortatus. Hæc enim significat illud verbum: non autem confirmare, quanquam res eodem redeat. Et verisimile est interpretem vertisse, conrogauit, quia sic in quibusdā libris inuenitur & cùm id non intelligeretur, mutatum esse in corroborauit, & hoc in confirmauit. Hortatur autem Dominus per prædicatores suos, imo & obsecrat homines ad pœnitentiam & constantiam. Vnde Paulus eodem verbo vsus, Obsecramus inquit pro Christo, reconciliamini Deo. & : Pro Christo legatione fungimur: tanquam Deo exhortante per. Quod addit interpres: Et destinauit eis sortem veritatis. 2 Cor. 5
(nam id Græca non habent) significat Deum deputasse pœnitentibus non eam partem quā prius meruerant, sortem, scilicet, iniquitati debitā, sed sortē veritati & iustitiæ destinatam. His ergo præmissis, rectè subiicit adhortationem ad pœnitentiam dicens.

19 *Conuertere ad Dominum, & relinque peccata tua, precare ante faciem eius, & minue offendicula.*

EXemplar Complutēse habet cōiunctionem illatiuam: Conuertere igitur ad Dominum. Duas autem partes pœnitentiæ esse indicat quæ separari non debeant. Nam verè pœnitentē oportet conuerti ad Dominum à quo auersus fuit, & vt id rectè fiat, relinquere debet peccata sua. Quo modo autem hæc fieri debeant, altera pars insinuat. Conuerti enim debet peccator ad Dominū, sic vt precetur ante faciem eius, orans & pro admissorū venia, & pro auxilio gratiæ eius: sine qua nec malum relinquere: nec bonum amplecti & retinere valet. Relinquere peccata sic debet, vt si nō omnino ab omni peccato liber esse possit: tamen minuat offendicula, hoc est, quæ Deum offendūt, aut quæ occasionem scandali & peccati præbent. Et enim quisque tū propter se: tum propter alios quantum potest minuere debet & tollere. Idem aliis verbis inculcatur, cum subditur.

20 *Reuertere ad Dominum, & auertere ab iniustitia, & nimis odito execrationem.*

NImis pro valde positum est, vt aliàs sæpe. Ad veram auersionem ab iniustitia non sufficit facto illam relinquere, sed & animo ab ea alienari. vnde rectè additū est: valde odito quicquid Deus execratur & abominatur,

21 *Et cognosce iustitias & iudicia Dei & sta in sorte propositionis & orationis altissimi Dei.*

HÆc sententia etsi iam in Græcis non habeatur, fieri tamen potest quod eam interpres legerit in Græcis codicibus: sicut & nunc Græca quasdam habent quas interpres non legit. Certè conuenienti ordine superioribus addita est ad absoluendum veræ pœnitentiæ conditiones. Nam præter dicta ad perfectam pœnitentiam requiritur, vt cum quis ad Deum conuersus est, & peccata relinquere incipit, inquirat & præ oculis semper habeat iustissima Dei mandata, quorum obseruationem Deus requirit. Tum vt in cœpta virtutis via persistat & perseueret, vnde dicitur: Et sta in sorte propositionis, hoc est, in ea conditione quam tibi Deus proposuit, & ad quam te vocauit, aut quam tuo tibi proposito delegisti.

Quæ

Quæ eadem conditio & sors exigit assiduam deprecationẽ Dei, sine cuius auxilio hæc omnia fieri non possunt. His tamen omnibus adhuc addi debet quod sequitur.

22 *In partes vade sæculi sancti, cum viuis & dantibus confessionem Deo.*

SÆCVLVM sanctum, est sæculum illud de quo Isaias loquitur, cum dicit Christum patrẽ futuri sæculi, fœlix, scilicet, status futuræ vitæ, in quo omnis peccati immunditia abest, per quã illud præsens sæculũ, rectè pollutum sæculum dici potest. In sæculo autem illo sancto est perpetua cõfessio laudis Dei, gratiarum actio, & prædicatio Dei, angelis clamãtibus: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, &c. Monet ergo Sapiẽs, vt pœnitẽs iam per prædicta Dei misericordiã & gratiam consecutus: in partes & conditionẽ vadat sæculi sancti, vt, scilicet, quod illi sæculo proprium est & familiare, etiam ipse hic incipiat, laudãdo. s. Deum & illi gratias agendo pro accepta peccatorum remissione, & alia quoque eius opera & beneficia prædicando cum his, qui adhuc hic superstites existentes dant Deo confessionem laudis, hoc est, laudant Deum & prædicant. Hunc esse genuinum loci huius sensum, sequentia indicant.

Isaiæ 9

23 *Non demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere. A mortuo quasi nihil perit confessio.*

HÆC propriè non dicuntur de confessione peccati, sed de confessione laudis, vt satis patet ex sententia sequenti, & simili loco qui est in cantico Ezechiæ, ad quem hic omnino allusum videtur: Nõ infernus cõfitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt in lacum veritatem tuam. Viuens viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie, pater filiis notam faciet veritatem tuam. Sic & Dauid dicit. Non est in morte qui memor sit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi? &: Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendũt in infernũ. Quibus locis ad literam non agitur tantum de damnatis, nec tamẽ negatur confessio & laus Dei in sanctis post mortem: sed tantum dicitur mortuos Deum hic apud viuos non deprædicare: nec eos sua confessione viuos ædificare posse. Sic enim soli hic viuentes alios viuentes ædificant, & ad laudem ac reuerentiam Dei prouocant. Quod qui hic viuentes modo non faciunt, nec postea eis facere dabitur: quando vere etiam non erunt inter viuos, vt nemo putet se post mortem posse incipere laudem Dei. Itaque rectè monet Sapiens, vt criamsi quis aliquamdiu hæsit aut detentus fuit in errore impiorum, eo inquam errore: quo quis virtutibus neglectis vitia sectatur: nõ demoretur illo diutius, vt ante mortem veniam suorum peccatorum consecutus Deum lauder eique gratias agat: & beneficia eius aliis prædicet, quod dignè facere non potest peccator quem non pœnitet suorum peccatorum. Nec est quod confessionem Dei sibi putet quis differendam in tempus futurum post mortem: quia ab eo qui mortuus est huic mũdo, táquam qui omnino nõ est in mũdo, nec cum eo cõmercium habet: perit cõfessio Dei qua illum apud viuos prædicaret, & qua sibi meritum apud Deum comparare posset. Petit etiam omnino ab eo sic, vt si hic eam non inceperit, sed se ad eam ineptum reddiderit, & Deum potius vita aut lingua blasphemauerit, eam ibi incipere non possit, vt qui nec tunc inter viuos reperietur. His ergo locis agitur de confessione Dei, quæ viuis fit ædificatoria, & confitentibus fit meritoria. Cùm autem eadem sit ratio de confessione peccatorum, nempe quod & ipsa tantum ante mortem sit meritoria, idque iis tantum qui nõ persistunt in veteri errore, non mirum si per accõmodationem hæc à quibusdã etiã tribuantur cõfessioni peccatorum, maximè cum in superioribus de agenda pœnitentia sermo sit habitus. Itaque etiam Augustinus hunc locum citat aliquoties de confessione peccati vt sermone octauo de verbis Domini, & aliis locis, quibus semper legit: A mortuo quasi qui non sit, perit cõfessio. Cæterũ notandum quosdam libros non habere illam partẽ: Ante mortem cõfitere: sicut nec Græca habent: includitur tamen satis in parte sequenti: A mortuo quasi nihil perit confessio: quam Græca habent clarius, A mortuo tanquam non existente (aut eo qui non est) perit confessio, proinde similiter nostra lectio est accipienda, vt subaudiatur participium: A mortuo quasi existente nihil: apud viuos, scilicet, quoad conuersationem huius mundi, perit confessio Dei. Vnde sequitur.

Isaiæ 38.

Psal. 6.

Psal. 113.

24 *Confiteberis viuens, viuus & sanus confiteberis, & laudabis Deum, & gloriaberis in miserationibus eius.*

EX secunda parte hic constat de quali confessione hic sit sermo, nempe de cõfessione Dei, quia peccator Dei adeptus gratiam prædicat eius misericordiam. Dum autem docetur hanc misericordiam Dei in ista vita prædicandam esse, satis etiã innuitur illam ab his qui extra Dei gratiam hinc decedunt, non posse post hanc vitam obtineri, vt tunc illam incipere possint prædicare & laudare. Porrò futura indicatiui modi in hac sententia phrasi Hebraica posita sunt pro imperatiuis, confitere, lauda & gloriare. Dicit: viuus & sanus confiteberis, hoc est, quando per vitã licet, & per valetudinem liber. Complutense exemplar habet, ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ, hoc est, sanus corde. Quod aliqui intelligunt de sanitate animæ, à vitiis, quæ morbi sunt spirituales, purgatæ, vt significetur eum qui viuit corpore, animo tamẽ languet: non esse idoneum ad confitendum & laudandum Deum.

25 *Quam magna misericordia Domini, & propitiatio illius conuertentibus ad se.*

QVo ad pœnitentiam magis filios Sapiens inuitaret, in sequentibus prosequitur prædicationem misericordiæ diuinæ, eius magnitudinẽ extollens, & causam indicans cur illa hominibus tam sit exposita, & tam facilis. Primum ergo exclamando præ admiratione bonitatis diuinæ, asserit magnã esse misericordiam Dei, eiúsque propitiationem, sed erga eos qui conuertuntur ad se pro ad ipsum. Id dum exclamando & admirando affert, significat se eius magnitudinem non posse verbis satis explicare.

26 *Non enim omnia possunt esse in hominibus, quoniam non est immortalis filius hominis, & in vanitate malitiæ placuerunt.*

INdicat hæc ratio imbecillitatem humanæ naturæ, eiusque ad vitia ex sua natiuitate procliuitatem: causam esse cur erga homines tam sit

Deus ad miserendum propensus, vt huius consideratione minus desperet peccator, sed spe veniæ citius ad pœnitentiæ remedium confugiat. Simile habet Psal. 101. dicēs: Quomodo miseretur pater filiorum, misertus est Dominus timētibus se, quoniam ipse cognouit figmentum nostrum. Recordatus est quoniam puluis sumus, homo sicut fœnū dies eius, &c. Dicit ergo: Merito Deus propitius est hominibus pœnitentibus, non enim omnia possunt esse in hominibus (hominibus enim legendum est, & non, vt quidam legunt, omnibus) hoc est, homines non possunt in hac mortali vita habere summam perfectionem, sed pro suæ naturæ fragilitate necesse est eos aliquando labi & cadere: nō possunt esse sine defectu, nec possunt eis esse omnia quæ iure inesse deberent, quæque ab eis desiderantur: quoniam qui ex homine mortali natus est, non est immortalis: immutabilis, & à corruptione liber, sed eo ipso quo ex homine natus est mortem secum trahit, & cum morte instabilitatem huius vitæ & corruptionem: atque ad vitia procliuitatem, & sic per vanitatem & naturæ instabilitatem, in qua homo nascitur, malitiæ vitia & prauæ concupiscentiæ semper homini placuerunt ex sese: quia sensus & cogitatio humani cordis semper proua sunt ad malum ab adolescentia sua. Gen. 8.

27 *Quid lucidius sole, & hic deficit, aut quod nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis, & hoc arguetur.*

GRÆCA non habent futurum, deficiet, sed præsens ἐκλείπει, deficit, quemadmodum & scripta quædam & impressa habent, vt non ad defectum illum & mutationem quæ in fine mundi fiet, istud referēdū sit, sed potius ad eclipsim: quā nobis sol nonnunquam patitur, & ab illo verbo nomen habet. Melius autem hic locus intelligetur si conferatur cū similibus locis quæ sunt apud Iob, quorum vnus est c. 15. Quid est homo vt immaculatus sit, & vt iustus appareat natus de muliere: Ecce inter sanctos eius nemo immutabilis: & cæli non sunt mundi in conspectu eius. Quanto magis abominabilis & inutilis homo qui bibit quasi aquam iniquitatem: Alter est c. 25. Nūquid iustificari potest homo comparatus Deo, aut apparere mundus natus de muliere: Ecce luna non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius. Quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis: Sicut ergo illis locis ad depressionem humanæ superbiæ, ex imperfectione cœlestium creaturarum, quæ perfectissimæ inter omnes sunt, ostenditur imperfectio hominum: ita & hic hominis imperfectio cum sole comparatur: non tantum ad confutationem humanæ præsumptionis: sed etiam ad consolationem humanæ infirmitatis: ne ob suam imperfectionem de Dei misericordia diffidat. Et est sensus: Inter omnes creaturas nihil est lucidius sole, & tamen etiam ipse in lumine deficit, siue cùm occidit nobis: siue cū eclipsim patitur Deficit item & deficiet, si cōferatur cum luce & claritate Dei, in cuius conspectu & comparatione luna non splendet, & stellæ non sunt in suo lumine omnino mundæ. Quāto minus de sua iustitia & puritate præsumere debet homo carnalis: qui ex carnali sua corruptione non cogitat nisi malum quod in ipso merito arguitur & reprehenditur? Notandum autem secundam partem huius sententiæ duplicem habere apud nos lectionem, quemadmodum & in Glossa Ordinaria notatū est. Nam quidam libri habent, Aut quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis? Alij, Aut quid nequius excogitauit caro & sanguis? Græca habēt, καὶ πονηρὸν ἐνθυμηθήσεται σὰρξ καὶ αἷμα. Et malū cogitabit caro & sanguis, hoc est, corruptio carnalis quæ est in homine: aut homo carnalis in quo dominatur caro & sanguis, ex se non cogitabit nisi malum. Græcis ergo magis accedit posterior lectio, quā ob id puto veriorem, & sic intelligendam. Cum lucidissimus omnium sol nō sit sine defectu: quid caro & sanguis, homo est, homo ex sese planè fragilis cogitabit nequius: quàm, scilicet, & nolit agnoscere suum defectum, suam fragilitatem, & fle quēres lapsus, sed superbè se efferat quasi sole superior. Id sanè si fecerit grauiter idipsum arguetur & vindicabitur. Nam etiam scripta quædam habent futurum, excogitabit, vt habent Græca. Potest & hic esse sensus: Quid nequius, hoc est, quantum malum cogitabit caro & sanguis, vt cōparatiuus: nequius, accipiatur pro positiuo, sicut positiuū Græca habēt, & quid, accipiatur admiratiuè. Aut certè sēsus est: Quid nequius cogitat caro & sanguis, quàm, scilicet, assiduè cogitat, vt significetur corruptionem hominis omniū malorum causam esse, & pessima quæque excogitare. Quia autem hæc lectio videbatur continere falsitatem, aut incommodum habere sensum: non est mirum eam mutatam a quibusdam qui addiderūt, quàm quod. Nam id in quibusdam additum vidimus, cum prius tantum esset: quid nequius cogitabit caro & sanguis. Nec tamen satis verum est quod hac interrogatione significatur: Quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis. nā nequius est quod excogitauit dæmon: item quod excogitat nō infirmitas carnis, sed mala voluntas hominis. Nisi intelligatur significari inter omnes defectus: qui in creatura visibili reperiuntur nullum esse peiorem: quàm quem caro & sanguis excogitat. Æditio Complut. diuersam habet lectionem, hoc modo, καὶ ἀνὴρ ὃς ἐνθυμήσεται σάρκα καὶ αἷμα. Et vir qui cogitabit carnem & sanguinem, scilicet, etiam deficiet. Pro πονηρὸν, enim legitur ἀνὴρ ὃς inter quæ magna similitudo. Sed altera lectio: quam secutus est noster interpres, præferenda videtur.

28 *Virtutem altitudinis cæli ipse conspicit, & omnes homines terra & cinis.*

RElatiuum, ipse, ferè ab omnibus ad Deū refertur, vt significetur Deū conspicere cœlestia omnia: eorumq; virtutem, sicut de eo dicitur: Altitudines montium ipse conspicit. At rectius Psal. 94. referendum est ad solem: adhuc enim persistitur in comparatione hominis cū sole. Et de sole quidem ad eius excellentiam commendandam dicitur quod ipse conspiciat, vel, vt est Græcè, ἐπισκέπτεται, hoc est, inspiciat, visitet & perlustret, totam virtutem, hoc est, militiam & exercitum altitudinis cœli vel altissimi cæli, quia, scilicet, sol inter omnia astra velut Imperator constitutus est: qui omnia astra suo lumine perfundit: suoque motu assiduè visitat & percurrit. Vnde in Psalmis iuxta Hebraicam veritatem dicitur: Soli posuit Deus Psal. 18. tabernaculum in ipsis cœlis. De hominibus verò ad repressionem præsumptionis eorum dicitur quod omnes sint terra & cinis, quemadmodū & superius dixit: Quid superbit terra & cinis,

Significat ergo quòd si sol, tātæ excellentiæ creatura, coram Deo non est sine defectu, nec de perfectione gloriari potest, multò minus homo, in illius comparatione vilis admodum iuxta corpus creatura. Aptè autem iam secundo hominem vocat terram & cinerem. Terram quidem ratione originis, quia ex terra sumptus est. Cinerem ratione finis, quia in cinerem per mortem conuertitur. Cùm enim anima in homine sit velut ignis continuè mouens & motus, corpus anima destitutum veluti carbo est, qui in cinerem resoluitur. Vnde impij dicunt in lib. Sapien. cap. 2. Fumus flatus est in naribus nostris, & sermo scintilla ad commouendum cor nostrum, qua extincta cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquam mollis aër.

Capvt xviii.

1 *Qui viuit in æternum, creauit omnia simul, Dominus solus iustificabitur, & manet inuictus rex in æternum.*

Prosequitur In huius capitis principio quod cœpit in fine alterius. Prædicat enim diuinam maiestatem, & econtra ponit humani generis paruitatem, vt sic magis comprimat humanę mentis superbiam, subiiciens deinde humanam imbecillitatem causam esse immensæ Dei misericordiæ erga humanum genus. Quoniam ergo nec hominem mortalem, nec solem suprà asseruit esse sine defectu, his opponit hac sententia Deum, qui & solem & hominem & alia omnia creauit, tribuens ei soli & immortalitatem quam suprà negauit in homine, & perfectionem iustitiæ, quæ nec in cœlestibus inuenitur creaturis. Porrò pro simul, Græcis est, κοινῇ, quòd magis est pariter vel communiter, ne quis ex hoc loco colligat omnia, simul, eodémque tempore esse condita, quemadmodum ex hoc loco intellexit D. Augustinus omnia opera creationis, quæ sex diebus. c. 1. Gen. commemorantur facta, simul vnóque tempore facta esse: sex autem dies illos in angelorum diuersa intelligentia esse accipiendos vt videre est apud illum libr. 4. de Genesi ad literam c. 33. Non enim, simul, hic temporis identitatem designat, sed vniuersalem sine exceptione comprehendit, sicut apud Ioan. 1. dicitur: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est. Dicit ergo: Is cui proprium est viuere, & esse in æternum, sine principio scilicet & fine, is, inquam, creauit omnia pariter nec est aliquid quod non ab illo se factum agnoscere debet. Is ergo etiam solus est, qui si ad alia à se creata comparetur, inuenietur iustus, atque sine omni defectu, in quo nihil desiderari possit. Reliqua verò omnia tantum ab eius perfectione deficiunt, quantum ab authore deficit opus ab ipso factum. Is & manet inuictus rex in æternum: quia eius voluntas & potestas à nullo superari & impediri potest, sempérque in eodem statu permanet, nulli mutationi subiectus, cum reliquis omnibus creatis à se. Addit hic quædam exemplar Complutense, quæ alij codices Græci non habent, sicut nec nos. Sic enim habet. Qui ædificat enim mundum palmo manus suæ, & omnia obediunt voluntati eius: Ipse enim Rex omnium in fortitudine sua diuidens in ipsis sancta à prophanis. Pro quibus illos tantū habemus, manet inuictus Rex in æternum, quòd nec Germanicum exemplar habet.

2 *Quis sufficit enarrare opera illius? Quis enim inuestigabit magnalia eius?*

Vertenovm potius vel legendum per præteritum, inuestigauit, cum Græcis sit, ἐξιχνιάσει, vt sit sensus: Quandoquidem nemo plenè magnifica eius opera, & omnes eius excellentias perscrutatus est, nemo etiam est qui sufficiens sit ad plenè & perfectè enarrandum opera Dei. Emphasim habet quod cum interrogatione dicit. Quis sufficit, & quis inuestigabit, significans Dei operatam esse imperscrutabilia, & ob id inenarrabilia vt ad ea nemo sufficiat.

3 *Virtutem autem magnitudinis eius quis enunciabit? aut quis adiiciet enarrare misericordiam eius?*

Inter cætera quæ de Deo nunquam prędicari satis possunt, præcipuè duo in Deo stupenda & admiranda: virtus scilicet, robur ac fortitudo magnificentię eius: & misericordia eius atque bonitas, quæ duo Deo tribuuntur, cùm dicitur, Optimus, maximus. Fortitudini eius non est adiuncta, vt fere in hominibus, crudelitas, & misericordiæ eius non deest potentia succurrendi quibus miseretur. Fortitudo exigit vt eum suspiciamus & timeamus, misericordia, vt amemus & diligamus. In eo quod dicitur, quis adiiciet, videtur subaudiendum, cor suum, vt sit sensus: quis apponet cor suum, hoc est, quis conabitur enarrare. Aut est sensus, quis adiiciet, hoc est, quis aggredietur.

4 *Non est minuere neque adiicere, nec est inuenire magnalia Dei.*

Significat opera Dei & esse perfectissima, & inscrutabilia. Per hoc enim quod dicit: non est minuere neque adiicere: significat ea adeò esse perfecta vt nemo possit ostendere aliquid in eis esse superfluum, quòd auferendum esset, (id enim est ea minuere) aut aliquid in eis desiderari quod addendum esset, id enim est ad ea adiicere. Pro inuenire Græcis est inuestigare, sed quia ideo dicitur magnalia Dei non posse inuestigari, quia inuestigando plenè inueniri nequeunt, benè vertit interpres inuenire.

5 *Cum consummauerit homo, tunc incipiet, & cùm quieuerit, operabitur.*

Significat eum qui magnitudinem Dei & operum eius inuestigare & enarrare conatus fuerit, cum omne studium eo contulerit, nihil tamen effecturum. Cùm inquit, quisquam absoluisse se putauerit inuestigationem & enarrationem de Deo, tum demum inueniet tantum superesse, vt quasi de nouo incipiendum sit: & cum post longum laborem quiescendum sibi putauerit, quasi instituto suo benè perfecto, tum videbit sibi adhuc laborandum esse & operandum, vt quod conatur perficiat. Significat ergo, si quis hoc tentet, frustrà laboraturum. Pro operabitur, Græcis est, ἀπορηθήσεται, hoc est, perplexus erit. Non malè tamen noster vertit, si intelligatur vt iam indicatum est. Sunt qui hanc sententiam accommodant ad significandum in virtutis via, quasi nec dum obtenta perfectionem, semper quasi incipiendum, vt sit sensus: cùm homo Dei præcepta perfectè impleuisse videtur, tunc si consultum sibi vult, nouo feruore virtutis viam quasi incipiet, & cùm se ab omnibus mundanis curis quietum reddiderit, tunc incipiet opus

Dei operari. Ita enim ferè Rabanus. Sed hic seosus proposito est impertinens. Simile ei quud hic
Iob.26. dicitur, est apud Iob, post enarrationem aliquam operum Dei dicentem: Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cùm vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri.

8 *Quid est homo, & quæ est gratia ipsius, & quid est bonum, aut quid nequam illius.*

POSTQVAM indicauit imperscrutabilem & inexplicabilem esse Dei magnitudinem & excellentiam, ex opposito indicat quanta sit hominis in comparatione Dei vilitas & imperfectio, vt hac cõsideratione sese homo sub Deo magis semper humiliet. Itaque exclamando dicit: Quid est homo, hoc est, quam vilis est si Deo componatur. Pro gratia, Græcis est, χρήσις, hoc est, vsus, quo significatur Deum non indigere opera hominis, nec opus ei esse vt eo vtatur. Proinde quod nos habemus: quæ est gratia ipsius, sic est accipiendum, quę est gratiæ ipsius apud Deum, quia scilicet Deus egeat, hoc est, quid habet pręclari quo sibi Deum promereatur, & quo Deus indigeat, aut quo Deo benefaciat. Eodem pertinet quod sequitur: & quid est bonum: aut quid nequam (pro malum) ipsius, apud Deum scilicet hoc est, quod bonum Deo cõferre potest homo, aut quod malum Deo inferre. Alij intelligunt, quàm pauca sunt bona
Psal.15. hominis, & quàm multa sunt mala eius. Sed alter sensus proposito magis cõuenit, consentiens cum
Iob 35. illo Dauidis: Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges. Et illo Iob: Quid prodest Deo si iustus fueris, aut quid ei confers, si immaculata fuerit via eius?

7 *Numerus dierum hominum vt multum centum anni, quasi gutta aquæ maris deputati sunt & sicut calculus arenæ, sic exigui anni in die æui.*

OSTENDIT iam & alia ratione hominis, respectu Dei, imperfectionem, videlicet ob breuitatem vitæ eius, cuius diuturnitas etiamsi centum fuerit annorum, quæ paucis contigit, tamen respectu æternitatis, quæ Deo est propria, non aliter se habet quam singulæ guttæ aquæ marinæ respectu totius maris, aut calculus vnus respectu innumerabilis arenæ. Pulchra sanè comparatio, qua significatur nullam esse cõparationem inter vitam istam humanam, & diuturnitatẽ Deo conuenientem, sicut finiti ad infinitum nulla est proportio. Quod etiam in Psalmis non dissimiliter expressum est, cùm dicitur: Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterna quæ præterijt. Apud Rabanum melius legitur: quasi gutta aquæ maris deputatus est. Nam & Gręca singulariter habent, σταγὼν, gutta.

8 *Propter quod patiens est in illis, & effundit super eos misericordiam suam.*

OSTENDIT infirmitatem hominis, & breuitatem vitæ eius, sicut homini causam præbere debet humiliationis sub Deo: ita & Deo causam præbere vt hominum peccata patienter ferat sicut non statim pro merito ea puniat. Item vt in pœnitentibus, & veniam rogantibus, copiosè diffundat misericordiam suam. Duo enim dicit, quorum alterum pertinet ad vindictæ dilationem, alterum ad peccatorum remissionem. Quidam libri habent, effudit, alij effundit, sed rectius illi, qui habẽt, effundet, quomodo & Raba. legit & Dionys. quoniam Græcis est futurum, ἐκχεεῖ. Dicit ergo Deum & esse patientem, vel vt habent Græca, longanimem in hominibus: quia & non statim puoit, & ad pœnitentiam expectat: & si pœnitentiam egerint, effusurum super eos misericordiam suam.

9 *Vidit præsumptionem cordis eorum quoniam mala est, & cognouit subuersionem illorum, quoniam nequam est.*
10 *Ideo adimpleuit propitiationem suam in illis, & ostendit eis viam æquitatis.*

VIDIT (inquit) malam admodum esse temeritatem hominum, qua præsumunt se opponere voluntati ipsius: cognouit item quòd admodum mala & grauis erit subuersio illorum & perditio quam sua temeritate merentur. Ideóque ne tantam subuersionem incurrerent: amplè & copiose propitiatus semper est hominibus, ipsius gratiam post peccata implorantibus: insuper & ostendit eis viam æquitatis & iustitiæ, declarans omnibus modis se nolle mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Dictio ergo nequa, qua frequenter vtitur interpres hic non significat malitiam morum, sed malitiam afflictionis. Pro, subuersionem, enim est, καταστροφὴ, quòd hic significat subuersionem & perditionem: item & exitum rei, vnde & fabulæ finis, catastrophe vocatur.

11 *Miseratio hominis circa proximum suum, misericordia autem Dei super omnem carnem.*

VT præter prædicta etiam alia ratione commendet excellentiam misericordiæ diuinæ, comparat eam cum misericordia hominis, insinuans illam hanc longè præcellere, idque duplici nomine. Primum, quòd misericordia hominis sit erga paucos, vnde dicitur singulariter, erga proximum suum: vnum scilicet aut alterum, misericordia autem Dei generalis sit & communis, vt quæ se extendat super omnem carnem. Secundo, quòd illa sit erga sibi æqualem, proximum scilicet: hæc verò erga tam inæquales, quàm caro distat à spiritu. Proximus ergo hic appellatus certus aliquis homo, ratione amicitiæ aut propinquitatis aut vicinitatis, aut alicuius alterius rei coniunctus. Caro autem accipitur pro omni animantium genere, & maximè pro homine, in quo bonitas & misericordia Dei maximè cernitur.

12 *Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum.*

RELATIVVM qui, ad Deum referendum est vt sit sensus: Qui Deus misericordiam habet erga homines, & ex misericordia qua erga eos mouetur, ne pereant docet eos & erudit: sicut pastor gregem suum dirigit, & curam gerit ne erret, & per errorem in mala & perniciem ruat.

13 *Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in iudicijs eius.*

HÆC est vera lectio Græcis concordatos, quam & scripta quædam habent & Rabanus. Proinde malè multi legunt: Misereatur excipiens doctrinam, & est sensus: Deus qui ex misericordia homines docet, misericordiam suam potissimum impendet ei qui auidè & voluntariè suscipit doctrinam suam ex miseratione profectam,

qui

quique ea susceptà festinat ad iudicia & præcepta ipsius implẽda. Doctrina miserationis etiã intelligi potest doctrina de miseratione proximis impendẽda, vt significetur Deum misericordem futurũ his qui in alios misericordes fuerint, iuxta illud: Beati misericordes quoniam ipsi misericordiam consequentur. Sed dictio, miserationis,
Matt 5. Græcis non est. Conueniens autem fuerit, vt præcedens versus huic coniungatur, vt totum illud. Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum: sit suppositum verbi, miseretur, & sit sensus: Is qui miseretur hominum, Deus scilicet, quique ob id docet & erudit eos, miseretur excipientis doctrinam suam.

13 Fili in bonis non des querelam, & in omni dato non des tristitiam verbi mali.

POST doctrinam de pœnitẽtia & misericordia Dei, oportune subiungit præcepta virtutum, & primum redit ad doctrinam de eleemosyna, quam superiori capite commendare cœperat, docens iam non tantum aliis benefaciendum esse, sed beneficiis etiam benignitatem verborũ addendam esse, quæ munus collatũ maximè cõmendat: & licet collatum beneficium subsequatur, ipsi tamen anteponitur. Contra acerbitas verborum illiberalis & molesta, omnem beneficij gratiam tollit. In beneficiis enim conferendis animus in primis spectatur, cuius index est oratio. Pro querelam, Græcè est μῶμον. quod vituperium propriè significat, maculam & reprehensionem. Vnde sicut cùm interpres noster dictionem ἄμωμον. quæ irreprehensibilem significat, vertit, sine querela, vt Lucæ 1. & alibi, illud, sine querela, passiuè accipi debet, pro eo de quo nemo conqueritur ita & hic querela accipi debet, vt sit sensus, In bonis, hoc est in beneficiis quæ in alterum confers, non des reprehensionem, nec sic ea conferas pro quibus gratia tibi debetur: vt de te quis conqueri iure possit, & in omni dono quod alicui impendis. non misceas tristitiam verbi mali, hoc est, triste verbum, declarans scilicet te non
2. Cor. 9. dare ex animo & libenter, sed coactũ. Vnde monet Paulus eleemosynam dari non ex tristitia & necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Aut non des tristitiam aliis ex duro & increpatorio verbo quod contra eum loqueris.

14 Nonne ardorem refrigerabit ros, sic & verbum melius quàm datum.

PVLCHERRIMA similitudine indicat quãtum comitas & benignitas orationis conferat indigentibus, & beneficium commendet, imò superet. Dulcem enim sermonem comparat rori, quòd sicut ros è cœlo leniter demissus æstiuum calorem tẽperat, & in hominibus & in frugibus atque herbis terræ: ita dulcis sermo, ex ore hominis leniter profluens, inopiæ malum hominem instar ardoris vrens & torquens, temperet & extinguat. Durus autem sermo muneri collato additus rectè imbri vehementi comparatur, qui tollit quidem ardorem, sed sine gratia, & cum nocumento sæpius, ita enim & durus sermo perdit muneris gratiam & vtilitatem.

15 Nonne ecce verbum super datum bonum & vtraque cum homine iustificato.

AN non, inquit, experientia discimus verbum bonum plus efficere, & maiorem habere gratiam quàm ipsum donum bonum? Adeo enim verbum præstat dono, vt bonus sermo quãdoque sine dono gratus sit: donum autẽ bonum sine bono sermone gratum non sit. Vnde & Salomon: Melior, inquit, buccella sicca cum gaudio, Prou. 17.
quàm domus plena victimis cum iurgio. Ne tamen quis hinc occasionem sumat solis verbis suauibus satisfaciendi egentibus ope, subiicit, & vtraque, inquit, hæc scilicet sunt cũ homine qui vere iustus esse studet, & qui iustus habetur. Ille enim nec contentus est verba dare, nec satis habet dona conferre, sed bonis donis bona cõiungit verba. Tractat pulchre hunc locum D. Grego. li. Moral. 2. cap. 13. Pro iustificato, Græcis est κεχαριτωμένῳ, hoc est, homine gratioso. Quo significatur ad gratiam obtinendam apud Deum & homines, vtrumque coniungendum.

16 Stultus acriter improperabit, & datus indisciplinati tabescere facit oculos.

STVLTVS inquit, etiamsi quid det, tamen acerbè improperat ei cui beneficium confert, obiiciendo ei paupertatem, inertiam, importunitatem, suúmque grauamen, aut aliud simile, & sic fit vt datus indisciplinati hoc est, donum hominis non rectè instituti, tabescere faciat, hoc est, valde contristet oculos egeni, quos alioqui donum exhilarare sua natura solet: quia cum detur cum tristitia vultus & verborum amarulentia, efficit vt pauper contristatus & pudibundus discedat. Benè autẽ hoc stulto tribuit: quia qui sic tribuit, stultum se & imprudentem declarat, vt qui & gratiam & munus perdat.

17 Ante iudicium para iustitiam tibi, & antequam loquaris disce.

SVBIICIT quædam præcepta seruãdæ prudentiæ, & vitandæ temeritatis. Quorum primum istud generaliter accipiendum est, & de iudicium hominum, & de iudicio Dei. Ante enim quàm quis prodeat ad iudicium magistratus, curãdum est vt causam habeat iustam, eámque benè instructam. Et antequam quis loquatur de re quapiam siue in iudicio, siue alibi, prius benè inquirendum est de statu rei, discendum item quid & quomodo dicendum, & quid omittendum. Sic ante iudicium Dei subeundum in morte & nouissimo die, paranda est iustitia per opera bona & gratiæ Dei implorationem. Et antequam quis loquatur alios docẽdo, oportet discere alios audiendo. Significat ergo temerarium esse & ante comparatam iustitiam iudicio se inferre, & loqui antequam quis benè edoctus sit.

18 Ante languorem adhibe medicinam, & ante iudicium interroga te ipsum, & in conspectu Dei inuenies propitiationem.

AD prouidentiam etiam pertinet vt ante morbum adhibeatur medicina, non curatiua, sed præseruatiua, qua impediatur morbus imminens, aut vt ante languorem inueteratum medicina tẽpestiuè adhibeatur, iuxta illud Poetæ. Principiis obsta, serò medicina paratur, Cùm mala per longas inualuere moras. Sub hac tamen admonitione intelligendum est parabolicè amplius significari, nempè ante languorem mentis qui peccando incurritur, mentem muniẽdam piis cogitationibus, & occasiones peccatorum

rum resecandas. Et mox cum quis inciderit in peccatum, priusquam inualescat malum, ad pœnitentiæ remedium confugiendum. De spirituali enim languore Sapientem potissimum monuisse, indicat quod sequitur, Ante iudicium interroga teipsum. Nam illud de iudicio Dei dictum esse sequens pars satis indicat, Monet ergo vt ante tremendum illud iudicium Dei nosipsos interogemus, hoc est, exploremus: & si quidem quod punitione dignum est in nobis deprehenderimus, vt facile deprehendet quisque, nosipsos puniamus & iudicemus, Deique iustam vltionem auferri à nobis deprecemur. Sic enim futurum est, vt cum ad conspectum Dei deducti fuerimus, & ille nos inspicere, visitareque cœperit, inueniamus ab eo propitiationem & remissionem: nam vt ait Paulus:
1.Cor.11. Si nosipsos diiudicaremus nó vtique iudicaremur. Porrò pro in conspectu Dei Græcè est ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς, in hora inspectionis vel visitationis. Ita enim hic author sæpe nominat diem iudicij diuini. Proinde, in conspectu Dei hoc loco non est idem quod coram Deo, sed sicut prius, cum Deus conspicere vel inspicere facta hominum cœperit. Potest tamen illud: Ante iudicium interroga teipsum, etiam hunc habere sensum: antequam alios iudices, discute cóscientiam tuam, ne fortè eisdem obnoxius sis malis quæ in aliis sis reprehensurus, & eadem agas quæ iudices. Ita enim grauiter contra te Dei iram es prouocaturus, vt docet Paulus ad Rom.2. Contra inuenies tibi illum propitium, si tuæ infirmitatis conscius, clemens fueris in aliis iudicandis.

19 *Ante languorem humilia te, & in tempore infirmitatis ostende conuersationem tuam.*

VERTENDVM potius erat, conuersionem, quia hoc potius sensus requirit & dictio Græca. Non est enim hic διατριβὴν, vel ἀναστροφὴν, sed ἐπιστροφήν. Verum etiam nomen conuersationis, apud doctos ponitur nonnunquam pro conuersione, vt apud Senecam epistola 75. Sciatq; illa ipsa, quibus lædi videtur, ad conuersationem vniuersi pertinere, & ex iis esse quæ cursum mundi consummant. Pro, humilia te, Græcis est, ταπεινώθητι, hoc est, humiliare. Et additur in exemplari Complutensi ἐγκρατείᾳ, humiliare temperantia. Itaque significatur, per abstinentiam & subductionem cibi & potus affligendam esse carnem ante morbum, vt per illam carnis afflictionem morbus euitetur: sicque hic iam exponitur quòd prius dixit: ante languorem adhibe medicinam. Idem sensus esse potest nostræ lectionis, vt, humilia te, sit positum pro affige te, carnémque tuam castiga, Humilitas enim sæpè in scripturis accipitur pro afflictione, vt dictum est: quanquam & de virtute humilitatis accipi quoque possit, vt sit sensus: Cùm sanus es ne insolescas, sed antequam, Deo tuam superbiam & petulantiam vindicante, incidas in morbum humiliate sub potenti manu Dei, téque coram eo submissè geras. Dixit quid ante morbum sit faciendum quo morbus euitetur, subiungit quid faciendum vbi infirmitas accesserit. In tempore, inquit, infirmitatis ostende conuersionem tuam. Tunc enim maximè pœnitentia est agenda, tum vt sublata morbi causa etiam morbus citius curetur, tum ob periculum instantis mortis. Nec tantum pœnitentia est agenda coram Deo, sed etiam coram hominibus ostendenda ad ædificationem eorum qui fortè prius offensi fuerant, & ad exemplum omnium. Cæterùm quæ de morbo corporali dicuntur, eadem ad morbum animæ sunt transferenda, vt intelligamus nos hic etiam moneri, carnem timori Dei continendam esse ab illicitis, & castigandam, ne in grauia delicta incidamus. Et rursum vt cùm lapsi sumus, delicta commissa pœnitentia emédemus. Pro infirmitatis, enim Græca habent ἁμαρτημάτων, hoc est, in tempore peccatorum, Noster videtur legisse ἀῤῥωστημάτων, hoc est, infirmitatum & magis quadrat priori membro. Qui conuersationem, accipiunt in vulgari significatio, sic exponunt: In tempore infirmitatis tuæ tunc maximè ostéde consuetam tuã virtutem, patientiam tuam atque constantiam in qua conuersari solebas. Aut ostéde conuersationẽ tuam præteritam per synceram peccatorum confessionem.

20 *Non impediaris orare semper, & ne verearis vsque ad mortem iustificari, quoniam merces Dei manet in æternum.*

GRæca aliter sic habent. Non impediaris reddere votum tempestiuè, & ne expectes vsque ad mortem iustificari. Dictionem enim εὐχὴν, etsi etiam orationẽ significet, quomodo accepit eam noster interpres, hic tamen pro voto positam indicat verbum ἀποδοῦναι, hoc est, reddere. Monet ergo & vota tempestiuè persoluere, & reconciliationem cum Deo non differre vsque ad mortis tempus, contra quæ duo à plerisque grauiter peccatur. Nostra lectio monet vt non sinamus nos impediri ab assidua oratione: quia cùm illa sic semper necessaria, propter continua & varia pericula in quibus versamur, & perpetuam nostram infirmitatem, quæ indiget semper gratia Dei, tamen variis modis ab ea auocamur & impedimur, nempe per curas seculares amicorum frequentiam, crapulam, diffidentiam, somnolentiam, studium, lectionem, & id genus alia. Monet item vt non sinamus nos prohiberi quid semper vsque ad mortem iustitiæ operam demus, sempérque magis in iustitia proficiamus, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc. Hoc est, monet Apoc.22.
& semper orandum esse, & semper iustitiæ studendum, & vtriusque impedimenta resecanda. Et additur apud nos causa, quoniam merces Dei manet in æternum, Quod conuenit cum illo Pauli: Bonum facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus non deficientes. Prima huius sen- Galat. 6.
tentiæ pars conuenit cum illo Saluatoris: Oportet semper orare, & non deficere. Et illo Pauli: Si- Luc. 18. 1. Thes. 5.
ne intermissione orate. Inter scriptos codices longe plures habent non verbum verearis, sed verearis, Et videri potest sic interpretem potius vertisse, quòd hoc magis accedat cum Græca dictione μείνῃς, moreris vel expectes. Itaque sensus esset. Ne vnquam verecundia aut metu alicuius retrahatis à iustitia prosequenda. Certè patres in Concilio Tridentino legunt. Non verearis, vt patet in doctrina de iustifi. c. 10. sessione sexta.

21 *Ante orationem præpara animam tuam, & non sis quasi homo qui tentat Deum.*

ETiam hæc sententia de voto accipi potest Græcis. Nam quod habent, πρὶν εὔξασθαι, verti potest. Priusquam voueris. Itaque sensus erit: ante votum, parandum animum serio ad præstandum quod vouendũ est. Contra quã plerique faciunt

faciunt qui leuiter ad vouendum prosiliunt, de adimplendo quod vouent parum apud se cogitantes. Quales sunt similes his qui tentant Deum: quia & ipsi temerè student explorare Dei potentiam aut bonitatem, à quo suo voto aliquid impetrare cupiunt. Rectè tamen accipi etiam possunt Græca de oratione, vt noster vertit, sicque monemur ante orationem pia cogitatione præparandam mentem, vt scilicet cogitemus cum quo nobis sit sermo habendus, atque ob id seponamus quantum in nobis est alias cogitationes, vt attento & reuerenti animo ei supplicemus. Deinde vt cogitemus quæ ab ipso nobis petenda sint, ne indigna illo & inutilia nobis petamus: præterea vt omnem malam voluntatem deponamus. Hæc qui non facit, est quasi homo qui tentat Deum, hoc est, cùm se gerat quasi is qui Deum sibi placare studeat, cum tamen magis imitatur qui Deum ad iracundiam prouocat. Simile est quod monet Sapiens in Eccles. 5. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim est in cœlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Porrò tentat etiam Deum in oratione, qui temerè Dei potentiam declarari petit, prætermissis iis quæ in hominis sunt potestate, de qua tentandi ratione si sententia accipiatur, iam duabus partibus duo diuersa exiguntur. Sed prior intelligentia videtur simplicior.

22 *Memento iræ in die consummationis, & tempus retributionis in conuersione faciei.*

SIc legendum esse, & non vt perperam multi legũt, in cõuersatione facies vel faciens, Græca apertè docẽt, quæ habent ἐν ἀποστροφῇ προσώπου, in auersione vultus, hoc est, cum Deus vultũ suum auertet. Inter reliqua ergo prouidentiæ seruandæ præcepta monet vt semper meminerimus & præuideamus eam iram & vltionem, quæ futura est impiis in fine vitæ cuiusque, & in extremo nouissimi iudicij die, quando erit consummatio mundi, & tempus illud retributionis, quod futurum est quando suum vultum commutabit, asperũ & toruum vultum exhibiturus his quos hic suo fauore prosequi visus est, fœlicitate terrena eos frui concedens, & suam illis voluptatem explere permittens. Hæc nos meminisse vult, vt horum recordatione à peccatis, & omni insolentia in prosperis cohibeamur. Ad quod valet & quod sequitur.

23 *Memento paupertatis in tempore abundantiæ, & necessitatem paupertatis in die diuitiarum.*

CVm tecum fruimur abundantia, vult nos memores esse paupertatis ac inopiæ, & eius quæ accidere potest in hac vita, & eius quæ post hanc vitam certò eueniet his qui diuitiis & rerum copia hic abutuntur, vt horum memoria nec securi omnis simus in fœlicitate præsenti, nec eius abusu mereamur illa priuari siue hic siue postea, vt videre est in diuite epulone. Necessitatem paupertatis vocat inopiam, quæ hominem constringit, & veluti in arcto constituit, vimq; ei infert. Sic enim nomen necessitatis in scripturis, & maximè in
Psal. 24. Psalmis, sæpè accipitur: vt cùm dicitur: De necessitatibus meis erue me.

24 *A mane vsque ad vesperam mutabitur tempus, & hæc omnia citata in oculis Dei.*

SIGNIFICAT hoc versu subitam omnium rerum huius mundi & status hominum mutationem, vt hac ob oculos posita magis persuadeat, quod prius dixit in fœlicitate metuenda tempore fœlici. A mane, inquit, vsque ad vesperam, hoc est, tam breui temporis spatio, sæpè videmus temporis statum & qualitatem mutari, vt cùm mane fuerit serenum, vespera sit nubila. Item vt cùm matutino tempore homo sit fœlix, & rectè valens, vesperi sit miser, ægrotus aut etiam mortuus: & talia omnia, qualia sunt paupertas & diuitiæ, sunt citata, hoc est, subito mutantur apud Deum cum ipse vult. Facile est enim: vt suprà dixit, in oculis Dei subito honestare pauperem. Pro in oculis Dei est Græcis, ἐναντι κυρίου, coram Deo. Aliter intelligi potest, à mane vsque ad vesperam mutari tempus, quia nunquam tempus in eodem statu permanet: & omnia quæ in tempore sunt, in oculis Dei esse citata: quia coram illo cito transeunt, nec diuturnam habent subsistentiam. Sed prior explicatio magis conuenit proposito, & ei quod sequitur.

25 *Homo sapiens in omnibus metuet, & in diebus delictorum attendet ab inertia.*

QVi inquit, sapit & prudens est, is considerans quam diuersa temporis mutabilitatem, & facilè esse Deo eum qui modo fœlix est statim infœlicem reddere, nunquam, etiamsi arrideat fortuna, securus erit, sed in omnibus suis negotiis metuet, & infortunium quod accidere potest, & Dei offensam, ne illam incurrat. Concordat cum illo Pro. 28. Beatus homo qui semper est pauidus. Porrò dies delictorum, vocat dies fœlices, qui multis præbent luxus & multorum delictorum occasiones. In his ergo diebus, quibus occasionem habet delinquendi, cauebit sibi sapiens ab inertia & negligentia, diligenter scilicet prospiciens, ne fœlicitas, vt solet, ipsum negligentem faciat sui officij & cultus Dei. Aut dies delictorum, appellat tempora moribus malis corrupta, & periculosa. Aut etiam tempus totum istius vitæ, delictis plenũ, ob cuius malitiam quisque sibi cauere attentè meritò debet, iuxta illud Pauli: Videte quomodo cautè Ephes. 5.
ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.

26 *Omnis astutus agnoscit sapientiam, & inuenienti eam dabit confessionem.*

ASTVTVM vocat prudentem, & intelligentem. Est enim Græcis, σύνετος. Quoniã quæ dixit sciebat parum placitura carnalibus hominibus, subiunxisse videtur hanc sententiam, qua significat prudentes cum audiunt quæ sapienter ab aliis dicuntur, mox agnoscere in eorum verbis sapientiam, eamque recipere & amplecti, insuper & ei qui hanc inuenire & proferre aliis potest, dare confessionem laudis, hoc est, prædicare illum, laudare & bonum testimonium ei dare.

27 *Sensati in verbis & ipsi sapienter egerunt, & intellexerunt veritatem & iustitiam, & implorauerunt prouerbia & iudicia.*

PRo sensati, Græcis est eadem dictio quam nostra vertit, astutus. Quod si benè spectetur authoris scopus, illud in verbis, non est iungendum cum, sensati, sed cum sapienter egerunt, vt sit sensus: Prudentes non tantum vt dixi, aliorum sapientiam agnoscunt, & laudant eos qui eam

pro-

proferunt, sed percepta ab aliis etiam sapientia etiam ipsi sapienter se gerunt in verbis, sapienter scilicet loquendo, & alios docendo. Quod sequitur: & intellexerunt veritatem & iustitiam Græcis non est. Et pro, implorauerunt, illis est, ἀνώμβρησαν, hoc est, instillauerunt quomodo vidi vnum habere ex impressis bibliis Roberti Stephani. Verisimile est interpretem vertisse, impluuerunt: quia à pluuia & imbre dictio Græca deriuata est, nullo modo autem potest significare quod Latinis est implorare. Certè Rabanum non legisse, implorauerunt, sed aliud verbum aliquod: nempè protulerunt vel impluuerunt, apparet ex eius commentario, quòd sic habet: Non solum intelligunt veritatem & iustitiam mandatorum Dei, sed & prouerbia doctrinarum ob auditorum suorum proferunt vtilitatem, &, Bonorum exemplorum non cessant exhibere imitationem. Quo commentario non explicatur quomodo sensati implorauerunt prouerbia, sed quomodo exhibuerunt ea. Potest tamen sic intelligi: implorauerũt aliis prouerbia, vel id assecuti sunt à Deo: vt aliis prouerbia, hoc est, selectas grauésque sententias proferre possent.

28 *Post concupiscentias tuas non eas, & à voluntate tua auertere.*

SVBIVNGIT quædam præcepta ad temperantiam pertinentia. Inter quæ rectè primo loco ponit generale mandatum, quod omnem inordinatam concupiscentiam resecat, dicens: Post concupiscentias tuas non eas, nomine concupiscentiarum, more scripturæ, vitiosa desideria notans, quæ non à spiritu, sed à carne originem habent. Huiusmodi concupiscentias non prohibet ne sint; nec præcipit vt eas omnino præeamus, id enim in hac vita est impossibile. Sed hoc tantum præcipit vt post eas non eamus, hoc est, nõ sequamur, nec assentiamur eis. In secundo membro pro voluntate, multi legunt, voluptate, sed nomen, voluntate, magis conuenit, si modò tamen accipitur pro appetitu sensitiuo, vt cùm dicitur, à voluntate tua, intelligatur hominis voluntas, ea quæ Dei voluntati non concordat. Græcis enim est, ἀπὸ τῶν ὀρέξεών σου, ab appetitib. tuis. Cùm dicitur auertere, idem significat quod prius: eos appetitus non sequendos quò trahunt, sed ab eis ad contraria animum reuocandum, & inclinandum. Idem ergo hic author requirit quòd Petrus, dicens, Obsecro vos abstinere à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam.

29 *Si præstes animæ tuæ concupiscentias eius, faciet te in gaudium inimicis tuis.*

BONA ratio & efficax ad retrahendum à sectandis concupiscentiis, & continet iustam pœnam eorum qui suis obsequuntur desideriis. Est enim ac si dicat. Si tu præstiteris animæ tuæ eius quæ desiderat gaudia, ipsa vicissim te faciet gaudium inimicorum tuorum: quia scilicet in multa peccata damna & dedecus te inducet, per quæ de te gaudebunt inimici tui, siue dæmones, qui gaudent hominum perditione: siue etiam homines, qui gaudent eorum quos odiunt dedecore
Iudi.16 & damnis, iuxta illud Dauidis; Qui tribulant me, exultabunt si motus fuero. Exemplum huius insigne est Samson, qui ob libidines, quas sectatus erat, factus est ludibrium & gaudium Philisthæis, & sibiipsi exitium.

30 *Ne oblecteris in turbis: nec immodicis, assidua enim est commissio illorum.*

31 *Ne fueris mediocris in contentione ex fœnore, & non est tibi nihil in sacculo, eris enim inuidus vitæ tuæ.*

DVO hi versus valde sunt obscuri, & ob id mirum non est quòd sint & in lectione corrupti, & in expositione contorti. Quod ergo ad lectionem pertinet, in primis notandum, legendum esse in priori versu immodicis, per vnam dictionẽ non vt multi habent, in modicis: quia illud immodicis, additum videtur ab interprete ad exponendum quod dicit, turbis, & dictioni, immodicis, videtur ab eo opponi quod in sequẽti versu dicitur, mediocris. Et verisimile est interpretem vertisse, Nec oblecteris in turbis, nec immodicis delecteris: repetendo verbum delecteris, vt habent multi libri: vt per illam partem nec immodicis delecteris à se additam exponeret quòd dicit ne oblecteris in turbis. In secundo versu certum est legendum esse, non in sæculo, sed in sacculo, quomodo est apud Rabanum, & meminit etiam Glosa ordinaria & Lyra. Nam Græcis est, ἐν μαρσυπίῳ, in marsupio vel crumena. Minus est quod legendum sit potius, vitæ tuæ, quàm animæ tuæ, cùm vtrunque libri scripti habeant, sed Græcè est, ζωῆς σου, vitæ tuæ. Quod ad sensum attinet, Rabani explicationem hic afferemus, quæ inter aliorum nostrorum commẽtarios minus est coacta. Is ergo priori versu cum aliis intelligit moneri ne quis gaudeat turbarum frequentatione, & populari conuersationi se intermisceat: quia in ea plerunque peccare & commissa admittere contingat, vt nomen, commissio, sit positum pro peccatorum designatione. In secundo intelligit nos prouocari ad opera misericordiæ, vt non simus segnes in præstando proximis nostris beneficia terrena, quia nõ inde deerunt nobis solaria temporalia: imò si hoc facere neglexerimus animæ nostræ non prospiciemus præparare bona futura. Itaque secundum eum sensus est. Ne sis mediocris, piger & tardus, sed frequens & strenuus in studio benefaciendi & mutuandi aliis: quia si id feceris, non erit tibi nihil in sacculo, hoc est, semper aliquid habebis, nec deerunt tibi solatia temporalia. Contrà vero eris inuidus animæ tuæ: quia ei non benè prospicies. Sed hęc vel alia similis explicatio vt in se satis contorta est, ita si originalia inspiciãtur, manifestè nimis est aliena ab authoris proposito. Habent autem illa sic, μὴ εὐφραίνου ἐν πολλῇ τρυφῇ: μηδὲ προσδεθῇς συμβολῇ αὐτῆς μὴ γίνου πτωχὸς συμβολοκοπῶν ἐκ δανεισμοῦ, καὶ οὐδέν σοι ἐστιν ἐν μαρσυπίῳ. Quæ etiam satis obscura iam quidam sic vertunt: Ne læteris in multis delitiis, neque alligatus sis consortio earum. Ne fias pauper symbola diuidens (hoc est, conuiuia faciens,) ex fœnore, & nihil tibi sit in marsupio. In primo enim versu nomen, συμβολή, videtur accipi pro sodalitate conuiuiorum, in qua singuli symbola conferebant. A qua dictione in secundo versu est verbum fictum, συμβολοκοπῶν, à nomine, σύμβολον, & verbo, κόπτειν, quod est scindere & diuidere. In vnius scripti margine addita fuit horum duorum versuum altera lectio, quæ ex alia quapiam versione olim recepta videtur desumpta, & longè clarior est hac nostra, magisque Græcis respondens: habet autem sic: Noli iucundari in multa epulatione, ne egeas ex

colla-

collatione. Ne fias pauper, collationem faciens ex mutuo. Vtut est, certum est Sapientem inter reliqua temperantiæ præcepta his verbis dehortari à sectandis sumptuosis conuiuiis, ne inde quis cogatur sub vsuris pecuniam accipere, & crumena exhausta, ad inopiam redigatur. Huic intelligentiæ vt nostra lectio accedat, sic videtur accipiēda: Ne oblecteris in turbis, hoc est, nō delecteris immodicis rebus, sumptuosis & immoderatis conuiuiis, vbi magna & superflua est ciborum turba & copia. Nam in illis immoderatis delitiis semper multa mala committuntur, multáque assiduè ad eas conferenda sunt, frequentes item in eis accidunt contentiones & rixæ, quibus homines inter se committuntur. Caue ne qui sectatus es immodica, fias mediocris & pauper, dum ex mutuo accepto pro alendis conuiuiis contentiones sustinere debes à fœneratoribus, & nihil tibi est in crumena, vt potè per immodicum sumptum exhausta. Si enim ita tibi euenerit, declarabis te non benè prospexisse & cauisse vitæ & animæ tuæ, dum cogeris & famere & erubescere apud homines. Itaque quod habemus per duas negationes, non est tibi nihil, non valet affirmationem more Latino, sed more Græco tantum positum est ad fortius negandum. Nam Græcis hic tantum vna est negatio. Nec absurdum quis putet turbam hic poni pro multitudine ciborum. Nam Plinius lib. 15. c. 13. turbam prunorum dixit pro variis generibus prunorum: & turbam vulnerum pro multitudine vulnerum lib. 11. cap. 37. Videtur autem interpres pro τρυφῆ: vt est Græcis legisse, τρύβλη.

CAPVT XIX.

1 *Operarius ebriosus non locupletabitur, & qui spernit modica, paulatim decidet.*

PROSEQVITVR adhuc aliquot sententiis doctrinam temperantiæ cœptam in fine superioris capitis, ostenditq́; adhuc quæ mala intemperantia homini adferat, paupertatem scilicet, excæcationem & nequitiam. Primò ergo dicit, quòd is cuius officium est labore manuum victum sibi comparare, quíque pro necessariis conquirendis magnum laborem impendit, si simul fuerit ebriosus, non ditabitur: quia perdet omnes labores suos, dum quæ magno labore parat, breui voluptate consumit, idemq́; à labore sibi necessario per ebrietatis studium impedietur. Addit & generalem quandam sententiam, quæ ad multa aptari potest, sed hic adducitur, vt significet eum qui modica lucra negligit, quæ ex labore assiduo vel parsimonia quotidiana prouenire possent, paulatim omnino casurum in summam egestatem, sicut modica ea lucra assiduè seruando paulatim ditescere potuisset. Habet ea sententia, vt est generalis etiam in aliis rebus locum. Nam & in rerum domesticarum, & in humanorū corporum curatione, parua incommoda initio accepta & neglecta, maximam postea afferunt calamitatem. Similiter in his quæ spectant ad animæ salutem, si quis spernit minora vitia, nec illorum vllam habet rationem, paulatim ruet in maiora. Vnde D. Gregorius hanc sententiam explicans lib. 10. Moralium cap. 14. sic habet: Si enim curare parua negligimus insensibiliter seducti, audenter etiam maiora perpetramus. Et rursum in tertia parte curæ pastoralis, admonitione. 34. Qui enim minima peccata flere ac deuitare negligit, à statu iustitiæ non quidem repentè, sed partibus totus cadit.

2 *Vinum & mulieres apostatare faciunt sapientes, & arguent sensatos: & qui se iungit fornicariis, erit nequā.*

DVO alia mala quæ adfert intemperantia, siue quæ in potu est, siue quæ in libidine est, hic versus explicat. Alterum est, quòd per eam etiam sapientes recedunt & adducuntur à suo officio, à virtute & sapientia, imò & à Deo, sicque etiam hi qui prudentes erant, redarguuntur, & reprehensibiles fiunt. Quod & experientia docet, & apertè demonstratum est in Salomone. Idem expressit & Oseæ, dicens: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Alterum est, quòd qui se per illicitum concubitum iungit meretricibus, is per hoc efficitur nequam, & ad maiora facinora designanda audacior. Hunc enim esse sensum secundæ partis Græca docent, quæ pro qui se iungit fornicariis, habent: ὁ κολλώμενος πόρναις, hoc est, qui adhæret vel conglutinatur meretricibus. Idem enim hic est, quod apud Paulum dicentem: Qui adhæret meretrici, vnū corpus efficitur: vbi etiam est, ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ. Itaque illius, qui se iungit fornicariis: sensus non est, qui socius est scortatorum: vt hic significetur quod apud Paulum primo Corinthior. quinto. Ne commisceamini fornicariis, sed dictio fornicariis est fœminini generis, posita pro, meretricibus. Pro nequam erit: Græcis est, τολμηρὸς ἔσται, hoc est, audax erit. Significatur ergo, quòd cauto semel per vagam libidinem honestatis pudore, audax redditur homo ad multa facinora, à quibus pudor homines alioqui reuocare solet. Id quod experientia verum esse docet. Idem noster interpres significare voluit, vertens: nequam erit. Vocat enim nequam, eum qui nihil pensi habet, neminem veretur, & quiduis audet.

Oseæ. 4.

1. Cor. 6.

3 *Putredo & vermes hæreditabunt illum, & extolletur in exemplum maius, & tolletur de numero anima eius.*

EXPRIMIT pulchrè quàm conueniens pœna excipiat scortatores: quæ quidem pœna etiam ex parte in hac vita eos excipit: quia scortationibus dediti, frequenter vitali succo exhausto, & corruptis corporibus coniuncti, variis corruptionibus in corpore replentur: vt eorum viscera veluti vermibus exedi videantur, fiantque omnibus hominibus spectaculum & exemplum insigne. Sed magis hac sententia significare voluit illos per scortationes vitam suam ab breuiaturos, & ante tempus morituros, quando eo quòd hic corruptionibus carnis addicti fuerunt, hæreditario quodam iure eos obtinebunt putredo & vermes, idque & in corpore, & in anima, in qua vermis conscientiæ semper eam arrodens nunquam morietur. Itaque qui talis est, in magnum aliorum exemplum præmatura morte extolletur ex hac vita: & tolletur per mortem de numero viuentium anima eius, idque non solum de numero hic viuentium, sed etiam eorum qui verè viuunt post hanc vitam. Tertiam enim illam partem addidit interpres, ad explicandum quid sit extolletur, pro quo Germanicum exemplar habet, ἐξαρθήσεται, hoc est, extolletur vel sustolletur, Complutense verò, ἐξηρανθήσεται, hoc est, arescet vel tabescet.

4 Qui

4. *Qui credit cito, leuis est corde & minorabitur: & qui delinquit in animam, insuper habebitur.*

NOVAM hic Sapiens auspicatur doctrinam contra vitium detractionis, quam multis hoc capite prosequitur, monens non temerè detractoribus fidem habendam, nec audita vel cognita aliorum vitia leuiter pandenda. Itaque in primis quo moneat non temerè credere delatoribus, generalem assumit sententiam. Qui credit cito, leuis est corde, quæ etsi ad varia accommodari potest, vt pote ad doctrinam fidei & morum, (quam qui fine iudicio recipit ad omnem doctrinæ ventum se conuertens, leuem se esse declarat & inconstantem) hic tamen adduci videtur, vt significetur eum qui cito credit vera esse quæ de alio mala referuntur, esse leuem corde, vt qui tam facilè aliorum verbis moueatur, nec prudenter apud se prius iudicet inquirendum esse de veritate eorum quæ narrantur. Ideoque talis minorabitur corde, hoc est, defectum sapientiæ patietur: minorabitur item in fama & nomine, hoc est, minoris erit existimationis, & insuper habebitur ac reputabitur talis qui delinquit in animam suam, hoc est, qui cito credit vera esse mala quæ de alio narrantur, non solum peccat in proximum suum, cito de illo malè sentiendo, sed etiam in seipsum peccat, sibique iniuriam facit, qui se leuitate commaculat, & se decipi leuiter permittit, & se multorum malorum periculo exponit. Vt autem secundam illam partem, quæ obscuritate suam torquet interpretes, & contorquetur ab eis, prædicto modo intelligendam putem, mouent me Græca, quæ sic commodè verti possunt, & qui peccat, scilicet modo prædicto, in animam suam peccabit.

5 *Qui gaudet iniquitate denotabitur, & qui odit correptionem minuetur vita. & qui odit loquacitatem extinguit malitiam.*

ET hæc sententia, cuius secunda pars Græcis non est, eo pertinet, vt non facilè ac lubenter audiamus delatores: quia, inquit, qui delectatur & referre & audire aliorum vitia, vt faciunt illi qui gaudent iniquitate, is denotabitur, hoc est vituperabitur & condemnabitur (id enim dictio Græca significat.) Contra qui odit loquacitatem: ita vt nec ipse futilis sit ad dicendum quæuis, nec detractorum loquacitatem ferat, is & in se multam malitiam, multaque vitia extinguit & in aliis. Nam ea loquacitate multa mala nascuntur, odium scilicet, rixæ, contentiones, mendacia, & id genus alia quæ non solum in se, sed & in aliis extinguit & reprimit qui odit loquacitatem. Sicut enim ventus

Prou. 15. aquilo dissipat pluuias, sic facies tristis linguam detrahentem. Quod in medio insertum est. Qui odit correptionem minuetur vita, significat eum qui sic gaudet iniquitate vel audienda vel referenda: vt non patiatur se ab eo qui odit loquacitatem corripi & admoneri, Dei iusta vltione ante tempus moriturum, & priuandum vera vita. Qui enim gaudent iniquitate, hi non ferunt correptionem & reprehensionem loquacitatis & detractionis, de qua hic agitur. Crediderim tamen prius scriptum fuisse, minuet vitia: vt odiens correptionem, sit qui odit detractionem, qua aliorum mores corripiuntur, vt idem hac & sequenti parte significetur, & ex alia versione hæ duæ partes coniunctæ sint.

6 *Qui peccat in animam suam, pœnitebit: & qui iucundatur in malitia, denotabitur.*

HÆC sententia cùm Græcis non sit, & repetitionem contineat duarum partium iam habitarum, videtur huc inserta ex alia versione, vt in hoc libro sæpius factum videtur. Dicitur ergo rursum, quòd qui peccat in animam suam leuiter credendo, is postea pœnitebit, hoc est, dolebit, cum se deceptum sua culpa, & in aliqua mala ob id prolapsum sentiet: & qui iucundatur in malitia, vt faciunt hi qui quibus volupe est audire & referre aliorum vitia, talis infamiæ nota aspergetur, & condemnabitur ab hominibus & à Deo.

7 *Ne iteres verbum nequam & durum, & non minoraberis.*

GRÆCA tantum habent: Nunquam iteraueris sermonem, & nihil tibi erit in imminutione. Cùm autem locus hic agat contra detractiones, omnino videtur iterare sermonem, hic positum esse pro iterum referre aliis quod ab alio semel auditum est de vitiis proximi: vnde non malè addidit interpres, nequam & durum, & est sensus: Non temerè quidem vel admittenda est detrahentium loquacitas, vel fides eis habenda: si tamen contingat tibi ab aliquo referri sermonem aliquem malum de aliis, & durum contra alios, qui scilicet eos grauat, tu ne iterum aliis eum referas, & nihil inde patieris detrimenti aut diminutionis, passurus certè si referas, & in aliis rebus non paruum detrimentum. Alioqui huius sententiæ & hic potest esse sensus: Si tu contra aliquem malum protulisti sermonem: vel per detractionem, vel per contumeliam, ne iteres illum, sed declara te pœnitere: sic enim facilius elues tuam imprudentiam, & à damno liberaueris. Sed prior sensus proposito conuenit magis, sicut & sequentia.

8 *Amico & inimico noli narrare sensum tuum, & si est tibi delictum, noli denudare.*

GERMANICVM exemplar in prima parte tantum habet: In amico & in inimico ne enarres, hoc est, nec apud amicum nec apud inimicum. Et videtur referendum ad superiora, ne enarres verbum auditum: vt hic exponatur quod dictum est: Non iteres verbum. Complutense habet additum, ne enarres, βίον ἀλλότριον, vitas alienas. Noster addidit: sensum tuum, & potest nostra lectio dupliciter accipi. Primo, de enarratione propriorum delictorum, vt cum postea dicturus sit aliena vitia audita non esse retegenda, prius doceat ante omnia nec propria cuiquam temerè pandenda esse. Itaque sensus erit. Noli temerè, ne amico quidem, multò minus inimico, hoc est, nemini aperire mentem tuam: & si habes aliquod delictum, cuius tu tibi conscius es, noli illud cuiquam facilè denudare. Ei enim qui in alienis vitiis reticendis futurus est fidelis, necesse est vt sciat sui animi secreta & vitia reticere. Secundo, accipi potest de enarratione aliorum delictorum, de qua omnino Græca intelligenda videntur: & erit sensus: Nulli enarres quid in occulto animi tui senties de aliis, aut scientiam atque cognitionem quam in animo tuo habes de aliis ea aliquorum relatione: & si est tibi in tua cognitione & in sensu delictum alienum, noli illud aliis denudare. Græca omnia habent negationem, & si

& si non est tibi peccatum, vt significetur alterius delictum non esse tegendum: quando sine peccato proprio taceri potest. Negationem autem noster non videtur legisse, nisi forte verterit: Et si non est tibi delictum.

9 *Audiet enim te & custodiet te, & quasi defendens peccatum odiet te, & sic aderit tibi semper.*

GRæca tantum habent: Audiuit enim te, & obseruabit te: & in tempore odiet te. Iuxta priorem intelligẽtiam sensus nostræ lectionis est, Si cuiquam tua secreta vitia enarrare incipias, audiet ille te patiẽter & lubenter, & attẽtè obseruabit te narrantem, pendẽs ab ore tuo: cæterum cũ se tibi exhibeat quasi defendens & excusans delictum tuum, vt te consolari velle videatur, sicque ei magis confidas, ipse tamen in animo suo te odiet ob delicta tua quæ ei exposuisti, bonamque quam de te prius habuit existimationem deponet. Iuxta alteram intelligentiam sensus est: Si cuiquam alterius vitia tibi cognita aperias, frequenter eueniet vt ille te lubenter audiat & diligenter attendat tuæ narrationi, sed quanquam se gerat tanquam vitium tuæ detractionis defendens, dicendo te non peccare, aut arridendo tibi, tamen in animo suo odiet te tanquam detractorem, infidum, qui non cœlaueris quod tibi cõcreditum erat secretum: aut quod reticendum erat. Cæterum illud, & sic aderit tibi semper sicut nõ est in Græcis, ita obscurum est quorsum additum sit, & quid significet, sicut & quod in Rabano legitur, Et sic adhærebit tibi semper. Potest intelligi, eum qui te odiet, perpetuo odio te prosecuturum: aut cum odio tibi præparaturum dolum & insidias, vt aliquando odium prodat oportunitatem nactus. Posteriori intelligentiæ prædictæ sententiæ conuenit quod sequitur.

10 *Audisti verbum aduersus proximum tuum commoriatur in te, fidens quoniam non te dirumpet.*

VTilissimum sanè præceptum contra communem, omnibusque ferè insitam leuitatẽ, qua pleni rimarũ hac & illac perfluunt, aliis mox communicantes quicquid de vitiis alienis didicerunt. Si inquit, audisti verbum contra proximum tuum: simul vt illud audisti & excepisti in te, moriatur in te, sepeliatur, & in obliuionem veniat, ita vt non cogites de referendo aliis. Nec enim est quod metuas ne noceat tibi illud apud te cõtinuisse, sed bene confidere debes quod illud silentio pressum non te dirũpet. Non enim est veluti venenũ, quod nisi euomatur, hominem dirumpit: sed veluti res mortua, inefficax & innoxia. Quod appositè dictũ est à Sapiente, eo quod plerique audita aliter continere apud se nequeant, quàm si metuerẽt se dirumpendos nisi in aliorum aures effunderent. Ad quod significandum duas conuenientissimas subiicit similitudines, quarum prior est.

11 *A facie verbi parturit fatuus quasi gemitus partus infantis.*

CLarius Græca secundã partem habent, sicut à facie infantis ea quæ parit, supple parturit. Consistit ergo similitudo in eo, quòd sicut propter conceptum intra se infantem mulier parturit, & summo cũ labore conatur infantem proferre, nec prius ab onere quo grauatur, & dolore quem patitur liberatur, quàm infantem enixa fuerit: ita fatuus & imprudens homo propter conceptum auditu sermonem, quamdiu illum intra se continere cogitur, torquetur tanquam graue gestans onus, omnémque occasionẽ captat vt in alios audita effundat, tum primum se onere leuatum existimans. Nostra lectio sic est accipiẽda: Fatuus à verbo concepto per auditum sic parturit, & sic laborat atque solicitus est ad effundendum illud, sicut gemitus qui fit pro partu infantis, parturit ipsum conceptum infantem. Altera similitudo non minus apposita est.

12 *Sagitta infixa in femore carnis, sic verbum in corde stulti.*

PErperam plerique legunt, canis: pro carnis, cum, vt multa scripta habebant, legendum esse, carnis, Græca doceant, quæ habẽt σαρκός. Verum quoniam indoctus aliquis scriptor putauit ineptè dici femur carnis, cum omne femur carnis sit, expunctea vna litera scribendum putauit, canis. Sed femur carnis, hoc est, carneum, dictum est, vt notaretur cur femori sagitta profundè infigi soleat, nempe quia carneũ est & molle. Aut carnis, positum est pro corpore, vt femur carnis, sit femur corporis. Aptè ergo dicit verbum auditum sic se habere in corde stulti, sicut se habet sagitta infixa in femore corporis: quia sicut sagitta illa grauiter hominem affligit, donec extrahatur: ita & verbum auditum & receptum in corde stulti, torquet eum grauiter, donec datum fuerit ei illud in aliorum sinum effundere. Rectè quoque verbum sagittæ comparatur, quòd sicut sagitta emittitur ab arcu, vt alicui infigatur: ita ab ore narrantis emittitur sermo, & audientium cordibus, infigitur.

13 *Corripe amicum ne forte non intellexerit & dicat, non feci: aut si fecerit, ne iterum addat facere.*

DIxit hactenus, auditum alicuius crimen reticẽdum esse: ne autem hinc intelligeretur sic reticendum esse, vt ne quidem is ad quem pertinet de eo admonendus esset, necessario & oportunè nunc subiicit doctrinam de corripiendo amico, postquàm de eo auditum est aliquid sinistrè vel factum vel dictum. Itaque postquã docuit, quomodo & quibus aliena crimina sint reticenda, nempe ad quos ea non pertinent: nunc docet quomodo & quibus, non sint reticenda, his scilicet quos illa concernunt, planè concordans cũ doctrina Saluatoris: Si peccauerit in te frater tuus: vade & corripe illum inter te & ipsum solum, &c. Matt. 18. Diligenter autem hanc doctrinam prosequens: primum docet de corripiendo facto amici, & est sensus: Cum apud te factũ alicuius improbum delatum fuerit: si is tibi est amicus: corripe illum, sed tanquam amicum amice, suggerendo ei famam quæ de ipso spargitur, ne fortè non intellexerit quid de se feratur, & à te admonitus dicat & ostendat tibi se non fecisse illud quod ei imponitur: sicque & ille apud te liberetur à mali suspicione, & tu à mala de ipso opinione. Aut si fecerit quod de eo dicitur, ne iterum addat idem committere, quod fortè malum esse non putauit, vel non ita aduertit. Duplicem ergo ostendit fructum amicæ admonitionis: Vnum, innocentiæ amici cognoscendæ: alterum, vitæ eius post peccatum reprehensum emendandæ. Amicum peculiariter vult corripi, tum quòd

amicus potissimum amici curam habere debeat tum quòd apud amicũ spes sit admonitionem & correptionem valituram, non sic apud inimicum aut extraneum. Nec vult expectari dum crimen aliunde conuictum sit, sed maturè occurri, & matura correctione fieri examen.

14 Corripe proximum ne fortè non dixerit, & si dixerit, ne fortè iteret.

QVod dixit de facto corripiendo, idem nũc dicit faciendum, cum delatum est amicum quippiam dixisse dignum reprehensione. Et subiungit sententiam, qua significat cur tempestiuè amicus sit admonendus, nempe vt de famæ veritate vel falsitate constet.

15 Corripe amicum, sæpè enim fit commissio, vt non omni verbo credas.

PRo, commissio, Græcè est διαβολὴ, hoc est, calumnia. Et addit Complutensis æditio, ματαία, hoc est, calumnia vana. Proinde nostra lectio, sic est accipienda: Sæpè enim committitur & peccatur, ab his, scilicet, qui aliena crimina deferunt, & ideo non oportet omni verbo credere. Patet ergo quod cum amicum vult corripi, nomine correptionis admonitionem potius significet. Nam veri nominis increpatio non est adhibenda, nisi crimine conuicto & manifesto.

16 Est qui labitur lingua, sed non ex animo. Quis est enim qui non deliquerit in lingua sua.

VIdetur hæc sententia subiecta vel ad insinuandum quam facilè peccetur à delatoribus, vel ad indicandum quæ peccata amici facilè sint condonanda. Sunt, inquit qui peccant lingua, sed non ex animo & destinata voluntate, vt qui ex ignorantia: aut inaduertẽtia aliquid non dicendũ proferunt: non animo lædendi. Atque his quidem facilè, ignoscendum est sine acri aliqua obiurgatione. Quis est enim qui nõ deliquerit lingua sua, qua tam facilè variisque modis peccatur: Vnde Iacob. Apo. c. 3. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

17 Corripe amicum priusquam commineris, & da locum timori Altissimi.

INdicauit quibus lapsibus facilè sit ignoscendum, nunc indicat etiam in grauioribus non mox ad minas confugiendum, multo minus ad vindictam, vt faciunt plerique: qui læsi atque offensi, non expectata alterius purgatione, obliti iuris amicitiæ ac legis Dei, mox ad minas prosiliũt. Priusquam, inquit, ita inflammeris, & commineris proximo: eique acriter inucharis, corripe illũ benignè, vt vel se apud te purget, vel locum deprecandi & satisfaciendi habeat, & da in te timori Dei locum: siue vt timor Dei te comprimat, & iram tuam cohibeat. Timor enim Dei iuxta legem eius requirit, vt benignissimus aliis si velimus Deum nobis esse propitium, & vt nos non vindi-
Rom. 14. cemus, sed ei omnẽ vindictam relinquamus, iuxta
Galat. 6. illud. Mihi vindictam, & ego retribuam. Et Paulus monet, vt si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, huiusmodi instruatur in spiritu lenitatis, considerans, inquit, teipsum ne & tu tẽteris.

18 Quoniam omnis sapientia timor Dei, & in illa timere Deum, & in omni sapientia dispositio legis.

CAVSAM reddit cur merito timori Dei locus sit dandus: quia inquit, timor Dei est omnis sapiẽtia: hoc est, perfecta & summa sapientia, & in ipsa sapientia est timere Deum: quia maximè docet timere & reuereri Deum, & in omni vera sapientia est dispositio legis: quia omnis sapientia disponit de lege facienda cogitatque de his faciendis & exequendis quæ lex diuina disponit & constituit. Aliter intelligitur dispositio legis facta in omni & perfecta sapientia, quia lex Dei sapientissimè constituta est, disposita & ordinata: sed prior intelligentia conuenientior est, quia Græcis est: In omni sapientia factio vel operatio legis: hoc est, omnis sapientia consistit in executione legis. Docet ergo hæc sententia amicum corripiendum cum timore Dei: quia sine illo nihil sapienter, nec bene fit, & quicquid sapienter fit, in timore Dei fieri necesse est, Et huius occasione pergit secernere veram sapientiam à falsa & ficta: sic subiiciens.

19 Et non est sapientia, nequitiæ disciplina, & non est cogitatus peccatorum prudentia.

DISCIPLINA (inquit) nequitiæ, hoc est, scientia vel doctrina malè agendi, & nequitiam callidè perpetrandi: etsi mundo videatur sapientia: verè tamen non est sapientia, & cogitatus atque consilium hominum impiorum: qui callidas rationes excogitant perficiendi quod cupiũt, non est prudentia. Item enim secundam partem ordinandam & intelligendam, vt genitiuus, peccatorum, construatur cum cogitatus, & non cum prudentia, patet ex Græcis: quæ habent, & non est: vbi consilium peccatorum, prudentia. Et pro peccatorum: est, ἁμαρτωλῶν, hoc est, hominũ peccatorum: vt pro peccatis accipi non possit. Itaque perperam aliqui legunt: Et non est cogitans bonus peccatorum prudentia: quæ lectio tamen est apud Dionysium.

20 Est nequitia, & ipsa execratio, & est insipiens qui minuitur sapientia.

ET hic perperam quidam codices habent, est nequitiæ prudentia, & in ea execratio: cùm altera lectio Græcis consentiat, quę tãtum habẽt: Est nequitia, Ostendit cur dixerit: nequitiæ disciplina, & comparat adinuicem nequitiam cum nuda insipientia, significans illam præ hac lõgè esse intolerabiliorem, & cum qui insipiens est, ob sapientiæ defectum & raritatem præferendum ei qui nequitia instructus est: quantumuis callidia. Dixi, inquit, de nequitiæ disciplina: quia est in quibusdam nequitia & malitia: quæ per se execrabilis est & odiosa, tantum abest vt sapientia dici possit, & sunt qui ob diminutionẽ & defectionẽ sapientiæ sunt insipiẽtes: qui ita nõ sunt execrandi & odio habendi. Quod sequenti alia comparatione expressius explicatur.

21 Melior est homo qui minuitur sapientia, & deficiens sensu in timore, quam qui abundat sensu: & transgreditur legem altissimi.

NOmine, sensus, vt alibi prudentia significatur. Pro: in timore: Græcis est vna dictio ἔμφοβος, hoc est, in timore existẽs, timore affectus. At quomodo homo in timore Dei existens minuitur sapientia, & qui transgreditur legem Dei, timoris, scilicet expers, abundat prudentia, cum suprà dixerit timorem Dei esse sapientiam.

Sed

Sed Sapiens non loquitur hoc loco de vera prudentia: quæ timorem Dei adiunctum semper habet, & consistit non tantum in recto intellectu, sed etiam in motu cordis & affectu ad colendum & venerandum Deum, sed loquitur de vi ac facultate ingenij & scientia, studio atque vsu comparata: quæ animum hominis ad pietatis studium non magnopere commoueat. Sententia sanè pressè attendenda: quæ & fastum quorundam sibi de sapientia etiam rerum diuinarum placentium, cum timore Dei sint destituti, reprimit, & consolatur eos qui etsi non excellant in sapientia secundum mundi iudicium, quia non habent multarum rerum cognitionem, tamen timore Dei sunt præditi: Præstantior autem est homo indoctus timens Deum, docto peccatore: quia ille bonus dici meretur, iste malus: ille nō solum pœnam euadet, sed & gloriam obtinebit apud Deum: iste non solùm gloria carebit apud Deum, sed etiam maiorem pœnam incurret. Cui enim multum datum est, multum petetur ab eo. & : Seruus qui cognouit voluntatem Domini sui, & non fecerit vapulabit plagis multis.

22 *Est solertia certa, & ipsa iniqua, & est qui emittit verbum certum enarrans veritatem.*

PRo, solertia certa, Græcis πανουργία ἀκριβὴς astutia siue calliditas exacta vel exquisita. Idem significat solertia certa, ingeniosa, scilicet, inueniendi aliquid calliditas, quæ certis firmisq́; nititur rationibus. Duplex insinuat esse genus eorum qui prudentes dicuntur, & duplex genus prudentiæ. Quosdam enim esse, qui exacta quadam calliditate sunt præditi, sed quæ sit iniqua, vt qui prudentes sunt in malo perficiendo, Alios verò esse, qui nouerunt proferre sermonem certis nixum rationibus & firmum, enarrando aliis veritatem, ac solidè docendo. De prudentia prioris generis loquitur saluator: Filij huius sæculi, prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt. Indicat ergo
Luc. 17. delectum prudentiæ habendum & videndum qua in re prudentia quotundam valeat. Et quoniam ex prudentia illa iniqua & mala, nasci solet quorūdam astura fictio & simulatio ad efficacius decipiendum composita, rectè & de ea subiicit.

23 *Est qui nequiter humiliat se, & interiora eius plena sunt dolo.*
24 *Et est iustus qui nimium se submittit multa humilitate, & est iustus qui inclinat faciem suam, & fingit se non videre quod ignoratum est.*

GRæcis non est illud quod nos bis habemus, & est iustus: Nec est illa pars: qui nimium se submittit multa humilitate, quæ videtur addita ad explicationem illius, qui nequiter humiliat se. Quod sequitur: qui inclinat faciem suam, &c. explicat modum quo quis se humiliat nequiter, & se nimium submittit. Itaque hæc omnia ad eādem personam referenda sunt, & non ad diuersas: vt se rè nostri intelligunt. Et est sensus: Est aliquando qui malignè se demittit coram alio, cùm interiora eius plena sint dolo, nec alia ratione se demittat quam vt minus suspectus magis nocere valeat. Est iniquū: qui iust⁹ apparet, & talis haberi vult: qui ob id multa externa demissione submittit se valde apud aliquos, hoc est, contingit esse aliquem fictè iustum: qui inclinat faciem suam in terram, vultūque tristi incedit, & fingit se in alienis vitiis non videre: quod ignoratum est ab aliis: fingit se non curiosè obseruare quę alij ignorant, vel quod ignotatum homines esse cupiūt, cum interim obliquo oculo acutè obseruet omnia. Humilitas ergo hic non accipitur pro vera animi humilitate, sed pro ficta, hoc est, externa demissione. Et melius legitur fine præpositione, multa humilitate: vt multi scripti habēt, quàm à multa humilitate, vt alij legunt. Legendum autem cum negatione: fingit se non videre: potius quàm fine ea: fingit se videre: vt quidam libri habent, Græca magis exigunt, quæ habent ἐθελοκωφῶν, hoc est, volūtariè surdus, hoc est, simulās se surdum. Vnus scriptorum codicum adiectum habet post prædicta verba, & ubi non fuerit agnitus anticipabit te: quomodo & Græcum exemplar Germanicum habet, Complutense verò dissimiliter: Vbicunque fuerit agnitus, præueniet te vt malefaciat. Deinde sequitur.

25 *Et si ab imbecillitate virium vetetur peccare, si inuenerit tempus malefaciendi, malefaciet.*

QVod inquit, tales hypocritæ nō statim noceant, non est quia deest voluntas, sed quia desunt vires aut oportunitas: Mox enim cum ea adetunt, malefaciet & nocebit. Loquitur enim potissimum huiusmodi hypocritis: qui ad iniuriam inferendam, sanctitatem & humilitatem simulant. Quanquam etiam veritatem habeat hic locus de hypocritis: qui ad gratiam hominum & sanctitatis opinionem comparandam, tristitiam & humilitatem præ se ferunt, de quibus Christus dicit: quod exterminant facies suas vt videantur hominibus ieiunātes. Nam & tales etsi impediantur à multis peccatis, cùm ea non possunt adimplere: aut non possunt sine publica infamia, tamen vbi oportunum tempus nacti fuerint, quòd corde amāt peccatum: opere implere conantur, vt patuit in duobus illis presbyteris: qui Susannæ pudicitiæ insidiati sunt. Quoniam ergo, vt dixit, tam fraudulēta est in quibusdam fictio, quæ & ipsa quo minus est manifesta, magis contra eam cautio adhibenda est, ideo in sequentibus indicat quibus indiciis latens hypochrisis deprehendi valeat.

26 *Ex visu cognoscitur vir, & ab occursu faciei cognoscatur sensatus.*
27 *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis enunciat de illo.*

QVamuis homines fingant sæpè vultum, & sic se gerant vt multa dissimulēt & simulēt, tamen tanta est vis ipsius naturæ, vt non obscura indicia sui proferat, ex quibus attentus & prudēs obseruator facilè animaduertere poterit qualis quisque sit: prudens ne an fatuus integer an fictus. In primis autem id agnoscitur: ex visu & aspectu hominis, atque ex occursu faciei, hoc est, ex occurrente & obiecto eius vultu. Oculi enim maximè sunt indices animi: atque testes non solum lætitiæ, & tristitiæ, lenitatis, & iracundiæ: pudicitiæ & impudicitiæ, sed & simplicitatis atque fictionis: probitatis & improbitatis: quæ ex ipso aspiciendi modo colligi possunt. Vnde rectè D. Augustinus, impudicum oculum impudici cordis nuncium esse dixit: Eadem vis naturæ post oculos proximè est in vultu, vnde dictum est in Prouerbiis: In facie prudentis lucet sapientia. & : Quomodo in aquis resplendent vultus Prou. 17.

prospicientium, sic manifesta sunt corda hominum prudentibus. Post hæc etiam externo habitu, gestu, incessúque corporis declaratur qualis quisque sit. Nam vt quisque est animo affectus, externa corporis conformatione maximè ostendit. Et vulgare dictum habet: Per multum risum debes cognoscere stultum. Certè Gregorius Nazianzenus ex vultu & habitu se scribit deprehendisse latentem in Iuliano improbitatem: ita vt eum ante opera talem agnouerit, qualem eum postea in ipsis operibus vidit, & dixerit ante imperium: O quale malum Romanorum respublica alit: vt ipse de se & Iuliano scribit Inuectiua secunda.

28 Est correptio mendax in ira contumeliosi, & est iudicium quod non probatur esse bonum: & est tacens & ipse prudens.

DIXERAT superius correptionem amici sine minia faciendam, idque propter timorē Dei cuius occasione quædam inseruit de vera sapientia & falsa, & fictione quæ ex falsa prudentia sequitur & dimissionis causa est, non correptionis amicæ: redit nunc rursum ad doctrinam correptionis, indicans correptionem aliquando malè adhiberi, & aliquando prudenter omitti. Habent autem hanc sententiam Græca breuius sic: Est correptio quæ non est decora (vel tempestiua, vtrunque enim significat dictio Græca ὡραῖος) & est tacens, & ipse prudens. Noster expressit quæ sit correptio indecora & inhonesta: ea scilicet quæ per iram hominis ad contumelias irrogādas prompti est mendax, hoc est, falsa, falsúmque crimen imponens homini: aut quæ videtur esse correptio sub specie charitatis: cùm ex ira & indignatione animi procedat. Et addidit, esse etiam iudicium quoddam quod non probatur esse bonum iudicium scilicet temerarium; quo ex leuibus signis alicuius factum iudicatur malum. Quibus opponitur is qui ex prudentia tacet, ita vt nec corripiat: nisi cum id vtile esse putauerit, nec temerè cuiusquam factum iudicet. Est: inquit: qui tacendo cessat, & à correptione mendaci quæ ex ira intempestiuè fieret, & à iudicio malo, atque hic certè prudens est. Aut est qui tacet prudenter, cum non putat profuturam correptionem.

CAPVT XX.

QVam bonum est arguere quam irasci, & confitentem in oratione non prohibere.

PROSEQVITVR adhuc quæ pertinent ad correptionē faciendā. Quoniam enim dixit superiori sententia, quosdā ineptè corripere, & quosdā prudenter tacere, hac iam sententia docet, melius esse eum qui offensus est ob alterius delictum siue in se, siue in alios commissum, mox delinquentem corripere quam apud se irasci, & indignationem in animo fouere, ex qua odium generetur. Sic enim futurum est frequenter, vt is qui peccauit correctus & admonitus, peccatum suum agnoscat confiteatur, & veniam deprecetur: & qui admonuit, accepta satisfactione ab animi indignatione liberetur, reconciliatus proximo. Dicit ergo: O quam bonum est, hoc est, omnino melius est (positiuus enim Græco more hic vt alibi pro comparatiuo ponitur) arguere delinquentem proximum quam tantum irasci ei & silere, (Græca enim quædam habent: irasci occultè) sicque arguenda efficere, vt qui peccauit non prohibeatur confiteri peccatum suum cum deprecatione veniæ. Qui enim in animo suo tantum irascitur, & non arguit, is quantum in se est prohibet ne qui peccauit fiat confitens cum oratione. Qui verò arguit non prohibet quo minus aliquis fiat confitens cum deprecatione veniæ, sed dat ei occasionem & confitendi suum delictum, & deprecandi veniam. Arguere ergo est non prohibere confitentem in oratione, hoc est, cum deprecatione. Potest & sic accipi posterior pars: Bonum est homini eum qui correptus confitetur peccatum suum simul cum oratione veniæ, non prohibere à se vel à venia, sed statim ad reconciliationem & veniam admittere. Huic intelligentiæ proximè accedunt ad id quod Græca nūc aliter habent sic: Et qui vicissim confitetur, à detrimento prohibebitur. Quo significatur ideo bonā esse correptionem: quia per eam qui peccauit confitens peccatum suum, & pœnitentiam agens, ab imminente sibi malo eximetur.

a Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuenculam, sic qui facit per vim iudicium iniquum.

VIDETVR hæc sententia pertinere ad id quod superius dixit de correptione mendaci, & iudicio quod non probetur esse bonum. Est autem aptissima hæc similitudo, plus in se continens quàm plerique intellexerunt. Primum enim per eam insinuatur, iustitiam habendam quasi quandam virginem, quam violare grande sit piaculum. Veteres enim tum Poëtæ, tum Philosophi iustitiam quasi virginem quandam esse dixerunt & finxerunt: quæ castè atque integrè sit colenda atque seruanda, & nunquam violanda. Itaque Cicero in quadam epistola ad Atticum, corruptum iudicium à Clodio constupratum iudicium nominat. Secundo per hanc parabolam insinuatur, iudicibus imo omnibus iustitiam sic esse commissam, vt eam incorruptam & illibatam seruent, quomodo eunuchis committi solent virgines asseruandæ: ne à quoquam corrumperentur. Proinde quam impiè faciunt spadones illi, si quæ eorum custodiæ commissæ sunt virgines, ipsi primi; impura libidine: quæ per naturam eis vetita est, vi corrumpant & vitient: tam peccant hi qui cùm sint seruandæ iustitiæ iudices constituti, ipsi ante alios magis iustitiam violant, exercentes iudicia per violentia iniustè innocentes corripientes, & pœnis afficientes. Sicut enim tantæ quidam spadones sunt impudentiæ, & tam ardentis libidinis, vt quas seruare debuerant, quásque cum spe prolis contingere natura negauit, audeant etiam vi & reluctantes quo possunt modo constuprare, florémque virginitatis & integritatis eripere: ita sunt qui quam conseruare debuerant iustitiam: vt virginem castissimam & incorruptissimam, ipsimet veluti constuprant & corrumpunt, quos hac aptissima similitudine operæpretium esset intelligere, quam grande piaculum admittant. Non tamen hæc sententia solum dicitur contra iudices ex officio, sed etiam contra omnes iniustè & temerariè iudicantes aliorum facta: cùm omnibus commissa sit iustitiæ custodia. Quod ergo dicitur Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuencu-

lam:

lam, significat tantam aliquando inueniri in spadonibus, in quibus minime esse deberet, libidinem prauam, vt per eam violentur virgines eis commissæ.

3 *Quam bonum est correptum manifestare pœnitentiam, sic enim effugies voluntarium peccatum.*

SIcut iam docuit quod ad corripientis pertinet personā: ita iā docet quod sit correpti officiū, nempe quod eius sit non tantum correptionem lubenter admittere, & apud se de admisso peccato dolere, sed etiam manifestè declarare suā pœnitentiam: ore, scilicet, illud humiliter & cum veniæ precatione agnoscendo, & ipso facto vitam suam emendando: atque læsis satisfaciendo. Ita enim fit, vt qui peccauit, agnoscatur non ex destinata voluntate atque malitia peccasse, sed vel per errorem & ignorantiam, vel inaduertētiam & infirmitatem: ac proinde eius peccatum non fuisse omnino voluntarium, sed aliqua ex parte inuoluntarium: quod tamen incipiet omnino esse voluntarium, si admonitus resipiscere nolit, illudque defendere aut continuare pergat. Tunc enim declarat illud sibi planè placere, & se approbare. Per pœnitentiam ergo effugit homo correptus voluntarium peccatum: quia & declarat non omnino voluntariè peccasse, & cauetur ne incidat peccatum voluntarium: aliter simplicius per pœnitentiam effugitur peccatum voluntarium: quia quod propria volūtate admissum est peccatum, per pœnitentiam remittitur, vt à quo detentus fuit homo, ab eodem citius liberetur, priusquam iusta eum peccati vltio inuoluat.

4 *Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum.*

DEclarat hac & sequentibus aliquot sententiis quod supra dixi: Est tacens & ipse prudens, docens silentium nonnunquam esse sapientiæ, vt contra imprudentiæ est loquacitas, nonnūquam autem silentium esse insipientiæ. Huius autem differentiæ inter silentium & loquacitatem ac inter silentiūm & silentium occasione, in sequentibus multas subiungit sententias paradoxas, quibus ostendit pleraque non esse talia, qualia esse videntur, & qualia ea esse homines, opinantur, atque in vulgaribus opinionibus eos falli. Primū ergo, quoniam vulgus eos sapientes iudicare solet: qui multa facilè dicere possunt & audent contra verò insipientes, qui sunt taciturni: Est, inquit, tacens, qui ob suum silentium inuenitur esse sapiens: & deprehenditur nonnunquam aliquis eo nomine odibilis esse hominibus: quia nimius est in verbis. Græcè enim est: Et est odibilis à multa loquela sua. Idem & nostra lectio significat, esse, scilicet, aliquos: qui propterea quod procaces sunt, nimis faciles & temerarij ad loquendum, odiosi sunt & ingrati.

5 *Est autem tacens non habens sensum loquelæ, & est tacens sciens tempus apti sermonis.*

NOn vna, inquit, est omnibus tacendi ratio. Est enim qui tacet: quia non habet sensum loquelæ, hoc est, prudentiam, & peritiam loquendi: & est qui tacet: quia nouit oportunum tempus, quo aptus sermo proferendus est. Scit enim non satis esse apta dicere, nisi etiam oportuno tempore dicantur. Facit ergo hæc sententia ad declaran

dum præcedentem: Est tacēs qui inuenitur sapiēs. Et potest accipi, vt insinuet duplex hominum genus: qui ob silentium suum laudandi sunt, & sapiētes inueniuntur. Nam & laudandus est qui ideo tacet, & de quapiam causa nō respondet siue cōsultus siue non: quia non habet quod prudenter respondeat & laudandus est: qui etiā si habet quod dicat, tacet tamē, quia nouit nec dum esse tempus vel locum oportunum dicendi. Potest etiam accipi, vt significetur silentiū non semper ex sapientia vel prudentia procedere, sed quandoque ex imprudentia & inscitia etiam vituperabili, vt cum quis pro officio suo non nouit loqui: cum tempus & locus postulant, vt sit sensus: Est qui malè tacet, quia non habet quam habere deberet peritiam loquēdi: & est qui bene tacet, quoniam expectat aptum loquendi tempus. Vnde sequitur.

6 *Homo sapiens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus.*

SApientis est tacere vsque ad tempus oportunum: quia sapientis est non loqui ad ostentationem, nec ad vindictæ illationem, sed loqui ad ædificationem: qui autem lasciuæ linguæ est & petulans: item qui est imprudens: non obseruat tempus oportunum, sed eo non expectato mox prosilit ad dicendum quod in buccam venit.

7 *Qui multis vtitur verbis, lædet animam suam: & qui potestatem sibi sumit iniustè odietur.*

DEclarat iam illam partem superius positam: & est odibilis qui procax est loquendum. Et duo indicat vitia, quæ in vitæ consuetudine admodum sunt ingrata & odiosa: alterum immoderatæ orationis, quæ loquacitas dicitur: qua qui laborat, lædit animam suam, hoc est, seipsum iniuria afficit, quia se abominabilem reddit. Græcè enim pro, lædet animam suam est, abominabilis erit. Alterum vitium est ambitiosæ arrogantiæ: qua homines in communi vita volunt ius & potestatem in alios sibi arrogare. Hoc autem vitium maximè cernitur in sermone, in quo quidam ita se gerunt, vt aliorum magistri & domini esse videantur: vt faciunt qui se ingerunt ad docendum & arguendum alios: aut qui in colloquiis sibi solis reseruant locum dicendi: nec permittunt aliis vices sermonis. Ratio autem & consuetudo vitæ communis hunc dominatum & vsurpatam potestatem siue docendi alios, siue regendi vehementer odit & reiicit. Docet ergo hæc sententia: quo omnis vitetur offensio in communi vita, nec multis vtendis verbis, nec contra debitum ordinem, potestatem vel loquendi vel regendi assumendā. Nemo enim, inquit Paulus, sibi sumit honorem, sed qui vocatur à Deo.

8 *Est processio in malis viro indisciplinato, & est inuentio in detrimentum.*

PErgit alia paradoxa annectere de rebus in quibus aliter expectare vel opinari solet vulgus hominū. Cōmuniter autē nostri hanc sententiam accipiūt: vt sit sensus: Viro insipiēti est processio in malis, hoc est, talis quotidie proficit & procedit in malis: quia de malo in peius semper procedit, & tali homini est inuentio in detrimentum: quia quotidiè talis inuenit & excogitat noua mala in detrimentum sui & aliorum.

At si originalia inspiciantur, & sequentia attendantur, sic potius erit intelligendum, Processio, hoc est, progressus fortunæ bonus, & fœlicitas qua omnia bona procedunt ex animi sententia, est homini insipienti in malis, hoc est, noxia est ei & damnosa. Aut potius sic: Contingit homini insipienti esse fœlicem progressum & prosperum successũ in malis, hoc est, quædã est fœlicitas & prosperitas mala: quia prosperitas in malis nõ potest esse bona. Est enim Græcis εὐοδία, quod significat prosperum iter & bonam viam, ac successum ex animi sententia procedentem, pro quo interpres vertit processio. Et similiter est inuentio aliqua quæ cedit in detrimentum & nocumentũ hominis, hoc est, contingit ab aliquo fortuito inueniri res aliquas, vnde tamẽ homini fœlicitas non accedit, sed damnũ & detrimẽtum. Significat ergo non semper pro fœlicitate deputãdum esse quod vulgo fœlix & fortunatum esse iudicatur. Quod primò declarat in rebus quæ fortuitò videntur hominibus contingere, vt in progressu negotiorum, & in rebus inuentis mox etiam in his quę gratuitò donantur, cùm subiicit.

9 *Est datum quod non est vtile, & est datum cuius retributio duplex.*

SIGNIFICAT beneficentiam non semper habere æquè fœlicem exitum, nec omnẽ beneficentiam eiusdem esse generis: quia contingit fieri largitionem: quæ non sit vtilis danti vt quæ fit malo animo & intentione praua: aut quæ fit homini ingrato. Nam ex eo beneficio nulla redit ad dantem vtilitas. Contrà vero contingit esse collatum beneficium vnde copiosa danti proueniat vtilitas, vt cuius retributio non sit tantum æqualis dato beneficio: sed duplex. Istud vt in temporalibus euenire experientia docet, dum videmus quandoque beneficia dantibus infeliciter cedere, quandoque valdè fœliciter: ita apud Deum certius impletur, apud quem beneficia quæ malo animo conferuntur, nõ sunt conferentibus vtilia: quę verò animo recto fiunt: copiosam mercedem dantibus adferunt.

10 *Est propter gloriam minoratio, & est qui ob humilitatem leuauit caput.*

SICVT duæ superiores sententiæ ostendunt varietatem, quæ præter opinionem hominum accidit in bono vtili: ita hæc eam quæ accidit in bono honesto, hoc est, in gloria & honoribus. Contingit inquit, aliquando minorationem fieri: hoc est, incommodum incurrere & famæ, bonorũque ac vitę diminutionẽ homini accedere propter gloriam quam adeptus est: ita vt ipsa gloria qua magnus est: causa illi sit incommodi & deiectioni. Et rursum contingit vt à deiectione quis eleuet caput suum & qui humilis fuit & abiectus: aut etiam in afflictione, insigniter suprà alios exaltetur. Et istud in hoc mundo accidere videmus apud homines, sed apud Deũ maximè, qui propter gloriam: quã impij per ambitionẽ inuaserunt, vel qua superbè & impiè abusi sunt, deponit superbos de sede, & contra exaltat humiles, suscitans de puluere egenum, & de stercore eleuans pauperem, vt collocet eum cum principibus: quemadmodum temporaliter videre est in Ioseph, Dauide, & aliis: sed maximè id impletur, cũ pios in hoc mundo afflictos exaltat Deus in regnum suum cœleste. Legẽdum autem potius per præteritum, leuauit: vt est apud Rabanum, quam per futurum, leuabit: quia Græcis est præteritum ἦρε, sustulit.

11 *Est qui redimat multa modico precio, & restituens ea in septuplum.*

QVOD dixit euenire in rebus inuentis fortuitò, vel datis gratuitò, atque in gloria huius mundi, idẽ etiam locũ habere ostendit in cõtractibus humanis, videlicet in emptionibus, vt & ibi contingat quod primum fœlix esse videbatur infœlicem habere exitum. Contigit: inquit, vt sit quispiam qui multa emat exiguo precio, atque ob id sibi placet, fœlicémque se iudicat, sed tandem contra suam opinionem cogitur ea restituere & exoluere in septuplũ, vt maximè ei constent quæ prius paruò constare videbãtur. Euenit istud auaris & iniustis frequẽter hominibus: qui quoniã per auaritiam iniquè viliori pretio quędam emũt: vel ab imperitis rerum, vel ab his qui inopia premuntur, iusto Dei iudicio coguntur nonnunquam reddere septuplum etiam in præsenti tempore, cũ eis propter eorum auaritiam & iniustitiam subito accidunt damna rerum maxima & quæ longo tempore collegerunt, amittunt cũ magna clade. Quod si hic non eueniat, certè in futuro implebitur, quando lucrum inique hic partum, maximo damno compensabitur. Cæterum verbum, redimat, hic ponitur pro suo simplici, emat, cũ Græcis sit, ἀγοράζων, hoc est, emens. Et pro restituens, est ἀποτιννύων, hoc est, exoluens. Rabanus & post eum Lyra verbum, redimat, propriè accipientes: de peccatorum redemptione hunc locum intelligunt: quę etiãsi sint multa, eisque debeatur æterna pœna, modico pretio redimuntur, pœnitentia scilicet, exigua, & eleemosynis, iuxta illud Danielis: Peccata tua eleemosynis redime. Ea restituuntur in septuplum, cum in vitiorum locum, copiosior succedit virtutum numerus: & vbi abundauit delictum, superabundat septuplex gratia spiritus sancti: cúmque impletur illud Isaiæ 40. suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Sed hic sensus etsi pius, alienus videtur ab authoris simplici & literali sensu.

12 *Sapiens in verbis seipsum amabilem facit, gratiæ autem fatuorum effundentur.*

ET hæc sententia indicat, verborum gratiam non eundem in omnibus habere exitum & fructum Nam sapiens per verba sua quæ profert vtilia prudenter & opportunè, seipsum facit hominibus amabilem saltem prudentibus & beneuolis: gratiæ autem fatuorum, hoc est, eorũ lepores & facetiæ, quas, D. Paulus vocat εὐτραπελίας Ephe. 5.
μωρολογίας, instar aquæ quæ sine fructu effunduntur, etiam effundentur, reiicientur, & in nihilum abibunt sine fructu. Possumus etiam intelligere per gratias impiorum, eorum beneficia, vt significetur sapientes etiam verbis tantum sibi hominum beneuolentiam comparare: fatuos verò ne quidem etiam beneficiis, vt quæ non bene nec bono animo distribuunt, vt in sequentibus dicitur. Et omnino conuenit per gratias fatuorum generaliter intelligere: quæ & in verbis & in factis eorum gratiam habere videntur. De beneficiis eorum mox subiungitur, ostenditurque ea nec aliis esse vtilia: nec ipsimet. Primum ergo aliis illa non esse vtilia: sic dicit.

13 Datum

13 *Datum insipientis non erit vtile tibi, oculi enim illius septemplices sunt.*
14 *Exigua dabit, & multa improperabit, & apertio oris illius inflammatio est.*

DOCET donum insipientis hominis non esse vtile accipienti, tum quod non recto animo detur ei, tum ob impropria quæ audire cogetur. Quod dicitur: oculi illius septêplices sunt, hoc est, multi, vt habent Græca, communiter intelligitur, vt significetur intentionem eius multipliciter esse dolosam, vt per oculos, intentio intelligatur. At verior sensus est, vt intelligatur oculos auari (nam de auaro hæc dicuntur & illiberali homine) copiosam expectare remunerationem & obseruate aliorum manus, vt ab eis multo plus accipiant quam dederunt. Nam & suprà oculis auari tribuit cupiditatem alienorum bonorum, & inuidentiã propriorũ. Ideo ergo nô est vtile accipienti donum auari hominis: quia expectat longè plus recipere quàm dat, nec dat nisi ad lucrum. Quod si non consequatur, cum exigua dederit, multa tamen se dedisse improperabit, & accensus intra se ira, cum aperuerit os suum, velut flammã ex ore suo profundet: quia ex accenso per iram corde proferet durissima verba & velut ignita: quę hominem grauiter vrant & lædant, quæque eum vicissim ad iram & impatientiam accendant. Sic enim rectè intelligitur quod noster vertit: apertio oris illius, inflammatio est: quanquam etiã accipi possit, vt significetur, ipsum dum aperit os suum velut flammam emittere: quia longè lateq; spargit & prædicat beneficiorum suorum collationem, quomodo se flamma longè & latè profert. Is enim sensus cum Græcis coincidit, quę habent, & aperit os suum velut preco. Docet ergo hæc sententia: videndum à quo quid accipiatur, nec tantum attendendum ad munus, sed etiam ad donantem. Quod de dono dixit, id & de mutuo mox subiicit, dicens.

15 *Hodie fœneratur quis, & cras repetit: & est odibilis homo huiusmodi.*

QVAM est illiberalis in donis suis homo auarus, tam est & in mutuo. Mox enim vt mutuatus est, repetit quod mutuauit, vt qui per auaritiam non patitur diu re sua carere: nec in mutuo attendit ad alterius necessitatem, proinde meritò talis est & Deo & hominibus odiosus.

16 *Fatuo non erit amicus, & non erit gratia bonis illius.*
17 *Qui enim edunt panem illius, falsæ linguæ sunt quoties & quantis irridebunt eum.*

OSTENDIT superius quorundam dona nô esse accipientibus vtilia, vt potè dona auarorum, hic ostendit dona quorundam nec dantibus esse vtilia, vtpotè beneficia prodigorum: qui non dant quibus & quomodo oportet, sed in cõuiuiis sua prodigè insumunt, in quibus tantum pascunt gnatones & assentatores suos. Tales ergo dicit se suis beneficiis quæ in alios conferunt, non paraturos sibi veros amicos, nec verã gratiam habere eius beneficia, quia quos ipse pascit, & continuas ferè habet, homines sunt falsæ linguæ, mêdaces, scilicet, adulatores, qui corã laudant, & à tergo benefactorem suum vituperant, vnde fit, vt & multoties & multi eum irrideant tãquam fatuum. Nam & ipsi eum sæpe rident qui ab eo pascuntur, quod assentationibus suis illi imponant, & alij videntes eũ sic ab eis decipi. Itaque tantum abest vt gratiam aliorũ sibi promereatur, vt ex beneficiis suis irrisionem aliorũ, tantum reportet. Auarus enim de quo suprà dixit: odibilis est, prodigus verò derisibilis est. Causam dictorum subiicit.

18 *Neque enim quod habendum erat, directo sensu distribuit, similiter & quod non erat habendum.*

DVOBVS modis eum peccare in distribuẽdo, significat. Primũ quod distribuat quod habendum erat, hoc est, quod pro futuris necessitatibus erat seruandum, prodigè, scilicet: nimis & inutiliter sua consumendo: quod dum facit, non recto sensu & prudentia facit, ideoque dicit: non recto sensu distribuit, hoc est, imprudenter & malè distribuit. Secundò, quòd etiam imprudẽter distribuat id quod non erat sibi habendũ & asseruãdum: quia quod iniustè possidet non restituit quibus oportet, & quod superfluum ipsi est, non dat pauperibus, & iustis sicut deberet, sed gnatonibus & parasitis. Significat ergo talem malè distribuere & habenda & non habenda. Græca alium habêt sensum: Sic enim est ad verbum: Neque enim ipsum habere in recto sensu accipit, & ipsum non habere similiter indifferens ei est. Quo significatur, prodigum nô recto iudicio accipere id quod ipsum habere contingit, & bonorum suorum possessionem, quia non accipit ad eum vsum ad quem habet, & proinde non habere est perinde illi atque habere, hoc est, indifferẽs est illi siue habeat, siue non habeat, nec magis prodest illi quod habet quam quod non habet. Iuxta quẽ sensum quod noster vertit: nô recto sensu distribuit, videtur accipiendum non de distributione quæ aliis fit per bonorũ erogationem, sed de ea quæ animo fit & iudicio sensus discernente apud se quomodo habitis sit vtendũ, vt, distribuere, positũ sit pro discernere & diiudicare. Id enim fit recto sensu, aut vt est Græcis, διανοίᾳ quæ dictio non prudentiã significat, sed vim illam sentiendi: qua de diuersis rebus aliter sentimus, vt visu discernimus colores & distribuimus. Itaque quod habendum erat non recto sensu distribuit: quia non discernit apud se, quomodo & vbi illud sit expendendum: aut quid habendum sit. Et similiter quod non erat habendum etiam non recto sensu distribuit: quia nec rectè iudicat nec discernit quid non sit habendum, solicitus frequenter pro his quæ habere non oportet, negligens in his quæ habenda essent.

19 *Lapsus linguæ falsæ, quasi qui in pauimento cadit, sic casus malorum festinanter venient.*

VIDETVR hæc sententia obiter inserta contra adulatores: quos suprà dixit esse falsæ linguæ: vt post malum quod prodigum manet, etiam ostendat quod malum maneat fallaces adulatores, & est sensus: Lapsus qui prouenit ex fallaci lingua: est quasi qui cadit in pauimento aliquo lapidibus strato. Sicut enim in tali pauimento quis præter expectationem cadit, vbi non sunt offendicula vlla, & sicut talia ob duritiem pauimenti grauiter se læditt & fallaces homines & dum non putant, & grauiter cadent atque lædentur. Vnde sequitur: Sic casus malorum festinanter venient: hoc est: sic continget

malos subito & præter eorum expectationẽ ruere in multa incommoda. Omnes ferè libri habent participium, cadens, vt subaudiatur verbum, est: sed Dionysius legit, cadit.

20 Homo acharis quasi fabula vana, in ore indisciplinatorum assidua erit.

INTERPRES reliquit dictionem Græcam ἄχαρις quæ significat eum qui est sine gratia, & minimè gratiosus: sed non potuit exprimere allusionem vocum quæ est Græcis inter ἄχαρις & ἄκαιρος, acharis & acairos. Est enim Græcis: ἄνθρωπος ἄχαρις μῦθος ἄκαιρος, homo inuenustus, fabula intempestiua. Proinde miranda lectio Rabani, quæ habet: Homo ingratus quasi acharis: deinde sequitur: fabula vana in ore indisciplinatorum, &c. Cęterum non lectio sic videtur intelligenda: Homo qui quoniam prudentia est destitutus, non habet gratiam bene & vtiliter loquendi, est quasi vana & inepta fabulatio: quia cum præter eam non sit quicquam magnopere ab eo expectandum: simul etiã vt illa molestus est omnibus: atque cũ ea tenditur. Quod sequẽs pars declarat & explicat: quia, inquit, vana & inutilis fabulatio erit assidua in ore eorum qui nõ sunt bene instituti, vt sciant quid & quãdo & quomodo dicẽdũ sit: ideoq; non nisi fabulis & inutilibus sermonibus referendis delectãtur & occupantur: ac proinde etiã cũ illis contẽnuntur & exploduntur. Sunt qui intelligunt hominem: qui parum gratus est in his quæ vel facit vel loquitur, dici fabulam vanam: vel ei comparari, quia aliis est fabula, hoc est, alij de eo fabulantur, eiúsque facta vel dicta rident. Verum non satis bene cõuenit ei intelligentiæ quod sequitur, quia non solum ineruditorum est fabula: qui eius facta dictáque sæpe laudant, sed magis eruditorum qui ea reprobant.

21 Ex ore fatui reprobabitur parabola: non enim dicit illam in tempore suo.

SVPERIOR sententia asseruit, ineruditos homines & gratia dicendi carentes, fatua & vana ferè proferrè. hæc verò asserit: etiam cũ proferunt graues & doctas sententias: quæ parabolæ dicuntur, non tamen gratiam nec fructum relaturos, sed eorum dicta reprobanda: quòd etsi bona dicant, non tamen dicant opportuno tempore, & eo quo dicenda erant loco & tempore. Vnde & in Prouerbiis dicitur: Quomodo pulchras frustra habet claudus tibias: sic indecens est in ore stultorum parabola.

22 Est qui vetatur peccare præ inopia, & in requie sua stimulabitur.

PERGIT adhuc, vt prius cœpit, referre quædam, & asserere quæ vulgari opinioni non assentiuntur, docetque hac sententia non semper esse à culpa liberos qui innocentes videntur. Sunt enim, inquit, qui per inopiam prohibentur & impediuntur à peccatis quibusdam committendis; & tamen in illa sua requie & à peccatis cessatione stimulantur, hoc est, ad peccandum incitantur ac dolore compunguntur: quod non possint quæ cupiunt adimplere, hoc est, sunt quibus inopia aufert potestatem opere peccandi, sed non aufert voluntatem & affectum, imo eundem frequenter magis accendit. Sic dictum est veteri prouerbio: Improbitati nihil deesse præter occasionem. Et Plato duobus propositis improbis, quorum alter sit pauper, alter diues, dicit diuitẽ esse miseriorem: quod pauper voluntatem solum ad malefaciẽdum habeat: diues verò etiã facultatẽ. Græca iam secundam partem habent negatiuè: non stimulabitur, & potest dupliciter intelligi. Nam potest esse sensus: Pauper etsi impeditus peccare, nõ tamen cessando à peccato stimulabitur conscientia desiderati maleficij nec dolore cõmouebitur intra se, ob malam voluntatem qua detinetur. Potest etiam intelligi, pauperem talem dum quiescit ab externo opere, non passurum stimulos cõscientiæ ob admissum peccatum, quemadmodum patiuntur diuites, vt significetur hac in parte pauperes diuitibus esse fœliciores, & vtilitatem aliquam pauperibus adferre inopiam ipsam.

23 Est qui perdit animã suã præ confusione, & ab imprudenti persona perdet eam, personæ autẽ acceptione perdet se.

DIXIT quid inopia efficiat in homine, nunc verò duabus sententiis ostendit quid mali etiam verecundia, quæ inopiæ ferè coniuncta est, operetur frequenter. Est autem & hæc sententia in Græcis tantum bimembris, pro duobus enim membris posterioribus quæ sunt apud nos, tantum vnum est membrum. Et omnino est verisimile, alterum eorum membrorum, cum prius in margine ad maiorem explicationem ex alia versione additum esse: postea insertum esse textu, vt & alias sæpius in hoc libro factum putamus. Nam Complutensis æditio habet, ab acceptione personæ: ἀπὸ λήψεως προσώπου. Altera verò æditio habet, ἀπὸ ἄφρονος προσώπου, ab imprudenti persona. Vnde patet rectius sic legi, quàm ab imprudentia personæ. Dicitur autem quis se perdere ab imprudenti persona, hoc est, quia imprudens persona aliqua quippiam inhonestum vel iniquum petit. Significat ergo hæc sententia, esse quosdam qui præ confusione, hoc est, verecundia, animas suas séque perdunt, dum contra conscientiam suam reuerentia potentium hominum authoritatem: ea agunt quæ agenda non sunt, illorũ dignitatem veritati & æquitati anteponentes. Id vitium in scripturis sæpe dicitur acceptio personarum, quo vitio peculiariter dicitur quis perdere animam suam, quia contra propriæ animæ & conscientiæ iudicium agit. Committitur istud vitium & in iudicio sæpe & extra illud, idque vel reticendo vel negando veritatem confitendam, vel in gratiam alicuius faciendo quod iniquum est.

24 Est qui præ confusione promittit amico, & lucratus eum inimicum gratis.

DEMONSTRATVR hac sententia & aliud malum, quod in homine operatur vitiosa verecundia, videlicet quod per eam quandoque contingit aliquem sine rogatum siue vltro promittere quippiam amico, cuius præstandi deest vel potestas vel voluntas, vnde fit, vt cum non seruatur fides; ex amico inimicum sibi efficiat, idque gratis, hoc est, citra necessitatem, cùm potuisset sibi seruare amicum non pollicendo. Quod maximè contingit iis, qui cum præ inopia non possint præstare amico quod ab eis petitur, tamen præ verecundia pollicentur se præstituros,

quod

quod vereantur amicum offendere, aut suam inopiam profiteri præ superbia nolint. Sic sunt qui cum nulla necessitate cogantur quædam vouere Deo, tamen vouent quod postea non præstant, sicq; amicum Deum sibi inimicum reddunt. Displicet enim Deo stulta & infidelis promissio, vt dicitur Ecclesiastes.5. Et fiunt aliquando huiusmodi promissiones Deo præ verecundia, cùm scilicet filij aut filiæ verentur contradicere parentibus ad continentiæ statum impellentibus.

25 *Opprobrium nequam in homine mendacium, & in ore indisciplinatorum assiduè erit.*

OCCASIONE violatæ promissionis, de qua in superiori sententia demonstrat quàm graue malum sit mendacium, & fallere fidem datam. Mendacium, inquit, ne putetur paruum esse vitium, affert homini malum, probrum, ignominiam, & infamiam grauem, quia efficit vt ei fides non habeatur etiam cum verum dicit: & parum honestus habetur, qui veritatis curam non habet, cum possit facilè eam ignominiam effugere tacendo. Et tamen, inquit, vitium hoc assiduum inuenitur in ore eorum qui non sunt benè instituti, nec attendunt quantum malum sit mendacium, & quantum homini ignominiam adferat. A cuius assiduitate vt abstrahat homines, subiicit efficacem comparationem.

26 *Potior fur quàm assiduitas viri mendacis, perditionem ambo hæreditabunt.*

BENE mendacium furto comparat, tum quòd vtrumque vitium fere coniunctum sit, & similiter peculiarem in republica ignominiam adferat, in qua similiter tollit concordiam, & omnia confundit, tum quòd mendacium, furtum quoddam sit, veritatem hominibus eripiens, & famam bonam plerisque frequenter tollens. Assiduitatem autem mentiendi dicit in malitia superare furtum quòd qui assiduus est in mentiendo, frequenter plus noceat, eripiendo homini famam, quàm fur eripiendo bona temporalia: tum quòd fur peccet ferè ex inopia, vt esurientem impleat animam vt dicitur Prouer.6. Assiduus verò in mendacijs, peccat ex petulantia & improbitate linguæ. Cæterum cum ambo, fur scilicet & mendax, reipublicæ sint perturbatores, & alios ipsi perdant siue in bonis siue in fama, merito æternam & apud homines & apud Deum perditionem possidebunt, iuxta illud

Apoc. 21. Apocali. Timidis & incredulis & execratis & omnibus mendacibus pars illorum erit in stagno ar-

Psalm. 5. denti: & in Psalmo. Perdes omnes qui loquuntur mendacium. Quæ scripturæ & illis similes de mendacio noxio & pernicioso intelligendæ sunt, quòd scriptura potissimum vocat mendacium, vt quod fallat, & fallendo noceat.

27 *Mores hominum mendacium sine honore, & confusio eorum cum ipsis sine intermissione.*

IDEM inculcatur quòd prius, & significatur, mentiendi consuetudinem esse in mendacibus sine honore, hoc est, semper habere sibi coniunctam ignominiam, eamque ipsis adhærere perpetuò: quia ea nota non facilè eluitur, nec existimationem aliquam obtinere possunt qui de mētiendi consuetudine sunt infamea. Est autem Græcis singulariter, ἦθος ἀνθρώπου ψευδοῦς, hoc est, Mos vel consuetudo hominis mendacis. Loquitur enim de mentiendi consuetudine, vt ne putetur de omnibus actibus, qui mores hominum dicuntur, loqui: quanquam verum sit omnes actus hominis mendacis esse sine honore: quia propter mentiendi consuetudinem etiam boni eius mores suo carent honore.

28 *Sapiens in verbis producet seipsum, & homo prudens placebit magnatibus.*

OPPONIT sapientem mendaci, quia cùm hic sibi apud omnes conciliet ignominiam & pudorem, contra sapiens per verba sua & sermones sapientiæ, quos profert in tempore suo, prouehet seipsum, adeo vt per illos placiturus sit magis principibus, qui, quod sapientum potiantur consilijs, eos assumunt & euehunt, vt patuit in Ioseph & Daniele.

29 *Qui operatur terram suam, exaltabit aceruum frugum, & qui operatur iustitiam, ipse exaltabitur, qui verò placet magnatibus, effugiet iniquitatem.*

MEDIA pars huius sententię non est in Gręcis, & videtur ex alicuius annotatione marginali inserta textui, quia primum membrum non videbatur habere sibi correspondentem partem. Nec est Græcis, effugiet iniquitatem, sed, ἐξιλάσεται ἀδικίαν, placabit iniustitiam. Itaque collatione terræ diligentissimè excultæ ostendit quantam vim habeat, quantumque fructum adferat, placere principibus, quòd qui illis placent, iniquitatem multorum expiare possunt apud principes, eósque peccantibus reconciliare. Nostræ lectionis sensus est: Sicut agricola, qui benè collit terram suam, altum sibi congeret fructuum aceruum: ita qui operatur iustitiam, altum sibi locum cōparabit, apud Deum quidem semper, apud homines verò etiam frequenter. Qui verò per suam prudentiam placet magnatis is in primis operam dare debet vt fugiat omnem iniquitatem & iniustitiam, ne se muneribus corrumpi sinat. Itaque per illud, effugiet iniquitatem, indicatur quid facere debeat qui gratiam principum obtinuit. Potest & sic accipi: Quis placet magnatis, is hoc boni inde consequitur, quòd solicitus sit vitare omnem iniquitatem, ne eorum gratiam obtentam amittat.

30 *Xenia & dona excæcant oculos iudicum, & quasi mutum in ore auertit correptiones eorum.*

QVONIAM contingit eos qui per sapientiam suam euecti sunt apud principes, per munera corrumpi, rectè hanc subiicit sententiam, sumptam pro prima parte ex Exod. 23. & Deuter. 16. vt huius consideratione sibi caueant à correptione iudicij propter auaritiam. Nam & hic pro, iudicium, Græcis est, sapientum, sicut illis prædictis locis, vbi dicitur: Munera excæcant oculos sapientum, & mutant verba iustorum. In secunda parte, quæ vt communiter legitur, obscura est & incongrua, notandum pro mutus Gręcis esse, φιμὸς, quæ dictio significat obturationem, & nonnunquam frenum. Vnde inter scripta vnum quod inter multa inueni correctissimum, habebat, frenum in ore. Habebat item pluralī numero, auertunt, iuxta quam lectionem sensus optimè constat, erit enim sensus, quòd dona auertunt correptiones sapientum, & reprimunt sicut frenum ori iniectum, proinde ea lectio recipienda

recipienda videtur. Quod autem Lyra & Dionysius ex Strabonis sententia, nomine muti hic putant significari speciem ranæ, quæ Græcis dicitur, καλάμιτα, & in os canis latrantis proiecta adimit latrandi potentiam, vt authoritate solida caret ea nominis acceptio, ita non conuenit Græcę dictioni. Nec Rabanus ad eam significationem nouam confugit, sed intelligit dona auertere correptionem sapientum, vt fiant quasi mutus in ore. Itaque si ea lectio retinenda videatur, repetendum est ad verbum auertit, suppositum singulare, donum, vt sit sensus: donum auertit eorum correptiones, vt fiant quasi mutus. Docet ergo hæc sententia, munera, quæ Græco nomine xenia dicuntur, non vt corruptè in multis legitur, exenia, sapientes & Iudices cæcos reddere, & quasi iniecto freno mutos, vt scilicet nec videant quod videndum erat, nec ore proferant quod dicendum erat, & abstineant à iustis correptionibus delinquentium. In hos competit adagium huic sententiæ simile: Bos in lingua, de quo Erasmus in Chiliad. Et illud ibidem: Argentanginam patitur.

31 *Sapientia absconsa & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque?*
32 *Melior est qui celat insipientiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam.*

VIDERI potest hæc subiecisse contra eos qui sapientia prędìti, otium & latebras quærunt, secuti illud præceptum quorundam, λάθε βιώσας. Quoniam enim dixit, sapientem verbis suis euehere seipsum, & apud magnates gratiam obtinere: & contra sunt qui otio delectati, molestias & labores prętexentes, etiam pericula corruptionis, in quæ etiam sapientes iam euecti incidunt, vt dictum est superiori sententia, ideo rectè has sententias subiicit, docens frustra & sine fructu haberi sapientiam quæ absconditur, sicut inutiliter habetur pecuniarum thesaurus, qui semper abditur & occultatur. Itaque præclarè Cicero pro Archia: Pudeat (inquit) illos qui ita in studiis se abdiderunt, vt ad vitam communem nullum fructum proferre possint. Et Quintilianus ipsam orationem conceptam in animo, inclusamque sine elocutione, dicit esse quasi gladium in vagina reconditum. Et Persius rectè dixit: Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. Sed omnium maximè facit ad hunc locum quod in Euangelio Dominus, collaudatis his qui acceptum talentum
Matt. 25. cum lucro reportauerunt, grauiter redarguit eum qui talentum Domini sui abscondit in terra, sapientiam absconditam etiam sub parabola comparans cum thesauro abdito in terra, quemadmodum hoc loco. Quem doctè explicans Rabanus conferendo cum Saluatoris parabola, tandem concludit. Admonendi sunt, qui cùm prædicare vtiliter possint, immoderata tamen humilitate refugiunt, vt ex minori consideratione colligant quantum in maioribus rebus delinquant. Si enim indigentibus proximis ipsi quas haberent pecunias absconderent, adiutores proculdubio calamitatis extitissent. Quo igitur reatu constringantur aspiciant, qui dum peccantibus fratribus verbum prędicationis subtrahunt, morientibus mentibus vitæ remedia abscondunt. Clarum autem est quod dicitur: Melior est, hoc est, præstantior & magis laudandus qui celat insipientiam suam, &c. Prudenter enim & rectè facit qui celat insipientiam suam, si modo id facit aut ne reprehendatur, aut ne quem offendat.

CAPVT XXI.

1 *FIli peccasti? ne adiicias iterum, sed & de pristinis deprecare vt tibi dimittantur.*

CAPVT hoc ex variis contextum est sententiis, non eo nexu inter se cohærentibus, quo iam aliquot superiorum capitum sententiæ, sed quibus varia nobis commendantur. Et primis quidem aliquot sententiis monemur in genere quanta cura vitare debeamus peccata, siue quæ incidimus, siue quæ nec dum incidimus. Prima enim hæc sententia monet, quid faciendum cùm in peccatum aliquod prolapsi sumus, & duo requirit quæ ad veram pœnitentiam sunt necessaria. Primùm vt vbi nos senserimus peccasse, caueamus ne iterum idem vel simile committamus, addentes peccatum peccato, atque ea ratione iram Dei contra nos magis prouocantes, & per consuetudinem peccandi peccati vim & dominium in nobis confirmantes. Secundo, vt etiam de commissis peccatis veniam à Deo precemur, quod fieri non potest sine peccati displicentia & odio. Non est ergo satis ad veram pœnitentiam, vt quidam voluerunt, noua vita, & veteris vitæ derelictio atque mutatio, sed opus est etiam vt piis operibus, inter quæ oratio primum locum obtinet, Dei iustam iram auertamus. Benè ergo colligit Diuus Augustinus ex hac duarum partium connexione duo esse necessaria vt à peccato commisso liberemur, sic scribens libro 1. de nuptiis & concup. capite 26. Si à peccando desistere hoc esset, non habere peccatum, sufficeret vt hoc nos moneret scriptura: Fili peccasti, non adiicias iterum: non autem sufficit, sed addidit. Et de pristinis deprecare vt tibi remittantur. Manent ergo nisi remittantur. Vbi etiam nota veram esse lectionem. Et de pristinis deprecare, quomodo etiam Græca habent, non autem, sed & de pristinis. Quædam scripta habebant, sed de pristinis, sine &: Itaque cùm quædam haberent, &, quædam, sed, scriptores quidam vtrunque coniungentes scripserunt, sed &.

2 *Quasi à facie colubri fuge peccata, & si accesseris ad illa, suscipient te.*

TRIBVS iam sententiis indicat quanta vigilantia studere debeamus, ne in peccatum incidamus, comparans illud tribus rebus perniciosissimis, quas omnes sedulo effugere student. Primum ergo serpenti peccatum comparat, & rectè, quòd quemadmodum corpus lethaliter inficitur à serpente: Ita à peccatis anima, quæ sunt venenum animæ, sicut corpus à serpente, venenum concipit. Cæterum pro, suscipient, Græcis est, δήξεταί, hoc est, mordebit te, à verbo, δάκνω, quod est mordeo. Nam illis est singulariter, peccatum. Interpres noster declarat se legisse, δέξεται, quòd est suscipiet, & mutauit numerum singularem in pluralem. Itaque quod nos habemus, suscipient te, accipiendum est, vt sit sensus, inuadent te, & te inuoluent, sicut serpens incautum inuadit & opprimit. Fugimus autem peccata, dum ab eis animo abhorremus, eorumque

occa-

1 Cor. 6. occasiones & pericula declinamus. Sic Paulus dicit: Fugite fornicationem. Accedimus ad illa, dum eorum illecebris illecti, quasi nihil mali sit metuendum ab eis, occasionibus peccatorum nos immiscemus, eorumque suggestionibus auscultare incipimus, similes his qui blanda serpentis specie & sibilis illiciuntur, ad accedendum ea loca in quibus latet: quod qui faciunt, lethali morsu à serpente incauti corripiuntur. Ita quoque & si peccati occasionibus & suggestionibus nos dediderimus, lethale venenum nobis incautis infundetur, Iacob. 1. iuxta illud: Vnusquisque tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus. Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum: peccatum autem cùm consummatum fuerit, generat mortem.

3 *Dentes leonis, dentes illius interficientes animas hominum.*

SECVNDO pulchrè peccatum comparat crudelissimo ferocissimoque leoni, affingens illi dentes similes dentibus leonis, quòd sicut dentes leonis perniciosissimè & crudelissimè confringunt ossa hominum, & corpus subito perimunt: ita misere & crudeliter peccatum animas hominum dilaniat, non solum ei vitam gratiæ auferens, sed & vires omnes benefaciendi comminuens. In serpente ergo fallaciam peccati, in leone eiusdem crudelitatem insinuauit, quemadmodum in sententia sequenti ostendit, quàm sit malum peccati & ineuitabile & incurabile.

4 *Quasi rhomphæa bis acuta omnis iniquitas, plaga eius non est sanitas.*

TERTIO enim peccatum comparat gladio bis acuto, hoc est, gladio ancipiti, & ex vtraque parte scindenti: quia quemadmodum qui gladio tali tanguntur, vtrauis parte tangantur, necesse est eos grauiter lædi & vt in plurimum lethaliter: ita qui à peccato corripiuntur, non possunt læsionem & mortem animæ euadere. Ideo etiā gladio ancipiti rectè peccatum comparatur, quòd quasi ex duabus scindens partibus animam simul & corpus ad gehennæ mortem pertrahat vtrumq; morti æternæ subiiciens. Et quemadmodùm plerique venenati morsus sunt incurabiles, nec sanari possunt corpora leoninis dentibus confracta, & vt plurimū acutissimo gladio vulnerati, à sua plaga curari non possunt: ita plagæ quam peccatum infligit homini, non est sanitas, hoc est, non est curatio, plaga ea curari non potest. Vel quia post hanc vitam curari non potest, si quis sine pœnitentiæ remedio cum mortali peccato hinc exierit, vt intelligit Rabanus. Vel quia etiam in hac vita, natura & creatura non habet in se peccati remedium, sicut habet multorum morborum remedia, sed sola Dei gratia & misericordia indebita peccatum curari potest. Quis ergo non tam fraudulentum malum, tam crudele, tam ineuitabile, tamque incurabile, si hominis vires respicias, studiosè effugere conetur? Cæterum pro sanitas, Græcis est, ἴασις, quod magis significat sanationem & curationem quàm sanitatem.

5 *Obiurgatio & iniuria annullabunt substantiam, & domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia, sic substantia superbi eradicabitur.*

INIQVITATVM quasdam species tangit in sequentibus, incipiens à superbiæ, quæ mater est iniuriarum, condemnatione. Est autem & hæc sententia Græcis tantum bimembris. Nam pro duabus posterioribus partibus quas nos legimus, illis tantum est, Sic domus superborum desolabitur, vt etiam hic verisimile sit ex diuersis versionibus duas illas partes in nostrum textum esse connexas. Pro, obiurgatio, Græcis est, καταπλέγμος, pro quo Rabanus legit, voce à Græca dictione ficta, cataplectatio: meminit tamen & nostræ lectionis. Significat autē Græca dictio non quamuis obiurgationem, sed eam quæ fit cum rigiditate & superbia ad perterrefaciendum & concutiendum animos humilium. Est enim à verbo, καταπλήττω, quod significat perterrefacio, & stupidum atque attonitum reddo. Ea ergo dictio rectè conuenit superbis, sicut & nomen, iniuriæ, pro quo Græcis est rursum, ὕβρις, hoc est, contumelia. Superborum enim est cum fastu alios increpando perterrefacere, & contumeliosis verbis incessere, in quos competit illud Ezech. 34. Cùm austeritate imperabatis eis & cum potentia. Sensus ergo est: Seuera increpatio, qua quidam alios percellunt & iniuriosa verba quibus eos grauant, efficiunt, vt Deo vindicante in nihilum redigantur opes quibus illi confidunt, & animosi sunt ad alios seuerè & cum iniuria perterrefaciendos, sicque per illorum superbiam domus & familia opibus plena in nihilum redigetur, & opes superbi exterminabuntur, & in nihilum abibunt. Exemplum huius habemus in Roboam, qui ob superbam & duram responsionem factam suo populo, maiorem regni sui partem amisit, vt legitur. 3. Reg. 12. & 2. Paral. 10.

6 *Deprecatio pauperis ex ore vsque ad aures eius perueniet, & iudicium festinato adueniet illi.*

HÆC sententia superiori subiecta causam illius indicat. Ideo enim diuitum superbia in humiles pauperes sæuiens Deo vindicante punitur: quia pauperem afflictum & oppressum, dum ad Deum clamat, mox ille exaudit, & pro illo iudicat contra oppressores. Porro relatiuum, eius ad Deum referendum est, etsi expresſè de eo non sit in superioribus sententiis facta mentio, & ideo aliqui libri relatiuum, eius omittunt, vt tantum, sit, vsque ad aures perueniet, hoc est, non in vanum abibit, sed audietur. Alij pro eius habent, Dei. Significatur ergo deprecationem pauperis mox vbi ex ore emissa fuerit, etsi ab hominibus negligatur nec audiatur, peruenturam vsque ad aures Dei, ibiq; non frustra audiendam, sed quod petit & quod æquum est impetraturam à Deo, ita vt à Deo cito illi adueniat iustum iudicium, hoc est, vt pro eo Deus iustè iudicet, vindicando oppressores, & liberando oppressos.

7 *Qui odit correptionem vestigium est peccatoris: & qui timet Deum, conuertetur ad cor suum.*

ET hæc sententia contra superbiam dicta est per quam fit vt aliqui odiant correptionem. Quod dicitur: vestigium est peccatoris, Rabanus intelligit significare, eum qui odit correptionem, præbere iudicium dominantis in ipso seductoris diaboli, qui mentem eius indurauit, vt vestigium accipiatur pro indicio, & nomine, peccatoris, accipiatur diabolus primus pec-

peccati author. Lyranus similiter intelligit osorem increpationis dici vestigium peccatoris: quia imitatur diabolum. Græcis verò est, Qui odit correptionem in vestigio est peccatoris, hoc est, talis firmiter hæret in viis peccatorum, vt qui ex illis non possit abduci, quia odit correptionem per quam abstrahendus erat. In hoc ergo sensu & nostra lectio accipienda est, vt intelligamus osorem correptionum dici vestigium peccatoris, quia firmiter elegit inhærere viis peccatoris, & pergit in ambulando vias eius. Cuius contrarium dicitur de timente Deum. Qui, inquit, timet Deum, mox vt correptus fuerit, relicta erroris via quam incidit, conuertetur ad cor suum, ita scilicet vt consideret defectus suos, atque de eorum correctione serio cogitet.

8 *Notus à longe potens lingua audaci, & sensatus scit labi se ab ipso.*

QVIDAM libri habent mendaci, sed plures, audaci, quòd magis conuenit, etsi Græca neutrum habeant, sed tantum, potens in lingua. Pro notus à longè, Græcis est, γνωστὸς μακρόθεν, notus procul vel longè. Non enim est, ἀπὸ μακρόθεν, hoc est, à longè, vt in illo Psalmo: Alta à longè cognoscit. Itaque sensus esse videtur, quòd is qui potens est in lingua, hoc est, qui audacter loquitur sit longè notus, hoc est, celebris apud homines propter suam eloquentiam aut audaciam, ita vt fama eius longè sparsa sit. Iam quod sequitur, clarius Græca sic habent: Sapiens autem nouit eum labitur ille: vt sit sensus: Etsi qui audax est in loquendo & facundus, multis sit admirationi: prudens tamen facilè aduertit, quod ille in multiloquio suo quandoque peccet & labatur. Nostræ ergo lectionis hic erit sensus conueniens: Qui potens est lingua audaci, hoc est, qui valet audacia loquēdi, longè latéque celebratur apud homines: at prudens nouit se labi & decipi ab illo, hoc est, nouit se in errores casurum si illum in omnibus quæ audacter dicit, sequatur. Diiudicat enim apud se prudenter eius sermones, nec temerè illis cum vulgo assentitur. Et hæc ergo etiam sententia contra superbos est dicta.

9 *Qui ædificat domum suam impendiis alienis, quasi qui colligit lapides suos in hyeme.*

GRÆCA in editione Complutensi secūdam partem sic habent, ὡς συνάγων ἑαυτοῦ λίθους εἰς χῶμα ταφῆς αὐτοῦ, hoc est, quasi qui colligit sibi lapides ad tumulum sepulturæ suæ. Itaque pulchra comparatione significatur, eum qui iniustè partis bonis domum sibi ædificat, veluti sepulchrum sibi parare: quia scilicet propter iniustitiā suam Deo vincante non diu superstes erit in ea quam ædificat domo, sed in ea breui moriturus est, vt sit ei veluti sepulchrum futura. Germanicum tamen exemplar habet, ὡς χειμῶνα, hoc est, ad hyemem vel in hyeme, sicut noster legit. Et significatur, eos qui ex bonis iniustis sibi splendidas ædes ædificant, similes his esse qui in hyeme ædificant, & tunc lapides ad ædificandum congregant. Sicut enim huiusmodi ædificium non diu subsistere poterit quòd incommodo tempore cōstructum sit, ita illi constructis à se ædibus diu frui morte præuenti non poterunt, aut illorum ædes nō diu persistent, Deo eas aliqua tempestate subuertente. Significatur ergo diuturna non fore quæ scelere & fraude parta sunt, iuxta illud Plauti: Malè parta malè dilabuntur. Impendia enim aut sumptus alieni intelligendi sunt, non qui mutuò ab aliis sumpti sunt, sed erepti cum iniuria ac fraude acquisiti.

10 *Stuppa collecta synagoga peccantium, & consummatio illorum flamma ignis.*

PVLCHRA similitudine significat quam facilè Deus soleat etiam magnam peccatorū congregationem disperdere, & ad nihilum redigere. Comparat enim congregationem peccantium, stuppæ collectæ, quæ adhibito igne mox in nihilum redigitur. Qua comparatione insinuatur vilitas & fragilitas peccatorum, qui etiamsi magno sint numero, non magis possunt iræ Dei, quæ velut ignis cōsumens est, resistere, quàm stuppa collecta igni admoto. Vnde dicit, consummatio illorum, hoc est, cōsumptio eorum, erit flamma ignis, hoc est, flamma ignis consumet eos. Quo vel intelligi potest per iram Dei eos consumendos cito, vel per ignem nouissimi diei & infernalem eos perdendos, de quo Malachiæ 4. Et erūt omnes superbi & omnes operantes iniquitatem stipula, & inflammabit eos dies veniens. Potest & per consummationem intelligi finis & exitus eorū vt sit sensus: Finis eorū erit flamma ignis. Cui cōuenit magis dictio Græca, τελευτὴ, & quod sequitur item.

11 *Via peccantium complanata lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ.*

SIGNIFICAT impios in hoc mundo florere aliquandiu: & facillimè atque fœlicissimè sine vlla offensione agere, sed eorum tandem exitum esse miserrimum, iuxta illud Iob: Ducūnt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt, & in Prouerb. Est via quæ videtur homini *Iob. 21.*
recta, nouissima autem eius deducunt ad mortem. *Prou. 4.*
Contra piorum via est prærupta & aspera, quæ tandem exitum habet ad vitam æternam lætissimum & optatissimum.

12 *Qui custodit iustitiam, continebit sensum eius, consummatio timoris Dei sapientia & sensus.*

PRIOR pars Græcis sic est: Qui custodit legem Domini, continebit intellectum illius. Quo significatur per legis obseruationem perueniri ad veram illius intelligentiam, nec aliquos melius intelligere legem, quam qui eam prius seruare studuerint. Noster pro lege Domini, vt & alias, vertit, iustitiam, & est sensus: Qui rectè viuendo custodit iustitiam, is capiet iustitiæ sensum, hoc est, intelliget quanta prudentia sit sita in iustitia, quantaq́; æquitas sit præceptorum eius. Cui conuenit quod sequitur consummatio, hoc est, perfectio timoris Dei, vel perfectus Dei timor, est vera sapientia, & sensus, hoc est, prudentia. Porrò illa duo verba, & sensus. Rabanus & post eum Dionysius coniungunt cum sequentibus, legentes: Et sensus eius non erudietur qui non est sapiens, sed malè vt patet ex Græcis.

13 *Non erudietur qui non est sapiens in bono: Est autem sapientia quæ abundat in malo, & non est sensus vbi abundat amaritudo.*

GRÆCA paucioribus habent sic. Non erudietur qui non est astutus, est astutia multiplicans amaritudinem. Est enim, πανοῦργος, in primo membro, & in secundo, πανουργία, vnde

patet

patet apud nos in secundo membro legendum non insipientia, vt multi libri habent, sed sapientia quomodo habebat codex Bessarionis, quomodo & Lyranum legisse patet ex commentario eius, & Dionysius testatur aliquos legere sapiẽtia. Nam verisimile esse non potest interpretem vertisse dictionẽ σοφίᾳ, per insipientia, cùm mox vertit dictionem σοφῷ, per nomen, sapiens. Docet ergo hæc sententia, quòd quanquàm ad hoc quis sit eruditionis plenioris capax, requiratur aliqua mentis sapientia, non tamen quælibet sapientia, eruditionis capacem reddit, sed tantum ea quæ in bona sita est qua quis sapiens est ad bonum peragendum, & ad bona benè affectus
Iere. 4. est. Nam est sapientia quæ in malo peragendo abundat, de qua dicitur. Sapientes sunt vt faciant mala, benè autem facere nescierunt. Tales non erudientur non percipient verbum legis & iustitiæ intellectum: quia non est sensus & prudentia, vbi abundat amaritudo malitiæ, hoc est, vbi cor plenum est amaritudine, cogitãs. scilicet semper mala, per quæ & cor amarũ est in seipso, & amaritudo tristitiæ proximis infertur. Huiusmodi amaritudo contraria est sapientiæ veræ percipiendæ vnde Iacobi 3. dicitur: Si zelum amarum habetis & contentiones in cordibus vestris, non est ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. Pergit autem multis sententiis ostẽdere variis modis discrimen inter sapiẽtem & stultum, vnde subiungit.

14 Scientia sapientis tanquàm inundatio abundabit, & consiliũ illius sicut fons vitæ permanet.

SIGNIFICAT veri sapientis scientiam & in seipsa semper crescere atque plenioreȝ fieri, & ad illos etiam copiosè diffundi, nec vnquam
Luca 8. deficere. Qui enim habet, dabitur ei, & abunda-
Ioan. 7. bit. &: Qui credit in me, inquit dominus flumi-
Ioan 4. na de ventre eius fluent aquæ viuæ. &: Qui bibe-
Prou 16. Ibid. 18. rit ea aqua quã ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ viuæ salientis in vitam æternam. Sic & hic sapiẽtis consilium non tãtum fonti comparatur indesinenter fluenti, sed etiam fonti vitæ: quia vitam confert accipientibus illud. Simile est in Prouer. Fons vitæ eruditio possidentis. & alibi: Torrens inundans fons sapientiæ.

15 Cor fatui quasi vas confractum, & omnem sapientiam non tenebit.

CONTRARIA est similitudo & sententia superiori, qua significat, in animo hominis stulti nullum esse doctrinæ & sapientiæ locum quòd sit eius animus veluti vas pertusum & confractum, in quo aqua non potest conseruari. Plus significatur in sequentibus, nempè quòd stultus non tantum retinet sapientiam quam audit, sed etiam eam reiicit.

16 Verbum sapiens quodcunque audierit, sciens laudabit, & ad se adiiciet.
17 Audiuit luxuriosus & displicebit illi, & proiiciet illud post dorsum suum.

PRO sciens, est ἐπιστήμων hoc est, sciens. Pro, luxuriosus, est ἄπειρος, imperitus, in æditione quidem Complutensi: at Germanica habet σπαταλῶν, hoc est, intemperanter & delitiosè viuens. Pro ad se adiiciet, rectius per relatiuum nõ reciprocũ verteretur, ad illud adiiciet, nẽpe verbum auditum, hoc est, anxius illud reddet. in quem sensum & nostra lectio accipiẽda est, quia sæpè apud nostrum interpretem reciprocum pro non reciproco ponitur, quanquam & sic accipi possit, Adiiciet ad se hoc est, sibi applicabit, & ad se assumet veluti sibi conueniens. Ei enim contrariatur quod secundo loco dicitur de luxurioso, & proiiciet illud post tergum suum, hoc est, non dignabitur in illud intendere: & abiiciet illud ab oculis suis.

18 Narratio fatui quasi sarcina in via, nam in labiis sensati inuenietur gratia.

DICTUM fuit superiori sentẽtia quæ sit differentia inter sapientem & fatuum in audiendo verbo, hac significat quãta sit eorum differentia in eorum sermone, nempè quod narratio fatui hominis sit grauis & molesta auditoribus, sicut sarcina in via grauat itinerantes. Nam fatuus non nouit grata, aut non grato modo eloqui. Contra in sermone prudentis inuenitur gratiositas, hoc est, inuenitur quod gratum est, & iucundum audientibus: quia bona aptè profert. Ideoque non solùm lubenter audiuntur prudentes si vltrò loquantur, sed etiam ad loquendum ab aliis prouocantur: vnde sequitur.

19 Os prudentis quæritur in Ecclesia, & verba illius cogitabunt in cordibus suis.

IN ecclesia, inquit, hoc est, in cõgregatione siue ciuili, siue in ecclesiastica & spirituali, quæritur os prudentis, tum quia illud ibi necessarium est ad suggerendum sana consilia & rectam doctrinam, tum quia ab omnibus cordatis illud ibi expetitur tanquã necessarium & vtile, qui audiẽtes prudentis viri sermones, non perfunctoriè & negligenter audient eos, sed cogitabunt & expẽdent eos in cordibus suis. Aliter autem se habere os imprudentis demonstrat sequens sententi.

20 Tanquam domus exterminata, sic fatuo sapientia, & scientia insensati inenarrabilia verba.

PRIOR pars duobus modis accipi potest. Altero modo, vt significetur, sapientiam prudentis, quam dixit gratam esse & desiderari in ecclesia, non esse gratam homini fatuo, sed reputari ab illo tanquam domum destructam, hoc est, haberi ab illo pro nihilo, & tanquam rem incõpositam, confusam & deformem. Altero modo vt significetur nõ sic esse de sapientia à fatuo prolata, sicut est de sermone prudentis, sed etiamsi fatuus sapientiam aliquam proferre conetur, eam fore, sicut domum destructam: quia scilicet eius oratio est incomposita & indigesta, sine ordine, ornatu & gratia. Sicut enim oratio sapientis bene composita & distincta est quasi quædam domus exædificatio, quia in ea certa forma tum verborum tum sententiarum perspicitur: ita cõtra oratio fatui, etiam dum sapienter loqui studet similis est domui collapsæ, in qua omnis ædificij forma & structura est sublata. Nec tantum sic est in fatui oratione dum voce profertur, sed etiam in eius cogitatione & oratione animo cõcepta, similis est deformitas & vastitas. Tales adagio dicuntur scopas dissoluere, & eorum oratio dicuntur scopæ dissolutæ. Hic posterior sensus magis cõuenit secundæ parti. Et scẽtia insensati

iuc

ioenarrabilia verba hoc est, quòd indoctus & imprudens prudenter & doctè dicere videtur, adeo est indigestum, obscurum & incompositum, vt ab audientibus referri & enarrari non possit

21 Compedes in pedibus stulto doctrina, & quasi vincula manuum super manuum dexteram.

DIXERAT suprà sapientum doctrinam gratiam esse & desideratam in ecclesia, hac verò sententia significat quibus non sit grata, sed admodum molesta, stultis scilicet & dissolutis hominibus, qui cùm velint pro libidine sua quiduis agere, dolent se priuari libertate viuendi, & præceptis atque institutis seueræ disciplinæ quasi vinculis quibusdam implicari. Itaque rectè illis sanā doctrinam dicit esse velut compedes in pedibus, & vincula in manibus, tum quia illis molesta est, tum quia per eam & affectus eorum & opera reprimuntur, vnde Psal 2. impij Christum regem aspernantes dicunt: Dirumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.

22 Fatuus in risu exaltat vocem suam, vir autem sapiens vix tacitè ridebit.

OSTENDIT hæc sentētia fatuum non tantum sermonem discerni à sapiente, sed etiā risu, iuxta id quod supra dixit risum hominis enunciare de illo qualis sit. Et Plato quoque in libris de legibus ait, in ipso risu maximum inesse signum tum grauitatis tum leuitatis. Qui enim leuissima de causa ad risum prouocatur, nec in risu modum seruat, sed vehementi impetu commouetur, ostendit se non esse stabilis firmique animi, declarat item se parum expendere tristitiæ causas quas vallis hæc lachrimarum varias subministrat semper. Fatuus ergo, inquit, cum ridet, exaltat vocem suam, cachinnos scilicet ædendo, iuxta illud Ecclesiastes 7. Sicut sonitus spinarum ardentium sub olla, sit risus fatui, Vir autem sapiens vix tacitè ridebit, quo significatus eum & raro & modestè risurum. Cùm enim sit grauis animi, non facilè rebus leuiculis commouetur: cùmque magis occupetur in tristibus quàm lætis huius mundi Ibid. 7. rebus & apud se expendat huius mundi & futuræ vitæ mala, parum ei ridere libet, Cor enim sapientum vbi tristitia est, & cor stultorum vbi lętitia, vt dicitur etiam in Ecclesiaste loco prædicto.

23 Ornamentum aureum prudenti doctrina, & quasi brachiale in brachio dextro.

OPPONITVR hęc sententia illi præcedēti; Compedes in pedibus, &c. & potest intelligi & de doctrina quam prudens audit ab aliis, & de doctrina quam prudens aliis tradit. Nam & prudenti qui docetur doctrina quam audit reputatur velut aureum ornamentum, quia ab illo magni fit, & habetur tanquam res pretiosa, qua se gaudet ab aliis donari & ornari. Et prudenti item qui docet doctrina & sapientia quàm aliis tradit, est Dan. 12. velut ornamentum aureum: quia per illam multum ornatur & honoratur. Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.

24 Pes fatui facilis in domum proximi, & homo peritus confunditur à persona potentis.

INDICAT iam & aliud discrimen inter fatuum & sapientem, quod tribus sententiis prosequitur, notans in stulto & impudentiam & studium rerum alienarum: quod vitium curiositas appellatur coniunctum sæpè cum negligentia rerum propriarum: prudenti verò tribuens verecundiam, & per verecundiam neglectam rerum alienarum inuestigationem, Fatuus, inquit, tum propter impudentiam, tum propter curiositatem facilis est vt ingrediatur domum proximi sui, impudenter eam intrans &, curiosè inquirens quid in ea agatur: at homo peritus vel vt est Gręcis, ἀνὴρ πολύπειρος vir expertus, qui scilicet & in seipso & in aliis expertus est, quàm nemo ferat rerum suarum curiosam perscrutationem, verecundia perfunditur, cum occurrit ei persona alicuius potentis, aut quādo cum ea est illi aliquid negotij, Confundi enim hic accipitur pro verecundari, non pro ignominia affici, vt quidam exponunt. Græcè est, αἰσχυνθήσεται ἀπὸ προσώπου, verecundatur à facie vel vultu, nec additur, potentis. Itaque significatur, hominem expertum vereri alterius vultum, cùm fatuus nec domus alienæ ingressum vereatur.

25 Stultus à fenestra respiciet in domum, vir autem eruditus foris stabit.

DIXIT quomodo per imprudentiam & curiositatem stultus domum alienam ingrediatur, nunc depingit quid faciat per eadem vitia cum domum necdum ingrediatur. Respiciet, inquit, in domum à fenestra: vel à ianua, vt est Græcis, vt scilicet vel à longe scrutetur impudenter quæ sunt vel geruntur in aliena domo: at vir benè institutus & edoctus foris stabit, expectans donec prodeant quibus loqui desiderat. non irrumpens in domum, nec curiosè introspiciens, Tertia sententia indicat Sapiens quid per prædicta vitia stultus facit, cùm nec ingredi nec inspicere datum est, dicens,

26 Stultitia hominis auscultare per ostium, & prudens grauabitur contumelia

DECLARAT inquit, homo suam in eo stultitiam & malam institutionem, quòd auscultet per ostij rimas aut alias aperturas quid à domesticis in domo dicatur, prudens verò grauem sibi esse ducit eam contumeliam & ignominiam admittere aut ea notari, ex qua Corycei etiam à Græcis dicti sunt homines curiosi, qui furtim & clam quæ ab aliis aguntur aut dicuntur, subauscultant. Ab hoc curiositatis vitio, quod hic Sapiens pulchrè à tribus actionibus depingit, etiam Paulus studiosè cauendum monet: & dum in qui- 1. Tim. 5.
busdam viduis notat quod otiosæ discunt circum- 1. Tim. 4.
ire domos, verbosæ & curiosæ, & domus propriæ 2. Tim. 3.
curam negligentes. Et dum rursum fideles monet vt quieti sint, suum negotium agentes, & operantes manibus suis, nec ambulent inquietè nil operantes, sed curiosè agentes.

27 Labia imprudentium stulta narrabunt, verba autem prudentium statera ponderabuntur.

RVRSVM discrimen sermonis notat inter stultos & prudentes, quia illi stulta fere & vana narrant, quæ vt nullum pondus habent, ita merito à cordatis negliguntur: at verba prudentium sicut ab ipsisimet ponderantur, & expenduntur velut in statera priusquam ea effundant: ita

etiam

etiam ab auditoribus bonis velut magnum pondus, grauitatem, & authoritatem habentia benè expendentur, ponderabuntur, & magnifient.

27 *In ore fatuorum cor illorum, & in corde sapientium os illorum.*

SUBIUNGIT inter reliqua discrimina stulti a sapiente & hoc pulchrum discrimen, dicens cor fatuorum esse in ore illorum, quia quicquid habent in corde, mox ore effundunt. At contra os sapientum esse in corde ipsorum: quia apud se benè prius expendunt quid dicendum sit, iuxta illud Prouerb. 16. Cor sapientis erudiet os eius. Rabanus intelligit, cor fatuorum esse in ore illorum: quia fatui studiosi sunt vanæ eloquentiæ: In corde autem sapientum esse os illorum: quia eorum os studet fideliter exprimere conceptum veræ sapientiæ sensum. Sed prior intelligentia est simplicior & magis genuina.

28 *Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipse animam suam.*

VERBUM maledicere, exponunt Rabanus & Lyranus pro maledictum dicere & pronunciare. Et sunt qui dictionem Græcam, καταρᾶται, vertunt, execratur aut detestatur. Significatur ergo, quòd quanquam diabolus dignus sit execratione, dignus item qui pronuntietur maledictus, tamen ob summam coniunctionem & cõsortium impij cum diabolo, cum impius diabolum execratur, eiq; maledicit, sibipsi maledicit: quia cùm ille execrandus non sit, nisi ob mala quorum ille author est, atq; in illis impius eum imitetur, etiam
Matt. 23. in seipsum maledictionis profert sententiam. Dici enim in illum potest illud Pauli Ro. 2. In quo alterum iudicas, teipsum condemnas, eadem enim agis quæ iudicas. Itaque videtur hæc sententia dicta contra eos qui volunt videri execrari diabolum, cùm nõ desinant eum imitari. Sicut & Saluator Pharisæos redarguit, qui volebant videri detestari facta suorum maiorum qui Prophetas occiderunt, dicentes: Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum, significatque suis ipsos verbis sese condemnare, cùm eadem facerent quæ in illis detestabantur. Nihil tamen vetat verbum, maledicere, accipere pro malè precari: quia sicut diabolus dignus est execratione ob peccata sua, ita etiam imprecatione mala dignus est, quemadmodum in Psal. sæpè malè ei imprecatur: sed dum impius ei malè precator, etiam sibi hoc ipso malè precatur, cùm simili malo subiaceat: Et potest in hoc sensu accipi hæc sententia, quasi dicta in eos qui sua vel peccata vel flagella reiciunt in diabolũ tanquam omnis mali authorem qui cum ob id maledictis incessunt diabolum, sibipsis maledicunt, qui eius suggestionibus consenserũt, & flagellari meruerunt. Nec ex eo quod Iudas Apostolus refert de Michaële, quod non ausus fuerit ei inferre iudicium blasphemiæ, sequitur nec pium etiam hominem posse malo precari diabolo. Nam eodem loco dicitur Michaëlẽ dixisse: Imperet tibi Deus, vel vt habent Græca, Increpet te Deus, quod vtique fuit ei malè precari. Sed tantum ibi docetur, Michaëlem ob iniuriam & malitiam diaboli secum contendentis, non infectatum eum esse maledictis & conuitiis, nec studuisse se vindicare, sed omnem vindictam reliquisse Deo.

29 *Susurro coinquinabit animam suam, & in omnibus odietur: & qui manserit odiosus erit, tacitus, & sensatus honorabitur.*

GRÆCIS tantum sunt duæ partes, hoc modo, Susurro inquinat animam suam, & vbicunque habitauerit, odietur. Est enim in secundo membro, καὶ ὃς ἐὰν παροικήσῃ. Vnde patet apud nos non esse legendum, permanserit, sed vt habent plura scripta, manserit: & manserit, accipiendum pro habitauerit. Non est ergo sensus, qui manserit vel permanserit talis, nẽpè susurro, odiosus erit. Cùm autem sensus illius partis, qui manserit, sit imperfectus, in quibusdam libris additum inuenio, cum eo, vt sit sensus: Qui manserit cum susurrone, hoc est, qui ei cohabitauerit, seque ei socium adiunxerit is simul cum eo odiosus erit. Græcis tamẽ observaris verisimile mihi omnino est interpretem vertisse, & cui manserit odietur, vt sit sensus: cuicunque ipsum cohabitare contigerit, odietur ab eo, hoc est, nemo eius consortium & cohabitationem amabit aut tolerabit: vbiq; talis ingratus erit omnibus. Videntur enim duæ illæ partes. In omnibus odietur, &, Cui manserit odiosus erit, esse contextæ ex duabus versionibus, quarum vna habebat, In omnibus odietur, pro In omnibus locis odietur. Altera cui manserit, odiosus erit, pro cuicunque vel vbicunque habitauerit odiosus erit. Verum cùm non intelligeretur id quod obscurè & parum Latinè dictum fuit, cui manserit, verterunt scriptores cui in qui. Hæc diuinatio si non placet, saltem legatur, & qui cum eo manserit, vt habebant duo scripta, aut subintelligatur, cum eo, sicut intelligit Lyra. Sensus ergo erit, Susurro qui clam proximis detrahit, non solùm alios lædit quibus detrahit, sed etiam seipsum: quia suæ famæ, & existimationi ignominiam infert, præter quàm quòd animam suam graui vitio contaminat. Talis enim in omnibus locis malè audiet, & in omnibus suis dictis & factis odietur, ita vt nihil in eo sit gratum futurum. Imo & cum eo manserit eique adhæserit, amicitiam eum eo iungens, simul cum ipso odiosus efficietur. Contra homo qui prudenter tacere nouit, is ab omnibus & vbique honorabitur. Hoc enim addidit interpres, vt sicut in præcedentibus sententiis, etiam hic esset oppositio.

CAPUT XXII.

1 *IN lapide luteo lapidatus est piger, & omnes loquentur super aspernatione illius.*
2 *De stercore boum lapidatus est piger, & omnes qui tetigerit eum, excutiet manum.*

DUO hi versus obscuritatem magnam habent in nostra lectione, qui cum non videantur habere commodum aliquem literalem sensum, nostri ferè ad mysticos confugiunt sensus, sed parum solidos. Græca commodum & iucundum habent sensum, quę sic verti possunt, Lapidi conspurcato comparatus est piger, & omnis sibilat super ignominia eius. Stercori boũ cõparatus est piger, omnis qui tollit illud, excutiet manum. Quibus sententiis significatur vilitas, cõtemptus, & sordities hominis pigri, comparaturq; & lapidi, luto vel alia quauis re commaculato, & stercori boum, quòd sicut hęc abiecta sunt & fœda, ac eorum fœditatem nemo ea

ea dignatur contingere, aut si contigerit, statim ea abiicit, & excutit manus suas ab eis: ita & cordatus quisque pigri hominis socordiam detestatur, nec dignatur cum ei communicare, aut negotium aliquod eo committere, sciens se ab illo conspurcandum, & notam aliquam atque ignominiam vel damnum se contracturum, si ei sua commiserit, iuxta illud quod est in Prouerb. Sicut acetum dentibus, & fumus oculis; sic piger his qui miserunt eum. Noster interpres dictionem Græcam, συνεβλήθη, à verbo, συμβάλλω, quod significat sæpè comparo & confero, vertit lapidatus est, quasi legerit, κατεβλήθη, à verbo, καταβάλλω: quòd significat aliquando talis vel lapidibus aliquem impetere. Vt autem nostra lectio proximè accedat ad originalem intelligentiam, hic sensus reddi potest, Piger lapidatus est lapide lutoso aut stercore boum: siue quia dignus est qui huiusmodi sordibus impetatur & conspurcetur, siue potius quia per suam socordiam ita est commaculatus, ac si lapide lutoso aut stercore boum esset impetitus. Proinde sicut omnes cum risu loquerentur de eo qui tam fœdis rebus esset conspersus & conspurcatus, & qui tales contigisset, mox à sordibus contractis excuteret manus suas: ita omnes cordati de pigri aspernatione & vilitate loquentur cum detestatione, eius commercium fugient: & si quid ei commiserint curandum, idipsum mox manibus eius subtrahent, séque ab eis eximent. Meritò autem tantopere Sapiens & hoc loco & aliis, quemadmodum & Salomon sæpè in Prouerbiis, pigros detestatur, tum quòd tales nec sibi nec aliis sint vtiles, tum quòd tales ferè grauibus vitiis sint contaminati. Multam enim malitiam docet otiositas, vt infrà dicitur capite. 33. Qui sensum mysticum in his sententiis requirit, legat Rabanum & alios. Diuus Gregorius simplicius quàm quidam secundam sententiam tractat mysticè, scribens in 20. cap. Iob cap. 3. Gaudia, inquit, præsentis vitæ, quæ iniusti æstimant magna bona, iusti stercora deputant. Vnde scriptum est: De stercore boum lapidatus est piger. Is ergo qui Deum sequi noluerit, ab amore æternæ vitæ pigrescit. Et quoties rerum temporalium damno percutitur, ex his nimirum affligitur, quæ iusti viri velut stercora contemnunt. Hæc illæ. Quod ad lectionem attinet, cùm quidam libri habeant, super aspernatiùnem, alij super aspernatione, meritò posterior lectio est præferenda, quod conuenientiorem habeat sensum, & Græcis consentiat. Per lapidem luteum, intelligendum esse non lapidem ex luto factum, sed luto immersum & commaculatum, patet ex prædictis. Græca enim habent, λίθῳ ἠρδαλωμένῳ: hoc est, lapidi conspurcato.

3 *Confusio patris est de filio indisciplinato, filia autem in deminoratione fiet.*

DEDECORI pigri subiungit dedecus quod ex stultis prolibus parentes contrahunt, prosequens multis sententiis in sequentibus stultitiæ vituperium. Hac ergo sententia significat liberorum vitia & stultitiam redundare in parentum infamiam, vtpote quorum erat liberos educare & instituere liberaliter. Confunditur, inquit, pater, hoc est, verecundia & ignominia afficitur de filio inerudito, & malè instituto: filia autem si talis sit, fiet in deminoratione, vel quia paruæ erit æstimationis, nec commendabilem se reddet coniugio cum elocanda erit, vel potius quia damnum & detrimentum adferet suis parentibus, suóque marito. Solet enim hic author nomine, ἐλαττώσει, quòd hic Græcis est, significare detrimentum & damnum. Cui sensui conuenit quod ex opposito sequitur in subiecta sententia. Cæterum parum refert quod in quibusdam libris addatur adiectiuum, fatua, vt sit lectio: Filia autem fatua, in aliis non addatur, sicut nec est in Græcis, quia etiam si non addatur, de tali filia accipiendum est, de quali præcessit filio.

4 *Filia prudens hæreditas viro suo, nam quæ confundit in contumeliam fit genitoris.*

SIGNIFICAT prudentiam filiæ insignem esse dotem ipsius, eamque ob id à viri suo amandam velut hæreditatem & patrimonium, vt per quam multa commoda consequatur, & in qua se à parētibus iudicabit magna dote donatum. Contra quæ confundit suum virum suis vitiis & stultitia sua: aut potius absolutè, quæ confundit, hoc est, quæ probrosa est, & confusione res dignas faciat, affert patri ignominiam tum apud omnes, cum maximè apud maritum suum, qui de ea apud patrem expostulat. Pro hæreditas viro suo, est Græcis κληρονομήσει ἄνδρα αὐτῆς, hoc est, hæreditabit virum suum: quo videtur significare, quòd dotabit virum suum hæreditate, & insigni dote: proinde rectè noster vertit, hæreditas est viro suo. Pro, nam, Græcè est, καί, &. Proinde impropriè hic accipi debet coniunctio illa causalis, vt tantum coniungat, & docti notant apud Ciceronem & alios, nam, poni pro, autem, aut alia simili discrepatiua particula.

5 *Patrem & virum confundit audax & ab impijs non minorabitur, ab vtrisque autem inhonorabitur.*

IN muliere vt maximè commendatur verecundia, quæ pudicitiæ custos est: ita maximè vituperatur audacia, & inuerecundia, vt quæ multorum malorum, & impudicitiæ causa est, ideoque audacem peculiariter dicit ignominia afficere & patrem & virum suum, quia talis etiam impiis inuenietur non esse inferior in vitiis: vnde & ab vtrisque hoc est, à patre & viro suo, etiam ipsa vicissim inhonorabitur, quia cum propter eam cogantur sustinere infamiam, ipsi vicissim nullo eam honore dignabuntur, contemnent, eam relinquent, subsidia subtrahent, & iustis pœnis afficient. Notandum autem mediam huius sententiæ partem, & ab impiis non minorabitur: Græcis non esse, apud quos etiam hæc sententia bimembris tantum est.

6 *Musica in luctu importuna narratio, flagella & doctrina in omni tempore sapientia.*

LEGENDVM potius sapientiæ quàm sapientia. Nam & Græca habent genitiuum, & Rabanus sic legit, Lyranus quoque ex suo commentario sic legisse videtur. Græca tamen non habent in omni tempore, sed tantum, ἐν καιρῷ, in tempore, hoc est, tempestiuè & oportunè, vt opponatur illi quod dicitur in primo membro, importuna narratio. Itaque sensus Græcæ lectionis est, Narratio importuna, quæ scilicet non fit loco & tempore conuenienti, etiamsi sit de re bona, & tractet quæ sunt prudentiæ, est velut musica in luctu, quia sicut hæc non est eo tempore grata, nec lætitia afficit lugentem, sed magis eius dolorem exasperat: ita & nar-

narratio aliqna non suo loco adhibita, grata & vtilis nō est, sed contra potius ingrata inutilis, & auditores magis exasperans quàm instruens. Cōtra verò flagella, hoc est, castigationes & doctrina tempe[illegible] ue adhibitæ, sunt sapientiæ, hoc est, à sapientia proueniunt sicut importuna narratio à stulto. Eundem sensum habebit nostra lectio, si in omni tēpore, exponatur pro cum omni opportunitate. Oportet enim corripere & docere volētem omnem obseruare opportunitatē, Rabanus sic intelligit hanc sententiam, vt præconstruatur illud: Musica in luctu, & sit sensus: Læta dicere & narrare eo tempore quo est lugēdum, est importunus s[illegible]rmo & narratio: omni verò tempore castigationes & doctrinā adhibere, id pertinet ad sapientiam. Vt significetur toto huius vitæ tempore non esse vacādum lætis, sed tristibus: quia nunc tempus est non ridendi, sed flendi. Lyranus vero illud, in omni tempore, coniungit cum sapiētiæ, vt sit sensus: Importuna narratio est velut musica in luctu, flage[illegible]a autē & doctrina, debent in omni tempore e[illegible]e sapientiæ, hoc est: debent fieri sapienter & prudenter.

7 *Qui docet fatuum, quasi qui conglutinat testam: qui narrat verbum non audienti, quasi qui excitat dormientem de graui somno.*

GRæcis breuius sic est, Coniūgit testam qui narrat fatuo, & excitat dormientes ex graui somno. Duabus similitudinibus ost[illegible]ndi[illegible] quam inutilis sit plerunque labor qui impenditur docendis stultis: insinuans id quod dicitur in Prouerb. 23. In auribus insipientium ne loquaris. &: Vbi non est auditus: nō effundas sermonem. Qui (inquit) docet fatuum, similis est ei qui inutilem operam assumit, vt confractæ testæ partes cōglutinet & coniungat. Nam vt difficile est confractā testam sic conglutinare, vt rursum liquorem [illegible]ontineat & conseruet: ita difficile est [illegible]uum: qui supra vasi confracto cōparatur: sic instituere & [illegible]or m[illegible]re vt sapientiam admittat aut auditum cō[illegible]er[illegible]t. Rursum qui [illegible]pientiæ sermonem narrat non attendens ad illum: nec auide audienti, similis est ei qui dormientem exc[illegible]tat de graui somno. Nam v[illegible] frustra multa dicit ei qui somno graui oppress[illegible] nec excitantem au[illegible]t, aut si audit, imperfectè audit, ita vt à somno sopetatus relabatur ad dormiendum: [illegible]c & frustra stulto multa dicūtur: qui omnino dormienti similis est quod aliis occupatus non aduertit ad ea quæ sapienter dicuntur, sed veluti stupidus est ad ea & somnolentus, vnde & sequitur.

[illegible] *Cum dormiente loquit[illegible]r qui enarr[illegible]t stulto [illegible]tiam, [illegible] in fine narrationis dicet quis est hic?*

REctè dormienti cōparatur stultus, imo dormiens dicitur, quia vt sensus exteriores ligantur in dormientibus, ita iudicium, & intellectus in stultis: & quemadmodum dormientes tantum vanis somniis occupantur, quibus miserè illuduntur: ita & fatui rebus vanis tanquam veris inhærent: à quibus se postea miserè deceptos sentient. Qui ergo narrat stulto quæ sunt sapientiæ, loquitur cum dormiente: quia cum eo qui impeditus non attendit: qui proinde, sicut solent dormientes dum cōpellantur & excitātur, post multa verba dicere: quis est hic qui loquitur, & quid me [illegible]xcitat: ita & stultus post longum sermonem [illegible] h[illegible]bitum [illegible]ta se geret quasi nihil audisset, & qu[illegible]si nec attendisset quidē quis sit locutus, dicēs:

quis est hic qui loquitur: aut quid est quod dicitur. Nam Græcè nō est: quis est hic: sed τί ἐστι, quid est: Huius indocibitatis exemplū habemus Act. 17, in philosophis Atheniensibus, qui cum Paulum de resurrectione concionantem audiuissent, eius doctrinam aut irridebant aut iterum audire volebant. Cum ergo tā deplorata sit institutio, & correctio imprudentium multorum, rectè subiūgit.

9 *[illegible] uper mortuum plora, defecit enim lux eius, & super fatuum plora, defecit enim sensus.*

SIgnificat quod quemadmodum iusta de causa ploratur super mortuum, eò quòd lux oculorum eius: & omnium sensuum exteriorum in eo defecerit: aut quia defecit ei lux solis qua prius fruebatur, hoc est, quia in eo defecit vita ista corporalis: ita etiam plorandum est super fatuū, quia deficit sensu, hoc est intelligentia & prudentia. Imo significat super hunc magis & maiori iure plorandum, quod plus sit deficere mēte quam luce corporali. Significat etiam hac comparatione, fatuum similem esse mortuo, vt qui destitutus sit vita: quæ homini propria est per sapientiā & prudentiam. Stultum autem hic, vt in Prouerb. vocat eum qui Dei timore caret, & rebus huius mundi vanis totus est addictus. Porro quod ad lectionē attinet. Rabanus legit in secundo membro: Defecit enim sensus eius, quomodo & scripta quædā habent. Et Græcis in æditione Complutensi est σύνεσις, hoc est, sensus, vel prudentia. Al[illegible]a tamen æditio habet σύνεσιν, vt subaudias τῶν, Defecit enim secundum sensum, hoc est, vt noster vertit, sensu. vtrobique autem legendum per præteritū, defecit, docent & scripta correctiora, & Græca: quæ habent ἐξέλιπε.

10 *Modicum plora super mortuum quoniam requieuit, nequissimi enim nequissima vita, super mortem fatui.*

SEcundam partem breuius Græca sic habent, fatui enim super mortē vita: hoc est, vita eius mo[illegible]t[illegible] deterior est, vel magis est deplorāda quam mors. vnde & nostra litera sic est accipiēda: Ideo dico, modicum plora super mortuū, quia nequissima vita hominis nequissimi est deploranda magis quam mors eiusdem fatui hominis, vt per fatuum & nequissimum, hoc est impium, idem intelligatur: Modicum autem dicit plorandum super mortuum, quia mors illa suam cōsolationem secum adfert, quoniam, scilicet, per eam homo secundum corpus requiescit ab omnibus laboribus & doloribus huius vitæ. Quædā scripta plus habent in hunc modum. Modicum plora super mortuum, quoniam requieuit, plurimum verò super vitam fatui. Nequissimi enim, &c. sed Græca mediam illam partem non habent. Germanicum exemplar non habet γὰρ, enim, sed δὲ, autē, & habet ζωὴ πονηρά, vita mala.

11 *Luctus mortui septem dies, fatui autem & impij omnes dies vita illorum.*

EXplicat hæc sententia superiorem, tribuitq; luctui mortui septem dies: non quod non liceat diutius mortuum lugere, cum de Iacob scriptum sit, quod eum planxerit Ægyptus septuaginta diebus: de Aaron & Moyse, quod eos planxerint Israelitæ triginta diebus, sed quòd satis sit septem diebus, hoc est, vna hebdomada super mortuum lugere, tot, scilicet, diebus quot solebant celebrare nuptialem lætitiam, vt patet

Gen. 50.
Num. 20.
Deut. 34.

Gen. 29. & Tobiæ 11. quot etiam diebus planxerunt Ægyptij & Iſraëlitæ Iacob patriarcham cũ iam ſepeliendus eſſet, vt eſt Gen. 50. quod exemplum veriſimile eſt authoris tempore fuiſſe ſecutos Iudæos. vnde & apud nos ſeruatur mos celebrandi ſeptenarium vt dicitur: Dicit ergo luctus mortui ſeptem dies, hoc eſt, ſatis eſt ſi ſeptẽ diebus peragatur luctus mortui: at luctus fatui & impij, hoc eſt, luctus qui de eis eſt habendus, omnes dies vitæ illorum, hoc eſt, omnes dies vitæ illorum ſunt plangendi & deflendi. quòd ſemper & ſibi & alijs ſint inutiles & noxij, & inſuper quod quo tempore ſanari poterant, inſanabiles ſe præbeant. Vnde ſubiungit.

22 Cum ſtulto ne multum loquaris, & cum inſenſato ne abieris.
23 Serua te ab illo, vt non moleſtiam habeas, & non coinquinaberis peccato illius.
24 Deflecte ab illo, & inuenies requiem, & non acediaberis in ſtultitia illius.

Postquam oſtendit ſtultos eſſe incorrigibiles, rectè iam ſubiungit monitionẽ qua ab eorum cõſortio & familiaritate dehortatur, monens primum vt nec familiariter cum eis eatur in viam, ſed ab eis quiſque ſe ſubtrahat, tum vt ne moleſtiam aliquam ferat ab eis dum eorum improbos mores pati cogetur, tum vt ne illorũ vitijs coinquinetur: ita vt ex conuictu ſimilis eis efficiatur, aut ſaltem in ſuſpicionẽ apud plurimos veniat cum propriæ famæ læſione. Tales. n. ferè vel ſumus vel exiſtimamur, quales ſunt hi cum quibus verſamur ac viuimus. A malis ergo qui abſtinet, inuenit requiem: quia illorum improbitate non affligitur, nec in periculum aliquod ex eorum conuictu prolabitur, nec propter illorum ſtultitiam mœrore atque triſtitia torquetur. Hoc eſt enim quod dicitur, non acediaberis in ſtultitia illius.

25 Super plumbum quid grauabitur, & quod illi aliud nomen quam ſtultus.

Sensus eſt: Plumbo, quod inter grauiſſima primũ numeratur: quid eſt grauius: nihil ſane aliud magis quam id cui nomen eſt, ſtultus. Hac ergo cõparatione ſignificatur, mores imprudentis hominis eſſe intolerabiles planè & ſũmè moleſtos: eiq; qui cũ tali conuerſatur adferre grauia mala atque incommoda. Cui ſimile eſt, quod eſt in Prouerbiis: 27. Graue eſt ſaxũ & onerosa arena, ſed ira ſtulti vtroque grauior. Parabolicam hanc ſententiam ſequens ſententia explicat.

26 Arenam & ſalem maſſam ferri facilius eſt ferre, quam hominem imprudentem & fatuum, & impium.

Adduntur plũbo & alia tria valde grauia, quo ſignificetur omnibus grauibus ſtultum eſſe moleſtiorem. Illa enim tantum corpus grauant, hic verò animam & illa facilè excutiuntur, ab hoc verò non ita ſe quis facilè liberare poteſt. Inter cæteras autem moleſtias quas de ſe imprudens præbet, eſt quod nihil rectum eſſe putat, niſi quod ipſe facit quódque, eùm omnia reprehendat, admoneri tamen ſe non patitur. Deinde quod per eum homo in multa incommoda ſæpe pertrahatur.

27 Loramentum ligneum colligatum in fundamento ædificij non diſſoluetur: ſic & cor confirmatum in cogitatione conſilij cogitatus ſenſati in omni tempore metu non deprauabitur.

Diligenter hic, & in ſequẽtibus habẽda eſt ratio lectionis: quæ in ſcriptis, & in impreſſis valde variat. Parũ facit ad lectionis integritatẽ ſiue legatur: Sicut loramentum, vt multa ſcripta habent: ſiue legatur ſine nota ſimilitudinis: quã alia non habent ſicut nec Græca: quia etiamſi non legatur, ſubaudienda eſt. Loramentũ etſi proprie connexionem quæ loro ſit ſignificet, hic tamẽ generaliter connexionem ſignificat, ſicut & Græca dictio ἱμάντωσις; quæ deriuatur ἀπὸ ἱμᾶ, quod eſt lorum. vnde additur, ligneum, vt intelligatur de apta connexione lignorum inter ſe, quæ nõ loris fit, ſed apta, lignorum compoſitione, inter ſe ligneis clauis cohærentium. De fundamento ædificij non fit mentio in Græcis, ſed tantum eſt εἰς οἰκοδομήν, hoc eſt, in vel ad ædificium. Vnde non videtur legendum: colligatum fundamento ædificij: ſed vt habent libri correctiores ſcripti: In fundamento ædificij, & ſit ſenſus: cum fundatur aliquod ædificium. Non enim ad firmam aliquam domus conſtructionem ligna colligantur fundamento, ſed ſupra parietes erecto ſupra fundamentum, ligna inter ſe colligantur, & compinguntur ſolidè, quæ ſic compacta non diſſoluuntur facilè, etiam ſi magnum ventorum impetum ſuſtinere cogantur: & ab eis cõcutiantur. Additur enim Græcis ἐν συσσεισμῷ: in concuſſione. Huic ergo lignorum connexioni, quæ vi ventorum nõ diſſoluitur, rectè comparatur cor confirmatum in cogitatione conſilij, hoc eſt, quod in conſilio capiendo ſolidis firmiſq; rationibus nititur: quia etiam in tali corde eſt connexio atque coniunctio cauſarum atque rerum antecedentium, & conſequentium: quæ connexio ita eſt neceſſaria in capiendo conſilio bono: ſicut in ædificatione domus eſt neceſſaria apta lignorum compactio & colligatio. Itaque ſicut illa lignorum connexio non diſſoluitur etiamſi ventis concutiatur: ita nec tale cor à ſuo propoſito ſoluetur vt deijciatur quod ſequens pars explicat & exponit: cum ſubiicitur: Cogitatus ſenſati vel prudentis (id enim explicat quod ſit cor confirmatum) in omni tempore metu non deprauabitur: hoc eſt, etiamſi metu potentiæ humanæ aut quorumuis incommodorum concutiatur & oppugnetur: non tamen à ſuo bono propoſito vllo tempore deturbabitur, aut deprauabitur. Metum ergo comparat concuſſioni domus quæ fit à tempeſtate ventorum. Hoc ergo quod hic dicitur, illud eſt quod in Pſal. 111. dicitur de iuſto: Paratum cor eius ſperare in Domino, confirmatum eſt. iſtud in martyribus: qui in conſilio ſuo firmi perſtiterunt, ita vt nec mortis metu ab eo dimoueri potuerint. Habent quidem omnes fere libri, in omni tempore vel metu, ſed coniunctio, vel, vt eſt ad ſenſum ſuperflua: imo ſenſui obeſt: ita Græcis non eſt, & aliquot ſcripta non habebant vnde omittendam putamus. Diligentius autem habenda eſt ratio veræ lectionis in ſequentibus: in quibus mira eſt varietas codicum & corruptio. Primum ergo lectionem noſtram, vt iã recepta ferè eſt, afferemus: deinde quomodo ex varia librorum ſcriptorum collatione cum Græcis lectio ſit corrigenda, oſtendemus. Sic ergo fere omnes iam legunt.

28 Sicut ornatus arenoſus in pariete limpido, & ſic [illegible] in excelſis, & cæmenta ſine impenſa poſita contra faciem venti non permanebunt, ſic & [illegible] modum in cogitatione ſtulti contra impetum [illegible]

in

vis non resistit.

19 *Sicut cor trepidum in cogitatione stulti, omni tempore non metuet sic, & qui in praeceptis Dei permanet semper.*

HÆc lectio excutienda est. Et primum quidē notandum quod illa pars: Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, apud Græcos præcedētibus iungitur, vt pertineat ad cor confirmatum, & cogitatum prudētis, & significetur quod quēadmodum arena parieti inducta, parietem & tuetur & ornat: ita prudentia cogitandi atque deliberandi, animo hominis maximū præstat & munimentum & ornamētum. Noster interpres eam partem retulit ad timidum cor stulti, sed in multis scriptis, eisque correctioribus, ea pars postea ponitur, post illud: contra impetum timoris non resistet: quemadmodum & legitur in Glosa ordinaria, vt deinde noua sentētia sequatur: Sicut ornatus arenosus in pariete limpido: Cui iungitur pro absoluenda sententia, Sic & cor trepidum in cogitatione stulti. Habēt enim libri scripti, sic & cor trepidum: non, sicut cor trepidum. Et omnino certum esse puto hanc sententiā ex altera versione huic incertam esse: cum in sensu eadem sit cum præcedēti. Nam sicut illud: cor trepidum in cogitatione stulti: idem est cum illo quod præcedit: Cor timidum in cogitatione stulti, ita pro eo quod vnus vertit: Ornatus arenosus in pariete limpido, alter vertit: Cæmenta sine impensa posita, hoc est, cæmēta parieti inducta, in quibus sumptui parcitum est: etiam nimis est arenæ, & vel nihil vel parum calcis: quæ non solent diu adhærere. Iam verba illa quæ sequuntur: Omni tempore non metuet, non posse referri ad præcedentia, vt cordi timido tribuātur, quemadmodum ferè intelligitur: patet, quia non conuenit vt cum mox superiori sententia sit dictum: Cor timidum nō posse resistere contra impetum timoris, hic iam contrarium dicatur: quod omni tempore nō metuet: vt omittam ineptam esse comparationē cordis timidi & stulti, cum eo qui permanet semper in mandatis Dei, vt vtrique similiter tribuatur, omni tempore nō metuere. Itaque quædam scripta omittunt negationem, non, & habent, omni tempore metuet. Et quod sequitur: Sic & qui in præceptis Dei permanet semper cōiungunt cum sequenti: Pungens oculum, &c. cum quo etiā Rabanus iungit: legēs: Sed qui in præceptis Dei permanet semper: non autem, Sic & qui. Tanta est codicū varietas & deprauatio: Pleraque scripta, & inter ea clarissimè codex Bessarionis, hęc verba, Omni tempore non metuet separant à corde timido, & coniungunt cum eo quod sequitur de permanente in præceptis Dei, quæ distinctio & lectio optimè se habet, & omnem tollit absurditatem. Itaque tribus sententiis: quarum quæ coincidunt, & vni tantū sententiæ in Græcis respondent: totus hic locus sic est legendus, quomodo distinguit, quem dixi, codex Bessarionis.

17 *Sicut pali in excelsis cæmenta sine impensa posita contra faciem venti non permanebunt: sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet.*

18 *Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, sic & cor trepidum in cogitatione fatui.*

19 *Omni tempore non metuet sic & qui in præceptis permanet semper.*

IN prima sententia legendum esse, non vt ferè omnes habent palex, sed vt quidam libri habent, pali, docet dictio Græca χάρακες, quæ significat palos quibus vites alligantur, significat & arundines, vnde quidam vertunt cannas. Sicut ergo cor iusti in bono firmatum superiori sententia comparuit Sapiens lignis in ædificium bene compactis & colligatis: ita nunc cor fatui timidum comparat palis & cannis in sublimi aliquo loco positis & fixis, vbi vim ventorum quæ ibi maior est non ita ferre possunt, sicut fixa in valle vtcunque ferre possunt. Comparat secundo cæmento: cui ad parcendum sumptibus calx nō satis est admixta, sed planè est arenosum: quo si quis parietem maximè tersum & politum tegere & ornare velit, mox à pluuia vel vento decidet, nec firmiter parieti adhærebit. Ita enim & cor fatui, quod sibi non est bene conscium, & quod in bono firmatum non est, nec habet suarum actionum solidas rationes, mox cum tēpestas aliqua malorum ingruerit, timorem incutiens, non persistit, sed deiicitur & turbatur animo: consiliique inops nihil firmum sequitur, sed fluctuat, atque in omnem se mutat occasionem. Sicut ergo se habet ornatus arenosus in pariete limpido, ita se habet cor trepidum in cogitatione stulti. Cuius contrarium subiicitur de iusto in vltima sententia: quæ clarior erit si omittatur coniunctio, &, quæ in quibusdam scriptis aberat, vt sit sensus: Omni tempore non sic sicut stultus metuet; qui in præceptis Dei permanet semper: quia per obseruationem mandatorum Dei firmatur & munitur contra omnium malorum timorem. Quod si coniunctionem, &, addere placet, sensus idē erit: Omni tempore non metuet sic sicut stultus, etiā ille qui in præceptorum Dei obseruatione semper persistit. Similis est ergo hæc doctrina superioribus similitudinibus significata ei quam suo sermoni in monte habito subiecit Dominus, dicens: Omnis ergo qui audit verba mea, hęc & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat supra petram. Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificat domum suam super arenam, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerūt in domum illam, & cecidit. *Matt. 5.*

20 *Pungens oculum deducit lachrymas, & qui pungit cor profert sensum*

NOuum hic orditur Sapiens argumētum tractans de conseruanda amicitia, ostēdensq; quibus rebus illa maximè lædatur. Hac ergo prima sententia significat, quòd quemadmodum, is qui oculum alterius pungit, facit defluere ex illo lachrymas: ita qui pungit amici cor iniuriis, scilicet, & contumeliis velut quibusdam aculeis illud exagitando, efficit vt illud declaret se sentire, & signa doloris edat, quemadmodum oculus læsus declarat sensum suum & dolorem lachrymarum profusione. Itaque subaudienda est particula similitudinis, vt sit sensus: Sicut pungens oculum lachrymas deducit, ita qui pungit cor, &c. Pulchra enim comparatione oculus confertur cordi, quia sicut oculus membrum tenerrimum facillimè læditur: & læsionem suam mox lachrymis testatur, ita & cor hominis, in quo iræ dolorisque sedes est, facilè iniuriis aliorum

commouerut, (namq; cōmotionē declarat. Monere ergo vult, vt caueamus ne mordacitate aliqua verborum aut contumeliis, cuiusquam animum offendamus, ne illum contra nos temerè excitemus. Porrò pro sensum, hic iam non est *ἔννοιαν*, sed *αἴσθησιν*, quod significat id quid propriè Latinis dicitur sensus vel sensatio.

21 *Mittens lapidem in volatilia deiiciet illa, sic & qui conuiciatur amico dissoluet amicitiam.*

LAPIDI in volatilia iacto: comparat conuitium amico obiectum, quòd per conuitium amicus impetatur, quasi per iactum in se telum aut lapidem. Sicut ergo, inquit, qui proiicit lapidem in aues, deiicit illas è loco in quo sedent, & auolare eas fecit, ita qui conuitio & probro impetit amicum, dissoluet amicitiam, eámque instar auium subito auolare faciet. Quo significat in amicitia maxime cauendum à cōuitiis & probris, vt quæ omnium minimè ferūtur ab amicis, quorum est amicum honore afficere, eiusque probra vel diluere vel tegere. Quàm sit in amicitia cauēdum à probris magis significat, cùm subiicit.

22 *Ad amicū etsi produxeris gladiū, nō desperes, est. n. regressus.*
23 *Ad amicum si aperueris os triste non timeas, est enim concordatio.*
24 *Excepto conuitio & improperio, & superbia, & mysterij reuelatione, & plaga dolosa, In his omnibus effugiet amicus.*

QVOD ad lectionem attinet, notādū, quòd quanquam omnes penè codices habeant, aperuerit, in tertia persona, legendum tamen esse in secunda persona, aperueris, patet non tantum ex Græcis, sed etiam ex Rabano, qui legit, aperueris: sicut in præcedenti sententia est verbū secundæ personæ produxeris pro quo etiam quidam codices corruptè habent, produxerit. Itaque etiam illud, Ad amicum secundo loco positum, magis iungēdum est verbo, aperueris, quàm præcedentibus. Significare ergo vult quàm amicitiæ obsint probra & cōuitia in amicum iacta, vt per quæ fiat vt minus amicus reconciliari possit, quā si gladio ex subita ira impetitus esset. Ostenditque inter offensiones quæ inter amicos existunt quasdam esse reconciliabiles, quasdam irrecōciliabiles. Recōciliabiles offensiones duplices ponit, quarum vna in facto cōsistit, altera in verbis, stringere scilicet gladium in amicum, & aperire contra illum os triste per verborum amarulentiam: quia vtrunque horū contingit per subitam irā, & impræmeditatam animi festinationem: ideóque offensione hinc nata nō est desperandam de reconciliatione, nec metuendū ne non possit amicitia recuperari, sed sperandū quod ad eā regressus futurus sit, & obtineri dissidentium concordatio & reconciliatio. Concordatio, enim legendum est: non recordatio, vt quidam libri malè habent, cùm Græcis sit *διαλλαγή*. Ponit autem quatuor vel quinque, quæ dicta vel facta, omnem in gratiam aditum præcludunt, & irreconciliabilem patiunt offensionem. Quorum primum, est cōuitium vel improperium: nam pro his duobus vnum tantum est Græcis: quanquam sic distingui possint, vt conuitium, sit probri alicuius obiectio: improperiū, beneficij collati exprobratio. Nam hæc duo vehementer lædunt amicitiā, & maximè cōuitium, quia amici est amicum honorare, vt dictum est. Secundum, est superbia, per quam hic significatur elatio animi amicum præ se despicientis, quæ etiam directè amicitiæ repugnat, quæ æqualitatem quandā amicorum expostulat. Tertium, est mysterij: hoc est, secreti quod amicus amico commisit, reuelatio, & quartum, plaga dolosa, hoc est, iniuria insidiosè fraudulentérque illata. Quæ quatuor in amicitia ita sunt odiosa, vt cum fiunt aut dicuntur, amicos sine reconciliationis spe alienare soleant. vnde dicit: In his omnibus, hoc est, per hæc effugiet amicus, hoc est, omnino alienabitur, vt in plurimum scilicet, & ex natura illarum iniuriarum.

25 *Fidem possede cum proximo in paupertate illius, vt & in bonis illius læteris.*
26 *In tempore tribulationis illius permane illi fidelis, vt & in hæreditate illius cohæres sis.*

MONET fidem possidere, hoc est, fidelitatē seruare cum proximo in aduersis ipsius. Sic enim futurum, vt aliquando etiam fœlicitatis eius quis particeps fiat. Siquidem amicitia omnia facit communia. Vnde Dominus Apostolis dixit: Vos estis qui permansistis mecum in tribulationibus meis: Et ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo. Matt 3.

27 *Ante ignem camini vapor & fumus ignis inaltatur, sic & ante sanguinem maledicta, & contumeliæ, & rixa.*

MONERE vult hac sentētia studiosè fugiēdas esse acerbas & maledicas verborum contentiones & conuitia, quod hæc sequi soleat sanguinis effusio & cædes, sicut fumum sequitur flamma ignis omnia deuorans & consumens. Consequuntur enim res suas causas, ex quibus rhetores coniecturas suas confirmare solent, atque ita concludere: Iurgatus est cum illo: ergo & occidit: sicut ex egresso fumo per caminū, colligitur secuturam ignis flammam. Quod enim dicitur hic ante ignem, intelligendum est, ante flāmam ignis comburentem. Pulchrè autem fumus conuitiis: ignis verò cædibus comparatur, quod conuitia ex animo irato velut fumus egrediātur, nec in seipsis quidem necdum lædant, sicut fumus non adurit, sed tamen post ea cædes sequuntur, cùm animi hinc inde sint inflammati: quę velut ignis homines grauiter lædunt & perimunt.

28 *Amicum salutare non confundar, & à facie illius non me abscondam.*
29 *Et si mala mihi euenerint per illum, sustinebo: omnis qui audiet cauebit se ab eo.*

VARIA in his sententiis est lectio. Nā multi legunt in secunda persona: nō confundaris, vnde etiam quidam libri in sequentibus habent per secundam personam: non te abscondas. Et si mala tibi euenerint per illum: sustine. Sic enim præter alios habuit codex Bessarionis. Alij sicut per primam personam habent: non abscondam & sustinebo: ita etiam habent: non confundar, quomodo etiam Rabanus legit, atque hanc esse veram lectionem Græca docent, quæ vbique habent primam personam. Et Ambrosius quoque lib. 2. Offic. cap. 7. legit Amicum salutare non erubescam. Videri autem posset interpretem vertisse non, salutare: sed saluare, quia Græcis est *σκεπάσαι*, hoc est, tegere & tueri: verum

cum

cùm omnes libri constanter habeant: salutare, verisimile magis est interpretem legisse ἀσπάσαι. Illud enim vertere solet, salutare, vt ibi: Et si salutaueritis fratres vestros tantum, &c. Sensus ergo est: Etiamsi contingat amicum esse me inferiorem, aut aduersam aliquam incidere fortunam, ego tamen per superbiam non verecundabor ipsum salutare atque complecti aut protegere atque tueri, nec tunc a facie illius me abscondam, vt solent facere amici ficti, sed fidũ me illi in aduersitatibus

Matth. 5. exhibebo, honorando illum & consolando, atque ab aliorum iniuriis defendendo. Quod si contingat mihi per illius ingratitudinem vt mala mihi bene de illo merito proueniãt ab ipso, ego quidẽ patienter sustinebo, aut mala illa ferre cogar: at omnis qui audiet enarrari illius ingratitudinem, meo exemplo edoctus cauebit se ab eo nec cum illo fam[illegible]aritatem & amicitiam inire volet, vt qui in bene de se merito tam ingratus reperiatur. Itaque his sententiis se proponens in exẽplum indicat quid fieri deceat in amicitia & quid nõ debeat fieri. Porrò verbũ, sustineo, in Græcis nõ est, quæ tantum habent: Etsi mala mihi euenerint per illum, omnis qui audiet, &c.

30 *Quis dabit ori meo custodiam, & super labia mea signaculum certum.*

31 *Vt non cadam ab ipsis, & lingua mea perdat me.*

QVANDOQVIDEM ostendit conuitia amicitię admodum esse noxia, & contingere aliquando vt mala irrogentur ab amicis quæ ad maledicendum vicissim prouocẽt, sciens facilem esse linguæ lapsum, optat sibi donum continentis linguæ, quo ita os eius custodiatur, & labia eius quasi apposito sigillo consignentur, ne per ea, labia in aliquam perniciem aut peccatum prolabatur, ipsaque lingua perditionis eius sit occasio. Quod enim dicit: Quis dabit: phrasi Hebraica est optantis, valetque ac si dicatur: O vtinam mihi aliquis det: videturque allusisse ad illud Psal. 140. Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circunstantiæ labiis meis. Quare mox desiderium moder[illegible] linguæ, in capite sequenti commutat in [illegible]tione n sermone ad Deum conuerso, quem nouit temperantis linguæ authorem: iuxta illud Prouer. 16. Hominis est animum præparare, Domini autem gubernare linguam. Itaque ab hac potius sententia sequens caput auspicandum erat. Citat hunc locum D. August. lib. de gratia & liber. arbit. c. 16. & legit, signaculum astutum, quia Grecè est πανοῦργον, quod astutum magis significat quam certum. Vnde signaculum certum intelligendum est signaculum prudens, quod certis solidisque nititur rationibus. Adducit autem hunc locum, vt ex orationibus, quæ hic funduntur à Sapiente contra vitium linguæ, ostendat illum insinuasse necessitatem gratiæ Dei, sicut idem significauit libertatem nostri arbitrij, cùm suprà dixit: Si volueris, conseruabis mandata.

CAPVT XXIII.

1 DOmine pater, & dominator vitæ meæ, ne derelinquas me in consilio eorum, nec sinas me cadere in illis.

T hic quoque varia est lectio. Nam plerique libri habent, in cogitatu & consilio eorum. Quidam verò tantum habent, in consilio eorum sicut & Græca. Augustinus in Speculo tantum habet. Ne relinquas me, & ne sinas me cadere in illis. Sic legit & Rabanus: Iam relatiuum, eorum: quoniam videtur ad impios pertinere: quidam legũt, in cõsilio impiorum. At relatiuum illud magis referẽdum est ad labia: quæ consignari optauit superiori sentẽtia. Quod enim ibi optauit hic iam a Deo sibi donari postulat. Petit autem se non derelinqui a Deo in consilio labiorum suorum, hoc est, vt ad ea proferenda prorumpat ad quæ labia propensa sunt, quæque ipsa labia suggerere videntur homini esse dicenda. Nam, vt supra dictum est, cor stultorũ in ore ipsorum. Vnde subdit: nec sinas me cadere in illis, scilicet, labiis meis, hoc est, per mea labia. Sic enim legendum esse, quamuis plures aliter habeant, Græca docent. Et sic legit Rabanus: qui ad labia hęc refert, & Dionysius. Alia tamen lectio quæ magis obtinuit, habet, nec sinas me cadere in illa exprobratione, vel in illã exprobrationẽ: nã etiã sic legitur. Cuius sensus est: Non sinas me cadere in illud, de quo superius dictum est, improperium & conuitium, vt, scilicet, per intemperantiam linguæ amico conuitier, aut vt mihi illud exprobrari possit quod amico sim conuitiatus. Apposi[illegible] autem Deum, & patrem vocat & dominatorem vitę suæ, vt significet pertinere ad eum qui vniuersæ [illegible]itæ suæ moderator est, etiam linguam hominis moderari & cohibere.

2 *Quis superponat in cogitatu meo flagella, & in corde meo doctrinam sapientiæ, vt in ignorationibus eorum non parcant mihi, & non appareant delicta eorum.*

3 *Et ne adincrescant ignorantiæ meæ, & multiplicentur delicta mea, & peccata mea abundent, & incidam in cõspectu aduersariorum, & gaudeat inimicus meus.*

RECTIVS legitur superponat vel superponet, vt habent libri quidam correctiores, quam superponit, vt ferè legitur. Græcis enim est ἐπιστήσει, superponet vel apponet. Sicut enim suprà optauit sibi donari linguæ moderationem, quam deinde à Deo rogauit: ita nunc similiter optat animi moderationem sibi obtingere, subiiciens etiam orationem ad Deum. Animi autem partes sunt duæ. Vna quæ vim habet cogitandi, vnde dicit, in cogitatu meo: altera, quæ posita est in appetitione: quæ nomine cordis plerunque significatur, vt & hic. Altera cæca est & ignara, nisi à Deo illuminetur ac doceatur: altera immoderata est & dissoluta: nisi à Deo regatur, & cohibeatur velut flagellis quibusdam. Optat ergo his suis animi viribus opponi & doctrinam sapientiæ, qua intelligant quæ bona sunt, & castigationem atque coertionem per flagella significatã, qua à malis cupiditatibus refrenentur. Vt, inquit, in ignorationibus eorum: nempe cogitatus & cordis (Græcè est, in ignorationibus meis) non parcant mihi, flagella, scilicet, & doctrina sapientię, hisque magistris cohibentibus & castigantibus, non appareant delicta cogitatus & cordis, hoc est, non prorumpant in opus ea delicta ad quę mens hominis sibi relicta: per cęcitatem & libidinem propendet: ne multiplicatis ignorantiis & delictis meis, corruam in conspectu aduersariorum meorũ, illique de meis malis & perditione gaudeant atque lętentur. Insignis sanè est hic locus, docens hominem ad bene viuendum duplici egere gratia: nimirum & gratia illuminationis, & gratia coërtionis a malo, hominémque sibi reli-

ctum errata erratis, & peccata peccatis cumulare sicque perniciem sibi accersere: cũ gaudio inimicorum suorũ, siue hominũ siue dæmonum. Cùm ergo sciret siue gratia Dei vitia se cauere non posse, oratione tutum ad Deũ fusa, Deũ alloquitur.

4 *Domine pater, & Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu illorum.*
5 *Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, & omne desiderium auerte a me.*
6 *Aufer à me ventris concupiscentias, & concubitus concupiscentiæ ne apprehendant me, & animæ irreuerenti & infrunitæ ne tradas me.*

Aug. de grat. & lib. arb. cap 16. GRÆCA non habent illam partem: ne derelinquas me in cogitatu illorum: sicut nec est apud D. Aug. qui hunc locum, sicut diximus, tractat, vbi paucioribus verbis hunc habet locum, omnino concordans cum Græcis, vt dolendum sit non ea lectione destitutos esse: qua ipse in hoc libro vsus est suo tempore. Habet enim sic: Domine pater, & Deus vitæ meo, elatione oculorum ne dederis mihi & concupiscentiam auerte à me. Ventris appetitio & concubitus non apprehendant me. In nostra lectione cum dicitur: ne derelinquas me in cogitatu illorum: vel potest referri relatiuum: illorum, ad aduersarios & inimicos, de quibus dictum est in superiori sententia, vt sit sensus: Ne derelinquas me vt in me hostes mei perficiant quod cogitant, aut in me videant fieri quod cupiunt, quodq; euenturum cogitant. Aut ne derelinquas me vt talia cogitem qualia illi, nẽpe mala. Vel potest potius relatiuum, illorum, referri ad cogitatum & cor, vt sicut superius orauit ne relinqueretur in consilio labiorum, nunc oret ne relinquatur in cogitatu animi & cordis sui, ita, scilicet, vt sibi relictus ea cogitet & faciat, quæ intellectus & voluntas hominis, cùm Dei gratia destituuntur, homini ex seipsis suggerunt, qualia sunt quæ sequuntur, vbi rectè primum deprecatur superbiam, dicens: Extollentiam, hoc est: elationem oculorum ne dederis mihi, hoc est: ne te deserere habeã, aut me habere sinas. Quibus verbis præcatur superbiam à se per Dei gratiam auferri, ne sit animo elato, & per elationem animi elatis incedat oculis. Secundo, in genere precatur auerti à se omne desiderium, carnale, scilicet, quod in scripturis concupiscentia sæpius dicitur, quomodo hic legit Augustin. Quo nomine hic rectè accipitur duplex illa concupiscentia, quæ duobus vltimis decalogi præceptis prohibetur: quam Ioannes distinguit in concupiscentiam carnis & concupiscentiam oculorum. 1 Ioan. 2. Nisi hic peculiariter placet accipere de concupiscentia rerum alienarum, vel concupiscentia oculorum, vt ad nomen, desiderium, repetatur ex priori membro, oculorum: quia sequenti sententia peculiariter fit mentio de concupiscentia carnis: Addunt aliqui adiectiuum, prauum vel malignum, legentes, omne desiderium prauum vel malignum, sed plerique libri correctiores, inter quos est codex Bessationis, sicut & Glosa ordinaria, neutrum adiectiuum habent, sicut nec Græca. Sequenti sententia deprecatur iustus concupiscentiam carnis: quæ admodum efficax est in hominibus, & nisi singulari Dei gratia superari potest: est autem duplex: nam altera consistit in appetentia cibi & potus: quæ venter auidè & intemperatè semper desiderat, vnde dicit: Aufer à me ventris concupiscentias: ne, scilicet, immoderatè eas sequar, mihique dominentur. Altera consistit in appetentia rerum venerearum, vnde dicit: & concupiscentiæ concubendi non apprehendant me: vel, vt potius vertendum erat, non comprehendant me aut occupent. Id enim significat verbum καταλαβέτωσαν, ita vt precatur ne concupiscentiæ venereæ ipsi dominentur, ipsúmque sibi deuinctum & addictum habeant, & quouis trahant. Duplicem hanc carnis concupiscentiam etiam Paulus coniunxit: cum dixit: Non in comessationibus, & ebrietatibus: non in cubilibus & impudicitiis. Rom. 13. Quod autem sequitur: Et animæ irreuerenti & infrunitæ, vel, vt multi habent, Et animo irreuerenti & infrunito ne tradas me: quidam intelligunt quasi nolit tradi animo alterius impudenti & stulto, hoc est, homini improbo, inuerecundo ac stolido. Sed melius refertur ad animum eius qui orat, vt hac parte precetur ab omni impudentia & inuerecundia liberari: quæ multorum vitiorum, & maximè, carnalium in tactibus & aspectu, etiam citra concubitũ mater est: sicut contra verecundia & pudor, mater est & custos omnium virtutum, sed in primis castitatis & continentiæ. Itaque sensus erit: ne tradas me animæ irreuerenti vel inuerecũdæ, hoc est: ne sinas me tradi illi: ita vt ipsa mihi dominetur, & ego talem animam habeam mihi dominantem. Porrò dictioni: Infrunitæ nihil respondet hoc loco apud Græcos. Significat autem apud veteres, quanquam eius rarior est vsus, stolidum & imprudẽtem, puratúrque deriuari ab antiquo verbo frunis cor, hoc est, fruor, vt infrunitus sit, cuius non est vllus vsus, vel potius qui rebus frui non nouit vt oportet. At noster interpres hanc dictionem videtur posuisse pro inexplebili & guloso, quia postea ca. 13. cum vertit: vigilia & cholera & tortura viro infrunito: pro dictione, infrunito, Græcis est ἀπλήστῳ, hoc est, insatiabili: quæ significatio rectè huic etiam loco quadrat, vt significetur sapientem rogare ne animam habeat & inuerecundam & insatiabilem: qualis est anima gulosorum, & eorum qui moderatè non vtuntur libidine: vt autem quis fit sic effusus ad cibum: & ad libidinem inuerecundus: efficit stoliditas inuerecundiæ mater: sicut contra honestatis & pudoris mater est sapientia, vt rectè etiam nomen: infrunitus, hoc est, sequenti loco accipi possit pro stolido & imprudenti.

7 *Doctrinam oris audite filij, & qui custodierit illam, non periet labijs, nec scandalizabitur in operibus nequissimis.*

POst preces ad Deum fusas, redit ad docendi officium: in primis docens quæ vitia linguæ vitanda sint: à quibus primum rogauit Deum vt liber esse posset. Itaque doctrinam oris non vocat eam quam iam ore suo prolaturus est, sed quam de ore & lingua moderanda traditurus est, quemadmodũ etiã Rabanus indicauit. Hanc doctrinam qui seruauerit: non peribit per labia sua: quia liber erit à malis illis, in quæ vitia linguæ hominem perducunt. Nec scandalum patietur, aut offendiculum & ruinam per nequissima opera linguę: qualia sunt, mendacium, maledictio, periurium, detractio, & id genus alia: quæ vitiosa sunt linguæ opera: à quibus qui liber est: a multis incommodis præseruatur, quia, vt dicitur in Prouerb. ca. 21. Qui custodit os suum: custodit ab angustiis animam suam. Non ergo hic: scandalizari, accipitur pro, scandalum peccati pati ex aliorum

aliorum factis vel dictis, hoc est, aliorum exemplo ad peccatum aliquod inclinari, sed pro impingere, offendere, & labi in aliquod incommodum & & malum pœnæ, vt & alibi in hoc libro accipitur, & mox in sequenti sententia. Græca tātū habent. Et qui custodierit, non capietur in labiis suis.

8 In vanitate sua apprehendetur peccator, & superbus & maledicus scandalizabitur in illis.

PRO, in vanitate sua Græcis est, ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ, hoc est, in stultitia sua. Et appræhendetur rursum est positum pro comprehendetur. Est enim rursum verbum καταλαμβάνεσθαι. Significat ergo, peccatorem per vanitatem verborum suorum & stultiloquium, capiendum & opprimendum multis malis. Quoniam enim dixit superiori sententia, eū qui custodit doctrinam oris, nō periturum labiis: hic iam cōtra indicat: qui per labia sua occupandi sunt malis, & in multa incommoda prolapsuri, peccatores, scilicet, stultiloqui, & maximè superbi: qui præ animi superbia nō verētur aliis maledicere & cōuitiari. Maledicus, enim legēdum est, & nō maledictus. Cū Græcis sit, λοίδορος. Simulq; insinuat vnū vitiū linguæ à quo cauendū sit, nempe maledicentiam, de qua apertius postea.

9 Iurationi non assuescat os tuum, multi enim casus in illa.
10 Nominatio vero Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis, quoniam non eris immunis ab eis.

INTER reliqua linguæ vitia cauenda, in primis monet cauenda iuramenta: non quidem in totum prohibens iuramentum, sed prauam consuetudinem iurandi, quod per iurationem frequētatam multis modis cadere & peccare contingat: quoniam qui sæpe iurat, & frequenter peierat, & saltem sæpe frustra atque sine causa iusta iurat, quod citra peccatum non committitur. Et Isocrates quoque docet non dandum insiurandum nisi necessitas cogat, vel nostra vel amicorū salus in discrimen vocetur. Sic & Christiani duas potissimum causas habent, ob quas iurare possint, vnam gloriæ Dei, alteram salutis atque vtilitatis proximorum. Quoniam autem à iuramentis illis maximè cauendum est in quibus expressè Deus nominatur: item quia non tantum in temerariis iuramentis nomini diuino fit iniuria, sed etiam quandocunque nomen Dei vanè assumitur in ore: ideo subiungit: Nominatio verò Dei non sit assiduè in ore tuo: siue id fiat in iuramento, siue extra iuramentum, contra morem quorundam: qui ad singula penè verba vel iurant, vel Deum leuiter nominent: quod est contra secundum Decalogi præceptum: quo præcipitur: Ne nomen Dei assumamus in vanum. Additur autem in nostra versione: Et nominibus sanctorum non admiscearis: hoc est, nō admisceas te in nominandis leuiter & sine reuerentia sanctis rebus vel sanctis hominibus, vt fit cùm iuratur temerè per sanctos aut per sanctas res, vt per templum, per altare, per Ierusa-
Mat. 5. lem, quod prohibet etiam Dominus in Euāgelio. Nam dictio, sanctorū, potest accipi, vel vt sit masculini generis, vel vt sit neutri. Vnde & cum subiungitur: quoniam non eris immunis ab eis: relatiuum, eis, non refertur ad genitiuum, sanctorum, sed ad nomina vel nominationes sanctorum, vel ad res prædictas, & est sensus: Non eris propter illas nominationes: aut propter talia quæ dixi, immunis à Dei vindicta, & innoxius vel impunitus. Alluditur enim ad illud in secundo præcepto additur: Nō enim habebit Dominus insontē eum qui assumpserit nomen Dei in vanum. Græca tantum habent vnam sententiam: Iuramento non assuefacias os tuum, & nominationi sancti (nempe Dei) non assuescas. Tum subiungitur.

11 Sicut enim seruus interrogatus assiduè à liuore non minuitur, sic omnis iurans & nominans in toto a peccato non purgabitur.

INTERROGATVS, hic positum est pro verberatus, & torturæ vel flagellis subiectus, quomodo Latinis quæstio ponitur pro tortura, quæ eruendæ veritatis causa fit à iudice. Sicut ergo: inquit, seruus qui à domino suo assiduè in quæstionem vocatur, & flagris cæditur: non minuitur à liuore, hoc est, non habet defectum liuoris, nec caret vibicibus: sic omnis iurās & nominans Deum, assiduè, scilicet, in toto, hoc est, penitus non erit liber à peccato. Qua similitudine significatur, quod quemadmodum seruus sæpe vapulans: diuersa & multa signa verberationis in corpore suo exhibet, ita & frequenter iurans non potest non aperta eaque varia peccati indicia aliquando præbere. Item quod sicut seruus flagellis in corpore multum maculatur: ita & frequentans iuramenta, polluitur in conscientia, & multas maculas contrahit, & cùm Deum videatur iniuria afficere temerè iurando, seipsum potius flagellat, lædit, & diuinæ vltioni subiicit, quemadmodum adhuc clarius sequenti exprimitur sententia.

12 Vir multum iurans implebitur iniquitate, & non discedet a domo eius plaga.

MVLTIS verbis & sententiis exprimit Sapiens id quod dicitur in secūdo præcepto. Non enim habebit Dominus insontem, &c. vt à praua iurandi consuetudine multis vsitata auocet. Vir, inquit, multum iurans: non solum non erit penitus liber a peccato, sed replebitur iniquitate, multisque peccatis subiicietur, & ideo etiam plaga & vltio diuina non cessabit à domo & familia eius. Patet huius veritas in Saule: qui vt erat facilis nimis ad iurandum: ita iurando sæpius peccauit & à Deo grauiter punitus est & in se, & in familia sua.

13 Et si frustrauerit, delictum illius super ipsum erit, & si dissimulauerit, delinquet dupliciter.
14 Et si in vacuum iurauerit, non iustificabitur, replebitur enim retributione domus eius.

PRO, frustrauerit, Græcis est πλημμελήσῃ. Et omnino verisimile est authorē respexisse hic ad locum qui est Leuitie. 5. vbi huius verbi multus, vsus est pro eo qui per errorem delinquit, tribuiturque etiam illi qui perperam iurat, vbi nos legimus: Anima quæ iurauerit, & protulerit labiis suis, vt vel malè quid faceret vel bene, & idipsum iuramento & sermone firmauerit, oblitaque postea intellexerit delictum suum, &c. Ex quo capite etiam intelligere licet quid sit quod hic dicitur: delictum illius super ipsum erit. Id enim est quod ibi dicitur, portabit iniquitatem suā, vel peccato subiacebit, hoc est, etsi per ignorantiam peccauit, & inaduertentiam, nihilominus

tamen peccatum suum agnoscere & expiare tenebitur. Quomodo autem id fieri debeat, subiungitur cum dicitur: Agat pœnitentiam pro peccato (vel vt habent Hebræa, cōfiteatur peccatum suū) & offerat de gregibus agnum siue caprā, &c. Ad quod etiam videtur hic author respexisse cum subiungitur: Et si dissimulauerit, delinquet dupliciter: vt sit sensus: Si dissimulauerit delictum suum in quod incidit iurando temerè & per ignorantiam, hoc est, si neglexerit delictum suum iuxta legis præscriptum expiare, delinquet dupliciter: quia & peccauit iurando, & peccat non expiando peccatum suum: Hic videtur esse genuinus huius loci sensus, iuxta quem nostra lectio sic est accipienda. Si qui iurat frustrauerit iuramentum, non enim legendum est, frustrauerit fratrem cum accusatiuum: fratrem, nec Græca habeant, nec Rabanus: nec libri correctiores impressi (hoc est, si frustra protulerit iuramentum: ita vt non adimpleuerit quod iurauit) etiamsi per ignorantiam & obliuionem id acciderit, peccato tamen subiacebit, suumque peccatum portare & expiare obligatus erit: Si autem dissimulauerit delictum suum, illudque agnoscere & expiare neglexerit, aut, vt est Græcis ὑπερίδῃ, hoc est, contempserit, delinquet dupliciter. Potest, & frustrauerit, accipi positum pro frustratus fuerit, aut errauerit, vt significetur qui per obliuionem prætermiserit iuramentum suum implere: & qui per inaduertentiam iurauerit. Sic enim correspondet verbo Græco in sequenti sententia per, in vacuum iurantem, vel: vt est Græcis διακενῆς, hoc est inaniter & frustra, rectè quidam intelligunt eum qui leuiter & nulla de causa iurat: quique illud facit, nec cum suo commodo, nec cum alterius incommodo, vt istud subiectum sit contra eos qui putant se à crimine liberos esse: si iuramento leuiter emisso nemini noceant. De tali ergo dicit quomodo iustificabitur, hoc est, non habebitur apud Deum iustus & innocens, sed reus & vindictæ obnoxius, quia domus & familia eius replebitur retributione, hoc est, digna & promerita vltione, nec sinet id Deus multum. Pro quo rursum est Græcis ἐπαγωγῆς, hoc est, vltione. Quod autem in quibusdam libris additur pessima, à quibusdam explicandi causa additum est: cum in multis libris non sit: sicut nec in Græcis.

15 Est & alia loquela contraria morti, non inueniatur in hæreditate Iacob.

QVONIAM absurdum visum est quibusdā, vt loquela illa, de qua loquitur, cùm mala sit: dicatur contraria morti: mutauerunt quidam illud in econtrario in mortem. Et Lyranus legit contraria in mortem quanquam & alterius meminit lectionis. At ex Græcis satis apparet interpretem potius vertisse contraria morti, cum habeant ἀντιπεριβεβλημένη θανάτῳ, quod sonat, vestita morte sed interpres vertit quasi legisset, ἀντιβεβλημένη. Id enim est, opposita vel contraria. Nō est autē Græcis: alia loquela, sed tantum ἡ λέξις, est loquela vel sermo. Vnde sunt qui adhuc hæc dicta putant de iuramento, vt significetur esse iuramentum quod morte sit obuolutum, vtpote periurium: verum cum in veteri lege iuramenta temeraria & periuria non legantur morte punienda esse, rectius videtur hic post sermonem de iureiurando: subiecisse de alio linguæ vitio longe peiore, vtpote quod morte sit puniendum, quódque peculiariter à progenie Iacob & populo Israelitico abesse cupiat tanquam illo maximè indignum. Id omnino verisimile est ipsum voluisse significare esse blasphemiam & maledictionem Dei: vitium adeo enorme: vt nec nominari sustineat: ita vt nomine benedictionis Dei aliquando significetur rectè & per antiphrasim, vt ibi: Benedic Deo, & morere. Hoc vitium vestitum & obuolutum est morte, quia præceptum est vt blasphemus lapidetur & occidatur, vt patet Leuit. 24. *Iob. 2.* Proinde rectè noster vertit. Est & alia loquela. Cum autē sequitur contraria morti: datiuus, morti, non videtur construendus cum contraria, sed cum verbo, est, vt sit sensus: Est etiam alia loquela prædicta cōtraria, quæ est in mortem, hoc est, quæ mortem mox adfert. Iuxta Lyranū in datiuo, morti, subintelligitur obligata vel destinata. Rectè autem blasphemia dicitur vitio de quo prius dictū est, nempe iuramento contraria quia iuramentum videtur habere Dei honorationem, vt qui in teste tanquam veracissimus adhibetur at blasphemia apertam habet Dei inhonorationem. Aut si datiuus morti, construatur cum adiectiuo, contraria, intelligendum est hanc de qua loquitur loquelam contrariam dici morti, quia mortem habet sibi quasi è regione oppositam, & proinde vicinam & correspondentem, quomodo dicit Dominus, ite in castellum quod contra vos est, hoc est, quod è regione vestri est, & in prospectu vestro, vobisque vicinum. *Matt. 21.*

16 Etenim à misericordibus omnia hæc auferentur, in delictis non volutabunt.

MALE quidam habent, voluptabūt, cùm legendum sit: volutabunt, vt multa habent scripta, vel volutabuntur, vt iam habent libri correctiores impressi. Id enim satis declarant Græca, quæ habent ἐγκυλισθήσονται, hoc est, inuoluentur. Pro, misericordibus: Græcis est εὐσεβῶν, hoc est, piis: qui, scilicet, piè Deū colūt, & ob id quam longissimè absunt ab impietate blasphemiæ & periurij, atque temerarij iuramenti, per quæ Deus dehonestatur, eiusque nomen iniuria afficitur. Qui autem sic verè pij sunt in Deum, etiam sunt misericordes & in seipsos, benefacientes animæ suæ & in proximos propter Deum. A talibus auferentur & elongabuntur illa grandia vitia: quia & ipsi ab eis sua voluntate abhorrebunt: & Dei gratia protegentur ne in talia incidant. Redimet *Psal. 34.* enim Dominus animas sanctorum suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eum. Vnde etsi aliquando in vitia quædam impingant, nō tamen volutabūt se, nec inuoluentur in delictis, maximè talibus: sic vt ab eis occupentur, & in eis hæreant. Nam, vt habet Ioannes: Qui manet in Deo non peccat, &, Omnis qui natus est ex Deo, peccatum *1. Ioan. 3.* non facit.

17 Indisciplinata loquela non assuescat os tuum, est enim in ea verbum peccati.

PRO, indisciplinatæ loquelæ: Græcis est in æditione Germanica, quæ nostræ versioni maxime cōformis est, ἀπαιδευσία ἀσεμνῆ, hoc est, in eruditioni molestæ, vel rusticitati temerariæ. Quidam legunt: Indisciplinosæ loquelæ. Apud Augustinum in Speculo legitur tantum, indisciplinationi: Omnino videtur hic tertium vitium linguæ notare, à cuius assuetudine cauendum sit

sit, nempè vitium irreuerentis locutionis, quæ vocatur indisciplinata loquela, quia eorum est qui non sunt benè instituti: sicut contra benè institutorum est, reuerenter omnibus & maximè maioribus loqui. A rusticitate ergo verborum reuocat, quòd ea etiam non careat peccato, sed in ea sit verbum peccati, hoc est, sermo vitiosus. Peccatum enim est, non deferre, etiam verbis honorem proximo, sed contumeliosè, durè & rusticè loquendo, alios ad indignationem prouocare. Et quoniam ad reuerentiam verborum parentes boni suos filios diligenter monent: Item quoniam ipsa fidelium origo ex sanctis parentibus eos monet honestatis, ideo subiicit.

18 *Memento patris & matris tuæ in medio enim magnatorum consistis.*
19 *Ne quando obliuiscatur te Deus in conspectu illorum, & assiduitate tua infatuatus improperium patiaris.*
20 *Et maluisses non nasci, & diem natiuitatis tuæ maledicas.*

VIDETVR omnibus perpensis hic esse sensus: Vt rusticitati & verborum irreuerentiæ non assuescas, memor esto institutionis & peccatorum quæ à parentibus accepisti. Memento item ex qualibus sit ortus parentibus, sanctis scilicet, & Deum verum colentibus: Consistis enim & conuersaris inter magnatos, nempè cultores Dei sanctos homines, sanctósque angelos Dei, qui sunt in medio populi Dei, & contemplantur singulorum mores: vnde meritò tibi cauendum est ne coram talibus indecore te geras, siue assuescas ineptè & inhonestè loqui. Ne aliquando eueniat, vt sicut tu noluisti meminisse præceptorum & reuerentiæ quam te docuerunt tui parentes, originis item tuæ: ita etiam vicissim eueniat vt Deus obliuiscatur tui in bonum, ad honorandum scilicet te in conspectu illorum magnatorum, in quorum oculis & auribus indecorè te hic gessisti. Atque tunc tu, qui iam mala loquendi assuetudine & assiduitate infatuatus es, improperium patiaris & ignominiam quando ex eorum consortio, cum quibus iam in populo Dei censeris, turpiter eiicieris, & tuæ irreuerentiæ & inobedientię iustas dabis pœnas. Ex quo & hoc consequetur, vt qui, si voluisses, in pareotibus tuis gloriari poteras, ob ignominiæ & pœnarum magnitudinem malis non fuisse natus, & maledicas diem natiuitatis tuæ, siue in hoc sæculo, siue in futuro. Docet ergo reuerentiam & honestatem verborum iuxta parentum monita & sanctam originem seruandam, vel ob honorem qui debetur cœtui sanctorum, sicut & Paulus monet mulieres in ecclesia habere velamen super caput suum, & propter angelos. Et
1. Cor. 11. Tobias consideratione parentum à quibus nati erant suam coniugem monet honestatis & temperantiæ, dicens: Filij quippe sanctorum sumus, & non possumus ita coniungi, sicut & gentes quæ ignorant Deum, vt est Tobię 8. Et diligenter obseruandum est quod illi, Memento patris, opponatur ne obliuiscatur te Deus, & honori quem quisque ex sanctorum cœtu obtinet, opponitur improperium & dedecus, quod irreuerens incurrit siue hic siue postea in conspectu sanctorum, & hominum, & angelorum. Vtinam hunc locum nostri temporis hæretici benè obseruarent, vt memores suorum parentum, abstinerent à tam inhonestis & maledicis verbis, quibus ecclesiam Dei, eiúsque præpositos & veterem religionem incessunt, Græca quædam habent per futurum, In medio magnatorum consistes vel consedebis. Et potest intelligi de honore quem filij obedientes præcepeis parentum suorum consequentur siue hic siue postea, cùm eis dabitur vt sedeãt in regno Dei cum principibus populi sui. Germanicum tamen exemplar habet præsens, vt nos, *vwerbvrts*.

21 *Homo assuetus in verbis improperij, in omnibus diebus suis non erudietur.*

AVT notat hic aliud linguæ vitium à quo cauendum sit, nempe contumeliam & improperium: aut etiam hoc vitium pertinet ad illud quod modo dixit, indisciplinatam loquelam. Sub ea enim non tantum continetur verborum rusticitas, sed maledicentia omnis, conuitium, & id genus alia. Postquam ergo monuit nõ esse assuescendum imperitæ & ineruditæ loquacitati, subiungit eum qui assuetus fuerit verbis improperij, nunquam susceptum meliorem institutionem, significans eam consuetudinem ita firmiter adhærere, vt vel nunquam vel ægrè diuelli ab homine possit, & contraria institutio suscipi: & proinde ab ea assuetudine maximè cauendum, vt per quam de homine ferè sit desperatum. Nec mirum, cum improperiis & cõuitiis assuetus facilè etiam in suum monitorem insurget, & pro salubri monitione conuitia regeret.

22 *Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem.*

POST vitia linguæ procedit ad vitia operum, sicut & prius in principio capitis, postquam precatus est linguæ continentiam, deinde peccatus est & viræ totius temperantiam. Tria autem genera hominum scilicet esse dicit quorum duobus tribuit abundare in peccatis, vel vt habent Græca multiplicare peccata, hoc est, frequenter & incessanter peccare: tertium verò dicit adducere & sibi iram, hoc est, grauem vltionem & perniciem. Quæ tria in sequentibus declarantur, quamuis hæc varia à diuersis accipiantur.

23 *Anima calida quasi ignis ardens, non extinguetur donec aliquid glutiat.*

PRIMVM hic genus indicatur quod abundat in peccatis. Et significatur vitium aliquod in animo consistens, cùm hic dicatur de anima callida, in sequenti verò versu de homine nequam in ore carnis suæ. Itaque hic ferè intelliguntur notari homines auari, qui animam habent calidam, & æstu concupiscentiæ inflammatam instar ignis, nec satiantur vnquam donec lucrum aliquod siue per fas siue per nefas conquirant: nec tamen etiam tunc satiantur, sed semper plus expetunt, instar ignis qui nunquam dicit, sufficit, vt est Prouerb. 30. De his ergo rectè dicitur quòd abundant in peccatis, & multiplicant peccata, quia tales indies peccare contingit semper anhelantes ad quæstum. Quidam tamen hic non tantum auaros notatos intelligunt, sed in genere eos in quibus prauæ animi cupiditates, quales sunt ira, odium, auaritia, ambitio, cæteræque immoderatæ affectiones in animo ita efferuescunt vt contineri nullo modo valeant. Est enim animus hominis peccatoris instar fornacis exardescentis & perpetuò æstuantis, qui non quiescit donec voti compos fiat. Vnde & Isaias capite 57.

Impij, inquit, quasi mare feruens quod quiescere non potest. Notandum autem quod noster vertit, donec aliquid glutiat, melius ex Græcis verti, donec absumatur. Est enim, κατανεθῆ, aoristus passiuus. Itaque significatur, quod quemadmodum ignis non extinguitur, priusquam maxima vi aquæ oppressus consumptusque fuerit: ita etiam huiusmodi ardor feruorque cupiditatum in animo hominis vt in plurimum non ante extinguitur, quàm ipse homo morte consumptus fuerit. Benè ergo de tali hominum genere dicitur, quòd multiplicant peccata.

24 *Et homo nequam in ore carnis suæ non definet donec incendat ignem.*

SECVNDVM hic genus insinuatur, quod tamen aliud insinuatur in Græca lectione, quàm in nostra intelligitur. Nam Græca omnia habent, ἄνθρωπος πόρνος ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ, homo scortator in corpore carnis suæ, vt secũdum genus sit scortatorum, de quibus est hic versus & sequẽs: tertium verò sit adulterorũ, de quibus postea prolixè. Noster interpres pro, πόρνος, declarat se legisse, πόνηρος: & pro, σώματι, στόματι. Itaque nostri ferè intelligũt hic notari gulosos, quorum vitium consistit in ore carnis suæ, quo indefinenter appetunt ea quæ carnis sunt, intelliguntque tales non cessare donec in seipsis accendant ignem libidinis quæ ex gula nascitur. Potest tamen etiã nostra lectio accipi de scortatoribus, vt illud in ore carnis suæ, accipiatur pro appetitu carnis, & sit sensus. Et homo qui nequam est in appetitu suæ carnis, hoc est, homo scortator non definit nec quiescet, donec in appetẽtia carnis suæ accẽdat ignem, libidinem scilicet, quæ in corpore scortatorum quasi quædam flamma exardescit. Quamuis enim hoc vitium ab animo impudico oriatur, tamen ex omnibus in corpore maximè apparet & extat, in eoq; illustres libidinis flammas profert. Est enim huiusmodi libido in corporis titillatione posita, ideoque hoc vitium distinguit à priore per subiectum, quòd illud secum suam quasi quandam fornacem in animo habeat, hoc vero in corpore magis existat. Nec mirum quòd nomine oris appetitus libidinosus significetur, cùm mox nomine panis, desiderata mulier designetur. In hoc vitium etiam benè competit abundare in peccatis, quia vitium hoc tenacissime adhæret, & subinde repetitur, nec facilè satietatem adfert: vnde subiungitur,

25 *Homini fornicario omnis panis dulcis, non fatigabitur transgrediens vsque ad finem.*

EXPRIMIT conditionem scortatorum, qui vaga scilicet libidine delectantur: vt in iuuenibus plerisque accidit, qui flagitiosam consuetudinem quatumuis mulierum fine delectu apperũt, ideoque omnis panis eis dulcis dicitur, quia scilicet quęuis mulier eis placet, satisque habent suo voluptatem suam vel cum quauis expleant. Et quoniam vitium hoc tenacissimè hærere solet, nec satietatem adfert, rectè de talibus dicitur, non fatigabitur qui talis est, ita vt sępius repetita libidine, deinceps quasi satiatus esset, sed persistet transgredi mandata Dei vsque ad finem vitæ suæ.

20 *Omnis homo qui transgreditur lectum suum contemnens animam suam & dicens: Quis me videt?*

TERTIVM hic genus insinuat, nempe adulteros, in quos competit quòd de tertio genere dicebatur, nempè adducere iram, quia secundum legem adulterium morte puniebatur, non autem scortatio & simplex fornicatio. Ideoq; absolutè & imperfecta oratione dicitur, homo qui transgreditur lectum suum, vt subaudias, est tertium illud genus de quo dixi nisi potius oratio sit suspensa vsque ad illud quod sequitur, Hic in plateis. Scortator enim qui coniugatus non est, non dicitur transgredi lectum suum, sed tantum adulter, qui sua coniuge non contentus, fidem thori violat, alienasque sectatur, qui rectè dicitur contemnere animam suam, quia vitam suam certo exponit periculo. Talium mores & ingenium hic prolixè depingit Sapiens & insectatur, ostendens eorum peccatum eo esse grauius, quòd nihil præter hominum oculos metuentes Deum non vereantur nec reformident, à quo res humanas negligi impiè arbitrantur. Itaque inducit eos dicentes. Quis me videt? & quæ sequuntur. Legunt pleriq; in hac sententia, contemnens in animã suam. At propositionem, in, quædam scripta non habebant, & nominatim codex Bessarionis.

26 *Tenebræ circumdant me, & parietes cooperiunt me & nemo circunspicit me, quem vereor? delictorum meorum non memorabitur Altissimus.*

CLARA sunt hæc verba, quibus adulter significat cùm ab hominibus non videtur, neminem sibi timendum, quòd putet Deum qui in alto cœlorum loco residet, non inde respecturum ad ea quæ hic inferius aguntur. Simil.a sunt apud Iob.c. 24. Oculus, inquit, adulteri obseruat caliginem, dicens: Non me videbit oculus, &c. Sed obscuriora sunt quæ in nostra lectione sequuntur.

27 *Et non intelligit quoniam omnia videt oculus illius, quoniam expellit à se timorem Dei, huiusmodi hominis timor, & oculi hominum timentes illum.*

PRO his omnibus Græcis tantum est, Et oculi hominum timor ipsius, hoc est, talis tantum timet oculos hominum, tantum metuit ab hominibus videri, illorumque oculos offendere. Itaque pauca illa verba interpres pluribus expressit, quæ sic commodè accipiuntur, Talis non intelligit vel non intellexit (vtrunque enim legitur) quod omnia videat oculus Dei, ideòque id non intelligit, vel non cogitat quoniam talis timor hominis, hoc est, timor quo ille tantum metuit ab homine videri, & hominem offendere, expellit à se pro ab ipso, timorem Dei, hoc est, dum hominem metuere facit, efficit vt de Dei timore non cogitet. Id rursum aliis verbis sic dicitur, Et oculi hominum, qui scilicet obseruant tantum ne ab homine videantur, timentes ipsum hominem tantum expellunt ab ipso timorem Dei. Quidam autem libri separant à verbo, expellit, illam partem, huiusmodi hominis timor, &c. vt suppositum verbi expellit, sit non, timor, sed is de quo dixit, non intelligit, quemadmodum requirit relatiuum reciprocum, se, vt sit sensus: Non intelligit Deum omnia videre, quoniam ipse expellit ex se timorem Domini. Deinde noua sententia quasi per pareothesin interiecta sequatur, Huiusmodi hominis timor, vt subaudias verbum, est, & sit sensus: Talis est timor hominis, & tales sunt oculi hominum qui tantum timent hominem & obseruant tantum

ne ab homine videantur, à quo sibi malè metuunt. Hæc distinctio magis placet, & inuenitur præter alios in codice Bessarionis.

28 *Et non cognouit quoniam oculi Domini multo plus lucidiores sunt super solem, circumspicientes omnes vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda intuentes in absconditas partes.*

PVLCHRE soli comparat oculum Dei, quod sicut sol ex cœlorum altitudine omnia sua luce perlustrat & intuetur, omniaque abdita in tenebris profert in lucem, & videri ab hominibus facit: ita & diuinus oculus, hoc est intuitus & scientia omnia circumspicit & contuetur, atq; tandem omnia in lucem profert. Verum cùm sol suo motu rebus per temporum interualla abesse cogatur, & etiam præsens excludi possit ab ædibus, nec in intimas terræ partes sua luce possit penetrare: Dei oculum nihil omnino effugere potest, nec à rerum contemplatione, vel temporis vicissitudine, vel quocunque impedimento, vel quauis profunditate excludi potest, vnde rectè Dei oculi multo lucidiores sole dicuntur. Cùm autem omnia eius oculi cõspiciant, peculiariter omnes vias & actiones hominum circumspiciunt, hominumque corda & cogitationes, etiam in absconditas mundi partes, quia illorum peculiariter Deus habet curam & prouidentiam, vt quibus suo tempore redditurus est mercedem secundum opera illorum.

29 *Domino enim Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita, sic & post perfectum respicit omnia.*

BENE ostẽdit Dei oculos sole esse lucidiores: quia ipse non tantum aspicit præsentia sicut sol, sed etiam omnia futura antequam sint, & præterita quoque etiam cum iam esse desierint. Domino enim, inquit, omnia sunt agnita antequam crearentur, sic & postquam aliquid perfectum est respicit omnia.

30 *Hic in plateis ciuitatis vindicabitur, & quasi pullus equinus fugabitur, & vbi nõ sperauit, apprehendetur.*

SENTENTIA hactenus suspensa, ibique incipiens, omnis homo qui transgreditur, post multa interposita, hic iam absoluitur, ostenditurque quod adulter pertineat ad tertium illud genus quod iram adducit & vltionem, quia, inquit, in plateis ciuitatis, publicè scilicet & in conspectu omnium ciuium, supplicium de eo sumetur, & qui se securum esse putauit, ac studiosè cauit ne adulterium eius deprehenderetur, vbi non putauit nec suspicatus est, apprehendetur rapiẽdus ad supplicium. Pro sperauit, enim Græcè est, ὑπενόησεν: hoc est, suspicatus est, proinde, sperauit, hic positum est pro timuit & existimauit. Quod autem in medio habemus, & quasi pullus equinus fugabitur, Græca modò non habent. Rectè tamen pullo equino comparatur adulter, vt qui ad adulterium perpetrandum lasciuus fuit & fortis, instar equi, iuxta illud Iere. 5. Equi amatores & emissarij facti sunt vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat, perpetrato adulterio veluti tener pullus equinus timidus & fugax, ex conscientiæ remorsu paueat & deprehensus fugiat, nec tamen effugiat, sed vbi se securum fore sperauit, apprehendatur. Id nonnunquam etiam in hoc mundo corporaliter accidit: at ineuitabiliter apud Deũ implebitur, quando qui in perpetrando scelere audax est, & nihil timet, post admissum crimen timere incipit, & cum Cain vagus & profugus viuit in terra, qui inopinato aliquando diuina vltione opprimetur, in conspectu omnium supplicium ferens cum summa ignominia, de qua & sequitur.

31 *Et erit dedecus omnibus, eo quòd non intellexerit timorem Domini.*

QVONIAM inquit, non habuit rationem timoris Domini, nec de eo cogitare voluit, vt per eum timorem dedecus adulterij vitaret, Deo eius adulterium propalante, erit omnibus in dedecus, hoc est, omnes eum habebunt dedecorosum & ignominiosum & ob admissum flagitium, & ob illatum supplicium. Itaque incidet in dedecus quod studiosè vitare se posse credidit per tenebras. Declaratum est illud ex parte in Dauide cum Bersabee adulterante, & suum crimen studiosè tegere volente. Cui dictum est à Domino: Tu fecisti abscõditè, ego autem faciam verbum istud in conspectu omnis Israël, & in conspectu solis.

32 *Sic & mulier omnis relinquens virum suum, & statuens hæreditatem ex alieno matrimonio.*

QVOD de adulterio dixit, id & adulteram mereri docet, ostendens etiã illam pertinere ad tertium genus quod iram adducit. Et rursum est oratio imperfecta, vel potius suspensa, quæ, quibusdam per parenthesin interpositis, posteà perficitur ibi, hæc in ecclesiam adducetur. Adulteram autem dicit constituere hæreditatem ex alieno matrimonio: quia ex viro alterius matrimonij propter filios, qui velut legitimi filij hæredes sint futuri sui mariti. Hoc crimen quoniam variis de causis enormè est, priusquam orationem absoluat & indicet qua pœna & vltione dignum sit ostẽdit eius maleficij iniuriam late patere, nec simplicem esse, sed tripartitam, interponens quod sequitur.

33 *Primo enim in lege altissimi incredibilis fuit. & secundo in virum suum deliquit, tertio in adulterio fornicata est, & ex alio viro filios statuit sibi.*

INCREDIBILIS positum est pro infida vel inobediens, vt & alias. Est enim Græcis, ἀπειθής. Tria mala enumerat, in flagitio adulteræ, quorum tertium bipartitum est, vt etiã quatuor deprehendãtur. Primò .n. Dei authoritas violatur, cuius legi fides promissa & obedientia nõ præstatur. Secundò, fides marito data rumpitur. Tertiò & corpus ipsius nefario stupro corruptum est, quia per adulterium fornicata est, & legitimi hæredes, nothis & suppositiis liberis defraudantur.

34 *Hæc in ecclesiam adducetur, & in filios eius respicietur.*
35 *Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum.*
36 *Relinquetur in maledictum memoria eius, & dedecus eius non delebitur.*

SICVT variis modis adultera peccauit, ita non tantum vno modo punietur. Primo enim in ecclesiam & cœtum populi Dei adducetur, vt ibi conuicta iuxta legem Dei coram omni populo lapidetur. Deinde respectus habebitur in filios eius, déque eis diligens habebitur inquisitio & visitatio (est enim Græcis, ἐπισκοπὴ ἔσται,) vt spurij, à legitimis secernantur, & omni honore & hæreditate in populo Dei careant, vt sic non tantum in seipsa puniatur, sed etiam in suis filiis. Nec hi tantum honore in populo Dei carebunt, sed

& diu-

& diuturna vita atque successione, Deo nimirum talem progeniem in sceleris detestationem cito absumente. Quod significatur cum dicit, non tradent vel non dabunt filij eius radices, hoc est non firmiter in terra collocabuntur, nec rami eius dabunt fructum, hoc est, filij eius spurij non proferēt filios, per quos parentes quodammodo post mortem manent superstites. Similis est locus Sapien. 4. Adulterinę plantationes non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt, &c. Postremum etsi aliqua maneat eius memoria, ea tamen nō relinquetur nisi in maledictum, hoc est, in maledictionem illius, vt scilicet cum ignominia & maledictione eius fiat memoria. Ex qua tam insigni punitione, magna consequetur in populo vtilitas, quæ deinde exprimitur. Porro quod ad lectionem attinet, quidam libri habent, Derelinquet memoriam eius, positum sit pro suam. Alij derelinquent memoriam eius, vt ad filios, verbum referatur. Alij, relinquetur memoria eius, sed ad rem parum facit. Græca verti possunt. Derelinquet memoriam suam.

37 *Et cognoscent qui derelicti sunt, quoniam nihil melius est quam timor Dei, & nihil dulcius, quam respicere in mandatis Domini.*

QVI derelicti sunt, hoc est, superstites, apud quos manet memoria, ex supplicio quod de adultera & eius posteritate sumitur, admoniti cognoscent & quod nihil vtilius est homini quam timor Dei, & quod nihil sit dulcius quàm attendere semper ad mandata Domini, vt eorum intuitu homo semper & à malo reuocetur, & ad bonum impellatur. Obseruatio enim mandatorum Dei adfert secum & summam vtilitatem & summam voluptatem: nec hæc tantum, sed etiam honestatem, ita vt triplex in ea bonum sit situm, vtile, delectabile, & honestum. Quod sequens sententia, qua hanc doctrinam claudit, bene comprobat.

38 *Gloria magna est sequi Dominum, longitudo enim dierum assumetur ab eo.*

SICVT magnum dedecus sequitur alteros & alios peccatores, vt iam ostensum est: ita magnum decus & honor magnus est, sequi Dominum, eique in omnibus obedire, siue quia hoc ipsum summam tandem gloriam adscit, siue etiam quia in eo ipso quis seipsum honore & gloria afficit, quod Deo vt oportet seipsum subiicit, & quam debet obedientiam pręstat, nam vt bene dictum est, Seruire Deo, regnare est. Cum autem sequitur. Longitudo enim dierum assumetur ab eo, relatiuum, eo, videri posset referendum ad illum qui sequitur Dominum, vel ad sequi Dominum, vt sit sensus: Longitudo dierum, hoc est, vita vel hic diuturna, vel post hanc vitam æterna obtinebitur ab eo qui sequitur Dominum, vel per eam rem quæ est sequi Dominum. At melius cum Lyrano refertur ad Dominum, vt sit sensus. Per sequelam Domini, longitudo dierum assumetur, hoc est, accipietur à Domino, qui vitam æternam largietur suis sectatoribus. Græcè est, longitudo dierum est suscipi te ab eo, scilicet Domino. Forte inte pres vertit, longitudo enim dierum assumit ab eo, vt sit sensus: longitudo dierum, hoc est, vita æterna obtinetur per hoc quòd Dominus re assumit ad se.

CAPVT XXIIII.

1 Sapientia laudabit animam suam, & in Domino honorabitur, & in medio populi sui gloriabitur.
2 Et in ecclesiis altissimi aperiet os suum, & in conspectu virtutis illius gloriabitur.

HOC capite introducit Sapiens encomium sapientię, quam & de seipsa loquentem facit, imitatus Salomonem, qui in Prouerbiis capit. 8. sapientiam similia de se prædicantem introducit. Sicut autem ibi dictum est authorem loqui de sapientia diuina in genere, partim vt est in Deo, partim vt est in homine per participationem, ipsumque more in scripturis recepto per prosopopœiam, sapientiæ tribuere personam. Deinde quod quæ sic in genere de sapientia diuina dicuntur ad literam mystico sensu de filio Dei intelligenda sint, qui per appropriationem, authore Paulo, est Dei virtus, & Dei sapientia: ita & hic dicendum est, nec necesse est hæc multis repetere. 1. Cor. 1.
Primum ergo author, priusquam sapientiam loquentem faciat, præmittit quid sapientia dictura sit, vt ad eius sermones audiendos audiores faciat auditores, significatque se introducturum eam ad prædicandum seipsam, quasi quæ sola seipsam optimè nouit, & pro suo officio valde cupiat in sui amorem suos pertrahere, non in suam vtilitatem, sed in illorū bonum. Est enim sapientiæ proprium, omnes velle ad sapientię studium & amorem perducere. Dicit ergo: Sapiētia laudabit animā suam. Quod humano more dictum est, quasi sapientia haberet animam, cuius virtutes & præclara opera esset cōmemoratura. Sensus autem est, quòd laudabit seipsam, quomodo apud Amos dicitur. Iurauit Dominus in anima sua, hoc est, in seipso vel per semetipsum: & quod dicere vult ... in superioribus multam quidem ... aliquoties intuli, at pręstat vt ipsam ... tem audiatis quæ optimè omniū & se nouit ... facta: itaque introducam eam laudes proprias explicantem. Quod additur: & in Domino honorabitur, vt satis est impertinens huic loco, ita nec est in Græcis, quæ etiam hanc sententiam habent bimembrem. Magis conueniet huic loco, si sic intelligatur in domino non coram Domino honorabitur à seipsa, hoc est, ipsa honorabit seipsam laudes suas recensens, sed in Domino, quia vera laude, & ad Dei honorem & auditorum vtilitatem, nō autem vanæ gloriæ cupiditate. Sequentibus verbis explicatur vbi & apud quos laudatura sit seipsam. In medio, inquit, populi sui, fidelium scilicet, quos peculiariter tegendos & instruendos suscepit, ibi gloriabitur de suis præclaris virtutibus & operibus. Et vt explicaret quis sit sapientiæ populus, nec alius putetur esse populus sapientiæ quam Dei, subiicit: In ecclesiis, hoc est, in cœtibus & congregationibus (Græcè est singulare, in ecclesia altissimi aperiet os suum. Idem verisimile est significari parte sequenti: & in conspectu virtutis illius gloriabitur. Nomine enim virtutis, & vt est Græcis, *δυνάμεως*, Dei, sæpè significatur exercitus Dei qui sub Deo militat, & per quem hostes suos debellat, siue sint angeli boni, siue sancti, qui adhuc hic bella domini bellant, vnde dicitur Dominus sabaoth & Dominus virtutum: Itaq; sensus erit, gloriabitur coram toto exercitu Dei angelis scilicet & piis hominib. neq; enim pudet

eam

eam suspsius. Pulchrè autem Dei populum duplici nomine honorat, vt eum dicat & ecclesiam vel ecclesias altissimi: & eius exercitum, ecclesiam, ob conuentus ad sacra peragenda quæ pacis sunt: exercitum, ad bella Deo duce gerenda, Coram hoc populo illam peculiariter locututam dicit, tum quòd huius peculiarem habeat curam, tū quod ille solus percipiendæ sapientiæ capax sit cū aliæ gentes eam execrentur & audire nolint, vnde rectè subiicitur.

3 Et in medio populi sui exaltabitur, & in plenitudine sancta admirabitur.

4 Et in multitudine electorum habebit laudem, & inter benedictos benedicetur, dicens.

DVos hos versus etsi modo Græca non habeant, verisimile tamen est nostrum interpretem in Græcis legisse. Significant autem meritò sapientiam, suum Deiq; populum delegisse ad prædicandum seipsam apud illum, nempe quia ibi auditis eius laudibus, ipsa ab omnibus exaltabitur, & in plenitudine sancta, hoc est, in pleno magnoq; sanctorum cœtu erit omnibus admirationi. Ibi consequetur laudem, & inter eos qui benedicti sunt à Deo & electi, ipsa quoque benedicetur & laudabitur.

5 Ego ex ore altissimi prodiui, primogenita ante omnem creaturam.

AMplam nunc narrationem, ornatamq; commemorationem sapientiæ instituit, in qua & originem suam & opera sua ipsa exponit, significans primū nullā rerum naturam esse in mundo, in qua creanda efficiendaque non adfuerit: Deinde ab ea vniuersitate ad peculiarem populum Israël, quasi ad propriam hæreditatem progreditur. Quod ergo dicit, ego ex ore altissimi prodiui: iuxta literalem sensum significat sapientiam Dei verbo æditam esse in mundo, cùm Dei verbo omnia creata sunt, in quibus Dei sapientia, (quæ ante creationē velut latebat in corde Dei) mire declarata est, & hominibus exhibita. Quę & primogenitum se dicit ante omnem creaturam, quòd ante omnia in Deo subsisteret nunquā quidem in eo incipiens, sed cum eo semper permanens, Iuxta mysticum & altiorem sensum nouo testamento proprium filius Dei se dicit ex ore altissimi prodiisse, quòd ab æterno instar verbi à patre processerit, vnde & verbum à Ioan. 1. vocatur, quod in principio erat apud Deum, & per quod facta sunt omnia.

6 Ego feci vt oriretur in cælis lumen indeficiens, & sicut nebula obtexi omnem terram.

MAlè quidam libri habent, carnem, pro, terram, cum Græcis sit γῆν. Videtur autem significari quod sapientia cœlum quidem indeficienti lumine ornauerit, quod factum est primo die, terram verò obtexerit caligine, siue quia scriptum est: Et tenebræ erant super faciem abyssi: siue quia post lumen creatum fecit diei succedere noctem, quæ velut caligine omnem terram suo tempore obtegit. Verùm notandum, priorem huius sententię partem de creato lumine non esse Græcis, sicut nec posteriorem partem præcedentis sententiæ. Tātum enim habent, Ego ex ore altissimi prodii, & sicut nebula cooperui terrā. Nec est dictio, nebula, ablatiui casus, sed nominatiuus, vt sit sensus, instar nebulę obtexi omnem terrā, & quemadmodum nebula totam terram aliquam cooperit, ita & ego obtexi omnem terram. Quo significat sapientia, se sua gloria & immensitate sua vniuersam terrā repleuisse & occupasse, quēadmodum nebula totam terrā longè lateq; occupat & tegit. Vnde & in consecratione templi Salomonis, cum Dominus suæ gloriæ præsentiam ostendere vellet, in nebula apparuit: & cùm apud Isaiam Seraphim acclamassent, Plena est omnis terra gloria eius, domus impleta est fumo.

7 Ego in altissimis habitaui, & thronus meus in columna nubis.

NE quoniam se dixit terram obtexisse, videri posset ad terras tantum relegata, subiicit se etiam in cœlestibus habitationem & sedem obtinuisse, insinuans sibi competere quod de se Deus dicit in Prophetis: Cœlum & terram ego impleo. &: Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Porro in cœlestibus peculiariter se semper habitasse dicit, quòd locus altior cōpetat excelsis & rerum moderatoribus, quodq; in cœlis peculiariter Dei sapientia declaretur & gloria, è quibus terrena hæc omnia & inferiora moderatur. Peculiariter verò in nubibus sæpè Deus residere dicitur, quòd inuisibilis & longè ab intellectu humano semotus, ex nubibus mirabilia designet tonitrua, ventos, fulgura & pluuias: iuxta illud: Qui ponis nubem ascēsum tuum. Vnde & hic sapientia thronum suum testatur esse in columna nubis, alludens in nomine columnæ ad columnā illam nubis, qua in deserto Israëlitæ deducebantur per diem & per noctē, & in qua Deus Moysi loquebatur, iuxta illud Psal. In columna nubis loquebatur ad eos. Significat ergo sapientia, sic se in nubibus semper sedem habuisse, vt ex illis velut ex columna nubis, quæ erat populo Dei in deserto, multa bona & miranda mortalibus prouenirēt.

8 Gyrum cæli circuiui sola, & profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti.

HIs nihil aliud significat sapientia, quā se semper ab initio & superiora & inferiora omnia sua immensitate comprehendisse, perspectaq; ac cognita habuisse, nihilq; esse quantumuis altum, quantumuis profundum, quātumuis latum & amplum, ad quod ipsa non pertigerit sua infinitate & cognitione. Allegoria enim est in circumire, penetrare, ambulare, & stare, quæ humano more sapientiæ tribuuntur: ad significandum eam ad omnia peruenisse, & complexam esse omnia.

9 Et in omni populo & in omni gente primatum habui & omnium excellentium & humilium corda virtute calcaui.

NOn tantum, inquit, mea immensitas ad inanimata omnia pertigit, sed etiam ab initio semper dominata sum in omni populo & gente, regens omnes meaq; virtute calcaui, mihiq; subieci omnium & excellentium hominum & abiectorum corda, ita vt nemo se meæ potestati eximere posset, nemo conatu aliquo impedire quod disposui valeret. Hæc autem omnia quę de sua origine, gloria & immensitate prædicat sapientia, eo spectant, vt magis intelligatur magnitudo beneficij à se populo Israëlitico (quem in suam peculiarem habitationem sibi postea delegit) præstiti, & clarè omnes non ex inopia id factum agnoscant, sed ex singulari Dei beneficio, vt in sequentibus declarat.

10 *Et in his omnibus requiem quæſiui, & in hæreditate Domini morabor.*

PRo in his omnibus, Græcè eſt, μετὰ τῶν πάντων, hoc eſt, cum his omnibus, quaſi dicat Cum hæc omnia haberem, tamen quaſi his non contenta, quæſiui mihi aliquem locum & gentem in qua peculiariter quieſcerem, meque oblectarem. In ſecundo membro pro Domini, Græcis eſt, τινὸς, quod eſt alicuius vel cuius, vt ſenſus eſſe poſſit: Et quæſiui in cuius hæreditate morarer, vel vt in alicuius hæreditate morarer: quaſi dicat: Cum varij eſſent in orbe dij, & ſinguli ſuum haberent populum & hæreditatem, quæſiui cuius populus & hæreditas mihi in manſionem peculiarem daretur. Quidam noſtri libri pro Domini habent eius, & videri poteſt interpretem vertiſſe cuius, quod deinde mutatum ſit in eius, & quia relatiuum hoc non habuit antecedens, mutatum eſt in Domini. Vtut eſt, cum durior ſit coniunctio temporum quæſiui & morabor, commutatione modi leniēda eſt locutio, hoc modo: Quæſiui mihi requiem, & quæſiui vt in hæreditate Domini morarer. Sic enim rectè ſubiungitur.

11 *Tunc præcepit & dixit mihi Creator omnium, & qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo.*

CVm, inquit, iam anxiè mihi alicubi quietem dari peterem, Deus omnium creator mihi tandem certum locum, certamque manſionem attribuit, in gente ſcilicet Iſraëlitica. Nam pro requieuit in tabernaculo meo, Græcè eſt, κατέπαυσε τὴν σκηνήν μου, hoc eſt, quieſcere fecit, fixit vel locauit tabernaculum meum, conſtituendo, ſcilicet, mihi certum locum habitationis meæ. Proinde ſi velimus vt noſtra lectio ad originalem ſenſum, qui propoſito conuenit, accedat, commoda aliqua interpretatione accipienda eſt, vt neutrum, requieuit, actiuè accipiatur pro requieſcere fecit, & ſit ſenſus: requieuit me, hoc eſt, quieſcere me fecit in tabernaculo meo, quòd ſcilicet mihi quæſiui & optaui. Requieſcere enim & quieſcere etiam apud prophanos authores nonnunquam actiuè ponuntur, vt reſpondeant verbo Græco παύω, vt cùm Virgilius dicit in Pharmaceutria: Et mutata ſuos requierunt flumina curſus. Et Paulus in Moſtel. Quieſce tumultum hunc qui eſt ante oſtium. Si hæc interpretatio noſtræ lectionis nō placet, ſic accipi poterit quod dicitur: requieuit in tabernaculo meo, vt ſit ſenſus: requieui in me, quam ſibi velut in tabernaculum ſuum delegit, volens per me habitare in populo ſuo. Id etſi durè ſonare videtur, ſi de ſapientia diuina in genere accipiatur, cum hæc ſit ipſemet Deus nec à Dei eſſentia diſcreta ſit: tamen benè conuenit figuratæ locutioni, ſecundum quam introducitur hic ſapientia tanquam perſona aliqua apud Deum, & cum Deo ſubſiſtens. Proinde benè quadrat in filium Dei, qui per appropriationem eſt ſapientia patris, in quo tanquam in tabernaculo ſuo Deus pater rectè dicitur quieſcere, ſicut de eo in Pſalmi dictum eſt: In ſole poſuit tabernaculum ſuum. Porrò quomodo ſapiētia Deum ſe creaſſe, ſupra capite 1. & in Prouer. ca. 8. ſatis dictū eſt, nempe quòd in Deo ſubſtiterit, & Deus in ſeipſo conceperit rationes, ſecundum quas mundū fabricaturus, vt de Deo humano more pro captu noſtræ intelligentiæ loquamur. Ei verò qui appropriatè dicitur ſapientia patris, rectè intelligitur tribui creatio ratione generationis æternæ, ſecundum quam verè ſuam eſſentiam à patre accepi, vt creatio cum filio Dei tribuitur pro generatione accipiatur. Poteſt & creatio filio Dei tribui ratione aſſumptæ humanæ naturæ, ratione cuius etiam ei benè competit quod dicitur, requieuit in tabernaculo meo: quia in Chriſto homine inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. At hic ſenſus non eſt proprius huic loco, vt ſatis patet ex ſequentibus.

Prou. 8.
Sap. 1.
Coloſ. 2.

12 *Et dixit mihi. In Iacob inhabita, & in Iſraël hæreditare, & in electis meis mitte radices.*

PEr hoc quod dicit Deum ſibi præcepiſſe & dixiſſe, nihil aliud ſignificatur quam Dei voluntate factum eſſe, vt ſapientia, quæ omnia obtinebat peculiariter apud populum Iſraëliticum reſideret: qui aliis populis ad idolatriam declinātibus, vnicè in cultu veri Dei retentus eſt, qui & legem à Deo accepit, & cæremonias Deum colendi, & per ſuccedentes ſibi ſemper doctores & Prophetas de Deo ſemper edoctus eſt, in quo item populo Dei ſapientia, mira ſemper deſignauit, peculiariter eius curam gerens quomodo ſuæ hæreditatis homo peculiarem curam habet, ob quæ omnia, rectè dicitur ſapientia habitaſſe in Iacob, hoc eſt, progenie Iacob, & in Iſraële ſuā accepiſſe hæreditatem, & in electis à Deo firmiter radicatam eſſe.

13 *Ab initio & ante ſæcula creata ſum, & vſque ad futurum ſæculum non deſinam, & in habitatione ſancta coram ipſo miniſtraui.*

LEgunt multi, Ab initio & ante ſæcula, ſed coniunctionem, &, ſicut non habent Græca, ita nec quædam ſcripta Latina: Pro vſque ad futurum ſæculum Græcè eſt αἰῶνος, hoc eſt, vſque ad ſæcula, hoc eſt, vſque in æternum. Repetit de ſua ante tempora omnia æternitate, vt ne putaretur tum primum cœpiſſe, cùm Iſraëliticum populum ſibi in ſuam hæreditatem delegit & ſeipſum per legis dationem oſtendere cœpit. Pro, inhabitatione ſancta, eſt, σκηνῇ ἁγίᾳ: in tabernaculo ſancto, Loquitur enim de tabernaculo Dei à Moyſe erecto, in quo Deus peculiariter ſuam præſentiam exhibebat, & in quo ab Iſraëlitico populo colebatur, ratione cuius cultus Deo exhibiti, ſe dicit ſapiētia coram Deo in tabernaculo eius miniſtraſſe: quia ſcilicet eius iuſſu & ordinatione populus ille cultum eum Deo deferebat. Eſt enim pro, miniſtraui ἐλειτούργησα, quod verbum ſignificat propriè publica munera & miniſteria obire, qualia ſunt ſacrificare & magiſtratum gerere, vnde & pro ſacrificare ſæpe ponitur, λειτουργία, pro ſacrificio.

14 *Et ſic in Sion firmata ſum, & in ciuitate ſanctificata ſimiliter requieui, & in Ieruſalem poteſtas mea.*

EXponit quomodo in ipſo populo Iſraëlitico, quem totum ſibi accepit in ſuam habitationem & hæreditatem, peculiariter adhuc quendam locum accepit, per tabernaculum à Moyſe erectum. Sic, inquit, hoc eſt, per tabernaculum & arcam Dei, cui tandem Dauidis tempore locus fixus deputatus eſt in monte Sion & ciuitate Ieruſalem, cùm prius per varia loca vagaretur, etiam ergo firmata ſum in Sion, quia is locus vnicè electus eſt, in quo Deo deinceps ſeruiretur, & lex Dei doceretur, à quo monte ciuitas Ieruſalē cœpit vo-

cati-

cari ciuitas sancta, & sanctificata, per arcam scilicet & cultum Dei. In qua se sapientia non tantum similiter sicut prius in toto populo quietem obtinuisse dicit, propter stabilem arcæ in eo loco mansionem, sed etiam potestatem, propter regiam sedem quæ ibi à Dauide est constituta.

a

15 *Et radicaui in populo honorificato, & in partes Dei mei hæreditas illius, & in plenitudine sanctorum detentio mea.*

QVod dixit de loco quem sibi peculiarem delegit, id nunc de populo dicit, nempè quòd populum illum quem Dei singulari honore affecerat, educendo eum in mirabilib. signis ex Ægypto, sic sibi assumpsit, vt in eo firmiter persisteret per doctrinã, & cultum in tabernaculo quod fuerat in medio eius exhibitum. Porrò secunda pars Græcè sic habet, ἐν μερίδι κυρίου κληρονομίας αὐτοῦ. In parte Domini hæreditatis illius. Quem enim prius vocauit populum honorificatũ, nunc vocat partem Domini, & partem hæreditatis illius, hoc est, portionem eius hæreditariã, iuxta illud, Deuter. 32. Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hæreditatis eius. Et certè verisimile est interpretem vertisse nõ pluraliter, in partes, sed parte, nec per nominatiuum, hæreditas, sed hæreditatis vel hæreditate. Atque ita legisse Rabanum apparet dum sic scribit. In populo honorificato, dicit in populo Christiano, qui nominis eius insigni præconio meruit honorari, qui par eius & hæreditas dicitur, &c. Non explicat quæ sint partes Dei, sed quæ sit pars & item significat esse partem & hæreditatẽ. Proinde si nostra lectio est retinẽda cum multos torqueat, sic est accipiẽda, Radicaui, hoc est, radices misi. & firmiter hæsi in populo honorificato, hoc est, in eas partes quas Deus possidet, quę sunt hęreditas illius, vt subaudiatur, quę sunt, & pluraliter accipiatur dictum, in partes, propter varias tribus populi Israelitici. In sequẽti parte, quæ Gręcis non est per plenitudinem sanctorum, intelligere conuenit totum populum fidelium & colentium Deum. Quærunt hic etiam nostri, quomodo sapientia dicat, in partes Dei mei, cùm quæ hic loquitur sit ipsemet Deus. At huic quæstioni locus non est in originalibus, quæ tantum habent Domini, nec habent pronomen mei. Et tamen etiam rectè sapientia in genere accepta vt hic introducitur loquens tanquam persona aliqua apud Deum cõsistens, rectè dicit, Dei mei, ratione originis quam in Deo habet, & ratione participationis in hominib. quæ à Deo in ipsis profluit. Sapientia verò appropriata, quæ Dei filius est, rectè partem dicit Deum suum, non tantum ratione assumptæ humanæ naturæ, sed etiam ratione diuinitatis, quam à patre per generationem habet. Et quidem quæ hactenus dicta sunt de electo Dei populo & ciuitate sancta, quamuis ad literam pertineant ad Israëliticum populum & ciuitatem Ierusalem, altiori tamen & mystico sensu etiam sunt intelligenda de populo Christiano & ciuitate cœlestis Ierusalem, quæ est ecclesia. Hic enim longè verius sapientia Dei & filius Dei, iussu & voluntate Dei, suam accepit firmam habitationem, nõ relinquendam vnquam vsque ad consummationem sæculi.

16 *Quasi Cedrus exaltata sum in Libano, & quasi Cypressus in monte Sion.*

POstquam narrauit quem locum & populum adepta sit, ostendit quem fructum in eo protulerit, & quam gloriam in eo obtinuerit. Proinde variarum rerũ & maximè arborum & fructuũ eius adfert similitudines, significans in genere per tam copiosam enumerationem, quicquid in creaturis illis est excellentiæ, gratiæ & vtilitatis, id in vna sapiẽtia cumulatim inueniri: in particulari verò demonstrans suam tum magnitudinem, tũ pulchritudinem, tum suauitatem, tum vtilitatem, tum dignitatem & gloriam. quæ in populo Dei, & Ierosolymis floruit atque excelluit, sicut vnaquæq; illarum quas enumerat arborum suum peculiariter habet locum in quo visuntur, & præclarissimæ inueniuntur. Dicit ergo se exaltatam, in Ierusalẽ, scilicet, & hæreditate Dei, sicut cedrus exaltatur in monte Libano, & sicut cypressus in mõte Sion. Vbi pro, Sion, Græcis est ἀερμών, Ærmon vel Hermon. Vnde nomen, Sion, hic non significat illum montem ciuitatis Ierusalem, de quo mox dictum est: Et sic in Sion firmata sum, sed montem Hermon qui erat vltra Iordanẽ, qui etiam habuit nomen Sion, vt patet Deute. 4. sed aliis literis scribitur apud Hebræos cum montem Hermon significat, & cum montem Ierusalem. Nam præter alia Sion mons Hierusalem scribitur in principio per Tsade: mons verò Hermon per Schin. His ergo arboribus, quæ in maximam crescũt altitudinem, adeò vt in Cypro cedrum crescere Plinius scripserit centum triginta pedum longitudine, sese comparat sapientia, significare volens suam sublimitatem, quam in populo Dei obtinuit: quanquã sint & aliæ harum arborum conditiones, ob quas eis rectè comparatur sapientia. Sunt enim & firmissimæ atque maximè diuturnæ, & optimi odoris.

17 *Quasi palma exaltata sum in Cades: & quasi plantatio rosæ in Iericho.*

COniungit superiori sententia, duos montes vltra Iordanem sibi vicinos, hic coniungit duo loca citra Iordanem sibi vicina. Pro Cades enim Græca habent γάδδι, vel Engaddi, qui est locus iuxta mare mortuum, non longè ab Ierico, in quo latuit Dauid, vt est 1. Regum 24. & de quo fit mentio in Canticis, vnde potius legendum esset, Gades. Non enim, Cades, hic est nomen solitudinis, quæ Num. 13. dicitur desertũ Pharan, & Num. 33. desertum Sin, sed locus fertilior & iucundior, iuxta Iericho. In quo apparet arborem palmã illo tempore crevisse nobilissimam, quæ illis regionibus adeò fuit frequens & nobilis, vt toti regioni nomen dedisse putetur. Nam Phœnicia dicta est à palma, quæ Græcis φοῖνιξ dicitur. Sic & in Iericho apparet tunc fuisse rosarum plantationẽ, quæ & in maiorem quam aliis locis excreuerit altitudinem, & rosas protulerit gratiores. His ergo arboribus se etiam ob earum celebritatem, quas in illis obtinent, comparat, significãs suam celebritatem quam consecuta sit in populo Dei, simulque indicans sibi cõpetere quicquid vel in palma, vel plantis rosæ, siue ob altitudinem, siue ob pulchritudinem oculis placet, aut alia quauis ratione homini gratum est. Nam palma præter insignem altitudinem, etiam gratum & dulcissimum profert fructum, quem dactylum dicimus.

18 *Quasi oliua speciosa in campis, & quasi platanus exaltata sum iuxta aquam in plateis.*

Et

ET hic notatur arborum pulchritudo ob singulares earum conditiones. Nam & oliua delectat suo fructu, & platanus suorum foliorum latitudine & ramorum expansione, a qua & nomen accepit. Plato enim Græcè Latinè latum dicitur. Vnde hæc arbor magnā vmbram de se diffundit, ob quam vnicè expetitur teste Plinio libro 12. ca. 1. Quis non iure, inquit, miretur arborē vmbræ gratia tantum, ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Ionium in Diomedis insulam, eiusdem tumuli gratia primum inuecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiæ, & iam ad Morinos vsque prouecta, ad tributarium etiam pertinens solum, vt gentes vectigal & pro vmbra pendant. Hæc ille. De hac arbore hic dicitur, quòd si iuxta aquam, quòd scilicet multum humoris requirat. Additū etiam est ab interprete, in plateis, hoc est, latis viis, vt correspondeat illi quòd præcedit, in campis. Vt enim conuenit oliuas esse in campis, ita platanum in latis viis, vt sit viatoribus sua vmbra refrigeriū. Significat ergo sapientia se & dulcedinem adferre instar oliuæ, & refrigerium instar platani.

19 *Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans odorem dedi, quasi myrrha electa dedi suauitatem odoris.*

PRo balsamum æditio Complutensis habet *παλαθος*, quæ dictio putatur significare massas ficorum & caricarum, quanquam hæc magis dicatur Græcis *παλάθη*. Germanicum exemplar habet *ἀσπάλαθος*, atque sic potius legendum esse vel ex eo satis patet, quòd hic enumerentur aromatica, inter quæ est *ἀσπάλαθος*, non autē *πάλαθος*, vel *παλάθη*. Et Rabanus legit aspalathū, quæ lectio etiam in scriptis quibusdam reperitur, & in Glosa ordinaria, quamuis ibi corruptè ferè legatur aspalathum, quæ dictio cum nō intelligeretur à scriptoribus, mutata est in aliam sono similē & notiorem, balsamum, quomodo interpretem vertisse, vel inde satis patet, quòd mox de balsamo subiungat. Vera ergo lectio est, aspalathos vel aspalatum. Quid autem ea dictio significat, adfert etiam Rabanus ex Plinio, qui libro 12 cap. 14 sic scribit. In eodem tractu aspalatos nascitur, spina candida, magnitudine arboris modicæ, flore rosæ radix eius vnguentis expetitur. Tradunt in quocunque frutice curuetur arcus cœlestis, eandem quæ sit aspalatho suauitatem odoris existere, sed in aspalatho inenarrabilem quandam, &c. Quidā, existimant esse arborem, quam officinæ vocant lignum Rhodium. Itaque, postquam se sapientia comparat arboribus nobilioribus, quæ ob magnitudine sunt oculis gratæ & præclaræ, hac iam sententia se confert arbusculis odore præstantibus, & olfactui gratissimis. Sicut enim aspalathos vel aspalathum arbusculæ species est, ita & cinnamomum & myrrha, non tantum fructuum nomina sunt, sed & arbuscularum & fruticum. De cinnamomo enim scribit Plinius libro 12. ca. 19. nasci apud Æthiopes, esseque fruticem duorum cubitorum altitudine, quatuor digitorum crassitudine, statim à terra sex digitis surculosum, arido similem. Et de Myrrha idem eodem librum capite 15. scribit: arborem esse quæ in Arabia nascitur altitudinis quinque cubitorum non sine spina, caudice duro & intorto crassiore quam thuris. Huius cortice inciso desluit lachryma, quæ & ipsa myrrha vocatur & stacte. Eius præcipua virtus est mortuorum corpora incorrupta seruet. His ergo tribus arbusculis aromatizantibus, hoc est, aromata & species odoriferas de se præbentibus, & suauem odorem exhibentibus, se comparat rectè sapientia significans se summam dulcedinem suis adferre, & quicquid in istis est vel voluptatis vel vtilitatis corporaliter, idipsum etiam spiritualiter suis præstare.

20 *Et quasi storax & galbanum, & vngula, & gutta, & quasi libanus non incisus vaporaui habitationem meā, & quasi balsamum non mixtum odor meus*

POst arbores odoriferas, cōparat se in hac sententia sapientia præclarioribus resinis arborum & fruticum. Est enim storax, resina, arboris, quæ Græcè dicitur styrax, & in Arabia crescens: cotoneæ malo similis est, fructu maiore quam auellana, specie candidi pruni ex qua manat liquor eiusdem nominis coloris flaui resinosi, albicantibus fragmentis, odoris perseuerantis, quem hodie officinæ vocant storacem. Rabanus hic legit, styrax, Græcis autem hic non est huius mentio. De styrace vide Plinium libro 12. c. 17. Galbanus vel galbanum, succus, est siue lachryma fruticis, quæ ferula dicitur nascentis in Syria, de qua sic Plinius lib. 12. cap. 25. Dat & Galbanum Syria in eodem Amano monte è ferula quam eiusdem nominis resinæ modo stagonitim appellant, &c. Per vngulam hic oportet intelligere eam aromatis speciem quæ Exod. 30. dicitur onyx, & inter quatuor aromatum species, quæ ad thymiama conficiendum decretæ sunt, censetur. Nam *ὄνυξ* Græcè, quòd nomen hic ponitur, Latinè vnguem significat, & inter cætera significat aroma quoddam & resinam, sic dictam quòd vnguis humani colorem referat. Per guttā intelligenda est hoc loco, sicut & Psal. 44. cum dicitur, Myrrha & gutta & casia, &c. resina, quæ ex frutice myrrha desudatur, quæ Græcis *στακτή*, dicitur à distillando, quia Græcis *στάζειν*, distillare est. Hoc enim loco sicut & Psal. prædicto, pro gutta est *στακτή*, quod non eo seruandum est Exodi 30. pro, quasi libanus non incisus, Græcis est, *ὡς λιβάνου ἀτμίς*, hoc est, vt thuris vapor. Significat enim libanus non tantum montem, sed etiam arborem thuriferam & thus. Itaque notandum diligenter, in originalibus Græcis hic tantum recenseri quatuor species aromaticas, idque eas ex quibus Exodi 30. præcipitur confici thimiama Domino offerendum. Nec est vaporaui habitationem meam, sed tantum est, quasi thuris vapor *ἐν σκηνῇ*, in tabernaculo, vt significetur sapientiam se conferre quatuor illis speciebus quæ in tabernaculo Dei offerebantur in thymiamate ex illis confecto, Noster interpres declarat se legisse, *ὡς λίβανος ἄτομος* non *ἀτμίς*. Itaque per libanum hic oportet accipere ipsam arborem thuriferam, quæ peculiaris est Arabiæ: aut potius ipsum thus, quod ex eadem arbore profluit & colligitur, diis peculiariter etiam apud gentes dicatum. Verum quomodo intelligendum sit quod dicitur, libanus non incisus, non video cùm thus colligatur incisis arboribus, nisi forte aliquando vltro desudet ex arbore, idque melius sit, eo quod ex incisione colligitur, sicut de myrrha scribit Plinius, quod sudet sponte priusquam incidatur, eāque resinā stactē dictam, cui nulla præfertur. At hæc meditanti & diligentius perquirenti occurrit certius aliquid ex Plinio, quod de libano nō inciso dicendū est. Is enim lib. 12. ca. 14. inter cætera quæ de thure scribit, sic habet:

habet. Præcipua gratia est mammoso thuri, cùm hærente lachryma priore, alia consecuta miscunt se. Singula hæc manum implere solita inuenio, cùm minore diripiendi auiditate lentius nasci liceret. Græci stagoniam & atomum tali modo appellant: minorem autem orobiam, micas concussu elisas mannam vocamus, &c. Hoc ergo hic dicitur, libanus non incisus, quod Plinius dicit vocari thus athomum, cum, vt diximus interpres noster pro: non incisus, hic legerit, ἄτομος. Cùm dicitur vaporaui habitationem meam, verbum, vaporaui, actiuè positum est pro suffire & suffumigare, quemadmodum dicit Virgilius. 11. Æneidos: Succedunt matres, & templum thure vaporant. Significat ergo Sapientia se velut optimi odoris vaporem de seipsa sparsisse in populo quē sibi in suam delegerat habitationem, dum eum gratissima & suauissima doctrina imbuit, quæ mētes hominum non minus recreat & delectat, quam aromata illa odoratum corporalem. Addit interpres de balsamo non mixto, intelligens succum balsami non vitiatum aut adulteratum aliqua mixtione. Nam balsamum quoq; & arborem significat & succum qui ex ea colligitur. De hac arbore, eiúsque succo multa Plinius lib. 12. c. 25. scribens, omnibus odoribus præferri ait balsamum vni terræ Iudeæ concessum quondam in duobus tantum hortis, vtroque regio: altero iugerum viginti non amplius: altero pauciorum, &c. Inciditur arbuscula vitro lapide, osseisve cultellis, & succum emittit eximiæ suauitatis: qui opobalsamum dicitur. Nam Græcis, ὀπὸς, succus est. Cum autem mixtionibus variis adulteretur, summa non mixti probatio est, vt lac coagulet, & in veste maculas nun faciat.

21 *Ego quasi terebinthus expandi ramos meos, & rami mei honoris & gratiæ.*
22 *Ego quasi vitis fructificaui suauitatem odoris, & flores mei fructus honoris & honestatis.*

AD magis amplificandum suam excellentiam adhuc duabus se confert arboribus, ramis, odore & fructu præstantibus, terebintho scilicet & viti. De terebintho scribit Plinius li. 13. c. 6. esse arborem circa Idam, Macedoniámque, breuem & fruticosam, in Damasco Syriæ magnam & copiosam, oleæ flore, sed puniceo. Cuius baccæ primum sunt herbaceæ, mox rubræ: & cum maturuerint nigrantes, magnitudine fabæ. Fundit etiam resinam odoratissimā hæc arbor, vt testatur idem lib. 14. c. 20. Instar ergo terebinthi dicit se sapientia expandere ramos suos, quòd suam vim & efficaciā ad multos diffundat cum summa & gratia & vtilitate. Ramos suos dicit esse honoris & gratiæ subaudi ramos, vt exprimunt Græca: quia honorē adferunt simul & gratiam. Ita & instar vitis dicit se proferre & germinare suauem odorem, quia se gratam & delectabilem suis exhibet, suámque famam ac nomen latè spargit. Flores suos dicit esse fructus honoris & honestatis: quia proferunt tales fructus honorem scilicet vel gloriam, & diuitias. Nam hic rursum nomen honestatis pro diuitiis ponitur, cùm Græcis sit, πλοῦτος, Itaque in duobus se imitari dicit vitem, & in odoris suauitate: quæ est in flore vitis, & in fructus præstātia: qui florem sequitur: ita enim & sapientia suis amatoribus voluptatem adfert, tanquam gratum florem, & simul gloriam & opes, tāquam veros & solidos fructus. Hic ergo dicens: rami mei honoris & gratię: item, flores mei fructus honoris & honestatis: ipsamet explicat similitudines quas hactenus attulit multas: quod & clarius facit subiungens.

23 *Ego mater pulchræ dilectionis, & timoris & agnitionis & sanctæ spei.*

BENE pulchræ vel bonæ dilectionis (vtrunq; enim significat Græca dictio, καλῆς,) dixit: quia est & turpis & mala dilectio. Quatuor doctrinæ suæ fructus commemorat: optimo ordine se consequentes, nempe vt qui fuerint ab ea instituti Deum & quæ Dei sunt diligant, diligentes colant & reuereantur: tum & perfectam cognitionem ac sapientiam habeant: quam adfert Dei timor: ac postremum & per hæc firmam in Deum spem collocent. Spes enim confirmatur ex testimonio bonæ conscientiæ & perfectiore Dei cognitione, iuxta illud Psalm. 9. Sperent in te qui nouerunt nomen tuum.

24 *In me gratia omnis viæ & veritatis, in me omnis spes vitæ & virtutis.*

EX Græcis percipi non potest an in priori membro legendum sit, vitæ an viæ, nam vtrumque legitur: quia hic versus hodie in Græcis non est. Rabanus & codices etiam plures scripti habent vtrobique: vitæ. Incertum item an dictio, omnis, in priori membro, referenda sit ad genitiuum, vitæ, an ad nominatiuum, gratia. Rabanus refert ad genitiuum, vitæ, vt significetur Dei gratia nos & præsentem obtinere vitam & futuram. Melius tamen sicut in secundo membro refertur ad nominatiuum, spes: ita & in priori ad nominatiuum gratia, vt sit sensus: Per me obtinetur omnis gratia, & quæ in bona vita consistit & quæ in veritatis agnitione sita est. Per me habetur omnis spes & quę est de vita æterna obtinenda, & quæ est de virtute habenda, quæ ad vitam æternam consequendam est necessaria. Vt in priori membro sit sermo de vita gratię ad quam necessaria est veritatis cognitio: in secundo de vita gloriæ ad quam perducit virtus.

25 *Transite ad me omnes qui concupiscitis me, & à generationibus meis adimplemini.*

POSTQVAM explicauit qui sint fructus ipsius, rectè subiungit hanc inuitationem ad fructuum illorum participationem: ob cuius desiderium excitandum tota illa narratio & commendatio sui fuit introducta. Generationes enim vocat fructus quos ipsa progignit, & quorum supra se matrem esse dixit, Dicit, adimplemini, significans fructus huius mundi non saturare, aut eam saturitatem non esse salutarem: nec expectandam. Item se suos fructus non auarè impartiri, sed licere vnicuique tantum ex eis accipere, quantum eorum voto satis esset.

26 *Spiritus enim meus super mel dulcis, & hæreditas mea super mel & fauum: Memoria mea in generatione sæculorum.*

PRO, spiritus, Græcis nunc est, τὸ μνημόσυνον, memoria vel memoriale. At interpres videtur legisse, πνεῦμα, quanquam & de memoria subiungat, ita vt vtrumque legerit. Spiritum sibi sapientia tribuit, sicut supra ei tributa est anima. Significat autem nomine spiritus suam naturam de se per legis doctrinam, & opera mirabilia spirantem suauem apud homines odorem, qui mo-

do & Sapientiæ 12. dicitur: O quàm bonus & ſuauis eſt Domine ſpiritus tuus: quod non tantum de ſpiritu ſancto, tertia in diuinitate perſona, eſt accipiendũ, cùm etiã ſpiritui ſancto dici poſſit: Domine ſuauis eſt ſpiritus tuus. Per hæreditatem ſapientiæ, intelligitur hic cõmuniter vita æterna, quam ſuis ſectatoribus largitur ſapientia. At cum in ſequentibus ipſam legem vocet hæreditatem Iſraëli datam, veriſimilius eſt etiam illam hic vocatam ſapientiæ hæreditatem, quam & credo illã appellate τὸ μνημόσυνον, memoriã ſuã, vel potius memoriale ſuum. Dictio enim Græca magis ſignificat memoriale aliquod & pignus quod ad conſeruationẽ memoriæ relictũ ſit. Tale autẽ memoriale, eſt lex à ſapiẽtia Dei fidelibus relicta, idque in perpetuã poſſeſſionẽ. Itaque idem hic dicitur
Pſal. 118. quod in Pſalmis: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua ſuper mel ori meo. Deſiderabilia ſuper
Pſal. 18. aurum & lapidẽ pretioſum, & dulciora ſuper mel & fauum. Et rectè probatur generationes & fructus ſapientiæ appetẽdos, propter dulcedinẽ ſpiritus qui percipitur in lege Dei, & eloquiorũ eius.

27 *Qui edunt me, adhuc eſurient, & qui bibunt me, adhuc ſitient.*

TANTA eſt & talis ſapientiæ Dei in ſcripturis & eloquiis ſacris relicta dulcedo, vt eius ſatietas & faſtidium nunquam hominem ſapientiæ amantem capiat, imo vt ſemper magis auidũ ipſius efficiat. Quod pulchrè hac ſententia ſignificatur, nempe guſtata ſapientia veluti cibo potúque ſuauiſſimo, appetitum non (vt in cibis corporalibus fieri ſolet) amitti, ſed retineri & augeri. Nec obſtat his quod ſuprà dixit ſapiẽtia adimplemini. Item quod Dominus dixit, Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum. Nam eſuries & ſitis, de qua dicitur in hac ſententia, tantum excludunt faſtidium, & includunt vlteriorẽ appetitionem rei habitæ. In ſententia verò Domini nomine ſitis, inopia ſignificatur & deſiderium rerum alienarum: ſicut & ſuprà cum dixit, ſapientia adimplemini, ſignificatum eſt fructus ſapientiæ inopiã tollere, & deſideriũ rerũ alienarũ. Multũ dilucidant hanc ſententiam quæ diuus Gregorius ſcripſit homil. 36. ſuper Euangelia. Hoc diſtare, inquit, fratres chariſſimi inter delitias corporis & cordis ſolet, quòd corporales delitiæ, cum non habentur, graue in ſe deſiderium accẽdunt: cùm verò auidè eduntur, comedentem protinus in faſtidium per ſatietatem vertunt. At contra ſpiritales delitiæ, cum non habentur, in faſtidio ſunt: cũ verò habentur, in deſiderio: tantoque amplius à comedente eſuriuntur, quanto & ab eſuriẽte amplius comeduntur. In illis appetitus placet, experientia diſplicet. In iſtis appetitus vilis eſt, & experientia magis placet. In illis appetitus ſaturitatem, ſaturitas faſtidium generat, in iſtis autem appetitus ſaturitatem, ſaturitas appetitum parit. Augent enim ſpiritales delitiæ deſiderium in mente dum ſatiant, quia quanto magis earum ſapor percipitur, eo amplius cognoſcitur quod auidius ametur. Et ideo non habitæ amari non poſſunt, quia earum ſapor ignoratur, &c.

28 *Qui audit me, non confundetur: & qui operantur in me, non peccabunt.*

ALTVM fructum perceptæ ſapientiæ explicat hæc ſententia, nempe quod per eam duplex malũ effugiet ſapientiæ ſtudioſus confuſionem, ſcilicet, & peccatũ. Qui, inquit, audit me, hoc eſt, obedit mihi: nunquam pudore afficietur: quia & hic fiducialiter deget, & ab æterna confuſione liber erit nec ſpe ſua fruſtrabitur. Et qui operantur in me, hoc eſt, qui ſua per me obeunt negotia, non peccabunt in eis, ſed ſua fœliciter & bene peragent. In priori ergo membro εὐτυχίαν, hoc eſt, fœlicitatem promittit: in ſecundo εὐπραξίαν, hoc eſt, bonam operationem.

29 *Qui elucidant me, vitam æternam habebunt.*

HÆC pars iam Græcis non eſt, rectè tamen ſuperioribus ſubiicitur, vt poſtquam dictũ eſt qui boni conſequentur ſapientiæ auditores, diceretur etiam quid cõſequentur eius doctores. Hi enim ſunt qui elucidant ſapientiam, hoc eſt: qui eam in lucem proferunt, & clariorem aliis faciunt dũ eã docent, & ſuis expoſitionibus explanant. His amplius quid promittit quam auditoribus: quia illis promiſit tantum non confundi, iſtis vitam æternam. Quia, vt dicitur apud Daniël. ca. 12. qui ad iuſtitiã erudiunt multos, fulgebũt quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates. Sed notandum quod dicat: qui elucidant me: contra eos qui ſuam gloriam venantur ex doctrina verbi Dei, ſeſe cupientes celebrari, nec tantum gloriam ſapientiæ & veritatis quærentes.

31 *Hæc omnia liber vitæ, & teſtamentum altiſſimi, & agnitio veritatis.*
32 *Legem mandauit Moyſes in præceptis iuſtitiarum & hæreditatem domus Iacob & Iſraël promiſſiones.*

HÆC cum ſequentibus aliquot ſententiis videntur ab ipſo authore inſerta ad explicationem & confirmationẽ præcedentium, quamuis poſſint etiam accipi vt ſint adhuc verba ſapiẽtiæ loquẽtis & explicantis ſua verba. Habent autem Græca vnam tantum ſententiam hoc modo: Hæc omnia liber teſtamenti Dei altiſſimi lex quam mandauit nobis Moyſes, hæreditatem in congregationibus Iacob, Niſi quod Germanicũ exemplar non habet nominatiuum, lex, ſed genitiuum legis: nec habet pronomen, nobis. Senſus ergo eſt: Hæc omnia prædicta de ſapientia, ſunt vel continet aut præſtat liber legis diuinæ: qui ſapientiam Dei quatenus hominibus eſt neceſſaria complectitur, cuius doctrina obſeruata præſtat eam ſeruantibus bono ſuperius inſinuata. Hic liber complectens totam ſacram ſcripturam liber eſt vitæ: quia vitam conferens ſeruãtibus: Eſt & teſtamentum altiſſimi: quia in ſe continet fœdus & pactum quod cum populo ſuo Deus pepigit, continens & quid Deus à nobis requirat, & quid ipſe nobis promittat. Additur rectè & agnitio veritatis: quia ſapientia non conſiſtit in libro legis: niſi per eũ agnoſcatur veritas, verus, ſcilicet, Deus, & verus eius cultus: atq; vera bona, ad quæ eius cultus hominem perducit. Quis autem ſit liber vitæ explicatur ſequenti ſententia: quæ collatione facta cum originalibus ſic videtur accipienda: Legem mandauit Moyſes conſiſtentem in præceptis iuſtarum actionum, quæ vel erga Deum, vel erga proximum ſeruãdæ ſunt. Hãc, inquam, legem mandauit, & hæreditatem domus Iacob & promiſſiones Iſraëlis: hoc eſt, ſic eam mandauit vt eſſet hæreditas progeniei Iacob, in perpetuum poſſidenda ab illa, & contineret præter præcepta etiam promiſſiones Iſraëli factas.

33 Poſuit

33 Posuit Dauid puero suo excitare regem ex ipso fortissimū, & in throno honoris sedentem in sempiternum.

HIc versus in Græcis exemplaribus nūc non est, & Germanum quidem exemplar nihil habet eius loco, sed quod sequitur. Qui implet quasi Phison: coniungitur cum his quæ iam dicta sunt de libro legis Moysi, vt omnes illæ comparationes referantur ad legem Dei. Complutensis autem æditio, loco huius nostræ sententiæ, duas habet sententias hoc modo: Ne deficiatis roborari in Domino, vt ipse vos confortet: Adhærete illi, Dominus omnipotens Deus solus est, & non est amplius præter illum Saluator. Quæ longè minus huic proposito videntur conuenire, quàm quod nos legimus, quod omnino est verisimile nostrum interpretem in suo exemplari legisse. Nec enim est probabile, illum de suo tam multa addidisse: quibus nihil tale in suo exemplari correspondisset. Porrò hanc sententiam non pertinere ad Salomonem: qui Dauidi in regno successit, sed ad Messiam: qui cum hæc scriberentur, expectabatur nasciturus ex semine Dauid, manifestū est ex illo quod dicitur: sedentē in throno honoris in sempiternum: quod Salomoni non conuenit, sed illi de quo dictum tunc erat: Super
Isaie 9. solium Dauid, & super regnum eius sedebit: vt confirmet illud & corroboret: amodo & vsque in sempiternum. De Messia autem rectè hic subiungitur, siue occasione promissionū quæ in lege Moysis continentur: quia hoc tunc vnicè inter omnes promissiones expectabatur, vt veniret promissus Dauidi Messias: siue potius quia hic futurus erat alter post Moysen legislator, qui suæ doctrinæ sapientia perfecturus erat legem Mosaycam, vt postquam dictum est sapientiam contineri lib. in fœderis Domini, subiungatur de duobus legislatoribus: quorum alter tulit legem veterem, alter laturus erat legem nouam, & testamentum nouum per Ieremiam promissum. De hoc ergo dicit, quòd altissimus posuit, hoc est, constituit atque promisit Dauidi puero
Iere. 31. suo, hoc est, famulo suo, excitare ex ipso regem fortissimum: qui, scilicet, ab omnibus hostibus &
Ioan. 4. seruitute populum suum liberaret, qui & sederet in throno regio in sempiternum, nullum vnquam habiturus successorem quasi dicat: Ille absoluet
Deut. 18. nobis sapientiam per legem & prophetas ex parte expressam, sicut dixit Samaritana, Scio quia Messias venit: qui dicitur Christus, cùm ergo venerit ille, annūciabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam suscitabit vobis Deus de gente tua & de fratribus tuis sicut meipsum audietis, &c.

34 Qui implet quasi Phison sapientiam, & sicut Tigris in diebus nouorum.

RElativvm, qui, hic & in sequentibus sententiis, nostri referunt ad regem illum fortissimum, de quo in superiori versu, vt quæ sequūtur de Christo sint peculiariter dicta, & ad euangelicam pertineant doctrinam: in quam sanè ea omnia perfectius quadrant, quàm in legem veterem. At hanc non esse genuinam huius loci tractationem, præter alia quæ dici possent, ex eo manifestum, quod pro illo: Qui implet, est participium τιθεὶ μπλῶν, quod nō potest cōmodè referri ad accusatiuum, regem fortissimum, sed ad illud quod est suppositū verbi, posuit, in præcedēti sententia, sicut in æditione Complutensi refertur ad Dominum: de quo ibi præcedit: & in æditione Germanica refertur ad librum legis, de quo ibi præcedit. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ille posuit Dauidi excitare ex ipso regem, qui sapiētiam abūdè instar fluminū hominibus profundit, sicut per Moysen fecit, facitque, & per Christum suum suo tempore facturus est. Comparat ergo Deum in sapientiæ suæ communicatione aliquot celebratissimis illi populo & sacris fluminibus, nempe quatuor illis fluminibus quæ Genesis 2. dicūtur egredi ex paradiso, & Iordani præcipuo Iudaicæ terræ fluuio, significans per hæc Deum omnis veræ sapientię esse fontem & authorem. Atque hæc flumina eo disponit ordine, quē habent in mundi cōstitutione. Primus enim ab oriente est Phison Indiæ fluuius, idem cum eo quem teste Hieronymo, Gangem scriptores vocant. Sequitur illum Tigris, post eum Euphrates, ac deinde Iordanis, & postremum Gehon, quem Nilum Æthiopiæ & Ægypti fluuium putant. Quæ quinque flumina non tantum recenset ob earum celebritatem, sed etiam quod sacra essent: quatuor quidem illa ob paradisum in qua ortum suum habere scribuntur, Iordanis autem ob miraculosum Iudaici populi trāsitum, præter alia miracula quibus celebris est. Dicit ergo Deum implere sapientiam, hoc est, copiosam hominibus profundere sapientiam, quomodo Phison & Tigris copiosam de se diffundunt aquam. Per dies nouorum significat tempus veris, in quo fructus terræ innouantur, quando verisimile est Tigrim magis inundare solitum, ad irrigationem terræ, & eius commoditatem, itaque ea parte addita, significatur Deū non tantum copiosè sapientiam communicare hominibus, sed etiam oportunè & vtiliter. Et notandum est authorem sicut prius sapientiam comparauit variis arboribus, ita nūc comparare aquis diuersorum fluminum, vt sicut illis similitudinibus significatum est in sapiētia inueniri quicquid gratiæ & vtilitatis in nobilioribus arboribus inuenitur: ita & hic significaretur eam omnem adferre mundo vtilitatem, quam adferunt illorum fluminum aquæ. Etenim arboribus similis est sapientia ob fructus quos profert, & aquis, quod mentes hominum irriget, fœcundet, atque refrigeret.

35 Qui adimplet quasi Euphrates sensum, qui multiplicat quasi Iordanis in tempore messis.

DEvs, inquit, instar Euphratis multā aquam profundentis, etiam adimplet sensum, hóc est: intellectū vel prudētiā, (est.n. Græcis σύνεσιν) hoc est, copiosam intelligentiam & prudentiam de se diffundit in varios homines: eam copiosè dispertiens. Et hanc intelligentiam multiplicat in hominibus, sicut Iordanis multiplicat aquas suas in tempore messis: iuxta illud Iosue 3. Iordanis ripas aluei sui tempore messis impleuerat.

36 Qui mittit disciplinam sicut lucem, & assistens quasi Gehon in die vindemiæ.

BEne inter comparationes à fluuiis desumptas, inserit etiā similitudinē à luce solis mutuatam: quia & hæc aptissima est ad significandum & copiam sapientiæ quam non parcè Deus

elargitur, sed vt dicit Iacob c. 1. dat omnibus affluenter, nec improperat, & eiusdem muneris opportunitatem, vtilitatem atque naturam. Vt enim lux mortalibus summè necessaria est: ita miserrimo est vita hominis sapientia destituta, quę instar lucis est ipsi menti, viam rectam commonstrans, & discrimina rerum. Dicit ergo Deum mittere, hoc est, emittere disciplinam vel doctrinam & sapientiam: sicut lucem: quia, scilicet, copiosè eam à se in homines diffundit, sicut sol lumen copiosum longè latèque spargit, & quia cum summa hominum vtilitate id facit, item quia per eam hominum mentes illustrat. Eundem Dominũ dicit sapientiam quam de se mittit, assistere: hoc est, præsentem exhibere, quemadmodum Gehon vel Nilus exhibet præsentem aquam multã tempore vindemiarum. Eo enim tẽpore fit Nili incrementum in Ægypto cum summa terræ illius vtilitate. Cùm enim Maïus exhibeat in Ægypto tempus messis, teste Plin. 18. post solstitiũ ęstiuale, eodẽ teste, incipit Nili incremẽtũ. Cõmodè autẽ participium, assistens, ab interprete additum actiuè capitur quemadmodum sæpe, sisto, pro præsentem exhibeo ponitur, vt repetatur accusatiuus doctrinã respondeat verbo, mittit, & sit sensus: Mittit eã, & quam mittit etiam sistit, & coram exhibet. Et hic quoque tempus appositum, scilicet, in die vindemiæ, insinuat non tãtum copiosè, sed etiam opportunè & vtiliter sapientiam hominibus exhiberi, eaque hominum mentes fœcundari, quemadmodum Ægypti solum incremento Nili opportuno tempore præstito.

37 *Qui perficit primus scire ipsam, & infirmior non inuestigabit eam.*

GRÆCIS est: Non perficit primus scire eã, & sic extremus non inuestigauit eam. Quo significatur sapientiam ita esse incomprehensibilem, vt eius plenam cognitionem nec qui primus eius fuit studiosus, sit assecutus, nec assecuturus sit qui vltimus ei inuestigandæ vacabit: Noster pro οὐ, non, legit, ὅς, qui. Nec est dissimilis sensus. Significatur enim quod Dominus Deus primus perficit scire eam, hoc est, perfectam eius habet scientiam, & quicũque eo est infirmior, vt est omnis creatura, nunquam plenè eam inuestigabit: ita vt nihil præterea de ea restet inquirẽdũ & cognoscendũ. Quod sequẽs benè comprobat sententia.

38 *A mari enim abundauit cogitatio eius, & consilium eius ab abysso multa.*

LEGENDVM esse, ab abysso, potius quàm in abyssu, cùm vtrunque in scriptis reperiatur, Græca docent: quæ habent ἀπὸ ἀβύσσου. Certè Rabanus habet, ab abysso. Et dicitur Hebraica phrasi à mari, & ab abysso, pro, plusquam mare, & plusquam abyssus. Vnde sensus est: cogitatio sapientiæ copiosior est & incõprehẽsibilior quam sit mare, & cõsilia eius minus peruestigari possũt, quam maxima aquarum profunditas: iuxta illud Pauli ad Rom. cap. 11. O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius, &c.

39 *Ego sapientia effudi flumina, ego quasi trames aquæ immensæ de flumine, ego quasi fluuius Doryx, & sicut aquæductus exiui de paradiso.*

PRO his omnibus Græcis tantum est vna sententia bimembris, sicut habens: ἐγὼ ὡς σοφία ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμοῦ, καὶ ὡς ὑδραγωγὸς ἐξῆλθον εἰς παράδεισον. Ego sapientia veluti fossa de fluuio, & veluti aquæductus exiui in paradisum. Non est enim Græcis nomen aliquod fluuij qui Doryx dictus sit, sed est nomen appellatiuum διῶρυξ quod fossam significat, pro quo semel hic & mox postea vertitur trames. Nam & postea ponitur nomẽ διῶρυξ. Semel autem ponitur tanquam nomen proprium alicuius fluuij, vnde omnino verisimile est illam partem: ergo quasi fluuius Doryx, in nostram lectionẽ esse insertam ex altera aliqua versione margini prius adscriptam, & postea textui immixtam. Nã pro illo quod illi parti apud Græcos respondet, semel hic versum est: Ego quasi trames aquæ immensæ. Trames enim aquæ, non est aliud quàm fossa è fluuio deducta ad transferendum aquam. Hanc coniecturam certiorem facit, quod, vt notatur in Biblijs Roberti, quidam libri habeant, quasi Doryx a flumine: non autem, quasi fluuius Doryx. Rabanus quidem dicit fluuium Doryx quosdam existimare esse amnem Armeniæ qui Araxis dicitur. At nullo fide digno authore probari potest, vel alium aliquem fluuium dictum nomine Dorya. Quod quidam animaduertentes, mutauerunt nomen Doryx, in voraa. Nam & sic quidam libri habent, & placeret magis ea lectio: nisi inspectis originalibus magis verisimile esset versum fuisse Doryx ab aliquo, qui hoc nomẽ in Græcis corruptè legit: aut non satis animaduertit quid significaret. Quod si ea lectio sit retinenda, conuenientius fuerit vt nomen, Doryx, apud nos appellatiuè accipiatur, pro eo quod Græcis significat διῶρυξ, & sic sensus: Ego sum quasi fluuius, sed talis qui est fossa ex magno aliquo fluuio deducta, vt idem significetur cũ eo, ego quasi trames aquæ immẽsæ. Itaque postquã author huius libri suis verbis exposuit quomodo Deus sapientiam suam copiosè instar fluminum hominibus communicat, rursum introducit sapientiam loquentem de seipsa, ac ostendentem se, quatenus à Deo communicatur hominibus, rectè comparatam esse aquis à magno aliquo fluuio deductis: seque instar multarum aquarum copiosè rigare hominum mentes. Ego, inquit, sapientia effudi in mundo per legem & sapientum doctrinam: atque internã inspirationem flumina: hoc est, copiosam mundo exhibui doctrinã, quam tamẽ non ex meipsa accepi, sed sum quasi effossa aliqua via immensæ aquæ: de fluuio aliquo magno deducta, hoc est, sum quasi fluuius fossilis, & sicut aquæductus exiui in mundum ad homines de paradiso cœlesti, vbi fons est omnis sapientiæ & verus locus voluptatis. Significat ergo legis doctrinam, per quam sapientia hominibus est communicata, originem suam habere à Deo: nec tamen quamuis copiosè sit communicata, omnem Dei sapientiam ad nos plenè deriuatam, sed partem tantum, quæ nobis & conueniebat, & necessaria fuit. Habent quidem Græca: Exiui in paradisum, & tunc per paradisum intelligitur hortus ille de quo sequitur: Rigabo hortum meum. Conuenientem tamen etiam habet sensum, quòd se sapientia dicat exisse de paradiso illo mystico: qui est beatorũ locus, vt sit allusio ad paradisum terrestrem, de quo Genesis. 2 & significetur quod quemadmodum

ex

ex paradisi illius fonte, quatuor flumina diuisa sunt & egressa in mundum: ita & ipsa ortum suum in mundo habuit, ex plenitudine cœlestis sapientiæ, quę in Deo a beatis plenius haurītur & percipitur.

40 *Dixi: Rigabo hortum meum plantationum, & inebriabo prati mei fructum.*

LEGENDVM potius, pratus vel prati, vt habent quidam libri, quàm partus: Græca dictio insinuat, πρασιὰν, quæ areolam hortorum, & consitionum olearum significat. Ad cuius vocis imitationem verisimile est interpretem vertisse, prati, vel potius pratus: nam delectatur vocibus quartæ inflectionis: quæ hoc libro frequenter occurrunt. Et dictio cum offenderet quosdam tanquam absoluta, mutata est in partus. Ita enim plerique cùm se rectè corrigere putant quæ videntur abiona, veram lectionem præsumpta scientia deprauât. Per suum hortum plantationum & pratum suum: significat sapientia Dei populum, quem colendum suscepit, & in quo suam voluptatem constituit: qui plantationum hortus est, quia in eo magna est plantarum, hoc est, hominum iustorum & multitudo & varietas, diuersos fructus proferentium qui vt Dei munere industria sunt plâtati, ita assidua egent sapientiæ irrigatione: sine qua aridi efficerentur, nec fructus aliquos dignos proferrent. Indicat ergo sapientia se à magno flumine cœlestis sapientiæ emanasse in hunc mundum, vt ecclesiam electorum rigaret: nec tantum rigaret, sed etiam inebriatet, vt copiosum fructum Deo proferre valeret.

41 *Et ecce factus est mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare.*

SIGNIFICAT se suo profluuio & irrogatione non defecisse & exhaustam esse, sed contra valde profecisse & auctam esse. Et ecce, inquit, est quod mireris, trames ille aquæ, de quo dixi, factus est mihi abundans, hoc est, copiosus admodum, excrescens scilicet in iustum flumen, quia Græcis est, factus est mihi, διώρυξ, hoc est, fossa in flumen. Et fluuius meus etsi in principio fuerit exiguus, tamen mox appropinquauit ad mare, hoc est, similis mari factus est. Quibus verbis significat, ex paruis initiis sacræ doctrinæ, maxima incrementa consecutam esse. Moysi enim libris accesserunt scripta & oracula prophetarum: & cum sacra doctrina prius tantum recepta esset in exiguo Iudaico populo: iam tunc cum hæc scriberentur, cœpit dilatari per dispersos Iudæos ad exteras gentes. Sed omnium perfectissimè per expectatum tunc Messiam nunc impletum est, quando Apostolorum prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum, & perfectè impletum est quod dixit Isaias c. 11. Repleta est terra scientia Domini, sicut aquam maris operientis. Ad quam veritatis diuinæ diffusionem etiam respicitur in sequentibus.

42 *Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam vsque in longinquum.*

BENE probat progressum & incrementum suę doctrinæ alia iam adducta similitudine, cuius supra etiam mentio fuit, lucis scilicet: quæ cum manè subito erumpit, mox toto orbe spargitur, sed per incrementa, ita vt diluculum obscurius sequatur clarior lux quæ crescit vsque ad perfectam diem. Rectè ergo dicit sapiētia, doctrinam meam quasi antelucanum, hoc est, diluculum, (Græcè enim est, ὄρθρον,) illumino omnibus, hoc est: ita eam omnibus claram facio & exhibeo, quomodo matutinum lumen, subito post tenebras sol exhibet, spargens illud successiuè, & augens per vniuersum orbem. Nec desinam illam diuulgare & notam facere vsque in longè dissitas orbis partes. Eo enim tempore sacris Bibliis in linguam Græcam conuersis, cœpit sacra doctrina etiam ab exteris agnosci, quæ deinde per Messiæ doctrinam latissimè & plenissimè disseminanda erat in vniuerso orbe, fugatis idololatriæ tenebris. Quod authorem huius libri agnouisse futurum, satis ex his verbis intelligere licet. Nec mirum, cùm apertè id Prophetæ expressermt, vt est illud Isaiæ. cap. 49. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.

43 *Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo sperantes in Domino.*

HVNC versum Græca modo non habent, dubitandum tamen nō videtur quin eum apud Græcos interpres legerit. Alioqui tam insignem sententiam de suo nequaquam addituтus, cui nihil in Græcis responderet. Itaque promittit sapientia se non tantum radios suę lucis per vniuersi orbis latitudinem sparsuram, sed etiam penetraturam ad inferiores partes terræ, hoc est, ad mortuos, quos & dormientes scripturæ more vocat ob resurrectionis spem. Ad eos se penetraturam, nullo obstaculo impediente, dicit, vt & illos illuminet, & sua luce recreet, sed tales qui in Domino sperant, & eius gratiam præstolantur. Quod etsi aliquousque per sapientiam præstitum est etiam ante Christi aduentum: quia iusti defuncti, per sapientiam fidei præstolantes eius aduentum regnique cœlestis per eum apertionem, ac tandē etiam corporum resurrectionem, huiusmodi spe semper recreati fuerunt, & illuminati: tamen perfectius impletum est cum Christus ad inferos descendens suæ præsentiæ luce perfudit iustos mortuos eorúmque animas ex inferno secum eduxit. Implebitúrque perfectissimè, cùm in nouissimo die eductis è visceribus terræ defunctorum corporibus, fœlici secum resurrectione consortes efficiet eos qui sperauerunt in ipso, eiúsque aduentum constanti fide præstolati sunt: itaque insignis est hic locus, pertinens ad ea quæ per expectatum tunc Messiam erant præstanda, & manifestè satis spem resurrectionis confirmans.

44 *Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam, & relinquam illam quærentibus sapientiam, & non desinam in progenies illorum vsque in æuum sanctum.*

DIVERSA hic est in Græcis lectio. Nam Complutensis æditio in principio sententia habet, ὅτι, quoniam. Germanicum exemplar habet ἔτι, adhuc: vt noster vertit: iuxta priorem lectionem hæc sententia adhuc continet verba loquentis sapientiæ: iuxta posteriorem lectionem, hæc sententia est potius accipienda vt sint verba authoris: qui manifestè in sua persona loquitur sequenti sententia: vt patet ex c. 33. vbi eandem sententiam reperit, & adiungit quædam, ex quibus licet intelligere satis etiam hanc sententiam pertinere ad ipsum authorem, vt post introductam sapientiæ orationem: hic iam nouo rursum capi-

te incipiat præfari ad noua sapientiæ dogmata quæ subiecturus est. Proinde non abs re quidam scripti codices ab hac sententia nouum caput auspicantur: quidam à sententia sequente. Habent autem hanc sententiam Græca breuius sic: Adhuc doctrinam vt prophetiam effundam, & relinquam ipsam in generationes sæculorum. Dum dicit se prolaturum doctrinam sicut prophetiam, significat se diuinam doctrinam traditurum, quæ certa sit & solida: quæque non humano ingenio sit excogitata, sed diuinitus reuelata, sicut prophetæ spiritu sancto inspirati locuti sunt. Dum se dicit eam relicturum in generationes seculorum: significat se eam scripto relicturum posteris, vt in perpetuum ab eis legi & audiri possit, qui studiosi sunt sapientiæ. Et non desinam, inquit, hoc est, perseuerabo semper, per scriptam à me doctrinam, in progenies illorum qui quærunt sapientiam, vsque in æuum sanctum, hoc est, vsque in sæculum futurum, vbi humana amplius doctrina o-
Iere.31. pus non erit, sed implebitur illud quod per Ierem. iam dictum est: Non docebit vltra vir proximum suum. Omnes enim cognoscent me à maiore vsque ad minimum eorum,

45 *Videte quoniam non soli mihi laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.*

COGNOSCITE: inquit, ex hoc tam prolixo scripto, eodémque elaborato, & sententiis sapientum referto, quòd in quærenda sapientia non mihi soli laboraui: vt faciunt illi quibus satis est multa quæ sapientiæ sunt inuenisse & agnouisse, nec student ea aliis scribendo aut docendo communicare: sed laboraui omnibus exquirentibus veritatem: dum quæ ad sapientiã pertinentia assecutus sum, tam studiosè omnibus scripto relinquere non sum grauatus. Istud subiecit tum vt sua diligentia lectorem excitaret ad studiosam horum lectionem: tum vt suo exemplo prouocaret ad libenter docendum alios. Cæterum quæ superius de sapientia diuina in genere accepta, sunt exposita, facilè etiam fuerit applicare sapientiæ Dei, quæ appropriatè est verbum Dei, non solum secundum eius diuinitatem, sed etiam secundum assumptam eius humanitatem, vt per populum Israëliticum mystico sensu intelligatur populus Christianus: quem in hæreditatiam suam possessionem sibi peculiariter sapientia Dei & Christus delegit: in quo & sua dona effundit, & summè delectatur. Sunt etiam in hac sapientiæ oratione: quæ in sacratissimæ virginis festiuitate in ecclesia decantantur: quasi ad eam pertineant: & de ea dicta sint. Quod neminem offendere debet: nec ob id quisquam existimare debet, quod de matre Domini hæc proprio sensu dicta sint. Non enim ea intentione ecclesia illis festiuitatibus hęc decantat, quasi putet hæc de virgine propriè dicta esse, sed quia piè illa ei accommodari possunt: quòd illi multa huius orationis benè conueniant, vt in primis sexus fœmininus, sub quo hæc oratio nomine sapientiæ effertur. Deinde quædam huius orationis partes, qualis est illa: Qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo. Postremum quoniam quæ Dei sapientia & Christus in populo suo præstitit & effecit: per illam quæ Christum peperit, singulariter & eximiè perfecit, cui vt gratiæ plenitudinem super omnes alios contulit, & suæ gloriæ consortium: ita mirum non est si quæ Christo propria sunt quodammodo ei communicentur. Quomodo autem hæc omnia particulariter diuæ virgini accómodari possunt, discere licet ex Dionysio & aliis: qui hæc diligenter tractauerunt.

CAPVT XXV.

1 *IN tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata coram Deo & hominibus. Concordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier sibi benè consentientes.*

GRÆCA pro placitum est spiritui meo: tantum habent, ὡραΐσθην, & pro: quæ sunt probata: habent, καὶ ἀνέστην ὡραία Itaque vertunt: In tribus decorata sum, & surrexi decora: vt rursum hic inducatur ipsamet sapientia loquens: quæ se testetur maximè delectari & ornari concordia & amicitia hominum. Interpres noster pro, ἀνέστην, videtur legisse, ἐστι, vt adiectiuum, ὡραῖα sit neutrum plurale. Iuxta cuius versionem rectè accipitur hic loqui ipse author: qui ad tradenda moralia documenta iam rursum redeat: quãquam etiam accipi possint hæc dicta in persona sapiẽtię, sicut intelligit Rabanus. In primis autem comprehendit numeris quædam bona & quædam mala, quemadmodum & Salomon fecit quibusdam locis. Quod genus est antiquæ doctrinæ, hanc habens commoditatem, vt quæ sic traduntur, memoria facilius retineri possint. Primum ergo tria ponit quæ nõ sibi tantum placere dicit, sed etiam probari & Deo & hominibus: quæ tria ad idem pertinent, nempe amicitiam & dilectionem. quæ etsi inter omnes sit seruanda, præcipuè tamen in triplici hominum cõiunctione, videlicet ea quam parit consanguinitas: quam significat cùm dicit: Concordia fratrum. Deinde ea quam facit cohabitatio, quam significat cùm dicit: Amor proximorum, hoc est, vicinorum. Et tertio ea quam efficit coniugium. De qua dicit: Vir & mulier sibi consentientes. Vbi notandum pro consentientes: Græcis efficacius esse, συμπεριφερόμενοι: quæ dictio significare videtur coniuges vicissim sibi deberé deferre, & mutuos defectus ferendo, & mutuis officiis iuuando. Sonat enim ac si dicat, simul circunferentes, aut simul circumulari. Et videri potest translatio sumpta à conuiuiis & compotationibus, quæ ob familiarem & amicam poculi circumulationem, συμπεριφοραί, nominantur, vnde &, συμπεριφορά, pro conuictu, ac vitæ coniunctione accipitur. In triplici ergo hac iam dicta coniunctione adeo requiritur amicitia & concordia, vt si ea absit: maxima mala prouentura sint, & vita hominum futura sit incommodissima: & contra fœlicissima, si adsit inter sic coniunctos.

2 *Tres species odiuit anima mea, & aggrauor valde animæ illorum.*
3 *Pauperem superbum, & diuitem mendacem, & senem fatuum & insensatum.*

PRO, aggrauor valde animæ illorum: Græcis est, προσώχθισα σφόδρα τῇ ζωῇ αὐτῶν, hoc est, infensus sum vel indefensa sum valde vitæ illorum. Sensus ergo est: valde grauis sum contra animã illorum, vel contra illos, grauiter illos fero, eisq; indignor. Tribus speciebus sibi gratis opponit tres alias sibi ingratas, tria scilicet hominum genera quæ pugnant cum natura suę conditionis, & committunt quod eis omnium minimè conuenit, ideóque minimè tolerari possunt. Quorum primum est, pauper superbus. Non enim, vt diues

habet,

habet vnde efferatur, sed suæ conditionis ratione meritò se deprimere deberet. Secundum est, diues mendax. Nam & is non ita causam habet mentiendi sicut pauper quem inopia sæpe ad mentiendum prouocat, & suis mendaciis propter authoritatem quam habet in republica, magis nocet quam pauper, cuius verbis non facilè fides habetur. Tertium est senex fatuus & imprudens. Cùm enim per ætatem & rerum experientiam multam sibi debuisset colligere prudentiam, minus in eo ferenda est imprudentia: quæ in iuuenibus non ita vitio vertitur, vnde Isaiæ 65. dicitur: Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Pro, fatuum, tamẽ Græcis est μοιχὸν, hoc est, adulteram, vt sit tertium, senex adulter & deficiens prudentia. Minimè enim omnium libido effrænis in senibus ferenda est, quæ iam in illis per ætatem refrigescente calore naturali & libidinis incentiuos, restincta esse deberet. Nam, vt ait Cicero, cùm omni ætati fœda sit libido, tum senectuti multo fœdissima. Interpres noster pro μοιχὸν, legisse se declarat. μωρὸν Mistieè pauper superbus est, qui cùm virtutis & sapientiæ inops est, de virtutibus & sciẽtia gloriatur: Diues mendax, qui cum in scripturis multum sit versatus, errorum magister efficitur. Senex fatuus qui cum longo prius tempore probè vixerit, in senectute vanitates carnis & mundi sectatur.

4 *Quæ in iuuentute tua non congregasti quomodo in senectute tua inuenies?*

GRÆCA non habent relatiuum, quæ, nec Rabanus nec multa scripta, sed tantum: In iuuentute tua non congregasti, & est iucundior sentẽtia, quæ dirigitur reprehensiuè ad fatuos senes, ostenditque vnde fiat vt in senectute inueniãtur quidam prudentia deficiente, nempe quia in iuuentute sua non studuerunt sapientiæ, nec eam sibi cum vires ferrent, comparare & colligere vndequaque laborauerunt. Quamuis enim sententia vt est generalis, & ad temporalia bona referri possit, quæ si quis in iuuentute non collegerit, vt in plurimum egebit eis in senectute: tamen potissimũ hoc loco dicta videtur: occasione eius quod dixit senem fatuum & insensatum, vt ostenderet vnde proueniat senum imprudentia & fatuitas, sicut & sequentibus ostendit, quantum prudentia senes decet & ornat.

5 *Quam speciosum caniciei iudicium, & presbyteris cognoscere consilium.*

DVo dicit speciosa esse & decora canis & presbyteris, hoc est, senibus, nempe & bene posse iudicare, & posse sanum suggerere consiliũ, quorum vtrumque & prudẽtiam & authoritatem requirit: quæ senibus maximè propria sunt: quibus experientia & anni prudentiam adferũt, canicies authoritatem. Vires enim sunt iuuenilis ætatis, at prudentia consilium, sententia, & authoritas, senectutis. Itaque apud Lacedæmones summum consilium γερουσία, conuentus cætusque senum dicebatur: quemadmodum Romæ senatus est appellatus, quod ex senibus constaret.

6 *Quam speciosa veteranis sapientia, & gloriosis intellectus & consilium.*

VETERANIS posuit interpres, pro antiquis & senibus. Est enim Græcis γερόντων. Legendum autem esse gloriosis, vt quidam libri habent, & non gloriosus, vt multi libri habent, patet ex Græcis, quæ habẽt δεδοξασμένοις, honoratis. Coniungit enim hoc loco ætatem grauem cũ honore ac dignitate, quia vtrique maximè conuenit sapientia & intelligentia. Et superiori quidẽ sententia ornare ait senes iudiciũ & consiliũ, hic verò sapientiam: quia hæc ad illa duo est necessaria.

7 *Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.*

LEGENDVM est per nominatiuum, multa peritia, vt habẽt libri correctiores, & non in multa peritia: quia Græcè est πολυπειρία: hoc est, experientia siue multarum rerum peritia. Duo ergo dicit esse quæ senes instar coronæ ornant & gloria afficiunt: peritia per experientiam acquisita, & huic coniunctus timor Dei, sine quo peritia illa noxia erit, & ad malefaciendũ promptior, cũ illo verò perfectum senectuti ornamentum accedit. Hac ergo occasione in sequentibus subiicit eximiam timoris Dei commendationem, ostendens illum præferendum omnibus quæ ad beatitudinem hominis pertinere putantur.

8 *Nouem insuspicabilia cordis magnificaui, & decimum dicam in lingua hominibus.*

PRo, insuspicabilia: Græcis est ὑπονοήματα: hoc est, nouem cogitata. Nec est, cordis, sed καρδίᾳ μου, hoc est, in corde meo, vt opponatur ei quod sequitur, in lingua. Interpres noster videtur legisse ἀνυπονόητα. Potest autem nostra lectio quo originalibus maximè accedat, sic accipi: Ego quidem apud me magna esse duxi nouem, quæ talia sunt, vt de eis cor merito suspicari non debeat quin bona sint, & ad fœlicitatem hominis pertinentia: at præter, hæc est decimum, quod nõ tantum apud me magnifaciam, sed etiam lingua hominibus prædicabo, ac multis verbis commẽdabo. Significat ergo nouem illa talia esse, vt quamuis in se optanda sint & magnifacienda: comparatione tamen decimi, non sint magnopere verbis extollenda & prædicanda. Istud decimum omnino videtur esse timor: qui post plurimum ad fœlicitatem pertinentia, super alia hic eximiè commendatur. At difficilè est in sequentibus inuenire plenum numerum nouenariũ ante timorem, cum tantum videantur octo numerari siue in nostra versione siue in Græcis: quæ cum nostra versione non per omnia consentiunt. Nam pro eo quod nos habemus veluti sexto loco positum: Beatus qui inuenit amicum verum: Græca habent: Beatus qui inuenit φρόνησιν, prudentiam. Proinde & in Græcis tantum octo deprehenduntur præter timorem. Itaque intelligunt quidam, timorem esse nonum, decimum verò esse dilectionem Dei, quæ insinuatur ibi: Timor Dei initium dilectionis eius. Et editio Complutensis, vbi nos legimus: Timor Dei super omnia se superposuit: pro, timor, habet ἀγάπησις Κυρίου, dilectio autem Domini: iuxta quam lectionem facilè est hic decem inuenire ab authore commendata. At dissentiũt alia Græca exemplaria: quæ habent: nobiscum timor Dei. Et omnino verisimile est exemplar Complutense hoc loco corruptum ab aliquo fuisse: quo melius decem deprehendi possent, & quia videbatur timori

Domini præferēdam eſſe Dei dilectionem. Nam omnino videtur authorem pro decimo & ſupremo deſignaſſe timorem Dei, de quo dicit: Qui tenet illum: cui aſſimilabitur? Vbi relatiuum, illū, etiam in æditione Complutenſi referri debet ad φόβον timorem, & non ad ἀγάπησις, hoc eſt, dilectio, cum ſit relatiuum maſculinum, αὐτόν: Quo ergo decem expreſſa hic inueniantur, omnino crediderim & in Latinis & in Græcis deeſſe vnum, quod ex vtriſque ſit reſtituēdum. Nam & Græca nunc non habent de eo qui inuenit amicum verū, cum tamen omnino veriſimile ſit illud etiam inter ea quæ ad fœlicitatem pertinent deſignaſſe, quandoquidem ad eam illud non parum habet momenti. Et Latina non habent diſtinctè de eo qui inuenit prudentiam: quæ duo ſi coniungātur in numero: iam habentur decem, quorum ſummū eſt timor Dei iuxta morem loquendi ſcripturæ non diſtinguitur à dilectione Dei, ſed eam includit, & ſecum adfert. Scripturæ enim timorē Dei magnopere commendantes, de timore filiali loquuntur, non ſeruili. His præmiſſis, pro explicatione confuſionis quæ ex exemplaribus, ſingula diſtinctius ſunt enarranda.

9 *Homo qui iucundatur in filijs, viuens & videns ſubuerſionem inimicorum ſuorum.*

HIc verſus duo ex decem coniungit. Primū enim beatum & fœlicem dicit eum, cui datum eſt vt in filiis voluptatem concipiat, hoc eſt, vt & ſobolem habeat: & eam probam atque honeſtam. Nam vt talem habeat paucis contingit, cùm plerique aut proles non habeant quas deſiderant, aut non tales quæ voluptatem adferant & gaudium, ſed mœrorem & ignominiam. Sic & Dauid dicit: Beatus vir qui impleuit deſiderium [Pſal. 126.] ſuum ex ipſis. Et alio loco inter Dei benedictio- [Pſal. 127.] nes numerat: quod vxor hominis timētis Deum, ſit ſicut vitis abundans, & filij ſicut nouellæ oliuarum in circuitu menſæ ipſius. Secundo loco ponit eum, cui, dum adhuc viuit, datur videre ſubuerſionem inimicorum ſuorum. Quod vt in piis & iuſtis habeat locū, oportet intelligere de talibus inimicis qui iniuſtè pios perſequuntur, quorum vindicta & pœna diuinitus inflicta, piis ſummam voluptatem adfert: tum quod illorum punitio faciat ad Dei gloriam: tum quod per eorum ſubuerſionem pij ab illorum iniqua oppreſſione liberentur, intelligantque Deum gerere curam ſuorum. His enim de cauſis & horum reſpectu, [Pſal. 36.] etiam Dauid in parte in fœlicitatis ponit, videre impiorum perditionem. Cum perierint, inquit, peccatores, videbis. Et alibi: ſuper inimicos meos deſpexit oculus meus. Vbi pro, deſpexit: Græcis eſt, vidit.

10 *Beatus qui habitat cū muliere ſenſata, & qui lingua ſua non eſt lapſus, & qui non ſeruiuit indignis ſe*

TRes fœlicitatis partes continet hic verſus. At cùm id contra morem authoris factum ſit, vt tria membra hic verſus contineat, (nam ſolet duobus membris ſententiam abſoluere) &, vt ex ſuprà dictis patet, vnum ex decem deſit & Latinis & Græcis, crediderim authorem iunxiſſe cum eo qui habitat cum muliere ſenſata, eum qui inuenit amicum verum, vt plena ſententia fuerit: Beatus qui habitat cum muliere ſenſata, & qui inuenit amicum verum. Hæc enim duo rectè coniunguntur. Deinde ſequatur noua ſententia bimembris: Et qui lingua ſua non eſt, &c. Inter beatos ergo tertio loco ponitur qui habitat cum muliere prudente: quia & ſingulari raroque Dei dono contingit habere talem vxorem, & ex tali ſumma percipitur cōmoditas atque lętitia. Quarto loco ponitur: qui lingua ſua non eſt lapſus, hoc eſt: qui per linguam non grauiter peccauit aut in aliquod incommodū nō eſt prolapſus. Cum enim facilis ſit lapſus linguæ, & frequēter homo dicendo aliquid, malum ſibi acceſſere ſoleat, ſingulare Dei beneficium eſt, liberum eſſe ab huiuſmodi lapſu. Vnde & Apoſt. Iacobus dicit. Si [Iacob. 3.] quis in verbo non offendit, hic perfectus eſt vir. Quinto loco ponit eum qui non ſeruiuit indignis ſe, hoc eſt, eum qui non cogitur ſubeſſe, & duram ſeruitutem pati ſub hominibus improbis: qui indigni ſunt vt eis ſeruiatur & obediatur. Nam cū ſatis durum ſit per ſeipſum ſeruire, omnino intolerabile eſt & grauiſſimum ſeruire improbis, quibus nunquam ſatisfit, quique impia ſæpe exigunt. Et tamen frequens eſt hoc malum, vt quis iniquos & ineptos cogatur ferre dominos & ſuperiores, vt mirum non ſit beatum hic dici eum qui Dei beneficio: etiāſi ferre cogatur ſuperiores & dominos, tamen probos ſortitus eſt & tales quibus obedire non ſit graue, nec indignum liberali & bono viro.

11 *Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iuſtitiam auri audienti.*

PRo, amicum verum, vt ſupra dictū eſt, Græcis conſtanter eſt φρόνησιν, prudentiam, ideoque hoc loco poſuiſſe authorem, omnino veriſimile eſt, quòd cum ſequenti membro optimè congruat. Iuxta noſtra lectionem quod minus habemus de prudentia: in ſequenti ſequentia comprehenſum intelligere licebit, vt ibi dicetur. Sexto ergo loco beatus dicitur qui inuenit amicum verum, qui: ſcilicet, non adſit tantum tēpore proſpero, ſed etiam aduerſo, quique ſalutem amici ex animo quærat, eūque cum opus eſt defendat & arguat. Et meritò talis beatus dicitur: quia vt tales amici rari ſunt: ita Dei peculiari munere obtingunt, & multam homini cum voluptate commoditatem adferunt. Vnde ſuprà dixit: Qui inuenit [Iacob 5.] theſaurum. &: Qui metuunt Dominū, inuenient illum illū inuenit. Septimo loco poni eū qui enarrat iuſtitiam auri audienti, hoc eſt, eum qui doctrinæ ſuæ benignos conſequitur & obedientes auditores. Moleſtum eſt enim docenti, ſi cùm docet, mentes aureſque auditorum ſentiat eſſe alienas: ita vt & operam ſuam atque laborem ſentiat perire, & iuſtitiam atque veritatem quam docet ac inculcare conatur, aduertat non amari, nec gratam eſſe auditorib. Et tamen hoc malum admodum frequens eſſe experimur quotidie, vt mirum eſſe non debeat inter beatos numerari eum cui contingunt auditores attenti, beneuoli & obedientes. Percipit enim ex talibus magnā laborū ſuorum voluptatem & vtilitatem.

12 *Quam magnus eſt qui inuenit ſapientiam & ſcientiam, ſed non eſt ſuper timentem Dominum.*

GRæca non habent, ſcientiam, ſed tātum ſapientiam. Noſter tamen videtur adiecisſe de ſcientia, pro eo quod in ſuperiori ſententia

Græca

Græca habent, φρόνησιν, prudentiam. Proinde rectè post Rabanum intelligemus priori parte huius sententiæ duo membra contineri, vt numerus denarius perficiatur, & in octaua beatitudinis parte ponatur, qui inuenit sapientiam: in nona, qui inuenit scientiam. Inter sapientiam autem & scientiam hoc interest, vt sapientia sit circa intelligenda & speculabilia, scientia sit de agendis, circa quę versatur prudentia. Nam & D. Paulus. 1. Corin. 12. hęc duo tanquam diuersa dona distinguit, cùm dicit: Alij datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ. Magnus est ergo & excellens, qui assecutus est diuino munere eximiam præ cæteris sapientiam, qua potens fit & alios docere quæ de Deo, diuinisque rebus sint sentienda, diuinas scripturas explicare, & veritatis hostes redarguere. Magnus item, qui adeptus est præ cæteris scientiam agendorum, vt & cognoscat quid in singulis negotiis occurrentibus sibi sit agendum, & aliis idē docere valeat, salutare consilium præbendo, sed neuter istorum præcellit eum qui timet Dominum. Vnde pro decimo super omnia prædicando, subiicit.

13 *Timor Dei super omnia se superposuit. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei: quo tenet illum, cui assimilabitur?*

MVLTI libri non habent pronomen, se, sicut nec Græca, vnde Dionysius subintelligit hominem, vt sit sensus: Timor Dei super omnia superposuit hominem. At rectius subintelligitur & additur pronomen, se, sic enim idem significatur quod in Grçcis, quæ habēt, ὑπερέβαλε, hoc est superat, & excellit. Loquitur autem de timore Dei, sicut & alias ferè, vt includit studiosum affectum placendi Deo. Hic enim etiam sapientiam superat si sapientia seorsum accipiatur intellecta per se sine timore Dei, quem alioqui includit cùm alibi dicitur: Initium sapientiæ, timor Domini. Quanquam autem omnia prædicta non contingant ferè nisi timentibus Deum, tamen timorem Dei dicit omnia illa superare, quia singula per se sunt accipienda, & intelligendum quod quamuis ob singula illa homo ex parte dici possit beatus & fœlix, longè tamen magis beatus dicendus est nomine timoris diuini si illum habeat, sine quo omnia illa prodesse non valent ad perfectam veramque beatitudinem, & cum quo nihil ferè deerit quod ad beatitudinem pertineat. Hunc timorem Domini quoniam ex nobis non habemus, sed ex singulari Dei munere, rectè additum est à nostro interprete, quamuis id Græca expresſè non habent. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei.

14 *Timor Dei initium dilectionis eius: fidei autem initium agglutinandum est ei.*

HAC sententia insinuat excellentiam timoris Dei. Porro in secunda parte variant nostri codices, quia quidam habent, agglutinatum: quidam habent per duas dictiones, ad glutinandum, alij agglutinandum. Nec ex Græcis satis colligere licet quæ lectio sit præferenda, cùm illa longè secus habeant, hoc modo: πίστις δὲ ἀρχὴ κολλήσεως αὐτοῦ, id est, fides autem principium coniunctionis (vel conglutinationis) eius, scilicet est. Quo significatur fidem in Deum, esse principium coniunctionis qua Deo coniungimur & adhærescimus. Postrema lectio præferenda omnino videtur, & accipienda, vt sit sensus: Initium fidei, hoc est, fides tanquam initium est iungendum timori Dei, scilicet in efficienda dilectione Dei, vt significetur timorem Dei non esse initium dilectionis Dei, nisi etiam concurrat fides tanquam eius initium. Ad ingenerandam enim & augendam in nobis dilectionem Dei oportet vt cōcurrant & cooperentur sibi timor & fides. Timor enim efficit vt caueamus offendere Deum, fides vt de eius bonitate benè confidamus, nimirum verbis eius plenè credentes, vnde hæc duo sæpè coniunguntur in scriptura, vt cum dicit Psalmista: Beneplacitum est Domino super timentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius. Porro sic dicitur hic timor Dei esse initium dilectionis eius, sicut dicitur alibi initium esse sapientiæ, intrinsecum scilicet, & sine quo vera Dei dilectio nec acquiritur nec subsistit nec augetur. Potest etiam quod hic dicitur de dilectione Dei, accipi de ea qua Deus timentes se diligit. Hinc enim Deus incipit homines tanquam amicos suos diligere, quòd videat eos a se metuere, sibique fidere, iuxta illud: Si quis diligit me, sermonem meum seruabit: & pater meus diligit eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus. *Psal. 146.* *Ioan. 14.*

1 *Omnis plaga, tristitia cordis est, & omnis malitia, nequitia mulieris.*

POST bonorum quorundam inter se comparationem, subiicit & malarum aliquarum rerum inter se comparationem, inter multa mala valde exaggerans vsque ad finem capitis malitiam mulieris, cuius occasionem ei dedisse potuit, quod dixit superius beatum qui habitat cum muliere sensata. Porro hæc sententia in Græcia iam non est, opportunè tamen addita est ad sequentium explicationem. In qua, vt commodum habeat sensum, dictio, omnis, pro summa & maxima accipienda est, vt significetur summam plagam vel vulnus esse tristitiam cordis, & summam malitiam esse nequitiam mulieris. Tristitia enim cordis & dolor animi, veluti plaga est vulnus animi, similitudine sumpta à vulneribus corporis: quia sicut hęc lędunt corpus, ita mœror lędit animum, eúmque excedit & cruciat. Hanc ergo summam plagam & maximum vulnus esse dicit, quòd illo nullus corporis cruciatus sit conferendus, & minus sit curabilis. Deinde animo mœrore vulnerato, nec corpus bene affectum esse potest: contra eo gaudente, etiam corpus malè affectum facilius restituetur. Animus enim gaudens ætatem floridam facit, spiritus autem tristis exsiccat ossa. Sic & mulieris malitiam, summam esse malitiam dicit. Nam mulieres cum Dei timore sunt destitutæ, ferè in malitia viros excedere solent, idque partim ob id quòd cum minus vigeant rationis iudicio, minus per rationis frænum retrahi possunt à malo quod corrupta natura suggerit, partim ob id quòd cum per sexum sint infirmiores, magis per insidias tentet lædere, quæ minus vitari possunt. Sed vt his de causis quæ malæ sunt mulieres admodum malæ sunt: ita contra quæ siue natura, siue vsu piæ sont, etiam viros in pietate excellunt, ob sexus fragilitatem, & cordis mollitiem valde flexillem. Hæc ergo præmissa sententia rectè subditur.

16 *Omnem plagam & non plagam videbit cordis, & omnem nequitiam & non nequitiam mulieris.*
17 *Et omnem obductum & non obductum odien... omnem vindictam & non vindictam inimi...*

PERPLEXVS est hic locus, ideóque nostros mirè torquet. Perplexitatem ex magna parte attulit verbum, videbit ab interprete additum sine supposito, cùm nullum verbum sit Græcis, sed ponuntur accusatiui sine verbo, Omnem plagam & non plagam cordis, & omnem malitiam & non malitiam mulieris. Est autem oratio imperfecta, perficienda subauditione verbi patiar, aut similis, vt sit sensus: quamuis plagam patiar modo non plagam cordis: quamuis malitiam, modò non malitiam mulieris. Vult enim significare quamuis plagam tolerabilem esse, excepta plaga, & vulnere animi, hoc est, tristitia animi & sic de similibus sequentibus. Hunc sensum vt etiam habeat nostra lectio, in verbo, videbit, subaudiendum est, quisque vel homo, & videbit, accipiendum est pro, æquo animo tolerabit, quomodo communiter dicimus: ille non potest hanc rem videre, hoc est, non potest æquo animo aspicere, nec tolerare. Itaque sensus erit: Quilibet facile videbit, feret & tolerabit quamuis plagam, sed plagam cordis, & sic in sequentibus. In quibus notandum est, nomen, obductum, in quarta declinatione positum esse pro obductione. Est enim Græcis rursum dictio, ἐπαγωγή, qua hic author sæpius vtitur, & noster interpres vertit vtcunque obductionem. Significat autem calamitatem, & quoduis malum, merorem hominis tristitia & mœrore obducentem & obnubilantem, vt dictum est in principio capitis secundi. Itaque sensus est: quamuis patietur homo calamitatem & molestiam, item & vltionem atque vindictam, modo non sit audientium & inimicorum: quia cum hi sine miseratione affligant & vindicent nec modum aliquem ponant illati mali aut vltionis, intolerabilia est calamitas & vltio quæ ab illis irrogatur, & omnibus modis deprecanda. Inter calamitatem autem vel obductionem odientium, & vindictam inimicorum hoc interest, quòd illa infertur præter meritum, hæc supra meritum. Nam qui odiunt aliquem, etiam non læsi nocere illi laborant: & qui inimici sunt, parum læsi grauius quam oportet sese vlcisci studet. Hæc ergo sententia continet malarum quarundam rerum & incommodarum comparationem, ostenditurque quid in quoque malorum genere sit extremum, & maximè detestandum. Præcipuè autem hæc omnia videntur dicta esse ad mulierum malitiam exaggerandam, ac significari eam cordis adferre tristitiam, ipsúmque cor vulnerare dolore grauissimo, eandem quoque & inductione odientium & vindicta hostium esse grauiorem, aut cum eis comparandam, tanquam similiter intolerabilem.

18 *Non est caput nequius super caput colubri, & non est ira super iram mulieris.*

NOMEN colubri, in genere positum est pro serpente, cùm Græcè sit, ὄφεως. Pro, mulieris, Græca iam habent, ἐχθροῦ, inimici, vt ad explicationem superioris sententiæ subiecta sit hæc sententia. Sed considerantis sequentibus, magis videtur istud dictum de mulieris ira. Itaq; per comparationem hæc sententia est accipienda, vt significetur quòd quemadmodum inter omnium animantium capita nullum est nequius, hoc est, perniciosius & magis noxium quam caput serpentis, propter venenum quod in eo gerit, idque occultè, paratum illud effundere per insidias cùm opportunum erit, idque non tantum vt lædat, sed etiam occidat hominem: ita omnium pessima est ira mulieris, quia etsi viribus corporis aperto marte nocere nequeat, tamen iram, quam in animo instar veneni latenter gerit, opportunitatem nacta effundit, nec desinit donec eum cui irascitur, perimat & perdat. Hæc autem & sequentia non ob id à Sapiente dicuntur, quasi propositum ei sit illum sexum acerba & contumeliosa oratione insectari, quem Deus vult honorari, sed improbarum mulierum vitia notare acriter voluit, vt insinuaret eum quanta discretione & iudicio vxor sit diligenda. Et rursum quanta prudentia agendum sit cum mulieribus, ne temerè irritentur. Deinde cauendum esse, ne illarum amori etiam coniugio quisquam nimis addictus sit, eásque nimis perditè amet, multo magis extra coniugium.

19 *Commorari leoni & draconi placebit, quàm habitare cum muliere nequam.*

SIMILE est apud Salomonem in Prouer. Melius est habitare in terra deserta, quam cum muliere rixosa & iracunda. Hyperbolicè autem hæc sententia dicta videtur, ad significandũ quàm intolerabilis sit & noxia malitia mulieris, & quòd cùm leonum & draconum sæuitia arte superari possit, illius malitia ægrè vincatur, aut nullo modo. Item quod præstet subita morte à feris perimi, quam lenta morte & diuturna per malitiam improbæ vxoris cruciari.

20 *Malitia mulieris immutat faciem eius, & obcæcat vultum suum tanquam vrsus, & quasi saccum ost[illegible].*

21 *In medio proximorum eius ingemuit vir eius, & audiens suspirauit modicum.*

QVIDAM libri habent, obcæcauit, quidam per futurum obcæcabit & ostendent, sed verior lectio est per præsens, obcæcat & ostendit, quia præcedit præsens, immutat, & Græcis est præsens, σκοτοῖ. Ex quo verbo patet verbum, obcæcare, apud nos positum esse impropriè pro obscurare, vt obcæcare vel obscurare vultum suum, sit toruum vultum, & tristem exhibere. Sicut enim hilaris vultus lucidum se præbet & clarum, ita tristis & toruus obscurum & obcæcatum. Cum autem æditio Complutensis tantum habeat comparationem vt si, altera verò tantum sacci, noster vtramque coniunxit. Et vrso quidem comparatur mulier vultum suum obscurans, quòd vrsus toruo sit vultu sicut & vrsa. Sacco, quòd tristitiam præ se ferat & tetrica videri velit, atque instar nigri & commaculati sacci vultum suum infuscet. Est ergo sensus: Malitia mulieris efficit vt naturalem habitum faciei suæ immutet, vt scilicet quam natura blandam finxit & amicam, ipsa contra naturam toruam exhibeat, vultúmque suum obfuscet instar torui vrsi & sacci nigrantis & fusci. Quod sequitur, In medio proximorum eius, etsi communiter referatur ad præcedentia, & coniungatur verbo ostendit, potius tamen coniungendum esse sequentibus Græca commonstrant: quia relatiuum, eius, hoc loco est, masculinum, est enim, αὐτοῦ, vt ad virum referatur, & sit sensus: Vir illius ingemuit in medio proximorum eius, pro suorum, cùm scilicet proximi eius apud illum conqueruntur de austeritate vultus, quam eis & aliis exhibet, vnde sequitur: Et audiens, eorum scilicet querelas, suspirauit. Quod enim participium, audiens, non sit referendum ad mulierem, quasi

quasi sensus sit: audiens mulier viri sui gemitum suspirauit in modicum, simulans, scilicet, se ei compati quemadmodũ ferè intelligitur, pręter Græcis, quæ habent participium masculinum ἀνύσας. Pro modicum, Græca habent aduerbium πικρὰ, hoc est, acerbè & amarè, vt significetur maritum audientem sinistrum de vxore sua sermonem grauiter & acerbe suspirare. Interpres declarat se pro πικρὰ legisse μικρὰ, hoc est, parum & modicum. Modicum autem suspirare in medio conquerentium amicorum rectè dicitur maritus, ad significandum quòd præ pudore non audeat doloris sui magnitudinem satis prodere, & declarare. Pertinet enim ad eius ignominiam vxoris improbitas.

22 Breuis omnis malitia super malitiam mulieris, sors peccatorum cadat super illam.

Sapien. 25. BREVIS hic rursum positum est pro parua, sicut supra. Breuis in volatilibus est apis. Est enim rursum μικρὰ. Et pro super, est præpositio πρὸς, ad. Itaque sensus est, Parua est omnis malitia, si conferatur cum malitia mulieris. Quod idem significatur quo suprà cum dixit: summa malitia, nequitia mulieris. Quod hyperbolicè dictũ est, vt & alia, ob causas iam dictas. Quod sequitur, sors peccatorum cadat super illã, continet præcationem qua petitur vt iusti immunes sint à malitia mulieris, sed potius peccatores pro sua sorte & portione ipsis Dei iusto iudicio debita incidãt in illam. Itaque sensus est, sors peccatorum, hoc est, portio quę Dei dispositione peccatoribus debetur, cadat super malitiam mulieris, vt, scilicet, illam impij accipiant pro sua parte. Qua petitione significatur tantum, impios dignos esse qui hanc malitiam perferant, sicut in Psalmis, dum petitur impiorum vltio, significatur quid mereantur. Nõ enim legẽdum esse per futurum indicatiui, cadet, sed per optatiuum cadat vt multi libri habent, docent Græca, quæ habent ἐκπέσοι.

23 Sicut ascensus arenosus in pedibus veterani, sic mulier linguata homini quieto.

ALTA similitudine apta notat importunitatẽ mulieris garrulæ & loquacis, quæ viro sedato intemperanti lingua odiosè obstrepit cõparatque eam ascensui arenoso, respectu pedum hominis senis, significans quòd quemadmodum ille valde molestus est pedibus illius, tũ quia ascensus est, tum quia arenosus, & ob id difficilior: Ita & talis mulier homini pacis & tranquillitatis amanti admodum molesta & grauis est, idque tum quia garrulitas illa contraria est ingenio ipsius, tum quia molestum est eam ferre in muliere, cuius vel præcipuum ornamẽtum est silentium & subiectio, vnde Paulus vult eã in silentio discere, non authoritatem aliquam in virum sibi vẽdi-
1. Tim. 2. care.

24 Ne respicias in mulieris speciem, & non concupiscas mulierem in specie.

POSTQVAM exaggerauit mulieris nequitiã atque indicauit molestiam, & pericula quæ ab ea sunt metuenda: rectè iam monet, vt etiam ab eo quod in ea blandum est & gratum, nobis caueamus, nempe ab eius pulchritudine, quæ multis ruinæ causa fuit. Propter speciem enim mulieris multi perierunt, vt suprà dictum est. Potest autẽ hæc sentẽtia accipi dicta contra periculum fornicationis, vt significetur non curiosè attendẽdam mulieris pulchritudinem, ne ex curiosa inspectione quis pertrahatur ad libidinem, & propter speciem incipiat cõcupiscere mulierem, quam ei non licet concupiscere. Potest etiam accipi vt pertineat ad eos qui vxorem ambiunt, aut iam vxorem duxerunt, vt significetur ducturo vxorem non potissimum respiciendum ad pulchritudinem mulieris, nec propter speciem illam desiderandam esse, sed magis attendendum ad illius mores & institutionem eiúsque vsum non quærẽdum propter eius formæ venustatem, sed magis liberorum causa, qui Deo educandi sint. Græca enim habent, mulierem non concupiscas ad voluptatem. Sanè qui in vxore maximè attendunt & amant formam, nec diuturnum solent habere amorem, & sibi maximam solent accersere molestiam per zelotypiam, & imperium vxoris quod ferre coguntur. Dictum est à quodam: Vxorem si habueris καλὴν pulchram, habebis κοινὴν communem: si deformem, ποινὴν, pœnam. Quo significatũ est mediocrem formam requirendam.

25 Mulieris ira, & irreuerentia, & confusio magna.

VARIA hic est lectio, Rabanus enim quod est in fine præcedentis sententię, coniungit huic sententiæ: legens: In specie mulieris ira, &c. vt sit sensus per speciem mulieris incurritur ira & irreuerentia, & cõfusio magna. Plerique libri, qui eam partem, in specie, coniungunt versui præcedenti, omittunt secundum, &, vt sit sensus: Ira & irreuerẽtia mulieris est cõfusio magna, hoc est, adfert marito magnam ignominiam. Alij omittũt primum, vt sensus, Mulieris ira est viro suo irreuerentia, & confusio magna. Græca habent vtrobique coniunctionem, sicut etiam quædam scripta. Et potest hæc lectio hunc habere sensum: Ira mulieris, eiusq́ue inuerecũdia, atque confusio vel ignominia quam marito adfert non est vulgaris & leuis, sed magna, & grauis atque permolesta. Iracunda enim mulier irreuerenter se gerit erga maritum suum, suaq́ue tum ira, tum irreuerentia viro confusionem magnam adducit, quòd ei non deferat honorem quem secundum naturam & legem debet. Vnde & subiicitur.

26 Mulier si primatum habeat, contraria est viro suo.

MVLIER inquit, si permittitur imperare viro & familiæ, viro cui deberet esse subiecta, & cuius voluntati se acommodare deberet, erit contraria, hoc est, ei rebellabit semper contradicet & contraria volet. Vnde Paulus: Docere autẽ mulieri nõ permitto, neq; dominari in virũ. Græca pro duabus sentẽtiis sã habitis vnam tantum habent, hoc modo: Ira & irreuerentia & cõfusio magna mulier quæ subministrat viro suo, hoc est, quæ sumptus suppeditat, inuerecundè est imperiosa, & fastuosa. Quo significatur, quòd sicut in deligenda vxore non est forma præcipuè spectanda: ita nec diuitiæ, quæ ferè secum imperium vxoris adferunt & fastum. Proinde prudenter quidem Sapiens monuit eum qui vxorem ducere volebat, vt æqualem ac parem duceret. Quæ enim in coniugio superior est fortuna, eadem vult esse superior authoritate. Itaq; & nostra lectio accipi poterit de primatu fortunę & opũ, vt sit sensus: Mulier si in con-

coniugio primas partes diuitiarum obtineat, recusabit morem gerere viro suo.

27 *Cor humile & facies, & plaga mortis mulier nequam.*
28 *Manus debiles & genua dissoluta mulier quæ non beatificat virum suum.*

DVÆ hæ sententiæ exponendæ sunt causaliter, vt mulier mala dicatur cor humile, &c. quia facit viro cor afflictum, faciem tristem, & veluti vultus mortiferum ei infligit cor eius ita lædens, vt & mors nonnunquam subsequatur. Græca tamen habent, non mortis, sed καρδίας, cordis, & verisimile est sic interpretem vertisse. Sic & mulier quæ sua virtute nõ beatificat virum suum, sed sua malitia illum infœlicem & miserum facit, dicitur esse, manus debiles & genua dissoluta, quia efficit vt manus viri sui sint debiles & genua dissoluta, hoc est, omne ei virile robur eripit nõ tantum cordis, sed etiam corporis, vt nec operari nec ambulare ei liberat, atque in summam illum desperationem inijcit. Sic enim scriptura solet notare eos qui fracto sunt animo & desperationi proximi, vt cum dicitur apud Isa. 35. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Et apud Paulũ. 12. Remissas manus & genua soluta erigite.

29 *A muliere initium factum est peccati, & per illam omnes morimur.*

INTER cætera mala quæ à muliere proueniũt, Sapiens altius repetendo proponit malũ quod in principio mundi exordium sumpsit à muliere, vt huius consideratione insinuet quam cautè quisque se gerere debeat cum mulieribus, quámque curandum sit maritis, ne imperium permittant vxoribus, neuè immodico amore eis adhæreant. Huius enim consideratione & Paulus. 1. Tim. 2. monet mulieres, esse officij sui vt in potestate viri sui sint, nec in eum potestatem aliquam assumant, quia inquit, Adam non est seductus à diabolo, sed Eua ab eo seducta fuit in prima illa præuaricatione. Vide & in sequenti sententia indicat Sapiens, cur meminerit primi peccati per mulierem introducti cum subiicit.

30 *Ne des aquæ tuæ exitum nec modicum, nec mulieri nequam veniam prodeundi.*

EX præcedentibus velut concludendo docet hac sententia, prauę mulieri nullam licentiam esse dandam, sed in potestate quantum fieri possit retinendam. Ad quod commonstrandum pulchram adhibet similitudinem de aqua, cui si detur vel minimus exitus, facilè erumpet, & liberiorem sibi viam faciet, ita vt postea contineri & cohiberi nequeat. Per comparationem enim partes huius sententiæ sunt intelligendæ, vt sit sensus: Sicut non expedit vt aquæ, quàm continere vis, vel modicus exitus detur: ita non expedit vt prauæ mulieri des facultatem quouis prodeũdi, & quodlibet faciendi, sed diligenter cohibenda est & retinenda in officio, nec ei etiam in paruis indulgendum est, ne maiorem semper sibi libertatem vendicet, & postea cohiberi & ad officium reduci non possit. Simili comparatione Salomon in Prouerbiis dehortatus est à litibus, dicens: Qui dimittit aquam caput est iurgiorum, &c.

31 *Si non ambulauerit ad manum tuam, confundet te in conspectu inimicorum*
32 *A carnibus tuis abscinde illam ne semper te abutatur.*

GRÆCIS tantum est, Si non ambulauerit secundum manum tuam, à carnibus tuis abscinde eam. Complutensis tamen ęditio addit, da & dimitte, hoc est, da ei libellum repudij, & dimitte eam à te. Loquitur enim secundum permissionem datam veteri populo de dimittenda vxore rebelli: quæ permissio iam in nouo testamento locum non habet, nisi in causa fornicationis. Rabanus etiam duas has sententias coniunctim legit tanquam vnam, addendo coniunctionem, &, quæ etiam in quibusdam scriptis inuenitur, hoc modo: Si non ambulauerit ad manum tuam, & confundet te in conspectu inimicorum, à carnibus tuis abscinde illam, &c. quę lectio magis placet. Et est sensus: si non ambulauerit secũdum manum tuam, hoc est, non vixerit iuxta tuum ductum, nec pati velit vt à te dirigatur & deducatur. Aut si tuæ potestati & authoritati subijci noluerit (nomine enim manus, ductus vel potestas & authoritas significatur) & si ignominia te afficiet per suam rebellionem & improbam vitam coram hostibus tuis, qui in tua ignominia sint gauisuri, abscinde eam ab vsu carnis tuæ, atque à tua cohabitatione, vel ad tempus, vel in perpetuum, quatenus id per Dei legem licet, ne semper abutatur tua patientia & lenitate. Omnino autem apparet ex hoc loco authorem huius libri existimasse, diuortium ob causas iustas, non tantum permissum fuisse Iudaico populo, sed etiam concessum, vt sine peccato fieri potuerit etiam extra causam fornicationis.

CAPVT XXVI.

1 *Mulieris bonæ beatus vir, numerus enim annorum illorum duplex.*

ROSEQVITVR hoc capite Sapiens cœptum superiori capite argumentum de mulieribus, subiiciẽs iam sententias de bonis mulieribus ac mox rursum de malis, & deinde iterum de bonis ostendens plane sibi non fuisse propositum vituperare hunc sexum, sed tantum monere quæ in eo sunt expetenda, quæq; fugienda. Multam autem fœlicitatem à probis mulieribus prouenire indicat primis sententiis. In quarum prima pro nostra lectione notandum pro relatiuo, illorum, Gręcis esse singulare, αὐτοῦ, hoc est, illius, nempe viri vxoris bonæ. Proinde in nostra lectione relatiuum, illorum, accipiendum est positum pro talium, scilicet virorum bonarum vxorum. Nisi quis velit referre ad virum & mulierem bonam, sed id Græca non significant. Prædicat ergo fœlicitatem viri cui bona contigit vxor, ex eo quòd numerus annorum eius sit duplex, quod multis modis declarari potest verum esse. Simpliciter autem significari videtur virum talem diutius victurum, vitamque eius prolongandam ex lætitia quæ ei obtinget à probitate vxoris: sicut contra improbæ vxoris vir ex mœrore & molestiis quas patitur, ante naturalem vitæ finem contabescendo perit & moritur. Itaque duplex est numerus annorum viri bonæ vxoris, quia qui alioqui tantum viginti annis aut minus erat victurus, viuet quadraginta aut amplius. Potest & ideo intelligi dictum numerum annorum eius esse duplicem, quia non tantum viuet vita naturali, sed etiam vita lætitiæ, qua qui sunt destituti, ex parte tantum viuunt, & ex parte ve-

te veluti mortui sunt. Misera enim, & luctuosa vi-
Inf. c. 30. ta, magis mors est quàm vita, vnde postea dicitur: Melior est mors quàm vita amara.

2 *Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ illius in pace implebit.*

MVLIERI vel vxori beatificanti virũ suum, prius addidit epitheton, bonæ, nunc addit fortis. Duę enim sunt vxoris conditiones, quæ eas commendant, & gratas reddunt. Altera, est bonitas qua conditione includitur eatum erga Deum pius affectus, ac virorum suorum verus amor, & quicquid ad mulierem pertinet, vt bona dicatur & virtute prædita erga Deum & maritum. Altera conditio, est industria, & diligentia in domesticis rebus curandis, in quibus acquirendis, conseruandis & augendis, mulier industria & diligens multum potest. Has duas conditiones in vxoribus requirit Diuus Paulus ad Titum secundo scribens. Easdem summis attollit laudibus Salomon in en-
Prou. 31. comio quod incipit: Mulierem fortem quis inueniet? In quo prolixè explicat quòd hic dicitur, quomodo mulier fortis oblectet virum suum, sua scilicet strenuitate & diligentia, ex qua ad illum magna vtilitas accedit. Quoniam autem oblectat virum suum talis mulier, ideo etiam implebit annos eius cum pace, hoc est, efficiet vt nõ ante tempus vitam suã mœrore finiat, sed cum animi tranquillitate perueniat ad plenitudinem annorũ suorum & senectutem bonam. Ex quibus sententiis duab. iam consequens est & tertia quæ sequitur.

3 *Pars bona, mulier bona, in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis.*

NON est legendum, in parte bona, sed sine adiectiuo, bona, in parte timentium Deum, quomodo consonmiter cum Gręcis quędam scripta habent, quomodo & Rabanum legisse satis ex ipsius patet commentario. Et est sensus, mulier bona, est bona portio, & bona sors, quæ dabitur viro in sorte & portione timentium Deum, quia
Psal. 127. in ea sorte quam Deus promisit, & dare solet timentibus se etiam includitur vxor bona. Dicitur enim inter alia, Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Nomen ergo partis, hic accipitur vt & alias pro sorte & portione quã Deus vnicuique pro suo beneplacito, & hominum meritis distribuit. Vxorem autem bonam Dei singulari beneficio obtingere etiam Salomon docuit,
Prou. 19. dicens: Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens. Quoniam ergo hæc includitur in portione timentiũ Deum, non malè addidit interpres, pro factis bonis, vt significaretur apertius bonam hãc partem respondere bonis factis. Nam Græca tantum habent, In parte timentium Dominum dabitur.

4 *Diuitis autem & pauperis cor bonum, in omni tempore vultus illorum hilaris.*

HÆC sententia addita videtur, ad insinuandum quàm bona sors sit vxor bona quòd per eam: siue diues sit maritus, siue pauper, cor eius sit bonum, hoc est, benè affectum & gaudens, vnde fit vt in omni fortuna etiam vultus illorum sit hilaris, animi scilicet tranquillitate & lætitia se in exteriora transfundente. Significatur ergo, nec diuitias sine vxore bona fœlicem reddere hominem, nec paupertatem infœlicem facere, si adsit cor bonum, quòd ex vxore bona obtinetur: per quam fit, vt & diuitiæ iucundè possideantur & paupertas sine magna molestia perferatur. Significatur item, hominis fœlicitatem non pendere ex rebus externis, sed potissimum ex affectione bona cordis. Est autem sermo huius sententiæ imperfectus, perficiendus hoc modo: Cum diuitis & pauperis cor bonum est, in omni tempore vultus illorum est hilaris.

5 *A tribus timuit cor meum, & in quarto facies mea metuit.*

POSTQVAM insinuauit vnde obtineatur cor bonum, & ex consequenti vultus hilaris subiungit quædam quæ cor affligunt, & vultum contristant. Tria verò esse dicit a quibus cor eius timuerit, quartum autem esse à quo etiam facies eius metuerit, significans quartum esse grauius malum, quod non tantum cor hominis conturbet, sed etiam vultum. Ideoque etiam in Græcis grauius verbum tribuitur quarto, quàm tribus: nam tribus tribuitur verbum, εὐλαβήθη, hoc est, reuerentium: est quarto ἐφοβήθην, hoc est, metui vel reformidaui. Plus est enim, φοβεῖσθαι, quam εὐλαβεῖσθαι, sicut apud Latinos plus est, timere vel metuere quàm vereri. Timere ergo hic positum est pro vereri.

6 *Delaturam ciuitatis, & collectionem populi, & calumniam mendacem super mortem omnia grauia.*

TRIA illa prima continet hic versus, à quibus dixit timere cor suum, & est in istis accusatiuis subaudiendum ex superioribus verbum timuit, vt sit sensus: Cor meum timuit delaturam ciuitatis, &c. Delaturam ciuitatis, plerique intelligunt ciuitatis perditionem, qua illa hostibus proditur, & defertur in manibus illorum. Ita & per collectionem populi, intelligunt populum seditiosè collectum ad bellum ciuile, aut resistendum suis legitimis principibus. Hæc enim sunt duo grauia mala. Verum sicut quod sequitur tertium & item quartum, talia sunt mala, quæ sunt vnicuiq; formidanda & cauenda: ita & duo priora potius videntur intelligenda talia mala, quæ quisque sibi timere debeat, quasi quæ sibi accidere possint, vt omittam quod pro, delaturam, est Grecis, διαβολήν, quæ dictio non proditionem significat, quæ Græcis dicitur, προδοσία, sed accusationem alicuius crimen inferentis siue verum siue falsum, vnde & satan, diabolus dictus est, hoc est, criminator & accusator. Itaque per delaturam ciuitatis, rectius intelligetur totius ciuitatis criminatio, ac communis sinister rumor & existimatio de aliquo, quę dicitur, δυσφημία, in quam aliquem incurrere, & publicè malè audire apud ciues valde est molestum, & cauendum. Per collectionem populi, vel, vt est Græcis, ἐκκλησίαν ὄχλου, ecclesiam turbæ, hoc est, congregationem turbatæ vel concitatæ multitudinis, rectè intelligitur inconsultæ multitudinis contra aliquem concio, qualis fuit ea, quæ à Demetrio aurifice fuit aduersus Paulum concitata, qualis certè omni viro bono ac quieto est formidanda. Sicut & quod tertio ponitur calumnia mendax, hoc est, crimen confictum, & alicui falsò impositum, quod ab eo quod primo loco positum est multum differt. Aliud est enim publico rumore aliqua infamia no- Act. 19
tari, aliud falsa alicuius criminatione grauari & opprimi. Et omnino videtur inter hæc tria ordinẽ autho-

authoram insinuasse, vt primo indicet metuendum cuique ne publica infamia in ciuitate notetur, magis verò metuendum ne ex huiusmodi infamia multitudo contra ipsum coeat & congregetur, maximè autem ne in congregatione falsis criminationibus prægrauetur. Ita enim futurum, vt grauem & intolerabilem furentis populi, & tumultuantis, nec causam rectè diiudicantis nequeat effugere vltionem. Hæc omnia dicit esse grauia super mortem, hoc est, magis quàm mors, aut quia grauiorem communi & naturali morte vltionem adferre solent, aut quia miseriorem vitam faciunt hominem viuere, quam sit ipsa corporalis mors, quæ miseriæ omni finem imponit, iuxta illud: Melior est mors quam vita amara.

7 *Dolor cordis & luctus, mulier zelotypa, in muliere zelotypa flagellum linguæ omnibus communicans.*

VTRAMQVE hanc partem ad eandem pertinere sententiam ex Græcis est manifestum quæ habent, Dolor cordis & luctus, mulier æmula mulieris & flagellum linguæ omnibus communicans. Sunt qui pro: In muliere zelotypa, legunt cum Rabano, In muliere infideli. Nec constare potest ex Græcis vtra lectio sit præferenda, nec multum refert vtrouis modo legatur. Nam si per mulierem infidelem intelligatur mulier quæ suo marito non satis fidit, & metuit ne præ se aliam magis diligat, idem est mulier infidelis & mulier zelotypa. Quartum ergo hic malum formidandum insinuat, quod tribus prædictis, licet adeò malis, vt etiam morte esse grauiora non dubitet asserere, indicat adhuc peius esse nempe zelotypam vxorem, cuius querelas & molestias semper domi maritus die noctuq; ferre cogitur: quæ proinde longè magis torquet hominem, quàm quæ foris à ciuibus & proximis suis patitur, maximè si zelotypia hęc fit inter duas pariter nuptas vxores, quemadmodum secũdum legem veterem licebat

Gen. 30 plures tunc temporis habere, quia Gręcis est, mu-
1. Reg. 1 lier æmula mulieris, vel vxor æmula vxoris, sicut inter vxores Iacob & Elcanæ vna alteram æmulabatur. Huiusmodi ergo mulierem zelotypam dicit esse dolorem cordis & luctum, hoc est, pro voluptate & lætitia quæ ab vxore expectatur, nil nisi dolorem cordis & externum etiam luctum adferre marito suo, quòd sequentibus verbis declaratur, cum subditur. In muliere zelotypa est flagellum linguæ omnibus communicans, hoc est, in tali muliere est lingua assiduè flagellans & affligens maritum suis querimoniis & expostulationibus, & omnibus communicans, hoc est, vel suas querelas omnibus hominibus exponens, & conquerens apud omnes se iniquè tractari à marito nec ab eo diligi, vel in omnibus negotiis domesticis suas querelas inserens, cùm quæcunq; à marito aguntur sinistrè interpretetur, semper querula, semperque ex zelotypia amaro animo.

8 *Sicut boum iugum quod mouetur, ita & mulier nequa: qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem.*

DIXIT de muliere zelotypa, nunc in genere de vxore mala, inferens appositè comparationem à iugo boum, à quo & coniugium nomen accepit. Est enim coniugium, eorum qui instar boum eodem iugo iuncti sunt: vt opera mutua rem domesticam agant & curent. Pro quod mouetur. Græcis est, σαλευόμενον, hoc est, quod agitatur & concutitur. Loquitur enim de iugo quod nimia laxitate sua, aut discordia boum coniugatorum agitatur: vnde efficitur vt omnia turbentur quæ simul ab eis agenda erant, vt nec simul currum rectè trahere, nec commodè terram arare possint. Tali iugo comparatur vxor mala, quia & ipsa in coniugio quo viro coniuncta est, non quietè & concorditer se viro suo accommodat, sed sua discordia commouet & perturbat, vnde fit vt ea opera quæ à coniugatis communiter obeunda sunt, non peragantur fœliciter, dum vnus huc, alter illuc impellitur instar boum discordantium in eodem iugo. Talem vxorem habere quam sic periculosum & noxium, alia etiam similitudine animalis venenati & periculosi ostenditur, cum dicitur: Qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem. Vbi tenere vxorem, positum est pro illam sibi adiunctam habere, eiúsque consuetudine vitæ vti. Hoc cui contingit, is similis est, manibus apprehendenti & tenenti scorpionem, quia & ipse in magno versatur periculo, quod ipsi ab vxore tali est metuendum, quæ venenatis serpentibus est similis, & peior eisdem: id enim rectè hac comparatione insinuatur. Et bene quidem scorpioni comparatur mulier mala, quòd sicut scorpio venenum suum gestat non in capite, sed in cauda, quod lethifero ictu traiicit, caudam inflectendo: ita & mulier mala etsi non statim suam malitiam prodat, tamen tandem opportunitatem nacta veluti cauda ferit tenentem ipsam. Item sicut scorpij venenum pessimum est, grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiens, vt habet Plinius inter alia de scorpionum natura: ita & mulieris malitia grauem & diuturnam calamitatem homini adducit.

9 *Mulier ebriosa, ira magna & contumelia: & turpitudo illius non tegetur.*

HAC sententia peculiariter agit de ebrietate, quæ si deprehendatur in muliere, vt facilè deprehenditur in eis quæ probitatis & honestatis rationem non habent graue malum & vitis earum & ipsismet conciliabit. Cùm etiam ebrietas omnibus fugienda sit, maximè tamen dedecet mulieres quòd per eam pudoris & verecundiæ, quæ pudicitiæ custos est, frena relaxentur. Dicit ergo mulierem ebriosam esse Iram magnam, & contumeliam, hoc est, magnam iram & ignominiam adferre suo marito, idque meritò, quia per ebrietatem turpitudo illius non tegetur, sed ipsamet suam turpitudinem, hoc est, Inuerecundiam, immodestiam & libidinem factis & verbis declarabit. Græca enim habent, & turpitudinem suam non teget. Nullum enim secretum, vbi regnat ebrietas, quæ opera recludit, & inuerecundos facit homines.

10 *Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, & in palpebris illius agnoscetur.*

OSTENDIT hac sententia quod dixit, turpitudo illius non tegetur, quia etiamsi verbis eam non prodat, tamen vel oculorum nutibus & habitu eam declarabit, maximè in ebrietate. Nam, inquit, fornicatio mulieris latens in animo & desiderata corde, cognosci potest ex inhonesta subleuatione palpebrarum & oculorum, quos in muliere demissos esse oportet, nec,

nec temere coniectos & sublatos in aspectum virorum. Est quidem extollentia oculorum quandoque signũ in mulieribus superbiæ & fastus, vt notat Isaias. 3. dicens: Pro en quòd eleuatæ sunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant. Est tamen etiã quandoq; signum libidinis & impudicitiæ, quia declarat abesse pudorem & verecundiam, quæ vt diximus, pudicitię custos & signum. Vnde rectè Augustinus: Impudicus oculus, impudici cordis est nuncius.

11 *In filia non auertente se, firma custodiam, ne inuenta occasione vtatur se.*

QVONIAM in oculorum gestu mulierum verecundia agnoscitur, vt dicit superior sententia. rectè iam subiicitur vt habeatur ratio puellarum quæ oculorum gestu testantur animi leuitatem & inuerecundiam, Pro non auertente se Græcis est, *ἀδιατρέπτῳ*, quòd est, impudenti. Est enim à verbo, *διατρέπομαι*, quod idem est cum, *ἐντρέπομαι*, hoc est, vereor, pudoréque afficior. Proinde non est legendum sine negatione, auertente se, sed non auertente se, hoc est, quæ non auertit oculos suos à vagis aspectibus, sed huc illúcque oculos suos circumagit. In tali firmari iubet custodiam, hoc est, firmam ei adhibendam custodiam ne quouis exire & progredi ei permittatur, & diligenter obseruetur se quò eat, quidve agat, nec inuenta per laxiorem licentiam occasione libidinis, vtatur se, hoc est, suis desideriis obsequatur, & quod oculorum inuerecundia se declarauit desiderare, opportunitatem nacta opere perficiat. Eodem pertinet quod sequitur.

12 *Ab omni irreuerentia oculorum caue, & non mireris si te neglexerit.*

NON est legendum, oculos vel oculis, vt multi libri habent, sed oculorum vel oculi, cum Græcè sit, *ὀπίσω ἀναιδοῦς ὀφθαλμοῦ*, post inuerecundum oculũ obserua. Sensus ergo est, caue ab omni inuerecundia oculorum eius, hoc est, cohibeas in ea omnem huiusmodi inuerecundiam: quam si in ea deprehendere cœperis non mireris si te benè monentem, reprehendentem & cohibentem neglexerit atque contempserit. Inuerecundia enim illa nisi diligenter curetur, mox eo proceder, vt monitores sit aspernatura, progressura etiam ad summam impudentiam, de qua sequitur.

13 *Sicut viator sitiens ad fontem os aperiet & ab omni aqua proxima bibet, & contra omnem palum sedebit & contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec deficiat.*

HIs similitudinibus aptè describit prostitutionem mulieris, corpus suum sine pudore peruulgantis: in quam vitæ rationem deducuntur nonnunquam filiæ ac puellæ, quæ dissolutius & indulgentius quàm pudor patitur puellaris, à parentibus habitæ fuerunt. Loquitur autem de turpi re per allegorias honestè, sed intelligibiliter more Hebræorum, vt honestatem doceat, & scortationis opprobrium depingat. Sicut, inquit, viator sitiens os suum aperiet ad quemuis fontem necurrentem, & ab omni aqua proxima sibi bibet: sic & illa libidinis auida quemuis admittet sine discrimine, vt satiet suam libidinem: & instar fessi viatoris sedebit in via ad omnem palum, expectans aliquem qui eius desiderio satisfaciat, quemuis ad se admittens donec deficiat & fatigetur. Simili allegoria etiam prophetæ spirituales Israëlitici populi fornicationes descripserunt, vt cum dicitur Ieremiæ cap. 2. In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix, & Ezechiel. 16. Diuisisti pedes tuos omni transeunti, & multiplicasti omnes fornicationes tuas. Quibus locutionibus significatur, populum illum cuiusuis gẽtis idololatriam instar, meretricis quemuis recipientis, admisisse.

14 *Gratia mulieris sedula delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit disciplina illius.*

GRÆCIA non est adiectiuum, sedulæ, sed tantum, gratia mulieris. Ex eisdem patet partem illam, disciplina illius, non esse sequentibus iungendam, vt seorsum legatur, Disciplina illius datum Dei est, quemadmodum communiter distinguitur, sed iungendam cum verbo impinguabit vt deinde legatur, Datum Dei est mulier sensata & tacita. Quam distinctionem non tantum Græca habent, sed etiam quædam scripta antiquiora. Itaque post exposita quædam improbarum mulierum vitia, redit ad commendationem bonarum mulierum, quarum probitas & virtus ita voluptatem adfert viris, sicut malarum improbitas tristitiam & dolorem. Coniungit autem in eis duas virtutes, maximè secundum nostram lectionem, sedulitatem scilicet diligentiamque, & disciplinam vel scientiam, rectámque institutionem. His enim duabus dotibus & gratiis mulier oblectat virum suum, & quia oblectat, etiam impingat eius ossa, hoc est, illa medulla irrigat, aut membra eius facit benè effecta & pinguia, sicut contra spiritus tristis exsiccat ossa. Quia enim vir videt vxorem & sedulam esse, & prudenter omnia sua instituere, ac familiam rectè instituere, non potest non inde & animo lætari, & per animi lætitiam etiam corpore rectè valere. Cæterum nomen, gratia, hic videtur positum pro gratiositate, vt gratia mulieris sedulę, sit grata eius sedulitas & diligentia. Iuxta Græcam lectionem quæ non habet adiectiuum, sedulæ gratia vel gratiositas mulieris, est comitas suauitasque morum eius: cui si adiuncta sit intelligentia & prudentia, perfectam adferet viro voluptatem.

15 *Datum Dei est mulier sensata & tacita, non est immutatio erudita anima.*

NE humanis meritis & viribus tribueretur, & quòd mulier aliqua sit proba, & quòd talis viro obtingat, rectè subiungit: datum, hoc est, donum Dei est, mulier sensata & tacita. Nam & ex Dei gratia ac dono est vt mulier aliqua talis sit, & ex Dei dono est vt talis viro in vxorem contingat. Duas conditiones rursum probæ mulieri attribuit, prudentiam & taciturnitatem. Hæc enim duo in ea maximè desiderantur, sicut contra dedecent eam multum stultitia & garrulitas: quorum alterum, mentis est vitium: alterum, linguæ: sicut & prudentia, mentis virtus est: taciturnitas linguæ: quorum cum posterius ex priori pendeat & sequatur, rectè in sequenti membro tantum prudentiæ fit mentio. Vbi notandum pro, immutatio, Græcis esse, *ἀντάλλαγμα*, eadem scilicet dictio quæ est Matth. 16. vbi nos

legi

legimus: Quam dabit homo commutationem pro anima ſua, hoc eſt, quid dabit pretij, quo redimere poſſit & commutare animam ſuam? nam commutationibus ſolent fieri emptiones & redemptiones rerum, ſicut fit nunc traditione pecuniæ. Nomen ergo, immutatio, hic accipi debet pro permutatione, vt ſit ſenſus: Anima erudita, hoc eſt, prudens & benè inſtituta, non poteſt aliquo digno pretio permutari, hoc eſt, ſuperat omne pretium. Et loquitur de anima vel animo mulieris, quæ ſi ſit prudens, nullum ei pretium æquari poteſt. Simile eſt quod ſequenti dicitur verſu de vxore verecunda & caſta.

16 *Gratia ſuper gratiam, mulier ſancta & pudorata, omnis autem ponderatio non eſt digna continentis animæ.*

QVOD dicitur, gratia ſuper gratiam variè accipi poteſt. Nam poteſt eſſe ſenſus: gratia ſuperans alias gratias, vt ſignificetur eximiam eſſe gratiam mulier. ſancta & pudorata, hoc eſt, verecunda. Aut ſenſus eſt, gratia ſuper gratiam, hoc eſt, multiplex gratia, aut, vt alij, duplex eſt gratia, mulier ſancta & verecunda. Pro ſancta, Græcis eſt, πιστή, hoc eſt, fidelis. At quoniam fideles ſæpè ponuntur pro his qui Deo credunt, & ab infidelibus diſtincti ſunt, prophanis ſcilicet & immundis hominibus, ideo interpres videtur pro fideli vertiſſe, ſancta: vt duæ hic ruſum conditiones tribuantur mulieri, ſanctitas erga Deum per timorem eius, & verecundia erga homines, cuſtos pudicitiæ: ratione quarum duarum conditionum rectè dicitur eſſe duplex gratia, mulier quæ eas habet. Magis tamen apparet authorem locutum de fidelitate viro præſtanda, vt hic verſus pertineat ad commendationem caſtitatis & continentiæ, quæ à muliere ſeruatur per verecundiam & fidelitatem viro promiſſam. Talis ergo mulier quæ verecunda eſt, & fidem ſeruat viro ſuo, eſt gratia ſuper gratiam, hoc eſt, multiplex & eximia gratia atque beneficiorum. Eſt etiam duplex gratia quia & gratia eſt habere vxorem quæ viro in adiutorium data eſt, & gratia eſt habere fidam & caſtam. Vnde ſequitur, omnis autem ponderatio non eſt digna continentis animæ. Et addunt Græca animæ ipſius, nempe mulieris. Pro, ponderatio, Græcis eſt, σταθμός, hoc eſt, pondus. Itaque ſignificatur nullum eſſe alicuius rei pondus quod dignum eſt continenti, hoc eſt, caſta & temperata muliere, hoc eſt, nihil eſſe in rebus iſtis temporariis, quod ei æquiualeat, & quod cum ea ſit conferendum, aut quod præ eius continentia vir debeat eligere, vt doceat quanti talem vir facere debeat.

17 *Sicut ſol oriens mundo in altiſſimis Dei, ſic mulieris bonæ ſpecies in ornamentum domus ſuæ.*

PERGIT excellenter commendare mulieris probitatem, & comparat ſpeciem, hoc eſt, pulchritudinem mulieris bonæ cum ſole, quando oritur mundo in ſummitate cœlorum. Poteſt autem ſpecies & pulchritudo mulieris bonæ accipi vel pro pulchritudine corporali, cui annexa eſt in vxore bonitas & virtus, vel pro pulchritudine quæ ſita eſt in eius probitate & virtute. Vtroque enim modo pulchritudo mulieris bonæ rectè dicitur ſe habere in ornatum domus ſuæ, ſicut ſe habet ſol oriens mundo in cœleſtibus. Sicut enim ſol, cum oritur mundo, noua ſua luce totum mundum illuſtrat, recreat, ornat, & gaudio perfundit, depulſis nocturnis tenebris: ita mulieris bona ſpecies & pulchritudo totam domum & familiam quaſi luce quadam exhilarat, ornat, & illuſtrat pellens mœrorem & triſtitiam ſua virtute & probitate. Simile eſt quod ſequitur.

18 *Lucerna lucens ſuper candelabrum ſanctum, & ſpecies faciei ſuper ætatem ſtabilem.*

HOC eſt, ſicut ſe habet lucerna lucens ſuper candelabrum ſanctum in tabernaculo vel templo Domini, ſic ſe habet pulchritudo vultus muliebris ſuper ætatem ſtabilem. Superius comparauit mulieris pulchritudinem cum eo quod clariſſimum eſt in cœlo, hic cum eo quod lucidiſſimum erat in templo: & ſignificat quòd quemadmodum lucerna lucens impoſita ſancto candelabro aureo, & mira arte contexto duplici nomine erat grata in templo Dei, nempe & ratione lucis, & ratione pretioſi atque pulchrè fabrefacti candelabri cui impoſita erat: ita & pulchritudo vultus muliebris, ſi coniuncta ſit ætati firmæ & ſtatę, illi ſcilicet quam Ariſtoteles vocat, τῶν ἀκμαζόντων, hoc eſt vigentium, quæ apta ſit domus regendæ & prolium ęducandarum, duplicem habet gratiam, nempe & ratione formę, & ratione ætatis aptæ atque firmæ & maturæ, quorum ratione in domo & familia viri lucet & illuſtris eſt talis mulier, omneſque recreat, & familiæ magnum ornamentum adfert. Quæ ſententia ſic intellecta indicat & mulieribus formoſis quam ſanctè ſe gerere debeant, quæ tam ſancto lumini ac candelabro comparantur: & ductoris vxorem, quam proſpicere habent, vt talem habeant ex qua voluptatem & ornamentum conſequantur. Cæterum cum in externa vultus forma non conſiſtat præcipua & diuturna mulieris pulchritudo, ſed magis in morum & vitæ congruentia, intelligendum eſt in hac etiam ſententia ſimul ſub ſimilitudine pulchritudinis faciei, ſignificari veram illam in externis actibus, pulchritudinem: cui ſi coniuncta ſit animi iam firmati in bono conſtantia & maturitas duplici nomine muliere commendabilem facit. Alioqui enim, vt habet Sapiens, Circulus aureus in naribus ſuis, mulier pulchra & fatua. *Prou.11.*

19 *Columnæ aureæ ſuper baſes argenteas, & pedes firmi ſuper plantas ſtabilis mulieris.*

GRÆCIS non eſt, firmi, ſed ὡραῖοι, hoc eſt, formoſi. Nec eſt, ſuper plantas, ſed ἐπὶ στέρνοις, ſuper pectus vel in pectore, hoc eſt, cum pectore ſtabili, vt ſignificentur pedes formoſi coniuncti pectori & menti ſtabili. Interpres declarat ſe legiſſe non, στέρνοις, ſed, πτέρναις, & ſanè ea lectio adhibitæ ſimilitudini magis congruit, vt columnis pedes aſſimilentur, baſibus plantæ. Commendauit ſuperiori ſententia pulchritudinem mulieris quæ in ſuperioribus partibus conſiſtit, & in vultu potiſſimum conſiſtit: nunc eam commendat quæ in inferioribus partibus conſiſtit, quæ ipſa poſt vultus pulchritudinem in muliere obſeruatur, & grata eſt. Non tamen intelligendum eſt Sapientem potiſſimum voluiſſe ſignificare obſeruandam eſſe membrorum inferiorum pulchritudinem, ſed ſub eorum analogia morum pulchritudinem, quæ in pedibus mulieris tum demum verè inuenitur, cum non eſt vaga, quouis diſcurrens, nec in inceſſu leuis eſt, ſed domi ſe firmiter continet, firmumque ac grauem ha-

habet incessum cum prodeũdum est. Proinde nõ malè vertit interpres: pedes firmi. Huiusmodi pedes sunt super plantas stabiles, quando nituntur animo grauis & maturo, vt is sit quasi basis & fundamento externi incessus & firmitatis. Significat ergo Sapiens, quòd columnæ aureæ super bases argenteas conditutæ, præter firmitatem quam habent, etiam concinnitatem habent & pretium, ita & pedes mulieris firmi super plantas stabiles pulchram habent congruentiam, dũ externorum actuum maturitas respondet stabilitati mentis & animi. Parum autem refert, siue legatur: plantas stabiles, siue stabilis mulieris, cum non solum vtraque lectio in nostris reperiatur, sed etiam in Græcis. Nam Germanicum exemplar habet εὐςαθεῖς, stabilis vt ad mulierẽ referatur: Cõplutẽse vero εὐςάθεσι: vt ad plãtas vel pectus pertineat.

20 *Fundamenta æterna super petram solidam, & mandata Dei in corde mulieris sancta.*

NVlla Græca nunc habent hanc sententiam quæ tamen vtilem habet sensum. Significatur enim quod quemadmodum se habent fundamenta diu duratura quæ supra petram solidam & firmam sunt constituta: ita se habent mandata Dei in corde mulieris sanctæ, Deùmque ex animo timentis: quia in corde talis mulieris mandata Dei firmiter hærent, nec vlla tempestate aut tentatione à corde eius dimoueri poterunt. Conuenit cum illo Euangelico: Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapiẽti: qui ædificauit domum suam supra petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerũt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Sequuntur iam in Complutensi æditione vndecim sententiæ de mulieribus, sed vt non habentur in nostris, ita nec in Germanico exemplari, quarum quædam superius sunt habitæ, aut cum eis coincidunt, vt ascititiæ videantur.

21 *In duobus contristatum est cor meum, & in tertio iracundia mihi aduenit.*

NOuum hic incipit argumentum, vt mirum non sit in Glosa Ord. hic esse principium noui capitis. Tria esse dicit quæ indignum est euenire & contingere, sed quorum duo dolorem adferunt cordi, & cõpassionem erga eos quibus illa contingunt, vt quæ contra illorum meritum eis eueniant, tertium verò etiam indignationem & iram contra eum in quo illud inuenitur: quia illud eius culpa ipsi accidit. Hæc tria sunt quæ sequuntur.

22 *Vir bellator deficiens per inopiam, & vir sensatus contemptus, & qui transgreditur à iustitia ad peccatum: Deus parauit eum ad romphæam.*

DVo priora continent duo hominum genera virtute laudéque excellentium: quibus maximè & honor debetur & sustentatio. Vnum est eorum: qui pro patriæ salute fortiter & cum vitæ periculo decertant, quos indignum est postea inopia premi, cum non potuerint sibi prospicere opificiis, agricultura aut negotiationibus. Itaque omnino ex communibus bonis si opus sit, tales alendi sunt, vt qui eis seruandis & augendis laborauerunt. Alterum est eorum: qui etsi nõ viribus: tamẽ prudentia sua & in bello & in pace vtiles sunt reipublicæ: ideoq́; cum in ea honoribus primis digni sint indignum est tales esse contemptui, & nõ pro sapientiæ merito honorari. Tertium autẽ est genus hominum: in quo nulla est cõmendatio nec deploratio ex iniqua conditione, sed summa vituperatio atque indignatio ex eorum improbitate merito concepta, eorum, scilicet, qui cum semel relicta impietate & iniustitia se ad cultum Dei, studiumq́; iustitiæ contulissent: abiecto timore Dei & iustitia, ad pristina sua vitia relabuntur, de quibus dicit Petrus: Melius erat eis non cognoscere viam iustitiæ, quam post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mãdato. 2. Petr. 2. Quoniã ergo hic à bono ad malum reditus, res est valde indigna, ideo illi generi hominum grauissimam proponit comminationem, dicens: Deum talem destinasse ad gladium, hoc est, grauissima æternæ damnationis morte feriendum.

23 *Duæ species difficiles & periculosæ mihi apparuerunt.*
24 *Difficile exuitur negotians à negligentia, & non iustificabitur caupo à peccatis labiorum.*

SVbiicit Sapiens quasdam sententias contra vitium auaritiæ. In quo primum notat duo hominum genera, quæ ob quæstum & lucri studium præ aliis plerunque multa peccata committunt, vnde dicit sibi apparuisse duas species officiorum, quæ sunt difficiles, in euitatione peccati, scilicet, hoc est, quæ difficulter fiunt sine peccato, & quæ sunt periculosæ, hoc est, quæ cum graui periculo incidendi in peccata obeuntur. Non dicit eas malas, vt quę reipublicæ sunt necessariæ, sed eas difficulter sine peccato perfici: quomodo Christus diuitias non dicit esse malas, sed difficile esse vt diues ingrediatur regnum cœlorum, quòd difficile sit eis non abuti: aut non nimis eis affici. Hæc duo officiorum & actionum genera explicat in sequenti sententia, nempe officium mercatorum & cauponum. Vbi notandum pro, negligentia, Gręcis esse πλημμελείας, pro peccatis ἁμαρτίας. Est autem inter eas duas dictiones Græcis ea differentia: quæ est Latinis inter delictum & peccatum, πλημμέλεια, & delictum fit cum prætermittitur quod prætermittendum non erat: & ἁμαρτία & peccatum, cùm fit quod fieri non debebat. Vnde in Leuitico vbi nos habemus de hostia pro delicto, Græcis est πλημμελεία: vbi habemus de hostia pro peccato Græcis est ἁμαρτία. Hoc verò in libro dictio πλημμέλεια, ferè vertitur per negligentia, quæ idem ferè est quod delictum, Cum tamen hic negotiatoribus tribuitur delictum vel negligentia, & cauponibus peccatum: non est intelligendum vtrisque attribui quod eis est proprium, sed vtrunque vtrisque conuenire: quamuis elegantiæ & varietatis causa vnum vnis, & alterum aliis tribuatur. Nisi quis velit intelligere negotiatoribus tribui delictum & negligentiã, quòd pro lucro faciendo. multa omittunt & dicere & facere quæ dicenda & facienda erant: vt cum mercium suarum vitia reticent & tegunt, festos dies non seruant, & in id genus aliis delinquunt: cauponibus verò peccatum, quòd esculenta sæpe & poculenta vitient, plurisq́; iusto vendant, multa mentientes quo quæstum faciant. Cæterum genitiuus, labiorum, Græcis non est. Nec tantum caupones labiis peccant: etsi eis vel maximè peccent, nimis sua commendantes, & ad gratiam hominum captandam quiduis dicentes. Quod dicitur: non

iustificabitur caupo à peccatis: significat illum à peccatis non fore immunem & innocentem. Docet hęc sententia huiusmodi officia ob periculum non temerè amplexanda, & iustè hæc officia clericis esse interdicta.

CAPVT XXVII.

1 *Propter inopiam multi deliquerunt, & qui quærit locupletari, auertit oculum suum.*

PERGIT aliquot sententiis ostendere lucri cupiditatem esse causam peccatorum. Et hac quidem sentētia indicat & inopiam & diuitiarum appetitū causam esse quibusdā peccādi, quēadmodū & Prou. 30. Sapiens indicat, orans Deum: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Per inopiam enim pleraque multa scelera committunt, & qui quærit auidè fieri diues, auertit oculum suum, ab eo, scilicet, in quod oculos suos intentos habere debebat, hoc est, à Deo, à mandatis eius atque iustitia. Sicut & de iniquis senioribus in historia
Dan. 13. Susannæ dicitur, quòd euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos vt non viderent
1. Tim. 6. cœlū, neque recordarentur iudiciorum iustorum. Simile huic loco est quod dicit Paulus: Qui volunt diuites fieri, incidunt in desideria multa nociua & inutilia. Radix enim omniū malorum est cupiditas. Notandum autem Græca ferè pro eo quod noster vertit. Propter inopiam habere χάριν ἀδιαφόρου, hoc est, gratia indifferentis vel propter indifferens. Quo nomine hoc loco significantur diuitiæ: quia per se bona non sunt, nec hominem bonum beatúmque faciunt: vnde earum non tanta habenda est ratio, vt ob eas iustitia violetur. Stoici enim philosophi ἀδιάφορα, vocabant ea quæ nec mala sunt, nec in veris bonis sunt numeranda: inter quæ maximè fortunæ bona collocabant. Itaque quidam vertunt: Propter opes multi deliquerunt. Sunt tamen Græci codices quidam, qui nobiscum consentiunt, & habent χάριν ἐνδείας, propter inopiam. Et coincidet hæc lectio cum altera, si intelligatur significari multos deliquisse propter inopiam vitandam: aut ne eam inciderent, quemadmodum & Horat. habet: Impiger extremos currit mercator ad Indos: Per mare pauperiē fugiens, per saxa, per ignes.

2 *Sicut in medio compaginis lapidum palus figitur, sic & inter medium venditionis & emptionis angustiatur peccatum.*

3 *Conteretur cum delinquente peccatum.*

HVius sententiæ lectio recepta incommodū habet sensum, ferè enim legitur: angustiabitur peccatis: in qua lectione deest suppositum verbi, angustiabitur, pro quo Rabanus subintelligit auarus: aut ex præcedenti sententia is qui quærit locupletari. Lyra subintelligit, vendens & emens. Quidam libri scripti habent, angustiabitur peccans. Vnus inter eos qui ad manum erant habuit, angustiabitur pretium, corruptè quidem, sed inde colligere licet interpretem scripsisse, angustiabitur peccatum. Nam ea lectio Græcis concordat sensúmque habet conuenientem. Et iuxta veterum scriptorum consuetudinem parua est differentia inter pretium & peccatum: quia illud scribunt pretium: istud peccatum. Græca enim habent, συντριβήσεται ἁμαρτία, conteretur vel cōprimetur peccatum. Quod autem abruptè adiungitur apud nos: Conteretur cum delinquente peccatum: ex alia versione in margine prius posita, omnino videtur postea textui insertum, vt & alias sæpè factum est. Græcum enim verbum συντριβήσεται, quod vnus vertit, angustiabitur, alius vertit, conteretur. Est ergo sensus huius parabolæ: Sicut in medio lapidum sibi coniunctorum palus sic figitur vt eximi nequeat & extrahi, dum ab omni parte lapidibus sibi fixè adhærentibus premitur: ita & inter emptionem & venditionem sic peccatum angustiatur & præmitur, vt ægrè fieri possit quin inter illa concludatur: dum & ab vna parte emptor fallere studet, ab altera parte venditor, & ille quidem vilius emere rem laborat, iste verò carius vendere: atque ita fit vt ipsum peccatum conteratur, comprimatur, ac quodammodo vim vndique simul cum delinquente patiatur. Non damnat tamen hic Sapiens legitimam rationem contrahendi, emendi & vendendi, sed faciles occasiones fallendi atque fraudandi hoc in genere vitæ esse ostendit. Homines enim sua natura sunt ad rem attentiores, quorum cupiditas emptionibus atque venditionibus peccatum quasi palum parieti infixum, concludit & cōtinet. D. Aug. lib. 13. de Trin. c. 3. refert mimum quendam cum promisisset in theatro se aliis ludis dicturum: quid in animo omnes haberent, & quid vellent omnes: atque ad constitutum diem ingēti expectatione maior multitudo confluerct, suspensis & silentibus omnibus, dixisse: Vili vultis emere, & caro vendere. Omnésque auditores conscientiarum suarum testimonio dictum approbasse, & dicenti improuisa applausisse admirabili fauore. Quod tamen mimi dictum ostendit Augustinus non in omnibus habere locum, Nam inquit, scio ipse hominē, cū venalis ei esset codex oblatus, pretiiq; eius ignarum, & ideo quicquam exiguum poscentē cerneret venditorem, iustum pretiū quod multo amplius erat nec opinanti dedisse. Si autem omnino placet legere, angustiabitur peccatis, subaudito pro supposito nomine, homo, sensus erit: homo inter emendum & vendendum premetur peccatis, & ad peccandum vrgebitur, incitabitur & coarctabitur: si tamen à peccato se superari sinat conteretur suo tempore cum delinquente peccatum.

4 *Si non in timore Domini tenueris te instanter, citò subuertetur domus tua.*

HANC sententiam rectè superioribus subiunxit, vt ostendat qua ratione peccandi occasiones & pericula: quæ in emptionibus & venditionibus esse dixit, vitari possint, nempe si quis se firmum seruauerit in timore Dei, quo qui destitutus est facilè quauis in re labitur, & qui in eo se non studiosè & diligenter retinet etiamsi studeat rem facere, & domum suam ædificare opibúsque replere, subitò eueniet vt Deo conatus eius non fortunante, domus eius subuertatur, & ipse cum sua familia ad inopiam & miseriam redigatur. Nam vt est in Prou. vir qui festinat ditari, ignorat quod egestas superueniet ei.
& : Hæreditas ad quem festinatur in principio, in Prou. 28.
nouissimo benedictione carebit. Mysticè quod Prou. 20.
dicitur subuertetur domus eius, intelligi potest de domo conscientiæ & omnibus studiis & operibus quæ quisque sibi ædificat in hac vita.

5 *Sicut in percussura cribri remanebit puluis, sic aporia hominis in cogitatu illius.*

Legen

LEGENDVM esse, percussura, non autem, vt quidã libri habẽt, percusura, patet ex Græcis: quæ habent ἐν σείσματι vel σεισμῷ, hoc est, in concussione. Pro puluis, quidam libri habent, stercus, quod propriè significat dictio Græca κοπρία, quæ tamen etiam significat puluerem cero-mate expressu: & vtrouis modo legatur, per stercus vel puluerem oportet intelligere reiectamẽta farinæ, paleas, scilicet, & fursurem qui remanet in cribro, cùm cõcussione cribri tenuis farina decidit. Nã alioqui nec stercus inuenitur in cribro, nec puluis in eo retinetur. Mirum autem cur interpres dictionem Græcam aporia transtulerit, cum ea Græcis non sit, sed pro ea est in æditione Complutensi σκῦλα, hoc est, spolia, in Germanico exemplari σκύβαλα, quæ verior est lectio hoc est, quisquiliæ, & reiectamẽta, vel sordes. Aporia verò significat aut egestatem, aut proplexitatem, & inopiam consilij, fortè autem interpres imitari voluit dictionem Græcam κοπρία, quæ est in priori membro. Cæterum quod ad sensum attinet, notãdum hac & sequentibus aliquot sentẽtiis describi à Sapiente aliquot iudicia probati vel improbati animi. Docet enim, hominem, qualis sit animo, probari vel afflictionibus immissis, vel suo ipsius sermone, & de vtroque sunt duæ sententiæ. Quod ergo ad hanc pertinet sententiã, sensus est: Sicut cum concurritur & agitatur cribrum farina transeunte remanent in cribro fursures: qui sunt quasi reiectamenta & stercus farinæ: sic frequenter in cognitione hominis, per quam mens hominis velut cribro agitatur & commouetur, remanet hominis aporia, hoc est, angustia, & quæuis molestares: quæ hominem proplexum reddit & anxium. Quo significatur, hominem in afflictione constitutũ fine re vt in plurimum, elabi menti suæ bona quibus fruitur, nec ea attendere, aut in memoriam reuocare, sed tantum præ oculis habere mala quibus premitur, ea semper cogitatione reuoluendo. Quare declaratur, hominẽ non verè esse prudentem & constantem, cùm potius quæ contristant deberet animo excutere, & attendere ad præstita sibi Dei beneficio bona, & instar vanni puluerem & paleas excutere, ac grana tritici retinere. Vnde & sequitur.

7 *Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.*

GRÆCA habent in secunda parte, καὶ πειρασμὸς ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ, hoc est, & tentatio hominis in cogitatione ipsius, hoc est, homo tentatur & probatur per cogitationẽ suam, aut, vt quidam volunt, per sermonem & disputationem suam, vt cum sequentibus conueniat. Noster accepit de tentatione tribulationis, hoc est, tribulatione & afflictione tentante & probante, hominem, & est sensus: Quemadmodum fornax accensus probat vasa figuli, quæ in illum vt durẽtur immittuntur: quia quæ in eo dum coquuntur perdurant, & non confringuntur, declarantur esse bona, & bene à figulo temperata, quæ verò ignis vim non ferunt, sed dissiliunt, declarantur esse mala & malè ficta: ita tribulatio tentans & explorans probat & declarat homines iustos: quia qui tribulationis igne non superantur, sed in illo infracto animo persistunt, & fortiores fiunt, declarantur verè esse iusti, vt qui propter mala quæ ferunt iustitiam non deferant: qui verò in tentationibus deficiunt, & animo franguntur ostendũtur non verè esse iusti, vt qui ob premẽtia mala deficiant statim à iustitia existentes de eorum numero, de quibus dicit Dominus, quod ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedũt. Sicut autem hoc loco tribulatio comparatur fornaci probanti vasa figulina: ita aliis locis comparatur fornaci & igni probanti aurum vel argentũ, vt cũ dicitur Sapientiæ 3. Tãquã aurũ in fornace probauit electos Dominus. Et Zachariæ 13. Ducã eos per ignẽ, & vrã eos sicut vritur argentum, & probabo eos sicut probatur aurum, & exaudiam eos.

8 *Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius, sic verbum excogitatum hominis cor.*

PRIOREM huius sentẽtiæ partem sic habent Græca γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, hoc est, culturam arboris ostẽdit fructus illius: Itaque apposité significatur, quod quemadmodum fructus arboris ostendit diligentem eius cultum, ita sermo meditatus declarat cor & animum hominis: Noster interpres contrario modo nominatiuum vertit pro accusatiuo, & accusatiuum pro nominatiuo. Secunda pars variam habet lectionem. Quidam enim libri habent: sic verbum ex cogitatu cordis hominis. Alij, sic verbum ex cogitatu hominis cor. Rabanus verò legit: sic verbũ excogitatum hominis cor. Et incertum est in exẽplari Germanico; quod nostræ versioni maximè accedit, an καρδίας sit genitiui casus, vt sit, cordis: an accusatiuus pluralis, vt sit, corda. Eam autem lectionẽ quæ est apud Rabanum puto esse veriorem, vt quæ sensum habeat conuenientiorem. Sẽsus ergo est: Sicut rusticatio de ligno, hoc est, sicut rustica culturà circa arborem impensa ostendit fructum arboris: qui suscipi non potest nisi præuia cultura, per quem fructum iã susceptũ etiã ostenditur & qualitas arboris & culturæ diligentia vel negligentia: ita sermo hominis ex meditatione & cogitatione procedens, ostendit cor hominis, & declarat quale illud sit, bonum, scilicet, an malum: & an benè excultum sit an malè. Oportet enim in nostra lectione, vt constet comparatio, intelligere culturam agricolæ sic ostendere fructum arboris, vt per eũ etiã ostendat & qualitatem arboris & suæ culturæ. Sic enim bene se habet comparatio: quia simili modo etiam cogitatio & meditatio, quæ est quasi animi cultura, profert sermonem, qui vicissim declarat quale sit cor hominis, & quomodo excultum. Cui conuenit quod dicit Saluator: Vnaquæque arbor de fructu suo cognoscitur. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala. Ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis, vnde sequitur.

9 *Ante sermonem non laudes virum, hæc enim tentatio est hominis.*

TENTATIO etiam hic ponitur pro probatione, vt sit sensus: hominem probari per suum sermonem qualis sit, doctus, scilicet, an indoctus, sapiens an insipiens: ob quod benè monet non laudandum quenquam antequam eius sermo auditus sit, qui testatur qualis sit homo. Vnde de Socrate refertur: quod cum diues quidam filium suum adolescentulum ad ipsum mi-

fisset, vt indolem eius inspiceret & pędagogus diceret: Pater ad te ô Socrates misit filium vt eum videres: tum ad puerum dixerit: Loquere igitur adolescens vt te videam, significans ingenium hominis non tam in vultu relucere quam in oratione, quod hęc sit certissimũ minimeque mendax & in plurimum animi speculum. Sic & Diogenes mirum sibi videri aiebat, quòd cùm ollam aut operculum non emerent homines: nisi pulsu ac tinnitu explorata, in emendo homine solo aspectu essent contenti, etiã significans hominem nulla ex re melius cognosci quam ex oratione.

9 Si sequaris iustitiam, apprehendes illam, & indues quasi poderem honoris.
10 Et inhabitabis cum ea & proteget te in sempiternum & in die agnitionis inuenies firmamentum.

COMMENDAT studium amoremque iustitiæ, ostendẽs eius fructum esse vitæ & ornamentum & protectionem. Cæterum quod dicitur, apprehendes iustitiã: dupliciter accipi potest, nempe vel vt significetur eum qui iustitiæ est studiosus, obtenturum eam: ita vt iustus sit futurus, & in iustitia profecturus. Vel vt sit sensus: sectatorẽ iustitiæ vicissim à Deo quod iustũ est cõsecuturum, iustum, scilicet, præmium præstitæ & desideratæ iustitiæ. Si & quæ sequuntur dupliciter accipi possunt. Nam & sua iustitia atque virtute: quam opere præstat homo induitur veluti honorifica veste talari quę totum hominem tegit & ornat: quia virtute sua quisque præclarus atque ornatus redditur. Et pro iusto iustitiæ præmio quisque à Deo induitur veluti podere honorifica, dum eum & hic honorabilem reddit, & in futuro stola immortalitatis ac gloriæ donat. Legendum est autem in hac parte cum accusatiuo, illam, & indues quasi poderem honoris illam. Sic enim cum Græcis habent Dionysius, & multa scripta. Similis locutio est apud Iob cap.
Isaia. 61. 29. dicentem: Iustitia indutus sum, & vestiui me quasi vestimento, & apud Isaiam: Indumento iustitiæ circumdedit me. Porrò in podere honoris potest videri allusio esse ad tunicam talarem qua induebantur sacerdotes, de qua in Sapientia: In veste poderis Aaron, descriptus erat orbis terrarum.
Sap. 18. Quod sequitur, & inhabitabis cum ea & proteget te, &c. in Græcis non est. Significat autem iustitiam siue hominis bene viuentis siue Dei virtutem remunerantis, non tantum ornaturam iustum, sed etiam defensuram eum & in præsenti vita ab omni incommodo, & in futuro iudicij tempore, quod dies agnitionis rectè dicitur: quia tunc Deus declarabit se posse omnium facta, eaque nota omnibus faciet, quando illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Tunc ergo iustitiæ studiosus inueniet firmamentum, hoc est, inueniet in quo solidè subsistat, vt ab ira Dei non deiiciatur nec commoueatur.

11 Volatilia ad sibi similia conueniunt, & veritas ad eos qui operantur illam reuertetur.

QVOD iam dixit de studio iustitiæ, idẽ nunc dicit de veritate: quæ à iustitia distincta nõ est hoc loco. Veritas enim hic, vt & alibi in scripturis, dicitur iustitia, quòd vero & recto menti iudicio cõsentiat, nec sectatorem suum decipiat sicut peccatum quod ob id dicitur aliquoties mendacium, vt ibi Psal. 4. vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? Pulchra autem similitudine iam ostendit quod prius dixit, iustitiam apprehendendam ab eo qui illam sectatur. Quæ similitudo in hoc consistit, quod quemadmodũ volatilia præpeti suo volatu fugiũt aues sibi dissimiles, conueniunt autem & cõgregantur iucundè cum eis quæ sunt similis generis: ita etiã veritas, etsi fugiat & lõgè recedat ab eis qui eam non amant, lubenter tamen reuertitur ad eos qui veritatis sunt studiosi eosque complexabitur, & suo consortio reficiet. Non elongabitur ab eis: nec sectatores suos fatigabit, sed ipsemet blandè reuertetur ad eos: recreans eos, & digno eos præmio & honore donans. Quod de veritate & ęquitate diuina quæ ęquitatis studiosos remunerat, intelligere facilè est. Illa enim tunc ad eos reuertitur: cùm reddit eis quæ merentur. Verum etiam ęst de veritate & æquitate quam quisque operatur. Nam & illa reuertitur ad ipsum, quando adfert secum fructum quẽ meretur apud Deũ: iuxta illud quod dicitur in Apocal. 14. Opera illorum sequuntur eos. Simile huic loco est quod dicit Saluator Ioan. 8. Si manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem & veritas liberabit vos.

12 Leo venationi insidiatur semper, sic peccata operantibus iniquitatem.

ALIA similitudine etiam apposita ostendit peccatum aliter se habere erga sectatores suos, quàm veritatem dixit se habere erga suos. Hæc.n. se habet erga suos vt volatilia ad sibi similia, at peccatum se habet erga suos, sicut leo ad reliquas feras. Sicut enim leo, veluti crudelis ferarum rex, reliquis feris insidiatur, easque venari studet vt perimat, & earum carnibus pascatur: ita peccatum non benefacit suis sectatoribus, sed sub specie voluptatis quam proponit insidiatur eis, & sibi miserè subiicere & deuinctos retinere studet, vt tandem crudeliter occidat, & æternæ morti obnoxios reddat. Notandum enim pro eo quod nos legimus: venationi: Græcis esse θήρᾳ. quæ dictio non tantum venationem significat, sed etiam feram. Quod magis proposito conuenit, vt significetur, leonem: cùm fera sit, feris tamen insidiari: impropriè enim dicitur venationi insidiari. Proinde apud nos conuenit nomen venationi: accipere pro feris, quæ venando capiuntur. Sic & notandum Græcis non esse pluraliter peccata, sed ἁμαρτία peccatum, quod veritati in superiori sententia apponitur: atque sic in singulari numero, habebat vnum ex scriptis exemplaribus. Peccatum autem, insidiatur operantibus iniquitatem, aut quia diabolus: qui peccatũ in scripturis dicitur, aliquando per peccatum impiis insidiatur: aut quia peccatum ipsum quod committunt, illis imponit, & decipit eos atque captiuat: iuxta illud. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur.

13 Homo sanctus in sapientia manet sicut sol. Nam stultus vt luna mutatur.

GRÆCA priorem partem sic habent, διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντὸς σοφία, vel vt habet Complutẽsis æditio, ἐν σοφίᾳ. Narratio pij semper est

eſt ſapientia, vel in ſapientia. Vnde patet apud nos rectius legi, ſanctus, vt habent multi codices, quam ſenſatus: quæ tamen lectio videri poterat præferenda, quia ex oppoſito ſequitur de ſtulto. Illud autem ſicut ſol, additum eſt ab interprete: quia ex oppoſito, ſtultus lunæ comparatur. Senſus ergo eſt: Sicut ſol ſemper conſtanter manet in ſuo lumine & claritate: quam ſemper eandem retinet in ſeipſo: ita homo ſanctus, pius & Deum timens conſtanter perſiſtit in ſapientiæ narratione, ſemper occupatus vt quæ ſapientiæ ſunt ad aliorum vtilitatem proferat, nec à ſapientiæ doctrina ob metum aut gratiam hominum recedens, nec pro diuerſitate temporum aut perſonarum nunc pia, nunc contraria eloquens. At ſicut luna in ſuo lumine mutatur, ita & ſtultus pro occaſionum varietate ſic mutatur, vt quæ ſibi conſona non ſunt proferat, nunc hæc nunc illa dicens. Noſtra lectio accipi poteſt non ſolum de perſeuerantia in ſapientiæ narratione, ſed etiam de perſeuerantia in ſapientiæ meditatione & actione: ſicque rectè intelligitur homo pius & ſanctitatis ſtudioſus comparari ſoli, quod quemadmodum ſol ſemper retinet ſuum lumẽ in ſeipſo: etiã ſi interpoſitione nubium aut terræ lumen ſuum prohibetur diffundere ſimiliter: ita & homo pius ſemper in animo ſuo perſiſtit in ſapientiæ meditatione, nec nubibus paſſionum aut aduerſitatum amittit animi ſerenitatem & claritatẽ. Stultus verò inſtar lunæ facilè amittit quod habet luminis, atque pro oblatis occaſionibus facilè à virtute ad vitium, & ab vno vitio in aliud mutatur. Sed de perſeuerantia in ſapientię narratione hanc ſententiam potiſſimum dictam eſſe & Græca docent & ſequentia, in quibus multa ſubiicit ad cõmendationem linguæ in ſapientibus, & eiuſdem vituperium in impios pertinentia.

14 *In medio inſenſatorum ſerua verbum tempori, in medio autem cogitantium aſſiduus eſto.*

QVÆDAM ſcripta, habent cogitantium legem Dei, at, vt bene annotauit Lyranus, ea verba, legem Dei: non pertinent ad veram lectionem, ſed ea alicuius commentario aſſcripto inſerta ſunt in contextum. Nec tamen vt ille vult, ea verba ſunt ſubaudienda, ſed cogitantium, poſitum eſt abſolutè pro prudentibus qui in ſeriis ſemper verſantur cogitationibus: quos cogitabundos & meditabundos vocamus. Significat ergo quod cum quis inciderit in conſortium imprudentium, non temerè ſapientiæ doctrinam inculcandam ne ſanctum detur canibus: & margaritæ ſpargantur ante porcos, ſed ſeruandum verbũ doctrinæ ſuo tempori opportuno: at cum in prudentium conſortio quis fuerit, ibi liberum eſſe & vtile, vt in docendo & ſermones ſapientiæ proferendo ſit aſſiduus. Opportunè autem hęc ſententia ſuperiori ſubiecta eſt, ne: quia dixit ſancti & pij narrationem ſemper eſſe in ſapientia, putaretur illum vbique ſuam debere proferre ſapientiam.

15 *Narratio peccantium odioſa, & riſus illorum in delictis peccati.*

CONSTANTER omnes quos vidi libri habent, delictis, veriſimile tamen eſt, interpretem vertiſſe delitiis. Cùm Græca dictio σπαταλῇ ſignificet delitias, nõ delicta. Inter delictis, autẽ & delitiis, parua eſt in ſcribendo differentia. Pro peccantium, Græce, eſt μωρῶν, ſtultorum, ſed iidem ſunt apud Sapientem ſtulti & peccatores. Peccantium autem dictũ eſt, ſicut prius, cogitantium, pro his qui peccatis dediti ſunt, eiſq; delectatur. Talium narratio eſt iuſtis odioſa, grauis & moleſta: quia gaudẽt narrare mala quibus delectãtur, facinora ſua prædicantes in quibus gloriantur. Talium riſus eſt in delitiis peccati, quia ridẽt & gaudent in voluptatibus quas peccatum exhibet: quas tãquam falſas & noxia iuſti abominantur: vnde de eis dicitur Prouerbiorum ſecundo c. Lætantur cum malè fecerint, & exultant in rebus peſſimis. Itaque etiam riſus illorum eſt in delictis, peccati: quia rident in ſuis delictis quæ peccando committuntur, & quæ peccatum dominans in eis operatur. Indicat ergo ſecunda pars cauſam cur narratio talium ſit odioſa, nempe quia gaudent in illis quæ iuſtis moleſtum eſt audire: quanquam etiam verum ſit quod narratio rerum bonarum, & prædicatio veritatis, ſi fiat à peccatoribus, ſit odioſa, quòd ea nec Deó, nec hominibus grata ſit propter illorum indignitatem. Sed ad hoc non videtur hoc reſpexiſſe Sapiens.

16 *Loquela multum iurans horripilationem capitis ſtatuet, & irreuerentia ipſius obturatio aurium.*

DIXIT in genere, narrationem & ſermonem impiorum eſſe odioſam & moleſtam auditoribus, inſinuauitque vnam ſpeciem per quam illorum ſermo eſt moleſtus, nempe quia gaudent referre quæ mala ſunt & peccata: nunc alias ſpecies adfert, ob quas item eorum ſermo moleſtus eſt & odioſus, nempe quòd ſæpè in eorum ſermone audiantur pleraque iuramenta temeraria, quæ quidam ſingulis pene verbis interponere ſolent. Deinde quod irreuerenter & indecorè multa loquantur, nullo ſeruato honeſtatis decore, pugnasque & rixas excitantes. Nam pro irreuerentia: Græcis eſt ἡμάχη, hoc eſt, pugna, vel rixa & concertatio. Senſus ergo eſt: quod loquela multum iurans facit vt præ horrore pili capitis erigantur in piis auditoribus, & irreuerentia quam talia obſeruat in loquendo, ſiue cum iurat, ſiue cùm contendit indecorè, efficit vt qui audiunt obturent aures ſuas. Per quæ ſignificatur, iuſtos vehementer abhorrere à talium verbis, nec ea ſuſtinere nec auditu percipere.

17 *Effuſio ſanguinis in rixa ſuperborum, & maledictio illorum auditus grauis.*

PERGIT adhuc magis oſtendere moleſtum eſſe impiorum ſermonem: quia, inquit, per riaam & contentionem hominum ſuperborum: qui, ſcilicet neminem verentur, nec reuerentia & pudore reuocantur à rixando & maledicendo, ſæpè fit effuſio ſanguinis: cum ex rixis pugnæ naſcuntur & cædes, & illorum maledictio: qua, ſcilicet, omnibus maledicunt, & ſuperbè conuitiantur, eſt auditus grauis, hoc eſt, grauiter & moleſtè auditur. Pro, maledictio, enim Græcis eſt διαλοιδόρησις, hoc eſt, conuitiatio.

18 *Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum ſuum.*

PROSEQVITVR aliquot ſentẽtiis aliud linguæ vitiũ, quo ſcilicet, ſecreta amici, panduntur, multis verbis eleganter oſtendens quam magnum ſit & execrabile hoc vitium: vt per quod

fiat vt quis omnino sit indignus amicitia aliquorum, & irreparabiliter veterem amicum amittat, cum nulla alia te magis amicitia lædatur. Qui, inquit, denudat arcana amici sui, perdit fidem, hoc est, fidelitatem suam, quam debebat seruare amico, vel credulitatem aliorum, qui deinceps non habebunt ei fidem: nec credent ei sua secreta, vnde nec inueniet facilè quenquam amicum ad animum suum, hoc est: pro voto & desiderio suo. Perdita enim fide eius, quæ amicitiæ est fundamentum, cuncti absterrebuntur ab amicitia cum eo ineunda, & in primis is qui perfidiam eius expertus est cum damno suo & frustratione fidelitatis. Vnde rectè subiicit.

19 *Dilige proximum, & coniungere fide cum illo, quod si denudaueris absconsa illius, non persequaris post eum.*

LIBRI omnes ferè habent: non persequeris; & exponitur, non persequeris post eum, pro non assequeris eum. At melius legitur, non persequaris. Aut persequeris, positum est pro persequaris, siquidem codex Bessarionis habet: ne persequeris. Significat enim non esse insequendum amicum semel proditum. Itaque sensus est: Dilige ex animo proximum, hoc est, amicum tuum (est enim Græcis, φίλον,) & ex dilectione coniungere ei fideliter, per fidem debitam seruans secreta tibi commissa, quod si denudaueris perfidè eius secreta, non est vt persequaris post ipsum, hoc est, vt coneris eum tibi offensum placare, & ad veterem amicitiam reuocare, quasi dicat: frustra id feceris. Id enim est quod sequentibus significat.

20 *Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic & qui perdit amicitiam proximi sui.*

INCOMMODA videtur hæc comparatio, cùm idem videatur esse, perdere amicum suum, & perdere amicitiam proximi sui. Græcis pro, amicum, est contrarium, ἐχθρὸν, inimicum, & significatur, quod quemadmodum sine spe amicitiæ obtinendæ homo amittit inimicum suum, quoad scilicet amicitiam ipsius: sic etiam se habet homo qui sua perfidia, aut futili secretorum commissorum denudatione perdit amicitiam proximi, hoc est, amici sui, hoc est, perdit eam irrecuperabiliter, nec sentiet illum magis sibi beneuolum quam hostem suum. Et verisimile est interpretem nostrum vertisse inimicum, verum scriptores mutasse, inimicum in amicum, quòd alioqui absurdus videretur esse sensus. Receptam lectionem nostri sic intelligunt: Sicut homo qui perdit amicum suum per mortem ipsius: ita vt non sit spes rursus habendi ipsum: ita se habet & qui sua culpa perdit amicitiam proximi sui, vt scilicet etiam ei non sit spes recuperandi eam. Verum Græcis secunda pars sic habet: Sic perdit proximum suum, non autem: sic perdit amicitiam proximi sui: vt comparatio non sit inter perdere amicum, & perdere eius amicitiam.

21 *Et sicut qui dimittit auem de manu sua, sic reliquisti proximum tuum, & non eum capies.*
22 *Non illum sequaris, quoniam longè abest, effugit enim quasi caprea de laqueo.*

PVLCHRIS similitudinibus ostendit spē non esse recuperandæ amicitiæ illi qui secretorum reuelatione eā perdidit, quod per huiusmodi perfidiam ita amittatur amicus, sicut amittitur auis quæ de manu finitur auolare: quæ libertate gaudens sui volatus pernicitate ita auolat, vt etiamsi quis eam insequatur, capere eam rursum non valeat: similiter sicut amittitur caprea, quæ cum de laqueo effugerit, summa cursus velocitate rupes conscendit, vt ad eam recipiendam nemo valeat peruenire. Quibus similitudinibus non solum significat Sapiens proditione deceptum amicum non posse recipi, & ob id ad eum recipiēdum non esse laborandum: sicut frustra quis insequitur auolantem auem, aut effugientem capream, sed etiam amicum talem sic gaudere quod ereptus sit è manibus infidi amici, seque ab eo quam maximè potest elongare & alienari, quomodo auis & caprea captæ gaudent se liberatas sua captiuitate. Irreconciliabilem esse amicitiam sic perditam, etiam alio quarto simili ostenditur, cùm subiicitur.

23 *Quoniam vulnerata est anima eius, vltra eum non poteris colligere.*

HOC est, anima eius adeo est dolore perfidię tuæ vulnerata & læsa, vt non possis amplius vulnus eius colligare, & colligando curare, & similis est ei qui graue aliquod vulnus accepit quod colligationem & curationem non admittit. Græca alium habent sensum: nam tantum habent: Quoniam vulnus est colligare, hoc est, licet vulnus inflictum circumligando curare. Et deinde sequitur, & maledicti est concordatio vel reconciliatio, hoc est, ob emissum aliquod in amicum conuitium potest quis reconciliationem & veniam impetrare à læso amico. Tum subiungitur: qui autem reuelat arcana, perdidit fidem, vt significetur reuelationem secretorum peiorem esse, & amicitiæ magis contrariam, quam si amico vulnus infligatur, aut conuitium ingeratur. Vnde patet quomodo intelligi debeat quod nos deinde legimus.

24 *Et maledicti est concordatio, denudare autem amici mysteria, desperatio est animæ infelicis.*

SENSVS enim est: Si quis maledictum & conuitium aliquod amico ingerat, poterit concordatio & reconciliatio obtineri: at denudatio secretorum amici, desperationem recuperandæ amicitiæ adfert infœlici animæ eius: qui per stultitiam aut perfidiam in eam denudationem prolabitur. Malè ergo legitur pro concordatio, recordatio, cum Gręcis sit, διαλλαγὴ. Malè etiam intelligunt quidam illud: maledicti est concordatio, vt sit sensus: multi maledicent ei qui cum amico perfido rursum concordauerit, & pristinam recuperauerit amicitiam. Est enim hæc pars ad sequentia referenda, vt significetur maledicentiam facilius veniam impetrare quam secretorum reuelationem. Vnde etiam non est legendum: Sed maledicti est cōcordatio, sed: Et maledicti, vel etiam sine, &, quomodo legitur apud Augustinum in Speculo.

25 *Annuens oculo fabricat iniqua, & nemo eum abijciet.*

POST sermonem de perfido amico, subinfert sermonem de ficto amico: qui adulationibus suis & hypocrisi incautis imponit. Talis in scripturis dicitur aliquoties annuens oculo, quod oculorum nutibus amicitiam simulet, quam corde non gerit. Porro in secunda huius

sententiæ

sententiæ parte Germanicum exēplar satis concordat cū nostra versione. Habet enim οὐδεὶς αὐτὸν ἀποχωρήσεται ἀπ' αὐτοῦ, hoc est, nemo se separabit ab ipso. At alia lectio, quę videtur esse verior, habet φίλος, ὁ εἰδὼς, vt sit sens⁹: qui nouit eū, discedet ab ipso: Sensus ergo nostræ lectionis est: Qui non ex corde diligit, sed tantum oculorum nutu & nictu amicitiam fingit, is apud se in animo machinatur mala aliqua inferre, & tamen propter eius fictionem nemo eum facilè abiiciet, sed eius societate gaudebit & delectabitur, ignorans eius calliditatem. Itaque eius hypocrisim: qua facilè decipit, pulchrè depingit, cùm subiicit.

26 *In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur.*

27 *Nouissime autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.*

LEGENDVM esse non, conculcabit, vt multi libri habent, sed conculcabit, Græca docent: quæ habent γλυκανεῖ. Legendum itē non: in verbis suis: sed, in verbis tuis: ex eisdē patet, cū sit, ἐν λόγοις σου. Opponitur enim illi quod dicitur: super sermones tuos admirabitur. Et est sensus: fictus talis, te præsente, os suum componet ad dulcia tibi & grata loquendum, & quicquid dixeris, id tanquam valde sapienter dictum laudabit & admirabitur. At postea te absente, peruertet os suū, vt dura & aspera de te à tergo loquatur, & in ipsis verbis tuis quæ prius laudauit, dabit tibi scandalum, hoc est, per propria tua verba tibi ruinam & perniciem parabit, facietque vt tuis propriis verbis te subuertat, confundat, & perdat. Hoc autem malum quam graue sit & detestabile, ostendit cum subiicit.

28 *Multa audiui, & non coæquaui ei, & Dominus odiet illum.*

CONSTANTER libri habēt, audiui, at omnino verisimile est interpretem vertisse, odiui, cū Græcè sit ἐμίσησα, idem, scilicet, verbum quod mox vertitur, odiet. Itaque sensus est: Multa sunt vitiorum genera quæ ego odiui, sed non est quod æquè odiui, atque illud quod modo dixi, simulata, scilicet, ad decipiendum amicitia, sed & Dominus talē vehementer odiet, atque vindicabit. Quod & sequentibus insinuat sententiis.

29 *Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet. & plaga dolosa diuidet vulnera.*

30 *Qui foueam fodit, incidet in eā: & qui statuit lapidē proximo offendet in eo, & qui laqueum illi ponit, peribit in illo.*

MVLTI legunt, plaga dolosa dolosi, sed, dolosi, vt non est in Græcis: ita nec in quibusdam scriptis Latinis. Et in Græcis secunda sententia etiam tātum est bimembris: abest enim secundum nostrum membrum. Variis ergo similitudinibus indicatur, malum quod aliis paratur reuersurum in suum authorem, vt is sit passurus malum quod alteri struxit, quod & aliis scripturæ locis similibus allegoriis significatur, vt Psalmo 7. Prouerbiorum 26. & Ecclesiastes 10. Primum ergo vtitur similitudine eius qui cum in altum mittit lapidem, eundem excipit in caput suū: ita vt sibiipsi causa sit sui mali, & impleatur in eo illud Psalmi: Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Secundo: similitudine eius qui cum dolosè & occultè alteri plagam inferre conatur, seipsum improuidè lædit, vt fit nonnunquam in his qui iaculari in aliquem occultè student. Itaque quod dicitur, plaga dolosa diuidet vulnera, hoc significat quod inceptatum dolosè alteri vulnus, causa sæpe est vt authoris & dolosi illius vulnera diducātur, & lata fiāt atque magna. Tertio, adhibet similitudinem eius, qui cū fodit foueam alteri, ipse incidit in eā prior ex improuiso. Itē qui lapidem ponit alteri ad ruinā eius procurādā, in quē ipsemet impingat, & cadat. Postremò, eius qui laqueo alteri structo ipse capitur. His autem omnibus quid significare voluerit, aperit cum subiicit.

31 *Facienti nequissimum consilium super ipsum deuoluetur, & non agnoscet vnde adueniat illi.*

GRÆCE pro facienti nequissimum consiliū est ὁ ποιῶν πονηρά, hoc est, faciens mala. Itaq; facere nequissimum consilium, hic est nō suggerere malum consilium alteri, de quo rectè dixit quidam, Malum consilium consultori pessimum, sed est exequi malū quod quis apud se excogitauit, aut malum consilium apud se contra aliquem inire. Talis, inquit, quantumuis occultare studeat suum malum, non erit impunitus, sed malo alteri parato sibiipsi malum accersiet præter expectationem. Eodem tendunt quæ sequuntur.

32 *Illusio & improperium superborum, & vindicta sicut leo insidiabitur illi.*

QVONIAM constanter libri habent singulariter pronomen, illi, quomodo & habet Græcum exēplar Germanicum, ideo hæc sententia referēda est ad eum de quo agit superior sententia, vt tres illi nominatiui, illusio & improperium & vindicta referātur ad verbum, insidiabitur, & sit sensus: Illusio & improperium superborum, hoc est, quod à superbis irrogatur humilibus, & vindicta quā aliis inferre cōatur talis, ea ipsa, inquā, mala insidiabuntur illi sicut leo, hoc est, inexpectato subitò atq; potenter enim inuadent opportunitate oblata: nec illa effugere aut superare poterit, quomodo leonis insidiantis vim feræ quas captat vincere non possunt. Cōplutēsis æditio habet pluraliter: insidiabitur illis: secūdum quam lectionem: quæ videtur cōuenientior: in priori membro subaudiendū est verbum, sunt, vt sit sensus: Illusio & improperium sunt hominū superborum, hoc est, eis debentur: eosque comitātur: vt quemadmodum ipsi alios superbè præ se contēnentes, illis illudunt & ignominia afficiunt: ita & ipsis vicissim illudatur, & improperiū accidat, & vindicta insidiabitur illis sicut leo feris. Potest & sic accipi, vt sit sensus: Improperium & illusio sunt superborum, hoc est, superbi aliis illudunt & conuitiantur, sed, hoc non facient impunè: quia vindicta Dei insidiabitur illis sicut leo. Huic conuenit quod sequitur.

33 *Laqueo peribunt qui oblectantur casu iustorum: dolor autem consumet illos antequam moriantur.*

QVI, inquit, gaudent infortunio: perditione & ruina, iustorum, inuoluentur subito & inopinato aliquo malo quo peribunt, & antequā penitus per mortem tollantur, æternæque morti tradantur, frequenter eueniet vt diuturnus dolor siue mentis, siue corporis eos lentè consumat,

ita vt pro breui gaudio quod de casu iustorum concipiunt, lõgo dolore afficiantur,& longa morte moriantur antequam moriantur, Pulchrè enim dictum est, consumet eos antequam moriantur, vt significetur duplex eorum mors, tabida, scilicet eorum per longum tempus consumptio, & succedens mors corporis cum æterna damnatione

2. Mat. 9 ne Huius exemplum in plerísque impiis demon-
Act. 12. strat scriptura, vt in Antiocho, & vtroq; Herode, eo, scilicet, qui pueros Bethleemiticos occidit,& qui Iacobum interemit: qui consumpti à vermibus expirauerunt.

34 *Ira & furor vtraque execrabilia, & vir peccator continens erit illorum.*

GRæcis prior pars est, *μῆνις καὶ ταῦτα ἐστι βδελύγματα*; hoc est, furor & ira etiã hęc sũt abominationes. Post reprehensionem enim superiorum vitiorum subiungit insectationem iræ, quam sequenti capite proliaius prosequitur. Itaque dicit, præter superiora vitia: etiam iram & furorem esse abominabilia, significans viro iusto etiam ab his sicut à superioribus esse cauendum. Distinguuntur antẽ ira & furor, sicut genus & species, aut sicut imperfectum à perfecto. Nam furor est ira vehementior. Aut iræ nomine, vindictæ cupiditatem significat: furoris verò, conatum vehementem inferendæ vltionis. Vtrumque ergo dicitur execrabile, & irasci & furere præ ira. Et subditur: Et vir peccator continens erit illorum, hoc est, obnoxius erit & subiectus his tetris vitiorum monstris: quæ humanæ naturæ lenitatẽ omnino dedecent, à quibus homo Deũ timens: Dei munere liber erit: Rabanus intelligit significari, virum peccatorem tenacem esse iræ & furoris, vt scilicet, ea apud se diu reseruet, nec ea statim deponat, sicut iustus, qui etsi quandoque ira tentetur, mox eam remittit timore Dei. Gręcis pro continens, hic rursum est *ἐγκρατὴς*, quod hic positum videtur simpliciter pro obnoxius.

Capvt xxviii.

1 *QVi vindicari vult, à Domino inueniet vindictam, & peccata illius seruans seruabit.*

POstqvam superioris capiti vltima sententia, iræ vitium insectatus est, commodè subiicit doctrinam de mansuetudine & clementia aliis pręstãda in offensionibus, planè coincidens cum multis quæ de remissione offensarum proximis donanda dicuntur in Euangeliis, ad hoc vt à Deo remissio peccatorũ obtineatur. Primum ergo generalem proponit sentẽtiam, quæ significat cupidum vltionis, vicissim à Deo vindicandum, iuxta illud: Si non dimiseritis hominibus peccata eorũ: nec pater vester dimit-

Matt. 6. ret vobis peccata vestra. &: Qua mensura mensi
Ibid. 7. fueritis, remetietur vobis. &: Iudicium sine miseri
Iacob. 2. cordia ei qui non facit misericordiam. Porro pro: qui vindicari vult: Græcis est *ὁ ἐκδικῶν*: hoc est, vindicans vel vlciscens. Proinde aut vindicari deponent aliter positum est pro vindicare, aut sensus est, qui iniuriam sibi illatam vult vindicatam esse siue per se, siue per alium, ita vt eam remittere nolit sine iusta vindicta. Loquitur autem de eo qui ea iræ passione, & sola vindicandi se ratione vltionem quærit, non autem de eo qui solo æquitatis amore, seruato ordine iuris, eam postulat, & proinde nec de eo qui authoritate publica scelera punit. Qui ergo eius est inclementiæ vt vltionem requirat iniuriæ sibi illatæ is vicissim Domini non sentiet clementiam, sed a Domino inueniet vindictam iustè, scilicet, hoc in se inueniens, quod in alio quæri, & Deum ad clementiã pronum, sua inclementia ad iram & vltionem prouocans. Et cum Deus ea sit clementia vt veniam postulantibus peccata remittat, eorúmque obliuiscatur: contra iam peccata illius seruans seruabit: hoc est sedulo ac diligenter reseruabit apud se, vt quomodo ille vindictæ cupidus illatam iniuriam apud se in mente seruat, nolens eius obliuisci: ita & Deus peccata ipsius seruabit in memori mentè, vt suo tempore ea iustè vindicet. Aut quod dicit: seruans seruabit, significat quod Deus eius peccata diligẽter obseruabit, atque ad ea attendet, nec dissimulabit ad ea, sed illa acriter quandoque puniet. Est autem in ea locutione, seruans seruabit: phrasis Hebraica, obuia sæpius in scripturis, pro serio & omnino seruabit.

2 *Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata, soluentur.*

POst generalem sententiam infert monitionem quæ ex illa consequitur, & consona illi verbo Christi: Dimittite, & dimittemini. &: Si dimiseritis hominib. peccata eorũ, & pater vester dimittet vobis peccata vestra. Pro, relinque, est *ἄφες*, idem, scilicet, verbum quod in oratione

Dominica, cũ dicimus: Dimitte nobis debita nostra: vnde magis conueniebat vertere. Remitte. Dicit autem peccata soluentur, pro remittentur & condonabuntur, significans peccata esse quędã vincula: quæ hominem Deo obligant & astringunt ad pœnam eis debitam persoluendam. Itaque cum debita eis pœna remittitur, peccatorum vincula solui dicuntur. Similis est loquendi modus in eo: Quęcũque solueritis super terrã erũt soluta & in cœlis. Matt. 18.

3 *Homo homini reseruat iram: & à Deo quærit medelam?*
4 *In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur?*
5 *Ipse dum caro sit reseruat iram, & propitiationem petit à Deo: quis exorabit pro delictis illius?*

TRes istæ sententiæ per interrogationem sunt efferendæ, vt significetur indignitas & iniquitas hominis postulantis sibi ignosci à Deo cum ipse implacabili in alios animo offensionem retineat. Quam iniquitatem proliaè expressit Do Matt. 18.

minus in parabola duorum seruorum, quorum alter à Domino benignissimè tractatus, & misericordiam consecutus, conseruum inhumanissimè vexauit. Et hoc etiam loco multis verbis eandem iniquitatem exaggerat Sapiens, idem aliis verbis repetens, veluti significare volens tam indignam esse eam inhumanam crudelitatem, vt verbis nunquam satis exagitari possit. Et in prima quidem sententia duplex est oppositio quæ facit ad exaggerationem. Oppositio enim est inter hominem & Deũ, significatúrque indignum esse vt homo hoc non præstet homini, sibi, scilicet, æquali, quod ipsemet postulat à Deo, tam longo, scilicet, interuallo se superiore. Oppositio etiam est inter iram qua malum alteri optatur, & medelam qua malum auferri desideratur: significatúrque indignum esse vt

qui

qui reseruat iram alteri, à quo se vult vindicare, petat à Deo liberari,& curari à malis quæ peccando contraxit. In secunda verò sententia captimit emphasim, quæ est in eo quod dicit, homini, hoc est, inquit, in hominem similem sibi. Quibus verbis non tantum notat naturæ humanæ similitudinem, sed etiam ad peccandum fragilitatem & pronitatem, (quasi dicat) in eum qui & eiusdem est secum naturæ,& eadem peccat fragilitate, qua ipsemet se subinde peccare sentit, vt duplici hoc nomine ab homine ei debeatur misericordia. Est item oppositio inter, non habet misericordiam, &,deprecatur de peccatis quasi dicatur: Non habet misericordiam erga peccantem veniam,& tamen audet precari misericordiam sibi impendi de commissis peccatis. Est item emphasis in eo quòd pluraliter dicitur de peccatis suis, vt cogitetur multa esse peccata hominis in Deum, cum vnum sæpè tantum sit hominis in hominem, cuius vindicta exquiritur. In tertia sententia exprimitur emphasis, quæ est in eo quod dixit in prima sententia: homo, hoc est, is qui caro est, infirmus scilicet, mortalis, & sibi non sufficiens, quique per carnis infirmitatem sæpè labitur & peccat. Talis ergo, inquit, reseruat iram,& à Deo potentissimo & perfectissimo petit iræ relaxationem: Et subiicit: Quis exorabit pro delictis ipsius? significans huiusmodi hominis factum tam esse intolerabile, vt non solum ipse indignus sit qui pro se orans exaudiatur, sed nec esse quemquam alium, qui pro eo exorare vel velit vel possit. His sic exaggeratis rectè rursum monet deponendam iram, & offensas condonandas.

6 *Memento nouissimorum,& desine inimicari: tabitudo enim & mors imminent in mandatis eius.*

SECVNDAM partem sic habent Græca καὶ μνήσθητι... μνήσθητι καταφθορὰν, καὶ θάνατον, καὶ ἐμμένε ἐντολαῖς, & ne mineris proximo corruptionem & mortem,& immane mandatis, hoc est persiste in illis. Germanica æditio non habet illa verba: Et ne mineris proximo, sicut nec noster ea legit. Ex Græca autem lectione constat malè quosdam legere apud nos: Beatitudo.n.& mors: sed pro, Beatitudo, legendum Tabitudo, hoc est, corruptio. Correspondet enim dictioni, καταφθοράν. Constat etiam pro nomen eius, superesse in multis libris,& legendum, imminent in mandatis, sine pronomine, eius, sicut multa scripta habent concorditer cum Græcis. Duo ergo Sapiens proponit semper cogitanda, per quæ ab ira & vindictæ cupiditate animus hominis reuocari debeat. Primum nouissima, per quæ hic potissimum significare voluit vltionem quæ in nouissimo fine hominis manet: impios legis Dei transgressores. Hanc enim qui mente semper recoluerit, facilè cessabit à prosequenda inimicitia, quia corruptio & mors imminent in mandatis, hoc est, imminent homini propter neglecta Dei mandata. Aut potius, imminent in mandatis, hoc est, in mandatis Dei vbique obuia sunt & cernuntur, vbique enim ea transgressoribus apertè prædicuntur obuentura. Horum ergo malorum metu meritò inimicitia omnis & ira deponenda est, vt iram Dei, quam omnes meruerunt, effugere quis possit.

7 *Memorare timorem Dei, & ne irascaris proximo, memorare testamentum altissimi, & despice ignorantiam proximi.*

PRO timorem Dei, Græcis est, ἐντολῶν, hoc est, mandatorum. Nec est bis verbum, memorare, sed semel tantum, ita vt vtraque parte idem significetur, quia per testamentum altissimi, lex Dei significatur. Secundum ergo cuius intuitu vult vnumquemque reuocari ab ira & vltionis cupiditate, est lex Dei, quæ vltionem & iram prohibet dicens: Non quæras vltionem, nec memor etis iniuriæ ciuium tuorum. Huius legis recordatione memoramur, hoc est, recordamur timorem Dei, hoc est, recordamur quid ex timore Dei illi debeamus, vt eius intuitu non irascamur proximo, sed despiciamus ignorantiam proximi, hoc est, paruifaciamus ea quæ proximus per ignorantiam in nos peccauit. Vt enim extenuaret proximi peccatum, & ob id ostenderet esse despiciendum tanquam paruum, vocat ignorantiam, quòd per ignorantiam sæpè committatur. Rursum vt facilius ad illius despectum induceret, monet recordari legis & timoris Dei, vt horum memoria illi obliuionem & paruipensionem inferret.

8 *Abstine te à lite, & minues peccata: homo enim iracundus incendit litem.*

9 *Et vir peccator turbabit amicos, & in medio pacem habentium immittet inimicitiam.*

POSTQVAM efficacibus rationibus reuocauit à cupiditate vindictæ ex ira prodeunte recte etiam reuocat à litibus & contentionibus, quę eodem etiam fonte prodeunt, & vltionis sunt quidam modus. Sicut, inquit, monui, vt ab vltione abstineas, ita etiam abstine te, hoc est, contine & cohibe te à lite: & si id feceris, minues peccata, & in te & in aliis, quia & pauciora tu peccata committes, minusque peccabis, & causam præbebis vt alij minus peccent, quos ad contentiones & rixas non excitabis. Vtrumque enim sequens sententia declarant, eum dicitur: Homo enim iracundus, qui vt facilè irascitur, ita facilis est ad contendendum, incendit litem non solum in se contra alios, sed etiam in aliis contra se, quos ad rixandum contra se prouocat. Nec tantum in se & contra se litem incendit, sed & alios inter se commiscet, qui inter se amici fuerāt, & inter se pacificè vixerunt. Ostendit ergo homines contentiosos & multa committere peccata, & authores esse aliis peccatorum.

10 *Secundum enim ligna syluæ sic ignis exardescet, & secundum virtutem hominis sic iracundia illius erit, & secundum substantiam suam exaltabit iram suam.*

DOCET hæc sententia, vnde fiat vt quidam sint tam impotentis iræ,& vehementer contendant, nempè quòd vires & opes eius audaciam præbeant,& materiam maioris iræ subministrent, quemadmodū docet experientia. Ad quod ostendendum pulchra vtitur comparatione. Secundum, inquit, ligna syluæ, hoc est, pro multitudine & qualitate lignorum quæ igni adhibentur, sic ignis exardescit, vt maior sit & calidior, quo plura & duriora ligna fuerint apposita, sic etiam pro viribus & fortitudine hominis vt in plurimum crit iracundia eius, & secundum opes suas exaltabit iram suam, vt quo est fortior & ditior, eò magis audeat iram suam sine pudore & timore ostentare, altè inclamando,& quosuis liberè incessendo. Potentia ergo & opulentia, fomenta sunt iracundiæ, sicut ligna ignis sunt alimenta idque

tum quòd propter illa homines magis ponderent iniuriam, & facilè se læsos iudicent, tum quòd pudore & timore non ita ab ira & clamoribus indignis reuocentur, sicut humiliores. Coniunctio, enim quę, non videtur probare pręcedentia, Græcis non est, Superior namq; sententia docuit iracundiam fomentum esse & materiam litium, iuxta illud. Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem: sic homo iracundus suscitat rixas. *Prou. 26.* Hæc verò sententia docet quæ sint materia & fomenta ipsius iracundiæ: quæ sicut incendit lites, ita à virium & diuitiarum fiducia accenditur.

31 *Certamen festinatum incendit ignem & infestinans effundit sanguinem, & lingua testificans adducit mortem.*

TERTIVM membrum de lingua testificante, quod obscurum est, & non nisi incommodum habet sensum, in nullis Græcis. Pro certamen, est, ἔρις, hoc est, contentio & pro, lis, hoc est, μάχη, hoc est, pugna. Itaq; magis conueniebat in primo membro vertere, lis festinans, & in secũdo, certamẽ festinatum. Significatur enim illa rerum series & gradus, vt primo homines iurgiis ac rixis incẽdant in sese mutuo ignem iracundiæ, ac deinde manibus pugnando sanguinem effundant, & mortem infligant. Vocat autem litem & pugnam festinatam, ad quam sine rationis iudicio & moderamine homines pręcipitanter per iræ commotionem protuunt. In nostra lectione per certamen, intelligenda est contentio qua verbis certatur, vt sit sensus: Contentio præcipitanter assumpta primum quidem incendit ignem iracundiæ in animis hominum, deinde illo accenso eadem lis & contentio frequenter etiam effundit sanguinem, & causa est vulnerum & cædis quæ sæpe nomine effusionis sanguinis significatur in scripturis. Quod sequitur de lingua testificante, potest accipi vt cum præcedentibus conueniat de lingua denunciante & comminante alicui interitum, vt sit sensus: lingua comminatoria, quæque denunciat alicui interitum, solet nonnunquam adducere mortem, & cædium esse causa. Testificari enim nonnunquam ponitur pro denunciare & profiteri, vt ibi: Testificor omni homini circuncidenti se, &c. Et Rabanus exponit, procax loquela. Dionysius intelligit linguam testificantem, eam quæ alterius litigantium causam suo testimonio approbat & adiuuat. Simili ferè modo Lyranus. Itaque hæc sententia ostendit mala quæ ex contentionibus per iram accidunt, vt his intellectis, omnis acerba contentio & offensio maturè extinguatur, & persuadeatur quod prius dixit: Abstine a lite. Cęterum quod ad lectionem attinet, legendum esse per verba præsentis temporis incendit, effundit adducit, & non per futura, vt multi libri habent, docent Græca.

32 *Si sufflaueris, quasi ignis exardebit: & si expueris super illam, extinguetur & vtraque ex ore proficiscuntur.*

ELEGANTIVS & significantius habent Gręca, ἐὰν φυσήσῃς ἐπὶ σπινθῆρα, καήσεται, si flaueris in scintillam, ardebit, &c. Pulchrum enim proponitur exemplum de scintilla, quæ vno eodemque ore & flando in eam accenditur, & expuendo in eam extinguitur. Quo exemplo allegoricè insinuatur, quomodo ira hominis, quam supra igni comparauit, vna eademque lingua & accendi possit, & extingui instar scintillæ. Accenditur enim sufflando in eam, hoc est, eam contentiõnibus & falsis adulationibus instigãdo: extinguetur autem si expuatur in eam, hoc est, si mansuetudine verborum reprimatur, & veluti frigida ei suffundatur, aut si eius vilitas & turpitudo demonstretur. Hoc ergo significatur quod alibi dicitur: In manibus linguæ vita & mors. & : Responsio mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem. *Pr.* Nostra lectio idem omnino significaret, si abesset dictio quasi, & legeretur, super illum quomodo legitur apud Rabanum. Obscuritatem enim facit in nostra lectione, quòd verba exardebit & extinguetur, non habent suppositum, nec videtur quo referendum sit relatiuum, illam. Nam ineptè refertur ad linguam testificantem, cum ipsi linguæ tribuendum sit ipsum sufflare & expuere. Necesse ergo est, vt commodus sensus habeatur, subintelligere & repetere ex pręcedentibus nomẽ ira, quod sit & illorum verborum suppositum, & relatiui, illam, antecedens, vt sit sensus: Si sufflaueris in iram, quasi ignis exardebit, & veluti in flammam erumpet: & si expueris super eam, extinguetur: & quod mirandum est, vtrumque horum contrariorum, quibus idem & accenditur & extinguitur, ex vno eodemque ore proficiscitur. Legendum enim est cum coniunctione, & vtraque, sicut cum Græcis multa scripta habent, vt magis quod admirandum est significetur, quomodo & Iacobus dicit: Ex ipso ore procedit benedictio, & maledictio. *Iacob. 3.*

33 *Susurro & bilinguis maledictus: multos enim turbauit pacem habentes.*

POSTQVAM hactenus quædam dixit Sapiens contra iracundiam, & contentionis malum, rectè iam subiicit & de prauitate linguæ maximè detractoriæ & variæ, vitia eius & pericula quæ inde proficiscuntur late prosequens, ostendensque eadem mala hinc prouenire quæ ex contentionibus & rixis, imo & plura. Dicit ergo quòd & susurro qui clam detrahit, ac auribus hominum multa insusurrat: & bilinguis, qui aliud coram, & aliud post tergum loquitur, est maledictus, & dignus est quem omnes execrentur, & abominentur, quia talis frequenter multos in seipsis, & cum aliis pacem habentes turbauit, dicendo ea per quæ nascitur in tranquillis mentis inquietudo, aut per quæ inter pacificos oritur discordia, turbatio & contentio.

14 *Lingua tertia multos commouit & dispersit illos de gente in gentem.*
15 *Ciuitates muratas diuitum destruxit, & domos magnatorum effodiet.*
16 *Virtutes populorum concidet, & gentes fortes dissoluit.*

PRO lingua tertia, & hoc & sequenti loco Complutense exemplar habet, γλῶσσα διπλῆ, hoc est, lingua duplex, quę scilicet modò hoc modo illud loquitur, vt correspondeat ei quod dixit, bilinguis. Germanicum tamen exemplar habet, γλῶσσα τρίτη, quòd secutus interpres vertit, lingua tertia. Est autem lingua tertia, quæ inter duos se tertiam immiscet, & serit inter eos discordiam. Eodem ergo recidit siue duplicem dicas linguam, siue tertiam, quòd ferè lingua duplex se inter diuersos misceat tertiam, dum diuersis placere studet, & vtrique parti grata proferre. Huius itaque linguæ mala, quæ adfert & multa & magna, multis hic prosequitur, vt & alibi eam scri-

scripturis insinuantur, docetque non vni tantum aut paucis nocuisse, sed multos commouisse, idque non leuiter, sed ita vt solum vertere cogerentur, & exilij illis causa fuerit. Id autem fit, dum falsis criminationibus grauati patriam relinquere coguntur, aut per excitata bella & seditiones expelluntur in alias gentes. Nec priuatis tantum nocuit huiusmodi lingua, sed & ciuitates integras, easque bene muratas, & diuitum destruxit domos, familiasque principum penitus euertit, ita vt ei nulla fortitudo, nullæ diuitiæ, nulla dignitas præualere potuerit, sed omnia ei cedere coacta sint. Adeo potens est malum huiusmodi linguæ, quantumuis exiguum membrum sit, vt bene dicerit Diuus Iacobus. 3. Ecce quantus ignis quam magnam syluam incendit. Et lingua ignis est vniuersitas iniquitatis, &c. Nec tantum hoc malum inuadere soler fortes, sed & mulierum infirmum & imbecille genus aggreditur, vnde subditur.

17 *Lingua tertia mulieres viratas eiecit, & priuauit illas laboribus suis.*

PRo viratas, aut, vt quidam legunt, viritas, Græcis est, ἀνδρείας, hoc est, viriles, fortes, & strenuas. Has ergo, quæ laude dignæ erant potius lingua tertia & duplex eiecit sæpe è dominus suis, falsis scilicet delationibus eas separando à suis maritis, sicque eiectas priuauit his bonis quæ suis laboribus & diligentia pepeterant, ita vt duplici malo affligerentur, dum & maritum suum relinquere cogerentur, & labores suos aliis consumendos permittere.

18 *Qui respicit illam non habebit requiem, nec habitabit cum requie.*

PRo qui respicit illam, Græcis est, ὁ προσέχων αὐτῇ, hoc est, qui attendit illi. Postquam enim detrahentis linguæ mala ostendit, interserit hanc sententiam, qua indicat autes non esse præstefaciendas delatoribus & maledicis hominibus, si velimus quieti pacique nostræ consulere. Itaque, respicit illam, positum est pro attendit & aduertit ad illam, credendo ei, aut libenter eam audiendo vt & Dyonisius exponit. Vt autem ab attendendo illi magis adhuc auocet, pergit eius malitiam exaggerare, cum subiicit.

19 *Flagelli plaga liuorem facit, plaga autem linguæ comminuet ossa.*

COMPARAT plagam, hoc est, percussionem linguæ cum percussione flagelli, significatque grauius aliquã lædi lingua improba, quàm flagello, & proinde eam magis metuendam & vitandam, quam flagellum, quòd ictus flagelli faciat in cute exteriori liuorem & vibices, ictus verò linguæ, sit veluti ictus fustis, ossa & durissima quæque & intima hominis comminuens. Turpiores enim notæ in vita moribusque inferuntur maledicentia linguæ, quàm sunt cicatrices in cute corporis verberatione impressæ. Neque solum infamia, maculaque turpissima vitæ ab ea inuritur, sed etiam calamitas aliquãdo summa importatur. Hæc ergo mala ossium comminutione significat Sapiens, quòd per ea grauissima & insanabilia vulnera, animique
Prou. 18. & 26. cruciamenta à lingua inferantur, fiatque vt homo vites omnes amittat & soliditatem. Sic & dicitur in Prouerbiis: Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad interiora ventris. Ea dictis patet nomen, plaga, quòd à Græco, πληγή, denuatur, hic non vulnus significare, sed dictum & percussionẽ à verbo, πλήττω, quod est percutio. Maior adhuc exaggeratio & vitiosæ linguæ in versu sequenti, quo etiã gladij aciem superare asseritur.

20 *Multi ceciderunt in ore gladij, sed non sic quasi qui interierunt per linguam suam.*

SVPEREST pronomen, suam, quod additum tollit sensum Sapientis. Non enim hic Sapiens agit de his qui pereunt propriæ linguæ vitio, quãuis etiam de illis istud dici possit, sed de his qui pereunt aliena lingua: vnde & quæ sequuntur ferè à nostris malè intelliguntur. At Rabanus quoque hanc sententiam interpretatur de his qui lingua alios seducunt, vt omnino certũ videatur eum non legisse pronomen, suam, etsi in contextu eius habeatur. Sensus ergo est: multi ceciderunt & occisi sunt per aciem gladij, quasi ore deuorantis, sed hi non sunt tam multi, atque qui per linguam maledicam perierunt, hoc est, plures occidit lingua quam gladius, quia lingua valde multis & variis modis causa fuit mortis & corporalis & spiritualis, quod quam verum sit, sicut & omnia præcedentia, nemo mirabitur, si attendamus quantam perniciem infinitæ multitudini attulerit semper hæreticorum lingua, qui veritati semper susurrando, & falsa seminando detraxerunt, vt alios prætereamus, qui criminationibus & delationibus mœrore consumpti sunt & miserè afflicti.

21 *Beatus est qui tectus est à lingua nequam, qui in iracundiam illius non transiuit.*
22 *Et qui non attraxit iugum illius, & in vinculis illius non est ligatus.*

INTELLIGVNTVR fere hæc à nostris sic, vt significetur fœlicem eum esse qui Dei munere liber est & minimè subiectus vitiis linguæ, ita vt per linguam non peccauerit, nec linguæ suæ vitia in se dominantia pertulerit, iuxta illud: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. &: Beatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo. At, vt supra dictum est, Sapiens hic loquitur de vitiis linguæ alienæ, quæ cum & tam multos attingat lædatque, vt dictum est, & tam grauiter lædat, vt etiam dictum est, meritò subinfert beatum eum esse & fœlicem, qui Deo protegente ab eius iniuria & læsione est protectus. Vnde tam seriò ab ea protegi & liberari orat, déque ea conqueritur propheta regius, dicens: Domine libera animam meam à labiis iniquis & à lingua dolosa. Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? &c. Et alio loco gloriatur Deum præstiturum hoc beneficij iustis, vt à virulentia linguarum tuti sint. Proteges, inquit, eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum. Et ipse huius libri author vltimo cap. confitetur Deo, & gratias agit quòd Deus ipsum liberauerit à laqueo linguæ iniquæ, & à labiis operantium mendacium: A lingua coinquinata, & à verbo mendacij, & à lingua iniusta. Multis autem modis Dei munere quis protegitur à lingua nequam, videlicet aut quia ab ea non attigitur, quod paucis contingit: aut quia ab ea impetitus defenditur, vt per eam non patiatur infortunium vel saltem tandem ab ea liberetur: aut quia per eam non abducitur in errores & vitia. Beatus ergo ille est & fœlix: qui aliquo horum modorum protectus est

Iacob. 3. Sup. c. 24. Psal. 119. Psal. 30.

diffamia, & suppliciis iustis subiiciuntur. Deinde etiam Deus finit contra impios exurgere linguas mendaces & peruersas, per quas in pœnam derelictionis Dei grauiter hic torquentur, & nec per mortem liberantur, cùm detrudantur ad tartara in æternum puniēdi. Postremum verum istud maximè est in impiis, qui iusto Dei iudicio à lingua praua sinuntur pertrahi in errores & hæreses, per quas æternam damnationem tandem sunt consecuturi. De quibus dicit Paulus: Eo quod charitatem veritatis non receperunt, ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio vt iudicentur omnes qui non crediderint veritati, consenserunt autem iniquitati. Potest & hoc addi, eos qui relinquunt Dominum à quo defendi possent, incidere in manus linguæ, quia Deo eos deserente incidunt in varia linguæ vitia & peccata, quæ merentur & hic temporalibus, & postea æternis tradi suppliciis, ignis scilicet infernali qui nunquam extinguetur, vbi & & sæuissimis tradentur dæmonibus, instar leonis & pardi crudeliter eos torquentibus. Sicut & quod dicitur iustos non comburendos flamma linguæ, etiam intelligi potest dictum ad significandum eos non ita subiiciendos dominio prauæ linguæ, vt eius vitiis sint obnoxij, & in lingua grauiter peccent. Notandum autem rectè dici: Qui relinquunt Dominum incident in illam: ad significandum à linguæ violentia & imperio neminem, nisi Deo protegente, liberari posse, qui relinquentes se etiam ipse relinquit & deserit.

2. Thes. 2.

28 *Sepi aures tuas spinis, & linguam nequam noli audire, & ori tuo facito ostia, & seras auribus tuis.*

GRÆCA tantum sic habent, Ecce circummunias possessionem tuam spinis, & ori tuo fac valuas & obices. Itaque intelligunt quidam hic vnum tantum præcipi, nempe continentiam & moderationem linguæ, atque ad id duplicem adhiberi similitudinem possessionis scilicet vepribus circumseptæ, & domus quæ valuis & vectibus occluditur atque munitur, vt sit sensus: quemadmodum possessionem suam solet quis spinis & vepribus obturare, & domum ostiis & vectibus occludere: ita & os tuum diligenter custodi, vt ne ex eo dissoluta & perniciosa verba egrediantur. Verum quoniam duplex illa clausura à qua trahitur similitudo, non ad eundem pertinet vsum, sed ad contrarium (nam in possessione fit munitione bestiæ & feræ noxiæ ingrediantur: in domo verò etiam ne egrediatur nimis liberè domestici) ideo noster interpres priorem similitudinem retulit ad aures, idque valde appositè, proinde sensum potius quàm verba referens vertit, Sepi aures tuas spinis, intelligens scilicet per possessionis munimen, aurium custodiam significari, vt quemadmodum ager munitur ne bestiæ ingrediantur: ita & aures custodiantur, ne pateant detractoribus, maledicis & mendacibus. Postquam enim superius Sapiens prosecutus est pericula & mala quæ à linguæ prauitate & maledicentia inferuntur hortatur conuenienti ordine ad duo, videlicet & vt aures nostras muniamus contra eos qui peruersæ sunt linguæ, ne illorum peruersitati facilem accessum præbeamus, & vt os nostrum muniamus & custodiamus, ne & ipsi illis linguæ vitiis subiiciamur, quemadmodum & Dauid se fecisse testatur, dicens: Posui ori meo custodiam, & vt id facere posset Deum orauit, dicens: Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circumstantiæ labiis meis. Dicit ergo: Sepi aures tuas spinis: hoc est, muni eas, & obtura ne pateant detractoribus, quemadmodum spinis ager circumsepitur contra bestiarum incursum, auresque tuas timore Dei veluti spinis quibusdam sepias. Et quoniam id allegoricè dictum est, pro commentario additum est, Et linguam nequam noli audire. Idem significatum est per hoc quod dicitur, & seras facito auribus tuis. Et hæc quidem vt muniamur à lingua aliena. Vt autem & à propria muniamur. Ori tuo inquit, facito ostia, hoc est, os tuum veluti ostiis quibusdam conclude taciturnitate & silentio, vt ex eo non sinas linguam tuam profundere quicquid volet & quicquid in ipsa hæret, sed tantum quod expedit, & nocere non potest. Notandum autem apud Rabanum abesse duo illa verba, auribus tuis, vt quod dicitur, & seras, simul cum ostiis referatur ad os quemadmodum & apud Græcos. Atque hæc videtur vera lectio.

Psal. 38.
Psal. 140.

29 *Aurum tuum & argentum tuum confla, & verbis tuis facito stateram, & frenos ori tuo rectos.*

QVOD de auro & argento hic parabolicè adfertur, aut intelligi potest de auro & argento ponderando per stateram, ea enim statera ponderari solent: itaq; significabitur sicut quidam intelligunt, quòd quemadmodum aurum & argentum ferro statera ponderari solent: ita etiam verba oris sunt diligenter ponderanda iuxta illud quod suprà dixit: Verba sapientis statera ponderabuntur, Aut intelligi potest de auro & argento vnde statera sit fabricanda, quemadmodum intellexisse magis videtur interpres, dū vertit, confla, quanquam Græca dictio, *σύνδησον*, non confla, significat, sed colliga, vel obliga & connecte. Itaque significabitur omnia quæ possidemus pretiosa impendenda esse, vt inde vel fabricetur, vel comparetur & ematur ori pretiosa statera, qua omnia oris verba bene & prudenter ponderentur. Istud autem fit, cum omnium rerum dispendio, & magnis laboribus, ac sumptibus comparatur sapientia & prudentia, quæ docet quomodo verba sint disponenda & aptanda, at quando loquendum sit, quando tacendum, quæ item dicenda, & quæ silenda. Alteram autem similitudinem etiam adhibens, ad idem significandum, monet vt faciamus ori frenos rectos, hoc est, iustam ei moderationem & cohibitionem adhibeamus. Nam sunt qui refrenant linguam suam, sed non rectè, tacentes scilicet quando loquendum esset. Explicans autē has allegorias, & quorsum hæc dicat, subiungit:

Σ. οὐτῶ
Sup. ca. 21.

30 *Et attende ne forte labaris lingua, & cadas in conspectu inimicorum insidiantium tibi, & sit casus tuus insanabilis in mortem.*

CAVE inquit, tibi ne fortè per linguæ præcipitantiam labaris in aliquod peccatum, & per peccatum cadas etiam in aliquod dedecus & pœnam videntibus inimicis tuis, qui vt insidiantur tibi ad hoc vt capiant te in sermone tuo, & ex ore tuo aliquid quod calumnientur rapiant: ita de ruina tua, ignominia & malo tuo gaudebunt, sitque casus tuus insanabilis per mortem, hoc est, quia lethalis & mortiferus. Nam linguæ abusus & corporalem sæpe affert mortem, & semper æternam, nisi pœnitentiæ remedio sane-

sanetur. Cæterum tertia huius sententiæ pars addita est ab interprete, cum non sit in Græcis, vbi etiam hæc sententia bimembris est vt aliæ ferè.

Caput XXIX.

Qui facit misericordiam, fœneratur proximo suo: & qui præualet manu, mandata seruat.

HOc toto ferè capite agitur de duplici gratia, altera quæ in dando & conferendo beneficio consistit, per mutuum, per donationem, per fideiussiones: altera quæ consistit in reddendo, per solutionem mutui, & liberationem à fideiussione. Gratia enim aut confertur, aut refertur. Porrò cùm fœnerari alicui, dupliciter accipiatur, videlicet vel simpliciter pro mutuum alicui dare, vel pro dare ad vsuram, dupliciter etiam prior huius sententiæ pars exponitur. Sunt enim qui posteriori modo accipiunt in hoc sensu. Qui facit misericordiam subueniendo alterius necessitati, is fœneratur illi, quia quod ei impendit beneficij, recepturus est cum fœnore. Nam vt dicitur
Prou. 19. in Prouer. Fœneratur Domino qui miseretur pauperis. Alij priori modo accipiunt, vt sit sensus: Qui haberi vult misericors, is proximo suo in necessitatib. illius dat mutuo. Atque hoc modo magis accipiendum videtur ex subiecta sententia, in qua verbum fœnerari, accipitur pro, mutuum dare. In secunda parte is dicitur præualere manu, qui ad largiendum promptus est & facilis. Nam qui tenax est non videtur fortis manu & præualidus, sed infirmus & impotens, vt qui manu ad dandum non vtatur, aut tenuiter ea vtitur. Secundum priorem ergo primæ partis intelligentiam sensus huius partis est: qui largiter tribuit, is bene sibi consulit: quia facit quod ipsi mandatum est. Secundum posteriorem acceptionem sensus est: Qui haberi vult fortis manu, is solicitus est vt faciat quæ ei mandata sunt de subueniendo suis proximis.

2 *Fœnerare proximo tuo in tempore necessitatis, & iterum redde proximo in tempore suo.*

DVo præcipit hac sententia ad mutuum pertinentia, quorum primum est de dando mutuo, & pertinet ad eos qui habent quod mutuo dent; alterum est de reddendo mutuo, & pertinet ad eos qui mutuum acceperunt, ita vt sensus sit: Tu qui habes quod des, da mutuo proximo tuo in tempore necessitatis & indigentiæ illius: & vicissim tu qui accepisti mutuo, redde proximo in constituto tempore: vt sicut ille gratiam contulit, & tu referas. Quam posteriorem monitionem prosequitur versu sequenti.

3 *Confirma verbum, & fideliter age cum illo, & in omni tempore inuenies quod tibi necessarium est.*

VErbum inquit, promissionis tuæ, quo te obligasti ad reddendum certo tempore quod mutuo accepisti, confirma præstando promissum & fideliter age cum eo qui tibi mutuum dedit. Sic enim fiet vt quouis tempore inuenias qui tibi in tua necessitate succurrant, & dent mutuum. Cur autem id tam sedulo moneat, sequenti narratione ostendit, quæ clarè commemorat multorum ingratitudinem & infidelitatem in reddendo quod acceperunt mutuo.

4 *Multi quasi inuentionem æstimauerunt fœnus, & præstiterunt molestiam his qui se adiuuerunt.*

INVENTIONEM vocat rem inuentam. Sunt enim plerique qui fœnus, hoc est, mutuum acceptum reputant quasi rem inuentam, ita vt de illo reddendo non cogitent, quemadmodum de re inuenta reddenda homines fere non cogitant. Ideoque molestiam præbent his qui ipsos in sua necessitate adiuuerunt, dum coguntur repetere debitum, & illud anxiè expectare, aut etiam litibus extorquere. Horum mores pulchrè depingit cùm subiicit,

5 *Donec accipiant, osculantur manus dantis, & in promissionibus humiliant vocem suam.*
6 *Et in tempore redditionis postulabit tempus, & loquetur verba acediæ & murmurationū, & tēpus causabitur.*

APERTA sunt hæc, & quotidiana experiētia comprobantur. Multi enim dum mutuum petunt, donec illud accipiunt, osculantur manus à quibus cupiunt aliquid accipere, & venerantur plurimum & demissè eum cuius gratiam ambiunt, & vocem suam demittunt humiliter multa promittendo: nempe quod tempore præscripto certo reddent quodque grati sint futuri, & gratiam præstitam semper agnituri. At contra in tempore reddendi, postulant sibi aliud tempus solutionis concedi & constitui, & pro humilibus illis verbis quæ prius loquebantur, loquuntur verba acediæ, vel vt habent multi libri, tædij, & murmurationum, cum tristitia scilicet loquentes, imò & cum murmurationibus contra eum qui dedit mutuum, quasi seuerus sit & rigidus in repetendo & non solum ingratus in benefactorem hominē, sed etiam in Deum, causabitur tempus in quod incidit, accusans scilicet temporis sterilitatem, aut aliam aliquam incommoditatem, in tempus potius reiiciens solutionis dilationem & omissionem, quàm in suam negligentiam & socordiam. Est autem in his sententiis mutatio numeri in scripturis non infrequens. Prosequitur deinde descriptionem morum huiusmodi hominum.

7 *Si autem potuerit soluere aduersatus solidi vix reddet dimidium, & computabit illud quasi inuentionem.*
8 *Sin autem, fraudabit illum pecunia, & possidebit illum inimicum gratis.*
9 *Et conuitia & maledicta reddet illi, & pro honore & beneficio, reddet illi contumeliam.*

DVÆ illæ dictiones, aduersatus solidi, non sunt Græcis, & variè leguntur. Quidam enim libri habent, aduersabitur vel auersabitur. Alij aduersatus vel auersatus. Et pro, solidi, quidam habēt aduerbium, solidè, vt iūgatur verbo, aduersabitur. At verisimile est interpretem potius vertisse solidi, hoc est, integræ summæ mutuo datæ, vt explicaret, quid sit quod hic dicitur dimidium. Pergit commemorare quid in hominum moribus euenire soleat, vt huiusmodi commemoratione ostēdat eorum quæ fiunt indignitatem. Postquam, inquit, solutionis tēpus aduenerit, qui mutuum accepit, nō solum dilationem postulabit cum multis querimoniis & causationibus, sed etiam si soluēdo sit, tamen aduersatus primum creditori suo debitum reposcenti, tandem vix dabit dimidium integræ summæ creditæ ei, & hoc ipsum computabit velut rem inuentam ipsi creditori, hoc est, non reputabit illud velut debitum, sed velut si creditor illud

illud fortuito reperisset, dicens aut sic se gerens quasi creditor fœlicem se reputare debeat, aut gratiam habere suo debitori, quòd vel dimidium eo obtinuerit. Si autem soluẽdo non sit, vt frequenter hominum socordia & prodigalitate fit, primum quidem fraudabit illum pecunia quæ illi debetur, sicque pręter meritum & culpam sui creditoris possidebit illum sibi inimicum, quem prius expertus erat amicum. Deinde verò etiam malum reddens pro bono, conuitia & maledicta reddet ei, vt hæc sint ei loco reddendæ pecuniæ. Quid verò mali hinc consequatur in moribus hominum, aperit cùm subiicit.

10 *Multi non causa nequitiæ non fœnerati sunt, sed fraudari gratis timuerunt.*

GRæca habent, πολλοὶ οὖν χάριν πονηρίας ἀπεστρέψαντο ἄνθρωπον, Multi igitur causa nequitiæ auersati sunt hominem, vt intelligatur de nequitia mutuum accipientium iam cõmemorata. Et quidam scripti codices nostri sine prima negatione habent: Multi causa nequitiæ non fœnerati sunt, quæ lectio etiam accipienda esset de nequitia mutuum accipiẽtium. Verum interpretem vertisse, non causa nequitiæ, vt legerit οὐ pro οὖν, satis patet ex aduersatiua particula: sed fraudari timuerunt. Itaque sensus est: Multi abstinuerunt à mutuando non causa suæ nequitiæ, hoc est, non ex sui animi crudelitate & immisericordia, sed timuerunt pręter suum meritum & culpam fraudari sua pecunia. Hoc ergo subinfert præcedentibus, non tanquam laudans aut etiam vituperans, sed vt ostendat fructum ingratitudinis & infidelitatis suprà commemoratæ. Ne tamen ea de causa à debitis misericordiæ operibus homines reuocarentur rectè subiungit.

11 *Veruntamen super humilem animo fortior esto, & pro eleemosyna non trahas illum.*

EX Græcis constat dictionem, animo, iungendam non cum humilem, sed cum fortior. Habent enim, ἐπὶ ταπεινῷ μακροθύμησον, hoc est, super humilem longanimis esto. Monet ergo ne erga eum qui verè pauper est, aut ex animo humiliter ac demisse loquitur, si non possit quod mutuo accepit præscripto tempore reddere, creditor impatienter se gerat obiurgando eum, & rigidè debitum exigendo, sed animo suo imperet & superet vel condonando ei debitum, vel tempus solutioni concedendo. Item vt ne propter multorum iniurias & fraudes, qui se beneficio reddunt indignos quis impatienti animo neget verè pauperibus humiliter opem petentibus subuenire, siue per mutuum, siue per donationem. Hoc enim significatur verbo μακροθυμεῖν, in maxima hominum perfidia & iniuria summam patientiam & humanitatem erga inopes beneficio nõ indignos præstare. Si enim apud Mathæum, seruus qui domino suo rationem reddere non poterat, nec soluendo erat, orauit vsus hoc verbo: κύριε μακροθύμησον ἐπʼ ἐμοί. Domine, patientiam habe in me. Nam hęc affectio, quæ Gręcis dicitur μακροθυμία, hoc est, patientia vel lenitas animi, acerbitati opponitur, quia plerique in beneficio aut exigendo aut negando vti solent. In secunda sentẽtiæ parte pro, trahas, Græcè est παρελκύσῃς, hoc est, protrahas, vt non sit intelligendum de non trahendo in iudicium, sed de non protrahendo expectatio-

Matt. 17.

nem pauperis, cùm petit eleemosynam sibi fieri aut per mutuum, aut per donationem. Cæterum per humilem, intelligitur vel pauper & afflictus, vel is qui verè humilis, & demisse gratiam petit. Ad misericordiæ ergo opera persuadenda prosequitur in sequentibus, dicens.

12 *Propter mãdatum assume pauperem, & propter inopiam ne dimittas eum vacuum.*

13 *Perde pecuniam propter fratrem & amicum tuum, & non abscondas illam sub lapide in perditionem.*

CLaris quidem verbis, sed quæ efficaces & varias rationes in se includunt, vrget ad beneficentiam exhibendam. Primum enim id faciendum insinuat propter mandatum Dei, qui etiam in veteri lege ita facere præcepit, significans necessitatem esse ita facere, & eum qui benefacere negligit, à Deo tanquam transgressorem puniendum esse. Dicit ergo: Propter mandatum assume pauperem, hoc est, ne eum abiicias aut despicias, sed eum in tuam curam & tutelam suscipias. Secundo, significat etiam inopiam inuitare & impellere nos debere ad beneficentiam, quia vel illa sola sufficiẽs causa esse debet miserendi & benefaciendi. Itaque dicit, propter inopiam ipsius non dimittas eum vacuum à te, sed da ei siue mutuo siue dono quo eget, & quod à te petit. Tertiam beneficentiæ causam indicat nobis esse debere amicitiam, & sanguinis atque naturæ propinquitatem, ratione cuius illam debemus primum quidem nobis coniũctioribus, sed tamẽ etiam omnibus hominibus, quos tanquam fratres & amicos habere debemus. Et quoniam à beneficentia frequenter homines impediuntur, ideo quòd velut perditum reputant quod egenti vel donant vel mutuantur. Perde, inquit, pecuniam propter fratrem & amicum tuum non quòd verè perditum sit quòd illis in eorum egestate impenditur (quia vt inquit, Sapiens, Fœneratur Domino qui miseretur pauperis) sed significare volẽs meritò fratrem & amicum chariorem esse debere vnicuique quàm pecuniam, vt etiamsi perdenda esset, sicut existimant homines, propter tales perdẽda sit, & in eos impẽdẽda, etiã si non sit spes recipiẽdi illam ab ipsis. Et quoniam homines quidam proniores sunt ad conseruationem pecuniæ suæ, malum eam fodere in terram, & sub lapide aliquo occultare, rectè subiicit. Et non abscondas eam sub lapide, significans potius in necessitates proximi expendẽdas esse opes, etsi ea ratione perire danti videantur, quàm sub lapide in terra occultandas, etsi ibi seruari homini videantur. Et ne re vera ibi bene seruari putarẽtur, addit, in perditionem, innuens tum verè perditioni exponi eas, siue propter rubiginem & corruptionem quam ibi frequenter contrahunt, siue quod sæpe ibi repositæ veniunt in obliuionem hominum, siue etiam quòd ibi nullum faciant fructum vel possessori vel aliis, ita vt pereat earum vsus ad quem institutæ sunt. Ex contrario ergo significat, in egenos vel amicos vel fratres impensam pecuniam, etsi iudicetur perdita, re vera tamen non perire, sed optimè conseruari vt in sequentibus docet. Quidam quod dicitur. Ne abscondas sub lapide in perditionem, intelligunt de perditione suipsius, quia hominis perditionem & damnationem affert huiusmodi occultatio. Vnde Diuus Ambrosius lib. de

Prou. 19.

Nabuthe capite 4. legit: Ne abscondas sub lapide in mortem, sed magis accipiendū est de perditione pecuniæ occultatæ: vnde quædam Græca pro ne abscondas, habent μὴ ἰωθήτω, hoc est, ne rubigine obducatur. Conuenit hæc doctrina cum illo Saluatoris: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & illo

Matth. 6. Iacobi: Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, & vesti-
Iacob. 5. menta vestra à tineis comesta sunt. Aurum & argentum vestrum æruginauit, & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & mãducabit carnes vestras sicut ignis, &c. Quibus verbis significatur vtraque perditio & opum asseruatarũ, & eorum qui eas auarè asseruant.

14 *Pone thesaurum tuum in præceptis altissimi, & proderit tibi magis quam aurum.*

INtelligitur prior pars fere sic, vt significetur veram opulentiam reputandam consistere in impletione mandatorũ Dei. De illa enim verum est manifestè, quòd proderit magis quam aurum. At alium sensum Græca postulant, quæ habent, ἐν ταῖς ἐντολαῖς ὑψίστου, hoc secundum mandata altissimi, vt sit sensus: Pone vel colloca thesaurum tuum iuxta mandata Dei, & prout ipse exigit à te. Dixerat enim non esse ascondendam pecuniam sub lapide, quod est ponere eam iuxta stultũ consilium hominum. In contrarium ergo illius subiicit, pone thesaurũ tuum iuxta pręcepta Dei. Vbi autem iuxta eius præceptum sit collocandus thesaurus exprimit versu sequenti. Quod sequitur: & proderit tibi magis quam aurũ, significat quòd thesaurum ponere & disponere iuxta Dei mandatum magis proderit homini quàm aurum asseruatum, quod per se non prodest, sed magis obest saluti hominum.

15 *Conclude eleemosynã in sinu pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo.*

QVidam libri habent, in corde pauperis: alij, in sinu. Nec ex Græcis satis constare potest vtra lectio sit præferenda. Nam illa aliter habent, ἐν τοῖς ταμιείοις σου, in cellis tuis. Quo quidam intelligunt significari, partem aliquam bonorum reponendam in cellariis, vnde depromatur quod egenis sit largiendum. Alij intelligunt quemque cellaria sua in quibus opes sint obdendæ, debere reputare necessitates proximorum, in quas sint conferendæ, iuxta illud Basilij: Horrea diuitum, domus & ventres sunt pauperum. Atque hac de causa videri potest interpretem vertisse, in corde, vel potius in sinu pauperis. Persistit enim Sapiens in similitudine thesauri bene collocandi, & tuto loco reponendi, propter quod occulta loca & abdita solent quæri. Itaque significat thesaurum nostrum bene & tutè reponi, si concludatur in corde vel sinu pauperis, nam in sinu conuoluto solemus res abdere simúlque innuit, sine vlla ostentatione eleemosynam in paupetes cõferendam, vt, iuxta Christi doctrinam eleemosyna sit in abs-

Matth. 6. condito, nec Pharisæorum ore tuba publicetur. Subiungit auté fructum beneficentiæ ita positę: Hæc inquit, etsi conclusa & abdita, etsi incognita hominibus, & ideo nec popularem honorem adferens: tamen etiam tacentibus pauperibus, & hominibus illam non celebrãtibus, ipsamet Deũ exorabit pro te ab omni malo, hoc est, liberationem ab omni malo & corporali & spirituali. Græca habẽt, αὐτὴ ἐξελεῖταί σε, Ipsa eximet te ab omni afflictione. Sed noster viderur legisse ἐξελάσεται.

16 *Eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conseruabit.*

17 *Et postea resurget, & retribuet illis retributionem vnicuique in caput illorum.*

HOs duos versus nulla Græca habent hoc loco, & omnino verisimile est interpretem hoc loco non vertisse, sed asscriptos prius margini à studioso aliquo ex capi. 17. vbi ad verbum idem habentur, deinde in contextum esse relatos, idque non satis appositè, tum quòd incommodè hæc interpositio separet versum sequentem à præcedenti, cum quo habet conuenientem connexionem: tum quòd in his versibus, vt hic sunt positi, videatur omnino relatiuum, ipso, referendum ad nomẽ, viri & suppositum verborum conseruabit, resurget & retribuet esse nomẽ, eleemosyna, cùm, vt supra dictum est cap. 17. ad nomen, Dei de quo ibi præcedit, referendum sit & relatiuum, ipso & verba illa tria. Certè D. Augustinus in Speculo totum hunc locum citans omittit hos duos versus, sine aliqua interpositione connungens versum sequentem cum præcedenti. Et recentem esse hanc interpositionem etiam hoc arguit, quòd libri illi qui c. 17. habent, signaculum, quæ vera est lectio, hic tamen habent, sacculus, vt hinc intelligere liceat hanc interpositionem factam post illius loci corruptionem.

18 *Super scutum potentis. & super lanceam. aduersus inimicum tuum pugnabit.*

ELeemosyna, inquit, non solum orabit pro te, sed etiam validius quam scutus & lancea potentis alicuius, pugnabit pro te cont[illegible]cum tuum, siue visibilem, siue inuisibilem, nimirum quia mitetur & impetrat vt Deus pro misericorde pugnet, & defendendo eum instar scuti ne quis ei noceat & superando ac repellendo aduersarium veluti lancea in illum missa. Ideo enim rectè meminit & scuti hominem protegentis, & lanceæ hostem ferientis, vt duplicem hanc defensionem eleemosynã mereri & impetrare disignet.

19 *Vir bonus fidem facit pro proximo suo, & qui perdiderit confusionem derelinquet sibi.*

PRoximus inopia pressus iuuari potest, non solum pecunia mutuo vel dono data, sed etiam fideiussione pro eo interposita. Itaque cùm hactenus egerit de eo beneficentiæ genere, quod fit vel per mutuum, vel per eleemosynam: nunc de eo agere incipit, quòd sponsione sit & fideiinterpositione, in quo sæpè plus inest & officij & periculi quam in mutui præstatione. Et primum quidem solito suo more generale præmittit sententiam ad fideiussiones pertinentem, deinde & monitionem subiicit. Vir, inquit, bonus fidem facit, hoc est, fideiubet pro proximo suo Est enim Græcis ἐγγυήσεται, hoc est, spondebit. Significat ergo ad virum bonum pertinere, vt cum opus est spondeat pro proximo suo. Quod autem sequitur, & qui perdiderit, &c. dupliciter accipi potest. Aut referatur ad spondentem, & sit sensus: qui verecundiam amisit, ita vt non pudeat eum amicum egentem in necessitate destituere, is proximum suum derelinquet sibi, vt scilicet

sibi

sibi ipsi ratione qua potest succurrat, vt hæc pars opponatur ei quod de viro bono dicitur in priori mēbro. Aut vt referatur ad proximū, pro quo vir bonus spopondit,& sit sensus: Vir bonus spōdet pro proximo suo, at sæpe fit vt proximus ille, quia inuerecundus est, nec pudet eum fallere datam fideiussori suo fidem, derelinquat suū sponsorem sibi, non liberans scilicet illum, sed sinens illum debitum exoluere pro quo fideiussit. Cui sensui congruit subiecta monitio, quamuis prior sensus videatur magis conuenire parti priori. Cæterum vt verbum, derelinquet, habeat accusatiuum, Dionysius ei coniungit nomen, confusionem, vt sit sensus: Qui perdiderit fidem cōfusionem derelinquet sibi. Rabanus ex sequēti versu adiungit nomen, gratiam, vt sit sensus: qui perdiderit confusionem, ita vt non erubescat infirmorum deseruire moribus, is derelinquet sibi gratiam, & condignam sui laboris recipiet mercedem. Verum huiusmodi distinctiones & intelligentiæ nec proposito multum conueniunt, nec Græcæ lectioni: quæ pro derelinquet sibi habet: *ἐγκαταλείψει αὐτὸν*, hoc est, derelinquet eū. Subaudiendum est ergo, ipsum, iuxta sensus iam dictos.

15 *Gratiam fideiussoris ne obliuiscaris, dedit enim pro te animam suam.*

MONET eum pro quo quis spopondit, ne immemor sit gratiæ, hoc est, beneficij à sponsore præstiti, sed ita eius recordetur, vt & solicitus sit ad liberandum suum sponsorem,& beneficium præstitum gratissima semper memoria complectatur. Et vt ostenderet quam magnum sit fideiussionis beneficium: dedit, inquit, pro te animam suam: quo phrasi Hebraica significatur, quod exposuerit se pro amico graui periculo. Per fideiussiones enim sæpè quis non tantum pecuniæ periculum, sed & captiuitatis & mortis in se suscipit. Maximè autem hoc dictum veritatem habet in eis: qui per susceptionem prælaturæ se suámque animam obligāt pro promotione salutis subditorum suorum, quorum proinde beneficium & solicitudo obliuioni tradenda nō sunt: juxta Paulum dicentem. Mementote præpositorum vestrorū, obedite eis, & subiacete. Ipsi enim peruigilant quasi rationem reddituri pro animabus vestris.

Hebr. 13.

19 *Repromissionem fugit peccator & immundus: Bona repromissoris sibi asscribit peccator, & ingratus sensu derelinquet liberantem se.*

OMNES fere libri habent, repromissorem, quidam tamen habent, repromissionem, nominatim codex Atrebatensis, atque ea lectio Græcis consentit. Itaque hæc sententia duas notas animi praui & improbi continet. Alteram, animi planè illiberalis, eius scilicet qui suæ fidei interpositione & sponsione neminem vult iuuare, etiam cum opus est & ratio postulat. Alteram, animi ingrati, eius scilicet qui alterius sponsione adiutus sponsorem suum frustratur, seque sic gerit quasi illius bona, sua essent. Dicit ergo primū, quod homo peccator & immundus, hoc est, prophanus: qui nulla pietate cōmouetur, refugit omnem repromissionem qua se pro alio obliget. Deinde verò addit, quod peccator etiam alio vitio laboret, nempe quod bona repromissoris, hoc est, eius qui pro ipso fideiussit, sibi asscribat, quia dum solicitus non est vt eum à sua obligatione liberet, sic se gerit, ac si illius bona, sua reputaret: & talis cum sit mente & animo ingratus, derelinquet eum obligatum qui ipsum liberauerat sua sponsione. Hac autē simplici narratione ob oculos proponit quæ in moribus hominum contingunt, insinuans quam hæc sint indigna, & quanta quorundam sit ingratitudo,& ex consequenti etiam innuens quod postea exprimit, quod quanquam non semper sponsiones sint prætermittendæ, cautè tamen prouidendum ne temerè fiant,& pro improbis, vt ne pro beneficio maleficium reportetur.

20 *Vir repromittit de proximo suo, & cum perdiderit reuerentiam, derelinquetur ab eo.*

GRÆCA non habent hanc sententiam, & cum coincidere videatur cum ea quę superius est posita ante tres versus, verisimile est ex alia versione prius margini asscriptam, postea cōtextui esse insertam, vt alias sæpius in hoc libro factum apparet. Recipit autem & hæc sententia duplicem illam intelligentiam quæ superius est tradita, vt vel significetur quod vir, si bonus sit: spondet pro proximo suo cum opus est, si autem inuerecundus est, tunc proximus derelinquitur ab eo. Vel quod cum is pro quo alius spopondit, est inuerecundus & perfrictæ frontis; tunc qui spopondit derelinquitur ab eo pro quo spopondit.

21 *Repromissio nequissima multos perdidit dirigentes & commouit illos quasi fluctus maris.*

QVIDAM libri habent malè pro dirigentes, delinquentes, omnes autem fere habēt diligentes, intelligitúrque ea lectio de promissione qua quidam subdolè & nequiter promittunt se sponsores suos: qui eos diligunt, & ex dilectione pro eis fideiubent, seruaturos indemnes. At legendum esse, dirigentes, quomodo & Rabanus legit; & quidam codices scripti, etsi pauciores, demonstrat dictio Græca *κατευθύνοντας*. Ea enim dicitur à rectitudine & directione, & significat hic eos qui fæliciter, rectè & prosperè degunt. Et nomen repromissio, non aliam hic significare promissionem sicut nec superius, quam eam quæ fideiussio dicitur & sponsio, Græca etiam manifestat dictio, *ἐγγύη*. Porro dictio, nequissima, addita ab interprete: non est tam accipienda vt significet vitium culpæ, quàm vt significet nocumentum. Ostendit enim hæc sententia cum sequenti, quantum malum sæpe sponsores incidant ex fideiussionibus temerè & imprudenter susceptis,& est sensus: fideiussio imprudens & noxia multos sæpè perdidit, tales qui in suis negotiis benè dirigebantur, & prosperè degebant, & commouit atque agitauit eos, quomodo fluctus maris nauem huc illúcque agitat. Quod versus sequens clarius exponit.

22 *Viros potentes gyrans migrare fecit, & vagari fecit in gentibus alienis*

DICTIO, gyrans, non est Græcis, addita est autem ab interprete occasione similitudinis adhibitæ de fluctu marino. Quemadmodum enim ille nauem in orbem circumuoluit, ita & sponsio multos etiā qui prius potentes erant & diuites velut circumagēs, fecit è suis migrare domibus & locis, dum per sponsiones suis rebus exuti,

exuti, proprium solū vertere coguntur, & alienas quærere sedes: imo & vagari de vno loco in aliū, quod multis nominibus maximæ est infœlicitatis & miseriæ: vnde & subiicit.

23 Peccator transgrediens mandatum Domini, incidet in promissionem nequam, & qui conatur multa agere, incidet in iudicium.

OSTENDIT quam graue malū sit incidere in fideiussionem aliquam imprudentem & noxiam, vt quod Deo vindicante accidat homini in pœnam præcedentium delictorum, insinuans ex cōsequenti, virtuti & pietati studendū, vt per quam Deo prouidente vti ab aliis malis: ita & à tam graui incommodo homo sit protegendus, innuens etiam, molestias plerasque quas homines aliena malitia ferunt, Deo puniēte immitti, quomodo etiam superiori capite dixit, derelinquentes Dominum incidere in peruersam linguam. & Ecclesiastes 7. dicitur, quod quo placet Deo effugiet malitiam mulieris: qui autem peccator est, capietur ab illa. In secunda autem parte cum dicitur. Et qui conatur multa agere: notandum Græcis esse, καὶ διώκων ἐργολαβίας. Est autem ἐργολαβία, operum agendorum in se susceptio, & maximè tribuitur hominibus otiosis & auaris, qui rebus suis non contenti, multis negotiis implicantur, plurasque aut spondendo aut redimendo, aut negotiando in se suscipiunt: quam & res ipsorum & ingenij vis ferre possit: quales erant olim publicani: qui in prouinciis vectigalia populi Romani redimebāt atque exercebant. Non malè ergo vertit noster interpres: Qui conatur multa agere, præter necessariorum scilicet negotiorum suorum tractationem, alienis negotiis se ingerendo per fideiussiones aut redemptiones: aut similes modos. Talis enim cum posset alioqui quietè agere, sua tantum curando, incidit sæpe in lites, & cōtentiones & iudicia forensia, quæ illi magnam adferunt molestiam, & sæpè etiam pericula: vt docet experientia. Græca nāmque habent, εἰς κρίσεις, hoc est, incidet in iudicia.

24 Recupera proximum secundum virtutem tuam, & attende tibi ne incidas.

POSTQVAM ostendir & pietatis officium esse quandoque fideiubere pro alio, & tamen eam rem multis sæpè malis subiectam esse, concludendo tandem hoc argumentum rectè monet: vt quisque & secundum vires suas proximū labentem recuperet, restauret ac subleuet, & tamen sibi caueat; ne dum alium erigere studet, ipse cadat: aut incidat in ea mala quæ dicta sunt, videlicet in fideiussionem noxiam, & in iudicia litigiosa.

25 Initium vitæ hominis aqua & panis, & vestimentum, & domus protegens turpitudinem.

PRo initium: hic rursum est Græcis ἀρχὴ, quā dictionem etiam hic magis verti conueniebat,
Eccl. 11. præcipuum vel principatū: quemadmodum ibi: Breuis in volatilibus est apis: & initiū dulcoris habet fructus illius. Significatur enim, quòd præcipuum vitæ humanæ eiúsque summa & caput est aqua & panis, &c. Docet autem hæc sententia frugalitatem & αὐτάρκειαν, hoc est acquiescentiam in præsenti fortuna etiam mediocri, quòd vita hominis paucissimis & parabilibus
Tim. 6. facilè contenta sit: quemadmodum etiam monet Paulus, habentes, dicens, victum & amictum, his contenti simus. Hanc autem doctrinam rectè præcedentibus subinfert, tum quia mox reprehendit ἐργολαβίαν, & studium multi agendi: tum ad significandum qua ratione fieri possit vt non egeamus multum aliorum subsidiis per mutuum aut fideiussionem, si scilicet contenti simus paucis illis quæ naturæ sustinendæ sufficiunt. Duplicia autem indicat naturæ esse necessaria, quemadmodum & Paulus dicens, victum & amictum. Nam pro victu: hic ponit duo illa: aqua & panis: pro amictu vel integumento, illa duo, vestimentum & domus. Tegimur enim & vestibus & ædibus, quarum duplex est vsus necessarius, nimirum vt his recti & aëris iniuriam depellamus, & verecundiam conseruemus in his rebus quæ deformem habēt aspectum: quorum posterius tantum hic exprimitur, ad notādum hominum stultám superbiam: qui cum potissimum ad tegendam turpitudinem vestem & domum quærere deberent, præclaras sibi & pretiosas vestes parant, & insignia palatia extruunt honoris & gloriæ causa. Sic & cùm dicit pro victu, aqua & panis: innuit quam paucis & quam parabilibus natura contenta esse posset, & notans hominum ingluuiem, quibus nihil vnquam satis est: sub aqua tamen & panis nomine, phrasi Hæbraica comprehendens quæcunque ad potum & cibum pertinent.

26 Melior est victus pauperis sub tegmine asserum, quam epulæ splendidæ in peregre sine domicilio.

AD commendandam frugalitatem dicitur istud contra eos: qui dum prodigalitate sua dilapidauerunt, alienas dapes & regiones quærere coguntur. Item contra eos, qui quia humili sua fortuna nolunt esse contenti domi suæ vbi quietè agere possent, malunt foris peregrinari, & seruituti se subiicere illis apud quos se lautius victuros sperant. Contra tales ergo dicit: quod præferēdus sit tenuis & vilis victus pauperis sub humili casa, splendidis epulis eorū qui peregrè versantur sine domicilio proprio. Est enim graue & indignum homine ingenuo ac libero, alienis ali sumptibus: &, vt dicitur, aliena viuere quadra, atque cogi subinde domum mutare. Vnde bene celebratum est prouerbio: φίλος οἶκος, οἶκος ἄριστος, domus amica, domus optima. &: Domi manere oportet belle fortunatum. Quod Menander pulchrè expressit iambis: Domi manere oportet vt liber fiet. Aut liber esse desinat qui diues est. Narratur de Diogene Cynico quod huic subscribit sententiæ: quod cum Craterus Alexādri Magni præfectus: homo prædiues, inuitaret illum vt ad se commigraret, responderit: Malo Athenis salem lingere, quam apud Craterum opipara frui mensa, sentiens libertatem quamuis inopem, omnibus diuitium delitiis præterēdam, cum minuitur libertas. Bene ergo subiicit Sapiens.

27 Super minimum & magnum placeat tibi, & improperium peregrinationis non audies.

DVPLEX hic est lectio. Nam multi legunt, minimum pro magno. Alij, super minimū & magnum: quæ lectio Græcis consentit. Habet enim, ἐπὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ εὐδοκίαν ἔχε, super parua & magna complacentiam habe. Vult ergo vnumquemque sua fortuna contentum esse, siue pauca siue multa possidere datum sit, vt Paulum

imitetur

imitetur dicentem: Ego didici in quibus sum sufficiens esse. Scio humiliari, scio & abundare, vbique & in omnibus institutus sum, & satiari & esurire, & abundare & penuriam pati. Hi autem quos suæ fortunæ pœnitet, & ob id alienam consectantur quam foris quærunt, multa frequenter impropéria audire coguntur in sua peregrinatione, vt in sequentibus explicat. Monet ergo vt præsenti fortuna quisq; contentus domi potius maneat, quàm foris meliorem quærat. Sic enim futurum: vt non audiat improperium quod peregrinantibus obiici solet, videlicet quod aduenæ sint, quòd extorres, & id genus similia. Hinc subiicit.

Philip. 4.

28 *Vita nequam hospitandi de domo in domum, & vbi hospitabitur, non fiducialiter aget, nec aperiet os.*

ORDO & sensus est: Vita hospitandi de vna domo in aliam, est nequam, hoc est, misera & calamitosa. Idque demonstrare volens, commemoransq; eius vitæ incommoda, primū ostendit per eam eripi homini libertatem & fiduciam tum agendi tum loquendi. Deinde & alia subnicit incommoda, dicens.

29 *Hospitabitur & pascet, & potabit ingratos, & hæc amara audiet.*

30 *Transi hospes, & orna mensam, & quæ in manu habes, ciba cæteros.*

31 *Exi à facie honoris amicorum meorum, necessitudine domus meæ hospitio mihi factus est frater.*

HAC descriptione prosequitur alia varia peregrinantium incommoda, nempe quod qui tales sunt ob communicatum sibi hospitium, sua in hospitum suorum vsum impendere coguntur quo eos sibi demereantur: nec tamen inde gratiam aliquam ab eis referant, quod sibi debitum reputent quicquid beneficij impenditur: qui non tantum ingratos se præbent, sed & amara verba adiiciunt, quibus ex seruitute requirunt, & eorum quæ ad manum sunt honorum cōmunicationem. Quibus consumptis hospitem suum abire præcipiunt, prætextu amicorum superuenientium qui sint hospitio recipiendi. Itaque cum dicitur, transi hospes: non præcipitur hospitis discessus, sed vt surgat è loco in quo quiescit ad instruendam mensam, & cibandum non tantum se, sed etiam alios his quæ ad manum habet. Et vltimus versus hunc habet sensum: Exi domo mea propter honorem quem debeo superuenientibus amicis meis, eo quod eis domus mea est necessaria. Nam frater meus mihi hospitio recipiendus est, quem simul tecum recipere non possum.

32 *Grauia hæc homini habenti sensum, correptio domus, & improperium fœneratoris.*

CONCLVDENDO totum quod dictum est, duarum rerum exprobrationem grauem esse dicit homini habenti sensum, hoc est, prudētiam: nam Græcè est, φρόνιμον. Altera, est increpatio, quam quis sustinere cogitur propter domum in quam quis hospes recipitur, & ex qua pro arbitrio domini cedendum est. Altera, ex exprobratione quam ob acceptam mutuo pecuniam à mutuante frequenter patitur qui mutuo accepit. Atque ex hac iam conclusione insinuatur satis quorsum de frugalitate seruanda superius sermone ei subiecerit, nempe vt per eum liber quisque sit ab vtroque improperio.

CAPVT XXX.

1 *QVi diligit suum filium, assiduat illi flagella, vt lætetur in nouissimo suo, & non palpet proximorum ostia.*

PRINCIPIO huius capitis multis sententiis agit de recta prolium institutione, popularibus rationibus ostendens quantum fructus ex ea proueniat, & quantum mali ex ea neglecta & prætermissa. Et in primis quidem docet, filij castigationem, eámque frequentem, indicium esse veræ dilectionis eius, contra stultorum & carnalium parentum iudicium: qui ex dilectione, sed carnali, abstinent à filiorum suorum castigatione, eisque nimium indulgent. Contra tales ergo dicit: Qui verè diligit suum filium: ita vt eius quærat veram salutem: is non solum eum semel atque iterum castigat, sed assiduat, hoc est, frequentat in eo & sæpè repetit flagella. Sicut enim ex petulantia & naturæ insita tum stultitia, tum malitia illum sæpius peccare contingit: ita non cessat eum sæpius castigare, nec vel tædio vel molestia à castigatione prohibetur: nec sat habet eum verbis corripere, sed si opus est etiam flagella admouet. Et quanquam sciat flagella filio esse grauia & pœnalia, adhibet tamen illa, non quod lætetur eius pœna, quæ etiam ipsum affligit: sed vt lætetur postea in nouissimo tempore, lætitia scilicet solida, diuturna, imo & æterna. Ideo enim ad tempus eum dolere mauult, vt postea lætetur, & non cogatur postea per inopiam nocturno tempore palpando quærere ostia proximorum ad petendam eleemosynam. Ita enim ea vltima pars videtur commodè intelligenda, quæ tamen Græcis non est, ob quam partem à nostro interprete additam, verbum, lætetur, videtur referendum ad filium, ad quem refertur verbum, palpet, cùm alioqui ad patrem castigantem posset referri.

2 *Qui docet filium suum, laudabitur in illo, & in medio domesticorum in illo gloriabitur.*

3 *Qui docet filium suum, in zelum mittet inimicum, & in medio amicorum gloriabitur in illo.*

NON est Græcis vtrobique pro: qui docet, idem participium, sed priori loco est, ὁ παιδεύων, posteriori, ὁ διδάσκων: quorum posterius tantum significat docere, prius vero non solum docere, sed etiam castigare. Tria enim participia tribus his primis ponuntur sententiis, ὁ ἀγαπῶν, diligens: ὁ παιδεύων, erudiens vel castigans: ὁ διδάσκων, docens. Quo ordine significatur, diligentem filium suum & castigare illum debere verberibus, & docere verbis. Et sanè pueri à parentibus docentur duobus modis, verberibus scilicet & verbis: ideoque rectè intelligetur bis dictum esse in nostra lectione: Qui docet filium suum. Pro, laudabitur: Græcis est, εὐφρανθήσεται, lætabitur: sed, laudabitur, aliquoties in Psalmis ponitur pro cum laude lætabitur, & cum dicitur: In Domino laudabitur anima mea. &: Laudamini in nomine sancto eius: quomodo vt & hic accipiatur, non solum propter Græca conuenit, sed etiam quia sequitur: gloriabitur in illo, vt significetur quod & corde lætabitur in eo, & verbis gloriabitur de illo inter domesticos ipsius: quamuis etiam verum sit quod ob rectam filij institutionem & correptionem laudabitur pater ab aliis. In tertia sententia non est Græcis pro: glo-

 riabitur,

ſlabitur idem verbum quod in ſecūda: quæ habet αὐχήσεται. Nam in tertia eſt ἀγαλλιάσεται, exultabit. Senſus ergo eſt: quod qui filium verè diligit, & ob id non ſinit eum pro arbitrio viuere, ſed & verberibus & verbis eum docet, is & apud ſe poſtea de illo lætabitur: & inter domeſticos ſuos de illo gloriari poterit. Inimicos ſuos, ſi quos habet, hac ratione prouocabit in zelum inuidiæ: quia qui alioqui gauiſuri erant ſi vidiſſent filium malè inſtitutum parentibus adferre dedecus: inuidebunt eis honorem qui accedit ex filio morigerato & ſapiente. Apud amicos verò ſuos poterit cum illorum voluptate liberè de illo gloriari, & ſerio exultare. Hactenus ergo varios fructus rectæ inſtitutionis filij indicauit Sapiens, lætitiam, ſcilicet, filij: ſecuritatem à mendicitate, lætitiam ſimul & gloriationem patris, confuſionem inimicorum: & gaudium amicorum. Sequitur & alius fructus.

4 *Mortuus eſt pater eius, & quaſi non eſt mortuus, ſimilem enim reliquit ſibi poſt ſe.*

SIGNIFICAT boni parentis mortem non eſſe tam miſeram & malam: quàm eſt improborum, eo quod talis poſt ſe relinquat ſuperſtitem non ſolum qui eius bona poſſideat, quod eſt illi cum impiis commune, ſed qui eius mores & pietatem, vitæ probitate, quam à patre didicit, referat, ita vt per eū poſt mortē ſuperſtes ſit eius pietas, & bonum nomen atque memoria, cum impiorum bona memoria pereat ſimul cum vita eorum, imo poſt mortem malè audiant ob impios filios à ſe relictos. Dicit ergo: patrem qui rectè inſtituit filium, cum mortuus eſt, eſſe quaſi non eſſet mortuus, hoc eſt, perinde ſe habere ac ſi non eſſet mortuus: quia reliquit poſt ſe filiū ſimilē ſibi: in moribus, ſcilicet, & vita, ratione cuius adhuc per bonam memoriam, viuit honeſtè apud poſteros. Hæc ratio cùm non pertineat ad parentes, niſi ratione rectæ inſtitutionis, pertinet & ad omnes præceptores & doctores, qui poſt ſe multos relinquunt rectè inſtitutos, vt verè ſunt animorum parentes. Ex prædictis fructibus ſequitur & quod ſubiicitur.

5 *In vita ſua vidit, & lætatus eſt in illo: in obitu ſuo non eſt contriſtatus, nec confuſus eſt coram inimicis.*

6 *Reliquit enim defenſorem domus contra inimicos, & amicis reddentem gratiam.*

SIGNIFICAT parētes ex filiis rectè inſtitutis percipere ſumma perpetuaque & gaudia & ſolatia. In vita, inquit, ſua videns eius probitatem, lætatus eſt in illo, & in morte ſua, contra mortis triſtitiam ſolatium percepit. Cum enim duo ſoleāt morituros cōtriſtare, nempe vel quod metuant ſuæ quam relinquunt familiæ ab inimicis ſuis, vel quod amicos antequam eos iuſtis beneficiis affecerint relinquere cogantur, cōtra hæc bonus filius eſt ſolatio patri morituro. quòd ſciret ſe relinquere filium qui & familiam ſit defenſurus contra inimicos, & amicis ſit redditurus promeritam gratiā & beneficium. Vnde & Pſalmiſta

Pſal. 126. ſimiliter de huiuſmodi filiis dicit: Beatus vir qui impleuit deſiderium ſuum ex ipſis, non confundetur cum loquetur inimicis ſuis in porta. Eximiè iſta frequenter implentur in patribus ſpiritualibus, qui & in vita ſua lætantur in profectu diſcipulorum, & ſecurius hinc decedunt, quòd relinquant eos qui & eccleſiam Dei contra hæreticos defenſuri ſint, & Catholicis reddant gratiam, quam ſuo erga patres ſuos & fidem pio affectu merentur.

7 *Pro animabus filiorum colligabit vulnera ſua, & ſuper omnem vocem turbabuntur viſcera eius.*

ETIAM Germanicum exemplar habet vt nos, περὶ ψυχῶν υἱῶν pro animabus famulorū. Quam lectionem noſtri ferè ſic intelligunt, vt ſignificetur patrem bonum pro ſalute filiorum ſe expoſiturū lubenter periculis variis. Verum, colligare vulnera, non tam ſignificat vulnera ſuſcipere, quam ſuſcepta curare. Proinde conuenientior hic erit ſenſus: Bonus pater, de quo hactenus dictum eſt, vulnera quæ ipſe in ſe frequenter ſuſcipit & ſentit pro animabus filiorum ſuorū, dum ſcilicet, in animo ſuo ſæpè dolet pro eis, & ſolicitus eſt: hæc, inquam: vulnera ſua ipſe ſtudebit colligare & curare per diſciplinam ſolicitè eis adhibitam, & cum indebito modo eos quid dicere vel clamare contigerit: ad omnem eorum vocem vel clamorem (eſt enim Græcis βοῇ) turbabuntur viſcera eius, hoc eſt, non diſſimulabit nec negligens erit, ſed toto animo commouebitur: ſolicitus de correctione. Cōplutenſis editio habet, περιψύχων υἱὸν, & exponitur Abſtergēs filium: nam verbum περιψύχω, ſignificat abſtergere, abradere & terere, & de equis dicitur, cùm ſtrigili deſtringuntur, & eorum ſordes abraduntur. Itaque intelligunt quidam hoc verbum tranſlatum hic ad caſtigationes & increpationes, per quas, ſcilicet, ſordes & vitia filiorum abradūtur, vt alluſio ſit ad curationem equorum, à quibus etiam aſſumitur ſimilitudo verſu ſequenti. Nam & lingua Teutonicæ ſtrigilis nomen ad vehementes obiurgationes transfertur. Senſus ergo erit: Qui filium ſuum radit & caſtigat colligabit & curabit vulnera ſua vel illius. Nam vtrumque tunc verè intelligi poterit. Sunt qui vertunt: Qui indulget, filio, aut quia verbum Græcum intelligunt ſignificare blandam illam confricationem: qua corpora abſterguntur: aut quia legunt περιψύχων υἱὸν, hoc eſt, refrigerans filium. Intelligunt ergo ab hac ſententia iam ſubiiei dē iis qui nimis indulgent ſuis filiis: & de tali hic dici, quod qui non audet ſeuerius filium tractare, verberaque adhibere, cogitatur poſtea vulnera eius obligare, atque in ſumma ſolicitudine perturbatione que verſari: ita vt ad omnem clamorē qui in ciuitate excitatur, metuat ne clamor ille pertineat ad filium ſuum, & contra eum ſit excitatus.

8 *Equus indomitus euadit durus, & filius remiſſus euadit præceps.*

SVBIICIT iam aliquot ſententias quibus oſtendit mala prouenientia ex neglecta diſciplina filiorum, & indulgentia eis permiſſa. Et primo quidē pulchrā & aptam adhibet ſimilitudinē de equis, quòd in his apertiſſimum ſit videre quātum valeat recta inſtitutio, & quid adferat neglecta. Sicut, inquit, equus qui frenis & calcaribus in iuuentute non domatur à ſua naturali ferocia & petulantia euadit durus & intractabilis: ita filius, qui in iuuentute ſolutus eſt à diſciplina & caſtigatione, & dimittitur ſuæ naturali petulantiæ, euadit præceps, temerarius & audax ad omnia vitia: ita vt ab eis non facilè poſtea reuocari poſſit. Significat ergo quòd quemadmodum

modum equi frænis, calcaribúsque domantur, & tractabiles efficiuntur: ita pueri atque adolescentes optimis grauissimisque institutis, moribus, studiis, atque etiam verberibus ad modestiam & obedientiam sunt conformandi. Hac autem sententia generali præmissa, veluti doctrinæ suæ fundamento, subiungit monitionem.

9 *Lacta filium, & pauentem te faciet: lude cum illo, & contristabit te.*

IRONICE ponuntur hi imperatiui, lacta & lude: ita vt significetur hoc non esse faciendum, & sit sensus: Si lactaueris filium, & si luseris cum illo, &c. Lactare filium, est blandè illum tractare, & quæcunque ei grata sunt & iucunda præbere & indulgere. Alluditur enim ad nutricum morē infantes lactantium, & cum illis ludentium: significaturq; tunc nō esse lactandum filium, nec ludendum cum illo, cùm iam infantiam excessit, & ablactatus est: Habet enim vnaquæque ætas quod ei conuenit. Si, inquit, lactaueris filiū, & indulgenter eum habueris, pro lacte & dulcedine quam ei præbes, & per quam efficis vt te non timeat, ipse te faciet timere & pauere: dum per improbos suos mores efficiet, vt & illi & tibi malè metuas. Si luseris cum illo, & ex illo voluptatem tuam captaueris, cùm esset cum eo serio & grauiter agendum, ipse pro captata lætitia contristabit te. Ironicam locutionem seria monitione exprimit, dicens.

10 *Ne corrideas illi, ne doleas, & in nouissimo obstupescent dentes tui.*

NE, inquit, illo ridente tu quoque cum illo rideas, sed potius risum eius comprime, nequando risus tuus conuertatur in dolorem, cum videbis ex indulgentia tua auctam eius petulantiam, videbisq; mala in quæ per vitia sua incidet. Pro obstupescent dentes: Græcis est, γομφιάσῃ τοὺς ὀδόντας, frendebis dentibus, hoc est, indignaberis multū & illi & tibi. Nostra lectio significat acerbitatem doloris: qui sequitur in patre tandem, quo fit vt nihil gratum sit patri in hac vita, nihilq; iucundum & sapidum, quemadmodum his quorum dentes obstupescunt molestum est edere: nec quicquam eis libet. Plus autem quam iam dictum est exigit à patre, cùm subiicit.

11 *Non des illi potestatem in iuuentute, & ne despicias cogitatus illius.*

PRO: cogitatus: Græcis est, ἀγνοίας, hoc est, ignorantias, per quas intelligit errata & peccata quæ ab imprudenti ætate committuntur. Itaq; duo exigit, & vt ne pater filio det in iuuentute potestatem & facultatem agendi quæ volet, sed reprimat illum ne multa quæ vult facere possit, & vt nō dissimulet ad ea etiam quæ peccat per ignorantiam, sed ea mox docendo & castigando corrigat. In nostra lectione secunda pars innuit quomodo non sit filio danda potestas, despiciendo scilicet cogitatus illius quasi adhuc pueriles & quasi ab illis nihil sit periculi. Ea enim causa plerique indulgent suis prolibus, sinentes eos quæ volunt agere. Dixit quid non sit faciendum, subiicit quid sit faciendum.

12 *Curua ceruicem eius in iuuentute, & tunde latera eius dum infans est.*

13 *Ne forte induret, & non credat tibi, & erit tibi dolor animæ.*

MONET curuare ceruicem & tundere latera, quod in his duabus partibus corporis superbia & petulantia magis vigeat. In ceruice scilicet superbia, in lateribus petulantia. Nec vult caput fustibus aut percussionibus grauari: ne ingenium lædatur, sed eas partes vult premi, quarum repressio non obsit ingenio. Et ceruicem quidem vult curuari, velut oneribus impositis: latera verò tundi & percuti, velut virgis & flagellis quibus latera puerorū peti solent, significans & superbiam castigationibus atque increpationibus esse reprimendam, & petulantiam atque stultitiam virga disciplinæ expellendam: iuxta illud: Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinę expellet eam. In iuuentute, ætate scilicet tenera & adhuc flexibili vult curuari ceruicem; quia postea ceruix iam indurata potius frangenda esset, quàm curuari posset. Cæterum pro, infans, Græcis est, νήπιος, quod nomen infantem significat & puerum qui per ętatem necdum sapit. Ne fortè, inquit, induret, hoc est, durus fiat, vel ne induret ceruicem suam, & sic induratus non credat tibi, hoc est, obedire recuset, & tunc erit tibi dolor non corporalis, sed animæ dolor, qui longè excedit corporis cruciatum. Quod vulgari prouerbio Teutonico bene exprimitur, dum dicitur, filios cum pueri sunt & infantes, adferre parentibus capitis dolorem: cùm vero adoleuerint, cordis dolorem.

14 *Doce filium tuum, & operare in illo: ne in turpitudinem illius offendas.*

PRO, doce, rursum est, παίδευσον, quod magis est, castiga vel corripe. Quod dicitur, operare in illo, significat in ea re: nempe in docendo filio diligentem operam & laborem impendendum, vt idipsum non segniter fiat, sed sedulo. Quod ideo fieri vult ne pater offendat in turpitudinem filij, hoc est, ne in illam impingat & cadat, dedecus scilicet apud homines sibi concilians, & in se animi mœrorem ob turpitudinem vitæ filij sui. Potest illud, in illo, etiam ad sequentia referri, vt sit sensus: Labora in ea re vt ne in illius turpitudinem incidas & impingas, & ne illius turpitudo fiat tibi scādalum, ruinæ: dedecoris & doloris occasio. Vt illud: ne offendas, non finem designet, sed rem in qua sit laborandum.

15 *Melior est pauper sanus & fortis viribus, quam diues imbecillis, & flagellatus malitia.*

NOVVM hic incipit argumentum & doctrina, qua cum bonis externis, qualia sunt diuitiæ: comparantur vera hominis bona, qualia sunt corporis sanitas ac robur, & animi lætitia solida quæ sine virtute consistere ægrè potest: ostenditúrque multis sententiis hæc duo hominis bona interna, etsi à plerisque minoris fiant: longè præstantiora esse diuitiis quas homines nimis magnifacere solent. Itaque hæ comparationes ad hoc valent: ne homines qui diuitias admirari solent, earúmque amore inflammari, ea in parte fœlicitatem constituant: sed magis sectentur & ament illa quæ veriora & meliora sunt bona: atq; de eis cum habētur magis gaudeant: etiamsi desint opes, quæ sine illis verioribus bonis parum iuuare possunt: maiorem sæpè molestiam quam iucūdam perfruitionem afferentes. Primum ergo pauperem: qui & sanus est corpore, & fortis viribus, ita vt laborare possit, & quæ necessaria sunt sibi cōparare: meliorē esse dicit, hoc est, prę̄stātiorē diuite: qui ē corpore

est imbecillis, & malitia aliqua, hoc est, calamitate & miseria aliqua est flagellatus & percussus à Domino. Ille enim & sibi & aliis prodesse potest, & cum animi voluptate vitam transigere: hic verò neque sibi, neque aliis vt in plurimum prodesse, neque publica priuatáve munera obire potest, & est multis grauis: nec ex concessis diuitiis solidam animi voluptatem percipere per ægritudinẽ permittitur.

16 *Salus animæ in sanctitate iustitiæ, & melior est omni auri & argento, & corpus validum quam census immensus.*

HÆc est cõmunis lectio, quæ sic intelligitur: Salus animæ consistit in sanctitate iustitiæ, quia, scilicet, tunc anima sana est, & bene se habet, cum est prædita sanctitate iustitiæ. Et hæc salus melior est omni auro & argento, sicut & corporis robur, in quo consistit sanitas corporis præferendum est immensis diuitiis. Quidam tamẽ libri antiqui, sicut & Rabanus, tantum duo habent membra, hoc modo: Salus animæ in sanctitate iustitiæ est melior omni auro & argẽto, & corpus validũ, &c. Quæ lectio conuenientior est: non solũ quod duo tantum habeat membra, sed etiam quod Græcis magis accedit: quæ tamen longè aliter habent quàm nos legimus. Sic enim est in priori mẽbro ὑγίεια καὶ εὐεξία βέλτιων παντὸς χρυσίου, Sanitas & bona habitudo melior est omni auro. Itaque vtroque membro corporis bona dispositio præfertur diuitiis. At interpres noster prius membrum retulit ad sanitatem animæ, quam addito commentario exposuit consistere in sanctitate iustitiæ, vt intelligeremus duplicem esse hominis sanitatẽ: quę vtraque diuitiis sit præferenda. Itaque sensus veræ lectionis est: Salus animæ, quæ consistit in sanctitate iustitiæ, est melior & eligibilior omni auro & argento: & corpus quoque validum atque robustũ melius est & præstantius quam sensus immensus, hoc est, opes maximæ. Huic nostræ lectioni conuenit sequens sententia: quia item duplicia hominis propria bona, corporis, scilicet, & mentis, præferuntur bonis aliis,

17 *Non est census super censum salutis corporis, & non est oblectamentum super cordis gaudium.*

GRæcis non est mentio census, sed tantum οὐκ ἔστι πλοῦτος βέλτιων ὑγιείας σώματος: Nullæ sunt diuitiæ præstantiores salute corporis. Duo ergo bona significat homini summè expetenda, sanitatem corporis & cordis gaudium. Quæ duo sic videtur hic coniunxisse, vt significaret cordis gaudium sequi naturaliter corporis sanitatem, eique merito corde gaudendum: cui cõtigit sanitas corporis, etiamsi desint diuitiæ, quod in sanitate corporis lõgè solidius gaudere debeat cor: quam diues gaudere possit in suis diuitiis: maximè si desit ei sanitas corporis. Est enim ei aliquod oblectamentum in suis quas possidet diuitiis, similiter & in aliis rebus, vt vxore & filiis: at verum cordis gaudium, quod extra sanitatem corporis haberi non potest, longè superat omnem voluptatem, quam æger diues in aliis rebus obtinere potest. Ad hæc respexisse Sapientem omnino videtur, si sequentia cõsideremus, vt secunda pars veluti causam indicet prioris. Potest tamen & aliter accipi hæc sentẽtia, vt significetur quod quemadmodum externa corporis sanitas præferenda est omnibus diuitiis corporalibus: ita & gaudium mentis internum præferendum est omnibus voluptatibus corporalibus, quod maximè veritatem habet in solido cordis gaudio, quod consistit in Deo, in virtutibus, & in conscientiæ bonæ testimonio, de quo dicit Paul. 2. Corinth. 1. Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Oblectationes enim spirituales longè sunt nobiliores, puriores, diuiniores & diuturniores carnalibus. Iuxta hãc intelligentiam duo illa insinuantur expetenda: quæ superiori sententia præferuntur, iuxta nostram lectionem, diuitiis,

18 *Melior est mors quam vita amara, & requies æterna quam languor perseuerans.*

INdicat aliam causam, cur dixerit pauperem sanum præferendum diuiti ægroto, nimirũ quod mors melior sit & eligibilior vita amara: qualis est eius qui ægritudine magna laborat. Est autem comparatio inter mortem corporis & vitam corporis: quæ cum ægritudine corporali & mœrore animi degitur: aut quæ curis, sollicitudinibus & molestiis plena est, consideraturq; mors corporis quatenus terminus est omnis miseriæ, & finẽ imponit omni amaritudini. Alioqui enim quatenus mors consideratur, vt magnum bonum homini eripiens: nẽpe vitam: non est absolutè melior mors quam vita etiã amara, cum absolutè verum sit melius quouis modo esse quam non esse. Priori modo mortem considerant qui in miseria aut mœrore constituti mortem optant, adeò vt eam etiã sibi quidam consciscant. Sic Elias dixit: Sufficit mihi 3. Reg. 19.
Domine, tolle animam meam à me. Et apud Iob dicitur: Quare misero data est lux, & vita his qui Iob. 7.
in amaritudine animę sunt? Qui expectant mortẽ, & non venit, gaudentq; vehementer cum inuenerint sepulchrum. Posteriori modo mortem considerant, qui etiam in miseriis existentes mortem horrent & detectant. Porrò est vita quædã amara, qua nullo modo mors corporis est præfer[en]da: ea, scilicet, qua ex compunctione cordis & displicentia admissorum propriorum peccatorum pœnitentia agitur, aut qua exiliũ huius vitæ præ desiderio patriæ cœlestis, & malitia huius sæculi, præ zelo & amore Dei deplangitur à iustis, de quibus Dominus dicit: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Matth. 5.
Sed de tali amaritudine vitæ, quæ propter Deum sponte suscipitur, hic non est sermo: verum de ea quæ inuitis accidit ob incidentes huius vitæ miserias: sicut nec de morte corporis hic est sermo quatenus nos ad aliam vitã trãsmittit. Sic enim impiis mors corporis non est melior quam vita quantumuis amara. Sed tantum, vt dictum est, consideratur hic mors, quatenus vitæ huic finem imponit. Vnde & bene subditur: & requies æterna melior est quam languor perseuerãs. Hinc enim patet mortem præferri quatenus requiem præstat, & vitam amaram dici à calamitate immissa, qualis est languor diuturnus. Dicitur ergo requies æterna hoc loco, non ea quæ præstatur animis in cœlo, sed ea quæ præstatur corporibus in sepulchro, à qua homo à laboribus & miseriis huius vitæ requiescit, cum (vt inquit Maro) in æternam clauduntur lumina noctem. Non habet quidem exemplar Complutense, nec Germanicũ duo illa verba: requies æterna, habent tamen alia quædam, ἀνάπαυσις αἰώνιος, sicut & noster legit interpres.

19 Bona

19 *Bona absc̄ondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumposita sepulchro.*

HAC sententia nostri fere intelligunt ex incidenti & extra propositum significari sapientiam, quæ non promitur cum oportet, inutilem esse, sicut inutiliter gentilium more epulæ sepulchris defunctorum apponi solent, vt hic significetur quod alibi dicitur. Sapientia abscondita & thesaurus inuisus quæ vtilitas vtrisque? Ad quem sensum etiam sequentia accommodant. Verum longè alium sensum: cúmque adhuc ad precedentia pertinentem Græca demonstrant, quæ habent, *ἀγαθὰ κεχυμένα ἐπὶ στόματι κεκλεισμένῳ*: Bona offusa ori clauso: quamuis Complutensis æditio habeat pro *κεχυμένα, κεκλεισμένα*, vt sit, bona clausa ad os clausum: Significatur autem inutiles esse diuitias homini diuiti, qui per ægritudinem eis frui non potest dum illi exhibentur sicut inutiles sunt cibi defunctis: qui eorum sepulchris apponuntur. Os enim clausum vocat, quod ad sumendum cum voluptate cibum præ ægritudine aperiri non potest, indicatúrque iam & alia ratio, cur pauperem sanum dixerit præferendum diuiti ægroto, quòd etiamsi huic per diuitias & plurimi & delicati cibi offerri possint, tamen cum per ægritudinem ad omnem cibum nauseat, non aliter se habeant cibi ei oblati, quam se habent cibi defunctis oblati, & eorum sepulchris appositi. Itaque aptissima hac comparatione significat huiusmodi diuites mortuis similes esse, vt qui nullum fructum huiusmodi bonorum quæ adsunt percipere possint, vt autem & nostra lectio hunc sensum habeat, sic accipienda erit: Bona cara & delicati cibi, qui non omnibus sunt parati, sed absconditi ab oculis vulgi, respectu oris clausi, quod præ morbo eis bonis frui non valet, sunt quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro, quia non maiorem inde vtilitatem & voluptatem percipit os illud clausum, quam sepulchrum ex appositis epulis. Huic intelligentiæ congruunt etiam sequentia.

20 *Quid proderit libatio idolo? nec enim manducabit, nec odorabitur.*

21 *Sic qui effugatur a Domino, & portans mercedes iniquitatis.*

LIBATIO hic significat sacrificium, & id quod diis in sacrificando offertur. Pro: qui effugatur à Domino: Græcis est, *ὁ ἐκδιωκόμενος ὑπὸ κυρίου*, hoc est, qui persecutionem patitur à Domino, aut quem Dominus persequitur & infestat. Loquitur autem adhuc de diuite, quem Dominus morbo affligit, sicque ei eripit iucundum deliciarum & diuitiarum vsum & fructum. Sicut ergo superiori sententia cibos diuiti ægrotanti oblatos similes esse dixit epulis sepulchro appositis: ita nunc alia, sed simili comparatione significat illos similes esse his quæ idolis splendidè & sumptuosè offeruntur: quia sicut idola ex illis nullam vel manducando vel odorando percipiunt voluptatem: ita nec diues, quem Deus punire & affligere morbis ob peccata ipsius statuit, vllam percipit voluptatem ex his quæ ei splendidè & sumptuosè parantur & offeruntur. Et bene quidem idolo diues talis comparatur, quod ab hominibus diuites velut idola quædam colantur in hac vita, quodque sumptuosissima quæque eis in ægritudinibus eorum exhibeantur, quorum tamen nihil eos iuuare aut reficere potest.

22 *Videns oculis & ingemiscens, sicut spado complectens virginem & suspirans.*

AD HVC persistit in sermone de diuite ægrotante, quem iam ostendit ex oblatis epulis non solum nullam percipere voluptatem, sed etiam cruciatum, quòd eis frui non possit cum habeat, hac in re appositè ipsum iam similem esse asserens spadoni: cui cum datum sit complecti virginem, ea tamen per impotentiam naturæ non potest frui, & ob id ea complexu virginis non tam voluptatem concipit, quàm dolorem, suspirium & gemitum. Oportet ergo participia, videns & ingemiscens, accipere posita pro verbis, videt & ingemiscit, vt in eis intelligatur verbum, est. Plerunque sanè diuites auari hoc genere pœnæ diuinitus affliguntur, vt quas possident diuitias, & quas ad fruitionem & voluptatem comparauerunt, eis frui non possint, nec inde aliud quam dolorem colligant, quod & Poëtæ significare voluerunt, cum Tantalum apud inferos fingunt enecari siti, quum aquam vsque ad mentum habeat. Et in Ecclesiaste. 6. Sapiens graue malum asserit se vidisse sub sole, quod & frequens sit, quod cui dedit Deus diuitias & substantiam, non tribuit tamen potestatem vt comedat ex eis. Et narratur de quodam, *φιλήδονον*, cuius studium in vita fuerat, vt ventrem cibo potúque exquisitissimo expleret, quod eum tandem eo morbo fuit correptus, vt nec stomachus quicquam admittere, nec fauces transmittere possent, ita affectus ac præpeditus iusserit delicatissimum cibum vinúmque sibi afferri: quæ in mensa aut in lecto cum maximis desideriis suspiriisque molestissimis intuebatur: atque ita languens contabescénsque mortuus est. Quod exemplum pulchrè locum hunc declarat.

23 *Tristitiam non des animæ tuæ, & non affligas temetipsum in consilio tuo.*

POSTQVAM ostendit cordis gaudium præstare & diuitiis & omni oblectationi quæ ex diuitiis quæritur: ostendit item quanta sit vis afflictæ corporis valetudinis & ægritudinis animi, rectè in sequentibus monet, vt quod est gaudio cordis contrarium, tristitiam scilicet, studeamus quam longissimè à nobis pellere, curemúsque & vt animus sit tranquillus: atque ab omni etiam alia perturbatione vacuus, & vt in victu atque ciborum delectu corporis ratio habeatur, sordida persimonia reiecta, quo sic sit mens sana in corpore sano, & corpus sit sanum ea sanitate mentis. Hæ enim sunt duæ partes naturæ nostræ quas diligenter tueri debemus, non corrumpere vel passionibus: vel auara parsimonia. Non dicit autem: ne vnquam habeas tristitiam in anima tua: id enim humanæ infirmitati est impossibile, sed tristitiam non des animæ tuæ: vel, vt est Græcis, non des in tristitiam animam tuam, hoc est, ne sinas tristitiam animo tuo dominari, aut ne vltro eam tibi accersas, & tristandi causam præbeas. Dum enim triste aliquid accidit bonorum quæ adsunt cogitatione & expensione: tristitiæ materia superanda est, vt non permittatur animo nostro dominari, & maximè cauendum est, ne cùm multam gaudendi occasionem habemus, ipsi nobis tristitiæ materiam suggeramus, leuia quædam mala apud nos

exaggerando. Hoc ergo significatur cum dicitur: Tristitiam non des animæ tuæ, Et est sermo de tristitia, qua Paul. 2. Corinth. 7. vocat tristitiam sæculi, quam mortem operari dicit, quæ, scilicet, est de rebus huius sæculi. Nam quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur, ideoque ea vltro assumenda est & danda animæ nostræ Quod additur, & non affligas temetipsum in cõsilio tuo: significat neminem se affligere debere quod consilia eius non procedant, & optatũ successum non habeant. Aut potius significat neminem variis consiliis & deliberationibus se debere affligere & excruciare, dum scilicet anxiè nimis apud se excogitat, aut quomodo se à quibusdam malis eximat, aut quomodo consequatur bonum quod cupit. Itaque sicut priori membro monet deponere tristitiam: ita secundo monet deponere curas & solicitudines anxias, quæ non minus quam tristitia animum affligunt, tristitiamq; animi sequũtur: significatq; & pro tristitia gaudium animi assumendum & omnem solicitudinem ac consilia nostra Deo committenda: quoniam ipsi curae de nobis: vnde & sequitur.

24 *Iucunditas cordis, hæc est vita hominis, & thesaurus sine defectione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas.*

GRæcis hæc sententia etiam tantum bimembris est. Non habent enim partem mediam, & thesaurus sine defectione sanctitatis: quæ addita videtur ab interprete, quo insinuaret quod hic dicitur de cordis iucunditate maximè habere locum in ea spirituali cordis lætitia: quæ de virtute habetur à iustis. Nam quamuis quod dicitur: iucunditas cordis est vita hominis in genere verum sit de omni honesta animi lætitia, quæ de donis Dei concipitur, vt de sanitate & viribus corporis, de fruitione creaturarum, & id genus rebus: tamẽ maximè veritatem habet in lætitia animi spirituali, hoc est, quæ de virtutibus habetur, & redẽptionis beneficiis. Talis enim verè est vita hominis, quia etiam vitam animæ coram Deo affert. Talis est Thesaurus sanctitatis sine defectione, hoc est, indeficiens & inexhaustus, quia talis lætitia facit vt quis perpetuo habeat sanctitatis abundantiam, quam animi lætitia conseruat & custodit. Potest tamen ea pars: thesaurus sanctitatis sine defectione, accipi vt referatur nõ ad iucunditatem cordis, quasi sit sensus: iucunditas cordis est vita hominis, & etiam est thesaurus sanctitatis: sed vt referatur ad vitam hominis, & sit sensus: Iucunditas cordis est vita hominis, & thesaurus sanctitatis etiam est vita hominis. Porro iucunditas cordis dicitur vita hominis, siue quia facit vt homo verè viuat, cùm sine ea vita hominis verius mors sit quam vita: siue quia facit vt homo diutius viuat, & vitam prolonget: quomodo accipiendum potius videtur ex eo quod sequitur, & exultatio viri est longæuitas, hoc est, longam vitam homini adfert. Simile est quod dicitur in Prouerb. 17. Animus gaudens ætatem floridam facit: spiritus tristis exiccat ossa.

25 *Miserere animæ tuæ placens Deo, & contine, & cõgrega cor tuum in sanctitate eius, & tristitiam longe expelle à te.*

GRæca aliter & breuius sic habent, ἀγαπα τὴν ψυχήν σου καὶ παρακάλει τὴν καρδίαν σου. Dilige animam tuam, & consolare cor tuum. Deinde sequitur: Et tristitiam longe expelle à te. Monet ergo vt quis sibiipsi benefaciat, tristitiam expellendo, & si quid triste accidat, vt seipsum consoletur beneficiorum, quæ adsunt ex Dei dono contemplatione, & meliorum expectatione. Declarant enim illi seipsos non diligere & animam propriam, qui nimia tristitia eam grauari permittunt, nec se præsentium aut futurorum bonorum consolatione reficiunt. Eidem & in seipsos crudeles sunt & immisericordes, vt qui quam aliis exhibere deberent consolationem, sibi non impendant, vnde rectè etiam dicitur iuxta nostram lectionẽ: Miserere animæ tuæ, eam, scilicet, cùm tristitia aliqua impetitur consolando, & alleuiando. Et additur: placens Deo: vel ad significandum necessarium esse misericordiam talem animæ propriæ impendere ad hoc, vt quis placeat Deo, vt sit sensus: Tu qui vis placere Deo, miserere animæ tuæ, tibiq; in primis benefac, quia vt supradictum est: qui sibi nequam, cui bonus? Vel ea parte significatur eum qui placet Deo ac bonã habet in Deo conscientiam: ita vt nullius magni mali sibi sit cõscius, merito suæ animæ misereri debere: eamque in tristibus consolari suæ conscientiæ bono testimonio quo confidit se Deo placere. Atque hunc sensum magis voluisse interpretem, apparet ea eo quod similiter adiecit: in sanctitate eius. Nam pro eo quod Græcis est vnico verbo παρακαλει, consolare, vertit duobus verbis cõtine & congrega cor tuum. Itaque quoniam contra tristitiam hæc dicuntur secus nostræ lectionis, qui cum originalibus conueniat, hic erit commodus: Contine, hoc est, cohibe cor tuum ab immoderata tristitia, & congrega illud: non sinens scilicet illud effundi in mœrorem, sed tua consolatione illud comprimens, & collectum seruans apud se, Congrega, inquam, illud in sanctitate Dei, hoc est, eo nomine quod sanctus es coram Deo, atque ex dono eius ei placeas. Vel congrega illud in sanctitate ipsius cordis: hoc est, hoc nomine consolare cor tuum, quod sanctum sit per veram Dei cognitionem & amorem. Cæterum quanquam hæc secundum genuinam intelligentiam & authoris mẽtem sic sint accipienda quasi dicta contra vitium tristitiæ, tamen generalius hæc extendi possunt contra omnia vitia, vt moneamur misereri animæ nostræ, sic vt ne eam peccando lædamus, & vt prolapsi in peccata operam demus ante omnia, vt eam à peccatorũ reatu & turpitudine liberemus. Monemur item vt contineamus cor nostrum à vitiis, & congregemus illud in sanctitate & virtutibus, per quas fit vt cor, quod per vitia extra se diffluit: intra se collectum contineatur. Sic beatus Augustinus aliquoties citat illud: Miserere animæ tuæ placens Deo: contra eos qui aliis misericordiam per eleemosynas exhibebant, & tamen in peccatis suis perseuerabant, quasi in seipsos immisericordes, & crudeles: qui in alios videri volebant misericordes, vt videre est in Enchirid. cap. 76. & de ciuitate Dei lib. 21. cap 27.

26 *Multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea.*

SErmo est, vt supradictum est. de tristitia huius sæculi, & omni inordinata, quæ occidit non tantum corpus, sed & animam, nec temporalem

tantum

tantum adfert mœrorem, sed & æternam Quoniam autem non tantum à passione tristitiæ abstinendum est, sed & ab aliis eam ferè consequentibus & similiter noxiis, rectè subiungit.

27 *Zelus & iracundia minuunt dies, & ante tempus senectam adducet cogitatus.*

PRo cogitatus, Græcis est, μέριμνα, hoc est, cura. Itaque hic nomen, cogitatus, accipi debet quomodo participium, cogitans, in Matthæo cùm dicitur: Quis vestrum cogitans, potest, adiicere ad staturam suam cubitum vnum? vbi Græcis est, μεριμνῶν, hoc est, solicitudine & cura sua. Itaque duo hic ponuntur, quæ sicut tristitia, abbreuiant hominis vitam, zelus scilicet, hoc est, iracundia vel ira, & nimia solicitudo atque cura. Quid verò vitam conseruet & prolonget, diuque hominem vegetum faciat, indicat versu sequente.

28 *Splendidum cor bonum in epulis est: epulæ enim illius diligenter fiunt.*

GRæce est, λαμπρὰ καρδία καὶ ἀγαθὴ ἐπὶ ἐδέσμασι τῶν βρωμάτων αὐτῆς ἐπιμελήσεται, hoc est, splendidum cor & bonum in epulationibus ciborum suorum curam habebit. Quo significat, cor quod non est obfuscatum aliqua vel tristitiæ vel auaritiæ nebula, sed lætum est, & largum, atque munificum, curaturum bonam & commodam victus rationem, nec sibi vel per mœrorem, vel per sordidã parsimoniam subtracturum quod ad vitam commodè transigendam sit vtile, atque ob id vitam ipsius longius producendam. Idem significat & nostra lectio, nēpe quod cor nulla tristitia vel alia passione obnubilatum, sed lætum, in cibis suis est bonum, & iucūdum, ita vt & ipse homo cibos suos cum voluptate sumat, & aliis liberaliter atque iucundè communicet, quia, inquit, epulæ ipsius diligenter & accuratè præparantur, curatque vt cibi eius benè aptentur, nec per mœrorem earum curam negligens, nec per auaritiam sordidè mēsam instruens. Significat ergo lætitiam cordis efficere vt cibi cum voluptate sumantur liberaliter, sicque & corpus verius ac diutius viuat.

CAPVT XXXI.

1 *Vigilia honestatis tabefaciet carnes, & cogitatus illius auferet somnum.*

RÆCA habent præsens, tabefacit & aufert, quomodo & scripta quædam habent Latina, & Rabanus in commentario, sed ad sensum parum facit. Intelligitur autem hæc sententia à nostris dicta in commendationem studii virtutis, vt significetur vigilantiam animi pro honestate virtutum comparanda carnales in homine mortificare voluptates, & cogitatum de acquirenda virtutis honestate auferre sæpè somnum corporalem, & semper somnum pigritiæ atque inertiæ. Verum notandum interpretem nostrum hic rursum, sicut & supra cap. 11. & aliquoties in libro Sapientiæ, nomen honestatis posuisse pro diuitiis, quæ hominem reddunt in hoc mundo honestum & honoratum, cùm Græcis hic sit, πλούτου. Itaque prosequitur id quod in fine capitis superioris dixit de cura quæ ante tempus senectam adfert. Nam etiam hic & in sequenti versu pro, cogitatus, est, μέριμνα, hoc est, cura & solicitudo: docetque quam noxia sit homini ea præcipuè cura quæ est in auaris pecuniarum studiosis, vtpote quæ carni suum vigorem aufert, & necessarium somnum. Itaque sensus est: Nimia vigilantia, quæ pro comparandis diuitiis assumitur, & vigilia nocturna, quæ sæpè propter opes suscipitur, tabefacit carnes hominis, corpusque marcidum facit ac exaustum, & cura pro diuitiis acquirendis aufert sæpè hominum somnum ad vitam necessarium. Proinde indicando nocumentum auaræ solicitudinis, monet tacite moderandum studium, diuitiarum auaramq; solicitudinem deponendam esse, & præsentibus contentos nos esse debere, Deóque res nostras committendas.

2 *Cogitatus præscientiæ auertit sensum, & infirmitas grauis sobriam facit animam.*

NOSTRI hanc versionem sic intelligunt, vt sit sensus: Consideratio præscientiæ diuinæ auertit mentem hominis à peccato, & infirmitas grauis corporalis, facit animam continentiorem, vt duo significentur quæ hominem à peccato auocant: quorum alterum pertinet ad animam, alterum ad corpus. Nam à peccato auocamur & per cogitationem præscientiæ diuinæ, dum scilicet cogitamus Deum omnia ita nosse & videre vt etiam antequam fiant præsciat, & per infirmitatem corporis, quæ animam sæpè luxuriantem, & in vitiis diffluentem ad continentiam & moderationem reducit, vexatione scilicet dante intellectum, & vires peccandi subtrahente. At sententia hæc sic intellecta non seruit vel præcedentibus, vel sequentibus. Notandum ergo Græca longè alium habere sensum, habent enim sic, μέριμνα ἀγρυπνίας ἀπαιτήσει νυσταγμὸν, καὶ ἀρρώστημα βαρὺ ἐκνήψει ὕπνον, hoc est, solicitudo vigiliæ interpellabit soporem, & infirmitas grauis somnum eluet, hoc est, tollet & excutiet. Itaq; significantur duo esse quæ somnum intercipiunt & impediunt, solicitudo vigiliæ hoc est, cura peruigil, quæque vigilare auarum facit: & corporis grauis infirmitas, & debent hæc intelligi coniuncta per comparationem, vt sit sensus: ita solicitudinem illam anxiam & vigilantem excutere somnum, sicut grauis morbus somnum adimit: sicque hac comparatione insinuetur solicitudinem auarorum grauem esse morbum animi, qui hoc agat in homine quod grauis infirmitas corporis, quia similiter eum cruciat, & inquietum reddit. Quædam exemplaria nō habent, ἐκνήψει sed ἐκνίψει, vt sit sensus: sobrium & vigilantem reddet somnum, hoc est, repellet somnū. Itaque vtrouis modo legatur, sensus est idem. Et nostrum interpretem legisse, ἐκνήψει, patet ex versione: sed pro ὕπνον, legit, ψυχὴν, & pro νυσταγμὸν, videtur legisse, νοῦν. Vt autem nostra lectio accedat originalibus, per cogitatum præsciētię, oportet intelligere curam illam & cogitationes anxias, quibus auari cupiunt præscire rerum futurarum euentum, non contenti præsentibus, sed anxiè semper soliciti de futuris. Huiusmodi cogitatus præscientiæ valde auertit mentem hominis à Deo, & à recto iudicio alienat, efficitque vt mens hominis velut ebria sit, & sano iudicio destituta, sicut contra grauis corporis infirmitas animam prius intemperantem reddit sobriam & temperatam. Itaque iuxta hūc intellectum significatur amator...

ſolicitudinem magis eſſe noxiam mẽti, quam grauis aliqua corporis infirmitas, cùm hæc intemperatam mentem reddat temperatam: illa verò veluti ebriam efficiat, & omni recto de reb. iudicio priuatam. Dum enim quis per auaritiam nimis de futuris ſolicitus eſt, fit vt de his quæ in præſenti agenda ſunt peſſimè iudicet.

3 *Laborauit diues in congregatione ſubſtantiæ, & in requie ſua replebitur bonis ſuis.*
4 *Laborauit pauper diminutione victus, & in fine inops fit.*

IN ſecunda ſententia pro, in fine, eſt ſicut in priori ſententia, *ἐν ἀναπαύσει αὐτοῦ*, in requie ſua. Significatur autem his duabus ſententiis miſeram eſſe conditionem pauperum in cõparatione conditionis diuitum, quia cùm vtriuſque commune ſit laborare, tamen non eadem de cauſa, nec ſimili fructu laborem impendunt. Contingit enim diuitem laborare non ad inopiam ſubleuandam, ſed pro congregandis opibus, qui cum cogitur, aut cum vult requieſcere à laboribus, poteſt frui abũdanter partis bonis ſuis, & voluptatem inde percipere. At pauper cogitur laborare, eo quòd victus eius fit diminutus, quodque pauca habeat adui-ctum neceſſaria, & poſtea cùm cogitur requieſcere, & amplius labores ferre non poteſt, omnium rerum inopia premitur, ita vt mendicare cogatur. Ne tamen ob hanc conditionis in laborando diſſimilitudinem, talis diues verè fœlix eſſe præ paupere videretur, ſubiungit.

5 *Qui aurum diligit, non iuſtificabitur: & qui inſequitur conſumptionem, replebitur ex ea.*

QVOD dicit, non iuſtificabitur, iuxta receptam intelligentiam ſignificat amantem aurum non carere culpa, nec iuſtum eſſe poſſe, vt qui propter amorem diuitiarum ſæpius peccet, aut in acquirendo illas iniuſtè aut in conſeruando illas indebitè. Poteſt tamen ea pars accipi, vt ſecũdum ſcripturæ morem amplius quid ſignificet, nempe quod talis non erit impunitus, quemadmodum ſæpè in ſcripturis, non eſſe innocentem, ponitur pro non eſſe impunitum. Qui enim in iudicio non inuenitur iuſtus & innocens, is non abſoluitur, ſed punitur & condemnatur. Itaq; ſenſus eſt: Qui aurum diligit, non euadet pœnas, & condemnabitur à Deo, vt poſtea clarius exprimitur. Cui ſenſui cõſonat quod ſubditur: Et qui inſequitur conſumptionem, replebitur ex ea, Vbi pro, conſumptionem, Græcis eſt, *διαφθοράν*, hoc eſt corruptionem. Videtur autem per corruptionem ſignificaſſe res caducas & corruptibiles, quales ſunt diuitiæ quas ſectantur auari, vt ſit ſenſus: eum qui ſectatur corruptibilia, replendum corruptione, vt ſcilicet abundanter habeat quod ſectatus eſt.

6 *Multi dati ſunt in auari caſus, & facta eſt in ſpecie ipſius perditio ipſorum.*

CLARIVS habent Græca: *πολλοὶ ἐδόθησαν εἰς πτῶμα χάριν χρυσίου, καὶ ἐγενήθη ἡ ἀπώλεια αὐτῶν κατὰ πρόσωπον αὐτῶν*, hoc eſt, multi dati ſunt in caſum propter aurum, & facta eſt perditio eorum coram facie ipſorum. Quo ſignificatur, multos auri gratia præcipitatos eſſe, & lapſos in magna mala, eorumque perditionem fuiſſe palàm & coram oculis eorum. Itaque & noſtra lectio ſic eſt accipienda, vt per caſus auri intelligantur ruinæ mala & incommoda, quæ aurum eis attulit, quæq; auri gratia perpeſſi ſunt, vt ſit ſenſus: Multi inciderunt grauia mala & incommoda, quibus eis aurum cauſa fuit. Propter aurum enim multi non tantum in grauia peccata prolapſi ſunt, ſed etiam in multa incommoda, dum vel ea nimia auri cupiditate ſeſe grauibus expoſuerunt periculis, vel propter aurum quod poſſidebant ab aliis occiſi ſunt aut aliàs malè affecti. Idem ſignificat ſequens pars, nempe quod perditio eorũ facta eſt ex eo quod ſpeciem auri dilexerunt, quodque eius ſpecie capti ſunt.

7 *Lignum offenſionis eſt aurum ſacrificantium, væ illis qui ſectantur illud, & omnis imprudens deperiet in illo.*

PRo genitiuo, ſacrificantium, Græcis eſt datiuus, *τοῖς ἐνθουσιάζουσιν αὐτῷ*, hoc eſt, ſacrificantibus illi, vt ſit ſenſus: aurum eſſe his qui ipſum quaſi Deum quendam colunt, lignum offenſionis. In quem ſenſum & noſtra lectio accipienda eſt hoc modo: Aurum quod poſſident hi qui illi ſacrificãt illudque inſtar Dei cuiuſdã colunt, eſt illis lignum offenſionis. Cui conſonat quòd Paulus auaritiam vocat idololatriam: & auarum, idololatram, nimirum quod omnes ſuas cogitationes ac ſpes in diuitiis ſitas & defixas habeat. Porrò lignum offenſionis ſimpliciter hic rectè accipi poteſt ſic dictum, ſicut alibi dicitur lapidis offenſionis & petra ſcandali, hoc eſt, occaſio offenſionis & ruinæ. Sicut enim contingit impingere in lapidem poſitum in via, ita & in lignum. Rabanus quod dicitur de ligno offenſionis, refert ad arborem ſcientiæ boni & mali, vt ſignificetur aurum auaris eſſe velut arborem illam vetitam, quòd ſicut ex eius eſu grauiter peccauerunt primi noſtri parentes, & in multa mala prolapſi ſunt: ita etiam auari ex inordinato auri amore & grauiter peccant, & multis malis inuoluuntur. Priori ſenſui magis congruit quod ſequitur, & omnis imprudens deperiet in illo. Imprudentis enim & incircumſpecti eſt impingere in lignum vel lapidem. Significatur ergo aurum ſua natura homini non adferre perniciem quin potius commodo illi eſſe poſſe, niſi ſua imprudentia illud ſibi verteret in perniciem: ſicut lapis vel lignum, in quod homines in via impingũt, ad hoc ſæpè in via poſitum eſt, vt itinerantibus commodo eſſet, atque in eo conſiſterent. 1. Pet. 2.

8 *Beatus diues, qui inuentus eſt ſine macula, & qui poſt aurum non abijt, nec ſperauit in pecunia & theſauris.*
9 *Quis eſt hic, & laudabimus eum? fecit enim mirabilia in vita ſua.*

PRo ſine macula, Græcis eſt, *ἄμωμος*, eſt inculpatus & irreprehenſibilis. Nec illis eſt tertia illa pars, nec ſperauit, &c. quæ addita videtur ab interprete ad explicandum quid ſit ire poſt aurum, aut ad ſignificandum ſecundum vitium auari. Primum enim auari vitium eſt, auidè nimis & immodicè ſectari diuitias vt habeantur. Secundum, in habitis diuitiis ſpem ſuam collocare, à quo vitio Paulus ſtudiosè monet diuites cauere, dicens Timotheo: Præcipe diuitibus huius ſæculi non ſublime ſapere, nec ſperare in incerto diuitiarum. Tim. Poſtquam ergo Sapiens oſtendit diuitias pleriſque multorum malorum & perditionis eſſe cauſam, ex ipſorum vitio ſubiungit laudes eius qui diuitiis benè vtitur, indicans raros tales eſſe in magno licet diuitum numero & quæ ad inculpatum & laude dignum diuitem pertineant.

Ille, inquit, diues qui in diuitiarum poſſeſſione inuentus eſt apud Deum & homines irreprehenſibilis, integer, & inculpatus, verè beatus eſt fœlix, quia rarus eſt, & ſingulari Dei beneficio & gratia donatus, vt cui non ſolum datum eſt, cum multis diuitias poſſidere, ſed etiam cum paucis bene vti eiſdem. Talis autem eſt, qui nec eſt aurum cupidè ſectatus, ita vt ſe illius fecerit ſeruum, atque vt illud conſequeretur copiosè, etiam virtutis viam ſæpius reliquerit, nec in adeptis diuitiis ita ſpectauit, vt per eas ſe tutum eſſe confideret ab omnibus huius vitæ incommodis, ſe ob id in eis extollens, & non totus pendens à prouidentia diuinæ benignitatis: Talem quo magis declararet rarum eſſe, exclamando ſubiicit. Quis eſt hic, & laudabimus eum? hoc eſt, rarus inter multos talis eſt, & ideo ſingulari laude dignus: quia qui talis eſt non ſolum abſtinuit ab inordinato amore & confidentia diuitiarum, ſed fecit etiam in vita ſua quæ multi dignè mirentur. Qui enim diuitiis non apponit cor ſuum, non poteſt non præclara quædam & admiranda per eas deſignare. Primum enim hoc eſt in illo mirandum, quod non iuxta multorum conſuetudinem diuitias, etiam cum eas habet, magnifaciat. Facile enim eſt contemnere non habitas, at habitas paruiſacere non ita facile eſt. Deinde hoc mirandum eſt quòd per eas non incitatur ad pleraque vitia, quorum in multis diuitiæ fomentum eſſe ſolent. Vt enim facile eſt pauperes à ſuperbia & luxu ſibi cauere, ita raro id videre eſt in diuitibus. Tertio id mirandum eſt in talibus quòd non ſolum diuitiis non abutantur ad luxum ſed eis vtantur ad multiplicem beneficẽtiam, & aliorum vtilitatem. Benè ergo dicitur, quòd talis fecit mirabilia in vita ſua, aut, vt habent Græca, in populo ſuo. Quod & ſequentia comprobant.

10 *Qui probatus eſt in illo, & perfectus inuentus eſt, & erit illi gloria æterna.*

11 *Qui potuit tranſgredi, & non eſt tranſgreſſus: & facere mala, & non fecit.*

PRO qui, Græcis in vtraque ſententia eſt dictio interrogatiua τίς, ſicut & in præcedenti ſententia. Quis eſt hic? vnde & ſcripta ferè omnia hic habens in priori ſententia per interrogationem. Quis probatus eſt in illo? cuius lectionis etiam meminit Gloſa Ordinaria, & habet eam Rabanus, ſicut & omnes iam libri impreſſi. Omnes tamen fere habent ſecundo loco, qui, non quis: vnus tamen codex ſecundo loco habuit, quis, & priori, ſed dictio, qui, etiam aliquando ponitur interrogatiuè pro, quis, vt apud Plautum in Amph. Qui me altereſt audacior homo, aut qui confidentior? Itaque conueniet etiam hic ſic accipi, vt vtraque ſententia interrogatiuè legatur, & ſignificetur raros eſſe qui in auro probari, perfecti inueniantur, hoc eſt, integri & inculpati, vt ſic gloria æterna digni ſint apud Deum & homines. Raros item eſſe, qui cum habeant occaſionem peccandi, vt ſunt quibus adſunt diuitiæ, non peccent abutendo eis. Prior ergo ſentẽtia ſignificat aurum probare animos hominum, vt per quod magna tentatione ingeratur eis ad vitia quædam perpetranda, à qua ſi non ſuperentur declarantur eſſe homines perfecti multorum comparatione, ideòque & gloria æterna eis accedet. Laudabuntur enim ab hominibus & à Deo æterno honore donabuntur. Poſterior ſententia indicat diuitias ſuppeditare multis vires peccandi, quibus tamen non ad peccandum vtantur, ſed contra potius ad benefaciendum. Vnde rectè diuitiæ Græcis, *δυνάμεις*, & latinis facultates dicuntur, quòd maximam vim habeant, tum ad virtutes tum ad vitia, prout ſunt homines nactæ qui iis vtantur. Cùm enim de quibuſdam hic inſinuatur quòd per diuitias potuerint facere mala pleraque, quæ tamen non fecerunt, ſignificatur etiam amplius, nempe quòd per eas bona fecerunt, ad quæ facienda diuitiæ eis poteſtatem contulerunt, vt patet ex ſubiecta ſententia. Ex his patet cum hic dicitur, potuit tranſgredi & facere mala, non potiſſimum id dictum eſſe propter poteſtatem liberi arbitrij, quod ad bonum & malum liberum eſt, ſed propter potentiam & vires peccandi, quas diuitiæ ſuppeditant. Nec cum dicit eſſe qui non fecit mala, ſignificat aliquos eſſe omnino immunes ab omni malo, ſed eſſe immunes à multis malis quæ per diuitias committere potuiſſent, & nonnunquam etiam liberæ, ſine punitione & vindicta hominum.

12 *Ideo ſtabilita ſunt bona illius in Domino, & eleemoſynas illius enarrabit omnis eccleſia ſanctorum.*

GRÆCA non habent in domino, quod addidiſſe videtur interpres, vt prior pars ad Deum pertineret, ſecunda ad homines. Ideo, inquit, hoc eſt, quoniam rarus eſt qui diuitiis non ad vitia vtatur quæ committere poſſet, ſed ad beneficentiam, benefacta illius firma manent apud Dominum, qui nunquam illorum obliuiſcetur, ſed æterno præmio remunerabitur, & eleemoſynas illius omnis ſanctorum cœtus cum laude prædicabit & celebrabit. Poteſt quod dicitur, ſtabilita ſunt bona illius, etiam intelligi non de bonis operibus, ſed de diuitiis, quæ etiam bona hominis dicuntur, vt ſignificetur rectam diuitiarum vſum duo conſequi, ſcilicet bonorum quæ poſſidentur ſtabilitatem per Dei beneficium, & illuſtrem beneficentiæ commemorationem in cœtu piorum. Vnde & Paulus. 2. Corin. de eleemoſynarum largitoribus dicit: Qui adminiſtrat ſemen ſeminanti, multiplicabit ſemen veſtrum, & augebit incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ, &c. Bene autem dictum eſt, eccleſia ſanctorum, quanquam dictio, ſanctorum, Græcis non ſit quoniam cœtus impiorum laudat magis prodigos, quique ad luxum diuitiis vtuntur iuxta poteſtatem eis datam. Dictio, omnis, ſicut non eſt Græcis, ita nec in quibuſdam ſcriptis, in quibuſdam etiam expuncta eſt.

13 *Supra menſam magnam ſediſti, non aperias ſuper illam faucem tuam prior.*

POSTQVAM monuit de moderatione ac liberalitate in diuitiis adhibenda, ſubiicit de moderatione & temperantia in cibo & potu ſeruanda, maximè tunc cum in magna copia delitiarum voluptatumque verſamur, oſtendens multis & verbis & rationibus intemperantiam in hoc genere eſſe, & hominum offenſioni vituperationique obnoxiam: & naturæ eſſe pernicioſam. Primùm ergo monet, vt cum quis aſſederit iuxta menſam magnam, hoc eſt, magnificam & ſumptuoſam, non mox ex intemperie & vehementi deſiderio ciborum variorum, ante alios inuadat appoſita fercula. Ea enim feſtinatio iuuenes potiſſimum dede-

dedecens, quos hic maximè inſtruit, arguit intemperiem & immodeſtiam, oſtenditq; quòd iunior, vel conditione humilior & nimio delicatorum ciborum incitetur appetitu, & decorum atque honeſtum ordinem ſeruare non didicerit.

14 *Ne dicas, ſi multa ſunt quæ ſuper illam ſunt, memento quoniam malus eſt oculus nequam.*

RECEPTAM hanc in priori parte lectionem ſic intelligit Lyranus: Si multa fercula in mēſa apponuntur, tu caue ne quid dicas, nec murmures de ferculorum multitudine, ſed grato potius animo accipe quæ apponuntur. Verum hic ſenſus parum ſequentibus conuenit. Itaque quoniam hęc recepta lectio non videbatur habere conuenientem ſenſum, quidam, ſi multa: mutauerūt in, ſimulata. Ita enim & Rabanus legit, & poſt eum Dionyſius, vt ſit ſenſus: Ne dicas, ſimulata ſunt & ficta quæ appoſita ſunt, hoc eſt, non ſunt tanti valoris quanti videntur: aut non ſunt appoſita ex amore, ſed ad oſtentationem. At hanc lectionem eſſe deprauatam, & legendum eſſe, multa, docent Græca quæ habent, πολλά γε τὰ αὐτῆς, multa ſanè quæ ſuper illam, ſcilicet ſunt. Proinde aut tollenda eſt coniunctio, ſi, quæ in quibuſdā correctis inuenitur expuncta: aut ſi eſt ſeruanda, accipi debet poſita vt ſit confirmantis pro ſiquidem, vt reſpondeat dictioni enclicticæ, γε, quemadmodum nonnunquam accipitur Latinis. Et erit oratio imperfecta, complenda hoc modo; Ne dicas, ſi quidem multa ſunt quę ſunt ſuper illam, ideo oportet multa edere. Eò enim ſpectat quod vetat dicere de multitudine ferculorum, ne ſcilicet ea multitudo incitet ad edacitatem, à qua retrahit ob periculum dedecoris & inuidiæ. Vnde ſubiicit. Memēto quoniam malus eſt oculus nequam, vbi per oculum nequam non intelligenda eſt praua intentio, aut cor ſuſpicioſum, quomodo hic ferè intelligitur, vt ſit ſermo de oculo interiori, ſed quomodo in Euange-
Matt.20. lio accipitur, cùm dicitur: An oculus tuus nequam
Sup.c.14. eſt, quia ego bonus ſum? & quomodo ſuperius dicitur: Nequā eſt oculus liuidi, vt oculus nequam, ſit oculus inuidus eius, qui appoſitum à ſe cibum non fert liberè à conuiuis attingi & comedi. Ideo ergo vult eum qui conuiuio excipitur, non nimis auidè & liberè appoſitos cibos, etiamſi multi ſint, inuadere, ne fortè qui illum inuitauit inuido ſit oculo, & non ſatis ei quæ appoſuit faueat, vt ſæpè contingit, ſicque inuidiæ eius & vituperio ſe reddat obnoxium. Talis enim oculus, inquit, eſt malus, aut, vt eſt Græcis, κακὸν, hoc eſt, malum, vel mala res, quia re vera non fauet id quod fauere ſe verbis & facto oſtendit. De hoc & ſubiungit.

15 *Nequius oculo quid creatum eſt? ideo ab omni facie ſua lachrymabitur cum viderit.*

GRÆCA non habent pronomen, ſua, ſed tantum, ἀπὸ παντὸς προσώπου, ab omni facie, vel perſona, vt ſenſus eſſe poſſit: oculum inuidum lachrymari & torqueri à quauis perſona etiam amiciſſima, aut ab omni facie hoſpitis ſui. Torquetur enim ſi triſtem videat & nolentem contingere, torquetur etiam ſi lætam videat, & liberè atque fiducialiter quæuis contingentem ac manducantem. Proinde additum pronomen, ſua, tollit verum ſenſum. Vnus codex ſcriptus in Tongerloē habuit pronomen, tua, iuxta quam lectionem bene conſtat ſenſus. Itaque ea lectio amplexanda videtur, vt ſit ſenſus: Inter creata nihil peius eſt oculo malo & inuido. Ideoque ob magnam ſuam malitiam etiam lachrymas profundet, grauiterque diſcruciabitur ab omni tua quam ei exhibes facie. De inuido oculo hæc eſſe dicta ſequentia indicant, cùm dicitur.

16 *Ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubeſcas.*

GRÆCIS non eſt dictio, prior, & illa pars, cum viderit, quæ apud nos iungitur ſuperioribus, iungitur ſequentibus, vt ſit hic ſenſus: Quocunque ille aſpexerit, non extendas manum tuam hoc eſt, ſi aduertas illum aſpicere intentius in aliquem cibum, ad illum ne extendas manum tuam ne contra te inuidiam illius excites. Et in noſtra lectione illa pars, cum viderit, ſequentibus iungi poteſt, vt ſit ſenſus: Cùm ille reſpexerit in te, ne extendas manum tuam in cibum aliquem antequam ille vel alius illo tibi ſeruierit, ne inuidia illius cōmaculatus pudefias. Nam & quędam ſcripta illam partem, cum viderit, à ſuperioribus ſeparant.

17 *Ne comprimaris in conuiuio: intellige quæ ſunt proximi ex teipſo.*

COMMVNITER legitur, ne comprimaris in conuiuio vino, vt ſignificetur cauendum eſſe ne grauemur vino. Quidam libri habent, in conuiuio vini, ſed ſicut Græca nihil hic habent de vino, ita & quædam Latina, tum ſcripta, tum impreſſa, tantum habent, Ne comprimaris in conuiuio, vt ſignificetur cauendum eſſe ne quis ſe nimio cibo ingurgitet, & ſtomachum premat & grauet. Nam de cibo hic agitur, poſtea vero de vino. Et quò magis perſuadeat temperantiam in contingendis & ſumendis cibis ſeruādam in menſa aliena, ſubiicit: Intellige quæ ſunt proximi ex teipſo, hoc eſt, ex tuo affectu intellige quomodo alij ſint affecti, vt quemadmodum tu in menſa à te inſtructa moleſtè fert helluones ebrioſos & ciborum appoſitorum diſſipatores: ita etiam proximum tuum moleſtè ferre putes in ſua menſa. Quod preceptum quidam malè obſeruāt, qui cum ſua menſa non ferant æquo animo decoctores, in aliena menſa deuorant omnia, diſcindunt & diſſipant, nihil integrum ſinentes. Contra quos etiam dicitur quod ſequitur.

18 *Vtere quaſi homo frugi iis quæ tibi apponuntur, ne non cùm manducas multum, odio habearis.*

DICTIO frugi, Græcis non eſt, ſed tantum, vtere quaſi homo. Quo ſignificatur, quemque cibum ſumere debere ſicut naturæ humanæ & homini ratione vtenti conuenit, temperatè ſcilicet & honeſtè, non autem inſtar beluæ cibum vorandum, & in diuerſas partes diſtrahendum, quod qui faciunt, odium ſibi multorum conciliant, maximè hoſpitum ſuorum. Idem ſignificatur verſu ſequenti.

19 *Ceſſa prior cauſa diſciplinæ, & noli nimius eſſe, ne fortè offendas.*

20 *Etſi in medio multorum ſediſti, prior illis ne extendas manum tuam, nec prior poſcas bibere.*

DVO monet, nempè & vt quis primus ceſſet ab edendo, & vt ne in edēdo primus ſit. Hęc au-

autem vult seruari causa disciplinæ, hoc est, vt quis se declaret rectè institutum debitamque seruet institutionem. In conuiuiis enim maximè sese malè educati produnt & appetitu immodico & rusticis gestibus. Similia prædictis præcepta in conuiuiis seruanda ab inuitatis, habet Sapiens Prouerb. 24.

21 *Quam sufficiens est homini erudito vinum exiguum, & in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem.*

HACTENVS ad temperantiam hortatus est Sapiens, ad euitandum dedecus, inuidiam & odium aliorum: nunc alia ratione ad eandem hortatur, nempè ad euitandum morbos, & tormenta quæ ex intemperantia sequuntur. Nec hoc loco fit vini mentio in Græcis, sed tantum est, τὸ ὀλίγον, exiguum. Et pro, erudito, est participium, πεπαιδευμένῳ, vnde est dictio quæ præcessit, παιδείας, hoc est, disciplinæ. Itaque sensus est: parum siue cibi siue potus sufficere homini bene instituto, quique voracitati non assuefecit seipsum. Raban. ex commentario videtur hoc loco non legisse, vinum: habet enim, Manifestum est, quòd parcus & tenuis victus tam corpori quàm animæ vtilis fit: & econtrario superfluus cibus vel potus ægritudinem generet, & sensum animæ minuat. Hæc ille. Nec Sapiens hic adhuc agit de vino de quo postea agit, sed adhuc pergit prosequi de temperantia in cibis seruanda. Monet ergo seruare temperantiam, tum quòd homini bene instituto parum sufficiat, tum quod ea pauco cibo potuque sumpto homo non laborat, hoc est, non affligitur inter dormiendum vel tempore somni, sicut affliguntur intemperati. Quod prosequitur dicens.

22 *Vigilia & cholera & tortura viro infrunito, somnus sanitatis in homine parco.*

23 *Dormiet vsque in mane, & anima ipsius cum ipso delectabitur.*

COMMEMORAT his sententiis incommoda atque commoda quæ ex crapula & temperantia consequi solent. Viro, inquit, infrunito vel, vt habent Græca, ἀπλήστῳ, hoc est, incaplebili, accidunt multa incommoda, nempe vigilia, quia impeditur à somno, saltem conuenienti, cholera, ex qua varij morbi proueniunt, & tortura in intestinis & visceribus, in quibus grauatis patitur magna tormenta. At contra in homine sobrio est somnus sanitatis, hoc est, quem sanitas & bona corporis dispositio adfert, & qui sanitatem conseruat. Itaque dormiet talis vsque in mane, ita vt non expergiscatur ante tempus, aut cogatur præ pœna surgere aliquoties: & vbi euigilauerit anima ipsius, simul cum ipso delectabitur, gaudens scilicet & ob sanitatem ac bonam dispositionem corporis, & ob cõscientiæ tranquillitatem, quodque se aptam sentiat ad sua officia peragenda. Vigiliæ ergo opponitur somnus: choleræ, sanitas: torturæ, delectatio. Græca tamen tantum habent, καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, & anima eius cum ipso, hoc est, cum surgit, compos est animi sui, vt scilicet sit promptus ad sua officia. Conuenit his quod Plato dixit, philosophorum conuiuia vel hoc vno esse meliora quam intemperantium, quòd ea postridie nulli dolores capitis aut corporis consequantur, vnde de Platonico conuiuio dixisse fertur Timotheus Atheniensis, quòd illud etiam postridie gratum esset.

24 *Et si coactus fueris te in edendo multum, surge è medio, & vome, & refrigerabit, & non adduces corpori tuo infirmitatem.*

IN exemplari Germanico non est, ἔμεσον, hoc est, vome, quod videri potest ab aliquibus sublatum, quos offendebat vocabuli & rei turpitudo. Verum indignum non debet videri hoc nostro Sapiente præceptum hoc medicum inseruisse reliquis ad cibum & potum pertinentibus, quo non absolutè vomitum consulit, sed tantum ad euitandum morbos, cum in necessitatem illam quis deductus est, vt aut vomendum illi sit, aut morbus expectandus. Non consulit sanè vt ad prouocandum vomitum quis se multum ingurgitet, quemadmodum quidam parum piè consulunt, sed vt si aliquorum improbitate & violentia quis multum sese grauauerit, tempestiuè surgat è mensa, ne quid indecorum in mensa patiatur, aut nimia repletio diu corpus affligat & noceat, & sic in secreto loco sine aliorum offensione crapulam euomat potius, quàm diu stomachus affligatur, cum periculo secuturi morbi. Quo consilio satis indicat quantopere à crapula sit cauendum, vt pro qua curanda tam fœdo & indigno homine, planeq; canino remedio sit vtendum. Turpius enim est causam huius turpitudinis præbere, quàm turpitudinem hanc ob magni mali euitationem in se admittere. Proinde & satis subindicatur quàm grauiter peccent, qui postquam se grauatos sentiunt, surgentes è mensa crapulam euomunt, vt mox rursum mensam accedentes nouo se cibo potuque ingurgitare valeant. Rabanus quod hic dicitur de vomitu, ad spiritualem vomitum refert, quo scilicet per confessionem peccatorum releuatur mens hominis ab his quæ conscientiam grauant. Quæ intelligentia sanè hic non est reiicienda, modo retento sensu literali tanquam mystica accipiatur. Nam sicut quæ in superioribus dicuntur de moribus in mensa seruandis, rectè in mystico sensu etiam accommodantur ad ea quæ in sacra mensa, scripturarumque lectione sunt seruãda: ita & hæc sententia in mystico sensu rectè intelligitur significare, vt cum quis plus quàm oportet vel de carnis voluptate, vel de intelligentia rerum sacrarum sibi vsurpauerit, pro sanitate conscientiæ recuperanda, euomat per confessionem quod mentem prægrauat. Hac enim similitudine etiã Origenes vsus est scribens in Psalm. 37. homil. 2. Vide inquit, quid nos edocet scriptura diuina, quia oportet peccatum non celare intrinsecus. Fortassis enim, sicut hi qui habent intus inclusam escam indigestam, aut phlegmatis humorem stomacho grauiter & molestè insistentem, si vomuerint releuantur: ita etiam hi qui peccauerunt, si quidem & occultant & retinent intra se peccatum, intrinsecus vrgentur, & propemodum suffocãtur à phlegmate aut humore peccati. Si autem peccator ipse sui accusator fiat, dum accusat seipsum, & suum peccatum confitetur, simul euomit delictum, & omnem morbi causam digerit, &c.

25 *Audi me, fili, & ne spernas me, & in nouissimo inuenies verba mea.*

26 *In omnibus operibus tuis esto velox, & omnis infirmitas non occurret tibi.*

SVPERIORIBVS præceptis sanitatis adiicit & aliud generalius tuendæ sanitatis remedium, sed ante illud interponit sententiam, qua ad diligentem auscultationem discipulum excitat, Audi, inquit, me fili, & ne spernas me vel odio me vel

vel ex contemptu eorum quæ dico, quæ fortè tibi humilia videbuntur. Etsi enim iam parua videntur & contemnenda, tamen postea tandem per experientiam edoctus deprehendes quam vera fuerint & vtilia verba mea. Quod autem singulariter audiri vult, est, In omnib. operibus tuis esto velox, aut, vt Græcis, ἐντρεχὴς, hoc est, strenuus & diligens, quomodo velox etiam accipitur in Prouerb. capite 22. cum dicitur: Vidisti virum velocem in opere suo? coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Monet ergo vt in omnibus quæ agenda incumbunt homo non sit torpidus, piger, & negligens, sed diligens & strenuus: sicque futurum promittit, vt non facilè accidat ei quæuis infirmitas, significans plerósque morbos ex desidia oriri aut nutriri. Ea enim melancoliam nutrit, virésque corporis eneruat: cùm contrà diligentia in agendo, quæ coniuncta est promptitudini & alacritati animi, pellat mœrorem, valetudinémque conseruet. Potest autem velocitas & diligentia, quæ hic velut custos sanitatis exigitur, non tantum referri ad operationum diligētiam, sed etiam ad prouidentiam & diligentem cautionem in omnibus actionibus adhibendam, vt hæc sententia etiam comprehendat ea quæ pro tuenda sanitate prius dicta sunt, nempe circumspectè cauendum ne quis se nimium in conuiuiis repleat: aut si repleuerit, maturè curandum vt à grauamine liberetur, etiam vomitu si opus sit. Itaque sensus erit generalior, vt in omnibus quæ agimus simus veloces, sic & strenuè libentérque faciamus quę agenda sunt, & mature circunspiciamus quæ cauenda sunt. Sic intellectum hoc præceptum, generalius remedium commonstrat contra morbos & infirmitates quascunque. Neque enim facilè incidet in morbos qui & diligens est in operando, & vigilans in cauendis ac curandis noxiis.

27 *Splendidum in panibus benedicent labia multorum, & testimonium veritatis illius fidele.*
28 *In nequissimo pane murmurabit ciuitas, & testimonium nequitia illius verum est.*

POSTQVAM Sapiens locutus est de cibis & conuiuiis, docuitque in eis summam modestiam & temperantiam ab inuitatis esse præstandam: nunc duas has subiungit sententias, quibus inuitat ad beneficentiam præstandam qua alios liberaliter nostro pane ac cibo sustentemus & reficiamus, cum opus est, liberaliter & non sordidè amicis conuiuia exhibentes, & pauperibus cibum communicantes. Ad quam beneficentiam inuitat, ostendendo præclaram esse famam liberalitatis: & contra vituperari tenacitatem ab omnibus. Splendidum in panibus vocat eum, qui in cibis communicandis non est parcus & sordidus, sed largus & benignus. Hunc benedicunt labia multorum, quia eum laudant, benè de eo loquitur, eique benè precantur. Testimonium veritatis, hoc est, æquitatis & iustitiæ illius dicit esse fidele, vel potius fore fidele, quia testimonium quod de illo à multis datur, est & erit firmum, stabile, & diuturnum. Fidele enim in scripturis dicitur aliquoties quod firmum est & stabile, vt ibi: Fidelia omnia mandata eius, confirmata in sæculum sæculi. &: Misericordias Dauid fideles. Pro, veritatis, Græcè est, καλλονῆς, hoc est, pulchritudinis vel honestatis, vt respondeat ei quod dicitur splendidum in panibus. Itaque accipimus veritatem pro æquitate & iustitia, vt sæpius in scripturis, hoc est, pro ea quæ dicitur veritas vitæ. Pro, in nequissimo pane, Græcis est, πονηρῷ ἐν ἄρτῳ, hoc est, malo vel maligno in pane, hoc est, ei qui malignus est in communicando suo pane, obmurmurabit ciuitas. Proinde conueniet dictionem, nequissimo, accipere non vt adiectiuum substantiui, pane, sed vt regat ablatiuum, pane, vt sit sensus: ciuitas murmurabit in eum qui nequissimus vel malignus est pane, hoc est, in eum qui parcè, sordida & inuidè panem suum aliis communicat, quique in pauperes non est liberalis. Et testimonium quod à ciuibus perhibetur de nequitia, hoc est, parcitate & sordibus illius (nequitia enim, vt supra dictum est, refertur sæpè ad parcitatem & inuidiam, sua aliis non communicantem vt opponatur benignitati) est verum, hoc est, certum atque firmum, ita vt non facilè superari possit & aboleri. Leon. 15.

29 *Diligentes in vino noli prouocare, multos enim exterminauit vinum.*

POSTQVAM monuit de temperantia in cibis seruanda, & beneficentia in eisdem, exhibenda, subiicit monitionem temperantiæ seruandæ in vino sumendo & exhibendo. Porro priorem huius sententiæ partem Græca aliter sic habent, ἐν οἴνῳ μὴ ἀνδρίζου, hoc est, in vino ne te virum præbeas, aut viriliter agas, tuas scilicet vires ostentando, ac declarando quantum vini exhaurire valeas, quod & Isaias reprehendit dicens: Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Proinde cùm Græcis non sit quod respondeat dictioni, diligentes, dubium est in nostra lectione, an diligentes, sit participium significans amantes, an nomen, significans eos qui in aliqua re sunt strenui & minime segnes. Si priori modo accipiatur, sensus est: Noli prouocare in vino amicos qui te diligunt: aut, Noli prouocare eos qui diligunt in vino, pro, qui diligunt vinum. Si posteriori modo accipiatur, vt magis ex Græcis videtur accipiendum, sensus est: Noli prouocare eos qui strenui sunt in bibendo vino. Est autem sermo non de prouocando ad litem & contentiones, sed de prouocando ad potationes: Monemur enim ne eos qui per sese satis proni sunt ad bibendum vinum, magis etiam prouocemus ad illud. Atque hoc est in vino se gerere viriliter, vt habent Græca. Subditur causa. Multos enim exterminauit, hoc est, perdidit vinum, liberalius scilicet & intemperātius sumptum. Multi enim dum se fortes in vino bibendo ostendere volunt, à vino turpiter & miserè superantur, omnem vim animi & corporis, item & bonum nomen amittentes multis se morbis obnoxios reddentes, in hostium manus atque alia mala vini occasione incidentes, sicque variis modis sese per vinum perdentes.

30 *Ignis probat ferrum durum, sic vinum corda superborum arguet in ebrietate potatum.*

IGNIS ferrum & mollificat, & candescere facit, atque hac ratione intelligitur hic ferè igni vinum comparari, quòd illud corda hominum & à sua constantia resoluit, & ad vitia perpetranda accendit, audaciam suggerendo. At hæc

ex

explicatio literæ nō conuenit satis, quæ dicit ignē probare ferrum durum. & vinum similiter probare & arguere corda superborum. Videndum est ergo quomodo ignis probat vel ostēdit ferrum durum. Additur sanè Græcis, ἐν βαφῇ, hoc est, in tinctura, & pro ferrum durum, est στόμωμα, quod significat aciem gladij vel mucronem, vt prima pars sit Græcis hoc modo: Fornax probat aciē in tinctura. Videtur ergo Sapiens ad hoc respexisse, quòd cum paranda est acies mucronis, aliquoties ferrum aut calybs aquę intingitur sicque induratur, temperatur atque acuitur, & proinde per tincturam ferri in aquam, ignis probat, ostendit & exhibet hominibus gladium acutum & ferrum durum: quod si nō intingeretur in aquam, non tantum haberet duritiam. Ita enim etiam vinum ostendit & exhibet hominibus corda superborum, dum illa per ebrietatem madefiunt, & veluti vino immergūtur. Nam illa vino accensa, & ebrietate madefacta, longè duriora fiunt quàm prius erant, & ad lædēdum atque nocendum promptiora: sicut ferrum, etsi natura sua durum, durius fit si ignitum aquæ immergatur, & acies gladij ignita si aquæ intinguatur acutior fit & aptior ad lædendum. Ex his ergo licet intelligere similitudinis conuenientiam, quia igni inflammanti & accendenti comparatur vinum etiam homines inflammans, & animos accendens. Ferro duro & acuto comparantur corda superborum, quæ dura sunt & acuta ad lædendum, quæque per vinum duriora fiunt, & ad iram atque lædendum magis aptantur. Aquæ cui ferrum intingitur comparatur ebrietas, per quam corda hominum madefiunt, & obruuntur.

31 *Æqua vita hominibus vinum in sobrietate: si bibas illud moderatè eris sobrius.*

GRæcis aliter est & breuius, ἐπίσον ζωῆς οἶνος ἐν ἀνθρώποις, ἐὰν πίνῃς αὐτὸν ἐν μέτρῳ αὐτοῦ, hoc est, Vinum est ex æqualis vitæ in hominibus, si bibas illud in mensura sua, hoc est, moderatè. Quo significatur, vinū hoc præstare hominibus quod præstat vita, & vitæ conferri posse, quia hominem viuificat. Aut quòd vinum accommodum sit vitæ humanæ, si moderatè sumatur, quia vitam hominis conseruat, & lætitia afficit pulso mœrore. Quod & in nostra lectione intelligi debet, vt sit sensus: Vinum in sobrietate sumptum est hominibus æqua vita, hoc est, affert eis vita conuenientem & cōmodam. Et quia quæri posset, quomodo sumendum sit vinum in sobrietate, si, inquit, bibas illud non vltra debitam mensuram, sed moderatè, & secundum modum tibi conuenientem, tunc verè eris sobrius, quasi dicat: vt sis sobrius, non est necesse vt in totum à vino abstineas, sed vt moderatè bibas, Aut cum dicitur: eris sobrius, referendum id est ad sanitatem mentis, vt sit sensus: Si bibas illud moderatè, eris sanæ mentis, non dimouebitur mens à suo officio, quin potius magis acuetur, & sanior reddetur, Vinum enim modicè sumptum (vt habet prouerbium) acuit ingenium.

32 *Quæ vita est quæ minuitur vino? Quid defraudat vitam? Mors.*

IN priori parte communiter legitur, vita quæ minuitur vino. At Rabanus legit: Quæ vita ei qui minuitur vino? quæ verior esse videtur lectio, vt quæ consentiat Græcis, quæ sic habent: τίς ζωὴ ἐλαττουμένῳ οἴνῳ, quæ vita ei qui imminutus est vino? Eodem tamen redit siue dicamus vitam hominis imminutam vino, siue hominem vino imminutum. Ferè autem intelligitur vitam imminutam vino, quæ à vini immoderata sumptione abbreuiatur. Et hominem imminutum vino, qui à vino vincitur, aut cuius vita vino abbreuiatur. Itaq; interrogatione hac intelligitur significari miseram esse eam vitam, quæ vino superatur & vincitur, vt quæ bestialis sit non humana. Sunt tamen qui intelligunt diuerso modo eum hic dici imminutum vino, qui vino destituitur, nec eius vsu frui potest, vt significetur miseram esse vitam, & nec vitam dicendam eius qui vino destituitur, nec eius copiam habere potest, Atque hic sensus est conuenientior, tum quòd conueniat sententiæ superiori asserenti vinum vitam æquam conferre hominibus: tum quòd in hoc libro minui aliqua re, est ea re destitui, vt cum suprà dicitur: Est insipiēs qui minuitur sapientia. Itaque cum vinum lætificet cor hominis, &c. vt mox dicitur, in iocunditatem creatum sit, sine qua misera & breuis est hominis vita: Quæ, inquit, est vita quæ vino destituitur, aut ei qui vino carere cogitur? significans talem vitam & breuem esse, vt in plurimum & miseram, vt quæ destituitur eo solatio quod ad mœrores pellendos institutum est. Secunda pars: Quid defraudat vitam? mors, Græcis non est, & ferè sic apud nos legitur, vt interrogationem contineat cum responsione, hoc modo: Quid defraudat vitam? Mors. Quæ distinctio benè conueniens priori intellectui præcedentis partis sic est accommodanda proposito, vt significet vinum quod diminuit vitam hominis, eamque abbreuiat, esse hominibus instar mortis, & morti esse æquandam. Cum enim mors sit quæ vitam hominis defraudat, oportet vinum quod etiam vitam hominis abbreuiat, verè mortem esse homini vtpote id efficiens quod morti est proprium. Rabanus autem suo commentario declarat se hanc partem legisse vna interrogatione, hoc modo: Quid defraudat vitam mors? quanquam contextus communem habeat distinctionem. Sic enim habet commentarius: Vinum mortem, hoc est, ebrietatem vitæ interfectricem nuncupat, quia viuacitas sensus inde minuitur, & ægritudo corporis inde generatur. Quasi enim increpando ipsam mortem cur vitam defraudet, interrogat, quia nimiam potationem quasi hominis deceptricem vituperans damnat. Cum enim dicit Sapientem increpare mortem cur vitam defraudet, manifestè significat se legisse. Quid defraudat vitam mors? & interrogatiuum, quid, se accepisse pro, cur. Quæ lectio benè quidem conuenit priori intelligentiæ præcedentis partis: vt postquam dictum est, vitam quorundam nimia potatione vini minui, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur id admittitur vt per nimiam vini potationem mors vitam defraudet, eamque ante naturales terminos abbreuiet & naturales terminos anticipet? Sed magis hæc lectio conuenit posteriori intelligentiæ præcedentis partis, vt postquam dictum est miseram esse vitam eorum qui vino destituuntur, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur ante tempus vitam abbreuiat mors propter vini inopiam, quod modicè sumptum morbos Sap.c.19.

&

& corporis & animi pellere potuiſſet, ſicque vitã conſeruare & prolongare, atque ad iuſtum terminum perducere? Huic intelligentiæ etiam conueniunt quæ ſequuntur.

33 *Vinum in iucunditatem creatum eſt, & non in ebrietatem ab initio.*

SIGNIFICAT duo, nempe & quòd vinum ſit res bona, vtpote à Deo inter reliqua creatum, ac proinde nequaquam reiiciẽdum aut improbatum, & quis ſit eius verus vſus, nempe ad iucunditatem excitandam, non autem ad ebrietatem prouocandam, vt intelligatur qui re bona bene vtantur, qui verò ea abutantur. Cùm autem hic apertè dicatur vinum creatum, idque ab initio, (quanquam Græcis non ſit, ab initio) ſatis manifeſtum eſt etiam vinum in exordio mundi fuiſſe à Deo qui omnia tunc ſolus creauit inter alia creatum, ne quis putet ſub Noë primum cœpiſſe, quia ille primus legitur vineam plantaſſe, vinumque bibiſſe, & inebriatum eſſe. Nam & de eo etiam ſcribitur quòd cœpit exercere terram, & tamen certum eſt etiam ante diluuium homines exercuiſſe terram. Nec quia inebriatus dicitur ex vino, intelligendum eſt eum vini vim omnino ignoraſſe. Non enim, inebriatum eſſe, ſemper in ſcripturis ſignificat obtutũ eſſe potu vſque ad rationis deſtitutionem, ſed nonnunquam tantum eſt largius bibiſſe vſque ad hilaritatem: vt cum de fratribus Ioſeph dicitur, quod biberint, & inebriati, ſunt cũ eo. Ex largiori autem vini potatione facilè fit vt homo incidat in ſomnum, & in eo denudetur. Nec neceſſe eſt patriarchas ab omni excuſari peccato, quanquam non crediderim grauiter Noë in illo facto deliquiſſe.

Geneſ. 9.

Geneſ. 43.

34 *Exultatio animæ & cordis, vinum moderatè potatum: ſanitas eſt animæ & corpori ſobrius potus.*

EADEM ſæpius inculcat, vt rectum vini vſum perſuadeat. Duplicem autem fructum recti vſus vini hic inſinuat, nempe & exultationem mentis atque cordis, & per eam, ſanitatem tum animæ tum corporis, quia & triſtitiam pellit ab animo, & morbos à corpore. Quod enim dicitur, vinum eſt exultatio & ſanitas, cauſaliter accipi debet, vt alias ſæpè ſimiles locutiones, videlicet, quia vinum lætitiam & ſanitatẽ adfert. Pro moderatè potatum, Græcis eſt, ἐν καιρῷ αὐτάρκης, hoc eſt, vinum in tempore ſufficiens: quo ſignificatur rectum vſum vini duobus oſtendi, tẽpore & ſufficientia, videlicet, vt nec plus minuſque vini ſumatur quàm naturæ conueniat, nec alieno tempore, vt faciunt hi de quibus Iſaiæ 5. dicitur, quod mane ſurgunt ad bibendum vinum. Subiiciuntur deinde ex aduerſo etiam mala, quæ vinum immoderatè ſumptum homini adducit.

35 *Vinum multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit, Amaritudo animæ, vinũ multũ potatum.*

GRÆCIS tantum eſt, πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπτώματι, hoc eſt, amaritudo animæ vinum potatum multum in irritatione & contentione. Itaque in noſtra lectione idem bis habetur, fortè ex diuerſorum verſione, aut ex commentario alicuius margini prius aſſcripto, & deinde in contextũ relato. ideo ergo vinum immodicè potatum dicitur amaritudo animæ, quia cum datum ſit vt lætitiã animæ adſerat, per abuſum & immodicam ſumptionem amarulentiã animæ prouocet, & ex ea contẽptiones, & rixas ac deinde multas ruinas, hoc eſt, cædes, ſiue ipſius ebrij, ſiue aliorũ ab ipſo ebrio. Quanquam autem vinum immodicè ſumptum etiã aliorum malorum ſit cauſa, libidinis, tamen amarulentiæ tãtum meminit, & eorum quæ inde ſequi ſolent, tũ quòd hæc grauiora ſæpè ſint mala, tum quòd hæc directè ſint contra finem ob quem vinum datum eſt. Cum enim datum ſit ad pelliẽdum mœrorem, & mentem exhilarandam, contra per eius abuſum fit, vt lætitiam pellat, & amaritudinem inducat, & quod in medicinam datum fuit, vertatur in venenum.

36 *Ebrietatis animoſitas, imprudentis offenſio, minorans virtutem, & faciens vulnera.*

GRæca habent: πληθύνει θυμὸν μέθη ἄφρονος εἰς πρόσκομμα, ἐλαττοῦν ἰσχὺν, καὶ προσποιοῦν τραύματα, hoc eſt, Implet irã ebrietas ſtulti vſque ad offenſionem, minorans virtutem, & faciens vulnera. Itaque noſtræ lectionis hic eſt ſenſus: Animoſitas & audacia quam addit ebrietas, eſt ſæpè cauſa vt quis per imprudentiam offendat, impingat, & in aliquod malum cadat. Et quanquam vires videatur homini addere, re vera tamen ſæpè imminuit hominis fortitudinem, exponitque eum aliorum iniuriæ, à quibus facilè læditur, & vulnera accipit. Pulchrè ergo ſignificat, quòd cum ebrietas audaciam ſuggerat, & per eam vires tentandi aliquid & inuadenti alios, tamen verè hominem infirmiorem reddat, & ruinæ magis obnoxium. Bene enim de ebrietate cecinit Horatius: Spes iubet eſſe ratas, in prælia trudit inermẽ. Et Iuuenalis: Addequòd & facilis victoria de madidis: & Bleſis, atque mero titubantibus.

37 *In conuiuio vini non arguas proximum, & non deſpicias eum in iucunditate illius.*

POSTQVAM docuit vinum in iucunditatem datum hominibus, rectè iam ſubiungit præcepta, quibus monet ne hanc iucunditatem quis impediat & tollat, in conuiuiis lætitiæ & recreationi deputatis, reprehendendo alium ſiue ob iucunditatem & paulò largiorem potationem, ſiue ob alias cauſas, quia tunc intempeſtiuum eſt arguere aliũ cum tempus eſt lætitiæ. Correptiones enim in conuiuiis factæ duplici nomine ſunt intempeſtiuæ & infrugiferæ. Ferè enim procedunt ex animi amarulentia, quam vinum excitat, & aliorum item animos tũc facilè ad iracundiã commouent, tum quòd eos tunc vinum accendant, tum quòd non patiantur ſe tali loco & tempore palàm moneri & reprehendi. Dicit ergo: In conuiuio vini, hoc eſt, conuiuio vinoſo, quodque ad lætitiam vino excitandam deſtinatum eſt, non arguas proximum tuum, & non deſpicias eum, hoc eſt, nõ vituperes eum, nec contemptim ei loquaris cum eſt in iucunditate ſua, quia ſic & tolles ei iucunditatem, quæ illo loco & tempori cõuenit, & pro ea ingeres amaritudinem, quę illo loco & tempori non congruit. Oſtendit Sapiens ſeueritatem non omni loco & tempori conuenire, eſſe tẽpora à Deo diſtributa: & alia quidẽ eſſe rerum magnarũ ac grauiũ, alia ludicrarũ, alia ad neceſſaria munera negotiaq; obeunda, alia ad ſubleuandam naturam accommodata, denique eſſe, vt ait Eccleſiaſt. tempus flendi, & tempus ridendi. Qui autem ſeueritatem ſemper adhibendam cenſent,

quid

quid natura humana in hac vitæ corruptione postulat parum vident. Eodem pertinet versus sequens.

37 Verba improperij non dicas illi, & non premas illum in repetendo.

PRO, in repetendo, quædam Græca habent, ἐν ἀπαντήσει αὐτοῦ, hoc est in occursu eius, vt sit sensus: non premas vel non affligas eum occurrendo, & contradicendo ei, Germanicum tamen exemplar habet, sicut noster declarat se legisse, ἐν ἀπαιτήσει, hoc est, in repetitione, debitorũ scilicet, quorum repetitio non est tempestiua in cõuiuio, sicut nec reprehensio. Potest etiam intelligi de petitione potationis, ad quam conuiuæ sese mutuo malo more vrgere & premere solent, ad satisfaciendum scilicet eorum votis.

CAPVT XXXII.

1 Rectorem te posuerunt? noli extolli, esto in illis quasi vnus ex ipsis.

XPONVNT nostri hanc sententiã & sequentia de eo qui populi alicuius rector constitutus est, siue in spiritualibus, siue in temporalibus. Verum iuxta literalem & propriam intelligentiam Sapiens hic continuat sermonem institutum superiori capite de conuiuiis, tradens varia præcepta à singulis quibusque pro suo ordine seruanda in conuiuiis. Hæc à Græcis: cæterisque populis orientalibus maxima, & frequenxia & hilaritate celebrabantur, fuitque in illis mos, vt aliquis summa authoritate à conuiuis diligeretur, aut sorte constitueretur qui conuiuio præesset, quem Græci συμποσιάρχην: Latini modi imperatoré appellarunt: quasi imperantem modum in conuiuio seruandum: Cicero vocat magnum magistrum, & huiusmodi rectionem moderationémque, conuiuiorum magisteria. Sic enim habet libro de Senectute, scribens de conuiuiis: Me verò & magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo qui more maiorum à summo adbibetur magistro in poculo, &c. Hoc loco vocatur ἡγούμενος, ab aliis etiam Rex dicebatur, à quo leges conuiuij, totaque bibendi ratio præscribebatur, cui non dissimilis est qui in Euãgelio dicitur Architriclinus. Monet ergo vt siquis sit constitutus rector & moderator conuiuij: non ob id superbè se gerat, ita vt nimiam seueritatem, grauitatem & asperitatem assumat, sed sit sicut vnus ex illis, modestè se gerendo, & cum gaudentibus ac lætis etiam gaudendo. Cæterum quoniam quod in cõuiuiis seruandum est rectoribus eorum, multo magis seruandum est rectoribus aliarum congregationum: non male hic etiam intelligitur de pastoribus ecclesiarum, & moderatoribus rerum publicarum: modo tamen hic non habeatur primus sensus huius loci, sed accommodatitius: aut quasi mysticus sub literali comprehensus. Qui enim communitatis alicuius rector constitutus est, non ob id extolli debet, sed quo maior est, eo se demissius gerere debet; & se quasi vnum inter alios gerere: iuxta illud Petri: Non vt dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo

2 Curam illorum habe, & sic considera, & omni cura tua explicita recumbe

3 Vt læteris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias coronam & dignationem consequaris corrogationis.

OMNES quidem: quos vidi, libri habebant, cõsideram, at valde verisimile est interpretem vertisse, conside: quia Græcis est κατάστηθι. Pro ornamentum gratiæ: Græcis est ἐπ' εὐκοσμίας, hoc est, ornatus gratia, vt sit sensus: vt accipias coronam gratia ornatus. Apparet enim conuiuiorum moderatoribus re benè peracta solitum esse imponi coronam, vnde & reges alicubi dicebantur, imo & consuetudo erat in lætitiæ conuiuiis conuiuas gestare coronas ex floribus contextas. vnde & Cicero dicit 2. de Legib. Sequebãtur epulæ quas inirent propinqui coronati. Nostra lectio per appositionem est intelligenda, vt accipias ornamentum gratiæ, scilicet coronam. Dicitur autem ornamentum gratiæ, ornatus gratiosus: & gratiam atque decorem adferens. Pars illa: dignitionem, vel vt quidam libri habent, dignitatem, consequaris corrogationis, vel vt quidam libri habent congregationis: Græcis non est, videturque adiecta ad præcedentis partis explicationem. Parum autem refert an corrogationis legatur an congregationis, cum, si legatur: corrogationis, debeat hoc nomen accipi pro conuocata & simul sua symbola conferente congregatione. Si certè verisimilius est prius scriptum fuisse: sed quia parum intelligebatur, mutatum fuisse in congregationis. Monet ergo vt qui præfectus est conuiuio: non prior ipse sedeat, sed cogitet se nõ tantum ad honorem præfectum, sed ad curandũ omnia conuiuio necessaria: nec honore dignum esse nisi rebus omnibus benè curatis. Tum licere ei vt etiam considerat & accumbat, tunc etiã eum posse lætari quod videat conuiuas lætari, & eis esse satisfactum, eósque approbare eius diligentiam & prudentiam, à quibus deinde ornandus est corona gratiæ, & consecuturus honorem quo collecta congregatio eũ dignabitur. Hæc autem omnia longè magis præstanda sunt rerumpublicarũ rectoribus, & potissimum ecclesiarũ pastoribus: qui & ipsi ecclesiastici conuiuij constituti sunt moderatores, vt mensam fidelibus instruant qua animæ eorum pascantur & recreentur, varia scripturarũ & sacramentorũ: atque adeo corporis & sanguinis Domini pabulo adornatã. Quorum etiam est vnicuique pro suo captu & ordine præscribere quid faciendum sit singulis, & quomodo se in nuptiali Domini conuiuio, ad quod inuitati sunt, gerere debeant. Istis ergo dicitur nõ solum vt se non extollant, sed etiam vt curam habeant inuitatorum, ne quid cuiquam desit quod ei ad salutem & consolationem sit necessarium. Ita futurum vt ex officio bene peracto & voluptatem sint percepturi & gloriam, idque & in hoc sæculo, & multo maximè in futuro.

4 Loquere maior natu (decet enim te) primum verbum diligenti scientiam, & non impedias musicam

POSTQVAM cõmonefecit rectoré sui officij in conuiuio præstandi, deinceps instituit tam senes quam adolescentes, quemadmodum se in conuiuio gerere debeant: & senes quidem docet quomodo loqui debeãt, adolescẽtes quomodo audire & respondere debeãt rogati. Proinde etsi vtrunque legatur: Loquere maiori natu & Loquere maior natu: sicut & Græca quædam habent, πρεσβυτέρῳ, quædam πρεσβύτερε, melius tamé legi, maior natu. vel illud satis conuincit, quod postea subiiciuntur præcepta adolescentibus seruanda, cùm dicitur: Audi tacens, &, Adolescens

loquere, &c. Legitur quidem & distinguitur hæc sententia admodũ variè apud nos. Nam sunt qui dictionem primum, separant à substantiuo, verbum, sic distinguentes. Decet enim te, primum, scilicet loqui. Deinde sunt qui legunt: diligentes scientiam. At magis conuenit lectio & distinctio iam posita, vt adiectiuum, primum, iungatur cum substantiuo, verbum, & legatur datiuus, diligenti & sit sensus: Quandoquidem decet te qui senior es loqui ante alios, loquere tu primum verbum, sed loquere illud diligentibus scientiam: ne spargas margaritas ante porcos: caue tamẽ ne ob sapientiæ & senectutis grauitatem impedias musices concentum, quæ ad recreationem adbibetur in lætioribus conuiuiis. Potest & sic distingui hæc sententia, vt sine parenthesi pro prima parte seorsum legatur: Loquere maior natu, decet enim te. Deinde seorsum legatur: Primũ verbum diligenti scientiam, vt subaudiatur verbũ, conuenit, & sit sensus: Primum verbum conuenit tibi diligenti scientiam, hoc est, conuenit vt is ante omnes loquatur: qui iam longo tempore declarauit se amatorem esse sapientiæ, quales sunt senes. Idem sensus erit si legatur, diligentis scientiam, si sic accipiatur: Primum verbum est diligẽtis sciẽtiam, hoc est, eius est primum loqui qui diligit scientiam. Hæc distinctio magis cõuenit Græcis: qui pro: diligenti scientiam, habet ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ, hoc est, in exacta scientia. Vtut est, duo monet hæc sententia: nempe & vt senes ante alios in conuiuiis loquantur, sed grauiter atque prudenter, & vt ne tamen propter senilem grauitatẽ musicam excludant a conuiuiis. Musicum enim concentum mox plurimum commendat tanquam conuiuiis conuenientem. Idem deseruandum est in ecclesiastico conuentu, vbi etiam solos presbyteros & seniores ætate & potissimum moribus loqui conuenit, disserentes grauiter de rebus diuinis, ita tamen vt ibi etiam audiantur psalmodiæ, & sacrorum carminum concentus ex lætitia animi æditus. Grauibus enim concionibus presbyterorum, etiam carmina lætitiæ & gratiarum actionis sunt addenda, vt fiat quod monet Paulus: Verbum Christi habitet in vobis abũdanter: in omni sapientia docentes, & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Nec absurdum fuerit intelligere hic etiam musicorum instrumentorum vsum in sacris conuentibus permittendum esse, sicut illum adhibuit Dauid, modo ita adhibeatur, vt spiritus lætitiam magis promoueat quam carnis.

Col. 3.

5 *Vbi auditus non est, non effundas sermonem, & importunè noli extolli in sapientia tua.*

SVBIICIT Sapiens alterum præceptum ad seniores pertinens: & ab eis seruandum in conuiuiis imo in quibusuis cœtibus. Quamquam enim inter varias delectationes quæ adhibentur in conuiuiis, ea optima sit & liberalissima: qua per grauem & prudẽtem sermonem talibus mixtum animus pascitur & delectatur: tamen quoniam exteriorum rerũ, quæ adhibentur, voluptate cõuiuæ magis detineri & capi solẽt, vt cibo & potu quo venter pascitur, aut cantu ac musico concentu quo aures suauiter reficiũtur, aut pulchrarum & odoriferarum rerum obiectu quę ad oculos & olfactum pertinent: recte postquam seniores monuit habendi a se sermonis, subiicit non semper illis loquẽdum esse quod ad sapientiam pertinet, sed tempus esse obseruandum & modum. Vbi, inquit, non est auditus, hoc est, audientium, & vbi non sunt qui se præbent ad audiẽdum paratos, non effundas sermonem sapientiæ inutiliter. Et quoniam contra quidam facere solent ob sapientiæ suæ ostentationem, subdit: & importunè vel intempestiuè noli extolli in sapientia tua: scilicet vt eam eum cum tempestiuum non est, velis ostentare. Quædam Græca habent affirmatiuè: Vbi est auditus, vel audientia ne effundas sermonem, & tunc est sensus: Vbi alij sunt audiendi, aut alij adhuc loquuntur dicentes. Sed prior lectio negatiua videtur conuenientior, sicut & in præcedenti versu quædam Græca habent affirmatiue, & impedias musicam: vt intelligatur oratione prudenti & accurata superandam esse melodiam carminum, & ita loquẽdum seniori vt magis alliciat auditores quàm carmina musica. At is sensus parum conuenit sequentibus, in quibus tantoperè commendat concentum musicum. Cæterum quod hic monentur seruare seniores in conuiuiis: idem in cœtibus fidelium seruandum est presbyteris, vt ibi demum verbum Dei loquantur vbi sunt beneuoli auditores: nec illud ad suam ostentationem proferant, sed ad vtilitatem & ædificationem.

6 *Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio musicorum in conuiuio vini.*

7 *Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi, sic numerus musicorum in iucundo & moderato vino.*

DVABVS bis sententiis significat ita conuiuium vino bene instructum ornari musico concentu, sicut annulus aureus, aut aliud quidpiam ex auro fabricatum ornatur lapide pretioso aptè inserto: ita vt cum vtrumque per se gratũ sit: tamen alterius accessu vtrumque gratius fiat. Pro, comparatio, est σύγκριμα, quod significat illud quod ex diuersis coagmentatũ est & concretũ, vt est concentus musicus qui ex diuersis vocibus & sonis aptè connexis resultat. Vnde hic comparatio non accipitur pro similitudine, sed pro coagmentatione illam vocum aut sonorum, quam simul parant & congerunt musici. Pro, signum: Græcis est σφραγίς, hoc est, sigillum quod in aureis annulis solet pretiosis lapidibus insculpi. Dictio, numerus, pro qua Græcis est μέλος, hoc est: modulatio & suaue carmen, hic pro concentu harmonico ponitur. Quoniam enim concentus omnis cõstat numeris, dictio, numerus: non nunquam ponitur pro ratione harmonica, vt cũ dicit Virgilius: Numeros memini, si verba tenerem. Sensus ergo est: sicut se habet gemmula carbunculi in ornamento aliquo ex auro fabrefacto, ita se habet varia illa & iucunda congestio musicorum in conuiuio vinoso. Et sicut sigillum smaragdo insculptum se habet in opere aliquo fabricato ex auro, sic se habet concentus musicorum in iucundo vino. Quibus similitudinibus non hoc tantum significatur quod dictum est, nempe aptè coniungi & inseri conuiuiis lætioribus carmina lætitiæ, sed etiam amplius, videlicet sicut proprius locus est lapidum preciosorum vt auro inserantur: ita & conuiuia lætiora musicis sunt proprius locus. Nam luctui musica non conuenit: nec actionibus grauioribus. Nec curiosè inquirendum est,

tur peculiariter carbunculi meminerit aut smaragdi, cum satis sit intelligere ex quibusdam speciebus præcipuis, vniuersam lapidum preciosorum genus significatum esse. Mysticè docent hæ sententiæ quam congruat ecclesiastico conuiuio, in quo bibitur vinum Domini, quod verè lætificat cor hominis, iucunda fidelium gratiarũ actio, qua in fidei & charitatis concordia, etsi vanis sonis & linguis exultantibus animis: Deum laudant & prędicant, sese etiam hoc contentu recreantes, & nõ solum vino Dominico,

8 Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona.

HÆc sententia etsi iam in Græcis non sit rectè subiicitur superiori musices commendationi. Monet enim, vt quandoquidem musica sic ornat conuiuium, & decet vt ei non obstrepatur rustica loquacitate, sed ab omnibus etiam senioribus & sapientibus audientia ei cum silentio tribuatur: sic enim futurum vt pro reuerentia & honore cãtoribus exhibito quisque bonam gratiam reportet, hoc est, gratus sit, & prędicetur humanus & cõmodus atque vrbanus. Ita sanè & multo magis etiam cantus ecclesiasticus cum silentio & reuerentia magna est audiendus, nec vt obstrepito murmure & fabulis, vel aliaquapiam re interturbandus, vt apud Deum gratiam magnam consequamur. Potest autem quod dicit: Audi tacens, referri ad vtrumque quod dictum est, nempe & ad sermonem seniorum, & ad concentum musicorum: vt vtrumque quod auribus datur, significetur audiendum cum silentio & reuerentia.

9 Adolescens loquere in causa tua vix cum necesse fuerit: si bis interrogatus fueris, habeat caput responsum tuum.

POstquam monuit quid seniores in conuiuiis facere conueniat, monet etiam quid iunioribus sit faciendum, in primisq; requirit vt & raro loquantur, & breuibus dicãt quod dicendum est. Habent autem Græca breuius sic: Loquere adolescens cùm opus tibi fuerit, vix, bis si interrogatus fueris. Deinde sequitur noua sententia: Recapitula sermonem tuum in paucis multa, &c. Illud autem, via, bis: omnino referendum videtur ad verbum, loquere: vt significetur permitti quidem adolescenti vt loquatur, sed cum causa postulat & necesse fuerit, idq; raro, etiam si interrogatus fuerit, & ad dicendum inuitatus. Interpres noster, vt & alij quidam, aduerbia hæc duo separauit, & via: coniunxit cum loquere: bis cum interrogatus fueris, vt sit sensus: Adolescens loquere, sed in causa tua, hoc est, cùm tibi necesse fuerit loqui, idq; adhuc via, ne etiam tunc cum opus est: subito prosilias ad loquendum, sed patiaris te semel atque iterum interrogari. Et vbi bis interrogatus fueris: ita vt non possis honestè diutius tacere, tunc cura vt respõsum tuum habeat caput & summam, hoc est, summatim sermonem tuum comprehendas: ita vt paucis te absoluas, & multa paucis concludas. Est enim hic Græcis κεφαλαίωσον, hoc est, quasi dicas: capitula & in summam collige, quemadmodum & apud Latinos caput pro summa quæ totam rem continet accipitur. Quod dicitur, in causa tua, idẽ significat, quod cum necesse fuerit, vnde verba illa: cum necesse fuerit: in quibusdam libris desunt, in quibusdam expuncta sunt, vt addita videantur ab aliquo commentarij vice.

10 In multis esto quasi inscius, & audi tacens simul & quærens.

GRæca affirmatiuè habent, γίνου ὡς γινώσκων, καὶ σιωπῶν, esto vt cognoscens & tamen silens. Nec est participium, quærens, sicut nec apud Rabanum qui legit: audi tacens, simul & loqui in medio magnatorum, &c. Nostra lectio monet vt adolescens in multis rebus quæ in mensa tractantur: aut etiam ab eo quæruntur, se gerat quasi inscius earum rerum, etiamsi nõ omnino sit inscius: malens scilicet aliorum sententiam audire quàm suam prodere, & discere, quam docere: ideoque & cum silentio audiens alios, & tanquam discendi cupidus etiam interrogans eos cum opportunum est: quemadmodum suo exemplo Christus duodennis docuit, de quo dicitur quod sederit in medio doctorum: non docens: sed audiens illos & interrogans. Hæc ergo omnia eo tendunt, vt moneantur iuniores in cõsessibus humilitatem præ se ferre & verecundiam & quam longissimè abesse ab ostentatione sui & vendicatione authoritatis & prudentiæ, quo etiam spectat quod sequitur.

11 In medio magnatorum loqui non præsumas, & vbi sunt senes non multum loquaris.

QVidam libri nõ habent verbum, loqui, quod tamen non malè additur, vt significetur adolescentibus non esse proprius loquendum inter magnatos. Græcis tamen non est, non præsumas loqui, sed μὴ ἐξισάζου, hoc est, non exæques te, vt, scilicet, aut ea libertate loquaris qua illi, aut etiam in aliis rebus paria facere ad exemplum illorum audeas. Itaque & in nostra lectione omisso verbo, loqui: sensus erit: In medio magnatorum non prę sumas quiduis, hoc est, nõ audeas statim quod alios facere vides.

12 Ante tonitruum præibit coruscatio, & ante verecundiam præibit gratia, & pro reuerentia, accedet tibi gratia bona.

NOn esse legendum: ante grandinem, vt multi habent libri: quomodo & Rabanus legit, sed ante tonitruum, vt quidam libri habent, patet ex Gręca dictione βροντῆς, quæ significat nõ grandinem, sed tonitru. Verum nonnulla hic est difficultas de veritate huius sententię. Nam vt certum est coruscationem præire tonitruum saltem secundum sensus iudicium: ita non videtur quomodo gratia dicitur præire verecundiã, cum potius eam sequatur, vt sequens pars asserit, cum dicitur: pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Si enim accedit: quomodo verecundiam præit? Nam quod aliqui exponunt gratiam præire ante verecundiam: quia verecundia effectus est gratiæ Dei, ex qua pudor bonus proficiscitur: non conuenit similitudini adhibitę, nec proposito scriptoris, qui de gratia apud homines loquitur, qua, scilicet, quis gratiosus est hominibus. Intelligendum est ergo gratiã præire verecundiam. vel, vt est Græcis, verecundum: quia illi semper præsens est & parata ad excipiendum illam vel illum, quomodo qui aliquẽ honoris causa præcedit, illi semper adest paratus ad succurrendum si opus fuerit. Aut quia verecundia statim de se diffundit gratiam: sicut tonitruum de se emittit coruscationem. Similis est locutio in Psalm.88. cum de Deo dicitur: Misericordia & veritas præcedẽt faciem tuam, nempe quia illas vir-

tutes Deus inseparabiles habet semper comites, easq; in omnibus suis factis mox ostentat, & relucere facit. Itaque phrasim quæ est in eo quod dicitur: ante verecundiam anteibit gratia: bene exprimit addita ab interprete pars quæ Græcis nō est, & pro reuerentia, hoc est, verecundia accedet tibi gratia bona, hoc est, gratiositas, hoc est, propter verecundiam gratus erit: quia verecundia iuuenes valde commēdat. Bene autem gratia coruscationi comparatur verecundia tonitruo: quia sicut coruscatio & fulgur suo lumine micat & exhilarat: ita & gratia lumen suum habet exhilarans, & sicut tonitruum homines facit attonitos, ita & verecūdia. Significatur ergo quòd quēadmodum tonitruo, rei per se non lætæ: adest fulgur per se lætū, quodque tonitruum de se diffundit: ita verecundia, res quæ torquet, & attonitum facit hominem, adiunctam semper habet gratiam: quam de se diffundit, instar lucis micantem recreantem.

13 *Et hora surgendi non tetrices, præcurre autem prior in domum tuam, & illic auocare, & illic lude.*
14 *Et age conceptiones tuas, & non in delictis & verbo superbo.*

ALiud dat præceptum adolescentioribus seruandum in conuiuiis, monens vt in illis non diutius desideant, sed tempestiuè ante alios fugiant, & in proprias ædes recurrentes, honesto aliquo ludo sese recreent, citra tamen tumultum & perturbationem aliorum. Id enim ei ætati magis conuenit quam desidere diu in conuiuio. Itaque hic non est sermo de hora surgendi è lecto matutino tempore, vt ferè à nostris hic locus intelligitur, sed de tempore surgendi è mensa lætiore. Porrò in prima parte horum versuum varia admodū est lectio ex scriptoribus orta, dum quidā ob versionis obscuritatem scripserunt, non te tristes: alij, non te tristet: vt nomē hora sit nominatiui casus: alij, non tetrices, hoc est, non te intrices variis remoris, sed mox te ad surgendum expedias & extrices omnibus moris reiectis. Legendum enim omnino verisimile est, non tetrices, quemadmodum habent antiqua quædam scripta, cuius lectionis meminit & lexicon quod Catholicon dicitur, vt tetrices, verbum sit illo tempore, vt apparet receptum, fictum à nomine tetricus, significans tristē esse, grauem & tardum. Ea enim lectio & bene respondet lectioni Grecæ, quæ habet, μὴ οὐράγει, hoc est, ne sis extremus: aut ne extremas agas partes. & sic legisse omnino apparet Rabanum ex commētatio, dum scribit sic: Admonet ne simus tristes, seu tardi, &c. Cuius tamen commētarius & simul verbi inusitati nouitas causam dedit, vt quidam scriberent: non te tristes, aut nō te tristet. Alij inusitatam dictionem diuiserunt: in tetrices, aliud etiam inusitatum verbum inducentes. Sensus ergo est: Cum tempestiuum erit surgere è mensa, non te ad eam rem grauem & tardum exhibeas, sed ante alios iam bene refectus præcurre in domum tuam, & illuc abstrahe & auoca te, illicq; intra domesticos tuos parietes te ludo recrea, agēdo quæ tibi lubēt: sic tamen vt ne quid delinquas: nec verbo superbo aliquem offendas. Humana admodū & comis præceptio, qua sic ad tempestiuè surgendum è mensis inuitat iuniores, vt eis à conuiuiis, quando non statim seria negotia sunt tractanda, permittat ludi recreationem non in aliena domo, vbi grauitas seruanda est, sed in propria: sine tamen cuiusquam perturbatione, aut illicita voluptate. Cum etiam dicit, in domum tuam, significat non adeunda prostibula. Quidam libri habēt, aduocare, alij auocare, vel auocare: nec ex Græcis intelligere licet vtra lectio sit præferenda: quia ei apud Grecos nihil respondet, posterior tamen lectio preferenda videtur, quod Rabanus sic legat, vt illud auoca te, idem significet quod prius dicitur, præcurre in domum tuam.

15 *Et super hæc omnibus benedicito Dominum qui fecit te, & inebriantem ab omnibus bonis suis.*

POstremò monet, vt conuiuio peracto Deus laudetur: ne, vt plerisque mos est, per voluptatem Dei obliuiscantur. Super his omnibus, inquit, hoc est, ad hæc omnia hoc diligēter caue vt Deo gratias agas, eumq; laudes, tum quòd te creauerit, tum quòd te abundè cumulauerit bonis suis, eisq; te recreauerit. Significat ergo ita demum recreationem conuiuiorum honestam improbandam non esse, si post eam Dei laus nō intermittatur, & nō fiat quod de Israëlitis dictum est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere, & incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deū factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Quæ in conuiuio corporali sunt iunioribus seruanda: etiam suo modo illis seruanda sunt in cœtu & conuiuio ecclesiastico, vt scilicet & ibi se non exhibeant doctores, sed in silentio & reuerentia se præbeant seniorum auditores, cōuiuio peracto & cœtu dimisso se celeriter in proprias ædes recipientes, ibique: si lubet, corpus reficientes, sed in timore Dei, & cum gratiarum actione de perceptis à Deo beneficiis. Exod. 32. Deut. 32.

16 *Qui timet Dominum, excipiet doctrinam eius: & qui vigilauerint ad illum, inuenient benedictionem.*

POst multa pręcepta à se data, ostendit iam aliquot sententiis quis sit fructus recipientium & seruantium mandata Dei, & contra: quis fructus auersantium ea. Qui, inquit, timet verè Dominū, eumq; reueretur, is non auersabitur, sed lubenter & auidè excipiet doctrinam eius etsi carni inimicam. Excipiet item doctrinam eius: quia ab eo docebitur, & spiritu Dei instruetur. Et qui vigilauerint ad illum, vel vt est Græcis: ὀρθρίζοντες, hoc est, mane surgētes, hoc est, summo studio, & ante omnia eum quærentes: inuenient benedictionem, Dei scilicet, hoc est, consequētur eius beneficentiam, vel, vt est Græcis εὐδοκίαν, hoc est, beneplacitum eius & beneuolentiam, quod eodem redit. Quia qui consequentur Dei beneuolentiā, consequentur item eiusdem beneficentiam.

17 *Qui quærit legem replebitur ab ea: & qui insidiosè agit, scandalizabitur ab ea.*

PRo, qui insidiosè agit: Græcis est, ὑποκριτευόμενος, hoc est, simulator & hypocrita. Significat ergo eum qui pietatem simulat, nec ex animo Deum quærit, qualis etiam insidiosè agit: quia studet fallere sub ficta specie pietatis hominum iudicia. Itaque hæc sententia ostendit quantum differat verum rectúmque studium legis à falso & simulato, quale est hypocritarum. Qui, inquit, ex animo quærit legem Dei & nosse & cognitam

cognitam facere is replebitur ab ea, tum quia perfecta voluntatis Dei cognitione donabitur, tum quia propter studium legis & obseruationem illius, multis bonis à Deo cumulabitur. Contra: qui in studio pietatis insidiosè agit, simulans se quærere legem, vt se hominibus commodet: hic ab ipsa lege scandalum patietur, hoc est, ruinam & offendiculum: quia nihil ei proderit studium legis, sed ipsa lex erit ei occasio maioris condemnationis: ita vt lex quæ data est in salutem, fiat ei velut lapis offensionis. Similia habita superius c. 1. & 2. quia capite secundo dicitur: Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei: & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius. Et c. 1. dicitur: Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis.

18 *Qui timet Dominum inueniet iudicium iustum, & iustitias quasi lumen accendent.*

GRÆCIA non est iustum, sed tantum, κρίμα, hoc est, iudicium, quo significatur id quod iustum est. Itaque etsi intelligi posset significari, eos qui timent Dominum consecuturos à Deo iustam anteactæ vitæ sententiam, magis tamen intelligendum sensum esse, eos: qui timent Dominum, per hoc quod timent eum, inuenturos in omni re quam agere debent quod iustum est, Deo & ipsius timore vbique suggerente quid agere debeãt, & quid iustitia requirat. Alioqui enim etiam qui non timent Dominum, inuenient iudicium iustum, quia iustè iudicabuntur. Dictæ intelligentiæ congruit quod sequitur: & iustitias quasi lumen accendent: quo significatur eorum virtutes instar lucis ita augendas, vt & sibi & aliis in vitæ huius tenebris præluceant. Iustorum enim semita quasi lux splendens, procedit & crescit vsque ad perfectam diem, vt est in Prouerbiis. 4.

19 *Peccator homo vitabit correptionem, & secundum voluntatem suam inueniet comparationem.*

PRO, comparationem, hic rursum est quemadmodum superius, σύγκριμα, quod significat, vt diximus, id quod ex multis est coagmentatum & concretum: aut multarum rerum consonantiam. Hic ergo significat ea quæ in defensionẽ sui congerit peccator, & quæ voluntati eius consonant, quæ & rectè nomine comparationis intelliguntur: quamuis simpliciter hoc nomine rectè intellexerimus hic exempla quæ in excusationem & defensionem suorum factorum profert tanquam similia suis factis. Itaque describens Sapiens ingenium peccatoris contrarium ingenio & moribus quos iam attribuit homini metuenti Deum: Peccator, inquit, homo doctrinam moribus suis contrariam non admittet facilè, sed vitabit quantum potest correptionem: nec sinet se corripi, eaq; loca fugiet vbi corripiendus erat, iuxta illud Saluatoris: Omnis qui malè agit odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Insuper & ad excusationem atq; defensionem sui studiosè quæret & inueniet quæ suis factis cõparet, exempla scilicet aliorũ, quæ consentiant & conueniant voluntati eius. Duo ergo hic notat impiis propria: quorum contraria piis cõueniunt: nempe vt & libenter se moneri patiantur & moniti facilè suum errorem & lapsum fateantur, vnde orat Propheta: Non declines cor meum in verba malitiæ ad excusandas excusationes in peccatis. Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me, &c.

Ioan. 3.

Psal. 140.

Corn. Iansf. in Eccles.

20 *Vir consilij non disperdet intelligentiam, alienus, & superbus non pertimescet timorem.*
21 *Etiam postquam fecit cum eo sine consilio, & suis insectationibus arguetur.*

SICVT ostendit dissimile esse ingenium impij, in eo quod ille non patitur se moneri & corripi, hic verò contra auidè amplectitur doctrinam: ita similiter iam ostendit dissimile ingenium hominis considerati ac prudentis, & inconsulti & temerarij: quod alter nihil suscipit faciendum, nisi capto prius consilio, alter verò incautè & periculosè omnia aggreditur. Pro: non disperdet intelligentiam, Græcè est, ὁ μὴ παρίδῃ διανόημα, hoc est, non despiciet aut negliget considerationem vel deliberationem. Sensus ergo est: Vir consilij, hoc est, homo prudens consideratus & consultus: non abiiciet intelligentiam eius rei quæ facienda est, sed curabit vt quod agendum est bene intelligat deliberando de eo, & aliorum consilia quærendo: at homo alienus a Deo, & superbus nullo timore concutietur, non solum cum rem aliquam aggreditur, sed etiam postquam sine consilio prudentum facit aliquid iuxta suam voluntatem. Illud enim, cum eo, videtur accipiendum pro, secum, vel apud se, hoc est, iuxta suam voluntatem & iudicium, quia Græcis est, μετ' ἑαυτοῦ. Quod sequitur, & suis insectationibus arguetur, significat superbum, qui sine consilio aliorum agit, & suo tantum nititur iudicio, per ea quæ ipse ea seipso insectatus est arguendum, confutandum, & reprehensibilem fore, iuxta illud in Cantico Virginis: Dispersit superbos mente cordis sui. Hac præmissa doctrina rectè subiicit monitionem. Luca. 1.

22 *Fili sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebis.*

LOQVITVR de rebus alicuius momenti & arduis, ad quæ aggredienda opus est maximè iunioribus consilio sapientum, iuxta monitionem Tobiæ dicentis. Consilium semper a sapiente perquire. Et omnino in omnibus agendis vtendum est consilio sacræ scripturæ & verbi Dei. Sic enim fiet vt facti non pœniteat nos aliquando, quia quod cum consilio fit sano & recto, bene fit, nec de tali facto dolendum est. Aut si consilium humanum non rectè succedat, hoc tamen consolatur agentem, quod non suum iudicium secutus sit, nec temerè rem aggressus sit, sed consilio eorum quos adire & audire illum conueniebat. Conuenit satis cum hac sententia illud Salustij. Priusquam aliquid facias, consulito: at vbi consulueris maturè facto opus est. Cæterum in sequentibus insinuat consilium maximè capiendum ex verbo Dei & eius voluntate. Tob. 4.

23 *In via ruinæ non eas, & non offendes in lapides nec credas te viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum.*

PRO, viæ laboriosæ: Græcis est, ἐν ὁδῷ ἀπροσκόπτῳ, viæ planæ, & omni impedimento carenti. Monet ergo Sapiens vt à duobus extremis vitiis quisque sibi caueat, nempe ne & res arduas ac periculosas temerè suscipiat, quod vocat ire in via ruinæ, & ne in his quæ tuta videntur nimium confidat ac securus sit, vnde additur, & à filiis tuis caue. Interpres videtur legisse, κοπώδει, vt sit à κόπος, quod laborem & molestiam significat. Itaque

iuxta nostram lectionem vtraque parte idem significatur, vt secunda pars priorem exponat. Et est sensus: Vt, quemadmodum dixi, omnia cōsulto agas, in primis moneo, vt non eas in via quæ ruinis est exposita, ne impingas in lapides, & ne committas te viæ difficili: ne tibiipsi ruinæ causam præbeas, hoc est, ne facilè ea aggrediaris, quæ & periculis & molestiis sunt coniuncta: ne tibiipsi sis mali causa, quemadmodum qui ambulant vias lapidosas & laboriosas, in quibus facilè impingunt, cadunt, & defatigantur.

24 *A filiis tuis caue, & à domesticis tuis attende.*

POstquam monuit non temerè & confidenter aggredi ardua, monet etiam non nimis confidendum esse in his quæ tuta videntur. Cum enim videantur cunctissimi esse confidere in filiis suis, aliisque domesticis, contra monet etiam ab his homini cauendum: nec in homine quouis quamuis coniunctissimo fiduciam esse ponendam. Quod prolixius Micheas 7. inculcat, dicens: Noli te credere amico, & noli te cōfidere in duce, ab ea quæ dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui. Quia filius contumeliam facit patri, & filia cōsurgit aduersus matrem suam: nurus aduersus socrum suā: & inimici hominis domestici eius. A filiis autem atque domesticis cauendum rectè monet Sapiēs, non solum quòd illi nonnunquam sint infidi, ingrati, & pernicem molientes, sed etiam quod impia & noxia sæpè suggerant, per quę à Deo & animæ salute hominem per morte ipsorum alienant. Vnde sequitur.

25 *In omni ope tuo crede ex fide anima tua, hoc est enim obseruatio mandatorum.*

GRæcis non est, ex fide, sed tantum, πίστευε τῇ ψυχῇ σου: crede animæ tuæ. vnde patet dictionem, animæ, non esse genitiuum iungendum cum fide, sed esse datiuum iungendum cum verbo, credere. Dixerat non esse credendum ne filiis quidem: nunc dicit cui sit credendum, animæ, scilicet, propriæ, & iudicio propriæ conscientiæ, quod magis sectandum est in omni opere quam aliorum suggestio & cōsilium quantumuis charorum, imo & sapientum. Nihil enim vnquam agendum est contra propriæ dictamen cōscientiæ, quia omne quod non est ex fide: peccatum est, vt habet Paul. Rom. 14. Et in agendis sæpè propria conscientia melius iudicat quam plerique sapientes, vt docetur postea ca. 37. qui locus si cum hoc conferatur: non parum istum elucidat. Quoniam autem nōnunquam contingit proprium iudiciū esse erroneum, vt peccaturus sit qui crediturus sit suæ animæ: nō malè interpres addidit, ex fide: vt significetur in omni opere credendum esse propriæ animæ, non ex errore illius, sed ex recta eius in Deum & legem Dei fide. Et subditur. Hoc est enim conseruatio mandatorum: quo significatur quod in hoc ipso quod quis credit propriæ animæ, eiusque iudicium legi Dei innixum sequitur, consistit obseruatio mandatorum Dei: non enim facilè peccabit, qui rectè cationis suæ dictamen attendit. Legendum autem esse potius, hoc quàm hæc, docent Græca, quæ habent, τοῦτο. Quædam Græca habent: In omni opere bono, sed Germanicum exemplar tantum, habet, vt noster legit interpres, ἐν παντὶ ἔργῳ: in omni opere: nec addirut pronomen, tuo, quod & multa scripta non habebant.

26 *Qui credit Deo, attendit mandatis: & qui confidit in illo, non minorabitur.*

POstquam dixit de credendo propriæ animæ, subnicit sententiā de credendo Deo, siue quia non bene creditur animæ propriæ nisi credendo Deo, siue quia qui credit animæ suæ, credit Deo, eo quod propriæ animæ iudiciū conforme sit voluntati diuinæ, cùm vnicuique naturaliter inscripta sit lex Dei, adeò vt Paulus dicat gētes naturaliter ea quæ legis sunt facere, testimonium perhibente eis conscientia ipsorum. Bene ergo ostendit in fide, quam quis habet, propriæ animæ, consistere obseruationem mandatorum Dei: quia qui credit suæ animæ, credit Deo: qui autem credit Deo: attendit mandatis, obseruando quid illa requirant, & solicitus vt ea impleat ac præstet. Credit autem Deo: qui non dubitat æqua esse quæ præcipit, & vera quæ promittit ac comminatur. Credit etiam Deo, qui omnem suam fiduciam in Deum collocat, atque ab illo totus pendet, nec propriæ sapiētiæ nec aliorum consiliis nimis innixus, qui ob id solicitè semper attēdit Dei mandata ne illum offendat. Cui posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, & qui confidit in illo, non minorabitur, hoc est, non patietur detrimentum aut defectum vel sapientiæ, vel aliorum bonorum, vt sequentia declarant.

Capvt xxxiii.

1 *Timenti Dominum non occurrent mala, sed in tentatione Deus illum conseruabit, & liberabit à malis.*

PRosequitvr cœptam in fine præcedentis capitis doctrinā de securitate eorum qui Deo fidunt, & soliciti sunt pro implenda eius voluntate. Breuius autem Græca habent secūdam partem sic: ἀλλ' ἐν πειρασμῷ, καὶ πάλιν ἐξελεῖται αὐτόν, hoc est, sed in tētatione, & rursum eripiet eum, vel eripit eum. Itaque duo significantur, nempe quòd timenti Dominum non accidunt mala ad perdendum illum, sed tantum ad probationem ipsius. Quia enim, inquit angelus Thobiæ acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Deinde quod Deus illum in tentatione non relinquet, sed ex ea tempestatiuè liberabit. Nostra lectio primum asserit absolutè timenti Dominum non obuentura mala, verum quoniam id videtur parum verum esse, eo quod tam multa aduersa iustis accidant plerunque, sequens pars ostēdit quomodo id verum sit, nempe tum quia cum est in tētatione: Deus illum conseruabit ne ab ea superetur, & ab ea lædatur, tum quia à malis: in quæ tentandi gratia incidere permittitur: Deus illum liberabit & eximet. Mala ergo ei non occurrunt: quia quę occurrere videntur, ad probationem ei immittūtur, & Deo illum conseruante & liberante fit, vt mala ei nō sint, sed bona & vtilia. Idem habet Psalmista de confidente in Deum: Non accedet ad te malum & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

2 *Sapiens non odit mandata & iustitias, & non illidetur quasi in procella nauis.*

PRo: mandata & iustitias, Græcis tantum est νόμον, hoc est, legem. Et secunda pars constat ex

ex cõtrario sic enim est, ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον, hoc est: Qui autẽ simulatus est in ea (scilicet lege) velut nauis in tempestate, scilicet est vel erit. Nec est Græcis odit, sed futurum, μισήσει, odiet. Significatur ergo quod quamuis piis & studiosis legis diuinæ multa accidant, quæ illos possent offendere, atque à studio virtutum alienare: tamen quoniam verè sapiunt, & ex animo legi Dei afficiuntur, nulla vnquam re sinent se a lege Dei alienari, nec eam vnquam displicere posse, sed contra eam semper placituram, vt quæ animo eius & rectæ rationi consentiat. Hypocritæ verò, qui non ex animo legem Dei amplectuntur, sed fictè ac simulatè eam profitẽtur, instar nauis procellis agitatæ in omnem partem, pro passionum suarum impulsu nunc huc, nunc illuc vertuntur, nec constanter virtutem sequuntur, sed qui rebus prosperis videbãtur amare legem Dei, cum aduersitatum venti exurgunt mox in alteram partem inclinantur, & pro occasionum varietate, nunc virtutem, nunc vitia sectantur. Interpres noster: qui aliter legisse videtur quàm nunc legitur, vtramque partem retulit ad sapientem, vt significetur illum nõ odire mãdata Dei, sed vehemẽter ea diligere, ideoq́ue eũ, etiamsi aduersitatum & tentationum procellæ contra eum exurgant, non instar nauis quæ procellis agitatur, illidendum, & à suo proposito dimouendum, sed constantem animo permansurũ in obseruationem mandatorum Dei. Itaque cum dicitur: non odit mandata: plus significatur quam dicitur, nempe quod vehementer ea diligat, quæ ipsius dilectio, causa est constantiæ in tentationibus. Vnde benè sequitur.

3 *Homo sensatus credit legi Dei, & lex illi fidelis.*

PRO: credit legi Dei: Græcis est, ἐμπιστεύει νόμῳ, quod etiam verti potest, fidelis est legi, vt sit correspondantia cum sequenti parte, & significetur quod sibi mutuo fidelitatem præstant homo prudens & lex: ille fideliter & constãter præstando quod secundum legem facere suscepit, hæc præstando quod promittit; consilium scilicet, auxilium, defensionem & pręmium. Idem intelligendum in nostra lectione: quia qui verè & firmiter credit legi Dei, etiam cõstanter ei adhæret, ideoq́ue & lex illi fidelis erit, quia & in dubiis eum instruet quid agere debeat, & in aduersitatibus eum non deseret, sed consolabitur, & promissa præmia suo tempore fideliter donabit.

4 *Qui interrogationem manifestat, parabit verbum, & sic deprecatus exaudietur, & conseruabit disciplinam, & tũc respondebit.*

GRÆCA licet etiam obscura sint, tamen elariora sunt & breuiora, ὡς ἐρώτημα δῆλον ἑτοίμασον λόγον καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ· σύνδησον παιδείαν, καὶ τότε ἀποκρίθητι. Pro, δῆλον, quidam codices legunt δίκαιον, & prior illa pars à quibusdam iuxta exẽplar Germanicum refertur ad præcedentia, vt sit sensus: Lex erit illi fidelis tanquam interrogatio manifesta, aut tanquam interrogatio iustorũ, hoc est, lex erit illi tãquam ex qua interrogare & manifestè intelligere liceat quæcunque sunt iusta, aut ex qua iusti interrogant quæ agẽda sunt. Alij ad sequentia referunt: iuxta exemplar Complutense, ideoq́ue sic vertunt: Vt interrogatio manifesta sit, præpara verbum, & sic audieris, colliga doctrinam, & tunc responde. Ne enim quia dixit legem fore fidelem ei qui credit, & fidelis est ei, aliquis hac fiducia temerè prosiliat ad respondendum de quibuslibet interrogatis monet vt qui planè & intelligenter volunt respondere, & quod quæritur manifestum facere, præmeditentur prius quod dicant, & sibi comparent eruditionem, dicantq́ue prius antequam doceant aut quod docere volunt, composita & accurata oratione ordinent. Dupliciter enim intelligi potest quod dicitur, colliga doctrinam: aut vt significetur eruditionem studio comparandam, aut vt significetur orationem habendam, bene ordinandam esse & disponendam. Est enim in plerisque ea negligentia, vt responsuri ad id quod rogatur non cogitent satis quid & quomodo dicendum sit, quantum perturbata confusaq́ue oratio facit, vt nihil perspicuè dicant, nec intelligantur. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Qui quod quæritur ab eo vult manifestè & clarè explicare, & cuius officium est interrogata manifestare, is priusquam respondeat, parabit verbum & sermonem, præmeditando scilicet & studendo circa illud quod dicendum est, & ordinatè illud disponendo, & sic ab aliis rogatus ad respondendum cum gratia & fructu audietur ab eis. Idem in animo suo conseruabit doctrinam, conferendo multa inter se, & tunc respondebit. Hic sensus originalibus satis consentit. Potest tamen in nostra lectione quod dicitur deprecatus exaudietur: intelligi deprecando Deum pro sapientia & apta responsione, vt sit sensus: Deprecatus Deũ pro sapientia exaudietur ab eo, & quod dicitur conseruabit disciplinam, accipi potest vt significet doctorem quæ doctus est conseruare debere digna operatione, vt tria hic exprimantur quæ doctori sunt necessaria vt cum fructu doceat, studium, oratio & operatio.

5 *Præcordia fatui, quasi rota carri & quasi axis versatilis cogitatus illius.*

OPPONITVR quod hic de fatuo dicitur, ei quod prius dictum est de constantia sapientis semper credentis legi Dei: eiq́ue fideliter adhærẽtis. Aut ei quod mox dictum est, ei qui rectè responsurus est parandum esse verbũ, & illud bene ordinandum, significaturq́ue apta similitudine quanta sit inconstãtia in cogitationibus fatui: qui in re nulla fixam habet cogitationem, sed pro data occasione ad varia fertur: qui & ob id ineptus est ad debitè & ordinatè respondendum de re aliqua quod cõfusa omnia sint & perplexa quæ ex turbido illius corde prodeunt. Comparat ergo præcordia fatui, vel. vt est Græcis, σπλάγχνα μωροῦ, viscera fatui, hoc est, intima eius, rotæ carri vel currus, quæ circa axem cõtinuo motu versatur. Comparat item cogitationẽ illius axi versatili hoc est, tali axi qui simul cum rota cui infixus est vertitur & mouetur, vt distinguatur ab axe fixo, circa quem immotum manentem rota circumagitur: quia sicut illa assiduo motu circumaguntur, idq́ue summa eum celeritate: ita stulti cogitatio varia est, instabilis & vaga, velociter de vno in aliud prolabens. Potest & hoc intelligi hac similitudine significatum, quod quemadmodum rota currus suo motu grauem ædit & ingratum sonitum: ita & intima stulti: dum sermone incondito proferuntur, ingratum auditoribus ædunt sonum, & velut stridunt auribus.

6 Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni supersedente hinnit.

AMICVS subsannator, est amicus fictus & simulatus. qui cum amicitiam blandis verbis simulat, ridet in animo suo, aliquando etiam verbo & gestibus eum qui adblanditur, vt sunt adulatores & gnathones. Equus emissarius est, qui Latinis elegantius dicitur equus admissarius, qui scilicet emittitur ad admissuram & coitum generationis gratia. Græcis enim est, ἵππος εἰς ὀχείαν, equus ad admissuram, scilicet destinatus. Huic ergo comparatur pulchrè fictus amicus: quia sicut talis equus equa conspecta hinnit, nullo habito delectu eius qui illi incidet: ita vt huius hinnitus & lætitia quam ostendit, nō fiat in gratiam insidentis, sed propter equam ad quam ex passionis libidinosæ vehementia trahitur: sic etiā fictus amicus, oblata vbiuis spe alicuius commodi consequendi, beneuolentiam & lætitiam ostendit cuiuis: non in gratiam eius cui adblanditur, sed propter amorem commodi, ad quod vehementer rapitur. Sicut ergo superior sententia ostendit inconstantiam fatui in suis cogitationibus: ita hæc inconstantiam ficti amici in verbis & gestibus suis: quibus sicut equus sua hinnitu adblandiri videtur insidenti: ita ipse adblanditur ei cui sic fingit amicum. Et bene subiecta est etiam per oppositionem ad id quod mox dictum est de constantia sapientis: qui fidelis est legi Dei, & ordinatè atque compositè respondet ad interrogata. Imo videri potest hæc parabola dicta à Sapiente contra doctores falsos, qui cùm videantur quærere suorum auditorum salutem, & bene illis velle, suum tantum commodum & lucellum spectant, cuius amore quiduis docent, quibuslibet se spe lucri accommodantes, vt nostra ætas in multis bene declarauit. Certè in tales bene quadrat hæc parabola, sicut & in aduocatos & procuratores: qui sine delectu causarum semper hinniunt, gaudent, & fautores se exhibent, cum spes est consequendæ vtilitatis. Apud Ieremiam 5. etiam fit mentio equorum emissariorum, sed ibi adhibentur in comparationem
Col. 3 cum adulteris & libidinosis: qui ad alienas vxores ardore libidinis rapiuntur: hic verò adhibentur ad significandum fictam beneuolentiam eorum qui suum quærunt commodum, & ob id quibuslibet sine discrimine arrident vbi spes est lucri.

7 Quare dies diem superat, & iterum lux lucem, & annus annum a sole.

IN sequentibus Sapiens adductis quibusdam similitudinibus, ostendere vult hominū distinctionem pendere ex prouidentia diuina, atque in eius ratione perscrutanda non oportere nos esse curiosos, sed in voluntate eius: quæ iniusta esse non potest: nobis esse acquiescendum. Habent autem Græca hunc primum versum longe aliter, sicut & in tota ista quæstione pertractanda, Græca longè sunt breuiora & clariora, cùm in nostra lectione quædam sint addita, quædam aliter versa: vnde sensus scriptoris non purè percipi possit. Sic enim hic est Græcis: Quare dies diem præcellit, & omne lumen diei anni à sole, scilicet est. Hoc est, qui fit vt vnus dies alio excellentior habeatur & sit, cum omne lumen cuiuslibet diei totius anni ab eodem sole proficiscatur? Dies autem excellētes, vocat dies festos in lege à Deo institutos, vt patet ex sequentibus, à quibus similitudine ducta vult ostendere, quòd quemadmodū ea dierum distinctio, qua quidam festi habentur & sancti, alij profesti & prophani, non est ex diuersa dierū natura: quæ vna omnibus est, quia omnes suum lumen ab eodem sole sumunt, sed tantum est ex Dei ordinata & iusta institutione, ita similiter quod inter homines vnam habentes originem quidam alios præcellant sanctitate & pietate, est ex Dei voluntate & beneplacito: qui quos vult elegit & euehit: quos vult reprobat & reiicit, atque in cōmuni sorte esse sinit. Nostra lectio intelligitur à commentatoribus de naturali dierum excellentia, qua scilicet quidam dies sunt aliis longiores: quia sequitur, & rursum lux lucem, & annus annum. Et intelligunt vnam lucem aliam superare: quia lux solis præcellit lucē lunæ & stellarum, & vna stella differt ab altera in claritate: annum autem superare alium annū, vel quia annus solaris maior sit anno lunari, vel quia vnus annus altero sit fertilior. Verum hæ intelligentiæ parum conueniunt ei rei, ad quam comprobandam similitudo à diebus hic adducitur. Probandum enim est distinctionem hominū non esse ex hominum natura, sed ex electione & reiectione diuina. Ad quod ostendendum non conuenit ea distinctio dierum, lucis & annorum, quæ ex natura prouenit: sed optimè ea dierum distinctio, quæ ex lege introducta est per Dei voluntatem & institutionem. Iam quod additur in nostra lectione, à sole: etiam obscuritatem habet, vnde quidam libri habent, & sol solem, intelligitúrque sol solem superare: quia idem sol seipsum superat cùm quandóque longiores suo motu facit dies, quandóque breuiores, & diuersis modis influit in hæc inferiora. Sed legendum potius esse, à sole: Græca demonstrant. Et intelligit Rabanus significari, quòd dies diem superat, lux lucem, & annus annum à sole, hoc est, propter ascendentis & descendentis solis cursum. Magis accederet ad sensum originalem: si, à sole, coniungatur cum dictione, annum, subaudiendo participium, factum, & sit sensus: cur annus superat annum à sole factum, hoc est, cum ab eodem sole annus omnis fiat, cur vnus annus alium superat? Sic illud, à sole, etiam potest referri ad partes præcedentes de die & luce, & significetur quæri cur dies diem à sole factum superet: vt lux lucem, hoc est, vnde fit vt cum omnis dies & lux à sole fiat, vna tamen dies & lux alteri præcellat. Et vt cum originali lectione & sensu nostra lectio cōueniat, sicut quod dicitur de die diem superante, intelligi potest de distinctione dierum secundum legem: ita & quod dicitur de anno annum superāte: intelligetur de distinctione annorum secundum legem: quia septimus annus in lege sanctior erat aliis, & similiter Iubileus, annus quinquagesimus. Ita similiter lux lucem secundū legem superabat: quia inter celebritates quædam aliis erant celebriores & clariores. Sic enim accepta nostra lectio coincidet cum sensu Græcæ lectionis, proposito scriptoris maximè accommodo.

8 A Domini scientia separati sunt, facto sole, & præceptum custodiente per Dei sapientiam diuiduntur.

QVÆ nos legimus in hac sententia, post illa verba: A Domini sciētia separati sunt: Græcis

cis non sunt: imò & postrema illa verba, per Dei sapientiam diuiduntur, quædam scripta non habent, sicut nec Rabanus. Et Lyranus testatur ea non esse de textu, nec legenda esse, nec exponenda, ita vt certum satis sit ea ex alia versione aut marginali annotatione in textum postea inserta esse. Respondet ergo, separationem illam & distinctionem illam dierum non esse fortuitam & temerariam, sed esse factam à Dei scientia, vel, ne quidam libri habent conformiter cum Græcis, in Dei scientia, hoc est, per Dei sapientiam. Et si quidem de naturali dierum distinctione hic locus intelligatur, eius quod additur, facto sole & præceptum custodiente, sensus erit, quòd distinctio dierum facta est à Deo per hoc quod sol ab eo factus sit, qui præceptum sibi à Deo datum semper custodit. Cõstitutum enim illi fuit ab initio, vt suo motu diem hominibus adduceret, eumq; inæqualem. At si de distinctione dierum hic locus intelligatur quæ per legem est introducta, sensus commodus erit, quòd cùm sol à Deo factus sit in initio, & is Dei statutum semper vniformiter custodiat, non à sole huiusmodi dierum distinctio videri potest profecta, sed facta est per Dei sapientiam, sic in lege ob certas causas prudenter ordinantis.

9 *Et immutauit tempora, & dies festos ipsorum, & in illis dies festos celebrauerunt ad horam.*

GRæca tantum habent, Et immutauit tempora & festiuitates, hoc est, varia tempora & festiuitates varias esse disposuit. Sic ergo & nostra lectio accipi debet, vt significetur Deũ varia tempora anni constituisse, quia eum in menses distinxit, & quatuor præcipuas partes, Ver, Æstatẽ, Autumnum, & Hyemem. Atque in his tẽporibus varios dies festos disposuit, quos in illis temporib. Israëlitæ celebrauerunt ad certam horam illis præscriptam.

10 *Ex ipsis exaltauit & magnificauit Deus, & ex ipsis posuit in numerum dierum.*

PRo magnificauit, Græcis est ὑγίασε, hoc est, sanctificauit. Loquitur enim de diebus festis quos Deus sanctificasse dicitur, quia ab aliis diebus separatos sacris addixit actionibus. Sensus ergo est: quòd Deus ex ipsis diebus, hoc est, quosdã dierum exaltauit præ aliis, & excellentiores atque sanctiores esse voluit: rursum ex ipsis, hoc est, quosdam illorum voluit esse communes, & in reliquorum dierum numerum computatos, ita vt nihil haberent præcellentiæ. Quorsum autem hæc dicantur, subiungendo ostendit.

11 *Et omnes homines de solo & ex terra vnde creatus est Adam.*

12 *In multitudine disciplinæ Dominus separauit eos & immutauit vias illorum.*

OStendit omnino simile esse in hominibus, cum eo quod dixit esse in diebus singulis, quæ de diebus dicta sunt, adaptans quod in hominibus correspondet, significare volens quòd quẽadmodum omnes dies ab vno eodémque sole originem habent: ita etiam omnes homines ab eadẽ terra & eodem protoplasto à terra creato suam habent originem, ita vt origine non differant. Sed sicut Dei Sapienti dispositione factum est, vt inter dies natura & origine pares, quidã aliis essent excellentiores; ita etiam per multitudinem disciplinæ, hoc est, scientiæ & sapientiæ suæ (Græcis enim est ἐπιστήμης, hoc est, sciẽtiæ) Deus distinctionem fecit inter homines, & immutauit vias eorũ, hoc est, fecit vt diuersa essent studia eorũ: & quidã quidem virtutem sequerentur, alij in corruptione relicti Deo ipsos derelinquẽte vitiis & erroribus inuoluerentur. Id declarat magis in sequentibus.

13 *Ex ipsis benedixit & exaltauit, & ex ipsis sanctificauit, & ad se applicauit.*

14 *Et ex ipsis maledixit & humiliauit, & conuertit illos à separatione ipsorum.*

SIcut inquit, quosdam dies extulit & sanctificauit, quosdam communes esse voluit & prophanos: ita etiam quosdam hominum singulariter elegit, beneficiisq; suis peculiaribus & donis affecit, eosq; ab aliis separando sanctificauit sibi, & sibi familiariter coniunxit, quosdam reiicit & execratus est, atque viles habuit. Nã & à principio mundi quosdam ad gloriam prædestinauit, quosdã reprobauit, & mox à peccato Adæ distinctionẽ aliquam fecit inter homines, semen Seth eligens, semen verò Cain reiiciens: vnde ex Seth nati dicuntur filij Dei: ex Cain nati, dicuntur filij hominum. Et post diluuium rursum distinctionem fecit, semini Sem benedicẽs, semini verò Cham maledicẽs: & in confusione Babylonica seruans in progenie Heber primordialem linguam, aliis per linguarum varietatem dispersis & separatis abinuicem. Et tandem Abraham ex omnibus gentibus elegit, & in eius filiis semen Iacob peculiariter sibi in suum populum delegit, reliquis gentibus reiectis & sub maledicto relictis. Atque ad hæc peculiariter videtur Sapiens respexisse, dum quosdam dicit Deum benedixisse, quosdam maledixisse: vt quæ dicuntur primo versu, pertineant ad Israëlitas omnes, quanquam quod dicitur in secunda parte ex ipsis sanctificauit, &c. quidam non male referant ad Leuites, quos Deus in populo Israëlitico sibi sanctificauit & applicauit ad se, vt sibi peculiariter pro toto populo seruirent. Quod autem nos habemus, & conuertit illos à separatione ipsorum, Græcè est, καὶ ἀνέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ στάσεων αὐτῶν, quod sic ferè vertitur, & subuertit illos à stationibus ipsorum, hoc est, ab omnibus & statu ipsorum. Nam dictio στάσις, stationem, statum, & ordinem significat. Itaque significatur Deum, eos quos reiicere voluit à statũ suo dimouisse, potentes deponendo de sede, vt patuit in Cananæis. Eadem tamen dictio etiam significat seditionem atque ad eam significationem videtur respexisse noster interpres vertendo, à separatione eorum. Potest autem nostra lectio, quæ in hac parte obscura est, conuenienter sic accipi, vt significetur Deus post separationem illorum, vel propter separationem illorum conuertisse illos à se, hoc est, permisisse vt se relicto alios deos sequerentur. Sic enim respondet ei parti qua prius dicitur quosdã applicuisse ad se. Sunt quædam scripta quæ habẽt. Conuertit illos ad separationem ipsorum, & haberet ea lectio sensum commodiorem, verum aliam lectionem præferendam esse Græca demonstrãt, vt patuit. Cauendum autẽ hic est, ne cum Sapiens hic dicit Deum quosdam hominum maledixisse & humiliasse, putetur significasse homines quosdam ex sua creatione à Deo maledictos, ipsosque à principio sub maledictione creatos, cùm prius dixerit in genere de homine, quòd creauerit

Deus illum rectum. Sed insinuat distinctionē hominum quæ post peccatum facta est, post quod Deus sua misericordia ex communi massa humani generis quosdam elegit & ab aliis separauit, vocando eos iustificando & glorificādo: quosdam iusto iudicio in communi perditionis massa reliquit, gratiamque suam illis non apposuit, vnde factum est vt in grauiores errores & peccata magis magisque semper prolaberentur. Ideoque ad huiusmodi distinctionem significandum, bene assumpsit legalem destinctionem dierum, qui cum prius omnes inter se essent eiusdem conditionis: vt nullus altero esset celebrior & sanctior, ita per legia constitutionem sunt distincti, vt quidam inciperent esse sanctiores & celebriores, reliquis in pristino suo statu & qualitate relictis.

15 *Quasi lutum in manu figuli plasmare illud, & disponere omnes via eius secundum dispositionem eius.*
16 *Sic homo in manu illius qui se fecit, & reddet illi secundum iudicium suum.*

ALTAM iam adhibet similitudinem Sapiens ad ostendendum idem quod prius, nempe Deum pro sua sapientia & voluntate quosdam eligere & alios reprobare, nec ob id illum reprehendi posse quasi iniquum. Est autem hæc similitudo desumpta ex Isaiæ ca. 45. & Iere. ca. 18. ex quibus locis etiam Paulus Rom. ca. 9. similitudinem assumpsit ad ostendendum idem quod hic agitur irreprehensibilem scilicet esse eam hominum distinctionem, qua quosdam Deus elegit & diligit, quosdam indurat & abiicit, eiusque distinctionis causam esse Dei voluntatem, quæ iniusta esse non potest. Sicut, inquit, lutum est in manu figuli ad fingendum illud & disponendum omnésque figuli actiones & studia, quæ ipse varia sectatur in fingendo luto, dum ex vno eodemque luto effingit vnum vas ad honestum vsum, alterum ad inhonestum, pendent ex dispositione eius & beneplacito, ita vt eius diuersitatis nulla ratio alia quæratur: ita homo est in manu eius qui ipsum ex luto terræ fecit, & dabit vnicuique secundum quod apud se iudicat esse dandum & faciendum. Verbum enim, reddet, videtur hic accipiendum pro suo simplici, dabit, quia non agitur hic de his quæ dantur pro hominum merito, sed de his quæ tantum pendent ex beneplacito Dei, electione scilicet quorundam, & aliorum reprobatione. Dicitur ergo, quòd dabit vnicuique secundum iudicium suum quia iusto etsi occulto, Dei iudicio fit, vt vni detur bona mens & voluntas, alteri non detur.

17 *Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic & contra virum iustum peccator.*
18 *Et sic intuere in omnia opera altissimi, duo & duo, & vnum contra vnum.*

PRIMVM hic notandum, insigne in posteriori sentētia irrepsisse vitio scriptorum mendum, quod in omnibus penè codicibus obtinuit, & sensum genuinum tollit. Non enim legendum est, duo contra duo, sed sine, contra, duo duo, quomodo Græca habent, vel, vt Rabanus legit duo & duo, quomodo & quædam scripta habebant, licet pauciora. Ex tribus manuscriptis Bibliis, quæ exhibuit Abbas Tongerlensis, vnum habuit, duo duo: vnum, duo & duo, Diuus Augustinus lib. 11. de Ciuit. Dei. cap. 18. vbi totum hunc locum citat, legit, bina & bina. Vt certum sit mendosè apud nos legi, duo contra duo. Non enim Sapiens significare voluit vbique in operibus Dei inueniri duo contra duo, sed vbique inueniri diuersa paria, inter quæ vnum sit alteri contrarium. Itaque his iam sententiis vult indicare non esse singulare in hominibus vt in eis inueniatur distinctio bonorum & malorum. Huiusmodi enim distinctionem & rerum contrarietatem vbique inueniri, eamque facere ad ornatum vniuersi, & decorem operum Dei vt contraria iuxta se posita sese magis prodant & ostenent. Ad hæc enim significanda ista hic dici ostendit satis D. August. loco prædicto, sic scribens, Neque enim Deus vllum non dico angelorum sed vel hominum creasset quem malum futurum esse præscisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorum vsibus commodaret, atque ita ordinem sæculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdam antithetis honestaret. Et post quædam: Sicut ergo ista contraria contrariis opposita, sermonibus pulchritudinem reddunt, ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia contrariorū oppositione, sæculi pulchritudo componitur. Apertissimè hoc positum est in libro Ecclesiastici hoc verbo: Contra malum bonum est: & contra mortem vita: sic contra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina vnum contra vnum. Hæc ille. Cùm ergo prius sapiens à Dei beneplacito pendere dixerit hominum distinctionem, hic iam insinuat eius voluntas diuinæ congruentem aliquam causam, quemadmodum & Paulus disputans similiter de electione & reprobatione quorundam similem insinuat rationem, cum dicit: Quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitum, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ præparauit in gloriam. Significatur ergo fuisse conueniens vt inter homines ea esset distinctio, vt contra iustum esset peccator, vt sicut in omnibus aliis rebus inuenitur contrarietas quæ ad decorum facit vniuersitatis: ita etiam in hominibus, vt in iustis scilicet reluceret insigniter Dei bonitas & misericordia, in malis vero Dei seueritas & iustitia.

19 *Et ego nouissimus euigilaui, & quasi qui colligit acinos post vindemiatores.*
20 *In benedictione Dei & ipse speraui, & quasi qui vindemiat, repleui torcular.*

DIXIT superius Deum quosdam hominum benedixisse & extulisse, notans Israëlitas, & in eis peculiariter patriarchas, & prophetas, post hos ergo iam dicit etiam se benedictionem Dei assecutum, per quam post prophetas colligit in hoc libro viles sententias plerasque, ad quarum lectionem vt excitaret has interponit sententias, quibus lectori suum commēdat studium & laborem, significans se pòst prophetas, cùm iam aliquandiu nemo scripsisset, tādem velut somno depulso excitatum esse ad scribendum, & se quædam ab aliis relicta collegisse, atque in commune contulisse: quemadmodum qui afinos colligit post vindemiatores: se humiliter comparans collectori afinorum, prophetas verò vindemiatoribus, qui primi & plenis cordibus vuas in torcular comportant. Quod autem fecit significat se non præsumptuosè fecisse, sed ex spe benedictionis diuinæ: qua factum est, vt non solum instar collectoris afinorū paucas vuas in torcular detulerit: sed

ſed etiam inſtar vindemiatoris impleuerit torcular, hoc eſt, varias, multiplices, & omnis generis ſententias conſcripſerit prolixè, vnde vinum ſalutaris ſapientiæ mentem inebrians exprimi abun-
Sap.1.14. dè & auriri poſſit. Vnde & repetit rurſum eam ſententiam quam ſuperius poſuit.

21 *Reſpicite quoniam non mihi ſoli laboraui, ſed omnibus exquirentibus diſciplinam.*

HVIVSMODI enim ſententias adhortatorias ſæpius & hic, & Salomon in Prouerbijs interponit, vt ſæpius auditor excitetur, & attentior reddatur. Itaque etiam adhuc addit.

22 *Audite me magnati & omnes populi, rectores eccleſiæ auribus percipite.*

GRÆCIS non eſt pars, & omnes populi, ita vt tantum ſit ſermo ad magnates & rectores alicuius eccleſiæ, hoc eſt, congregationis vel reipublicæ, vnde quidam declarat in commentariis ſuis ſe legiſſe, magnati, vel magnates omnes populi, vt, populi, ſit genitiui caſus. Cæterum magnates vel ſolum vel potiſſimum admonet, quemadmodum & Sapiens. Sap. 6. Reges & multitudinis rectores ad audiendum commonet, quòd ad illos in primis pertineat rerum agendarum cognitio, quam & ipſi primi factis exhibere debent & alios etiam verbis & legibus conſtitutis docere. Sic enim hæc admonitio interpoſita eſt, vt & ad præcedentia pertineat & ad ſequentia, in quib. ſubiicit mox præcepta quædam domeſtica, filios, propinquos & ſeruos concernentia.

23 *Filio & mulieri, fratri & amico non des poteſtatem ſuper te in vita tua. & non dederis alij poſſeſſionem tuam ne fortè pœniteat te, & depreceris pro illis.*

PRO mulieri, magis conueniſſet hic verti, vxori, quia γυναικί, vtrumque ſignificat. Eſt autem hęc ſententia ſatis aperta, in qua Sapiens admonet patremfamilias, vt in ſuis bonis ac fortunis dominium retineat quoad viuet, nec ius ſuū ante mortem in alios transferat, ſua bona à ſe alienando: contra quam quidam faciunt, qui in gratiam vel filiorum vel amicorum, dum eos admodum diligunt, ſua illis ante mortem tradunt bona & poſſeſſiones, illis per hoc poteſtatem ſuper ſe dātes, cùm ab eis pendere cogantur, & deprecari nonnunquā pro illis bonis conſequendis quæ prius pleno iure poſſederant. Poteſt autem quod in prima parte dicitur, ne des poteſtatem ſuper te generaliter accipi, vt ſignificetur ne paterfamilias ſinat quouis modo illos dominari ſibi, quos oportet ſibi ſubditos habere aut tanquā ęquales, vt ſecunda parte explicetur vna ſpecies dandi aliis poteſtatem ſupra ſe, cum dicitur, nec dederis alij poſſeſſionem tuam. Aut poteſt quod prima parte dicitur accipi, vt idem ſit cum ſequenti parte, & per eam exponatur, vt tantum hic prohibeatur bonorū vita durante tranſlatio, quod & in ſequentibus inculcatur.

24 *Dum adhuc ſuperes & adſpiras, non immutabit te omnis caro.*

25 *Melius eſt enim vt filij tui te rogent, quàm te reſpicere in manus filiorum tuorum.*

EXPONIT clarius quod prius dixit, ſubiiciens: Dum adhuc ſuperes & adſpiras, hoc eſt, quandiu viuis, & flatus vitæ eſt in te, non immutabit te omnis caro, hoc eſt, non ſines vt quiſquam quantumuis tibi amicus & charus te dimoueat à propoſito ſeruandi tua tempore vitæ tuæ. Et ſubiicit rationem claram & efficacem, poſtquam adiicit generalem monitionem.

26 *In omnibus operibus tuis præcellens eſto, ne dederis maculam in gloriam tuam*

PRO præcellens, Græcis eſt, ὑπεράγων, hoc eſt, excellens & ſuperans, & pro, in gloriam tuam, eſt, ἐν τῇ δόξῃ σου, in gloria tua, quomodo etiā quædam noſtra ſcripta habent. Itaque ſenſus eſt, tene principatum in omnibus operibus & rebus tuis, neq; ſinas vt in rebus quæ tuo labore peperiſti, aliquis ſupra te ius habeat, ne aliqua labe aſpergas gloriam tuam, quia inſipientiæ argueris, ſi alios tibi tuiſque rebus dominari permiſeris, quaſi non poſſis ipſe tua bene adminiſtrare & curare. Nam, vt habet Cicero de Senectute, patribus malè rem gerentib. aut deſipientibus, ſolet bonis interdici. Poteſt etiam intelligi ſignificari vt quis in omnibus quæ agere debet præcipuum ſe præſtet, nec aliis potiſſimum committat quę gerenda ſunt, aut alieno omnia gerat arbitrio, aut vt in agendis agilem & alacrem ſe præbeat, & non torpidum nec tepidum. Sed prior ſenſus propoſito magis conuenit.

27 *In die conſummationis dierum vitæ tuæ, & in tempore exitus tui diſtribue hæreditatem tuam.*

DIXIT quando non eſt alienanda hæreditas, nunc dicit quando alienanda, & quomodo. Inſtante enim morte tunc eſt opportuna hæreditatis ad alios tranſlatio, idque faciendum eſt per legitimam diſtributionem, qua cuique ſua portio attribuatur, ad lites cauendas, aut per teſtamentariam diſpoſitionem, qua amicis & pauperibus prouideatur. Cæterum locus iſte totus non eſt contrarius Euangelio, conſulenti vt quis omnibus diuenditis & in pauperes diſtributis ſequatur nudum Chriſtum. Sapiens enim hoc loco tantum communia prudentiæ præcepta tradit, docens quid communi hominum vitæ conueniat, non autem concludens perfectionem Dei nomine ſuſceptam, quæ illo tempore necdum proponebatur vulgo.

28 *Cibaria & virga & onus aſino, panis & diſciplina & opus ſeruo.*

DIXERAT quomodo paterfamilias ſe gerere debeat ergo filios: vxores, & amicos: nunc docet quomodo ſe habeat erga ſeruos, indicans quæ ſeueritas in eos ſit adhibenda, & quę humanitas. Primum ergo indicat eos regendos inſtar aſinorum, proinde cum his illos comparat, tria aſino tribuens, & ſimiliter tria ſeruo. Pro dictione, cibaria, Græcis eſt, χορτάσματα, quod non quæuis cibaria ſignificat, ſed pabula fœni, à χόρτος, fœnum. Pro fœnatione ergo quæ aſino debetur, tribuitur ſeruo panis, hoc eſt, cibus neceſſarius & non delicatus. Pro virga quæ aſino debetur, tribuitur ſeruo diſciplina, hoc eſt, caſtigatio & correptio. Pro onere quo grauantur aſini, tribuitur ſeruo opus, quo premendus eſt, & in officio continendus. Senſus ergo eſt: Sicut fœnatio & virga & onus conuenit aſino: ſic panis & diſciplina & opus ſeruo. & Ariſt. ſcribit ſeruis deberi, ἔργα, κόλασιν, καὶ τροφήν.

29 *Operatur in diſciplina, & quærit requieſcere: laxa manus illi, & quærit libertatem.*

PRo operatur, constanter Græca habent, ἐργάσαι, hoc est, operare, sed in his quæ sequuntur, quidam codices habent, vt noster legit, ἐν παιδείᾳ, καὶ ζητήσει, hoc est, in disciplina, & quæret: alij habent, ἐν παιδί, καὶ εὑρήσεις, vt sit sensus: operare in seruo, & inuenies requiem. Iuxta quam lectionem pulchra est partium oppositio, qua significatur Dominum quietem sibi inuēturum, si seruo opus imposuerit, & per illum operatus fuerit: contra, si ei otium permiserit, illum non fore contentum eo beneficio, sed quæsiturum vlterius libertatem, & per otium cogitaturum quomodo se vindicet in libertatem, & proinde Domino allaturum molestias, & inquietudinem. Nostra lectio conditionem seruorum describit, videlicet quòd per disciplinam & castigationem adigantur ad opera, quærunt requiescere ab operibus conquerentes se nimium grauari, si otium eis permittatur, quærunt vlterius etiam libertatem, non contenti petita relaxatione. Significatur ergo non tam attendendum ad eorum petitiones, quàm id quòd pro eorum conditione eis conuenit imponere. Potest & sic intelligi: Seruus quam diu disciplinæ subditur, & sub virga tenetur, agit quę ei iniunguntur, & nihil aliud cogitat quam vt post labores requiescat, nihil cogitans de rebellione. Si verò ei manus laxaueris ab opere, cogitabit per otium omnino euadere iugum seruitutis.

30 *Iugum & lorum curuant collum durum, & seruum inclinant operationes assiduæ: seruo maleuolo tortura & compedes.*

GRæcis non est illa pars, & seruum inclinant operationes assiduæ. Itaque sensus illis est: Sicut iugum & lorum impositum duro collo iumentorum curuant illum, & subiiciunt hominis voluntati; ita tormenta & compedes conueniunt seruo maleuolo, vt per ea subigatur, dum quietem quærit, & libertatem molitur vendicare. Nostra lectio indicat, quod quemadmodum iumentorum dura colla subiugantur iugo & loro: ita serui duritiam in primis frangunt assidua opera: deinde si hæc non satis eum frangunt, aut si hæc detractet subire, conuenit vt etiam tormentis & compedibus frangatur. Quod in sequentibus clarè prosequitur.

31 *Mitte illum in operationem, ne vacet: multam enim malitiam docuit otiositas.*

32 *In opera constitue illum, sic enim condecet illum. quòd si non obaudierit, curua eum compedibus.*

DVas affert causas ob quas seruo sint opera imponenda, videlicet tum quòd conueniant officio & conditioni eius, tum quòd otium multorum malorum sit causa & mater. Ob quas causas etiam omnes homines, qui quamdiu sunt in hac vita, se seruos Dei reputare debent, laboribus & bonis occupationibus se subiicere oportet, imò quæ hic contra seruos tardos & rebelles dicuntur, accommodanda etiam sunt contra carnem propriam, quæ vt spiritui, prout debet, melius seruiat, nec ei reluctetur nimium cohibenda est laboribus, disciplina pœnitentiæ, & abstinentia.

33 *Et non amplifices super omnem carnem, verum sine iudicio nihil facias graue.*

SEntentiam hanc sic esse distinguendam nō autem, vt communiter fit, priorem partem superioribus iungendam, satis patet ex Græcis, quæ habent: καὶ μὴ περισσεύσῃς ἐπὶ πάσῃ σαρκί, hoc est, non sis nimius omni carni. Sensus ergo est: Quanquam dixi seruum operibus & tormentis frangendum, videndum tamen ne in cuiusque carnem nimius sis, & modum excedas, sed vbique discretionem adhibeas, ne herili potestate abutaris, nec quicquam graue in seruis committas sine iusto rationis iudicio, ita vt nec nimis eos graues operibus, nec tormenta quæ merentur modum excedant: ideóque carnis meminit, vt moneat attendere carnis fragilitatem & naturæ consortium, quanquam etiam ad bestias referri potest quod dicit, super omnem carnem, quia & à iumentis abesse debet crudelitas.

34 *Si est tibi seruus, sit tibi quasi anima tua, quasi fratrem sic eum tracta, quoniam in sanguine animæ cōparasti eum.*

MVlti legunt, si est tibi seruus fidelis, intelligētes iam docere quid agēdum sit cum seruo fideli, postquam dictum est quomodo tractandus sit seruus maleuolus. Verum adiectiuum, fidelis sicut non est Græcis, ita nec impressa quædam Biblia iam habent: quædam scripta cum Rabano habent, seruus bonus, quædam vero, vt supra cap. 7. seruus sensatus: ita vt hæc varietas satis demonstret interpretem tantum vertisse, Si est tibi seruus. Non enim iam agitur de aliis seruis quā de quibus iam dictum est, sed prosequitur Sapiens quod dixit nihil graue agendum in seruis sine iudicio, & postquam ostendit quali seueritate, cùm opus est, agendum sit cum seruis, mitigando consultam seueritatem, ostendit etiam quæ moderatio & cura illis sit impendenda. Sit, inquit, tibi quasi anima tua, vel vt quæ dum habent Græca, sit tibi vt tu, hoc est, curam eius habe sicut tuiipsius, tracta eum non tanquam beluam, aut tanquā alienum, sed tanquam fratrem, agnoscens scilicet illum eiusdem tecum naturæ consortem, ac communem in cœlis habere partem, item agnoscens eum in vnam tecum familiam ascitum, cuius ope egeas, & à quo iuuari possis non minus quàm a fratre tuo. Quod autem sequitur. Quoniam in sanguine animæ comparasti eum, eum obscurum satis sit, & variis modis exponatur, dupliciter potissimum accipi potest. Altero modo, vt sit sensus: Comparasti eum tibi non tanquam belluam, sed tanquam sanguinem animæ tuæ, hoc est, tanquam tibi consanguineum, eiusdemq; tecum naturæ sanguinis consortem. Altero modo, vt sensus: Comparasti eum tibi, vt esset tibi loco sanguinis in quo vita continetur, hoc est, tanquam eum qui vitam tuam tueretur suo labore & defensione. Græca enim, præterquàm quòd primo loco habent, quoniam in sanguine comparasti eum, secundo loco habēt, quoniā veluti esset anima tua, indigebis eo.

35 *Si læseris eum iniustè, in fugam conuertetur: & si extollens discesserit, quem quæras, & in qua via quæras illum, nescis.*

GRæca brauius est, Si afflixeris eum iniustè, & leuans (scilicet se) aufugerit, in qua via quæres illum? Alteram subiungit rationem, quæ ad moderationem seruo adhibendam inducit, nempe ad vitandum molestias, irrisiones & damna, in quæ facilè incidit qui iniustus est, & crudelis est in seruos suos, dum illi pertæsi iniuriæ sibi illatæ, fuga sibi ita cautè consulunt, vt

qua

qua via quæri debeant ignoretur, nec sit qui de eorum fuga rogari possit, aut qui rogatus fugientem seruum, sed inique tractatum, demonstrare velit. Pro extollens discesserit, Græcis est, ἀνάγετ ἀπαλλάξαι, hoc est, tollens se vel discedens aufugerit. Et quædam scripta non habent, extollens, sed tollens, vt subaudiatur, se, non autem bona & facultates. Primo loco verbum, quæras, positum videtur pro, interroges: secundo loco pro, iniquitas.

Capvt XXXIIII.

1 *Vana spes & mendacium viro insensato, & somnia extollunt imprudentes.*

Principio huius capitis Sapiēs insectatur vanitatem eorum, qui rebus inanibus & falsis, vt somnius, & aliarum significationum diuinationibus, nimis fidunt, docens non his attēdere rebus, sed potius legi Dei, & prudentiam hominum doctrinæ, cui solida inest veritas. Pro, vana spes & mendacium, est Græcis, κεναὶ ἐλπίδες καὶ ψευδεῖς, hoc est, vanæ spes & mendaces, scilicet sunt. Pro, extollunt, est, Græcis, ἀναπτεροῦσιν, hoc est, alatos faciunt vel volare faciunt: quo significatur quod somnia imprudentes erigunt in vanas cogitationes atque spes, eosque sublimes efferunt: Proinde benè vertit interpres extollunt, & est sensus: Viro imprudenti est vana spes atque mendacium, hoc est, vir insipiens habet spem vanam atque mendacium, hoc est, talem spem quæ illi imponet, eumque fallet, atque frustrabitur. Nititur enim vanis & caducis huius mundi bonis, fœlicitatem sibi in illis promittens, deinde & credit atque confidit vanis rerum quarundam significationibus, quia etiam somnia, quæ sunt res vanissimæ, efferunt eos, faciuntque vt de seipsis magna concipiant, sibique multa promittant. Nam ob ea apt se prudentes sanctósque iudicant, qui digni sint reuelationibus diuinis, aut ex eis sibi fœlices euētus aliquos promittunt. Quàm autem hoc vanum sit, sequens explicat parabola.

2 *Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum, sic & qui attendit ad visa mendacia.*

Pro visa mendacia, est quemadmodum versu præcedenti, ἐνύπνια, hoc est, In somniis, qui noster vocat benè, visa mēdacia, quia sunt figmenta apparentia in visione imaginaria. Hæc vt benè vmbræ & vento comparantur ob earum inanitatem, ita qui his attendit, ita vt ea magnifaciat & in eis spem suam collocet, rectè comparatur ei qui tentat & conatur manu comprehendere vmbram, aut persequitur ventum, vt eum apprehendat & concludat: quia sicut iste res vanas sectatur quæq; sectantem fugiunt & fallunt: & ob id stultè in eis rebus operam suam impendit, ridiculumque se facit: ita & qui attendit in somniis, sectatur quod vanissimū est, & vnde falletur eum omniū irrisione.

3 *Hoc secundum hoc visio somniorum, ante faciem hominis similitudo.*

Hic versus corruptè admodum à plerisque, & distinguitur, & legitur. Nam sic ferè legitur. Secundum hoc (vel secundum hæc) visio somniorum, ante faciem hominis similitudo alterius hominis. Et prior pars ferè iungitur præcedentibus, & à sequenti separatur. At legendum esse, hoc secundum hoc, patet ex Græcis, quæ habent, τοῦτο κατὰ τοῦτο, hoc secundū vel iuxta hoc: vnde etiam patet hanc partem iungendam cum sequenti quæ eam explicat. Nec addendum est nomen, alterius, quod Græcis non est, & deletum erat in quibusdam scriptis, & additum genuinum sensum tollit; quem Græca declarant longè alium esse quàm à nostris intelligitur, habent enim ad verbum sic: Hoc iuxta hoc visio somniorum, è regione facies similitudo faciei. Quo significatur, visionem quæ in somnis apparet esse, veluti cùm hoc iuxta hoc ponitur, hoc est, cùm ante faciem hominis ponitur similitudo ipsius in speculo vel in aqua. Pulcherrima ergo similitudine significatur, & quid sit visio somniorum, & quàm sit res vana cui fidēdum non sit. Sicut. n. relucens in speculo similitudo hominis, non est substantia aliqua distincta à re cui opponitur, sicut tamen pueris & stultis videtur, sed tantum est similitudo eius resultans ex speciebus in speculo collectis: ita quod in somnis ferè apparet, non est res aliqua solida & extra hominem subsistens, sed similitudo rerum, veluti in speculo homini opposita resultans ex speciebus hærentibus in phantasia, & in ea miro modo collectis. Proinde sicut stultum est & vanum magnificare vultum in speculo relucentem, ita quoque vanum est magnifacere visiones in somnis apparentes, quando illæ naturali modo & ordine à phantasia inanitèr confinguntur. Notandum autem Germanicam æditionem habere, τοῦτο κατὰ τοῦτου, per genitiuum, hoc est, hoc è regione huius, quod melius respondet ei quod in secunda parte dicitur, κατέναντι προσώπου, è regione faciei. Alij tamen legunt sicut noster legit, τοῦτο κατὰ τοῦτο, hoc secundum hoc, & redit eodem si præpositio, secundum accipiatur pro iuxta.

4 *Ab immundo quid mundabitur? & à mendace quid verum dicetur?*

Pro à mendace, Græcè est, ἀπὸ ψευδοῦς, qui genitiuus etsi possit esse ab adiectiuo, ψευδής, quod mendacem significat, sicut noster accepit, potest etiam esse à substantiuo, ψεῦδος, quod mendacium & rem falsam significat. Atque ea significatio huic loco magis conuenit. Ostendit enim superius somnia esse rem falsam & mendacium. Itaque iam docet à talibus nihil quod verum est expectandum esse, quia sicut ab immundo frustra quæritur mundicies, ita à falso frustra veritas expectatur: per comparationem enim hæc sententia est accipienda, & per immundum non tantum homo immundus est accipiendus, sed omnis res immunda, vt sit neutrum, non masculinū. Quem sensum & nostra lectio habebit si ablatiuus, mendace, accipiatur etiam in neutro genere, non pro homine mendace, sed pro re mentiente & fallente, quæ nihil verum dicere, hoc est, significare potest. Sensus ergo erit: Sicut à re immunda nihil mundari potest, sed potius conspurcari: ita à re falsa nihil veri significari potest, sed potius ab ea re non nisi deceptio expectāda est. Quod si homine immundi & mendacis hic significetur persona immunda & mendax, accipienda est hæc sententia tanquam dicta contra eos qui dæmones, augures somniorum coniectores, & quoscunque diuinatores consulunt, veritatem ab eis discere cupientes, cùm ab eis qui professione sua sectantur vana, veritas

non

non sit quærenda. Non quod diabolus mendaa, & eius sequaces homines mendaces nunquam dicāt quæ vera sunt, sed quòd omnia eorum dicta suspecta esse debeant, dum secūdum falsam eorum artem quid proferūt, quia diabolus etiam dum vera dicit, fallere studet, hoc enim agit vt mēdaciis suis fidem faciat. Iam quod dicitur. Ab immundo quid mundabitur, non arguit ab immundis sacerdotibus per sacramēta munditiem animæ percipi non posse. Ea enim non percipitur ab illis tanquā eius authoribus, sed à Deo per illorum ministerium. Hic verò aliud nō significatur, quàm quod ab immundo expectari possit mundicies ita vt ab illo originem accipiat. At prior intelligentia vt est simplicior, ita etiam sequentibus magis conuenit.

5 Diuinatio erroris, & auguria mendacia & somnia malefacientium vanitas est: & sicut parturientis, cor tuum phantasias patitur.

TRIA iam dicit æquè vana esse, in quibus stultè homines confidere solent, scilicet diuinatio erroris, hoc est, erronea, quando scilicet petuntur à dæmonibus oracula & responsa de absconditis & futuris rebus: Auguria mendacia hoc est, fallacia & deceptoria, cùm ex auium garritu & volatu futurorum euentuum quęritur cognitio. Et somnia malefacientium, hoc est, hominum peccantium & impiorum, qui Deum deserentes vanis somniis addicti sunt. Quod sequitur, Et sicut parturientis, &c. quod præcedētibus iungendum esse Græca docent, significat per illa iam dicta fieri vt quisquis illis attendit, graues, molestas & stultas patiatur in animo suo phantasias, sicut cor parturientis mulieris cum magno dolore patitur animi delitia, per quæ stulta multa loquitur, & extra se rapitur. Itaque hac parte valde exaggerat vanitatem accedentium illis vanis, vt qui ea vanis illis rebus & leuissimis tam graue sibi onus assumant, quod instar parturientis eos grauet, crucier & alienet. Quod autem dicitur in secunda persona, cor tuum, sub secūda persona alloquitur vnumquemque illis attendentem. Quod hic dicitur de his qui intendūt illis tribus vanis rebus, locum etiam habet in omnibus qui errores sectantur, hæreticis maximè: qui dum erroribus intendunt, per illos in magnam capitis inducuntur vertiginem, animiq; graues patiuntur cruciatus & conscientiæ tormina, ita vt tristes & cogitabundi incedunt, quemadmodum experiētia docet: Dominus enim miscuit in medio eorum spiritum vertiginis, vt dicit propheta Isa. c. 19. Cęterum similitudo quæ de parturiente hic adhibetur, potest accipi vt tantum ad somnia pertineat, de quibus solis etiam mox subiungitur. Itaque similitudo in eo sita erit, quòd quemadmodum parturiens onere grauatur & fructus & phantasmatum: Ita qui in somniis occupatur, concepto onere phantasmatum grauatur & angitur intra se, atque instar parturientis rem conceptam velle videtur ædere & eniti, cum alio qui res qua grauatur sit leuissima & vanissima. Propter insomnia enim istud de parturiente hic adductum esse videtur ex sequenti sententia.

6 Nisi ab altissimo fuerit emissa visitatio, ne dederis in illis cor tuum.

7 Multos enim errare fecerunt somnia, & exciderunt sperantes in illis.

MONET vt quandoquidem vana, vt in plurimum sunt insomnia, eis cor non accommodatur, ita scilicet vt ea magni faciamus, & de eorum significatione soliciti simus, & ob ea vel tristes simus metu malorum, vel læti simus spe fœlicitatis. Excipit autem ea insomnia, quæ Deo visitante hominem, immissa fuerint, & per quæ Deus singularem emittit homini visitationem, in quibus semper apparent peculiares quædam notæ veritatis authoritatisque diuinæ, vt dubitare vix liceat quin à Deo profectæ fuerint. Quo ex genere sunt somnia quædam sanctorum hominum, aut etiam principum quorundam, in sacris literis commemorata, euentúque rerum maximarum comprobata. De varietate somniorum & modo dignoscantur quæ Deo immittente fiunt prolixius tractat Diuus Greg. lib. 4. Dialogorum c. 48. & 49. vbi & citat hunc locum. Multos errare fecerunt somnia, & per exemplū declarat de quodam sibi noto, qui cùm somnia vehementer attenderet, ei per somnium lōga vitæ huius spatia promissa sunt: cumque ob id multas pecunias collegisset, repentè defunctus est omnibus hic bonis relictis. Hinc & Dominus vetat apud Moysen: Non augurabimini, nec obseruabitis somnia, coniungens ibi duo illa quæ & hic coniunguntur, eaque coniunctione insinuans, vt annotauit Diuus Gregorius, quàm detestanda sit somniorum obseruatio, quæ auguriis coniungitur. In somniis enim & est naturalis vanitas, & accedit diabolica sæpè illusio, maximè in eis qui obseruationi somniorum sunt addicti. Leuit.17

8 Sine mendacio consummabitur verbum legis, & sapientia in ore fidelis complanabitur.

DIXIT quibus non sit attendendum pro veritate cognoscenda, nunc contra docet quibus sit attendendum, nempe legi diuinæ, & sapientum doctrinæ, quemadmodum & Isaias propheta Iudæos à diuinationibus reuocat ad testimonium legis: Cùm, inquit, dixerint ad vos: Quærite à Pythonibus & à diuinis qui stridēt in incantationibus suis: Nunquid non populus à Deo suo requirit: Pro viuis ad mortuos? Ad legem magis & ad testimonium? Habent autem Græca hanc sententiam ad verbum sic: Sine mendacio perficietur lex, & sapientia ori fideli consummatio vel perfectio, scilicet est. Pro, lex, nos legimus, verbum legis. Et sunt scripta quæ tantum habent, verbum, vt pro νόμος, interpres videatur legisse, λόγος, non satis constare videtur num legendū sit in secūda parte, complantabitur, quomodo Rabanus legit, & duo scripta habebant: an complanabitur, quomodo plures libri habent, cùm vtrumque commodum sensum habere possit, quanquam posterior lectio vt est receptior, ita & cōuenientior videatur. Porrò quod dicitur verbum legis vel legem consummari & perfici sine mēdacio, primum sic intelligi potest, vt significetur legem non requirere ad sui perfectionem mendacia diuinationum, & obseruationem somniorum: sed ipsam per se sufficere vt de agendis hominem instruat, ita vt præter eam non sit necesse obseruare auguria, insomnia, & id genus alia. Cui consonat quod sequitur, & sapientia ori fideli perfectio est, hoc est, sapientia quæ ore veraci profertur, ipsa est quæ perfectè hominem instruere potest de cunctis. Sic & quod nos legimus, sapientia in ore fidelis complanabitur, significat quod ea in ore fidelis, hoc est, veracis hominis (fidele enim hic mendacio opponitur) erit Isaia.8

pla-

plana, expedita, & sine difficultate percipietur, quomodo 2.Reg.22. dicitur: Complanauit perfectam viam meam, pro expeditam fecit. Potest & aliter intelligi hæc sententia, vt sit sensus: Lex vel verbum legis præstabitur sine mendacio, & sine aliqua fallacia vel deceptione, hoc est, si quis legem studeat perficere & exequi, is sentiet se id facere sine aliqua deceptione, eaque ratione liber erit ab omni errore & mendacio. Et sapientia quæ ore veraci profertur, ipsa est hominis perfectio, ipsa deprehendetur esse plana & expedita, nec aliquos erroris anfractus, aut conscientiæ molestias in se continens. Monet ergo sententia, relictis vanis consiliis agẽdorum, legem in omnibus consulendam, & veraciam doctorum instructionem: vnde in sequentibus prosequitur qui sint doctores audiendi,

9 *Qui non est tentatus, quid scit? Vir in multis expertus cogitabit multa, & qui multa didicit, enarrabit intellectum.*

10 *Qui non est expertus, pauca recognoscit: qui autem in multis factus est, multiplicat malitiam.*

11 *Qui tentatus non est, qualia scit? qui implanatus est, abundabit nequitia.*

GRÆCA sunt breuiora. Primum enim non est illis illa interrogatio. Qui non est tentatus, quid scit? Et sunt ibi pro his tribus sententiis tantum duæ, ita vt ex collatione, cum Græcia satis constet tertiam apud nos sententiam eandem esse cum secunda, & ex altera versione margini fortè prius asscriptam irrepsisse in contextum, vt & aliàs in hoc libro factum est: vnde nec Rabanus tertiam illam sententiam legit, & in vno scripto expuncta erat. Notandum & illud, pro eo quod nos legimus in secunda sententia. Qui autem in multis factus (vel fatuus) est, multiplicat malitiam, & in tertia. Qui implanatus est, abundauit nequitia, Græca sic habere, ὁ δὲ πεπλανημένος πληθυνεῖ πανουργίαν. Participium autem πεπλανημένος ambiguum est, & potest significare eum qui errore deceptus est, & eũ qui per varia loca errauit & diuersatus est. Sic & accusatiuus, πανουργίαν, & in malam partem accipi potest pro versutia & nequitia: aut in bonam partem pro calliditate & bona astutia, qua quis per experientiam rerum in quauis re recta cõsilia suggerere potest. Itaque & verti potest in malam partem: Qui errore deceptus est, multiplicat nequitiam. Qui sensus exprimitur in nostra lectione. Vnde etiam ex collatione cum Græcis constat in secunda sententia potius legendum esse: Qui autem in multis fatuus est, quomodo multa scripta habent: quàm: Qui in multis factus est, quanquam sic legat etiam Rabanus, Sic & in tertia sententia constat legendum, non, Qui implantatus est, sed, Qui implanatus est. Et verti rursum eadem pars potest in bonam partem, Qui autem vagatus est, multiplicat astutiam, vt significetur eum qui discendi studio varia loca peragrauit, multam sibi astutiam collegisse. Solent enim sapientiæ amatores exteras adire regiones comparandæ sapientiæ & experientiæ gratia, quẽadmodum legimus de Pythagora, Solone, Platone, & nostro item Hieronymo. Idem fecisse & nostrum authorem ex sequentibus intelligere licet, quibus magis congruit secunda iam dicta intelligentia, sicut & præcedentibus magis conuenit. Opponit enim Sapiens ei qui non est expertus, illum qui errauit. At non experto magis opponitur qui varia loca peruagatus est, quàm qui errore deceptus est. Ex his iam præter lectionis restitutionem licebit etiam melius intelligere verum nostræ lectionis sensum. Tentatus enim hic dicitur, qui multis studiorum laboribus, magistrorum examinationibus, ac periculorum varietate probatus est, idemque est interpreti, esse tentatum, & esse expertum: quia vtrumque significatur verbo Græco πειρᾶν, quod hic ponitur. Itaque semel vertitur, qui non est expertus: & rursum, qui non est tentatus. Sensus ergo est: Qui non sapientiæ amore variis laboribus & periculis est probatus, is aut nihil aut parum scire potest. Qui multo studio, peruagatione regionum, & audiendo doctos, multam sibi collegit experientiam, is multa apud se cogitabit, occasionem magnam habet multa & varia cogitandi: & qui sic multa & ab aliis didicit, is enarrare poterit aliis intelligentiam. Contra, qui non est expertus varia, is pauca cognoscit: Qui verò in multis rebus etiam errore acceptus est & desipit hunc necesse est per errores suos multam committere malitiam, & sæpius peccare. Insinuatur ergo omni studio & labore comparandam sapientiam quod & ab inscitia & à malitia liberi simus.

12 *Multa vidi errãdo, & plurimas verborũ consuetudines.*

13 *Aliquoties vsque ad mortem periclitatus sum horũ causa, & liberatus sum gratia Dei.*

QVANQVAM omnes penè libri habeant, enarrando certum tamen est legendum esse errando, quomodo etiam vnum exemplar monasterij Tongerlensis antiquissimum habet, quoniam Græcis est, ἐν τῷ ἀποπλανήσει μου, hoc est, in errore meo. Sicut autem quod superius dicitur errore, noster interpres intellexit dictum de errore mentis: ita & hic quidam intelligunt authorem loqui de errore mentis, quo aliquando fuerit deceptus, vt significet se multa didicisse interim dum aliquandiu deceptus fuit, & per errorem temporarium se factum cautiorem. At vt prius ita & nunc magis conuenit intelligere ipsum loqui de diuersatione per multa loca, vt significet, se dum varia loca peragrauit, multa & oculis corporalibus & oculis mentis vidisse atque didicisse, vt suo exemplo commonstret quod dixit: Virum in multis expertum multa cognoscere. Non enim eum commendare prudentiam suam errore & deceptione comparatam, sed potius eam quæ multarum rerum vsu acquisita erat, Quod sequitur, Et plurimas verborum consuetudines, Græcè sic est, καὶ πλεῖστα λόγων μου σύνεσίς μου, hoc est, & plura verborum meorum (vel verbis meis intelligentia mea. Vbi cùm πλεῖστα sit accusatiuus, non potest cohærere cum σύνεσις, sed subaudiendum est aliquid, vt sit sensus intelligentia mea plura cõtinet quàm verbis meis exprimo. Cõplutẽsis æditio pro πλεῖστα, habet τὰ πλάσματα, hoc est, fictiones, sed noster interpres alteram lectionem, quæ verior videtur, secutus est, qui & videtur pro σύνεσις, legisse συνηθείας, hoc est, consuetudines. Et significat Sapiens in nostra lectione se regiones peruagando vidisse etiam & didicisse varias consuetudines verborum, hoc est, diuersos loquendi modos, & sermonũ diuersa idiomata. Aut diuersos rerũ mores, vt dictio, verborum, accipiatur, quẽadmodũ aliquoties in scripturis, pro rebus gestis quæ verbis exprimũtur, vt ibi Luc.2. Videamus hoc modũ quod factũ est quod fecit Dominus, & ostendit nobis. In sequẽti versu illud horũ

causa,

cauſa, pro quo Græcis eſt, τὸ τῶν χάριν, additur in Græco non cum, periclitatus ſum, ſed cum, liberatus ſum, vt ſignificet author ſe aliquoties incidiſſe mortis pericula, ſed ab eis ſe liberatum per prudentiam & experientiam, quam ex his quæ vidit & didiſcit in peruagatione ſua, collegit. Noſter illam partem coniungit cum periclitatus ſum, & ad, liberatus ſum, adiecit, gratia Dei, vt ſignificetur authorem propter ea quæ diſcere cupiuit, aliquoties incidiſſe in pericula, vt contingere ſolet itinerantibus, & in exteras regiones proficiſcentibus: Dei tamen gratia illum à periculis illis liberatum vt qui ſapientiæ ſtudioſos ſectatores ſoleat protegere & liberare. Inde & in ſequentibus proſequitur quomodo Deus defendat & protegat ſui ſtudioſos.

14 *Spiritus timentium Deum, quæretur, & in reſpectu illius benedicentur*

15 *Spes enim illorum in ſaluantem illos, & oculi Dei in diligentes ſe.*

GRÆCA pro his duabus ſententiis vnam tantum habent, quia in illis non ſunt vtriuſque huius ſententiæ poſteriores partes. Et pro quæritur, illis eſt verbum, ζήσεται, hoc eſt, viuet. Itaque ſic illis eſt, Spiritus timentium Dominum viuet, ſpes enim illorum in ſaluantem illos. Quoniam enim dixit ſe Dei gratia liberatum, iam in genere idem omnibus piis euenturum oſtendit, vt quia in eum ſperant qui potens eſt & paratus ſaluare eos, à morte eripiantur, & ſaltem ſpiritus eorum perpetuo viuat. Noſter, vt apparet legit ζητήσεται, hoc eſt, quæretur. Et per futurum, quæretur habēt aliquot antiqua ſcripta, vnde conſtat hanc eſſe veram lectionem. Intelligūt noſtri ſignificari Deū maximè requirere ſpiritum voluntatem, & mentem hominis & ad eum maxime reſpicere. At originalibus & temporis futuro, quæretur, magis conuenit, vt intelligatur, Deum non neglecturum ſpiritum timentium ſe, vt pereat cum eſt in periculis, ſed ipſum requiſiturum illorum ſpiritum, vt illum ſcilicet ſaluet, cuſtodiat, & liberet. Itaque ſic hic dicitur ſpiritus requirendus à Deo, quomodo in Pſalmis dicitur: Non eſt qui requirat animam meam, ad ſaluandum ſcilicet & liberandum. In ſequenti parte magis legendum eſt, & in reſpectu illius: vt habent multa ſcripta & Dionyſius, quàm, & in conſpectu illius, vt reſpondeat ei quod ſequitur, & oculi Dei in diligentes ſe. Et magis conuenit verbum plurale, benedicentur, vt habet Rabanus & quædam ſcripta, vt referatur, ad timentes Deum quam verbum ſingulare benedicetur, quod referatur ad nominatiuum, ſpiritus, quamuis id ad rem parum faciat. Significatur ergo quòd quia Deus benigno ſuo aſpectu eos reſpicit cōſequentur ab eo benedictionem, hoc eſt, eius opem & beneficentiam. Idque ideo, quia illorum ſpes non eſt in vanitate & inſanias falſas, de quibus ſupradictū eſt, quæ non ſaluant, ſed in eum qui ſolus verè & poteſt & paratus eſt ſaluare. In quem ſicut ipſi ſemper intentè reſpiciunt, dicentes cum Propheta: Oculi mei ſemper ad Dominum, quoniam ipſe euellet de laqueo pedes meos, ita etiam viciſſim oculi Dei ſemper ſunt intenti in diligentes ſe, vt opportunè eos liberet, aſſiduam eorum curam gerens. Hæc autem ſicut & ſequentia dicuntur per oppoſitionem contra eos de quibus ſupra dictum eſt, qui diuinationibus, augutiis, & in ſomniis aliiſq; vanis rebus confidunt.

Pſal. 24

16 *Qui timet Dominum nihil trepidabit, & non pauebit, quoniam ipſe eſt ſpes eius.*

SIMILE eſt ei quod dicitur in Prouer. 28. Iuſtus quaſi leo confidens abſque terrore erit. Et ſimilia multa habent ſcripturę maximè in Pſalmis, Non quòd nullus vnquam timor inuadat pios, ſed quod eos timor non deiiciat, nec diuturnus ſit in eis, vt qui ipſe auxilij diuini ſuperetur.

17 *Timentis Dominum beata eſt anima eius, ad quem reſpicit & quis eſt fortitudo eius*

BEATAM dixit, hoc eſt, fœlicem animam timentis Dominum, ſicut & ſupra dixit: Beatus eſt cui datum eſt habere timorem Domini, tū quia ſingulare à Deo donum conſecuta eſt, tum quia talis & ab omni malo libera erit, & omne bonum conſequetur, ita vt re ipſa ſit beata, & multo magis ſpe futurorum. Quæ ſequuntur interrogationes, accipi poſſunt per admirationem & exaggerationem dictæ, vt ſit ſenſus: O qualis eſt & quantus ille, in quem timens Deum ſuam collocat fiduciam, ſemper ad illum reſpiciens: quantus ille, cui ipſe innititur, & quem pro ſua fortitudine habet, dicens, diligam te domine, fortitudo mea? Poſſunt etiam ſimpliciter accipi hæ interrogationes, vt ad eas reſpondeatur per ſequentes ſententias, quibus oſtenditur, Dominum eſſe ad quem reſpiciunt timentes, illumque potiſſimum eſt, omniaque mala depellere, & bona ſuis cōferre.

18 *Oculi Domini ſuper timentes eum: protector potentiæ, firmamentum virtutis.*

19 *Tegimen ardoris, & vmbraculum meridiani deprecatio offenſionis, & adiutorium caſus.*

20 *Exaltans animam, & illuminans oculos: dans ſanitatem, vitam & benedictionem.*

VIS inquit, ſcire ad quem reſpiciat timens Dominum, & quis ſit eius fortitudo? Oculi Domini ſunt ſemper intenti in metuentes eum, nimirum quia illi ſemper reſpiciunt ad ipſum. Ipſe eſt protector potentiæ, & firmamentum virtutis, &c. Notandum hic pulchrè coniungi quinque paria ad idem pertinentia, quæ Deo tribuuntur, ad oſtendendum illum & à ſuis depellere mala, & eiſdem conferre bona. Sunt autem hæc paria apud Græcos ſignificantiora, & plus continent elegantiæ. Primum ergo par Græcis ſic habent, ὑπερασπισμὸς δυναστείας καὶ στήριγμα ἰσχύος, hoc eſt, protectio potentię & firmamentum fortitudinis. In quibus locutionibus phraſis eſt Hebraica, & eſt ſenſus: protectio potens, & firmamentum robuſtum & forte. Sic ergo & apud nos protector potentiæ accipi debet pro eo quod eſt protector potens: & firmamentum virtutis, pro eo quod eſt firmamentum forte. Protector eſt, quia inſtar clypei defendit à malo. Firmamentum eſt, quia ei tuto niti licet, per quem & ad fortia deſignanda homo firmatur & roboratur. His duobus generalibus premiſſis ſequens verſus duo continet paria, quibus pulchrè ſignificatur Deum eſſe protectorem, & ab omni malo ſuos defendere. Secundum ergo par, ſic eſt Græcis, σκέπη ἀπὸ καύσωνος καὶ σκιὴ ἀπὸ μεσημβρίας, tegmen ab æſtu, & vmbraculum vel tentorium à meridie. Quo ſignificatur Deum ſuos inſtar tegumēti & vmbraculi ꝓtegere à malis huius

vitæ

vitæ vtentibus & affligentibus instar æstus meridiani. Et videtur esse allusio ad illud Isaiæ cap. 5. Et tabernaculum erit ad vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem & absconsionem à turbine & pluuia. Nostra ergo lectio sic debet accipi, tegimen ardoris, hoc est, tegumentum cõtra ardorem & vmbraculum meridiani scilicet caloris vel temporis, hoc est vmbraculum contra meridianum calorem vel tempus. Tertium par sic est Græcis: φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος, καὶ βοήθεια ἀπὸ πτώσεως: vel, vt alij legunt, πταίσματος, hoc est, custodia ab offensione, & auxilium à casu. Quo significatur: Deũ suos custodire & adiuuare ne impingant & cadant siue in malum aliquod corporale siue in spirituale. Itaque nomen offensionis hic non accipitur, quomodo dicimus offendere Deum, cum illum peccando ad iram prouocamus: sed pro impactione, quomodo dicitur, lapis offensionis in quem impingitur, quare & in nostra lectione deprecatio offensionis accipi debet, vt significet Deum esse à quo precando assequimur ne offendamus & impingamus, vt significatio nominis, deprecatio hic respondeat illi significationi verbi, deprecor: quia significat precari ne aliquid fiat, quemadmodum cum dicit Ouid. Sæpè precor mortem, mortem quoque deprecor idem. Aut simpliciter deprecatio accipitur pro depulsione, sicut verbum, deprecari, accipitur nonnunquam pro depellere, & deprecator pro depulsore, iuxta doctrinam quorundam annotationes. Adiutorium casus, positum est pro, adiutorium contra casum. Sequens versus iam cõtinet alia duo paria: quibus significatur Deum suis bona conferre. Quartum ergo par sic habet etiam Græcis: Exaltans animam, & illuminans oculos: hoc est, quanquam sinat Deus hominem aliquando malis impeti, & cadere siue in malis corporis, siue in malis animę, rursum tamen ab eis malis ipsum erigit & exaltat, & oculos siue erore aliquo siue mœrore atque tristitia obnubilatos illuminat, lumen veræ cognitionis infundens, ac tristibus læta subinferens. Est enim scripturis sacris familiare per illuminationem oculorum significare recreationem, qua depulsis tristibus velut tenebris, lætitia velut lux quædam suggeritur. pro quinto & vltimo pari recto ordine subiicitur, dans sanitatem, vitam & benedictionem. In quibus omnia hominis bona siue corporalia siue spiritualia comprehenduntur. Videre hic licet, & ordinem & efficaciam verborum, dum ritè attenduntur & expenduntur.

21 *Immolantis ex iniquo oblatio est maculata, & non sunt beneplacita subsannationes iniustorum.*

VIDETVR hic exordiri Sapiens nouum doctrinæ argumentum, sed quod cum præcedentibus benè cohæreat. Docet enim in sequentibus de cultu Dei ostendens qui cultus Dei non sit illi gratus, & in quibus rebus verus Dei cultus consistat, Quod superioribus rectè subiicitur, vbi actum est de fœlicitate eorum qui Deum reuerentur & timent. Post eam enim doctrinam ostendendum erat, quomodo Deus aut non rectè colatur aut rectè, vt intelligeretur ad quos ea pertinerent quæ dicta sunt. Primùm ergo vsque ad finem huius capitis ostendit illum Dei cultum non placere ei: qui ab impiis fit siue per sacrificia, siue per orationes: cum hæc fiunt ab eis in impietate sua vel iniustitia perseuerantibus: nec ex animo resipiscentibus. In hac autem sententia pro maculata: Græcis est μεμωκημένη, hoc est, subsannata vel ridicula apud Deum, sed interpres videtur legisse μεμωμημένη, à μῶμος, vt sit maculatas, hoc est, reprehensibibilis pro subsannationes, est ab hoc posteriori verbo, μωκήματα, hoc est, vituperia & maculæ, pro quo tamen Complutensis æditio habet δωρήματα. hoc est, dona Interpres videtur legisse μωκήματα, Itaque susannationes iniustorũ, vocat dona quæ iniusti Deo offerunt siue quod per ea videantur ridere potius Deum quam illum honorare, cum illum placare volunt aliorum bonis, aut declarare se illum manifacere, quẽ sua vita declarant se contemnere, siue potius quod Deus ipse eorum dona subsannet, & rideat, nec ad ea attendere dignetur. Porro immolat ex iniquo: qui ex iniustè partis Deo offert sacrificium dupliçi nomine Deo displicet, videlicet & ratione offerentis, & ratione oblati. Et tamen sunt qui huiusmodi sacrificia non verentur Deo offerre, & insuper existimant per ea sibi Deum posse placari, quasi Deus sit instar iudicium quorundam iniquorum: qui ne iustam inferant vindictam, se sinunt etiam iniustè partis muneribus corrumpi. Horum stultam sententiam etiam Plato reprehendit, quòd ea Deo putet offerenda quæ ne bonus quidem vir velit accipere. Itaque Socrates apud eundem, cum Athenienses ita loquerentur. Iniustè viuendum & sacrificandum: eorum corrigit orationem: Imo verò iustè viuendum, & sacrificandum.

22 *Dominus solus sustinentibus se in via veritatis & iustitiæ.*

HÆC sententia vt per se absolutum non habet sensum, nec propositio multum conuenire videtur: ita non est Græcis. Est tamen in omnibus scriptis & apud Rabanum, ex quo facile est intelligere quomodo accipienda sit vt propositio conueniat: in hoc scilicet sensu: Dominus solus est sustinentibus se hoc est solum agnoscit se pro Domino, & solum adest his qui patienter illum expectant viuentes in via veritatis & iustitię, ita vt ne verborum falsitate cuiquam imponant, nec iniustitia operum quenquam opprimant. Hos solos agnoscit suos cultores & genuinos seruos, & vicissim se illorum esse Dominum. Quod hi offerunt, id demum illi gratum est: imo ipsa veritas & iustitia quam seruãt, illi est gratissimũ sacrificium.

23 *Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit in oblationes iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis.*

PRIORES duæ partes respondent vni membro apud Græcos: ita vt rursum videantur esse constatæ ex diuersis interpretationibus. Generalius iam loquitur quam superius. Nam cum superius docuerit Deum reiicere sacrificia ex iniquè partis oblata, hic iam in genere omnia eorum dona reiicit, simúlque docet nec per illorum multitudinem Deum placari posse. Quod intelligi debet de iniquis in sua impietate persistentibus, & tamẽ impunitatẽ sibi propter sua munera, pmittẽtibus, sicut & illud in Prou. Victimę impiorũ abominabiles Domino. Nam vt bene quidã cecinit: Non scelus emundant, non noxam munera tollunt. Quamque diu crimen, tam manet ira diu.

24 *Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui.*

REDIT ad id quod dixit de immolante ex iniquo, & ostendit quàm sit grande scelus offerre ex iniquo, maximè cum sit ea pauperum bonis. Comparat enim eum qui hoc facit, cum eo qui occidit filium in conspectu patris sui, aut cum eo qui vt sacrificet diis, immolat filium patre vidente. Quemadmodum enim id non potest non patri summè displicere, & eum ad grauem iram & dolorem commouere, eùm alius putat se diis gratum facere: ita significatur Deo valde displicere huiusmodi sacrificium, etsi putet impius se sibi Deũ placare. Amplius tamen quippiam hac comparatione significatur, nempe quod pauper sit veluti dilectus filius patris cœlestis, & quod cum iniuria pauperi infertur, filio, vidente patre, iniuria irrogatur. Imo si Græca inspiciamus, efficacior sensus deprehendetur. Græcis enim non est particula similitudinis, quasi, sed tantum sic est: Victimat filium coram patre suo: qui offert sacrificium ex pecuniis pauperum. Quo intelligi potest eum qui offert sacrificiũ ex sublatis bonis pauperum, in illo ipso actu victimare filium coram patre suo, quia offert Deo patri pauperũ id vnde viuere debuit pauper, & vnde vita eius pendebat. Cui sensui congruit sequens sententia. Ex prædictis patet verbum, victimare, etsi aliqui exponant simpliciter pro occidere, posse tamen imo debere potius accipi propriè pro in sacrificium mactare, & occidere, quod & Græca dictio, θύειν, propriè significat.

25 *Panis egentium, vita pauperum est, qui defraudat illum, homo sanguinis est.*

MVLTI libri habent singulari numero, pauperis, quomodo & Rabanus legit. Iuxta quam lectionem relatiuum, illum, ad pauperem referri potest, vt sit sensus: Qui defraudat pauperem. At Græca habent constanter numerum pluralem, πτωχῶν, pauperum: proinde relatiuum, illum, referri debet ad panem sicut legatur, ἄρτον, illam, vt habent quædam Græca, referri debet ad, ζωὴ, vita. Panis egentium est victus tenuis, quali egentes contenti esse solent. Hic dicitur vita pauperum: quia per hunc vita pauperum sustentatur. Itaque qui huiusmodi victũ defraudat fraude eum pauperi subtrahendo, etsi parum auferre videatur, tamen dicitur homo sanguinis, hoc est, homo sanguinarius & homicida: quia id tollit, quo subtracto aut mori cogitur pauper, aut miseram vitam ducere, & quantum in ipso est pauperem occidit. Hanc ergo sententiam subiungit, ad ostendendum quam graue delictum sit ea substantia pauperum offerre sacrificium, aut potius quod qui hoc facit, occidit & immolat filium Dei in conspectu patris sui. Digna certè sententia, quæ serio notetur à diuitibus pauperum oppressoribus, aut seuerè debita exigentibus: imo & ab his qui eleemosynas negant his qui panem & victum necessarium petunt pauperibus, iuxta illud Ambrosij: Pasce fame morientem, si non pauisti, occidisti. Eodem pertinet quod sequitur.

26 *Qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum: qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt.*

GRÆCA breuius sic habent: Occidit proximum: qui aufert victum, & effundit sanguinem: qui priuat mercedem mercenarij. Duo ergo genera hominum comparat homicidis, & similiter vt homicidas habendos incidat, & eos scilicet qui auferunt panem in sudoribus partum & pauperibus, & eos qui mercenarios priuant debita mercede. Et dicitur in nostra lectione, quòd fratres sint qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario: quia similes sunt in peccatis, & fraudator mercedis: quantum in ipso est, mercenarij occisor est: quia subtrahit vnde et viuendum erat. Vnde etiam in scripturis sicut homicidium dicitur clamare in cœlum pro vindicta, vt patet Gen. 4. sic & defraudatio mercedis. Sic enim Iacobus: Ecce, inquit, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat, & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit. Ideoq; monet Dominus per Moysen: Non morabitur opus mercenarij apud te, vsque in mane. Et Tobias eandem legem secutus: Quicunque, inquit, tibi aliquid operatus fuerit, statim ei mercedem restitue, & merces mercenarij apud te omnino non maneat.

27 *Vnus ædificans & vnus destruens, quod prodest illis nisi labor?*

28 *Vnus orans & vnus maledicens, cuius vocem audiet Dominus?*

HÆC dicuntur speciatim contra eos de quibus dictum est, quod ex alieno offerunt, & in genere contra omnes qui externo cultu per oblationem sacrificiorum Deo seruiunt, & interim perseuerant in grauibus peccatis. Tales enim similes sunt duobus, quorum vnus ædificat, & alter quod ædificatum est destruit, aut duobus, quorum vnus bene precatur alicui, & alter malè precatur eidem. Nam tales partim ædificãt & orant, dum scilicet externis cæremoniis Deum colunt, partim destruunt & maledicunt sibiipsis, quia per mala sua opera & perdunt suorum quæ videntur bonorum operum fructum, & Deum contra se ad iracundiam prouocant. Respondetur ergo per has sententias tacitæ quæstioni quæ proponi posset contra illud quod dictum est, Dominum nõ probare dona iniquorum. Quomodo enim non probat ea, cum per ea homo ædificet, hoc est, bona faciat, & alios suo exemplo instruat, itémque oret Deum pro gratia & fauore eius? At, inquit, sit vnus ædificans, & vnus destruens, quid prodest illis nisi labor, hoc est, quam vtilitatem consequuntur præter laborem suum, hoc est, nullam ea labore suo vtilitatem capiunt, sed tantum grauameo. Sic sit vnus orans pro aliquo, & vnus maledicens eidem: cuius vocem audiet Dominus? Vterque enim petit, sed contraria: sicut ibi vterque operatur, sed contraria. Ita qui in vno benè facit, & in altero malè, fructum laborum suorum bonum non percipiet, nec à Deo quicquam impetrabit. Locus hic diligenter notandus est contra eos, qui cum largas faciunt eleemosynas, nõ cessant tamen perseuerare in grauibus peccatis: & cõtra sacerdotes, qui cum sacrificando & prædicãdo ædificent: mala sua vita quod ædificauerunt rursum destruunt. Item contra eos præcipuè qui ædificant ecclesias, & magnas faciunt impensas, sed iniustè ablata non restituunt: quibus debebãt, quique, vt habet Gregorius, quanta tribuunt pensant, sed quanta rapiũt considerare dissimulant. Possunt prædictæ sententiæ etiã accipi quasi dictæ cõtra eos qui cum peccare persistant, ambiunt sacerdotũ preces & oblationes: quia tales sua vita sibi malè precantur, destruunt quod alter ædificare orando pro ipsis conatur, vt sicut in exemplo duo sunt quorum vnius ædificet

Grego. 3. parte cura pastor. admo 22.

ædificet vel oret, alteri destruat vel maledicat: ita & in applicatione alius sit qui ædificet & oret, alius qui destruat & maledicat: Sunt & qui has sententias dictas putant, ad commendandum concordiam & consensionem in religione, vt significetur quod cum mentes hominum discrebant & repugnant in religione, fieri non possit vt Deus huiusmodi societati intersit, eorúmque preces audiat. Vnde Dominus consensum requirit in suis, dicẽs: Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo: ibi sum in medio eorum. Sed prima explicatio proposito magis congruit, atque ad idem valet quod sequitur.

29 *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?*

30 *Sic homo qui ieiunat in peccatis suis, & iterum eadem faciens, quid proficit humiliando se? orationem illius quis exaudiet?*

DIVVS August. variis locis, & potissimum lib. 1. contra lite. Petil. ca. 11. & lib. 2. contra Cresconium ca. 24. 25. & 27. ostendit Donatistas priori sententia abusos, ad ostendendum baptismum ab hæreticis aut malis susceptum esse inefficacem: sicut & prius in consilio Cathaginensi sub Cypriano, episcopi hanc sententiam assumpserunt ad confirmandom rebaptizandos esse ab hæreticis baptizatos, vt patet in sententiis episcoporum illius consilij. Itaque quo Donatistis satis faceret D. Augusti. docet qui impiis baptismum suscipiunt, non baptizari à mortuo, sed baptizari à Christo, qui nunquam moritur, qui solus est ille qui baptizat in spiritusancto. Baptizati autem docet à mortuis qui baptizantur in idolorum templis per sacerdotes idololatras: nam & hi sua habebant baptismata. Monet tamen idem Augusti. prædicto cap. 27. inspiciendos diligenter codices antiquos & maximè Græcos: ne fortè ipsa verba aliter conscripta ex præcedenti & consequenti contextione sermonis alium sensum insinuent. Id certè cum fit deprehenditur mox non esse hic illum sensum quem voluerunt Donatistę, imo nec illum sensum quem, vt satisfaceret eis reddit D. Augustinus. Non enim vt Donatistæ semper citãt, sic habet hic locus. Qui baptizatur à mortuo: quid proficit lauatio illius: sed additur in medio: & iterũ tangit mortuom, (vel tangit eum. vtrumque enim legitur) quæ pars addita manifestè satis ostendit impertinenter hanc sententiam citari de baptismo Christiano, ideoque illam partem studiosè videntur Donatistæ omisisse. D. Gregorius aliquotiens hanc sententiam tractans intelligit eum baptizari à mortuo, & iterum tangere mortuum, qui abluitur à peccato, & iterum illud repetit, vt licet videre lib. 9 epistolarum, epistola 39. & super illud Psalmi pœnitentialis: Sacrificium Deo spiritus, &c. quem & sequitur hoc loco Rabanus. At hic sensus Mysticus est, nec subiectę comparationi congruens. Sciendũ ergo authorem hic agere de baptismo legali qui ex legis præcepto adhibendus erat, cùm quis mortuum aliquem hominem aut quoduis cadauer contigerit, vt scribitur prolixè Numer. 19. Sensus ergo est: Sicut si quis iuxta legem lauetur à mortuo homine vel cadauere quod contigit (potest enim ablatiuus: mortuo, vel esse masculinum vel neutrum) & mox iterum tangit mortuum: nihil lotio eius ei prodest: sic homo qui in peccatis suis, hoc est, propter peccata sua, se affligit ieiunio, & tamen mox eadem repetit, nihil proficit sic se humiliando: hoc est, affligendo per ieiunium, nec eius orationem Deus exaudiet. Est ergo aptissima hæc comparatio, eoq; magis quod illa legalis lotio & baptismus, figura fuerit Christianæ lotionis, quæ fit per pœnitentiam & lacbrymas compunctionis, vt mirum non sit quod sancti patres prædicti, sententiam illam de baptismo, explicauerint de actione pœnitentiæ. Salomon in Prouerb. alio simili pulchrè etiam expressit fœditatem eorum qui in peccatis suis relabuntur: Sicut, inquit, canis, qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam. Quod & Petrus vsurpans addidit aliud simile de sue lota, quæ reuertitur ad volutabrum luti. *Prou. 16.* *2. Petr. 2.*

CAPVT XXXV.

1 *QVi conseruat legem, multiplicat orationem: sacrificium salutare est attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate.*

DIXIT superiori capite quæ sacrificia Deo non placeant, ostenditq; veram pietatem non esse sitam in nudis externis sacrificiis: nunc conuenienti ordine docet quæ sint sacrificia Deo grata, & quibus in rebus verus Dei cultus consistat. Pro, legem, quidam legunt, verbum, alij verbum legis: Græcè est νόμον, legem: proinde ea lectio præferenda est, etsi interpres soleat pro lege transferre, verbum. Pro, orationem, Græcè est προσφοράς, hoc est, oblationes: quanquam in Germanica æditione legatur συμφοράς, sed corruptè vt existimo, pro προσφοράς. Significatur ergo eum qui Dei legem custodit, illa sua obedientia quam Deo exhibet perinde facere, ac si multas Deo offerret oblationes, imo in omnibus actibus quibus lex Dei impletur, sacrificium Deo offerri, vt toties quis Deo sacrificet, quoties præcepta legis exequitur, si ea intuitu Dei & propter Deum sicut oportet adimplet. Cum enim, teste Augustino verum sacrificium sit omne opus quod agitur, vt sancta societate inhæremus Deo, consequens est omnem legis adimpletionem verum esse sacrificium, vt rectè dicatur eum qui conseruat legem multiplicare sacrificia, quanquam credam authorem id magis dixisse, vt significaret quod qui conseruat legem, perinde faciat ac si multa offerret sacrificia, quemadmodum & Samuël dixit: Melior est obedientia quam victimæ. Interpres noster videtur pro προσφοράς legisse προσευχάς. Et debet similiter intelligi, eum qui conseruat legem multiplicare orationem, hoc est, perinde facere, & tam gratam rem Deo facere, ac si multas ad Deum funderet preces, imo seruando legem verè orare Deũ: quia seruando legem, Deum sibi propitium facit. Semper enim orat Deum qui semper bene viuit. Non significatur ergo hac sententia, quemadmodum quidam intelligunt, quod qui vult seruare legem, debet frequenter orare: quia idipsum lex præcipit: sed, quemadmodum Rabanus bene intellexit, significatur quod bene orat qui mandata Dei seruat. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur. Sacrificium salutare, &c. vbi notandum est Græca breuius sic tantum habere, θυσιάζων σωτηρίου ὁ προσέχων ἐντολαῖς: Sacrificator salutaris est qui attendit mandatis, hoc est, qui animum suum apponit ad seruandum mandata, is coram Deo reputatur, quasi qui offert sacrificium salutare, hoc est, *Lib. 10. de ciuit. Dei cap. 6.* *1. Reg. 15.*

quod pro obtenta salute in gratiarum actionem offertur. Itaque & nostra lectio, in qua adiectum est: discedere ab omni iniquitate, sic accipi debet: Attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate, idipsum coram Deo est velut sacrificium salutare, aut potius sacrificium salutaris, quia Græcè est genitiuus, σωτηρίου, quomodo legitur apud Latinum, vt sacrificium salutaris dictum sit, vt in Psalmis dicitur: Calicem salutaris accipiã, hoc est, calicem salutis, & qui pro obtenta salute accipitur, vt dictio salutaris, sit substantiuum pro salute, quomodo sæpè accipitur in scripturis.

2 *Et propitiationem litare sacrificij super iniustitias, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.*

TOta hæc sententia, cuius posterior pars postea ponitur, & prior valde obscura est, & variè legitur: Græcis non est, nec apud Rabanum: qui tamen eius loco habet quod etiam Græcis nõ est: Et deprecatio enim corã oculis Dei inueniet gratiam. Quidam libri habẽt, sacrificij, alij sacrificiis: quidam etiam etsi pauciores habent non accusatiuum, propitiationem, sed, Et propitiatio est litare sacrificium. Nec satis colligi potest vtra lectio sit præferenda, Si legatur accusatiuus, propitiationem: sic est ordinanda sententia: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem sacrificij super iniustitias, hoc est, velut offerre sacrificiũ propitiatorium. Aut si legatur sacrificiis, quod magis placet, sensus est: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem per sacrificia propter commissas iniustitias, & idipsum etiam est velut deprecatio pro peccatis. Itaque illud recedere ab iniustitia, referri debet ad vtranque partem præcedentem. Et si aliqui libri nostram coniecturam iuuarent, crediderim interpretem illam partem vltimã versus præcedentis, iunxisse cum hac sentẽtia, & sic legendũ: Et discedere ab omni iniquitate, est propitiationẽ litare sacrificiis super iniustitias. Vtut est, significatur quod cum quis incipit ex animo discedere ab iniustitia & iniquitate, quòd tunc incipit Deum placare, & hoc ipso veluti veniam delictorum petit & impetrat. Si legatur, & propitiatio est litare sacrificium, intelligi potest, clementiam, qua quis alteri delinquenti in se facilè ignoscit, esse coram Deo veluti litare & offerre sacrificium pro peccatis admissis: quia per huiusmodi clementiam propriorum delictorum venia obtinetur, iuxta illud Saluatoris: Si dimiseritis hominibus peccata eorũ, & pater cœlestis dimittet vobis peccata vestra. Aut sensus est: propitiatio qua quis studet Deum sibi reddere propitium, est velut offerre sacrificium super iniustitias.

3 *Retribuit gratiam, qui offert similaginem, & qui facit misericordiam, offert sacrificium.*

PRiorem partem sic habent Græca in æditione Germanica, ἀνταποδιδοὺς χάριν προσφέρων σεμίδαλιν, quæ cum sint ambigua, & sic verti possunt quomodo noster vertit, aut sic: Qui retribuit gratiam, offert similaginem, quomodo vertendum fuisse, sequens pars demonstrat, vt relatiuum, qui, addatur priori verbo: vnde & in æditione alia ad participium προσφέρων, additur particula similitudinis, ὡς, vt sit sensus: Retribuens gratiam est velut offerens similaginem. Non enim author hic significare voluit quid faciat qui offert similaginem, sed qua re quis coram Deo censeri potest offerre similaginem. Duo ergo hominis officia commendat hæc sententia, per quæ conferri potest quis cum offerente sacrificium, quorum alterum in referendo beneficium ex gratitudine animi, alterum in conferendo beneficium ex affectu misericordiæ. Qui, inquit, pro accepto beneficio rependit gratiam est velut qui offert Deo similaginem, hoc est, florem farinæ, & qui egeni confert eleemosynam, est velut qui offert sacrificium: aut, vt est Græcis θυσιάζων αἴνεσιν, hoc est, sacrificator laudis, hoc est, velut qui sacrificat sacrificium laudis. Imo ipsa eleemosyna verum est apud Deum sacrificium, iuxta illud Pauli: Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus, Dixit superius esse homicidam & illum qui pauperi subtrahit modicum quod habet, & eum qui fraudem facit mercenario, negando quod ei debet. Nunc ergo contra dicit vtrumque Deo velut sacrificium gratum offerre, & eum qui bene merenti beneficiũ rependit, & eum qui pauperi confert quæ sunt ei necessaria. Sic & apud Michæam, facere iudicium & diligere misericordiam præferuntur sacrificiis. Potest per retribuentem gratiam etiam intelligi is qui pro acceptis à Deo beneficiis refert illi gratiarum actionem, quæ dicitur in scripturis sæpè sacrificium laudis Deo gratissimum. Nostra lectio conuenientem proposito habebit sensum, si intelligatur sicut multæ sententiæ, subintelligendo comparationis notam hoc modo: sicut retribuit Deo gratiam, & gratitudinem suam illi ostendit, qui offert ei similem: ita & qui facit misericordiam pauperi, offert ei velut sacrificium laudis & gratiarum actionis, declarátque se gratum esse pro acceptis à Deo bonis.

Hebr. 13.

Mich. 6.

4 *Beneplacitũ est Domino recedere ab iniquitate, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.*

DIXERAT quid facere sit Deo gratum, nũc dicit quid non facere & omittere ei gratum sit, asserens, quod discedere à peccatis sit non solum Deo gratum, sed, quod etiam sit velut deprecatio pro peccatis, aut sacrificium: quo peccata expiantur. Est enim hic Græcis ἐξιλασμὸς, hoc est, propitiatio aut sacrificium piaculare.

5 *Non apparebis ante conspectum Domini vacuus. Hæc enim omnia propter mandatum Dei fiunt.*

NE quia dixit illum sacrificare Domino qui seruat legem, quiq; iustitiam & misericordiam exhibet proximo, & recedit ab iniustitia, videretur a sacrificiis legis homines auocare, rectè subiungit hanc sententiam, quasi dicat: Etsi sic sit vt dixi, tamen memento etiam eius quod lex præcipit. Nõ apparebit in cõspectu Dei vacuus, sed offeres statutis temporibus sacrificia tua. Hæc enim omnia etsi per se parum prosint, tamen propter mandatum Dei sunt facienda. Itaque qui legem seruare vult, etsi in primis ea facere debeat quæ dicta sunt, tamen etiam hæc quæ ad oblationẽ pertinent præstare debet. Citat autem legem quæ est Exod. 23. & 34. & Deut. 16.

6 *Oblatio iusti impinguat altare, & odor suauitatis est in conspectu altissimi.*

QVo magis ad oblationes etsi per se parum gratas, exciret, easque magis commẽdet, duo eis tribuit cum à iustis fiunt, Primum est quod oblatio iusti impinguet altare, hoc est, tanquam

pingue

pingue aliquod & optimum altare ornat. Deoq; Psal. 19. gratum est: quomodo in Psal. dicitur: Holocaustũ tuum pingue fiat, hoc est, tanquam pingue, gratũ sit & acceptum. Quoniam enim quæ pinguia sunt sacrificia, hominibus cõmendantur, & Deo: itẽ quatenus ex liberali fiũt animo, dicitur sacrificium iustorũ pinguefieri, & impinguare altare, eo quod tanquam pingue acceptetur, ob offerentis iustitiam, quæ oblationem ipsius pinguem & gratam facit. Secundo dicit oblationem iusti esse coram Deo odorem suauitatis, hoc est, odorem suauem: iuxta morem loquendi scripturæ, quo rursum aliud nihil significatur, quam eam instar suauis odoris gratã esse Deo. Itaque phrases istæ explicantur, cum subiicitur.

7 Sacrificium iusti acceptum est, & memoriam eius non obliuiscetur Dominus.

PRo, memoriam eius Græcè est *τὸ μνημόσυνον αὐτῆς*, hoc est, memoriale eius scilicet sacrificij. Patet enim ex Græcis relatiuũ, eius, non referendum ad iustum, vt quidã intelligunt, sed ad sacrificiũ. In eo quod dicitur de memoria vel memoriali sacrificij, videtur respectus esse ad id quod in Leuit. præcipitur, vt quod de sacrificiis erat cremandum in altari, dicitur esse memoria vel memoriale sacrificij. Dicit ergo illud quod pro memoria & memoriali offertur de sacrificio iusti coram Domino, non venturum in obliuionem apud illũ, sed verè fore memoriale. Dicitur autem Deus tunc obliuisci alicuius, cùm eius curam non habet, & quod negligit tanquam non esset: Nõ obliuisci autem illius, cuius habet rationem, & quod magnifacit, gratúmque habet.

8 Bono animo gloriam redde Deo, & non minuas primitias manuum tuarum.

OSTENDIT iam in sequentibus quomodo quæ Deo donanda sunt, ei offerenda sint, nempe animo lubenti, vultu hilari, & liberali ac nequaquã auaro animo. Bono, inquit, hoc est, lubenti animo, redde Deo gloriam, vel, vt habent Græca, glorifica vel honora Dominũ, hoc est, cũ tibi per oblationem sacrificiorum decimarum & primitiarum Deus est honorandus, & gloria ei danda, fac id lubenti animo: non ex tristitia aut necessitate, neque ex animi auaritia minuas primitias quas de fructibus tuis offerre debes manibus tuis, subtrahendo scilicet aliquid ex eis, vel eas non liberaliter persoluendo, sed accisè & tenuiter. Simile est quod sequitur, vbi peculiariter decimarum fit mentio, sicut hic primitiarum.

9 In omni dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas.

SANCTIFICARE decimas est eas à reliquis separare, & Deo deputare atque offerre. Id ergo vult fieri in exultatione, hoc est, cum exultatione & lætitia. Hilarem enim datorem diligit Deus, vt ex Prouer. iuxta Septuaginta citat Paulus. Posset & hic intelligi sensus: Per exultationẽ & lætitiam fac vt decimæ quas persoluis sanctæ
2. Cor. 9. sint, & gratæ Deo. Mysticè iuxta Rabanum & primitias & decimas Deo offerimus, & cum ei & bonorum nostrorum operum initium acceptum ferimus & consummationem: quia in denario numero perfectio designatur, & decimæ post collectionem fructuum redduntur.

10 Da altissimo secundum datum eius, & in bono oculo adinuentionem facito manuum tuarum.
11 Quoniam Dominus retribuens est, & septies tantum reddet tibi.

DIXERAT hilariter dandum, iam verò etiã liberaliter dandum docet. Bonus oculus enim hic dicitur oculus liberalis & largus, sicut supra oculus nequam, dicitur oculus auarus & parcus: qui cũ tristitia aspicit quod dandum est, & non fauet ei cui datur. Pro adinuentionẽ facito manuũ tuarum: Græcis tantũ est, *καθ᾽ εὕρεμα χειρός σου*, hoc est, inuẽtionẽ manus, vt repetatur verbũ, da. Et sit sensus: da bono oculo quicquid inuenerit manus tua, ita vt ne melioribus seruatis peiora deligas quæ offeras, quemadmodum fecit Cain.
Gen 4. Aut da quod Dei dono manus tuæ cõparauerunt & acquisiuerunt. Omnino autẽ crediderim non vnica scribendum dictione *καθεύρεμα*, sed diuisim *καθ᾽ εὕρεμα*, secundũ inuentionem, vt respõdeat ei quod in primo membro dicitur, *κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ*, hoc est, secundũ donationem eius. Ita & in nostra lectione diuisim legendum videtur: ad inuentionem facito manuum tuarum, hoc est, facito iuxta quod inueniunt manus tuæ, aut iuxta quod manibus tuis acquisisti. Quid enim est alioqui: facito adinuentionẽ manuum? Nisi, facito, accipiatur pro offeras. Dicit ergo, Da altissimo secundum quod ipse dedit tibi, vt si multũ tibi dederit, vicissim & tu illi multum des: si parum: etiam ex illo dare non omittas quod debes. Et quo ad lubẽter & liberaliter dandum magis prouocaret, subiicit: Quoniam Dominus est retributor eorũ quę ei dantur, & quantum à te accipit, septies tantum reddet tibi, hoc est, multiplicatum valde reddet: iuxta illud Pauli: Qui administrat semen seminan- 2. Cor. 9.
ti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ. Duas ergo indicat rationes, ob quas lubenter & liberaliter Deo dandum sit, videlicet & quia ipse meritus est qui omnia dedit, & quia abundè remuneraturus.

12 Noli offerre munera praua, non enim suscipiet illa, & noli inspicere sacrificium iniustum, quoniam Dominus iudex est, & non est apud illum gloria personæ.

PRo, noli offerre munera praua: Græcis est *μὴ δωροκόπει*, hoc est, Ne decurtes vel minuas munera, vt scilicet per auaritiam ab eo quod dãdũ est Deo aliquid abradas, tibique reserues. Itaque offerre munera praua, est offerre munera per decurtationem & auaritiam deprauata, qualia
Dominus reiicit apud Malachiam dicens: Si offe- Mala 1.
ratis cæcum ad immolandum, nónne malum est, & si offeratis claudum & languidum, nónne malum est: offer illud duci tuo si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum. Pro: noli inspicere sacrificium iniustũ est, *μὴ ἐπέχε θυσίᾳ ἀδίκῳ*, hoc est: ne attendas sacrificio iniusto: sic scilicet vt illud fiduciam tuam colloces, & putes te eius contemplatione acceptum fore Deo. Sic ergo etiam est intelligendum quod legimus: Noli inspicere sacrificium iniustum, vel potius: vt Rabanus legit: Noli respicere in sacrificium iniustũ, hoc est, cũ rapina iniuriaque alterius coniunctum, fraude ac violentia comparatũ. Subiicit rationem: Quoniam, inquit, Dominus iudex est, & iudex planè incorruptus, apud quem dignitas & excellentia, quam quis ha-

sit verbum absolutum, vt: non elongabit: sit positum pro: non diu differet, aut, in longum tempus protrahet. Mox, inquit, vt Dominus inspexerit causam pauperis, nô differet diu, sed iudicabit pro iustis, & faciet iudicium: & is qui fortissimus est, ita vt sententiam suam exequi possit facilè, nec ei quisquam resistere valeat, non habebit in iustis ad se clamantibus, hoc est, erga vel super illos, patientiam vel longanimitatem, hoc est, non longanimem se exhibebit erga illos se inuocantes, ita vt differat eos exaudire & vindicare. Est enim hic Græcis verbum, μακροθυμεῖ, quod significat longanimē esse, quod & est: Lucæ. 18. in parabola quæ huic loco valde similis est, de vidua importunè appellante iniquū iudicem, vbi Christus Deum conferendo cum iniquo iudice per importunitatem superato, ait: Deus autē non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis? Dico vobis, quia cito faciet vindictam illorum.

20 *Quousque contribulet dorsum ipsorum, & gentibus reddet vindictam.*
21 *Donec tollat plenitudinem superborum, & sceptra iniquorum contribulet.*
22 *Donec reddat hominibus secundum actus suos, & secundum opera Adæ, & secundum præsumptionem illius.*
23 *Donec iudicet iudicium plebis suæ, & oblectabit iustos misericordia sua.*

HIs quatuor versibus significatur quæ sequētur Dei iudiciū, de quo locutus est, Illa enim particula, donec, hic accipitur vt sæpè in scripturis, vt significet quid aliquando euenturum sit. Et prioribus quidem duobus versibus significatur, quid orantibus iustis, Dei iudicio euenturum sit oppressoribus iustorum. Vbi relatiuum ipsorum, apud nos non habet expressum antecedens, sed subintelligendum est de his contra quos orant, vt iusti liberentur ab eis. Græcis est pro, Ipsorum, ἀνελεημόνων, hoc est, immisericordem: qui scilicet sine misericordia crudeliter opprimūt iustos, nec eorum querelis & precibus mouentur. Verbum contribulet, positum est vtrobique pro conterat & confringat. Dorsum eorum conterendum dicit, vt: qui dorso suo duro & forti incubuerint dorso iustorum & oppresserint eos. Itaque per dorsum eorum, significatur eorum fortitudo & violentia quæ confringenda dicitur; sicut & per scripta eorum, significatur illorū dominium, quo alios conterere solebant. De gentibus vindicandis peculiariter dicit, significans idololatras: quia ab illis in circuitu habitantibus electus Dei populus Israëliticus & prius semper & etiam tūc cum hæc scriberentur, grauia & dura patiebatur. Tertius versus generaliter comprehendit quid Dei iudicio omnibus & bonis & malis euēturum sit, nempe quod omnibus reddet secundum actus suos. Cæterum nomen, Adæ, hic non videtur accipiendum vt sit nomen proprium protoplasti, cum Græcis priori loco vbi noster vertit, hominibus, sit, ἀνθρώποις, homini: posteriori loco, ἀνθρώπων, hominum. Accipiendum ergo, sicut aliquoties in scripturis, teste Diuus Hieronymo, vt sit nomen appellatiuum pro, homine. Pro, præsumptionem, est, ἐνθυμήματα, hoc est, cogitationes, quales quisque sibi præsumit & eligit. Significatur ergo Deum non tantum redditurum homini secundum opera eius, sed etiam secundum cogitationes, & ea quæ quisque corde præsumit & cogitat antequam faciat opere. Quartus versus vltimo loco comprehendit quid peculiariter per iudicium Dei, sumpto supplicio de impiis oppressoribus, eueniet iustis vim in hoc mundo passis, nempe quod Deus iudicabit iudicium pro plebe sua, sicque oblectabit illos sua misericordia, qua eos benignè liberauit ab impiorum violentia, & pro patientia ipsorum æterna eos remunerabit lætitia. Bene enim prius meminit iudicij ipsorum, & postea iuditij iustorum: quia iustos oblectabit conspecta impiorum vltio. Vnde & Christus eodem ordine dicit: Ibunt hi in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternam. Bene etiam iudicio iustorum coniungit misericordiam: quia sine misericordia non fiet, iuxta illud: Qui coronat te in misericordia & miserationibus. Matt.25. Psal.102.

24 *Speciosa misericordia Dei in tempore tribulationis, quasi nubes pluuiæ in tempore siccitatis.*

IN Græcis est, ὡς ὡραῖον, Quam speciosa, vt sit eactamatio Sapientis de misericordia & ope Dei adueniente in calamitate. Pro: speciosa, etiam verti potest, opportuna vel tempestiua: quia vtrumque dictio Græca significat, & magis conuenit proposito hæc posterior significatio propter subiectam similitudinem: quasi nubes pluuiæ, hoc est, nubes pluuiosa, & pluuiam diffundēs. Ea enim elegantius dicitur tempestiua in tempore siccitatis quam speciosa, quamuis etiam speciosa rectè dicitur: quia conueniens. Pulchra ergo & apta est hæc comparatio, quæ significat, quod quemadmodum pluuia valdè est expectata in tempore siccitatis, & ob id valdè grata, iucunda & conueniens: ita & Dei misericordia valdè grata est his qui in tempore tribulationis eam diu desiderauerunt. Indicatúrque rectè ratio quare Deus ad tempus suos sinat affligi, nec semper statim liberet, nimirum vt tanto gratior sit Dei consolatio & benignitas, quo diutius est desiderata. Vnde sancti dicunt: Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. &: In conuertendo Dominus captiuitatem nostram, facti sumus sicut consolati. Tunc repletum est gaudio os nostrum, & lingua nostra exultatione. Vbi etiam additur similitudo qua hic Sapiens vtitur: Conuerte Domine captiuitatem nostram, sicut torrens in austro. Psal.89. Psal.125.

Capvt xxxvi.

1 *MIserere nostri Deus omnium, & respice nos & ostende nobis lucem miserationum tuarum.*

VONIAM in superiori capite ostendit quantum valeat oratio humilis & afflicti Deum colentis, & quam ad exaudiendum suos pronus sit Deus: subiungit iam ardentem ad Deum orationem, qua misericordiā Dei orat impendi populo eius qui tum erat populus Iudaicus à gentibus grauia perferens, sicut nunc est populus Christianus etiam ipse à suis pressus inimicis. Et quoniam superiorem sermonem clausit de Dei misericordia, ab ea hic incipit, orans vt Dei misericordia liberentur à gentium oppressione, atque ad gloriam potentiæ eius declarandam digna vindicta de gentibus sumatur: Dei verò populus dispersus colligatur à sua dispersione, atque in pristinum statum restituatur. Est autem oratio hæc satis clara, sed in ea multa verba sunt à nostro

addita, sicut & alibi, quæ in Græcis non habentur, vt in hac sententia illud, ostende nobis lucem miserationum tuarum. Quo petitur vt Deus exhibeat suis gratiæ suæ fauorem, quo tanquam luce quadam recreentur liberati à calamitatum tenebris. Huiusmodi enim fauoris declaratio sæpè in scripturis lucis nomine designatur, vt dictum est.

2 *Immitte timorem tuum super gentes quæ non exquisierunt te, vt cognoscant quia non est Deus nisi tu, vt enarrent magnalia tua.*

EA pars, vt cognoscant, &c. non est Græcis, sed addita est ex sequentibus, vt intelligatur quo fine petatur immitti timor Dei in gentes, nempe non in malum gentium: sed in gloriam Dei. Quomodo immitti velit timorem Dei in gentes indicat versu sequenti.

3 *Alleua manum tuam super gentes alienas, vt videant potentiam tuam.*

ALLEVA, inquit, manum tuam, hoc est, dilucidè & magnificè ostende in gentibus alienis à cultu tuo potentiam tuam, sumendo de eis grauem aliquam vltionem, & operando in eis mirabilia, vt videant potentiam tuam, sicq; te timere incipiant. Sæpè enim nomine manus: Dei potentia in scripturis significatur, quam cum Deus manifestè & magnificè atque potenter aliquibus signis declarat, siue in redimendo populo suo, siue in vindicando impios, eleuare manum dicitur, & in brachio excelso: manúque sublata aliquid facere: vt cum dicitur populum duxisse ex Ægypto in brachio excelso.

4 *Sicut enim in conspectu illorum sanctificatus es in nobis, sic in conspectu nostro magnificaberis in eis.*
5 *Vt cognoscant te, sicut & nos cognouimus quoniam non est Deus præter te Domine.*

GRÆCIS non est coniunctio, enim, sed deprecatiuè dicitur sicut prius, magnificeris. Iuxta nostram lectionem hæc est connexio. Alleua: hoc est: eleua manum tuam super gentes: quia si id feceris: magnificaberis in eis nobis videntibus: sicut ipsis videntibus, sanctificatus es in nobis. Porro duobus modis sanctificatur Deus in populo suo: in conspectu gentium: nempe & cum pro salute populi videntibus populis mira designat, vt fecit in liberatione populi ex Ægypto: atque alias sæpè, & cum populum suum ob peccata grauiter affligit: non sinens eorum peccata inulta. Ibi enim declaratur sanctitas bonitatis eius: hic sanctitas iustitiæ. De vtroque modo hic locus intelligi potest quamuis de priori potius: de quo & apud Ezechielem dicitur. In odorem suauitatis suscipiam vos: cum eduxero vos de populis: & cōgregauero vos de terris in quas dispersi estis, & sanctificabor in vobis in oculis nationum. Ezec. 20.

6 *Innoua signa, & immuta mirabilia, glorifica manum, & brachium dextrum.*

HOC est, noua edede signa atque miracula, & præ his quæ olim operatus es: fac iam alia & diuersa mirabilia: sicq; gloriosam iam fac potentiam tuam & fortitudinem: qua tanquam brachio dextro admiranda designare soles.

7 *Excita furorem, & effunde iram: extolle aduersarium, & afflige inimicum.*

CVM Deus dissimulare videtur hominū peccata, furor eius & indignatio quiescere videtur, contra verò illam excitare dicitur, cum ad vindicandum se parat: sic & effundere iram dicitur, cùm grauem aliquam immittit vltionem. Sic & in Psalm. 78. & apud Iere. c. 10. dicitur. Effunde iram tuam in gentes quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum non inuocauerunt. Ad quæ loca hic allusum est. Porrò, extolle, hic positum est non pro exaltare & eleuare, sed pro sustollere, & ex hoc mundo tollere, sicut & efferre, vtrumque significat. Videtur autem de singulari aliquo tyranno loqui, à quo tum populus premebatur, quamuis possit & singulare accipi positum pro plurali.

8 *Festina tempus, & memento finis, vt enarrent mirabilia tua.*

GRÆCIS est, σπεῦσον καιρόν, vnde patet, tempus apud nos esse accusatiui casus, & proinde verbum, festina, apud Græcos & nos positum transitiuè pro fac festinare, quomodo & Tacitus passiuo verbo vsus est, scribens de moribus Germanorum: Nec virgines festinantur, hoc est, cito ad coniugium abripiuntur. Pro, finis: Græcis est, ὁρκισμοῦ, hoc est, iuramenti, quod scilicet fecisti patribus nostris, promittens eis te semper adfuturū semini eorum. Noster legisse se declarat, ὁρισμοῦ, quod, finem significat aut magis definitionem & decretum, à verbo, ὁρίζω, quod, definio & finem statuo, significat: vnde apud nos nomen finis, accipi debet pro eo quod definitum est & decretum, vt sit sensus: Fac Domine celeriter Psal. 101. adesse tempus vltionis inimicorum nostrorum & liberationis nostræ: quasi dicat cum Psalmista: quia tempus miserendi nostri, quia venit tempus. Et memento eius quod finitum est & decretum à te, etiam iuramento interposito deliberando nos, & vindicando hostes nostros, vt ipsi experti tuam potentiam, vel inuiti agnoscere & enarrare cogantur mirabilia opera tua. Verisimile autem est Sapientem, qui iam ex Daniele intelligere potuit instare tempus aduentus Messiæ: qui expectabatur tanquam liberator populi Israëlitici: in hac sua oratione in illius etiam aduentum respexisse & optasse vt ille mox adesset ad liberandum eos ab omnibus gentibus, sub quarum seruitute premebantur.

9 *In ira flammæ deuoretur qui saluatur, & qui pessimant plebem tuam, inueniant perditionem.*

PER iram flammæ, vltio ignis significatur. Per eum qui saluatur, pro quo Græcis est, ἀνασωζόμενος, significatur secundum quosdam is qui euadit & superest vni vltioni, vt sit sensus: Qui superest, & euaserit gladium tuum, deuoretur flamma ignis. Quidam non malè intelligunt eum qui securo est animo & saluum se putat. At magis placet Lyrani & Dionysij interpretatio, qui intelligūt hic peti vt qui in præsenti vita saluus est à vindicta Dei, deuoretur à grauissima vltione ignis infernalis. Verbum pessimare, vt & alibi, positum est, hic pro affligere, &, vt Lyra habet, pessimè tractare.

10 *Contere caput principum inimicorum, dicentium, Non est alius præter nos.*

GRÆCA habent pluraliter, κεφαλάς, capita, & pro, ἐχθρῶν, inimicorum, vt noster legit, quædam exemplaria habent, ἐθνῶν, gentium. Conterere caput vel capita principum, est eorum factum & elationem confringere, aut eos penitus

perdere

Psal. 67. perdere sicut in Psalmis dicitur: Deus confringet capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulantium in delictis suis. Cùm enim caput alicuius confringitur, penitus sine reparationis spe perit. Benè autem caput confringi petit, quia in eo superbia ostentatur: quæ notatur cum dicunt: Non est alius præter nos, quod si ad principes referatur, intelligi potest eos gloriari se non agnoscere Deum aliquem super se, vt quidam iactare ausi sunt. Aut significat neminem esse illis similem, & neminem esse, qui si ad ipsos conferatur, vel esse dicendus sit, aut non esse homines, sed potius velut pecora quædam, quomodo etiam ea vox ad omnes populi hostes referri potest.

11 *Congrega omnes tribus Iacob, (& cognoscant quia non est Deus nisi tu, & enarrent magnalia tua,) & hæreditabis eos sicut ab initio.*

POST dignam vltionem hostibus imprecatam, multis versibus bona precatur populo Dei. Græcis tantum est, Congrega omnes tribus Iacob, & hæreditate eos sicut ab initio. A tempore Ezechiæ regis Iuda cœperunt dispergi tribus Israëliticæ, quæ ex parte cœptæ sunt congregari sub Cyro primum, & deinde sub Dario, sed rursum sub regibus Græcorum grauia sæpè Iudæi passi sunt, & in varias regiones dispersi, atq; etiam in seruitutem plerique abducti, ita vt Iosephus
Libr. 12. Ant. c. 2. scribat à Philadelpho rege Ægypti manumissos Hebræos centum viginti millia. Petit ergo omnes tribus Israël ex omnibus mundi partibus colligi in patriam suam vt sublatis omnibus qui populo Dei dominabantur, solus Deus Israëlem velut in suum peculium & hæreditatem possideat, sicut in principio cum populum illum ex Ægypto liberatum sibi assumpsit solus illorum Dominus existens. Hæc autem petitio non nisi in Messia spiritualiter impleta est in quem omnes sancti illius temporis respiciebant. Ille enim mortem subiit, vt filios Dei qui erant dispersi congregaret in vnum, hoc est, in vnam sanctam ecclesiam. Neque
Ioan. 11. enim omnes vno loco consistere possent, nec vellent. Per illum factum est vt sublatis omnibus idolis, vnus solus Deus in toto mundo ab electis agnoscatur & colatur, sicque enarrantur per vniuersum mundum mirabilia eius.

12 *Miserere plebi tuæ, super quam inuocatum est nomen tuum, & Israël, quem coæquasti primogenito tuo.*

GRÆCE est, λαὸν κεκλημένον ἐπ' ὀνόματί σου, hoc est, plebi vocatæ in nomine tuo. Idem significatur nostra lectione. Dei enim nomen inuocari super populum, est eum populum Dei censeri nomine, vt scilicet dicatur populus Dei, quemad-
Isaia. 4. modum eum in Isaïa dicunt mulieres viro, tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, petunt eius nomine vocari, & vxores eius haberi & dici. Pro, coæquasti primogenito, quædam Græca habent, πρωτογόνῳ ὡμοίωσας, assimilasti primogenito, quod secutus est noster interpres. Alia habent, πρωτότοκον ὠνόμασας, primogenitũ nominasti. Idem vtraque lectione significatur. Alluditur enim ad illud quod dicitur in Exodo: Filius meus primogenitus Israël. Coæquasse ergo vel assimilasse dicitur Deus Israëlem suo primogenito, quia eum primogeniti loco habuit, ita vt necesse non sit hic nomine primogeniti intelligere Christum filium Dei, naturalem, quasi author significare voluerit illi Israëlem esse coæquatum aut assimilatum.

13 *Miserere ciuitati sanctificationis tuæ Ierusalem, ciuitati requiei tuæ.*

POST communem pro populo precem, subiungit peculiarem pro Ierusalem orationem, cui duplicem tribuit titulum, vt vtroque non me Deum ad misericordiam impendendam prouocaret. Vocat enim ciuitatem sanctificationis eius, siue quia Dei sanctitas ibi per externum cultum declarabatur, siue, quia ibi erat templum quod in scripturis dicitur sanctificatio & sanctuarium Dei. Vocat ciuitatem, vel, vt est Græcè, locum requiei, quia in eo Deus elegit peculiariter habitare & quiescere, tanquam in loco sibi præ aliis grato & placenti.

14 *Reple Sion inenarrabilibus verbis tuis, & gloria tua populum tuum.*

SVBIVNGIT & peculiarẽ precem pro monte Sion, in quo erat templum Domini. Non est autem legendum, virtutib. vt multi libri habent, sed verbis, cùm Græcis sit, λογία, quæ dictio propriè oracula significat, quæ in templo ædi solent. Conuenit tamen etiam omnibus verbis, Dei, quia omnia pro oraculis habenda sunt. Petitur ergo vt Deus in Sion adimpleat magnifica sua promissa: aut vt in Sion Deus copiosè ædat oracula sua, deque vt ibi eloquia ipsius abundè populo proponi & exponi possint, sicque etiam populus Dei impleatur gloria Dei, quod tunc fit, cum promissiones suas Deus in eo implet, & cum in eo oracula sua ædit, denique cùm Dei cognitio det scripturarum explanationem in populo ipsius perficitur. Dicuntur autem Dei verba inenarrabilia vel ineffabilia, quia mystica sunt & secreta, nec vnquam satis explicari valent, nec intelligi aut rectè expli-
cari nisi spiritu sancto docente possunt. Omnis 2. Pet. 1.
enim scriptura prophetiæ, propria interpretatione non fit. Hæc oratio impleta perfectè est in aduentu Messiæ, quando in Sion & in templo ipse Dei filius nouam legem populo docere cœpit, suáque præsentia & doctrina populum Israëliticum magna gloria decorauit.

15 *Da testimonium, quia ab initio creatura tua sunt, & suscita precationes quas locuti sunt in nomine prophetæ priores.*

GRÆCA non habent, quia, sed τοῖς ἐν ἀρχῇ κτίσμασί σου, hoc est, his qui in initio creaturæ tuæ fuerunt. Et vnum ex exemplaribus monasterij Tongerlensis habuit, qui, non quia: quæ lectio Græcis consentit, & ob id præferẽda est, vt sit sensus: Da testimonium, hoc est, declara qui sint quos ab initio tibi in tuos creasti, hoc est, quos populũ tuum fecisti. Sic enim Deus sibi Israëlem creauit ab initio, cum eum ex Ægypto mirabiliter liberatum suum esse fecit. Petitur ergo vt eius rei detur testimonium, quòd fit, cùm Deus simili ratione suum populum redimit & restituit, quo aliquando eum sibi creauit, & suũ esse fecit. Idem sensus est, si pro κτίσμασιν, hoc est, creaturis, legatur, vt quædam Græca habẽt, κτήμασιν, hoc est, possessionib. tuis, vel his quos ab initio possedisti. Idem etiam erit sensus, si legatur cõiunctio, quia, & accipiatur

pro,quod.Pro,precationes,Græca habent, προφητείας, prophetias. Vnde veriſimile eſt interpretem vertiſſe prædicationes vel prædictiones. Certè Rabanus exponit promiſſiones. Noſtri exponũt precationes,deprecatorias prophetarum prædicationes, qualis eſt illa: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, &: Oſtende nobis miſericordiam tuam,& ſalutare tuum da nobis,& his ſimilia. Porro ſuſcitare prophetarum dicta, eſt ea opere implere, & quæ ad tempus quieſcere videbantur & quaſi emortua,facto exhibere quaſi viua.

16 *Da mercedem ſuſtinentibus te, vt prophetæ tui fideles inueniantur,& exaudi orationes ſeruorum tuorum.*

MERCEDEM vocat expectatum à Deo beneficium, quod dari vult iis qui patienter Deum expectauerunt, ne ſcilicet fruſtrentur ſua expectatione, ſed vt pro merito ſuæ patientiæ & fiduciæ illud obtineant,vt prophetæ,qui prædixerunt Deum ſuis inuocantibus ſe ad futurum, & miſſurum illis liberatorem Meſſiam inueniantur veraces.

17 *Secundum benedictionem Aaron da populo tuo(& dirige nos in viam iuſtitiæ) vt ſciant omnes qui habitant terram,quia tu es Deus(conſpector)ſæculorum.*

GRÆCA non habent,da populo tuo: ſed περὶ τοῦ λαοῦ σου,hoc eſt,de populo tuo: ſicq; veriſimile eſt interpretem vertiſſe, ſed cùm non benè intelligeretur,de, mutatum eſſe in, da. Coniungitur autem Græcis illa pars,ſecundum benedictionem Aaron,cum præcedenti parte hoc modo: Exaudi orationes ſeruorum tuorum ſecundum benedictionem Aaron, de populo tuo,hoc eſt,pro populo tuo factam. Alludit ad benedictionem illam quam Aaron iuſſus fuit à Deo impendere Iſraëlitis,vt eſt in Nume.6. vbi ſic habetur: Sic benedicetis filiis Iſraël, & dicetis eis: Benedicat tibi Dominus,& cuſtodiat te. Oſtendat Dominus faciem ſuam tibi, & miſereatur tui. Conuertat Dominus vultum ſuum ad te,& det tibi pacem,& additur: Inuocabuntq; nomen meum ſuper filios Iſraël, & ego benedicam eis. Petitur ergo vt iuxta eam benedictionem côtingat populo,& exaudiat Deus orationem ſeruorum ſuorum. Quod ſequitur,& dirige nos in viam iuſtitiæ, Græcis non eſt, ſicut nec nomen,conſpector, ſed tãtum,tu es Dominus ſæculorum, omnium ſcilicet, hoc eſt, Dominus imperans omnibus ſæculis. Germanica tamen æditio habet, tu es Dominus Deus ſæculorum,vt videri poſſit interpretem pro, θεὸς, vertiſſe côſpectot,quia Deus dicitur Græcis,θεὸς,eò quòd omnia videat. Cæterum tota hæc oratio etſi ad literam pertineat ad veterem populum,tamen ſicut & aliæ eius populi preces in Pſalmis,etiam pertinet ad populum Chriſtianum in myſtico ſenſu,eique facilè accommodari poteſt, quemadmodum & in officio eccleſiaſtico in ſabbatho quatuor têporum. Quadragesimæ ex perſona eccleſiæ vſurpatur.

18 *Omnem eſcam mandacabit venter, & eſt cibus cibo melior.*

19 *Fauces contingunt cibum feræ, & cor ſenſatum verba mendacia.*

POST orationê ſuperioribus rectè ſubiectam, redit Sapiens ad præcepta & monita, nouum hîc auſpicans argumentum, quo docet in rebus & verbis delectum habêdum,quam doctrinam continuat etiam in ſequenti capite. Vt autem hic locus rectè intelligatur, notandum corruptè hic ab omnibus penè legi,& cor inſenſatũ,cum ex Græcis côſtet legendum,cor ſenſatum,quomodo maniſeſtè legit & exponit Rabanus, vnde & in Gloſſa Ordinaria ponitur vtraque lectio. Græcè enim eſt,καρδία συνετὴ,cor prudens aut intelligens.Pro, fauces,eſt,φάρυγξ γεύεται, hoc eſt,guttur guſtat. Eſt ergo ſenſus horum duorum verſuum: Quemuis quidem cibum recipit & manducat venter, eſt tamê vnus cibus alio melior & eligibilior. Quis autem melior ſit, fauces guſtu diſcernunt. Illæ enim guſtu percipiunt qui cibus ſit ferinus, quis communis,& delectabilem à minus grato diſtinguunt. Ita ſimiliter etſi omnem ſermonem auris hominis admittat & recipiat, magna tamen ſermonum eſt diuerſitas, quam diſcernere rectè non poteſt niſi cor prudens, quod contingit, percipit, & indicio ſuo diſcernit verba mendacia à veris. Apta ergo eſt hęc comparatio qua rectè auris hominis comparatur ventri,quòd ſicut hic quemuis cibum admittit,bonum & malum,delicatũ & communem: ita illa admittit & percipit auditu quemuis ſermonem. Cor autem hominis prudens côparatur gutturi,quòd ſicut illud,ſi non ſit infectum,diſcernit cibos: ita cor prudens perceptos aure ſermones diiudicat. Eoque magis hęc côparatio eſt accommoda,quod ſermo ſit quaſi animi cibus & paſtus, vel ſalutaris vel pernicioſus,Ideòque hac comparatione oſtenditur in his quę auditu percipiuntur, vnde mens paſcitur, non minorem delectum habendum, quàm habetur in cibis vnde corpus paſcitur. Proinde & ſi dixerimus aurem hominis hic rectè comparari ventri,tamen ſi penitius ſimilitudinis vis inſpiciatur, magis conuenit intelligere, mentem hominis comparari ventri,quod illa omnia recipiat ſicut venter, ſitque quaſi venter animi, in quê vt ne noxius intromittatur ſermo, prudentiæ eſt diſpicere, cuius prudentiæ vim & fructum etiam ſequens ſententia oſtendit,

20 *Cor prauum dabit triſtitiam, & homo peritus reſiſtet illi.*

PRO peritus,eſt, πολύπειρος, hoc eſt,multa expertus. Pro cor prauum,eſt,καρδία στρεβλὴ,,cor diſtortum,quòd rectè prauum dicitur,ſed plus eſt quàm malum verſutum ſcilicet & fallax, & cuius fallacia non facilè percipitur. Senſus ergo eſt: Cor diſtortum ſuggeret multis triſtitiæ & doloris occaſionem & verbis ſuis & factis: at homo qui rerum habet experientiam,facilè reſiſtet ei,quia occurret eius fallaciis, ſua enim ſagacitate percipiet qua mente quid à quoque dicatur.

21 *Omnem maſculum excipiet mulier, & eſt filia melior filia.*

CERTVM eſt legêdum eſſe,filia melior filia, non autem, vt quidam legunt, melior filio, cum Græcè ſit, ἔστι δὲ θυγάτηρ θυγατρὸς κρείσσων, eſt autê filia melior filia. Poſtquam docuit delectum habendum in auditis ſermonibus, docet etiam de delectu habêdo in côiugio, & ſignificat maiorem delectũ adhiberi in mulieribus atq; vxoribus ducêdis,quàm in viris,maximè q; ad formã pulchritudinemq; attinet. Prætermiſſis ergo variis huius loci tractationibus,ſenſus eſt: Mulier nuptura facilè quéuis maſculũ excipiet vel ſuſcipiet in virũ, nec

nec ita vt in plurimum solicita est ad discernendum qualis sit futurus maritus, maximè quod ad pulchritudinem attinet, quæ non magnopere in viris requiritur. At inter filias in coniugium ducendas vna alteri longè est præferenda, atque delectus earum diligenter est habendus, vt non quæuis statim ducatur, sed inter multas deligatur quæ formæ pulchritudine commendata sit. Hæc enim in fœminis magis expetenda est, quam in viris. Vnde subiicitur.

22 *Species mulieris exhilarat faciem viri sui, & super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium.*

SEnsus est: pulchritudo mulieris facit hilarem vultum viri sui, & excedere facit desiderium & amorem sui, super omnem aliam hominis concupiscentiam. Nihil enim aliud naturaliter magis ad desiderium sui accendit hominem quàm pulchritudo mulieris. Proinde in ducenda vxore indicat formæ habendam rationem, quæ in coniugio virum oblectet, & in amore conseruet. Verum ad significandum non solum formæ habēdam rationem, sed etiam morum & virtutum, sine quibus mulierem formosam comparat Salomon circulo aureo in naribus suis, ideo subiicit. *Prou. 11.*

23 *Si est lingua curationis, est & mitigationis & misericordiæ, non est vir illius secundum filios hominum.*

GRæca clarius habent priorem partem hoc modo, εἰ ἔστιν ἐπὶ γλώσσης αὐτῆς ἔλεος καὶ πραΰτης καὶ ἴασις. Si enim in lingua eius misericordia (vel clementia) & mansuetudo & sanitas. Vnde patet malè quosdam legere: Sic enim lingua. &c. Patet item melius omitti secundum verbum, est, quod abest in plerisque scriptis, vt vera lectio sit: Si est lingua curationis & mitigationis & misericordię. Sic enim habent multa scripta, sic & Biblia quædam Romæ impressa anno 1471. & est sensus: Si præter formam, quæ maximè solet homines mouere, & ad coniugium pertrahere, est etiam in vxore lingua blanda, quæ sua mansuetudine & clementia possit etiam iratum & tristem animum mariti curare, mitigare, & ad misericordiam flectere atque clementiam: tunc sanè maritus eius non est similis filiis hominum, sed fœlicissimus est & communem hominum conditionem excedit. Quo significatur rarò id accidere vt & pulchram quis nactus sit vxorem, & simul linguæ blandæ atque mansuetæ, cùm ferè pulchra mulier ob pulchritudinem sibi nimis placens superba, & acerba sit, parumque blanda in verbis suis.

24 *Qui possidet mulierem (bonam) inchoat possessionem: adiutorium secundum illum est & columna & requies.*

BONAM non est Græcis, nec apud Rabanum. Non enim hic significare voluit Sapiens quid bonitas mulieris viro afferat, sed quid boni viro afferat coniugium initum, quamuis id maximè locum habeat cum obtinetur vxor bona. Pro, qui possidet, est ὁ κτώμενος quod etiam verti potest, & proposito congruentius: Qui acquirit vxorem. Postquam enim docuit cum delectu vxorem accipiendam, subiicit iam coniugij commendationem, ostendens illius commoda, Qui, inquit, acquirit vxorem, eamque iam habere incipit, is hoc ipso incipit habere possessionem, tum quia in præcipua & prima possessione ac substantia verò est deputāda, tum quia ante coniugiū veluti vagus & instabilis ferè non habet stabilem ac certam habitationem, & quia tunc nactus & initium alendi familiam, & parandarum solidè facultatum, cùm habet sociam vitæ, & adiutricem rei familiaris, quæ per vxorem maximè asseruari debet, sicut virorum operæ parari & conquiri. Vnde sequitur, adiutorium secundum illum est, hoc est, vxor est adiutorium viri, simile illi & viro accommodatū. Alluditur enim ad illud quod Dominus dixit: Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium simile sibi: vbi pro, adiutorium simile sibi, Hebræis est, adiutoriū quasi corā ipso. Septuaginta verò habent vt hic, βοηθὸν κατ' αὐτόν, hoc est, adiutorium secundum ipsum, vel iuxta ipsum, hoc est, vt vertit D. Hiero. simile sibi. Pro eo quod sequitur, & columna vt requies, Græcè est, καὶ στῦλον ἀναπαύσεως, hoc est, columnā quietis. Vnde verisimile est interpretem scripsisse non, columna, vt requies, sicut passim legitur, sed, columna & requies: quemadmodum duo scripta emendatissima habebant noua manu correctum. Sensus ergo est: quòd vxor sit viro quasi columna in qua qui prius vagus erat, iam quiescere & firmiter subsistere, & cui sua omnia conseruanda committere potest. Idem intelligendum, si legatur, columna vt requies, hoc est, ipsa est columna, tanquam quæ sit requies viri. Pergit in coniugij commendatione, cùm subiicit.

25 *Vbi non est sepes, diripietur possessio: & vbi non est mulier, ingemiscit egens.*

PRo egens, Gręcis est, participium de quo cap. 34. πλανώμενος, hoc est, erro & vagabundus. Significatur ergo, quòd quēadmodum cum possessio aliqua, vt ager, caret sepe & munitione, ab omnibus vndique fructus eius diripiuntur, ita vir qui vxorem non habet cogitur sæpè cum gemitu errare de loco in locum, non habens fixam habitationem: sæpè etiam ingemiscit quòd egeat adiutorio, solatio, & custode rerum suarum. Hac enim comparatione innuitur vxorem esse viro loco sepis, munimenti, & custodis, vnde Paulus vult vxores esse οἰκουρούς, hoc est, domus curam gerētes, aut domus custodes. *Tit. 2.*

26 *Cui credit qui non habet nidum, & deflectens vbicumque obscurauerit, quasi succinctus latro, exiliens de ciuitate in ciuitatem.*

LOcus etiam corruptus hic est. Non enim legendum est: Cui credit, sed, Quis credit, vt habebant duo antiquissima scripta, patet ex Græcis, quæ habent τίς πιστεύσει. Quis credit. Quædam scripta habebant: Qui credit, pro, quis credit. Id postea est mutatum in, Cui, quia relatiuum, qui, non videbatur habere antecedens. At in antiquo quodam scripto sic habebatur expositum: Quis credet ei qui nō habet nidū? Hæc ergo est vera lectio: Quis credit, & debet tota sentētia sub vna legi interrogatione. Qua sentētia præter incōmodū quod superior sentētia tribuit ei qui expers est cōiugij, iam aliud incōmodum exprimitur, nēpe quòd tali nulla fides habeatur, ita vt nemo cum eo commercia inire velit, nemo facilè ei honoris munia committat, omnibusq; suspecta sit eius viuēdi ratio, eo quòd fixam habitationem nō habeat, similisq; sit

sit larroni semper ad proficiscendum parato, semperque locum mutanti. Per nidum enim, fixam habitationem significat, metaphora desumpta ab auibus. Ferè enim iuuenes ante coniugium infertis sedibus vagari solent, ideoque talibus tribuit non habere nidum & deflectere, hoc est, declinare ad hospitandum vbicunque obscurauerit, hoc est, vbi eos nox occupauerit. Quos larroni comparat, non solum ob vagationem, sed etiam ad insinuandum, quòd sicut à latrone quisque suę vitę & facultatibus metuit, ita à iuuenibus vagabundis, & coniuge carentibus, quisque metuit pudicitiæ suarum filiarum & vxorum, cui illi frequenter insidiari solent, non aliter quàm latrones vitæ & facultatibus hominum. Et hactenus quidem aliquot sententiis significauit commoda matrimonij, & incōmoda cœlibatus. Ex quibus tamen colligendum non est, cœlibatum male iam laudari in his qui se cultui diuino addicunt. Hi enim si vt debent pro vxore carnali, sapientiam sibi in sponsam assumant, secuti sapientem, qui dicit: Quæsiui illam mihi in sponsam assumere, & amator factus sum formæ illius, facile omnia cœlibatus incommoda quæ hic insinuantur superabunt. Nam & in ea summam & pulchritudinem & voluptatem deprehendet, quia in lingua eius clementia est & sanitas recreans. Non enim habet amaritudinem conuersatio eius. In illa habebunt adiutorium vt & in omnibus tribulationibus consolationem percipiant, & ad bona quæque agenda iuuentur, Item hæc illis erit velut columna, in qua mens eorum suauiter quiescet libera ab euagatione carnali. Per hanc & sunt benè muniri, & facilè fit vt fixum aliquam habitationem atque viuendi rationem sibi deligant, in qua Deo seruiant.

CAPVT XXXVII.

1 *Omnis amicus dicet, & ego amicitiam copulaui, & est amicus solo nomine amicus.*

POSTQVAM docuit de delectu sermonum & mulierum habendo, subiicit etiam de delectu tum amicorum tum consiliariorum. Et de amicis quidem dicit, quod quiuis amicus dicet etiā secum alio iniisse amicitiam: sciendum tamen esse aliquos amicos, qui solo nomine tales sunt, non autem re, significans proinde inter eos qui se amicos prædicant, delectum habendum, & serio diiudicandum qui veri sint amici, qui non, ne eueniat quod sequitur.

2 *Nónne tristitia inest vsque ad mortem? Sodalis autem & amicus ad inimicitiam conuertentur.*

GRÆCE clarius sic est, Nônne tristitia manet vsque ad mortem, sodalis & amicus conuersus ad inimicitiam? Hoc est nónne cum amicus conuertitur ad inimicitiam, hinc frequenter oritur in homine tristitia vsque ad mortem perdurans? Impedit in nostra lectione sensum coniunctio aduersatiua, autem, quæ sicut non est Grecis, ita nec in quibusdam scriptis, nominatim in vno exemplari Tougerlensi, proinde expungenda videtur, cùm nec Rabanum legisse appareat ex commentariis, Et melius conuenit verbum præsentis temporis, cōuertūtur, quomodo legit Rabanus, quàm futurum conuertentur. Itaque sensus erit idem qui in Græcis: Nónne tristitia inest, hoc est, inhæret & permanet vsque ad mortem, quando sodalis & amicus conuertuntur ad inimicitiam? vt rotum sub vna legatur interrogatione, & subaudiatur aduerbium, quando, vel vbi, sicut intellexisse videtur Rabanus sic scribens: Maximum enim malum est, & continuo dolore gemendum, quod vbi sperabatur fidelitas, ibi inuenitur malignitas: & vbi amicitiæ assimilata est charitas, ibi inimicitiæ reperitur peruersitas. Porest & sic distingui, vt primum per interrogationē efferatur: Nónne tristitia inest vsque ad mortem? Deinde conquerendo subiiciatur: Sodalis & amicus ad inimicitiam conuertuntur, vt sit sensus: An non amicitiæ occasione aliquando oritur tristitia perdurans vsque ad mortem? Contingit enim amicos ad inimicitiam conuerti. Id quoniam indignissimum est, ideo in huius rei detestationem exclamando subiicit.

3 *O præsumptio nequissima, vnde creata es cooperire aridam malitia & dolositate illius?*

MALE in omnibus penè libris habetur aridam malitiam, & dolositatem illius, vt aridam sit adiectiuum substantiui, malitiam sicut legunt & exponunt Lira & Dionysius. Vera lectio, quæ iam in multis impressis libris habetur, est per ablatiuos, malitia & dolositate, vt adiectiuum, aridam, sit substantiuè positum pro terra, cùm Græcis sit, τὴν ξηράν, ipsam aridam. pro, præsumptio, rursum est ἐνθύμημα, hoc est, cogitatio. Exclamando ergo admirans interrogat vnde originem traxerit tam perniciosa cogitatio, vt ex amico quis conuertatur ad inimicitiam, non quod ignoraret vnde ortum suum habeat, constat enim ex instabili & mala voluntate prodire: sed vt huiusmodi interrogatione insinuaret indignum plane esse vt tale quid eueniat in mundo, nec conuenire illud naturali humanæ conditioni, nec ex Deo naturam instituente ortum habere, sed ex pessimo diabolo, homines ad illud suis tentationibus impellente & pertrahente, quod magis Græca significant, quæ pro, creata es, habent ἐκυλίσθης, vel ἀνεκυλίσθης, hoc est, deuoluta es vel prorepsisti, vt significet ex infernis prodiisse latenter & insidiosè in terram. Cùm dicit: Cooperire terram malitia: significat hoc malum perfidię, nimis latè obtinere in terra inter homines, & omnia loca replere, vnde & conquerendo de eadem re tanquam valde indigna, & tamen frequenti subiicit.

4 *Sodalis amico coniucundatur in oblectationibus, & tempore tribulationis aduersarius erit.*

QVASI dicat: Indigna valdè est hæc res & tamen valde frequens, vt sodalis cum amico lætetur tempore lætitiæ, & cum omnia cedunt prosperè: fiat verò aduersarius ei, cum inciderit tempus tribulationis.

5 *Sodalis amico condolet causa ventris, & contra hostem accipiet scutum.*

DIXIT superiora sententia de eximiè perfido amico, dicit nunc de eo qui in aduersitatibus fidus videtur, qui tamen etiam ex animo amicus non est, vt insinuet meritò in diiudicandis amicis operam magnam adhibendam. Sicut, inquit, est qui tempore læto condelectatur amico, at idem tempore tristi fit hostis: ita est qui condolet amico in aduersitatib. ipsius, & contra hostē amici accipiet scutū, seseque ad pugnam

para

parabit: sed hæc omnia facit non ex vero amore, sed causa ventris, vt scilicet ab amico alatur, & vtilitatem aliquam consequatur, quasi dicat: Nec talibus nimis fidere oportet, aut mox illos pro veris & solidis reputare amicis. Nam si cessauerit spes fructus, mox & amicitia cessabit, & ad aduersarias partes facilè transibunt, si ibi spes vtilitatis affulgeat.

6 *Ne obliuiscaris amici tui in animo tuo, & non immemor sis illius in operibus tuis.*

PRo in operibus, Græcè est, χρήμασι, hoc est, possessionibus vel opibus tuis, vt verisimile sit interpretē vertisse non operibus, sed opibus, quamuis etiam opera accipi possint pro opibus labore & opera paratis, quemadmodum cum dicitur: Labores manuum tuarū manducabis, sensus est, manducabis ea quæ labore manuum tuarum parasti. Postquam ergo Sapiēs notauit leuitatem amicorum quorūdam, qui fortunam tantū amici sectantur: notat hic leuitatem aliam eorū qui meliorem adepti fortunā, & diuites facti, veteris amici obliuiscuntur. Itaque monet vt ne vnquam in animo suo obliuiscatur veteris amici nec cū opes accesserunt immemor illius fiat, sed vt eum participem faciat opum & laborum suorum atq; vt ipso opere illi benefaciat, iuxta illud Ioannis: Non diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate.

7 *Noli consiliari cum socero tuo, & a zelantibus te absconde consilium*

HÆc sententia in Germanica æditione non ponitur hoc loco, sed post ea, vbi [illegible] nerantur varij cum quibus consultandum [illegible] Quo loco hæc sententia in scriptis libris [illegible] etiam repetitur secundum aliam versionem [illegible] cū socero tuo, Græcè est, ὑποβλεπομένου [illegible], cum eo qui suspectum te habet, quoniam [illegible] multi libri in hac sententia postea rep[illegible] dum aliam, vt dixi, versionem. Et cōuenit [illegible] sus cum eo quod sequitur, & à zelantibus te, [illegible] est, odientibus te, & inuidentibus tibi absconde consilium. Stultè enim à talibus petitur consilium aut eis aperitur animi nostri cōsilium à quibus non est spes boni cōsilij capiendi. Mirum quid secutus sit interpres vertendo, cum socero tuo, cum quo tamen rectè monetur consilium non incundum, maximè cùm agitur de causa aliqua filiam illius concernente, quia periculum est, ne mox ea consilia filiæ suæ aperiat, quæ eam scire non conuenit, aut ne in rem suæ filiæ magis cōsulat, quam in vtilitatem sui generi. Videri potest pro illo generali cum eo qui suspectū te habet, interpretem exempli causa speciem posuisse, dicendo, cum socero tuo, quia socer ferè generum suspectum habet in causa suæ filię, quasi non illam satis diligat, sed aliam præ illa magis. Postquam ergo monuit de habendo delectu amicorum monet etiam de delectu consiliariorum, ostendens etiam inter eos esse quib. fidendum non sit, vnde similiter sicut in præcedentibus delectibus subiicit.

8 *Omnis consiliarius prodit consilium, sed est consiliarius in semetipso.*

PRo prodit, Græcè est, ἐξαίρει, hoc est, extollit, vt significetur omnem consiliarium suum laudare consilium, non tamen ob id illum semper sequendum. Nostra lectio significat quemuis consultorum pronunciare & proferre suum cōsilium, sed inquit, est consiliarius in semetipso, hoc est, qui pro semetipso atque in rem suam consilium dat: proinde vult significare non mox cuiuis credendum, nec cuiuis consilium statim amplexandum. Vnde subiicit.

9 *A consiliario serua animam tuam, prius scito quæ sit illius necessitas, & quid ipse animo suo cogitet.*

MALE multi legunt, A cōsiliario malo, cum adiectiuum sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Neq; enim monet à malo consiliario cauendum, sed cauendum ne cuiuis consiliario quis se cōmittat, & statim credat, vt sit sensus: serua animam tuam à consiliario, hoc est, teipsum custodi ne cuiuis consiliario facilè confidas, sed priusquam illum adeas pro consilio, scito quę sit illius necessitas, hoc est, qua re opus habeat ne forte pro sua necessitate consilium suggerat, & non pro tua vtilitate. In sequenti parte duplex est lectio. Nam Rabanus & multa scripta habent: & quid in animo suo cogitet, scilicet, scito. Multi verò legunt: Et ipse enim animo suo cogitabit, quæ lectio Græcis magis consentit, quæ habent: Et enim ipse sibiipsi consulet. Itaque sensus est: Scito quæ sit illius necessitas. Nam si necessitate prematur, ipse cogitabit animo suo, hoc est, cogitabit pro seipso, vt ea suggerat cōsilia, quæ ipsi sunt futura vtilia. Non enim legendum est. In animo suo cogitabit, sed per datiuum, animo suo cogitabit: vt habent scripta correctiora.

10 *Ne forte mittat sudem in terram, & dicat tibi: Bona est via tua, & stet econtrario videre quid tibi eueniat.*

PRo ne sorte mittat sudem in terram, Græcè est, μὴ ποτε βάλλῃ σοι κλῆρον, hoc est, ne fortè mittat super te sortem, hoc est, ne sorti te committat, & in periculum te coniiciat. Notat enim eos qui in re dubia atque incerta alium ad aliquid exhortantur, cupientes videre quem exitum res sit habitura, cum in re quæ euentum dubium habet & obscurum temeritas sit & perfidia homines incitare, ac non potius reuocare. Idem rectè intelligitur significari nostra lectione, vt mittere sudem in terram, sit periculum rei facere, & tentare quis sit futurus exitus, sicuti sudibus & palis præacutis tentatur fundus terræ qualis sit. Nam quod quidam exponunt, mittere sudem in terram esse versutum aliquid machinari, nescio quam habeat rationem. Monet ergo priusquam cōsiliario credatur, illum esse explorandum, quis fieri possit vt ille suo consilio studeat experiri quid futurum sit, laudetque institutum tuum, dicens: Bona est via tua, hoc est, actio & institutum quod meditaris: ipse verò stet velut è regione vt videat quid tibi eueniat, risurus si malè eueniat, & ex tuo infœlici euentu suum commodum quęsiturus, aut saltem tuo incommodo experturus quale sit quod dedit consilium. Huiusmodi sanè perfidia nimis in mondo obtinet, eamque videre licet in imperitis medicis & aduocatis, causarumque procuratoribus.

11 *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia.*

VARIA hic est lectio. Ferè enim sic legitur vt iam positum est, & intelligitur verbū tracta, ironicè dictum, illudque referri ad omnia sequentia, ita vt significetur cum duodecim illis quæ

quæ specialim enumerantur, non esse consultandum: sicut postea dicitur, Non attendas his in omni consilio. Rabanus autem legit, Cum viro religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia noli consiliari. Deinde subiungit & cum muliere de ea quæ æmulatur, &c. vultq; illam partem, noli consiliari, repeti ad sequentia membra: quæ sanè lectio cõuenientior est, & Græcis magis consentiens. Quædam scripta habebant, Cum viro religioso tracta de sanctitate, sed non habebant in fine huius sententiæ ea verba, noli consiliari. Itaq; secundum eam lectionem, ea pars, & cum iniusto de iniustitia, simul cum omnibus membris sequẽtibus coniungi debeat cum illo quod in fine dicitur. In omnibus his non attendas in omni consilio. Et hanc quoque lectionem communi & receptæ præferendam puto, cùm parum conueniat dicere Sapientem ironicè præcipere, tractandum esse cum viro irreligioso de sanctitate, & sic de aliis, maximè cum Græca nihil tale habeant. Quidam codices scripti, ante sequentia membra præmittunt hic sententiam Græcis correspondentem, de qua superius dictum est: Noli consiliari cum eo qui te suspectum habet, & cum æmulantibus tibi absconde consilium. Vtut est, proponuntur hic certa hominum genera, cum quibus super certis rebus non est deliberandum, & consilium capiendum, per quæ generaliter significatur neminem, qui alicuius priuati commodi studiique rationem sibi propositam habet, ea in re in consilium adhibendum esse. Animum enim omni ira, amore, inuidia, cupiditatéque vacuum consiliarius adferre debet ad deliberationem. Personæ autem quæ hic proponuntur, propria quadam ratione sunt in alteram partem propensiones. Sunt autem in nostra lectione decem personæ, quæ deinces proponuntur hoc modo.

12 *Et cum muliere de ea qua æmulatur, cum timido de bello, cum negotiatore de traiectione, cum emptore de venditione.*

13 *Cum viro liuido, de gratiis agendis, cum impio de pietate, cum inhonesto, de honestate, cum operario agrario de omni opere.*

14 *Cum operario annuali, de consummatione anni, cum seruo pigro, de multa operatione. Non attendas his in omni consilio.*

LEGENDVM potius esse in primo membro: de ea quæ æmulatur: quàm de his quæ æmulatur, cum vtrumque legatur, patet ex Græcis, quę habẽt, περὶ ἀντιζήλου αὐτῆς, hoc est, de pellice illius, vel ea quæ ipsam æmulatur, vnde apud nos in verbo, ęmulatur, subaudiendum est, eam. Monet ergo consultandum non esse cum muliere de ea quæ illam æmulatur, odioq; & inuidia prosequitur, quia de illa mulier hoc ipsum intelligens nihil sani suggeret, sed ea tantum quæ erunt in rem suam. Sic cum timido de bello consultandum non est, quia illud, etiam si sit necessarium & oportunum, planè dissuadebit. Nec cum mercatore, de traiectione, hoc est, de permutatione mercium, aut de profectione vltra mare mercium comparãdarum causa (vtrumque enim dictio Gręca, μεταβολίας, significat) Mercator enim de permutatione consultus in rem suam consulet, & profectionem dissuadebit, qua merces suas pluris vendere possit. Sic & emptor aliquis consultus de vendenda aliqua re, aut de pretio eius consulet in suum commodum, Sic & vir inuidus non bene consulet de agendis gratiis, quia inuidet benefactori gratiarũ actionem, & acturo gratias inuidet gratitudinis ostensionẽ, qua nouum sit beneficium promeriturus. Nec impius benè consulet de pietate præstanda, quia ei displicet: nec inhonestus, hoc est, inhumanus vel rusticus de exhibenda honestate vel humanitate. Sic nec operarius agrarius, hoc est, qui agrum debet colere, consulendus est de omni opere quod præstare debet, an illud benè peractum sit. Nec qui ad annum conductus est consulendus est an suum laborem per totum annum benè consummauerit & perfecerit. Dicet enim hi quod in rem ipsorum facit, si proprij sui laboris iudices fuerint constituti. Sic nec seruus piger de multa operatione est consulendus, quia illam ob pigritiam proculdubio dissuadebit.

15 *Sed cum viro sancto assiduus esto quemcumque cognoueris obseruantem timorem Dei.*

16 *Cuius anima est secundum animam tuam, qui cum titubaueris in tenebris, condolebit tibi.*

POSTQVAM dixit, à quorum consiliis sit abstinendum, subiungit & à quibus sint consilia capienda. Et primum quidem docet cõsultandum cum viro aliquo sancto & religioso, eique ob id continuo adhærendum, tum quia is nihil est consulturus nisi quod conueniat timori Dei, cuius ipse est obseruantissimus: tum quia eius animus planè consentit cum animo consilium quærentis. Nam sicut is quærit suam salutem, ita & ille, adeo vt si alius per errorem aliqua in re titubauerit & lapsus fuerit, ille non sit gauisurus, sed condolebit, atque ob id erigere & confirmare studebit.

17 *Et cor boni consilij statue tecum, non est enim tibi aliud pluris illo.*

GRÆCA clarius sic habent. Et cõsilium cordis statue, nõ enim est tibi fidelior illo. Hoc est, constitue in teipso, & firmum habet illud consilium quod tibi proprium cor suggerit, quia non est quisquam qui fidelior tibi esse possit quàm cor proprium. quod melius frequenter nouit quid tibi expediat, & quomodo alicui rei sis affectus. Itaque secundum hic traditur quod faciendum sit, vt quis sibi benè consulat. Non enim sic pendendum est à consilio aliorum etiam bonorum, vt non etiam, imò maximè, quis consulat cor proprium. Quare & nostra litera vt eundem habeat sensum, sic est accipienda, Et præter id quod dixi, statue tecum cor boni consilij, hoc est, cura in teipso vt habeas cor boni consilij, tu tecum ipse delibera, tibique ipse sis consiliarius, non est enim aliud quod tibi pluris sit faciẽdum quàm cor proprium, nullius consilium pluris reputare debes, quàm quod suggerit cor proprium. Vnde & ad idem comprobandum subiicitur.

18 *Anima viri sancti enunciat aliquando vera, quam septem circumspectores sedentes in excelso ad speculandum.*

GRÆCIS non est adiectiuum, sancti, sed tantum, Anima viri, hoc est, Anima vniuscuiusque hominis, & anima propria. Significare enim vult animam & cor cuiusque frequenter melius indicare & suggerere quid ipsi sit faciendum, & quid ei expediat agere, quàm septem alij, hoc est, multi alij: qui ad hoc sunt constituti vt alios doceant, & consilia præbeant. Subaudiendum enim est secundum phrasim Græcam, ante, quàm comparatiuus, magis. Vt hũc sensum nostra lectio habeat, sic est accipiẽda: Tu tecum ipse delibe-

libera, quia anima vniuscuiusque viri, si modo sanctus sit & timens Deum, iodicare solet melius veritatem in rebus agendis, quàm septem doctores, quorum officium est speculari & aliis consulere, hoc est, nemo melius consulete vt inplurimum potest, quam quisque sibi, si modo Deum timeat. Bona sanè & vtilis doctrina cõtra eos qui in agẽdis nimis ab aliis pendent, proprium animum, affectum & ingeoium eaminare & sequi negligentes, vnde frequenter fit vt quæ contra proprium indicium & affectum sequuntur, consilia non benè cedant, quare benè monuit quidam dicens: Tu nihil inuita dices, facie suæ Minerua.

19 *Et in his omnibus deprecare altissimum, vt dirigat in veritate viam tuam.*

HIc iam tertium adinngit, quod in primis & maximè est necessarium, vt quis benè sibi consultat, nempe vt ne nimis aut sapientum aut sui proprij cordis consilio confidat, sed præter hæc & in omnibus his orandum sibi sciat altissimum, vt qui est omnium consiliorum bonorum & authot & director à quo est quis bona consilia à sapiẽtibus obtineat, aut secum statuat, à quo item est vt capta benè consilia ad effectum salutariter deducantur: qui proinde otandus est vt & in capiendo consiliò, & in exequendo viam hominis dirigat in veritate, ita vt libera sit ab errore & in-

Psal.24. iostitia quomodo orabat Dauid, dicens, Dirige me in veritate tua, & doce me. Similis huic loco est doctrina Tobiæ. c 4. ad filium suum: Consilium, inqnit, semper à sapiente. Omoi tempore benedic Deum, & pete ab eo vt vias tuas dirigat, vt omnia consilia tua in ipso permaneant.

20 *Ante omnia opera verbum verax præcedat te, & ante omnem actum consilium stabile.*

Sap.c.32. IDem hac sententia significat quod superius, cnm diceret: Fili sine consilio nihil facias. Adiectiua, veraa & stabile, addita sunt non malè ab interprete. Pro verbum, Græcis est, λόγος, quod & verbum significat & rationem, vt possit verti: Ante omnia opera ratio, scilicet præcedat, sed in dictione, verbum non tantum verbum vocale designatur, sed etiam mentale, quod est ratio. Sensus ergo est: ante omnia opera tua & omnem actum præcedat te verbum verax, quo certis rationibus discas siue in teipso, siue ex aliorum consilio facti tui rarionem. Idem vocat consiliũ stabile, quod scilicet firmis nititur rationibus, & stabili animo sit exequendum. Non enim omne verbum & consilium sequendum est, sed quod veritate fulcitur & firmis rationibus.

21 *Verbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur bonum & malum, vita & mors, & dominatrix illorum est assidua lingua.*

GRæca hoc loco, maximè in prima parte, & variè leguntur, & obscurum habent sensum. Latina clatiora sunt hoc loco, quæ significant quòd verbum malum, vt & consilium, malum, & deprauata doctrina, immutat frequenter cor hominis, depr auando illud. & ea bono in malum conuertendo. Cuius tamen cordis quanta cura sit habenda, per sequentia ostendit, cum subii-

Gen.c.15. cit quod ex corde hominis quatuor partes, hoc est, quatuor res intet se partitæ, & quatuor tetum

Prou.4. generaoriuntur, bonum & malum, vita & mors,

Matt.15. quatuor scilicet illa, quæ supra dixit posita ante faciem hominis, quorum duo ptiota pertinent ad actiones hominis, duo posteriora ad actionum præmia. Nam bonis actionibus respondet vita, malis mors. Hæc ergo omoia ea corde prodeunt, quia, vt dicitur in Prouerbiis, ex ipso vita procedit, & vt Dominus in Euangelio: De corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, blasphemiæ, &c. Cum autem eą corde prodeant omnia & bona & mala, dominatria tamen illorum assidua, est, lingua, hoc est, lingua est quæ perpetuo & omni tempore his dominatur, tum, quia per linguam fit vt cordi bona vel mala instillentur, tũ quia cor hominis siue bona siue mala in alios per linguam profundar, vnde & in Prouerbiis dicitur: Mors & Prou.18.
vita in manibus linguæ. Et prouerbialis est Græcorum interrogatio, γλῶσσα ποῖ τρέχεις, πόλιν καταστρέψουσα, καὶ πόλιν ἀναστήσουσα, id est, Lingua quonam vadis? Vrbem vt destruam, & vrbẽ vt erigam. Hæc autem eo dicuntut à Sapienre, vt insinuet quanta circunspectione mala consilia, quę ab aliis captantur, sint vitanda & quam curandum sit ne cor vitietur, quo vitiato, nihil sani illinc expectandum sit. Ex prędictis intelligere licet adiectiuum, assidua, coniungendum cum dominatria, vt significetur linguam esse assiduam dominatricem, quemadmodum Græca exigunt vt intelligatur.

22 *Vir peritus multos erudit, & animæ suæ suauis est.*

GRæca diuersum habent sensum istum: Est vir astutus & multorum doctor, & propriæ animæ inutilis est. Quo significatur euenire aliquoties, vt sit quispiam qui alios benè doceat, & benè eis consulat, & tamen sibiipsi sit inutilis & malè cõsulit iuxta Prouerbium: Ne quicquam sapit, qui sibi non sapit. &: Sapientem eum odi, qui sibi ipse non sapit. Noster interpres pro, ἄχρηστος, hoc est, inutilis vel inutilis, legit, χρηστὸς, quæ dictio & suauem significat & vtilem. Et est sensus: Vir peritus, doctus, & sapiens multos erudit, & interim etiam animæ suæ suauis est & vtilis, quia & sua sapientia multam sibi affert dulcedinem atq; vtilitatẽ, & magna afficitur voluptate, quod alios sentiat per se eruditiores & meliores fieri. Hac ergo sententia & aliquot sequentibus ostendit Sapiens fructum sapientiæ, indicans à quibus recta consilia & sana doctrina quærenda sit.

23 *Qui sophisticè loquitur, odibilis est, omni re defraudabitur.*

24 *Non est enim illi data à domino gratia, omni enim sapientia defraudatus est.*

PRo qui sophisticè loquitur: Græcè est, ἐστὶ σοφιζόμενος ἐν λόγοις. Est qui sapientem agit in verbis, hoc est, qui verborum ostensione se sapiẽtem haberi vult, aut qui captiosis & fallacibus verbis & argumentis sapientiam præ se fert. Vtrumque enim significat verbum, σοφίζεσθαι. Et omnino apparet Sapiẽtem nostrum hic notare voluisse Græcorum philosophos, qui illo sæculo quo hæc sunt scripta, florebant, in varias diuisi sectas, quorum sapientia indicat in verbis magis sitam esse & subtilius argumentis, quam in re & solida sapientia, vt qui Dei gratia & vera eius cognitione destituti nõ possunt non etiam vera carere sapientia. Iuxta nostram ergo lectionem is loquitur sophisticè, qui tantum ad vanam ostentationem sapientiæ verba sua & sermonem componit, nempe vt sapiens habeatur, hoc enim verè sophistarum est. Item loquitur sophisticè, qui captiosis & fallacib. vtitur ratio

rationibus, vt aliis imponat & falsitatem suasque conceptas opiniones persuadeat. De huiusmodi dicit quòd odibilis sit, Deo scilicet & hominibus qui simplici maximè & nuda veritate delectantur magis quàm verborum fuco. Et quia talis tantum verba dat, nec rem ipsam & veritatem aut scire aut tradere laborat, vicissim etiam ipse omni re defraudabitur, hoc est, nullo honore, præmio atque stipendio dignus habebitur, sed dignus est qui & inglorius fit & alimento careat. Non est enim ei à Deo data gratia, hoc est, non est ei datum à Deo vt gratiam obtineat apud homines, eiúsque doctrina recipiatur passim, quia destitutus est omni vera sapientia, verbis tantum innixus. Hæc est enim differentia vanæ sapientiæ humanæ à vera sapientia diuina, quòd illa euanescat nec diu placeat: hæc vero solida sit, & apud pios omni tempore permaneat. Pro, omni re, Græcè est in æditione Germanica, πάσης τροφῆς, hoc est, omni alimento: quo significatur tales vel cibo indignos esse, quo digni sunt boni doctores, vt à suis honorentur auditoribus. Itaque bene vertit noster, omni re defraudabitur, pro quo multi malè legunt: in omni re, cum præpositionem, in, nec Rabanus habeat nec multa scripta. Hæ sententiæ sicut contra philosophos dictæ videntur, ita etiam rectè quadrant in hæreticos, qui ad ostentationem potius docent, & fallacibus argumentis imponunt populo. D. Aug. libr. 2. de doctrina Christiana cap. 31. citat & exponit primam huius loci partem, sic scribens: Captiosarum conclusionum genus scriptura quantum existimo detestatur illo loco, vbi dictum est: Qui sophisticè loquitur, odibilis est. Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quam grauitatem decet, verborum ornamenta consectans, sophisticus dicatur. Ex quibus verbis patet rectè nos prius indicasse, dupliciter fieri vt quis sophisticè loquatur.

25 *Est sapiens animæ suæ sapiens, & fructus sensus illius laudabilis.*

FICTO sapienti, de quo superiori sententia dixit quòd sit odibilis, opponit verũ sapientem, cuius fructus ore prolatus est laudabilis. Sicut, inquit, est sapiens cuius sapientia tantum in verbis consistit, quique tantum cupit videri sapiens: ita est sapiens, qui animæ suæ sibique sapit, in primis id agens vt sciat quæ sibi bona sunt, atque de illis agendis solicitus, & fructus intelligentię eius dum ore profertur, & alios docet laudabilis est hominibus. Solus talis sapiens solidum verumque fructum ædit, eumque gratum & laudabilem. Quod & subiecta sententia inculcat.

26 *Vir sapiens plebem suam erudit, & fructus sensus illius fideles sunt.*

VIR inquit, sapiens non sibi tantum sapiens est, sed etiam plebem sibi commissam, aut populum in quo viuit, erudit, nec euanescit mox eius doctrina sicut sophistarum, sed fructus intelligentię illius, doctrina, scilicet, quam ore profert, & fructus qui per doctrinam eius fiunt in auditoribus, sunt fideles, hoc est, firmi perseuerantes, & diuturni. Ita enim nomen, fideles, in scripturis accipitur aliquando, vt cum dicitur. Feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles. *Esa. 55.*

27 *Vir sapiens implebitur benedictionibus, & videntes illum laudabunt.*

ETIAM istud dicitur per oppositionem cum illo quod dictum est: Qui sophisticè loquitur, odibilis. Vir, inquit, sapiens implebitur benedictionibus non solum Dei, sed etiam populi, hoc est, multum laudabitur, omnésque ei benè precabuntur, & omnes qui vident illum, laudabunt eum eiúsque sapientiam asserentes eum illo nomine verè beatum. Græcè enim est pro, laudabunt, μακαριοῦσιν, beatum prædicabunt.

28 *Vita viri in numero dierum, dies autem Israel innumerabiles sunt.*

EO spectat hæc sententia, vt per eam significetur, sapientiam veram, quæ solùm tunc in populo Israëlitico deprehendebatur, & etiam num in vero Dei populo qui per Israëlem designatur, inuenitur, suis conferre immortalitatem, non solum nominis apud homines, sed etiã apud Deum per consecutionem vitæ æternæ. Vita, inquit, viri, hoc est, vita vniuscuiusque quæ secundum corpus consistit in certo numero dierum, finita est, & certo dierum numero comprehenditur, iuxta illud: Constituisti terminos eius qui præteriri non poterunt. At dies Israëlis, hoc est, Israëlitę sunt innumerabiles, quia infiniti, & In perpetuum durantes, hoc est, Israëlitæ, propter sapientiam suam & veram Dei cognitionẽ qua præ aliis donati sunt viuent in æternum, non solum apud homines per nominis memoriam, sed etiam apud Deum. Huic conuenit illud Ecclesiastes: Hoc plus habet eruditio & sapientia quòd vitam tribuũt possessori suo. Potest & nomine Israëlis intelligi populus Israëliticus, hoc est, populus Dei, vt significetur ille in æternum duraturus etiam in hoc mundo vsque ad consummationẽ sæculi, vt hac tam sententia comprobetur quod dixit fructum sapientiæ esse stabilem & firmum. Propter Dei enim verbum quod sequitur, perpetua futura est eius ecclesia. Sed prior sensus magis conuenit sequenti sententiæ. *Iob. 14.* *Eccle. 7.*

29 *Sapiens in populo hæreditabit honorem, & nomen eius erit viuens in æternum.*

SIGNIFICAT non tantum vitam perpetuam per sapientiam obtineri, sed etiam honorem perpetuum, iuxta illud: Laudatio eius manet in sęculum sæculi &, In memoria æterna erit iustus. Sic & Sapientiæ. 8. dicit Sapiens. Habebo propter sapientiam claritatem ad turbam, & honorem apud seniores. Quod in sapientibus impletur, & in ecclesia militante, & triumphante. *Psal. 110* *Psal. 111*

30 *Fili in vita tua tenta animam tuam, & si fuerit nequam, non des illi potestatem.*

IVXTA nostram lectionem omnes intelligunt Sapientẽ monere hoc loco, vt quisque periculum faciat propriæ conscientiæ, & exploret quomodo sit cuiusque anima affecta, vt si inuenerit eam pronam ad mala, & vitiis deditam nõ det illi potestatem faciendi quod desiderat, sed refrenet, & cohibeat eam. Et est quidem in hoc sensu salutaris ista monitio, verũ huic intelligentiæ parum conuenit subiecta ratio. Nõ enim omnia omnibus prosunt, &c. Nulli enim prosunt illicita & mala: proinde notandum est, Græca alium habere sensum, habẽt enim secondam partem sic, καὶ ἰδὲ τί πονηρὸν αὐτῇ, καὶ μὴ δῷς αὐτῇ, hoc est, & vide quid sit malũ ei, & ne des ei. Quo significatur propriam animam probandã esse, vt scilicet sciatur quid ei secũdum eius na-

naturam, inclinationē & vires cōueniat, & quid non: & si deprehendatur quippiam ei non conuenire: illud ei non concedendū. Pertinet enim hæc doctrina adhuc ad seruandum in rebus delectū, de quo hactenus multa dicta sunt: & docetur nō semper sequenda esse quibuslibet quæ alij sequūtur & amplexantur, sed cuique videndum quid ipsi conueniat: quia non omnia omnibus expediunt. Et in primis istud locum habet in consiliis: quæ non ob id statim quisque existimare debet sibi conuenire: quia aliis conueniunt, & aliis bene successerunt, sed expendere quisque debet an quæ dantur consilia in rebus agendis: suæ naturæ & cōditioni sint accommoda. Deinde istud potissimū locum habet in deligendo vitæ genere, in quo quisque suarum inclinationum & virium rationem habere debet, nec iudicare mox sibi conuenire quod aliis conuenit. Postremum istud etiam locum habet in his quæ ad corporalē vitam pertinent, vt in cibis, qui non omnes quibuslibet conueniunt propter quod videndū cuique quid in cibo & potu ipsi commodum sit, & abstinendum ab his quæ naturæ propriæ incommoda sunt & noxia. Hunc etiam respexisse Sapiētem meritò quibusdam visum est: quia mox subiungitur doctrina de moderato ciborum vsu. Ad hunc sensum etiam nostra lectio accommodari potest hoc modo. In vita tua tenta animam tuā, hoc est explora quid in hac vita tua, tuæ animæ tibique maximè conueniat, & si fuerit aliquid nequam, hoc est, noxium aliquid & incommodum illi, nō des illi eius rei potestatem: nec sinas eam vel agere illud, vel eo vti & frui. Huic intelligentiæ probè conuenit quod sequitur.

31 *Non enim omnia omnibus expediunt, & non omni animæ omne genus placet.*

IDEO, inquit, probare quisque debet quid sibi commodū sit: quia nec expediunt omnia omnibus, nec omnia omnibus probantur, eò quòd varia sint ingenia hominum, viresque naturæ diuersæ sint, & palata tum mentis tum corporis varia. Si autem præcedentem sententiam iuxta nostram lectionem quis accipere volet in sensu recepto: qui literæ magis conuenit, ratio quæ hoc versu exprimitur, sic est accipienda, vt significet prauam animam hominis cohibēdam esse etiam à licitis quibusdam, eo quod non omnia omnibus expediant, & quædam sint quæ etiamsi quibusdam bona sint, & ob id licita, tamen aliis ob eorum corruptionem non ita conueniant, eisque peccati & lapsus occasionem præberent. Quod autem non omnia etiam licita omnibus expediunt, hinc fit: quia non omnes sunt eodem modo affecti: iam additur rectè: & non omni animæ omne genus placet.

32 *Noli auidus esse in omni epulatione, & non te effundas super omnem escam.*

POSTQVAM monuit videdū esse quid cuique cōueniat, aut quomodo etiā à licitis quādoque sit abstinendū, rectè subiicit & præcepta temperantiæ quæ in cibis sumēdis seruanda est: de qua egit etiam supra. Est autem Græcis in prima parte sic: μὴ ἀπληςεύου ἐν πάσῃ τρυφῇ: Ne sis insatiabilis in omnibus delitiis, hoc est, nec cum variorum ciborū delitiæ tibi exhibentur, & multa epulatio proponitur, insatiabilem & auidū nimis te præbeas: ita vt nimia auiditate in cibos feraris quasi qui saturari non possis, & non sinas animā tuā effundi, & impetu desiderij efferri super omnem escam quæ proponitur, & quā concupiscētia appetit. Significare ergo vult, in conuiuiis appetitum cohibendū, & moderatè cibis vtendum. Et subiicit causam moralem & humanam.

33 *In multis enim escis erit infirmitas, & auiditas appropinquabit vsque ad choleram.*

PRO, auiditas: quidam libri habent dictionem Græcam hoc loco positam, ἀπληςία, aplestia. Quidam vtrumque habent, auiditas, & aplestia, quod nomen cū non intelligeretur, quidam mutauerunt in apoplexia. Nam etiā hoc in quibusdā scriptis reperitur. Rabanus tria pro vno habet, insatietas auiditas, & aplestia. Ex quibus apparet omnino interpretem nostrum scripsisse dictionē Græcam, aplestia eàmque in margine à quibusdam expositam per nomen, auiditas vel insatietas, eáque nomina postea textui inserta, ac deinde Græca dictione reiecta, Latinam, auiditas, seruatam. Ad rem parum facit cum de sensu constet, qui est, quod per escas multas, siue secundum numerum, siue secundum speciem causantur in homine sæpius morbi, & nimia illa sumendi cibi auiditas: qua fit vt se quis nimis repleat, cholerā generat, & adducit multorum morborum causam. Nec morbos tamen tantum causat, sed per morbos etiam mortem: vnde subiicit.

34 *Propter crapulam multi obierunt, qui autem abstinens est, adijciet vitam.*

PRO, crapulam, hic rursum est Græcis dictio ἀπληςίαν, vnde & aliqui hic legunt, aplestiam quidam epulationem. Nomen crapulæ conuenit cōmuni dicto: Plures occidit crapula, quàm gladius. Contra qui abstinens est: hoc est, sobrius, & à nimia ciborum ingluuie cauens, adiiciet sibi vitam, quia eam prolongabit, & diuturnam esse faciet. Saluator quoque moderationem in cibo & potu seruādam serio monet, sed sublimiorem rationem adducens, cùm dicit: Attendite ne fortè grauentur corda vestra in crapula & ebrietate, & superueniat in vos repentina dies illa. Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem terræ.

CAPVT XXXVIII.

1 *Honora medicum propter necessitatem, etenim illum creauit altissimus.*

QVONIAM per humanę naturę & infirmitatem & negligentiā ægrè licet omnes euitare morbos in hac vita, postquā monuit quomodo cauendi sint morbi, subiicit etiam quid faciendum sit cū morbos incidere cōtigerit. Et quoniā ad morbos curādos naturaliter in primis valet medicorum opera: in genere monet medicū honorandum: idq; ideo quia necessarius est huic vitæ morbis obnoxiæ. Debet enim illud, propter necessitatē: coniungi cū verbo, honora, non cum sequentibus, vt quidam distinguunt. Nam Græca habent, Honora medicum ad necessitates honoribus suis, hoc est, qui ei debentur. Debetur autem ei in primis, vt in republica nō contemptim habeatur, sed in pretio sit & honoratus. Deinde vt ei à Republica stipendia honesta præbeātur, quo etiam pauperibus prodesse

possit, & arti suæ totus vacare possit. Itidem vt ab his qui eius opera vtuntur pro facultatibus suis munificentia honoretur, nec tanquam mercenarij habeátur medici, sed potius vt vitæ paréntes. Hinc & prophani scriptores, dum volunt significare mercedé quæ medico danda est, honesto honoris nomine eá exprimunt, honorem medico habendú esse dicentes: hac ratione significantes artem liberalem & laudabilem. Sic Cicero ad Tyronem: Curio misi vt medico honos haberetur.
Tit. 3. Sic iurisconsulti honorarium vocát munus quod à clientibus datur patronis. Et Paulus noster dicit, presbyteros duplici honore dignos. Quoniam autem videri posset honorem medici derogare honori Dei, quasi qui medicorum opera vterentur, declararent semper illo ipso, se non satis confidere Deo rectè pro causa honoris medici subiicit. Etenim illú creauit altissimus. Creasse autem illum dicitur Dominus, tum quòd in genere Dominus voluit esse medicos, quos ordinauerit ad communé hominum vtilitatem, tum quòd omnis cognitio rerum naturalium, quibus medicus vtitur, sit hominibus indita à Deo, à quo non solum sunt vires herbarum & omnium rerum medicarum, sed etiam earú cognitio. Item in particulari dominus creauit medicum, quia quibusdam ingerit inclinationem ad artem medicam, in qua & eorum studia promouet, ingenia illorum illustrando. Indicat ergo medicam sciétiam & eius vsum non esse contra Deum, sed esse ex Dei voluntate, institutione & cooperatione. Vnde & subiicit.

2 *A Deo est enim omnis medela, & à rege accipiet donationem.*

LOQVITVR de medela & curatione quæ per medicum contingit homini. Hæc à Deo est, non solum quod ab eo sint & vires herbarum per quas fit curatio, & ars ipsa medica, quæ in illarú cogitatione debitoq; vsu sita est, sed etiam
1.Cor.3. quod illorú effectus & operatio sit à Deo: qui nisi eis cooperetur aut potius per illa operetur, nullus sequitur effectus. Non enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Porro non obstat huic loco, ꝙ arte magica nonnunquam medela homini videatur cótingere: quæ non à Deo, sed à dæmone proficisci videtur. Nam huiusmodi curatio aut fit occulta applicatione naturalium causarum & magis fit à Deo quá à dæmone: aut fit tantum per cessationé à malefaciendo, & sic non est vera medela, sed putatiua. Sapiens verò loquitur de vera curatione, quæ sola est à Deo, aut naturali virtute aut supernaturali. Innuit ergo rectè se dixisse Deum creasse medicú, quia omnis quæ per ipsum est medela, à Deo est. Ideoq; subiicit, medelá à rege accepturam donationem, hoc est, regaliter & liberaliter remunerandam, & donis honorandá etiá à magnis principibus, vtpote qui etiá ipsi opera medicorum sæpè indigeát, & agnoscant magnú esse Dei beneficiú: quod per eos consequuntur. Ita autem non est de magica sanatione, quæ magis à regibus punienda est & vindicanda quàm honoranda, & præmiis alenda. Vnde subditur.

3 *Disciplina medici exaltabit caput illius, & in conspectu magnatorum collaudabitur.*

NOMAN, disciplina, hic rursum, vt alias aliquando, ponitur pro scientia: quia Græcis est ἐπιστήμη. Hac autem sententia: sicut & superiori, indicat quam merito sit cuique honorandus medicus, cum etiam apud principes & magnates propter scientiam & artem suam medici magnificent, & laudentur. Honorificum extat de medicorum excellentia Homeri testimonium ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, hoc est, medicus enim vir vnus comparandus est multis aliis.

4 *Altissimus creauit de terra medicinam, & vir prudens non abhorrebit illam.*

PRO, medecinam: Græcè est φάρμακα, hoc est, pharmaca, & medicamenta: proinde conueniet hic nomen medicinæ accipi non pro ipsa arte & scientia, quæ propriè de terra nó est creata, sed pro rebus medicantibus, herbis scilicet, & aliis virtutem medendi habentibus: quas res cum Deus de terra creauerit, ad hoc vt seruirent homini, meritò vir prudens non debet ab eis vtendis, cùm opus est, abhorrere, sed contra potius Dei beneficium amplecti, & cum gratiarum actione illo frui. Ne enim existimare debet se per hoc displiciturum Deo, quasi qui creaturis fidat, & non soli Deo. Nec rursum etsi pharmaca & medicamenta parum sæpè suauia sint & palato ingrata, tamen qui sapit, non abhorrebit ab eis, sicut abhorrent paruuli & insipientes. Sed ne ingratum se præbeat Deo: qui remedia morborum parauit; nec in seipsum sit iniurius, amplexabitur cum opus est medicinæ beneficia, tanquam à Deo data, & tanquam naturę vtilia etsi per se parum grata. Porro nomen, medicinæ, etiam apud prophanos scriptores non solum significat artem medicorum: quam Gręci vocant ἰατρικὴν, sed etiam pharmaca & remedia quibus ea ars vtitur: vt cum dicit Cicero. Sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinam. & Ouidius: Principiis obsta, sero medicina paratur: cum mala per longas inualuere moras.

5 *Nonne à ligno indulcata est aqua amara, ad agnitionem hominum virtus illorum.*

DVBITARE meritò nemo debet: quin Sapiens hic alludat ad factú quod describitur in Exodo, cum narratur in Mara aquas amaras in dulcedinem versas per iniectionem ligni. Sed ex hoc loco videri omnino potest authorem nostrú sensisse lignum illud naturalem habuisse virtutem, ad conuertendum amaritudinem aquarum in dulcedinem. Id quod quidam non dubitant asserere, non solum ex hoc loco moti, sed etiam ex verbis Exodi 15. maximè secundum textum Hebraicú. Nam vbi nos legimus quod Dominus ostendit ei ligmú, Hebræa habent: & docuit eum Dominus lignum: quo intelligunt significatum quod Dominus docuit eum vim & naturam ligni. Et quorsum alioqui Dominus ei certum aliquod lignum vel arborem ostendisset, nisi illud singularem ex natura sua virtutem inditá habuisset? Ná alioqui virga eius quæ reliqua operabatur miracula, ad miraculi operationé sufficeisset. Iuxta hanc ergo satis probabilem sententiam, rectè adducitur hoc factum in cóprobationé eius quod Deus ex terra creauit pharmaca, & remedia morborum curatiua. Probabilem magis adhuc reddunt hanc sententiam Græca hoc loco quæ pro illis verbis: ad agnitionem hominum virtus illorum: habent sub vna interrogatione cum præcedentibus, ὡς τὸ γνῶναι τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ

ἀπὸ ἀνθρώπου, hoc est: Nónne à ligno dulcis facta est aqua, vt cognosceretur virtus illius ab homine? Vbi si relatiuum, illius refertur ad lignom, iam apertè significatur lignum sua virtute dulcedinē attulisse. Potest tamen etiam ad Deum referri, sicque locus erit aliorúm sententiæ: qui non naturali virtute, sed per miraculum putant effectum vt amaræ aquæ dulces facti sint. Pro qua sententia facit quod in historia scholastica, ex sententia quorundam Hebræorum, referant lignum illud fuisse amarissimum: imo & mortiferum, vt maiori esset miraculo, & virtus diuina magis ostenderetur in eo quod per tale lignum amaræ aquæ in dulcedinem versæ sunt. Iuxta hanc sententiam intelligendum est Sapientem hic proferre istud exemplum vt ex illo quod miraculosa vitute Deus per lignum præstitit in deserto, Insinuaret etiam omnia illa quæ naturali virture fiunt per creaturas, Deo esse tribuenda: qui author est creaturarū omnium: qui si per creaturas operari potest quod ex natura non habent, multo magis per illas operari censendus est quod ex natura habent oon nisi à Deo accepta. Cum autem in nostra lectione sequitur: Ad agnitionem hominum virtus illorum: relatiuum illorum, referri debet ad ea quæ includuntur in nomine, medicinæ, herbas scilicet & pharmaca, quæ ad curationem hominum Deus è terra creauit, & est sensus: Virtus & efficacia eorum quæ è terra Deus creauit, peruenit Dei dono ad agnitionem hominum, hoc est Dei dono factum est vt homines inciperent cogooscere herbarum vires, sicut mox subiicit. Rabanus in commentario videtur legisse virtus illius, vt ad Deum referatur, sicut habent Græca: quia sic habet: Iuxta historiam demonstrata est potentia Domini, &c. Duo scripta habebant eum coniunctione: Et ad agnitiooem hominum virtus illorum, vt cum præcedenti parte sic rectè coniungi possit hæc pars. Nónne à ligno indulcata est aqua amara? Et sic ad agnitione hominum peruenit virtus terræ nascentium. Vnde sequitur.

6 *Et dedit hominibus scientiam altissimus, honorari in mirabilibus suis.*

DEDIT Deus hominibus scientiam rerum medicarum: siue per specialem inspirationem & reuelationē, sicut Adamo dedit vt omniū rerū naturas cognosceret, & Salomonem 3. Reg. 4 ea donauit Sapientia, vedisputaret super lignis à cedro quæ est in Libano, vsque ad hyssopum quę egreditur de pariete, siue quia per variam experientiam dedit vt ad scientiam rerum medicarum peruenirent, idque ad hoc, vt ab hominibus honoraretur in mirabilibus suis operationibus quæ inueniuntur in creaturis ipsius, & per eas hominum corporibus.

7 *In his curans mitigabit dolorem, & vnguentarius faciet pigmentum suauitatis, & vnctionem conficiet sanitatis.*
8 *Et non consummabuntur opera eius, pax enim Dei super faciem terræ.*

QVOD dicit: curans mitigabit dolorem, ad Deum referendum est: quemadmodum Gręca videntor exigere, sic fit sensus: Per pharmaca è terra creata, aut etiā per homines quibus dedit scientiam: Deus curans mitigat dolorem hominom. Subiungit de vnguenrario, vel, vt ex Græcis, μυρεψὸς, pharmacopola & aromatario, mistiones ex variis conficiente, quia duobus modis pharmaca adhibentur, aut simplicia sine omni mistione quod ad medicos solos pertinet: aut ex variis speciebus commista quod medici per pharmacopolas perficiunt. De vnguentario Græca tantum dicunt, ποιήσει μῖγμα, Faciet mistionem, nec adduntur illa verba quæ nos habemus addita, suauitaris & vnctionem conficiet sanitatis: Per quæ interpres indicat se intellexisse hunc locū de mistionibus quæ fiunt ad vngendum corpus exterius, quæ & suauem de se fundunt odorem, & sanitatem ægris adferūt corporibus. Cum alioqui Gręca generalius intelligenda sint: non solum de tam dictis mistionibus, sed etiam de his confectionibus quæ interius sumuntur per modum cibi & potus ad curationem corporum. vtraque enim compositio ac temperatio ad pharmacopolam pertinet medico inseruientem. Porro cum Græcis sit singulare μῖγμα, rectius etiam apud nos legitur pigmentum & vnctionē, quomodo legit Rabanus & scripta quædam quamuis parum faciat ad rem, siue singulariter siue pluraliter legatur. Pigmentum autē hic positum est pro confectione ex diuersis speciebus, suaui & odorifera, quod ipsum nomen præter. alia significat apud ꝓphanos scriptores: vnde pigmentarius dicitur aromatarius: qui facit aut vendit huiusmodi confectiones. Quod sequitur, & non consummabuntur opera eius: significat tam varias esse pharmacopolæ confectiones, vt non sit earum finis & certus numerus, cum subinde fiant nouæ nec prius vsitatæ, & terra continuè suppeditet vnde fiant ad vsum hominum diuersarum specierum compositiooes. Hac ergo parte insinuare vult Dei in humanum genus fauorem, per quem fit, vt nuñquam. desint quæ curandos homines sunt necessaria, & contra nouos ac incognitos morbos, noua etiā semper inueniantur remedia ex his quę terra progignit. Vnde & subiicit: Pax enim Dei super faciem terræ. Qoo significatur, in superficie terræ, semper inueniri vnde pax & salus hominibus à Deo conferatur: Pax enim in scripturis sæpè accipitur pro prosperitate & salute Aut sensus est, Deum non ita irasci hominibus super terram habitantibus, vt eis subtrahat sua beneficia eorum valetudini necessaria, sed eam benignitatem erga eos seruare, vt sicut pluit super iustos & iniustos: ita & suppeditet quæ curandis morbis conducunt.

9 *Fili in tua infirmitate non despicias teipsum, sed ora Deū, & ipse curabit te.*

POSTQVAM in genere commendauit & herbarum vires & medici operā, atque ostendit omnia quæ per hæc homini bona cōtingunt, Deo esse tribuenda, rectè subinfert doctrinam deseruandis in contracta infirmitate, docens in primis filium suum, hoc est, vnumquemque discipulum, ne in infirmitate sua seipsum despiciat, hoc est, negligat, curam sua deponat aut desperando de recuperanda sanitate, aut de ea nimia securitate præsumendo. Monet tamen ne mox & ante omnia coofugiat ad ea, de quibus dictum est medicorum remedia, sed vt in primis precibus ad Deum confugiat, declarans se illi maximè fidere: illúmque primum esse authorem recipiendæ sanitatis qui vt verè solus sanitatem confert: ita & ex animo precantes curabit, si saluti eorum expedire cognouerit. Et quia peccata commissa impedimento esse solent recuperandæ à Deo sanitati, quæ etiam frequenter morborum sunt causæ rectè deinde tertio loco subiungit.

10 *Auerte a delicto, & dirige manus, & ab omni delicto munda cor tuum.*

DVo requirit aut tria, videlicet vt æger & omne peccandi propositum deponat, auertendo se à delicto faciendo, ac dirigendo manus, hoc est proponēdo rectam operationem, & vt ab omni delicto prius commisso emundet cor suum per orationem, contritionem & pœnitentiā. Et quoniam non conuenit priuatis tantum confidere precibus & actionibus, ideo quarto loco monet vt etiam ambiantur preces sacerdotū, & sacrificia pro obtinenda sanitate, & remissione peccatorum non negligantur, quæ rectè exiguntur post præcedentem versum: quia grata Deo non sunt: nisi ab eo fiant qui auertit se a delicto, & dirigit manus suas per virtutis propositum. Dicit ergo.

11 *Da suauitatem & memoriam similaginis, & impinguam oblationem.*

PRo, suauitatem, est εὐωδίαν, hoc est, suaue olentiam aut suauem odorem, per quod significatur aut quod de thure in sacrificiis accendebatur, aut totum ipsum sacrificium quod in suauem odorem Deo incendebatur, & tanquam gratus odor a Deo acceptabatur. Pro sacrificio autem quod in odorem suauitatis sit offerendū, exigit duo, memoriam, scilicet, vel, vt est Græcis μνημόσυνον, hoc est monumentum & memoriale similaginis. Quo significatur ea similæ oblatæ Domino pars quæ cum thure & oleo imposita altari cremabatur in memoriam muneris Domino oblati, vt scribitur Leuit. 2. Secundo dicit, & Impingua oblationem, hoc est, pinguem aliquam & opimam fac oblationem & victimam, vt, scilicet, non de pessimis animalibus fiat oblatio, sed de melioribus. Quamquam & hic possit esse sensus, fac vt oblatio tua tanquam pinguis habeatur apud Deum, eiq́; valde grata sit, iuxta illud Psalm. 18. Holocaustum tuum pinguefiat. Implentur hæc perfectius in noua lege, in qua in odorem suauitatis offertur Deo sacrificium, panis speciē retinens, quod est memoriale eius sacrificij quod in cruce semel peractum est, & simul complectitur corporis Christi pinguem charitate oblationem. Ne autem prædictis omnibus præstitis putetur medici operam negligendā esse, & fiducia prædictorum remediorum nullum aliud remedium requirendum esse, bene quinto loco subiicit.

12 *Et da locū medico, etenim illum Dominus creauit, & non discedat a te, quia opera eius sunt necessaria.*

CVm, inquit, quæ dixi præstiteris, tunc da locum medico, hoc est, admitte illum, nec putes te illum admittendo, recedere a Domino, quia Dominus illum in vsum hominum formauit. Itaque illum admittendo Dei vteris beneficio. Nec solum illum admittas, sed continuo etiam serua apud te, nec sinas vt temerè discedat à te, quia opera eius sunt tibi necessaria ad sanitatis consecutionem & conseruationem. Non enim semel tantum audiendus & admittendus medicus, sed subinde idq́; non solum pro recuperanda, sed & pro conseruāda sanitate recepta. Vides ergo hic licet pulcherrimum ordinem à Sapiente præscriptum: qui pro recuperanda sanitate, eaque conseruanda, meritò seruandus est. Loquitur autem de infirmitate graui & periculosa. Nam in leuioribus morbis nō semper valdè accuratè hæc sunt seruanda, maximè de accersendo medico. Sicut & quæ Iacobus vlti. similiter cum hoc nostro Sapiente præscribit, de grauioribus morbis intelligitur, cum dicit: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum: vngentes eum oleo in nomine Domini, &c.

13 *Est enim tempus quando in manus illorum incurras, ipsi vero Dominum deprecabuntur, vt dirigat requiem eorum & sanitatem propter conuersationem illorum.*

CAusa redditur in nostra lectione, cur sit dandus locus medico, quia, inquit, cum infirmitatem incidisti, tunc est tempus quando te illorū, nempe medicorum, manibus committas. Vel sic: Est tempus quando in manus illorum incurras, hoc est, contingit esse tempus quando te illis committere debeas, tempore scilicet infirmitatis. Quod autem sequitur, ipsi verò Dominum deprecabuntur, &c. non videtur ad medicos pertinere, cum illorum officium non sit pro ægris precari, sed potius sacerdotum. Proinde Lyranus cum aliis quibusdam, quod hic dicitur de medico, ab illo loco: Da locum medico, &c intelligit dici de medico spirituali, sacerdote scilicet, cuius est oratione Dominum placare, & sanare non solum spirituales, sed & corporales morbos. Verum nimis apertum est authorem illo loco loqui de medicis corporalibus de quibus locutus est superius. Proinde non malè hic quidam intelligunt Sapientem insinuare voluisse, officium boni medici esse, non solum remedia morbis accommodata applicare, eisque niti & confidere, sed etiam Deum inuocare, ac orare vt sua & ingenia & remedia ad ægrotorum salutem dirigat ac fortunet. Res enim, in qua medicus versatur, est per se magna magnisq́; periculis obnoxia, quæ ob id non solum prudentiam, sed etiam piam curam & solicitudinem requirat: qua neglecta grauissimę offensiones ac periculosæ curationes esse solant. Cum enim arti suæ plurimum fidunt medici: ita vt non curent Dei directionem implorare, fit nonnunquā vt eorum conatus Deus non prosperet, sed subuertat. Itaque nostrę lectionis hic erit sensus: Est tempus quando in medicorum manus incurras, ipsi autem non suę arti nimis fident, sed Dominum deprecabuntur, vt dirigat & fortunet requiem quam ęgris adferre student, hoc est, sanitatem, idq́; quia hoc pertinet ad eorū conuersationem, hoc est, officium, & vitæ rationem. Græca tamen aliter habent hanc sententiam, magisq́; in Græcis ad sacerdotes videtur referenda, de quibus rectè mentio facta est in illa sententia: Da suauitatem, &c. Sic enim habent: Est tempus quando & in manibus ipsorum est prosperitas. Etenim ipsi Dominum precabuntur vt prosperet ipsis requiem & sanitatem vitæ gratia. Quorum verborum etiam hic potest esse sensus: Quanquam dixerim locum dandum medico eiusq́; ope te indigere, tamen accidit aliquando vt & per manus illorum per quos mox dixi sacrificia offerenda, contingat ægris prosperitas & fœlicitas, etiam sine manu & opera medici. Nam ipsi Dominū precabuntur, vt ipsis ægris prosperet requiem & sanitatem ad hoc vt viuere possint. Ita & in nostra lectione oratio, non ad medicos qui manibus iuuant, sed ad sacerdotes qui ore prosunt, referri potest hoc modo: Est tempus quando in medicorum manus incurras: his autem suo fungentibus offi-

cio, illi de quibus mox dixi: Da suauitatem: interim Dominum deprecabuntur, vt dirigat sanitatem quam inferre medici laborant. Facient autem hoc sacerdotes propter conuersationem eorum, hoc est: quia hoc ab eis requirit vitæ eorum ratió & quia præ aliis sanctificati & pietati studenr. Vt mixtim intelligatur esse sermo de sacerdotibus & medicis, de quibus vtrisque superius sermo fuit, quiq́ue simul pro suo quique officio laborare debent ad iuuandos ægros.

14 *Qui delinquit in conspectu eius qui fecit eum, incidet in manus medici.*

SIGNIFICAT hæc sententia, peccata causas esse morborum, Deumq́ue peccatis offensum punire peccata morbis, ob quos necesse est confugere ad opem medici, à quo grauia sæpè ægri ferre patiuntur: proinde ei qui à morbis & medicorum opera molesta ægris liber esse volet, operam dandam vt & à peccatis, quæ Deum grauiter offendant liber sit, & quam minimum illum offendat. Bene autem ad exaggerationem peccati dicit: qui delinquit in cóspectu eius qui fecit eum: aut, vt habent Græca: qui peccat contra factorem suum. Sic enim notatur hominis ingratitudo, qui peccare audet contra eum qui illi author vitæ fuit & sanitatis: significatúrque quod ob id dignus est, vt si non vita, saltem sanitate priuetur morbosq́; patiatur, & cum morbis amara etiam & molesta medici remedia, simul cum impensarum grauamine. Postquam ergo insinuauit Sapiēs quid contracto morbo sit faciendum, hac sententia indicat morborum causas, & qua ratione caueri possit ne in morbos incidatur. Porro peccata morborum esse causas, etiam aliæ scripturæ docent, vt cum Paulus dicit Corinthiis: Ideo inter vos multi infirmi, & dormiunt multi. Et cum Saluator cuidam
1. Cor. 2. à se sanato dixit; Ioan. 5. Vade, & iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat.

15 *Fili in mortuum produc lachrymas, & quasi dira passus incipe plorare.*
16 *Et secundum iudicium contege corpus illius, & non despicias sepulturam illius.*

POSTQVAM dixit quid in infirmitate constituto sit faciendum, docet etiam quid in morte amicorum sit faciendum, duo in primis requirens. Primum, vt statim à morte amici, defleatur eius mors idq́; serio & amarè quasi graue malum acciderit, tum quòd amicus luce hac iucunda priuatus sit, tum quod per mortem irreuocabilis ab amico fiat separatio. Prohibet ergo ne Stoicorum more, nostrorum mortem sine dolore feramus, aut, quod impiorum est, de illorum morte gaudeamus, siue ob odium ipsorum, siue ob commodum facultatum per illorum mortem obtinendarum, sed vt charitatem & amorem nostrum erga eos ostendentes defleamus & illorum vices & nostram. Secundo requirit, vt postquam aliquam diu lachrymis indultum est, corpus defuncti secundum iudicium, hoc est, secundum morem, & ius quod corpori debetur contegatur terra, nec illius sepultura negligatur, vt etiam honore sepulturæ demonstretur amor erga defunctum, eiq́ue impendatur quod ei debitum est. Neq; enim velle possumus defunctum amici corpus semper in oculis nostris seruare, quod stultarum est mulierum, quæ ferre nequeunt corporis ad sepulturam ablationem: neq; illud insepultum relinquendum nobis est, vt auibus & bestiis sit esca, quia id barbarum est, & contra honorem amicis deferendum. Condendum ergo terræ est, vnde sumptum est, idq́ue maximè à nobis: qui illud à terra resuscitandum certo expectamus. Hinc ob sepulturam defunctis impensam, in scripturis Tobias eximiè commendatus est. Cæterum in eo quod dicitur, secundum iudicium contege corpus illius: aut, vt habent Græca, secundum iudicium eius: rectè intelligimus non tantum exigi simpliciter sepulturam, sed etiam quæ pro more recepto in sepultura adhibentur, vt nobis corpus contegere secundum iudicium, sit etiam cum exequiis ritúque funebri & precibus corpus terræ tradere: vnde pro, secundum iudicium: quidam vertunt: iuxta morem funebrem.

17 *Propter delaturam autem amarè fer luctum illius vno die, & consolare propter tristitiam.*
18 *Et fac luctum secundum meritum eius vno die vel duobus propter detractionem.*

QVOD in his versibus bis dicitur: ham idem est, propter delaturam, & propter detractionem, ordinatius sic habent Græca: Amarum fac luctum, & calescere fac (vel accende) planctum, & fac luctum secundum dignitatem eius, vno die & duobus propter calumniam, & consolationem admitte propter tristitiam. Omittenda est apud nos coniunctio, autem, quæ vt non est in Græcis, ita nec apud Rabanum: nec in quibusdam scriptis. Repetit de lugendo defuncto etiam post sepulturam, sed adiungit moderationem in luctu adhibendam, ne ethnico more inconsolabiliter & diutius quàm conuenit mors amici defleatur: iuxta illud Pauli: 1. Thess. 4. Vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Vult ergo vt non solum propter amorem erga defunctum, sed etiam vt euitetur calumnia & detractio, (ne scilicet cum multorū offensione dicatur quis de amici morte gaudere) amarè lugeatur defunctus: idq́; pro merito & dignitate eius, sed vt aliquot tantum diebus duret amarus iste planctus & dolor: ita vt ne pro quorundam more dolor & fletus semper intendatur magis & crescat, sed potius cum tempore remittatur & consolatio admittatur, vt ne nimia tristitia noceat superstiti, & abundantiori tristitia absorbeatur ipse. Quod ergo dicit de luctu vnius aut duorum dierum: non est contrarium ei quod supra dixit. Luctus mortui septem dies. Hic enim vult paucis tantum diebus amarum illum luctum: qui esse solet in principio, ferendum cumq́; statim remittendum, accepta consolatione & doloris mitigatione. Et quod secundum meritū eius non significat pro merito vitæ & operū mortuum plangendum esse, sed secundum dignitatem eius: est enim Græcis, κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, hoc est, prout dignus est defleri à te, siue ob amicitiam quæ tibi cum illo fuit, siue ob beneficiorum acceptionem, siue deniq; ob vitæ eius probitatē, & detrimētum mortis eius. Porro ex loco hoc intelligere licet quam accuratè & studiosè obseruata semper fuerit consuetudo lugendi mortuos: súntque in sacra scriptura grauia exēpla, ex quibus scire possumus huiusmodi officia solēnia sanctissimè mortuis tributa fuisse, quanquā hæc consuetudo in scripturis commendata meritò iam sub noua lege, cùm &

fides creuit, & spes vitæ post hanc vitam melioris ex magna parte immutata sit, ita vt in precibus magis consistat officia mortuis impendenda, quam in fletu & planctu.

19 *A tristitia enim festinat mors, & cooperit virtutem & tristitia cordis flectit ceruicem.*

REddit rationem cur dixerit consolationem admittendam ad vitandam tristitiam, quia inquit, à tristitia fit vt mors festinanter & ante tempus adueniat, ipsáque tristitia vires hominis regit, ita vt se non prodant, sed obscurentur ac supprimantur, flectíque ceruicem hominis ita vt curuus ac tristis incedat, eíque omnem fiduciam atque audaciam eripiat: significat ergo tristitiam auferre homini omnem animi corporísque vigorem, atque etiam immaturam adferre mortem. Vnde autem pendeat vt fit in homine noxia tristitia, sequens sententia indicat.

20 *In abductione permanet tristitia, & substantia inopis secundum cor eius.*

VAria est in hoc versu lectio, apud Græcos. Nam pro, abductione: quidam codices habent ἀπαγωγῇ, vt Germanica æditio, quod secutus videtur noster interpres vertens in abductione. Quidam codices habent ἐπαγωγῇ quam dictionem interpres noster vertere solet, obductionem & sic habet codex Bessarionis hoc loco, In obductione, Aliqui hic vertunt, inductionem. Pro, permanet Germanica æditio habet παραβαίνει, quod vertūt abit aut discedit, vt sit hic sensus: Inductione, abit tristitia, hoc est, per animi inductionē, qua seipsum homo consolatur, fit vt discedat tristitia. Cui conuenit quod in secunda parte dicitur. vbi pro substantia est βίος, quæ dictio etsi etiam victum & facultates significat quibus homo substentatur, propriè vitam significat, vt hic possit esse sensus: Vita pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde pendet qualis sit vita hominis afflicti. Misera enim est & breuis, si in afflictionem eius cor torqueatur: fœlix & longa, si cor non se torqueat, sed patienter calamitatem ferat. Toletanū tamē exēplar habet, vt noster legit, παραμένει, hoc est, permanet. Nostræ ergo lectionis sensus est: Tristitia permanet in homine per hoc quod abducit animum suum à consolatione & consideratione eorum quæ dolorem mitigare possent: & subsistentia pauperis vel afflicti est secundum cor eius, quia quale est cor eius, talis est & vita atque substantia eius: vt eius sit mœrens, verè sit misera eius vita & breuis futura: si lætum aut tranquillū, nihil ei obsit externa calamitas diúque eius vita sit duratura. Aut substantia pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde pendet diues ne sit quis habendus an pauper. Si enim modico contentus est, & paupertatem æquo fert animo, reputandus est verè diues: Si verò animo est intranquillo, etiam si multas possideat diuitias, verè pauper est. Itaque secundum hunc sensum significatur tristitiam esse ingens malum, quæ diuitem facit egenum, & pauperem facit bis infœlicem. Vnde rectè subijcit.

21 *Ne dederis in tristitia cor tuum, sed repelle eam a te, & memento nouissimorum, & noli obliuisci.*
22 *Neque enim est conuersio, & huic nihil proderis, & teipsum pessimabis.*

SVperius capite 30. multis dehortatus est à tristitia in genere ob calamitates quę in hac vita incidunt: hic verò peculiariter dehortatur à nimia tristitia ob amicorum mortem. Ideo enim dicit: Ne dederis in tristitia, vel, vt Græci, εἰς λύπην, ad tristitiam cor tuum, non iam omnem tristitiam prohibens, cum eam prius exegerit, sed requirens ne quis cor suum dedat tristitiæ, atque ab eâ totum obtineri permittat, sed eam ad tempus admissam mox a se repellat, idque consideratione mortis, quæ ex tristitia ante tempus consequi solet. Quod mœrentem semper meminisse conuenit & illius non obliuisci: ne dum illum non aduertit, mortem sibi acceleret, sibíque sit mortis suæ author & causa. Idque eo magis meminisse oportet: quia ex morte non est conuersio, hoc est, reuersio ad hanc vitam, iuxta communem legem, sed irreparabilis est vitæ amissio. Deinde & illud in tristitia considerare mœrentem conuenit, quod immodica sua tristitia defuncto nihil possit prodesse vt ad amissam vitā redeat: & seipsum pessimè, hoc est malè affligit, sibiipsi nimius sine alterius fructu. Itaque duplici ratione monet tristitiam super mortuo amico temperandam, videlicet & cogitatione mortis, cuius periculo se quis exponit sine recuperatione, & quia sua tristitia defuncto prodesse non potest, cum sibiipsi obest. Potest quod de memoria mortis inducitur etiam accipi, vt insinuet deflentibus mortem cogitandum esse, communem esse omnibus moriendi legem constitutam, nec à morte amicorum reditum esse ad vitā, vt huius communis sortis consideratione, leuius feratur amicorum mors. Et Dauid quoque rationibus, quæ hic insinuantur, sese consolatus est super morte infantis qui ei ex Bethsabee natus erat, sic dicens: Propter infantem, cum adhuc viueret, ieiunaui & fleui. Dicebam enim: Quis scit si fortè eum donet mihi Dominus, & viuat infans. Nunc autem quia mortuus est, quare ieiuno? Nunquid potero reuocare eum amplius? ego vadam magis ad eum, ille verò non reuertetur ad me. 2. Reg. 12.

23 *Memor esto iudicij mei, sic enim erit & tuum: mihi heri & tibi hodie.*

DOcuit cauendum ne ex alterius morte incommodum nobis & malum accersamus, hæc autem sententia insinuat fructum quem ex illa capere debeamus, nempe vt ex illa etiam nobis imminentis mortis cogitationem assumamus, sicque soliciti simus, ita viam nostram instituere, vt fœliciter & salubriter mortem expectare possimus. Atque quo magis commoueat, ipsummet defunctum introducit loquentem, & communis sortis quemque admonentem, quemadmodum in epitaphiis frequenter fieri solet. Memor, inquit, esto iudicij mei, hoc est, conditionis meæ: quam Dei ordinatione & iudicio subire debui, sic enim erit & tua conditio cum Deus ita de te fieri iusserit, quasi dicat: Noli te ob mortē meam nimis discruciare, sed illud potius ex illa lucri reporta, vt cogites quod qualis est conditio mea, & quale iudiciū Deus in me exercuit, talis erit & tua aliquando cōditio, & tale iudiciū etiam tibi cōtinget. Et ne illud in longū tempus differendum tibi promittas, quod heri mihi accidit, hoc ipsum tibi hodie expectandum est, & euenire potest. Bene enim

dicit

dicit, hodie, & non dicit, cras, vt intelligat quisque quemlibet diem præsentem sibi posse esse vltimum, nec sibi promittat certo aliquod vitæ tempus in futurum: iuxta illud Poetæ: Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.

23 *In requie mortui requiescere fac memoriam eius, & consolare illum in exitu spiritus sui.*

HÆc sentētia variè à nostris intelligitur. Nā Dionysius tres adfert sensus, quorū primus est: Memoriam morientis fige in requie quam animæ electorum habent post hanc vitam, loquendo ei de beatitudine æterna, vt dicat: Portio mea Domine sit in terra viuentium. Vel, inquit, sensus est: vt tempore mortis facias memoriam morientis quiescere à recordatione rerum sæcularium, vt cogitet solum ea quæ suam concernunt salutem. Addit: Porro quidam exponunt sic: In requie mortui, hoc est, ad monumentum, in quo quantum ad corpus quiescit, requiescere fac memoriam eius, hoc est, aliquod sensibile memoriale constitue, ex cuius intuitu viuentes recordentur ipsius, &c. Præter has expositiones Rabanus etiam aliter intelligit significari, in transitu morituri, non tradendam obliuioni memoriam eius, sed in mente eam figendam, vt eius exemplo quis excitetur ad vitæ correctionem. Sunt & qui aliter hunc locum tractant, cum si scopus authoris spectetur, & originalia inspiciatur, vnicus sit & genuinus sensus iste: In requie mortui, hoc est, cùm iam quis per mortem quiescit, liber à laboribus & miseriis huius vitæ, tu vicissim fac apud te quiescere & cessare memoriam illius, hoc est, tu ne persistere sinas in te cruciantem illam memoriam: per quam requiras eum tecum hic viuentem, sed illam cum mortuo intermori, & cum quiescente quiescere & cessare facias. Est enim Græcis *κατάπαυσον*, hoc est, quiescere fac & seda. Memoriam autem quam cessare vult, eam intelligere oportet quæ est molesto desiderio coniuncta, non eam quam cum pia beneuolentia & charitate retinere meritò debemus, multo minus eam quæ nos vel ad imitationem defunctorum, vel ad iuuandum illos piis precibus prouocet, vt ne quis hunc locum producat cōtra piam illam mortuorum memoriam, quam seruat ecclesia Catholica, sicut contra ridiculè satis hunc locum aliqui proferunt pro statuendis precibus quæ piè fiunt pro defunctis, sic intelligentes: Cùm quis per mortem requiescit fac memoriam eius requiescere, dicendo: requiescat in pace. Ita cùm non attenditur authoris scopus, nec originalium habetur respectus, quisque quod sibi videtur, intelligit in scripturis. Quod autem sequitur iuxta receptam lectionem: Et consolare illum in exitu spiritus sui: omnes intelligunt significare, morituro in fine vitæ suæ impendendam à viuis consolationem, proponendo scilicet eis moriendi communem omnibus necessitatem, vitæ huius miseriam, futuræ vitæ fœlicitatem, & ad eam obtinēdam, Dei per Christi merita paratam misericordiam. Verum Græca longè alium habent sensum, sic enim est illis: *καὶ παρακλήθητι ἐπ' αὐτῷ*, hoc est, consolationem accipe super eo, cùm exiuit spiritus eius: quasi dicat: dolore potes super eo, & sollicitus esse pro eo cùm adhuc spirat & ægrotat: at cum spiritus eius egressus est è corpore, & ille liber est à miseriis huius vitæ, nec possit tua opera ad vitā rediire, sinas tibi consolationem impendi, & ex teipso consolationem accipe, exemplo Dauidis quod supra adductum est. Hunc sensum vt & nos habemus in nostra lectione, cōuenit omittere pronotuen, illum, quod in vno scripto correctiore non erat, vt verbum, consolare, passiuè accipiatur, pro consolationem admittere, quemadmodum requirit dictio Græca, vt meritò dubitari nō debeat quin sic verterit interpres, qui & statim prius hoc capite verbum, cōsolare, posuit in passiua significatione, cùm dixit: consolare propter tristitiam: vbi Græcis eadem est quæ hoc loco dictio. Ex prædictis licet colligere varias rationes, ob quas moderanda sit tristitia in morte amicorum, nempe quia mors omnibus est communis & ineuitabilis: deinde quia illa requies est defuncti, ac tertio quia est iustum Dei iudicium & ordinario. Præterea quia tristitia defuncto prodesse non potest, & postremum quia nocet, & mortifera est mœrenti.

24 *Sapientiam scriba in tempore vacuitatis, & qui minoratur actu, sapientiam percipiet.*

NOvi hic argumenti initiū est, quod Sapiēs etiā sequenti capite continuat, docēs prolixè qui apti sint ad sapientiam eximiam, & scripturarum intelligentiā percipiendam, & quid ad hoc requiratur, in primis scilicet otium literariū & libertas ab operibus seruilibus & mechanicis artibus: quibus qui vacant, quoniam rebus externis omnino sunt dediti, parū idonei sunt sapientiæ excellenter sic obtinendæ, vt aliorum possint esse doctores, & in rebuspublicis sapientiæ magistri, quanquam fatendū sit tales etiam reipub. vtiles & necessarios esse. Proinde conuenit hunc locum diligenter obseruare hac maximè tempestate, qua & vilissimi cerdones sibi vendicant scripturarum intelligentiam atque professionem, & plerique studiosis sapientiæ inuident otium illud, quod percipiendæ sapientiæ hic dncetur esse necessarium. Dolendum autem hunc locum, vt & alia multa, partim scriptorum, partim interpretis vitio sic à nobis legi, vt non satis sensus authoris intelligatur, qui in Græcis est & clarior & iucundior. Cæterum vt diligenti annotatione vitia quæ scriptorum incuria irrepserunt corrigantur, & versionis obscuritas aut incommoditas iuuetur: in primis notandum hic grauiter ab omnibus nostris erratum esse, quod putauerint dictionem, scribæ, verbum esse imperatiui modi, quasi præcipiatur sapientiam scribi. Constat enim ex Græcis esse nomen à nominatiuo Scriba cum Græcis sic sit: *σοφία γραμματέως ἐν εὐκαιρίᾳ σχολῆς*, hoc est, Sapientia scribæ in oportunitate otij, scilicet consistit, aut comparatur. Igitur apud nos accusatiuus, sapientiam, meritò mutandus esset in nominatiuum, sapientia, quem imperitos scriptores verisimile est in accusatiuū mutasse, quod dictionem, scribæ, putarent esse verbum. Aut si accusatiuus retinendus est, quia in omnibus quæ ad manum erant scripti reperiebatur: dictio, scribæ, accipienda est vt sit nominatiuus pluralis, & ex sequenti membro subaudiendum est verbum, percipient, vt sit sensus: Scribæ, hoc est, legis doctores (sicut nomen hoc sæpè ponitur in Euangelio) percipient sapientiā, in tempore quo vacui sunt ab operibus mechanicis & seruilibus totos se tradentes veritatis

inquisitioni, scripturarum lectioni atque contéplationi: & qui minoratur actu, hoc est: qui parû in externa occupatur operatione, hic percipere poterit sapientiam. Quod sequitur: quia sapientia replebitur: etsi fere in hac sententia coniungatur cum præcedentibus, tamen ex Græcis patet ad sequētia pertinere quemadmodum & Rabanus & multa scripta sequentibus coniungunt, quamuis durè cum illis hærere videatur.

*ab Qui.

26 *Quia * sapientia replebitur qui tenet aratrum, & gloriatur in iaculo, stimulo boues agitat, & conuersatur in operibus eorum, & enarratio eius in filiis taurorum.*

27 *Cor suum dabit ad versandos sulcos & vigilia eius in sagina vaccarum.*

PRo, sapientia replebitur: Græcis est idē verbum quod mox interpres vertit, sapientiam percipiet, nempe σοφισθήσεται, hoc est, sapiens fiet. vnde satis cōstat interpretem nostrum hanc partem non coniunxisse præcedentibus, alioqui sensus illi fuisset: Qui minoratur actu, sapiens fiet: quia sapiens fiet. Notandum secundo Græcis non esse coniunctionem: quia, sed interrogationem τί, hoc est, quid vt sit sensus: Quid: hoc est: quomodo sapiens fiet qui tenet aratrum, &c. quasi dicat: occupationes eius non sinunt vt fiat sapiens, hoc est, eruditus. Et omnino verisimile est interpretem non vertisse: quia, sed quid, vel qui: pro quomodo: at cum id non intelligeretur, quid vel qui, mutatum esse in: quia: nisi interpres legerit non τί, sed ὅτι, quia. Quæ lectio si retinenda sit, tamen vt habeatur sensus authoris, tota hæc sententia interrogatiuè offerenda erit, sicque coniungetur causalis coniunctio, quia, cum superiori sententia: Qui minoratur actu, & parum habet negotiorum, is fiet sapiens. Nam an sapientia replebitur qui tenet aratrum, &c. In quibusdam incerti authoris annotationibus scribitur quosdam libros habere: qua sapientia replebitur: & totum legendum interrogatiue vsque ad, taurorum: quæ sanè lectio omnino est præferenda. Enumerantur autem aliquot hominum genera qui ad sapientiam & singularem eruditionem percipiendam non sunt idonei, propter externas occupationes quibus penitus detinentur: & potissimum quatuor, in quibus omnia operationum genera facilè comprehenduntur. Inter quos primum locum meritò tribuit agricolis, vt quorum opera maximè est necessaria, & naturæ conueniens. Secundum locum tribuit fabris, quorum duo facit genera, alterum eorum qui duram materiam exsculpunt, vt sunt lapicidæ & fabri lignarij: alterum eorum qui duram materiam malleo contundunt, extenuant, & molliunt. Nomen enim, faber, sicut & Græcum τέκτων, generale est, & commune iis omnibus qui circa duram versantur materiam, artificibus scilicet cunctis qui ex quauis materia aliquid faciunt, & malleo vtuntur in suo opificio: vnde quoniam hoc nomine, plastæ & figuli non comprehenduntur, quarto loco ponit figulos. Vnde facilè colligere licet ordinis hic obseruati & rationem & ornatum. Vbi & hoc obseruandum est: in singulis generibus semper repeti ad quid quodque genus cor suum det, atque in qua re vigilet. Inde semper subiungitur, post operationum enumerationem: Cor suum dabit, & vigilia eius, &c. Quod ergo attinet ad primum genus, agricolarum scilicet, insinuans eorum occupationes: Quomodo, inquit, aut an sapientia repleri poterit qui tenet aratrum, & gloriatur iaculo? Vbi per iaculum conuenit intelligere baculū qui instar iaculi est & paruæ hastæ, quo boues inter arandum agricolæ incitant & impellunt ad progrediendum. Nam vt videre est in Italia, aliisque locis vbi in arando bobus vtuntur, sicut equi à sessoribus vrgentur calcaribus aut flagris, ita boues centris & stimulis prælongis instar hastæ & iaculi, vnde Græcis hic est ἐν δόρατι κέντρου, hoc est, in hastili stimuli, & apud nos sequitur quod exponit de quo iaculo sit sermo: Stimulo boues agitat. Stimulus enim propriè dicitur fustis acutæ cuspidis, quo rustici boues suppungunt. Quæ sequuntur in descriptione actionum agricolæ clara satis sunt, nempe quod conuersatur in operibus boum, hoc est, occupatur in eis, & enarratio eius est in filiis taurorum, hoc est, sermo eius & locutio est de vitulis & progenie taurorū. Hic iā finis est interrogationis, qua dum recenset Sapiens agricolæ occupationes, significat illum nō esse aptum qui singularem percipiat rerum sacrarum eruditionem. Vnde & subiicit: Cor suum dabit ad versandos sulcos, hoc est, animū suum accommodabit vertēdæ terræ, & ducendis per arationem sulcis, & vigilia eius in sagina vaccarum, hoc est, in ea re vigilat vt bene nutriat vaccas, quæ ei butyrum & lac suppeditent, ad eam rem & mane surgit, & vesperi serius se somno tradit: quasi dicat: cùm his in rebus totus sit animo intentus, quomodo vacare poterit percipiendæ sapientiæ: Idem prosequitur in operariis ciuitatis.

27 *Sic omnis faber & architectus, qui noctem tanquam diem transigit.*

28 *Qui sculpit signacula sculptilia, & assiduitas eius variat picturam.*

29 *Cor suum dabit in similitudinem picturæ, & vigilia sua perficiet opus.*

PRimvm in genere proponit latum fabrorum genus, quos dicit noctem tanquam diē transigere: hoc est, noctu occupari sicut interdiu siue quod opera sua nonnunquam noctu peragant: non contenti labore diurno, siue quod noctu cogitent animo quæ per diem facienda incumbunt. Deinde vnam fabrorum speciem exēpli causa ob oculos depingit, lapicidam scilicet vel sculptorem: qui in lapide, aliaue materia dura varias inducit sculpendo figuras. Qui, inquit, sculpit signacula sculptilia, pro quo Græcis est, γλύμματα σφραγίδων, hoc est, celaturas signaculorum vel sigillorum. Signacula ergo sculptilia hic dicuntur sigilla exsculpta, vt sculptilia, sit adiectiuum, non autem substantiuum significans imagines: quæ sæpius sculptilia dicuntur. Malè enim legitur in quibusdam libris: Qui sculpit signaculo sculptilia. Cæterum in eo quod sequitur, & assiduitas eius variat picturam: pro, variat picturam, Græcè est, ἀλλοιῶσαι ποικιλίαν, hoc est, assiduitas eius est mutare varietatem. hoc est: eius opera in hoc assidua est vt multam effingat varietatem. Proinde nomen picturæ hic accipi debet pro figura, quæ sua varietate picturam vitiam imitatur. Non enim sculptorum est pingere, & colores inducere, sed sculpendo formarum varietatem ad imitationem picturæ effingere. Vnde & subditur: Cor suum dabit ad similitudinem picturæ: hoc est, vt imitetur picturam. Hic enim iam pro, picturæ est ζωγραφίαν: quæ dictio propriè puram significat, &

animalium

animalium per colores figurationem. Hactenus autem adhuc pendet sententia quæ perficitur per illud: Cor suum dabit, &c. vt sit sensus: Sic omnis faber, & qui sculpit, cor suum dabit vt assimilet picturam, quasi dicat: Etiam tales eruditioni percipiendæ apti non sunt vt qui noctu diéque aliis in rebus occupētur. Idem ostendit in alio fabrorum genere, qui non incidendo & sculpendo vtuntur malleo, sed concutiendo, & extenuando, atque dilatādo duram materiam: quod pertinet ad fabrum ferrarium, sub quo & argentarij, & ærarij omnes comprehenduntur.

30 *Sic faber ferrarius, sedens iuxta incudem, & considerans opus ferri.*
31 *Vapor ignis vret carnes eius, & in calore ignis concertatur.*
32 *Vox mallei innouat aures eius, & contra similitudinem vasis oculus eius.*
33 *Cor suum dabit in consummationem operum, & vigilia sua ornabit in perfectionem.*

ETIAM hic pendet sententia vsque ad illud, Cor suum dabit. Est enim sensus: Sic faber ferrarius, &c. cor suum dabit, ita vt quo versus intermedij quasi per parenthesim inserti sint. Quod dicit, in calore ignis cōcertatur, significat eum conflictari & veluti pugnare in æstu, dum ad perficiēdum opus suum ignis calorē fortiter perfert, eúmque superare contendit. Cum dicitur: Vox mallei innouat aures eius, significatur iteratum subinde sonum mallei contundere aures eius, eásque noua semper percussione impetere. Cum dicitur contra similitudinem vasis oculus eius, significatur ipsum sempet habere oculum defixum in exemplar operis à se perficiendi. Dictio enim, contra, hic ponitur pro, è regione, &, vas, pro quouis opere parando. Pulchrè ergo describitur huiusmodi fabri cōstantia & animi intentio, dum desiderio perficiendi à se operis, & ignis intollerabilem calorem toto corpore perfert, & aurium simul & oculorum molestias tolerat, quia & illæ frequenti sono mallei obtunduntur, & isti intento candētis ferri aspectu. Vnde subdit, Cor suum dabit in consummationem operum, hoc est, ad hoc, vt perficiat opera sua, quasi dicat: Non obstantibus omnibus illis quæ molesta sunt toti corpori, auribus & oculis, totum se accommodabit operibus suis, vt parum ei libeat aut liceat intendere sapientiæ diuinarum rerum. In eo quod sequitur legendum est non per vnam dictionem, imperfectionem, sed per duas, in perfectionē, quomodo & Rabanus habet, & quædam scripta. Græcè enim est, εἰς συντέλειαν, hoe est, ob perfectionem, id est, ad hoc vt perficiat opus suum. Et est notandum, quod nomen, vigilia, iuxta exigentiam originalium, debet esse nominatiui casus, vt vertendum potius fuerit, & vigilia eius, sicut benè versum fuit in primo genere de agricolis. In singulis enim generibus dicitur: Cor suum dabit, & item quid vigilia efficiat, dicitur ergo de fabro quòd vigilia eius ornabit opera, ad hoc vt ea perficiat. Pro innouat, sunt qui legunt, intonat, sed Græca habent, καινιεῖ, quod innouare significat, non intonare. Sequitur de quarto genere.

34 *Sic figulus sedens ad opus suum, & conuertens pedibus suis rotam.*
35 *Qui in sollicitudine positus est semper propter opus suum, & innumera est omnis operatio eius.*
36 *In brachio suo formabit lutum, & ante pedes curuabit virtutem suam.*
37 *Cor suum dabit vt consumet linitionem, & vigilia sua mundabit fornacem.*

ETIAM figuli operationes sic ob oculos proponit, vt facilè quisque videri possit illi non vacare studium sapientię impendere. Pro innumera, Græcis est, ἐν ἀριθμῷ, hoc est, numerata vt significetur figulum certum quotidie vasorum numerum conficere, aut singula vasorū genera certo numero persoluere. Noster videtur legisse, ἀναρίθμητος, hoc est, innumera, quo significatur eum immensam vasorum conficere breui tempore multitudinem, & omnis generis vasa effingere. In eo quod dicitur, ante pedes curuabit virtutem suam, rectius versum fuisset pronomen, eius, vt ad lutum referatur, non ad operantem. Duas enim eo versu videtur exprimere figuli operationes, nempe quòd brachio suo & manu format, hoc est, figurat lutum, (est enim Græcè, τυπώσει,) & quod prius ante pedes suos flectit, curuat & subigit vim ipsius luti, vt aptum scilicet fiat ad formam manibus & brachio inducendam. Huiusmodi enim luti subactio, quæ est eius curuatio & temperatura, pedibus prius fit. Proinde conuenit relatiuum reciprocum accipere pro non reciproco, vt aliàs sæpè. Quod si quis volet ad operantem referre, sensus erit: quòd flectit fortitudinem suam incuruando se, & inclinando robur suum & dorsum suum ad operis perfectionem. Vltimus versus continet postremas duas figuli operationes, videlicet linitionem, quæ vasi figuratio inducitur plumbo aut alia materia ad ornandum & confirmandum illud: & fornacis mundationem, vt scilicet illo mundato vasa coquenda inferantur.

38 *Omnes hi in manibus suis sperauerunt, & vnusquisque in arte sua sapiens est.*
39 *Sine his omnibus non ædificatur ciuitas, nec inhabitabunt, nec inambulabunt.*

ENVMERATIS opificum generibus, ne, quoniam dicturus est ad eos non pertinere eximiam sapientiæ perceptionem & functiones, haberentur contemptui, ostendit eos suo modo esse sapientes, nempe in arte sua eorúmque sapientiam & operationem esse reipublicę & vtilem & necessariam, quòd sine his nec ædificetur ciuitas, nec ædificatam vel inhabitent homines, vel frequentent, ita vt ambulent in ea. Ad ciuitates enim concursus est ab his qui agros colunt, vt illi & sua inferant, & ex ea quibus indigent efferant opificum manu parata. Dicit autem omnes in manibus suis sperare, quòd manuali opera sibi quæ ad victum & vestitum sunt necessaria, comparare studeant. Postquam autem dixit quid illis sit tribuendum, & acceptum ferendum, subiicit quid illis non competat.

40 *Et in ecclesiam non transilient, super sellam iudicis non sedebunt, & testamentum iudicij non intelligent.*
41 *Neque palam facient disciplinam & iudicium, & in parabolis non inuenientur.*

PRO transilient, Græca quædam habent, ἐνεφανίσονται, hoc est, in ecclesia & cœtu non supernominabuntur, hoc est, non habebunt nomina dignitatum super alios. Alij legunt, vt & noster, ὑπεραλοῦνται, hoc est, supersilient, vt significetur tales in republica non supergressuros alios, nec eminentem locum obtenturos, quod per partes declarat, ostendens eis nec conuenire iudicis locum, quia non intelligunt constitutiones iudiciales, nec magistri & doctoris, ad docendum

alios disciplinam & iudicium, vel æquitatem in vita morum seruandam, quia non occupatur in perdiscendis grauibus & seriis sapientum sententiis. Indicat ergo duo esse in republica officia, per quę emineot ioea qui eis funguntur, eáque requirere singularem sapiētiam, & hanc requirere otiū & cessationem ab operibos illis mechanicis.

42 *Sed creaturam aui confirmabunt, & deprecatio eorum in operatione artis.*

PRo æui, est αἰῶνος, quod hic melius verteretur, sæculi. Significatur enim quòd illorum sit cōfirmare & tueri res huius sæculi, vt quæ per se fluxæ sunt & caducæ, illorum cōtinua operatione reparentur, firmiterq́; persistant atque conseruētur, ne vnquam desint necessitatibus hominū. Deprecatio eorum dicitur esse io operatione artis, quia eorum præcipua vota & desideria sunt in eo vt artis suæ operationem perficiant & præstent. De eo enim semper cogitant, hoc vnum maximè semper habent in votis.

43 *Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altissimi.*

HÆc pars non est referenda ad sententiā mox præcedentem, quemadmodum apparet ex nostra lectione, & quomodo omnes nostri intelligunt, contra quàm requirunt & originalia & scopus authoris. Ipse enim omnino id hic agit, vt ostendat prędictorum artificum non esse cor suum tradere inquisitioni legis Dei, quia cor suū quisque in suo genere tradit rebus arti suæ congruis: & mox dixit eorum vota esse in operatione artis: quomodo ergo iam eis tribuetur, accommodare animam suam legi altissimi, & conquirere in ea? Notandum ergo Græca separare hanc partem à superioribus, quæ habent in hunc modum, πλὴν τοῦ ἐπιδιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου, hoc est, præter dantem animum suum, & cogitaotem in lege altissimi. Quod videtur ad illa referenda esse quę superius dicta sunt non conuenire operariis opificiorum, vt significetur illa tantum conuenire ei qui dat se totum legi Dei, & in illa assiduè meditatur. Quod vt etiā nostra lectio significet, oportet in his participiis, accommodātes, & conquirentes, aliquid subintelligere, per quod oratio imperfecta perficiatur hoc modo; Accommodantes animam suam in lege altissimi, & conquirentes in ea (nam illud, in lege altissimi, ad vtrunque participium est referendum) hi soli illa quæ diai præstabunt. Vnus scriptus codex habuit per genitiuum singularis numeri, accommodaotis animam suam, quomodo videri potest interpretem vertisse, quod genitiuum singularem habeant Græca. Quæ lectio si recipiatur, sensus erit: Accommodantis animam suam & conquirentis in lege, supple sunt ea quæ modo diai non esse artificum, aut sunt ea quæ sequuntur. Sunt enim qui hanc partem satis obscuram in Græcis referunt ad principium capitis sequentis, hoc modo vertentis: Veruntamen qui dat animam suam legi Dei & meditatur in ea, sapientiam omnium antiquorum exquiret. Nam quod nos legimus, sapiens, Græcis non est. Ita & io nostra lectione hæc pars referri potest ad sequentia, vt oratio sic perficiatur. Accommudantes animam suam in lege altissimi, hi facient quæ modo dicam. Porro legendum potius singulariter, animam suam, quàm animas suas, vt quidam legunt, ex Græcis est manifestum. Ponitur autem anima pro amico. Rectius enim dicimus accommodare animum alicui rei quàm animam. Quòd si quis secundum receptam intelligentiam hæc participia referre volet, & coniungere cum præcedenti senteotia, sensus erit, quòd artifices illi coofirmabunt res huius mundi: ita tamen vt accommodent aoimam suam legi altissimi, illi scilicet quæ decalogo continetur quæ ad omnes pertioet, sit velint animā suā saluā esse.

CAPVT XXXIX.

1 *SApientiam omnium antiquorum exquiret sapiens, & in prophetis vacabit.*

DIcτιo sapiens, Græcis, non est, vt modo dictum est: Suppositum enim verbi, exquiret, petēdum est ex fine præcedeotis capitis. Postquam ergo superioris capite descripsit officia & caercitia opificū, hic describit actiones eius qui sapientiæ studiosus est, qui in oostra lectiooe intelligendus est significari nomine sapientis, ostenditq́ue primo per quas actiones sapientia singularis obtioeatur, ac deiode quis sit fructus perceptæ sapientię. Inter actiones ergo ad obtinendam sapientiam necessarias primo loco ponit exquirere sapientiam omniam veterum qui præcedeotibus temporibus fuerunt, quærēdo, scilicet, eorum scripta, eaq́; diligenter legendo, & quia inter eos præcipuum locum obtinent prophetæ, rectè de eis peculiariter subiungit, Et in prophetis vacabit, vel, vt habent Græca, ἐν προφητείαις, in prophetiis, sed id eodem recidit. Vacatur enim in prophetis, dum in eorum scriptis quis occupatur seseq́; exercet. Nam pro, vacabit, est ἀσχοληθήσεται, hoc est, occupatus erit.

2 *Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in versutias parabolarum simul introibit.*

PRo narrationem, est διήγησιν, aut, vt quidam habent, διηγήσεις: quæ dictio propriè significat enarrationes & expositiones, vt ea videatur hic significari sacrarum scripturarum & prophetarum explicatio, quæ à viris oominatis, hoc est, celebribus & magni nominis fit, vel ęditis libris, vel viua voce. Itaque post lectiooem sacrarum scripturarum, rectè secundo loco insinuat sapientiæ studioso requirendos celebrium virorum commentarios & expositiooes, ne suæ fidat nimis intelligentiæ, eásque diligentes obseruandas, conseruandas & retinendas. Iam cum sequitur, & in versutias parabolarum simul introibit, rectè intelligitur quòd simul cum nominatis illis veris ingredietur in versutias parabolarum, ad intelligendum, scilicet, eas adiutorio illorum. Potest tamen etiam per διήγησιν, hoc est, enarrationem virorum intelligi, non commentarij sacram scripturam exponentes, sed absolutè elocutio sapientiæ & enarratio, vt etiam pertineat ad authores sacrarū scripturarum, quæ continent narrationem virorū celebrium. Quoniam autē in scripturis sacris & aliorum sapientum scriptis præter prophetas peculiari indigent inquisitione parabolæ per sese obscuræ, & tamen multam in se continentes vtilitatem, rectè etiam de eis peculiariter subiungit: Et

in

in versutias parabolarum simul introibit. Vbi preter sensum dictum dictio, simul, etiam referri potest ad propheras, vt significetur quòd non solum vacabit lo prophetis, sed quod simul etiam se ingeret in lectionem parabolarum. Prophetis enim vacandom est, propter cognitionem futurorum: parabolis, propter ea quæ ad vitæ institutionem & recta consilia danda pertinent. Versutias enim parabolarum vocat acutas subtiléſque sententias, quæ à sapientibus de vita doctè & ingenio se pronunciatæ sunt, & ad varia verti & accommodari possunt, vnde rectè dicuntur versutię, vocabulo in bonum accepto: sicut & Græcis hic dicuntur στρόφαι, à στρέφειν, quod est vertere. De eisdem subditur ad explicandum quomodo in versutiis parabolarum introibit sapientiæ studiosus.

3 *Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur.*

In pri. c. cap. IDEM significatur per prouerbia & parabolas, vt dictum est prolixè in cõmentariis super Prouerbia Salomonis, quamuis hic accipi possint hæ dictiones in suo proprio significato, vt prouerbia sint quæ adagia dicimus, sententię scilicet graues, quæ in ore omnium versantur, & ad vitæ institutionem pertineot: Parabolæ verò, similitudines & comparationes vnius rei ad aliam, quales sunt parabolæ Euangelicæ à Saluatore ita pronunciatæ, vt abscõditæ sint, & reconditum habeant seosum, indigentes multa indagine, & explicatione.

4 *In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu præsidis apparebit.*
5 *In terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala in omnibus tentabit.*

MALE à multis legitur, in omnibus, cum legendum esse, in hominibus, sicut habet Rabanus & pleraque scripta manifestum fit ex Græcis, quæ habent, ἐν ἀνθρώποις, in hominibus: Quidam has duas seotentias intelligunt, vt significent fructum quem sapieos percipit, nempe quod per sapientiam id obtineat vt possit regibus ministrare, & stare coram magnatibus vtque libere possit versari in alienis regionibus & populis propter prudentiam vsu rerum comparatam, aut quod à principibus mittendus sit legatus in exteras regiones. Cui intelligentiæ fauet quòd Græca non habent per futurum, tentabit, sed ἐπείρασε, tentauit, quomodo & apud Rabanum legitur. At quoniam & præcedentia & mox sequẽtia describuit ea quæ ad sapientiam obtinẽdam pertinent, quia fructus obtentæ sapiẽtiæ postea describuntur, magis conuenit etiam his sententiis intelligere, significata esse quæ faciunt ad consequendam sapientiam. Ad eam enim obtiendam non satis est legere vel audire sacras literas, earúmque expositiones, sed oportet experientiam rerum addere, atque ob id sapientiæ studiosum conseruari apud magnates eorumq; ministerio sese ingerere. Item adire exteras regiones, ad audiendum doctorum disputationes, & probandum regionum mores: quemadmodum regina Saba ex Æthiopia venit Hierosolymam, audiendi Salomonis gratia: & de Solone dicitur intrasse eum Ægyptum è Græcia: & de Platone atque Pythagora scribit Hieronymus eos in terras remotissimas commigrasse pro doctis audiẽdis: Et idem Hieron. è Dalmatia Romam, hinc cùm Treuerim & Gallias cum Germania pertransisset. Constantinopolim venit, inde Alexandriam Ægypti, deinde Hierosolymam, idque experientiæ causa, & videndorum audiendorúmque virorum magnorum desiderio quomodo & nunc à studiosis vniuersitates & exteræ regiones cum magno fructu audientur. Oportet enim & bona & mala in hominibus tentare & experiri, vt in eis quæ bona sunt sectemur, quæ mala sunt vitemus.

6 *Cor suum tradet ad vigilandum diluculo ad Dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur.*
7 *Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur.*

QVONIAM præter omnia iam dicta quæ ad comparandam faciunt sapientiam, maximè & in primis necessaria est frequens ad Deum oratio, quia Deus est qui dat sapientiam, rectè postremo loco etiam de ea prædictis coniungenda subiungit. Etsi enim de ea postremo meminit, tamen significat satis oportere, vt ea primas inter omnia partes obtineat, cum dicit diluculo tradendum cor ad Dominum in oratione, ante scilicet omnes alias actiones, & singulis diebus: vt intelligamus orationem adhibendam in omnibus prædictis, nempe lectione librorum, auditione doctorum, & profectione ad extera loca, vt cum fructu hæc fiant. Et sicut in descriptione actionum quibus occupantur artifices, superius dixit in singulis generibus ad quid cor suum tradant, & qua in re vigilent, ita & hic de sapiẽte dicit, quod cor suum det ad vigilandum in precibus, significans satis id esse, vel primum & præcipuum eius opus. Benè autem cum Dominum nominat, adiecit, qui fecit illum, insinuans illum solum posse dare sapiẽtiam, qui dedit essentiam. Benè item prius dicit cor tradendum ad deprecandum, & postea subiicit: Aperiet os suum in oratione, quia oportet vt orationem oris præcedat oratio cordis, quæ dum est intenta, non sibi temperat ab orando vocaliter, vnde & internus affectus sæpe magis excitatur: In eo tamen quod dicitur, aperiet os suum in oratione, rectè etiam intelligitur significari quod auidè & multum desiderabit precando, iuxta illud: Dilata os tuum, & implebo illud. Non solum autem vult Deum precandum pro obtinenda sapientia, sed & pro remissione peccatorum, ne scilicet peccata, sine quibus hæc vita non peragitur, impedimentum præstent dandæ à Deo sapientię, quia, vt dicitur Sapientiæ primo. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.

8 *Si enim Dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum.*

CONIVNCTIO causalis, enim, Græcis non est, benè tamen addita est, vt intelligatur hic reddi rationem cur orandus sit Deus & pro sapientia, & pro peccatorum remissione, nempe quia sapientiæ perceptio pendeat à domini voluntate, quæ ad dandum sapientiam inclinatur, si ita precemur pro sapientia, vt simul deprecemur pro venia iuxta illud Iacobi 1. Si quis indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, hoc est, ergo quod hic dicitur: Sapientię studiosus orabit assiduè Deum, quia si Dominus ille, qui ma-

magnus est & omnipotens, & ob id facile quiduis præstare potest, voluerit, volet autem si vt oportet rogetur, affluenter orantem sapientia donabit.

9 *Et ipse tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ, & in oratione confitebitur Domino.*

POSTQVAM ostendit quibus orationibus sapientia patetur, & à quo detur, describit iam pulchrè obtentæ sapientiæ fructus. Et primum dicit, quòd qui iam Dei dono repletus est sapientia, non eam in seipso continebit, sed eloquia sapientiæ suæ de se diffundet tanquam imbres, hoc est, copiosè & largiter, quod in primis faciet erga Dominum, quem sanctis & sapientibus verbis & orabit, & laudib. celebrabit, assiduè orans pro his quib. se adhuc indigere agnoscet, vt pro acceptis beneficiis, & præcipuè pro sapientiæ dono gratias agat Domino, eúmq; carminibus, hymnis & psalmis laudet & celebret. Benè.o. coniunxit Sapiens orationem & gratiarum actionem atque confessionem dicens, in oratione confitebitur Domino, sicut & Paulus ea sæpius coniungit, vt cum dicit:
1.Thes.5. Sine intermissione orate, in omnib. gratias agite. Benè etiam id subiecit illi quod dixit, mittet eloquia sapientiæ suæ, quia sapiētiæ eloquia primum in oratione & laude Dei exhibenda sunt. Nam de proferendis sapientiæ eloquiis ad aliorum vtilitatem postea dicit.

10 *Et ipse diriget consilium eius & disciplinam, & in absconditis suis consiliabitur.*

QVIDAM relatiuum, ipse, hic referunt ad Dominum, de quo in fine versus sequentis, vt hic sit sensus: Et ipse Dominus diriget in finem bonum, & prosperabit cōsilium sapientis & scientiam eius, & in absconditis ac secretis suis eloquiis consilium illi suggeret vt ea intelligat. At magis referendum est relatiuum, ipse, ad ipsum sapientem, sicut & in præcedenti & in sequenti sententia, vt ipsa tota oratio mollius fluat. In Græcis enim tres sibi continuæ sententiæ incipiunt ab αὐτὸς, Ipse, sine coniunctione, &. Vnde semper videtur ad eundem, nempe sapientem, referendum idem, pronomen in principio positum in nominatiuo, sicut & idem pronomen in omnibus tribus sententiis in genitiuo positum, nempe αὐτȣ, magis referendum est ad Deum, vt & in præcedente sententia dicendum fuerat: Ipse iam repletus sapientia à Deo mittet eloquia sapientiæ eius, nempe Dei. Et in hac sententia, Ipse iam donatus sapientia à Deo diriget cōsilium Dei, & in absconditis illius consiliabitur. In sequenti: Ipse palam faciet disciplinam doctrinę illius. Sensus ergo huius sententiæ est: Ipse sapiens non satis habebit sapientiam percepisse, sed consilium Dei quod in scripturis aut alibi didicit, & disciplinam hoc est, scientiam (est enim Græcè, ἐπιστήμην,) diriget, hoc est, in rectam deducet operationem, atque ad rectam vitæ degendæ rationem referet: sicq; huiusmodi consilium, quantum in se est, rectum faciet: quòd qui non sequuntur, quantum in ipsis est deprauat. Et in absconditis ipsius Dei consiliabitur, hoc est, in præceptis consiliisve vitæ, quæ in occultis obscuris que quibusdam sententiis sunt posita, atque in occultis indiciis Dei assiduè cogitabit, meditabitur, & consilia sibi captabit. Pro, consiliabitur, enim est, διανοηθήσεται, quod est. cogitabit, vel meditabitur. Itaque apud nos reciprocum pronomen, suis, pro non reciproco, eius, accipiendum est. Et indicat hic versus fructum perceptę sapientiæ, qui pertinet ad eum qui sapiens iam Dei dono factus est. Sequens verò exprimit fructum qui à sapiente ad alios dimanat, cum dicitur.

11 *Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suæ, & in lege testamenti Domini gloriabitur.*

NON tantum, inquit, per & propter sapientiam perceptam confitebitur Domino, nec tantum sibi sapiens erit, sibique soli consulet, sed etiam aliis palam faciet institutionem doctrinæ Dei, vel suæ quam à Deo percepit, & iucundum ei erit loqui de lege Dei, gloriabiturque in ea, quod eam Dei dono cognoscat, & aliis eam docere possit, quemadmodum se Dauid dicit: In labiis meis pronunciaui omnia iudicia oris tui. In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitiis.

12 *Collaudabunt multi sapientiam eius, & vsque in sæculum non delebitur.*

EXPRESSIT fructus qui ab ipso procedunt sapiente, nunc exprimit fructus sapientiæ, qui ab aliis redeunt ad sapientem, laus scilicet sapientiæ eius cum æterna eius memoria. Non sine fructu, inquit, palam faciet doctrinam diuinam, quia collaudabunt multi sapientiam eius, eáque vsq; in perpetuum non delebitur ex animis hominum, sed semper hęrebit cum laude in mētibus multorum. Qua in re differt hæc sapientia à sapientia humana, quæ admixtas habens plurimas vel vanitates vel falsitates, cum tempore & cum hominibus mutatur, & tandem falsa deprehenditur, sicq; in obliuionem venit, quemadmodum de philosophorum & hæreticorum sectis res ipsa docet.

13 *Non recedet memoria eius, & nomen eius requiretur à generatione in generationem.*

NON tantum, inquit, tradita ab eo sapientia perpetua erit in mentibus hominum, sed & eius memoria perpetua erit partim apud homines, sed multo magis apud Deum, iuxta illud Psal. 111. In memoria æterna erit iustus. Et nomen eius requiretur per omnes generationes, hoc est, in memoriam reuocabitur ad celebrandum illud, & honore afficiendum, quemadmodum patet in sanctis Prophetis, Apostolis & Episcopis, qui in lege Domini siue docendo, siue scribendo laborauerunt: quos Dominus non tantum in cœlestibus, sed etiam super terram celebri nomine tantò magis exornat, quantò id minus optauerunt, qui Dei tantum gloriam & salutem suam atque aliorum intenderunt. Quòd si sint quidam, quorum memoria in mundo intercidit, manet tamen illa perpetuò in cœlis, vbi illorum nomen semper requiritur, hoc est, nunquam venit in obliuionem. Rursum autem hic interpres vertendo, requiretur, declarat se legisse, ζητηθήσεται, cum Grǽca modo habeant, ζήσεται, hoc est, viuet. Sed sensus eodem recidit.

14 *Sapientiam eius enarrabunt gentes, & laudem eius enunciabit ecclesia.*

ETIAM exteræ, inquit, gentes loquētur de ipsius sapientia, quam vel in libris ipsius legunt vel

vel ab aliis prædicari audiunt, vel denique ex ore ipsius audiuerunt, & piorum cætus (qui hic ecclesiæ nomine significatur) laudem eius enunciabit. Prioris partis veritas declarata est in Salumone, cuius sapientiam non solum regina Saba gentilis admirata est, sed vt de eo scriptū est, vniuersa terra desiderabat vultum Salomonis, vt audiret sapientiam eius quam dederat Deus in in corde eius. Et Ptolomæus Philadelphus circa ea tempora quibus hæc scripta sunt, sapientiam in Hebræorum libris cōtentam, curauit in linguam Græcam conuerti, ita vt & ab ipso, & a multis Græcis tunc sanctorum virorum scripta & legi inciperēt, & in admiratione haberi. Per quæ postea ita cōmoti sunt pleriq; ex gentibus etiam ante Christum, sed maximè post Christum, vt se sanctorum cætui adiungerent, & populo Dei, qui hic sine additione aliqua simpliciter dicitur ecclesia, vt mirum non sit quod hoc nomen appropriatum nunc sit populo Christiano. Non enim legendum est hic, ecclesia sanctorum, vt quidā legunt, sed absolutè, ecclesia.

15 *Si permanserit, nomen derelinquet plusquam mille: & si requieuerit proderit illi.*

MALE hic ferè ab omnibus legitur, Si permanserit nomen eius, vt nomen, sit suppositum verbi, permanserit, & sit sensus: Si permanserit nomen eius, derelinquet post se plusquam mille discipulos, hoc est, multos. Ex Græcis enim cōstat legendum sine pronomine, eius, &, nomē suppositum esse verbi, derelinquet: in verbo autem, permanserit, subaudiendum, sapiens, atq; sic multa etiam habent scripta, vt sit sensus: Si sapiens permanserit in vita, relinquet sibi nomē plusquam mille, hoc est, celebrior erit multis: & si requieuerit, hoc est, vita hac defungatur ac moriatur, hoc ipsum proderit illi, tum quia fama nominis eius crescit post mortem vt frequenter fit, & in sacris doctoribus accidere videmus, tum quia pro amissa vita hac corporali, vitam consequetur æternam. Pro, proderit illi, Græcè est, *ἐμποιεῖ αὐτῷ*, hoc est, acquiret sibi nempe famam & nomen. Significatur ergo sapiētem celebrem fore & in vita & post mortem. Quædam Græca partes inuersas habent hoc modo: si requieuerit, nomē derelinquet plusquam mille: & si permanserit, acquiret sibi. Quæ distributio conuenientior est, quòd morienti melius competat relinquere nomen, post scilicet: & viuenti competit acquirere sibi nomen & famam. Sicut tamē noster vertit, ita habet exemplar Germanicum.

16 *Adhuc consiliabor vt enarrem, vt furore enim repletus sum in voce.*

NOVI hic argumenti exordium est. Post multa enim dicta, superioribus alia adiecturus quasi resumpto spiritu, præparat lectorem, & attentum facit ad sequentia: & in quibus in primis hortatur ad celebrationem & considerationem operum Dei. Pro, consiliabor vt enarrem, Græcè est, *ἔτι ἐξηγήσομαι διανοηθεὶς*, adhuc meditatus enarrabo, hoc est, ego præter iam à me dicta, adhuc alia enarrabo quæ meditatus sum. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ego adhuc intra me consultabo & meditabor, vt quæ meditatus sum animo, enarrem & exponam voce. In sequenti parte pro furore, Græcis est, *διχομηνία*. Quam dictionem quidam interpretantur semiplenam lunam, quasi diuisam lunam à *δίχα*, quod diuisum significat, intelliguntque hunc sensum: Quoniam repletus sum sicut luna semiplena, cupiens scilicet semper in cōtinuo augmento perficere ad perfectum. Alij intelligunt significare lunam plenam quasi duplam lunam, vt significet Sapiens se plenum esse sapientia & cogitationibus instar lunæ plenæ. Noster legit, *μανία*, quod furorem significat, & est sensus: Adhuc enarrare pergam quæ mente concipio, quia velut furore repletus sum, ita vt me à dicendo continere nō valeam, spiritu me incitante & commouente ad loquendum, sicut commouentur furore correpti. Simile est illi quod est In Iob. 32. Plenus sum sermonibus, & coarctat me spiritus vteri mei, loquar & respirabo paululum. Et Iere. 23. ait: Factus sum quasi vir ebrius, & quasi homo madidus à vino, à facie Domini, & à facie verborum sanctorum eius, & rursum Iere. 20. Dixi, non loquar vltra in nomine Domini. Et factus est in corde meo quasi ignis exęstuans, claususque in ossibus meis, & defeci ferre non sustinens. Sequitur in libris nostris: In voce dicit. Quod vt obscurum est, eo quod verbum non habeat suppositum: ita nihil ei in Græcis correspondet, & variè admodum legitur. Quidam enim habent cum coniunctione: Et in voce dicit. Alij sine coniunctione: In voce dicit. Quidam, dixit, Et intelligitur suppositum vel spiritus internus, vel sapiens. Vnus codex habebat correctum in margine, Dicam, quæ lectio tolerabilior esset. In speculo Augustini legitur: In voce dicito. Rabanus tantum habet: Vt furore enim repletus sum in voce, sine verbo, dixit vel dicit. Quæ lectio cum sit aptissima, & tanti authoris, per quem multa in hoc libro corrigi merito debeant, iure hic amplexanda est. Videri enim omnino potest verbum, dicit, in margine primum asscriptum ab aliquo, qui notare voluit hic Sapientem sic dicere, deinde textui insertum esse.

17 *Obaudite me diuini fructus, & quasi rosa plantata super riuos aquarum fructificate.*

PRO diuini fructus, est, *υἱοὶ ὅσιοι*, hoc est, filij sancti quo nomine compellat Israëlitas & qui sunt de populo Dei, quorum est proprium dignis laudibus Deum celebrare. Rectos enim decet collaudatio. Hortatur enim in sequentibus ad laudem Dei, similitudine rerum suauissimarum atque odoratissimarum, significans illam Deo esse gratissimam, si bono animo atq; iudicio, Deo tribuatur. Ad hoc enim significandum, pertinent quæ hic adhibentur similitudines rerum boni odoris, nempe vt ex animo Deum dignis laudibus celebrando velut bonum odorem de nobis Deo offeramus. Illud enim esse gratissimum Deo sacrificium, fragrantissimi odoris plenissimum. Quòd ergo dicitur, quasi rosa fructificata, significat suauem Deo odorem per confessionem exhibendum instar rosæ odoriferæ. Sic & in sequentibus.

18 *Quasi libanus odorem suauitatis habete, Florete flore quasi lilium, & date odorem, & frondete in gratiam.*

LIBANVS non pro monte hic positum est, sed pro thure. Florete flores, dictum est pro producite flores. Frondete in gratiam, est ad gratiam frondete, gratasque ac iucundas frondes

pro

profetre. Allegoria autem quæ est in his verbis explicatur, sequentibus versibus, quibus iam exponitur quod dictum est sub ænygmate.

19 *Et collaudate canticum, & benedicite Dominum in operibus suis.*
20 *Date nomini eius magnificentiam, & confitemini illi in voce labiorum vestrorum, & in canticis labiorum & citharis.*

Collaudare canticum, est laudando canticum proferre. Date nomini eius magnificētiam, est, magnificè illum laudare, & magnificentiam illi carminibus attribuere. Confiteri illi in voce, est illum laudare, & agnoscere verbis illius beneficia: multis enim verbis ad inculcationē, idem dicitur.

21 *Et sic dicetis in confessione: Opera Domini vniuersa bona valde.*

Post adhortationem ad laudem Dei, rectè etiam formam celebrandi Deum præscribit paucissimis verbis in primis complexus in quo summa laudis diuinæ comprehenditur, ac deinde per partes illud explicans: ac primum quidem incipit à commendatione bonitatis ipsius. Nihil enim magis Deum commendat, quàm quòd de eo dici potest, vniuersa eius opera esse bona, & bona valde: ita vt in eis non solum nihil sit reprehensibile, sed etiam singula ob vtilitatem suam & ornatum summè sint laudanda. Id autem de nullo hominum dici potest, cum nemo sit, qui etsi multa habeat laude digna, non tamen etiam habeat quædam reprehēdēda. Deinde benè peculiariter monet in confessione & laude Dei dicendum: Vniuersa opera Domini esse valde bona, quia qui hoc sibi persuasum habet, is vt munitus erit contra omnem murmurationem in Deum: ita facilè ex animo Deum semper celebrabit, atque laudabit. Cum enim plerique sentiant quædam sibi molesta, difficilè multis persuadetur omnia Dei opera bona esse valde. Loquitur autem non tantum de operibus creationis, de quibus dicitur Gene. 1. Vidit Dominus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona, sed etiam de operibus gubernationis mundi & hominum, de quibus etiam in sequentibus agit. Additur in Græcis, & omne præceptum eius in tempore suo erit, hoc est. quicquid iusserit & voluerit fieri, suo tempore erit, nec quisquam eius voluntatem impedire poterit. Quo iam significatur eius omnipotentia, sicut superiori parte eius bonitas, à quib. duobus Deus dicitur Optimus Maximus: demonstraturq; sic nihil in Deo esse reprehensibile, vt nihil in eo quod vult impediri possit. Quæ duo in primis Dei magnificentiam & perfectionem declarant. Eius potentiam per insigne exemplum sequens ostendit sententia.

22 *In verbo eius stetit aqua sicut congeries, & in sermone oris illius sicut exceptoria aquarum.*

Memorat quod in mari rubro atque in Iordane factum est, quando ad iussum & voluntatem Domini, contra naturam suam stetit aqua fluens instar alicuius congeriei & aceruí: & in sermone oris illius, hoc est per voluntatis eius imperium facta sunt sicut exceptoria aquarum, hoc est, factum est vt aquæ continerentur sicut quæ in exceptoriis & receptaculis conseruantur. In hoc versu quidam legunt cum cōiunctione causali. In verbo enim eius, sed melius omittitur coniunctio, quam vt non habent Græca, ita nec Rabanus, nec pleraque scripta.

23 *Quoniam in præcepto ipsius placor fit, & non est minoratio in salute ipsius.*

Pro placor, est εὐδοκία, hoc est, beneplacitum. Rabanus & quædam scripta habent, placatio Sensus ergo est quòd cum ipse vult & iubet, fit quod pro salute suorum ei beneplacet: & cum ipse salutare statuit & incipit, nemo est qui salutē ipsius imminuere possit. Hoc enim est quod significat illud, Non est minoratio in salute illius cum Græcis sit, Et non est qui minuat salutem eius. His ergo ostendit eius omnipotentiam. Eius deinde omniscientiam describit versibus sequētibus, cum dicit.

24 *Opera omnis carnis coram illo, & non est quicquam absconditum ab oculis eius.*
25 *A sæculo vsque in sæculum respicit, & nihil est admirabile in conspectu eius.*

Primum quidem dicit, peculiariter coram Deo esse opera omnis carnis, hoc est, omnis viuentis vel hominis, hoc est, illi ita esse nota, velut nota sunt nobis quæ ante oculos nobis sunt, quia id maxime persuasum nobis esse conuenit quòd omnia nostra opera Deo sint cognita. Deinde generaliter dicit, & non est quicquam absconditum ab oculis eius. Iam ne putetur præsentia tantum videre, sicut nos oculis nostris tantum quæ coram sunt videmus, subiicit, A sæculo vsque in sæculum respicit, significans eum & præterita omnia & futura cognoscere, imo in vno æternitatis instanti semper præsentialiter cuncta intueri, & quæ præcesserunt, & quæ secutura sunt. Cumque sic omnia respiciat, nihil tamen est in omnibus illis, quod sit mirabile in conspectu eius: quia nihil sit supra eius potentiam, nihil præter eius voluntate, & dispositionem, nihil quod ipse arduum ducat atque difficile.

26 *Non est dicere, Quid est hoc, aut quid est istud? omnia enim in tempore suo quærentur.*

Dixit nihil esse mirabile in oculis Dei, Cum autem multa in operibus Dei sint mirabilia in oculis nostris, multáque sint quorum causas & rationes ignoremus, commodè nunc monet ne vel nimia curiositate inquiramus omnium factorum Dei causas, vel quia eorum causas & vsum ignoramus, contemptim de eis loquamur, quasi in eis pleraque sint superuacanea & inutilia. Ideóque dicit: Non licet dicere de operibus Dei per contemptum. Quid est hoc, aut istud? hoc est, ad quid hæc, sunt facta quémue vsum aut fructum habent, etsi enim multarum rerum vsus ignoretur, tamen omnia suo tempore quærentur, tanquam alicui vsui conuenientia aut necessaria, nihilque est quod non sit aliquo tempore desiderandum & optandum propter vtilitatem quam habet; nihil item est quod non ad vniuersi decorem & ornatum suo tēpore requiratur vt sit. Potest & sic accipi, vt dicat omnia suo tempore quærenda, quia omnia suo tempore cognoscentur & manifesta erunt vt quia omnis inquisitionis finis, est ipsa inuentio & cognitio per metalepsim Hebraicam, qua prius pro posteriore sumitur, quærere, accipiatur pro, inuenire, & cognoscere: quemadmodum cùm de Deo dicitur, quòd interroget iustum & impium, significatur eum cognoscere vtrumque.

27 *Benedictio illius quasi flumen inundauit, & quomodo cataclysmus aridam inebriauit.*

28 *Sic ira ipsius gentes quæ non exquisierunt eum, hæreditabit. quomodo conuertit aquas in siccitatem, & siccata est terra.*

ITA hos versus distinguendos Græca docent, contra verò ferè sic distingui solent, vt ira Dei comparetur cataclysmo, quia per cataclysmum putatur significari diluuium tempore Noë mundo inductum, quod potius comparandum est iræ Dei quàm eius benedictioni. Verum dictio, cataclysmus, non illud tantum significat diluuium, cui non benè conuenit inebriare terram, quod inuenit beneficium terræ præstitum, sed etiam quamuis inundationem, quæ siccæ terræ inducta adfert ei fertilitatem: vnde benè comparatur benedictioni diuinæ, sicut & fluuius inundans. Quibus comparationibus significatur, quòd benedictio, hoc est, beneficentia diuina ita solet abundè electos recreare, cùm visum ei fuerit, sicut inundans fluuius, aut quæuis alia aquarum inundatio sitibundam siccamque terram solet inebriare, & humore replere ad reddēdum eam frugiferam. Contrà ira Dei eiúsque seueritas & vltio in gentes incredulas, comparatur conuersioni aquarum in siccitatem, vel vt habent Græca, in salsuginem, hoc est, cum Deus efficit vt vbi erat aquarum copia, fiat siccitas, & sterilitas, quia in eis quibus Deus irascitur, sublato omnis gratiæ eius humore, maxima fit siccitas, & ad bonum aliquod proferendum sterilitas. Itaque his sentētiis, sicut & sequentibus, ostenditur quomodo differenter se Deus habeat erga electos & reprobos: quanquam sit efficax eius tum beneficentia, tum seueritas, misericordia atque iustitia. Patet ex dictis particulam similitudinis, Sic, cùm dicitur, Sic ira ipsius non respondere præcedenti comparatiuę dictioni, Quomodo, sed sequenti. In priori sententia legendum esse potius per præteritum, inundauit, quomodo habet Rabanus, Gręca docent, quæ habent, ἐκάλυψε. Cui & respondet in secundo membro verbum, inebriauit. In secunda sententia dicitur, iram Dei hæreditaturam gētes, quia illa ipsas in perpetuum est possessura & occupatura, idque potissimum in futura vita, quando omnem huius mundi fœlicitatem & bonum Deus in summam conuertet miseriam & calamitatem, vt meritò comparetur conuersioni aquarum in siccitatem.

29 *Et viæ illius vt illorum directæ sunt, sic peccatoribus offensiones in ira eius.*

PRO viis, Græcè est, τοῖς ὁσίοις, hoc est, sanctis vel piis: & pro, offensiones, est, προσκόμματα, hoc est, offendicula. Itaque Græca iucundum habent sensum, Viæ Dei sunt piis rectæ, sic peccatoribus sunt offendicula, hoc est, piis placent viæ Domini, eásque approbant: at eædem viæ Do-
Psal. 24. mini displicent peccatoribus, eisque offenduntur, & in illas impingunt, sic & Psalmista 24. dicit: Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas requirentibus testamentum eius & testimonia eius. Videri posset interpretem vertisse, piis, non autem, viis, nisi adderetur, illorum: vnde magis est verisimile ipsum in Græcis pro, τοῖς ὁσίοις, legisse, ταῖς ὁδοῖς, hoc est, viis. Additum relatiuum, illorum, referri, debet ad eos in quos benedictio Dei inundat. In superioribus enim duobus versibus insinuauit duo hominum genera, alterum ad quos pertinet Dei benedictio, alterum ad quos eius ira, de quibus duobus generibus aliquod sententię sequuntur. Dicitur ergo quòd viæ Dei sunt directę, hoc est, rectæ viis bonorum, quia ipsi suis actionibus suáque vita declarant se probare vias Dei, hoc est, & mandata eius quæ hominibus præcepit, & vniuersa eius facta atque iudicia quibus mundum gubernat, dum ei sedulam sine murmuratione obediētiam præstant. Peccatoribus autem viæ Domini sunt offendicula, quia impingunt & in eius mandata quæ ipsis maioris lapsus sunt occasio, & in illius facta atq; iudicia, contra quæ murmurant tanquam iniusta. Id autem fit in ira eius, nimirum quòd eius gratia destituuntur, qua de his quæ bona sunt rectè sentire valerent.

30 *Bona bonis creata sunt ab initio, sic nequissimis bona & mala.*

GRÆCA tantum habent in secundo membro, sic peccatoribus mala, ita vt omnino expungendæ videantur duæ illæ dictiones, bona &, quanquam illa inueniantur in omnibus quæ ad manum erant scriptis. Omnino enim contrarium est sequenti declarationi, vt peccatoribus bona tribuantur, cum apertè mox dicatur omnia impiis & peccatoribus in mala conuerteotur. Porro bonis bona creata sunt ab initio mundi, tum quia eis ab origine mundi decreta sunt prœmia vitæ æternæ, iuxta illud Matth. 25. Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum ab origine mundi, tum quia & quæ in initio mundi creata sunt, & quæcunque eis eueniunt, etiam quæ videntur mala esse, ex Dei constitutione eis cedūt in bonum, iuxta illud Pauli Rom. 8. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secūdum propositum vocati sunt sancti. Sic nequissimis, hoc est, peccatoribus (superlatiuus enim pro positiuo positus est) mala sunt ab initio creata, tum quia eis decreta sunt ab initio creata, tum quia eis decreta sunt ab initio demeritorum suorum supplicia, tum quia per Dei reprobationem futurum erat vt omnia etiam quæ per sese bona sunt, eis in eorum malum cederent propter eorum abusum. Si quis omninò retinere velit receptam lectionem, legendo sic, nequissimis bona & mala, cum Rabano intelliget dici nequissimis non tantum mala, sed etiam bona creata. Bona, si se conuerterint à peccatis suis, & egerint pœnitentiam, mala autem, si perseuerauerint in errore & delictis suis. Is tamen sensus proposito parum conuenit, quòd Dionysius bene se aduertisse declarat, dum exponit: Nequissimis bona & mala, hoc est, prospera & aduersa cedent eis in mala. Lyranus sic: Nequissimis bona & mala, quia illa quæ natura sua bona sunt, facta sunt eis nociua propter abusum. Sed hæ explicationes non benè conueniunt literæ. Quod hac sententia dicitur, declaratur in sequentibus.

31 *Initium necessariæ rei vitæ hominum, aqua, ignis, & ferrum, sal & lac, & panis similagineus, & mel, & botrus vuæ, & oleum, & vestimentum.*

ENVMERAT ea quæ potissimum ad sustentandam vitam hominum sunt necessaria, proinde dictio Græca, ἀρχὴ, quam noster vertit, initium, verti potius etiam hic debuisset, principatus vel summa, vt sit sensus: summa rerum necessariarum vitæ hominum hæc sunt, aut inter ea quæ necessaria sunt vitæ hominum, principatum

tum obtinent ista. Itaque Initium, hic rursum accipi, vt s. ca. 11. cum de ape dicebatur: Initiū dulcoris habet fructus eius: pro principatu. Enumerantur tantum res ad vitam necessariæ, quia in rebus conditis aliæ pertinent ad vsum vitæ necessarium, aliæ minus sunt necessariæ, pertinentes potius ad voluptatis per fruitudinem. Enumerantur autem decem res sub quibus aliæ si quæ sunt comprehenduntur. Nā sal, quod in multis libris omittitur, sicut est etiā Græcis, ita est apud Rabanum, & in multis scriptis. Primo ergo loco commemorat duo illa elementa, aquam & ignem, quæ humanæ vitæ in primis sunt necessaria. Mox additur ferrum, quod ad arandum & omnes penè artes est necessarium. Deinde adduntur, quæ ad cibum pertinent, sal, lac, panis similgineus, (vel, vt habent Græca, similago frumenti) & mel. Nec additur dé carnibus, quòd illæ ad delitias potius pertineant, nec ante diluuium putentur in vsu fuisse, tanquam non conuenientes naturali cibo hominum. Ea ergo tantum commemorat quæ maximè sunt naturalia. Additur pro potu maximè naturali, botrus vuæ, pro eo quod reficiendis ægris & lassis corporibus est necessarium, additur oleum, & postremū pro tegendis corporibus, vestimentum. Quorsum autem per partes hæc enumerentur, indicat sequens sententia, nempè vt tam variis rebus in vsum hominum creatis, declaretur & quàm beneficus sit Deus electis, & quàm multis Dei beneficiis impij abutantur, ideóque subditur.

32 *Hæc omnia sanctis in bona, sic & impijs & peccatoribus in mala conuertentur.*

OMNIA Inquit, hæc sicut sanctis cedunt in bonum ipsorum, quia rectè & cum gratiarum actione eis vtuntur, ita peccatoribus conuertentur in mala, quia illis rectè vti nesciunt, sed abutuntur in suam perniciem. Simile est quod habetur Sap. 14. Creaturæ Dei in odium factæ sunt, & in tentationem animabus hominum, & in muscipulam pedibus insipientium. Et illud Pauli: Omnia munda mundis: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.

33 *Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt flagella.*

POSTQVAM dixit ea quæ ad vsum hominibus communiter data sunt, iustis esse bona, impiis esse mala propter abusum: subiicit de multis malis, quæ peculiariter impiis sunt deputata in vindictam impietatis ipsorum, & abusus bonarum rerum. Proinde impertinens est huic loco illa intelligentia, qua plerique hac sententia intelligunt significari spiritus malos & dæmones creatos esse à Deo, hoc est, deputatos ad sustinendam vindictam & vltionem quam sua defectione meruerunt, eosdémque per furorem suum, hoc est, per inconuertibilem & obstinatam suam à Deo auersionem, aut potius per furorem quo agitantur contra hominum salutem, confirmare sua tormenta, hoc est, id consequi vt irrecuperabiliter damnentur. Hic enim sensus sequentibus non conuenit, quæ ostendunt mala impiis hominibus deputata in supplicium. Itaque sunt qui non improbabiliter per spiritus ad vindictam hominum impiorum creatos à Deo intelligunt ventos, quos Propheta regius vocat nonnunquam spiritus procellarum, eosque coniungere solet cum igne & grandine: de quibus etiam hic mox subiungitur, canitq; hæc impiis præparata à Deo, & illius contra impios parere mandatis. Pluet, inquit, super peccatores laqueos ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum, &: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius. Alij hæc intelligunt dici de naturis cœlestibus & angelis, qui iustitiæ Dei administri, eius iudicia exequuntur. Et quanquam hæc etiam de angelis bonis accipi possint, quia & per eos Deus insignes clades exercere solet, vt patet ex eis quæ scriptura memorat facta in Ægypto, in exercitu Sennacherib, atque antea in Sodomis: magis tamen videtur hic locus accipiēdus de Angelis malis, quia hi peculiariter creati sunt, hoc est, deputari ad vindictam impiis inferendam. Postquam enim sese homines illis per peccatum submiserunt iusta Dei ordinatione traditi sunt ei ad torquēdū eos tum in hac tum in futura vita, saltem aute iudicium. De his dicitur quod in furore suo confirmauerunt tormēta sua, quia cum eis Dei iussione permittitur furere, firmiter & constanter exequuntur tormenta quæ iussi sunt impiis inferre, ita vt nemo ea impedire valeat. Quædam Græca non habent αὐτῶν, sed αὐτοῦ, hoc est, tormenta eius, nēpe Dei, hoc est, quæ Deus per illos infligere statuit, & redit sensus eodem. De istis subditur.

34 *In tempore consummationis effundent virtutem, & furorem eius qui fecit illos.*

TEmpus consummationis, vocat tempus quo Deus decreuit aliquos consumere & perdere. Pro confundent. Græcis est, κοπάσουσι, hoc est, sedabunt & quiescere facient: proinde cōuenientior est lectio quam reperi in vno codice antiquissimo, qui habebat, placabunt. Placatur enim timor Domini, cùm executa est vltio definita. Vnde Ezech. c. 5. dicitur: Complebo furorem meum, & requiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor. Itaque sensus est: Cùm tempus internecionis aderit, effundent suam fortitudinem in impios, abundè suam in illos fortitudinem declarabunt, sicque sedabunt & placabunt furorem eius qui ad vindictam eos creauit & deputauit. Verbum, creandi, optimè quadrat in spiritus procellarum, vtpote qui adhoc excitantur vt impios perdant. Alioqui, creare & facere, accipi debet pro deputare: Si verò retinere placet verbum confundent, sensus est, confundent furorem Dei, hoc est, cum magna rerum confusione exequentur, Dei furorem, omnia inuoluentes & perturbantes. Spiritibus vindicantibus adduntur & alia.

35 *Ignis, grando, fames & mors, omnia hæc ad vindictam creata sunt.*
36 *Bestiarum dentes, & scorpij, & serpentes, & rhomphea vindicans in exterminium impiorum.*

SIGNIFICAT his omnibus Deum vti in vindictam & perditionem impiorum, quæ Dei voluntatem impletura & lubenter & infallibiliter, significat, cùm subiicit per quod sententia adhuc pendens absoluitur.

37 *In mandatis eius epulabuntur, & super terram in necessitate præparabuntur, & in temporibus suis non prætereunt verbum.*

EPV-

EPVLABVNTVR, positum est pro exultabunt & gaudebunt, quia epulæ cum gaudio sumi solent. Græcis est ἐνφρανθήσονται, lætabuntur. Tribuit autẽ Sapiens per prosopopœiá his creaturis gaudiũ & obedientiam mandatorum Dei, significans & nequaquam lentè Dei voluntatem per ea implendá, & sine omni impedimento. Cũ autẽ de malis quæ impiis propria sunt hic sit sermo, videtnr nomine mortis intelligẽda vel mors immatura & violenta, vel pestis & mortalitas, vt hic coniuogantur quatuor illæ vltionis diuinæ species: quæ apud Prophetas coninnguntur aliquoties, vt Ezechielis 5. Immittam in vos famem & bestias pessimas vsque ad interneccionẽ, & pestilenria & sanguinis transibũt per te, & gladium inducam super te. Et c. 14. vbi quatuor hæ plagæ prolixius describuntur; sic tandem dicitur: Et si quatuor iudicia mea pessima, gladium, & famem, ac bestias mala, & pestilentiam immisero in Ierusalem, &c. De his ergo & aliis præcedentibus quæ pertinẽt ad fructuum terræ deuastationem, hic dicitur quod super terram præparabuntur à Deo in necessitate, hoc est, cum necesse erit opera illorum vti, & in constituris sibi à Deo temporibus, non præteribunt verbum Dei, eiúsque mã-
Psal. 118. datum, iuxta illud: Omnia seruiunt tibi. Simili
Sap. 5. modo describitur io Sapientiæ libro, vltio impiis insereoda in nouissimo die, cum dicitur: Armabit creaturam io vltiooem inimicorum, & pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directæ emissiones fulgurum, & à petrosa ira plenæ mittentur grandioes, excandescet in illns aqua maris, & flumina coocurreot duriter. Coontra illos stabit spiritus virtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos.

38 Propterea ab initio confirmatus sum, & consiliatus sum, & cogitaui, & scripta dimisi.

QVIA, inquit, sic se res habet vt dixi, nempe quod omnia opera eius summæ sunt potẽtiæ, & benignitatis erga bonos, iustitiæ & sæuitatis erga malos, ideo ab initio atque iam pridem & firmiter apud me ita esse statui, & meditata mẽte ita esse cognoui, ideóque & reliqui scripta ea quæ modo dixi verba, quæ & repeto, vt quæ maximè inculcata esse velim, & quæ summam dictorum continent, nempe quod omnia opera Domini sint bona, &c. Pro duobus illis consiliatus sum & cogitaui, vnum est verbum διενοήθην, quod iam aliquoties vertit, consiliari, pro meditari & cognoscere. Pro: scripta dimisi: Græcè est, ἐν γραφῇ ἀφῆκα, hoc est, in scriptura reliqui, scilicet quod sequitur, & præcedentis carminis fuit principium.

39 Omnia opera Domini bona, & omne opus hora sua subministrabit.

LEGENDVM est per futurum, subministrabit, quemadmodum legũt Rabanus & Dionysins Græcis consentientes, & suppositum verbi est non, opus, sed: Deus, vt sit sensus: & Deus subministrabit, & in aliquem bonum vsum exhibebit omne opus in hora sua, hoc est, opportuno tempore. Nullum opus faciet cum erit importunum, sed quicquid facere decreuerit, suo faciet tempore, ideoq́ue necesse est omne eius opus bonum esse. In sensu non multum differt quod habent Græca: & omnem vsum vel necessitatem tempore suo suppeditabit, hoc est, dabit suo tempore quæcunque vsus & necessitas postulabit.

40 Non est dicere, hoc illo nequius est: omnia enim tempore suo comprobabuntur.

NON licet, inquit, rationabiliter dicere, vnũ operum Dei esse nequius altero, quia nullum illorum operum est nequam, hoc est, reprehensibile aut culpabile. Nam, vt dicit Moyses: Deut. 23. Dei perfecta sunt opera. Etsi enim sint quædam Dei opera, quorum rationes & vtilitates latent & ignorantur, aut quæ quibusdam noxia videntur aut iniusta, tamen omnia sno tempore declarabuntur & cognoscentur esse bona, laudémque inuenient, cum eorum rationes & fructus innotescent, siue hic in hoc mũdo, siue perfectissimè in nouissimo die, quando nihil occultum erit quod oon sciatur. Nunc enim mirum & ioiquum sæpè multis videtur quod iusti hic affligantur, impij floreant, & prosperè degant, vnde & Ecclesiastes dicit: Hoc vanissimũ esse iudicĩ. Et rursum: Hoe est, inquit, pessimum inter Eccles. 8.
omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis Ibidem 9.
eueniuor, vnde & corda filiorum hominum implentur malitia. Verum horum omnium rationes intelligunt iam ex parte pij, & plenius in futura vita intelligent: cum ingressi fuerint cum Propheta in sanctuarium Dei, & intelligunt nouissima impiorum. Cum ergo omnia sint Dei opera bona concludendo institutam exhortationem rursum repetit quod prius monuit.

41 Et nunc in omni corde & ore collaudate & benedicite nomen Domini.

ET nunc dictum est pro, nunc igitur, postquá scilicet à me edocti estis omnia Dei opera bona esse. Aut sensus est: Etiam nunc, hoc est, rursum ergo: quasi dicat: non satis sit semel id fecisse, sed subinde id faciendum est. Bene coniungit cordi os, & præponit cor, quia & spiritu & voce laudandus est Dominus, sed prius spiritu, idq́ue non frigidè, sed toto corde, hoc est, toto perfectoq́ue affectu.

CAPVT XL.

1 OCcupatio magna creata est omnibus hominibus, & iugum graue super filios Adam.
2 A die exitus eorum de ventre matris eorum, vsque in diem sepulturæ in matrem omnium.

POSTQVAM celebrauit opera Dei subiungit de misera conditione vitæ humanæ: indicans & rationes cur eã omnes æquo animo ferre debeant, & eam miseriam magis pertinere ad impios quàm ad pios, quos præ illis fœlices esse insinuat: etiam si communem ex parte aliqua cum illis miseriam patiantur. Primum ergo dicit, occupationem magnam, hoc est, negotium: molestiam, & inquietudinem magnam, (est enim Græcis ἀσχολία) creatam esse, hoc est, deputatam omnibus hominibus & graue iugum, hoc est: pondus & grauem molestiam super omnes eos qui ex Adam originem ducunt. Idq́ue non pro breui aliquo tempore: quasi aliquando in hac vita ab hoc onere & molestia liberi esse possint, sed à die exitus eorum de ventre matris eorum: hoc est: iam inde à primo sui ortus die: vsque in diẽ sepulturę in matrem omniũ, hoc est, vsque ad vltimum vitæ diem, quo, in terram communem omnium parentem reuertuntur. Idem significat

Iob 7. dicens: Militia est vita hominis super terram. & c: Homo natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miseriis. Qui quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet. Indicat autē hic locus, præter apertam literā, duo ob quæ meritò miseria huius vitæ (quam experimur quam magna sit & grauis) sine murmuratione sit à piis perferenda animo patienti. Primum: quia omnibus sine exceptione hæc definita est, etiam paruulis innocentibus, solent enim communia mala minus affligere. Secundo: quia dum vocat omnes homines filios Adam insinuat omnes hanc miseriā pati, eo quod ex Adam, peccatore progignuntur, ex quo & peccatū & miseriam peccato debitam contrahunt per generationem: sicut ea eodē, si nō peccasset, & iustitiam, & cum iustitia libertatem ab omni malo per generationē obtinuissent. Patiēter ergo ferenda sunt quæ iusto Dei iudicio ob peccatum patimur. Vnde non malè D. Aug. quibusdam locis, & potissimū lib. 5. Hypognost. per iugum graue, peccatū originale intelligit, quod omnem secum huius vitæ miseriam trahit. Facit etiam ad consolationem mortis, quæ omnium malorum maximū est & finis, quod dicit vsque in diem sepulturæ in matrē omnium: hoc est, in terram. Eo enim innuit mirum nō debere videri quod omnibus sit moriendum, & sepultura in terram expectanda, cum illa sit omnium mater secundum corpus. Naturale enim est vt omnia redeant ad suum principium. Vnde & Iob cap. 1. simili vsus est locutione dicens pro consolatione sua: Nudus egressus sum de vtero matris meæ: nudus reuertar illuc: hoc est, etiam in vterum matris, sed communis: terræ scilicet. Explicat autem ex parte quæ sit ea, quam dixit, occupatio magnæ & iugum graue cum subiicit.

8 Cogitationes eorum, & timores cordis, adinuentio expectationis, & dies finitionis.

PRo, adinuentio: Græcis est, *ἐπινοια*, quæ dictio etsi etiam significet adinuentionem, hic tamen magis vertenda erat, consideratio vel imaginatio, vt sit sensus: cōsideratio vel opinio rerū in futurum expectandarum. Vnde bene interpretatur Dionysius, adinuentio expectationis, hoc est, ex cogitatæ imaginationes imminentium malorum. Pro, finitionis, est τελευτῆς, hoc est, mortis. Inter ea ergo quæ in hac vita perpetuò cruciant, & grauia sunt, primo ponit cogitationes varias hominum: quibus assiduè sunt soliciti siue pro gerendis suis officiis, siue pro effugiendis malis, ex quibus cogitationibus sequuntur varij timores cor affligentes, itémque spes & expectatio rerum desideratarum, quæ & ipsa sperantē grauiter affligit. Maximè autem inter cruciantia est dies mortis, qui non tantum cùm adest, singulos grauissimè premit, sed etiam antequam adueniat, tota vita eos suo timore maximè affligit: quia vt inquit Paulus, timore mortis per totā vitam obnoxij sunt seruituti. Ex qua explicatione satis patet ordo & ratio istorum quatuor hic positorum. Sicut autem explicuit ex parte, quæ sit de qua locutus est occupatio: ita etiam clarè ad maiorem consolationem exprimit quod dixit omnibus hominibus, cùm subiicit.

A residente super sedem gloriosam vsque ad humilitatem in terra & cinere.

5 Ab eo qui vtitur hyacintho, & portat coronam, vsque ad eum qui operitur lino crudo.

QVIDAM libri habent, præsidentes vel residentes, quomodo & Rabanus legit: sed rectius legitur, sicut etiam multi scripti codices habent, A præsidente, vel potius, à residente: quia ea lectio Græcis conuenit. Et pendet adhuc sententia cum eo quod habet prima sententia, Occupatio magna creata est omnibus hominibus, videlicet à residente, &c. hoc est, à summo vsque ad minimum. Aut sententiæ hæ duæ referuntur ad sequentia. Huiusmodi autem explicatione distincta, significat neminem expertem esse huius miseræ conditionis, neque eum quidem qui summo potitur honore vel voluptate: sicut nec eum qui abiectus est in hoc mundo, & in terra sedere cogitur, & dura veste linea operiri, immo miseriam & iugum, de quo dixit, incipere potius à maioribus, qui grauioribus sæpè curis, & timoribus atque periculis subiecti sunt. Ideo non videri potest dixisse: A residente super sedem, & ab eo qui vtitur, cùm potius videbatur dicendum ab humiliato in terra. Quanquam etiam phrasi Hebraica accipi possit, a summo vsque ad minimū, pro eo quod est, tam summus quam minimus, vt significetur quod nec summo parcitur propter suam excellentiam: nec minus elabitur aut negligitur propter suam abiectionem. Deinde verò subiiciuntur & alia quæ pertinent ad occupationem magnam & iugum graue, cum dicitur.

6 Furor, zelus, tumultus, fluctuatio, & timor mortis, iracundia perseuerans & contentio, & in tempore refectionis in cubili somnus noctis immutat scientiam eius.

QVOD dicitur: immutat sciētiam eius: rectè: non tantum refertur ad vltimum, nempe somnum noctis, sed etiam ad omnia præcedentia quæ in vigilia turbant hominem. Hæc enim omnia immutant scientiam cuiusuis hominis: quia faciunt eum aliter affectum, & alia committere quam ipse nouit esse faciendum, hoc est, vt quidam vertit, dementat hominem, & alienat à cognito vero. Inter ea ergo primo ponit furorem, quo nomine hic cōuenit intelligere indignationem, quam dictio Græca, θυμὸς, etiam significat: quia sequitur de iracundia. Per zelum, inuidiam significat: qua quis intra se contra alium cōcitatur, sicut & indignatione. Sequitur tumultus, hoc est, vel perturbatio quæuis animi: vel externa quæuis turbatio. Hinc fluctuatio & perplexitas animi in rebus agendis, & cætera quæ in vigilia turbare solent. Post quæ additur: quomodo & tempore eo quo corpus & animus reficiendus est & recreandus quiete super lecto: tamen non penitus ipse somnus sinit hominem quietem esse, sed etiam ipse vexat turbátque hominem, & immutat scientiam eius: quia facit eum contra quam verè nouit, multa sentire, vt in sequentibus declarat. Legendum autem esse: somnus noctis: vt multa scripta habent, non autem, somnus mortis, vt multi cum Rabano perperam legunt: Græca apertè docent: quæ habent ὕπνος νυκτὸς. Proinde per tempus refectionis, oportet intelligere tēpus quietis qua corpora reficiuntur, cum Græcè sit, ἐν καιρῷ ἀναπαύσεως, hoc est, in tēpore requiei. Itaque pulchrè exaggerat malum nostræ miseriæ, quia nec tempore & loco ad quietem lato: nempe nocte & lecto licet plenè quietos esse, vt explicat cum subiicit.

7 Modicum

7 *Modicum tanquam nihil in requie, & ab eo in somnis, quasi in die respectus.*
8 *Conturbatus est in visu cordis sui, tanquam qui euaserit in die belli.*
9 *In tempore salutis sua exurrexit, & admirans ad nullum terrorem.*

PER diem respectus, intelligendum est tempus excubiarũ. Est enim Græcè, *ἐν ἡμέραις σκοπιᾶς*, hoc est, in diebus speculæ, vt certum sit nomen, respectus, esse genitiuum, non nominatiuum, vt aliqui intelligunt. Et est sensus: In requie, propter quam membra noctu lecto componuntur: tam modicum datur frequenter homini vt sit ferè tanquam nihil: & ab eo, hoc est, deinde totet dormiendum, quemadmodum tempore excubiarum in specula intenti sunt oculi vigilum in omnem partem, vt videant quid agatur: ita etiam conturbatus est in imaginatione cordis sui, séque nonnunquam putat euadere, hoc est, effugere in die belli, existimans se circuncinctum esse hostibus: ac ob id laborare ad euadendum manus eorum, qua de causa intereà se conturbatur & angitur. Cum autem iam se saluatum effugiendo somniat, exurgit à somno suo & suscitatur: ac tum qui prius multum in somnio turbabatur, admiratur quod nullum videat esse vel fuisse terrorem, sicuti inter somniandum putauit. Notandum ergo pro huius loci vero intellectu, quod cum hic author duo similia adhibere videatur: quibus tempus nocturnum aptè demonstrat plenum terroribus: primum simile comparat hominem somniantem speculatori vigilias obseruanti: quia sicut ille intentus est in omnem partem, & irrequietus: ita etiam somnians intentus est animo quid euenturum sit. Secundum verò simile, cum dicitur: tanquam qui euaserit, non significat somniantem similem esse ei qui fugit tempore belli, in eo quod conturbetur sicut ille: sed significatur quod somnians aliquando putat se fugere, & perinde se habeat ac si fugeret, Græcè clarius est: *ὡς ἐκπεφευγὼς ἀπὸ προσώπου πολέμου*, tanquam qui effugit à facie belli.

10 *Cum omni carne, ab homine vsque ad pecus. & super peccatores septuplum.*

ORATIO est imperfecta, hoc modo perficienda: Hæc quæ dixi sunt cum omni carne, hoc est, communia sunt omni animanti, ab homine vsque ad pecus, quia etiam pecora multa prædictorum malorum patiuntur, sed super peccatores hæc septuplum, hoc est, multo amplius eueniunt quam super alios homines, quia illi magis diurnis curis torquentur: & suis passionibus exagitantur, & nocturnis insomniis inquietantur. Vnde de Ægyptiis dicitur in libro Sapientiæ. 16. Visus somniorum malorum turbauerunt illos, & timores superuenerunt inspirati. &: Solis ipsis superposita erat grauis nox, imago tenebrarum, & ipsi sibi erant grauiores tenebræ.

11 *Ad hæc mors, sanguis, contentio & romphea, oppressiones, fames, contritio & flagella.*

PRÆTER (inquit) ea mala interna quæ prius dixi, communia quidam omnibus hominibus, sed quæ magis deprehenduntur in impiis, accedunt mala alia externa quæ ab externo inferuntur, vt sunt mors, hoc est, mortalitas & pestis, sanguis, hoc est, homicidium, contentio & rixæ cum aliis, & ex contentione gladius vulnerans: oppressiones deinde & vindictæ reliquæ, quales sunt, fames, contritio hostium, & flagella quæuis. Toletanum enim exemplar tria illa, fames, contritio & flagella: iungit in genitiuo cum dictione, *ἐπαγωγαί*: quæ qualvis vltiones significat. Et vnum scriptum habuit, oppressiones famis. Prius ergo posuit mala ea quæ in nobis ipsis à nobis oriuntur: hic verò mala quæ exterius inferuntur, quæ etiam maximè ad malos pertinere asserit, dicens.

12 *Super iniquos creata sunt hæc omnia, & propter illos factus est cataclysmus*

APERTE docet singularia omnia mala quæ in mundo fiunt, ex Dei deputatione fieri in punitionem impiorum, quod omnium maxima illa Dei vltione comprobat quæ per diluuium semel mundo inuecta fuit. Nec obstat his quod etiã sanctissimi hæc mala passi sunt, & patiantur. Quia loquitur Sapiens de his malis, quatenus in vindictam & tanquam mala inferuntur: Sanctis verò non tam in vindictam huiusmodi grauia inferuntur mala: quàm in probationem & augmentum meritorum, proinde non inferuntur tanquam mala, sed vt bona eis.

13 *Omnia quæ de terra sunt in terram conuertentur, & omnes aquæ in mare conuertentur.*

SECVNDAM partem Græca sic habent: & ab aquis in mare reflectuntur. Et debet repeti: omnia quæ sunt: vt sit verus sensus: & omnia quæ sunt ab aquis: in mare reflecti nemo est qui ambigit. Idem autem significatur quod in nostra lectione, nempe omnia redire in suum principium: quæ de terra sunt in terram conuerti: quæ ex aquis omnibus quæ ex mari originem trahunt, vt dicitur Ecclesiastes primo, reuerti in mare. Et dicitur illud siue in consolationem mortis, quam omnes subire necesse est: siue etiam ad significandum impios penitus perituros. Cum enim omnino de terra sint: non solum secundum corpus, sed etiam secundum affectum, penitus in terram conuertentur, & secundum corpus scilicet & secundum animam quæ ad inferna demergetur: ita vt nihil illorum veram immortalitatem consequetur. Aut potius hanc sententiam præmittit dicendis. Post explicatam enim miseriam conditionis vitæ humanæ, ostensurus quid hominis sit stabile & firmum: quid verò subsistere non possit, præmittit omnia quæ de terra sunt, in terram conuertenda, vt omnes memores suę originis sciant se ex ea parte qua ex terra sunt non posse semper subsistere nec habere se vnde magnopere superbiant & extollantur, qui cum sint ex terra, in eandem redituri sint. Ad illud astruendum adiungit & de aquis omnibus in mare confluentibus, vt simili simile astruat. Rectè enim coniunctio, &, cùm dicitur: Et aquæ omnes: accipitur posita pro nota similitudinis, sicut, quemadmodum & alias in prouerbialibus sententiis.

14 *Omne munus & iniquitas delebitur, & fides in sæculum stabit.*

LOQVITVR de munere quod ad corrumpendam iustitiam datur vel suscipitur, vnde ei adiungit iniquitatem, eisque opponit fidem: hoc est, fidelitatem, vel potius integritatem: quæ scilicet se muneribus corrumpi non sinit, nec propter munera discedit à recto. Significat ergo opes quæ fraude & iniustitia parantur, perituras simul

simul cum ipsa iniustitia, cùm homo qui de terra est, in terram redire cogetur: at verò integritatem in perpetuum perstitutum, nec perituram, cum homo in terrã redire cogitur. Persistet enim in æternum apud Dominum, Opt. Maximum, apudquem dignum obtinebit præmium in eo qui fidem seruauit. Bene ergo hęc sententia superiori subiicitur vt quæ ostendat quid cum moriente homine pereat, quid verò eius supersit & permaneat. Eadem clarius in sequentibus explicantur, cùm dicitur.

15 *Substantia iniustorum sicut fluuius siccabuntur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabit.*

PR o, substantiæ, est, χρήματα, hoc est, pecuniæ vel opes. Legendum autem personabit, vt habent quædam antiqua Biblia etiam impressa, potius quam personabunt, & Græca requirunt & sensus. Parum enim aptè substantiæ vel opus iniustorum dicuntur personare: vnde etiam rectius in primo membro legitur verbum singulare, siccabitur, cuius lectionis etiam Glossa ordinaria meminit. Hic ergo erit sensus: Sicut torrens aliquis magnus instar fluuij procurrens subito aliquãdo exarescit, & sicut tonitru magnum in pluuia ædit maximum sonitum, sed simul cum pluuia euanescit: ita se habẽt diuitiæ impiorum: quia cum aliquamdiu secundo cursu profluant, subito cum morte & aliquando etiam ante mortem pereunt & fluere cessant: & cum instar tonitrui ad tempus admirationem quandam habeant, suóque fulgore ac strepitu pompæ, terreant, tamen diuturnæ non sunt, sed mox euanescunt. Pulchris ergo & accommodis similitudinibus natura diuitiarum: in quibus impij confidunt, hic exprimitur.

16 *In aperiendo manus suas lætabitur, sic præuaricatores in consummatione tabescent.*

OMNES quidem intelligũt priore parte notari mores auari, vt significetur illum lætari cum aperit manus suas, hoc est, cum accipit dona. Verum iuxta hunc intellectum & relatiuum, suas, non habere expressum antecedens, & hęc pars nec conuenit multum præcedentibus: nec sequenti parti qua comparatio absoluitur. Notandum ergo Gręca sic habere: ἐν τῷ ἀνοῖξαι αὐτὸν χεῖρας εὐφρανθήσεται, In aperiendo ipsum manus lætabitur. Vbi relatiuum, αὐτὸν, credo referendum ad nomen pluuiæ, de quo præcedit, & est Græcis masculini generis. Germanicum enim exemplar habet in præcedenti versu, ἐν ὑετῷ, sicut & noster legit, non autem, vt alij libri habent, pluraliter, ἐν ὑετοῖς. Ad pluuiam ergo refertur relatiuum hic positum, vt sit sensus: Cum pluuia aperuerit manus suas, hoc est, sensus largiter super terram effuderit, lætabitur, quòd terrorem scilicet tonitrui superauerit, & hominibus ademerit, quos & lætari facit suo in terram defluxu: quia pluuia copiosè cadente cessant tonitrua & fulgura, & minus timentur, vnde
Psal. 34. dicitur in Psalmis: fulgura in pluuiam fecit. In hac ergo parte adhuc persistitur in similitudine versu præcedenti proposita, eáque hic absoluitur. Et per prosopopœiam tribuitur pluuiæ aperire manus suas & lætari, quemadmodum in Psalmis dicitur: Flumina plaudent manu. Significatur ergo, quòd quemadmodum torrens aliquis exsiccatur per calorem solis, & tonitruum superatur per pluuiæ defluxum: ita & opes diuitum simul cum ipsis subitò deficiunt per superuenientem eis vltionem diuinam, qua tanquam imbre eos obruente superatur omnis eorum terror, quam opibus suis confisi inferebant, sicque lætabitur iustus ab eorum terrore liberatus. Vnde subiicitur: sic præuaricatores in consummatione tabescent, hoc est, ita deficient vt penitus consumantur: Quod ipsum aliis similitudinibus Dauid Psalm. 36. expressit, dicens: Tanquam fœnum velociter arescent, & quemadmodum olera herbarum cito decident. Quibus similia sunt quæ sequuntur.

17 *Nepotes impiorum non multiplicabunt ramos, & radices immundæ super cacumen petræ sonant.*

VERBVM, sonant, aut, vt aliqui legunt, sonabunt, quod obscuritatem affert huic sententiæ, Græcis non est, videtur interpres illud sumpsisse ex principio versus sequentis, vbi quidam legunt, ἄρχη, vel ἦχῆ, vt ipse legerit, ἠχῇ, à verbo ἠχέω. Significat autem hæc sententia progeniem impiorum non fore stabilem, nec instar arboris ramos suos multiplicantis, & longè latéque diffundentis, multam sobolem producturam, sed Dei vltione subitò è medio tollendam, & eam similem futuram radicibus quæ sunt super cacumen petrosæ terræ, quæ cum non possint profundè demitti & radicari: non possunt vim ventorum tolerare, sed statim deiiciuntur. Quod ergo nostra lectio habet, & radices immundæ super cacumen petræ sonant: sic potest intelligi, & homines immundi & impij sunt velut radices quæ super verticem petrosæ terræ ad breue tempus sonum aliquem ædunt in suis ramis: quasi dicat, sed non diu in suis ramis subsistent, mox à ventorum nimietate: quia non sunt radice altæ, simul penitus subuertentur cum tota sua progenie. Comparationes istæ prolixius habentur in libro Sap. c. 3. vbi dicitur: filij adulterorum in consummatione erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur, &c. Et capite sequenti: Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt. Et si in ramis germinauerint, infirmiter posita à vento commouebuntur, & à nimietate ventorum eradicabuntur, &c.

18 *Super omnem aquam viriditas, & ad oram fluminis ante omne fœnum euelletur.*

SENSVS est: Viriditas, hoc est, viride gramen & herba quæ est super, hoc est, iuxta omnem aquam, & ad oram fluminis, euelletur ante omne aliud fœnum, hoc est, gramen. Nam & hic, vt alibi sæpè in scripturis, fœnum pro herba & gramine necdum demesso accipitur. Qua sententia pulchrè opes & fœlicitas impiorum comparatur herbæ quæ circa aquam nascitur: quia sicut illa scito & ante alias herbas enascitur, & crescit propter aquæ humorem: ita etiam ante alias herbas depascitur à bestiis: & vt est in vliginoso loco, ita etiam facilius & citius euellitur. Ita quoque & opes impiorum, eorúmque fœlicitas, sicut ad tempus aliorum fœlicitatem excedere videtur: ita minus firma est, cito & facillimè tollitur. Contrariam significat esse conditionem piorum & misericordium: cum subditur.

19 *Gratia sicut paradisus in benedictionibus, & misericordia in sæculum permanet.*

QVANVIS aliqui non malè nomine gratiæ intelligant hic significari Dei gratiam, tamen si spectetur cui hic versus opponatur, & quod gratia hic coniungitur cum misericordia, aut, vt est Græcis, eleemosyna, rectius nomine gratiæ hic intelligitur beneficentia & benignitas piorum in pauperes. Illam enim opponit iniustitiæ impiorum, per quam sibi opes in hoc mundo congregant, quas sicut dixit non esse firmas, sed similes arboribus non bene radicatis, aut herbæ quæ mox euellitur: ita contra nunc dicit, quòd piorum gratia, quam scilicet faciunt pauperibus largiendo sua, est in benedictionibus diuinis sicut paradisus: quia sicut hortus ille à Deo benedictus omni fructuum genere abundabat, habens inter cætera arborem vitæ: ita etiam piorum beneficentia: Dei multiplici benedictione, gratus proferet fructus, varios & immortales, vnde additur, & misericordia in sæculum permanet, iuxta illud Psalm. 111. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi.

20 *Vita sibi sufficientis operarij condulcabitur, & in ea inueniet thesaurum.*

IVXTA nostram lectionem hæc sententia superioribus ideo connectitur, vt sicut comparatio facta est inter opes impiorum, & misericordiam piorum: ita nunc fiat comparatio eius qui suis laboribus etsi non diuitias, tamen sufficientiam sibi parat, cum impiis diuitibus. Vita, inquit, hominis operarij: qui sua opera & labore efficit vt sibi sufficiat & habeat necessaria sibi, eis contentus condulcabitur, hoc est, dulcis erit, quia libera erit, & à cruciante egestate, & à remorsu torquentis conscientiæ: quem sentiunt sæpè diuites ob iniustè partas diuitias, aut eas non bene distributas, & in tali vita inueniet talis operarius, aut, vt alij legunt, tu inuenies, hoc est, quisque inuenire poterit thesaurum, hoc est, diuitias. Verè enim diues est, qui labores manuum suarum manducat, & ab egestate liber suis contentus est. Est enim, inquit Paulus 1. Timoth. 6. quæstus magnus pietas cum sufficientia. Notandum tamen Græca hic longè aliam habere sensum. Nam posteriorem partem sic habent, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ὁ εὑρίσκων θησαυρὸν, & super vtraque inueniens thesaurum. Itaq; in priori membro inter, sibi sufficientis, & operarij: oportet intelligere coniunctionem. & : Vt hic sit sensus: Vita sibi sufficientia, hoc est, eius qui sua sorte contentus est, & operarij vita suam habet suauitatem, sed super vtrumque est is qui inuenit thesaurum, hoc est, qui fortuitò diuitias consequitur, vt sine labore non tantum habeat sufficientia, sed etiam diuitias. Vnde Martialis inter ea quæ vitam faciunt beatiorem ponit: Res non parta labore, sed relicta. Ab hoc enim loco Sapiens aliquot sequentibus sententiis, comparat inter sese bona quædam, ostendeos inter ea alia aliis esse meliora, aut iucundiora: semper autem duo coniungit similis generis: quibus tertium adiungit, quod duobus illis in eodem genere asserit esse præstantius sicut hic præfert inuentorem thesauri & ei qui contentus est modieo, & ei qui labore sibi necessaria parat. Cum autem in priori membro non videantur designari duæ personæ, maximè cum absit coniunctio, &, non est mirum quod interpres non legerit in secundo membro, ὑπὲρ ἀμφότερα, super vtraque, sed ἐν αὐτῇ, in ea.

21 *Filij, ædificatio ciuitatis confirmabit nomen, & super hanc mulier immaculata computabitur.*

GRÆCA duo exprimunt, quæ nomen confirmant, hoc modo: Filij & ædificatio ciuitatis confirmant nomen, & super vtraque vxor immaculata reputatur. In nostris libris quidam habent in singulari vocatiuo, fili, alij, in plurali, filij, alij in totum omittunt nomen. Filij, cum tamen Græcis sit. Interpres videtur legisse sine coniunctione, &, & ideo dictionem, τέκνα, filij, accepisse in vocatiuo plurali, quanquam verisimile sit locum hunc scriptorum vitio corruptum esse, & interpretem sic vertisse, Filij & ædificatio ciuitatia confirmant nomen, & super hæc mulier immaculata computabitur. Quidam enim libri habent, confirmabit, alij confirmauit. Quidam habent fili, alij filij, alij neutrum horum, vt hinc satis pateat locum esse corruptum: quia non intelligebatur. Duo ergo esse dicit per quæ nomen alicuius confirmatur, hoc est, per quæ diuturnum & celebre nomen paratur, multitudinem scilicet filiorum, per quos etiam defunctus pater adhuc quodammodo viuit ac celebris est, & ædificatio, siue eam ex fundamentis erigendo, siue eam sua prudentia bene instituendo, celebre sibi per hoc parat nomen, vt scilicet pater vrbis dicatur, & pater patriæ. Quibus tamen duobus præferendam dicit vxorem immaculatam, hoc est, irreprehensibilem, quia parum profuerit ad gloriam viri & multos reliquisse post se liberos, & vrbem ædificasse, si vxorem habeat malè moratam aut parum castam, quam ante omnia rectè instituisset. Ab eius criminibus magis infamis habebitur, quam si vel sine liberis decessisset, vel sine præclaris in repub. meritis. Monet ergo parabola ante omnia curandum vt vxor habeatur irreprehensibilis, si quis bonum sibi nomen parare velit. Vnde in carmine de muliere forti dicitur: Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senioribus terræ. *Prouer. 1.*

22 *Vinum & musica lætificant cor, & super vtraque dilectio sapientiæ.*

COMPARATVR voluptas & delectatio corporea, cum delectatione spirituali qua meos reficitur, & gaudio afficitur tanto solidiori, quanto puriori & meliori. Simile est quod sequitur.

23 *Tibia & psalterium iucundam faciunt melodiam, & super vtraque lingua suauis.*

HAC sententia aut cantus qui voce linguaq; conficitur, cæteris sonis musicis suauitate præponitur, aut potius verborum suauitas, & sermonis apta gratáque dispositio, præfertur suauitati melodiæ: iuxta illud Prouerb. 16. Fauus mellis verba composita. Et re vera sic est, vt sermo suauis & gratior sit & vtilior quouis musico concentu, quia & iram efficacius sedat, & diutius mentem afficit: eiq; inhæret, cum concentus musicus cito euanescat. Responsio enim mollis frangit iram, vt est etiam in Prouerbiis.

24 *Gratiam & speciem desiderabit oculus, & super hæc virides sationes.*

Corn. Iansf. in Ecclesf.   K 3   VENV-

VENVSTATEM formæ & pulchritudinem corporis desiderat quidem oculus hominis, quia delectat hominem illa conspicere, sed super illa sunt virides sationes, hoc est, virides herbæ recenter satæ: quia illas non tantum desiderat oculus, sed etiam oculis sua viriditate prosunt, eosq; confortant. Quæ enim iucunda simul sunt & vtilia, præferenda sunt his quæ solam habent voluptatem. Deinde conspecta formæ similitudo accendere solet concupiscentiam, satorum autem viriditas non ita ad malum prouocat, sed magis ad commendationem beneficiorum Dei. Præterea pulchritudo corporis frequenter artis est, consistens in adiecto ornatu vel vestium, vel aliarum rerum, herbarum verò gratia planè naturalis est,
Matth.6. & ob id naturaliter plus oblectans. Vnde & Sal-
Luca.12. uator ait de liliis: Dico vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis.

25 *Amicus & sodalis in tempore conuenientes, & super vtrosque mulier cum viro.*

PRo, conuenientes est, ἀπαντῶντες, quod propriè est, occurrentes, & intelligendum est verbum, sunt, vt sit sensus: Amicus & sodalis sibi mutuo occurrunt cùm tempus est & opportunum, simúlque conueniunt ad succurrendum sibi, & subleuandum se: at his præponenda est vxor cum viro conueniens: eiq; occurrens, quia inde viro plus adiutorij & solatij prouenit, quæ indiuulsè ei adhæret, desiderio eius satisfacit, & in omnibus se illi sociam præbet. Monet ergo parabola magis operam dandam, vt probam habeat vxorem, cui quis fidere in omnibus possit, quam vt habeat amicum & sodalem: magisque illam quam hos amandos, vtpote à qua magis pendere debet, & à qua plura bona accipit.

26 *Fratres in adiutorium in tempore tribulationis, & super eos misericordia liberabit.*

ITA habent omnes, quos vidi, libri, cùm Græcis sit, ἀδελφοὶ καὶ βοήθεια, fratres & adiutorium: vt duo sint sicut in aliis sententiis in priori membro: quibus in secundo membro tertium præponitur: quia etiam hic dicitur, ὑπὲρ ἀμφότερα, super vtraque. Parum tamen ad rem facit etiamsi legatur vt nos habemus, & est sensus: Fratres sunt homini in adiutorium, hoc est, adiuuant eum in tempore tribulationis, vt eum ex ea eripiant: vt misericordia pauperibus impensa, magis in aduersitatibus hominem liberabit: quia, vt dictum est supra cap.3. Eleemosyna resistit peccatis, & Deus prospector eius qui reddit gratiam meminit in posterum, & in tempore casus sui inueniet firmamentum. Misericordia ergo hic liberare dicitur, quia Deus propter eleemosynam liberat, sicut & Tob.4.c. dicit: Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Monet parabola plus fidendum esse in præsidio bonorum operum, quam in præsidio hominum quantumuis amicorum.

27 *Aurum & argentum est constitutio pedum, & super vtrumque consilium beneplacitum.*

MALA multi legunt: Aurum & argentum & constitutio pedum: cùm legendum sit, est constitutio, aut potius sicut Rabanus legit, constituet pedem: quia Græcis est, στηρίουσι πόδα, constituent vel statuent pedem. Sensus autem est: Aurum & argentum cōstabiliunt pedes, hoc est, opes faciunt vt quis firmiter consistat & bene confidat, vtque sine timore audacter ambulet. At his præponendum est meritò rectum sanúmque consilium: quia illi frequēter magis est fidendum quam pecuniis. Plus enim sæpè prodest, ac securum magis hominem reddit quam opes. Porrò in adiectiuo, beneplacitum, est subaudiendum verbum, est, vt sit sensus: consilium est beneplacitum: hoc est, approbatur super vtrunque, quia Græcis est, βουλὴ εὐδοκιμεῖται, consilium approbatur, ne quis intelligat consilium beneplacitum, hoc est, consilium gratum & optatum.

28 *Facultates & virtutes exaltant cor, & super hæc timor Domini.*

IN Rabano legitur: facultates & victus: sed verisimile est interpretem vertisse, virtus, quia Græcis est, ἰσχὺς, hoc est, fortitudo. Dionysius tria ponit, facultates & victus & virtutes, exponit tamen tantum de duobus, diuitiis scilicet & viribus. Vera ergo lectio est: facultates & virtus, vel, facultates & virtutes: accipiendo nomen, virtutes, pro viribus corporis, non pro virtutibus morum. Duo, inquit, sunt quæ extollunt cor hominis, faciuntq; eum bene confidere & nihil magnopere metuere, opes scilicet & vires, at his præstat timor Domini, qui magis extollit cor. Longè enim securius facit hominem confidentem: quia efficit vt in Deo cōfidat, per quem melius munitus est, quam quisquam vel opibus vel viribus, vnde est insignis illa timentis Deum commendatio in Psalm.111. Ab auditione mala nō timebit. Paratum cor eius sperare in Domino, confirmatum est cor eius, non commouebitur. Vt enim alias sæpè dictum est, nomine timoris Domini significatur affectus ille in Deum, quo solicitus est homo de vera obseruatione mandatorum ipsius, & adimpletione voluntatis ipsius. Cui affectui meritò adiuncta esse & debet & potest spes illa in Deum quæ non confundit. Duplici ergo nomine timor Domini securum facit hominem & confidentem, videlicet & quia ipsa obseruatio mandatorum Dei meretur Dei protectionem, & quia spem adfert firmam quæ non confundit. Si enim non reprehenderit nos cor nostrum, fiduciam habemus ad Deum, vt habet Ioannes. Bene autem notandum quod ti- 1. Ioan.3.
mor Domini dicitur exaltare cor. Timor enim ex natura sua cor deprimit, virésque adimit. Contra verò timor Domini tantum abest vt eneruet, vt maximè vires addat, vnde in huius commendationem subiungit.

29 *Non est in timore Domini minoratio, & non est in eo inquirere adiutorium.*

DICIT: in timore Domini non esse minorationem, hoc est, defectum. Aut quia ipsi timori nihil deest ad hoc vt hominem saluet: quia per se etiamsi alia externa non adsint, hominem proteget, vnde additur, & non est in eo inquirere adiutorium, hoc est, non est necesse vt ei quæratur adiutorium, quod scilicet timorem quasi insufficientem adiuuet ad saluandum hominem. Aut, quod eodem recidit, quia per timorem Domini fit vt nullus homini sit defectus: in rebus scilicet ad salutem necessariis: iuxta illud: Timete
Dominum omnes sancti eius, quoniam nihil deest Psalm.33.
timentibus eum. Diuites eguerunt & esurierunt, inquirentes autem Dominum non deficient omni bono. Non obest autem priori intelligentiæ quod

quod præter timorem Domini etiam aliæ virtutes homini sunt necessariæ: quia iuxta modum loquendi scripturæ in timore Domini omnes virtutes comprehenduntur: quia qui timet Deum, nihil negligit.

Eccles. 7.

30 Timor Domini sicut paradisus benedictionis, & super omnem gloriam operuerunt illum.

GERMANICA æditio habet, vt noster legit, ἐπεκάλυψαν, operuerũt. At alij legunt, ἐκάλυψεν, operuit, scilicet Dominus. Operire autem positum est pro ornare: quia vestibus ornatur homo quibus operitur, & herbis hortus & terra, dũ eis regitur. Sic Dominus lilia & flores dicit cooperta esse gloria maiori quam Salomon: quia ornata. Timorem Domini comparat paradiso benedictionis, hoc est, paradiso benedicto, Deique beneficiis affluenti, alludens ad paradisum à Deo in principio institutum: quia instat illius horti timor Dei per benedictiõné diuinã ædit & varios & iucundos fructus, & fructũ denique immortalitatis. Eundem dicit, aut Deũ aut pios homines operuisse, hoc est, ornasse super omnem gloriam, hoc est, ornatu omnem magnificentiam & gloriã excedente. Deus enim illum ornauit promissione fœlicitatis vitæ quæ nunc est, & futuræ. Et pij homines timorem Dei suis bonis operibus & exemplis ita ornauerunt & extulerunt, vt omnẽ gloriam eius gloria & splendor exuperet. Præcedens ergo versus ostendit timorem Dei protegere ab omni malo: iste verò eundem adferre omnem & voluptatem & gloriam.

Matt. 6.

31 Fili in tempore vitæ tuæ ne indigeas, melius est enim mori quàm indigere.

QVONIAM superius dixerat vitã sibi sufficientis operarij dulcem esse, & quibusdam sententiis comparatiuis interpositis, tandem eo deuenit, vt timorem Dei omnibus præponendũ bonis asseueret, eundémque omne bonum adferre, & omnem defectum pellere: rectè iam monet, vt per hunc Dei timorem quisque bonis & vtilibus occupationibus insistens, caueat ne per otiũ in inopiam & mendicitatem incidat. Pro indigeas enim & indigere, dictio Græca significat potius mendicare. Est enim ἐπαιτεῖν, idem scilicet verbum quod est apud Luc. c. 16. in parabola villici, dicentis: Mendicare erubesco. Interpres pro mẽdicare, vertit indigere, causam scilicet pro effectu, sign[illegible] as mendicitatẽ vitari si vitetur egestas. Aut indigere posuit pro mendicã vitam degere, sicut contra in Psal. 39. nomen mendici ponitur aliquoties pro egeno & inope, vt cum dicitur: Ego autẽ mẽdicus sum & pauper. Monet ergo Sapiens filiũ suum, vt labore honesto, suáque industria & prouidentia curet, ne tẽpore vitæ suæ quæ necessarius opus habet, incidat in egestatem, & per eã mendicare cogatur ab aliis quæ ad vitã hanc sustinendã sunt necessaria, eo quod melius sit & optabilius mori, & omnino vita hac carere, quam indigere, & mendicã vitã agere, iuxta illud quod supra dictũ est. cap. 30. Melior est mors quam vita amara. Vnde in oratione Sap. cap. 30. studiosè mendicitatem deprecatur, dicens: Mendicitatẽ & diuitias ne dederis mihi. Hæc enim vitæ ratio & turpissima & miserrima semper est iudicata: vnde inter cæteras maledictiones impij dicitur Psal. 108. Nutantes transferantur filij eius, & mẽdicent. Cõtra de iustorũ semine dicitur Psa. 36. Non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem.

32 Vir respiciens in mensam alienam, non est vita eius in cogitatione victus.

RESPICIT in mensam alienam: qui alieno cibo pasci expectat, vt facit mendicus. Eius vitam dicit non esse in cogitatione victus, aut: vt est Græcis, ἐν λογισμῷ ζωῆς, hoc est, in reputatione vitæ: quia eius vita nõ est tẽputanda pro vera vita, sed magis est continua mors, propter assiduã egestatem, famẽ, & contemptum. Vnde de talium vita Græcis dicitur, quod sit ἀβίωτος βίος, hoc est, vita non vitalis, & nullo modo viuendo. Iuxta hanc intelligentiam originalis linguæ congruã, nomen victus, quod à viuendo dicitur, accipitur hic pro vita, non pro cibis quibus viuitur. Potest alioqui nostra lectio etiam sic accipi, vt significetur eum qui alieno cibo pasci expectat, in vita sua nũ cogitare de parando sibi victu, sed in otio miserè viuere. Cui conuenire magis videtur quod sequitur, quanquam & illud priori etiam conueniat intelligentiæ.

33 Alit enim animam suam cibis alienis, vir autem disciplinatus & eruditus custodiet se.

CONVENIENTEM reddit rationẽ cur dixerit vitã mendici non esse teputãdam vitam, quia: inquit, alit vitã suam cibis alienis, hoc est, ab alienis cibis pendet eius vita: ita vt non semper habeat cum opus est vnde pascatur, sed frequenter famere cogatur, & vt viuat vel non, in aliorum potestate & voluntate situm est. Quod cum miserrimum sit, rectè subiungit: Vir autem disciplinatus, hoc est, rectè instructus, & eruditus vel prudens custodiet se ab huius vita, hoc est, labore & industria sua studebit euitare eiusmodi miseram vitam, malens manuum labore necessaria sibi parare, quam vt otio turpescens incidat in mendicitatis necessitaté. Pro tũ pro verbo, alit, Græcis est dictio non ita multũ vsitata, ἀμιογνῶσι, quam alij hic variè vertunt. Quidam enim vertit contristat: alius, contaminat. Et Lexicon Græcum verbo huic omnia hæc tribuit significata: ἀλίσγω, inquit, ἐξιάω, λυπῶ, μολύνω.

34 In ore impudentis condulcabitur inopia, & in ventre eius ignis ardebit.

LEGENDVM esse, impudentis, vt est apud Rabanum, non autẽ, vt ferè libri omnes habent, imprudentis, patet ex Græcis, quæ habent, ἀναιδοῦς, hoc est, inuerecundi & impudentis. Ex eisdem patet malè multos legere, conculcabitur, legendúmque esse, vt multi etiã habent libri cõdulcabitur, est enim γλυκανθήσεται, dulcescet. Pro, inopia, hic est, verbale à verbo superius posito, quod mendicare significat, ἐπαίτησις, hoc est, mẽdicitas. Significatur ergo quod is qui pudorem exuit, mendicitatem dulcem habet in ore suo quia dulcius esse iudicat ore sibi cibum quærere & inuenire, quam duro labore manuum, quod nequaquam dulcius esse iudicaret, si honesti aliquam rationem haberet, & non omnem semel pudorem abiecisset. Verum etsi mendicitas sic in ore eius dulcis sit, tamen in ventre eius ignis sæpè ardebit: quia calor naturalis in stomacho famelico grauiter eum vret & torquebit, dum

per inopiam non habebit quo latrantē stomachū satiet. In nostra lectione cōuenit nomen, inopiæ, accipere pro, vita mendica. Alioqui enim supra (Cap. 13.) contrariū huius dictū est: Nequissima paupertas in ore impij. Et hactenus quidē de literali huius loci tractatione, quo Sapiens pulchrè mendicitatem vitandam monet. Cæterum cauendū ne hic locus torqueatur contra voluntariā religiosorum & paupertatem & mendicitatē, quemadmodum quidā faciūt. Alit enim hic Sapiens de mēdicitate quæ prouenit ex inerti otio, & fit ab his qui nulla in re vtiles sunt reipublicæ. Huius ergo doctrinæ non repugnat ea mendicitas quæ humilitatis causa suscipitur ab his qui alioqui incumbunt rebus aliquibus religioni Christianæ magis conducētibus vel necessariis, quàm si labori manuū dediti essent. Tales enim non respiciunt in mensam alienā, sed in Deum ipsum, qui sibi seruientibus promisit nihil defuturum, & quærentibus regnū Dei omnia adiicienda pollicitus est. Tales itam non tam pascuntur cibis alienis quā (Luc 10. 1. Cor. 9.) suis, sibique debitis. Dignus est enim, inquit Dominus operarius cibo suo: &, vt habet Paulus: Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus: Porro sicut in Prouerbiis ex sententiæ, quæ proferuntur contra otium & pigritiam, in mystico sensu accipiēdæ sunt, vt ad virtutis & bonorum operum exercitium excitent: ita & quæ hic contra mendicitatem dicuntur, rectè mystico sensu accommodantur contra eos: qui dum ipsi à bonis operibus sunt otiosi, tantum in aliorū meritis confidunt, cupientes cum fatuis virginibus dari sibi de alieno oleo, quia lampades eorum extinguuntur, non curantes etiam suo labore oleum parare pro lampadibus suis, quemadmodum hunc locum piè & doctè explicat Rabanus.

CAPVT XLI.

1 O Mors quam amara est memoria tua homini pacem habenti in substantiis suis.
2 Viro quieto & cuius viæ directæ sunt in omnibus, & adhuc valenti accipere cibum.

POSQVAM cauendum esse monuit à mendicitate, dehortaturus etiam à timore mortis, prius quibusdam sententiis ostendit vnde fiat vt mors quibusdam sit admodum horribilis, aliis potius optabilis, vt ex diuerso & contrario eorum iudicio & affectione insinuet mortem per se non ita esse horribilem: subiiciens deinde eam æquo animo expectandam esse & suscipiendam: curandum verò vt cum non semper viuere liceat, saltem bonum nomen relinquatur, ob quod obtinendum, docet deinde à quibus sit per pudorem abstinendum, à quibus verò non. Principio ergo proponit duo hominum genera, vnum fœlicium in hac vita, qui non tantum abundant opibus, sed etiam in eis pacem habent & tranquillitatem, nemine eos magnopere turbante aut molestante. Qui deinde etiam quieti sunt, hoc est, ab omni cura, solicitudine, & graui occupatione liberi: eorum item viæ, studia & actiones directæ sunt, hoc est, prosperantur & fœliciter procedunt in omnibus: & præter hæc etiam valent accipere cibum, hoc est, sano sunt corpore, vt concessis diuitiis cum voluptate & lætitia frui possint. Istis amaram esse dicit non solum mortem, sed etiam memoriam eius, & exclamando dicit: O mors quam amara est memoria tua: significans eam esse valdè amaram talibus, quod per eam cognoscant se omni hac fœlicitate priuandos: vnde plerique talium ne amaritudinem hanc memoriæ mortis sentiant, solicitè curant vt ne huiusmodi cognitio animos eorū subeat, aut ab aliis eadem suggeratur. Pro viro quieto, Græcis est ἀνδρὶ ἀπερισπάστῳ hoc est, viro indistracto & otioso. Proinde pulchrè Sapiens hic describit hominem secundum mundi iudicium fœlicem, qui scilicet & externis abundat bonis, & à nemine molestias patitur in eis, & animo non distrahitur per molestas occupationes & sanitate insuper gaudet corporis, omnibúsque suis votis compos est. Hunc omnibus sic modis fœlicem insinuat, tamen ea parte infœlicem esse, quod mortis ei meditatio amara sit: cuius tamen meditatio omnibus & summè vtilis est & necessaria, vt verè fœlices fiant, & fœlicitate terrena non abutantur.

3 O mors bonum est iudicium tuum homini indigenti, & qui minoratur viribus
4 Defecto ætate, & cui cura est de omnibus, & incredibili, qui perdit sapientiam.

PRO, incredibili, est ἀπειθοῦντι, quod magis hic conuenit vertere, diffidenti, vt significetur is qui non habet spem melioris fortunæ aut adiutorij ab aliquo obtinendi: proinde etiam hic nomen incredibili, vt & alias, accipi debet pro diffidente, & eo qui non habet in quem confidat. Pro: qui perdit sapientiam: Græcè est, ἀπολέσαντι τὴν ὑπομονήν, qui perdit patientiam: vt verisimile sit interpretem vertisse, patientiam, quod scriptorum vitio mutatum sit in dictionem similem, sapientiam. Bene enim pauperi & afflicto tribuitur perdidisse patientiam, qua perdita & deposita, grauior fit eius afflictio & intolerabilior. Hac tamen perdita, perditur etiam sapientia, quæ docet afflictiones incidentes forti animo esse ferendas: vt etiam recepta lectio bene constare possit, si modo is intelligatur perdidisse sapientiam, nō qui præ senio delirare incipit, vt communiter intelligatur, sed per animi impotentiam abiicit sapientiam, quæ ipsum efficeret aduersitatibus tolerantem & bono animo. Proponit ergo Sapiens hic alterum hominum genus miserorum scilicet & afflictorum, quibus econtrario dicit iudicium mortis esse bonum, hoc est, placere eis legem & necessitatem moriendi, ita vt optent sæpè mortem, tanquam per quam a miseria huius vitæ sint liberandi, dicentes quod supra dictum est: Melior est mors quam vita amara. (Sup. c. 30.) Vt autem pulchrè superius descripsit ea quæ fœlicem hominem hic reddunt secundum humanum iudicium: ita vicissim & hic pulchrè comprehendit, quæ ad infœlicitatem præsentis vitæ faciunt. Quorum primum, est rerum necessarium inopia: vnde dicit: homini indigenti. Secundum, defectio virium corporis siue per ægritudinem, siue per senectutem: vnde dicit: qui minoratur viribus, &, defecto ætate, hoc est, qui per ætatem deficit. Tertium, est assidua cura & solicitudo ad conquirendum quæ necessaria sunt. vnde dicit: & cui cura est de omnibus, hoc est, qui de omnibus sibi necessariis solicitus esse debet: pro quo Græcis est, distracto circa omnia

omnia. Quartum, est diffidentia melioris fortunæ & humani subsidij, quod significatur cum dicitur incredibili. Postremum est quod ex his sequitur, & omnibus alijs peius est, perdidisse patientiam & sapientiam: qua vna animus æger & afflictus sustineri debebat, qua vna item omnia prædicta mala non solum tolerabilia fierēt, sed etiam vtilia. Talibus ergo sic omnibus modis miseris, bonum esse dicit iudicium mortis, non quòd re vera illis bonum sit, sed quòd talibus bona videatur mors, quàm tales non solum optate, sed etiam sibi vltrò accersere solēt: proinde insinuat, hæc in parte istos, licet modis omnibus infœlices videantur, feliciores esse priorib', q̀ à morte minus abhorreāt, atq; ad eam suscipiēdam sint paratiores. Insinuat item, in duobus istis hominum generibus quàm immoderatus sit in hominibus multis vel metus mortis vel appetitus, ideòque mox subiungit quomodo erga imminētem mortem sese quis iudicio disponere debeat, dicens:

5 *Noli metuere iudicium mortis: memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi. hoc iudicium à Domino omni carni.*

MONET non vt mors optetur, quemadmodum quidam faciunt per impatientiam, sed vt saltē nō metuatur immoderato, scilicet metu, iudicium mortis, hoc est, lex de morte subeunda, duplici ad hoc persuadendum argumento vtens, nempe & quod communis sit omnibus conditio ac necessitas moriēdi, à qua nemo immunis fit, vel eorum qui præcesserunt, vel eorum qui secuturi sunt: & quòd huiusmodi lex à Deo constituta sit, cui repugnare non liceat, quique omnia iustè disponit. Neque enim detractandū est publica iura pati, neque contendendum est vt immutabilia mutentur. Pro eo quod nos habemus, Memento quæ ante te fuerunt & quæ superuentura sunt tibi, Græcè est, μνήσθητι προτέρων σου καὶ ἐσχάτων, quod per masculinum genus rectius vertitur, memento eorum qui te priores fuerunt, & nouissimorum, hoc est, recordare quomodo mortui sint omnes qui ante te fuerunt, & morituri sint quotquot post te vsque in finem mundi futuri sint. In quem sensum etiam nostra litera rectè accipitur, vt sit sensus: Memento quæ ante te fuerunt, quomodo, scilicet, omnes mortui sint qui præcesserunt te, item memento quæ superuentura sunt tibi, hoc est, quæ post te euētura sunt in mundo, videlicet quòd omnes etiam morientur qui te sequentur. Et commune hoc iudicium reddat tolerabilius, subdit illud à Domino iustissimo scilicet & potentissimo, constitutum esse, dicens, hoc iudicium à Domino scilicet constitutum esse omni carni, hoc est, animanti.

6 *Et quid superueniet tibi in beneplacito altissimi, siue decem, siue centum, siue mille anni? Non est enim in inferno accusatio vitæ.*

VARIA hic est lectio: nam multi legunt, & quæ superuenient tibi in beneplacito altissimi, &c. Et intelligunt: Et quæ tempora tibi adhuc accedent per beneplacitum altissimi, siue sint decem, siue centum, siue mille, anni subaudi, hæc tibi sufficiant. Potest ea lectio & sic intelligi, Et quæ superueniēt tibi, hæc sunt in placito altissimi. Quidam legunt, Et qui superuenient tibi, anni scilicet, de quibus subditur. Græca neutro modo habēt, sed longe aliter, καὶ τί ἀπαναίνῃ ἐν εὐδοκίᾳ ὑψίστου, Et quid renues in beneplacito altissimi? hoc est, quomodo recusare poteris id quod altissimo visum est bonum eique bene placuit? Iam quod sequitur, siue decem, siue centum, siue mille anni, iungitur cum sequenti parte, in qua Græcis non est coniunctio, enim, vt fit sensus: Siue decem, siue centum, siue mille sint anni vitæ hominis, non est in inferno accusatio vel reprehensio vitæ. Græcæ lectioni magis accedit alia lectio, quam multi etiā antiqui libri scripti habent, Et quid superuenier tibi &c. vt fit interrogatio sicut est Græcis. Et potest eius lectionis hic esse sensus: Et quid quæso temporis poterit tibi accedere super illud quod altissimus tibi placuerit constituere, siue illud sit decem anni, siue centum, siue mille? Aut potius sic: Quid accidere tibi poterit, quid excogitabis, aut facies in eo quod ab altissimo semel statutum est, siue illud sint pauci anni, siue multi? Quasi dicat: nihil in eo beneplacito mutando efficere potes, nihil euenire potest quo illud mutetur. Nam de illo dictum est: Constituisti terminos eius qui præteriri non poterunt. Hæc intelligentia vt accedit ad originalia, ita bene conuenit ei quod sequitur, Non est enim in inferno accusatio vitæ. Quo significatur quod in inferno, hoc est post mortē & in mortuorum statu, nemo poterit accusare vitam suam, & conqueri de ea, quòd vel nimis breuis fuerit, vel nimis longa, quia huiusmodi querela nihil ꝓficeret, neque obtineret vt rursum ad vitam reuocaretur. Pro accusatio, Gręcis est, ἐλεγμός, quod magis significat redargutionem, sed eodem redit quod noster vertit, si bene intelligatur. Porro pro infernum, non semper significari damnationem, sed simpliciter statum post mortem, qui ante Christum omnibus erat in inferno, alias satis dictum est. Non obstat ergo huic sententiæ quod in libro Sapientiæ impij in inferno propriam vitam accusant & redarguunt, dicentes: Errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis: Lassati sumus in via iniquitatis, &c. Non enim hic sermo est de redargutione actionum vitæ, sed temporis quo vita transacta est, nempe quod nemo culpare poterit aut breuitatem, aut longitudinem vitæ suæ, sicut nec in aliquo aut breuitas aut longitudo vitæ culpabitur à Deo.

7 *Filij abominationum sunt filij peccatorum, & qui conuersantur secus domos impiorum.*

IN sequentibus ostendit impios post mortem relinquere malum nomen, insinuans illos solos verè infœliciter & malè mori: mox subiungens curam habendam boni nominis, per quod mortuus qui perpetuo viuat. Primum ergo dicit quòd filij peccatorum fiunt vt in plurimum filij abominationum, hoc est, filij abominabiles Deo & hominibus: Sic & qui conuersantur secus domos impiorum, hoc est, qui consortium & familiaritatem ineunt cum impiis, quia tales efficiuntur quales illi cum quibus conuersantur, vnde etiā ipsi fiunt abominabiles. Insinuat ergo parentes impios in suis filiis non habituros bonum nomē post mortem, sed malum: & vicissim filios à suis parentibus non obtenturos gloriam, sed ignominiā, & reiectionē. Sūt autem filij peccatorū hi qui

non tantum à peccatoribus progeniti sunt, sed etiam vt fere fit; eorum imitantur mores & impietatem, ad quod significandum additur de conuersantibus secus domos impiorum. Vbi Græca habēt pro secus domos, vnam dictionem παροικίαις, parœciis, hoc est, viciniis, vt fit sensus: & filij qui conuersantur in vicinia peccatorum. Interpres legit duas dictiones παρ' οἰκίαις.

8 *Filiorum peccatorum peribit hæreditas, & cum semine illorum assiduitas improperij.*

PEccatorum filij, inquit, non solum inglorij erunt & despecti, sed etiam hæreditas eis à parentibus relicta peribit, & suo & parentum suorum demerito, Deo nimirum bona relicta eis subtrahente. Et cum semine peccatorum erit propter eorum peccata assiduitas opprobrij, hoc est, assiduum erit & indelebile opprobrium. Vnde & sequitur quòd subiicitur.

9 *De patre impio querentur filij, quoniam propter illum sunt in opprobrio.*

TAntum abest, vt saltem à filiis suis celebrentur parentes impij, vt etiam filij de eis conquerentur, quoniam propter eos sunt in opprobrio, videlicet & quia nati sunt ex parentibus impiis, quorum impietas etiam in filiorum dedecus redundat, sicut parentum pietas ac vita benè acta filiis gloriam adfert, & quia ab illis impiè educati & instituti, in similem patrum & culpam & infamiam dilabuntur. Hanc querimoniam & hic frequenter audimus filios edere cōtra parentes suos, idque tum maximè, cum ob peccata sua puniuntur, & apud tribunal Dei grauissimè eam edunt, futuri apud Deum parentum suorum accusatores. Quæ cum ita se habeant, rectè subiicit impiorum execrationem, dicens,

10 *Væ vobis viri impij, qui dereliquistis legem Domini altissimi,*

11 *Et si nati fueritis, in maledictione nascemini: & si mortui fueritis, in maledictione erit pars vestra.*

VIderi posset hic locus patrocinari aut errori Origenistico, quo putauit animas propter demerita vitæ præcedentis in corpora mitti, & cum maledictione diuina nasci. Aut errori eorum qui propter præuisa impiorum mala merita asseruerunt quosdam à Deo reprobari. Apparet enim Sapientem hic significare, quòd propter derelictam à se legem Domini impij nascantur cum maledictione diuina, quasi derelictio legis Dei præcesserit siue re, siue in Dei præscienti & præordinatione maledictionem natiuitatis. Proinde locus hic sic accipiēdus est, vt nasci in maledictione, nō significetur effectus esse præuaricationis impiorum, sed vt id adferatur tanquam correspondens maledictioni, in qua moriuntur, vt hic sit sensus: Væ vobis impij qui dereliquistis, &c. Quia sicut cum nasceremini, nascebamini cū maledictione Dei: ita cùm mortui fueritis, in maledictione erit pars & portio vestra, idq; ideo quia dereliquistis legem altissimi. Verum quidem est omnes nasci in maledictione, quia omnes nascimur filij iræ propter peccatum Adæ, quod in omnes per propagationem transit: sed de ea maledictione hic non sermo, cùm hæc omnibus etiam electis communis sit: hic verò fit sermo de maledictione reprobis propria, ea scilicet qua Deus quosdam ab initio statuit deserere, & à communis maledictione nequaquam liberare; ob quam dictum est, Iacob dilexi, Esau autē odio habui, etiam antequā aliquid boni egissent aut mali. Proinde notandum Græca non habere, in maledictione nascemini, sed εἰς κατάραν, ad maledictionem, hoc est, ex diuina reprobatione æterna nascemini vt sitis vasa iræ aptata in interitum. Sic & in secundo membro habent, εἰς κατάραν μερισθήσεσθε, in maledictionē separabimini, vt scilicet à piis & iustis hominibus separati, æternæ damnationis sitis participes, habētes propriam & distinctam ab eis partem. Sunt quidam qui legunt per præsens tempus, nascimini, quia non videtur satis conuenire, vt iam viuentibus dicatur, nascemini. Verum futurum tempus habent, Græca γεννηθήσεσθε, nascemini. Nec hoc tempus ineptè iam nati tribuitur, quia eis Sapiens loquitur tanquam nondum natis, significare volens tales & in natiuitate & in morte maledictos esse à Deo. Quod si Græca lectio attendatur, quæ habet, vt dictum est, ad maledictionem poterit difficultas, quæ in hoc loco esse videtur etiā aliter tolli quàm iam dictum est, nempe, vt dicatur nomine maledictionis hic non significari æternam Dei reprobationem, sed miseriam & calamitatem aliquam in hoc mundo diuinitus inferendam, siue ob parentum, siue ob propria peccata. Iuxta quem intellectum, etiā rectè dicitur quòd impij cùm nascerentur, propter præuisa eorum futura mala opera, nati sunt ad substinendam Dei maledictionem, hoc est, Dei vltionem in hac vita: sicut & cum moriuntur propter peccata mala maledictionem Dei, hoc est, damnationis vltionem substinere coguntur. Declarat hanc sententiam sequens sententia.

12 *Omnia quæ de terra sunt, in terram conuertentur, sic impij à maledicto in perditionem.*

SIcut inquit, omnia quæ de terra facta sunt, in terram conuertuntur, vt superius dictum est, sic etiam impij à maledicto, hoc est à maledictione, in qua, vel ad quam nascuntur cōuertentur per mortem in æternæ damnationis perditionem, sicque vtrobique finis suo respondebit principio.

13 *Luctus hominum in corpore ipsorum, nomen autem impiorum delebitur.*

SEntentiæ huius obscuræ hic potest esse sensus: Lugentur homines cum corpus eorum moritur & sepulturæ traditur, atque huiusmodi luctu memoria & nomen mortuorum celebratur, sed hæc ad memoria eius seruandam non proficient, quia nomen impiorum, quod sæpè celebre est in hac vita, post mortem statim delebitur, simulque cum corpore aut paulò post sepelietur. At sic, lugentur homines propter corpus ipsorum, cum illud moritur & sepelitur: at impij magis lugendi essent, quòd simul cum corpore etiam eorum nomen & celebris memoria deleatur. Græca habent non tantum, nomen impiorum, sed additur, οὐκ ἀγαθὸν: non bonum. At id vt non legit noster interpres, ita perperam additum videtur ab aliquo. Quomodo enim vel verè vel aptè dicitur, quòd nomen impiorum non bonum delebitur? Sicut enim piorum bonum nomen semper permanet, ita & malum impiorum nomen semper permanet, saltem apud Deum. Quod si eorum non bonum nomen deleretur, hoc ipsum non esset eis in vltionem deputandum, sed cederet in eorum bonum: Vnde hic rectior videtur esse nostra

lectio quàm Græcorum, vt hodie extat. Potius enim dicendum erat nomen impiorum bonum delebitur, illud scilicet, quo dum hic viuunt sæpè celebrantur propter honores & diuitias.

14 *Curam habe de bono nomine, hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille thesauri pretiosi & magni.*

POSTQVAM ostendit miseram esse mortem impiorum, quòd per eam etiam nomen eorum pereat: rectè monet in hoc operam adhibendam, vt obtineatur bonum nomen, quod etiam post mortem maneat, & ob id etiam præferendum sit multis diuitiis, quemadmodum & in Prouerbiis 22. dicitur: Melius est nomen bonum quàm diuitiæ multæ: nempe quia, vt hic dicitur, diuturnus est. Porrò nomen verè bonum non obtinetur nisi per verum virtutis & honestatis studium, per quod etsi apud plerosque in hoc mundo frequenter non obtinetur bonum nomen, magisque fiat vt malè quis audiat, tamen apud bonos & Deum, quorum potissimum ratio habenda est, semper obtinetur, nam ab impiis quidem vituperari, laudari est. Itaque cum curam boni nominis habendam monet Sapiens, non hoc ethnicè accipiendum est, quasi moneat aucupandam gloriam & famam apud homines: sed ita vult vitam institui, vt eam apud Deū & homines maximè bonos consequatur bonum nomen, prouidendo scilicet bona non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

15 *Bona vita numerum dierum, bonum autem nomen permanebit in æuum.*

SVNT qui per vitam bonam hic intelligunt vitam lætam & fœlicem, vt significetur vitam præsentis sæculi, quantumuis beata & fœlix videatur, certum habere dierum numerum, quo finienda sit, nomen autem bonum semper permansurum: sicque insinuetur magis habendam curam boni nominis, quam fœlicitatis præsentis vitæ. Alioqui enim etiam vita quæ ob virtutem dicitur bona, permanet in æternum. Rectè tamen & melius per bonam vitam hic intelligitur vita virtutis, in hoc sensu: Bona vita certum habet numerum dierum, quia non perpetuò hic licet virtutibus & bonis operibus incumbere, sed certo & pauco dierum spatio bona vita hic peragitur: at bonum nomen, quod ex bona vita hic breui tempore peracta comparatur, permanebit in perpetuum. Significatur ergo quòd bona vita, licet breuis sit temporis, immortale pariat & perpetuum nomen. Cum autem plerique sint qui bona vita sua non videantur nomen bonum in perpetuum sibi parare hic apud homines, cùm multi sint qui nec de nomine cogniti sint, multi quorum nomen & memoria omnino venit in obliuionem, certum est quòd cum scriptura toties dicat virtute parari bonum nomen, idque immortale, ad Deum potissimum respiciat, & vitam illam atque conuersationem beatam sanctorum quæ est apud Deum. In ea enim quilibet quantumlibet hic obscurus, præclarum nomen & memoriam, quæ non peribit, assequitur. Quanquam illæ scripturæ etiam iodicent qua ratione apud mortales præclarum nomen & perpetuum verè obtineatur, & multi obtinuerint, vt patet in Patriarchis, Prophetis, Apostolis, & plerisque Martyribus atque doctoribus: quorum nomina dum hic cum laude celebrantur propter virtutem in ipsis etiam laudantur quotquot eis similes fuerunt, etiamsi nobis hic sint incogniti.

16 *Disciplinam in pace conseruate filij: sapientia enim abscondita & thesaurus occultus, quæ vtilitas in vtrisque.*

17 *Melior est homo qui abscondit stultitiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam.*

QVOD dicitur, disciplinam in pace conseruate filij: dupliciter intelligitur. Sunt enim qui intelligunt Sapientem monere suos discipulos, quos filios vocat, vt in pace, hoc est, in rerum prosperitate, cum omnia eis salua videntur & tuta, tum maximè soliciti sint & disciplinam rectamq; institutionem conseruent, nec se sinant per rerum prosperitatem decipi, & à recto abduci. Alij verò melius & intelligentia proposito magis conuenienter accipiunt: Sapientem hic rursum suos quos instituit excitare ad attentè audiendum quæ pro bono nomine obtinendo est dicturus, vt sensus sit: O filij disciplinam & vitæ institutionem quam hactenus tradidi, quamq; mox traditurus sum, conseruate in animis vestris cum pace & animi tranquillitate, nequaquam illi reluctantes, aut turbidè contradicentes. Quod sequitur, Sapientia enim abscondita, subicitur in Græcis sine coniunctione causali. Tantum enim est, Sapientia abscondita: vel, Sapientia autem abscondita. Putantque quidam quòd cum hæc sententia simul cum sequenti superius totidem verbis posita sit c. 20. & hic parum proposito conuenire videatur, hic locum non habere: sed ex illo loco huc asscripta prius margini, forte propter illud quod dicitur, conseruate disciplinam, deinde in textum esse relata, vnde à quibusdam prætermittitur. Verum quoniam eam non tantum Latina, sed & Græca habeant, rectè intelligitur illam hic repetitam, vt significaret sapiens cur suam disciplinam tam diligenter incolcet, quòd scilicet sapientiam sibi à Deo datam putet non occultandam, sed aliis esse communicandam: vnde & alibi dicit aliquoties: Videte quoniam non mihi soli laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.

18 *Veruntamen reueremini in his quæ procedunt de ore meo, Non est enim bonum omnem reuerentiam obseruare, & non omnia omnibus placent in fide.*

LOCVS valde à scriptoribus corruptus, & ob obscuritatem & corruptionem ab interpretibus minimè intellectus. Proinde primum aduertendum pro, veruntamen, Græcis esse, τοιγαροῦν, hoc est, igitur, vel, quamobrem. Quoniam enim dixerat curandum de bono nomine, docet in sequentibus à quibus rebus per pudorem sit abstinendum, à quibus verò non sit per pudorem abstinendum. Itaque peruersè omnes ferè legunt reuertimini, cum legendum sit, vt etiam quædam scripta habent & quædam recenter impressa, teueremini vel reuerimini. Est enim Græcè, ἐντράπητε, hoc est, reuereamini, & pudorem habete. Sensus ergo est: Vt benè audiatis, habete pudorem in his quæ mox dicturus sum. Iam in eo quod sequitur, etsi omnes ferè legunt, irreuerentiam, legendum tamen esse contrario modo, reuerentiam, quomodo & codex Bessarionis habet & alij aliquot, patet manifestè ex Græcis, quæ habent, αἰσχύνην, hoc est, pudorem & verecundiam, pro quo noster vertit, reuerentiam. Significatur enim non esse bonum, omnibus in rebus esse verecun-

cundum, quia vt prius etiam docuit, quidam pudor noxius est: vnde & hic postquam enumerauit eas res de quibus pudendum est, subiicit capite sequenti de quibus rebus non sit verecundandum. Et addit hic, & non omnia omnibus benè placent in fide, hoc est, non omnia placent omnibus quæ in fide, hoc est, fideliter & integrè præstantur, sed sunt qui culpant ea quæ in fide fiunt. Itaque significat eum qui præ pudore in talibus volet facere quæ grata sunt hominibus, perfidem acturum & contra debitam integritatem, & proinde non vbique pudorem esse bonū. Primum ergo in sequentibus exponit quædam de quibus est verecundandum & proinde præ pudore abstinendum ab eis.

19 *Erubescite à patre & à matre de fornicatione: & à præsidente & à potente de mendacio.*

20 *A principe & à iudice de delicto: à synagoga & plebe de iniquitate.*

COMMEMORANTVR sedecim res in quibus pudor præstari debeat, ne designetur. Harum autem rerum quædam turpitudinem habent ob malitiam quam secum habent inuolutam, quædam quia sunt contra debitam honestatem & decentiam. In his recensendis, quandoque non tantum ponit rem de qua verecundandum est, sed etiam personas coram quibus pudor præstari debet, atque tunc personis additur præpositio, ἀπὸ, à, rebus autem præpositio, περὶ, de. Quandoque nullas personas coram quibus de re turpi pudendum sit nominat, & tunc ipsi rei additur præpositio, ἀπὸ. Quanquam autem omnia vitia pudorem adferre merito debeant, idque coram omnibus, quædam tamen tantum recenset quæ vulgo magis dehonestant, & certas personas exprimit, coram quibus ob certas circunstantias maior verecundia subeunda est. Primum ergo dicit erubescite à patre, & à matre, de fornicatione, hoc est, pudeat vos fornicationis propter patrem & matrem, quia apud parentes cum socij sunt, filiorum fornicatio maximè est inhonesta. Illi enim maximè cupiunt suorum corpora incorrupta tradere coniugio, & prolium fornicatio arguit illa non satis rectè à parentibus esse institutas: vnde & in veteri lege filia quæ in domo paterna depræhenditur fornicata præcipitur lapidibus obrui apud domum paternam. Secundum de quo erubescendum est, notat cùm dicit à præsidente & à potente de mendacio. Quanquam enim vbique & apud omnes turpe sit mentiri, tamen de mendacio maximè pudendum est propter & apud præsidentes & potentes, hoc est, magnates & principes, quia illi maximè offenduntur mendacijs, & à mendacibus valde alienantur. Tertium notat dicens: A principe, & à iudice de delicto, aut, vt est Græcis, περὶ πλημμελείας, hoc est, de negligentia aut delicto. Significatur ergo pudendum de his quæ per negligentiam & omissionem agendorum peccantur, maximè apud principes & iudices rerum publicarum, qui facilè possunt punire negligentes sua decreta & præcepta. Sic & quarto loco monet pudendum, à synagoga & plebe de iniquitate, quia si aliquid singulariter iniquum, & contra leges publicas commissum fiat vel conscia plebe, vel contra eam, id perpetuam adfert ignominiam, nec caret sua vltione. Vnde superius monuit: Non pecces in multitudinem ciuitatis, neque te immittas in populum. Sap. c. 7.

21 *A socio & amico de iniustitia: & in loco de quo habitas de furto de veritate Dei & testamento.*

QVINTO loco monet vt pudeat nos iniustitiæ & iniuriæ, peculiariter propter & apud socium atque amicum, quia turpissimum est illi iniuriam inferre, erga quem maximè ratione amicitiæ & confidentiæ amici in amicum iustitia seruanda erat. Sexto loco monet vt quemque pudeat furti, maximè propter locum in quo habitat, si scilicet locus ille sit conscius furti, aut in ipso loco committatur, quia singulariter turpe est à vicinis haberi pro fure, cùm tali nemo confidat, eúmque omnes abhorreant. Deinde si in ipso loco habitationis furtum committatur, est singularis turpitudinis in eum locum peccare, in quo quis souetur & alitur. Quod additur: de veritate Dei & testamento, non videtur huic loco conuenire, quia postea cum recensentur ea de quibus pudor non est habendus, dicitur primo loco de lege altissimi & testamento. Proinde videtur istud hic frustra ab aliquo insertum, aut aliquid deesse quod veritati ac fœderi Dei aduersetur. Quanquam rectè etiam referri potest ad id quod dicitur de furto, vt significetur pudorem habendum de furto, non solum propter habitationis locum, sed etiam propter veritatem Dei & testamentum, atque legem eius quæ furtum vetat. Imò potest videri eam partem referendam ad omnia superiora, quæ non solum sunt vitanda propter expressas personas, sed etiam quia sunt contra legem Dei, idque ideo hic prædictis subiecisse, quia subiecturus est quædam de quibus pudor habendus est, non quia per se mala & lege vetita, sed quia parum honesta sunt. Notandum autem quod quanquam interpres verterit per præpositionem, de, dicens: de loco in quo habitas, & de veritate Dei, sicut dixit de furto: ad distinctionem tamen quam seruauit in præcedentibus membris: debuisset dixisse, à loco & veritate Dei, quia his locis est propositio, ἀπὸ, cum furto tribuatur præpositio, περὶ.

22 *De discubitu in panibus, & ab obfuscatione dati & accepti.*

PER discubitum in panibus, intelligitur ferè notari vitium ambitionis in deligendo locum superiorem in conuiuiis. At Græca habent, ἀπὸ πήξεως ἀγκῶνος ἐπ᾽ ἄρτοις, hoc est, à fictione cubiti super panes. Itaque notatur septimo loco vitanda rusticitas in mensa, qua aliqui cubito innituntur panibus. Id enim omnino indecens est, & eorum ferè vitium est qui cibo saturati, nullam erga Deum reuerentiam exhibent, nec eius donis cum gratitudine fruuntur. Pro obfuscatione, Græcè est, ὀνειδισμοῦ, hoc est, vituperatione. Nomine ergo obfuscationis, significatur denigratio famæ. Et significatur octauo loco pudorem habendum de vituperatione quæ incurritur ex eo quod quis non potest in his quæ fidei eius credita sunt, rationem reddere acceptatorum & datorum, ostendendo data acceptis conuenire. Aut qua incurritur ex eo quod quia pro iustitia peruertenda aut dat aut accipit munera. Vtroque enim modo accipi potest, & vtroque modo singularis quædam famæ denigratio incurritur.

23 *A salutantibus de silentio, à respectu mulieris fornicariæ, & ab auersione vultus cognati.*

24 *Ne auertas faciem à proximo tuo: & ab auferendo partem, & non est restituendo.*

PARS illa, ne auertas faciem à proximo tuo: Græcis non est, sed est expositio illius præcedentis partis, ab auersione vultus cognati, ex alia versione aut alicuius commentario inserta nostro contextui. Itaque his duobus versibus, quatuor notantur ob quæ pudor habendus est, nempe de silentio propter salutantes, hoc est, cùm salutantes non resalutantur. Id enim inofficiosum esse ac turpe, mores agrestes ac superbos præ se ferẽs. Deinde de diligenti aspectu mulieris fornicariæ, à qua oculi erant auertendi, quia in illam intendere, ferè indicat mentis impudicitiam. Vt autem in illam oculi non sunt intendendi, ita facies non est auertẽda à vultu hominis cognati & propinqui. Quod eorum esse vitium solet, qui subuecti ad ampliorem aliquam fortunam & gloriam, genus suum recognoscere nolunt, cum maximo fastu suos consanguineos asperoantes, nec aspectu dignãtes: vnde aspectu dignitates: vnde monet pudendum etiã esse de auersione vultus cognati, hoc est, de eo quod vultus eius, & aspectus contemnitur. Sic enim dictum est, auersio vultus cognati, sicut in Psalmis, Non auertas faciem Christi tui, pro, Non cõtemnas nec aspernaris. Cæterum pro eo quod postea dicitur, & ab auferendo partẽ, & non restituendo Græca habent, ἀπὸ ἀφαιρέσεως μερίδος καὶ δόσεως, hoc est, ab ablatione partis & dationis, hoc est, ab eo quòd alicui aufertur pars ipsius, & id quod datum est ei. Quòd cũ subiungatur mentioni de cognato factæ, videtur significare cauendum esse ne in diuidenda hæreditate pars & portio quæ alteri iure debetur non subtrahatur ei, similiter nec quod per testamentum alicui legatum est & datum. Ita & nostra litera commodè accipi potest significare erubescendum esse de ablatione portionis alteri debitæ, & non restitutione, hoc est, non collatione eius quod debetur ex testantis donatione. Hac enim ex re peculiaris contrahitur infamia, quòd in diuisione hæreditatis, & testamentorum adimpletione non seruetur iustitia.

25 *Ne respicias mulierem alieni viri, & ne scruteris ancillam eius.*

INTERPRES hic mutauit genus orationis. Nam Græcis hic adhuc simili qua supra forma commemorantur, de quibus sit erubescendum. Habent enim sic, A cõsideratione mulieris maritatæ, & solicitatione ancillæ eius, subaudi, Erubescite. Id enim semper repeti debet, Cęterũ quoniã etiam Gręca deinde habent. Et ne steteris ad lectũ eius, interpres non male totã orationem similiter mutauit. Duo ergo adhuc addit superioribus, à quibus per pudorem abstinendum sit, nempe & vt ne quis intentis oculis respiciat in alienam vxorem, quia & illud indecorum est, ac prauæ concupiscentiæ iudicium, & vt ne etiam ancillam eius curiosè sollicitet ad stuprum, inquirens num qua ratione eius animum corrumpere queat & ad abutendum ea stans ad lectum eius. Nam cum id inhonestũm sit in propria ancilla tentare, multo magis inhonestum est in aliena quærere, commaculando domum alienam.

26 *Ab amicis de sermonibus improperij. & cum dederis ne improperes.*

QVIDAM libri habent, Caue ab amicis, &c. sed melius omittitur verbum, caue, quod vt non habent Græca, ita nec multa scripta. Adhuc pergitur in commemoratione eorum à quibus per pudorem est abstinendum, & repetendum est verbum, Erubescite. Ergo iam decimoquinto loco monet Sapiens vt erubescamus de sermonibus improperij, maximè propter amicos, hoc est, vt pudeat amicis improperare, quia illis improperare collata beneficia inciuile est & inhonestum: vnde expositionem eius dicitur, & cum dederis, amico scilicet, ne improperes ei, quia sic perit beneficium collatum. Decimumsextum vitium, cuius peculiariter pudere nos oportet, notatur in capitis sequentis principio, quod merito coniungendum esse fini huius capitis: vt omnia pudore digna simul iungerentur. Habet ergo.

CAPVT XLII.

1 *NOn duplices sermonem auditus, de reuelatione sermonis absconditi.*

GRÆCA seruata superiori forma habent, καὶ ἀπὸ δευτερώσεως, καὶ λόγου ἀκοῆς, & ab iteratione & sermonis auditus, ita vt repetendum sit verbum, Erubescite, sicut & in eo quod sequitur, de reuelatione sermonis absconditi, quod ad declarationem præcedentis additum est. Per iterationem autem sermonum, significat Sapiens eorum quę audita sunt semel commemorationem apud alios factam: quod inhonestè fit, cùm reuelantur secreta concredita. Vnde & supra dixit: Non iteres verbum nequam, &c. Vbi pro, iteres: & verbum, δευτερώσῃς. Vnde hic est nomen, δευτερώσεως. Sensus ergo nostræ lectionis est. Non duplices, hoc est, non iteres sermonem à te auditum, qui scilicet tibi sic dictus erat, vt semel tantum dictus esse deberet: nec iterandus & repetendus esset apud alios, hoc est, erubescere de reuelatione sermonis absconditi. Ex superiori enim capite, vt iam dictum est, repetendum est verbum, erubesce. Iam rectè sequitur, quod pro conclusione huius argumenti subiicitur.

2 *Et eris vere sine confusione, & inuenies gratiam in conspectu omnium hominum.*

PRO sine confusione, Græcis est, αἰσχυντηρός, hoc est, verecundus & est sensus: Si hæc quæ dixi præstiteris, & ab eis quæ dixi te pudeat, ita vt præ pudore illa vites, tunc re ipsa declarabis te esse verè verecundum & pudibundum, sicque gratus fies omnibus hominibus per pudorem tuum honestum, & bonum nomen apud homines consequeris. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Si quæ dixi feceris, & te pudeat omnium eorum quæ dixi, ita vt ab eis caueas ne confundi te necesse sit, tunc verè eris liber ab ignominia, & gratiam hominum consequeris. Referri enim istud debet ad omnia quę dicta sunt ab eo loco: Erubescite à patre & à matre, &c. Itaque hic merito capitis finis esse deberet, & initium noui capitis esse à sequentibus, in quibus vicissim exponitur, de quibus verecundandum non sit. Istud à plerisque non animaduersum magnam confusionem attulit, & verum huius loci intellectum impediuit.

3 *Ne pro his omnibus confundaris, & ne accipias personam, vt delinquas.*

VERBVM confundaris, pro quo Græcis est, ἀισχυνθῇς, non accipitur hic pro, ignominia afficiaris, quanquam nomen, confusio, in superiori sententia accipiatur pro, ignominia, sed pro, verecunderis, erubescas & pudore afficiaris. Postquam enim dixit de quibus sit erubescendum, nũc vt dictum est, subiungit de quibus non sit erubescendum, ita vt propter verecundiam omittantur. Itaque quod dicitur, pro his omnibus, non debet referri ad præcedentia, sed ad sequentia, vbi commemorantur de quibus sic non est habendus pudor, vt ideo prętermittantur. Quoniam autem fieri solet vt in his quæ dicenda sunt peccetur per inutilem & noxium pudorem, propter acceptionem personarũ. Dum pudet displicere certis personis, quarum gratia & fauor quæritur, aut potentia metuitur, ideo rectè postquàm dixit: Ne pro his omnibus, quæ scilicet iã dicturus sum, erubescas, subiungit. Et ne accipias personam vt delinquas, hoc est, ne præ pudore ita rationem habeas personarum, vt aliquid contra quam bonum est & æquum committas. Ponit autem in sequentibus tredecim res, de quibus vult non sic erubescendũ, vt in gratiam quorundam in illis rebus peccetur.

4 *De lege altissimi & testamento, & de iustificare impium*

PLERIQVE pudore reuocantur à seruanda lege Dei, aut ea defendẽda, cùm se ob eius seruationem aut defensionem sentiunt quibusdam displicere. Monet ergo in primis ne quis quarumuis personarum respectu confundatur & verecundetur de seruanda aut defendenda lege Dei, quam & testamẽtum Dei vocat, quòd nobis Dei voluntate testetur, eiúsque pacta & promissiones hominibus factas contineat. Hoc sanè vitium quod hic cauendum monetur, valde commune est, vt mirum non sit quod primo loco cauendum moneatur, de quo & Dominus: Qui me erubuerit & sermones meos, erubescam & ego illum coram patre meo. Nec infrequens est etiam vitium, quòd mox aufugiẽdũ iubetur, cum dicitur, & de iudicio iustificare impium. Vbi repetendum est, ne confundaris, sicut & in omnibus sequentibus. Et est sensus: Ne pudore tenearis, cum tibi ferendum est in aliqua re iudicium, sic vt pudore victus intuitu alicuius personę, iustifices impium, hoc est, pro eo pronuncies sententiam, qui iniquã habet causam.

Luc. 9.

5 *De verbo sociorum & viatorum, & de datione hæreditatis amicorum.*

CVM cognoscenda est causa hominis cõiuncti & extranei, quales sunt viatores periculum est ne amicitia alterius partis præ pudore impediat quo minus nos æquos iudices præbeamus. Itaque monet ne pudeat nos de verbo sociorum & viatorum, hoc est, ne per pudorem quid peccemus in negotio aliquo quod socij nostri cum extraneis viatoribus habent inter se, ita scilicet vt de eo non pronunciemus ex animi sententia, sed ex fauore metuentes offendere socium. Sic & in distribuenda hæreditate amicis vult abesse pudorem, vt non pro fauore fiat, sed pro æquitate, hoc est enim quod dicit: Non te pudeat de datione hęreditatis, hoc est, in illa te aut circa eam rem absit pudor, eámque dationem perfice citra pudorem prout æquitas postulat, non habito personarum respectu.

6 *De æqualitate stateræ & ponderum, de acquisitione multorum & paucorum, de corruptione emptionis & negotiatorum.*

NON pudeat, inquit, te quòd æquali erga omnes statera & ponderibus vtaris citra personarum respectum, etiamsi fortè ob hanc tuam æquitatem à quibusdam tanquam nimis iustus & parum callidus ridearis. Et quoniam plerique ad iniustitiam committendam pertrahuntur, quia pudet eos quos tam parũ lucri faciunt, nec cum alij sibi diuitias comparant. Non pudeat, inquit, te de acquisitione multorum & paucorum, hoc est, non ob id erubescas quod cum alij multa acquirant, tu tantum pauca lucreris. Aut, non pudeat te siue acquiras multa siue pauca, sed contentus esto ea quę tibi per iustitiam obuenit fortuna. In eo quod sequitur, quod etiam pertinet ad iniustitiam vitandam, notandum Græca habere, περὶ ἀδιαφόρου πράσεως, hoc est, non pudeat te de indifferente venditione, id est, tali quæ non sit varia, vt personarum intuitu vni non pluris merces vendantur quam alteri. Quędam exemplaria habent, διαφόρου, hoc est, differente vel controuersa venditione, [illegible] sit sensus: dum controuersiæ existunt inter mercat[illegible]res de rebus venditis emptísque, in ea re [illegible]s gratiam & verecundiam iudicandũ pro æqu[illegible]. N[illegible]strum interpretẽ verisimile est legisse, διαφ[illegible], vel διαφθορᾶς, atque hic est quod in multis libris legitur de corruptione, quemadmodum est apud Rabanum, Lyranum & Dionysium. Quæ tamen lectio non video quomodo commodum habere possit sensum. Omnia enim hæc quæ hic commemorantur, ad quæ semper repetendum est, ne confundaris, hoc est, non pudeat te, sunt bona quædam, quæ monet non omitti per pudorem & personæ acceptionem, sicut superiori capite commemorauit mala, quæ monuit ex pudore omittenda esse. At corruptio emptionis vel venditionis & mercatorum res mala est, vt inter ea quæ non sunt omittenda per pudorem numerari aptè non possit. Vnde mirum non est quod quidam dictionem, corruptione, mutauerint in, correptione, sicut etiam in multis libris scriptis inuenitur, Sic enim commodus erit sensus: Non esse scilicet pudendum de correptione iniquitatis, quæ in emptione & venditione cõmittitur à mercatoribus: nec eam correptionem, personarum intuitu præ pudore omittendam, sed eam amore iustitię constanter faciendam ab his quibus ex officio incumbit. Si tamẽ legatur, de corruptione, quomodo magis est verisimile interpretem vertisse, vt sensus conueniens habeatur, oportet aliquid subintelligere in hunc vel similem modum: Non pudeat te de reprehensa vel vitata corruptione emptionis & mercatorum.

7 *Et de multa disciplina filiorum, & seruo pessimo latus sanguinare.*

PLERIQVE à debita castigatione aut seruorum pudore retrahuntur, dum metuunt scilicet, haberi à quibusdam crudeles & seueri: itaque sinunt illos insolescere, & nimia indulgentia peiores fieri: Monet ergo vt inter cætera etiam non pudeat de multa disciplina, hoc est, castigatione filiorum, hoc est, non pudeat eis multam adhibere castigationem, etiam si id quidam sint repræhensuri. Non pudeat etiam seruo pessimo latus sanguinare, hoc est, sanguinare per flagella perfundere. Intelligũt quidem quidam ex

uo-

nostris hic significati canendum esse ne nimia sit filiorum castigatio, & seruum non sic castigandum vt latus cruentetur, vt sit sensus. Non confundaris de multa disciplina, hoc est, caue ne ex nimia castigatione incidas in confusionem. At, vt iã dictũ est, illud ne confundaris, sic non est accipiendum, sed pro non pudeat te: nec commemorantur hic mala omittenda, sed non omittẽda bona, proinde prior sensus est retinendus.

8 *Super mulierem nequã bonum est signum: vbi manus multæ sunt claussa.*

9 *Et quodcunque trades numera & appende datum verò & acceptum omne describe.*

ADHVC pergit commemorata de quibus non sit habẽdus pudor, quamuis hic locutionis forma mutetur, ne similitudo orationis tædium afferat. Plerique enim etiam retrahuntur pudore à diligenti vxoris custodia, aut aliarum rerum domesticarum, ne zelotypi aut attenti, & parum liberales habeantur. Itaque negligentia huiusmodi custodiæ fit, vt opes domesticæ vxoris improbæ & seruorum petulantia & laxiori vita pereant & dilabantur. Duo ergo monet quæ etiam per pudorem non sunt omittenda, nempe & vt vxor, si improba sit, diligenter custodiatur, etiam seris appositis, & vt cõtra infidelitatem domestico rum omnia seris claudantur, eisque omnia in numero & pondere tradere non sit molestum, ac in rationem libro omnia & data & accepta conscribe. Pro signum, Græcè est, σφραγὶς, hoc, sigillum. Accipitur ergo hic signum pro signaculo & clausura, quæ adhibenda est prauæ vxori, aut ne per lasciuiam & incontinentiam peccet, aut ne abutatur rebus domesticis, si illę in eius libertate relinquãtur. Magis tamen quod de signaculo mulieri malę adhibendo dicitur, videtur dictum ob cauendum incontinentiæ periculum, vt deinde etiam subiungatur de cura adhibenda pro custodia rerum domesticarum, pro qua quatuor requirit, nempe nimium reclusionem propter rapacitatem multarum manuum, numerationem, ponderationem & descriptionem: quæ tamen omnia cum moderamine magno sunt seruanda, nec, nisi quatenus vtilia sunt, cohibendæ nimiæ indulgentiæ & licentiæ. Ad hanc enim cohibendam ista dicuntur, significaturq́; non satis esse familiam verbis subinde admonere ad prestandam fidelitatem, aut oculis diligenter obseruare cuiusque domestici actiones, sed tutissimum esse si omnia claudantur, & in numero ac pondere simul cum descriptione tradantur. Certè quam hæc politia sit necessaria & vtilis, monasteria bene institura declarant.

10 *De disciplina insensati & stulti, & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus.*

REDITIAM rursum ad prius institutam loquendi formam, ita vt & hic repeti debeat illud, ne confundaris. Quoniam enim etiam sæpè fit vt præ pudore & verecundia omittatur correptio stultorum & insipientum, monet etiam in fine vt non pudeat nos de disciplina, hoc est, correptione aut recta institutione stulti & imprudentis, hoc est, vt non pudeat non tales corripere, & de agendis rectè instituere. Quod additur, & de senioribus qui indicantur ab adolescentibus: sic est Græcè καὶ ἐσχατογήρως κρινομένου πρὸς νέους. Et videntur genitiui illi coniungi cum precedentibus, ἀνοήτου καὶ μωροῦ, insensati & stulti, vt sit sensus: Non pudeat de disciplina stulti, & de disciplina hominis decrepiti, cũ contendit in iudicio cum iuuenibus: vt significetur senem extremæ ętatis corripiendum & admonendum, quando litem & contentionem suscipit cum iuuenibus. Id enim non conuenit eius ætati & grauitati, quia se illis ridendum & contemnendum exponit. Noster interpres genitiuum, ἐσχατογήρως, retulit ad præpositionem περὶ, vnde vertit, Et de senioribus. Et potest hæc versio vt cũ superiori sensu cõueniat, sic accipi, Et non pudeat te de admonendis senioribus, quando sinunt se iudicari ab adolescentibus. Aut potius sic: Non pudeat te de defendendis senioribus, cum vides eos à iunioribus iniquè iudicari, tideri aut impeti, hoc est, ne præ pudore omittas illis patrocinari, qui per extremam ætatem se non satis defendere possunt, His iam duodecim vel tredecim rebus cõmemoratis, de quibus verecundandum non est, nec per pudorem abstinẽdũ, subiicit.

11 *Et eris eruditus in omnibus, & probabilis in conspectu omnium virorum.*

SI inquit, hæc præstiteris, & de his te non pudeat, iam verè declarabis te in omnibus esse eruditum, benèque institutum, erisque probatus apud omnes, omnes nomen bonum apud cunctos obtinens. Pro, omnium virorum verisimile est interpretem vertisse omnium virorum, cùm Græcè sit, παντὸς ζῶντος, omnis viuentis.

12 *Filia patris abscondita est vigilia, & solicitudo eius aufert somnum.*

POSTQVAM ostendit de quibus sit erubescendum & de quibus non, docuitque bonum nomen, cuius curam supra monuit habendum, obtineri, si quis per pudorem vitet mala, & bona per pudorem non prætermittat: subiicit adhuc occasione dictorum quædam documenta, quæ etiam eodem pertinent, nempe ad euitandum dedecus & malum nomen. Quoniam enim dixit, super vxorem malam firmandam custodiam, monet ad euitandum dedecus etiam filiæ diligentem habendam curam & custodiam, præmittẽs quàm prudentem patrem cura filiæ non immerito torqueat. In hac autem sententia perperam sic fit distinctio vt post abscondita est, fiat punctus, quasi sensus sit: Filia patris abscondita esse debet, & reclusa à virorum conspectu, cùm vt ex Græcis pater, adiectiuum abscondita, sit coniungendum substantiuo, vigilia vt sit sensus: Filia est abscondita vigilia patris, hoc est, pater de ea in abscondito sui cordis secretam habet curam quæ ipsum torquet, & solicitudo quæ habetur de ea aufert patri sępè somnũ, & efficit vt dormire nequeat. Græca enim non habẽt, patris sed patri, vt sit sensus: Filia est patri abscondita vigilia. Quæ autem ea sint, pro quibus pater solicitus sit in filia, mox explicat cum subdidit.

13 *Ne forte in adolescentia sua adultera efficiatur, & cum viro commorata odibilis fiat.*

14 *Ne quando polluatur in virginitate sua, & in paternis suis grauida inueniatur.*

15 *Ne forte cum viro commota transgrediatur, aut certè sterilis efficiatur.*

OMNINO certum esse puto interpretem in primo versu nõ vertisse adultera, sed adulta

dno

qnomodo similis dictio vertitur apud Paulum, cùm legimus : Si quis turpem se videri existimat super virgine sua, quòd sit super adulta. Sicut enim ibi est, ὑπέρακμος, ita hic est verbũ παρακμάσῃ. Est autem ἀκμή, vnde vtraque dictio deriuatur, vigor & flos ætatis, In quo est summa pulchritudo in puellis. Itaque sicut apud Paulum significatur quibusdam patribus videri indecorem quòd filia non elocetur cùm est in flore ætatis suæ & iam est in ætate adulta, quæ si prætereat, non facilè procum inueniat: ita & hic significatur patrem pro filia sua solicitum metuere in eius iuuentute ne antequam ad coniugium ambiatur, nimis adulta efficiatur, & florem ætatis suę pertranseat. Nomen autem, adulteræ, nec verbo Græco vllo modo respondet, nec sensui conuenit. Neque enim satis apte dicitur de adolescentula metuendum ne adultera efficiatur in adolescentia sua, vt quæ necdum nupta est. Notandum ergo in prædictis sententiis, pulchrè exprimi solicitudines quas pro filia pater habet, & ante connubium, cùm adhuc est in paternis ædibus, & post connubium, cùm iam viro tradita est. Et ante connubium quidem dicitur patrem solicitum esse, & metuere ne non tempestiuè nubat, sed nimis adulta efficiatur, sicque à procis relinquatur. Post connubium verò ne iam viro tradita & viro cohabitans, odibilis illi fiat, sicque libello tradito à viro repudietur cum summa parentum ignominia. Rursum ante connubiũ metuere, ne in virginitate sua existens in domo patris, polluatur per fornicationem, & grauida fiat ante coniugiũ. Post coniugium verò metuere, aut ne transgrediatur leges coniugij adulterando, aut ne sterilia inueniatur, sicque à marito non ametur, vel etiam reiiciatur. Cùm ergo tam varia sit patris pro filia solicitudo, rectè subiicit de custodia illi adhibenda.

26 *Super filiam luxuriosam confirma custodiam, nequando faciat te in opprobrium venire inimicis.*
27 *A detractione in ciuitate & abiectione plebis, & confundat te in multitudine populi.*

PRo luxuriosam, Græcè est ἀδιατρέπτῳ, eadem scilicet dictio quam supra noster vertit (in capite 26. vbi idem hemistichium ponitur) non auertente se: significat autem inuerecundam & impudentem. Proinde, luxuriosam, hic non debet accipi pro ea quæ per libidinem peccat, sed pro ea quæ lasciua est & petulans, quæque sua inuerecundia declarat se ad libidinem procliuem esse Huic firma custodia est adhibenda, ne si laxa ei licentia eundi quò vult, & faciendi quæ vult præbeatur, per suam inuerecundiam & fornicationem patrem probro afficiat apud inimicos propter detractionem & obloquium quod est in ciuitate de filia, & propter abiectionem, aut, vt aliqui legunt, obiectionem plebis, sicque etiam ignominiosum patrem reddat in multitudine populi, quia in eius publicum dedecus redundat filiæ immodestia: quæ si in domo patris fornicata fuit, iubetur in lege lapidibus obrui ante fores paternas, vt dictum est. Pro abiectione vel obiectione, Græcis est ἔκκλητον λαοῦ, vocatum populi. Dicitur autem vocatus populi, qui infami aliquo nomine, conuitióque appellatur à populo, vt pater filiarum impudicarum aut luxuriosarum, proinde melius videtur legi obiectione, quàm vt nomine detractionis, significetur conuitium quod secretò fit: nomine obiectionis, conuitium quod palàm alicui in os obiicitur.

18 *Omni homini noli intendere in specie, & in medio mulierum noli commorari.*

POSTQVAM monuit, quomodo per filiæ custodiam cauere sibi quis possit à dedecore ob impudicitiam filiæ incurrendo: monet etiam quomodo per suiipsius custodiam cauere debeat ab ignominia ob conuersationem cum mulieribus incurrenda, declarans iam quod supra dixit capite præcedenti, de vitando aspectu mulieris fornicariæ, vel alicui viri. Monet ergo in primis in genere, ne temerè in specie, hoc est, propter pulchritudinem, cuiquam homini oculi fixè intendant, non quia hoc per sese malum est, sed quia propter innatam omnibus prauam concupiscentiam periculosum est, & mulieribus, intente virorum contemplari pulchritudinem: & viris item, non tantum mulierum, sed & puerorum aliquando pulchritudinem fixè contemplari. Peculiariter verò propter idem periculum monet viros non commorari inter mulieres, sed earum consortia & familiaritatem vitare, subiungens pulchram comparationem.

19 *De vestimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.*

QVÆDAM Græca habent absolutè: A muliere iniquitas, Alij habẽt: A muliere iniquitas mulieris. Noster addidit, iniquitas viri. Et certè melius quàm si addatur genitiuus mulieris. Est autem apposita hæc comparatio consistens in eo, quòd quemadmodum tinea innascitur vestibus, atque ab eis suam trahit originem: ita in ipso mulierem aspectu & conuersatione cum eis insita est iniquitas viri, quæ inde velut naturaliter progignitur, non minus mentem hominis corrumpens quàm tinea vestes. Sicut ergo vestes diligenter custodiendæ sunt, ne eis corrumpens tinea ingeneretur: ita & mens hominis vigili custodia munienda est, ne ei à mulierum consortio corruptio ingeneretur, quæ si semel admittatur, sicut ingenerata, vesti tinea semper serpit, & totam vestem erodit: ita & libidinosa cogitatio in mente recepta paulatim prorepit, & totã eius pulchritudinem exedit, nisi tempestiuè occurratur. Proinde benè monuit Ecclesiasticoa Diuus Hieronym. scribens ad Nepotianum: Omnes puellas & virgines Christi aut æqualiter ignora, aut æqualiter dilige. Ne sub eodem tecto mansites, nec in præterita castitate confidas. Nec sanctior Dauid, nec Salomone potes esse sapientior. Memento semper quòd paradisi colonum de possessione sua mulier eiecerit. Ægrotanti tibi quilibet sanctus frater assistat, & germana vel probatæ quædam apud omnes fidei. Scio quosdam conualuisse corpore, & animo ægrotare cœpisse. Periculosè tibi ministrat, cuius vultum frequenter attendis. Hæc ille cuius vltima verba etiam Rabanus hic citat. Cæterum vt vehementer deterreat Sapiẽs à mulierũ cõsortio, rectè subiicit.

20 *Melior est iniquitas viri, quàm mulier benefaciens, & mulier confundens in opprobrium.*

CONIVNCTIONEM enim, quæ in quibusdã libris legitur hoc modo: Melior est enim iniquitas viri, sicut non habent Græca, ita nec Rabanus, nec multa scripta, & sensui ob est. Absolutè

enim

enim hæc sententia est pronuncianda, quæ tamen prima facie absurda videtur, quod vitium viri videatur præferri virtuti mulieris. Rabanus hunc locum explicans, suum commentarium mutuatus est, vt & alibi, ex Gregorio hanc sententiam tractante lib. Moral. 11. cap. 26. vbi per virum, hic dicit intelligendum fortem & discretum: per mulierem verò, mentem infirmam & indiscretam: ideoq́ue dici meliorem esse iniquitatem viri quàm mulierem benefacientem: quia nonnunquã etiam culpa fortium, fit illis occasio virtutis, & virtus infirmorum fit illis occasio peccati: nempe quia isti ex virtute eleuantur, illi verò ex culpa assurgunt ad cautius se gerendum, & magis se humiliandum. At hic sensus vt pius est & subtilis, ita proposito non conuenit Sapientis, qui hac sententia significare voluit, aut quod vtilius est pati viri alicuius nos corripientis seueritatem, quæ plerisque iniquitas videtur, quam negotium habere cum muliere blandè tractante, & benignè agente verbis & factis, quod huiusmodi benignitas frequenter ad illicitum pertrahat amorem. Aut quod etiam vtilius sæpè fit, aut saltem minus noxium, veram viri iniquitatem ferre, ab illo iniquè vel verbis vel factis impeti, quàm percipere mulieris benignitatem, & blando eius consortio atque munusculis frui, tum quia illata à viro iniuria patientiæ materiam subministret, mulieris verò benignitas concupiscentiam, sæpè accendat: tum quia vir iniquus apertè ferè hominem inuadat vt eius iniquitatem facilè declinare, eiq́ue se opponere liceat: cùm sæpè mulier, dum bene facere videtur, id agat vt decipiat, & incautum illaqueat suo amore. Certè Sapiens se non simpliciter beneficentiam mulieris reiicere, sed quatenus noxia est declarat, cùm addit, & mulier confundens in opprobrium: significans nunc mulierem benefacientem noxiam esse, cùm suo consortio, blanditia atque benignitate efficit vt homo incidat in ignominiam & opprobrium.

21 *Memor ero igitur operum Domini, & quæ vidi annunciabo, in sermonibus Domini opera eius.*

NOVVM hic incipit argumentum vt meritò hic noui capitis exordium esse debuerit. Postquam enim author iam multis capitibus doctrinam moralem est prosecurus, variásque virtutum & vitiorum formas expressit, priusquam operi suo finem imponat, conuertit primum sermonem suum in laudem creatoris, & prædicationem operum eius, deinde & patrum priorum memoriam faciens, illorum fortia facta & laudes describit, postremum gratiarum actione & commemoratione eorum quæ ad se pertinebant, librum hunc aptè concludens. Proinde in hac præscripta sententia parum conuenit coniunctio illatiua, igitur, pro qua in Græcis quibusdam est, δὲ, autem in aliis est, δὴ, hoc est, sanc, iam: & est particula, μεταβατικὴ, qua post quædam commemorata, transitur ad alia commemoranda. Notant autem Latinæ linguæ obseruatores, coniunctionem, igitur, non semper esse illatiuam, sed poni aliquando pro, inde, aut postea, vt eum Plautus in Amphitr. Sin aliter scient animati, neque dent quæ petant, sese igitur summa vi virísque eorum oppidum expugnascere. Sic ergo & hic accipi debet coniunctio igitur, cum ex præcedentibus hic non fiat illatio, sed transitio ad alia, vt sit sensus: Cum hactenus de operibus hominum disseruerimus, iam deinde memor ero operum Domini. Porro illa pars, in sermonibus Domini opera eius, dupliciter distingui potest. Quidam enim eam coniungunt præcedentibus in hunc modum: annunciabo quæ vidi in sermonibus Domini opera eius, hoc est, prædicabo ea opera Domini quæ ego vidi in sermonibus eius, descripta scilicet in Genesi, & aliis libris sacris: aut, Annunciabo non tam meis quàm Domini sermonibus ea opera Domini quæ vidi & obseruaui. Alij hanc partem seorsum accipiunt, & separatam à præcedentibus, vt sit principium narrationis, & sit sensus: Opera Domini substiterunt in sermonibus & verbis ipsius nempe quia ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt. Sic Rabanus, & alij quidam.

22 *Sol illuminans per omnia respexit, & gloria Domini plenum est opus eius.*

HANC sententiam intelligunt communiter hic subiectam quasi in commemorandis operibus Dei à sole voluerit incipere Sapiens, quod ille inter omnes creaturas summè sit admirandus. At magis apparet hac significare voluisse vnde opera Domini cognoscantur: quia modo dixit se annunciaturum opera Dei quæ vidit, nempe quia sol lumine suo omnia perfundens facit ea hominibus conspicua, sicq́ue fit vt opus Domini agnoscatur esse plenum gloria & maiestate ipsius. Dicit ergo, Sol omnia illuminans respexit per omnia opera Domini, hoc est, ea veluti collustrat & inspicit qualia sint. Quo significatur, quod suo respectu & luce super omnia diffusa, facit hominibus opera Domini conspicua. Et dum sic sol omnia collustrat, & aliis cognita facit, deprehenditur tota machina opificij diuini plenum esse gloria Domini: iuxta illud, Pleni sunt cœli & terra gloria tua. Itaque rectè subiicitur.

23 *Nõnne Dominus fecit sanctos enarrare omnia mirabilia sua quæ confirmauit Dominus omnipotens stabiliri in gloria sua?*

SANCTOS intelligit eos qui sunt de populo Dei, qui vt soli Deum in suis operibus vere cognoscunt, quem etiam gentes cognoscere debuissent, sole omnibus opera Dei, eiúsque gloriam declarante: ita eis solis datum est enarrare & celebrare mirabilia Dei opera, quæ Dominus omnipotens ita firmiter constituit, vt stabilia sint, semperq́ue perdurent per gloriam potentiæ & maiestatis ipsius. Cæterum dubitari hic potest, quomodo hic dicatur Dominum fecisse sanctos enarrare omnia mirabilia sua, cum Iob dicat: Qui facit magna & inscrutabilia & mirabilia, quorum non est numerus. At respondendum est, sanctos omnia enarrare: quia de omnibus generibus quædam enarrant, vt sit distributio pro generibus singulorum, quomodo & Dauid de se dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua. Sciendum tamen Græca non necessaria accipienda interrogatiuè, vt noster intellexit, sed posse etiam negatiuè accipi, vt significetur nulli sanctorum datum esse enarrare omnia Dei mirabilia, quia nulli datum est omnia quę Dei sunt cognoscere, sicut Deus omnia quæ hominum sunt exactè cognouit, sicut modo subiicitur. Græcè enim est. οὐκ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις κύριος. Non fecit in sanctis Deus. Quod etsi quidam post no-

nostrum interpretem interrogatiuè accipiunt, alij tamen negatiuè dictum intelligunt. Pro: stabiliri in gloria sua, Rabanus in commentario videtur legisse, stabilis in gloria sua: quomodo legit & Dionysius & Lyra. At legendum esse, stabiliri, quomodo & multa scripta habent patet ex Græcis, quæ habent, στηριχθῆναι.

24 *Abyssum & cor hominum inuestigauit, & astutiam eorum excogitauit.*

IN priori parte Græcis non est, hominum, sed tantum abyssum & cor, proinde relatiuum, eorum, in secunda parte non videtur referendum ad hominum, sed ad abyssum, & cor. Et habent secundam partem Græca clarius sic: καὶ ἐν πανουργεύμασιν αὐτῶν διενοήθη, & in astutiis eorum considerauit, hoc est, astuta eorum consilia ipse intelligit & considerat. Dubium ergo hic est quid nomine abyssi significetur, cuius astutiam Deus hic cognoscere dicitur. Lyranus diabolum intelligit. Alij profunditatem cordis, vt per abyssum & cor idem intelligatur, & vnum alterum exponat, ad quæ deinde relatio fiat pluraliter, quia nomina, diuersa sunt, etsi res sit eadem. Quidam etiam qui superiorem sententiam negatiuè accipiunt, relatiuum, eorum referunt ad opera Dei, vt significetur, opera Dei quæ homines exactè pernoscere nequeunt, Deum solum exactè nosse, eorúmque subtiles rationes intelligere. Cui intelligentiæ conueniunt quæ sequuntur. Cæterum in nostra lectione, commodè relatiuum, eorum, ad antecedens, hominum, referri potest, & intelligi Deum inuestigare sicut omnem profunditatem, ita & cor hominum, eorúmque astutiam, astutasque cogitationes excogitare, hoc est, considerare & animaduertere. Cùm ergo in superioribus sententiis Dei maiestas & potentia sit prædicata, hic & in sequentibus celebratur Dei scientia ad omnia pertingens: Vnde subditur.

25 *Cognouit enim Dominus omnem scientiam, & inspexit in signum æui*

26 *Annuntians quæ præterierunt, & quæ superuentura sunt, & reuelans vestigia occultorum.*

27 *Non præterit illum omnis cogitatus, non abscondit se ab eo vllus sermo.*

PVLCHRÈ declarat infinitam esse, & omnia comprehendere Dei scientiam primum dicens, Deum nosse omnem scientiam, hoc est, omnia quæ sciuntur, aut quæ sciri possunt. Deinde addens: quod inspexit in signum æui: quod vt bene intelligatur, obseruandum homines cupidos scientiæ futurorum euentuum, signa illorum euentuum, requirere studiosè, & quæ putant illorum esse signa, diligenter obseruare: quæ nisi à Deo fuerint reuelata, fallunt sæpè homines, vt qui vera futurarum rerum signa non cognoscunt. Vnde apud Ieremiam dicitur: A signis cœli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt. De Deo ergo peculiariter dicitur, quòd, inspexit in signum æui, vel vt quædam Græca habent in signa æui: Quo significatur, illum solum quæ futuri sunt sæculi vsq; in perpetuum nosse, vt qui solus futuri sæculi signum inspicere potuit, & antequam quæ futura sunt fiant: videre etiam signa illorum, & proinde neminem illa signa nosse posse, nisi Deo ei reuelante. Tertio de Deo dicitur, quod ipse annunciat hominibus quæ præterierũt, quemadmodum patuit in Moyse: cui Deus reuelauit creationem mũdi, & quæ post eam gesta sunt. Item quæ futura sunt quemadmodum patuit in Prophetis. Item quod ipse reuelat vestigia occultorum, hoc est, deregit rationes cognoscendi occulta, indicans qua ratione ad occultorum cognitionem perueniri possit. Per agnitionem enim vestigiorum peruenitur ad rem quæ quæritur. Hac nota reuelationis occultorum, præteritorum, & futurorum, apud Isaïam distinguitur & demonstratur verus Deus à diis gentium, cùm dicitur: Accedant & nuncient nobis quæ ventura sunt, priora quę fuerunt nunciate: Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dij estis vos. Postremum pro declarãda maiestate scientię eius, dicitur, quod nec aliquis cogitatus illum pręterit, nec vllus sermo quantumuis scilicet occulte prolatus: sicut & in Sapientia dicitur, quod cordis Deus scrutator est verus & linguæ auditor, quoniam spiritus Domini repleuit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis.

28 *Magnalia sapientiæ suæ decorauit, qui est ante sæculum, & vsque in sæculum.*

29 *Neque adiectum est, neque minuitur, & non eget alicuius consilio.*

REDIT ad celebrandum opera Dei, quæ vocat magnalia sapientiæ Dei, quia illa magnificè per Dei sapientiam facta sunt. Ea dicit Deum decorasse & ornasse, quia aptissimè ea disposuit in certo numero pondere & mensura, eisque singulis suum vsum & fructum attribuit. Cuius infinitam sapientiam insinuat, cum dicit: qui est ante sęculum & vsque in sæculum: vt sicut æternus est & infinitus in essentia, intelligatur etiam infinitus in sapientia. Cuius etiam immutabilitatem & perfectionem describens subiicit. Neque adiectum est ei vnquam aliquid, neque minuitur in eo aliquid, & non eget alicuius consilio ad aliquid prudenter faciendum. Non solum autem nihil dicitur ei adiectum vel imminutum ratione substantiæ suæ, sed etiam ratione sapientiæ suæ, & item ratione operum eius, quibus nihil ab aliquo addi potest, tanquam imperfectis: nihil auferri tanquam superfluum. Itaque exclamat.

30 *Quàm desiderabilia omnia opera eius, & tanquam scintilla quæ est considerare.*

QVÆDAM Græca habent, ἕως σπινθῆρος, vsq; ad scintillam, est cõsiderare, hoc est est, opera Dei digna sunt quæ spectentur & amentur vsq; ad minimam scintillam, in qua potentia Dei cerni potest. Alij tamẽ habent, ὡς σπινθῆρος, tãquam scintillæ. Variant autẽ etiam libri nostri, nam quidam habent nominatiuum, scintilla, alij accusatiuum, scintillam. Prior lectio conuenientior videtur, vt subaudiatur verbum, sunt, in hoc sensu: Admodum desiderabilia sunt omnia opera eius, tum propter eorum in se decorem, tum propter eorum vsum & fructum, & ea opera quæ est, hoc est, quæ licet nobis considerare, sunt tanquam scintilla, quia minimã ratum partẽ operũ Dei cognoscimus, iuxta illud Iob. 26. Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cum vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri? Et mox capite sequenti dicit Sapiens, Pauca vidimus operum eius. Si quis accusatiuum,

scin-

scintillam, velit legere, omittendum esset relatiuum, quæ quod non est Græcis, & non videtur legisse Rabanus, si cõmentarius obseruetur: alioqui durasset sententia, & ordinanda sic: & opera eius sunt quæ est considerare tanquam scintillam, hoc est, non licet ea cognoscere, nisi tanquam scintillam.

31 *Omnia hæc viuunt & manent in sæculum, & in omni necessitate omnia obediunt ei.*

VARIIS modis celebrat Dei opera, quæ sicut commendauit ab eorum pulchritudine, ita nunc ab eorũ duratione & obediẽtia, Tribuit eis viuere: quia in suo esse & vigore persistũt. Manere dicit in sæculum, quia perdurant vel in seipsis, vel in sua saltem specie. Obediunt Deo in omni necessitate, quia per illa quicquid Deus vult præstatur ad omnem necessarium vsum. Nã vt dicit Psalmista: Omnia seruiunt tibi. Psal. 118.

32 *Omnia duplicia, vnum contra vnum, & non fecit quicquam deesse.*

HOc versu celebrat varietatem operũ Dei, quæ etiam ad ornatum facit. Non enim fecit omnia vniformia & eiusdẽ generis, sed fecit omnia duplicia, hoc est, paria, & talia quę habeãt aliud cui contrarientur. Vnde subiicit: vnum cõtra vnum, quemadmodum & dictum est supra c. 33. vbi similis est locus, in quo corruptè legi: Duo contra duo: & legendum esse Duo, duo, vt ibi dictum est, vel ex hoc loco manifestum est. Omnia autem esse duplicia inter quæ vnum sit contra vnum, sic potest ostendi: quia inter creata sunt spiritus & corpus, sunt superna corpora & inferiora, sunt frigida & calida, sunt humida & sicca, Item, est verum & falsum, iustum iniustum, sursum deorsum, dextrum sinistrum, præteritum, futurum, & sic de aliis. Hæc autem varietas facit, vt supra dictum est, ad vniuersi ornatum, & vt vniuscuiusque rei vsus & vtilitas ex opposito suo melius agnoscatur: quia contraria iuxta se posita magis elucescunt. In sequenti parte, & non fecit quicquam deesse: pro, deesse, Græcis est, ἐλλεῖπον, hoc est, non fecit quicquam deficiens & mancũ, quod scilicet non habeat aliquod par cui cõparetur, & cui contrarietur. Vnde & nostra litera sic est accipienda: Non fecit quicquam deesse à suo contrario, hoc est, habere defectum sui contrarij: sed vnicuique dedit aliquid ei oppositum, vnde melius agnoscatur. Vnde & subditur.

33 *Vniuscuiusque confirmauit bona, & quis satiabitur videns gloriam eius?*

LEGENDVM esse per præteritum, confirmauit, vt correctiora scripta habent, nõ per futurum, confirmabit, patet ex Græcis, quæ habent, ἐστερέωσε, pro vniuscuiusque, habent ἕν τοῦ ἑνός, Vnum vnius. Adhuc enim sermo est de duplicibus quorum vnum est contra vnum, de quibus dicit quod vnum confirmat alterius bona, quia vtilitatem vniuscuiusque contrarium ipsius declarat & comprobat: proinde & nostra lectio sic est accipienda, vt significetur quod Deus confirmauit bona vniuscuiusque rei per prædictam superioris versu rationem, nempe quia omnia fecit duplicia, & vnicuique dedit suum contrarium. Cæterum cũ variis modis celebrauerit in genere Dei opera, tandẽ exclamat: Et quis satiari poterit, videns gloriã & excellentiam Dei relucentem tam variè in creaturis: significans gloriam Dei in eis relucentem tantam esse, vt nemo sit qui eam cõtemplando sic saturetur, vt non amplius perfectius eam contẽplari desideret, ita vt nũquam eius desiderio sit plenè satisfactũ. Dicit quidem Propheta: Satiabor cum apparuerit gloria tua. Ar loquitur de conspecta gloria Dei in seipsa, cum scilicet Deus videtur sicuti est. Sic enim conspecta Dei gloria affert satietatem: quia facit vt nihil amplius homo desideret. Hic verò sermo est de visione gloriæ Dei quæ hic percipitur, in creaturis veluti in speculo relucens quæ visio hic nõ ita saturat vt desiderio plenè satisfaciat, cum perfectior semper cognitio excellentiæ Dei quæratur, & potissimum ea quæ in futura vita percipietur, cum videbitur etiam in seipsa. Psal. 16.

CAPVT XLIII.

1 *ALtitudinis firmamentum pulchritudo eius est, species cæli in visione gloriæ.*

COEPIT superiori capite celebrare Dei opera in genere, nunc speciatim ea commemorat, describens particulatim eius opera, maximè quæ in superioribus & in aquis sunt conspicua. Vt autem hic primus versus rectè intelligatur, notandum Græca priorem partem sic habere: γαυρίαμα ὕψους στερέωμα καθαριότητος, superbia (vel gloria) altitudinis est firmamentum puritatis. Primum enim celebrat opus Dei secundo die factum, quod scriptura vocat firmamentum diuidens aquas ab aquis, æthera scilicet & cœlum: quod cum sit simplicissimum & purissimum ab omni tali admixtione quæ cernitur in aqua & terra, vocat firmamentum puritatis, hoc est, purũ & simplex. Hoc dicit esse gloriã altitudinis, quia altitudo machinæ huius mundi de hoc tam vasto & pulchro corpore gloriari potest: quia illo ornatur. Similem sensum habebit nostra lectio, si genitiuus, altitudinis, non construatur cum, firmamentum, sed cum substantiuo, pulchritudo, vt relatiuum, eius, ex phrasi Hebraica redundet: sicut cũ dicitur: Dominus in cœlo sedes eius, pro, Domini sedes est. Itaque sic erit oratio distinguenda, vt post, altitudinis, fiat paruus punctus: ac deinde sequatur, firmamentum pulchritudo eius est, hoc est, firmamentum est pulchritudo ipsius altitudinis, quia ipsam altitudinem exornat. Sic & secunda pars similiter rectè accipitur in hoc sensu, vt per appositionem, species cœli, iungatur, cum firmamentum, vt sit sensus: firmamentum, hoc est, species cœli, in visione gloriæ, hoc est, habens aspectum gloriosum & præclarum, hæc, inquam, species & forma cœli, est pulchritudo & gloria altitudinis.

2 *Sol in aspectu annuncians in exitu, vas admirabile opus excelsi.*

3 *In meridiano exurit terram, & in conspectu ardoris eius quis poterit sustinere?*

SOLIS encomium celebrat, extollens illum ab opificij magnitudine, à caloris efficacia, à luminis excellentia, à cursus celeritate, quemadmodum & Dauid, Psal. 18. quem hic imitatus videtur Sapiens. Sol, inquit in aspectu, hoc est cum incipit nobis apparere: annuncians, lucem scilicet aut gloriam Dei (quemadmodum dicitur Psal. 18. de cœlis) in exitu, hoc est, in ortu suo,

(est enim hic eadē dictio quæ Psal. prædicto) cum legimus: A summo cœlo egressio eius: vt ne quis per exitū intelligat solis occasum.) Sol, inquam, iste existens vas admirabile, hoc est, instrumentū mirabile, (Hebræa enim phrasi vas dicitur omne instrumentū, & quoduis opus cuius est vsus) opus excelsi, hoc est, opus quod non potuit fieri nisi ab eo qui Altissimus est, & super omnia. Et hactenus quidē adhuc pendet sententia, quæ absoluitur cū sequitur: In meridiano, scilicet tempore, exurit terram suo calore, adeo vt coram illo nemo possit sustinere, hoc est, subsistere. Sic enim hic verbū, sustinere, positū est, sicut & cū dicitur: Ante faciem frigoris eius quis sustinebit. &: Si iniqui-
Psal.147. tates obseruaueris Domine, Domine quis susti-
Psal.119. nebit? Quibus locis est idem Græcis verbū, quod hoc loco, ὑποςήσεται. Significatur ergo calorem solis tantum esse, vt eum homines ægrè ferant. Eundem magis extollit, cùm subiicit.

4 *Fornacem custodiens in operibus ardoris, tripliciter sol exurens montes.*

GERMANICA æditio habet, vt noster legit, φυλάσσων, custodiens. Alij legunt φυσῶν, hoc est, inflans, sed sensus eodem redit: quia custodire fornacem, est eū continuis sufflationibus & materiæ subministratione fouere, & accensum seruare. Videtur autem omnino in hac sententia satis obscura, comparatio esse solis cum eo qui fornacem accendit & fouet, vt hic sit sensus: Est aliquis qui inflat, fornacem, eumq́ue fouet pro conficiendis operibus quæ æstu & ardore fiunt, at sol tripliciter, hoc est, triplo magis exurit montes, hoc est, solis in calore efficacia longè excedit quemuis accensum caminum, cùm totos montes exurat, quos suis radiis primum attingit & verberat.

5 *Radios igneos exufflans, & refulgens radiis suis, obcæcat oculos.*

SICVT calorem eius extulit: ita nunc & eius claritatem ostendens etiam hanc tātam esse sicut & calor eius hominibus est intolerabilis, ita & eius claritas, si quis in eam oculos defigere tētet: quia sua excellenti claritate obcæcat oculos in ipsum defixos.

6 *Magnus Dominus qui fecit illum, & in sermonibus eius festinauit iter.*

NECESSE est, inquit, magnū esse illum qui solem, corpus tam magnam, tantæq́ue & in calefaciendo & in illuminando efficaciæ fecit. Per cuius etiam sermones, iussum & ordinationē ita festinat iter suum, hoc est, cum ea festinatione perficit iter suum, vt singulis diebus immensum gyrum cœli circumeat, & totum orbem ambiat, hoc est quod & Dauid in sole celebrat, dicens: Exultauit vt gigas ad currendam viam.

7 *Et luna in omnibus in tempore suo, ostensio temporis, & signum æui.*

QVÆDAM Græca habent, καὶ σελήνην ἐποίησεν εἰς ςάσιν, Et lunam fecit ad statum. Germani-
Psal.18. ca tamen æditio habet, vt noster legit, καὶ ἡ σελήνη ἐν πᾶσι & luna in omnibus. Ostendit post solem etiam lunæ vsum & miracula. Post solem, inquit, etiā luna in omnibus, hoc est, apud omnes gentes, vel potius in omnibus suis mutationibus quæ ei accidunt in tēpore suo, est ostensio tēporis, & signū æui, hoc est, temporis. Significat enim mēsium exordia: & partes eorum sequētes, quia singulis mensibus suum circulum absoluit. Sol quidem etiā ostendit tempus: quia suo discessu ostēdit Æstatem, Hyemen: Ver & Autumnum, & circulo suo absoluto ostēdit annum esse absolutum: at peculiariter lunæ tribuitur quod sit ostensio temporis: quia celerius sæpius & distinctius ex varia lunæ mutatione, temporis frequens & continua percipitur mutatio.

8 *A luna signum diei festi, luminare quod minuitur in consummatione.*

APVD omnes luna sua mutatione mensis tempora ostendit, apud Iudæos verò peculiariter à luna desumitur etiam signum celebrādi diei festi: quia ab ea pēdet Festum Neomeniæ, quod in nouilunio semper celebrandum fuit: Festum item Paschæ, quod primo quoque mēse decima quarta luna celebrandum fuit, à quo & alia festa computanda erant. Hanc dicit esse luminare, non tamen tale quale sol semper permanens in eodem statu, sed quod minuitur in cōsummatione, hoc est: assiduè deficit in lumine, postquam fuit in consummatione, hoc est, in plenilunio.

9 *Mensis secundum nomen eius est, crescens mirabiliter in consummationem.*

MENSIS secundum nomen eius esse dicitur: quia mensis ab ea nomē accipit, quod maximè verum est iuxta linguam Hebræam & Gręcam. Nam in lingue Hebręa nomen ירח Iareah & lunam & mensam significat, qui sic appellatur, quod mensum suo motu luna conficiat. In Græca lingua, cum luna dicatur, μήνη, mensis dicitur μήν. At lingua Latina, mensis nomen à metiendo dicitur, iuxta Ciceronem, qui libro 2. de natura Deorum, sic habet: Qui quia menses spatia conficiunt, menses nominātur. Macrobius tamen à Græco μήνη, hoc est, luna, Latinum nomen, mensis, deriuatum scribit, quod luna suo curriculo mensem conficiat. Itaque & in lingua Latina verum erit quod hic dicitur, quod mensis nomen suum habet à luna, prout vocatur in lingua Græca. Verum huc confugere non est necesse, cum in Latina lingua author iste non scripserit, sed Hebræa vel Græca, & quod ad linguam Græcam pertinet, dubium est an apud Græcos nomen mensis, μήν sit, deriuatum à nomine lunæ μήνη, an potius nomen lunæ à nomine mensis, μήνη, scilicet à μήν. Quod si verum est, vt est magis probabile, cum hic dicitur mensem nomen suum accepisse à luna, respectus habitus est potissimum ad linguam Hebream. Sicut autem superiori sententia dixit lunam minui in consummatione, hoc est, postquam habuit suum perfectum lumen: ita nunc dicit quod crescit mirabiliter in lūmine vsque in consummationem, hoc est, vsquequo perueniat ad perfectum suum lumen quod fit in plenilunio. Multi enim libri hic legunt per accusatiuum: in consummationem, Porrò intelligi etiam potest dictum esse quod mensa est secundum nomen lunæ: non quia mensis nomen accipit à luna per nominis deriuationem, sed quia cum noua est luna, tunc etiam dicitur nouus esse mensis: vnde & ab huiusmodi nouatione lunæ, mensis apud Hebræos aliud etiam habet nomen, ei magis commune, vt dicatur חדש Hodesech, quod

nomen

nomen deriuatur à verbo quod renouare significat. Atq; huc magis authorem respexisse apparet: quia mox subiicit, crescens mirabiliter, post nouationem scilicet, & noui mensis initium. Sicut & in superiori sententia, cùm dicit: A luna signum diei festi, respexisse videtur ad festum paschæ solum, quod omnium festorum præcipuum erat, vnde subiicit de decremento lunæ quod sequitur plenilunium: in quo pascha celebrandum erat.

10 *Vas castrorum in excelsis, in firmamentum cœli resplendens gloriosè.*

ETIAM hic versus communiter tribuitur lunæ, vt sicut sol superius dictus est vas mirabile, ita etiam hic luna dicatur vas castrorum, hoc est, præclarum instrumentum Dei inter astra, quæ Dei castra & militia cœli in scripturis sæpè dicuntur. Cui sensui conuenit adiectiuum, gloriosa, quod in fine quidam libri habent, & lunæ tribuitur etiam à Rabano. At correctiores libri aut habent aduerbium, gloriosè, aut nec, gloriosa, nec, gloriosè, sicut nec Græca habent. Et melius hic versus accipitur dictus de ipsis astris, quorum excellentiam post solem & lunam hic iam Sapiens prosequitur, appellans vas castrorum, totum illum qui in cœlis videtur astrorum apparatum, instar castrorum pulchrè ordinatum & dispositum: vnde & militia cœli dicitur, & exercitus Dei, quo Deus ad iussa sua complēda vtitur. Est enim Græcis, σκεῦος παρεμβολῶν, quod rectè verti potest. Apparatus, instructio vel armatura castrorum. A σκεῦος, enim quod vas significat & quæuis arma deriuatur verbum, σκευάζω, quod est paro & instruo. Dicit ergo, post solem & lunam esse etiam in excelsis insigne vas castrorum, hoc est, veluti apparatum militarem, resplendentem in firmamento cœli, qui & ipse mirabiliter Dei gloriam declarat.

11 *Species cœli gloria stellarum, mundum illuminans in excelsis Dominus.*

GLORIA, inquit, hoc est, claritas & excellentia stellarum, ipsa est species, hoc est, pulchritudo cœli. Græcè enim est pro, species, κάλλος. Ipsa namque stellarum claritas miré sua varietate exornat cœlum. Per hanc Dominus in excelsis habitans, est illuminans totum mundum. Potius tamen vertendus erat genitiuus, Domini, vt significetur gloriam stellarum illuminare mundum in excelsis locis Domini. Genitiuum enim, κυρίου, habent Græca, quem & verisimile est vertisse interpretem. Nec est Græcis, mundum illuminans, sed κόσμος φωτίζων, hoc est, ornatus illuminans, quia in nominatiuo ponitur, κόσμος, non hic mundum significans, sed ornatum,

12 *In verbis sancti stabunt ad iudicium, & non deficient in vigiliis suis.*

QVONIAM iuxta scripturę morem astrorum multitudinem vocauit apparatum militarem, pulchrè de eis hoc versu loquitur tanquam de militibus qui ad iussum sui imperatoris semper stant parati, custodias & vigilias sibi deputatas accuratè seruantes, grauiter puniendi & reprehendendi si ab ordine sibi constituto deficiant quales Græcis dicuntur, λιποτάκται, hoc est ordinis desertores. Dicit ergo in verbis sancti, hoc est: iuxta præceptum Domini stabunt ad iudicium eius, hoc est, ad exequendum eius sententiam & voluntatem mox aderunt stellæ singulæ suo tempore & ordine præcedentes, & munus sibi à Deo attributum tuentes: & non deficient in vigiliis suis, hoc est, non fatigabuntur in officiis sibi veluti vigiliis delegatis. Sunt qui legunt cum Rabano: & non exardescent, sicut & Græca quædam habent, ἐκκαυθῶσιν, vt significetur astra labore nimio non ita fatigari vt impatientia inardescant & turbentur, sed magis conuenit verbum quod alij legunt in Græcis, ἐκλυθῶσιν, hoc est, non dissoluuntur, quia non fatigantur sic vt ordinem suum deserant. Sic in variis locis de stellis scripturæ loquuntur tanquam militibus Dei iussa exequentibus, vt in libro Iudicum 5. Stellæ manentes in cursu & ordine suo contra Sisaram dimicauerunt. Et in Baruch. 3. cap. Stellæ lumen dederunt in custodiis suis, & lætatæ sunt, vocatæ sunt, & dixerunt: Adsumus, & luxerunt ei cum iucunditate qui fecit illas. Quidam legunt: In verbis sanctis, sicut & Germanica æditio habet, ἁγίοις, sed magis conuenit quod plures habent: In verbis sancti, scilicet Dei, sicut & plura Græca habent: ἁγίου. Pro iudicium: Græcè est, κατὰ κρίμα, quod tamen etiam legitur per vnicam dictionem, κατάκριμα, pro continuo, & statim, vt sit sensus, cum Dominus iubet mox stant parata astra.

13 *Vide arcum, & benedic eum qui fecit illum: valde speciosus est in decore suo.*
14 *Gyrauit cœlum in circuitu gloriæ suæ: manus excelsi aperuerunt illum.*

QVINTO loco proponit ad gloriam & laudem Dei considerandum arcum cœlestem, hoc est, iridem: qui arcus intensi habet similitudinem: in quo considerari volt & pulchritudinem quæ in ipso est ob colorum miram varietatem, & curuaturam qua cœlum ambit ab vna parte vsque ad aliam. Non explicat naturalem eius causam quam curiosè physici inquisierunt, sed tantum monet vt per ea quæ in iride videntur admiranda, assurgatur in cognitionem, admirationem, & laudem Dei, quem simpliciter omnium causam & authorem agnoscere debemus. Atque si in hunc modum occuparemur in creaturarum consideratione, vt omnia in Deum referantur, longè maiorem fructum ex eis perciperemus, quam cum curiosè admodum inquiruntur omnium causæ naturales: quanquam id etiam non malè fiat, modo in ea inquisitione modus seruetur, nec in causis naturalibus quiescatur, sed per eas in Deum ascēdatur, qui per eas operatur: quo non cooperante nihil possunt: qui & eas variis modis impedire potest, & contra cognitionem quæ de eis habetur aliter operari. Dicit ergo: vide oculis & corporis & mentis arcum cœlestem, & videns illum: ne in illo quiescas, sed benedic eum qui fecit illum. Est enim speciosus valde in decore & ornatu illo suo quem habet ex colorum varietate & splendore. Deinde & hoc in eo est mirabile, quod giret & ambiat cœlum per circuitum suum gloriosum, extendens se ab vna cœli parte vsque ad aliam. Hunc sanè arcum manus hominis non possunt expandere & intendere, sicut arcus suos, planè ad hunc arcum pueriles, sed manus excelsi aperuerunt illum, hoc est, extenderunt illum, quia Græcè est, ἐτάνυσαν.

15 *Imperio suo accelerauit niuem, & accelerat coruscationes iudicij sui.*

PROPONIT etiam consideranda & alia μετέωρα, quæ cum varia admodum sint, & supra

omnem hominum potestatem, imo & supra certam & euidentem humanam cognitionem, Dei gloriam magnificè commendant & prædicant: vnde ab eis Psalmista etiam Dei magnitudinem aliquoties ostendit, vt Psalm. 147. vbi similia his quę hic dicuntur, habentur: Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo eius. Qui dat niuem sicut lanam, &c. Dicit ergo quod Deus suo imperio, hoc est, voluntate accelerauit niuem, hoc est, celeriter & præter hominum expectationem facit adesse niuem, & similiter celeriter facit adesse coruscationes iudicij sui, hoc est, quæ pro iudicio, & arbitrio suo producit: non indigens tempore aliquo ad illa cum vult efficienda, nec alieno iudicio aut adiutorio. Potest etiam intelligi coruscationes dici iudicij diuini: quia illis, dum punire vult impios Deus, terret illos, & iusta sua in illos iudicia exercet.

16 *Propterea aperti sunt thesauri, & euolauerunt nebulæ sicut aues.*

PROPTEREA, inquit, hoc est: quia Deus imperat, & iudicat sic faciendum, thesauri aperiuntur, eisque apertis, euolant per aëra nebulæ & nubes sicut aues. Thesauros vocat velut cellas & secreta reconditoria omnium quæ è cœlo in terras à Deo emittuntur, nō quod illa nostro more in aliquibus locis apud Deum reposita seruantur, sed quod illa Deus in sua voluntate & potestate apud se supra captum humanum parata habeat: quomodo habet homo in thesauris & cellis suis recondita aliqua secreto, quæ cum vult inde depromit & profert, vnde nō malè dixerit quispiam, thesauros, de quibus hic dicitur, secretam esse Dei voluntatem, potentiam & iudicium. De his thesauris dicitur in Psal. 134. Qui producit vētos de thesauris suis, & in Iob. 38. Nunquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti, quæ pręparaui in tempus hostis, in diem pugnę, & belli? Aperiuntur ergo harum rerum thesauri, cùm Deus hæc ex secreta sua ordinatione producere incipit. Id cùm facit, primum volare incipiunt in aëre per minutas partes nubes instar auium. Deinde sequuntur quæ subiicit.

17 *In magnitudine sua posuit nubes, & confractæ sunt lapides grandinis.*

PRO, posuit, est, ἴσχυσεν, hoc est, corroborauit nubes. Itaque significatur, quod cum prius nubes volant instar auium, deinde Dei potentia nubes corroborantur & condensantur, quibus condensatis ex eis grando instar lapidum confractorum validè descendit. Sensus ergo nostræ lectionis est: Deus per magnitudinem potentiæ suæ nubes prius volantes ponit & consistere facit, condensando eas, & tunc confringuntur lapides grandinis: quia ea nube densa & in minutas partes diuisa descendit grando instar cōfractorum lapidum. Quæ enim hic per præteritum dicuntur per præsens sunt explicanda, vt intelligatur Deum non solum olim ita fecisse, sed subinde sic cū vult facere.

18 *In conspectu eius commouebuntur montes, & in voluntate eius aspirabit Notus.*

PRO: in conspectu eius: est, ἐν ὀπτασίᾳ αὐτοῦ, in aspectu eius, cùm eos Deus aspexerit. Proinde hic: In conspectu eius: non accipitur pro coram illo, sed sicut eadem oratio accipitur supra c. 16. vbi idem dicitur. Itaque sensus est, Per solum aspectum illius commouentur montes, terræ motu scilicet, iuxta illud: Qui respicit terram, & facit eam tremere. Cúmque hac ratione hominus multum perterrefaciat, rursum ad voluntatem eius aspirat australis ventus, hominibus gratus & iucundus.

19 *Vox tonitrui eius verberauit terram, tempestas Aquilonis, & congregatio spiritus.*

PRO, verberauit: Gręcè est, ὠδίνησε, hoc est, parturire fecit terram, hoc est, ita commouit quasi partum cum terrore & quasi dolore muliebri essent æditura. Est enim elegantissima descriptio terroris & tonitru allati: apta similitudine conficta. In qua imitatio est eius quod iuxta Hebraicam veritatem dicitur Psalm. 28. Vox Domini parturire facit desertum, parturire facit Dominus desertum Cades, Vox Domini parturire facit ceruas. Cæterum sicut Septuaginta illo loco sensum potius quam verba reddentes, rectè verterunt: Vox Domini concutientis desertum, & commouebit Dominus desertum Cades, terrore scilicet incusso per tonitru feris desertum inhabitantibus: ita & hic non malè vertit interpres, verberauit terram, hoc est, concussit timore homines & animalia quę terram incolunt. Inter omnia enim μετέωρα, maximè perterrefacit homines, & suo sonitu verberat corda hominum ipsum tonitru, quod in scripturis sæpè Vox Domini dicitur, à quo & gentes suum Iouem, tonātem dixerunt: sicut & à tonitru suum nomen adhuc retinet apud Germanos. Mirum quid secutus Rabanus legit, Vox tonitrui eius exprobrabit terram. Ipsi tonitruo additur tempestas. Aquilonaris venti: qui omnium est tempestuosissimus, & congregatio spiritus, hoc est, venti, per quod significatur turbo venti, cùm ventus ex variis partibus in se congregatur, & in vertices colligitur. Gręcè enim est, συςροφὴ πνεύματος, hoc est, vortex venti. Huiusmodi autem ventus, sicut & tempestas Aquilonaris, etiam perterrefacit terram: quia valde hominibus noxius. Quoniam autem tempestas Aquilonaris niuem adferre solet, rursum de ea subiungitur.

20 *Et sicut auis deponens ad sedendum aspergit niuem, & sicut locusta demergens, descensus eius.*

CONIVNCTIONES, &, sicut non habent Græca in principio: ita ne scripta quædam, proinde eam expedit omittere. Pro, aspergit vnus codex habuit, dispergit, quod magis conuenit & sensui & Græcæ dictioni, πάσσει, spargit. Pro. deponens ad sedendum: Gręcè est, καθιπταμένα, hoc est, deuolantia. Itaque sensus est: flante Aquilone Deus spargit niuem ὡς πετεινά, ita vt sit sicut auia deponens se ex alto ad sedendum infra, hoc est, vt habent Græca, deuolans ex alto in terra, & descensus ipsius niuis est sicut locusta demergens se in terram & considens. Sicut autem nomen, locustæ, collectiuè accipitur pro locustarum agmine & multitudine: ita & nomen, auis, conuenit accipere collectiuè pro auium agmine simul volante & deuolante in terram. Græcè enim est: sicut auea deuolantes. Auium namque & locustarum densa agminibus descendentium demonstrare voluit copiam & densitatem niuis ex aëre cadentis.

21 Pul-

20 *Pulchritudinem candoris eius admirabitur oculus, & super imbrem eius expauescit cor.*

DVo in niue considerāda proponit, candorē quam oculus admiratur, quia omnem alium cādorem excedit, & copiam quam nomine imbris, significat: quia instar pluuiæ descēdit copiosè. Hanc ob eius frigus & incommoda quædā quæ adfert expauescit cor. Potest etiā per imbrem niuis intelligi aqua in qua nix sæpe subitò resoluitur, torrentes efficiens eum impetu vastātes agros, & quicquid occurrit rapientes.

21 *Gelu sicut salem effundet super terram, & dum gelauerit, fiet tanquam cacumina tribuli.*

GELV hic accipitur pro pruina, quæ est ros congelatus, quia Græcis est πάχνην, hoc est, pruinam. Hæc enim instar salis à Deo effunditur super terram, quia & specie & partium paruitate talis speciem repræsentat. Pro, gelauerit, perperam legitur, flauerit, quēmodo & Rabanus habet, & Lyra cum Dionysio, quia Græcè est παγῇ, hoc est, cùm conglaciata fuerit, pruina scilicet. Pro, cacumina, legunt quidam cum Rabano, acumina & bene conueniret sensui vt significetur pruinam herbis adhærētem similem esse asperitati & acumini tribulorum: verum legendum esse potius, cacumina, dictio Græca ἄκρη indicat, quæ verticem & cacumen significat. Sensus tamen eodem redit. Significatur. n. quod dum pruina congelata fuerit, adhærens herbis & aliis rebus fit aspera, & veluti spinosa, sicut cacumina & summitates tribuli.

22 *Frigidus ventus Aquilo flauit, & gelauit chrystallus ab aqua.*

DE glacie hic agit, quę Gręco nomine chrystallus dicitur. Hanc dicit generari frigido vento Aquilone flante per quam glacies gelat, hoc est, condensatur ab aqua, sicut & in Iob c.38. dicitur: Flante Deo concrescit gelu.

23 *Super omnem congregationem aquarum requiescet, & sicut lorica induet se aquis.*
24 *Et deuorabit montes, & exuret desertum, & extinguet viride sicut igne.*

PVLCHRE effectus glaciei describit, dum dicit eam requiescere, & vim obtinere super omnem aquarum collectionē, ipsamque se aquis concretis scilicet & congelatis, induere tanquam lorica. Pro quo elegantius Græcè dicitur, καὶ ὡς θώρακα ἐνδύσεται τὸ ὕδωρ, & tanquā thoracem vel loricam induet aquas: quo rectè intelligi potest significari quod glacies efficiat vt aquę veluti loricam indutam habeant, non autem vt ipsa glacies aquas induat pro thorace, vt potius vertendum fuerit: & tanquā lorica induet aquas: facit enim glacies vt aquæ, fluxum alioqui elementū, munitæ sint, sicut corpus humanum, lorica. Eadē etiam deuorat montes: quia omnem eorum viriditatē depascitur, & gramina eorum arefacit, & similiter exurit desertū: quia eius virentia consumit, & extinguit viride, hoc est, herbam, sicut si igne eam consumeret. Habent quidam libri cōmuniter: sicut ignem, verum sensui & Græcæ lectioni magis conuenit: sicut igne: quomodo & Rabanus legit, & quædam scripta, nominatim vnum Tongerlense, Græca verti possunt: extinguet herbam sicut ignis. At quomodo glacies extinguit herbam sicut ignem: nisi intelligatur ita extinguere herbam, sicut sua frigiditate & humore extinguit ignem.

25 *Medicina omnium in festinatione nebulæ, & ros obuians ab ardore venienti humilem efficiet eum.*

OMNIVM, inquit, eorum incommodorum quæ gelu adfert, medicina & curatio est, si festinanter adueniat nebula, quæ flante austro ascendere solet, terramque humectat, & glaciem dissoluit. Aut potius dictio, nebulæ in nominatiuo accipi debet, si Græca respiciamus, vt sit sensus: Nebulæ sunt omnium horum medicina in festinatione, hoc est, subitò ea mala curant & tollunt. In sequenti parte Græca clariorem habent sensum: δρόσος ἀπαντῶσα ἀπὸ καύσωνος ἱλαρώσει: Ros obuians à calore hilarabit. Quo significatur quod ros excitatus à calore, occurrens glaciei lætitia afficiet terram. Apud nos duplex est lectio. Nam quidam legunt cum Rabano: Ros obuians ardori venienti humilem efficiet eum. Et tunc est sensus facilis, sed proposito non conueniens scilicet quod ros occurrens ardori & calori diurno, temperat illum calorem. At Græca docent magis legendum: ab ardore: vt multi etiam libri habent. Iuxta quam lectionem vt commodus habeatur sensus, & proposito conueniens, relatiuum, eum, referendum est ad chrystallum, vt sit sensus: Et ros excitatus ab ardore vel calore superueniente post frigiditatem, obuians ipsis chrystallo & glaciei, efficiet eum humilem, quia eius vim dissoluet, & in aquas resoluet. Sic enim nostra lectio conuenit in sensu cum originali lingua: & ostenditur medicina eorum incommodorum quæ à glacie proueniūt: Idque sic proponitur, vt significetur admirandam esse hanc medicinam, dum dicitur quod ros res tam exigua, chrystallum rem tam duram, & qua aquæ tanquam lorica induuntur, vincit, humiliat, & quasi expugnat.

26 *In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssum, & plantauit illum Dominus Iesus.*

VIDERI posset hic Sapiens loqui propheticè, de his quæ Saluator in carne gessit, dum imperauit vento & mari, & facta est tranquillitas magna: quia hic exprimitur nomen proprium Saluatoris. At notandum, in Græcis non esse primam illam partem: In sermone eius siluit ventus, & pro: plantauit illum Dominus Iesus: esse sic, ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νήσους, & plantauit in ea, (nempe abysso & mari) insulas. Interpres autē noster vitioso deceptus exemplari, legit pro, νήσους, nomen Saluatoris, valde simile ei dictioni Ἰησοῦς. Lyra & Dionysius satis aduertentes authorem hunc non loqui hic de miraculis per Saluatorem in carne peractis, sed de operibus Dei quæ in natura fiunt, sicut in superioribus, nomen Iesus ad totam Trinitatem referunt: quia ipsa verè Iesus, hoc est, Saluator, sicut, & in Abacuc accipitur nomen *Abac 3.*
Iesus cum dicitur: exultabo in Deo Iesu meo: hoc est, Saluatore meo. Rabanus intelligit opera naturæ hic tribui Iesu Domino nostro, quia ipse est author omnium rerum, per quem facta sunt omnia, & assiduè fiunt. Porro quo nostra lectio magis accedat Græcè, rectè intellexerimus Dominum plantasse abyssum: quia illi variis locis insulas inseruit: quomodo plantare dicimus hortum, cùm illi multas arbores inserimus, vt cum dicitur Gene. 2. Plantauerat

Dominus Deus hortum voluptatis à principio. Alioqui Dominũ plantasse abyssum, nostri intelligunt, quia cum in vno loco firmiter collocauit, dicens: Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt in locum vnum. Quod dicitur: In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssũ: clarum habet sensum: quia cum iubet Deus, statim quiescit ventus: & cum vel tantum cogitat & vult, placat abyssum, hoc est: pacatum & tranquillum facit, quemadmodum ipso facto Saluator in carne declarauit.

27 Qui nauigant mare, enarrant pericula eius, & audientes auribus nostris admiramur.

RABANVS legit, periculum, quomodo & Græca habent & quædam scripta. Legit etiã non futurum, admirabimur, sed præsens admiramur, sicut Græca habent scripta quædam. Proponit Sapiens etiam mirabilia quæ in mari obseruantur consideranda: & primum proponit consideranda pericula, quæ si non visu, saltem auditu ab aliis percipiuntur cum summa admiratione, quæ propheta regius pulchrè depingit, dicens:
Psal. 106. Qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis: Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo, &c.

28 Illic præclara opera & admirabilia: varia bestiarum genera, & omnium pecorum, & creatura belluarum.

PROPONIT secundo in mari consideranda admirãda Dei opera, nempe & quod ibi sint admodum varia piscium genera: qui bestiæ vocantur ac pecora, nominibus his abusiuis positis pro animantibus, & quod ibi sint beluæ incredibilis magnitudinis, cete scilicet grandia quæ noster significat per creaturam beluarum, pro quo Græcè est κτίσις κητῶν, creatio vel natura cetorũ. Hæc duo, nempe & varietatem & magnitudinem marinorum animantium, admirandè describit
Psal. 103. etiam Psalmista, dicens: Illic reptilia quorum non est numerus. Animalia pusilla cum magnis, Draco iste quem formasti ad illudendum ei.

29 Propter ipsum confirmatus est itineris finis, & in sermone eius composita sunt omnia.

LYRA & Dionysius relatiuum, ipsum, referũt ad abyssum, intelligẽtes significari quod propter mare restringendum constitutus est firmiter itineris & fluxus eius finis: iuxta illud: Terminũ posuisti quem non transgredientur, neque conuertentur operire terram. At relatiuum, ip-
Psal. 103. sum, magis referendum est ad idem ad quod refertur sequens relatiuum, eius, nempe Dei. Nec habent Græca, propter ipsum, sed δι' αὐτὸν, per ipsum. Et pro confirmatus est itineris finis, est εὐοδοῖ τὸ τέλος αὐτῶν, hoc est, per ipsum prosperatur finis ipsorum. Itaque post commemorata speciatim mirabilia animaduertenda in variis operibus Dei cœlestibus & marinis, concludendo dicit in genere, quod per ipsum Dominum omnia hæc opera fœlicem consequuntur finem, & ab eo qui ea creat etiam dirigũtur & prosperantur. Proinde & nostra lectio sic est accipienda: Propter ipsum Dominum: quia scilicet ita ordinat & vult, finis itineris cuiusque rei, hoc est, ad quem singula tendunt, est firmiter constitutus, quia nulla res est quæ non habeat suum finem, ad quem quandoque pertingat, sed omnia Dei voluntate in destinatum, sibi finem immobiliter perducuntur, & per sermonem eius, atque iussum & voluntatẽ omnia sunt constituta, & rectè disposita; finem ergo facturus commemorationis operum Dei, quoniam ad omnia commemoranda non sufficit, rectè subiicit.

30 Multa dicemus, & deficiemus in verbis: consummatio autem sermonum, ipse est in omnibus.

ETIAMSI, inquit, multa dixerimus pro cõmemorandis Dei operibus, & gloria eius ostendenda: tamen deficiemus in verbis, quia nulla est copia orationis tanta quæ magnitudinem, multitudinem & varietatem operum Dei pro dignitate exprimere possit. Itaque suam narrationem Sapiens concludit ab impossibili, quod genus ad rẽ propositam amplificandam plurimum valet. Sic enim significatur omnem orationem rei magnitudini imparem esse. Secũdam sententiæ partem sic habent Græca: συντέλεια λόγων αὐτός ἐστι τὸ πᾶν, cõsummatio verborum ipse est vniuersum, hoc est, summa dictorum & dicendorum de operibus Dei est hæc: Deus est omnia, hoc est, omnia ad ipsum referri debent, omnia ei tribuẽda, & quod sunt, & quod perdurent, & quod aliquid perficiat, ipse est omnium principium, medium & finis, ex quo omnia, per quem omnia, & in quo omnia. Ipse est qui in omnibus est attendendus. Itaque in nostra lectione illud: in omnibus: non est iungendum cum sequentibus, vt multi distinguunt, sed cum ipse est, & est punctus faciendus post: consummatio autem sermonum: vt sit sensus: summa omnium, & vt summatim dicam, ipse est in omnibus, quomodo & de Chri- *Ephes. 1.*
sto dicitur à Paulo, quod omnia in omnibus adimplet. Cæterum quãquam omnia Dei opera superius commemorata ex natura sua & per se cõsiderata eximiè Dei gloriam nobis commendent: tamen quo magis eam nobis commendent: in eis etiam conuenit obseruare id quod quæque suis proprietatibus spiritualiter designant, quod hoc loco diligenter prosecutus est Rabanus. Itaque in sole, Christum conuenit intelligere. In luna, Ecclesiam, quæ omne suum lumen a Christo participat: pro varietate temporum crescens & decrescẽs. In astris, electos variis suis virtutibus in hoc mundo fulgentes, tanquam milites Dei, eius iussui obsequentes. In niue, cæterisque huiusmodi meteoris, quæ terræ grata sunt & iucunda, cœlestis gratiæ abundantiam, corda hominum humectantem & recreantem quæ verò dura sunt & aspera diuinas vltiones. In tempestatibus maris, persecutiones contra ecclesiam excitatas: quas suo iussu Dominus cum vult sedat, post tempestatem tranquillum faciẽs. Et sic de similibus. In quibus tamen spiritualibus intelligentiis prosequendis modus adhibendus est: sic vt nec literalis intelligentia negligatur, quasi nimis frigida: nec curiosè nimis singula quæque mysticè tractẽtur, sed sobriosè & generali quadam ratione, obseruando etiam diligenter ad quid significandũ creaturas Dei scriptura adhibere soleat.

31 Glorantes ad quid valebimus, ipse enim omnipotens super omnia opera sua.

32 Terribilis Dominus & magnus vehementer, & mirabilis potentia ipsius.

IN sequentibus sic hortatur ad celebrandum totis viribus Dei magnitudinem, vt tamen persuasum esse velit, nunquam illam satis & pro

sua

sua dignitate celebrari posse, vt quę nec verbis sufficienter possint exprimi, nec intellectu comprehendi. Pro, glorianies ad quid valebimua, Græcè est, *δοξάζοντες ἐπὶ τί ἰσχύσομεν*, hoc est, glorificantes quo valebimus. Est enim idem participium quod mox vertitur glorificantes, & Græca phrasi, quo valebimus glorificantes, dicitur pro, quo valebimus glorificando & laudãdo Deum. Participium enim pro gerundio ponitur, & significatur parum posse præstare facultatem nostram in laudando Deum. Itaque & nostra lectio sic videtur accipienda: Ad quid, hoc est, quousque nos valebimus gloriando, hoc est, gloriam Dei prædicando, hoc est, quantum possumus in laude eius. Ipse enim omnipotens est super omnia opera sua, hoc est, ea superat, longe eis maior, & maior quàm ipsa opera eum declarare valent, vnde, ex eis non valemus eum satis laudare, etiamsi omnia nobis essent perspecta,

33 *Glorificantes dominum quantumcunque potueritis, supervalebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.*

34 *Benedicentes Dominum exaltate illum quantum potestis, maior enim est omni laude.*

PRo his duabus sententiis sibi similibus, Græcis vna tantũ est sententia hoc modo: Glorificantes Dominum exaltate quantum potestis, excedet enim etiam adhuc. Itaque videtur apud nos ex variis versionibus coniunctis eadem sententia reperita, vt & alias. In priori sententia solœcismus est, & est participium rursum positum pro gerundio, ita vt sensus sit: Etiamsi glorificetis Dominũ quantum potueritis, adhuc supervalebit, hoc est, adhuc non eritis assecuti perfectè eius laudem, sed maiori adhuc erit laude dignus. Idem significat & sequens sententia.

35 *Exaltantes illum replemini virtute, ne laboretis, nõ enim comprehendetis.*

REPLEMINI positum est, pro repleamini, & est sensus: Vos qui exaltatis illum, in hoc faciendo colligite vobis vires, vt in ea re strenui & assidui sitis. Idem significat quod sequitur, ne laboretis, id enim positum est pro ne desatigamini. Sic enim accipiendum hic laborare, quomodo & supra cum c. 16. de cœlestibus corporibus dicitur. Non esurierunt, neque laborauerunt, neque destiterunt ab operibus suis. Ideo autem summis viribus & sine desatigatione vult insitendum esse laudi diuinæ, quia, inquit, quantumuis illum laudetis non comprehendetis, hoc est, nnu perfectè laudem eius assequemini. Quidam libri habent, non perueniatis, & est idem sensus: nempe non peruenietis ad finem & perfectionem laudum ipsius. Rabanus egit, non enim habebitis. Dictio Gręca *ἐφίκησθε*, significat assequi, vnde meritò pręfertur lectio quæ habet comprehendetis. Nostri illud, ne laboretis, sic ferè intelligunt vt significetur non esse laborandum pro perfecta Dei cognitione, quia ipse est incomprehensibilis. At alter sensus proposito magis conuenit, cui & sequens sententia bene conuenit, quæ ostendit cur Deum nemo satis laudare & prædicare valeat.

36 *Quis vidit eum & enarrabit: & quis magnificabit eum sicut ab initio.*

LEGENDVM esse præteritum, vidit, non autem, videbit, & tamen per futura legendum, enarrabit & magnificabit, quemadmodum habent multa scripta patet ex Græcis, quæ habent *ἑώρακεν*, idem scilicet verbum quod est apud Ioannem idem dicentem quod hic dicitur: Deum nemo vidit vnquam. Sensus ergo est: Quis hominum hic viuentium vidit vnquam Deum in sua substantia, vt sic enarrare illum aliis plenè possit, & perfectè exprimere eius substantiam: & quis poterit illum magnifacere & extollere sicut est ab initio, hoc est, sicut in seipso semper ab æterno subsistit? Græcis tamen non est ab initio, sed tantum, sicut est. Significat ergo Deum, quia non est perfectè cognitus, nec visus ab aliquo, non posse etiam satis vel exprimi vel extolli.

37 *Multa abscondita sunt maiora his, pauca enim vidimus operum eius.*

VERISSIME dicit multa opera Dei abscondita esse & incognita, quæ etiam sint maiora & præclariora his iam enarratis Dei operibus. Primum enim præter hæc commemorata & cognita nobis Dei opera, sunt creaturæ spirituales mentes angelicæ, longè superantes omnes creaturas corporales, cum de illis tenuem & obscuram habeamus cognitionem. Sunt & in terræ marisque visceribus & cœlestibus corporibus pleraque nobis incognita. Sunt item & in exteris regionibus multa admodum præclara, & tamen nobis incognita. Quorum omnium comparatione rectè dicit, pauca vidimus operum eius, quod & sapientes in mundo confessi fuerunt, vt indubitatè omnibus manifestum est de Socrate, qui asseueranter dicit apud Platonem, homines scire pauca, vel potius nihil. Hæc si verè dixit noster Sapiens, respectu habito ad opera creationis, multò magis vera hæc deprehendentur, si operibus creationis etiam iungamus opera redemptionis, quæ tum abscondita erant, & tunc adhuc non erant visa à nostro Sapiente, vt nũc hoc tempore gratiæ nobis sunt reuelata, quæ longè sunt excellentiora & maiora omnibus creationis operibus, etsi verè & excellentibus, & inexplicabilibus.

38 *Omnia autem Dominus fecit, & piè agentibus dedit sapientiam.*

HOc solum, inquit, dicere possum de omnibus quæ sunt vbicunque rebus, quod omnia Dominus fecerit, & licet nemo sit qui ab eo omnium perceperit scientiam & cognitionem, piis tamen & ipsum colentibus dedit sapientiam, qua quantum expedit creaturarum habent cognitionem, atque ex eis assurgunt in aliqualem Dei cognitionem laudem & amorem: qua item & sciunt & amplectuntur ea quæ ad salutẽ sunt necessaria, aut cõducibilia. Pro, piè agentibus: enim est *εὐσεβέσιν*, hoc est, piis Deumq; religiosè colentibus. Impiis quidem contingit etiam dari multarum rerum scientiam, qua illi frequenter abutuntur, nec eos verè sapientes facit. Solis autem piis dat Deus sapientiã, sicut soli ipsi verè sunt sapientes, & in Iob. 28. pro eo quod nos legimus: Ecce timor Domini ipsa est sapientia, Septuaginta habent: Ecce pietas ipsa est sapientia, vt aliquoties citat D. Aug.

CAPVT XLIIII.

1 *Laudemus viros gloriosos & parentes nostros in generatione sua.*

2 *Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo.*

POST superiorem laudationem, qua Dei laudes cõplexus est ob celebria eius opera quæ in creaturis obseruare licet, com

modè subiicit laudationem sanctorum patrum, in quibus etiā Dei gloria mirè declaratur & agnoscitur. Primum autem eos generatim laudat, deinde singulorum laudes summatim prosequitur. Ante omnia ergo ad eorum celebrationem prouocat, dicens: Laudemus viros gloriosos, hoc est, illustres & claros, eosque potissimum qui sunt parentes nostri per generationem suam, hoc est, à quibus progeniti sumus. Græcè enim est tantum τῇ γενεᾷ, hoc est, generatione. Nec est pronomē, sua, nec præpositio, in. Dicit ergo, parentes nostros generatione: quomodo & Paulus vocat Abrahā patrem Iudæorum secundum carnem, idque in gentis Iudaicæ commendationem, vt quæ gloriosos illos viros, de quibus dicturus est, patres habuerit, ex quibus originem duxit. Vt autem omnis gloria & claritas quæ in sanctis deprehenditur, intelligatur ad Deum referenda, atque in illius cedere gloriam, sicut & supra omnem creaturarum excellentiam docuit in Deum referendam, bene subiicit, Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo. In qua sententia quidam Græcorum codices addunt ἐν αὐτοῖς, vt sit, Multam gloriam fecit Dominus in ipsis, &c. Et potest dupliciter hæc sententia intelligi. Primum sic, Dominus per magnificam suam beneficentiam ab exordio mundi, fecit in sanctis suis multam gloriam, hoc est, fecit, vt multam haberent gloriam, & valde essent illustres ac clari omni sæculo aliquos per gratiam suam insignes modo exhibens. Secundo sic: Dominus sibi fecit per sanctos suos multam gloriam, hoc est, magnam gloriam sibi acquisiuit per eos, quia per illos gloriosus declaratus est, & insigniter innotuit, magnificam suam beneficentiam & potentiam in eis omni sæculo declarando. Eum sensum requirit ea Græcorum lectio, quæ non per datiuum habet τῇ μεγαλωσύνῃ αὐτοῦ, sed per accusatiuum, τὴν μεγαλωσύνην, magnificentiam quo modo habet editio Germanica. Iuxta quam lectionem accusatiuus ille per appositionem iungendus est cum gloriam, vt sit sensus multam gloriam fecit Dominus, quæ gloria eius est magnificentia, quæ ab æterno in illo fuit. Ne enim putaretur gloria sic accessisse Deo, quasi prius ei defuerit, ab æterno eam adfuisse significat.

3 *Dominantes in potestatibus suis, homines magni virtute, & prudentia sua præditi, nunciantes in prophetis dignitatem prophetarum.*

HIc iam incipit cōmemorare excellentiam patrum, & oportet participia hic & infrà posita, accipere posita pro verbis præteriti temporis, vel quod eodem redit, subintelligere in eis verbum, erant aut fuerunt. Nisi quis malit omnes hos nominatiuos dominantes, nunciantes, &c. referre ad id quod postea subiicitur: Omnes isti in generationibus suis gloriam adepti sunt, vt eousque sententia pendeat. Pro, in potestatibus, Græcè est ἐν ταῖς βασιλείαις, in regnis. Vnde magis conuenit legere, in potentatibus suis, quomodo quædam & scripta & impressa Biblia habent, vt nomen potentatus, pro regno accipiatur. Pro, in prophetis, Græcè est, ἐν προφητείαις, in prohetiis. Nec est dignitatem prophetarum, sed tantum nunciantes in prophetiis, hoc est, nuntiantes prophetias & oracula diuina proferentes. Et variant hic libri nostri. Rabanus enim omittit, in prophetis, legens tantum, nunciantes dignitatem prophetarum. Quidam totum illud omittunt: nuntiantes in prophetis, legentes tantum, prudentia sua præditi dignitate prophetarum. Vtut est, si legatur, in prophetis, conuenit nomen prophetis accipi pro libris & scriptis prolietarum, sicut & alibi, vt cum dicitur: Est scriptum in prophetis. Certè Hugo Cardinalis sic interpretatur. Porrò in priori membro sententiæ iam positæ commendantur patres ab excellentia potestatis, quæ in plerisque fuit eximia, vt in Dauide, Salomone, Ezechia & aliis. Dominabantur, inquit, in regnis suis & locis, in quibus potentatum & potestatem obtinuerunt, homines magni virtute, hoc est, propter potentiam suā celebres. Et enim, ὀνομαστοὶ ἐν δυνάμει, hoc est, nominati in potentia. In posteriori membro celebrantur à prudentia, cum dicitur: Et prudentia sua præditi nuntiabant in libris propheticis, dignitatem prophetarum, hoc est, eam suis scriptis & relictis post se diuinis oraculis declarabant. Vtranque excellentiam etiam sequens versus complectitur.

4 *Et imperantes in præsenti populo, & virtute prudentiæ populo sanctissima verba.*

ILLVD in præsenti, si iungatur cum populo, sensus est, imperantes erant in populo qui tunc illis præsens erat. Si verò dictio, populo iungatur vt magis debet, cum participio, imperantes, sensus est: Imperabunt populo in tempore quod ipsis tunc cum viuerent præsens erat. Nam vt notant benè Latinæ linguæ obseruatores, præsens non solum dicitur quod nunc fit, sed etiam quod fiebat tempore præterito tunc præsenti, vel quod futuro fiet tempore, tunc cùm fiet præsenti. Ceterum mirum est vnde interpres verterit, in præsenti, si modo sic verterit, & non potius subsit mendum. nam Græca non habent quod huic respondebat. Habent enim sic, ἡγούμενοι λαοῦ ἐν διαβουλίοις, qui præfuerunt populo in consiliis. In secunda parte ferè legitur, populis sanctissima verba, & repetitur ex superiori sententia participium, nunciantes, vt sit sensus: Virtute prudentiæ nuntiantes populis sanctissima verba. Verum quoniam durum est repetere ex alia sententia, verbum, nuntiantes, cum iam aliud intercesserit participium, & quia quod respondet illis dictionibus: sanctissima verba, ponitur in nominatiuo apud Græcos (habent enim σοφοὶ λόγοι) ideo magis conuenit sic accipere, & per vim & efficaciam prudentiæ eorum fuerunt ipsis populis sanctissima verba, hoc est, per eos populus habuit sancta eloquia Dei. Multa scripta habent, populi sanctissima verba, quæ lectio magis consentit Græcia, in quibus est genitiuus, λαοῦ, & nominatiui, σοφοὶ λόγοι, sapientes sermones. Itaque sensus erit: quòd patres illi virtute prudentiæ fuerunt sanctissima verba populi, hoc est, fuerunt per quos populus sanctissima verba à Deo percepit, vt causaliter dictum sit, quod patres fuerunt sanctissima verba populi,

5 *In peritia sua requirentes modos musicos, & narrantes carmina scripturarum.*

MVLTI libri habent, in peritia, alij pueritia, nec satis constat vero modo verterit interpres quia dictio Græca, παιδεία, vtranque significationem admittit. Significat enim & eruditionem quæ peritia dicitur (vnde aliqui hic legunt pru-

prudentia) & pueritiam atque ætatem puerilem. Verisimile autem magis videtur interpretem vertisse, pueritia, sicut & Rabanus legit, quia non solet illud nomen vertere per peritiam, sed magis per disciplinam. Si ergo legatur pueritia, in hoc versu, respexit Sapiens potissimum ad Dauidem, qui à pueritia & iuuentute sua cœpit ludere cithara, & postea enarrauit carmina scripturarum, hoc est, carmina tam in sacris scripturis descripta. Videri etiam potest respexisse, & ad eos qui tempore Samuelis cum eo prophetabant, de quibus dicitur ad Saul: Obuium habebis gregem prophetarum, & ante eos psalterium & tympanum, & tibiam & citharam, ipsosq; prophetantes. Si autem legatur, in pueritia sua, vt magis sensus postulat, respicitur ad eos qui cum Dauide sua peritia & carmina nobis reliquerunt Dei laudes continentia, & modulationem inuenerunt, qua tum voce, tum instrumentis musicis carmina illa & laudes Dei canerentur: quales fuerunt Asaph, Idithim, & Heman, cum filiis & fratribus eorum. Multi libri habent carmina scripturarum, alij, carmina in scriptura, sed sensus eodem redit.

6 *Homines diuites in virtute pulchritudinis studium habentes, pacificantes in domibus suis.*

QVOD oratio illa, in virtute, non cum præcedenti adiectiuo, diuites, sed cum sequenti participio, habentes, sit iungenda Græca manifestè demonstrant, quæ pro toto illo, in virtute pulchritudinis studium habentes habent, κεχορηγημένοι ἰσχύϊ, hoc est, subministrati in virtute, vel instructi robore. Itaque hæc sententia commendat patres ab externis bonis, videlicet à diuitiis, robore atque fortitudine, & pace domestica, quæ tria bona multis patriarchis & regibus in veteri testamento contigerunt, vt patet in Dauide, Salomone, Iosaphat, Ezechia, & aliis. Quod ergo nos legimus, in virtute pulchritudinis studium habentes, vt cum originali conueniat, sic videtur accipiendum, vt significetur, eos in fortitudine & robore habuisse studium pulchritudinis, hoc est, eos duxisse illud esse pulchrum studium & excellens, vt sibi compararent fortitudinem, & instructi essent viribus tum sui corporis, tum exercitus sui. Cum enim alij in delitiis & voluptatib. constituãt pulchritudinis & excellentiæ studium, illúdque pulchrum ducant, isti in robore habebãt studium pulchritudinis, vt scilicet bene essent instructi contra hostes suos externos. Sicut autem Dei beneficio fuerunt robore instructi contra externos hostes, ita eiusdem beneficio, eorum plerique domi pacem & tranquillitatem obtinuerunt, vnde subditur, Pacificantes in domibus suis, hoc est, pacificè agentes in suis familiis. Non enim hic Græcis, εἰρηνοποιοῦντες, quod esset, pacem facientes, sed εἰρηνεύοντες, hoc est, pacificè viuentes.

7 *Omnes isti in generationibus gentis suæ gloriam adepti sunt, & in diebus suis habentur in laudibus.*

OMNES inquit, isti qui regno, prudentia, diuitiis, robore & pace apud nos excelluerũt adepti sunt gloriam, honorem, & præclaram existimationem in gente sua per succedentes sibi generationes, & adhuc habentur in laude, & celebrantur propter ea quæ in diebus suis gesserunt & præstiterunt.

8 *Qui de illis nati sunt, reliquerunt nomen narrandi laudes eorum*

GRÆCIS longe aliter est hoc modo: εἰσὶν αὐτῶν οἳ κατέλιπον ὄνομα, hoc est, sunt ipsorum qui reliquerunt nomen. Quod aliqui sic intelligunt, quasi Sapiens voluerit significare inter patres gentis Iudaicæ fuisse quosdam illustres, omníque laude dignissimos: quosdam obscuros atque inglorios, quorum nomen vna cum ipsis & posteris interiit, atque de hoc secundo genere agere sequenti sententia. Itaque quod hic dicitur, sunt ipsorum qui reliquerunt nomen: sic intelligunt: Sunt ipsorum aliqui qui reliquerunt nomen. Et sequentem sententiã sic accipiunt: Et rursum sunt ipsorum patrum nostrorũ aliqui quorum non est memoria, vt duo patrum Iudaicorum genera hic proponantur. Verum sequentem sententiam magis verisimile est pertinere non ad patres Iudaicæ gentis, sed ad impios & idololatras, vt mox dicetur. Vnde quod habent Græca, sic potius accipiendum est: Et hi de quibus iam dixi sunt ipsorum, hoc est, sunt de numero illorum, qui reliquerunt sibi nomen. Noster Interpres aliter legit quam modo legitur in Græcis, nempe vt relatiuum, οἱ, præponatur in hunc modum, οἱ ἐξ αὐτῶν κατέλιπον ὄνομα. Sic enim rectè vertitur, Qui sunt ipsorum (pro quo noster vertit qui de illis nati sunt) reliquerunt nomen. Et est sensus: Qui de illis nati sunt, etiam ipsi reliquerunt sibi nomen apud posteros, imitando patrum suorum religionem & præclara gesta, ita vt narrentur à posteris laudes eorum.

9 *Et sunt quorum non est memoria, perierunt quasi qui non fuerunt & nati sunt quasi non nati, & filij ipsorum cum ipsis.*

NON rectè hanc sententiam accipi de altero patrum Iudaicæ gentis genere, quemadmodum tamen quidam intelligunt, vel ex eo satis patet, quod patribus quos laudare instituit non rectè tribuitur, periisse quasi non fuerint, & quasi nati non essent, cum huiusmodi scriptura tantum impiis tribuere soleat: de omnibus autem iustis dicat quòd sint in æterna memoria. Proinde magis conuenit hanc sententiam intelligere dictam de impiis & idololatris, qui non solum apud Deum nullam habent bonam memoriam, sed nec apud homines, apud quos ita eorum memoria simul cum eorum posteritate periit, vt nec honorificè celebrentur à piis, nec eorum nomen in posteritate aliqua & gente subsistat. Non sunt enim iam qui vel Philisthæi dicantur, vel Moabitæ aut Ammonitæ, & sic reliqui in circuitu gentibus. Hos ergo opponit patribus gentis Iudaicæ, significans aliarum gentium patres non ita & nomen & posteritatem post se reliquisse, sicut patres gentis Iudaicæ, quemadmodum & nos de hæresiarchis dicere possumus, qui & nullum post se nomen honestum reliquerunt & cum discipulis atque sectatoribus suis semper penitus perierunt, cum catholicæ doctrinæ patres celebres permaneant, sempérque habeant qui eorum per imitationem sint semen & filij. Cùm ergo dicitur. Et sunt quòrum non est memoria: non significat Sapiens inter eos de quibus locutus est, esse aliquos qui perierunt quasi nõ fuissent, sed cum illi de quibus locutus est tam sint celebres, esse alios ex opposito quorum nõ sit memoria, vt illorum comparatione, celebritatem

&

& gloriam patrum Iudaicæ gentis magis commendet, de quibus iam ea opposito subiicit.

10 *Sed illi viri misericordiæ sunt quorum pietates non defuerunt.*

ILLI inquit, de quibus modo dixi, patres nostri sunt viri misericordiæ, hoc est, fuerunt benigni & benefici in pauperes, quorum pietates impensæ pauperibus, omniáque eorum pia facta non defuerunt vnquam memoriæ hominum, hoc est, semper permaneant in hominum memoria: Græcè enim est, ἐπελήσθησαν: hoc est, non venerunt in obliuionem. Et videtur alludi ad illud Psalm. 111. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi. Nam & hic pro pietates, Græcis est δικαιοσύναι, iustitiæ. Quo nomine aliquando in scripturis eleemosynæ vocantur, vt cum dicitur apud Matth. 6. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vbi Græca habent, eleemosynam. Hic tamen nomine misericordiæ non tantum accipiēda sunt quæ propriè dicuntur eleemosynæ, sed omnia quæ iuuandis proximis fiunt, defendendo eos, instruēdo, & aliis modis eos subleuando. Vnum scriptum habuit, quorum pietates non defiunt, vt videri posset interpretem potius vertisse, quorum pietates non defuerunt. Id enim melius conueniret, quam non desuerunt.

11 *Cum semine eorum permanet bona hæreditas, & nepotum eorum semen in testamentis stetit, & filij eorum propter illos.*

12 *Vsque in æternum manet semen eorum, & gloria eorum non derelinquetur.*

IN duobus his verbis varia est in libris scriptis & impressis lectio, non eam posuimus quæ in multis scriptis deprehensa, magis consentit cum Græcis. Ex quibus patet non rectè legi, Cum semine eorum permanēt bona hæreditas sancta nepotes eorū, quia in Græcis dictio, hæreditas substantiuum est adiectiui, bona: nec additur, sancta. Et quamuis legatur in Græcis, nepotes eorum, tamen hoc ipsum ad sequentia refertur. Porro cum dicitur: cum semine eorum permanet (vel, vt quidam libri habent, perseuerat aut perseuerauit) bona hæreditas, nomine hæreditatis oportet non tantum intelligere terram promissionis bonam, quæ semini patriarcharum data est in lōgum tempus, sed etiam promissiones illas quæ patriarchis factæ sunt de fauore diuino, quo Deus promisit se illos & eorum semen præ omnibus gentibus semper prosecuturum, & in eorum semine benedicendas omnes gentes, in qua promissione includitur & Messię aduentus. In huiusmodi enim promissionum ius filij patriarcharum successerunt veluti iure hæreditatio, fueruntque illæ promissiones eis velut bona hæreditas. Vnde Paulus Rom. 9. inter cætera dicit. Iudæorū fuisse promissa Dei. Et monet vt imitatores efficiamur eorum qui fide & patientia hæreditabant promissiones. Et subiungit de hęredibus pollicitationis: Volens, inquit, Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum. Et postea dicit, Noë institutum hęredem iustitię quæ per fidem est. Hæc est ergo bona hæreditas, quæ transit ad semen patriarcharum non tantum carnale, sed multò magis spirituale. De eodem semine subiungitur, quòd non solum nepotes eorum, sed & semen eorum stetit in testamentis. Dei scilicet, hoc est, in pactis illis & fœderibus quæ Deus iniit cum patriarchis Abraham, Isaac & Iacob potissimum. In quibus fœderibus semen eorum stetisse dicitur, quia in illis semen illorum vsque in æternum futurum comprehensum est. Promisit enim Deus se non tantum futurum Deum illorum, sed etiam seminis ipsorum post eos vsque in sempiternum, vt licet videre Gene. 17. Idque propter eos, vt dicitur Genes. 22. vbi inter cætera dicitur: Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Bene ergo & dicitur, Et filij eorum steterunt, hoc est, comprehensi sunt in testamentis Dei, propter illos. Sic enim magis videtur intelligendum quod hic dicitur semen eorum stetisse in testamentis, quam, vt alij intelligunt, quia testamentum & legem Dei seruauit ad imitationem illorum. Legendum enim potius, in testamentis, quàm in testamento, Græca docent. Vnde & Paulus ad Romanos dicit Iudæis competere testamenta, hoc est, pacta Dei inita cum illo populo. Quia autem in fœdere Dei semen patriarcharum cōprehensum est, ideo sequitur quod subiicitur: Vsque in æternum manet semē eorum, & quia illud semper manet, etiam gloria eorum non derelinquetur vnquam, non deficiet vnquam, sed semper celebrabitur, & in perpetum summis laudibus in cœlum non immerito efferetur. Porro quod dicitur semē eorum manere in æternum, non tandem semine eorum carnali est intelligendum, etsi etiam illud in æternum maneat, quam de semine spirituali quod patriarcharum fidem imitatur. Quia etsi etiam semen illorum carnale semper maneat, illud mirabili Dei iudicio potius fit in vindictam & fidelium ædificationem.

13 *Corpora ipsorum in pace sepulta sunt, & nomen eorum viuit in generatione & generationem.*

CORPORA quidem inquit, ipsorum sepulta sunt, idq; in pace, sed nomen eorum non simul consepultum est viuit autem, & in memoria hominum perdurat, atque subsistit per omnes generationes. Dicit autem corpora in pace sepulta, vel ad significandum ꝙ mortui sint libenter atque in senectute bona pleni dierum: vel etiam ad significādum illorum corpora quiescere, & sepulturę tradita esse in spe bona futurę resuscitationis.

14 *Sapientiam ipsorum narrant populi, & laudem eorum nunciat ecclesia.*

MVLTI legunt, narrent & nuntiet. Græca habēt futura narrabunt & nuntiabit. Quib. magis accedit quod quidam libri habent, sicut & Dionysius legit, narrant & nuntiat: quia non præcipere hic voluit Sapiens, sed indicare quid fiat, semperque futurum sit, in populo Dei, quem & multitudinis nomine vocat populos, ob diuersitatem gentium in illum confluentium, & singulari nomine vocat ecclesiam, propter eius vnitatem.

15 *Enoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam.*

POST generalem sanctorum patrum commendationem, descendit ad singularem celebrationem aliquorum qui in scripturis peculiarem habent commendationem, incipiendo ab Enoch. Omittit mentionem Adæ, quòd de eo post peccatum nihil prę clarum narret scriptura Geneseos.

Omit-

Omittit & Abel, quòd is sine generatione hinc sublatus inter patres Israëliticæ gentis non possit numerari. Incipit ergo ab Enoch illo secundo, qui ex progenie Seth natus est septimus ab Adam: nam primus fuit filius Cain. De hoc secundo dicit quòd placuit Deo, secutus in eo Septuaginta, sicut & diuus Paulus cum de Enoch dicit, quòd testimonium habuit placuisse Deo. Nã pro eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem legimus in Gen. de Enoch, quòd ambulauit cum Deo. Septuaginta vertetũt, εὐηρέστησε τῷ θεῷ, bene placuit Deo quomodo & hic & apud Paulum legitur. Hoc est enim ambulare cum Deo, placere ei grata sunt, vnde Abrahę dicit Dominus: Ambula coram me & esto perfectus, hoc est, cura mihi vt placeas, & fac quæ grata sunt oculis meis. Quod sequitur, & translatus est in paradisum vt det gentibus pœnitentiam: Græca breuius sic habent, μετετέθη ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς, translatus est exemplum pœnitentiæ generationibus. Itaque interpres de suo addidit, in paradisum secutus, vt est verisimile, receptam semper in ecclesia opinionem, qua Enoch sine morte creditur translatus in paradisum sicut & Elias: vnde tempore Antichristi venturi putantur ad prædicandum omnibus pœnitentiam, ad quod confirmandum plerique hunc locum adducere solent. At ad hæc comprobanda non multum valet hic locus iuxta Græcorum lectionem. Ea enim vt satis patet, tantùm significat Enoch ex hoc mundo translatum, idq́ue in exemplum pœnitentiæ omnibus generationibus, vt scilicet ex eius translatione omnes intelligentes Deo curæ esse qui illi studeant placere, etiam ipsi à mala sua vita conuertantur, & pœnitentiam agant Deo se commendare studentes. Possunt etiam Græca sic intelligi, vt cum dicitur Enoch translatus exemplum pœnitẽtiæ generationibus, significetur eum translatum, qui cum viueret, erat omnibus exemplum pœnitentię, nimirum quia sua sancta vita hominibus sui sæculi docebat pœnitentiam, & ad eam trahebat. Nostra ergo lectio vt accedat ad lectionem originalem sic videtur accipiẽda: Enoch translatus est in paradisum, hoc est in locum aliquem voluptatis soli Deo notum, vt hac sua translatione daret gentibus pœnitentiam, hoc est, ad meliorem vitam homines prouocaret, intelligentes quam sint Deo curæ hi qui placent ei, & quam odiat peccatores, ex quorum consortio ante tempus Deum suum famulum rapere studuit. De eo enim videtur peculiariter dictum illud Sapientiæ: capite 4. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ipsius, aut ne fictio deciperet animam eius. Cum enim mundus iam cœpisset ex corruptione peccati Adæ, & exemplis filiorum Cain, esse pestilentissimus, mille iam & centum exactis annis & amplius à condito Adam sexcentis & sexagintanouẽ annis ante diluuium, Dominus huic Enoch indidit insigniter bonam mentem, & in timore Dei illum perfecerat vt ambularet, in innocentia cordis sui ad omnem beneplacitum Dei, vt esset velut lucerna ardẽs in tenebroso sæculo. Sanctissimè enim vixit 365. annis, homines sui sæculi facto & verbo pœnitentiam docens, quem cùm non proficeret rapuit ex hoc sæculo nequam, tum ne malitia mutaret animum eius ex prauitate pessimorum exemplorum, tum vt ipsa translatione ostenderet Deus & quam sint illi curæ pij, & quam odiat impios, ex quorum consortio rapuit seruum suum, tanquam quo dignus non erat mundus, sicq́ue etiam eis pœnitentiæ daret occasionem. Semper enim Dominus impiis varias occasiones pœnitentiæ agendæ suppeditauit, ita vt sint inexcusabiles. Itaque ablato Enoch, mox alium nasci fecit, Noë scilicet, de quo sequitur, qui & ipse conuersatione sancta, & verbo exhortationis reuocauit homines ad emendationem vitæ, quibus perseuerantibus in impietate, facto cœpit prædicare pœnitentiam, centum annis arcam ædificando, designans certissimè mũdo sibi reuelatum futurum diluuium. Verum vbi nihil profectum est in hominum conuersatione, iusto Dei iudicio expletum est, quod prædictum fuerat, totius orbis diluuium. Reliqua quæ de Enoch disputari possent, in quem scilicet locum translatus sit, & an adhuc sit in corpore mortali viuẽs, sitq́ue in eo reuersurus ad prædicandum tempore Antichristi consulto hic omittimus, quod nostræ intẽtioni & præsenti loco non sint necessaria. Sequitur ergo.

16 Noë inuentus est perfectus iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.

ALLVDITVR ad verba scripturæ Geneseos sexto, vbi dicitur: Noë inuenit gratiã coram Domino, &: Noë vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis, vnde apparet hoc loco duo illa adiectiua, perfectus, iustus, esse separanda, vt subaudiatur coniunctio, &, perfectus & iustus, quanquam etiam possint coniungi, vt sit sensus: Noë inuentus est perfectus, iustus, hoc est, perfectè iustus. Cùm dicitur: Noë inuentus est, significatur eum inter multos dissimiles vnicum fuisse, & in tanta hominum multitudine cum Deus veluti quæreret iustos, vnum hũc reperisse. In tempore iracũdiæ (vel, vt est Græcis, ὀργῆς, iræ) hoc est, cum Deus toti mundo esset iratus, ita vt totum humanum genus vellet delere, diceretq́ue, Delebo hominem quem creaui à facie terræ, ab homine vsque ad animantia, pœnitet enim me fecisse eos: Noë factus est recõciliatio: quia ipse sua innocentia & integritate obtinuit à Deo, vt ipse cum suis paucis cõseruaret genus humanum ne penitus excinderetur. Græcis pro reconciliatio, est dictio significantior ἀντάλλαγμα. Ea enim significat pretium quo aliquid emitur aut redimitur, vt & supra annotatum est. Noë ergo dicitur pretium redemptionis, quo genus humanum ab interitu redẽptũ est, quia vt scriptura significat, suæ vitæ integritate à Deo obtinuit, vt genus humanum ab interitu decretu assereretur. Eam dictionem noster interpres accepit positam pro καταλλαγμα, quæ dictio propriè significat reconciliationem. Et eodem redit sensus. Posset autem etiam intelligi. Noë hic dici factum reconciliationem, quòd post diluuium oblatione sacrificij obtinuerit à Deo, vt non amplius diluuio totus orbis perderetur, vt scribitur Gene. 8. & 9. Sed ad id quod prius dictum est potius Sapientem respexisse satis patet ex narratione Geneseos 6. & ex sententia sequenti. De secunda autem illa reconciliatione postea sequitur.

17 Ideo dimissum est reliquum terræ, cum factum est diluuium.

ILLVD dimissum est reliquum terræ, quod non habet Complutensis editio, habet tamen Germanica, hoc modo ἐλείφθη κατάλειμμα τῇ γῇ, quod sic

sic verti potest, factæ sunt reliquiæ ipsi terræ, hoc est, relicti sunt aliqui in terra qui diluuio non perirent. Itaque & nostra litera sic est accipienda, vt terræ, sit datiui casus, &, reliquum, substantiuè sit positum pro reliquiis, sicque sensus: Ideo, hoc est, quia ipse factus est reconciliatio, &, vt dicit scriptura, inuenit gratiam coram Deo, dimissum est ipsi terræ aliquid reliquum, hoc est, relictæ sunt terræ aliquæ reliquiæ, per quas genus humanum collapsum restitueretur quæ reliquiæ erant ipse Noë cum octo illis qui saluati sunt in arca.

18 *Testamenta sæculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluuio omnis caro.*

PROSEQVITVR hic secundum beneficium mundo per Noë præstitum, quod scilicet obtinuit post diluuium, cum ædificato altari obtulit holocausta super illud, quæ adeo Deo placuerūt, vt promitteret se nequaquam vltra maledicturum terræ propter homines eamque promissionem pacto confirmaret, addito fœderis signo, arcu scilicet cœlesti, qui in nubibus, vnde periculum diluuij imminere posset videri, apparens, promissionis & fœderis diuini homines commonefaceret. Porrò cum dicitur hic testamenta, plurale positum est pro singulari, testamentum, hoc est, fœdus & pactum. Testamentum sæculi dictum est pro testamento æterno. Alluditur enim ad id quod dicitur in Gene. c. 9. Recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum & omnem animam.

19 *Abraham magnus pater multitudinis gentium, & nō est inuentus similis illi in gloria.*

TERTIO loco producit Abraham patriarcham omnium insignissimum electione, sanctitate, & honore. Hunc vocat magnum patrem multitudinis gentium, quia ad illum dictum est in mutatione nominis Abram in Abraham, quia patrem multarum gentium posui te, vbi & Græca & Hebræa habent sicut hic patrem multitudinis gentium. Huic non est inuentus similis in gloria, tum propter eximiam ipsius fidem & sanctitatem, per quæ Deo insigniter placuit: tum propter singularia pacta à Deo inita cum illo & promissiones maximas illi factas. Vnde sequitur.

20 *Qui conseruauit legem excelsi, & fuit in testamento cum illo.*

MALE legitur: Qui conseruaret, sed legendum est, vt plures codices habent conformiter cum Græcis. Qui conseruauit. Conseruasse autem legem excelsi dicitur Abraham, quòd & legem naturalem, quæ postea scripto tradita est, seruauerit, & præcepta quædam quæ ei peculiariter facta sunt, vt de egrediendo terram suam & cognationem, de circuncisione suscipienda, de immolatione filij, & alia similia. Quod dicitur eum fuisse in testamento & fœdere cum Deo, videtur respectu habitus ad id quod scribitur Genesis 15. vbi cum iussu Dei Abraham aliquot animalia diuisisset in duas partes, eaque vesperi ignis diuinus absumpsisset, scribitur deinde: In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abraham. Quanquam enim prius aliquoties ei multa promisisset, vt patet capite 12. 13. & 15. tunc tamen solum dicitur cum eo fœdus pepigisse, quādo externa quædam signa adhibenda sunt ex vtraque parte, quia in fœdere includitur vt vtraque pars aliquid faciat. Secundo autem fœdus cum illo Deus iniit, quando factum est quod scribitur cap. 17. de quo & hic subiicitur.

21 *In carne eius stare fecit testamentum, & in tentatione inuentus est fidelis.*

DVO commemorat hæc sententia quæ in Abraham sunt præclara. Alterum, quod in carne eius stare fecit testamentum, hoc est constituit pactum suum Deus, dum scilicet ei præcepit carnis circuncisionem in signum & confirmationem fœderis cum eo initi. Idque valdè aptè & cōuenienter. Quia enim in pacto cōtinebantur quędam, non ad ipsum tantum, sed etiam ad semen ipsius pertinentia, nempe quòd esset Deus seminis eius post ipsum, quòd semini eius daret promissam terram, quòd semen eius esset multiplicandum sicut arena maris, & quòd in semine eius essent benedicendæ omnes gētes terræ, quod non nisi per Christum ex ipso nasciturum perficiendum erat, rectè in generationis membro signum fœderis illius constitutum est, vt in hoc signo distingueretur à reliquis gētibus semen Abrahæ, ad quod promissiones illę de semine pertinebāt. Alterum, quod hic attingitur, est illud quod de Abraham scribitur Gene. 22. nempe quòd cum Deus illum de perfecta obedientia tentaret, præcipiendo vt vnigenitum suum filium, in quo susceperat promissiones, immolaret, inuentus est fidelis, hoc est, constans & fidus in præstanda obedientia. Fidelis item in credendo, quod etiamsi occisus esset filius, in quod promissiones acceperat, Deus tamen sua promissa seruaret, quia firmiter credidit, quia quæcunque promisit Deus, potens esset & facere, quòdque & à morte Deus filium mortuum reuocare posset, vt de eo testatur Paul. Hebræorum 11. Hanc autem & obedientiæ eius & fidei constantiam secutum est quod sequitur.

22 *Ideo iureiurando dedit illi gloriam in gente sua crescere illum quasi terræ cumulum.*

23 *Et vt stellas exaltare semen illius, & hæreditare illos à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos terræ.*

CVM ante tentationem prædictam multa essent Abrahæ promissa, & percussio fœdere confirmata, eadem post probationem obedientiæ & fidei illius adhuc firmius ei sunt addicta, addito scilicet iuramento quod prius Deus non addiderat. Scribitur enim Deum postea dixisse: Per memetipsum iuraui, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vnigenito filio tuo propter me, benedicam tibi, &c. Porro pro eo nos legimus, dedit illi gloriam in gente sua, Græca hic habent, constituit illi benedicere (vel vt benedicerentur) gentes in semine eius, Hoc enim inter reliqua ibi iuramento promittitur Abrahæ. Proinde cum nos legimus, dedit illi gloriam in gente sua, intelligendum est de illa gloria quę summa illi fuit, nempe quòd in semine eius benedicendæ essent omnes gentes, quia ex ipso Christus erat nasciturus, in quem ad imitationem fidei Abrahæ erant credituræ omnes gentes, & per fidem cum fideli Abraham benedicendæ. Rabanus legit, dedit illi semen in gente sua. At altera lectio videtur præferenda. Iam in infinitiuis quæ sequuntur repetendum est, dedit illi, hoc modo: Dedit etiam illi crescere, hoc est vt cresceret in multitudine quasi terræ cumulus vel puluis, quia dictio Græca χῶν, vtrumque significat.

cat. Et dedit illi promittendo scilicet vt exaltaret semen illius in multitudine & claritate sicut stellas, & vt illi qui ipsius semen essent futuri, hæreditatem consecuturi essent à mari vsq; ad mare, &c. Dictum enim et tunc fuit: Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in littore maris. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum. Et prius ei dictum erat: Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vsque ad fluuium magnum Euphraten. Termini autem hic descripti sunt ex Numero 34. capite & Deuter. 11. aut ex Psalm. 71. vbi de Salomone dicitur: Dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Ibi tamen habent Græca, ἕως τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης, hoc est, vsque ad fines totius orbis terræ, quòd in Christo solo impletur. Hic verò est, ἕως ἄκρου τῆς γῆς, hoc est, vsque ad extremitatem terræ, quod & in semine carnali Abrahæ, populo scilicet Israëlitico, inuenitur impletum, quia ille possedit aliquando terram illis promissam à mari occidentali magno vsque ad mare mortuum quod vergit ad occidentem, & à flumine magno & Euphrate, vsque ad finem terræ Palestinæ, quæ complectebatur eas gentes quæ nominantur Gene. 15. Malè ergo hic quidam legunt: vsque ad terminos orbis terræ, cùm dictio, orbis, sicut non est Græcis, ita nec in multis scriptis emendationibus.

24 *Et in Isaac eodem modo fecit propter Abraham patrem eius.*

SIMILITER inquit, fecit in Isaac, quia & illi itia illa promisit, quæ Abrahæ, nempe possessionem promissæ terræ, multiplicationem seminis, & benedictionem omnium gentium per semen eius, idque propter Abraham patrem eius, vt legitur Genesis 26. vbi sic dicit Dominus ad eum: Ero tecum, & benedicam tibi: tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod spopondi Abraham patri tuo. Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli. Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedierit Abraham voci meæ, & custodierit præcepta, & mandata mea. Quoniam autem inter omnes factas his patriarchis benedictiones, præcipua est promissa in semine eorum benedictio omnium gentium, ideo de ea peculiariter subditur.

25 *Benedictionem omnium gentium dedit illi: & testamentum suum confirmauit super caput Iacob.*

MVLTI legunt, dedit illi Dominus, sed Dominus, sicut non est in Græcis, ita nec in correctioribus scriptis, nec apud Rabanum. Dedit ipsi Isaac Dominus benedictionem omnium gentium, quia sicut promiserat Abrahæ, ita etiam ipsi promisit quòd in semine eius benedicerentur omnes gentes. Sunt qui intelligunt Deum dedisse Isaac benedictionem omnium gentium, quia dedit ei vt omnes gentes illi benedicant gloriantes se filios esse patriarcharum per fidem & Christum ex eis natum, sed magis conuenit scripturis ad quas hic alluditur, prior sensus de promissa passiua benedictione gentium. Quam promissionem simul cum aliis, Deus post Isaac transtulit in filium eius Iacob, reiecto Esau primogenito, vel legitur Gene. 28. ideòque hic rectè dicitur, quòd testamentum suum, hoc est, pactum illud quod prius inierat cum Abraham, & Isaac, confirmauit super caput Iacob, quia illud in personam Iacob transtulit, & terna illa promissionum suarum repetitione tribus facta patriarchis, fœdus suum cum illis confirmauit, & firmum ratúmque esse ostendit. Græcus habet pro, confirmauit, κατέπαυσεν, hoc est, fœdus quieuit, vel quiescere fecit super caput eius. De eodem Iacob sequitur.

26 *Agnouit eum in benedictionibus suis, & dedit illi hæreditatem, & diuisit ei partem in tribubus duodecim.*

AGNOVIT inquit, eum in benedictionibus suis, quia recepit eum ad hoc vt ad ipsum deuoluerentur benedictiones, & bonæ promissiones factæ Abrahæ & Isaac, vnde & dedit ei hæreditatem, illam scilicet quam Abrahæ & Isaac promiserat, dicens etiam ei, hæreditatem, illam scilicet dabo & semini tuo. Hanc dicitur hic ei dedisse, siue quòd promissione ei fuerit addicta, siue quòd postea ei dederit in semine eius: vnde sequitur. Et diuisit ei partem in tribubus duodecim, hoc est, partem illam & portionem terræ, quæ ei Dei dono addicta fuit, diuisit ei postea per ministerium scilicet Iosue, in tribubus duodecim. Etsi enim tribus Leui partem non acciperet, tamen in eius locum tribus Ioseph in duas partes diuisa est, nempe in tribum Ephraim & Manasse, vt sic integer consisteret numerus duodenarius.

27 *Et conseruauit illi homines misericordiæ, inuenientes gratiam in oculis omnis carnis.*

APVD Rabanum sic legitur: Et conseruauit illi misericordiam inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. At ex commentario magis videtur eum legisse, Conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam &c. Quomodo hunc locum legisse se declarat is qui lectionem illam epistolarem, quæ in ecclesiis iam passim legitur de confessore Episcopo, & incipit: Ecce sacerdos magnus, collegit ex hoc loco, ex singulis quæ hic patriarchis tribuuntur, quædam tribuens Confessori Episcopo. In ea enim epistola, postquam dictum est, placuit Deo: quòd hic Enoch tribuitur, & inuentus est iustus, quod hic de Noë dicitur, Non est inuentus similis illi qui conseruaret legem excelsi. Ideo iureiurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam quod desumptum est ex his quæ hic dicuntur de Abraham, benedictionem omnium gentium dedit illi, quod hic Isaaco tribuitur, deinde ex his quæ de Iacob hic, dicuntur, subiicitur. Et testamentum suum confirmauit super caput eius. Agnouit eum in benedictionibus suis, conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam coram oculis Domini. Et adiunguntur quædam ex his quæ capite sequenti tribuuntur Moysi & Aaron. Græca autem aliter habent hanc sententiam isto modo, Et eduxit ex ipso virum misericordiæ, inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. Quod de Moyse dictum esse patet ex Græcis, quæ subiungunt per accusatiuum, Dilectum à Deo & hominibus Moysen, vnde in editione Germanica ab hoc versu est principium sequentis capitis. Noster interpres aut legit per pluralem numerum, aut quod singulari numero dictum fuit, intellexit pluraliter accipiendum, ideoque vertit, conseruauit illi homines misericordiæ, & hoc est, viros pios & benignos, qui iuuandis aliis incumberent. Et possunt intelligi designari patriarchæ duodecim, qui propter Ioseph virũ piũ, grati fue-

fuerunt Pharaoni, omnibúsque Ægyptiis, Aut potius illi, de quibus mox subditur, Moyses, Aaron, & Phinees, & reliqui qui sequuntur: quos Deus cõseruauit ipsi Iacob, quia ad illius gloriam, semper ex ipsius semine aliquos superesse fecit, qui insigniter essent pij, & inuouandis aliis intenti, & ob id apud omnes homines valde chari & accepti, vt patet de Ioseph, Moyse, & aliis. De Moyse Exod. 11. enim dicitur, q fuerit vir magnus valde in terra Ægypti, coram seruis Pharaonis, & omni populo.

Caput XLV.

1 *Dilectus Deo & hominibus Moyses, cuius memoria in benedictione est.*

Hoc capite celebrantur Moyses, Aaron, & Phinees ab his quæ præclarè gesserunt, & quæ eis Dei beneficio singulari donata sunt. De Moyse ergo dicit, quòd dilectus fuerit & sit & Deo & hominib. propter præclaras scilicet eius virtutes, & potissimum ob insignem eius mansuetudinem, de qua dicitur, quòd Moyses erat vir mitissimus super omnes homines qui morabatur in terra. Mansuetudo enim valde hominem & Deo & hominibus commendat. Et quia sic dilectus fuit & est in hominibus Moyses eius memoria est in benedictione, hoc est, eum laude & bona imprecatione. Frequens enim est eius memoria, & cum fit eius memoria, laudibus ipse effertur, & bene omnes de eo loquuntur, atque fœlicia optant.

2 *Similem illum fecit in gloria sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum, & in verbis suis monstra placauit.*

Similem eum factum dicit in gloria sanctorum, quia similem & æqualem gloriam adeptus est gloriæ quam habuerunt sancti patriarchę. Magnificauit eum Dominus in timore inimicorum, quia magnus effectus est & celeber per timorem quem inimicis populi Dei incussit, vt Pharaoni, & omnibus Ægyptiis, Amalechitis, deinde regibus Amorrhæorum, & omnibus Cananæis. Non solum autem magnificauit Deus Moysen timore quem hostibus incussit per signa horrenda quæ edidit coram eis, sed etiam quia in verbis ipsius, hoc est, ad verba ipsius & per verba ipsius, placauit monstra, hoc est, cessare fecit prodigia illa horrenda, quæ in Ægypto ad iussum Moysis extiterunt. Nam, vt dicitur in Exo. c. 8. Clamauit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum quam cõdixerat Pharaoni: Fecitq; Dominus iuxta verbũ Moysi, & mortuæ sunt ranæ, &c. Similiter factum est in quibusdam plagis sequentibus. Pro monstra placauit, Græcis est, σημεῖα κατέπαυσε, hoc est, signa sedauit, vel cessare fecit. Quod verbum potius referendum est ad Deum quam ad Moyseo, vt eodem tenore tota decurrat oratio, quia reliqua verba ad Deum pertinent: tum quia id magis conuenit narrationi libri Exodi, vbi Dominus dicitur hæc fecisse iuxta verbum Moysi. Itaque quod noster vertit, in verbis suis, accipi debet positum pro in verbis ipsius sicut est Græcè, ἐν λόγοις αὐτοῦ.

3 *Glorificauit eum in conspectu regum & iussit illi coram populo suo, & ostendit illi gloriam suam.*

Qvia ad verba ipsius portenta excitata cessare fecit Deus, ideo gloriosum eum fecit in conspectu regum, Pharaonis scilicet & principum eius, & aliorum regum terræ, ad quos fama peruenit. Iussit etiam illi coram populo suo, quia mandata dedit illi audiente populo. Dicitur enim Exodi 19. capite quòd cum Moyses adduxisset populum ad montem Sinai, Moyses loquebatur, & Dominus respondebat ei. Hoc capite sequenti dicitur Deus sua voce Decalogum coram populo ædidisse. Græca tamen habent, ἐνετείλατο αὐτῷ πρὸς λαὸν αὐτοῦ, mandauit illi, vel mandata dedit ei, ad populum suum, iuxta illud, quod de aliis extra Decalogum mandatis sæpè dicitur in Exodo, & aliis locis: Hæc dices ad eos. Ostendit tem illi gloriam suam, quia & in datione legis illi simul cum populo ostendit magnificẽtiam suam: vnde dixit populus: Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatem & magnitudinem suam. Et alias sæpè dicitur in Exodo, Leuitico, & Numeris, quod apparuit Moysi & populo gloria Domini. Peculiariter verò ostendit Deus Moysi gloriam suam: quando, vt est Exod. 33. Moysi petenti vt Deus illi ostenderet gloriam suam, respondit Dominus: Ego ostendam tibi omne bonum, & iterum: Ecce, inquit, est locus apud me, & stabis supra petram: Cumque transibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transeam, tollamque manum meam, & videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. An autem postea vnquam Deus Moysi ostenderit gloriam vultus diuini eum videret sicuti est, quomodo eum vident sancti in cœlis, quemadmodum Moysi contigisse asserit Augustinus, non est præsentis loci discutere: cùm sufficiat intelligere Deum Moysi ostendisse suam gloriam, iuxta scripturas prius citatas.

4 *In fide & lenitate ipsius sanctum fecit illum, & elegit eum ex omni carne.*

In hac sententia respicitur ad ea quæ de Moyse dicuntur. Num. 12. Ibi enim duæ virtutes, fides & lenitas, hoc est, fidelitas & mansuetudo, illi tribuuntur, & in eo præclarè commendantur. Nam de eius lenitate & mansuetudine dicitur: Erat Moyses vir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Et mox de summa fidelitate dat illi Dominus testimonium, dicens, Moyses in omni domo mea fidelissimus est. Itaque fides hic ei tribuitur respectu Dei, lenitas erga proximos. Quod autem in his duabus virtutibus dicitur Deus illum fecisse sanctum, aut, vt est Græcis, sanctificasse illum, significat quòd Deus illum his virtutibus à se donatum, fecit per eas illum præ aliis eximiè sanctum: & quia sic per eas virtutes illum eximiè sanctum fecerat, ideo etiam vt sequitur elegit eum ex omni carne vel homine in ducem populi sui, & idoneum ministrum suum, Per eas enim virtutes, in quibus præ aliis emicuit, idoneus factus est, qui & peculiaris esset Dei minister, & populi dux atque actor, Ad hæc enim fidelitas erga Deum, & lenitas erga alios idoneum reddunt hominem.

5 *Audiuit enim eum & vocem ipsius, & induxit illum in nubem.*

Priorem partem sic habent Græca, ἠκούτισεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, hoc est, auditam fecit illi vocem suam. Atque eo modo legit Rabanus, sic

sicque habuit vnum eleganter scriptum exẽplar cui tamẽ altera lectio minori litera super scripta erat, quæ dicitur in annotationibus legi ex altera versione. Rabani ergo lectio merito hic præferẽda esset, vt quæ Græcæ lectioni consentiat, quáque significatur quod Deus effecit vt Moyses audiret vocẽ ipsius, nẽpe quia & vniuersaliter eum fecit cum populo audire in monte Sinai decalogum ipsius voce expressum, & quia peculiariter supra montem Deus cum illo locutus est, ore ad os cum illo colloquens, sicut solet homo loqui ad amicũ suum, quando, vt sequitur, induxit illũ in nubem, vt cum illo loqueretur, & traderet ei præcepta populo deferenda, vt mox sequitur. Si autem quis malit legere: Audiuit enim eũ & vocem ipsius. Aut sine, enim, Audiuit eum: vt quidã libri habent, verbum, audiuit, potius referendum est ad Deum, vt significetur Deũ audiuisse Moysen sibi loquentem, eiúsque orationem pro populo sæpè exaudiuisse, quã vt referatur ad Moysen & significetur Moysen audiuisse Deum sibi loquentem, vt quidam intelligunt. Nam reliqua omnia verba ad Deum referuntur.

6 *Et dedit illi coram præcepta, & legem vitæ, & disciplinæ.*
7 *Docere Iacob testamentum suum, & iudicia sua Israel.*

PERPERAM à plerisque legi: dedit illi cor ad præcepta: & legendũ esse, dedit ei coram præcepta: quomodo quædam scripta, & impressa iã habent, manifestè paret ex Græcis, quæ habent, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ κατὰ πρόσωπον ἐντολάς, Et dedit ei mãdata in facie, hoc est, coram. Itaque, coram, hic ponitur aduerbialiter pro, in præsentia, Et est sensus, quod cum Deus induxisset illum in nubem, tum dedit ei præcepta coram: quia & dedit ei decalogum descriptum in tabulis lapideis, & præterea coram & in pręsentia docuit eum iudicialia cæremonialia præcepta, quæ voluit vt doceret populum suum, dicens ad eum: Hæc dices ad eos. Hæc autem omnia præcepta exponens qualia sint, vocat ea legem vitæ & disciplinæ, hoc est, legem quæ præscribit quomodo viuendum sit, & docet veram scientiam, Pro, disciplinæ, enim Græcis est, ἐπιστήμης, hoc est, scientiæ. Eandem vocat testamentum, hoc est, pactum quod Deus iniit cũ populo suo: quia & Dei promissiones continet, & conditiones à populo seruandas, quas & iudicia Dei vocat: quia populo à Deo iustè præscripta & constituta.

8 *Excelsum fecit Aaron fratrem eius, & similem sibi de tribu Leui.*

POST Moysen prosequitur excellentiam quã diuino beneficio præ aliis in populo consecutus est Aaron frater illius, quem similem sibi, hoc est, Moysi dicit, tum ratione generationis, quia cum illo fuit ex eadem tribu, eisdẽmque parentibus, tum magis quia simili in Deum pietate præditus esset, ob quod illum Moysi coniunxit in ædendis miraculis, & eductione populi ex Ægypto. Quem quomodo excelsum Deus fecerit, explicat cum subdit.

9 *Statuit ei testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis.*

IN eo ergo Deus illum excelsum fecit, quod statuerit ei testamentum, hoc est, pactum æternum, nempe quod dederit ei non solum pro se, sed pro posteris etiam suis sacerdotium in gẽte sua obeundum. Quod æterno pacto dicitur ei Deus statuisse, tum quod à sua progenie Deus ius sacerdotij nunquam erat ablaturus, alteri traditurus, quamdiu duraret vetus illa cæremonialis institutio: tum quod cessantibus iam per Christum veteribus cæremoniis, & sacerdotio iam ad Christum & nouum populum Dei translato, in Christi sacerdotio perseuerat suo modo Aaronicum sacerdotium, quia hoc illius figura erat & exemplar: vnde per illud non penitus tollitur & euacuatur, sicut sacerdotium idololatrarum, sed perficitur & constabilitur: quia in illo præstatur quod Aaronicum figurabat. Sicut & Dauidi æternum pro se & sua posteritate regnum promisit Deus: quia regnum super suum populum nunquam ablaturus erat ab eius posteritate & alteri traditurus: quod etsi secundum externam & carnalem politiam defecerit, tamen in Christo Dauidis filio continuatur spiritualiter. Sicque perficitur, dum quod illo regno adumbrabatur, adimpletur.

10 *Et beatificauit illum in gloria, & circumcinxit Zona gloriæ.*

PRo, gloria: non est Græcis, δόξα sicut in sequenti membro, sed εὐκοσμίᾳ, qua dictione in genere omnium ornatum sacerdotalem complexus est, qui Aaronem gloriosum reddidit. Sic & in sequenti membro Græcis non est dictio quæ zonam significat; sed περιστολήν: quæ dictio in genere quemuis habitum quo induitur significat. Postquam enim dixit Aaroni datum gentis sacerdotium, extollit illud, primum à glorioso vestitu qui illi proprius erat: deinde verò à sacrificiis, & authoritate, atque priuilegiis ei concessis. Et de vestitus quidem ornatu prius in genere loquitur, deinde per partes prosequitur: eã breuiter complexus quæ latius scribuntur Exodi 28. Et est notandum in Græcis non esse cum coniunctione: Et beatificauit: sed tantum, beatificauit, sicut & in principio versus sequentis. In Græcis enim hic, vt & alibi ferè, sententiæ eleganter duobus membris absoluuntur, ideóque & nos à superiori sententia illam partem, & beatificauit separauimus: quia ad intellectum non parum facit obseruatus ordo. Est ergo sensus, quod Deus ipsum Aaron beatum fecit, & felicem præ aliis: per gloriosum illum ornatum quo illum induit & circumcinxit. Vt autem dictionem generalem, περιστολήν, interpres vetterit speciali nomine, zona, videtur eum mouisse verbum περιέζωσεν, circumcinxit. At ζώννυμι Græcis, sicut & cingo Latinis: non tantum significat cingulo stringere, sed & circundare & induere, vt ibi Dominus regnauit, decorem indutus est: indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se. *Psal. 92.* Porrò per zonam gloriæ, hoc est, gloriam, intelligi potest baltheus ille summi sacerdotis, de quo Exodi 28. & 39. qui scilicet adhærebat ipsi superhumerali, & ex eadem materia contextus erat: aut etiam baltheus ille: qui erat summo sacerdoti communis cum aliis inferioribus sacerdotibus, quo tunica interior constringebatur, & contextus erat ex hysso retorta, hyacintho, purpura, & cocco, vt patet ex prædictis locis, cum baltheus ille qui adhærebat superhumerali præter quatuor illa contextus etiam esset ex auro, eadem scilicet materia cum humerali & rationali. Quidam libri habent: zona iustitiæ. Sic enim legunt Rabanus & Dionysius, &

sic habebant quædam scripta. At rectius alij legunt, gloriæ, cùm Græcis sit δόξης. Vt autem aliqui substituerent, iustitiæ, pro, gloriæ, monuisse eos videtur: quia præcedit, gloria, & in sequenti sententia sequitur, gloriæ. Item quia de Christo dicitur apud Isaiam c.11. Et erit iustitia singulum lumborum eius.

11 Et induit eum stolam gloriæ, & coronauit eũ in vasis virtutis.

PRo, stolam gloriæ Græcis est, συντέλειαν καυχήματος, hoc est, perfectionem gloriationis, quo significatur Deum induisse eum profectum decorem: proinde apud nos hoc loco nomine stolæ, non debet intelligi certa aliqua vestis, sed potius vniuersus ille vestitus, quo Aarō gloriosè ornatus fuit: qui etiá in genere comprehenditur, cùm subditur: Et coronauit eum, hoc est, ornauit eũ, atq; circundedit in vasis virtutis. Vbi nomine vasorum, phrasi Hebraica, de qua etiam supra, significatur totus ille apparatus sacerdotalis, qui variis constabat partibus. Quem vocat vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. (Græcè enim est, ἰσχύος) quia eo apparatu egregiè instructus fuit pontifex, ita vt per eum multum esset reuerendus omnibus, declarabátque summã eius authoritatem & potestatem. Hunc apparatũ in genere propositum per partes deinde explicat, cùm subdit.

12 Circumpedes & femoralia & humerale posuit ei, & cinxit eũ tintinnabulis aureis plurimis in gyro
13 Dare sonitum in incessu suo, auditum facere sonitum in templo, in memoriam gentis suæ.

GRÆCA non habent: posuit ei, sed repetendum est verbum: induit, hic & in sequentibus, Interpres non malè ad dilucidationẽ sensus addidit, posuit ei, vel, vt quidam libri habent imposuit ei. Cæterum pro eo quod vertit, circumpedes: (vel, vt multi libri habent, circumpediles) & femoralia: Græca habent, περισκελῆ καὶ ποδήρη. Harũ dictionũ prior, περισκελῆ, femoralia significat, vt patet ex Exodi 28. vbi eadẽ dictio habetur apud Septuaginta & vertitur feminalia vel femoralia. Secunda dictio ποδήρη, vestem talarem significat, qua dictione Septuaginta significant in Exodo eam vestem quæ: Hebraicè dicitur מעיל Meil, quam D. Hieronymus vertit, tunicam superhumeralis, eã scilicet quæ erat proximè sub ipso, superhumerali, & erat tota hyacinthina, ad pedes vsque propendens: vnde eã vocarunt, ποδήρη, hoc est, vestem ad talos & pedes demissam. Hanc ergo oportet intelligere hic ab interprete significatam per circumpedes aut circumpediles, non autem, vt ferè intelligunt nostri, sandalia: de quibus nulla (cum vestes Aaronis describuntur in Exodo) fit mentio. Melius ergo quam Lyranus & Dionysius, intelligit Rabanus per circumpedes, strictam illam vestem lineam, & velut camisiam, quæ erat pōtifici cum aliis sacerdotibus communis, quæ & ipsa ad talos vsque protendebat: vnde etiam illam D. Hieronymus in epist. ad Fabiolã, agens de vestibus sacerdotalibus, vocat ποδήρη, cùm Septuaginta hanc vocent, χιτῶνα tunicam: illam verò aliam hyacinthinam, quæ propria erat Pontifici, vocant ποδήρη, poderẽ, quam hic commodè intelligimus significatam per circũpedes: quia pedes circũcingebat: ita vt inuerso ordine dictio, femoralia, quæ apud nos secundo loco ponitur, respondeat dictioni περισκελῆ, quæ Græcis primo loco ponitur: dictio verò, circumpedes, respondeat dictioni Græcæ ποδήρη. Nam si quis putet dictionem, circumpedes, respondere dictioni περισκελῆ, propter propositionem περί, idem erunt, circumpedes, & femoralia. Posset quis per circumpedes aut circumpediles, quia pluralis est numerus, intelligere ambas illas talares vestes, de quibus dictum est, alteram lineam communem, alteram hyacinthinam summo sacerdoti propriá, quamuis Græcè singulari numero dicatur, poderem. Est autem dictio, circumpedes, etiam prophanis scriptoribus, ipsique Ciceroni vsitata: sed in alio significato quam hic habet, nempe vt significet eos qui dicuntur, A pedibus. Tertium autem vestimenti sacerdotalis genus vocat humerale, vel superhumerale, pro quo Græcis est, ἐπωμίδα, quæ dictio significat chlamydem, vestémque breuiorem quæ humeris inicitur, dicitúrque Hebræis אפוד Ephod. Hæc autem vestis vt solis conueniebat summis sacerdotibus, ad renes vsque tantum protendebatur, contexta ex auro ac quatuor coloribus: hyacintho, bysso, cocco, & purpura: Auri enim lamina, id est: bracteæ, mira tenuitate reddebantur, ex quibus secta fila torquebantur, cum subtegmine trium colorum hyacinthi, cocci, purpuræ, & cum stamine byssino, sicque efficiebatur palliolum miræ pulchritudinis, perstringens fulgore oculos, in modo, inquit Hieronymus, caracallarum, sed absque cucullis. In huius vestis medio ante pectus erat apertura magnitudinis palmi per quadrum, quæ replebatur per aliud paruum vestimentum quod rationale dicitur, de quo mox postea. Plura de humerali licet legere in Exodo. Porrò ei tunicæ hyacinthinæ, de qua dictum est, quæ proxime erat sub superhumerali, additus erat singularis ornatus in extrema eius parte ad pedes: qui constabat ex appendentibus septuaginta duobus tintinnabulis aureis, & totidem malis punicis contextis ex subtegmine cocci, purpuræ, hyacinthi, & stamine byssino, sicut & zona omnibus sacerdotibus cõmunis. Inter duo tintinnabula vnum erat malum punicum: & inter duo mala: vnum tintinnabulum. De hoc ergo ornatu sic dicitur: Et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro. Numerum tintinnabulorum non exprimit scriptura, sed eum exprimit diuus Hieronymus. Vsus horum exprimitur & in Exodo & hic, nempe vt summus sacerdos in incessu suo, scilicet cum vel ingrederetur, vel egrederetur: daret sonitum: sicque audiretur à populo sonitus in templo, idque in memoriam filiis gentis suæ, hoc est, vt populus moneretur reuerentiæ summo sacerdoti ministro Dei: & multo magis ipsi Deo tempore sacrificij exhibendæ. Sic enim potius simpliciter intelligendum videtur, quam: quomodo quidam intelligũt: populum illo sonitu admonitum: vt memores essent legem olim datam in sono tubæ clangentis. Non enim memoria tantũ dicitur respectu præteritorum, sed etiam respectu præsentium: ad quæ facienda vel cogitanda monetur. Dicit autem author: In templo: respiciens ad sua tempora quibus iam templum erat extructum.

14 Stolam sanctam auro, & hyacintho, & purpura opus textile viri sapientis iudicio & veritate præditi

15 Torto

15 *Torto cocco opus artificis, gemmis pretiosis figuratis in ligatura auri, & opere lapidarij sculptis, in memoriam secundum numerum tribuum Israel.*

QVAMVIS Græca habeant datiuum, στολῇ ἁγίᾳ, legendum tamen est apud nos potius per accusatiuum, vt multi libri habent, stolam sanctam, quam per ablatiuum, stola sancta, tum quia repeti debet, posuit ei, tum quia sequitur: opus textile: quod appositiuè iungi debet cum, stolam sanctam. Per stolam autem sanctam videtur hic significari aut totum ipsum superhumerale cum ipso rationali, aut peculiariter ipsum rationale: quãuis ex vsu Latinorum nomen stolæ significet vestem ad talos vsque demissam, & maximè muliebrem: propriè tamen Græcis secũdum suam ethymologiam significat omne indumenti genus, vt patet Exodi 28. inter στολὰς, sacerdotales, computatur primum, περιστήθιον, hoc est, pectorale & rationale. Pro hoc nomen stolæ isto loco accipiendum omnino videtur ex his quæ sequuntur, quia illa conueniunt illi sacerdotali indumento, quod pectorale vel rationale dicitur. Illud peculiariter dicitur stola sancta, quia etsi aliis minus esset, erat tamen aliis sacratius. Pannus enim erat breuius ex auro: & quatuor illis coloribus contextus, ex quibus & super humerale, habens magnitudinem palmi par quadrum, & duplex, ne facilè rumperetur, qui aptissimè per circulos aureos & vitas hyacinthinas coniungebatur humerali: implens aperturam illam ante pectus relictam. Dicitur Hebræis חשן Chosen: quæ dictio cum non satis sciatur quid significet, vertitur ferè pectorale, Septuaginta verterunt, λογεῖον, quod secutus Diuus Hieronymus vertit, rationale, ita vt ipso nomine satis indicetur mysticum aliquid hic significari. De hoc ergo hic dicitur, quod Deus posuit Aaroni, eúmque induit stolã auream, quæ erat opus textile ex auro & hyacintho & purpura. Pro eo autem quod nos legimus fuisse opus illud, opus viri sapientis, iudicio & veritate prædíti: Græca alium habent sensum, quem interpres non est assecutus. Habent enim, λογεῖον κρίσεως, δήλοις ἀληθείας, hoc est, rationale iudicij, signis veritatis. Quibus verbis exprimitur, de qua stola sancta prius locutus sit, ea scilicet quæ dicitur, rationale iudicij. Additur, signis veritatis: quia in Exodo c. 28. dicitur: Pones autem in rationali iudicij, doctrinam & veritatem, pro quo Hebræis est, אורים Vrim, & תמים Thumim, Græcis autem, τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν, hoc est, manifestationem & veritatem. Quæ duo quid fuerint nemo satis cognouit, nisi quod satis constat sacerdotem, eum Dominum consuleret indutus isto pectorali vel rationali iudicij, quibusdam indiciis intellexisse Dei voluntatem super ea re de qua interrogabatur. Vnde hic dicitur in pectorali illo fuisse signa veritatis: Noster vertit: Viri sapientis, iudicio & veritate prædíti: significans Beseleel, de quo dicitur in Exodo c. 31. & 35. quod Deus eum impleuit spiritu suo, sapientia, & intelligentia, & prudentia in omni opere, &c. De eadem stola sancta dicitur consequenter quod fuerit opus artificis: constans ex torto cocco, hoc est, ex tortis filiis coccineis, quæ simul cum aureis filis hyacinthinis & purpureis intexebantur stamini byssino. Item quod constabat gemmis pretiosis auro illigatis atque inclusis, & figuratis, hoc est, opere lapidarij sculptis: quia in ipso rationali intexti erant 12. lapides magni pretij per quatuor ordines, ita vt in singulis ordinibus terni lapides collocarentur: in quibus insculpta erant nomina 12. filiorum Iacob, in singulis scilicet vnum, secundum ordinem natiuitatis eorum. Idque dicitur factum in memoriam, vel vt est Græcis, εἰς μνημόσυνον, hoc est, in memoriale: quia dicitur in Exod. 28. Portabit Aaron nomina filiorum Israël in rationali iudicij super pectus suum quãdo ingredietur sanctuarium, memoriale coram Domino in æternum. Per hoc enim & sacerdos admonebatur, quod filios Israël pro officio suo debuit Domino commendare, illorúmque semper esse memor, & Deus item velut monebatur: iuata promissiones suas memor esse filiorum Israël. Subiicit & de alio Pontifici proprio ornamento, cum dicit.

16 *Coronam auream super mitram eius, expressam signo sanctitatis.*

17 *Gloriam honoris, & opus virtutis, desideria oculorum ornata.*

REPETENDVM est verbum, imposuit, vel induit, proinde per accusatiuum legendum est, coronam auream, sicut etiam Græca habent, & scripta quædam Latina emendatiora: corona autem hæc aurea, est lamina illa aurea quæ fronti Pontificis imponebatur, & Exod. 28. vocatur, זהב ציץ Tsits zahab, hoc est, lamina aurea: cap. verò sequenti vocatur, etiam, נזר הקדש Nezer haccodesch, hoc est: diadema vel corona sanctitatis. Erat enim velut semicirculus ab aure vsque ad aurem supra frontem protensus, quæ à parte posteriori vita hyacinthina pileo capitis alligabatur. Porro mitram, supra quam hic dicitur impositam coronam hanc auream, Diuus Hieronymus existimat fuisse pileolum commune omnibus sacerdotibus, quod dicit fuisse rotundum, quale, inquit, pictum in Vlysse conspicimus, esséque quasi spheram mediam diuisam, cuius vna pars capiti imponitur. Verum si diligenter legantur Hebræa & Græca Exod. 28. & 29. deprehendetur semper alio nomine vocari tegmen illud capitis, cui iubetur in summo sacerdote imponi lamina aurea. Hebræis enim dicitur מצנפת Mistnephet, quod Septuaginta verterunt, μίτραν, mitram. Et tegmen illud quod sacerdotibus commune erat dicitur, מגבעות Migbaoth, quod Septuaginta verterunt, κιδάρεις. Omnino ergo videtur: quemadmodum & Iosephus apertè testatur summum sacerdotem præter pileum illi cum aliis sacerdotibus cõmunem, habuisse etiam alium acuminatum, quem quidã insulam vocant: cui lamina illa aurea affigebatur, quam etiam Iosephus coronam auream vocat, sed quam dicit triplici ordine circundatam, cuius scriptura non meminit. Sic enim habet lib. Antiquitat. 3. c. 8. Porro pileo: quali cæteri sacerdotes vtebantur: super quẽ extabat alius cõsutilis ex hyacintho variatus: hunc aurea corona triplici ordine circundabat, &c. Pro, mitra, tamen hic Græcis est, κίδαριν, nomen scilicet quod in Exodo Septuaginta tribuunt pileo sacerdotibus communi. Quod sequitur: expressam signo sanctitatis: Gręcè sic habetur, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγιάσματος, quod desumptum est ex Exodo 28. vbi Septuaginta verterunt, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγίασμα κυρίου. Pro que nos legimus, sculpes opere celatoris, Sanctum Domino. Hebræa verò habent, Sanctitas Domino. Quod du-

pliciter intelligitur, videlicet aut quod in lamina illa aurea sculpta fuerint illa verba, יהוה קדש Codesch Ladonai hoc est, sanctitas Domino, vt significetur quod soli Domino competit sanctitas, quódque ipse solus sanctus sit: iuxta canticum Seraphin: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth. Iuxta quem intellectum eum in nostra lectione dicitur: Sanctum Domino: dictio, Sanctum, Substantiuè accipi debet pro, Sanctitas, Aut quod in lamina illa aurea tantum sculptum fuerit sanctissimum nomen Domini tetragrammaton, quod Iudæis ineffabile erat, vt illud dicatur sanctitas Domino, vt habent Hebræa, aut sanctum Domino, vt nos legimus, aut sanctificatio Domini, vt verterunt Septuaginta: quia illud nomen sanctum erat Deo, & sanctissimum haberi voluit. Sic intellexit Diuus Hieronymus scribens loco supradicto, in lamina illa scriptum fuisse nomen Dei Hebraicis quatuor literis, י Iod: ה He, ו Vau, He, ה quod apud Iudæos ineffabile nuncupatur. Sic & Iosephus dicens coronam auream sacris characteribus nomen Dei incisum habuisse. Et in libro Sapientiæ cap. 18. dicitur, quod magnificentia Dei scripta fuit in diademate capitis. Cum ergo hic dicitur, coronam auream fuisse expressam signo sanctitatis, significatur exsculptam eam fuisse instar sigilli signo sanctitatis, hoc est, sculptam in ea fuisse velut in sigillo signum sanctitatis, hoc est, nomen Dei sanctissimum quo eius sanctitas significatur, quia illud nomen essentiam significat: proinde insinuat Deum sic per sese esse vt fons sit & origo omnium essentiarum. Porro quo sequens versus bene intelligatur & legatur: notandum primo Græcis non esse coniunctionem: Et gloria vel gloriam. Atque ea coniunctio etiam non est in multis scriptis emendatioribus, nec apud Dionysium: qui nomen: gloria, appositiuè coniungit cum corona aurea. An autem legendum sit per nominatiuum, gloria, an per accusatiuum, gloriam, cùm vtrumque in nostris scriptis reperiatur, ex Græcis non satis constat, quia dictio, καύχημα, potest esse vtriusque casus: Sanè si ad coronam referendum sit: sicut per accusatiuum legendum est: Coronam auream sic & per accusatiuum legendum est, gloriam honoris, vt significetur ipsam coronam fuisse summo Pontifici gloriam honoris, hoc est, ornamentum honorificum, vel, vt est Græcis gloriationem honoris, hoc est, per quam gloriari potuit de singulari honore: eandem etiam coronam fuisse opus virtutis, hoc est, opus declarans, æstimiam eius authoritatem & eminentiam. Verum quibusdam videtur hic versus non pertinere tantum ad explicandam dignitatem ipsius coronæ, sed potius referendus ad totum illum ornatum sacerdotalem, de quo iam per partes dictum est: quia pro, opus virtutis: quædam Græca habent: ἔργα ἰσχύος, opera fortitudinis, & sequitur: desideria oculorum ornata. Itaque intelligunt, omnia illa quæ dicta sunt de vestitu sacerdotali esse gloriam honoris, & opera sacerdotis æstimiam authoritatem declarantia. Iuxta quem sensum perinde est siue legatur per nominatiuum, gloria, vt subaudiatur: Hæc omnia sunt gloria honoris & opera virtutis, oculisque spectantium grata & desiderabilia: siue per accusatiuum, vt repetatur verbum, induit, aut verbum, imposuit. Legendum autem esse, Desideria oculorum ornata: vt multa scripta habent, & non vt quidam libri corruptè habent, desiderio, Græca demonstrant, quæ habent, ἐπιθυμήματα, desideria. Et est sensus: quod ipsa corona, & omnia quæ de vestitu sacerdotali dicta sunt, fuerint desiderabilia oculis hominum, & ornata valde. Quo satis innuitur cur huiusmodi ornatum & splendorem Deus in sacerdote esse voluerit nempe quia talis hominum oculis gratus est inducetur eos ad reuerentiam sacerdoti & cultui diuino exhibendam. Nec tamen hæc sola causa, fuit institutà à Deo huius ornatus, sed etiam ob occultam quarundam rerum significationem, quemadmodum etiam ante Christum Iudæi intellexerunt. Nam Sapientiæ. 18. dicitur: In veste poderis quam habebat, totus erat orbis terrarum. Itaque & Iosephus explicat quomodo vestitus summi Sacerdotis significauerit totum orbem, vt videre licet lib. 3. Antiquitat. cap. 8. iuxta nouam versionem. Apud nos verò Christianos totus hic sacerdotalis apparatus non tantum ad significationem orbis terrarum est referendus, sed etiam & magis ad Christum verè summum sacerdotem: qui finis est teste Paulo totius legis vt intelligamus in eo apparatu significatam perfectionem omnium virtutum quæ in Christo conuenerunt, ob quam Deo patri merito gratissimus est, & nobis reuerendus: significatum item quales virtutes ad ipsius imitationem esse debeant in eis qui vacarij eius essent futuri in nouo populo sacerdotes atque Pontifices: quemadmodum prolixè ea de re patres quidam scripserunt, vt Rabanus & Beda, & paucis pulchrè complexus est D. Thomas in prima secundæ artic. 5. ad 9. Huic autem sacerdotali apparatui tantum tribuit etiam ipse Deus, vt prædicto libri Sapientiæ loco dicatur: His autem cessit qui exterminabat, & hæc extimuit. Quod non sic est intelligendum, quasi vestitus ille per se aliquam habuerit efficaciam, sed quod Deus cessare fecerit plagam sæuientem propter orationem sacerdotis tali habitu ornatis vt à se institutum fuit: propter Christum item, qui in sacerdote sic vestito figurabatur. De hoc vestitu adhuc sequitur.

18 *Sic pulchra ante ipsum non fuerunt talia vsque ad originem.*

19 *Non est indutus illa alienigena aliquis, sed tantum filij ipsius soli, & nepotes eius per omne tempus.*

IN commendationem Aaronis dicitur, quod nec ante ipsum fuerint tam pulchræ vestes vsque ad originem mundi, nec post ipsum quisquam alienigena, hoc est, ex alio genere vel tribu vatus illas induit vnquam, sed tantum filij eius & nepotes: idque in omne tempus quamdiu legis Mosaicæ ritus perstitit. Qua in re significatum est mysticè vnum tantum esse, nempe Christum, in quem verè competit omnis perfectionis & elegantiæ plenitudo, quique verè solus sit summus Sacerdos. Demonstratum item quam conueniat in nouo populo, vnū esse in terris, qui toti præsit ecclesiæ, solusq; sit sub Christo vicarius eius Pontifex. Pro: vsque ad originem: quidam legunt, vsque ad orientem. Græcis est, ἕως αἰῶνος, vsque in sæculum, hoc est: à sæculo & ab origine mundi: proinde melius legitur, vsque ad originem: hoc est, etiamsi recurratur ad originem mundi. Quamuis similiter etiam intelligi possit, vsque ad orientem mundum.

20 *Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie.*

PERINDA est siue legatur, consummata, siue consumpta, cùm idem significetur. Postquam ergo de Aaronis vestitu dixit, incipit & dicere de eius sacerdotali officio De quo illud primū commemorat, quod quemadmodū illius vestitus perpetuis temporibus ad filios eius pertinebat: ita etiam sacrificia illius perpetua erant, & quotidie bis igne penitus absumebantur. Loquitur enim de sacrificiis illis quæ quotidie fiebant ex duobus agnis: quorum alterum mane in holocaustum offerebatur, alterum vesperi: vnde Græca hic habēt, quotidie bis. Quæ tamen sacrificia non erant propria ipsi Aaroni & summo Pōtifici, sed etiam per minores sacerdotes offerebantur, vnde quædam Græca hic habent: Sacrificia illorum, vt ad Aaron & filios eius referatur, de quibus dicitur in versu præcedente. Ideo autem de his sacrificiis hic peculiariter fit mentio, quia hæc perpetuò in altari ardebāt, & per hæc ignis in altari semper erat: quibus & quod de aliis sacrificiis combutebatur imponebatur, vt patet Leuit. 6. vbi dicitur. Hæc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsque mane: Ignis in altari semper ardebit, quem nutriat sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto, desuper adolebit adipes pacificorum, &c.

21 *Compleuit Moyses manus eius, & vnxit illum oleo sancto.*

COMPLERE vel implere manum alicuius, Phrasi Hebraica significat in scripturis illos sacris imbuere & initiare: vnde sæpè vertit Diuus Hieronymus, consecrare manus, quandoque tamen vertit, implere manum, vt bis Iudi. 17. Quidam hanc phrasim explicare volentes, putant subaudiendum, oblationibus, vt sit, implere manum oblationibus. At magis dicendum verbum, complere vel implere, accipi pro perficere: quia dicto Hebraica etiam perficere significat. Itaq; implere manus alicuius, est eas perficere, eisq; ius dare, & potestatem offerendi Domino sacrificia. Sic enim perficiuntur manus quod non est aliud quam, vt bene vertit Hieronym. consecrare eas. Vnde & Exodi 32. vbi nos legimus dictum Leuitis, Consecrastis manus vestras hodie Domino: Hebræis est verbum quod implere significat. Vbi tamen non est locus intelligendi, Impleuistis oblationibus manus vestras hodie Domino, sed potius: Perfecistis manus vestras hodie Domino, hoc est, consecrastis eas, obtinuistisq; eis ius sacerdotale & oblationū. Quomodo autē Moyses Aaronem consecrauerit, ostenditur cum subiungitur, & vnxit illum oleo sancto. Erat autem singularis quædam vnctio propria Aaroni & summo sacerdoti, nempe qua oleum vnctionis fundebatur super caput eius. Nam dicitur Exod. 29. Oleum vnctionis fundes super caput eius, atque hoc ritu consecrabitur. Et Leuitici 8. dicitur quod Moyses fundens oleum super caput Aaronis vnxit eum, & consecrauit. De reliquis verò sacerdotibus filiis Aaron dicitur eodem capite, quod assumens vnguentum vel oleum & sanguinē qui erat super altare, aspersit super Aaron & vestimenta eius, & super filios
Psal. 132. eorum ac vestes eorum. Vnde in Psalmis dicitur peculiariter de Aaron: Sicut vnguentum & in capite quod descendit in barba, barbam Aaron. O-

leum autem sacrum dicitur, cuius confectio diuinitus præscripta est, vt scribitur Exodi 30. ex oleo oliuatum & quatuor odoriferorum aromatū speciebus, quo nemo vti potuit, & solū consecrationi sacrorum vasorum & sacerdotum deputatum fuit.

22 *Factum est illi in testamentum æternum, & semini eius sicut dies cæli.*

23 *Fungi sacerdotio & habere laudem, & glorificare populum suum in nomine suo.*

ORDO est iste: Ipsum fungi sacerdotio, factum est illi in testamētum, hoc est, pactum æternum, & in dispositionē per omne tempus duraturam, & posteritati quoque eius factum est sicut dies cœli, hoc est, vt tamdiu ei duraret quamuis durant dies cœli, quomodo & in Psal. 88. dicitur de Dauide & eius posteritate: Ponam in sæculum sæculi semen eius, & thronum eius sicut dies cœli. Porrò pro: fungi sacerdotio & habere laudem: Græcis est, Ministrare ei simul & sacrificare, & benedicere populum in nomine eius, nempe Dei. Proinde nostram literam sic conuenit intelligere: Fungi sacerdotio, & habere potestatē omnium nomine laudandi Deum solenniter, & glorificare, hoc est, benedicere, ac bona imprecari populo Dei in nomine ipsius, quemadmodum præscribitur Num. 6.

24 *Ipsum elegit ex omni viuente offerre sacrificium Deo, incensum & bonum odorem, in memoriam placare pro populo suo.*

EXAGGERAT Dei beneficium Aaroni præstitum, quod ad sacrificandum ipse præ & ex aliis omnibus tunc viuentibus à Deo electus sit, Deo scilicet ipsum sua gratia præueniente & indicat duplex oblationis genus quod ei concreditum erat, alterum quod offerendum erat ante fores tabernaculi super altare æneum, quod à præcipuis hostiis quæ ineo offerebantur, dicitur altare holocaustorum. Ideo enim dicit offerre sacrificiū Domino, vbi pro, sacrificium, est Græcis, κάρπωσιν, quo nomine Septuaginta sæpè vocant, holocausta. Alterum erat oblationum genus, quod fiebat intra tabernaculi priorem partem super altare aureum, quod thymiamatis dicitur, quia super illud singulis diebus, mane & vesperi thymiama adolebatur, confectum ex quatuor aromatibus, vt scribitur Exodi 30. Ideo ergo additur, incensum & bonum odorem. Hunc autem dicit illum Deo obtulisse in memoriam, hoc est, vt Deus sui populi memor esset in bonum, placare pro populo suo, hoc est, ad hoc vt Deum placatū redderet & propitium populo suo. Non quod suauitas odoris per se quicquam faceret ad placandum Deum, velut odoris suauitate illectum, sed quod illa fieret ex obedientia legis prescribentis, & significaret orationis & deuotionis sacerdotalis atq; populi gratiam & efficaciam apud Deum: ita vt signo tribuatur quod signato propriè conuenit.

25 *Dedit illi in præceptis suis potestatem, in testamentis iudiciorum.*

22 *Docere Iacob testimonia, & lege sua lucem dare Israel.*

MELIVS omittitur coniunctio, &, quæ in quibusdā libris inuenitur: Et dedit illi: quia sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Aliud enim hic sacerdotale exprimitur officium, docendi scilicet populū legē Dei. Non est autem

intelligendum quod dicitur : dedit illi in præceptis suis potestatem, quasi Aaroni data sit potestas dispensandi in præceptis legis, eáque mutandi, sed quod ei data sit authoritas legem docendi, interpretandi, & in dubiis diffiniendi, ita vt hæc pertineant ad eum ex ipsius officio : vnde & interpretando quod dixit, potestatem, subiicit: Docere Iacob : hoc est, vt doceret Iacob præcepta quibus Deus testatus est populo suo voluntatem suam & in lege sua dare Israëli lucem, hoc est, illuminare illum, docendo scilicet illum legem Dei: & eam in dubiis & perplexis interpretando. Hinc dicit Malach. c. 2. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia Angelus Domini exercituum est. Et in Deut. c. 12. dicitur : Si difficile atque ambiguum apud te iudicium esse perspexeris, venies ad sacerdotes Leuitici generis, & ad iudicem qui fuerit illo tempore, & quæres ab eis: qui indicabunt tibi iudicij veritatem.

27 *Quia contra eum steterunt alieni, & propter mundiam circundederunt illum in deserto.*
28 *Homines qui erant tum Dathan & Abyron, & congregatio Chore in iracundia.*
29 *Vidit Dominus Deus, & non placuit illi, & consumpti sunt in impetu iracundiæ.*
30 *Fecit illis monstra, & consumpsit illos in flamma ignis.*

Coniunctio, quia: iam non legitur in Græcis, sed absolutè narratur historia. In nostra lectione conuenit sententiam intelligere suspensam vsque ad illum, Vidit Dominus Deus, vt ibi sententia absoluatur. Post commemoratam singularem eminentiam Aaroni à Deo collatam, subiungit & historiam de seditiosis contra Aaronem concitatis ex inuidia, quæ ferè sequi solet aliorum præcellentiam & honorem: quorum tamen seditionem ira Deus vltus est, vt demonstrauerit eam summè sibi displicere, sicque Aaronis dignitatem non solum tutatus est, sed eandem etiam magis illustrauit & auxit, vt scribitur Numeri 16. & 17. Porro seditio, quæ hic attingitur, sicut non solum contra Aaronem, sed etiam contra Moysen mota fuit : ita ab hominibus diuersarum tribuum, similiter tamen superbi & inuidiæ spiritu, excitata est. Ea enim facta est partim à Core, qui erat de tribu Leui, cum sibi adhærentibus: partim à Dathan & Abyron & Hon, qui de tribu Ruben erant, quorum ille indignabatur sacerdotium soli Aaroni & filiis eius attributum, volens illud etiam sibi suísque vendicare, tanquam etiam ex tribu Leui existentibus: hi verò indignabantur Moysen & Aaron principatum in populo obtinere volentes eum deberi tribui Ruben tanquam primogenito Iacob. Seditio tamen hæc describitur tanquam côtra Aaronem solum exorta, quòd à Core hæc seditio maximè principium sumpserit, quòdque excitata sit postquam Aaron à Moyse in sublimem suum gradum côstitutus fuit. Horum seditionem Deus ostendit sibi admodum displicere, dum illos non communi aliqua vindicta, sed noua & prius inaudita subitò perdidit: Dathan quidem & Abyron cum ipsorum familiis aperta terra viuos demergês in infernum, Core verò cum suis igne cœlesti consumens, ideóque hic dicitur quod Deus fecerit eis monstra, hoc est, fecit in eis admiranda, insolita, & inaudita. Quod autem additur: & consumpsit illos in flamma ignis: non exprimit totam illatam vindictam, sed tantum præcipuam, & eam quæ ipsum Core seditionis authorem simul cum ducentis quinquaginta viris inuoluit, vt scribitur Numer. 16.

31 *Et addidit Aaron gloriam, & dedit illi hæreditatem, & primitias frugum terræ diuisit illi.*

Commemorat quæ post mirabilem illam vltionem Dei beneficio accesserint Aaroni, dicens : & addidit Deum Aaroni gloriam, hoc est, cùm eam illi conarentur auferre, sibique vendicare, contra Deus illi addidit gloriam, tum quia vltione illa mirabili, & item subsecuto miraculo florentis virgæ, de qua Numer. 17. Deus illi sacerdotalem dignitatem confirmauit, tum quia mox etiam adiecit ei ad illius gloriam, ea quæ describuntur sequenti capite. Numer. 18. quæ & hic breuiter attingunt, cùm dicitur, & dedit ei hæreditatem, hoc est, singularem possessionem ei dono attribuit. In primis enim dedit ei omnes Leuitas vt ministrarent ei in officio sacerdotali, vt patet illo loco, vbi inter cætera dicitur sacerdotibus : Ego dedi vobis fratres vestros Leuitas de medio filiorum Israël. Dedit deinde ei omnes primitias frugum terræ, & primogenita, tam in hominibus quam in pecoribus, vt eodem loco dicitur, vnde & hic dicitur, & primitias frugum terræ diuisit ei: pro sua scilicet portione quam haberet inter filios Israël. De qua portione etiam sequitur.

32 *Panem ipsius in primis parauit in satietate Nam & sacrificia Domini edent, quæ dedit illi & semini eius.*

Parauit, inquit, & prouidit ei panem, hoc est, cibum, in primis, hoc est, in omnibus primitiis terræ nascentium, idque in satietate, hoc est, abundè & copiosè. Nam & præter primitias dixit eis vt ederent sacrificia quæ Domino offeruntur : in quibus omnibus præter holocausta suam partem habebant, & aliquando ex integro eorum erant præter ea quæ adolenda erant, vt sacrificia ea quæ pro peccato erant. Tria ergo hic indicantur quæ augent Dei beneficium quo prouidet sacerdotibus de cibo, nempe quod is paratus est eis ex primitiis quæ sunt optimi fructus terræ, deinde quòd in abundantia eis sit paratus, postremum quod in sacrificiis Dei, cibo scilicet optimo & sanctissimo, eis sit prouisum. Itaque eum sic eis insigniter & nobiliter præ aliis esset prouisum, meritò etiam eis addita est conditio, vt cum aliis non haberent portionem communem in diuidenda terra Israëlis promissa. Vnde sequitur.

33 *Cæterum in terra gentis non hæreditabit, & pars non est illi in gente. Ipse enim est pars eius & hæreditas.*

Prima pars huius sententiæ in omnibus quos vidi libris variè corrupta est. Quidam enim habent: Inter gentes. Alij, in terra gente, alij in terra gens non hæreditabit, vt sit sensus : Gens Leuitica non accipiet hæreditatem in terra : alij adhuc peius, In terra egenres. Cum dubium esse non possit interpretem vertisse : In terra gentis : scilicet suæ Israëliticæ. Nam Græcè est, ἐν γῇ λαοῦ, in terra populi. Et refertur hic quod Numeri 18. post prædicta de primitiis possidendis subiicitur, hoc modo: Dixitque Dominus ad Aaron : In terra eorum nihil possidebitis, nec habebitis partem inter eos. Ego pars & hæreditas tua.

Pro

Pro quo apud Septuaginta omnino similiter legitur, sicut hic Sapiens citat, mutata tantum persona secunda & prima in tertiam. Habent enim sic: Et dixit Dominus ad Aaron: In terra eorum non hæreditabis, & pars non erit tibi in illis, quoniam ego pars tua & hæreditas tua. Dicitur autem Deus esse pars, hoc est, portio & hæreditas Aaronis sacerdotum & Leuitarum, quoniam pro sua portione vnde viuerent acceperunt, quæ Dei proprio iure erant, eique vel debebantur, vel offerebantur sponte, vt primitiæ, sacrificia, & decimæ. Legendum autem potius per futurum, hæreditabit, quam per præteritum, hæreditauit, patet ex Græcis, quæ habent, vt dictum est, κληρονομήσει.

33 Phinees filius Eleazari tertius in gloria est, in imitando eum in timore Domini, & stare in reuerentia gentis in bonitate & alacritate animæ suæ, placuit Deo Israel.

POST Aaronem, transit ad celebrandum nepotem eius, Phinees, prætetito Eleazaro filio, quod de eo nihil singulariter præclarū sit memoriæ mandatum. Itaque ipsum Phinees tertium dicit, non quod tertius fuerit in sacerdotio, vt fere intelligitur, sed magis quod in tribu Leui post Moysen tertius fuerit: qui peculiariter laude dignus esset: vnde dicit eum tertium esse in gloria, hoc est, qui merito celebrandus sit, idque ob zelum illum quo pro Dei honore aliis peccantibus fornicantem Iraelitam cum meretrice Madianitide audacter in ipso facinore occidit: quo facto Deus se placatum testatus est, eique sacerdotiū pacto sempiterno addixit, vt scribitur Nume. 25. Interpres autem noster non satis est assecutus Sapientis nostri sensum: qui vt Græcè scripsit, ita hic, vt & alibi, imitatus est Septuaginta, vtés eisdē vocibus quibus illi vsi fuerant. Nā pro: in imitando ipsum Græcè est ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτόν. Quod etsi etiam verti possit: in imitando eum: quod verbum ζηλοῦν etiam imitari significat: tamen hoc loco magis vertendum erat, eo quod zelo accensus fuerit: quia ea de re commendat eū Dominus, dicens: Quia zelo meo commotus est contra eos &c. vbi etiam Septuaginta habent ἐν τῷ ζηλῶσαι. Vnde cum nos legimus: in imitando illum: relatiuum, illum, quod communiter refertur ad Aaronem, vt significetur ipsum Phinees imitatum Aaronē in timore Domini, referri potest ad Deū, vt significetur ipsum per timorem Domini imitatum Deum in zelo ipsius. Iam pro eo quod noster vertit: in reuerentia gentis: Græcè est ἐν τροπῇ λαοῦ, hoc est in conuersione vel defectione populi. Et significatur quòd cùm populus deficeret à Deo, & conuerteretur ad idola Moabitarum, Phinees fortiter perstiterit. Interpres videtur legisse, ἐν ἐντροπῇ, quia ea dictio sæpè in scripturis vertitur, reuerentia. Et accipitur nomen, reuerētia, aliquoties in malam partem pro erubescentia, verecundia & pudore, vt cum dicitur Psal. 34. Induantur confusione & reuerentia. Et 1. Corinth. 6. Ad reuerentiam vestram dico. Proinde etiam hic quo ad sensum originalis literæ accōdamus sensus esse potest, quod Phinees steterit in erubescentia illa & cōfusione gentis Israeliticæ, hoc est, cum populus ille incidisset in ignominiosum illud scelus, vt fornicaretur cum filiabus Moab, earúmque Deos adoraret. Pro: placuit Deo Israël: Græcè hic est, ἐξιλάσατο περὶ τοῦ Ἰσραήλ, hoc est, placauit vel expiauit pro Israël, quomodo & Septuaginta verterunt in libro Num. vbi nos legimus: Et expiauit scelus filiorum Israël, vt videri possit interpretem vertisse non placuit, sed placuit Deo Israel, hoc est, placuit ipsum Israelem Deo. Debet autem apud nos legi cum præpositione, in imitando: quomodo legit Rabanus, quæ præpositio etiam referri debet ad verbum, stare. vt nostræ lectionis collatæ cum originalibus hic sit sensus: Quia Phinees imitatus est Aaronem in timore Domini: aut potius: quia per timorem Domini imitatus est Deum in zelo suo, & quia cum ignominiosè & turpiter populus laberetur, ipse fortiter stetit in bonitate animæ suæ & alacritate, hoc est, promptitudine ad vindicandum iniuriam Deo illatam, ideo ipse placuit Deo Israël, ipsúmque Israëlem irato Deo placuit & reconciliauit.

34 Ideo statuit illi testamentum pacis, principem sanctorum & gentis suæ, vt sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum.

COMMEMORAT Sapiēs quod Dominus ob egregium Phinees factum dixit de eo. Ecce do ei pacem fœderis, & erit tam ei quam semini eius pactum sacerdotij sempiternum. Vbi pro pacem fœderis: Septuaginta habent, sicut hic διαθήκην εἰρήνης, testamentum vel pactum pacis, hoc est, testamentum pacificum, & quo ei adduxit pacem & fœlicitatem. Quod autem sit illud testamentum pacis, explicatur cum subditur principem sanctorum: quod sic coniungi debet cū præcedenti: Statuit illi testamentū pacis: esse scilicet eum principem sanctorum, Vbi per sanctorum, intelligi possunt vel omnes sacerdotes atque Leuitæ qui Deo sanctificati erant, quorum princeps erat summus sacerdos: vel omnia sancta ministeria & vasa; quorum cura in primis commissa fuit summo sacerdoti. Ne autem ad tempus putaretur ei principatus addictus, additur sic enim constitutum à Deo ex pacto principem sanctorum, vt sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum. Circa quod tamen testamentum & pactum ipsi Phinees factum, duplex oritur quæstio. Primum enim cur Deus summum sacerdotium promittit ipsi Phinees, cum illud ei deberetur ex legis constitutione, quia erat primogenitus filius Eleazari. Deinde quomodo semini eius in æternum sacerdotij summi dignitas promittitur, cùm Heli fuerit summus sacerdos tempore Samuelis, & aliquot filij eius post eum, qui tamen non fuerit ex semine Phinees, sed ex semine Ithamar, vt patet satis 1. Paral. 24. Dicendum ergo, Dei pacto hoc accessisse ipsi Phinees, quod per illud ei promitteretur ipsum superuicturum supra patrem suum: vt sic post eum summo sacerdotio fungeretur: deinde quod posteritas eius & semper esset permansura, nec vnquam defectura: & semper habitura ius summi sacerdotij. Quod autem ad aliquod tempus videatur summum sacerdotium fuisse in filiis Ithamar, per Heli & filios eius, an legitimè factum sit, & qua de causa non constat ex scriptura, nec ex Iosepho. Illud tamen constat, etsi ob causam hoc factum sit, ius tamen semper mansit in posterioritate Phinees, nec vnquam in totum ab eius posteritate ablatum est. Vnde & Dauid cum Abiathar, qui erat ex filiis Ithamar, simul constituit Sadoc, qui erat ex Phinees, & postea

Salomon sublato Abiathar solum Sadoc voluit esse summum sacerdotem, in cuius posteritate permansit vsque ad captiuitatem Babylonicam vt patet 1. Reg. 6. Et post captiuitatẽ constat atiã perdurasse sacerdotium summum vsque ad proxima tempora Christi in progenie Phinees. quia etiam Machabæi vocant Phinees patrem suum. Phinees, inquit Mattathias, pater noster zelando zelum Dei accepit testamentum sacerdotij æterni. Et notandum bene, quod solius Eleazari per Phinees generatio texitur 1. Paralip. 6. vsque ad captiuitatem Babylonicam, quodque tempore Dauidis duplo plures inuenti sunt filij Eleazari quam filij Ithamar, ita vt sexdecim essent ordines sacerdotum ex filiis Eleazari, octo vero tantum ea filiis Ithamar, vt hinc intelligamus vim pacti diuini.

36 Et testamentum Dauid regi filio Iesse de tribu Iuda hæreditas ipsi & semini.

36 Vt daret sapientiam in cor nostrum, iudicare gentem suã in iustitia.

37 Ne abolerentur bona ipsorum, & gloriam eorum in gentem æternam fecit.

QVOD ad lectionem attinet, notandum malè à quibusdam legi per genitiuos: Dauid regis filij Iesse: cum per datiuos legendum esse, regi filio, vt etiam multa scripta habent, & meminit etiam Glosa ordinaria, parat ea originalibus Græcis. Quod ad sensum verò pertinet, cum satis extraneum nostri hic adferunt, & Græca admodum sunt perplexa. Ex quibus tamen satis cõstat hic obiter fieri comparationẽ dignitatis sacerdotalis & regiæ, quoad perpetuitatem in successione promissam ipsi Phinees & Dauidi. Et ex collatione facta cum Gręcis, hic potest nostræ lectionis reddi commodus sensus, & sicut pactũ factum ipsi Phinees filio Eleazari de tribu Leui, fuit de sacerdotio in æternum permansuro in semine eius: ita etiam testamentum & pactum factum Dauidi regi filio Iesse de tribu Iuda fuit hæreditas ipsi Dauidi & semini eius, hoc est, fuit de perpetua possessione regni. Id autem significat ita Deum constituisse, vt bene prospiceret per vtramque potestatem populo suo, & vtrique etiã illi generationi æternã aduceret gloriam. Ideoque subiicitur: Vt daret, Deus scilicet, sapientiam in cor nostrum: per officium scilicet sacerdotale, ad quod potissimum pertinebat docere populum. Iudicare item gentem suam, hoc est, vt iudicaret etiam gentem suam in iustitia, quod potissimum pertinebat ad potestatem regiam. Et hæc quidem est causa cur vtramque potestatem in populo constituerit Deus: cur autem vtramque perpetuam addixerit dictis duabus generationibus & tribubus, significat cum subditur: Ne abolerentur bona ipsorum, &c. Vbi relatiua, ipsorum & eorum, vel possunt referri ad Phinees & Dauid, vt sit sensus: Deum his duobus eorum dignitatem promisisse fore perpetuam, ne bona eis collata vnquam abolerentur, ideóque eorũ gloriam fecit esse æternam in gente & progenie ipsorum Nam quidam libri habent, in gente: alij, in gentem, Græca εἰς γενεὰς αὐτῶν, in generationes ipsorum. Vel possunt referri ad Israeliticum populum, vt significetur Deum hoc fecisse ne bona quæ per has dignitates illis accesserunt, & gloria item quæ inde illi populo prouenit, vnquam eis auferretur, sed essent eis perpetua.

CAPVT XLVI.

1 Fortis in bello Iesus filius Naue, successor Moysi in prophetis.

HOC CAPITE consequenti ordine celebratur Iesus filius Naue, & socius eius Caleb. Deinde communiter iudices qui post eos fuerunt, non expressis eorum nominibus. Postremum fit egregia mentio Samuelis. vocatus autem hic Iesus filius Naue, quem D. Hieronymus vocat Iosua filium Nun, non quod binominis esset ipse & pater eius, sed quia quem Hebræa vocant, יהושע Iehosua pro quo Hieronymus posuit Iosue, Septuaginta, quos noster hic secutus est, vocant Ἰησοῦς, eodem scilicet nomine quo dictus est noster saluator. Et quem Hebræa, vocant Nun, Septuaginta vocant ναυῆ. Dicebatur iste Iosue prius Osee, vel, vt est Hebræis הושע Hosea, sed Moyses appositione vnius literæ, & mutatione vnius punctis, vocauit eum Iebo sua vt scribitur Nume. 13. Iste ergo hic peculiariter celebratur à fortitudine quam in bellis præstitit, & viuente adhuc Moyse deuincẽs Amalechitas, & reges Amorrhæorum, & post Moysen prosternens Cananæos. Celebratur & ab eo quod meruit Moysi tanti viri & ducis esse successor in regimine populi, & spiritu propheticæ. Rursum enim hic pro eo quod libri constanter habent in prophetis, Græca habent, ἐν προφητείαις, in prophetiis, vt significetur Iosue successisse Moysi in spiritu prophetico, & intelligatur eum non humana prudentia rexisse populum, sed, sicut Moyses, omnia gessisse iuxta reuelationem & inspirationẽ diuinã: vnde de eo dicitur. Deut. 34. Post mortem Moysis Iosue filius Nun repletus est spiritu sapientiæ, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et in libro Iosue loquitur Dominus ad ipsum, sicut prius ad Moysen, instruens eum de agendis. Quod ergo nos legimus successor Moysi in prophetis: sic intelligendum est, quod fuerit hic successor Moysi, vt post eum fuerit inter prophetas, hoc est, fuerit propheta: cui Dominus suã voluntatem indicauit, sicut prius Moysi.

a Qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in salute electorum Dei expugnare insurgentes hostes, vt consequeretur hæreditatem Israel.

GRÆCA non est, maximus, sed tantum, magnus. Et legendum est potius, in salute: vt habent quædam scripta emendatiora, quam, in salutem: quia Græcè est, ἐν σωτηρίᾳ, Commendatur ergo ab eo quod sicut nomen habuit magnũ, videlicet quod à salute deriuatur, & saluatorem significat: ita etiam responderit suo nomini, in præstanda salute & incolumitate eorum quos Deus sibi elegerat in populum, ita vt pro eis expugnaret hostes insurgantes contra populum Dei, ad hoc vt Israëliticus populus consequeretur hæreditatem sibi à Deo promissam infinitiuus enim, expugnare, positus est Græco more pro gerundio, expugnando. Hac sanè in re magnus est declaratus Iosue, si historiã solũ spectes: at maior deprehendetur, si consideremus eum hac in re singularem typum gessisse nostri Saluatoris, cum quo aut idem aut saltem valde vicinum nomen habuit commune. Vt enim ille dictus est à Moyse Iehosa, à salute corporali quam præstitit populo Dei. ita & noster saluator

nomen à Deo patre accepit à salute spirituali quã attulit populo Dei & electis eius, expugnãdo pro eis hostes eorum, & terram promissam eis distribuendo. An autem omnino idem fuerit apud Hebræos nomen nostri Saluatoris & ipsius Iosue, sicut in Græcis idem omnino eis est, non est huius loci inquirere.

3 *Quam gloriam adeptus est in tollendo manus suas, & iactando contra ciuitates rompheas.*

ALLVDET VR ad id quod in prima illa victoria, quam Iosue sua manu & fortitudine obtinuit de vrbe Hai, scribitur de eo, vt est Iosue 8. capite: Iosue verò non contraxit manum quam in sublime porrexerat, tenens clypeum, donec in terficerentur omnes habitatores Hai. Pro iactando, Græcè est ἐν τῷ ἐκτεῖναι, & in extendendo, & est singulari numero ῥομφαίαν, quo nomine in scripturis sæpè significatur gladius, vt sit sensus: & extendendo, gladium contra ciuitates. Noster vertendo, iactãdo rompheas, per romphæas videtur hic intellexisse iacula missilia, quæ ipsum nomen etiam significat, maximè si hastæ speciem præferant, & longa sint quanquam iactare rompheas, etiam accipi possit pro vibrare gladios. Nam de iaculis Iosue non ita legimus, sicut de gladio eius.

4 *Quis ante illum sic restitit, Nam hostes ipse Dominus perduxit.*

PRIOR pars significat neminem ante Iosue sic restitisse hostibus populi Dei sicut ipse, nec quidem Moysen, qui non ita armis pugnauit sicut Iosue, quo nemo cum pluribus hostibus negotium habuit, nemo efficacius & gloriosius superauit. Secundam partem Græca in Complutensi editione aliter habent sic: τοὺς πολέμους γὰρ κυρίου αὐτὸς ἐπήγαγεν, hoc est, Nam prælia Domini ipse adduxit, hoc est, direxit, & ductor eorum fuit, Germanica tamen editio sic habet quomodo noster declarat se legisse: τοὺς πολεμίους αὐτὸς κύριος ἐπήγαγεν, Nam hostes ipse Dominus perduxit, quomodo scripta quædam nostra habent, & impressa nunc Biblia. Id cum non intelligeretur, verbum. perduxit, in multis libris mutatum est in percussit: vt significetur Iosue non tam sua virtute quàm Dei vicisse hostes Dei. At potius interpretem vertisse, perduxit, Græca satis indicant. Quæ versio sic videtur accipienda, vt significet ipsum Dominum excitasse ei hostes, & adduxisse contra illum, quibus se opponeret, & pugnando gloriosas reportaret victorias. Aut potius sic: Ipse Dominus perduxit vel adduxit hostes in manus eius, iuxta illud quod ei dicitur à Domino: Ne timeas, In manus enim tuas tradidi, vt est Iosue 10. sicut & quod sequitur.

5 *An non in iracundia eius impeditus est sol, & vna dies facta est quasi duo.*

MVLTI libri habent, Aut non, sed quidam melius habent, An non, quomodo & apud Dionysium legitur, Græcè enim est, Commemoratur hic quod describitur Iosue 10. & ad laudem ipsius multum facit, nempe quod cum pugnaret pro Gabaonitis contra quinque reges, & dies deficeret, præceperit vt sol & luna non mouerentur: vnde hic dicitur quod sol est impeditus à progressu, scilicet suo, ita vt vna dies essent quasi duo, quia, vt ibi dicitur, sol non festinauit occumbere spatio vnius diei, vt esset spatium Israëli vlciscendi se de suis inimicis. Pro, in iracũdia eius, Græcè est ἐν χειρὶ αὐτοῦ, in manus eius, hoc est, per ipsum, eiúsque imperium. Nostra lectio significat hoc factum esse ex zelo & ira eius contra hostes Dei, quos penitus perdere cupidi, comprehendendi & perimendi. Quod quia à Deo precibus obtentum est, ideo subditur.

6 *Inuocauit altissimum potentem in oppugnando inimicos vndique, & audiuit eum magnus & sanctus Deus in saxis grandinis virtutis valde fortis.*

IN bello illo, quod notatur versu præcedente, Iosue inuocasse Dominum significatur, cum dicitur: Tunc locutus est Iosue Domino. Dicit ergo, Inuocauit altissimum potentem, hoc est, non confisus est in sua fortitudine, sed in Dei potentia, in oppugnando inimicos vndique, hoc est, cum illum ex omni parte hostes opugnarent, nam conuenerant tunc contra eum quinque reges: & exaudiuit eum magnus & sanctus Deus, non solum iuxta eius voluntatem solem retinendo, sed etiam mittendo supra hostes lapides grandinis valde fortis potentiæ & efficaciæ, quia, vt scribitur prædicto loco, Cum fugerent filios Israël, Dominus misit super eos lapides magnos de cœlo, & mortui sunt multo plures lapidibus grãdinis, quàm quos gladio percusserant filij Israël. Illud autem, in oppugnando inimicos vndique, Græca magis requirunt, vt exponatur modo iam dicto, quam vt sit sensus: cum ipse Iosue oppugnarēt inimicos, quamuis Latina ratio eum sensum magis requireret.

7 *Impetum fecit contra gentem hostilem, & in descensu perdidit contrarios.*

8 *Vt cognoscant gentes potentiam eius, quia contra Deum pugnare non est facile.*

SVPPOSITVM verborum fecit, & perdidit est non, Iosue, sed Deus magnus, qui versu præcedente dicitur exaudisse Iosue, & posset melius ea pars in saxis grandinis virtutis valde fortis, coniungi cum sequenti, Impetum fecit, vt significetur Deum pugnasse pro Iosue, & impressionem fecisse contra gentem hostilem per lapides grandinis è cœlo super eam demissos, quod, vt scribitur in Iosue, fiebat cum essent in descensu Bethoron, vnde hic dicitur, & in descẽsu perdidit contrarios, hoc est, aduersarios populi sui, Quæ res cùm humanis viribus non perageretur, sed solum diuina fortitudine, rectè dicit id factum esse vt gentes incredulæ cognoscerent Dei potentiam quia sola id fieri videbant. Quia contra Dominum pugnare non est facile, imò est impossibile & admodum malum Græca habent, ὅτι ἐναντίον κυρίου ὁ πόλεμος αὐτοῦ, hoc est, quia coram Domino bellum ipsius, hoc est, bellum Iosue placuit Deo, & gerebatur fauente Domino.

9 *Et secutus est à tergo potentis, & in diebus Moysi fecit misericordiam, ipse & Caleb filius Iephone*

10 *Stare contra hostem, & prohibere gentem à peccatis, & perfringere murmur malitiæ.*

COMMVNITER legitur. Et secutus est à tergo potentes, vt significetur ipsum Iosue 10. in bello insecutum fugientes potentes reges & principes, quemadmodum scriptum est de eo in bello contra quinque reges: Et persecutus est eos per

 viam

viam à sensus Bethoron. Secundum quam lectionem & intelligentiam pars illa pertinet ad superiora. At Græcis inspectis, dubium mihi esse non potest quin interpres verterit per genitiuum, Et secutus est à tergo potentis, quomodo etiam habuit vnum scriptum magnæ antiquitatis. Græcis enim est ἐπακολουθῶν ὀπίσω δυνάστου, secutus à tergo potentis, vel post potentem. Nec dubium mihi est quin alludatur ad id quod de Caleb resistente murmuri populi, de quo subditur, Dominus dixit: Nume. 14. Seruum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me inducam in terram. Idem enim intelligendum competere in Iosue, qui fuit socius Caleb. Illo autem loco pro, secutus est me, Septuaginta habent ἐπηκολούθησέ μοι. Et Iosue 14 pro eo quod nos legimus dictum, Caleb, quia secutus es Dominum Deum tuum: Græcè est eadem phrasi qua hic, προσετέθης ἐπακολουθῆσαι ὀπίσω κυρίου, hoc est, apposuisti sequi à tergo Domini vel post Dominum. Dicitur ergo in illo tempore Iosue simul cum Caleb secutus à tergo potentis, & post Dominū potentē, quia cum alij exploratores humani timoris spiritum sequerentur spectātes solū quid humanis viribus possent, atque ob id animos populi confringerent suæ diffidentiæ verbis, isti duo alio spiritu ducti, diuinam & potentiam & veracitatem considerabant, cogitātes quid possent per eum qui suis promisit terram Cananeorum, ideòque ausi sunt aliis omnibus contradicere. Et ob id hic dicitur Iosue secutus post potentem, quia eius potentiam considerabat, non autem humanam infirmitatem. Hic sensus quoniā non est intellectus, genitiuus potentis, mutatus est in accusatiuum, potentes. Aliquot ergo versib. hic in Iosue & Caleb celebratur insignis illa virtus eorum quæ scribitur Num. 13. & 14. Vnde & hic dicitur de eis quòd in diebus Moysi fecerunt misericordiam, hoc est, opus pietatis, & in ipsum Moysen, & ipsum populum, quia scriptum est de Caleb, quòd compescens murmur populi qui oriebatur contra Moysen, ait Ascendamus & possideamos terram, quoniam poterimus obtinere eam. Qua autem in re fecerint misericordiam, ostenditur cùm sequitur: Stare contra hostem, hoc est, stando contra hostem, & prohibendo populum à peccatis. Infinitiui enim Græco more hic rursum positi sunt pro gerundiis, vel exponendi sunt, ita vt starent contra hostem, & prohiberent gentem. Pro hostem, quædam Græca habent, ἐκκλησίας, hoc est, ecclesiam, & totam illam populi congregationem, cui resistebant Iosue & Caleb. Germanica tamen editio habet, ἐχθροῦ, contra hostem. Et videtur singulare positum pro plurali, hostes, qui scilicet contradixerunt verbis ipsorum. Pro, perfringere, vel vt quidam legunt confringere, quidam habent, perstringere, sed altera lectio magis conuenit dictioni Græcæ κωλῦσαι, hoc est, compescere & facere cessare,

11 *Et ipsi duo constituti, à periculo liberati sunt à numero sexcentorum millium peditum.*

12 *Inducere illos in hæreditatem, in terram quæ manat lac & mel.*

GRÆCA clarius habent, καὶ αὐτοὶ δύο ὄντες διεσώθησαν, &c. Et ipsi duo existentes saluati sunt. Significatur ergo quòd merito suæ constantiæ ex magno illo numero sexcentorum millium peditum, qui, vt scribitur in Exod. egressi sunt ex Ægypto, soli isti duo fuerunt qui sunt saluati & liberati in periculo mortis, quæ omnes reliquos inuoluit iuxta verbum Domini spatio quadraginta annorum. Sic autem saluati sunt, & liberati atque subtracti diuino beneficio a morte, vt inducerent illos solos Deus in promissam hæreditatem, & in terram illam optimam quæ abundè profundit lac & mel. Verbum enim, inducere, magis referendum est ad Deum, vt significetur Deum illos inducturum in terram Canaam, quàm ad Iosue, qui inducturus erat Israëlitas in illam. Alluditur enim ad illud quod in historia dicit Deus: seruum meum Caleb, qui secutus est me, inducam in terram hanc quam circuiuit. Quam Iosue & Caleb profitebantur lactè & melle manare, dicentes populo: Inducet nos in terram, & tradet humum lacte & melle manantem. Porrò cum hi duo soli dicuntur inducendi in terram promissam, excluduntur Leuitæ, qui non comprehenduntur in numero sexcentorum millium, vt patet Nu. 1. Nam Eleazarus & Phinees simul cum Iosue ingressi sunt, & similiter alij multi Leuitæ, quoniam non consenserant in murmure contra Moysen.

13 *Et dedit Dominus ipsi Caleb fortitudinem, & vsque in senectutem permansit illi virtus*

14 *Vt ascenderet in excelsum terræ locum, & semen eius obtinuit hæreditatem.*

ALTERVM præmium à Deo redditum ipsi Caleb hic describitur, quod commemoratur Iosue 14. vbi dicitur in diuisione terræ sorte siē pa, Caleb ante omnes petiuisse & obtinuisse sine sorte possessionem quam volebat, montem quendam à Deo illi promissum: & dicit Caleb se à Deo hoc peculiariter accepisse, vt cum iam octoginta quinque esset annorum, sic valeret vt eo valebat tempore quo quadragenarius missus fuit ad explorandum terram. Illius, inquit, temporis fortitudo in me vsque hodie perseuerat tam ad bellandum quàm ad gradiendum. Fructum horum beneficiorum concessorum à Deo ipsi Caleb indicat sequens versus, cùm dicitur.

15 *Vt viderent omnes filij Israël, quia bonum est obsequi sancto Deo.*

LEGENDVM esse, vt viderent, & non, & viderunt, patet ex Græcis quæ habent ἵνα ἴδωσι, Pro obsequi sancto Deo, Græcè est, πορεύεσθαι ὀπίσω κυρίου, hoc est, ire post Dominum. Alluditur enim ad id quod prius dictum est de Caleb, quòd secutus est à tergo Dei vel post Deum, quod non est aliud quam obsequi Deo, hoc est, eius voluntati se accommodare, atque eius verbis credere.

16 *Et iudices singuli suo nomine, quorum non est corruptum cor qui non auersi sunt à Domino vt sit memoria eorum in benedictione.*

17 *Et ossa eorum pullulent de loco suo, & nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios illorum sanctorum virorum gloria.*

SVMMATIM perstringit laudem Iudicium qui post Iosue fuerunt in populo inculpatæ vitæ. Porrò quò constet de recta huius loci (qui obscurus est in litera) & lectione, & intelligentia: notandum quod in secundo versu legendū non sit pullulat & permanet: per indicatiua verba, sicut multi legunt, sed pullulent & permaneat: vt hæc verba correspondeant verbo: sit, præcedēti: quomodo & scripta & impressa iam correctiora Biblia habent & Græca requirūt: quę habēt opta-

optatiuum modum, ἀναθάλοι, repullulent. Deinde notandum quòd in priori versu, pro, vt sit, in Complutensi æditione tantum sit coniunctio, &, ita vt ad verbum habeatur, & memoria eorum benedictionibus. Quam lectionem sequentes intelligunt subaudiendo verbum optatiuum, sit, quod noster expressit, vt sit sensus: Etiam eorum memoria sit in benedictione, sicut & prædictorum. Itaque videri posset apud nos legendum pro, vt sit. Germanica tamen æditio non habet coniunctionem, καὶ, &, sed pro ea habet verbum optatiuum, εἴη, sit. Et sic sententia est manifesta, nisi quòd nominatiuus, Iudices singuli, ponatur absolutè sine verbo, sicut & alias nonnunquam, vt ibi: Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Vt
Psal. 22. hunc sensum nostra habeat litera, dictio, vt, est accipienda quemadmodum nonnunquam, vt sit aduerbium optandi pro vtinam, sicut apud Terentium: Vt illum dij, deæq; perdant. In qua acceptione penè superest, sicut & hoc loco Græcis omnino non est. Optat ergo Sapiens vt Iudicum, qui singuli sua nomina habent expressa in scripturis sit memoria in benedictione, hoc est, vt eorum memoria semper perduret cum laude, significans hoc voto dignos illos esse quorum memoria fiat semper cum laude ipsorum. Non autem vult omnium memoriam fieri cum laude, sed eorum quorum non est corruptum cor, pro quo Græcè est, quorum non est cor fornicatum, hoc est, qui non ad idololatriam prolapsi sunt. Ea enim in scripturis sæpè nomine fornicationis significatur eaque verè est maxima & præcipua cordis corruptio: vnde & exponendo subiicitur, qui non auersi sunt à Domino. Quanquam & per alia etiam vitia rectè dicatur cor corruptum, & auerti à Domino, vt videantur quidam Iudices excludi hic à laude, & potissimum Abimelech. Quod subdit Sapiens, Et ossa eorum pullulent de loco suo, significat se optare & illos dignos esse, vt eorum sepulchra cum ossibus eorum nunquam penitus pereant, sed inspecta semper renouent eorum memoriam, sic enim suo modo eorum ossa pullulant de loco suo. Quanquam secretiori sensu etiam videatur significari dignos eos esse qui aliquando resurgant in resurrectione iustorum. Quod subiicitur, Et nomen eorum permaneat in æternum, exponit allegoriam quæ est in verbis præcedentibus. Quod sequitur, duplicem habet lectionem. Nam sunt qui legunt per ablatiuos permanēte ad filios illorum sanctorum virorum gloria: Et tunc significatur, quomodo cupiat nomen eorum permanere in æternum, videlicet per hoc quòd permaneat semper ad filios & posteros gloria illorum sanctorum virorum. Plures libri habēt per nominatiuos, permanens gloria, & tunc exponit hæc pars quid sit quod dicitur, nomen eorum permaneat in æternum, hoc est, permanēs sit ad filios gloria eorum. Græca paulò aliter habent, vt ex eis non satis indicari possit vtra lectio apud nos sit præferenda. Prior tamen lectio habet commodiorem sensum.

18 *Dilectus à Domino Deo suo Samuel propheta Domini, renouatur imperium, & vnxit principes in gente sua.*

PRosequitur laudes Samuēlis qui vltimus, fuit Iudicum, attingens ex ordine quæ in scripturis de eo præclariora habentur. Primum ergo dicit eum fuisse dilectum à Domino, quia de eo scriptum est adhuc in pueritia: Et magnificatus est puer Samuēl apud Dominum. Et mox postea. Puer autem Samuēl proficiebat, atque crescebat, & placebat tam Deo quàm hominibus. Prophetam autem Domini rectè dicit, quia cum illo tempore sermo Domini esset pretiosus, nec esset visio manifesta, iste peculiari prophetiæ spiritu donatus est, & quasi prophetarum primus post Moysen habitus est, vnde dicitur Actuum 3. Omnes prophetæ à Samuēl & deinceps qui locuti sunt, annunciauerunt dies istos. Pro renouauit imperium Græcè est, κατέστησε βασιλείας vel βασιλέα, hoc est, constituit regna vel regem, quia scilicet in populo Israēlitico qui prius tanquam habebant iudices, instituit primus, petente populo & Deo annuente, regiam potestatem, cōstituendo regem Saul, & postea Dauidem, vnde & sequitur, Et vnxit principes, nempe Samuēl, & Dauidem in gente sua. Itaq; quod nos legimus: renouauit imperium, accipi debet pro, de nouo instituit imperium regium, & Iudicum potestatem mutauit in regiam.

19 *In lege Domini congregationem iudicauit, & vidit Dominum Iacob.*

PERVARSE ab omnibus ferè legi, vidit Dominum vel Deum Iacob, & legendum esse vidit Dominus Iacob, quomodo & scripta quædam antiqua habebant, & modò quędam impressa, manifestum est ex Græcis, quæ habent, ἐπεσκέψατο κύριος τὸν Ἰακώβ, hoc est, visitauit vel inspexit Dominus Iacob, hoc est, populum Israēliticum. Cum enim in salutem populi sui misit Deus singularem aliquem virum post longam calamitatem, dicitur Deus visitasse populum suum. Sic de Moyse dicitur: Exod. 4. Audierunt quòd visitasset Dominus filios Israēl, & quòd respexisset afflictionem illorum. Itaque quòd nostra lectio habet: Vidit Dominus Iacob, significat quòd Deus populū suum respexerit, eiusq; se curam habere ostenderit, mittendo eis talem virum, qui prius sub Heli & filiis eius miserè tractabantur, quando corruptus erat status religionis & reipublicę apud Iudæos. Tunc ergo, vt hic dicitur, iudicauit congregationem, hoc est, totam rempublicā Israēliticam (est enim hic, συναγωγήν,) sed in lege Domini hoc est, iuxta eius legem, sine omni acceptione personarum, aut commodi sui expectatione, atque ob id id dicitur Deus visitasse suum populum, quòd non solum prophetam, sed etiam tam incorruptum iudicem eis dederit. De iudicio Samuēlis agitur 1. Reg. 7.

20 *Et in fide sua probatus est propheta, & cognitus est in verbis suis fidelis, quia vidit Deum lucis.*

ALLVDITVR ad illud quod de eo dicitur, Dominus erat cum eo, & non cecidit ex omnibus verbis eius in terram. Et cognouit vniuersus Israēl à Dan vsque Bersabee, quòd fidelis Samuēl propheta esset Domini. Est ergo sensus quòd Samuēl probatus est esse verè propheta per fidem suam, hoc est, fidelitatem suam, qua nihil dixit, nisi quod à Deo audiuit, & quod non ipso facto impleretur, vnde & sequitur: Cognitus est in verbis suis fidelis. Cum autem sequitur: Quia vidit Deum lucis, accipi potest coniunctio, quia, vel causaliter, vt sit sensus: cum ideo deprehensum esse fidelem, quia videret Deum lucis, hoc est, quia à Deo omnis lucis & veritatis authore illustratus fuit. Vel infinitè pro, quòd, vt sit sensus: cognitus est fidelis, nempe quòd viderat Deum lucis,

hoc

hoc est, omnes cognouerunt eum vidisse Deum lucis. Cui sensui conuenit ea lectio, quam deprehendi in quibusdam antiquis & emendatis scriptis. Cognitus est in verbis suis fidelibus, quia vidit Deum lucis. Quam lectionem præferrem, nisi Græca haberēt, πιςὸς ὁράματος, hoc est, cognitus est in verbis suis fidelis visionis, hoc est, certus & verus in his quæ viderat.

21 Et inuocauit Dominum omnipotentem in oppugnando hostes circunstantes vndique in oblatione viri inuiolati.

OSTENDIT iam Samuēlem non tantū fuisse iudicem incorruptum, & prophetam fidelem, sed etiam populi saluatorem, cùm ab hostibus vndiq; premeretur, & maximè à Philistæis vt scribitur 1. Reg. 7. Pro, omnipotentem, Rabanus legit, potentem, sicut & Græca habent, δυνάςην, quā dictionem etiā supra noster vertit, potentem. Porro obscuritatem aliquam facit quod legimus viri inuiolati, vel, vt alij legunt, viri immolati, & torquent se hic nostri interpretes. Et Complutensis quidem editio etiam habet, ἀνδρὸς, hoc est, viri, sicut noster se declarat legisse, sed pro, inuiolati vel immolati, habet sicut & alia Greca, γαλαθηνοῦ, hoc est, lactentis: vnde non est dubium quin per virum lactentem intelligi debeat masculus ille agniculus, quem Samuēl orans pro Israēle contra Philistæos obtulit Domino, vt est prædicto capite, vbi etiam Septuaginta habent hanc dictionem, γαλάθηνον. Verum cùm dura sit hæc locutio qua vir ponitur pro agno, etsi masculus etiam sexus fit in eo genere, magis verisimile est corruptè in Græcis codicibus quibusdam legi, ἀνδρὸς, & reponendum pro eo esse, ἄρνος, quemadmodum habet æditio Germanica. Imitatus est enim noster Sapiens Septuaginta, qui in historia prædicta dicunt Samuēlem obtulisse, ἄρνα γαλαθηνόν, agnum lactentem. Itaque in nostra lectione per virum, intelligendus est agnus masculus, & legendum est potius, inuiolati, quam immolati, quia sicut esse agnum lactentem commendat sacrificium à teneritudine & integritate, ita etiam esse agnum inuiolatam, hoc est, immaculatum, aut nec dum coitu corruptam: vnde & paschalis agnus iubetur esse sine macula masculus anniculus. Et Christum Petrus vocat agnum immaculatum & incontaminatum. Sensus ergo est: Cùm hostes vndique oppugnarent populum Israēliticum, ita vt grauiter timerent à facie illorum Israēlitę, inuocauit Samuel Dominum, in cuius potentia solum confidebat, idq; cum oblatione masculi agni adhuc teneri, delicati, & inuiolati. Cuius preces quàm fuerint efficaces, ostenditur cum subditur.

22 Et intonuit de cælo Dominus, & in sonitu magno auditam fecit vocem suam.
23 Et contriuit principes Tyriorum, & omnes duces Philisthym.

MANIFESTA sunt hęc ex historia, nisi quòd in ea de principibus Tyriorum nō fit mentio. At verisimile est eos sicut valde vicinos Philisthiim, tūc illis cōfœderatos fuisse cōtra Israēlem.

24 Et ante tempus finis vitæ suæ & sæculi, testimonium præbuit in conspectu Domini & Christi.
25 Pecunias & vsque ad calceamenta ab omni carne non accepit, & non accusauit eum homo.

PRÆDICTIS ad laudem eius pertinentibus adiicit & illud quod scribitur 1. Reg. 12. quo modo Samuēl iam grandæuus ausus est innocentiam & integritatem suam apud totum populum, Deum & regem testes adhibens, profiteri, ne quisquam inuentus sit in tanto populo, qui de eo conquereretur, & non potius prius iustitiæ attestaretur. Ante tempus, inquit, finis vitæ suæ, & ante tempus finis sæculi sui, hoc est, antequam desineret viuere, & suam durationem peregisset, aut ante tempus finis sæculi huius, hoc est, antequam finiret hoc sæculum, dilucidissimum testimonium præbuit de seipso coram Domino & vncto rege Saul, nempe quòd pecunias, & vsque ad calceamenta, hoc est, minima quæque non acceperit ab omni homine: & eum sic suam integritatem profiteretur, non accusauit eum homo, hoc est, quisquam, sed dixerunt confirmantes eius integritatem: Non est calumniatus nos, neque oppressisti, neque tulisti, de manu alicuius quippiam in eo quod dicitur, vsque ad calceamenta: quod in verbis Samuēlis non exprimitur, quamuis includatur, imitatio est verborum Abrahæ dicentis ad regem Sodomorum: Gen. 14. A filo subtegminis, vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus quæ tua sunt, hoc est, nihil omnino.

26 Et post hoc dormiuit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ.
27 Et exaltauit vocem eius de terra, in prophetia delere impietatem gentis.

GRÆCA habent in principio, καὶ μετὰ τὸ ὑπνῶσαι αὐτὸν προεφήτευσε, & postquam ipse dormiuisset, prophetauit. Dixit enim quid ante finem vitæ suæ præstiterit, nunc verò quid etiam post mortem, referens eam historiam, quæ scribitur 1. Regum 28. & ab eo quod etiam per eum post mortem gestum est illum commendare volens. Circa hunc tamen locum & prædictam historiam non parua exurgit quæstio, an his qui arte pythonissæ, & potestate dæmonis petente Saule excitatus est, verè fuit Samuel. Indignum enim videtur tam sancti viri animam ex abditis mortuorum receptaculis iussu & voluntate diaboli reuocatam. Et tamen sacra scriptura & in historia prædicta, & in hoc loco Samuēlem testatur visum, & locutum regi. Deinde & veritatis prædictio videtur arguere verè fuisse Samuēlem: tractat hanc quęstionem satis exactè D. Augustinus lib. 2. ad Simplicianum quæstione tertia, ostendens vtramque partem defendi posse, magis tamen inclinans in eam partem, vt credatur non verè spiritum Samuēlis à sua requie excitatum fuisse, sed aliquod phantasma & imaginariam illusionem diaboli machinationibus factam, quā propterea scriptura nomine Samuēlis appellat, quia solēt imagines rerum earum nominibus appellari quarum imagines sunt. Nec illud dicit quenquam mouere debere, quomodo à maligno spiritu Sauli vera prædicta sunt, quia incongruum non est vt Deus aliquando velit etiam per dæmones aliquem cognoscere vera maximè temporalia, & ad istam mortalitatem pertinentia, quæ ab Angelis bonis didicerunt, vt malū quod ei impendet, prænoscendo, patiatur etiam antequā veniat. Docet tamen absurdum non esse credere ex aliqua dispensatione diuinæ volūtatis permissum fuisse, vt nō inuitus, nec dominante, nec subiugāte magica potentia, sed volens atque obtemperans occultæ dispensationi Dei, quæ & pythonissam illam & Saulē latebat, cōsentiret spiritus Prophetæ san-

sancti se ostendi aspectibus regis, diuina eum sententia percussurus. Huic sententiæ omnino fauere videtur ipsa historica narratio, & maximè hic locus, in quo in laudem Samuëlis dicitur quòd post mortem Samuël prophetauerit. Itaque sequendo priorem sententiam quæ probabilior est, de hoc loco dicendum est, quòd author hic secutus est historiæ narrationem: proinde sicut illa loquitur de imaginario & phantastico Samuële, tanquam de vero qualē suo merito decepti Pithonissa & Saul, esse crediderunt, ita & iste. Nec obstat q in laudem Samuëlis istud hic afferatur, quia ad laudem illius hoc facit quod in illius & bonitatem & veracitatem Saul iam in summa consistens desperatione confisus sit, quòdque illius merito Deus per malignum spiritum ab Angelo edoctum veritatem prædicere & reuelare voluerit, vt ob id quasi Samuël ipse futurorum euentum prædixerit, quia propter illum veritatem prænunciari & prophe-
2. Reg. 8. tari permisit. Ideo ergo hic dicitur, quod Samuël notum fecit regi finem suum, & quòd exaltauit vocem eius (pro suam) de terra, quia scilicet de terra ascendebat, ad hoc vt in prophetia, hoc est, per prædictionem futurorum deleret impietatem populi Israëlitici, quia scilicet dixit ei: Dabit Dominus etiam Israël tecum in manus Philisthiim.

CAPVT XLVII.

1 *Post hæc surrexit Nathan propheta in diebus Dauid.*

GERMANICA æditio habet, μετὰ τοῦτον, post hunc, nempe Samuëlem: Complutensis, μετὰ τοῦτο, post hoc, quomodo & Rabanus habet, & vnum scriptum Tongerlense, quamuis parum ad rem faciat quouis modo legatur, transiturus ad commendationem Dauidis, interponit post mentionem Samuelis prophetæ: mentionem prophetæ Nathan, qui prophetico spiritu sic in plerisque bene consuluit Dauidi, sicut Samuël consuluerat Sauli, quem & verisimile est gesta Dauidis conscripsisse, sicut Samuël Saulis.

2 *Quasi adeps separatus à carne, sic Dauid à filijs Israël.*

MVLTI libri eam partem: & quasi adeps separatus est a carne: iungunt cum præcedenti, vt ad Nathan pertineat, quomodo & Rabanus intelligit. At eam partem pertinere ad sequentia, sicut alij distinguunt, satis indicat, quòd perficiendo comparationem subiicitur, sic Dauid. Superest autem coniunctio, &, quæ in multis libris legitur & quasi adeps. Nam vt illa non est in Græcis, ita
3. Reg. 3. nec in aliquot scriptis, nominatim in Biblijs Bessarionis. Itaque absolute incipiendum est, Quasi adeps, &c. Habent autem Græca pro, à carne, ἀπὸ σωτηρίου, à salutari. Et intelligitur per salutare, hostia pacificorum, quæ pro salute Domino offerebatur, cuius adeps solus cremabatur, pectusculum autem & armus dexter erant sacerdotibus, reliquæ carnes edebantur cum gratiarum actione ab offerentibus. Comparatur ergo Dauid non cuiuis adipi, sed adipi qui Deo sacratus erat in sacrificio pacificorum. Et significetur, quod quemadmodum in tali sacrificio adeps præ carne reliqua separatus erat, & quasi sanctior erat, cum in honorē Dei combureretur, reliqua verò caro ab offerentibus etiam laicis comedebatur: sic Dauid apud Deum separatus fuit à filiis Israël, hoc præ illis à Deo electus, & ei gratus, quamuis etiam omnes filij Israël essent Deo velut carnes sanctæ. Ex commentario omnino certum videtur Rabanum legisse, Quasi adeps salutaris separatus à carne, sic enim habet. Quod autem dicit eum separatum à carne, quasi adipem salutarem, ostendit eum, &c. Proinde omnino verisimile est nostrum interpretem vertisse, Quasi adeps salutaris separatus à carne, sic tamen vt dictio salutaris, sit non nominatiui casus, quemadmodum intelleait Rabanus, sed genitiui, vt dictum sit adeps salutaris sicut in Psalmis dicitur: Calicem salutaris accipiam, vbi etiam est sicut hic, σωτηρίου & significatur sacrificium pacificorum, in quo edendo etiam calia cum lætitia sumebatur. Porro præposita hac magna Dauidis commendatione, quædam eius insignia facta commemorat, quorum illud quod sequitur primum est.

3 *Cum leonibus lusit quasi cum agnis, & in vrsis similiter fecit sicut in agnis ouium.*

TOLETANVM exemplar legit, [illegible], hoc est, familiariter egit, & velut hospites habuit. Alia tamen æditio habet, sicut noster se legisse declarat, & melius, ἐνέπαιξεν, lusit. Alluditur autem ad id, quod Dauid dixit de seipso à Saul, q cum pasceret gregem patris sui, interfecerit leonem & vrsum, rapientes ouem ex grege. Et quamuis in scriptura tantum dicatur singulariter de leone & vrso, pluraliter hic dicitur, cùm leonibus & vrsis, per amplificationem, significans illum eadem facilitate cum multis vel præstitisse, vel potuisse præstare. Et alioqui numerus pluralis nonnunquam ponitur pro singulari, sicut & econtra. Dicitur autem Dauid eum feris illis lusisse, sed ludo ipsis feris malo, ad significandum summa cum facilitate, ac sine trepidatione imo cum voluptate illum feras illas superasse, non autem magnis laboribus & sudoribus, sicut in prælio fieri solet, quemadmodum & ipsum Goliath velut per ludum deiecit in iactu fundæ, de quo & sequitur.

4 *In iuuentute sua nunquid non occidit gigantem, & abstulit opprobrium de gente?*

5 *In tollendo manum in saxo funda, deiecit exultationem Goliæ.*

ILLVD in iuuentute sua, quidam coniungunt superioribus, alij sequentibus, & perinde est, quia vtrumque in iuuentute factum est, vnde Saul dixit Dauidi: Non vales resistere Philisteo isti, quia puer es. Porro quod in superandis feris Dauidi datum fuit, fiduciam ei addidit etiam gigantem aggrediendi, vnde bene secundum illud factum superiori subiicitur, quo occidendo gigantem abstulit opprobrium de gente Israëlitica, quia ille, vt habet historia, exprobrabat agminibus Israël, quod non ferens Dauid zelo Dei accensus, dixit: Nunc vadam, & auferam opprobrium populi, quoniam quis est incircuncisus iste, qui ausus est maledicere exercitui Dei viuentis? Et vt significaret quanta facilitate & paruo negotio ipse iuuenis tam potentem virum vicerit: In tollendo, inquit, manum in saxo fundæ, hoc est, eleuando manum suam cum lapide fundæ (pro, saxo, enim est, λίθῳ, lapide) re scilicet minima deiecit exultationem Goliæ, qua scilicet despiciens Dauid dixit ad eum confidenter: Veni ad me, & dabo carnes tuas volatilib. cœli & bestiis terræ. Cæterum vt intelligatur Dauidem non sua virtute tantum opus perfecisse subditur.

6 Nam

6 *Nam inuocauit Dominum omnipotentem, & dedit in dextera eius tollere hominem fortem in bello, & exaltare cornu gentis suæ.*

MVLTI libri habent. Vbi inuocauit Dominum, verum cùm Græca habent, ἐπεκαλέσατο γὰρ, Inuocauit enim, & Græcis consentiant quędam scripta, quæ habent: Nam inuocauit, merito hæc lectio præferenda & retinenda est, Inuocauit, inquit, Dominum omnipotentem, vel, vt quædam scripta habent, potentem, & is dedit in dextera eius, vt tolleret hominem qui in pugnando fortis erat, & sic exaltaret cornu gentis suæ, hoc est, sublimen faceret gloriam & potentiam populi sui quem Goliath omnino deprimere conabatur. Phrasi enim Hebraica cornu sæpè pro gloria ponitur & potentia, metaphora desumpta à cornigeris bestiis, quarum gloria, potentia, & fortitudo in ipsorum cornibus sita est.

7 *Sic in decem millibus glorificauit eum, & laudauit eum in benedictionibus Domini, in offerendo illi coronam gloriæ.*

COMMVNITER verba, glorificauit & laudauit: referuntur ad Deum, vt significetur Deum glorificasse Dauidem, & laudasse eum, hoc est, laudabilem eum fecisse in benedictionibus suis. At cum hæc dura sit expositio, & quia durè etiam dicitur Deum laudasse illum in benedictionibus Domini, cum dicendum fuisset, in benedictionibus suis, omnino videntur hæc verba referenda ad populum Israëliticum, de quo mox præcedit, exaltare cornu gentis suæ. De ea enim gente liberata iam subiūgitur in gratiarum actionem præstiterit. Sic, inquit, hoc est, propterea, populus liberatus significauit eum in decem millibus, quia scilicet attribuit ei tam gloriosam victoriam ac si decem millia percussisset. Alludit enim, hic Sapiēs ad id quod scribitur 1. Regum 18. quod cum Dauid reuerteretur percusso Philistęo, & ferret caput eius in Ierusalem, egressæ sunt mulieres de vniuersis vrbibus Israël, cantantes, chorósque ducentes, atque dicentes: Percussit Saul mille, & Dauid decem millia. In eo autem quod sequitur, populum laudasse Dauidem in benedictionibus Domini, &c. omnino videtur ad Psalmum 20. respectus haberi, in quo populus sic introducitur Deū & Dauidem laudans: Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Proinde ex hoc loco satis patet, illum etiā Psalmum, etsi ad Christum potissimum pertineat, tamen ad literam de Dauide intelligendum, vt sit Psalmus populi gratulatorius pro salute per Dauidem obtenta, sicut præcedens est Psalmus populi precatorius pro salute sui regis. Sensus ergo huius loci est: Populus laudauit Dauidem propter singularia dona quæ Dei benedictione in eo fuerunt, cùm inter alias Deus ei obtulit coronam gloriosam, hoc est, regiam dignitatem.

8 *Contriuit enim inimicos vndique, & extirpauit Philisthiim contrarios vsque in hodiernum diem contriuit cornu ipsorum vsque in æternum.*

CONIVNCTIO enim, sicut non est Græcis ita nec apud Rabanum. Nouum enim beneficium per Dauidem populo præstitum hic commemoratur, nempè quòd inimicos Israëlis variis bellis contriuerit, vt scribitur 2. Reg. 8. & pręcipuè quod extirpauerit, vel, vt habēt Græca, ἐξουδένωσε, hoc est, ad nihilum redegerit Philistæos, qui erant præcipui hostes populi illo tempore Saulis maximè erant infesti populo, & illo cæso dominabantur eis. Hos ergo in primis extirpauit, nō quidem omnes occidendo, sed ita eos diminuēdo, vt nunquam deinceps sint dominati Israëli: vnde de Dauid dicitur loco prædicto, quòd tulerit frænum tributi de manu Philistiim, & hic dicitur quòd contriuerit cornu ipsorum, hoc est, potentiam & imperium vsque in æternum.

9 *In omni opere dedit confessionem sancto, & excelso, in verbo gloriæ.*

CONIVNCTIO &, sicut non est, Græcis, ita nec in multis scriptis, & quamuis subintelligi & addi possit, potest tamen etiam coniunctim legi, sancto excelso. Exprimit hic versus & aliam Dauidis commendationem, nempe quod cùm varia & insignia opera designaret, non tamen ea sibi tribuit, nec in eis superbiuit, sed in opere suo dedit confessionem laudis sancto, excelsóque Domino, ei omnem tribuens laudem, & confitens illius omnia virtute peracta esse, non sua. Idq; fecit in verbo gloriæ, hoc est, sermone glorioso & præclaro, aut sermone qui gloriam Dei exprimeret, Psalmis scilicet celeberrimus a se conscriptis, quibus Deum toties vocat fortitudinem suam, refugium illuminationem, protectorem vitæ suæ, atque adiutorem suum.

10 *De omni corde suo laudauit Dominum & dilexit Deum qui fecit illum, & dedit illi cōtra inimicos potentiam.*

GRÆCA tantum habent: In omni corde suo laudauit: & dilexit eum qui fecit eum, ita vt apertè satis hic Dauidi tribuatur, non solum quod in toto corde laudauerit Deum, sed etiam quod in toto corde dilexerit: quod bene notandum contra eos qui volunt neminē in hac vita diligere Deum in toto corde. Auget hic versus quod dictum est superiori versu, & demonstrat quòd non simpliciter dederit Deo cōfessionem & laudem, sed quòd idipsum fecerit in vel ex toto corde suo, iuxta id quod de se Dauid aliquoties dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo, hoc est, valde serio & ex animo penitus, sine omni fictione & torpore. Et quia id nemo facere potest, qui etiam in toto corde diligit, subiicit, Et dilexit Deum. Dilectionis huius causam nostra litera duplicem indicat, nempe & quia Deus creator eius esset, ac proinde etiam omnis boni fons: & quia dederat illi contra inimicos potentiam. Verbum enim, dedit, coniungendum est cum verbo, fecit, vt etiam eius suppositum sit relatiuum, qui, & sit sensus: Dilexit Deum qui & fecit eum, & dedit illi contra inimicos potentiam.

11 *Et stare fecit cantores contra altare, & in sono eorum dulces fecit modos*

ADICITVR conuenienti ordine superioribus, quod magis etiam Dauidis virtutem declarat, nempe quod non satis ei fuerit Deum laudare, idque toto corde, sed quòd etiam ad excitandum in Dei laudem totum populum instituerit ordinem cantorum, qui Psalmos à se aut aliis compositos decantarent: quos & stare fecit contra altare, hoc est, coram altari holocaustorum, atque è regione eius. Quibus non

tantum cantandi potestatem,& psalmos decantandos tradidit,sed etiam in sono & cantu eorum fecit dulces melodias, siue tradendo ei etiam rythmum dulcem melodiam reddentem. siue constituendo vt in cantu iungeretur variorũ instrumentorum musicorum suauitas, quemadmodum describitur in libro 1. Parali. cap. 1.

12 Et dedit in celebrationibus decus, & ornauit tempora vsque ad consummationem vitæ.
13 Vt laudarent sanctum nomen Domini, & amplificarent mane Dei sanctitatem

PRo celebrationibus, Græcè est, ἑορταῖς, hoc est, festiuitatibus aut festiuis diebus: proinde conuenit nomen celebrationibus, accipere pro celebritatibus, hoc est, celebribus diebus, qui etiam significantur, cùm dicitur, ornauit tempora, ea scilicet quæ statuta erant festiuiter celebranda. Indicant ergo hic versus, quid boni secutum sit per cantorum institutionem, nempe quod hac ratione festiuis diebus, qui à populo celebrandi erant ex legis præscripto, addiderit magnum decus & ornamẽtum, qui prius rudi modo peragebantur: quodq́ue eadem illa tempora ornauerit, addito illo quo prius carebant splendore, idq́ue fecit vsque ad consummationem vitæ suæ, semper scilicet, maximè in senectote, solicitus pro augendo & ornando cultu diuino, atque in ea solicitudine immoriens, adhoc vt cantores institutis laudarent nomen sanctum Domini & magnificarent etiam singulis diebus, idq́ue mane, Dei sanctitatem, ita scilicet vt diem inciperent à Dei laude, quemadmodum constitutum legimus 1. Paral. 23. vbi sic habetur, Leuitæ vt stent mane ad confitendum & canendum Domino, similiterq́ue ad vesperam, tam in oblatione holocaustorum Domini, quàm in Sabbathis & Calendis solennitatibus reliquis. Porrò per Dei sanctitatem etsi intelligi possit Dei integritas & puritas in primis in Deo prędicando: hic tamen videri potest significari nomen sanctum Dei, quia Gręcè est, τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ. Sic autem Septuaginta vocant nomen Dei proprium, vt superius dictum est capite 45.

14 Christus purgauit peccata ipsius, & exaltauit in æternum cornu eius.
15 Et dedit illi testamentum regni & thronũ gloriæ in Israel.

NOVISSIMA de Dauide cõmemorat quod peccatorum suorum in quæ inciderat remissionem consecutus sit à Deo, ita vt non solum propter peccata sua regno non exciderit sicut Saul, sed etiam promissionem stabilitatis regni æterni consecutus sit. Mirum autem merito videri potest, quomodo hic author Christum & expectatum tũc Messiam dicat purgasse peccata Dauidis, cum tũc adhuc non fuerit, sed adhuc expectaretur. Hac sanè de causa videri potest in quibusdam codicibus nomen, Christus, mutatum in spiritu. Sic enim habet codex Bessationis, & aliquot scripta. At Græcè nec, Christus est, nec spiritus, κύριος, Dominus. Et hanc veram esse lectionem, nec esse, vt aliqui existimare possent, deprauatam, magis videri potest quòd in verbis Nathan dicentis, Dominus quoque transtulit peccatum tuum, vt sicut hoc loco, κύριος. Verisimile ergo est nostrum interpretem etiam vertisse, Dominus, sed in lectione quadam ecclesiastica, qua quæ hic dicũtur de Dauide, applicantur Confessoribus in Missæ epistola, nomen κύριος mutatum esse in nomen, Christus, quia in nouo testamento per quandam appropriationem nomen Domini, Christo ferè tribuitur, sicut & in epistola Iudæ nomen, Iesus, positum est, vbi Græca habent κύριος, Dominus, cùm legimus, Iesus populum suum ex Ægypto saluans, secundo eos qui non crediderũt perdidit. Ex hac ergo exemplari lectione deinde factum videtur vt etiam in Bibliis pro nomine, Dominus, poneretur Christus, & postea pro, Christus, quia id nomen non videbatur bene congruere, à quibusdam scriptum esse, Spiritus, quia vtcunque nomen similiter solet apud antiquos scribi, vt adhuc in antiquis Biblis inuenitur. Nam nomen Christi scribitur etiam apud latinos literis Græcis Christus: nomen verò spiritus, Spiritus. Vtut est, Latinis etiam Christus noster rectè dicitur purgasse peccata Dauidis, aut vt est Græcis abstulisse peccata, quia ipse sicut est agnus qui occisus est ab origine mundi, ita etiam ab origine tollit ex præuisio suæ passionis merito totius mundi peccata, & quatenus Deus fuit ab æterno, etiam cum patre & spiritu sancto purgauit omnium peccata remittendo ea.

16 Post ipsum surrexit filius sensatus, & propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum.

DE Salomone instituit narrationem eius, tum dona, tum vitia commemorãs. Secundam huius sententiæ partem Græca aliter habent sic: καὶ δι᾽ αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ, hoc est propter illum habitauit in latitudine. Cui cõsonat idquod legitur apud Rabanum, & propter illum requieuit in latitudine. Cuius lectionis etiam meminit Glossa ordinaria, eámque habebant duo exemplaria Tongerlentia, quamuis in margine etiam altera lectio addita fuit, proinde illa Rabani lectio merito præferenda esset. Duo exemplaria M. N. Augusti. Hunæi vtramque lectionem in contextu habebant sic: Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum, & requieuit in latitudine. Ergo saltem vel sic legendum est, & sensus: quòd Deus propter Dauidem tempore Salomonis repressserit omnem potentiam inimicorum, ita vt nemo vel vellet vel auderet se illi opponere, sicq́ue ipse habitauit & requieuit in latitudine animi, securitate scilicet & libertate, non hortatus aduersariorum violentia. Aut in latitudine regni, quia scilicet Deus propter Dauidem amplificauit eius imperium ita vt longè lateq́ue dominaretur, vt dicitur 3. Reg. 4.

17 Salomon imperauit in diebus pacis subiecit Deus omnes hostes.
18 Vt conderet domum in nomine suo, & parare sanctitatem in sempiternum.

SVo positum est pro, ipsius, scilicet Dei, & significatur ideo Deum Salomonis tempora pacifica concessisse, vt posset erigere domum ad gloriam nominis eius. Pro sanctitatem hic rursum est ἁγίασμα, qua dictione hic significatur templum Deo sanctificatum, quemadmodum & alibi, & nominatim Psal. 88. vbi legimus: Prophanasti in terra sanctuarium eius. Proinde apud nos nomen sanctitas, accipi conuenit pro sancto Dei templo

19 Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, & impletus est quasi flumen sapientia.

ILLAM partem, quemadmodum eruditus eſt in iuuentute ſua, noſtri ferè referunt ad præcedentia, vt ſignificetur Salomonẽ ædificaſſe templum, iuxta quod inſtitutus fuit in iuuentute à Dauide patre: qui non ſolum ei impenſa conſtruendi templi præparauit, ſed etiam ei omnium ædificandorum deſcriptionem tradidit, vt ſcribitur 1. Paral. 28. At non ſolum in Græcis hæc pars refertur ad ſequentia, ſed etiam in multis ſcriptis Latinis, in quibus hic eſt nouæ ſententiæ initium. Itaque dictio, quemadmodum, accipi hic debet admiratiuè poſita, pro, quàm, ſicut, in illo Pſalmo: Quemadmodum multiplicaſti miſericordiam tuam Deus, vt ſit ſenſus: O quam etiam in iuuentute ſua fuit eruditus & ſapiens à Deo factus (Eſt enim Græcis ἐσοφίσθη) & quam impletus eſt ſapientia, quaſi flumen, hoc eſt ſicut flumen abundat aquis, quas alijs largiter communicat: ita & ipſe abundabat ſapientia, quam in alios copioſè diffudit. Sapientia enim diuina abundè repletus eſt, etiam in iuuentute, cum ad Deum in oratione dixit: Ego ſum puer paruulus, & ignorans egreſſum & introitum meũ. Notandum & illud quod Germanica æditio habet in ſecunda perſona ἐσοφίσθης & ἐπλήσθης, hoc eſt, repletus es, vt hic accipiat Apoſtrophæ ad Salomonem, quæ poſtea continuatur. Quæ lectio maiorem habet vim & gratiam, & in quibuſdam etiam ſcriptis Latinis reperitur, vt merito illa præferenda ſit.

20 *Et terram retexit anima tua, & repleſti in comparationibus ænigmata.*

GRÆCA non habent in principio coniunctionem, & vt intelligamus hic nouę ſententię eſſe initium. Pro, retexit, Græcè eſt ἐπεκάλυψεν, operuit. Itaque ſignificatur animum Salomonis tanta fuiſſe ſapientia, vt per eam quam elocutus eſt ſapientiam operuerit, hoc eſt, repleuerit omnem terram, quia vt dicitur 3. Regum 4. Veniebat de cunctis populis ad audiendam ſapientiam Salomonis, & ab vniuerſis regibus terræ qui audiebant ſapientiam eius. Cui intelligentiæ conuenit quod Græca in ſequenti parte habent ſic: Et repleſti (terram ſcilicet) parabolis ænigmatũ. Noſter interpres aut poſuit compoſitum, retexit, pro ſuo ſimplici, texit: aut potius legit ἀπεκάλυψεν, reuelauit vel retexit. Et erit ſenſus: quod anima & ſpiritus Salomonis Dei ſapiẽtia donatus, detexerit totam terram, aperiendo & explicando omnium quæ in terris ſunt naturas, quia, vt dicit ſcriptura, Diſputabit ſuper lignis à cedro quę eſt in Libano vſque ad hyſopum, quæ egreditur de pariete. Et diſſeruit de iumentis & volucribus & reptilibus & piſcibus. Iam quod nos legimus: Et repleſti in comparationibus ænigmata, ſignificat quòd multa admodum ænigmata elocutus fuerit in ſuis comparationibus, hoc eſt, parabolis, quas vel locutus eſt, vel ſcripta reliquit.

21 *Ad inſulas longè diuulgatum eſt nomen tuum, & dilectus es in pace tua.*

EX hiſtoria patet huius ſententiæ veritas. In ea enim dicitur & quomodo ad omnes terras & populos nomen eius innotuerit, & quomodo & ab externis & maximè à ſuis dilectus fuerit ob pacem quam habuit cum omnibus, & quæ ſuis præſtita fuit tẽpore ipſius. Dicit enim quòd habebat pacem ex omni parte in circuitu. Habitabatq; Iuda & Iſraël abſque timore vllo, vnuſquiſque ſub vite ſua, & ſub ficu ſua, à Dan vſque Berſabee, omnibus diebus Salomonis.

22 *In cantilenis & prouerbijs, & comparationibus & interpretationibus miratæ ſunt terræ, & in nomine Domini Dei, cui cognomen eſt, Deus Iſraël.*

QVÆDAM Græca habent ἐθαύμασάν σε, hoc eſt, miratæ ſunt te, vt ſit ſenſus: Terræ variæ, vel, vt eſt Græcis, χῶραι, regiones ſunt te admiratæ propter carmina, &c. Tria vel quatuor ponuntur in quibus homines admirati ſunt Salomonem, quæ & commemorantur ſatis 3. Regum 4. Pro cantilenis Græcè eſt ᾠδαῖς, hoc eſt, canticis & carminibus de omnibus dicitur quòd fuerunt carmina eius quinque millia, vbi etiam Septuaginta habent ᾠδαί. Ex his carminibus partem habemus in libro qui dicitur Canticum Cãticorum, quaſi pręcipuũ omniũ carminũ eius. De prouerbiis & parabolis, quæ frequenter pro eiſdẽ ponuntur, dicitur quòd locutus ſit Salomon tria millia parabolas, ex quibus partem habemus in libro qui dicitur Parabolæ, vel Prouerbia Salomonis. Interpretationes Salomonis inſinuantur, cùm ibidem dicitur, quòd diſputauit & diſſeruit de omnibus arboribus & animalibus. Item cum regina Saba veniente vt tentaret eum in ænigmatibus, docuit eam Salomon omnia verba quæ propoſuit. Quod ſequitur & nomina Domini Dei, cui cognomen eſt Deus Iſraël, quidam coniungunt cum ſequenti verbo, collegiſti. Sic enim apud Rabanum diſtinguitur, vt ibi: Et in nomine Dei tui, ſit principium nouæ ſententiæ. At melius iungitur cum verbo, miratæ ſunt, quia omnino videtur author hic alludere ad id quòd regina Saba dicitur audiuiſſe famam Salomonis in nomine Domini, quodque eadem audiẽs & videns ſapientiã Salomonis, adeo mirata ſit, vt non haberet vltra ſpiritũ, dixitq; inter cætera: Sit Dominus Deus tuus benedictus, cui cõplacuiſti, & poſuit te ſuper thronum Iſraël, eo quòd dilexerit Dominus Iſraël. Additur autem, cui cognomen Deus Iſraël ad differentiam Deorum quos aliæ regiones colebant: quæ confitebantur Deum Iſraëlis in Salomone & populo Iſraël eſſe mirabilem, & hoc in illis præſtare quod ipſorum dij ſuis non præſtarent nec præſtare poſſent. Melius hæc pars coniungitur in Græcis cum præcedentibus, quia non habent coniunctionem, & vt ſit ſenſus: Nationes propter carmina, parabolas, &c. miratæ ſunt in nomine Dei Iſraël, qui ſcilicet tantã ſapientiam dederat Salomoni.

23 *Collegiſti quaſi aurichalcum aurum, & vt plumbum compleſti argentum.*

QVIDAM iſtud intelligunt dictum in Salomonis vituperationem, & in notam auaritiæ contra legem Domini, qui in Deuteron. 10. capite præcepit vt rex non habeat auri & argenti immenſa pondera. At hiſtoria regum hæc de Salomone commemorat potius in laudem ipſius, vt cui diuitiæ immenſæ ſingulari Dei beneficio contigerunt, qui eas ante omnia petenti ſapientiam, promiſit etiam tantas ſe daturum, vt nemo fuerit ſimilis ei in regib. cunctis retro diebus. Itaq; poſtquã Sapiens noſter Salomonẽ celebrauit ab excellenti eius ſapientia, celebrat etiam ab eius potentia & diuitiis, reſpiciens ad id quod

de

eo dicitur 3. Reg. 10. & 2. Paral. 1. Præbuit rex argẽtum & aurum in Ierusalem quasi lapides, & cedros quasi sycomoros, quæ nascuntur in campestribus multitudine magna. Post commendationem autem & sapientiæ & diuitiarum ipsius, subiecit & vitia, in quæ post tanta Dei beneficia pro lapsus est, vt hinc intelligamus & quanta sit humani ingenij instabilitas, ne quis sibi nimis fidat, & quam soleat rerum abundantia vitiorum esse causa, ne quis illam nimis ambiat, & quam profunda sint iudicia Dei, qui tam perfecta à se sapientia donatum, tam grauiter labi passus sit, vt illam semper quisque timeat. Itaque dicit.

24 *Et inclinasti fœmora tua mulieribus, potestatem habuisti in corpore tuo.*

PRo, potestatem habuisti, Græcè est verbum passiuum ἐνεξουσιάσθης, quod rectius verti posset, in potestatem redactus es: vt significetur illum corpus suum subiugasse libidini & voluntati mulierem. Noster in actiua accepit significatione, & potest cunuenienter accipi vt significetur illum abusum esse suo corpore, & in illo nimiam sibi vsurpasse licentiam, ita vt eo vsus sit contra Dei præceptum: cui corpus suum subiicere debuisset. Modestè ergo hac sententia notat eius irrefrenatam libidinem, tacens interim de idololatria, in quam non nisi propter libidinem & amorem mulierum incidit. Et, inquit, post tot beneficia à Deo obtenta, deserto Deo inclinasti fæmora tua mulieribus, inordinatè illis addictus & coniunctus, atque in corpore tuo, quod Deo subiectum esse oportuisset, tu nimiam tibi potestatem atque licentiam assumpsisti. Quid autem hinc mali sit consecutum, & in ipso, & in filio eius atque populo ostendit, cùm subiicit.

25 *Dedisti maculam in gloria tua, & prophanasti semen tuũ.*
26 *Inducere iracundiam ad liberos tuos, & in cæterũ stultitiam tuam*
27 *Vt faceres imperium bipartitum, & ex Ephraim imperare imperium durum.*

IN gloria, inquit, tua quam habuisti, magnam dedisti maculam, nec tibi tantum nocuisti: sed etiam prophanasti, violasti, & contaminasti semen tuũ, ita vt tuo demerito induceres Dei iracundiam ad liberos tuos, & etiam in aliis, toto scilicet populo Dei, induceres stultitiam tuam, ita vt eam ipsi ferre debeant, dum propter eam grauem Dei vltionem pati coguntur in eo quod propter te diuisum est regnum, & factum est imperium bipartitum: sicque fecisti vt ex Ephraim imperaret imperium durum, hoc est, pertinaciter semper resistẽs, nam Græcis est ἀπειθῆ, hoc est, rebelle & inobediens. Hæc historia describitur 3. Reg. 11. Illud, & in cæteris stultitiam tuam: Græca aliter habent sic: καὶ κατανυγῆναι ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ σου, hoc est, & compungi, vel & cõpungeretis in stultitia tua, vt significetur illum sibi sua stultitia dolorem contraxisse, dum scilicet: qui in pace semper vixerat, intelligeret sibi à Deo inimicos excitatos, Adad, Razon, & Ieroboam, vt scribitur loco prædicto. Mirum quid legerit noster interpres: dum sic vertit vt legimus, nisi fortè sit mendum. Nam vnus codex Tongerlensis pen. in cæteris, habuit in terris. Vnus M.N. Augustini Hunæi habuit, in cæteris incitari: verbum autem incitari, bene conuenit verbo Græco κατανυγῆναι, compungi, proinde credo veram le-

Corn. Ians. in Eccles.

ctionem esse: Et incitari stultitiam tuam, hoc est, vt stultitia tua incitaretur in seipsa, & dolore cõpungeretur, cùm, intelligeres seruum tuum exurgere contra te. Facilè autem fuit verbum incitari, à non intelligentibus mutari in: in cæteris, & postea diuersas lectiones simul cuniungi.

28 *Deus autem non derelinquet misericordiam suam, & non corrumpet, nec delebit opera sua.*
29 *Neque perdet a stirpe nepotes electi sui, & semen eius qui diligit Dominum, non corrumpet.*

ALLVDIT in his verbis ad id quod Dauidi promissum fuit 2. Regum 7. & Psal. 88. vbi dicit Dominus: Si derelinquerint filij eius legem meam, & mandata mea nõ custodierint, Misericordiam meam non despergam ab eo: neque nocebo in veritate mea. Neque prophanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labiis meis non faciam irrita, &c. Postquam ergo dixit quomodo peccata Salomonis Dominus punierit in eius posteritate: subiicit quomodo Deus memor suæ misericordiæ, propter Dauid seruum suum, non in totũ reiecerit Salomonis semen sicut abiecit semen Saulis, Deus, inquit, misericordiam suam, quam promisit Dauidi & semini eius se exhibiturum, non derelinquet: nec abiiciet à se, aut non prætermittet eam exhibere, & non corrumpet aut perdet: nec delebit opera sua: testamenta scilicet sua & pacta quæ cum Dauide iniit. Hoc est, nõ perdet à stirpe nepotes electi sui Dauidis, sic scilicet vt penitus esse desinant, & radicitus pereant: & semen eius qui diligit, vel vt est Græcis: qui diligit Dominum, non corrumpet: nec penitus tollet. Quod per Christum perfectè impletur, per quem semen Dauidis verè fit perpetuum, & perpetuo regnat. Proinde verò admitãdam se hic exhibet Dei prouidentia: qua factum est vt sic in Salomonis semine grauissimè & in longum tempus punirentur eius peccata, vt tamen per ea peccata promissa Dei misericordia non tolleretur: sed salua illa maneret semini Dauid in æternum. Et quamuis videri posset, Dei iustitiam grauiorem intulisse vltionem semini Salomonis propter eius peccata, quàm sit beneficium quod Dei misericordia præstitit Dauidis posteritati propter illius virtutem: quia à posteritate eius abstulit decem tribus: & illi tantum duas relinquit, tamẽ si Christum spectemus, plus longè est quod Dei misericordia propter Dauidẽ præstitit, quàm quod Dei iustitia propter Salomonem abstulit. In Christum enim potissimum respiciebant promissiones illę de perpetuando & semine & regno Dauidis quem quo certius cognosceremus ex Dauid, sicut promissum fuit, prognatum, conueniebat tribum Iuda ab aliis decem separatam esse, atque in ea sola regnum per successionem continuari.

30 *Dedit autem reliquum Iacob & Dauid de ipsa stirpe.*

PRo, reliquum; hic rursum est sicut capite 44. κατάλειμμα, quæ & est apud Paulum, Rom. 9.
cum dicit ex Isaia: Reliquiæ saluæ fient. Et dictio, Iacob: sicut & dictio, Dauid, est vt patet ex Græcis, datiui casus. Itaque sensus est: Deus dedit ipsi Iacob aliquid reliquum, hoc est, reliquias, vt non in totum semen Iacob abiiceret & perire fineret: sicut alias gentes, & dedit ipsi Dauid reliquias ex ipsamet eius stirpe atque progenie.

31 *Et finem habuit Salomon cum patribus suis, & dereliquit post se de semine suo gentis stultitiam.*
32 *Et imminutum a prudentia Roboam, qui auertit gentem consilio suo.*

COMMEMORAT duo mala quæ mortuo Salomone propter eius peccata populo obuenerunt. Primum enim reliquit post se de semine suo filium tam imminutum à prudentia, & deficientem in sapientia, quam ipse in sapientia abundauerat, ita vt dici meruerit gentis stultitia, siue quod opinione populi talis haberetur, siue quod exemplũ quoddã stultitiæ esset in populo, cũ rex in populo sapientia prælucere debeat. Qua 3. Reg. 12. autem in re stultitiam suã prodiderit indicat dicens: quia auertit gentem: à se scilicet: consilio suo, hoc est, per consilium suum, quod stultè secutus est ad suggestionem imprudentum iuuenum, spreto consilio sapientum seniorum. Quid enim stultius esse potuit quam iste commisit, qui cum populi fauorem ambire ipse debuisset, ostendendo eis onerum remissionem, quod nõ ea polleret authoritate & gratia qua patet, populo iusta petenti non solum non annuit cum id suaderent seniores, quorum consilio omnia gessisse debuerat, sed sequens iuniorum consilium, etiam duriora non est veritus comminari. Sunt qui legunt per datiuum, genti stultitiam, vt sit sensus: reliquit ipsi populo stultitiam, sed legendum per genitiuum, gentis stultitiam, patet ex Græcis.

33 *Et Ieroboam filium Nabath, qui peccare fecit Israël, & dedit viam peccandi Ephraim.*

SECVNDVM malum est, quod post se Salomon reliquit (repetendum enim est verbum, dereliquit) Ieroboam ex suo semine, sed ex seruis suis filium Nabath, qui fuit author Israëli idololatriæ, & dedit ipsi Ephraim viam peccandi, dum erectis vitulis iussit eos adorare, & prohibuit ne religionis causa irent in Ierusalem sicut Dominus promiserat. Vnde secutum est quod subditur. Porro Ephraim peculiariter meminit, quod Ieroboam ex ea esset tribu quam ob id facile sibi obsequentem habuit, & per eam etiam alias tribus, inter quas illa erat præcipua & numerosior: vnde & in scripturis decem tribus à tribu Iuda separatæ sæpè vocantur Ephraim.

34 *Et plurima redundauerunt peccata ipsorum, valde auerterunt eos a terra sua.*

PER inductam, inquit, à Ieroboam idololatriam valde sunt peccata eorum coram Deo multiplicata, atque ob id tãdem ea peccata alienauerunt eos longè à terra sua quam eis dederat Deus possidendam, & effecerunt vt irato Deo in longinquas terras ab Assyriis abducerentur, quẽadmodum scribitur 4. Regum 17. Ambulauerunt filij Israël in vniuersis peccatis Ieroboam quæ fecerat, & non recesserunt ab eis, vsquequo Dominus auferret Israël à facie sua, &c. Huic simile est quod sequitur.

35 *Et quæsiuit omnes nequitias, vsquequo perueniret ad illos defensio, & ab omnibus peccatis liberauit eos.*

OBSCVRVS satis est hic locus, qui tamen Græcis breuior est & clarior. Sic enim habet æditio Germanica, nã Cõplutensis pauciora habet: καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν: ἕως ἐκδικήσεως ἐλθεῖν ἐπ' αὐτούς, Et omnem malitiam exquisierunt, donec veniret vltio super eos. Itaque vt nostra lectio rectè intelligatur, in verbo, quæsiuit, repetẽdũ nomen, Israel vel Ephraim, vt sit sensus: Israël à Ieroboã malè edoctus quæsiuit omnes nequitias, hoc est, studiosè quasuis peregit, donec à Deo eorum nequitiis prouocato, nec amplius ferre volẽte, perueniret super illos Dei vindicta, qua Deus defendit se, & se vltus est de iniuria sibi ab eis illata: quæ defensio & vltio liberauit eos ab omnibus peccatis, hoc est, finem imposuit eis peccandi, vt amplius in sua terra Deum suis peccatis prouocare non possent, quæ tam studiosè ibi sectati sunt & exquisierunt. Non enim multi libri habent: sicut nec Rabanus: liberauit eos Dominus, sed absolutè, liberauit eos, vt repeti posset nomen, defensio. Hic sanè sensus etsi alienus videatur nostræ literæ, quia liberate à peccatis, solet semper in bono accipi pro, temissionem peccatorum accipere, tamen conuenit originali, & scopo authoris. Certè sequenti capite rursum interpres dictionem ἐκδικήσεως, vertit, defensionis: pro vltione qua se Deus defendebit ab iniuria sibi illata.

CAPVT XLVIII.

1 *EXsurrexit Elias propheta quasi ignis, & verbum illius quasi facula ardebat.*

CONTINET hoc caput laudes & insigniora facta Eliæ, Helizei, Ezechiæ, & Isaiæ. Primum ergo dicit, quod cũ iam in populo Israëlitico inundare cœpissent peccata, tũ surrexit Elias: qui erat propheta quasi ignis: quia scilicet totus ardẽs zelo Dei in seipsu, plusquam alij præcedentes prophetæ: vnde & verbum eius & sermo ex ignito eius pectore procedens, ardebat quasi fax aut facula: quia scilicet verbum eius magnam habuit vim, tum in monẽdo & arguendo, tum in agendo cum imperio & efficacia, vt eius facta quæ recensentur hic declarant. vnde & Ioannes Baptista dicitur venisse in spiritu & virtute Eliæ.

2 *Qui induxit in illos famem, & imitantes illum inuidia sua pauci facti sunt: non enim poterant sustinere præcepta Domini.*

INDVXISSE famem in Israëliticos dicitur: quod pluuiæ inopiam, quam fames secuta est, induxerit, vt est 3. Reg. 17. Eam autem induxit, non tantum orando vt eam Deus induceret, vt dicitur Iacobi 5. cap. sed etiam, quia exauditus à Deo prædixerit eam, & iusserit eam esse. vnde dixit: viuit Dominus Deus Israël: quia non erit his annis ros aut pluuia, nisi iuxta oris mei verba. Proinde his verbis benè declaratur quod dictum est, verbum eius arsisse sicut facula. Porrò sequens pars difficultatem habet. Sunt qui legunt, tabefacti sunt, sed altera lectio, pauci facti sunt, magis accedit ad Græca. Verum quid est: imitantes illum inuidia sua? Intelligunt nostri dictum istud esse de prophetis Baal quadringentis, qui inuidentes Eliæ, & volentes eum imitari in prophetandi officio, volentes etiam & ipsi impetrare à Baal consumptionem suorum sacrificiorum per ignem: sicut Elias proposuerat se facturum pauci facti sunt, quia ab eo occisi, vt habet historia. At Græca longè alium habent 3. Reg. 18. sensum

sensum. Sic enim habent, καὶ ζήλῳ αὐτοῦ ὠλιγοποίησεν αὐτοὺς, Et aelo suo imminuit eos, hoc est, zelo suo quo accensus fuit pro gloria Dei contra idolis seruientes Israëlitas, per inductam famem qua multi sunt mortui, ad paucitatem redegit eos. Vnum exemplar M.N. Hunęi eleganter deiectipcum pro, imitantes, habuit irritantes. Codex Bessarionis & alterum exemplar M.N. Aug. Hunæi habēt, æmulantes. Atq; altera harum duarum lectionum, & potissimum posterior, præferenda sanè est vulgatę, vt significetur Israëlitas imminutos, quia sua contra illum inuidia illum irritauerunt & æmulati sunt, zelo illius bono aelum suum malum opponentes. Cui lectioni & intelligentiæ benè conuenit quod de suo adiecit interpres (nam Græcis nō est) Non enim poterant sustinere præcepta Domini. Eo enim declaratur quare aelo & inuidia concitati sunt contra Eliam, nempe quia non potuerunt ferre pręcepta Domini, quæ Elias summo cum ardore & zelo eis proponebat, seuerè eos coarguens, vt à peccatis suis desisterēt. Quod si omnino quis legendum esse putet: imitantes illum: quod sic plures libri habeant, accedendo ad prædicta sensus esse poterit: Israëlitas fame & aliis vltionibus imminutos, quod suo malo zelo, inuidia scilicet sua imitarentur illius bonum zelum, tanto zelo illi se malè opponentes, quanto zelo ille se eis benè opposuit. Interpres enim quod in Græcis dicitur de zelo Eliæ, intellexit dictum de zelo Israëlitarum, legens vt apparet, τῷ ζήλῳ αὐτῶν: pro: αὐτοῦ.

3 *Verbo Domini continuit cælum, & deiecit a se ignem terra.*

PRIOR huius sententię pars ostendit quomodo induxerit Elias famem, nempe quia verbo & iussu Domini cohibuit cœlum ne plueret super terrā tribus annis & sex mensibus, vt dicitur Luc. 4. & Iacobi 5. Secunda pars sic habet Græcè, καὶ κατήγαγε τρὶς πῦρ ἐξ οὐρανοῦ, & deduxit ter ignem è cœlo. Itaque primum patet illud, à se, accipiendum pro, ab ipso, cœlo scilicet, vt relatiuum reciprocum pro non reciproco sit positum, sicut aliàs sæpè. Deinde omnino videtur interpretem pro, terrę, vertisse, ter, alios autem, ter mutasse in terrę, quod Elias duos tantum quinquagenarios igne è cœlo deducto percussetit, parcens tertio, vt est 4. Reg. Verum tertió ignem è cœlo deduxit, cum prius ignis ad eius preces è cœlo descendens consumpsit ipsius sacrificium, vt est 3. Reg. 18. Si legatur, terræ, accipiendus est esse datiuus pro, in terram. Duo ergo hic versus continet mirabilia præstita ab Elia, sibi multum dissimilia, quia & continuit cœlum, ne: quemadmodum naturaliter solet, demitteret pluuiam in terram: & rursum è cœlo deduxit, in terram ignem, quem cœlum non solet in terram demittere.

4 *Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis, & quis potest similiter gloriari tibi?*

HAC, inquit, ratione per mirabilia quæ præstitit Elias magnam gloriam & existimationem consecutus est apud homines, nec immeritò, quia neminem habuit qui per omnia similiter gloriari posset in Domino de mirabilibus quæ per eum Deus præstitit. Nullus enim post Moysen vsque ad Christum tam multa & magna præstitit, & cum inter summa miracula reputetur mortuorum resurrectio, maius aliquid Moyse præstitit: quia mortuum resuscitauit: vt subiicitur. Ea etiam in parte Moyse superior, quia igneo curru subuectus est in cœlum: cum ille & mortuus sit, & sepultus in terra. Itaque ob multa quæ in ipso sunt singularia: rhetorum more facta apostrophe ad ipsum Eliam sicut prius ad Salomonem: & quis, inquit potest similiter gloriari tibi? hoc est, sicut tu? Est enim pia quædam gloriatio: in qua scilicet Deus author insignium operum agnoscitur.

5 *Qui sustulisti mortuum ab inferis, & de sorte mortis in verbo Domini.*

CELEBRAT miraculum quod describitur 3. Reg. 17. de suscitato filio viduę Sarephtanæ: quem suis precibus suscitauit à statu & conditione mortis: quæ hic significantur per inferos & sortem mortis, à quibus Eliam illum liberauit non tam suo verbo, quam verbo Domini: qui exaudiens vocem Eliæ, iussit animam pueri redire in viscera ipsius.

6 *Qui deiecisti reges ad perniciem, & confregisti facilè potentiam ipsorum, & gloriosos de lecto suo.*

FACTO Eliæ salutem & vitam afferenti aptè adiungit planè diuersum eius factum mortem scilicet & calamitatem, idq; regibus, afferens: estque elegans oppositio in verbis: sustulisti vel excitasti, & deiecisti, quasi dicat: Illum exurgere fecisti ab inferis: istos è summa sua gloria deiecisti in perniciem & mortem. Deiecisse autem reges dicitur in perniciem: quia ex iussu Domini eorū perniciem certò euenturam prędixit. Et sunt reges illi de quibus loquitur: primum Achab, rex Israël, quem male periturum prędixit, & in filio eius omne ipsius semen exterminandum, vt est 3. Reg. 21. Deinde Ochozias filius eius quem prędixit de lecto ægritudinis non surrecturum. Item alter filius eius Ioram, qui iuxta verbum Eliæ percussus est à Iehu cum tota progenie Achab. Præterea etiam Ioram rex Iuda filius Iosaphat: cui, quod non secutus esset viam patris sui Iosaphat, prædixit Elias per literas, quod ægrotaturus esset pessimo languore vteri sui, quodq; eodem moreretur, vt scribitur 2. Paralip. 21. Propter duos ergo prædictos reges, Ochoziam scilicet regem Israël, & Ioram regem Iuda, hic etiam dicitur quod Elias deiecit gloriosos de lecto suo, quia cum humilem viduæ filium à morte reuocauerit: hos per regiam dignitatem valde gloriosos: suo irreuocabili vaticinio deiecit de lecto ipsorum in perniciem. Quod in medio legimus: & confregisti facilè potētiam ipsorum: Græcis non est, sed additum est, explicationis causa, vt significetur illos etsi reges, & ob id magnæ potentiæ, efficere non potuisse vt prædictam ab Elia perniciem superarent & effugerent. Adiunxit & alia quæ in Elia magnificè cōtigerūt.

7 *Qui audis in Sina iudicium, & in Oreb iudicia defensionis.*

COMMEMORAT quod scribitur 3. Reg. 19. quomodo Elias fugiens Iezabel in monte Sina, cuius pars quædam dicitur Oreb. audierit Deum sibi loquentem. Pro iudicium, est alia dictio quam cum in secundo membro dicitur, iudicia. Primo enim loco est, ἐλεγμόν: & additur, κυρίου, hoc est. repræhēsionem Domini Quo videtur notari quod Elias aliqualem repræhensionem sui ibi

audierit à Domino. Reprehendit enim Dominus nónihil eum & de fuga, cum dicit: Qui hic agis Elia? & quod putaret se solum relictum esse, cùm Dominus diceret se adhuc septem millia sibi reseruasse, qui non curuauerunt genua ante Baal. Secundo verò loco est, κρίματα ἐκδικήσεως, hoc est, iudicia vltionis, qua se Deus defensurus esset contra idololatras. Ea iudicia vindictæ audiuit, cum Dominus ei diceret: Et erit quicunq; fugerit gladium Hazaël, occidit eum Iehu, & quicunque fugerit gladium Iehu, interficiet eum Elizeus.

8 *Qui vngis reges ad pœnitentiam, & prophetas facis successores post te.*

ISTVD dicit, quia in Sina inter cætera dictum est Eliæ à Domino: Vnges Azael regem super Syriam, & Iehu filium: Nam si vnges regem super Israël, Elizeum autem filium Saphat vnges prophetam prote. Porro pro, ad pœnitentiam, Græcè est, ἐις ἀνταπόδομα, hoc est, ad retributionem, vel ad vicem rependendam. Constitui enim voluit Dominus illos reges, vt per illos vltionem sumeret Deus de idololatris Israëlitis, proinde non conuenit ea quorundam intelligentia qui intelligunt hic significari reges vnctos ad correctionem Israëlitarum, & mirum videri potest cur interpres verterit, pœnitentiam, nisi locus mendosus sit. Certè Rabanus in commentario semper dicit reges hos vnctos in vltionem prauorum. Et Lyranus, sicut & Hugo exponit illud, in pœnitentiam, per impunitionem idololatrum. Itaque pœnitentiæ nomen hic non debet accipi in bonum pro resipiscentia, sed pro pœna, vt, in pœnitentiam, dictum sit pro, ad hoc vt pœna & digna vltio teneat impios: Ad hoc enim præcipiâ Domino vngundos reges patet ex verbis quæ Dominus subnicit, sicut iam dictum est: Et erit quicunque fugerit, &c. In secunda parte Græcis non est verbum, facis, sed tantum: prophetas successores post te: vt repetatur verbum, vngis: quia etiam Elizeum iubetur Elias vngere pro se: hoc est, vt sit illi successor. Cæterum quanquam Dominus iubeat Eliæ tres hos vngere, & hæc verba Domini imitatus Sapiens dicat hic: Qui vngis reges: nullum tamen horum trium vnxisse legitur: imo solus Iehu legitur vnctus, idque post sublatum Eliam, per quendam discipulum prophetarum ab Elizeo missum. Proinde quod dicit Dominus: vnges eos: intelligendum videtur de prophetica consecratione, vt significetur tantum tu eos diuinitus & meo iussu consecrabis, & deputabis in reges & prophetam, vt sint veluti vncti coram Deo. Quam consecrationem & deputationem firmam & infallibilem Elias declarauit Elizeo, vt ob id illos vnxisse dicatur. Cùm autem dicitur: Prophetas facis successores: plurale ponitur pro singulari. Nam hoc dicitur propter Elizeum, in quo hoc singulariter accidit inter omnes prophetas, vt ab homine designaretur propheta alterius successor.

9 *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum.*

PRO, receptus, est Græcè, ἀναληφθεὶς, assumptus in cœlum scilicet aëreum, quemadmodum dicitur 4. Reg. 2. Ecce currus igneus & equi ignei diuiserunt vtrunque: Eliam scilicet & Elizeum, & ascendit Elias per turbinem in cœlum: vbi etiam Septuaginta habent, ἀνελήφθη, Assumptus est. Mirabilis sanè hæc est res, & admodum singularis, valde declarans viri huius eximiam & singularem excellentiam, eóque magis mirabilis, quod in quo loco consistat, & quali vita viuat ignoretur: Dubium tamen esse non potest, quin hęc res facta sit in figuram futuræ ascensionis filij Dei, quamuis hæc longè mirabilior fuerit.

10 *Qui inscriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini.*

11 *Conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.*

NON dubium est, quin Sapiens hic referre velit quod scribitur Malachiæ vltimo: Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, &c. sed dubium est quid hoc sit: Qui inscriptus es in iudicijs temporum: dubium item an legendum sit iudicijs, an indicijs, vtrunque enim legitur. Sed Græca dictio, ἐλεγμοῖς, magis requirit vt legatur iudicijs, quia sic interpres mox eam superius vertit, ibi: qui audis in Sina iudicium, cum propriè significet repræhensionem, apud Rabanum omittitur hæc pars, & legitur tantum, Qui scriptus es lenire iracundiã Domini. Et vnũ exemplar M. N. Ang. Hunæi scriptum habuit: Qui scriptus, quæ lectio magis conuenit Græcæ dictioni, ὁ καταγραφεὶς, hoc est, qui cõscriptus vel descriptus. Scriptum enim eum dicit, eo quod Malachias de eo scripserit. Sensus ergo originalibus conueniens hic erit. Tu scriptus es lenire iracundiam Domini, hoc est, de te scriptum est quod leniturus esses iracundiam Domini, idq; per iudicia & redargutiones tuas, quas pro zelo tuo certis temporibus exercebis in populo Israëlitico, vt tuis seueris commonitionibus compuncti suis vitiis relictis redeant ad Deum, sicque leniatur & sedetur iracundia Dei. Græcè enim in correctionibus libris est, ὁ καταγραφεὶς ἐν ἐλεγμοῖς εἰς καιρούς, Conscriptus in redargutionibus ad tempora. Et conuenienter illud, in redargutionibus vel in iudicijs, refertur ad sequens verbum, lenire. Patet etiam quod dicitur, In iudicijs temporum, referri ad iudicia Dei, vt significetur Eliam venturum, vt, cum exercenda erunt certis temporibus iudicia Dei quibus mundum redarguet, leniat sua doctrina iracundiam Domini. Quomodo autem lenienda sit ira Domini, indicatur in sequentibus: Conciliare cor patris ad filium, vbi singularia, patris & filium, posita sunt pro pluralibus, patruos & filios, quomodo nos in Malachia legimus iuxta Hebraicam veritatem. Imitatus est enim hic author, vt alias semper, Septuaginta interpretes, qui etiam in Malachia habent, καρδίαν πατρὸς, sed pluraliter tamen id accipiendum satis indicant, cùm subiungunt, & cor hominis ad proximum suum. Conciliare ergo cor patris ad filium, est efficere vt filij, qui in religione & pietate degenerauerunt à suis progenitoribus, patriarchis, & sanctis viris, redeant ad eorum pietatem, sicque patriarchæ offensi eis reconcilientur, vnde additur, & restituere tribus Iacob: collapsas scilicet à vetere & vera patrum religione, sicut ad hoc ipsum valde laborauit Elias in tempore regum Israël. Vtitur autem author verbo, restituere, quia illud est apud Septuaginta, qui pro eo quod Diuus Hieronymus vertit, conuertet cor patrum, habent, ἀποκαταστήσει, restituet, quod verbum etiam est in Matthæo, cùm de Elia dicit Dominus, quod restituet omnia. Cæterum quod de mittendo Elia promittitur apud Malachiam, ad quem author

authoe bic respicit, plerique existimant in Ioanne Baptista impletum, eo quod ad verba Malachiæ alludens angelus Gabriel dicat de eo Luc. 1. Ipse præcedet ante Dominum in spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum ad filios, &c. Et quia Dominus bis in Euangeliis dicit Ioannem esse Eliam, qui promissus erat venturus: Si, inquit, vultus recipere, ipse est Elias qui venturus est, & rursum: Dico vobis quia Elias iam venit. Et sanè si de Ioanne Baptista vaticinatus est Malachias in prædictis verbis, sicut de eo apertè vaticinatus est cap. 3. obseruandum est quod nouissima omnium prophetiarum quæ in canone apud Hebræos habentur: verba sunt de Ioanne Baptista, post quem promissum nulla extat prophetia scripta ab aliquo propbeta qui canonicus habetur, quousque ille promissus veniret, à quo Incipit. scriptura noui testamenti, vt huic intelligere liceat mirabilem connexionem scripturæ noui testamenti cum prophetis. Communis tamen omninm antiqnorum patrum sententia est, quod etsi Malachiæ prophetia etiam ex parte impleta sit ad Ioannem Baptistam, & ad eum etiam pertineat, qui fuit Elias non in persona, sed in spiritu, tamen adhuc ante secundum Domini aduentum, venturus etiam sit Elias in propria persona, in quem ea prophetia perfectè implenda sit, vt ad quem ea propriè pertineat. Quæ sententia præter perpetuam traditionem probari etiam solet, partim ex eo qnod Christus dicit in Euangelio: Elias quidem venturus est, & restituet omnia: partim ex hoc loco, quia bic dicitur, quod Elias ille, qui receptus est igneo curru in cœlum: ipse sit qui inxta scripturam Malachiæ venturus est ad restituendas tribus Israël. At sicut locus ille Euangelij non satis conuincit ante secundum Domini aduentum venturum etiam in persona propria Eliam quia rectè iotelligi potest Dominum tantum significare voluisse, verum esse quod scribæ dixerunt Eliam venturum ante Messiam: ita nec hic locus omnino cogit hoc intelligere. Dici enim potest authorem istud dicere secundum receptam suo tempore oplnionem, qua creditum fuit ex verbia Malachiæ, quæ hoc clarè significare videntur, Eliam verè in sua persona venturum ante Messiam, cum Id non esset implendum in propria eius persona, sed in eo qui venturus erat in spiritu & virtute Eliæ, quemadmodum ab angelo & Christo declaratum est. Certè in Ioannem Baptistam bene competit quod hic dicitur: Eliam suis reprebensionibus egisse vt leniret iram Domini, cámque venientem homines effugerent, cum seuerè admodum redarguit Iudæos: dicens: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? &: Iam securis ad radicem arborum posita est, &c. &: Venlr fortior me post me: cuius ventilabrum in manu eius: & permundabit aream suam, &c. Quæ & alia similia benè perpensa declarant in Ioannem benè competere, quæ hic & apud Malachiam dicuntur de venturo Elia, qui hoc ageret vt tribus Iacob effugere possent Dei vindictam imminentem, de qua dicitur: Ne fortè veniam, & percutiam terram anathemate. Hæc tamen sententia, quam catholici aliqui sequuntur, quod scripturis videatur consentanea Euangeliis, non sic est inculcanda pertinaciter, vt alia sententia communis de venturo adhuc Elia in propria persona planè reiiciatur, quod à tam multis patribus volut per manus accepta, asserta sit, non tamen sic quasi fide tenenda.

12 *Beati sunt qui te viderunt, & in amicitia tua decorati sunt. Nam nos vita viuimus tantum, post mortem autem non erit tale nomen nostrum.*

LEGENDVM esse, viderunt, & non, andierunt, vt quidam libri habent, patet ex Græcis: quæ habent: οἱ ἰδόντες σε. Pro, decorati, quædam Græca habnet, κεκοιμημένοι, hoc est, qui obdormierunt. Æditio tamen Germanica habet vt noster legit, κεκοσμημένοι, boc est, ornati & decorati. Pro toto autem illo quod sequitur: Nam nos vita viuimus tantum, post mortem autem non erit, &c. Græca tantum habent, καὶ γὰρ ἡμεῖς ζωῇ ζησόμεθα, Etenim nos vita viuemus, & significari videtur hic grande mysterium, quod quoniam noster non intellexit, longè aliter vertit multis verbis additis. Apparet enim quod quoniam hæc sententia subiicitur superiori sententiæ, qua dicitur venturus Elias ad salutem populi, bic iam significetur beatos illos futuros, qui illum & essent visuri, & in eius amicitia essent obdormituri aut ornandi, vt verba præterita pro futuris sint posita prophetico more, quemadmodum hic quidam intelligunt, vt sit sensus: Beati erunt quibus continget te reuertentem vidisse, & in amicitia tua somnum mortis obdormire, aut tua ornari amicitia. Tales dicit meritò beatos: quia illi simul etiam videbunt Messiam quem ille præcedet & demonstrabit adesse, siue de vero Elia intelligatur, siue de Ioanne Baptista, qui primus salutem annunciauit: dicens: Appropinquauit regnum cœlorum. Beatos ergo tales dicit: quia intellexit per Eliam viuentibus veram salutem aduenturam, sed his qui non tantum eum viderent, sed etiam amarent, eiúsque monita reciperent. Hanc salutem significare videtur, cum subiicit: Nam nos vita viuemus: tunc scilicet per messiam: qui & in primo suo aduentu attulit bis qui ipsum expectauerunt, vitam animæ: quæ est resurrectio prima: & in secundo aduentu adseret eis & vitam corporum, quæ est resurrectio secunda. Hic videtur esse genuinus originalis linguæ sensus, plenus magno mysterio & prophetia sublimi. Similis est locus apud Tobiam, qui postquam magnifica prædixit de restitutione Ierusalem, subiicit: Maledicti erunt qui contempserint te, benedictique erunt qui ædificauerint te: Beati omnes qui diligunt te: & qui gaudent super pace tua, Beatus ero si fuerint reliquiæ seminis mei ad videndum claritatem Ierusalem, nempe quia erunt participes salutis quã Deus adseret in Ierusalem. Nostra litera sic accipi potest: Beati & erant qui olim te tantum viderunt atque amauerunt, & erũt qui te reuertentem videbunt atque amabunt. Dissimilis enim tu admodum es à nobis: quia nos tantum viuimus vita hac mortali ac breui peritura, post mortem autem nõ erit tale nomen nostrum: quale tuum, qui nec deprehenderis esse mortuus: & postquam sublatus es: etiam prophetico scripto prædicaris rursum mittendus, idque in salutem torius populi.

13 *Elias qui in turbine tectus est, & in Elisæo completus est spiritus eius.*

CLARIOR esset sententia si abesset relatiuum, qui, quod defuit in vno scripto, & in alio pro, qui, erat, quidem. Relatiuum tamen, qui,

etiam eſt in Græcis, ſed docti quidam exiſtimant mendum eſſe, & pro relatiuo, ἧς, quod eſt in omnibus exemplaribus, legendum, ὡς, vt ſit ſenſus: Elias poſtquam in turbine tectus eſt, Elizeus impletus eſt ſpiritu eius. Sic enim poſteriorem partem habent Græca. Verum hæc correctio non eſt neceſſaria. Rectè enim intelligitur nomen, Elias abſolutè poſitum phraſi Hebraica, ſicut ibi: Dominus in cœlo ſedes eius: vt & hic ſenſus ſit: Eliæ, qui in turbine tectus eſt, ſpiritus in Eliaeo completus eſt: vel, Eliæ ſpiritu Elizeus repletus eſt. Non eſt enim Græcis coniunctio, &, quæ ſi non eſſet in noſtra lectione, poſſet noſtra etiam ſic intelligi: iam verò noſtra lectio ſic accipi poteſt: Elias eſt qui in turbine tectus eſt, & tunc in Elizeo completus eſt ſpiritus Eliæ, quia ſcilicet ſicut petiuit, accepit duplicem ſpiritum Eliæ, ſpiritum ſcilicet prophetiæ & miraculorum vnde cum viderent filij prophetarum Elizeum pallio Eliæ diuidentem aquas Iordanis, dixerunt: Requieuit ſpiritus Eliæ ſuper Elizeum. Dicit Eliam in turbine tectum, quia poſtquam turbo eum comprehendit, dicit ſcriptura quod eum amplius non vidit Eliaeus. De Eliaeo deinceps dicturus repetit de ſubnectione Eliæ per turbinem, quia cum hoc fieret, Elizeus poſt eum duplicem eius accepit ſpiritum.

14 *In diebus ſuis non pertimuit principem, & potentia nemo vicit illum.*

GRÆCA habent: In diebus ſuis non eſt commotus à principibus, & non ſubegit eum quiſquam. Noſtræ ergo lectionis ſenſus eſt: In diebus ſuis non pertimuit illum principem, & nemo ſua quantumuis magna potentia vicit illum, ita vt prætermitteret vel dicere vel facere, quod oportebat vel dicere vel facere. Significatur ergo eum in officio ſuo intrepido fuiſſe animo, nec cuiuſquam perſonam timuiſſe. Declarant id variç de eo hiſtoriç in quarto Regum. Nam regi Ioram filio Achab dixit in faciem: Si non vultum Ioſaphat regis Iudæ erubeſcerem, non attendiſſem quidem te, nec reſpexiſſem. De eodem intrepidus dixit: Nunquid ſcitis quod filius homicidę miſit vt præcidatur caput meum: Et cum rex Syriæ miſiſſet exercitum ad capiendum ipſum, dixit ad puerum ſuum: Non timeas, plures enim nobiſcum ſunt quam cum illis. Vnde & ſubditur.

15 *Nec ſuperauit illum aliquod verbum, & mortuum prophetauit corpus eius.*

NVLLVM, inquit, verbum: ſiue comminatorium, ſiue blandum, aut nulla res, (quia, verbum, Hebraica phraſi ſæpè pro re quæ verbis exprimitur accipi ſolet) ſuperauit eum, ſic vt à recto deficeret, vt etiam declaratum eſt in Naaman Syro ſanato, cuius munere adduci non potuit vt ſuſciperet. Mortuum corpus eius propheraſſe dicitur, & quia propheticam exhibuit virtutē, & quia per exhibitam virtutem declarauit eum verū fuiſſe prophetam, dum iniectum fortè cadauer in ſepulchrum ipſius reuixit ad tactum oſſium ipſius.

16 *In vita ſua fecit monſtra, & in morte mirabilia operatus eſt.*

PRO, monſtra, rurſum eſt, τέρατα, hoc eſt, prodigia & admiranda ſigna, qualia Eliaeus numeratur in vita ſua feciſſe ſedecim, cum in Elia tantum numerentur octo, Pro, in morte, eſt, ἐν τῷ τελευτῇ, hoc eſt, in fine vitæ. Proinde in morte, accipi debet pro inſtante morte, & cum iam moreretur. Inſinuatur enim quod habetur 4. Reg. 13. quomodo rege Ioas illum inuiſente in extremo vitę eius, iuſſerit ei inter alia vt iaculo terram percuteret, quod cum tantum ter faceret, prædixit ei quod ter Syriam percuteret, percuſſurus ſæpius ſi terram ſæpius iaculo ferliſſet: quæ ſanè mandata & prædictione fuere admirabiles.

17 *In omnibus his non pœnituit populus, & non receſſerunt a peccatis ſuis.*
18 *Vſque dum eiecti ſunt de terra ſua, & diſperſi ſunt in omnem terram.*

CVM omnia quæ Elias & Elizeus fecerunt atque docuerunt, fierent ad hoc vt populus, decem tribuum potiſſimum, recederet à peccatis, idolatriæ maximè, & reuerteretur ad Deum verum quem reliquerat, tamen per hæc omnia non pœnituit populus nec correctus eſt. Vnde euenit vt deinde ſtatim eiecti ſint de terra ſua hæreditaria, & diſperſi in varias regiones. Illud enim vſque dum: cōſecutiuè accipitur, vt ſignificet quid deinde ſecutum ſit, ſicut tales dictiones ſæpè ſumuntur in ſcripturis. Huius ſententiæ varietatem ſatis intelligere licet ex hiſtoria quarti libri Regum, ſicut & quæ ſequuntur.

19 *Et relicta eſt gens perpauca, & princeps in domo Dauid.*

SVBLATIS decem tribubus è terra ſua ſimul cum rege ſuo relictus tantum eſt in terra ſua admodum paucus populus comparatione aliorum, & princeps atque rex in familia Dauid. Sed nec in paucis iſtis relictis, nec in regibus ex familia Dauid, permanſit ſemper vitæ & religionis integritas, vnde ſubditur.

20 *Quidam ipſorum fecerunt quod placeret Deo, alij autem multa commiſerunt peccata.*

DE regibus Iuda potiſſimum loquitur de quibus tertio & quarto Regum, & ſecundo Paralip. refertur, quod quidam multa commiſerint peccata, quidam verò fecerunt quod placeret Deo, aut per totam vitam aut in principio. Inter eos qui poſt Dauidem fecerunt quod Deo placeret ſingulariter eniruit Ezechias, ideóque aliis prætermiſſis eius laudes peculiariter proſequitur, ob id quod in diebus eius facta eſſet captiuitas decem tribuum, de qua modo dictum eſt, primúſque fuerit qui ſublato regno decem tribuum, ſolus regnauit in Iuda.

21 *Ezechias muniuit ciuitatem ſuam, & induxit in ipſam aquam.*
22 *Et fodit ferro rupem, & ædificauit ad aquam puteum.*

INTER opera Ezechiæ primum commemorat quæ ad munitionem ciuitatis, & ciuium vtilitatem fecit, nempe quod muniuit ciuitatem ſuam Ieruſalem regni ſui metropolim, ſicut ſcribitur de eo 2. Paralip. 32. vbi ſic habetur: Ædificauit quoque agens induſtriè omnem murum qui fuerat diſſipatus, & extruxit turres deſuper & forinſecus alterum murum, inſtaurauitque Mello in ciuitate Dauid, & fecit vniuerſi generis armaturam & clypeos. Deinde quod pro abundantia aquarum comparanda induxit in medium ciuitatis aquam, forte ex fonte Siloë: qui erat extra ciuitatem ad radicem montis Sion vnde profluxit per factum aquæductum in ciuitatem, quæ dicitur natatoria Siloë. Et quoniam ad

aquam

aquam introducendam opus erat rupem excauare, ideo subditur, quod foderit ferro rupem, quod non nisi summis laboribus, & impensis fieri potuit, & ædificauit puteum ad aquam: scilicet defluentem in eum recipiendam, Græca habent pluraliter: πηγὰς εἰς ὕδατα puteos ad aquas vel propter aquas. Et Rabanus in commentario legit pluraliter, ad aquas. Derivationis huius aquarum fit obiter mentio 4. Reg. 18 cum dicitur: Reliqua autem sermonem Ezechiæ, & omnis fortitudo eius, & quomodo fecerit piscinam & aquæductum, & introduxerit aquas in ciuitatem, nonne hæc scripta sunt, &c.

23 *In diebus ipsius ascendit Sennacherib, & misit Rapsacem, & sustulit manum suam contra illos.*
24 *Et extulit manum suam in Sion & superbus factus est potentia sua.*

NARRAT multis mirabilem illam liberationem, quam Deus ciuitati Ierusalem præstitit merito Ezechiæ regis & Isaiæ prophetæ, quæ prolixè satis scribitur in quarto Regum, & in Isaia. Nec est hic & in sequentibus quod multum anno tetur, cùm hæc satis ex historia clara sint. Illud tamen notari potest Græcis non esse bis: sustulit manum suam, & extulit manum suam, sed pro vtroque tantum est, καὶ ἐπῆρε χεῖρα αὐτοῦ: & sustulit manum suam, vt videri rectè posset eam apud nos repetitionē & ex diuersis versionis contextis ortā esse. Certè codex Bessarionis tantum habuit: & sustulit manum suam in Sion, quæ vera & simplicior lectio videtur.

25 *Tunc mota sunt corda & manus ipsorum, & doluerunt quasi parturientes mulieres.*

NOTATVR his verbis quod Ezechias timore concussus iussit per seruos suos significari Isaiæ dies tribulationis & correptionis blasphemiæ, quia venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi, hoc est, sic affecti sumus, & tali tenemur dolore, qualis mulieres in partubus difficilimis teneri solent. Mota ergo dicit corda & manus illorum, quia illa ex timore magno tremuerunt & commouebantur, pro quo Græcè significãtius est, ἐσαλεύθησαν, hoc est, concussa sunt & perculsa. Cæterum etsi merito magno timore correpti sunt rex & sui, non tamen permiserunt illum sibi dominari, sed ad Dominum cum bona fiducia confugerunt, vnde sequitur.

26 *Et inuocauerunt Dominum misericordem, & expandentes manus suas extulerunt ad cœlum. & sanctus Dominus Deus audiuit cito vocem ipsorum.*
27 *Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis, sed purgauit eos in manu Isaiæ sancti prophetæ.*

MANIFESTA sunt hæc ex historia, nec quicquam magnopere est aonotãdum, nisi quod Græcis non est totus ille versus. Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis, nec est verbum, purgauit, sed ἐλυτρώσατο, liberauit. Itaque Græcis duæ sunt sententiæ bimembres tantum, quarum secunda est: & sanctus è cœlo cito exaudiuit eos, & liberauit eos in manu Isaiæ: hoc est, Isaia pro eis orante & prophetante. Quod enim apud nos insertum est de peccatis, non videtur satis cōgruere ei quod mox subditur de sanctitate Ezechiæ, cuius intuitu Deus ciuitatem protexit. Proinde quod de peccatis apud nos incertum est, accipiendum est potissimum de iis quæ temporibus præcedentium aliquot regum Iuda commissa erant, ob quæ merito Deus potuisset ciuitatem Ierusalem tradidisse inimicis, verum abstinuit ob integritatem Ezechiæ & populi ad Deum conuersis monitis & doctrina Isaiæ, atque ob id dicitur Deus eos purgasse in manu Isaiæ, hoc est, eius opera & prædicatione, vnde & secuta ex Dei misericordia ciuitatis mirabilis liberatio, de qua subditur.

28 *Deiecit castra Assyriorum & contriuit eos Angelus Domini.*

NAM, vt habet historia, Egressus est Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octaginta quinque millia.

29 *Nam fecit Ezechias quod placuit Deo, & fortiter fuit in via Dauid patris sui, quam mandauit illi Isaias propheta magnus & fidelis in conspectu Domini.*

PRO fortiter iuit, Græcè est, ἐνίσχυσε, hoc est, fortis fuit, & fortiter se gessit. Declarat hoc de eo scriptura quæ dicit: Fecit quod erat placitum in conspectu Domini iuxta omnia quæ fecerat Dauid pater eius. Et post eum non fuit similis ei de cunctis regibus, sed neque in his qui ante eum fuerunt, &c. Religiosa autem eius facta clarè prosequitur liber secundus Paralip. nempe quod templum aperuit & instaurauit conuocatis Leuitis & eos ad religionem commonitis: Deinde quod & decem tribus ad veri Dei cultum excitauerit, missis ad illas literis, quibus ad Pascha celebrandum solenniter prouocauit. Præterea quod postea, ad eius impulsum filij Israël confregerint simulachra, excelsa sint demoliti destructis altaribus, non solum in Iuda, sed & in Ephraim atque Manasse, adeo vt & serpentem æneum curauerit tolli ob eius a' suo, vt est 4. Regum 18. Item quod & curauerit lari sacerdotibus & Leuitis partes eis debitas, vt possent vacare legi Domini. Post hæc ergo & tanta & varia pietatis eius opera secuta est tam prodigiosa ciuitatis Ierusalem liberatio. Cæterum quod nos legimus de Isaia quod fuerit propheta fidelis in conspectu Domini, etsi nobis videatur significare, quod fuerit fidelis corã Domino, Græcis tamen aliud significatur. Habet enim, πιστὸς ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ, fidelis in visione ipsius vel sua, hoc fideliter referens, & certus in his quæ Deo reuelãte vidit: vt distinguatur à pseudoprophetis: qui mentiebantur se vidisse quæ non viderant. Simile prius dictum est de Samuele.

30 *In diebus ipsius retro rediit sol, & addidit regi vitam.*

PROSEQVITVR iam laudes Isaiæ in cuius diebus dicit retro rediisse solem, quia in signum restituendæ vitæ, & prorogandæ vitæ Ezechiæ ægrotanti, ad preces & iussum Isaiæ, in horologio Achaz vmbra lineatum descēdit retrorsum decem gradibus: quod hic factum dicitur sole retro redeunte. Quod factum ita scriptura tribuit Isaiæ, vt ipsemet dicat: Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum. In quarto Regum tamen dicitur quod Isaias inuocauit Dominum, & reduxit vmbram per lineas, Eundem Isaiam dicit hic addidisse regi Ezechiæ scilicet vitam, quia eius certa denunciatione, & per signum confirmatione addita est regi vita quindecim annorum. Eundem non solum à factis commendat, sed & à prophetiæ eius excellentia, qua omnium aliorum prophetarum scriptis longè præstat, vnde & subiicit.

31 *Spiritu magno vidit vltima, & consolatus est lugentes in Sion.*

32 *Vsque in sempiternum ostendit futura, & abscondita antequam euenirent.*

BENE dicit spiritu magno vidisse: quia vt ex eius scriptis patet, & clarissimè multa præuidit, & longè plura ac maioris ponderis quam alij vnde spiritus propheriæ, in eo fuit magnus, vt qui clarè fuit illuminatus, & ad multa ac magna diffusus. Dicit eum vidisse vltima: quia non tantum vt quidam prohetæ, præuidit quæ suo erant tempore, aut mox secuturo futura, sed & ea quæ longè post & in vltimis temporibus, prædicens multa de aduentu Messiæ, de vocatione gentium, de ecclesiæ splendore, de nouissimo iudicij die: deque fœlicitate iustorum, & damnatione impiorũ vnde & nonnunquam dicit: In nouissimis diebus erit hoc vel illud. Dicitur consolatus lugentes in Sion, quia non solum tempore Ezechiæ verbis consolatus est ciues Ierusalem in obsidione Sennacherib, sed etiam quia suo scripto lugentes in Sion consolatur, promittens ei reditum a captiuitate imminente, redemptionem per Christum ab omnibus malis, vnde toties ad consolationem adhortatur dicens: Consolamini, consolamini populè meus Isaiæ 40. dicit Deus vester: Loquimini ad cor Ierusalem. Et consurge, consurge, induere fortitudine tua Sion, &c. Et in persona Christi dicit: Spiritus Domini super me, vt consolarer omnes lugentes, vt ponerem lugentibus Sion, &c. ad quæ verba verisimile est hic authorem respexisse. Itaque per lugentes in Sion, intelligũt non solum qui illius tempore lugebant, sed etiam qui futuris omnibus temporibus non solum in Sion carnali, sed multo magis in Sion spirituali, hoc est, ecclesia lugent & sua & aliorum peccata, & huius sæculi miseriam expectantes vsque in finem mundi redemptionem per Christum: vnde & pars illa: vsque in sempiternum, non malè à plerisque iungitur præcedentibus, vt significetur lugentes in Sion: vsque in finem sæculi consolationem accepturos ex scripris Isaiæ. Sed præstat sequi distinctionem Græcorum quæ eam partem coniungunt sequentibus, sicut in quibusdam emendationibus Latinis scriptis distinguitur, vt sit sensus: quod Isaias suis scriptis ostenderit quæ futura sunt vsque in finẽ seculi, & res valde abscondiras & mundo incognitas tam clarè ostendit & descripsit longe antequam euenirent, vt eas clarè corã vidisse videretur, & tã manifestè eas prædixerit, quam hi scripserunt qui eas postea viderant contigisse, adeo vt à D. Hieronymo scriptum sit eum non tam prophetam dicendum quam euangelistam. Ita enim inquit, vniuersa Christi, ecclesiæque mysteria ad liquidum prosecutus est, vt non putes eum de futuro vaticinari, sed de præteritis historiam texere.

CAPVT XLIX.

1 *Memoria Iosiæ in compositione odoris facta opus pigmentarij.*

HOC capite laudantur Iosias rex, propheta Ieremias: Ezechiel, duodecim prophetæ coniunctim sine expressione nominis, Zorobabel item Dux, & Iesus filius Iosedec sacerdos atque Nehemias, Et repetitur mentio priscorum quorundam, Enoch, Ioseph, Seth, Sem, Adam. Cæterum hæc prima sententia obscura satis est, vnde & variè admodum legitur: sicut & Græca obscura sunt, & non eiusdem in omnibus lectionibus. Sic enim haber Complutensis editio μνημόσυνον Ἰωσίου ἐν σύνθεσιν θυμιάματος, ἐσκευασμένον ἔργῳ μυρεψοῦ, Memoria Iosiæ in compositionem incensi, cõfecto opere vnguentarij. Quod cum difficilem habeat sensum, legendum quidam putant, ἐσκευασμένου, vt sit sensus incensi confecti opere vnguentarij. Certè Rabanus legit, facti. Germanica æditio habet, ἐσκευασμένον, vt referatur ad μνημόσυνον, quomodo videtur legisse noster interpres: proinde dictio, facta, non debet coniungi cum ablatiuo compositione, pro quo omnes Græci codices habent accusatiuum, in compositionem: quomodo & Rabanus & alij quidam codices, sed ad nominatiuum, Memoriæ, vt hæc possit esse & constructio & intelligentia nostræ lectionis: Memoria Iosiæ collata ad compositionem odoris, est facta opus pigmentarij, hoc est, inuenitur esse similis operi vnguentarij: qui ex diuersis speciebus per misturam aptam componit rem aliquam odoriferam: Odoris enim positum est pro re odorifera, & compositio odoris, est apta diuersarum specierũ mistura & coniunctio. Multi enim libri habent, facta est, cum verbo substantiuo. Vtut est, significatur, Memoriam Iosiæ similem esse vnguento aptè composito, & admodum odorifero atque grato: quia eius etiam memoria similiter esset admodum grata hominibus. Idem significatur cum subditur.

2 *In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.*

TRIBVS rebus quæ homini valdè gratæ sunt comparat Iosiæ memoriam, nempe iis quæ olfactum oblectant, gustum & auditum: significans eam omnibus modis delectare homines, idque & narrantes & audientes eam. Nam propter narrantes videtur dicere: in omni ore quasi mel dulcis erit propter audientes, vt musica in conuiuio vini, hoc est, lauto & splendido. Cæterum cur istud tam peculiariter dicatur de Iosiæ memoria, intelligere licet ex his quæ de eo iam mortuo scribuntur 2. Paralipo. 35. carmina scilicet composita esse per Ieremiam, quæ cantores & cantatrices futuris semper temporibus replicabant super Iosiam, quæ sic venerunt in consuetudinem, vt diceretur in Israël: Ecce descriptum est in Lamentationibus. Per hæc ergo carmina factum est vt fama eius latè spargeretur, & memoria conseruaretur gratáque esset & in referendo & in audiendo.

3 *Ipse est directus diuinitus in pœnitentia gentis, & tulit abominationes impietatis.*

DIVINITVS, adiecit interpres, vt intelligatur à Deo directum esse. In pœnitentia, vel vt est Græcis, ἐπιστροφῇ, in conuersione positum videtur, pro ad pœnitentiam & conuersionem. Et sunt scripti libri qui habent, in pœnitentiam. Itaque sensus est: ipsum à Deo directum esse vt per eum populus induceretur ad pœnitentiam, & conuerteretur ab idololatria sua, alijsque peccatis. In sequenti parte legendum esse abominationes

tiones impietatis, & non ab hominibus impietatis, vt Rabanus & alij quidam, libri habent, demonstrant Græca quæ habent: βδελύγματα ἀσεβείας. Dicuntur autem abominationes impietatis, abominabiles impietates, aut abominationes quas impietas prodücit: qualia sunt altaria & simulachra idolorum, quæ summo zelo abstulit Iosias non solùm in Ierusalem aut circa, sed etiam in Ephraim & Manasse ad exemplum Ezechiæ. Tulit etiam aruspices & effœminatorum ædiculas quæ erant in domo Domini, vt scribitur 4. Regum 23. quæ omnia admodum sunt abominabilia coram Deo.

4 *Et gubernauit ad Dominum cor ipsius, & in diebus peccatorum corroborauit pietatem.*

PRO gubernauit, est verbum actiuum eius verbi quod mox vertit, directus est, κατηύθυνε, direxit. Cor ipsius positum est pro, cor suum, quomodo etiam quædam scripta habent. Sensus ergo est: Iosias à Deo directus, direxit etiam cor suum ad Dominum, quætens scilicet illi placere ex toto corde, & in diebus peccatorum, hoc est eo tempore quo multi erant in terra, peccatores & idololatræ (nam, peccatorum, est genitiuus à, peccator, non à, peccatum, cùm Græcè sit, ἀνόμων,) corroborauit pietatem, tollendo omnia quæ ad idololatriam pertinebant, & restaurando templum & cultum Domini.

5 *Præter Dauid, Ezechiam, & Iosiam, omnes peccatum commiserunt.*

NON parua dubitatio oritur circa veritatem huius sententiæ, adeo vt, quia videtur apertè contraria scripturis, quidam de authoritate huius libri dubitent. Nam & hi tres etiam peccasse leguntur. Et alij etiam reges Iuda in scripturis valde laudantur, & inprimis Asa & Iosaphat. Nam de Asa dicitur, quòd fecerit rectum ante conspectum Domini, sicut Dauid pater eius. Item quod cor eius fuit perfectum cum Domino cunctis diebus suis. Similia dicuntur de Iosaphat. Dicendum ergo primum, quod etsi Dauid peccasse legatur & grauiter, tamen etiam legitur eius peccatum esse remissum, vnde pro non commisso habendum est. Deinde hic agitur potissimum de peccato in Deum directè commisso, quale est idololatria: quo peccato nullo modo contaminati sunt tres hi reges, quorum Dauid primus cultum Dei religiosissimè ornauit & auxit, & alij duo summo zelo Dei cultum collapsum restaurarunt, sublatis omnibus quæ illi contrariabantur. De reliquis autem omnibus regibus Iuda, etiam his qui valde laudantur, semper scribitur quòd excelsa non abstulerunt, quòdque populus adhuc immolabat in excelsis. Et Iosaphat, qui inter reliquos maximè laudatur, aliquoties à Prophetis repræhensus est de familiaritate & affinitate contracta cum Achab & filio eius, per quæ in sua idololatria illi fouebantur. Hac sanè de causa generaliter subiicitur, etsi idem omnibus non similiter veritatem habuerit, sed tantum in plerisque perfectè.

6 *Nam reliquerunt legem altissimi, Reges Iuda defecerunt, & contempserunt timorem Dei.*

VERBVM defecerunt, quod in multis libris omittitur, addendum esse patet ex Græcis, quemadmodum & Rabanus habet, & scripta quędam emendatiora, eiq; verbo cum additur Reges Iuda, emphasis est. Non enim satis habens semel dixisse, eos de quibus loquebatur, Reges scilicet Iuda, reliquisse legem altissimi, repetit expresso eorum nomine, Reges Iuda defecerunt: quasi dicat: Non solum reges Israël: sed etiam Reges Iuda, apud quos erat templum & varia sanctitatis exempla: quorum ob id defectio minus erat tolerabilis, quod etiam ipsi defecerunt in obseruatione legis Dei. Id etsi in genere dicat, non tamen significare vult omnes, præter tres, tales fuisse, sed maiorem partem, nisi intelligamus omnes defecisse, exceptis tribus, quòd, vt dictum est, omnes defecerint à perfecta legis diuinæ obseruatione in cultu Dei. Sed non omnibus rectè tribuitur quod sequitur, & contempserunt timorem Domini, quam tamen partem Græca non habent, sed tantum Latina.

7 *Dederunt enim regnum suum alijs, & gloriam suam alienæ genti.*

CONIVNCTIO, enim, quæ non aptè probat præcedentia, sicut non est Græcis, ita nec in quibusdam scriptis Latinis, nominatim in codice Bessationis, proinde melius tollitur, & legendum est potius, alienæ genti, quàm alienigenæ, cùm Græcis sit, ἀλλοτρίῳ, & Rabanus legat, alienæ, consentientibus aliquot scriptis. Porrò reges Iuda dicũtur dedisse regnum suum & gloriam alijs, quia eorum vitiis & peccatis factum est vt regnum eorum Deus offensus tandem etiam traderet in manu regis Nabuchodonosor & Chaldeorum. Quædam Græca habent, ἔδωκε, dedit, vt ad Deum referatur: quędam tamen etiam habent, ἔδωκαν, dederunt, quomodo noster se legisse declarat.

8 *Incenderunt electam sanctitatis ciuitatem: & desertas fecerunt vias ipsius, in manu Ieremiæ prophetæ.*

QVAMVIS intelligi possit idem esse suppositum verbi, incenderunt, quod prius verbi, dederunt, vt reges Iuda dicantur incendisse ciuitatem sanctam, nempè Ierusalem: quia meruerunt eam incendi: melius tamen intelligitur suppositum esse alij, illi & gens aliena, de quibus mox dictum est, quòd eis traditum sit regnum & gloria Iudaica. Illi, inquit, tradito sibi regno, & captis regibus incenderunt electam ciuitatem sanctitatis, hoc est, in qua erat sanctuarium, templúmque sanctum. Est enim hic rursum, ἁγιάσματος, quòd sæpè ponitur pro sanctuario. Et desertas fecerunt vias ipsius ciuitatis, iuxta illud in Threnis: Viæ Sion lugent, eo quòd non sint qui veniant ad solennitatem. Illud autem, in manu Ieremiæ positum est Hebraica phrasi pro, iuxta vaticinia Ieremiæ, qui desolationem illam prædixit ob peccata regum Iuda certò futuram. Sic dicitur Oseæ 12. In manu prophetarum assimilatus sum. Et Aggei 1. Factum est verbum Domini in manu Aggei prophetæ. Additur causa cur Ieremias sic contra Iudam prophetauerit.

9 *Nam male tractauerunt illum qui à ventre matris consecratus est propheta, euertere & eruere & perdere: & iterum ædificare & renouare.*

SVPPOSITVM verbi, tractauerunt, intelligendũ iam est, reges Iuda vel Iudæi, qui quàm malè tractauerint Ieremiam, ex ipsius libro intelligi potest: quorum peccatum eo grauius fuit, quòd iam eximius propheta fuerit, vtpote de quo hoc singulariter scribitur, quòd consecratus &

deputatus fuerit, à Deo propheta, cum adhuc esset in vtero matris suæ, idq; ad euertendum & perdendum, &c. Alluditur enim ad id quod Ierem. 1. dicit Dominus illi, Priusquam te formarem in vtero, noui te: & antequam exires de vulua, sanctificaui te & prophetam in gentibus dedi te, & postea: Constitui te hodie super gentes vt euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes. Euertere autem dicitur & ædificare, quia certò euenturam perditionem aut ædificationem prædixit. Mos enim scripturæ est, dicere prophetas id facere quod prædicunt. Quo loquẽdi more significatur eorum doctrinam non esse inanem, sed maxima cum virtute coniunctam.

10 *Ezechiel qui vidit conspectum gloriæ quam ostendit illi in curru Cherubim.*

11 *Nam commemoratus est inimicorum in imbre, & benefacere illis qui ostenderunt rectas vias.*

TRANSIT à Ieremia ad Ezechielis commẽdationem. Videtur autem aliquid in priori sententia deesse, quia non est verbum cum quo hæreat nomen, Ezech. Itaque quidam sic absoluũt sententiam, Ezechiel is est qui vidit conspectum gloriæ. Magis tamen crediderim sententiam suspensam absolui in sequenti sententia, Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, vt coniunctio, &, copulet duodecim prophetas cum nomine, Ezechiel, & sit sensus: Ezechiel is qui vidit, &c. & duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, pro quo æditio Complutensis habet, *ἔστω μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις*, sit memoria in benedictionibus, vt videri possit locum esse corruptum, & authorem horum duorum, quæ superius coniunguntur in mentione iudicum, vnum tribuisse Ezechieli, alterum 12. prophetis. Nisi enim sic ordinetur, cõiunctio, Nam, cum dicitur: Nam commemoratus est, (quæ sententia iam per parenthesim erit interserenda) non habebit quod probet. Nunc autem sensus erit: Ezechielis ossa pullulent de loco suo, aut sit memoria eius in benedictionibus. Nam commemoratus est inimicorum. Cum dicit illum vidisse conspectum, hoc est, visionem & apparitionem gloriæ, Domini scilicet, notat illam ostensionem gloriæ Domini, de qua scribitur in principio prophetiæ ipsius: quam inquit, ostendit illi, Dominus, scilicet, in curru Cherubim, hoc est, quatuor animalium quæ ibi Cherubim vocantur. Vt autem quod sequitur intelligatur: notandũ est Græca habere: Nam meminit inimicorum in imbre, & direxit eos qui rectas faciunt vias. Priori parte significari videtur, quemadmodum & Rabanus intelligit, ipsum vltionem impiorum & inimicorum Dei prædixisse, sub nomine imbris, quemadmodum fecit cap. 13. quãdo contra pseudoprophetas iubetur dicere: Dic ad eos qui liniunt parietem absque temparatura, quòd casurus sit. Erit enim imber inundans, & dabo lapides prægrandes desuper irruentes, & ventum procellæ dissipãtem. Et erumpere faciam spiritum tempestatum in indignatione mea, & imber inundans in furore meo erit, &c. Similiter nomine imbris significat diuinam vltionem, prophetans contra Gog, cap. 38. indicabo eum peste, & sanguine, & imbre vehementi: & lapidibus immensis, ignem & sulphur pluam super eum, &c. Secunda parte videtur notari quod scribitur Ezechielis 18. c. & 33. vbi conuertentibus se à vijs suis, malis, & facientibus iudicium & iustitiam, similique vias facientibus rectas promittitur quod viuent, & non morientur. Patet ergo ex his in nostra lectione legẽdum cum coniunctione. Et benefacere: quia coniunctionem non tantum Græca habent, sed etiam Rabanus & quædam scripta quamuis in multis detrita. Et est sensus: Commemoratus est inimicorum in imbre, hoc est, meminit de inimicis Dei & populi eius, quod in imbre essent puniendi, eorúmque vltionem imbre designauit. Et commemoratus etiam benefacere his qui ipso facto ostẽderunt vias bonas, quia de talibus prædixit quòd victuri essent, & nõ morituri. Hæc autem de eius prophetia peculiariter notauit, quia in eo ista satis sunt peculiaria, & diligenter hæc inculcauit.

12 *Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, nam corroborauerunt Iacob & redemerunt se in fide virtutis.*

QVID sit: ossa pullulent de loco suo: superius dictum est, cum idem illud tribuitur Iudicibus in Israël: nihil enim aliud significatur, quàm eos & si mortuos, dignos esse perpetua memoria, cuius causa redditur. Nam corroborauerunt Iacob, hoc est, populum Israëliticum, quem confirmauerunt suis propheciis & scriptis, cum eis promittunt Saluatorem & finem suorum malorum. Græcè enim est pro, corroborauerunt, *παρεκάλεσαν*, consolati sunt, & sequens pars sic habet *καὶ ἐλυτρώσαντο αὐτοὺς ἐν πίστει ἐλπίδος*, hoc est, & liberauerunt illos in fide spei, hoc est, per fidem qua certo sperabant euenturum quod prædixerunt liberauerunt illos à malis suis, vt si non re essent liberati, spe tamen, & fide liberati essent, sicut Paulus dixit: Spe salui facti sumus. Proinde in nostra lectione rursum reciprocum relatiuum, se, positum est pro non reciproco, ipsos, vt sit sensus: redemerunt Israëlitas in fide & spe, quàm habuerunt de virtute ipsorum. Nisi malimus intelligere quòd prophetæ redemerunt se, ne pro mendacibus haberentur, per fidelitatem virtutis eorum, hoc est, per hoc quòd declarauerunt virtutem suam esse fidelem & certam.

13 *Quomodo amplificemus Zorobabel? Nam & ipse quasi signum in dextera manu Israel, & Iesum filium Iosedec.*

4 *Qui in diebus suis ædificauerunt domum & exaltauerunt templum sanctum Domino, paratum in gloriam sempiternam.*

POST prophetas duodecim, insignem gloriam meruerunt Zorobabel dux & Iesus sacerdos, de quibus legimus apud Aggæum, Zachariam, & Esdram, quomodo Dei templum post reditum à Babylone ædificauerint, quo beneficio cùm primi diuinam rem restituerint, rectè dicitur Quomodo amplificemus eos? significans eos non posse dignis laudibus celebrari. Cùm autem hic dicitur de Zorobabel, quod ipse fuerit quasi signum notatur id quod dicitur in fine Aggæi ad Zorobabel: In die illa, dicit Dominus exercituum assumam te Zorobabel fili Salathiel serue meus, dicit Dominus, & ponam te quasi signaculum, quia te elegi. Quo loco, sicut & hoc loco, Græci habent, *σφραγίς*, hoc est, sigillum sicut & dictio Hebraica חותם Chotam significat sigillum, & annulum cui sigillum est impressum, & quo aliquid sigillatur, sicut eædem dictiones ponuntur Canticorum. 8. cum legimus: Pone me vt signaculum super cor tuum, vt signaculum super brachium tuum. Itaque & hoc loco nomen, signum, accipi debet pro sigillo vt & alibi. Quod autem

autem dicitur Zorobabel fuisseqnasi signum vel sigillum in dextera mano Israël, nostri intelligunt significari ipsum fuisse ornamentnm Israëlitici populi, sicut sigillum & annulus sigillaris, qui dexteræ manus digiro inseri solet, eias est ornamentum. At notandum Græcis non esse non, Israël, sed tantum: quasi sigillum in dextera manu. Id autem non Intelligendum de dextera manu Israëlis, sed porius de manu dextera Dei, patet non solum ex interpretatione D. Hieronymi super Aggæum in hæc verba dicentis: Ponet illum Deus quasi signaculum in manu sua, sed etiam ex simili loco qui est Iere. 22. de Iechonia. Viuo ego, dicit Dominus, quia si fuerir Iechonias filius Ioarim regis Iuda annulus in dextera manu mea, inde euellam eum. Quo loco Hebræis pro, annulus, est eadem dictio quæ locis prędictis. Significatur ergo apud Aggæum, Deum assumpturum sic Zorobabel, vt sit quasi sigillum & annulus sigillaris in manu sua dextera, hoc est, & sicut annulus talis valde charus est, & semper ob oculos versarur, eiusque magna cura habetnr, oee temere deponitur, aut alteri traditur: ita Deus illius perpetuam & magnam curam sit habiturus, ranquam sibi valde chari & dilecti: vnde & sequitur: quia te elegi. Hic sensus vt etiam hic in nostra lectione habeatur, conuenit nomen, Israël, non accipere in genitiuo casu. sed datiuo, vt sit sensus: Ipse fuit quasi sigillum in manu dextera Domini Israëlis, hoc est, in vtilitatem & gloriam populi Israëlitici. Notandum & istud ex hoc loco, vaticinium illud Aggæi ad literam etiam ad ipsum Zorobabel spectare, contra eos qui tantum ad Christum ea verba pertinere existimant: quanquam dubitare non debeat Christianus sic ea ad Zorobabel pertinere temporalem, vt multo magis & perfectius ad Christum, cuius ille figura fuit, pertineant, & propter illum, in quem omnes prophetæ respiciunr, à spiritu sancto potissimum dicta esse: qui sic est sigillum in manu Domini, vt sit imago substantiæ eius, & quicuoque crediderit in Deum, hoc quasi annulo consignetur, quemadmodum benè habet D. Hieron.

15 *Et Nehemias in memoria multi temporis, qui erexit nobis muros euersos, & stare fecit portas & seras, qui erexit domos nostras.*

POST Zorobabel & Iesum filium Iosedec, qui sub Dario templum desolatum ędificauerunt, celebrandum etiam rectè dicit & Nehemiam, qui aliquanto post tempore sub Artaxerxe etiam ciuitatem Ierusalem, & euersos eius muros restaurauit, vt legitur in 2. Esdræ, qui & Nehemias dicitur. Videtutur autem oratio perficienda, subaudiendo optatiuum. sit, vt sit sensus: Et Nehemias sit in memoria multi temporis, hoc est, sit longo tempore in memoria ob beneficia per ipsum nobis & reipublicæ præstita.

12 *Nemo natus est in terra qualis Enoch, nam & ipse receptus est terra.*

17 *Et Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum firmamentum gentis, rector fratrum, stabilimentum populi.*

18 *Et ossa ipsius visitata sunt, & post mortem prophetauerunt.*

POSTQVAM commemorationem insignium in scripturis virorum perduxit vsque ad Nehemiam, qui vltimus est quem Hebræorum canon commendat, finem impositurus suæ commemorationi, quorundam à se prætermissorum nomina per recapitulationem adiungit prædictis, qui in quibusdam conditionibus singularem habent eminentiam & prærogatiuam. Repetit autem nomen Enoch, à quo incœpit, vt cum eo conferat Ioseph prætermissum. Esse enim inter hos comparationem Gręca satis indicant, quæ habent secundo versu, οὐδὲ ὡς Ἰωσὴφ ἐγενήθη ἀνήρ. Neque vt Ioseph factus est, vel natus est vir. Significatur ergo quòd quemadmodum nemo in primæuo sęculo fuit similis Enoch, eo quod ob singularem & eminentem pietatem solus sit à Deo è terra sublatus: ita in sequente sæculo quadam ratione nullus fuit similis Iosepho, quia sicut in illo fuit prima nota insignis in Deum pietatis, ita in Iosepho fuit primum imperium super populum Dei. Et sicut ille ob insignem suam pietatem primus è terra diuinitus sublatus est, & subuectus in cœlum aut paradisum, insigni honore affectus, ita Ioseph primus ex numero piorum in regnum sublimatus est. Itaque quo hanc comparationem etiam nostra litera vtcunque exprimat secundus versus sic est intelligendus, repetendo quædam ex priori versu. Et nemo natus est in terra qualis Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum, hoc est, qui ad hoc natus est, vt esset princeps fratrum, filiorum scilicet Iacob, & firmamentum gentis suæ quam tempore famis in Ægypto aluit, & firmiter ibi plantauit, Deo autem quæ sequuntur, rector fratrum, stabilimētum populi, Græcis non sunt, ita vt videantur esse duorum præcedentium repetitio ex alia versione. Quod sequitur, ossa eius visitata sunt, significat curam habitam ossium eius, vt in exitu Israëlis ex Ægypto simul per Moysen exportarentur ex Ægypto, sepelienda in terra promissionis cum patriarchis, iuxta eius iam morituri petitionem. Adiurans enim suos dixit, Deus visitabit vos, asportate ossa mea vobiscum de loco isto. Quod & completum per Moysen scribitur. Exodi. 13. Ideóque & post mortem dicuntur hic ossa eius Gen. vlt. prophetasse, sicut supra dictum est mortuum corpus Elisei prophetasse, nempe quia cum iuxta eius prędictionem, & exitus ex Ægypto & ossium eius elatio facta est, ipsa ossa declarauerunt eum verum fuisse prophetam. Quanquam hęc pars iam in Græcis non legatur, in quibus noster suo tempore plura aliquando legisse videtur, sicut & alicubi pauciora. Itaque Ioseph hic à duobus commendatur, nempè à regni excellentia, & prophetiæ dono.

17 *Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt & super omnem animam in origine Adam.*

SICVT Enoch & Ioseph coniunxit in gloriæ singulari excellentia, ita nunc coniungit rectè Seth & Sem: quia sicut Seth post Adam est primus pater piæ generationis vsq; ad diluuium, cùm frater eius Cain pater esset impiorum: ita & à diluuio post Noë, Sem rursum factus est primus parens eius sanctæ generationis, quæ ad patriarchas deducta est, vnde & Christus natus est, sicut Cam impiorum post diluuium primus pater fuit. Itaq; hac de causa similem apud homines gloriam adepti sunt. Quoniam autem in ratione originis primam absolutè gloriam obtinuit Adam primus omnium parens, ideo subditur, finiendo in omnium primo homine, Et super omnem animam in origine, scilicet rerum, Adam, subaudi, est, vel gloriā adeptus est. Ipse enim est primus hominum omnium parens, & ipse est qui à Deo in creatione omniū potitus est imperio & dominio super omnē animam, hoc est, omne animal vel omnium viuum: Græcè,

coim

enim est, ὑπέρταρ ζῶν, quamuis dictio, ζῶν, non sit in æditione Complutensi.

Capvt L.

1 *Simon Oniæ filius sacerdos magnus, qui in vita sua suffulcit domum, & in diebus suis corroborauit populum.*

Post celebratos plerósque insignes viros, quorum meminit sacræ scripturæ canon, celebrat author prolixè quendam summum pontificem, qui vel suo tempore, vel circa sua tempora præclarè sacerdotio functus est, quē vocat Simonem Oniæ filium. Quoniam autem multi errant in isto quis fuerit, eo quòd duo fuerint summi sacerdotes diuersis tēporibus hoc nomine dicti, vtile fuerit ad huius loci & aliorū quorundam intelligentiam, paucis historiam summorum pontificum, qui fuerunt ante Machabæos, extra scripturæ canonem perstringere, sicut colligi potest ex Iosepho maximè. Itaque post summum sacerdotem Iaddua, qui fuit vltimus Pontificum summorū sub regibus Persarum, & cuius fit mentio. 2. Esdr. 12. summus Pontifex fuit Onias filius Ladduæ: Quo mortuo successit ei filius Simon, cognominatus iustus, quòd & Deum piè coleret, & eius summa potiretur beneuolentia, vt habet Iosephus libr. Anti. 12. cap. 2. Hoc quoque mortuo, superstite vnico filio paruulo cui etiam Onias nomen fuit, Eleazarus frater eius pontificatum assumpsit, à quo, Ptolomæo Philadelpho petente, missi sunt in Ægyptum Septuaginta seniores, qui biblia sacra verterent in linguam Græcam. Post obitum Eleazari, Manasses eius patruus, frater scilicet primi Oniæ, pontificatum assumpsit: quo defuncto successit in sacerdotium Onias Simonis Iusti filius. Is Onias pusillanimis erat & auarus, quæ causa fuit vt ob non solum vectigal debitum regibus Ægypti, ad iram commouerit regē Ptolomæum Euergetem, filiū Philadelphi, hic mortuus reliquit oneris successorem Simonem filium. Quo vita persuncto, successit tertius Onias, vt habet Ioseph. lib. Anti. 12. c. 4. Hic est ille Onias, ad quem literas societatis & amicitiæ misit Arius rex Lacedæmoniorum, vt legimus 1. Machab. 12. De quo etiam fit mentio 2. Machab. 3. vbi narratur quomodo restiterit Heliodoro, eíque precando vitam restituerit, cum in summo esset periculo. Item cap. 4. vbi narratur quomodo ab Antiocho Epiphane priuatus sit summo sacerdotio, illúdque traditum sit fratri eius Iasoni, qui illud multa ambitione & largitione obtinuerat, & quòd hoc mox eiecto, pontificatum simili arte adeptus sit Mænelaus, frater Iasonis, & Oniæ iuxta Iosephum, qui & Oniam ipsum occidi curauit. Hic item est de quo fit mentio. 2. Mach. 15. quomodo per visum apparuit Iudæ manibus protensis, orare pro omni populo Iudæorum. Huius tertij Oniæ viri sanctissimi filius etiam erat Onias nomine, qui tyrannidem Mænelai fugiens in Ægyptum, ibi ex permissione regis ædificauit templum Deo vero, instar templi Ierosolymitani, vt scribit Ioseph. lib. 13. cap. 6. Itaque cum post tertium illum Oniam virum sanctissimum, summum sacerdotium iniustè obtineretur à diuersis per largitiones, tandem illud Machabæi hostibus superatis principatui iunxerunt. His ergo sic se habentibus, quæstio est an is de quo agitur hoc capite, & dicitur Simon Oniæ filius, sit primus ille Simon primi Oniæ filius, an secundus Simon secundi Oniæ filius. Secundum fuisse intelligunt nostri, Rabanus Lyranus & Dionysius, idq; ideo, quia existimant hunc Simonem fuisse eodem tempore quo ipsum huius libri authorem: ideóque authorem hunc tantopere laudasse, quòd fuerit sui temporis Pontifex, cuius gloriam & insignia facta coram viderit. Authorem autem ex prologo intelligunt scripsisse tempore Euergetis regis, sub quo etiam fuit secundus Simon secundi Oniæ filius. Verum hanc sententiam non esse probabilem multa ostendunt, & in primis quod apud Iosephum facta insigniora Pontificum describentem, nihil peculiare dicatur de secundo Simone, nisi quòd fuerit Secundi Oniæ filius, ita vt etiam Lyranus ob id miratum se scribat, quomodo hoc capite tam præclara de eo dicantur, quorum nulla est apud Iosephum mentio. Deinde nec certum est hunc Simonem fuisse contemporaneum authori huius libri, quia significat se scripsisse hæc de eo post mortem ipsius, cum dicit, qui in vita sua, & in diebus suis, quib. verbis satis innuitur ipsum scribere de iam mortuo. Nec etiam verum est, ex prologo huius libri intelligendum esse, authorem huius libri Iesum filium Sirach scripsisse sub Euergete, sed tantum quòd interpres huius libri qui fuit nepos Iesu filij Sirach, scripserit sub illo, vt probatum est superius in expositione prologi. Quæ cum ita sint, magis est probabile, imò certum, hunc Simonem filium Oniæ esse illum primum Simonem primi Oniæ filium, qui teste Iosepho iustus est cognominatus, ob insignem in Deum pietatem. In hunc enim benè quadrant eximiæ laudes quas continet istud caput, quem fuisse tempore Ptolomæi Philadelphi aut paulò ante constat ex prædictis. Post huius Simonis mortem, verisimile est sub Philadelpho Iesum filium Sirach hanc Simonis prædicationem scripsisse, sicut & verisimile est eum fuisse iuxta quorundam sententiam vnum ex Septuaginta interpretibus missis ab Eleazaro fratre successore Simonis, vt deinde hunc librum nepos Iesu vertere cœperit sub Euergete rege fratre Philadelphi & eius successore, quemadmodum suprà in prologo dictum est. De hoc ergo Simone iusto hic dicitur, Simon Oniæ filius sacerdos magnus, subaudi, est, is qui in vita suffulcit domum, hoc est, templum, domum Dei instaurauit, restituens ea quæ ab erectione per Zorobabel & Iesum facta cœperant collabi, & in diebus suis corroborauit templum. Sic enim omnes ferè habent libri, consentiente Germanica æditione, quæ habet, ναόν. Complutensis habet, λαόν, populum vt significetur eum etiam confirmasse populum in pietate & vera religione, confirmando eum & doctrina sua & sancta sua conuersatione. Quod eo tempore valde necessarium erat, tum quia non iam multo ante sub auo ipsius Iaddua erectum fuit templum in mōte Garizim, ad quod etiam Iudæorum multi confluxerunt, tum quia vel eius vel patris sui Oniæ tempore Ptolomæo, Lagi filio grauia Iudæi & Ierosolyma passi sint, vt scribit Iosephus libro Antiquit. 12. capite primo.

2 *Templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex ædificatio, & excelsi parietes templi.*

Græca habent, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐθεμελιώθη ὕψος διπλοῦν: ἀνάλημμα ὑψηλὸν περιβόλου ἱεροῦ, hoc est, Et sub hoc fundata est altitudo duplex, munimen-

nien excelsum, circuitus templi. Quibus quid significetur, cum desit historia hæc explicans, satis constare non potest. Videtur tamen significari, quòd præter antiquitati templi restaurationem, etiam ea fundamentis erexerit vel duplicem ambitum templi, vel parietem vnum duplo altiorem, quàm prius erat, quo totum templum ambiebatur, muniebatur, & tegebatur. Hic in nostra lectione dicitur altitudo templi, non quia erat in ea domo, quę propriè templum dicebatur, sed quia circa templum erat, & ad templum etiam pertinebat: sicut & atria, & parietes atriorum, & porticus sæpè dicuntur esse templi.

3 *In diebus ipsius remanauerunt putei aquarum, & quasi mare adimpleti sunt supra modum.*

GRÆCA sic, ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἠλαττώθη ἀποδοχεῖον ὑδάτων, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τὸ περίμετρον, vel vt quædam Græca habent, περὶ μέτρον, hoc est, In diebus ipsius imminutum est receptaculum aquarum, æs velut mare, triplicis mensuræ, scilicet factum est. Quo videtur significari, quòd cum illud receptaculum aquarum, quod in templo esse debuit pro absolutione sacerdotum, esset minus quam oportebat, Simon curauit æneum vas, quod mare fusile dicitur tertio libro Regum, fieri magnæ mensuræ, vt esset quasi mare, multis aquis capax. Quædam tamen Gręca habent pluraliter, δοχεῖα, vt sit, imminuta sunt receptacula aquæ, Quod secutus est noster interpres, quem ea Græcis constat vertisse, remanauerunt, vt post Rabanum habent libri emendatiores: non autem, emanauerunt, vt peruersè in multis hic locus est deprauatus. Significatur ergo, quòd cum in diebus ipsius putei aquarum resiluaissent, deficientibus scilicet aquis quæ per aquæductus in ciuitatem influere solent, opera Simonis rursum quasi mare abundè repleti sint, ita vt curauerit aquæductus reparari & restitui, quemadmodum supradictum est de Ezechia, quòd induxerit aquas in ciuitatem.

4 *Qui curauit gentem suam, & liberauit eam à perditione, qui præualuit amplificare ciuitatem.*

NON solum habuit curam templi reparandi & puteorum, sed etiam peculiarem habuit curam populi sui, salutis ei monita præbendo, & prouidentia pręuidendo, ne alicundè aliquod malum ei adueniret, sicque liberat eum à perditione, quam ab irato Deo aut hostibus incidere potuisset, eadémque de causa vires etiam assumpsit ad amplificandum ciuitatem, fortificando eam, & muros eius reparando, ita vt non solum templum, sed etiā ciuitas amplitudini suæ, dignitati & splendori redderetur, aut etiam maiorem acciperet. Item amplificauit ciuitatem, quia etiam pluribus eam ciuib. auxit, efficiens sua pietate & cura, vt ad eam plures Iudæi confluerent.

5 *Qui adeptus est gloriam in conuersatione gentis, & in ingressu domus, & atrij amplificatus est.*

MVLTI legunt in secunda parte: & Ingressum domus & atrij amplificauit, intelligentes eum vestibulum templi exornasse aut auxisse. At altera lectio, quam etiam habet in margine ex Rabano Glossa Ordinaria, habent item aliquot scripta, præferenda est, vt quæ originalibus magis conueniat, & sensum habeat cômodiorem: quanquam Græca habeant, ἐν ἐξόδῳ, in egressu, vt verisimile sit etiam interpretem nostrum sic vertisse, quamuis ad rem parum hic faciat siue ingressum dicas siue egressum. Sensus ergo est: Sicut ipse in multis benefecit genti suæ, ita vicissim gloriam ab ea consecutus est, dum in ea probè atque decenter conuersatus est, cumque eum aut ingredi templum & atrium contingeret aut egredi, peracto suo officio, à populo honore amplo affectus est. Quantam autem gloriam in populo adeptus sit, & quanti eum fecerit populus multis ostendit similitudinibus, comparans eum variis quæ vel visui vel odoratui grata sunt, & multis modis oblectant. Itaque subditur.

6 *Quasi stella matutina in medio nebulæ, & quasi luna plena in diebus suis lucet.*
7 *Et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei.*

PVLCHRE à stella ad lunam plenam, & ab ea ad solem per auxesim ascendit, comparans eum tribus syderibus, quæ sua luce maximè delectant. In primis stella matutina, hoc est, lucifera, quæ si post tenebras nocturnas, & in medio nebularum transluceat, seseque exerat, valde exhilarat mortales: magis tamen & plena luna & sol clarè splendens, nec obductus nubib. Ad horum ergo similitudinem dicit illum effulsisse apud populum, cum ille se visendum in templo Dei exhiberet, atque in eo conuersaretur. Quo præterquam quod in genere significatur quàm grata fuerit eius in templo præsentia, etiam vlterius rectè intelligitur, quòd suæ doctrinæ & rectæ conuersationis luce populo præluxerit, eumque tenebris depulsis ad Dei tum cognitionem, tum amorem accenderit.

8 *Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriæ, & quasi flos rosarum in diebus vernis.*
9 *Et quasi lilia quæ sunt in transitu aquæ, & quasi thus redolens in diebus æstatis.*

A COELESTIBVS luminaribus descendit in arcum cœlestem, qui colorum pulchra varietate admodum fulget & splendet inter nebulas & nubes, quas sua claritate gloriosas & illustres reddit, vnde vocat nebulas gloriæ. Quo præter gratiam quæ in genere significatur, peculiariter rectè intelligitur significari summum hunc sacerdotem in populo obscuro, multisque vitiis obtecto, vario suo ornatu virtutum emicuisse, seque illum suo splendore plurimum ornasse. A cœlestibus visum recreantibus descenditur deinde ad ea quæ in floribus & arboribus non visum tantum, sed etiam olfactum delectant. Quasi (inquit) flos rosarum in diebus vernis, cum scilicet primum rosæ prodeunt, quando & suauiores sunt, & propter asperitatem hyemis præcedentem gratiores sunt. Rosis rubicundis addit lilia candore simul & fragrantia reficientia, eamque potissimum quæ sunt in transitu aquæ, hoc est, iuxta profluentes aquas, ob quas & melius crescunt, & quarum murmure ac cursu coniuncto magis recreant. His addit & thus redolens in diebus æstatis. Vbi nomine thuris ipsam arborem thuriferam, non autem ipsum fructū intelligere oportet, sicut mox postea patet ex Græcis, quæ habent, ὡς βλαστὸς λιβάνου,

vt

vt ſurcolus thuris: hic tempore æſtatis cum ſol ardet, de ſe ſuauem ſpargit odorem, ſole ipſum excitante, magis quam alio quouis tempore. Quibus odoriferis cum comparatur hic ſummus ſacerdos, præter hoc quod in genere ſignificatur ipſum gratum admodum fuiſſe populo, etiam accipitur rectè ſignificari illum bonum de ſe famæ & exiſtimationis ſparſiſſe odorem, ſicut & ſequenti comparatione.

10 *Quaſi ignis effulgens, & thus ardens in igne.*

HIC iam thus accipitur pro aromate ipſo, & comparatio fit cum igne lucenti, & thure in eo ardenti, quæ duo ſimul coniuncta & luce, & calore & odore reficiunt. Quibus peculiariter rectè deſignatur ſummi ſacerdotis & charitas & feruor deuotionis, Deo inſtar thuris gratiſſimæ.

11 *Quaſi vas auri ſolidum, ornatum omni lapide pretioſo.*

NON tantum odoriferis atque illuminantibus, ſed etiam pretioſiſſimis comparatur, quale eſt maximè vas aliquod ex ſolido auro compoſitum, cui etiam accedit ornatus omnium lapidum pretioſorum, vt iam duplici nomine pretioſum ſit, & ſuo pretio gratum. Quo rectè in particulari intelligitur huius viri abſoluta excellentia, Ita vt ſit & ratione ſapientiæ & charitatis veluti vas purè aureum, & ratione diuerſarum virtutum, quibus ornatur & ſapientia & charitas, veluti vas ornatum omni lapide pretioſo.

12 *Quaſi oliua pullulans, & cypreſſus in altitudinem ſe extollens.*

COMPARATVR etiam duabus gratiſſimis apud homines arboribus: quarum altera à fructu vtiliſſimo commendata eſt, altera ab altitudine & proceritate: per quas non ſolum etiam in genere ſignificatur gratia quam obtinuit hic ſacerdos apud homines, ſed etiam in particulari vtilitas quam ſuis attulit, & authoritas quam apud eos obtinuit. Per oliuam enim pullulantem ſignificatur olea fructum germinans, quia Græcè eſt, ἀναθάλλουσα καρπὸν, fructus germinans. Variis his comparationibus propoſitis ſignificatur tam magnam fuiſſe huius gratiam, & tam varia eius dona, vt vna ſimilitudine explicari nequeant, ſed in eo deprehendi potuerit quicquid in rebus præclaris variis modis gratum eſt. Cæterum vt quæ de eo dicuntur cum fructu legantur, & ad moralem doctrinam trahantur, diſcendum hinc eſt quæ ſint veri epiſcopi officia, nempe vt cura ſit ei & templorum atque omnium quæ ad cultum Dei pertinent reparandorum ac ornandorum, & cura item plebis ſibi commiſſæ, quo in pietate benè inſtituatur, & ab omnibus quæ noxia ei eſſe poſſent, vt ab hæreticis & aliis benè protegatur. Deinde vt inter ſuos ita conuerſetur, ita ſe grauiter & decenter gerat in templo atque omnibus ſuis Paſtoralibus officiis, vt gratiam, gloriam, & authoritatem apud eos obtineat. Ita futurum vt veluti luminaria cœleſtia omnibus præluceat, & omnes præcellat, iucúdúmque ſit ſuis illum videre, illius bonam famam veluti odorem ſparſum audire, ſitque habendus à ſuis tanquam res admodum pretioſa, vtilis, atque eximia.

13 *In accipiendo ipſum ſtolam gloriæ, & veſtiri eum conſummatione virtutis.*

14 *In aſcenſu altaris ſancti, gloriam dedit ſanctitatis amictum.*

EXPRIMIT in ſequentibus quàm gratum & vtile fuerit eius in templo miniſterium, & quomodo illud ſua authoritate & gratia commendauerit. Cæterum quò hæc melius intelligantur, notandum pro conſummatione virtutis, Græcis eſſe, συντέλειαν καυχήματος, conſummationem gloriationis. Vocat autem conſummationem gloriationis phraſi Hebraica, perfectam illam gloriam & magnificentiam quæ inerat in veſtitu & ornatu ſacerdotali, quem antea per partes deſcripſit quum de Aaron loqueretur, vocans illum opus virtutis & vaſa virtutis, hoc eſt, fortitudinis. Pro, gloriam dedit ſanctitatis amictum: Græcè eſt, ἐδόξασε περιστολὴν ἁγιάσματος. Et intelligunt quidam ſenſum eſſe: glorificabit ambitum ſanctuarij, quia ſcilicet ſuæ perſonæ præſentia, & addito veſtitu ſacerdotali ornauit, & gloria affecit totum ambitum templi. Dictio enim περιβολὴ, etiam ambitum ſignificat, & ἁγίασμα, ſæpè ponitur in ſcripturis pro ſanctuario & templo, vt dictum eſt. Significat tamen, περιβολὴ, etiam veſtitum & amictum: vnde rectè etiam vertitur, glorificauit ſanctitatis amictum, proinde vertēdum erat, gloriam dedit amictui ſanctitatis quod & ſignificabitur ſi noſtra lectio ſic accipiatur, ipſum amictum ſanctitatis, hoc eſt, amictum ſanctum, dedit eſſe, gloriam, hoc eſt, effecit eum eſſe magis glorioſum ſuæ perſonæ dignitate. Senſus ergo eſt: In accipiendo ipſum ſtolam gloriæ, hoc eſt, cum aſſumeret ipſe glorioſum illum habitum ſummi ſacerdotis: &, In veſtiri ipſum conſummatione virtutis, hoc eſt, cum indueret ipſe perfectè illū ornatum: qui ſummæ authoritatis & poteſtatis indictum erat. In aſcenſu altaris ſancti, hoc eſt, cum ſic indutus aſcenderet ad altare ſanctum, ipſe non ſolum gloria affectus ab ipſo quo indutus erat habitu, ſed ſuæ etiam perſonæ gratia & dignitate attulit ipſi amictui gloriam, eúmque per ſe glorioſum, magis etiam glorioſum reddidit. Quo moraliter docemur, epiſcopum, ita ſe gerere, debere, vt non ſolum ab epiſcopali habitu & officio honorem accipiat, ſed viciſſim etiam honorificet ea, & omnibus commendet, vt non epiſcopus honorabilis ſit propter habitum, ſed habitus propter epiſcopum, & ita de omnibus ſacerdotibus.

15 *In accipiendo autem partes de manu ſacerdotum, & ipſe ſtans iuxta aram, circa illum corona fratrum.*
16 *Quaſi plantatio cedri in monte Libano, ſic circa illum ſteterunt quaſi rami palmæ.*

DEPINGIT & ob oculos ponit ornatum, ordinem, atque deuotionem quæ in miniſterio huius ſacerdotis ſeruari ſolebant, ita vt ea aliquando coram vidiſſe videatur. Poteſt autem illa pars, circa illum corona fratrum, vel referri ad præcedentia, vt ſit ſenſus: Cum iam aſcendiſſet ad altare ſanctum, vt dictum eſt, acciperet autem de manu ſacerdotum partes & membra immolatorum & animalium, & ipſe eſſet ſtans iuxta aram, erat circum illum ſtans corona fratrum, ſacerdotum ſcilicet de eadem ſtirpe Aaron. Vel poteſt referri ad ſequentia vt prima plena ſit ſententia hæc: In accipiendo autem partes de manu ſacerdotum, & ipſe ſtans iuxta aram, & ſit ſenſus: Cum acciperet de manu ſacerdotum partes offerendas, etiam ipſe erat ſtans iuxta aram, vt ſignificetur eum ſacerdotale munus non tantū per alios,

ſed

sed etiam per seipsum obiuisse, At prior distinctio videtur conuenientior. Per partea autem intelligendum, non partes decimarum, quæ ab aliis sacerdotibus accipit summus sacerdos, sed partes animalium quę immolabantur vtarmus dexter, & pectusculum, quæ leuari debebant coram Domino, patet ex dictione Græca μέλη, quæ membra significat. Sequenti versu exprimitur quàm decenter circa illum steterit corona fratrum. Comparat enim eam primum plantationi cedri in monte Libano, hoc est, variis plantis cedri in monte Libano plantatis, aut enatis circa altam aliquam cedrum, quia sicut huiusmodi plantatio eiusdem est naturæ cum alta aliqua cedro quam circundat & ornat, etsi adhuc statura humilior: ita inferiores sacerdotes similis erant conditionis cum Pontifice, vtpote etiam filij Aaron & sacerdotali dignitate fulgentes: sed vt erant illo minores, ita sua circumadstantia eum tanquam altiorem cedrum exornabant. Comparat deinde filios Aaron summum sacerdotem circumadstantes ramis palmæ, quia sicut illi rami circunfusi, & in omnem partem extensi palmam ornât: ita & illi summum sacerdotem, dum illum circumstatent, qui merito ramis palmæ comparantur respectu pontifici, quòd ab eo tanquam sacerdotalis dignitatis fundamento penderent, sicut rami à suo trunco.

17 *Et omnes filij Aaron in gloria sua, oblati autem Domini in manibus ipsorum coram omni synagoga Israel.*

18 *Et consummatione fungens in ara, amplificare oblationem excelsi regis, porrexit manum suam in libatione, & libauit de sanguine vitæ.*

EXPRIMITVR pulchetrimus ordo in oblatione seruatus, qui non satis intelligitur, nisi apta fiat versuum distinctio. Est ergo sensus: Cum corona sacerdotum Pontificem circumstabat, vt dictum est, omnes filij Aaron subaudi, erant ibi, in gloria sua, hoc est, in decoro suo vestitu, & erat in manibus ipsorum oblatio Domini in conspectu totius congregationis populi Israëlitici. Tunc summus sacerdos perfecturus ipsum sacrificium, & vltimam ei manum impositurus, vt maiori gloria ornaret oblationem quæ fiebat excelso regi Deo, extendit manum suam in superaddenda libatione, & liberauit de sanguine vuæ, hoc est, de vino quod singulis sacrificiis in certa mensura erat addendum, & Deo offerendum, vt præcipitur Num. 15. Per sanguinē enim vuæ, Hebræica phrasi significatur vinum, tum propter colorem, tum quod ex vua exprimitur, sicut ex corpore sanguis. Pro consummatione fungens vel consummationē fungens, Græcè est συντέλειαν λειτουργῶν, hoc est, consummationem ministrans vel sacrificans. Est autem ministrare consummationem, vltimas sacrificij partes exequi, & sacrificium perficere. Siue autem legatur, consummatione, siue consummationem fungēs, perinde est, quia verbum, fungor, etsi potius ablatiuum desideret, iungitur tamen quandoque etiam accusatiuo: vt apud Plautum, Parasitus octo hominum munus facilè fungitur.

19 *Effudit in fundamento altaris, odorem diuinum excelso principi.*

DE vino libato istud dicitur, quòd sacerdos cum libasset, & Domino obtulisset, effudit deinde in fundamentum altaris, idque in odorem diuinum & factum excelso principi. In quibus verbis notatur quod dicitur Num. 15. Vinum ad libamentum offert in odorem suauitatis Domino. Nam & hic pro odorem diuinum, Græca habent sicut ibi, ὀσμὴν εὐωδίας, odorem suauitatis.

20 *Tunc exclamauerunt filij Aaron, in tubis ductilibus sonuerunt.*

21 *Et auditam fecerunt vocem magnam, in memoriam coram Deo.*

CVM inquit, prædicto modo sacrificium perageretur à summo sacerdote, tunc exclamauerūt filij Aaron alta voce Deū laudantes, & simul sonitum magnum edentes in tubis ductilibus, idque iuxta Domini ordinationē, quæ est Num. 10. vbi præcipitur Moysi vt fiant duæ tubæ argenteæ ductiles quibus & populus conuocetur cum opus est, & in bello vsus esset contra hostes, vbi & præcipitur vt filij Aaron clangant tubis, & additur: Si quando habebitis epulum & dies festos, & calendas, canetis tubis super holocaustis & pacificis victimis, vt sint vobis in recordationem Dei vestri. Non fuisse autem tantum duas tubas, quarum vsus erat in sacrificiis, ac tubarum vsum proprium fuisse sacerdoribus, cum ex institutione Dauid alij Leuitæ variis aliis musicis instrumentis vterentur, satis patet ex 2. Paralip. 5. vbi Leuitis in cymbalis, citharis, & Psalteriis concrepantibus dicitur, quòd cum eis sacerdotes centum viginti canebant tubis, quodque omnibus sic concinentibus, & vocem in simile tollentibus, longè sonitus audiebatur omnibus etiam Deū voce laudantibus dicendo: Confitemini Domino quoniam bonus: quoniam In sæculum misericordia eius. Simile etiam factum sub Simone hic significatur. Quod autem dicitur, In memoriam coram Deo, illud est quod prædicto Numeri loco dicitur vt sint vobis in recordationem Dei vestri pro quo Græcis ibi est, καὶ ἔσται ὑμῖν ἀναμνήσεις ἐναντίον θεοῦ ὑμῶν, & erit vobis recordatio coram Deo. Quod etsi intelligi posset, huiusmodi sonitum fieri ad hoc vt populus excitatus recordaretur Dei sui, magis tamē intelligendum est illud præcipi ad hoc vt Deus huiusmodi sonitu & potissimum deuotione, quam huiusmodi sonitu ostendit, veluti excitatus, prouocaretur ad recordandum populi, hoc est, illi benefaciendum. Quid autem deinceps in populo secutum est ex iam descripto facto sacerdotum diligēter exponitur, cum subditur.

22 *Tunc omnis populus simul properauerunt, & ceciderunt in faciem super terram.*

23 *Adorare Dominum Deum suum, & dare preces omnipotenti Deo excelso.*

SACERDOTIBVS inquit, offerentibus, & tubis cum laude clangentibus, populus his rationibus excitatus concordibus animis festinauerunt cadere in faciem suam super terram, ad adorandum Dominum Deum suum, & preces fundendum omnipotenti Deo excelso.

24 *Et amplificauerunt psallentes vocibus suis, & in magna domo auctus est sonus suauitatis plenus.*

PRO amplificauerunt psallentes in vocibus suis, Græcè est, καὶ ᾔνεσαν οἱ ψαλμῳδοὶ φωναῖς αὐτῶν. Et laudauerunt cantores vocibus suis. Vnde patet distinctionem psallentes, apud nos non esse

esse participialiter accipiendam, nec attribuēdam toti populo, sed nominaliter pro cantoribus, vt sit sensus: Et psallentes, hoc est, Leuitæ, quorum, ex institutione Dauid, officium erat cantare Psalmos & carmina, populo in terram prostrato, amplificauerunt Deum in vocibus suis, hoc est, eum glorificauerunt, eiúsque laudem amplè & magnificè extulerunt. Sicque in magno illo templi & atriorum edificio auctus est sonus plenus melodia. Primum ergo sacerdotes tuba cecinerunt, deinde populus in terram prostratus est, & cantores suo officio functi. Illis autem canentibus quid populus fecerit, subiicitur.

25 *Et rogauit populus Dominum excelsum in prece, vsque dum perfectus est honor Domini & munus suum perfecerunt.*

ILLIS inquit, canentibus populus siue adhuc in terram prostratus, siue iam erectus rogauit Dominum in prece, hoc est, feruenter & ex animo, vsque dum perfectus esset & absolutus honor ille qui Domino per sacrificia & psalmos decantatos exhibebatur, & vsque dum sacerdotes & cantores munus suum, hoc est, ministerium suum (est enim Græcis, λειτουργίαν) perfecerunt, quasi dicat: non prius desiit populus Deum & adorare & orare. Quid autem his peractis secutum est, pulchro ordine exprimunt sequentia.

26 *Tunc descendens manus suas extulit in omnem congregationem filiorum Israel.*

27 *Dare gloriam Deo à labiis suis, & in nomine ipsius gloriari.*

LOQVITVR de summo sacerdote, quem prius dixerat ascendisse ad altare, à quo iam dicit eum rebus peractis descendere, & eleuare manus suas super populum ad benedicendum scilicet ei priusquam abiret, iuxta modum præscriptum Num. 6. de quo & dictum est supra in commendatione Aaron, vbi pro eo quod nos legimus glorificare populum suum, Græcè est, vt ibi dictum est, εὐλογεῖν τὸν λαὸν, benedicere populo, quemadmodum & hic pro dare gloriam Deo à labiis suis, Græcè est, δοῦναι εὐλογίαν κυρίου ἐκ χειλέων αὐτοῦ, hoc est, extulit manus suas ad dandum benedictionem Domini ex labiis suis, dicendo scilicet: Benedicat tibi Dominus, & custodiat te, &c. Noster interpres legit pro genitiuo, κυρίου, datiuū κυρίῳ sicut & habet, Germanica editio: vnde vertit, dare gloriam Deo, qui dare Deo benedictionem, est dare gloriam Deo. Nostra lectio prædictum sensum qui magis proposito conuenit habebit, si intelligatur Pontificem dare gloriam Deo, dum benedicendo populum significat omne bonū à Deo pendere. Quoniam dicit: Benedicat tibi Dominus, &c. multā dat Deo gloriam. Hoc item dicere, & sic benedicere, populo, est nomine Domini gloriari, qui solus illis verbis agnoscitur author omnis boni. Notandum ex hoc loco morem sacerdotibus fuisse benedicere populo peracto sacrificio. Item quod in benedictione populi mos illis fuerit, eleuandi manus suas super populum quod & dicitur ab eis fieri solitum mouendo manus in quatuor mundi partes, sursum scilicet, deorsum, sinistrorsum, & dextrorsum, cum aperto crucis Christi mysterio. Qui mos ex veteri obseruatione etiam in ecclesiam deriuatus est, & retentus hactenus, vt mirum sit ab hæreticis quibusdam eum rideri & contemni.

28 *Et iterauit orationem suam, volens ostendere virtutem Dei*

EX nostra lectione videretur verbum, iterauit, referendum esse ad summum sacerdotem, vt significetur illum iterasse orationem suam pro populo, dum scilicet inter benedicendum benè precatus est populo, pro quo prius orauit inter sacrificandum. At Græca alium habent sensum, quia Græcè sic habet tota ista sententia καὶ ἐλιτάνευσαν ἐν προσευχῇ, ἐπιδέξασθαι τὴν εὐλογίαν παρὰ ὑψίστου, Et iterauerunt in adoratione, vt susciperent benedictionem ab altissimo. Quo significatur, populū qui prius tēpore sacrificij se semel in terram prostrauerat vt dictū est, peracto sacrificio cùm sacerdos eū esset benedicturus, rursum se adorādo Deū prostrauisse, vt susciperet benedictionem, nō tam à sacerdote, quam ab altissimo, quemadmodum illi imprecabatur sacerdos dicens: Benedicat tibi Dominus. Vnde & in nostra lectione in verbo, iterauit, repeti potest nomen populus, & nomen, orationem, accipi positum pro, adorationem, vt sit sensus: Et populus sacerdote ipsum benedicente Iterauit adorationem suam, volens ostendere virtutem Dei, se scilicet agnoscere. Ceterum In hac tota narratione pulcherrimi ordinis seruari sub hoc pontifice, obseruādum quam per omnia qua dret ei consuetudo quæ nunc in ecclesiis sacrificij tempore seruatur, vbi pontifex sacris vestibus indutus ascendit altare, à diaconis accipit quæ offerenda sunt, circunstante eum corona sacerdotum & aliorum ministrorum, quo tempore & sacris lectionibus, & cantorum concentibus populus ad orandum excitatur per eos qui in clerieorum ordinem ascripti sunt: peractóq; sacrificio, quod ex duabus partibus constat, panis scilicet oblatione, & vini libatione, aut potius sub illis speciebus corpore & sanguine Domini, populus solenniter ab episcopo benedictionem accipit, humiliter se rursum prosternēs in terram. Proinde mirum est, proteruos quosdam ordinem hunc commendatum, & per omnia cum nostro more consentientem in nostra consuetudine reiicere, & tentare omnia quo eam tollant.

29 *Et plus orauit Deum omnium, qui magna fecit in omni terra.*

30 *Qui auxit dies nostros à ventre matris nostra, & fecit nobiscum secundum suam misericordiam.*

VIDETVR hic mendum magnum esse in nostra lectione, tum quòd hic sit varia lectio, tum quòd dissentiat à Græcis omnibus, nec habeat commodum sensum. Cum enim iam dictum sit quod iterauit orationem suam quomodo hic dicitur, Et plus orauit. Deinde quis est qui plus orauit, populus an sacerdos? Quidam libri habent, Et post rursū plus orauit, sed etiā Lyranus monet illas duas dictiones, post rursum, non esse in correctioribus libris. Vnus codex habuit, Et post orauit. Vnus item expuncta dictione, plus, habuit, Et populus orauit. Græca longè aliter sic: νῦν δεήθητε τὸν θεὸν πάντων, hoc est, Et nunc benedicite Deum omnium, &c. Cui lectioni consentit quod habebat vnum M. N. Augustini Hunæi scriptum, quod in multis deprehendit esse correctissimum. Habet enim sic, Et nunc orate Deum omnium, &c. quæ lectio merito retinenda esset tanquam accedens ad originalem lectionem, Nam &, orare, in scripturis nonnunquam ponitur pro gratias agere & laudibus celebrare, vt cum dicitur:

citur: Pharisæus hoc apud se orabat. Gratias tibi ago, &c. Post longam enim de sanctis viris & de Simone Pontifice narrationem, author finem impositurus conuertit se ad suos Israëlitas, occasionem ex præcedenti descriptione assumens commonefaciendi illos ad laudandum Deum, eúmque orandum atque adorandum. Quod si hæc lectio non recipitur, saltem conuenit magis legere: & populus orauit, quam, plus orauit: quia facilè fuit nomen, populus, quod scribi solet, populus, mutari in plus. Itaque priori sententia significabitur, quod sacerdos benedicturus iterauit orationem suam, & hac significabitur, quod illo orante etiam populus incuruatus orauit Deum. Benè autem Deo tribuitur & quod sit Deus omnium, quemadmodum declarauit faciendo magna in omni terra: & quod sui populi dies auxit à ventre matris: quo significatur illum suorum semper peculiarem gerere curam eisque non tantum vitam largiri sed ab vtero singulari & paterna solicitudine vitæ incrementa addere. Itaque significatur duplici nomine Deum adorandum, orandum, & benedicendum, nempe & quia omnium Dominus, & quia sui populi peculiaris & benignus curator.

31 *Det nobis iucunditatem cordis, & fieri pacem in diebus nostris in Israel per dies sempiternos.*
32 *Credere Israel nobiscum esse misericordiam Dei vt liberet eos in diebus suis.*

POSTQVAM dixit de sacerdotis & populi oratione, finem facturus author etiam suam orationem pro populo, & benedictionem adiungit, imprecans toti populo iucunditatem cordis, quæ est potissimum huius vitæ, imo & futuræ bonum. Nam, vt suprà dixit, Iucunditas cordis, ipsa est vita hominis, Et vt iucunditas cordis haberi possit, imprecatur vt tempore huius vitæ fiat pax perpetua in Israël, ad hoc vt populus Israëliticus credat firmius & beneficiorum experientia misericordiam Dei esse cum ipso, sicque liberet eos in diebus suis. Aut enim legendum est, liberet nos in diebus nostris, quemadmodum Græca habent, aut: liberet eos in diebus suis: quemadmodum multi libri habent: non autem conuenit legere quemadmodum multi malè habent liberet eos in diebus suis. Et Græcè non est, vt, sed, καὶ, & ita vt verbum, liberet, sit deprecantis. Est enim, λυτρωσάσθω.

33 *Duas gentes odit anima mea, tertia autem non est gens quam oderim.*
34 *Qui sedent in monte Seir & Philisthijm, & stultus populus qui habitat in Sichimis.*

POSTQVAM commemorauit & celebrauit præcipua sanctorum patrum nomina, qui ob suam in Deum pietatem, meritò essent & laudandi & amandi, exponit & quas gentes ob suam impietatem præcipuè odiat. Sed difficultas hic oritur in verbis quæ sibi videntur contraria. Nam priori versu videtur significare duas tantum esse gentes, quas peculiariter odiat, & præter eas non esse aliam gentem tertiam quam etiam odiat. At secundo versu tres gentes apertè recenset, Iudæis eo tempore peculiariter vt infestas ita & odiosas, nempe Idumæos, qui habitabant in monte Seir, Philisthæos, & populum in Sichimis habitantem, iuxta quam ciuitatem erat mons Garizim, in quo eo tempore erat recens constructum templum Deo Iudæorum, instar templi Ierosolymitani, ratione cuius cœpit inter Samaritanos & Iudæos esse grauis contentio, quæ etiam ad Saluatoris nostri tempora perdurauit, vt patet Ioan. 4. Vnde ad solutionem huius difficultatis parum momenti habet, quod quidam intelligunt hic significari tertiam non esse gentem, quam tam intensè & vehementer odiat atque duas illas quæ primæ nominantur, quia nullam gentem tunc Iudæi magis odiebāt, quam Samaritanos & Sichimitas, cum quibus erat eis pertinax de vera religione concertatio, adeo vt, sicut dicitur in Euangelio, non coutuntur Iudæi Samaritanis, quorum inter se contentionem Iosephus in suis historiis multis locis declarat. Nec confugiendum hic est ad Græcorum lectionem, quæ pro monte Seir, habet in monte Samariæ, quia eam lectionem esse vitiosam, & hoc in loco Latinorum lectionum præferendam esse lectioni Græcorum, manifestè patet ex eo quod in secundo versu tres partes ponuntur: quæ omnino tres gentes significare videntur. Si autem pro, Seir, legatur Samariæ, primum membrum coincidet cum tertio, quia per populum in Sichimis habitantem significantur Samaritani, quorum metropolis tunc erat Sichem. Notandum ergo Græcis non esse illas duas dictiones: quam oderim, sed tātum, καὶ, τὸ τρίτον οὐκ ἔστιν ἔθνος. Et additus articulus, τὸ, significat hunc esse sensum, & tertia gens non est gens, hoc est, non est digna gētis nomine, quod ideo dicit quia Samaritani non erant ex vno aliquo principio oriundi, sed erant ex variis gentibus conflati, vt patet 4. Regū 17. vbi dicuntur missi de Babylone, & de Cutha, & de Auath, & de Emath, & de Sepharuaim, qui habitarent in ciuitatibus Samariæ pro Israel, vnde & dicitur: Gentes quas transtulisti ignorant legitima Dei terræ, &c. Deinde cùm ex tam variis gentibus orti essent, volebant tamen haberi prognati ex Iacob, ad quem genus suum referebant subinde, vt patet non solum ex Iosepho, sed ex Euangelio, vbi mulier illa Samaritana dicit Christo: Nunquid tu maior es patre nostro Iacob? &c. Meritò ergo author noster Iudæus & Ierosolymitanus, vt mox subiicitur, pro suo iusto in Samaritanos zelo dicit eos nō esse gentem, vnam scilicet, & illam quā haberi volebant, Rabanus etiam ex commentario suo videtur eam partem, quam oderim, non legisse: quæ si amittenda est, eo quod in omnibus scriptis quæ vidi inueniatur, sic debet nostra litera intelligi: Tertia autem gens quam oderim, hoc est, meritò odire debeo, non est verè gens dicenda. Erāt autem hæ gentes Iudæis Ierosolymitanis viciniſſimæ, & infestissimæ semper, vt satis ex scripturis patet, & ex omni parte eius circumiectæ. Nam Idumæi imminebant eis à meridie, Philisthiim ab occidente, Samaritani à septentrione. In quibus tribus gentibus mysticè a Rabano rectè intelliguntur triplices præcipui Ecclesiæ Christianæ hostes, vt & ipsa dicere possit se tria potissimum odio habere hominum genera sicut ad ipsum hic dicit author de hostibus præcipuis Iudæorum. In Idumæis enim qui cum Iudæis ex eisdem patriarchis prognati sunt, rectè intelliguntur reiecti iam à Deo Iudæi, qui Christi sanguine rubicundi facti sunt, nobiscum quidem eosdem

Ioan. 4.

eosdem habentes patriarchas,easdemque scriptu ras,sed infensissimi semper hostes nostri. In Philisthæis,qui à populo Israel omnino erant alieni, nec aliquid habebant commune,rectè intelligũtur gẽtes infideles omnino,vt idololatræ, & nũc Turcæ,nominis Christiani hostes atrocissimi.In Samaritanis cum Iudæis de religione concertantibus,hæretici benè designati sunt,qui etiam non sunt gens vna,sed ex variis sectis & hæresiarchis etiam inter sese contrariis constat, veritatem religionis sibi contra veram Ecclesiam semper vẽdicantes, suamque originem falsò referentes ad Apostolos tanquam suos patres. Cui benè competit nomen stultus populus. Dicentes enim se
Rom. 1. esse sapientes,stulti facti sunt.

35 Doctrinam sapientiæ & disciplinæ scripsit in codice isto Iesus filius Sirach Ierosolymita,qui renouauit sapiẽtiam in corde suo.

TAndem in fine asscribitur authoris nomen sicut libris præponi solet ob fidem & commendationem comparandam. Hunc autem esse illum Iesum, quem prologi author & interpres huius libri vocat auũ suum, suprà ostensum est in prologo. Addũt autem quædam Græca nomen, Eleazari, hoc modo Iesus filius Sirach filij Eleazari, vt auus huius Iesu fuerit Eleazarus: quod si verum est, non videtur posse intelligi de illo Eleazaro qui fuit Pontifex post Simonem illum iustum, de quo hoc capite facta est mentio. Quia sicut satis ex prædictis constat authore huius libri Iesum scripsisse post mortem Simonis, ita non videtur diu post eius mortem scripsisse, quia, vt patet ex prologo, interpres huius libri restatur se vertisse hunc librum sub Ptolomæo Euergete, qui regnauit sub Pontifice Eleazaro, aut statim post eum. Iesus ergo filius Sirach huius libri author debuit scripsisse sub Eleazaro, quando & versio bibliorum facta est. Non potuit ergo Eleaxarus fuisse huius authoris auus, cum omnino sit verisimile hunc cum scriberet senem fuisse, & Eleaxaro coætaneum vt deinde nepos eius potuerit hunc librum vertisse sub Euergete Ptolomeo. Quod autem legimus: qui renouauit sapientiam de corde suo; Græcè est, ὃς ἀνώμβρησε σοφίαν ἀπὸ καρδίας, qui distillauit (vel diffudit instar pluuiæ) sapientiam à corde. Renouasse ergo dicitur sapientiam de corde suo, quia sapientiam, quam corde tenebat, etiam scripto renouauit, & aliis lubenter communicauit.

36 Beatus qui in istis versatur bonis: qui ponit illa corde suo sapiens erit semper.
37 Si enim hæc fecerit, ad omnia valebit, quia lux Dei vestigium eius est.

OStendit fructũ huius libri, vt propter fructum meritò cõmendatus esse debeat hic liber. Beatum ergo dicit eum, qui in bonis his quæ hoc libro comprehenduntur versatur, non tantum ea legendo, sed etiam cordi imprimendo: vnde & adiicit, in omnibus semper sapiẽtem fore eum qui ea ponit in corde suo, quia si hoc fecerit, ad omnia quæ agenda erunt validus erit & potens, eo quòd hoc libro de quauis disputetur materia, vt ex eo in quouis negotio instrui quis possit, & contra omnia vitia muniri, quia per hunc librum ipsum vestigium hominis est lux Domini, hoc est, ingressus hominis talis illuminatur à Deo, & dirigitur luce diuina, ita vt non ambulet in tenebris, sed in luce. vnde nõ facilè offendit. Debet enim hic præconstrui vestigium hominis, quemadmodum patet ex Græcis, quæ habent, ὅτι φῶς κυρίου τὸ ἴχνος αὐτοῦ. vbi articulus, τὸ, significat ἴχνος debere præconstrui. Addit autem hic æditio Complutensis, quod alij tamen non habent: Et piis dat sapientiam. Benedictus Dominus in æternum, fiat, fiat. quorum prius desumptum est ex fine capitis 43. huius libri, alterum ex fine Psalmi 88.

CAPVT LI.

Oratio Iesu filij Sirach.

1 Confitebor tibi Domine rex, & collaudabo te Deum Saluatorem meum.
2 Confitebor nomini tuo, quoniam adiutor & protector factus es mihi.

Oc vltimo capite librũ suum cõcludit sapiens, & singulari gratiarum actione, qua se Dei munere à grauibus periculis liberatum agnoscit, efficaci monitione, quã se primum in exemplum proposito, deinde ad sapientiæ serium studiũ omnes adhortatur. Imprimis ergo pollicetur se nunc in hoc psalmo & toto vitæ suæ tempore cõfessione laudis celebraturum Dominum, quem & regem omnium vocat, & suum peculiariter vocat Saluatorem. Sunt autem quę sequuntur satis facilia, imitantia in multis Psalmos Dauidicos, in quibus Propheta promittit se celebraturum Deum propter liberationem à malis imminentibus. Benè autem coniungit, sicut aliquoties Dauid, adiutor & protector. Adiutor scilicet ad superandum mala iam parata: protector, ne obruerent noua mala. Adiutor, ad benefaciendum, protector, ad euitandum mala. Quod in genere dixit de sua liberatione, particularius exprimit, dicens.

3 Et liberasti corpus meum à perditione, à laqueo linguæ iniquæ.
4 Et à labijs operantium mendacium, & in conspectu astantium factus es mihi adiutor.

APparet omnino hunc virum à quibusdam æmulis grauiter fuisse falsis criminibus delatum apud regem Ægypti, qui tũc in populo Israëlitico magnam obtinuit authoritatem, ita vt multum periclitaretur de vita & grauibus suppliciis. Itaque agnoscit Deum liberasse corpus suum ab imminente perditione, atque custodisse ne inuolueretur aliquibus malis per linguam iniquam, & labia eorum qui mendacia fabricant, & mendaciis componendis dediti sunt. Factum etiam illum sibi adiutorem in conspectu eorum qui in iudicio adstiterunt ipsi aduersarij, ad accusandum & conuincendum ipsum. Pro, astiterunt enim Græcis est ἀνθεστηκότων μοι, hoc est contrastantium mihi.

5 Et liberasti me secundum multitudinem misericordiæ nominis tui, à rugientibus præparatis ad escam.
6 De manibus quærentium animam meam, & de multis tribulationibus quæ circumdederunt me.

VEhementer & multis verbis exaggerat pericula, in quibus versatus est, vt sic magis Dei in se beneficium commendet, quod nõ meritis suis deputat, sed multitudini misericordiæ eius

eius. Itaque dicit se Dei misericordia liberatum à rugientibus præparatis ad escam, hoc est, à ferissimis hominibus, qui summa crudelitate cupierunt me deuorare & perdere. Metaphora enim est desumpta à sæuitia & rabie ferarum ad prædam frementium. Ideòque exponendo subiungitur, de manibus quærentium animam meam: hoc est, vitam meam tollere. In sequenti autem parte legendum esse potius, de multis tribulationibus, quam, & de portis tribulationum: cùm vtrumque legatur, paret ex Græcis quę habēt, ἐκ πλειόνων θλίψεων, ex multis tribulationibus.

7 *A pressura flammæ quæ circumdedit me, & in medio ignis non sum æstuatus.*

SICVT suprà periculum in quo fuit, allegoricè significauit rugitu paratorum ad escam: ita nunc alia metaphora significat, pressura circundantis flammæ. Quamquam enim fieri potuerit, vt etiam ad literam hæc impleta sint in authore, quemadmodum contigerunt in tribus pueris in fornacem missis, & multis martyribus: magis tamen verisimile est hic allegoricam esse locutionem, sicut & in præcedentibus, & in sequenti mox sententia. Itaque significat author se iam graui inuolurum fuisse periculo, vt veluti in flamma vndique cingēte, ex qua non videtur locus effugij conclusus esset mox absumēdus, Dei tamen beneficio factum esse, vt etiam si sic veluti in medio ignis constitutus esset, non læderetur, nec perderetur. Similis est metaphora, cum sequitur.

8 *Ab altitudine ventris inferi, & à lingua coinquinata & à verbo mendacij, à rege iniquo, & à lingua iniusta.*

REPETENDVM semper est verbum, Liberasti: Nomen altitudinem, pro profunditate positum est, sicut & ibi; O altitudo diuitiarum sa-
Rom. 11. pientiæ & scientiæ Deī: cum vtrobique sit βάθος. Liberatum ergo se dicit de profunditate ventris infernalis, quia ereptus fuit, de à morte, quę quasi ventrem habens inexplebilem multos absorbet etiam ipse absorberetur: aut quia cum iam videretur esse à morte absorptus, & in ventre mortis sic cōclusus: sicut Ionas in ventre ceti, Dei beneficio morti sit subtractus, & vitæ cum Iona reddi-
Psal. 93. tus. Sic & Dauid dicit: Nisi quia Dominus adiuuit me, paulo minus habitasset in inferno anima mea,
Psal. 87. &: Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis, & in vmbra mortis.

9 *Laudabit vsque ad mortem anima mea Dominum: & vita mea appropinquans erat in inferno de deorsum.*

PRo laudabis habet æditio Complutensis, ἤγγισεν appropinquauit, nec habet nomē, Dominum, sicq; prior pars magis cōuenit cum sequenti, significaturq; vitam ipsius morti vicinam fuisse: Germanica tamen æditio habet, sicut noster se legisse declarat, αἰνέσει, Laudauit, vt præteritum pro futuro sit positum. Iuxta quam lectionem, coniūctionem &, in secundo mēbro conuenit accipere positam pro, quia, sicut aliquādo accipitur.

10 *Circumdederunt me vndique, & non erat qui adiuuaret: respiciens eram ad adiutorium hominum, & non erat.*

PVLCHRE exaggerat periculi sui magnitudinem, vt magis extollat præstiti à Deo beneficij magnitudinem. Dicit enim hostes ipsum vndique circumeinxisse, & eum multi essent ex omni parte hostes, neminem tamen esse qui adiuuaret, etiamsi humanum adiutorium diligēnter requireretur & expectaretur. Eo ergo adiutorio deficiente significat se cōfugisse ad diuinum, cum subdit:

11 *Memoratus sum misericordiæ tuæ Domine, & cooperationis tuæ quæ à sæculo sunt.*
12 *Quoniam eruis sustinentes te Domine, & liberas eos de manibus gentium.*

PRo illo, cooperationis tuæ quæ à sæculo sunt, Græcè est, καὶ τῆς ἐργασίας σου τῆς ἀπ' αἰῶνος, & operationis huius à sæculo. Et quædā scripta non habent cooperationis, sed operationis: quædam etiam non habent, quæ à sæculo sunt: sed: quæ à sæculo est, Si legatur, sunt, relatiuum, quæ referendum est ad misericordiam & operationem. Venit, inquit, mihi in mentem misericordia illa tua, & operatio quam ab exordio mundi semper præstare soles. Quæ autem illa sit Dei operatio exprimit subiungens, nempe quod eruis eos qui te patiēter expectans, & liberas eos de manibus gentium quæ pios persequuntur.

13 *Exaltasti super terram habitationem meam, & pro morte defluente deprecatus sum.*

PRIOREM partem sic habent Græca. ἀνύψωσα ἀπὸ γῆς ἱκετείαν μου, exaltaui à terra, supplicationem meam. Quod magis conuenit præcedentibus & sequentibus: vt significetur illum iam recordantem misericordiæ Dei supplicem se prostrauisse in terram, atque ex ea suam precationem in altum subleuasse. Noster pro, ἀνύψωσα, legit ἀνύψωσας: & pro ἱκετείαν, legit οἰκετείαν, quod familiam significat & domum. Et potest nostra lectio sic commodè accipi, vt significetur quòd præter memoriam generalem misericordiæ diuinæ, de qua in præcedenti sententia, etiam recordatus sit peculiaris beneficij sibi à Deo prēstiti, nempe quod super terram eius familiā & demum exaltauerit, præbendo ei in terris temporalia bona, & prēclarum nomen. Sic enim iam rectè subijcietur, quòd ex harum rerum memoria pro morte euadenda deprecatus sit. Sensus ergo est: Memoratus sum etiam quod exaltaueris super terram habitationem meam, vt fœliciter in ea & cum nominis claritate viuerem, & ideo pro morte defluenti deprecatus sum. Vbi Græcis est, ὑπὲρ θανάτου ῥύσεως, hoc est, pro mortis liberatione deprecatus sum. Sed noster pro ῥύσεως, videtur legisse ῥεύσεως, fluxionis. Quod ergo dicit se deprecatum pro mortis fluxione, vel pro morte defluenti significat eum orasse vt mors ab eo deflueret & dilaberetur, quemadmodum Dominus orauit vt transiret ab eo calix.

14 *Inuocaui Dominum patrem Domini mei, vt non derelinquat me in die tribulationis meæ, & in tempore superborum sine adiutorio.*

PRÆCLARVM hoc loco ædit author insignis suæ fidei testimonium, dum in diuinitate agnoscit esse patrem, eumq; Domini sui, hoc est, Mes-
siæ, quem hic omnino videtur vocare Dominum Psal. 109
suum, secutus Dauidem dicentem: Dixit Dominus Domino meo. Ideoque inter orandum meminit Domini sui Messiæ, quod eo tempore à piis expectaretur tanquam redemptor, saluator & mediator hominum. Dicit ergo se inuocasse Dominum, vt in die tribulationis, & in tempore quo super-

bi potestate obtinent, & pios opprimere moliuntur, non derelinqueretur sine adiutorio ipsius. In ea oratione quoniam exauditus fuit promittit perpetuam gratiarum actionem, dicens.

15 *Laudabo nomen tuum assiduè, & collaudabo illud in confessione & exaudita est oratio mea.*
16 *Et liberasti me de perditione, & eripuisti me de tempore iniquo.*

RVRSVM coniunctio, &, in priori versu accipienda est causaliter pro, quia. Aut quæ præcedunt verba promissoria, intelligenda sunt, continere promissionem quæ inter orandum fiebat pro obtinenda liberatione, vt sit: Cum inuocarem Dominum vt non derelinqueret me, dixi in oratione mea: Laudabo nomen tuum assiduè, & sic me cum huiusmodi voto orante exaudita est oratio mea. Et sicut rogaui, liberasti me ab impendente perditione, & eripuisti me de tempore in quo iniqua patiebar ab impiis.

17 *Propterea confitebor, & laudem dicam tibi, & benedicam nomen Domini.*

QVÆDAM Græca habent: Benedicam nomen Domini: quædam, Nomen tuum Domine. Sic & scripta quædam Latina habent, nomini tuo Domine. Cæterum totus hic sermo, quo author promittit perpetuam Dei laudem & gratiarum actionem ob liberationem è grauibus aliquibus malis, cōpetit etiam piis quibuslibet, qui graui aliquo malo iniustè premuntur, & potissimum qui falsa calumniantium linguacum Susanna impetuntur. Generalius verò, sicut & similes Psalmi Dauidici competunt hæc in omnes iustos, qui periclitatur in hoc modo à falsa hæreticorum doctrina, & praua diabolicę suggestionis impietate, vt quoniam Dei singulari misericordia assiduis precibus impetrata agnoscunt se liberatos & defensos, ne illorum lingua & suggestione decepti mortem æternam incidererent, ac flammam ignis infernalis, promittant se perpetuò Deum celebraturum, & in hac scilicet vita, & multò magis in futura.

18 *Cùm adhuc iunior sum, priusquam oberrarem, quæsiui sapientiam palam in oratione mea*

SECVNDA hic incipit istius capitis pars, in qua post gratiarum actionem refert author quomodo ad sapientiam peruenerit, vt deinde efficacius ad eam iam à se cōscriptam amplexandam excitaret. Significat ergo se rara quadam ratione sapientiam obtinuisse, simili scilicet ratione qua & Salomon Rex, qui adhuc in pueritia ferè existēs sapientiam à Deo inprimis petiuit, & obtinuit in ætate immatura. Cùm inquit, adhuc iunior sum, prius essem, priusquam oberrarem, hoc est, priusquam variis erroribus & peccatis inuoluerer, atque ab eis vt frequenter fit anticiparer, quæsiui in oratione mea obtinere à Deo sapientiam, idque palam & manifestè, claris scilicet & apertis verbis, & non solum in genere, sed etiam expressè & in specie. Potest illud priusquam oberrarē, etiā intelligi, de errore peregrinationis, quomodo & supra author verbo errandi vsus est, vt sit sensus priusquam inciperem diuersas mundi partes peragrare. Sed prior interpretatio est cōuenientior, vt significetur eum nūquam erroribus imbutum fuisse, sed velut in recens vas sapientiā ei infusam fuisse, contra communem ferè hominum morem, qui ferè solent ex indulgentia parentum aut carnis ad malum procliuitate, erroribus & vitiis occupari in pueritia, quæ posteà necesse est paulatim corrigi per sapientiæ inculcationem.

19 *Ante tempus postulabam pro illa, & vsque in nouissimis inquiram eam.*

PRO: ante tēpus Græcè est ἐναντι ναῦ, ante templum, vel coram templo, vt significetur aptus orationis locus, & videri posset apud nos mendum esse, & vitio scriptorū, templum, mutarum in, tempus. Benę tamen conuenit quod nos legimus, ante tēpus, quia ei benè respōdet quod sequitur, vsque in nouissimis. Itaque sensus est: Ante maturum sapientiæ percipiendę tempus, & antequam tempus esset quo communiter solent homines percipere sapientiam, aut pro ea orare, ego postulaui pro illa, nec desinam pro ea obtinenda laborare, sed vsque in nouissima vitæ meæ tempora inquiram eam, vt quæ nec satietatem adfert, nec fastidium.

20 *Et florebit tanquam precox vua, lætatum est cor meum in ea.*

GRÆCA habent, ex flore tanquam maturescentis vuæ lætatum est cor meum in ea. Vnde patet earo partem. Et florebit, iungendam esse potius sequentibus quàm præcedentibus. Et est sensus: me inquirente sapientiam, Ipsa mihi florebit tanquam præcox vua, quæ ante alias maturescit, tum quia singulari me voluptate afficiet suo fructu & flore, quemadmodum præcoquę vuæ singularem afferunt voluptatem: tum quia in me effecta est velut vua præcox, dum ante tempus maturitatis, præmaturum in me fructum protulit. Magis enim conuenirct tempus præteritum floruit, quemadmodum, & Rabanus legit, defloruit. Quia ergo, inquit instar præcoquę vuæ mihi floruit sapientia, ideo lætatum est cor meum in ea.

21 *Ambulauit pes meus iter rectum, à iuuentute mea inuestigabam eam.*

AMBVLASSE dicit pedem suum iter rectum, quòd non ad vitiorum deuia declinauerit, sed ad sapientiam & virtutum obtinendam recta via contenderit non tātum quęrens quod bonum est, sed etiam rectè illud quęrens intētione. Quod enim significare voluerit se contendisse ad sapientiam, patet ex eo quod sequitur, à iuuentute mea inuestigabam eam.

22 *Inclinaui modicè aurem meam, & excepi illam, multam inueni in me sapientiam, & multum profeci in ea.*

NON solum, inquit, inuestigabam eam, atque ad eam accessi, sed cum inuenirem eam, inclinaui modicè aurem meam illi audiens libenter eius monita, mox inueni in me multam sapientiam. Oppositio est inter modicè & multum, significáturque quod si labores qui pro sapientia obtinenda subeuntur, conferuntur cum fructu qui inde percipitur: modicum est quod impenditur respectu eius quod obtinetur. Significatur etiam, quòd qui antequam vitiis contaminatus est, à puero Deum pro sapientia imprimis

primis orat, talem etiam paruis laboribus quos in audiendo sapientiæ monita subit, facilè multum profecturum. Deinde & hoc innuitur, nõ satis esse Deum orare, sed opus item esse, vt quis sapientiæ cupidus inclinet illi aurem suam, audiendo eam in homine per internam inspirationem loquentem, & exterius per sapientes & doctores. Quia tamen omnis sapientiæ perceptio, diuinæ gratiæ est beneficium, ideo rectè subiicit breui sententia.

23 *Danti mihi sapientiam, dabo gloriam.*

DEo, inquit, qui solus verè mihi dat sapientiam, ego vicissim dabo gloriam agnoscendo me omnem habere ab ipso sapientiam, eamque nec mihi nec aliis hominibus tribuendo. Quædam Græca pro gloriam habent δύναμιν, potentiam. Et redit sensus eodem. Dare enim Deo potentiam, est agnoscere Dei virtute atque potentia sapientiam homini accessisse, quod est dare Deo gloriam, Bene autem notandum, quod dicitur: Danti mihi sapientiam: & non, Et qui dedit mihi sapientiam. Non enim satis est Deum semel dedisse homini sapientiam, nisi eam continuè det, conseruando eam, & augendo.

24 *Consiliatus sum enim vt facerem illam: Zelatus sum bonum & non confundar.*

25 *Colluctata est anima mea in illa, & in faciendo illam confirmatus sum.*

CAusam reddit cur à Deo sapientiam consecutus sit, nempe quòd eam non tantùm concupiuerit ad rerum cognitionem habendam, sed
Psal.110. quod seriò constituerit eam etiam ipso opere facere, & ad eius monita atque præcepta vitam suã instituere. Ea enim demum vera est sapiẽtiæ comparandæ ratio, si quis vitam suam ex animo componat ad sapientiæ instituta. Intellectus enim bonus omnibus facientibus eum. Pulchrè autem exprimit suum pro sapientia opere præstanda affectum. Primum enim dicit se consiliatum vt faceret illam, hoc est, secum iniisse consilium, & cogitasse facere præcepta sapientiæ. Deinde addit quod maius est, zelatum se bonum, hoc est, cum magno zelo & amore desiderasse virtutem, eámque ardenter prosecutum, ita vt nullo pudore permittat se à virtutis prosecutione auelli, Ita enim intelligi potest quod additur: & non confundar. Quãquam etiam intelligi possit ipsum in eo quod eum zelo prosequitur, non frustrandum sua spe, sed assecutum quod zelatur, Postea etiam quod his maius adhuc est adiicit. Colluctata est inquit, anima mea in illa: hoc est, pro illa & habenda & opere præstanda, totis viribus ex animo contendi & anniſus sum. Sic enim hic dicitur anima colluctata quomodo dicimus cõtendere pro re aliqua, dum pro ea conatum & vires intendimus. In his autem locutionibus rectè includi videtur renisus & rebellio inhærentis malæ concupiscentiæ, quæ efficit vt non sine pugna & lucta quod bonum est peragamus, dum caro concupiscit aduersus spiritum, Postremùm subiicit quod iam dictis perfectius est, cùm dicit: Et in faciendo illam confirmatus sum. Primum enim est de sapientia persequenda cogitare, deinde eam persequi, atque pro ea depugnare & contendere, postremum in ea persequenda animo planè confirmari, vt non ad tempus, sed perpetuò præstentur quæ sunt sapiẽtiæ. Sciendum tamen Græca vltimam partem sic habere, καὶ ἐν ποιήσει μου διηκριβωσάμην, hoc est, & in operatione mea exactus fui, hoc est actiones meas diligenter & exactè expendi num cum mandatis sapientiæ congruerent, quomodo & Dauid dicit: Cogitaui vias meas, & conuerti pedes meos in testimonia tua. Cui conueniunt quæ sequuntur.

26 *Manus meas extendi in altum, & in sapientia eius luxit anima mea, & ignorantias meas illuminauit.*

GRæca tantum sic habent: Manus meas expandi in altum, & ignorantias illius agnoui: ignorantias scilicet animæ, de qua in superiori sententia. Significatur ergo quòd cùm anima eius colluctaretur intra se, & suas actiones secum expenderet, rogauerit etiam Deum expansis in cœlum manibus, vt se illuminaret, & depulsis tenebris daret agnoscere errores & lapsus sine quibus hæc vita non ducitur: itáque factum esse vt agnosceret propriæ suæ animæ errata & delicta. Et nostra ergo lectio sic est accipiẽda, vt significetur quod quãquam omnibus modis niterentur sapiẽtiam & obtinere, & opere præstare, non tamen in suo conatu solo confisus sit, sed pro ea manus sua extenderit in altum ad Deum, & per ipsius Dei sapientiam lucida facta sit anima eius, quia Dei sapientia illuminauit, & cognoscere fecit ignorantias eius. Et istud quidem iuxta communiorem lectionem, At quidam libri correctiores scripti locum hunc aliter habent: nam pro illo, & in sapientia eius luxit anima mea, habent, Et insipientiam eius luxit anima mea. Vel & insipientiam eius luxi. Quidam etiam non addunt aut expungunt tertiam illam partem: & ignorantias meas illuminauit, vt sit tantum bimembris sententia, sicut in Græcis, vbi mentio nulla sapientiæ, sed tantum insipientiæ. Itaque hæc lectio, quã habebat vnus codex Tongerlensis & tres M. N. August. Hunc meritò est præferenda, vt verbum, luxit, non sit à verbo luceo, sed à verbo lugeo, quia verisimile est interpretem nostrum pro ἐπένευσα, vt habet æditio Complutensis, vel ἐπενόησα, vt habet editio Germanica, legisse ἐπένθησα, quod est luxi, à lugeo. Sensus ergo erit: Extendi manus meas in cœlum pro comparanda sapientia, & quoniam deprehendi in me esse multarum rerum ignorantiam, aut etiam deprehendi in me aliquos ignorantiæ lapsus, ideo defleuit anima mea insipientiam suam, aut ego deplanxi insipientiam meam. Huic intelligentiæ conuenit quod sequitur.

27 *Animam meam direxit ad illam, & in agnitione inueni eam.*

PRo in agnitione: Græcis, ἐν καθαρισμῷ, in purificatione, hoc est, per hoc quod purgatus sum à meis erroribus & ignorantiis, inueni eam. Vnde mirum est quid secutus noster interpres verterit. Et in agnitione inueni eam. Erit tamen sensus originali accedens, si sic intelligatur, per agnitionem meiipsius & erratorum atque insipientiæ meæ inueni sapientiam. Agnitio enim suiipsius & propriæ ignorantiæ, aut eorum quæ per errorem committuntur, eorumque confessio adfert illorum purgationem, & per eam etiam clarior & purgatior obtinetur sapientia. Sensus ergo est: Cum in me deprehenderem & deflerem multam insipientiam meam, animam meam direxi ad sapientiam, curuatam ex

exemplo, deinde ostendit quàm facile inueniatur & cum quanto fructu, cùm dicit.

35 *Videte oculis vestris, quia modicum laboraui, & inueni mihi multam requiem.*

QVOD dicit se modicum laborasse, & tamen inuenisse multam requiem, idem videtur esse cum eo quod mox dixit, inclinaui modicè aurem meam, multam inueni in me sapientiam. Proinde quod dicit hunc videtur habere sensum: Videte oculis vestris, hoc est, ex his quæ vobis hoc scripto proposui claré cognoscite, quia etsi, sicut modò dixi, modicum laborauerim pro sapientia obtinenda, tamen inuenerim mihi multam requiem. Hic enim liber satis ostendit, quantam hic author animi quietem consecutus sit, qui tam constanter & copiosè de omnibus rebus desseruit, declarans se ab omnibus animi perturbationibus libertum esse atque in sapientiæ dulcedine & consolatione suauiter requiescere.

36 *Assumite disciplinam in multo numero argenti, & copiosum aurum possidete in ea.*

DVPLICITER hic versus accipi potest, Altero modo sic: Assumite disciplinam simul cum multo numero argẽti, & possidete copiosum aurum cum ea, hoc est, in eius possessione multas simul cogitate vos possidere diuitias, quia illius possessio prætetquam quòd etiam diuitias temporales sæpè adfert per se verè diuites facit suos possessores, & longè ditiores quàm aurum & argentum etiamsi copiosum sit. Altero modo sic: Etiam si multus argenti & pecuniæ numerus sit vel expẽdẽdus vel abiiciendus, & perdẽdus propter disciplinæ adeptionem tamen lubenter eam assumite: quia si hoc feceritis, pro impenso vel amisso eius nomine argẽto, possidebitis copiosum aurum in ea, hoc est, longè plus boni in ea obtinebitis, quam ob eam detrimenti passi fueritis.

37 *Lætetur anima vestra in misericordia eius, & non confundemini in laude ipsius.*

RELATIVA, eius & ipsius vt ex Græcis patet quæ habent αὐτῆ, sunt masculina, vt non ad sapientiam sint referenda, sed ad Deum. Est ergo sensus: Cum iam adepti fueritis sapientiam, lætetur anima vestra in misericordia Dei, cuius benignitate sapientiam consequuti estis, per quam sapientiam etiam alia Dei dona agnoscitis: & non pudeat vos vnquam laudis ipsius, ita scilicet vt à laude diuina propter homines aliquos desistatis. Confundemini, enim positum est pro imperatiuo confundamini, quia Græcè est, μὴ αἰσχυνθῆτε, ne erubescaris. Quamuis possit nostra lectio etiam sic accipi: Lætetur anima vestra in Dei donis, & si hoc feceritis, non confundemini vnquam ob id quod illum laudaueritis, sicut confundentur qui vana sectantur, & in eis lætantur. Quia verò non satis est Deum voce laudare, nisi & opere ei seruiatur, rectè subiicit.

38 *Operamini opus vestrum ante tempus, & dabit vobis mercedem vestram in tempore suo.*

QVOD dicitur ante tempus, dupliciter accipi potest. Primum sic: Antequam pereat vobis tempus operandi & benefaciendi, vt duo tempora significetur, alterum quo operandum est: alterum, quo merces recipienda est: sicut & Paulus dicit: Dum tempus habemus, operemur bonum: tempore enim suo metemus non deficientes. Aliter intelligi potest, de tempore mercedis vtrobique esse sermonem, vt significetur bona opera necessariò præcedere tempus mercedis. Itaque sensus erit: Antequam veniat tempus mercedis, operamini opus vestrum, quod scilicet vobis à Deo iniunctum est, vnusquisque officium suum, & tunc dabit vobis Deus mercedem vestram in tempore suo, quasi dicat: Si velitis incidere in tempus mercedis, necesse est prius bonis operibus insistatis. Hæc autẽ sententia rectè imponit suo libro finem Sapiens, quia finis omnis doctrinæ est bene operari: & boni operis finis vltimus, est æterna retributio. Simili ferè modo & Ecclesiastes suum librum concludit dicens: Finem loquendi omnes audiamus: Deum time & mandata eius obserua. Hoc est enim omnis homo, & cũctaque fiunt adducet Deus in iudicium, &c. Præclara sanè est hæc sententia, & digna omnino quæ præcipuè menti imprimatur, vt quæ ad fœlicitatem percipiendam sufficiat, quam nobis præstare dignetur post huius vitæ labores qui est in sæcula benedictus. AMEN.

IN

IN PROVERBIA SALOMONIS

AD DOMINVM PETRVM LANDRIVM, Iunij Lesperantij Carmen.

STirpis Olympiaca vatumq́, aterna propago
Ambiguũ lepida varia sub imagine forma
Arcanum semper soles abdere, vilia sordent
Nec placet vrna foris, sublata sed excitat astũ:
Peruia videtur communis larua popelli,
Quòd tacitam nullo mentis vim pondere sistat,
Ast vbi quid dubia sinuoso tegmine fibra,
Deducit trepidos diuersa in compita sensus,
Protinus athereo mens immortalis honore
Ex gremio quacunque latent anigmata veri
Discutit: astriferos transcendens cælitus orbes,
Hoc sapientis opus simili contexitur arte,
Dogmata supremus Princeps tibi culta sophorũ
Qua tradit, varijs superas rationibus, atque
Angelico glomerans argentea verba nitore
Enthea sub tacito claudis mysteria sensu,
Nam ter adorandũ sub nube refert sacramentũ,
Vt vata constituit diuini pagina verbi:
Gloria quippe DEI verbum calare potentis
Istud idem Tobia duodeno stigmate fertur.
Non nisi queis fuerit diuina lege tributum,
In tam sublimes penetrabunt corda recessus,
Ardua nam sapiens sensus distinguit aperti
Qui tamen athereo reuocãtur ad astra volatu,
Principio veluti sol nubes nubila solem
Exuperant: modo sic capies, modo deuius Augur
Altius abstrusum dices sub cortice quiddam.
Interea Triados (patet) omnipotentia summa
Si desit nihil es, nihil es quantuslibet extas,
Aspiret nisi qui rutilantia tecta Deorum,
Spiritus ille sacer, qui maiestate tremenda
Arcano veniens duplici de numinis ortu
Nigrantes abigat tenebras, & nocte fugata
In medium ducat patefacto tramite, callem,
Iansenius tenet hunc cælesti Pneumate ductus
Inclyta cum referat penetralia vatis Hebrai.
Certa salus cunctis quibus est hac cura paratur,
His pariter, similes qui tentant adere libros
In lucem: Petrus veluti modo Landrius, omni
Conatu: cupiens folium prabere Sybilla,
Hoc opus eximium sincero lector, amore
Suscipe, quòd Petrus tibi Landrius exhibet vltrò
Plurima comperies qua non didicisse pigebit.

INDEX

INDEX COMMENTARIORVM
REVERENDISSIMI DOMINI, D. CORNELII IANSENII IN PSALMOS, PROVERBIA, ET ECCLESIASTICVM.

In Prouerbiis & Ecclesiastico prior numerus significat Caput: posterior, versum, sed in Prouerbiis paginam, quando versus non est per numerum notatus.

Eccl.

D

E

Incola

Q.

R

S

Sapientia

T

Titulus

I N D E X.

F I N I S.

